ІНДОМОВНА ІСТОРІЯ УКРАЇНЦІВ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА • ЛІНҐВІСТИЧНИЙ МУЗЕЙ

К. М. Тищенко

ІНДОМОВНА ІСТОРІЯ УКРАЇНЦІВ

2300 ЗАПОЗИЧЕНИХ РЕАЛІЙ АНТИЧНОСТІ Й СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У МОВІ, ТОПОНІМАХ І ПРІЗВИЩАХ

Київ-Броди: «Просвіта»
2018

УДК 81'1.009
ББК 81
Т 47

Рецензенти книги та її частин:
член-кор. НАН України, доктор філологічних наук, професор *Ніна Клименко*,
академік НАН України, доктор філологічних наук, професор *Григорій Півторак*,
доктор філологічних наук, професор *Віктор Мойсієнко*,
доктор географічних наук, професор *Володимир Пащенко*,
доктор історичних наук, професор *Віктор Ставнюк*

Тищенко К.М.
Т 47 Іншомовна історія українців: 2300 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, топонімах і прізвищах. – Київ-Броди: «Просвіта», 2018. – IV + 816 с.; 272 іл. і табл., 404 карти.

ISBN 978-966-7544-80-5

Дозрів матеріал для енциклопедичного словника прожитих нами епох етноісторичних контактів. Українці ніколи не жили ізольовано: сформувалися вони зі слов'янської групи індоєвропейців, але в колі сусідніх народів. Тисячі років ми асимілювали їхні меншини – що видно з багатьох збережених мовних ознак. Даючи тим меншинам нову ідентичність, ми самі зазнавали їхнього впливу. У книзі – 2304 тексти з теми: 47 статей прологу – це стислий опис прожитих українцями 42 епох етномовних контактів з 5 напрямів; переважно відоме – у 350 статтях частини I про ***запозичені*** при цьому слова, граматичні й діалектні явища; переважно нове – у 1131 статті частини II – про ***топоніми*** від іншомовних основ. Мовні контакти підтверджені генетикою і археологією у 74 статтях частини III. Живим продовженням меншин сусідів є українці з забутим значенням ***прізвищ*** (702 статті частини IV). Досі були відомі зв'язки з нашими предками інших *слов'ян*, *балтів*, *скандинавів*, *ясів*, *греків*, *тюрків*. Тепер з топонімів і прізвищ добуто підтвердження тих контактів, а також ознаки впливу *франків*, *парфян*, *персів*, *еламців*, *грузин*, *вірмен*, *сирійців*, *арабів*, *албанців*, *коптів*. Ця книга – для науковців, учителів і цікавих до нових методів вивчення історії. Читати її чи ні – можна вирішити з підсумкових таблиць на с. 606 і 806.

Дослідження завершене за підтримки
Державної стипендії з науки у 2017-2018 рр.

Обкладинка. Зображення предків українців у їхньому історичному оточенні: скіф (*Товста могила*), жінка з Гермополісу (*Louvre*), алан (Ардабур), жінка з елліністичного Єгипту (*Дудин*); парфянський князь (*Шамі*, *Хузестан*), дівчина з Фаюму (музей *Liebieghaus*), кельт (*Bouray-sur-Juin*), грек (Зенон); кельт (*Канів*), пряжка з головою германця (*Київщина*), парфянин (музей *Mariemont*), степовичка (*Чугуно-Крепинка*).

Четверта сторінка обкладинки. Y-гаплогрупи у Європі (за З. Россер та ін.).

Форзац. Прізвища і топоніми античного часу між Дністром і Дніпром.

Нахзац. Запозичення до українського словника – свідки історії народу.

Права на публікацію належать автору.

© Костянтин Тищенко, 2004–2018.
© Ніна Клименко, переднє слово, 2018.
© Бродівське видавництво «Просвіта», 2018.

"Якщо кожна з наведених паралелей зокрема не дає підстав до якихось далекосяжних висновків, то ***їхня комбінація*** *[дає таку підставу]"*

В. Абаєв, 1965.

"Сказано мудре слово. Де ти, мудре вухо?"

Грузинське прислів'я (з колекції Р. Чілачави), 1975.

Мова – велетенський історичний документ

Переднє слово

Серед металевих ялинок, фаянсових квітів і штучних газонів сучасної науки щораз важче натрапити на живе дерево. Нова праця проф. К. Тищенка – з таких живих дерев. Непричетні вони до декларацій про наміри й перспективність упровадження. Сильні своєю несподіваною появою. Як і в античні часи, творча думка знайде, де прорости. Так і у цій книзі: узяла й проросла.

Питаю себе: як і звідки? Видно, що шлях до книги почався ще за творчого стажування дослідника у професора А. Білецького, – вчений колись довірив асистентові з знанням італійської та французької мов підготовку до друку матеріалів Лінгвістичного атласу Середземномор'я (ALM).

З Італії через Москву надходила коректура атласу – верстки матеріалів, частину яких у 1960-61 рр. зібрали на чорноморському й азовському узбережжі А. Білецький і Т. Чернишова з помічниками. З поточних питань верстки слід було звертатися до головного редактора атласу Ґ. Берруто (нині на пенсії), секретаря М. Кортелаццо, директора ALM Дж. Фолени.

Аркуші з картами верстки відкривали перед К. Тищенком цілий світ середньовічних контактів моряків і рибалок. Як випливало з експедиційних матеріалів, всупереч офіційній російській морській термінології на голландській основі, збереглися в нас на півдні генуезькі назви вітрів, частин човна й цілі команди на вітрильниках; а ще грецькі й турецькі терміни рибальства, арабські впливи й чимало іншого. Жива мовна стихія давньої історії перекреслювала міф про буцімто "мовно пізню" степову Україну, спонукала вникати й шукати глибше. Хвиля тих перших вражень від нашої справжньої мовної історії добігає і до нинішнього енциклопедичного тому (див. с. 40, 75, 112, 162, 258, 291).

Редакційну раду зрештою вузько спеціального атласу ALM складали світила тодішнього європейського мовознавства. До неї входили президенти М. Деанович, К. Баттісті, члени ради А. Білецький, В. Віноградов, М. Ваґнер, В. Ґеорґієв, Дж. Девото, А. Таворіс, А. Каранастасіс, А. Россетті, В. Пізані, К. Тальявіні, С. Шкерль. Уже сама їхня участь у такій справі надавала їй наукової аури. Ars longa, vita brevis. За півстоліття відійшли вони у кращі світи. Нова генерація дослідників нещодавно повернулася до перегляду матеріалів атласу, не забувши запросити до праці і єдиного досі чинного радника зі старої Видавничої ради Костянтина Тищенка.

За які ж заслуги професор став радником атласу ще в асистентські роки? У квітні 1968 р. А.О. Білецький переконав ректорат КДУ відрядити підготованого для цього викладача кафедри з чотирма помічниками до 5 пунктів на Кавказькому узбережжі. Без обстеження їх усі сотні аркушів атласу "прикрашала б" біла пляма на Кавказі. У кожному з пунктів слід було записати у транскрипції відповіді на 810 коротких і 35 розгорнутих питань від кількох пенсіонерів-рибалок і моряків. Маючи попередній досвід роботи з ALM, К. Тищенко з завданням упорався: провів експедицію від Новоросійська до Батумі, за два місяці наднапруженої праці розписав на картки тисячі відповідей та уклав звіт. Можна уявити, як радів фінальній порції мате-

ріалів автор ідеї атласу М. Деанович, прочекавши на цю мить від 1937 р. Без них бракувало повноти знань про предмет. За зроблене проф. А. Білецький рекомендував К. Тищенка до складу ради ALM. Так 27-річний вчений опинився в колі європейських метрів. Науковою візитівкою його стала надрукована згодом стаття про мовні контакти на Кавказькому березі (у Bolletino dell'ALM № 13–15, 1971–1973).

Окрім зразкового "наукового терпіння" приклад М. Деановича вчив масштабно мислити, а кавказький епізод – цінувати ціле...

Другий складник книги слід вбачати у *метатеорії мовознавства*, небувалому синтезі знань, здійсненому автором 26 років тому. Поява метатеорії засвідчила кінець класичної епохи науки про мову як доти невідрефлектованої системи знань. З самого мовознавства автор зумів добути координатний простір-матрицю метатеорії та її осьові категорії. І розмістив у ньому масиви знань про мову. Залишилися й вільні клітини матриці на виріст – своєрідні "сплячі бруньки". В одній з таких клітин виросла й теперішня книга.

З відгуків на працю: "Навряд чи дисертант претендує на те, що він пізнав чи розкрив абсолютну істину в досліджуваній галузі, але безперечно те, що він зробив гігантський крок, наближаючись до неї. Завершує дисертацію авторська дефініція мови: «Людська мова – це діа-транс-еу-ін-син-десигнальна система», яка наочно демонструє потенції метатеорії" (з відгуку проф. С. Семчинського, тодішнього завідувача кафедри загального мовознавства КНУ).

Метатеорія мовознавства могла і може стати теоретично обґрунтованою основою ширшого системного наукового пошуку. Але дотепер не стала нею. З відстані часу видно екстраординарність наукової події та ординарність наукового соціуму. Брак інтересу до аксіоматично новаторської праці – діагноз йому, а не їй. Така ж дяка й укладеному на засадах метатеорії першому системному підручнику з мовознавства ("Основи мовознавства", К., 2007). Кажуть, потрібна популяризація у медіа, а за елегантним коментарем, він "просто" випередив свій час. Певно, що так. Це як незнання закона Ома школярем – воно оцінює учня, а не Ома.

Метатеорію мовознавства унаочнено й у Лінгвістичному навчальному музеї КНУТШ. Тут побували тисячі екскурсантів: от і популяризація. На рівні виявилися експертні установи. Музею надано простір 1992 р., а 2017 р. його засновник відзначений за особливі заслуги перед університетом. За поданням С. Павличко 1999 р. Американська рада вчених товариств (ACLS) виділила музею грант і визнала втіленням наукового лідерства ("яке ми визначаємо як *«заохочення інших до праці та створення їм умов для неї»*", – писав у листі її президент). Зацікавилися метатеорією мовознавства і у Польщі (Medytacje filozoficzne. Warszawa, 2015. – S. 235–262).

Зі сказаного можливі кілька висновків. По-перше, використання винаходу передбачає відповідну підготованість потенційного користувача. Тобто, не тільки "істина приростає повільно" (Т. Купер), але і здатність її сприйняти. По-друге, експертні установи найвищого рівня таки потрібні. По-третє, кваліфіковані експертні оцінки *за змістом* несумісні зі спробами *формальних* вимірів цінності змісту наукової праці. Визнання експертів – не масове, а тому не відповідає ані "індексу посилань", ані модному тепер індексу Гірша...

Бібліометрію породило небажання вникати у *зміст* надто численних наукових праць. Вона підміняє *надійну* копітку процедуру оцінки змісту *негайною* і **всім доступною** формальною ознакою, – і тим стає підказкою для зловживань. Цей "популізм у науці" можна пояснити на прикладі рецепції вислову "Habent sua fata libelli" (Книжки мають свою долю). Насправді вислів довший, а Теренціан Мавр (II ст.) як у воду дивився, змалювавши в ньому долю вчених у майбутньому Скопусі: "*Pro captu lectoris* habent sua fata libelli", тобто "*Залежно від розуміння читача* мають книжки різну долю". Виходить, уже античність знала, що феномен оцінки книжок – не об'єктивний, а **колективно-суб'єктивний**. Одних учених оцінюють інші, а їхні мотиви (на відміну від експертів) суб'єктивні і, гірше того, невідомі. Що більше: побачивши, чиї книжки ти читаєш, я скажу тобі, який з тебе вчений.

Висновок невтішний: з h-індексу "впливовості" видно зовсім не цінність змісту статей, а їх-

ню *популярність* серед науковців (чи прояв лояльності до авторів праць?), і така підміна – на роки. Критики наводять чимало вагомих аргументів проти індексу Гірша (у en., fr., es., pt., it., ru., pl., de.wikipedia), але ua.вікіпедія їх не знає.

Третім складником цієї книги з очевидністю є міжгалузевий внесок К. Тищенка до студій мовних контактів. Вчений зробив його на ювілейній конференції А.О. Білецького, свого наукового керівника і доброго генія не одного дослідника-початківця з нашого покоління.

Доповідь К. Тищенка мала назву "Генетична апробація лексико-топонімічних студій". Є і стаття, і окрема брошура, і виклад для ширшої аудиторії ("Гени, мова, Україна", pdf, ж. Український тиждень, №16/ 2012 р.), і передрук у книзі 2016 р. Експертна оцінка академіка Г. Півторака у передмові до *четвертого* видання цього наукового синтезу просвітила публіку, що саме пройшло повз її увагу 7 років тому: "Наукова заслуга [автора] серед багатьох інших полягає ще і в тому, що своїми дослідженнями він увів топонімію в етногенетичний контекст..., підніс етногенетичні дослідження на сучасний, якісно новий рівень... Це дає можливість перевіряти історичні та лінгвістичні гіпотези ще й біологічним методом. Його суть і перші [висновки] досить несподівані" (у кн.: Тищенко 2016, с. 13). Тут працю знову оцінено не за формою, а за змістом.

Дослідник вивчає тему від 2005 р. Виявлення кореляції висновків *генетики*, *топоніміки* й *історичної лексикології* надало нової якості цим студіям. Усі три області знань представлені в окремих частинах теперішньої книги, з очевидністю задуманої як антологія зробленого. Однак з життя приходять нові проблеми й виклики. Таким викликом стала електронна база *прізвищ* українців "ridni.org/karta".

Поки ще та офіційна наука зауважить цю базу даних, поки вив'язне з затверджених планів і розвернеться до неї, спливе не один рік. Тим часом вчений помітив, що чимало прізвищ схожі на досліджені ним запозичення й іншомовні топоніми, – та й узяв їх за основу ще однієї, IV частини теперішньої книги. Збагатившись на нові факти, цей огляд історії "контактних" прізвищ став не менш змістовним, ніж попередні сюжети. З віднайденими закономірностями, цікавими думками про хронологію формантів (с. 696–697), з історичною інтерпретацією прототипів, сотнею карт-цитат їхнього поширення, авторськими картами зв'язку прізвищ *і однокореневих топонімів* тощо. Фразою про "помічений паралелізм" тут знову не обійдеться: насправді науковець укотре зумів синтезувати знання з кількох наук.

Як відомо, "синтез наукових знань – це процес об'єднання різних теорій, концепцій, уявлень... Результатом синтезу стає цілком нове знання, *якісно відмінне від простої суми* вихідних елементів". В античній философії синтез знань розуміли як пізнання цілого зі сполучення знань про його складові. Аристотель додав до суті справи логічний аспект (НФЭ, III, 547).

Що ж нового і новаторського у теперішній книзі, крім уже названого синтезу наук?

По-перше, це її провідна ідея: дати читачеві зведення розвіданих ознак взаємозв'язку чотирьох галузей, звичайно трактованих нарізно. Звідси – об'єдання саме таких 4 частини.

По-друге, книгу відкриває пролог з новим баченням історії нашого народу у світлі мовних контактів. Деталі ще потребують уточнень, але вся запропонована схема повніша від відомої, своєчасна й переконлива. Пріоритетним є і важливе спостереження про різну кількість епох контактів у різних мовах (с. 18, 23).

По-третє, рідкісний жанр праці: одноосібно укладений енциклопедичний словник іншомовних реалій античної і середньовічної доби. Частина цих реалій розпорошена по джерелах, інша щойно розпізнана. Для швидкого доступу до сотень статей книги вони розміщені у 4 частинах за абеткою. Хоч і не завжди збалансовані за обсягом, статті мають в цілому витриману структуру: містять можливі прототипи або узагальнення, аргументи й посилання на опрацьовані джерела.

По-четверте, цікаві вже перші кількісні підсумки вивчення етномовного складу прототипів запозичених основ топонімів (с. 606) та прізвищ (с. 806) і спостереження про їх частковий збіг.

По-п'яте, зміст книги збагачують нетипові для філологів щедрі ілюстрації (близько 700 карт, малюнків, таблиць) та авторський дизайн книги (кольорові картосхеми форзаців, свіжий стиль верстки та обкладинки).

По-шосте, цінність книги значною мірою формують її етимології, на чому варто спинитися. Нерідко наведені у книзі прототипи переконливіші й системні, і в цьому їхня перевага перед "експресивними утвореннями", якими грішать етимологи за браком вибору; тому ці нові етимології і слід обговорити *конструктивно*.

Недаремно освіту романіста і прикладного лінгвіста автор сполучив з іраністикою. Двадцятирічні досягнення його у цій галузі вже помітні: мовний слід сатрапії, ґабрів, джихаду; низка етимологій – зокрема, слів *волхви, капирі, потала, посіпака, призьба, паркан*; – прізвищ *Передерій, Копирсако, Сколота, Пероганич;* – топонімів *Передеріївка, Зарваниця, Копирів кінець*. Співзвучні В. Абаєву власні висновки автора про українські аналогії з зауваженим ще Аристофаном у VII ст. до н. е. скіфським акцентом у грецькій (χ, θ, φ > к, т, п); про зв'язки іранської та слов'янської ономастики часів метатези плавних (*Ардагаст ~ Радогост*); про пехлевійську природу (за Д. МакКензі й Г. Нюберґом) характерних груп прізвищ українців (*Прига, Підоприга, Підопригора, Вернигора, Котигора, Підгорний, Гора)* та ін.

Приріст знань є і в інших мовних пластах. Так, зміцнено обґрунтування етимологій низки топонімів України від готських *двоосновних антропонімів* з документів Астурії (за Й. Пілем, А. Кортезаном, М. Ко́стою); розкрито багаті зв'язки топонімії України з еллініст*и*чним світом (за П. Шантреном) і кілька коптських аналогій (за В. Крумом і Г. Ве́ретом). Слід визнати слушність закиду про недостатньо використані у пошуках етимологій лексичних запозичень пехлевійські й інші вказані матеріали.

Залучені автором іранські, готські й грецькі мовні факти нерідко мають ознаки субстратних, а не контактних, – адже справді дають проникнення, а не запозичення. Даремно упереджена критика силкувалася це підважити. Дослідник не відступив і вийшов тепер на нові рубежі. Одна річ – з року в рік пропонувати й відстоювати кожний з аргументів зокрема. Інша – зібрати їх до енциклопедичного тому.

З досвіду сучасних досліджень відомо, як у взаємодії різних наук виникають нові галузі знань: синергетика, кібернетика, соціоніка, загальна теорія систем. Процес синтезу передбачає пошук спільних закономірностей у різних наукових галузях. Так і у цій книзі з окремих відомостей про формально різні предмети (лексика, топонімія, прізвищева антропонімія) уперше виникає виважена система знань про мовну проекцію історичних контактів, – байдуже, чи в іменах місцевостей та людей, чи у лексичних запозиченнях. Це програма і тези *порівняльно-історичної сигніфіки.*

В отриманому синтезі К. Тищенко знову створив умови для праці інших. Послідовно розчистив ту картину, яку не бажали бачити опоненти. Помітив дивну річ, – що *кожна* епоха нашої історії *тричі* підтверджена мовами сусідів: *до 40 груп іншомовних слів відшукав топоніми і прізвища від основ з тих самих мов.* У об'єднаному томі сполучив численні аргументи лексикології, ономастики й генетики, які свідчать про те, що мова – не просто етнічний маркер, а велетенський історичний документ. Настільки великий, що це довго заважало спробам осягнути його як ціле.

Непросто розхитати закам'янілу простоту зручних міфологій. Ані надщільна таблиця на сторінку (с. 24-25), ані брошура на 50 сторінок не справили враження. Хіба що теперішні 816 сторінок і 2300 аргументів про те саме розворушать читача – і то передусім того, хто сам дійшов висновку, що минуле складне, а тепер побачить, – наскільки. Адже мета науки – протилежна до міфу: це оновлення, зміна, вихід з власних застиглих станів через нові факти. Книга заслуговує на повагу до діапазону знань, знайдених міжмовних зв'язків і повнішого бачення минулого, вона запрошує до освоєння і нарощення досягнутого.

Ніна Клименко,
член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор

З м і с т

Мова – велетенський історичний документ (*вступне слово Н.Ф. Клименко*) ..... (1)

Вступ. Від хроніки мовних контактів до синтезу наук про глотогенез (17)

Пролог. СОРОК ДВІ МОВНІ ЕПОХИ, ПРОЖИТІ УКРАЇНЦЯМИ (23)

П'ять векторів етно- і глотогенезу (24)

ВЕКТОР І. КОКВИЩЕ – Давній Схід, 4 епохи: Елам, Аккад, Урарту, Єгипет (26)
Епоха 1. **КИЗИМИ** – еламська доба (27)
Епоха 2. **ДУБШАРИ** – аккадська доба (28)
Епоха 3. **ТОБОЛИ** – доба Урарту (29)
Епоха 4. **БОСИРИ** – єгипетська доба (30)

ВЕКТОР ІІ. ТОВТРИ – Давній Захід, 10 епох: італіки, фіни, балти, фракійці, іллірійці, праслов'яни, кельти, Рим, ґоти, франки (31)
Епоха 5. **СОЛУЧКА** – давньоітальська доба (32)
Епоха 6. **ЯХА** – час фінів (33)
Епоха 7. **ЖЕЛЯНЬ** – час балтів (34)
Епоха 8. **СІРЕТ** – час фракійців (35)
Епоха 14. **КАРПАТИ** – час іллірійців (36)
Епоха 15. **КАМУЛА** – час кельтів (37)
Епоха 18. **РЮМІВКА** – час Риму (38)
Епоха 20. **ТИМАНІВКА** – праслов'янська доба (39)
Епоха 21. **ГУДІВЩИНА** і **ТРОЄЩИНА** – час ґотів (40)
Епоха 26. **ФРАНКІВЩИНА** і **ОБЕРТИН** – час франків (41)

ВЕКТОР ІІІ. ГРЕЩИНА – Давній Південь, 8 епох: елліни, фінікійці/ сирійці, копти, агаряни, албанці, візантійці, венеціанці/ ґенуезці (42)
Епоха 12. **ЙОНІВЩИНА**, **В'ЮНІВЩИНА** – давньогрецька доба (43)
Епоха 13. **ПУНІ**, **СУРЖА** – фінікійська і арамейська доба (44)
Епоха 16. **ЯВОНІВЩИНА** – бактрійська доба (45)
Епоха 19. **КОПТІВЩИНА** – еллінно-коптська доба (46)
Епоха 23. **РОМЕЙКИ** – візантійська епоха (47)
Епоха 28. **ГОРЯНЩИНА** – часи агарян (48)
Епоха 29. **АРНАУТКА** – час албанців (49)
Епоха 36. **МИЛЯТИНЩИНА** – час війн з Венецією (50)

ВЕКТОР ІV. ВАРУХ І МАТОАС – Давній Степ, 13 епох: індоіранці, скіфи, перси, яване, парфяни, гуни / авари, хозари, кавказці, вірмени, угри, печеніги, половці, монголи, татари (51)
Епоха 9. **ТЕНДЕРА** – час індоіранський (52)
Епоха 10. **САКІВЩИНА** – скіфська доба (53)
Епоха 11. **ШАТРАВИНЕ** – час 24-ї сатрапії Ахаменідів (54)
Епоха 17. **БАРВІНЩИНА** – парфянська епоха (55)
Епоха 22. **КАГАНЩИНА** – часи каганатів гунів і аварів (56)
Епоха 24. **КОСОГІВЩИНА** – кавказька доба (57)
Епоха 25. **ГАЙВОРОНЩИНА** – вірменська доба (58)
Епоха 27. **КОЗАРІВЩИНА** – хозарська доба (59)
Епоха 30. **ВЕГЕРЩИНА** – час угорців (60)
Епоха 31. **ПЕЧЕНІГИ** – час печенігів (61)
Епоха 33. **ПОЛОВЕЩИНА** – час половців (62)
Епоха 34. **МОГИЛІВЩИНА** – монгольський час (63)
Епоха 35. **ТАТАРІВЩИНА** – татарські часи (64)

ВЕКТОР V. ВАРЯЖ І ЛИТВИНОВИЧІ – Нова Європа, 7 епох: скандинави, Литва, Польща, волохи, німці, (впливи з мов колоній,) Росія/СРСР, глобалізація (65)
Епоха 32. **СІВЕРЩИНА** – варязький час (66)
Епоха 37. **ЛИТОВЩИНА** – час Литви (67)
Епоха 38. **ЛЯХІВЩИНА** – час Польщі (68)
Епоха 39. **ВОЛОЩИНА** – час волохів (69)
Епоха 40. **НІМЕЩИНА** – час нових німецьких германізмів (70)
Епоха 41. **МОСКІВЩИНА** і **РАДЯНКА** – час Росії / СРСР (71)
Епоха 42. **ВОКЗАЛЬНА** – доба глобалізації (72)

І. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У СЛОВАХ (73)

Іншомовні риси у звуках, літерах, словах, граматиці й діалектах вказують на мову-джерело і на зміст контактів (74)

А
А, літера (75)
Авестизми в українському словнику (75)
Аккадизми в українському словнику (75)
Аланізми в українському словнику (75)
Албанізми в українському словнику (75)
алгоритм (75)
ALM: мовні контакти... (75)
Англо-американізми в українському словнику (76)
Апóкопа (76)
Апóстрóф (76)
-ар (76)
Арабізми в українському словнику (79)
Арамеїзми в українському словнику (79)
Ардагаст ~ Радогост (80)

Аристофан про скіфську вимову (80)
Аферéза (82)

Б

Б, літера (82)
Б замість М в українських арабізмах (82)
багнет (82)
бáйдýжé (82)
баламут (82)
Балканізми в українському словнику (83)
Балтизми в українському словнику (83)
Батько ~ батьки: а де ж матір? (86)
бачити (86)
башта (86)
безневинний (87)
бенкет (87)
Береза і гурт коляд-ників (87)
Бог і *збіжжя* (88)
бідолах(а), бідолага (88)
бозна- (88)
борг (89)
борошно (89)
бурштин (89)
Бутинок – спосіб життя козаків (89)
буча (91)

В

В, літера (91)
ваку-ваку (92)
Валахізми в українському словнику (92)
валіза і *чемодан* (92)
вантаж (92)
варта і *вартість* (92)
ватра (92)
вензель (92)
верблюд (92)
"Викуті слова" (94)
Відповідність мов-джерел іншомовних лексичних та граматичних явищ (95)
Відповідність пластів запозичень у словнику та іншомовних основ у топонімах (96)
Візантіїзми в українському словнику (96)
Вірменізми в українському словнику (97)
владика (97)
волохи, волоський (97)
Всеслов'янська частина української лексики (98)
Всеслов'янськість української мови (98)
Вставка (епентеза) (102)

Г

Г, літера (102)
Г замість К в українських тюркізмах (103)
Г замість ʿайна в українських арабізмах (103)
гак [1,3] (103)
гак [2] (104)
галасвіта (104)
ганити, догана, ганьба (104)
гаразд (104)
гарбуз (104)
гарний (104)
гарт (104)
гасло (104)
гість (104)
глек (104)
гмиря (105)
Годи: "Скільки вам год?" (106)
Голландизми в українському словнику (110)
господар і *хазяїн* (110)
Грецизми в українському словнику (110)
гривня, грива (110)
гроші (110)
гума (111)
Гунсько-аварські монґолізми в українському словнику (111)

Ґ

Ґ, літера (111)
ґанок (111)
ґатунок (111)
ґвалт (111)
Генуезькі італізми в українському словнику (112)
Германізми в українському словнику (112)
ґнот і *кнут* (112)
Готизми в українському словнику (112)

Д

Д, літера (114)
Давні італізми в українському словнику (114)
Дансько-норвезькі скандинавізми (116)
дбати (116)
Двоїна (116)
Джучидські монґолізми в українському словнику (116)
дізнатися ~ довідатися (117)
-дло (117)
добробут, добриво, довкілля (117)
дощенту (117)
дріт і *дратва* (117)
друк (117)
дяка, дякую (117)

Е

Е, літера (119)
Екзотизми в українському словнику (119)
Економія зусиль в українському мовленні порівняно з російським (120)
Еламізми в українському словнику (122)
Еллінізми в українському словнику (126)

Є

Є, літера (127)
євшан-зілля (127)
Єгиптизми в українському словнику (127)

Ж

Ж, літера (127)
жвавий (127)
жебрати і *жевріти* (127)
жлуктати (127)
журба, журитися (128)

З

З, літера (128)
за-, словозмінна морфема (128)
зґляґатися і *глек* (128)
зміст (128)
з-над (128)
зубр (128)
зухвалий (128)

И

И, літера (129)
-ик (129)
-ина (129)
-ич (133)

І

І, літера (133)
Івасик-Телесик (133)
Іллірізми в українському словнику (133)
Індоіранізми в українському словнику (133)
Інновації в питомому словнику слов. мов (133)
Іранізми в українському словнику (135)
Італізми в українському словнику (135)

Ї

Ї, літера (135)
їстимете (136)

Й

Й, літера (136)

К

К, літера (136)
кава (136)
Кавказизми в українському словнику (136)
кавун (136)
каганець (136)
канапа (136)
карафа (136)
кат (136)
квеці (137)
кволий (137)
келих (137)
Кельтизми в українському словнику (137)
кинді (137)
кишеня (137)
кількадцять (137)
книга (137)
князь (140)
Козак: перша письмова згадка слова (140)
козарлюга (142)
коляда (142)
комин і *кімната* (145)
комора (145)
комп'ютер і *компут* (145)
конюшина (145)
Коптизми в українському словнику (145)
корогва (145)
Котигорошко (146)
кошт (146)
кран (146)
кугут (146)
кульгати (146)
кум (146)
Куманські (половецькі) тюркізми в українському словнику (146)
курінь (146)
кутя (146)
кучмá (146)

Л

Л, літера (146)
Л чи Р у пахлаві? (146)
лавра (146)
Латинізми в українському словнику (146)
лелека (150)
лилик-нічка (150)
лихва (151)
ліхтар і *[фонар]* (151)
Лідсько-лоївське пасмо ізоглос (151)
Літуанізми в українському словнику (158)

М

М, літера (158)
М замість Б в українських тюркізмах (158)
Мадяризми в українському словнику (159)
Майбутній недоконаний час: аналогія з пізньолатинським futurum (159)
манекен (160)
маятник (160)
Метатеза плавних у давньослов'янській мові (160)
митниця і *таможня* (162)
могорич (162)
Монґолізми в українському словнику (162)
моріжок (162)
Морські й рибальські говірки Чорномор'я (162)
мрія (162)
мусити (162)

Н

Н, літера (162)
на(в)- (162)
начувайся (163)
нащадки (163)
Неперекладне українською та з української (163)
нишком (163)
нишпорити і *шнипорити* (163)

Німецькі ґерманізми в українс. словнику(164)

О

О, літера (164)
о, прийм. (164)
обез- і еквівалентні префікси (164)
оборіг (165)
о́бра́зи́ (165)
обри (165)
обридати (165)
огида (165)
-ок- (165)
онуча і *портянка* (165)
осовитий (165)
оцет (168)
очуняти (168)

П

П, літера (168)
панчохи (168)
парасоль (169)
паркан і *призьба* (169)
пасічник (169)
Пахлавізми в українському словнику (170)
певний (170)
Перські іранізми в українському словнику (170)
печеніги (172)
Печенізькі іранізми і тюркізми в українському словнику (173)
питльований (173)
підводитися, підвестися (173)
підполковник (173)
плявужити (175)
Повноголосся (175)
полк і *фолк* (175)
Полонізми в українському словнику (175)
посіпака (176)
потала (176)
потвора, почвара (176)
похнюплений (176)
Праслов'янська частина українського словника (176)
Праукраїнська мова (176)
промисловість (177)
Прямі докази мовних фактів (177)
[*пс-пс*] (звертання до кота) (177)

Р

Р, літера (177)
рада (177)
рай і paradise (177)
раріг (162)
решта (177)
ро́пать (177)
Росіянізми в українському словнику (177)

С

С, літера (178)
сіве́ра (178)
Скандинавізми в українському словнику (178)
Скандинавський складник козацтва (178)
Скандинавські впливи в героїчному епосі українців (179)
Скандинавські паралелі у козацьких думах (181)
скарбниця і *казна* (185)
"Скинуте минуле": приклад басків (186)
Скіфський іранський інґредієнт праслов'янської мови (187)
Скіфо-сарматські іранізми в українському словнику (188)
сковорода (189)
скриня (189)
слуга (189)
смачно (189)
Специфічні риси української в колі загальнослов'янських (189)
Староукраїнська мова (189)
стежка (190)
стерно (190)
страва (190)
стріха (190)
Стягнення (синкопа) (190)
сукня (190)
суматуха і рос. *суматоха* (190)
сухоти (191)
-ся, примхлива частка (191)

Т

Т, літера (191)
темрява (191)
тере́зи́ (191)
тере́н (191)
товариш (191)
трапити (191)
тривати (191)
Тричленні прислівники (раз-у-раз, віч-на-віч) (191)
троянда (191)
Тюркізми в українському словнику (191)
тютюн (191)
тямити (191)
-ть (закінч. 3-ї ос. одн. дієсл.) (191)

У

У, літера (193)
у- , префікс (193)
-ук- (194)
Українізми в сусідніх мовах (194)
Український внесок до осучаснення кирилиці (196)
Українські інновації в питомому слов'янському словнику (196)
Унікальна частина українського словника (196)
Урартизми в українському словнику (196)
ускробати, ускромити (196)

Ф

Ф, літера (197)
-ф- з іншомовних слів: передача у запозиченнях (197)
фах (197)
Фінізми в українському словнику (197)
Фінікізми в українському словнику (197)
фоте́ль (197)
Фракізми в українському словнику (197)
Французькі запозичення (200)

Х

Х, літера (200)
хазяїн (200)
халепа (200)
харчі (200)
Хозаризми в українському словнику (200)
хліб (200)
хуга (200)

Ц

Ц, літера (200)
цап (200)
царина (200)
Центральні європеїзми в українському словнику (200)
Центральнослов'янські іранізми (200)
цибуля (208)
Циганська мовна пам'ять про історичні контакти (208)
цікавий (208)
цямрина, цебер (208)

Ч

Ч, літера (208)
чекати (208)
челядин (208)
чембор (208)
чемерис (208)
черга (208)
четверик (208)
чимдуж, чимдалі (209)
чобіт (209)
чудан (209)

Ш

Ш, літера (209)
шандра (209)
Шведські (свенські) скандинавізми (209)
шкарпетки і *шкарбун* (210)
шкода (210)
штахет (210)
шубравці (210)
шульга (210)
шухляда (210)

Щ

Щ, літера (210)
щедрий (210)
що- (словотвірна морфема) (212)
щогла (213)
щойно (213)
щонай- (словозмінна морфема) (213)
щупак і *щука* (213)
щур (214)

Ю

Ю, літера (215)

Я

Я, літера (215)
якнай-, якомога- (215)
Ять, літера (215)

Ь

350. Ь, літера (215)

Іншомовні впливи у словнику, граматиці, діалектах (підсумки частини І) ..... (216)

ІІ. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У ТОПОНІМАХ (219)

Метонімічність топонімів. Метод топонімічного контекстування ..... (220)

А

-ава (221)
Авратин (221)
Авунда, р. і г. Авинда (221)
Аджамка (221)
Аккадизми у топонімії України (221)
Акрешори (221)
Алано-половецькі степовики й украплення меншин (221)
Аланс. топон. України (221)
Алачук (221)
Албанські украплення в топонімії України (221)
Алтинівка (221)

Альта й Іртиця р. (221)
Англо-американізми у топонімії України (222)
Андрушівка (222)
Аполлонівка (222)
Арабат (222)
Арабізми у топонімії України (222)
Арамеїзми у топонімії України (222)
Араповичі (223)
Арданове (223)
Аркадіївка (223)
Арнаутка (223)
Артасів (223)
Артек, Вел. Артакове (223)
Архетип іншомовної репліки (223)
Аршуки (223)
Аскольдова могила (224)
Астурійський вектор зв'язків топонімії України (224)
Атинське, Отинія (225)
Аули, -нський (225)
Африканівка (225)
Ах'яр (Севастополь) (226)

Б

Бабинці (226)
Баворів (227)
Баглайки (227)
Багринова гора (227)
Бажани (227)
Байдівка (227)
Балаклія (228)
Баламутівка (228)
Баланди (228)
Баланівка (228)
Балканізми у топонімії України (228)
Балтизми у топонімії України (228)
Бальківці, Сорокові Бальчики (229)
Барабашівка (229)
Барахти (229)
Барвінкове (229)
Барзяківське (229)
Баришівка, Боришківці (230)
Бармаки (232)
Басаличівка (234)
Батурин (234)
Бахматівці (234)
Бахтерщина (234)
Бахтин (234)
Башлик (234)
Безводівка (234)
Безгинове (235)
Безпалькова, Безпечна (235)
Безуголівська (235)
Бекарщина (235)
Бендюгівка (236)
Бервинки (236)
Бервиця (236)
Березн, Бересн- (236)
Беремище (237)
Берестове (237)
Бершадь, Вершидь (237)
Бескид, Бещади (237)
Бехи (237)
Бешкине (237)
Библо (237)
Бихів, Буховичі, Бухарів (237)
Бишів (237)
Бишкінь (237)
Білики (237)
Білинівка (237)
Біличі (238)
Білоберізка (239)
Білогородка (239)
Білозірка, Бѣлозурка (239)
Білоконі (240)
Білокуракине (240)
Білоус (240)
Бітля (240)
Блистова (240)
Боберка (242)
Бобулинці,Бобл.и,-ів(242)
Бовкуни, бовкун (243)
Богомілове (244)
Богородчани (244)
Богуслав (244)
Богутин (244)
Бодаква, Будаківка (244)
Болган (247)
Боляновичі (247)
Борж- (247)
Борзна, Борзенців (248)
Бориспіль (248)
Боричів узвіз (248)
Бородаї (248)
Бородянка (249)
Борщагівка (249)
Босири (249)
Бохни (250)
Братківці (250)
Бридуни (250)
Британи (250)
Броди (251)
Буглів (251)
Будаківка (251)
Буданів (251)
Будераж (251)
Бузова (251)
Булаї (251)
Булахи (252)
Буньковичі (252)
Бургун (252)
Буринь (252)
Бурківці (252)
Бурханівка (252)
Бутля р. (252)
Бутова Долина (253)
Бухалівка (253)
Буча (253)
Буштино (254)

В

Вазлуївка, Васловівці (254)
Вакалівщина (254)
Вакули (254)
Валахізми у топонімії України (254)
Валер'янівка (255)
Вандалівка, -инівка (255)
Варгани, бол. (255)
Варух (255)
Варяж (256)
Васильків (256)
-ват- (257)
Вегерівка (257)
Ведріївка, Вѣдрик (257)
Вектори мовно-історичних контактів топонімії України (257)
Велятин (257)
Вендичани (257)
Венеть (258)
Венеційсько-ґенуезькі італізми у топонімії України (258)
Вергулівка (258)
Вергуни, Варгани (258)
Верем'я (258)
Вереси, *Верешки* (259)
Вертокиївка (260)
Веручий (260)
Весел- (260)
Вигуричі (260)
Визирівка (260)
Викоти (260)
Викрутень (260)
-вин (261)
Винники, Вінниця (261)
Винторівка (261)
Винятинці (261)
Височанка (261)
Виструбиця (261)
Виступовичі (262)
Витичів (262)
Витязівка (262)
Вишків (263)
Візантіїзми у топонімії України (263)
Вікторинівка (263)
Вільня, Пильнянка, Верини (263)
Вільхівка, Вільхуватка (264)
Вірменізми у топонімії України (265)
Вовкошів (267)
Вовна (267)
Вовніг (267)
Вовчасова (267)
Водолаги (268)
Водяне (268)
Волинь (268)
Волиця-Керекешина (270)
Волосківці, Волохівка (270)
Волфине (270)
Ворзель (270)
Воронинці (270)
Вороніж (270)
Воропаї (271)
Ворошилівка (272)
Врадіївка (272)
В'юнки (272)

Г

Гаджибей (Одеса) (273)
Гадяч, гатити (273)
Гай, Гайворон (273)
Гайдучина (273)
Гайчур, р. (274)
Галайки (274)
Галичина (274)
Галісійські аналогії у топонімах України (274)
Гамаліївка (274)
Ганжі (274)
Ганщина (275)
Гарапівка (276)
Гардишівка (276)
Гаркушинці (276)
Гасанівка (276)
Гвіздярня (276)
Гедеримове (276)
Гезлев (277)
Гельмязів (277)
Гензерівка (277)
Генрихівка (277)
Гериня, *Горинь* (277)
Германівка, *Гірманка* (277)
Герсеванівка (277)
Геруси (277)
Гідронімія України (277)
Глеваха (277)
Глисна (278)
Глухів, Gołuchów, Glauchau (278)
Гмирянка (279)
Гнівань (280)
Гнідин (280)
Говилів Вел. і Малий (281)
Говтва (281)
Годотемль (281)
Головатівка (282)
Гологори (282)
Голотки (282)
Голядин (282)
Гонтарівка (282)
Гопчи́ця р. (282)
Горбатка р. (284)
Гордин-я, -івка (284)
Горинь, Погóрина (284)

Горопаї (285)
Горохватка (285)
Горошків (285)
Грайворонка (285)
Грецизми у топонімії України (286)
Грецькі топоніми Криму(289)
Гречинці (290)
Громоклія (290)
Грузинське посередництво іранізмів у топонімії України (290)
Грушківка (290)
Гуйва, р. (290)
Гунсько-аварські монґолізми у топонімії України (291)
Гуничі (291)
Гуринівка (291)
Гусинка (291)
Густинь, Гуштин (291)

Ґ

Ґенуезькі італізми у топонімії України (291)
Ґерманізми у топонімії України (291)
Ґорґани (292)
Ґотизми у топонімії України (292)
Ґотська вимова топоснови Крех- (292)
Ґотські назви річок України (292)
Ґотські словотвірні моделі у топонімах України (293)

Д

"Давньоєвропейські" гідроніми (296)
Давньоєгипетські аналоги у топонімії України (300)
Давньоперський вектор зв'язків топонімії України (302)
Дакалівка (303)
"Далекий Схід" під Львовом (303)
Далекосхідий вектор зв'язків топонімії України (303)
Дамаски,Демешківці (303)
Дансько-норвезькі та шведські скандинавізми у топонімії України (303)
Дашава (304)
Дейнеки (304)
Делятин (304)
Демерджі р. і г. (305)
Деміївка (305)
Демотивація топонімів (305)
Демурина (305)
Деньги (305)
Дептівка (305)
Деражня (306)
Дерманка (306)
Дж- (306)
Джгун (306)
Джемільне (306)
Джуржівка (306)
Джучидські монґолізми у топонімії України (306)
Дигори (306)
Диканька,Диханівка (306)
Димер (306)
Дідовичі (307)
Діжева, бол. (307)
Дніпро, Дністер, Дунай, Донець (307)
Добростани (307)
Довбиш (308)
Довгалі бол. (308)
Довгове (308)
Довгоший (308)
Дозорці на краю степу(308)
Долинівці (309)
Долітописна мовна історія українців у топонімії (309)
Долматівка (310)
Дорогожичі (310)
Дорошівці (311)
Досин (311)
Дохно (311)
Дриглів (311)
Дроб- (311)
Дробишів (311)
Дрогобич (312)
Дрозди (312)
Дронівка (312)
Дубняки (312)
Дубшари (314)
Дудки (317)
Дунаївці (318)
Дурна Стінка (319)
Дутчаків (319)

Е

Еламізми у топонімії України (320)
Елема, пот. (328)
Еллінізми у топонімії України (328)
Елліністичний вектор зв'язків топонімії України (328)
-енк-, -еньк-, топоформанти в Україні (328)
Етимон іншомовної репліки (330)

Є

Єлиховичі (330)
Єгиптизми у топонімії України (330)
Єградківка (330)
Ємадикине (330)
Єсмань (330)

Ж

Ж- (334)
Жабокрути, *Жабче* (334)
Жагалівка, р. (338)
Жадківка, Жадьки (338)
Жадове (338)
Жван (339)
Женишківці (339)
Жилинці (339)
Жмеринка (340)
Жовква (340)
Жовтоолександрівка (340)
Жуки (340)
Жукля (340)
Жупник (340)
Журавники (340)
Журинці (340)

З

За- (341)
Забари (341)
Заболоття, -нівці (341)
Завади (341)
Завалля (539)
Заворичі (341)
Загора (342)
Заїки (342)
Закітне бол. (342)
Закономірності звукового розвитку іншомовних основ у топонімах України (343)
Залібівка, Сливки (344)
Зарваниця (345)
Збараж, Збруч (346)
Звенигород, Звиняч, Свинка (347)
Здвиж (347)
Зелений Гай (347)
Зелюня р. (348)
Змійові вали і топоніми кельтського часу (348)
Змудка, р. (350)
Зозів (350)
Золотуха (351)
Зольня (351)

І

Ібр, р. (351)
Іван- (352)
Іванчі Рв (353)
Івот (353)
Ізмаїл (353)
Ікопеть, р. (353)
Іллиризми у топонімії України (354)
Іллірія (354)
Імперські назви XVIII ст. у топонімії України (354)
-ing-, -eng- (354)
Індоіранізми у топонімії України (354)
Іранізми у топонімії України (354)
Ірдинь (354)
Іржавець (354)
Ірклїїв (355)
Ірпінь р. (356)
Іртиця р. (356)
Італізми у топонімії України (356)

Ї

Ївженка (356)
-ЇДи, формант (356)

Й

Йовине (357)
Йоничі (357)

К

Кавказ у топонімії України (357)
Кагарлик (357)
Кадигробівка (357)
Кадиївка (357)
Калагарівка (357)
Калинівка (358)
Калуберище (358)
Калуш, Калюс (359)
Камула, г. (359)
Канів Кг (361)
Карабани (361)
Караван, Колона (361)
Карпати (361)
Каховка, Коквище (361)
Кацівелі (363)
Качкарівка (363)
Кашперівка (363)
Келеберда (364)
Кельтизми у топонімії України (364)
Кизими (365)
Київ (365)
Кинахівці (365)
Кипчацькі звукові риси в топонімах України (365)
Кирдани (365)
Кириківка (365)
Кирносове, Керносівка (365)
Кир'яківка (366)
Киселі, Кислі (367)
Китайгород (368)
Кицькувата р., киця-баба (369)
Киянці (369)
Кіблич (372)
Ківшóвата (372)
Кільчень, Келечин (372)
Кічкас (372)
Клевань, Клебан-Бик (372)
Клітня, Коритня (373)
Клов, р. (373)
Клюси (373)
Кмитів Яр (373)
Кобеляки, Кобиляки, Копилів (374)

Кобижча, Кобища (375)
Кобло (375)
Кобринове (375)
Кобуд (375)
Ковганівка (375)
Ковпаки, ковпак (375)
Ковпита (375)
Ковтуни (375)
Ков'яги, Ков'ярі (376)
Кода-к, -ки; -чка р. (377)
Кодема (377)
Кодня, куток (377)
Кодра (377)
Козелець (377)
Козин, ці (377)
Козятин (377)
Кокове, ур. (377)
Кокозівка (378)
Кокутківці (378)
Колибань (378)
Колінці (378)
Кологори (379)
Коломия (379)
Колона, Караван (379)
Комань, Куманів (379)
Комарівка (379)
Кондяківський пот., Киндюха р., Киндяки прізв. (379)
Кон'єктури редакторів у топонімії України (379)
Конопниця (379)
Конотоп (381)
Контексти у топонімії (382)
Кончаки (382)
Копелянка (382)
Копирів кінець ур. (382)
Копитинці (382)
Коптизми у топонімії України (382)
Коптів, Кіпті, Кібті (391)
Кордубанове, прізв. Кордуба (391)
Коржі, -еве (391)
Коритниця (391)
Корлюгівка (391)
Корольча (391)
Коростки (392)
Корсунь (392)
Кортеліси (393)
Косаговщина (393)
Косів (393)
Костилівка (393)
Костичани (393)
Котомелька ур. (393)
Котюржинці (393)
Кофанівка (394)
Коцюбинці (394)
Кочичине (395)
Крайникове (395)
Крайні Стінки (395)
Красюки (395)
Красна Гірка (395)
Кременчук (395)
Кремля р. (395)
Кренидівка (395)
Крестопівщина, Кришопівка (396)
Кретівці (396)
Криве, Криворотівка, Кривотин (396)
Крижопіль (396)
Крилос (396)
Крим (396)
Круглик, Круг (396)
Крульман, б. (396)
Крутенька (396)
Крути (399)
Ксендзівка (400)
Кубраки, -яки (400)
Кукезів (400)
Кулажинці (400)
Кулешів (401)
Куличка, кулич (401)
Кулібаба (401)
Кулябівка (401)
Куракине (401)
Кураш, Кураж (401)
Куржу́ківські Каварти́ (401)
Кур'янці (401)
Кустичі (402)
Кутці (402)
Кучурган р., Кочерган (402)

Л

-Лабунь, р. Підлобунка (403)
Ладинь (403)
Ладичин (403)
Ламахівщина (403)
Латинізми у топонімії України (404)
Лебедин (404)
Левоньки (404)
Ледянець (405)
Лелюхівка, Леляки (405)
Летичів (406)
Летківка (406)
Лисинівка (406)
Литвиновичі (406)
Лиходідівка і Лихобабчин (406)
Лишня (411)
-лі- (411)
Лідівка (411)
Лісовичі і Змійові вали (412)
Літинка, ЛитоВЕЖ (412)
Літуанізми у топонімії України (412)
Лобойківка (412)
Локутки (413)
Ломанка (413)
Ломбардський вектор топонімії України (413)
Лонки, р. (413)
Лотак (414)
Лохня, Лоханський поріг (414)
Лошкарівка (414)
Лубни (415)
Луканська, г. (415)
Лук'янів (415)
Лупасове, лупити (415)
Лутава (415)
Луцики (415)
Лушники (415)
Любеч (415)
Ляхівка (416)

М

М замість Б/П в українських тюркізмах (417)
Магабель (417)
Магала (417)
Магарач (417)
Магнишівка (417)
Маджарка, Мажарка, Можари (417)
Мадяризми у топонімії України (417)
Македони (417)
Макошине, Макухи (417)
Малаківщина, Малахівка (417)
Малдрики (417)
Малин (418)
Мальцівка (418)
Мамаївщина (418)
Мамекине (418)
-ман- (418)
Мангуш-Мангуп (418)
Манжелія (419)
Манжосівка (419)
Маниківці (419)
Манкермен (419)
Мантролівщина (420)
Маньків (420)
Мариця ур. (421)
Маркур, Мархалівка (424)
Мар'янівка (424)
Маслівка (426)
Машкарине (426)
Мединя (426)
Медобори, гори (426)
Мена (426)
Мерва (426)
Метонімічність топонімів (426)
Мигалки (426)
Миргород, Мирводівка (427)
Мирча (427)
Митрофанівка (427)
Михиринці (427)
Мих.нівка, -унки (428)
Мишарівка (428)
Мишків (428)
Мишолівка (428)
Мишлятичі, Мишарівка (428)
Миширик, рук. (428)
Мокрини (428)
Мокряни (429)
Молодилів (429)
Моломолинці (429)
Молохів (429)
Молочки (429)
Монастирець (429)
Монґолізми у топонімії України (430)
Мороз- (430)
Мороховець (430)
Москалі (431)
Мостище (431)
Мосьпанове (431)
Моташівка (431)
Мотижин (432)
Мохнач (432)
Мошківці (432)
Мриги (432)
Мрин (432)
Мстишин (433)
Мурлувшина ур. (433)
Мутвиця (433)
Мутин (433)
Мухавець (433)
Мшана (433)

Н

Набоків (434)
Набутів (434)
Наварія (435)
Нагачів (435)
Надточії (435)
Нарбутівка (435)
Насташка (436)
Нафтулівка (436)
Не- (436)
Невірків (436)
Недригайлів (436)
Некраші (437)
Нелени (438)
Неменка (438)
Немига (438)
Немиринці (440)
Немичинці (440)
Неплатине, Непоротове (440)
Нестерварка (440)
Нивки (440)
Низи (440)
-ник-, формант (440)
Нипавка (440)
Ницаха (440)
Ніжин (441)
Німецькі ґерманізми у топонімії України (441)
Новорозівка (441)
Ногачівка (441)
Норець р. (441)
Нуйно (441)
Нуткова Слобода (441)

О

Обаринці (442)
Обертин (442)
Обеста р., Обище (443)
Ободи (443)
Обтове (443)
Обухів (443)
Овадне (443)
Овлочин (443)
Овруч (443)
Оглав (443)
Огульці (443)
Озадівка (443)
Озереди (443)
-ойк- (443)
Олбин (443)
Олепіри, Олефірщина (444)
Омбиш (445)
Омелівка (445)
Омеляник (446)
-омль- (448)
Онилова, р. (448)
Ониськове (448)
Опілля (449)
Опл-ицьке, -ітна (449)
Орданівка (449)
Ордаша (449)
Орлинці (449)
Ортиничі (450)
Орховичі (450)
Осіанова б. (450)
Осколонівка (450)
Ослави (451)
Осламів (451)
Осота (451)
Остапці (451)
Оташів (452)
-отин (452)
Отрохи (452)
Охматів (452)
Охтирка (452)
Ошихліби (452)
Ошмань (452)

П

Паликорови (453)
Пальмирівка (453)
Паніванівка (453)
Пансова, р. (453)
Паньківці (453)
Параска, Берізки (453)
Парканівка, Пильгани (454)
Парневе (454)
Парпурівці, Пурпурівка Кг (455)
Парська (455)
Парфен (455)
Парфянський вектор зв'язків топонімії України (455)
Паталаха, г. -івка (455)
Пахлавізми у топонімії України (456)
Пацали (456)
Певна (456)
Педоричі (456)
Пекурівка (457)
Пелагізми у топонімії України (457)
Пендюрівка (457)
Пенязівка (457)
Перга (457)
Пере- (457)
Перегуди (457)
Передеріївка (457)
Перелюб (459)
Перемишляни, Перемислівці (459)
Перемут оз. (459)
Пересипки, Переспа, Перешпа, Пересопниця (459)
Перещепине (459)
Перські іранізми у топонімії України (459)
Печені-ги, -жин (460)
Печенізькі іранізми і тюркізми у топонімії України (461)
Пилипи (461)
Пилятин (461)
Пирогівка (462)
Пирогоща (462)
Пишконь (462)
Півторак (462)
Під- (462)
Підвисоке (462)
Підмихайло (462)
Підопригори (462)
-пілля, -піль (463)
Піскава, р. (463)
Пістинька, р. (463)
Плоске (463)
Плющівка (464)
По- (464)
Повчине, Порозок (464)
Погóрина (464)
Поди (465)
Подольох (465)
Пойдунівка (465)
Поклітарівка (465)
Покуття (466)
Поливанів Яр (466)
Половецькі тюркізми у топонімії України (466)
Половники (466)
Полонізми у топонімії України (466)
Полтава (466)
Полуботки (466)
Полюхів (466)
Понебель (468)
Попаздра (468)
Попільня (468)
Порик (469)
Почайна (469)
Праслов'янський пласт топонімії України (469)
Приліпка (469)
Приски (469)
Пронівщина (470)
Прохорівка (470)
Псел (471)
Пузирі (471)
Пулини, Пулинці (471)
Пултівці (471)
Пульмо (471)
Путусова Вода (471)
Пуст- (471)
Путивль (471)
Путрине (471)
П'ятигори (471)

Р

Рава, Равщина (472)
Радичів (472)
Радогоща і Ардагаст (473)
Радоробель, р. (473)
Радохинці (475)
Ракобовти (476)
Ракути, Ракужа (476)
Рандава (477)
Раннє християнство у Наддніпрянщині: свідчення арабів у VIII ст. (477)
Раставиця р. (477)
Рахвалівка (477)
Рахів (477)
Рахни (477)
Ревун (477)
Репійка, р. (478)
Репуженці (479)
Ржищів, Рожище (479)
Рибот-ин, -ень (480)
Рикунь (480)
Рівне (480)
Рідківці (480)
Рогань (480)
Рогатин (484)
Рогачик (485)
Рогостянка, Рогощі (487)
Розсохи (488)
Романівка, Ромни (488)
Ромейки, ове (488)
Ромодан (490)
Ропотуха (490)
Росава, Русава (490)
Росіянізми у топонімії України (490)
Росолівці (490)
Рось, р. (490)
Рохманів (490)
Рудоман (490)
Ружин і Лучанки (490)
Румове, Рюмівське (490)
Рунівщина (490)
Русь (490)

С

Сабатин, Суботь (491)
Саврань (491)
Саї (491)
Саїнка (491)
Саки, Сачки (491)
Сакуниха (491)
Салатрук, р. (491)
Самб-ір, -урки, -орівка (493)
Самотуги, суматуха (494)
Санджари (494)
Сапанів (494)
Сапонівка, Сафонівка (494)
Сарни (495)
Сáтанів (495)
Сатиїв (495)
Сахутівка, Шакутівщина (495)
Сваришівка (495)
Світязь оз., Свитазів (495)
Северини (495)
Сегединці (496)
Селидове (497)
Семиреньки (497)
Сердиця (498)
Серебранка (498)
Сереховичі, Серхів (498)
Сеферівка, мацапура (499)
Сивуля г., Сибилівщина ур. (499)
Сигла (499)
Синарна, Сінар г., Сінор пер. (500)
Синдаревське (500)
Синівці (500)
Синхорична назва (500)
Синхронічна назва (501)
Сиракузи яр, Сірогози Хс (501)
Сирійський слід у топонімії України (501)
Сіверка (501)
Сімаки (501)
Сінгури, Шенгури (502)
Сітомль (502)
Скалат (503)
Скандинавізми у топонімії України (503)
Сквира, р (503)
Скіфо-сарматські іранізми у топонімії України (503)
Сколе (503)
Скочище (504)
Скубії (505)
Сліпки, Сліпорід (505)
Слонівка р. (505)
Слот (506)
Случ р. (506)

Смідин (506)
Сміла (506)
Снитище (506)
Сніжне (507)
Снопород (507)
Собківка, Сопич (507)
Соболівка, Шабалинівка (508)
Сокиряни (509)
Соколівка (510)
Соловіївка (510)
Солодке (510)
Солотвин, Слатине (510)
Солучка (510)
Сороко-тичі, -дуби, -пень (510)
Сорочинці (514)
Соснівка (514)
Спарта Нова (515)
Ставракове (515)
Ставрівка (515)
Станиля (515)
Старонове (515)
Стахорщина (515)
Ствига (516)
Стеблів (516)
Стецева (517)
Стиборівка (517)
Стидин (519)
Стіна, Стінка (519)
Стовпин (520)
Сторонибаби (520)
Стратіївка (520)
Стубла (521)
Стугна (523)
Стульневе (523)
Сувид (523)
Сукіль р. (524)
Сула р. (524)
Суми (524)
Сунки (524)
Сураж, Сургани, Суржки (524)
Сутківці (524)
Сущани (524)

Т

Табаївка (526)
Тагамлик, р. (526)
Таганча (526)
Тайна р., Тайниця (526)
Тальне (527)
Тамановичі, Тумень (527)
Танискава р. (527)
Тарасівка (527)
Тарнава (527)
Татарські тюркізми у топонімії України (528)
Татарщина (528)
Тахтаулове (529)
Тащенак, Дащенки (529)
Тверд- (529)
Телемень (530)
Телешівка (531)
Теліженці (531)
-тем- (532)
Темирівці (532)
Темрюк (532)
Тендерівська коса (532)
Тершаків, Терсянка (532)
Тетерів (532)
Тетильківці (533)
Тетіїв (533)
Тиврів (533)
Тидрик (533)
Тиунів Яр ур. (533)
Тин-, -тин (534)
Тихе (534)
Тихотин (534)
Тікич, р. (534)
Тісоболь, оз. (534)
Товкачі (534)
Товмач, Тлумач (534)
Товмень,Телемень р.(534)
Товпаш, пот. (534)
Токмак (534)
Толуковичі (534)
Томахів (536)
Топонімічний слід походів Кніви 250–253 рр. (536)
Топонімічний слід римської політичної кризи III ст. (540)
Топонімічного контекстування метод (541)
Торунка, р. (541)
Тошківка (541)
Трахтемирів (541)
Трач (542)
Требухів, Трибухи (542)
Трипілля (543)
Тростянець (543)
Троща (543)
Трояни (543)
Тулинці (545)
Тулушка (545)
Тульчин (545)
Тумень, Тумин (545)
Тупали (545)
Туранівка (545)
Турійськ (545)
Тутаки (545)
Тюркізми у топонімії України (545)

У

-у- > -і- (546)
-уват- (546)
Угільці (547)
Угриничі (547)
Уз- (547)
Уздиця (547)
Узруй (547)
Україна, українці – звідки ці назви? (547)
Українські форманти у топонімії України (549)
Укріплення півтораста поколінь (549)
Улашанівка (550)
Умань (550)
Унеча, ур. (550)
Унин = "Тетерівське" (550)
Унтилівка (550)
Урвенна (550)
Урвихвіст, ур. (550)
Урмань (551)
Ускут (551)
Устивиця (551)
Уторпопи (551)

Ф

Фаївка, Файгород (551)
Феодосія (551)
Фінізми у топонімії України (551)
Фінікізми у топонімії України (551)
Фракізми у топонімії України (551)
Франкопіль (553)
Франкські фонетичні впливи у топонімії України (554)
Французькі назви у топонімії України (556)
Фрасине (556)
Фрузинівка (556)
Фрумилів, пот. (556)
Фрунилів, пот. (556)
Фурсове (556)

Х

Халаїмгород (557)
Халеп'я (557)
Ханбиків (557)
Хандабоківка (557)
Харалуг (559)
Харків (559)
Харліївка (560)
Хвидяєве, оз (560)
Хвосниця, р. (560)
Хейрус (Дмитрівка) (560)
Химчин (560)
Хинівка (560)
Хлоп'яники (561)
Хмел- (561)
Хозаризми у топонімії України (561)
Холми, Ховми (561)
Хомина Стінка (561)
Хом-инці, -івщина (561)
Хомутня (564)
Хоняків (564)
Хорол, р. (565)
Хорост- (565)
Хоростець (565)
Хорохорин (565)
Хортиця (565)
Хотимир, Хутомир (566)
Хотімля (569)
Хоконів (569)
Хрінівка (569)
Хромівка (569)
Хрулі (569)
Хрустів (569)
Худ.яки, иківці (569)
Хустка (569)

Ц

Цариград, оз. (570)
Цикали, Чикалівка (570)
Цимбалів Яр вул. (570)
Цир і Підцир'я (570)
Цитуля (570)
Цурків і Підцурків (571)
Цюрило, стр. (571)

Ч

-ча (571)
Чабарівка (571)
Чагів (572)
Чагор (572)
Чалишівка (572)
Чапаківка (572)
Чаус (572)
Чеберяки (572)
Чемериси (572)
Ченокалівка (573)
Черкавщина (573)
Черкаси (573)
Чернівці (574)
Чернігів (574)
Чигирин (574)
Чижі (574)
Човгузів, Чалкузи (574)
Чолпанова б. (574)
Чонгар (574)
Чорторків (574)
Чорториги (575)
Чуйківка (575)
Чулатове (575)
Чумакадилин, став (575)
Чупаха (575)
Чухутів яр і Чуфуткале (575)

Ш

Шабалинів (575)
Шабо (576)
Шандра (576)
Шарапанівка, Шаровайка, Шарпанці (576)
Шаргород (576)
Шатравине, Шахравщина (576)
Шатрище (576)
Шаулиха (576)
Шахворостівка (576)
Шацьк (578)
Шведський епізод історії України на карті (579)
Шепарівці (579)
Шепетин (580)

Шептаки і Шептицький (580)
Шешори (580)
Шибиринівка (580)
Шилівці (580)
Шингаріївка (580)
Шинґілкова (580)
Шипинці (580)
Широчани (581)
Шишаки (581)
Шишелівка (581)
Шкірудиха (582)
Шкодунівка (583)
Шкробот (583)
Шкурупії (583)
Шманьківці (583)
Шмиглі (583)
Шотарня, г. (584)
Шпендівка (585)
Штани, оз. (585)
Штомпелі (585)
Шуби (586)
Шубранець (588)
Шулайдерянка, р. (588)
Шумівці (588)
Шупарка (589)
Шупики, Шубків (589)
Шурден, г. (589)
Шуржівка, р. (589)
Щ
Щедрогір (589)
Щепанів (590)
-щина (592)
Щирець, Щербухи (592)
Ю
Юнаки (593)
Юрівка (593)
Юрховиця (594)
Юр'ямпіль (594)
Юсупівка (594)
Я
Яблунів (594)
Явон, поле (594)
Явори (595)
Явтухи (597)
Яготин (597)
Ядути (597)
Яжберень (597)
-як- (597)
Якубів (597)
Яланець (597)
Ямпіль (598)
Янжулівка (598)
Янів, -ян- (598)
Яремча (600)
Яришки, Яреськи (601)
Ясногород (601)
Ясопіль (601)
Яструбщина (601)
Ятрáнь, р. (601)
1131. Яхники (601)

Контент-аналіз 966 іншомовних основ топонімів (підсумки частини II) ..... (602)

III. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У ГЕНАХ. АКЦЕНТИ З ВІДОМОЇ ІСТОРІЇ. МЕТОД (607)

"Відома історія" з традиційних джерел (608)

А
Альмогавіри: ілюзорна схожість з козаками (609)
Арґументи (609)
Асиміляція степовиків праукраїнцями (609)
Б
Балканці (610)
Буре-сюр-Жюїн (610)
В
Випадок у науці (610)
Відповідність даних генетики та ознак мовних контактів у словнику і топонімії (610)
Г
Генетичний склад українців (611)
Гіпотеза в науці (613)
Греко-римський досвід життя серед варварів (613)
Громадська позиція дослідників в ідеологізованих питаннях філології (617)
Гуни (617)
Ґ
G – "кавказька" Y-гаплогрупа (617)
Ґалоніфонтибус (618)
Готські речі в археології України (619)
Д
Данилова Балка (623)
Докази у топоніміці (626)
Дудин (626)
Е
E1b1b – "маврська" Y-гаплогрупа (628)
Є
Єгипетські речі в археології України (631)
З
Збіг обставин у наукових студіях (632)
Змійові вали (632)
І
I – "балкано-скандинавська" Y-гаплогрупа (632)
Іванівка Дп (635)
Ідеологізація в російських працях з мовознавства (635)
Й
J – "месопотамська" Y-гаплогрупа (635)
К
Кавказці (636)
Кельти (636)
Кельтські речі в археології України (636)
Кельтсько-українські культурні паралелі (636)
Кніва і його походи 250-253 рр. (636)
Кодекс куманікус, рукопис з-над Дніпра (640)
Континуїтет мовної історії України (642)
Кореляція даних генетики і ознак мовних контактів (642)
"Ку" (Q) – "гунська" Y-гапло-група (642)
Л
Лібіґгаус, музей (644)
Лінґвістичний навчальний музей (644)
Лувр, музей (645)
М
Маври (645)
Малі ґоти й малороси (645)
Марімон, музей (646)
Месопотамці (646)
Методологія: її значення для висновків з фактів (646)
Метонімічна частина топонімів і прізвищ (646)
Монголи (646)
mt-гаплогрупи українців (646)
Н
N – "фінська" Y-гаплогрупа (646)
Несподіване у науці (648)
П
Периферійних архаїзмів правило (648)
Політика деісторизації топонімії в СРСР (648)
Помилки у наукових дослідженнях (650)
Проникнення іншомовні (651)
Прототип іншомовної репліки (651)
Р
R1a – "скіфська" Y-гаплогрупа (652)
R1b – "кельтська" Y-гаплогрупа (655)
Репрезентативність виборок у студіях Y-гаплогруп (657)
Римські речі в археології України (658)
С
Сарматський час в Україні (659)
Скандинави (659)
Скіфи (659)
Скіфська сатрапія у державі Ахаменідів (659)
Т
T – "еритрейська" Y-гаплогрупа (661)
T2 – mt-гаплогрупа (661)
Татари на землях України у Польщі (661)
Товста могила (662)
Ф
Фальшиві мовні реконструкції (662)
Фаюм (662)
"Фікційні назви" (663)
Фіни (663)
Х
"Худуд аль-алам" (663)
Ч
Чугуно-Крепинка (663)
Ш
Шільтберґер (664)
Штучно перетворені топоніми (664)
Я
73.Яковитство аланів (664)

Вдалі розв'язки. Кореляція висновків генетики, археології та мовознавства (підсумки частини III) (665)

IV. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У ПРІЗВИЩАХ (667)

Мовний гербівник українців. Кореляція контекстів прізвищ і топонімів (668)

А

Абаровський (670)
Авестійське минуле у прізв. українців (670)
Аджубей (670)
Азаренко (670)
-ай (670)
Антропоніми українців XVI–XVIII ст. (671)
Арабаджи (671)
Аркуша (672)
Арнаут (672)
Арташ (672)
Аршак (672)
Африканський (672)

Б

Бабенко (672)
Багалій (672)
Багрій (672)
Бажан (673)
Байда (673)
Баламут (673)
Балан (673)
Бандера (673)
Барабаш (673)
Баранчук (673)
Бармак, Бурмака (674)
Басалик (674)
Батий (674)
Батура (674)
Бахмет (675)
Бахтер (675)
Бенцал (675)
Березняк (675)
Беренда (675)
Берсан (675)
Бех (675)
Бешенко (675)
Білозір, Білозер (675)
Білокінь (676)
Білокопит (676)
Білошицький (676)
Бовкун (677)
Богорад (677)
Боженко (678)
Бондар (678)
Борило (678)
Боровик (678)
Бородай (678)
Борозна (678)
Борончук (679)
Борщагівський (679)
Боян (679)
Бридун (679)
Британ (679)
Бугулець (680)
Будан (680)
Булавко (680)
Булах (680)
Бундюк (680)
Буняк (681)
Бурбан (681)
Бургун (681)
Бурдун (681)
Бурхан (681)
Буряк (682)
Бусир (682)
Бутенко (682)
Бухович (682)
Бухтій (682)
Бучацький (682)

В

Вакула (683)
Вандаляк (683)
Варган (683)
Варежко (683)
Варивода (683)
Варух (683)
Вегера (683)
Веремій (683)
Вересень (684)
Вернигора (684)
Вершигора (684)
Вечер (684)
Вигура (684)
Визир (684)
Винник (684)
Віконь (684)
Вірменське посередництво іранізмів в українських прізвищах (684)
Вітренко (684)
Вірун (684)
Волошин (685)
Волхонович (685)
Воропай (685)
Воротюк (685)
Ворошило (685)
Врадій (685)
Врубель (685)

Г

Гавела (685)
Гайдук (685)
Галабурда (685)
Галавур (685)
Галаган (685)
Галагур (685)
Галайда (686)
Галамага (686)
Галамон (687)
Галісійська середньовічна антропонімія (687)
Галута (687)
Гамалій (687)
Ганжа (688)
Ганненко (688)
Гарага (688)
Гараган (688)
Гарагуля (688)
Гаран (688)
Гарап (688)
Гардаман (688)
Гареза (688)
Гаркуша (689)
Гарун (689)
Гасич (689)
Гдак (689)
Гейзерик (689)
Гензера (689)
Генрих (690)
Герман (690)
Герус (690)
Гмиря (690)
Говдя (690)
Года (690)
Голембієвський (691)
Голота (691)
Гонтаренко (691)
Гопта, Гопченко (693)
Гора (693)
Горбак (693)
Горбат (693)
Горенко, Горенич (694)
Горинь, ець (695)
Гориславець (695)
Горопай (695)
Горошко (695)
Горянець (695)
Готин (695)
Гречанюк (699)
Гримчак (700)
Грищак (701)
Грінченко (701)
Громак (701)
Грузинське посередництво іранізмів в українських прізвищах (702)
Грушак (703)
Грянко, Гряненко (703)
Губаренко (703)
Гудович (704)
Гунченко (704)
Гурин (704)

Д

Дакал (705)
Данченко (705)
Дараган (705)
Дейнека (705)
Демешко (706)
Дибак (707)
Довгай (707)
Довгаль (707)
Домантович (707)
Дорогань (707)
Дорошенко (708)
Дохно (708)
Драч (708)
Дрига (709)
Дробиш (709)
Дрон-ь, -ишинець (709)
Дудка (710)
Дутчак (710)

Е

-ельн- (710)
-енко, формант прізвищ українців < ing (710)

Є

Єланжи (713)
Єлтуховська (713)
Ємець (714)

Ж

Жабко, Жеба (714)
Жадко, Жадько (714)
Ждаха (715)
Жебель (715)
Жир (715)
Жмайло (715)
Жмуд (715)
Жовнір (715)
Жолдак (715)
Жолдаш (715)
Жолдош (715)
Жук (715)
Жупник (715)

З

Забара (715)
Заболотний (715)
Завада (715)
Заєць, Заїка (715)
Закотій, Закітний (715)
Заливко (717)
Зарванська (717)
Збаразький (717)
Зварич (717)
Звягельський (717)
Зозук (717)

И

-улін- (717)

І

Іваниця (717)
Іванчі (717)
Ізмайло (718)
Імшанецький (718)
Іщук (718)

Ї

Ївженко (718)
Їжакевич (718)

Й

Йовдій (718)
йовенко (718)
Йогансон (718)
Йолтухівська (718)
Йонко (718)

К

Кагарлик (718)
Кадигроб (719)
Казар (719)
Каковка (719)
Калаберда (719)
Калавріос (719)
Калавур (719)
Калагур (719)
Калинич (720)
Калоян (720)
Камула (720)
Капай (720)
Капар, Капир (721)
Каперсак (723)

Капшук (723)
Карабан (723)
Карабут (724)
Карагеоз (724)
Карагеоргій (724)
Карагяур (724)
Карапута (724)
Касап (725)
Каховський (725)
Качкар (725)
Кашпірович (725)
Келеберда (725)
Кизим (725)
Кинах (725)
Киндяк (725)
Кирдан (725)
Кирнос (725)
Кирпа (725)
Кирпак (725)
Киряк (725)
Кисіль (726)
Китайгора (726)
Китайгород (726)
Киян (726)
Ківшоватий (726)
Кізима (726)
Клебан (728)
Клов (728)
Клюс (728)
Кметь (728)
Кмит (728)
Кобенко (728)
Кобищук (728)
Коблюк (728)
Кобрин (729)
Кобута (729)
Коб'як (729)
Ковбан (729)
Ковганич (729)
Ковпак (729)
Ковтун (729)
Кодак (729)
Кодола (729)
Кожа (729)
Козар (729)
Козацькі прізвища морської тематики (730)
Коковенко (743)
Кокун (744)
Коливан, Клебан (744)
Колодко (744)
Коломій (744)
Колончук (744)
Комар (745)
Коморда (745)
Кондак (745)
Конопницький (745)
Конотоп (746)
Кончак (746)
Копайгора (746)
Копил (746)
Копира (746)
Копич (747)
Коптя (747)
Корван (747)
Кордуба (747)
Корж, Коржук (747)
Коритко (747)
Корлюга (747)
Короленко (747)
Корост (747)
Косів (747)
Котан (747)
Котерло (747)
Котигора (747)
Котівець (748)
Котора (748)
Котюржинська (748)
Кофан (748)
Коцюба, Кочубей (748)
Кочерган (748)
Крайник (748)
Краковець (748)
Краснюк (748)
Красюк (748)
Крекун (748)
Кретович,Критенко (748)
Крилошанська (748)
Кримський (748)
Криштоп (748)
Круглюк (748)
Крутенко (748)
Крутогора (749)
Ксендз (749)
Кубрак (749)
Кудак (749)
Кудаш (749)
Кулага (749)
Кулик (750)
Кульженко (750)
Куманець (750)
Курас (750)
Курашевич (750)
Курбан (750)
Куржук (750)
Курилюк (750)
Курсак (750)
Кур'ян (751)
Кучма (751)

Л

Ламах (751)
Лашкарь (751)
Леденчук (751)
Леляк (751)
Лемишин (751)
Лендел (751)
Лисич (752)
Лисокінь (752)
Литвин (752)
Лихобаба (752)
Лиходід (752)
Лісович (752)
Лобойко (752)
Лобунько (752)
Лобур (752)
Локутко (752)
Лось (752)
Лохоня (752)
Лук (752)
Луцик (752)
Лушник (752)
Ляшенко (752)

М

Мабущенко (753)
Мавдрих (753)
Магнус (753)
Магушинець (753)
Маджара (754)
Мадзигон (754)
Мазепа (754)
Мазур (754)
Македон (754)
Макуха (754)
Малай (754)
Малаха (754)
Малдрика (754)
Мамай (755)
Мандра (755)
Манжелій (755)
Манжос (755)
Мантур (755)
Мариця (755)
Мархалюк (755)
Мастикаш (756)
Матаган (756)
Матвіяс (756)
Маципура (756)
Машкара (756)
Медяник (756)
Мельник (756)
Мигалик (756)
Микляк (756)
Мисюра (756)
Мишар (757)
Мобєд (757)
Моїк (757)
Монжос (757)
Моруга (757)
Москаленко (757)
Моташ (757)
Мохнач (757)
Мошуренко (757)
Мрига (757)
Мудрик (757)
Муха (757)

Н

Нагаш (757)
Надточій (759)
Нарбут (759)
Народна етимологія прізвищ (759)
Настека (759)
Невгодовська (759)
Неграш, Некраш (759)
Нелен (759)
Немика (759)
Немира (760)
Нечуй (760)
Нещерет (760)
Никон (760)
Ніздрань (760)
Німчук (760)
Номашко (760)
Нутченко (760)

О

Обара (760)
Обертенко (760)
Обестюк (761)
Оображій (762)
Овунрік (762)
Одерій (762)
Олепір, Олефір (762)
Оршовський (762)
Осадча (762)
Осинський (762)
Осоцька (762)
Осташ (762)
Отвиновський (762)
Отич (762)
Отрощенко (762)
Охрамович (763)

П

Паїк (763)
Парневий (763)
Парпура (763)
Парська (763)
Парфен (763)
Паталах (763)
Пахлавійські основи прізвищ українців (764)
Пацай (764)
Пашко (764)
Педерсен (764)
Педорич (764)
Педосюк (764)
Пекур (764)
Перегуд (765)
Передерій (765)
Перещепа (766)
Пероганич (766)
Пережак (766)
Петручак (766)
Печенюк (766)
Пешко (766)
Пильгун (767)
Пищита (767)
Півторак (768)
Підгорний (769)
Підопригора, Подоприга (769)
Пода (769)
Подмужний (769)
Подолюх (769)
Пойдун (769)
Половець (769)
Полуботко (770)
Полюх (770)
Полянчук (770)
Понепаляк (770)
Порик (772)
Порненко (772)
Поршун (772)
Поталах (772)
Прищепа (773)
Пронь (773)
Прун (773)
Прус, Прицак (773)
Пузир (773)
Пунтус, Понтус (773)

Р

Равич (773)
Радивил (774)
Радчук (774)
Ракута (774)
Рарич (774)
Рахвал (774)
Рахман (774)

Рахно (774)
Рева (774)
Рекеда (774)
Репужинська (774)
Ридван, Ризван (774)
Рисич (774)
Робур (774)
Рогань (775)
Рогач (775)
Розанович (775)
Ромейко (775)
Ромодан, Рамазанов (775)
Ропот (775)
Росоловська (775)
Рут (775)
Румко (775)
Рункевич (775)
Рухайло, Рухало (775)
Ручик (776)
Рюмша (776)

С

Сабадаш (777)
Сабан, Собан (777)
Савран (777)
Саган (777)
Саєць (777)
Саїн (777)
Сак (777)
Сакуліна (777)
Самбур (778)
Самотуга (778)
Санжара (778)
Сантар (778)
Сапон (778)
Саринський (778)
Світящук (778)
Северин (779)
Сегеда (779)
Семашко (779)
Семиренко (779)
Сивило (779)
Синдаровська (779)
Синько (781)
Сиракуза (781)
Сілівра (781)
Сінгур, Шенгур (781)
Сковорода (781)
Сколоб (782)
Сколонець (782)
Сколота (782)
Скубій (782)
Скутельник (782)
Слива (782)
Снітко, Снитко (782)
Сніцар (782)
Собко (782)
Соколов, Соклов (782)
Сокуренко (783)
Соловей (783)
Сологут (783)
Солтис (783)
Сом (784)
Сорокотяг (784)
Сорочинець (785)
Сошенко (785)
Спичак (785)
Ставнюк (785)
Ставрак (785)
Стамбул (785)
Стапчук (785)
Стахорна (785)
Стець (785)
Стоян (785)
Стратій (785)
Стригун (786)
Стрижак (786)
Суган (786)
Супрун (786)
Сурай (786)
Сухенюк (786)
Сядренко (786)

Т

Табайник (786)
Танасійчук (786)
Тарасюк (787)
Таращук (787)
Тахтамиш (787)
Тахтаул (787)
Тащенко (787)
Телешко (787)
Терещенко (787)
Темрюк (787)
Тендера (787)
Тертерян (787)
Тершак (787)
Тетеря (787)
Тивоненко (787)
Тидір (787)
Тишко (787)
Тищенко (787)
Товмач, Тлумач (787)
Товпаш (788)
Товчан (788)
Тодорук (788)
Тодосійчук (788)
Топак (788)
Топчій (788)
Трач (788)
Трощак (788)
Троян (788)
Трухан (788)
Тулин (789)
Тупик (789)
Туран (789)
Тутак (789)
Тущенко (789)

У

Угрин (789)
-улін- (789)
Уманець (789)
Унтила (789)
Униченко (789)
Унченко (789)
Урман (789)
Ушитко (790)
Ушкало (790)

Ф

Форостовець (791)
Франко (791)
Фурса (791)

Х

Халабурда (792)
Халаїм (792)
Халимон (792)
Хандабоких (792)
Химченко (792)
-хно, формант (792)
Хоростківська (792)
Хорохорин (792)
Хортик (792)
Хортис (792)
Хріненко (792)
Хромей (793)
Хруль (793)
Хруст (793)
Хупченко (793)

Ц

Цикало (794)
Цимбал (794)
Цир (794)
Цитуля (794)
Цівка (794)
Цуруль (794)

Ч

Чабак (796)
Чапак (796)
Чарак (796)
Чаус (796)
Чеберяк (796)
Чегрин (796)
Чемерис (797)
Ченокал (797)
Черик (798)
Черкас (798)
Чермак (798)
-чи-, -чі- (798)
Чикало (798)
Човгуз (798)
Човпан (798)
Чонгар (798)
Чорб (798)
Чуй (798)

Ш

Шабала (798)
Шандра (798)
Шара.пан, -бан (798)
Шатило (798)
Шатрава (798)
Шафон (798)
Шахрова (799)
Шацька (799)
Шваб (799)
Шембер (799)
Шепетя (799)
Шептицький (799)
Шидловський (799)
Шингарій (799)
-шинець (799)
Шишак (799)
Шкалаберда (799)
Шкаморда (799)
Шкандрій (799)
Шкарапута (799)
Шкуда (800)
Шкурат (800)
Шкурупій (800)
Шкута (800)
Шліхта (800)
Шманько (801)
Шмигель (801)
Шнур (801)
Шовген (801)
Шовкот (801)
Шовкуненко (801)
Шопик (801)
Шпак (801)
Штомпель (801)
Шуба (801)
Шудра (801)
Шука (801)
Шум (801)
Шупик (801)
Шурденський (801)
Шушківський (801)

Щ

Щепаняк (801)
Щербак (801)
Щур (801)

Ю

Юлинець (801)
Юрах (802)
Юсуп (802)

Я

Яблуненко (802)
Явон (802)
Яворівський (802)
Явтух (802)
Ядута (802)
-як- (802)
Якуба (802)
Яланжи (802)
Янів, -ян (802)
702. Яніш (802)

Navigare necesse est: контент-аналіз 602 іншомовних основ прізвищ (підсумки ч. IV і всієї книги) ... (803)

Література ..... (809)

Від хроніки мовних контактів до синтезу наук про глотогенез

Вступ

Панівна парадигма – упорядковане ***на даний момент*** *уявлення про світ. Наука здатна* ***виходити за її рамки*** *і, зокрема, відкривати* ***нові історичні зв'язки, що можуть стати об'єктом детальнішого освоєння лише на дальших етапах*** *[НФЕ, III, 23]*

1. СХІДНИЙ ВЕКТОР. Звідки взялися задум і будівельний матеріал для книги? Причина – у зміні життєвих програм. Новаторство "Метатеорії мовознавства" (1992) та її візуальної проекції – Лінгвістичного навчального музею – визнали численні громадяни (11 тисяч екскурсантів за 25 років) і окремі фахівці. На подив, розкриття категоріальної природи метатеорії *вичерпало тему*...

Потрібнішими стали виглядати інші справи, як-от повернення сходознавства до системи освіти України. Автор увійшов до ініціативної групи 1992 р., що й визначило дальший зміст життя. Якщо за 25 років побудови метатеорії вийшло 57 моїх публікацій, то за 25 років вивчення Сходу – ще 172. *Був час переконатися, як тісно Україна поєднана зі Сходом – і як занедбані ті студії*. Звідси й добір будівельного матеріалу до теми. Перший мій східний ужинок з легкої руки С.С. Гречанюка зайняв півномера у його "оркестрі в пустелі" – прекрасному журналі в байдужому суспільстві "Урок української" (№5–6, 2004): "***Мовні дарунки давніх сусідів**: від скіфів до хозарів*". Вкладка (с. 1-32; 5,2 д.а.). Це був зав'язок теми, чотири нариси про контакти: іранські ~ кельтські ~ ґотські ~ алтайські.

Далі пішли видані за зарплату монографії. У першій з них [Тищенко 2006] до цієї вихідної четвірки додані інші мовні свідки формування українців: фінські ~ балтійські ~ центральноєвропейські ~ латинські ~ фракійські ~ іллірійські ~ грецькі ~ кавказькі. Запроваджено поняття мовної стратиграфії словника і топонімії. За рік усе це відображено у підручнику [Тищенко 2007]. Друга монографія [Тищенко 2008] поглибила кілька векторів контактів, і це чомусь обурило критиканів: мовляв, чому ці, а не інші. Третя монографія [Тищенко 2009] підсумувала тему латинських та італійських контактів. Четверта книга [Тищенко 2010] (240 с. формату А5) – у чомусь прообраз теперішньої: це етимологічний довідник 15 тис. топонімів від 2330 основ, які прийшли до нас з античного світу, від іранців, балканців, кельтів, давніх германців, алтайців, кавказців, арабів, мадярів, варягів, литовців, поляків, росіян. Східні вектори тут підкреслено: наснаги додавала щораз більша повнота картини контактів, недосяжна без східних тем. П'ята монографія [Тищенко 2011] – про двох сучасників у Наддніпрянщині: арабо-маврів і скандинавів. Шоста книга [Тищенко 2012] – висвітлила слід у топонімії України перської сатрапії, а сьома [Тищенко 2015] – історичних ґотських імен з Астурії. Восьмою монографією стала "Долітописна мовна історія українців" [Тищенко 2016], половину якої склали студії греко-єгипетського вектору зв'язків. Теперішня книга – дев'ята; у ній вершки й цитати з попередніх вісьмох.

2. ЕНТРОПІЯ І ЗНЯТТЯ. Як не назвіть – "мовні дарунки", "мовні зв'язки", – то одна велика тема. А 15 років її студій – поважний термін: 180 місяців досліджень, 800 тижнів, заповнених пошуком ознак давніх мовних контактів. Довгий рух у одному напрямку студій, як кажуть кібернетики, збільшує ентропію (захаращеність) напрацювань, причому – разом з зростанням інформації і якраз через неї. "**Збільшуючи своє знання, ми збільшуємо і обрії нашого незнання**" [Міллер, М393].

Атмосферу студій масштабної проблеми передав Б. Поршнєв: "Складною є об'єктивна будова предмета, складна і взаємодія усіх вживаних у дослідженні потрібних наук. *Кожна з них має свій велетенський апарат і свою "мову"*... Я не висупаю тут проти спеціалізації, – писав вчений. – Навпаки, повнота знань досяжна при безмежному скороченні поля. Можна все життя плідно працювати над деталлю. Однак діє і зворотний закон: ***потрібний загальний проект, загальне креслення – нехай далі у детальному опрацюванні усе більш або менш зміниться***. ***Ця книга – лише каркас, стовбур***. ***Але розділи складають ціле***. ***Саме конструкція цілого підтримує і закріплює розділи, інакше мені б не вистачило життя на будь-який з них***. ***Кожний розділ цієї книги мав би скласти тему цілої лабораторії, а кожна така лабораторія – контактувати ще з масою спеціалістів***. Але (**цього немає**, і тому. – К.Т.) хтось мусить, усвідомлюючи всю відповідальність загального креслення нової конструкції, усе ж його пропонувати. Інакше окремі дисципліни за відставання загальної схеми стають схожі на розсипані коліщатка механізму, що котяться навсібіч за інерцією. Наспів час наново змонтувати їх, у перспек-

тиві – синтезувати комплексну науку про людей" [Поршнев, 10], – у нас мета скромніша: висвітлити ***синтез знань*** про нашу ***мовну спадщину*** від предкової спільноти людей, сформованої у Наддніпрянщині.

Осердям книги стали студії запозичень і топонімів. Згодом само прийшло інтерактивне джерело високої якості: база даних "Карта прізвищ українців" (ridni.org/karta). Принісши 42 *мільйони* нових мовних фактів, вона розкрила ще один вимір нашого минулого. Її студії в рази уповільнили працю, але відкрили нові перспективи. З безодні прізвищ, – як доти з мови й топонімії, – стали проступати контури *повнішої історії*, не обчухраної і не переінакшеної. У словотворі прізвищ знайдено ознаки хронології їхніх формантів.

Спільна риса *успадкованої мови*, *запозичень*, *топонімів*, *прізвищ* у тому, що вони – прояв *мовно-етнічної пам'яті*, духовної основи суспільного буття етносу. За М. Хальбваксом, при зміні поколінь суспільна пам'ять втрачає чуттєві враження свідків подій, які молодь не застала (це так у всіх народів: і у басків, і у кельтів). Однак завдяки тому, що *історична пам'ять втілена у мові*, тут збережено і впливи мов давніх сусідів. Події етнічних контактів "продубльовані" (хоч не безпосередньо – о́бразами, а складніше – смислами) у запозиченнях (їхній набір неповторний від мови до мови), у граматиці, топонімах і прізвищах. Пересічний мовець тут не все усвідомлює, але кожний іншомовний слід дочекається свого дослідника, і той витягне його з забуття.

Що до *безсторонності* нашої історичної правди, то її зумовлюють якраз напрочуд *багатосторонні* контакти предків. Упродовж існування української мови ті, хто говорив *нею та її ранішими мовними станами*, мали освоїти кожний новий вид слів (а в народі – людей, що їх принесли). Це щоразу потребувало часу на ворогування, замирення і щеплення. Родичі беруться з сусідів, а з розглядин свати. І для нового покоління діти колишнього чужинця вже свої. А принесені сватами слова-запозичення й собі дають молодий "поріст" мовних явищ, які серед раніше прищеплених слів далі виглядають уже "одвічно нашими".

Знання має опору у мовних назвах, – саме тому, поки ми розуміємо свою мову, є шанс глибше проникати до своєї історії. Топоніми і прізвища звучать щодня, як і слова мови (*Трахтемирів*, *Мадзигон*). І це підстава для етнічної ідентичності ("від Сяну до Дону"). Однак значення, яке колись жило у звуках, – забуте: відомо, що dan – скіфською 'вода', а що означають *Сян*, *Трахтемирів*, *Мадзигон*? Не "просто" як імена річки, села, прізвища людей, а як слова? Бекон вважав справжнім знанням знання *причин*. Саме в них причаїлася історія.

3. МАСШТАБ КОНТАКТІВ. До кожного розділу в пролозі дано коментар на одну сторінку. За В. Мартиновим (1989), **мова пережила стільки часових "мовних станів", скільки мала епох мовних контактів**. Для української мови це означає **42 мовно-історичні епохи**. Побули робочими назвами книги і "Панорама", і "Спадщина" (зосередження на результаті), і "Мозаїка" (увага до фактів), і от стала "Історія" (за Локком, "шлях бджоли"), щоб зібрати з мозаїки ціле.

Епохальна давність нашого народу унаочнена **картою запозичених у контактах слів** (див. нахзац) і **схемою кореляції Y-гаплогруп, запозичень, топонімів і прізвищ** (с. 24–25). Масштабність картини гідна подиву: справді, як міг *народ*, "усього лише" *об'єднана мовою множина людей*, тисячоліттями утримувати цю свою єдність у такому "прохідному степу" до Європи! Адже чужомовний тиск на формування наших предків був куди більшим від 5, 7, 14 епох контактів, пережитих алеутами, японцями, ірландцями, циганами сінто, басками, галісійцями. На екскурсії в музеї про українські мовні контакти в індуктивному викладі – темі затісно від фактів; у дедуктивному – від "полиць під факти". Їй тісно і в окремій експозиції у третьому залі музею. Схоже на те, що це й не тема, і не розділ, а *ціла галузь науки. І тепер вона отримує формат книжки*.

На певному етапі роботи, здається, вдалося здогадатися про причини появи топонімів з формантом -***щина***: *Стахорщина*, *Троєщина*, *Бахтерщина*. З накопичених спостережень виходило б, що у хвилях навал предки самі **помітили зміну епох** (!) і поділили їх на епізоди: осмислюючи так періоди історії, вони утримували їх в усній етнічній пам'яті. Звідси виросла ідея залучити цей зумовлений життям усний народний засіб осмислення місцевої історії до періодизації матеріалу тут у книзі. Топоніми з формантом -***щина*** виявилися придатними для заголовків більшості розділів і підрозділів книги.

У найдавніші часи (вектор I "Коквище": Елам–Аккад–Урарту–Єгипет) цей формант ще не був відомий. У векторі II "Товтри" він є у назві епохи **20. ГУД**івщина "час ґотів" (також РУНівщина "рунічні часи", ТРОЄщина "похід на Траяна Деція"?). Звичайними такі назви стають у векторі III "**ГРЕЩ**ина" "час греків": **12. ЙОН**івщина "час йонійців" (В'ЮНівщина); **16. ЯВОН**івщина "час яванів" (**БАХТЕР**щина "час Бактр"); **19. КОПТ**івщина "час коптів" (ТАРАСівщина, ДУБ'ЯНщина "час хрещень"); 23. РОМЕЙки "візантійська доба" (КИРИЯКівщина "час панів греків"?); **28. ГОРЯН**щина "час агарян" (ПОГАРщина; ГАВРОНщина "втеча габрів", ЯСТРУБщина "епізод арабів з Ясрибу"?, МАЛАКівщина "час моряків"); **36. МИЛЯТ**инщина "Венеційщина"?

У векторі IV "Степ" – найраніше усвідомлена предками **10. САК**івщина "скіфська доба"; **17. БАРВІН**щина "час аршакидів-«парфян»" (**СТАХОР**щина "час Стахру", СОСНівщина "час Сасанідів"), **ШАХРАВ**щина "час сатрапів"; **22. КАГАН**щина "час каган(ат)ів"; **24. КОСОГІВ**щина "час адигейців"; **25. ГАЙВОРОН**щина "час вірменських наметів?"; **27. КОЗАР**івщина (ур., Чг; КОЗЕРОГи ос. qazajrag 'хозарин; раб'); **30. ВЕГЕР**щина (ур., Лв; "час угорців"), **33. ПОЛОВЕЦ**ина (СОКОЛІВщина "час варт", **ТЕРНАВ**щина "епізод Тирнова" (ЗАГОРівщина, ЯСНОПІЛЬщина "епізод Асенов-града", БІЛОЗЕРщина+); **34. МОГИЛ**івщина "час монголів"; **35. ТАТАР**івщина "татарські часи" (**ГАН**щина "Ханська Україна").

З вектора V "Нова Європа" – епохи **32. СІВЕР**щина "час скандинавів"; **37. ЛИТОВ**щина, **38. ЛЯХІВ**щина (Гетьманщина, Слобожанщина), **39. ВОЛОЩ**ина, **40. НІМЕЦ**ина (і ШВЕДЧина), **41. МОСКІВ**щина. Теперішня 42-а епоха триває; без назви (хіба що "сьогоденщина"). Річ ясна, якби в кого виникла потреба переглянути всі ці епохи у реальній часовій послідовності, – це можна зробити за звичайною прибувною нумерацією епох. Її видно з хронологічної таблиці пластів словника й топонімії (с. 24-25) та зі змісту прологу (с. 5). Матеріалу для "наповнення історією" цих рубрик аж ніяк не бракує. Адже їм відповідають добре вивчені великі блоки знань.

4. **НЕКОНФОРМІЗМ**, **ПРІЗВИЩА**, **БІЛІНГВИ**. Отут і час нагадати про епіграф до теперішнього вступу. Завжди загадковий перехід, незручний і бентежний: як же це так – уявлення про світ таке повне, упорядковане, визнане, а хтось бере і його порушує? Навіщо так робити? Секрет у тому, що нове нерідко є *кращим*, – і відтак неминуче стає *ворогом доброго*. Кожний повніший і глибший висновок у чомусь досконаліший від "добрих старих уявлень": виявляється, вони якраз не були ні повними, ні глибокими. Цей привілей заперечення старого знання існує лише для тих, хто не поділяє принципу "партійності в науці", для кого критерієм істиності знань була й залишається людська практика. Вони не приймають міфів, сконструйованих на догоду соціальним цілям [НФЕ, III, 23], і самі не творять "партійних правд" на замовлення.

Як сказано, з'явилося нове історичне джерело – в цілому добре зроблена інтерактивна "Карта прізвищ українців". Мало хто зрозумів, що ця забавка містить саме *нове історичне джерело*. Колега П.О. Селігей був серед тих, хто зрозумів – і поділився новиною. У автора на той час було достатньо напрацювань з топоніміки (щоправда, не всі вбачали у них ознаки "справжньої" науковості). Нова база – незалежний масив 42 мільйонів мовних фактів, і вона стала щедро, рясно підтверджувати висновки, отримані раніше з топонімії.

Прізвище кожної людини – на видноті поміж інших людей. Здавалося б, це запорука його незмінності. Однак класик давно зауважив, що жити серед людей і не залежати від них неможливо. Долю прізвища визначає не лише його власник, а й громада. Вона хоче негайно зрозумілого, і дехто йде на поступки. Спритніші задобрюють загал мімікрією: це роди *-чук-ов-их* та *-енк-ов-их*. Інші змирилися зі змінами, які предки зробили у прізвищах – *Горбатки*, *Горбатюки*, *Горбаченки*. Треті вперто бережуть традицію: виявляється, насправді вони *Гербути* і *Гербеди*; їх в Україні 536 і 159. А це дуже достойний авестійський родовід.

Справжній слон (слониха) у посудній крамниці – народна етимологія. Незграбне рачкування від забутого справжнього – до "зрозуміліших ілюзій". Священик-учитель *гербед* – це негайно не зрозуміло. Ясно, що *Горбач* – відразу зрозуміліше. Про небезпеку народної етимології достатньо сказано у класиків, які безупину її долали і нам заповіли те робити.

Крім стихійних етимологій є і світлі привіти з минулого – *периферійні архаїзми*. Десь по закутках щастить вижити справжнім або гранично до них близьким формам топонімів [Топоров, Трубачев, 216]. *Босири* прийшли з єгипетського *Бусириса*. *Передерії-вка* з Ахаменідської Персії. *Малдрики* з вестґотської Галісії. *Сірогози* і яр *Сиракузи* від вічних греків. До нових висновків не раз спонукають білінгви. Як саме це робиться, свого часу показали О. Стрижак і О. Трубачов на прикладах гідронімів *Артополот = Богівка*, *Пансова = Піскувата*, *Дортоба = Гончариха.* Тут зрозуміліші форми являють собою слов'янські кальки давніших іранських (скіфських) назв [Стрижак, НРП, 83; Трубачев 1968, 220, 252, 261].

5. **НОВЕ – У ПРИКЛАДАХ**. ШИРША БАЗА ФАКТІВ зумовлює скільки завгодно дискомфорту у пізнанні (якщо такого прагнуть), це і є внутрішнє джерело неконформізму і середовище новаторських висновків.

І от результати. Дещо нове з балтійського напряму:

● *Балто-слов'янський* стан не одвічний, а є наслідком пізнішого зближення цілком сформованих балтійської та слов'янської мов (Топоров, Трубачов). У О. Трубачова це аргументовано і підтверджено *власним* досвідом дослідника-укладача ЕССЯ. Це добрий *прецедент* для наслідування.

● *Безневинний* таки відмінне від *невинний*. Першим поштовхом було питання географа В. Кожевникова, колись у музеї. Воно залишилося тоді без відповіді. Але відколи знаємо, *чого* бракує, це вже півділа. *Без* – 'перед' (так і в литовському be): "Ішов козак / Без ліс, без ліщину, / Та й надибав / Мо-

лоду дівчину". А на зв'язок рос. *безвременно* 'передчасно' з литовським матеріалом давно вказав А.П. Непокупний.

Далі – кілька "свіжих" кельтизмів:

● "Підніміть мені вії, не бачу!" Епізод з *Вієм* має прямі аналогії у кельтських міфах (Балор у ірландців, Ізбададен у валлійців). До знання кельтських джерел спонукало викладання валлійської мови і кількарічна робота на кафедрі етнології історичного факультету.

● *Владика* – класичний кельтизм (підтвердження висновку О. Шахматова). Потрібно було не повірити М. Фасмеру (то була болісна життєва переоцінка). А підставою стало *власне знання з мовної практики* відповідної підсистеми валлійської лексики і констатація поморфемної (!) відповідності слів gw-led-ich/ в-лад-ика. Плюс урочистий і архаїчний сакральний характер збережених дотепер контекстів.

● *Дажбог* – ніяк не сонячне божество (як *Хорс*, *Ярило*), а бог плодючості (кельтс. Dagda). Потрібно було визнати саму можливість збереження кельтського сліду в ментальності українців – і кинути виклик "загальноприйнятому". Поки автор на це наважувався – чеський дослідник отримав пріоритет публікацією. Земляки ще довго тулитимуть Дажбога до сонця, а в Даґди з-під сорочки сідниці видно.

● *Камула* < кімр. cwmwl 'хмара', пор. лат. cumulus 'купчасті хмари' – назва гори, вищої точки Гологір (471 м). Потрібно було шукати далі кельтський слід у топонімії України (після встановлення кельтської природи гідронімів *Радоробель*, *Сукіль*); а з іншого боку – знати про згадане Тацитом м. Камулодун у Британії. А тепер і прізвище *Камула* знайдено, одне таке в Україні.

● *Радоробель* < кімр. rhaedrawl 'порожиста, каскадна' – назва річки, притоки Уборті у с. Радровель (= Хмелівка Жт Олевськ). Слід історичної присутності кельтів на Поліссі. Треба було поїхати й роздивитися. Погодилися на поїздку тодішні аспіранти М. Бастун і В. Ковальчук (2003 р.). Решта – дарунки долі. Їх могло й не бути, коли б усе обмежилося місцевою новиною про те, що р. Радоробель давно висохла. Без особливої мети пройшли ми утрьох уздовж сухого рівчака до Уборті, далі сунулися в один бік, у другий. А тут накрапати почало. Лишалося ні з чим повернутися до Києва. Аж тут долинув рівний, басовитий, *правічний* гук водних струменів. То був не поріг, а перекат у кипені води. І не на Радороблі, а трохи вище від її гирла на Уборті. Поліська Уборть, і не одна вона – має пороги й перекати, але тільки цей чомусь заслужив на увагу гостей-кельтів. Чому – розвиднилося через 14 років з карти (це треба роками жити з тою Радроблею в голові): на карті Шуберта близько у лісі показано урочище *Чеморище* (< Cymry 'Вельс'!), а неподалік – ур. *Колубельша* й *Утішелово*! (див. статтю II. р. Радоробель); нижче по Уборті є с. *Чемєрнає* Ву. А значить, це слід колумбанів і час – не розселення кельтів у I ст., а євангелізації у VI-VII ст. І це теж цінний висновок.

Нововиявлені германізми:

● Укр. *-енко* ~ лонґоб. -ęngo = ґерм. -ing: *Мартиненко*, *Романенко*, *Маренко*, *Марленко* ~ Martinęngo, Romanęngo, Maręngo, Marlęngo = Marling... Українські прізвища на -енко виявилися родичами лонґобардських на -ęngo і ґерманських на -ing: тобто Меровінґи, Капетинґи, Каролінґи – своєрідні *Мировенки*, *Копитенки*, *Короленки*... Потрібно було бути готовим помітити близькість формантів лонгоб. -engo і укр. -енко, – подолавши опір шановного віку європейських германських назв (VI ст.) до форманту -енко, трактованого як щось дуже недавнє і "місцеве". А проф. Ф. Баллоні додивився, що звук -ę- у -ęngo – закритий. 2017 р. додалися аналогії з васалама франків Обертенґами і сардинське -inku.

● *Башта = бахта* споріднена не з *башнею*, а з *вахтою*. Біля виходу з метро "Кловська" – на білборді постер про "Башту №5". Потрібно було звернути увагу на наведений в ЕСУМ синонім укр. *башта = бахта*.

● У назві оз. *Світязь* і с. *Свитазів* Лв – шв. Sviþioð = Svithiodh 'Швеція'. Потрібно було поставити гідронім у повніші контексти (з ойконімами та до словотвірного ряду) і врахувати положення В. Мартинова про відмінність проникнень від запозичень (горе-критики цього не вивчили). Пор. і прізвище 17 Свитящук.

● *Дарниця* – рум. tárniţă 'сідловина; прохід'. Це справді найзручніше місце доступу до берега Дніпра на лівому березі, але тут немає сідловини; пор. г. *Тарниця* ІФ. Однак, якщо з подібності назв не виключена стара форма *Тарниця, тоді в неї був можливий прототип данс. taarn 'вежа'.

Декілька зауважених семітизмів:

● *З гаком* – яскравий український арабізм (ilhāq **'додаток'**). Після віднайдення цього високоймовірного прототипу старі пояснення виглядають наївними. Потрібно було звернути увагу на ilhāq, гортаючи словник Платтса – і впізнати в ньому укр. *з гаком*.

● *Ганити*, *ганьба*, *догана* – прийшли з арамейської (сир. GANYA 'сором', GANNABA 'злодій' [MacKenzie; Nyberg]), ймовірно через пахлавійську. Факти й можливості цього кола джерел і разу не використані в ЕСУМ. Спасибі Г. Нюбергу, що виділив ідеограми капітальними літерами: GANYA, GANNABA.

● *Пешітта* < сир. *mappaqtâ pšîṭtâ* (ܡܦܩܬܐ ܦܫܝܛܬܐ), букв. 'проста версія' (Біблії). Знайомство наших предків з цим найпершим арамейським перекладом Святого Письма помічене 2015 р. зі студій топонімії України грецько-єгипетського вектора. Матеріал прізвищ українців дав зливу доказів: 19 **ПШИТА**, 13 ПШИТий!, 24 ПІЩИТА, 131 ПИЩИТА, 778 ПІШТА, 6 ПІШТей, 28 ПИШТА, 61 ПЕШТА, 8 ПЕЩА, 2 Пашта, 1 Паста; 10 **ПАШТенко** Дц.; 20267 ПАЩенко.

Далі пара щойно помічених тюркізмів, – але яких!

● *Нагачів*, *Ногачівка*. – Потрібно було лише вдуматися у те, що чорним по білому "видало" значення каз. **нағашы** "родичі з боку матері"! – і повірити йому. Перед тим була суцільна вибірка перспективного матеріалу з кількамовного словника базової лексики тюркських мов. Коли зустрілося слово каз. **нағашы**, неясно промайнули географічні назви, а лише згодом пошук можливих однокореневих прізвищ дав приголомшливий результат. Ще за кілька днів були підключені польські й чеські аналоги у топонімії далеко на заході.

● *Півторак* < аз. ***палтар*** 'одяг', кумикс. ***палтар*** 'майно, хатні речі, скарб' + *ак* зменш. суф.: 11 Повтор, 22 Повтар, 26 Повтарь, 263 Повторейко, 72 Повторенко, 25 Повторак, 16 цька, 15 цький,

15 Повтораченко, 98 ПівторАН, 7 ПовторАНова, 6 ов; 2 Півтора, 3668 Півторак, 510 Півторацька, 384 Півторацький, 114 ПівтораНІС, 100 Півтор**АКА**.

● Слово *козак* – не питоме тюркське, адже у тюркському словотворі – ізольоване (ознака запозичення) і початково зафіксоване без гармонії голосних. Тюркськими стали його пізніші пристосування *казак, казах*. Потрібно було докопатися до II т. словника Абаєва, достукатися до Codex Cumanicus (його pdf довго не вдавалося добути з інтернету). Полемічний *козак*, здається, погодився розкрити свої іранські витоки (ос. kæsæg, києворус. касог 'кабардинець, адиге, черкес'; *кашак*, народ біля аланів [КБ; Масуді]).

Щодалі більшає у нас іранізмів – мабуть їх справді неміряно:

● Укр. ***волох*** **'румун'** < *волхви* 'парфяни' (не вольки-кельти!) внаслідок служби родичів парфян – аланських найманців – у Римі. Спасибі А. Гафурову й І. Оранському за нагадування про відповідність парф. **X** загальноіранському **T/Θ** та за пояснення фонетичного механізму метатези в дір. *Партава* ~ парф. *Пахрава* 'Парфія' (Гафуров, 92). Далі прийшов розв'язок *парф-* = *волхв-*. З'ясувалося, що Іоанн Златоуст свідчив про іранськість волхвів. Потрібно було не погодитися з класиками європейської науки (усіма !) – через суперечність кельтського вектора вольків з євангельським міцним традиційним контекстом волхвів. ВОЛЬКИ НІЯКІ НЕ ВОЛХВИ. Не могли вольки в образі магів вітати Месію, не могли піднести йому іранські за змістом дари, не мали у власній вірі нічого подібного до поняття Саоші-Рятівника, не могли швидко дістатися до Назарету з півночі Європи. Натомість усе це відповідало парфянам, які й були волхвами. Спасибі й А. Алеманю, який наочно показав на картосхемі, як *алани під ім'ям парфян* їдуть верхи на службу до пізнього Риму.

● *Дбати*, *тривати*, *кат*, *катувати*, *жвавий*, *ошатний*, *занехаяти*, *бачити*, *потвора*, *почвара*, *раріг* – насправді центральнослов'янські іранізми (переважно авестизми), – не вторинні в українській, всупереч гіпотезі О. Трубачова polono-iranica (адже похідних слів в укр. 182, у білор. 115, у польс. 127) [Тищенко 2006, 120-121]. Див. І. ПЕРСЬКІ ІРАНІЗМИ. Потрібно було – при всій повазі до інших наукових досягнень акад. О. Трубачова – наважитися не прийняти його догму про те, що джерело українських авестизмів – буцімто не іранські прототипи, а їхні польські "пере-репліки"! Учений согрішив для підтримки міфу "київської колиски" на трьох: складне завдання, бо й білоруси мають усі ці слова!

● *Нафтулівка* Хм – класичний приклад contradictio in obiecto у топонімії. Ніщо не дає підстав припускати тут у минулому хоч якісь виходи чи видобуток нафти. Значить, причина такої назви села – суто мовна і криється усього лише в сенсі пахл. **naft [*npt*' | = M, N ~] moist, damp; naphtha.** Працюючи зі словником Д. МакКензі, потрібно було пам'ятати, серед іншого, також і про цей дивацький топонім під Хмельницьким.

● *Паркан* – не від *парк*, а з пахлавійської. Потрібно було подолати стереотип про неможливість мовного впливу "дуже давньої" пахлаві на "майже сучасну" українську XIX ст. І спасибі Г. Нюберґу.

● *Печеніг* – не тюркізм, а іранізм: не від тюрк. *баджінак* 'своячок', а від пахлав. *пешеніґ* 'перший, кращий'. Ого як горою стали тюркологи! До послідовнішого висновку спонукали переконливі попередні пахлавізми – і реальний внесок до науки О. Пріцака, Д. МакКензі, Г. Нюберга. Дослідник неминуче надає об'єкту певні риси свого світогляду: з ким пристаєш, таким зостаєш.

● *Підопригора* < пахл. M *p'dypr'h* 'відплата', букв 'зворотна наука'. **2617** Підопригора, **2996** Подопригора, **43 Подоприг.ор**, **5 Підоприг.ор**, 63 Подо.прігора, 49 Пригор, 16 Пригора, 899 Пригара, 3 ПідопригОДа, 5 Підоприг.ОВа, 0 ов, 2 Підопригоріна; 5 **Подоприг**а, 9 **Підоприг**а, 52 Подопри**X**ін, 62 -іна, 19 Пригін, 25 -іна, 1 Пругіна, 15 **ПРИГА**. Спасибі Д. МакКензі.

● *Посіпака* (укр. ст. *крутій*) < парф. ***pa(č)čībāg** [*pcyp'k*', N ***pajīw***] **deceptive**, оманливий. Застаріле слово *сіпацтво* 'крутійство' [ЕСУМ, V, 255], тобто 'хитрість, лукавство; несумлінність, шахрайство' – навело на справжній слід. І знову спасибі Д. МакКензі.

Зовнішня апробація зробленого:

● Неповторне сполучення десятка *Y-гаплогруп* в етнічному складі українців перекреслює міф про нашу винятково коротку генетичну історію (таке придумано тільки для нас). Потрібні були тисячоліття, щоб усіх цих людей зібрати в одному букеті: I, R1a, R1b, E1b1b, G, J, Q, N, T. Сам український набір Y-гаплогруп тотожний з джерелами запозичень та іншомовних топонімів. Спасибі Г.П. Півтораку за офіційну оцінку пріоритету автора у залученні генетики до мовних студій.

6. ВІДНАЙДЕНА МОВА. ОТ З ЧОГО ЗА БАГАТО СТОЛІТЬ ПОСТАВ (А ТОДІ Й БУВ НАПІВЗАБУТИЙ) МАСИВ "СЛІВ ІЗ ВТРАЧЕНИМ ЗНАЧЕННЯМ", повизбираних тепер з українського мовного матеріалу. Це і є ***ТЕПЕРІШНІЙ СЛОВНИК НАШИХ АНТИЧНИХ І СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ІНШОМОВНИХ РЕАЛІЙ.*** Нехай ще зі скромним реєстром на 2300 лексем. Але ясно, що далі він прирастатиме. Статті словника складені з фактів, досліджених у вказаній наприкінці книги літературі та у сходознавчих публікаціях автора 1994–2018 рр. До них додані свіжі результати студій пахлавійських контактів, кавказьких посередників іранських впливів в Україні, арамеїзми і албанізми, карти прізвищ у частині IV. Реєстр охоплених у книзі тем дає уявлення про найістотніше, що за 25 років зміг відібрати до теми дослідник з базовим знанням тих мов, про які тут ідеться.

У архіскладному вавилонському гомоні місцевих назв, за недосконалого стану засобів інтерпретації, ще й під бурчання тих, що самі таких досліджень не робили, – а таки вдалося упізнати *перші сотні реплік прототипів з багатьох відомих культур і мов*, оцінити *їхню масовість і* припустити *невипадковість сусідства цих назв у контекстах топонімії*. По роках спроб й помилок кожна з них дала свою краплину результатів. "Робоча схема" історії щораз менше схожа на дитячий малюнок, вона стала рельєфнішою, багатшою, змістовнішою. Ясна річ, що перші кроки найважчі, коли ж тепер видно контури й "коли знаєш, чого саме бракує, це вже півділа" (китайська мудрість).

7. ЕКСКУРСІЯ У ЛАБІРИНТ ДЛЯ ЧИТАЧА. Як же відкривався сенс напівзабутих місцевих назв і прізвищ? Не ждіть байки про чарівний метод. Усе далося в обмін на роки. У виданих книжках своє проникнення у лабіринт мови автор описав крок по кроку: воно йшло за підтримки "«колективної пам'яті», тобто *всього доступного контексту, який складають мова, писемні пам'ятки, суспільні уявлення про час і простір*, класифікації предметів і реалій навколо теми спогаду, *зв'язки індивіда з пам'яттю інших членів його суспільного оточення*" [Halbwachs, 45-46].

Окремі дослідні кроки були ризикованими ("Qui ne risque rien, n'a rien[1]"), часом – хибними (це ставало помітно лише згодом, як вдавалося знайти переконливіше: напр., *Пода*, *Ганнів*)[2], але однозначно кращими від капітулянтства і патентів науковості для народних етимологій (ЕСУМ: *з гаком*). У теперішній книзі з тих кроків відібрано гідні дальшої уваги. Їх розкладено на окремі довідкові статті. Самі оберіть шлях для перегляду. Одному архіважливому для нас краєвиду під захистом мови, де ми живемо, присвячений цей том з перехресним пошуком частин тепер української, але історично ***іншомовної спадщини***.

Як і в усіх народів світу, не на весь наш часовий маршрут вціліли історичні документи: у пожежах війн безліч їх пропало, інші – знищені, треті – вкрадені. Однак залишилися напівзабуті назви і їхнє взаємне розташуватття – контексти. Без контекстів неясно не тільки що́ таке імена *Омбиш*, *Сорокотяги*, *Ракути*, *Стратіївки*, *Гнівань*, – але і як вони тут опинилися. Цих назв сотні, з'явилися вони тут не "випадково", не "раптово" і не "поступово", – а кожна у свій історичний час і за своїх обставин. І зайняли кожна своє точне місце – до якоїсь і після якоїсь.

Довідкові статті книги про мовний слід подій на карті, у прізвищах і запозиченнях якраз і дають контурний опис частин втраченого – разом з їхнім збереженим оточенням[3]. Виходить, тут, просто неба, перед усіма, серед нас, при нас уціліли мовні документи епох. З прикладів видно їхній *метонімічний* характер: короткість звукових відрізків плюс щільний зміст підсилюють ефективність назви. Ім'я як вказівка, натяк [Tramontana, 51]. А тому засвоїти за вечір накопане за роки – не вийде.

"Вічно і звично", як для всіх попередніх поколінь натякали, так і досі натякають на античну історію *Передеріївки*, *Аршуки*, *Узруй*, ***Парфен***, ***Яс****опіль*. І ***Греч****инці*, *Далекий* ***Рим***, ***Троян****и*, *Явон*, ***Ромей****ки*, ***Македон****и* і *потік* ***Візантіюський***. Не рекламують кельтів, ґотів, вандалів, а просто собі існують річка *Радоробель*, гора *Камула*, села *Малдрики*, *Трахтемирів*, потоки *Фрумилів* і *Фрунилів*. ***Кордуба****нове*, *Гензерівка*, ***Вандал****івки* й ***Африка****нівка*. Пам'ятають про Степ ***Гуни****чі*, ***Обар****ів*, ***Печеніги***, ***Коман****ь*, ***Чухут****ів Яр*, *Рахвалівки*, *Старий* ***Араб***, *Халаїмгороди*, ***Бахмут***, ***Бахмат****івці*, ***Бармак****и*. ***Угри***, ***Маджарки***, ***Батур****ин*, ***Бурхан****івки*, ***Могил****еви*, *Санжари*. Європейські спогади у назв *Оберτин*, *Харалуг* і ***Франк****опіль*, ***Бургун****ки*, ***Дани****чі*, *Світязь*, ***Варяж***.

У складній поліфонії з назвами місць існування – прізвища земляків: *Кизими*, *Кирдани*, *Керноси*, *Паїки*, *Богороди*, *Матагани*, *Карабани*, *Петручаки*, ***Кинах****и*, ***Литвин****и*, ***Ляш****енки*, ***Москал****і*. Це і є неповторна *іншомовна історія українців*. За кожним топонімом, за кожним прізвищем – безодня часу, щораз інший народ, свої обставини появи: он з чого складається наша спадщина від історичних сусідів. Освітня норма здатна пояснити виділену шрифтом ***половину*** цих імен. Але наші предки розуміли їх усі – хоч і не всі зразу, а по частинах, за епохами, коли ті люди серед них жили. От для початку і пройдіться по статтях, до яких лежить душа – інакше на́що було й книгу розкривати. Далі піде легше.

[1] "Без ризику нічого не виникне", букв. "Хто не ризикує нічим – не має нічого " (фр.).

[2] Помилки в науці неминучі: "помилка – правило, а істина – її окремий випадок" (Дюамель). У своєму нормальному стані "наука спирається не лише на істину, а й на помилки" (Юнґ).

[3] Життя коригує все по-своєму і нагадує: час – дарований. Обсяг дослідної програми завеликий для однієї людини, і якісь ділянки її може й залишаться в ескізному стані. То не шкодить: міцне й живуще дерево знань вродить ще не раз – неймовірно було б, коли б плоди його достигли усі водночас.

Пролог:

СОРОК ДВІ МОВНІ ЕПОХИ, ПРОЖИТІ УКРАЇНЦЯМИ

...Нагромаджено достатній досвід порівняльних досліджень,
що знімає всілякі сумніви у постійному співіснуванні
дивергентних і конвергентних процесів становлення й розвитку мов.
Внутрішньо зумовлені зміни мовного стану
вважають дивергентними й безперервними
(відомості про ці зміни в міру потреби включені до статей книги . – К.Т.).
Зміни мовного стану, зумовлені ***зовнішніми контактами****,*
[вважають] КОНВЕРГЕНТНИМИ й ПЕРЕРИВЧАСТИМИ.
ЧИСЛО й послідовність СТАНІВ ДАНОЇ МОВИ...
залежить від ЧИСЛА МОВ, що увійшли з нею в певні відносини,
і від послідовності здійснення цих відносин.

В. Мартинов (1989)

● *2303 статті книги висвітлюють*
мовні впливи ***від 42 народів-сусідів*** *з п'ятьох напрямів. –*
Така масштабна картина контактів означає,
що за свою історію УКРАЇНЦІ ПЕРЕЖИЛИ
СОРОК ДВА ЕПОХАЛЬНІ СТАНИ МОВНИХ КОНТАКТІВ.

● Для порівняння – в **алеутів** було *П'ЯТЬ* мовних епох: ескімоська, атапаскська, корякська, російська, англійська.
● **Японці** мали *ШІСТЬ* епох мовних контактів: айнську, корейську, ямато, китайську, португальську, англійську.
● В **ірландців** було *СІМ* епох контактів: крім питомої гойдельської лексики вони мають запозичення – латинські, валлійські, данські, норвезькі, французькі, англійські.
● У **синтів** (циган Ломбардії) є *ДЕВ'ЯТЬ* пластів словника: питомий індійський і запозичення – перські, курдські, вірменські, осетинські, слов'янські, грецькі, німецькі, італійські.
● У словнику **басків** видно *ДЕСЯТЬ* епох контактів: пласт питомих слів і запозичення – амхарське, кельтські, латинські, грецькі, ґотські, арабські, іспанські, французькі, англійські.
● У **галісійській** мові *ЧОТИРНАДЦЯТЬ* мовно-часових пластів: питомий романський і запозичення – ґотські, свевські, арабські, латинські, грецькі, гебрайські, франкські, баскійські, нез'ясовані, португальські, іспанські, французькі, англійські.

Історичні зв'язки українців з народами-сусідами дали 42 мовні пласти запозичень з п'ятьох напрямів – з Прадавнього Сходу, Заходу, Півдня, зі Степу, з Нової Європи

П'ять векторів етно- і глотогенезу

Спочатку був помічений і за роки всебічно обґрунтований *паралелізм* не 42, а 27 різномовних пластів запозичень в українському словнику (фактаж у частині I) до стількох само різномовних пластів топонімів України (частина II). Це стало апробацією *засобами самої лінгвістики* правильності групування як запозичень, так і топонімів від іншомовних основ. Далі прийшли несподівано переконливі нові висновки генетики про Y-гаплогрупи (резюме у частині III). Торік помічену відповідність доповнили різномовні пласти прізвищ українців. Вони зразу слухнято зайняли кожне свою "часову полицю" (фактаж у частині IV). Так доповнювалася виявлена мозаїка кореляцій і щораз повніше проступала багатовимірна картина мовної спадщини нашого народу. Сучасний стан її студій унаочнено тут у всеосяжній таблиці, де за ці роки кількість пластів досягла 42. Ось вам витоки прізвищ людей, званих тепер українцями, ось звідки прийшли імена місць їхнього існування, ось – словникові й генні докази контактів з тими ж народами – історичними сусідами:

Відповідність Y-гаплогруп українців стратиграфії українського словника, топонімів і прізвищ [Тищенко 2006-2018]

Y-гапло-група(Ч.3)	№	Час	Назва мовно-історичного пласту (Пролог)	ПРИКЛАДИ і їхній розподіл за частинами книги:		
				з запозичених слів (Частина 1)	з топонімів (Частина 2)	з антропонімів (Частина 4)
	42	Від XIX ст.	Англіцизми, американізми	трамвай, труси, ділер, брокер, хайтек, драйв, страйк, шоу-**бізнес**	**Мікротопоніми:Вокзал,Мак-дональдс, Мандарин-Плаза**	Роберт, Майк, Патрик
	41	Від XVIII ст.	Росіянізми	вислуга,промисловість,**союз**,баранка + *екзотизми*: томат,банан,**шоколад**	**Сєвєродонецьк, Утине, Ізобільне, Переводчикове**	Москаль 2700, Москаленко; -енков, -ва
	40	XVI–XVIII ст.	Німецькі германізми	дах,фах,льох,друк,рахунок,смак,дріт, дякувати,**мусити**,рятувати,ґвалт,скарб	**Асканія-Нова, Ленінталь, Блюменталь+, Лемберґ+**	Німчук 1229, Шваб 2190,
	39	XV–XVIII ст.	Валахізми	**царина**, ґляґ, зґляґатися, [ґерлиґа, флояра, струнґа, бербениця]	**Репосул, Репедзел, Рипа, Одаї, Стримба, Подішор, Фонтиняси**	Волошин 28405, щук 14 т., Іваниця 1256, Калоян,Тертерян, Оршовський
	38	XV–XVIII ст.	Полонізми	певний, сідло, ковадло, простирадло, принаймні, **шлюб**, виделка,обіцяти	**Кролевець, Свіржс, Блотниця, Злочів, Янпіль, Садагура**	Ляшко 6264,енко 27825,Мазур 43 т., енко 10329,Шидловський 1352,Врубель
	37	XIV–XVI ст.	Літуанізми	жлукто, **пелька**, періщити, нишпорити, джиґун, [мешти], твань	**Кудрявець,Жавинка,р. КозУПка Рв, ур.Кізючеве, Радивилів,**	Прус 5450, Жмуд 836, Литвин 29398, Радивіл, Нарбут 230
	36	XIII–1475 р.	Венец. і ґенуез. італізми	скриня, шкарбун, барило, пляшка, стрічка, кошт, бенкет, **решта**;	**Ладинь,Чепелі,Почапинці, Штомпелі, Солдайя+**	Бандера; Штомпель 644, Шмигель
	35	XIII–XVIII ст.	Татарські тюркізми	чабан,отара,табун,аркан,**торба**,батіг, гарбуз, орда, тютюн,табір, бугай	**Крим,Бахчисарай, Бехи, Тахтаулове,Ташань,Кременчук**	Бех, Кримський, Тахтауленко?, Санжар 75 а 415, Гаркуша,
	34	XIII ст.	Джучидські монголізми	чавун, пиріг, **курінь**, баламут, богатир, мерин	**Хорохорин, Баламутівка, Дорогожичі, Боляновичі**	Дараган,Дороган,ь,Коцюба 6т.,ей,енко 314,инський 584,Коцупій,Кочубей 4216
R1a	33	XI–XIII ст.	Половецькі тюркізми	шатро, курган, ковпак, **товар**, лоша, бур'ян, яруга, булава, товмач	**Кічкас, Інгул, Ізюм, Шатерники, Яруга, Тлумач, Сатанів**	Половець 634, Булах 5639, Соколенко 8346, юк 4231, Бурячок, Верескун 1331
I1	32	840–920 рр.	Скандинавізми	**стерно**, стяг, ночви, [гайстер], трапити, серга, цямрина, щогла,	**Данченки,Варяж,Стугна,Світязь, Автуничі,Шибиринівка,Ствига**	Олег,Ігор, Данченко,Тивонюк 997,Бутенко17522,Верещак,Березняк,Калаберда64
R1a	31	X–XIст.	Печенізькі іранізми і тюркізми	печеніг	**Варух+, Трул+, Печеніжин; Курчиця, Кагарлик,**	Печенюк 2570, Боженюк 83, енко 4603, Боженок 243,
	30	X–XVII ст.	Мадяризми (угризми)	чота, **хутір**, кучма, гусар, гайдук, гуляш, [ґазда]	**Яжберень,Сабадаш, Барвінкош, Керецьки, р. Реть, бол. Тісабол**	Сегеда,Сабадаш,Тишко,Тищенко 34670, Супрун, юк, енко, ець,Кучма,Гайдук
	29	VIII-XIII ст.	Албанізми	**скипідар**, шкопирта	**Арнаутка,Вітерна,Димер,Хотуничі,Кодра,Копищинці,Лугини,Пендюрівка**	Арнаут, Шкурат, Вишата, Вітренко
E,J1	28	VIII-XIII ст.	Арабізми	майдан,**шлях**,хабар,мацапура,чумак, **могорич**,ракло,[грамія],зн.сл.*батьки*	**Русава,Подольох,Воропаї,Самбір,Кафа,Хасанівка,Паталаха,Халаїмгород**	Паталах,Ризван,Касап,Ромодан,Закітний, Маципура,Манжелій,Барабаш, Мадзигон
R1a	27	VIII–IX ст.	Хозаризми	**козарлюга**, тархан, субота, сатана	**Козара, Чугуїв, Чауси**	Казар, Козар, ин, Чавус,
R1b	26	VIII–IX ст.	Франкізми	**король**, харалужний	**Франкопіль, Харалуг, Обертин**	Франко 1893, чук 7041, ків 1206, кевич 522, Обертун, Котюржинський
	25	Від VI ст.	Вірменізми	**сковорода**, чашка	**о.Хортиця, Заньки,Качкарівка**	Сковорода, Кочерган 1039,
G	24	VI-XII ст.	Кавказизми	**свинець**, кунтуш, габардин, кувалда, коверзувати	**Кавки, Лазьки, Ницаха**	Бридун, Богуш, Коморда, Шкаморда
J1	23	Від VIII ст.	Візантіїзми	грамота,ікона,дяк,[клюса],**церква**,піп, хрест, монастир, мак, огірок, левада	**Ромейки,Калагарівка,Македони, Ірклії́в,Вел.Лепетиха,Шкірудиха**	Ромейко, Хромей, Калакура, Македон, Драч,Цуруль,Пронь,Мазепа3160,Сілівра
Q,R1a	22	IV-VII ст.	Гунс.-аварс. монголізми	табір, жупан, холява, холошні, **пан**, каган, мерин	**Гуньки,Обарів,Толуковичі,Онут, Таборище, Ображії́вка, Чонгар**	Унченко, Гунченко 1572, Боян, чук, Трухан, Абаровський 76, Ображей 157
I1	21	Від II ст.	Ґотизми	полк,князь,хліб,**буква**,дошка,піст,кутя,щирий, гаразд,корогва,очуняти,нахромитися	**Таниская,Піскава,Говилів,Фрумилів, Трахтемирів, Малдрики**	Киртан 559, Овунрік 1, Домонтович 77, Гудя 4,ович 253, Дорош, ук, Монжос
	20	Від – I тс.	Праслов'янський шар	коса,сніп,**пшениця**,полоти,цілина,сад, теля,кожух,рукавиці,посуд,відро,човен	**Тиманівка, Сян, Селище, Долина, Водиця**	Мельник **155 тис**.
E,J1	19	I–VIII ст.	Коптизми з Єгипту	**буча**,шаніжка,яр,келеп,лелека,пастка, осовитий, шаткувати, очіпок, шпетити	**Ракути,Ракужа, Шишаки, Шацьк, Воропаї,Жадове,Мариця,Щербаки**	Коптя, Ковтя, Щербух, Неграш 130, Некраш 206, Мудрагель,
	18	Від102 р.	Латинізми	**цибуля**, редька, оцет, глек, коляда, криж, поганий,цята; жирувати,цидула	**Рюмівка, Саврань, Поди, Ровенці, Бреща, Понінка**	Пода 1098,Рюмша,Білокінь 3070, онь 6245, Троян 9515,
R1a	17	–III/+III ст.	Пахлавізми	**хата, волхви**,пахлава, грива, гривня, призьба, паркан, печеніги, [хупавий]	**Узруй,Аршуки, Дейнеки,Волфине, Стахорщина,Іртиця,Альта,Миргород**	Дейнека,Стахурська,Дронь,Дрига,Зарванський,Гавела, Капарчук, Карабан,Кодак
J1	16	Від –IV ст.	Бактризми	будини, гелони	**Явон, Явонівщина, Будища, Старобутове, Стратунівка**	Явон, енко
R1b	15	Від – VI ст.	Кельтизми	гмиря, мотика, оборіг, смерека,ліки, владика,кінь,слуга,язик, **книга**, щит	**р. Радоробель, Нурове, Кодра, г. Камула, р. Сукіль**	Котора, Пекур, Колибан 5,ібан 33,ван 21,Клебан1290,ь 1,ван 243,Ковбан 349

I2	14	–VII / –IV ст.	Іллірizми	цап, чіп, шутий, муругий, борть,бгати, **поратися**, порпатися	**Карпати, Медобори, Бескид, р. Іква**	Моруга
J1	13	Від -VII ст., від I ст.	Фінікізми, арамеїзми	кадка, **мапа**, геєнна, [пунечка]?, ганьба, ганити, [лилик]	**Пуні,Мохнач,Кинашеве,Кирнасівка, Цир,Харків,Рахвалівка,(Кир'яківка)**	Кинах 39, Кирнос 372 Киряченко, Копил 3316, Кобилюх, Сорокотяг
J1	12	Від -647 р.	Еллінізми	**корабель**,комора,криниця,миска, макітра,дрімлюга,халепа,рипатися	**Ялта, Ромейки, Сивуля, Ступна, Британи, Проні,Рогань,Іkопеть**	Сивило,уля,Британ,Криконюк,Шандра, овець,Тупик 240,Рогач 2400,Рогань 29
J1	11	Від –V ст.	Дперс.(ахам.) іранізми	**Бог**, заради, мідь,дбати,тривати, кат, жвавий, **збіжжя**, питльований, ґиґнути	**Райки, Гельмязів, Шатравине, Передеріївка**	Передерій 5392, дрій 1073, Шатрава 287, ка, енко 20, Шудра 590
R1a	10	Від – I тс.	Скіфські іранізми	потвора,почвара,[кацап,леґінь], гмиря, драби	**Дніпро, Дністер, Прут, Саки, Ковтуни, Артополот, Артек**	Колодко 489, Ковтун, Сакович 780, Матяш 5649, Матвіяс 60,
R1a	9	Від – II тс.	Індоіранізми	темрява, рай	**коса Тендерська**	Тендера?
I2	8	-XI/-VII ст.	Фракізми	цівка, **тяма**, кпити, кебета, [гагілки]	**Товтри, Сірет(2)**	Кебетя
	7	Від –II тс.	Балтизми	**сват**, перст, ярчук, тесло, кий, вапно	**Желянь, Івот**	Баланда?
N	6	Від –II тс.	Фінізми	дуб,сом, щупак,щур,**кволий**,кульгати	**р. Сож,Яха,Рандава,Либідь**	Кульженко, Щур, Сом
	5	Від –III тс.	Дав.ґал.(ц.-європ.)	**молот**,горн,лівий,мана,говіти,господь	**Солучка**	
E,J1	4	Від –III тс.	Єгіптизми	**біс**, канапа, [римшина], лемки?	**Босири,Дептівка,Коквище,Кмитів Яр, Омбиш,Собич,Тутаки, Шацьк**	55Коковенко,ич,Кмить,кок,Тутак,Рекеда,1063 Пузир,Шацило, Ракушинець, 899Шкурупій
G	3	Від –III тс.	Урартизми	зубр, вино, олія, **морока**, шарпати	**Тушебин, Банилів, Верем'є**	Вермиївський
J1	2	Від –III тс.	Аккадизми	[шубравці], гмиря	**Дубшари,Сапонівка,Шубранець**	Шафонський
J2	1	Від –III тс.	Еламізми	**нишком**, попо(ждати), хохол, кугут	**Шешори, Хохонів, Кизими**	Кизима, Кізім 789, а 499, Кізима 751

У книзі ці хронологічно послідовні пласти організовані ще й за просторовими ознаками (векторами). Навіщо так? Бо наша рецепція давніх подій відрізняється від вражень їхніх сучасників. Хто читав літопис, той знає, що ми бачимо історію інакше, ніж її бачив Нестор з віконця під дахом Софії Київської. Почерговість появи під Києвом войовничих племен була для нього непояснимою. І тому нашу розповідь про літописні події не можна скласти з самих лише репортажів про них. Тому ж таки у виданнях історичних джерел до оригінального тексту обов'язково додають сучасний науковий коментар.

Підпорядкувавши у книзі хронологію етномовних контактів їхній географії, ми тим самим відобразили відомі тепер історичні зв'язки Наддніпрянщини-України зі **Стародавнім Сходом, Давнім Заходом, Півднем, Степом** і **Новою Європою**. Це знання повніше, ніж було у античній чи візантійській картині світу. З неминучими часовими розривами між векторами доведеться миритися, як у літературних текстах. При цьому всі без винятку епохи охоплено, жодну не забуто і не розглянуто двічі:

Вектор I. **Стародавній Схід**: 4 епохи (1–4).

Вектор II. **Давній Захід**: 10 епох (5–8, 14, 15, 18, 20, 21, 26).

Вектор III. **Давній Південь**: 8 епох (12, 13, 16, 19, 23, 28, 29, 36).

Вектор. IV. **Степовий Схід**: 13 епох (9–11, 17, 22, 24, 25, 27, 30, 31, 33–35).

Вектор V. **Нова Європа**: 7 епох (32, 37–42).

Разом 42 епохи різномовних контактів, які сформували теперішніх нас і нашу мову:

ВЕКТОР І. КОКВИЩЕ

– Стародавній Схід, 4 епохи (1–4): Елам, Аккад, Урарту, Єгипет

ЕПОХА 1. КИЗИМи – еламська доба, від ІІІ тис. до н.е.

ЕПОХА 2. ДУБШАРи – аккадська доба, від ІІІ тис. до н.е.

ЕПОХА 3. ТОБОЛи – доба Урарту, від ІІІ тис. до н.е.

ЕПОХА 4. БОСИРи – єгипетська доба, від ІІІ тис. до н.е.

Вектор І відповідає класичному Стародавньому Сходу і включає чотири добре вивчені епохи. Назви учасників історичного процесу з очевидністю не викличуть запитань: Елам, Аккад, Урарту і Давній Єгипет. Це і є перше коло сусідів – найдавніше і хрестоматійно відоме, але дотепер майже не пов'язуване *напрямкú* з Наддніпрянщиною – за винятком хіба що кіммерійського епізоду історії скіфів.

Досі ми знали ці чотири епохи як історичні. Тепер виявляється, що насправді вони є *мовно*-історичними епохами. Саме це і показано у книзі: тут з прискіпливою увагою розглянуто арґументи *Кизим* і *Симашок*, *Дубшар*, *Дубосар* і *Ілемні*, *Тушебина* і *Сапанова*, *Тоболів* і *Мушкутинців*, *Курдибанівки*, *Курташів* і *Куртящика*, *Хандабоківки* й *Марици*, *Босирів* і *Омбиша*, *Коквища* й *Каховки*, ще й кількох *Табаївок*.

Немає ще в ті часи слов'ян, скаже неофіт. То про які українські контакти може йтися? Справді, майбутнього сплаву етносів під назвою "слов'яни", звичайно, не було. Але історія Наддніпрянщини тих часів таки відома – і офіційно визнана: це історія скіфів. Якщо дотепер люди зі "скіфською" Y-гаплогрупою складають третину українців, то, значить, науково коректно говорити про скіфські витоки й про мовні контакти тих генетичних предків. Тут вам і похід Дарія до Наддніпрянщини – таки нікуди йому подітися з нашої історії. І хрестоматійна пектораль, зроблена на скіфське замовлення грецькими майстрами.

Є і ще давніші часи, документовані для нас Геродотом: боротьба кіммерійців зі скіфами, походи до Закавказзя, – і сонячне затемнення під час битви. Цей епізод минулого такий. Після тривалих скіфських війн у Західній Азії мідійці у 594 році до н.е. підступно знищили царів скіфів. Тоді позбавлені своїх вождів скіфські загони відійшли до центру Анатолії (Малої Азії) до колись переможених ними кіммерійців та *разом з ними* стали чинити опір мідійцям з лідійських земель. У 590 р. до н.е. Лідія відмовилася видати Мідії своїх войовничих кіммерійців і скіфів, що призвело до війни між двома країнами. Дата припинення її на шостому році точно відома завдяки Геродоту, який пише про сонячне затемнення під час битви [Геродот, 1, 74]. Воно було витлумачене як небесний знак покласти край пролиттю крови. За сучасними астрономічними обчисленнями це сталося **28 травня 585** р. до н.е. [Геродот, 432; Артамонов, 34]. Лідія мусила прийняти продиктовані Мідією та її спільником Вавилоном умови миру, за яким *скіфи й кимери мали повернутися звідки прийшли, тобто до Причорноморських степів*. Скіфи таки повернулися до Наддніпрянщини, кіммерійці ж по дорозі начебто осіли й розчинилися в сусідніх народах. На той час у нас уже 62 роки були історичні свідки з Ольвії, – колонії греків, заснованої 647 р. до н.е.

ЕПОХА **1**. **КИЗИМИ** – еламська доба, від III тис. до н.е.

Y-ГАПЛОГРУПА	J2
ЗАПОЗИЧЕННЯ	еламізми: нишком, попо(ждати), хохол, кугут
ТОПОНІМИ	Шешори, Хохонів, Кизими, Кухунчина Зворина, Ашанівка
ПРІЗВИЩА	Кізима 751, Кізіма 499, Кізім 789, Семашко 800, Симашко 39

Еламський ранок. Еламський слід розпочинає низку з чотирьох десятків мовно-історичних епох, прожитих нашими предками без розриву історичної традиції і без зникнення історичного сліду у знаках мови. Живим доказом контактів наддніпрянців з Еламом є існування в сучасній Україні понад 2000 українців на прізвище *Кизим*, *Кізима* (з виразно східними антропологічними фенотипами), а також двох сіл *Кизими*. Прототипом цих імен виглядає еламська реалія kizzum 'верхній поверх зіккурату'. Проблему цих контактів уперше помічено і досліджено у праці: *Тищенко К.М*. Еламські дієслівні основи у топонімії України. – Київ-Львів, 2011. – 24 с.

Еламом у III тис. до н.е. звали давню країну на Перському плато поблизу Перської затоки. В ахаменідські часи Елам скоротився до області Сузіана. Відоме у Європі ім'я Елам походить з грецького оніма гр. **Αιλαμ**, запозиченого з аккадського 'Elām. Самі еламці звали свою країну Ha(l)tamti/ Hatamti, пізнє **Adam**dun 'богова країна', що аккадці передавали як Elamtu, а шумери – ідеограмою NIM 'високий, підвищений'.

Спочатку вчені ототожнювали Елам з пізнішою Сузіаною (областю навколо Суз). Але у 1970-і рр. розкопано Тель-е Маліан у Фарсі, і в ньому розпізнано **Стахр**, ранню столицю перського Аншану (Hansman; Lambert; Reiner, 1973). А далі встановлено, що Сузи і Елам були дві окремі країни (Vallat, 1980).

Насправді, упродовж віків кордони Еламу змінювалися. Детальну карту Еламу III тис. до н.е. вдалося відновити за "Географією Сарґона Акадського" (бл. 2300 р. до н.е.; Grayson; Vallat, 1991), яка відображує завоювання Сарґона. Месопотамці вважали Еламом ціле Перське плато між Перською затокою, Каспійським морем і пустелею Дашт-е Лут (пор. терени знахідок пам'яток еламської писемности на рис. Е4 у частині II нашої книги – с. 327).

В останні століття III тис. до н.е. Сузіана політично залежала від імперій Месопотамії з центрами в Акаді й Урі. На короткий час Еламська конфедерація об'єднала царства Аван у Заґросі, **Симашки** (від Керману до Каспію) і **Аншан** (сучасний Фарс). Так виглядала місцева географія очима месопотамців. Для племен Перського плато, аванітів і симашців, Елам означав країну Аншан (Vallat, 1980; 1991; 1993). Відома й династія Симашки (2100-1970 рр. до н.е.)

В Україні існують імовірні ознаки давніх зв'язків з Еламом у вигляді не лише понад 2 тис. людей на прізвище *Кизима* та 800 – *Семашко*, але й топонімів *Стахорщина* Чг, р. *Ілемня*, торф. і бол. *Ста́хор* Вл, с. *Ашанівка* Чк, *Думанів*, *-ці* Хм, *Сапанів* Хм (ел. duman 'маєток', zappan в'язниця). Історичні відомості про обставини формування цих прізвищ і топонімів втрачені. Допоки не з'являться їхні переконливіші пояснення, ніщо не заважає констатувати їхню звукову схожість з переліченими вище прототипами, які прийшли з найдавнішої епохи мовно-культурних контактів наших предків.

ЕПОХА **2**. **ДУБШАРи** – аккадська доба, від III тис. до н.е.

Y-ГАПЛОГРУПА	J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	аккадизми: [шубравці], гмиря
ТОПОНІМИ	Дубшари, Сапонівка, *Сапанів*, Сапановчик, Шубранець
ПРІЗВИЩА	Шафонський

Аргумент Дубшар. Важлива реалія Месопотамії була розпізнана у назвах села *Дубшари* ІФ і пот. *Таупішурка*. Подібність ойконіма *Дубшари* до назви молдавського міста *Дубоссари* досі не знаходила пояснення. Однак *Дубоссари* лежать на Дністрі, а *Дубшари* на його притоці Дубшарка (п Лецівки Дуби Чечви Лімниці Дністра). Річковий шлях між ними – близько 1300 км! Дотепер не були відомі історичні обставини, спільні для появи аналогії між ім'ям гірського села у Карпатах і відкритого степового порту на нижньому Дністрі.

За даними Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary ePSD, аккадською мовою ţupšarru, а шумерською – dub-sar означає те саме: 'писар, вчений' [Tinney, Jones]. Околиці с. ➤ ***Дубшари*** ІФ (РОЖнятів): ^р. і с. **ДУБ**а! шум. dub табличка; пот. **ШАНДР**.ОВЕЦЬ ?шум. zandara глиняний предмет, **ТОП**ільське tuppi, **ВІЛЬХ**івка ?ulhi 'дім, маєток', р. ЛІМниця (нижче по ній ур. **АДАМ**івка!), **ІЛЕМ**ня Ilam^ **ЛУГ**и luhša 'храмовий службовець', г. НЕГРин, НЯГРа+, р. **СОКОЛ**.ОВЕЦЬ sukkal секретар?, НЕБИЛів акк. nabu + Bel ^СЛИВки ар. salib хрест, КУЗЬМинець kizzum?, СПАС spah, р. ЧЕЧва, СУХоділ, ПідСУХи, ПЕТРанка petri, ГЛИБока, ГЛИБівка ар. galib переможець.

Слід згадати і ойконіми *Сапонівка* (пор. акк. safon 'північ').

Звідси випливає кілька першорядних за значенням висновків:

1. Месопотамські топооколиці репліки *Дубшари* кількамовні, що відповідає історичній дійсності самої Месопотамії: в одному ландшафті опинилися згадки глиняних табличок еламською і шумерською мовами (tuppi, dub, zandara), писаря названо аккадською і еламською мовами (ţupšarru, sukkal), Елам названий по-аккадськи (основа Ілем- і з апóкопою голосної – р. _Лімниця) і по-еламськи (ур. АДАМівка Hatamti, пізнє **Adam**dun), інша еламська реалія – у назві с. ПЕТРанка (?petri ворог).

2. Виходить, в основі топоніма Дубшари може лежати *аккадська* назва писаря ţupšarru, а в основі ойконіма Дубоссари – її *шумерський* відповідник dub-sar: це перші реальні месопотамські етимології для сучасних назв.

3. Тоді перші морфеми і слів ţupšarru, dub-sar 'писар', і назв Dubăsari/ Дубоссари і Дубшари мали б відповідати шум. dub-, акк. ţup-, еламс. tuppi 'глиняна табличка'. Цей лексичний зв'язок і ця міжмовна відповідність свідчать на користь припущення про збережену у численних назвах від простої основи ДУБ- епохальну реалію Близького Сходу – глиняні таблички з текстами. На таке непряме припущення наштовхули свого часу звичні в Україні й на прилеглих землях назви від основ ГВОЗД- і МІХ-: пор. перське mix 'цвях, гвіздок', а mixi – 'клинопис'.

4. Виявлений зміст топооснов ДУБ-, ГВІЗД-, МІХ- і їх поширеність стають науковим підґрунтям для переоцінки дотеперішніх поглядів на культурну історію Наддніпрянщини у часи винаходу й уживання клинопису.

Отже, до переліку можливих раніших еламських прототипів у цьому розділі додалися нові топооснови з поміченими фонетичними аналогіями з аккадським минулим – *Дубшар-*/ *Дубоссар-*, *Адам-*, *Шандр-*, *Сапон-*.

ЕПОХА **3**. **ТОБОЛИ** – доба Урарту, від III тис. до н.е.

Y-ГАПЛОГРУПА	G
ЗАПОЗИЧЕННЯ	кавказькі пелагізми: зубр, вино, олія, морока, шарпати
ТОПОНІМИ	Жмеринка, Тушебин, Банилів, Верем'є, Тоболи, Мушкутинці
ПРІЗВИЩА	Верміївський

Індоєвропейський народ з Наддніпрянщини, відомий у греків як кіммерійці, мав закавказький період своєї історії. Наприкінці VIII ст. до н.е. кіммерійці перейшли Кавказькі гори, зруйнували Урарту і захопили цілу Анатолію або Малу Азію (сучасна Туреччина) крім Ефесу. В асирійських клинописних пам'ятках ім'я кіммерійців уперше з'являється як **gimirrai** у зв'язку з зруйнуванням ними Ванського царства (Урарту; -720 чи -706 р.). Асирія усвідомила небезпеку від цієї орди вершників, дала їм змогу за півстоліття витратити свій руйнівний запал на сусідів, а потім завдала їм поразки (-678 р.). Після того вони неодноразово ставали її військовими найманцями.

Відновлений зі східних і грецьких джерел, де вони відомі як ***кіммери*** [Дьяконов 1956], закавказький період їхньої історії постає у такому вигляді. Після перемоги над Урарту, а потім – поразки від Асирії спільно з потерпілими від них ванами-урартійцями і ще якимось народом кіммери в -676/-674 рр. зруйнували Фригію (**Мушкі**). Опинившись перед загрозою їхньої навали, Лідія на заході і **Табал** на сході Малої Азії звернулися по допомогу до Асирії (-660 р.). Та не квапилася з втручанням, вичікуючи слушних обставин.

Цар Лідії Ґуґґу (Ґиґ) загинув у битві з кіммерами -654 р., а його столиця Сарди була ними взята й розграбована. У -640-х рр. Асирія, нарешті, прийшла на допомогу Лідії, відрядивши проти кіммерів своїх найманців скіфів на чолі з їхнім царем Мадієм. Переможені кіммери були включені до складу Лідії та поселені в Каппадокії. Однак і звідси чинили наскоки та грабували сусідів. Вони десятки років воювали з Лідією і лише у -VI ст. були переможені лідійським царем Аліятом (-617/-561), батьком Креза [Robert, II, 412, 54]. Кіммерійці опинилися під зверхністю Лідії. У -585 р. [Геродот, 432; Артамонов, 34] Лідія мусила прийняти продиктовані Мідією та її спільником Вавилоном умови миру, за яким скіфи й кіммери мали повернутися звідки прийшли – до Причорноморських степів. Скіфи таки повернулися, кіммерійці ж по дорозі начебто осіли й розчинилися в сусідніх народах.

Якщо скіфи повернулися до Наддніпрянщини, то чи не міг тут зберегтися у топонімії якийсь слід про бурхливе століття скіфо-кіммерійських війн в Анатолії? Обставини тих походів справді дають історичні підстави шукати репліки анатолійських топонімів та імен учасників подій у топонімічному сусідстві в Україні. За принципом методу топонімічних контекстів слід брати до уваги не розпорошені факти, а лише повторювані випадки взаємного сусідства населених пунктів, назви яких не пов'язані нічим, крім спільної історії їхніх назв-прототипів – в інших землях і в інший час. Як з'ясувалося у процесі студій, гідні уваги тополандшафти такого типу справді збереглися.

Серед яскравих прототипів цього вектора – м. Тейшебаїні на р. Аракс напроти г. Арарат, імовірне першоджерело для репліки *Тушебин* Рв. Однак за цією реплікою може стояти й назва оз. Тушпа (Ван). Пор. і ШУБРАНець Чв, БУШТин Зк – при ?етнонімах *шубріа*, *Бушту* в околицях оз. Ван. Не можна залишити осторонь і топоніми *Тоболи* Вл, *Тоболів* Лв, *Мушкатівка* Тр, *Мушкутинці* Хм і *Жмеринка* Вн (Стрижак) – пор. Табал (але і р. Тобол?), Мушкі, кіммери.

ЕПОХА **4**. **БОСИРи** – єгипетська доба, від III тис. до н.е.

Y–ГАПХОГРУПИ	E, J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	єгиптизми – біс, канапа, [римшина], лемки?
ТОПОНІМИ	Босири, Дептівка, Коквище, Каховка, Кмитів Яр, Омбиш, Собич, Тутаки, Шацьк, оз. Перемут
ПРІЗВИЩА	Коковенко 55, Кокович, Кмить, Кмитюк, Тутак, Римига, Шац /герм. Schatz?, Шацило, Пузир 1063, Ракущинець, Рекеда, Чемерис 4665, Шкорупіло, Шкурупій 899

Темі єгипетських зв'язків Наддніпрянщини присвячено половину монографії: *Тищенко К.М*. Долітописна мовна історія українців. – Київ-Дрогобич: Посвіт, 2016.

Довго не охоплений увагою єгипетський напрям зв'язків стабільно існував упродовж тисячоліть. На цей шлях і його основні географічні опорні пункти вказують назви від топооснов Мариц-, Босир-, Омбиш- (імовірні прототипи єгип. Марис 'Південний Єгипет', Бусирис, Омбос) та ін.

Причини встановлених єгиптянами морських контактів з Наддніпрянщиною були суто економічні. З само́го вивченого матеріалу топонімів випливає, що єгиптян цікавила у наших краях передусім сировина для бальзамування – смола, дьоготь, мед (основи Кмит-, Самбур-). Слід гадати, ці й супутні продукти єгиптяни вивозили звідси у значних кількостях на своїх плетених човнах, витривалих для далеких морських подорожей (топооснови Коков-, Депт-, Жаб-).

Принагідно до кола інтересів прибульців з далекого південного краю могли входити й певні теми тодішніх релігійних уявлень про всесвіт. Зокрема, – і це також стає очевидним з матеріалів топонімії (назви-репліки Мариця, Фіон, Шумав-), – за поки що не з'ясованих обставин єгипетські мореплавці зуміли проникнути річковими шляхами далеко на північ, до Полярного кола.

Ось частина проблем, розглянутих у дослідженні 2016 р.:

- Єгипетський географічний вектор *КИЯНці, Київ, ЯМпіль, ШТОМПЕЛі, ОСКОЛОНівка, Скалонівка*, *Гаркушинці.*
- Давньоєгипетські вірування: топонімічні ознаки – *Собич, -еве, Сопич*, *Тутаки*, ЧАЛКУЗи, ШКУРУПІЇ, КОБРинове, ГОБЕР, *Жуки*, *оз. Перемут*, *Ошмань*, *Шманьки*, *Єсмань*, ВИННики, ГНІДин, ЗаГНІТків, *Сахутівка, Шакутівщина*, *Викрутень*, *Мриги*, *Хинівка, Любохини, Радохинці, Перегінське, Чемериси*, *Сереховичі, Серхів*.
- Єгипетські реалії – ТЕПТіївка, *Дептівка*, ДЕМІЇвка, ДЕМівщина, КАХОВка, КОКВище, КУКОВичі, ДУДКи, *Дутчаків*, *Хандабоківка*, НЕМИГа, *Немичинці*, РИМИГи.
- Єгиптизми у топонімії України – *Мишлятичі, Перемишляни, Перемислівці, Михиринці. Мишарівка,* ТЕМРюк, *Гамаліївка, Шумівці, Конопниця, Конотоп, Табаївка, Босири,* БУТОярівка, БУТова Долина, СтароБУТівка, *Сінгури, Шенгаріївка, Омбиш, ТЕТЕРів.*
- Пелагізми у топонімії України – *Набутове, Зелений Гай.*

Єгипетська тема завершує перший вектор теперішньої книги – вектор Давнього Сходу. Вона під'єднує нагромаджені лексико-топонімічні матеріали до визнаних масивів науково апробованих знань. Розглянуті чотири найдавніші мовно-історичні епохи об'єднані умовним позначенням ***Коквище*** – за назвою болота на Волині (у XIX ст. – ур. ***Кокове***), імовірної репліки від прототипу – дав.-єгип. **qAqAw** 'баржа для морських подорожей', деталі [Тищенко 2016, 213].

ВЕКТОР II. **ТОВТРИ**

– Давній Захід, 10 епох (5–8, 14, 15, 18, 20, 21, 26): італіки, фіни, балти, фракійці, іллірійці, праслов'яни, кельти, Рим, ґоти (+ вандали, ґепіди, ланґобарди), франки

ЕПОХА **5**. **СОЛУЧка** – час давньоітальський, від III тис. до н.е.

ЕПОХА **6**. **ЯХА** – час фінів, від II тис. до н.е.

ЕПОХА **7**. **ЖЕЛЯНь** – час балтів, від II тис. до н.е.

ЕПОХА **8**. **СІРЕТ** – час фракійців, -XI/-VII ст.

ЕПОХА **14**. **КАРПАТИ** – час іллірійців, –VII / –IV ст.

ЕПОХА **15**. **КАМУЛА** – час кельтів, від VI ст. до н.е.

ЕПОХА **18**. **РЮМівка** – час Риму, від 102 р.

ЕПОХА **20**. **ТИМАНівка** – праслов'янська доба, від I тис. до н.е.

ЕПОХА **21**. **ГУДівщна і ТРОЄщина** – час ґотів, від II ст.

ЕПОХА **26**. **ФРАНКівщина і ОБЕРТИН** – час франків, VIII–IX ст.

Значно менш звичним є об'єднання тем другого вектора "Давній Захід", для узагальненої назви якого умовно обрано оронім ***Товтри*** фракійського походження [Тищенко 2006, 46; Kiss, 394]. В цілому вектор II відповідає контактам з племенами Давньої Західної Європи і включає три великі історичні теми: народи й мови північного субстрату (фіни, балти), ранні індоєвропейці Європи (давні італіки, фракійці, іллірійці, кельти), Рим і післяримський Захід (праслов'яни, ґерманці).

Таким чином, під рубрикою "Давній Захід" зроблено спробу сполучити дуже широкий спектр 10 епох західних впливів і контактів від III тис. до н.е. (давньоітальський ареал формування індоєвропейських мов) до середньовіччя – через історично засвідчені зв'язки з фінам, балтами, фракійцями, іллірійцями, через епоху праслов'янських говірок, впливів кельтів, Риму, ґотів, – і до часів франків і скандинавів (IX-XII ст.).

Іншими словами, це друге коло західних сусідів різних часових періодів. На щастя, тут уже достатньо напрацювань археологів, хоча їхні знахідки й поступаються вже знайденому мовному фактажу (див. дальші сторінки).

ЕПОХА **5**. **солучка** – час давньоітальський, від III тис. до н.е.

Y–ГАПХОГРУПИ	(I, R1b)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	говіти, мана, молот, горн, лівий, господь
ТОПОНІМИ	Солучка
ПРІЗВИЩА	

Два відмінні погляди на роль і місце діалектного мовлення центральних італіків у формуванні майбутніх праслов'янських говірок представлено студіями О. Трубачова і В. Мартинова (див. статтю І. ДАВНІ ІТАЛІЗМИ).

Сучасна українська мова зберігає від праслов'янських часів щонаймеше шість давніх італізмів, відомих у складі ще праслов'янської лексики: *господь*, *говіти*, *мана*, *горн*, *молот*, *лівий*.

З-поміж запропонованих центральноіталізмів у топонімії після критичного відбору залишається принаймні один надійно обґрунтований топонім *Солучка*. Цей гідронім *Солучка* на верхньому Дністрі "реконструює як давньоєвроп. *Salantia з відповідником у Швейцарії Удольф слідом за Трубачовим. Водночас міцніє усвідомлення давніх зв'язків слов'ян з Центральною Європою, з локалізацією і долею всього давньо-індоєвропейського мовного конґломерату" [Трубачев 2003, 36].

За всієї зрозумілої обережності висновків фахівців, роблених на матеріалі гідронімії, не можна, тим не менше, обминути проблему однокореневих назв селищ на тих річках, як-от ім'я села *Солучки* під Львовом. Інакше створюється ілюзія того, що ці назви – річки й села – прийшли до нашого часу через якісь два відмінні етнічні середовища. Нібито не з етномовної пам'яті тих самих місцевих людей записано звучання і гідронімів і ойконімів.

Серед конструктивних висновків О. Трубачова щодо праслов'янської мови слід згадати кілька важливих думок: "Малі розміри праслов'янської території, як і первісна бездіалектність праслов'янської мови, – це не доведені істини, а упереджені ідеї" [Трубачев 2003, 16]. Або: "Праслов'янська – жива мова чи "несуперечлива" модель?" "На зміну уявленню про первісно бездіалектну праслов'янську мову надходить учення про діалектно складну давню мову слов'ян з сильно розвиненим давнім діалектним словником" [Трубачев 2003, 16-17]. "Окремість етносу не виключала його дисперсності", тому "слід брати до уваги рухливість праслов'янського ареалу, ...факт співіснування різних етносів навіть всередині цього ареалу, ...змішаний характер заселення цілої Європи, ...проникливість праслов'янської території" [Трубачев 2003, 15]. В археології також пішла мова про "діалектологію" в сенсі неоднорідності давніх культур, і якраз тут... знаходить прояв у найплідніший спосіб обмін ідеями між сучасним мовознавством і сучасною археологією [Трубачев 2003, 60].

епоха **6**. **яха** – час фінів, від II тис. до н.е.

Y-гаплогрупа	N
запозичення	фінізми: дуб, сом, щупак, щур, кволий, кульгати
топоніми	р. Сож, Яха, Рандава, Либідь
прізвища	Кандиба, Шамрило, Кульга

Цілий розділ книги 2006 р. "присвячений характеристиці доіндоєвропейських етномовних контактів ранніх слов'ян уже в Наддніпрянщині. Наука досі визначила лише приблизні хронологічні рамки цих процесів, і їх слід сприймати не як три послідовні часові епізоди слов'янських контактів, а скоріше як три різновекторні їх сторони. Мова зберігає незаперечні сліди того прадавнього обміну навичками й лексикою — без відома численних поколінь її носіїв. Взагалі, порівняно з "пам'яттю мови" фольклорна чи "побутово-історична" пам'ять етносу виглядає обмеженою: натомість прожиті й забуті історичні події залишаються документованими у запозичених словах і успадкованих топонімах.

Слов'яни були не єдиними індоєвропейцями, які зазнали у давнині місцевого впливу протофінів. ***Нарис 4*** [книги 2006 р.] дає уявлення про характер етномовного середовища у доісторичній Європі та про масштаби субстратних реліктів у теперішніх індоєвропейських мовах Європи.

Виявлені й досліджені фахівцями десятки слів і місцевих назв давньофінського походження (***нарис 5***) не всі однаково збереглися в різних слов'янських мовах. Спільнослов'янськими запозиченнями з фінської тепер вважають такі слова, як *дуб*, *щука*, *сом*, напевно – *лопата*, *корж*, *гоїти*. Інші становлять реґіональне, а то й виключно українське надбання: *щупак*, *щур*, *рясний*, *журливий*, *кволий*, *бажати*, *кульгати*, *шкандибати*, діалектні [*рупити*, *шомратися*, *шамотіти*]. Частина наведених слів невідомі російській мові, яка натомість має власний, більший, багатший набір фінізмів у лексиці, фонетиці й граматиці, що також розглянуто у нарисі.

...З іншого боку, на те, що принаймні частина цих слів могла бути запозичена й in situ (на місці) вказує існування в Україні також і топонімів фінського походження. При цьому ...переважно на Лівобережжі – імовірно фінські за походженням назви р. Сож (пор. фінс. susi 'вовк')" [Тищенко 2006, 53] і р. Яха (фін. joki 'річка').

Детальніший матеріал у статтях N (Y-гаплогрупа) та Фінізми в українському словнику.

ЄПОХА **7**. **ЖЕЛЯНЬ** – час балтів, від II тис. до н.е.

Y-ГАПХОГРУПИ	(R1a, I, R1b, N)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	балтизми: сват, перст, ярчук, тесло, кий, вапно
ТОПОНІМИ	Желянь, Івот
ПРІЗВИЩА	Баланда?

Відомо принаймні п’ять теорій балто-слов’янських відносин: 1) балто-слов’янська прамова (А. Шлейхер); 2) незалежний, паралельний розвиток близьких балтійського і слов’янського діалектів (А. Меє); 3) вторинне зближення балтійської та слов’янської (І. Ендзелін); 4) давня спільнота, потім тривала перерва і нове зближення (Й. Розвадовський); 5) утворення слов’янської з периферійного діалекту балтійської (В. Іванов — В. Топоров).

“Прихильники балто-слов’янської єдності вказують на велику лексичну спільність між цими мовами — понад 1600 слів (Т. Лер-Сплавінський)” [Трубачев 2003, 18-19]. Ще О. Соболевський запропонував теорію про слов’янську як поєднання іранської мови **-x-** і балтійської мови **-c-**. Згідно з В. Пізані, слов’янська походить з прабалтійської з іранським суперстратом. Т. Лер-Сплавінський вважає слов’ян західними протобалтами з нашаруванням венетів. За Б. Ґорнунґом, самí західні периферійні балти відірвалися від “протослов’ян”. “Ідею виділення праслов’янської з периферійної балтійської, інакше — слов’янської моделі як перетвореного балтійського стану, висувають праці В. Топорова і В. Іванова” та низки литовських мовознавців. “Близький до теорії Т. Лер-Справінського, але йде ще далі В. Мартинов, який виводить праслов’янську з суми західної протобалтійської з італьським... та іранським суперстратом. Німецький лінґвіст Г. Шаль пропонує комбінацію: балтослов’яни = південні балти + даки” [там само, 19-20].

Проте теоретичне поняття „балто-слов’янського мовного моноліту” – начебто чергової „колиски” для майбутніх прабалтійської та праслов’янської мов – щораз менше відповідає фактам. О. Трубачов вказує на те, що за даними лише перших сімох випусків його ЭССЯ (2016 р. вийшов уже 40-й до літери П) чимало найважливіших понять передаються *різними*, відмінними словами в балтійській і слов’янській мовах, — серед них “ягня”, “яйце”, “бити”, “борошно”, “черево”, “діва”, “долина”, “дуб”, “довбати”, “голуб”, “пан”, “гість”, “горн (ковальський)” та ін. Очевидний характер *новотворів* мають балтійські ряди чергувань голосних — на відміну від *консервативного* збереження індоєвропейських рядів аблаута у праслов’янській. Цілком *незалежно* пройшов у балтійських і слов’янських перехід індоєвропейсько-го **ḱ→š**: він невідомий праслов’янській, де розвиток пішов іншим шляхом: **ḱ > *c > s**. **У словозміні імен балтійська флексія архаїчніша від слов’янської, а у дієслівній системі — навпаки**, причому “слов’янські дієприкметники на **-lъ** мають індоєвропейський фон (вірменська, тохарська); балтійська не знає нічого схожого. (...) Слов’янська дієслівна парадигма — це індоєвропейська модель, що не зводиться до балтійської” [там само, 21]. З іншого боку, балтійські мови таки втратили категорію середнього роду, яка досі міцно вкорінена у слов’янських, а у 3-й особі дієслів у обох числах мають єдине закінчення [Непокупний 1979, 93-94].

Натомість етимологічні студії унаявнюють найдавніші зв’язки слов’ян з центральноєвропейцями, переважно — італіками (епоха 5).

ЕПОХА **8**. **СІРЕТ** – час фракійців, -XI/-VII ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	I2
ЗАПОЗИЧЕННЯ	фракізми: цівка, тяма, кпити, кебета, [гагілки]
ТОПОНІМИ	Товтри, Сірет (2)
ПРІЗВИЩА	Кебетя

Наскільки можна судити з історичних і археологічних даних, за часів троянської війни (XIII ст. до н. е.) фракійці (як і їхні родичі фригійці) ще населяли Анатолійське плоскогір'я (сучасна Туреччина). Вони спільно з троянцями боролися проти ахейських (протогрецьких) племен, які вдерлися до Малої Азії. Через кілька століть історія знає фракійців уже на Балканах, де вони освоїли землі аж по Чорне море, Поділля і Прикарпаття. Геродот (V, 3) вважав, що "народ фракійський після індійців — найчисленніший на землі". "У кіммерійські часи... археологічні пам'ятки фракійського кола були поширені в Закарпатті й Прикарпатті, на Західному Поділлі та у лісостепових областях Молдови... Всі вони не місцевого походження і, очевидно, пов'язані з появою в Карпато-Дністерському районі кількох хвиль фракійського населення з різних місць його первісного життя. (...) Краще від інших досліджена голіградська група пам'яток (від назви с. *Голігради* Тр. – К.Т.) у в межах подільської частини Тернопільської, Івано-Франківської та Чернівецької областей... Найраніші сліди цієї культурної групи датують XI ст. до н. е., а пізні — серединою VII ст. до н. е." [Мелюкова, 225].

Визначний внесок у встановлення фракійських (і ширше — східнобалканських) етимологій для низки гідронімів України зробив О. Трубачов (1968). За важливим спостереженням вченого, "характер давніх середньодніпровсько-східнобалканських зв'язків є таким, що дозволяє говорити про поширення назв лише з півдня на північ" [Трубачев 1968, 284], тоді як у пізніші (ранньослов'янські) часи тут справді мали місце міграції слов'янських племен з півночі на південь. Крім того, **О. Трубачов першим співвідніс область виявленої ним фракійської гідронімії Подніпров'я з ареалом трипільської культури** [Трубачев 1968, 282; Трубачев 2003, 39], хоча з цим погоджуються не всі дослідники.

Фракійська мова засвідчена в кількох написах VI-III ст. до н. е. грецьким письмом, які важко читаються, у численних іменах власних, у глосах з творів античних і візантійських авторів; відомий також список III ст. назв рослин близькоспорідненою дакійською мовою. Слід фракійської мови наявний в сучасних мовах Балкан — румунській, албанській, болгарській. До часу появи слов'ян на Балканах у VI ст. н. е. палеобалканські мови й народи були вже, очевидно, асимільовані, що пояснює вкрай незначну кількість автохтонної апелятивної лексики, зокрема, у болгарській мові (за Георгієвим; див. [Нерознак, 209]).

Сепаратні балто-фракійські мовні зв'язки помітив І. Дуриданов і вивчав В. Топоров: предки слов'ян участі в них не брали (див. тут с. 633–634).

ЄПОХА **14**. **КАРПАТИ** – час іллірійців, –VII / –IV ст.

Y–ГАПХОГРУПА	I2
ЗАПОЗИЧЕННЯ	іллірізми: цап, чіп, шутий, муругий, борть, бгати, порати-ся, порпатися
ТОПОНІМИ	Карпати, Медобори, Бескид, р. Іква
ПРІЗВИЩА	Моруга

З дослідженням іллірійської мови було пов'язано чимало надій і розчарувань. Внаслідок публікації в 1925-57 рр. цілої низки праць Г. Краге, виникло враження великого поширення в давні часи іллірійської мови від Балтики до Адріатики й від Піренеїв до України, де всюди Г. Краге виявив численні гідроніми начебто іллірійського походження. ...Конкретний критичний аналіз "іллірійської" ономастики, передусім, власних назв на території римської провінції Іллірик здійснив Р. Катичич, який виявив серед них три пласти назв: власне іллірійських, лібурнійських і паннонських. Поступово „територія поширення власне іллірійської мови (illyrii proprie dicti) була звужена до невеликої області на півночі Албанії та прилеглих теренів", – див. [Нерознак, 156–157].

Для мовознавців нащадком іллірійської, судячи з фактів, є жива албанська мова [там само, 189]. Це дає змогу будувати міцніші ланцюжки мовних аналогій, які об'єктивно утворюють так звану *балкано-карпатську мовну область*.

За висновками В. Нерознака, мовна картина виглядає ще складнішою: завдяки збереженим відомостям про месапійську мову на півдні Італії та наявності месапсько-іллірійських ізоглос виникають підстави для цілком коректного віднесення обох названих мов разом з протоалбанською до "спільноіллірійської" групи, яка охоплює західно-палеобалканську діалектну область, тоді як східно-палеобалканські діалекти відповідають іншій (фрако-фригійській) групі мов у складі фракійської, фригійської та давньомакедонської мов. Між обома областями існували 4 перехідні діалекти, відомі лише з ономастики, – див. [Нерознак, 161].

Після цих попередніх зауважень час перейти до розгляду чергового хронологічного пласту лексики, проникої до давньослов'янської мови у VII–IV ст. до н. е., і для якої за останні десятиріччя опрацьовані іллірійські, ширше – західнобалканські, етимології. Водночас варто зауважити, що тут ми знову спостерігаємо не поодинокі слова, а цілі їх групи – без відповідників у інших (східно)слов'янських мовах, або нещодавно запозичені до них з української як реалії. І хоча половина їх побутує лише в діалектах, саме їх існування вже вкотре підтверджує леґалізацію поняття протоукраїнської мови, що увібрала колись до свого лексикону ці іллірізми.

Справді, уперше стає помітним формування цілого етномовного пласта запозичень за територіальною ознакою: реґіональне або навіть лише місцеве карпатське поширення має дотепер половина цих слів – *вурда, струнґа, колиба, флояра* тощо (напевно, пізніші запозичення з румунської, яка також має ці слова). Інша, давніша половина їх з часом увійшла до загальноукраїнського словника – *віхола, чіп, цап, шутий* та ін.

ЕПОХА **15**. **КАМУЛА** – час кельтів, від VI ст. до н.е.

Y-ГАПЛОГРУПА	R1b
ЗАПОЗИЧЕННЯ	кельтизми: мотика, оборіг, смерека, ліки, владика, кінь, слуга, язик, книга, щит
ТОПОНІМИ	р. Радоробель, г. Камула, р. Сукіль, Нурове
ПРІЗВИЩА	Котора, Пекур, Колибан 5, Колібан 33, Коліван 21, Клебан 1290, Клебань 1, Клеван 243, Ковбан 349, Ковбань 51

Мовна присутність кельтів. "Не обмежуючись [Південною Польщею], кельти й кельтські впливи йшли також на схід, на територію Правобережної України та Північного Причорномор'я. Галатів, тобто галлів, згадує буквально під мурами Ольвії епіграфічний декрет Протогена у III ст. до н.е. (Латишев 1885, написи). Спіцин виявив багато предметів гальштатської культури на Немирівському городищі скіфського типу на Поділлі, доречно нагадавши при цьому, що Ефор називав кельтів сусідами скіфів (Спіцин 1911). Не дивує тому наявність в Україні давніх слідів кельтів у географічних назвах, як-от Карродунон (букв. кам'яне місто, кельт.), ототожнюваний з Кам'янцем-Подільським (Фасмер 1971). У цьому зв'язку назви *Галич*, *Галичина*, *Галіція* імовірно наближати з ім'ям галатів. Про виявлення в Галичині кельтського археологічного комплекса з посиланням на працю Л.І. Крушельницької, див. Мачинський 1974. (...) Присутність певного латенського складника також у середньодніпрянській зарубинецькій культурі (Максимов) спонукає дослідників до припущення про ранню інфільтрацію кельтів разом зі слов'янами на терени Правобережної України" [Трубачев 2003, 47]. З теренів України відома низка кельтських матеріальних пам'яток. Кельтську проблематику історії України досліджує Г.М. Казакевич.

"Кельто-слов'янські мовні й етнічні стосунки – традиційно вельми дискусійна проблема. Для обговорення їх явно бракувало реальної історичної бази, що зумовило невдачу розлогих побудов О. Шахматова (1911)... "Кентумними" елементами свого словника слов'янська завдячує значною мірою кельтам, що продемонстровано на ймовірному прикладі кельт. carvos 'олень' – праслов. *korva 'корова'. Ще одним можливим випадком цього роду є праслорв. *konь 'кінь', який досі не має задовільної етимології... Видається перспективнішим залучити кельт. (галл.) *kankos/*konkos 'кінь'... – з і.-є. *ka(n)k- 'стрибати' з носовим інфіксом. Кельтс. *kanko-/*konko- 'стрибун' було інтерпретовано при запозиченні як демінутив... *konikъ, *konьkъ, звідки лише вторинне на слов'янському ґрунті – слов. *konь" [Трубачев 2003, 47].

Переконливими доказами кельтизмів у топонімії України були й залишаються назви гори *Камула* (кельт. cwmwl хмарна) біля с. Підгородище Лв Перемишляни, річок *Радоробель* (кімр. rhaeadrawl порожиста) Жт Олевськ, *Сукіль* (кельт. Sucellus теонім) ІФ та ін.

ЕПОХА **18**. **РЮМівка** – час Риму, від 102 р.

Y-ГАПХОГРУПИ	(R1b, I)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	запозичення римського часу: цибуля, редька, оцет, глек, коляда, криж, поганий, цята; жирувати, цидула
ТОПОНІМИ	Рюмівка, Ровенці, Бреща, Понінка
ПРІЗВИЩА	Троян 9515, Білоконь 6245, Білокінь 3070, Пода 1098, Рюмша

Історичні контакти з Римом наших предків — наддніпрянських і наддністерських слов'ян — давно вже сумнівів не викликають. Археологічні знахідки унаявнили грошові зв'язки з Римом ще зарубинецької культури (II ст. до н. е. — II ст. н. е.). А вже черняхівська культура II-V ст. виявилася настільки просякнутою римськими впливами, що, очевидно, значною мірою їм і завдячує своїм формуванням. Уся лісостепова Україна (не степова !), образно кажучи, засіяна римськими монетами. В самому лише Києві їх знайдено до шести тисяч штук більш ніж у 30 місцях [Брайчевський 1963, 99], а в цілому по Україні понад 30 тис. римських монет знайдено у 1100 місцевостях, причому у 144 з них це були більш-менш значні клади [Брайчевський 1959, 44]. Тож мав рацію батько сучасної української історіографії В. Антонович, вважаючи монети першими масовими письмовими пам'ятками нашої історії.

Зі свого боку, мовознавці виявили у праслов'янській мові низку давніх латинських запозичень, які успадкував і український словник, зберігши таким чином мовний слід від тих контактів до сьогодення.

Від населення римських провінцій у першу чергу слов'яни Подністровського Поділля засвоїли (не виключено, що через дакійське посередництво) низку ефективніших знарядь праці, а саме: залізний наральник, обертальні жорна, сокиру з горизонтальним обухом, напилок, токарний станок тощо. З-над Дністра новіші методи хліборобства і ремесел поширилися й серед спорідненого населення Наддніпрянщини. "**Правобережна Україна стала, таким чином, близькою периферією пізньоантичної цивілізації**" [ЕІДУ, 153]. Тут *оселилося чимало римських купців, багато з них їздили на сусідні землі поза сферою політичних впливів Риму*. У Наддніпрянщині римські колоніальні культурні впливи стають особливо сильними в I-III ст. н.е. [ЕУЗ, II, 701].

Ці фіксовані археологами масштабні римські впливи в Україні мали неминуче залишити слід у тодішньому словнику слов'ян над Дніпром і Дністром, адже римський період відповідає якраз часу розпаду праслов'янської мови. За даними історичної лексикології, тоді були засвоєні, почасти через ґерманське посередництво, біля двох десятків важливих слів разом з відповідними культурними поняттями. Судячи зі складу тих давніх латинізмів, римські впливи досить глибоко проникли у місцевий побут. Конкретно, латинські запозичення наявні серед назв культурних рослин — *редька*, *цибуля*; харчових продуктів — *оцет* і *ґляґ* з похідними; обрядів і вірувань — *коляда*, *русалка*, *поганин*; римських культурних реалій — *Рим*, *цісар*; *кошуля*, *цята*, *царина* (через румунське посередництво), *цегла*, *келих* (через ґерманське).

Для умовного позначення римської епохи обрано топонім РЮМівка – імовірну репліку прототипу **Roma** Рим. Судячи з повторюваності реплік цього прототипу на сусідніх землях, він тривалий час міг уособлювати Рим в географічних уявленнях також і наших предків (пор. с. *Рими* Чг або перейменоване на "Самоткань" 1947 р. село на Дніпрі під назвою *Далекий Рим*).

ЕПОХА **20**. **ТИМАНівка** – праслов'янська доба, від І тис. до н.е.

Y-ГАПХОГРУПИ	(R1a, I, R1b)
СЛОВНИК	праслов'янський шар лексики: коса, сніп, пшениця, сад, полоти, цілина, теля, кожух, рукавиці, посуд, відро, човен
ТОПОНІМИ	Тиманівка, Сян, Селище, Долина, Водиця
ПРІЗВИЩА	Мельник 155 тис.

За влучним висловом О. Трубачова, не зачіпаючи права суміжних наук на вивчення соматичного праслов'янина і праслов'янина як носія культур(и) чи суб'єкта історичних аналів, *мовознавство нагадує про свій примат у цій галузі* — тим, що "етногенетична метрика слов'янства може бути відтворена передусім лінґвістично. Лінґвістично вдається довести, що слов'яни, образно кажучи, не є "онуками" скіфів чи "дітьми" західних балтів, адже скіфи були іранцями за мовою, як це доведено досягненнями *порівняльного мовознавства* ще в минулому столітті, а слов'яни являють свою власну еволюцію індоєвропейського мовного типу, відмінну від балтійської, як це видно з сучасних фронтальних досліджень слов'янського й балтійського словникового складу та словотворення..." [Трубачев 2003, 100].

До якої ж епохи можна віднести "появу" праслов'янської мови з індоєвропейської прамови? Виявляється, це питання насправді позбавлене сенсу "через ***власні безперервні індоєвропейські витоки слов'янської***". Це "відповідає вказівці А. Меє про те, що слов'янська — це індоєвропейська мова *архаїчного типу*, словник і граматика якої не зазнали потрясінь — на відміну, наприклад, від грецького словника" [там само, 25]. Як зазначає О. Трубачов на початку своєї книги, "через поглиблення датувань і ширші перспективи пошуків індоєвропейських старожитностей у слов'янській проблема "датування появи" праслов'янської мови втрачає свою конкретність" [там само, 5]. Так і німецькі археологи зрештою відмовилися "від спроб датувати появу ґерманського етносу на користь визнання ідеї *безперервності розвитку* місцевої культури, починаючи з бронзової доби" [там само, 101]. Місцева індоєвропейська еволюціонує без потрясінь і без перерв, переростає у слов'янську, *стає* нею. Ось такі її "витоки".

"Правобережна Україна принаймні у І тис. до н.е. вже була частиною (периферією) праслов'янського лінгвістичного простору" [Трубачев, 101]. Про архаїчність пам'яток ранніх слов'ян навіть у пізніший черняхівський час М. Щукин пише так. "У той самий момент, коли почалася черняхівська дискусія [про етномовну належність черняхівської культури], було зроблене відкриття, яке, здавалося б, відразу прояснило ситуацію і звело нанівець саму необхідність суперечок. ...Саме тоді вінницький археолог П.І. Хавлюк розкопав на острові Митковському на Пд. Бузі невелику квадратну напівземлянку (Хавлюк 1960) з уламками *виліплених вручну горщиків*... Став відомий вигляд матеріальної культури антів, і він мав мало спільного з черняхівською культурою" [Щукин, 156-157]. *Ніяк не "провідними" і справді небагатими* були ті племена.

Мовно-історичним сусідом і свідком працьовитості місцевих хліборобів-слов'ян одвічно були у нас давні греки. По десяти роках топонімічних студій тепер виявлено грецькі свідчення про групи "працьовитих" (**εργάτις**) людей у поселеннях пізньоантичного часу. Зазнавши дії повсюдного процесу праслов'янської *метатези плавних* (*ергат- > рогат-), ці свідчення мають відтоді цілком слов'янський мовний вигляд: *Рогачик* Хс, *Рогачин* Тр, *Рогачі* Жт, *Рогачів* Жт, Лв, *Рогачівка* Хк, *Рогостянка* Кв. Деталі у вступному нарисі про епоху 12 *Йонівщина* вектора III *Грещина* та у відповідних статтях довідника.

ЄПОХА **21**. **ГУДівщна і ТРОЄщина** – час ґотів, від II ст.

Y–ГАПЛОГРУПА	I1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	ґотизми: полк, князь, хліб, хлів, буква, дошка, піст, кутя, щирий, гаразд, корогва, очуняти, нахромитися
ТОПОНІМИ	Танискава, Піскава, Говилів, Фрумилів, Трахтемирів, Малдрики, Гензерівка, Вигуричі, Винторівка, Гнівань, Хейрус ("Дмитрівка"), бол. Куржуківські Каварти, Кортеліси
ПРІЗВИЩА	Кирдан 559, Кирдань, Кирданюк, Кордуба, Кордубан 376, Вендель, Гензерук, Гензера, Домонтович 77, Овунрік 1 Гурзуф, Гудя 4, Гудович 253, Говдя 82, Невгодовський, Дорош, Дорошенко, Дорошук, Монжос

Трахтемирів, Говилів, Кисилин, Фрумилів! Такий лейтмотив початкового, райдужного етапу нового витка топонімічних студій – і першого розділу книги 2015 р. Ще б пак: у цих українських назвах нарешті прочитано *єдині справжні* прототипи, якими виявилися для них вестґотські імена з Астурії. Звідки упевненість, що саме вони – «*єдині і справжні*»? Бо ім'я Tructe-mirus > *Трахте-мир-ів*; Cis-ilu > *Кисил-ин*; Gav-ila, Gav-illi > *Гов-ил-ів;* Frum-ildi > *Фрум-ил-ів.* Не потребує доказу, що ближчої ***комбінації основ і формантів*** на роль прототипів уже не буде! Причому, таких аналогій у цілій масі імен з Астурії знайшлося в Україні відразу багато – порівняно з тим, що траплялося досі. Зрозуміло, як тут же зросли сподівання на доказовість саме цього масиву антропонімів для подальших студій топонімії України. **Зайшовши до районних контекстів через такі ґарантовані, а не гіпотетичні назви, можна було чекати надійнішого розпізнання навколо них інших назв тієї ж теми й того ж часу**. Згодом розшукано й «електронне продовження» астурійського списку – словник ранньосередньовічних імен з Галісії.

Для назви цілої епохи обрано топонім *ГУДівщина* – власне ґотський час. Окремі сторони дослідної проблеми розкривають такі теми книги 2015 р.:

◆ Астурійські аналогії у топонімії України. Галісійські аналогії у топонімах України. *Трахтемирів. Вел. Говилів, Мал. Говилів. Пот. Фрумилів* і *Фрунилів.* == Астурійський вектор *Олепіри, Олефіри. Галичина. Кирдани. Кирносове, Керносівка. Манжосівка. Кордубанове, прізв. Кордуба.* МАНТРОЛівщина. *Рівне.* ◆ Ґотські словотвірні моделі у топонімах України. Годи-Добровідка, Годунівка, Трахтемирів, Говичів+ Вл. Ґотська вимова топооснови Крех-. *Рюмівське, Рюмшине.* ◆ Ґотські назви річок України. *-ава: р. Піскава, Рандава, Танискава. Клов, Кацівелі, р. Авунда, з-під г. Авинда. -ар. Береза* і гурт колядників. *Башта, борг, бурштин. Бутинок* – спосіб життя козаків

ЕПІЗОД 20.1. **ТРОЄщина** – похід 250-251 рр.

У другому розділі книги про ключі з Астурії – різноголосе, різномовне відлуння клубка племен, які залишили в Україні археологічні пам'ятки черняхівської культури. Ґоти були в ній у повному сенсі застрільниками, призвідцями ґотських або скіфських війн III ст. Ейфорії перших переможців Риму вистачило, аби закріпити у віках спогади про ті походи у сотні топонімів України. З аналізу топонімічного сліду походу Кніви на Філіппопіль і Маркіянопіль у римській Мезії (251 р.) випливає, що тодішнім позначенням того походу могла бути назва *Троєщина* Кв, Хм, Чг (за сучасними уявленнями, з давнішої форми *Тро**ян**щина, – пор. с. *Горн**ян**ка*+ Чг Ніжин ~ ур. *Горнєщина* Чг [Павленко]). Також: "Східноболг. *горещина* (спека) и *вонещ* (жало) можуть походити ...зі старих -ѧ-, -ѩ-" [*Щепкин В.Н.* Болонская псалтырь. – СПб., 1906. – С. 170]; болг. гор**е**щ 'гар**я**чий, спекотний'.

ЕПОХА 20.2. **ВАНДАЛівка** – час вандалів

◆ Ґерманізми у топонімії України. *Вандалівка*, ВАНДАЛинівка, *Гензерівка, Африканівка. Смідин, Рунівщина, Генрихівка* Жт2, Лв; *Германівка*, *Гірманка,* Шлямарка.

ЕПОХА **26**. **ФРАНКівщина і ОБЕРТИН**, VIII–IX ст.

Y-ГАПЛОГРУПИ	(R1b, I)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	франкізми: король, багнет
ТОПОНІМИ	Франкопіль, Харалуг, Корлюгівка, Обертин
ПРІЗВИЩА	Франчук 7041, Франко 1893, Франків 1206, Франкевич 522, Обертенко, Обертун, Котюржинський

Відмахнутися від контактів з франками не дадуть сім тисяч *Франчуків*, три тисячі українців *Франків*, півтисячі *Франкевичів*. Разом з тим, обставини тих контактів не дуже відомі і досі суперечливі. Висновок книги 2015 р.: назви сусідніх сіл *Франкопіль* і *Дерманка* Рв Корець є репліками прототипів Frankföld і Gyerman і найімовірніше стосуються наскоку мадярів на Франконію-Frankföld 911 р. [Тищенко 2015, 270, 278].

Значно доказовіший інший слід. **ОБЕРТИН** < Obertenghi 'франкська династія, заснована Обертом I' [it.wiki/Regno_d'Italia_(781-1014)]. Оберт I успадкував графство Міланське у 951 р.; помер у 975 р. У політичній системі Італійського королівства (Regnum Italiae, 781-1014), заснованого Карлом Великим, прикордонне володіння Оберта I – **Marca Obertenga** – займало ключову позицію. Обертенґи володіли від середини X ст. землями Ломбардії (з Італійською Швейцарією і Новарою), частини П'ємонту, Емілії, східної Ліґурії – Marca Januensis (Ґенуезька марка). Франкське Королівство Італія мало торговельні зв'язки з Аквітанією, Леоном, **Шотландією** (пор. Aberdeen?), Єгиптом, Руссю і Хозарією. (Франківщина – кут с. Кіпті Чг.)

Для вивчення панорами історичних контактів, відображених у топонімії України, факт існування марки Обертенґа від моменту її зауваження 22.02.17 означав зміну дослідної парадигми. Адже, виходить, ще й у X-XI ст. далі тривали зв'язки на започаткованому ґотами західному векторі контактів з Північною Італією пізьоримської доби через Карст і річку По (реґулярно згадувані у кортежах у формах Корост-/ Крас-, **Под**-). Тяглість традиції цих контактів, здається, засвідчують ойконіми *Обертин*, *Обертень*, *Бертники*, *Авратин* (і бол. *Овратинське*) тощо. Google знає і про прізв. *Обертенко* – причому, жодного такого прізвища вже немає в Україні, є воно лише у Казахстані (Кокшетау, Караганда, Алмати) і Ростовс. обл. РФ.

У топонімічних контекстах ідентифікованих назв цієї доби з'явилися й нові реалії, які об'єднують відновлювану картину в історичне ціле:

– по-перше, це повторювана основа Корол-/ Хорол-, яку тим самим вдалося надійно пов'язати з ім'ям власним Карла Великого Carolus, а не з апелятивом *король* (пор., зокрема, затон *Корол* Чк, пот. ***Карол**івка* Тр, с. ***Харол**уг* Рв, с. *Хрулі* Пл, річка і місто ***Хорол*** Пл, порт *Хорли* Хс);

– по-друге, основи Ороб-/ Гороб- / Вороб- < Alpe Orobie (у такому разі й Воропаї?), Роман- < Romagna 'Романья', епохальний прототип масових назв Ян-/ Іван- < Janov 'Ґенуя', можливо, і Суш-/ Сух- < Susa 'Суза, Segusium';

– по-третє, назви прилеглих земель: Бургун- < Burgundia 'Бурґундія', Кирнос- < Kirnos 'Корсика', Завад-/ Савой- < Sabaud- 'Савойя';

– по-четверте, імена далеких західних земель, відомих як торговельні партнери Королівства Італія – Кирдан-/ Кердан- < Cerdania 'Керданія', Курдибан- < Corduba 'Кордова', Стовп- < ?'стовпи Геракла = Гібралтарська протока'.

Цим важливість знахідки *Обертина* не обмежувалася. Вона дала й достатні докази того, що ці факти, масово відображені у топонімії України, стосуються таки історії X-XII ст. і отже цілком відсутні або не зауважені у "вітчизняних літописах", – до яких через це щораз менше довіри. Вузькокланові інтереси їхніх замовників-князів не можна відтепер вважати *переважним* складником історії України. На тлі цих висновків набуває провидницьких масштабів ідея О. Пріцака про визначальну роль в українській історії Наддніпрянщини асимільованих степовиків. Адже репліки західних прототипів збережені тут на землях, у X ст. Києву не підконтрольних.

ВЕКТОР III. ГРЕЩИНА

– Давній Південь, 8 епох (12, 13, 16, 19, 23, 28, 29, 36): **елліни**, фінікійці/ сирійці, **бактрійці**, копти, **візантійці**, агаряни, албанці, венеціанці/ ґенуезці

ЕПОХА **12**. **ЙОНівщина**, **В'ЮНівщина** – давньогрецька доба, від 647 р. до н.е. (час заснування Ольвії).

ЕПОХА **13**. **ПУНІ**, **СУРЖА** – фінікійська і сирійська доба, від VII ст. до н.е.; арамейська (сирійська) доба від I ст.

ЕПОХА **16**. **ЯВОНівщина** – бактрійська доба, –III/–I ст.

ЕПОХА **19**. **КОПТівщина** – елліно-коптська доба епохи еллінізму I (Греція, Рим, Єгипет), I–VIII ст.

ЕПОХА **23**. **РОМЕЙКи** – візантійська епоха, від VIII ст.

ЕПОХА **28**. **ГОРЯНщина** – часи агарян, VIII-XIII ст.

ЕПОХА **29**. **АРНАУТка** – час албанців, VIII-XIII ст.

ЕПОХА **36**. **МИЛЯТинщина** – часи Венеції та Ґенуї, XIII ст./1475 р.

Вектор III унаявнює виняткову роль греків у етномовних контактах наших предків: греки-рушії історичних процесів (йонійці, бактрійці, візантійці) та греки-посередники і співучасники контактів з іншими народами й мовами середземноморського півдня в елліністичний і пізніший час (фінікійцямим, сирійцями, коптами; згодом агарянами – арабами, маврами, арнаутами; потім венеціанцями й ґенуцезцями).

Продовжуючи метафору, – це народи й мови грецького, елліністичного кола: про кожний з них зокрема відомо, говорено й писано, але нагода розглянути контакти з ними в системі тут виникає уперше.

ЄПОХА **12**. **ЙОНівщина**, **В'ЮНівщина** – давньогрецька доба, від 647 р. до н.е. (час заснування Ольвії)

Y-ГАПЛОГРУПА	J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	еллінізми: корабель, комора, криниця, миска, макітра, дрімлюга, халепа, рипатися
ТОПОНІМИ	Ольвія (від 647 р. до н.е.), Сивуля, Цибулі, Стугна, Британи, Ялта, Македони, Проні, Рогань, Рогачик, р. Ікопеть, Ромейки
ПРІЗВИЩА	Сивило, Сивуля, Британ, Тупик 240, Рогач 2400, Рогань 29, Крекотень, Крячко, Криконюк, Киряченко, Грицик

Винятковий культурний вплив на історію Наддніпрянщини ішов від греків. Деталізувати загальну картину 27 століть грецької присутності біля нас і з нами стало можливим завдяки фронтальним студіям топонімії України з метатеоретичним забезпеченням. Зокрема, засобами порівняльно-історичної лінгвопрагматики вдалося виділити сім великих груп місцевих назв від етнонімів греків, що справді свідчить про винятковість контактів з ними: *йонійці*, *елліни*, *граї*, *греки*, *крехи*, *яуна*, *явани*. Найдавнішим виглядає питомий грецький генонім Ἴωνες. У Гомерових поемах це Ἰάωνες 'іонієць' (з давнішого *ἸᾱϜονες, крито-мікенс. iawone), якому відповідає загальна назва для греків у письмових пам'ятках їхніх цивілізованих сусідів, зокрема дперс. yaunā [Chantraine, 475]. Хронологічно рівнопотужна усна історична традиція в Україні зберегла топоніми *ЙОНичі*, оз. *ЙОНьове*, *р. В'ЮНія*, *В'ЮНИЩе*.

З двох латинських етнонімів греків давнішим є Grāī: це назва міста в Епірі, переселенці з якого (у т.ч. греки) заселили м. Куми в Італії; пор. в Україні р. *ГРАЙ.-ВОРОНКа* NT φόρον = forum. Новіша назва – Graecі, звідки дгр. Γραικός, Γραική, прикм. Γραικίτης (пор. *ГРЕЧани*, *ГРИКове*+ Чв [ССУМ, I, 261]). У частині праслов'янських говірок це слово зазнало аферези (чес. Řek, Řekyně при стчес. Hřěk, Řěk, řěčský, пол. ст. reczuszki 'гречка' [Brückner, 156]). Рефлекси "ять" є не лише у чес. ст. Hřěk і вл. ст. hrjek [Schuster-Šewc, 245], але й у назвах в Україні *ГРЯКове*, *ГРЯКувате*.

У германських етнонімах греків безвинятково оглушене початкове G- > K-, а інтервокальне -k- переважно перейшло в -ch-/ -h-: ґотс. Krekos, двн. Crēhi, Kr**ia**hi, Kriecha [Lehmann], Kriehhi [Orel]. В Україні у щоденному мовленні звучать місцеві назви, основи яких почуті ще від ґотів: *КРЕХів* Лв 2, *КРЕХовичі* і *КРИХівці* ІФ, *КРЕХаїв* Чг, *КРЯЧки* Кв, *КРАКівщина* Жт, *КРОКва* Чв.

Під кінець роботи долучилися ще імовірні прототипи формантів -ЯК- і -ЯН- < гр. Ἰακός 'грек', Ἰάνων (род. відм), скороч. ф. від Ἴωνες 'Йонія' [Chantraine, 475].

Аристотель перший ужив слово Γραικοί для позначення еллінів ("Meteorologica" I. xiv) [Klein]. Він же засвідчив пізніший порівняно з Grāī час появи на Балканах назви Ἕλληνες (у нейонійських говірках Ἑλλᾱνες) 'елліни', – пор. в Україні назви *ОЛІЙНИКи*, *ОЛЯНИЦя* – імовірно, від Ἑλληνικ-ός/ Ἑλλᾱνικ-ός 'елліньский, грецький' [Chantraine, 341].

Таким чином, у поліетнічному середовищі Наддніпрянщини присутність давніх греків від античности упродовж століть була засвідчувана щораз новими етнонімами. Це вказує на одвічні контакти з греками і пояснює теперішнє розмаїття цих топооснов: *Йон-*, *Юн-*, *В'юн-*, *Івон-*, *Іван-*, *Живан-*; *Грай-*, *Горай-*, *Край-*, *_Рай-*; *Грек-*, *Грик-*, *Греч-*, *Грец-*, *_Рек-*; *Гряк-*, *Грак-*; *Крак-*, *Крех-*, *Крик-*, *Кряч-* тощо. При цьому іноді збереглися рефлекси звукових явищ праслов'янського часу, а ціла картина відзначається масштабністю.

ЕПОХА **13**. **ПУНІ**, **СУРЖА** – фінікійська і сирійська доба, від VII ст. до н.е.; арамейська (сирійська) доба від I ст.

Y—ГАПЛОГРУПА	J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	фінікізми: кадка, мапа, геєнна, [пунечка]?; арамеїзми: ганьба, ганити, [лилик]
ТОПОНІМИ	Пуні+, Мохнач, Кинашеве, Кирнасівка, Цир; Чухутів яр і Чуфут-кале, Цурків і Підцурків, Цир і Підцир'я, ПОНЕБЕЛЬ, ПОНЕПАЛенський Гук, Парпурівці, Пурпурівка Кг, Рахвалівка. Харків, Рахвалівка, Кир'яківка, Сорокотичі, Сураж, Сургани, Суржки, Дамаски, Демешківці, Трипілля, Халеп'я, **Пальмир**івка, **Орхо**вичі, Юрховиця, Юр'ямпіль, Кир'яківка, Яготин. Якубів, Бородаї, Сорокотичі, Сорокодуби, Сорокопень, КИШЕНЬки, КЪСНЯтин КОВ'ЯРі, КОВ'ЯГи -КІВ-/ -КОВ- Кобеляки, Кобиляки, Копилів, Зозів, Зозівка
ПРІЗВИСЬКА	Кинах 39, Кирнос 372, Копил 3316, Кобилюх, Сорокотяг

РАХВАЛівка – арамейська доба; **СІРЯК**івщина [syriak-] – епоха еллінізму II (Греція, Сирія)

Етнічна назва фінікійців – не фінікійська. Їхнє ім'я не співвідноситься з визначеним державним об'єднанням; цим словом греки позначали "населення семітського походження у береговому районі Ханаана, що значною мірою відповідає узбережжю сучасного Лівану (від г. Кармела на півдні до г. Кассій на півночі). Назва фінікійців очевидно походить від гр. φοίνικες 'пурпурові' – через їхнє виробництво і продаж тканин, забарвлених пурпуром. Сформувавшись бл. 2000 р. до н.е. внаслідок злиття аморейських племен, фінікійці ніколи не мали єдиного державного утворення, але розвинули низку міст-держав: Триполі, Библ (гр. ΒΥΒΛΟΣ, фінік. Габел/Гебал "гора", ар. *Djebail*), Сидон (фінік. "місце рибалки"), Берит (Бейрут), Тир (фінік. Цур "скеля"), також Акко (Акра), Арвад (Руад), Угарит [Robert, 1406; ВИ, I, 384-385].

"Досвідчені мореплавці і кмітливі купці, фінікійці експортували ліс, фарбовані тканини, коштовні ремісничі вироби (скло, дорогоцінні метали); після 1200 р. до н.е. в пошуках сировини (олово, мідь, золото), фінікійці почали освоювати Західне Середземномор'я і проникати за Гібралтарську протоку (на Канарські і Британські острови). На зміну першим торговельним селищам прийшли, особливо по асирійському завоюванню, масове переселення на захід і заснування численних прибережних міст на Сицилії (Палермо, Моція, Солунт), Сардинії (Кальярі, Таррос, Сунчі), в Іспанії (Малага, Кармона, Кадикс) й Африці (Лікс, Карфаген, Утіка, Лептіс, Тапсо). По занепаді міст у самій Фінікії ці нові торговельні осередки утворили своєрідну західну фінікійську єдність під культурною і частково політичною геґемонією Карфагену, тоді як у торгівлі Східного Середземномор'я запанували греки" [Zanichelli, 681]. У ***нарисі 16*** книги 2015 р. зібрано репліки у топонімії України пунічних назв Західного Середземномор'я. До заголовку взято імена населених пунктів *Гадяч*, *Керносівка*, *Рафайлівка* – імовірні відлуння пун. Gades 'Кадис', Cyrnas 'Корсика', *Raphael* ім'я 'Бог зцілив'.

Яскраво вираженими репліками сирійських прототипів є основи Зоз-, Якуб-/ Ягуб-, Сорокот-, Бородаї.

ЕПОХА **16**. **ЯВОНівщина** – бактрійська доба, –230/–200.

Y–ГАПЛОГРУПА	J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	бактрійські іранізми та грецизми
ТОПОНІМИ	ЯМНа, ЯМИНе, ВОЛИНь, ур. ЯВОНівщина, ІВАНгород, Бурханів, Будаївка, Вигор, Жеванівка, Шукайвода
ПРІЗВИЩА	Явон, енко; Бурхан, енко

Про грецизовану Бактрію часів після походів Олександра знаходимо цікаві свідчення у Страбона (поч. І ст.). У його ремарках трапляються важливі історичні деталі: "Річку, що тече через Согдіану, Аристобул називає Політиметом – ім'ям, даним їй македонянами (подібно до того, як вони й багато інших назв частково замінили на нові, а ***частково переробили***)" [Страбон, 319].

ЕПОХА 16.1. **БАХТЕРщина** – часи Бактрії.

Явон, Партинці і Парфен, БАХТЕРщина.
== Хорезм: топонімічні ознаки – *Волинь, Бихів, Буховичі, Бухарів.*
== Буддизм: топонімічні ознаки – ***Бурканів***, ***Бурханівка***.
Прізв. 523 Бурхан!

Очевидність форманта -**ІАНА** у п'ятьох східно-елліністичних хоронімах-прототипах: Маргіана, Бактріана, Согдіана, Траксіана, Дранґіана.

Слід контактів з Согдіаною і Бактріаною дає підстави очікувати появу інших синхоричних ознак, адже ті краї існували кожний як історична єдність вже у часи Дарія і грецьких Селевкідів. Страбон пише про землі на південь від Сир-Дар'ї і Аму-Дар'ї так: "Річка Іаксарт відділяє саків від согдійців, а Окс – согдійців від бактрійців" [Страбон, XI, 8.8]. "Арія (Герат) і Маргіана – наймогутніші країни у цій частині Азії. Частково вони оточені горами, а частково їх поселення лежать на рівнинах, ...де течуть річки Арій і Марг. Арія межує з Бактріаною... Разом з Арією платила данину [персам] і Дранґіана... що лежить переважно біля підніжжя південних частин гір... Схожа на цю країну і Маргіана, але рівнина оточена тут пустелею... Частини Бактрії простяглися уздовж кордонів Арії на північ, але більша частина її лежить від Арії на схід. Бактрія велика і виробляє всілякі продукти, крім олії... Греки схилили Бактрію до повстання і стали в ній володарями" [Страбон, XI, 10.1, 11.1].

Менше відомо про Траксіану – гірську країну на захід від Маргіани і на південь від Ніси Парфянської. Іраніст Тарн локалізував Траксіану у долині р. Касап/ Касаф-руд. Певний час Траксіана була під владою саків. "Давнє епіхоричне ім'я [Траксіани] мало бути *Трахша*... Форма **traxša**... залишилася у пристосованому вигляді в грецькій назві області Траксіана, яка трапляється на деяких пафянських монетах, карбованих невідомим володарем у 80-70-х рр. до н.е. (Sellwood, 1980)" [Journal of the K.R. Cama Oriental Institute. – Iss. 51-52, 1984. – P.2].

Траксіана відповідає північній частині великої іранської області Хорасан (букв. "схід сонця", пор. репліки в Україні Корсунь, Хоросне) зі столицею в Тусі (Tōs, Susia). Остання форма ойконіма, гр. Σούσια, вживана в античний час (550 BC – AD 640) може бути важливим джерелом для ідентифікації у топонімії України десятків загадкових назв СУШКИ, СУХІВЦІ, РОЗСОХИ.

ЄПОХА **19**. **КОПТівщина** – елліно-коптська доба

епохи еллінізму I (Греція, Рим, Єгипет), I–VIII ст.

Y-ГАПЛОГРУПИ	E, J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	Коптизми з Єгипту: буча, шаніжка, яр, келеп, лелека, пастка, осовитий, шаткувати, очіпок, шпетити,
ТОПОНІМИ	Ракути,Ракужа, Шишаки, Шацьк, Воропаї, Жадове, Мариця, Щербаки, Неграші, Некраші
ПРІЗВИЩА	Коптя, Ковтя, Щербух, Неграш 130, Некраш 206, Мудрагель,

Баришівка; *Бориспіль*; *Боричів узвіз*; *Борщагівка*; Борщак Мк [Encarta]; *Коломия*; *Бахтерщина*; *Библо* βύβλός лико папіруса; *БОБУЛинці*; *Делятин* δέλτοι воскові дощечки [СКД, 212]; *Перещепине*; ЩЕПАНів; СТЕПАНь, СТЕПАНгород; ШКІРУДиха; *Вороніж*; *Гайворон*.

- Коптизми у топонімії України: ***Ракут****и,* ***Ракужа***; ***Локут****ки*; ***НЕКРАШ****і*; ***Заї****ки*; **САЇ**; *Мариця ур.* ; ОСТАПівці; *Коптів, Кіпті, Кібті*; *Гопчиця,* ***ХУПТ****а, ХОПТянка*; *Жабче*, ЖАБоКРУТи; *Шацьк*; *Щербухи*; *Щербаки*; *Щирець*; *Гай,*Гайворон*; НИПавка; *Кулажинці*; *Лелюхівка*; *Лобойківка*; *Левандівка*; *Отрохи*; *Хотимир*; БЕРШАдь, ВЕРШИдь Копт. **ⲃⲉⲣϣⲟ** 'грішник'; *Шишаки*, *Шушківка*; ЗаРИВИнці, РИВняк; *Горошків*; СУВИД; *Нуткова Слобода*; *Воропаї*; КМИТів Яр; БУЧА; ВЕРУЧий; *Деміївка* дєгип. **dmi** 'місто, квартал'.

Коптські топооснови на карті України. Копти перебували у Наддніпрянщині "в одній команді" з греками. Тому основні контури їхнього культурного внеску близькі до елліністичних грецьких. Та сама черняхівська доба, ті самі богословські змагання яковитів, несторіян, офіційної Візантії.

Але у зв'язку з коптським мовним слідом з'являються і нові теми: єгипетське язичництво; давніша традиція плавби; сирійська і кавказька сторінки євангелізації. Географічне поширення явищ коптського походження також виходить за межі теперішньої України. Після укладання першого варіанту підсумкової картосхеми вона була доповнена численними діагностичними фактами і тепер повніше відслонює панораму історичної присутности коптів і греків у Наддніпрянщині сарматської і черняхівської доби.

І розкриває несподівані нові й нові подробиці того перебування, про які ми й гадки не мали. Поки що виключно з топонімічних студій вдалося дізнатися про подорожі єгиптян до Полярного кола (фенотип людей на прізвище Коковенко, в Росії – Коковин, селища Маріци і Фіон на Північній Двині).

Різні групи місцевого населення брали участь у технічному забезпеченні тодішньої річкової плавби прибульців з півдня: сучили мотузки й канати (Шишаки, Калуш), запрягалися у лямки, тягнучи човни і баржі проти течії (Хандабоківка).

Ще однією колоритною сторінкою відновлених реалій тих часів став топонімічний (а подекуди й матеріальний) слід споруджених в античності судноплавних каналів на витоках Прип'яті (Шацьк) і Дону (Шацк, Шатск-2).

ЕПОХА **23**. **РОМЕЙКи** – візантійська епоха, від VIII ст.

Y-ГАПХОГРУПИ	E, J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	візантіїзми: грамота, ікона, дяк, [клюса], церква, хрест, піп, монастир, мак, огірок, левада
ТОПОНІМИ	Калагарівка, Кур'янці, Македони, Ірклиїв, Синарна, Корсунь, Вел. Лепетиха, Шкірудиха
ПРІЗВИЩА	Ромейко, Калакура, Македон, Драч, Хромей, Цуруль 219, Курилюк 1939, Мазепа 3160, Мигалик Пронь, Прунь, Прунич, Пруненко, Пруниця, Прунько, Прунчак, Сілівра, Чумаканенко, Шмігель 754, Кондоні, Кондоус, Кондогеоргі,

ЕПОХА 23.1. **ВІЗАНТІЮський** – час Візантії.

● Візантіїзми у топонімії України. *Ромейки*; **Білоконі, Калинівка, *ВЕРЕМ'я, Атинське, Отинія*; *Ірклиїв*; *Хотімля*; *Цимбалів Яр вул.*; *БОБЕРка*; *Ікопеть*; Вергуни, Варгани, СТУБЛа.
КАЛУШ, КАЛЮС; ПРОНівщина, *Шептичі і Шептицький*; *Стратіївка*; *Перегуди*.

ГРЕЧАНівщина, **ХОМівщина** (часи Хоми Слов'янина), Воронівщина Кв, Пл (часи повстання Врана? – цілком свідомі відчуття доби і свідчення доби) = Баранівщина?, пот. Візантіюський, р. Ікопеть.
== Християнство: топонімічні ознаки. *Калагарівка*; *Кологори*; *Гологори*; *Калуберище, Старонове, Стронятин*; *Баба*, *Сторонибаби*; **Хотимир*; *ПАРАСКи, БЕРЕЗКи, *Кир'яківка*; *Кур'янці; * Борщагівка*; Борщак Мк тк [Encarta]; **Яготин*; **Якубів*; **Бородаї*; **Сорокотичі, Сорокодуби, Сорокопень*, *КИШЕНЬки, КЪСНЯтин, *КОВ'ЯРі, КОВ'ЯГи *-КІВ-/ -КОВ-; **Залібівка, *Сливки, *Тарас-, *Телешівка, Тараски, *Чолпанова б., *Качкарівка*; **Пекурівка*; **Репуженці*; *БЕРШАдь, **Ксендзівка 3*; **Крижопіль, *Джгун*; *Клюси*.

Виняткова багатим і різноманітним є мовно-історичний слід візантійської присутності у Наддніпрянщині.

ВІЗАНТІЇЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 23-ї історичної епохи, від VIII ст.: грамота, ікона, дяк, [клюса], церква, хрест, піп, монастир, мак, огірок, левада; пор. топоніми Ірклиїв, Вел. Лепетиха, Македони, Корсунь, Калагарівка, Верем'я та ін.

2017 р. приніс нові подробиці у вивченні пласту візантійських назв на карті.

ЕПІЗОД 23.2. **ХОМівщина** – час Хоми Слов'янина, 820-824 рр.

По-перше, було виявлено виразний слід історичних зв'язків наддніпрянців з подіями 820-824 рр. – назва для цього сліду підказана топонімиом Хомівщина. Це якась ближче не окреслена участь місцевих людей у долі Хоми Слов'янина, претендента на Візантійський престол.

По-друге, було розкрито ціле системне відображення обставин боротьби половців, волохів і болгарів за відновлення другого Болгарського царства у 1185–1204 рр. з різноманітними й доказовими топонімічними контекстами (розглянуто нижче у векторі IV, розділ "Епоха 33. Половещина").

ЕПОХА **28**. **ГОРЯНщина** – часи агарян, VIII-XIII ст.

Y—ГАПЛОГРУПИ	E, J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	арабізми: майдан, шлях, хабар, мацапура, кубло, могорич, ракло, суматуха, чумак, [гарамія], значення слова батьки
ТОПОНІМИ	Гайсин, Русава, Воропаїв, Кафа, Хасанівка, Подольох, Паталахівка, Самбір, Горинь, Погорина, *Арабка, Араповичі, Гарапівка, Завади, Гайсин, Росава, Русава, Бармаки, Вазлуївка, Васловівці, Вакалівщина, Визирка, Аджамка, Самбір, Самбурки, Самборівка, Дакалівка, Малаківщина, Малахівка, Манжелія, Сеферівка, Залібівка, Сливки*, Волиця-Керекешина. == Іслам: топонімічні ознаки *Бахматівці, Бахмач, Бахметівка, Бахмут, Санджари, Паталахівка, Подольох, Водолаги, Ромодан, Ропотуха, Моломолинці, Барабашівка, Арабат, Закітне бол., Фаївка, Файгород, Кадигробівка, Кадиївка, Росолівці, Рохманів, Самотуги, Юсупівка, Івот, Ізмаїл,* ГАДЖИбей (Одеса).
ПРІЗВИЩА	Воропай, Дакал, Паталах 629, Паталаха 823, Патлах 322, Поталах 7, Горинь, Ризван, Ризванюк, Ризваненко, Касаб, Касап 978, Касапа 80, Касапчук 178, Касапенко 87, Кадиєва 52, Шийко 689, Шейко 6845, Барабаш 14913, Закітний, юк, Мадзигон, Мастикаш, Манжелій, Маципура, Сорока 29 тис., Ромодан, Ропотан, Ропотило, Халаїм, Громак

Арабізми в українському словнику. *Батько ~ батьки*: а де ж матір?; *валіза* і *чемодан*.

Гряниківка, **ГРИНівщина**, Паталахівка, **ЯСТРУБщина** (часи Ясриба), Халаїмгород, Сорочинці, Араповичі ...

Альмогавіри: ілюзорна схожість з козаками.

Агарянами літопис називає всіх мусульман – як арабів, так і татар, і половців. Ближче ознайомлення з арабомовними контекстами у топонімії України дає підстави сумніватися у традиційній інтерпретації їх як виключно опосередкованих тюркським світом, тобто як вторинного сліду контактів з татаро-турецьким мовним середовищем пізнього середньовіччя.

Показовими є арабізми з таким змістом, який не міг бути залишеним місцевими групами тюркомовного населення. До них належить, наприклад, ойконім *Аджамка* Кг. Це репліка від однозначно арабського прототипу *аджам* із значенням "неараб". Очевидно, що така семантична подробиця виглядає істотною для суто арабського сприйняття світу і є зайвою або немотивованою у картині світу половців чи татар.

"Найсвіжіший" арабізм, щойно виявлений у запозиченій лексиці – "з гаком". Очевидно, що він був засвоєний в усному спілкуванні безпосередньо від арабів і з їхнього мовлення з осмисленим вживанням артиклів. Ар. ilhāq **'добавка, приєднання'** [Platts, 76] семантично потиставлене (і тільки у ширших контекстах мовлення) формі ар. mulhāq **'додане, приєднане'**. Початкові склади цих очевидних прототипів були сприйняті як змінні й нерелевантні морфеми. У двомовному середовищі опозиція ilhāq/ mulhāq зумовила перерозклад слова – усунення перших морфем і хибне пов'язання значень "добавка, додане" лише з кінцевим відрізком слів, нібито самостійною морфемою -*hāq: тобто це ще один український арабізм.

Вивченню мовно-історичних обставин прямих контактів наддніпрянців з арабами у VIII ст. присвячено півкниги 2013 р. "Халіфат і сівера".

ЕПОХА **29**. **АРНАУТка** – час албанців, VIII-XIII ст.

Y-ГАПЛОГРУПИ	E, J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	скипідар, шкопирта, арнаутка
ТОПОНІМИ	Артнаутка, івка, Вітерна, Димер, Хотуничі, Кодра, Копищинці, Копистирин, Лугини, Пендюрівка, Гуштин, Шкурати
ПРІЗВИЩА	Арнаут, Шкурат, Вишата, Вітренко

Арнаутами навколишні народи називали албанців. За сучасним станом досліджень не вдається однозначно вказати час мовних контактів з ними. Відомо, що під час російсько-турецьких війн XVIII ст. албанці з турецького війська не раз переходили на бік Росії. Їхні військові поселення були створені у степових районах.

Однак обмежитися лише припущенням про ці пізні, історично документовані контакти неможливо з кількох причин. Хоча албанізми в українському словнику справді поодинокі (*скипідар*, *шкопирта*, *арнаутка*), топонімія України зберігає помітніший слід албанських впливів у минулому. 2010 р. було зроблено припущення про пов'язаність його з хвилями маврів з району Росафи у теперішній Албанії, на що вказують і карти поширення в Україні характерної генетичної мутації з цього району (деталі у статті з частини III. "E1b1b").

Що до прототипів топонімів, наведених вище у таблиці, можна припустити, що ними були албанські слова vjetër, dimër, katund, kodër, kopësht, luginë, pëndë, ngushtë, shkurt-ër – *в'єтер* старий, *димер* зима, *катунд* селище, *кодер* пагорб, *копешт* горо́д, *луґіне* долина, *пенде* гребля, *нґуште* вузький, *шкурт-ер* короткий, також тур. arnavut 'албанець' та ін.

Ці ж прототипи можливі і для прізвищ 2118 Арнаут, Вітренко, Шкурат, Хотунець.

Виділення албанського мовного пласту було опрацьовано ще у публікації 2010 р. Його внесення до загальної таблиці історичної стратиграфії українського словника, топонімів і прізвищ українців сталося на завершальному етапі редагування матеріалів книги. Воно доповнює і збагачує панораму етномовних контактів нашого народу.

ЕПОХА **36**. **МИЛЯТинщина** – часи Венеції та Ґенуї, XIII ст./1475 р.

Y-ГАПЛОГРУПИ	(R1b, J, E)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	венеціанські й ґенуезькі італізми: бундюк, нівечити, скриня, шкарбун, барило, пляшка, стрічка, кошт, бенкет, решта;
ТОПОНІМИ	Ладинь, Чепелі, Почапинці, **Штомпелі**, Драчівщина, Колінці
ПРІЗВИЩА	Бендюг 433, Бундюк 377, Будяк 1919; **Штомпель** 644

ЕПОХА 36.1. **ВІННИЦЯ** – ?час Венеції.

Вектор Давнього, морського Півдня гідно завершує тема історичної присутності у Наддніпрянщині середньовічних республік – Венеції та Ґенуї. Такими були часи, такою була освіта тодішнього населення, що слід тих контактів зберігся у будь-якій мовній формі, крім сучасної кодифікованої.

Здається, найяскравіший слід у словнику й на карті залишила арабська назва Венеції *al-Bunduqīya*. У запозиченнях *бундюк*, *бундючний*, *бундючитися* – сутність пихатих і гонористих мореплавців володарки морів.

Сама ця унікальна політична реалія Європи за свою тривалу історію завдовжки у 1100 років (697–1797 рр.) мала місцеву назву Venigia, Vineza, а у сусідніх народів – ще десяток імен: Venedig (німецька), Venedik (турецька), Benetke (словенська), Benátky (чеська, словацька), al Bunduqīya (арабська), Mleci (стара хорватська; mletaka Milošič), Velence (угорська) та ін.

Саме́ тільки ім'я Mleci документоване у фольклорі й на письмі у низці карколамних видозмін: Bneci, Mneci, Mlètak, Mlẽjki, також з тур. Venedik – народне хорв. Vedènik, **L**edènik (!) з прикметника venedički – **nevèd**ičkī. З реальних пар bne(**ta**)čki/ bnečki, bne(**ta**)ški/ bneški можна припустити і nevè(**di**)čkī/ *nevèčkī.

бундю́читися, [*бундю́житися* Ж, *бундя́читися*], *бундю́чний*, [*бундю́жний* Ж, *бундя́чний*], [*бундю́к*] «пихата, гонориста людина» Я; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *пиндю́читися* «чванитися»; непереконливо виводилось (Brückner 49) від *бунчу́к, бунчу́чний*; п. bundiuczyć się, bundziuczyć się, bundiuczny, bundziuczny запозичені з української мови (SW I 234—235).— Див. ще **пи́нда.**

Рис. 36-1. Далекі від істини думки про джерела слова бундючитися станом на 1982 р. [ЕСУМ, I, 296]. *Лише з сучасних позицій видно неправдивість виразу "не зовсім ясне". Чи означає це, що "не зовсім знали" про арабське al Bunduqia 'Венеція'? А якщо знали, то чому не згадали?*

У топонімії України є повторювані репліки більшості цих портотипів (*Вінниця*, *Винішок*, *Будаківка*, *р. Бодяка*, ***лиман Будацький***, *Бендюгівка*, *Бендики*, *Биндюга*, *Будигівщина*, *Будеєва*, *Мелені*, *Мильники*, *Миляшин*, *Мліїв*, *Ниці*, *Унятичі*, *Ледянка*, *Льодяне*, *Молочки*, ***лиман Молочний***, *Млачівка і Нівецьке*, *Миляч і Нивецьк*, *Невицьке*).

З останніх форм виринає вагомий кандидат на роль етимона запозичень *нівечити*, *внівець*, *нанівець*. Ключові назви історично зумовлених контекстів – *ШТОМПЕЛі*, *ДРАЧівщина*, *СЕСТРЯтин*, *ЛАДИНЬ*...

На відміну від забутого першого етапу контактів з середньовічними морськими республіками Європи другий, ґенуезький, розгортався у повному світлі історії:

ні́ве́чити СУМ, Ж, [*нівечі́ти*] «псуватися» Ж, [*пере́нівець*] «знівечення» Пі; — бр. [*нівечыць*] «нівечити», *нявечыць*; — запозичення з польської мови; п. niweczyć «нівечити, руйнувати» (букв. «обертати в ніщо»), паралельне слц. nivočit' «нищити; псувати; руйнувати», утворене від ст. niwecz «в ніщо», яке складається з частки ni «ні», прийменника we «в» і займенника cz з псл. čь «що». — ЭСБМ 8, 60; Witkowski SOr 19/2, 210; Brückner 364; Machek ESJC 399. — Див. ще **ни́[1], у́[1], що.** — Пор. **вні́ве́ць.**

вні́ве́ць «дощенту, зовсім» СУМ, Ж, *уні́ве́ць* «тс.», ст. *въ нивечь* (1494), *въ нивецъ* (1599); — запозичення з польської мови; п. wniwecz, [wniwco], як і ч. vniveč, слц. vnivoč, утворилося з елементів w-ni-we-cz, де w-, we- відповідає українському прийменнику *в*, ni — частці *ні*, cz/c є знахідним відмінком займенника со «що». — Див. ще **ні, у́[2], що.** — Пор. **нанівéць нівечити.**

*Рис. 36-2. Порівняно з *nevèčkī це схоже на схоластичні вправи* [ЕСУМ, IV, 95; I, 410-411]

ЕПОХА 36.2. **КОЛІНці** – час Ґенуї.

ВЕКТОР IV. ВАРУХ і МАТОАС

– Степовий Схід, 13 епох (9, 10, 11, 17, 22, 24, 25, 26, 30, 31, 32–35): індоіранці, скіфи, перси, парфяни, гуни/ авари, кавказці, вірмени, хозари, угри, печеніги, половці, монголи, татари

ЕПОХА **9**. **ТЕНДЕРа** – час індоіранський, від II тис. до н.е.

ЕПОХА **10**. **САКівщина** – час скіфський, від I тис. до н.е.

ЕПОХА **11**. **ШАТРАВине** – час 24 сатрапії Ахаменідів, від –V ст.

ЕПОХА **17**. **БАРВІНщина** – парфянська епоха, –III/+III ст.

ЕПОХА **22**. **КАГАНщина** – часи каганатів гунів і аварів, IV-VII ст.

ЕПОХА **24**. **КОСОГівщина** – кавказька доба, VI-XIV ст.

ЕПОХА **25**. **ГАЙВОРОНщина** – вірменська доба, VI–IX ст.

ЕПОХА **27**. **КОЗАРівщина** – хозарська доба, VIII–IX ст.

ЕПОХА **30**. **ВЕГЕРщина** – час угорців, XI–XVII ст.

ЕПОХА **31**. **ПЕЧЕНІГи** – час печенігів, IX–XIII ст.

ЕПОХА **33**. **ПОЛОВещина** – час половців, XI–XIII ст.

ЕПОХА **34**. **МОГИЛівщина** – час монголів, XIII ст.

ЕПОХА **35**. **ТАТАРщина** – татарські часи XIII–XVIII ст.

Цей вектор IV викличе найменше запитань: у назвах учасників історичного процесу – справді, переважно степове минуле, та ще й добре висвітлене у шкільному підручнику. За географічною ознакою віднесені до цього вектора також "чужі іранці" (перси й парфяни) і народи з орбіти їхнього постійного культурного впливу – кавказці (з грузинами) та вірмени.

Це четверте коло сусідів – степове і також правічне: за мовною ознакою воно спочатку іранське, а з плином часу змінюється на переважно тюркське; окремі значні епізоди – угорський і монгольський.

ЕПОХА **9**. **ТЕНДЕРа** – час індоіранський, від II тис. до н.е.

Y-ГАПЛОГРУПА	R1a
ЗАПОЗИЧЕННЯ	індоіранізми: темрява, рай
ТОПОНІМИ	коса Тендерська
ТЕОНІМИ, ПРІЗВИСЬКА	Сварог, Тендера?

Послідовно обстоював факти збереження навіть індоарійського сліду в топонімії Північного Причорномор'я (і отже, можливість традиції топонімів такої часової глибини) акад. О. Трубачов. Підсумок його праці 1977 р. такий: "Сутність проблеми...: дальше життя імен і слів у Північному Причорномор'ї від античної епохи до слов'янської, російської мови. Під впливом ґотських війн, переселення народів, гунських і тюркських навал, від яких потерпала ця земля, вчені неохоче вірять у можливість цього дальшого життя і навіть збереження залишків мови. І все-таки саме тут затаєне чимало з нерозкритого для історії мови, як і для історії взагалі" [Трубачев 1977, 29].

Фіноугри, найближчі північно-східні сусіди слов'ян, чимало отримали від аріїв: ідею про коня як священну тварину, численні терміни скотарства, назви металів, зброї тощо. Навіть найзахідніші нащадки цього населення, фіни й естонці, звуть теля vasa і vasikka – з індоар. vatsa ‘теля; дитина’ < ієв. ŭet-es- ‘рік’ [SSA, III, 414], причому у vasikka проглядає арійський зменшувальний суфікс.

Серед 222 індоіранських запозичень в угрофінських мовах [Joki] помітне місце посідає назва морд. azor ‘пан’, мансі ōtər, åtər ‘князь’, комі озыр ‘багатій’. Це слово походить з дінд. ásuras ‘бог, господь’ (при ір. авест. ahurō). Що більше, Моор залучає сюди ж мадярс. úr ‘пан’ і вважає це слово праугрофінським запозиченням з арійських мов [Лыткин, Гуляев, 203]. *Це означає, що, вже відділившись від праіранців, індоарії й далі жили десь поблизу від угрофінів*. За висновками мовознавців (Сетяля, Равіла, Ласло, Йокі) і археологів (Айліо, Мейнандер), фіноугри жили у смузі лісів між Білоруссю і Східним Уралом. Археологічно цьому найповніше відповідає культура ямково-гребінцевої кераміки II тис. до н.е. Вона простягалася тоді на південь аж до українського лісостепу і витоків Дінця. Арії як народ скотарський могли сусідити з цим населенням лише з півдня, з боку степу – там, де *через тисячоліття* оселилися скіфи. Іншими словами, вони мали кочувати в Україні й навколо Дону. У мові саамів, пише Л. Клейн, слово арйала, тобто ‘арійський’ має значення ‘південний’ [Клейн, 18]. За висновком В. Абаєва, індоарійські запозичення наявні майже виключно у мовах угорської ґрупи фінноугорської сім’ї – за повної відсутности їх у прибалтійсько-фінських і наявності лише сліду у волзько-фінських [Абаев, 85-86].

"Оскільки тепер... ми доходимо до констатації реального збереження на частині території [України] поряд з іранським (скіфським) також індоарійського (праіндійського) її складника або його реліктів, постає доречне питання про реальність також слов'яно-індоарійських контактів приблизно у скіфський час" [Трубачев 2003, 51].

ЕПОХА **10**. **САКівщина** – час скіфський, від І тис. до н.е.

Y–ГАПЛОГРУПА	R1a
ЗАПОЗИЧЕННЯ	скіфські іранізми: потвора, почвара, [кацап, леґінь], драби
ТОПОНІМИ	Дніпро, Дністер, Прут, Артополот, Саки, Моташів
ПРІЗВИЩА	Колодко 489, Ковтун, Сакович 780, Матяш 5649, Матвіяс

● Скіфо-сарматські іранізми у топонімії України: поле САКовщина у с. Андріївка Чг Ічня; Туранівка, Ємадикине, Артек, Ускут, Комань, Куманів, Хортиця, Дунай, Донець, Чолпанова б., Прут, Сноп<u>о</u>род, Крестоп<u>і</u>вщина, Криштоп<u>і</u>вка 4 назви (10; ознаки "скіфської вимови" -ф- як -п-).

Слов'яно-іранські стосунки почалися, очевидно, в основному близько середини І тис. до н.е. ...На східній половині слов'янства поступово, як вважають, дійшло до симбіозу слов'ян та іранців у черняхівській культурі перших століть нашої ери" [Трубачев 2003, 50].

Рис. 10-1. Поширення зрубних і андронівських пам'яток та давньоіранської гідронімії у Пн. Євразії (фраґмент) [Членова 1984, карта; додані топоніми]

Показова знахідка основи Ковтун- (став КОВТУНівський) в околицях яру ***ШАТРАВ****ина* (до 1980-х рр. с. ***ШАТРАВ****ина* Кг Компаніївка – репліка прототипу мід. *xšaθrap-, дперс. xšaçar- 'сатрап') ~ КОЧУБеївка, ДАР'Ївка, р. АДЖАМка, ЯСИНуВАТка, САСівка, став КОВТУНівський у с. Водяне [СГУ, 241]. Робочі значення топооснов контексту: дгр. Darei-os 'Дарій', араб. ajam 'чужинець, перс', ясин + шлях, перс. sas- 'сак', перс. sas- 'скіф', скіф. Σκὸλοτοι 'самоназва скіфів' [Геродот, 4. 6] + перс. -un 'морфема множини'.

Іранські гідроніми у Наддніпрянщині настільки численні, що можна ставити питання про їхні скіфські і нескіфські підмножини. В Аланії-Осетії з 500 гідронімів, зібраних у книзі А. Цагаєвої, 499 закінчуються на -**дон** і лише один – на -**аф**: р. *Іраф*. "Оскільки ні андронівська, ні зрубна культура тут не поширена, а осетинську мову вважають прямим нащадком скіфської, <u>гідроніми на -**дон**, очевидно, стосуються скіфів та їхніх нащадків</u> – аланів, осетинів. У словнику скіфської мови, укладеному В. Абаєвим, слово ār (av) наявне лише у значенні ‘вода’, але не ‘річка’, а в осетинській мові av збереглося тільки пережитково, у таких словах, як ‘скло’ – avg, тобто ‘прозоре, наче вода’ [Абаев, 153, 158], або ‘водоспад’ (*ӓвӓрдзӓн*) [Цагаева, 172]. (Пор. у назвах на сході іранського ареалу ір. āb ‘вода, річка’: р. Surx.ob = Kızıl.su ‘червона вода’ (Таджикистан), р. Belāb (Пакистан), р. Čenāb, область Panjāb (Індія), також Sorxāb, Šurāb тощо в Ірані і просто *Об* (рос. *Обь*) у Сибіру. – К.Т.) Тому можна припустити, що ***гідроніми на ār (av, āb) залишені не скіфами і не їхніми нащадками, а давнішим населенням***. Це припущення підтверджується й тим, що в Сибіру, там, де не було скіфів, немає і гідронімів на -**дон** (за винятком Кузнецького Алатау)” [Членова, 263-264].

ЕПОХА **11**. **ШАТРАВине** – час 24 сатрапії Ахаменідів, від –V ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	перські іранізми: Бог, дбати, тривати, жвавий, збіжжя, кат, ґиґнути, питльований, заради,
ТОПОНІМИ	Райки, Гельмязів, Шатравине, Передеріївка, Парська, Кураш, Кураж
ПРІЗВИЩА	Передерій 5392, Передрій 1073, Шатрава 287, Шатравка, Шатравенко 20, Шудра 590

На відміну від "своїх іранців" – скіфів, перси були у Наддніпрянщині чужими іранцями. Перебування їх тут у поході проти скіфів 514 р. до н.е. історично засвідчене Геродотом, а понадто – Бегістунським написом. Тут приєднані скіфи звуться *Сака тьяї парадрая* "Саки, які за морем".

Перший доленосний "топонімічний контекст" з темою імовірно мідійського походження було помічено на Сумщині біля с. ***ШАТРАВ****ине* (См Липова Долина) ~ КОЦУПіївка, КОЦУПіїв Степ, ВОРОПАЇ, АРШУКи, КАШПУРи, ЯСНопільщина, САХАНське [АТП, 398-399]. Завдяки кількарічним фронтальним дослідженням топонімії України за методом топонімічних контекстів накопичено робочі припущення про іранське минуле цієї групи назв. Їхні основи за своїм звучанням можуть продовжувати такі історичні реалії, як мідійс. *хšаθrар- 'сатрап' > дгр. у написах ξαθράπης 'тс.' [Chantraine, 989], дперс. хšаçар- 'сатрап' (тут ç < θr [Skjærvø, 18]), дперс. Arabaya '18-а сатрапія Аравія', грец. Arsakês з парф. Arsak- 'Аршак' (бл. –250 р.), алан. Aspar 'Флавій Ардабур Аспар (аланс. воєначальник у Римі, 424-471 рр.)', ясин 'осетин', перс. saka 'скіф'. Ці три різночасові пласти топонімів виразно нагадують імовірні прототипи з іранськими основами [Тищенко 2010; 2013; Tyshchenko 2012b]. Впадає в око спільна доля розвитку дір. -а- в укр. -у- (через проміжні форми *Коцоп-, *Аршок-, *_Ашпор-).

Схожий контекст було знайдено у степовій Україні: яр ***ШАТРАВ****ина* (до 1980-х рр. с. ***ШАТРАВ****ина* Кг Компаніївка) ~ КОЧУБеївка, ДАР'Ївка, р. АДЖАМка, ЯСИНуВАТка, САСівка, став КОВТУНівський у с. Водяне [СГУ, 241]. Робочі значення основ: мід. *хšаθrар-, дперс. хšаçар- 'сатрап', дгр. Darei-os 'Дарій', араб. ajam 'чужинець, перс', ясин + вахта, перс. sas- 'сак', перс. sas- 'скіф', скіф. Σκόλοτοι 'самоназва скіфів' [Геродот, 4. 6] + перс. -un 'морфема множини'. Формально близьку основу теми – цього разу ймовірно парфянського походження – з відповідним контекстом довкола виявлено і під Києвом (рис. **3**): р. ***САХРАВ****щина* у присілку ***ШАХРАВ****щина* с. Крюківщина [СГУ, 112] ~ КОЦЮБинське, БАГРИНова гора у Києві, БАГРИН, БОБРИЦя (↔ 48 км) **ВОРОПАЇ**в, ЯСНогородка. Робочі значення основ: парф. *хšахrар- 'сатрап' (парф. -хr- = дперс. -θr- [Гафуров, 92]), дперс. *хšаçар- 'сатрап', сперс. Bahram 'Баграм' (ім'я кількох сасанідських царів, 273-591 рр.), алан. Babai-rix 'аланський король Бабай' (пом. 471 р.) < Παπαῖος, Arabaya 'Аравія', ясин 'осетин'.

Офіційна назва 24-ї перської сатрапії "Скіфія" було Saka paradriya. Географічні об'єкти зі схожими назвами-репліками в Україні опиняються в середньоблизькому (↔ 30/70 км) сусідстві з уже відомими топоосновами, які продовжують поняття 'сатрап' (!): 1) с. ***ПЕРЕДЕРІЇ***вка ^Заморіївка (калька?) Пл (↔ 36 км) ***ШАТРАВ***ине, КОЦУПіївка См; 2) колодязь ***ПЕРЕДРІЇ***в (↔ 76 км) б. ***ШАТРАВ***ина, ДАР'Ївка Кг; 3) оз. ***ПЕРЕДЕР***уха ^ВОРОПАЇвка (↔ 70 км) р. ***САХРАВ***щина у с. ***ШАХРАВ***щина Кв; пор. також "балка ПЕРЕДЕРієва п. Міусу у с. ^ПЕРЕДЕРієве (↔ 33 км) НовоДАР'ЇВка, ДАР'Ївка Лг (+ с. ДАРИЕвка РФ у пониззі Міусу, там же р. САРМАТська і с. МокроСАРМАТка).

ЕПОХА **17**. **БАРВІНщина** – парфянська епоха, –III/+III ст.

Y–ГАПЛОГРУПА	R1a
ЗАПОЗИЧЕННЯ	пахлавізми: хата, волхви, пахлава, грива, гривня, призьба, паркан, печеніги, [хупавий], посіпака
ТОПОНІМИ	Узруй, Аршуки, Дейнеки, Волфине, Сахравщина, Стахорщина, Іртиця, Альта, Миргород, Сатанів *Виструбиця ВОВКОШів* Валгаш = Вологез II Алем 501 *Парфен, Барвінкове (7 назв)*, *Білоконі* == Зороастризм: топонімічні ознаки ***Обеста*** *р., Обище,* ***Зарван****иця, -щина,* ***Дронове****,* ***Оташ****ів,* ***Шпенд****івка, Не****дрига****йлів, Урвенна,* ***Копир****ів кінець* ур., *Явори,* ЖАВРів, ЧАБЕР, *Карабани, Ковпита* **karb [*klp*] priest hostile to Zoroaster** [MacKenzie, xx], *Кубраки, Дейнеки Бутля р.,* ابخشل *бухт'л* 'Рятівник' *Лошкарівка* Дп2 laškar 'військо' *Кличкове* Чк / *Кличовичі* Вл / *Клишки* klyk 'воїн', Лутківка битва McKenzie, 11 *Голотки* Тр, *Голотівщина* Пл, *Голочі* Од gwlt 'герой' *Стульневе* ستوى stwl 'дозорець' *Перегуди* pargūd 'вільний', *Соболівки* **aswār [*'swb'l, 'spw'l*	N *suwār*] horseman, rider** *13, ШАБАЛинівка,* ***ШПОЛ****а!, САВРань, Кубраки* См / *Кубряки* Мк **gwbrag** 'alert, vigilant' (і прізв. Губрій?), *Ханбиків* См hmbg 'суперник', *КовтУНи* klt 'ніж', *Берестове*; сперс. **b'ryst** *пахл. b'lyst- 'найвищий'; Блистова* сперс. **b'ryst** *пахл. b'lyst- 'найвищий' Пансова,* р.; *ВАРУХ, ІРДИНь, Борзна, Борзенців, Plzeň* 1) пахл. apar-zen ['plzyn] 'царська ставка у полі' < 'той, хто керує військом (зброєю)' = вищий провід [Nyberg, II, xx]; 2) P barzan, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one); *Дробишів*; *Дрогобич*; *Довбиш* dl(w)pwšt 'фортеця, захисний' *Багринова гора* пахл. pahr 'охорона'; *Жадьки*; Жадова; *Кицькувата р.*, киця-баба; *Бекарщина* пахл. begar 'шарварок'; *Кодак, Кодаки; Кодачка р.* < пахл. ktk 'будинок, житло, кімната', пазенд. kad(a), новоперс. kad(ah). *Кодня* **kōy [*kwd*	N ~] street, lane** ~ кут**ок** (села) і kntk NB; *ВОВНа walan селище, Макошине, Макишин, Макшиболота*; *Манкермен*; *Нафтулівка* багниста, сира; *Ірдинь* varu-danu 'широка річка' Аб 4 90; *Парканівка, Пильгани, Пересипки, Переспа, Перешпа, Пересопниця*; *Поливанів Яр*; *Тащенак, Дащенки*; *Токмак*; *Бендюгівка, Бендзики* пахл. bandak слуга *Тарас-*, *Телешівка, Тараски*; *Підопригори*. *Добростани, Ставракове, Бовкуни*, бовкун, *ВІЛЬНя, ПИЛЬНянка, ВЕРИНи* < пахл. **awērān [*'wyl'n*', *'pyl'n*'	N *wērān*] desolate, ruined; fragān [*plk'n*'] base, foundation; origin** 'основа, заснування; походження'; *Стиборівка; бол. Довгалі* і *Діжеве;* Диканька, Диханівка
ПРІЗВИЩА	Дейнека, -га, Стахурський, Дронь 1982, Дрига 3776, Дрижен.ко, -ог, Берсан 5, Зарванський 265, Гавела, Гавриш 11270, Капар.а 49, -ник 106, -чук 210, Крисковець, Карабан, Карапан, Кодак, Ясинський, Охматів, Підоприг.а, -ора.

Лише завдяки освоєнню словників МакКензі та Нюберга почало вимальовуватися повсюдне і масове поширення в Україні топонімів з парфянськими прототипами: СТАХОРщина (часи Стахру Сасанідів); *Ардагаст ~ Радогост*. На черзі теми "від парфян до слов'ян", прізв. КОПИРСАКО (втеча ґабрів – тут також є парфянський складник).

ЕПОХА 17.1. **СТАХОРЩИНА** – Сасанідська доба, III-VII ст

ЕПОХА 17.2. **ЗАРВАНЩИНА** (випас у с. Дібрівне Чг Городня)

- Післясасанідський пласт топонімії України: оз. *Зарванка,* с. *Зарваниця* Тр, Лв, ур. *Зарванщина* Чг.

,ЕПОХА 17.3. **ЄЛАНЕЦЬ** і Яськи

- Аланський пласт топонімії України: *Яланка, Ясопіль, Кічкас, *Вовна, Вовніг, Ianicus, Волохівка, Волфине, Волосківці, Шулайдерянка* р., *Артасів, Радогоща і Ардагаст, Бальківці, Сорокові Бальчики, Біличі, Варух, ВЕРЕМ'я, Вереси, Верешки,* ВОРОШилівка?, *Вергуни*

ЕПОХА **22**. **КАГАНщина** – часи каганатів гунів і аварів, IV-VII ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	Q, R1a
ЗАПОЗИЧЕННЯ	гунсько-аварські монголізми: табір, жупан, холява, холошні, пан, каган, каганець, мерин
ТОПОНІМИ	Гуньки, Гуничі і Унин ^Ханів, Унава, Обаринці, Буян, Толуковичі, Таборище, Онут, Ображіївка, Чонгар, Круглик
ПРІЗВИЩА	Унченко, Гунченко 1572, Винник 6695, Боян, Боянчук, Трухан, Абаровський 76, Оберський, Ображей 157

У зв'язку з давнішими від XII ст. літописними назвами р. *Хомори* і м. *Кобуд* у Болохівській землі слід згадати про присутність гунів у Карпатах і Закарпатті, що є історичним фактом. Звідси підстави співвіднести саме з гунами як іменники у множині топоніми **ОНУТ** Чв монґ. ***унууд*** 'гуни' і ОНОК Зк мадяр. *onok 'гуни'.

Що означав сам етнонім гунів? Оскільки після перегрупування степових племен на зміну йому досить скоро прийшов етнонім аварів (з тюрк. avar- 'блукати'), можна припустити, що й назва "гуни" стосувалася якоїсь зовнішньої риси союзу племен. Етимологічні зв'язки етноніма гунів можна вбачати у монґ. **хүн** людина [Vietze, 32], евен. **hön** ворог, діал. **hun**, війна, міжусобиця [СТМЯ, I, 335], але також і в евенк., евен. **hunni** (діал. **unni**) хазяїн, власник (тварини), удег. ***хуни*** табун, зграя; ульч. загін [СТМЯ, I, 348, 477]. "Приборкавши повсталих баварців, Карл мусив і далі воювати з їхнім спільником — аварами, як прийнято вважати, упродовж двох великих кампаній 791 і 795-796 рр. Європейська історіографія почуває розгубленість при розгляді цих подій. Справді, це була дивна війна, адже з першоджерел очевидно, що військо Карла „опору... не зустріло просто через брак контакту з противником" (!) [Хэгерман, 303]. Колись страшні загони гунської кінноти перейшли до селянського способу життя, а *слов'янізація прискорила процес осілості*. Як наслідок, політичне керівництво аварів було деформоване й паралізоване... Якщо **два франкські загони без усякої боротьби (!) зуміли зруйнувати аварську імперію**, це, безсумнівно, приголомшило сучасників, які не мали відповідної інформації" [Хэгерман, 303-304].

Карл спочатку чекав військової відповіді на його похід 791 року, але цього так і не сталося. Тоді під час походу 795 року герцоґ Еріх Фріульський відрядив загін під проводом *слов'янина на ім'я Войнимир*, який, очевидно, краще знав місцевість, безпосередньо в Паннонію. Той увійшов „до Кільця, в якому доти довгий час панував спокій" і узяв багаті трофеї: золото і срібло на 15 возах по 4 воли в запряжці. Ейнгард, біограф Карла, додає: „Доти гунів вважали просто бідними. І ось тепер, коли в королівському палаці опинилося стільки срібла і золота,... логічно було б сказати, що франкам по праву перейшло від гунів усе те, що гуни раніше протизаконно привласнили від інших народів", – цит. за: [Хэгерман, 344]. Карл щедро дарував, навіть королю Оффі в Анґлії дещо перепало.

Ще один бастіон нашого незнання впав з розкриттям двох топонімів на *Правобережжі*: *Нагачів* Лв і *Ногачівка* Хм. Сумніву немає: прототипом є казахське (!) **нағашы** 'родичі з боку матері'. Назви вказують або на половецьке минуле відповідних земель, або на поводження степовиків з місцевими слов'янами як давніми учасниками степових племінних союзів. Одна така деталь докорінно змінює розуміння відновлюваної панорами історії Наддніпрянщини і вкотре свідчить про правоту акад. О.Й. Пріцака. Тюркські часи – не лише людоловство для покращення генофонду завойовників. Це й "участь на місцях" у процесах етногенетичного формування місцевих і східних степових груп населення у складі українців.

Панораму цього процесу відслонили виявлені далі аналогічні топоніми в Росії (с. *Нехочи* Орл., *Нагиши* Ряз.), Білорусі (*Нахачова*), Польщі (Nagoszewo, Nagoszyn) і, найважливіше, – Чехії (Nahošovice, Nahošice, Nahošín, Nehasice, Nihošovice). Існування польських, а особливо чеських топонімічних фактів цієї групи дає підстави датувати їх ще аварським часом (до IX ст.), адже метисація аварів з західними слов'янами історично визнана.

ЕПОХА **24**. **КОСОГівщина** – кавказька доба, VI-XIV ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	G
ЗАПОЗИЧЕННЯ	кавкасизми: кунтуш, габардин, свинець, зграбно, кувалда, коверзувати,
ТОПОНІМИ	Грузинівка, Косаговщина, Лазьки, Ницаха, Ковердина Балка
ПРІЗВИЩА	414 Абаза, 26 Окропіридзе, 60 Мчедлішвілі

Землі Кавказу і, зокрема, Грузії були і є близькими до Ірану, тому за довгу історію місцеві мови зазнали потужних впливів з боку перської мови (праці М. Андронікашвілі, Т. Чхеїдзе, В. Абаєва, А. Шагірова та ін.). Принаймні частина їх дійшла і до наших предків, зазнавши характерних звукових змін, що вказують на опосередкованість грузинською.

Різночасові контакти з іншими народами Кавказу також документовані. Зокрема, слід адигейців-касогів у топонімії України вивчає історик О.Б. Бубенок. У своїй статті 2013 р. "Дані топонімії про середньовічні міграції адигів до Наддніпрянщини" дослідник зазначає: "На лівобережжі ріки Псел, у середній його течії, у недалекому минулому були поширеними топоніми з основою ***косог (косаг)***. У другій половині XIX століття у цьому районі на правому березі ріки Мужева Долина існував хутір ***Косаговщина*** *(Паськова)* [2, арк. 23-12]. За даними перепису 1859 року, там само на території Полтавської губернії у Зіньківському повіті існували поселення: ***Косоговщина*** *(Пащенковка)* та ***Косоговщина*** (*Іванівка*) [14, с. 53]. Досить цікаво, що в цьому ж районі О. Стрижак зафіксував на лівобережжі ріки Псел гідронім ***Косогівка*****,** що, за його даними, був "лівою притокою Лютенької у басейні Псла" [12, с. 26; 16, с. 27]. На жаль, на топографічних картах другої половини XIX століття річка Косогівка вже не позначена.

Іпатіївський літопис повідомляє: "В лето 6531 (1023) собрася Мстислав со Козари и Касоги на Ярослава, брата своего…" [7, с. 265]. Врешті-решт війська київського князя Ярослава, який покладався на варягів-норманів, і чернігівсько-тмутараканського князя Мстислава, якого підтримували не лише сіверяни, а й кавказькі дружинники – косоги та хозари, зустрілися біля Лиственя. Мстислав переміг у цій битві, а його дружинники майже не постраждали [8, с. 95]. Отже, косоги і хозари, які були у війську Мстислава, зберегли свою чисельність.

Проте після цієї перемоги Мстислав не пішов на Київ, а запропонував Ярославу поділити Русь, унаслідок чого 1026 року Лівобережна Русь з центром у Чернігові відійшла до Мстислава, який зберігав контроль над нею аж до своєї смерті 1036 року [8, с. 96–97]. З огляду на тодішню політичну ситуацію є підстави вважати, що косогів Мстислав мав поселити на південному кордоні своїх володінь, у басейні ріки Псел. У той період зберігалася небезпека з боку кочівників – печенігів та торків.

Дослідники помітили, що гідронім Псел (Псьол) має багато спільного з назвами річок у місцях проживання адизько-абхазьких народів на Північному та Західному Кавказі, в основі яких – адизьке слово псы-, що означає "вода, річка" [10, с. 102–103, 242–251; 11, с. 120–123, 144–147; 17, с. 89–90]" [Бубенок, 83-84].

Серед сучасних прізвищ українців відомі 414 Абаза, 7 Косаженок, 1 Косоженок, 90 Сванідзе, 60 Мчедлішвілі, 26 Окропіридзе та ін.

ЕПОХА **25**. **ГАЙВОРОНщина** – вірменська доба, VI–IX ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	R1a, G, J1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	сковорода, чашка
ТОПОНІМИ	Заньки, о. Хортиця, Качкарівка, Кучурган
ПРІЗВИЩА	Сковорода, Кочерган 1039,

Після певних вагань матеріали про кавказькі й закавказькі (переважно грузинські й вірменські) мовні впливи були розміщені серед інших складників степового вектора – як мовно-культурні прояви початково перського цивілізаційного світу.

У класични працях Р. Шмітта і Х. Бейлі, присвячених вивченню іранізмів вірменської мови, відзначено особливо тривалий і особливо тісний характер цих мовних контактів: "Вірменія не раз у своїй історії зазнавала потужного іранського впливу, зокрема у золоту пору династій Ахеменідів і Сасанідів. Особливо ж тісні зв'язки еліт і культур Вірменії на Персії існували під час панування Аршакидів у Вірменії до початку її християнізації. У ту пору парфянська феодальна аристократія була потужним повідником іранських культурних традицій.

Переважна більшість запозичень того часу походить з мови парфян на північному заході Ірану, причому, за ступенем впливу їх можна порівняти з нестримним французьким потоком запозичень до англійської мови після норманського завоювання.

Мовний вплив не обмежувався словником, він охоплював також систему словотвору, фразеологію, ономастику, і в такий спосіб від самого початку вірменської літературної традиції іранські запозичення виявилися змішаними з успадкованим базовим вірменським словниковим фондом індоєвропейського походження.

Форми вірменських слів настільки близькі, а часом і тотожні з іранськими, що навіть видатні вчені-індоєвропеїсти спочатку не зауважили їхньої справжньої природи. Спершу ці близькі слова не були трактовані як запозичення. Внаслідок цього в середині XIX ст. визнані експерти як з вірменської, так і з перської мови, зокрема, П. де Лаґард і Ф. Мюллер, зробили висновок про належність вірменської мови до іранської групи індоєвропейських мов.

Цей висновок був офіційно прийнятим до 1875 р., коли Г. Гюбшман довів, що вірменська утворює окрему гілку індоєвропейської родини мов. Новаторським положенням у підході Г. Гюбшмана було те, що саме велика подібність у звуковому складі вірменських та іранських слів викликає підозру у тому, що вони не питомі, а запозичені до вірменської, і тому їх не можна розглядати як одвічні вірменські слова. Цей методологічний принцип лише поступово здобув загальне визнання. Праці ж Г. Гюбшмана стали наріжними для дальших студій іранських запозичень до вірменської мови (див. Schmitt, 1975). Дотепер не втрачає актуальності його однотомна Armenische Grammatik (Hübschmann, 1897, pp. 9-259) з найдоказовішим опрацюванням ознак цих слів. Вона містить 686 лексичних гнізд іранізмів, не кажучи про новоперські запозичення, і 217 власних імен.

Потреба в уважному вивченні іранізмів у вірменській мові з врахуванням великих успіхів у цій галузі від початку XX ст. далі залишається актуальною, адже чотиритомний етимологічний словник вірменської мови (H. H. Ačaṙyan, Hayeren armatakan barāran: in 4 vols., Erevan, 1971-1979, перше видання на склографі 1926-1935), – на жаль, не є надійним саме у питаннях іранських запозичень" [Schmitt, 1984].

ЕПОХА **27**. **КОЗАРівщина** – хозарська доба, VIII–IX ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	R1a
ЗАПОЗИЧЕННЯ	хозаризми: козарлюга, тархан, субота, сатана
ТОПОНІМИ	Вел. і Мала Козара, Козорівщина, Козоріг, Чугуїв, Чауси
ПРІЗВИЩА	Казар, Козар, Козарин, Чавус,

Всупереч уявленням, засвоєним зі шкільного курсу історії, Хозарський каганат починав формуватися практично *водночас з Аварською державою — від середини VI ст.*, проте досить скоро на ціле століття опинився в залежності від сильнішого східного сусіда — Західно-Тюркського каганату. **Хозари** — напівкочовий *тюркомовний народ*, відомий у Східній Європі від IV до XI ст. Самі хозари вважали себе *близькими до булгар*, *огузів і аварів* [ЕУ, 3610]. Після майже столітньої підлеглості, хозари відновили свою незалежність в середині VII ст. і відразу взялися за підкорення волзьких булгар, аланів і кавказьких племен. *На Дніпрі і в Криму хозари з'являються вперше* ***679 р***., – див. [Тортика, 157]. Як і інші кочовики, хозари **зберігали племінну верхівку всіх підкорених народів**, пов'язуючи її з собою васалітетом. Так утворився Хозарський каганат зі столицею в *Семендері* на дагестанському узбережжі Каспійського моря, яке досі зветься арабською мовою *Бахре-хазар*, перською — *Дарйає-хазар*, а турецькою — Hazardenizi, — тобто "Хозарське море". Іншими містами хозарів були *Ітіль*, *Семікаракори*, *Хумари*, *Саркел*, *Таматарха* (*Тмуторокань*).

Дослідники пов'язують хозарську мову з чуваською та булгарською на Волзі. „Назва хозарського міста *Саркел*, яку сучасники перекладали як „біла фортеця", співвідносна з чув. *шурă кил / гил* 'білий дім' [Гаджиева]. Вчені знаходять сліди впливу хозарської мови... у мові кримських караїмів (К. Мусаєв), кумиків (Й. Керимов), у північних діалектах азербайджанської мови (Н. Гаджієва, В. Ґукасян)" [там само].

730 року хозарський каган Булан прийняв іудаїзм. Щоправда, через сім років під тиском арабських завойовників (по 80-річній війні) інший каган хозарів був змушений прийняти іслам. Державні центри хозарів переміщуються після того на Нижню Волгу й Дін, а експансія каганату змінюється у північному напрямку. Саме в цей період хозари стають відомими у слов'янській історії, наклавши данину на найближчі слов'янські племена. На думку С. Плетньової, це сталося якраз після арабських війн [Плетнева, 56], тобто на початку 740-х років. Якраз з арабських джерел ми дізнаємо́ся, що 737 р. слов'яни жили й на Бузані: хоча вважається, що „так тоді називався нижній Дін" [ВИ, III, 245], проте це досі є назвою одного з рукавів у дельті Волги ! В колі данників хозар опиняються уличі, тиверці, поляни, сіверяни, радимичі, в'ятичі. Ця нова, східна залежність тривала для них понад 120 років (для в'ятичів — 220 років).

Як відомо, сусідні тюркські народи називали хозарів *чухут* (< ĭohud 'іудей'), що справді утривалено в топонімах: ур. *Чухутів Яр* См (Кролевець), печерне місто *Чуфут-Кале* Км, г. *Чуфит-Кула* під Чадир-Лунґою в Молдові. Імовірне продовження етноніма збережене в основах назв *Чутове* Пл, *Чутівка* Пл, *Чутівка* Кг.

ЕПОХА **30**. **ВЕГЕРщина** – час угорців, XI–XVII ст.

Y-ГАПЛОГРУПИ	(R1b, I, R1a)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	мадяризми (угризми): чота, хутір, кучма, гусар, гайдук, гуляш, [ґазда]
ТОПОНІМИ	Угринів, Яжберень, Сабадаш, Барвінкош, Керецьки, бол. Тісаболь, р. Реть, Єлиховичі, Овлаші, Макара, Білогриців-щина
ПРІЗВИЩА	Сегеда, Сабадаш, 2300 Тишкевич, 34670 Тищенко, Супрун, Супрунюк, Супруненко, Супрунець, Кучма, Гайдук

Мадярської теми стосуються топонімічні сюжети: Угринів, Білогриців-щина, бол. Тісаболь, Макара, Єлиховичі, Яжберень, Овлаші...

● Мадяризми у топонімії України; *Маджарка, Можари*; ***Вегер****івка*; ***Єлих****овичі*; *Сегединці*; *бол. Тісаболь*; *Угри*; *Яжберень*; *Дерманка*; *Франкопіль*; *Харалуг*; *Гайдучина.*

Слід мадярів на карті України. Мадярську історію IX століття в Україні відсунула на другий план надмірна увага до варягів. Проте ціле століття місцевого етносуспільного буття не могло зникнути без сліду в топонімії. Неупереджений перегляд реєстру ойконімів України виявляє повсюдність у ньому угорських топонімічних основ: Барат-, Сабадаш-, Сегед-, Керест-, Карачун-, Матяш-, Андруш-. Трапляються основи типово мадярської морфонемної структури: *Овлаші, Овруч* (+крин. МАДЯРська у с. Листвин), *Оргощ* (тепер Рогоща Чг) [ЛР, 562], *Урсалове, Авратин*. На Поліссі існують нп *Олишва* Рв і *Яжберень* Жт – повні двійники сіл в Угорщині Olasz.fa 'волоське село' і Jász.berény 'підкорені яси'. У Закарпатті збереглася ціла смуга мадярської топонімії уздовж кордону з Угорщиною. Контексти частини угорських топонімів України досліджені [Тищенко 2007; 2015].

Несподівані острівці мадярської топонімії виявлені на Волині: ● бол. *За****ТІСОБОЛЬ*** **U** мад. **Tiszaból** 'з Тиси' (!) у с. Сільце Рв Ратне: За**БОЛОТТ**я, КОМАНове, СЕНЬКи, КОРТЕ**ЛІС**и, ГОДень, ДОМАНове, КОЗОВАТа, ЩЕДРоГІР.

Ця тема-гідронім відтворює (на Волині!) справжню мадярську форму відмінку елативу від прототипу Тиса: мад. Tiszaból букв. 'з Тиси' (як templomból 'з церкви', kőből 'з каменю'). Існує ще прозоріша назва бол. ***ТІСОБОЛЬ*** у с. Річиця у тому ж районі Рв Ратне: у 1565 р. – **Thissabol**, а 1546 як ТЕСОБОЛЬ, 1855 **КИСО**БУЛЬ **NB** [СМУ, 98]. Так писали у ті часи ім'я Тиси: пор. нім. Theiß, Theiss.

В Україні трапляються й інші вкраплення безсумнівних мадярських топоосновів, як-от *МАЖАРи* Дп, *-ка* Хк, *МАЗЯРка* Лв, *МАЗАРня-Коравська* Лв, *САБАДАШів* Пл szabadas 'вільний', *ГІЗівщина* Жт, *ГЕЗівка* См (Géza), *ЄЛИХовичі* Лв (**Ἰέλεχ** 'князь Єлех'), також ● *КАРАЧУН* мад. Karácsony 'Різдво'/ або слов. **корочун** 'зимовий сонцеворот' Рв Березне: ^МАЛинськ, МАЛУШа; **ТИШ**иця, ЯЦЬковичі, ХОТИН, СІВКи.

Угорці (мадяри) прийшли у басейн Середнього Дунаю і Тиси лише наприкінці IX ст. Станом на 1990 р. на схід від Карпат не було знайдено археологічних культур мадярів (для пом'якшення додавали: "окрім поодиноких речей, аналогічних знахідкам X ст. у Середньому Подунав'ї" [КБ, 391]). Історик С.В. Тупик люб'язно поділився відомостями про недавні археологічні знахідки мадярських старожитностей біля с. Дмитрівка (Пл Кременчук), що додає належне речове опертя досліджуваній темі [Супруненко 2007].

ЕПОХА **31**. **ПЕЧЕНІГИ** – час печенігів, IX–XIII ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	R1a
ЗАПОЗИЧЕННЯ	печенізькі іранізми й тюркізми: печеніг, шатро, курган, лоша
ТОПОНІМИ	Трул+, Печеніжин, Печенюги, ліс Печеніжнць, Юшанли, Брунівка; Курчиця, Кагарлик
ПРІЗВИЩА	Печенюк 2570, Боженюк 83, Боженко 4603, Боженок 243,

У окремому параграфі "Сліди печенігів в топоніміці України" своєї праці 1970 р. О. Пріцак пише: "як спомин по печенігах залишилися топографічні назви на Україні... У литовсько-руських грамотах 15 в. називається ліс *Печеніжець* коло річки Росави (притока Росі); там знайдено археологами поховання печенізького типу. Правдоподібно в тих околицях був центр Печенізької держави на території України 10-11 в." [Пріцак 1970, 101]. "Археологічні дані вказують на велике скупчення печенігів у Пороссі: 21 з усіх досі відомих 48 комплексів поховань. [Очевидно], там була головна ставка печенізького кагана та місце зборів загальної ради. Це мусіло бути «місто із шатер», яке осягнув Бруно з Квердфурту (у 1007 р.) на четвертий день (ідучи пішки) від кордонів держави Володимира, отже яких 100-120 км на південь від ріки Стугни" [Пріцак, 100-101]. "Попередній центр... печенізької держави з 9 в. був... імовірно у теперішньому селищі *Печеніги* Харківської области, де археологи знайшли рештки печенізької стоянки, датованої 9 ст. ...З донецькими печенігами зв'язані, мабуть, ще два села: *Печенюги* в околиці Новгород-Сіверська та село *Печеники* в Стародубському повіті. Одним з центрів правобічних печенігів було теперішнє с. *Печеніжин* на Пруті біля Коломиї у Галицькім Пониззі (перша джерельна згадка 1440 р.). [Відомі] ...могила *Печеніги* у повіті Бібрка та село *Печенія* в пов. Перемишляни..." [Пріцак, 101].

ДУМКУ О.ПРІЦАКА ПРО СТОЛИЦЮ ПЕЧЕНІГІВ БІЛЯ ЛІСУ *ПЕЧЕНІЖЕЦЬ* НА Р. *РОСАВІ* ПІДТВЕРДЖЕНО МЕТОДОМ ТОПОНІМІЧНОГО КОНТЕКСТУВАННЯ – У НАЗВІ МІСТА КАГАР·ЛИК, ДЛЯ ЯКОГО НАМ ВДАЛОСЯ ВКАЗАЛИ ПРОТОТИП < **ка^{н}ґар** + **лик** 'суфікс місця' (букв. 'кангарське') [Тищенко 2010, 168].

Спростовуючи офіційну тюркську етимологію етноніма *печеніги* bacınak 'свояк, печеніг' (Радлов IV 1523), О. Пріцак не раз оприлюднив свій висновок про те, що вираз "печенізька мова" означав швидше "мову печенігів": оскільки йдеться про союз племен, зрозуміло, що кожне складове плем'я його могло мати свою мову [Pritsak, 228]. "Незважаючи на бідність джерел, продовжує вчений, можна говорити принаймні про дві мови, вживані панівною верствою печенігів. На початку їхньої історії вони, здається, говорили різновидом тохарської мови. Наприкінці ж I тис. н.е. вони були мовно східними іранцями, як випливає з твору аль-Біруні (бл. 1025 р.) і з уривку оприлюдненого 1958 р. києворуського перекладу "Історії юдейської війни" Йосифа Флавія. Він включає таку києворуську глосу: Языкъ же Ясескый вѣдомо есть яко от Печениженьска рода родися, живуще подлѣ Тана и Меотскаго моря" [Pritsak, 228–229].

Збіг обставин вивів на цілком невідомий тюркологам прототип етноніма печенігів у мові пахлаві (середньо-перській) **pēšēnig** 'передній; шляхетний'. Структура етноніма *печеніг* справді іранська: пор. фарсі **پیش** piš (діал. **پش** peš) 'перед, передня частина'; pišāni 'лоб'; pišān = **پیشانه** pišāne 'найбільш передня частина чогось' [ПРС, I, 327–328]. Тобто і це калька етноніма *канґар*.

ЄПОХА **33**. **ПОЛОВецина** – час половців, XI–XIII ст.

Y–ГАПЛОГРУПА	R1a
ЗАПОЗИЧЕННЯ	половецькі тюркізми: ковпак, товар, бур'ян, яруга, булава, товмач
ТОПОНІМИ	Кічкас, Інгул, Кончаки, Комань, Козельщина, Соколівщина
ПРІЗВИЩА	Половець 634, Білошицький 1425, Борило Булах 5639, овський 32, Соколенко 8346, юк 4231, Бурячок, Верескун 1331, Подопригора 2996, Підопригора 2612

= **КОМАНЬ**, **КОЗЕЛьщина**, **СОКОЛівщина**, **БУРЯКівщина**

Несумірно повніше від інших епох документований (у тому числі в літописах) час перебування у Наддніпрянщині половців – етнічних і мовних попередників татар.

У назві Хортиці – етнонім половців. Далі зведені доступні з публікацій топоніми від основ Коман-, Хортиц-, Обух- і схожих: сумірність їхнього поширення на карті очевидна. Першоджерелом усіх етнонімів половців вважають тюрк. qu *qub із значенням "половий, жовтуватий, світлий" [Golden]. Це гр. Κουμάνοι, лат. Cumani (але ж пахл. km'n лучник!), київоруське **половци**, пол. Pławcy, чес. Plavci, мадярс. Pálocs, Kúnok; в Codex cumanicus ще лат. Falones і Phalagi, серед.-верх.-нім. Valewen і Valani.

Вірм. Xarteš – один із синонімів етнічного ім'я куманів: пор. "для вірмен вони Kharteš, Khbšah" [Spinei, 217]. Пишуть це слово խարտյաշ, у транслітерації xartyaš, але звучить [xartaš], 1050 р. xartēš; сучасне значення, як і колись, – 'білявий' [АРСГ, 186]. У цій назві половців – вірм. խարտյաշ xarteš ми вперше упізнаємо́ і прототип о. ХОРТИЦя на Дніпрі (отже, "Половецький острів"), що зразково мотивує цю історичну реалію, успадковану козацтвом (цілком очевидно, що інші етимології не мають переваги історичної мотивації).

Арґументи літопису – Хортиця не раз згадана в літопису у зв'язку з походами на половців: Іпат. л., 1103, 1224 рр.та ін., зведення у [СЛН, 171–172].

Наведені далі народні позначення "відрізків часу" стосуються епізодів боротьби волосько-болгарсько-половецької коаліції проти Візантії за відродження Другого Болгарського царства (деталі у відповідних статтях частини II):

ЄПОХА 33.1. **ЗАГОРІвщина**, Левущина, Іванівщина,

ЄПОХА 33.2. **ТЕРНАВщина** – часи Тирново,

ЄПОХА 33.3. **ЯСНОПІЛЬщина** – час Асеновграда,

ЄПІЗОД 33.4. **РОМАНівщина**+ – походи князя Романа,

ЄПОХА 33.5. **МОНАСТИРщина**+ Тр Шумськ (Манастрас),

ЄПІЗОД 33.6. **БАРИЛівщина** – часи Борила,

ЄПОХА 33.7. **ВЕРЕС**.**КУНИ** – русо-половці,

пор. Тумень: слов'яно-татари, туркопули...

ЕПОХА **34**. **могилівщина** – час монголів, XIII ст.

Y-ГАПХОГРУПИ	(Q, R1a)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	джучидські монголізми: чавун, пиріг, курінь, баламут, богатир, мерин
ТОПОНІМИ	Хорохорин, Баламутівка, Дорогожичі, Обухів, Шипинці, Чонгар
ПРІЗВИЩА	Дараган, Даруга, Дороган, ь, Коцюба 5993, енко 314, инський 584, ей, Кочубей 4216, Коцупій 59

● Джучидські монґолізми у топонімії України. *Хорохорин*; *Чонгар.*

***Біличі**, *Коцюбинці*, Жилинці · *Шила Бадур* 失剌拔都兒, *Дорогожичі*; *Дорошківці*; *Кременчук*; *Обухів*; *Тагамлицьке, Таганча, Шипинці.*

● Далекий Схід під Львовом: *Толуковичі, Тамановичі, Тумень?*

Асиміляція груп монґолів і маньчжурів. Немає підстав твердити, що при блискавичних марш-кидках монґолів їх обтяжували їхні сім'ї. Саме з цієї причини "з монґолами, які оселилися у європейських степах сталося те, що і з половцями-команами, які розчинилися серед населення тих країн, куди вони відкочували під тиском монґолів. Монґоли вже з перших десятиліть життя в половецькому степу почали *розчинятися в місцевому середовищі*. До середини **XIV** ст. цей процес був фактично завершений, що добре знали в усіх пов'язаних з Золотою Ордою країнах. Сам процес і результати його... чітко, стисло й виразно відобразив у своєму творі арабський автор ал-Омарі: «В давнині ця держава була країною кипчаків, але коли нею заволоділи татари, то кипчаки стали їхніми підданцями. Потім вони (татари) змішалися и породичалися з ними, і земля отримала верх над природними й расовими якостями їх (татар), і всі вони стали як кипчаки, наче з одного роду, через те що монґоли (й татари) оселилися на землі кипчаків, брали шлюб з ними і **залишалися жити на землі їх**» (Тизенгаузен, I, с. 235)" [Плетнева, 186].

Політична активність болохівців триває 23 роки (1231-1256) з кульмінацією в момент навали Батия. Ні до, ні після цих подій вони в літопису не згадані. Яскравий топонімічний монґолізм наведено у літописі під 1235 р., коли галицькі бояри з болохівськими князями спустошили села до річки ***ХОМОР****и*. Ця річка досі так і зветься і впадає вище р. *ХОМОРця* до Случі під Полонним.

Інший *монґолізм між двох ґотизмів* знаходимо у записі про події 1241 р. Через неповний рік по взятті татарами Києва (!), восени 1241 року чернігівський князь Ростислав (вже як данник Батия) разом з болохівцями (теж новими татарськими васалами) намагався взяти Ба́коту, але печатник Курило утримав місто за Данилом. "Данило ж... узяв [такі] городи їх (болохівців): Деревич, Губин і ***КОБУД***, Кудин, Городець, Божський, Дядьків" [ЛР, 399].

Надію на те, що вивчення топонімії розв'яже проблему Болохо́ва, висловив М. Кордуба 1924 р. [Кордуба, 7]. Фактом залишається наявність на землях Болохівських князівств ще *до приходу монґолів топонімів з монґольськими топоосновами*: *Кобуд* (< р. Кобдо?; чи, можливо, пахл. gumbat 'храм вогнян'?), р. *Хомора* (монґ. хамар 'сусідній'), навіть р. *Тетерів* *сесег 'шатро' [Тищенко 2015, 461]. Ці назви можуть свідчити про континуїтет місцевого соціуму від часів попередніх монґолів – гунів (!). У назві *Хорохорин* Вл упізнаваний прототип – ім'я монгольської столиці *Хорхорин* (у європейській традиції "Каракорум").

ЄПОХА **35**. **ТАТАРівщина** – татарські часи XIII–XVIII ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	R1a
ЗАПОЗИЧЕННЯ	татарські тюркізми: чабан, отара, табун, аркан, торба, батіг, гарбуз, орда, тютюн, табір, бугай
ТОПОНІМИ	Крим, Бахчисарай, Бехи, Тахтаулове, Ташань, Кременчук, Татарбранка Дп
ПРІЗВИЩА	Бех, Кримський, Тахтауленко?, Санжар 75, а 415, Гаркуша

● Тюркізми у топонімії України. *АКМЕЧЕТЬ (Сімферополь), Ах'яр (Севастополь)* Бушаков, 74. *Гаджибей* (Одеса); *Басаличівка.*

Після 1947 р. вціліли лише поодинокі ойконіми від основи Татар-: с. *Татарів* ІФ Яремча, с. *Татарівка* Чг Бобровиця, напівофіційна назва історичного району *Татарка* у Києві, с. *Новотатарівка* Дц Волноваха. Одній татарській назві навіть поталанило: *Татарбунари* (букв. 'татарське джерело') – відновлена в піку румунізованій назві *Тетерешти*. Утрималася ця основа і в гідронімії: 27 + 12 назв [СГУ; СМГУ]. Зведення топонімів від основи Татар- на рис. Т6 (с. 528) виглядало б удвічі менш переконливим без локалізації старих ойконімів (+). До всього з нього видно, що села й річки з назвами татаро-монґольського фракталу справді лежать уздовж шляху (напряму руху) монґольської орди 1241 р.

Масове збереження назв з історичною пам'яттю про татар в Україні означає таке ж масове збереження місцевого (пра)українського населення [Клепатский, 449], що спростовує підступну тоталітарну схему історії: за нею, недобитки татаро-монголів нібито утікали до Москви, а звідти у XVIII ст. їхні помосковщені нащадки мали "законно вертатися" на нібито землі предків.

Що ж до масштабів тодішніх мовних контактів, то можна навести тут свідчення Михайла Литвина (Тишковича) бл. 1550 р. Один юдей, митник біля єдиної брами до Криму, на Перекопі, "бачучи без перерви незчисленну силу наших бранців, що [татари] туди переганяли, питав у нас, чи залишаються ще люди в наших сторонах, та й звідки їх береться така сила силенна" [Кримський, Іст. Тур., 1924, с. 170]. "Українські невільники, як влучно замічає Куліш, творили на Криму неначе окремий народець (щось так, як юдеї у вавилонській неволі), об'єднаний спільною недолею, яку й оплакували у своїх піснях та думах. ...Невільницькі голосіння з просьбою про викуп та молитвою за визволення розходилися по Україні через утікачів та визволених і викуплених бранців, головно поміж козацтвом, робили тут велике враження та давали почин для складання ...лірично-епічних дум також про інші пригоди козацького життя" [Ф. Колесса, Про генезу укр. нар. дум, 115].

ЄПОХА 35.1. **ГАНЬщина** – часи Ханської України, XVI–XVIII ст.

Ган(ь)щина або Ханська Україна – це межиріччя Дністра і Південного Бугу, інакше – Татарська Волощина, Єдісан. Після взяття турками Білгорода (1484) втрату давніх земель ВКЛ визнав король Сигізмунд у договорі з кримським ханом Сагіб-Гіреєм 1540 р. Міста Ганьщини – Дашків ("Очаків"), Качібей, Гаджібей ("Одеса"), Аджидере ("Овідіополь"), Янікополонія ("Паланка") та ін. Уряд гетьмана був у м. Ягорлик, Яурлыкъ (< тур. gâvurluk 'місце невірних') на Дністрі, потім – у Дубоссарах.

ВЕКТОР V. **ВАРЯЖ і ЛИТВИНОВИЧІ**

– Нова Європа, 7 епох (32, 37–42): скандинави, Литва, Польща, волохи, німці, (колоніальні контакти,) Росія/СРСР, глобалізація

ЄПОХА **32**. **СІВЕРщина** – скандинавський час, 840–1054 рр.

ЄПОХА **37**. **ЛИТОВщина** – час Литви, XIV–XVI ст.

ЄПОХА **38**. **ЛЯХівщина** – час Польщі, XIV–XVIII ст.

ЄПОХА **39**. **ВОЛОЩина** – час волоського осадництва, XIV–XV ст.

ЄПОХА **40**. **НІМЕЩина** – німецьке осадництво, XVI–XX ст.

ЄПОХА **41**. **МОСКІВщина і РАДЯНка** – час Росії/СРСР, від XVII ст.

ЄПОХА **42**. **ВОКЗАЛЬНА** – час глобалізації, від XIX-XX ст.

Останній у книзі вектор V знаменує контакти з народами, у зв'язках з якими розпочалося регулярне правове упорядкування Наддніпрянщини на основі письмово зафіксованого права. Започатковують цю новітню традицію варяги з їхньою Правдою руською, продовжують литовці – це Литовський статут, який діє і за польських часів, і у перше століття перебування частин України у Московській державі. На волоському праві селилися у Карпатах скотарі-волохи, на німецькому (Маґдебурзькому) – перші хвилі німецьких колоністів. Продовженням західної правової бази були закони Російської імперії, далі знищені революційною доцільністю і тривалим вибірковим безправ'ям. Цей процес дотепер не завершений. В епоху глобалізації виникають цілком нові правові можливості, але й немислимі раніше виклики часу (кіберзлочинність, гібридні війни, маніпуляції у ЗМІ).

Народи й мови цього кола визначили значну частину новітніх мовних контактів за останнє тисячоліття наших предків і сучасних українців. З розглянутих раніше векторів серед теперішніх сусідів наявні ще угорці, кримські татари, маріупольські греки, також словаки, білоруси й болгари. Волохи стали румунами, іншу частину яких з історичних причин донедавна далі звали молдаванами. Від литовських часів відомі діаспори євреїв і циган. У радянський час у Наддніпрянщині виникли дво- і тримовні групи балтійських, кавказьких, центральноазійських і уральських етносів. У зв'язку з глобалізацією з'явилися нові близькосхідні, далекосхідні й азійські меншини.

ЄПОХА **32**. **СІВЕРщина** – скандинавський час, 840–1054 рр.

Y–ГАПЛОГРУПА	I1
ЗАПОЗИЧЕННЯ	скандинавізми: стерно, стяг, ночви, [гайстер], трапити, серга, цямрина, щогла,
ТОПОНІМИ	Данченки, Звенигород, Варяж, Стугна, Світязь, Автуничі, Шибиринівка
ІМЕНА, ПРІЗВИЩА	Олег, Ігор, Стогній, Данченко, Бондар 57 тис., Тивоненко 175, Тивонів, Тивонович, Тивончук, Тивонюк 997, Тивоняк, Бутенко 17522, Бутович 378, Верес 1936, Веришко, Верешко 732, Верещак 4200, Верещака 2700, Верещага 709, Верещин, Верещук 518, Вересюк 706, Березняк, Калаберда 64, Халабурда 40, Халаберда 124, Кодола, Звягельський, Щигельський 59,

Розділ V ...книги [Халіфат і Сівера, 2011 р.]... містить нариси про скандинавський початок давньої сівери, пізнішої руси і про слід у топонімії України усіх трьох скандинавських народів – данців, норвежців і шведів.

Помічене у топонімії України протиставлення давніших данців пізнішим шведам потребувало глибшого вивчення. В основу нарису 13 "Северини з Данії" покладено текст з книги 2006 р. "Невловима сівéра і Сіверщина" (де досліджено ймовірний ґотський слід у топонімії сівери). Текст подано у новій редакції й доповнено статтями літопису навколо битви під Лиственом 1024 р. Далі у світлі знайденого прототипу ойконіма Седнів Чг – назви данського міста Seden – варто було повернутися до сторінок про Седнів з книги 2008 р. та переосмислити їх тепер у таких темах "Доля доруського (= данського васального) князівства у Седневі" та "Перейменування Седнева рюриковичами".

Понад 120 років тому галицький філолог Омелян Партицький видав книжку «Скандинавщина в Давній Руси». Викриваючи ненауковість теорії Д. Іловайського, що ототожнював русь з росіянами, О. Партицький перший показав, що літописні руські власні імена й топоніми є скандинавськими, ґерманськими словами. Рання русь – то данські й шведські *гості*, авантурники й купці. Їхня «скандинавщина» залишила помітний слід у топонімії.

На карті України зберігся слід скандинавських витязів, які складали варязькі наймані дружини. Те саме стосується і запозичень в українському словнику. Якою ж була участь кожного з трьох народів у цьому кондотьєрському русі? Як вона змінювалася упродовж віків? На Данію вказують репліки її топонімів-прототипів, на Швецію – основа *Гнізд-* (з прототипу м. Гнеста). З топонімічних контекстів, доповнених історичними відомостями, видно, що на початку колонізації в нас переважали данці й норвежці, а під кінець варязької доби – шведи. Серед скандинавських запозичень у словнику *струмок* веде до данців або норвежців, – *звитяга* тільки до шведів, *щогла*, *ночви* й *домонтар* – тільки до норвежців, *здоровий*, *сльота* і *хуга* – тільки до данців.

● Скандинавізми у топонімії України, Даничі, Неданчичі, пот. Сиглуватий, Хвороща й Нехворощ, УРМАНЬ. ● Дансько-норвезькі та шведські скандинавізми у топонімії України, *Варяж*, *ВИТАЧів*, *Аскольдова могила*, ДАНИчі, *Урмань*, *Сигла*, *Звенигород, Звиняч, Свинка*, *Світязь оз., Свитазів*, ГНІЗДичів.

ЄПОХА 32.2. **СВІТівщина** – давньошведський час

● Світязь, Звеняга, Звенигород, Свиняк, Синяк, Березенщина, ВЕРБЕНщина+ Рв, Білоус, Усівка, Хуст

ЄПОХА **37**. **литовщина** – час Литви, XIV–XVI ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	(R1a, N, I)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	літуанізми: жлукто, пелька, періщити, нишпорити, джиґун, [мешти], твань
ТОПОНІМИ	Кудрявець, Жавинка, р.КозУПка Рв, ур.Кізючеве, Радивилів
ПРІЗВИЩА	Литвин 29398, Прус 5450, Жмуд 836, Радивіл, Нарбут 230

По монгольській паузі європейська доба почалася для України вдруге із включення Наддніпрянщини до Великого Князівства Литовського. Вітовт домовився з Кримським ханом про збирання й виплату йому данини з наддніпрянських земель. Різні частини земель України-Руси були потім у складі Польщі (від 1385), Криму (від 1540), Московії (від 1654), Туреччини (від 1672), Австро-Угорщини (від 1772), СРСР (від 1922).

Литовсько-Руська держава XIII-XVI ст. складалася з литовських, білоруських та українських земель. Вона "була заснована на федеративному принципі, і окремі її частини мали в ній широку автономію. Найвища влада була зосереджена в руках великого князя і спиралася на державно-політичний устрій феодалізму. Для допомоги великому князю була покликана великокняжа рада, складена з панів, спочатку з дорадчим, а згодом співвирішальним голосом у державній адміністрації. Столиця держави від 1323 р. була у Вільні. Литовська держава формувалася під впливом експансії німецьких хрестоносців, боротьби з Галицько-Волинською державою, татарами, а згодом Польщею і Московщиною" [ЕУ, 1303-1304].

За неповне століття перебування України у складі ВКЛ українська мова засвоїла з литовської чимало вельми характерних запозичень, які пересічний читач вважає за питомо українські слова. Це, зокрема, *відлига*, *кирпатий*, *аґрус*, *кліпати*, *карати*, *періщити*, *зашерхнути*, *нишпорити*, *скіпати*, *гилити*, *швендяти*, *клуня*, *шлунок*, *мармиза*, *пелька*, *ремесло*, *твань*, *вапно*, *лупатий*, *кирпатий*, *клишоногий*, *ледве*, *гичка*, *шкапа*, *стрюк*, *стодола*, *скабка*, *скирта*, [*мешти*] і ще багато слів.

З іншого боку, до литовської мови проникло у ті ж часи з української кілька назв реалій (kazokas, Nepras) і низка суттєвіших словникових запозичень: trivoti, ulioti, večerioti, čerenas, akraicas, akraičikas, striechà, striekà, anukas, anukià, kurapka (1573 р.), dieška 'тривати, гуляти, вечеряти, черінь, окраєць, окрайчик, смтріха, онук, онука, куріпка, діжка' (А.П. Непокупний).

У глибинах литовського словотвору містяться аналоги і розгадки укр. *безневинний*, "ішов козак *без* ліс, *без* ліщину" тощо.

Серед характерних топонімів – *Кудрявець*, *Жавинка*, р. *Козупка* Рв, ур. *Кізючеве* Чг, *Радивілів*, *Нарбутівка*, *Шакутівщина* тощо.

До прізвищ від литовських і споріднених прототипів належать бл. 30 тис. самих лише Литвинів, далі – понад 5 тис. Прусів, бл. 1 тис. Жмудів, Жмудських, Жмутинів, ще є Радивіли, Нарбути, Войшвілли, Бурбели та ін.

ЕПОХА **38**. **ЛЯХівщина** – час Польщі, XIV–XVIII ст.

Y-ГАПЛОГРУПА	(R1a, R1b, I)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	полонізми: певний, сідло, ковадло, простирадло, принаймні, шлюб, виделка, обіцяти
ТОПОНІМИ	Кролевець, Свірж, Блотниця, Злочів, Янпіль, Садагура
ПРІЗВИЩА	Ляшко 6264, енко 27825, Мазур 43 т., енко 10329, Шидло, вський 1352, Голембієвський 86, Врубель, Скочиляс

Великий князь Ягайло 1385 р. уклав у Креві з Польщею унійний договір (Кревська унія) і став королем Польщі. ВКЛ перестало бути незалежною державою, хоча зберегло власний державний устрій. Литовсько-руську опозицію очолив великий князь Витовт (1392-1430). Однак, програвши битву з татарами 1399 р. над Ворсклою, він був змушений шукати згоди з Ягайлом.

Зростання польських впливів на руських землях сприяло орієнтації православних українських і білоруських князів на Московське князівство, яке після перемоги над татарами ставало сильною централізованою державою. Московський великий князь Іван III проголосив себе оборонцем православної віри й спадкоємцем київської великокнязівської династії. На початку XVI ст. до Москви були приєднані майже всі Чернігово-Сіверські землі.

Рис. 37-1. Ґравюра політико-сатиричного змісту, видрукувана в Дельфті (Голандія) близько 1650 р. Під № 9 зображений український козак, перед ним Польща, за ним Московія нацьковує на Європу Туреччину [Переяславський// Записки ЧВВ, 1935, т. 6, вип. 1-2, с. 326].

1569 р. українські землі, за винятком частини Підляшшя й Полісся, перейшли під владу Польщі, білоруські майже цілком залишилися у складі ВКЛ. Таке правне становище ВКЛ затрималося аж до розборів Польщі" [ЕУ, 1304-1305]. Через утиски польської влади 1648 р. вибухло повстання проти Польщі, яке переросло у національно-визвольну революцію. Її наслідком стало утворення й формування Козацько-гетьманської держави (1648–1782 рр.). Відтоді Україна стала відомою у європейській політиці (див. рис.). Постійно обороняючись, молода держава протрималася до 1654 р., коли стався її поділ і розпочався період Руїни, що тривав до XVIII ст.

ЕПОХА **39**. **ВОЛОЩИНА** – час волоського осадництва, XIV–XV ст.

Y-ГАПХОГРУПИ	(R1a, J, E)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	валахізми: царина, ґляґ, зґляґатися, [ґерлиґа, флояра, струнґа, бербениця]
ТОПОНІМИ	Репосул, Репедзел, Рипа, Стримба, Подішор, Фонтиняси, Одаї, Крайня Мартинка, **Крайник**, Краївщина, Княждвір
ПРІЗВИЩА	Волошин 28405, Волощук 14 т., Волох 2582, Іваниця 1256, Калоян, Тертерян, Тетерук, Тетера, Оршовський, Крайній, Крайнюк, Крайник

Волоське право являло собою повсюдне в Галичині "осадне право, на якому у XIV-XV ст. засновувалися оселі в гірських і взагалі мало придатних до хліборобства околицях. Сама назва пов'язує волоське право з експансією волоського (румунського) пастушого елементу, що посувалася уздовж Карпат і досягла на заході Моравії (т. зв. Моравська Волощина). Волоське право не має виразних національних прикмет; нема й даних про національну належність його первісних носіїв. Зважаючи на відносну нечисленність етнічного волоського елементу, треба гадати, що дуже рано на волоському праві осідали й українці. Волоське право мало станово-професійне походження й характер і розвивалося в умовах скотарського способу життя.

Село було під управою осадчого – "князя"; уряд "князя" був спадковий в його роді (пор. с. Княждвір ІФ). "Князь" скликав віча, на яких вирішувалися громадські справи. Група сіл волоського права становила "крайну" на чолі з "крайником". Крайна була судово-адміністративною округою для сіл волоського права. Двічі на рік відбувалися судові віча під проводом крайника. Громада волоського права давала поруку за своїх співгромадян, солідарно платила оплати, "гонила слід". З огляду на скотарський характер господарства, села платали податки й чинші худобою, сиром, вовною й похідними продуктами, третину яких одержував "князь", а решту власник села. Багато волоських сіл мали обов'язок військової служби, їх населення згодом у великій частині перейшло до дрібної шляхти" [ЕУ, 314].

Виразний волоський мовний вектор волоського права зберігся у Карпатах. Це пласт топонімів від румунських прототипів, як-от *Брустур*, *Стримба*, *Акрешори*, *Подішор*, *Фонтяняси*, *Репедзел*, *Рипа*, *Репосул*, *Одаї* та ін.

У словнику це волоські запозиченння: *царина*, *бесаг*, *ґляґ*, *зґляґатися*, карпатські діалектизми, які включають і реалії скотарського життя [*ґерлиґа*, *флояра*, *струнґа*, *бербениця*].

У царині прізвищ – понад 28 тис. самих лише *Волошиних*, 14 тис. *Волощуків*, 2,5 тис. *Волохів* та ін. Сюди ж – історизми, пов'язані зі спільною болгаро-волохо-половецькою історією XIII ст.: *Калоян*, *Іваниця*, *Тертерян*, *Тетерук*, *Тетеря* тощо.

епоха **40**. **НІМЕЩина** – німецьке осадництво, XVI–XX ст.

Y-гаплогрупи	(R1b, I, R1a)
запозичення	німецькі германізми: дах, фах, льох, друк, ґвалт, смак, скарб, дріт, рахунок, мусити, дякувати, рятувати
топоніми	Асканія-Нова, Ленінталь, Блюменталь+, Лемберґ+
прізвища	Німчук 1229, Шваб 2190, 44 Мейєр, 83 Меєр

Німці на землях України. До 1940 р. німці були четвертою за кількістю національною меншиною на українських землях (після росіян, поляків і євреїв); тепер ця меншина практично не існує.

Перші відомості про німців в Україні сягають княжої доби (купці, дипломати, духовні особи, мандрівники) [ЕУ, 1768]. Після татарської навали галицькі князі, наслідуючи польських і угорських володарів, запрошували німців для відбудови міст та розвитку торгівлі й ремесла. Для заохочення колонізації німцям надавалися різні привілеї, широке самоврядування і власне судочинство згідно з німецьким (маґдебурзьким) правом. Німці документально відомі у Холмі, Володимирі, Луцьку, Львові, Перемишлі, Ярославі, Сяноці. У Закарпатті – від XIII ст. у Пряшеві, Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Хусті, а з XIV ст. у Тячеві, Вишкові, Довгому Полі. За литовсько-польської доби німці осідали головним чином по великих містах; слабшою була сільська колонізація. У XV-XVI ст. більшість німецьких колоністів походила з Сілезії. Участь німців у міському житті позначалася на зовнішньому вигляді міст, які нагадували середньоєвропейські міста своєю архітектурою, господарством і самоврядуванням. Вплив німецької колонізації, зокрема, на західноукраїнських землях відомий у термінології торгівлі й ремісництва, в організації ремісничих і будівельних цехів.

Окремою групою німців на українських землях були військові старшини і жовніри. Вони служили у різних польських і литовських полках і боролися проти татар і козаків. Зокрема, під час війни проти Б. Хмельницького у польському війську було чимало німецьких найманих частин (зокрема, вони вирішили долю бою під Берестечком 1651 р.).

За часів Гетьманщини на Лівобережжі також було чимало німців: ремісники, управителі маєтками, майстри на мануфактурах, садівники, городники, тютюноводи, фахівці з розведення лікарських рослин, поширення вівчарства тощо; також архітектори, лікарі, військові, вчителі. Німецькі наймані військові частини були в гетьманів І. Виговського, П. Дорошенка, під час військової окупації Гетьманщини після Полтавської катастрофи.

Царські маніфести Катерини II (1763) і Олександра I (1804) заохочували німців до освоєння малозаселених земель степового півдня, зайнятих Росією після знищення Запоріжжя та перемоги над турками. На 1897 р. число німців у Південній Україні (Бесарабія, Таврія, Херсонщина, Катеринославщина) складала 345.000 або 4,2% усього населення.

У 1939-45 рр. відбулося тотальне переміщення німців: зі сходу України до Казахстану, а з заходу – спершу до Польщі (350 тис. разом з відступом німецьких військ), а потім 250 тис. повернуто до СРСР на північ і в Сибір.

По війні з карти усунуто всякий німецький слід: с. *Фельштин* з карти Боплана – тепер "Гвардійське" Хм, ішний *Фельштин* – "Скелівка" Лв. Зникли 11 *Германівок* і 5 *Генрихівок* [АТП-1947, 973], 11 назв від основи *Карл-* (якщо це не *Маркс* і не *Лібкнехт*). Усіх пережив *Лібенталь* Од (у 1941-43 рр. *Адольфсталь*, до 2016 р. *Ленінталь*).

епізод 40.1. **ШВЕДчина** – шведський похід, 1708-09 рр.

ЕПОХА **41**. **МОСКІВщина і РАДЯНка** – час Росії/СРСР, від XVII ст.

Y-ГАПЛОГРУПИ	(R1a, N, R1b, I)
ЗАПОЗИЧЕННЯ	росіянізми: промисловість, казначейство; радянізми: вислуга, союз, ГУЛАГ, котлован, баранка
ТОПОНІМИ	Царичанка, Єградківка, Жовтневе, Сєвєродонецьк, Утине, Переводчикове, "ім. 8 березня", Колонія НКВС, Ізобільне
ПРІЗВИЩА	2794 Москаль, 7933 Москалюк, 222 Кацап, 112 Кацапчук

Що сталося 1654 р.? За старими підручниками – возз'єднання України з Росією. За сучасним баченням історії – юридичний відрив від Польщі частини етнічно українських земель, незалежність яких козацька еліта не змогла утримати і уклала міждержавний союз з Московією.

Потім Росії таланило ще не раз. Доленосним успіхом стала її перемога над шведським королем Карлом XII та його союзником гетьманом України Мазепою у битві під Полтавою 1709 р. Значно менше відомо, що через два роки під час Прутського походу вся армія разом з Петром I опинилася в оточенні, але величезний хабар місцевому бею врятував її від капітуляції. За втрачену історичну нагоду паша забрав життя "усього лише" в цього хабарника.

Для нової історії України поразка 1709 р. стала національною катастрофою, підставою до згортання і ліквідації її автономного полкового, правового і церковного устрою (атрибутів держави), виправданням військової окупації на віки та посилення асиміляційних процесів. Однак дещо пізніше у тому ж XVIII столітті з'явився окремий європейський вектор розвитку України у вигляді Галичини – українського П'ємонту – у складі Австрійської імперії, де Галичина опинилася по розборах Польщі. Упродовж нової та сучасної історії ця область не раз відіграла виняткову роль у національному будівництві України. Шептицький і Бандера, Франко, НТШ. На все це у репресора за Збручем ради не було.

Ціна катастрофи була величезною, але, як виявилося, не фатальною. Імперія заселила мільйонами українців численні райони своєї Півночі, Далекого Сходу, Поволжя, Передкавказзя, Казахстану ("Цілина"), далі скасувала культурні осередки українців поза Україною і всіх цих українців успішно асимілювала, перетворивши на росіян. У самій Україні вчителям-русистам плачено по тридцять сріблякників "за обрусєніє края". Проте залишилося значно більше мільйонів українців не асимільованих і не обрусілих. За царату доля українців-кріпаків, українців-солдатів, українців-в'язнів, а в СРСР – ще й українців-колгоспників, українців-дисидентів цілком залежала від репресора. Однак за всіх можливостей тоталітарної машини українці не стало меншиною в УРСР.

Три століття формування нового українського словника також пройшли за умов "пильного опікунства" російської держави, її політики й культури. Росія могла робити і робила з українцями все, що хотіла, однак тепер видно, що далеко не все, щоб їх денаціоналізувати. Самобутність українців як нації таки не зникла. Найпомітнішою причиною невдачі імперського проекту став значний розмір і велика (хоч і всіляко приховувана) давність дискримінованого етносу. Досвіду асиміляції народів такого масштабу імперії не мали.

Після розпаду СРСР пострадянська Росія підтвердила кордони України як держави-засновника СРСР і 23 роки формально їх визнавала. Радикальніша частина еліти Росії, прийшовши до влади, розпочала повзучий реванш, анексію "за другим колом" частин територій Молдови, Грузії, України – поки не включила до свого складу Росії окупований Крим. Цим стратегічним прорахунком було порушено основи міжнародного права (Гельсінський акт 1975 р. і Будапештський меморандум 1994 р.), чим Росія протиставила себе решті держав. Уперше за історичний час разом з Україною опинився Світ.

ЄПОХА **42**. **ВОКЗАЛЬНА** – доба глобалізації, від XIX-XX ст.

Y-ГАПХОГРУПИ	…
ЗАПОЗИЧЕННЯ	англо-американізми: трамвай, вокзал, спорт, труси, ділер, брокер, хайтек, драйв, страйк, шоу-бізнес, Вікіпедія
ТОПОНІМИ	мікротопоніми: Вокзальна, Макдональдс
ПРІЗВИСЬКА	Роберт, Майк, Патрик

Порівняно недавно глобалізацією стали називати вільне переміщення у масштабах планети товарів, капіталів, послуг, населення, технологій та інформації. Гадають, що так світ прийде до певної "міжнародної інтеграції" на "спільному світобаченні", продуктах, ідеях та інших аспектах культури. Схожим чином у 2000 р. сутність глобалізації сформулював Міжнародний валютний фонд: її чотири складові – це торгівля й платежі, рух капіталів, міграція населення, поширення знань.

Широкомасштабна глобалізація розпочалася ще у 1820-х рр. З нової величезної маси подій XXI ст. поступово стає помітним, що тепер у глобалізації є не лише стихійні процеси. Чимдалі очевидніше "спонукання" суспільства до прийняття все більшого числа варіантів людської природи і субкультур як повсюдно визнаної суспільної норми (нормалізація варіантів). Звідси планомірні настанови змиритися з ЛГБТ, хворими на ВІЛ, людьми з синдромом Дауна, інвалідами на візках (параолімпійський рух). Звідси ж скасування смертної кари, сексуальне виховання у школах, заохочення міграцій, переорієнтація від національного до групового в культурі тощо. В цілому глобалізація щораз більше виглядає як масштабний соціальний експеримент, автори якого прагнуть осмислити й застосувати до цілого людства процес стихійного етнічного melting pot з відомим результатом у США.

Разом з тим очевидно, що досвід сплавлення відірваних від батьківщин ізгоїв-невдах несумірно простіший за сплавлення укорінених етносів. Виклики "глобалізаційного проекту" провокують у світі протидію у вигляді побутових конфліктів і протестних рухів проти розхитування етичних норм і традицій: останні, як виявляється, зовсім не вичерпуються рухом капіталів і послуг. Щораз напруженіші й затятіші міжконфесійні сутички, явне небажання меншин до західної інтеграції – при одночасному прагненні до західного wellfare, байдужість до отриманого західного громадянства і зрозуміла громадянська безвідповідальність перед системою, адже нові громадяни її не вистраждали – на тлі відсутності правової бази до реагування на всі ці види протидії викликам. Поки що триває накопичувальна стадія викликів та протидій, але подолання "такої" (механічної) стадії глобалізації – неминуче.

Не можна не помітити, що "глобалізаційний проект" виростає з нового західного бачення тих же проблем футурології, на яких збанкрутіла попередня "євразійська" комуністична утопія (поки що крім КНР і КНДР). На відміну від привативного принципу комунізму (ліквідувати всіх непролетарів = нежебраків), – тепер зроблено ставку на інтегративний підхід (включити до людської норми все ненормативне). Це нова спроба позірно простого рішення з позицій здорового глузду – з новим contradictio in obiecto.

Теорія глобалізації опрацьована нерівномірно, однак залишається незаперечним принаймні один її етнокультурний прояв: це англо-американське походження слів для більшості понять найновішого часу (комп'ютеризація, інтернет, мобільний зв'язок). Оскільки зміст книги визначають етномовні аспекти кожного історичного періоду, то й англомовний характер глобалізації – достатня підстава для виділення 42-ї епохи етногенезу українців в колі народів світу, – взаємно відмінних за іншими ознаками на ближчі віки... Многая літа.

І. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У СЛОВАХ

ЗАПОЗИЧЕННЯ документують
історичний шлях мови-отримувача

НАРОД дивиться в НАРОД,
як у дзеркало

Парафраз афоризму К. Маркса
"Людина дивиться в людину, як у дзеркало"

...Мене приваблює лише мальовнича,
майже етнографічна сторона мови,
яка ***відрізняє її від усіх інших мов****...*

Ф. де Сосюр

Покоління свідків відходять разом з чуттєвими óбразами пережитих навал і мирного співжиття з сусідніми народами. Однак засвоєні тоді іншомовні елементи української мови (у звуках, літерах, словах, граматиці й діалектах) розкривають, З КИМ були ті контакти і ЯКИЙ ЗМІСТ вони мали

Іншомовні риси у звуках, літерах, словах, граматиці й діалектах вказують на мову-джерело і на зміст контактів

У цій першій частині книги зібрані докази контактів українців з народами-сусідами. Численні явища-прототипи з їхніх мов залишили в українській слід у вигляді явищ-реплік кількох типів.

По-перше, це лексичні запозичення – слова, засвоєні з мови кожного з історичних сусідів у більш чи менш віддаленому минулому. Усі 42 етномовні епохи нашої історії представлені тут своїми порціями запозичених слів (див. с. 1-2 нахзацу). Є і зворотний вплив на мови сусідів (див. I. Українізми в сусідніх мовах).

Знакове для українців поняття *євшан* – це половецьке *йоушан* 'полин'. *Черга* – класичний тюркізм, хоч і відсутній в російській. Слід по арабській війні з хозарами – *потала*. З тих часів походять і староукраїнське слово *ропать* 'мечеть', і вживане досі *суматуха* 'глибокий сум', значення якого не випадково діаметрально протилежне до рос. *суматоха*: це два свідчення того самого рамазану, добре відомого й поширеного у світі дотепер. Так само з арабської *хазяїн* 'ходжа', *могорич*, *харчі* і український вираз "*з гаком*". Слова *паркан*, *призьба*, *волхви* прийшли з пахлавійської мови. *Потвора*, *почвара* – зі скіфської. Зате *хліб* нас навчили вичиняти ґоти. Вони ж познайомили у IV ст. з християнством, зокрема, з його поняттям *піст*. Давніми германізмами є *мусити*, *дякувати*, *рахувати*, пізніші запозичення з німецької – *дах*, *фах*, *льох*, *пакунок*, *танок*. *Ночви* прийшли з норвезької, *щогла* з данської. Слова *цап*, *шутий*, *муругий*, *скипідар* – запозичені з мов Балкан. А *чота*, *кучма* – з мадярської. *Жвавий*, *дбати*, *тривати*, *кат* – шановні прадавні запозичення до української з Авести, як і загальнослов'янське *Бог*. Від південних груп фінів прийшли до нас слова *кульгати*, *шамотіти*, *кволий*, *щупак*, *щука* і *щур*. *Шкарпетки* і *скриня* – це ґенуезькі італізми, а *панчохи* придумали в Австрії.

По-друге, наслідком контактів стають фонетичні впливи. Українські -**о**- відповідають чужомовним -**а**- у давніх усних запозиченнях: *коляда*, *комин*, *комора* (але не у книжних проникненнях *календа*, *камін*, *камера*). *Плентатись*, *дощенту*, *вензель* – тут вплив польських носових голосних. "Українське **г**" – історично іранське, скіфське. Вторинне "гостре **ґ**" прийшло з литовської за часів ВКЛ і поширене несумірно менше.

Різномовне звучання нашої історії відображене й у назві книги. *Фоне* (φωνή) означає грецькою і 'звук', і 'голос', і 'мовлення', звідси й *фонія* – 'звучання', і *фонетика* – наука про звуки мови. Але також і *полі-фонія* – буквально 'багатоголосся'. Як термін слово знадобилося у теорії музики; як метафора – живе у мові.

По-третє, наслідком контактів є і граматичні явища іншомовного походження. Простий майбутній час недоконаного виду (*ходитиму*, *їстимеш*) має аналогію лише у народній латині. У словотворі -**ар** – латинський суфікс ім'я діяча. Відомий у лексиці і в частині прізвищ українців суфікс -**енко** – це аналог германського -ing, зокрема, лонґобардського -engo, сардинського -enku. Пор. і *бутинок*, *грабунок*, *пакунок*, *рахунок*. Суфікс -**дло** прийшов з польської (*постирадло*, *ковадло*, *бидло*), у питомих словах (давніх, успадкованих з праслов'янської) його форма – -**ло** (*сало*, *мило*, *рило*). У словотвірних суфіксів -**ин**, -**ина** – кельтський родовід.

По-четверте, іншомовні контакти унаочнює і наша писемність. Абетка наша – грецька з елементами коптськими (**Ж**, **Ш**, ***г***) та гебрайськими (**Ш**).

По-п'яте, свої іншомовні впливи зберігають говірки й діалекти української мови. Дифтонґи поліських говірок пов'язують з кельтами. Звідти ж слова *обориг* і *владика*. Діалектизми *ґазда і ґаздиня* – з мадярської; *леґінь* – з аланської (осетинської).

Неповторний набір різномовних запозичень відрізняє кожну мову від інших. Однак цю відмінність поглиблюють і власні інновації мови та її специфічні риси. Приклади таких явищ в українській мові також наведені у цьому розділі.

А

А – літера української абетки: це нащадок кириличного **а**, яке через грецьку *альфу* походить з фінікійського *’алеф* 'бик'. Справді, голова з рогами. Фінікійське письмо було консонантним (як гебрайське і арабське): його знаки позначали лише приголосні. Літера позначала особливий приголосний [’], який чутно при розмиканні голосових зв'язок. Він є, наприклад, у арабській (гамза ء), у французькій (h aspiré: les | héros [le ’ero] 'герої'), або у всіх німецьких словах перед початковою *голосною* ("кнаклаут" 'клац-звук': um Acht Uhr [’um ’axt ’u:r] 'о 8-й годині'). У греків такого приголосного не було, і вони використали цю літеру для передачі голосної [а]. Пристосувавши й інші "зайві" фінікійські літери до позначення грецьких голосних, греки у такий спосіб винайшли алфавітне письмо.

Звуком [а], позначуваним літерою А, починаються з-поміж питомих слів переважно службові: *а*, *але*, *ач*, *аж*, *ага*; у староукраїнській їх було більше: *ачби* 'якщо б, коли б', *ачи* 'хіба', *ащєли* 'коли ж'. Але давні іншомовні А змінилися на О: *Олександр*, *Опанас* (у документі 1451 р. є і *Ондрієвич*); частина початкових А відпала (афереза: *Анастасія* > *Настя*, *Афанасій* > *Панас*, *Танасійчук*), інша дістала приставні звуки **й**, **г** (протеза: *акож* > *якож*, *арцибискупъ* = *ярцибискупъ* (1433), *Анна* = *Ганна*). Майже усі теперішні українські слова на А – запозичені (*алгебра*, *атлас*, *аркан*, *амінь*, *арена*). У документах козацької доби більше європеїзмів на А: *абахта* 'вахта' (звідси *башта*), *аеръ* 'повітря', *анѣмушъ* 'відвага', *апплѣковати* 'застосовувати' (пор. нім. Wachte, гр. ἀήρ, лат. animus, applicare) [Földes-Papp; Словник СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: У 2-х т. – К., 1977–1978; *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст.: У 2-х кн. – Київ – Нью-Йорк, 2003].

АВЕСТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – запозичення з мови Авести. Див. І. ПЕРСЬКІ (АХАМЕНІДСЬКІ) ІРАНІЗМИ.

АККАДИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 2-ї історичної епохи) – від III тис. до н.е.: *гмиря* < акк. gimirrai 'кіммерієць', [*шубравці*] <? акк. šabrû майордом; пор. у топонімії: *ДУБШАРИ* ІФ < ṭupšarru писар, вчений; Штанівка Пл, См <? ištānu північ; Шубранець Чв < šabrû.

АЛАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – наслідок контактів з асами / ясами (аланами), – предками осетин: *амбал* та ін. (XIV–XV ст.). Окремі групи аланів залишалися серед половців, підкорених монґолами. Уникаючи їх навали, частина ясів ще у XIII ст. з дозволу короля Бели IV переселилася на Дунай (область Угорщини Jászság 'Яська країна' навколо нп Jászberény), де зберігла мову до XVI ст. Пор. в Україні с. *ЯЖБЕРЕНЬ* Жт Народичі.

АЛБАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – наслідок контактів з албанцями (29-а історична епоха): *скипідар*, *шкопирта*, *арнаутка* з прототипів *shqip(ë)tar шкіпетар* самоназва албанця, тур. arnavut албанець.

АЛГОРИТМ < аль-Хорезмі (780-850), ім'я власне узбецького вченого. Приклад арабізму в науковій лексиці (пор. *алгебра*, *алідада*, *зеніт*).

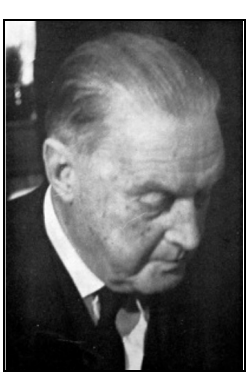

М. Деанович

АLM: МОВНІ КОНТАКТИ У ЧОРНОМОРСЬКИХ ГОВІРКАХ. Давні мовні контакти відображені у діалектизмах, зібраних за програмою Середземноморського лінгвістичного атласу, задуманого М. Деановичем 1937 р. Експедиції для дослідження морських і рибальських говірок узбережжя за програмою ALM провели А. Білецький та Т. Чернишова (від Вилкова і Севастополя до Маріуполя, 1960–1961) і К. Тищенко (від Новоросійська до Батумі, 1968). Виявлено збережені середньовічні впливи у лексиці: ґенуезькі італізми (*орца*, *пожа*, *ісса*, *фунда*, *гарбурет*, *бастуня*, *прова*, *пайоли*, *паранки*, *тромонтан*, *левант*, *пунент*, *майстра*, *бунація*), грецизми (*сідор*, *клімáт*, *самадура*, *мана*, *глось*, *кефаль*), тюркізми (*бурун*, *ташок*), арабізми (*гарбій*, *широкий*); вплив у словотворі (*забунацáло*, *штивати*, *бартижать*, *сіярить*).

АНҐЛО-АМЕРИКАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 42-ї історичної епохи, найновіший, від XIX ст.: *трамвай*, *вокзал*, ***страйк***, *труси*, *ділер*, *брокер*, *хайтек*, *драйв*, *шоу-бізнес*, *твітер*, *репост*; пор. мікротопоніми – *Вокзал*, *Макдональдс*, *Мандарин-Плаза*. Оскільки це пов'язано з глобалізацією, то різною мірою є і в сусідів.

АПÓКОПА – відпадіння кінцевих звуків слова як прояв універсальної тенденції до економії мовних зусиль: *більш*, *менш* < більше, менше. У закінченнях 3-ї ос. одн. дієслів на периферії слов'янського світу збережені "периферійні архаїзми" – прадавні -**т** рос. *пише**т***, *види**т***, *хоче**т*** (пор. лат. scribet, videt, volet) і частково в укр.: -**ить**, -**їть** (*проси**ть***, *стої**ть***). У 2/3 форм старі -еть змінилося на -е / -є (*пише* < ст. **пишєть**). У степових говірках процес триває: укр. [ходе, робе, носе]. У живій мовній стихії діє тенденція дальшого вкорочення дієслівних форм до наголошеного складу: *хто його зна* (це звідси й *хтозна́-*, *бозна́-*, *казна́-*); також *пита́*, *співа́*, *пригорта́*, *притуля́*, *стіля́*. Сіверс. *Не хо́* < не хочу (с. Клишки См), укр. гуцул. *Бра Ива́*, *хо*! (Брате Иване, ходи!). Пор. у Тоскані іт. розм. *Professo'*, *andia'*! (= Professo**re**, andia**mo**! 'Професоре, ходімо').

АПÓСТРÓФ – графічний знак, вживаний в українському правописі для передачі приголосного [й] після губних перед "йотованими" голосними. Що до наголосу в самому терміні, то сучасна норма визнає "правильними" – тобто відповідними "чинним умовностям" або правилам літературної (ви)мови – обидва його місця. Донедавна нормою було *апостро́ф*, але у вжитку – *апо́строф*. У першоджерелі наголос на префіксі (гр. **ἀπό-στροφος** букв. 'звернений убік' – як і *апо́копа*, *апо́криф*, *апо́стол*).

-***АР***. Латинсько-ґотський суфікс -ар, наявний у словотвірній системі української мови щонайпізніше від IV ст.; формує переважно імена діячів. Модель досліджена 2008 р. під впливом праці Т. Вендіної, яка шукала арґументи *словотвору* за або проти теорії "київської колиски" [Вендина 1990].

Сподіваючись знайти "глотометричні збіжности", які "такою ж мірою об'єктивні, як факти археології" [Вендина, 3], Т. Вендіна вирішила розглянути іменники з суфіксами -*ник* і -*щик*. Розкрита картина була неочікуваною для дослідниці, адже з'ясувалося, що в цій галузі російська має від **5** до **9** спільних словотвірних рис з усіма слов'янськими мовами, крім української, з якою є тільки **дві** збіжності [Вендина, 124–128]. На цій підставі Т. Вендіна дійшла висновку, що "українська мова, на відміну від російської та білоруської, має тісніші зв'язки з західно- й південнослов'янськими мовами (тобто з рештою слов'янських мов. – К.Т.), про що свідчить більша кількість словотвірних паралелей" [Вендина, 132]. Чим компенсує український словотвір цю відмінність – дослідниця не розглядала: це питання виходило за межі теми її книги.

Напрям дальших пошуків визначили вже пробні переклади вивчених Т. Вендіною російських слів групи nomina agentis (назви діяча) з суфіксами -**ник**, -**щик**: *печатник*, *чертежник*, *седельник*, *школьник*, *мешочник*, *ключник* регулярно відповідають укр. *друкар*, *кресляр*, *сідляр*, *школяр*, *торбар*, *ключар*. Але ж і *мебельщик*, *мусорщик*, *каменщик*, *ростовщик* – це *мебляр*, *сміттяр*, *муляр*, *лихвар*. І жодного слова на -**ник**, -**щик** (!). Так з'ясувалося, що "східнослов'янській" ідеї чинить опір звичний і прадавній український словотвірний суфікс -**ар**. Стає видно, що це йому одному відповідають конкурентні морфеми, вживані сусідами. Що більше, він такий універсальний, що сполучається як з дієслівними (*друкар*, *пиляр*, *свердляр*, *косар*, *живар*), так і з іменниковими морфемами: *голкар*, *мебляр*, *школяр*, *ключар*.

Аналогічна модель з питомими кореневими морфемами дотепер поширена у ґерманських мовах, як-от у нім. Schnitzer при дав.-верх.-нім. snizzāre 'вирізати' [Kluge, 669] (пор. укр. *сницар 'різьбяр'* і [*снит*] 'колода'). Також нім. Breuer, Handler, Drucker, Schlosser, Krämer (від breuen, handeln, drücken 'варити пиво, торгувати, тиснути'; – але і Schloss, Kram 'за́мок і замо́к, крам

= товар'), – пор. укр. *бровар*, *гендляр*, *друкар*, *слюсар*, *крамар;* ще й *гаптар*, *лихвар* (нім. haften 'вишивати', ґотс. ***leihwan*** 'позичати')...

Систематизація всіх засобів перекладу українських слів з цим суфіксом розкрила ще переконливішу картину (рис. **А1**): для забезпечення перекладу слів **єдиної** української словотвірної моделі "основа + -**ар**" російський словотвір змушений мобілізувати **понад 40** (!) своїх різних моделей – аж до описових словосполучень. Висновок: дві системи незвідні до однієї; вони генетично різні. На засвоєння і формування цієї яскраво самобутної ділянки української мови пішов ***довгий відрізок історії праукраїнців, у якому сусіди участі не брали***. Справді, *бенкетар* – "участник застолья", *сріблярі* *золотар* – "серебрянных и золотых дел мастер": це так само ясно, як цитоване у статті -ина "одно бревно из сруба у колодца"; ясніше не скажеш.

*Рис. А1. Докорінна відмінність історії словотвірного суфікса -**ар** в українській і російській мовах*

Єдина словотвірна модель української мови на -**ар** відповідає 40 моделям російської мови:

1) -**щик**	2) -**ник**	3) -**ар(ь)**	4) -**вод**	5) -**чик**	6) -**ин**	7) -**дел**	8) -**пас**
бетоняр бляхар бубняр бунтар 1 вапняр весляр 2 вікняр вугляр вудкар гаптар годинникар голкар гонтар грабар друкар 1 дудар зеленяр казаняр каменяр кахляр кітляр корчмар котляр кошикар лихвар людвисар мебляр мітляр муляр онучкар пачкар пиляр пісняр плотар 1 повстяр свердляр сідляр скляр сміттяр смоляр соляр сопілкар страйкар сукнар 2 тинькар трунар фарбар фарб'яр чинбар шинкар шкляр	гарбар гончар гусляр друкар 2 зброяр іграшкар казкар картяр квіткар квітникар ключар книгар коновкар кресляр лижвар лижвяр линтвар ложкар лялькар млинар молочар ниткар пліткар пляшкар решетар римар свічар свічкар сіткар скриняр смушкар стрічкар тачкар тесляр торбар трапезар1 трійкар цегляр чоботар човникар човняр шапкар 1 шишкар школяр шматяр штукар щіткар	боднар бондар бунтар виноградар воротар дзвонар жаткар знахар кобзар маляр орандар 2 пекар писар 2 плугар плугатар псар пушкар 3 рейтар рицар слюсар столяр токар ювіляр	бавовняр бджоляр вівчар голубар картопляр конопляр коняр льонар оленяр псар свинар скотар собакар хмеляр	газетяр пушкар2 різьбар різьбяр сницар снісар	володар владар господар сподар	винар килимар оліяр порохняр	вівчар воляр свинар козяр 1
				9) -**ец**	10) -**яга**	11) -**писец**	12)-**жатый**
				косар жнивар писар 1 весляр 1 скупар 1	бідар нуждар злидар	байкар маляр 2 повістяр	проводар проводатор поводар
			13) -**лов**	14) -**аш**	15) -**ак**	16) -**яй**	17) -**ёр**
			рибар собакар 2 голубар 2 (*птахар)	крамар гендляр	чудар рибар 2	ледар скупар 2	шахтар 1 суфляр
		18) -**ырь**	19)-**щий(ся)**	20) -**вар**	21) -**вал**	22) -**чист**	23) -**сед**
		ледар 2 поводар	нудяр нудьгар трудар нуждар	бровар кухар	сукнар 2 шапкар 2	коминар коминяр	домонтар
		24)-**бежец**	25) -**чёт**	26) -**творец**	27) -**ный**	28) -**гон**	29) -**няк**
		ковзаняр	звіздар	віршар 1	чотар	плотар 2	линтвар шахтар 2
		30) -**ант**	31) -**ьон**	32) -**граф**	33) -**ариус**	34) -**ач**	35) -**махер**
		сектяр	поштар	друкар 3	нотар	лікар сурмар	перукар
		36) -**брей**	37) **участник**...	38) **составитель** ...	39) **исполнитель на** ...	40) ... **дел мастер**	41) (інші способи)
		голяр	бенкетар трапезар 2	словникар коломийкар віршар 2	трембітар сопілкар 2 козяр 2	сріблярі золотар (писанкар)	стадар орудар комісар

Працюючи свого часу над етимологією українських словотвірних морфем, П. Селігей люб'язно поділився картотекою джерел до історії суфікса -**ар**. У цієї морфеми бездоганний родовід: вона справді дуже давня, запозичена ще у праслов'янську епоху з лат. -**arius** через ґерманське посередни-

цтво [Мейе, 298-299; Селігей 2014, 62–63]. Але представлена у різних слов'ян кількісно по-різному, що само по собі промовисто. Крім усього, праукраїнці обійшлися без пізніх посередників цих латино-ґерманських впливів: вони самі були тямущими "школярами", а школу свою скінчили у VI ст. н.е. [УМЕ, 517]. У табелі античних предметів до унікального серед слов'янських мов майбутнього недоконаного часу, створеного за зразком народної латини (*їстиму*, *матимеш*) долучився ґотсько-латинський суфікс -**ар** (пор. укр. *нотар* ~ рос. *нотариус*). З огляду на прихід гунів у 376 р. предки українців (як і чехів, і поляків) могли запозичити його у III-IV ст., тобто 1600 років тому.

*Рис. А2. Суттєва відмінність історії словотвірного суфікса укр. -**ар** і польс. -**arz**: польські словотвірні моделі (крім -**arz**) – відповідники українських слів на -**ар***

Спільні з російськими	Питомі польські
2) -NIK: buntownik, dzwonnik, złotnik, klucznik, sukiennik, przewoźnik (човняр), czapnik, górnik, kamiennik; 9) -C: szewc (чоботар), skąpiec (скупар); 15) -AK: biedak, próżniak (ледар), flisak (плотар), cudak (чудар, дивак); 17) -ER: sufler, fryzjer, jubiler; 18) -JĄCY: strajkujący (страйкар), pracujący (трудар); 31) -YLION: postylion (поштар); 33) -ARIUSZ: notariusz; 34) -ACZ: tracz (пиляр), oracz (плугатар), wiertacz (свердляр), trębacz (сурмар, трембітар); 40) mistrz, pokrywający srebrem;	2a) -NIŚ: żartowniś (штукар) 2b) -EŃ: uczeń (школяр); 4a) -RÓB: wierszorób; 9a) -CA: władca 2, przywódca; 9b) -NOSZA: listonosza (поштар); 11a) -PISARZ: bajkopisarz 2; 17a) -OR: znachor; 30a) -AT: jubilat (ювіляр); 35a) -MISTRZ: zegarmistrz, kuchmistrz, sztukmistrz; 38a) hodowca świń; hodowca psów; 39a) przewodnik niewiadomego; 41a) інші засоби: ladaco (ледар), pastuch (скотар), sknara (скупар), wódz (проводар).

Ширше коло зіставлень української лексики з суфіксом -**ар** [ІСУМ, 538-540, 549-550; Тищенко 2009, 81-82] дає повнішу картину: якщо для перекладу 182 слів єдиної української моделі "основа + -**ар**" російський словотвір залучає 40 різних моделей, то польський – 21, а чеський – усього 14 (рис. **А**2, **А**3). Водночас, з самих прикладів видно відмінність між цими слов'янськими мовами у способах мовного відображення дійсності. У російській переважають форми з основоскладанням – рос. рыбо-***лов***, пчело-***вод***, свино-***вод***, свино-***пас***, ковро-***дел***, вино-***дел***, басно-***писец***, стихо-***творец***, трубо-***чист***, сукно-***вал***, шапо-***вал***, пиво-***вар***, домо-***сед***, плото-***гон***, конько-***бежец***, брадо-***брей***, звездо-***чет***. На заході ця модель поширена менше – bajko-***pisarz***, zegar-***mistrz***; listo-***noš***, veršo-***tepec***. Такі похідні мають обтяжену подробицями семантичну й морфологічну структуру порівняно з економними українськими, де *всім виділеним курсивом* віддієслівним морфемам відповідає однаковий суфікс -**ар**.

*Рис. А3. Суттєва відмінність історії словотвірного суфікса укр. -**ар** і чес. -**ář**/-**ař**: чеські словотвірні моделі (крім -**ář**/-**ař**) – відповідники українських слів на -**ар***

Спільні з російськими	Питомі чеські
2) -NÍK: bás/NÍK (-nířka), zvoník, zlotník, kameník, zedník, kominík, kožešník 2, kadeřník, klevetník, rolník, skrblík, zámečník, soustružník, pracovník; 6) -ÍN: podivÍN; 9) -EC: vzbouřenEC, povstalec, trhovec, žnec, švec, lakomec; 15) -ÁK: dudÁK, lajdák, školák; 18) -TÝŘ: pachTÝŘ (орандар), pastýř; 34) -AČ: pokrývAČ, kopáč, sekač, pomlouvač, oráč, vrtač, trubač;	9a) -CE: vládCE, nájemce, průvodce; 9b) -NOŠ: listo.noš (поштар); 11a) -TEPEC: veršo.tepec; 17a) uhlÍŘ 2, hrnčíř, zbrojíř, malíř 2, rytíř, barvíř; 30a) -ANT: jubilant (ювіляр); 34a) buřIČ, kreslič, balič, holič; 38a) chovatel koní; ošetřovatel vepřů; sklenářský mistr; 41a) інші засоби: na.pověda.

Тут кінець ще одного пропагандистського міфу: виходить, немає підстав вважати всі ці слова запозиченнями з польської або чеської. По-перше, у польській 150 слів зі 182 іменників українського списку розподілені за 21 моделлю (рис. **А**2). З них 10 уже відомі з російського матеріалу: pisARZ (71

слово), далі buntowNIK, skąpIEC, biedAK, suflER, pracUJĄCY, postYLION, notARIUSZ, trębACZ; mistrz, pokrywający srebrem. Інші 12 моделей є *питомо польськими*: 2a) -NIŚ: żartowniś (штукар); 2b) -EŃ: uczeń (школяр); 4a) -RÓB: wierszorób; 9a) -CA: władca, przywódca; 9b) -NOSZA: listonosza (поштар); 11a) -PISARZ: bajkopisarz; 17a) -OR: znachor; 30a) -AT: jubilat (ювіляр); 35a) -MISTRZ: zegarmistrz, kuchmistrz; 38a) hodowca świń / psów; 39a) przewodnik niewiadomego; 41a) інші засоби: ladaco (ледар), sknara (скупар), wódz (проводар) (тут разом 79 слів у 22 моделях; + 71 pisARZ = 150).

По-друге, як бачимо, серед 134 чеських аналогів українських слів на -**ар** існує лише 53 слова з суфіксом -**ář**/-**ař** і 81 слово побудоване за іншими 14 моделями (švEC, školÁK, kopÁČ, vládCE, uhlÍŘ, kreslIČ та ін., – рис. **А**3).

По-третє, 32 українські слова *взагалі не мають західнослов'янських формальних аналогів*. Причому, їх не виявлено для виключно відіменникових слів з -**ар**, широко вживаних саме в українському сільському побуті: *бджоляр*, *воляр*, *стадар*, *льонар*, *конопляр*, *вапняр*, *вікняр*, *бляхар*, *гонтар*, *ложкар*, *решетар*, *казаняр*, *боднар*, *коновкар*, *мітляр*, *голкар*, *ниткар*, *повстяр*, *смушкар*, *онучкар*, *злидар*, *бідар*, *торбар*, *свічкар*, *писанкар*, *бубняр*, *дудар*, *коломийкар* та ін. Стає очевидною значна продуктивність словотвірного ґерманізму -**ар** в мові сільського населення України. Це означає, що на засвоєння і формування цієї самобутної ділянки українського словотвору пішов *довгий відрізок історії*, *у якому сусіди брали меншу або й мінімальну участь*.

Висновок з цих матеріалів – однозначний. Безпідставним є припущення про залежність українських назв на -**ар** від "західнослов'янських" зразків, чого щиро бажають опоненти. Їхні твердження голослівні, реальний стан справ опоненти не розглянули, тоді як розбіжність з польським і чеським словотвором очевидна: *бенкетар* – "uczęstnik uczty"; *срібляр* і *золотар* – "zlotník; mistrz, pokrzywający srebrem, złotnik, jubiler". Не проходить "міф про ледачих" – мовляв, усе, що в українській не схоже на російську – позичене з заходу.

Цей висновок унаочнюють численні приклади структурних розбіжностей лексем в усіх трьох мовах, як-от: *воротар* – brankář, bramkarz; *газетяр* – novinář, dziennirarz; *плугар*, *плугатар* – oráč, rolník; oracz; *свердляр* – vrtač, wiertacz; *свинар* – ošetřovatel vepřů, hodowca świń; *сурмар* – trubač, trębacz; *трудар* – pracovník, pracujący; *човняр* – lodkář, wioślarz, przewoźnik; *шахтар* – uhlíř, górnik; *школяр* – školák, uczeń та ін. Істотно, що й тут різноманітним за структурою західним аналогам незмінно відповідає українська форма з суфіксом -ар. Досліджена ділянка словотвору водночас ілюструє непідробну, автентичну своєрідність словотвірних процесів в усіх розглянутих слов'янських мовах. Хоча й запозичений у прадавні часи, сам суфікс -ар/-арь/-arz/-ař давно не сприймається як іншомовний.

АРАБІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 28-ї історичної епохи, VIII / XIII ст.: *майдан*, *шлях*, *хабар*, *мацапура*, *могорич*, *кубло*, *ракло*, *чумак*, [*гарамія*] та ін., значення слова *батьки* (ар. maydan рівне місце, eslah рекомендований напрям, habar новина, звістка (через зсув значення 'винагорода за звістку'), mosaffar посланець, maharij витрати, qabila клан, сім'я, 'araq горілка, juma п'ятниця, мечеть, harami грабіжник, вбивця; abu ~ abweyn); – пор. топоніми Гайсин, Русава, Суньки, Кафа, Хасанівка?, Подольох, Паталахівка, Самбір та ін. (ар. Hisham халіф Гішам (724-743), ar-Rosafa ар-Русайфа (столиця халіфату за Гішама), sunna сунна, kafe всесвіт (через багатоетнічність населення Кафи) [Тищенко 2009, 109], Hasan ім'я Гасан 'добрий'/ дагма, fath Allah "перемога від Аллаха" (вигук джигаду), ṣanabar смола [Тищенко 2016, 717]).

АРАМЕЇЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 13-ї історичної епохи, від I ст.: запозичення з сирійської мови *ганьба*, *ганити*, *лилик-нічка* (виявлені 2016 р.); пор. топоніми Кир'яківка, Харків, Рахвалівка.

АРДАГАСТ > РАДОГОСТ: ВІД ПАРФЯН ДО СЛОВ'ЯН. Слов'янський звуковий стан, раніший від МЕТАТЕЗИ ПЛАВНИХ, виводить у парфянську мову, що істотно для реконструкції українського глотогенезу.

Оглядовий матеріал тут містить вип. 32 ЭССЯ: *робити* < *orbiti, *робота* *orbvota,*рабъ* *orbъ, *рало* *ordlo [ЭССЯ, вип. 32, 116, 119, 131, 141]. Ім'я вождя слов'ян (580-і рр.) *Радогость* (пор. топ. *Радогощ* *ord(o)gostь) запозичене до серед.-гр. як Ἀρδαγαστός [Фасмер, lll, 148], а ім'я *Радомиръ* слн. Radomerje запозичене до новогр. як Ἀρδαμέρι, топонім на землях Македонії [Фасмер, lll, 429].

Але відколи *Ардагаст* визнано за праслов'янське ім'я, то чому не дивує ця його така раптово велика "первісна" складність? Чому не пишуть про очевидну пряму схожість першої основи до скіф. Arda- 'бог'? Про відповідність до перс. Ордубехешт?

Urdwahišt ['*wrtwhšt*'] = **Ardwahišt**, пор. пслов. Ардагаст...

Ardwahišt ['*rtwhšt*' | M '*rdywhyšt*, (N *urdībihišt*)] **Right, the second Amahraspand, guardian of fire; *cal.* 2nd month; 3rd day.** [McKenzie].

Таким чином, ці процеси (метатеза плавних) виявляються спільними для ранньослов'янського мовного стану і для парфянської мови. Або, що більше, для ранньослов'янського ім'я вони розпочалися ще за його пахлавійського стану (!). Ардагаст – ім'я такою ж мірою слов'янське, як і парфянське!

АРИСТОФАН ПРО СКІФСЬКУ ВИМОВУ. Несподівано фахівцем з особливостей звукового відтворення грецьких слів у вимові скіфів виявився Аристофан. У його комедії "Жінки на святі Деметрій" (або Тесмофорій) виведений колоритний персонаж – скіфський лучник-охоронець, у театральних репліках якого автор відобразив ці особливості скіфської вимови. Історичним відповідником цього персонажа були так звані токсоти (οἱ τοξόται) – лучники, яких в Афінах набирали справді з числа полонених скіфів для поліцейської служби [ДРС, 1636]. П'єсу свою Аристофан написав у 412 р. до н.е., тобто 2430 років тому...

Дізнавшись з чуток про те, що Еврипід є жінкофобом, Аристофан поставив за мету висміяти свого земляка і поета-сучасника. Він зображує на сцені підозріливого Еврипіда, який занепокоєний жіночими планами проти себе і тому підсилає на збори жінок свого родича, перевдягненого в жіноче вбрання. Однак того родича викривають і прив'язують до ганебного стовпа під охороною скіфського вартового. Балачки неотесаного скіфа звеселяють античну публіку [pg20664-images.epub - RocketPDF, p. 126].

З виявлених численних прикладів грецьких прототипів і їхніх реплік у топонімії України випливає, що далеко не завжди є потреба посилатися на спостереження Аристофана – з тієї причини, що багато грецьких назв засвоєно не шляхом запозичень до слов'янського чи попереднього скіфського середовища, а за механізмом проникнення (В. Мартинов). Це означає, що частина назв прийшла до нас через грецьку діаспору, де самі греки вживали ці прототипи у своїх питомих мовних контекстах без усяких змін чи відхилень від норми. Тому по розчиненні діаспори в україномовній спільноті репліки не виявили звукових відповідностей, звичайних при засвоєнні через контакт. Однак обійти цю колоритну сторінку мовних контактів предків з греками було б невиправдано, адже описані в ній зміни наявні принаймні у частині реплік.

Як і можна було чекати, основна частина рис "скіфського акценту" у недбало засвоєній грецькій мові скіфа стосується артикуляції приголосних:

❶ "**θ > т**". Нормативні грецькі **θ** скіф на сцені замінює на звичні йому **т**:

– **ἀκολουτέω** замість літературного ἀκολουθέω [ДРС, 66] 'йти слідом';

– **αἰτρία** замість літературного αἰθρία [ДРС, 58], що означає 'чисте, безхмарне небо: ясна погода', 'вільне, свіже повітря', ὑπὸ τῆς αἰθρίας Xen. 'просто неба' [ДРС, 50];

– **ἐντευτενί** замість літературного ἐντευθενί [ДРС, 551] 'тутечки';

– **ὀρτῶς** замість літературного ὀρθῶς [ДРС, 1196] 'прямий, цілий';

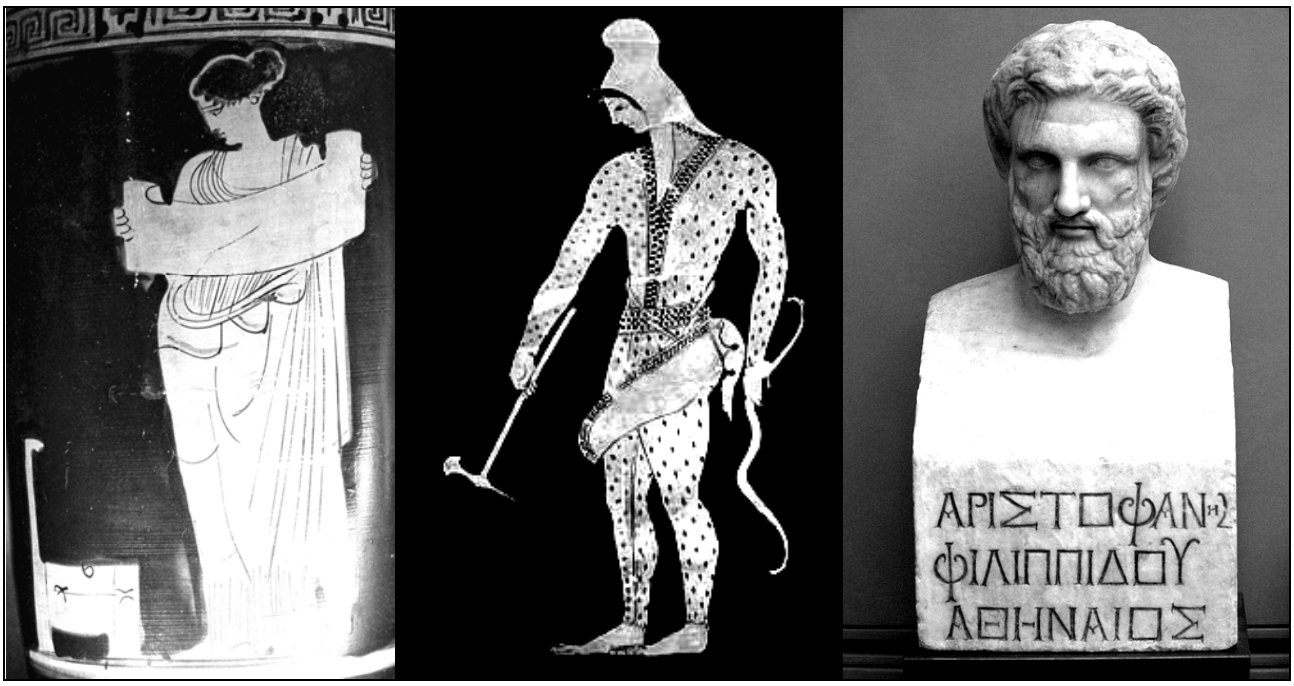

Рис. А4. Гречанка читає п'єсу. Ахіл у скіфському вбранні. Аристофан

– **πόστιον** замість літературного πόσθιον [ДРС, 1359] 'писюрочка';
– **τιττίο** замість літературного τιτθίον [ДРС, 1632] 'тітька, пипочка';
– **τρέξι** замість літературного θρέξομαι [ДРС, 1641] від **τρέχω** 'бігти';
– **τυγάτριον** замість літературного θυγάτριον [ДРС, 1654] 'донечка'.

Помічену Аристофаном особливість "**θ > т**" справді має чимало топонімічних реплік в Україні: ТАБАЇвка, СКИТьки, ОТИНія, АТИНське, ТЕКЛине 2, -івка 8 назв, -я Вл, -инівка Вн, -ЯНівка Жт (з прототипів гр. Θῆβαι та ін.), – але ПАНАСівка 13 назв (пор. прізв. IV. ТАНАСІЙЧУК). У реєстрі 1649 р. є прізвища ТЕДОРенко, ТОДОРан, але й ХОДОР, ХОДОРенко, ХОДОС, ХОДОСенко, ХОМа, ХОМенко.

❷ "**χ > к**". Нормативні грецькі **χ** скіф на сцені замінює на звичні йому **к**.
– **ἔκω** замість літературного ἔχω [ДРС, 506] 'тримати, нести';
– **ἀποτρέκω** замість літературного ἀποτρέχω [ДРС, 220] 'йти';
– **καρίεντο** замість літературного χαριέντως [ДРС, 876] 'гарно, вишукано; дотепно, вправно';
– **κάρισο** замість літературного χαρίσω [ДРС, 876] від **χᾰρίζομαι** 'подобатися';
– **ναίκι** замість літературного ναίχι [ДРС, 1199] 'авжеж, так-так, ще б пак';
– **σκῆμα** замість літературного σχῆμα [ДРС, 1480] 'вигляд, зовнішність; статура';
– **τάκιστα** замість літературного τάχιστα [ДРС, 1599] 'чимшвидше';
– **ὀρκῆσι** від літературного ὀρχησάσθω [ДРС, 1192] 'хай потанцює';
– **ξιπο-μάκαιρα** замість літературного ξιφομάχαιρα [ДРС, 1147] 'акинак' (мечевидний ніж у скіфів).

Останній приклад містить відразу два відхилення від норми: п < ф і к < х.

Перехід іншомовного **χ** у **к** представлений у топонімії України меншим числом основ, ніж перехід **θ** у **т** (КОРСУН.ь Чк, Дц, -ці Од, -ове Хк, -ка Хс, Чк, -івка Пл, Хк, КОРСИНі Вл; КАЧКАРське Дц, -івка Зп, Хс 2, КИЧКАРівка Вл; СКИТЬки **Σχιθις** Чг).

❸ "**φ > п**". Нормативні грецькі **φ** скіф на сцені замінює на звичні йому **п**:
– **ἐλαπρός** замість літературного ἐλαφρός [ДРС, 506] 'прудкий';
– **παίνεται** замість літературного φαίνεται [ДРС, 1219] від **φαίνω** 'з'являтися';
– **πιλήσει** замість літературного φιλήσεις [ДРС, 1316] від **φιλέω** 'любити';
– **στέριπο** замість літературного στέριφος [ДРС, 1503] 'яловий';
– **ξιπο-μάκαιρα** замість літературного ξιφομάχαιρα [ДРС, 1147] 'акинак'.

Як сказано, цей приклад містить відразу дві помилки: п < ф і к < х.

Ця особливість скіфської вимови у нашій топонімії значно помітніша: **К**РИШТО**П**івка Вн, Хк, Хм, Чк (пор. і прізв. Криштоп), ПИЛИП, ПИЛьки, СТЕПАНівка, ЩЕПАНів Тр, ШПЕНДівка, ПОСАД, ПРУТ, – але Филонівка, Фаївка, Фоса, Фуратик. У реєстрі прізвищ козаків 1649 р: Педор, Педоренко, Педорів, Педорович, Педорченко, Педорко, Педосенко, Педченко, Педяк, Пергуненко Fairgun, Перженко Ferz, Супроненко, Супрун, Супрунович, Штепа, Штепич, – але і ХРОЛ, ХРОЛицький, ХРУЛ, ХУРСенко, ХУРМАНенко, ОХРІМ, ОХРИМенко, АХРІМенко. Існує назва ур. ПАЛИМОНчукове Провалля у с. Ольшани Чг Ічня, – але с. Филимонівка Мк (Врадіївка).

Ці давні егейські мовні розваги нагадують кавказький гумор: 5x6 †ҐҐБ – "Знамя-нити пятю-шесть-веник **к**рест-то**п**ор колун-Б".

❹ Скіф також не сприймав густого придихання, тобто початкового приголосного, схожого на укр. **г**: **ὡς** замість літературного ὡς [ДРС, 1810] 'як, наче'; **ὥσπερ** замість літературного ὥσπερ [ДРС, 1810] 'наче, немовби'.

З цією особливістю вимови скіфа можна зіставити: у топонімії – вагання Гомільша / 1587: Комольша; Омильне, Оплицьке, Оплітна (гопліти); у реєстрі прізвищ 1649 р. ОМИЛец, АКСАМИТенко (також Оробенко, Осудар).

❺ Несумірно рідше деформує скіф грецькі голосні. В одному слові **ου > ω**: **ὠδέν** замість οὐδέν [ДРС, 1803] 'яловий'; в іншому слові **ω > ο**: **χάρισο** замість χαρίσω [ДРС, 876]. Також трапляється неправильний наголос.

Крім цих 24 прикладів фонетичних особливостей мовлення скіфа має ще низку морфологічних відхилень, однак вони виглядають неістотними в разі перенесення грецьких прототипів до негрецької топонімії.

АФЕРЕЗА. Відпадіння першого ненаголошеного складу слова. Пор. *Осколóнівка* Лг ~ *_Скалóнівка* Хк (< Аскалон). *Опанáс* > *Панáс* (Атанасіос).

Б

Б. Літера української абетки Б через кириличне **Б** і гр. Β *бета* походить з фінік. 𐤁 *бет* дім. Потреба у видозміні **в** > **б** виникла у кирилиці, адже візантійську Β *бету* греки стали вимовляти як Β "*віта*" (див. В), і вона стала непридатною для передачі звука [b] в численних питомих словах слов'янських мов. У сучасній новогрецькій це нове [b] позначають у досить дивний спосіб – диграфом **μπ**: **μπάνιο, μπαλλέτο** 'ванна, балет'. Для кириличного **Б** явно використано фінікійський алограф 𐤁 *бет* дім у формі 𐤃 [b].

Б замість М в українських арабізмах. Діагностична ознака присутності у степу тюркських племен: *Бахматівці* Хм, *Бахмач* Чг, *Бахметівка* Хк, *Бахмут* Дц, *Бахмутівка* Лг (< Мохаммад, ст. Магомет, тюрк. Махмуд).

БАГНЕТ – (укр. ст. *баґнет, багніт*; білор. заст. *багнет*, слц. заст. bagnet, нлуж. bagnet) через пол. bagnet з фр. baionette від назви м. Байона на півдні Франції. Словник Дю Канжа наводить мовне свідчення 1386 р.: Item quaelibet barchia de pallela aut de tymono bayonesto (solvat) pro quolibet viagio tres grossos 'Також усякий корабель з довгим стерном bayonesto (платить) за всяку подорож три гроші'; з приміткою: "An Bayonensis?" ('або байонським?') [Du Cange, bayonestus]. Топонім Bayonne < ісп. ba**h**ia 'затока' (чи не звідси -**г**-?) або баск. Ibai ona 'добра річка' [Du Cange, baia].

БАЙДУЖЕ – власне українське складне утворення: дієслово бай 'говори' і *дуже* [Фасмер, I, 107; ЕСУМ, I, 117]; рідкісний приклад нейтралізації фонологічної функції наголосу: *бáйдýжé* (С. Білокінь); застарілий синонім [*байбарзо*].

БАЛАМУТ < письм. монґ. balamad 'авантурник, відчайдух' [СТМЯ, I, 68]: приклад монґолізму в українському словнику.

БАЛКАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – див. ІЛЛІРИЗМИ, ФРАКІЗМИ в українському словнику.

БАЛТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 7-ї історичної епохи) – від -II тис.: *сват*, *перст*, *ярчук*, *тесло*, *кий*, *вапно*; пор. топоніми Желянь, Сквира, Івот? Виявлені у XIX-XX ст. [Трубачев 1968; Мартынов].

Рис. Б1. Відповідність слів балтійського та італського інґредієнтів протослов'янської мови (за В.Мартиновим; пор. I. *рис. С5)*

Давніший балтійський інгредієнт (литовська)	Новіший італський інгредієнт XII ст. до н.е. (латинь)
SVATЪ сват чужий svetỹs	GOSTЬ гість hostis
VODITI водити vèsti	SNUBITI пошлюбити nūbo
BERNЪ [брем'я] bérnas	DĚTЪ дитя fētus
ZEMJA земля žẽme дпрус.semme	TЬLO тіло Tellum
GЪRDLO горло жерти gérti	GЪLTЪ глотка ковток glūtus
PЬRSTЪ перст pirštas	PALЬCЬ палець pollex
DESNЪ десний dẽšinas	PRAVЪ правий prāvus
KRIVЪ кривий kreīvas	LĚVЪ лівий laevus
MEZЪ пор.мізинець, малий mãžas [мізойник] "гном", [мізюк] "соска"	MALЪ малий поганий,мізерний malus
KQTЪ кут берегти прус.pokūnst	QGЪLЪ [вугол] angulus
TESLA тесло лтс. teslis	SEKYRA сокира secūris
KYJЬ кий kū́jis	MOLTЪ молот malleus
SOXA соха šakà	VIDLA вила fibŭla
ZЬDЪ (зідь,ліпний посуд) ліпити žiésti	GЪRNЪ горн furnus
MQKA мука м'яти mìnkyti	BORŠЬNO борошно farīna
SMOLA смола smelà	PЬKЪLЪ пекло picŭla
ČULA [чушка] kiaũlė	SVINJA свиня sūs, suini
BЪRNA (губа, писок) bernà	RYDLO рило rōstrum
GOVĘDO [гов'ядо] лтс. gùovs	BYK бик ітс. bōk.os
JARЪ ярчук jéras	AGNЪ ягня agnus
GЪRDLICA горлиця gurklỹs	GOLQBЪ голуб columbus
GЪNATЬ гнати giñti	PASTI пасти pāsco
MĚSĘCЬ місяць mė́nesis лтс.mensis	LUNA луна ітс.louksnā
JEZERO озеро ẽžeras	LOKY ставок lacus
LUŽA калюжа liũgas	BOLTO болото бруд blatea
JARA яр, весна зелень jõre	LĚTO літо рясний laetus

Компендіум історії цих складних теоретичних питань і дальших перспектив їхнього розвитку залишив О. Трубачов [Трубачев 2003]. На думку вченого, відношення спорідненості слов'янської до інших індоєвропейських мов, передусім — до балтійської, можна використати як критерій при гіпотетичній локалізації давнього ареалу слов'ян. Причому, залежно від того, до якої саме з нині чинних конкурентних моделей цієї спорідненості пристає дослідник — докорінно змінюється уявлення про місця давнього існування праслов'ян.

Відомо п'ять теорій балто-слов'янських відносин: 1) балто-слов'янська прамова (А. Шлейхер); 2) незалежний, паралельний розвиток близьких балтійського і слов'янського діалектів (А. Меє); 3) вторинне зближення балтійської та слов'янської (І. Ендзелін); 4) давня спільнота, потім тривала перерва і нове зближення (Й. Розвадовський); 5) утворення слов'янської з периферійного діалекту балтійської (В. Іванов — В. Топоров).

"Прихильники балто-слов'янської єдності вказують на велику лексичну спільність між цими мовами — понад 1600 слів (Т. Лер-Сплавінський)" [Трубачев 2003, 18-19]. Ще О. Соболевський запропонував теорію про слов'янську як поєднання іранської мови **-x** і балтійської мови **-c**. Згідно з В. Пізані, слов'янська походить з прабалтійської з іранським суперстратом. Т. Лер-Сплавінський вважає слов'ян західними протобалтами з нашаруванням венетів. За Б. Ґорнунґом, самі західні периферійні балти відірвалися від "протослов'ян". "Ідею виділення праслов'янської з периферійної балтійської, інакше — слов'янської моделі як перетвореного балтійського стану, висувають праці В. Топорова і В. Іванова" та низки литовських мовознавців [там само, 19-20]. "Близький до теорії Т. Лер-Сплавінського, але йде ще далі В. Мартинов, який виводить праслов'янську з суми західної протобалтійської з італським... та іранським суперстратом (див. рис. Б1). Німецький лінґвіст Г. Шаль пропонує комбінацію: балтослов'яни = південні балти + даки" [там само].

Проте теоретичне поняття „балто-слов'янського мовного моноліту" – начебто чергової „колиски" для майбутніх прабалтійської та праслов'янської мов – щораз менше відповідає фактам. О. Трубачов вказує на те, що за даними лише перших сімох випусків його ЭССЯ (тепер їх вийшло вже 37) чимало найважливіших понять передаються *різними*, відмінними словами в балтійській і слов'янській мовах, — серед них "ягня", "яйце", "бити", "борошно", "черево", "діва", "долина", "дуб", "довбати", "голуб", "пан", "гість", "горн (ковальський)" та ін. Очевидний характер *новотворів* мають балтійські ряди чергувань голосних — на відміну від *консервативного* збереження індоєвропейських рядів аблаута у праслов'янській. Цілком *незалежно* пройшов у балтійських і слов'янських перехід індоєвропейського **ḱ →š**: він невідомий праслов'янській, де розвиток пішов іншим шляхом: **ḱ > *c > s**. **У словозміні імен балтійська флексія архаїчніша від слов'янської, а у дієслівній системі — навпаки**, причому "слов'янські дієприкметники на **-lъ** мають індоєвропейський фон (вірменська, тохарська); балтійська не знає нічого подібного. (...) Слов'янська дієслівна парадигма — це індоєвропейська модель, що не зводиться до балтійської" [там само, 21]. З іншого боку, балтійські мови таки втратили категорію середнього роду, яка досі міцно вкорінена у слов'янських, зате у 3-й особі дієслів у обох числах мають єдине закінчення [Непокупний 1979, 93-94].

Неучасть балтів у слов'яно-італьських контактах компенсується тією обставиною, що *в цей же час балти перебували у переважному контакті з іншою групою індоєвропейських племен — дако-фракійцями* (пор. дослідження І. Дуриданова). Що більше, імовірним місцем цих останніх контактів мало б бути Поділля, розташоване якраз на південь від області між Горинню і Тетеревом, де О. Трубачов свого часу виявив сукупчення балтійських гідронімів [Трубачев 1968, 285]. У світлі давніх балто-балканських відносин ці ранні балтійські гідроніми на південь від Прип'яті (див. рис. Б2) не є наслідком переселень балтів з півночі на південь через Прип'ять, як вважали раніше, а ймовірно передують всій решті балтійського ареалу, розташованого північніше від Прип'яті, де балти — прибульці, як і у Верхньому Подніпров'ї. Іншими словами, давній балтійський етномовний ареал містився, за цими ознаками, південніше від Прип'яті [Трубачев 2003, 238].

"Епоха розвинутого балтійського мовного типу застає балтів... на Верхньому Подніпров'ї. На початку нашої ери там, в усякому разі, переважає балтійський етнічний елемент... Розвинутий балтійський мовний тип — це система форм дієслова з одним презенсом і одним претеритом (минулий час. — К. Т.), що вельми нагадує фінські мови... Після цього можна навести думку про культуру гребінцевої кераміки як археологічний відповідник імовірного фінського мовно-культурного субстрату балтів тих часів і балто-фінські збіги в утворені складних гідронімів з другим складником 'озеро' " [там само, 22]. Середньодніпровський слов'янський ареал О. Трубачов розглядає "як *периферію*, а не як центр усього слов'янського етномовного простору. Вторинно освоєні були слов'янами й польські терени, за свідченням ономастики, всупереч польській автохтоністській теорії вісло-одерської прабатьківщини слов'ян" [там само, 6], яка "фіксує, скоріше за все, не споконвічну прабатьківщину слов'ян, а їхню ранню північну міграцію" [там само, 133].

Підтверджуючи очевидні й щораз численніші факти мовних контактів давніх слов'ян уже на вісло-одерських теренах і з ґерманцями, і з венетами (італо-кельтами ? – К. Т.): пор. назви Śrem, Śląsk [там само, 7], О. Трубачов знову нагадує, що балтів не можна вважати споконвічними тубільцями Верхнього Подніпров'я через їхні ономастичні зв'язки мабуть III тис. до н. е. з *дако-фракійським субстратом Східних Балкан*, а тому ранній ареал балтів слід уявляти "ближче до Балкан, очевидно, до їхньої східної частини" [там само, 5]. Вказаній локалізації якраз добре відповідають схід Правобережного Полісся і Поділля. Вчений арґументовано твердить, що балто-слов'янські мовні відносини, судячи з усього, були "постетногенетичними для праслов'янської мови

як уже сформованого мовного типу з процесами, відмінними від балтійських (палаталізація, еволюція довгих голосних, асибіляція палатальних там і тут мають різний вигляд і перебіг)" [там само, 7].

Рис. Б2. Контакти балтів і фракійців

Саме таким географічним розміщенням прабалтійського ареалу можна пояснити зв'язок балтійської ономастичної номенклатури з давньою індоєвропейською ономастикою Балкан. О. Трубачов наводить **нещодавно відкриті нові наукові факти на користь балто-дако-фракійських зв'язків III тис. до н. е., у яких праслов'янська участі не бере**. "Ці ізголоси особливо охоплюють східну — дако-фракійську — частину Балкан... Пор. **фрак. Σέρμη** — лит. Sérmas, назви річок; фрак. Κέρσης — дпрус. Kerse, назви осіб (за І. Дуридановим); фрак. Εδεσσα, назва міста — балт. *Ведоса*, верхньодніпровський гідронім; фрак. Ζαλδαπα — лит. Žel̃tupe тощо (В. Топоров). З апелятивної лексики варто згадати близкість рум. doină (автохтонний балканський елемент) — лит. dainà "пісня" (В. Пізані). Особливо важливі для раннього датування малоазійсько-фракійські відповідники до балтійських імен, пор. виразне фрак. Προῦσα, назва міста у Віфінії (теперішнє тур. Bursa — К.Т.) — балт. Prūs-, етнонім (В. Топоров). Малоазійсько-фракійсько-балтійські відповідники можна продовжити, причому за рахунок таких іменників, як Καῦνος, місто в Карії — лит. Kaũnas (за Студерусом, Френкелем — В. Топоров); Πριήνη, місто в Карії, — лит. Prienai. Σινώπη, місто на березі Чорного моря — лит. Sam̃pė < *San.upė, назва озера. (...) Поширення фракійського елемента в західній і північній частині Малої Азії стосується вельми ранньої пори (імовірно, II тис. до н. е.), тому можна погодитися з думкою щодо часу відповідних територіальних контактів балтійських і фракійських племен — приблизно III тис. до н. е. (І. Дуриданов)". Болгарському вченому належить і цитований висновок про те, що "*слов'янська у цих контактах участі не бере*" [цит. за Трубачев 2003, 22—24].

Спробу унаочнити викладений досі матеріал зроблено нами на карті (рис. Б2), укладеній за даними названих учених і вдало урельєфненій Б. Рудим. На ній також показані й ранні балтійські гідроніми в найпівденнішій (найдавнішій ?) частині ареалу давнього поширення балтійських племен — переважно на Житомирському Поліссі та в Пороссі.

Рис. Б3. Балтійський антропологічний тип [Kiszely, 178, 400-m, 405, 688-a, 400-m, 558, 513].

БАТЬКО ~ БАТЬКИ: а де ж МАТІР? Поняття "батьки" сформоване історично пізно, і тому для нього не існує єдиної індоєвропейської словотвірної моделі. У більшості ґерманських мов сенс цього слова – "старші": нім. Eltern, нід. ouders, шв. föräldrar, нор. foreldre, дан. forældre, ісл. foreldrar (пор. і словен. starši); у романських мовах – "родичі": фр. parents, рум. părinţi (пор. і анг. parents), в іншій частині романських та у слов'янських – "ті, що породили": іт. genitori, корс. ginitura, хорв. roditelji, болг., макед. і рос. *родители*, чес. rodiče, слц. rodičia, пол. rodzice (пор. і азерб. valideynlər); на Середньому Сході – "мати й батько": гінді mata-pita, перс. pedar-o-mādar "батько й мати" (також казах. ата-ана).

І лише у деяких з індоєвропейських мов Європи у значенні "parents" – чомусь вживають множину від слова батько: укр. *батьки*, білор. *бацькі*, ісп. los padres, катал. pares, галіс. pais, порт. os pais. Виявляється, це наслідок багатовікового *місцевого* впливу арабської на ці мови (у тому числі на українську!): ар. abu 'батько' ~ abweyn (двоїна від abu 'батьки'), пор. і тур. ebeveyn. (В українській це ніяк не тюркізм, адже в однині там baba, atta > от.ец...).

БАЧИТИ: є кілька етимологій – від пол. patrzyc 'дивитися' (Machek), від ір. *abi-axsaya- 'бачити', букв. 'об-очити' (Трубачев) та ін. [ЕСУМ, I, 155].

БАШТА = [*бахта*] < нім. Wachte 'сторожа, вахта' (всупереч ЕСУМ, I, 156). Переклад куманс. cosac, пізньолат. guayta має примітку Ґ. Куна: "За Дю Канжем, gaita, тобто варта, вартовий" [Kuun, 118]. Цей переклад відповідає персько-арабському naobat: "Те саме, що [перс.] **نوبت** (nowbat) або [ар.] **نوبة** [лат.] «excubiae», «custodia» [укр. варта, охорона]" [Kuun, 118]. Словник Du Cange (1680 р.) подає значно багатші відомості:

GUAYTA, Gaytagium, Guaytare, Excubiæ, Jus excubiarum, Excubias agere. Vide in Wactæ.

WACTÆ, Wagtæ, Excubiæ, vigiliæ; Germanis *Wachte*, et *Waecke*, nostris *Guet*. Kero Monach.: Vigiliæ, Wahtono. Vigilias, Wathun, Nathuvahchon. Vigiliæ nocturnæ, Watha de naht. Vide Graff. Thes. Ling. Franc. tom. 1. col. 677. Gueta, Guetta, Guayta, Gaita, Excubiæ, vel jus excubiarum, quod competit majoribus Justitiariis. *Droit de Guet*, in Consuetudine Turonensi art. 215. (...) Gueta, Guetta, Gaita, ipse Vigil, Speculator. Gloss. Lat. Gall.: *Vigil, Veillant, Gaite*. (1311)... SCARAGUAYTA, Germanis, *Schaerwachte*, ex *Schaere*, agmen, cohors, et *wachte*, excubiæ : quasi excubiæ cohortium. Confer *Scara 4.* Capitul. Bononiense Carol. M. ann. 811. Baluzio secundum ann. 812. cap. 2: Ut non per aliquam occasionem nec de wacta, nec de Scara, nec de warda... heribannum comes exactare præsumat [Du Cange].

Тут наявне середньовічне слово *Schaerwachte*, с.-в.-нім. *Schaere* 'загін, когорта' + wachte, wacta 'дозор'. В Україні є топоніми, пояснимі як пристосування цього слова за народною етимологією через Черевахс- (*-**хтс**-) до Череват-:

{20-16} ● бол. ***ЧЕРЕВАХС**ьке* Schaerwachte у смт Маневичі Вл [СМГУ, 104]: ЧЕРЕВАХа (т. зв. зворотний розвиток), ГОДомичі, КОЗловичі; ● бол. ***ЧЕРЕВАТЕ*** Schaerwachte у с. Рудня Жт Олевськ: БАЦеве, ОЗЕРяни ?дмонґ. asar шатро [Rajki]; ● бол. ***ЧЕРЕВАТЕ*** Schaerwachte у с. Крупчатка Жт Лугини: КАМ'ЯНа ГІРка; ● ***ЧЕРЕВАТ**івка* Schaere загін Wath вахта См Білопілля: ^БАШлик; БАКША wacta ^ВОЩинське Wacht; ● *ЧЕРЕ.ВАЧ* Schaere wacta Кв Чорнобиль: ОПАЧичі; пор. і прізвище Череватенко.

Викладене перекреслює традиційну етимологію слова укр. *башта* (рис. Б4). Середньовічний європеїзм Wactæ/ Wachte розкриває основний складник поняття *башта* і ще ближчого *діал.* [***бахта***]: це не споруда (!), а **вахта**, варта. Основа бакшт- (з виразним посередництвом лит. bakšta) могла зазнати контамінації від тюрк. baqmaq 'дивитися', baqsan 'глянь(те)'. Частина земляків за лукавою підказкою одхрестилася від провінціалізму ***башта***, який насправді був і залишається історичною коштовністю, автентичною ланкою мовного зв'язку зі щоденним життям столиці Гетьманщини [Тищенко 2015, 487-489].

ба́шта[1], [*ба́хта*] «башта», [*ба́шня*] «тс.» Ж, [*башни́к*] «баштовий сторож» Ж, ст. *башта* (XVI ст.); — р. *ба́шня*, бр. *ба́шта*, п. baszta, ч. слц. вл. bašta, схв. ст. bašta; — через чеську і, мож-

baszta, od 15. w., z niem. *Bastei*, z łac. *bastia*, czesk. *basztа*; powtarza się w *bastjonach* i *bastyli* (paryskiej); rus. *basznia*.

bókštas, *bakšta* 'Turm' aus poln. *baszta* 'Bastei, Bastion, Warte, Wartturm'. Aus dem Lit. evtl. wruss., klruss. *bakšta* (Endzelin Izv. 17, 4, 111), s. Skardžius Lw. 37. ŽD 596.

Рис. Б4. Офіційно тепер це "башня" у Глухові. І де ж ознаки башні? Її справжнє власне ім'я Башта автор знає все життя. І от виявляється, що укр. башта (і ще прозоріше діал. [бахта]!) – не споруда, а вахта, варта біля брами; баш(т)ник 'вартовий'. Поруч критиковані етимології слова башта [ЕСУМ, І, 156; Brückner, 18; Fraenkel, 52]: вони зроблені без врахування даних словника пізньої латини Дю Канжа

Ставок Нова БАШта у с. Підбереззя Вл Горохів [СМГУ]:

БЕЗНЕВИННИЙ: у чому відміність цього слова від НЕВИННИЙ? Це питання колись прямо поставив п. В.П. Кожевников. Стежка до відповіді пролягає через аваро-слов'янську реалію. Вважають, що "на теретиторії теперішньої України авари перебували зовсім недовго, тому пам'яток аварської культури тут знаємо небагато. Проте слід відзначити серію чудових ювелірних виробів аварського типу, знайдених у складі Фативізького скарбу" [Брайчевський // ІУМ, І, 85]. Скарб походить з села, яке має сучасну назву *Фотовиж* См.

Збереглися історичні свідчення рабського положення загонів слов'ян, зокрема, дулібів, у аварській орді. Хроніка Фредеґара повідомляє, що венеди вже здавна були для аварів **befulci**, так що, коли авари воювали з якимось плем'ям, то стояли зімкненими лавами, а венеди власне билися, і якщо вороги починали перемагати слов'ян, авари розсували їхні ряди й зі свіжими силами долали ворога; коли ж перемагали слов'яни, то аварські "хазяї" також відсували їх набік і заволодівали військовою здобиччю, – див. [Трубачев 2003, 406]). Описане нагадує практику пізніших "загородзагонів".

О. Трубачов зупинився на значенні реконструйованого ним словосполучення *bez pъlki '*поза військовими лавами (аварів)', однак наведена ним аналогія рос.-церковнослов. ВНЕ ПЪЛКА означає інше: extra castra, букв. „поза військовим табором".

Пояснення цієї словотвірної моделі дав А.П. Непокупний на прикладі рос. ***без***временно = ***прежде***временно, *раньше* времени, '***перед***часно': це значення досі є у лит. be 'без; *раніше*' [Непокупний, 90] (сюди ж рос. ***без***начальный '***пред***вечный'). На такий само сенс befulci (не *без*полкові, а *перед*полкові) якраз і вказує Фредеґар: „Вони тому звалися befulci у аварів, що виступали двоїсто, б'ючися **перед** аварами", пор. [Трубачев 2003, 406].

Слід додати, що цей же прадавній сенс затримався у прийменнику укр. ***без*** з тексту пісні: *"Ішов козак **без** ліс, **без** ліщину* (= перед лісом, повз ліс, повз ліщину) / *Та й надибав молоду дівчину"* [УНП, І, 338] (Київ, 1955). В мові майнцьких слов'ян могло зберегтися давніше значення *bez як '*раніше*', підстави до чого дають наведені словотвірні релікти. Сюди ж долучається і укр. ***без***невинний '*раніше* невинний, за яким *і раніше* (ПЕРЕД ТИМ) не бувало провин'.

БЕНКЕТ – через польс. bankiet запозичено з нім. Bankett або фр. banquet від. іт. banchetto 'лавочка', зменш. від banco 'лава' [ЕСУМ, І, 167].

БЕРЕЗА І ГУРТ КОЛЯДНИКІВ. Ф. Колесса вважає ознакою дуже давньої фази в розвитку пісенності те, що текст Різдвяної пісні "імпровізував провідник хору («*береза*»), а після кожного вірша хор співав постійну корот-

ку приспівку і повторював проспіваний провідником вірш; рефрени і повторення пособляли витворенню й переведенню постійної ритмічної схеми протягом усієї пісні" (І.Свєнціцький, Різдво Христове в поході віків. – Львів, 1933, с. 124) [Дей, 29].

"Дружина колядників звичайно збирається заздалегідь до свят, готується до них, вивчає колядки. До гурту входить «береза» (ватажок)[1], скрипаль, цимбаліст, трембітар (на Гуцульщині), «кінь» або «міхоноша», а також ще кілька парубків... Першого дня після колядування відбувається товариська «бесіда» або «діленица», на якій, крім гостини, розподіляють заколядовані гроші та подарунки (зерно, борошно, полотно та ін.)" [Дей, 23].

Чергове питання: що це за посада – береза? Чому власне береза? Це важливе техніче поняття можна поставити у зв'язок, наприклад, з ґот. barusnjan 'добре керувати' (administer well) [Lehman, 63], або праґерм. *þurʒjanan: днор. á-byrgja *'відповідати за*, *опікуватися чим'*, данґ. on-byrʒan to vouch for (поручатися за) [Orel, 63]. Цю групу значень можна пов'язати з основами численних топонімів *Березівка* і *Березань*. Тоді пояснимий і зневажливий суфікс -ань. З іншого боку, не виключений зв'язок і з авест. bareg- 'приймати до себе', согд. *ambarz- ('mβrz-) 'прийом' [Абаев, I, 137].

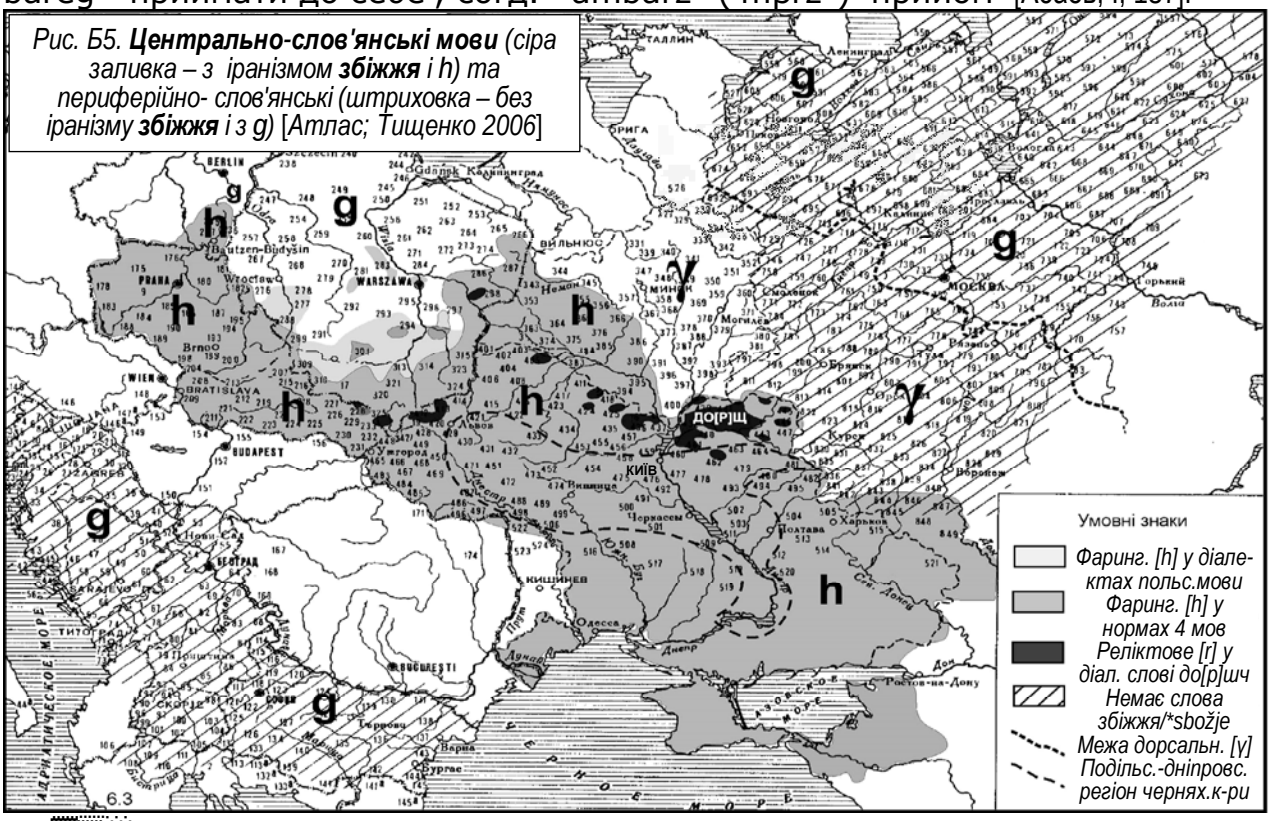

Рис. Б5. ***Центрально-слов'янські мови*** *(сіра заливка – з іранізмом* ***збіжжя*** *і h) та периферійно- слов'янські (штриховка – без іранізму* ***збіжжя*** *і з g)* [*Атлас; Тищенко 2006*]

БОГ **і** ***ЗБІЖЖЯ***. Центральнослов'янські мови довше контактували з іраномовними степовиками, ніж периферійно-слов'янські. Так, наприклад, іранізм *Бог* є у словниках усіх слов'янських мов. Це світоглядне запозичення з Авести (< bagha 'благий', хто не потребує кривавої жертви). Натомість похідне слово збіжжя (від *s-božje, букв. 'з Богом, те, що Бог дає') відсутнє у периферійно-слов'янських мовах (див. карту на рис. 1). Інші похідні *у-богий*, *не-біж*, *не-бога*, *не-біжчик* – історично означали "той, хто не має своєї частки (життєвих) благ"

БІДОЛАХ(А), ***БІДОЛАГА***. < Fath Allah. Див. ПОТАЛА, прізв. ПАТАЛАХ, гора *ПАТАЛАХА*.

БОЗНА-. Частка *бозна-* є словотвірною морфемою групи питомих слів. Інші однотипні частки складних прислівників: *аби-*, *будь-*, *хтозна-*, *казна-*.

[1] ...для досвідченого ***берези*** (ватажка колядників у селі. – О.Д.) [Дей, 22].

Аби пишуть разом – *абиколи*, *абияк*, *абиде*, *абикуди* (але *аби-то*) [Український правопис. – К., 1990]; інші – через дефіс: *будь-де*, *будь-коли*, *казна-де*, *казна-коли*... В "Українському правописі" 1990 р. відсутні насправді широко вживані частки *бозна-* і *казна-*. Чому? Це типовий залишок "скинутого минулого", де далі живе радянська рецепція доби атеїзму: укр. *бозна-* < Бог знає, *казна-* < **кат знає* (пор. рос. *Бог знает где; черт знает что*). Був шанс вилучити з норми слова *спасибі*, *збіжжя*, *бігме*, *небіж*, *небіжчик*: в усіх них історичний складник – слово Бог (зуміли ж замінити "попівську назву" рос. *воскресенье* на *выходной*...). Зате *Богопіль* – місто на р. *Пд. Буг* (іст. *Бог*) – став Первомайським Од, *Божедарівка* – Новоіванівкою Дп, хоч *Богодухів* Хк і *Богуслав* Кв залишені.

БОРГ – через польс. borg з нім. Borg від borgen 'позичати' (пор. анг. borrow) [ЕСУМ, І, 229]. Цікаво, що і ст. *довг*, рос. *долг* – ґерманізм (ґотс. dulgs).

БОРОШНО, болг., макед., серб. *брашно*, стсл. **врашьно** 'їжа', споріднене з лат. farina 'борошно', ґотс. barizeins 'ячмінний' [ЕСУМ, І, 234].

БУРШТИН – янтар, скам'яніла викопна смола хвойних дерев, назва з нім. у Сх. Прусії bůrnstein (1400) букв. 'займистий камінь', нім. Bernstein.

БУТИНОК – СПОСІБ ЖИТТЯ КОЗАКІВ. Воїн-промисловик чи (й) воїн-здобичник? Якщо *буц*, *буцько* – подолянин і волинянин, тоді як розуміти топоніми від такої основи *саме на Волині й Поділлі*: БУЦини, БУЧин **Вл**, БУЦневе, БУЦні, БУЧая **Хм**, БУЦики, БУЦнів, БУЧач **Тр**, БУЦів, БУЧине, БУЧми і БУЧали **Лв**, БУЧачки **ІФ**, БУЦні **Вн**, БУЧки **Жт**? Основа має синоніми:

● р. *БУЧа* = БУДша, **БУДча** (*бут-?) у с. ЯСНогородка Кв КСв; ● стр. *БУЦкой* 1785 р. = **БУДськ**ий (*бут-?) у с. БУДи См Охтирка: ЛАНТРАТівка [СГУ, 79, 74].

З аналізу структури виділених назв стає можливим висновок про *імовірне походження принаймні частини топонімів з початком Буч-/ Буц- від основи Бут-*. У залученому колі зіставлень вона виглядає як імовірний ґерманізм (пор. санг. botye, анг. booty 'здобич, награбоване добро'). Ґерманська природа Бут- очевидна, надто у світлі укр. ст. *бутынокъ* 'здобич' < boot- + -ing (пор. "выходить на поле или на низъ за добычей – **бутынкомъ**" [Клепатский, 404]). Відображене це поняття і в УКМЕ: "*Бутинки* – здобич від "луплення" татарських чабанів і татарських ватаг, *яких козаки* ***захоплювали в полон***, відбираючи в них овець, коней тощо" (Літ.: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII. – К., 1995. – С.55) [УКМЕ, 53]. Те, що це була звична для козаків практика, видно з прізвища генерального осавула Бутовича, прізвиськ отамана запорожців Павла Павлюка (Бут), полкового осавула Івана Нестеренка (Бут). Пор. і у 1499 р.: "козаки... **што там здобудут**..." [Голобуцкий, 45]. Настоятелем Глухівського Петропавлівського монастиря був у 1908-1918 рр. ігумен Варсонофій (у миру Василь Бут, з козаків Полтавської губ.) [Тупик, 85].

Слово ***бутинок*** – непересічний ґерманізм, адже в ньому запозичена вся структура разом з суфіксом -ing, як у *буд-инок*, *Бахт-инок*, *Кут-инок* (більше запозичень з -ung: *граб-унок*, *верб-*, *лад-*, *облад-*, *пак-*, *тр-*, *гат-*, *ришт-*, *рят-*, *рах-*, *рис-*, *мал-юнок*, *кресл-* та ін.). Постає питання про вік і джерела цього слова. Словник польської мови **XVI** ст.: butynek 2 здобич (*тільки* у Хроніці Стрийковського!); варіанти bitunk 2, bitunek 4 і навіть похідне bitunkarz вказують на гіршу збереженість цієї лексеми у польській, а отже на її очевидну вторинність тут. Також виключно у Стрийковського вжите унікальне butinkować się 'ділитися здобиччю': kiedy się pod Włodzimirzem na Wołyniu butinkowali y dzielili [SP-XVI, II, 521, 163]. З останнього прикладу якраз і стає очевидним українське посередництво в історії розвитку польського слова, – інакше сполука -ti- автоматично набула б вигляду -ci-: *bucinkowali.

Німецький етимологічний словник Клюґе-Міцки: с.-н.-нім. būte 'розподіл', (ūt)būten 'розподіляти (здобич)'; нім. Beute; з Нідерландів або Скандинавії (с.-н.-нім. būten, днор. bȳta). Значення 'військова здобич' принесене солдатами до Центральної і Південної Німеччини у **XV** ст.; у нім. говірках воно не має підстав.

Фр. butin, ісп. botin, іт. bottino 'грабунок' – ґерманізми [Kluge, 72]. Французький етимологічний словник А.Доза: butin (**XIV** ст., G. de Charny), запозичення з с.-н.-нім. bute 'розподіл' (нім. Beute 'здобич'; той же корінь у нідерл.): спершу ***морський термін з ганзейських міст*** [Wartburg]; похідні – butiner 'грабувати' (**XIV**-**XVI** ст.) [Dauzat, 121]. Італійський етимологічний словник Кортелаццо-Цоллі: bottino 'здобич (військова)' (**XIV** ст., Storie Pisolesi; до **1363** р., M.Villani; лат. bottinum у Модені у тому ж столітті: Sella Em.) < fr. butin імовірно ґерманізм (с.-н.-нім. būte 'розподіл', ***морський термін, вживаний у ганзейських містах***) [Cortelazzo, Zolli, I, 159]. Du Cange: **BOTTIN**US Praeda 'здобич', Italis Bottino, Gall. Butin. Chron. Veronense ad ann. **1333**. apud Murator. tom. 8. col. 648.

За контекстами латиномовних хартій, починаючи від **1053** р., видно, як простонародний ґерманізм budingum, buding втрачає неґативний відтінок і означає вже "набуте, добуток": "se cujus bona vel prædia, propter culpam aliquam vel querimoniam, in placitis abbatis, id est, ***Budingum***, dominicata vel publicata fuerint, omnia abbatis erunt" 'якщо через якусь провину або *за скаргою на чиєсь добро чи майно, тобто Budingum*, буде подано позов абату, все воно належатиме абату'; також: "vel *quolibet* in loco infra termi-nos Abbatiæ *placitum habere voluent*, quod vulgariter ***Buding*** dicitur" 'або схотів би *зробити позов на будь-яку річ* на землях у межах Абатства, що по-простому зветься *Buding*...' (хартія імп. Генриха III, **1056** р. для монастиря св. Максиміна у Трирі) [Du Cange et al., Glossarium..., t. I, p. 769, col. a].

На прототип укр. ст. **бутынокъ** могло вплинути й саме дієслово с.-н.-нім. (ūt)**būten** 'розподіляти (здобич)' з формою *__būting__ 'розподіл'; сюди ж і укр. [*бутина*] 'ліс, призначений для рубання', [*бутинар*], *бутинник* 'лісоруб', а не від рум. buştean – усього лише 'колода, пень' [ЕСУМ, I, 309]).

У зв'язку з можливим ганзейським минулим слова, його побутуванням, зокрема, на Волині і звичністю реалії "*здобуте, захоплене*" не лише серед козаків (Клепатський), але й **у Європі XI**-**XVI** ст., в іншому світлі постає те місце відозви до руського народу Богдана Хмельницького, де сказано, що предки русинів первісно вийшли з Помор'я балтійського. "Спираючись на ці свідоцтва, Мацейовський у своєму дослідженні, надрукованому 1852 року, твердив, що поморяни, звані варягами, дали перший поштовх утворенню славного Запоріжжя, *слов'янської інституції, перенесеної з Балтики на Дніпро* (Maciejowski 1852, c. 711-713) [Рахно, 17].

З іншого боку, "К. Мюлленхоф щодо ґотів зазначав, що вони є героїчним народом, основними носіями ґерманських героїчних саг і героїчної поезії, які відзначають королів Германариха і Теодориха. Цей народ знайшов свій кінець на чужині. ***Невеликі групи їх трималися ще довгий час в нижній частині Вісли*** та в Криму, де тільки на початку XIX століття зникли останні рештки ґотів [Müllenhof, Deutsche Alterstumkunde, c. 13] [Рахно, 29].

Тоді сюди ж слід віднести й відомості М. Рахна з балтійського вектора про цікаві спостереження щодо зв’язків між козаками та ранішою хвилею ґерманців. Зокрема, відомий історик і громадський діяч Єгор Классен виводив козацтво від ґотів. Серед іншого, 1854 року він писав, що в писемних книгах Новгородських погостів можна знайти згадку про кінних ***гофейських козаків***, які невідомо звідки переселилися в Бежецьку п’ятину, на спорожнілі землі. Кінні козаки неодмінно означали військових людей, що, судячи з усього, переселилися в Архангельську губернію і залишили там досі слід свого перебування у місцевій назві арх. *казак* "бездомний наймит", при тому, що такої назви не існує в тих губерніях, де в старовину не жили козаки. Гофейські козаки вказують на гот(ф)ів чи ґотів-гуннів (Gothunni). Ця обставина свідчила, на думку Классена, про те, що козаки походять від північних ґотів, а за Нестором, «гоѳь» чи «гъте» були споріднені з русами [Классен 1854, с. 64] [Рахно, 15].

На сайті http://sites.google.com/site/olegdankir... novgorodskie-kazaki вказані дати появи цих гофейських казаків у Бежицькій п'ятині: **1325**, **1380** рр. Згадані вони й у книзі Євграфа Савельєва "История казачества с древнейших времен до конца

XVIII века" (1915 р.), ч. II, с. 263; крім них названі ще **ям**ські й дерптські казаки, а у прим. 244 сказано: "Писцовые книги Новгородских погостов. Договор Новгорода со Швецией 17 июля 1612 г., пун. 10. Карамзин, т. XII, гл. V... Ямські казаки жили в області Ям або Єм, у південній частині Надонежжя. У договорі зі шведами новгородці наполягли, щоб "казакам дерптським, ямським та іншим зі шведських володінь відкритий був шлях до Росії і назад, як це було встановлено до Борисова царювання". Отже, у XVI ст. казацьких громад у новгородських і сусідніх шведських областях було чимало" [passion-don.org/history-2/chapter-4.html].

Отже, основа Буч-/ Буц- швидше походить з *бут- '(військова) здобич' (пор. і гідронім БУЧа р. БУЧа = БУДча *-т- = КАМЕНка у с. ЯСНогородка Кв КСв). Це пояснює зв'язок витоків Січі з островом **Бутським*, *Бут-шко*. Збоку могло *видаватися*, що ті люди були *утікачами*, або *волинянами і подолянами*; однак вони вирушали сюди по *здобич*. Козаки – початково місцева, асимільована меншина української мовної спільноти. Перевагою цього висновку є його історизм.

Дістає свою пайку пояснень і говіркова назва лелеки – [*буцел, буциль, буциль, боцян*]. Виходить, він названий за яскравою ознакою "здобичник": значить, саме *ці* форми первинні, а *бусол, бузько* тощо – пізніші. Тут криється і причина пізніших етіологічних "народних пояснень", а саме, що острів *Буцьки* (а саме так у Потоцького) колись облюбували *буцьки*...

Таким чином, у пропонованій тепер арґументації ***бутинок*** – ключове слово; воно неодноразово засвідчене П.Клепатським в історичних документах (люстраціях XV-XVI ст.) [Клепатский 404 (двічі), 409], – хоча при цьому й лукаво усунуте з предметного покажчика видання його книги 2007 р. (с. 475).

Реалія *бут* відома й на Карпатах: ● г. *БУТова* Зк Свалява: **ЧЕРН**ик, ТИБава; ● г. *БУЦ* ^г. СТАНИМІР ІФ Богородчани: **СОЛОТВин**; ● г. *БУТин* ~ г. **ПреГУД** **парагаудіон** античний плаш Зк Рахів: **ВІЛЬХ**о**ВАТ**ий; ● пор. г. ***ПреГУД*** **парагаудіон** ^г. КОЗЕЛ Зк Тячів: **ПриГІДЬ**, **СОЛОТВин**а, **ВІЛЬХ**івці; ● ***ПереГУДи*** **парагаудіон** Кв Бориспіль: бол. Куржуківські Каварти у с. СТАРе, ЛЮБАРці, ТАРАСівка, МАРТУСівка, РЕВНе, ДУДАРКів, ГОЛОВУРів, ВИШЕНЬки, **БезУГЛ**ЯКівка.

(Словаки й угорці теж знайомі з цим поняттям у формі bitang 'здобич' від того ж першоджерела свн. butunge 'здобич' з (ut)buten 'ділити, брати здобич' (пор. нім. Beute 'військова здобич'). Діставши значення 'волоцюга', це слово дало укр. ст. битанка (XVIII ст.) і укр. карп. [бетанґ] [ЕСУМ, I, 177].)

...У книзі 2015 р. ми зупинилися на тому, що укр. ст. ***буц*** – не утікач (як за Голобуцьким), а – подолянин, волинянин (за ЕСУМ). Після того в колі асоціацій за темою студій трапилося слово *бутинок* 'здобич, трофей', з яким і було пов'язано апелятив *бут, буц* – поготів що серед козаків траплялися прізвища Бут [Тищенко 2015, 484–491]. Однак тепер, з залученням коптської лексики з військової тематики, знайшлося слово копт. **ⲃⲱⲧⲥ** Battle array, war, тобто військовий стрій, порядок, шикування, війна. Розгляд районних контекстів виявив глибоку закоріненість топоснови Буц- у місцевих тополандшафтах [Тищенко 2015, 236]. Цікавою особливістю цілих шести контекстів до цієї основи виявилося сусідство основи Хорост- (< Христ-? чи Fars 'Персія'?).

БУЧА, зчинити бучу. Пор. копт. **ⲃⲱⲧⲥ** battle array, war, тобто військовий стрій, порядок, шикування, війна. Можливий родич слова *буц*.

В

В. Кирилична літера В *веді*, грецька В *бета* з фінікійської 𐤁 *бет* 'дім' (пор. ар. beyt). Справді, це оселя – дім і хлів: 𐤁. У візантійський час літера *бета* В змінила вимову на *віта* В (назву міста **Θῆβαι** *Теби* стали вимовляти *Фіви*), що зумовило потребу у новій літері для звука [b] (див. Б). Назва літери В *веді* вказує на знайомство творців абетки з коптським письмом, де цю літеру звали **ⲃ** *веда* [Földes-Papp, 166]. Ця обставина могла підказати Костянтинові (Кирилу) і Мефодію педагогічну ідею дати назвам початкових літер слов'янського письма мнемонічну послідовнсть: Аз Буки Веді. Глагол Добро Єсть...

ВАКУ-ВАКУ – вигукують спересердя, коли чують дурниці (засвідчено у словнику П. Білецького-Носенка).

[вакý-вакý] (вигук досади, коли чують дурниці) Бі; — зіставлене з р. [ва́кать] «моло́ти дурниці» і далі з лат. vōx «звук, крик, голос, слово, мова», дінд. vāk «мова, голос, слово», ав. vāxs «тс.», сірл. faig «сказав», двн. giwahan, giwuog «згадувати», прус. wackītwei «кликати»; ie. *ʷeĸʷ- «говорити».— Фасмер I 375; Преобр. I 111; Walde—Hofm. II 824—825; Pokorny 1135—1136.

ВАЛАХІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 39-ї історичної епохи) – XV / XVIII ст.: *царина*, *ґляґ*, *зґляґатися*, [*ґерлиґа*, *флояра*, *струнґа*, *бербениця*]; пор. топоніми Репосул, Репедзел, Рипа, Стримба, Подішор, Фонтиняси, Одаї. Виявлені у XX ст. Поширення валахізмів пов'язують з освоєнням скотарськими групами румунських селян гірських пасовищ Середньої Європи у пізньому середньовіччі. Валахія – одна з трьох історичних областей і складових Румунії, її південний захід (дві інші – Молдова і Семигороддя).

ВАЛІЗА і **ЧЕМОДАН**. "Нащо нам росіянізм *чемодан*, як маємо власне слово *валіза*?" – Виявляється, це лише правда, а не вся істина. Копнімо глибше і відновімо історію в дужках: "Нащо нам росіянізм (з перської) *чемодан*, як маємо власне слово (з арабської) *валіза*?" [див. ЕСУМ, I, 326; VI, 295]. До росіян ця реалія могла дійти через турок, як і до румун – geamantan [джа-]. Натомість у *валізи* західний вектор: через іт. valigia, фр. valise.

ВАНТАЖ – виключно українське слово без аналогій у сусідів. Та ще й пізнє і вельми продуктивне. Але – невідомо звідки прийшло [ЕСУМ, I, 329]. І коли встигло увійти до словника? Принаймні, відоме лише у новоукраїнській, як-от у Желехівського: Вантáжити, *v. a.* einpacken; aufladen, belasten. Формально наближають до іст. *авантаж* 'перевага'. Але які деталі і контекст?

ВАРТА і **ВАРТІСТЬ**. Всупереч формальному збігу основ, ці слова між собою не споріднені. Прийшли через польську – перше з нім. Warte 'сторожа' (фр. guarde). Інше – з нім. wert 'дорогий, вартий' [ЕСУМ, I, 333, 334].

ВАТРА. Немає такого слова ні в білоруській, ні в російській. Але воно відоме у чес., словац., хорв. vatra, серб. *ватра*, а у говірках – у болг. *ватра*, у пол. [watra]; є ще рум. vatră і алб. vatrë. Тобто за географією – це балканізм, звідти до нас і прийшло. Однак з поваги до старшого брата виводили *ватру* й від рос. *ватрушки* (!) – це все одно, що *варяга* від рос. *варежки*, або *борщ* від *переборщити* – на повному серйозі *можливість* такого розвитку обстоює солідний словник [ЕСУМ, I, 340].

ВЕНЗЕЛЬ – хто б подумав, що це всього лише пол. węzel 'вузол'! А таки інакше звучить *мундир з вензелями*, аніж *з вузлами*.

ВЕРБЛЮД (у Желехівського *велблюд*). Досліджені ділянки історії слова ще не складаються у цілісну картину. Передісторія слова починається на Сході, але офіційні словники [Фасмер, I, 293; ЕСУМ, I, 351], на жаль, відображують передній край наукових досягнень середини XX ст. Всупереч їм, *верблюд* виявився не пов'язаним ані з лат. ebur 'слонова кістка', ані з сскр. ibha. Ще П. Шантрен спростував ці гіпотези **1970** р., про що філологи-земляки у більшості не знають. У своєму словнику він показав, що важливий проміжний етап – гр. ἐλέφας 'слонове ікло' (у Гомера), 'слон' (у Геродота, Аристотеля), "як і лат. ebur, звичайно, запозичене, але обидва слова не мають між собою нічого спільного: ані роду, ні типу флексії, ні звукової структури. Часто наводять аналогію з єгип. abu, копт. ϵⲃϒ, які справді схожі на лат. ebur, але притягати до них грецьке слово – це еквілібристика. Слово бере початок у II тис. до н.е. не в Африці, а скоріше у Малій Азії, де в ті часи розквів обробіток слонових ікол. У тримовному тексті з Рас Шамра є хеттське слово **laḫpaš** «зуб (слона), слонова кістка» – також запозичене. Див. E. Laroche, B. Phil. **1965**, 56-59" [Chantraine, 338].

Картина подальших подій хоч і ясніша, але все одно нагадує філологічний детектив. Грецьке слово **ἐλέφας**, род. відм. ἐλέφαντος запозичили й римляни (лат. **elephas**, elephantes 'слон', на відміну від давнішого ebur 'ікло'), і ґоти у формі **ulband**-us, – і тут нам кажуть, що по дорозі до ґотів значення великої екзотичної тварини драматично змінилося... І ґоти, і їхні мовні родичі запозичили формально це слово, але не так його при цьому зрозуміли, – і отримали праґерм. *ulband- ...'верблюд'! Справді: ґотс. ulbandus* (засвідчені Dsg. ulbandau, Gsg. ulbandaus); двн. olbenta f.; свн. olbende; данґ. olfend m.; дсакс. olvundio m.; днор. ulfaldi m.; дшв. ulvande [Pronk-Tiethoff, 147]. Сучасне зведення **2013** р. у зв'язку з обставинами поширення слова вважає, що: "ґоти *уперше побачили* (?) свійських верблюдів на Нижньому Дунаї у IV ст. і звідти поширили їх у суміжних землях. Тому рефлекси слова у західних і північних ґерманців вказують на ґотське джерело (RGA 7: 141-142). У західно-ґерм. мовах a-умлаут знизив артикуляцію початкового *u- до o-" [Pronk-Tiethoff, 147].

Далі надійшла черга слов'ян: старослов. **вєльбѫдъ** [вел'бонд] (київська місцева традиція цю ґотську форму зберегла навіть до часів Хмельницького у києворус. **вєльбѹдъ**). Але дальші від ґотів слов'яни переосмислили слово як **вєльблѫдъ** тобто, за народною етимологією з velь 'великий' і blǫdъ 'блуд', blǫditi 'блудити'. Звідси пол. wiełbląd, чес. velbloud, словен. velblód, від них і укр. ст. *вельблуды* (XV ст.), – при тому, що й у XVII ст. ***вельбудъ***, – як у києворус. **вєльбѹдъ** (пор. ulband-). І лише після дисиміляції (розподібненні) двох -л- – *верблюд* [пор. **ЕСУМ**, І, 351] (було і пол. wiełbrąd). Якби не збереглися письмові свідчення кожної з перелічених сходинок, аматори вкотре сказали б, що це все вигадки вчених.

С. Пронк-Тітгоф констатує, що всі слов'янські слова мають -e- у початковому складі, але з погляду історичної фонетики, ґотс. ul- не могло дати *vel- у праслов'янській: очікуваний рефлекс мав би бути **v**ъ**lbǫdъ. Аби врятувати ідею дослідниця залучає здобутки акцентології (теорії наголосу) слов'янських мов і відносить це запозиченння до "групи AP (b) з наголосом на другому складі основи за законом Дибо", додаючи, що цей закон мав спрацювати відразу *після* запозичення слова, але *перед* його подальшими змінами за народною етимологією. І підсумок її обережний: "імовірно, з ґотської; праслов. початкове vel- (з давнішого **vъl-) дістає краще пояснення з ґотс. ul-, аніж з зах.-ґерм. ol-" [Pronk-Tiethoff, 147]. Найменше переконує така масова (і одностайна) амнезія значення у всіх ґерманців у освічений античний час. Після військ Ганібала на слонах у Римі? Після численних мозаїк і фресок з зображенням слонів?

Шановна авторка капітальної монографії не обтяжила себе згадкою гіпотези Вяч. Іванова і Т. Ґамкрелідзе (про яку В. Леман у своєму ґотському етимологічному словнику згадати не забув [Lehmann **1986**, 375]). Названі вчені виходять з наведеного вище хеттського слова **laḫpaš** «зуб (слона), слонова кістка». По-перше, для порівняння з ним вони запроваджують до наукового обігу найдавніші грецькі форми мікенських текстів e-re-pa, Gsg. **e-re-pa-to**, прикм. e-re-pa-te-jo 'зроблений зі слонової кістки' і до гомерівських ἐλέφας, ἐλέφαντος теж долучають ἐλεφάντειος 'зі слонової кістки'. По-друге, зазначивши, що гр. ε- є характерною протезою, вони реконструюють архетип у вигляді *leb$^{[h]}$-ont$^{[h]}$. І, по-третє, вказують, що цей архетип з нульовою голосною (***ḷb**$^{[h]}$-**ont**$^{[h]}$) закономірно відображений у ґот. ulbandus (!). За висновком вчених, "немає жодних формальних підстав вважати ґотс. ulbandus ... запозиченнням гр. ἐλέφας, як це звичайно приймають. Закономірна фонетична співвіднесеність цих слів не залишає сумніву у їхньому зведенні до спільної праформи" [Иванов, Гамкрелидзе **1984**, 524–525]. Що до зсуву змісту "слон → верблюд", вчені вказують на типологічно схожий розвиток значень у шумерській і аккадській (пор. шум. am-si: 'слон',

букв. 'дикий бик' + 'ріг'. – К.Т.). Крім того, у мовах слов'ян і Заходу вектори запозичень відмінні: так, у слов'ян слово "слон" – зі Східної Азії (!) (пор. бірм. $s^haŋ$ < *slaŋ 'слон'), тоді як у більшості мов Західної Європи – з грецької через латинську. В. Леман вважав усю гіпотезу imaginative, yet disputed. Хтозна: появу відмінностей у змісті слів-нащадків спільної праформи уявити легше, аніж кричущу неуважність цілого народу при разовому запозиченні. Чи ближчі роки принесуть свіжі наукові новини до теми?

"ВИКУТІ СЛОВА" – створені відомими історичними особами слова словника. Такі слова є у кожній мові. Вони виникають з трьох причин – внаслідок розвитку зовнішньої дійсності (наприклад, поява нового вулканічного острова біля берегів Ісландії, який ще не має ім'я), внаслідок розвитку людського пізнання (*комп'ютер*, *тестування*) або внаслідок розвитку структури мови (*інтернет-провайдер*). Ось приклади "викутих слів" (виділено ті, що згодом стали звичними).

Рис. В1. Українські авторські неологізми в словнику

Новатори слів	Створені ними слова
Михайло Старицький (1840–1904)	**нестяма**, **млявий, байдужість, приємність,** загарт, задумливість, **співчувати,** страдниця, провинність
Олена Пчілка (1849–1930)	**мистецтво**, **переможець**, променистий
Іван Франко (1856–1916)	**невпинний**, **отвір**, **привид**, **припис**, поступ, проблиск, недвижно, **прямовисно**, пречудовий, **свідоцтво**
Леся Українка (1871–1913)	невідборонно
Агатангел Кримський (1875–1942)	**зміст** [Регушевський // 258]

Крім того, цілком конкретні вчені, митці й журналісти створили низку актуальних для їхньої доби *неологізмів* і вперше запровадили їх, зокрема, до німецької мови: Kindergarten 'дитячий садок' (Fröbel), Vitamin 'вітамін' (Funk), Fallschirm 'парашут' (Jean Paul), indogermanisch 'індоєвропейський' (Klopstock), Eiszeit 'льодовиковий період' (Schimper), Fahrkarte 'проїзний квиток' (Sarrazin), Fernsprecher 'гучномовець', Postkarte 'поштова листівка' (Stephan), Leitmotiv 'лейтмотив' (Wagner).

Рис. В2. Німецькі авторські неологізми у словнику

Новатори слів	Створені ними слова
A. Dürer (1471–1528)	Gesichtspunkt '(окрема) думка', букв. 'точка зору';
M. Luther (1483–1546)	Beruf 'фах', einsam 'самотній', erlauben 'дозволяти', prüfen 'перевіряти', Verfasser 'упорядник', Krokodilsträne 'крокодилячі сльози';
J. Komensky (1592–1670)	Wörterbuch 'словник';
G. Harsdörfer (1607–1658)	Zeitschrift 'журнал';
Ph. Zesen (1619–1689)	Entwicklung 'розвиток', Mundart 'діалект', wahrscheinlich 'імовірний';
Ch. Wieland (1733–1813)	Fortschritt 'поступ', entsprechen 'відповідати';
J. Campe (1746–1818)	Einzahl 'кількість', Erdgeschoß 'перший поверх' [Kluge, 899–915]

Свого часу суспільний запит покликав до життя й такі слова, які згодом стали історизмами: Gegenreformation 'контр-реформація, XVI ст.' (Pütter), Völkerschlacht 'битва народів, 1815 р.' (Mütling), Völkerfrühling 'весна народів (революція 1848 р.)' (Börne). Далі всі ці нові поняття були засвоєні через переклад з німецької до інших мов Європи.

Те, що наведені приклади свідомого формування словника зовсім не виняток, доводить ще більший шар лексем такого походження у фінському словнику. Тут загальна кількість документованих авторських "викутих слів" сягає *кількох тисяч*. Вони створені за півтисячоліття: український досвід на цьому тлі виглядає більш ніж поміркованим.

Становлення російської норми також пов'язане зі словотворчістю науковців, зокрема, М. Ломоносова і М. Карамзіна. Деяким загальнонародним, побутовим словам при цьому було надано термінологічних значень (*опыт*, *частица*, *явление*), для нових понять запропоновано авторські "викуті слова" (*маятник* < *маяться*, *насос* < *сосать*, *упругость* < *пружина*), створено численні кальки: *в.лия.ние* < лат. in.fluen.tia, *пере.ворот* < re.-

volutio, *у.соверш.енство.вать* < per.fect.ion.are, *со.звезд.ие* < con.stella.tio, *водо.род* < hydro.genum, *пред.мет* < sub.jectus, *междо.мет.ие* < inter.-ject.io. Чимало цих російських неологізмів XVIII ст. скальковані до сусідніх мов: зокрема, укр. *пароплав*, *явище*, *сузір'я*, *громадськість*, *промисловість* тощо.

У передмові до "Лексикона треязычного" (1704) перекладач Ф. Полікарпов бідкався, що "реснота и чистота славянская засыпся отъ чужестранныхъ языковъ въ пепелъ" [Виноградов, 1934, 58]. В. Татищев свідчив у 1741 р. про запозичення XVIII ст.: "Другие слова в языкъ нашъ умножены отъ другихъ европских языковъ и купно съ науками филозовскими и вещьми, от них получаемыми. ...Другие – такие, что хотя можно переменить, и прежде имели, да такие имена, которые могли о другихъ именахъ разуметься, яко *бомбу* именовали ***шаленая***, *фейерверкъ – потеха*, *каналъ – прорывъ*, *капитанъ* – ***сотникъ***... и многие такие, которые **тяжче** переменять, для того что ко онымъ привыкли. Посему можешь видеть, что языкъ предъ другими портится или исправляется, умножается, чрезъ что отъ часу в дальную отъ прежнего прародительского отдаляется" [там само, 50-51].

Рис. В3. Російські авторські неологізми у словнику

Новатори слів	Запропоновані ними слова
Д. Кантемир (1674-1723)	естествословец (физик), умствование (теория), народоустроение (политика)
Ф. Полікарпов (1704; 1718)	уравнитель (экватор); *надав наукове значення слову* **угол** (лат. angulus)
В. Тредіаковський (1703-1769)	**искусство** (experientia), провидение (providentia), **естественность** (essentia)
М. Ломоносов (1711–1765)	**чертёж**, рудник, маятник; **движение**, **кислота**, насос, изобретатель, **основание**, **притяжение**, сопротивление, упругость; щёлочь, квасцы; *кальки* – **кислород**, **водород**, **углерод**, **пароход**, **предмет**, **созвездие**, равновесие, удельный (вес), **треугольник**, корень, преломление, **условие**; *надав наукові значення словам* – **опыт**, **частица**, **наблюдение**, **явление**
М. Карамзін (1766-1826)	*кальки* – **влияние**, **переворот**, рассеянность, сосредоточить, **занимательный**, **достижимый**, **общественность**, **промышленность**, **усовершенствовать** [Виноградов, 1978, 10-64; 1934, 47-58; Успенский, 261; Регирер, 145]

Міністр освіти Росії за часів Олександра I, він же голова цензурного відомства, віце-адмірал О. Шишков заснував консервативне літературне товартиство "Беседа любителей русского слова" яке поставило за мету пропонувати питомі ("родимые") відповідники для всіх нових цивілізаційних явищ і понять. Проте цей шлях однозначно "герметизував" російський словник, віддаляючи його від решти Європи, культурною складовою якої Росія прагнула бути. Окрім неологізмів з питомого мовного матеріалу, М. Карамзін і його прибічники, до яких належав і О. Пушкін, запроваджували й "варваризми", що викликало критику консерваторів: ті наполягали на заміні цих європеїзмів "родимыми словами" – відповідно, замість слів *денді*, *тротуар*, *театр* вони радили вживати *хорошилище*, *топталище*, *висталище*. Зі своїх позицій "Бесіда" могла б твердити, що в *теперішній нормі* російської мови так і не створено *слів з питомих ("родимых") морфем* замість цілої повені засвоєних відтоді іншомовних запозичень для передачі модерних понять (це половина російського словника).

ВІДПОВІДНІСТЬ МОВ-ДЖЕРЕЛ ІНШОМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ ЯВИЩ. Характерні і унікальні явища української граматики прийшли у давнині:

– з іранських мов – післяйменник (*за*)*ради* (*Христа ради*) і низка складених прийменників – *понад*, *з-над*, *поза*, *з-поза*, *поміж*, *з-поміж*, *попід*, *з-попід* та ін.;

– імовірно з еламської мови – редуплікація префікса повторюваності дії попо- (*попоїсти*, *попоходити*);

– з ґерманських мов – формант прізвищ -енко < -ing, лонґоб. -engo; керування дієслів *чекати на щось* (пор. wait for) та ін.;

– з латини – майбутній недоконаний час *їсти.му*, *пити.меш* ~ за зразком manger.ò, berr.ai (інфінітив + теп. час дієслова *мати*);

– з кельтськи мов – словотвірний суфікс синґулятиву -ин(а) (*дитина*, *дівчина*, *рибина*; *кияни.н*, *селяни.н*, *громадяни.н*);

– також з кельтських мов – імовірне походження закінчення 1-ї ос. мн. дієслів -МО, пор. кельтіберійську дієслівну форму COME**IMU** 'convenimus' (збираємося, узгоджуємо), яку дешифрував А.Товар і до якої він наводить аналогічні ґалльські форми тієї ж 1-ї ос. мн. UORAU**IMO** і PRIAU**IMO** [Tovar// ELH, 103]. Ці зіставлення стають можливими при прийнятті тези про те, що Наддніпрянщина становить частину посткельтського простору, на якому індуковані і українські форми на -МО, й білоруські, і нижньолужицькі, і хорватські, і сербські – але й іт. andia**mo**, faccia**mo** 'йде**мо**, ході**мо**, роби**мо**, робі**мо**') [Тищенко 2016, 232] (див. МАЙБУТНІЙ ЧАС НЕДОКОНАНОГО ВИДУ).

ВІДПОВІДНІСТЬ ПЛАСТІВ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СЛОВНИКУ, ІНШОМОВНИХ ОСНОВ У ТОПОНІМАХ ТА Y-ГАПЛОГРУП. Дотепер в українському словнику виявлено 42 пласти іншомовних слів. Вони мають у сусідніх мовах інший склад, а деякі відсутні. Ці пласти іншомовних слів (які походять кожен з тієї ж мови-джерела, що й деякі топоніми в Україні) прийшли до українського словника, зокрема:

– з мов Месопотамії (пор. Y-гаплогрупу **J2**; від III тис. до н.е.) – *нишком*, *кугут*, *леміш* (пор. Дубшари);

– з фінських (пор. Y-гаплогрупу **N**; від II тис. до н.е.) – *щур*, *кеньґі*, *кволий*, *журитися*, *журба*, *кульгати*, *кандиба* (пор. р. Яха, р. Сож, р. Рандава);

– з балканських мов (пор. Y-гаплогрупу **I2**; у XI-IV ст. до н.е.) – *цівка*, *тяма*, *кепкувати*, *віхола*, *цап*, *шутий*, *бгати*, *муругий*, *поратися* [Нерознак] (пор. гори Товтри, Медобори, Бескиди [Трубачев]);

– зі скіфської (пор. Y-гаплогрупу **R1a**; від I тис. до н.е.) – *халява*, *почвара*, *дощ* [Трубачев], *скіпщина* (пор. р. Дніпро, Дробишів, Аршуки);

– з кельтських (пор. Y-гаплогрупу **R1b**; від I тис. до н.е.) – *крівля*, *смерека*, *оборіг* [Stelmaszczyk], *мотика*, *кінь*, *корова* [Трубачев], *слуга*, *владика* [Шахматов] (пор. р. Сукіль, р. Радоробль, г. Камула);

– з грецької (пор. Y-гаплогрупу **J1**; від VI ст. до н.е.) *комора*, *корабель* [Фасмер] (пор. Ірклііів, Македони);

– зі скандинавських мов (пор. Y-гаплогрупу **I1**; у II-IV ст. та у 840-920-х рр.) – *ускробати*, *ускромити*, *ушкали*, *очуняти*, *щогла*, *сльота* (пор. р. Сигла, оз. Світязь);

– з монґольських (пор. Y-гаплогрупу **Q**; у IV-VI і XIII ст.) – *ковбаса*, *чавун* [ЕСУМ], *онучі*, *курінь* (пор. Хорохорин Вл, Кременчук Пл);

– з кавказьких (пор. Y-гаплогрупу **G**; у VII-XII ст.) – *сковорідка*, *кукобитися*, *коверзувати* (пор. Ківшовата Кв < Colchis, Шарапанівка Вн < Шорапані);

– з арабської (пор. Y-гаплогрупу **E1b1b**; від VIII ст.) – *потала*, *хосен*, *сум*, *суматуха*, *капарно*, *могорич*, *мацапура*; *ропать* [Фасмер] (пор. Аджамка, Паталахівка, р. Росава).

У топонімії України є інший ряд незалежних даних. Тут виявлені сотні топонімів з іншомовними основами[2], серед яких станом на 2016 р. вже розрізнено репліки прототипів з таких мов:

– мов Месопотамії (пор. **J2**) – Дубшари ІФ, Ілемня ІФ, Сапановчик;

– фінських (пор. **N**) – р. Сож Чг, р. Яха Пл, с. Кореличі Лв;

– балканських (пор. **I2**) – гориТовтри Тр, г. Бескид Лв, р. Альта Чк [Трубачев];

– скіфських (і пехлевійської; пор. **R1a**) – р. Артополот Пл, Ардабда 'Феодосія' Км [Стрижак; Трубачев], Токмак Зп, Добростани Лв, Сакуниха См, Сахни Жт, См, Хк, Хм;

– кельтських мов (пор. **R1b**) – р. Сукіль ІФ, р. Радоробль Жт, г. Камула Лв;

– грецької (пор. **J1**) – Рогань Хк, Рикане Вл, Рикунь Кв, р. Рогостянка Кв, Коломия ІФ, Калуш ІФ;

– скандинавських (пор. **I1**) – Трахтемирів Кв, Говилів Тр, пот. Фрумилів ІФ, р. Авунда Км;

– монґольських (пор. **Q**) – Шипинці Чв, Хорохорин Вл;

– кавказьких (пор. **G**) – Шарапанівка Вн, Ківшувата Кв;

– арабської (пор. **E1b1b**) – Паталахівка Лг, Водолага Хк, Подольох Хк, Аджамка Кг, Халаїмгород Жт.

Очевидно, що основи цих топонімів-реплік походять з тих самих мов, що й пласти запозичень в українському словнику. Про гаплогрупи див. с. 610–613.

ВІЗАНТІЇЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 23-ї історичної епохи, від 988 р.: *грамота*, *ікона*, *дяк*, [*клюса*], *церква*, *хрест*,

[2] Географічне розміщення об'єктів видно з позначень областей та АРК: Вн, Вл, Дп, Дц, Жт, Зк, Зп, ІФ, Кв, Км (АРК), Кр (раніше Кг), Лв, Лг, Мк, Од, Пл, Рв, См, Тр, Хк, Хм, Хс, Чв, Чк, Чг.

піп, *монастир*, *мак*, *огірок*, *левада*; пор. топоніми Ірклiїв, Вел. Лепетиха, Македони, Херсон, Калагарівка, Верем'я та ін. Див. ГРЕЦИЗМИ.

ВІРМЕНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 25-ї історичної епохи. Переважно це іранізми, відомі й у вірменській мові: *Бог*, *говіти*, *заговини*, *призьба*, *паркан*, *топір*, *посуд*, *сковорода*, *чашка*, сіверс. *бутліти* 'гнисти', *спориш*, *коноплі*, *гарбуз*, діал. *ясмінок* (пор. вірм. *bag* "god" з Parth. *baγ*, Old Pers. *baga*-; *govem*, *govest* "praise" з Old Pers. *gaub*- "speak," Sogd. *γwβ*- "praise"; *parisp* "wall" (Pahl. *parisp*, Man. Mid. Pers. *prysp*, base *spā*- "to place"); *parkēn* "fence" (*kan*- "to put"); *tapar* "axe" (Pahl. *tapar*, Balōčī *tapar*, Waxī *təpār*, NPers. *tabar* base *tap*- "to strike"); Greco-Pers. *passous*, *pasatas*; *skauaŕak* "dish" (NPers. *sokūra*, OInd. *cakoraka*); ***čašak*** "cup" (OInd. *caṣaka*-, base *kalś*-), – ЕСУМ цього вірм. слова не знає, а від інд. авторитетно застерігає [ЕСУМ, VI, 286], *p'owt* "rottenness; rotten, spoiled" from Parth. **pūt* (cf. Av. *pūiti*- "rottenness," Mid. Pers. *pūdag* "foul, rotten"); *aś-para*- "lucerne as horse fodder"); *kanap'*, *kanep'* "hemp" (Pahl. *k'nb*, Gk. *kánnabis*, NPers. *kanab*, *kanav*, Oss. *gänä*); *xarbzak* "melon" (Pahl. *xarbuzak*, NPers. *xarbūza*); Npers. *yāsmīn*). Див. II. ВІРМЕНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ; IV. ВІРМЕНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩАХ.

ВЛАДИКА – давній кельтизм, пор. кимр. wladych (етимологія С. Стока і О. Шахматова). Основа **волд-, włod- < vlad-** давно ототожена з цсл. *владь* 'влада' і при тому, що важливо, відповідає основі апелятиву псл. ***voldyka**, визнаної в цьому вигляді також і М. Фасмером [Фасмер, I, 327]. Це змушує критичного переглянути запропоноване вченим походження слова *владика*. Пояснення М. Фасмера відоме: „слов. *voldyka являє собою розширення основи на **-n** (?) за допомогою суфікса **-k-**" [там само], – з контексту видно, що мається на увазі розширення, здійснене нібито у праслов'янській. Неодноразово засвідчено упереджене ставлення М.Фасмера до самої можливості кельтських етимологій слов'янських слів – всупереч О. Шахматову, С. Файсту, Й. Мікколі та іншим вченим. У статті *владика* його словника немає вказівок ані на будь-який кельтський мовний матеріал, ані на прізвище О. Шахматова, що свідчить про небажання М. Фасмера визнати правоту О. Шахматова щодо кельтської етимології принаймні цього слова, про яку М. Фасмер не міг не знати: пор. [Schachmatov, 93].

Так поза увагою дослідників (у тому числі й через науковий авторитет М.Фасмера) опинилися вказані у О. Шахматова з посиланням на С. Стока [Schachmatov, 93] першорядні за важливістю форми кимр. **gwladych, gwledych**, – а з звичайною мутацією ***wladych, wledych*** 'королівство, влада; володар', – які не залишають сумнівів у своїй ролі "готового" історичного першоджерела слов. ***владика*** саме через наявність у кимрському слові УСІХ ТРЬОХ морфологічних компонентів слов'янського слова: **wlad-, -y-, -ch**:

кимрське **WLAD-Y-CH** ⇛ давньослов'янське **ВЛАД-Ы-КА**

Факт повної поморфемної відповідності слів *владика* / wladych важливий у зв'язку з прадавньою семантикою слов'янського слова, донесеною до нашого часу (офіційне звертання до ієрархів церкви).

М.Фасмер у статті свого словника *владика* не лише не наважився критикувати достеменно відому йому кельтську етимологію цього слова С.Стока – О.Шахматова, але навіть (прикра річ) приховав її у посиланнях, що вказує на гріх умовчання. Натомість у валлійських текстах цей апелятив неодноразово засвідчений, наприклад, у XVI ст.: y brenin Edwart... viwyddynn oi *wladych* ef; 1583: ar wlad yno ar *wledych*; 1632: Ni bydd terfyn ar ei *wledych* Regni ejus non erit finis 'Його ж царству не буде кінця'. De Christo Iesu. Таким чином, це слово є *морфологічно цілком оформленим* уже в кимрській мові, як похідне від gwlad (wlad після мутації) 'батьківщина, земля, королівство, край', пов'язане з дірл. flaith 'герцогство, князівство' < *ŭlat- 'бути в силі' [GPC, II, 1676, 1679].

ВОЛОХИ, ***ВОЛОСЬКИЙ*** 'румуни, румунський' < **влъχ-въ** з парф. 1) парф-; 2) Балх; 3) Валахш. "Європейська етимологія виводить слово *влахи* з етноніма кельтів-вольків, румун чи римлян, не враховуючи давніших парфянських фактів. Насправді, причиною того, що польс. Włochy означає 'італійці, Італія', а укр. *волохи* 'румуни', мала бути *військова служба родичів парфян аланів* у пізній Римській імперії

[Алеманъ] та їхнє тривале проживання над Дунаєм в області Vlaška 'Валахія', де вони й асимілювалися з румунами" [Тищенко 2013, 295]. Див. II. *Волосківці*, *Волфине*.

ВСЕСЛОВ'ЯНСЬКА ЧАСТИНА УКРАЇНСЬКОГО ПИТОМОГО ЛЕК--СИКОНУ. На сайті Wiktionary розміщені готові списки Сводеша багатьма мовами як засіб навчання іноземної мови. У тому числі тут є Swadesh lists for Slavic languages. Вихідний авторський реєстр Сводеша зазнав при цьому незначних змін: з 215 слів залишено 207. Наскільки ж відмінні словники сучасних слов'янських мов за списками Сводеша? Тут наявний ***повний збіг*** в усіх без винятку слов'янських мовах таких **96** слів **з 207 слів списку**: *в, з, і; ти, ви, де; там, лід, дим, ніч, ніс, ріг, зуб, дощ, два, три; весь, день, сіль, сніг, кров, ім'я, мало, один, кора, дитя, мати, риба, воша, рука, жити, пити, їсти, шити, перо, язик, яйце, ріка, море, небо; п'ять, м'ясо, живіт, серце, трава, земля, спати, ссати, терти, грати, сонце, пісок, озеро, вітер, попіл, білий, новий, тупий, сухий, лівий; тонкий, листок, корінь, дихати, копати, летіти, лежати, сидіти, стояти, падати, давати, кістка, голова, коліно, камінь, вогонь, чотири, чорний, теплий, повний, мокрий, правий, старий; черв'як, вузький, гострий, далекий, широкий, зелений, круглий, плювати, вмирати; сміятися, холодний, близький; змерзнути*. Тобто, ***до половини слів списку Сводеша*** (**46**%) ***досі тотожні в усіх слов'янських мовах***. Згідно з формулою М. Сводеша [Сводеш, 47], це означає, що спільна праслов'янська мова існувала ще 1800 років тому, тобто у III ст.: це черняхівські часи над Дніпром (в Україні).

ВСЕСЛОВ'ЯНСЬКІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. **Міжгрупові зв'язки характерних рис української мови.** Цей перелік 82 характерних рис української мови далеко не вичерпний, але достатній для подальшої арґументації. Для унаочнення цієї тези спочатку було укладено таблицю відповідностей, до якої вибрано з-поміж 82 специфічних рис української мови ті 12, які є спільними з іншими географічно східними слов'янськими мовами (рис. В4).

Мовні явища	Географічно східні слов'янські мови	Українська мова
27. **ч**,**ж**< *tj,*dj,*kt'	Рос. свечу, печёт (але сажу, хожу, езжу), межа; білор. свяча, мяжа	Укр. *свічу, пече, саджу, ходжу, їжджу, межа,* пд.-зах. [меджа. саджа, пряджа]
49. -**чик**, -**овик**-, -**иха**	Рос. перебежЧИК, махОВИК, зайчИХА (як і в білор. зайчыха)	Укр. *перекинЧИК, махОВИК, кадрОВИК, зайчИХА*
53. Пест. ф.числ.	Рос. двоечка, троечка (яік і в біл. пяцёрачка)	Укр. *двійко, трійко, двієчка, трієчка*
(28. **о**- на місці je-)	Рос. озеро, олень, ольха (але ежевика, единица, Емеля, Ефрем); білор. возера (і **пол**. olsza, **чес**. olše, **влуж**. wólša, **нлуж**. wolša, **слн**. olša)	Укр. *озеро, олень, вільха, осінь, ожина, одиниця, Омелян, Охрім, Остап*
(6. Поява повноголосся)	Рос.*голова, берег* (65 % винятків: *главный, драгоценный, мрак, страна, среда, прибрежный...*)	Укр. бл. 100 % повноголосся: *головний, сторона, морок, середа, дорогоцінний, прибережний*
(19. Поява вставного **л**)	Рос. земля, люблю (любят); білор. люблю (любяць); але і **серб**., **хорв**. zemlja, **нлуж**. grobla	Укр. *земля, люблю, роблю, ловлю, ловлять, дивлюся, куплю, сиплю, ставлю, ставлять*
(48. Закінч. і < ѣ)	Рос. земли, судьи, неволи (але і **хорв**. zemlji)	Укр. *землі, судді, ріллі, вельможі, неволі*
(30. Відс. -r̥-, -l̥-)	Рос. торг, долгий (але і **болг**. търг, дългий)	Укр. *торг, довгий*
(30. Спрощ. tl, dl > л)	Рос. молитва, шило, мыло; білор. мыла, кавала, вёў ~ вяла плеў ~ пляла (але і у геогр. **пд**. **слов**.)	Укр. *молитва, шило. мило;* у запозич. – *ковадло, постирадло*
(23. Втрата носових голосних)	Рос. дуб, суд, зуб, ус; пять, сяду – але і у геогр. **пд. слов'янс**. (пор. пол. dąb, sąd, pięć, siądę)	Укр. *дуб, суд, зуб, вус; п'ять, сяду*
(9. Рухомий наголос)	Рос. земля́/ зе́млю, рука́/ ру́ку, нога́/ но́гу (але це є і у географічно **південних слов'янських**)	Укр. *земля́ ~ зе́млю, рука́ ~ ру́ку, нога́ ~ но́гу* (не як у білор. зямля́ ~ зямлю́, нага́ ~ нагу́)
(24. Перехід gv́, kv́ > zv, cv)	Рос. цвет, цвести, звезда; білор. цвет, цвесць, звязда (але і у геогр. **південних слов'янських**)	Укр. *цвіт, цвісти,* ст. *звізда* 'зірка' (але і *квіти, квітнути*)

Рис. В4. 12 специфічних рис української мови, спільних з обома географічно східними слов'янськими мовами (3 + 9) (центр. колонка: [Lehr-Spławiński, 79-81]; Шустер-Шевц 1983, 35)

Як видно з таблиці, з-поміж 12 специфічних рис лише три перші невідомі у інших слов'ян, решта ж є передусім у південнослов'янських, що спонукає шукати й інші збіги української з ними (рис. **В5**). Виявляється, що принаймні 22 специфічні риси фонетики й морфології української мови – спільні з аналогічними явищами в географічно південних слов'янських мовах. Це мало не удвічі більше, ніж число рис у таблиці на рис. **В4**.

Особливістю фонетико-морфологічних аналогій між українською і географічно південно-слов'янськими мовами є те, що серед них немає *специфічних* рис, невідомих у інших слов'ян: *всі вони наявні або у географічно східних або західних*

слов'янських мовах. Звідси думка пошукати збіги української також і з останніми (рис. **В6**). Тут виявлено ще 20 спільних рис.

У таблиці на рис. **4** ще 21 специфічна риса української мови має відпо-відники у географічно західнослов'янських мовах. Але тут структура таблиці інша, ніж у попередній: 8 сепаратних аналогій з географічно західними слов'янськими мовами, а крім того *20 аналогій з лужицькими мовами*.

Загальна кількість охоплених картотекою рис далі зростала, поки не сягнула 82, – що, річ ясна, значно повніше відображує об'єктивний стан речей. Тепер серед 82 специфічних рис фонетики і граматики української мови виявилося 11 збігів з російською, 29 з білоруською (настільки мови "східних слов'ян" відмінні), від 18 до 21 збігу – з мовами південних слов'ян і від 19 до 29 збігів – з мовами західних слов'ян, зокрема лужицькими. Де ж тут мовні підстави для зарахування української саме до східнослов'янських мов?

Навпаки, *більша кількість* відповідностей описаних українських явищ поза межами географічно східної групи ***в усіх без винятку слов'янських мовах*** свідчить і про перехідний характер української між усіма слов'янськими, і про тисячолітній розвиток її з праслов'янської, а не з якоїсь окремої "гілки".

Побудова підсумкової матриці спільних рис. Тепер слід зосередитися на відтворенні загальної картини описаних вище характерних для української мови рис 1-82. Цілу панораму конкретного розподілу характерних рис української мови, спільних з іншими слов'янськими, вдається адекватно відобразити на всеосяжній матриці (див. далі рис. **В7**).

Мовні явища	Географічно південні слов'янські мови	Українська мова
(9. Рухомий наголос)	Серб., хорв. земля́/ зе́млю, рука́/ ру́ку, нога́/ но́гу; (є і у географічно східних слов'янських)	Укр. *земля́ ~ зе́млю, рука́ ~ ру́ку, нога́ ~ но́гу* (не як у білор. зямля́ ~ зямлю́, нага́ ~ нагу́)
(24. Перехід gv́, kv́ > zv, cv)	Словен. cvêt, cvésti, zvézda; хорв. cvijet, cvijetati, zvijezda (як у геогр. східних слов'янських)	Укр. *цвіт*, *цвісти,* ст. *звізда* 'зірка' (але і *квіти, квітнути*), рос. цвет, цвести, звезда
(26. Немає пом'якшення перед **е**, **і**)	Болг. десет, сила, не; мак. десет, не; хорв. deset, sila, ne; словен. desêt, sila (як і в чес.)	Укр. *десять, текти, сила, не* (не як у рос. д,есять, т.ечь, с.ила, н.е; також і у словац.)
(30. Відс. -r̥-, -l̥-)	Болг. търг, дългий; але хорв. krk, Srb	Укр. *торг, довгий*
(17. Розвиток псл. l̥ > ol > [ow])	Слн. volk,poln,molcati, tolst,dolg: вимова [voǔk, poǔn, moǔcati, toǔst, doǔg] (не як у хрв.,бг.,мак.)	Укр. *вовк,мовчати,повний, товстий, довгий* [воўк,моўчати, поўний, тоўстий, доўгий]
(4. Збіг **ы**, **і** > **и**)	Хорв. sin,miti;слн.sîn,míti;болг.,мак. син (як у ч.)	Укр. *син, дим, мити* (не як у російській)
(23. Втрата носових голосних)	Хорв. dûb, sûd, zûb; pet – як і у геогр. схід-носл. (не як у пол. dąb, sąd, pięć, siądę)	Укр. *дуб, суд, зуб, вус; п'ять, сяду*
(25. Спрощ. груп **tl, dl** > **л**)	Словен. ralo, jelo, moliti; хорв. ralo, jelo, moliti se (як і у географічно східних слов'янс. і ниж.-луж.)	Укр. *рало, ялина, молитися* (як і у ін. геогр. східних слов'янс.), але ковадло, постирадло, бидло
(1. Розвиток **ѣ** > **і**)	Хорв. ікавська:rika,vira,svidok,mliko (як у н-луж.)	Укр. *ріка, віра, свідок, спів,вінок*
(5. Розв. **ъ**, **ь** > **е**)	Болг. овес, орел, козел (але серб. орао, овас)	Укр. *осел,овес,орел,козел* (не як у рос.)
(19. Поява вставного **л**)	Серб., хорв. земљя, капљя, сабљя, конопљя; (є і у кашуб. grable, kwonopla, нлуж. grobla)	Укр. *земля́ ~ зе́млю, рука́ ~ ру́ку, нога́ ~ но́гу* (не як у білор. зямля́ ~ зямлю́, нага́ ~ нагу́)
(22. Відсут. оглуш. в кінці слова)	Хорв. led, Srb, med, nož, rog, sad; серб. *лед, Срб, мед, нож, рог, сад* (є і у геогр. зах.-слов.)	Укр. лід, серб, ніж, ріг, сад (не як у рос. лё[т], сер[п], но[ш], ро[к], са[т])
(8,20.Відсутність акання і цокання)	У геогр. півд. слов'янс. мовах акання немає (як і у геогр. зах. слов'янс.); цокання немає	Також в українській акання і цокання немає (на відміну від російської і білоруської)
(7.Відсутність редукції)	У геогр. південних слов'янських мовах редукції немає (як і у географічно зах. слов'янських).	Також в українській редукції немає (на відміну від російської)
(12, 18.Ствердіння губних і **р**)	Хорв. gołūb, krv, crv, sedam, osam (як і у геогр. західних слов'янських).	Укр. *голуб, кров, черв, степ, сім, вісім, тепер* (не як у російській)
(43. Двоїна іменників)	Словенська: найповніше збережена категорія двоїни (є ц у влуж., нлуж.)	Залишки двоїни укр.*очима,дверима,плечима,* [*дві руці, дві відрі, на дві слові*] (не як у рос.)
(57.Прсв.зм.3 о.м.)	Є і у геогр. півд. слов. мовах	Укр. їхн.ій, -я, є, і
(71.Закін.-**мо**1о.м.)	Хорв. možeMO, uzmiMO (як і у влуж.)	Укр. знаєМО, пишеМО (також у білор.)
(51. Стягнуті форми прикметників)	Хорв. dòbra, dòbro; daléka, daléko,širòka, širòko, širokī (є і у геогр. зах. слов'янс. мовах)	Укр. *добра, -е, далека, -е, широка, -е, -і* (не як у рос. *добрая, -ое, -ые, далёкая, -ое, -ие*)
(44. Наявність кличного відмінку)	Хорв. prìjatelju, sîne, ženo; серб., болг. мамо (в усіх слов'янс. мовах, крім словенської і рос.)	Укр. приятелю, сину, жінко, мамо, земле (не як у російській)

Рис. В5. 22 специфічні риси української мови, спільні з географічно південними слов'янськими мовами (0+22) (центральна колонка: [Lehr-Spławiński, 127-129])

Її структура гранично наочна. Колонки відповідають 14 слов'янським мовам, рядки – 82 переліченим вище характерним рисам української мови. Скорочені назви мов вказані над кожним стовпчиком. Рядки починаються з

номерів характерних рис (1-40 – фонетичні риси, 41-82 – граматичні). Таблиця впорядкована у прибувній послідовності спільних рис (див. колонку N) – від специфічно українських рис, відсутніх у всіх інших слов'янських мовах (N = 1, ❶) до рис, наявних у всіх слов'янських мовах, крім російської або польської (N = 13). У стовпчику "Конт" вказані можливі контактні джерела індукції того чи іншого явища. Внизу у рядку Σ подано суму рис звукової та граматичної будови, спільних між українською та кожною зі слов'янських мов.

Опис структури матриці. З-поміж 82 специфічної риси української мови виключно українськими (без аналогів у слов'янському світі) є 34 риси (тобто 40 % їх загального числа). Решта 48 рис представлені хоча б в одній іншій слов'янській мові.

Сепаратні спільні риси (№ = **2**) виявлені лише між українською і білоруською – 4. Ексклюзивних рис, спільних між українською і двома іншими мовами (№ = **3**) існує 3: всі три українсько-білорусько-російські. Рис, спільних між українською і трьома іншими мовами (№ = **4**) виявлено 7: з них укр.-біл.-рос.-польська – 1, укр.-біл.-влуж.-чеська – 1; укр.-біл.-чес.-словацька – 1, укр.-біл.-влуж.-нижньолужицька – 1; укр.-нлуж.-полаб.-хорватська (ікавська) – 1; укр.-нлуж.-пол.-полабська – 1; укр.-влуж.-чес.-словацька (h) – 1 і т. д.

Мовні явища	Географічно західні слов'янські мови	Українська мова
1. Розвиткок **ѣ** > **і**	**Нлуж**. **і** < **ě** [i]: spěw, wěnk, jězdny (не як у чес. **ě**, слц. **е**, пол. **ie**, **влуж**. **ě**)	В українській – як у **нлуж**. *спів* (spěw), *вінок* (wěnk), *їздець* (jězdny) (не як у польс. і рос.)
31. Протетич. **г-**	**Влуж**. hišće, hić, hikawka, Handrij, Hanka	Укр. *горіх, Ганна, гострий; га, гикавка*
55. Ст.**най**-/nej-	**Нлуж**. wusko, wusčej, nejwusčej [Hannusch]	Укр. *вузько, вужче, найвужче* (не як у рос.)
2. Розвиткок о > ŷò у ŷї ÿ і	**Влуж**. у < о: nós [nus] -osa ‘ніс ~ носа’, wóz [vuz] -oza ‘віз ~ возу’. Полабс. snüp, rüg, t’ün ‘кінь’	В укр. масово ніс, віз, віл, кінь, голів; у діал. [вуòл, куòнь, вул, кунь, вўл, кўнь, нўс, вўз]
5. Спільна історична доля **ъ**, **ь**	Чес. sen, den < sъnъ, dьnь; пол. sen, dzień; відхилення є у слц. (pes, deň, але orol, ovos < orьlъ, ovьsъ) і **влуж**. (dźeń, але kozoł < kozьlъ)	Українська не має цих відхилень: *орел, пес, овес, козел,* – але *сон* (не як у рос. *орёл, пёс, овёс, козёл*)
11.Розвиток h<g	Слц., чес., **влуж**. h (на відміну від пол., нлуж. g)	Укр. h: *голова, гора* (не g, як у польс. і рос.)
42.Старе зак.-**ові**	Дав. відм. одн. чес., пол. towaryszowi, **нлуж**.-owi	Укр. *батькові; козакові, на* ~ (не як у рос.)
46. Розрізнення закінчень -**а**/-**у**	Род. від. од. іменн. ч. р. пол. towarysza, gościa/ rozkładu, czasu, teatru; **нлуж**. sadu,a;dworu, a	Укр. *народу, обрію, засобу / присудка, підмета, предмета* (не як у російській)
(13. Розвиток протетичного w-)	**Влуж**. wona, wono, woni, wuski, wusy; **нлуж**. wón, wóna, wóno, wócyma, wusko; пол. wucho, wąski	Укр. вона, -о, -и, вузький, вуса; вухо; білор. вочкы (не як у російській)
(51. Стягнуті форми прикметників)	Чес. dobrá,dobré < dobryj, dobraja, dobroje; meho, tvému, pás < mojego, tvojemu, pojasъ; слц. pekný, á, é; пол. prosty, a, e; **влуж**. novy, a, e (і пд.-сл.)	Укр. *добра, добре, добрі, мого,* [*твому*], *гарна, е, проста, е; нова, е* (не як у рос. *добрая, -ое, -ые, моего, простое, новое*)
(43. Двоїна іменників)	**Нлуж**. жива категорія двоїни wócyma, wušyma, dwa słowje; пор. і слн. (vaša soseda/ vaši sosedi)	Залишки двоїни укр.*очима,дверима,плечима,* [*дві руці, дві відрі, на дві слові*] (не як у рос.)
(19. Поява вставного **л**)	**Нлуж**. grobla, кашуб. grable, kwonopla (як у с-х.)	Укр. граблі, коноплі, земля (як у рос., білор.)
(25. Спрощ. груп **tl**, **dl** > **л**)	**Нлуж**. діал. [kšiło, rało] [Шустер-Шевц, 34]; (як і хорв. ralo, jelo, moliti se та у геогр. сх. слов'янс.)	Укр. *рало*, *ялина*, *молитися* (як і у східнослов'янських), але ковадло, постирадло, бидло
(8. Відс. акання)	У геогр. зах. слов. мовах акання немає (як і у пд.)	В укр. акання немає (не як в рос. і білор.)
(7. Відс. редукції)	У геогр. зах. слов. мовах редукції немає (як і у пд.)	В укр. редукції немає (не як в російській)
(44. Клич.відмінок)	Пол.,**луж**. towaryszu, gościu, mamo, mamusiu;	Укр. *брате,батьку,мамо,земле* (не як у рос.)
(48. Закінч. **ѣ** > і)	Пол. ziemi, roli (також у **влуж**., **нлуж**.)	Укр. *землі, ріллі*
(54. Преф. **за**-)	Пол., **нлуж**. zamało, zadużo	Укр. *забагато, замало, задовго, заскоро*
(12, 18. Ствердн. губних і **р**)	**Нлуж**. gołub 'голуб', cerw 'черв', пол. gołąb (як і у географічно південних слов'янських).	Укр. *кров, степ, голуб, верф, сім, вісім, тепер* (не як у російській)
(17. ļ > ol > [ow])	Полабс. tâücě, Pauna, Tauste, mâücķǫ (як і у слн.)	Укр. *товче, повний, товстий, мовчки*

Рис. В6. Інша 21 специфічна риса української мови, спільна з географічно західними слов'янськими (8 + 13) (центральна колонка: [ЛЭС, 164])

При цьому рис, спільних виключно між українською і російською не виявлено жодної. Спільних рис з російською водночас з іншими мовами знайшлося 11; спільних ексклюзивно українсько-білоруських рис – 4; спільних українсько-білоруських рис, водночас наявних в інших слов'янських мовах – 25; – у тому числі 3 з російською, 1 – з російською і польською, 1 – з влуж. і полаб., 1 – з влуж, полаб. і словенською, 1 – з обома лужицькими, 1 – з влуж., хорв. і сербською та ін. (див. рис. **В7**, **В8**)

№	Зміст риси	Укр	Влж	Біл	Нлж	Чес	Слц	Пол	Блг	Хрв	Срб	Мкд	Слн	Плб	Рос	N	Конт
3	**і<ѣ ≠ і</о/:** [дьіти, пьісня, сньіг] ≠ [дім, пізно, сніп]	+														1	клт
16	**зк,ск >зьк,ськ:** низький, міський	+														1	
29	**-о-** у род. відм. слів лоба,рота	+														1	
35	Старе **-р** на кінці складу: матір	+														1	
47	**-ові** у міс.: при батькові, на синові	+														1	
72	Давні частот.д.: даМО, їМО, розповіМО	+														1	
73	Прасл. **-си:** даСИ, їСИ, розповіСИ	+														1	
75	Інф.: могти, бігти, лягти, тягти, пекти	+														1	
77	Інфінітив дієслова БУТИ	+														1	ір
78	**-ч, -ж** у 1 ос. одн., 3 мн.: пеЧу, моЖуть	+														1	
80	Ітер.з редуп.: попоїси, попождали	+														1	ел
81	Предик.ф.дієсл.:покошено,походжено	+														1	
79	Майб.недок.:робитиму,писатимеш	+														1	лат
50	Словотвірні суфікси **-ощі, -інь, -енко ...**	+														1	
56	Найвищій ст. **якнай-, щонай-**	+														1	
52	Розрізнення форм *обидва, обидві, обоє*	+														1	
58	Займ.з преф. будь-, казна, хтозна	+														1	
59	Складені прийменники: з-понад, з-поза	+														1	
60-70	Прислівники, прийм., сполуч., частки	+														1	
39	Аферeза:мати,грати,голка,сповідь,Настя	+														1	
82	Пестл. форми дієсл. *їстоньки,питоньки*	+														1	
40	Зміна іст.-**е**->-**о**-: чого, учора, пшоно,жона	+														1	
37	Зміна іст.-**е**->-**а**-:залізо,часник,ялина,Яким	+														1	
36	Зміна іст.-**о**->-**а**-:гаразд,багато,халява	+		*												1	біл
6	Відсутність неповноголосся	+		+												2	
10	**-и-**<-**ъ** після **р:** дрижати, гриміти	+		+												2	
38	Приставні **і-, о-**: іржа, іржати, імла, олжа	+		+												2	
15	Довгі м'які **< С + j:** зілля, знання	+		+												2	
27	**ч, дж < tj, dj, kt':** свіча, ходжу	+		+											+*	3	
49	Словотвірні суфікси **-чик, -овик, -иха**	+		+											+	3	
53	Пестл. форми числ. двійко; трієчка	+		+*											+*	3	
48	Закінч. **-і**<-**Ѣ:** землі, ріллі, ziemi, roli	+		+				+							+	4	
54	**за-**=надто: замало, zamało; zadużo	+	+		+			+								4	
21	Немає асим.:близько,тяжко,smużka	+	+	+										+		4	
17	Розв. псл. **l>ol>[ow]:** вовк,повний	+		+									+	+		4	
31	Протетичний **г-**: гострий,горіх,Ганна	+	+	+	+											4	
1	Розв."**і**" зі старого "**Ѣ**": спів, вінок	+			+					+*				+		4*	
14	**дз, дж:** дзвін, джміль	+			+			+						+*		4	
11	**h** < зі старого **g**	+	+	*		+	+									4	ір
2	**і**<[ÿ]<"О": кінь, віз,сніп, пізно	+	+		+			+						+		5	клт
43	Двоїна: очима, дверима, плечима	+	+		+								+	+		5	
71	Закінч. **-мо:** знаєМО, пишеМО	+	+	+						+	+					5	
19	Нове "вставне **л**": сплю, сплять	+		+						+	+		+		+	6	
33	**як-** (не как): як, який, яка, яке, які	+	+	+		+	+	+								6	
13	Протетичне **в-**: вухо,вуса, вулиця	+	+	+	+			+						+		6	
42	**-ові** у дав.: президентові, братові	+	+		+	+	+	+						?		6	
74	1 ос.наказ.сп.: спімо,їжмо,пиймо,граймо	+	+		+	+	+	+						?		6	
55	Ст.пор.з **най-,naj-,nej-:**найвужче,найдалі	+	+		+	+	+	+						+		7	
46	**-у/-а** род.в.: народу, раю, підмета	+	+		+	+	+	+						+		7	
34	Поч. **ро-,ло-**: робота,рости,розум,роз-	+	+		+	+	+	+						+		7	
30	Немає складотвірних **-r̥-, -l̥-**	+	+	+	+		*	+	+			*			+	7	
57	Новація: їхн-ій, -я, -є, -і	+		+					+	+	+	+	+			7	
28	Зміна поч.**је->о-:** озеро,олень, вільха	+	+*	+	+*	+*		+*					+*		+	8	
9	Рухомий наголос	+		+					+	+	+	+	+		+	8	
24	Перех.**gý,ký > zv,cv:** цвісти, звізда	+		+					+	+	+	+	+		+	8	
4	**і, ы > и** [**ɪ**]: вийди, милий, сизий	+				+	+		+	+	+	+	+	+		9	
20	Немає "цокання"	+	+			+	+		+	+	+	+	+			9	фін
5	**ъ, ь > е:** осел, овес, орел, козел	+	+*		+	+	+*	+	+			+	+			9*	
41	II палат.: руці, нозі, мусі, у молоці	+	+		+	+	+	+	+			+	+	+		10	
26	Немає пом'як.перед **е,і**:десять,не,сила	+	+		+	+			+	+	+	+	+	+		10	
25	Спрощ.**tl, dl > л:** молитва,мило,шило	+		+	+*		+*		+	+	+	+	+		+	10	
44	Клич.в.: брате, батьку, мамо	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				11	
7	Відсутність редукції	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				11	
12	Ствердлуб.і **р**:гірко,кров,пекар (не pjakaŕ)	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+			11	
32	Відс.перенес.наг: *pǫ́d goru, nạ poli*	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+			11	
22	Немає оглуш.+#: дуб, низ, книг	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+		11	
51	Стяг.прикм.: стара,цікаве,перша	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+		+		11	
45	Мн. **-и:** роги, боки, дроти, тендери	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		12	
8	Відсутність "акання"	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		12	блт
18	Тверді губні перед **е** і #: вісім,верф	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		12	
23	Втрата носових: дуб, п'ять, сяду, кут	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		+	12	
76	Відс. **-ть** у 3 ос.одн: іде, несе, товче, пече	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		13	
Σ		**82**	**31**	**29**	**27**	**24**	**23**	**23**	**21**	**21**	**20**	**20**	**20**	**19**	**11**		
№	Зміст риси	Укр	Влж	Біл	Нлж	Чес	Слц	Пол	Блг	Хрв	Срб	Мкд	Слн	Плб	Рос	N	Конт

*Рис. В7. **Риси української мови, специфічні лише для неї** (верхня третина, N = 1) та спільні з іншими слов'янськими мовами (решта таблиці). Видно виявлене Х. Шустером-Шевцем особливе місце українсько-лужицьких аналогій (їх 31 і 27). 29 рис єднають українську з білоруською, з полабською 19, з російською 11, але від 20 до 24 – з рештою слов'янських мов. При цьому 19 характерних рис звукової та граматичної будови української мови (кожна п'ята) спільні з іншими слов'янськими, крім російської та білоруської*

Дуже показово, що **12** слов'янських мов з 13 мають з українською **кожна** від 19 до 31 спільних характерних рис, що предостатньо унаочнює центральне "неспеціалізоване" місце української в колі слов'янських мов.

Таблиця впорядкована за стовпчиками також у ранґовій послідовності суми спільних рис: як випливає з наведеного матеріалу, українська має найбільшу кількість спільних специфічних рис фонетики й граматики з верхньолужицькою (31 риса), білоруською (29 рис), нижньолужицькою (27 рис); далі – з чеською (24 риси), словацькою та польською (по 23 риси), хорватською і болгарською (по 21 рисі), сербською, словенською і македонською (по 20 рис), полабською (19 рис), російською (11 рис).

В останній колонці – скорочена назва мови, контакти з якою могли індукувати виникнення й формування відповідної характерної риси. Так, за В. Абаєвим, іранці-скіфи вплинули на формування українського, словацького, чеського, верхньолужицького г [h] (спільна центральнослов'янська риса 11).

Рис. В8. Географічний розподіл спільних з українською рис інших слов'янських мов. 34 риси української мови – унікальні, 48 мають аналогії у інших слов'ян. Цифрии біля назв інших слов'янських мов – число рис, однакових у них з українськими

За іранською індукцією міг утриматися кореневий голосний інфінітива укр. *бути* (риса 77; пор. перс. budan). Вплинути на закриття о > у > ӱ > і могли кельтські мови, на що вказував О. Шахматов (риси 2, 3). Джерелом "акання" (риса 8) вважають балтійський мовний субстрат, а "цокання" (риса 20) – фінський. Судячи з вивчених мовно-історичних обставин, імовірним прототипом майбутнього недоконаного часу (риса 79) є новий futurum народної латини, а ітеративних форм з подвоєнням (попо-) (риса 80) – еламська мова, імовірний слід якої виявлений у топонімії.

Не виключено, що ці зміни не останні, список відкритий. Окремою проблемою залишається різний масштаб рис, використаних різними дослідниками. Однак попри все очевидно, що отримана картина вже дає уявлення про ціле, передусім видно включеність української до розмаїття слов'янських мовних процесів. З метою унаочнити просторове розміщення аналогій, загальне число спільних з українською рис вказане на картосхемі у овалі для кожної мови навколо українського мовного ареалу (рис. **7**).

ВСТАВКА (епентеза) – поява вставних звуків: сп-л-ять < спять, фр. cham-b-re < camre. Явище, протилежне стягненню (синкопі).

Г

Г. Літера Г української абетки походить через килиличне **Г** і грецьку Г *гаму* з фінікійської літери *гамел* 'верблюд': ***Г***. Українське Г позначає не проривний [g] (*ґава*), а щілинний фаринґальний [ɦ] (*годі*). Серед кандидатур на прототип курсивного ***г*** першість належить коптській літері ϩ, ϧ hōri.

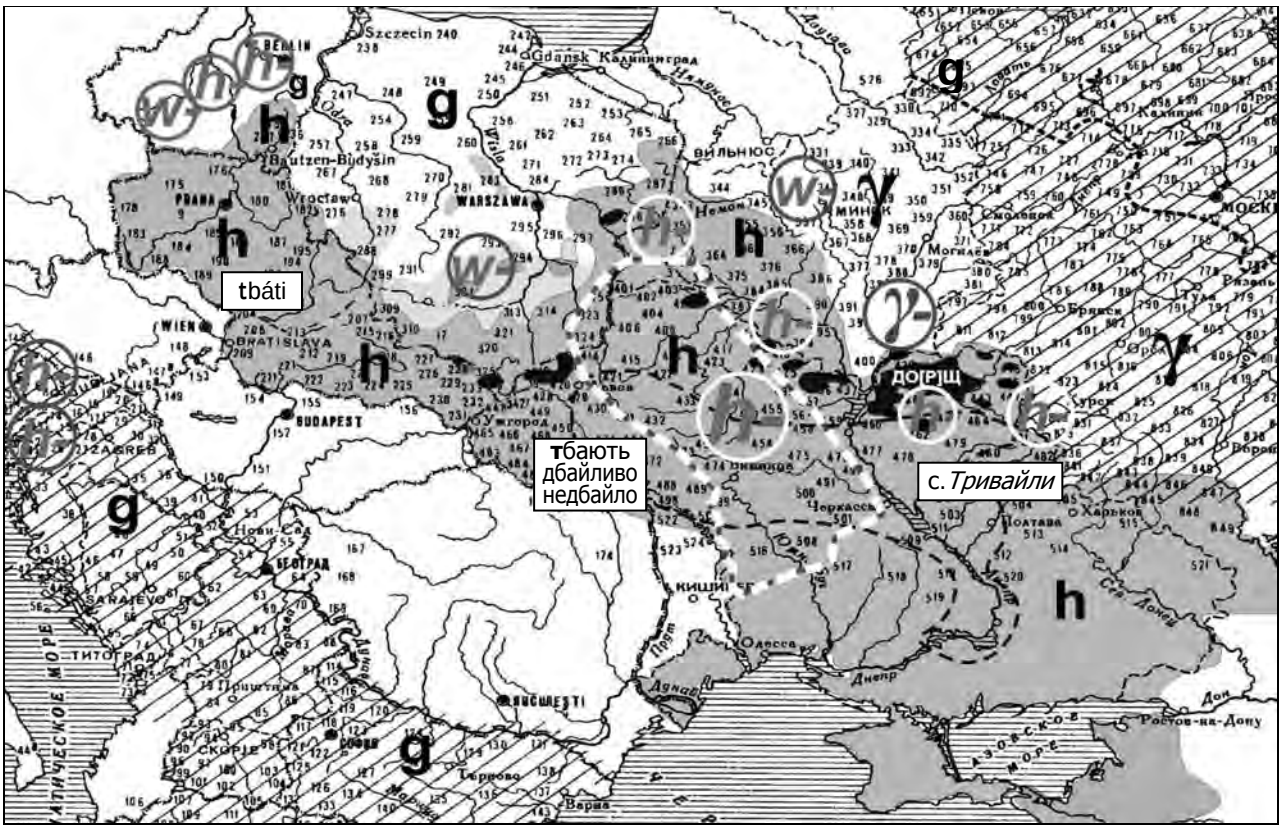

Рис. Г1. Фонетичні іранізми центральнослов'янських мов [Тищенко 2008, 71]

*На карті зображено поширення іранських фонетичних впливів в Україні й на суміжних теренах за даними загальнослов'янського лінґвістичного атласу. Область поширення фарингального ("українського") **г** [**h**] виділена сірим тлом. Очевидною є паралельність до її північного краю смуги поширення білоруського й південноросійського задньоязикового **г** [**ɣ**]. Темні острівні ареали відповідають місцям збереження реліктового [**p**] в іранізмі до[p]щ <*duř + diu "поганий день". Довгим тонким чорним пунктиром оточено Подільсько-Дніпровський реґіон Черняхівської культури (за В.Сєдовим). Штриховкою в оригіналі карт з ОЛА показана область, де немає ані лексичного іранізму збіжжя [за ОЛА 1971, карта №26], ані фонетичного іранізму **г** [**h**] (там збережене давнє **г** [**g**]), – це й унаочнює основний ареал периферійнослов'янських мов. Сірим курсивом показано поширення вимови протетичних **h**-, **w**-, **ɣ**- (основний волино-подільський ареал у білому пунктирному контурі, острівні – в кільцях): це вимова типу „Гандрій гузенькою гуличкою повіз горачам гобідати". Не менш переконливі старі морфонологічні іранізми – укр. ст. **т**бають, пор. чес. ст. **t**báti (пор. ав. **t**ba-ēš); укр. дба**й**ливо, недба**й**ло (пор. дір. *dbaya-), назва с. Трива**й**ли (пор. дір. *tarvaya-).*

Час переходу [**g**] > [**ɦ**] визначають по-різному. Ще 1929 р. на чеському матеріалі М. Дурново показав, що перехід **g > ɣ/ɦ** стався *до занепаду носових*, який датують *щонайпізніше X ст.* [Филин, 56]; за В. Абаєвим цей перехід стався в часи засвоєння іранізму *Бог* (починаючи від I тис. до н.е.) [Абаев, СЕИ, 49]; за Г. Півтораком – у перші століття н.е. [Півторак, 104-105]. Фонема h – одна з підстав для виділення І. Центральнослов'янської групи мов. Див. також І. Бог і збіжжя.

Показано також кореляцію ізофони **ɦ** з областю іранської топоніміки та матеріальної культури [Абаев 1965, 46]. Серед тих, хто уклав угоду з Візантією 944 р., у літописі згадано киян з іранськими іменами *Прастьнъ*, *Фрастьнъ*, *Фуръстьнъ*, *Истръ*, *Съфандръ* [ПВЛ, 68]). Іранські імена мають і дохристиянські божества киян — *Сварог*, *Хорс*, *Симаргл*, *Стрибог*, *Мокоша*.

Г замість К в українських тюркізмах. Це фонетична особливість невеликої групи слів і імен, ознака присутності степовиків –

носіїв туркменських чи азербайджанських говірок. **Аз. і ткм**. **г**уш (kuş) птах: пор. укр. а-**г**уш!; **г**арбуз < **q**arpouz кавун, **г**амуз!! qamus?? , нар. **г**алавур – з аз. **г**аравул, тур. qarawul. Лексема з напівзабутим значенням і прізвимше 780 **Галамага г**алма**г** qalmaq rester, survivre (залишитися, вижити), також 4 **Г**аламан**к**а, 884 Галамай: очевидно, багато кому вдавалося-таки вислизнути від людоловів (пор. і села з назвами *Залишани*...). З нещодавніх запозичень цієї групи – кура**г**а, пор. кирг. кур**г**а- сушити.

У топонімії: **Г**оробії!! < qarabé спорідненість, **Г**удз < Quds 'Єрусалим'! **Г**узівка Хк 507, **Г**узіїв ІФ 236, **Г**удзівка Чк 146 (хоча є і КУЦівка), **Г**ибалівка Вн 1443, але Кейбалівка Пл 1528, < qybal навпроти; **Г**уран 286, ич 178, ець 71, ська 44, ий 30, да 64, Quran, **г**ардаш! qardaş (erkek kardeş) брат – **Г**АРДИШівка Жт 6 (але й КАРДАШі), 122, прізв. **Г**ардашук 2 Кв., **Г**ардаш 386!, евич 4 (Бровари Кв), ник 25, нікова 12, евський 8, а 13, ов 11. *Тільки аз*. ушаг дитина, хлопчик; с. Чага (ткм. ча**г**а! дитина), **г**ач- утікти (тур. kaç-) **Г**АЧище Жт, **Г**АЦЬківка, **Г**ОЦЬківка Лг, узб. қочиб! утеча КОЧУ-Бей, каз. қаш-*ип- КОЦУПій!, 83 **Г**очев, 80 **Г**очу!, 36 **Г**очак, аз. гач- qaç-; **Г**очап 1 Ужг. (ткм. гачып-). прізв. **Г**арага, **Г**араган, **Г**ара**г**уля (аз. Qara-aga 'сильний пан', garagan 'прив'язка', Qara-qul 'Чорне озеро', пізніше 'каракуль'); **Г**аркуша, ойконіми **Г**аркушине, **Г**аркушинці – з тюрк. Qaraqush ім'я власне (від qaraqush букв. чорний птах, пор. аз. гара).

Г замість ʿайна в українських арабізмах.

NB тат. **г**азиз дорогий: **г**- на місці історичного ар. айна ʿaziz; тат. **г**аепсез невинний, пор. каз. айыпсыз, уйг. äyibsiz; тат. гадаләт justice – у всіх інших тур. адалет, ткм. адалат, уз. адолат; тат. әгъза – узб. аъзо, ткм. агза; тат., крг. табигый, уйг. tabi'iy.

В Україні ця особливість засвідчена, зокрема, у прізвищах і топонімах від етноніма арабів: прізвища 48 Гарап, 93 Гарапа, 510 Гарап**ко**, 47 Гарап'**як**, 35 Гарап**цьо** Лв, Зк; 61 Гарап**енчук**, 2 Гарапейзик, 18 Гарапетян Дц, Лг. Топонім Гарапівка Жт.

ГАК[1] 'крюк'; похідні *гачок*, *гакуватий*, *гаківниця*; рос., білор. *гак*, польс. hak, чес. словац. hák; – до укр. і білор. мови запозичено з серед.-верх.-нім. hake(n), до російської – з нідерл. hack [ЕСУМ, І, 454].

ГАК[3] 'плата вівчарю за роботу'; це інше слово: через тат. hak від **ар**. haqq 'право'.

ГАК [2] 'лишок'. Типове укр. *з гаком*[2] походить не від *гак*[1] і не від *гак*[3] і не від нісенітниць через незнання справжніх фактів (див. праворуч). У двомовному середовищі при поверховому знайомстві з ар. ilhāq **'добавка, приєднання'** [Platts, 76] міг статися перерозклад слова і усунення першої морфеми il-, нібито артикля al: тобто це ще один український арабізм.

гак[2] «лишок» (*з гаком* «з лишком»);— не зовсім ясне; очевидно, виникло в риболовецькому середовищі і спочатку означало вагу гака, на якому зважувалася зловлена риба, як додаткову величину до чистої ваги риби.— Романова 141—143.— Див. ще **гак**[1].

A الحاق *ilhāq* [inf. n. iv of لحق 'to join, adhere'], s.m. Annexation, junction; addition, adjunction; continuity;—fees (formerly) exacted from the parties to a suit.
A ملحق *mulḥaq* (pass. part. of الحق, iv of (and syn. with) لحِق 'to be added, or joined,' &c.), part. adj. Added, joined, annexed, appended;—attributed;—contiguous, adjoining (syn. *milā-hu'ā*); adjunct; adhering, adherent; coherent; belonging (to); correlative;—adopted:—*mulḥaq honā*(*-se*), To be added, or annexed, &c. (to); to be contiguous, or adjoining (to), &c.

ГАЛА́СВІТА – 'світ за́ очі', вираз "по галасвітах ходити" (у мові М.О. Лисокінь з с. Клишки См Шостка). Реалістичнішим (зокрема, на Сіверщині) виглядає виведення початку слова не від праслов. *galъ 'кінець', а від спорідненого з ним лит. gãlas 'край, кінець': тоді значення цілого – 'край світу' [пор. ЕСУМ, І, 458]. Чи не звідси *гала.йда* 'безпритульний' [ЕСУМ, І, 457].

ГАНИТИ, ***ДОГАНА***, ***ГАНЬБА*** – приклади арамеїзмів в укр. словнику (сир. GANYA 'сором', GANNABA 'злодій' [MacKenzie; Nyberg]), ймовірно через пахлавійську (факти і можливості цього кола джерел в ЕСУМ не використані).

ГАРАЗД – як прислівник означає 'добре', у говірках 'добро, щастя', києворус. гораздо 'добре, цілком', з близькими значеннями в усіх слов'янських мовах; імовірно з ґотс. *ga-razd-s 'красномовний; той, що добре говорить' (ґотс. ga- префікс, razda- 'мова'). "Ціле сполучення не засвідчене" (=*), але "заперечення окремих авторів неістотні" [ЭССЯ, 7, 32].

ГАРБУЗ (і пол. harbuz 'кавун' через укр.) – це запозичення з тюркських мов (полов. *харбуз*, кримтат. qarpuz) від перс. xarbuz 'диня'.

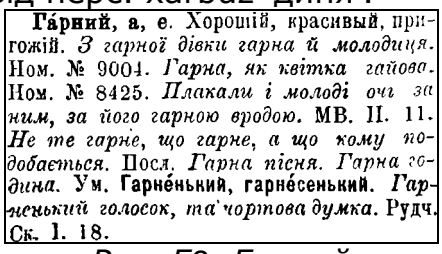
Га́рний, а, е. Хорошій, красивый, пригожій. *З гарної дівки гарна й молодиця.* Ном. № 9004. *Гарна, як квітка гайова.* Ном. № 8425. *Плакали і молоді очі за ним, за його гарною вродою.* МВ. II. 11. *Не те гарне, що гарне, а що кому подобається.* Посл. *Гарна пісня. Гарна година.* Ум. Гарне́ньний, гарне́сенький. *Гарненький голосок, та чортова думка.* Рудч. Ск. I. 18.

Рис. Г2. Гарний [Грінченко, I, 274]

ГАРНИЙ – швидше *привабливий*, ніж *добрий*, *хороший*, – бо пов'язане з герм. gern 'охоче'.

ГАРТ (і низка похідних: *гартівня*, *гартувати*, *за-*, *перегарт*) – типовий ґерманізм: з нім. hart 'міцний, твердий', ґотс. hard-us (пор. анґ. hard).

ГАСЛО: приклад іґнорування українського матеріалу в ЭССЯ (не єдиний): "***gъslo***: ст.-чес. *heslo* с. р. 'звання', '(умовний) знак', 'пам'ятник' (Ст.-чеш., Прага), чес. *heslo* с. р. 'звання', 'умовний знак, сигнал, пароль', 'заголовне слово', 'девіз, **гасло**', слц. *heslo* с. р. тс. (SSJ I, 471). Можливо, похідне з суф. -slo, але походження продуктивної основи (*gъd-? *gъs-?) неясне... " [ЭССЯ, VI, 215]. Звідки ж тоді укр. *гасло*? І схожість на чес. *heslo*, поготів що слова немає у польській?

ГІСТЬ. Слово є у всіх слов'янських мовах, стслов. **гость**. Праслов. gostъ споріднене з ґотс. gasts 'чужинець', лат. hostis початково 'чужинець, гість', пізніше 'ворожий чужоземець, ворог' [ЕСУМ, I, 517].

ГЛЕК. < *глек* (києворус. gъlькъ ~ gъlька) < гр. κύλιξ/ κύλικος 'чашка', первісно також 'глиняна посудина' – О. Семереньї [ВЯ, 1967-4, 20]. Як приклади відповідності г- < к- в інших запозиченнях вчений наводить дслов. golǫbь < лат. columba, слов. golva < лат. cal-va, укр. *гніт ~ гнота* < серед.-верх.-нім. knote.

ГМИРЯ. У словнику ЭССЯ перелік форм і значень слів від основи *гмир-* займає цілу сторінку [ЭССЯ, VI, 163-164]. За всієї поширеності слова у слов'янських мовах, воно не має загальноприйнятої етимології.

Напевно, тому, що етимологи (передусім славісти) побажали залишити поза увагою незручну групу мовних фактів: ще М. Попов та О. Стрижак висловлювали припущення про можливість збереження в цій основі етноніма кіммерійців (аккад. gimirrai) [Стрижак 1988, 32; Гідр.Укр.ММЗ, 7].

Історична активність кіммерійців припадає на VIII-VII ст. до н.е., коли вони двома потоками вдерлися до Малої Азії через Босфор і Кавказ під тиском скіфів з Причорномор'я [Артамонов 1974, 19]. У письмовій історії ім'я кіммерійців уперше з'являється як **gimirrai** близько 720 р. до н.е. у зв'язку з зруйнуванням ними Ванського царства (Урарту). Зазнавши 678 р. поразки від Асирії, вони потім неодноразово бували її військовими найманцями. Відновлена внаслідок залучення східних і грецьких джерел, де вони відомі як ***кимери*** [Дьяконов 1956], подальша їхня історія постає у такому вигляді. Спільно з потерпілими від них урартійцями і ще якимось народом кимери в 676-674 рр. зруйнували Фригію. Це стурбувало Асирію, до якої згодом звернулися по допомогу проти кимерійців Лідія на заході і Табал на сході Малої Азії (660 р.). Цар Лідії Ґиґ (Ґуґґу) загинув у битві з кимерами 654 р., а його столиця Сарди була ними взята й пограбована. У 640-х рр. Асирія, нарешті, прийшла на допомогу Лідії, відрядивши проти кимерів своїх найманців скіфів на чолі з їхнім царем Мадієм. *Переможені кимери були включені до складу Лідії та поселені в Каппадокії*, звідки й далі чинили наскоки та грабували сусідів.

Після тривалих скіфських війн у Західній Азії мідійці 594 року підступно знищили царів скіфів. Тоді позбавлені своїх вождів скіфські загони відступили до колись переможених ними кимерів у центр Малої Азії та разом з ними стали нападати на мідійців з лідійських земель. У 590 р. Лідія відмовилася видати Мідії своїх войовничих кимерів і скіфів, що призвело до війни між двома країнами. Дата припинення її на шостому році точно відома завдяки Геродоту, який пише про сонячне затемнення під час битви [Геродот, 1, 74], що було витлумачено як небесний знак покласти край пролиттю крови. За сучасними астрономічними обчисленнями, це сталося 28 травня 585 р. до н.е. [Геродот, 432; Артамонов, 34] (причому, як тепер вираховано, – при заході сонця, що мало справити на всіх вояків приголомшливе враження). Стурбована гнівом богів, Лідія мусила прийняти продиктовані Мідією та її спільником Вавилоном умови миру, за яким скіфи й кимери мали повернутися звідки прийшли, тобто до Причорноморських степів. Скіфи таки повернулися, кимери ж по дорозі осіли й розчинилися в сусідніх народах.

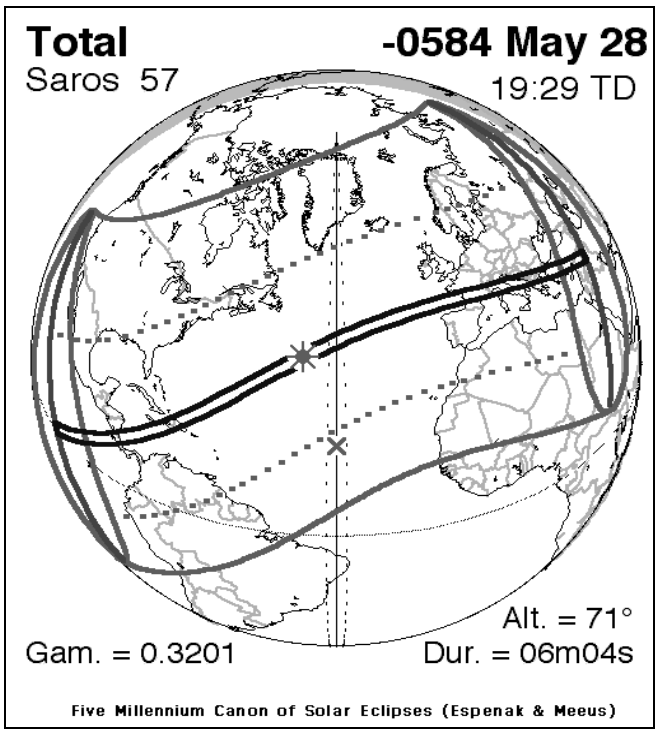

Рис. Г3. Розрахунок часу затемнення (пор. точку в Малій Азії під час заходу Сонця: 6 хвилин змінили хід історії)

Іранців-скіфів їхні сучасники вважали родичами кимерів. Тому слову sakà "скіф" давньоперських написів **в аккадській частині відповідає слово gimirri "кимер, скіф"; скіфи вважаються "синами кимерів"** також і в "Таблиці народів" – частині Біблії, укладеній у VIII ст. до н.е.

Однак з часом слово gimirri стало взагалі єдиною назвою для всіх північних войовничих народів: пор. вірм. gmir "могутній", груз. gmiri "богатир, велет, герой", осетин. gymiry, gumeri, gaemiri "велет, ідол", – аж до слов. **коумиръ/ь** – просто "ідол" [Попов; Стрижак]. Щоправда, Г.Капанцян для останнього слова пропонує іншу етимологію – від вірм. khurm ‘жрець’ через давню форму *khumr з акадс. kumru тс. [Капанцян, 153].

Є також вагомі свідчення західних – балканських і центральноєвропейських – зв’язків і аналогій як у матеріальній культурі історичних кимерів, так і в конкретних археологічних культурах Правобережної України, Понизззя Дніпра і Криму. Крім усього, етнонім кимерів кентумний.

ГОДИ: "СКІЛЬКИ ВАМ ГОД?" З'ясовано, що назва пісні *коляда* має латинсько-романський прототип calenda. Однак перші дослідники не припускали такої думки, навіть наводячи факти *на її користь*. Через призму теології вони "за посадою" негайно розпізнавали в Коляді язичницьке божество. Так, наприкінці XVIII ст. А. Нарушевич пише: "Русини аж до хрещення Володимиром Великим шанували божище «Коляди»[4] і його днем вважали 24 грудня, навіть християнами ставши; того дня, освяченого народженням Христа, різними іграми й танцями бавилися, залишивши старому божеству давнє ім'я Коляда[4]... Гадаю, що мусило те божество і від поляків якусь шану приймати, адже *донині служить і в нас назва Kolęd**y** для того ж періоду року*", цит. за [Woycicki, 90 з посиланням на: Naruszewicz, I (2)] (рукописи **1790**-х рр.). І. Раковєцький у своїй книзі 1820 р. писав, що "слов'яни руські у день 24 грудня відзначали свято Коляди,

божества забави, бесід і миру[3]... Досі ще... на Україні й Волині на Святвечір молодь і парубки збираються увечері, приходять під вікна господаря і співають різних пісень на похвалу його дому, часто згадуючи у своїх піснях ім'я Коляди, за що отримують подарунки, звані Колядою", цит. за: [Woycicki, 90].

У доповіді того ж року «O stanie cywilnym dawnych Słowian» І.Раковєцький зазначав: "Під час свята Коляди (Ku-Ładu)[4] (!) давали один одному дарунки, запевняючи в прихильності й дружбі. Прагнули забути всі давні незгоди й образи. Це була точка нового примирення, згоди, приязні й сусідства. Звідси[5] (!) також те саме свято у деяких слов'ян звали **Godami**". К. Войціцкі додає, що "така назва збереглася й серед люду нашого. Звичайним є у челяді сільської ходити від господарів "**na Gody**", і звідси прислів'я у простих людей "W święty Scepon[6] kazdy se pon" [Woycicki, 91-92] (На святого Степана кожен собі пан).

Виходить, у поляків, що мають питомі слова lato і rók, звідкись було ще й слово ***Gody***, ***яке ніколи не означало років***! Воно вживалося лише у множині й означало тільки Святвечір і колядування!

Те, що ***Gody*** – зовсім не роки, видно з прислів'я: "By nie złe przygody, Byłby świat iako Gody" 'Якби не злі пригоди, Був би світ як Годи' (свято Різдва) [Woycicki, 92]. З давнього календаря Cyzjojan видно, що у 1400-х рр. замість "Nowego Roku" звичним було "*Nowe Lato*". У Проповідях ґнєзнєнських XVI ст. сказано, що Ісус народився в часі, коли *stare **lato** schodzi, a nowe przychodzi*, коли день прибуває, а ніч меншає. Очевидно, що й тоді, у 1550-х рр. у значенні "Новий рік" вживали вираз "Nowe Lato". Однак період між Різдвом і Богоявленням традиційно звали **Godami**, хоч це слово *найчастіше стосувалося лише Різдва* [Wojciechowska]. Де ж узялися ті "годи"?

"Забави, пов'язані з **Godami**, мали давні, мабуть дохристиянські, корені... Норми поведінки людей на **wigilię Godów** ("Святвечір годів") або на Новий Рік сформувалися на підставі переконання, що ***гідно*** розпочатий рік дасть добрий зачин і на подальші місяці...

Про видовища, страшні маски й пісні під час **Godów *i*** Nowego Roku довідуємося з листа папи Інокентія III до архієпископа Генрика Кітлича 1207 р. Папа закартав у ньому новорічні видовища і містерії з масками, у яких брало участь також нижче духівництво, виставляючи себе на посміховисько. Такі листи одержували тоді єпископи по цілій Європі... У листі 1230 р. папа Григорій IX знову нагадав трьом достойникам церкви у Кракові, аби вони утримали краківських школярів від походу до монастиря в Тинці, де на Різдво й у наступні дні вони наїдалися, пиячили, брали участь у забобоних обрядах, співах і інших "бридотах", чим засмучували ченців" [Wojciechowska]. Отже, **Gody** відбувалися кілька днів поспіль по Різдву.

Через століття, "з запису 19 лютого 1326 р. архієпископа Ґнєзно Яніслава, видно, що **Gody** відсвятковано до Різдва. Імовірно, так люди пробували обходити заборону церкви на народні видовища після Різдва. Яніслав заборонив вхід до костелів і на цвинтарі перевдягнутим у масках. Усі, хто брав участь у нелеґальних "**obchodach godowych**", підлягали відлученню від церкви і мали спокутувати гріх. Що до **masek godowych**, то тут відомі згадки про маски оленів і коней: їх згадує проповідник Миколай з Блоні (кінець XV ст.), а значно раніше про маски турів пише єпископ Еліяш з Новогрудка (1166)... Явним відлунням прадавніх язичницьких вірувань були прояви під час **Godów** культу вовка. За традицією, західні й південні слов'яни "волали" до Різдвяної вечері вовка, аби уласкавити хижака" [Wojciechowska]. (В Україні натомість закликали мороз.)

---

[3] Наукових підстав для такого висновку немає: це імпровізація тогочасних авторів "для кращого розуміння" своїх читачів.
[4] Типове схоластичне пояснення тих часів в дусі "народної етимології".
[5] Чергова народна етимологія нібито від godzić 'годити, догоджати'.
[6] Тепер свято першомученика архидиякона Стефана припадає на 9 січня (27 грудня ст. ст.).

Але ці "пережитки" існували в Польщі ще й у XIX ст.: пор. прислів'я "Biega z nim by z wilczą skórą po kolędzie" (S.Rysiński), "Włóczą się, iako z wilkiem chodząc po kolędzie" (M.Rey) [Woycicki, 89, 93]. К.Войціцкі (1807-1879) свідчить про живучість звичаю: "Я ще пам'ятаю, пише він у 1829 р., як у Варшаві ходили від дому до дому хлопчики, співаючи пісню про народження Христа, і отримували за те нагороду. Увечері... перебиралися химерно, то на вовків (вдягши шкуру того звіра на себе), то на баранів, ведмедів тощо. Так перевдягнені, обходили різні будинки, отримуючи в кожному якийсь подарунок" [Woycicki, 91-92].

Скільки вам год? Як пояснює появу слова *год* сучасна етимологія? Вона не заперечує того очевидного факту, що, на відміну від **goditi* праслов'янське **godъ* **майже не має індоєвропейських відповідностей**. Але вважає, що "зручніше (?) тому говорити про похідність **godъ* від **goditi* або про їхню співвідносність. Пошуки самостійної етимології для праслов. **godъ* як правило сумнівні (?). По-перше, не можна відривати **godъ* від **goditi* саме з семантичних причин, адже **godъ* семантично первинне – не стільки 'час взагалі', скільки 'випадок, привід, подія, термін, слушний час', що жорстко віповідає словотвірній семантиці **goditi*. У зв'язку з цим (по-друге) невдалою є гіпотеза про метатезу **godъ* < **dogъ*, нібито спорідненого з ґот. dags, нім. Tag 'день'... Зрозуміло, (що за такого химерного тлумачення. – К.Т.) слов. **godъ* не запозичене з ґерм." [ЭССЯ, вип. VI, 191-192]. Отже, відверто визнавши, що говорити про похідіність чи співвідносність двох реконструкцій просто "зручніше", словник тут же забороняє всяку іншу думку. Наведена альнернативна "гіпотеза про метатезу" справді невдала, але цього замало аби твердити, що це не запозичення.

Не можна не визнати, що ці висновки поквапні, категоричні і, зрештою, контрпродуктивні. Їхня категоричність – у апріорному застереженні від пошуків окремої етимології для слова псл. godъ: але ж псл. **godъ* може саме тому й *не має індоєвропейських відповідностей* (на відміну від **goditi*), що це *інше*, *пізнє* слово і отже, не виключено, що й запозичене.

Коли йдеться про дієслово укр. *годити*, то у похідних від нього – *догідливий*, *принагідно*, *вигідно*, *угіддя* – є єдиний виняток "*як завгодно*" з наголошеним -о- (навіть за наявності паралелей рос. *выгодно*, *угодье*). Навпаки, для укр. *год* форма *гід* зафіксована лише раз, і то на Слобожанщині. Так само чес. slavný hod, boži hod, словац. hod, пол. god не мають очікуваних історичних -ů-, -ô-, -ó-.

У світлі цих фактів також не обґрунтована і гіпотеза ЕСУМ про те, що "звукова форма укр. *год* замість закономірнішого (?) *гід*, можливо, зумовлена впливом російської мови" [ЕСУМ, I, 545]. То що ж, і в чехів і словаків той же вплив? Тут взято до уваги навіть не всі українські дані, як-от повсюдність форми *год* (а не *гід*) у Галичині. Що більше, на крайньому сході, де російський вплив мав би бути найбільшим, словник Б.Грінченка якраз фіксує зворот *гід від году* (Костянтиноградський повіт, тепер Красноградський р-н Хк), і це локальне явище поясниме синтаксичними, а не етимологічними причинами (вирівнювання за аналогією *рік від року*).

Системна присутність "чужого -о-" проглядає з помилкових записів в ЭССЯ форм нижньолужицької мови. Обидві форми, як і укр. *год*, насправді не мають "закономірного" -ó-, у тому числі й у варіантах: gohd 'primum pretium, Angeld', god 'Zufall' [Schuster-Šewc, 305].

Що дійсно виглядає похідним – то це форма однини *год* (!), яка тому й не існує у влуж. (всупереч словнику Пфуля, цитованому в ЭССЯ), адже їхнє hód – це не "чол. рід" ('рік'), а "род. відм. мн." ('років'). Немає слова gód і в нлуж.: там є **god**, а не gód, і крім того це теж похідна форма родового відмінку множини (як в українській [Желехівський, 147]). За прийнятим порядком фіксації мовних фактів основна форма слова мала б *передувати* старим і рідкіс-

ним, – а основною для слів влуж. *hody*, нлуж. *gody* є форма множини (таке буває: пор. діти ~ дитина, риба ~ рибина, киян-и ~ киян-ин).

Сумнів у науковій коректності (!) висновків ЭССЯ неминучий, адже вони зроблені *без розгляду значної кількості інших різномовних, але семантично однакових свідчень* у похідних словах з базовим значенням "***годи – це Різдво***". Справді, чому ці слова не включені до фактологічної бази? Ось чого немає у статті ЭССЯ порівняно з даними у Г.Шустера-Шевця: "*hodownik* **'грудень'**, *hodownička* 'день **Різдва'**, 'свято **Різдва'**; давні значення: *hody* **'Різдво'**; нлуж. *gody* мн., род. відм. *god* '**Різдво**', також *goda* тс, діал. також 'велике свято, святковий день'; похідні *godownica* 'свято **Різдва**'; давні значення: *gohdi* 'festum **natalicium** Salvatoris[7], **Різдво**', *godi* '**Різдво**'; Jak.: *nietcz w **hodo**waniu a wopilstwu* 'не у переїданні й пияцтві'; давньопольське і діал. звичайно '**Різдвяне** й новорічне свято' (Sławski SEJP 1, S. 307), також 'час між **Різдвом** і Новим роком' (Tomaszewski GŁ), *hody* морав. '**Kirchweih**'; словац. ***hod*** 'бенкет, свято **Різдва**, **Kirchweih**' (Weih 'посвячення', a Weinacht 'Різдво'), словен. *gôd* 'слушний час, свято, **річне свято**' " [Schuster-Šewc, 305-306].

В ЭССЯ враховані всього чотири інші факти різдвяної семантики: пол. діал. g$^{\breve{u}}$ody 'час по **Різдву**' (Tomasz. Łop. 125), словін. *gùʉdä* мн. '**Різдво**' (Lorentz Slowinz. Wb. I, 312), влуж. *hody* Pluralet., род. відм. *hód* **'Різдво'**; нлуж. *gody* мн., род. відм. *god* '**Різдво**', пор. [ЭССЯ, вип. VI (1979), 191]. І цього досить для наукового коментаря; однак його таки немає. Чи це не тенденція?

Г. Шустер-Шевць помітив, що plurale tantum і у слов'янських, і в інших мовах Європи існує у тих словах, які позначають великі церковні свята: "Pluralet[antum], як в інших позначеннях великих свят, що переважно тривають по кілька днів (пор. влуж. *jutry*, нлуж. *jatšy* 'Ostern' мн. [Великдень], влуж. *swjatki*, нлуж. *swětki* 'Pfingsten' мн. [Трійця]" [Schuster-Šewc, 305-306], – сюди ж і укр. *Кле́чані святкú* 'Трійця', (це не рос. *свя́тки* 'час від Різдва до Водохрещ') [Фасмер, III, 584], укр. *Водохрещі*, *Водохрища*, *Водорщі* мн. 'свято Богоявлення' [Грінченко, I, 247], *Водорщаний = Водохрестний* (Желех.). Пор. також укр. *родини*, *хрестини*, *іменини*, *поминки*, *оглядини*, *розглядини*, *заручини*, *заговіни*, *проводи*, *обжинки*, або рос. *похороны*, *поминки*, *смотрины*, *именины*, *проводы*. Тобто, первісно, *години* – це саме **назва свята**, як це залишилося в поляків.

Справді, значення прадавнього *goditi 'годити' НІЯК не пов'язані з Різдвом [ЭССЯ, VI, 189-190]. Але ж основа *god- у багатьох слов'янських мовах пов'язана *ПЕРЕДУСІМ* з Різдвом і отже, напевно, новіша. Поквапність висновків ЭССЯ у тому, що 1) замовчано цей явний зв'язок слова *godъ з Різдвом, 2) новіше слово *godъ силоміць приєднано до історії прадавнього слова *goditi і 3) це проголошено як доведене. Причина такого ставлення до пслов. *godъ – напевно у "ідеологічно небезпечному" паронімі *gъtъ/*gotъ.

Словник ЭССЯ подає його у реконструкції *gъt(in)ъ [ЭССЯ, VI, 215]: "***gъt(in)ъ**: д.-руськ. *гътинъ* ч.р., *гъте* мн. 'мешканець острова Ґотланда', 'ґот' (Соболевский, Фасмер, нижче). Запозич. з ґот. *guta* 'Ґот', шв. *gute* 'ґотландець'. Див. А.Соболевский РФВ LXIV, 1910, 172; Фасмер I, 448 (з зауваженням, що слов. форми на -о-, напр. рос. *гот* і т.д., запозичені відносно пізно з нім. Gote)..."

Звідки ж тоді форма **1229** р. києворус. ***готскои*** *берегъ* [Фасмер, I, 448], чи не з діслов. gotar, згаданого поруч у М.Фасмера: "ґотс. guta 'ґот', шв. gute 'ґотландець', але діслов. **gotar** мн." [Фасмер, I, 448]? Оскільки *обидва* ці факти опущені в ЭССЯ, це знову схоже на тенденцію. Насправді непроникної межі між історичними -о- і -у- не існує. На спеціально відібраній базі "зручних даних" (з десятком опущених протилежних фактів з -о-) теоретичні узагальнення втрачають науковість.

[7] У тексті словника недогляд – помилкове *servatoris*.

Колоритний приклад – матеріал статті *gъdovabj 'шовк' [ЭССЯ, VI, 215]. Тут український відповідник *єдваб* – це поза сумнівом справді пізнє запозичення з польської. Але ж існувала і форма києворус. *годовабль*, і вона містить цікаву для нас основу год-. Далі визнано, що "решта вокалізму і консонантизм ґерм. слова-джерела також відображують архаїчну форму *ґотського типу*". Носіями цих архаїчних форм могли бути і *свеви*, і *сакси*, і *вандали*, і *бастарни*. У мовах їхніх нащадків це слово відоме як godowebbi, godwebb і двн. gotouuebbi. Але ж це означає, що основа **god**- одних ґерманських мов відповідала **got**- у близьких сусідніх. Сполучення лексем "божа тканина" якраз сумнівне, в ролі означення частіше йде етнонім, – тобто, знову, ***шовк*** – це *"**ґотська тканина**"?

Ця модель відома у лит. gùd-karklis 'болотяна верба' (за Ендзеліном 'ґотська/ білоруська верба' від gùdas 'білорус', історично 'ґот'), лит. gùdobelė 'дика яблуня, дичка', букв. 'ґотська/ білоруська яблуня', пор. латв. krievãbuols 'огірок', букв. 'кривицьке (російське) яблуко'; у цій же статті gùdas 'білорус' Е.Френкель додає: "Слово первісно означало ґотів, які в давнині мали під своєю владою і білорусів, і прусів у пониззі Вісли" [Fraenkel, 174].

Серед номенів з етнічними означеннями звичні й інші кільтурні запозичення, як-от укр. *волоський горіх* (букв. 'румунський'), ст. *сорочинське пшоно* 'рис' (букв. 'сарацинське'), нім. Apfelsine 'помаранч' (букв. 'китайське яблуко'), не кажучи про *шпанку* 'іспанську вишню', *гречку*, фр. le sarrazin 'гречка' тощо. Сусіди цілком могли діставали шовк з кримської Ґотії (через соґдський Судак-Солдаю). От і підстава до назви "ґотська тканина".

Отже, цілком доречні протилежні тези: **"семантично первинним" наповненням слова *годи* було "Різдво"**, а вторинним – проміжок часу між двома святами Різдва. При цьому сама форма множини відбрунькувалася від етноніма *Годи (як Греки, Чехи, Нѣмцѣ, Niemcy, Prusy, Włochy) і тому була морфологічно первинною щодо *год* (пор. києворус. 1189 **г(ъ)ты** знах. мн. [Фасмер, I, 448]). Кінцеве -д- основи у лит. gùdas таки відповідає сучас-ному -т етноніма *ґот*. Ця форма етноніма ґотів – *Годи – засвідчена у топо-німах України: *Годи-Добровідка*, *Годинь*, *Годиха*, *Години*, *Годилів*, *Годовиця*, *Годовичі*, *Годомичі*, *Годів*, *Розгадів*, пор. рос. *Готня*, але *Гдов*, білор. *Гдзень*. Українські топонімічні матеріали залишаються потужним масивом мовних фактів, у більшості своїй знехтуваних етимологами.

Форми етнонімів у ролі хоронімів (назв країн): **изъ Варягъ въ Грекы**, **изъ Грекъ**, **идете первое в Болгары**, **идите пакы въ Нѣмцѣ**, **идете въ Грекы**, **пришелъ изъ Грѣкы**, **а по Двинѣ въ Варягы**, **а изъ Варягъ и до Рима**, **идемъ въ Грѣкы**, **отъ ходящихъ въ Грѣкы**, **посилаютъ на то въ Грѣкы**, **придохомъ же въ Грѣкы** [ПВЛ], – сюди ж і **г(ъ)ты**.

Форми старих іменників на -ŏ- у род. відм. мн. при числівниках (літописні аналоги укр. *десять год*, *двадцять год*, *стілько год*, *до таких год*): **20 живыхъ конь**, **васъ до 10 мѫжь идете вь градъ**, **святыхъ отець 100**, **яко 10 мѣсяць топиша дѣти**, **собра Ярославъ Варягъ тысящю**, **по 10 ѕолотникъ**, **по пятидесятъ ѕолотникъ** [ПВЛ].

Якщо **Варягъ тысящю**, то і 10 **Грѣкъ**, ...і 10 год. З історії української мови відомі форми: *до татаръ*, *до оугоръ и до бесарабъ* (1408); пор. *до вірмен і грузин*, *турок*, *румун*, *молдаван*, *хозар*, *болгар*, *алан*. *Шестеро конь* (1192), *отъ боіаръ* [ІГУМ, 140]. От у який ряд стає укр. "Скільки вам год?"

ГОЛЛАНДИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – запозичення з нідерландської мови, засвоєні через російське мовне посередництво, див. 41-й часовий пласт, XVIII ст.; це переважно морські терміни: *кран*, *дамба*, *штакет*, *контора*, *брезент*, *шторм*, *швабра*, *картуз*, *матрос*, *лотерея*, *борт*, *гавань*, *каюта*, *фрахт* та ін. Опосередкований характер контактів цілком очікувано відповідає відсутності в Україні пластів топонімів і прізвищ голландського походження.

ГОСПОДАР І ХАЗЯЇН < лат. hospes, itis 'іноземець; гість; господар'; слово *хазяїн* новіше від *господаря*: через дав.-рос. *хозя* 'пан' і тат. хоҗа з арабс. خاجي haji 'ходжа'

ГРЕЦИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 12-ї, 19-ї і 23-ї історичної епохи), див. ЕЛЛІНІЗМИ, ВІЗАНТІЇЗМИ, ГРЕКО-РИМСЬКИЙ ДОСВІД ЖИТТЯ СЕРЕД ВАРВАРІВ.

ГРИВНЯ, ***ГРИВА*** – середньоіранські прототипи цих слів гранично прозорі: пахлав. **¹grīw [< A *ṣwr-h*; *glyw*¹] neck, throat.**

ГРОШІ. Запозичене зі старочес. groš або дав.верх.-нім. grosch(e) від серед.-лат. grossus (denarius), букв. 'товстий' (динар), на відміну від давніх тонких бляшок. У своєму характерному стилі пише далі А. Брюкнер: "З чеської (не навпаки!) позичили й німці свій Grosch(en), приголосний якого sch /ш/ був би інакше незрозумілим, бо ту нову монету найперше у Празі карбовано; ...від нас на цілу Русь; є і на всьому Балкані – піастр" [Brückner, 159].

ГУМА. Є в усіх слов'янських мовах, крім рос., і в багатьох ін. мовах Європи. Запозичене з середньолат. gummi 'камедь, смола', що продовжує давніше лат. cummi 'камедь', а те походить з гр. κόμμι від єгип. qmi, kema [ЕСУМ, І, 159]. Див. ІІ. *Кмитів Яр.*

ГУНСЬКО-АВАРСЬКІ МОНҐОЛІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 22-ї історичної епохи), від IV ст. н.е.: *табір*, *жупан*, *холява*, *холошні*, *онучі*, *пан*, *каган*, *мерин*; пор. топоніми р.´Унава Кв Унява ІФ, Унячка Лв, Гуничі Жт, Гуньки Чг, Обарів, Таборище, Онут, Онок, Ображіївка, Кременчук, Крим. Серед видатних і досі живих запозичень – вживана на Житомирському Поліссі побутова лайка "*У гуна*!" [Стрижак 1988, 114], якій, виходить, понад 1600 років, і прислів'я з Карпат, записане І. Франком: "*Обре, обре, сховайся добре!*" (тобто 'авари йдуть, ховаймося'); "*Обри, Обри, ховайте сї добре, бо я лиху волю маю, пси по полю розпускаю: пуц! бери!*" ("Мабуть, натяк на пл. Обрів" – Франко І. Галицько-руські народні приповідки. – Т. ІІ, вип. ІІ. – Львів, 1908, с. 465) [СЛН, 94; Стрижак 1991, 139]. Ця приказка про аварів на століття молодша: їй 1500 років.

Ґ [g]. Ця літера є тільки в українській графіці. Вона виникла з потреби позначати нову фонему, адже стару літеру Г на той час повсюдно вимовляли як щілинний фарингальний [ɦ]. Попередниками Ґ від XIV ст. були диграф КГ (*кгава, кгвалтом*) і лат. G. Уперше застосована у Пересопницькому Євангелії (1556), до алфавіту як самостійну літеру запровадив М. Смотрицький 1619 р. Як символ українськості на початку масових радянських репресій 1933 р. силоміць вилучена з укр. абетки. Відновлена в "Українському правописі" 1990 р. [Півторак // УМЕ, 127].

ҐАНОК (ст. *кганок*), род. відм. *ґанку* – через польс. ganek 'ґанок, галерея' з нім. Gang 'коридор, хід', серед.-верх.-нім. ganc 'вхід' (пов'язане з дав.-верх.-нім. gangan 'іти', діслі. ganga, ґотс. gaggan 'те саме') [ЕСУМ, І, 468].

ҐАТУНОК (ст. *кгатунок* 1656 р.), білор. *гатунак* 'сорт'. Добрий приклад засвоєння суфікса ґерм. -ung та використання його як власного засобу словотвору. Запозичене через пол. gatunek 'рід, вид, сорт' з нім. Gattung 'те саме' (від gatte 'сортувати, з'єднувати'). При цьому суфікс -ung перетворився на -unek за зразком слів із суфіксом -ek (<*-ъkъ) типу zamek (пор. також rachunek,

kierunek з нім. Rechnung, Kehrung). Згодом суфікс укр. -*унок* (як і польс. -unek) був застосований як власний словотвірний засіб [ЕСУМ, І, 482]. – *грабунок*, *спробунок*, (*по*)*цілунок*, (*по*)*дарунок*, *віддарунок*, *обладунок*, *візерунок*, *стосунок*, *частунок*, *справунок* (і польс. sprawunek '(виконання справи>) покупка'), також *трапунок*, *керунок*, *порахунок*, *прорахунок*, *обрахунок*, *підрахунок*, *розрахунок*... [ІСУМ, 467]. Пор. IV. -ЕНКО < іт. у топонімах -engo з лонґобард., ґерм. -ing.

ҐВАЛТ, ст. кгвалтъ (XIV ст.) 'лемент, галас; ґвалт'. Запозичене через польс. gwałt з серед.-верх.-нім. gewalt 'насильство, сила; влада' від walten 'панувати', спорідненого з ґотс. waldan, пор. укр. *володіти* [ЕСУМ, І, 485].

ҐЕНУЕЗЬКІ ІТАЛІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 36-ї історичної епохи, від XIV ст. до 1475 р.: *скриня*, *шкарбун*, *барило*, *пляшка*, *стрічка*, *кошт*, *бенкет*, *решта*, [*бунація*, *тромонтан*, *бастунння*]; топоніми Чепелі, Почапинці, Штомпелі, Маркуші, Солдайя$^{+}$, Чембало$^{+}$, Джаліта$^{+}$, КОПАЙгород < Caffa та ін. Виявлені у XIX – XX ст.; див. ІТАЛІЗМИ.

ҐЕРМАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 21-ї, 26-ї, 32-ї, 40-ї, 42-ї історичної епохи, див. ҐОТИЗМИ, СКАНДИНАВІЗМИ, НІМЕЦЬКІ ҐЕРМАНІЗМИ, АН-ҐЛО-АМЕРИКАНІЗМИ. "Кількість і добір ґерманізмів зближають українську мову до зах.-слов. мов" (Ю. Шевельов) [ЕУ, І, 375]: *полк*, *князь*, *лихва*, *хижа; щогла*, *кодола; дах*, *фах*, *льох*, *друк*, *смак; рахувати*, *дякувати*, *мусити*, *рятувати*, *радити*, *гаптувати*, *шухляда*; кальки *забезпечення*, *зловживання* (пор. нім. Versicherung, Missbrauch); синтаксичні конструкції *чекати на що*, *дякувати кому* та ін.

ҐНОТ і **КНУТ**. Однокореневі *ґніт*, *ґнотик*, *ґнотар* 'майстер ґнотів', *ґнотття* 'манаття'. Є в усіх слов'янських мовах у т.ч. з початковим k-: білор. кнот, рос. діал. [кнот], польс. knot – з серед.-верх.-нім. knote 'вузол, ґнот'. А з дав.-ісланд. knūtr 'вузол' інше, близьке за змістом запозичення *кнут*.

ҐОТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 21-ї історичної епохи, II/ VII ст.: *полк*, *князь*, *хліб*, *хлів*, *буква*, *дошка*, *піст*, *щирий*, *кутя*, *гаразд*, *корогва*, *ШАНДРА*, *очуняти*, *ускробати*, *нахромитися* та ін.; топоніми – р. Танискава, р. Піскава ІФ, р. Двина, р. Авунда з-під г. Авинда Км, села Рунівщина, Трахтемирів, Говилів, Фрумилів, Малдрики, Гензерівка та ін. Окремі пласти ґотизмів виявлені у XIX ст., 1968, 2016 рр.

Праукраїнські ґотизми: *ус·кробати*, *ус·кромити*, *о·чуняти*, *по··хнюплений*. Укр. ст. ***ус·кробати***, пол. us·krobać 'утікти' (*Мощно раненій ускробалъ... до обозу*. Вел. I, 151) [Тимченко, II, 440] – з ґотс. **ns·trąbjan us·graban** 'вирватися, утікти (break through)' [Wright, 353]. Чи не звідси й основа Шкроб- – як результат аферези основи us·grab-, і навіть Шкробот- – як форма дієприкметника us•grō̲f̲t з us•graban: *ус.кробт ≥ шкробот.

Тому й польське до дітей **szkraby** 'пустуни', такі, що вириваються з рук. За межами України існують топоніми Skrob.ów 2, -owo Pl; Skrøbelev 2, Skrave By Dn; Skravsta (Frasta, Måsta), Skrub.ba, -by, Skårby Sv; Skroblis, Skrabiai Lt; Škrebi Lv; *Скробава* By; *Скребки* РФ Псков, *Скрабы* ^Шарапово РФ Тверь, *Скоробовка* РФ Калуга; Skrabské Sk. Форми з -т- значно рідші: Skrobot•owo, Skrobacz•ów Pl; Škroboč•ov Cs; Škrabut•nik Hr; Skrobot•no BiH; Skorovat•n N; Skorovot, Skro̲fot•inë Alb. Приголосний -f- в останній назві підсилює припущення про зв'язок топооснови саме з прототипом us·grō̲f̲t.

Також Крабат у сербо-лужичів: "Чи ж то добрі духи наших казок нас берегли? Чи Боже сіделечко вело нас твердою стежкою по багнищах серед мандрівних вогників? Чи злотоплюйний змій нас, жебраків, збагатив, чи **Крабат** *перед ворогами хмарою огорнув*?" *Мар'я Кубашець*. Їхня біда – наше життя (Marja Kubašec. Jich běda – naše žiwjenje) [Мудра, Петар, 176]" [Тищенко 2015, 95-96].

За зведенням М.Рахна, у текстах дум є чимало історичних слів ґотського по-ходження, як-от саме слово *дума* (ґот. *dôms), *барва* (farwa), *гаразд*

(razda мова), *дрібний* (ga-draban 'витесувати'), *многий* (mnags), *трунок* (dragk), *хоругва* (hrugga), *чуб, чуприна* (skuft), *шати* (*hetaz), *мара* (mara ‘мара, привид’), *щирий* (ґот. skeirs 'світлий, ясний') та ін. Є тут і запозичення через ґотсь-ку з грецької (*церква*, *піп*), і кальки з ґерманської (*домотур/домонтар* heimskr; "*перед мечем положено*" та "*через мечу положено*" – пор. нім. durch den Schwert і vor dem Schwerte)" [Рахно 2014, А14], також *ушкали* (us.hulon).

Слід додати, що збережений у вказаному М.Рахном виразі "*через мечу*" жіночий рід слова **меча* відповідає як кримґотс. mycha жін. р., так і ґотс. meki жін. р. Кримґотське mych<u>a</u> входить до групи однотипних іменників, як-от ahwa річка, bōka *буква*, graba могила (укр. *гробки*), hweila час (укр. *хвиля, хвилина*), karkara в'язниця, láiba рештки (пор. *лайба*), mōta *митниця*, rūna таємниця, raz-da мова (в укр. *га-разд*), staua суд, þiuda народ. Mek<u>i</u> однотипне з hait<u>i</u> загін (пор. *гет<u>ь</u>ман*), þūsundi тисяча [Wright, 90-91] (þ вимовлялося як анґ. [θ], ð – [ð]).

Інші запозичення від ґотів: СПРИТНО (sprauto ‘хутко, швидко’), СТЕЖка, стезя (stáiga ‘стежка’), СКАБка, СКОПець (skaban 'голити (бритвою)'), СВАРКА, СВАРитися (swaran); з наших студій – КУТЯ (Kuthia 'Кримська Ґотія'), ЧУМАК (þiu·magus ‘хлопець-слуга’); пор. також рос. *долг* (dulgs), *вопить* (wopjan 'кричати'), *вопиющий* 'кричущий' (з неґативними конотаціями: про помилки, порушення, суперечности, сваволю, несправедливість та ін.).

В українській лексиці (зокрема, історичній) є чимало сепаратних запозичень з ґотської мови (табл. 1), які однозначно вказують на найдовший час контактів наших предків з цим скандинавським народом: ЛИ<u>ХВ</u>А, ЛИ<u>ХВ</u>АР (<u>leiƕ</u>an позичати), МИТо, МИТник, МИТниця (mota), СТРАВА (straua), СНАГА (snaga ‘покрови, одяг’), ЛАЙБА (laiba), ВОРинння (обл.), ВАРА!, ні вари, ні пари (wara), ЦИ(М)БРувати (ст.) (timbrjan). У теперішніх студіях виявлені ще яскравіші запозичення о·<u>ЧУН</u>яти (ga·qiunan 'оживити, бути живим'), <u>ХНЮ</u>Питися (dis·hniup-an розбити на друзки), поХНЮПлений, <u>УС·КРО</u>Бати утікти (us·graban) <u>УС·КРО́М</u>ити придушити (us·hramjan <u>us·hra-mj</u>an розіп'ясти), наХРОМитися [Тищенко 2015, 15, 147-151], також <u>УШ·КАЛ</u>и розбійники (на видовбаних човнах?) – пор. <u>us·hulo</u>n видовбувати [Lehman, 383]. Очевидно, що відсутність у довідниках відомостей про існування усіх цих ґотизмів в українській мові деформує картину історичних і мовних контактів.

Відоме ґотс. **hramjan**, діcл. hremm 'розпинати', днор. hremma 'затис-нути', дфриз. **remmen** 'зв'язати' (звідки укр. *ремінь*) [Orel, 184]. Існувало і укр. ***ус·кромити*** < ґот. **us·hramjan** 'розіп'яти' [Lehman, 191]. Це справді промовистий факт: укр. ст. не так *при·кромити* [Lehman, 191], як прямий ґотизм ***ус**·кромити* 'приборкати' [Тимченко, II, 440], про що європейська наука так і не знає.

Окрема загадка: на догоду кому В. Леман подав рідкісне *при·кромити* зі словника Є. Желехівського і С. Недільського, а не добре відоме і вказане там же укр. *ус·кромити* [Недільський, 1016], – ПРЯМИЙ відповідник ґот. us·hramjan?

З приводу згаданої у Пріска реалії *страва* (див. ГРЕКО-РИМСЬКИЙ ДОСВІД...) слід спеціально вказати на внутрішньомовну словотвірну й семантичну пов'язаність ґотс. straua з ґотс. *stráujan 'to strew, spread (with carpets)' = 'вистеляти (*килимами*)'. Це ж коло реалій наявне у колядці ("Застилайте столи Та все *килимами*, Радуйся!"). У сучасній анґлійській мові ця ж семантема збережена у розмовній лексиці – анґ. the spread розм. 'частування', great ~ 'бенкет'.

Тобто у *страві* внутрішня форма не *їжа*, *харчі* (а саме туди тягне етимологія буцімто від *травити*), а частування (*stráujan 'to strew' застилати килимами)!

Табл. Ґ1. Етимології ґотсько-українських відповідностей

Ґотський прототип	Українські запозичення	Топоніми від ґотської основи
ґотс. Gutθi-, нім. Kuthia 'Кримська Ґотія' [Schiltberger, 353]	***кутя***, також літоп. **кѫтьꙗ**	ПоКУТтя, КУТківці, -ище, СУТківці
ґотс. þiu-magus 'хлопець-слуга'	***чумак***	ЧУМАЦьке, **ЧУМАКи** З
ґотс. wara 'геть!, пріч!'	***вара, ні вари, ні пари, воринння***	ВАРва Чг
ґотс. skaban 'голити (бритвою)'	***скабка, скопець***	СКОБичівка ІФ, -елка Вл, СКОПівка ІФ, -ІЇвка Кг
ґотс. straua < ґотс. *stráujan 'to strew, spread (with carpets)' = 'вистеляти (килимами)',анґ. the spread розм. 'частування', great ~ 'бенкет'	***страва***	ОСТРІВ-
ґотс. us·grab-an 'вирватися, утікти (break through)' [Wright, 353]	ст.***ус·кробати*** 'вирватися,утікти'(Вел.І,151)[Тимченко,ІІ,440]	ШКРОБи Вл, -ове Чг, -оти См, -отівка Тр
ґотс. us·hramj-an 'розіп'ясти' [Wright, 353]	ст. ***ус·кромити*** 'придушити'; ***на·хромитися***	р. ХРАМка Кв, пот. ХРОМиїв ІФ, -огорб Лв, -'яків Вл
ґотс. us·hulon 'видовбувати' [Lehman, 383]	ст. ***уш·кали***, рос. ***ушкуй****ники*	УШКАЛка Хс
ґотс. ga·qiunan 'ожити, стати живим' [Wright, 322]	***о-чуняти***	ЧУНьків Чв, ЧУНишине Дц
ґотс. tim.brjan, -rjan 'будувати' [Wright, 347]	ст. ***цимбрувати, цибрувати***	р. ЦЕБРанка Жт, б. ЦИНДРина Дц
ґотс. hniup-an, dis·hniup-an 'розбити на друзки' [Wright, 328, 313]	***по-хнюп-лений***, ***хнюп-итися***	(пор. Knoop, Knop D)

Д

Д. Українська літера Д походить через кириличну ѧ і грецьку Δ *дельта* (коптська Ⲇ *далда*) з фінікійської 𐤃 *далет* 'двері' [Földes-Papp]. На тлі вишуканих форм усіх інших літер наша Д феноменально незграбна.

ДАВНІ ІТАЛІЗМИ (центрально-європеїзми) В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 5-ї історичної епохи; від -ІІІ тис. до н.е.: *молот, горн, лівий, мана, говіти, Господь* [Трубачев 2003]; пор. топонім ІІ. *Солучка*.

Етимологічні студії унаявнюють найдавніші зв'язки слов'ян з центральноєвропейцями, переважно — італіками (див. зведення на карті, рис. Д1 (комп. графіка Б. Рудого); прямим шрифтом подано апелятивну лексику, *курсивом* — топоніми). Таким чином, **найдавнішими для слов'янських мов** контактами виявляються *не північні — балтійські, а саме західні — **італьські відносини***. "Ці зв'язки у лексиці, семантиці й словотворі відображають нескладне господарство і спільні моменти умов життя й довкілля на стадії ранньопрамовного розвитку без ознак помітної переваги партнера або чіткого однобічного запозичення. Пор. відповідності лат. hospes (род. відм. hospĭtis) > і засвоєне від італіків слов. *gospodъ; favēre > *gověti (суспільство, звичаї); struere (stroi-u-?) > *strojiti (господарство)". З іншого боку, низка італьських лексем явно засвоєна зі слов'янської. Так, лат. palūdes "болото" походить зі слов. *pola voda (довкілля); лат. pōmum "плід, фрукти" — зі слов. *po-emom "зняте, зірване", пор. *pojьmo: рос. "жменя" (сільське господарство) [Трубачев, 25]. "Найдавніші слов'яно-латинські (італьські) зв'язки зазначеного вище характеру є сенс локалізувати на заході, біля Середнього Дунаю, і датувати приблизно часом **ІІІ тис. до н.е.**" [Трубачев, 238].

Як згадано, сучасна українська мова зберігає від тих праслов'янських часів принаймні п'ять давніх італізмів:

1. Укр. *говіти*, рос. *говеть*, бр. *гавець* та ін. є продовженням слов. *gověti "постувати, зберігати мовчанку, утримуватися, сприяти", яке О. Трубачов називає "видатною *ексклюзивною* (NB) слов'яно-латинською ізоглосою з галузі давньої реліґійної практики", датуючи його "архаїчним періодом", і співвідносить з лат. favēre "бути сприятливим, зберігати мовчанку". На його думку, тут ідеться про "безмовне вшанування... неназваних сил природи, при повній відсутності самих імен і термінів" [Трубачев, 425]. Пор. *благоговіти*.

2. Укр. *мана* "привид", бр. *мана*, рос. [*мана*]; пол. [man] "галюцинація", рос. новг. [*ман*] "нечистий дух, що живе вдома, на дзвініці, або в лазні" — лат. mānēs "духи померлих". Пор. ще укр. [*манія*ґ], бр. [*ма́нія*], рос. [*манья*ґ] "привид" — і лат.

mānіae "привиди померлих". "Спільність форм і значень при цьому настільки велика, що ми стаємо спроможні говорити тут про спільні витоки культу предків, про культурну подію, набагато ранішу, ніж, скажімо, значно пізніший слов'яно-іранський культурний обмін часів розвинутішої реліґії" [там само, 426]. Дальші семантичні зв'язки значень лат. mānēs: "заохочувальний порух руки → спокуса → привид і злий дух". Вихідне ж длат. mānus означало "добрий" [Трубачев, 237].

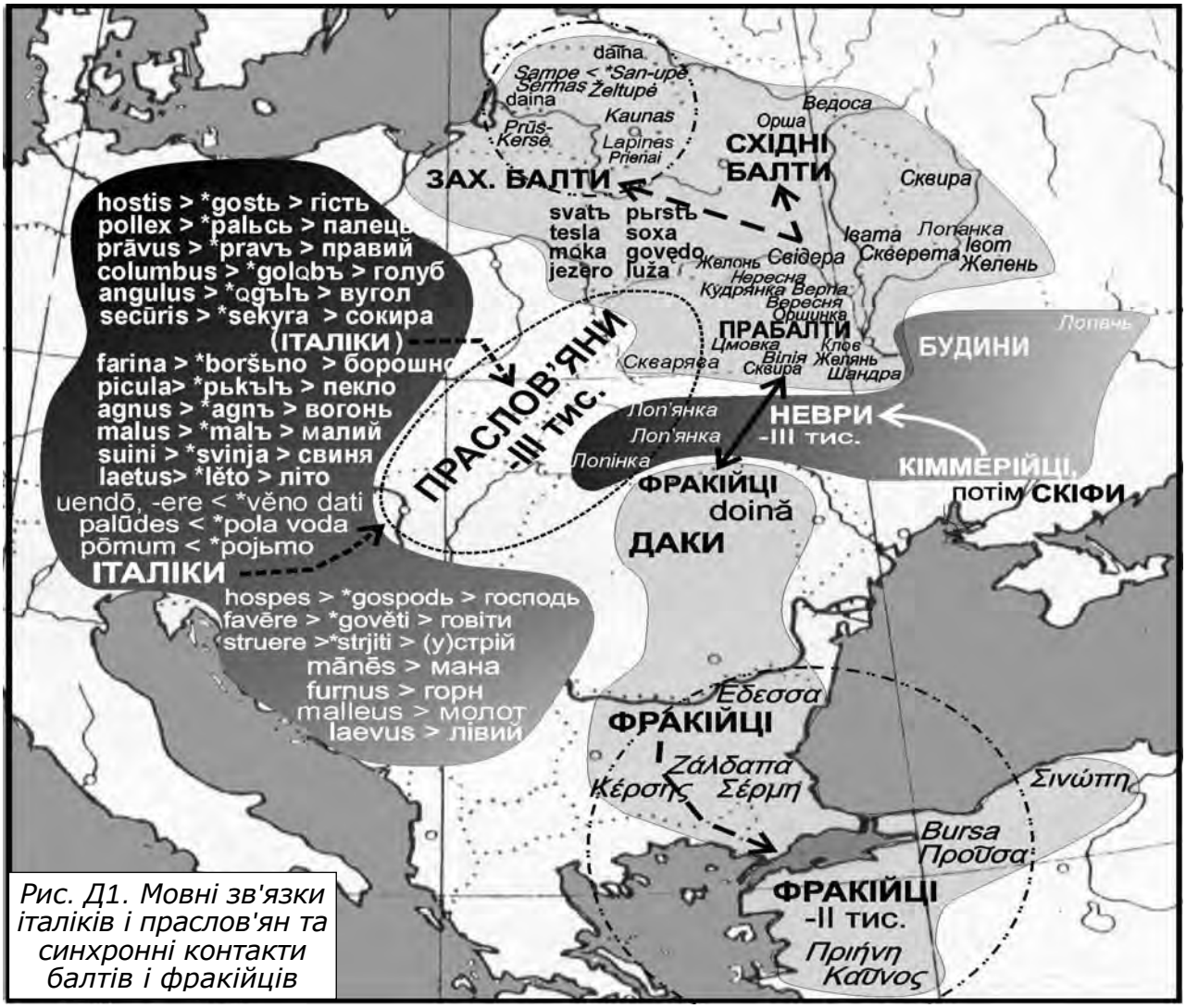

Рис. Д1. Мовні зв'язки італіків і праслов'ян та синхронні контакти балтів і фракійців

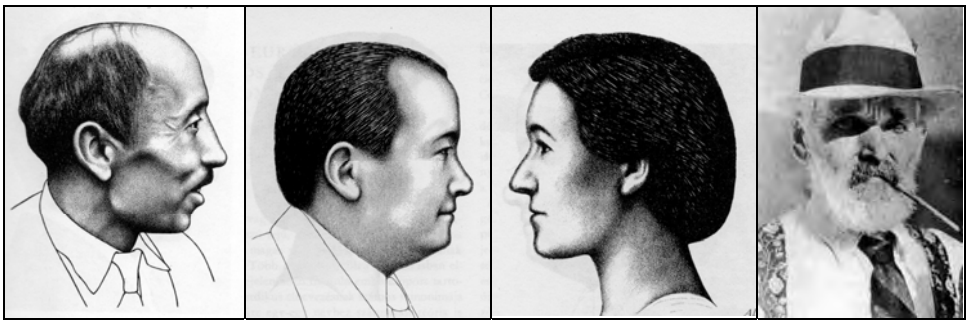

3 – 4. Укр. *горн* і *молот* продовжують слов. *gъrnъ і *moltъ, які "поширилися разом з носіями слов'янських мов на Балканському півострові та у Східній Європі. Але й вони зберегли назавжди зв'язок з Центральною Європою, як про це говорять їхні виключні термінологічні відповідники в латинській мові" [там само, 89]. Ідеться про лат. furnus "горн (ковальський)" і malleus "молот".

5. "Можна з усіма підставами дивуватися щодо того, пише Й. Малкіл, як, незважаючи на ранню письмову фіксацію ст. слов. **лѣвъ** "лівий", рос. *левый* (як і укр. *лівий*. — К. Т.) досі не виявляє жодних ознак забування, тоді як його латинській родич, а саме laevus, цілковито згас у старому романському мовленні", – цит. за: [Трубачев 2003, 94].

Антропологічно давні італіки могли відповідати предкам носіїв сучасних альпійського і пан-європейського типів (див. таблицю на рис. Д2).

Італьський лексичний інґредієнт *праслов'янської мови, найбагатший з відомих досі вторинних інґредієнтів мови слов'ян*, містить (за В. Мартиновим) близько 40 пар слів, з яких у нашій таблиці на рис. Д2 унаочнено 26 найнадійніших. — К. Т.) (...) (Пра)слов'яни не контактували з рубежами Римської імперії, і тому всі (пізніші слов'янські) латинізми є типовими запозиченнями. А італьський інґредієнт має зовсім інші характеристики. Його елементи визначаються як *проникнення*, що частково витіснили балтійські елементи або перерозподілили з ними свою семантику. Крім того, до італьського інґредієнта увійшли граматичні слова" [Мартынов, 57—58], що зовсім нетипово для запозичень.

Рис. Д2. Відповідність слів балтійського та італьського інґредієнтів протослов'янської мови (за В. Мартиновим; пор. І. рис. С5)

Давніший балтійський інгредієнт (литовська)	Новіший італьський інгредієнт XII ст. до н.е. (латинь)
SVATЪ сват чужий svetỹs	GOSTЬ гість hostis
VODITI водити vèsti	SNUBITI пошлюбити nūbo
BERNЪ [брем'я] bérnas	DĚTЪ дитя fētus
ZEMJA земля žẽme дпрус.semme	TЬLO тіло Tellum
GЪRDLO горло жерти gérti	GЪLTЪ глотка ковток glūtus
PЬRSTЪ перст pir̃štas	PALЬCЬ палець pollex
DESNЪ десний dẽšinas	PRAVЪ правий prāvus
KRIVЪ кривий kreīvas	LĚVЪ лівий laevus
MEZЪ пор.мізинець,малий mãžas [мізойник] "гном",[мізюк] "соска"	MALЪ малий поганий,мізерний malus
KǪTЪ кут берегти дпрус.pokūnst	ǪGЪLЪ [вугол] angulus
TESLA тесло лтс. teslis	SEKYRA сокира secūris
KYJЬ кий kū̃jis	MOLTЪ молот malleus
SOXA соха šakà	VIDLA вила fibŭla
ZЬDЪ (зідь,ліпний посуд) ліпити žiẽsti	GЪRNЪ горн furnus
MǪKA мука м'яти mìnkyti	BORŠЬNO борошно farīna
SMOLA смола smelà	PЬKЪLЪ пекло picŭla
ČULA [чушка] kiaũlė	SVINJA свиня sūs, suini
BЪRNA (губа, писок) bernà	RYDLO рило rōstrum
GOVĘDO [гов'ядо] лтс. gùovs	BYK бик ітс. bōk.os
JARЪ ярчук jéras	AGNЪ ягня agnus
GЪRDLICA горлиця gurklỹs	GOLǪBЪ голуб columbus
GЪNATЬ гнати gi͂nti	PASTI пасти pāsco
MĚSĘCЬ місяць mḗnesis лтс. mensis	LUNA луна ітс.louksnā
JEZERO озеро ẽžeras	LOKY ставок lacus
LUŽA калюжа li͡ũgas	BOLTO болото бруд blatea
JARA яр, весна зелень jo͡re	LĚTO літо рясний laetus

ДАНСЬКО-НОРВЕЗЬКІ СКАНДИНАВІЗМИ. Перша з двох хвиль скандинавських запозичень (32-й пласт), відмінна від другої за мовою-джерелом. У Наддніпрянщині до цієї давнішої дансько-норвезької присутності згодом долучилася шведська. У загальну канву суперництва обох хвиль морських розбійників вписується епізод вбивства київського князя Аскольда Олегом (від імені малолітнього Ігоря з роду шведських конунґів). У топонімії наявний слід як данців-ютів з норвежцями (Данине, Данівка, Даничі, Неданчичі Чг, Дончине Кг), так і шведів-свенів (оз. Світязь < шв. Sviþioð 'Швеція' [Фасмер, IV, 382], назви порогів на Дніпрі, Звенигород Лв, -ка Кр). Відповідність у словникових запозиченнях – з данської *щогла*, *ґнотик*, *кнут*, *здоровий*, *хуга* (рос. *вьюга*), *сльота*, [слюта], *струмок* (данс. sigla, knude 'вузол', stor [sdo'r], fyge, slud 'мокрий сніг'), з норвезької *ночви* (нор. nǫkkvi), – але зі шведської *звитяжець*, *ний* (шв. Sviþioð). Пор. і слід анґлів: *стерно* < данґ. stēor (у сканд. styr-) [Тищенко 2011, 285-286]. Див. І. ШВЕДСЬКІ СКАНДИНАВІЗМИ.

ДБАТИ < авест. tbaya, tbaēš- 'піклуватися'. Проникнення давньоперського часу (див. *ТРИВАТИ*). Спроба вважати його вторинним запозиченням до української з польської [Трубачев 1967, 61] ідеологічно замовлена. Її спростовують староукр. *о**тб**ати*, ***тб**ають* [ССУМ, І, 286] з переконливим tb-прототипу tbaya, tbaēš-. Аналогічна ознака давності є і у старочес. **tb**áti.

ДВОЇНА. Характерне реліктове явище української словозміни: *дві відрі*, *дві нозі*, *дві руці*, *на дві слові; очима*, *дверима*, *плечима*.

ДЖУЧИДСЬКІ МОНҐОЛІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ. З'явилися у XIII ст. Див. І. МОНҐОЛІЗМИ.

ДІЗНАТИСЯ ~ ДОВІДАТИСЯ. Перша лексема передбачає паціенс: комусь стало відомо; друга – аґенс: хтось докладав для цього зусиль.

-ДЛО < пол. -dło. Польський відповідник питомого словотвірного суфікса укр. -**ло** (*рило* ~ пол. rydło, *мило* ~ пол. mydło, *сало* ~ пол. sadło). Словотвірна ознака кількох полонізмів: *ковадло*, *бидло*, *падло*, *страховидло*, *сідло*, *простирадло*. З історичної лексики ще *їдло*, *вагадло*, *верцадло*, *ставидло*, *пудло* (частина млина) [ІСУМ, 513–514]. Укр. *кодло* – також полонізм, але дещо іншої структури: це запозичення з пол. godło 'родовий герб'. "Польс. godło збудоване, як чес. hodlati 'виносити постанову, ухвалювати' (те, що нам "годне" = відповідає), 'на що ми згодні'. Це вигук "гербових дядьків", а пізніше і сам герб, його предмет, 'символ': godło pokoju 'символ миру'" [Brückner, 148]. "*Їхав пан з усім своїм кодлом*" (тобто усіма, хто підтримує панський герб).

ДОБРОБУТ, ***ДОБРИВО***, ***ДОВКІЛЛЯ*** – українські інновації у словнику без аналогій в інших слов'янських мовах.

ДОЩЕНТУ < польс. ст. do szczętu 'до кінця, остаточно' [ЕСУМ, ll, 118]. Саме szczęt наближають до szcząd- (у слові *на-щад-ки*), але тоді пор. і *о-щад-ливий*, *по-щад-ити*.

ДРІТ і ***ДРАТВА*** < через пол. drut (ст. drot, drót) з нім. Draht 'дріт' (свн. drāt, двн. drāt(t) тс.). Укр. дратва запозичене з пол. dratwa, відоме і в ін. слов. мовах (чес. dratev, ст. dratva, слц. dratva, слн. drétva, нлуж. drětwa). Першоджерелом є, без сумніву, нім. Draht, однак належно не пояснена спільність форманту -ва.

ДРУК < через пол. druk з нім. Druck 'тиснення, друкування'.

ДЯКА, ***ДЯКУЮ*** – ранні цивілізаційні ґерманізми (пор. Danke ich, I thank, також чес. děkuju, пол. dziękuję). Укр. ***дяка*** – білор. *дзяка*, лит. dėkingumas (при латв. pateicība), пол. dzięk, wdzięczność, чес. vděčnost, слц. vďačnosť (слн. hvaležnost). Підсумком наукових уявлень кінця XX ст. про обставини запозичення цих слів є стаття *дяка* в [ЕСУМ, ll, 153] (рис. 1). Хоча тут вказано чимало однокореневих слів і є згадка форми 1433 р. *дяковати*, однак, на жаль, не враховані семантичні ознаки значно ранішого часу запозичення. Тому й не переконує вердикт "запозичене з німецької мови через польську".

дя́ка «вдячність; [бажання Ж; охота, намір, настрій, воля ДзУЗЛП], [*дяко́ванець*] «учасник весільного почту» Ж, [*дя́кованці*] «дякування» Я, *дя́кувати*, [*дя́чити*], [*дя́кнути*] «дати» ЕЗб 2, [*дя́чи́тьс*я] «добре поводитися, траплятися» ДзУЗЛП, [*дячи́ти собі*] «подобати» Досл. з мовозн. 1962, [*дя́чний*] Ж, [*дя́чно*] «охоче, радо» Ж, *вдя́чний*, [*вдя́читися*] «удатися, потрапити» Ж, *віддя́ка*, [*відвдя́ка*] Ж, *віддя́чливий*, *віддя́чити*, *завдя́чувати*, *завдя́чливо*, *завдякий*, [*невдя́ка* Ж, *невдя́чник*, *невдя́чливий* Ж, *оддя́ка* Пі, *оддя́чка*], *подя́ка*, [*подя́чливий*], *подя́чний*, *удя́чний*, ст. *дяковати* (1433); — р. [*дя́ка*, *дя́ковать*], бр. *дзяк*, *падзя́ка*, *дзя́каваць*, п. dzięk, dzięka, dzięki, dziękować, ч. dík, děkovati, ст. diek(a), děk, слц. d'aka, d'akovať, вл. dźak, dźakować so, нл. źěk, źěkować se; — запозичене з німецької мови через польську (у закарпатські говори, можливо, і через словацьку); п. dzięk є старим запозиченням із свн. dank «подяка, думка» (нвн. danken «дякувати»); слов'янське ę на місці an пояснюють впливом форми множини іменника denke «думки» і дієслова denken «думати» (звідки і свн. dank) (Kiparsky GLG 143—144); двн. denken споріднене з дангл. þencan, дісл. þekkja, гот. þagkjan «тс.», лат. tongeo «знаю». — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 34; Дзендзелівський УЗЛП 48—49; Потебня РФВ I 263; Шелудько 31; Richhardt 45; Филин Происх. яз. 623; Фасмер I 561; Sławski I 204; Kluge—Mitzka 127.

Рис. Д3. Офіційно прийнята гіпотеза походження слова дяка *[ЕСУМ, ll, 153]*

Обставини запозичення обмірковував ще А. Брюкнер. Визнавши безперечним ґерманський прототип, він водночас зауважив проблему передачі носової. Справді, польське слово, "повсюдне від XIV ст. (у псалтирях і Біблії), прийшло з чеської, напр. у євангеліях XV і XVI ст. «miej go dzięk» = měj jho dík, děka, dika, vděk, vděčný, bez děky, děkovati, – однак носова голосна мабуть була ще в чехів, інакше належало б припустити, що з чес. děk поляки власноруч зробили dzięk (вторинні носові з'явилися лише згодом), хоча й таке теж не виключено. Самé чес. dík, ст. děk прийшло з нім. Dank, – однак *нім.* ***an*** *чехи спочатку передавали через* ***ą*** = ***u***, натомість **en**, **in** – через **ę** = **ě ie** (**ia**), таким чином і тут є значна трудність" [Brückner, 112]. (Тепер її намагаються подолати, припустивши вплив на запозичені слов'янські слова форм множини серед.-в.-нім. denke 'подяки' і дієслова denken 'думати' – рис. Д3). Безпідставно заявивши далі, що "інші слов'янські мови не знають того слова", А. Брюкнер тут-таки зробив спробу пояснити укр. *дяка*, *дякувати* як наслідок нібито "підробки" українцями свого історичного звукового відповідника до пол. dzięk, dziękować (мовляв, укр. *дякувати* "zruszczono dowolnie z pol. dziękować" [Brückner, 112], тобто "довільно українізовано"). Виникає сумнів: оскільки t**ę**cza 'хмара' ~ укр. діал. [т**у**ча], a dzięgna 'цинга' ~ церк.-слов. (XI ст.) *д**е**гна* і *д**о**гна* 'струп', – то чому ж не *дунькую, *денькую чи *донькую, а саме д**я**кую? І невже за півтораста років польських впливів українці встигли розбудувати таку кількість похідних:

Дя́кованє, *n.* Danksagung, *f.*
Дякова́нець, -нця, *m.* *ZP.* I. 86 zum Hochzeitgefolge (beim Danken) geh.
Дя́ка, *f.* *П.* *n.* 42. *У.* Dank, *m.* Dankesbezeugung, *f.* дя́ку зроби́ти кому́ *Me.* dankbar jmds gedenken; 2) — на кого́сь der Wille zu jmdm, Neigung, *f.* Gefallen, *n.* щось припада́є до дя́ки кому́ jmdm ist etw. lieb, gefällt ihm.

II. Дя́кувати, *v.* *n.* danken, Dank sagen: сьвітови von den Lebenden scheiden, verscheiden; 2) само́му собі *Кв.* II.27.seine That selbst billigen,gutfinden, anerkennen; 3) *v.* *a.* кого́ *Ш.* I. 1. jmdm etw. Angenehmes u. Erfreuliches bereiten od. erzeigen; Gunst, Wohlwollen, Verehrung beweisen, gefällig sein, zu Willen sein. *Пот.* II. 28.
Дя́чити, *v.* *a.* *У.* собі́ щось sich nicht worin gefallen, kein Gefallen finden; 2) *v.* *a.* s. Дя́кувати 3).
Дя́чний, *a.* genehm, willkommen.

Рис. Д4. Статті слів дяка, дякувати *і однокореневих* [Желехівський, I, 212]

Переклад для читачів, які цього потребують: Дякованє – висловлення подяки. Дяковaнець – той, хто йде у весільному поході з вдячності за гостину. Дяка – прояв, виявлення вдячності; дяку зробити кому – бути вдячним комусь; 2) дяка на когось – ***прихильність*** до когось, ***люб'язність***; щось припадає до дяки кому – щось йому ***подобається***. Дякувати – висловлювати вдячність, бути вдячним: ~ світові – розстатися зі світом, померти; 2) самому собі – свій вчинок ***схвалити***, визнати; 3) ~ кого – комусь щось ***приємне*** приготувати або зробити; виявити прихильність, пошану, бути люб'язним, бути до *вподоби*. Дячити – собі щось – не запобігати перед кимось, не потребувати чийогось сприяння; 2) = Дякувати 3). Дячний – ***приємний***, ***бажаний***.

У Б. Грінченка також: "Дячно – ***охоче***, ***з радістю***. Угор." [Грінченко, I, 462].

ДЯКА, *рм.* (нім. Dank). 1. *Дякування, подяка, вдячність.*
XVI. Вѣчные дяки вамъ чинимо, ижъ отцовскую любовъ противко намъ показали єсте Унія гр. 136.
XVII. Дѧки чинѣмъ всѣ сполне за то навѣженє Тит. 16 (Митура, 1618).—Всѣхъ научает, абыхмы повинныи дяки отдавали Арх. ЮЗР. I, VIII, 281 (Кн. о Вѣрѣ).—Іс ночи которои былъ выданъ, взѧлъ хлѣбъ и дѧки чинѧчи ламал Кн. о Вѣрѣ, 234. — Богу дяки отдавши, невымовне утѣшидисьмыся Сб. Мат. отд. III, 61 (1620).—(Третюю офѣру) чинено воздаючи дяки Літ. Рук. 40.
2. Воля, хіть, уподоба.
XVIII. Фарисеи по дяцѣ пашуй жили Поуч. Няг. 11.—Упавъ єму барзо на дѧку оный младенецъ Пам. укр. м. I, 161 (Рк. Тесл.).—Нехай выжю тое мѣсце и розмѣру, як маєт быти полата по твоєй дѧцѣ ib. III, 121 (Рк. Тесл.).

Рис. Д5. Стаття ***дяка*** *з Історичного словника Є. Тимченка. Діагностично важливим є старе значення слова дяка 'воля, хіть, уподоба': "Упавъ єму барзо на дѧку оный младенецъ" (Йому вельми сподобався той хлопець)*

Про ґерманський прототип запозичень *дяка, дякувати* дає відомості спеціалізований етимологічний словник ґерманських мов 2003 р. Праґерм. *þankaz sb. m. (þ [θ]. – К.Т.): Goth þagks 'thanks, favor', ON fem. þǫkk 'gratitude', OE ðanc 'favor, grace, satisfaction, thanks', OFris thank 'thanks, favor', OS thank id., OHG danc id. Connected with *þankjanan. Про нього відомо, що *þankjanan irreg. wk. vb.: Goth þ**agk**jan *'to **think**, to **plan**'*, ON þekkja 'to perceive, to know, to comply', OE ðencan 'to think', OFris thenza, thanka id., OS thenkian id., OHG denken id. Structurally and etymologically close to Lat tongeō 'to know' [Orel, 416].

Якраз у світлі сказаного істотним починає виглядати укр. діал. *дяка* 'охота, бажання': *Як **маш дяку**, то зроб*. Вх. Лем. 413 [Грінченко, I, 463] (тобто, 'як ти **задумав**, **запланував**, то...'). Про це ж ідеться й у тексті XVIII ст.: *"Нехай выжю тое мѣсце и розмѣру, як маєт быти полата по твоєй дѧцѣ"* [Тимченко, ІСУМ, I, 867] (тобто "Мені треба побачити місце і (знати) розмір будівлі, що ти **задумав**"). Тут мова явно не про подяку, а з-поміж наведених значень ґерманських слів мовний матеріал вказує на ґотське праджерело. Це спостереження веде до інших важливих ділянок лексичного поля праґерм. *þank-.

Річ у тім, що від дієслова *þankjanan походить і прикметник *þankjaz adj.: ON þekkr '**agreeable**, **pleasant**, pliable', OHG in-denki '**favorite**'. Derived from *þankjanan. Існувало і дієслово, похідне від *þankaz 'дяка, вдячність' – *þankōjanan wk.vb.: ON þakka 'to thank', OE ðancian id., OFris thonkia id., OS thankōn id., OHG gidancōn id. Derived from *þankaz [Orel, 416]. Серед українських однокореневих слів показове значення слова *дяка* '***воля, хіть, уподоба***', відоме ще у XVIII ст. (рис. Д5).

Крім усього, укр. *дякую* не запозичене через польс. dziękuję, адже не має сліду носової, як, скажімо, у словах *в**ен**зель* < w**ę**zeł 'вузол', *дощ**ен**ту* < do szcz**ę**tu 'остаточно, ущ**ен**т', *хор**ун**жий* < chor**ą**ży 'прапороносець' або укр. діал. на Сіверщині *пл**ен**татися* < пол. pl**ę**tać się.

І численність похідних, і реґулярність звукових відповідностей, і наявність паремій (*Богу дякувати*, *Спасибі за рибу*, *а за раки нема дяки* [Номис, 12069], *Яка шана*, *така дяка* та ін.) засвідчують півторатисячолітнє побутування укр. *дяка*.

Зрозуміло, що на цьому тлі численних давніх свідчень спроби не визнати прямими запозиченнями укр. *дяка*, *дякувати* (як і білор. *дзяка*, *дзякаваць*) втрачають доказовість. Отже, укр. *дяка*, *дякую* запозичені безпосередньо з ґерманського джерела, як і *рятувати*, *князь*, *пінязь* та ін.

Е

Е. Українська літера Е походить через кириличне **Є** з гр. Е = Ε [e], званої ἒ ψιλόν, букв. "е (схоже на) дерево" – на відміну від Н [ē] ἦτα або ἢτα.

ЕКЗОТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (опосередкований мовний вплив) – від XVII ст.: словникові запозичення з мов колоній *томат*, *банан*, *ананас*, *шоколад*, *кокаїн*, *хінін*, *гамак*, *канібал*, *оранґутан*.

Два століття – XV і XVI – були переважно століттями **португальських** мореплавців. Саме у португальській мові цей час залишив яскравий слід. Звідти екзотичні запозичення разом з товарами проникли до інших країн і мов Європи. У морських подорожах брали участь більшість португальців. В усіх родинах були родичі у колоніях, Лісабон перетворився на величезний ринок екзотичних товарів. Сюди щодня прибували нові партії слонової кістки, перлів, цінних порід дерева, медичних рослин, небачених доти тварин... Навіть у текстах підручників з граматики та арифметики стали з'являтися приклади про торгівлю цукром, мандаринами або чаєм. Уперше запроваджені тоді до португальської мови словникові запозичення дотривали дотепер. Серед них вважають словами східного походження лексеми *чай*, *мандарин*, *пагода*, *парія*. З місцевих мов колоній Португалії у Африці прийшли *банан*, *макака*, *жираф*, *зебра*. З Бразилії – *ананас* і *тапір*.

На морських шляхах португальці конкурували з **іспанцями**, а коли конфлікти через невизначену правову основу загострилися, вони звернулися 1493 р. до Папи Римського Олександра VI з проханням... поділити між ними світ. Папа своєю буллою поділив Землю між двома народами (!), провівши від полюса до полюса меридіан через точку на 100 миль західніше від Азорських островів. Право на нові землі на захід від цього меридіана діставала Іспанія, а на схід – Португалія. Якби справа цим обмежилася, у Латинській Америці не було б сьогодні португаломовної Бразилії. Однак через рік після проголошення Папської булли для запровадження її в дію відбулися переговори. У місті Тордесілляс Португалія та Іспанія підписали трактат, за яким подільчий меридіан було переміщено на 15° на захід. На політичній карті добре видно, що північна й південна точки кордону Бразилії мають ту саму довготу: через них і проходить незримий подільчий меридіан. Саму Бразилію П. Кабрал відкрив (офіційно?) лише 1500 р.

Іспанські колонізатори так само контактували з аборигенами, і через ці іспано-американдіанські контакти до мов європейського кола проникли чимало езотизмів. Однак це сталося не відразу. Іспанські конкістадори, маючи справу з новими овочами, фруктами чи тваринами, намагалися спочатку позначати їх знайомими мовними засобами. Так, вони звали левом (león) тварину, яку індіанці кечуа називали *puma* 'пума', а ім'я тигра (tigre) застосовували до звіра, званого помісцевому *ягуар*.

З мов Антильських островів араука і кариба, тепер згаслих, іспанська засвоїла такі запозичення як *каное* (1495), *савана*, *ураган*, *табак* 'тютюн', *маїс*, *колібрі*, *канібал*. Поширена серед ацтеків у Мексиці мова нахуатль дала світові славетні назви екзотичних рослин: *томат*, *какао*, *шоколад*.

Мовою інків була і є кечуа, перша індіанська мова, визнана тепер державною мовою нарівні з іспанською у Болівії, Перу й Еквадорі. З цієї мови походять такі екзотизми, як *кондор*, *пампа*, *альпака*, *гуано*.

Цей дистантний вплив мов колоній не становить окремої епохи в Україні через те, що він не дав ані топонімів, ані прізвищ екзотичного походження, – адже контакти були не прямі, а опосередковані.

ЕКОНОМІЯ ЗУСИЛЬ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННІ ПОРІВНЯНО З РОСІЙСЬКИМ. Емпіричне спостереження: той самий текст, написаний українською, об'єктивно коротший від російського на 5%. На практиці це видно з того, що назва розділу, розміщена у російському виданні на с. 400, опиняється в українському на с. 380 (у Біблії, енциклопедії УРЕ/УСЭ, працях класиків марксизму). Які причини економії?

❶. В українських текстах графеми коротші: <**ы**, **ъ**, **ь**> ~ (**і**, **ї**,**'**).

❷. Тут немає історичних написань з "німими" літерами, яких давно не вимовляють: *чувство*, *солнце*, *устный*, *вестник*, *праздник*, *лестница*, *пожалуйста*, *здравствуйте*. {8}

❸. Менше етимологічних написань іншомовних слів з подвоєнням приголосних: *каса*, *маса*, *шасі*, *група*, *акумулятор*, *бароко*, *ідилія*, *інтелект*, *колектив*, *лібрето*, *стакато*, *сума*, *комуна*, *фіни*, *гуни*, *анали*, *анотація*, *конотація*, *іновація*, *єзуїт*, *Ємен*, *Єна*, *Єрусалим*. {13}

❹. Серед найчастотніших слів чимало коротших. <3>: *как ~ як* (**2**); *это ~ це* (**2**); <4>: *этот ~ цей* (**3**); *глаз ~ око* (**3**); <5>: *когда ~ коли* (**4**); *очень ~ дуже* (**4**); *время ~ час* (**3**); <6>: *другой ~ інший* (**5**); *работа ~ праця* (**5**); <7>: *который ~ який* (**4**); *говорит ~ каже* (**4**); *слышать ~ чути* (**4**); (є і довші: даже ~ навіть). {62~43/ 19 }

❺. Коротші: граматичні морфеми <-**ическ**-ий, -**иро**-вать, може-**т**> ~ (-**ічн**-ий, -**у**-вати, може); прикметники *нова-**я***, *ново-**е*** ~ *нова*, *нове*; форми ступенювання ***более*** *тяжелый* <12 літер> ~ *важчий* (**6**), ***наиболее*** *тяжелый* <15> ~ *найважчий* (**9**); ***слишком*** *тесная* <13> ~ ***за***тісна (**7**), ***слишком*** *мало* <11> ~ ***за***мало (**6**); ***как можно*** (***боле***)***е*** <13> ~ якнай-, щонай-, чим-. {64~33/ 31}

❻. Економні суфікси (див. I. -***АР***, -***ИНА***): *мебл.яр* мебельщик, *драбина* приставная лестница.

❼. В українській майже немає запозичених давньоболгарських дієприкметників теп. часу на -**щий**(ся): *имеющаяся* <9> ~ *наявна* (**6**); *убывающая* <9> ~ *спадна* (**6**); *угнетающее* <10> ~ *гнітюче* (**7**); *о**щущающ**ие**ся* <11> ~ *відчутні* (**8**); *возрастающая* <12> ~ *прибувна* (**8**); *млекопитающие* <13> ~ *ссавці* (**6**); *захватывающее* <13> ~ *захопливе* (**9**); *присутствующие* <14> ~ *присутні* (**8**); *пресмыкающееся* <14> ~ *плазун* (**6**); *выкарабкивающимися* <18> ~ *що вилазять* (**10**). {123~74/ 49}

❽. Українська лексика має аналоги у більшості слов'янських мов, тут відсутні громіздкі церковнослов'янізми та візантійські кальки. <6 літер>: *восток ~ схід* (**4**); *ярость ~ шал* (**3**); <6 літер>: *лестница ~ сходи* (**5**); *обоняние ~ нюх* (**3**); <9 літер>: *пламенное ~ палке* (**5**); *бешенство ~ сказ* (**4**); *вселенная ~ всесвіт* (**7**); *отверстие ~ отвір* (**5**); *омерзение ~ огида* (**5**); *сочинение ~ твір* (**4**); <10 і 11 літер>: *междометие* і *восклицание ~ вигук* (**5**); <13 літер>: *промежуточная ~ проміжна* (**8**); *прелюбодеяние ~ перелюб* (**7**); <14 літер>: *отвратительная ~ бридка* (**6**)/ гидка (**5**); <21 літера>: *достопримечательности ~ видатні місця* (**12**); *художественое наследие ~ доробок* (**7**) {187~89/ 98}

❾. Словотвір не ускладнений. <6 літер>: *провод ~ дріт* (**4**); *скорбь ~ жаль* (**4**); *зрение ~ зір* (**3**); <7 літер>: *изделие ~ ви.ріб* (**5**); *экзамен ~ іс.пит* (**5**); *впрочем ~ втім* (**4**); *возраст ~ вік* (**3**); *керосин ~ гас* (**3**); *имеется ~ є* (**1**); <8 літер>: *внимание ~ увага* (**5**); *средство ~ засіб* (**5**); *праздник ~ свято* (**5**); *оползень ~ зсув* (**4**); *сражение ~ бій* (**3**); *движение ~ рух* (**3**); *действие ~ дія* (**3**);<9 літер>: *состояние ~ стан* (**4**); *сожаление ~ жаль* (**4**); *мгновение ~ мить* (**4**);{179~93/86}

<10 літер>: *недостаток ~ недолік* (**7**); *немедленно ~ негайно* (**7**); *возглавить ~ очолити* (**7**); *требование ~ вимога* (**6**); *интересная ~ цікава* (**6**); *во всю прыть ~ чимдуж* (**6**)/ *шодуху* (**6**); *совершенно ~ цілком* (**6**)/ геть (**4**); *существует ~ існує* (**5**); *спрашивает ~ питає* (**5**); *заботиться ~ дбати* (**5**); *каждый день ~ щодня* (**5**); *совпадение ~ збіг* (**4**); {110~64/46 }

<11 літер>: *заместитель ~ заступник* (**9**); *терять время ~ гаяти час* (**8**); *производная ~ похідна* (**7**); *вооруженные ~ збройні* (**7**); *развлечение ~ розвага* (**7**); *становиться ~ ставати* (**7**); *руководство ~ про.від* (**6**); *оскорбление ~ образа* (**6**); *выступление ~ виступ* (**6**); *поздравлять ~ вітати* (**6**); *образование ~ освіта* (**6**); *мероприятие ~ захід* (**5**); *воображение ~ уява* (**4**); *прекратился ~ вщух* (**4**); {154~88/ 66 }

<12 літер>: *обозначаемое ~ позначене* (**9**); *естественная ~ природна* (**8**); *преимуществ.о ~ пере.вага* (**8**); *существовать ~ існувати* (**8**); *правописание ~ правопис* (**8**); *руко.вод.итель ~ кер.івник* (**8**); *человечество ~ людство* (**7**); *с.пасительная ~ рятівна* (**7**); *сознательная ~ свідома* (**7**); *существенная ~ істотна* (**7**); *безопасность ~ безпека* (**7**); *продолж.аться ~ трив.ати* (**7**); *аплодис.менты ~ оплески* (**7**); *рассмотр.ение ~ розгляд* (**7**); *пространство ~ простір* (**7**); *представлять ~ уяв.ляти* (**7**); *предоставить ~ надати* (**6**); *качественные ~ якісні* (**6**); *впослед.ствии ~ згодом* (**6**); *воспоминание ~ спогад* (**6**); *преступление ~ злочин* (**6**); *преодолевать ~ долати* (**6**); *пред.седатель ~ голова* (**6**); *произнош.ение ~ вимова* (**6**); *един.ств.ен.н.ая ~ єдин.а* (**5**); *удив.итель.ная ~ див.на* (**5**); *о.предел.ённая ~ певн.а* (**5**); *произ.вед.ение ~ твір* (**4**); {336~186/150}

<13 літер>: *преобладающая ~ переважна* (**9**); *предотвратить ~ запобігти* (**9**); *добросовестно ~ сумлінно* (**8**); *производитель ~ виробник* (**8**); *преподаватель ~ викладач*

(**8**); *бодрствование ~ неспання* (**8**); *прикидываться ~ удавати* (**7**); *пренебрежение ~ зневага* (**7**); *почувствовала ~ відчула* (**7**); *представление ~ вистава* (**7**); *действительно ~ справді* (**7**)/ *дійсно* (**6**); *занимательная ~ цікава* (**6**); *прикосновение ~ дотик* (**5**); *предательство ~ зрада* (**5**); *сопротивление ~ опір* (**4**); *специальность ~ фах* (**3**); {195~94/ 101 }

<14 літер>: *обстоятельство ~ обставина* (**9**); *парикмахерская ~ перукарня* (**9**); *железная дорога ~ залізниця* (**9**); *соболезнование ~ співчуття* (**9**); *многочисленная ~ численн.а* (**8**); *благосостояние ~ добробут* (**8**); *могущественные ~ могутні* (**7**); *приветствовать ~ вітати* (**6**); *во мгновение ока ~ за мить* (**6**); *доказательство ~ доказ* (**5**); {140~76/ 64}

<15 літер>: *при.влек.а.тель.н.ая ~ приваблива* (**10**); *освободительная ~ визвольна* (**9**); *действительность ~ дійсність* (**9**); *предварительная ~ попередня* (**9**); *заблаговременно ~ завчасно* (**8**)/ *заздалегідь* (**11**); *распространить ~ поширити* (**8**); *окружающая среда ~ довкілля* (**8**); *противодействие ~ протидія* (**8**); *образовательная ~ освітня* (**7**); {135~76/59}

<16 літер>: *не.по.сред.ствен.ная ~ безпосередня* (**12**); *целе.со.образ.ность ~ до.ціль.ність* (**11**); *про.дол.ж.и.т.ел.ь.н.о.ст.ь ~ трив.ал.іст.ь* (**10**); *производственная ~ ви.роб.н.ич.а* (**9**); *пре.им.ущ.е.ствен.но.е ~ пере.важ.н.е* (**9**); {80~51/29}

<17 літер>: *водонепроницаемая ~ водотривка* (**10**); *каждое воскресенье ~ щонеділі* (**8**);

<18 літер>: *естественно-научная ~ природнича* (**9**); *продолжение следует ~ далі буде* (**8**); *достойная сожаления ~ прикра* (**6**). {88~41/47}. СУМА {1839~1003/ 836= **45%**}.

Уважний розгляд цієї множини словотвірних незбігів знову говорить про різну історію двох мов. З прикладів очевидна принципово економніша морфологічна структура українського словотвору (морфемні шви позначено крапкою). Видно, що в цій галузі контактів не було, обидві системи тривалий час розвивалися нарізно. Різним було і середовище формування цих похідних: відповідно, книжне і народне.

⑩. Зрозуміло, що відмінності приростають у сполуках цих слів (див. табл.).

• руководящий состав 17 ~ ***керівний склад*** 13; -4 • по недостатку времени 19 = из-за нехватки времени 19 ~ ***за браком часу*** 12; -7 • переменная облачность 20 ~ ***мінлива хмарність*** 16; -4 преимущественное внимание 22 ~ ***переважна увага*** 14; -8 воображаемое расстояние 22 ~ ***уявна відстань*** 13/ ***віддаль*** 12; -9 освободительное движение 22 ~ ***визвольний рух*** 13; -9 удивительное путешествие 23 ~ ***дивна подорож*** 12; -11 при определенных условиях 23 ~ ***за певних умов*** 12; -11 (149 / 93); • преобладающее большинство 24 ~ ***переважна більшість*** 18; -6 производственное собрание 24 ~ ***виробничі збори*** 14; -10 определенные преимущества 24 ***певні переваги*** 13; -11 вооруженное сопротивление 24 ~ ***збройний опір*** 12; -12 действующее правительство 24 ~ ***чинний*** / ***діючий уряд*** 10; -14 благожелательные слушатели 25 ~ ***прихильні слухачі*** 16; -9 (145 / 83); • требовательный председатель 26 ~ ***вимогливий голова*** 16; -10 просветительные мероприятия 26 ~ ***просвітні заходи*** 15; -11	увлекательная специальность 26 ~ ***захопливий фах*** 13; -13 занимательное представление 26 ~ ***цікава вистава*** 13; -13 удивительный книжный магазин 26 ~ ***дивна книгарня*** 13; -13 (130 / 70); • добросовестный производитель 27 ~ ***сумлінний виробник*** 17; -10 производственное образование 27 ~ ***виробнича освіта*** 15; -12 продолжительные аплодисменты 27 ~ ***тривалі оплески*** 14; -13 интересующее нас произведение 27 ~ ***цікавий нам твір*** 14; -13 неопровержимое доказательство 28 ~ ***неспростовний доказ*** 18; -10 удивительная целесообразность 28 ~ ***дивна доцільність*** 16; -12 (164 / 94); • при определенных обстоятельствах 30 ~ ***за певних обставин*** 16; -14 доброжелательные присутствующие 31 ~ ***прихильні присутні*** 17; -14 преобладающий уровень благосостояния 34 ~ ***переважний рівень добробуту*** 25; -9 многочисленные совпадения обстоятельств 37 ~ ***численні збіги обставин*** 21; -16 уважаемый господин председательствующий 37 ~ ***шановний пане голово*** 18; -19 целесообразные изменения окружающей среды 38 ~ ***доцільні зміни довкілля*** 21; -17 заместитель председателя совета по производственному образованию 59 ~ ***заступник голови ради з виробничої освіти*** 36 -23 (266 / 154). Разом: 854 / 494; економія мовних зусиль -360 літер (42%).

Звідси 494 : 854 = **0,58**. Це гранична економія українського тексту досконалого стилю, якщо довжину відповідного російського прийняти за одиницю. За кращих об-

ставин лаконічний стиль формує практична стилістика (як при вивченні іноземної мови). Але ні школа, ні університет для української поки що цим не займаються.

Інтерференція триває: *навколишнє середовище, *співпадіння, *провода, *добросовісний (але подолані *мироприємство, *учбова, *добро пожалувати).

Двомовність гальмує природний процес економії українських мовних засобів: форми **приналежність*, **занадто мало*, **більш потрібн(іш!)ий* показують, що **словотвірні** зв'язки ("належати ⇒ *належність*", "мало ⇒ ***за****мало*", "потрібний ⇒ *протрібн**іш**ий*") у двомовних мовців вже успішно замінені на **інтерференційні** ("принадлежность/ przynależność ≥ *приналежність*", "более нужный ≥ **більш потрібн(іш)ий*"!). Також інтерференцією пояснимі форми **співпадіння* (≤ совпадение) замість *збіг* (<= збігатися), *розходження* (*розбіжність*), як і в цілому засилля типових для російської громіздких зворотних дієслів – там, де достатньо форм 3-ї ос. множ.): *писатися*, *читатися*, *вимовлятися*, *перекладатися*, *використовуватися*.

Звичайно, є українські слова, довші від своїх російських відповідників, однак об'єктивно українські тексти на 5% коротші від російських, що є науковим фактом.

ЕЛАМІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 1-ї історичної епохи) – від III тис. до н.е.: *нишком* < niški закривати, *кугут* <? kukuti захищати, *хохол* <? kukula молитися; *попо*(ждати) – з аналогом еламської редуплікації для вираження повторюваності дії; – пор. топоніми *Потутори* < tuturi казати, Шешори < šešera наказувати, р. *Бибелька* < bebela панувати, р. *Курташі* Тр < kurtaš робітник, *Курдибанівка* <?kurdabattiš майордом; *Хохонів*, пот. *Хухунчина Зворина* Зк, оз. *Коканеве* Зп < kukunnu зіккурат, *Кизими* < kizzum- зіккурат, *Молохів* < malah- моряк [Тищенко 2011a].

МЕСОПОТАМЦІ – Y-гаплогрупа J (~ 2,7 %). Y-гаплогрупа J – звичайна у Європі гаплогрупа, виникла на Близькому Сході, де дотепер її значення найвищі (рис. **2**). Її пов'язують з давніми народами Месопотамії, анатолійцями, фінікійцями, євреями, мінойськими греками, етрусками. Y-гаплогрупа J1 типова для Аравійського півострова (у Ємені 72%). Мусульманське завоювання Середнього Сходу, Пн. Африки, Сицилії, Пд. Іспанії, поширило J1 за межі Аравії, створивши новий Арабський світ. Y-гаплогрупа J2b виникла ймовірно у Греції. Поширення J2b (як і меншини T) супроводжує появу рільництва на Дунаї і на Балканах аж до Молдови й Центральної України на сході Європи. J2b відома також в Індії (рис. **3**). У Європі вона сягає максимуму в Греції, на півдні Італії, Франції та Іспанії.

Еламські топонімічні аналогії. Тема Еламу в топонімії Україні нова і ще не встигла стати звичною, то ж їй слід присвятити більше уваги. Помічені аналогії з історичною топонімією Месопотамії були відображені вже у словнику іншомовних топонімів України в рубриках "Дворіччя", "Урарту", "Сирія", "Фінікія" [ІТУ 2010, 22-39]. Частину цього матеріалу включено до оглядової статті "Східний світ в українській топонімії (I. Давній Схід. II. Іранський світ)" (журнал "Східний світ" 2009, №3) і до розділу "Давній Схід у словнику і топонімії України" колективної монографії "Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу" за ред. проф. І.П. Бондаренка. Як правило, очевидні для фахівців речі потребують для викладу неспеціальній аудиторії різнобічніших доказів і наочности.

Ефектним аргументом до теми стали повторювані на карті *різномовні назви Еламу*: еламська Hatamti, Adamdun (пор. в Україні назви *Адамівка*, *Адампіль*, пол. Za.adame); давньоіранська Uvja (Увджа; пор. основи (В)Овча-, Вівча-); аккадська Ilem (*Ілемня*, *Ілемка*, *Іллімка*, гідроніми від основ *Елем-*, *Ілем-*); перська Huzi.stan (пор. *Уз.ин*, *Ус.івка*, *Чорно.гузи*, основи *В'яз-*, *Білоус-*; *Гуся.тин*, р. *Хус.тин* См [СГУ, 595], *Гущин*, *Буштино*, – для кінцевого елемента яких вже раніше було встановлено значення 'битва', пор. укр. *тяти*, *-тнути* (напр., *Жабо.тин* Чк, р. *Жабо.тянка* Пл).

Антропологічно схожі однофамільці: Кизими

Серед унікальних еламських назв – р. *Курташі* Тр (ел. kurtaš 'робітник'), с. *Іршики* (irsekki 'усі'), *Шуньки*, *По.суньки* (sunki 'цар'/ сунна), *Бартатів* (bartetaš 'зовні, поза мурами міста'), *Сапанів*, *Сапановчик* (zappan 'тюрма'), *Доманове*, *Доманівка* (doman 'маєток'), *Курдибанівка*, *Кордубанове* (kurdibattiš 'керуючий маєтком' / Кордова), *Умань*, *Гуманець*, *Манухівка* (humanuš, manuhiš 'поселення'; пор. і пол. Umień, чес. Humenec 2, нім. Ummanz, Gummanz, – рис. **2**); також с. *Хохонів* (рис. **4**), пот. *Хухунчина Зворина*, бол. *Кухунька* (ел. kukunnu або kizzum 'священний верхній ярус зіккурату'), – пор. і с. *Кизими* Вн, Хк і прізвища Кізим(а) (рис. **1**). Отже, пояснимі через еламську мову явища топонімії виявилися численними.

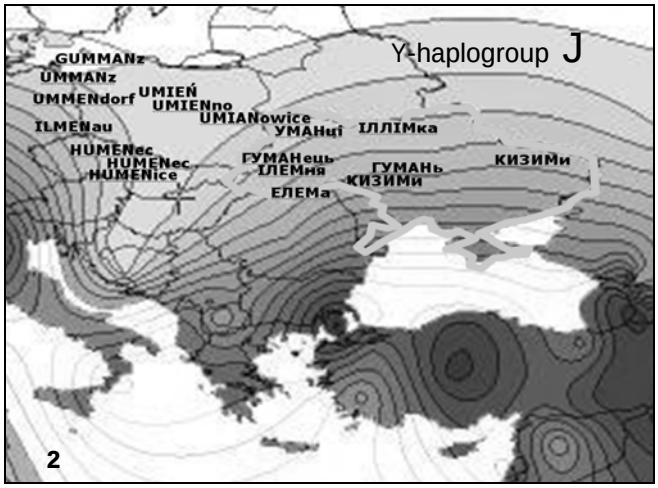

Еламські дієслівні основи на карті України. У еламському дієслові існував ітератив – форма для передачі повторюваності дії. Він утворювався шляхом редуплікації (подвоєння) першого складу слова: kuši 'відбудовувати' ~ kukuši 'не раз відбудовувати', kulla 'молитися' ~ kukula 'регулярно молитися'. А оскільки наголос у більшости еламських слів падав на перший склад, то друга голосна з часом зникала: kukši, kukla.

Методом топонімічного контекстування було виявлено *месопотамський тематичний фрактал* (пласт топонімів) України [Тищенко 2011а]. Осердям цього фракталу є сотня топонімів від таких еламських дієслівних основ з редуплікацією (подвоєнням): це р. *Бебелька*, *Тетильківці*, *Попеляни ^Гуменець Лв*, *Шешори*, *Чечельник ^Гуменці Хм*, *Кукільники*, *Кокорів*, *Хухра*, *Хохітва*, *Кагадіївка*, *Кокозівка*, *Кокошинці*, *Кукшин*, *Кокутківці*, *Кикті*, *Тютюнники*, *Бобрик*, *Потутори*, *Чичиркозівка*: пор. еламс. bebla 'панувати', tatallu 'писати', pepli 'засновувати', šešra 'наказувати', kekla 'командувати', kukla 'молитися', kukura 'влаштувати', hahadu 'збирати врожай', kakza/i 'кувати' (пор. і Кавказ!), kukši 'відбудовувати', kukti 'захищати', tutni 'давати', pepra 'читати', tutri, titri 'казати'. Сама граматична категорія редуплікації, виражена схожим формальним засобом, відома в українській мові (*попоходила*, *попождеш*). Ні школа, ні граматики цей засіб не підтримують, але він існує далі (*попоїси*, *попоробиш*, *поповиздихали б!*) і часом принципово, безвинятково послідовний: *ПОПОполóла*, *ПОПОпорóла*, *ПОПОпóрала*, *ПОПОпоїла*.

Колоритна деталь. Якщо назва *Чичир.козівка* вказує на еламомовне селище (titri, titiri 'казати' + huz 'Елам'), тоді й у цій пісні з Карпат перші рядки набувають осмисленості: "Ой Марічко, кажу знову, та знову і знову".

«Ой Марічко, чи́чири,
Чи́чири, чичи́ри!
Розчеши ми кучери,
Кучери, кучéри (2)»

Досліджено топонімічні околиці назв з редуплікованими основами у місцях їхнього найбільшого згущення: на лівобережжі Десни, під Житомиром, у Кременецьких горах, біля Гологір, Вороняків, у Товтрах, на Опіллі, Буковині й Покутті, а також навколо Більського городища на межі Сумської та Полтавської областей. Підсумок контент-аналізу близько сотні топонімів імовірно від еламських дієслівних основ з редуплікацією можна подати так:

1. ***Молитися*** kukula – 6 основ (КуКУЛ-, КуКІЛ-, КиКОЛ-, ЦуЦУЛ-, ЦуЦИЛ-, КуКЛ-).
2. ***Говорити*** tuturu, titiri – 5 основ (ТуТОР-, ТуДОР-, ТеТЕР-, ДеДЕР-, ТиДР-).
3. ***Панувати*** bebela – 5 основ (БиБЕЛ-, БиБЛ-, БоБУЛ-, БоБЛ-, ПоПЕЛ-).
4. ***Влаштовувати*** kurra – 4 основи (КуКУР-, КоКОР-, ЦиЦОР-, ХуХР-/ KuKR-).
5. ***Наказувати*** šešera – 4 основи (ШеШОР-, ШиШОР-, ШеШАР-, ШемШОР-).
6. ***Командувати*** kekela – 3 основи (ЧеЧЕЛ-, ЖеЖЕЛ-, ЧеЧИн-?, ЦеЦЕН-?).
7. ***Захищати*** kukuti – 3 основи (КоКУТ-, КуГУТ-, КиХТ-); пор. і прізв. Кикоть?.
8. ***Відбудовувати*** kukuši – 3 основи (КоКОШ-, КиКИШ-, КуКШ-).
9. ***Давати*** tutuni – 3 основи (ТюТЮН-, ТаДАН-, ДуДН-).
10. ***ЧИТАТИ*** pepera – 3 основи (?БаБАР-, БоБЕР-, БоБР-).
11. ***ПИСАТИ*** tatallu – 2 основи (?ТЕТИЛ(ьк)-, ТЕТЕВ(ч)-).

У перекладі аналогічними засобами української мови, еламці мали час тут *попомолитися*, *попоговорити*, *попопанувати*, *поповлаштовувати*, *попонаказувати*, *попокомандувати*, *попозахищати*, *поповідбудовувати*, *поподавати*, *попоЧИТАТИ*, *попоПИСАТИ*. Зі змісту топооснов випливає, що певна еламомовна частина давнього населення Наддніпрянщини могла складати його привілейований прошарок державників та жерців. Насиченість топонімії України назвами від цього типу основ унікальна. Окремі схожі топооснови з редуплікацією виявлені й за межами України: BEBRa, TETERow, KUKULau D {Kösen, Schieben, Schmerdorf}, PaTOTTERy B, KUKULje BiH, KU-KLjica HR, KUKŁy, CHOCHOR.owice, SZASZOR.owice {Dębno, Bobrówka, Ol-szany, KĄKOLewo} PL, KUKLiš MK, -e CZ, PL, TALÍNské KUKLe CZ {Bohunice, Záhoři}, -ov CZ, SK; -in PL; -ić, -ica, HR, MK; -ase EST; КУКЛен BG; -і, -ічы, -яны BY; -ы, -ино RUS Калуз., -юк Татарс., -юй Астрах., -ята Перм., ШЕША-Рис під Новоросійськом; TITIRik TK; ŠEŠUOLiai LT. Македонські й інші балканські аналогії згадані у праці Н. Чаусидіса про міфологеми у топонімах Златно ГУМНо, Бакарно ГУМНо, КУКЛица [Чаусидис 2008, 179, 182, 194].

Ознайомлення з парадигмою збережених основ переконує, що неповна редуплікація (КУКЛ-, ТИДР-, БИБЛ-, КИХТ-, КУКШ-, БОБР-, ДУДН-) трапляється рідше, ніж повна (КУКуЛ-, ТУТоР-, БИБеЛ-, КОКуТ-, КОКоШ- тощо). Редукцію другого голосного в еламських словах пояснюють наголосом у цій мові на першому складі. Одне й те саме слово kutika 'носій' писали силабічним письмом як ku-ti-ka або ku-ut-ka, інше слово puluhu – як pu-lu-hu або pu-ul-hu [Grillot-Susini]. Наявність також і другої голосної у більшости виявлених в Україні топооснов можна пояснювати і як вторинне "відновлення" її через особливости морфонемної структури мови у нових носіїв цих топонімів, але ймовірніше, що повна редуплікація відображає давніші форми цих основ.

Месопотамські писарі. На витоках Дністра виявлено назву с. *Дубшари* ІФ (пор. *Дубоссари* на нижньому Дністрі). За даними Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD) аккадською мовою ţupšarru, а шумерською – dub-sar означає те саме: 'писар, вчений' [Tinney, Jones]. Наявність назви *Дубшари* виправдовує розгляд топонімічних околиць села у світлі еламських словникових матеріалів. Здається, тут є і інші ознаки месопотамських реалій: с. ➢ ***Дубшари*** ІФ (РОЖнятів): ^р. і с. **ДУБ**а шум. dub; пот. ШАНДР.ОВЕЦЬ шум. zandara + Uvja, **ТОП**ільське ел. tuppi, **ВІЛЬХ**івка ulhi 'селище', р. _ЛІМниця (нижче по ній ур. **АДАМ**івка!), **ІЛЕМ**ня Ilam^ **ЛУГ**и і г. **ЛУХ**и luhša 'храмовий службовець', г. **НЕГР**ин, **НЯГР**а+, р. **СОКОЛ**.ОВЕЦЬ ?ел. sukkal секретар + Uvja, НЕБИЛів акк. nabu + Bel^ СЛИВки сир. sliva хрест, р. ЧЕЧВа *tetv-? (пор. ТЕТЕВчиці Лв Радехів), ПЕТРанка ?ел. petri 'ворог'.

Звідси випливає кілька принущень:

1. Назви *Дубшари* і *Дубоссари* можуть вказувати на факт **присутности месопотамських писарів**.

2. Топооснови назв навколо Дубшар кількамовні, що відповідає історичній дійсности самої Месопотамії: можливі згадки глиняних табличок тут еламські і шумерські (tuppi, dub, zandara), писаря – аккадські і еламські (ţupšarru, sukkal), Елам названий по-аккадськи Ilam (ІЛЕМня, а з аферезою голосної – р. _ЛІМниця) і по-еламськи (ур. АДАМівка Hatamti, пізнє Adamdun).

3. Про різномовність Дворіччя може свідчити й топоконтекст розміщеної південніше р. *ТаУПіШУРка* ?акк. ţupšarru (у с. Лопухів Зк). Поруч з нею пот. **КУРТЯЩ**ик ел. kurtaš!? 'робітник', в околицях г. **ДАРВАЙ**ка ?дперс. Daryavauš 'Дарій' (східніше хр. **ДАР'ЇВ**), поруч г. **БОРВІН**ок Парфян-, між ними стр. Герсовець (шум. Girsu, місто біля міста Ур), стр. МОХНАТий фінік. маханата 'укріплення', стр. ПЕТР.ОВЕЦЬ і ІЛЬМуватий акк. Ilam.

3. Якщо справді в основі назв Дубшари – *аккадська* назва писаря ţupšarru, а Дубоссари – її *шумерський* відповідник dub-sar, то це перші месопотамські етимології для сучасних географічних назв.

4. Крім того перші морфеми і слів ţupšarru, dub-sar 'писар', і назв Dubăsari/ *Дубоссари*, *Дубшари* мали б відповідати шум. dub-, акк. ţup-, еламс. tuppi 'глиняна табличка'. Цей лексичний зв'язок і ця міжмовна відповідність підтверджують припущення про слід в Україні у численних назвах від простої основи ДУБ- епохальної реалії Близького Сходу – *глиняних табличок з текстами*.

5. Непрямі підстави до цього виникали не раз з фактів звичайности в Україні й на прилеглих землях назв від основ ГВОЗД- і МІХ-: пор. перс. mix 'цвях, гвіздок'; mixi 'клинопис'.

6. Водночас ці значення основ ДУБ-, ГВОЗД-, МІХ- добре корелюють з топонімами від двох еламських ітеративних основ з редуплікацією *pepera* "**регулярно читати**": попочитати (БАБАРики, БОБЕРка) і *tatallu* "**регулярно писати**": попописати (!) (ТЕТИЛьківці, ТЕТЕВчиці).

7. Отже, по-перше, ойконіми *Дубшари* і *Дубоссари* імовірно походять від акк. ţupšarru, шумерс. dub-sar 'писар, вчений'; по-друге, значна група назв від топооснов ДУБ-, ГВІЗД-, МІХ- можуть мати прототипи шумерс. dub 'глиняна табличка', дперс. mix 'цвях, клин, знак писька', mixi 'клинопис'); по-третє, група назв від основ БАБАР-/ Бобер, ТЕТИЛ-/ Тетев- мають імовірним прототипом еламс. *pepera* "регулярно читати" і *tatallu* "регулярно писати". Ці три групи топонімічних явищ складають три незалежні групові арґументи на користь знайомства наддніпрянців з месопотамським клинописом. Це спонукає до переосмислення дотеперішніх схем культурної історії Наддніпрянщини, як і до пошуку інших ознак її причетности до ареалу не лише перського клинопису.

Еламські запозичення. Виявлені месопотамські словникові зв'язки поки що поодинокі, але з часом їх може побільшати. Ім'я Еламу може бути імовірним джерелом кількох відмінних за змістом, але близьких за лексичною основою слів. Так, укр. *леміш* означає 'соха, плуг', наявне у словниках різних слов'янських мов (влуж. Lemišow – топонім) (традиційно виводять з *ломити*); [*лемати*, *лемзати*] 'ходити дуже повільно...' – "неясне", "географічне поширення слова в слов'янських мовах незвичне для фінно-угорських запозичень"; *лемішка* 'страва з густо запареного борошна'; [*лемешик*] 'глинистий ґрунт' – "неясне", але "пов'язується з *леміш* 'рало' [Brückner, 294]" [ЕСУМ, III, 220].

Відомий генонім *лемки* 'етнографічна група українців у Карпатах' має лише "узаконену" народну етимологію – наївне побутове пояснення від слова *лем* 'тільки, лише' [ЕСУМ, III, 220]. Натомість у Карпатах є свідчення еламського топонімічного оточення топооснови ЛЕМаК-, як-от пот. ЛЕМАКів у с/Р Синевир Зк Міжгір'я: {поблизу пот. ІЛЕМський, ІЛЬМа}, або с. ЛЕМКівці Зк Ужгород: {ВОВКове Uvja, ШИШЛівці, ЛУМшори, пот. ЛОМування}. Імена сусідніх *бойків* пов'язують з кельт. Boii (як і назву іст. Bohemia 'Чехія') див. [Тищенко 2008, 230]; а *гуцулів* – з gecyl і Goti minores (гіпотеза О.Гуцуляка; повідомив К. Рахно), – пор. і осет. goc 'переселятися' (з тюрк. goč 'переселення', тадж. kūč 'кочівля') [Абаев, I, 521] + рум. -ul). До вартих уваги еламських лексичних аналогій слід віднести і укр. *нишком*, *принишкнути* ~ пор. ел. nišgi 'захищати, оберігати; перен. закривати' [Quintana].

Імовірна знахідка зіккурата у Молдові. При обговоренні статті 26.9.2012 К. Рахно (Полтава) люб'язно повідомив автору про згадані М. Чмиховим ще 1990 року залишки ***зиккурату*** в селі *Ruseştii Noi* під Кишиневом [Чмихов, 121; 3] – неподалік лежить село Sângera (< хет. Шінґар? Шумер), а усього за 40 км – с. *DUBăSARii Vechi* (!). *Це означає, що у Північній Чорноморщині археологічно засвідчено матеріальну реалію того ж месопотамського кола: це становить арґумент на підтримку наших студій і суттєво змінює пошукову ситуацію.*

Відповідні цитати з книги М. Чмихова виглядають так [Чмихов, 117, 121]:

Месопотамія	Україна
II. 3000–2750 роки до н. е. – [Прото] Писемний період	*Хронологічна відповідність – пізня мідна доба України (3000–2800/2750 роки до н. е.).*
11. Панування громадських культів, виникнення культових центрів – храмів, розквіт храмового будівництва, ***поява зиккуратів***; – виникнення мистецтва гліптики, нових форм пластики, нових принципів образотворчого мистецтва, зокрема відродження мальованої кераміки; – поява орнаментації посуду; – винайдення (?) писемності	11а. Наявність культових центрів – "храмів" (*Коломийщина I*, *Березівська ГЕС*), що засвідчують і моделькы храмів; – ***поява*** (?) ***зиккуратів*** (Нові Русешти), глиняних печаток; – розквіт пластики, орнаментації посуду, початок його розпису; – винайдення знаків, схожих на письмо

Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя / М. Чмихов. – К., 2001. – С. 121. (Перевидання книги 1990 р.)

Істотно, що, незважаючи на значну взаємну віддаленість (1300 км по прямій) *Дубосари* й *Дубшари* лежать, по-перше, на одній водній артерії (Дністер і його

верхня притока Лімниця), а по-друге, у межах єдиного пізньотрипільського ареалу [Чмихов, 80, карта] (хоч і на протилежних його краях).

Залишки зиккурату в Нових Русештах дають підстави припускати існування зиккуратів також і там, де на них вказує сучасна топонімія: 1) біля с. ХОХОНів ІФ Галич; 2) біля болота КУХУНька Вл (поблизу бол. ТУТУРівка, КОКОРа); 3) біля пот. ХУХУНчина Зворина у селі Вучкове (Uvja) Зк Міжгір'я (до 1953 року Волове): близько пот. ШИНҐІЛка, села НЕГРовець, ТІТківці, СИНЄВИР, пот. ДУБ.ИЛЯНки (дуб + *Ілем?); 3) біля озера КОКАНеве Зп, а також 4) біля села КУКАНи Узб. неподалік від села Табошар Тодж.; 5–6) імовірно, біля кожного з двох сіл Кизими Вн, Хк (пор. еламське kizzum = kukunnu "священний верхній ярус зиккурату").

Рис. Е1. Імовірні еламські вкраплення у топонімії Опілля (лівобережжя Дністра) на межі Івано-Франківської й Тернопільської обл. (кадр з навчального фільму)

Таким чином, накопичуючи нові й нові топонімічні та матеріальні докази тривалих і різнобічних контактів населення Північної Чорноморщини з Месопотамією III–I тис. до н. е., дослідження сприяє переосмисленню наукової картини пізньої мідної доби в Україні [Тищенко 2013, 88–93].

Так група топонімів України від еламських дієслівних основ з редуплікацією вигідно доповнила масив еламських топооснов, добутий шляхом "звичайного" пошуку лексичних аналогій. Яскрава група дієслів з неповторною морфологічною особливістю істотно зміцнила виявлений пласт еламських назв, повернувши їх до наукового обігу. Водночас додано переконливі подробиці контактів з народами Месопотамії місцевих наддніпрянців: за сучасними уявленнями, – індоєвропейських предків теперішніх українців.

ЕЛЛІНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 12-ї історичної епохи) – від -VII ст. (Ольвію засновано бл. 647 р. до н.е.): *корабель*, *комора*, *криниця*, *миска*, *макітра*, [*колиба*], *дрімлюга*, *халепа*, *рипатися*; топоніми Ялта, Ромейки, Сивуля, Британи, Шандра, Проні, Хотимир, Хотомель, Геруси, р. Рогань, р. Ікопеть, р. Хотомелька, р. Хотімля Хк.

О. Семереньї показав можливість запозичення з грецької у дописемний час таких слів як укр. *СКОВОРОДА* (через вірм. skavařak) і *ГЛЕК* < гр. κύλιξ/ κύλικος 'чашка', 'глиняна посудина' [ВЯ, 1967-4, 14, 20].

Є

Є [ʲе] – диференційований алограф (графічний варіант) літери Е. Статус графеми має лише в українській абетці. Повний аналог і прототип – у формі коптської літери **Є** (званої *е́йе*).

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ ЯК УКРАЇНСЬКА ЗНАКОВА ІДІОМА. Топонімічний слід половців у Грузії не можна не поставити у зв'язок з перебуванням тут половецького князя Отрака з його військом у 1113-1126 рр. на службі в царя Давида IV [ЛР, 368]. Це його Сирчан через співця Ора кликав повернутися:

"У рік 6709 [1201]... (У 1116 р. Володимир) Мономах... погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав [хана їхнього] Отрока в Обези [Абхазія, Грузія] за Залізнії ворота, а [хан] Сирчан зостався коло Дону, рибою живлячись...

По смерті ж Володимировій [1125] остався у Сирчана один лише музика Ор, і послав він його в Обези, кажучи: "Володимир уже вмер. Тож вернися, брате, піди в землю свою". Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькі. А якщо він не схоче, – дай йому понюхати зілля, що зветься євшан (полин. – Л.М.). Той же не схотів вернутися, ні послухати. І дав [Ор] йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: "Да лучче єсть на своїй землі кістьми лягти, аніж на чужій славному бути". І прийшов він ***у землю свою***. Од нього родився Кончак, що ***понищив*** (київські поселення) ***по ріці Сулі***, пішо ходячи, котла носячи на плечах" [ЛР, 368].

ЄГИПТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 4-ї історичної епохи) – від III тис. до н.е.: *гума*, *канапа*, *лілея*, *лемки*?, [*римшина*], *біс*; пор. топоніми: *Босири*, *Дептівка*, *Мриги*, *Коквище*, *Каховка*, *Кмитів Яр*, *Омбиш*, *Собич*, *Тутаки*, *Немига*, *Римиги*.

Ж

Ж – літера української абетки без аналогів у грецькому письмі, пристосована з коптської літери Ⲍ [дж͡ж] *джанджа* (з групи графем, доданих до грецького унціального письма для позначення суто коптських звуків). З усією очевидністю, літера **Ж** донині схожа на копт. Ⲍ [дж͡ж] *джанджа*.

ЖВАВИЙ < авест. ĵvaya- 'lebend, lebendig, тобто живий, жвавий, повний життя, пожвавлений' [Трубачев, Этим65, 63-64 з посил. на Bartholomae AltirWtb, 610, див. вріз]. Приклад центральнослов'янського іранізму.

• j. ǰīvya-, ǰvaya-[1], ǰuya-[1] Adj. (fem. °yā-) 'lebend, lebendig': *yaṯ .. ǰasāṯ ǰvayō amərəxtiš* (sd.) Yt. 19. 11; — *ayarə̄ āmiž-*

ЖЕБРАти і ***ЖЕВРІти*** через засвідчені варіанти з -а- [жабруват] і [жаврати] [ЕСУМ, II, 191] можуть походити від документованого ще й у XV ст. yhabri 'ґабри' [Kern, 106], назви утікачів-зороастрійців 654–676 рр. [Колесников, 146] (див. *Явори*). Приклад середньовічного фарсизму.

ЖЛУКТАТИ < нім. schluken 'ковтати', всупереч ЕСУМ, II, 201. Наочний і самодостатній приклад середньовічного ґерманізму.

ЖУРБа, ***ЖУРитися*** < лівс. surm, лапл. sorbme 'смерть'; фінс. surullinen 'зажурений, сумний'. Приклади фінізмів [Тищенко 2011, 420].

З

З – літера української абетки, пристосована з коптської ⲍ (*зада*), відповідника гр. Ζ *дзета*, яка у свою чергу походить з фінік. 𐤆, 𐡆 *zajin* зброя.

ЗА-. Словозмінна морфема = надто: *забагато*, *замало*, *запізно*, *зарано*, *задорого; завеликий*, *замалий*, *задовгий*, *закороткий*, *завузький*, *заширокий*, *затемний*, *заяскравий*. Специфічний префіксальний засіб української словозміни. За- вибірково сполучається з основами прислівників і прикметників.

ЗҐЛЯҐатися і ***ГЛЕК*** < меґлено-рум. cl'ag з лат. coāgulum 'закваска, кисляк'.

ЗМІСТ – "викуте слово": авторське слово А. Кримського.

З-НАД – складений прийменник; пор. *з-поза*, *з-попід*, *з-поміж*: риса, типова для іранських мов – як-от у перс. az-bala-ye 'зверху', az-pas-e 'ззаду', az-beyn-e 'крізь'.

ЗУБР – балто-слов. слово, запозичене з кавк. мов. ЕСУМ подає значення слова неточно; потрібно: "Великий дикий ссавець родини бичачих" [СУМ, III, 728]; рос., білор. *зубр*, пол. zubr, чес., слц., вл. zubr, болг. *зубър*, сх. *зубар*, слн. zóber, стсл. ЗѫБРЪ псл. *z**Q**brъ, споріднені з лит. stum̃bras, лтс. sumbrs, прус. wissambris "тур"; крім того, з давньослов'янської запозичені: фрак. ζόμβρος, ζοῦμπρος, рум. zîmbru, zimbru, імовірно й двн. wisunt, діcл. visundr "зубр" [Фасмер, II, 107]. За В. Івановим, балтослов'янські назви зубра походять з Кавказу [ЕСУМ, II, 282]. Справді, це — загальнокавказьке слово: абх. *а-домпӀей*, *а-думпӀей*, груз. domba, dombaj, сван. dombaj, карач.-балк. dommaj "зубр", осет. *домбай* "зубр, лев, сильна велика тварина", пор. також тур. dombay "буйволиця", – див. [Нерознак, 200] [Тищенко 2006, 90, 92].

ЗУХВАлий. Приклад полонізму в сучасній мові. Хоча до розуміння його історії прототип пол. zuchwały не додає нічого, однак це слово відоме й в інших слов'янських мовах, і тут завдяки варіантам написань основи є натяк на втрачені зв'язки: нлуж. zuchwały, zufały, чес. zoufalý 'відчайдушний, вбивчий, безнадійний', словац. zúfalý 'те саме'. Зрозуміти витоки всієї групи запозичень (укр. *зухвало*, *зухвалість*, *зухвальство*, *зухвалець*) можна, лише врахувавши польс. ufać 'сподіватися', zaufanie 'довіра'. Виявляється, польс. ufać походить з форми *upwać від праслов. *upъ-vati 'мати віру, надію' (звідси й рос. заст. *уповать*). Отже, первісне значення слова *зухвалий* мало бути 'самовпевнений, певний у собі, який уповає на себе'. Приклад повчальний тим, що *зухвалий* нічого спільного з *хвалою* не має (пор. *зух* 'молодець'); натомість родичами його є слова *уповать* і *ПЕВНИЙ*.

И

И. – Літера И української абетки через гр. Η *ета* (копт. **Н** *hāda*) походить з фінік. 𐤇 *хет* з нез'ясованими далі зв'язками. У класичну добу гр. Η η позначала довге [ē], а у візантійський час – довге [ī] (так званий ітацизм): відтоді написання **Θῆβαι** і **’Αθῆναι** замість давнішої вимови *Теби* і *Атени* стали відповідати новішим *Фіви* і *Афіни*.

-*ИК* – український зменш. суфікс., один з кількох суф. пахлав. походження (пор. укр. **ĭk** > -ик, **ak** > -ок, ук, **ičak** > ичок, ичук!). Див. IV. Аршак.

-*ИНА* – український словотвірний суфікс імовірно кельтського походження. ***Кельтський родовід суфікса -ина.*** Беручи до уваги slo-gwen "слуг венетів", очевидно, що кімр. llu (з кельт. sluag 'слуга') в ролі першого складника описаних вище детермінативних синтагм означає і «сила» і «сили», – а це цілком відповідає первинности колективної назви *словене* і похідному характерові сингулятивної форми *словен-**инъ***, у якій, до всього, суфікс **-инъ** формально й семантично тотожний з британським: напр., кімр. **-yn**: pys-god ~ pisgodyn "риба-рибина", plant ~ plentyn "дітва-дитина", також – blew ~ blewyn "волос-волосина", gwellt ~ gwelltyn "сіно/ солома-соломина", pluf ~ plufyn "пір'я-пір'їна" і багато інших. Напрям мовного впливу тут незаперечний, адже доведено, що сингулятивне **-in** народилося і сформувалося саме у британських мовах [Cuzzolin, 266; Bednarczuk, 659, 689, 698].

Як зазначає італійський дослідник П. Куддзолін, на відміну від ґойдельської групи кельтських мов (ірландська, шотландська-ґельська і менська) на півдні "у британських мовах побільшало правил утворення множини від початкових множинних і колекстивних форм іменника. Зокрема, виникла граматична категорія синґулятиву" [Cuzzolin, 266] ("однини", як частки колективного цілого).

Ця британська інновація з суфіксом **-in** спочатку мала значення зменшувальности (пор. дотепер gwelltyn 'gwellt bach') і утворювалася від колективних назв. На дальшому ж етапі самі ці початкові, вихідні назви стали сприйматися як "коротші" (!) форми множини від явно вторинного сингулятивну, – пор. у нас *громадянин – громадяни*, *селянин – селяни*. Наприклад, у давньокімрській мові для позначення поняття "пташИНа" з'явилося слово eterin (у сучасній валлійській aderyn): воно було утворене від форми множини atar (у сучасній валлійській adar) 'птаство, птиця, птахи' [Cuzzolin, 266]. Не можна не звернути увагу на те, що саме у такий спосіб утворюються і укр. *люд(и) ~ людина*, *рід ~ родина*, *твар ~ тварина*, *хліб ~ хлібина*, *зерно ~ зернина* та ін.

Л. Беднарчук також вказує на появу синґулятивів на -in саме у британських мовах [Bednarczuk, 659]: тут "від колективних (збірних) іменників можуть утворюватися сиґулятивні форми з суфіксом -yn, напр., *plant* 'dzieci' – *plent-yn* 'dziecko'" [Bednarczuk, 689], тобто *дитИНа*. Також і у бретонській мові "як і в інших британських мовах, від іменників collectiva утворюються singulativa (напр., logod-en 'миша'), а ті далі можуть отримувати нове закінчення множини (pir-in-ou 'грушки')" [Bednarczuk, 698].

*Рис. И1. Докорінна відмінність історії суфікса -**ина** в українській і російській мовах*

Єдина українська словотвірна модель з суфіксом -**ина** відповідає 30 моделям російської мови: це очевидний доказ кількох століть окремого розвитку словотвору двох мов у далекому минулому

1) -**ина**	2) D-**ина**	3) DD-**ина**	4) -**инка**	5) D-**инка**	6) DD-**инка**	7ж-у) D-**ушка**	8) повна відмінність
диковина **горловина** **котловина** **пуповИНа** **гадИНа** **дубИНа** **виноградИНа** **посудИНа** **пружина** **хоромИНа** **писанина** **штанИНа** **бусИНа** **паркетИНа** **штахетИНа** **хворостИНа** **десятИНа** **мужчИНа** **горошИНа**	**рибИНа** **картоплИНа** **віспИНа** **подряпИНа** **серцевина** **билИНа** **цілина** **розщілина** **квасолИНа** **деревина** **старовина** **павутина** **вояччина**	**крижИНа** льдина **бантИНа** перекладина **перлИНа** жемчужина **розколина** расселина **хлудИНа** лозина, прут **дрючИНа** дубина	**дубина** **травИНа** **соломИНа** **волосИНа** **просИНа** **ворсИНа** **сиротина** **четвертИНа** **тростИНа** **мачИНа** **перчИНа** **шерстИНа**	**шовковИНа** **пилИНа** **ізюмИНа** **сльозИНа** **бісерИНа** **хвоїНа** **ікрИНа** **іскрИНа**	**худібчИНа** скотинка **шротИНа** дробинка **намистИНа** бусинка **порошИНа** пылинка **стежИНа** тропинка **тичИНа** хворостинка	**дівчИНа** девушка **кімнат.чИНа** комнатушка	**род.ИНа** семья **хліб.ИНа** буханка **скиб.ИНа** краюха **хвил.ИНа** минута **крапл.ИНа** капля **дит.ИНа** ребенок **людИНа** человек **дружИНа** супруга **тварИНа** животное **лахманИНа** рубище **челядИНа** взрослая дочь; женщина **челядИН** взрослый сын
9) -**ь**	10)-**ость**	11) -**ня**	12)роща,лес	13)-**ка**	14)-**онка**	7ж-и) D-**ишка**	17ж) **одна...**
жердИНа жердь **тичИНа** жердь **сходИНа** ступень **щаблИНа** ступень **частИНа** часть **четвертИНа** дичина дичь мілина мель щілина щель тканина ткань	**місцИНа** местность **опуклИНа** выпуклость	**балаканина** болтовня **біганина** беготня **різанина** резня **штовханина=штурханина** толкотня, толчея **милостина** милостыня	**грабина** грабовые деревья **дубина** дубовый лес **черемшина** заросли черемухи **рогозина** заросли рогоза **хмизина** мелкая лесная поросль	**кімнатчина** -ка **клітИНа** -ка **комірчина** -ка **корівчина** -ка риб.чина **морквИНа** морковка **пташИНа** птичка **розвил.ина** **сопілчина** дудочка **скатер.тИНа** **скриньчина** шкатулочка **халупина = халупчина** хибарка	**кімнатина** -ёнка **сорочина** рубашонка 15)-**о/ечка** **копійчина** копеечка **лавчина** **скамеечка** чарчина -очка **шапчина** -очка	**пилИНа** пылишка **рибчИНа** рыбёшка **пташИНа** пташка **скатертИНа** скатерёшка **крихтИНа** крошка 16(плохонькая) **плахтина** пл. плахта **чемерчина = чумарчина** пл. чемерка **ряднина** одежда из пл. грубой ткани	**худобИНа** одна скотина **часничИНа** одна головка чеснока **черепичИНа** одна штука черепицы **ягодИНа** одна ягода **коралИНа** одна бусинка кораллов **сінИНа** одна травинка сена **лушпИНа** скорлупа с одного плода **галузИНа** отдельная ветка **хмарИНа** о. тучка
18) D-**ьё**	19)-**ие**	21)D-**ство**	22) ... **дерево**		23)**одно зерно** (**о.з.**)...	7с) -**ышко**	17с) **одно...**
звірина **сировина**	**гостина** угощение 20)-**ье** **лахманина** отрепье	**кріпаччина** крепостничество **обставина** обстоятельство **речовина** вещество **самотина** одиночество **гостина** пиршество	**берестИНа** берестовое дерево **бучИНа** буковое дерево **вільшИНа** ольховое дерево **грушИНа** грушевое дерево **дубИНа** дубовое дерево **кленИНа** кленовое дерево **ліщИНа** лесной орех **сливИНа** сливовое дерево **яворИНа = яворИН**, яворовое дерево **ясенИНа** ясеновое дерево		**вівсИНа** о.з. овса **житИНа** о.з. ржи **пшеничИНа** о.з. пшеницы **пшонИНа** о.з. пшена **просИНа** о.з. проса	**зернИНа** зернышко **пір'ЇНа** перышко	**цямрИНа** одно бревно из сруба у колодца **кроквИНа** одно стропило **грабИНа** одно дерево граба **сокорИНа** одно дерево осокоря **черемшИНа** одно дерево черемухи
24) -**ок/ёк**	26) збірне	28)інші основи і моделі		29) **кусок** ...	30) **стебель** (**с.**), **ствол**...	7ч) D-**ишко**	17ч) **один** (**о.**) ...
жарИНа = вуглИНа -ёк **стеблИНа** -ёк **дротИНа** проводок **фартушина** **хлопчИНа**! = **парубчИНа**! паренёк **дурИНа** придурок **кожушИНа = свитИНа** кожушок 25) -**ик/ек** **сокирчина** топорик **хустина** платочек	**звірина** звери **чумачина** собир. чумаки **цямрина** верхняя часть сруба колодезного 27) -**ник** **вільшина** ольшанник **ліщина** орешник **хмизина** валежник	*шипш.ина* шиповник *суд.ина* сосуд *конюшина* клевер *клітковина* клетчатка *галунина* квасцы *драбина* приставная лестница *ятерина* сеть, употребляемая для ятера *височина* высота *копалина* ископаемое *вершина* верховье реки; начало оврага *чуприна* волосы на голове человека		**дернИНа** кусок дёрна **повстИНа** кусок, штука войлока **сукнИНа** кусок, штука, отрез сукна **шматИНа** кусок, лоскут, тряпка	**бур'янИНа** сорной травы **коноплИНа** с. конопли **огудИНа** с. арбуза,дыни, огурца,тыквы **очеретИНа** с. камыша **соняшничИНа** с. подсолнечника **житИНа** с.ржи **пшеничИНа** отдельный с. пшеницы **стовбурИНа** один ствол растения	**каптанина = жупанина** кафтанишко **хатина = хатчина** домишко	**хмизИНа** о. прут из хвороста **шелюжИНа** о. прут из тальника **будячИНа** = будяк, о. куст будяка **чумачИНа** о. чумак **юпчИНа** о. полукафтан **оборожИНа** о. столб в оборозі **капустИНа** о. качан или листок капусты **лопушИНа** лист лопуха **рогозИНа** о. стебель рогоза

*Рис. И2. Кельтський родовід українського суфікса -**ина***

При 40 українсько-кімрських пар слів з суфіксом однини -**ИНа** / -**YN**-, -**EN**- російська має лише 7 таких пар: це доказ кількох століть окремого розвитку словотвору двох слов'янських мов у далекому минулому. У Наддніпрянщині цю модель імовірно індукували мовні предки валлійців, корнців і бретонців					
№	Російська	Українська	Кімрська	Англійська	Синоніми
1	горош**ИН**а	горош**ИН**а	pys, pysEN	pea	
2	фасол**ИН**а	квасол**ИН**а	ffa, ffäEN	bean	
3	камыш**ИН**а	очерет**ИН**а	cawn, conYN	rush	трост**ИН**а
4	хворост**ИН**а	хворост**ИН**а	brigau, brigYN	twig	буч**ИН**а,хмиз**ИН**а,хлуд**ИН**а
5	солом**ИН**ка	солом**ИН**а	gwellt, gwelltYN	straw	
6	трав**ИН**ка	трав**ИН**а	llysau, llysewYN	herb	бил**ИН**а, бур'ян**ИН**а
7	*свин**ИН**а*	*свин**ИН**а*	*(moch, mochYN свиня)*	pig	
8	волосок	волос**ИН**а	blew, blewYN	hair	ворс**ИН**а,шерст**ИН**а
9	ребенок (не "детина")	дит.**ИН**а	plant, plentYN	child	
10	придурок	***дурИНа***	*ffwlcYN, f.: ffolcEN*	fool	
11	стебелёк	стебл**ИН**а	cawn, conYN	stalk	огуд**ИН**а
12	паренёк	парубч**ИН**а	cryts,crwtYN; crots,crotYN	lad	
13	мальчик, парень	хлопч**ИН**а	bechgYN,bachgen;hogYN	boy	
14	чужак	***чужИНа***	*dieithriaid, dieithrYN*	stranger	чуж**ИН**ець
15	татарник,чертополох	будяч**ИН**а	ysgall, ysgellYN	thistle	
16	прут	галуз**ИН**а	gwiail, gwialEN	rod	
17	фундук,лесной орех	ліщ**ИН**а	cyll, collEN	hazel	
18	пёрышко	пір'**Ї**на	plwf, plwfYN; plu, pluEN	feather	
19	местечко	місц**ИН**а	lle, dim. llecyn	place	
20	девушка	дівч**ИН**а	morynion, morwYN	maiden	
21	пташка	пташ**ИН**а	adar, aderYN	bird	
22	рыбка (не "рыбина")	риб**ИН**а	pysgod, pysgodYN	fish	рибч**ИН**а
23	куманика	*ож**ИН**а, ведмеж**ИН**а*	*mieri, miarEN*	bramble	
24	одёжка	***одежИНа***	*dillad, dilledYN*	garment	
25	капелька	крапл.**ИН**а	diferion, diferYN	drop	
26	одно дерево	***деревИНа***	*coed, coedEN*	tree	
27	одно дерево ореха	***горішИНа***	cnau, cneuEN	nut	
28	одно дерево груши	груш**ИН**а	gellyg, gellygEN	pear	
29	одно дерево дуба	дуб**ИН**а	derw, derwEN	oak	
30	одно дерево ясеня	ясен**ИН**а	ynn, onnEN	ash-tree	
31	одна звезда	***зорИНа***	*sêr, serEN*	star	
32	один цветок	***квітИНа***	blodau,blodeuYN = blodYN	flower	
33	один жёлудь	*жолуд**ЕН**ька*	mes, mesEN	acorn	
34	один человек; особь	*особ**ИН**а*	*unigolion, unigolYN*	individual	
35	один дом; избушка	*хат**ИН**а*	*bythynnod, bwthYN*	house	
36	кусок дерна	дерн**ИН**а	tywyrch, tywarchEN	turf	
37	растение	*росл**ИН**а*	*planhigion, planhigYN*	plant	
38	животное	твар**ИН**а	milod, milYN!	animal	
39	тряпьё, рубище	лахман**ИН**а	rhacs, rhecsYN; carpiau, cerpYN	rag	
40	скорлупа, шелуха	лушп**ИН**а	cregyn, cragEN	shell	

Впадає в око, що з-понад 130 завсвідчених в ІСУМ українських вторинних сингулятивів з суфіксом **-ИН-** [ІСУМ, 55-61] лише 24 або 18,5% мають збіг з російськими відповідниками (класи **1–6**, у таблиці на рис. **И1** виділені жирною рамкою), не кажучи про розвиток у російській зовсім нових смислових відтінків, невідомих британським мовам (*детина*, *рыбина*). Решта 106

слів (81,5%) у **24** класах таблиці унаочнюють всю відмінність української морфології іменників від російської у цій конкретній ділянці.

Зворотний ефект мають спроби росіян вживати у спілкуванні з українцями свої "самые задушевные" мовні ноти. Адже українському *хлопчині* або *парубчині* далеко до "паренька" чи "парнишки", а *дівчині* до "девушки" чи "девчушки". Так само, як українська система синґулятивів тримається на форманті -ИН-, аналогічну систему російської мови наскрізь пронизують класи з формантами -ушк-, -юшк-, -ёшк-, -ишк-, -ышк-, витоки яких далекі від українських.

Що більше, саме з теперішніх контрастивних досліджень стає очевидною органічна внутрішня пов'язаність усіх цих підгруп з фонестемою -ШК-, що й стало підставою розглядати їх як підрозділи одного класу 7 (7ж, 7ч, 7с). Справді, -ИШК- трапляється майже виключно в іменниках чоловічого роду (*братишка*, *мальчишка*, *кафтанишко*, *домишко*, – але *пальтишко* серед. рід). Натомість -ЫШК- засвідчене лише в іменниках середнього роду (*зёрнышко*, *пёрышко*, також *солнышко*, *стёклышко*, *крылышко;* крім того, *полюшко*, *батюшка*). Звернімо увагу на складність (= органічний характер) акцентуаційної парадигми (регресивний наголос) і на типово північні риси фонології (**е** під наголосом – **ё**). Для іменників жіночого роду властиві не лише -УШК-, -ЮШК- (*девушка*, *девчушка*, *бабушка*, *нянюшка*, *краюшка*, *зверю́шка*, *лягушка-квакушка*, *несушка*, *петрушка*, *катушка*), але і -ОШК-, -ЁШК-, -ИШК- (*рыбёшка*, *скатерёшка*, *поварёшка*, *крошка*, *пылишка*). Лише поодинокі з цих засобів проникли до периферії українського словотвору у вигляді форм *котушка*, *вертушка*, *головешка* і колоніально-презирливого *хохлушка*. Звичайно, ще не вечір. Так само внутрішньо мотивований, як і чужий росіянам параметр одиничності у мовній картині світу українців: "кленовое дерево", "дубовое дерево", "одна звезда", "один цветок", "кусок дерна", "отрез сукна", "штука войлока", "один листок капусты", "один столб в «оборо́зі»", "одно дерево черемухи", "одно бревно из сруба у колодца". Зі словникових статей так і не трапилося коротших перекладів українських аналогів цих синтагм – а в українській тут щоразу одне слово з суфіксом *-ина*.

Натомість кімрських структурних відповідників до українських іменників з формантом -ИН- ми знайшли значно більше (див. табл. на рис. **И2**). Їх 40 пар або 30% усього масиву слів з суфіксом -ина. Пояснити, чому саме в російському словотворі цей засіб вживаний рідко, можна, зокрема, тим, що у Подніпров’ї сингулятив був, імовірно, індукований довгим співжиттям слов’ян з британськомовними сусідами. На користь такого пояснення свідчать не лише матеріально-структурні, а й численні семантичні (тематичні) збіги українських і кімрських іменникових пар із вторинними сингулятивами [пор. Thorne, 106-108; Williams, 13-16].

Ці українсько-британські паралелі у морфології числа тим дивовижніші, що у кімрській граматиці існує цілих сім способів утворення множини іменників (при великій кількости винятків), і при цьому структура лише одного з них, найяскравішого, тотожна з 40 аналогічними українськими словами. Ось ці сім способів творення множини: 1. Зміна кореневої голосної (внутрішня флексія: llygad ~ llygaid 'око ~ очі'); 2. Додавання одного з 13 закінчень множини (cae ~ caeau 'поле ~ поля'). 3. Заміна закінчень однини на закінчення множини (cwningen ~ cwningod 'кріль ~ кролі'). 4. "**Відкидання закінчення однини**" (тепер це виглядає саме так: rhosyn ~ rhos 'троянда ~ троянди'). 5–7. Сполучення способів 1 і 2; 1 і 3; 1 і 4 [Thorne, 101].

Кімрський словник має ще низку інших слів того ж типу на -**yn**/ -**en**, але без аналогів в українській: • троянда rhos, yn (однак пор. *шипшина*); чорниця mwyar, en; ріпа maip, meipin; листок dail, deilen; **корок cyrk, corcyn**; • бджола gwenyn, en (у Грінченка є *бджоленята*); шершень cacwn, cacynen; воша llau, lleuen; блоха chwain, chwannen; качка hwyaid, hwyaden; • аркуш dail, dalen; поштова картка cardiau, cerdyn; згорток rholiau, rholyn; рік blynedd, blwyddyn; • поперек, поясниця lwynau, lwyn; м'яз

sinew gïau, gewyn; ● п'яниця meddwon, **meddwyn**; франт coegyn; здоровань clampyn; вайло hwlcyn; ● інструменти taclau, teclyn; нитка edafedd, edefyn; зброя arfau, erfyn; бедж bathodyn; nail (цвях, ніготь) hoelion, hoelen.

Цікаво, що під час обговорення теми співрозмовники сприймають як цілком реальні насправді побудовані для експерименту українські аналоги цих синґулятивів: *бджолина, *блошина, *вошина, *жолудина, *поперечина (існує з іншим значенням), *ребрина, *м'язина, *нитчина.

Висновок з таблиць на рис. **И1**-**И2**: зібрані дані унаочнюють питомий характер українського суфікса -ИНа, хоча за походженням своїм він і є добре освоєним британським келтьтизмом. З іншого боку, очевидно, що **єдина словотвірна модель** української мови на -**ина** відповідає **30 відмінним моделям** російської. Висновок один: обидві підсистеми і невивідні одна з одної, і незвідні до спільного прототипу; вони генетично різні. Це вагомий доказ кількох століть окремого розвитку словотвору двох мов у далекому (передґотському) минулому.

P.S. Базове значення -yn- 'окремий' проглядає в історії формування моделі "край-іна, люд-ина, род-ина, звив-ина, обстав-ина, хвил-ина". З переосмисленням просторових відношень як часових: "давн-ина, прадавнина, минувш-ина; (-ськ-) дідівщина, батьківщина, спадщина, бувальщина, старосвітщина, будущина"; "скіпщина, татарщина, козаччина, гетьманщина, шведч-ина, кріпачч-ина, подимщина, рекрутчина, гайдамаччина, колііївщина, пілсудч-ина".

-*ИЧ* – український зменш. суфікс., один з кількох суф. пахлавійського походження (пор. укр. **їk** > -ик, **іč** > -ич, **ak** > -ок, ук, **ičak** > ичок, ичук!; пахл. ім. вл. Arvič) [Чунакова, 70]. Див. IV. АРШАК.

І. – Літера української абетки І через кириличне **I** і гр. І *йота* походить з фінік. 𐤉 *йод* рука. Коли з трьох історичних графем (*і*, *и*, *ы*) в українській орфографії постала потреба залишити реально необхідні дві, то передусім з міркувань ЕКОНОМІЇ ЗУСИЛЬ перевагу було віддано *і*, *и*. Економність літери ***і*** помітили вже римляни. Зберігся переказ про мовне змагання двох сенаторів: хто напише коротшу фразу латиною. – **Eo rus**, – написав перший ("Їду в село"). Інший додав: – **I** ("Їдь").

Івасик-ТЕЛЕСИК < пахл. **tls'k** християнин (дтюрк. talas 'битися, воювати'). Цей фольклорний сюжет може зберігати фраґмент етнічної пам'яті – Івасик-Телесик "Іванко-Християнко". Див. IV. *ТЕЛЕШКО*, II. *ТЕЛЕШІВКА*.

ІЛЛІРИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – мовний слід 14-ї історичної епохи, -VII / -IV ст.: *цап*, *чіп*, *шутий*, *муругий*, *борть*, *бгати*, *поратися*, *порпатися*; топоніми – гори Карпати, гори Медобори, гора Бескид, р. Іква, р. Горинь. Виявлені у XX ст. [Нерознак; Трубачев].

ІНДОІРАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 9-ї історичної епохи) – від -II тис.: *темрява*, *рай*; пор. коса Тендерська [Трубачев].

ІННОВАЦІЇ В ПИТОМОМУ СЛОВНИКУ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ. На рис. **I1** наведено фраґмент базового словника слов'янських мов за М. Сводешем. У цій статті його роль – унаочнити важливі явища, що стають помітні саме з нього: всупереч загальнику про мінливість словника, його базова частина на диво стабільна, а 96 його слів (46%) взагалі ті самі для всіх без винятку слов'янських мов! У визначеній так "серцевині" словника поява нових слів відбувається дуже повільно.

№	Bulgarian	Macedonian	Croatian	Slovene	Slovak	Czech	Polish	Belarusian	Ukrainian	Russian
161	мъгла	магла	magla	megla	**HMLA**	mlha	mgła	імгла,***туман***	***туман***, імла	***туман***, мгла
44	***животно***	***животно***	***životinja***, zver,	***žival***, zver	zviera, **ŽIVOCICH**	zvíře	zwierzę	***жывёла***, зьвер	**ТВАРИНА**, звір	зверь, ***животное***
18	много	многу	mnogo	mnogo, veliko	mnoho, veľa	mnoho	mnóstwo, wiele	**ШМАТ**	**БАГАТО**	много
20	малко, малцина	малку, неколку	malo	malo	málo	málo, ***nemnoho***	mało,***trochę*** niewiele	мала, **НЯШМАТ**	мало, ***трохи***	мало, ***немного***
3	***той***	***тој***	on	on	on	on	on	**ЁН**	**ВІН**	он
40	съпруга, жена	сопруга, жена	supruga, žena	soproga, žena	***manželka***, žena	žena,**CHOT** ***manželka***,	żona, ***małżonka***	жонка	жінка, **ДРУЖИНА**	жена, супруга
41	съпруг, мъж	маж, сопруг	muž, suprug	mož, soprog	***manžel***	muž,***manžel***, **CHOT**	mąż	муж	**ЧОЛОВІК**	муж, супруг
37	мъж	маж	muškarac	moški	***muž***	***muž***	mężczyzna	мужчына	**ЧОЛОВІК**	мужчина
42	майка	мајка	majka	mati	***matka***, mama	***matka***, máma,***mateř***	***matka***	маці	мати, ***матір***, **НЕНЬКА**	мать
61	***вже***	јаже, ***коноп***	***uže***,***kanap***, ***konopac***	vrv	lano,šnúra, ***povraz***	lano,šňůra, ***provaz***	sznur, lina, ***powróz***	вяроўка, шнур	**МОТУЗОК**, шнур,вірьовка	верёвка, шнур
66	***мазнина***,жир	маст, сало	DEBLJINA, salo	**MASCOBA**, salo	sadlo, ***tuk***	***tuk***, sádlo, ***maz***	***tłuszcz***, sadło	***тлушч***	жир, сало, **СМАЛЕЦЬ**	жир
136	***хвърлям***	***фрла***	baciti	metati	hodiť, hádzať	házet	rzucać, rzucić	кідаць	**ЖБУРЛЯТИ**, кидати	бросать, кидать,метать, швырять
139	***броя***	***брои***	***brojati***	***šteti***	počítať	počítat	***liczyć***	***лічыць***	**РАХУВАТИ**, ***лічити***	***считать***
165	лед	**МРАЗ**, лед	led	led	ľad	led	lód	лёд	лід, **КРИГА**	лёд
38	човек	човек	čovek	človek	človek	člověk	człowiek	чалавек	**ЛЮДИНА**	человек
31	тежък	тежок	težak	težek	ťažký	těžký	ciężki	цяжкі	**ВАЖКИЙ**, тяжкий	**ТЯЖЕЛЫЙ**, тяжкий
185	добър	добар	dobar	dober	dobrý	dobrý	dobry	добры	**ГАРНИЙ**, добрий	**ХОРОШИЙ** добрый
27	***голям***	***голем***	velik	velik	veľký	velký	wielki, **DUZY**	вялікі	великий, **ЧИМАЛИЙ**	**БОЛЬШОЙ**, великий
39	дете	дете	dete	dete, **OTROK**	dieťa	dítě	dziecko	дзіця	дитя, **ДИТИНА**	дитя, **РЕБЕНОК**
28	дълъг	долг	dug	dolg	dlhý	dlouhý	długi	доўгі	довгий	**ДЛИННЫЙ**, долгий
74	око	око	oko	oko	oko	oko	oko	вока	око	**ГЛАЗ**, око
160	облак	облак	oblak	oblak	oblak, ***mrak***	***mrak***, oblak	***chmura***;* obłok	***хмара***, воблака	***хмара***	**ТУЧА**, облако
117	чеша	гребе, чеша	češati	***škrabati***	***škriabať***	***škrábat***	***drapać***	***драпаць***	***дряпати***,**ЧУХАТИ**,***шкрябати***	**ЦАРАПАТЬ**, чесать
130	стискам, **ИЗЦЕЖДАМ**	стиска	stisnuti	stiskati	tlačiť, stlačiť	stlačit,stisknout, **ZMACKNOUT**	ściskać, **ZGNIATAC**	сьціскаць	стискати	**СЖИМАТЬ**, стискивать
168	пепел	пепел	pepeo	pepel	popol	popel	popiół	попел	попіл	пепел, **ЗОЛА**
172	червен	црвен	crven	**RDEČ**	červený	červený	czerwony	чырвоны	червоний	**КРАСНЫЙ**
83	ръка	рака	ruka	roka	ruka	ruka, dlaň	ręka, dłoń	рука, далонь	рука, долоня	рука, **ЛАДОНЬ**
188	**МРЪСЕН**, нечист	**ВАЛКАН**, нечист	**PRLJAV**	**UMAZAN**	***špinavý***	***špinavý***	***brudny***	***брудны***	***брудний***, нечистий	**ГРЯЗНЫЙ** нечистый
93	**ХРАНЯ СЕ**, ям	јаде	jesti	jesti	jesť	jíst	jeść	есьці	їсти	есть, **КУШАТЬ**
36	жена	жена	žena	ženska	žena	žena	**KOBIETA**	***жанчына***	жінка	***женщина***
91	***черен дроб***	**ЦИГЕР**, ***црн дроб***	***jetra***	***jetra***	pečeň	***játra***	**WĄTROBA**	печань	печінка	печень
30	***дебел***	***дебел***, **ГУСТ**	***debeo***	***debel***	tlstý, ***tučný***	tlustý, hrubý	tlusty, gruby	тоўсты	товстий, грубий, ***дебелий***	толстый, ***тучный***
101	виждам	**ГЛЕДА**	videti	videti	vidieť	vidět	widzieć,*baczyć*	*бачыць*	*бачити*	видеть
65	кост, **КОКАЛ**	коска	kost	kost	kosť	kost	kość	костка	кістка	кость
94	**ХАПЯ**	каса, гриз	gristi	gristi	hrýzť, uhryznúť	kousat, hryzat	gryźć, kąsać	кусаць, грызьці	кусати, гризти	грызть, кусать
81	**КРАК**	нога	noga	noga	noha	noha	noga	нага	нога	нога
85	**КОРЕМ**	***стомак***	***stomak***	trebuh	brucho	břicho	brzuch	жывот	живіт, черево	живот,брюхо
53	палка,***пръчка***, **БАСТУН**	**СТАП**, *прачка*	prut, palica	palica	palica, tyč	**HŮL**,***kůl***,*prut*, *klacek*, pálka	patyk, pręt, palka	кій, палка	кий,прут,*кілок*, палиця, патик	палка
69	опашка	опашка	rep	rep	chvost	**OCAS**, ***ohon***, chvost	***ogon***	хвост	хвіст	хвост

Рис. І1. Лексичні інновації слов'янських мов у межах списку Сводеша, за [Wictionary]. Українська виробила за віки 18 унікальних інновацій, які відрізняють її від усіх слов'янських мов; російська – 14. Серед цих інновацій існує єдина сепаратна російсько-українська пара: хороший ~ хороший *(не згадано в даних Wictionary); * пол. tęcza – 'веселка'*

Так, за кожні 1000 років змінюється бл. 19% слів списку (біля 40 слів). За 1000 років незалежного розвитку у словниках двох мов-нащадків залишається $0{,}81^2 = 0{,}65$ спільних слів. За 2000 років спільних слів буде вже $0{,}65^2 = 0{,}4225$. Названі 46% відповідають часу розходження у 1900 років. Тобто у II ст. н.е. праслов'янська мова ще існувала [Сводеш, 47].

Виділені темносірим тлом інновації серед слів цього списку рідкісні і наявні лише у якійсь одній мові. **18** ексклюзивних українських інновацій: *людина*, *тварина*, *дружина*, *дитина*, *ненька*, *крига*, *чоловік (2)*, *смалець*, *мотузок*, *багато*, *він*, *жбурляти*, *рахувати*, *важкий*, *гарний*, *чималий*, *чухати.* **14** російських інновацій: *длинный*, *тежёлый*, *хороший*, *большой*, *ребенок*, *глаз*, *туча*, *царапать*, *сжимать*, *кушать*, *зола*, *красный*, *грязный*, *ладонь.* У межах того ж списку є 8 болгарських інновацій, по 6 македонських і польських, 5 чеських, 4 словенські, 3 білоруські, по 2 хорватські і словацькі. Картина історичної словотвірної активності названих мов сама по собі промовиста.Окремі слова спільні для кількох мов, що вказує на спільно прожиту частину історії. Такими є об'єднані кожною спільною ізолексою **пари мов**: класичні рос. *женщина* ~ білор. *жанчына;* білор. *тлушч* ~ пол. *tłuszcz*; болг. *голям* ~ макед. *голем* 'великий'; чес. і словац. *mrak, tuk, špinavý, manžel, manželka* 'хмара, жир, брудний, чоловік, дружина'; невідомо, за яких історичних обставин сформувалися ексклюзивні пари білор. *жывёла* 'тварина' ~ словенс. *žival*, рос. *тучный* ~ словац. *tučný* та ін.

Існують лексичні ізоглоси, що об'єднують три мови і більше: історично пояснимі чес., словац., пол. *matka* 'матір' або укр. *хмара, лічити, дряпати, брудний, трохи* ~ білор. *хмара, лічыць, драпаць, брудны, трохі* ~ пол. *chmura, liczyć, drapać, brudny, trochę* та ін. Разом з тим серед слів списку Сводеша нами помічена єдина ексклюзивна ізоглоса для українського та російського базового словника (*хороший*), яка відрізняє цю пару від решти слов'янських мов. Іншого такого прикладу не знайшлося: отже, кривицько-полянські контакти за даними словника були мінімальні.

ІРАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 10-ї, 11-ї і 17-ї історичної епохи) – див. II. СКІФО-САРМАТСЬКІ ІРАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ, І. ПЕРСЬКІ ІРАНІЗМИ, ПАХЛАВІЗМИ.

ІТАЛІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 5-ї і 36-ї історичної епохи) – див. І. ДАВНІ ІТАЛІЗМИ (ЦЕНТРАЛЬНО-ЄВРОПЕЇЗМИ), ҐЕНУЕЗЬКІ ІТАЛІЗМИ. Омонімія терміна виникла внаслідок формальної близькості вихідних понять – *італьскі* мови (мови стародавньої, доримської Італії: латинь, оскійська, умбрійська ті ін.) та *італійська* (мова Італії від часу її політичного об'єднання у XIX ст.). (Відповідники: рос. *италийские* языки, *итальянский* язык.)

Ї

Ї – літера української абетки, запозичена з гр. Ї. Діакритичний знак дієрезис (¨) уперше запроваджений у грецькому письмі. Його назва гр. **δι-αίρεσις** означає 'поділ, роз'єднання', нарізна вимова двох суміжних голосних, як-от ἄϋπνος [а-гюпнос] невсипущий [ДРС, 369] (пор. і фр. Tolstoï). Літера Ї відома у різних функціях у середньовічних укр. пам'ятках. У сучасному значенні вперше ужита 1875 р. [Г. Півторак // 241]. В орфографії кінця XIX – поч. XX ст. літеру Ї вживали для передачі звука [і], що розвинувся з "ятя" при одночасному пом'якшенні попередніх приголосних Д, Т, З, С, Ц, Л, Н (*дїд, тїло, зїниця, посїяти, цїлий, хлїб, лївий, нїмець*), – на відміну від **і** < **о** (*бік, пізний, дім, тільки, зірка, сіль, лікоть, ніч*), перед яким попередній приголосний залишається твердим, як перед **и**. Це правило не діяло після Б, П, М, за природою твердими у Галичині, тому Є. Желехівський вказує в дужках етимологічне написання *біль*

< бѣл-, *біг* < бѣг, *міра* < мѣр-. (На Сіверщині це протиставлення якраз охоплює також і Б, П, М, що засобами "желехівки" могло б бути передано як **бїлий* і *білько; *пїсня* і *пізно*, *піст; пан бїг* і *Пан Біг; *мїра* і *міць.* Шанс не використано.)

ЇСТИ.МЕТЕ стуктурний відповідник іт. manger.ete (модель "інфінітив + особові форми дієслова *мати*"). Див. І. МАЙБУТНІЙ НЕДОКОНАНИЙ ЧАС.

Й

Й. Літера української абетки, вживана з кінця XIII ст.; в Росії аналогічна буква запроваджена 1735 р. Знак короткості голосного уперше запроваджено в лат. письмі (лат. brevis короткий): ă ĕ ĭ ŏ ŭ – на відміну від довгих ā ē ī ō ū.

К

К. Літера української абетки. Через кириличне **К** віл гр. **Κ** *каппа* походить з фінік. **𐤊** *каф* (розкрита рука). Лише при зіставленні з кириличним **К** видно намагання дизайнерів шрифтів зберегти у формі капітального К більшу самобутність модернізованої кирилиці (пор. лат., гр. K). Ця сама диферентема повторена і в обрисах гліфа Ж.

КАВА < араб. qahve 'кава', від ойконіма Каффа на півдні Аравійського п-ова, звідки купці привозили каву-боби; приклад арабізму. Слово вважають засвоєним через турецьку й польську.

КАВКАСИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 24-ї історичної епохи) – VII / XII ст.: *кунтуш*, *габардин*, *свинець*, *сковорода*, *кувалда*, *коверзувати*, *зграбно*; топоніми – назви нп Заньки, Лазьки, Ницаха, Ковердина Балка та ін.

КАВУН < через тур. kavun 'диня' з ар. ḳavun 'диня'. Приклад пізнього тюркізму.

КАГАНЕЦЬ 'світильник з ґнотиком' < тюрк. qahan 'каган' (цей титул мали, крім усього, київські князі до XII ст., зокрема, Володимир і Ярослав). Дальші зв'язки не з'язовані. Приклад прадавнього тюркізму китайського походження [Менгес, 108-111].

КАНАПА < гр. Κάνωπος 'Каноп' (місто в дельті Нілу). Приклад опосередкованого єгіптизму (хоч і не остаточно з'ясованого). До укр. слово потрапило через польс. kanapa з фр. canapé, де його виводять з лат. cōnōpium 'густа сітка від комарів; ліжко з такою сіткою'. Далі слово пов'язують (Walde-Hofmann) з гр. κώνωψ 'комар' [ЕСУМ, II, 361], але також і з гр. Κάνωπος 'Каноп'. За правилами історичної фонетики ці складники не вдається задовільно пов'язати [Chantraine, 607], що вказує на ще якийсь неврахований чинник.

КАРАФА < ар. магрибс. garrāfa 'глиняна циліндрична посудина з двома вушками'. Рідкісний приклад арабізму з Магребу. В іт. caraffa цей західно-середземноморський за формою прототип міг зазнати впливу ар.-перс. qarāba 'велика опукла скляна пляшка для транспортування вина' [Cortellazzo, Zolli, I, 203]. Цих важливих деталей ЕСУМ не наводить.

КАТ < авест. kāθa 'відплата, покарання' (на страшному суді) [Трубачев 1965]. Приклад центральнослов'янського іранізму зороастрійського кола (білор. *кат*, польс., словац., чес., влуж., нлуж. kat). Разом з похідними (*катувати*, *катівня*) є важливим доказом знайомства наддніпрянців з Авестою. Див. І. *ДБАТИ*, *ТРИВАТИ*, *ОШАТНИЙ;* ІІ. *ОБЕСТА*, *ЗАРВАНИЦЯ*.

КВЕЦІ < пор. осет. qwæcæ 'дим', груз. ǧuč'ai 'сажа'.

КВОЛИЙ < лівс. kūolĭji 'помираючий'. Яскравий приклад фінізму. Через *лівів*, *куршів* і *карел* (у потоці варягів з Балтики) могли бути засвоєні у нас лише у VIII-IX ст. (!) досі хронологічно не досліджені "сепаратні" фінізми української мови, "пояснення" яких в ЕСУМ безпорадні: *кульгати*, *шкандибати*, *журба*, *кволий*, [*шамотіти*, *шомратися*] (прізв. Шамота), карпатс. [*кєньґі*] ‘зимові шкарпетки, великі черевики’. Прототипами їх виступає не просто фінська лексика, а словникові форми географічно найближчих до України південних фінських мов (лівська, куршська, естонська). Вони щоразу виявляють ті звукові особливості, які збережені у наведених українських запозиченнях: це ест. kul**g**eda, лівс. kān**d**atə, surm смерть (лапл. sor**b**me), kūol**ĭj**i ! помираючий, карел. samota квапитися (мансі **š**ōm-), лів. ke**ŋg**ə (при фінс. kengät) 'постоли' [пор. Тищенко 2006, 74-78]. Зі скандинавських мов норвезька також засвоїла цю назву від фінів: постоли – норвезькою так само käng [SSA, 343].

КЕЛИХ < через польс. kielich і свнім. kelih з лат. calix.

КЕЛЬТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 15-ї історичної епохи) – від -І тис.: *крівля*, *смерека*, *оборіг*, *корова*, *кінь*, *слуга*, *язик*, *ліки*, *бевзь*, *книга*, *щит*, *поневірятися*, *владика*, *мотика*; топоніми – р. Радоробель, р. Сукіль, г. Камула, нп Нурове, Нориця.

КИНДІ < лів. keŋgə (при фінс. kengät) 'постоли'. Норвезька теж має цю назву від фінів: käng 'постоли' [SSA, I, 343]. З великого тлумачного словника української мови: "КЕНДІ, КИНДІ, ів, мн. Діал. Валянки; повстяні калоші. *“Набув на ноги кинді нові І рукавиці взяв шкапові”* (Котляревський, I, 1952, 171); *“Думаєш, що я в хутрі й кендях тут стою?”* (Франко, VI, 1951, 169); *…Парубчак у “кендях”… пройшов у сарай і вилив воду в діжку* (Головко, I, 1957, 177) [СУМ, IV, 140]. (Нерозрізнення -ґі-/-ді- відоме на Покутті, де кажуть *ґіду*, *ґіти*, *Поґілля* 'діду, діти, Поділля'.)

КИШЕНЯ < праслов. *kyšenja можливо "гаман з кишки".

КІЛЬКАНАДЦЯТЬ – числівник приблизної кількості від 11 до 19; яскрава лексична особливість, у кращих радянських традиціях іґнорована в ЕСУМ. З очевидністю пов'язана з мовною картиною світу українців через *кількасот*, *кількадесят*, *кількакрот*, *кількарічний*, діал. [кількиця] 'дещиця', кілька штук. У польській відомі формальні аналоги kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset, kilkoletni.

КНИГА*. Кельтське походження слова *книга. Роль колумбан у євангелізації наддніпрянських слов’ян зміцнює гіпотезу кельтського походження слова *книга*, для якого не існує загальноприйнятої етимології. „Укр. *книга*, рос., макед., болг. *книга*, білор. *кніга*, друс. **кънигы**, (рідше) **к(ъ)нига**, пол. księga (<*knięga, пор. кашуб. [knega, knəga]), чес., словац. kniha, влуж. kniha, knižka, нлуж. kni**gły** (мн.), серб. *књи̏га*, хорв. knjȉga, слн. knjíga ‘книга, список’, стсл. **къниги**; – псл. *kъnig**y** (**мн**.);– **не зовсім ясне**; **можливо**, судячи з рос. *книгочей* (яке **має бути** тюркізмом, подібно до *казначей*), через посередництво дтюрк. *küinig, *küiniv (уйгур. kuin) зводиться до кит. k‘üen ‘сувій, згорток’; джерело слова можна шукати і в ассир. kunukku ‘печатка’, kanīku ‘запечатане’, вірм. ‘печатка’ (також з ассирійського джерела)” [ЕСУМ, II, 473], що зводиться до шумерського kunukku.

Ніяк не прокоментоване нижньолужицьке knigły, яке не просто „стоїть” у множині, а ***не має форми однини*** NB: „Buch – Knigły **Plt**. (pluralia tantum. – K.T.): se nowE knigłY kupiś” [Hannusch, 41], тобто ‘купити собі новУ книгУ’. У російському етимологічному словнику тут цікава форма: knigwy [Фасмер, II, 263] (пор. дслов. **бꙋ́ки** ‘літерА’, мн. букъве ‘книга, літерИ’, ***запозичені з ґотської***). Принаймні перше з пропонованих гіпотетичних джерел слова – китайське – не просто географічно віддалене: воно мусить спиратися на якісь підстави історичної потреби знайомства слов’ян з книжками відповідними проміжними мовами ще у праслов’янську добу, чого досі не знайдено. Після картографування збережених топонімів від основи **Качкар**- стає очевидним обмежене поширення можливого впливу у Наддніпрянщині григоріянства, що мінімізує прийняття до слова *книга* шумеро-вірменської етимології.

*Рис. К1. Св. Колумба (ірл. Columcille ‘Голуб Церкви’; рисунок пером IX ст. Сторінка з найдавнішого рукопису Західної Європи – **Псалтирі** св. Колумби* [O'Brien, 28, 29])

Важливі для нашої теми міркування викладені у статті ЕСУМ *„книжка* ‘один з відділів шлунка жуйних тварин’”. Серед схожого на попередній матеріал у різних мовах впадає в око вживана власне для цього значення ***форма множини***: в українських карпатських діалектах [*кни́ги*], в діалектах білоруської мови [*кні́гі*], пол. księgi поруч з księga, влуж. kníhi, нлуж. knigły, серб. *књи̏ге*, хорв. knjȉge. Самé перенесення значення слова „мотивоване подібністю складок слизової оболонки частини шлунка до сторінок книжки (пор. нім. Büchlein ‘книжка; частина шлунка жуйних тварин’); ***про давність слова, крім поширености у слов’ян, свідчить збереження у багатьох слов’янських мовах архаїчної множинної форми, втраченої словом в основному значенні***” [ЕСУМ, II, 473 з посиланням на Славського і Шустера-Шевця]. Як бачимо, саме ці архаїчні форми і стають підставою для реконструкції обох праслов’янських слів (спільних для всіх слов’ян) у вигляді *kъnig**y*** (множина NB). Проте нижньолужицька форма так і залишається осторонь.

Придивімося уважніше, з якими книжками могли провадити євангелізацію ірландці-колумбани у Наддніпрянщині. Найімовірніше, це були псалтирі такого типу, як зображений на рис. К1. *Псалтир* – це „‘книга псалмів’ < гр. ψαλτήριον; від ψάλμος ‘мелодія, виконувана на струнному інструменті’; звідси псалмо́дія ‘монотонне декламування або промовляння’, фр. psalmodier ‘***промовляти або співати у монотонний ритуальний спосіб***’” [Robert, I, 1419].

Дієслово саме з таким сполученням значень існує в усіх кельтських мовах. Так, „кімр. **canaf**, **canu** [корн. cane, брет. cana, ірл. canim, лат. canō від ієв. *qan- ‘співати, звучати, промовляти’] –1) ‘співати’: Salm. c.1. *Cenwch* yn llafar i’r Arglwydd yr holl ddaiar; 2) ‘інтонувати, вимовляти на розспів’: XII ст. a *chenich* golychuid; 3) ‘говорити, казати’: Esec. xii 22. beth yw y ddihareb hon a *genwch* am dîr Israel?” [GPC, I, 408]. Важливими похідними є слова кімр. „**CANIG**, CENIG, CENNIG [cân + ig, пор. лат. canticum] ‘спів, коротка пісня, сонет; пісня на кілька голосів (glee)’” [там само, 411], а також кімр. „**CANNIGOL** [canig + ol] ‘той, що стосується сонетів, або пісень на кілька голосів’” [там само]. Що більше, множина від canig/cen(n)ig [kə'nig] буде c**a**nigau/cen(n)igau [kə'nigai] 'псалми' (!). Зі споріднених мов найближча форма алб. ґеґ. kanga 'song' [Pokorny, 525-526].

Існують три польські ойконіми від основи *къниг- з повним -**а**- у першому складі: *Kanigowo* 56 B3 ~ **Szkudaj, Golębie, -wo** на р. **Szkotówka** і

с. **Szkotowo** (!); *Kanigowo* 75 C3 ^Ramutowo, -wko (з аферезою *g-) за 20 км, а *Kanigówek* 76 A3 ~ за 25 км від с. **Kodłybań** = Красноармейское під м. Drobin 76 B1 [Encarta]. Є і пара AP 128 C2 *Księginice* ^**Kłęban**owice. Що більше, в околицях єдиного чеського села з основою *Knihy* біля гори **Knižská** Skála знову є згадки ірландців: *Knihy* 34 B3 ~ **Skočice** і гора **Skočická** myt'. Те, що і в Україні, і в Польщі, і в Чехії села, у назвах яких згадано книжки, мають поруч або й оточені населеними пунктами від основ, де відтворено ім'я *Колумбана* та етнонім *ірландців*, свідчить на користь запропонованого пояснення.

Отже, нестійкий голосний першого складу кимрського слова canigol **A/E** виявляється відповідником давньоруського, старослов'янського і реконструйованого праслов'янського голосного -**ъ**-, а інакше непояснимий морфологічний елемент -**ł**- нижньолужицького knig-ł-y отримує задовільне пояснення як прямий відповідник прикметникового суфіксу кімр. -**ol** '-ий'. Таким чином, первісне значення knig-ł-y мало б бути 'те, що стосується псалмів', адже саме псалмами були ті писані тексти, якими євангелізували варварів ірландці. Перевага кельтської етимології полягає у її відповідности конкретним історичним обставинам, а також у незалежній від інших мовних фактів документованости контактів ірландських ченців з племенами на схід від Карпат.

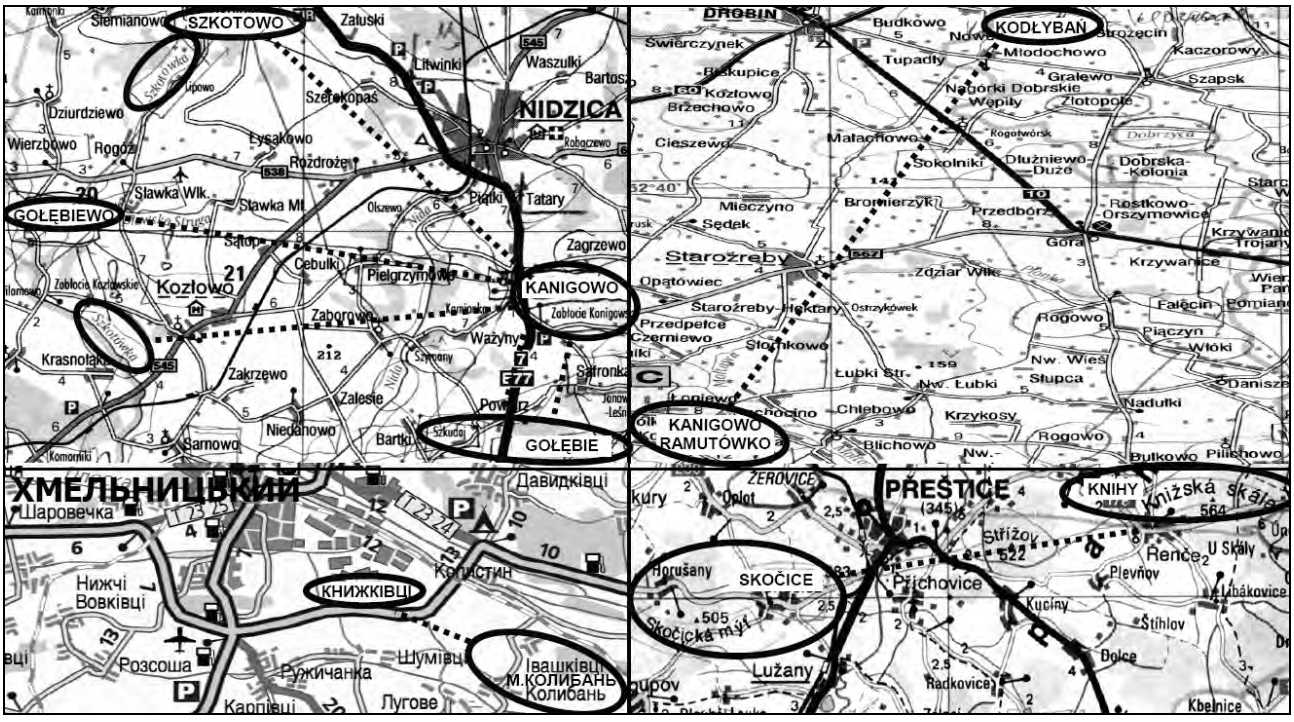

Рис. К2. Згадки колумбанів і ірландців (скóтів) у назвах біля сіл від основи ***Книг****-: за 5 км від польського села Kanigowo під Нідзіцею є с.* **Szkudaj, Golębie,** *далі* **Golębiewo** *на р.* **Szkotówka** *і с.* **Szkotowo, Komorniki**; *за 20 км від іншого села Kanigowo під Дробіном є с.* **Kodłybań** (= *Красноармейское*); *за 5 км від українського села Книжківці Хм є с.* Мала **Колибань** *і поруч з нею* **Колибань, Монастирок**; *за 7 км від чеського села Knihy є с.* **Skočice** *і гора* **Skočická** myt'

В разі прийняття цієї етимології стає очевидним, що нижньолужицьке слово не є новацією: воно – мовний релікт, і це дає підставу уточнити реконструйовану праслов'янську форму псл. *kъnig**y** як *kъni**gly**. При цьому до морфологічного перерозкладу сприйнятого кельтського слова-прототипу і до народної етимології вже на слов'янському ґрунті (з прикметника – іменник у множині) могло спонукати саме тривале і спочатку чисто зовнішнє сприйняття книжки як *предмета у двох обкладинках-стулках* – за аналогі-

єю, наприклад, до слов. *двері* (також з двох стулок), – спостереження А. Шарафутдінова. Те, що й зах.-осетинське k`iunugä `книга' походить „з того ж джерела" [Фасмер, II, 263] може відповідати фактам євангелізації аланів за часів св. Мартина і давнім контактам аланів із заходом [Бахрах]. Зрештою, можна припустити й паралельні процеси запозичення з однієї мови canigol [k^{ə}'nig^{o}l] 'псалмовий' і c**a**nigau/cen(n)igau [k^{ə}'nigai] 'псалми'.

КНЯЗЬ < герм. *kunink- 'поводир племені'. А чому не навпаки? – протестував колись екскурсант Лінґвістичного музею. Чому не від нас до ґотів? У даному разі тому, що в ґотській мові є слово kunja 'плем'я' – і воно пояснює похідне kunink- *князь*. Ця власна продуктивна основа представлена в усіх ґерманських мовах: king, König. Крім слов'ян ґотським словом скористалися й фіни (kuninkas).

***КОЗАК*: ПЕРША ПИСЬМОВА ЗГАДКА СЛОВА. Слово козак – не «вільна людина», а «сторóжа, вартовий».** Припущення про те, що ґотська традиція вижила в *половецькому* середовищі, тепер легше пов'язати з фактом фіксації першої письмової згадки слова *козак* у тримовному словнику в складі *CODEX CUMANICUS*.

② Переклад куманс. cosac, пізньолат. guayta має примітку Ґ.Куна: "За Дю Канжем, gaita, тобто **варта, вартовий**" [Kuun, 118]. Цей переклад відповідає персько-арабському naobat: "Те саме, що [перс.] **نوبت** (nowbat) або [ар.] **نوبة** [лат.] «excubiae», «custodia» [укр. **варта, охорона**]" [Kuun, 118].

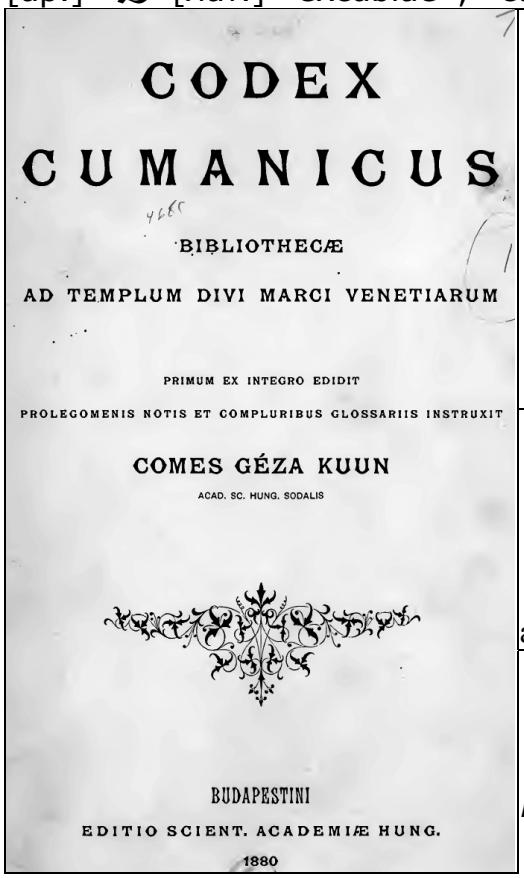
CODEX
CUMANICUS
BIBLIOTHECÆ
AD TEMPLUM DIVI MARCI VENETIARUM
PRIMUM EX INTEGRO EDIDIT
PROLEGOMENIS NOTIS ET COMPLURIBUS GLOSSARIIS INSTRUXIT
COMES GÉZA KUUN
ACAD. SC. HUNG. SODALIS
BUDAPESTINI
EDITIO SCIENT. ACADEMIÆ HUNG.
1880

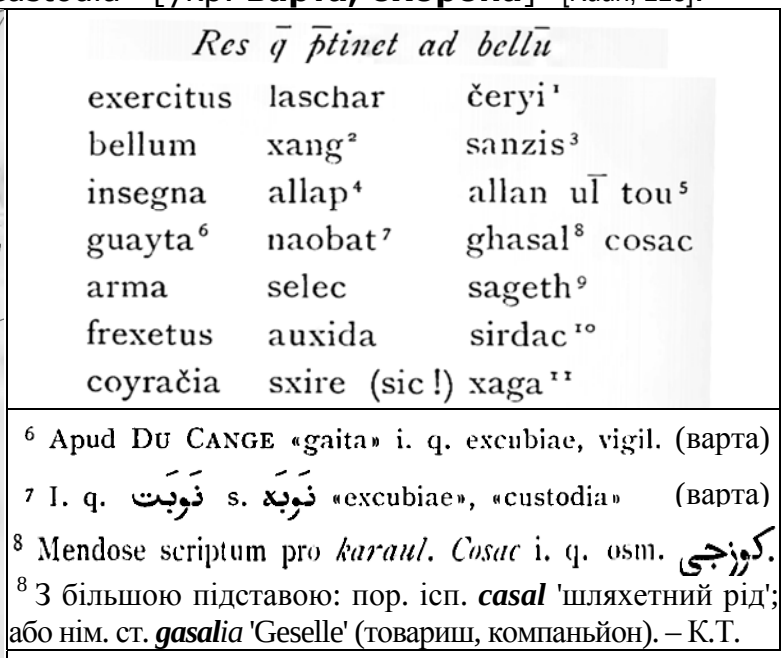
Res q̄ p̄tinet ad bellū

exercitus	laschar	čeryi[1]
bellum	xang[2]	sanzis[3]
insegna	allap[4]	allan ul̄ tou[5]
guayta[6]	naobat[7]	ghasal[8] cosac
arma	selec	sageth[9]
frexetus	auxida	sirdac[10]
coyračia	sxire (sic!)	xaga[11]

[6] Apud DU CANGE «gaita» i. q. excubiae, vigil. (варта)
[7] I. q. نَوبَت s. نَوبَه «excubiae», «custodia» (варта)
[8] Mendose scriptum pro *karaul*. *Cosac* i. q. osm. كوزجى.
[8] З більшою підставою: пор. ісп. ***casal*** 'шляхетний рід'; або нім. ст. ***gasal****ia* 'Geselle' (товариш, компаньйон). – К.Т.

Рис. К3. Codex Cumanicus. Розділ "Речі, причетні до війни". Найдавніша згадка і точні значення слова ***козак*** *"вартовий, нічна варта" [Kuun, 118] (CC, арк. 50 зв., див. далі рис.IV, **К4**); тур. كوزچى [gueuztschi] "охоронець, наглядач; розвідник, вартовий" [Kieffer, Bianchi, 661]; i.q. idem quae 'те саме, що'*

В наш час уже загальновідомо (і поширено через Вікіпедію десятком мов), що найдавнішу письмову згадку слова *козак* залишили не поляки, не турки і не монґоли, а італійські ченці-францисканці, причому, майже за 200 років до першої згадки про козаків у М. Бєльського. Виходить, походження слова *козак* старанно заплутано.

Повернутися на наукові позиції можна, лише визнавши, що уперше слово, причетне саме до наддніпрянських *козаків* (з голосоною -о-), вжите у 1292-1295 рр. у тексті Codex Cumanicus і не "пізніше перейшло" до української мови, а залишилося в ній разом з українізованими половцями (пор. концепцію О. Пріцака про "конґломерат степових племен за участю слов'ян").

До цієї першої письмової фіксації потрібний коментар.

① Як пам'ятаємо, перша частина кодексу містить тримовний словник – латинсько-персько-куманський. Сторінці CC 100 кодексу відповідає с. 118 видання Ґ.Куна (рис. **К3**). Після заголовку «Res q̄ pt̄inet ad bellū» (Речі, причетні до війни) ідуть рядки: exercitus 'військо', bellum 'війна', insegna 'прапор', arma 'зброя' та ін. Серед слів військової тематики і міститься слово *cosac* з дуже конкретною функцією – ВАРТОВИЙ. Ніякої "свободи вибору служби" чи "військової вольниці" тут і близько немає.

② Дуже істотно, що вже від першої своєї фіксації слово ***cosac*** демонструє відсутність гармонії голосних (а-а) – отже, ***не є питомо тюркським за походженням***, що гостро суперечить зусиллям пояснити його саме так [Stökl; за: Голобуцкий, 21-22]. Ба більше, кумани мали свої власні слова для поняття 'дозорець' – на останній 164 сторінці кодексу засвідчені відразу два синоніми saht і sergek [Kuun, 234] – і це знову свідчить, що ***cosac*** НЕ ПИТОМЕ ПОЛОВЕЦЬКЕ слово, хоча й засвідчене уперше в історії у половецькому словнику. Ґ. Кун наводить до saht начебто аналог чагат. sāqci ساقچی, тут корінь saq 'будити, бити на сполох'. Sakçı і Sağçı вживані у тюркських текстах XI-XV століть. Таке слово справді існувало у тюркській мові хакані XI ст. Джерелом іншого слова sergek, на подив залишеного Ґ.Куном без уваги, може бути якраз мад. sereg /'šɛrɛg/ 'військо' (звідси й нове укр. *шерег*), множ. seregek. Однак не виключене й монґольське запозичення: пор. бурят. *серег* військо, війна [СТМЯ, II, 421].

③ Виходячи з значення "gaita, тобто **варта, вартовий**", Ґ. Куун робить висновок: "*Cosac* те саме, що османс. [тур.] كوزجى" [Kuun, 118, nota 8]. За сучасними для Ґ. Куна словниками 1837 і 1850 рр. слово كوزجى писали вже точніше كوزچى, вимову вказували [gueuztschi] тобто /gøzči/, і означало це слово "охоронець, наглядач; розвідник, спостерігач, вартовий" [Kieffer, Bianchi, II, 661]. Однак слово *ґьозчі* недавнє; у текстах до XIII ст. є ***тільки*** з очевидністю відмінні від *cosac* gozetci, gozedci (усі від göz ґьоз 'око'). Їхнього ж ровесника, слова XIII ст. *cosac* у старих тюркських текстах немає.

④ Далі зміцнює висновок про позатюркське походження слова *cosac* його нетюркський суфікс -ac. Цей суфікс не є чимось особливим. Він був прекрасно відомий у степу упродовж тисячоліть. Це пехлевійський суфікс діяча -ак; він масово зберігся в українських прізвищах (Борщак, Пріцак, Дутчак, Півторак, Громак, Турчак, Гримчак): ***-āg [-ʾk' | M -ʾg, N -ā] suffix forming agent nouns from present stems***.

⑤ У семантичному полі "вартовий" гідні уваги груз. ***gušag****-i* 'вартовий', вірм. ***goušak*** 'observer, informer', Sogd. *γwšk-* 'spy', Arameo-Pers. *gwšk-* 'listener'. Вірм. *goušak* виводять з серед.-ір. **gōšak* з дір. *gauša-ka* букв. 'слухач' (пор. перс. ґуш 'вухо'). До сперс. *gwšk* (*gōšag* 'spy') відповідниками є осет. *хъу́сæг* (qúsæg)/ *игъосæг* (i-ğosæg 'слухач'), груз. *gušag-i* 'sentinel' і арам. *gwšk*-'перська офіційна особа: повідомлювач'.

⑥ Осетинським словом "вухо" є qūs/ ğos, тобто в іронській формі ближчі приголосні, а в дігорській голосна. З осетинської прийшла і назва "черкесів". Слово *черкес* є лише у частині тюркських мов. І хоча виглядає в них як питомо тюркське, першоджерелом його визнано осетинське cærkæsæg, утворене з cærgæs < ***čarkas** 'орел' [Фасмер, IV, 344] + прикметниковий суфікс -æg [Исаев, 242]. *Черкеси* відомі й під іншими назвами (***касог****и*, *кабарда*, *адиґе* [Шагиров, 165], ***кашаки***, *зихи*). Отже, мовно-історичне середовище, що породило слова *cosac* – це осет. cærkæsæg, cærgæs < ***čarkas** 'орел' + ***касог****и* = ***кашаки***. Тюркському ж середовищу було ще чекати й чекати свого часу – на цілу епоху пізніше.

Метатеза голосних к**а**с**о**г ~ к**о**з**а**к має аналогію в парі імен власних В**у**к**о**лъ ~ В**а**к**у**ла.

КОЗАРЛЮГА < козар- 'хозарин' + лук суфікс; пор. осет. qazajrag 'раб, кріпак' [Абаев, ИЭСОЯ]; у фінс. мовах орйа 'раб' (іст. арій, -єць). Укр. *козарлюга* не автоматично виводиться з *козацюга*, всупереч ЕСУМ.

~ Названия социальных классов восходят нередко к этническим терминам, — ср., например, др.инд. *dāsa-* 'раб' при ав. *dāha-* племенное название; или лат. *sclavus*, фр. *esclave*, нем. *Sklave* 'раб', первоначально 'славянин'. Ос. *qazajrag* восходит к племенному названию *qazar* 'хазары' и образовано от последнего, как, скажем, *tætæjrag* 'татарин' от *tætær* 'татары'. Может показаться странным, что название могущественного в свое время народа хазар получило значение 'раб'. Тут надо принять во внимание следующее. Во-первых, *qazajrag* могло означать вообще „происходящий из Хазарии", „купленный в Хазарии": в столице Хазарии был невольничий рынок (Dunlop. The History of the Jewish Khazars. Princeton, 1954, стр. 227). Во-вторых, термин *qazajrag* в значении 'холоп' мог возникнуть уже после разгрома хазар киевским князем Святославом, когда ослабевшие хазары могли легко становиться добычей более сильных соседей. — Другими путями и в другом значении название хазар вновь вошло в осетинский; см. *qazar* 'дорогой'. Этимологически *qazar* неотделимо от *qazaq*, русск. *казак* и от названия тюркского племени *qazax* 'казахи'. В них распознается тюркский корень *qaz-* 'бродить' с разными формантами (Vambéry. A magyarok eredete. Budapest, 1882, стр. 69. — Gombocz 198—199). Осетинский сохранил исконную, точную форму с начальным смычным *q*, ср. др.русск. *козары* и венг. (в топонимике) *Kozár*; форма *xazar* — вторичная. — Ср. *qazar*.

Beiträge zur Alten Geschichte. Festschrift F. Altheim, Berlin, 1970, стр. 208—212.

КОЛЯДА належить до **західно**європейського кола. Всупереч ЕСУМ, укр. *коляда* прийшло *не з латини, а з романського Calenda 'Різдво'*. Крім добре документованої козацької доби про західні контакти у ранньому середньовіччі свідчить український фольклор. У книзі К. Войціцкого вміщено один з перших, якщо не найперший запис української колядки: "Ey Kolada, Koladicu, Dayte maczku i kuticu, Jak nedaste, to odkaziete moich nużok neznabiete, Ja dietinka malenkaia Moia nóżka bosenkaia: Myk, myk, Wyneste Koladnik" [Wojcicki, 93] (з українських сіл на Підляшші, до 1829). (Ця публікація на 10 років раніша від книги Паулі і одночасна з *рукописними записами* З. Ходаковського 1820-х рр. [КЩ, 722].) "Коли дитина отримує гостинець, то вкидає його у приготовану для того торбину, яку з собою носить, і при цьому вигукує: «Нор! Kolada!»" [Wojcicki, 93].

Коляда не приховує своїх витоків не з Півночі чи Візантії, а саме з Заходу Європи. Низка ознак вказує на виникнення колядок у Пізньому Римі або в ранньому середньовіччі, – то ж і вивчення цього вектора обіцяє зустрічі з досі нехтуваними обставинами західних контактів. Як зазначає музикознавець О. Дей, "величальний зміст колядкової пісенности обумовив своєрідну художню палітру, наскрізь перейняту світлом і блиском. Недарма саме по-

бутові малюнки колядок і щедрівок передані гіперболічно освітленими в *золотих*, *срібних*, *червоних і білих тонах*, *властивих естетиці* ***раннього феодалізму***. З князівсько-дружинної та церковної обстановки культ золота, срібла і яскравих кольорів перекочував з метою величання в художню народну словесність, зокрема в колядки та щедрівки" [Дей, 27].

ЕСУМ засвідчує це слово у всіх без винятку слов'янських мовах і вважає церк.-слов. **коль҃да**, прасл. kolęda давнім запозиченням з латини, відхиляючи як недостатньо арґументовану думку В.Махека "про **посередництво для слов'янських форм романських мов**" [ЕСУМ, II, 527]. Але якраз з ширшого словникового матеріалу, доступного з інтернету, видно *слушність висновку В.Махека*.

Розгляньмо сутність справи детальніше. Слово *calendae* справді існувало в латині: "Calendae (Kalendae), -arum f 'календи, у римлян 1-ий день місяця' ". Але римляни вказували при цьому, про який місяць ідеться, як-от, calendae Martiae 'перше березня'. Що більше, звичайним був ужиток "intra septimas Calendas" М букв. 'до (початку) сьомої календи', тобто 'до закінчення *шістьох календ*, через півроку' [Дворецкий, Л, 146]: очевидно, що тут Calendae – 'місяць'. Це не залишає сумнівів у тому, що лат. *calendae* стосується коляди суто формально, до зміни свого значення. Коли ж і де це значення повужчало до синоніма Calendae Ianuarii? Це сталося вже не в латині, а у романських мовах, де слово і збережене, зокрема, у мові трубадурів: "Provençal *calendo* 'Noël'" [ЭССЯ, X, 135]. Провансальське "*Calenda* свято Різдва". Оскільки Різдво відзначали 25 грудня, у день [близький до] січневих календ, то слово calendas у вузькому сенсі означало й саме це свято: «E si s'avene entorn Nadal, C'om apela kalendas lai» ('І так прибув він на Різдво, яке там звуть «календи»'; P. Vidal. Abril issic); або «A calendas, lo sant jorn de Nadal» ('На календи, святий день Різдва'; Chroniques d'Arles). Пор. каталанське, іспанське*, португальське *Calendas*, італійське *Calende*" [Raynouard 1836, 292]. Як бачимо, однокореневі слов'янські слова, і рум. colindă вторинні щодо західнороманських форм, а не латинської, і правий В. Махек, а не ЕСУМ. (*Дальші ознаки середньовічних *сепаратних контактів з Іспанією* виявлені серед обставин євангелізації половців. Це компактний ареал з кількох топонімів від специфічно іспанської середньовічної назви носіїв учення Христова alferum – *Олепіри*, *Олефірівка*, *Олефірщина* Пл) [Тищенко 2015, 368]. Однак не виключено, що це й репліки топоніма-прототипу "острів Св. Єльферія" у гирлі Дніпра [див. СЛН, 134].

Але якщо це західнороманське calenda, то хто ж його приніс на Дніпро?* Контакти з Римом сарматів і аланів були виключно військові, чого не можна сказати про ґотів. Є серед персонажів щедрівок загадковий господар: він "суди судить" на "судоморі". Чи не слід це у щедрівках по ґотському судді:

◈ "Пане господарю, чи є ви дома?
Служечки кажуть, нема вас дома,
Нема вас дома, пішли на ***судоморе***,
Там ***суди судять***, там діло радять.
Та й за се їм заплачено, три селі дано..."
(Записав В.Яблоновський, Одещина, 1900-і рр. [Гнатюк, 163]) [КЩ, 86, 723].

◈ "...Пана дома немає,
Десь ***суди суде***, ради раде..."
◈ "...Нема дома пана, десь у гетьмана,
Суди судить, ради радить,
А за тії суди – золотії шуби,
А за тії ради – коника в наряді"
(Записав І.Манжура у селах Мурафа і Вільшана Хк) [КЩ, 86-87, 723].

На сусідню з *судоморем* річку вказують згадки не Дніпра, не Дону, не Волги, не Вісли, – а Дунаю, і це справді південна частина черняхівського ареалу, рубіж Guthiud'и з Римом, про що ми не завжди пам'ятаємо:

Вийшли молодці рано з церковці
Та радять раду ***старосвітськую***:
– Не купуймо, браття, на дівки вінки,
А... купуймо браття золоті човни,
Золоті човни, срібні весельця
Та спусимся ми краєм ***Дунаєм***,
Краєм ***Дунаєм*** й а в чужую землю.
Чуємо ми там доброго пана,
Дарує дари да й по коникові... [КЩ, 178]

...Та пускаймося края ***Дуная***,
Края ***Дуная***, за тихий ***Дунай***.
Чуємо ми там доброго пана,
Доброго пана та *пана Петра*,
Що платить добре за заслугоньку...
[КЩ, 177]
Там ***на Дунаю*** корабель плине,
А в тім кораблі милий з войська йде...
[КЩ, 464]

По цілій Європі церква довго боролася з зимовою поганською обрядовістю, частиною якої були колядування. Упродовж віків, упродовж століть, щороку на Різдво Христове... В Україні в історичному звичаї щедрування церква довго вбачала – не більше, не менше – ворога християнства. "В кінці XVI ст. Іван Вишенський в посланні до князя Острозького вимагав: «Коляди з мест і сел учением вижените... Щедрій вечер из мест, из сел в болота зажените, нехай з дъяволом седит, а не с христиан ся ругает» (КС, 1885, квітень, с. 657)" [Дей, 20]. Те саме було й на Заході [Havránek]. Участь у колядуванні церква вважала гріхом і жадала покути.

У церковних пам'ятках слово *коляда* засвідчене єдиний раз у Синайському требнику, написаному в Македонії в XI ст. Зате який контекст! "Якщо хтось у день 1-й іде на коляду януарія, як це раніше погани робили, то протягом року хай покається" [SJS, II1, 43]:

"**колѧда**, **-ы** ж. р., вжите в Euch; *koleda; коляда; Neujahrsfest; Kalendae*: **аще к'то въ а̃ день идет(ъ) на колѧдѫ • єноуарѣ • ѣкоже пръвѣе погани творѣахѫ • в̃ лѣт(ѣ) да покаетъ сѧ** Euch 103b 3 v. J. Frček: *si quelqu'un va aux 'calendes' le premier jour de janvier*, P. O. fasc. 3, Paris 1939, p. 591"

Церква коляду так і не здолала.

Нелюбі коляди. Звичай коляд – річних подарунків – преспокійно побутував у козацькому середовищі, як виявляється, і за межами обрядової сфери. Архівні матеріали з часів Великого князівства литовського нерідко висвітлюють суспільно-економічний аспект цих традицій. З документів випливає, що "коляди" були частиною не лише фольклору, а й тодішнього державотворення:

"Магнати з жадобою дивилися на багаті, освоєні козаками землі Подніпров'я. Вони випрошували собі тут (у Великого князя литовського) посади намісників, старост і підстарост. Тут їм давали «в державу» (умовне володіння, що отримували за службу) землі і вони засновували села. *За організацію охорони* жителі Канева і Черкас *зобов'язані були лагодити фортецю*, тобто ремонтувати ті місця, де колоди і дошки «поопадають, або глина від стін відвалиться або гора рисоватися (осипатися) почне». На свій кошт міщани і козаки *наймали сторожу* для охорони фортечних воріт, даючи старості *з диму по грошу і по чверті жита*. За наказом старости міщани і козаки повинні були *«кінно» і «збройно» наздогоняти ворога*. Крім того, вони мусили *давати підводи*, а також *утримувати господарських урядників*, *платити старості* ***колядки*** (*під Різдво*) по 6 грошей, протягом трьох днів на рік *ходити для старости на «лови»* тощо (Архів ЮЗР. Ч. 7, т. 1. Док. № 16. С. 77-105). Канівськими і черкаськими старостами призначалися найчастіше великі феодали або їхні люди. Хоч старости офіційно були тільки намісниками, які урядували лише від імені великого князя, вони, однак, ставали цілковитими господарями в своїх округах [Голобуцький 1994, 117]. (Випереджаючи "теорії" поч. XIX ст. про фантомне "божество Коляду": "платити колядки" – яке ж тут божество?)

Ось іще письмове свідчення. За часів Польщі, пани завдавали утисків і реєстровим козакам, "потреба в яких після закінчення війни зменшилась.

Уже 1582 року козаки скаржилися королю, що воєводи і старости «вигадують різні шарварки, ***коляди*** *і податки*, захоплюють майно, що лишилося після смерті козаків», а також «без найменшої причини заарештовують і кидають у в'язницю (Жерела до історії України-Руси. Т. 15. Док. 34. С. 53.) [Голобуцький 1994, 153]. (Укр. ст. *шарварок* (з нім. Scharwerk натовп + робота) – повинність і гуртова робота з ремонту доріг і мостів; гамір, крик [Тимченко, II, 488-489].)

Пишучи про Нову Січ (1734-1775 рр.), В. Голобуцький також зазначає: "Земля на Запорожжі належала номінально не окремим особам, а всьому війську. Проте користуватися землею могли тільки ті козаки, які мали певне майно і були спроможні мати власне господарство. До того ж, кращі землі, пасовиська, рибальські та мисливські угіддя, місця будівництва млинів тощо привласнювала старшина. Самочинно вона порядкувала і в лісах. Старшина встановила звичай збирати з шинкарів і ремісників двічі на рік (***на Різдво*** і Великдень) «ралець» (подарунок)" [Голобуцький 1994, 497-498]. Ральцем називалася "*добровільна данина* землевласникові від рала в день Різдва" [ЕСУМ, V, 21].

КОМИН і ***КІМНАТА*** < лат. *caminus* 'вогнище, комин' (пор. гр. **ⲕⲁⲙⲓⲛⲟⲥ** (Gk) f. Oven, furnace, kiln, комин, кузня), *caminata* 'опалювана'.

КОМОРА < гр. καμάρα 'склепіння', пор. копт. **ⲕⲁⲙⲁⲣⲁ** (Gk); f. Anything with an arched cover, covered carriage, vaulted chamber, склепіння.

КОМП'ЮТЕР і ***КОМПУТ*** < лат. *com-put-ere* 'складати'. Американізована вимова основи "комп'ют-" прийшла на зміну європейській вимові поширеного у XVI ст. слова "компут" 'список особового складу козацького військового підрозділу' (пор. *депутат*, *ампутація*).

КОНЮ.ШИНА – калька пахл. ***асп.аст*** 'конюшина' [McKenzie, 12], де *асп* 'кінь' (з ін. боку, рос. *клевер* ~ анґ. clover).

КОПТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 19-ї історичної епохи) – I/ VIII ст.: *буча*, *шаніжка*, *яр*, *келеп*, *лелека*, *лахманина*, *пастка*, *осовитий*, *шаткувати*, *очіпок*, *шпетити*, [*сарака*]; топоніми – назви нп Ракути, Ракужа, Ярунь, Рими, Шишаки, Шацьк, Воропаї, Жадин, Щербаки, ур. Мариця См, р. Варух$^{+}$ 'Дніпро' та ін.

ⲁⲧⲱⲓⲡⲓ ⲃⲁⲕⲱⲁⲣ ⲓⲁⲣⲟ ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲛ ⲕⲟⲗⲓⲁⲛⲧⲣⲟⲛ ⲗⲁⲭⲙⲏ ⲗⲉⲗⲉ ⲗⲓⲗ ⲙⲏⲣⲱ ⲙⲟⲛⲓ ⲥⲟⲩⲃⲏⲧ ⲧⲥⲁⲃⲟ ⲟⲩⲟⲣⲡ ⲫⲁⲱ ⲱⲁⲛⲉⲱ ⲱⲁⲧ ⲱⲱⲗⲕ ⲭⲓⲛⲫⲓⲣⲟⲩⲱ ⲃⲓⲧⲁⲓⲟ – це коптські прототипи запозичень в українському словнику

Важливим результатом студій є виявлення в українському словнику серед слів, які досі не мали переконливої етимології, цілої групи коптських запозичень: *яр* **ⲓⲁⲣⲟ** річка, канал, *келеп* **ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲛ** сокира, *шовк* (**ⲱⲱⲗⲕ** тканина), *шаткувати* **ⲱⲁⲧ** різати, *лелека* **ⲗⲉⲗⲉ** мандрувати (букв. мандрівник), *лохми*, *лахманина* **ⲗⲁⲭⲙⲏ** клапоть, *миршавий* **ⲙⲏⲣⲱ** рудий, *джинджируха* **ⲭⲓⲛ-ⲫⲓⲣⲱⲟⲩⲱ**: m. Care, anxiety; догляд, неспокій, *пастка*, *паща* **ⲫⲁⲱ**: m. Trap, snare, пастка, *шпетити*, *прошпетитися* **ⲱⲡⲓⲧ-** (577b); To be ashamed, бути осоромленим. Серед старої лексики: укр. ст. *(о)совитий* **ⲥⲟⲩⲃⲏⲧ**, **ⲥⲟⲩⲃⲏⲟⲩⲧ**: adj. Welllooking, decent, peculiar, належний, укр. ст. *чоловіче-воропаю*, *єрепенитися* **ⲟⲩⲉⲣⲡ**– посланець, укр. ст. *по-чт*, *з по-чтом* (пор. **ⲃⲓⲧⲁⲓⲟ** мати пошану, рос. *по-читать*), *очіпок* **ⲁⲧⲱⲓⲡⲓ** незганьблений, бездоганний. Обласні слова: укр. діал. *лилик* 'кажан' **ⲗⲓⲗ** птах, *бочкори* 'шкіряні постоли' **ⲃⲁⲕⲱⲁⲣ** дубильник, чинбар, укр. дит. *моня* 'молоко' **ⲙⲟⲛⲓ** годувальниця, *шаніжка* **ⲱⲁⲛⲉⲱ** годувати, оживити, є спільна дисиміляція *коляндра* **ⲕⲟⲗⲓⲁⲛⲧⲣⲟⲛ** = **ⲕⲟⲣⲓⲁⲛⲇⲣⲟⲛ**.

КОРОГВА < ґотс. hrugga 'держак'.

КОТИГОРОШко. Ця українська казка об'єднує головних позитивних персонажів з яскравими іменами парфянського і германського походження. Вони мусять протистояти ворожій силі традиційного степового Змія і Дідка-лісовика. Між собою позитивні герої – і товариші, і брати, але цинічно заздрісні до Котигорошка. Цікаво, що Котигорошко їм не мститься (це явний прояв християнської моралі, але ж у *ранньосередньовічного* персонажа). Казка – підсумок одвічної народної мудрості виживання у степу; вона схожа на прадавній пласт етнічної пам'яті. Див. ст. IV. КОТИГОРОШКО, ВЕРНИГОРА, ВЕРНИДУБ, КРУТОГОРА. 105 Котигорошко < пахл. **kot** 'дім' + пахл. **gōhr** 'рід, родовід'; 2832 Вернигора пахл. **waran [*wln*']** 'бажання, пожадливість' + пахл. **gōhr** 'рід, родовід'; 675 Вернидуб + дуб човен; 4 Крутивус, 652 КрутоУС етнонім Grýt(ing) + *hus.

КОШТ < через пол. koszt і ґерм. kosten 'коштувати' з лат. constare 'стояти непорушно, коштувати'.

КРАН < герм. kran 'журавель', пізніше також 'кран'.

КУГУТ < ?елам. kukuti захищати.

КУЛЬГАти – всупереч ЕСУМ, з естон. kulgeda, фінс. kulkea 'йти'; – як рос. *ковылять* з фінс. kävillä 'ходити' або *околеть* з фінс. kuolla 'помирати' (так само досі іґноровані).

КУМ < перс. qoum-o xiš 'родичі'.

КУМАНСЬКІ (ПОЛОВЕЦЬКІ) ТЮРКІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 33-ї історичної епохи); від XII ст.: *товмач*, *казан*, *шатро*, *бугай*, *бузівок*, *булава*, *кавун*, *скакати в гречку*, – пор. слова з Codex Cumanicus tilmac, qazan, catir, boga, buzav, bulov, qovun, hersek 'гріх'. Пор. топоніми ХОРТИЦЯ, Київ ~ куманс. **kujov** 'берег' (ар. kujaba з письм. джерел).

КУРІНЬ < письм.-монґ. kürje(n) 'двір, штаб-квартира військ, колона війська' [Мурзаев, 318; Тищенко 2015, 494].

КУТЯ < лат. Kuthia 'Ґотія' [Vasiliev, 193 з посиланнням на Schiltberger 1430; Тищенко 2015, 494].

КУЧМА < мадярс. kucsma 'шапка-вушанка'.

Л

Л. Літера української абетки Л через кириличну **Л** і грецьку Λ *ламбду* (копт. **ⲗ** *лола*) походить з фінік. 𐤋 *ламед*.

Л ЧИ **Р** У ПАХЛАВІ? Чи існував у пахлаві приголосний Л ? Власне, якраз звучання "пах**л**аві" (замість "па**р**хаві") [*А. Гафуров.* Имя и история. – М. 1987, 92] доводить реальність приголосного звука **Л** у цій мові. Пор. і Во**л**инь < "море Во**л**ынское = Хва**л**ынское" (Фасмер) з *Хваринь < Хва**р**азм-.

З іншого боку, фактом залишається наявність серед топонімів України як групи реплік, що походять від "мови з -**л**-", так і іншої групи паронімів, що походить від прототипів "мови з -**р**-". Навіть їхнє кількісне співвідношення поки що не визначене.

ЛАВРА < гр. λαύρα 'алея, провулок, прохід; монастир, лавра'.

ЛАТИНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 18-ї історичної епохи) – від 102 р.: *цибуля*, *редька*, *оцет*, *глек*, *коляда*, *криж*, *поганий*, *цята*; *жирувати*, *цидула* і багато інших; топоніми Ладинь, Рюмівка, Лемеші, Ровенці, Бреща, Понінка.

За даними історичної лексикології, в римський час були засвоєні, почасти через ґерманське посередництво, біля двох десятків слів разом з відпо-

відними поняттями: це назви культурних рослин – *редька*, *цибуля*; харчових продуктів – *оцет* і *ґляґ* з похідними; обрядів і вірувань – *коляда*, *русалка*, *поганин*; також і римських реалій – *Рим*, *цісар*, як і культурних запозичень – *кошуля*, *цята*, *царина*, *цегла*, *келих*.

Також і у граматиці українська успадкувала унікальні граматичні моделі латинського походження: через ґотів словотвірну з суфіксом -**ар** (-arius) і, очевидно, з прямих контактів дотепер вживану словозмінну модель – майбутній недоконаний час (*їсти.меш*, *мати.мемо*). З одного боку, серед слов'янських мов такий спосіб утворення майбутнього часу існує справді ***в одній лише українській***. Його розвиток могла зумовити саме романська модель, але в румунській і молдавській вона невідома. З іншого боку, в народній латині аналогічні граматичні форми засвідчені в письмових пам'ятках *від II ст*. [Renzi, 154], а тепер є звичайними у західнороманських мовах. Як і в українській, цей час утворюється в них за схемою "інфінітив + форми дієслова *мати*", які зазнають при цьому цілком однотипних вкорочень: іт. manger-**emo** 'їсти-м**емо**', prender-**ete** 'брати-м**ете**'. Виходить, з усіх слов'ян цей досі вживаний час наші предки засвоїли 1800 років тому.

Історичні контакти з Римом предків українців – наддніпрянських і наддністерських слов’ян – давно вже сумнівів не викликають. Археологічні знахідки унаявнили грошові зв’язки з Римом ще зарубинецької культури (II ст. до н. е. – II ст. н. е.). А вже черняхівська культура II-V ст. виявилася настільки просякнутою римськими впливами, що, очевидно, значною мірою їм і завдячує своїм формуванням. Уся лісостепова Україна (не степова !), образно кажучи, засіяна римськими монетами. В самому лише Києві їх знайдено до шести тисяч штук більш ніж у 30 місцях [Брайчевський 1963, 99], а в цілому по Україні понад 30 тис. римських монет знайдено у 1100 випадках у 700 місцевостях, причому у 144 з них це були більш-менш значні клади [Брайчевський 1959, 44]. Тож мав рацію батько сучасної української історіографії В. Антонович, вважаючи монети першими масовими письмовими пам’ятками нашої історії.

Зі свого боку, мовознавці виявили у праслов’янській мові низку давніх латинських запозичень, які успадкував і український словник, зберігши таким чином мовний слід від тих контактів до сьогодення. Причому, цих латинізмів у ньому більше, ніж у інших сусідів, що цілком відповідає ролі Наддніпрянщини як постачальниці збіжжя для Риму.

Від населення римських провінцій у першу чергу слов’яни Подністерського Поділля засвоїли (не виключено, що через дакійське посередництво) низку ефективніших знарядь праці, а саме: залізний наральник, обертальні жорна, сокиру з горизонтальним обухом, напилок, токарний станок тощо. З-над Дністра новіші методи хліборобства і ремесел поширилися й серед спорідненого населення Наддніпрянщини. “**Правобережна Україна стала, таким чином, близькою периферією пізньоантичної цивілізації**” [ЕІДУ, 153]. У Наддніпрянщині римські колоніальні культурні впливи стають особливо сильними в I-III ст. н.е. [ЕУЗ, II, 701]. Масові скарби з римськими монетами доводять, що срібні римські денарії були у II-V ст. головною монетою в обігу на землях України [ЕУ, VII, 2512] і становлять матеріальний доказ активних торговельних контактів з Римом.

Ці фіксовані археологами масштабні римські впливи в Україні мали неминуче залишити слід у тодішньому словнику слов’ян над Дніпром і Дністром, адже римський період відповідає якраз часу розпаду праслов’янської мови. І справді, за даними історичної лексикології, тоді були засвоєні, почасти через ґерманське посередництво, близько двох десятків важливих слів разом з відповідними культурними поняттями.

Судячи зі складу тих давніх латинізмів (див. карту на рис. Л1) римські впливи досить глибоко проникли у місцевий побут. Конкретно, латинські запозичення наявні серед назв культурних рослин – *редька*, *цибуля*, старе *ляча* 'сочевиця'; харчових продуктів – *оцет* і *ґляґ* з похідними; обрядів і

вірувань – *коляда*, *русалка*, *поганин*; також і римських реалій – *Рим*, *цісар*, як і культурних запозичень – *кошуля*, *цята*, *царина* (через румунське посередництво), *цегла*, *келих* (через ґерманське), *чинш*, *раптом*.

Укр. ***редька*** виводять з лат. rādīcem (наз. відм. rādix 'корінь') [Фасмер, III, 460], ***цибуля*** – з лат. cēpulla, cēpa 'цибуля' [там само, IV, 305], ***оцет*** – з лат. acētum 'кисле вино, оцет', пов'язаного з acео 'бути кислим, окислюватися', ācer 'гострий' [ЕСУМ, IV, 242].

Укр. ***ґляґ*** – 'закваска, фермент, кисляк', [*гляк*, *кляк*, *глекушник*] та ін.; дієслова *зглягатися*, [*згле́джатися*] 'скиснути (про молоко)', – разом 24 слова; пол. [klag, klok, gleg, głeg], слц. (мор.) [glaga]; слц. kl'ag; – основу цього слова вважають запозиченням з рум. chiag, аром., меглен. cl'ag тс. – лат. схід. *clagum < лат. coāgulum тс. 'закваска, фермент, кисляк' (пор. *коагуляція*. – К.Т), похідного від cōgo (< co-āgo) 'з'єдную, згущую, ущільнюю' [ЕСУМ, I, 531]. Достережені нами діалектні варіанти [*гляк*, *кляк*, ***глек****ушник*, *згле́джатися*] можуть бути прямою вказівкою на пов'язаність зі словами ***глек***, ***глечик***: відома сільська традиція (зокрема на Чернігівщині й Сіверщині) заквашувати молоко саме у глечику, вкидаючи до влитого туди свіжого молока шкоринку хліба (невдала етимологія ЕСУМ спирається на географічно й хронологічно віддалений мовний матеріал [ЕСУМ, I, 522]).

З обрядів римського походження важливі *коляда* (раніше – новорічний день) та *русалії*, первісно – свято рож, що сильно розвинулися на Україні і в рештках залишаються донині [ЕУЗ, II, 701].

Укр. ***коляда*** 'старовинний обряд славлення Різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; винагорода за колядування', [*колядúн*], *колядка*, [*колядчáнин*], [*колядчик*], *колядник*, *колядний*, [*колядчáний*, *колядníчити*], *колядувати*, [*пóколядь*] 'приспів до колядки на честь господаря'; – рос. іст. *колúядá*,´ бр. *каляда*, др. *коляда*, *коледа*, п. kolęda '[подарунок, посаг, віно, завдаток, суміш святвечірніх страв]', ч. koleda (рідк.) 'новорічний подарунок', нл. ст. kóloda 'новорічний подарунок', полаб. kolęde, kolędnjak 'грудень', болг. *кóляда* 'Різдво', мак. *коляде* 'тс., переддень Різдва, колядування', сх. *кóледа*, слн. koléda, стсл. **колѧда**; – псл. kolęda; – "давнє запозичення з латинської мови, лат. Calendae (Kalendae) 'календи, у римлян перший день місяця, день сплати боргів', пов'язане з calāre 'скликати, викликати'... Латинська назва першого дня місяця мотивувалася тим, що у давньому Римі за традицією в ці дні проводилося обрядове викликання Нон (п'ятого чи сьомого дня місяця)... " [ЕСУМ, II, 526-527].

Укр. ***русалка*** – похідне від друс. РУСАЛИ" 'поганське свято весни, ігрища на це свято', стсл. **роусали**", дсерб. *русали"* 'Трійця', болг. *русалия* 'тиждень перед Трійцею', сх. *рȕсâле* 'Трійця', – запозичене через серед. грец. **ῥουσαλια** 'Трійця' чи безпосередньо з лат. rosālia тс., первісно 'свято троянд' [Фасмер, III, 520]. Русалії – давньослов'янське поганське свято-моління русалкам (вілам) – відзначали чотири рази на рік – 25 грудня, 6 січня, на русальну неділю і на Івана Купала (24 червня). Русальна неділя (тиждень) розпочиналася в неділю через 6 тижнів після Великодня і передувала Трійці. Четвер русального тижня звали "русалчиним великоднем" [ЛР, 105, 321].

Укр. ***поганин***, *поганий*, *поганство* (заст.) 'язичниц-тво', *паганство* тс., *поганець*, *погань*, *поганити*, *поганшати*; рос. *поганый*, бр. *паганы*, др. *поганый*, пол. poganin, нл. pogan, ч., слц., вл. pohan, болг. *поганец* тс., мак. *поган* 'поганий, огидний, [нехрещений]', сх. *пòган*, *пога́-нац*, слн. po-gàn, стсл. ПОГАНЪ 'варвар, кат; іноземний, варварський, поганський, язичницький', – "давнє запозичення з латинської мови; лат. pāgānus 'сільський; селянський, простий, неосвічений; язичницький' є похідним від pāgus 'сільська громада, село; сільське населення; область, район, округ', пов'язаного з pango 'заганяю, встромлюю, втискаю, вирізую'... Вважається, що функціонування цих запозичених форм і розвиток значень типу 'брудний' тощо були підтримані на слов'янському мовному ґрунті фонетично близькими власне слов'янськими утвореннями, пов'язаними з пра-

слов'янським gana 'образа', ganiti 'докоряти', укр. *гана*, *ганити*, *догана* тощо " [ЕСУМ, IV, 472].

На думку А. Брюкнера, безпосередньо від римлян слов'яни засвоїли назви *Рим* і *цісар* [Brückner] (лат. Roma, Caesar). Тут окрема дослідна тема – з'ясування обставин слов'янської передачі лат. **-o-** у словах *Рум*, *Рим*.

Укр. ***кошуля*** 'сорочка', діал. [*кошеля*] тс., *кушель* 'сорочка (у весільному обряді)' має відповідники практично в усіх слов'янських мовах: р. ст. *кошуля* 'каптан; підбитий хутром', бр. *кашуля* 'сорочка', др. *кошуля*, 'вид одягу', п. koszula 'сорочка', ч. košile, ст. košule, слц. košeľa, košuľa, влуж. košla, [košula] тс., нлуж. košula 'спідниця', болгар. [*кошуля*] 'сорочка', мак. *кошула*, сх. кòшуља, слн. заст. [košúlja], стсл. кошоулꙗ тс.; – псл. košulja; – "загальнослов'янське запозичення з латинської мови, з поки що не встановленим часом і шляхами проникнення; лат. casula 'хатина, намет; (пізніше) плащ із каптуром' є демінутивною формою від нар. лат. casa (< *cat-ja) 'хата, курінь', яке, очевидно, зводиться до ie. *kat 'складати, скручувати' " [ЕСУМ, III, 70].

Укр. ***цята*** 'краплинка, плямка, крапка': *нема води й цяти* [Грінченко, IV, 440] з похідними – *цятатий*, *цятатися* 'грати в чіт і лишку', *цятина*, *цятка*, *цяткований*, *цятований*, *цяточка* [там само]; рос. *цята* 'шата ікони, стара монета', друс. цѧта 'дрібна монета, прикраса', стсл. цѧта 'динарій', сх. ст. *цѐта* 'лепта, монетка', чес. cета 'дрібна монетка, абищиця', cetka 'сухозлітка', пол. cętka 'плямка'. Запозичене через ґотс. kintus 'монета' з нар. лат. centus < centenionālis – назва поширеної римської монети в часи Вýльфіли [Фасмер, IV, 291]. У польській похідних незрівняно менше – лише cętkować 'цяткувати' і cętkowany 'поцяткований', проте відома ще історична назва cząty 'дукат' [Brückner, 60].

Укр. ***царина*** 'область; застава (варта) в селі; орна земля, засіяне поле' Хк, Од; також *цанинка*, *царинний*, *царинник* 'сторож царини' Пл, *цариночка*, *цариночок* [Грінченко, IV, 423] – з рум. ţarină 'рілля, нива' < лат. terrēna 'земляна, орна' [Нерознак, 201, 202, 204].

Укр. ***цегла*** вважають засвоєним через пол. cegla і свн. zigel тс. з лат. tegula 'черепиця' [Фасмер, IV, 301]. Про давнє побутування слова в українській мові свідчить, зокрема, низка похідних: *цегельня*, *цегелля*, *цегельний*, *цегельник*, *цегельників*, *цегельницький*, *цеглина*, *цегловий*, *цегляний*, *цеглястий*, *цегольня*, *цегляр* тощо [Грінченко, IV, 426].

Тим же шляхом прийшло і укр. ***чинш*** 'податок' – через пол. czynsz тс. (від XIV ст.) і нім. Zins з лат. census тс. [Brückner, 82].

Через польське посередництво засвоєні слова укр. ***раптом***, білор. *рапт* 'удар', *раптам* 'рвучко', рос. діал. смоленс. [*рапт, раптом*] тс. Самі польські слова rapt 'викрадення', raptem 'зненацька' – походять з лат. raptus 'пограбування', raptim 'поквапно' [Фасмер, III, 443].

Укр. ***келих*** 'чарка', діал. [*кéлюх*] – як і бр. *келіх*, пол. kielich, kieliszek, чес., слц. kalich, влуж., нлуж. keluch, слн. kélih – "походить від двн. chelich (сучасне нім. Kelch), яке зводиться до лат. calix 'чарка' " [ЕСУМ, II, 421].

На думку О. Шахматова, ще кілька латинізмів прийшли до словника в давньослов'янський період через посередництво ґерманців (пор. ***криж***, ***папьжъ*** 'папа римський', ***пастир***, ***комкати***), а інші – через кельтів: дслов. брачина 'штани' (лат. brāca 'тс.'), ***коробка***, дслов. крабица (лат. corbis 'тс.'), ***гуня*** 'кожух', чес. hounĕ (середньолат. gunna 'кожух', кімр. gwn, пор. іт. gonna 'юбка'), укр. ***сокира*** (лат. secūris 'тс.') [Schachmatov, 25].

В мовах усіх слов'ян наявне слово ***літера*** – це однозначно латинізм, але невідомого часу запозичення. Письмово засвідчене досить пізно – наприклад, у Литовському статуті 1566 р., де сказано: "А писар земский маеть по Руску литерами и словы Рускими вси листы и позвы писати..." [ЛС, II, 91].

Рис. Л1. Найдавніші латинізми слов'янських мов

ЛЕЛЕКА < копт. ⲗⲉⲗⲉ: (141a); vi. To wander about; мандрувати, подорожувати (навколо). На Черкащині – [лелега]. Пор. прізвища *ДЕЙНЕКА* ~ *Дейнега, 2 Дейнеха, 2 Лелеха*.

ЛИЛИК-НІЧКА. В українських говірках (зокрема, галицьких) існує слово [*нічка*] 'біс, що набирає вигляду жінки; кажан' [ЕСУМ, IV, 104]. Кажан має ще й інші назви: *лилик, лелик, леліяк*, – при цьому *лелик* – ще й метелик, а *леляк* і *леліт* – дрімлюга (сичик) [ЕСУМ, III, 218]. Замість написати "темне слово" теоретики знову шукали підґрунтя для народних етимологій, але, спасибі, окреслили проблему (рис. Л2).

[ле́лик] (зоол.) «кажан, Vespertilio L.» ВеБ, [*леліяк*] «тс.» ВеНЗн, [*леля́к*] «тс. ВеБ; (орн.) дрімлюга, Caprimulgus europaeus L.», [*ле́лик*] «метелик» Ж, [*лелúця*] (ент.) «бабка, Libellula calopterygx» Ж, [*леля́к*] «дрімлюга» Л, *лúлúк* «кажан» Марк.— Тат., Ме, [*лилияк* Sławski, *люлек* ВеНЗн] «тс.»;— р. [*ле́лек*] «дрімлюга», [*лелёк, леля́к, лилóк, лиля́к*], бр. *ляля́к*, [*ліля́к*] «тс.», п. lelek «тс.; [кажан]», ч. слц. lelek «дрімлюга», болг. [*лúлек*] «кажан», схв. *љúљак*, [*лиљак*], слн. [lílek] «тс.»;—псл. *lelькъ, *lilькъ, lelikъ, lilikъ, leljakъ, liljakъ «кажан; дрімлюга; метелик», пов'язані з lelějati, leléti (*liléti) «хитатися, коливатися»; назви зумовлені переривчастим, нерівним характером польоту повідних тварин;— споріднені з лит. lelýs «дрімлюга», [lẽlis, lẽle, lalýs], лтс. lēlis «тс.»; спроба виведення від звуконаслідувального вигуку псл. lele, за характером крику птаха (Bern. I 700; Булаховський Вибр. пр. III 254; Bezlaj ESSJ II 141), залишає без пояснення назви метеликів і кажана; зведення до псл. *lilъ «шкіра» (БЕР III 402; Gutschmidt ZfSl 24, 40—41) не пояснює назв метеликів і птахів; думка про походження з тур. läilăk (Mikl. TEl II 118) помилкова.— Бандрівський Досл. і мат. V 4; Фасмер II 479; Sławski IV 139—141; Brückner 294; Machek ESJČ 326; Schuster-Šewc 825—826; ЭССЯ 14, 105—106.— Див. ще **леліяти.**

[ле́літ] (орн.) «сова; сич; сова яструбина, Surnia ulula L.», [*лелет*] «тс.; сова сіра, Strix aluco L. ВеНЗн»;— п. [lelet] «сова» (з укр.);— похідне утворення від звуконаслідувального дієслова [*лелетíти* (*лелетáти*)] «виводити трелі, співати», оскільки крик цього птаха — голосна трель (пор. *ле́літ лететить* ВеНЗн); думка про запозичення з польської мови (Онышкевич Исслед. п. яз. 244) помилкова.— Булаховський Вибр. пр. III 254; Фасмер II 479; Sławski IV 139—141; Bern. I 700.— Див. ще **леле́**[2]

*Рис. Л2. Характерне пасмо значень каркасу **Л-Л-К*** [ЕСУМ, III, 217-218]

По залученні до студій сирійського матеріалу знайдено два переконливі арґументи на користь прозорої етимології без "хитань, коливань" і звукона-

слідувань. Вони узяті з арамейських ідеограм пахлавійського письма, наведених Й. Оранським. Дослідник згадує, зокрема, сир. LYLYH 'ніч' [Оранский, 175]. Деталь про ничку містить [CSD]:

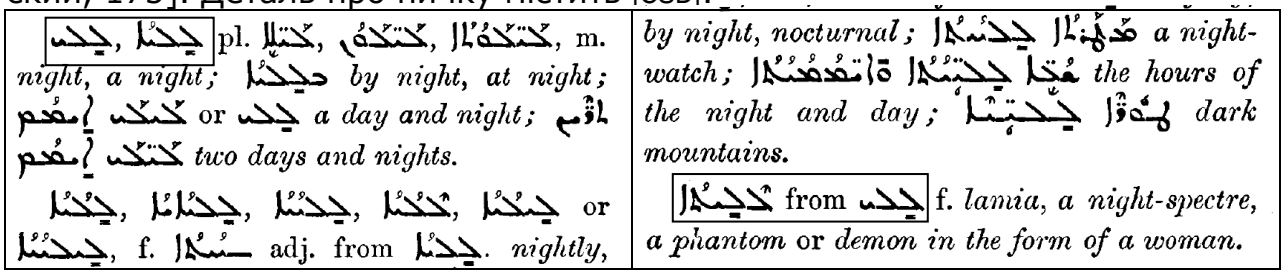

pl. m. *night, a night; by night, at night; a day and night; two days and nights.* adj. from *by night, nocturnal; a night-watch; the hours of the night and day; dark mountains.* from f. *lamia, a night-spectre, a phantom* or *demon in the form of a woman.*

Рис. Л3. Сир. lilyh і leliyath – очевидні прототипи групи слів лилик [CSD, 242]

Тут і *lilh, liloh* 'ніч', і *leliyath* 'ламія, нічний привид або демон у образі жінки'. Достойна, раціонально-наукова, лінґвістико-історична альтернатива до відверто жалюгідних авантурних відповідей на серйозне пошукове питання. От і пишіть тепер про етноментальність.

ЛИХВА < ґотс. leihvan 'позичати' [ЕСУМ, III, 249].

ЛІХТАР і говіркове *[**ФОНАР**]* < нім. Licht 'світло' Leuchter 'свічник'; нгр. φανάρι 'тс' [ЕСУМ, III, 273; VI, 117].

ЛІДСЬКО-ЛОЇВСЬКЕ ПАСМО ІЗОГЛОС – **третій свідок давності української мови.** Секрети початків української мови діалектологія зберегла не лише в самій Україні. Принципові для теми висновки здобуто з вивчення сучасних живих говірок сусідньої білоруської мови. Вже перше враження інтриґує, адже характерні групи їх витягнуті на лінгвістичній карті одна понад одною рівнобіжно з кордоном України. Певна частина власне білоруських говірок поширена й за межами теперішньої Білорусі (рис. **18**). З іншого боку, до складу Білоруської РСР від 1939 року були включені землі Берестейщини, український мовний характер населення якої для фахівців безсумнівний [Закревська, 31]: тут майже немає ані типового білоруського чи російського акання [ГБГ, карти 9, 10, 11], ані цекання (*теля, телята, телятам* – при загальнобілоруських *цяля, цялята* і т.д.). З рештою українських говірок берестейські єднають численні морфологічні риси, як-от збереження прадавніх відмінкових закінчень -**ові**, -**еві**: *на пнёві, канцóві, телячкаві, лýгаві* – пор. [ГБГ карти 3, 4]) тощо.

У мовному відношенні берестейські говірки разом з волинськими являють собою частину поліських (що, зрештою, є природним наслідком тривалого доісторичного, а потім і історичного розвитку Берестейщини як частини Волині з єдиною адміністративною системою і єдиним гербом: срібний грецький хрест на червоному щиті). За програмою діалектологічного Атласу української мови на території Білорусі обстежено 35 сіл україномовного масиву Берестейщини (№ 616–649, 652), — що становить 5% від загального числа пунктів спостереження цього тому атласу. Вони представляють переважно 11 адміністративних районів: Березівський, Берестейський, Дорогичинський, Іванівський, Кам'янецький, Кобринський, Ляховицький, Малоритський, Пинський, Пружанський, Столинський [АУМ, II]. Непересічною подією став цілком присвячений Берестейщині випуск журналу "Пам'ятки України" (№ 3-4/2002; ініціатива і наукове керівництво О.Рибалка).

Прадавню органічну пов'язаність берестейських говірок не лише з рештою волинських, але з усією системою українських діалектів у цілому добре видно в кожній з майже 400 карт атласу [АУМ, II]. Підсумовано ці зв'язки в синтетичних картах № 390–393, остання з яких має промовисту назву

„Берестейсько-поліські ареали". Про українську природу цих говірок яскраво свідчать також і берестейсько-карпатські сепаратні мовні зв'язки типу: *людьо́м* (263), *на коньо́х* (205), *батькови* *діти* (222), *люб'ю*, *ро́б'ю* (238), *ло́мню* (239) і чимало інших (див. карти № 7, 61, 62, 64, 77, 78, 81, 85, 161, 166, 206 та ін.). Східна група берестейських – турово-пінські говірки на правобережжі Прип'яті – також являє собою географічне продовження рівненської групи поліських говірок української мови: *ратай* (орач) (312), *урозклад* (313), *сім год* (353), *низький на очі* (короткозорий) (372) і десятки інших явищ (див. карти № 4-26,28-36,49-52,57,94,100, 101, 152, 172, 176-181, 189, 195, 201, 202, 248, 272, 310 та ін.).

Цифрами позначені:

3. *Північно-східна межа щілинного задньоязикового* ***г*** *[**ɣ**]: далі – проривне [**g**] (ЭСЮФ, с. 181, карта).*

2. *Південна межа цокання в білоруській мові (рукавіцка, сястрыцка – ГБГ, карта 54; ЭСЮФ, с. 328, карта).*

1. *Лідсько-лоївське пасмо ізоглос (ГБГ, карта 18; повторено: ЭСЮФ, с. 58).*

4. *Приблизна південно-західна межа щілинного задньоязикового* ***г*** *[**ɣ**]: далі на південь – фарингальне [**h**] (Чекмонас, с. 33)*

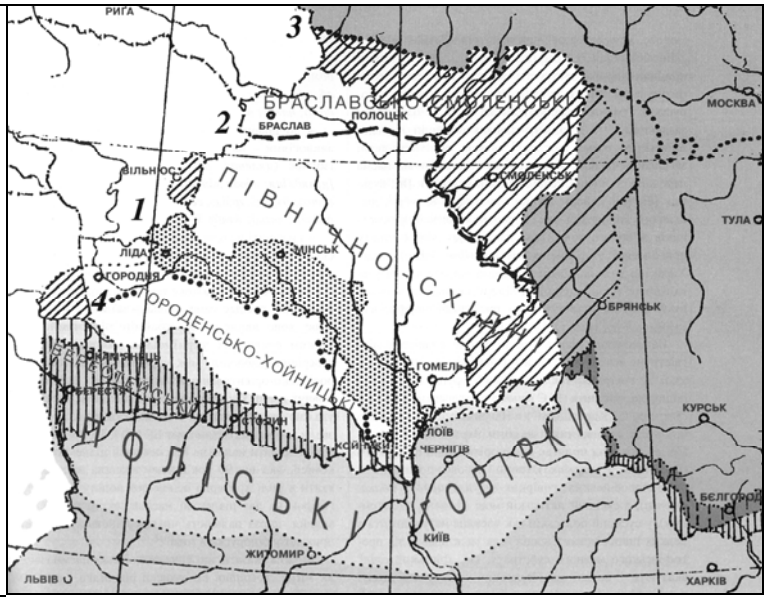

Рис. Л4. Розміщення українських берестейських та білоруських говіркових масивів. Вертикальне штрихове тло - говіркові масиви української мови поза межами України. Похиле штрихове тло - говіркові масиви білоруської мови поза межами Білорусі. Рідшими штрихами позначено перехідні говірки [ЭСЮФ, карта після с. 64]

Я. Закревська наводить дані О. Скопненка, який на 338 картах білоруського діалектологічного атласу виявив 99 ареальних опозицій між власне білоруськими говірками і берестейсько-пінськими – продовженням українських поліських говірок. При чому, як і слід було чекати, ці опозиційні риси "стосуються найхарактерніших особливостей української мови, які мають для неї категоріальне значення" [Закревська 2002, 31]. Крім уже знайомих читачеві рефлексів етимологічних **о**, **е**, **ě**, збігу давніх **ы**/ **и**, твердих приголосних перед ***е**, ***і** тощо, сюди належить "також низка морфологічних, словотвірних, синтаксичних і лексичних оособливостей, які визначають специфіку саме української мови – вони властиві і значній частині берестейсько-пинських говірок, і більшости говорів української мови" [там само].

У неупереджених наукових концепціях, починаючи від класичного твору Є. Карського (1903 р.) [Карский], берестейські говірки ніколи не розглядалися як належні до білоруської мови, їх відділяє від власне південно-білоруських говірок (3-я група Карського) т. зв. кам'янецько-столинське пасмо ізоглос (карти 15, 16 ГБГ), яке практично є мовною проекцією північної межі поширення літописного племені волинян [Кухаренко, 44, карта 8; Брайчевський 1968, 117; Піўтарак 1987]. Ця ж сама лінія "Кам'янець-Столин" є також північною межею ранньослов'янських археологічних культур – корчацької, пізньозарубинецької, а ще раніше – мілоградської, основна частина пам'яток яких зосереджена в Українському Поліссі [Брайчевський 1968, 80, 71, 60]. Далі на північ, у городенсько-хойницькій смузі білоруських говірок,

спостерігається розмаїття застиглих архаїчних дифтонгів – знову ж, як і в поліських говірках української мови: *лі͡ес*, *бі͡елы*, *дў͡ом*, *кў͡онь* тощо.

Аналізуючи самі лише ізоглоси окання/акання, у недавній своїй розвідці В.Чекмонас доходить вагомого висновку про те, що первісне окання південно-західних білоруських говірок було лише з часом витіснене аканням: "До появи акання... на території майбутніх південно-західних білоруських говірок було поширене окання, наявність якого разом з іншими вказаними рисами робило їх природним продовженням південніших власне українських говірок" [Чекмонас 2001, 34]. Науковою заслугою сучасних діалектологів Білорусі А. Падлужного, В. Чекмонаса, І. Бурлики стало відкриття в городенських білоруських говірках фарингальної вимови фонеми **г** [**h**] [Падлужны, Чэкман; Бурлыко], за оминання відомостей про яку академік Ф. Філін докоряв укладачам ДАБМ іще 1972 року [Филин]. Разом з названими пережитками окання цей важливий науковий факт доводить, "що говірки даної території за походженням пов'язані з південнішими східнослов'янськими говірками, на основі яких згодом сформувалися сучасні говірки української мови" [Чекмонас 2001, 34].

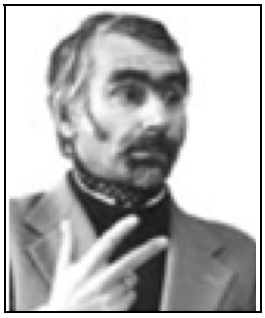

В.Чекмомнас

На північ від городенсько-хойницької смуги говірок простягається чи не найцікавіше явище білоруської діалектології – лідсько-лоївське пасмо ізоглос. Найдивовижніше, що воно проходить рівнобіжно до кам'янецько-столинського пасма як північної межі берестейських говірок, поділяючи білоруські говірки майже навпіл. При цьому воно заторкує всі рівні мовної системи – фонетику, морфологію, лексику, синтаксис. Опис цього пасма на рівні мовних фактів – хрестоматійно відомий, проте досі немає його переконливої історичної інтерпретації.

На думку В.Чекмонаса, причиною цього є „брак у білоруському мовознавстві традиції історично-лінгвістичної інтерпретації ізоглос, конфігурація яких описана або уточнена в повоєнний час" [Чекмонас 2001, 31]. Здається, не в останню чергу це пов'язано і з позалінгвістичними причинами – з небажанням дослідників займатися штучно створеною адміністративно-етномовною проблемою.

„Дуже показово у зв'язку зі сказаним, що у фундаментальних працях П. Векслера (1977) і Г. Шевельова (1977) спеціально не аналізується генеза практично жодної з білоруських ізоглос, хоча авторам були приступні ДАБМ (1963) і „Лінгвістичная геаграфія..." (ГБГ, 1969) ... Через названі причини спроби зрозуміти основні моменти історії формування навіть дуже добре відомих явищ білоруських говірок виявляються аж ніяк не банальним завданням..." [Чекмонас 2001, 32]. З аналізу типових опозицій лідсько-лоївського пасма ізоглос [ГБГ, карта 18, леґенда; ЭСЮФ, 58] можна помітити певні загальні тенденції: збереженість на південь від пасма пережитків окання, *фарингальної* "української" вимови г [h] (NB: не звичайного для білоруської задньоязикового г [ɣ]), вузьких [ê], [ô], форм двоїни *(дзве хаце, вакне)*, дієслівного закінчення -мо; скорочення флексії прикметників жіночого роду *(нова хата, нову хату)*; втрату приголосної у флексіях дієслів *(ідзе, кажа)* тощо. „Усі перелічені ізоглоси споріднені між собою в тому, що об'єднують відповідні ареали з південнішими східнослов'янськими говірками українсько-поліського типу" [Чекмонас, 34]. За даними АУМ, далі на південь двоїна масово представлена в українських діалектах від Волині й Галичини до Буковини: напр., *дві відрі* (карта № 258), *дві руці, жінці, дівці* (карта № 257).

Характер змін на північ від лідсько-лоївського пасма відразу важче узагальнити: тут наявні як ендемічні білоруські наголоси *(нагу́, руку́, ваду́)*, так і аналогічна до російської морфологія *(новая, новую; спім, ідзе́м)* тощо.

Надзвичайно цікаве і мало відоме славістам лінгвістичне явище – ізоглоса 2 нашої карти, на північ від якої в говірках так званої 6-ї групи Карського поширене *цокання* (!). Є воно і в смоленських говірках (5-а група Карського [ЭСЮФ, 328, карта]). На відміну від типово білоруського цекання-дзекання *(бярэ́ць, се́сць, сядзі́м, ідзе́ш)*, цокання полягає в нерозрізненні етимологічно різних фонем **ц**/**ч** *(рукавіцка, сястрыцка);* воно масово поширене в північноросійських говірках *(туця, црево, доцка, сцотка)*, в сусідній латиській мові (де воно є системним), у сусідній польській (як частина мазуріння) та в деяких інших мовах Європи – як можливий слід протофінського мовного субстрату. На „фінський слід" вказують і наявні на Полоччині конструкції типу: *тапі́ць баня*, *во́зера выс́ахшы*, *сын прые́хаўшы* (карти 14, 62 ГБГ) тощо.

На південь від лідсько-лоївського пасма ізоглос: переважні впливи ***української*** мови	На північ від лідсько-лоївського пасма ізоглос: переважні впливи ***російської*** мови
1. но́гу, ру́ку, во́ду; назе́	нагу́, руку́, ваду́; на[ɣ]е́
2. **цяля́**, **парася́**, **ягня́**	цялёнак, парасёнак, ягнёнак
3. дзіця́, **дыты́на**	дзіцёнак
4. сёла, гнёзда, во́кна	сёлы, гнёзды, во́кны
5. верба́, ву́гол, ве́села	ве́рба, вуго́л, вясёла
6. **ба́цько**, без ба́цька	ба́цька, без ба́цькі
7. **ма́мо**, Манё, Валё (кличн. відм.)	ма́ма, Ма́ня, Ва́ля
8. аб лю́дзях, гру́дзях, са́нях	аб людзёх, грудзёх, санёх
9. **но́ва** ха́та, **но́ву** ха́ту	но́вая ха́та, но́вую ха́ту
10. но́в/а (о, е) вядро́	но́ва/е (е, я) вядро́
11. **дзве** (тры, чаты́ры) **ха́це**, вакне́	дзве (3,4) ха́ты, два вакна́
12. карто́фля, **хма́ра**, **ка́чка**	бу́льба, ту́ча, ву́тка
13. **каль́іска**, по́кут, по́куць(е)	лю́лька, кут
14. зі́мна, **тро́ба**	сцюдзёна, на́да
15. **ідзе́**, **ка́жа**, хо́дзіць	ідзе́(ць), ка́ж/а (-ыць), хо́дз/я (-іць)
16. іду́ць, ка́жуць, хо́дзяць	іду́ць, ка́ж/аць (-уць), хо́дз/яць (-юць)
17. **бярэ́**, **нясе́**, гро́е	бярэ́ць, нясе́ць, гро́іць
18. се́сці, не́сці; **ямо́**, **дамо́**	се́сць, не́сць; ядз/і́м (-ём), дадз/і́м (-ём)
19. ме́лем, сы́пем; хо́дзяць, но́сяць	ме́лім, сы́пім; хо́дзюць, но́сюць
20. сядзі**мо́**, [ɣ]лядзі**мо́**	сядзі́м, [ɣ]лядзі́м
21. ідзе́мо! **спі́мо! ста́ньмо!**	ідз/е́м (-ём) ! спім ! ста́нім !
22. **пагна́ў валы́**, **каро́вы**	пагна́ў валу́ў, каро́ў
23. знайшо́ў гры́ба	знайшо́ў грыб
24. е́хаў на кані́, на во́зе	е́хаў канём, во́зам

Рис. Л5. Що розмежовує лідсько-лоївське пасмо ізоглос

Ще далі на північ власне білоруські говірки вже поза межами Білорусі сягають ізоглоси 3 на карті, де закінчується „південна" щілинна вимова г як [ɣ] і починається „північна" проривна вимова [g]. Проте перехідні білорусько-російські говірки поширені й далі на схід від Смоленська – до Брянська, В'язьми й Ґаґаріна (Ґжатська). Див. І. Бог і збіжжя, карта на рис. Б5.

Загальне враження щодо характеру змін мовних явищ при переході до щораз північнішої діалектної смуги таке: по-перше, смуги діалектів, як згадано, – майже рівнобіжні, що говорить про велику давність і масовість мовних процесів при формуванні їх; по-друге, що далі на північ, то менше аналогій з українським мовним матеріалом, зате більше з російським, аж до діалектних явищ з балтійсько-фінськими відповідниками. Справді, просуваючись з півдня на північ, ми переходимо від типово українських мовних явищ Берестейщини без цекання і майже без акання *(теля, маладо́му, тэе, жнімо, пийте, [h]лядите)* – через городенсько-хойницькі говірки з іще численними українськими аналогіями *(цяля, аб маладом, тое, жнем, пеце, [ɣ]лядзеце; нова хата, нову хату; аб людзях, хмара, качка; бярэ, грэе, сесці, несці, ямо, дамо; пагнау валы, каро́вы; е́хау на кане́, на во́зе)* – до північно-східних говірок уже з російськими аналогіями – на північ від лідсько-лоївського пасма ізоглос *(цялёнак, аб маладым, тэй, жнем, піця, [g]лядз'іця; новая хата, новую хату; аб людзех, туча, вутка; бярэць, грэіць, сесць, несць, ядзім, дадзім, ядзём, дадзём; пагнаў валу́ў, каро́ў; е́хаў канём, во́зам)* – і нарешті до браславсько-

полоцьких явищ з балтійсько-фінськиии аналогіями *(рукавіцка, сястрыцка; тапіць баня, возера высахшы, сын прыехаўшы).*

Таким чином, ключову позицію в цих ступеневих переходах посідає саме лідсько-лоївське пасмо ізоглос: воно являє собою крайній північний рубіж цілком очевидних українських мовних проявів, своєрідний „вододіл" між українсько-орієнтованими і російсько-орієнтова-ними аналогіями білоруських мовних явищ. Такого висновку може дійти читач і сам, уважно ознайомившись з даними таблиці на рис. **19**, у якій ми звели мовний матеріал карт ГБГ №14, 17, 18, 19, 20, 51. Треба віддати належне Московській діалектологічній комісії, яка ще 90 років тому визнала за доконечне взяти в ролі критерію основного поділу білоруських говірок на два діалектні масиви, окрім різних типів акання, якраз наявність чи відсутність *„українських прикмет* у білоруській мові" [Дурново, Соколов, Ушаков 1915, 52; Сидорук 1948, 6].

Можна сказати, що лідсько-лоївське пасмо ізоглос, як місце своєрідної етномовної рівноваги, „вододілу" українських і російських мовних впливів на історичний розвиток білоруської мови, сховане в самому серці останньої, наче в тому казковому сюжеті – у скриньці качка, у качці яйце, у яйці голка... При цьому обидва великі діалектні масиви, на які розтинає білоруську мову це пасмо, таки утворюють єдине мовне ціле, адже зберігають загальнобілоруські визначальні мовні риси ймовірно балтського походження [Станкевіч 1971, 391-421] – акання, цекання [Чекмонас, 42-44], низку особливостей системи наголосу, морфології та синтаксису. У зв'язку зі згаданими балтськими впливами очевидною є також та обставина, що браславсько-полоцько-смоленська група говірок географічно прилягає до латиського мовного ареалу, основна (південніша) частина північно-східних говірок – до литовського мовного ареалу, а городенсько-хойницька – до колишнього прусського мовного ареалу. З огляду на таке географічне розташування не виключено, що три сучасні білоруські говіркові групи можуть бути пов'язані і з давнім субстратом трьох названих балтійських мов.

Таким чином, у карті діалектів білоруської мови сховане украй цікаве явище для філологів (воно ж – прикра "неприємність" для ідеологів). Адже так зване лідсько-лоївське пасмо ізоглос – це рубець від впливу на формування білоруської мови двох *раніше* сформованих сусідніх діалектних одиниць. Це справжній діалектний "розлом" на карті упоперек Білорусі (рис. **20**-А). Він непідробний, не за одне століття склався, бо відділяє північно-східні говірки, подібніші до російських (таки ж на землях кривичів), від південно-західних, близьких до українських (на землях родимичів і дреговичів). Обидва останні племені – це предки тільки білорусів, а не росіян чи українців. Як у казці, "кащеїв секрет" трьох географічно найсхідніших з 13 слов'янських мов полягає в тому, що, виходить, БІЛОРУСЬКА СФОРМУВАЛАСЯ НЕ ВНАСЛІДОК РОЗПАДУ ЄДИНОГО ВИХІДНОГО ДІАЛЕКТНОГО МАСИВУ "НА ТРЬОХ", А ВНАСЛІДОК ЗРОЩУВАННЯ КРАЇВ ДВОХ уже сформованих на той час СУСІДНІХ ДІАЛЕКТНИХ МАСИВІВ (Шевельов).

Вивченням лідсько-лоївського пасма займався і професор Ю. Шевельов саме у зв'язку з проблемою походження української мови. Як пише про це сам учений, щоб обґрунтувати її, треба було дати критику найвпливовішої тоді концепції О. Шахматова, у якій "найслабшою ланкою було... походження білоруської мови". Виявити й розбити цю ланку, довести, що білоруська мова постала не з диференціації «прарускої», а зі злиття двох відмінних діалектних одиниць, – "означало висадити всю концепцію розкладу первісно єдиної східнослов'янської мови й показати постання пізніших східнослов'янських мов з інтеґрації діалектів... Білоруська мова була тим камінчиком, що витягти його означало падіння цілого муру" [Шевельов 2008, I, 12].

Ю.Шевельов

Після книги про походження білоруської мови Ю. Шевельов створив фундаментальну працю "Передісторія праслов'янської мови. Історична фонологія праслов'янської мови", а 1979 р. оприлюднив головний свій твір з українського лінґвогенезу: це "Історична фонологія української мови" (понад 1000 сторінок), переклад якої видано у Харкові 2002 р. Головним її здобутком стала "доведена на ґрунті всебічного наукового аналізу формування й розвитку звукової системи української мови концепція її походження безпосередньо із спільнослов'янської мови, час розпаду якої на окремі слов'янські мови дослідник відносить до VI-VII ст. н.е." [Масенко, 13].

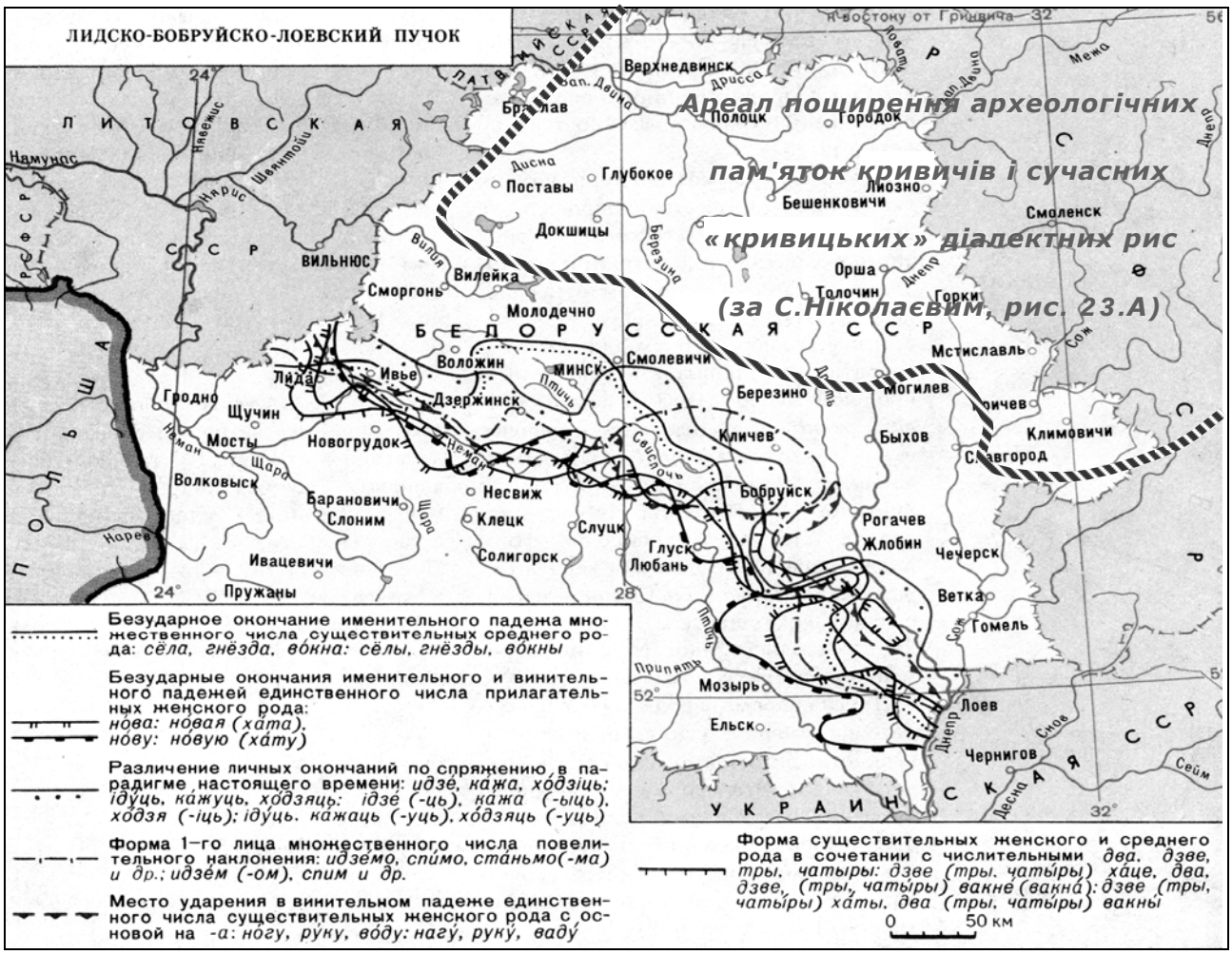

Рис. Л6. Лідсько-лоївське пасмо ізоглос – паралельне до межі кривицьких говірок (штрихована широка лінія) у білоруській мові і доказ розвитку її не з розпаду «праруської», а із злиття двох відмінних діалектних одиниць [ЭСЮФ, 58].

Так було показано, що білоруська сформувалася *пізніше від двох виразно відмінних діалектних груп – попередниць майбутньої української і майбутньої російської*, у кожної з яких, таким чином, була і є власна історія. На більшу давність мовних явищ, розмежованих лідсько-лоївським пасмом ізоглос, вказує як фронтальний характер пасма, так і системність і численність ознак, що зазнають на ньому перебою.

Методологічна помилка (підробка?), яку свідомо плекають великодержавні ідеологи – у наданні пріоритету в давньому розвитку слов'янських мов не діалектам, а відраазу етномовам. На неї вказує і Х. Шустер-Шевць:

«Неувага до складности й багатошаровости мовних (у даному разі фонологічних) змін впливає і на методологію дослідження. Оскільки ***не визначається вихідна єдність діалектних процесів***, у них вбачають або пізніший паралельний розвиток, або, як у випадку **g** > **h**, встановлюється навіть факт вторинного впливу інших мов (тут ідеться про вплив чеської мови на верхньолужицьку)» [Шустер-Шевц 1983, 34].

З міркуванням про давність етноніма білорусів у формі лит. gùdas, латв. guds початку нашої ери ці твердження входять у суперечність, адже відсувають проблему формування протоукраїнських і кривицьких (протобілорусько-коросійських) говірок до ще ранішого часу. Латв. krìevs дотепер означає 'росіянин', Krìevija 'Росія', krìevisks 'російський'; лит. kriẽvai мн. [Фасмер, II, 376]; Krìevzeme 'Русь'. Про це згадує і О. Попов: «У латвійській мові krìevs означає 'росіянин', що свідчить *про давні стосунки латвійців з кривичами*»... Це плем'я «безперечно з'явилося у вказаних літописом місцях (верхів'я Волги, Двини, Дніпра зі Смоленськом. – К.Т.) не з півдня, а з заходу» [Попов, 45]. (Тут належно не підкреслено факт тривалого називання «кривичами» саме росіян.) Генонім кривичів засвідчено і у Костянтина VII в 950 р. як Κριβιτζοί, Κριβιτσηνοί. Слов'янський етнонім варто було б співвіднести також і з іншим – *кревіни* або *кревінґи* (прибалтійсько-фінське плем'я в Курляндії, – в середині XIX ст. їх було ще бл. 80 душ) [Попов 1973, 77] і поставити у відповідність з лит. kiř̃ves 'сокира'. Схоже, що ці «сокиряни»-кривичі залишили слід аж у топонімії Німеччини, причому у виразних слов'янських контекстах, включно з перекладними топоосновами (нім. krumm 'кривий'): пор. ● *Krewitz* 27a (Brandenburg, Prenzlau): *Wendorf*, KRUMbeck, Mechow, *Gnew*itz; ● *Kriwitz* (Niedersachsen [Encarta]): Lübbow (любь 'ліви', пор. кревінґи), _Kladen, *Kerkau*, Fl. Elbe/ Labe, *Wustrow*; ● *Crivitz* 14d (Mecklenburg-Vorpommern, Schwerin): *Wendorf*, KRUMbeck, Godern, *Gnev*en, *Pokrent* 2, Kneese; ● *Criewen* 37b (Brandenburg, Angermunde): *Kerkow*, KRUMMENpfahl, Stolpe, Fl. Oder/ Odra, Brodowin; *Krewelin* 36a (Brandenburg, Angermunde): Fl. Havel, *Schwante*, *Wustrau*; ● *Krevese* 32c (Sachsen-Anhalt, Osterburg): ^KRUMke!, *Wendtorf*, *Wendemark*, *Gnev*sdorf, Drüsedau, Polkern, Polkau, Wulkau.

З діалектології відомо, що російської разом з білоруською прямо стосується давня говірка кривичів (вивчена С. Ніколаєвим [Николаев]), – яка до української непричетна. Ця говірка історично раніша від російської мови – отже ДОросійська, як і ДОбілоруська. І навіть придатна на роль науково обґрунтованої "колиски", – але така ідея ідеологічно неприваблива.

Про фінську субстратну природу цокання (*туця*, *руцька*, *доцька*, *свецька*) Р. Аванесов і В. Борковський пишуть так: "Ростово-суздальський діалект утворився на базі діалекту східних кривичів за участю діалекту з цоканням новгородських словен на північ від Волги. Цим, слід гадати, пояснимо те, що переважна частина ростово-суздальських говірок (крім тих, що мали іншомовний, східнофінський субстрат) не знає і, вочевидь, не знала цокання, тоді як говірки північної околиці Ростово-Суздальської землі (як і говірки Новгородської землі) споконвіку мали цокання і значною мірою зберегли його донедавна" [ПЛА, 5].

Сучасна фахова література не приховує колонізаційного характеру поширення російської мови на тих землях. Говорячи про явища регресивної асиміляції зубних і губних перед носовими у новгородському діалекті (*омман*, *бенный*, *ронной* 'обман, бедный, родной'), "в межах політичного кордону Новгородської землі", Г. Хабургаєв зазначає: "На сході вони лише частково проникали на територію її давніх колоній" [ЭСЮФ, 85]. На доданій там само картосхемі показано "область давніх володимиро-суздальських і новгородських колоній, переважно заселених фіномовними племенами (весь, меря тощо), згодом цілковито або переважно росіянізованими". Зображено також і межі ареалів новгородських мовних особливостей, які "частково поширилися на говірки заволзьких володимиро-суздальських і новгородських колоній", або "лише частково

охопили говірки володимиро-суздальських колоній" [там само, 84]. А от і підсумок процесу: "Як і коли зникла голядь, літописи не повідомляють. Але той факт, що тепер на цих теренах поширений діалект ростово-суздальського типу, говорить нам, що голядь була росіянізована (тобто поступово втратила мову предків і стала говорити по-російськи)" [там само, 86].

Етимологічний словник литовської мови Е. Френкеля серед похідних від латв. krìevs 'кривич, росіянин' вказує латв. kriev.ãbuols 'огірок', (букв. 'кривицьке (російське) яблуко'). Відоме і лит. gùd.obelė 'яблуня-дичка' (букв. 'ґотська (білоруська)' яблуня) у статті лит. gùdas, латв. guds 'білорус'. "Це слово (gùdas) первісно означало ґотів, адже *білоруси*, як і давні пруси у пониззі Вісли, перебували під владою ґотів" [Fraenkel, 174] (це події II-IV ст.!). Згадує про цю назву білорусів і М. Фасмер у статті про м. Гдов. Міккола виводить і *Гдов*, і польс. *Gdów* (теперішнє с. *Ґодів* Тр в Україні) "від ім'я власного *Gъdъ, яке відповідає лит. gùdas 'білорус' і походить з назви ґотів" [Фасмер, I, 400].

У поясненнях до статті фін. Venäjä 'Росія' (ест. Venemaa) сучасний фінський етимологічний словник подає такі відомости: "від дав.-фінс. *venät-, *venäδe- < ґерм. *weneđ-, пор. серед.-нор. Vindr (мн.) 'венеди' (які були слов'янами, що жили на узбережжі Балтійського моря), анг.-сакс. Winedas, Weonodas, серед.-верх.-нім. Winidā, нім. Wenden, Winden (назви малих слов'янських племен). Імовірно, ґерманці первісно називали *weneđ-'ами усі сусідні племена слов'ян; ця назва пов'язана з етнонімами лат. Veneti (у Тацита Venethi) 'іллірійське плем'я венетів поблизу Італії' (звідси топонім Venezia) і лат. Venetes 'кельтське плем'я на узбережжі Бретані' " [SSA, III, 426]. Вихідним значенням лат. Veneti було 'братство, родичі'. Предки українців до балтійських слов'ян непричетні, – на відміну від псковичів: їхня говірка має аналогії до лехітських мов, як-от пск. *жагло* ~ пол. żadlo 'жало'. Дотепер і фіни, і естонці звуть росіян так, як німці – полабських слов'ян (від VIII ст.). Отже ця пам'ять про (майбутніх) росіян *окремо* від колиски (і за 200 років до колиски) починається 1200 років тому. Українці непричетні й до кривичів, які жили у X ст. у верхів'ях Волги, Двини і Дніпра і чий "город був Смоленськ". Натомість це й донині – російська "глибинка". Латвійській назві росіян krìevs понад 1000 років, і вона ніколи не стосувалася українців. Нарешті, лит. gùdas, латв. guds – це саме 'білорус', а не українець чи росіянин, і ця пам'ять литовців найдовша, бо ґотів вигнали гуни разом зі слов'янами 1600 років тому: прадавній етнонім білорусів – черговий парадокс слов'янської історії.

ЛІТУАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 37-ї історичної епохи) – XIV / XVI ст.: *жлукто*, *пелька*, *періщити*, *нишпорити*, *джиґун*, [*мешти*], *твань*, *толока*, *ремесло*, *кирпатий*, *лупата*, *зашерхнути*, *періщити*, *грудка*, *клуня* та ін. [Непокупний 1979; Лаучюте 1982]; Кудрявець, Жавинка, ур. Кізючеве Чг, Радивилів, р. КозУПка Рв. Запозичення і топоніми часів перебування України у складі Великого князівства литовського [Клепатский 1912].

М

М. Літера української абетки М через кириличне **М** з гр. Μ *мю* походить з синайськ. *мем*, фінік. *мем* (вода).

М замість Б в українських тюркізмах. Діагностична ознака присутності племен – носіїв татарських, туркменських чи азербайджанських говірок у топонімах і прізвищах українців, пор. аз. **б**айрам, **б**урада ~ кирг. **м**айрам, **м**ында, каз. **м**ейрам, **м**ұнда, тат. **м**онда; уйг. та**м**ака сигарета: ТОМАКівка? Дп 3, ТОМАХів Рв, івка Хк; МАМЕКине Чг, МАМЕЧ Жт < тат. **м**амык 'бавовна' (при ір. **п**амук).

МАДЯРИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 30-ї історичної епохи) – X / XVII ст.: *чота*, *хутір*, *кучма*, *гусар*, *гайдук*, *гуляш*, [*ґазда*]; топоніми – села Яжберень, Сабадаш, Гайдош, Барвінкош, Керецьки, р. Реть, бол. Тісабол Вл. Слов'яно-мадярські мовні контакти всебічно відображені у словнику І. Кнєжа [Kniezsa].

МАЙБУТНІЙ НЕДОКОНАНИЙ ЧАС: АНАЛОГІЯ З ПІЗНЬОЛАТИНСЬКИМ FUTURUM: *їстиму*, *знатимеш*... Майбутній час недоконаного виду – важлива ексклюзивна (виключна) граматична аналогія з романськими мовами – нащадками латини (на це вказав ще 1927 р. І. Шаровольський [ЕУ, 10, 3791]). З одного боку, серед слов'янських мов такий спосіб утворення майбутнього часу існує справді ***в одній лише українській***. Його розвиток могла зумовити саме *романська модель*, яка має значно більше поширення, але – на Заході. Щодо мов сучасних східнороманських сусідів українців – румунської та молдавської, то така граматична модель тут якраз невідома: майбутній недоконаний час утворюється в цих мовах інакше. З іншого боку, в *народній латині* аналогічні граматичні форми засвідчені в письмових пам'ятках *від II ст.* [Renzi, 154], а тепер є звичайними у системах західнороманських мов (французької, еспанської, італійської): іт. manger-ò 'їсти-му', scriver-ai 'писати-меш'. В такому разі можна припустити, що певну роль у формуванні українського майбутнього недоконаного часу відіграли якісь давніші контакти на Прикарпатті ще з носіями народної латини – до пізнішої втрати ними народнолатинської моделі утворення майбутнього часу.

При цьому як в українській, так і в західнороманських мовах відповідні особові форми дієслова *мати* в ролі закінчень майбутнього часу зазнають цілком однотипних вкорочень: у французькій з особових форм дієслова avoir 'мати' – ai, as, a, **av**ons, **av**ez, ont – походять закінчення -**ai**, -**as**, -**a**, -**ons**, -**ez**, -**ont**; в італійській – з форм дієслова avere 'мати' – ho, hai, ha, abbiamo, avete, hanno – одержують закінчення -**ò**, -**ai**, -**a**, -**emo**, -**ete**, -**anno**, тоді як в українській – з форм дієслова *мати – маю*, *маєш*, *має*, *маємо*, *маєте*, *мають* – явно походять закінчення -**му**, -**меш**, -**ме**, -**мемо**, -**мете**, -**муть**. В усіх випадках закінчення додають до повної або вкороченої форми інфінітиву (див. таблицю на рис. М1).

Таким чином, розглянуті свідчення словника і граматики української мови доводять слушність концепції двотисячолітньої тяглости населення Наддніпрянщини – попри всі війни, навали, морові згони й людоловів. Помітна кількість збережених ранніх латинізмів, а надто латинська за походженням структура дієслівних форм майбутнього недоконаного часу також говорять про спадкоємну пов'язаність українських діалектів саме з місцевим наддніпрянським варіантом праслов'янської мови і пізнішими тутешніми говірками середньовічного протоукраїнського населення.

Народнолатинське першоджерело		**Французька**		**Італійська**		**Українська**	
Інф.*MANDUCARE 'жувати'		Інф. manger 'їсти'		Інф. mangiare 'їсти'		Інф. *їсти*	
manducare	habeo	manger-	-ai	manger-	-ò	їсти-	-му
”	habes	”	-as	”	-ai	”	-меш
”	habet	”	-a	”	-a	”	-ме
”	habemus	”	-ons	”	-emo	”	-м**емо**
”	habeis	”	-ez	”	-ete	”	-м**ете**
”	habent	”	-ont	”	-anno	”	-муть

Рис. М1. Новий майбутній час дієслова у західнороманських та українській мовах

Пошуки історичної інтерпретації явища навели на слід його у континентальних кельтських мовах: "У зв'язку з комментарем до кількох дешифрованих ним кельтіберійських дієслів А. Товар обговорює форму COME**IMU** 'convenimus' (збираємося, узгоджуємо), до якої згадує аналогічні ґалльські форми тієї ж 1-ї ос. мн. UORAU**IMO** і PRIAU**IMO** [Tovar// ELH, 103]. Для встановлення їхніх дальших морфолого-історичних зв'язків тут варто їх уперше співвіднести з особовими формами дієслів на -**мо**, відоми-

ми у частині слов'янських мов (хорватській, сербській, *українській*, *білоруській*, нижньолужицькій) на посткельтському просторі (пор. на ньому ж і іт. andia**mo**, faccia**mo** 'йде**мо**/ ході**мо**, роби**мо**/ робі**мо**')" [Тищенко 2016, 232].

МАНЕКЕН, запозич. XVIII ст. через рос. з голл. manneken 'чоловічок'.

МАЯТНИК – запозичення XVIII ст. з рос. *маятник*, запровадженого М. Ломоносовим (від дієслова *маяться*).

МЕТАТЕЗА ПЛАВНИХ У ДАВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ. Для проникнення в деталі мовних контактів з греками потрібний екскурс до історичної фонетики слов'янських мов. Прикладом прадавнього переходу зі старішого до новішого мовного стану є метатеза (перестановка) плавних приголосних (**л**, **р**)[1]. *Метатеза плавних* — спільнослов'янська фонетична зміна, яка полягала в усуненні праслов'янських сполук *TorT, *TolT, *TerT, *TelT в середині слова і сполук *orT, *olT на початку слова (тут **T** означає ***будь-який приголосний***). Серед вчених немає єдиної думки про час перебігу цього процесу, однак, як правило, його датують VIII—IX ст. н.е.

Групи *orT, *olT під акутовою інтонацією у всіх слов'янських мовах змінилися на raT, laT, під циркумфлексною і новоакутовою у південнослов'янських мовах і словацькій дали також raT, laT, а в західних (крім словацької) та східних – roT, loT.

У початкових групах, які нас цікавлять безпосередньо, цей історичний процес мав такі наслідки:

1) **Сполука òrT**. Формам праслов. *__orm__o / *ormę «плече», лат. **arm**us «верхня частина руки, лопатка» – відповідають: дслов. рамо, болг. *ра́мо*, сербохорв. *ра̏ме*, словен. *ráme*; чес. rámě, rameno, слц. ramä; київорус. *рамя*, *рамо*, укр. ***ра́м**'я*, ***рам**ено*, білор. *ра́мя*; польск. ramię, влуж. ramjo, нлуж. raḿe, полаб. ramą.

2) **Сполука òlT**. Формам праслов. *__olk__omъ, лит. **alk**ti «бути голодним» – відповідають: дслов. лакомъ, болг. *ла́ком* «жадібний», сербохорв. *ла̏ком*, словен. *lákom* «жадібнй, хтивий», чес., слц. lakomý «жадібний, скупий», укр. ***лак**о́мий* «жадібнй, хтивий», рос. *ла́комый*, білор. *лако́мы*, польс. łakomy, влуж. łakomny.

3) **Сполука õrT**. Формам праслов. *__ors__tъ «ріст», лат. **ard**uus «високий, стрімкий» – відповідають: дслов. растъ, болг. *раст*, сербохорв. *рâст*, словен. *râst*; чес. vzrůst, словацк. vzrast; укр. ***ріст***, рос., білор. *рост*; польс. wzrost, влуж. róst, полаб. rüsť.

4) **Сполука õlT**. Формам праслов. *__old__i «човен», лит. **ald**ijà «човен, однодеревка» – відповідають: дслов. ладии, болг. *ла́дя*, сербохорв. *лâђа*, словен. *ládja*, чес., слц. *loď*, укр. ст. ***лод**ь*, рос., білор. *ло́дка*; польс. łódź, влуж. łódź, нлуж. łoź, полаб. *lüďa*.

На підставі даних писемних пам'яток, польський вчений Е. Налепа датує метатезу плавних у північно-західних слов'янських мовах кінцем VIII ст., у болгарській початком IX, а у східнослов'янських межею IX і X століть. С. Бернштейн датує метатезу III—V ст. н.е., А. Лампрехт – 750—825 рр. н.е.

Найдавніший письмово засвідчений приклад групи ***olT*** без метатези — ім'я слов'янського вождя, записане візантийським істориком Феофілактом Симокаттою 596 р. як Ραδαγαστός (майбутня форма *Радогост*).

У Хроніці Фредеґара ім'я сербського князя записане как Dervanus, що відповідає праслов. *dervanъ, а ім'я словенського князя передане як Walduc, що порівнюють з праслов. *voldyka и *voldъkъ. В житії святого Деметрія (Димитрія), написаному в середині VII ст., зафіксовано ім'я слов'янського князя з околиць Салоник у формі Περβοῦδος, що відповідає праслов. *perbǫdъ. У 772 р. ім'я слов'янського князя Карантанії було записане як Waltunc, що зіставне з формою у Хроніці Фредеґара.

[1] Громіздкий матеріал з історичної фонетики реферовано за сайтом [ru.wikipedia/Метатеза_плавных].

Найраніша фіксація групи з метатезою, яку датують бл. 784 р., — ім'я Trebel (прасл. *terbelь) у книзі монастиря Св. Петра в Зальцбургу (пор. архаїзм у топонімії укр. *Теребовль*).

Ім'я слов'янського князя, у похід проти якого 789 р. вирушив Карл Великий, у європейських хроніках фіксують вже з метатезою як Dragawitus, Tragawitus, Tranvitus, Tragowit, Drago**wit**,Dragoidus,Dragitus, Draoscio, Drogo**viz**, що відповідає праслов. *dorgovitъ. Костянтин Порфирогенет фіксує у своїй праці «De administrando imperio», написаній бл. 950 р., дві форми без метатези: **Νεμογαρδάς** (праслов. *novogordъ) і **Δερβλενίνοι** (праслов. *dervl'ane), однак не можна виключити, що ці форми продовжують ранішу традицію, а насправді метатеза у часи Київської Руси вже відбулася.

тературой); Schuster-Šewc. Histor.-etym. Wb. 16, 1200. Согласно другой версии слав. *radъ произошло из *ărda-. Аргументом служат заимствование слав. имени одного из вождей *Радогость* в ср.-греч. в форме Ἀρδάγαστος. Та же метатеза *rad- < *ord- отмечается при передаче слав. *Radoměrь в нов.-греч. Ἀρδαμέρι, топ. в Македонии, а также слав. *Радогоща* в вепс. *Arśkaht*, топ. К этому же гнезду относят *радеть, радить* (Фасмер III, 429). Брюкнер возводит слав. слово к и.-е.
sloven. jez. III, 147. К этому гнезду не относится словен. диал. *rake*: *rà:qe* мн. 'мельничный лоток' (Karničar 223), как и *rakev*, оно в конечном счете восходит к германскому источнику: ср. ср.-в.-нем. *archa*, др.-в.-нем. *arahha* < лат. *arca*, греч. ἄρκα (F. Bezlaj. Slovenska vodna imena II, 140; Bezlaj. Etim. slovar sloven. jez. III, 147–148).
***orky, -ъve:** с.-хорв. диал. *râkva* 'семейный склеп' (Слум, Истрия) (Skok. Etim. rječn. I, 60), чеш. *rakev* 'гроб', слвц. *rakev* 'гроб', полаб. *rât'ài* (< **orky*) 'ящик' (Polański–Sehnert 121), *rak'ói* то же (Rost 415), укр. *раква* 'масляница, масленка' (Гринченко IV, 4). Словен. *rákev* 'гроб' является заимствованием чеш. *rakev* (Bezlaj. Etim. slovar sloven. jez. III, 148; Snoj 522). Укр. диал. *rakva* 'посуда для масла' (Dejna. Tarnopolszczyzna 124), видимо, из чеш. (Machek² 507). Болг. *ракла* 'сундук', 'стенной шкаф', 'отделение в амбаре', воен. 'зарядный ящик' (БТР; Бернштейн) восходит к лат. деминутиву на *-ula arcula* от *arca* 'ящик, сундук'. Старое заимствование герм. **arkô* оформлено по классу основ на *-ŭ*. Вариант основы на *-a* – **orka* (см.).
По данным словаря Безлая (Bezlaj. Etim. slovar sloven. jez. III, 147–148), словен. *rake* мн. 'мельничный лоток, der Mühlgang' (Plet. II, 372) заимствовано до метатезы плавных из лат. *arca* в позднем значении 'Art Flussverbau' (со ссылкой на: Wartburg I, 126), с той же исходной основой в словаре Миклошича приводятся др.-в.-нем. *arch* 'приспособление для ловли рыбы', бавар. тирол. *archen* то же (Miklosich 272).

Рис. М2. Давні приклади запозичень. раніших від метатези плавних [ЭССЯ, вип. 32, 160, 171, 172, 167]

Метатеза плавних охопила й давні запозичення у праслов'янській мові:

- лат. **arc**a > готск. **ark**a > праслов. *orka «рака» > дслов. **ракъ**, болг. *ра́ка*, києворус. **ракъ** «ларець з мощами», сербохорв. ра̀ка «могильний склеп», словен. ráka «склеп»; можливо, безпосередньо з латини [Фасмер, III, 437];
- двн. **ar**(a)**v**anī «дар» > дслов. **ровании, рование** «дар»;

[також • ґот. **arb**aidjan «працювати» > дслов. **робити**, укр. *робити* [Lehmann, A192].– К.Т.] та ін.

Пізніші запозичення уникають небажаних сполук, вставляючи редукований голосний ъ/ь:

- лат. altār(e) > двн. altāri > дслов. **олътарь** «вівтар»;
- дгр. ὄργανον > дслов. **оръганъ** «орга́н»;
- днорв. Helga > києворус. **ольга**.

Метатеза плавних сталася по заселенню слов'янами Балкан, адже вона є у низці топонімів, засвоєних ними від місцевого населення:

- словенс. Labnica < кельт. *Albanto-; (також Krajina, Kras < лат. Carnia, Carso);
- хорв. *Лаберија* < лат. Albania;
- хорв. *Лабин* < лат. Albōna;
- хорв. *Раб* < лат. Arba, дгр. Ἄρβη;
- хорв. *Рашка* < іллір. Arsia; (також Srem, Cres < лат. Sirmium, Cherso);
- болг. *Лом* < лат. Almus, дгр. Ἄλμος (також Средец < лат. Serdica).

Серед топонімів, запозичених греками у слов'ян, є і такі, що відображують слов'янський прототип до метатези плавних:

- гр. **Αρδαμέρι** < праслов. *ordoměrь;
- гр. **Αρτοτίβα** < праслов. *ordotiva.

Метатеза сталася і в топонімах, запозичених слов'янами у фінів:

- рос. *Ладога* < фін. *aaldokas «хвильовий»;
- рос. *Ловать* < фін. Alvatti (joki), – пор. [ru.wikipedia/Метатеза_плавных].

На цьому ж сайті можна знайти й дальші подробиці з питань метатези. Там же й література.

МИТНИЦЯ і ***ТАМОЖНЯ*** < ґотс. mota 'мито', – але монґ. тамґа 'печатка'.

МОГОРИЧ < ар. makharij 'витрати', мн. від makhraj. Унікальний український арабізм, невідомий іншим слов'янським мовам: ознака довгих контактів.

МОНҐОЛІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 22-ї і 34-ї історичної епохи) – IV і XIII ст.: *табір*, *жупан*, *холява*, *холошні*, *пан*, *каган* (потім – *чавун*, *пиріг*, *курінь*, *баламут*, *богатир*, *мерин*); топоніми IV ст. – р.́Унава, Гуньки, Обарів, Таборище, Тамановичі, Онут, Ображіївка; XIII ст. – Хорохорин, Баламутівка, Дорогожичі, Дорогобуж, Дрогобич, Курінь Вл, Кременчук, Крим.

МОРІЖОК < вірм. *marg* “meadow” from Parth. *marγ* (cf. Av. *marəγā-*).

МОРСЬКІ Й РИБАЛЬСЬКІ ГОВІРКИ ЧОРНОМОР'Я – вивчені у 1958–1968 рр. за програмою Лінгвістичного атласу Середземномор'я. Задум атласу належить М. Деановичу (1937). Матеріал з українського берега (Вилкове, Одеса, Херсон, Ак-Мечеть, Севастополь, Керч, Маріуполь) – зібрали А. Білецький і Т. Чернишова (1960–1961); з російського (Новоросійськ, Туапсе, Сочі) та грузинського (Сухумі, Батумі) – К. Тищенко (1968). За час досліджень у говірках було засвідчено потужний слід середньовічних словникових впливів – венеційсько-ґенуезьких, грецьких, тюркських, меншою мірою арабських і кавказьких (див. вище, стаття ALM...). Збереглися цілі фрагменти середньовічного мовлення, як-от у командах на вітрильнику в Херсоні: "*Геть на прову! Ласка шкота! Штивай під мураду!*" [Bielecki, 1966, 58] (пор. сучас. італ. "Alla prua! Lascia la scotta! Stiva sotto la murata!" тобто '(Всі) на ніс (корабля)! Віддай кінець! Ставай до борту!'). Виявлено ознаки впливу на словотвір: *штивай*, *забунацало*, *сіярить*; *бартижать*, *орцей*, *пожей*.

МРІЯ українське слово без аналогів в ін. слов. мовах; ендемічна українська інновація.

МУСИТИ (пор. Muss ich, I must) – ґерманізм поки що не встановленого часу проникнення (у широкому діапазоні від II до XV ст.).

Н

Н. Літера української абетки. Через кириличне **Ꙥ** з гр. **N** *ню* походить з фінік. *𐤍 нун* (риба).

НА(В)-. Мовна специфічність моделі «на(в)-R» – чергова очевидність тисячолітнього нарізного розвитку двох сусідніх словотвірних систем.

Спочатку рідкісні приклади з переміщенням наголосу на перший склад: в цілому це явище для української нетипове, тоді як для рос. і нлуж. – звичайне (пор. рос. *на́верх*, *на́прочь*, *на́стежь*, *на́бок*, *на́глухо*, *на́черно*, *со дня на́ день*; також *по́верху*, *по́низу*, *до́верху*, *при́ смерти*, *за́светло*).

М1) укр. *на́борг* – в долг; *на́віч* – воочию, наяву, (ясно для всех) явно, (быть) перед глазами, на глазах; (явиться) на глаза; *на́рівні* – наравне́, наряду, вровень; *на́сторч* – торчком, вертикально;

М2) *набакир* – **НА**бекрень, заломить шапку; *набік* – набок, в сторону; **НАВВИПЕРЕДКИ* – наперегонки; *наверх* – наверх, наружу; ***навздогад*** – намеками, обинако́м, обиняками, наугад, наудачу, наудалую; ***навзна́к***, и (горілиць, *горічерева) – навзничь (NB: ниць, ни́цьма (долілиць, долічерева) – ничком); *навиворіт* – наизнанку, навыворот, наоборот; *навік* – навек, навеки, навечно; ***навкарачки*** – на четвереньках, и; *навкіс* – наискось; *навколішки*, ах – на колени, ях; *навкулачки* – на кулаках; ***навмання*** – наудачу, наугад, наудалую, на авось, наобум, (безціль) без цели, куда глаза глядят (*світ за́ очі*); ***навмисно*** – нарочно, (пред)намеренно, (пред)умышленно, *специально; нарочито, рассчитанно + прикм., присл.; ***навпаки*** – наоборот, навыворот, шиворот-навыворот; напротив; *навперебій* – наперебой, наперерыв; вперебой, *вперебивку*; *навперейми* – наперерез; наперебой (прерывая друг друга); ***навпіл*** – *НАДВОЕ, попо-

лам, нар. напополам; *навпомацки* – *НАОЩУПЬ, ощупью; ***НАВПОЧІПКИ*** – на корточки, ах; ***навпростець*** – напрямик, прямиком; без обинякóв; *навпрошки* – напрямки; *навпроти* – напротив, насупротив; ~ кого – навстречу кому; ~ себе – друг против друга; противостоять; *на(в)скіс* – наискось, вкось, наискосок ...(вкривь и вкось?); *навстіж*, **НАВСТЕЖЕЙ* – настежь; *навтіки*, *навтьоки* – наутёк; *навхрест* – (крест-)накрест; крестообразно, перекрёстно; ***навшпиньк-и***, -ах – на цыпочк-и, -ах; *наголо* – наголо; сплошь; *напоготові* – наготове, начеку; ***напризволяще*** – на произвол судьбы, без надзора, без помощи; предоставить самому себе; *наприклад* – например, к примеру [сказать]; *напрямки* – напрямик, прямиком, не стесняясь, без утайки, без обиняков; *нарешті* – наконец(-то); *наскрізь* – насквозь, навылет; *наспід* – на (самый) низ, на дно, вниз; *навыворот; *насподі* – на (самом) низу, внизу, на дне; внизу (чего); *насправді* – на самом деле, в действительности; по сути дела; ***натщесерце*** – натощак, на тощий желудок; *нашвидку*(*руч*) – наскоро, наспех, на скорую руку, бегло;

М3) **НАВЗАЄМ* – **В**заимно; *навздогін* – вдогонку, вслед; мисливс. в угон; *навколо* – вокруг, кругом (-ишній – окружающий, окрестный); ***навкруги*** – вокруг, кругом, вкруг, окрест; *навприсідки*, *навприсядки* – вприсядку; *навряд* (чи) – вряд ли, едва ли; *навскач* – вскачь; розм. вскок; *наспра́вжки* – всерьёз, по-настоящему; заправски; *наприкінці* – в конце, под конец, напоследок; ***напровесні*** – в начале весны, ранней весной; *нараз* – вдруг, сразу, сейчас же; **НАРАЗІ* – в настоящее время, в данный момент; ***натомість*** – вместо того, взамен, **за**то;

М4) *напохваті* – **под** рукой;

М5) *навесні* – весн**ой** (але влітку, взимку, восени);

М6) *навсидячки* – сид**я**; *навстоячки* – сто**я**.

НАЧУВАЙся. Начувайся! – це не просто "бережись": це "живи у постійній напрузі; живи і весь час остерігайся невідомо чого"

НАЩАДКИ, [щадки], києворус. **съ-чадъ-къı** 'діти' букв. 'спів-чадки, залишки' (див. рис. Н1).

[**ща́док**] «нащадок», [*ща́дки*] (мн.) «нащадки, діти; залишки; реліквії» Нед, *нащáдок* «нащадок; спадщина», [*пощáдок*] «нешлюбна дитина»; — др. *съчадъкъ*, п. ст. szczą́dek «початок або кінець, край; залишок; нащадок, (зб.) нащадки», с.-цсл. **штѧдиⷦ** «нащадки», цсл. **исчѧдиⷦ (ишт҃ѧдиⷦ)** «нащадок, дитина»; — псл. sъčędъkъ, префіксальне похідне (префікс sъ-, укр. *с-*), утворене від čędo «дитина», отже, (букв.) «сочадок» (пор. р. *со-брáт*). — Трубачев Терм. родства 41—43. — Див. ще **з-, ча́до.** — Пор. **щент.**

Рис. Н1. Стаття [щадок] [ЕСУМ, VI, 500]

НЕПЕРЕКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКОЮ ТА З УКРАЇНСЬКОЇ. "Необитаемый остров. Горящие путевки. Востребованные специалисты. Достопримечательности. Беспредел. Берег покрыт выкарабкивающимися из пруда лягушками." (Незаселений, відлюдний острів; гарячі путівки; потрібні фахівці; видатні місця; безмежá; що видряпуються/ виборсуються зі ставка.)

Спробуйте перекласти російською. – З розмови шахістів на матчі: "За півтори доби я тебе переможу і переконаю, що був правий". "Читаючи і пишучи, не наробіть помилок. Співають, ідучи, дівчата, А матері вечерять ждуть. Ідуть, співаючи, дівчата."

НИШКом: пор. еламське ***niški*** 'захищати, оберігати', перен. 'закривати' (E. Quintana, Glosario omen), – крім аналогів у топонімах НИЩе, НИЗКиничі, за звуковим складом і семантикою цілком надається до зіставлення з укр. *нишком*, *нишкнути* [Тищенко 2011а].

НИШПОРИТИ і ***ШНИПОРИТИ***, пор. лит. ***šnìpas*** 'шпиґун', власне Shnüffler [Fraenkel, 1019]. Якраз зазначена у Френкеля варіативність нім. sch**i**ffe**l**n / schnn**ü**ffe**l**n [Fraenkel, 1019] 'нюхати; *перен.* пронюхати, шпиґувати' вказує на нього як на прототип укр. *шн**и**пор**и**ти* / [*шн**у**порити*] [ЕСУМ, VI, 449] і пояснює первісне значення укр. слів як 'шпиґувати, винюхувати', всупереч ЕСУМ (пор. і дуже сучасне поняття анґ. sniffer 'комп'ютерний аналізатор, букв. винюхувач' [en.wikipedia.org/wiki/Sniffer]). За якихось обставин слово *шнипорити* зазнало впливу *нишпорити* – з пол. nieszpór, чес., словац. nešpor, влуж. nĕšpor, nyšpor 'вечірня' (з нім Vesper < лат. vesper 'вечірня'). Отже, насправді це група прикладів досить пізніх ґерманських мовних впливів.

НІМЕЦЬКІ ҐЕРМАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 40-ї історичної епохи) – XVI / XVIII ст.: *дах*, *фах*, *льох*, *друк*, *рахунок*, *дякувати*, *мусити*, *рятувати*, *шнипорити*, *ґвалт*, *смак*, *скарб*, *дріт* та ін.; пор. топоніми – Асканія-Нова, Ленінталь, Блюменталь$^{+}$, Лемберґ$^{+}$, р. ШЛЯМарка...

Історичним середовищем, у якому ця група лексичних ґерманізмів поширилася в українській мові, були терени дії Маґдебурзького права (у тому числі в Україні), а можливо і торговельні зв'язки з ганзейськими містами.

О

О – літера української абетки. З грецької О (о-мікрон, букв. "о мале", на відміну від Ω, ω о-мега, букв. "о велике"), а грецьке О – з фінікійської літери ⟨ (ʿойн, букв. "око"). У фінікійській ⟨ позначало звук, близький до арабського ʿайн (ع [ʿ]). Греки такого приголосного у своїй мові не мали, і тому використали літеру О для позначення голосного [о]).

Українські іншомовні імена з О- нерідко походять від прототипів з А-, Е-: Олександр, Олексій, Опанас, Онисим; також Охрім, Олена, Остап, Омелян.

О (ОБ), прийменник часу. Дуже давній прийменник, нащадок індоєвр. *obhi-/ *opi-. *О першій* (*годині*), *об одинадцятій тридцять*. Яскрава лексична риса української мови. Формальний аналог у польс. o godzinie pierwszej.

ОБЕЗ- І ЕКВІВАЛЕНТНІ ПРЕФІКСИ. При передачі рос. *обез-* українською єдине дієслово укр. *обеззброїти* вживає такий префікс – отже, це пізнє запозичення. Які ж українські питомі засоби існують для вираження аналогічного значення у словотворі? Їх виявлено ще 8, і це вказує на сотні років нарізного розвитку систем словотвору:

М1) обезоружить – **ОБЕЗ**зброїти;

М2) обезопасить – **УБЕЗ**печити;

М3) обеспечение – **ЗАБЕЗ**печення; обеспечить – ЗАБЕЗпечити, у.безпечити (обеспеченный – заможний (состоятельный));

М4) обезводить – **ЗБЕЗ**водіти; обезвоживать – ЗБЕЗводнювати; обезволивать – ЗБЕЗволювати; обеззубеть – ЗБЕЗзубіти; обеззубить – ЗБЕЗзубити; обезлесеть, обезлесить – ЗБЕЗлісіти, сити; обезлюдеть – ЗБЕЗлюдіти, запустіти, спустіти;

М5 (продуктивний) – обезболенный – **ЗНЕ**болений; обезболивающий – ЗНЕболювальний; обезболить – ЗНЕчулити; обезвредить – ЗНЕшкодити; обезгазить – ЗНЕгазити; обездолить – ЗНЕдолити; обезжирить – ЗНЕжирити; обеззараживать – ЗНЕзаражувати; обеззараживающий – ЗНЕзаражувальний; обезличить – ЗНЕособити, позбавити індивідуальності; обезличка – ЗНЕосіблення (НЕ "знеосібКА" [РУС, II, 168]); обезмаслить – ЗНЕмаслити, *ЗНЕМАСТИТИ; обезнадёженный – ЗНЕВІРЕНИЙ; обезнадеживать – *ЗНЕВІРЮВАТИ, позбавляти надії; обезуглероженный – ЗНЕвуглецьований; обескровить – ЗНЕкровити обесплодеть – ЗНЕплодіти; обеспложенный – ЗНЕпліднений; обеспыливание – ЗНЕпилювання; обессахаренный – ЗНЕцукрений; обессилевший – ЗНЕсилений, охлялий, підупалий на силі; обессиленный – ЗНЕсилений, охлялий; обесславить – ЗНЕславити, Ославити; обессоленный – ЗНЕсолений; обесточить – ЗНЕструмити; обесцветить – ЗНЕбарвити; обесцвеченный – ЗНЕбарвлений; обесценить – ЗНЕцінити;

М6) *ОБЕЗДВИЖИТЬ – **УНЕ**рухомити (привести в движение – Урухомити);

М7) обессуд.ить – **О**судити (не ~ ьте – пробачте, вибачте);

М8) обезображение – **С**потворення ≠ **с**потворювання; обезображенный – **с**потворений; обеспокоенно – **с**турбовано, **зане**покоєно, **за**клопотано; обезумевший –

Знавіснілий, **о**шалілий, **с**теряний; обезуметь – **з**божеволіти, **з**навісніти, **о**шаліти, **с**терятися (тронуться); обескуражить – **з**бентежити; обеспамятеть – **з**непритомніти; обесчестить – **з**ганьбити (~ ся – зганьбити себе); обесчещенный – **з**ганьблений;

М9) обезглавить – відтяти голову; обезденежеть – вибитися з грошей, звестися з грошей, підупасти; обезденежить – позбавити грошей; обезлиственть – позбавити листя; обезлошадеть – залишитися без коней, втратити коней, стати безкінним; обессмысленный – позбавлений сенсу; обессмысливаться – втрачати сенс, ставати безглуздим; обездушить – морально спустошити; обезземелеть – ВТРАТИТИ землю (НЕ "позбутися землі" – всупереч [РУС, II, 168]); обезличиваться – ВТРАЧАТИ індивідуальність (НЕ "позбавлятися індивідуальності" – всупереч [РУС, II, 168]).

ОБОРІГ. Один з визнаних праслов'янських кельтизмів – праслов. *borgъ (укр. *оборіг*) при галороманс. barga "навіс для сіна" (Ґоломб, Покорни), – пор. і укр. *кліть* (рос. *клеть*) "комора, хижка" при дірл. cliath, "паркан", кімр. clwyd "брама" (Шахматов, Ґоломб, Мартинов). Висловлене припущення про кельтський родовід слів *язик* (пор. кімрс. iaith, бретонс. iezh, вимова [йез]) і пізнішого *книга*, нлуж. knigły (кімр. canigol букв "співаник" (про Псалтир) [17, с. 345]). [Тищенко, Казакевич, 150]. *Тищенко К., Казакевич Г.* Відродження кельто-слов'янської концепції Олексія Шахматова: нові факти мови й історії // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 59. – Л., 2013. – С. 143–154.

*Ó***БР***Á***З***ú***. Яскравий приклад фонематичності наголосу: залежно від нього слово стає формою множини від *óбраз*, *обрáза*, *óбраз* (ікона).

ОБРИ < з тюрк. apar 'повстанець' або ґотс. abrs 'сильний' [ЕСУМ, IV, 141].

ОБРИДАТИ < бридкий (рис. О1). Імовірний результат прасл. метатези з ґотс. baitrs 'гіркий', пор. анг. bitter.

228; Noha ZfSlPh 5, 212; Niedermann IF 37, 145—147) про слов'янську метатезу **r** під впливом псл. *soldъkъ і про зв'язок псл. bridъkъ (<*bidrъkъ) з гот. baitrs «гіркий», нвн. bitter, англ. bitter «огида», слц. hyd «свійська птиця; [паразити (воші, блохи, блощиці)]», вл. hidźić «відчувати відразу, ненавидіти», hida «ненависть», болг. *гúздя* «прикра-

Рис. О1. Зі статей бридкий, гид [ЕСУМ, I, 255; 504]

ОГИДА < гид-кий (рис. О1).

-ОК – український зменш. суфікс., один з кількох суф. пахлав. походження (пор. укр. **їk** > -ик, **ak** > -ок, ук, **ičak** > ичок, ичук!; пахл. ім. вл. Arsak, Aspicak [Чунакова, 70]). Див. IV. АРШАК.

ОНУЧА і ***ПОРТЯНКА***. Укр. *онуча* має аналогії в більшості слов. мов, псл. *onutja – імовірно, з етноніма гунів. Рос. *портянка* – "парфянка", імовірно, з етноніма парфян. Пор. І. *панчохи* і *чулки*.

ОСОВИТИЙ < СОУВНТ 'належний, пристойний'. Нагадаймо, здавалося б, уже пройдений етап мовних розкопок з книжки семирічної давнини: "Київський дерев'яний замок у середні віки містився над Подолом на горі Замковій (Фролівський або Киселівці – за прізвищем пізнішого польського воєводи Адама Киселя). Як сказано, той замок, у якому побував Контарині, через 8 років був узятий і спалений кримською ордою Менґлі-Ґірея. Проте, певне уявлення про нього може дати опис 1552 р. (рис. О2) відбудованого через 60 років нового замку. Як випливає з документу, київський замок почали відбудовувати 1542 р. Виходячи з середньої довжини колод між вежами по 7–8 метрів і відповідних розмірів самих веж, а також сучасної збереженої топографії гори Киселівки, можна визначити загальну довжину стін дерев'яного замку в 1300 м. Згодом внаслідок вдосконалення артилерії замок на Киселівці втратив стратегічне значення. Нова кам'яна фортеця Києва була влаштована в перші роки XVIII ст. на Печерську" [Тищенко 2009, 125–127].

У цьому тексті опису замку за традиційним староукраїнським правописом прийменники пишуться разом з наступними іменниками. Розділові знаки вжито непослідовно. Нові речення іноді вже починаються з великої літери.

Написаний староукраїнським письмом XVI ст., текст першої сторінки опису читається так: "Киевъ за держанья князя Фредрыха Пронского (один з князів Великого князівства Литовського. – К.Т.)... Замокъ киевъский знову увесь отъдесяти летъ справою городничого тамошнего пана Ивана Служъки здерева соснового тесаного уробленъ. городенъ [сто тридцять три]. удолъжъ никоторые снихъ по [чотири] сажъни, инъшие менши, вси зъбланъкованиемъ добрымъ, драницами истонъкими с побитиемъ, спомосты, сподсябитьемъ, здверъми асъстолъбами, где ихъ потреба.

Вежъ [п'ять]. рублены вежи **совитыми** стенами, ана [шість] угловъ округло нижъли одна снихъ на [чотири] углы. вси вежи сподсябитиемъ апокрытиемъ добрымъ спомосты състолъбами състрельбами земъными середними верхними ивыведены наддахи стенъные повышей. Стены знадворя обълепълены вси глиною ажъ добланкованья толъсто на [дві] пяди аотъземъли толъстей.

Будоване взамъку. Встене замъковой отъместа наподрубехъ сѣни асветлица икомора по [три] сажъни, скомори тое светлица длуга (поболшей)..." [ІК, 133].

Хаотичний розподіл літери ъ "єр" вказує на остаточну втрату її зв'язку з вимовою. Серед історичної лексики незвичними є: *городня* – ділянка фортечного муру між двома сусідніми вежами; міри довжини *сажень* (близько 2 м) і *п'ядь* (близько 20 см); *драниця*, сучасне *дранка* – тонкі наскіпані дощечки, які набивалися решіткою на бруси як основа для глиняної обмазки; *бланкованьє* – від бланка (лат. planca) "вирізка між зубцями на стінах і баштах" [Тимченко, I, 56]; *подсябитьє* – амбразура на помостах уздовж мурів для "биття під себе", стрільби зверху вниз по противнику під стінами фортеці; (*о*)*совитый* – "щедрий, подвійний" [Булыка, 302]" [Тищенко 2009, 125–127]. Останнє пояснення переконливістю не відзначалося, але за браком кращого було наведене.

Повний текст відповідної статті у словнику А. Булики такий: "СОВИТЫЙ, ОСОВИТЫЙ "щедрий, подвійний" (ст.-польськ. sowity): совитымъ почтомъ и во двое так яко замешъкали тамъ заслуговати будуть повинни (Ст. 1566, 23); гвоздя осовитого копа (ГЮМ, VII, 84, 1690) – совитей, совито (1511), совитость, совитший, усовитовати" [Булыка, 302]. З наведених контекстів слова з Литовського статуту і з документу про цвяхи видно, що там ідеться про якесь інше розуміння слова *совитий*.

Ці відомости з очевидністю взяті з IV тому фундаментальної "Енциклопедії старопольської" З. Ґлоґера (1900). Тепер це громадське надбання і, спасибі полякам, виставлене в інтернеті. "Sowity у давньопольській мові означало подвійний, sowito, sowicie – подвійно, удвох, sowitość – подвійність. У тому значенні його всюди вживає право польське. У Vol. leg. читаємо: "Od beczki miodu po groszy 12, od miodów starych sowito po groszy 24". У військовому мовленні старопольський вираз, що хтось прийшов до походу «sowicie» або «sowito», означав, що він привів за свій кошт товариша, якого теж називали в такому разі «sowitym»" [Gloger, IV, 265]. Зверніть увагу на те, що й тут етимології не наведено.

І як не ретельно все зашліфовано у наведеній статті, на жаль, це рівень знань столітньої давнини. Їх руйнує перший дотик до нових асоціацій і теперішнього кола обґрунтувань. Відразу до діла.

Коптські слова сєⲃⲧє– v. coⲃ† - to prepare, готувати; сєⲃⲧⲱⲧ v. coⲃ† - ready; **coⲃⲧ, pl. cⲃⲑⲁⲓⲟⲩ: m. wall (of city), fence** (!); coⲃ†, сєⲃⲧє, сєⲃⲧⲱⲧ⸗, сєⲃⲧⲱⲧ (323a) vi. to be ready, repare, set in order. І, нарешті, **соⲩвнт**, соⲩⲃⲏⲟⲩⲧ: adj. Welllooking, decent, peculiar. Ці рядки скопійовані живим набором з Bohairic-English Dictionary (бл. 13 тис. слів) [www... coptdict.pdf].

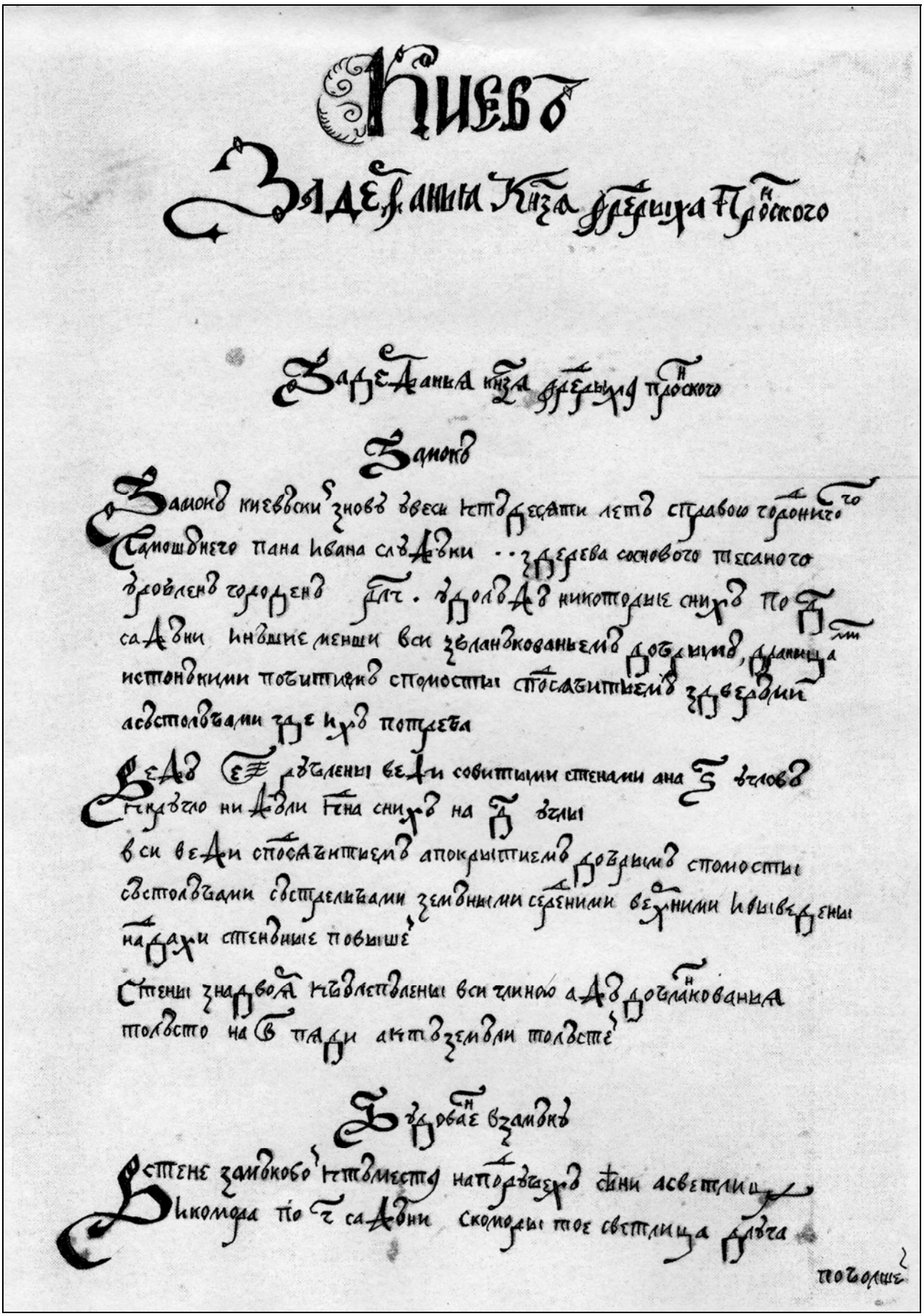

Київ

Заведанья князя Олелька Пинского

Замок

Замок киевьски знов въвесь истъ десяти летъ справою господнего самошдпего пана Ивана Сладъки .. здерева соснового тесаного вровлен городен длч. вдолвдв никотрые снизъ по садъки инъшие менши вси зблавкованьемъ добрымъ, планица истопками побитиемъ спомосты спосабитьемъ здверми асвстолбцами где ихъ потреба

Ведъ ѳ рублены ведми совитыми стенами ана ѕ вглов ркзвгло ни двли ѳна снизъ на д вглы

вси ведми спосабитьемъ апокрытиемъ добрымъ спомосты свстолбцами свстелицами земными седеними верхними ивывед ены надахи стенные повыше

Стены знадвора ивлепленыи вси глиною а дв добланованиа толсто на в пяди а ктъ земли толсте

Вздрбае взамокъ

Встене замкового истъ место наподъ ъзъ сини асветлиц Викомора по ч садъки скомора тое светлица длъга

Рис. О2. Опис Київського замку 1552 р. Копія сторінки 1. У першому рядку другого абзацу: "Рублены вежи совитыми стенами, а на (шість) угловъ округло"

По-перше, коптське ⲥⲟⲩⲧ влучає прямо в ціль, адже тут ідеться про міські мури – так само, як і в описі Київського замку 1552 р.

По-друге, коптський голосний перед словом – ⲁⲥⲟⲩⲧ – характерна синтаксична риса цієї мови, і саме вона пояснює одну з запозичених форм *осовитий*.

По-третє, головний висновок: (*о*)*совитий* – не "подвійний", а "готовий, належно підготований". Це беззастережно пасує і цвяхам, і муру міста, і військовому, що прибув на збірний пункт до походу.

По-четверте, це складне поняття прийшло з коптської мови за нововиявлених обставин, які лише тепер поступово розкриваються і водночас себе утверджують.

По-п'яте, виходить, у XVI столітті в Києві по всіх хронічних татарських людоловствах, ворожих етнічних вирубуваннях і дружніх вишкрябуваннях кияни все ще вперто мали хоч і розпливчастий, але тяглий історичний спогад про коптські мовні контакти IV–IX ст.

По-шосте, рецептура етимологічних пояснень не може гарантувати їхню безпохибність за відсутности масиву справжніх прототипів. Тоді й "зашліфовують сумніви" саме про людське око. І муляж може протриматися віками. Але "неправдою світ пройдеш, а назад не вернешся". І надходить муляжу час відпасти від істини разом з набитими дранками. Осовито. Попри все, можна бути упевненим, що цю зміну мундирна наука не схоче помічати ще, скільки подужає. Дарма. Кінець-кінцем (за століття, пару століть), але, сподіваймося, винесуть до архіву і байку про осовиту подвійність.

ОЦЕТ < з лат. acetus через ґотс. acet.

ОЧУНЯТИ < з ґотс. ga-qiunan 'одужати'. Сепаратний український ґотизм.

П

П. Літера української абетки П походить через кириличну форму **П** і грецьку літеру Π *пі* з фінікійської 𐤐 *пе* 'рот'. Відповідна коптська літера **Π** позначала звук [п] і [б], а тому мала назву bej / бей. Топооснови грецького походження з початковим П виявляють в Україні ознаки цього можливого КОПТСЬКОГО одзвінчення **п** > **б**. Схоже явище було і в ПОЛОВЕЦЬКІЙ (куманській) мові.

ПАНЧОХИ < через польс. (pończochy) і словац. посередництво з австр. нім. [puntschuch] (нім. Bundschuh) 'легкий в'язаний черевик' від основ bund- 'в'язати' і Schuh (свн. schuoch 'черевик, взуття') [ЕСУМ, IV, 280]. Аналогічна реалія у рос. *чулки* – далекий степовий тюркізм: кирг. *чулгоо*, кумиц. *чылгавлар* 'обмотки' від дієслова кирг. *чулга* 'обмотувати' [ЕСУМ, IV, 353]. Українізм панчохи наявний у новгородських та ін. півн. говірках рос. мови, але до рос. норми свідомо не допущений, пор. у В. Даля (див. рис. П1).

Псковъ; тогда главное сходство новгородскаго наречія съ кіевскимъ ограничится наклонностію перваго къ замѣнѣ буквы *ъ* буквою *и*; но правда, что мы встрѣчаемъ на сѣверѣ нѣсколько малорускихъ словъ, которыхъ въ бѣлорускомъ наречіи нѣтъ. Вотъ нѣсколько десятковъ словъ, для примѣра, записаныхъ въ разныхъ сѣверныхъ губерніяхъ:

Новгородской.

Пончо́хи, чулки.	Орать, пахать.
Черевѝки, башмаки.	Дѣковаться, насмѣхаться.
Свитка, сермяга.	Пѣу́нъ, пѣтухъ (млрск. пивень).
Швецъ, портной (въ малоруск. чеботарь).	Скѝпа, ломоть.
	Чуть, чуять, слышать.
Почека́ть, подождать.	Хоронить, прятать.
Позвонецъ, колокольчикъ.	Дасп, дашь.
Домовище, гробъ.	Ослонъ, стулъ.

Рис. П1. Зі статті В. Даля [Даль, IV, XXXII]

ПАРАСОЛЬ < лат. para 'проти', Sol 'сонце'; як і рос. *зонтик* (з нім. Sonn-decke 'дощечка від сонця'), старіше значення реалії – елітарне; теперішнє ж повсюдне – практичне: захист від дощу (parapluie, paragua).

ПАРКАН і **ПРИЗЬБА** – два з-моміж численних ПАХЛАВІЗМІВ українського словника. Ці вживані сарматами слова дослідили ще Д. МакКензі (1971, XXI-XXII) і Г. Нюберґ (1964; 1974, 151). Але, замість віддати їм належне, словник-2003 вміщує тут старіший матеріал, – однак і хибну етимологію 1984 р. (Schuster-Sewc, 1045):

парка́н «стіна, огорожа, звичайно дерев'яна», [*парка́ння, барка́н*] «тс.», [*впарка́нити*] «огородити парканом» Ж, ВеБ, [*запарка́нити, опарка́нити*] «тс.»; — р. [*парка́н*], бр. *парка́н*, п. слц. parkan, ч. parkán, нл. parchan; — через польське та чеське посередництво запозичено із середньоверхньонімецької мови; свн. parkân через фр. ст. parc «огорожа», лат. parcus «тс.» зводять до іберійського джерела. — Richhardt 87; Фасмер III 208; Schuster-Sewc 1045; Gamillscheg 679. — Див. ще **парк**. — Пор. **паркет**.	**при́зьба** «земляний насип навколо підмурка будинку», [*при́зба, спри́зба, спризьба*] «тс.»; — р. [*при́зба*] «частина хати, відділена сіньми, комірчина; призьба», бр. *прызба* «призьба», п. przyzba, przyźba «тс.»; — результат видозміни (стягнення) давнішого **при́ізба*, утвореного з прийменника *при* та іменника **ізба́* «хата» (пор. р. *изба́* «тс.»). — Львов Лексика ПВЛ 135; SW V 406; Nieminen LP 4, 213. — Див. ще **ви́степка, при**. — Пор. **при́спа.**	[**при́спа**] «призьба», [*при́сьпа* Пі, *спре́спа* ЛЧерк] «тс.»; — р. [*при́спа*] «насип», др. *присъпа* «насип, вал», п. przyspa «насип, утворений у річці піском; призьба», цсл. **присъпа** «насип»; — псл. prisъpa «насип», похідне від дієслова *prisuti «присипати», утвореного за допомогою префікса pri- «при-» від suti «сипати» (sъpǫ «сиплю»); на українському ґрунті відбулося звуження семантики «насип» частково під впливом семантичного зближення з фонетично близьким *при́зьба*. — Наконечний Наук. конф. філол. фак. Харк. ун-ту 1959, 6; Фасмер III 366; SW V 372. — Див. ще **при, си́пати**. — Пор. **при́зьба.**

Рис. П2. Офіційні етимологічні довідки про слова паркан, призьба, [приспа]

Позаісторичні "пояснення" (після другого тире) – наслідок опори на викривлені вихідні настанови. Саме вони закинули в українське минуле *ізбу, і вчену реконструкцію *prisuti, і не назване "іберійське джерело". Як кажуть перси, "на кривому фундаменті рівного муру не збудуєш". Техніка аргументації освоєна, але вона не допомагає при нерозумінні першорядної ролі мовних вплив Степу. Захищаючи народні етимології (**при-ізба* або I. *ПОСІПАКА*, IV. *ПІДОПРИГОРА*), наука фактично банкрутує. Пахлаві апріорно був виключений з кола можливих джерел контактів – то ж і пошуку тут не було, хоча дослідники й укладачі мали б це зробити "за посадою": праці Д. МакКензі і Г. Нюберґа вийшли відповідно 1971, 1964 (тексти) і 1974 р. (словник) – тобто за 33, 40 і 30 років до публікації статей ЕСУМ-2003:

pargān [plg'n'] *wall 93[5] (read, with Dh.: *. . . pahnāi i damīk; pērāmōn Harburz* ~ H. is a wall all around it). – < ***pari-kāna-*** **'that which is thrown up all around' from *pari* + *kan-* 'to throw', v. *apakandan*; cf *parisp*.**	**parisp** [plsp'], with indef. art. ~-ē [~-'y] wall 114[21]. – OIr ***pari-spā-*** **from *pari* + Av. (1615 sq.) [1]*spā-* 'to throw', cf *pargān*; MPrthPrs *prysp*; Arm. lw. *parisp*.**

Рис. П3. Довідки про пахл. pargan *і* parisp [Nyberg 1974, 151]

Виходить, у слові *паркан* далі живе не естетський парк, а буремний степ без парканів. Статті pargan і parisp (пор. *приспа*, *призьба*) – на тій самій сторінці словника Г. Нюберґа – і до всього ще й пов'язані прямим пересиланням. Пахл. **pargan** – це 'вал, стіна' < *pari-kana- 'кинуте навколо' від pari + kan 'обкидати', див. a-pakan-dan букв. 'о-паркан-ити' (і надійні похідні pargandak 'розкидан-ий', -ēh '-ість'. – К.Т.); пор. **parisp**. Пахл. parisp – '**вал**, **насип**, стіна' з дав.-іранс. *pari-spa- від pari + spa- 'кидати', пор. pargan; MPrthPrs (маніхейське парфянсько-перське) **prysp** [і ***пересип*** на річці!]; запозичене до вірм. parisp! [Nyberg, 151] (у топонімії України вперше помічене у контекстах Хорасану, див. с. 392-393). Ще далі на сході є інші й добре відомі як екзотизми родичі цих слів [Фасмер, IV, 129]:

бархáн «песчаный холм в казах. степях», оренб. (Даль). Заимств. из казах. barχan — то же; см. Горяев, ЭС 12; Преобр. 1, 18. Ср. еще калм. balχʊn **«высокий берег» (Рамстедт, KWb. 31). [Ср. сиб.-тюрк. *парган* «идущий, подвижный холм», уйг. *барган* — то же; см. Дмитриев, Лексикогр. сб., 3, 1958, стр. 44. — *Т.*]**

І за всім цим, виявляється, стоїть іранізм ***pargan*** *'вал, стіна'.*

Отже, сюди й Балкан: поготів що гори і провінція з точнісінько таким ім'ям є у Туркменії, а селища – на Уралі (РФ, Челябінськ та Башкирія) і в Іраку.

ПАСІЧНИК. Прототип українізму в російській; слово запровадив М. Гоголь, вказавши у словничку до "Вечорниць на хуторі біля Диканьки"

(1832 р.) ще й переклад: *пасечник* – рос. *пчеловод.* У цьому ж списку слів "які у цій книжці не кожному зрозумілі" наведені українізми *бондарь* (рос. бочарь), *бублик* (круглый крендель, баранчик), *знахарь* (ворожей), *корж* (сухая лепешка), *миска* (деревянная тарелка), *смалец* (бараний жир), *хутор* (деревушка), *чуб* (клок волос на голове) та ін. [Гоголь, I, 7, 99]; див. тут нахзац.

ПАХЛАВІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 17-ї історичної епохи) – -III / +III ст.: середньоіранські запозичення *волхви*, *пахлава*, *грива*, *гривня*, *паркан*, *призьба*, *печеніги*; пор. топоніми Узруй, Аршуки, Стахорщина, Карапани, Хасанівка?, Добростани, Дейнеки, Волфине, Іртиця = Альта, Псло, Артек, Дробишеве, Кодак.

Рис. П4. Фенотипи парфян. Голова парфянина (Morlanwelz, Musée de Mariemont, Бельгія; фото M. Prins); голова бронзової статуї парфянського князя, знайденої у м. Шамі, Хузестан (Тегеран, Національний музей); Аршак I (Лондон, Британський музей)

Лише 2016 р. помічена прикра невідповідність офіційних етимологій XX ст. низки українських запозичень, що досі вказані замість справжніх прототипів з давно відомих зведень лексики пахлавійської мови. Типові приклади – *призьба*, *паркан*, *бархан*; а вже про субтельні відмінності між *питльованим* і *пеклеванным* і мови немає.

ПЕВНИЙ < польс. pewny від іменника pwa 'надія', **pwa**ć 'сподіватися' (вжиті ще у перекладах Святого письма). Звідси *певність*, *напевно*, *непевний*, *запевнити*, *упевнитися*, *упевнений*, *самовпевнений*. Приклад полонізму в сучасній мові; церковнослов'янська зберегла цю давню основу в дієслові ***упова**ти* 'сподіватися'. Див. *ЗУХВАЛИЙ*.

ПЕРСЬКІ (ахаменідські) **ІРАНІЗМИ** В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 11-ї історичної епохи) – від середини -I тис.: *Бог*, *дбати*, *тривати*, *жвавий*, *збіжжя*, [*хупавий*], *ґиґнути*, *шупити*, *заради*, *кат*, [*кацап*, *леґінь*], *хата*, *драби*; пор. топоніми Саки, Гельмязів, Шатравине, Передеріївка.

Немає мов, крім української, де збереглося б відоме виключно з Авести друге значення слова *хата* 'тимчасове місце зберігання тіл померлих' [Трубачев 2003, 42] – на Поділлі почуєте: "Сусіди на хатках", тобто на кладовищі [див. Тищенко 2008,71-72]. Наскільки це уявлення невіддільне від ментальности українців, видно з того, що й слово домовина споріднене з домом і домівкою. По розгляді всіх скарбів археології, палеографії, антропоніміки й топоніміки час надати гідне місце і для групи сепаратних українських словникових запозичень саме з мови Авести – *дбати*, *тривати*, *бачити*, *патрити*, *раріг*, *ошатний*, *кат* тощо [Трубачев 1967, 3–81]. Цю дивовижну іранську спадщину український словник ділить лише з білоруським і польським. Позанаукові пристрасти підігріто тим, що цієї групи авестизмів в інших слов'ян немає. Звідси спроба поставити їх під сумнів, пояснивши як "західний (!) імпорт", наприклад, ...від поляків. І навіть звинуватити ці слова, наче людей, у "обманливій самобутности". А вся біда – у "неправильних предках" українців, яких, за панівним царсько-радянським уявленням, в добу Авести просто не

могло існувати окремо від братніх слов'ян. Сумніву у "правильности" окремих предків поляків, виходить, немає.

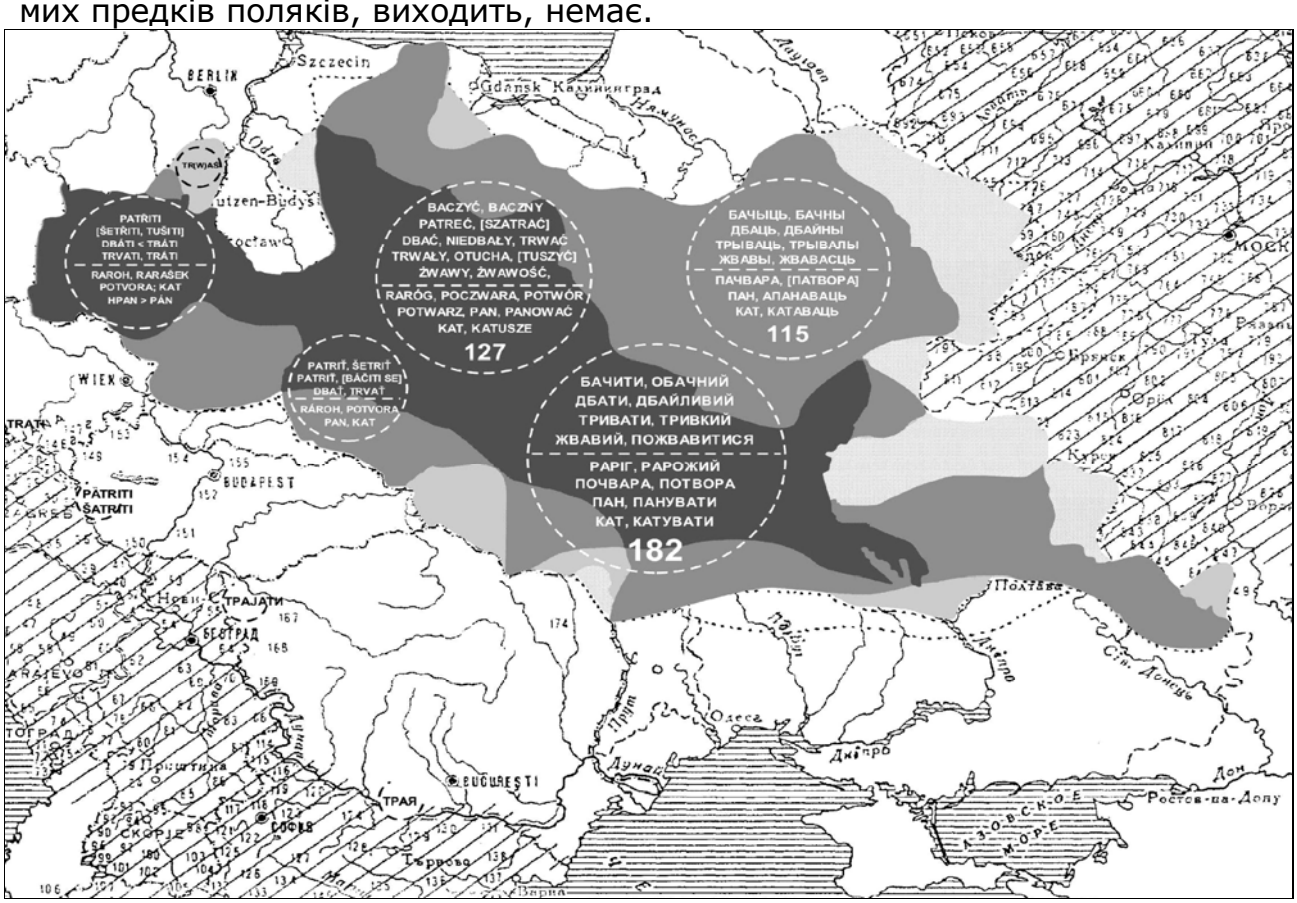

Рис. П5. Спільні словникові іранізми центральнослов'янських мов. На основі з [ОЛА 1971] показано заштриховані області, де відсутній іранізм ***збіжжя****. Далі з ареалом наявності цього слова суміщено області поширення слів-відповідників укр.* ***жито, ячмінь, ячменище, стерня, стернище, питає*** *(шляхом накладання близьких за формою ареалів карт №15, 18, 20, 21, 22, 26, 27 з ОЛА). Так отримано ґрадієнти щільности центральнослов'янських ізоглос. В пунктирних овалах наведено найдавніші локальні іранізми праслов'янської доби [Трубачев 1967]. Розмір овала відповідає кількости похідних слів від вказаних іранізмів у цих мовах*

У відповідь на це знайдено вагомі контрарґументи. Системний підхід у зіставних студіях лексики передбачає розгляд не лише десятка базових лексем, а всіх похідних слів. Після аналізу масиву українських похідних виявилося, що за складом вони істотно відмінні як від польських, так і від білоруських: *придбати*, *занедбати*, *занедбаний*, *дбайливий*, *недбайло*; *пробачити*, *вибачити*, *недобачати*; *тривкий*, *тривалий*, *витривалість*, *катувати*, *катівня*, *катюга* та ін. Але найголовніше, що кількість українських похідних (182) значно перевищує кількість польських (127) і білоруських похідних слів (115) (рис. П5) [Тищенко 2006, 121-124; 2008, 65-69; 2012б, 54]. А це, всупереч О.Трубачову, вказує 1) на запозичення без посередників з давньоперської до словника предків українців, і 2) на довший час контактів з зороастризмом наших предків порівняно з предками поляків і білорусів. Не міг же, справді, український словник позичити з польського за два століття "прицільно" всі авестизми та ще й терміново розбудувати з них більше похідних, ніж поляки за 25 століть! Далі обстоювати таке чудо може політтехнолог, але не мовознавець. Генетика (щоправда, для переконаних читачів теж "псевдонаука") виявила й окремих предків українців: вони таки іс-

нували, – їхній детальніший генетичний склад див. за абеткою у статтях про Y-гаплогрупи "E1b1b, G, I, J, N, Q, R1a, R1b, T".

Виявлена картина давніх контактів з іранцями добре відповідає і невигубній фонетичній рисі українців – фарингальному **h**, яке давно визнане як ознака найтриваліших контактів зі скіфами-аланами-осетинами [Абаев 1965, 41-51], – пор. І. рис. Г1.

ТАК ЗА КОЖНУ ПРИВАТИЗОВАНУ СУСІДАМИ (АБО ПРОСТО ВІДІБРАНУ) ДІЛЯНКУ МОВИ Й УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ДОВОДИТЬСЯ БОРОТИСЯ. Перефразуючи кельтського історика, українську історичну Атлантиду мусимо не піднімати з морського дна, а по крихтах добувати з фундаментів сусідніх потужних культур, з якими ці крихти за віки спресувалися в конґломерат [пор. Мабиногион, 265].

ПЕЧЕНІГи – приклад дальшого визнання хибної етимології, коли вже давно існує незборимий доказ справжнього прототипу слова.

З думкою про участь скіфів і сарматів в нашому етногенезі широкий загал звикся, а про історичну долю печенігів відомо менше. Однак "після занепаду їхньої держави велика частина печенігів прийняла зверхність торків/ оґузів, а пізніше (починаючи з 1055 р.) половців-куманів та розплилася в них, щоб потім у великій мірі стати ***частиною української мовної спільноти***" [Пріцак 1970, 100]. Тобто, серед нас чимало прямих нащадків печенігів, – а уявлення про їхній родовід досі викривлене.

Ім'я столиця печенігів (див. II. *КАГАРЛИК*) має виразно тюркську мовну належність, здавалося б, так само тюркським має бути і їхній етнонім. Принаймні, офіціозна наука не допускає іншого: "**Печеніг**, мн. печеніги "тюркські племена, які у VIII–IX ст. кочували між Волгою та Уралом, а в середині IX ст. переселилися в причорноморські степи"; ...– запозичення з тюркських мов; пор. чаг. *бацінак* 'свояк', утворене від *бацa* 'старша сестра', тур. bacanak 'свояк', bacınak 'свояк, печеніг' (Радлов IV 1523), дтюрк. bečänäk 'печеніги'..." [ЕСУМ, IV, 364].

Однак О. Пріцак не раз наполягав на своєму висновку про те, що вираз "печенізька мова" означав швидше "*мову печенігів*": оскільки йдеться про союз племен, зрозуміло, що кожне складове плем'я його могло мати свою мову [Pritsak, 228]. "Незважаючи на бідність джерел, продовжує вчений, можна говорити принаймні про дві мови, вживані панівною верствою печенігів. На початку їхньої історії вони, здається, ***говорили різновидом тохарської мови***. Наприкінці ж I тис. н.е. вони були мовно ***східними іранцями***, як випливає з твору аль-Біруні (бл. 1025 р.) і з уривку оприлюдненого 1958 р. києворуського перекладу "Історії юдейської війни" Йосифа Флавія. Він включає таку києворуську глосу: **Языкъ же Ясескый вѣдомо есть яко от Печениженьска рода родися, живуще подлѣ Тана и Меотскаго моря**" [Pritsak, 228–229]. І от тепер конфуз і покута: сприятливий збіг обставин вивів на цілком невідомий тюркологам слід етноніма печенігів у мові пахлаві (середньо-перській; пор. тут рис. П6).

***pēšag** [*pyšk*^{1}] limb, member, part. **pēšānīg** [*pyš'nyk*^{1} | N *pēšānī*] forehead. **pēšār** [*pyš'l* | M *pyš'r*] leader, guide. ~ **būdan**: be guilty (of), commit. **pēšārwār** [*pyš'lw'l*, v. **pēšyār**] urination. **pēšēmāl** [*pyšym'l*, v. **hamēmāl**] plaintiff. ~**īh**: prosecution. **pēšēnīg** [*pyšynyk*^{1} | (M *pyšyn*(*g*), N *pēšīna*)] former; foremost, noble. **pēš-gāh** [*pyšg's* | N ~] audience chamber; foremost seat.	**pēšēnīk** [pyšynyk] predecessor, pl. cas. obl. ~-*ān* ancestors 111[15]. 112[16]; the troops of the front-line 18[13]. – Derived from *pēšē*, v. s. v. *pēš*. MPrs *pyšyn* 'earlier', pl. *pyšyng'n*; Paz. pl. *pēšīnagą*; NP *pēšīn*(*ah*), pl. *pēšīnagān*, *pēšīniyān*.

Рис. П6. Довідка про пахл. pēšēnīg у двох словниках [MacKenzie, 68; H. Nyberg, II, 161]

З подивом переконуємося, що структура етноніма *печеніг* справді іранська (і отже, правий О. Пріцак): пор. фарсі پیش piš (діал. پش peš) 'перед, передня частина'; pišāni 'лоб'; pišān = پیشانه pišāne 'найбільш передня частина чогось' [ПРС, I, 327–328]. Виходить, їхній етнонім *pēšēnīg* повторює пахлавійською те, що відомо з твору імпе-

ратора Костянтина про *канґар* – ***перші***, ***шляхетні***, елітні три орди з вісьмох. Як казала зі співчуттям вчена дама, "Шкода, що ви це все публікуєте вже після виходу ЕСУМ" (очевидно ж, кодексу вічних істин). Що більше, виходить, саме з перебуванням печенігів пов'язані й повторювані в кортежах тем *Кагарлик* основи Добр-/ Дібр- < пахл. dbyr, перс. دبیر dabir 'писар' – див. топонім *Добростани*):

● р. *КАГАРЛИК* у с. Олександрівка Кг ДОБРоВЕЛИЧківка: НовоДОБРянка, ДОБРоТИМОФіївка, КАГАРЛИК$^{+}$; ● *КАГАРЛИК* Од БІЛяївка: стр. КАГАРЛИЦЬка Балка у с. ЯСЬКи; ДОБРоЖАНове; ● кут *КАГАРЛИКи* (за р. Остер у смт Крути) Чг Ніжин: ^ДІБРОВа; ТАБОРище, ГАЛИЦя (кол. КАГАРЛИК$^{+}$); ● *КАГАРЛИК* Кв рц: ДІБРівка, р. КАГАРЛИК п Дніпра; ● *КАГАРЛИК* Кг Новоарх.

ПЕЧЕНІЗЬКІ ІРАНІЗМИ І ТЮРКІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 31-ї історичної епохи) від X-XI ст.: *печеніг*; топоніми Печеніжин ІФ, Печеніги Хк, Печенюги Чг, Трул+, Курчиця, Кагарлик.

ПИТЛЬОваний. Хліб з борошна, просіяного через сито. Російський аналог – *пеклеванный*. Основи слів відрізняються приголосними **т ~ к**, – і це наводить на думку про можливі два джерела запозичень – давньоперське для укр., але парфянське для рос. Відомо, що перський прикметник پهلوی **pahlaví** 'пахлавійський, середньоперський' утворено від парфянської назви Парфії *Pa**rx**ava, що відповідає дперс. 𐎱𐎼𐎹𐎰 Pa**rth**ava 'Парфія'. У мовному середовищі степу парф. *Pa**rx**ava спершу зазнало метатези (*Pa**xr**ava), а потім з сарматською ламбдою набуло форми *Pa**xl**ava [Гафуров, 91-92]: визнаним прикметником від неї і є *пахлавi*. Парні-парфяни дали Ірану династію Аршакидів, які відібрали державність у греків. З парфянською назвою Парфії пов'язані похідні: *пахлава* 'солодощі', *бахрома* (з типовим тюркським переходом в > м), мабуть і назва "поля *пахлавецького" і етнонім *половців* (<*похл-), далі *повх* 'польова миша', але укр. *пи**т**льований* '(хліб) з просіяного борошна', – як у пол. pytlowany, чес. pytlovany (від pytlo 'сито' чи з *Pa**θl**ava?) – при рос. *пе**к**леванный*, нар. *поклёванный* (хлеб) (*Pa**xl**ava?). Давність контактів з парфянами та їхню роль в історії формування *слов'яномовних іранців* видно й зі спільного суфікса етнонімів *парфяни* (як *римляни*, ст. *гречани*) – і *волиняни*, *поляни*, *деревляни*.

ПІДВОДИТИСЯ, ***ПІДВЕСТИСЯ***. Характерні дієслова української мови, звичайні в літературних текстах. Зафіксовані у словниках Б. Грінченка, Є. Желехівського та С. Недільського (рис. 3), але відсутні в реєстрі та статтях ЕСУМ.

ПІДПОЛКОВНИК [Грінченко, III, 176]. Одне зі слів продуктивної словотвірної моделі укр. іменників, відомої як у загальнонародному мовленні (*підпасич*, *підсвинок*, *підлящ*, *піддружий*, *піддружка*, *підбрехачі*, *підспівачі*, *підбасок*, *підмайстер(ок)*, *підкучерок*), так і серед історизмів (*підпанки*, *підпомошники*, *підсудки*, *підсусідки*), зокрема, назв посад (*підскарбій*, *подкоморій*, *підвоєводій*, *підканцелярист*, *підбунчужний*, *підхорунжий*, *подканцлерій*, *підкопитан*, *поднамѣстник*, *поддіякон* (іподіякон), *підтитарій*; у рос. ця модель значно менш продуктивна (*подпоручик*, *подпрапорщик*, *подполковник*, *подмастерье*, *подъячий*), що і свідчить про напрям мовного впливу.

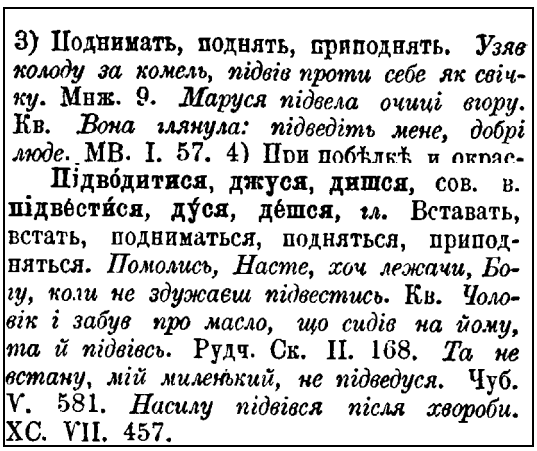
3) Поднимать, поднять, приподнять. *Узяв колоду за комель, підвів проти себе як свічку.* Мнж. 9. *Маруся підвела очиці вгору.* Кв. *Вона глянула: підведіть мене, добрі люде.* МВ. I. 57. 4) При побѣлкѣ и окрас-

Підво́дитися, **джуся**, **дишся**, сов. в. **підвести́ся**, **ду́ся**, **де́шся**, гл. Вставать, встать, подниматься, подняться, приподняться. *Помолись, Насте, хоч лежачи, Богу, коли не здужаєш підвестись.* Кв. *Чоловік і забув про масло, що сидів на йому, та й підвівсь.* Рудч. Ск. II. 168. *Та не встану, мій миленький, не підведуся.* Чуб. V. 581. *Насилу підвівся після хвороби.* ХС. VII. 457.

Рис. П7. Зі статей підводити, -ся [Грінченко, III, 161]

	Слова з повноголоссям (108) – 34,3%		**Слова з південним неповноголоссям** (206) – 65,7%		
У 1-й тисячі 20/ 19	91 голова (-глав) 109 через (-чрез) 122 сторона(-стран) 136 перед (пред-) 148 голос (-глас) 149 город (-град) 288 молодой (-млад) 407 берег (-брег+) 435 дерево (-древ) 492 короткий	508 вперёд (пред-) 526 волос (-влас+) 632 холодный (-хлад) 671 золотой (-злат+) 676 молодая (-млад) 748 неожиданно (-ждан+) 794 впереди (пред-) 800 ворот (-врат/щ) 912 осторожно (-страж) 927 здоровый (-здрав)	203 **ГЛАВ**ный 204 **СТРАН**а 315 **СРЕД**и 332 **ВЛАСТ**ь 488 **СТРАН**ный 533 **ГЛАВ**а 552 **СРЕД**ство	557 **ПРЕД**ставлять 576 **ПРЕЖ**ний 585 **ПРЕД**ставить 602 **ПРЕЖД**е 627 со**ГЛАС**иться 649 **ПРЕД**ложить	655 **ВРАГ** 670 воз**ВРАЩ**аться 878 **ОБРАТ**но 892 **СРЕД**ний 953 **ГРАЖД**анин 954 **СТРАН**но
У 2-й тисячі 11/ 31	1130 наоборот (-обрат/щ) 1157 деревянный (-древ) 1181 обернуться (-обрат/щ) 1530 молоко (-млек) 1611 холод (-хлад)	1716 середина (сред-) 1848 королева (-крал+) 1907 борода (-брад+) 1924 передний (пред-) 1963 поворот (-врат/щ) 1991 молодость (-млад)	1002 про**СТРАН**ство 1062 **ПРЕД**мет 1092 **ПРЕД**лагать 1132 **ПРЕД**седатель 1134 **ОБРАТ**иться 1170 **ОБРАЩ**аться 1241 **ЗДРАВ**ствовать 1247 о**ПРЕД**елённый 1258 **СТРАН**ица 1284 **ПРЕД**ставитель 1360 **ПРАЗД**ник	1368 о**БРАТ**ить 1412 **МЛАД**ший 1437 Ленин**ГРАД** 1438 **ПЛАТ**ье 1439 **ПРЕД**ставление 1463 при**ГЛАС**ить 1476 **ДРЕВ**ний 1507 **ПРЕ**дел 1533 **ПРЕД**ложение 1535 **СРЕД**а 1566 о**БРАЩ**ать	1533 **ПРЕД**приятие 1596 **ВРАТ**ь 1603 о**ХРАН**а 1604 пре**ВРАТ**иться 1612 о**ПРЕД**елить 1692 ино**СТРАН**ный 1714 **ПЛАТ**ок 1974 **ГРАЖД**анский 1979 **ПРЕД**стоять
У 3-й тисячі 15/ 25	2007 огород (-град) 2048 корова (*-крав+) 2118 веревка (-верв+) 2150 переход (пре-) 2153 перебить (пре-) 2191 золото (-злат) 2261 городок (-град) 2269 молодёжь(-млад)	2313 голодный (-глад+) 2318 оборона 2326 подбородок(-брад) 2492 сволочь (-влечь) 2642 передавать (пре-) 2799 перемена (пре-) 2954 оборачиваться (-врат/щ)	2006 о**ХРАН**ить 2113 **пРЕДУПРЕД**ить 2138 **ПРЕД**полагать 2190 не**ПРЕ**менно 2196 о**БРАТ**ный 2242 **МРАЧ**ный 2266 пре**КРАТ**ить 2267 со**ГЛАС**но	2404 воз**ВРАЩ**ение 2430 по**СРЕД**и 2431 **ПРЕД**положить 2478 **ПРЕД**ставляться 2482 ино**СТРАН**ец 2506 при**ГЛАШ**ать 2547 **ПРЕД**почитать 2557 **ВЛАД**елец	2585 **КРОЛ**ик 2746 о**ПРЕ**делять 2766 пре**ВРАЩ**аться 2806 **ЧРЕЗ**вычайный 2836 со**ХРАН**иться 2880 **ВЛАД**еть 2892 со**ГЛАШ**аться 2949 **ПРЕД**упреждать 2993 **ХРАН**ить
У 4-й тисячі 18/ 27	3128 воротник 3145 поворачиваться 3155 передовой(пред-) 3192 передо (пред-) 3209 головной (-глав) 3211 переставать 3553 набережная 3604 уголовный 3612 перевернуть	3634 холодильник(-хлад) 3664 перерыв 3735 перехватить 3816 перебирать 3847 переводить 3888 похороны (-хран) 3901 беречь (-бреж) 3918 оборот (-обрат) 3956 поперёк (-прек)	3025 **ПРЕД**ок 3029 на**ПРАС**но 3110 пре**ВРАТ**ить 3246 на**СЛАЖД**ение 3260 со**ГЛАС**ие 3275 о**ХРАН**ник 3303 **ПРЕД**ыдущий 3308 о**ПРЕ**деление 3336 о**ХРАН**ять	3397 **ПРЕД**ставиться 3424 о**БРАЩ**ение 3443 ленин**ГРАД**ский 3500 непо**СРЕД**ственно 3552 из**ВЛЕЧЬ** 3564 не**БРЕЖ**но 3598 при**ВЛЕЧЬ** 3638 на**ГРАД**а 3648 **ПРАЗД**ничный	3737 нео**ПРЕ**делённый 3769 **МЛАД**енец 3775 **ПРЕ**подаватель 3811 **ПРЕ**бывание 3836 **ПЛЕН**ный 3875 **МРАК** 3881 **ПРЕДО**ставить 3938 при**ГЛАШ**ение 3950 о**ГРАД**а
У 5-й тисячі 15/ 26	4005 поворачивать 4029 переспросить 4130 молочный 4256 переехать 4282 похоронить 4299 молоденький 4323 переводчик 4438 королевский	4441 поздороваться (-здрав) 4752 пересечь 4772 перебивать 4773 вполголоса (-глас) 4801 хоронить (-хран) 4839 полотно (-плат) 4873 чересчур (-чрез)	4026 непо**СРЕД**ственный 4076 **ШЛЕМ** 4094 со**ХРАН**ять 4139 **ХРАН**иться 4170 при**ВЛЕК**ать 4177 **ПРЕД**положение 4192 **ПРЕ**следовать 4244 **ПРЕД**стоящий	4266 **ПРЕ**ступный 4285 **ДРАГО**ценный 4313 **ПРЕ**лесть 4320 **ПРЕ**зрение 4335 **ПРЕ**одолеть 4340 о**ПРЕД**еляться 4408 **ПРЕ**бывать 4500 от**ВРАЩ**ение 4520 от**ВРАТ**ительный	4571 **ВРЕД**ный 4576 распро**СТРАН**ить 4586 про**ХЛАД**ный 4629 **ПРЕД**назначить 4699 **ПРЕ**датель 4757 **ПРЕД**чувствие 4810 по**ЗДРАВ**лять 4834 распро**СТРАН**ение 4860 во**ПРЕК**и
У 6-й тисячі (частота 22-18) 12/ 38	22 ворот 21 определить переменить 20 поздороваться переживание 19 бережно	перебирать переписка перерезать 18 головной передаваться перелистывать	22 во**ПРЕК**и из**ВЛЕК**ать о**ВЛАД**ение **ПРЕ**восходительство **ПРЕ**зрение 21 **ГЛАВ**нокомандующий **ДРАГ**оценность за**ПРЕТ**ить **ПРЕД**назначить **ПРЕД**почитать **ПРЕКРАЩ**аться	**ПРЕ**одоление **ПРЕ**подаватель у**ПРЕК**ать 20 по**СРЕД**ством **ПРЕД**лог **ПРЕД**ставиться **ПРЕКРАТ**иться **ПРЕ**рвать 19 **ВРАЖД**ебный не**ПРЕ**рекаемый по**СРЕД**ине **ПРЕ**восходство	**ПРЕД**оставлять **ПРЕД**ъявлять **ПРЕ**одолевать 18 безу**ПРЕЧ**ный воз**ГЛАВ**лять от**ВРАТ**ительный **ПРЕД**лагаться **ПРЕД**полагаться **ПРЕД**стать распро**СТРАН**ять **ХРАН**ение **ХРАН**ить
У 7-й тисячі (частота 17-14) 17/ 40 Сума 108 / 206 = 314 (4,5%)	17 заголовок молочный переехать пересекать 16 молоденький перевозка переглятуться 15 осторожность перечислить	14 ПЕРЕГОРОДка ПЕРЕжиток ПЕРЕкресток ПЕРЕмениться ПЕРЕмирие ПЕРЕстройка ПЕРЕулок разВОРАЧивать	17 **ВРАЖ**еский за**ПРЕЩ**ение из**ВЛЕЧЬ** по**ЧТИТ**ельно **ПРЕ**восходный у**ВЛЕК**ательный 16 за**ПРЕЩ**енный **ПРЕ**дание **ПРЕД**назначать **ПРЕД**почесть **ПРЕД**рассудок про**ХЛАД**ный со**КРАТ**иться	**СТРАН**ник 15 **ВРАЩ**аться **ВРЕД**итель по**ЗДРАВ**ление **ПРЕД**от**ВРАТ**ить **ПРЕД**сказывать при**ВЛЕК**ательный разно**ГЛАС**ие со**ГЛАС**овать **СРАМ** **СТРАН**ичка 14 **ВЛАСТ**елин нео**ПРЕ**ДЕЛенный **ПЛАМ**енный	**ПРАХ** **ПРЕ**взойти **ПРЕ**данность **ПРЕ**дварительный **ПРЕД**оставление **ПРЕД**усматриваться **ПРЕД**шественник **ПРЕ**образованеие **ПРЕ**следование **ПРЕ**словутый **ПРЕ**увеличивать раз**ВЕРТ**ываться у**ВЛЕК**ать

Рис. П8. Розподіл слів з південним неповноголоссям (церковнослов'янського або старо-болгарського походження) у перших 7 тисячах слів частотного словника російської мови

▓ *[**ПЛЯВУЖити**]* 'іти (про сильний дощ і мокрий сніг)' (поліське слово) [ЕСУМ, IV, 462] (у коментарі до сатті – стан наукових уявлень до 10.06.18) – насправді, слово з *очевидністю* пов'язане з іт. pioveggіnare 'іти (про мжичку)' [Cortelazzo, Zolli, IV, 932]. Засвоєне, імовірно, з народної латині (*pl-), але за поки що нез'ясованих обставин.

▓ **ПОВНОГОЛОССЯ**. Серед спільних ознак трьох географічно східних слов'янських мов прийнято вказувати повноголосся (*берег*, *ворог*, *голос* на відміну від болг. *бряг*, *враг*, *глас* та від польс. brzeg, wróg, głos). Однак до виявлення справжнього стану справ тут довго не доходило через брак відповідних методик. Зокрема, донедавна не існувало засобів оцінки масштабів повноголосся у російській мові. Необхідні передумови для такої оцінки з'явилися з публікацією частотних списків слів. З даних Л. Засоріної відомо, що перші 7094 частотних слова сучасного російського мовлення утворюють 9/10 словоформ пересічного російського тексту [Засорина, 915]. Серед цих 7094 слів опинилися 316 слів з повноголоссям або неповноголоссям (див. рис. **П8**), що виносить усього 4,5% словника (це його кожне 22-е слово). Далі з'ясувалося, що серед них є лише 108 російських слів народного походження справді з повноголоссям (1,53%) і майже удвічі більше – 206 слів – книжного походження з неповноголоссям (2,93%).

Наведена таблиця розкриває існування у коренеслові російської лексики значного прихованого пласту церковних болгаризмів, яких немає у розмові пересічних носіїв російської мови і яких кожне нове покоління навчає лише школа. Йдеться про слова *брад(а)*, *брег*, *влас*, *врата*, *глад*, *глас*, *град*, *драг-*, *дре-в(о)*, *здрав*, *злат*, *краток*, *млад*, *млек(о)*, *плат*, *страж*, *хлад*, *хран-*, *чрез* та ін.

Парадокс полягає саме у численності **похідних форм** від цих чужих (староболгарських) основ: *брадобрей*, *прибрежный*, *седовласый*, *привратник*, *отвратительный*, *обгладывать*, *драгоценный*, *древесина*, *златокудрая*, *сокращение*, *младенец*, *млекопитающее*, *стражник*, *охлаждение*, *хранить*, *чрезмерный*, *чрезвычайный* і десятки інших слів. Чимало книжних слів з неповноголоссям проникли й до усного мовлення росіян: *здравствуйте*, *поздравляю*, *Минздрав*, *власть*, *враг*, *вражеский*, *враждебный*, *вратарь*, *глава*, *гласность*, *согласие*, *пригласить*, *приглашение*, *младший*, *охрана*, *охранник*, *спецхран*, *платок*, *прохлада*, *среда*, *средний*, *страна*, *странный*.

Лише частина цих штучно створених (з книжних болгаризмів) російських слів відповідає в українській розвиненим у природний спосіб однокореневим словам з повноголоссям: *ворог*, *воротар*, *голова*, *молодший*, *охорона*, *середа*, *сторона*, *прибережний*, *сивоволосий*, *дорогоцінний*, *скорочення*, *сторожа*, *прохолода*, *охолодження*, *охоронець*. Інша частина російських слів з неповноголоссям має цілком відмінні українські відповідники від інших основ: *країна*, *голяр*, *бридкий*, *обгризати*, *деревина*, *доброго дня*, *немовля*, *ссавець*, *хустка*, *надмірний*, *надзвичайний* тощо. Поодинокі форми з неповноголоссям під різними приводами впроваджують до української як один із засобів мовної асиміляції: *гласність*, *глава уряду*, *Красноград*, *древній*, *древляни*, *Владислав*, *Мінздрав*.

З таблиці очевидно, що в українському питомому словнику послідовно функціонує його повноголосна частина, – відповідна ж російська є такою лише на 34,3% при **65,7% винятків** (!). Ну то яка ж це *спільна* ознака?

Давні неповноголосні форми західного типу (на -O-) зазнали в українській іншого звукового розвитку: król > кріль, -złót- > сухозлітка, płot- > [пліт].

▓ ***ПОЛК*** і ***ФОЛК***. Ґерманізм *полк* (у всіх слов'ян, стсл. **плъкъ**) вказує на знайомство слов'ян не з професійним військом ґотів (harjis), а з значно пізнішим народним ополченням скандинавів (О. Пріцак), тобто озброєним народом (днор. fólk ‘crowd, army’, данґ. і двн. folc ‘folk, people’, дфриз. і дсакс. folk тс.; етимологічно пов'язане з брет. ol- ‘to follow’, дбрет. a olguo ‘by seeking’, кимр., корн. ol ‘trace’, які продовжують *polĝ- (до лат. vulgus ‘great mass, multitude, people’) [Orel, 117].

▓ **ПОЛОНІЗМИ** В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 38-ї історичної епохи) – XV / XVIII ст.: *певний*, *сідло*, *ковадло*, *простирадло*, *дудлити*, *дудла* 'волинка', *принаймні*, *шлюб*, *вензель*, *дощенту*, *хорунжий*, *плентатися*, *виделка*, *обіцяти* тощо; топоніми Кролевець, Свірж, Блотниця, Злочів, Янпіль, Садагура та ін.

ПОСІПАКА – блискучий приклад морфемного перерозкладу, пристосування запозиченого слова під питоме похідне від *сіпати* 'смикати'. За наївними уявленням мовців, *посіпака* – той, хто сіпає, чіпляється. Але в такому разі навіщо *по*-? І справді, його вже майже спекалися, адже *сіпак(а) = посіпака* 'доскіпливий, уїдливий начальник', [*сіпач*] 'сищик, жандарм', [*сіпачество*] 'поліцейська, адміністративна служба' [Недільський, 869]. Цікаве застаріле слово *сіпацтво* 'крутійство' [ЕСУМ, V, 255], тобто 'хитрість, лукавство; несумлінність, шахрайство': воно й наводить на справжній слід.

Відкривши пахлавійський словник, переконуємося, що там існує слово пахл. ***п-ц.ипак*** *ꝑсуꝑ'k*ˡ / рач.ībāg 'лицемір' з похідним рач.ībāgīh 'обман, хитрість, лицемірство' – звичайні похідні від дієслова ***п-ц.ипад-*** / рач.ībāy- 'обманювати, ошукати, хитрувати' і з закономірним поділом на морфеми рач- + abāg 'разом з', abāgīh 'компанія, допомога' [MacKenzie, 62, 1] (оце те саме *посіпацтво*), пор. перс. پیچ pīč (діал. پچ peč) 'ошукати, обкрутити' [Platts, 297]. Див. також топонім *ПІДОПРИГОРИ*.

ПОТАЛА < ар. فتح الله Fatḥ Allāh букв. 'перемогу [дає] Аллах' [Гафуров, 200] (вигук джигаду). Ідіома *віддати на пота́лу*. "*Потала* – знищення, наруга, кара у Київській державі, що полягала у вигнанні чи поверненні засудженого в рабство й конфіскації його майна. Потала стосувалася за розбій, підпал, конокрадство і деякі інші крадіжки" [ЕУ, VI, 2278]. Є. Тимченко подає: "*Потала* – попрання, наруга, знущання", ілюструючи рядком з Климентія Зіновієва (бл. 1650–1727): Мужикамъ простымъ славы козацкои на поталу не попущайте (Клим., 207)" [Тимченко, II, 190; Климентій Зіновіїв, 203]. "*Потала*... Лихоліття, лихо, біда... *На поталу*: на поживу, на здобич...; на знущання...; на муку..." [СУМ, VII, 396]. У словнику Є. Желехівського:

Пота́ла, *f.* Misshandlung, *f.* das Treten mit Füssen. Пота́лий, *a.* ver-einsunken; eingefallen, concav. Пота́лува́ти, *v. a.* mit Füssen tre- ten (damit sich etw. lege: сїно eto.); *misshandeln; s. Потолочити [Желехівський, II, 721].

Слова *потала* немає в інших слов'янських мовах. Воно збережене тільки в українській, бо етимологічний словник уже б зібрав сусідні відповідники – але ж вони відсутні. Виходить, *пота́ла* – унікальний український арабізм (до групи *могорич*, *мацапура*, *воропай*, значення слова *батьки*). Що більше: це праукраїнський арабізм *доруського* часу. І зберігся цей арабізм в українській як доказ, що вона має складники, давніші від руських.

У слові *потала* "степове" П- стоїть на місці арабського Ф- (як у *мацапура* з ар. musāfir 'іноземець'). Така відповідність відома й для іншомовних аналогів арабських географічних назв: Фарс/ Парс, Фурат/ Пурат, Філістін/ Палестина... Українське П- часом відповідає в іменах власних чужомовному, зокрема грецькому Ф-: Пилип < Φίλιπ-πος; Прося, Пріська < Ευφροσυνή. Тобто, *потала* < Fatḥ Allāh не становить винятку. Пор. прізв. *ПАТАЛАХ*.

ПОТВОРА, **ПОЧВАРА** < скіфо-сарм. **pacvara** ‘дракон, летючий злий дух’ (О. Трубачев).

ПОХНЮПЛЕНИЙ < ґотс. dis·hniup.an розбити на друзки.

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА ЧАСТИНА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА (мовний слід 20-ї історичної епохи) – від -I тис.: *коса*, *сніп*, *пшениця*, *полоти*, *цілина*, *теля*, *сад*, *кожух*, *рукавиці*, *полотно*, *посуд*, *відро*, *човен* та ін.; топоніми Тиманівка, Сян, Селище, Долина, Водиця та ін.

ПРАУКРАЇНСЬКА МОВА. За зауваженням О. Стрижака, поняття праукраїнської мови легалізоване фактом доведення спільних ізоглос праукраїн-

сько-верхньолужицького часу (Шустер-Шевць). Аналогічне до понять прачеська, прапольська, праболгарська, прасербська мови.

ПРОМИСЛОВІСТЬ. Приклад кальки з рос. *промышленность* (авторське слово, "викуте" Н. Карамзіним з прототипу лат. industria).

ПРЯМІ ДОКАЗИ МОВНИХ ФАКТІВ. Інакше – остенсивні, тобто зміст яких безпосередньо вказує на доводжувану реалію. Див. III. ДОКАЗИ У ТОПОНІМІЦІ.

ПС-ПС. Говіркове слово Од: звертання до кота, тобто аналог "киць-киць". Пор. тат. песи кіт (аз., ткм. пишик).

Р

Р. Літера української абетки Р походить через кириличну форму ⲣ і грецьку літеру Р *ро* з фінікійської ☟ *реш* 'голова'.

РАДА. Як можна, обминувши старослов'янське **радити**, наполягати на пізньогерманському, та ще й опосередкованому, запозиченні?

«підмова» (1433); — р. бр. *рáда*, п. ч. слц. вл. нл. rada; — запозичено через посередництво давньопольської або давньочеської мови із середньоверхньонімецької; свн. rāt «рада» (нвн. Rat «рада, вказівка, порада») споріднене з дангл. rǣd «порада, допомога, вигода, користь», rǣdan «радити», діcл. ráð «рада, міркування; засіб», ráða «радити, домагатися», гол. raad «рада, радник, план», гот. garēdan «заздалегідь потурбуватися», urrēdan «вигадувати», ірл. imm-rá-dim «обдумую», стсл. **радити** «турбуватися», **нерадити,** ав. rāδaiti «лагодить»,

Рис. Р1. Зі статті рада [ЕСУМ, V, 16]

"А я тобі, козаченьку, Раджу і не раджу// Що з тобою вечір стою, На іншого важу" – цей фольклор теж не пов'язаний зі стсл. **радити**, **нерадити**? І без чеського чи польського посередництва не може бути мислимий?

РАЙ і *PARADISE*. Обидві лексеми свідчать про потужний духовний вплив Давньої Персії на формування релігійного середовища етносів цілої Старої Європи.

ráj, стсл. **рай;** — псл. rajъ; — очевидно, запозичення з давніх індоіранських мов; ав. rā́y- «багатство, щастя», дінд. rāy-, rāḥ «майно, скарб, багатство»,

παράδεισος ; m. « parc clos où se trouvent des animaux sauvages » (X., seulement en parlant des parcs des rois et des nobles perses, etc.), « jardin » (*LXX*, hellén., pap.), l'Éden (*LXX*), « jardin des Bienheureux, paradis ». Παραδεισο-φύλαξ (pap.) ; παραδεισών ; ῶνος (pap.).

Le mot a été emprunté dans lat. *paradīsus* passé dans les langues romanes, etc.

Et.: Emprunt iranien ; l'avestique a *pairi-daēza* m. « enceinte » (= grec *περιτοιχος) ; le grec est pris à un iranien moyen **pardēz* d'où persan *pālēz* « jardin » ; cf. Schwyzer, *Gr. Gr.* 1,193 ; Brandenstein-Mayrhofer, *Handb. des altpersischen* 137.

Рис. Р2. Зі статей рай [ЕСУМ, V, 16], παράδεισος [Chantraine, 857]

РАРІГ, назва рідкісного сокола дір. Veretragna (!). Пор. і прізв. 391 РАРОГ.

РЕШТА. З іт. resto 'залишок'.

РОПАТЬ укр. ст. 'мечеть' [Фасмер, III, 502] < ар. رباط ribāt 'військовий монастир' [Robert, II, 50], ар.-перс., тур. 'безкоштовний караван-сарай; монастир' [Platts, 586]. У староукраїнській мові було спеціальне слово для позначення мечеті – *ропать*. ЕСУМ від нього відцурався, натомість М. Фасмер не забув у своєму словнику. Відомий давній звичай закликати до молитви, стукаючи в дошку: пор. укр. *рапіти* ‘шуміти, стукати’ [Грінченко, III, 6]; пор. рос. *ропот*, *роптать*. Див. II. АРАБАТ.

РОСІЯНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 41-ї історичної епохи) – від XVIII ст.: *придворні*, *благородство*, *дворянство*, *пристав*, *казначейство*, *промисловість*, *донос*, *вислуга*, *декабристи*, *союз*, *гулаг*, *котлован*, *баранка* та ін.; топоніми Сєвєродонецьк, Утине, Ізобільне, Укромне, Переводчикове та ін.

С

С. Літера української абетки С через кириличне ҁ від гр. Σ, C *сигма* походить з фінік. *ש шін* (зуб).

СІВÉРА ~ чес. Severan, -ka 'скандинав, -ка'. *Сіверський* ~ чес. severský 'скандинавський': Severský okruh archeologický, але Severní moře.

СКАНДИНАВІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 32-ї історичної епохи) – запозичення 840 / 920 рр.: *стерно*, *стяг*, *кодола*[+], *ночви*, [*гайстер*], *трапити*, *серга*, *цямрина*, *щогла*; антропоніми Олег, Ігор; топоніми Данченки, Звенигород, Варяж, Світязь, Случ, Тиврів, Сураж, Автуничі, Шибиринівка та ін. Виявлені у XIX-XX ст.

СКАНДИНАВСЬКИЙ СКЛАДНИК КОЗАЦТВА. Досліджені факти топонімії конкретизують історичне оточення тих ***ґотів***, які ще й на початку **XV** ст. "***жили в Куманії***". Свідчення про це, залучене до вивчення ґотської теми М.Рахном [Рахно, 39], залишив єпископ Султанії Іоанн де Галоніфонтібус. У своїй «Книзі пізнання світу», укладеній **1404** року, єпископ Іоанн повідомляє: "Навколо Чорного моря і біля нього є два невеликі народи, а саме, тати і нечисленні ґоти. Вони християни грецького обряду і вживають грецьке письмо. Ґоти ведуть своє походження від ірландців і говорять майже як анґлійці. Живуть вони біля моря поблизу Кафи і в Татарії *або Куманії*[1]".

У зв'язку з ґотами в Куманії слід нагадати, що ще "від 1260-х рр... Джучиди з Сарай-Бату у своїй боротьбі з Хулаґідами Ірану знайшли вигідного союзника в особі кипчацьких мамлюків з Єгипту-Сирії, куди вони далі постачали мамлюків (рабів) через свої кримські порти" [Golden 1992]. "Ось чому у Наддніпрянщині триває тяглість населення, історичної та етнічної пам'яті. От чому збережені сотні назв з місцевої дополовецької топонімії. ***Ґотський епічний спадок козацьких дум мав шанс вижити саме тут, у половецькому середовищі***" [Тищенко 2015, 443, 499].

Крім того, виходить, існувала якась спадковість нащадків ґотів-ґепідів і половців, – інакше чого б ті половці відгукувалися на проповідь ченців-бернардинців – на відміну від своїх попередників і ворогів у степах *печенігів*, які не пішли за святим Бруно? (Вони були тюркомовним конґломератом якихось інших степових племен.) Історична спадкоємність і взаємодія нащадків ґотів-ґепідів і половців? Це – несподівана і одна з важливих *підсумкових гіпотез* топонімічних студій 2013-2015 рр. [Тищенко 2015, 479]. Джерельною опорою тут є щойно наведене автентичне свідчення І.Галоніфонтибуса про те, що в його час ***ґоти ще*** "***живуть в Куманії***". З археології і топонімії межі цієї "Старої Куманії" якраз досить добре видно.Слід зауважити, що в історії Київської Руси усього раз зафіксоване досі не пояснене ґотське ім'я. Цілком несподівано виявлено ґотський прототип з Галісії імені *Остромир*, новгородського замовника відомого примірника Євангелія: пор. Astremiro, Estromiro, **Ostromiro**, Obstrimiro, **Ostromirus**; m, g, 6; En: TC; [/Austr + /mer] [Cossue]. Етимологічним дублетом цього ім'я є Estromil: пор. Кам'янка-*Струмилова* Лв (тепер Кам'янка-Бузька). Див. IV. КОЗАЦЬКІ ПРІЗВИЩА.

[1] "Circa mare Magnum et iuxta sunt due generationes parve, scilicet Thati et Gothi pauci. Grecos sequuntur in secta, etiam utuntur literis grecis. Gothi traxerunt originem a Scotis et loquuntur quasi Anglici. Habitant in maritimis iuxta Chapham et in Tartaria sive Comania" [Kern, 106].

Разом з тим, варязький Київ не мав нічого схожого на нішу для побутування *ґотських мотивів епосу* (див. нижче). Ані ґотської традиції, ані її носіїв, ні середовища впливу. Натомість ґотський спадок тепер надійно виявлено – у топонімії, епосі, словнику, генетиці. Значить він мав шанс вижити не в Києві, а у половецькому середовищі Наддніпрянщини. Наявність саме цього середовища розкриває секрет тяглости населення Наддніпрянщини, тяглої історичної та етнічної пам'яті, козацьких дум.

СКАНДИНАВСЬКІ ВПЛИВИ В ГЕРОЇЧНОМУ ЕПОСІ УКРАЇНЦІВ. Стає можливим реально конкретизувати шляхи перетікання ґотських впливів в український козацький епос – в рамках нового епізоду асиміляції. Ці складники епосу виглядають непояснимо давніми; досі тут існувала й проблема незаповненого хронологічного розриву: як це могло статися "в обхід літопису"?

Скандинавські мовно-культурні аналогії козацьких реалій в українському епосі дослідив М. Рахно. Виходячи з того, що стародавній ґотський світогляд явно залишив слід в українських козацьких думах, вчений зробив висновок, що специфіка сюжетів дум зі скандинавськими паралелями є одним з етноідентифікаційних факторів при встановленні ґотських контактів, а водночас і складником національної ідентичности українців [Рахно, 67].

Дослідник виявив у думах запозичення, кальки, паралелізми в сюжетах і образно-стилістичних засобах. "Вестґоти й вандали, пише М.Рахно, принесли скандинавську епічну традицію на Піренейський півострів, а остґоти, ґерули та інші... до Північного Причорномор'я... Встановлено, що епічні перекази давніх ґерманців стали основою для створення пісень про битви й героїв у неґерманських народів, які асимілювали їх після Великого переселення народів".

У XIX ст. в дискусіях про козацьке середовище побутування епосу українців та його витоки виявлено близькість українського і скандинавського епосів. "М. Богомолов ототожнював варягів і козаків, Є. Классен виводив козацтво від ґотів, О. Вельтман вказував на паралелі між українським козацтвом і бурґундами та лонґобардами" [Рахно, А7, А4]. Крім того, в українському весільному обряді знайдено впливи ґотської ідеології та суспільного устрою" [ЕУЗ, 702].

Не лише у Царгороді до X ст., а й «на Дніпрі були скупчені значніші сили готів по містах. От оці готи й мали вплив на формацію українського народу. Здається, що під їхнім впливом у нас почав ширитися індоґерманський шлюб (де закладає родину муж, купуючи собі жінку) та індоґерманська родина з головенством батька. Це факт дуже важний» (Щербаківський, с. 111) [Рахно, 38-39]. Крім згаданого І. Галоніфонтібуса (1404 р.), існують також свідчення про кримських ґотів з творів Дж. Барбаро (1436), Й. Куреуса (1554), О. Бусбека [Рахно, 39-41].

Пісня про Байду. Ця дума чи історична пісня, виразно відмінна від епосів решти слов'ян, становить яскраву паралель до ґерманського епосу. Відомі спроби зіставити її як з північноросійськими богатирськими сюжетами (Антонович, Драгоманов, с. 157), так і з південнослов'янським епосом (Халанський, с. 207-213, 217-218). Український дослідник кобзарства Д. Ревуцький відзначає «самостійність головної теми – зневагу до смерти й героїзм духу серед найтяжчих мук тіла, що виявив український козак, тоді як у піснях південно-словянських уславляється дотепність героя, що, зневаживши султана й його віру, щасливо тікає від нього» (Ревуцький 1919, с. 82) [Рахно, 42].

М. Рахно продовжує цю думку, вказуючи, що дума про Байду відтворює германський епічний ідеал героїчної смерті. Герої північних саг та переказів помирали, граючи на арфі, співаючи перед смертю про свої подвиги. Середньовічний германець звикав до кровопролиття й звичайности вбивств, що

виховувало в нього силу духу, необхідну для спокійного сприйняття цього порядку речей. Германський воїн мусив вважати це справою звичайною, котра одного дня може торкнутися і його самого. Щоб думка про загибель не підточувала його силу духу, не знищувала в ньому жаги діяльности, він мав звикнути до очікування смерті, дивитися безстрашно їй у вічі. І він дійсно навчився навіть посміхатися серед мук. Помирати сміючись було в германців епічною ознакою незламної мужности, як показав російський фольклорист О. Міллер (Миллер 1869, с. 134) [Рахно, 42].

Для ментальности українців постать Байди знакова. Частина істориків (Голобуцький, Гуслистий, Serczyk) вважає, що ім'я Байди перенесене на Д. Вишневецького з давнього епічного минулого. До кола зіставлень М.Рахно залучає тут оповідь Саксона Граматика про Вітсерка, сина Раґнара, який помер 845 р. "Вражає те, що Вітсерк загинув через обставини, схожі на обставини смерті Байди". Потрапивши в полон до короля Геллеспонту Даксона біля Дуни (Duna 'Дунай'. – К.Т.), Вітсерк отримав від короля обіцянку зберегти життя, пропозицію одруження з дочкою короля та половини королівства в посаг. Однак гордий вікінг висловив лише одне бажання: самому вибрати собі спосіб смерті. Даксон задовольнив його прохання, і його з усіма полоненими спалили (Пріцак 1997, с. 223, 226; Рыдзевская, с. 177). Схожа доля і у іншого сина Раґнара Ейріка, який у пошуках пригод поплив Східним шляхом (Аустрвеґ) і опинився десь на Сході Європи. "Так само, як Вітсерк, він відмовляється й від руки принцеси, зажадавши лише одного – самому обрати собі спосіб смерті, і його бажання виконують (Пріцак 1997, с. 223)" [Рахно, 43-44].

Висіння Байди на гаку за ребро та звитяжний подвиг під час цього дослідники зіставляють з принесенням себе в жертву – висінням Одіна на світовому дереві – ясені Іґґдрасіль, до якого він прип'яв себе, простромивши списом Ґунґнір і отримав за це подвижництво знання про руни. Galgenberg – ‘Гора повішених’ є і в поморському Во́ліні – знаменитому Йомсборґу скандинавських саґ, де відзначали культ Одіна (Гуцуляк 2007, с. 199) [Рахно, 44-45].

Особливо прикметним з погляду германських паралелей є кінець думи про Байду, записаний у селі Рулікова Васильківського повіту польським фольклористом Е. Руліковським (1879). Там до порубаного яничарами героя прилітають янголи й забирають на небо його душу й тіло: «Як стрелив, то вцелив в серце царя, /А царицю в потилицю, /А царівну в помісницю: / «Ото ж тобі, цару, за твою кару». / Узлились яниченьки, стали його рубати, / *стали янгели крильми трепати*, / *стали його тіло і душу до небес брати*» (Rulikowski 1879, s. 135).

Остання обставина суперечить християнському канонові, що й пояснює її вилучений царською цензурою при одній з публікацій. Очевидно, що це ледь трансформований скандинавський мотив валькірій (valkyrja) – войовничих дів, які виконують різні доручення бога Одіна [Миллер 1869, с. 128, 136], в тому числі забирають витязів на небо до Вальгалли з метою їх пізнішого оживлення [Рахно, 45].

Топооснова Байда-. Доказовости темі надають топоніми України від основи, що нагадує ім'я Байди. Довгий час ко́ло аналогій цього ім'я обмежувалося наявністю селища Байда у Хозарії. Справа зрушила з місця, коли 2014 р. були виявлені західні історичні зв'язки цього слова у вигляді фактів *існування такої ж основи серед вестґотських топонімів Каталонії*: **Beida** [Cossue], а також у *Польщі* й *Німеччині*: ● *TABORy* Ostroda O: **BAJDy**, GDAKowo; ● ***BAJDy*** Jasło S: DOBRynia; ● ***BAJDy*** Krosno W: DOBRucowe; ● ***BAJDy****ty* Bartoszyce S: *UN*ikowo, DĄBRowa; ● ***BEIDE****ndorf* Schwerin N: *HUN*dorf; ● ***BEIDe****rsee* Halle N: DOMNitz.

Тоді прототипом ім'я може бути ґотс. *ga·baidjan 'змушувати, чинити моральний примус', каузатив *baidjan 'присилувати', пор. дісл. beiða, данґ. bædan (анґ. abide), дсакс. bēdian, двн. beiten 'вимагати, примушувати' [Lehman, B7, 56;

Orel, 32]. Звідси ім'я Beida означало б "сильний духом", "той, хто примушує себе", що цілком відповідає образу Байди з "Пісні про Байду". Не менш придатне на роль прототипу ґотське дієслово *beidan*, яке сполучає значення to abide і to await (тобто історично єднає в собі кілька значень – 'чекати, очікувати', '**терпіти**' (в заперечних реченнях), '**залишатися вірним**' (комусь, чомусь), '**дотримуватися**' (чогось) [АРС, 18]); *us.beidan* to await, look for [Wright, 81, 422]. Прагерманська форма *b̄iđanan, первісне значення – 'чекати з надією' [Orel, 46]. Ознака давности основи в Україні – її майже виключне поширення серед гідронімів:

• *БАЙДівка* Beida Лг Старобільськ: ^**БУТ**ове, **ПОЛОВ**инкине; **БУТ**ківка, **ПЕТР**івське, **ВИШН**еве ^Ново**ОМЕЛЬ**кове, Лозу**ВАТ**ка; • крин. *БАЙДова* Beida у с. Берестяги Кг ГАЙВОРОН: САЛЬкове, БАНДУРове, СОЛ.ГУТове, КОТовка, **САС**ьке; • став *БАЙДовий* Beida у с. Родниківка Кг Олександрівка: **ГУТНИЦЬКА** шв. *gutniska* 'мова ґотів з о. Ґотланд'; ЯсинУ**ВАТ**ка, **СТАВ**идла, КРИМки, **ОМЕЛЬ**город, Івангород, Красний **КУТ**; • оз. *БАЙДове* Beida у с. Брусилів Жт Коростишів: **ВИШН**еве, **КОЗак**, **СТАВ**ище, КОЗіївка; • б. *БАЙДУНова* Beida л Вел. СКЕЛю**ВАТ**ої Міусу Дц Макіївка: ^р. *БАЙДунова* Beida ^б. БАЙДакова п ГАРАСИМової Міусу, ЯСИНівка; • р. *БАЙДАлів Яр* Beida у с. ДРУЖне [СГУ, 29] drauht- Вн КАЛИНівка: ур. БАЙДАлів Яр; ГАРАСИМівка, ЛЕМЕШівка, **КУТ**ища 2, **САЛЬ**Ник, ЧЕРНятинці, **ЧЕРЕПАШ**инці; • р. *БАЙДАкова* Beida біля с. БАЙДАкове Кг Онуфріївка: ^**ОМЕЛЬ**Ник; ПЕТРівка, ЯСИНу**ВАТ**ка, КРУТОЯРівка, **ВИШН**івці, Лозу**ВАТ**ка.

СКАНДИНАВСЬКІ ПАРАЛЕЛІ У КОЗАЦЬКИХ ДУМАХ (за М. Рахном). Вже "Ф. Боденштедт виявив в українських піснях і думах адаптовані ґерманські слова... Ф. Дж. Чайлд, ознайомившись із виданою М. Максимовичем думою про Олексія Поповича в перекладі німецькою Ф. Боденштедта, навів її... як паралель до шотландської балади про сповідь Брауна Робіна [Рахно, 4-5]. За словами К. Грушевської, «замітки Чайльда ввели нашу думу в доволі широкий круг мандрівних пісенних мотивів, звісних серед мореплавних народів...» (Грушевська 1926, с. 33) [Рахно, 51].

Низку скандинавських аналогій в думі про Олексія Поповича помітив М.Сумцов: «якщо вже й шукати родичів малоросійського Олексія Поповича, то останні виявляться не у Великоросії, а в Швеції, Норвегії Данії, Англії...» (Сумцов 1894, с. 3). За висновком ученого, «набагато ближче до малоруських дум лежать... північно-європейські балади» (Сумцов 1894, с. 5) [Рахно, 48], адже "всі гріхи Олексія Поповича мають відповідности в західних переказах. Зокрема, образи матері (і сестри) є в шотландській пісні, зневажання й розграбування церкви є не лише в українській думі, але й в оповіді архідиякона Генріха XII століття, шведських і данських піснях, вбивство дітей фігурує не тільки в думі, але й у данській пісні з рукопису 1590 року, там само міститься також образа громади, односельців (Сумцов 1894, с. 16)" [Рахно, 52].

М. Сумцов доходить висновку: «Можна гадати, що ще в глибоку давнину у європейських народів, які мали зв'язок з морем, особливо у скандинавів, існували оповіді про те, як на морі зупинився корабель, тому що на ньому був злочинець, і як потім цього злочинця було кинуто в море, і корабель поплив далі.

Такі оповіді могли бути і до прийняття християнства, причому діючою особою міг бути Морський цар, котрий бажав взяти з корабельників данину чи людську жертву, або морський змій... Основний мотив про каяття грішника на морі у малорусів міг існувати з давніх часів, як прямий наслідок їх никання по по Чорному морю ще при перших руських князях, або міг бути запозиченим в ті ж давні часи від скандинавських чужинців. На початку XVII століття, в блискучу добу розквіту малоруської художньої творчости, мотив про покаяння на морі був розроблений в чудову думу...» (Сумцов 1894, с. 10) [Рахно, 52-53].

Табл. С1. Відповідности епізодем українських дум та ґерманського епосу [Рахно, 7-9]

Мотив	Епізодема з тексту думи	Епізодема з ґерманського епосу	Джерело
1. Зневага до смерті й героїчна загибель	Зневага до смерті й героїзм духу серед тортур ("Байда"/ "Дмитро Корецький")	Помирати сміючись у ґерманців – епічна ознака мужности	Ґерманський епос
	Смерть Байди	Вікінґ Вітсерк відмовився взяти шлюб із донькою ворога й висловив єдине бажання: самому вибрати спосіб смерті	Саксон Граматик "Діяння данів"
		Вікінґ Ейрік зажадав сам обрати спосіб смерті	"Пісня про синів Раґнара", "Саґа про Раґнара"
	Висіння Байди/ Корецького на гаку за ребро	Один простромив себе списом Ґунґнір і прип'яв до світового	"Старша Едда"
	До пораненого героя прилітають янголи забрати на небо душу й тіло	Валькирії (valkyrja) забирають витязів, що помирають, на небо до Вальгалли	"Старша Едда", "Молодша Едда"
2. Загибель трьох братів	Три брати йдуть на війну ("Дума про трьох братів Озівських")	Брати Сьорлі й Хамдір вирушають до Йормунрекка	"Старша Едда", "Молодша Едда", "Саґа про Вьольсунґів", Амміан Марцеллін, Йордан
	Старші брати кидають молодшого напризволяще у степу/вбивають	Зустріч зі зведеним братом Ерпом, пропозиція допомоги, відмова і вбивство брата	
	Загибель – кара за смерть молодшого брата	Загибель через відсутність молодшого брата Ерпа, усвідомлення поми-	
3. Визволення з полону	Визволення з полону лицаря дочкою (дружиною, сестрою) чужоземного правителя ("Іван Богуславець")	Звільнення Бови з полону дочкою султана Малгарія; Ланселота – сестрою ворога; Ґюона – дочкою еміра	"Бев з Антона"; "Ланселот"; "Ґюон де Бордо"
4. Каяття грішника під час бурі на морі	Грішник на морі, його прилюдне каяття, жертва ("Буря на Чорному морі", "Олексій Попович")	Пошук грішника на кораблі, каяття і жертва	Сканд. і шотландські балади про Робіна Брауна, капітана Глена, короля Гальфа, оповідь про Рейнера("Іст.анґлів"); ст.-фр. роман "Tristan le Léonois"
	Передбачення бурі соколом на камені ("Буря на	Хижі птахи викликають бурю / асоціюються з вітром, гро-	Скандинавські вірування
5.Алегорія сокола	Метафора батьківської любові до сина ("Дума про сокола і соколя")	Сокіл як символ сина	"Сага про Вьольсунґів", "Молодша Едда"
7. Знахар і мова тварин	Козак їсть м'ясо гадюки й починає розуміти мову рослин і тварин (Дума про втечу матері з сином із турецького полону)	Зіґфрід з'їдає смажене серце Фафніра й отримує дар розуміння мови тварин. Ґудрун скуштувала серце Фафніра й почала розуміти мову птахів	"Старша Едда"
8.Перший подвиг і смерть героя	Прагнення Коновченка, незважаючи на попередження старших, вступити в бій. Його загибель ("Іван Коновченко")	Лицар Альфарт, не дослухаючись до застережень старших, їде назустріч ворогу й гине	Поема "Смерть Альфарта"

Мотив	Епізодема з тексту думи	Епізодема з ґерманського епосу	Джерело
9. Віщий сон	Віщі сни: Алкана-паші про власну загибель від руки Самійла Кішки; Коновчихи про смерть сина; сина про матір (Самійло Кішка/Іван Коновченко/ Дума про сон/ Дума про вдову і трьох синів)	Віщі сни Бальдра, Анґаґтюра, Атлі про власну загибель; Крімґільди – про Зіґфріда; Карла Великого – про Роланда	"Пісня про Нібелунґів"; "Сказання про меч Тюрфінґ"; "Старша Едда"; "Пісня про Роланда"
12. Статус воїна	Образливість прирівняння козака до хлібороба* ("Іван Коновченко")	Доля селянина – пасти худобу. Доля воїна – битви*	"Старша Едда", "Сага про Ґретґіра"

(*Пор. і "*Мужикамъ простымъ славы козацкои на поталу не попущайте*" [Клим. 207; Тимченко, II, 190]. – К.Т.)

М.Халанський навів паралель між українською думою про Івана Конов-ченка та німецькою поемою XIII ст. "Смерть Альфарта"... Д. Ревуцький вказав на паралелі віщому сну Алкан-паші в думі про Самійла Кішку в ґерманському та французькому епосі... Р. Льове [писав про] потребу пошуку слідів ґерманської мови в говірці чорноморських козаків. Скандинавські паралелі до образу Байди запропонував О. Гуцуляк" [Рахно, 5].

Одним з шедеврів українського епосу є ***Дума про трьох братів азовських***. Двоє старших братів, що тікають на конях з Азова, відмовляються взяти з собою молодшого, пішого, якого вони звуть «чужим-чужаницею». Старші брати кидають молодшого напризволяще в степу, а в деяких варіантах він просить їх убити його. Згодом вони гинуть, усвідомлюючи, що покарані за ставлення до молодшого брата (Андриевский; Плісецький, с. 15-33).

У прозовому переказі думи про трьох братів азовських, записаному від лірника у селі Носівці на Чернігівщині, фігурує певна передісторія, якої немає в більшости поетичних текстів: «Колись жили три брати, і пішли вони на войну, як із турком воювали (це колись – давнє, давнє діло). Усі три вони попали в плєн. Два з них воювались на конях, а третій був піхотинець...» [Кирдан 1965, с. 312]. Цей прозаїчний вступ вказує на існування якогось давнього переказу, що розпочинався саме рушанням трьох братів, один із яких був пішим, у похід.

Цей сюжет майже точно відповідає скандинавському переказові, відомому як з «Едди», так і з повідомлень Амміана Марцелліна і Йордана. Брати Сьорлі й Хамдір (в історичних пам'ятках – Сар і Аммій) вирушають на конях до остґотського короля Йормунрекка (Германаріха), щоб помститися йому за смерть сестри. Дорогою їм зустрічається їхній зведений брат Ерп, що пропонує їм допомогу, але вони відмовляються, презирливо звуть його напівкровкою і убивають. Він для них є братом по матері від іншого батька, причому низького, нешляхетного походження. Здолати ж Йормунрекка брати не змогли. Вони гинуть, усвідомлюючи, що смерть їхня через те, що немає з ними молодшого брата Ерпа. Він мертвий лежить на дорозі. Дія відбувається в Північному Причорномор'ї [Брайчевський, с. 105-106; Шаров, с. 100] [Рахно, 45-46].

М. Рахно показав низку аналогій у складі так званих формульних дій з козацького епосу. Кілька найвиразніших збігів наведено у табл. 4.

За всіх обставин, донедавна саме згаданий час створення Едд, – VII-XIII століття – виглядав як непереборна хронологічна межа для зіставлень з матеріалом українських козацьких дум, для яких не було відоме минуле, глибше від XV ст. І ось тепер у топонімії Україні знайдено численні свідчення незаперечних контактів з вестґотським світом VII-XIII ст. Звичними виявилися топоніми, основи яких утворені від ґотських імен людей *Кісілу*, *Фрумілді*, *Ґавіла*, *Трактемір*, у тому числі – й від кількох імен історичних діячів: *Теодерих*, *Малдрик*, *Рехіла*, *Ґензерих*.

З іншого боку, далі з'ясувалися важливі подробиці, а саме, що серед епосів слов'ян *драматична* героїка наявна лише в козацьких думах та історичних піснях (пор. пісню про Байду). Існували в ґерманській епіці також невільницькі плачі й інші відповідники кобзарського репертуару, що виникли з поховальних

гімнів. Цей спадок українці могли засвоїти лише у складних суспільних процесах за участю ґерманського етнічного елементу [Рахно, 7].

Табл. С2. Епічні формульні дії в українському і скандинавському епосах [Рахно, 13]

Формульні дії	Українські думи	Скандинавський епос
1. Надлишок (n+1)	*"сім полків убив, за восьмим полком головку схилив"*	"Едда": 12 асів + Локі
2. Всі окрім (n -1)	Всі коні проходять повз матір Коновченка з вершниками за винятком коня її сина	Всі коні повертаються після полювання з вершниками окрім коня Сіґурда
...5. Вхід/ вихід до/з приміщення і "тиха промова"	"Про Коновченка": *"Тогди ж то Хвилоне, корсунський полковниче,/ из намету виходжає,/До козакив стиха словами промовляє"*	Volundarkviða "Едди": *"a um gekk/ endlangan sal, / stóð á gólfi, / stilti roddu"* 'в дім зайшла, пройшла через довгу залу, сказала тихим голосом'
6. Прокидання зі сну	*"оттогди-то Барабаш, гетьман молодый, од сна уставае, / Королевськи лысты у кума свого Хмельницкого зоглядае"*	*"Vreiðr var þá Vingþórr, / er hann vaknaði, / ok síns hamars / um saknaði"* 'Вінґ-Тор зі сну розлючений встав, побачив, що молот його зник' (Þrimskviða "Едди")
7. Сміх/ плач чоловіків; злиття сміху і плачу	Іван Коновченко *"Бесурманів на сміх піднимає"* Козаки *"Івася Коновченка з коня здіймали, / Слізми обливались"* *"Пішла бідная вдова, плаче, / Стежечки не баче, спотикається, / А седить найменший син / Край віконечка, насміхається"*	"Сміючись, Вьолунд у повітря здійнявся"; Atlamál "Едди": *"Leiddu landrogni / lýðar óneisir grátendr gimnhvatan / or garði húnar"* 'Прощалися люди з конунґом, плачучи, коли сміливці залишали двір гунів'; *"Hlœjandi Volundr / hófsk at lopti, / en ókátr Niðuðr sat þá eptir"* 'Сміючись, Вьолунд у повітря здійнявся, Нідуд сумний сидіти залишився'
8. "Сказати словами	Дума "Сокіл" – *"то старий сокіл до орла сизокрилого словами промовляє"*	Brot ar Sigurdakvida "Едди": *"úti stóð Guðrun / Giúka dottir, / ok hón þat orða / alls fyrst um kvað"* 'зовні стояла Ґудрун, донька Ґюкі, словами мовила вона насамперед'
9. Невербальне вираження емоцій	*"Тогди то вдова, старенька жена, / Ударыться об полы рукамы, / Обильлється дрибными сльозамы"*	"так сильно вона сплеснула руками, що духом могутній піднявся на ліжку"
10. Повчальні сентенції	*"А горілочка часом ізрадлива,/ Не одного козака із світа збавила"*	*"margan stelr viti vin"* 'багатьом принесло нещастя вино'
11. Велич і смерть	*"помер козак – слава не вмре, не поляже"*	*"ek veit einn / at aldri deyr: / dómr um dauðan hvern"* 'я знаю одне, що ніколи не помре слава загиблого'
12. Останнє прохання	*"Прошу моїй неньці правди не казати, /Тільки неньку жартами звеселяти"*	"ніхто не співайте сумних пісень, побачивши рани на моїх грудях"

Б. Кирдан зазначає, що дума про Івася Коновченка "*дуже давня*. Під ім'ям [*полковникь панъ Филонъ*] може критися який-небудь старий козацький проводир" [УНД, 450]: пор. з нових топонімічних студій гр. Φύλων 'місто Філи в Ґотії' [Тищенко 2015].

Говорячи про кобзарське середовище побутування українських дум, не можна обминути й питання про етнокультурні контакти, збережені їхньою музикою. В.Кушпет так коментує відому думку М. Лисенка про близькість українських і сербських мелодій історичних пісень: "Неминуче виникає запитання: якщо українська мелодика ближча до сербської, то чому ж робота дослідників не була скерована в цьому напрямку, а щоразу нав'язливо виголошувалася думка про "спільне джерело" (з російською)? Відповідь очевидна: політично

заанґажованим дослідникам і музикознавцям – спочатку великоросійським імперським, а згодом їхнім спадкоємцям радянським – не потрібен був навіть натяк на окремішність українських етномузичних витоків. Бо тоді неминуче випливало б на поверхню очевидне: становлення Московського царства і його культури перебувало під потужним... монґолотатарським впливом, тоді як власне руські землі (від Чернігівщини до Галичини) опинилися під західно-південним впливом (литовським, польським, турецьким). Саме ці чинники й привели до різного етномузичного формування українців та росіян... Але те, що замовчувалося, переконливо демонструвала сама українська мелодика. Формуючись у відповідности до етнічних, а не політичних ареалів, вона краще за будь-яку карту окреслювала реальні кордони історичного співіснування культур різних народів...

У другій половині XIX ст. ...П. Сокальський у праці "Русская народная музыка" зазначав: «Південноросійські (тобто українські. – К.Т.) наспіви виявляються вельми близькими за своїм складом та інтервалами, що використовуються, з сербськими, народно-польськими, моравськими, болгарськими та загалом південнослов'янськими, то чи не наштовхує це на думку про їхнє спільне з персами арійське коріння глибокої історичної давнини...»" [Кушпет, 238-239].

"Інший російський дослідник О. Фамінцин, ознайомившись із нотними записами творів, співаних О. Вересаєм, відверто визнавав, що «такого роду спів із застосуванням надмірних інтервалів та й загалом хроматичних тонів, причому таких, що багаторазово протягом однієї й тієї ж мелодії то з'являються, то знову зникають (до і до-дієз, фа і фа-дієз), у Росії абсолютно чужий для народного слуху...». О.Фамінцин свідчив, що «іншою, надзвичайно характерною рису співу Вересая є використиання ним дрібних, ледь вловимих голосових фігур, які складаються зі швидких мелізмів, що прикрашають мелодію... Це знову є рисою..., притаманною південним слов'янам, грекам, південним циганам, туркам...»" [Кушпет, 239].

"Своїм низьким соціальним статусом ці люди «убогого чину» (носії кобзарської традиції. – К.Т.) псували образи національних «гомерів» та «боянів», руйнували так добре побудовану естетську модель епічної традиції... Так, М. Сумцов, полемізуючи з П. Житецьким, звинувачував того, що він «намагається переконати читача, що творцями дум були «старці» тобто жебраки... Важко прийняти таку гіпотезу з тієї причини, що старці здавен відомі, як люди фізично немічні, каліки, хворі й престарілі; *люди такого «убогого чину» не могли створити такі сильні художні твори*, як думи». У доповіді на XII Археологічному з'їзді в 1902 р. Г. Хоткевич також схилявся до думки про існування у давні часи якихось інших *кобзарів*, «незалежних співців»" [Кушпет, 126].

Та ж естетська модель проглядає за сумнівами щодо зв'язку українського сло-ва *кобзар* з наведеним у Codex Cumanicus *половецьким* словом *qobuzci* 'музúка, кобзар' [Кушпет, 114]. Дарма що з того ж середовища і *співець Ор*, і *євшан-зілля*, і *козак Мамай* – таки ж з кобзою. Саме на степовий *кобиз* вказує і його тюркський етимон [Кушпет, 91], і польський аналог українського слова *кобзар* – *kobez-nik* [Кушпет, 115]. Топонімія України зберегла назви сіл КОБИЖ.ЧА Чг, КОБЗівка Хк, ХОВЗівка Чг, р. Чорна КОБИЩАна Пл, які засвідчують давність і *тяглість* фено-мену кобзарства на Лівобережжі. Разом з тим, автентичність українського слова *кобзар* видно з латинсько-ґотського форманту -ар, як у *сопілкар*, *дудар*, *трем-бітар*. Як відомо, "термін «старець» 'кобзар' проіснував до 30-х років XX ст. і зник після фізичного знищення його носіїв" [Кушпет, 122]. Перед тим "на якийсь час термін «*кобзар*» став контрреволюційним символом, а сама *бандура*, чи ...*кобза*, «примітивним непотребом» та «націоналістичним сміттям»" [Кушпет, 129].

Особливу незручність і "ментальну перешкоду" для естетизації кобзарства становило те, що ці співці епосу були незрячі. Однак якраз незрячість українських скальдів має пряму аналогію в германських старожитностях, це одна з рис непідробности також і цього релікту українського минулого. На існування в середньовічних германців сліпих співців вказує місце в «Титурелі», де говориться: «So singent us die blinden (так співали сліпці) das Sifrid hürnein waere...». В іншому німецькому вірші 1343-1349 року згадано співців, що співають на вулиці (Созонович, с. 41; Буслаев, с. 54). Це також паралель зі сліпими кобзарями й бандуристами українців [Рахно, 41]. Але ж суспільство, яке виробило таку попри все достойну нішу для виживання цих людей, не є пересічним явищем в історії. Справді, які ще з народів Європи, крім скандинавів і українців, спромоглися виробити у своєму минулому феномен середньовічного цеху незрячих *зберігачів героїчного епосу*? Після системних студій стало очевидно, що виявлені скандинавські паралелі – доварязькі, а відтак докиєворуські. У такий спосіб було подолано дисконтинуїтет: пласти історії зрослися.

СКАРБНИЦЯ і ***КАЗНА*** – чергова пара запозичень різних культурних світів: західного, германського і східного, арабського (рис. С3).

«**СКИНУТЕ МИНУЛЕ**»: ПРИКЛАД БАСКІВ.

З етнічної пам'яті кожного народу періодично зникають її найдавніші пласти під тиском нових історичних вражень. Таке «розвантаження» засвідчене багато разів, передусім – у народів з тривалою генетичною історією. Так, у передмові до збірки баскійських прислів'їв зазначено, що серед них "відчувається і якась тематична неповнота. Може тому, що в басків порівняно з сусідніми романськими народами найпізніше виникла писемність, і немало їхніх фольклорних перлин загубилося в морі часу. Так, майже не зареєстровано прислів'я про війни з римлянами, маврами та іншими завойовниками і, взагалі, про військові подвиги в обороні рідного краю. А вони ж у басків, напевно, колись були..." [Литвинець, 10].

Тут показовий брак на перших місцях у списку кельтів і ґотів. Але куди повчальніше інше, не згадане у тій передмові: сам непомічений приклад *баскійської мови* й *топонімії*, у яких це "скинуте минуле" далі живе. Адже насправді є "незримий супутник басків у їхніх тисячолітніх мандрівках, шанований свідок дописемної пори їхньої історії".

(заст.) «скарбник», ст. *скарбъ* «казна (1388); майно (1449)»; — р. бр. *скарб*, др. *скарбъ*, п. skarb, нл. škarba «лепта»; — через польське посередництво запозичено, очевидно, з давньоверхньонімецької мови; двн. scerf «монета», раннє нвн. scher(p)f «тс.» пов'язані з двн. scarbon «робити надрізи, карбувати», спорідненим із псл. *čegrъ, укр.

казна́ (заст.) «державна скарбниця, гроші», [*каз́енець*] «утримуваний за рахунок казни» Ж, *каз́енка* (заст.) «державна винна крамниця; горілка у цій крамниці», *каз́енщина*, *каз́енний;* — р. бр. *казна́*, болг. *хазна̀*, схв. (h)àzna «скарб»; — запозичення з тюркських мов; тур. hazine (hazne) «казна, скарб», крим.-тат. *хазна*, тат. *хәзінә*, *хазінә* «тс.» походять від ар. ḫazīna, ḫazna «тс.». — Акуленко 137; Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ II 8, 19; Шипова 150—151; Фасмер II 160; Аракин Тюркизмы 120—122; Добродомов РР 1967/1, 77—79; Младенов 664; Skok I 662; Berп. I 386; Lokotsch 68.

Рис. С3. Зі статей скарб, казна
[ЕСУМ, V, 265; II, 342]

Зокрема, вік кельто-баскійських зв'язків вимірюється тисячами років [Тищенко 2001, 79]. Ще П. Лафіт уважав ***кельтськими*** запозиченнями баскійські слова hogei 'двадцять', tegi 'тент, захист, стайня', maite 'люба', andere 'дама' [Lafitte, 25]. Польський лінґвіст Л. Беднарчук довів існування прямих ірландсько-баскійських лексичних паралелей: дірл. a(i)nder 'дівчина', adare 'ріг', laigh 'мотика' відповідають баск. andere 'пані', adar 'ріг', laya 'мотика' [Bednarczuk, 659]. Гадаємо, сюди слід зарахувати й іншу пару: дірл. ass, at 'молоко' – баск. esne 'молоко'. Відомо також, що як баскійська, так і кельтські мови мають післяйменники, присвійні суфікси, категорію praesens habitualis 'бути в стані чогось' і ще низку неіндоєвропейських особливостей. З іншого боку, в сусідстві з Басконією досі збереглися важливі топоніми *Астурія* та *Керданія* з уперше помічною нами можливою кельтською етимологією – пор. ірл. astur 'подорож, дорога' та корн. kerd 'шлях, вільний прохід', ірл. ceird, кимр. cerdd 'подорож, перехід, рух' [Тищенко 2015, 232]. Кельтизмами вважають і назви *Беарн* (від ґал. Bene(h)arnum – назва племені), *Ґав д'Олорон* (gaba 'стрімкий потік'), *Каркасон* (caer 'камінь' + cassano 'дуб'), *Кантабрія* (плем'я Cantauri від cant 'край, узлісся'), *Мадрид* (Magetoritum 'брід біля поля'), р. *Дуеро* (dur 'вода') та інші.

Дбайливо збережені баскійською мовою архаїчна звукова форма й зміст давніх ***латинізмів*** говорять тепер самі за себе: bake (<pax, pacem) 'мир', biki (<picem) 'смола', denbora (<tempora) 'час', dorre (<torre) 'вежа', abendu (<adventum) 'грудень', gauza (<causa) 'річ', gela (<cella) 'кімната', gertu (<certum) 'певний', gerezi (<ceresea) 'черешня', gura (<gola) 'бажання', gorputz (<corpus) 'тіло', gurutze (<crux, crucem) 'хрест', tipula (давнє kipula <cepulla) 'цибуля', baba (<faba) 'біб', fede 'віра', paganu 'паганський' (мешканець pagus — села), lege (<lex, legem) 'закон', laku 'озеро', aire 'повітря', zeru (<coelum) 'небо', arbola (<arbor) 'дерево', aboztu (<Augustum) 'серпень', meza 'меса', aldare 'вівтар'.

Фонетичні навички басків зробили частину латинізмів важко впізнаваними, а однак це таки латинізми: ohore (<ho**n**orem) 'гонор', ahate (<a**n**atem) 'качка', xahu (<sa**n**um) 'чистий', xahatu (<sa**n**atum) 'вимитий', garau (<gra**n**um) 'зерно', balea (<bale**n**am) 'кит', harea (<are**n**am) 'пісок', katea (<cate**n**am) 'ланцюг, кайдани', laket (<**p**lacet) 'приємно', landatu (<**p**lantatum) 'посаджений' (про рослину), luma (<**p**luma) 'слива', lore (<**f**lorem) 'квітка', arraga (<**f**ragam) 'суниця', errege (<regem) 'король', errota (<rotam) 'колесо', mutil (<putillum) 'хлопець', makila (<bacilla) 'ціпок', pistia (<bestia) 'тварина', praka (<bracae з ґал.) 'штани', balacatu (<placatum) 'затихлий', opukatu (<occupatum) 'зайнятий', mukurru (<cumulum) 'купа', borondate (<voluntate) 'воля' [Lafitte, 25; Etchebarne].

З євангелізацією прийшли візантійські ***грецизми***: eliza (<ecclesia) 'церква', aingeru 'янгол', Bettiri 'Петро', Grabiel 'Гаврило', apezpiku 'єпископ'.

Король Леовіґільд мусив збудувати 581 року спеціальне укріплення – фортецю Вікторіакум («Переможну») – саме для стримування нападів баскійських племен: цю романську на-

зву разом з вестґотською – Ґастейс (gasteis «чужинці» [Вольфрам, 139]) має теперішня столиця Баскійської автономії місто Vitoria-Gasteiz Віторія-Ґастейс. Однак даремно впродовж двох століть хроніки прикрашали діяння кожного вестґотського короля фразою «domuit feroces vascones» – «приборкав лютих васконів»: виходить, кожному черговому королю залишалося кого ще приборкувати (розіп'яті васкони та їхні родичі кантабри, кажуть, співали на хрестах). У баскійському словнику вестґоти також залишили кілька давніх ***ґерманізмів***: ehun 'сто', zilhar 'срібло', urkia 'береза', gindax 'лебідка, коловорот', sala 'дім' [Lafitte, 26], gerra 'війна', arropa (пор. сучасні німецькі hundert, Silber, Birke, Winde, Halle, а також франкс. werra, анґл. war; фр. robe < ґотс.).

Піренейський бастіон вистояв і проти маврів. Адже в наші дні решта півострова рясніє арабськими топонімами: від Ґвадалківіру і Ґібралтару, через Альбукерк, Аліканте, Ґвадалахару, Ресіфе, — аж до Альгамбри й Трафальгару! Лише в Кантабрії та Гірській Басконії арабських географічних назв практично немає. Щоправда, виняток, за нашим спостереженням, становить загадкова назва прибережної гори Хайскібель біля Гондаррибії: як виглядає, від баск. jaiz 'похилий, низький' і таки ж ар. gibel, djebel 'гора'. Зате невтомний свідок — мова — добре зафіксував ***арабське*** сусідство, колись таке бурхливе: jabe 'володар', aba 'батько', korban 'дарунок', azoka (<azzuk) 'базар', zaragoil 'штани', kutun (<kutub) 'папір', mahai (<masa) 'стіл' [Lafitte, 216, 217]; у північних діалектах і в Ашулара є звичайним виразно арабське bait, beit 'будинок', — і цілком несподівані (бо вживані в усій Басконії) esker (<šukr) 'подяка' (спостеріг студ. О. Кучма), barkatu (<barakat) 'пробачте' та загальновизнане арабське oxala (< enšallah) 'дай Боже'.

Особливе місце посідає nagusi 'господар, голова, начальник; старший з братів'. У Л. Траска вказано OUO 'of unknown origin' [Trask, EDB, 295]. З відомого нам кола зіставлень найближчим є ***амхарське*** negus 'цар' (з кореня NGŚ 'панувати'). Пор. і с. Nieguši біля Котору, родовий маєток чорногорських *князів* Петровичів.

За віки сусідства іспанці запозичили ***з баскійської*** низку слів, у тому числі *izquierdo* 'лівий' (<баск. esku 'рука' + erdi 'половина'), *arroyo* 'рівчак' (<arroil), *conejo* 'заєць', *pizarra* 'шкільна дошка' та інші, що є однозначним виявом культурного впливу. Проте на державному рівні працьовитість і відвага басків, замість бути поціновані Мадридом, викликали його занепокоєння. Боячися конкуренції кмітливих басків в управлінні новими американськими колоніями, Іспанія звела їх до ролі громадян другого ґатунку, відмовивши в праві обіймати високі посади і вживати баскійську в державних установах і церквах у самій Басконії [Cuenca, 311]. Цілком як і в нас, саме ці події загострили боротьбу народу за збереження власної культурно-мовної ідентичності

Італьський та балтійський інґредієнти		*Скіфський іранський інґредієнт – VI ст. до н.е.*	
1. *DIV**Ъ**	лит., лтс. dievas бог	BOG**Ъ бог**	ір. baγa
B**Ě**S**Ъ біс** **	лит. baĩdas страховидло	DIV**Ъ див**	дір. dāeva злий дух
SLAVA **слава**	лит. šlóvė	XVALA **хвала**	дір. hvar**e**nah
MODR**Ъ**[**модрий**, **модрина**]	лит. mādaras бруд	SIN**Ъ синій**	дір. axšaena, ос. aexsīn пуш. sīn
2. *VIR**Ъ** [**вира**]	лит. výras(плата з людину)	M**Q**Ž**Ь муж**	ір. manuš-
ON**Ъ він**	лит. anàs	OV**Ъ** (той)	дір. ava той
KOSA **коса** (волосся)	лит. kasà; kasýti **чесати**	VOLS**Ъ волос**	сперс. vars
3. B**Ъ**RTVITI **буркотіти**	лит. bùrti чаклувати	GATATI **гадати**	дір. g**ā**θa гімн
BL'USTI (дотримуватися)	лит. dė̃l	PATRITI **бачити**	дір. paθrai
D**Ě**L'A **для**	лит. priẽ до, при	RADI **заради**	дперс. **r**ādiy
DO / PRI		K**Ъ** (**до**), [**к**]	ір. -k, согд. kw
4. SEKYRA **сокира** / TESLA **тесло**	лтс. teslis	TOPOR**Ъ топір**	дперс. parata, ос. faeraet
лат. secūris			
OGN**Ь вогонь**	лит. ugnìs	(V)ATRA **ватра**	
VAPA болото, озеро > vaрьпъ > vaрьпо **вапно**	лит. ùpė̃ річка	OPOKA (водойма)	ір. **ā**tar ір. **ā**p+aka вода
5. BUR'A > **обуритися**	лит. biū̃ra негода,**бурх**ливий	D**Ъ**ŽDŽ**Ъ дощ**	ір. *duš+diu недобре небо
B**Ъ**RZ**Ъ** [**борзий**]	лит. burzdùs	X**Ъ**RT**Ъ хорт**	ір. *hγta швидкий
QŽ**Ь вуж**	лит. angis змія	(J)AŠ**Č**ER**Ъ ящір > ящірка**	перс. aždar дір. aži.tar

*Рис. С5. Відповідність слів двох старіших інґредієнтів праслов'янської мови і новішого, іранського (за В. Мартиновим, – пор. рис. I. Б1, Д2) * ** можл. єгіптизм*

[Л-ра:*Тищенко К.М.* Найдовша мовна й культурна традиція в Європі: баски // Пам'ятки України, №4.2003. – С. 74-101]

СКІФСЬКИЙ ІРАНСЬКИЙ ІНҐРЕДІЄНТ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ – на думку В. Мартинова, один з трьох її початкових складників (рис. С5).

Греки – свідки скіфського контексту раннього слов'янства. "Невже фізичні й моральні цінности слов'ян були від початку найдовершеніші – настільки, що досі можуть правити за взірець і орієнтир на майбутнє? Наскільки такі слов'яни є міфом? Коли йдеться про наш народ, то зрозуміло, що українці до XVIII ст. були генетично менш різноманітними – образно кажучи, без Москаленків; якщо це українці до XV ст., – то без Москаленків і Ляшенків; якщо до XIV ст., – то без названих і Литвинів, Литвиненків, Литвинчуків; якщо до XIII ст., – то без них і Татарчуків, Могил і Могильницьких; якщо до X ст., – то без названих і Данченків, і Мажаровських. Звичайно ж, і серед топонімів тоді нічого схожого на ці прізвища й бути не могло. Коли йдеться про місцеву людність до VIII ст., – то вона була і без усіх згаданих сімей, і без Горбачів, Візирів і Паталахів, без Магушинців і Мачуських; якщо до V ст., то без Абаровських і Ображеєвичів; якщо до IV ст., то без Гунь і Гунченків.

Серед нас трапляються Передерії і Коцупії: виходить, у складі українців їхній "стаж" – серед найдовших. Але можна уявити стан етногенезу й до V ст. до н.е., коли серед місцевих наддніпрянців не було, крім усіх названих, ще й Передеріїв, Шкроботів, Шкарапут, Гмир, Коцупіїв, Пахлів, Азаренків а до VI ст. до н.е. – усіх названих і Кизим. Залишаються самі ендемічні "трипільці". Відповідно менше слів-запозичень, менше "незрозумілих" назв селищ... Куди ж "розтає" слов'янство, коли подумки забрати "домішки", які його, кажуть, "зіпсували"? Правильна теза – протилежна: генетично й мовно найбагатший сучасний стан слов'янства. Чим глибше в історію, тим *бідніше* поняття, *менша схожість* "тодішніх слов'ян" на теперішніх. І неминуче наближається межа, за якою "перші слов'яни" *невідрізнимі* від якихось таємничих "передслов'ян". Було б антиісторично, якби раннє слов'янство мало відразу складний, насичений, *розвинений*, *сформований* зміст (а саме таку "уречевлену міфологему" і плекають квасні патріоти). То хто ж були ті "передслов'яни", від яких "перші слов'яни" лише ледь-ледь відрізнялися? (див. врізку)" [Тищенко 2016, 57].

Свідченння Георгія Пісиди (628 р.)

Очевидець облоги Царгорода 628 р. і війн Візантії зі степовиками, поет Георгій Пісида відтворив у віршах етнічне оточення, з якого "вироїлися" ранні слов'яни. Видно, що це "Дике поле" було переважно, а часом і виключно іранським (*курсив*). А от і моральні цінности й дитинство "перших слов'ян" очима цивілізованого грека:

"*Парфяни* випалюють *персів*, *скіф* нищить ***слов'ян***, а ті – *скіфів*.
Заюшені кров'ю взаємно, за вбивство відплачують вбивством,
і з розпачу й люті зростає щораз неминуча війна" [СИ, 70-71].
"Нам з заходу хмари фракійські принесли війни боревій,
скіфи підкралися з суші, ***слов'яни***-вовки із човнами затіяли битву морську.
їхньої крови набравшись, хлюпають хвилі червоні,
ще й [*перська*] Горгона зі сходу, наче мара, постає" [СИ, 71].
"Ворожий нам варварський розум без ліку ***слов'ян*** та булгарів
в човни посадив дерев'яні (бо довбанки здавна він мав)" [СИ, 69].
"То ворог непростий з'явився, злилися тут різні потоки, і змішано тут геть усе:
слов'яни домовились з гуном, а *скіфи* й собі – із булгаром,
мідієць злигався зі *скіфом*, – хоч мова усіх розділяє й далекі місця існування,
Але ж проти нас, нагостривши, з'єднали вони свою зброю –
в бажанні богами поганства здолати твердих християн" [СИ, 67].

...Отут слов'ян справді не відрізнити від їхніх молочних братів.
Звичайно, можна грека вважати слов'янофобом і не слухати.

СКІФО-САРМАТСЬКІ ІРАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ. 10-й пласт лексичних запозичень від I тис. до н.е.: *потвора*, *почвара*, *гмиря*, *драби*, [*кацап*, *леґінь*] та ін. Відповідають пласту топонімів: *Дніпро*, *Дністер*, *Прут*, *Артополот*, *Саки*, *Артек* і прізвищам *Сколота* 1, *Колодко* 489, *Ковтун*, *Сакович* 780, *Матяш* 5649, *Матвіяс* 60 та ін.

СКОВОРОДА < вірм. skava-řak, де -ř- < rr/ rd *ska-vardak. "Порівняння зі слов'янським словом настільки явне, що всі намагання пояснити зв'язок слов'янського слова з дав.-верх.-нім. scart- (...) – не тільки фантастичні, а просто неспроможні" – О. Семереньї [ВЯ, 1967, 4, 14]. Першоджерелом О. Семереньї вважає гр. σκεβάριον 'посудинка' (Аристофан "Ахарняни"), звідки у пізній період σκεβάρι, а далі закономірні похідні σκεβαρίς знах. відм. σκεβαρίδα [ВЯ, 1967, 4, 14-15].

СКРИНЯ < іт. scrinio, лат. scrinium 'коробка для паперів'.

СЛУГА < кельт. sluag 'слуга'.

СМАЧНО < свн. smacken 'смакувати'.

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОЛІ ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ. З таблиць фонетичних і граматичних аналогій слов'янських мов видно, що всі без винятку 22 аналогії української з південно-слов'янськими відомі й у західних або східних слов'янських мовах (отже, не є для неї специфічними). Так само з-поміж 12 специфічних рис української мови, спільних з обома географічно східними слов'янськими 7 відомі й у південних, а 2 – у західних слов'янських мовах. І, нарешті, серед 21 специфічної риси української мови, спільної з географічно західними мовами, 13 відомі й у південних слов'янських мовах. Якщо тепер на тлі "звичайних" рис, повсюдних у більшости слов'янських мов, виокремити *специфіку української мови як сукупність менш поширених характерних рис* її фонетики й граматики, то її визначають 8 "українсько-західнослов'янських" рис і 3 "українсько-східнослов'янські" риси – усі без аналогів у південнослов'янських мовах (рис. С6).

Особливий статус українсько-лужицьких аналогій з очевидністю полягає у тому, що з-поміж 8 українсько-західнослов'янських мовних рис усі ці риси представлені у лужицьких, а 5 з них – крім цього ще й у інших географічно західних слов'янських мовах. Тобто навіть у межах українсько-західнослов'янських мовних аналогій три риси наявні виключно у лужицьких мовах, – включно з сепаратною рисою "**і** (на письмі **ě**) < **ѣ**" (так і у ікавських говірках хорватської, але розгляд діалектних фактів означав би зміну вихідних критеріїв зіставлення: тоді мов не 13, а більше).

Мовні явища	Географічно західні і східні слов'янські мови	Українська мова
1. Розвиткок **ѣ** > **і**	**Нлуж**. **і** < **ě** [i]: spěw, wěnk, jězdny (не як у чес. **ě**, слц. **е**, пол. **ie**, **влуж**. **ě**)	В українській – як у **нлуж**. *спів* (spěw), *вінок* (wěnk), *їздець* (jězdny) (не як у польс. і рос.)
31. Протетич. **г-**	**Влуж**. hišće, hić, hikawka, Handrij, Hanka	Укр. *горіх, Ганна, гострий; га, гикавка*
55. Ст.**най**-/nej-	**Нлуж**. wusko, wusčej, nejwusčej [Hannusch]	Укр. *вузько, вужче, найвужче* (не як у рос.)
2. Розвиткок о > y͡o y y͡i ÿ і	**Влуж**. y < o: nós [nus] -osa 'ніс ~ носа', wóz [vuz] -oza 'віз ~ возу'. Полабс. snüp, rüg, t'ün 'кінь'	В укр. масово ніс, віз, віл, кінь, голів; у діал. [вy͡ол, кy͡онь, вул, кунь, вÿл, кÿнь, нÿс, вÿз]
5. Спільна історична доля **ъ**, **ь**	Чес. sen, den < sъnъ, dьnь; пол. sen, dzień; відхилення є у слц. (pes, deň, але orol, ovos < orьlъ, ovьsъ) і **влуж**. (dźeń, але kozoł < kozьlъ)	Українська не має цих відхилень: *орел, пес, овес, козел,* – але *сон* (не як у рос. *орёл, пёс, овёс, козёл*)
11.Розвиток h<g	Слц., чес., **влуж**. h (на відміну від пол., нлуж. g)	Укр. h: *голова, гора* (не g, як у польс. і рос.)
42.Старе зак.-**ові**	Дав. відм. одн. чес., пол. towaryszowi, **нлуж**.-owi	Укр. *батькові; козакові, на* ~ (не як у рос.)
46. Розрізнення закінчень -**а**/-**у**	Род. від. од. іменн. ч. р. пол. towarysza, gościa/ rozkładu, czasu, teatru; **нлуж**. sadu,a;dworu, a	Укр. *народу, обрію, засобу / присудка, підмета, предмета* (не як у російській)
27. **ч**,**ж**< *tj,*dj,*kt'	Рос. свечу, печёт (але сажу, хожу, езжу), межа; білор. свяча, мяжа	Укр. *свічу, пече, саджу, ходжу, їжджу, межа,* пд.-зах. [меджа. саджа, пряджа]
49. -**чик**, -**овик**-, -**иха**	Рос. перебежЧИК, махОВИК, зайчИХА (як і в білор. зайчыха)	Укр. *перекинЧИК, махОВИК, кадрОВИК, зайчИХА, ковалИХА*
53.Пестл.ф.числ.	Рос. двоечка, троечка (яік і в біл. пяцёрачка)	Укр. *двійко, трійко, двієчка, трієчка*

Рис. С6. ***Фонетико-граматична специфіка української мови*** *визначена її 11 рисами, спільними або виключно з географічно західними слов'янськими (8), або виключно з географічно східними слов'янськими мовами (3) та відсутніми деінде. Видно особливий статус українсько-лужицьких аналогій. Крім цих 11 специфічних рис українська має ще 34 унікальні риси, невідомі серед інших слов'янських мов: разом 45 рис з 82*

Таке особливе місце української поки що нема з чим зіставити: аналогічні підрахунки для інших слов'янських мов потребують нових десятків годин студій.

СТАРОУКРАЇНСЬКА МОВА XIV-XVIII ст. Поширена в Україні, Білорусі, частково у Польщі й Молдові мова юридичних документів, згодом – конфесійної, полемічної, художньої, проповідницької, історіографічної, наукової літератури. Детальніше див.: УМЕ, с. 641-644. Про словниковий доробок проф. Є. Тимченка можна дізнатися з рецензії І. Огієнка на І том праці Є. Тимченка.

СТЕЖКА укр. продовження дслов. стєzѫ, пор. ґот. staiga, латв. staiga.

СТЕРНО з данґ. stēor, санґ. stere 'стерно (у сканд. styr-), весло' [Buck, 732]; дфриз. stiure, пор. нім. Steuer 'стерно'. Українське слово стерно запозичене у IX ст. Але в усіх скандинавських мовах основа цього слова – styr-. І тільки у давньоанглійській stēor, у середньоанглійській – stere, що означає 'стерно, весло' [Тищенко 2012, 286, 312, 344].

Для самих слов'ян далека морська плавба від початку була чужою. Про це емоційний А. Брюкнер з дрібкою гіркоти написав колись гарні рядки: "**Okręt** 'корабель, окрут', *okrętowy*, від XVI ст. повсюдне ('те, чим крутять, керують'[1]), це наш новотвір, не менш дивний, ніж, наприклад, схожа назва nasad. На щонайгострішу противагу до німців, слов'янин, мешканець суходолу, не мав жодних питомих моряцьких слів; навіть *лодію* і *корабель* позичив; у нас з латини nawa 'неф, корабель' (ще у XVII ст. повсюдне, як і в мадярів), давніше koga[2]; з італійської bat[3], fusta, galiony тощо; з німецької szmaka[4], szkuta[5] та ін.; питомими слов'янськими є тільки czółno і komiega 'видовбане дерево для річкової плавби', у якій слов'яни були вправні з причин розміщення своїх селищ [уздовж річок]; навіть старі російські *пря* 'вітрильник' і *лойба* 'човен' є фінськими запозиченнями XI ст.; море залишилося для слов'ян чужим; тому й усе інше – *щогла*, *стерно*, *линь* тощо – з німецької[6]" [Brückner, 378]. Польський вчений забув наші *дубки* і *струги*: ці назви таки питомі... [Тищенко 2012, 398-399].

СТРАВА ◇ Скільки пристрастей навколо згаданої Пріском *страви* у гунському таборі: чиє слово? Ґотс. *stráujan* означає to strew, spread (with *carpets*) постилати (*килими*), – при тому що анґ. the spread у розмовній мові означає 'частування', а great ~ 'бенкет' (рос. пирушка). Тобто, секрет *семантичного зсуву* досі живий лише у ґерманському мовному світі. Звідти і слово [Тищенко 2015, 95]. Пор. і текст колядки: "Застилайте столи Та все килимами, Радуйся". З якого це часу предки українців застилали столи не обрусами, а килимами?

СТРІХА ◇ Слово *стріха* виводять з гіпотетичних форм під зірочкою "очевидно, з давнішого *stroisa (можливо, *stroigsa), пов'язаного з strojь 'порядок, стрій'". При цьому без уваги залишають дісл. strik 'смугаста тканина', лат. stria < *strig-ia 'смуга, борозна, в'язка', дсл. стригѫ стрижу [Lehman, S156].

СТЯГНЕННЯ (СИНКОПА) – зникнення звуків в одній з ділянок слова: maître < magister; також

> В. *Baduer* 拔都兒 (Ha$_3$) — *бадур* = монг. *bayatur* "витязь, богатырь", элитный офицер [F 30]

і под. Звідси прізв. Батура, Баторій. З історичних причин рос. *богатырь*, укр. *богатир* повніше відповідають монгольському мовному оригіналу. Явище синкопи протилежне вставці (епентезі).

СУКНЯ < 1) ар. al-sukhna 'тепла'; 2) Al-sukhna Сухна, оаза біля теплих сірчаних джерел і місто в Сирії, відоме своїми виробами жіночого одягу. Пропонувати арабську етимологію спонукає те, що *сукня* за змістом ніяк не пов'язана з *сукном*.

СУМАТУХА. Зміст укр. *суматуха* – протилежний до рос. *суматоха*. Чому? Тут знову на поверхні лежать факти словника: укр. *сум*, [*сумá*] "туга, страх і сум разом" з десятком похідних (*сумний*, *сумовитий*, *сумувати*, *засуміти* тощо), вираз [*сум суменний*]. Словник чомусь відокремлює від них слово укр. [*суматуха*] '**меланхолія**' і жодним словом не коментує гостру суперечність з рос. *суматоха* '**метушня**' [ЕСУМ, V, 474]. Але ж ці "несполучні" складники якраз і пояснимі з сутности Рамазану, коли денна меланхолія чергується з нічними поквапними розговіннями. Якщо ж врахувати місце спостерігача, то вийде, що предки українців бачили сумних мусульман *удень*; а предки росіян – *були серед них уночі*.

Паранджа, хустка, якою жінки-мусульманки затуляють обличчя (чадра) – ● пот. **ПАРАДЖИН** у нп. ВОРОХТа NB ар. *баракат* 'благословення'; стара назва с. МИКУЛичин = **ПАРАДЖИН** ! **ІФ** [СГУ, 411]; ● пот. **ПАРАДЖИН**, Paradżyn у с. Верх. ЯСЕНів **ІФ**, пот.

---

[1] Повторене в ЕСУМ. Інше міркування висловлене у зв'язку з хорв. okrut 'бочка', '(плетена) посудина', чес. krutina 'вузол, колиска': на цій підставі у К. Бака вказано на можливий розвиток значення через "плетене судно якогось типу" [Buck, 728]; (на жаль, словник К. Бака пройшов повз увагу укладачів ЕСУМ, що тепер варто надолужити).

[2] Свн. kogge 'вид човна', позичене й до латиської: kuģis [Buck, 727] (пор. Køge 'морський порт у Данії').

[3] З давньоангл. bāt " [Buck, 730].

[4] З дан. smakke 'однощогловий річковий вітрильник', іт. semacca [Kluge, 661]

[5] В українській зі скандинавських, пор. літоп. *скидії*.

[6] Точніше – з ґерманських: перше з давньонорвезької, друге з давньоанґлійської (sic!), останнє з голландської.

ПАРАЖИНський у с. Жденеве **3к**. Аналогічний тополандшафт є і у Польщі у горах Сілезіїї: ● **CZADR**ów (PL Wałbrzych): **RADVAN**ice SLK, DobroMYSL, але і Myślibórz" [Тищенко 2011, 29-31].

● *ОХРАМієвичі* (ар. ахрам احرام 'період хаджу') Чг Корюківка {ОЛЕШня, ОЛІЙники}; ● *ОХРІМівці* Тр Збараж {ШИМківці, КИНАХівці, МУСОРівці, ОЛИШківці, ХОМи}; ● *ОХРІМівці* Хм Віньківці {ОСЛАМів! тюрк. aslam здобич}; ● *ОХРІМівка* Зп Якимівка {**РАДИВОН**івка}; ● *ОХРІМівка* Хк Вов**ЧАН**ськ {СОЛОМ'яне aslam здобич, КОТівка, МОЛОДова}; ● *ХРОМівка* Дц Артемівськ {ПЕРЕЇЗне, МИРОНівка, РІЗНИКівка, ДРОНівка}; ***ХРОМогорб*** Лв Стрий {ЗАВАДів, РАЙлів, ГРАБовець}; ● *ХРОМ'яків* Вл Ківерці {КАДище, ЯрОМЕЛЬ, КОТів, **ЖАБ**ка^ **САПОГ**ове}.

Існує с. *Ропотуха* Чк Умань (див. І. РОПАТЬ).

СУХОТИ – пор. пахл. **¹suš [*swš* | (N *šuš*)] lung**, легеня.

-СЯ. – Примхлива частка: *сідати ~ сісти*, *лягати ~ лягти*, але пор. *садитьСЯ ~ сесть*, *ложитьСЯ ~ лечь*. *ПрикидыватьСЯ ~ удавати*, *продолжатьСЯ ~ тривати*, *заботитьСЯ ~ дбати*. Варто подовжити зіставлення.

Т

Т. Літера української абетки Т походить через кириличну форму **т** і грецьку літеру **Т** *тау* з фінікійської ✕, **+** *тау* 'знак, хрест'.

ТЕМРЯВА < дір. timirá- ‘темний’ (Мартинов). "У сполученні Temarundam matrem maris ‘Меотида мати моря’ основу слова Temarunda Пліній приписує скіфам (на думку О. Трубачова, – хибно). Натомість, пише О. Трубачов, Temarunda походить з *tem-arun < дінд. āṛṇa ‘глибочінь’. Хетське aruna ‘море’ – також близьке, але сполучення з tem/tam ‘темний, чорний’ має, за О. Трубачовим, виключно індійський характер. Однак на підтримку Плінія варто навести думку В. Мартинова про те, що "індоєвропейська *r*-суфіксація зумовила похідні від *tem- тільки в частині індоєвропейських мов. Причому, ... давньоіранс. timi**r**á- ‘темний’... досконало відповідало б слов. tьmьra (білор. *цемра*, укр. *темря*)" [Лексіка, 18] [Тищенко 2009, 43].

ТЕРЕЗИ < перс. terazu 'терези'.

ТЕРЕН < фр. terrain 'ділянка'.

ТОВАРИШ < тур. tavar 'товар'.

ТРАПИТИ < двн. treffen 'зустріти'.

ТРИВАТИ < авест. tarvāyā 'продовжуватися'. Проникнення давньоперського часу (див. *дбати*). Є у білор. *трываць*, пол. trwać.

ТРИЧЛЕННІ ПРИСЛІВНИКИ (раз-у-раз, пліч-о-пліч). Специфічно українські за структурою лексичні утворення.

ТРОЯНДА < гр. trianda 'тридцять' (-folium). Букв. "тридцятипелюсткова".

ТЮРКІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 27-ї, 31-ї, 33-ї і 35-ї історичної епохи): ***печенізько-половецькі*** тюркізми X / XIII ст.: *шатро*, *курган*, *ковпак*, *товар*, *лоша*, *бур'ян*, *яруга*, *булава*, *товмач*; топоніми Трул$^{+}$, Печеніжин; Курчиця, Кагарлик, Кічкас, Інгул, Ізюм та ін.; ***татарські тюркізми*** XIII / XVIII ст.: *чабан*, *отара*, *табун*, *аркан*, *торба*, *батіг*, *гарбуз*, *орда*, *тютюн*, *табір*, *харциз*, *бугай*, *сарай*, *башлик*, *байрак*; топоніми Крим, Бахчисарай, Кременчук, Манкермен+ "Київ", Тахтаулове, Бехи, Ташань та ін.; у рос. *дескать* (від de^{mek} 'казати' + ска^{за}ть), конструкції з *давай*, *-те* + майб. час.

ТЮТЮН < тур. tutun 'тютюн'. Приклад класичного тюркізма.

ТЯМИТИ < гр. τημελής 'старанний' (звідки *тямущий*?).

-ТЬ / -Е (-Є), закінчення 3-ї особи однини. У цій особовій формі дієслова на периферії слов'янського світу серед "периферійних архаїзмів" законсервовані прадавні закінчення **-т** рос. *пише**т**, види**т**, хоче**т*** – (пор. лат. scribet, videt, volet). В українській цей архаїзм теж представлений, але слабше: це стосується лише форм на **-ить**, **-їть** (*проси**ть**, стої**ть***). Що до більшості дієслів, то їхні старі закінчення **-еть** масово змінилися на **-е** / **-є** (*пише* < ст. **пишетъ**). У степових говірках укр. [*ходе*, *робе*, *носе*, *просе*].

Підрахунок за частотним словником показує, що закінченння 3-ї ос. одн. **-е** / **-є** мають тепер майже 2/3 українських дієслів (62,9%), див. рис. Т1. У мовленні частка форм зі всеслов'янськими **-е** / **-є** ще більша (83%). Як проведено підрахунки? На сайті https://invokeit.wordpress.com/frequency-word-lists/ є частотний список словоформ української мови. На 5762 найчастотніші словоформи (з частотою 10 і більше) припадає 48 форм на **-е** (2870 вживань) плюс 82 на **-є** (4352 вживання), разом 130 форм на **-е** / **-є** (7222 вживання, 83%), – проти 45 форм на **-ть** (1484 вживання, 17%). Усього форм 3-ї ос. одн. 175 (8706 вживань).

	Словоформи з -**ТЬ** (120) – 37,1%			Словоформи з -Е / -Є (266) – 62,9%					
У 1-й тисячі 49/117 (у говір-ках 28/138)	створить*-е вірить *-е кортить дасть робить *-е зробить *-е просить *-е сидить відповість спить розповість поставить*-е помітить дозволить проводить*-е потрапить	продасть віддасть купить *-е пустить *-е судить *-е їсть стоїть любить *-е уявить *-е заявить *-е пояснить *-е говорить *-е бачить *-е значить *-е заходить*-е побачить*-е	виходить*-е мовчить ходить *-е біжить проходить *-е приходить *-е підходить *-е кричить позичить*-е загубить *-е поговорить *-е одержить*-е вирішить *-е лежить служить *-е залишить *-е облишить *-е	стає має веде отримає минає сяде росте вміє використає несе виникає є скаже **знає** розуміє **думає** піде зрозуміє дає пише	бере **спитає** **буває** **називає** **минає** **упізнає** подумає покаже напише випливає **відповідає** забуде відкриє **питає** показує **розповідає** п'є **співає** покине сідає	існує покладе привезе принесе б'є кличе отримує виступає викличе вб'є побудує плаче зустріне падає перестане підніме **складає** пошле надішле виконує	назве побалакає йде візьме вийде прийде знайде пройде **пам'ятає** прийме увійде зайде підійде **уявляє** підніме **являє** прийме займе діє пов'яже	зав'яже зійде зніме може хоче означає працює чує почне **слухає** читає чекає починає прийде **грає** **вимагає** проїде їде згадає	гляне **вистачає** встигне відчує **допомагає** почекає зможе бажає живе **вважає** жде шукає продовжує коштує одержує **заважає** вщухне
У 2-й тисячі 71/149 (у говір-ках 54/166) Разом 120/266 = 386 (82/304)	встановить носить *-е висить містить дозволить повірить *-е попросить*-е примусить*-е подасть виступить запровадить промовить вдарить *-е повторить*-е летить зупинить*-е відмітить приводить*е дзвонить*-е утворить *-е вступить *-е болить курить *-е змінить	випустить опустить повідомить тремтить здасть твердить направить допустить приносить*-е зводить *-е розмістить створить *-е дозволить*-е виявить виробить *-е повідомить постоїть їздить *-е здійснить присвятить зачинить *-е відчинить*-е виходить *-е вчить помовчить	знаходить *-е забезпечить пробачить *-е горить визначить схопить *-е заговорить *-е заходить *-е кінчить *-е закінчить губить *-е відзначить *-е чинить *-е переходить *-е захопить *-е вчинить *-е звучить походить *-е закричить оголосить *-е стирчить залежить стежить належить знищить шумить	**тримає** виконає виросте триває вирече витримає **торкає** запропонує існує накаже вип'є дістане **посідає** закриє проведе **зникає** **відкриває** помре кидає доведе впаде зуміє **пускає** знімає складе	спробує забере пропонує володіє придумає каже подає пропаде визнає **вступає** віддає звикне надішле пришле вказує **випускає** крикне прибуде ріже **забуває** продукує будує зникне поведе лізе	потребує втікає підтримує вкаже передає кладе опублікує поверне вкриє **закриває** пробалакає зверне ступає замовкне розіб'є сміє **наступає** покличе крокує визнає створює **займає** розмовляє перейде **дозволяє**	дякує **стріляє** мріє дійде зайде воює повторює відійде зойкне висловлює вийме спрямує завоює **міняє** прагне почує **позичає** **чекає** згадує спостерігає **помічає** **обіцяє** поїде зустрічає зітхне	організує **вистачає** послухає **розглядає** ляже вивчає зарегоче **ляга**є нагадує переможе тягне цілує зачекає прочитає готує **полягає** гукне збереже загине бреше галасує хворіє **гуляє** означає дихає	оточує **визначає** **вигляда**є **біга**є **зачиняє** **доганяє** простягне жене пахне вирішує влаштує шкодує **поспіша**є примушує **залиша**є телефонує **руша**є **виїжджа**є жартує виражає **захища**є **поспіша**є **приїжджа**є розташує

*Рис. Т1. Розподіл особових форм дієслів на -ить/ -іть, -сть та -е/ -є (з дав. -еть) у перших 2 тисячах частотних слів української мови (показано й говіркову вимову *-е)*

82 **форми на -є**, сума вживань 4352: є 1801, немає 633, має 525, знає 246, означає 171, працює 113, виглядає 94, існує 88, чекає 78, стає 71, думає 57, буває 57, вважає 40, допомагає 37, отримає 35, грає 34, починає 34, вистачає 32, вбиває 31, показує 29, дозволяє 28, шукає 27, дає 24, продовжує 24, зростає 24, вимагає 24, нагадує 23, тримає 22, турбує 22, стукає 22, коштує 21, бажає 20, отримує 20, підтримує 20, використовує 19, називає 19, потребує 18, вміє 18, викликає 17, помирає 17, минає 16, дивує 16, володіє 16, вражає 16, керує 15, залишає 15, зникає 15, вказує 15, діє 14, захищає 14, хвилює 14, очікує 14, бракує 13, полягає 13, спробує 13, продає 13, пасує 13, прямує 12, розповідає 12, прибуває 12, полює 12, представляє 12, лунає 12, триває 11, змінює 11, відповідає 11, витримає 11, чує 11, співає 11, дихає 11, надає 11, створює 11, загрожує 11, розмовляє 10, виграє 10, влаштовує 10, збирає 10, падає 10, зрозуміє 10, охороняє 10, переслідує 10, розуміє 10.

48 **форм на -е**, сума вживань 2870: буде 1112, хоче 283, каже 151, йде 122, прийде 117, живе 99, стане 86, вийде 81, зможе 70, піде 68, допоможе 61, іде 39, знайде 33, скаже 33, помре 28, веде 28, бреше 27, їде 26, тече 20, впаде 18, захоче 18, приведе 18, росте 17, поведе 17, підійде 16, пойде 16, принесе 15, прибуде 15, переможе 14, забере 14, прагне 14, несе 14, береже 13, зайде 13, пахне 13, зникне 13, займе 12, бере 12, почне 12, вибухне 11, втече 11, покаже 10, дійде 10, загине 10, зійде 10, тоне 10, пече 10, настане 10.

45 **форм на -ть**, сума вживань 1484: Робить 124, говорить 112, значить 105, виходить 74, належить 65, лежить 64, стоїть 61, зробить 56, вистачить 55, любить 55, спить 44, звучить 44, болить 39, підходить 35, приходить 33, вірить 33, цікавить 30, бачить 30, побачить 27, залежить 25, дасть 23, мусить 22, сидить 22, приносить 21, дзвонить 18, приходить 17, нудить 16, ходить 16, смердить 16, їсть 15, летить 14, щастить 14, біжить 14, кричить 14, просить 14, дозволить 13, змінить 13, носить 12, містить 12, сходить 12, непокоїть 11, заходить 11, ненавидить 11, походить 11, віддасть 11.

У

У. Літера української абетки У походить через кириличну ѹ з грецької літери ϒ *юпсилон* (букв. "ü як дерево"; пор. І *іпсилон*) з аналогом у фінікійській 𐤅 *wāw* (гак, голка). У давньогрецькій мові ϒ передавало на письмі звук [ü]. Для позначення ж звука [u] вживано сполучення літер (диграф) οὐ: οὐρανός небо, οὖρον сеча, Οὖννοι гуни (аналогічне явище розвинулося і у французькій орфографії vu ~ vous). З візантійської орфографії цей спосіб передачі [u] успадкувала й кирилиця: сотні слів церковнослов'янських текстів починаються з оу- [СССЯ, 567–738]. Таким чином, і кириличний диграф оу, **і його назва *ук*** прямо запозичені з гр. οὐ 'не' (перед голосним і наприкінці речення οὐκ); лише в укр. пам'ятках диграф оу з часом розвинувся в ліґатуру ѹ *ук*. Через відсутність в українській фонеми [ü] літеру У стали писати на місці старого ОУ.

У- – префікс українських дієслів. **Словотвірна модель дієслів з префіксом *У-*.** Ґотський префікс us- пояснює відмінність цілої словотвірної моделі в українській від словотвору сусідніх мов: крім ***ус****кромити* (заколот) подавить (бунт) – пор. ***ус****кробати* спастись, ***у****статкувати* оборудовать, ***у****трапити* попасть, ***у****тямити* сообразить, ***у****свідомити* осознать, ***у****справедливити* оправдать, ***у****тинати* отчибучить, ***у****тискати* притеснять, ***у****товпитися* протолпиться, ***у****тримувати* содержать, ***у****триманець* иждевенец. Складніші відповідники: ***у****наочнити* сделать наглядным, ***у****тривалити* продолжить во времени, ***у****рухомити* привести в движение, ***у****нерухомити* обездвижить*, – за наявности власних кальок, як-от рос. *вос.полнить* ~ готс. us.fullnan. *О.без.движить *унерухомити*, але обезвредить, обесточить – *знешкодити*, *знеструмити*. *Зневіритися* – потерять надежду, а *зневіра* – потеря надежды? З очевидністю, вся морфосемантика цих слів надто відмінна. На її формування знову пішли століття. Це підсистеми двох різних мов з різною історією (див. і с. 149–150).

Префікс дієслів* ус-/ у-**. Провісником важливіших ознак тисячолітньої окремости розвику українського словотвору став ґотський префікс дієслів **us**-, засвоєний ще у давньоукраїнський час. Він є переконливо спільною *граматичною морфемою* ґотизмів укр. ст. ***ус·кробати 'вирватися, утікти' (Вел. I, 151) [Тимченко, II, 440] і ст. ***ус·кромити*** 'придушити' (пор. ґотс. **us·grab-an** 'вирватися, утікти (break through)', **us·hramj-an** 'розіп'ясти' [Wright, 353]), сюди ж і ***на.хромитися***. Хоча прямих документованих континуантів ґотських прототипів з цим превербом збереглося усього два, цього досить для висновку про їхній реліктовий характер, і в такому разі ґотс. **us**- робить помітний внесок до відмінности цілої словотвірної моделі в українській від словотвору сусідніх мов.

Російський словотвір успадкував свою частку ґотських лексичних впливів та має дотепер недосліджені індуковані ґотською мовою власні кальки, як-от рос. ***вос****.полнить* ~ готс. us.fullnan, ст. ***вос****.стать* ~ u.standan = us.standan, ***вос****.креснуть* ~ us.stass, ur.rist 'resurrection'. То ж і не дивно, що в групі дієслів-континуантів моделі з **us**- український словотвір має низку структурних аналогій з російським (що гостро контрастує з давнішими *системними лексичними розбіжностями* в коренях): ***у****мовити* уговорить, ***у****вічнити* увековечить, ***у****вібрати* впитать, ***у****вімкнути* включить, ***у****досконалити* усовершенствовать, ***у****повноважити* уполномочить, ***ус****смажити* ужарить, ***у****спадкувати* унаследовать, ***ус****тежити* уследить, ***у****щільнити* уплотнить та ін.

Окрім наведених аналогій у словотворі цієї групи лексики між обома мовами існують *десятки системотвірних відмінностей* [УРС, 864–872]. Крім ***ус.****кромити* (заколот) 'подавить (бунт)' і ***ус.****кробати* спасти**сь** тут наявні такі підкласи відповідностей:

1. (у- ~ воз-/ вс-) (історично найближчі) ***у****триматися* воздержаться, ***у****пріти* вспотеть;
2. (у- ~ за-) ***у****лестити* задобрить, ***у****повільнити* замедлить, ***у****труднити* затруднить;
3. (у- ~ из-) ***у****вільняти* избавлять, ***у****никнути* избежать;
4. (у- ~ над-) ***у****вередитися* надсадиться;
5. (у- ~ о-) ***у****складнити* осложнить, ***у****предметнити* овеществить (опредметить), ***у****речевити* овеществить, ***ус****справедливити* оправдать, ***у****особити* олице.творить;
6. (у- ~ об-) ***у****загальнити* обобщить, ***ус****суспільнити* обобществить;
7. (у- ~ от-) ***у****тинати* отчибучить;
8. (у- ~ по-) ***у****трапити* попасть, ***у****надитися* повадиться, ***у****ярмити* поработить;
9. (у- ~ при-) ***у****давати* притворять**ся,** ***у****тискати* притеснять;
10. (у- ~ про-) ***у****товпитися* протолпиться;

11. (у- ~ со-/ с-) ***у**тямити* сообразить, ***у**мовитися* сговориться, ***у**тримати* сдержать, ***у**згодити* согласовать;

12. (у- ~ Ø-) ***у**нормувати* _нормализовать;

13. (у- ~ у-...-ся) ***у**мчати* умчать**ся**; ***в**родити* уродить**ся**.

З подивом переконуємося, що російська часто не має однослівних перекладів українських слів цієї групи лексики [УРС, 864–872]: ***у**мліти* потерять сознание, ***у**різноманітити* внести разнообразие, ***у**можливити* сделать возможным, ***у**неможливити* сделать невозможным, ***у**наочнити* сделать наглядным, ***у**боліватu* болеть душой, ***у**тривалити* продолжить во времени, ***у**зглядниmи* принять во внимание, ***у**рухомити* привести в движение, ***у**нерухомити* обездвижить*, ***у**звичаїти* ввести в обиход, ***у**виразнити* сделать более выразительным, ***у**тримуватися* "добывать средства для своего существования" [УРС, 871].

*Ці відповідности несиметричні й далекі від аксіоматичної гармонії: о.без.движить ~ ***у**.не.рухомити*. Але о.бес.ценить ~ *з.не.цінити*, о.без.вредить ~ *з.не.шкодити*, о.бес.точить ~ *з.не.струмити*. Однак *з.не.віритися* – потерять надежду, а *з.не.віра* – потеря надежды...

Далі більше. Виявляється, що дві підсистеми не мають спільних семантичних координат. На це вказують численні приклади відповідників: ***у**ступити* отойти, отхлынуть; ***у**рвати* прервать, оборвать; ***уст**аткувати* оборудовать, обставить; ***у**класти* составить, заключить (договор); ***у**складнити* осложнить, усугубить; ***у**квітчати* разукрасить (цветами, зеленью); ***у**в'язнити* заключить в тюрьму, подвергнуть заключению; ***уст**алити* упрочить, утвердить (***у**сталений вираз* застывшее выражние); ***у**явити* представить (себе), вообразить (***у**явний* воображаемый, кажущийся, мнимый); ***у**тримувати* удерживать, содержать (***у**триманець* иждевенец, але ***у**триманка* – не лише иждевенка, але й содержанка!); ***у**творити* создать, образовать (***у**твір* творение, создание, произведение, образование); ***у**сміхнутися* осклабиться, усмехнуться (недоверчиво, иронически), на відміну від ***по**сміхнутися* улыбнуться.

Вже очевидно, що для відображення підсистеми українського дієслівного словотвору з єдиним однотипним префіксом **у**- залучено десятки російських словотвірних моделей. Картину ускладнюють ще й тризначні відповідники: ***у**сунути* устранить, отстранить, сместить; ***у**свідомити* осознать, осмыслить, дать себе отчет; ***у**падати* льнуть, ластить**ся**, лебезить; ***у**шкодити* повредить, испортить, попортить; ***у**рватися* прерваться, пресечься, истощиться; ***у**хилитися* уклониться, увернуться, избежать; ***у**хвалити* решить, постановить, принять решение, вынести решение... Знову очевидна "дистанція етноментальностей".

В пошуках історичного пояснення доходимо висновку, що цю помітну групу похідних міг індукувати ґотський префікс доконаности **us**- по втраті нестійкого елемента -s-. Ґоти мали суспільні стосунки "на місцях" окремо з предками українців, поляків, білорусів, литовців, латвійців, росіян. Тому вся морфосемантика цих слів в українській така відмінна від російської. На її формування пішли століття. Це підсистеми словотвору двох різних мов з двома різними історіями.

-*УК* – український зменш. суфікс., один з кількох суф. пахлав. походження (пор. укр. **ïk** > -ик, **ak** > -ок, ук, **ičak** > ичок, ичук!); пор. лит. -ukas. Див. IV. АРШАК.

УКРАЇНІЗМИ в СУСІДНІХ МОВАХ. Українські запозичення засвідчені у словниках сусідніх мов, починаючи з XI ст. Працею високого наукового рівня є двотомний словник I. Kniezsa про лексичні контакти мадярської та слов'янських мов (з датами першої письмової згадки слова), де серед іншого вказано і два десятки українізмів (найдавніший barazda, 1086 р.). Уміщено тут і низку побутових українських запозичень до румунської мови (hrib, şleah, hrincă). Певну кількість українізмів засвоїли сусідні тюркські мови (починаючи зі слова samala < *смола* у Codex cumanicus, згодом *галава*, *гаспадар*, *каліка*). Українізми литовської мови вивчав А. Непокупний (večerioti, kurapka). Українські слова у білоруській дослідив В. Аніченка (*ахараняць*, *облік*). Прикметою українізмів у польській часто є літера h, яка вказує на щілинну вимову г (hreczka, hospodar, hodować), див. словники А. Брюкнера або Ф. Славського. У німецьких текстах Оппельбаум знайшов виключно позначення українських реалій та історизми (Duma, Haluschka, Tschumak). Детальніше документовано українізми російської мови. Акад. Б. Ларин дослідив українські украплення у т. зв. Паризькому словнику московитів 1586 р. (там є *добранич*, *господар*, *зализо*) та у нотатках англійця Р. Джемса 1618-1619 рр. про мову мешканців Архангельська (*ґиря*, *годи*, *крига*, *казал*, *не забул*, *горюлка*) [Ларин, 36].

1835 р. наприкінці двох своїх повістей М. Гоголь додав списки українських слів з перекладом, що вказує на незрозумілість їх для тодішніх читачів у Росії. Виявляється, два століття тому росіяни вживали інші слова замість українізмів *бублик*, *корж*, *смалец*, *бондарь*, *пасека*, *пасечник*. Яскравими українізмами є також прикметник *чрезвычайный* або іменник *подполковник*: з першого очевидна основа -звычай- (а не -обычай-), а інше слово належить до словотвірної моделі, досить рідкісної в російській (*подпрапорщик*, *подпоручик*, іст. *подканцелярист*), але продуктивної в українській (*підскарбій*, *підхорунжий*, *підбунчужний*, *підпанки*, *підсудки*, *підсусідки*, *підбріхувачі*...): це і вказує напрям запозичення. Рос. *бедолага* також запозичене з укр. *бідолага*, *БІДОЛАХА*.

Українські впливи на географічно сусідні й дальші говірки російської мови багато разів засвідчив В.І. Даль. Ось один з його переліків запозичень [Даль, IV, XXXII]:

Новгородской

Пончóхи, чулки.
Орать, пахать.
Черевúки, башмаки.
Дѐковаться, насмѣхать
Свитка, сермяга.
Пѣýнъ, пѣтухъ (млрск
Швецъ, портной (въ мало
Скúпа, ломоть.
чеботар
Чуть, чуять, слышать.
Почекáть, подождать.
Хоронить, прятать.
Позвонецъ, колокольчикъ.
Даси, дашь.
Домовище, гробъ.
Ослонъ, стулъ.

Тверской

Трóхи, мало.
Толокà, помочь.
Сподóбить, полюбить.
Горѣлка, водка.
Дóсыть, довольно,
Хата, изба.
Краше, лучше.
Вжáхнуться, испугаться
Горше, больше.
Дýж(е)а, очень.
Полúца, полка.
Знайти́, найти.
Ц(ы)убуля, лукъ.
Зробить, сдѣлать.
Хувать, прятать.
Упéрши, впервые.
Сопсовать, испортить.
Торба, мѣшокъ.
Шоретовать, спасать.

Олонецкой

Ледàщій, плохой.
Рѐбить, работать.
Худóба, имущество.
Слýхать, слушать.
Сукмàнка, попятникъ.
Голосúть, выть, плакат

Вологодской

Бажú(а)ть, желать.
Що, что́.
Гоготáть, болтать, говор
Добродій, благодѣтель.

Гóдѣ, гóди, довольно.
Зàвсе, всегда.
Губы, грибы.
Дóбре, хорошо.
Долонь, ладонь.
Зáразъ, тотчасъ.
Дя́дина, жена дяди.
Осмокотàть, обсосать.
Рѐбить, работать.
Притулúться, прислонит
Хлюпать, ходить по грязи.
Оппнаться, мѣшкать.
Смаковать, вкушать.

Архангельской

Глы́зка, кусочекъ.
Послухмя́ный, послушный.
Гукáть, кричать.
Ручни́къ, утиральникъ.
Едный, однимъ-одинъ.
Стрѣлить, выстрѣлить.
Женка, баба.
Мѣхоно́ша, кто мѣшокъ нос
Запатрáть, замарать.
на колядках
Кáпость, пакость.
Оча(и)нóкъ волосни́къ.
Кóлышень, водная зыбь.
Звонъ, колоколъ.

Пермской

Боклáга, боченокъ.
Клюкá, кочерга.
Верещàть, визжать.
Жменя́ (жмѣня), горсть.
Досконáльно, подлино.
Мотóрный, бойкій, прово
Заплóтъ, заборъ.
Ночóвки, лотокъ.
Каю́къ, челнокъ.
Сдивоваться, удивиться.

Независимо отъ словъ, сходство новгородскаго съ малорускимъ, по произношенью, заключается въ слѣдующемъ:

1) Говоръ низкій, на *о*. 2) *И* вмѣсто *ъ*. 3) Въ окончаніи прилагательныхъ произносятъ *г*, а не *в*. 4) Буквы *в*, *у* замѣняютъ другъ друга. 5) Буквы *ф*, *х*, также, 6) Частица *що* вмѣсто *что́*.

Всѣ примѣты эти не общія, но всѣ онѣ встрѣчаются мѣстами въ области новгородскаго наречія.

Къ новгородскому наречію надо причислить: Новгородъ, Тверь, Псковъ, Питеръ, Олонецъ, Архангельскъ, Вологду, отчасти Кострому и даже нижегородское заволжье, Вятку и Пермь. Повто-

У фундаментальній статті В. Даля наприкінці IV тому тлумачного словника серед численних українізмів у говорах російської мови зазначені й такі:

– у новгородській говірці: пончохи, черевики, свитка, швец, почекать, домовище, орать, скипа, чуть, даси, ослон; у тверській – трохи, досить, краше, горше, полица, шкода, зробить, уперши, торба, горелка, хата, вжахнуться, дуже, знайти, цыбуля, хувать, сопсовать;

– в Архангельській губернії досить багато українських слів: робить, орать тощо;

– Малоярославець: еду у Калугу, был в тебе, слухай ухами, Киев, пайдеш, найдеш, чи ты куда хадила?, йон не паслухался;

– Мосальськ: "Иван, чя-ты! Ти ты паедиш у поля? А кали паедиш, дак вели бабе спечь яечню, а я троху принису гарелки, тюкним па чарки, да и баста";

– Жиздра: Ахванас, ахвицер, увесь; а на чаіо-ж ты прапил гамзу-та?;

– Калузька губ.: молодик, себр, танок;

– "Рязанська говірка могла прийняти дещо з української за сусідством" (XXXII);

– у Московському повіті *ручникъ* і *вечерница*, замість "утиральника" й "посиделок".

УКРАЇНСЬКИЙ ВНЕСОК ДО ОСУЧАСНЕННЯ КИРИЛИЦІ. "Одного разу друкарню на Печерську відвідав цар Петро І. Його насамперед цікавив тут раніше небачений ним "цивільний шрифт". До цього часу, бачте, східні слов'яни друкували свої книги складною кирилицею, а печерські друкарі взяти та й зробили ту кирилицю трохи схожою на латинський алфавіт і видрукували ще за участю Петра Могили отим "новим", схожим на сьогоднішій, шрифтом "Євангеліє учительноє" (1637 р.). Цареві сподобався "київський шрифт" – і згодом він використав його при створенні російської "гражданки", трохи пізніше відлитої в Амстердамі" [Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. – К., 1970. – С. 81-82].

УКРАЇНСЬКІ ІННОВАЦІЇ В ПИТОМОМУ СЛОВНИКУ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ. Див. І. ІННОВАЦІЇ. Далі йдуть дані сайту про відповідники кожного такого слова у 10 слов'янських мовах. Зліва вказані номери слів у переліку 207 слів базового "списку Сводеша".

№	Bulgarian	Macedonian	Croatian	Slovene	Slovak	Czech	Polish	Belarusian	Ukrainian	Russian
161	мъгла	магла	magla	megla	**HMLA**	mlha	mgła	імгла, ***туман***	***туман***, імла	***туман***, мгла
44	***животно***	***животно***	***životinja***, zver,	***žival***, zver	zviera, **žIVOCICH**	zvíře	zwierzę	***жывёла***, зьвер	**ТВАРИНА**, звір	зверь, ***животное***
18	много	многу	mnogo	mnogo, veliko	mnoho, veľa	mnoho	mnóstwo, wiele	**ШМАТ**	**БАГАТО**	много
20	малко, малцина	малку, неколку	malo	malo	málo	málo, ***nemnoho***	mało, ***trochę*** niewiele	мала, **ЊЯШМАТ**	мало, ***трохи***	мало, ***немного***
3	***той***	***тој***	on	on	on	on	on	**ЁН**	**ВІН**	он
40	съпруга, жена	сопруга, жена	supruga, žena	soproga, žena	***manželka***, žena	žena, **CHOT** ***manželka***,	żona, ***małżonka***	жонка	жінка, **ДРУЖИНА**	жена, супруга
41	съпруг, мъж	маж, сопруг	muž, suprug	mož, soprog	***manžel***	muž, ***manžel***, **CHOT**	mąż	муж	**ЧОЛОВІК**	муж, супруг
37	мъж	маж	muškarac	moški	***muž***	***muž***	mężczyzna	мужчына	**ЧОЛОВІК**	мужчина
42	майка	мајка	majka	mati	***matka***, mama	***matka***, máma, ***mateř***	***matka***	маці	мати, ***матір***, **НЕНЬКА**	мать
61	***въже***	јаже, ***коноп***	***uže***, ***kanap***, ***konopac***	vrv	lano, šnúra, ***povraz***	lano, šňůra, ***provaz***	sznur, lina, ***powróz***	вяроўка, шнур	**МОТУЗОК**, шнур, вірьовка	верёвка, шнур
66	***мазнина***, жир	маст, сало	DEBLJINA, salo	MASCOBA, salo	sadlo, ***tuk***	***tuk***, sádlo, ***maz***	***tłuszcz***, sadło	***тлушч***	жир, сало, **СМАЛЕЦЬ**	жир
136	***хвърлям***	***фрла***	baciti	metati	hodiť, hádzať	házet	rzucać, rzucić	кідаць	**ЖБУРЛЯТИ**, кидати	бросать, кидать, метать, швырять
139	***броя***	***брои***	***brojati***	***šteti***	počítať	počítat	***liczyć***	***лічыць***	**РАХУВАТИ**, ***лічити***	***считать***
165	лед	**МРАЗ**, лед	led	led	ľad	led	lód	лёд	лід, **КРИГА**	лёд
38	човек	човек	čovek	človek	človek	člověk	czlowiek	чалавек	**ЛЮДИНА**	человек
31	тежък	тежок	težak	težek	ťažký	těžký	ciężki	цяжкі	**ВАЖКИЙ**, тяжкий	**ТЯЖЕЛЫЙ**, тяжкий
185	добър	добар	dobar	dober	dobrý	dobrý	dobry	добры	**ГАРНИЙ**, добрий	**ХОРОШИЙ** добрый
27	***голям***	***голем***	velik	velik	veľký	velký	wielki, **DUZY**	вялікі	великий, **ЧИМАЛИЙ**	**БОЛЬШОЙ**, великий
39	дете	дете	dete	dete, **OTROK**	dieťa	dítě	dziecko	дзіця	дитя, **ДИТИНА**	дитя, **РЕБЕНОК**
28	дълъг	долг	dug	dolg	dlhý	dlouhý	długi	доўгі	довгий	**ДЛИННЫЙ**, долгий

Рис. У1. Українські інновації в питомому словнику слов'янських мов

УНІКАЛЬНА ЧАСТИНА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА (без аналогій у сусідів): *матінка*, *вуглець*, *кисень*, *водень*, *зволікати*, *страхатися*, *адже*, *бо*, *попри*, *позад*, *добробут*, *огида*, *добриво*, *перекотиполе*, *довкілля*, *довкільний*, *зайвий*, *капость*, *байдуже*, *мрія* та ін. На перевірку чимало унікальних слів у словнику кожної мови виявляються авторськими (див. І. ВИКУТІ СЛОВА).

УРАРТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 3-ї історичної епохи) від -II тис.: *зубр*, *осокір*, *вино*, *олія*, *морока*, *шарпати*; топоніми Тушебин, Банилів.

УСКРОБАТИ, ***УСКРОМИТИ***. Приклади прадавніх ґотизмів, у яких збережена спільна ґотська ознака доконаності us-.

Ф

Ф. Літера української абетки Ф походить з грецької Φ *фі*.

-Ф- З ІНШОМОВНИХ СЛІВ: ПЕРЕДАЧА У ЗАПОЗИЧЕННЯХ. Доля іншомовнного -Ф- в українській вимові (див. І. АРИСТОФАН).

ФАХ < нім. Fach 'спеціальність, фах'. Пізній німецький ґерманізм.

ФІНІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 6-ї історичної епохи) – від -II тис.: *дуб*, *сом*, *щука*, *щупак*, *щур*, *кволий*, *кульгати*, *кандиба*; пор. топоніми р. Сож, р. Яха, р. Рандава, р. Либідь, Любча. Виявлені у XX ст. [Топоров, Трубачев]. З лівської мови: *журба*, *журитися*, *кволий*, *кульгати*, *кандиба*, *шкандибати*, *шамотіти*, *шомратися*, *[кєньґі]*, *щур* [Тищенко 2011, 285, 420].

ФІНІКІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (13-й часовий шар) – від -V ст.: *кадка*, *мапа*, *геєнна*, [*пунечка*]?; пор. топоніми Пуні$^{+}$ Лв, Мохнач, Кинашеве, Кирнасівка, Цир. Виявлені у XX-XXI ст.

ФОТЕЛЬ < фр. fauteuil 'фотель, крісло'.

ФРАКІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 8-ї історичної епохи) – -XI / -VII ст.: *цівка*, *кмітливий*, *кпити*, *кебета*, [*гагілки*]; пор. у топонімії Товтри, Сірет (2). Виявлені у XX ст. [Нерознак; Трубачев].

Крім досить численних фракійських топонімів, які "побутують" серед місцевих слов'ян без перерви вже майже три тисячі років, у слов'янських мовах є і певна кількість словникових запозичень з фракійської та фригійської мов. Українська апелятивна лексика фракійського походження виявляє більшу різноманітність у говірках басейну Дністра, – що додатково збільшує важливість цих мовних свідчень прадавніх східнобалканських контактів слов'ян.

1. Укр. *цівка* "частина рушниці, трубочка, рурочка, котушка", *ціва* "каток, веретено"; р. *цевка*, *цевьё*, болг. *цевка* "котушка", *цев* "трубка", сх. *цѝјев* "котушка, гомілка, цівка рушниці", чес. cívka, слц. cieva "жила, судина", пол. cewa, cewka; вл. cywa, нл. cewa, cowa, полаб. cev "моток пряжі": < прасл. *cěva, споріднене з лат. šeivà "*цівка, котушка у ткацькому човнику*", šaivà "трубка, з якої роблять цівку, котушку"; також наявне у фінс. käämi "цівка, котушка", ест. kääv 'тс.' [Фасмер, IV, 294-295]. У фрако-дакійській мові σεβα, seva "бузина", походить з ієв. *k'eй "порожній", лат. cavus, гр. коFος 'тс.'. "Ця етимологія загальновизнана" [Нерознак, 63].

2. Укр. *гагілки*, *гаївки*, *ягівки* — різновид веснянок, народних обрядових пісень, що їх співають в Галичині тільки під час Великодніх свят. Найдавніші веснянки "становлять синкретичне ціле дуже давнього походження з нашаруванням різних діб", зокрема, вони "мають мотиви обрядового *кликання птахів* — символів весни" [ЕУ, I, 237]. У зв'язку з цією рисою веснянок виникають підстави пов'язати переважно прикарпатське слово укр. *гагілки* (*гаївки*, *ягівки*) з діалектним словом укр. [*гагуѝ*, *гагіѝ*] (!) "чорногуз". Це закарпатське українське слово запозичене з також діалектного мад. [gagòlya] 'тс.' [ЕСУМ, I, 449]. Від іншого варіанта цього ж мадярського слова — [gòlya] походить іще одна українська діалектна назва чорногуза — [*ґовля*] [ЕСУМ, I, 541].

Поширення назви [*гагуѝ*, *гагіѝ*] картографоване лише в діалектному атласі Закарпаття [Дзендзелівський, II; цит. за ЕСУМ, I, 448]. Форма [*ґоўлʼа*] представлена і в великому діалектологічному атласі України [АУМ, II, карта 339]: це слово вживають переважно у Потиссі (в 14 селах), але також і біля Яремчі, ІФ, Заліщиків Тр, у верхів'ях р. Турії Вл, Стиру Рв, Случі Хм і навіть Уборті Жт. Що до самих мадярських слів

[gagólya, gagó, gólya], то їх вважають "етимологічно неясними" [ЕСУМ, I, 541]. Натомість усе гніздо наведених слів може бути етимологічно пов'язаним з фрак. gagila, gagyla "галка", яке трактують як звуконаслідувальну фракійську новацію [Нерознак, 45]. Очевидно, що запозичення цих слів з мадярської сталося до переходу в українській **-л-** у **-в-** наприкінці закритого складу, і через це давні українські діалектні назви мали бути *ґаґул, *ґаґіл. В такому разі синонімічні форми *ґаґілки, гаївки, ягівки* виступають не як результат хаотичних змін, а судячи з усього, фіксують цілком конкретні, закономірні хронологічні етапи розвитку того самого слова, що можна зобразити у вигляді схеми: [gagólya] → *ґаґол → *ґаґул → *ґаґіл ((→[ґаґув] →[ґаґів])) → гагілки (*гагівки → гаївки → ягівки).

Про можливі гранично далекі просторові впливи фракійської мови говорить не лише польський топонім Gagowy на Середній Віслі, але й німецькі географічні назви Gagel, Gägelow (2), – *на історично слов'янських землях* NB. Як видно з карти на рис. 3-1, трактування цих назв як давніх фракізмів знаходить додаткове опертя в сусідстві на тих же землях надійно встановлених фракійських топонімів як-от пол. Tatry, чес. Tartry, пол. Śrem (4 назви у Польщі), Schrems в Австрії та Schrens у Німеччині. Як і в Україні, фракійські топоніми прекрасно відповідають досі вживаним фракізмам у словниках тамтешніх мов: чес. civka, kmet, пол. cewa, cewka, kmeć, діал. [kimować], влуж. cywa, старе kmieć, нлуж. cowa, cewa, полабс. cev.

3. Укр. [*кема*] "тяма", [*кемити, кемувати, кімувати*] "тямити, міркувати, здогадуватися"; розм. бр. *ке́міць* 'тс.', *ке́млівы, ке́мны* "тямущий", пол. [kimować] "розумітися" [ЕСУМ, II, 422]. З цією групою лексики поєднують і укр. слово *кметь* "селянин, господар, тямуща людина", [*кміта*] "спостерігач" (і прізвище Кміта); *кмітливий, кмітити* з похідними *прикмета, прикметник*; рос. ст. *кметь* "селянин, юнак, вояк"; пол. kmieć "хлібороб, багатий господар", чес. ст. kmet "хлібороб, підданець", слц. kmeť "мудрий дід", вл. ст. kmjeć "перший селянин, привідець", сх. *кмѐт*, слн. kmet "селянин" [ЕСУМ, II, 472]. На нашу думку, перспективно зіставити всю цю групу слів з *фригійським* κίμερος "розум, ...воля" (Гесихій), яке В. Нерознак пов'язує з ієв. *gem- "схоплювати, стискати", гр. *γεμ-το "схопив" [Нерознак, 147].

Дизленіція носового **м** у словах [*кема, кемувати*] започаткувала форму [*кеба*] "здібність, уміння" з похідними, яка так і не має задовільного пояснення [ЕСУМ, II, 419]. Тут привертає увагу саме численність похідних в українських діалектах на Поділлі: ***кебета*** "тс., хист, розум", [*кибеґа , кибість, кибіт́*] 'тс.'; [*кибата*] "навичка"; [*хибета*] "здатність; щастя; нагода"; *кебетливий, кебетний,* [*кебітливий, кебітний*]; [*ке́бати*] "розуміти(ся)"; [*безкебеття, безкебетний, нескебетний*]; [*кебзувати*]: *не кебзувати* "(чогось) не знати", – яке без достатніх підстав ізолюють від решти однокореневих і вважають запозиченням з молдавського / румунського chibzui "обдумувати, міркувати" [ЕСУМ, II, 419]. При цьому поза увагою залишено цілком очевидні похідні від слова [*кема*]: дієслово [*кемзувати*] "думати, міркувати" і прикметник [*кімзовитий*] "тямущий" [ЕСУМ, II, 422]. Натомість голосний **-і-** останнього слова і відповідає наведеному романському аналогу, і краще корелює із згаданим κίμερος.

Крім того, на нашу думку, так само з цим, а не яким іншим словотвірним гніздом пов'язани і ряд: *кепкун* "веселий насмішник, шахрай", [*кепар*] 'тс.', [*кепство*] "глузування, дурість", *кпини* "глузування", [*кпи*] 'тс.', ***кпити*** "глузувати, **кепкувати**", [*кпили́ти*] 'тс.', *докепкуватися* "доглузуватися", [*доке́пкатися*] 'тс.', *кеп* "глум". Явно штучною виглядає спроба спертися на нібито російську аналогію „[*кеп, кепа*]", якої і близько немає у російських словниках. Натомість, білор. *кепіки* "кпини", польс. kiep "бевзь", чес. kep "нахаба", слц. [kiep] "прізвисько нечистого" мають перевагу у спільності ареалу поширення зі словом *кема.* Що ж до укр. *кепський*, то ця форма, справді, могла бути запозичена з польс. kiepski "поганий, кепський" – з уже зміненим значен-

ням, пов’язаним з чес. заст. і діал. [kepský] “дурний, **недоречний**, поганий”, звідки існує семантичний перехід до ще старішого “недоречне глузування”.

Нарешті, ще одне важливе пасмо похідних виявляє дуже давню типово карпатську відповідність [**k’e / t’e**]: [*кємити*] – [*тємити*] – *тямити*, що аналогічне до усного відтворення носіями карпатських говірок рос. *деньги* – укр. бойк. [*ґєн’ґі*] або протилежної пари: укр. *кенді* – фін. kengät “черевики”, – так само у положенні **д/т** + передня голосна. Ідеться про ряд: *тяма*, *тямок*, *тямкий*, *тямущий*, *тямка*, *тямити*, *отямитися*, *нестяма*, *невтямкú* зі схожими словами білор. *цяміць*, *цямлівы*, *цямлівасць* при наявності й там *кеміць*, *кемны*, *кемлівы.*

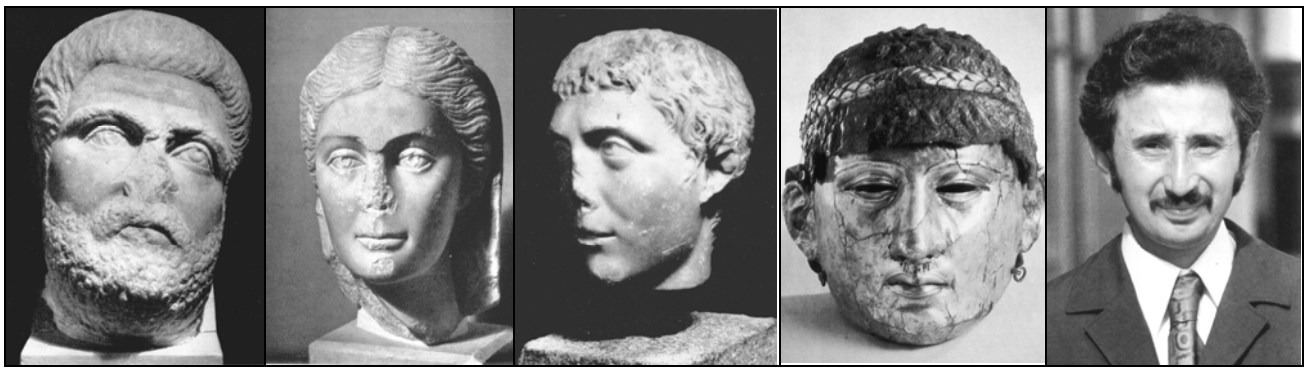

Рис. Ф1. Дако-фракійські антропологічні типи: фракійці (1-4); чоловік з Болгарії (5); (Чубова, 91-101; Kiszely, 240-h, 329)

Характерна практична відсутність усіх цих кількох десятків слів у російській мові, що стає вагомим арґументом на користь їхнього походження зі спільного прототипу в локальному варіанті праслов'янської мови Прикарпаття, Поділля й Наддніпрянщини.

Видаються надзвичайно важливими як імовірно фракійсько-фригійське походження цих слів, так і набір їхніх значень у слов’янських мовах. ”Розкид” самих значень і значна кількість варіантів основи вказують на велику давність побутування слова в явно іншомовному середовищі. Мовці вживали його як відповідник якогось важливого для них історично успадкованого поняття, водночас позбавлений словотвірних зв’язків з рештою лексем. З іншого боку, лінгвопалеонтологічний аналіз значень вихідного гнізда слів від основи **кем**- немовби дає змогу вловити відображені в них якісь процеси “осідання” певних етнічних груп східнобалканського походження як “кмітливих рільників” на майбутніх слов’янських і, зокрема, українських землях.

Уявлення про дако-фракійські антропологічні типи давнини й сучасності дає таблиця на рис. Ф1.

Сучасні українські фракізми у південно-західних говірках добре відповідають виявленій і дослідженій якраз тут *голіградській культурі* XI-VII ст. до н.е. фракійського походження. Отже, саме цього віку сягають фракізми і цих говірок, і загальноукраїнського словника – це і є мовний слід „кількох хвиль фракійського населення” в Карпато-Дністерському реґіоні [Милюкова, 225]. Першою з цих хвиль видається *кукутені-трипільська культура*, ареал якої досі упізнаваний в Україні за річками з фракійськими назвами.

Так донині живі факти мови нагадують, що їм – понад три тисячі років: значить, специфіка українського словника починається від цих, найстарших фракізмів: *гагілки*, *гаївки*, *ягівки*, *кема*, *кебета*, *тяма*, *кпити*, *кепкувати*. Поряд з фракізмами всеслов’янського поширення (*цівка*, *кметь*) діагностичного значення набувають як сама ця група специфічно українських запозичень з фракійської, так і українсько-білоруські відповідники (*тямити* ~ *цяміць*,

кємити ~ кеміць, *кепкувати ~ кепікі*) – у складі реґіональних ізоглос, спільних з польською, чеською та словацькою мовами.

ФРАНЦУЗЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – запозичення з французької мови,засвоєні майже всі через російське мовне посередництво (отже, це супутні ознаки російської, 41-ї історичної епохи), XIX ст.: *бюст*, *шарм*, *шедевр*, *бювет*, *берет*, *табурет* і багато ін.; ще через польську *фотель*, *кав'ярня*, *перука*, звідки лише укр. *перукарня*; пор. топонім Шабо.

Х

Х. Літера української абетки Х походить з грецької Χ *хі*.

ХАЗЯЇН. каз. қожайын 'господар'. Каз. қожайын (з ар. хадж, хаджі) – прототип слова хазяїн. Отже, це час Тимура.

ХАЛЕПА. Відоме гр. χαλεπός 'небезпечний, страшний, злий'. З ін. боку, осет. *хæлæф*, рос. *шарап* 'колективний розграбунок без відповідальності'. Ос. *Хæлæф*, *лапутæ*! "Шарап, ребята" (пор. "на арапа, на шару"). В укр. значення близьке до грец., в рос. – до осет.

host *n.*
1. ев саһиби ev sahibi
2. қожайын (qozhayın)
3. кожоюн (kojoyun)
4. хуҗа (khuja)
5. ev sahibi
6. өй әеси öy eyesi
7. ئۆي ئىگىسى (öy igisi)
8. мезбон mezbon

Рис. Х1. Тюркські слова 'хазяїн, господар'

ХАРЧІ (*харчовий*, *харчовики*, *харчуватися…*). Приклад живого і продуктивного арабізму, від xarj 'харчування, живлення' (пор. ар. maharj, первісно 'призначене для харчування', звідки унікальне укр. *могорич*).

ХОЗАРИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ (мовний слід 27-ї історичної епохи) – VIII / IX ст.: *козарлюга*, *тархан*, *рабин*, *субота*, *сатана*; пор. топоніми Козара, Козарик, Козаричі, ур. Чухутів яр См, Чугуїв, Чауси та ін. Виявлені у XX ст.

ХЛІБ. Приклад живого давнього ґотизму – від ґотс. hleips 'пожива'. Цей же ґотизм віфдомий у латис. klàibs, фінс. leipä. Давніший з двох текстів *Отче наш* анґ. мовою має вже _loaf для слова 'хліб' (наш щоденний), тепер 'булка, хлібина'.

ХУГА < з данс. fyge 'крутитися віхолою'. Відоме в рос. як *вьюга*: різні шляхи і звукові навички (засоби) запозичення.

Ц

Ц. Літера української абетки Ц походить з кириличної **ц** *це*. Однотипна і близька за обрисами до літери македонської абетки Џ [джа].

ЦАП. Пор. алб. qap 'козел'.

ЦАРИНА. Пор. рум. ţară 'земля' (лат. terra).

ЦЕНТРАЛЬНІ ЄВРОПЕЇЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ – див. І. ДАВНІ ІТАЛІЗМИ.

ЦЕНТРАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ІРАНІЗМИ. [На відміну від загальнослов'янських іранізмів (*Бог*, *рай хвала*, *слава*, *каяття* та ін.),] "до пізніших реґіональних іранізмів відносять ***центральнослов'янські*** ізоглоси: горлове **h**; протетичні **г**-, **в**-; специфічні семантеми (напр., *збіжжя*) і окремі словотвірні інновації (як-от слово *ящірка*). Як згадано, основа слова *ящірка*

належить ще до іранізмів загальнослов'янського поширення. За довгий час свого розвитку у словниках слов'янських мов це слово сформувало напрочуд розгалужений кущ пов'язаних через словотвір лексичних форм: у південнослов'янських мовах звичайним є анлаут **гу**-, у північних – **я**- (див. карту на рис. Ц1). Крім того, існують найархаїчніші короткі форми *ящер/ гущер*. Подальший розвиток їх можна уявити так: *ящер-а/ гущер-а*, потім димінутив – *ящер-иц-а/ гущер-иц-а* і через новий димінутив **ящер-ич-к-а* до алеґрової форми ***ящір-ка***. Як видно з карти на рис. Ц1, ареал поширення форм цього найтривалішого словотвірного розвитку слова *ящір.ка* (порівняно з давнішими формами *ящер*, *ящер.а*, *ящер.ица*) посідає центральне положення у слов'янському діалектному континуумі і є рівновіддаленим як від реліктових останців, так і від периферійних розірваних ареалів архаїчних форм цього слова.

Припустивши можливість існування аналогічної конфігурації для якихось інших ізоглос, ми порівняли карту поширення слова *ящірка* з уже опублікованими картами ОЛА і знайшли декілька, аж до деталей подібних до неї. Як виявилося, аналогічну або дуже близьку конфігурацію має основна ізолекса на діалектних картах слів ***жито, збіжжя, ячменище, стерня, стернище, питає*** [ОЛА 1971, 99 і 107, 101 і 106, 102, 103, 97]; спільна область географічно-го поширення цих лексем (сіра заливка) точно вписується в ареал слова *ящір-ка*, ніде не виходячи за його межі (див. рис. Ц1: скорочення: *С* – шлях сербів і сиґіннів; **С** – залишки скіфів у Криму; Я – яси в Угорщині).

Віднайдення кількох ізолекс аналогічної конфігурації доводить, по-перше, що форма ареалу слова *ящірка* не випадкова, не унікальна, а що тут існує ціле пасмо подібних ізолекс. Це не лише іранізми, але схожість ареалів вказує на спільний період історії, прожитий у тісніших мовних контактах. Як видно з карти, це пасмо оточує говірки мов: української, польської, чеської, частково – словацької та білоруської. За своїм об'єктивним географічним положенням це пасмо ізолекс може бути трактоване як центральнослов'янське.

Близький ареал поширення має ще одна група важливих давньоіранських запозичень irano-slavica (див. рис. Ц2). Тепер це вже хрестоматійно відома група слів від вихідних: *бачити*, [*патрувати*], *дбати* (дукр. ***т***бають [ССУМ, I, 286]), *тривати*, *жвавий*, *ошатний*, *почвара*, *потвора*, *пан*, *кат*, *раріг*.

Принципово важливо, що ця група іранізмів збереглася в мовному середовищі носіїв кількох так званих центральнослов'янських мов, а саме, на теренах колишніх активних скіфо- слов'янських контактів – в Україні, Польщі, Білорусі, Словаччині, Чехії. Як видно з таблиці, *усім* іранізмам польської мови послідовно відповідають українські й білоруські, а *частині* їх – ще й чеські, словацькі та верхньолужицькі. Саме це не дає змоги трактувати польські іранізми як начебто виключно польське надбання. Іншими словами, теоретична побудова „polono-iranica" є тому штучною і ідеологізованою, що залишає поза розглядом численні факти сусідніх центральнослов'янських мов.

З очевидністю тут може йтися про найдавніші "реґіональні" іранські запозичення до праслов'янської. У проведеному етимологічному дослідженні слів цієї групи [Трубачев 1967] фактологічна сторона викладу – послідовна і досить повна, хоча її не можна вважати вичерпною через пропуск за недоглядом й умовчанням сімох (!) із 19 принципово важливих відповідників етимологізованих „польських" іранізмів у білоруській (*дбаць*, *рарогъ*, *жвавы*, *пачвара*, [*патвора*]) й українській мовах (*жвавий*, *почвара*). Щодо теоретичної, інтерпретативної сторони дослідження, то вона не вільна від ідеологічного підтексту: інакше не можна пояснити прагнення подати всі *іранізми української та білоруської мов* як „вторинні іранізми через польську", тобто *нібито запозичені до української та білоруської з іранської через польську* (!), що однозначно суперечить географії цих запозичень.

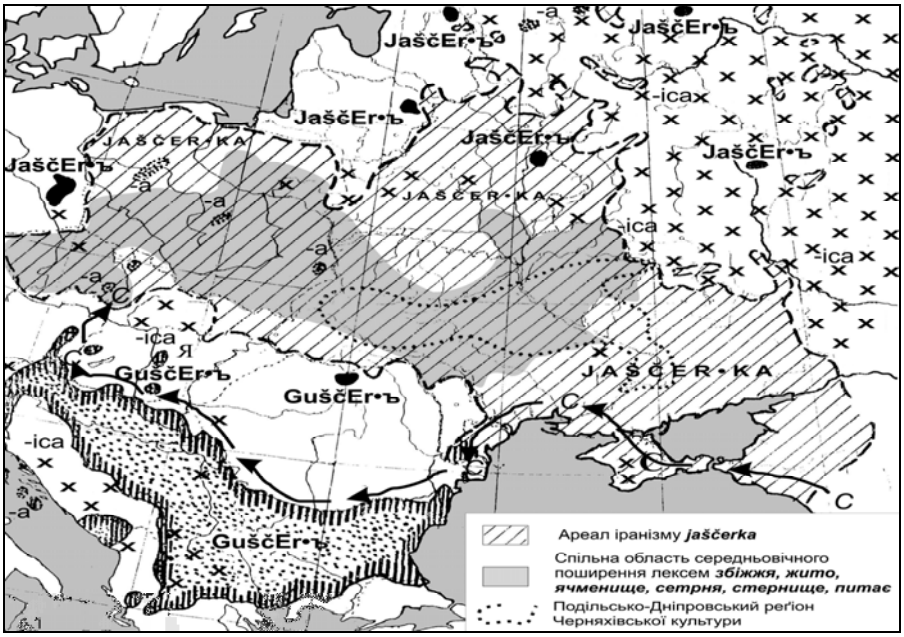

Рис. Ц1. Ареал іранізму ***ящірка*** *та спільна область поширення іранізму* ***збіжжя*** *й інших 5 лексем:* ***жито, ячменище, стерня, стернище, питає*** *(зведення матеріалів ОЛА)*

Навпаки, пізніша позиція дослідника знайшла вияв у визнанні того, що слов'яно-іранські стосунки не лише дійшли до „симбіозу слов'ян і іранців у черняхівській культурі перших століть нашої ери, але і проявилися внаслідок глибоких проникнень іранських племен у слов'янський ареал, що... продемонструвало існування ранніх праслов'янських діалектів задовго до того часу, для якого про них вважала за можливе говорити славістика 1950-60-х років" [Трубачев 2003, 50]. Приймаючи тезу про те, що „Правобережна Україна принаймні в I тис. до н.е. вже була частиною (периферією) праслов'янського лінґвоетнічного простору" [там само, 51], неможливо водночас заперечувати її участь у ірано-праслов'янських мовних контактах. Про них нагадують очевидні мовні факти, наприклад, – те, що всі п'ять збережених в українських діалектах праслов'янських іранізмів зі списку В. Мартинова – [*топір*], [*ватра*], [*опука*], [*óвúй*], [*к*] – поширені саме у Прикарпатті. По-перше, ці слова дають п'ять незалежних лексичних свідчень того, що вказані іранізми були засвоєні *на місці*, тобто в часи входження Прикарпаття до області ірансько-праслов'янської суперстратної взаємодії. По-друге, вони унаочнюють історичну тяглість українських говірок упродовж останніх двох з половиною тисячоліть, що відтоді проминули, адже це мовлення досі живе. По-третє, вони органічно доповнюють визнання „семантичної спадковости" збережених в українських говірках Поділля значень слова укр. *хата*, як і факту відображення у його звучанні „місцевої (тобто подільської. – К.Т.) іранської форми *xata < *kata" [Трубачев 2003, 42].

До рис. Ц2 (с. 205). *Реґіональні словникові іранізми центральнослов'янських мов*

На карті суміщено області поширення слів-відповідників укр. ***збіжжя, жито, стерня, стернище, ячмінь, ячменище, питає*** (шляхом накладання ареалів відповідних карт №15, 18, 20, 21, 22, 26, 27 з [ОЛА, 1971]). Крім першого слова це не іранізми, але поширення цих лексем уздовж смуги переходу дслов. g > h вказує на спільні історичні обставини. Так отримано ґрадієнти щільності ізоглос. Штриховкою на карті-основі в ОЛА показано області, де невідомий іранізм *збіжжя*. Білі пунктирні овали містять етномовні списки реґіональних іранізмів праслов'янської доби (за О.Трубачовим), засвоєні під прямим іранським впливом: ***бачити, обачний; дбати,*** (дукр. ***ꙋбають***), ***дбайливий; тривати, тривкий; жвавий, пожвавитися; раріг, рарожий; почвара, потвора; кат, катувати*** і похідні. Відносний розмір овалу відповідає кількости похідних слів від названих іранізмів у цих мовах (вказані найбільші кількости: 182,127,115). У білому прямокутнику показано збережені західними говірками української мови іранізми ще праслов'янської доби [*топір*], [*ватра*], [*опука*], [*óвúй*], [*к*].

Рис. Ц2. Реґіональні словникові іраніз-ми центральнослов'янських мов

Показово, що всі названі діалектні іранізми українських говірок Галичини й Карпат були зафіксовані у лексикографічних працях, починаючи зі словника Є.Желехівського й С. Недільського (1886 рік), – тобто більше, ніж за 120 років до самої постановки питання про їхню можливу діагностичну цінність як доказу давности й тяглости місцевого українського діалектного континууму.

Однак найслабшою стороною концепції polono-iraniса є те, що вона обминає *словотвірний* аспект проблеми, – а саме він і суперечить її апріорній вихідній тезі. Справді, розглянуті іранізми таки належать *до фондової лексики* у польській мові, – див. [Трубачев 1967, 61], – але ***так само і в українській і в білоруській мовах***. Загальновизнано, що *фондова лексика не може складатися з масових запозичень*. І тому, якщо у словниках відповідних мов від 13 розглянутих польських іранізмів відомо ще 127 похідних слів (разом 140), від 12 білоруських – ще 115 похідних (разом 127), а від 12 українських іранізмів – ще 182 похідних і кілька однокореневих топонімів (разом 202) (див. карту на рис. Ц2 і таблицю на рис. Ц3), то саме це й не дає підстав прийняти припущення ані про сепаратність польських праслов'янських іранізмів, ані про польське посередництво в запозиченні такої значної (бíльшої, ніж у самій польській !) кількости іранізмів до української мови. Після порівняння продуктивности конкретних пар іранізмів можна погодитися хіба що з польським посередництвом у засвоєнні слова *пан*, але це скоріше арґумент на користь не іранської, а аварської етимології цього слова А. Брюкнера.

Крім того, як це випливає з наших студій, словотвірні ряди розглянутих іранізмів в українській і білоруській мовах нерідко виявляються багатшими за польські, а часом навіть *зберігають звуки з відповідниками в іранському прототипі, яких у польських словах немає*: пор. білор. *дба.йны*, *-йна*, *-йнасць*; *няда.йны*, *-йна*, *-йнасць*, *-йла* або укр. *дбайливий*, *-о*, *-ість*; *недбайлив.ий*, *-о*, *-ість*; *недбайло*, – де формант -**й**- можна зіставити з відповідним формантом -**у**- іранського прототипу *dba-**у**a. Несподівані свідчення збереження того самого форманту -**й**- при аналогічних топоосновах дає і топонімія України, де формант упізнаваний у назвах ручаю *ПатраЙчик* (!) Кг (п. Цибульника; пор. patra-**у**a-), с. *ПатлаЇвка* Пл (з пізнім сарматським **-l-** < дір. **-r-**); с. *ТриваЙли* Пл (!) (пор. *tarva-**у**a-); не виключено, що також при гірше збережених основах у назвах р. *НедобаЄва* Чк, с.*НедоболЇвці* Чв, р.*НедобиЯ* Хм, с. *ТабаЇвка* Лг, Хк, Чг (пор. *dba-**у**a). Серед староукраїнських іранізмів є унікальна форма **тбають** з початковим **т**- авестійського **t**baeš [ССУМ, I, 286], пор. чес. ст. **t**báti

До цієї групи прадавніх центральнослов'янських лексем слід додати і псл. *xati (ne xati) 'торкати, чистити; гудити, ганити, ганьбити' (етимологія О. Мельничука [ЕСУМ, II, 233]). Очевидною спільною семантемою тут є 'дбати', звідки розрізнення значень у старшого покоління мовців: *хай* = дбай, піклуйся; *нехай* = не дбай, не втручайся. Не менш важливі структурні словотвірні паралелі: укр. *за-не-дбати = за-не-хаяти*. За відсутности засвідченої *прямої* праіранської аналогії важлива форма скр. *kšaya 'охороняти, терпіти' і особливо тох. A skai-, B ske- 'дбати, піклуватися' [Фасмер, IV, 239].

За географією свого поширення до цієї ж групи центральнослов'янських іранізмів (або спільних центральнослов'янсько-іранських лексем) належить укр. ***бо***, – білор. *бо*, друс. *бо*, пол. bo, чес., слц., нлуж., схв. **ст**. bo 'тому що'; стсл. БО 'тому що, отже'; псл. bo, споріднене з пол., чес., слц. ba 'справді' – пор. авест. bā 'справді' [ЕСУМ, I, 216,

102]. Знову діагностично показова відсутність цього слова в болгарській, македонській, словенській мовах.

Знаменно, що серед іранських запозичень центральнослов'янського кола знову є низка слів з давніми сакральними значеннями, як-от авест. **kaθa**- 'відплата (на страшному суді)' > *кат*; скіфо-сарм. **pacvara** 'дракон, летючий злий дух' > *почвара*, *потвора*, – пов'язане з авест. **vərəθraγna**- 'сокіл' > *раріг* 'вид особливо аґресивного сокола'; імовірно, також авест. **xšaθra** 'влада, панування' > *ошатний*; авест. **pāθra**- 'наглядати, стерегти' > *патрувати*, – див. [ЕСУМ, IV, 546]. Вони доповнюють пласт загальнослов'янських іранізмів у сакральній лексиці. Потужній духовний вплив давніх іранців не лише на слов'янську культуру видно й на прикладі гр. παράδεισος 'рай; paradis' < дір. **pairidaēza**-, перс. ferdous 'райський сад, квітник'.

На фонетичному рівні центральнослов'янський ареал практично збігається з поширенням *фарингального* **ĥ** (рис. Ц2), ***ізофону*** якого пов'язують зі *скіфо-сарматським субстратом*. Посилаючись на територіальну (а не етнічну) представленість церебральних приголосних в Індії, а абруптивних – на Кавказі, В. Абаєв обстоює іранську природу **γ/h**, яке так само стійко тримається не серед певних етносів, але на певній території з нині строкатим населенням [Абаев 1965, 51]. Сумніви щодо давности появи цієї фонеми у слов'ян спростував ще 1929 р. на чеському матеріалі М. Дурново, показавши, що перехід **g** > **γ/h** стався раніше від занепаду носових, – а ця остання подія надійно датується щонайпізніше X ст. [Филин, 1972, 56]. Спеціальна мета з'ясувати точні межі ареалу поширення у слов'янських говірках фарингального **ĥ**, наскільки відомо ще не ставилася. Аби надолужити такий пробіл, ми зробили спробу окреслити цей ареал хоча б приблизно за наявними публікаціями. Очевидно, що фарингальне **ĥ** в українській, словацькій, чеській і верхньолужицькій мовах є нормативним звукотипом і становить чи не найяскравішу фонетичну ознаку цих центральнослов'янських мов. Поза основним ареалом їх поширення **ĥ** наявне на півдні Росії – на Правобережжі Дону й на Кубані, а також у прикордонних районах Молдови й Румунії: усюди цей звук (NB: **ĥ**, а не **γ**) являє собою складовий елемент поширених там українських говірок. В Білорусі діалектологи А. Падлужний, В. Чекмонас, І. Булико відкрили в гродненських говірках фарингальну вимову фонеми **г** [**ĥ**] [Чекмонас, 34], за іґнорування відомостей про яку свого часу академік Ф. Філін дорікав укладачам Діалектологічного атласу білоруської мови [Филин 1972, 244]. Приблизна північна межа поширення **ĥ** показана за одержаними даними у спеціально укладеній нами карті [Тищенко 2002] і перенесена тепер на карту рис. 3-5. Само собою зрозуміло, що берестейські говірки Білорусі, українські за своєю природою, тим самим мають і фарингальне **ĥ** – як природне продовження основного ареалу поширення української мови.

Найменше відомостей про поширення **h**/**ĥ** ми знайшли для польських говірок, проте навіть скупі вказівки задовільно доповнюють загальну картину. Так, за даними С. Урбаньчика, "розрізнення глухого **x** і дзвінкого **h** існує на східному порубіжжі як наслідок українських і білоруських впливів, а в південному Шльонську – як результат впливів чеських. На обох цих теренах *поляки вимовляють дзвінко звук*, *позначуваний на письмі літерою* ***h***, який трапляється у словах чеського й українського походження, як-от hańba, hardy, hołota, або у словах, запозичених з латини, німецької та інших неслов'янських мов, як herbata, harmonia, hak, handel" [Urbańczyk, 30]. У питомих польських говірках "слабке **x** з усіма наслідками, відомими в Малопольщі (де є й місцеві слова з **h**: haw 'тут', hań 'там' [там само, 69]. – К.Т.), засвідчене на Шльонську в Бреґському повіті (біля гирла р. Стобрави до Одри): holevy, iehać, swody 'сходи', swovali 'сховали'" [там само, 30]. Див. І. карту на рис. Г1.

Рис.Ц3. Ірансько-центральнослов'янські ізолекси (центральнослов'янське

Іранські пер-шоджерела	„Праслов'янські **діалектні**" форми за О. Трубачовим **(як фактично центрально-слов'янські)**	Південно-слов'янські **18**	**Центра**	
			чеська **18**	словацька **14**
*abi.āxš.aya- "об" + "око" ягн. yaxš < wi.axš	*obačiti "бути обачним"	–	–	[báčiti se]
*pātraya- < pātar- "охоронець,захисник" авест. pāθrāi, pāθra-	*patriti хор.[paťriti]	patřiti	***Patřín***	pátrať <
***bā**, ав. **bā** 'справді'	*bo 'тому що, отже'	ст.хор.**bo** 'тому що'	**bo; ba** 'справді'	**bo; ba** 'справді'
*xšatraya-; авест. xšaθra "влада, панування"	*šatriti	ст.хор.šatriti,o~,šatrija;слн.ošatrati,šatraja 'чари'; ***Šatornja Hr***	šetriti šata; šatek вл. šata	> šetriť šatriť šata
*dbaya-, ав. dəbaēš, tbaēš "дбати,піклуватися"	*dъbati	–	dbáti ст. tbáti	dbať
<*xaya- ; скр. *kšaya "охороняти, терпіти" тох.A skai-, B ske- "дбати, піклуватися" [Gołąb, 129-156]>	***x(aj)ati; ne xati**	**блг. хáя, нехая сх. хајати; нехајан; слн. hájati, neháti**	**nehat** 'забути; дати' **zanechati, zanechávati, вл. hajić, haju** 'дбати', **hajer, zanjechać, zanjechávać; niehać**	**nehať** 'забути; залишити, дати' **zanechať, zanechávať**
*tarvaya-, ав. taurvaya- "долати опір"	*trъvati *trajati	стсл. трàіати, блг. трáя, сх. трајати	trvati tráti вл. trać	trvať
*tuš-, ав. tušni- "мовчазний"	*tušiti 2	слн. **potúšiti, potúhniti**	tušiti	tušiť
*ǰuvaya- "жвавий", сх.-ір., ав. ǰvaya-	*žьvavъjь	?	**žvavý 'балакучий'**	?
*vāragna(ka)-"сокіл", ав.vərəθraγna- (< лит. vãnagas)	*rarogъ	–	raroh rarach,-šek	rároh
*pativāra/*pfacvara "напасть"(>лит.áitvaras, "привид" áičvaras)	***potvorъ** ?	—	**potvora**	**potvora**
*kāta-, ав. kāθa-"відплата (на страшному суді)"	*katъ	–	kat (з XIV)	kat
* g(a)u-pāna "оберігач худоби" (пор. чабан)	*gъrapъ (**NB: ір.етим. суперечить геогр. слова**)	(пор. болг. стопан(ин)) ***Španjuša Hr***	pán,hpán (XIII) > вл. pan (XVIII) (суч. kněz)	pán

* – реконструйовані форми, [ ] – діалектні слова, **півжирний шрифт** – доповнення автора

поширення іранізмів,вивчених О.Трубачовим (1967) з доповненнями)

льнослов'янські мови			російська **14**
польська (пд.діал.) **140**	українська **202**	білоруська (діал.) **127**	
bacz|yć, **-ność, -ny +20**	БАЧИТИ, **бач, безбач завбач|ати, ~ливий +обач|ний, -ливий, не-обач|ність, не-** **+64**	БАЧЫЦЬ, **бач +ны, -насць** **+40**	пд.-зах. діал. [**бачить**]
patrzyć, patrzeć, patrz;**+25** opatrzność, **zaopatrzyć**	ПАТРАТИ пантр|ити,-увати; **+7** ***руч.ПатраЙчик Кг, Патлаївка Пл, Патринці Хм***	[**ПАТРУХА**]	костром. діал. [**патрать**]
bo; **ba** 'справді'; нл. **bo**	**БО** 'тому що'	**БО**	книжн. **ИБО**
[szatrzyć] się, **+8** [szatrać] szat|a, -ka, -ny, -nie,	**ошатн|ий,-о;шата +3**	**[шата, шатка, ша-тін(к)а] +4**	–
dba|ć, **-łość, -ły +15** **niedba|luch, -ły**	**ДБА-ТИ,-Йливий;недба-лий, +32 -Йло,-ло,-льство, за~ти, за~ний, подбати, не додбати**; ст. **бають**	**ДБА|ЦЬ, -йны, +23 йнасць,нядба|йны, -йнасць, -ла, -лы,-ласць**	зах. діал. [**дбать**]
zaniech|ać, -iwać, -ywać, [ochajn|y], -o; нл.**niechaś (se);** полаб. **nechăt** 'залишати' **+5**	**ЗАНЕХАЯ|ТИ,-ний;поне-хаяти; нехай** 'не дбай' **≠ хай** 'дбай'; **нехая**;**оха́Йний**, [**оха-Йливий**] <*обхаяний;[**нехати,по-**]; ***НехаЇвка;НехаЙки;ХаЇха;ХаЙнівка*** **+14**	**НЯХАІЦЬ, ахайны +6 [заняха́(і)ць, занéхіваць, заняха́іваць]**	–
trwa|ć, **-łość, -ły, -le +15** **nietrwałość,przetrwać** нл. **trwaś, traś**	ТРИВ|АТИ,**-кий, -алий, -лість,витривал|ий,-ість**>лит. **trivoti** (Непокупний) ***ТривайЙли Пл*** **+20**	ТР**Ы**ВА|ЦЬ, **-нне, -лы, -ласць** **+9**	смол.діал. [**трава-лый**]
[tuszyć], otucha "надія"	**[отуха] 'надія'; тухнути, тушити** **+3**	**тухнуць, тушыць +2**	**тушить**
żwaw|y, **-o, -ość +2**	**ЖВАВ|ИЙ,-о,-ість,-ішати,+11 по-,-итися, -енько, -енький**	**ЖВАВ|Ы, -а, -асць +4**	діал.[**жвавый**]
raróg **(ptak w Polsce bardzo rzadky) Patrzeć na kogo jak na raroga**	РА́Р|ІГ, **-ожий** (Грінч., IV, 7) **Дивиться, як на рарога.** **+1**	ст. білор.**РАРОГЪ**(Лит. статут, 1588;).**За рарога две копы грошей.**	–
poczwar|a, -ka,-ny, potw|ór,**+2,+10** -or|a,-ny,-nie,-ność,-ek,-owaty; potwar|z, -ca, -czy; spotwarzyć	**ПОЧВАР|А, -А,-ливий, -ний ПОТВОР|А, -ний, -ність, витвор|ний, -ки** **+5 +10**	**ПАЧВАР|А, -ны, +8 -насць [ПАТВОРА] (Фасмер)<вычварны**	**потворство, -вать**
kat (з XV), **-ować,-owanie,+6 -ownia, -owski, -usze**	КАТ, **-івня, -увати -ування; закат|ування, -ований** **+5**	КАТ, **-аваць, -аванне** **+4**	**кат** (з XVIII)
pan, **-i, -icz, -ienka, +25 -nica,-ujący,-ować,-owanie, pań|ski,-stwo;ańszczyzn|a, -iany (> лит. põnas)**	ПАН, **-на, -і, -ич, -еня, -ство, -увати, -ський, о-увати, за-увати, за-іти, івний, -щина, -щинний** **+18**	ПАН, **-аванне, -аваць апанаваць** **+12**	(польський) ПАН (з XVII)

Межі названих тут польських теренів позначено світлішим сірим тлом. Одержана в такий спосіб загальна конфігурація ареалу поширення фарингґального **ĥ** у слов'янських говірках, справді, добре корелює з лексичним пасмом центральнослов'янських ізоглос та з серединним ареалом форм іранізму *ящірка*, які демонструють ознаки найдовшої морфологічної еволюції" [Тищенко 2009, 63-70].

ЦИБУЛЯ < лат. cepa, caepula. Приклад українського живого латинізму, поширеного у Європі. Є в більшості слов'янських, нім., іт. cipolla, баск. tipula.

ЦИГАНСЬКА МОВНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ІСТОРИЧНІ КОНТАКТИ. У мові сінто циган Ломбардії є 9 пластів лексики. Крім питомого індійського (páni вода, jak вогонь, čib язик, grai кінь, пор. гінді pānī, āg, jībh, ghora), це запозичення: перські (zor сила, kórro сліпий, sírja часник < zor, kur, sir), курдські, вірменські (tókar шматок, zi серце < kotor, ogi душа), осетинські, слов'янські (divjo поганий, kírlo шия, résa качка < болг. див дикий, укр. гирло, серб. реца), грецькі (drom вулиця, klídi ключ, kúkalo кістка < δρόμος, κλειδί, κόκκαλο), німецькі (bérga, féldi, tinkar < Berg, Feld, denken), італійські (porta двері, sempre завжди, mubíla авто). Деталі див.: *Sorrenti E.* Italiano e sinto lombardo a confronto: somiglianze, differenze e prospettive didattiche // Italiano, lingua due. V. 6, № 1, 2014. – P. 117-147 (є pdf). Від проф. П.О. Беха відомо про праці проф. І. Ханкока: I. Hancock. A Glossary of Romani Terms // The American Journal of Comparative Law. – Vol. 45, № 2, 1997, pp. 329-344 (є pdf) з ін. запозиченнями: зі слов. slava свято, večera вечір перед святом, zakon неромський закон (на відміну від kris закон ромів з гр. κρίσις судочинство), svedoko свідок, prikaza нещастя, gonime вигнанець; з перс. Rromanestan батьківщина циган, divano рада, dušmaja вороги; з рум. putjerja влада, žandari поліцейський (< putere, jandarm).

ЦІКАВИЙ з пол. ciekawy, формальний відповідник – "тікавий" (від дієслова ciec 'текти'); пор. рос. діал. [текавый], чес. těkavý. Як пише О. Брюкнер, "ciekawy – ніби biegły 'досвідчений', rozbieżny 'розтічний' (ciekawe zagony tatarskie); про псів з добрим нюхом, а потім про людей і про речі, які спонукають до заняття ними; у давній мові поняття 'утікач' передавали словами ciekacz і ciekun" [Brückner, 61], букв. *тікач* і *тікун*.

цікáвий, [*цякáвий*] «цікавий; дотепний; дивний» Нед, [*цікавúна*] «цікава людина» Нед, *цікáвість, цікáвити, зацікáвлений, зацікáвленість, зацікáвлення,* ст. *цѣкавій*; — р. [*текáвый, чекавый, цикáвый*] «цікавий; сварливий?», бр. *цікáвы*, ч. těkavý «скороминущий»; — запозичення з польської мови; п. ciekawy «цікавий; який має добрий нюх; (ст.) такий, що швидко минає» за допомогою суфікса -aw(y) утворено від основи дієслова ciec (ciekę) «текти (течу)». — Richhardt 40; SW I 322—323; Sławski I 99; Brückner 61; Mikl. EW 347. — Див. ще **тектú.**
ciekać; przeciekać. **Od *ciekać*: *ciekawy*, niby 'biegły', 'rozbieżny' (»*ciekawe* zagony tatarskie«; o 'psach dobrze węszących', a potem o 'ludziach i rzeczach, co zajęcie budzą'); *ciekacz* i *ciekun*, 'biegun', w dawnym języku. Lit. *tekėti*, 'ciec',**

Рис. Ц4. Зі статей цікавий, ciekawy [ЕСУМ, VI, 257; Bruckner, 61]

ЦЯМРИНА рос. "одно бревно из сруба у колодца"; ясніше не скажеш. Пор. timber, Zimmer. Сюди ж ЦЕБЕР.

Ч

Ч. Літера української абетки Ч з кириличної **ч** своїми обрисами нагадує коптську літеру **ϥ** ϥ fāj. Хоча коптська мова мала приголосний [ч], але для його позначення вживали літеру **ϭ** *ϭшīма.*

ЧЕКАТИ. Без визнаної етимології. Є в усіх слов'янських мовах, крім однієї. Переконливий вектор пояснення в укр. ***чигати*** 'очікувати появи, спостерігати, чатувати', запозичене через польс. czyhać з чес. číhat – продовження чес. ст. čúhati (звідси *чугай*?), похідного від čúti (суч. чес. číti) 'відчувати, почувати', укр. *чути* [ЕСУМ, VI, 317] (пор. і укр. *НАЧУВАТИСЯ*).

ЧЕЛЯДИН 'дорослий син' Приклад подвійного кельтизму: *челяд-* < cland 'клан' + кельтс. суфікс -ин [Грінченко, IV, 450].

ЧЕМБОР 'півшовкова стрічка на пас', каз. **шеŋбер**, денгелек 'круг'. Винесемо із гор шовку/ Дівкам на чембори (Головац.) [Грінченко, IV, 451].

ЧЕМЕРИС "Чемерис, чемерис, / Чом дівчаток не любиш?" Голов., 325 [Грінченко, IV, 451]. 1) ?'єгиптянин' (або той, хто їздив до Єгипту), пор. нім. Temritz = нлуж. Ćiemerce

< ?дєгип. tmri 'Єгипет' [Тищенко 2016, 573, 673]; 2) ?'валлієць', пор. кімр. cymro 'валлієць' [Тищенко К.М. Кельтські етимології. III. Етнос // Мовознавство. № 6. 2003. – С. 46–52]. Пор. у Даля [т. IV, с. 538]:

Чемеръ м. хребтовая кость? Акд. Слв. ‖ Макушка головы, самое темя; ‖ чубъ, вихоръ, хохолъ, чёлка, оселедецъ, прядь волосъ на темени. ‖ Болѣзнь человѣчья, головная боль; боль въ животѣ,

ЧЕРГА < чагат. čärgä 'ряд, черга'. Класичний тюркізм (є і на півдні в рос. [Даль, IV, 539]).

київорус. ***ЧЕТВЕРИК*** < лат. quadrantārius (26,26 л) < лат. quadra 'чверть, кварта'. За часів римського панування в Дакії та у містах північного Причорномор'я розвинулася жвава торгівля хліборобськими продуктами з-над Дніпра й ремісничими виробами Риму (знаряддя, ювелірні й текстильні вироби, кераміка тощо). Реальним доказом того, що хліб був у числі продуктів експорту з Наддніпрянщини до Римської імперії, є дивовижний збіг *у розмірах і найменуваннях* римських і слов'янських мір сипких і рідких тіл. Так, римський *квадрантал* quadrantārius (26,26 л) – від лат. quadra 'чверть, кварта' – виявився **цілком** тотожним київоруському ***четверику*** (26,26 л), – від слов. 'чверть'. А удвічі більша міра, римський *медимн* medimnus (52,52 л) – від лат. medius 'половинний' – давньоруському ***півосмину*** (52,52 л) [Брайчевський, 44]. Ці спостережені Б. Рибаковим разючі збіги в розмірах і назвах мір М. Брайчевський пов'язав з торговельними зносинами слов'ян і римлян ***у перших століттях н.е***. Жодна інша епоха, пише вчений, не могла породити такий збіг: раніша – бо тоді не існувало контактів слов'ян з Римом, а пізніша – бо не стало самого Риму [там само].

Після сказаного вже не здивує, що й найдавніші монети київських князів, і сама монетно-грошова (вагова) система Київської Руси, як з'ясувалося, також *виходять з римського денарія II ст. н.е.* [там само, 34 з посиланням на В. Яніна].

ЧИМДУЖ, ***ЧИМДАЛІ***. Чимдуж – изо всех сил, что было силы, вовсю, как можно сильнее, как можно скорее, во весь дух, во всю прыть, во все лопатки, во все горло. Чимдалі – все более.

ЧОБІТ < перс. **چفت чофт** 'облеглий, що прилягає' з **چفتن чафтан** 'згинати, викривляти'. Слово цікаве поширенням: серед слов. тільки укр., рос. обл., крус. **чєботъ**, пол. [czobot], але й ісп., баск. zapata 'чобіт' "романське < тур. zabata" [Etchebarne M. L'emprunt lexical d'origine latino-romane en basque, 2006, 24]. Перше відоме ісп. прізв. Zapata – алкальд м. Калагорра у 1214–1216 рр. Тат. *чабата*, башк. *сабата*, каз. *шабата* означають 'постоли', але й іт. ciabatta 'пантофля'! (до 1400 р.); як ім'я власне 1008 р. – "етим. непевна; імовірно, східного походж." [Cortelazzo, Zolli, I, 234]. Видно, теж через Кафу.

ЧУДАН 'знахар' "Пішла баба до чудана, Одчудив він, очуняла" [Грінченко, IV, 475]; історично *'ґерманець' < сканд. þiоð- 'народ'.

Ш

Ш. Літера Ш української абетки, кириличне **Ш** з коптської літери Ⳍ [ш]. Відповідає фінік. ***𐤔*** *шін* (зуб), гебрайській ש.

ШАНДРА < ґотс. siηþs 'час' з 'шлях, путь' [Lehman, S66]. Один з непримітних історичних ґотизмів. "Як пообідаєте, паничу, то мерщій у шандру" (Хк); але разом з тим і доказова ідіома "шандру терти" 'длятися, мнихатися': "Як почне шандру терти! Поки повернеться, поки зробе" [Грінченко, IV, 484]. Очевидно, що українське слово, як і ґотське, сполучає значення "час" і "шлях".

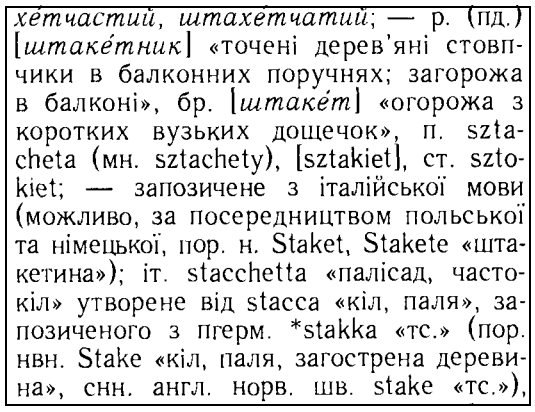

хе́тчастий, штахе́тчатий; — р. (пд.) [*штаке́тник*] «точені дерев'яні стовпчики в балконних поручнях; загорожа в балконі», бр. [*штаке́т*] «огорожа з коротких вузьких дощечок», п. sztacheta (мн. sztachety), [sztakiet], ст. sztokiet; — запозичене з італійської мови (можливо, за посередництвом польської та німецької, пор. н. Staket, Stakete «штакетина»); іт. stacchetta «палісад, частокіл» утворене від stacca «кіл, паля», запозиченого з пгерм. *stakka «тс.» (пор. нвн. Stake «кіл, паля, загострена деревина», снн. англ. норв. шв. stake «тс.»),

Рис. Ш1. Зі статті штахет [ЕСУМ, VI, 473]

ШВЕДСЬКІ (свенські) **СКАНДИНАВІЗМИ**. Пізніша з двох хвиль скандинавських запозичень, відмінна від першої (данської) за мовним джерелом. Від шведів-свенів прийшло слово *звитяга* (шв. Sviþioð) [Тищенко 2011, 285-286]; пор. топоніми оз. Світязь < шв. Sviþioð 'Швеція' [Фасмер, IV, 382], *Свитазів*, *Звенигороди* і назви порогів на Дніпрі. Див. І. ДАНСЬКО-НОРВЕЗЬКІ СКАНДИНАВІЗМИ.

ШКАРПЕТКИ і ***ШКАРБУН***. Ґенуезькі італізми (scarpette, scarpone).

ШКОДА, пор. нім. Schade 'шкода, жаль, прикро'.

ШТАХЕТ < іт. stachetta 'огорожа з патиків; палісад, частокіл'. Див. рис. Ш1.

ШУБРАВЦІ 'обідранці, ледацюги'. Серед можливих прототипів варте уваги днор. ***stjūpr*** Stiefsohn 'пасинок': пор. топоніми СТУПАРЁВа By, STUPÁROVice Cs, STUBOROVa Lv. За формою сюди ж [щубрати] 'вишукувати'. Див. II. СТИБОРІВКА.

ШУЛЬГА 'лівша' < чувас. sultaxaj, каз. solga 'ліворуч' [Баскаков 1979, 37].

ШУХЛЯДА, пор. нім. Schaublade 'висувна полиця'.

Щ

Щ. Літера української абетки Щ походить з кириличної **ци** [шт]. Не виключений вплив на написання з боку коптської літери ⳩ [ш].

ЩЕДРИЙ. **Щедрий – не родич 'тріски', а запозичене з дісл. scattr 'податок'**. Як свідчать записи XIX–XX ст., хоч в історії обряду ці жанри й поєдналися, щедрування завжди було простішим від колядування (знову ознака давности). Під Новий рік ходили *групи дівчат* селом і співали попід вікнами щедрівки (а подекуди, як на Чернігівщині, Київщині, Полтавщині – й колядки), за що одержували певні подарунки. В західній частині українських земель часом щедрували й парубки (водили «Маланку») [Дей, 23].

ще́дрий «який охоче ділиться своїм майном, коштами і т. ін., не шкодує витратити що-небудь», [*ща́дрий*] (у словосполученні [*Ща́дрий ве́чір*] «Щедрий вечір»), *щедрівча́ний* «стосовний щедрівок», *щедро́тний* «щедрий», [*чедрі́вка*] «щедрівка» Л, [*[щадра́к]* «колядник»] ВеЛ, [*щедра́*] «назва щедрівки» ВеБ, [*щедра́к*]

Рис. Щ1. Етимологія укр. щадр- < ****штадръ*** [ЕСУМ, VI, 502]. *Насправді з днор. scattr 'податок', причому, -а- першоджерела зберегли лише укр. говіркові форми*

"Після Різдва, пише К. Войціцкий, *перед новим роком* збираються дівчата і хлопці дорослі у так званий у їхньому діалекті "***Багатий вечір***" (пор. **бѣдрънъ** 'багатий'. – К.Т.), коли господині саме печуть пляцки, пироги, готують м'ясні й інші страви, словом, усе те готують, у що багаті їхні комори. Дівчата й хлопці, химерно перебрані, ходять від хати до хати і повторно збирають коляду. Парубки перебираються на старців, або вдягши кожух навиворіт, розігрують усяких звірів. Увійшовши до певної оселі, виспівують своє прохання, а дівчата кидають при цьому на вогонь лляне сім'я, яке з тріском згоряє. Якби який недбалий господар не дав їм тоді коляди, то самі порядкують у його домі, бо з'їдають і випивають, що трапить під руку, а виходячи, виносять з собою кілька штук свійської птиці. Повиривавши їм більші пір'їни з крил і хвоста, хлопці оздоблюють ними свої шапки. Пройшовши так через усе село, повертаються з музиками до призначеної хати на «бесіду» (biesiadę): там обирають одну з дівчат за господиню, яка їм з зібраної коляди готує вечерю, а за гроші, теж зібрані з колядування, купують горілку й пиво. Весело повечерявши, звичайно під гру скрипаля чи двох, танцюють, співають і розважаються до пізньої ночі" [Wojcicki, 94-95]. Тобто, новорічне колядування – не те саме, що Різдвяне.

Час зосередитися на першому слові виразу *щедрик-ведрик*. Звідки походять слова *щедрик* і *щедрий*? На перший погляд, *щедрик* тепер виглядає похідним від *щедрий*. А чи не могло колись бути навпаки? У статті зі словника М.Фасмера традиційно знехтувані (або й справді були невідомі вченому) українські форми [*щадрий*], [*щадрак*], *Щадрий вечір*. Звідки в них -а-? Дослідникам не так важко уявити обставини прямого проникнення (термін

В. Мартинова) ґерманського слова scattr до мовного середовища частини праслов'ян. Значно важче внутрішньо погодитись, що це пряме проникнення могло б дотривати у впізнаваному вигляді до ХХ ст. у лемківському слові [*щадрак*] 'колядник' (відомости про цю форму походять з праці І. Верхратського "Про говір галицьких лемків", Львів, 1902). Вираз "Щадрий вечір" очевидно, поширений більше, адже його наведено в ЕСУМ без обмежувальних позначень діалектного вжитку: "Щедрий "який охоче ділиться своїм майном, коштами і т. ін., не шкодує витратити що-небудь" [ща́дрий] (у словосполученні *Ща́дрий вечір* "Щедрий вечір"), *щедрівчаний* стосовний щедрівок, *щедротний щедрий*, [*чедрівка*] *щедрівка* Л., [*щадрак*] колядник ВеЛ, [*щедра́*] назва щедрівки ВеБ..." [ЕСУМ, Vl, 502]. Словник пропонує етимологію укр. щадр- < *ШТАДРЪ. Насправді прототип до найдавніших форм з -а- укр. [*щадрий*], [*щадрак*], *Щадрий вечір*, якщо їх трактувати як проникнення, наявний у двох етимологічних словниках: це днор. skattr 'податок' [Lehmann, 309; Orel, 336]. Причому, -а- першоджерела збережено лише в українських говіркових формах.

Однією з робочих гіпотез була і така: "Вихідними складниками фольклорної формули «Щедрик-бедрик» могли бути днор. scattr + лат. pater- із загальним значенням «податок з господаря»". У Наддніпрянщині носіями водночас скандинавської і латинської мовно-культурної традиції могли бути лише ґоти.

Або інша: "Поможи, слов'янський князю!" Вѣдрик, Видрик < Venetricus з *Wenedaz sb.m. 'Slav' + *rīkz 'ruler, king' [Cossue, Excel, 12749] (пор. нім. Wenden = Winden 'серболужичі').

abode - 1250, "action of waiting," from O.E. *abad,* pp. of *abiden* "to abide" (see *abide*), used as a verbal noun. The present-to-preterite vowel change is consistent with an O.E. class I strong verb (*ride/rode,* etc.). Meaning "habitual residence" is first attested 1576.

abide - O.E. *abidan, gebidan* "remain," from *ge-* completive prefix (denoting onward motion; see *a- (1)*) + *bidan* "bide, remain, wait, dwell." Originally intransitive (with genitive of the object: *we abidon his* "we waited for him"); transitive sense emerged in M.E. Meaning "to put up with" (now usually negative) first recorded 1526. The historical conjugation is *abide, abode, abidden,* but the modern formation is now generally weak.

***staðiz** sb.m.: Goth *staþs* ‘place’, ON *staðr* ‘place, abode’, OE *stede* ‘place, position, state’, OFris *sted* ‘place, town’, OS *stedi* id., OHG *stat fem.* ‘place’. Related to **standanan*.

***staðo** sb.f.: ON *stǫð* ‘berth, harbor’, OFris *stathe* ‘place’, MLG *stade* ‘opportunity, help’, OHG *stata* ‘possibility’. Derived from **standanan*. Orel, 369

В разі слушности такого припущення далі цілком очевидна суспільна мораль і вплив християнства з його поняттями смирення і всепрощення: "**и остави намъ долги наша, ꙗкоже и мы оставляемъ должникомъ нашим**"; "**и по множествѹ щедротъ твоих не остави мене**"; "**щедротоми своего человеколюбія**"; "**но ты, господи, по множествѹ благости твоея, обѣща покаꙗніе и оставленіе съгрѣшившимъ ктебѣ. и множествомъ щедротъ твоих нарече покаꙗніе грѣшникомъ въ спасеніе**" [Граматика]. Слід погодитися, що сама ідея нехай символічного, але повернення крихти багатства бідним членам громади – це цілком конкретна, історична, суспільна і виховна ідея раннього середньовіччя.

Їй відповідає і атмосфера *вечора* ***багатої*** *куті*, яку вловила Б. Войцеховська: "Свята ніч символізувала відродження: відрив від старого, від усього, що прикре й недосконале, і водночас вхід до нового часу, кращого і досконалішого. В обрядах залучено широкий спектр засобів, що вказують на той проміжний стан між старим і новим порядком. Позірного скасування зазнавала й суспільна ієрархія. До Різдвяного столу сідали господарі зі слугами, заможні з бідарями, що звичайно траплялося рідко. Багатші обдаровували бідніших і дозволяли челяді поводитися вільно" [Wojciechowska].

Таким чином, в основі назв *щедрівки* і *Щадрого вечора* може лежати скандинавське слово, і це нова вказівка на причетність Півночі до звичаю. Тепер звернімося до топонімів від основи Щедр-. Від неї у топонімії України не вдало-

ся знайти ЖОДНОГО гідроніма. Це якраз свідчить проти прадавности слова. Та й імен сіл знайдено небагато (переважно це вже історизми):

● *ЩЕДРова*+ scattr 'податок' [Сіцінський, 430] = 47 с. *ЩЕДРова* КП тепер у складі м. Летичів laeti Хм; кут. **КЕРДАН**івка Cerdanya [Сіцінський, 426] у с. **КУД**инка ^СВІЧна, **РОЖН**и Aragon?; **ВОЛОС**івці Galicia, **СТАВ**ниця, **КОЗ**ачки, **ВИШН**еве, **РОЗСОХ**у**ВАТ**а, При**ЛУЖ**не Lugo, МАЛАКівщина Malaga, ІВАНинці, ГРЕЧинці, БІЛЕЦЬке, КОПИТинці, ПОПІВці, МАРКівці, ГОРБАСів, Лісо-БЕРЕЗівка;

● *ЩЕДРоГІР* scattr 'податок' Вл Ратне: ^бол. ТУТУРівка, с. БРОД.ЯТине, ЗаПРИП'ЯТЬ; **ВИДР**аниця, **ГОД**инь, Про**ВІД**ки, **КОЗ**о**ВАТ**а, **ДОМАН**ове dômjan 'суддя', **КОРТЕЛІС**и Cortelaza villa, Cortelias geogr. 1258 [Cortesão], Під**ЛУЖ**не, ЛУЧичі, ЗаЛУХів, ДАТИНЬ that + тяти, БРОДи, ЗаБРОДи, _**ТУР**, **ЗДО**мишель, ОРІХове 2, оз. ОНИСЬКове Un-isco? у с. ЗаБОЛОТтя, ЗаІВАНове, БЕРЕЗа, БЕРЕЗНики.

Вже ці перші контекстів перспективні для теми: у одному з них названі Керданія, Арагон, Луго, Галісія, Малага; у ншому – Луго і аналог до топоніма з Астурії Cortelaza у книзі А.Кортезана.

47 х. *ЩЕДРове* skattr- ВЛ ЗаБОЛОТтя: ^ЗДО.МИШель; **КРИМ**не, **КУТ**и, КОЗлів, СТАВок, БРОВАР, ОСТРівки, НИВки, КЛЕБАНщина, ЛюбоХИНи, ОБРИДки;

● *ШКАДРетів* skattr- (у 47 немає) Пл ЛОХВиця: ^РОМАшки, СЛЮЗиха, КРЯЧкове Озеро; бол. **ГРОМАД**ське у с. ГИРЯВІ **ІСК**івці (іст. Гиряві ЮСКівці); ЮСКівці, БезСАЛи, ВИШЕНЬки, **ЛУК**а, ДРЮКівщина, РОМАНиха, БОДАКВА 2, БУДАКІВка;

● ***ЩЕДОР**івка*+ skattr- (= ЛЮБ.**ОФТ**іївка) гот.ф.? у 1859 р. [СГУ, 280] кол. Тираспільс. повіт, пор. ЛЮБ.ОТАЇвка Од Іванівка: Стара ВАНДАЛ**ів**ка [47, 378] Vandali (тепер ур. біля с. **ЧЕРНЯХІВ**ське [на 2 км-карті]) ^МАСЛОве, БІЛка; Нова **ВАНДАЛ**инівка (тепер у складі с. Адамівка?), **КОЗ**лове, **ГУД**евичеве, КАЛИНівка, БАРАНове, КАЛИНівка, **ПЕТР**івка.

● торф. ***СКАТЕР***ське skattr- 'податок' Жт ОЛЕВськ: БУЧМАНи!, Рудня-**БИСТР**а, ЛУГове, БУДки; **КАМ'ЯН**ка ga-main- спільний, звичайний, **ОБИЩ**е, торф. **ОБИЩан**ське біля смт Олевськ ^торф. ***ПЕТР**івЩИНа*; ВЕРБове, **СТОВП**нівка; (і слово *скатерть*?)

● *ШÁТРище* skattr- См ЯМпіль: ^**ДЕРАЖ**ня; ФЕОФІЛівка, ГУТка, ОРЛів Яр, ВЕСЕЛий ГАЙ, КНЯЖичі, **ДОРОШ**івка, ДОВЖик, СВЕСА; ● *ШÁТРище* skattr- Жт КОРОСТЕНЬ: **СТАВ**ище, КАМ'ЯНа ГОРа, СТРУМок, САНТАРка, ВЕСЕЛівка, **ВИГ**ів, **ВАСЬК**овичі.

Є однокореневі назви у Росії: *Щедрово* Пск. неподалік від Ґдова, *Щедровка* Ниж.Новг., *ЩЕДРино* Моск., Тверс., Ниж.Новг. Існує село ***ШЧАДР**ын* під м. Жлобін у Білорусі. Відомі такі назви у всіх слов'ян у Європі: дуже цікаві імена двох сіл *Stederdorf* і *Stedar* на о. Рюґен у Німеччині; *Štedra* у Боснії; малий о. *Šćedro* біля о. Хвар [Skok, III, 412] (GROMin Dolac, RAVNi Dolac, IVAN Dolac, **GDINj**, **KOZ**ja, ORAHov Do, RAVNo) і с. *ŠTEDRica* у Хорватії (**KUT**a, TOPOLo, LUKa, BISTRina, TRNova, BANići). У Чехії 6 назв: два села *Štědrá*, *Štědrovice*, *Štědráková Lhota*, *Štědronín Plasy* – і цілком несподіваний наш рідний ***Štědřík*** [Encarta] біля с. Sulice під Прагою! У Польщі цих назв удвічі більше: свій ***Szczedr**zyk* під Ополе, два села *Szczodrowo*, *Szczodrów*, *Szczodrkowice*, *Szczodrochowo*, *Szczodruchy*, *Szczodrzykowo*, *Szczedrzykowice*, *Szczodre*.

● *Štědrá* 20d3 Cheb: **^KAMEN**ný Dvůr; KATEŘINa, TUŘany, ZLATa, VONšov; ● *Štědrá* 21h3 Mariánské Lázně: KOŽlov, **MIR.OT**ice, **MÍR**ová, **JEDV**aniny, **KLADRUB**y 2 Calatrava, **HOLUB**ín, **HOD**ovíz; ● *Štědráková Lhota* 40d1 Šumperk: ř. Morava, ř. **Des**na, Rapotín, Hynčina, (**MÍR**ov d4, **KLADoRUB**y Calatrava b6); ● *Štědronín Plazy* 35g6 Blatná: KOŽlí 3, **MÍŘ**eč, **MIR.OT**ice, **MÍR**ovice, OSTROV, **ČERVIN**sko Kirwan; ● *Štědrovice* 37f4 Vlašim: **KLADRUB**y Calatrava, ŘÍMovice, KATEŘINky, ZDislavice; ● ***Štědřík*** (24b6) Praha: ^Sulice; **KAMEN**ice, **MÍR**ovice, **HODkovice**; (якщо основи Mir-, Kladrub-, Červin- відповідають іменам Мирона, Калатрави, Кейруана, то щедрували тут від VI-VIII ст.).

● *SZCZEDRzyk* Opole: ~ BIESTRZynnik 151 b1,2; ● *SZCZEDRzykowice* 128 b23 Legnica: ~ RoSOCHata, **Gąd**ków; ● *SZCZODRów* 131 b1 Wrocław: ~ BYSTRe 130 b3; ● *SZCZODRzykowo* 90 b1 Poznań: ^RUNowo, **Gąd**ki; ● *SZCZODRuchy* 80 a3 OSTRÓW Maz.: KRAJewo, KOZiki; ● *SZCZODRe* 130 b12 Wrocław: **PIETRZYK**owice, GODZIEszowa; ● *SZCZODRowo* 89 c1 Poznań: **PIOTRK**owice, KOTusz; ● *SZCZODRowo* 13 c3 Starogard Gdański: ~ **GODZI**szewo; ● *SZCZODRochowo* 70 c2 Gniezno: STAWiany; ● *SZCZODRkowice* 172 b3 Kraków: ~ **GOTkowice**, **JERZMAN**owice.

ЩО- – словотвірна морфема. Тут цілий квітник: *щохвилини*, *щомиті*, *щогодини*, *щопівгодини* "каждые полчаса", *щочвертьгодини*, *щодва дні*, *щодесять хвилин*, *щоранку*, *щовечора*, *щосекунди*, *щостоліття*, *щоразу*, *щодня*,

щоночі, *щодоби*, *щодекади*, *щодуху*, *щозими*, *щовесни*, *щоосені*, *щоліта*, *щокварталу*, *щокроку* "на каждом шагу", *щомога*, *щонеділі*, *щосили*, *щосуботи*, *щопонеділка*, *щовівторка*, *щосереди*, *щочетверга*, *щоп'ятниці*... Скільки з них в активному вжитку у читача? *Щостоліття*, *щосвята*, *щоповерху*...

ЩОГЛА < данс. sigla 'щогла' (у топонімах проникнення Сигла).

ЩОЙНО – ніяк не суржикове "*тільки що".

ЩОНАЙ- – словозмінна морфема: щонайбільший, -вищий, -гірший, -кращий, -менший, -молодший,

ЩУПАК і ***ЩУКА*** < пор. фін. haukki 'щука'. "***Щука***: прасл. šč(i)aukā [SSA, I, 147], укр. щука, щупак, польс. szczu-pak, ниж.-луж. šći-ṕeł, при фін. hauki "щука", удм. tšipei (!) 'тс.' [Топоров, Тру-бачев, 246, так і не враховано в SSA]. В. Топоров і О. Трубачов спеціально зазначили, що фіноугорська етимологія слов. ščuka дозволяє по-іншому тлумачити існування варіантів з суфіксом **-p-**, – як відображення різних форм прафінської парадигми. Сюди варто додати і ест. haug (одн. havid), діал. havi; водс. áutši, діал. hauki, род. відм. havve, див. [SSA, I, 147].

Рис. Щ2. Діалектні форми слов'янського слова ***щука***

За нашим спотереженням, важливий матеріал додають імовірні зв'язки фінського слова з ґерманськими. Наводячи ряд аналогій до нім. Hecht "щука", словник Ф.Клуге засвідчує поступову еволюцію кореневого голосного в давньому корені **hac-**, імовірно, внаслідок народної етимології: анґлосакс. hacod, haeced, heced; двн. hachit, дсакс. hacht. Проте найпоказовішими тут є цілком несподівані середньо-нижньонімецькі hōk і особливо периферійне архаїчне вестфальське [hauk] (!) [Kluge, 295]. Цей етимологічний зв'язок розширює коло західноєвропейських давньофінських реліктів.

Що до згаданого чергування суфіксів **-k/-p**, то воно зрідка зустрічається і в інших групах фінських слів, як-от: liukua "ковзати" / lipua 'тс.', liреä "луг, лужний" [SSA, II, 82, 84], – пор. також lika "бруд" [SSA, II, 76] "неясного походження"). Або: kereä "легкий"/ köykäinen "легкий, неважкий" [SSA, I, 344]. Звичайніші чергування **k/v** < ***k/ɣ** : suku "рід", puku "одяг", род. відм. suvun, puvun; kyky "обдарованість"/ kyvykäs "обдарований" [Хакулинен, I, 58].

У зв'язку з цим своєрідним чергуванням **k/p** у фінських мовах варто згадати й історичний процес роз'єднання кельтських мов на ґойдельську і британську групу, ознакою яких є, між іншим, доля початкових ***qu-/*p-**, – при збережених у кельтських інших численних слідах протофінського субстрату, – див. [Тищенко, 2001].

Картографування назв щуки в рамках даних Всеслов'янського лінґвістичного атласу [ОЛА, 1988, 98-99] виявляє складнішу й цікавішу діалектну картину. Як видно з нашої карти (рис. Щ2), слово *щука* відоме також і південним слов'янам і словакам, а в чеській має закономірний звуковий відповідник ščika.

Слово ***щупак*** проникло до частини українських діалектів з заходу, де розвинулося з давніших форм ščup-ъl-ъ, ščip-ъl-ъ зі слідами спроб народно-етимологічного осмислення через наближення його чи то до "щуплий", чи до "щипати". Проте, як видно з матеріалів карти, найбільш переконливим видається його волзько-фінське походження (пор. удм. tšipei). Це може вказувати на якісь прадавні сепаратні лехітсько-волзькофінські мовні зв'язки, про це саме говорить також історично засвідчена в античних джерелах присутність ближче не окреслених ΦINNOI у пониззі Вісли ще на початку нашої ери [Птолемей; цит. за Manzelli, 498].

У зв'язку з фінізмами *сом*, *щука*, *щупак* О.Попов вказує на вражаючу кількість інших назв риб, пізніше запозичених російською з фінських мов: *сиг*, *хариус*, *лох*, *корюшка*, *салака*, *килька*, *таймень*, *ряпушка*, *камбала*, *сорога*, *кумжа*, *палья* та ін. [Попов, 50]" [Тищенко 2006, 73-75].

ЩУР < пор. фін. hiiri 'миша'. "Укр. ***щур***, польс. szczur 'тс.', – пор. морд. tševeŕ, tšejeŕ, šejër, удм. šîr, фін. hiiri "миша". Як зазначають В.Топоров і О.Трубачов, "менше поширення слова *ščurъ у слов'янській (лише в північній частині слов'янського світу, крім російської) змушує говорити про пізніший час запозичення, аніж для ščuka. Але й це запозичення передувало добі східнослов'янської експансії. Інші пояснення слова ščurъ не можна визнати вірогідними" [Топоров, Трубачев, 247].

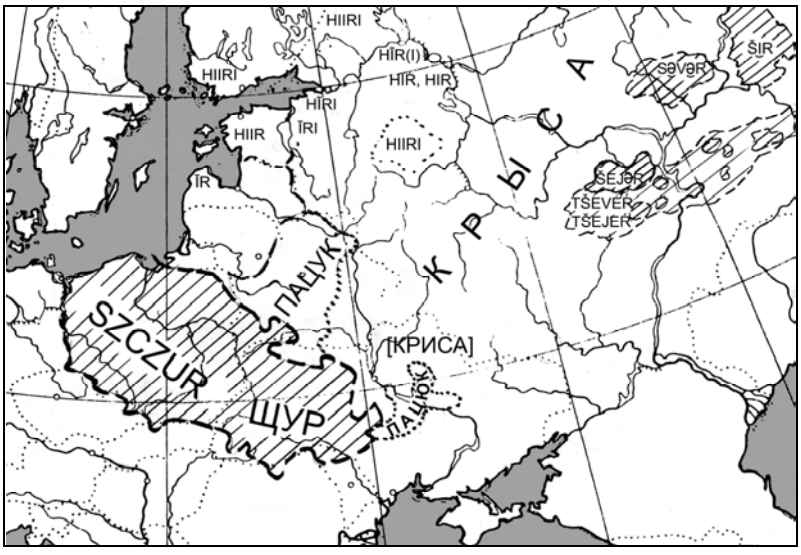

*Рис. Щ3. Слов'янські діалектні назви **щура***

Діалектологічне картографування назв щура у загальнослов'янському масштабі (рис. Щ3 за даними [ОЛА 1988, 50-51]) також дозволяє краще уявити можливі обставини запозичення слова щур з фінських мов, – як з'ясовується, цього разу при повсюдній у Польщі формі szczur. На фоні далеко посунутої фонетичної еволюції цього самого слова у фінс. hiiri 'миша' знову привертає увагу краща збереженість звукового матеріалу приголосних слова саме у волзько-фінських мовах, – як і у випадку зі словом *щука*/*щупак*. (Додамо в дужках, що обмежене діалектне поширення форми укр. *пацюк*, очевидно, відображає пізню хвилю міґрації часів Великого князівства Литовського і походить від звичайної в Білорусі назви щура – *пацук*, власне "свинка, паця" з типовим західнополіським суфіксом **-ук**)" [Тищенко 2006, 75].

Ю

Ю. Літера Ю. Походить з диграфа І-О. Перехід ОРХовичі ~ ЮРХовиця; або ЙОНичі, Іонине ~ ЮНашки.

Я

Я. Літера Я. Походить з диграфа І-А, кириличні ѧ, ѧ.

ЯКНАЙ-, ***ЯКОМОГА***. Аналог до щонай-.

ЯТЬ Ѣ. Літера Ѣ, ѣ (*Ѣ, ѣ*) "ять" у кирилиці. Передавала на письмі голосну фонему [ē] "е довге" або дифтонг [ïe͡]. У різних слов. мовах розвинулася у відмінні фонеми. Зокрема, в українській *спів*, *вінок*, *їздець* – як у **нлуж**. spěw, wěnk, jězdny (літера **ě** вимовляється як [**i**]), – не як у польс. **ie** і рос. -**е**. Але також і не як у чес. і влуж. **ě** (зокрема, чес. **ě** означає на письмі після **m** наявність попереднього [n']: město 'місто' читається [мнєсто]). Схожа картина і у хорв. ікавських говірках: rika, vira, svidok, але і mliko (як у нлуж.) – пор. укр. *ріка*, *віра*, *свідок*, а в інших слов'янських в усіх цих позиціях **е**. У кінцевій позиції Ѣ також еволюціонувала в укр. і: *землі*, *ріллі*. Так само у пол. ziemi, roli (і у **влуж**., **нлуж**.). В укр. письмі Ѣ вийшла з ужитку: в Центральній Україні в середині XIX ст., у Галичині в кінці XIX ст., на Закарпатті скасована у 1945 р.

У рос. правописі до реформи 1918 р. слова з Ѣ були каменем спотикання гімназистів. Для них навіть придумали "шкільне правило" у формі мнемонічного віршика на 30 рядків зі слів, де треба було писати Ѣ: "Бѣлый, блѣдный, бѣдный бѣсъ / Убѣжалъ бѣситься в лѣсъ. / Лѣшимъ по лѣсу он бѣгалъ, / Рѣдькой съ хрѣномъ пообѣдалъ...", пор. *Кульманъ Н.К.* Методика русскаго языка. – СПб., 1914. – С. 182 [gn.org.ua/yat з посиланням на "LJ-юзера *кстати*"]. Для гімназистів-українців труднощів тут не було, адже "там, де в українських словах звучить -і-, а в російських -е-, слід писати Ѣ". Вже один цей аргумент змушував замислитися, доводив власний і окремий історичний шлях розвитку своєї мови і підживлював повагу земляків до неї.

Ь

Ь. Літера Ь. На відміну від інших літер абетки, позначає на письмі не одну з фонем (а, б, в) і не послідовність фонем (щ = шч, ю = йу, я = йа), а окрему диференційну ознаку приголосних фонем – палаталізацію (т. зв. пом'якшення): стан ~ стань, рис ~ рись, порад ~ порадь, сома ~ сьома, лону ~ льону, лох ~ льох, лосі ~ льосі.

Іншомовні впливи у словнику, граматиці, діалектах

(підсумки частини I)

Завданням 350 статей частини I було ілюструвати 42 епохи контактів з мовами наших історичних народів-сусідів матеріалами словника, граматики і діалектів.

❶ *Шари лексики* (58 статей): авестизми, аккадизми, аланізми, албанізми, англо-американізми, арабізми, арамеїзми, балканізми, БАЛТИЗМИ, валахізми, візантіїзми, вірменізми, ВСЕСЛОВ'ЯНСЬКА частина, голландизми, грецизми, гунсько-аварські монґолізми, ґенуезькі італізми, ґерманізми, ґотизми, давні італізми, дансько-норвезькі скандинавізми, екзотизми, еламізми, еллінізми, єгиптизми, іллиризми, індо-аризми, іранізми, італізми, кавкасизми, кельтизми, коптизми, куманські тюркізми, ЛАТИНІЗМИ, літуанізми, мадяризми, монґолізми, німецькі ґерманізми, пахлавізми, перські іранізми, печенізькі іранізми і тюркізми, полонізми, праслов'янська частина, росіянізми, скандинавізми, скіфський іранський інґредієнт праслов'янської мови, СКІФО-САРМАТСЬКІ ІРАНІЗМИ, тюркізми, урартизми, фінізми, фінікізми, ФРАКІЗМИ, французькі запозичення, халха-монґолізми, хозаризми, центральні європеїзми, ЦЕНТРАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ІРАНІЗМИ, циганська мовна пам'ять про історичні контакти, шведські скандинавізми.

Кожна лексична група зокрема не дуже помітна на тлі цілого словника, але коли цих груп іншомовних запозичень за тисячоліття набралося до півсотні, це вже слід якось осмислити. Для реєстру українського етимологічного словника немає точних підрахунків числа запозичень, але такі дані є для інших слов'янських словників. О. Трубачов (1957) порахував запозичення в етимологічному словнику російської мови М. Фасмера, і їх виявилося там 6300 на загальний обсяг реєстру бл. 11 тис. слів. Це 58% словника. Плюс 1119 слів невідомого походження (а отже також непитомих), це ще 10%. Разом то виносить 2/3 словника. У польському етимологічному словнику А. Брюкнера на 5 тис. статей реєстру пізніх запозичень 45% (+ 3% нез'ясованого походження = 48%), у чеському (Голуба–Копечного) на 4,5 тис. статей – пізніх запозичень 39% (+ 9% неясних = 48%).

❷ *Конкретні приклади запозичень до українського словника* (187 статей). Реальне кількісне співвідношення етномовних секторів запозичень в українському лексиконі являє собою окрему дослідну задачу, трудомістку і ще далеку від здійснення. Мета ж нашої тематичної групи статей була передусім просвітня – простежити розмаїтість іншомовних впливів в українському словнику на низці прикладів:

ґерманізми (59) – БАШТА, береза, борг, бурштин, БУТИНОК, варта, вартість, верблюд, ГАК–1, гаразд, гарт, гість, годи, гроші, ґанок, ґатунок, ґвалт, ґнот і кнут, дріт і дратва, друк, ДЯКА, ДЯКУЮ, жлуктати, князь, корогва, кран, кутя, лихва, ліхтар, манекен, митниця, мусити, очуняти, панчохи, полк і фолк, похнюплений, рада, скарбниця, смачно, стежка, СТЕРНО, страва, стріха, трапити, ускробати, ускромити, фах, хліб, хуга, цямрина, чудан, шандра, шкода, шухляда, щогла, ЩЕДРИЙ;

іранізми (33) – бачити, Бог, збіжжя, чемодан, волохи, волоський, ГМИРЯ, гривня, грива, дбати, жвавий, жебрати і жевріти, кат, конюшина, кум, моріжок, рос. портянка, паркан і призьба, печеніги, питльований, посіпака, потвора, почвара, рай і paradise, раріг, сухоти, терези, тривати, халепа, чобіт;

романізми (26) – бенкет, борошно, вантаж, глек, господар, зґляґатися, їс-

тиМЕТЕ, келих, КОЛЯДА, комин і кімната, комп'ютер і компут, кошт, оцет, парасоль, решта, скриня, терен, фотель, царина, цибуля, четверик, шкарпетки і шкарбун, штахет,

арабізми (16) – алгоритм, БІДОЛАХ, БІДОЛАГА, валіза, ГАК– 2, 3, кава, карафа, могорич, потала, ропать, казна, сукня, суматуха, хазяїн, харчі;

фінізми (9) – журба, журитися, КВОЛИЙ, КИНДІ, кульгати, чекати, ЩУПАК і ЩУКА, ЩУР;

тюркізми (9) – гарбуз, кавун, каганець, пс-пс (до кота), товариш, тютюн, черга, шимбор, шульга;

кельтизми (6) – ВЛАДИКА, КНИГА, оберіг, слуга, челядин, чемерис;

монґолізми (5) – баламут, курінь, рос. таможня, обри, онуча;

єгиптизми (5) – буча, гума, канапа, лелека, осовитий;

полонізми (5) – вензель, -дло, дощенту, певний, цікавий;

семітизми (5) – ГАНИТИ, ДОГАНА, ГАНЬБА, КОЗАРЛЮГА, лилик-нічка;

балтійські аналогії (4) – БЕЗНЕВИННИЙ, галасвіта, нишпорити, шнипорити;

грецизми (3) – комора, лавра, троянда;

балканізми (3) – ватра, тямити, цап;

кавказизми (3) – зубр, квеці, КОЗАК;

індійські аналогії (2) – ваку-ваку, темрява;

чеські аналогії (2) – гасло, сівера;

еламізми (2) – кугут, нишком;

росіянізми (2) – маятник, промисловість;

баскізми (1) – багнет;

вірменізми (1) – сковорода;

мадяризми (1) – кучма;

праслов'янські аналогії (1) – кишеня.

❸ *Специфічно українські явища лексики* (41 стаття): байдуже, батько ~ батьки, бозна-, викуті слова, добробут, добриво, довкілля, ЕКОНОМІЯ ЗУСИЛЬ в українських текстах порівняно з російськими, євшан-зілля, за-, з-над, зміст, зухвалий, ІВАСИК-ТЕЛЕСИК, інновації, КОТИГОРОШКО, мрія, на(в)-, начувайся, нащадки, НЕПЕРЕКЛАДНЕ, обез-, обридати, огида, пасічник, підводитися, підвестися, підполковник, праукраїнська мова, СКАНДИНАВСЬКИЙ СКЛАДНИК козацтва, СКАНДИНАВСЬКІ ВПЛИВИ в героїчному епосі українців, СКАНДИНАВСЬКІ ПАРАЛЕЛІ у козацьких думах, СПЕЦИФІЧНІ РИСИ української мови в колі загальнослов'янських, староукраїнська мова XIV-XVIII ст., тричленні прислівники, УКРАЇНІЗМИ в сусідніх мовах, український внесок до осучаснення кирилиці, УКРАЇНСЬКІ ІННОВАЦІЇ в питомому словнику слов'янських мов, унікальна частина українського словника, чимдуж, чимдалі, щойно.

Число специфічно українських слів у загальному словнику співвідносне з даними про аналогічні явища в інших слов'янських мовах. О. Трубачов виявив у польському словнику А. Брюкнера – 91 специфічно польське слово на 5 тис. слів реєстру; у чеському словнику Голуба–Копечного – 177 специфічно чеських слів на 4300 слів; у російському словнику М. Фасмера – 93 специфічно російських слова на 11 тис. слів реєстру [Трубачев, ВЯ № 5, 1957, 67].

❹ *Специфічні явища української фонетики* (15 статей): апокопа, Ардагаст > Радогост, АРИСТОФАН про скіфську вимову, афереза, Б замість М в українських арабізмах, вставка, Г замість К в українських тюркізмах, Г замість *ѣ* *айна* в українських арабізмах, Л чи Р у пахлаві?, М замість Б в українських тюркізмах, МЕТАТЕЗА ПЛАВНИХ, образи, ПОВНОГОЛОССЯ, стягнення, -Ф- з іншомовних слів.

❺ *Приклади специфічно українських явищ граматики* (4 статті): ДВОЇНА, МАЙБУТНІЙ НЕДОКОНАНИЙ час, у словотворі – -ар, -ина.

❻ *Словотвір* (14 статей): -ар, (-енко), -ик, -ина, -ич, -ок, -ся, -ть / -е (-є), у-, -ук, що-, щонай-, якнай-, якомога.

Наскільки тепер відомо, кельтський прототип -yn- стоїть за словотвірним су-

фіксом укр. -ина; латинський -arius засвоєний через ґотську у формі -ар; спільноґерманський -ing / лонґоб. -eng(o) – найімовірніші джерела укр. -енко (детальна стаття у частині IV); ґотс. us- співвідносне з укр. префіксом у-; лит. -ukas – з укр. -ук/-юк; пехл. -ik, -ak – з укр. -ик, -ич, -ок.

❼ *Діалекти* (3 статті): ALM: мовні контакти у чорноморських гровірках; ЛІДСЬКО-ЛОЇВСЬКЕ пасмо ізоглос; МОРСЬКІ Й РИБАЛЬСЬКІ говірки Чорномор'я.

Три статті книги, де розглянуто діалектну проблематику, присвячено лідсько-лоївському пасму ізоглос у Білорусі та морським і рибальським прибережним говіркам Чорномор'я. Перша – то чужий мовний секрет, але розгляд його потрібний для розуміння самобутності й давності явищ українського словника. Дві інші – підсумок стажування автора-початківця у науковій майстерні проф. А. Білецького та подальшого власного досвіду польових діалектологічних досліджень.

❽ Походження літер і знаків письма (33 статті): від А до Ь; апостроф.

Тут трохи від белетристики і трохи від культурології. Але ці статті у такому словнику на місці.

❾ *Закономірності* (4 статті): відповідність мов-джерел іншомовних лексичних та граматичних значень; відповідність пластів запозичень у словнику, іншомовних основ у топонімах – та Y-гаплогруп; всеслов'янськість української мови; "СКИНУТЕ МИНУЛЕ": приклад басків.

На думку К. Маркса, поки у певній науковій галузі не сформулювано її власних закономірностей, вона не може претендувати на статус науки. Виходить, розділ історичного мовознавства, який нас цікавив у цій частини книги, на статус окремої наукової галузі претендувати може.

Свого часу якраз ця різноманітність зусібіч досліджених і офіційно визнаних іншомовних впливів передусім в українському словнику – зумовила цікавість до пошуків аналогічного сліду етномовних контактів у топонімії України. Наслідком цих пошуків стала добірка розшуканих за 15 років топонімічних фактів, гідних уваги і дальших досліджень, – яка сформувала цілу частину II теперішньої книги.

ІІ. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У ТОПОНІМАХ

*Через МІСЦЕВІ НАЗВИ – **найдавніші й найтривкіші пам'ятки** – розповідає давно згаслий народ про свою історичну долю: спитаймо себе лишень, чи цей голос нам зрозумілий*

В. фон Гумбольдт
Цит. за: [Eichler, p. IV].

*ТОПОНІМ – це найстисліший документ, за яким стоїть не лише історія названого ним географічного об'єкта, а й **шлях народу**, що дав цю назву, **в історії людства**. Мінімальна мовна пам'ятка, яку становить ТОПОНІМ, належить до опосередкованих джерел, котрі ще потребують осмислення перш ніж увійти до науки про минуле. Тим-то чимало зусиль забирають пошуки різного роду **контекстів,** через які виявляється внутрішній зміст ТОПОНІМА*

Парафраз автора з міркування акад. НАН України А.П. Непокупного про антропоніми українців [Непокупний 1995, 568] (див. оригінальний текст у епіграфі до частини IV).

*...У топоніміці інформація **відбиває історію відповідного краю впродовж століть або й тисячоліть**, але внаслідок поступового забуття первісної мотивації назв і їх перекручування місцевими мешканцями відповідно до свого розуміння первісна форма топоніма буває затемнена настільки, що відтворити її під силу лише дослідникові зі знанням багатьох мов та закономірностей їхньої трансформації в хронологічному дискурсі*

Акад. НАН України Г.П. Півторак,
з передмови до кн: [Тищенко 2016, 12-13].

Покоління свідків відходять разом з чуттєвими óбразами пережитої дружби чи ворожнечі з сусідніми народами. Однак іншомовні морфеми у топонімах України далі вказують на МІСЦЯ тих контактів

Метонімічність топонімів. Метод топонімічного контекстування

Студіям топонімії України автор присвятив два десятки років життя, що видно з бібліографії. Часто топоніми не називають подію, а пов'язані з нею за суміжністю: *Нагачів*, *Цикали*, *Кудашеве*. Але їхнім прототипам позаздрять археологи й історики: "родичі з боку матері", "другорядна дружина", "діти одного батька". Тобто більшість топонімів є натяками на подію. Їхня природа – МЕТОНІМІЧНА.

Отримане з самих лише мовознавчих підстав знання про історію певної частини топонімів залишається гіпотетичним. За наявності конкурентних розв'язків (*Унава*, *Пиратин*) вибір серед них іноді неможливий без залучення незалежних контекстів назви (історичних, археологічних, генетичних).

Іншомовні основи топонімів і прізвищ не завжди є *запозиченнями* (з закономірними фонетичними змінами: *Орданівка*, *Отинія*, *Овратинське*, *Охматів*, *Ойдар*, *Ольта*, *Яроповичі*, *Мавдрика*, *Бурканів*). Нерідко ці ж самі прототипи дійшли до нас як *проникнення* – у звучанні мови-джерела (*Арданове*, *Атинське*, *Авратин*, *Ахметов яр*, *Айдар*, *Альта*, *Арапівка*, *Гарапівка*, *Малдрики*, *Бурханівка*). Це слід давніх чужомовних меншин. Некваліфікована критика відкидає вивчення цих очевидних проникнень як "ненаукові", тобто неприйняті в її середовищі. Автори такої критики ототожнюють науку зі своєю власною освітою і не чули про парадокс Зенона.

При зміні поколінь ментальність соціуму втрачає безліч *чуттєвих образів* з пам'яті свідків прожитих подій, які молодь не застала. Чужомовні меншини зазнають асиміляції. Але слід зв'язків з відмінним мовно-етнічним середовищем "продубльований" в іншомовних морфемах. Вони далі зберігають *метонімічні вказівки на події* в успадкованих словах і топонімах. Відколи такий слід зберігся, кваліфікований дослідник може його зрозуміти. Складність полягає у правильній ідентифікації іншомовного прототипу, на що вказав ще В. Гумбольдт. З цієї причини друга частина книги містить найбільше дискусійного матеріалу, – він ***другорядний***, але потрібний як пунктир між краще розпізнаними прототипами. Тому в частині II книги **лише у статтях про конкретні топоніми** зроблено спробу оцінити *вірогідність пропонованих прототипів* – від гіпотетичного рівня ▒ через середньо обґрунтований ▒ до достовірного ▒. У решті статей ця рубрика ▒▒ є звичайним позначенням початку статті.

Метод топонімічного контекстування – це метод пошуку навколо поміченого топоніма з сильнішим проявом певного вектора зв'язків – інших, менш помітних назв того ж вектора. У разі виявлення таких назв це підтверджує правильність руху думки. Метод виріс з робочого припущення про те, що племінні групи певного етносу мали б осідати не в одній точці, а паралельно в кількох місцях певної місцевості, не обов'язково у найтіснішому взаємному сусідстві, але й не дуже далеко одна від одної.

Яка процедура застосування методу?

З карти або довідника адміністративно-територіального поділу (АТП) спочатку фіксують випадково або цілеспрямовано ідентифіковану основу певного топоніма, який стає *темою* відновлюваного далі контексту. При темі вказують скороченням адміністративну належність позначеного об'єкта (область, район). Після двокрапки йде вибір *в адмінрайоні* кортежу топонімів, який може включати одну або кілька *рем* / один або кілька *атрибутів*. Задану на певному етапі робочої ідентифікації теми її гіпотетичну семантику та етномовну належність розглядають далі як центр лексико-семантичного поля, потенційні складники якого можуть ховатися поруч з об'єктом-темою або неподалік від нього. З досвіду виявлено, що тут нерідко справді існують інші об'єкти тієї ж доби (синхронічні) або того ж вектора етномовних зв'язків (синхоричні; терміни: *Hynek A.* Integrated Landscape Research // Scripta fac. sci. nat. univ. Purk. Brun. – Vol. 11 (1981), No 7–8 (Geographia), p. 309–322). Вони стають помітні при пошуку назв, семантично орієнтованих на тему. Контекст збагачують дані гідронімії та мікротопонімії.

Оптимальною послідовністю етапів аналізу топонімічних контекстів є виявлення спочатку характерних ***ономастичних*** **прототипів** (спецфічних топонімів і антропонімів), які далі здатні індукувати розпізнання **прототипів у *лексиці*** відповідних етномов. Образно кажучи, помічені на першому етапі студій *аналогії в ономастиці сприяють виявленню сліду історичних зв'язків між територіями*, а далі *аналогії в лексиці – між мовами їхніх народів.*

З досвіду вжитку методу топонімічного контекстування відомо, що в околицях однієї знахідки вища ймовірність появи й інших знахідок (аналог закону Ґрінвуда-Юла у синтактиці). Розпізнання місцевих *пахлавізмів* у топонімії започаткували перші зауважені назви біля раніше помічених алохтонних *коптських* і *грецьких* топооснов.

А

-АВА < ґот. 𐌰𐌷𐍅𐌰 ahva 'вода, річка'. Формант гідронімів з герм. основами; пор. *Піскава*, *Ўнава*, *Танискава*, також *Тирихва*, *Молохва* (див. ҐОТСЬКІ НАЗВИ РІЧОК УКРАЇНИ).

АВРАТИН < 1) Obertenghi 'франкська династія, заснована Обертом I' [it.wiki/Regno_d'Italia_(781-1014)]. • *АВРАТИН* Obertenghi Жт Любар: ^торф. ***ОВРАТИН**ське* Obertenghi біля смт Любар; **ІВАН**кі**вці**, Г**ОРОПАЇ**! Orobie, **КОРОСТ**ки Karst, ЧОРТОРИЯ, р. **ПОПІВ**ка ?Papia 'Павія, столиця держави лонґобардів' у с. РОГІЗна; • *АВРАТИН* Obertenghi Хм ВОЛОЧиськ: **ІВАН**івка; ВИГОДа ^ІВАНів**ці**, **Червоний** КУТ ^**ПОПІВ**ці ?Papia 'Павія, столиця держави лонґобардів', КРИШТО**П**івка, РЯБІЇвка Orobie. ФЕДІ**РК**и. **РІП**На Riphaei mtes. Див. осн. статтю *ОБЕРТИН*.

2) Також урду з перс. P عورت ‘aurat жінка: пор. р. Оврад-ДІВКА: (Трубачев 1968, 260; не виключено, що *оврадівка, пор. ВРАДіївка; тут же згадана р. Ховратка/ Ховрадки, з якої далі зробили "Хорватку"... [СГУ, 593]), АВРАТин Жт, Хм, р. АВОРАТа біля Алушти Км, б. ВРОДова бас. Міусу, ОРАТів, -ка Вн. 3) Однак пор. лише туркм. оврат- розбити, роздушити, розчавити; р. Оврад-ДІВКА – не виключено, що *оврадівка, пор. ВРАДіївка. 4) Крім того, ар. اوراد *аурад* щоденні молитви, рецитації сур Корану [Platts].

р.**АВУНДА**, г.**АВИНДА** біля Гурзуфа Км. Традиційно ці назви вважають "непрозорими румейськими топонімами Криму" [Бушаков, 71]. Фактично це репліки безсумнівно ґотських прототипів, за недоглядом залишені при деісторизації топонімії півострова у 1945 р. Пор. топонім у Галісії ґотс. *Avonda* з давн. [*Avi* + *unda*] [Cossue]. Див. прізв. ОВУНРІК також у Гурзуфі [ridni.org/karta]; с. *ХЕЙРУС*.

Рис. А1. Річка Авинда у Гурзуфі Км тече з-під г. Аунда [КШ34-13]

АДЖАМка Кр < ар. اجم ajam 'нearаб'. Немає підстав вбачати тут половецький або татарський слід. Протиставелення "араб ~ неараб" виглядає суттєвим лише в етнічно арабському середовищі без посередників.

АККАДИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 2-ї історичної епохи) – від -III тис.: топоніми Дубшари, Сапонівка, Шубранець; пор. імовірні словникові запозичення *гмиря*, [*шубравці*]. Виявлені у студіях мовних контактів з Дворіччям [Тищенко 2012].

АКРЕШОРи 'Бабинопілля' ІФ < рум. acrişór 'кисленький'. Можл. калька з *Кисл-?

АЛАНО-ПОЛОВЕЦЬКІ СТЕПОВИКИ Й УКРАПЛЕННЯ МЕНШИН. 2015 р. на матеріалі топонімії підтверджено важливу роль в етногенезі українців асиміляції алано-половецького степового мовного середовища разом з його давнішими етномовними украпленнями (БАЛКАНСЬКИМИ, БАЛТІЙСЬКИМИ, КЕЛЬТСЬКИМИ, ҐОТСЬКИМИ). Зокрема, лише так пояснимі збережені кельтизми та прадавні ґотські впливи в українському героїчному епосі (див. I. СКАНДИНАВСЬКІ ПАРАЛЕЛІ У КОЗАЦЬКИХ ДУМАХ).

АЛАНСЬКІ ТОПОНІМИ УКРАЇНИ – найпізніші зі СКІФО-САРМАТСЬКИХ (до XIV–XV ст.). Носії цього пласту топонімії – аси/яси (алани), предки осетин.

р. ***АЛАЧУК*** < куманс. alaçuk 'халупка' (пор. рос. *лачуга*) біля с. Малоріченське Км Алушта.

АЛБАНСЬКІ УКРАПЛЕННЯ В ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ – топоніми, придатні для пояснення з албанської (29-а історична епоха); їх можна пов'язати з проникненням хвиль маврів з Адріатики: АРНАУТка, івка, ТИРАНівка, КУКЕЗів, ВІТЕРна, ДИМЕР, ХОТУНичі, КОДРА, КОПИСТирин, КОПИЩинці, ЛУГИНИ, ПЕНДюрівка, ПОПАЗДРа, ГУШТИН, ШКУРАТи (прототипи тур. arnavut, міста Tiranë *Тирана*, Kukës *Кукес;* алб. vjetër старий, dimër зима, katund село, kodër пагорб, kopësht город, luginë долина, pëndë гребля, pa.pastra нечистий, ngushtë вузький, shkurt-ër короткий).

АЛТИНівка См < тюрк. алтин золото.

р. ***АЛЬТА*** й ***ІРТИЦЯ*** = *ІЛЬТИЦЯ* Кв [СГУ, 21] < пахл. **Ard** [*'lt*' | **M** *'yrd*, **N** ~] **a goddess**; ***cal.* 25th day**; пахл. **ardīg** [*'ltyk*' | **M** *'rdyg*] **battle** [MacKenzie 1971, 11].

Прототипи *для усіх трьох назв* пахлавійські. Осмислення, про яке пише А. Непокупний, для цієї групи імен виглядає так (as of 2016). Перша форма *Альта* є проникненням (В. Мартинов), тобто була довго вживана серед *місцевих* парфян і саме

тому не має ознаки слов'янського переходу а > о: класичний аналог див. у статті II. *Арданове* – при *Орданівка*. Дві інші назви – *Ільтиця = Іртиця* походять зі *спільного* пахлавійського прототипу ’l̲tyk ~ ar̲dīg 'битва'. Він відображує те саме пахлавійське вагання -л-/-р- (пор. і пізнішу форму з маніхейських текстів (М) ’r̲dyg). Усі кінцеві пахлавійські -k / -g в дальшій звуковій еволюції у самих іранських мовах зникли, а в топонімах України або збережені (пор. *Дейнеки* з пахл. denīg при перс. dinī), або зазнали слов'янських перетворень (’ltyk + ja > *Ільти**ц**я*, denīg + in- > *Дейне**ч**ине*). У праці О. Трубачова [1968] ще не міг бути врахований словник Д. МакКензі [MacKenzie 1971], з якого стає видно пахлавійський характер прототипів цих назв.

АНҐЛО-АМЕРИКАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 42-ї історичної епохи, "глобалізації") – від XIX ст.: мікротопоніми – Вокзал, Макдональдс, Мандарин-Плаза; пор. лексичні запозичення *трамвай*, *вокзал*, *страйк*, *труси*, *ділер*, *брокер*, *хайтек*, *драйв*, *шоу-бізнес*, *твітер*, *гамбурґер*.

АНДРУШІВКА < Андрусівська угода 1667 р. (див. *Ганщина*).

АПОЛЛОНІВКА. Не раз згаданий у топонімії України бог Аполлон **’Απόλλων** – АПОЛЛОН-, (О)ПОЛОН-, (О)БОЛОН-. Кілька *Аполлонівок* просто "нікому не заважали" (Дп, Жт, Хк, *Аполянка* Чк). Назви *Ополонівка* См і *Ополон**ське*** См, Чг якось вижили самі. Схоже, що *Оболоні* (Кв, Пл) і *Оболонння* (ІФ, Чг) разом з лексемою *оболонь* ведуть свій родовід від греків, адже кращих місць для культу Аполлона, ніж сонячні прирічні луки-оболоні, важко собі уявити. Так і у сусідів – пор. десяток топонімів Błonie і кілька – Błonia у Польщі. Також, хоч і значно рідше, на півночі і сході – *Абалонння* By Віцеб., *Оболонье* РФ Новг. і *Оболонский* Рост. (Перехід п ~ б властивий не лише тюркським мовам: пор. Abbollonius, presbyter, 991, Asturias [Cossue, Excel, 58].) Після належних етапів іст. розвитку, початкові А- мали дати в нас О- (*Оболонь*), зазнати аферези (*Полонка*) або йотації (*Яблóнка*), звідки "нелогічні" утворення *Яблун**івське*** Чг, пот. *Яблун**ів*** Лв, пот. *Яблун**івський*** ІФ тощо.

АРАБАТ < ар. رباط ribat (мн. ارباط arbat) 'каравансарай; військовий монастир' [Platts, 586]. Пор. нп *Арабат* Км ^*Арабатська* стрілка, *Ропотуха* Чк; м. *Рабат* (столиця Марокко), вул. *Арбат* у Москві. Див. I. ропать, II. *Манжелія* Пл.

АРАБІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 28-ї історичної епохи), VIII / XIII ст.: топоніми – Русава, Кур'янці, Кафа, Хасанівка?, Подольох та ін.; пор. лексичні запозичення *майдан*, *шлях*, *хабар*, *могорич*, *чумак*, *мацапура*, *потала*, [*гарамія*], *кубло*, *ракло* та ін., значення слова *батьки*; деталі [Тищенко 2011]. *Частина* арабізмів справді могла прийти до укр. через тюркські мови (але див. II. *Аджамка*, *Паталахівка*, *Самбір*).

АРАМЕЇЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 13-ї історичної епохи) – від IV ст.: топоніми *Кир'яківка*, *Харків*, *Рахвалівка*; пор. лексичні запозичення *ганьба*, *ганити*, *лилик-нічка*. Виявлені 2016 р.; деталі [Тищенко 2016]. Пор. також імовірні прототипи реплік у топонімії України з переліку, напр., сирійських запозичень до мови малаялам (в Індії) з сайту en.wiki/Suriyani_Malayalam: pesḥa Пасха, Великдень (Пашк-?); malakha 'янґол' (МОЛОХів Тр, МОЛОШки Лв, Малахівці?), qudasha 'sacrament', причастя (КУДАШеве Чк, івка Дп 2), sliva 'хрест' (СЛИВки ІФ, ниця Лв, ине

Рис. А2. Стариця Арапівка за Десною напроти с. Пушкарі Чг Новгород-Сіверс. і с. Араповичі там само [КШ18-11]

Мк)!, Isho' Ісус, qurbana євхаристія (Кара-бани?, прізв. КОРПАН, КОРБАН), qasisha сирійський священик (ГАСИЧівка, КОСАЧівка, Косиці, Косичі, Косих), Ruħa Святий Дух (РУХотин), Shliħa апостол (ШЛИКареве, ШЛИШківці Вн, ШЕЛЕХове Од, Хм).

▓ ***АРАПовичі*** < етнонім *араб*. Топонімічні репліки різних епох. Їх появу можна пов'язати з часом від контактів з Ахаменідським Іраном (V ст. до н.е.) до джигаду проти Хозарії (VIII ст.). *Арабка* Зп, *Арапівка* Лг, с. *Араповичі* (див. карти II.А2, II.З-2, II.З-3) і стариця *Араповка* Чг, також *Гарапівка*, *Яроповичі* Жт.

▓ ***АРДАНове*** < 1) парф. ardan 'млин'; 2) гр. Οὐαρδανης 'р. Кубань' від "скіфс." *varu-danu 'широка річка' [Абаев, IV, 90]. • *АРДАНове* Зк **ІРШАВ**а **Аршак**: ^ДУНковиця, МІДяниця; • р. *АРДАНівка* у с. **БЕРЕЗН**ики Зк Свалява: ОЛЕНеве, ПЛОСКий Потік, ПідПЛЕШа, ТАРАСівка, КОЛОДне; • р. *АРДАН* парф. ardan 'млин' у с. Пистинь ІФ КОСів: ґрунт АРДАН; пот. Ниж. АРДАН у с. **ШЕШОР**и, БЕРЕЗів З, **ШЕПІТ**, КОРОСТи; • *АРТИНськ* парф. ardan 'млин' Жт Олевськ: ^ОБИЩе, СОСНівка; РУДня З, **ШЕБЕД**иха, ЖУРЖевичі, КОРОЩине. Пор. *ІРДИНЬ*, *ОРДАНІВКА*.

▒ ***АРКАДІЇвка*** Кв, Мк, Хк, Хс < гр. Аркадіополіс? (події навколо Хоми Слов'янина?). АркадіївЦІ Хм, Аркадівка Хк, пот. *Ярканці* = Jarka**d**сі у с. Пилипець Зк Міжгір'я.

▓ ***АРНАУТка*** < етн. *арнаут* 'албанець'. АРНАУТка+ "Комишани" Хс Білозерка; АРНАУТівка+ "Дорошівка" Мк Вознесенськ. Ур. АРНАУТів майдан біля с-ща АРНАУТівка м. Кропивницький (Google).

▒ ***АРТАСів*** < ір. arta 'божество' + *ас* 'ясин, алан'. • *АРТАСів* Лв Жовква: МАЛЕХів ар. malah 'моряк', СОРОКи, СОРОЧі Лози (пор. рос. XVIII ст. *сорочинское пшено* 'рис': букв. сарацинське пшоно), СОПОШин as-Safah ' ім'я засновника династії Аббасидів'. Пор. *ОРДАША*.

▓ ***АРТЕК*** Км, ***Велике АРТАКове*** < 1) традиційно – від к-тат. artık 'спина'; 2) ?пахл. **ardīg** [*'ltyk'* | **M** *'rdyg*] **battle** 'битва'. • *Вел. АРТАКОве* Мк БЕРЕЗНЕГУВАТе: ^БЕРЕЗНЕГ.УВАТе; НовоМИРівка; • *Артищів* Лв Городок: БЕРЕЗець, По**БЕРЕЖН**е!, РУБАНівка, РОДАТичі?; • *Артасів* Лв Жовква: ТУРинка, СОСНини, Липник, **БЕРЕЗИН**а 2р, СОХАНі, **БИШК**ів!; • *Артюхівка* Хк Зміїв: ВІЛЬШанка, **БИШК**ин, СОСНове; • *Артюхівка* См Ромни: ^ЛІСКівщина; ТАРАСівка, ЛОКНя, ГУБАРівщина, САХАНське, СОХАНів, ВОЛОШнівка, **БОРОЗЕН**ка, ОВЛАШі, 1947: **ПЕРЕДРІЇ**; • *Артюхове* См Кролевець: ТАРАСівка, ЛОКНя, ГУБАРівщина, **ДЕЙНЕЧ**ине. Див. *ІРТИЦЯ*, *АЛЬТА*, *РАДИЧІ*, *ЛЕТИЧІВ*. Не виключено, що сюди ж рос. *артачиться*.

▒ **АРХЕТИП** ІНШОМОВНОЇ РЕПЛІКИ – вихідне, початкове словникове явище, ім'я або апелятив з мови-донора; первісне джерело, розпізнане у лексичній або топонімічній репліці; етимон.

▓ ***АРШУКи*** Чг, См < дперс. *Aršak* 'Аршак', засновник династії Аршакидів.

Історичність голосного -у- підтверджують форми цього імені в груз. "*Arsoḳ*/***Arsuká*** (з дперс./авест. *aršan-* "чоловік, герой", тотожне з дперс./авест. ім'ям власним *Aršak*, де ***-ok/-uk*** – багатозначний суфікс)" [Chkeidze].

"Засновником Парфянського царства вважають Аршака – «людину невідомого походження, але великої звитяги...» (пише римський історик Юстин). Його ім'я дало назву династії Аршакидів. Не виключено, що Аршак був родом з Бактрії. Але основною силою, на яку він спирався, були північні сусіди Парфії – кочові племена парни (або дахи – назва великого племінного союзу, до якого входили й парни). Відокремлення Бактрії та Парфії від Селевкидів сталося в середині III ст. до н.е., але Аршак захопив владу остаточно дещо пізніше, напевно у 238 р. до н.е. Перші десятиліття існування Парфянського царства були сповнені напруженої боротьби за розширення володінь і відсіччю спроб Селевкидів повернути собі владу над повсталою областю" [Зеймаль, 465]. Нащадки Аршака скинули владу греків у Парфії та Гірканії. Це стало початком майже півтисячолітнього існування нової династії та її держави – Аршакидського Ірану.

Про Аршакидську державу, яка фактично вивільнила Іран від іноземних династій, "вдячні нащадки" у X ст. не знали вже майже нічого. І це при тому, що "Парфянський період тривав довше, ніж Ахаменідський: на нього припадає майже п'ять століть – з другої половини III ст. до н.е. (відокремлення Парфії від Селевкидів) до першої чверті III ст. н.е. (вивищення й остаточна перемога над останніми парфянськими володарями царів династії Сасанідів). Але пізніша іранська історична традиція ("підредагована" Сасанідами) не зберегла про цей час майже ніяких відомостей [Зеймаль, 465]. Коли перський поет Фірдоусі у X ст. н.е. писав свою «Книгу царів», усе, що залишилося від

пам'яті про парфян, було підсумоване ним так: «Їхні корені й гілки були короткі, то ж і ніхто не може твердити, що минуле їхнє було славетним. Я не чув нічого, крім їхніх імен, і не бачив їх у літописах царів». Ось так. Не чув, не бачив. Значить, не було.

Так "через неповноту й однобічність джерел виникло уявлення про «темні віки» в історії Ірану, коли елліністична спадщина [нібито] опинилася в руках варварів-епігонів, а духовна культура переживала занепад. **Лише у XX ст.** з'явилися археологічні матеріали, які зумовили ***новий погляд на історію Парфянської держави***" [Зеймаль, 466]. Дотепер розкопані городища парфянського часу у Дура-Європос на Євфраті, Ктесифоні, Селевкії-на-Тигрі, Хатрі, Гекатомпілі, Старій і Новій **Нис**і під Ашгабатом (історичний ***Міхр**дат.**керт***; див. *МИРГОРОД, МИРВОДІВКА*). Пор. також укр. *аршак* 'почесний супровід, почт'.

● *АРШУКи* **Аршак** Чг Новг-Сів: ^КАРАБАНи ір. karapan 'маги, ворожі до Заратуштри', ЯСне; УЗРУЙ 𐭧𐭮𐭮𐭩𐭮 *Хусрой* (**пізніше** 'Хосров, ім'я кількох сасанідських царів') ^ШЕПТаки гр. σκηπτου-χία 'верховна влада; головний провід'/ sbty 'мури' РОГівка, КИСЕЛівка, БУГРинівка, ФОРОСтовичі ^СТАХОРщина Stahr 'Істахр, перша столиця Сасанідів', БЛИСТова, АРАПовичі, КОМАНь; ● *АРШУКи* **Аршак** См Лип. Долина: ^ВОРОПАЇ; ЯСНопільщина ^**ЯГАН**ове напевно, ***не*** перс. ahan 'залізо', а грек 'Ιακός + ан множ., ШАТРАВине, КОЦУПіївка, ТАРАСенки, КУПЛеваха, ГРЕКи, **НЕСТЕР**енки, БУХАлове; ● ур. *АРШУКове* **Аршак** у с. Іванівка Чг Семенівка:; ● *АРШИЧин* **Аршак** Рв Млинів: р. Без_ОДенна у с. ВЕРБень, Пере**МИЛ**івка!, **ОХМАТ**ків! Achmetha 'Екбатани, Хамадан, одна зі столиць Аршакидів', ТУШЕБИН, Пере**ВЕРЕД**ів (пор. прізв. ПереВЕРЗєв), На**БЕРЕЖН**е barzan, **ДОБР**яТИН перс. dabir 'писар', ВОвНичі, КОСАРеве, КОСАРеве, БІЛЬче, МАСЛянка, ЗБОРів, КАЛИНівка, ЯР.**ОСЛАВ**ичі; ● пот. *АРШИЧник* **Аршак у с. Комсомольськ** Зк Тячів: КОЛОДне ^**УГЛ**я, **ВЕЛИК**а **УГОЛЬк**а! Velence!; **РІВН**е, РоСОШ, ВІЛЬХівці, івчик, ДОБРянське, РАКове, КАЛИНи, оКРУГла, ТАРАСівка, ШИРОКий Луг, СОЛ.**ОТВИН**а! sala + **готфинъ**!; ● *АРШЕЧний* = 1788: Jarszyca **Аршак** у с. ЗЕЛЕНа ІФ Надвірна: пот. ОРИШКова! = ОРІШКова у с. Яблуниця; БІЛ.ОЗОРина ***вазурги*** ^**МОЗОЛ**івка! Mosul! на р. Тигр за 400 км на пн. від Багдаду; БИСТРиця, БІЛі **ОСЛАВ**и пахл. 𐭧𐭮𐭮𐭩𐭮 hwslwb 'Хосрой', Чорні **ОСЛАВ**и пахл. hwslwb, МАКСИМець, **САЛАТРУК**!; **БЕРВІН**ки! **парфян**-, БИСТРиця hwsr-, **ВОЛОС**ів Valaxsh, ВЕЛЕСниця, **ПАЛЯН**иця, пот. **ВІЛЬШ**ИНець, пот. **ІЛЕМ**ський 'yl'n, пот. БОГовець, **ЛАНЧИН** **ranǰēnidan, ranǰēn-** [*lnčyn-ytn'*] **trouble** [MacKenzie 70], пот. БЕРЕЗний, ДОБРОТів, **ПАРИЩ**е **pārsīg** [*p'lsyk'* | **N** *pārsī*] **Persian**; р. АРДЗялуша.

Засвідчена й синонімічна основа з -л- *ІРШ**АВ**а* **Аршак**? 1341: **Ilosv**a, отже, до цього ж ряду можуть мати відношення й топоніми від основ Олеш-/ Олес-. Можливі далекі західні репліки Orşova Rm на Дунаї, Warszawa Pl і низка однокореневих назв у Німеччині: Warsow Nauen 34c, Warsow Schwerin 14c, Warsow Neukalen 17b, але також Warchau 42d (пор. і ВОРСівка Жт, ВОРОХівка Чг):

● *Warsow* Nauen 34c: **BARS**ikow!, **DABER**gotz dabir, WUSTRau, **WALS**leben, **WALCH**ow (пор. не лише ВОРСівка Жт, ВОРОХівка Чг, але і ВОЛСвин, ВОЛОХів); ● *Warsow* Schwerin 14c: Ort**KRUG**, **MIR**ow!!, ROGAHN, **RADEGAST**!, PoKRENT, Gottesgabe; ● *Warsow* Neukalen 17b: KUMMERow, TETERow, **BREESEN** barzan, JURGENstorf, **DABER**kow dabir; ● *Warchau* 42d Brandenburg: **BRIESEN**! barzan, **WOLLIN**!! 'yl'n, **NITZah**n! Nisa, Wusterwitz, ZIESAR!, PLAUE, NeuPLAUE **полове**?, **DÖBER**itz dabir.

АСКОЛЬДова могила, ур. у Києві. За переказом, місце вбивства князів (данців) Аскольда і Дира варягом Олегом у присутності і "від імені" малолітнього (свенського) конунґа Ігоря. Якщо князів було два, то де могила Дира?

АСТУРІЙСЬКИЙ ВЕКТОР ЗВ'ЯЗКІВ ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ.

НАДЗВИЧАЙНА ЗНАХІДКА ПРОТОТИПІВ ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ В АСТУРІЇ ТА ГАЛІСІЇ. Восени 2013 р. була випадково ідентифікована репліка ґотського ім'я власного у назві с. *Трахтемирів* Кв на Дніпрі. Прототипом її виглядало надійно засвідчене в документах Астурії та Галісії від 960 і 906 р. вестґотське ім'я Tructemiro [Cortesão, 351], Tructemirus [/Druht + /mer] [Cossue], згодом зустрінуте навіть у формі kasa Tractemiri (906) [Cossue, Excel, 2015]. Тоді ж були виявлені й інші аналогії: Frum·ildus ~ *Фрум·илів* ІФ, Cis·ilu ~ *Кис·илин* Вл, *Кисел-*, *Кисл-*. Це визначило цілком нову якість дослідження. Помилки бути не могло: випадково відтворити *основу разом з формантом* неможливо. В такому разі назва с. *Трахтемирів* як репліка Tractemiri/ Tructemirus мала виникнути лише в ґотський час у Наддніпрянщині. Це припущення можна було б підтвердити, знайшовши інші репліки такої ж структури і того ж історичного кола в Україні, – а як ні, то відкинути.

Внаслідок цільового пошуку таких назв було знайдено 180 (!). Деталі відображені у книзі "Ключі з Астурії від минулого України" (2015), яка дала якісно нові мовні знання про черняхівську добу в Наддніпрянщині.

Пошуки надійних джерел для зіставлення з топонімічним матеріалом України у зв'язку з віднайденням ім'я *Трахтемирова* дали змогу оцінити наукову вартість реєстрів ґотських імен з документів Астурії (А. Кортезан 1912, досліджені Й. Пілем 1950) та з книг документів на володіння землями монастирів Галісії (М. Коста/ псевдонім О. Коссю 2004, е-ресурс). Фронтальне зіставлення цих двох масивів імен

з топонімією України уможливило ідентифікацію десятків ґотських топооснов, зокрема й неподалік від Трахтемирова. При цьому просторова віддаленість астурійських прототипів від України не стала перешкодою: вона пояснима історією розселення племен у Середньовіччі: пор. праці В. Топорова і М. Щукина (рис. А3). Дальші деталі у ст. ҐОТСЬКІ СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ У ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ.

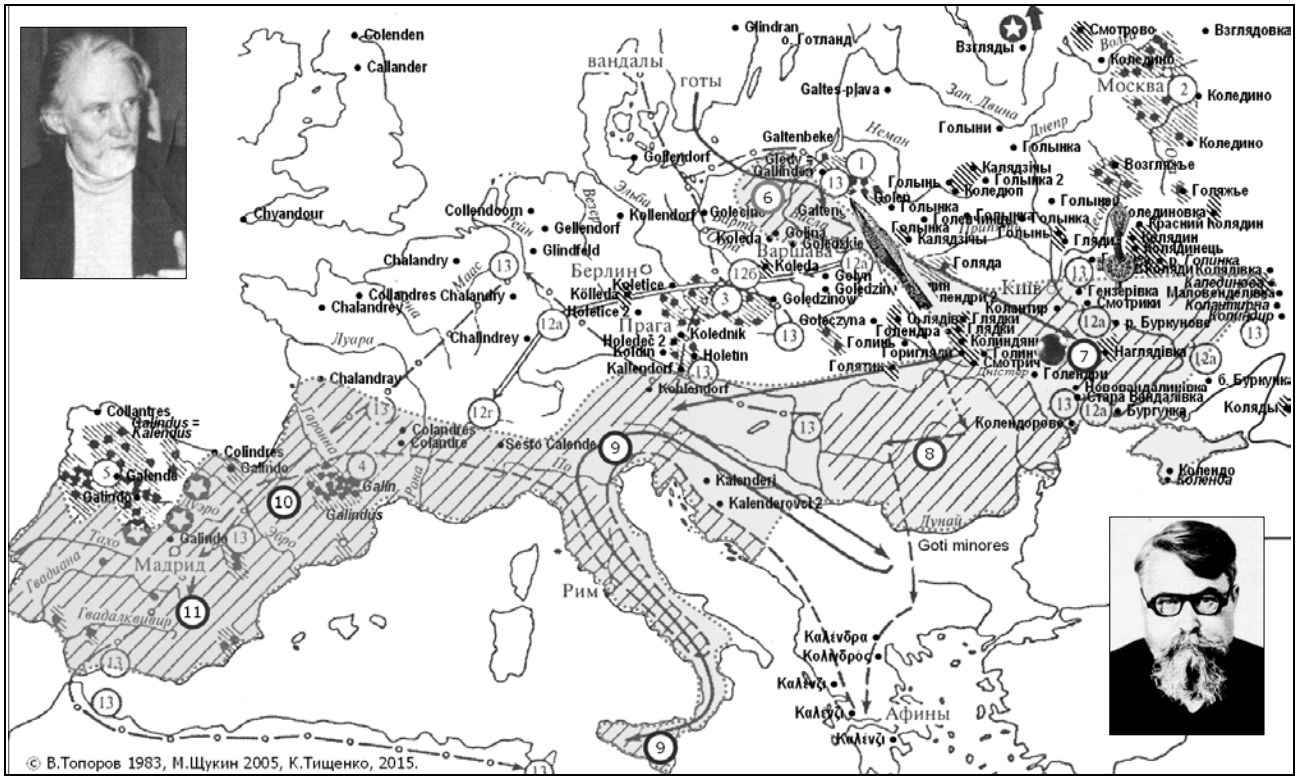

*Рис. А3. Західний вектор зв'язків ґотських топонімів України. Вихідна картосхема: "Поширення топонімів з елементом *Galind у Європі на тлі міґрацій східноґерманських племен" за В.М.Топоровим (унизу) і М.Б.Щукиним (угорі)* [Щукин, 419]*. Додано фото, топоніми, місця окремих ґотських знахідок в Україні, виправлено розміщення назви Дністер, уточнено назву (⑥–⑪) "▨ – різночасові території ґотів"* (а не вестґотів, як і у В. Топорова) *та виділено цей ареал кольоровою заливкою з ґрадієнтом на захід. Пор. ориґінальну леґенду з книги М.Щукина ("Сан-Сервиз" слід виправити на Сен-Сернен* [Топоров, 135]*):*

▨ — распространение элемента *Galind; ▨ — территории вестготов; ⟶ — маршрут вестготов; ⟶ — маршрут готов и остготов; ⟹ — маршрут бургундов; ⟿ — маршрут вандалов; ✪ — концентрация находок ножей типа туровского. *1* — прусская Галиндия; *2* — подмосковная Голядь; *3* — «галинды» польско-чешского пограничья; *4* — nom prop *Galind из Сан-Сервиза (Тулуза); *5* — пиренейские «галинды»; *6* — нижневислянские готы; *7* — остготы (200–435 гг.); *8* — вестготы (200–375 гг.); *9* — остготы (433–471 гг.); *10* — вестготы с 419 г.; *11* — вестготы (460–711 гг.); *12* — бургунды: а) I в. до н. э.; б) III–IV вв.; в) 410–433 гг.; г) 433–534 гг.; *13* — вандалы

▨ ***АТИНське*** См, ***ОТИНія*** ІФ. Ці репліки, здається, мають прототипом Атени-Афіни; можуть бути пов'язані з одним з багатьох фактів історії, починаючи з захоплення Афін ґото-скіфами у 251 р.

▨ ***АУЛи*** Дп, став ***АУЛинський*** у с. Бережинка Кг Кропивн.: < тат. *аул*.

▨ ***АФРИКАнівка*** Хк < лат. Aprica з лат. apricus 'сонячний' [de Vaan, 47]. У топонімії України – імовірний елемент вандальських зв'язків.

47 *АФРИКа* Вр БІЛоКУРакине: ^**НЕЩЕР**ЕТове Nestorius; ШАПАРівка, КИСЕЛівка; СТАВкове, ГОЦЬківка, **ГЛАД**кове, **КУПлЮВАТ**е; • *АФРИКанівка* Хк Барвінкове: ^КОТівка; **ГУСАР**івка Genser-?, **КРУТ**оберестівка, НІКОПОЛЬ, ВЕСЕЛе, КАТЕРИНівка, СТАВкова Балка.

На сайті uk.wiki *Африканівка* (Хк Барвінкове) "заснування" села датоване тричі: 1926 р., 1890 р. і ще раз: "Село засноване в 1858 році полковником Африкановим, учасником Кримської війни 1854–1856 рр.". Це підробка: серед офіцерів Кримської війни Африканова не було. У війні брав участь мічман *Африкан Олександрович Шпір* (**1837**-1890) (library.kr.ua/elmuseum/spir/spir14.htlm), він же філософ Спір. Однак і він не міг заснувати с. *Африканівка*, бо "на мапі Катеринославської губернії **1821** року є село "*Африкапowка*"

(sic!), розташоване там же, де й сучасне" (з того ж сайту сільради); jpg карти – https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/0/09/Yekaterinoslav_Governorate_Map_1821.jpg. Назва с. *Африканowka* – на ній угорі біля літери В. "Ключі з Астурії..." уперше пояснюють назви с. *Африканівка* Хк, *Африка* Лг та ін. *системним* слідом вандалів *в сучасній топонімії* Україні: **це було за 14 століть до** карти 1821 р. – але **водночас з *Трахтемировим*** (пор. *Гензерівка* Кв, *Ст.* і *Н. Вандалівка* Од, *Маловенделівка* Лг, *Бишкена* См). У часових проміжках між існуванням поселень на цьому місці назва мала стосуватися урочища.

АХ'ЯР, селище на місці Севастополя < ктат. Aqyar, букв. 'білий яр'; звідси офіційна деформована форма назви міста Ахтіяр у 1797–1826 рр.

Б

БАБинці < 1) перс. bābā 'батько, дідусь; літній чоловік, пан (шанобливо)'; 2) гр. πάππας 'священик, піп'. Такі значення ця основа має саме у топонімах. Пор. *Бабинопілля* "попівське селище", *Сторонибаби* сван. სტარუნ **стāрун** хрест + попи (пор. Старон-ове), *Бабодинка*. Смт *БАБинці* Кв Бородянка: ^р. КРУЧа, оз. ПОПОВе; поруч ур. БАБка, за 3 км Гута або Буда-БАБинецька; торф. *БАБківське* за 8 км на пд. сх. від Бородянки.

Топонімів від основи Баб- в Україні близько сотні. Якщо приймати ці назви буквально, залишається непояснимою така надмірна активність літніх жінок. Деякі з цих назв мають незвичні суфікси (*Баб**иха*** См, *Бабанка*, *Бабани*, *Бабухів*, *Бабцова*), інші – незвичні синоніми (*Бабуся* = *Бабузя*, *Бабушка* = *Бобошка*), що вже змушує сумніватися, чи справді основа означає бабусю. Третій тип цих назв – це топоніми, складені з двох і більше морфем або слів, напр., *Бабинопілля*, *Баболоки*, *Колибабинці*, *Кулібаба*, *г. Баба-Даг* = *Баба-Хая* (*Манґуп-Кале*), *Ба**бод**инка*, ***Суши**баба* (дгр. **Σούσια** Susia 'Тус', столиця Хорасану), ***Сір**обабине*, *Сторонибаби*, пот. *Баблиховець* Лв, яр *Лихобабчин* Хк, оз. *Бабині Берми* Жт, пот. *Язул-луй-Бабія* Чв, *Коло Баблинського Містка* Чв та ін. Пор. II. *КУЛІБАБА*.

Уважний розгляд складників може пролити світло на справжню природу цієї основи. Так, *берми* це 'кромка між ровом і валом укріплень' або *барми* – 'наплічні й нагрудні прикраси великих князів', пор. шв. bräm [Фасмер, I, 159, 127]. Перший висновок з цих спостережень – основа топонімів Баб- у різних назвах має неоднакове походження. Зокрема, частина назв прямо продовжує тюркської і арабо-перської основи *баба́* 'батько, шановний' (пор. "Алібаба" або *половецькі баби*) – до такої думки спонукають незаперечно тюркські морфеми з мікроконтекстів у назвах *Кулібаба* Кв (ктат. *кулі* 'слуга' + баба), *Баба-даг* Км (ктат. *даг* 'гора').

Папа́с-Тарама́, -и́, *ж.*; **бб.**: 1) п. Кальміусу, вп. в Азовське море; *Папа́з-Тарама́* (Експ.); *Попас Тарама* (1937, ЮЭ, 91—92); *Попо́ва* (ВТКЕГ; Експ.); *Папа́з (Папа́с)-Чалга́н*, *Папа́з (Папа́с)-Чалга́н-Тарама́* (Експ.); 2) п. Мокрої Волновахи п. Кальміусу, вп. в Азовське море; *Папа́-Тарама́* (Експ.); записано в с. Максимівка Волноваськ. р-ну Донецьк. обл.; *Попо́ва ба́лка* (Експ.; с. Рибинськ); *Попо́ва Да́ча* (Експ.); с. Стила Старобешівськ. р-ну Донецьк.

Папа́с-Чалга́н, -у, *ч.*; **б.**, пр. Комишувахи п. Мокрої Волновахи п. Кальміусу, вп. в Азовське море (Експ.).

Рис. Б1. Довідка про гідроніми Папас-Тарама, Папас-Чолган,

Попа́сна, -ої, *ж.*; **бб.**: 1) л. Кріпенької л. Міусу, вп. в Азовське море; *Попасная* (ВТКЕГ); 2) л. Осикової л. Вовчої л. Самари л. Дніпра; *Попасная* (ВТКЕГ); 3) л. Часового Яру л. Казенного Торця п. Сіверськ. Дінця п. Дону; *Попасная* (1882, ГЕХГ, 140; Машт., Дон, 55; ГКСЗ); *Попасня́нська* (Експ.); *Попасныя Лѣски* (ГИПБУ — 1894, 200); *Попасня́нський Ліс* (Експ.); пор. ліс *Попасня́нський* (там же); 4) л. Хариної л. Красної л. Сіверськ. Дінця п. Дону; *Попасная* (1900, СУ, 7; Машт., Дон, 57); *Попа́сный* (АС); пор. с. *Попа́сне* (у верхів'ї; АС); 5) п. Єрика л. Борової л. Сіверськ. Дінця п. Дону (КРУ, 149); *Попасная* (Машт., Дон, 58); *Большая Окнина* (там же); пор. с. *Попасне* Новоайдарськ. р-ну Ворошиловоп.

Попа́сний, -ого, *ч.*; **яри:** 1) л. Гнилиці л. Сіверськ. Дінця п. Дону (1863, ВТКХГ; Машт., Дон, 45); пор. с. *Попа́сне* Харківськ. обл.; 2) п. Айдару л. Сіверськ. Дінця п. Дону (АС; між ярами Бабин і Кругленький); пор. нп *Попасний* (у верхів'ї; АС); 3) п. Горохуватки п. Осколу л. Сіверськ. Дінця п. Дону (1863, ВТКХГ; Машт., Дон, 53); 4) п. Красної л. Сіверськ. Дінця п. Дону (Машт., Дон, 57); *Попасная* (ОГКЕЧС, 53).

Попасня́нський, -ого, *ч.*; **яр**, бас. Айдару л. Сіверськ. Дінця п. Дону (ДСГМ); Ворошиловградська обл.

Рис. Б2. Довідки про гідроніми Попасна, -ий, -янський [СГУ]

Деякі топоніми від основи *Бабі-* (*Язул-луй-Бабія*, *Коло Баблинського Містка* Чв) можуть походити від прототипу Раріа 'м. Павія' часів торгівлі з франками у X ст. (для *яз* пор. *яс*, *ас* 'осенин', *-ул* і *-луй-* рум. артиклі) Але переважна більшість назв від основи Баба- виглядають репліками третього прототипу. Першоджерелом їх виглядає гр. **πάππ**-ας 'тато, татко' (пор. рос. *батюшка*), **παπ**-ᾶς 'священик' (піп). У районах поширення грецьких говірок на Донеччині таке слово дотепер вживане у гідронімах (рис. Б1: *тарим*, *тарама* це 'притока, відгалуження' [Бушаков, 148]).

У середовищі степовиків це слово мало зазнати змін під впливом того ж тюрк. *баба́*. У сучасній новогрецькій мові **πάππος** 'дідусь', **παπᾶς** 'священик' (піп), але для поняття 'тато' є запозичення з турецької **μπαμπᾶς** (читається [баба́с]). Перехід звучання основи укр. *Пап- > Баб- міг статися ще у половецькі часи, адже у Codex Cumanicus "Куманському кодексі" схильність до цього вже засвідчена: "***Pap*** «священик» с. 158, пор. казанс.-татарс. *pup*, мадярс. *pap*. ***Papaz*** «священик» с. 164, *ulu papaz* «summus pontifex» (Папа Римський) с. 199, але ***bapas*** «священик», с. 77, гр. **πάππας**" [Kuun, 298-299].

У такому разі в топонімах ***Боб.ош****-ка* і ***Баб.уз****-я*, можливо, відображені обидві морфеми прототипу **πάππ-ας**, а назва *Бабузя* опосередкована половецьким **papaz**: пор. 7 ойконімів і 13 гідронімів *Попасне*, *Попасна* (рис. Б2). Топонім *Бабиха* постає як наслідок розвитку попереднього **Попиха*, що теж виглядає цілком осмислено. Так само *Баб-цова* < **Поп-цова*. У назві *Баб.ан-и* множина передана двічі: іранс. *-ан* і укр. *-и*. *Сторонибаби* набуває значення "хрест + священик", *Бабині Берми* – "попові укріплення"? " [Тищенко 2017, 56-57] чи бармы? Випадковий збіг: с. ПОПАЗдра Од, пор. алб. pa.pastra 'нечистий'.

БАВОРів Тр < хоронім **Баварія**.

● пот. *КАРОЛІВка* Carolus п ***БАВОР****івської-Руської* **Баварія**? у с. Панасівка [SG, I, 119; СГУ, 241] Тр ПідВОЛОЧиськ: ^КОЛОДІЇвка!; МОВЧАНівка, ІВАНівка Yavan, ГАЛУЩинці Gallus, ВОРОБІЇвка Orobie, ПЕНЬКівці, ЛИСичинці, ГОЛОТки, СУПРАНівка Sopron, КОРШилівка, Роз**СОХ**уватець, ХОПТ.ЯНка ^ПОДілля, ЩАСНівка, ОСТАП'є;

● присілок ***БАВОР****івка* [SG, I, 119] **Баварія**? ІФ Тлумач: ^**ОБЕРТИН** Obertenghi; **КОРОЛ**івка Carolus, **БОРТНИКИ** Obertenghi, **ПідВЕРБ**ці Orobie, ГРИНівці, КУТище, ОЛЕЩин, ОЛЕШа, ОЛЕШів, ЖИВачів, МЕЛЬНики, ГРАБичанка, *ЛИСа ГОРа*, ДІБРова, ЗОЛОТа ЛИПа, АНТОНівка, ОСТРиня, ЛОКІТка, ПОПЕЛів, **КОЛІН**ці *genu-!; (див. II. *КОЛІНЦІ*);

● *БАВОРів* **Баварія**? Тр Тр: ^ГРАБовець, БІЛоСКІРка; **КРАС**івка слн. kras 'Карст', ІВАНів 2 Janov, **РОМАН**івка, БУЦнів, **ПРОНЯ**ТИН, ГЛИБочок,ТОВСТолуг, СКОМОРохи.

БАГЛАЙКи < 1) санскр. बाह्लीक Bāhlīka, пахл. Balkh 'Балх'; 2) пахл. pahr [p'hl] 'варта' [Nyberg].

Як *Бахтерщина*, так і *Болохів*, *Вовків*, *Баглайки*, *Дашів* є репліками імен тієї самої реальности: це Бактрія – грецька ΒΑΚΤΡΊΑ, вона ж перською і пушту Bākhtar, парфянською Balkh, санскритом बाह्लीक Bāhlīka, китайською 大夏 Dàxià. Це давня країна між Гіндукушем і р. Окс (Аму-Дар'я), одна з елліністичних держав, заснованих по війнах Олександра Македонського, зі столицею у Бактрах/ Балху, тривалий осередок грецького життя у тих краях.

● *БАГЛ****АЙК****и* Bahlika / p'hl + oik селище варти Хм КРАСилів: **МЕД**ці, **ТЕРЕШ**ки; ● *БАГЛАЇ* Bahlika / p'hl + і сторожове Хм ВОЛОЧиськ Balh: **ПОРОХ**ня, ПАХУТинці; ● *БАГЛАЇ* Bahlika Хм Старокостянтинів: **ПАРТ**инці, ПОЛОВинники, БОВКУНи **fraǵān** [*plk'n*'] base, foundation; origin, РАЙки, САХНівці; ● *БОКАЛи* Bahlika Лв Жовква: КУНин;

Прізища: 104 **БАГАЛІКА!** बाह्लीक Bāhlīka, 31 **БАГАЛИКА** बाह्लीक Bāhlīka; 512 **БАГЛИК** बाह्लीक Bāhlīka!, 54 **Багалій** बाह्लीक Bāhlīka, 6 **Багал**ішвілі. Кінцеві -k/-g у пізніх репліках пехлевійських прототипів переходять в -й, а у новоперських відповідниках зникають (denig ~ dini).

БАГРинова Гора 1) пахл. pahr [p'hl] 'варта' [Nyberg]; 2) ар. بحرى bahrī, adj. Властивий морю; морський. Ключовою сполукою складників може бути оронім *Багринова Гора* Кв "гора з вартою". Основа Багр- виглядає проникненням, Бугр- – запозиченням:

● *БАГР.инова Гора* pahr 'варта' Кв КСв: ^Лиса Гора, ГОЛОСІЇв, САМБУРКИ, КИТАЇВ; КОНЧАЗАСПА, **ВОРОНЬК**івка, ТОЛОКУНЬ, ГОРБовичі, ШПИТЬки; ● *БАГР.ин* Кв Васильків: ^ЗДОРівка, **ПУТР**івка; **КОДАК**и, БАРАХТи, ПЛЕСецьке, КРЯЧки, ХЛЕПча, ЗОЗулі, СОЛТАНівка 2, КУЛІБАБА, ЗАЙЦів, РОСЛавичі, БОРИСів, ЧЕРНЯХІВка; ● *БАГР.инівка* Чв Глибока: ^Ст. **ВОВЧ**ИНець Balh; ● *БАГР.инівці* Вн Літин: МАТЯШівка; ● пот. *БАГР.овець* у нп ЯМна і ДОРа (у м. ЯРЕМча) ІФ Надвірна: ДОБРОтів, ВОЛОСів, ПАРИЩЕ, БЕРВІНки, ТЕРСовани, ПАЛЯНиця.

● *БУГРин* pahr Рв Гоща: ДОРОГОБУЖ dubušt 'фортеця, захисний'; ● *БУГР*инівка pahr Чг Н-Сів.: ФАЇвка; ДРОБИШів, АРАПовичі, КОМАНЬ, ПЕЧЕНЮГи, АРШУКи, ШЕПТаки, УЗРУЙ, СТАХОРщина, БЛИСТова, ДОМОТКАНЬ; ● *БУГР*увате pahr См Охтирка: *БА́К^ИР.івка*, ОЛЕШня, ПОЛОГи, **ДОБР**ославівка; ● *БУГР*уватка pahr Кр Світловодськ: ЗАХАРівка; ● *БУГР*уватка pahr Хк ВОВЧанськ: ВОЛОХівка, ЗАХАРівка, ШИРОКе, ТОМАХівка.

З цих же контекстів прізвище історика Б. Бахраха нагадує нперс. pahrah 'нічна варта'.

Пор. також БУКРин pahr на Дніпрі; імовірно, р. і с. *БА́К^ИР.івка* См, Пл (нар. етимол. від татарс. бакир 'мідь'?).

БАЖАНи Лв < 1) києворус. ім'я Бажан імов. через поширене пахл. bō-žan з дір. *baujana- рятунок [Чунакова, 68]; 2) узб. бож-, кирг. бажы- 'мито, податок'. р. *ВОВНянка* = Повстянка, БАЖАНиха *bazh- у с. СИТківці (< Sugud-?) Вн НеМИРів.

БАЙДівка Лв < 1) ґотс. *ga·baidjan 'змушувати, чинити моральний примус', каузатив *baidjan 'присилувати', пор. дісл. beiða, данґ. bædan (анґ. abide), дсакс. bēdian, двн. beiten 'вимагати, примушувати' [Lehman, B7, 56; Orel, 32]; 2) ґотс.

beidan, яке сполучає значення to abide і to await (тобто історично єднає в собі кілька значень – 'чекати, очікувати', '**терпіти**' (в заперечних реченнях), '**залишатися вірним**' (комусь, чомусь), '**дотримуватися**' (чогось) [APC, 18]); *us.beidan* to await, look for [Wright, 81, 422]. Прагерманська форма *biđanan, первісне значення – 'чекати з на-дією' [Orel, 46]; 3) довгий час ко́ло аналогій цього ім'я обмежувалося наявністю селища Байда у Хозарії.

2014 р. виявлені західні історичні зв'язки цього слова з фактів *існування такої ж основи серед вестґотських топонімів Каталонії*: **Beida** [Cossue], а також у *Польщі* й *Німеччині*: • *TABORy* Pl Ostroda O: **BAJDy**, GDAKowo; • ***BAJDy*** Pl Jasło S: DOBRynia; • ***BAJDy*** Pl Krosno W: DOBRucowe; • ***BAJDyty*** Pl Bartoszyce S: *UN*ikowo, DĄBRowa; • ***BEIDE****ndorf* D Schwerin N: *HUN*dorf; • ***BEIDe****rsee* D Halle N: DOMNitz.

З наведених прототипів ім'я Beida означало б "сильний духом", "той, хто примушує себе", що цілком відповідає "Пісні про Байду". • *БАЙДівка* Beida Лг Старобільськ: ^**БУТ**ове.

Ознака давності основи в Україні – її майже виключне поширення серед гідронімів: • крин. *БАЙДова* Beida у с. БерестЯГи Кг ГАЙВОРОН: САЛЬкове, БАНДУРове, СОЛ.ГУТове, **САС**ьке; • став *БАЙДовий* Beida у с. Родниківка Кг Олександрівка: **ГУТНИЦЬКА** шв. *gutniska* 'мова ґотів з о. Ґотланд'; **СТАВ**идла, КРИМки, **ОМЕЛЬ**город, Красний **КУТ**; • оз. *БАЙДове* Beida у с. Брусилів Жт Коростишів: **ВИШН**еве, **КОЗак**, **СТАВ**ище; • б. *БАЙДУНова* Beida л Вел. СКЕЛЮ**ВАТ**ої Міусу Дц Макіївка: ^р. *БАЙДунова* Beida ^б. БАЙДакова п ГАРАСИМової Міусу, ЯСИНівка; • р. *БАЙДАлів Яр* Beida у с. ДРУЖне [СГУ, 29] drauht- Вн КАЛИНівка: ГАРАСИМівка, ЛЕМЕШівка, **КУТ**ища 2, **САЛЬ**Ник, ЧЕРНятинці; • р. *БАЙДАкова* Beida біля с. БАЙДАкове Кг Онуфріївка: ^**ОМЕЛЬ**Ник; КРУТОЯРівка, **ВИШН**івці.

БАЛАКлія < **дтюрк**. balaq 'риба' [ДТС] (сучасне тур. balıq). Приклад давнього тюркізму, який чомусь не еволюціонував у тягло тюркському живому середовищі: *Балаклія* Хк, Пл, Чк; річки *Волоська Балаклійка*, *Середня Балаклійка*, *Крайня Балаклійка* Хк *Балаклія*, б. *Балаклава* = Цембар у м. Севастополь Км, б. *Балаклай-Тарама* Дц, р. *Балакчеля* Од.

Про історичну осмисленість поняття свідчать варіанти: р. *Балаклійка* = *Балык-лейка*, *-лея*, *Болык-лея*, *-лей*, *Булыклей* [СГУ, 31]. Однак в одній з сучасних тюркських мов стався випадковий збіг з таким звучанням іншого слова – туркм. ***балак*** штани. Це туркменське слово могло вплинути на непояснимо часте переосмислення у новіший час низки назв річок і озер як "Штани" (насправді, – "рибні"); пор.: **р**. *Штани* Чк, **стр**. *Штани* Хс, оз. *Штани* у с. Ходорків Жт, **бол**. *Штани* у с. Дожва Вл Турійськ [СМГУ, 191, 107], прот. *Штанина* Дп; оз. *ШтанУВАТе* (*риба + селище), уступ *Ширештанський* (християнин + *риба), прот. і оз. *Штанина* (!) у м. Кам'янка-Дн. Зп [СГУ, 627; СМГУ, 221]; оз. *Штани* у с. Дроздівка Чг Куликівка [Павлено, 105], рівчак *Штани* (2 назви), ур. *Штани* (10 назв) [Павленко] (однак тут є і ліс, і поле *Штани* – 23 назви). Про інші ознаки контактів з туркменами див. IV. *Галайда*, *Галай*.

БАЛАМУТівка < письм. монґ. balamad 'авантурник, відчайдух' [СТМЯ, I, 68]: приклад *МОНҐОЛІЗМУ* в українському словнику. • *БАЛАМУТівка* Чв Заставна: БОЯНчук, ОНут; • *БАЛАМУТівка* Хм Ярмолинці: ЯСЕНівка.

БАЛАНДи < узб. *баланд* високий (з перс. boland). *Баланди* Пл (Велика Багачка), *Баландине* Чк (Кам'янка).

БАЛАНівка < 1) тюрк. balan 'жолудь'; 2) пахл. baran (bl'n) минати; 3) гунс. βάλαν 'кінь сірої масті'; 4) етнонім половців герм. Valani (з Codex Cumanicus) [Тищенко 2015, 419].

Баланини Од (Іванівка), *Баланівка* Вн (Бершадь), *Баланове* ? Км ("Білогірськ"), *Баланове* Мк (Очаків); *Баранівка*?

x^{u}ar-barān [hwlbl'n'] the West 114^{24}. 120^{11}. – 'Sunset' < *x^{u}ar-parān*, MPrs *xwrpr'n* (S), from *x^{u}ar* + *parān* pt. of Av. (851) *'par-* 'to pass', cf *appurtan* and *puhl*; also MPrs *xwrwpr'n* 'evening (A–H

Рис. Б3. Довідка про пахл. хварба-ран (хвалбалан) 'захід сонця' [Nyberg, 221]

БАЛКАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ. Див. I. *ФРАКІЗМИ*, *ІЛЛІРИЗМИ*.

БАЛТИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 7-ї історичної епохи) – від -II тис.: топоніми Желянь, Сквира; пор. лексичні запозичення *сват*, *перст*, *ярчук*, *тесло*, *кий*, *вапно*. Виявлені у XIX-XX ст. [Трубачев; Мартынов]. Див. I. ЛІТУАНІЗМИ.

Ранні балтійські гідроніми (переважно на Житомирському Поліссі та в Пороссі, а також по Десні) вивчали О. Трубачов, В. Топоров, А. Непокупний, яким належить і етимологічний аналіз цих назв:

1. *Бали* — пор. лит. balà "болото" [Трубачев 1968, 101], *bal — "білий" [там само, 227].

2. *Вересна*, *Вересня*, також Versnė р. у Литві — лит. versmẽ "ви́ток" [там само, 149]. Також *Нересна*/*Нересня* Жт (але пор. осет. wæræs 'руський' (Абаєв)).

3. *Верпа* — пор. лит. verpetas "вир" [Топоров, Трубачев, 179].

4. *Вілія* — дві назви на Горині і одна — на Тетереві; за Й. Отрембським — балтійські, О. Трубачов вважає, що ці назви "заслуговують, очевидно, ширшої характеристики" [Трубачев 1968, 242].

5. *Вовчасок*, *Вовчасова* — пор. лит. vilkes- "вовчий" [там само, 251, 68]; *Вовчас* (с. Погребки См) [Непокупний, 72].

6. *Гобра* п. Тетерева (пор. Gubriai, р-н Шілале, Жемайтія) < лит. gūbra 'верх гори', gubrỹs 'підвищення' [Невская, 164]; у басейні Десни *Гобенька*, *Гобень*, *Гобеск* [Непокупний, 73]; можливо, сюди ж і мікротопонім *Губріїв хутір* (с. Клишки См) – на сухій ділянці землі серед боліт.

7. *Желянь*, *Желень*, *Желонь* — пор. лит. Gilininkai, дпрус. Gilleynen [Топоров, Трубачев, 188].

8. *Івот*, *Ивота* — пор. латис. Ivatis, дпрус. Iwanthi "струмок" [там само, 189].

9. *Клов*, *Кловський* стр. — пор. лит. Klovupė (Lietuvos; — кілька назв); також нід. kloov "яр, провалля" (остенсивний доказ/ арґумент).

10. *Кудрянка* = *Став* (NB) — можливо, з лит. kūdra "водойма, болото" [Трубачев 1968, 256; Непокупний, 67].

11. *Оршинка* п.Стугни — пор. білор. Орша < лит. rusėti "повільно текти" [Топоров, Трубачев, 200].

12. *Сарпинське*, ур. (с. Сохачі Чн), пор. лит. Sarupis, прус. Sarape) [Непокупний, 83].

13. *Свидера* < лит. švaidrus "блискучий, осяйний" [Топоров, Трубачев, 206].

14. *Седра* См, Рв, *Оседрж* Рв, пор. лит. Sedrỹnė, луки, Sedranki [Непокупний, 77].

15. *Сквира* — назви на Київщині та у Верхньому Подесенні, а також *Скверета* л.Сожу — пор. лит. Skirvytė, Skirvyčio [Топоров, Трубачев, 207].

16. *Цмовка*, *Смолка* — при врахуванні пізнішого розвитку українського пригнолосного -**в**- з давнішого -**л**- назву можна пов'язати з балт. *kimol "джміль", пор. фін. kimalainen тс [Трубачев 1968, 99—100]. Сюди ж і *Цвілька* — від *цволька < *цмолька [там само, 267, 101].

17. *Шандра*, р. в нижньому Пороссі: О. Трубачов пов'язує цю назву з лит. švéndras "рогіз" [там само, 161].

Для частини наведених назв балтійські етимології – не єдино можливі: іранське походження можуть мати гідроніми *Вересня*, *Верпа*, кельтське – *Вовчасок*, ґерманське – *Клов*, *Шандра*, *Кудрянка*, пахлавійське – *Гобра*.

▒ ***БАЛЬКівці*** Хм, ***Сорокові БАЛЬЧики*** См < 1) пахл. **bārag** [*b'lk'* | N ~*a*] **mount, horse** верховий кінь; 2) або степова реалія осет. *балк* (Абаев); 3) за нар. етим. – від тат **балчык**, каз. балшық глина; Більш**ів**ці ІФ.

▓ ***БАРАБАШівка*** < арам. bar Abbas, букв. 'син Аббаса', відповідник ар. beni-Abbas 'Аббасиди'. *Барабашівка* См, Хк 2.

▓ ***БАРАХти*** Кв < согд. *βārāk 'вершник', *βārākčīk, *βārēčīk 'верховий кінь' [Абаев].

▒ ***БАРВІНКове*** < етнонім парфян? Топооснова Барвінк- трапляється в околицях різних топонімів парфянського кола:

• р. *ПАРНичка* **парні**? у с. Полянки ІФ Верховина: **БАРВІН**ків, ХОРОЦеве, ЯСЕНів, УСТеріки азат?; • *МИХНівці* пахл. [*myhn'* | N ~] **home** Пл Лубни: **БАРВІН**щина, ХОРОШки, СТЕПУРі, БІЇвці; • *ПЛИСКів* пахл. **pārsīg** [*p'lsyk'* | N *pārsī*] **Persian** Вн Погребище: **БАРВІНК**ове, СОСНівка.

Основа *БоровЕНЬК*- має іншу форму того ж германського форманту, що й -інк (-ing): • *ПАРФили* **парф**- См ЛЕБЕДин: ^Степне, ШУМили; ОвДЯНське, **БОРОВЕНЬК**а пор. Барвінк-, ХОРОЛ, САВОНиха, СУПРУНи, **РАДЧ**уки, ЯСНопілля, ПАДалки, ПІДоПРИГОРи, ТАРАСівка, ЖАДЬКове, БАРАБАШівка, ПоКУТне; • *ПЛОЩанка* пахл. **pārsīg** [*p'lsyk'* | N *pārsī*] **Persian** Лг Кремінна: ЖИтЛівка, **БОРОВЕНЬК**и пор. Барвінк-, БОРОВе.

У назвах кількох гірських сіл у Карпатах трапляється основа *Бервінк*- – очевидно, пізня, під впливом нім. Bärwinkel 'барвінок'.

▒ оз. ***БАРЗ.ЯКівське*** Пл, р. ***ВАРИДівщина*** Кв – репліки від основи родового відмінку гр. βᾶρις- 'баржа' + Ἰακός 'грек'. У цій і наступній статті зібрано топонімічний слід багатовікової плавби з Єгипту – місцеві репліки від гр. βᾶρις, род. відм. βᾶριδος 'єгипетська баржа'. Початок коментаря у статті *Баришівка*.

Це ⑤[1] топоніми-репліки другої підгрупи від основи родового відмінку βᾶριδ- з бетацизмом і збереженим -а-:

• оз. *БАРЗ.**ЯК**івське* βᾶριδ- + Ἰακός 'грек' '**баржа грецька**'? у кол. с. Пищики Пл ІРКЛІїв > Чк Чорнобай пехл. bay 'бог, пан': ІРКЛІїв Heracleion, **МОХНАЧ**, КРУТьки; • *з**БАРЖ**івка* βᾶριδ- Вн ПоГРЕБище: МОНчин Ἄμμωνος; ПЕДОСи, БАРВІНкове, ЮНАШки; **ГОПЧ**Иця, СКИБинці; • *з**БАРАЖ*** βᾶριδ- Вн КОЗяТИН: ^ЛОЗівка!; КОРИТуВАТа селище з човнами ^МУХуВАТа укріплене селище; **СЕСТР**инівка sistrum 𓋼, **ПУЗИР**ки 𐤐𐤅𐤑𐤉𐤓𐤉 ^**ДЕРЖ**анівка ΤΘΡCΩ; • *з**БАРАЖ*** βᾶριδ- Тр рц: БУТин, МУХАВець, МУСОРівці, КОБИЛля, СИНява дослов. **сынъ** 'вежа, башта', ЧЕРнихівці, ШИМківці.

[1] Причина такої нумерації – у матеріалі з книги 2016 р. При поданні матеріалу за абеткою у теперішній книзі початок нумерації опинився нижче, у статті Баришівка.

⑥ Форми з бетацизмом і збереженим -и- < -ι-:

• оз. *БРИЗ.**НІЛ*** = Брызнѣл! βᾰριδ- + Ніл біля с. ВИШЕНки Кв БОРИСпіль: **ПЕРЕГУД**и копт. **ⲡⲁⲣⲁⲕⲁ**[**ⲟⲩ**]**ⲇⲓⲟⲛ** paraka[u]dion 'військовий одяг' [Rossi, 394] (плащ), вірм. *paregawt* 'туніка' (= χιτών у Євангелії від Марка 6, 9) < гр. παραγαύδης, сем. prgwd < лат. paragaudion 'тканина з облямівкою'; БезУГЛ.**ЯК**івка, СОШників, НЕСТОРІВка; • оз. *БРИЖ.АШине* βᾰριδ- *ач- 'баржа грецька'? у с. ТРЕБухів Кв Бровари: ДИМЕРка, ТАРАСівка, За**ВОРИЧ**і! (ось і форма-нащадок нібито *Борича), СКИБин, ПЛОСКе; • *з**БРИЖ*** βᾰριδ- Тр БОРЩів: ^**БУРД**.**ЯК**івці βᾰριδ- + **’Ιακός** 'грек' 'баржа грецька'/ рум. burdel 'старий розвалений дім; поляна від нього'; **БОРИШ**ківці ^БІЛівці, ТРУБчин; **ШИШ**ківці, **ЮР'ЯМ**ПІЛЬ **юр річка** + ***yamm* море** ^**БІЛЬ**че-**ЗОЛОТ**е Bilaq ⲡⲓⲗⲁⲕ Philae, МУШКАРів; ПИЛИПча, **ДЗВЕНИ**город, МУШКАТівка, **ВІЛЬХ**овець; **ПИЛАТ**ківці **Πυλαῖτις** 'охорониця при брамі'; ЛОСяч ⲗⲁⲥ: (144b); m. Tongue; language, ***САПОГ***ів! 750; • *з**БРИЖ*** βᾰριδ- Хм ЧЕМЕРівці: ^СОКИРинці; р. ТИБР Tiberio 14-37 = БРЕЙТавка, р. ***ЯМ***ПІЛЬчик *yamm* у с. **ХРОП**ОТова, **ВІЛЬХ**івці, іВАХнівці wâhh 'оаза', ЗАВАДівка, ГУКів, САДове, ВІКТОРівка, АНТОНівка, СВІРШківці; ЛЕТава, ЖАБинці.

Рис. Б4. Модель єгипетського човна з поховання фараона

⑦ Форми з бетацизмом і переходом а > о (ознака середовища мови слов'ян):

• б. *БОРДенка* βᾰριδ п Бебенської л Токмака, вп. в оз. МОЛОЧне Зп Токмак: КОЗоЛУГівка, ВИШНеве, САДове, ІВАНівка, ЛУГівка, ОЧЕРЕТУВАТе, ЗЕЛЕНий ГАЙ;

• *БОРЗівщина* См ОХТИРка: ^ЧЕРНЕЧчина, ПОПЕЛівщина, РИБОТЕНь; і**ВАХ**и! wâhh 'оаза'! ^ГНИЛиця; **КОРАБЕЛЬське**, РозСОХуВАТе; КОЗяТИН, БУГРуВАТе, БУЙМЕРівка, ОЗЕРа; • *БОРЗова* Вл Ст. ВИЖівка: став РозКОПана у с. СТАРа Гута; став РЕМІНь у с. ЧЕВЕЛЬ, ТЕКЛя ^г**ЛУХ**и; ШКРОБи, **БУЦ**ин ϧωτc Battle array, war; ПідСИНівка дслов. **сынъ** 'вежа, башта'; ЛЮБоХИНи! ⲗⲁⲃⲱ v. ⲗⲉⲃⲁⲛ (137b) - Ship's hauling cable + ⲉⲙⲓ: (689a); vi. To move (by rowing); став РЕМІНь у с. Чевель;

• пот. *БОРЗя* βᾰριδος у с. **ТЕРЕБ**ля Зк ТЯЧів: ур. **BORŠ**a βᾰρις, г. **БАРШ**а βᾰρις!; пот. **ВАРдЖ**ина у с. Руська Мокра, г. **ВАРЖ**ина βᾰριδ; пот. КОПИТень; пот. ШУШманець ϣωϣ, ϣεϣ–, (607a) сучити мотузок ТЕРЕСви у с. Новоселиця; інший пот. ШУШманець у с. ТАРАСівка ⲦⲈⲢⲤⲰ?, пот. **КУРТ**енький Qurta ⲔⲞⲨⲢⲦⲈ (витік **ТЕРЕШ**ілки) ^пот. вІТЕРна Iteru л КОБИЛЬця; пот. ЦАПАРів **ϫⲉⲡⲣⲟ** Farmstead, hamlet і пот. **ШИПІТ**ний sbty 'мури' у с. ПідПЛЕШа, пот. ЧЕБИРівська **ϫⲉⲡⲣⲟ** у с. Калини; пот. ЩЕР.БАН ϣϭⲛⲣ To sail on a river or sea у с. ШИРокий Луг ^пот. ШИРовець Isher 'сирійці' / ϣⲉⲣ 'малий'; пот. ЯСТРЯБець ⲁϪⲞⲢⲢⲂⲓ біля с. МОНАСТИРець, р. ЯБЛУНиця = **ЯБОЛИН**иця! G **Ἀπόλλων** у прис. **ЯБЛОН**иця с. Лопухів ^пот. **СИН.ЯК** дслов. **сынъ** 'вежа' + **’Ιακός** 'грек' 'вежа грецька' ^пот. *КуртЯЩик*.

Живі коптизми у сучасній арабській мові Єгипту: ***yamm*** 'море', **bari** 'човник' [www.coptic-cairo.com/culture/language/coptic.html].

⑧ Форми з вітацизмом і збереженим -а-:

• р. ***ВАРИД****Івщина*! βᾰριδος! у с. ЧЕРН**ЯХ**ів + **’Ιακός** 'грек'! Кв Кагарлик: ЯБЛУНівка, СУЩани; ПАНІКАРЧа Χωνθον **ΠαναΚΕΡΚ**η (селище у Ниж. Єгипті) Chonthon **PanaKERKe** [Verreth, 161];

⑨ Форми з вітацизмом і переходом -а- > -о-:

• р. ***ВОРОЖ****ба* βᾰριδ- у с. ВОРОЖба См Лебедин: р. *ÍСТОРОП* (ⲉⲓⲥⲧⲁϪⲣ + ā̆b) і с. Историопъ Великій+ = **НЕКРАШ**иха, -и, Niqrash < Naucratis, ***ГОСТРОБ****ури*, **ЩЕТ**ини Σκῆτις, **РЕВ**ки! ⲣⲓⲃⲏ, ⲣⲓⲃⲓ; • р. ***ВОРОЖ****ба* у м. **ВОРОЖ**ба См БІЛопілля: БУБЛикове **βύβλος** ^МАР'ЯНівка; Олександрівка, **ЦИМБАЛ**івка κύμβη, _**КУЯН**івка; • ***ВОРОЖ****бин* βᾰριδ- Лв Кам-Буз: ЯРичів, ЛОДина, **РЕМ**енів ^ВИСЛо**БОК**и, **ЯМ**не.

БАРИШівка Кв, ***БОРИШківці*** Тр, Хм – імовірні репліки від форми називного відмінку βᾰρις 'баржа'. У зв'язку з цим корисно розглянути, якими засобами припливали до Наддніпрянщини євангелізатори. Це тепер можна ставити питання саме так, компонуючи отримані фраґменти мозаїки у зв'язний текст. А насправді відповідь прийшла з іншого боку. Перше слово з короткої статті у давньогрецькому словнику вичитувано не раз: **παπύρινος 3** (ῠ) зроблений з папірусу (βᾰρις Plut.) [ДРС, 1233], – перш ніж усвідомити 30.12.2015 р. дописку в дужках! Виявляється, папірус вживали передусім не для письма (цей стереотип довго не давав помітити інші асоціативні зв'язки), а для не менш важливої мети – адже **βᾰρις це *корабель* або *барка*, причому, саме *єгипетська*, та ще і зроблена з папірусу** [ДРС, 288].

Серед топонімів України є назви від основи ***παπύριν.ος*** зроблений з папірусу, до яких (саме через розширену основу) незастосовний загальник про їхню причетність до пізнього

кустарного виробництва паперу: ● стр. *_КИЯНський* п Шлямарки у с. МЕНьківка Жт РадоМИШЛЬ (на 1 км-карті): ЖАБОЧ, р. КРУЧка у с. Дубовик, ЗАНЬКи, **ТЕКЛ**янівка, КРАСНоБІРка, р. МИРоч у с. МИРча, р. ГЛУХівка, ФИЛОНівка, ХОМівка, НеГРЕБівка, ЗаБІЛоччя, р. БІЛка, став **ПАПІРЯН**ський *παπύρινος* зроблений з папірусу (βᾶρις **Plut.**) у м. РадоМИШЛЬ [СМГУ, 165], ур. **СЛІП**ий ГРУДок; ● *СЕЛЕЗівка* **σελίδες** селіди, смуги лика папірусу для письма Жт Овруч (^ДЕЛЕТа **δέλτοι** воскові дощечки для листування; **СКРЕБ**ЕЛИчі σκαραβαίος?/ scribere, бол. **ПАПЕРАН**ське *παπύρινος* зроблений з папірусу (βᾶρις **Plut.**) у с. ЗБРАНЬки).

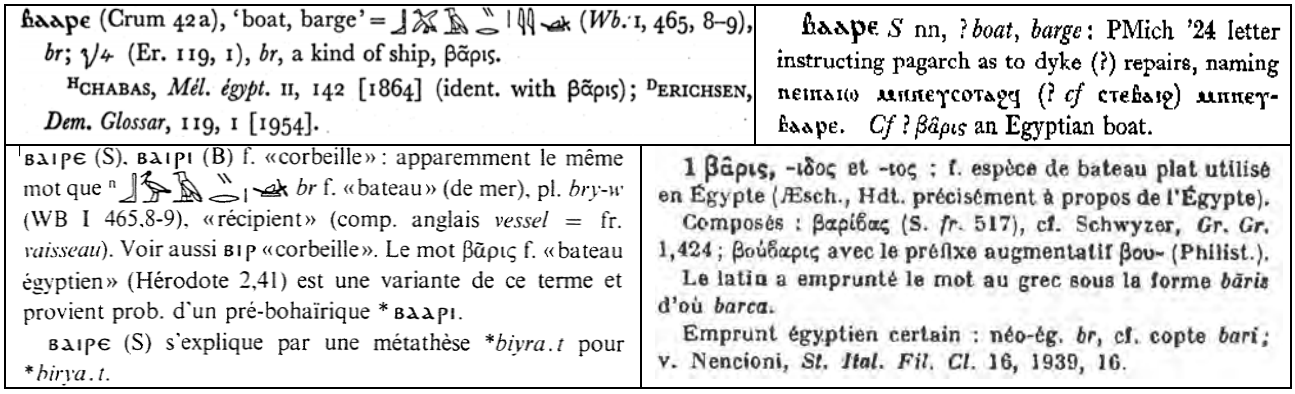
ⲃⲁⲁⲣⲉ (Crum 42a), 'boat, barge' = 𓇋𓂝𓄿𓅱𓏏𓊖 (*Wb.* I, 465, 8–9), *br*; √4 (Er. 119, 1), *br*, a kind of ship, βᾶρις.
HCHABAS, *Mél. égypt.* II, 142 [1864] (ident. with βᾶρις); DERICHSEN, *Dem. Glossar*, 119, 1 [1954].

ⲃⲁⲁⲣⲉ *S* nn, ?*boat*, *barge*: PMich '24 letter instructing pagarch as to dyke (?) repairs, naming ⲛⲉⲙⲁⲓⲱ ⲙⲙⲉⲩⲥⲟⲧⲁⲩⲓ (? *cf* ⲥⲧⲉⲃⲁⲓⲉ) ⲙⲙⲉⲩⲃⲁⲁⲣⲉ. *Cf* ?*βᾶρις* an Egyptian boat.

ⲃⲁⲓⲣⲉ (S), ⲃⲁⲓⲣⲓ (B) f. «corbeille» : apparemment le même mot que 𓇋𓂝𓄿𓅱𓏏𓊖 *br* f. «bateau» (de mer), pl. *bry-w* (WB I 465.8-9), «récipient» (comp. anglais *vessel* = fr. *vaisseau*). Voir aussi ⲃⲓⲣ «corbeille». Le mot βᾶρις f. «bateau égyptien» (Hérodote 2,41) est une variante de ce terme et provient prob. d'un pré-bohaïrique *ⲃⲁⲁⲣⲓ.
ⲃⲁⲓⲣⲉ (S) s'explique par une métathèse *biyra.t pour *birya.t.

1 βᾶρις, -ιδος et -τος : f. espèce de bateau plat utilisé en Égypte (Æsch., Hdt. précisément à propos de l'Égypte).
Composés : βαρίβας (S. *fr.* 517), cf. Schwyzer, *Gr. Gr.* 1,424 ; βούβαρις avec le préfixe augmentatif βου- (Philist.).
Le latin a emprunté le mot au grec sous la forme *bāris* d'où *barca*.
Emprunt égyptien certain : néo-ég. *br*, cf. copte *bari* ; v. Nencioni, *St. Ital. Fil. Cl.* 16, 1939, 16.

Рис. Б5. Статті про єгипетські баржі у словниках Черні, Крума, Виціхля, Шантрена,

– пор. анг. ***barge*** "від дфр. *barge*, від нар. лат. *barca*, від дгр. βᾶρις (báris, "єгипетський човен"), від копт. ⲃⲁⲁⲣⲉ (bāre, "човник"), від давньоєгип. *bēre" [https://en.wiktionary.org/wiki/barge]

"Але не παπύρινος, а саме βᾶρις дало масовий приплив фактів. ...Карта зберегла несподівано численні й цілком упізнавані топооснови від називного і родового відмінків цього слова у складі топонімів в Україні – БАРИШ- (**βᾶρις**), БОРИС- (**βᾶρις**), ВАРИД- (**βᾶριδ**-), ВАРИЖ- (**βᾶριδ**-), БОРЗ- (**βᾶριδ**-) і схожі на них. Відповідні мало виразні і досить численні топоніми з цими основами на очах стрімко перетворилися на семантично ключові назви-репліки грецьких прототипів **βᾶρις, βᾶριδος**. Свідком того, що єгипетські баржі робили саме з папірусу, словник називає Плутарха (бл. 46 – бл. 125 р.). І якщо таку реалію **βᾶρις, βᾶριδος** (рис. Б6) знали й відповідне слово вживали у Наддніпрянщині, то це також могло бути лише в його дні, тобто у I-II ст. н.е. **У нас античність гостювала на в'язаних човнах**!" [Тищенко 2016, 537].

① На черзі став аналіз топонімів у контекстах виявлених географічних об'єктів. Список класичних форм топонімів від повністю збереженої форми називного відмінку давнього грецького ***прототипу з бетацизмом*** відкривають кілька гідронімів: р. **БА́РИШ** βᾶρις у нп БАРИШ Тр БУЧач; р. **БА́РИШ**ів **ЯР** п МУРОВанки Жт РУЖин; р. **БА́РИШ**івка βᾶρις Пл Пл; також смт **БА́РИШ**івка βᾶρις Кв. Незмінність голосного можна пояснити лише з поняття лексичного проникнення (В. Мартинов): це означає, що мовне середовище у цих чотирьох районах у Галичині, на Поліссі, Лівобережжі, у Центральній Україні довгий час було грецьким (або гелонським), і заміни грецького -а- на слов'янське -о- так і не сталося до наших днів. Особливо вражає те, що навіть наголос грецького прототипу залишається на своєму прадавньому місці вже 18 століть (і цим незворушно вказує, що у цих топонімах не йдеться про *бари́ш*):

● р. ***БА́РИШ*** βᾶρις у нп БАРИШ Тр БУЧач ϧωτε Battle array, war: За**РИВИ**Нці ριϧн, ριϧι: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) ^РУКо**МИШ** ^ЗЕЛЕНа, ПідЛІСся; **РІП**инці!, в**ЕРБ'Я**.ТИН; ● р. ***БА́РИШ**ів **ЯР***! п МУРОВанки Жт РУЖин: ^р. САМець = СТОВБій; РОГАЧі; ● р. ***БА́РИШ**івка* βᾶρις Пл Пл: ^р. БАРИШполка!; **ТЕРЕШ**ки **G** Τερσω **C** ⲦⲈⲢⲤⲰ Terso! + На**ДЕРЖ**инщина не + **G** Τερσω; ЩЕРБАНі **G** Σαραπᾶ ^ГОРБАНівка; САПОЖине, **ЗІН**Ці, **ОПІШ**няни Apis? (контекстний висновок), ТриРОГове; ● ***БА́РИШ**івка* βᾶρις Кв рц: **ПарИШ**ків дєг. par-ls- **дім Ісиди**! ^КОРНіїв; **ЛЕЛЯК**и.

● *БАРИШівка* βᾶρις Мк ^ДОМАНівка: ^ЗаБАРИ, зБРОШкове; ● став *БАРИШників* βᾶρις у с. КВІТки Чк Корс-Шевч: крин. БРИЖатого у с. Вільхівчик.

② Класичні форми з бетацизмом, але з переходом а > о, що вказує на побутування у слов'янському середовищі:

● р. *БОРИШка* βᾶρις у с. ВОЛинка (пор. Воля дгр. Βουλαία 'народні збори'?) Чг Сосниця: КОСТИРів ^р. МЕР**ляк Μερόη** у с. **СИН**Ю**Тин** дслов. **сынъ** 'вежа, башта'; ● *БОРИШківці* Тр БОРЩів: ^БІЛівці, ТРУБчин 𓌀; ШУПАРка 𓇼𓈖𓏏 гарне SD, 492, **ЮР'ЯМ**ПІЛЬ **юр річка** + ***yamm*** **море** ^**БІЛЬ**че-**ЗОЛОТ**е Bilaq πιϩλακ Philae, МУШКАРів; **ПИЛАТ**ківці Πυλαῖτις 'охорониця при брамі';

• *БОРИШківці* Хм Кам-Под: ТЕКЛівка ^**РІП**инці!, **КОЛУБАЇ**вці, **ЗІНЬК**івці, **СУРЖ**инці; • крин. *БОРИЩенська* у с. САДове Кг Бобринець: БАРВІНівка, САМАРа, КРИНИЧуВАТе;

• пот. ***БОРОЩ**аник* βᾶρις, ιδος, *ион.* ιος у с. ВЕЛИКі ЛУЧки Зк Мукачеве: СИНЯК дослов. **съıнъ** 'вежа, башта', БОРОДівка, БАБИчі, КОНОПлівці, ЖУКове ^ЛОХове, МАКАРове, РАКОШин;

• р. *БО́РШня*! βᾶρις Пл КОТЕЛьва: БІЛЬськ, **ЗАЙ**ці; • р. *БО́РШня*! βᾶρις у с. БОРШна Чг ПриЛУКи: **СУХ**оставець; **СУХ**ол**ІС**и, **СУХ**ополова, **КРУТ**о**ЯР**івка, **БІЛоШАПК**и, **БІЛ**оРІЧиця, **СУХ**о**ЯР**івка, МОХНівка, **ЯБЛУН**івка **Ἀπόλλων**, -ське, **ПИРОГ**івці ^**ЯР**ова БІЛ**ЕЩ**ина.

③ Класичні форми від називного відмінку βᾶρις з бетацизмом, переходом а > о у слов'янському середовищі, але пристосовані згодом до ім'я Борис:

• *БОРИСи* Пл ГЛОБине: ^**ПИРОГ**и, **ОПРИШ**ки; оз. СИНє дослов. **съıнъ** 'вежа, башта' у с. Турбаї; КОРДУБАнове, ГАННівка, КРАСНоГОРівка, ЯРеськи, БІЛоУСівка, КИРИЯКівка;

• рук. ***БОРИС*** βᾶρις Пл СЕМЕНівка: оз. **БОРИС** у с. ГОРОШине! ϱωρϣ, ϱερϣ–: (706a); To run (ship) aground; колодязь **БОРИС**івський... у с. **ЗАЇ**ченці Sais ^бол. **ЮР**Ківське; оз. **СИН**ьо**БОК**ове дослов. **съıнъ** 'вежа, башта' + bak 'слуга' у с. Худоліївка; оз. **БРУС**ове у с. БРУСове; **ОЛЕКСАНДР**івка!; **ПУЗИР**і ΠΟΥCΙΡΙ! ^ВАСИЛ.**ЯК**и, **ОБОЛОНЬ** Apollon; **ПАН.ІВАН**івка! Аполлон.

У зв'язку з осмисленням ім'я озера БОРИСова ЯМа (у с. Лучанки Жт Овруч) як "Корабельне море" варто нагадати про назви КОБина ЯМа (Kabk Кавказ?), ЛАБАДИРова Яма, КОВАЛева ЯМка (Гефестіон) та про реліктовий ойконім Ям ГРИГино РФ Тверс. "Грецьке море".

• *БОРИСпіль* Кв рц: оз. **БРИЗ.НІЛ** = Брызнѣл! βᾶριδ- + Ніл? біля с. ВИШЕНки; бол. **МАГАР**івщина у с. ІВАНків; **РЕВ**не ριϐн, ριϐι: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) ^МАРТУСівка; **ЛЮБ**арці, **СОШ**ників, **ОЛЕКСАНДР**івка 2, НЕСТОРівка, Велика СТАРиця, ГОРОБІЇвка, **ПЕРЕГУД**и копт. **ΠΑΡΑΚΑ**[**ΟΥ**]**ΔΙΟΝ** (= χιτών у Євангелії від Марка 6, 9) < гр. παραγαύδης, сем. prgwd < лат. paragaudion 'тканина з облямівкою'; • прот. *БОРСунка* у с. Благовіщенка Зп Кам-Дн: озера _ЛУХнуВАТі Великі у с. Благовіщенка; р. БРИТАН **πρυτάνεις**, ур. БРИТАН, ліс БРИТАНик;

• р. *БОРИЦя* у с. ТРИПІЛЛЯ! Кв ОБУХів: **ЖУК**івці, +р. **КРАС**на, **ХАЛЕП'Я**; **бол**. Старі ВОРОТа **Βάραθρα** болото у с. ГЕРМАНівка, став **ПУНД**івський Πορτ-ος у с. ДОЛИНа; **КОПАЧ**ів, ТАЦенки; + оз. В'ЮНне на р. СТУГна; **МАКАР**івка;

• пот. *БОРИЧівка* у с. БОРИЧівка Тр ^ТЕРЕБовля : **СОРОЦ**ьке, **СУЩ**ин, ЗАРВАНиця, **ДОЛИН**а, **БУДАН**ів, **КОНОП**ківка; пот. БАСН.ОХА! ϐασανος: (Gk); m. Torture у нп МИКУЛинці й ОСТАЛЬці; **ТЮТ**ьків; • узвіз *БОРИЧів* βᾶρις у Києві: тобто насправді прототипом може бути ніякий не уявний персонаж на ім'я *Борич, а цілком реальний "**човновий узвіз**" < гр. βᾶρις, та ще й від єгипетських човнів, – а нас навчали тішитися з півторатисячолітньої давності Києва! (див. II. *БОРИЧІВ УЗВІЗ*).

④ Пізня форма від називного відмінку βᾶρις з вітацизмом і -о-:

• р. ***ВО́РИЩе*** βᾶρις у с. **БОРС**уКів βᾶρις Чг КОЗелець: р. ЛАБич; **КІПТ**і ΚΘΒΤЏ ^ПЕСоцьке; о**ПЕНЬК**и, ТАРАСів, **ШАМ**и, **БІЛейк**и, ОЛБин, **КОПАЧ**ів, **БІЛ**ики ^**ПАР.ХИМ**ів **дім Єгипту** ^_На**БІЛ**Ьське; СОРОК.ОТичі, **ШАЛ.ОЙК**и, **СИВ**ухи, **БОБР.УЙК**и папірус + **ойк**.

БАРМАКи Рв < 1) тюрк. бармак 'палець'; 2) Бармак ім'я власне особи, зокрема, родоначальника Бармакидів (VIII ст.).

Серед вивчених контекстів зустрілися такі, що засвідчують просторову близькість людей халіфа Гаруна ар-Рашида до місць виробництва заліза:

• р. ***ГОРИН**ська* Вл Любешів: уГРИНичі, ЛАХВичі, ***Залі́зниця***^ МіжГАЙці; • р. ***ГОРИНЬ*** у с. ГОРИНЬград I Рв Рв: ГОРИНЬград II ^**БАРМАК**и!, ***БРОНники***, **ПОРОЗове** полоз?, РОГАчів, **ОМЕЛ**яна 2, **ОМЕЛ**янщина, УГЛище 'uqqal, ГРАБів, ОЛИШва?, КОРНин, КОПТовичі.

Унікальною рисою щойно наведеного тополандшафту під м. Рівне є поєднання згадки полоза (змія), імені Гарун у звучанні після X ст. (коли голосний -**у**- перейшов у -**и**-) і родового ім'я ***Бармакидів***, візирів Гаруна ар-Рашида до 803 р.! – ***ПОРОЗ**ове* ~ *р.* ***ГОРИНЬ*** ^ ***БАРМАКИ*** *(за 9 км)*

Такий розвиток подій змушує уважніше прочитати весь топонімічний ландшафт навколо ***Бармаків***. ...До "Гарунової теми" тут можуть належати *Порозове* (полоз 'змій'), *ГОЛИШів* (халіфів), *ГОЛИЧівка*, *КОРНин* (Коран), ***БРОН**ники **2***, дещо далі *РАДИВИЛів* (Радіулла), *БУХАРів*, *БАШАРівка*, *ЗІНЬКи*, *ЦУРків*, *ШУМськ* (джума 'п'ятниця'). Разом з менш виразними тополандшафтами ці аргументи свідчать про східне походження "Змія Горинича" (пор. ще *Бурмакі* Ву2, *Бурмаки* РФ кілька назв). До яких нових припущень може спонукати сусідство назв *Бармаки* і *Горинь*?

Халіф Гарун ар-Рашид і Бармакиди. Гарун ар-Рашид був найславетнішим з-поміж аббасидських халіфів. Справжньою резиденцією Гаруна було місто ар-Ракка на р. Євфрат у Сирії, де Гарун ар-Рашид провів 12 років, більшу частину часу свого володарювання. Халіф здобув собі славу військовими походами й перемогами над Візантією. За часів Гаруна ар-Рашида Багдад став найбагатшим і найкультурнішим містом тогочасного середземноморського світу. Розкішне життя халіфа, присутність при його дворі поетів, музи-

кантів і вчених стали частиною леґенди, увійшовши до казок Тисячі й однієї ночі. Там збережено і образ Бармакидів – як щедрих і великодушних візирів Гаруна ар-Рашида.

Оскільки Аббасиди прийшли до влади за підтримки іранських військових формувань, роль іранців у новій державі стала помітно більшою порівняно з часами Омейядів. Перси-хорасанці, символічно прийняті до родини Аббасидів як «сини», склали основне ядро аббасидських військових формувань. "Це звільнило халіфську владу від постійного тиску арабсько-бедуїнського війська, що зберігало племінну структуру і втручалося у державні справи, як це було за Омейядів" [Фильштинский, 46]. Прикладом зростання впливу іранців на справи халіфату є доля сім'ї Бармакидів. Члени цього роду стали першими перськими візирами в арабо-мусульманській державі.

Відомости про походження роду скупі. Початок роду Бармакидів ведуть від Халіда ібн Бармака (помер 781 р.). Бармак – це не ім'я, а звання індійського жерця: до арабського завоювання наприкінці омейядської епохи батько Халіда був жерцем буддійського храму в Балху. Храм було зруйновано під час або невдовзі по захопленню арабами Східного Хорасану. За переказом, діти Бармака еміґрували до Басри, прийняли там іслам і стали вільновідпущениками (мавалі) одного з племен арабів. За правління Абд аль-Маліка (685-705) один з Бармакидів переїхав до Дамаска і завдяки своїй учености зажив високої пошани в арабської верхівки.

Халід ібн Бармак боровся з Омейядами, сприяючи приходу до влади Аббасидів. Перший аббасидський халіф Абу ль-Аббас ас-Саффах угледів у Халіді людину тямущу й освічену і дав йому важливу посаду в фінансовому відомстві. Халід зумів увійти в довіру й до іншого халіфа, аль-Мансура, який на всі високі посади призначав не родичів, як бувало доти, а особисто відданих йому людей. Так Халід ібн-Бармак став намісником Фарсу й Табаристану, а згодом візиром [Фильштинский, 36].

Син Халіда Ях'я народився 738 р., по війні халіфату з Хозарією. Ще замо-лоду він отримав від халіфа аль-Магді посаду намісника усіх східних провінцій халіфату. У 30 з чимось років Ях'я став вихователем спадкоємця престолу, майбутнього Гаруна ар-Рашида. Гарун був зобов'язаний Ях'ї порятунком під час правління свого брата аль-Гаді [Фильштинский, 47]. І коли прийшов до влади у 786 р., призначив 48-річного Ях'ю візиром з великими повноваженнями. До керування величезною державою Аббасидів всевладний візир Гаруна Ях'я залучив синів Фадла і Джа'фара. Джа'фар Бармак був нерозлучним другом халіфа, і Гарун доручив йому виховання свого сина Ма'муна.

Ідилія і нечуване процвітання роду перських візирів тривали 17 років. Потім 803 року Бармакиди були схоплені, Джа'фар страчений, а Ях'я і Фадл померли у в'язниці. Через 6 років помер і Гарун [Robert, II, 176].

Уважно вдивімося у фото села Бармаки за 9 кілометрів від Гориньграду II. Пізня осінь 2009 р. Крізь туман на обрії видно передмістя Рівного. Ліворуч двори села Бармаки. Житлові будинки, якісь господарські будівлі, трансформатор, лінія електропередачі. Вдалині на лузі білі прямокутники футбольних воріт. А весь передній план заповнений неосяжним болотом. Райське місце для комарів улітку. Ну що могло приваблювати у таких місцях людей Бармакидів?

На причину їхньої присутности тут, ба більше – залишеної на віки назви села від імені всевладних візирів Гаруна ар-Рашида, проливають світло два топоніми *Бронники*. Ці назви сполучають у єдине ціле поліське болото, інтереси халіфа та його візирів. У цих місцях мали виробляти броню або її різновид – кольчугу...

БОЛОТЯНА АБО ДАРНЕВА РУДА

- *Це відміна бурого залізняка, перемішаного з глиною, вапном, піском і органічними рештками. Вона залягає на дні боліт, має **25–35 % чистого заліза**, 0,2 – 2 % фосфору. Болотяна руда виступає в Україні в основному на Поліссі. Тут на її базі у XVII–XIX ст. працювали невеликі металургійні підприємства [ЕУ, I, 156].*
- *За даними археологів, так було й на 1000 років раніше*

Добре, скаже читач, але де ж сировина для кольчуг, де технологія, де майстри? Першокласна сировина була тоді і є тепер – болотяна руда. За рабською працею викопування твані з болота діло не ставало. З трьох бочок твані виходила бочка заліза. Технологія виготовлення дроту для кольчуг донедавна включала й ручний спосіб... У пошуках можливих майстрів знову звернімося до карти.

Імовірні вказівки на виробництво *броні* й *шоломів* траплялися щопевний час в околицях селищ від ім'я не лише Гаруна, але й його столиці Ракки, – просто ми ще не встигли на них зупинитися:

• *РАКів Ліс* Вл Камінь-Каш.: ІваноМИСЛЬ, КРИМне, БУЗАки, ОЛЬШани, ***БРОНиця***, ВИДЕРТа удрат, ВИДРичі, КАРА**СИН** дслов. **сынъ** 'вежа, башта', **ВорокОМЛЕ**, **ВоєГОЩа**, МЕЛЬНики 2, МОСТище [Тищенко 2009, 188-190].

БАСАЛИЧівка < 1) тур. basale 'цибуля' + lık 'суфікс місця'; тобто "Цибулеве"; 2) рос. *басалык*, пол. basałyk 'кистень' (за зовнішньою подібністю до цибулини); 3) пор. також пестливі назви дитини у польській: szkrab 'обшарпанець, немовля, дітлах, шмаркач, гультяй'; bachor, szczeniak, baraszkuje, **basałyk**, malec, bisurman, chłopczyk. • *БАСАЛИЧівка* Вн Гайсиин: ^ОКРАТове **окрут** корабель; КУЩИнці **куша** 'самостріл' + **чи** 'прикм. суф.'; • дж. ***БАСАЛЮХівщине*** у с. Дирдин Чк Городище: САГАЙДАЧне **сагайдак,** КЛИЧкове тюрк. **килич** меч. Також і топоніми від основи Цибул- звичайні, пор. *Цибулеве* Кг, *Цибулів* Чк, *Цибулівка* Вн, Од, Хм тощо. Але чи не є це метафоричним позначенням зброї?

БАТУРин Чг < кит. бадур = монґ. бадур **звание** ᵛбадура, монґ. багатур 'витязь, богатир', елітний офіцер [Алемань, 525, 545].

БАХМАТівці < ар. Мухаммад. • *БАХМАТівці* Хм Хм {МОЛОмолинці!, МАЛАШівці, РЕДВИНці}, • *БАХМЕТівка* Хк Нова ВОДОЛАГа {^Ст. ВОДОЛАГа!; РАКІвка, КАРАВАН, івка}, • *БАХМУТ* = Артемівськ Дц рц {ЗАКУТне, САНЖАРівка, ДРОНівка}; • *БАХМАЧ* Чг рц {ХАЛИМОНове, БАТУРин}, Бохъмици [Павленко, 551 з посиланням на Фасмера].

БАХТЕРщина Пл < 1) гр. очерет; 2) Бактрія [Тищенко 2016, 435, 507]; 3) груз. Baqat'ar, зеленчукс. напис, гр. Пакатар 'богатир' [Алемань, 551].

БАХТин < узб. пахта 'бавовна'.

• *БАХТин* Хк Борова: ^ГОРОХ**УВАТ**ка; БОГУСЛАВка, ПАРН**УВАТ**е, ЯСИН**УВАТ**е; • *БАХТин* Вн МурКур: -ок, ВОРОНівці; ГАЛАЙКівці, БАЛКівка, **КУРАШ**івці узб. **кураш** бій (тат. көрәш), **ОБУХ**ів, **НИШ**івці. Пор. у Польщі *BOCHOTnica* 139 a3 Puławy: Wisła; BOCHOTnica 140 b2, BOGUCin; BOHONiki 63 a1 SokOłka, **BACHMAT**owka; BOHUTyn 122 c1; BOGUTy 80 b3 2. Пор. у частині III цієї книги матеріал про ТАТАР У ПОЛЬЩІ (навколо Білостока). Див. II. *МАМЕКИНЕ*, *ПОМОШНА*, *БОГУТИН*. Пор. • *ПОМОШна* тур. pamuk.

БАЧМАНівка Хм < *баджман* т, па **باجمند** податковець [Баскаков 1979, 227-228].

"Якщо існували податки, то мали бути й податківці. І цілком конкретні вказівки на їхню присутність справді були знайдені неподалік від оподаткованих сіл. Арабо-перське слово, яким позначено податківців на карті України, збереглося в тюркських мовах. Це татарс. *баджман*, па **باجمند** податковець [Баскаков 1979, 227-228].

В окремих районах трапляються і пізніші назви такої посади або податків у післяарабських державах: *Жашків* < монг. *жашак* ясак, *Ємці* ємець (збирач податку для князя), *Метельне* метельник (член судової колегії), *Оброчне* тощо" [Тищенко 2011, 46].

• *БАЧМАНівка* **баджман** Хм Славута: р. ЧИЗ.ла у с. Вел. Скнит, кОМАРівка, ПереМИШЕЛЬ, ТРОСТянець; • *БОЧМАНівка* Од Котовськ: ОБРОЧне, БОРЩі бордж?; • *БУЧМАНи* Жт Олевськ: **БАЦ**еве, ЗаМИСЛовичі, ЛОПАТичі; • *БУЧМи* Лв Жовква: **ГОРОДЖ**ів, вІХТі, ЗАШКів, МЕРВичі, СОПОШин, МАЛЕХів, СОРОКи, ЗАВАДів, МОЩана; • *БАЧів* Лв ПереМИШЛяни: ГРАБник, БОРЩів, РОЗСОХи, МОСТище, ВІЛЬХовець, ЛОПУШна, ЧЕМЕРинці; • *БАЦМАНівка* См 1294: • *БОЦМАНів* См 552:

БАШЛИК < 1) башлик; 2) дтюр. bašlïq 'голова, проводир'; 3) дтюр. bašlïy 'той, хто є під проводом когось'. *Башлик* См; *Башлики* Вл.

БезВОДівка < без- + 1) гр. Βοδενά Водена́ у Візантії; 2) -абад.

1) *БезВОДівка* < без- + гр. Βοδενά Водена́ у Візантії. Див. II. *ВОДЯНА*. "Через свою стратегічну позицію на Віа Егнатія при її вході до гір Піндоса, місто Водена́ стало ареною численних боїв у XI і дальших століттях. На короткий час його захопили нормани на чолі з Боемондом у 1083 р., але були відкинуті військами Олексія II Комнена. Нікейський імператор Іоан III Ватацес узяв місто 1253 р. В середині XIV ст. за це його володіння бився з греками цар Сербії Степан Душан, який остаточно закріпив тут свою владу 1351 р. Певний час місто було під контролем Радослава Хлапена, який згодом дав його своєму зятеві Ніколі Багашу бл. 1367 р., і той утримував Воден́у до 1385 р. Наприкінці XIV ст. його завоювали турки-османи на чолі з Евренос-Беєм разом з рештою Македонії". Після майже півтисячолітнього панування Туреччини Нова Греція включила місто до своїх земель у 1912 р. внаслідок битви з турками при Сарантапоро. 1923 р. греки повернули місту Водена́ назву античного й візантійського часу Едесса [en.wiki/Edessa_Greece]. Тоді гідронім *МирВОДівка* можна б витлумачити як спогад про мир у Водені.

Однак схожі за будовою топоніми надто численні, щоб обмежити їхнє пояснення прототипом Водена. Справді, від основи Безвод- є 10 назв, від Безод-/ Безд- – 42+4 = 46 назв. Найближчі контексти частини їх (Безодня Криниця, Безодній Луг) вказують на

можливість пристосування основи Безод- з Безвод-. Вони мали б вказувати на завершення якогось важливого періоду контактів: чи точно з Воденою?

2) *БезВОДівка* < без- + перс. **ābād**, букв. "обводнене", 'заселене, окультурене місце'.

Виглядяє масштабнішим прототипом інша можливість. У пізній період існування Персії Аршакидів у Наддніпрянщині, очевидно, стала помітною певна нова якість контактів з нею; ця якість раптом зникла при переході держави від Аршакидів до Сасанідів (чи від них до арабів?). Тому найяскравішими й доказовими є районні топонімічні контексти з БезВОД-/ Без_ОД- та МИР-/ МИЛь- – явною ознакою контактів з Нисою-МИХРдаткертом. *Михрдаткерт* (тепер городище *Ниса* під Ашгабатом у Туркменії) був на свій час дуже відомим містом, першою столицею Аршакидів, і тому його топоніміч-ними репліками цілком може бути характерна для України група назв від осно-ви "*МИРГОРОД*-", – як напівкалька прототипу *МИхР(дат)керт: *Мир.город*, *-и*, *ка*, *-щина*. До цього ряду логічно поставити й гідронім *МирВОДівка*, припустивши у другій частині його продовження перс. آباد **ābād**, букв. "обводнене" – упорядковане, квітуче, оброблене, заселене, окультурене місце.

● р. *МИРВОДівка* *Mihrābād?! п УДаю п СУЛИ Чг Ічня: с. БезВОДівка! ābād, річка (!) БезВОДівка ābād у с. ГОРОДня, ПАРаФіївка Парф-, **БАРВінк**ове! ^**БЕРЕЖ**івка Perzsa? ^**ВЕРЕС**Куни, ДОВБні, ВІЛЬШанка, ТОМАШівка, БАРБУРське;

Саме як друга частина композит слово **ābād** звичайне у географічних назвах (пор. *Ашгабат*, *Хайдерабад*, *Мехрабад*). Цю ж модель можуть продовжувати репліки: **Солодковод**не Зп (Розівка) (виглядає калькою з "Ширінабад"), яр **Плоск**ий **Вод**яний і **Блищивод**и Лв (Жовква) *'"Персабад", **СУХОВОД**ка Чг (Борзна) і пот. **СУХ**а **ВОД**а у с. КривоРІВНя ІФ (Верховина) – пор. ● *СУХУВАТе*! тобто "Сус-абад" **U** Од Тарутине!: **КРАСН**е, р. **Вовчі Води** Дц (Вел. Новосілка) та ін. (можливі прототипи Sīrīnābād Ir 5 назв або 𐭮𐭤𐭫𐭣 **sl'd** 'дім, захист', Parsābād In, Pārsābād Ir2, *Suš-ābād?, пахл. 𐭯𐭫𐭲𐭮𐭲 plwst 'огороже́не' + ābād?, Balh-ābād?).

Довгий ряд схожих за будовою топонімів (від основи Безвод- 10 назв, від Безод-/ Безд- – 42+4 = 46 назв) та їхні найближчі контексти (Безодня Криниця, Безодій Луг) вказують на можливість пристосування основи Безод- з Безвод-. Найяскравішими й доказовими є районні топонімічні контексти, які містять назви від обох основ (БезВОД-/ Без_ОД- та МИР-/ МИЛь-), що можна вважати ознакою контактів з Нисою-МИХРдаткертом. Частина цих перетворених назв від основ Безвод-, Безод- можуть бути пов'язані з якось інакше збереженими топонімами Росії від основи Безгод-, імовірна вказівка на ґотів. Напр., БезГОДково РФ Курс.: ^МАНДРова (гр. візант. μάνδρα 'монастир'); неподалік Гочево, Хотеж-Колодязь. З цих місць походить відомий Суджанський скарб ґотських срібних посудин [Щукин].

▒ ***БЕЗГИНове*** Лг < 1) без- + гин-; 2) осет. baesgin 'товстий, грубий'. Див. II. *РАДОХИНЦІ*.

▒ ***БезПАЛЬКова***, ***БезПЕЧна*** < без- + пекти, палити.

Імовірний слід селищ з зороастрійським минулим? ● *БезПЕЧна* Чк Жашків: МЕДувата, ОХМАТів!, ВІЛЬШанка, СОРОКОТЯГа; ● *БезПЕЧна* Чг БАХМАЧ: ^ГРУШівка; ХАЛИМОНове; ПИРОГівка; ● *БезПАЛЬче* Чк ДРАБів: БІЛоусівка, **АШАН**івка, **МИТЛ**ашівка, КРИШТОПівка, МИХайлівка, **КАРАБАН**и, ЯВОРівка, БезБОРОДЬки; ● *БезПАЛЬцеве* Хк Близнюки: ^**ПЛИС**ове!; **ВОД**яне$_1$, **ВОД**яне$_2$, **ВОД**яне$_3$, **ВОД**олазьке, ВАСЮКове, **МИЛ**івка, **МИР**олюбівка!, ВІЛЬне, САМАРа, КРИШТОПівка, ВАЛЕР'ЯНівка, СУХе, ШИРОКе; ● *БезПАЛівка* Хк Зміїв: ^ВІЛЬШанка, КАРПівка; **ВОД**.ЯХІВка, **МИР**городи!, ВИЛівка, КОРОПове, **ВОД**яне, РЕП'ЯХІВка, БОРОВа *парф-?, **СОСН**ове, КИСЛе; ● б. *БЕЗПАЛЬкова* л Мокрої Княжої ВОДОЛАЖки! у с. КНЯЖне Хк Нова **ВОД**ОЛАГа: ^**НИЗ**івка!, **СОСОН**івка, БРАЖники; ВІЛЬХуватка, РАКівка, ОНАЦьківка, ЗАВАДівка.

▒ ***БезУГОЛівська*** < без- + вугіль.

Імовірний слід селищ з зороастрійським минулим? ● *БезУГЛівка* Кв ЯГО.ТИН: САМАРський Яр ^ГОРЯЧеївщина, КАПУСТИНці, ДОБРА.НИЧівка *-ниш-!, **РАЙ**ківщина, **ІЛЛІН**ське ʼylʼn ^ТУРівка, **БЕРІЗ**ки; ● *БезУГЛівка* Чг **НІЖ**ин!: ^КУРИлівка; **НИЗ**и, КАЛИНівка, МЕДИНщина, **БЕРЕЗНЯК**и; ● *БезУГЛівка* Чг Щорс: ^**ЄЛІН**е! Êrān|-šahr [ʾyl'nštr | N ~] land of the Aryans!; ПЛЬОХів *парф, КОРОВне!, **ШКРОБ**ове *Сахраб, ЧЕПЕЛів *капл-, НИЗківка ^ПОПІЛЬня, РАДВИНе; Глибокий РІГ; ● *БезУГЛ.ЯКівка* Кв БОРИСпіль: **НЕСТ**ОРівка, ТАРАСівка, **МИР**не!, **СОШ**НИКів!, ПереГУДи; ● б. *БезУГОЛівська*! у с. Катеринівка Дп Павлоград: б. БезВІДна ābād л Брусової В'язівки Самари у кол. с. Брусове, **ВОД**яне! ābād, ВАСИЛІВКа, ОЛЕНівка ʼylʼn, БУЛАХівка, ШИРОКа Балка, ВЕСЕЛе, КОХівка, КОЧЕРІЖки, ПриВОВЧанське, РАКове, ШАНДРівка 2.

▓ ***БЕКАРщина*** < пахл. bēgār [*byk'l* | N ~] corvée, forced labour – повинність, примусова праця, пор. укр. шарварок з нім. [Тищенко 2016, 297].

● *БЕКАРщина* Чг Носівка: КОЗАРи, КИСЕЛівка, КАРАБАНівка; ● *БЕКАРівка* Зп ВІЛЬНянськ: ^БІЛЯївка, ПОДИ; ТАРАСівка, БАРВІНок, БЕРЕСТове;

● *ПИКУЛовичі* bēgār [*byk'l* | N ~] corvée, forced labour Лв Пустомити: ТАРАСівка, ЯМПІЛЬ; ● *ПАКУЛь* Чг Чг: ПЛЬОХів, БІЛоус, ОЛИШівка; ● *ПУХАЛЬЩина* Пл Кременчук: **ВОЛОШ**ине, РАЙове, ТЕРЕШківка; ● *ПУКЛЯКи* Хм Чемерівці: ^БЕРЕЖанка; ВІЛЬХівці, ЯМПІЛЬчик.

БЕНДЮГівка < 1) ар. al-Bunduqia 'Венеція'; 2) Бяндюк 'з родиминкою' [Баскаков, 67]; 3) Також *Бендзики*. Див. II. *БОДАКВА*.

биндю́г м., **биндю́га** ж. 1 «рычаг небольшой мельницы», 2. «поперечное бревно, связывающее борта судна и поддерживающее мачту», 3. «большая телега, подвода для разгрузки судна». Также *биндю́га*. || Заимств. из ср.-нж.-н. bindinge «узел, завязка, связь» (Ш — Л. 1, 338). От *бендю́г*, *бендю́га* отличается только написанием.

Рис. Б6. Довідка про слово биндюг [Фасмер]

Гнізду українських слів навіть відмовлено у однокорененості. Істотною видається пов'язаність усієї цієї групи слів з морською справою: пол. binduga 'прибережний пліт у гавані; сплав дерева; склад дерева для сплаву'; рос. *бендюг*, *биндюг* 'поперечна колода, яка зв'язує борти судна і підтримує щоглу; великий віз для розватнаження судна'; можливі похідні *бендюжина* 'одна з чотирьох жердин для підкладання під снопи на возі', *бендюжина* 'повія' [ЕСУМ, I, 166; Фасмер, I, 166]. На венеційські реалії можуть вказувати слова укр. *бендюх* 'низька пузата людина'; словац. bendecit' 'лаятися'; *бендюги* 'півники садові' при *бендаси* 'півники болотяні'.

БЕРВИНки ІФ Надвірна [Encarta]. Імовірне народне пристосування назви *БАРВІНКИ* від укр. діал. *бервено* 'колода, стовбур' (див. вріз). Можливий і вплив нім. Bärwinkel 'барвінок'. Див. II. *БАРВІНКОВЕ*.

[**бервено́**] «колода, стовбур», [*бервéння*] (зб.) «колоди», [*бéрвина*] «поперечні дерев'яні зв'язки у ткацькому верстаті в ролі навоїв», [*бéревна*] «кіл, стовп» Ж, [*беревéло*] «колода, стовбур» Я; — р. *бревно́*, [*бéрва*, *берено́*], бр. *бервяно́*, др. *бервьно*, *брѣвьно*, *беревьно*, п. bierwiono, ч. břevno, слц. brvno, схв. *бр̏вно*, стсл. **брьвьно**;— псл. *brьvьno, утворене за допомогою суфікса -ьno від іменника *brьvь «колода».— ЭССЯ 3, 72—73.— Див. ще **бер.**

Рис. Б7. Довідка про бервено

БЕРВиця Кв Бровари: ^Мокрець; Заворичі, Погреби, Гроебельки, Кулажинці, Троєщина. Наявність цих імовірних ознак плавби у районному контексті дає підставу припускати прототип латв. burves 'невелике вітрило' [Buck].

БЕРЕЗН-, БЕРЕСН- < перс. ***barzan***)] **settlement, community** [McKenzie, 86], перс. barzan "mansion, dwelling; street (especially a long one)" [Platts]. Див. II. *БОРЗН-*.

● *БЕРЕЗНа* barzan Вн Хмільник: ^КУМАНівці; ТОМАШпіль, **ТАРАС**ки, ШИРОКа Гребля; ● *БЕРЕЗНа* barzan Кв Володарка: МАТВІЇХа, ПАРХомівка, **ТАРАС**івка; ● *БЕРЕЗНа* barzan Чг Мена: МАКОШине, БЛИСТова, ВОЛОСКІвці, ВІЛЬНе, ЛОКНисте, ЯСЬкове; ● *БЕРЕЗНе* barzan Рв рц: СОСНове, ВІЛЬХівка, **КОЛОД**язне, ЯЦЬковичі; ● *БЕРЕЗНе* barzan Хм Старокост.: БАГЛаї, **РАДК**івці, ПАРТинці, ЛАДИГи, САХНівці, РАЙки; ● *БЕРЕЗНе* barzan Хм ШЕПЕТівка: **ПЛІЩ**ин, **ПЛЕС**на, ОНИШківці.

Досить прозорі за структурою похідні основи з зменшувальним суфіксом (пахл. **-ak [-*k*ˡ | N ~]** ***diminutive suffix***): назви *БЕРЕЗНЯКИ* barzan + ak; *БЕРЕСНЯГи* barzan + ak Чк; *БЕРЕЗНЕГ.**УВАТ**е* barzan + ak + перс. آباد абад 'селище'; ?гр. βατός 'прохідний'. Однак зі словника П. Шантрена відомий синонімічний етнонім греків-йонійців Ἴωνες, Ἰάονες – це слово Ἰακός. Такому прототипу цілком відповідають морфеми-репліки -іак- і -іаг-:

● *БЕРЕСН.ЯГи* перс. barzan "mansion, dwelling; street (especially a long one)" + Ἰακός Чк КАНів: Копіювата, РАЙок, ТРОСТЯНець; ● *БЕРЕЗНЯК* barzan + Ἰακός Дп П'ятихатки: ПЛОСКе, ПЛОСКо-ТАРАНівка, ШИРОКий Лан, МИРолюбівка; ● *БЕРЕЗНЯКи* barzan + Ἰακός Пл РЕШЕТилівка: **ПЛОСК**е, ОНИЩенки, ТРИВАЙли, ДИКАНька, КОЛОТії, ВАРВЯНське *парфян-!; ● *БЕРЕЗНЯКи* barzan + Ἰακός Чк Сміла: **ПЛОСК**е, **ПЛЕСК**ачівка, САНЖАРиха; ● *БЕРЕЗНЯКи* barzan + Ἰακός Пл Хорол: МАТВІЙці, РАЙківка, ТАРАСівка, ЛАГОДівка, КОВТУНи; ● *БЕРЕЗНЯКи* barzan + Ἰακός Кв КСв: ГАВРилівка, ТАРАСівка, ТАРАСівщина; ● *БЕРЕЗНЯКи* barzan + Ἰακός См НеДРИГайлів: Рубанка, САКУНиха сак, ГАВРишеве, ТОМАШівка, ГАВРики, РУДКа; ● *БЕРЕЗНЯКи* barzan + Ἰακός Чк Чк: ^Тубільці; ХУДЯКи, САГУНівка сак, ДАХНівка дахи, ІРДИНівка, ІРДИНь ardan?;

Потужний пізніший вплив з Ірану?: *Берез.ниг.**ОВАТ**.ий* ***Behrūz*** "happy, fortunate" **nēk** [*nywk*ˡ | M *nyk*, N ~] good, beautiful, **ābād** [*'b'd*ˡ | M *'b'd*, N ~] populous, thriving, prosperous; – тобто природно було б, що всі три складники з однієї мови. -няг-/ -нег-. Існує одна назва гори Берез.НИК**ОВАТ**а-Кичера. Джерела БерезНИК**УВАТ**і у с. Кострине.

● *БЕРЕЗН.**УВАТ**ка* barzan + ip. **ābād** 'заселене' Дп Синельникове: ^ЯСНе; ВОДЯНе, РАЇвка, КОДАЦьке, Ненаситець; ● *БЕРЕЗН.**УВАТ**івка* Дп Солоне: ^ШУЛЬГівка, ОРЛове; МИРОПІЛЬ, ВОДЯНе, ЗВОНЕЦЬке, ВОВНіги, ШИРОКополе, БАРВІНОК, ГАРКУШине, ШИРОКе, ТАРАСівка, ОЛЕНівка, МИРНе; ● *БЕРЕЗНЕГ.**УВАТ**е* Ἰακός Кг Компаніївка: ^КРЕМЕНЧ.УВАТе; ШАТРАВина!, ВОДЯНе, ГАРМАНівка, ВОЛОШки, ЧервоноВЕРШка; ● б. *Березнегувата* = 1783: БЕРЕСН.**ЯГ**.ОВАТой Ἰακός у смт *БЕРЕЗНЕГ.**УВАТ**е* Ἰακός Мк рц: ^АРТАКове!; ● *БЕРЕЗНЕГ.УВАТське* Мк Нов. Буг: ПАРХОМівка.

Пор. також: б. Березнигова = 1876: БЕРЕЗН.**ЯГ**.ОВАТа л Інгульця Кг; б. Березнюватка л Вовчої біля гирла = 1863: Березн.**ЯГ**.оватая, б. БЕРЕЗН.**ЯГ**.УВАТа у с. Знаменівка Дп

Новомоск.; б. БЕРЕЗН.**ЯГ**.УВАТа п Бешки Інгульця Кг; б. БЕРЕЗН.**ЯГ**.УВАТа п Боковеньки Бокової Інгульця. Сучасна б. Берестова = 38) 1746: БересняГОВАТа, БересняГОВАТая;

БЕРЕМище Кв КСв, історична назва урочища у Києві; частина теперішнього Володимирського пагорба. Києворус. *берми* це 'кромка між ровом і валом укріплень' [Фасмер, I, 159]. Є ще кілька однокореневих назв:

• *БЕРЕМицьке* Чг КОЗелець: БАБАРИки βούβαρις, р. **ВО́РИЩ**е βᾶρις у с. **БОРС**уків βᾶρις, р. ЛАБич; **КІПТ**і ⲔⲈⲆⲦⲰ ^ПЕСоцьке; о**ПЕНЬК**и, ТАРАСів, **ШАМ**и, **БІЛейк**и; ЛЕМЕШі; • *БЕРЕМ'яни* ІФ Городенка: ГОРОДниця, ОСТРІВець; • *БЕРЕМ'яни* Тр Бучач: БАРИШ βᾶρις!, МАТЕУШівка; • *БЕРМешів* Вл Локачі: ТВЕРДині, ЗАЩИТів, КРЕМЕНець; • оз. *Бабині БЕРМи* Жт Олевськ: р. БОБЕР βούβαρις.

БЕРЕСТове, ур. у Києві < сперс. **b'ryst** 'найвищий'.

Справді, це одна з найвищих топографічних точок у рельєфі Києва.

БЕРШадь, **ВЕРШидь** < копт. ⲃⲉⲣϣⲟ 'грішник'

Поруч з похрещеними далі існували грішники – відповідним коптським словом було ⲃⲉⲣϣⲟ (44a); m. Sinner, malfactor, wretched, bad one, грішник, лихий чоловік:

• *БЕРШАдь* ⲃⲉⲣϣⲟ: (44a); грішник, лихий чоловік Вн: БЕРІЗКи-БЕРШАДські каб. **бэрэскэ** 'Страсна П'ятниця' ^ДЖУЛИНка; БАЛАНівка, РОМАНівка, ЧЕРНятка, ЯЛАНець; • пот. *ВЕРШадь-**ЧЕРНечин*** ⲃⲉⲣϣⲟ грішник, лихий чоловік у с. БАБинопілля ІФ КОСів: пот. РОЖИН = Rożeń і 2 с. РОЖИН; КУТи, БАНя-БЕРЕЗів *бона?, ДолІШнє, СТАРі КУТи, КОРОСТи!, ГАННІвка, КРИВоброди; • пот. *ВЕРШадь* ⲃⲉⲣϣⲟ грішник, лихий чоловік = **Werszyd'** у с. ХОРОЦеве ІФ Верховина = Ж**е**б'є = Жаб'є: ^БІЛоБЕРІЗКа, пот. ВЕРШідь у с. КРИВоРІВНя; КРАСНик, ГОЛОВи, ГОЛОШина, ЯВІРник!, ПереХРЕСне, БЕРЕЖниця, КРИВоПІЛля, УСТЕРІКИ.

Як і з іншими демотивованими поняттями, з *вершіддю* стали пов'язувати якісь інші відтінки значення: • р. *ЯВОРиста* = Jaworesta (**werszyd**) (габр+ копт. ⲃⲉⲣϣⲟ 'грішники': "габри-грішники") л **РОПОЧ**ева Сучави у с. Селятин Чв ПУТила: М**іжБРОД**и; ЯЛОвець 2, **РозТОК**и (пор. "Да воскреснет Бог, и **расточ**атся врази Его" [Псалом 67]), **БІСК**ів, **БИСК**ів, КОНяТИН, ЯМи, ЯЛОвець 2, ГОЛОШина.

БЕСКИД, **БЕЩАДи**, частина Карпат < 1) іллір.? bjêska 'полонина, поляна' [Трубачев 1968]; 2) **wēšag [*wyšk*ᴵ | N *bēša*] thicket, wood.**

• ***БИСК**ів* Чв ПУТила: **БІСК**ів, р. *ЯВОРиста* = Jaworesta (**werszyd**) (габр+ копт. ⲃⲉⲣϣⲟ 'грішники': "габри-грішники") л **РОПОЧ**ева Сучави у с. Селятин, М**іжБРОД**и.

БЕХи Жт < **bay [*ORHYA* < A *'lh*; *bk*ᴵ, *bg* | M *by*] god, lord**; 2) осет. baex кінь.

БЕШКине См < **wēšag [*wyšk*ᴵ | N *bēša*] thicket, wood.** Див. II. *БИШКІНЬ*.

БИБЛО Лв < βύβλός лико папіруса.

БИХІВ Вл, **БУХОвичі** Лв, **БУХАРів** Рв < кит. Бухо 'Бухара'.

БИШІВ Кв < **bēš [*byš*] pain, sorrow; harm, hostility.**

БИШКінь См < 2) парф. **wēšag [*wyšk*ᴵ | N *bēša*] thicket, wood**; 2) ос. *bæxġyn* | *bæxgin* 'вершник'. Початок цієї порції знань – у можливій реалістичній ідентифікації топооснови *Вишк-*. Далі відповідність пахл. w- ~ новоперс. b- (***wyšk*** ~ ***bēša***) дала підставу припустити, що до групи "лісових сіл" належать і нп з назвами від основи Бишк-/Бешк-.

• *БИШКінь* нперс. *bēša*, пахл. *wyšk* 'ліс, нетрі' См Лебедин: БОРОВенька, ПІСКівка, ПАРФили, Підпригори; • *БИШКів* нперс. *bēša*, пахл. *wyšk* 'ліс, нетрі' Лв Жовква: Бірки, ЛІСове, Воля-ВИСОЦька, БОРОВа, ДІБРОВа, Борове; • *БИШКи* нперс. *bēša*, пахл. *wyšk* 'ліс, нетрі' Тр Бережани: Урмань! куманс. **orman** «silva» pag. 89 Kuun 258 + **БІЩ**е нперс. *bēša*, пахл. *wyšk* 'ліс, нетрі' Чг Тр 10, Під**ліс**не! , Під**ВИСОК**е! (при тому, що поблизу ніде немає с. "Високе"!); • р. *БИШКин* Хк Зміїв: Борова, Бірки, Нижній Бишкин, Черкаський Бишкин; • *БЕШКине*! нперс. *bēša*, пахл. *wyšk* 'ліс, нетрі' См Глухів: ур. ВИСОЩина в Уздиці; • *БЕШКівка* нперс. *bēša*, пахл. *wyšk* 'ліс, нетрі' Чг Корюківка: ВИСОКе, ПІСКи, ЛІСове, ВерхоЛІСся; • *БІСКів* Чв Путила: БИСКів; • бол. *БІСИКове* у с. Чорниж Вл Маневичі: Боровичі, Лісове, Прилісне; • б. *Без'язична!* п Мочакового п Бишкина = Башкині СГУ, 77 п Сівер. Дінця. Пор. Beeskow ~ Peeskow D.

Знайшовся і приклад з іще давнішим -п- на місці -б- і -в-:

• пот. ПИШКІНЬ = Пишконь у с. Синєвир дослов. **сынъ** 'вежа, башта' Зк Міжгір'я: г. ПІСКОНя; пот. ПІСКава [СГУ, 422], ЛІСКовець. Див. II. *БЕШК-*, *ВИШК-*.

БІЛИки Пл 3, Чг. Див. II. *СОКИРЯНИ*.

БІЛИНівка Тр, **БЂЛИНка**, **ВІЛЮНичі** Лв < імовірно від пахлав. **bērōn [*bylwn*ᴵ | M *byrwn*, N *bērūn*] outside** (є прізв. *Вірун*).

Вісім дальших статей про топоніми нібито від однієї основи ***Біл***- насправді свідчать про різну природу цих формально близьких початків назв.

Є ще аварські билі (Баскаков: бойлу); також лит. *balà* ‘Sumpf’ болото.

У першій формі назви р. БІЛЬМЕЦька = БАЛМЕЦька видно спробу наблизити незрозумілу іншу форму до татарс. бильмек 'розуміти'.

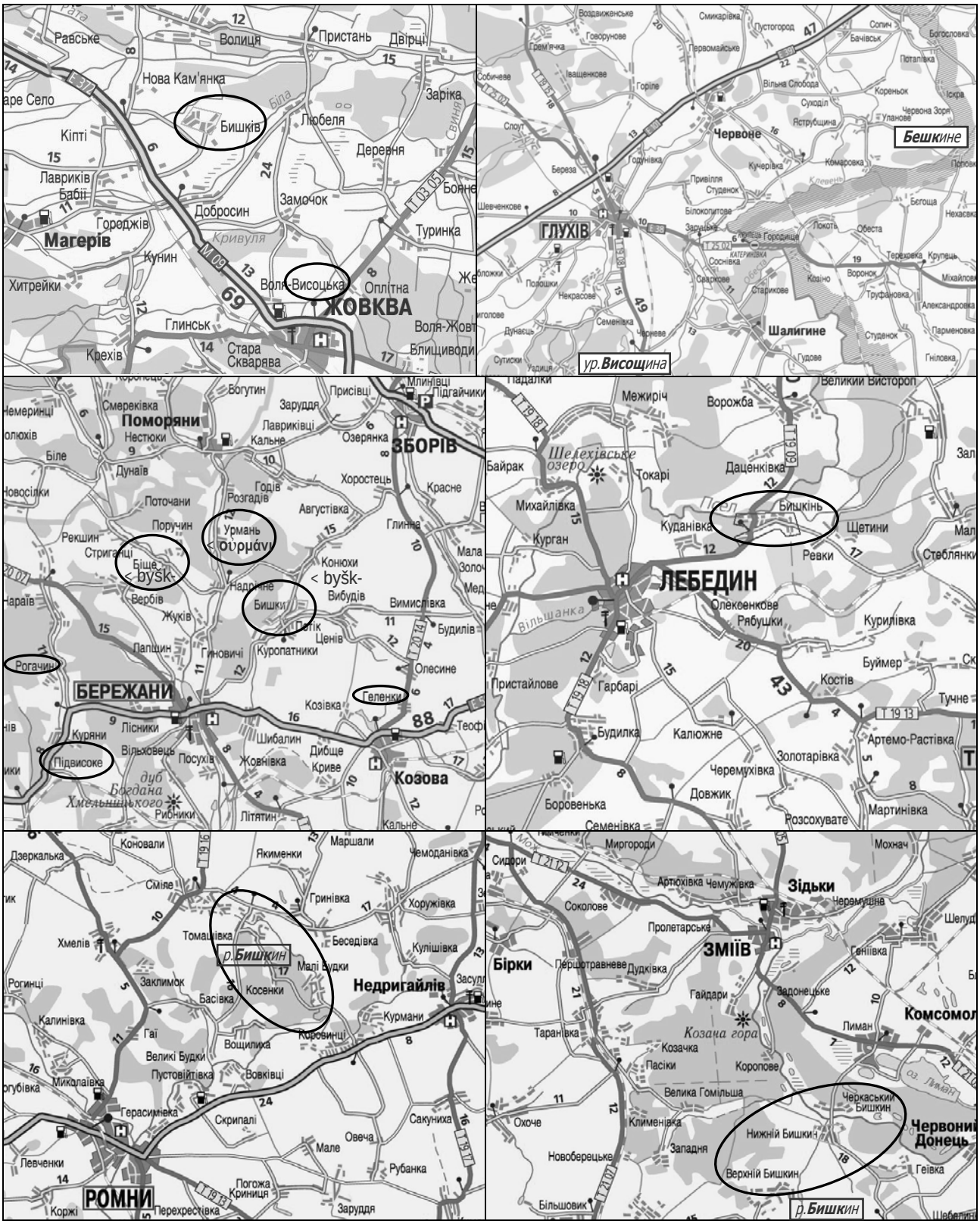

*Рис. Б8. Ландшафтні контексти лісових сіл і річок з назвами від основ Бишк-, Бешк- < **wyšk**e* **thicket, wood**, ***wēšag*** **[*wyšk*ᴵ | N *bēša*] thicket, wood**

БІЛИЧІ Кв (пор. також статті *БІЛОБЕРІЗКА*, *БІЛОГОРОДКА*).

Після можливих кандидатів на прототип основи Біл- Βελο-στόχασμα τό метальна зброя, спис, дротик Eur. і βηλός, мн. βηλ**οί** житло відкрилася можливість ще одного прототипу для основи *Біли**Ч***- – з книги А. Алеманя про аланів: Юйваши, з асів, бився під Ічир-Шибиром проти Баляна, Хелігедая, 必里察 Біліча та інших полководців Хайду, отримавши кілька перемог [Алеманъ, 529, **539**]. Див. II. *ТОЛУКОВИЧІ*.

• *БІЛИЧі* Кв КСв: торф. В'ЮН**ИЩ**е ἰωνίσκος біля смт ДИМЕР ^р. **РЕК**УНя у с. **РИК**УНь; руч. СИРАКів ? Σηρική Ἑκάτη/ Σῖρις Ніл + + **'Ιακός** 'грек'? у с. ХОТів, **БОДЕНЬК**и U Padus; ур. **СОКОЛ**ів Ріг+ Sakala між р. Клов і Либідь [Київ, ЕД]; **ТОЛОКУНЬ** ?Tulugan (пор. II. *Толуковичі*, IV. ДАРАГАН), **ГУРІВ**щина, ЮРІВка; яр РЕВин біля м. Боярка-**БУДАЇ**вка; САМБУРки;

• *БІЛИЧі* Лв Ст. САМБІР: ^БУКОва; БОЛОЗів, пот. ***ЛАНИЧН****ий Третій* у с. ВОВЧик, Ниж. ВОВЧа, ГОРІШня ПОСАДа, ДОЛІШня ПОСАДа, пот. БІЛИ**Ч** у с. **БІЛич**, **БИЛИЧ**і! 必里察, ЛАВРів, СОСНівка, **ПАЦЬ**КОВичі, БИБЛО, РоСОХи, Вел. **БУШИ**ця, БУНЬ.КОВичі, Бу.КОВа, СТОРОНевичі!, ПОСАДа-Новоміська, ЗаСАДки, ПОЛЯНа, СЛИВниця, СТАРява, ЗАВАДка, ТЕРШів, СУШиця, СТРІЛЬбище, Лопушанка-ХОМина, СТРІЛки, КОБЛо-СТАРе, РАЙнова;

• *БІЛИЧі* Вл ІВАНичі: ^ГРИБовиця; РОМАНівка, КОЛОНа, МИЛЯтин, **КРЕЧ**ів krek 'грек', СОСНина, КОСмівка; • *БІЛИЧин* Вн Бар: ^ЯЛтушків; КИЯНівка, **МАН**Ьківці, ГАЙове, КОНОНицьке; • р. *БІЛИ**Ц**я* 必里察 у с. *БІЛИЦя* См ЯМпіль: ^КОСинське, РОМАНьКОВе, ЧижиКОВе; ТУРАНівка, ГРЕМ'ЯЧка, ВЕСЕЛий ГАЙ, ОРЛІВ ЯР, ШАТРИЩе, СКОБичівське; • *БІЛИЧі* Вл ЛЮБОМЛЬ: ^ЗаЧЕРНеччя; **СКИБ**и, ГОРОХОВище, **ЛОКУТ**ки, ЧОРНоплеси, **МОСИР**; • *БІЛИЧеве* Пл ЧОРНухи: **СКИБ**инці, **ПАЦ**али, ГАЙки, **ВОРОН**Ьки, **СИН.ЯК**івщина дослов. **сынъ** 'вежа, башта' + **'Ιακός** 'грек', РОКИТи, **БІЛоУС**івка.

Схожих назв існує досить багато: БІЛИ**Ц**ьке 必里察 Дц 50; БІЛИ**Ц**ьківка 必里察 Хк 1716; БІЛЕ**Ц**Ьке 必里察 Хм 771; БІЛЕ**Ц**Ьке 必里察 Хм 891; БІЛЕ**Ц**Ьківка 必里察 Пл 891; БІЛЕ**Щ**ина 必里察 Чг 1080 та ін. Периферійним архаїзмом виглядає назва с. БИЛИЧі ↑ Лв.

Також далекосхідний вектор може мати назва • *БІЛЬЧАКи* (пор. калм. biltseg 'перстень' [Фасмер, I, белчуг]) Рв Березне: БАЛАШівка; можливо й *БІЛЬЧинКа* Хм 466.

▒ ***БІЛО**,**БЕРІЗКА*** ІФ. Куди не глянь – списи. На якомусь етапі студій здавалося власне так. Справді, складних і складених назв з першим компонентом Біл- на карті України чимало:

*Βελο-στόχασμα τό метальна зброя, спис, дротик Eur. > Білосток Вл. На Сумщині: *Βελο-παρασκ-ευή Біло-берізка, Біло-копитове, Біло-коні *Βελο-κανής пор. **δορι-κᾰνής** убитий списом (пор. і степ *Белоканы* у Закавказзі), Біло-вишневе, Біло-галиця, Біло-гриве, Біло-камінь κάμινος ἡ піч для ливарництва, горн (пор. σϐλαμ, ωϐλαμ: (811a); v. Q. To kindle розпалювати вогонь: р. ШЛЯМарка Жт), БІЛО-ТИН!, БілоЯРівка, Біло**ШАП**ки! Також БІЛоПІЛЬ! *Βελ**ο**-πόλις, Біло-УСівка *Βελ**ο**-οὐσία речі, майно/ або hus 'дім'/ або Ушу порт біля Тиру, БілоЯРівка, -ське, БілоСКІРка.

До цього вектору пошуків придатне і гр. βελίτης очерет для дротиків.

І коли вже виглядало так, що вся тема добре владнана, відкрилася нова можливість: βηλός, мн. βηλ**οί** житло.

▒ ***БІЛО**,**ГОРОДКА*** Кв, Рв, Хм. Історія топоморфеми Біл-/ Běl-/ Віał- не раз була пов'язана з *bъl- як можливим народним пристосуванням гр. βηλός, мн. βηλ**οί** житло. Це цілком могло стати ключем до розуміння частини назв з елементом Біл-, але яких саме? *Білотин*, *Bělotín*, *Białocin*, *Beletinec* 'бій при житлі'?, *Білогородка* 'житлове село', *БілоКОПИТове* См 'селище коптів'? (поруч р. *Обеста* 'Авеста'), р. *Білогощ* См Шостка 'житло гостей' (поруч *Дробишів*, *Узруй* і *Стахорщина*). Сюди ж і *Більськ*/ Гелон?: виходить, люди знали про його минуле існування як населеного пункту: βηλός, мн. βηλ**οί** житло... Чи тут усюди доречно наближати до *Βελο- зброя?

Однак у зіставленні з іншим масивом історичних фактів відкрився ще інший шлях, і при тому наочніший, для інтерпретації саме назв *Білогородка*.

< **ЯСНОГОРОДКА** Кв Вишгород < болг. **Асенов град** від *Асен* 'Іван Асен'. Селище на Дніпрі прибічників Івана Асена, або знайомих з реалією **Асенов град** часів антивізантійської війни (пор. *ЯСНОГОРОДка* Кв, Мк, Од, *ЯСНОГОРОД* Жт РОМАНів!). За змістом – це і *ЯСНоПІЛЛя* Зп, Од, См, і *ЯСНоПІЛЬщина* См, і, очевидно, ще й численні ЯСНі ПОЛЯни, як-от ур. **ЯСНА ПОЛЯНА** біля с. Миколаївка Кв Макарів у лісі при березі р. Буча.

В одному районному контексті (АТП-1974) опинилися, з одного боку, *Ясногородка* ~ *Білогородка* Кв КСв, а з іншого – *Ясногородка* ~ *Чорногородка* Кв Макарів. Публікація нової карти Другого болгарського царства з топонімами дала вичерпне роз'яснення. Прототипи обох назв – болгарські імена двох середньовічних міст обабіч Дністерського лиману – болг. *Бялград* (тепер Білгород-Дн.) і напроти – *Черниград* (див. вріз). > [Тищенко 2017, 93].

Що до самого цього тополандшафту на Дністерському лимані, то назва *Білгород* пояснима з тюркської схеми сторін світу як "західне місто" – на відміну від *Чорногород* – північне місто.

▒ ***БІЛОЗІРКА*** Вн, Тр, ***БѢЛоЗУРка***.

Βελό· + δουρ-: *Білозурка* 'озброєні кораблі'?, *Бѣло·зурка*, *Біло·зорина*, *Біло·зерка*, *Біло·серка*, *Біло·зарАЙКа*. Ще один композит з першою морфемою *Βελ**ο**- міг стати прототипом для не раз засвідченої топонімічної моделі Білозірка (і

прізвища Білозір). Найістотнішим арґументом тут є те, що, на відміну від загального переконання -озер- < озеро, письмові документи не раз зафіксували давні форми різних географічних об'єктів в Україні з формою-попередницею *БѣлоЗУРка*. Справді, назва р. *Білозерка* п Дніпра Хс, записана 1697 р. як *БѣлоЗУРка* [СГУ, 56]. Інша річка, л Дніпра, у списку Маштакова подана як *Бѣлозерка* (*БѣлоЗУРка*) [СГУ, 56]. Крім того, відомий ойконім *БілоЗОРина* ІФ.

• *БѣлоЗУРка* йон. **δουρός** корабель ≥ БілоЗЕРка ≥ <БілоСЕРка ≥ Біло-церківка; • Мокра БілоЗАР.АЙКа ≥ Мокра БілоСАР.АЙКа (і прізв. Сурайка), • оз. БілоЦЕРКівка Зп?

• *БІЛОЗОРина* ІФ НаДВІРна: ВОРОНенко ^ПАЛЯНиця!, БУКове, СОКОЛівщина, БАРВІНки, ПАРИЩе, ЧЕРНик, ВОЛОСів, ЛАНЧИн, ДІЛЯТИН, ВОРОХТа, ЯРемча.

Прототипом цієї моделі може бути сполучення морфем Βελό· + δουρ-, тобто 'військовий корабель', 'корабель зі списами'. Серед значень гр. δόρυ, δουρός – 'дерево; брус; дошка; судно, корабель' [ДРС, 422].

< З іншого боку, у виразному структурному зв'язку з цими парами [*Ясногородка ~ Білогородка* Кв КСв] перебувають назви сіл в одному районі (!) *ЯСНОЗІР'я ~ БІЛОЗІР'я* Чк Чк з багатьма однокореневими – *Яснозір'я* Хм, *Ясна Зірка* Чг; *Білозір'я* Чк Чорнобай, *Білозірка* Вн, Тр, *Білозорина* ІФ, р. *Білозірка = Білозурка*, *Білосерка* 1769, *Ак-Суй*, *Бѣлозерскій лиман* Хс, р. *Білозер-ова* Хк, *-ка* См, р. *-ка* Хс, *-івка* Вн, *-не* Кр, *-ське* Дп, Дц.

З огляду на аналогічний склад словотвірних моделей та фракійський вектор зв'язків прототипом основи Білозер- мало б бути тур. Ak-deniz букв. "біле море" (тобто західне) = гр. **Ἀσπροθάλασσα** 'Мармурове та Егейське море'. Дслов. **ꙗꙁєро** означало гр. **λίμνη** = 'озеро, лиман', у Гомера також 'море' (Buck, 34). Мармурове море справді могли сприймати як велике озеро, і тоді основа Білозер- застосовна саме до нього. Отже, це частина "картини світу" наддніпрянців X-XII ст. За часів масової підтримки Асена і його військових дій на півдні Фракії мала набути поширення основа Яснозер-, яка могла метафорично заміняти Білозер-. Дістають пояснення й *Білобережжя*, *Білий Берег*, *Білі Береги* – це з очевидністю береги "білозерські". Знову частина тодішньої "картини світу". Прозору структуру мають (і стосуються Бородянки) топоніми на півдні України *ЯСНоБРОДівка* Асенові "бородані" / чи бродники? Дц ЯСИНУВАТа!; рукави Дніпра *БІЛоБОРОДчина* і *БІЛОБОРОДчиха* Дп Нікополь. > [Тищенко 2017, 93].

Тоді форми з основою *БѣлоЗУР-* слід вважати пізніми, фонетично зумовленими польською індукцією. Виходить, від певного моменту і в певних середовищах уявлення про зміст демотивованої назви набувають настільки розпливчастого характеру, що сама постановка питання про реальне значення топоніма втрачає сенс. От у цей момент топонім і стає просто "чимось формально відмінним від сусідньої назви". Водночас з усіх зв'язків назви підсилюється її пов'язаність з конкретним географічним об'єктом. З довгого досвіду для такого топоніма вироблене і поняття "зіпсованої назви". Про цей патовий стан вивчення окремих проблем пише і Зиґмунт Бауман: "*Через надмірність інформації кожне рішення можна поставити під сумнів. Це заважає нам створювати осмислені наративи*".

▒ ***БІЛОКОНІ*** Пл. З-поміж кількох тлумачень приваблює пояснення назви як імовірної кальки з парфянської реалії. У статті Вікіпедії "середньоперська мова" наведено цікавий контекст: пахлав. *šēdaspīh* «римляни, візантійці» (букв. «ті, що мають білих коней») – див. https://uk.wikipedia.org/wiki/Середньоперська_мова. Першоджерелом є текст з Авести Zand-i Vohuman Yasht, III, 3, 8, 21 (доступний з інтернету).

▓ ***БІЛОКУРАКине*** Лг < узб. ***белкурак*** залізна лопата, пор. узб. *курак* 'дерев'яна лопата, весло'; але *бел* 1) 'по́перек', 2) 'заступ, лопата'. Тобто нічого "білого" у прототипі немає. Це приклад перерозкладу основи в іншомовному середовищі. Кінець XIV ст. Пор. КУРАКИНЕ Лг.

▒ ***БІЛОУС***; р. БІЛо**ус** Чг Ріпки < Бѣло**весь**, 1147: БОЛО**весь**!, БОЛОВОСъ, БОЛОВЕСъ. Цей ряд набирає осмисленості, якщо "ус" < hus (пор. Sinehus 'його дім') – тоді *весь* 'сільце' є контекстуальним відповідником hus 'дім'.

▒ ***БІТЛЯ*** < ґерм. *bī̆þla- бойова сокира.

• *БІТЛЯ* ґерм. *bī̆þla- Лв Турка: ^ЛИБОХОРа; ЗаВАДівка, ГОЛОВЕСЬКе, ШАНДРовець, КРИВка, ІВАШківці, КІНДРАТів, ЯСЕНиця, пот. *СТОДІЛьський* Stodildi у с. БагнуВАТе;

Скандинавські бойові сокири. БИХАЛЬцохівка двн. **bīhal** Чг РІПки: ^Мал. ЛИСТвен; ВЕРБівка, ЗВЕНичів, СИБЕРеж, ШКУРанка scure? ^ **bīhal** ГУНЬківка; ВЕРБичі, КИСЕЛівка, КИСЛі, ЗУБаха, ПЕТРуші.

▓ ***БЛИСТова*** Чг *пахл.* 𐭯𐭫𐭮𐭮𐭯 *plwst 'огорожене' // пахл.* 𐭱𐭫𐭮𐭮𐭯 *b'lyst-*, сперс. **b'ryst** *'найвищий'*; пор. БЕРЕСТове! у Києві, яке таким і є. БЛИСТАВиця Кв

Бородянка. За характером звукового складу (л на місці р у схожій основі) назва може походити з пахлавійського 𐫀𐫗𐫁𐫀𐫉 *b'lyst-* 'найвищий'. Топографія Блиставиці дає підстави для такого пояснення.

Рис. Б9. Блист- < від пахл. plwst 'огорожене' – чи від пахл. b'lyst- 'найвище'? Напр., р. БЛИСТун при кол. БЕРЕСТяна поблизу с. Рудня-ВЕРЕСня на р. Уж Кв Чорнобиль.

За даними словника пахлавійської мови, середньо-перським відповідником пахлавійського *b'lyst-* було b'ryst 'найвищий' (знаком « ' » передавали невиразний голосний звук). Однак, з іншого боку, трапляються немотивовані приголосні -д- у "розширеній" основі Берез-: пор. назви сіл *Березділ* Хм, *Березділці* Лв; також ур. БОРЗДушине у лісі біля с. Стара Буда Кв Бородянка [Тищенко 2017, 25].

● *БЛИСТова* Чг Мена: МАКОШине, БЕРЕЗНа, ЯСЬкове; ● *БЛИСТова* Чг Новг-Сів: ЯСне, УЗРУЙ, ШЕПТаки, КАРАБАНи, АРШУКи, ПЕЧЕНЮГи, СТАХОРщина, ДРОБИШів, БУГРинівка, ДОМОТ.КАНів; ● р. *БЛИСТун* Кв Чорнобиль: с. БЛИСТюн; ● бол. *БЛИСКунове* у с. ПАРХоми Пл Кишеньки/ Кобеляки: ДРИЖина Гребля, ШЕНГУРи, ВІЛЬХуватка; ● *БЛИЩанівка* Хм Дунаївці: ЛОШКівці; ● *БЛИЩанка* Тр Заліщики: БЕРЕСТок; ● *БЛИЩадь* Чв Хотин: КАПЛівка; ● *БЛИЩиводи* Лв Жовква: БИШКів; ● *БЛЕШня* Чг Семенівка: ПАРНя, ВІЛЬШанка, ВІЛЬХівка; ● бол. *БЛИЩ**АК*** у с. Мовники Вл Іваничі: НИЗкиничі; ● бол. *БЛИЩин* у с. Грузятин Вл Маневичі: КОЛОДії, НІЧогівка.

БОБЕРка < гр. βούβαρις велика баржа. Тема кораблів і барж залишалася б неповною без аналізу топонімічної основи Бубир-/ Бобер-. Вона являє собою суто еллінську інновацію, продукт багатого розгалуженого словотвору грецької мови, який словники не завжди здатні охопити. Зокрема, реальної лексеми βούβαρις немає ні в ДРС, ні в SGP. Перший з цих словників обмежується відомостями про те, що βου- є префіксом із значенням "бичачий", "коров'ячий", "волячий", звідки підсилювальні значення "величезний", "велетенський" [ДРС, 302].

І тільки етимологічний словник П. Шантрена наводить реальну лексему βούβαρις серед похідних від βᾶρις "різновид плоскодонного судна, вживаного у Єгипті" (у Есхіла і Геродота саме з приводу Єгипту), – звідки βούβαρις із збільшувальним префіксом βου-, це надійно встановлене єгипетське запозичення у грецькій – пор. новоєг. *br*, копт. bari [Chantraine, 165]. Наш підвищений інтерес до цього слова викликаний тим, що у топонімії Наддніпрянщини воно дало численні й різноманітні пристосування, у тому числі й від основи Бобер-: ● *БАБАРИки* βούβαρις Чг КОЗелець: р. **ВО́РИЩ**е βᾶρις у с. **БОРС**уків βᾶρις, р. ЛАБич; ЮЛин Брід у с. Беремицьке, **КІПТ**і ϘЄВТѠ ^ПЕСоцьке; о**ПЕНЬК**и, ТАРАСів, **ШАМ**и, **БІЛейк**и, **БІЛ**ики ^**ПАР.ХИМ**ів **дім Єгипту** ^На**БІЛ**ьське, СИРАЇ, ЧЕМЕР; СОРОКОШичі, ПОЛУ**ЯН**ів, ОМЕЛ**ЯН**ів, САВинка, ДИМерка, СОКОЛІВка, ГОРБачі, ЛЕМЕШі, **ШАЛ.ОЙК**и, **СИВ**ухи, **БОБР.УЙК**и папірус + **ойк**.

Дещо коротша форма основи прочитується у топонімах: ● *БУБИРка* **πάπῦρος** / βούβαρις? Чг Срібне: ^САВинці, ГОРОБІЇвка. ТОЧене: СОКИРинці, БІЛе-нків, СКИБівщина, **ІВАН**ківці, ГНАТівка; ● *БУБЕРеве* **πάπῦρος** ?/βούβαρις ні, βούβαρις! Пл ХОРОЛ: ^МЕЛЮШки, ШИРоке; БОГАРівка al-Buhayrah ^В'Я**З**івок, ДУБове, СОФине, БАЙРак Bohair-; **КОВТ**уни Copt- + Ouni ^**ШТОМ-ПЕЛ**івка Stampalia, НАТАЛівка, **ШАРК**івщина це не ϣαρ- малий, це ϣαρϰε: (586b); m. Lack of water, drought брак води, суш; КОЛОМІЙцеве ОЗЕРо!, ЯЛОСовецьке, Ново**ІВАН**івка, ПОЛОГівщина, УЛЯНівка, СтароАВРАМівка, РАЙківка, **МЕЛЮШ**ки, ДЕМина Балка, вИШн**ЯК**и, БЕРЕЗн**ЯК**и, **ХОМ**енки; оз. **ШИПЧ**ине sbty 'мури', ІВАНці, ТАРАСівка; **ШИНК**івщина сінг- ^БЕРЕЗівка, ***РОМОДАН***; ШИРоке, ГИРине, **ЛОБ**кова Балка λαβο v. λαοϒο - Ship's sail вітрило; БУРЛАКи!, **ЄР**Ківці, р. ЮРчиха; (видно пізньосередньовічний шар кортежу: Ramadan, al-Buhayrah, Stampalia); ● пот. *БОБИРчаник = БОБИРЩаник* βούβαρις / **πάπῦρος** у с. Лумшори Зк Перечин: Тур'ї РЕМети, СІМЕР, СІМЕРки.У контекстах звичайно помітні села, пов'язані з греками (-як-. -ян-):

● р. *БОБЕР* βούβαρις л **ЖИГАЛ**ки НАСТАШки у с. Северинівка Кв ТАРАЩа: БЕРЕЗ.**ЯН**ка, ВОВН.**ЯН**ка, ЛУК'**ЯН**івка, КОС.**ЯКІВ**ка!, ВЕСЕЛий **КУТ**, АНТОНівка, КРУТі Горби, **КРИВ**а, ЧЕРНин, Червоні **ЯР**и; ● р. *БОБЕР* у с. ВОВЧків Кв Поліське: БОБЕР, ВЕРЕСня, МІХЛівщина, ЛУБ'**ЯН**ка, МЛАЧівка Cooϒτ, ТАРАСи; ● оз. *БАБУРине* βούβαρις у кол. с. Царицин **Кут** Зп Василівка: **ЛОБ**кове, ПЛАВні, СУХо**ІВАН**івське, ЛУК'**ЯН**віське, БІЛОЗЕРка; став ШАКИНівський у с. Тростинка, ЩЕРБАКи, ВЕСЕЛе, Зелений ГАЙ; ● *БАБУРка* βούβαρις Зп Зп: Червоний **ЯР**, ВЕСЕЛ.**ЯН**ка; ● р. *БОБЕР* Рв Березне: **ТЕКЛ**івка, Мочул**ЯН**ка!, **ІВАН**івка, АНТОНівка, БІЛЬчаки, СІВки, ОЗІРці, ЯБЛУНне, **ЯРИШ**івка; ● *БАВОРів* βούβαρις Тр Тр: БУЦнів, **ПРОНЯ**ТИН, ГАЇ, РОМАНвка, ЧЕРНелів, БІЛа, Смол**ЯН**ка, **ІВАН**ів 2, Кип'ЯЧка; ● *БОБЕРка* βούβαρις Лв ТУРка: ЯБЛУНька 2, **ШАНДР**овець, МОХНате, ЛИБоХОРА, ЯБЛУНів, Волос**ЯН**ка, КРИНТята, КРИВ'**ЯЧ**; ● бол. *БУБРівина* = БОБРОВина βούβαρις у с. БЕРЕЗичі Вл ЛЮБешів: БЕРЕЗКО, **ХУТОМИР**, ГРЕЧИЩа, ГЛУШа, **ЛОБ**на, МІЖГАЙці, ЩИТИНь, ЦИР, Погул**ЯН**ка; бол. **ПУТ**ище Pontus у с. НЕВІР!; ● р. *БАБРівка* у с. **БІЛ**опілля Вн КОЗяТИН: БРОДецьке, ДУБИНа, ВЕРБоЛОЗи, КОРИТувата, ВОВЧинець, МАХАРинці, **ПУЗИР**ки!, **СЕСТР**инівка, СОШанське, **ІВАН**ківці, СОШ.**АН**ське.

БОБУЛинці, БОБЛи, БОБЛів

Гр. βύβλος: *Бубловик, бабло.* Пошуки ознак письма ведено спочатку навколо папіруса. З одного боку, це типово єгипетська рослина, з іншого боку, у топонімії України є кілька *Папірень*. Однак зрозуміло, що у такій формі слово *папірус* не могло дотривати до нашого часу, а назви *Папірня* швидше за все справді вказують на осередки паперового кустарного виробництва у новий час.

З іншого боку, до слова **πάπῦρος** 'папірус' існують бездоганні основи-продовження у вигляді назви прот. *ПОПЕРУШка* **πάπῦρος** Зп Зп, ур. *ПОПЕРЕШня* Зп Василівка, пот. *БОБИРЧаник* **πάπῦρος** у с. ЛУМшори Зк Перечин:

• прот. ***ПОПЕРУШка*** **πάπῦρος** Зп Зп: гряда ПАПАРУШка; р. **ШИШ** ѡнѡ сучити мотузок (у верхів'ї КРУТий ШИШ, у понизов'ї ПЛОСКий ШИШ); оз. *САЄва* ***ЯМа*** ⊂∂l біля смт МалоКАТЕРИНівка ^ст. **КАН.КРИН**.-івка; ІВАНгород ^ЛЕМЕШинська ⲗⲁⲙⲁⲇⲧ: adj. Belly-mad, gluttonous!, БІЛеньке, ШИРоке, ДОЛИНівка, НовоОЛЕНівка, МАР'Ївка, НАТАЛівка, ГАСАНівка, Ново**ОЛЕКСАНДР**івка; оз. РОГОЗуВАТе! на о. ХОРТиця; **БАБУР**ка βούβαρις / **πάπῦρος**, здається, як будівельний матеріал (див. далі); • ур. ***ПОПЕРЕШ****ня* Зп Василівка: оз. РОГОЗуВАТе у с. ВЕРХня КРИНИЦя, оз. *САЄва ЯМа* ⊂∂l у м. Василівка, БІЛ.**ОЗЕР**ка, **СУХ**оІВАНівське! 𓂋𓏏𓅱𓊪𓄿𓅓𓏏𓈖, ТЕРНуВАТе; + оз. В'ЮНове; оз. **БРАТ**Ки; оз. *ЖУКове* біля с. КАМ'ЯНське (тут "Жук утопився" [СМГУ, 201]); ЛОБкове, ЗЕЛЕНий ГАЙ; оз. БАБУРине βούβαρις у кол. с. Царицин Кут;

• пот. ***БОБИРЧ****аник* **πάπῦρος** у с. ЛУМшори Зк Перечин: ^ЛІКІ.ЦАРИ царя Лікі? = Олександра, Тур'ї **РЕМЕТ**и rmṯ люди, б. БЕРЕЗова у с. ТУРички, пот. к**ЛОКОТ**ива ⲗⲁⲕⲁϯ (F) Ракотіс [Vycichl, 172] (пор. Клокучка Чв), пот. КОБИЛка і ОЛЕЙКа у с. Зарічеве, пот. **КОЗАЦ**ький л ШИПОТу, КОСачків, пот. ЛЕВОРДИНська Поточина, пот. ЛЕЛИнський, пот. **НаГАЇ**вці, пот. РЕМІТці і СУХа у с. Сімерки, ФУРДаничів Потік, ФУРДАНат Поле, пот. **ЦІЦ**АВський ⲭⲓⲧⲥⲁⲃⲟ: m. Teaching, пот. **ШАНДР**івський і г. **ШАНДР**увка; пот. ШИРокий, пот. і ур. ЯБЛУНка, пот. ЯКАБинська Поточина; • оз. *БАБУРИНе*! **παπύριν.ος**! у кол. с. Царицин КУТ Зп Василівка: ЛОБкове, ПЛАВні, П'ЯТихатки, БІЛОЗЕРка, ОРЛ.**ЯН**ське, СУХо**ІВАН**івське, ЛУК'**ЯН**івське Іоан Ефеський, Зелений ГАЙ;

• р. *БОБЪРИНка* **παπύριν.ος** у м. БОБЪРИНець Кг = Bobryniec: БОБЪРИНка ^ЯБЛУНівка **Ἀπόλλων**; КРУТоЯРка, СОЛОНцювате, ВЕСЕЛівка, ЮР'ївка, СТАВРівка ^СОРОЧанове, БОРИСівка, КРИНИЧувате.

В елліністичний час папірус вважали сировиною не так для предка паперу, як для мотузків – і будівельним матеріалом. З довідника античних старожитностей Ф. Любкера виявляється, що для письма вживали не сам папірус, а лише його лико – гр. βύβλος або ***Βίβλος***, лат. liber [СКД, 211]. Ці слова з очевидністю стали прототипами назв в Україні р. **БУБЛ**овик Пл, б. БУБЛикова Дп, рук. БУБЛичка βύβλος 1697 БУБЛикова Хс, сіл БИБЛО ***Βίβλος*** Лв Ст.Самбір: ^ПАЦЬковичі!, ВИБЛі Чг, бол. БУВАЛЛє Жт, р. БИБЕЛька = БИБЕЛка βύβλος у с. ХОХОНів ІФ Галич, с. БУБЛикове См, крин. БУБЛикова у с. Острів Кв РОКИТне, БАБОЛоки Рв 587, БОБЛИ Вл 1029, БОБЛів Вн 907.

Таким чином, грецьке βύβλος означало 'лико папірусу', вживане до письма. Цей прототип упізнаваний у низці реплік в Україні – і, як не дивно, у новітньому вульгаризмі *бабло* (такі собі смужки папірусу): • р. ***БУБЛ****овик* βύβλος Пл ШИШаки: ^ВЕЛИЧкове ^ВОСКобійники ^РОМАНки; ^МАЛИКівщина *малах?; БАБичі ^ГРИГорівщина ^ВИШневе, ЧЕРНИШівка, ХОДОСиха, ДЕМ'янка, БАРАНівка ^ПЕЛАГеївка, САМАРи, ЯРоші, МАНачинівка (пор. **Мон**ачинівка), ГОР.ІШнє, ЧОРНобаї, БІЛаші, РИМИги, ЯРеськи 2; ЯКОВенщина-ГОРова і Низова;

• б. *БУБЛикова* βύβλος п ШИРокої (31) САМАРи Дніпра Дп Новомоск.: КІЛЬЧЕНЬ; ОлександріЯ, РІВНе, МАР'ЯНівка, **ЛЕВЕНЦ**івка, Зелений **ГАЙ**, Червоний **КУТ**, КЕРНОСівка, СОКОЛове, **ОРЛ**івщина; • *БУБЛикове* βύβλος См БІЛопілля: ^МАР'ЯНівка; РОПІЗне, СОРОКине, СОЛ.**ЯН**ики, КРИЖик, **СИН**як дослов. **съıнъ** 'вежа, башта', _**КУЯН**івка, АТИНське, БАБАківка, Олександрівка, ЦИМБАЛівка **ϬINOγⲁⲗ**, ЯСТРУБине, БІЛоВИШневе, КОТенки, **ЯН**ченки!, КУТ, Червоний КУТ, МАШАРі, БОБРИк, СУШилине, САМАРа, ВЕСЕЛе, ВОРОЖба, ГАЛИцьке; • крин. *БУБЛикова* βύβλος у с. Острів Кв РОКИТне: **СИН**ява **съıнъ**, РОМАШки, ОЛЬШаниця, ЛУБ'**ЯН**ка!; • рук. *БУБЛичка* βύβλος = БУБЛикова Хс БІЛОЗЕРка: Зелений ГАЙ, Олександрівка, ЧОРНоБАЇвка, КРУТий ЯР, СОФІЇвка, ШИРока Балка;

• *БОБУЛИНці* **παπύριν.ος** / βύβλος Тр БУЧач: БАРИШ, БЕРЕМ'**ЯН**и, ПЕТЛИКівці, ПИЛЯВа, ПереВОЛОКа, ВЕРБ'Ятин, РІПИНці, БІЛЯВинці, ЯБЛУНівка **Ἀπόλλων**; • *БОБЛи* βύβλος Вл ТУРійськ: ^РЕВ.УШки; ГАЙки, **СИН**явка дослов. **съıнъ** 'вежа, башта', ЧОРНіїв, КРАТЬ, ОЗЕРЯНи, РУЖин, ВЕРБичне; • *БОБЛів* βύβλος Вн НеМИРів: ВИШківці, СОРОКоДУБи, БЕРЕЗівка, ОЗЕРо, ЗЯНЬКівці, АНЦИПОЛівка, КРИКівці, **СОРОКОТ**.**ЯЖ**инці + Ἰακός 'грек', **МУХ**івці, ЯСТРУБиха, ЛУКА, СЕМЕНки, СОКІЛЕЦЬ, ОСТАПківці, ЮРківці 2, ШОЛ.УДЬки; • *БОБИЛівка* βύβλος См ГЛУХів: ^БІЛа БЕРЕЗа, **БЕШКИН**е, КРАСНоЯРськ; БІЛоКОПИТове, **СИН**явка дослов. **съıнъ** 'вежа, башта', **СЕМЕН**івка, ІОНине, **НЕКРАС**ове, СОПИЧ, СОСНівка, СТАРикове, **ЧЕРН**еве, **ЕСМАН**ь, ЯСТРУБщина, ВИШеньки, ЗЕМЛ.**ЯН**ка!, ПОПівщина, БІЛове, ШАКУТівщина, ЄМАДИКине, СЛІПород.

▓ ***БОВКУНи*** Хм, ***бовкун***. Укр. *бовкун* 'віл-одинак' [Грінченко, I, 78; Фасмер, I, 188; ЕСУМ, I, 218] здавалося чи запозиченням з румунс. bou, чи оренбурзьким діалектизмом. Але це лише вершок айсберга, до якого укладачі так і не дісталися. Сам айсберг – пахлавійське **fragān [*plk'n*'] base, foundation; origin** 'основа, засноване; походження'. Той віл був *основним*: • *БОВКУНи* Хм Старокостянтинів: **ПАРТ**инці, **БАГЛ**аї Balx-? Парфія, САХНівці, РАЙки, ПОЛОВинники; • р. *БОВКУН* (=XVII ст.: "на рѣчкѣ Булкунѣ", 1789: Bołkun) у с. Степок Кв ТАРАЩа: БОВКУН ^КИСЛівка; Вел. ВОВНянка, Мала ВОВНянка, УЛАШівка.

Наслідком дальшої звукової еволюції Бовкун- виглядає Вовчин-: • *Старий ВОВЧИНець* Чв Глибока: ^**БАГР**ИНівка пахл. pahr [p'hl] 'варта' [Nyberg] / Parx-? Парфія; **ШИРОК**а ПОЛЯНа, ТАРАШани, ПоРУБне; • *ВОВЧИНець* Вн КОЗЯТИН: **ШИРОК**а Гребля, КУМАНівка, РУБанка; • *ВОВЧИНець* ІФ ІФ: ВІЛЬШаниця, ЛИПівка, ОДАЇ, ТЕРНовиця, УГОРники, УГРИНів, ХОМ'ЯКІВка, _**КОЛОД**іївка; • *ВОВЧИНець* Чв Вижниця: ^ЛИПовани, ВАХНівці, МАЙДАН; **ВОЛОК**а, ВАШКівці, ЧорноГУЗи; • *ВОВЧИНець* Чв Кельменці: **ПОЛИВАН**ів Яр!, **ШИРОК**е!, НеЛИПівка!, ОСЕЛівка, **ПУТР**ИНе Parth-? Парфія (вектори парфянський/ пахлавійський, половецький; широк-, тараш-, руб-, лип-).

▓ бол. ***БОГÓМІЛОВЕ*** Кв < слов. *богоми́ли*, назва дуалістичної секти.

Істотне також сусідство *Гавронщини* Кв Макарів з бол. *Богóмілове* (рух богомилів зумовлений поширенням дуалістичних ідей зороастризму [45, 163]). При цьому, основа *Богоміл-* зустрінута в Україні уперше. Однак контекстом цієї назви є швидше згадка с. Раска, адже богомільство було поширене у Сербії-Рашці до 1186 р. Імовірно пов'язані з богомилами назви з близькою структурою Боголюб-, як-от став Боголюбський у с. Зміїнець Вл Луцьк: МОТАШів, ВИГУРичі.

▒ ***БОГОРОДчани*** ІФ < вірм., груз. *Багр̲ат* з перс. Багадата 'Божедар' (як груз. чешмар̲іті 'справжній, очевидний' з перс. чашмдід. "Вірменська форма *Bagrat* і зміна *d* > *δ* > *r* вказує, що це ім'я прийшло до грузинської через вірменську" [Chkeidze]): • р. ***РАДЧан****ка!* пахл. **ardīg** [*'ltyk'* | **M** *'rdyg*] **battle** битва [McKenzie, 11] у смт БОГОРОДчани! ІФ: БОГРівка пахл. **pahr** [p'hl] 'варта' [Nyberg]. Див. II. *БАГРИНОВА ГОРА*, прізв. РАДЧУК.

Рис. Б10. Узв. Богуславський поблизу Татарки, іст. району Києва зі степовими зв'язками

▒ ***БОГУСЛАВ*** Кв. Дещо незвично зустріти назву "*стави Богуславські*" на Волині. Однак у контексті виразно помітні й інші ознаки агарянського фракталу: • *стави Богуславські* у смт ЦУМАНЬ (пор. Есмань) Вл Ківерці: КАДИще! **кадий**?, **ГОРЯН**івка **агаряни**!, САПОГове **ас-Сафах**?, КОНОПелька. Хто саме у народній картині світу мав назву *богуславців*, видно з досліджених у М. Рахна текстів українських дум – пор. епізод про соколя і Богуславця: "На *тяглість асиміляційних процесів* вказує зворот з "Думи про сокола" – ішли "*стрільці-булахівці*" з Царгорода, побачили гніздо, зрубали горіх-дерево, взяли ясне соколя, **віднесли до Цареграду** та й віддали "**на втіху**" Івану **Богуславцю** (Плісецький, 301) [Рахно, 54]: ...тут *недвозначно* вказано на мусульманство *Богуславця*, який володіє Цареградом, – а отже це може стосуватися і Марусі *Богуславки* (виходить, – мусульманки; тому й ключі були в неї), і топооснови *Богуслав* (пор. на Київщині кілька старанно перейменованих 1947 р. *ХАЛАЇМГОРОДІВ* [Похилевич; АТП-1947, 1029–1030])..." [Тищенко 2016, 196]. Пор. також давній *Богуславський* узвіз на *Татарку* NB (рис. Б10). Крім цього: • *Богуслав* **Кв** рц: Бїївці, ІВАНівка, КорЯКівка, САВАРка, СОФІЇка, СИНиця, ТЕПТїівка, ***Побережжа***; • *Богуслав* **Дп** Павлоград: **ДОМАХА** **Домаха** майб. Маріуполь, БІЛОЗЕРське Akdeniz, ШАНДРівка, ЯБЛУНівка; • *Богуславець* **Чк** Золотоноша: **КАНІВщина** Ганщина, КОРОБівка **хараб**, з. платф. Пальмира, ГЕЛЬМЯЗів, СОФІЇвка, СИНьоОКівка; • *Богуславка* **Хк** Борова: ^КРУГлЯКівка; ШИЙКівка, СОЛОНе, БАХТин, **ПАРН**УВАТе, ЯСИНУВАТе; • *Богуславка* **Дп** Синельникове: ГРЯК**УВАТ**е, ДЕРЕЗУВАТе, КАМ'ЯНУВАТка, БерезнУВАТка, МАЖАРи, КОДАЦЬке, ВОРОНівка, ІВАНівка, **БУРХАН**івка, **ПАРН**е.

▒ ***БОГУТИН*** < узб. **пахта** 'бавовник' (імовірне пристосування?). Але є г. *Бохит* біля с. Крутилів Тр. • *БОГУТин* узб. пахта? Лв Золочів; пор. Bohotniki Pl.

▒ ***БОДАКва*** Пл, ***БУДАКівка*** < ар. al Bunduqīa = al Bundaqīa **البندقية** Венеція (але пор. монг. budak 'хлопчик', budaya 'каша, їжа'). Початок статті про Венецію і транслітерований текст:

البندقية (بالإيطالية Venezia، أو بلغة أهل البندقية **"فينيجيا"**، بالألمانية Venedig)
مدينة بشمال إيطاليا و هي عاصمة إقليم فينيتو وعاصمة مقاطعة فينيسيا.
تعد مدينة البندقية أكبر مدينة بالإقليم من حيث عدد السكان و المساحة.
يقدر عدد سكانها 271 الف نسمة. تتكون المدينة من

ALBUNDUQIA (bal'iitaliat *Venezia*, 'aw bilughat 'ahl Al**bund<u>a</u>q**i "*Finijya*", bial'almaniat *Venedig*) madinatan bishamal 'Iitalia wa hi easimat 'iiqlim finitw wa easimat muqataeat *Finisia*. Tueadu madinat Al**bund<u>u</u>q**iat 'akbar madinat bial'iiqlim min hayth eadad alsukkan w almasaha-ti. Yuqdir eadad sukkaniha 271 'alf nasima. Tatakun almadinat min... [ar.wiki/ Albunduqia]. Можливо, не лише формальною є подібність арабського ім'я Венеції ар. Al**bund<u>u</u>q**i/ Al**bund<u>a</u>q**i та арабської ж назви мушкета **banduq**. Словник виводить далі останню з **bunduq** 'куля, ядро' від перс. **funduq** 'горіх'. Чи не звідси насправді і Фундуклеї?

Серед топонімічних реплік в Україні одну групу можна пов'язати з прототипом ар. Al**bund<u>a</u>q**i Венеція – це р. Буд**А**ква, Бод**А**ква і Забод**А**ква Пл, оз. Буд**А**кове, Верх. і Ниж. Буд**А**ківка, Бод**А**ки Тр, с. Бит**А**кове Озеро, р. Бод**Я**ка Жт, пот. Бод**Я**ковець Зк, Бод**А**чів Лв, Бод**Я**чів Вл, Буд**Я**чки Од, б. Буд**А**цька, яр Буд**А**їв Хк, Буд**А**ївка Кв, р. Бод**О**виця Жт,

Інший ряд може об'єднувати репліки як цього ж (Albunduqi), так і відмінного прототипу bunduq- мушкетна куля, ядро: *бундюк* = bunduq, *бундючитися* (хизуватися мушкетом чи хизуватися наче венеціанець?); Бенд**Ю**гівка, Бинд**Ю**га, б. БудИгівщина, с. БудИг.олош, р. БутИвля?, дж. БендИки, хут. БендзИки, бол. БендзІвське, БудИчани, БудИсько, БудИща 2, БудИще 11 (з них 6 Чг).

Рис.Б11. Довідка про балку і лиман Будацькі – тобто Венеціанські?

Було б логічно чекати в основі топонімічних реплік прототипу саме "мушкет", а не "куля". Однак наявні форми реплік другого ряду мають збережену групу звуків Буд- у першому складі, або групу Бенд-, поясниму через індукцію польської фонетики з укр. Буд-. Лексичні ж запозичення *бунд**Ю**к*, *бунд**Ю**чний*, *бунд**Ю**читися* також пояснимі з al-Bunduqi, а не banduq. Тут мотивована внутрішня форма основи все-таки – "хизуватися, наче венеціанець, величатися".

Про виняткову історичну роль Венеції свідчать і імена цього міста від різних основ у мовах народів-сусідів: слн. **Benetke**, чес., слц. **Benátky**, хрв. ст. **Mleci**, **mletaka** (Milošič), угорс. **Velence**, арабс. al **Bunduqīya**. Історичним слідом венеціанців виявляється назва приморського озера *Будацького* у с. Сергіївка біля м. Білгород-Дністровський. Насправді, це *БУДАЦький лиман*. Тобто, виходить, "Венеціанський".

Чимало доказових супровідних назв того ж вектора збереглося в околицях реплік ім'я Венеції: наприклад, два села Шмиглі словенс. Šmihel 'Св. Михайло' селище на шляху до Венеції, Дучинці, Марківка тощо.

• *ШМИГЛі* Šmihel 'Св. Михайло' селище у Словенії на сухопутному шляху до Венеції Пл Пл: **ТРИРОГ**ове г. Триглав?, ВІЛЬХівщина, ВІЛЬШани, **МИЛЬЦ**і, ІВАШки, СУПРУНенки, БРУНівка, МАРКівка, ГРИНівка; • *ЧЕРВОНі ЛУКи* Пл ЛОХВиця: ^**ХРУЛ**і! Carol!, ТЕРНове, ЗаМОРІЇвка, **БОДАК**.ВА! ар. Bundaq-!, За**БОДАК**ВА!, Нижня **БУДАК**ІВка; За**ПАД**инці, **ШМИГЛ**і! словенс. Šmihel 'Св. Михайло' селище на шляху до Венеції ^РОМАНиха, ЗаКРОЇха; **ВЕН_С**лави (пор. Венеславівка Пл Гадяч), БезСАЛи, ВИШЕНЬКи, ХРИСТ**АН**івка!, Гиряві ІСКівці, ЧЕРВона Балка, ДРЮКівщина, ДЕРЕКівщина, ЯБЛУНівка, БЕШТи Pest; • р. ***БОДАК**ва* = Б**У**ДАКва, 1789: БАТаква, Бода**вк**а, Б**у**да**вк**а у с. Бодаква Пл Лохвиця; • оз. ***БУДАК**ОВе* у кол. х. Нехайківський Пл КОБЕЛяки: БУТЕНКи, МАРКівка; • *БИТ**АК**ове Озеро*! Пл ГЛОБине: ^ОПРИШки, БОРИСи, ЯРОШі; КОРДУБАнівка, **КРАСНОгор**івка, БАБИЧівка, ЯРЕСЬки;

• **ВЕНЕСлав**івка Пл Гадяч: ШАДУРКа! Caturiges > *Chadurg-! (на шляху еволюції до Chorges) КРАСНа Лука ^БУХалове, ХИТці;, **БУТОВ**ическое, **ВЕЛИК**е!, **ДУЧИ**нці, МОКРІЇВщина, Вел. **БУД**ища Bunduq-, ГРЕЧАНівка, ЮР'Ївка, ВОРОНівщина, Малі **БУД**ища ^Червоний КУТ, СЕРЕДН.ЯКи Sardana?

На Правобережжі ймовірні репліки назви Венеції виявлені на півдні Київщини у Кагарлицькому й Білоцерківському районах (рис. Б15). • *БЕНДЮГівка* ар. Bunduq- Кв Кагарлик: б. БУДИГівщина ар. Bunduq- у с. Вел. Прицьки, ІВАНівка, ПАНІКАРЧа.

Гранично близька до Бендюг- основа Бендюг- знову спливає в околиці ойконіма БОДАЧів Лв Сокаль (тепер "підправлено" на "Бодячів" – нібито на Волині знали краще, як "правильно"): • *БОДАЧів* budаği ap. bundaq- Лв Сокаль: **БИНДЮГ**а ap. Bunduq-, **ГАННІ**вка, **ВІЛЬХ**ове, **ЛУБН**івка, ***Бережне***, ВАНів, ЛУЧиці, КРАСноСІЛля; • *БОДЯЧів* budаği ap. bundaq- Вл Ківерці: ХОРЛ.УПИ, ПриЛУЦЬке, ХРОМ'ЯКів, ГРЕМ'ЯЧе, ПУТИлівка; • ***БОДАКи*** budаği ap. bundaq- Тр ЗБАРаж: **КРЕТ**івці, **ЛУБ'ЯН**ки, КОТЮЖини, ІВАНчани, ОЛИШківці, ІВАШківці, КРАСНоСІЛЬці, КИНАХівці, ОХРІМівці.

бундю́читися, [*бундю́житися* Ж, *бундя́читися*], *бундю́чний*, [*бундю́жний* Ж, *бундя́чний*], [*бундю́к*] «пихата, гонориста людина» Я; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *пиндю́читися* «чванитися»; непереконливо виводилось (Brückner 49) від *бунчу́к*, *бунчу́чний*; п. bundiuczyć się, bundziuczyć się, bundiuczny, bundziuczny запозичені з української мови (SW I 234—235).— Див. ще **пи́нда.**

Рис. Б12. Довідка про дієслово бундючитися і споріднені слова [ЕСУМ, І, 296]

Як згадано, у виразному звуковому зв'язку з цим арабським ім'ям Венеції al Bunduqiya перебувають колоритний українізм *бундючитися* і група споріднених з ним слів (рис. Б12). При цьому найближче до прототипу – *бундюк* "пихата, гонориста людина" (точно так звучить прізвище у 377 українців).

Про співвідношення у кожний момент дослідження розкритого і незрозумілого в історії слова говорить "не зовсім" коректна процедурна формула, освоєна етимологами: "не зовсім ясне". За кожної дальшої нагоди наблизитися до істини видно справжню природу такої відписки дослідників минулих років. Невже в тому разі це дійсно означало, що "не зовсім", але все ж знали про арабське al Bunduqiya 'Венеція'?

В основі самого al Bunduqiya лежить тур. Venedik з нім. Venedig.

Для розглянутої далі групи українських реплік можливі й інші способи пояснення: наприклад, від пехл. **bandag** [*bndk'* | P *bndg*, N ~*a*] **servant**, або від татарс. *Бяндюк* 'з родиминкою' [Баскаков, 67], монг. **budak** 'хлопчик', санскр. bodhak 'вчитель' (див. IV. Бурхан), **budaya** 'каша, їжа', а чи від гр. *пандохе́йон* 'готель'. Однак від останнього може походити саме́ ap. al Bunduqíya.

Не може не дивувати давня хорватська назва Венеції – *Млет* (вона відома у репліках і в Україні). Це також і ім'я одного з островів Далмації (Mljet). Словник П. Скока терпляче розплутує всі вузли цієї історичної шаради. Якби не безстороннє збереження у письмових пам'ятках історичних метатез, асиміляцій, дисиміляцій, інших змін і замін, теперішні критики ніколи не повірили б у такі мовні кульбіти тисячолітнього топоніма і оголосили б усі "писанія" про них ненауковими.

Через повчальність цієї довідки для теми її варто навести повністю у перекладі: "**Beneci,** род. *-etaka* m pl. (13.–17. ст., Rijeka, словникарі, історичні пам'ятки) = *Benȅće,* gen. *Benećа* f pl. (Vodice і в інших діалектах словенців), топонім, етнонім на *-janin Benečanin* m при *Benečanka* f, звідси прикметник на *-ьsk benečanski,* від мн. утворено однину *Benetak,* звідки прикметник *benetački* (1349, ***drevo*** *benetьčko* [венеціанський корабель]) при лат. *Veneticus* > *Benetik*, на *-anac Benetanac,* род. *-anca.* Бетацизм *v* > *b* (див. *Bol*) траплявся у деяких латинських словах у далматинсько-романській мові, тут з лат. етноніма *Venetici,* род. *-orum.* Так, у хроніці Іоана і Дандоло йдеться про громадян міста *Venetia,* яке і тепер у книжній італійській мові має вигляд *Venezia* при місцевому ***Vinegia*** = ***Vineza*** (у en.wiki ще ***Venigia***. – К.Т.). Сучасне італійське слово, виведене від прикметника з *-icus*, нічого не говорить про голосні у класичній формі лат. *vénětus* > *veneto* (тобто стався розрив традиції. – К.Т.).

Поряд з *Beneci* існує з ненаголошеним *e* > *ь Bnetci,* род. *Bnetaka* (15 — 18 ст., писарі й словникарі) = *Bnecì* (Cres) при *Bnetke,* род. *-taka* f pl., етнонім *Bnečanin* m при *Bnetkinja/Bnetkinjica* f, *Bnetak,* род. *Bnetka* m, прикметник на *-ьsk bneški* (пор. словен. *beneški*) = *bnečki* = *bnetački, bnetaški* (Кашić: *bnetaško drivo).* Шляхом асиміляції *bn* > *mn Mneci,* род. *-etaka* (Divković, Posilović, Kanižlić), *Mnetke,* род. *-taka*, звідси *Mnečanin, mnètačkī* (Vuk, народна пісня). Через дисиміляцію *mn* > *ml Mleci,* род. *-taka* (Vuk, Palmotić), *Mletke,* род. *-taka* f pl., sing. *Mlètak,* род. *-tka* (Vuk, народна пісня), *Mlečanin* »1° людина з *Mletaka,* 2° mletački dukat [венеціанський дукат] (народна пісня, Vuk: *daše blaga sve u sitno žuta mlečanina*) «, етнонім на *-ić Mlečić* (пор. димінутив етноніма італ. *romagnuolo, -ino,* у нас *Bokelj* на *-ellus*), прикметник на *-ьsk mlètačkī* (17 ст., Vuk), звідси *Mletačkinja* f (Vuk) поряд з *Mlȅtkinja* f »1° жін-ка з *Mletaka,* 2° вид смокви, 3° черешня«. Псевдоєкавська форма *Mlijetak,* род. *-tka* (Vuk, народна пісня), *ml* > *mĮ: Mljeci.* Цікавий вигляд має *Mlȅjki* (Šolta, Hvar, Brač), у якому *k* – із знах. відм. мн., а ***j < t*** звичайно з'являється у групі приголосних.

Напевно, хорватські варіації походять з нім. *Venedig*, але це слово виникло з *Venetia* (пор. *Käfig* < лат. *cavea*). Перехід *t* > *d* у слові *veneticus* з венеціанської говірки або з тур. *Venedik* видно у назві рушниці: *eno puče puška venedika* (пісня з Чорногорії), *pripucaju turski venedici* (Jukić) = *ledènik*, род. *-íka* (Vuk, асиміляція *v-d* > *l-d*) »мала́ рушниця, окута сріблом« (народна пісня), епітет *puške ledenike* (Crna Gora), з заміною елемента *-ik* нашим суфіксом *-jak ledènjāk*, род. *-áka* m »мала рушниця«, з суфіксом *-jača ledènjača*, з *-ica ledènica* (Vuk, Crna Gora, епітет *puška ledenica* народна пісня), з метатезою *vedènīk*, gen. *-íka* (Vuk) »пістолет«, з прикметником *vedènički*, від *Vedènik*, род. *-íka* < *Venèdīk*, род. *-íka* »венеціанці«. Помилкою буде вважати, що це слово [ХОРВ. *Venèdīk*] прийшло з нім. *Venedig*. Це турецьке слово на означення *Mletke* [Венеції], яке турки перенесли й на *Dubrovnik* [Дубровник]: тур. *Dobravenedik*. Іншим варіантом метатези від турецької назви є прикметник *nevèdički* (народна пісня) = *venedički (pištolj, zlato, čoha)* — *venedīčki* (Kosmet). Пор. алб. *venetík* »дукат«, рум. *venetic* »1° venezianische Goldmünze [венеціанська золота монета], 2° (зневажливе) чужинець«. Турецька, албанська і румунська форми являють собою балканізми від гр. βενετικός. У записаній Вуком народній пісні це мотивована назва рушниці: *i imade puška mletačkinja koja no je u Mletku kovana* (3,434). Її звуть і *latinka: no upali bijelu latinku, al' mu pusta oganj ne prifati* (4,130). Турцизм *ledènik*, род. *-íka* означає і »хустку з нанизаними монетами, яку жінки носять на голові« (Сербія). У Герцеговині *ledènjača* означає »іспанський талер«.

Lit.: ARj I, 131. 460. 5, 951. 6, 838. 842. 848. 852. 8, 125. *Miklošič* 377. *GM* 466. *Tiktin* 1727. *NJ* 3, 192. *Elezović* I, 77. Hraste, *Rad* 272, 14. Skok, *Hron.* 176., bilj. 6. Ribarić, *SDZb 9*, 49. Rački, *Doc.* 365" [Skok, 137-138].

Після такої густо насиченої інструкції щодо можливих опосередкованих хорватськими формами прототипів для місцевих назв у сусідніх народів можна припустити й імовірність збереження реплік якихось з цих прототипів у топонімії України.

• *ВЕНДИЧани* Venedig Вн Могилів-Под: ^ТАРАСівка; **БАНДИШ**івка!, МАЙОРщина; • *БУДИЧАни* Жт Чуднів: ^ДРЕНики, СТОВПів; ІВАНоПІЛЬ, КРАСНОгірка, КРАСНоволиця, КРАСнопіль, КРАСносілка; • р. *БОД**О**Виця* ар. Bundaq- + полов. перехід к > в п ВИГівки Жт КОРОСТень: **ІВАНоПІЛЬ**, **КРАСНоПІЛЬ**, **КРАСногірка**, **КРАСносілка**, ВИГів, КАЛИНівка, ЛІСівщина ^ЛІСо**БУД**а!, Великий ЛІС, СУШки, ШАТРИЩе ^НЕМИРівка, ІВАНівка, САНТАРка, ІсКОРОСТЬ, ХОДАКи, чки, ВЕЛЕНЬ, МЕЛЕНі, ВИНАРівка;

Рис. Б13. Область і гори Балкан у Туркменії

БОЛГАН < пахл. parkan [plg'n] 'насип', звідки й калм. balxan 'високий берег' і тюрк. *бархан*. • *БОЛГАН* Вн Піщанка: ЧАБАНове, ЯВОРівка, ПОПЕЛЮХи; р. *Кисерняк* **kēsar** [*kysl*] Caesar у с. Трибусівка, поле, бол. і стр. *Кисерняк* у с. Дмитрашківка. Також р. *Бовкун* у с. *Бовкун* Кв Тараща; *Булганак* назви трьох річок і кількох аулів у Криму. Див. І. ПАРКАН.

Отже, сюди й Балкан: поготів що гори й провінція з точнісінько таким ім'ям є у Туркменії (рис. Б13), а селища – на Уралі (РФ, Челябінськ та Башкирія), в Іраку. Пор. і • *ПИЛьгани* пахл. plg'n 'насип' Вл ГОРОХів: ^РЖищів, СКРИГове; **ОЩ**ів ?тюрк. ok 'стріла', **СТРІЛ**Ьче, **РАЧ**ин лат. arcus лук, ТЕРЕШківці, ЯРівка, ЖАБче, ЛОБАЧівка, ПІСКи, ПОЛЮХне, ПереМИЛЬ, МИСЛині, СТАРики, КОЗяТИН, ЖУКовець, СКОБЕЛка, ГАЄнка, ШКЛИНь.

БОЛЯНовичі Лв < 1) ?ім'я аварс. *Баян* зі вставним л (L epentheticum: пор. *Болярка* Жт 5); 2) ?ім'я власне ***Балянь***, полководець Хайду. Див. II. *ГАЙДУЧИНА*.

БОР.ТЯТине Лв Мостиська: **БОлЯН**овичі, ТАМАНовичі, *Толуковичі*.

БОРЖ- < 1) Parsa?; 2) ар. برج **бордж** вежа, башта. • р. ***БОРЖАЧ****Ка* βᾰρῐδ- / Parsa? у с. ОЧКине См С-Буда: ліс КАЛУБЕРище біля с. Василівка ^**БІЛОУС**івка+! 2000 р. **Πηλούσ-**; кут **МИР**щина на березі р. **БОБР**ик, яр **ХОМ**кин Рів, РІГ, **ХРЕЩ**икове, **ЧЕРН**ацьке, ур. **ХОМ**ки, **КОС**енки, хут. **МИР**ська на березі р. Знобівка, кут **МАКАР**івщина і **ЖИГАЛ**івка (*жегл- плавба) на у с. ЛУКашенкове на р. СВИГа, ур. **РОГОЗ**ня у с. Жихове, ур. **СИВА**йов Бу**ГОР**! ^ур. **В'ЮН**івщина у с. Вел. БЕРІЗка, **КРЕНИД**івка!, ПИЛИПи, ХИЛЬЧичі, ур. **СИБИЛ**івщина, ур. **БРАТ**овець (меліоративні канави на болоті) коло с. Заріччя, ур. **ЩУР**івка у с. КАМЕНка, ур. НОНячка, оз. **СИНИЧ**е дослов. **сынъ** 'вежа, башта' біля р. Десна, **АРАП**івка, ур. **ЮН**ище у с. КРИВ.ОНОСівка, ур. **ЮН**ИЦЬке, **СИДОР**івщина, **РОГОЗ**ня, **МУДР**икове у с. ВІВТАР ("Уралове"); + **ЧУЙ**ківка; • ***БОРЖ****иківка* **бордж** Лг Перевальськ: ЧОРНухине, СЕЛЕЗНівка!, ВЕРГулівка.

• р. ***БОРЖ****ава* Perzsa? = у нп **БЕРЕЗН**ики Зк Свалява: **ОЛЕН**еве ʼylʼn, **ПЛОСК**ий Потік Parsk-, ЯКІВське, БЕРЕЗНики, ПЛОСКе, РоСОШ, ПЛАВ'я **полове**?; • р. ***БОРЖ****ава* Perzsa? Parsa? у нп БІЛки Зк *ІРШ**АВ**а* **Аршак** 1341: **Ilosv**a (пор. і прізв. Голошва): пот. МИТРова Яма у с.

ІМСТИЧеве!; **ІЛЬН**иця! ʼylʼn, АРДАНове гр. **Οὐαρδανης** 'р. Кубань' від "скіфс." *varu-danu 'широка річка' [Абаев, IV, 90], СУХа, МІДЯНиця; • р. ***БОРЖ****ава* ар. برج **бордж** вежа, башта = у пониззі **СИН**явка дослов. **сынъ** 'вежа, башта', **БЕРЕЖ**ава!, do **BORŠ**ovi **бордж**, МАТКа ?фінс. 'компас' у нп **ВАРИ**! βᾰρις, ар. Єг. bari! Зк Берегове: БЕРЕГи, **ДОБР**осілля, ОРОСієве;

apar-zēn ['plzyn'] **the King's headquarters in the field 22[1].** – < *[2]apar* + *zēn* (q. v.) **'that which (is over =) superintends the arms' = 'Supreme command'; cf** *mēxak*.

Рис. Б14. Довідка про пахл. apar-zen 'царська ставка у полі'

▓ ***БОРЗНа*** Чг, ***БОРЗЕНців*** Чг. Кілька можливих етимологій. З нещодавно помічених зв'язків привертає увагу пахл. apar-zen ['plzyn] 'царська ставка у полі' < 'той, хто керує військом (зброєю)' = вищий провід [Nyberg, II, 23]. Цікаве тим, що з ['plzyn] можливий пошук зв'язку з топоніміом у Чехії *Plzeň*.

Перс. **barzan**, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one) [Platts]; *БЕРЕЗНА*?

• *БОРЗНа* barzan Чг рц: р. БОРЗенка; р. БОРЗНа = BOROZNa, ПАРИСтівка!, ПРАЧі, ПРОХори, ПЛИСки?; • р. *БОРЗНа* = BOROZNa у с. Тиниця Чг Бахмач: ^**БАТУР**инське; **ОБІР**Ки!, БАТУРин, КУРІНь, КРАСне; • *БОРЗЕНЦів* barzan, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one) Чг КОРОП: ^БОРИСове; КараЦЮБИНе, РАДИЧів, РИЖКи;

• р. ***ВОРЗ****ЕНКа* βᾰριδ- п **ВОРЗ**ни Чг РІПки: ^ГУБАРі, **СКИТ**Ьки **Σχιθις**, РозСУДів; р. ВАРЕШка = ВЕРЕЖка, ВАРАЖка, 1765: **ВАРИЖ**ка βᾰριδος у смт ЛЮБеч, р. В'ЮНище п Виру п Сожу біля с. Плехтіївка, ГІРки, КОРОБки, **ШУМАН**и **G** Σχουμεν ***Var.***: Schoumen, ЧИЖівка Al-Gizeh, **ВОРОБ**'їв, **ОЛЕКСАНДРі**вка 2, БИХАЛЬЦОХівка, МОХНАЧі, ПАПІРня, ШКУРАНка, ВЕРБівка, ЯВОРці, СІ**БЕРЕЖ** Siwa, ЛОПАТні, ПИЛИПча, МАНьки, ЯМище, ЯР.ИЛОВичі, ПАПІРня, ГУНЬківка.

▓ ***БОРИСпіль*** Кв < ?дгр. βᾰρις (báris, "єгипетський човен"). Див. II. *БАРИШІВКА*, 3.

▓ ***БОРИЧів узвіз*** Кв • узвіз *БОРИЧів* βᾰρις у Києві: Борич – насправді ніякий не уявний персонаж на ім'я *Борич, а цілком реальний "**човновий узвіз!**" < гр. βᾰρις, та ще й від єгипетських човнів, а нас привчали тішитися півторатисячолітньою давністю Києва!

Якраз біля початку Боричева узвозу – фундаменти церкви БОГОРОДИЦІ ПИРОГОЩІ. У другій половині 1970-х рр. археологи розкопали фундамент церкви, зруйнованої 1935 р. за наказом радянської влади на тій підставі, що храм побув рік кафедрою митрополита Української Православної Церкви. У підвалі теперішньої споруди-варіації церкви (1997-98) зробили експозицію "Пирогоща крізь віки", в якій експоновані різноманітні предмети (зокрема ***амфори***), знайдені під час розкопок храму [www.myslenedrevo.com.ua/...Podil...]. Просторовий контекст Боричева *узвозу від єгипетських човнів* і наявність *амфор* індукують висновок про пов'язаність ім'я храма Богородиці Пирогощі з "**Пиро-гостями – гостями з річки Пира**" – коптською мовою назва Нілу саме Пира **P-ir-aa** ('The great river'), в ахаменідських написах давньоперською Єгипет – Пірава: **"Nile** [Geo ID: 3943] **G** Νεῖλος - Αἴγυπτος - Ἀετός - Γαίων - Σῖρις **L** Nilus - Geon - Giris - Aegyptus - Triton **E** *Ḥpy - Ḥpy- ʿɜ - Rɜ-yr-ʿɜ* ***Var.***: Neilos (Nilus - Nile) - Aigyptos - Aetos ('Eagle') - **Okeane** - **Gai**on (Geon) - **Sir**is - **Giris** - Hapi - **P-ir-aa** ('The great river') ***Ethnic***: Neilaios - Neiloios - Niliacus - Neilotes ***Status***: river: potamos; fluvius; flumen; **ir** ***Ident.***: cf. also L19? P-sebet-p-**ir**-aa (10795), U04b T-achi-n-Hapi-aa (13932), U04b Tɜ-sḏf-n-Ḥʿpy-ʿɜ / Tsatphe (7736) ***Note***: cf. also the adjectives 'N(e)ilogenes' ('Nileborn') and 'N(e)ilo**brochos**' ('**inundated** by the Nile')..." [Verreth, 466].

в лѣто ѕs҃ хм҃ [6640 (1132)] **Ходи Мьстиславъ на Литвѫ... в се же лѣто ꙁаложена бъı҃ ц҃рк҃ви камѧна ст҃аѧ Бц҃а рекомаѧ Пирогоща в се же лѣто родисѧ оѳ҃ Мистислава . сн҃ъ...**

Повз кричущу занедбаність студій цієї галузі пройти не можна, але місце для цього хіба що у примітці[1]. Див. II. *ПИРОГОЩА*.

▓ ***БОРОДАЇ*** Пл < імовірно, від ім'я Якова Барадеї, засновника сирійської церкви (fl. 542-578). Яковитська монофіситська церква сформувалася у Сирії, "виросши з антіохійського напрямку християнства. Засновником церкви став **Яків**

[1] Сайт uk.wiki/Церква_Богородиці_Пирогощої повідомляє про "гіпотези походження назви": 1) на честь візантійської ікони «Пірготісс» 'вежа' (!?), привезеної з Костянтинополя, де вона "зберігалася саме у вежі"; 2) на кошти купців, що торгували пирогами...; 3) "*на честь* (!) купця Пирогостя", що торгував у цій місцевости і виділив гроші на храм. Міркування про пироги і називання храму на честь купця вказують на сумлінно засвоєний курс наукового атеїзму. Купець, який своїм ім'ям випередив навіть ім'я князя-фундатора Мстислава, не кажучи про Матір Божу? – це ідея; і багато ще храмів у світі названо на честь "купців, що торгували пирогами"?

Єдине, що тут стосується не так науки, як її історії – це спроба місцевого монастирського філолога XII ст. поставити свій рівень знань грецького словника у відповідність із значно складнішою від них мовною дійсністю. Його наївний задум полягав у тому, щоб вивести назву Пирогоща від грецького слова "баштова". Щось схоже у греків він знайшов і тим утішився. Насправді ж у вивченому тепер уздовж і впоперек словнику візантійської грецької мови немає і ніколи не було слова "баштова": були "баштовидна", "баштоносна", "міцна, як башта", – і все це несполучне з поняттям ікони. Ще раз: просто прикметника "баштова", придатного для сполучення зі словом "ікона", у греків не існувало.

Барадеї (помер 578 р.). Чернець у Костянтинополі, він пристав до переслідуваних монофіситів і був таємно висвячений на єпископа Едеси (542-543). Подорожував Сирією, перебравшись у жебрака, звідки й прізвисько Барадеї (сир. baradaï ‘лахміття’) [Robert, II, 920]. За час своїх подорожей Яків призначив клір і організував цілу церкву. Переслідувана візантійцями, арабами, турками, яковитська церква досі існує в Сирії, а частково поширилася до Індії [Zanichelli, 789].

Саме прізвисько Якова стає діагностичною ознакою і доказом відповідності українських топонімів власне цьому напряму раннього християнства. У трьох випадках, коли село має топоснову **Бородаї**-, то ***сусіднє село*** *має назву від основи* **Яков**- або **Яким**- (!): • *Бородаї* Пл (Диканька): ^Яковенщина !; Водяна Балка, Горянщина, Онацьки...; • *Бородаївка* Зп (Вільнянськ): ^Яковлеве !; Якимівка, Голубівка, Диханівське...; • *Бородаївські Хутори* Дп (Верхньодніпровськ): ^Якимівка !; Бородаївка^ Одинець, Водяне, Братське...

В околицях ще вісьмох селищ з назвами від основи **Бород**- село з назвою від основи **Яків-** наявне в межах того самого адмін. району " [Тищенко 2011, 416].

БОРОДЯНка Кв < 1) перс. barda 'полон'; 2) калька ім'я куманс. Сакал-.

"Маджари *вогнехвальці* (вклоняються вогню) і чинять наскоки ***на саклабів і русь*** (вже вкотре виявляється, що це не те саме. – К.Т.) і забирають звідти полон (**barda**). Вони *беруть їх* ***до Візантії*** (Rūm) ***на продаж***" [Худуд-аль алам].

Перс. barda 'полон' – імовірний прототип топонімів **БОРД**.ул.яки Лв; **БОРОД**янка Кв, -чиці Лв, -оярське Хк, -івка Зк, -ине См, іно, -анове См, -ані Кв; **БРОД**и Вл, Жт, Лв, См, -ів Рв, -ки Лв, -ник Жт, -ниця Рв, -ок См, -щина Пл, -ятине Вл.

БОРЩ.АГ.івка Кв < гр. βᾰ́ρις + ’Ιακός 'грек'? Пор. прізв. Борисяк, Борщак βᾰ́ρις + ’Ιακός 'грек'.

БОСИРИ < копт. **ⲃⲟⲩⲥⲓⲣⲓ, ⲡⲟⲩⲥⲓⲣⲓ** 'дім Осириса'. ***Босири, Пузирі,*** **річка *Пузирівка.*** На сході дельти Нілу до моря виходить Дамієттський рукав, вище по якому лежать руїни давнього міста Бусириса (ⲃⲟⲩⲥⲓⲣⲓ, ⲡⲟⲩⲥⲓⲣⲓ) букв. 'дім Осириса' [Černy, 344]. Біля входу до оази Фаюм у Єгипті був ще один Бусирис *Pr-Wsỉr*, тепер ар. Abusir el-Malaq (malaq 'зустріч, з'єднання') [Černy, 350]. Обидва ці прототипи діагностичні для своїх реплік і теж свідчать про контакти еллініcтичної доби. Найкраще збережена в Україні репліка основи ⲃⲟⲩⲥⲓⲣ- – це унікальне ім'я с. *БОСИРИ* [https... Босири] Тр (рис. Б15):

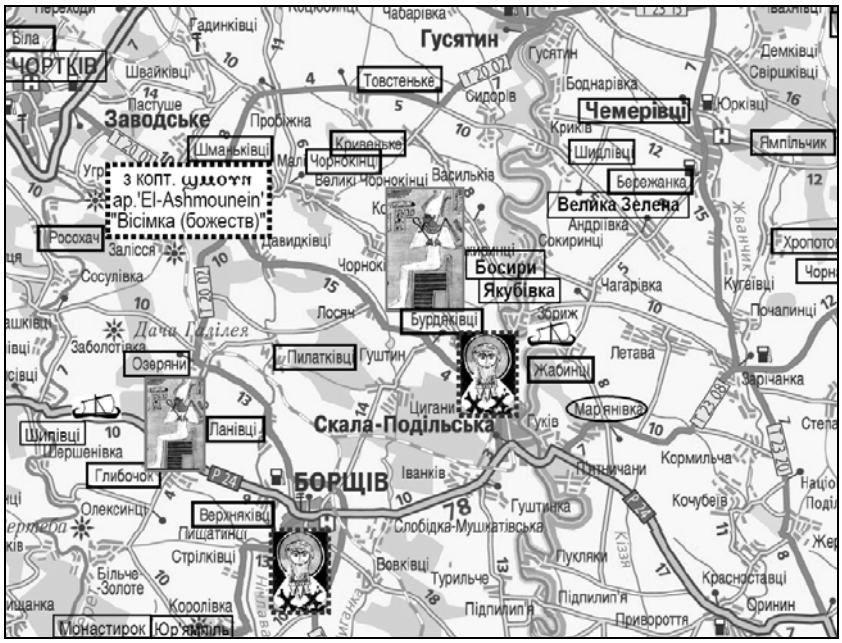

Рис. Б15. Топонімічний ландшафт навколо с. Босири

• *БОСИРИ* = БОСИРІ (1947) ⲃⲟⲩⲥⲓⲣⲓ Тр Чортків: *ШМАНьків.ці* ⲱⲙⲟⲩⲛ, -чики ^р. Нічлава = 1692: **НЕКЛАВ**а гр. Νικολάου Κλῆρος (нп в Єгипті) ^р. **ЖАБ**ій ϫⲁⲃ; **СИН.ЯК**ове дослов. **сынъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька', ЗВІГОЛЬ+ (1947) 'Євангеліє', **ЩИТ**ИНська Воля 'Scetis'; р. З**БРУЧ**; **БИЧ**Ківці, **ЧОРН**окінці, **БІЛ**а ^**БІЛ**обожниця ^КАЛИНівщина Καλλινίκος (531), **КОС**ів, **СЕМАК**івці, Ро**СОХ**ач, пот. Некрасів = **НАКРАС**ов! Ναύκρατις.

У зв'язку з віднайденням на Поділлі збереженого сліду культу Осириса, уречевленого в подільському ойконімі *Босири*, не можна не згадати піонерської праці з археології Поділля: *Петрушевич А.* Бронзовые памятники египетского культу Осириса и Исиды в Галичкой Подолии // Слово. – 1877. – Ч. 82, вторник 26 июля (7 августа). – С. 1–2 (згадана у кн.: Студії мистецтвознавчі. Число 1 (25). – К.: Вид. ІМФЕ, 2009. – С. 28). На цю тему наша доповідь у ЛНУІФ восени 2017 р.

Крім того, існує десяток "підправлених" топонімів від основи ⲡⲟⲩⲥⲓⲣ- Пузир-, як-от *Пузирі* Пл Семенівка, *Пу-зирки* Вн Козятин, Хм Славута, Ізяслав, Красилів; ур. *Пузирі* Мк Жовтневе, став *Пузирка* і оз. *Пузир* у с. Благовіщенка Зп, р. *Пузирівка* у с. Литвиновичі См.

КЛЕВЕНі ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲛ у с. Литвиновичі См Кролевець: за 8 км – с. *Зазірки* або *Заозірки*, а за 4 км від Зазірок – ур. *Мариця* (пор. ⲙⲁⲣⲏⲥ: ⲙⲁ 'країна' + ⲣⲏⲥ 'південь' = 'Southern Country, Upper Egypt'). Створене семантичне поле уможливлює проникнення до внутрішньої форми двох назв *Заозірки* і *Зазірки*: етимологічно давніша перша "за Осирисом", звідки коротша демотивована форма *Зазірки*. У Росії інше етномовне оточення і пізніший арабський аналог цього ж прототипу ابو صير Abu Ṣir 'Бусирис' зумовили форму реплік *Бутырки* (понад 50 ойконімів). Ця основа трапилася й в Україні у грамоті 1447 р.: оз. *Бутир* Вл Луцьк (пор. і р. МОТЫРа РФ Ряз. < Miṣr).

▒ ***БОХНи*** Хм 1) ірл. bochn море; 2) копт. (ⲃⲱϩⲛ), ⲟⲩⲱϩⲛ: (48a); vt. To cover (with roof), накривати дахом. Без дальших контекстів розв'язку не має.

▒ ***БРАТ, КІВ, ці*** < гр. βάραθρα barathra (pits, marshes), болота.

Де очерет, там і болота – гр. βάραθρα barathra (pits, marshes). На карті еллініcтичного Єгипту термін βάραθρα опинився і в ролі гідроніма: **Barathra** [near lake Serbonis] – Northern Sinai [Geo ID: 398] **G** Βάραθρα ***Var.***: Barathra ***Status***: lake: barathra (marshes) ***Note***: to be distinguished from the Barathra near Pelousion (2687) ***Rep.***: Dizionario II, p. 32 (1 [a]). Інше озеро (болото): **Barathra** [near Pelousion] **– L14?** [Geo ID: 2687] **G** Βάραθρα ***Var.***: Barathra ***Status***: lake: barathra (marshes) ***Note***: to be distinguished from the Barathra near lake Serbonis (398) ***Rep.***: Dizionario II, p. 32 (1 [b]) [Verreth, 125].

Виявлення саме цього слова як прототипу низки топонімів в Україні рубає по живому місцеві етіологічні леґенди про невловимих "братків". Чи існують болота біля селищ ***БРАТ***ківці ІФ, Лв, *БРАТковичі* Лв, *БРАТський ПОСАД* Кг – перевірити не завжди можливо. Але є неспростовна низка гідронімів – **річище** *БРАТячі* Чк, **озеро** *БРАТи*, **озеро** *БРАТки* Зп, **торфовище** *БРАТалівське* Жт, **болото** *БРАТкове* Жт, **болото** *БРАТківське* Чк, **болото** *БРАТовець* біля с. Заріччя См С-Буда. Не мали брати кращого заняття, як блукати багнищами? Фольклор з міфом дружить, а наука – воює. Її висновок категоричний: не було "братків". Не ходили, не блукали, не топилися, не шукали вчорашнього дня коло тих річищ, озер, боліт і торфовищ. То імена самих цих річищ, озер, боліт і торфовищ, дані греками по-грецьки. А перестали сприйматися вони як іншомовні назви, коли нащадки тих греків стали нами. Для грекомовних дідів назви від основи Брат- були ясними позначеннями – болото. Для онуків вони стали на кільканадцять століть каламутними ностальгічно-примарними "братками".

▒ ***БРИДУНи*** Пл < 1) м. Ebrodunum у землі катуриґів?; 2) груз. *Pridon* з сперс. *Frēdōn* 'Фарідун'. • БРИДУНи Ebrodunum Пл Н.Санжари: ^БІЛОКОНі, ШЕВЦі ^ШПОРТьки Спарта?; ДУБИНа, Мар'ЯНівка *мор-, ПУДлівка!, СОКОЛова Балка, ГРЕКопавлівка, ПОПОВе, СУХа Маячка, РЕҐІР.**ЯН**ка ^НеХвОРОЩа!, ГУБАРівка, ЛИСівка, ПереЩЕПИНе, ГОРОБці, СОЛОНці, КРУТа Балка, КУНцеве, ГАЛУЩина Гребля, ВЕЛИЧки;

• р. БРИДНиця Ebrodunum? у с. Надітичі Ла Миколаїв: БОЛОНі, ЛУБ'Яна, КРАСів, ПідЛІСся, ТРОСТЯНець, ТЕРНопілля, СУХа Долина;

▒ ***БРИТАНИ*** Хс. Система грецького демократичного самоврядування *буле* **βουλή** (**βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα**) [ДРС, 303] – див. II. *БУЛАЇ* – передбачала, що кожна філа мала засідати у ***пританеї*** [СКД, 225]. Пританей – громадська споруда у грецьких містах, яка була місцем засідань пританів (членів головуючої в даний час філи). Пританей вважали центром країни, він був присвячений Гестії і на її честь у ньому горів невгасимий вогонь [ДРС].

У цивільних позовах, оцінених дорожче, ніж на 100 драхм, обидві сторони вносили судове мито **πρυτανεῖα**, звідки вираз **πρυτανεῖα θεῖναι** подати в суд. Сторона, що програла, мала відшкодувати супернику внесену суму [СКД, 679]. На час між засіданнями *буле* **βουλή** – **πρυτάνεις** був її виконавчою владою. Оце ті самі "британи", що не давали спокою спецслужбам при картах і тому помалу з тих карт зникали:

• р. *БРИТАН* **πρυτάνεις** пор. с. **БРИТАНИ** = "Дніпряни" Хс Нова Каховка: р. ГНИЛуша; **СОкИР**ки, **ВОЛ**инське!, ЧОРНянка...; • *БРИДУНи* **πρυτάνεις** Пл Н.САНЖАРи: ^ШПОРТьки Спарта!, СУДівка, БІЛоконі, ПОЛУЗІР'я; РЕШЕТники, СУХа Маячка, ГРЕКопавлівка, ГУБАРівка, БРИЖани, ЛАХНи, ОЛІЙНики *елліни!, ЛЕЛЮХівка, СОЛОНці, **ВІЛ**ЬНий Степ, ГАЛУЩина Гребля, ШОВКоПЛЯСи;

• р. *БРИТАН* **πρυτάνεις** Зп Кам-Дн: ур. БРИТАН, ліс БРИТАНик; прот. БОРСунка у с. Благовіщенка ^озера _ЛУХнуВАТі Великі, оз. ЛУКНуВАТе; БІЛОЗЕРка, ІВАНівка; • р. *БРИТАН* **πρυτάνεις** Жт БАРАНівка (Sidi Barrani) promontory: akra; harbour: limen: р. ЗеРЕМЕНка = ЗеРЕМИНка = ЗеРЕМЯНка, ЗЕРЕМЛЯ ^ВИШНівка; р. ЯСТРУБенька, р. СЕСТР**обиль**! sistr + Ampel-, НАТАЛія, КРАСуля, ЗаКРИНИЧчя, ЗАБАРа, МАР'ЯНівка, ОЗЕРЯНка, ІВАНівка, СІМОЦЬ+, ЯЛ.**ИШ.**ів (берег, **ᵹᵹı** 'розіп'ясти'); КАМ'ЯНий БРІД, ЧервоноДВІРка, МИРославль!, СТОВПи, Суємці (літоп. СІМоць), **РОГАЧ**ів!; (аналогія до *чомур* і *чорв* – у В. Абаєва);

• р. *БРИТАНівка* **πρυτάνεις** Чг Сосниця: р. **БОРИШ**ка **βᾶρις** у с. **ВОЛ**инка! (пор. Воля дгр. **βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα** 'народні збори'?), КОСТИРів ^р. МЕР**ляк** **Μερόη** у с. СИНюТИН дслов. **сынъ** 'вежа, башта', КНУТи, ПЕКАРІв; р. СЕЛЕЗнівка у с. СЕЛЕЗнівка; ЧОР.**НОТ.**ичі,

ФІЛОНівка, ЯКЛичі, Конятин, КИРИївка, ГАННІвка, рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі Єгупт-, БУТівка, ЛОЗова, ДОЛИНське!, СВІРок, ГАЙ!, ЗаГРЕБелля; • р. *Британ* = 1771: **БРИТАН**ы **πρυτάνεις** у с. Британ Хк **ЛОЗ**ова: ^ІВАНівка ^РІЗДВЯНка; **ГЕРС**.**ЕВАН**івка **νερουσία** рада старійшин, При**ВІЛЛ**я, **ВОЛ**ВЕНківське **βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα**, БУНакове Βουνοὶ гори ^ЯЛта, СВЯТ.УШине, **ГОРОХ**івка; БРАТоЛЮБівка, СВІТловщина, ОЛЕКСАНДРівка, БарАБАШівка, ЗАПАРівка, ЗАХАРівське, ЯБЛУчне, ГАННІвка, МОВЧАНове, КОП.АНі, МАР'Ївка, вИШневе, НовозаБЕРЕЦЬке, ЛИМАН, ТИХопілля, РЕВОДАРівка!;

• р. *Британ* **πρυτάνεις**? Дп Павлоград: САМАРське, ЮР'Ївське, ОЛЕНівка, ОЛЕКСАНДРівка, БІЛОЗЕРське, ***ШАНДР***івка 2, ЯБЛУНівка, ЧЕРНявщина.

БРОДи Лв < 1) ?слов. брід; 2) ?загальна назва половців Сокаля ("бороданя"); 3) ?пахл. barda 'полонений' (Hudud al'alam). З "Повчання Мономаха": "**а въ вятичи ходихом... и на тѵ весну къ тарополку совкуплятъся на Броды. / Томже лѣтѣ гоних по Половьцихъ за Хоролъ, иже Горошинъ взяша. / и на тѵ осень идохомъ с черниговци и с Половци, с Читѣевичи, к мѣньскѵ: изъѣхахом городъ, и не оставихомъ ѵ него ни челядина, ни скотины. / На тѵ зимѵ идохомъ къ Ярополкѵ совокѵплятися на Броды, и любовь великѵ створихомъ**" (Поучение). Пор. ПереБРОДи Жт, Рв, КРИВоБРОДи ІФ.

БУГЛів Тр < монг. **богол** 'раб'. Федоров-Давыдов, 239. • *БУГЛів* Тр 603; *БУГЛаки* Жт, Чг; *БУГЛаї* Хм. • *БУГЛАКи* **богол** Жт Радомишль: РАЇвка; • *БУГЛАКи* **богол** Чг Бобровиця: ТАРАСівка; • *БУГЛів* pahr Тр Ланівці: ВЛАШинці; • *БУГЛаї* **богол** Хм Ст. Синява дслов. **сынъ** 'вежа, башта': ЛИПки. Також *БАКЛа* евенк. **бакла** окремий Км і прізв. БУГУЛОВ, БОКЛЕВСЬКИЙ.

БУДАКівка Пл. Див. II. *БОДАКВА*..

БУДАНів Тр < туркм. ***бутхана*** 'церква'. • *БУДАНів* Тр 753, • *БУДАНівка* Тр 451; пор. • *КЛЮСи* См, Чг, *івка* Пл, *ьк* Вл < аз. килсə церква, тур. kilise; • *ЧЕРКАВщина* Тр 927; *ЧИРКІВка*! Пл 1462 < уйг. черкав 'церква', узб. черков, тат. чиркəү.

church *rel. n.*
1. килсə kilsə
2. ширкеу (shirkew)
3. чиркөө (chirköö)
4. чиркəү (chirkäü)
5. kilise
6. бутхана buthana
7. چیرکاو (cherkav)
8. церков cherkov

БУДЕРАЖ Рв2 < БУД- + ДЕРАЖ- (Будда з Дрангіани?), пор. БІДРЯГи Хк, *будоражить*, ДЕРАЖня, ДЕРЯГи Пл; також мад. Bodrog, Дорош.

БУЗова Кв < перс. буза 'пиво, зроблене з ячменю або проса' [Platts]. Географія бузоваріння: • *БУЗоварове* **Мк** 312; • *БУЗова* **Кв** 557; • *БУЗова* **Кг** 539; • *БУЗова Пасківка* **Пл** 1616; • *БУЗове* **Хк** 783; • *БУЗове* **Хк** 1376; • *БУЗовик* **См** 1025; • *БУЗовиця* **Чв** 142; • *БУЗУ.ЛУКи* **Дп** 444.

БУЛАЇ Вн. Пор. гр. **βουλαι** 'аристократичні збори'. Якщо греки так вільно почували себе на цих землях, було б дивно, коли б вони не оганізували своє громадське життя у традиційний грецький спосіб. Як виглядає, принаймні три характерні реалії цього устрою грецького самоврядування стали прототипами топонімів-реплік в Україні.

1. Найяскравішою суспільною установою цього грецького способу життя були аристократичні збори з важкою до адаптування назвою – ***буле*** (була, бола, болла, вуле, вула, вола, волла: **βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα**) [ДРС, 303]. Обиране *буле* протиставляють загальним зборам війська. Члени цієї ради "кращих людей" попередньо радилися з питань, які потім оголошували народу. Рада приймала доповіді полководців, вела адміністративну діяльність, наглядала за керуванням, особливо за фінансами, збирала орендну платню і розглядала судові справи нижчого рівня [СКД, 224].

• став *ВОЛОВня* **βωλά** у с. ПАРХОМівка **Кв** Володарка!: БЕРЕЗна, БІЛіївка, ЗАВАДівка, ЛИХАчиха, МИХАЙЛівка, ЛОБачів, КОСівка, РОГІЗна, ТАРАСівка, Городище-ПУСТоВАРівське;

• торф. *ВАЛОВище* **βωλά** Вл Кам-Каш: бол. **ЛЮХ**івське ланх-ано отримати за жеребом у с. Нові Червища, р. **ЛОКН**иця ἔλ(λ)ăχον у с. БОРОвне ^став ХОРІВський *-ов-? carab-us; ТОБОЛи, бол. ІВАНове у с. Клітицьк ^**ЯЛО**ваць!; ПідЦИР'я!, КРИМне, КРАС.**НИЛ**івка, СОШичне, СКАТАВин, **ВОРО**КОМЛе, ВОЄГОЩа, **ІВАНоМИСЛЬ**!, **ОЛЕКСАНДРІЯ**!; ТЕКЛине ^вИДРичі Iteru! ^Дубров**ИЦ**я dubros; ОЛЕНине, ВИДЕРта, ЧЕРЧе, **ЛАХІВ**ка ἔλ(λ)ăχον;

• оз. ***ВОЛЕВаха*** **βωλά** у с. ТЕТЕРівське **Кв** ІВАНків: торф. **ВАР**івське біля с. Роз**ВАЖ**ів!; оз. БОРОВе у с. ОРАНе; ВАХівка wâhh ^РИХТа; бол. **ГИР**я Gery кол. с. ДИМер; ЛЕОНівка, РАХВАЛівка, Ковалівка, ПИРОГовичі, СИДОРовичі, СОКОЛи 2, ТЕТЕРівське, **РОКИТ**на Слобода, **ВОРОПАЇ**вка, БІЛий Берег, ШПИЛі;

• оз. *ВОЛОВе* **βωλά** у с. НИЖча ДУБечня **Кв** КСв: р. *РОГОСТянка* (1790) [СГУ, 467] ἐργαστικός діяльний, енергійний; εργαστ-ηριον: (Gk); m. Any place in which work is done, workshop, factory. біля р. СИРець Σῖρις у Києві, колодязь **ВИННиц**я λογιν, λβιν, λβιν: m. (ship's) Cargo у с. Катюжанка, оз. **ВИН**уць у с. Ст. Петрівці, р. **ЛОБ**атківка у с. Гута-Катюжанська, р. **НЕХІ**вна ηβλι (595a); m. Ship's mast у смт Димер, стр. **ЮР**ковиця, г. **ЮР**ковиця у Києві; р. **ЮР**івка у с. **ЮР**івка, став **ЯМ**а біля с. **ВОРОПАЇ**в ^оз. БРОДець; оз. **БРАТ**ський Старик Кв, пн.; **НЕГРАШ**і Al-Niqrash! < Naucratis,

ВОРОПАЇв, **ПІР**нове Pirava, ТАРАСівщина, кРЕМЕНище; р. **СУВИД**! sbty 'мури' у с. БОДеньки, **СУВИД**!; + торф. **В'ЮН**ище біля смт ДИМЕР; ВИШгород; р. РИКУНь, р. БОРЩагівка, ВОРЗель, стр. БОРОДок у с. ГАТне, руч. РОКАЧ! εργατης: (Gk); Workman who works the soil, producer.

• ***ВОЛ.УЙК****и* βωλά + гр. οἶκος 'дім, житло' Лв БУСЬК: ^ТЕРЕБежі; БАЛУчин, БОЛОЖинів, КУПЧе!, ГРАБина, ГОРБачі, ЯБЛУНівка, ГРАБова, РОКИТне;

• *ВАЛУЙське*+ βωλά + гр. οἶκος 'дім, житло' біля м. Станично-Луг. Лг: ^МАКАРове; ЧЕРНІГівка, ОЛЕКСАНДРівка, **ГАРАС**имівка **γερουσία**, ЛОБачеве, БУРчак-МИХАЙЛівка!, **ВІЛ**ЬНе, ШИРокий.

Пор. і • *ВАЛ**УЙК****и*** βωλά + гр. οἶκος 'дім, житло' РФ БЕЛгород!: РОССОШь, БезГОДовка, СелИВАНово, САМАРино, ВАЛУЙЧак; • *М.* і *Б. ВАЛ**УЙК****и*** βωλά + гр. οἶκος 'дім, житло' РФ Тверс. на р. Волга: БРОДЫ, ЧУДИНково, ИВЕРовское, ОБУХово, КОСТРомино.

Старіші форми з початковим Б- на місці грецької бети:

• ***БУЛАЇ*** **βουλαι** Вн ПоГРЕБище: **ГОПЧ**иця!, ЧОРНявка, ГАННівка, Човновиця, ЗаКРИНИЧчя, ОЗЕРне, СОСНівка?, ІВАНьки, ЮНашки, КУР'ЯНці, **БАРВІН**кове, ПЕДОСи, зБАРАЖівка, СКИБинці, БОРЩагівка, ВИШНівка, БІЛашки; (пор. і • *BULAI* Rm Suceava).

Пор. також торф. ПоВОЛуха Жт Лугини, оз. ПоВАЛушки біля с. Новосілки Кв Вишгород і інше оз. ПоВАЛушки біля с. Вел. ДИМЕРка Кв Бровари, пот. ПоВОЛЬный, Powałny – тепер "Повільний" ІФ Рожнятів. Див. II. *БРИТАНИ*.

БУЛАХи Пл < куманс. bulah 'джерело, колодязь' [Kuun, 197].

БУНЬКОВичі Лв < пехл. **bunag** [bwnk' | новоперс. ~a] багаж; abode (місцеперебування, житло), табір. З рільниками співіснував степовий світ, який залишив нам своє власне поняття про те, що таке "селище" – середньоіранською мовою пахлаві: **bunag** [bwnk' | новоперс. ~a] багаж; abode (місцеперебування, житло), табір; **bunag dāštan** dwell (жити, знаходитися, перебувати), селитися; **bun** база, основа [McKenzie, 20]. У топонімії України є і кілька таких реплік; вони заходять далеко на захід, де виявляються в районних сусідствах з основами Труш-/ Трос-, Тараж-:

• *БУНЬК.ОВичі* пехл. bunag 'місцеперебування' Лв Ст. Самбір: **ТРУШ**евичі, БОЛОЗів, БИБЛо, ДЕШИчі, ВОЛОШинове, СТОРОНевичі, **БОН**евичі, СТАРява, РАЙнова; • ***БОН****івка* Тр Кременець: Старий **ТАРАЖ**, САПАНів, ПОЧАЇв, ШПИКОЛОСи; • ***БОН****ишин* Лв Золочів: ^ЯСЕНівці!, ХИЛЬЧиці; **ТРОС**.ТЯНець, СТРУТИНь, ЯСЕНівка, РЕМЕЗівці, ШПИКОЛОСи, **ВОРОН**.ЯКи, ГОЛОГОРи, ПОЛЮХів; • *БУНЯК.ине* пехл. bunag 'місцеперебування' См ПУТивль: ^БРУСКи, БУВалине, ГІРка; **ПАРФЕН**!, **КУБЕР, КУБАР**еве, **СПАЩ**ина, РЕВ'ЯКине, В'ЯЗенка, САФОНівка, МАНУхівка, ШИРЯєве, ПИЩиКОВе; • *БУНЯК.ІВка* пехл. bunag 'місцеперебування' Пл КОЗельщина: ^ГОВТва, ПЛАВці; **БУЛАХ**и!, БУТО.ЯРівка, БУТенки, МАНУйлівка 2, ХАРЧенки, ГАЙове, ОЛЕНівка.

• *БУНАК.ове* пехл. bunag 'місцеперебування' Хк Лозова: ^ЯЛта; р. Бритай = 1771: **БРИТАН**ы **πρυτάνεις** у с. Бритай ^ІВАНівка ^РІЗДВЯНка; **ГЕРС**.**ЕВАН**івка **γερουσία** рада старійшин, СВЯТ.УШине, **ГОРОХ**івка, При**ВІЛЛ**я, МОВЧАНове, МАР'Ївка, ГАННІвка, **ВОЛ**ВЕНківське βουλή, *дор.* βουλά *и* βωλά, *эол.* βόλλα; БРАТоЛЮБівка, СВІТловщина, ОЛЕКСАНДРівка, БарАБАШівка, КОП.АНі, ТИХопілля, РЕВОДАРівка.

БУРГУН < 1) ?етнонім бургундів; 2) ?Бурхан Будда; рук. КРАСний БУРГУН Хс Берислав: БУРГУНка Хс 62; р. БУРКУНове у с. Свидівок Чк Чк. Див. II. *БУРХАНІВКА*.

БУРИНь См < етнонім боранів? Грец. Βορανοί — етнонім, відомий з пізньоантичних джерел, у яких пові-домляється, що борани разом з іншими варварами робили напади на провінції Римської імперії у Подунав'ї, а згодом, примусивши правителів Боспору надати флот, організували морський набіг на Пітіунт та Трапезунд, захопивши велику здобич. Певний час переважала думка про германську (ґотську) належність боранів; тепер показано їхню можливу іранську (аланську) належність: гр. *Βορανοί* < ал. **bor(a)* 'жовтий, гнідий' (А.Алемань).

Борани, ймовірно, були частиною тієї хвилі аланів, яка докорінно змінила етнополітичну ситуацію у Північному Причорномор'ї у 236–239 рр., розселившись у Таврициі чи степах на захід від Дніпра, й провівши декілька вдалих нападів на Рим (суходолом — 254 р., морем 256 та 257 рр.). Згодом борани розчинилися в одному з ґото-аланських об'єднань. Забутим боранам у топонімії, судячи з численності назв, може відповідати значно зрозуміліше *барани*. • *БУРИНь* См Путивль.

БУРКівці Вн, Жт, Кв < ON *borg*, OE, OHG *burg* 'fortified'.

БУРХАНівка Дп, Мк < *Burqan* (кит. *Buerhan* 不兒罕). Історично це ім'я Будди, але серед монґолів воно поширене і як власне ім'я [Алемань]. • *БУРКАНів* Тр 755, • *БУРКАНівка* Дп, Мк; • б. *БУРХАНова* л Сухого ЯЛАНчика Мокрого Яланчика вп в Азовське море; • р. *БУРКУНове* у с. Свидівок Чк Чк. Див. IV. БУРХАН.

р. ***БУТЛя*** Лв < пахл. بوتل *бухт'л* 'Рятівник'?

пот. *Бутельський* = **Dziw**czy Лв, пот. *Бухта* = Попович Лв.

БУТова Долина Пл < пор. *бутинок* 'здобич, трофей'; англ. booty.

БУХАЛівка Пл. Див. II. *Сокиряни*.

БУЧА Кв < **ⲃⲱⲧⲥ**, **ⲃⲟⲧⲥ**⁄: (46a); vi. To fight; m. (battle) Array, war.

У попередній книзі ми зупинилися на тому, що укр. ст. ***буц*** – не утікач (як за Голобуцьким), а – подолянин, волинянин (за ЕСУМ). Після того в колі асоціацій за темою студій трапилося слово *бутинок* 'здобич, трофей', з яким і було пов'язано апелятив *бут, буц* – поготів що серед козаків було відоме і прізвище Бут [Тищенко 2015, 484–491].

Однак тепер у колі коптської лексики з військової тематики знайшлося слово **ⲃⲱⲧⲥ** Battle array, war, тобто військовий стрій, порядок, шикування, війна. Розгляд районних контекстів виявив поширеність топоснови Буц- у тополандшафтах. Цікавою особливістю цілих шести контекстів до цієї основи виявилася ознака давнього хрещення – основи Хорост- від **ⲭⲣⲟⲩⲥⲧⲩ** [Тищенко 2015, 236]:

● пот. *БУЦівський* = Bucowski у с. БУЦів ⲃⲱⲧⲥ Battle array, war Лв Мостиська: ^**ШЕГИНі** ⲱⲉⲛⲍⲓⲛ: m. Divination, lit. inquiring of cup ^БИКів ^КОСТивята; **НІГ**овичі ассир. 𒀭𒋾 місто = Θῆβαι or Διὸς πόλις ^**ТОПІЛЬ**ниця, КРОПильники, КОСТильники; Судова ВИШНя, БЕРЕГове, ВИШЕНЬка, НаГІРне, ЧИШки, **КРУК**ениця **crux**, **ШИШ**ОРовичі, **МИШЛ**ятичі, ГАНЬковичі, ЧИЖевичі, СОКОЛи, **ЗаВАД**ів ар. سواد савад 'чорні', звідки 'Ірак' ^**ХОРОС**ниця ⲭⲣⲟⲩⲥⲧⲩ [Тищенко 2015, 236], ЧЕРНеве; БОРТяТИНе, Княжий МІСТ, ПідЛІСки, РадоХИНці! Rawdah / ⲣⲱⲙ: (689a); vi. To move (by rowing) ^**ГОР**иславичі NB, БОЄвичі, ГУСаків; ПідГАть, **ЗАВАД**а ар. سواد савад 'чорні', звідки 'Ірак', **ІОРДАН**івка, **МЕЛЕШ**ки, КОНЮшки Konya, ЛИПки, ПЛЕШевичі, ТИШковичі, СТРІЛецьке, ТВІРЖа, **КРИВ'ЯК**и! (справді, яковити були монофіситами, пор. Кривошиїнці), ТЩенець, ВОЛИця, ЗЕЛЕНоГАївка!, ХЛИПлі *р;

● *БУЦики* ⲃⲱⲧⲥ, ⲃⲟⲧⲥ⁄: (46a); vi. To fight; m. (battle) Array, war Тр ГусяТИН -тин/*устин?: р. НІЧЛава = 1570: Noczlawa у нп КОПИЧинці, КОТівка; **РАШТ**івці ?Ipet-Resyt 'Луксор' ^**СОРОК**а, БІЛЯнівка, КАРА.ШИНці ^**ХОРОСТ**ків ⲭⲣⲟⲩⲥⲧⲩ [Тищенко 2015, 236], пот. _**КРУТ**илів = _**КРЕНЦ**илів у с. КРУТилів ^КАЛАГАРівка, МОНАСТИРиха, **КРАС**не, ОрИШківці Ірина?; **БІР**ки, ПереМИЛів, НИЖ.**БІР**ок 𒀭𒋾 місто = Θῆβαι or Διὸς πόλις + баріс, СИДОРів, СУХОділ, **САДЖ**івка Cdl; **ТЕКЛ**івка, КОЗина ^КРАСне, ВЕРХівці;

Однокореневі топоніми: ● *БУЦинівка* ⲃⲱⲧⲥ Battle array, war Од Роздільна; ● *БУЦівське* Хс Вел. Олександрівка; ● *БУЦневе* Хм Держжня; ● *БУЦні* Хм Летичів; ● *БУЦні* Вн Бар; ● *БУЦнів* Тр Тернопіль; ● *БУЦьківка* Хк Валки; ● р. *БУЧа* = *БУЧ* ⲃⲱⲧⲥ Battle array л ІРПЕНя у нп КОЛОНщина, ЯБЛУНівка, БЕРЕЗівка Кв Макарів; + \\ у нп Буча Кв КСв: Забуччя; р. БУЧа у с. ЯСНогородка.

Пов'язаним з прототипом ⲃⲱⲧⲥ Battle array може бути вираз "зчинити бучу".

Однокореневі гідроніми: торф. БУЧА у с. ГОЛУБієвичі Жт Народичі; р. БУЧАк у с. КОШаринці Вн БЕРШадь; яр БУЧаковий у с. ТРОСТЯНчик Вн ТРОСТянець; р. БУЧИнівка бас. СИНЮХи дослов. **сынъ** 'вежа, башта' у нп МИЗинівка, НеМОРОРЖ Чк Звенигородка; пот. БУЧів у с. БРІД Зк ІРШава; пот. БУЧіїв Звір л СЛОБОДянської ТЕРЕБлі Тиси у с. "Свобода" Зк Міжгір'я (ВОЛОВе); р. БУЧка п Здвижу ТЕТЕРева у нп МИКУЛичі, ПИЛИПовичі Кв БОРОДянка: торф. БУЧКівське; бол. БУШки ⲃⲱⲧⲥ Battle array у с. ОПАЧичі Кв ЧОРНобиль; рук. БУЧки = БОЧки вп в лиман Вел. Води (пор. о. БУЧКи!) Дп; р. БУЧок у с. Гута-ПОТІївка Жт РадоМИШЛЬ.

● ≋ бол. *БУЧ.**МАН**и*! ⲃⲱⲧⲥ Battle array + man у с. Вел. Дивлин Жт Лугини: став СТАРО-Новаківський ⲥⲧⲁⲩⲣ- у с. СТЕПАНівка, бол. ***БЕРВ**ище*, р. **КОНІ**ї**В**ка, р. **КОНЯВ**ка canabae у с. Крупчатка ^ГЛУХОВа; **ВЕРБ**івка, бол. **ВЕРБ**ина у с. РадоГОЩа, став **ВЕРБ**ИЛЯНка *-биян- у с. ЛЕОНівка ^КРЕМ**Н**е **κρέμνω** 'вішати', р. **УШИЦ**я, КРАСноСТАВ, КАЛИНівка, БУДа, ПУТИЛовичі; БЕРЕЗовий ГРУД, МОЩаниця, МАЛАХівка!, _ТЕСнівка, ТОПІЛЬня, БОБРичі, КРАСНосілка; ≋2 р. ВІТка = ВЯТНа, ТОПИЛа, СВИНка; р. ГНИЛ.УША п ПОВЧанки у с. ЛИПники, р. ГРЕБінка, р. ДИВЛИНка, р. КРУТа п КРУГлика ТРІСТця, р. ЛУГИНка, ЛУГівка, ЛЮТИШок, НІГЛОвець, ШІСТеня; р. РОЗВИЖНа, р. ТОВЩ п КРЕМ**Н**и; р. ТРОСТець (ТРІСТця), водотік ХВОШки, р. ХРАНичівка = КРЕНИЧівка; р. ШЛЯМАРка = Вел. БАВТУРець;

● ≋ бол. *БУЧ.**МАН**и*! ⲃⲱⲧⲥ Battle array + man у с. БІЛоКОРОВичі Жт Олевськ: ^с-ще БУЧМАНи; торф. **БРАД**ське; КОРОЩине, БАЦеве, ЖУБРовичі (пор. ЖАВРів), УСТИНівка ^ШЕБЕДиха sft, ОЗЕРЯНи!, ЛОПатичі, ВЕРБове, СТОВПинка, ДЕРЖанівка, ЮРове; ≋2 р. БИСТРиця у с. ЗаМИСЛовичі, р. БЛУЧин у с. КОПище, В'ЮНія п ЗОЛЬні, ГІРна, ГЛИБока, рук. ГЛУШКовицький (на межі з ЛЕЛЬчиц. р-ном Ву), р. ДОМАШня = МУТВиця, ДІБРівка, р. ЗОЛЕНька = ЗЛЕНЬка п ЗОЛЬНі, р. ЗОЛЬня = **БУК**, **БУК**и!, р. КАМЕНка з бол. ХВАЛІСів під назвою ПОРУБАНець, гирло у с. **ГАМАР**ня!, р. КАСАВин п ЧЕРТОЇ ЛЮБівської ПЕРГи, р. КУПІЛЬ у с-щі "Комсомольське" = кол. "с. **СОБИЧ**инъ ⲥⲟⲃⲉⲕ при рч. Купелѣ" (1888), р. ЛУКАВЕЦь, ЛУКАВка, р. М. ЮРівка п Вел. ЮРівки, б. МАНЬківка, стр. МОСТець у с. ХОЧине, р. МУДРин п МУТвиці у с. **СУЩ**ани!, р. НЕРЕСНя, р. ПЕРГа = РИЦиха, ПереГОН, Вел. БОБРова БАНька, бол. СПАСЬке, р. ПереЖОГ з ур. РАДня, р. ПЛАВа у с. ЮРове, р. ПЕСТЕЛина, р. ПЛОТниця = ДОБРа, р. ПОЛОХАТин л ПОЛОХАТинки ПриРУБИЩ, р. РАДОРОБель і с. РАДРОВель суч. "Хмелівка", р. РОКИТна Перги, с. ЖУРЖевичі при рч. РОСТЯСѣ, р. САЖалка,

р. СЕРТея у с. Кишин, р. **СЛІП**.ИШИнка п Радчі, р. СТАВища ПЛАВу СТВИГи, р. СТЕПАНівка, СТУДЕНівка, ур. ТРЕБУХинець у с. Кишин, р. ТЕРЕМша у с. ЗУБковичі, р. УГЛя = Вугля, ЧЕРТОЯ, р. ШЛЯМАРка = Вел. БАВТУРець, р. ЮРова;

Однокореневі ойконіми: *Бучак* ⲃⲱⲧⲥ Battle array Чк Канів; *Бучали* Лв Городок; *Бучач* Тр рц; *Бучачки* ІФ Снятин; ***Бучая*** Хм Н.Ушиця; *Бучин* Вл Любешів; *Бучина* Лв Броди; *Бучки* Жт Малин; *Бучки* Чг Новгород-Сів; *Бучми* Лв Жовква; *Великі Бучки* Хк Сахновщина: Малі Бучки; *Завбуч* Зк Перечин. Імовірно, також до цієї основи належать *БОЦянівка* Рв 223; *БОЧаниця* Рв 131; *БОЧанівка* Пл 1578; *БОЧ.еч.ки* См 390 (пор. Буч.ач); *БОЧківці* Чв 380; *БОЧкове* Хк 707.

Отже, укр. ст. ***буц*** лише здалося В. Голобуцькому вираженням поняття "утікач". *Подолянин*, *волинянин* (як за ЕСУМ) є такими ж другорядними його ознаками. На історичному шляху коротке ***буц*** лише виявило схожість з довшим балтійським германізмом *бутинок* 'здобич, трофей'.

У колі коптської лексики з військової тематики апелятив *бут, буц* може найповніше відповідати такому ж короткому прототипу ⲃⲱⲧⲥ Battle array, war, тобто військовий стрій, порядок, шикування, війна. Розгляд районних контекстів свідчить про глибоку закоріненість топоснови Буц- у місцевих тополандшафтах.

БУШТИНо Зк < лит. bokštas, чес. bašta 'башта' [Buck]. Одна з різномовних назв башти: Пирог-, Син- **сънъ** 'вежа, башта', Кільчень, Ковчин, Стовп-, Тих-, Тин-.

В

ВАЗЛУЇвка Вн, ***ВАСЛовівці*** Чв < ар. wasl 'зустріч; дружба; спілка'. Вазлуївка Вн 741; Васловівці Чв 110.

ВАКАЛівщина См < ар. wakal 'писар'; аз. вəкил адвокат, іст. писар. Вакалівщина См См.

ВАКУЛи < пор. ім'я власне Вакула (з метатезою голосних), цсл. **Воуколъ**, з гр. βουκόλος 'волопас, пастух'. Вакул-и Лв, -инці Пл, -иха Пл, -івка Од, -ки См.

ВАЛАХІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 39-ї історичної епохи) – XV / XVIII ст.: топоніми Репосул, Репедзел, Рипа, Стримба, Подішор, Фонтиняси, Одаї; пор. лексичні запозичення *царина*, *ґляґ*, *зґляґатися*, [*ґерлиґа*, *флояра*, *струнґа*, *бербениця*]. Виявлені у XX ст. Поширення валахізмів пов'язують з "волоською колонізацією" – освоєнням скотарськими групами румунських селян гірських пасовищ Середньої Європи у пізньому середньовіччі та на початку нової історії.

У радянський час змінено десятки топонімів, які нагадували про румунів і молдаван: *Брустури* – переважно скальковані як "Лопухові" [пор. СГУ, 72] (але *Стримби* чомусь залишені: пор. рум. strîmba 'крива'), *Акрешори* стали "Бабинопіллям" ІФ, *Тетерешти* – смт "Татарбунарами" Од, *Терешул* – "Тарасівкою" Зк, *МОЛДАВка* – "Козубівкою", *МОЛДАВАНка* – "Синицівкою" Од. І навіть спогад про Доростол (= Силістрія), яким 4 роки володів князь Святослав Київський – *ДОРОСТой* – замінений на "Пугачівку" Рв.

За наслідками досліджень аналогічної проблеми – складу валахізмів у Польщі, – сюди відносять *основи різного походження*, які поширилися під час волоської колонізації Карпат і Балкан [pl.wiki/Nazwy geograficzne pochodzenia wołoskiego]:

Бісків Чв, ***Бисків*** Чв, ***Бескид, Бещади*** < алб. bjêska 'полонина, поляна';

Бурдей Чв < burdel 'старий розвалений дім; поляна від нього';

Волосате, *Волосань*, *Волосянка* < vlah 'волох';

Грунь-Ташань Пл < gruń 'стрімкий берег річки, потоку';

г. ***Ґрофа*** Grapa < groapa 'діл, долина';

ДАРНИЦя! Кв!, Tarnica (Hrabec 1950) < tarniţa 'прохід', пот. ТАРНИЦЬкий у с. Косівська Поляна Зк, поле ТАРНИЦі, г. ТАРНИЦя, пот. Терниці у с. ЯВІРник! ІФ Верховина; пор. і ВеликоТЪРНово Бг, і TRNovo Sln над м. Gorizia It та навколишній масив вкритих хвойним лісом гір Trnovski Gozd; напевно, сюди ж і численні Терни;

Звір, ***Звіринець***? Кв < izvor 'джерело'; пот. МЕНЧІЛЬський Звір Зк;

Кичера, Кикула? < chica 'волосся, зарості';

г. *Кліва* cliva 'щілина' // можливе і сканд. cliff 'скеля';

Кошарище, Косарі < koşar 'стодола, обора';

гори *В*. і *М*. *Менчул* Зк < muncel 'пагорб'; • р. *Ма́нчулів* бас. Черемошу у с. Ма́нчулів під г. Ма́нчулів Чв (Путила), р. МАНДРянка у с. ПідЗАХАРичі; • потік *Менчільський* Звір (-ого Звору) у с. **КОБИЛ**ецька Поляна Зк (**РАХ**ів < Raqqa) (пор. г. М. і В. Менчул), тут же *Менчільський* потічок у смт Богдан, *Минчільський* потік у с. Косівська Поляна і у с. Говерла; • потік *Минчелівський* у с. Синєвирська поляна Зк (Міжгір'я): полонина Minčul, ЛОПУШне (рум. brustur?), Під**ЧУМА**ль (джума); • потік *Мунчель* у смт Верховина ІФ: пот. МОСІ́Рний (Миср 'Єгипет') у с. Пробійна, г. Мунчель;

+ *Одаї* < рум. odáie 'кімната, кошара' з тур. oda 'кімната';

Редичів Чг < **redyk** 'громадський вигін овець на далекі полонини': пот. РЕДИЧинський Зк, РЕДЬКівка Чг, РІДКа Хм, ів Рв, івці Чв;

((РАДЕХів Вл, Лв, РАДИЖеве Рв, РАДИХівщина Рв, РАДИЧ Лв, -і Жт2, ів Чг, РАДКівці Хм, овиця Хм, РАДОХинці Лв, РАДОЧини Пл, РАДОШин Вл, инка Вл, івка Тр, Хм, РАДЧа Жт, ІФ, енки Пл, иха Чк, иці Жт, уки См; РІДКодуб Дц, Лг, Хк, Хм, и Рв, Хм, олісся Рв, Радч-, Radyki))

+ пот. *Репеда* ІФ, Репедзел Зк, прот. РЕПІДа Од < **repede** 'швидко';

Ріпки Чг < rîpa 'урвище';

Сопіт, Шепіт? < sopot 'водоспад'; Субот-?;

Стебник! < istep 'осада, намет' (але й укр. поліське *стебка* 'хатинка з однієї кімнати' з герм., пор. нім. Stube); СТЕБник ІФ, Лв, иця Жт, і Чв, ів ІФ, ий Зк, е Чк, лі Вл, Кв, лів Чк, лівка Зк, Рв, лянки См;

Стінка! Хк < stinca 'скелястий блок';

Турбаї Пл < turba 'торф, дерен';

Чертіж Зк2, Лв < certez 'випалений, викорчуваний ліс';

Явори, -ниця Jafornycia (Rieger 1979) < jafyry 'чорниця'// первісним прототипом мало бути Yhabri 'ґабри'?

Веригин <? feriga 'папороть'

(ЧОРТКів < чертог? ДІВОЧки Жт < осет. **dīwag** 'демон'; р. ДІВИЦя, ДІВКа; нп В. і М. Дівиця, р. ДИВА́ у с. ЖАДове Чг; укр. ***дивак***)

ВАЛЕР'ЯНівка Вл, Дц, Хк < лат. Valerianus 'Валеріан', досить рідкісне ім'я двох римських імператорів. Валеріан I зазнав поразки від перського царя-сасаніда Шахпура I у 260 р.

ВАНДАЛівка (***Стара***) і ***ВАНДАЛинівка*** (***Нова***) Од < етнонім Vandales 'вандали' у двох назвах степових сіл доби раннього середньовіччя [Тищенко 2015, 327]. Ця пам'ять визнана ідеологічно небезпечною. Села приєднані до сусідніх у розрахунку, що історичний спогад за кілька поколінь згасне без письмової підтримки: це ур. *ВАНДАЛівка* у с. "Черняхівське" і куток *ВАНДАЛинівка* у складі с. Адамівка Од Іванівка. Див. II. *ГЕНЗЕРІВКА*, *АФРИКАНІВКА*.

бол. ***ВАРГАНи*** (<Ὑρκανία; лише узб. **урган** o'rgan learn, вчити) у с. Гавчиці (Муравище) Вл Ківерці: ^**БОДЯЧ**ів Bunduqia; **КАДИ**ще, **ГОРЯН**івка, Х**РОМ**'ЯКівка, **САПОГ**ове.

ВАРУХ < ос. urux 'широкий'. "Ми знаємо, що гуни називали Дніпро ім'ям Var, збереженим для нас ґотським істориком VI ст. Йорданом, печеніги – Βαρούχ – у Костянтина Порфирогенета; очевидно, сюди ж відноситься й Βορο – у назві придніпровського печенізького плем'я Βοροταλματ за наявности Τάλματ ("Долматы" у [київ]ському літопису)" [Попов, 33]. Що більше, саме на підставі цього ім'я історики дійшли висновку про те, що інформантом цього розділу твору імператора Костянтина був хтось із печенігів: "[Знай], що місцевість пачинакитів, де в ті часи жили турки [мадяри. – К.Т.], має ім'я за назвами тамтешніх річок. А річки ці такі: перша річка під назвою *Варух*, друга річка зветься *Куву*, третя річка на ім'я *Трулл*, четверта річка на ім'я *Брут*, п'ята річка звана *Серет*" [КБ, 162/163].

Видавці коментують цей абзац так: "Це [область] *Етелькез*, назва якого не була відома інформаторам імператора. Ця обставина, а також печенізькі назви річки Дніпра (*Варух*), Бугу (*Куву*) і тюркська – Дністра (*Трулл*) уможливлюють припущення про печенізьке джерело інформації". І далі: "Гідроніми *Брут* і *Серет* (Прут і Сірет) відповідно іранського і давнього, індоєвропейського походження [Kiss, 526, 511]). ***Збереження гідронімів свідчить про тяглість контактів народів, які змінювали один одного***" [КБ, 394].

• оз. *ВАРУШилівське* = ВОРУШилова urux у м. Кам'янка Дніпровська Зп; • *ВОРОК.ОМЛе* wæræx Вл Кам-Каш: бол. ТАЛЯШів; • р. *БОРУХа* urux л Прип'яті п Дніпра Кв Чорнобиль; • ***БОРОХів***! wæræx Вл Ківерці: ЗаЛІСоче "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], ДАЧне!; • пот. *БОРОЩаник* wæræx у с. Вел. ЛУЧки! Зк Мукачеве: ліс БОРОШЧАник; • торф. *БОРОХовищенське* wæræx Жт Олевськ:

• *БОРОВики* Чг Чг: ^**ВОРОХ**івка! urux, ЛІСки "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], ЛІСне, ХАТилова Гута; БОРОМИКи < *-ники; ГІРМАНка, ТАБАЇвка, ЛАДИНка, **ДРУЦЬ**ке drauht-, **ДРАЧ**івщина drauht-, КИСЕЛівка, БІРки!, ПідГІРне, ЛОКОТьків, МОХНАТИН; БАРАХти wæræx; ВОРОХта urux;

wæræx | urux 'широкий', 'просторный' (по пространству, объему); ант. *wyngæg* ~ Восходит к **waruka-*, **uruka-*. Ср. **перс.** *bar* 'ширина', 'материк', 'пустыня' («простор») (Ягелло 227), **перс.** *bar*, **пехл.** *war* 'грудь' («широкая часть тела»), **ав.** *varu-*, *vouru-* 'широкий' (AiW 1365, 1429 сл.), **др.инд.** *uru-* 'широкий', *uras-* 'грудь', *varas-* 'открытое пространство',[1] **гр.** *εὐρύς* 'широкий'. — **Гр.** *Βορυσθένης* название Днепра (Геродот, Птолемей, Страбон) = иран. *varu-stāna-* 'простор' (Vasmer. REW I 354—355); ср. «печенежское» название Днепра *Βαρουχ* (Константин Багрянородный). Далее *Ὀυαρδανης* 'река Кубань' = «скиф.» **varu-dānu-* «широкая река» (ОЯФ I 187—188). — Ср. *wærx* | *wærxcæ* [Абаев, IV, 90].

ВАРЯЖ Лв < етнонім варягів.

Село *Варяж* = Waręż на пн. від Белза Лв (на карті Шуберта *Варенжъ*, неподалік хут. *Подваренжъ*); колодязь *Варязький* у Києві (біля Кловського спуску) [СМГУ, 231]; печера *Варязька* у Києві біля Дальніх печер; острів *Варязький* біля Заруба/ Трахтемирова на Дніпрі [СЛН, 29]; пор. і *Вараш* Рв 123?

Рис. В1. Варяж (= Варенжъ) і Підваряж (= Подваренжъ) на карті Шуберта

• р. *ВАРЕШка* βᾰριδ- = ВЕРЕЖка, ВАРАЖка **варяж**-?, 1765: **ВАРИЖ**ка βᾰριδος у смт ЛЮБеч Чг РІПки: р. **ВОРЗЕН**ка **барзан** п **ВОРЗН**и ^ГУБАРі, **СКИТ**Ьки **Σχιθις**, РозСУДів; р. В'ЮНище п Виру п Сожу біля с. Плехтіївка, **ШУМАН**и **G** Σχουμεν ***Var.***: Schoumen, **ВОРОБ**'їв, **ОЛЕКСАНДРі**вка 2!, МОХНАЧі, ГІРки, КОРОБки, ВЕРБівка, ЯВОРці, СІ**БЕРЕЖ**! Siwa +, ЛОПАТні, ПИЛИПча, **МАНь**ки, ЯМище, ЯР.ИЛОВичі, ПАПІРня.

ВАСИЛЬКів Кв < 1) вірм. **Basiłk'** гр. Βερζιλία, 'гунський народ Βαρσήλτ' (**басілк**, вердзилія, варсилт) [Алемань, 505]; 2) пахл. *вазург* (пор. *Ворзель*, рос. *верзила*).

• дж. *Без_ОДне* у с. ПоГРЕБи Кв **ВАСИЛЬК**ів ***вазурги***?: бол. *Без_ОДня*; КАЛИНвка, БАРАХТи, ВІЛЬШанка, ХЛЕПча, РОСЛавичі, СОЛТАНівка, БАГРин, **БЕРЕЗЕН**щина!!, БОРИСів, ПЕРЕВІЗ!!, ЗОЗулі, КОДАКи, **ПЛЕС**ецьке, ПОЛОГи, УСТимівка, ЯЦьки;

• прот. *Без**ВОД**ний* ābād Яр Пл Зіньків: руч. **МИР**ський у с. ЗАЇченці, БУХАлівка, ВІЛЬХове, КИРЯКОВе, ДАМАСКи, КОРЛЮКове, ВОЛОХове, ІЩенківка!, ШЕНГАРІЇвка, МОРОЗи, УСТименки, ТАРАСівка, ВОЛОШкове, ДОВБнівка, **ВАСИЛЬК**ове ***вазурги***;

• р. Без_ОДня у с. **ВАСИЛИХ**а ***вазурги***? Кв СТАВище: дж. Без_ОДня; ВИШКівське, СУХий ЯР, ЯСенівка; • БОРЩагівка Вн ПоГРЕБище: ^СКИБинці; **АДАМ**івка Hatam-ti 'Елам', БІЛАШки, ГОПЧиця, ЗБАРАЖівка, ОБОЗівка, МОРОЗівка, **ПЛИСК**ів, **БАРВІНК**ове, САРАЖинці, ЮНАШки, **ВАСИЛЬК**івці ***вазурги***?, СОСНівка.

Темою контекстів поставлено топоніми від основи Васил-. З часто вживаної форми Василь- і низки попередніх спостережень її прототипом припущене важливе суспільне поняття парфянської держави wc(w)l(g)- < wazurg (перс. bozorg) – так у парфян звалися царські вельможі – ***вазурги***? [Зеймаль, 468; Луконин]:

На користь прототипу *вазилг – wc(w)l(g)- < wazurg (парфянське панство) говорять архаїчні звукові фрагменти назв ВасилеЖине Пл, ВасилиХа Кв, оз. ВасилиШине у с. Будичани Жт Чуднів. Далі наведена спроба висвітлити типові найближчі топонімічні контексти цієї основи. Рейтинґ пар ***прямого сусідства*** з основою Васил- інших основ: **11 Михайл**-, 10 Вільн-, 9 Мир-, 7 Біл-, 6 Весел-, 4 Водн-, 4 Крас-, 4 Гай, 3 Греч-, по 2 Дмитр-, Барвін-, Захар-, Мороз-, Дорош-, Дворян-, Кули-, Крив-, Гаврил-, Оріх-, Затиш-, Яров-. Імовірні прототипи: Mihl (л-форма від Mihr), 'yl'n (л-форма від Eran 'Іран'), Mihr (?скорочена форма від Mihrdatkert 'Ниса'), біл- (пізніше тюрк. ak захід), wc(w)l(g)- < wazurg (парфянське панство), Водан (=Едесса у Греції), Kras (Карст), гай (копт. щогла), греч- (грек), Mitr (Митра), парфен- (парфянин), šahr (місто), marz (кордон), drōš (кара), дворян-, kuli (тюрк. слуга), крив- (неправильний), gabr- (ґабр), Orha (Урфа), Тиса (р.), арав-? (араб?).

11: Василівка Мк (Березань) ^Михайлівка ?*міхр-; Василівка Пл (Чутове) ^Михайлики; Василівка Од (Біляївка) ^Михайлівка; Василівське Зп (Вільнянськ) ^Михайлівка, ВІЛЬНоандріївка, ВІЛЬНокур'янське; Василівка Дп (Синельникове) ^Михайлівка, Грякувате; Василівка Дц (Старобешеве) ^Новомихайлівка, Гречкине; Нововасилівка Хс (Іванівка) ^Михайлівка, Гаврилівка, Захарівське, Ярове; ...**ВЕСЕЛ**ІВКА; Василькове Пл (Зіньків) ^Михайлівка, Княжева Слобода, Довбнівка, Ясенове; Велика Василівка Од (Любашівка) ^Мала Василівка ^Михайлівка; Нововасилівське Зп (Вільнянськ) ^НовоМИХАЙЛівське, МИХАЙЛо-Лукашеве, ЗаТИШшя, МИРолюбівка; Ордо-Василівка Дп (Софіївка) ^НовоМИХАЙЛівка, ВолодиМИРівка, РАЙполе;

10: Василівське Зп (Оріхівка) ^ВІЛЬНянка ?*алан-; Нововасилівка Мк (Н. Буг) ^ВІЛЬНе Запоріжжя, ДОБРа Поляна; Василівське Зп (Вільнянськ) ^ВІЛЬНоандріївка, ВІЛЬНокур'янське, Михайлівка; Василівка Дп (Новомосковськ) ^ПриВІЛЬНе, ТАРАСове; Васильківське Зп (Вільнянськ) ^ПриВІЛЬНе; Нововасилівське Зп (Гуляйполе) ^ПриВІЛЬНе, КРАСногірське; Дубово-Василівка Дц (Артемівськ) ^ПриВІЛля, ОРІХово-Василівка; Матроно-Василівка Мк (Казанка) ^ПриВІЛля; Василівка Дп (Кринички) ^ПриВІЛля, ВОДяне; Нововасилівка Дц (Красноарм.) ^НовоОЛЕНвка. (...)

▓ ***-ВАТ-***, формант < 1) ір. абад, тільки туркм. **овад**ан (з перс. абад) **гарний**; 2) гр. βατός 'прохідний'. Див. II. *-УВАТ-*.

▓ ***ВЕГЕРівка*** См < пор. пол. węgrzy. Зникнення носового пор. *ВИГУРІВЩИНА*, *КАГАРЛИК*. Ур. Вегерщина Лв.

▒ р. ***ВЕДРІЇвка*** Жт, ***ВЂДРИК*** Зк, Видрик < Venetricus з *Wenedaz sb.m. 'Slav' + *rīkz 'ruler, king' [Cossue, Excel, 12749] (пор. нім. Wenden = Winden 'серболужичі'). Складовий елемент ґотсько-слов'янських мовно-історичних зв'язків топонімії України.

● р. ***ВЕДРІЇ****вка* у с. УШиця Жт Коростень: **ВАСЬК**овичі ^ВОРОНеве, **КАМ'ЯН**а ГОРа, СОКОРИКи; бол. **ВАСЮК**ове Vasc- у с. САРНовичі; **ВИГ**ів Vigo, ІВАНоПІЛЬ, **ШАТР**ище skattr-?, УШИЦя; ДІДковичі deditici, САНТАРка ^СТРУМок, ХОДаки, -чки, ГОРБачі, КУПеч; {16-17} ● пот. ***ВЂДРИК*** = **ВІДРИЧ**ка, **ВИДРИЧ**ка у с. **ВИДРИЧ**ка Зк Рахів: ^пот. ТОВСТий; пот. **ВІБЧИН**ський *общт- у с. Косівська Поляна *коз- ^тут же ур. **ВІПЧИН**á *общт- ^пот. ТУФЛіїв Tafalla? л **Кіс**ви Тиси Дунаю; пот. **ОБЩИН**.**ЯСЬК**ий! у смт Ясіня; пот. **ВАСК**.ул Vasc- у с. ГОВЕРла ^ЛУГи; пот. **ВАСК**.ул у с. Квасів, г. **ВАСК**.ул; ТРОСТЯНець, ВІЛЬХОВАТий, БІЛин.

● пот. *ВЂДРИК* Venet.ric.us = ВІД**РИЧ**ка, ВИД**РИЧ**ка у с. ВИДРИЧка Зк Рахів: ^БРЕБОЯ, БоГДАН; ВОДЯНе, СТЕБний, ТРОСТЯНець, ВІЛЬХоватий, ВОДиця, РоСІШка; ● р. *ВИДРИЦя* = Видра у с. БодЕНЬКи Кв КСв; ● пот. *ВІТЕРна* у с. Тарасівка Зк Тячів; ● пот. *ВІТРЯНська Річка* у с. ВІТРЯНка Чв Сокиряни.

▓ **ВЕКТОРИ** МОВНО-ІСТОРИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ. Азимутні напрямки, зумовлені прототипами кількох значнх масивів досліджених районних топонімічних контекстів України, напр. – АСТУРІЙСЬКИЙ, ДАВНЬОПЕРСЬКИЙ, ДАЛЕКОСХІДНИЙ, ЕЛЛІНІСТИЧНИЙ, ПАРФЯНСЬКИЙ, П'ЄМОНТСЬКИЙ.

▒ ***ВЕЛЯТИН*** Зк < ?1) лат. velum 'вітрило'; 2) етнонім велет.

+ Велі-Тарама = Пане-Іванова, ПАН.сива.кова, ПАНанова, з. ст. Велі-Тарама, ВОЛІ.ТЕРНа кут. с. Октябрське Дц **Волн**оваха; Панасова = ПАНСОВа; р. Велниця = Вилниця, Вінниця л КОТІВця!!! у с. Порубне Чв Глибока; пот. Вело**пунець** ІФ біля рр. Свір, Раківка; р. Велькуча Чг Щорс.

▒ ***ВЕНДИЧани*** Вн < ґот. *Wenedaz 'слов'янин' + *wīgjō ← *wīgaz 'warrior', пор. Genitigia [Cossue, Excel, 12756]. Складовий елемент ґотсько-слов'янських мовно-історичних зв'язків топонімії України.

● *ВЕНДИЧАНи* Вн Мог-Под: ^р. **ВЕНД**ИЧанка, БОРЩів; Під**ЛІС**не!, МАТЕЇвка, ЯРИШів, ГОНТівка ^ВИШНеве, КАРПівка, ДУБИНа, Вила-ЯРУЗькі, МЕРВинці, ТАРАСівка, КОЗлів;

● ***ВИНТ****ОРівка* Venedario *Wenedaz sb.m. 'Slav' + *harjaz 'host, people, army [Cossue, Excel, 33276] См С-Буда: ; + ур. **ВЕНД**овище РФ Курс.; ● р. *гВИНТівка* п **КРАС**ної! у с. гВИНТове См БУРинь: БУРики, ГАТка, СУХоверхівка, ВИШНевий Яр ^ МОЛОДівка;

● р. *В'ЯТина* у с. Батьків Лв БРОДи: ^ЗВИЖень; Пере**ЛІС**ки 3!, **ВИДР**а, **КУТ**и, ище, **ЛІТ**овище, СТИБИРівка, ШИШКівці, ЗаБОЛОТці, СУХоволя, СУХодоли, БОРАТИН, ДУБина; ● р. *В'ЯТина* у с. Верхобуж Лв Золочів: Під**ЛІС**ся!, **ЛІС**ові, **ДЕРЕВ'ЯНК**и!, ПОМОРяни, КОРОПець, БОРТків?, ВІЛЬШанка, ЗаСТАВне, ГОЛОГОРи, ОБЕРТасів!?, ТРОСТЯНець, **КРАС**носільці, ГОНЧарівка, ЗаЛІСся; ● р. ВІТка = *ВЯТНа* у с. Жерева Жт Лугини: Великий **ЛІС**, **ЛІТ**ки, Будо-**ЛІТ**ки, **КРАС**ностав, **КРАС**носілка, КАЛИНівка.

Вéнеть, -і, *ж.*; р., с. Нижне Запрудне Алуштинськ. міськради Кримськ. обл. (1865, СНМ, Тв, 90).

р. ***ВЕНЕТЬ*** < Venetia .

ВЕНЕЦІЙСЬКО-ҐЕНУЕЗЬКІ ІТАЛІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 36-ї історичної епохи) – XIII ст. / 1475 р.: топоніми Чепелі, Почапинці, Бодаква, Штомпелі, Маркуші, Солдайя+, Чембало+, Джаліта+, КОПАЙгород < ?Caffa та ін.; пор. лексичні запозичення *скриня*, *шкарбун*, *барило*, *пляшка*, *стрічка*, *кошт*, *бенкет*, *решта*, [*бунація*, *тромонтан*, *бастуння*]. Виявлені у XIX – XX ст.

ВЕРГУЛівка < 1) ?дгр. τὰ Βαργύλια, античне місто в Карії [СКД, 204]; 2) ?тур. **vergi** податок; ВЕРГУЛівське Лг 58; ВЕРГУЛівка Лг Перевальськ: ...Адріанопіль.

ВЕРГУНи Кв, бол. ***ВАРГАНи*** Вл < 1) ос. Wærgon 'ім'я бога-коваля' з гр. Ἐργάνη Ἐργάνη ἡ трудяща, роботяща – **епітет Афіни як покровительки ремесел** Soph., Diod., Plut." [ДРС, I, 657]; 2) ґотс. Fairgunis Файргуніс = Марс [Вольфрам, 610]; 3) ґотс. fairguni 'гора'; 4) Фергана?

• *Пологи-ВЕРГУНи* Кв Переяслав-Хм: **ПЛЕСКАЧ**і!, **КОВАЛ**ин!, Пологи-ЯНенки, Пологи-Чобітки, ЄРКІВці, ТАРАСівка, ГРЕЧАНики, СТОВП'ЯГи; • *ВЕРГУНи* Пл Хорол: ^**КЛЕПАЧ**і!; **КОВАЛ**і!, ШТОМПЕЛівка, ЯЛОСовецьке; • *ВЕРГУНи* Чк Чк: ^Нечаївка; **ІРДИНЬ** скіф. **varudānu** 'широка річка' [Абаев IV, 90], БІЛоЗІР'я, ЯСНоЗІР'я, ГЕРОНИМівка, ХУДЯКИ, СТЕПАНки, ДУМАНці, САГУНівка; • б. *ВЕРГУНка* л Лугані; • бол. *ВАРГАНи* Вл Ківерці: **КЛЕПАЧІВ**!.

Wærgon д. имя бога-кузнеца в сочетании *Kurd-Alæ-Wærgon* «Кузнец-Арийский (аланский)-W æ r g o n». Более употребительны стяженные формы *Kurdal-æwgon* (СОПам. II 42) и особенно *K*$_{o}$*yrdalægon* | *Kurdalægon*. Вполне очевидно, что *Kurd-Alæ-Wærgon* — первоначальная форма, а *Kurdalægon* — вторичная. — *biccew in zağta: nur mæ Kurd-Alæ-Wærgonæn bajsærun kænæ, e ba ajdağ bolat ison* «мальчик сказал ей: теперь ты вели Кузнецу Ала-Варгону закалить меня, чтобы я стал совершенно стальной» (СОПам. II 10); *Soslan Kurd-Alæ-Wærgonæj isard æj* «Сослан закален Кузнецом Ала-Варгоном» (Сл. I 638). (Абаев, ИЭСОЯ, IV, 93-94).

Етимологічну частину слід замінити на гр. Ἐργάνη Ἐργάνη ἡ трудяща, роботяща – **епітет Афіни як покровительки ремесел** Soph., Diod., Plut." [ДРС, I, 657]. Пор. "шапки ***ерихонские***" московських царів з Оружейної палати (= старанно вироблені, виготовлені, прикрашені ремісниками/ ковалями) – див. [М. Фасмер, II, 26].

ерихо́н — ругательство, *ерихо́нец* — прозвище подьячих; *ерихо́ниться* «хорохориться, важничать, упрямиться» (Даль). Первонач., вероятно, шутл. сравнение хвастуна с *ерихонской трубой*. Возм., отсюда *ерихо́нка* — вид азиатского шлема, которое Преобр. (I, 216) объясняет как «ерихонский шлем». Неприемлемо сравнение с *ёрш*, *ерóшить*, вопреки

Рис. В2. Довідка про слово ерихон [Фасмер, II, 26]

Пор. також • бол. **РУЖЕН**не у с. КУЛЬЧин Вл КІВЕРці {бол. **ВАРГАН**и ἐργάνη у с. Гавчиці}. Пор. і узб. *ургáн* 'вчити' імовірна з грецького джерела (пор. узб. *хайр* 'до побачення' з гр.).

ВЕРЕМ'я Кв < осет. **wyrym** 'грек, римлянин'. • *ВЕРЕМ'я* Кв Обухів: **ТАРАСівка** ^**!ПАРАЩина**, ТРИПІЛля, ХАЛЕП'я, ЖУКівці, РОМАНків, НЕЩЕРів, ЩЕРбанівка, ПЛЮТи, ТАЦЕНки, ВІЛЬШанка, КРЕНИЧі, СЕМЕНівка, КУЛІ; • *ВЕРЕМіївка* Чк Чорнобай: **ІРКЛІЇ**в!, **ВОРОН**инці!, **КАНІВ**ці!! 2, **ТАРАС**івка, **ЛИХ**оліти, КЛІЩинці, **БУРІМК**а wyrym, КОВРАЙ, ФРАНКівка, Хрестителеве; • *ВЕРЕМіївка* Пл Семенівка: ^ПАНІВАНівка; ГЕРАСИмівка, БІЛяки, ЗАЇчинці, **ПУЗИР**і!, **КУКОБ**и, СТЕПАНівка, ГОРОШине, ЧАПЛинці, КРИВенки, БІЛогуби, КАЛКАЇв!, КРИВа РУДа, КАЛИНівка, НАТАЛенки, **БУРІМК**а! wyrym, ТОВСТе, Олександрівка, ШЕПЕЛівка, ХУДОЛІЇвка; • *ВЕРЕМіївка* Хм Красилів: **ЮНАЧ**ки! 2, **ПУЗИР**ки!, ТЕРЕШКи, КАЛАМАРИнка!, СОРОКОДуби, ЧЕПЕЛівка, ЩИБОРівка (пор. Стиборівка Лв), ЛАГОДинці, МОВЧАНи, ЗОЗулиці 2, БАГЛАЙки, КРЕМЕНЧУКи, КЛЮЧівка, МАНІВці, КРИВоРУДка, КУЛЬЧини 2, РОСОЛівці, ЯВОРівці; • *ВЕРЕМіївка* Дп Петропавлівка: ^ВАСИЛівка, МАР'ЯНка, НовоХОРОШевське; ХОРОШе, ВАСЮКівка\\, ДОБРинька, ТОВСТе, КУНінова, Олександрівка, Зелений Гай; • *ВЕРЕМіївка* Кг Бобринець: ^ТАРАСівка, ІВАНівка; ПАНЬКове, ГРОМоклій, ВАСИЛЬКівці, ГОРІХівка, ЯБЛУНівка, СТАВРівка, СОРОЧАНове, ВИСОЧАНове, БАРВІНівка, СТЕПАНівка, БОРИСівка, КАМ'ЯНЕ, ОЛЕНівське, КРИНИЧУВАТе; • *ВЕРЕМіївка* Хс Високопілля: ^**ДОБР**янка!, КОСТИРка; РІВНопілля, КАМ'ЯНка, КРАСНівка.

Гр. ἐρημία > Єреміївка, Верем'я. І так дійшла черга до *веремії*. По-перше, як запозичена лексема, укр. *веремія* дістає точний етимон гр. ἐρημία, серед значень якого – "спус-

Prs 'stbr, v. Sogd 18; Paz. adv. stavarihā 'thicklv. firmlv' (Mx): NP sitabr: from

тошення, руїна" [ДРС, 661]. По-друге, слід повернутися до двох контекстів з СвиноТОПами і загадковим найближчим сусідством назв ЄРЕМіївка, ВЕРЕМіївка: виглядає так, що це репліки того самого ἐρημία 'безлюдні запустілі місця, пустеля, пустош', а морфема -топ- у *Свинотопах* продовжує гр. τόπος місце. Крім того, пор. осет. **wyrym** 'грек, римлянин':

• *ЄРЕМІЇвка* ἐρημία 'безлюдні запустілі місця, пустеля' / осет. wyrym 'грек, римлянин' Од Роздільна: ^**ВЕСЕЛ**е; ХОМинка, Труд-ГРЕБеник, ГАЇвка, МАТИШівка, БУЦинівка, СУХе, ***ЩЕРБ***АНка, ЯКОВлівка; • став *ВЕРЕМІЇвський* у с. ХОХІТва Кв Богуслав: ВІЛЬХовець, СЕМИГОРи, КОР.ЯКІВка, іСАЙки, СИНиця, ТУНики, ***ЩЕРБ***АШинці; • *ВЕРЕМ'Я* Кв ОБУХів: МАТЯШівка, ЖУКівці, НЕЩЕРів, КРАСНе, ВІЛЬШанка, ***ЩЕРБ***АНівка, ХАЛЕП'я, ТРИПІЛля, ТАРАСівка, ПАРАЩина, БЕРЕЗове, СЕМЕНівка, КРЕНИЧі;

• *ВЕРЕМІЇвка* ἐρημία 'безлюдні запустілі місця, пустеля' / осет. wyrym 'грек, римлянин' Хм КРАСилів: ^ХОТЬківці; **ВЕСЕЛ**івка, **ТЕРЕШ**ки, ЩИБОРівка, СОРОКоДУБи, ЧЕРНелівка, ВЕРБівка, ФЕДОРівка ^Малі **ПУЗИР**ки; РОСОЛівці, КРИВорудка, КАЛИНівка, ТРІСКи, БАГЛАЙки, СУШки, МОТРунки, АНТОНіни; • *ВЕРЕМІЇвка* Пл СЕМЕНівка: ^ПАН.ІВАНівка Кир Іоан, **ВЕСЕЛ**ий Поділ; БІЛ.ЯКи, ГАЇвка, **ГОРОШ**ине, КУКОБи qAqAw?, БІЛоГУБи, КРИВа Руда, ЛипнЯГИ, ОБОЛОНЬ, **ПУЗИР**і, ПоГРЕБНЯКИ, Дем'ЯНівка, ОчеретуВАТе, КАЛИНівка, НаГАЙники, ТОВСТе, Олександрівка, СЛЮЗівка, ВЕРБки, ШЕПЕЛівка, **ХУД**.ОЛІЇвка. Як і наступне *Верес-* через тюрк. urus, основа *Верем-* засвоєна через тюрк. urum, отже досить недавно.

ВЕРЕСИ Жт < убих. **wərəs**, ос. **wæræse** 'руський'; (однак пор. чеч. örsi, інґус. erse , er'za [Абаев IV 126] у зв'язку з етн. ерьзя):

~ Этноним усвоен не прямо из русского, а через посредство языка, избегающего начального *r-*, скорее всего тюркского, как *wyrym* | *urum* 'грек' («римлянин») в фамильных именах и. *Wyrymtæ*, д. *Urujmægtæ* при балк., карач. *urumlu* 'грек', рядом с оригинальным аланским *rujmon* 'римлянин' → 'монстр'. Ср. тюрк. *urus*, *urəs* 'русский' (Радлов I 1657, 1663), но также каб. *urəs*, убых. *wərəs*, абаз. *urəšw*, абх. *a-urəs*, чеч. *örsi*, инг. *erse*, дарг. *urus*, лезг. *urus*, авар. *γurus*. — Ср. *Wæræse*.

Wæræse 'Россия'. — *Wæræse ysfīdar kodta jæ xicawad Fæskavkazy* «Россия закрепила свою власть в Закавказье» (SSR Cædīsy istorijy cybyr kurs. Stalinir, 1938, стр. 113); д. *Wæræsej padcax fæjağaz kodta Gurzij padcaxæn* «русский царь помог царю Грузии» (из материалов Г. Кокиева).

~ Вероятно, результат контаминации заимствованной из тюркского формы *wyrys* (q. v.) с русским просторечным *Расея*. Ср. каб. *Urəsej* 'Россия'.

Характерна географія імовірної звідси контактної зони Руси з Полем: Лв 2, Вл, Тр, Жт 3, Кв 3, **Чг**2, тільки Чк 1, Вн 1 (Полісся, Карпати); крім Чг немає Лівобережжя: це відповідало б найранішому часу контактів.

Не виключна етимологія НЕ ВІД *УРУС-*, А ВІД *ВАРАШ-*:

• *ВЕРЕСи* Жт Жт: ВАСИЛівка, БОЛЯРка\\, ЧЕРЕМОШне, ГУЙВА, **БАРАШ**івка, ТАРАСівка, КАЛИНівка, КЛІТчин, КОДня, КАМ'ЯНка, ВЕРШина, СІНГУРи, СОСНівка, ТЕТЕРівка, ТРРОЯНів, ЛІСІВщина; • *ВЕРЕСівка* Жт ЄМІЛЬчине: ^КАТЕРИНівка\\; ЯБЛУНець 2, КИЯНка, БОЛЯРка, СОРОЧень, РОГвіка, БАРАШі, АПОЛЛОНівка, ЯМенець, КИСЕЛівка, РИХАЛЬське, ЗОСимівка, СТЕПАНівка, ХМЕРин: • *ВЕРЕС.**КУН**и* **Чг** Ічня: ^БАРВІНкове, БЕРЕЖівка: ТОМАШівка, ГРАБів, ПЕЛЮХівка, БУРІМКа, ВІЛЬШана, ТАРАСівка, ЩУРівка, ІВАНгород, СВАРИЧівка, ЗОЦіва, КУЛИківка, КОЛОМІЙцеве, РИМИ, ВОРОНівка; • *Рудня-ВЕРЕСня* Кв Чорнобиль: ^ЯМпіль; ТЕРЕХів, ГородЧАН, ТОВІСТий Ліс, ШЕПЕЛичі, КРИВа Гора, ОТАШів, ТАРАСиця, КАМ'ЯНка, ПЛЮТовище, ПАРИШів, БЛИСТ**юн**; • *ВЕРЕСня* Кв Поліське: ^ЗаЛИШАНи; р. ВЕРЕСня, КЛИВИНи, СТАРа РУДня, ВІЛЬШанка, РАГівка, КАЛИНівка, ЧЕРЕМОШна, ТАРАСи; • р. *ВЕРЕСоч* у с. ВЕРЕСоч **Чг** Куликівка: ПЕНЯЗівка, МУРАВійка, ГРАБівка, ГОРБове, ЖУКівка, ДРІМАЙЛівка, КОВчин, КОРОСТень, ХИБАЛівка; • р. *ВЕРЕСниця* Вл Маневичі: ГРУЗяТИН, КАМ'ЯНуха, КОМАРове, КУЛИковичі, ТРОЯНівка, **БЕРЕЖ**ниця, КАЛИНівка, ЯБЛУНЬка, ГОДомичі;

• ***ВЕРЕШ**ки* Вн Бар: ^ПОПІВці, КОШАРинці; ТЕРЕШки, ЧЕМЕРИСьке, КИЯНівка, МАНЬКівці, ВАСЮТИНці, КОМАРівці, ГАРМАКи, ШИПИНКи; • ***ВЕРЕЩ**аки* Тр ЛАНівці: ^КОРЖ.КІВці; ОРИШківці, ЖУКівці, БЕРЕЖанка, БІЛОЗІРка, КУТиска, КОРОСТове, ВАНЖУЛи, БІЛКа 2, КАРНАЧівка, ПЛИСКа, ІВАНківці; • ***ВЕРЕЩ**аки* Чк ЛИСЯНка: ^ПоЧАПинці; ТОВСТі Роги, ЖАБ'янка, ОРЛи, ЖУРЖинці, КАМ'ЯНий Брід, ШУШКівка, ШУБині Стави, ЯБЛУНеве; • б. ***ВЕРЕЩ**ака* у с. Насташка Кв Рокитне: ТЕЛЕШівка, ОСТРІВ, ОЛЬШАНиця, НАСТАШка, МОВЧАНівка; • бол. **ВЕРЕЩ**ишине у с. Фалемичі Вл Волод-Вл;

• р. *ВЕРОСІЯ* **Wæræse** 'Россия' = ВЕРОСпа л Ужа Жт; • р. ***ВЕРЕШ**иця* у м КОМАРне Лв Городок: ЗаВЕРЕШиця; ТУЛиголове, ЯСЕНів, РОМАНівка, АРТИЩів, КАЛИНка, ГОДВИШНя, ВОВЧУХів Валгаш (Вологез II), ДОБРяни, ГРІМне, Зелений ГАЙ, ТЕРШаки; • р. ***ВЕРЕШ**иця* у нп Мшана Лв Яворів: ...

ВЕРТоКИЇВка Жт < кельт. ++feart, a grave, Ir. [feart], O.Ir. [fert], tumulus, [*verto-]; root [ver], cover, enclose, which see under [fearann]. Cf. Skr. [vr@.ti], enclosure загорода, hedge; дслов. връторадъ, вртепъ.

Вертелецьке Пл Шишаки; Вертелка Тр Зборів; Вертеп Зк Хуст; Вертіївка Хк Богодухів; Вертіївка Чг Ніжин; Вертокиївка Жт Жт.

ВЕРУЧий Вл. – В. Нерознак наводить паралель укр. *вріти* 'кипіти' і києворус. **в(ь)рѣтєць** 'джерело' [Нерознак, 51]. Можливі прототипи: дєг. aprw 'моряки' або копт. ⲫⲁⲓⲣⲱⲟⲩⲱ /файроуш/ - Guardian, **охоронець**: пор. історично засвідчену форму назви м. Овруч **въручии**. На думку В. Нерознака, ця назва "пов'язана з ім'ям одного з Дніпровських порогів Βερούτζη, наведених візантійським імператолром Костянтином Порфирогенетом" [Нерознак, 50]. Але якщо *вирує* вода на порозі *Вручий*, то що *вирує* в Овручі? В такому разі копт. ⲫⲁⲓⲣⲱⲟⲩⲱ /файроуш/ - Guardian, охоронець можна випробувати як прототип також і назви порогу.

ВЕСЕЛ- < **wis [*wys* | = M] village**? Пор. і Мала Виска.

ВИГУРИЧі Вл < ґотс. Wingurich, ім'я ґотського рикса (IV ст.) (пор. ВЕГЕРІВКА). Життя святого Сави детально описане (див. [Вольфрам, 124-126]). Він прийняв мученицьку смерть 12 квітня 372 р. і був шанований ґотською церквою разом з іншими двадцятьма п'ятьма мучениками часів гонінь **Вінґурих**а [Вольфрам, 126]. Ґотська церква Вульфили мала свою паству – Gothi minores 'малих ґотів' на Правобережжі **Дунаю**. Пор. *Вигурич-і* Вл і *Вигурівщина* Кв; що до втрати носового пор. канґар- > Кагар-лик; węgrzy > Вегерівка, прізв. Вегера, я, ич, ук, чук.

• *ВИГУРИЧі* ?Wingu.rich Вл Луцьк: ^ГОРОДище; **МОТАШ**івка!, ХОРОХОРИН, НовоКОТів, БОТИН, РОМАНів, СЬОМАКи, ОДЕРАДи, БУЯНи; • *ВИГУРівщина* Кв КСв: ХОДОСівка, ЯСНОгородка, ПЕТРівці 2, *СИНЯК*, СТОЯНка, ВИШневе, ДУДки, БУЧа, КРЮКівщина.

ВИЗИРівка См < ар.-тур. وزير vazīr 'міністр'.

ВИКОТи Лв < фортеця Вікат далеко на східному римському лімесі у Месопотамії. Recent archeological investigations (see Bertinelli, pp. 41ff.) have made it possible to trace parts of the Roman defense line. This *limes* ran through **Alaina** (Tell Hayal), **Singara** (**Balad Senjar**) and further east through sites at **Zagurae** (Ain Sinu) to **VICAT** (Tell Ibra); the finds do not show whether the frontier ran to Ad Flumen Tigris (Mosul), which would have been its rational terminus.
http://www.iranicaonline.org/articles/balas-proper-name##5

• *ВИКОТи* **Vicat** (tell Ibra!) Лв САМБІР: ^ВОЮТичі, ЯЗів; ХВОРОЩа! 2, БІЛина 2, ВІЛЬШа**НИК**, **ТРОЯН**и, КАЛИНів, **ГОРДИН**я, **КАНАФОСТ**и Ктесифон!?, ЗАРАЙське, НИКЛОВичі, **ЗАГІР'Я** **Zagurae**, ОРХОВичі! **Urfa**, ХЛОПчиці **Haleb**;

• *ВИГОДа* **Vicat** ІФ РОГАТИН: ^СТЕФАНівка\\; **ЗАГІР'Я** **Zagurae**, МЕЖИгаї, ЖУРів, ПИЛИПівці, **ЗАЛИВК**и **Seleuc**ia!, ГОНОРАТівка, ЛУКОвище, КАЛИНівка, ЗАЛИП'я, ВІЛЬХова, ВОРОНів; • *ВИГОДа* **Vicat** Жт Жт: ^**БОГДАН**івка, **БЕРЕЗ**івка!; р. ГУЛЬва, УЛЯНівка, ДУБовець, ВЕРЕСи, Висока ПІЧ, Нова ВИГОДа, БЕРЕЗина, ГАДЗИНка, ІВАНКівці, КОДня, **КАЛИН**івка, МИРолюбівка, **СІНГУР**и! **Singara**!, **ТРОЯН**ів, **ГРАБ**івка!; • *ВИГОДа* **Vicat** Тр ГУСяТИН: КРУТилів, КАЛАГАРівка, ХОРОСТків, БІЛянівака, ЮРківці, БУЦики, **ОЛЕН**івка! **Alaina**, **ОРИШ**ківці Urfa, РАШТівці, СОРОКа, ПереМИЛів, ЄМЕЛівка, КОТівка, ВІЛЬХівчик, ЧАБАРівка кабари?, ЖАБинці, НИЖбірок;

ВИКРУТень Чк 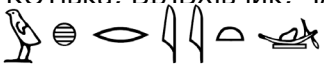 wxryt 'верф'.

У давньоєгипетській мові слова wxr і wxryt означали верф і теслярню [AED]:

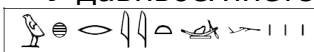	G43-Aa1-D21-M17-M17-X1-P1-M3-Z2	wxryt	dockyard, carpenter's workshop
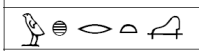	G43-Aa1-D21-X1-Q2C	wxryt	carpenter's workshop
	Z7-Aa1-D21-O1-O1	wxr	dockyard

• оз. *ВИКРутень* 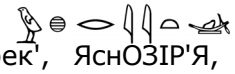 **wxryt** 'верф' у с. Лозівок Чк Чк: **ХУД**.ЯКИ! 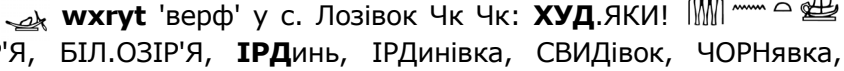 **xnti** + Ἰακός 'грек', ЯснОЗІР'Я, БІЛ.ОЗІР'Я, **ІРД**инь, ІРДинівка, СВИДівок, ЧОРНявка, ГЕРОНИМівка, ТУБІЛЬці ^БЕРЕЗнЯКи ^ХРЕЩАТик; • б. *_КРИта* л КРАСНої л Сівер. Дінця Лг:; • р. *ВИХРиця* 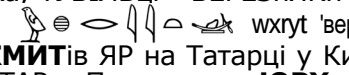 wxryt 'верф' у с. ГОСТОМЕЛЬ Кв КСв: оз. **ХУД**ОРовець біля с. НИЖча ДУБЕЧня; **КМИТ**ів ЯР на Татарці у Києві ^вул. БАГГОВУТівська ?дєг. bAAwt 'мужність'; ПОЛОВецька, НАГІРна, СТАРа Поляна, г. **ЮРХ**овиця, ЛУК'ЯНівська, **ШИШ**кинський пров.; ВИШгород, ХОТ.ЯНівка;

• *ВИХРівка* Хм ДУНАЇвці: РАХНівка Mit **Rahina** ^СІЧинці?, ВОРОБІЇвка; ГІРчична, ДЕМ'янківці, МУКАРів, РІПинці, **МИХ**івка, КРИНИЧани, МУШКУтинці, ЗалІСці, ІВАНківці, **АНТОН**івка, **ДЕРЖ**анівка! **G** Τερσω **C** ⲦⲈⲢⲤⲰ, лИСець, ТатарИСьки+ = СтавИЩе, МИХайлівка, блИЩанка, **ЯР**ова Слобідка, **СИН**яківці; • став *ВИХРова* у с. КУЦеволівка Кг ОНУФРІЇвка: КРУТоЯРівка, ОРІХове, ОМЕЛЬник;

• р. *СтриВІГОР wh̨ry* wihry верф пор. с. СТЕРЕ**ВЯЖ**ик в'язати Гол. Лв Ст. Самбір \\ Самбір: ПАЦЬКОВичі, БИБЛо, РоСОХи, СУШиця 2, СТОРОНевичі, ШУМИНа, СОЛЯНуватка \\ РОГІЗна, ЧЕРНихів, КОВничі, БІЛОКи, КОЛОНІЯ, ПідГАЙчики.

Пор. у Польщі: • ***WICHERT****ów* 113 a1 Sieradz: GŁUCHów, TOKARy 2, ALEKSANDRów; • ***WICHRAD****z* 118 b1 WARKa: rz. Wisła, ZaSTRUŻe, STRZYŻYna; • *WICHORze wh̨ry* wihry верф 53 b1 Toruń: GŁUCHowo BIELawy, BIEŁczyny; • *WICHRowice* 73 c3 Włocławek: BIELawy, KRUKowo, CZARNiewice; • *WICHRowiec* 57 a12 Nidzica: JAGARZewo, ZAWADy, CZARNo; • *WICHRowo* 17 c3 Lidzbark: SMOLajny; • *WICHRów* 129 c1 Wrocław: JARosław, JASTRZĘBie, JAKUBkowice; ROKITnica, RYMówka; • *WICHRów* 94 c1 Kutno: MNISZki, BŁONie, ZAWADa; • *WICHRów* 152 a1 Kluczbork: BRZEZiny, PACanów; • *WICHORowo wh̨ry* 76 c3 ŚLEPoWRONy 77 c1 Płońsk: rz. Narew; **SOBOK**Łęcz, **JONIEC**!, BIELe, SZPONDowo, KOBYLniki, **ŻAB**iczyn.

▓ -***ВИН*** суфікс, – імовірно, давній варіант суф -ин.

СолотВИН, ЛитВИН, ЛистВИН ~ **АртВІН**?, ПолстВИН Чк Канів, БотВИНівка, КарВИНівка;

яр БритВИН л БИЧКа п Сух. Торця; р. ГуретВИНа л Дарови л Лімниці п Дністра у с. ПереГІНське ІФ Рожнятів; б. КалитВИНа; ЗолотВИН (помилк.); ВужВИНа Кр Світлог.; пот. Жа**рВ**ИНець ІФ; пот. Прі**рВ**ИН, Пере**рВ**ИНці, р. РазВИНь у с. Куликівка Чг, р. МедВИНка = МедВЕНка у с. МедВИН Кв Богуслав, РедВИНе, ці, ЛюдВИНівка Жт Овруч; Ва**рВ**ИНа, ВолсВИН?, Ме**рВ**ИН, МокВИН, с. ЛогВИН Кв Володарка, ЯзВИНка, ки, пот. ЯзВИН, р. ЯзВИНиця.

На карті Шуберта 20-5 Дубровиця – ур. Хуто**рВ**ИНа біля с. Хиночі на р. Стубла; бол. ПападВИНське 19-2. БілЯВИНа, РудЯВИНа, р. СигАЙВИНа, пот. Вел ПращурОВИНська, ВійтОВИНа, ВовкОВИНці, ДубрОВИНа, луг МисьОВИНа, ПарОВИНа, БулаВИНівка, СтаВИНський, КороВИНці, СтовпОВИНка, ПолОВИНа, ЧащОВИНа, також рос. *рытВИНа*.

▓ ***ВИННики*** Лв, ***ВІННиця*** < 1) копт. **ⲟⲩⲓⲛⲓ** корабельний вантаж?; 2) уни 'гуни'.

▓ ***ВИНТОРівка*** См < Vinitarius? • *ВИНТОРівка* См С-Буда.

▓ ***ВИНЯТинці*** <? Benatki. • *ВИНЯТинці* Тр ЗаЛІЩики: ^ЧЕРВОНоградн *красн; ДУНів ^КУЛАківці *кули-; **БЕРЕСТ**ок!, СТАВки, Іване-ЗОЛОТе, ДУПЛиська daupjan-, ШУТ.РОМинці скіфи римські?, СОЛОНе, ТОРське, **СВЕР**Шківці, ЛИСівці, ЛИСичники.

▓ ***ВИСОЧанка*** ІФ <? пахл. ***wyšk*** 'ліс, нетрі'.

Розміщення позначених об'єктів у лісі було помічене для сіл із назвами від основ Височ-/ Висоц-/ Висок- (рис. В3); пор. і зарослe давнім лісом ур. *ВИСОЩина* біля с. УЗДиця См Глухів, або **бол**. ВИСОКе у кол. с. Жерев Жт Овруч, **бол**. ВИСОКе у с. Цир Вл Любешів, бол. ВИСОКий Острів, ВИСОКий Груд Вл. Однак це сталося після припущення про с. *ПІДВИСОКЕ* (див.). Другий етап розкриття реплік прототипу пахл. ***wyšk*** 'ліс, нетрі' пов'язаний з основою *Бишк*-.

▓ р. ***ВИСТРУБиця*** Жт.

• б. *ВЙСТОР.ОП* = ***ВИСТРОП*** (husraw 'добро + слав') л Мал. КАЛЬчика = **ШАГАР**ова, ШЕВИРьова [СГУ, 148], ШИВЕРова [СГУ, 234], Кальчика = ХОЛЧика, СОЛОНої [СГУ, 233] у смт Кальчик = "Володарське" Дц: б. Аврамтахаянича, АЛА.**КОЗ**.івська! Боже Око! (око Гора?*), БАЛТи-Тарама, БУДИЧина -р-, р. Велі-Тарама = ПАНе-ІВАНова, ПАН-СИВАКова, ГОРБова, ГРУНина!, б. ДАГЛ-Тарама щогла, ДЕМЕНикова, ДРЕМина, **ЄЛЕН**кова, б. КАЛЬЯНова (КОРІННої КАЛЬМіусу), с. КРЕМЕНівка, КРУТенька, б. **МЕЗЕН**ець, **МКРО**-Тарама, ОЛЕКСАНДРівська, ПАПАС-Тарама, ХУРУ-Тарама = Суха, КСЕРО-Тарама = Сирота-Рома (**!**),б. ХАРАМОНова *п-.

• р. ***ВИСТРУБ****иця* (husraw) у с. САРНовичі Жт КОРОСТень: торф. **БЕРВЕН**ське *парфен- (цікаво, що знову у формі Берген-), ВИГів; СОКОРики, СТАВище, УШОмир, ДЕСЯТини; бол. БУВАЛЛє βύβλος біля с. ІсКОРОСТь, торф. **ЯМ**ИНецьке, бол. **ЯМ**Не біля с. КОВАЛі; р. **САЙ**ка Сальl у с. УШомир, САНТАРка; бол. В'ЮНні біля с. БЕХи, БІЛКа, СОКОРИКи **Σακοορε**, **ІВАНОПІЛЬ** (iwnw- + polis), **КРАС**нопіль, **КРАС**но**ГІР**ка, ЧИГИРі, ГРАБи, СУШКи, **ОЛЕКСАНДР**івка!, ГОРБачі, З**ЛОБ**ичі саліб; р. *СИНявка* у с. **СИНГАЇ** 𐎎𐎔𐎐 'ksny' + 𐎂𐎀𐎄 pole, mast ^НеМИРівка, ШАТРище; бол. СИВА ЛОЗа Siwa човни до Сіви у с. Кожухівка; р. ГНИЛ**УШ**а; БУЛАХівка, ВИНарівка, МИХАЙЛівка ^ПЛЕЩіївка;

(●+ р. ***ВИСТР.УБ****иця* (husraw бас. УЖа у с. САРНовичі Жт КОРОСТень, *гідроніми*:) ^р. ВУШиця; р. **_СТРУБ**иця! л **ОЛЕШ**і (Alashia 'Кіпр') п Ужа, р. Батіг у с. Пугачівка, р. БІЛка у с. СУШки, БОДовиця, БОРОМОЛка у с. ШЕРШні, БУЛО.МАРка = БАЛАМАРка, ВЕДРІївка, ВЕРБІЯ, ВИГівка, ВИРок, ГНИЛУШа, ГРАБарка п МОСТви, ГРОЗДавець = ДРОЗДавець, ЖАБіч у с. ЖАБ.ОЧ, **ЖОЛОБ**кова у с. **ЗЛОБ**ичі! (не саліб, а жолоб) ^ЗЛОБич п ХОЛОСні, ЗАЙчик п ШЕСТеня, КОРОЩа у с. СТАРики!!, КОТешня, КРАСноГІРка, КРАШівня, КРЕВно, КРУТа л НЕРИЧі, ЧИГИРівка, МОГИЛянка, МОСТва, МОШКвіка, МОШлянка, НІГЛовець, **ОЛЕШ**ня Alashia 'Кіпр', ОЧКАСівка = ОТ.КАСувка, РОТницька, РУДий БРІД, САЖалка, САЖенка, САЙка, САМкове, СА**РЕМ**ський серцин v. сωрєш - Wanderer, СИНявка у с. **СИНГАЇ**, р. УЖ у нп УШа і Рудня-УшоМИРська!; р. ХОДАківка у с. ХОДАки, р. ХОЛОСня у с. ХОЛОСне, р. ХРИПачівка, б. ШЕВЧиха Sebek? у с. БІЛка, р. Шістень = Шестіг у с. Васьковичі.

• ≋ торф. ***_ІСТР.УБ*** (husraw) бас. р. Уборть Жт Олевськ: р. КУПІЛЬ у с-щі "Комсомольське" = кол. "с. **СОБИЧ**инъ Собѣск при рч. Купелѣ" (1888); торф. **БАБ**ині **БЕРМИ**! біля р. БОБЕР! [СМГУ, 111]; бол. **БУЧ**.МАНи! ѣωтс Battle array у с. БІЛоКОРОВичі ^с-ще БУЧМАНи; торф. **БРАД**ське; КОРОЩине, БАЦеве, ЖУБРовичі (пор. ЖАВРів), УСТИНівка ^ШЕБЕДиха sft, ОЗЕРЯНи!, ЛОПатичі, ВЕРБове, СТОВПинка, ДЕРЖанівка, ЮРове; 2 р. БИСТРиця у с. За**МИСЛ**овичі, р. **МУДР**ин п МУТвиці у с. **СУЩ**ани!, р. **СЛІП**.ИШИнка п Радчі, р. БЛУЧин у с. КОПище, **В'ЮН**ія п ЗОЛЬні, ГІРна, ГЛИБока, рук. ГЛУШКовицький (на межі з ЛЕЛЬчиц. р-ном Ву), р. ДОМАШня = МУТВиця, ДІБРівка, р. ЗОЛЕНька = ЗЛЕНЬка п ЗОЛЬНі, р. ЗОЛЬня = **БУК**, **БУК**и!, р. КАМЕНка з бол. **ХВАЛІС**ів під назвою ПОРУБАНець, гирло у с. **ГАМАР**ня!, р. КАСАВин п ЧЕРТОЇ ЛЮБівської ПЕРГи, р. ЛУКАВЕЦЬ, ЛУКАВка, р. М. ЮРівка п Вел. ЮРівки, б. МАНЬківка, стр. МОСТець у с. ХОЧине, р. НЕРЕСНя, р. ПЕРГа = РИЦиха, ПереГОН, Вел. БОБРова БАНЬка, бол. СПАСЬке, р. ПереЖОГ з ур. РАДня, р. ПЛАВа у с. ЮРове, р. ПЕСТЕЛина, р. ПЛОТниця = ДОБРа, р. ПОЛОХАТин л ПОЛОХАТинки ПриРУБИЩ, р. РАДОРОБель і с. РАДРОВель суч. "Хмелівка", р. РОКИТна Перги, с. ЖУРЖевичі при рч. Рос**ТЯСЬ**, р. САЖалка, р. СЕРТея і ур. ТРЕБУХинець у с. Кишин, р. СТАВища ПЛАВу СТВИГи, р. СТЕПАНівка, СТУДЕНівка, р. ТЕРЕМша у с. ЗУБковичі, р. УГЛя = Вугля, ЧЕРТОЯ, р. ШЛЯМАРка = Вел. БАВТУРець, р. ЮРова;

Пор. • *ИСТРУБы* husraw РФ Тверс. 61б: ЖИГАЛово, ДУНАЕво, СУХинино, ШИШкино, АЛЕКСАНДРовка, р. КОБЫЛЬня, с. КОБЫЛЬщина (+ КОПЫТово, РОЖино РФ Смол.) **СТРОМ**ово **σταύρωμα, ατος** τό частокол, заграждение Thuc., Xen. (пор. і рос. *стоять на стрёме*).

Розвинувшись до форми Виструб-, топооснова підпала під неминуче народне пристосування до зрозумілого Яструб- (таких назв досить багато).

Звикнувши до початків реплік цього складного для наддніпрянців прототипу (истроп-, виструб-), ми підготовані до сприйняття його еволюції в істрів-, остров- (початкове слов. *і < іншом. *u): • р. ***ІСТР.ІВка*** [СГУ, 224] (husraw) = **ИСТРОВ**ка = тепер СЕРЕДиха л Снову (на ній с. ИСТРОВка) кол. Чг губ. (від 1919 РФ Брянс.): ТИТва Thoth?, р. СНОВ, **ЧЕРНяТИН**, БЕЛОУСов, **КРЮК**ов ^кРЕМЕНЧУКовка, **ШКРЯБ**ино!, м. СТАРоДУБ, **ПАНТУС**ов!, БРОДок, **КОРОБ**овщина, **ТЮТ**.**ЮР**и!, СУХоВЕРХово, ГАЛЕЩина!

ВИСТУПовичі Жт **awištāb** [*'wšt'p* | M *'wyšt'b*, N *šitāb*] oppression.

ВИТИЧів Кв, у літопису майже завжди Вит**е**чев-, 950 р. гр. Вітєтζέβη [вітецеві] [КБ, 318]. "Етимологія слов'янської назви неясна. У зв'язку з аналізом рунічного напису з Альстаду (Норвегія), яка, можливо, містить топонім Витичів у формі uitaholmi < *Vitaholmr, Б. Клейбер висловив припущення, що назву утворено від діскл. viti/ vete 'сигнальний вогонь, багаття'" [КБ, коментар 318]. Однак пор. болг. *витец* 'витязь' (див. наст. статтю).

Рис. В3. Село Витачів [Карта Шуберта, 23-9]

ВИТЯЗівка Кг < влуж. wićežstwo маєтність [Smoler].

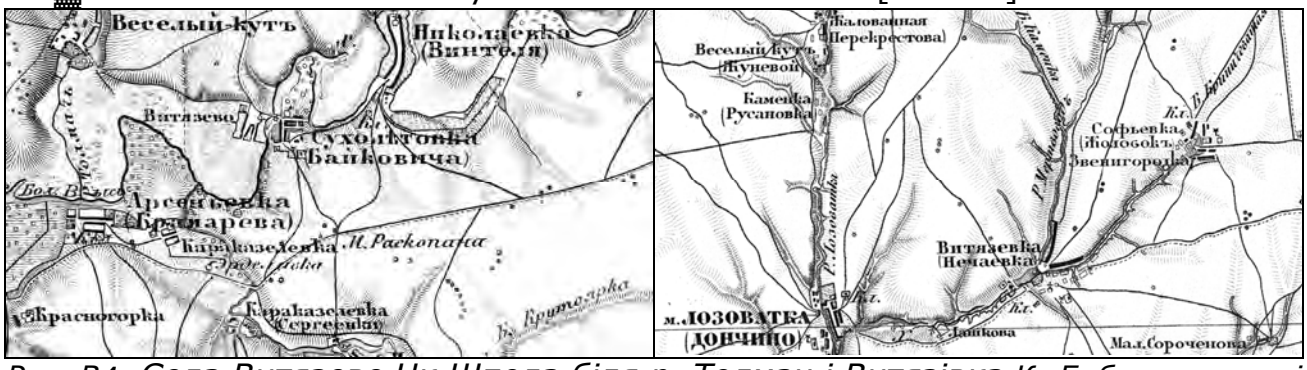

Рис. В4. Села Витязеве Чк Шпола біля р. Толмач і Витязівка Кг Бобрик на карті Шуберта (26-10, 27-10)

с. *Витязеве* Чк Шпола – таки справді біля р. ***Толмач***; Кобло Старе Лв.

"Влуж. wićaz, род. -а ч. ст. 'вільний селянин, власник ґрунту, маєтку', wićežstwo 'маєток', wićežne kublo тс.; тепер лише у топонімії Wićaz. Слово часто трапляється як глоса у дав. лат і нім. текстах, за М.Фасмером, від XI ст. як Witsese 'rustici'

(селяни), ідеться про різновид служилих людей сербського (слов'янського) походження, які виконували певну службу для нім. феодалів (обслуга кур'єрів кіньми, обов'язки старост і **перекладачів**) і отримували за це земельний наділ.

Інші значення: 1181: in equis servientes, id est withasi; 1307: witschacz oder zmurt {смерд}; 1334 : sub rusticis, qui dicuntur witsczen, 1749: wiczaß, auch wuczaß heißt in Lusatia inferioris ein freybauer, der von Steuern, Gaben und Hofdiensten frey ist, wiczastwo heist Freigut (у теперішніх мовних джерелах слово не зустрічається), але у нім. топонімії Witzess(en), Wuzschen, Waithase, Weithase та ін. Крім серболуж. пор. ч. vítěz, слц. viťaz 'переможець, рицар, герой', рос., укр. *витязь* 'герой, воїн', києворус. також *витезь* 'воїн дружини князя, охоронець короля', сх. vìtez 1) рицар-вершник (čovjek sa konjem); 2) 'рицар' (родовита людина); 3) антропонім, топонім, оронім; слн. vítez 1) вершник; 2) військовий, солдат; болг. *витег*, *витек*, ***витец***, дболг. *витезь*, мак. *витез*" [Schuster-Sewc]. Чи не звідси й Витичев?/ гр. **Βιτετζ**έβη.

У літопису пишуть майже виключно Витечев- [СЛН, 31-32]. Іпатс. л. єдине різночитання *Витичев* 1177 р. (Х, П); решта Витеч-, Вѣитеч-.

ВИШКів ІФ < пахл. **wēšag** [*wyšk*ˡ | N *bēša*] **thicket, wood.**

Нове знання про топооснову Вишк- почалося з перегляду ландшафтних контекстів похідних від неї назв. Села *Вишків* ІФ, *Вишка* і *Вишково* Зк, *Вишківці* Вн, *Вишківка* Жт (також і *Вишківське* Кв) виявилися оточені лісом або лежать поблизу нього (рис. **В6** на наступній стор.). Коли після цього у пахлавійському словнику Д. МакКензі зустрілося пахл. **wēšag** [*wyšk*ˡ | N *bēša*] **thicket, wood**, його перспективність як прототипу топооснови Вишк- стала виглядати більшою порівняно з народною етимологією від "високий". Перський відповідник слова був відомий серед половців Наддніпрянщини, адже у Codex cumanicus зафіксовано ويشه [веша] Vexa «silva» ibid., ويشه, cf. mesa [Kuun, 89, 258].

• *ВИШКів* ***wyšk*** 'ліс, нетрі' ІФ Долина: ^СЕМИЧів; ЯКУБів, ЯВОРів, МИСЛівка, БОЛЕХів, ТУР'я, ОБОЛОНня; • *ВИШКа* ***wyšk*** 'ліс, нетрі' Зк Вел. Березний: ВОЛОСянка; • *ВИШКове* ***wyšk*** 'ліс, нетрі' Зк Хуст: ^ЯБЛУНівка; СТЕБЛівка, КРАЙникове; • *ВИШКівці* ***wyšk*** 'ліс, нетрі' Вн Немирів: ^ЯСЕНове; р. **ВІШК**и; ВИЩа КРОПивна, СОРОКОДуби, ДУБМАСЛівка, КРИКівці, СОРОКОТяжинці; • *ВИШКівка* ***wyšk*** 'ліс, нетрі' Новогр-Вл: ПОЛІЯНівка, РОМАНівка, ПОВЧине, БАРВИНівка; • *ВИШКівське* ***wyšk*** 'ліс, нетрі' Кв Ставище: ^ВИНАРівка; ЯСЕНівка, Г**ОСТР**а Могила, ТОРЧиця, СНІЖки.

Те саме могло бути цілком слушним для назв нп *Вища Дубечня*, *Вишгород* Кв КСв, *Вищі Луб'янки* {ГУЩАнки}, *Вишгородок* Тр:

• *ВИШГород*! ***wyšk*** 'ліс, нетрі' Кв КСв: Вища Дубечня, КРУГлик, ТАРАСівка, ХОТЯНівка, **ЯСН**огородка; • ***ВИШЕГ****рад* ويشه, **wēšag** [*wyšk*ˡ | N *bēša*] **thicket, wood** 'ліс, нетрі' Кв Макарів: ^КОПИЛів; КОДра, БИШів, ВОЛОСінь, **ЯСН**огородка, ЯБЛУНівка; • *Вищі Луб'янки* Тр Збараж: ^ДОБРомірка; ТАРАСівка, ДОБРоводи, ЗаЛІСці, КОБИЛля, РОМАНове Село; • *Вишгородок* Тр Ланівці: КУТиска, ВЛАЩинці.

Далі було зауважено вагання голосної и/і та зроблено висновок про належність до цієї основи ще кількох гідронімів: р. ВИШКа = Вішка Жт Олевськ (див. на рис. Р2): бол. ВИШКи; пот. ВІЩе Тр Заліщики; також сусідство назв с. *ВИШКівці* ***wyšk*** 'ліс, нетрі' Вн Немирів: р. **ВІШК**и; р. *Віська* п Бучі, якій уже встигли додали "потрібний для науки" синонім "*Воська*". Здавалося б, назва р. *Віча* Зк ще менше відповідає прототипу ***wyšk***, але збережено свідчення 1270 р.: "inter 2 lacus Vech**k**e", там же ур. *Вички*. Пор. і р. ВИСКівка у с. Вискрівка Дц Артемівськ; Мала ВИСКа Кр: Вел. ВИСКа; бол. ВИЖИЦьке у с. Верхи Вл Кам-Каш.

Брянський *Вышков* лежить на *низькому* березі р. Іпуть: тут має місце остенсивна суперечність назви (з рисою рельєфу позначеного об'єкта), що якраз і вказує на пізніше пристосування народною етимологією.

ВІЗАНТІЇЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 23-ї історичної епохи) – від V ст.: топоніми Ірклiїв, Вел. Лепетиха, Македони, Херсон, Калагарівка, Верем'я, Шандра, р. Хотомелька, р. Хотімля Хк; Ромейки, Проні, Хотимир, Хотомель, р. Ікопеть, **Візантіюский** (пот. і куток у с. Вільшани Зк Хуст) та ін.; пор. лексичні запозичення елліністичного часу *корабель*, *комора*, *криниця*, *миска*, *макітра*, [*колиба*], *дрімлюга*, *халепа*, *рипатися* і часу державної християнізації *грамота*, *ікона*, *дяк*, [*клюса*], *церква*, *хрест*, *піп*, *монастир*, *мак*, *огірок*, *левада*. Див. II. ГРЕЦИЗМИ.

ВІКТОРИНівка См < ?Victorinus Junior (бл. 271 р.).

• *ВІКТОРИНівка* См Буринь: МОЛОДівка, КАРПЕНКове, КОРЕНівка, САГАРівка, БОЛОТівка, БІЖівка, ЖУКівка, КУБРакове, ЯРОВе.

ВІЛЬНя Жт, ***ПИЛЬНянка*** Хк, ***ВЕРИНи*** Лв < пахл. **awērān** [ʾ*wylʾn*ˡ, ʾ*p̌ylʾn*ˡ | N *wērān*] **desolate, ruined.**

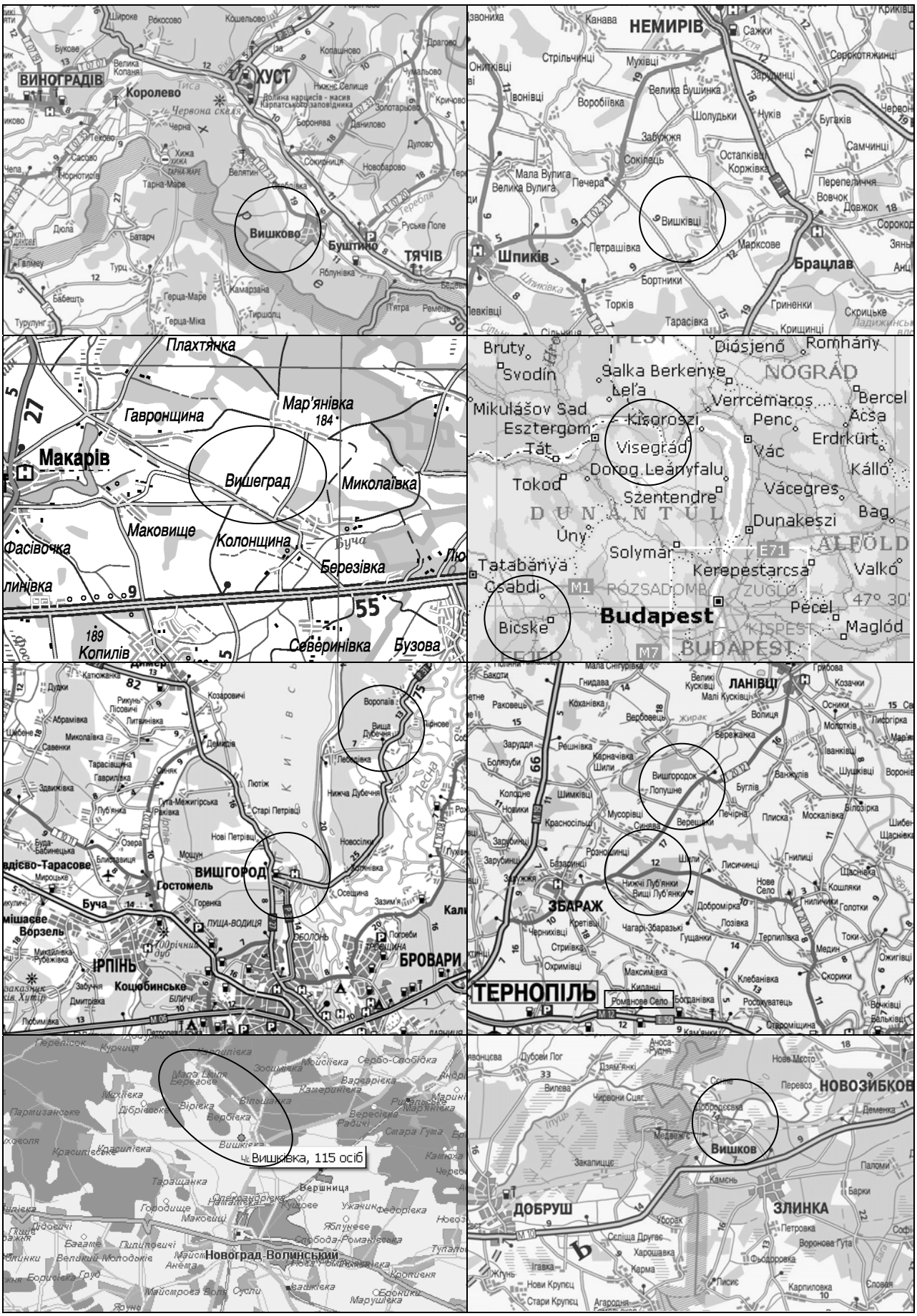

Рис. В5. Вишк-/ Вищ- < пехл. ***wyšk*** 'ліс, нетрі'

ВІЛЬХівка Вл, ***ВІЛЬХУВАТка*** Пл < Walāxš, Walāš 'Вологез'.

• крин. ***МАҐОЩ****ина* magos у с. **ВІЛЬХ**івчик Чк Корсунь-Ш: **ЗАВАД**івка, БРОВАХи, ДРАБівка, МИРопілля, НеХВОРОЩ, ТАРАСівка, САХНівка 2, ТАРАЩа *-сча, СУХини.

Valashabad (записуваний і Valakhsh-kert, -gerd, -kard), також відомий з грецьких джерел як **Vologesocerta**, з арабських як **Sabat** (سابط), – давнє місто у теперішньому Іраку, передмістя Ктесіфону, столиці Парфянсь-кого і Сасанідського Ірану [en.wiki].

З топонімічної довідки Вікіпедії випливає висновок: якщо дотепер показано, що *Вільх-/ Вільш-* можуть бути репліками ім'я *Волохш*, а *-уват* – реплікою форманта *-абад*, то мали б існувати репліки-відповідники цілого прототипу Валахш-абад, – самих лише гідронімів тут є справді понад 10 (рис. С1).

• *ВІЛЬХОВАТий* Valashabad Зк (Рахів): РоСІШКа; • *ВІЛЬХОВАТка* Valashabad Пл (Кобеляки): **КОЛОД**яжне, ГРЕЧани, **СОСН**івка, ГАЙове, **МІДЯН**івка, ГАНЖІвка, ДРИЖина ГРЕБля, ТРОЯНи, ШЕНГУРи; • *ВІЛЬХУВАТка* Valashabad Пл (Чу-тове): ^ГРЯКове; КОЧУБЕЇвка; • *ВІЛЬХУВАТка* Valashabad Хк (Нова Водолага): **ЗАВАД**івка, **СОСОН**івка, РАКівка, БАХМЕТівка;

• *ВІЛЬХУВАТка* Valashabad Хк (Вел. Бурлук): ПЛОСКе, АРКУШине, ТАРАСове; • *ВІЛЬХУВАТка* Valashabad Хк (Балаклія): ^КОВТУНівка; ВОЛВЕНкове, ЯВІРське, РАКівка, АСІЇвка; • *ОЛЬХОВАТка* Valashabad Дц (м/Р Єнакієве): ОЛЕНівка, ІЛЛІНка, КОРСУНЬ, РІДКоДУБ;

• *ВОВКОВАТиця* Лв Valashabad (Броди): ОРІХівчик, ГАЇ, ШИШківці, **МІДН**е.

• *Великопілля* Мк (Снігурівка): ^ГОРОХівське; ГРЕЧАНівка, БУРХАНівка; • *Великоплоске* Од (Вел. Михайлівка): РАЙки, ОЛЕНівка; • *Великоселецьке* Пл (Оржиця): **САБАД**ашів, ТАРАСенкове, ІРЖАВець, ЛАМАХівщина, РАЙозеро, МИСЮРівка, ЧИГРИНів, ЧУТівка, ХОРОШки; • *Великосілки* Лв (Кам'янка-Буз.): ДОБРотвір, **КОЛОД**енце; • *Великосілля* Чв (Герца): **ВОЛОК**а, СлОБІДка, БАГРИНівка, ТАРАЩани, **ВОВЧ**инець; • *Великосілля* Лв (Старосамбір): ^**СОСН**івка; СУШиця 2, **ВОЛОШ**инове!, ЧИЖки, ДРОЗДовичі, БИБЛо, ПЛОСКе, РАКове, ВОЛОСянка, РАЙнова; • ***Канафости*** (Ctesiphon?) Лв Самбір: ^ВОЩанці; БЕРЕСТяни, ТРОЯНи, ЧЕРКава, БЛАЖів, КАЛИНів, ВИКОТи, ВАНЬКовичі, ХВОРОЩа, ОРХовичі, ШЕПТичі, ЗаРАЙське, **ВІЛЬШ**аник!

Вільхува́ня, -і, *ж.*; **потоки:** 1) л. Бистрого п. Ріки п. Тиси л. Дунаю; с. Нижній Бистрий Хустськ. р-ну Закарпатськ. обл.; *Вӱл'хов'ан'а* (1971, МЕ); *Вӣльхов'аня* (Петров, 6); Vulchovaňa, *Вульхованя* (Wiesner, 50, 65); пор. ур. *Вӣльхов'аня* (Петров, 5); 2) Розтоцька с/Р Воловецьк. р-ну Закарпатськ. обл.; *Віл'хов'ан'а* (1973, МЕ).

Волосова́ня, -і, *ж.*; **потік**, п. Одарова п. Угольки л. Теребля п. Тиси л. Дунаю; с. Колодне Тячівськ. р-ну Закарпатськ. обл.; *Волосов'ан'а* (1972, МЕ).

Рис. В6. Довідка про гідроніми Вільхуваня і Волосованя

З іншого боку, після виявлення імовірного прототипу топооснов *Ван-*, *Іван-* – вірм. ***auan*** село (**ā-vāna-*, Syr. *'w'n-'*, основа *van-* вкрити), – стає можливим осмислене прочитання назв двох потоків *Вільхуваня* і одного – *Волосованя* Зк.

• *Вільхуваня* у с. Ниж. Бистрий Зк Хуст: ^ШИРОКе; ВІЛЬШАНи, РАКош, ЗОЛОТареве; • *Вільхуваня* у с. Розтока Зк Воловець: ЗАВАДка, ПереХРЕСний; • *Волосованя* у с. КОЛОДне Зк Тячів: ^УГЛя, УГОЛЬка; РАКове, ВІЛЬХівчик, ВІЛЬХівці 2, ДОБРянське, КАЛИНи, РоСОШ, ТАРАСівка, ПідПЛЕШа, ШИРОКий Луг. Основа *Колод-* при цьому вже надійно пов'язана з етнонімом *сколоти* (самоназва скіфів за Геродотом).

ВІРМЕНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 25-ї історичної епохи) – V/XI ст.: топоніми о. Хортиця, с. Хортиця Чг < вірм. xarteš 'половець, куман; блондин' [Тищенко 2015], Качкарівка, Берда < berd 'фортеця', Бутівці < **but** 'зимовий корм для худоби', Тарани < **daran** хлів, кошара; Тотчине < **t'ac'an** сирно-молочні продукти, Кокутківці < **xaxut** непостійний, unstable, **ill-built**!, Джуринці < jur 'вода'; пот. Чуральський у с. Красноїлів ІФ Верховина, пор. антропонім Чурай < вірм. Чорай 'Дербент' = гр. Цур [Алеманъ], Кучургани Чг, прізв. Кочерган < koçırgan 'запрошувач на весілля', Кочержинський? [Dankoff R. Armenian Loanwords in Turkish. – 1995]. У топонімії України є чимало *іранізмів з відповідниками у вірменській мові* [Schmitt R., Bailey H. W. Armenia and Iran. iv. Iranian Influences in Armenian Language (1986) // Encyclopedia Iranica]:

а) ***Влада***. *ШАХРАВщина* – сперс. ***šahrab*** 'сатрап, намісник'!; р. *САЛАТРУК* ІФ *Sanatrouk*; *ДИКАНька*, *ДИХАНівка* ***dehkan*** "governor" (Av. *dahyu-*, Old Pers *dahyu-*, Pahl. *dēh*, Man. Mid. Pers. *dyḥ*, Sogd. *'ztyw*, i.e. *uzdayu* "exile"); ТАБОРів? *datauor* "judge" NPers. ***dāvar***;

р. *ОСОТА* *azat* "wellborn, free" (*ā-* with *zan-*, *zāta-*),(Av. ***āzāta-***, *āsna-*, Pahl. *āzāt*, *āznāvar* "noble," Khot. *āysāta-*, *āysñya-*, Georgian *aznaur-i* "*eugenēs*," *uazno* "*dusgenēs*"; *ОРИШки*, щі *ari-k‘* Aryans in the Arsacid period *ari-k‘ eu anari-k‘* "Aryans and non-Aryans," later Sasanian *eran eut aneran* and the old *areac‘ ašxarh* "land of the Aryans"; ЛУЧ-ківці *Alan-k‘*;

БАРАНИКівка Лг (і близько мог. *БАРАНИКівка*) ***aparan-k‘*** “palace” (Old Pers. *apadāna-*, Aram. *’pdn-’*, Ar. *fdn*, NPers. *ayvān*) [СГУ, 33]; *БАРАБАНове* Чг ***barapan***, *darapan* “door keeper” (*dvar* “door”); *ВАТИН, ВАТИНЕЦЬ* *patnēš* “fort” (Georgian *p’at’nez-i*, base *naiš-* and *naiz-* “to build”); *БОЖ-* вірм. baž 'мито';

топоніми від основи *МОРОЗ-*: вірм., парф. ***marz*** 'кордон'; *ШАМАНівка* ***sahman*** “boundary” (Pahl. *shmʾn*, NPers. *sāmān*); *РУЩАК* ***ṙotstak***, *əṙotastak* “district” (Pahl. *rōtastāk*, ***rōstāk***, Inscr. Mid. Pers *lwtst’k*, Man. Parth. *rwdyst’g*, NPers. ***rōstāk***, ***rostāq***, *rūstā*); село *УЗДИця* на кол. р. *УЗДИК* – пор. сперс. ***uzdeh*** 'вигнанець, іноземець';

р. *РОМА*! під м. Новгород-Сіверський Чг – пор. вірм. ***rām*** 'простий люд' з парф. ram 'натовп'; *АМБУКів* Вл ***ambox*** “crowd”(with gen. *ambox-i*) from Mid. Ir. **ambōx*; *ГОРОХ-* A crowd is ***groh***, ***grox*** (Pahl. *grōh*); *ІСПАС* – парф. ispas-ag 'слуга'; *spaskapet* “the head servant” (Pahl. *spās* “service”);

б) ***Військо***. *ДРУЖ-* ***drauš*** “division.” *drauš* “pillar, idol,” *drošm* “sculpture” (base *drauš-* “to cut,” Pahl. *drōš* “cutting”); *ГОНТ-*? *goundapet*, *gndapet* “captain of a ***gound*** division”; *ГУМань*?! ***gouma****pet* “captain of a ***goum*** division” (**guma-* from *gau-* “to assemble”); *ВОЩ-*, *ВАЩ*!- *vaštapet* “major,” ***vašt*** “division” (base *vaz-* of army “movement”); *ПАЗинаки*, *ПОЗняки*?, *ПОЗнань*? ***pāz*** “section,” MSogd. *p’zyy* “piece,” connected with base *paz-* in Khot. *pāysa-* “front, side” and Oss. *fāzä*, *fäz*, Lat. ***pāgus***); *БОГР-*, *БУГР-* – сперс. pāhr(ag) 'охорона'; *БАГРИН* сперс. *bag-DIN; або сперс. pāhr(ag) 'охорона'; ***ВОРОН***- вірм. ***vran*** 'намет'! ***v****ran* “tent” (Man. Parth. ***w****d’n*, NPers. *gayān*, Judeo-Pers. *byʾn*); *ГУЩинці*, *ГУШТин* Georgian ***gušag****-i* “sentinel”;

*ШЕ****БУТ****инці* Хм, Чв *šahapet* “chief of a *šahr*-district” (*šahr* from *xšaθra-*); *ДОБРО****БУТ*** Хк, *dprapet* “chief scribe” (Inscr. Mid. Pers. *dipīvar*, Pahl. *dipīr*, NPers. *dabīr*, OInd. *divirapati*); *КОР****БУТ*** *karapet* “forerunner” (*kāra-* “mobile people,” Arm. *karuan*, Pahl. *kārvān*, “caravan,” Pahl. *kāradāk* “traveler”); *НА****БУТ****ів* Чк, *НЕ****ПЕД****івка* Вн *nahapet* “prince, patriarch” (Northwest Prakrit *ṇavhapati-* “prince,” Sogd. *n’β*, *n’f* “family, people,” Hungarian Alan ***nép*** “people,” *ē* from *ā*);

НИЗКиничі – вірм. ***nizak*** 'спис' з парф. nēzag; *nēzak*, NPers. *neyza*; *ТИХ-* – сперс. tēx, нперс. tig 'меч'; *ВОРОЖба*! ***varz***, *vazr* “stick club” (from two words: *varz-* “to work, make a tool,” Georgian *varz-i* “sharp tool,” Oss. *gärzä*, Gk. *órganon*, Av. *vazra-* “cutting club,” Georgian *vazr-i*, Pahl. *vazr*, NPers. *gorz*, OInd. *vajra-*, base possibly *ɣaĝ-* beside *ɣak-* in Oss. *uäs* “axe,” OInd. *vāśī* “axe, adze”); *ВАГАН-*?, *БОХОНики* вірм. *vahan* (Oss. *uārt*), щит; *ВОРО-* *varapanak* “cuirass” (*varah-* “breast” and *pānak* “protection”); *ГРИБАН-*, *ГОРБАНі* ***grīv-pān*** “helmet” (Av. *grīvā-* “neck”), ***grpan***, *grapanak* “pocket”; *ЗІНЬКів*? : *zên* “weapon” (with gen. *zinow*); *ПОДа*! пор. *npatak* “target” (***pat-***, *paθ* “eject, shoot,” Oss. *fat* “arrow,” Sogd. *p’’’-*, Khot. *phāh-* “eject”); *ЗАНЬКи* *zangak* “bell,” *aha-zang* “alarm bell” (NPers. *zang*); *ПОЛОВці*, *ЛОПАТинці* ***połovat*** “steel” ***połopat***, (Pahl. *pōlāpat*, NPers. *pūlād*, *fūlād*);

*СА****ПЕТ****ня*! – вірм. aspet 'лицар' з сперс. asppet; *Ш****ПЕТ****івка*, *ШЕ****ПЕТ****івка*, *Ш****ПИТ****ЬКи* Кв – вірм. *aspet* “horseman” (**asa-pati-*, Old Pers. *asa-*, Khot. *aśśa-*, Inscr. Parth. *’sp-pty*), *špet* “herdsman” (*fšu-pati-*, beside Pahl. *šupān*, NPers. *šobān*); spitak 'білий' з сперс. spēdag (парф. ispēd); *ШПОТ****івка*** *aspatak* “incursion (with horse)” (Pahl. *aspatāk*), *aspet* “horseman” (from *asa-pati-* to Old Pers. *àsa-* beside Inscr. Parth. *’sp-pty*, Pahl. *’swb’l*, i.e. *asuβār*, ***’spw’l***, *ШПОЛА* i.e. *aspaβār*, NPers. *savār*); *ХРОПОТ-* – *axṙapet*, *xoṙapet* “head of stables” (Pahl. *āxvarr*, NPers. *ākor* from **ā-hvarana-*); *КОХАне* ***kohak*** “peak” (NPers. *kūha* “higher part of saddle,” Pahl. *kōfak* “hump”); *ЗУБАКине* Км, *ЗУБАХи* Чг, пот. *ЗУБАКів* у с. Пасіка Зк Свалява ***smbak*** “hoot” (Pahl. ***sumb***, NPers. *som*, *somm*, ***sonb***);

в) ***Торгівля***. *МАКОШине* *makoyk* “boat” (NPers. *makūk*, Man. Mid. Pers. *mkwg*, Pahl. *mtwkck*, i.e., *matōkčak* [with *-t-* for *-k-*], base *mak-* “move fast, jump” whence also Yazg. *magūd*, Waxī *mukt* “frog” as the jumping animal, from *makata-*); *КОСТівці* *kʿašt-* in *kʿašti* “rudder,” *kʿaštik* “shipman” (NPers. *kaštī* “ship”);

АМБАРне См – вірм. ambar 'склад' з перс. anbar; Ганжі *ganj* “treasure” (Old Pers. *ganǰa-*, Sogd. *γzny*, NPers. *ganǰ*, Oss. *γäznug*, *γäzdug*); *КИЩинці* *kʿsak* “purse” (NPers. *kīsa*, Balōčī *kīsaγ*);

ЖИР- вірм. žir 'зайнятий, розумний' з парф. žīr, сперс. zir; *КОНДАК-* *kʿandak* “engraving” 'різьблення' (парф. *kandak, Pahl. *kandišn* with *burrišn* “cutting”), with *vkandem* “destroy”; *ДЕРЖАКи* Хм *derjak* “tailor” (base *darz-* “sew,” NPers. *darzī* “tailor”);

ВЕЧОР- – вірм. ***vačār*** 'торгівля, базар' від парф. wāžār *vačaṙ* “market” (**vahā-čārana-*, Pahl. *vahāk* “price, sale,” Oss. *uäyä*, NPers. *bahā*, with *čārana-* “place of business,” Pahl. *vāčār*, NPers. *bāzār*, Sogd. *w’črn*); *КОПЕНК.УВАТе* Кг, *КАБАНне* Лг ***kāpēn-kʿ*** “payment”+ abad; *kapên-kʿ* (plur.) “price” from Mid. Pers. *kābēn* “dowry” посаг (Pahl. *kāpēn* “dowry,” NPers. *kābīn*, OInd. *kāpā-*), *КОПИНівці* Зк, *КАПОНівка* Хк, *КОПАН-*...

ОПАЧичі! ***apaki*** “crystal, glass” (Oss. *āvgä*, *ävgutä*, Pahl. *āpakēnak*, NPers. *ābgīna* “crystal”); *ШИШАКи* – сперс. ***šīšāg*** 'пляшка', Georgian *šišag-i*); *КОПИТинці* *kapoyt* “blue” (Old Pers. *kapauta-*, Pahl. ***kapōt***, Sogd. *kp’wt*, Balōčī *kapōt*, Khot. *kavūta-* NPers. *kabūd*); *КОНОШівка*? питоме вірм. *kanačʿ* “green”;

г) ***Одяг***. *ВАРТИКівці* ***varti-kʿ*** “trousers”; *ПЕРЕГУДи*! – OIr. **parigauda-*, Gk. *paragṓdas = khitōn parà Párthois* (see R. Schmitt, *Glotta* 49, 1971, pp. 107-110), пор. вірм. *paregaut-kʿ* “long dress” (*parai-gauda-*, *gaud-* “to cover”); *ВАРАКУТи*! – (from *varah-* “breast” and *gaud-* “to cover”), звідки й вірм. *varagoyr* “veil”; *СТАВРАКи* – пор. вірм. *əstourak* “stiff silk cloth” (Pahl. ***staβrak***, Georgian ***st’avra***, Ar. *estabraq*);

ШУПИКи, *ШАПК-* – вірм. šapik 'сорочка' (пор. Собич-, Сопич-) з сперс. šabīg (маздейська ритуальна) спідня сорочка; *ТАЩЕНАК taškinak* “cloth for sweat” (Pahl. *tšknk*, *tškwk*, i.e., *taškanak* “shirt,” Khot. *ttaṣakana-* “dress”) // *tačkinak* “stroke of whip” (base *tāč-* “make to run,” NPers. *tāzīāna*); *КОМАР- kamar* “girdle” (Av. *kamarā-*, Pahl., NPers. *kamar*).

д) ***Довкілля, їжа***. *РУД-* Mid. Pers. *rōd* (cf. Old Pers. *rautah-*); *НИТКівці* from OIr. **nitāka-*) потік; *ВАНЧИЦІ* ***auan*** “village” (**ā-vāna-*, Syr. *’w’n-’*, base *van-* “cover”), ***van-k’*** “monastery” (Khot. *vāna-* “temple,” base *van-*, Av. *nivānənti* “they cover”); *МОШКівці mšak* “farmer;” Georgian *mušak’-i* (with Khot. *miṣṣa-* “field,” later *muṣa-*, base *maiz-* “to cultivate”); *ОРАТів arāt* “abundant, rich, liberal” from Parth., Mid. Pers. *rād*; *КОДАК katak* “jesting, joke” from Mid. Pers. *kādag*;

БУН-, *БОН-ИШин*! ***bown*** “root, stock, foundation” from Parth., Mid. Pers. *bun;* *ОБИЩЕ* ***apastan*** “refuge” from Mid. Pers. *abestān*; *ПИРнове*, *ПИРАтин* Khot. *pira-* “house”); *БОТВИН* – вірм. ***patowhan*** 'вікно' з протоір. **patifrānā-*; ***СТОРОН-*** кілька Лв, *СТАРОНове* ***staran*** “bed,” base *star-* “spread out,” *starana-*); *БАШМАЧка* Дп ***bazmak*** “lamp” (Man. Parth. *bzmg*);

КОРЖі xorg, *k’ourj* “sack” (Syr. *kwrg-’*, Oss. *xordzen*, D. *xurdzin*); *ЛОКНя lakan*, *lekan* “vessel” (NPers. *lakan*, *legan*, Khot. *lakāna-*, Gk. *lekanē*; *ТАБАК-* сперс. tābag 'сковорода';

*ХОРТИЦ- **xortik-**k’* (plur.) “food, dish” from Mid. Pers. *xwardīg* (cf. Av. *xᵛarəti-*); *ТОШКівці* ***tošak***, *toršak* “provisions; wages” (Pahl. *tōšak*, NPers. *tūša*), сперс. tošāg 'харчі'; *ПОНИРі* ***panir*** “cheese” (Pahl., NPers. *panīr*, Balōčī *panēr*, base *nai-* “to churn”); *ЧОРБ- čarp* “grease, fat, oil” from Parth. **čarp* (cf. Mid. Pers., NPers. *čarb* “fatty, oily”); *РУЧК- rōčik* “sustenance, daily bread” from Mid. Pers. *rōzīg* (cf. NPers. *rūzī* “idem,” lit. “daily (bread)”); *МИРКів mirg* “fruit” (from **mi’ga-*, older *migda-*, Man. Parth. *mygdg*, adjective *mgdyyn*, Sogd. *mγδ’k*, Pahl. *mywk*, NPers. *mīva*); *ГАВР-*, *ГАВАРеччина gauars* “millet” (Pahl., NPers. *gāvars*, Sogd. *γwrst’ny*, Khot. *gau’sä*, Pašto *γōšt*, Yid. *γawarso*), (до габрів причетні лише основи Копир-?); *КОНДРЮЧе* вірм. *kndrouk* “incense” (NPers. *kondor*, OInd. *kunduruka-*); *САТАНів* (з пізнішим переосмисленням у половец. Сотан- ім'я вл.) Npers. *šāhdāna* вірм. *šahdanak* “hemp”;

МОРОХ-! *marax* “locust” from Parth. **ma’ax* (cf. Av. *ma’axa-*, NPers. ***malax*** “locust”, but Mid. Pers. *mayg*); *МАЛАХ-*!; *ОСТР- štr*, *ištr* “camel” (Pahl. *uštur*, Av. *uštra-*, NPers. *oštor*, *šotor*); *ВОЩ-* NPers. ***vošk*** “ass”

е) ***Людина***. *БОРОВ-* вірм., нперс. ***pārāw*** “old woman”; *РЕДЬК-* (Pahl. *rētak*, NPers. *rīdak* “youth”); *ГАРАЗДжа* Вл, -івка Зк вірм. *harazat* “legitimate, related brother” from Parth. **ha’azat* (cf. Av. *haδō.zāta-*); *ОХТирка axt* “illness, disease” from Parth. **axt* (cf. Av. ***axti-***);

є) ***Віра***. *ДИН- den* “religion, faith” from Parth., Mid. Pers. *dēn*; *БАВОР-* NPers. ***bāvar*** “belief”; *ШНИРки* Лв, *ШНУРів* Ліс Кв, *ШНУРки* Дц ***šnorh*** “grace, gratitude” from Mid. Pers. *šnōhr* (cf. Parth. *išnōhr*); *ГРОД- xrat* “wisdom, reason, admonition” from Parth., Mid. Pers. *xrad*; *ДРОТинці drouat* “praise” (Pahl. *drūt*, NPers. *dorūd*, Man. Mid. Pers., Parth. *drwd* “health,” Sogd. *drwt’th*, Av. *drvatāt-*); *ПАРИСТівка *pari-štā-* “to stand around,” cf. Pahl. ***parist-*** “to serve”); *АРИСТівка* Вн *arouest*, *arhest* “art, ingenuity” (Old Pers. *aruvastam* “ability,” Parth. *’rwst* = Gk. *nikē* “success,” *-rv-* replaced by *-rf*, whence Arm. *-rh-*); *ДОШНе dašn*, gen. sing. *dašin* “agreement, harmony” (cf. Pahl. *dašn* “right hand,” Inscr. Mid. Pers. *dšny* “pledge” [NPi]),

ЗАРВАН zrouan “time (as creator)” (Av. *zrvan-*, Pahl. ***zurvān***, Sogd. (’)*zrw’* “Brahmā,” but *zrwyh* “old age,” Oss. *zäruä*); *ВАГАН- Vahagn* or ***Vahan*** (from Av. *Vərəθraγna-*); *ХРЕЩИКове* См ***hreštak*** “messenger, angel” (Man. Parth. *fryštg* “apostle, angel,” NPers. *ferešta* “angel”); *ГРУШК-*, *ХОРОШК-*, *ГОРОШК-*! ***hraš-k’*** “wonder, marvel,” *hrašakert* “wonderful” (Old Pers. *fraša* = Akkad. *bunū*, Av. *fraša-*, Pahl. *fraš* “conspicuous,” Man. Parth. *fršygyrdyg*); *ПОРИК* ***parik***, Pahl. *parīk*, Av. *pairikā-* “witch,” NPers. *parī* “fairy,” Sogd. *pṛ’yk-* “female demoness”); *ОТРОШЕНко* ***atroušan*** “fire-temple” (from *ātr-* and **aušana-* “burning-place”); СТОЖАР?! *tačar* “temple” from Parth. ***tažar*** “palace” (cf. Old Pers. *tačara-*); *ЗАГОРЯНи*, *ЗАОРА* ***zoharan*** “altar” (Av. *zaoθra-*, Pahl. *zōhr*; and OIr. **zauθradāna-*); *ГОР**БАК**ів* Рв і прізв. 52 ГОРБАК, 10094 ГОРБАЧ село... ***hour-bak*** for the *farn-baγ* fire;

*МАГ- **mog*** “magician, (Mazdean) priest” from Mid. Pers. *moγ* (cf. Old Pers. *magu-*); *НЕЩЕРЕТ*-ове? ***ašakert*** “disciple, pupil, student” from Mid. Pers. *hašāgird* (cf. NPers. *šāgerd*); *МОТИЖИН*!!! Кв, *МОТАШівка* Вл ***mgtean*** “book” (Pahl. ***mātaγ’ān***, Georgian *matiane*); *МАКАТинці*! from OIr.*****makata-*** *ka-* “baptist”; *КОПАЙгород* ***kapay*** “monk’s gown” (Pahl. *kapāh*, Khot. *khapa*, Arabo-Pers. *qabā*).

NB *k’ounar* (**in the village name** *K’ounarastan*) “lote-tree” (Pahl., NPers. *kunār*); NB Peroz-naxčer **place name** вірм. *naxčir-k’*, “slaughter,” (Pahl. *nḫčyl*, i.e. *naxčīr*, NPers. *nak̲čīr* “hunting”.

▒ ***ВОВКОШІВ*** < 1) Валгаш (Вологез II) бл. 150 р. [Алемань, 501]. 2) Балхаш.

• ***ВОВКОШ**ів* Валгаш (Вологез II) бл. 150 р. [Алемань, 501] Рв ГОЩа: ^АНДРУСіїв, ДРУЖне, Липки; БУГРин, ЖАВРів, ГОРБАКів, ШКАРІВ, ДоРОгоБУЖ, ВОРОНів, КУРОзвани, ЧУДниця, ФРАНівка, МАЛятин, МОЩони, ПУСТомити, ТОМАХів, ПОЛІВці, ТУЧин. Див. р. *ВОВЧАСОВА*.

▒ ***ВОВНа*** < пахл. ولان walan 'селище' / або аланс. **wālan** [*w’ln*ˡ | (N ***barzan***)] **settlement, community**. • *ВОВНА* См Шостка: ОЛТАР ("Уралово") алан. aldar 'князь'; • *ВОВНичі* Рв (Млинів), *ВОВНянка* Пл (Миргород), *Вел. і М. ВОВНянка* Кв Тараща.

▒ поріг ***ВОВНІГ*** < **alanic-us* / *onik* 'гуни'. б. ВОВНІЖка Дп, проти порогу ***ВОВНІГ*** (ВОВНІЗького); р. ВОВНІЖка = 1697: ВОВНѢШки с. **ВОВНІГ**и Дп Солоне; бол. ***ВО**л**НИЩ**а* **alanisc-* у с. Люб'язь Вл лЮБЕШів: бол. **ВО**л**НУЗ**ьке = XV ст.: *ВОЛНУШковое* **ala-nus* Вл Ковель; р. *ВОВНянка* = 1848: **ОВН**янка у с. Устивиця Пл Вел. Багачка: оз. ОБИШове у с. Запсілля; **ОВН**янка Кр Олександрія: р. **ОвН**янка; дж. ВОВНянка у с. Городківка Вн Крижопіль; р. *ВОВНянка* > "ВоЛнянка" у нп Вел. і М. ВОВНянка Кв ТАРАЩа;

ВОВНянка Пл МИРгород; р. *ВОВНянка* п Кібличу Собу Пд. Бугу Чк Христинівка \ Вн Теплик \\ Вн Гайсин; р. *ВОВНянка* = Повстянка, БАЖАНиха *bazh- у с. СИТківці Вн НеМИРів.

▓ р. ***ВОВЧАСова*** Кв Іванків < 1) лит. *vilkes–vilkas 'вовк' (Непокупний); 2) Валгаш. *ВОВЧИЦьк* Вл 795; р. *ВОВЧАСок* *Вовкос < Валгаш п ВЕРЕСні Ужа Кв Іванків: р. *ВОВЧАСова*.

▓ ***ВОДОЛАГи*** < ар. فتح الله Fatḥ Allāh букв. 'перемогу [дає] Аллах' [Гафуров, 200] (вигук джигаду). Назви цього змісту могли з'явитися лише під час арабо-хозарської війни 710-737 рр. і вказують на історичну при-сутність арабів. *Водолаги* См, *Водолага* Хк2, *Водолагівка* Пл, *Водолазьке* Дп, Хк – тут А > О, як у слов'янських мовах, але всі глухі стали дзвінкими (ФТлХ- > ВДлГ), що вказує на половецький або ґерманський мовний слід (напр., данців [Dalby, 146]). • *Нова ВОДОЛАГа* Хк рц: Стара ВОДОЛАГа ^**БАХМЕТ**івка Мохаммад (деталі [Тищенко 2011, 64-78]); • *ВОДОЛАГи* См См: ^ЖУРАВка; ВАКАЛівщина, ВИЗИРівка; • *Водолагівка* Пл Нові САНЖАРи: ГАНЖІ; • *Водолазьке* Дп Межова: ЧАУС; • *Водолазьке* Хк Близнюки: ^ВОДЯНе 3. Див. I. ПОТАЛА, II. *ПАТАЛАХА*.

▓ ***ВОДЯНе*** < 1) слов. Воденá (гр. Βοδενά, від 1923 р. Едесса у Греції; перша столиця Македонії); 2) ?перс. ābād 'заселене; окультурене' < āb 'вода'.

До інтерпретації від перс. ābād спонукала у 2016 р. група назв від складної основи *БезВОД-* (див. також II. *ОБОДИ*). Однак навесні 2017 р. під час студій топонімії Бородянщини було помічено слід участі половців у візантійсько-болгарських війнах XII ст. Саме тоді по довгій перерві у хроніці Скіліци знову починають згадувати грецьку Едессу під слов'янською назвою ***Воденá*** [en.wiki/Edessa_Greece]. Порівняно з перс. ābād етимологія топооснови Водян- від Βοδενά була простішою і мотивованішою. Після цього попередній висновок спочатку довелося змінити.

Слов'янське ім'я Едесси **водынъ** уперше засвідчене у X ст. і вживалося до 1923 р. Болгарською і македонською назвою міста залишається Воден, турецькою – Vodina, аромунською Edessa, Vudena, Vodina. Селевк I Нікатор назвав місто Едесса у Месопотамії (сир. Orhāi, сучасне Şanlıurfa в Туреччині) на честь Едесси Грецької. Істотним аргументом стають багаторазові релікти звучання **Вóдена**, **Водина**, які дотепер були незмінно трактовані як "помилкові": насправді ж, як виявляється, вони є вказівками на прототип **водынъ** / **Vodina** (див. 15 прикладів на рис. В7).

Також пор. крин. *Вóдяне* **водынъ** у с. Дериївка Кг Онуфріївка; став *Вóдянський* у с. Липняжка Кг Добровеличківка, став *Вóдянський* у с. Василівка Кг Долинська (тут же бол. *Вóдянське*), став *Вóдянський* у с. Водяне Кг Новоукраїнка [СМГУ, 318]. Однак інша частина реплік більше надається до перського прототипу.

▓ ***ВОЛИНЬ*** < "Хвалынское море. У народних піснях: **Волын**ское море".

Найраніші *держави слов'ян* пов'язують з таємничими «червенськими городами» на лівій притоці Бугу Гучві. Як визнає історик, "розвиток і занепад цих давніх племінних держав для нас закритий і невідомий, – тільки могутні городища, що залишилися досі, свідчать про творчі зусилля давніх віків" [Крип'якевич, 33]. Тут же, на Гучві була і столиця *волинян*. І етнонім *волиняни*, і оронім (назва землі) *Волинь* – "камені прийнятого спотикання" етимології.

Вóдяна́, Вóдяно́ї, *ж.*; **бб.:** 1) л. Айдару л. Сіверськ. Дінця п. Дону; *Водяная* (ВТКЕГ); 26) л. Каратиша л. Берди. вп. в Азовське море (КРУ, 134); *Водяная* (ВТКЕГ, у верхів'ї — *Вóдина*); *Водяны́й* (СКЗР, LII); *Водяно́й* (1832, Карта Ив.); *Глубóкая* (СНПД. 75); *Бóдня* (1884. Александровичнáя (АС); 13) л. Верхньої Терси л. Вовчої л. Самари л. Дніпра; *Водянá* (КРУ, 122); *Водяная* (КЕНЛ — *Воденая*); *Водя-* (1853, ВТКЗВД); 36) л. Пилипової п. Орлової л. Севастянки л. Кринки п. Міусу, вп. в Азовське море; *Водина* (1853, *ная* (Машт., Дон, 55); 40) л. Самари л. Дніпра (ВТКЕГ; нижче гирла р. Вовчої); *Войденá* — помилк. (там же); 41) 42) л. Середнього (Сухого) Яланчика п. Мокрого Яланчика, вп. в Азовське море; *Водина* — помилк. (ВТКЕГ); 43) л. Сухої 50) п. Берди (у верхів'ї), вп. в Азовське море; *Воденая* (1782, Кордт, № 32); *Водя-* (ІМСУ, Днп, 675); 52) п. Голої Долини л. Сухого Торця л. Казенного Торця п. Сіверськ. Дінця п. Дону (Експ.); *Водяная* (Машт.. Дон. 55); *Воденая* (ГОИУ. СУ, 28); *Водяний Ліс* (Експ.); 74) пр. Зх. Кальчика (у верхів'ї) п. Кальміусу, вп. в Азовське море; *Воденая* (1778, ГКНА); 77) с. Худоліївка Чигиринськ. р-ну Черкаськ. обл.; *Вóдяна* (1966, МЕ); **рр.:** III, 26); *Водянá* (КРУ, 127); 83) п. Кам'янки п. Базавлука п. Дніпра; Дніпропетровська обл.; *Водяная* (Машт., Дн., 88); *Водянá* (КРУ, 126); *Вóдяна* (ОАІМ); пор. с. *Водяне* Криворізьк. р-ну Дніпропетровськ. обл.; 84) п. Сугоклії п. Інп. **Тиси** л. Дунаю; с. Люта Великоберезнянськ. р-ну Закарпатськ. обл. (ОАІМ); пор. ур. *Вóдяный* (Петров, 60); 2) **р.,** пр. Аджамки л. Інгулу л. Пд. Бугу; Wodziany (SG, III, 291); *Вóдяний* (ОАІМ); 3) **руч.,** пр. Рябоконевого яру л. Вовчої л. Самари л. Дніпра; *Водяной* (1886, СССЕГ, БУ, 11); **яри:** 4) л. *Водяної* л. Бика л. Самари л. Дніпра; *Водянóй* (1863, ВТКХГ); *Вóдяний* (ОАІМ); 5) л. *Водяної* **Вóдянський Ярóк,** -ого Яркá, *ч.*; **руч.,** пр. Красної л. Сіверськ. Дінця п. Дону (ДСГМ); *Вóдянський Єрок;* Харківська обл. (ОАІМ).

Рис. В7. Релікти прототипу **водынъ** */**Воден**а [СГУ, 116-118]*

Звідки тільки не пробувано виводити назву ***Волинь*** – і від волів, і від волинки, і від скелі, і від пташиного вола (бо горбиста), і від волохів... Виявляється, пошуковий контекст був усе ще недостатньо широким. Тому, як казав Є.С. Жариков, з воронки пошуку й не капало, бо "лише те із глека ллється, що було до глека влите". А ключик на видноті був – та не близько лежав. Там же у словнику М. Фасмера (де і про "волів", і про "воло") читаємо: "Хвалисское море – стара назва Каспійського моря, похідне від серед.-перс. Xwārizm (пахлавійського Hvālcm. – К.Т.) 'Хорезм'", літописні форми – **Хвалиское**, **Хвалимское**, **Хвалитьскаꙗ дорига**, (перс. dāryā, дперс. draya 'море'!) і, нарешті: "**Хвалꙑнское море**. У народних піснях: **Волын**ское море"... [Фасмер, IV, 229]. Ключик знайшов свій замочок.

Ось чому в "Золотих луках" аль-Масуді *волиняни* названі "**коренем із коренів слов'янських**", ось у чім річ, що "всі слов'яни їм покорялися": це вчорашні скіфи-парфяни, "*хвалимські* саки", знайомі зайшлі *парні* з їхньою *халепою* і *дерибаном*. Правду сказав араб. Це ми, втративши контекст, довго не розуміли, що він каже. Не були готові до істини, сказаної відкритим текстом: корінь слов'ян – учорашні *парні*. Це їхні нащадки – половина росіян, поляків і словаків з Y-гаплогрупою R1a. І кожен третій українець, якщо він не Передерій.

Доказові арґументи – існування десятків топонімів від основи Волин- на сході Росії: зокрема, ***у Поволжі*** назви трьох сіл ***ВОЛЫНщино*** РФ Ульяновськ, Пенза, Рязань (!), ***ВОЛЫНЬ*** Ряз., ***ВОЛЫН****ово* Тверс., ***ВОЛЫН****кино* Кострома, ***ВОЛЫН****цы* Калуга, Ниж. Новг., ***ВОЛЫН****ское* РФ Тула. Також ***ВОЛЫН****ка* 2! Перм, Александро-*ВОЛЫНка* і *ВОЛЫНский* РФ Башкортостан. До рязанських діалектизмів належать і **волы́нецъ**,**вольга́къ** *м.рля*. вольный гулака,своеволникъ. *вольгак*, тобто *волгар*. Усі ці назви нереалістично вважати репліками ім'я далекої Волині, нічим особливим для Поволжя не важливої. Натомість через волзький водний шлях вони дотепер мають прямий вихід до Каспію, знаного в минулому як "море Хвалынское" і "море Волынское" [Фасмер, IV, 229].

(Для тих, кому пахлавійські звучання не видаються переконливими, – конкретні статті зі словників Нюберґа і МакКензі, рис. В8: 1. Хуа**р**ізм [хва**л**цм]; 2. Хуа**р**-асан [хв**л**а-сан] Хорасан, Схід, букв. 'сонця прихід'; 3. хва**р**ен- [**хвалин**-] 'годувати, напувати, зрошувати'. Л замість Р системне і типове для степових іранських горвірок (А**л**ан замість А**р**йан). Лексема Хорезм для сусідів-степовиків не була мовно прозорою; натомість *хорен-* [**хвалин**-] *'годувати, напувати, зрошувати'* – цілком влаштувало народну етимологію: це країна, де землю зрошують ариками.

Фонетично це і є дуже точний прототип для народної назви "*море Хвалынское*". Але цього було ще замало, і сталася аферeза, відпадіння початкового приголосного. Цей процес відомий у багатьох мовах. Так, у частині праслов'янських говірок слово *грек* зазнало аферези, збереженої далі у чес. _Řek, _Řekyně при стчес. Hřěk, Řěk, řěčský, або пол. заст. _reczuszki 'гречка' [Brückner, 156], також фінс. ristі, Ranska, rouva, ruht.inas < слов. хрест, ґерм. Frank-, Frau, druht-.)

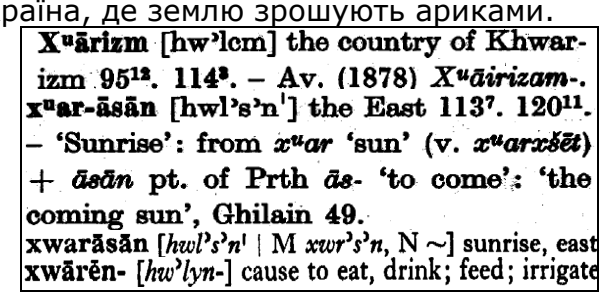
Xᵘārizm [hw'lcm] **the country of Khwarizm 95[12]. 114[8]. – Av. (1878)** ***Xᵘāirizam-.*** **xᵘar-āsān** [hwl's'n'] **the East 113[7]. 120[11]. – 'Sunrise': from** ***xᵘar*** **'sun' (v.** ***xᵘarxšēt*****) + *āsān* pt. of Prth *ās-* 'to come': 'the coming sun', Ghilain 49.**
xwarāsān [*hwl's'n'* | M *xwr's'n*, N ~] sunrise, east
xwārēn- [*hw'lyn-*] cause to eat, drink; feed; irrigate

Рис. В8. Довідки про пахлавійську вимову хоронімів Хорезм, Хорасан, дієслова хорен- 'годувати, напувати, зрошувати' [Nyberg, 221, 220; MacKenzie, 95]

Ще далі на схід (!) ***ВОЛЫНЬ*** Оренб., ***ВОЛЫН****ка* Томськ., 2 Красноярськ, Новосиб., ***ВОЛЫН****кина* Єкатеринб., Тюмень. Тут уже залишки сумнівів сходять нанівець, адже до цих назв у Сибіру ще ближчі й яскравіші самі Хваліси – Хорезм. А *море Волынское* для них на півдорозі від далекої, географічно й історично невиразної Волині. Менш доказові *ВОЛЫНовщина* РФ Смол., *ВОЛЫНЬ* Брянс., Новг., *ВОЛЫНка* Курськ, *ВОЛИНка* Чг, *ВАЛЫНцы* By Гом., Віцеб., але і Volyně 2 Cz. Зрештою, до контексту останніх *реплік* стають і репліки *Волинь* Ua, Wołynce 3 Pl (лише три топоніми у Польщі: чому!?), Wollin 3 D.

Після *волинян*, як кажуть, решта стає справою техніки, бо в колі виявленої іранської тематики вже нема де подітися: етноніми *кашубів*, їхніх сусідів *коцевів* і просторічне укр. [*кацапи*] *тут* виглядають похідними від дперс. xšaçap 'сатрап'. Звичайна у мовленні сарматів заміна всіх Р на Л (пор. вище Xuārizm ~ *hwālcm, Parθāvā 'Парфія' ~ pahlawi) доводить до невпізнаваності ту саму основу х**š**а**θ**ra**p**- у назві **ЗД**О**ЛБ**унів, а з аферезою (відпаднінням першого складу) – в етнонімі *дуліб* (є давніші форми з Т-: в Україні р. *Туляпа*, у Польщі с. Tulibowo). (Показово, що ім'я власне *Дулеп* є в літопису і серед половецьких імен [Баскаков 1987, 83]). Той же механізм Л/Р робить з етноніма "пар҃ъні" – новий "пал҃ні" (поляни), – так у Масуді. Причому, якраз там де треба – і для полян-поляків, і для полян-киян (читач напевно знає цей конфуз літопису: у ньому поляки теж названі полянами – крім того, що там же йдеться і про ляхів – і по сьогодні жодного коментаря від патріотичних науков-

ців!). Острівці інших іранців у морі саків-хвалинців зберегли для нас і окремі форми з Р (пол. Poronin, укр. *Паранине* Жт), зате на карті без ліку *Ясних Полян* – "ясів-парнів"... (Скандинавам-данцям у пізнішій *сівéрі* автор присвятив півкниги 2011 р.)

Отже, *туляпи ~ дуліби*, можливо *кашуби*, [*кацапи*] – це 'сатрапові' люди, аналог "таджиків" (букв. 'коронних'), на відміну як від персів, так і від 'просто скіфських' людей – *волинян* і *полян* (звідки підстава для міжплемінних протистоянь: **полянє "бъıша обидими дерєвлѧнъı и инѣми околнъıми**"). Виходить, весь цей величезний простір Іранведжа по Віслу в ті далекі століття тримався таки у магнітному полі Іранської держави. Попередники слов'ян, "саки заморські" по 180 роках у Персії Ахаменідів вирвалися від Полоза, скориставшись з Олександрових війн, і більше туди не потрапляли. Далі на них чекала своя історія, – зі *скіфщиною*, *халепою*, з одвічним поділом на *чорв* і *чомур* – трударів і грабіжників. Хоч вам воно поки що чуже, але, прочитавши ранні нариси академіка В. Абаєва про скіфів і Заратуштру [Абаев 1990], багато чого в них зможете упізнати – не просто нашого, але й сьогоднішнього.

Волиця-КЕРЕКЕШИНа Хм, пор. ар. Qarqashun 'Каркасон' [Тищенко 2011].

ВОЛОСківці Рв, Чг, **ВОЛОХівка** Хк < пахл. 1) Валахш; 2) парф-; 3) Балх.

ВОЛФине См. У парфянській державі Аршакидів навколо "царя царів" існувала державна рада – наполовину з військових, наполовину з жерців офіційного зороастризму. Це були ті самі "маги-пархви", яких уже ранні слов'яни знали у парнській вимові "волхви". Можливо й те, що першими вторували стежку до Дніпра маги з Бактрії (**Balx**), від хороніма якої ще ближче до основи **волх**-, виділеної лексикографами у слові *волхви* [Шанский, Кр. этим. сл.]. Відоме з літопису поширення волхвів у Верхньому Поволжі відповідає як балхському, так і парфянському вектору. Пор. рис. В9 і с. 21.

ВОРЗЕЛЬ Кв < генонім барсилів, гунського племені [Алеманъ, 505, 373].

s. v. Топоним *Barsaliyā*, сирийская форма от гр. Βερζιλία, был сопоставлен Марквартом (Marquart 1903: 490) с названием гунского народа Βαρσήλτ (ср. Захария § 14.8 *b'grsyq*, Мовсес Хоренаци § 7.5.4 *Basilk'*), к северу от прохода Чор (Дербент); ср. *ByzTutc* II 86, 88.

ВОРОНинці Пл, Чк у пізнішій вимові -варан-, можливо, з пехл. baran 'заходити, опускатися' (xwar-baran 'захід') [Nyberg].

ВОЛОСКЫЙ, *прикм.* 1. *Молдавський.*
XIV. То все далъ іесмь Ладомирови садити село у волоськоіе право ЮРГр. № 12 (1377).
XV. А тоѣ село перво рченоѣ имѣють нам давати подлуг права волоского ЮРГр. № 54 (1424).—Пословъ Лядскихъ и Московскихъ и Волоскихъ и Мултанскихъ не надобѣ имъ поднимати ничимъ Ак. ЗР. I, 144 (1494).
XVII. Языкомъ Волоским отповѣдалъ Ак. ЗР. IV, 218 (1600—5).
XVIII. Тимошъ... женился на... дочери тогдашного господара волоского Вел. Сказ. 7.—Князь... хвалился подаркомъ вашимъ... собакою волоскимъ чернимъ Оп. ст. Млр. I, 34 (1736).—Золотарю... купил вина волоского кварть двѣ Ризн. Соф. Кн. 121-б (1740).—Москалѣ на Волоску сторону перейшли и бились с Турчином Оп. ст. кн. 6 (1788).—(Чоловік) говорит в нос нѣби з волоска и по волоску говорит Арх. Сул. ц. 201.
2. *Тальянський.*
XVI. Сукно волоскоѣ Кн. Гродск. Луцк. 1562, к. 119.
Орѣхъ волоскый, Iuglans regia.
XVI. Меды пресные липъци, орѣхи волоские сухиѣ и чорныѣ въ меду Арх. ЮЗР. I, I, 362 (1593).

Рис. В9. Контексти слова волоскый у словнику Тимченка

ВОРОНіЖ См < 1) varęž?; 2) вірм. ***vran*** 'намет, шатро'; 3) гр. NT φόρον = forum, як у Криму (р. і с. *ВОРОН* [Бушаков 2003, 104]). **ВОРОНЬКІВЦІ** < ?ар. **بحر ورنك** *бахр* ***Варанк*** "море варягів" [ДР, 190], пор. і **Varang**erfjord букв. "затока варягів" [Тищенко 2011, 287].

Топонімічний слід найменування *варягів* можливо зберігся в Україні не лише у назвах р. *Варяжанки* = Варенжанки у с. *Варяж* Лв, р. *Варажки* = Варешки у смт Любеч Чг Ріпки, с. *Вараш* Рв, пот. *Варагій* у с. Коршів ІФ Коломия чи р. ВОРГол = ВОРОГлъ с. *Воргол* См Кролевець, – але й "ВОРОНКи Рв, ВОРОНКівці Хм, ВОРОНЧин Вл, гори і село ВОРОНЯКи Лв, села ВОРОНЬКи Пл, Чг, ВОРОНЬКівка Кв2; пор. ар. **بحر ورنك** *бахр Варанк* [ДР, 190]; **Varang**erfjord" [Тищенко 2011, 287]. Сюди ж р. ВОРКинець См Путивль: р. ВОРОЖба у смт ВОРОЖба См Білопілля, р. ВОРОЖба у с. ВОРОЖба См Лебедин.

Конкурентна етимологія виводить топооснову Ворон- від слова з Нового Завіту гр. NT φόρον = forum 'форум, ринок'. Однак у назвах Воронки, Вороньківці, Вороняки основою виглядає не Ворон-, а Ворон(ь)к-.

Також у гідронімії України: р. ВОРÓНКа Вн Немирів, р. ВОРÓНКа у м. Трускавець Лв Дрогобич, р. ВОРÓНКа у с. БІЛашів! Вл Ковель, р. ВОРОНКова п ВІКНиці Вн Піщанка, р. ВОРОНКова = Ворона = Woronocwoda нижче порога ЗВОНець! на Дніпрі, р. ВОРОНОК л Обести л Клевені См Глухів: ур. ТИВУНове у с. Чорториги; став **ВОРОНИЧ** у с. Мало**ПОЛОВЕЦЬ**ке! Кв ФАСТів, торф. **ВОРОНИЦ**ьке = ВОРОНИЧское біля с. Велико**ПОЛОВЕЦЬ**ке Кв Сквира Sfirk; пот. ВОРÓНИЧчин у с. КРИЧеве Зк Тячів {пот. зВОРАШ у с. ШИРОКий Луг}, пот. ВОРОНЕЦЬ у с. Малий Рожин ІФ Косів, р. ВОРÓНИЦя у с. ВОРÓНИЦя ІФ Галич.

• *Варяж* = "Новоукраїнка" [СГУ, 82] = ВАРИШ [Encarta 2000] Лв СОКАЛЬ: (^Sulimów! PL), **БЕРЕЖ**не, **КОРЧ**івка, **ШАРПАН**ці, **ВЕРБ**ове, **РУСИН**, **КНЯЖ**е, **РОМАН**івка, БІРКи, БУТини, БОРОВе, КАРІв, ВИШнівка (+ **СВИН**юхи = "Привітне" [Encarta] Вл Локачі); • *Вараш* Рв Володимирець (суміжжя Вл Маневичі): **СВАР**ині, **ВОРОНК**и, **ЧУД**ля, РОМЕЙки?; + **СЕВЕРИН**івка!!, На**БРУСК**а, **БЕРЕЖ**ниця, **КАЛИН**івка, ПідГАТтя.

ВОРОПАЇ См < копт. **ⲟⲩⲟⲣⲡ** 'вістовий, посланець': *Вирпінь*, *Верпа*, *Верба*, *Верепуть*, *Воропай* і "Чоловіче-воропаю..." Окрім лексичного гнізда **ⲣⲱⲟⲩⲱ** піклуватися, дбати, серед знакових для теми була лексема ⲟⲩⲉⲣⲡ- посланець. Її поява змінила коло зіставлень, порушивши кілька раніше прийнятих і дотепер чинних робочих гіпотез: (1) про основу ВОРОПай з ґотс. af-waírpan 'відливати, відкидати' [Тищенко 2008, 335], (2) з фольклорної слов'янської назви араба (?), (3) з фінс. varpunen 'горобець' [Тищенко 2009, 93], (4) з дперс. Арабайя 'сатрапія Аравія' [Тищенко 2010, 125]; (5) про основу ВЕРБ- = БЕРВ- з лат. Berое 'м. Еуксія, Нове (на Дунаї)' [Тищенко 2015]; (6) про основу ІРПінь з лат. ripa 'узбережжя' (xii 2015); (7) *єрепенитися* (рис. В10).

Серйозним конкурентом для дотеперішніх пояснень стала лексема копт. ⲟⲩⲱⲣⲡ, **ⲟⲩⲱⲣⲉⲡ**, **ⲃⲱⲣⲡ**, **ⲟⲩⲟⲣⲟⲡ**-, **ⲟⲩⲉⲣⲡ**-, **ⲟⲩⲟⲣⲡ**: (489a); vi. To send; **ⲣⲉⲙⲛⲃⲱⲣⲡ**: m. Man-sent, messenger; **ⲣⲉⲕ-ⲟⲩⲱⲣⲡ**: m. Man-sent, messenger; тоді *єрепенитися* – *'поводити себе з апломбом, як посланець'. Пор. і рос. *репенить* 'швидко говорити; сварити' (!) [Фасмер, III, 471].

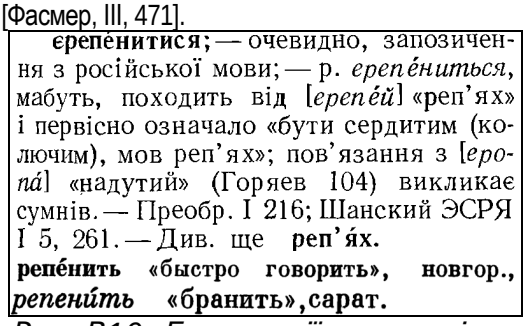
ерепе́нитися; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *ерепе́ниться*, мабуть, походить від [*ерепе́й*] «реп'ях» і первісно означало «бути сердитим (колючим), мов реп'ях»; пов'язання з [*ерона́*] «надутий» (Горяев 104) викликає сумнів. — Преобр. I 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 261. — Див. ще **реп'я́х.**
репе́нить «быстро говорить», новгор., *репени́ть* «бранить», сарат.

Рис. В10. Етимології цього гнізда слів вказують на недостатнє коло залучених контекстів

== СТАРША ВЕРСТВА (ЗБЕРЕЖЕНЕ копт. -**ⲡ**-):

• р. *ВЕРЕ**ПУТЬ*** (**ⲟⲩⲉⲣⲡ**- + Πόντος 'посланці до Понту') = ВЕРЕПЕТЬ, ВЕРЕПЕНЬ, БАЛин у с. КАРХівка Чг Чг: БОРОМики Berm-ius, ВІКТОРівка, СЕДНів, УНучки, р. **БИЧ**алка ⲃⲉⲧⲥ: n. War бас. БІЛОУСу у с. **МОХ**наТИН! (гр. μαχ-?); **БІЛОУС** **Πηλούσ**-, ПІВці ^**ОЛЕКСАНДР**івка, БОБРовиця; ЛУКАшівка, ІВАНівка, ЗАБАРівка, ЛЕВковичі, ПЛЬОХів, МОХНаТИН, РОЇще, ЯКУБівка, БЕРЕЗанка, УЛЯНівка, КОБИЛянка; р. ШУШ.ЛАЙ ⲥⲱⲥ (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок у с. ХМІЛЬниця (пор. ЗаМГ.ЛАЙ лаос?), р. **ЯМ**очка; р. **ШИШ**ка ⲥⲱⲛ (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок; **ЛЕВОН**ьки ⲗⲉⲃⲁⲛ ^ГІРМАНка, **ЖУК**ОТки; **ЛАДИН**ка, ПАПІРня, ЛОПаТИН ^ТЕРЕХівка; ЗАЙЦі, ХРАПате, ЗОЛОТинка, ШЕСТОВиця; Черн**ИШ**, **Чер**н**ІГ**ів! черн- 'Єгипет' + Isis (або ассир. 𒀭𒋫 місто = Θῆβαι or Διὸς πόλις), ТАБАЇвка ^**РОГОЩ**і ἐργαστ-ικός діяльний, енергійний; ⲉⲣⲅⲁⲥⲧ-ⲛⲣⲓⲟⲛ: (Gk); m. Any place in which work is done, workshop, factory; СИВки Siwa ^ВОРОХівка;

• оз. *ВЕРО**ПУТ*** (**ⲟⲩⲉⲣⲡ**- + Πόντος 'посланці до Понту') = ВОРОПУТ **ⲟⲩⲟⲣⲟⲡ**-! у с. НовоШЕПЕЛичі Кв ЧорнОБИЛь черн- + ⲉⲃⲓ + j: ^р. САХан ⲥⲁⲍⲛⲓ, ⲥⲉⲍⲛⲉ-, ⲥⲁⲍⲛⲛⲧ⁄, ⲥⲉⲛⲍⲛⲟⲩⲧ (Q): (385b); vi. To provide, supply; n. Provision, supply; харчі, продукти; оз. _**КОВТ**.ЕБ БЕЗОДНІЙ! ⲅⲩⲡⲧ- + ⲉⲃⲓ: (52b); n. Darkness (пор. Axshaina), тобто "Тьма Єгипетська"! у с. ПАРИШків **E *Pr-Îs.t*** **Per-Iset** (пор. і Приштина) [Syene] 'Асуан'/ або 'дім Ісиди' ^КОШівка! **Куш**, бол. БУДЛивиця *Будр- (є аналог Будливиця См Лебедин); оз. _**КОВТ**.ЕБ у с. КОРОГОД (таки *Коркод-), оз. **КОВЧ**.ав у с. ЛАДИЖичі (NB КОВЧин на Десні Чг Кулик. ^оз. Лібахар); зат. КЛЕПаНь ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲛ: (102b); m. Axe, pickaxe, сокира, ***келеп***! біля кол. с. ДОМАНТове ^оз. **ЯМ**а, бол. БУШки ⲃⲱⲧⲥ Battle array і оз. ПІРенове у с. ОПАЧичі ⲁⲧ-?; бол. ВИННикове і бол. ЮРкове у с. Дитятки, ІВАНівка, ЗОРИН, Стара КРАСниця, НаГІРці, РозСОХа, ТАРАСиця, За**ГЛИБ**'я, ОТАШів, ТЕРЕХів; ЛЕЛІВ ⲗⲉⲗⲉ: (141a); vi. To wander about; мандрувати, подорожувати! ^**КОПАЧ**і ⲅⲩⲡⲧ-, **ЯМПІЛЬ**; УСів, СТРАХолІСся Ставрак-;

• р. *ВЕР**ПА*** (**ⲟⲩⲉⲣⲡ**- 'посланці') у с. ВЕРПа = 1947: ВЕРПЕ Жт Овруч: ^Червоносілка *красн-; крин. СТАБРовська у с. Кизили; СЕЛЕЗівка **σελίδες** смуги папірусу ^**ДЕЛЕТ**а! **δέλτοι** воскові дощечки для листування; **СКРЕБ**ЕЛИчі σκαραβαίος?; **ПОЛОХАЧ**ів **πελεκεσι** / **Πολιοῦχος** ^КОПТівщина copt!, **ГАЄ**вичі ⲅⲁⲓ ⁄ ⲕⲁⲓ!, ПОКАЛів, торф. Я**РЕМН**івське! біля с. Словечне, р. **ХАЙ**чанка ⲕⲁⲓ: (630a); m. Ship's pole, boat-hook, пор. Вел. і Мала **ХАЙ**Ча ⲕⲁⲓ! ^**КОБИЛ**ин 2; бол. ПАПЕРанське у с. З**бран**ьки; бол. **СОЧ**инці ⲑⲱⲕ, ⲑⲟⲕ: (69b); m. Mast of ship! у с. Вел. **ЧЕРН.ІГ**івка ^**бол. БРАТ**кове; бол. ТИВРів **Tiberio** II у с. **ЛЕВ**ковичі ^ОСТРОВи; торф. СИН.**ЕЦЬ**ке Sin, **РОКИТ**не, **ОЛЕКСАНДР**и, КИРДАНи, БІЛКа, **СИРК**Івщина, КАМ'ЯНівка, МАГДин mehtit північний ^СИДОРи, ***ДЕРКАЧ***і, Липські РОМАНи; КОСТюків лІС, КОРАСносілка, ІГНАТпіль, КОЛОСівка, МОЧУЛЬня, СОРОКоПЕНЬ; СТОВП**ичн**е, оз. ТЕКЛівське, **ТЕКЛ**івка ^СТУГівщина! ^НаГОРяни! ^ОЛЕНичі! ελληνι; + **МАЛАХ**івка, р. ЛІЗНиця 3; р.СелИВАНиха ^ПереБРОДи, За**МИСЛ**овичі; **БОРУ**ТИНе ^СОЛОТИНе, СМОЛЯНе, З**БРАН**ьки, зБРАНЬківці Barrani? ^МАГДИн! Mahdi?? ^СИДОРи ^СТОВП**ИЧ**не, КОРЕНівка!, КРАСилівка, МОЩаниця, Пере**БРОД**и!, р. **ЩЕТИНь**! (Σκ τις, Σκήτη, Scetis Sih/t, St Makarios, 360 AD; Beheira Gov., Egypt), бол. КУПЧе у с. Невгоди, оз. ГАЙкове у с. ГОШів; р. ЛОКНиця; оз. **БОРИС**ова **ЯМ**а у с. ЛУЧанки;

• бол. ***ВЕРЕП**ка* (**ⲟⲩⲉⲣⲡ**- 'посланці') у с. Самійличі Вл ЛЮБ.ОМЛЬ ⲗⲁⲃⲟ - Ship's sail вітрило: БОРЕМщина! Berm-ius ^ЗаСТАВ'є, ПідГОРОДНе; **ВЕРБ**івка!, ЗаБОЛОТтя, ВИГНанка, **ЛАДИНь**, БУДники, ВИШНівка, ВИШНів, ГОЛЯДин, ГОЛОВне, ЯСНе, ВІЛЬШанка, ВИЖгів, РИМАчі, РІВНе, СВІТЯЗЬ. ПУЛЕМець; бол. ***ГРУЩ**ак* (< Χριστὸς) у с. зГОРани, **ХВОРОСТ**ів, бол. ПоПЕЛЮШка **Πολιοῦχος** у смт Шацьк, **ГРАБ**ове, **ПОЛОЖ**еве **Παλλάδιον**, СКИБи, БІЛки, БІЛичі, БІЛиця, БАБАці παπας ^КОЦЮРи каціри, **МОСИР**, **ЛАДИН**ь, НУДиже, зГОРани, ВИСоке, ВИСоцьк,

За**ЧЕРН**еччя, КРАСНоволя, РОГові Смолярі, гУМЕНці, **ЧОРНоПЛЕСИ**, ПЛОСке, **РАДЕХ**ів Rawdah, **РИМАЧІ** ρεωℊε ^БЕРЕЖці, **ХОМ**ичі, **МШ**анець, **ТЕРЕХ**и.

Але є ще одне документальне свідчення фольклору: "Чоловіче-**ворон**аю, де я тебе поховаю? Заховаю під **верб**ою. Чим накрию? Пеленою. Заховаю на могилі, щоб по тобі вовки вили" [Грінченко, I, 255]. Виходить, він був посланцем?

• *ВОРОП.аї*? (**ογορπ**– 'посланці')! См Лип. Долина: ^АРШУКи, **ХОМ**енкове; ТУНеве, **ГРЕКИ**, **КОЛОМІЙ**цева Долина, **САЇ**, СИНівка, СЕМЕНівка, НЕСТЕРенки, ЯГАНівка; • *ВОРОПаїв* (**ογορπ**– 'посланці') Кв КСв: ^ПІРнове; СУВИД, **СИНЯК**, **НЕГРАШ**і, МИРОЦьке, **ЖУК**ин, **ГНАТ**івка, БУЧа, БОБРИЦя, ДУДКи; • *ВОРОПай* (**ογορπ**– 'посланці') См КРАСНопілля: ^ГЛИБне, **ГНАТ**ушине; **РИБ**иця 2, Олександрія, БОБРик, КАМ'ЯНе, КРИВе, ЗЕМЛЯНе; • *ВОРОПаївка* (**ογορπ**– 'посланці') Кв ІВАНків: ^**РОКИТ**на Слобідка, БІЛий БЕРЕГ; СОСНІВка, СТАВРівка, Під**ГАЙ**не, СТАРОВичі, **ДИМАР**ка, РАХВАЛівка, **ЛЕОН**івка; • *ГОРОП.аї* (**ογορπ**– 'посланці')! Жт Любар: **КУТ**ище, **КОРОСТ**ки, **РОГІЗ**на, **АВРАТИН**, БОРУШковичі, ФИЛИНці, СЕМЕНівка, ДЕМківці.

В Албанії також виявлено 4 назви ARAPAJ Alb.

== НОВІША ВЕРСТВА З БЕТАЦИЗМОМ І ПРОТЕТИЧНИМ Б- АБО В-:

• оз. *БЕРВИЩа* у с. ВИШенки Кв БОРИСпіль: НЕСТОРівка, ГЛИБоке, **ВОРОНЬК**ів, ДУДАРків, **РОГОЗ**ів, СОШників, СТАРе, Велика СТАРиця, **ПЕРЕГУД**и; • *БЕРВиця* Кв Бровари: ^**МОКРець**; ПУХівка, СКИБин, **ДИМЕР**ка, БОБРик, КУЛАЖинці;

• бол. *БЕРВИЩе* Жт Лугини: ВЕРБівка, **МАЛАХ**івка, Під**ОСТАП**и, ПУТИловичі, БОБРичі; • бол. *ВЕРБище* у с. Обеніжі Вл ТУРійськ: ^ТУРИчани; ВЕРБИЧне, КЛЄВецьк, РУЖИН, ЧОРНіїв, КУПИЧів, **МОКРець**!, **СИН**ЯВка, КУЛЬЧин, ГАЇки;

• *ВЕРБ.аї.в* (**ογερπ**– 'посланці') Вл Луцьк: СУХоволя, **СЬОМАК**и, **ЦЕПЕР**ів, ЧОРНий Ліс, РАДО**МИШЛЬ**, ШЕПЕЛЬ; • *ВЕРБоРОДинці* (**ογερπ**– + **ρατ**–: нога 'піші посланці') Хм Старокостянтинів: ^**ГНАТ**ки; ЧЕРНяТИН 2, ОРІХівка, ВИШНопіль, Волиця-КЕРЕКешина, ІРШики, **ЯРЕМ**ичі, ДЕМківці, **ВОРОНК**івці, МАХАРинці, ЖАБче, ЧОРНа; • *ВЕРБ'я**ТИН*** (**ογερπ**– + тяти 'бій посланців') Тр БУЧач: ^ОЗЕРяни; КОСМИРин.

Поза сумнівом "стрегущим карту" не давала спокою прадавня назва на Поділлі *Дерев'яна ВЕРБка* – не врятувала прикметник і розміщена у тому ж районі *Вербка-Мурована.* Тому: • *Дерев'яна ВЕРБка*$^{+}$ = від 1947: Вербка [АТП-47, 978] Хм ЯРМОЛИНці: ^хут. СОСНова (1947 р.), Михайлівка; поруч на ел. карті показане ур. ВЕРБецькі Товтри; ВЕРБка-МУРОВана, ІВАНівка, ГОлоХВАСТи, КОРИТна, ГЛУШківці, КОРНАЧівка, МОНАСТИРок, СОЛОБківці, СОСНівка, КОСоГІРка, ТАРАСівка, ТОМАШівка!, ШАРівка.

== НАЙНОВІША ВЕРСТВА З ВІТАЦИЗМОМ:

• оз. *ВЕРВИШень* біля с. Нижча ДУБЄЧня Кв КСв: ВОРОПаїв (**ογορπ**– 'посланці') ^ПІРнове; СУВИД, **СИНЯК**, **НЕГРАШ**і, МИРОЦьке, **ЖУК**ин, **ГНАТ**івка, БУЧа, БОБРИЦя, ДУДКи; • р. *ВИРЕВіДВА* (**ογερπ**– + два 'два посланці', пор. ЛЮБиДВА Кв, ТриБОКи, ЧотирБОКи) л Дніпра нижче гирла Псла Пл КРЕМЕНчук: ОСТАПці, СОЛОНці, РОКИТне, **ЩЕРБУХ**и, ВАНЖУЛи.

Швидкі посланці (5 + 1 + 3 назви):

• бол. *ВИРВиХВІСТ* = ВЕРВиХВІСТ (**ογερπ**– + fast 'швидкі посланці') у с. **САВАР**ка Кв Богуслав: БОРОДАНі, **КОРЯКІВ**ка, СИНиця, ТУНики, **ЩЕРБАШ**инці, іСАЙки; • р. *ВИРВиХВІСТ* у смт Градизьк Пл Глобине: **ЖУК**и, КОЛОМИцівка, ТИМОШівка, **КИРИЯКІВ**ка, СІРенки, **ЧОРН**еньке, БОРИСи, СТРУТУНівка; • р. *ВИРВиХВІСТ* л Протоки Росі Дніпра Кв БЦ: **ГАЙ**ок, ВЕРБова, ТОМИлівка, ФАСТівка, **ЩЕРБАК**и, **ЧУПИР**а **БΩПРО**, ШКАРІВка; • р. *ВИРВиХВІСТ* См Ромни: **ГАЇ**, **РОКИТ**и, МАТЛАХове, **ЛЕВОНД**івка, БАЦМАНи; • р. *ВИРВиХВІСТ* п ХОРОЛу Псла Пл Миргород: **ГАРКУШ**инці, **ШТОМПЕЛ**і, **КОПТ**ів, СОЛОНці;

• р. *ВИРВиХВОСТа* (**ογερπ**– + fast 'швидкі посланці') л Дніпра нижче гирла Сули Пл **СЕМЕН**івка: ВЕРЕМіївка Berm-ius ^оз. КОРОП'єве, ВЕСЕЛий ПОДіл, КАРПИха, ПАНіванівка; оСОКОРи, ГАЇвка, БРУСове?, МАТВІЇвка, ГРИНівка, МИРОНи, оЧЕРЕТУВАТе, КАЛИНівка, **БУРІМ**ка! ad *Berroeam*, **ВЕРБ**ки!; оз. КОРОП'єве у с. ВЕРЕМіївка, бол. **ПУНТУС**ова Вода у с. ОБОЛОНь ^ЗІКРанці, НАТАЛенки, ШЕПЕЛівка, ТУКАли; рук. **БОРИС** βᾶρις, р. ОРЖиця; оз. **БОРИС** у с. ГОРОШине; колодязь **БОРИС**івський... у с. **ЗАЇ**ченеці; оз. **БРУС**ове у с. БРУСове; вдм. СТИГЛа у с. ВЕРЕМіївка; бол. ЮРКівське у с. ЗАЇчинці; ПоГРЕБняки, **ПУЗИР**і ΠΟΥCΙΡΙ ^ВАСИЛяки, БІЛяки, УСТИМівка, НаРІЖжя, ГРЕБлі, ДЕМ.'ЯНівка, ІВАНівка, БІЛоГУБи, _МАНЬківка, **ПАН.ІВАН**івка!; оз. **СИН**ьо**БОК**ове у с. Худоліївка; ТРОЇняки; БАДЬОРівка ΒΟΥCΙΡΙ ^**ОЛЕКСАНДР**івка!

Показовий і варіант цієї ж моделі *УРВиХВІСТ* (**три** гідроніми!), де морфема УРВи- у своїй початковій частині тотожна першому складу прототипів ογωρπ, **ογωρεπ**, **ογορπ**–, **ογερπ**–, **ογορπ**⁄: (489a); vi. To send: • р. *УРВиХВІСТ* у м. Ізюм Хк: **ГОРОХ**уватка, **ЧОРН**о**БАЇ**вка, **ЯРЕМ**івка; • р. *УРВиХВІСТ* Кв Сквира: **САВР**ань, **РОГІЗ**на, СЕЛЕЗЕНівка, **ОРІХ**овець, ЯМи, БУКи; • стр. ***УРВ**иХВІСТ* у с. **ЮРІВ**ка Кв КСв: оз. **ВЕРВ**ИШень біля с. Нижча ДУБЄЧня, **ВОРОП**аїв (**ογορπ**– 'посланці') ^ПІРнове; **СИНЯК**, **НЕГРАШ**і, МИРОЦьке, **ЖУК**ин, **ГНАТ**івка, БУЧа.

ВОРОШИЛівка < гр. Βαρσήλτ генонім барсилів (Алеманъ, 505, 373).: • *ВОРОШИЛівка* Вн 1168; • пот. ВЕРЕСІЛ = **ВЕРЕШІЛ** у с. Лисичеве Зк Іршава; • ВОРЗЕЛЬ Кв. Пор. рос. *верзила*.

ВРАДіївка Мк < дав.-іранс. *wradi- 'радість, вдоволення' [ВЯ 1967-4, 7].

В'ЮНки Жт, Кг; див. II. *ЮНАКИ*. Кілька назв В'ЮН.ИЩЕ добре відповідають слоовотвірній структурі похідного слова з суфіксом -иськ-

ἰωνίσκος nom à Éphèse du poisson χρυσόφρυς « daurade ».

Г

ГАДЖИБЕЙ Port Koga Bey, Koczubi (попередня назва Одеси).

ГАДяч Пл, Хк.

ГАДзинка Жт, *ГАДомці* Вн *ГАТище* Хк, *ГАТне* Кв < 1) пахл. **gad** [*gtˡ* = Av. *gaδā-*] **club, mace**, булава; пор. *гатити*; 2) гр. ?ᾰ́δης, Ἅιδης **Гадес**, бог підземного царства. Останній прототип цікавий тим, що існував у двох написаннях, і якраз про збережену давнішу форму можуть свідчити репліки р. **ГАЙД**иха Дп, руч. **ГАЙД**аня Чк, с. **ГАЙД.АЙК**и Хм. З ін. боку, пор. тркм. **гайт**- повертатися.

Рис. Г1. Морське узбережжя між Дністром і Дніпром на карті середини XVIII ст.

У топонімії України можуть бути представлені репліки й інших грецьких теонімів, як-от Ереб (*Яревище* Рв – пор. *Яребица* у Болгарії 2; *Жеребки*, *Жеревці* Жт).

ГАЙ < 1) копт. ⲅⲁⲉ /Crum, 635/ щогла; 2) вірм. hay 'етнонім вірмен'.

Для окремо взятої назви *Гай* пошук альтернативних прототипів, крім позірно-самоочевидного, є витратою часу. Інакше справа виглядає з композитами: *Гайворон* – але пор. і гідронім *ГРАЙВОРОНКА* Хк. На роль перших морфем були придатні ⲅⲁ, ⲅⲟ, ⲅⲁⲉ /Crum, 635/; pole, mast, щогла (***або*** ⲃⲁⲓ: (630a); m. Ship's pole, boat-hook, багор), – а з іншого боку, Grāī 'грек' [ДРС, 460]; а для другого – гр. NT φόρον = forum, як і в Криму (р. і с. *ВОРОН* [Бушаков 2003, 104]).

У світлі добутого 2.12.17 знання про основу Ворон- з імовірного прототипу вірм. ***vran*** 'намет, шатро' (Man. Parth. *wdʾn*, NPers. *gayān*, Judeo-Pers. *byʾn*) виникає припущення про значення першого складника Гай- як етнофорного від hay 'вірмен'... В Україні переважно вірменські намети, у Росії – візантійські. Гайстер – чи не Гай + стерх?

• *ГАЙ.ВОРОН* Кв Володарка: **ЛОБ**ачів, КОСівка, ПАРХОМівка, РОГІЗна, **ГАЙ**ок; • *ГАЙ.ВОРОН* Кг рц: Пере**ЯМ**піль, ЧЕМЕРпіль, БЕРЕЗівка; • *ГАЙ.ВОРОНка* Тр Теребовля: **ВЕРБ**івці, **КОНОП**ківка, Під**ГАЙ**чики, СОСНів; • *ГАЙ.ВОРОН* Чг Бахмач: ТЕРЕШиха, **ВЕРБ**івка, БАЛАНин, **ОПОЛОН**ське; • *ГАЙ.воронське* Хк ВАЛКи: СУР.**ГАЇ**вка, **ЩЕРБ**ИНівка, **ТУП**ицівка, ГАННІвка, НЕСТЕРенки, ЯХРЕМенки, СЕМКІвка, ЯБЛУНівка, ЗАЙцівка, КОСенкове, КОРСунівка 2, ГОНТів ЯР, СОСНівка, РІДКоДУБ, Олександрівка, КРУТа Балка, РозСОХівка.

ГАЙДУчина Лв < 1) мад. *гайдук*; 2) аланс. ім'я власне *Хайду*.

• р. *ГАЙДиха* у с. Голубовське Дп Новомоск.; руч. ГАЙДаня у с. КАМ'ЯНий БРІД Чк ЛИСянка: яр ГАЙДУків п ВОЛОСької Балаклійки Хк Шевченкове: ^РОМЕНщина; ІВАНівка, ЖУРАВка, ОДРАДне; • *ГАЙДУ.ЧИНа* Ajdovscina? Лв Стрий: ^ЗАГІРне, ЩАСЛиве; ВЕРБина, УГІЛЬки, ЖУЛИН!, ПІДГІРці, ЗАВАДів, хРОМоГОРБ, ЯБЛУНівка; КУТи, ГОРІШнє, ВІВНя; • *ГАЙДУ.КОВе* См БІЛОпілля: ГАЛИЦЬке!, СОХани, СУШилине, Червоний Кут, **ГАННІ**Вка З ^КОТЕНКи, **УЛЯН**івка, БУТовщина, ЯНченки!!, СУПРУНівка, ГОРОБіївка, ГОЛОВачі, БезСАЛівка, СОЛЯНики, ВОРОНине, Червоне, ЛУБЕНці. АТИНське, МАРКівка, ЦИМБАЛівка.

Відомо і про участь аланів у тривалій боротьбі між Хубілай-ханом (Шіцзу) і **Хайду**, володарем Центральної Азії (!!) (1275–1303) [Алемань, 520].

Юйваши, з асів, бився під Ічиршибиром проти ***Баляна***, ***Тєлігедая***, ***Біліча*** та іншими полководцями ***Хайду***, отримавши кілька перемог... Коли Чен-цзун був ще спадкоємцем престолу, імператор, через постійні напади Хайду на кордон, вирішив поставити аванпост у Алтайських горах (!)...

Центральної Азії стосується назва кит. Бухо 'Бухара'.

Згодом Юйваши сприяв великій перемозі над ***Балянем***, командувачем військ Хайду. Хайду знову послав до річки Саласи 30 тис. відбірних воїнів. Юйваши також відбив напад Хайду і Дова [Алемань, 529–530]. Коли У-цзун відновив спокій на північному кордоні, Хайду знову вдерся, але дістав відсіч. Пізніше Чабар, син Хайду, відрядив посланців до імператорського палацу просити про мир... Юйваши помер 1306 р. [Алемань, 530].

▒ р. ***ГАЙЧУР*** у с. Гайчур Зп – 1) ?пор. ткм. **гайчы** ножиці; 2) гай- + чур.

▒ ***ГАЛАЙКи*** Кв < кртат., тур. «halajyk» – раб, рабиня, слуга [Радлов, II-2, 1755; Павленко]. Репліки у топонімії: *ГАЛАЙКи* Кв, *ГАЛАЙКівці* і руч. *ГАЛАЙКа* Вн, яр *ГАЛАЙКів* Чг, також прізв. **2160** Галай**к**о, 31 Г**о**лай**к**о, 1 Г**о**лаї**ч**ук: пор. кримтат., тур. h**алаjык** 'слуга, раб' [Радлов, II, 2, 1755].

Разом з тим, існує чимало назв-реплік імовірно від іншої основи без кінцевого -к: нп *Галає.-вець* См, дж. *Галає.ве* Кв, б. *Галай.стрева* Хк, нп *Галай.ба*, поле *Галай.бине*, *Галай.бині Хутори*, випас *Галай.ова Долина*, ур. *Галаї.вщина* Чг; *Калай.динці* Пл, ур. *Калай.дине*, кут. *Калай.дівка* 2 Чг.

Також серед прізвищ: **2997** прізвищ Галай, 154 Галайба; // 7 Г**о**лай, 4 Г**о**лайбо, 4 Г**о**лаїв, 36 Г**о**лаїшин, 1 Г**о**лаїва; **1768** Галайда, 71 Галайденко, 34 Галай**ді**да, 126 Галайдюк, 50 Галайдич, 27 Галайдіна, 3 Галайдов; // 9 Г**о**лайда, 44 Г**о**лайдо, 7 Г**о**лайденко; – пор. туркм. *g**o**laý* голай 'близько, ий; споріднений', також *g**o**laýda* голайда 'близько', 'до аула близько'; *г**о**лайында* 'біля'. Розмаїтість формантів понад **7 тисяч** схожих прізвищ (див.) вказує на довге життя основи серед українців.

▒ ***ГАЛИЧина*** < 1) Gallia Галлія; 2) галіс. Galiza, іспан. Galicia Галісія [Тищенко 2006-2016].

1) Певний час робочою гіпотезою було припущення про кельтський мовно-історичний контекст хороніма. З часом його позиції послабшали, коли виявилося, що кельтський слід у топонімії України включає кілька яскравих назв (г. *Камула*, р. *Радоробель*, р. *Сукіль*), але в цілому незначний.

2) Топонім *Галиця* Чг зауважений 2015 р. у контексті з назвами сіл *Синдаревське* (*Sind-ario, *Send-arius) і *Пашківка* (місце знахідки ґотської фібули), що й зумовило дальше припущення про належність його прототипу до ґотського, а не кельтського вектора. Ґотський фрактал топонімії України значно насиченіший, ніж кельтський: саме в Галичині знайдено неодноразові ознаки західних зв'язків ґотського часу: пот. *Фрумилів*, пот. *Фрунилів* ІФ, р. *Піскава*, р. *Пістинька*, с. *Малдрики* Лв, *Станиля* Лв, *Вел*. і *Мал*. *Говилів* Тр та ін. (див. рис. Ґ1 на с. 295, Ґ2 на с. 620).

▒ **ГАЛІСІЙСЬКІ АНАЛОГІЇ** У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ.

У преамбулі до свого переліку імен власних з Галісії Коссю пише, що це "четверте видання, виправлене й розширене, містить і короткий нарис з антропонімії Галісії IX-XII ст. Джерело – реєстри імен з книги документів (el Tumbo) монастиря Celanova та інші пам'ятки... Наведено імена людей, документовані в Галісії від V ст. Також включено інші імена, які не зустрілися в середньовічних галісійських документах, однак підказані через топонімію" і тому виглядають достатньо обґрунтованими (подані під зірочкою*) [Cossue]. (Це не стає перешкодою при розгляді їх як прототипів топонімів в Україні.) Див. II. АСТУРІЙСЬКИЙ ВЕКТОР.

▒ ***ГАМАЛІЇвка*** < 1) ар. hamal 'носій'; 2) копт. **ⲬⲎⲘⲒ** чорна земля, Єгипет. Кілька сіл із назвами *Гамаліївка* Лв, Пл См3. Прізвища: 1012 Гамалій (Кв. 130, Пл. 41, Поділля 35), 42 Гамалія (Маріуполь 12, Київ 7, Носківці Вн? 6), 2 Г**е**малій! Кв. Реліктова форма прізвища козака **ГЕМ**алія відома з РВЗ-1639. Вона дає підставу припустити, що основу лише згодом пов'язали із зрозумілішим ар. hamal 'носій'. Насправді слід може вести до сенсу не "слуга-носій", а "єгиптянин".

▒ ***ГАНЖі*** Пл < 1) перс. gänj 'скарб'; 2) Гянџа [Ad.] городъ Елизаветградъ [Радлов, II-2, 1554] – **помилково**, насправді – це м. Ґянджа у Закавказзі, яке у 1804-1918 рр. мало назву Єлисавет**поль** (!). Всупереч народній етимології, якій усюди ввижаються скарби, назва міста перського часу добре пояснима не з перс. gänj 'скарб', а від аз. gänj, тур. genç 'молодий, новий', що й справді "вказує на існування давнішого, доісламського міста" [ru.wiki/Гянджа]. ***Чотири*** села в Україні, історично пов'язані з Закавказзям, розміщені досить компактно, у пристеповій смузі: це ГАНЖІ **Пл** 1362, 1710, івка **Пл** 699; ГАНЖА**ЛІ**вка Gänjä + lі 'мешканець' **Чк** 432.

• *РЕШЕТ.НИКИ* Пл Н.Санжари: КОБи Кабк 'Кавказ', БІЛОКОНі Білокани? ВОДОЛАГівка, ГАЛУЩина Гребля, **ГАНЖ**і, ЛЕЛЮХівка, МОВЧанівка, **НеХВОРОЩ**а! (пор. Вл), СТРИЖівщина;

• *РЕШЕТилівка* Пл рц: ^**ГАНЖ**і; **КолоМАК**, КуКОБівка Кабк, БІЛОКОНі, ТвердоХЛІБи, ШАРЛаї Charles?, **ХОРОЛ**Ьці Кароль?, МОЛОДиківщина, МИХНівка, ПОТічок, БУЗИнівщина, РОЗСОХувате, ТОЛОКа;

• *Жаб'янка* на р. *Жаб'янка* Чк Лисянка: **ХИЖИН**ці, **ГАНЖА**ЛІвка Ганжа + лі, місто в Азербайджані (іракський вектор), РУБаний МІСТ^ РОЗКОШівка. **БОЯРка,** БОС**ІВка 750,** ЖАБ'**янка 750,** ВЕРЕЩаки, РІПки, *ОРЛи* ^БУДище;

• *ГАНЖівка* Пл КОБЕЛяки: ^МІДЯНівка, ВУХАНівка; ГРЕЧАНи, ТвердоХЛІБи, СОСНівка, СУХинівка, СУХе, МОРОЗи, ШЕНГУРи.

ГАНЩИНА < 1) тур. *хан*; пор. *Ганщина*, межиріччя Дністра і Пд. Бугу, "Хансь-ка Україна" (XVI-XVIII ст.) = Єдісан, Татарська Волощина; внаслідок цього усі попередні пояснення відхилені: 2) ?лат. Via Annia, римська дорога з Аквілеї до Патавії (Падуя); 3) ?вірм. м. Ані у Закавказзі; 4) ?туркм. *анна* п'ятниця (з перс. *аділе*). Назва у джерелах – "Ханщина", "Ганщина", "Ханська Україна" [Подкупко Т. Геополітичний чинник у Політиці гетьмана "Ханської України" Петра Іваненка (Петрика) // Чорноморська минувшина. Записки... НДІ козацтва Інституту історії України. Зб. наук. пр. – Вип. 2. – Одеса, 2007. – С. 31-36]. "Українським селянам жити у "Ганьщині" – так у народі називали Ханську Україну – було краще, ніж під панами. Якщо на інших українських землях значна кількість селян були безправними кріпаками, то на території Ханської України не було кріпацтва, а всі селяни сплачували десятину від виробленої продукції. Це дуже мотивувало українців переселятися в ці зелі. Існують скупі на інформацію згадки про гетьманів Ханської України аж до 1760-х років" [uk.wiki/Ханська_Україна].

Що до переходу **х** > **г** пор. *гарбуз* (з перс. xarboz), *гарт*, *Гарт* Чг герм. *hard, *Гиновичі* Тр ***хин-**, *Гаражівка* Хк (з ар. **харадж**), *Гоцьківка* Лг ~ *Хоцькі* Кв.

● ***ГАНЩИНА*** ("Вороновиця") пор. **Ганщина** "Ханська Україна" Вн Вн: СОРОЧин Сороки?, СОСОНка; ● бол. ***ГАНЬЩИНА*** у с. **ПІДГІР**не! Вл Рожище: ^**КРОВ**АТка; ЯСЕНівка, КОПАЧівка, ІВАНчинці, ІВАНівка, ***Берегове***, **МАР'ЯН**івка; ● *ГАННівка* Пл (Глобине): ^СЕРЕДпілля, ЛІЗКи, ГРАДизьк; БІЛОУСівка, МАНЖЕЛІЯ, **КАНІВЩИНА**! **ханів-**, БИТАКове Озеро;

● *ГАНЬковичі* пор. **ГанЬщина** Лв Мостиська: ^**ЛИПКИ**! **липки** татари, КОНюшки, МИШЛятичі; ДИДЯтичі; ● *ГАННів* пор. **Ганщина** "Ханська Україна" ІФ Коломия: ^За**ЛУЧ**чя, **ЛИП**Ники татари; ПЕЧЕНІЖин!, ДЖУРКів, КОБИЛець, МАТЕЇвці, СЕМАКівці, **ХОРОСН**а, ІВАНівка, **УГОР**НИКи, **МОЛОД**Ятин; ● *ГАННопіль* Вн (**ТУЛЬ**чин): ***ЛИПК**и* татари ^**МАЗУР**івка!, **ЖУРАВ**лівка, **КИНАШ**ів; **КИРНАС**івка, СОСНівка, КРИЩинці, ПЕТРАШівка, ТОРКів, **ТАРАС**івка; ● став *ГАНИчка* у с. КУЦеволівка Кг Онуфріївка: ^ЯСИНУВАТка; водоп. ***ЛИПК**и* татари у с. ДЕРІЇвка, **КАМБУР**ЛІївка **Кінбурн**; ● *ГАННУ**СИН**е* Хм (^Полонне): **ЛИП**ІВка татари, НОВАКи!, ШКАРівка, КОТЕЛянка, КОХАНівка, САСАНівка, ХРАБУЗна; ● *ГАННІв**ці*** Лв (Жидачів): ^РУДа; **МАЗУР**івка, **СОКОЛІВ**ка, **ЖУРАВ**но, **ЖУРАВ**ків, НОВОШИНи, ЮШКівці, **ВІЛЬХ**івці, ***Бережниця***, Добрівляни, ЗаГІрочко, ОТИНевичі, ДУНАЄць, **МОЛОД**ичне; (пор. ● *ЛипЧАни* татари Вн МОГИЛів-Под.: ^КОЗЛІв, НАГОРяни; **МАЗУР**івка, БОРІВка, ІРАКЛІЇвка, **ТАРАС**івка).

З очевидністю, основа Мазур- у контекстах Ханської України і татар-липок (див. с. 661: III. ТАТАРИ...) є *мотивовано повторюваною* і має вказувати на поляків з області Мазовше.

● *ГАННо**пілля*** пор. **Ганщина** Хк Вовчанськ: ВОЛОХівка, ДІДівка, НЕСТЕРне, **МОЛОДОВ**а, СОСНовий Бір, ***БАЙРАК***, **КИРНОС**ове, КРАСний Яр, **ВОЛОХ**івка, яр КОБЕЛяків у с. Верх. САЛТів; ● *ГАНичі* пор. **Ганщина** Зк ТЯЧів: ^СОЛ.ОНе; СОЛ.ОТВИНа, ВІЛЬХівці, ДОБРЯНське, ПОДішор, КРИЧове, **КОЛОД**не;

● *ГАННівка* Вн (Оратів)/ Іллінці: **СИНАР**на, ТАРАСівка, ***Прибережне***; ● *ГАННинське* пор. **Ганщина** Кр Кр: ^***Прибережне***; ***Бережинка***, **СОКОЛІВ**ське, ***БАЙРАК**и*, КАНДАУРове, **МОЛОД**ецьке; ● *ГАННІв**ЦІ*** ІФ (Галич): ^ТЕМИРів**ЦІ**!!; САПОГів, ДЕМЕШКівці, **КІНАШ**ів, **ГАННІВ**.**УС**ІВка, ***Набережне***!, ***Побережжя***!, КІНЧАКів, КОРОСТовичі, ХОРОСТків, **КОЛОД**іїв, Насташине; ● *ГАННівка* Кг (Новомиргород): ^КАМ'ЯНка; ***Берегове***, **ЖУРАВ**ка, **КАН**ІЖ, КАРАКАЗЕЛІвка, **КОРОБ**чине; ● *ГАННівка* Кг (Петрівське): ***БАЙРАК**и*, БАЛАХівка;

Доказова топонімічна ідіома "*ГАННівка ~ ЄЛИЗАВЕТівка*" (тобто Ханська Україна ~ Єлисаветград) – 5 прямих сусідств і 4 районних: ● *ГАННівка* Зп Якимівка: **^ЄЛИЗАВЕТ**івка; ● *ГАННівка* Мк Березань: **^ЄЛИЗАВЕТ**івка; ● *ГАННівка* Мк Братське: **^ЄЛИЗАВЕТ**івка, ЦИБУЛЬки; ● *ГАННівка* Хк Лозова: **^ЄЛИЗАВЕТ**івка; ЛИМАН; **МАТІЯ-С**ове; ● *ГАННопіль* Жт Ємільчине: **^ЄЛИЗАВЕТ**піль; **ЛУК**а, СОРОЧЕНЬ, **ВІЛЬХ**івка, **ГАННІ**вка ^КОРОЛівка, ЛЕБІДЬ; ● *ГАННІвка* Дп Томаківка: **^МИРОЛЮБ**івка; **ЄЛИЗАВЕТ**івка, ЖМЕРине, ПОДинка, ТАРАСівка; ● *ГАННІвка* Од Тарутине: **ЄЛИЗАВЕТ**івка 2; ● *ГАННІвка* Дц Мар'їнка: **ЄЛИЗАВЕТ**івка; ● *ГАННІвка* Лг Антрацит: **ЄЛИЗАВЕТ**івка;

● бол. *ГАННИчиха* у с. Сільце Вл Ратне: ^ГІРНики *угор-; **ЛУЧ**ичі; ● *Ганнопіль* Кг (Бобринець): ^РОЩАХівка, **Маріуполь**; БУХОвецьке, КОХАНе, СОРОЧАНове, **МАР'ЯН**івка, ПЕНЬКове, ЧИГИРИНське, ТАРАСівка, ЧКАЛове?; ● *ГАНІвка* Лв (Сокаль): ^**ЛУЧ**иці; **БИНДЮГ**а ар. Bunduqiya Венеція **^МЕЖИРІЧ**чя!, БОРОВе, БУТИНи, **ДОМАШ**ів (<Домаха **'Маріуполь'**), **ВІЛЬХ**ове; ● бол. *ГАННине* у с. Вишевичі Жт Радомишль: **^МЕЖИРІЧ**ка!; **ЖУРАВ**линка, БУГЛаки, **КРИМ**ок; ● *ГАННівка* Дц (МАР'ЇНка): ІЗМАЙЛівка, **КРЕМ**інець; ● торф. *ГАННине* Болото у с. РадоГОЩа Жт Лугини: ^БУДо-ЛІТКи; МАЛАХівка, **КРЕМ**НЕ, **ВОЛОШ**ине;

● *ГАННІвка* Хм (Дунаївці): ^**НЕСТЕР**івці!; При**ТУЛ**івка, СИНЯКівці, СОСНівка, СОКІЛець, Степок; ● *ГАННУСівка* ІФ (Тисменица): Криво**ТУЛ**И, **УГОР**ники, **УГРИН**ів, КОЛОДіївка; ● *ГАНЬ**ківЦІ*** пор. **ГанЬщина** ІФ Снятин: ДЖУРів, ПРУТівка, **ТУЛ**Ова, **ТУЛУК**ів, СТЕЦева берег, КРАСноставці, **ОЛЕШК**ів, ОРЕЛець;

● р. *ГАНДЗЯ* у с. Лісівка Жт (**АНДРУШІВ**ка **Андрусово** 1667): ^ТАРАСівка; ГАРДИШівка, **ГАРАП**івка, **ЯРОП**овичі, КОТЕЛЬня; ● *ГАННівка* Кг (Світловодськ): ^ЛІСове, ОНове, СЕМИгір'я; Вел. **АНДРУСІВ**ка; ● *ГАННівка*-Вирівська См (Білопілля): ГАННівка-Тернівська ^ГАННівське; БУТовщина, **МАР'ЯН**івка, СИНЯК, АТИНське, ВОЛФине, ГЕЗівка, КАЛИНівка, **МАШАР**і група татар, МИРське; (пор. ● *ЛИПКи* Жт Попільня: ^**БУХА**ЛІвщина; **АНДРУШ**ки **Андрусово** 1667!, **МИШЕР**ине! група татар, КРАСНогірка, СТЕПове, СОКОЛІВ Брід, СОКІЛЬЧА, По**ЧУЙ**ки; ● *ЛИПКи* Рв Гоща: ^**АНДРУС**іїв **Андрусово** 1667!, ВОВКОШів, ДРУЖНе; КРАСНосілля, **МАТІЇ**вка, ЯСНе, СИНів, ПОЛІВці; + ● *Єлизаветівка* Од Фрунзе: **АНДРУС**ова);

● *ГАННівка* Хк (Коломак 447)/ Валки: ^Каленикове, СТЕПове; **ЖУРАВ**лі, РОЗСОХівка, ХАЛИМОНівка, КОРСУНове, івка, СОСНівка, ГАЙВОРОНське, КУЦівка, ТУГАЇвка. ВОДЯНа Балка,

НЕСТЕРенки, **КОРОБ**ки, МАЙДАН, ЯСЕНеве, **ВІЛЬХ**івське, СУРГАЇвка; ● *ГАННівка* Хк (ПЕЧЕНІГи! 2026)/ ЧУГУїв: ^БОРЩова, ГАРАШківка, ГУСЛівка; ТАГАНка, **КОРОБ**очкине, ПОДи, БУРЛУК; ● *ГАННівка* Чг (Носівка): ^БЕКАРщина, СТЕПове; КОЗАРи, ПЛОСКе, ПУСТотине, КИСЕЛівка, КОБИЛещина, **КОРОБ**чине, СУЛАК; ● *ГАННівка* Вн (Липовець): ^УЛЯНівка; ЛУКашівка, КОХАНівка, КОБИЛЬня, ЗОЗів, **ЖУРАВ**а; ● *ГАННівка* Жт (Народичі): ^**ЖУРАВ**линка, РОЗСОХівське; БУЛів;

● оз. *ГАННівське* у с. Ганнівка Пл (Козельщина): ^**Майор**щина, Лутовинівка; Плавні, Приліпка, БУНЯКівка, СУШки, КРАСНосілля, БУТенки, БУТоярівка, БУЛАХи, **ЧЕНОКАЛ**ІВка! тур. Canak-kale Дарданелли; ● *ГАННівка* Дп (Новомосковськ): ^**КЕРНОС**івка, **ЛЕВЕНЦ**івка; ● бол. *ГАНДЗІвське* у с. Романів Вл Луцьк: ^БОТин; **МОТАШ**івка скіф. **Матоас** Ниж. Дунай; ● *ГАННівка* Дц (Добропілля): ^КАТЕРИНівка, КУТУЗівка, ТАВРическое; **МАТЯШ**еве.

Ці багаті контексти Ханської України стають підставою і для інших ототожнень. Адже повторювані саме у них реми сприймаються як синхронічні й синхоричні: Єлизавет- Єлисавет, Андруш- Андрусово, місце перемир'я 1667 р. між Росією і Польщею, Камбур- Кінбурн, Короб- ар. хараб зруйнований, Байрак- тур. прапор, Журав- перс. шоурав- союз, Прибережне, Побережжя та ін. Саме поруч з реаліями Ханської України починають виглядати звичайними зв'язки з Кінбурном, Дарданеллами, Домахою (майб. Маріуполем), Кримом, ханом, Матоасом-Дунаєм, Валахією, Венецією, татарами-мишарями.

ГАРАПівка Жт < ар. عرب 'араб'. Див. II. *ХАЛАЇМГОРОД*.

ГАРДИШівка Жт2 < аз. гардаш! qardaş (erkek kardeş) брат (ткм. доган) – ГАРДИШівка Жт 6, 122, прізв. Гардашук 2 Кв., Гардаш 386!, евич 4 Бровари Кв, ник 25, нікова 12, евський 8, а 13, ов 11. Див. І. *Г ЗАМІСТЬ К В УКРАЇНСЬКИХ ТЮРКІЗМАХ*.

ГАРКУШИНці Пл < тюрк. Qaraqush, маврський авантурник кінця XII ст.

Oriente moderno, vol. 20. 1940 p. 474: "Від XI ст. ми мало знаємо про терени Західної пустелі [Єгипту]. Бл. **1172** р. тут побував турецький авантурник **Каракуш**: він проїхав через el-Aqabah (es-Sallum), зайняв оазу Santariyyah (Siwah), Awgilah, Zawilah... – с. 474)". Ось наїзд цього Каракуша і набув розголосу над Дніпром (очевидно, доти Сіва була останнім острівцем християнського Єгипту):

● *ГАРКУШине* Qaraqush 1172 Дп СОЛОНе: **ОЛЕКСАНДР**опіль, ДОЛИНське, МИХАЙЛівка, КРИНИЧки, ПЕТРиківка, ТИХе, БУТовичівка; ***АПОЛЛОН***івка Apollon ^в**ИШ**неве, КАМ'ЯНе; ШИРокополе, ВАСИЛівка ^АНТОНівка, **ОЛЕКСАНДР**івка, БЕРЕЗнуВАТівка, НАТАЛівка, ***МАР'Ївка***, Червоний ЯР; ВОВНіги, МИРопіль!, **СУДАН**івка, ТАРАСівка, ШИРоке; ● *ГАРКУШине* Qaraqush 1172 Хк САХНовщина: ^Огіївка, ТЕРНуВАТка; ***АПОЛЛОН***івка Apollon ^КРАСна ГІРка ^Черв. ДОЛИНа!; ІВАНо-СЛИНЬківка ^За**ГАРКУШ**ине, НеХВОРОЩа, **ЧОРНоЛОЗ**ка!, ЧЕРН.**ЕЩ**ина ^БУЧки, НаГІРне, УЛЯНівка, ***МАР'ївка***, АРКАДІЇвка, КРАСНоЯРка, **ОЛЕКСАНДР**івка 2, МИХАЙЛівка; ГЕРМАНівка, ЛУКАшівка, ТАРАСівка, КАГАНець;

● *ГАРКУШин**ці*** Qaraqush 1172 Пл МИРгород: ^ВОВНянка; лІСове, СКИДанки Σχεδία ^САЖка, **КОПТ**ів ^СОЛОНці, СОХацьке ^**ШТОМПЕЛ**і, Вел. **СОРОЧ**инці, Малі **СОРОЧ**инці, **ШАРК**івщина, **РОМОДАН** ^ГЛИБоке, ПЕРЕДЕРІЇвка, ШПАКове, ХОМутець, БІЛики, ГРЕМ'ячка, БІЄве; р. КРЯЧківка у с. Степанівка, САКАЛІВка, **ЗУЇ**вці Cal, КЛЮШниківка, КОСці, ОНАЦЬке, **СИН**Ьощоки дслов. **сынъ** 'вежа, башта', І**ВАЩ**енки, МИЛАШенкове, ОЛЕФІРівка, САВинці, ЯРмаки, ЗІНЧАШів, **ЇЖ**аки, БЕЗВОДівка!?, ШаХВОРОСТівка;

У кн. E. Rossi. Storia di Tripoli e della Tripolitania... (1968, с. 65): "з пропозицією зробити виправу на Африку і Магриб, Каракуш (Qaraqush) з кількома поплічниками вирушив самохіть, але напевно у погодженні з Саладином, звернув до al-'Aqabah і зайняв Santariyyah, Awgilah, Zawilah. Тут мешкали бербери..."

Само собою, залишається гідним подиву, що за сотні років ніхто не зауважив витоки назви Santariyyah (пор. *Шандра*, *Сандраки*, *Олександрія*).

ГАСАНівка Зп (і передмістя Полтави: Г. Тютюнник), ГАСЕНки Пл / ХАСАНівка Чк < 1) пахл. **hzn** 'осуарій'; з імовірним дальшим пристосуванням до 2) ар. ім'я Гасан.

ГВІЗдярня < ?ґотс. gazds 'жало, вістря' [Фасмер, I, 399].

● торф. *ГВІЗДь* ?ґотс. gazds 'жало, вістря' [Фасмер, I, 399] Жт Овруч: р. **СИТІ**вка ☩ - Arrow dart у с. **СИТІ**вка ^**СОСНІВ**ка!, ЛУЧанки, **РАК**івщина!, РОКИТне, ПАПІРня, КАМІНь, ПереБРОДи, БІЛка, ТЕКЛівка, СИРниця, СИРківщина; ● *ГВОЗДів* ?ґотс. gazds 'жало, вістря' [Фасмер, I, 399] Вн Немирів: **СТРІЛ**Ьчинці, **СИТ**ківці ☩ - Arrow dart, **РУБАН**ь, ОСТАПківці, ЛУКа, СОРОКОТ.ЯЖИНці, КРИКівці, СОРОКОДуби, БОБЛів, ДУБ.МАСЛівка, БАЙ.РАКівка; ● *ГВІЗДярня* ?ґотс. gazds 'жало, вістря' [Фасмер, I, 399] Жт РОМАНів: ^САДки, ТЕВЕЛіїв; СИНява дслов. **сынъ** 'вежа, башта', РОМАНівка, **МАНІ**, Жовтий БРІД, БІЛКи, ГРЕМ'ЯЧе, КАМ'ЯНка, КАМІНЬ, ХИМРИЧ, ЛУЧисте, ОМИЛЬне, ПРОМІНЬ, МИРопіль, БИКівка. Див. р. *СІТОМЛЬ*.

ГЕДЕРИМове Од < гебр. гедерім мн. 'кімнати'.

ГЕЗЛЕВ < ткм. гөзле- вишукувати, розвідувати; укр. *Козлов* (Євпаторія).

ГЕЛЬМЯЗів Чк < перс. топонім *Гільменд*?

ГЕНЗЕРІВКа Кв < ванд. Genzerik [Тищенко 2015, 335]. Існують також прізвища Гензера 109, Гензьора 79; виразно південь.

ГЕНРИХівка < герм. Henric.

"Виявляється, спогадом про ось цей, справжній історичний епізод X ст. (битва при Лехфельді за участю Генриха Птахолова) карта збентежила спецслужби. У двох наведених далі унікальних контекстах згадані водночас ім'я Генрих, етнонім ґерманців *у мадярській вимові* і Буда, а також по разу Ломбардія, район Саболч, Тиса, Прут (ознаки місця і часу):

"*Дерман-* ~ Генрих ~ Буда ~ табір" (2 контексти) 47 (= АТП-1947) *ДЕРМАНка+* ("Дібровка") **Жт** (*ДОВБиш*) : **ЛЮБАР**ська Гута, **БУД**ище, **ДОБР**ий КУТ, **ПРУТ**івка! 2, "Калинівка" (= **ГЕНРИХ**івка+); 47 *ДЕРМАНка+* ("Луки") **Жт** (*ЧОПовичі*) : **ДУБР**ОВа, КАЛЕНське, "Гутянський" = Гута-**ГЕНРИХ**івка!+, **СОБОЛ**івка, **БУД**ницьке, **ТИШ**ів!

"*Генрих* ~ Буда" (3 контексти) 47 *ГЕНРИХівка+* ("Калинівка") **Жт** (*ДОВБиш* /тепер Жт Баранівка/) : **БУД**ище, ДЕРМАНка+ ("Дібровка"); 47 Гута-**ГЕНРИХ**івка+ ("Гутянський") **Жт** (*ЧОПовичі* /тепер Жт Малин/) : **БУД**ницьке, ДЕРМАНка+ ("Луки"); **ТИШ**ів!; ● *ГЕНРИХівка+* ("Андріївка") [Encarta] **Жт** Черв-арм: **БУД**ище 2; +47+ ФЛЬОРівка Vlorë, **ГАБРІВ**ка háború війна, Стара **БУД**а, СОКОЛів.

Це сюди, на "тиху" лісову Волинь (під всевладдям печенігів!), повернулися восени 955 р. якісь уцілілі свідки битви на Лехфельді. Генрих згаданий також в угорському контексті у Галичині:

"*Генрих* ~ табір" (2 контексти) 47 *ГЕНРИХівка+* ("ПідМОГИЛка") **Лв** (*Городок*) : ГЕНРІКівка ("Баси"); **ВОВЧУ**хів Bulcsú, КОСОВЕЦЬ kasog; (тепер в інших межах ● Лв Городок: КОМАРне, **УГРИ**, За**БОЛОТ**тя); 47 *ГЕНРИХівка* ("Копань") **Лв** (*КУЛИків*): **ВІДН**ів, **ДУНАЄ**ць; (тепер у складі ● Лв Кам-Буз: БАТЯтичі, **СТРИГ**анка, **ТИШ**иця)" [Тищенко 2015, 277].

р. ***ГЕРИня*** < данг. ge-ryne 'рада'; тоді Горинь < ґотс. ga-runi 'тс'.

Геря́ня, -і, *ж.*; **р.**, п. Сукелю л. Свічі п. Дністра; *Геря́ня* (КРУ, 37); *Герыня* (Машт., ДБ, 13); Gerynia (SG, II, 538—539; XI, 558); витік у *Герині* — присілку с. Гошів Долинськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.; *Герыня* (WRG, I, 430).

ga-rūni, *sm.* **consultation,** counsel, 187. OE. **ge-rȳne,** OHG. **gi-rūni, a secret.** [Wright].

ГЕРМАНівка Хк, ***ГІРМАНка*** Чг 1) етнонім герман-; 2) можл. протеза перед тат. *орман* 'ліс'.

прот. *ГИРМАН* Пл Глобине [СГУ, 103]; яр *ГЕРМАНів* Хк Вел. Бурлук.

ГЕРС.ЕВАНівка < гр. **γερουσία** + вірм. ***auan*** "village" (**ā-vāna-*, Syr. *'w'n-'*, base *van-* "cover").

● ***ГЕРСЕВАНівка*** **γερουσία** ***auan*** "village" Хк ЛОЗова: ІВАНівка, РІЗВЯНе, ПОДи, ВОЛВЕНКівське, ДОБРОПІЛля, ДОБРОБУТ ^ГАННІвка, ГОРОХівка ^Нов. ІВАНівка, ЗАПАРівка Сапар?, БАРАБАШівка.

ГЕРУСИ Лв **γερουσία** (βουλή γερόντων) рада стрійшин [СКД, 224–225].

Аристократичні сенати, як-от у Спарті, мали назву ***герусія*** (буле́ гeróнтон) **γερουσία** (βουλή γερόντων) тобто рада стрійшин [СКД, 224–225].

● ***ГЕРУСИ***! **γερουσία** Лв ЖОВКва: ^ГОРОДЖІв, БІЛани, БЕРЕЗина, ДУМичі, КІБті, МАЛДРИКи, САЛи: ГАЙ, ІВАНці, МАЛЕХів, **ПИРА**.ТИН, **ШКОЛЯ**Рі, КУПИЧ.**ВОЛЯ**! Єгупт- + **βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα**!, СОХані, БОРова ^ВОЛЯ-ВИСоцька, ГАЛАСИ *р-, ДУМичі, ГАЙовий ^ДУМи ^ЖИГАЙли!, ОЛІ.ЯРники, КЛЕБАНи! ^ГОРяни ^ГІРкани;

● б. ***ГЕРУСа*** **γερουσία** п Нетриусу Хк БОРОва \\ Дц Кр. Лиман: б. МАЯЦЬка ПЛОТва п Борової = БІЛенька! біля нп БОРОВа ^**ФІЛЕ**вська ПЛОТва **Phylae**!!, ШИЙківка; КРАСНоЯРське, ЧЕРНещина, БАХТин, ГОРохуВАТка, СОЛОНе 2, ПомилУЙКівка!, Богуславка, вИШневе, КОПанки, МИРне, ПАРНуВАТе, ЯСинуВАТе, ПідЛИМАН; \\ яр КОСТРи пор. кут КОСТРи у с. ***ШАНДР***иголове Дц Красний Лиман: ^**ЗЕЛЕН**а ДОЛИНа; **ЯМПІЛЬ** ^**ЗАКІТ**не; **СТАВ**ки, **ДРОБИШ**еве ^яр МИХЕДів у смт Кіровськ; **БІЛ**огорівка, ПЕТРівка, ЯМПОЛівка; ШУРове, ЯРова ^**ОЛЕКСАНДР**івка!, КРИМки, КРИВа ЛУКа, РІДкоДУБ, ІВАНівка, КАРПівка, **КАТЕРИН**івка!, МИХАЙЛівка, ВОВЧий ЯР ^яр КОРОВин у с. КАРОВин = с. КОРОВій ЯР;

● *ГЕРУСівка* γερουσία рада старійшин Пл Вел. БАГАЧка: ^БІЛоцерківка, БІРки!, ВИШН.ЯКІВка!, КОНОПлянка, КРАСноГОРівка, СИДОРівщина, СОЛОНці; СКИБівщина, **КОЛОС**івка, САЇ, МАТЯШівка, ГИРинці, ЛОБурі, ОЛЕФІРи, КОТЕЛевці, КОБЛики, КОЛОМИЙці, ПідЛУКи, ДАКАЛівка, ГРЯНЧиха, РОКИТа, ІВАНівка, РадИВОНівка, ВОЛО.ДИМИРівка!, ГИРчин, РЕШЕТилівка.

ГІДРОНІМІЯ УКРАЇНИ – система назв річок, ярів, водойм України.

Див. [ГУММЗ; СГУ; СМГУ; Стрижак; Топоров, Трубачов; Трубачов].

ГЛЕВАХа Кв < 1) ірл. gleo 'битва' від ***gliwa**- (пор. санскр. jri- 'ширитися, долати, пересилювати (overpower)') [Buck, 1372]; 2) з кількох етимологій реалістична < пахл. **glywk** 'гребінь гори'.

ГЛИСНа Кв < пахл. **gilistag** [*glystk*'] **home, dwelling of demons.**

ГЛУХІВ См, *GOŁUCHÓW* Pl, *GLAUCHAU* D: кілька можливих пояснень.

1) Від гр. Γλαύκου 'присвячений морському божеству Глауку': *Глухів*, *Głuchów*, *Glauchau.* У зорієнтованому на південь греко-єгипетському історичному просторі топонімії Сіверщини тепер виглядає також можливою й **історична пов'язаність з морем ім'я Глухова**. Дохристиянський 15-й ном (область) Давнього Єгипту U15 мав центром місто Гермополь, – він же давньоєгипетською Ounou, Ouni, а коптською мовою Chemenou (Zmoun - **Shmoun**) ϣⲘⲞⲨⲚ [ешмун] букв. 'Місто Восьми' 𓈎𓅱𓏏. З матеріалів Г.Верета видно, що навколо цього "восьмибожного" міста в античний час було кілька спадкових маєтків Γλαύκου Κλῆρος [гла́уку кле́рос], присвячених морському божеству Главку, уособленню моря γλαυκή [глауке́]. Ім'я божества або й сама назва моря могли стати ймовірними прототипами топооснови-репліки у слов'ян Глух-. Це такі маєтки або ділянки-кліри (κλήροι, пор. клірос):

1. **Glaukou Kleros – U15** [Geo ID: 3952]. **G** Γλαύκου Κλῆρος. ***... Status***: kleros. 2. **Glaukou Kleros – U15** [Geo ID: 3954]. **G** Γλαύκου Κλῆρος. ***... Status***: kleros. ***Note***: Glaukou (3954) kai Philotou (4022) Kleros. 3. **Glaukiou Kleros – U15** [Geo ID: 3953]. **G** Γλαυκίου Κλῆρος. ***... Status***: kleros. 4. **Glaukiou Kleros – U15** [Geo ID: 8831]. **G** Γλαυκίου Κλῆρος. ***... Status***: kleros.

Ще одна така ділянка є далі на південь у номі 19: 5. **Glaukiou Kleros – U19** [Geo ID: 9439]. **G** Γλαυκίου Κλῆρος. ***... Status***: kleros. Існували ще мис і село на середземноморському узбережжі Лівії: 6. **Glaukon Akron – Western coast** [Geo ID: 11129]. **G** Γλαυκὸν Ἄκρον. ***Var.***: Glaukon Akron. ***Status***: мис: akron. ***Прим.***: пор. сусіднє село Glaukon (11152). 7. **Glaukon** (El-Imayid) **- Western coast**. **G** Γλαυκών. ***Status***: село: kome. ***Прим.***: за Птолемеєм у номі Libya; пор. сусідній мис Glaukon Akron [Verreth, 235]. З-поміж цих наведених Г.Веретом імен від основи Γλαυκ- сімох географічних об'єктів Давнього Єгипту найбільший інтерес мають, звичайно, ті перші чотири, що вказані в області Ешмун (U15) – якщо справді її ім'я само стало прототипом *Есмані*. Усі вони "Главкові": Γλαύκου, Γλαυκίου.

З античної міфології відомий морський бог-пророк Γλαῦκος Πόντιος 'Главк Морський/ Чорноморський'. Вихідним словом для ім'я Главк є одна з чотирьох грецьких назв моря (θάλασσα, πέλαγος, πόντος, **γλαυκή**) звідки прикметник гр. γλαῦκος, род. відм. γλαύκου 'блискучий, блакитний' (як море): існували й усталені вирази **ἐργάζομαι** γλαυκήν Hes. (*sc.* θάλασσαν) займатися морським промислом (тобто торгівлею або рибальством) = **ἐργάζομαι** κατὰ θάλασσαν Dem. вести морську торгівлю [ДРС, 656-657].

Не раз писано про наївність пояснень топооснови Глух- від слова "глухий" – фонетично найближчого *в даний історичний період* (коли навколо нас звучать сучасні, а не давні мови). Цьому стереотипу суперечать, зокрема, композити (складені топоніми) – назви степового села ***ГЛУХоедово*** РФ Оренб. і селища в горах Судети біля перевалу на південь GŁUCHołazy PL. У сучасній топонімічній системі вони структурно подібні до назв: *МУХоедово* РФ Іван. (при *МУХоЯРово* Тверс.), *МУХоеды* Ву Гом. (при р. *МУХавець* у Бресті), *ЖИБоедово* РФ Пск., *ЖАБоедово* РФ Тверс., бол. *Кóноїдь*, *Кýноїдь* = 1855: *Кунов.едь* у с. Піски Річицькі Вл Ратне [СМГУ, 48], Konojad, -y Pl, Konojedy Cz2, *УГроїди* См, *БОБоедово* Ву Віцеб., *БОБоеды* РФ Тверс., *БОБРоїди* = *БОБРо**йди*** [Encarta] Лв. Перші кореневі морфеми залучених до зіставлення назв пояснимі з таких прототипів: копт. ⲙⲟⲩⲕϩ [мукх] гнобити або гр. μάχη, дорійс. μάχα [мáхе, мáха] бій, битва; копт. ϫⲁⲃϩ, ϫⲉⲉⲃⲉ [джаб, джéебе] подолати важкий шлях, прибути; Κάνωβος Каноп, укр. *угор.ець*, літоп. **Оугры** 'Угорщина'; гр. πάπας 'піп'; гр. βούβαρις [бýбаріс] 'великий човен' [Chantraine].

Ключ до пояснення цих назв може міститися в документованій атласом Encarta старій назві львівського села *БОБРоїди = БОБРо**йди***: значить і інші старі форми цих топонімів могли мати морфему -йд- (від дієслова *йти*), згодом перетворену в народній фантазії на -їд- (від дієслова *їсти*). У такому разі старі форми стають осмисленими: ходоки на війну; ходоки у важку путь; ходоки до Канопу; ходоки до Угорщини; ходоки "до попів" (на південь?) – пор. ліс *Попова **Хожа*** біля с. Ситне См С-Буда (матеріали В.К.Шейка, Суми); ходоки на великих човнах. Очевидно, що при буквальному розумінні назва *Глухоеды* сенсу не має. Якщо ж прототипами основи Глух- були форма гр. Γλαύκου [гла́уку] 'Главків' (божество Главк як символ моря), або род. відм. прикметника від назви моря гр. γλαυκή – γλαύκου 'блискучого, блакитного, морського', то дістають осмислення й цілі назви *Глухоеды*, *Głuchołazy* – це "ходаки до моря" і "човни (лодії) до моря".

То все-таки, Γλαύκου чи γλαύκου? Обґрунтувати відповідь можна так. Зауважено, що етнонім **Ἰακός** 'грек' зустрічається у сполуках з назвами моря: КУБР.**ЯКИ** Мк ВЕСЕЛинове (КАТЕРИНівка, КИЄво-ОЛЕКСАНДРівське *_киЯНо-); КУБР.**АКИ**, КУБР.**АКОВ**е См; КУБР.**АКОВ**о РФ Бєлг., КУБР.**АКОЎ**ка Ву Магіл. Якби знайшлися приклади сполуче-ння основи Глуш- з морфемою -ЯКОВ-/-АКОВ-, це означало б, що вона теж має таку само словотвірну дистрибуцію, як і основа Кубр- (тобто, що вона сполучається, "поводить себе" так, як основа Кубр-). А оскільки Кубр- походить від авест. gufr- 'море', це вказувало б і на значення основи Глух-/ Глуш- γλαύκου 'морського', а не Γλαύκου 'Главка'. Така назва справді знайшлася *біля витоків Дніпра*:

• *ГЛУШ.**АКОВ**о* РФ Тверс. БЕЛЫЙ: ^**ЖИГАЛ**ово, СТАРское, **ТЕРЕХ**ово ⲦⲈⲢⲤⲰ, **ДУНАЕ**во; ЛОБазово, ШИЗДеРево (**сістр!**), р. КОБЫЛьня, с. КОБЫЛЬщина, АЛЕКСАНДРовка, ТОЛСТые,

ПУСТЫНЬка, ИС.ТРУБы, р. **КРЕСТ**овка, за 8 км болотом – **виток р. ДНЕПРец п Дніпра**; ЛЕОНово, СУХинино, ГРИБаново, **ШИШ**кино, КОРОВино, ЛЕОНово, р. **СТОЛБ**ня, ГРИБово, КОРНево. САПРЫКино, р. **БОБОВ**ка, МАКАРово, ТОЛСТики, ЗАНЬКово, НЕСТЕРово, **ПОПОВ**ка, р. **ЧЕРН**овка, **БЫК**ово, **СОРОК**ино. Інша, гірше збережена назва є і в Україні: • *ГЛУШ.**АЧ**і* Пл РЕШЕТилівка: **ЛОБ**.АЧі, **ШИШ**.АЦЬке, БРАТешки, ДЕМ'**ЯН**ці, **ПОТЕР**.ЯЙКИ ГОРові; БЕРЕЗн**ЯК**и, **КОП'ЯКИ** Копт + **'Ιακός** 'грек', **ТУТ.**АКИ Тот + **'Ιακός** 'грек'^Писаренки, ЩЕРБ.АКи, КОЛОМ.**АК** (пор. КОЛОМЬ**ЯГИ** СПб), **ШКУРУПІЇ**, -вка, **БАБ**инці, **СЛІП**ки, ЛЕВЕНЦівка, ТВЕРДоХЛІБи, КОНОНи, РОЗСОХуВАТе, **ХРЕЩАТ**е, ШАМРАЇвка, СУХ.ОРАБівка.

Отже, сенс основи назви *ГлушАково* дійсно міг бути той самий, що у *КубрАково*, *КубрЯки*, тобто, "греки з моря". Викладене є аргументом на користь походження топооснови Глух- з іменника гр. γλαυκή 'море' або похідного від нього прикметника гр. γλαῦκος, род. відм. **γλαύκου** 'морський'. Пор. і периферійні архаїзми у Німеччині: нп *GLAUCHAU* {**CHEM**nitz!}, *GLAUCHA* 3 гр. Γλαύκη, дорійс. Γλαύκᾱ одна з нереїд {^**Tiefensee**!, **LÖB**nitz, **Düben**, **BRÖS**en, **GÖRSCH**litz}. Маючи у своїй мові дифтонґи, німці могли зберегти -**αύ**- грецького прототипу у чотирьох однокореневих репліках.

2) Конкурентна і також реалістична з кількох етимологій – від пахл. **grōh|[*glwh* | N *gurōh*] group, crowd**. У слові пахлаві glwh мала існувати тенденція до епентези (вставки) голосного у групі gl, що видно з дальшого розвитку цієї лексеми у перс. goruh 'група'. Цим можна було б пояснити існування кількох варіантів назви Gołuchów на периферії степового ареалу – у Польщі. Аналогічна семантика типова для інших іранських прототипів, зокрема, опосередкованих вірменською: р. *РОМА* під м. Новгород-Сіверський Чг – пор. вірм. ***rām*** 'простий люд' (з парф. ram 'натовп'); *АМБУКів* Вл ***ambox*** "crowd" (with gen. *ambox-i*) from Mid. Ir. **ambōx*; *ГОРОХ-* A crowd is ***groh***, ***grox*** (Pahl. *grōh*).

3) Фронтальний розгляд максимального числа назв від топооснови Глух-/Глуш- в арабському історичному контексті, здається, вивів на її найбільш реалістичне пояснення. Ці назви розсіяні на периферії районів арабського проникнення (рис. 3) і могли означати приведені до присяги селища тубільців – від *галафа* а **حلف** присягати, (*та*)*галуф* **تحالف** союзник: пор. ур. Голушівці [Акти Коша, 88], Gołuch- 5 назв, Gołusz- 4 назви Pl, Holuš- 4 назви Cz, Głuchów 12 назв Pl, Hluchov Cz, Glauchau D. (Głuchołazy виявилося селом біля перевалу коло витоків Морави.) Без слов'янських звукових змін дві такі назви збереглися в Данії (Halluf), де в омейядські часи араби також бували (с. Ommel на о. Фюн).

ГМИРянка Чг < аккад. gimirrai 'кіммерійці'? (О. Стрижак).

*Рис. Г2. Топонімічний контекст трофеїв походу ґотського ватажка Кніви (пор. ГНІВАнь) на римську Мезію 250-251 рр.: – 9 місць знахідок римських монет з Маркіянополя й Філіппополі. Великі сірі цифри (*54,11*): число нп з знахідками римських монет в області. Літери "***Г***" *і* "***Н***" *у колі: райони згущення знахідок, можливі місця розселення двох племен (у Галичині й Наддніпрянщині). З тактичних міркувань Кніва міг оселити частину з 10 тис. леґіонерів відразу за Дністром, у трьох селах Стратіївка Вн (гр. στρᾶτιά 'військо')*

ГНІВАнь U Вн < Cniva 'ім'я проводиря ґотів у походах 250–253 рр.'. Ця назва – унікальна і потребує включення до ширших контекстів. Пор. *Трояни*, *Омеляник*.

Рис. Г3. Що додав контекстуальний аналіз до знань про долю римських монет з Маркіянополя й Філіппополя (рис. Г2)? Реалії походу варварів на Рим під проводом Кніви стали прототипами для реплік у сотні топонімів слов'янських земель: р. ЯТРАнь, с. БЕРВиця Кв, ЮШКи Кв, Пл, БРИТівка Од та ін. Монети і топоніми склали історичний контекст для знайденої С. Гамченком на Поділлі 1913 р. скляної сфери: такою до нас дійшла частина найціннішого трофея Кніви – скіпетра імператора Траяна Деція

ГНІДин Кв < Xnyt 'моряки'.

Давньоєгипетське слово 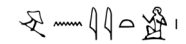 , , Xnyt 'моряки' – можливий прототип реплік ЗаГНІТ.КІВ Од, ГНІДин Кв, яр ГНИДний Хк, ГНУТове Дц:

3. Many **collectives**[3] in *-t* are written with the plural strokes, though they are really feminine singulars and are so treated syntactically; exx. 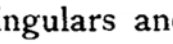 *mnmnt* 'herd'; 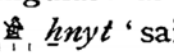 *ḫnyt* 'sailors' [Gardiner, 61].

(Пор. collectiva f.: *сірома*, *голота*, *босота*, *дітва*, *братва*, *пацанва*, *мушва*, літоп. **волъхва**; також *худоба*.)

• *ЗаГНІТків* Од Кодима: **ГРАБ**ове, ЛАБУШна, ШЕРШенці, КРУТне, р. БІЛоч; • пот. *ГНИДа* = Gnida у с. Настасів Тр Тр: р. **СВИН**юха, р. БРОДик; БІЛоСКІРка βηλός, мн. βηλοί житло + scher- ^БАВОРів, **ГРАБ**овець; БУЦнів, **ПРОНЯ**.ТИН, ГАЇ, РОМАНівка, БЕРЕЗовик, Велика ЛУКа, КОЗівка, **ХОД.АЧ**ків, ІВАНів, ЗаБОЙКи, БАЙКівці, СМОЛЯНка, **ЧЕРН**елів, БІЛа βηλός, мн. βηλοί житло; • р. *ГНИДівка* п **ГРАБ**арки Лісної ТЕТЕРева у с. Лісна Рудня Жт Романів: ^**БОР**я**ТИН**!; **ХИМ**рич ^КАМІНь, ГОРДіївка; БІЛки, СИНява дслов. **сынъ** 'вежа, башта', ТОКАРівка, БИКівка; (і прізв. Загнітко);

• *ГНІДин* Кв **БОРИС**піль: ДУДАрКІВ, ІванКІВ, ГЛИБоке, ВОРОНьКІВ, Олександрівка, ТАРАСівка, РЕВне, РОГОЗів, **ПереГУД**и, СОШниКІВ, Вел. СТАРиця, -е; • ЯР *ГНИДний* л Уди Хк Хк: б. МУХАНів ⑪ ⊗ mxn Ἱεράκων Πόλις, ГОРБані, **БУТ**енкове ^**ЧЕРН**ЯКи, Олександрівка; **ЯКОВ**лівка, **РОГАН**ка 5, СТЕПАНки, **ЛЕЛЮК**и, **БОРИС**івка, БАБаї, ЗЕЛЕНе, **ХОРОШ**еве,

ГОРІХове, РАЙОЛЕНівка, БОБРівка, ЗАЇки, ЯРоші; • *ГНИДава* Тр Збараж: ^ДІБРова; БУТин, ЧОРНий Ліс, **ХОМ**и, **МУСОР**івці, КОБИЛля, **КРЕТ**івці, **КИНАХ**івці, СИНява дслов. **сынъ** 'вежа, башта', **ЧЕРН**ихівці; • *ГНИДинці* Чг ВАРва: СІРИКів srx картуш, **ОСТАП**івка, ОЗЕРяни, **ЛЕЛЯК**и, **СІРЯКІВ**щина, КУЛИШівка, **МУДР**е!, КАЛИНовиця; • *ГНИДаші* Пл Вел. Багачка: р. ШУМ.ЕЙКа SmaW 'Верхній Єгипет', САЇ, ГЕРУСівка, СОЛОНці, ЗАЙців, ОСТАП'є, **ЛОБ**урі, РОКИТа, КОЛОМИЙці, **ДАКАЛ**івка, БАХТЕРщина; крин. ЖАДанове -ⲭⲁⲧⲡ (143b) m. Tar, pitch у с. БАЛАКлія, КОНОПлянка, РАДИВОНівка; • оз. *ГНИДе* у с. Верх. КРИНИЦя Зп Василівка: **ЛОБ**КОВе, ЖЕРЕБ'ЯНки, Зелений ГАЙ, БІЛОЗЕРка, **ЩЕРБАК**и; • б. *ГНИДина* = ГНИДин ЯР п Деркулу у с. Лимарівка Лг БІЛоводськ: ^КОНОНівка; • б. *ГНИДина* л Ліскової Комишної Повної Деркулу; • яр *ГНУТів* п КомишУВАТої Деркулу; • *ГНУТове* Дц Маріуполь м/Р.

▓ *ГОВИЛів Вел.* і *Малий* Тр < ґот. *Gavila; En: TOPONIMIA.GZ; [/Gawji + //ila] [Cossue]. Переконливіша етимологія просто від ґотс. Gavila, адже ісп. Gavilan < ґот. *ɣabila, пор. двн. *gabila* 'кібець, каня' Accipiter nisus [en.wiktionary.org/wiki/gavilan]. Пор. і укр. *ґовля* 'лелека; сіра чапля'. Оскільки чапля – рибалка, варто залучити і вал. gwylan, корн. guilan, брет. gouelan (з пракельт. *wēlannā 'чайка') > фр. goéland 'чайка'.

Рис. Г4. Великий Говилів і Малий Говилів Тр Теребовля

▓ *ГОВТва* Пл < пахл. **gwlt** 'герой' + -ва, пор. літоп. **волъх-ва**. У Ф. Безлая згадана ще р. Gôlt у Словенії [SVI, 183; Трубачев 1968, 73].

▒ *ГОДО.ТЕМЛЬ* Жт < етнонім ґотів + ґот. faur-dammjan 'обгороджувати', двн. tam-/ tem- 'обнести парканом, обгородити' [Lehman, F32] + -jь = 'ґотський паркан'? (поруч с. Шваби)// або гр. **θεμελι**όω 'засновувати' [Chantraine, 428]. *Годотемль* – це історично засвідчена, споконвічна, прадавня, справжня, непідробна, автентична назва села "Коренівка" (до 5.8.1960) Жт Овруч.

Рис. Г5. Годотемль – споконвічна назва теперішнього с. "Коренівка" [КШ20-7]

Наявність L epentheticum вказує на поважний вік назви. Пор. монг. *керем* 'фортеця' + -jь = кремль; аналогічно (Годотем-jь > *Годотемль*). Пор. і топоніми Любомль, Гостомель (до XIX ст. Гостомль), також Тихомель, Яромель, Боремель, Ремель, Великий Щимель, Добромиль, Ридомиль; з іншими губними – Нобель, Понебель, Чабель, р. Радоробель, с. Радоровель, Радовель, Русивель, Хотивель, Чевель, Поступель, Путивль, Чепіль, Шепель. Подробиці про "вставне Л" для цікавих – [ІГУМ, 35, 36, 167].

Сполучення губного з [j] було звичайним на межі морфеми, а саме в такій позиції, коли губний належав до кореня, а [j] виступав як суфікс. Рефлекси [j] у цій позиції в різних слов'янських мовах неоднакові. У східнослов'янських, а також сербохорватській мовах йому відповідає епентетичний [l]: укр. *земля (←*zemja), гребля, купля, ловля, люблю, ловлю;* рос. *земля, купля, люблю, ловлю;* білор. *зямля, люблю, лавлю;* с.-х. *зèмља, кȕпљив.* В інших слов'янських мовах у такій позиції [l′] епентетичний відсутній: польськ. *ziemia, łowię,* чеськ. *země, koupě,* слов. *zem, kúpa,* в.-луж. і н.-луж. *zemja.* [ІГУМ, 35].

як *grobla, kropla, niemowlę*. Епентетичний [l′] на початку кореня, тобто в позиції, в якій морфологічна аналогія не має місця, зберігся без винятку в усіх слов'янських мовах. [ІГУМ, 36].

Суфікс *-ъ (← *-jь)* використовувався для утворення прикметників із значенням приналежності від назв осіб (власних і загальних), а також від назв тварин: *Ярославль (← Ярославјь), Всеволожь (← Все-* [ІГУМ, 167].

ГОЛОВАТівка. Див. II. *СОКИРЯНИ*.

гори **ГОЛОГОРи** Лв – з відомого ще від XI ст. укр. [*калугар*] 'чернець' з варіантами *калу́ґер*, *калуго́р*, *калагур*, що походить від гр. καλόγερος 'старець, чернець' (καλός 'гарний' + γέρων 'старець') [ЕСУМ, II, 354; ССУМ, I, 467]. Див. прізвища ГАЛАГУР, КАЛАГУР.

ГОЛОТки Тр < пахл. **gwlt** 'герой' (пор. і козак Голота з епосу).

ГОЛОТівщина Пл, ГОЛОЧі Од, **ГОВТ**ва Пл, КОВТуни?? івка, ГЛОТівка.

ГОЛЯДин Тр < літоп. голядь 'ґаліндн'. Ґаліндів вважають етносом-супутником ґотів. Див. рис. 2-А3 у ст. II. АСТУРІЙСЬКИЙ ВЕКТОР...

ГОНТАРівка Хк < аз. göndər / тур. gönder- посилати.

Гонтарівка Хк, *Гонтарі* Пл. Переконливо розкрити походження цієї групи топонімів вдалося лише через прізвища від основи ГОНТАР- (див. IV).

р. **ГОПЧи́ця** Вн 𓇋𓂋𓅱𓈖𓏏 hikuptah **'Мемфіс'** > (ⲁⲓ)ⲅⲩⲡⲧⲓⲁ 'єгипетська': річка *Гопчиця* (1606: *Нирсzуса*), *Гоптівка*, *Хоптинці* й болото *Хобут.*

Ім'я *Єгипту* прийшло до українського словника через надійну літописну традицію (**єгѵпетъ**, **пр" фараѡнѣ ц'ри єгѵпетьстемь**, **ѡбласть єгѵпетьскѵ**, **єгѵптѧнѣ**), з візантійської гр. Αἴγυπτος. У класичну епоху грецькі форми були запозичені з пізньоєгип. (амарнського) *Hikuptah* 'Мемфіс': це деформація давнішого ім'я Єгипту 𓇋𓂋𓅱𓈖𓏏, яке означало 'дім ка (душі) Птаха' (назва храму божества Птаха у Мемфісі). Однак задовго до того у протогрецькій мові було відоме з прадавніх часів у табличках лінеарним письмом В ім'я Єгипту гр. ***a-ku-pi-ti-yo***. Прикметник αἰγύπτιος, -η був запозичений до коптс. **ⲅⲩⲡⲧⲓⲟⲥ**, ⁻ⲁ, далі до ар. qubṭī та через зворотне утворення قبط qubṭ дав форму *копт*.

Репліки в Україні цієї групи прототипів – хоронімів Єгипту – це р. ГОПЧиця Вн, с. ГОПТівка Хк, ХОПТянка Тр, ХОПТинці Хм, бол. ХОБУТ Вл:

• р. *ГОПЧиця* = _Нирсza, -уса з копт. **ⲅⲩⲡⲧⲓⲁ** < αἰγυπτια Вн ПоГРЕБище: **БУЛАЇ** βουλαί іст. 'вуле' (народні збори), ЧОРНявка, ОЗЕРне, БІЛашки, ЮНашки, Кур'**ЯН**ці, ПЕДОСи, зБАРАЖівка, ВИШНівка; р. КОПТієва; • *ГОПТівка* копт. **ⲅⲩⲡⲧⲓⲁ** 'єгипетська') Хк ДЕРГачі: ШОВКоПЛЯСИ ϣⲁⲗⲟⲩⲕⲥ 'скарабей' + плесо ^**СЕМ**ЕНівка, ЗаМІРці, БІЛаші; ЗАйченки, **КОПИТ**ЕЦЬ, СІР.ЯКи Σῖρις 'Ніл' + **'Ιακός** 'грек', **КОРОБ**ки, КОНОНенки;

• *ХОПТ**ян**ка* Тр ПідВОЛОЧиськ: **ОСТАП**'є Ἄσταπος 'Блакитний Ніл' [СКД, 171, 920], ПоПЛАВи, МИСЛова Misr 'Єгипет', ТЕКЛівка, ГНИЛиці, **ШЕЛЬП.**АКи перс. چلیپا [челіпа] 'хрест', КЛЕБАНівка, РоСОХуватець; • *ХОПТинці* **ⲅⲩⲡⲧ**- Хм Городок: ОЛЕКСАНДРівка, р. **ШАНДР**ова, САТАНів, -ка МУДРиголови перс. Mudraya 'Єгипет', ЧОРНиводи, ТУРчинці, СИРватинці, **ОСТАП**ківці Ἄσταπος, ТАРАСівка ^ЖАГЛівка, **КАРАБ**чіїв, ЯРоМИРка 2, КРИНЦИЛів, **ШИШ**ківці ϣⲏϣ 'сучити мотузок';

• бол. *ХОБуТ* **ⲅⲩⲡⲧ** у с. Невір Вл ЛЮБешів: бол. **КОРОБ**чич-Болото, бол. ТРІЩавка sistr- 'сіструм' у с. Бихів ^**ХУТОМИР** καταμερος (Gk) 'lectionary in the Coptic Church, проповідь'; БЕРЕЗко 3, ГРЕЧ.ИЩа, ПРОХОДи дєг. **Рĕrgwt** 'Каноп', ЦИР; **ЛОБН**а, бол. **ЛОБ**ачиха ⲗⲁⲃⲱ, ⲗⲉⲃⲁⲛ 'буксирний канат' у с. Вел. ГЛУШа; бол. **КОКВ**ище.

Назва р. *Гопчиця* (= Нирсza, Гобежа, Білуга, -ка, Синюга, -юха, Самець) показана у своєму мовноісторичному колі на рис. 1, 2. На такі речі звертають увагу хіба що краєзнавці: чому р. *Білуга* має синонім *Синюга*? Окрема стаття *Синюга* відсутня. З мікроконтексту ("поч. біля с. Ліщинці Вн Погребищенськ. р-ну Вінницьк. обл.") можна припустити, що вона згадана вже як "*Синюха* 2)". З іншого боку, з порівняння статей СГУ *Білуга*, *Гопчи́ця* (хоча й без взаємних пересилань) випливає, що через два села – Городок Жт і Старостинці Вн – швидше всього протікає та сама річка. Крім того, окремо згадана і р. *Гобежа*: до назви вказані ті самі роки і джерела, що й для *Гопчи́ці*. Отже, це ще раз та сама річка? До всього, на карті річка, яка протікає через села Старостинці і Гопчиця, має назву Самець! Виявляється, що в цьому вузлі синонімів – ціла дослідна програма і ціла в'язка ключів до давньої історії.

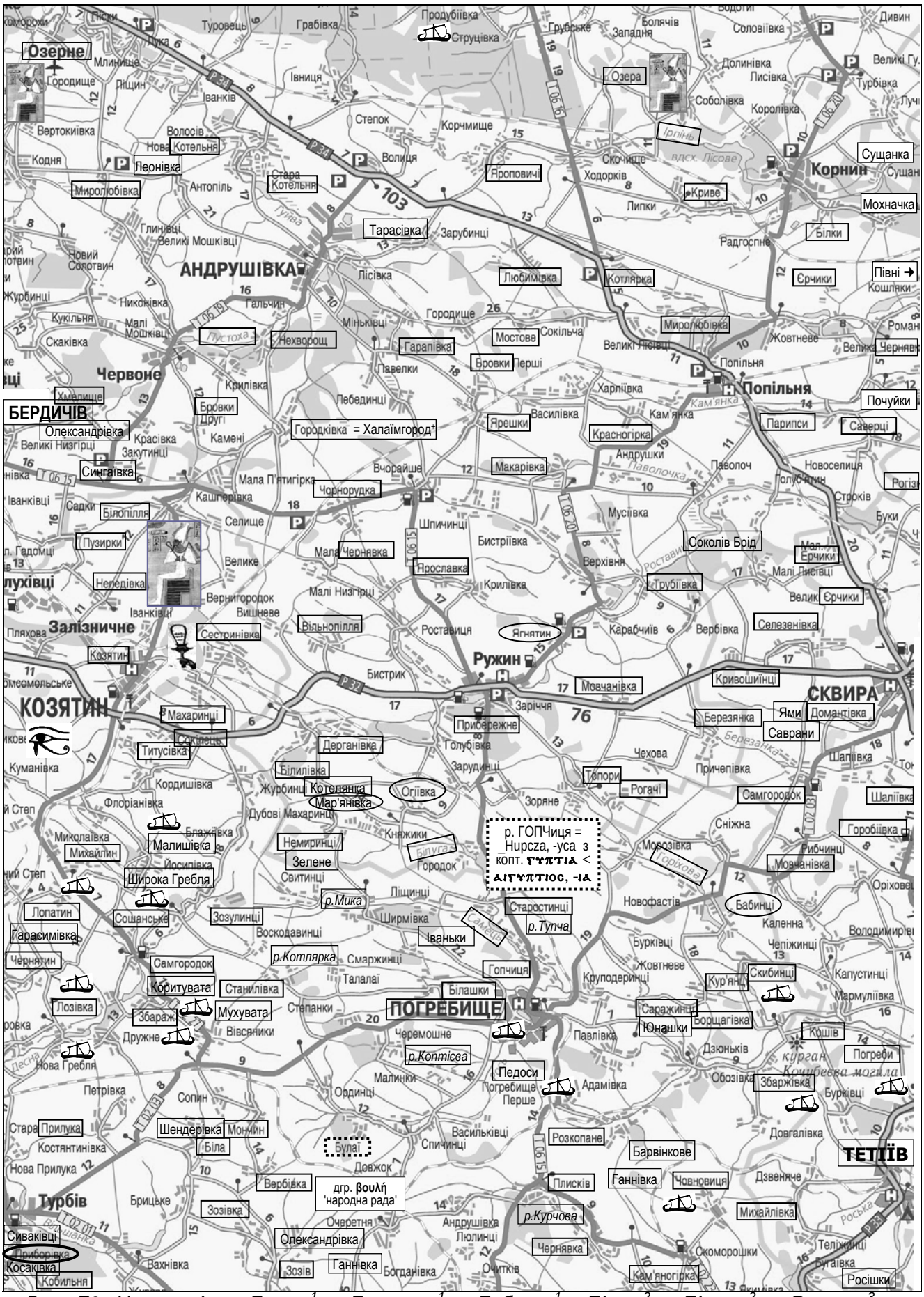
Озерне
АНДРУШІВКА
Червоне
БЕРДИЧІВ
Залізничне
КОЗЯТИН
Ружин
ПОГРЕБИЩЕ
Корнин
Попільня
СКВИРА
ТЕТІЇВ
Турбів
р. ГОПЧиця = _Hupcza, -уса з копт. ϩⲱⲡⲧⲓⲁ < αἰγυπτιος, -ια
р.Мика
р.Тупча
р.Котлярка
р.Коптієва
р.Курчова
Самець
Горіхова
Кам'янка
Паволочка
Ростави
Гупівка
Пустоха
Білка
Білуга
Синюха
Синюга
Горобіївка
Мовчанівка
Самгородок
Шаліївка
Скибинці
Мармуліївка
Капустинці
Погреби
Збаражівка
Кошів
Курган Кощубеєва могила
Довгалівка
Дзвеняче
Михайлівка
Теліжинці
Бугаївка
Росішки
Скоморошки
Кам'яногірка
Чернявка
Плисків
Ганнівка
Човновиця
Барвінкове
Розкопане
Педоси
Погребище Перше
Адамівка
Павлівка
Юнашки
Саражинці
Борщагівка
Круподеринці
Кур'янці
Жовтневе
Новофастів
Бабинці
Каленна
Чепіжинці
Буківці
Володимирівка
Обозівка
Дзюньків
Старостинці
Іваньки
Ліщинці
Смаржинці
Талалаї
Степанки
Черемошне
Дружне
Вівсяники
Мухувата
Станилівка
Коритувата
Самгородок
Збараж
Лозівка
Нова Гребля
Петрівка
Сопин
Шендерівка
Монин
Біла
Костянтинівка
Стара Прилука
Нова Прилука
Вербівка
Зозівка
Олександрівка
Зозів
Ганнівка
Богданівка
Вахнівка
Кобильня
Сиваківці
Приборівка
Косаківка
Очитків
Андрушівка
Люлинці
Очеретня
Спичинці
Васильківці
Довжок
Булаї
Брицьке
Вербівка
Ординці
Малинки
Сосонське
Зозулинці
Гарасимівка
Лопатин
Чернятин
Широка Гребля
Йосипівка
Михайлин
Миколаївка
Малишівка
Блажівка
Флоріанівка
Кордишівка
Куманівка
Титусівка
Сокиринці
Махаринці
Сестринівка
Вільнопілля
Вернигородок
Вишневе
Іванківці
Неледівка
Пузирки
Білопілля
Садки
Іванківці
Пляхова
Козятин
Кам'янка
Ярешки
Василівка
Красногірка
Андрушки
Харпівка
Мусіївка
Шпичинці
Бистріївка
Верхівня
Трубіївка
Карабчиїв
Вербівка
Селезенівка
Ягнятин
Кривошиїнці
Березянка
Саврани
Ями
Домантівка
Причепівка
Чехова
Рогачі
Топори
Зоряне
Зарудинці
Голубівка
Прибережне
Зарічня
Бистрик
Мовчанівка
Ростариця
Крилівка
Ярославка
Мала Чернявка
Чорнорудка
Вчорайше
Макарівка
Мала П'ятигірка
Кашперівка
Селище
Велике
Малі Низгірці
Городківка = Халаїмгород
Камені
Красівка
Закутинці
Великі Низгірці
Сингаївка
Олександрівка
Бровки Другі
Крилівка
Хмелище
Малі Мошківці
Кукільня
Скаківка
Никонівка
Гальчин
Нехворощ
Миньківці
Городище
Гарапівка
Мостове
Сокільча
Бровки Перші
Павелки
Лебединці
Любимівка
Лісівка
Котлярка
Тарасівка
Зарубинці
Великі Мошківці
Глинівці
Новий Солотвин
Журбинці
Антопіль
Стара Котельня
Миролюбівка
Леонівка
Нова Котельня
Волосів
Вертокиївка
Кодня
Городище
Млинище
Пісни
Туровець
Грабівка
Продубіївка
Струцівка
Іванків
Івниця
Степок
Корчмище
Волиця
Яроповичі
Ходорків
Скочище
Липки
Криве
Радгоспне
Білки
Єрчики
Півні
Кошляки
Сущанка
Мохначка
Романівка
Чернявка
Жовтневе
Великі Лісівці
Миролюбівка
Попільня
Почуйки
Парипси
Саверці
Строків
Новоселиця
Голубятин
Рогізна
Буки
Мал. Єрчики
Велик. Єрчики
Малі Лисівці
Соколів Брід
Сніжна
Рибчинці
Оріховець
Володимирівка
Горобіївка
Шаліївка
Шапіївка
Ями
Домантівка
Березянка
Саврани
Причепівка
Чехова
Рогачі
Топори
Самгородок
Мовчанівка
Кривошиїнці
Селезенівка
Вербівка
Карабчиїв
Ягнятин
Ростариця
Крилівка
Ярославка
Мала Чернявка
Чорнорудка
Вчорайше
Макарівка
Мусіївка
Шпичинці
Бистріївка
Верхівня
Трубіївка
Красногірка
Андрушки
Харпівка
Ярешки
Василівка
Кам'янка
Паволочка
Попільня
Жовтневе
Миролюбівка
Великі Лісівці
Мостове
Сокільча
Бровки Перші
Гарапівка
Миньківці
Городище
Любимівка
Котлярка
Єрчики
Півні
Кошляки
Сущанка
Мохначка
Білки
Радгоспне
Липки
Криве
Ходорків
Скочище
Яроповичі
Тарасівка
Зарубинці
Лісівка
Гальчин
Нехворощ
Пустоха
Городківка = Халаїмгород
Камені
Красівка
Закутинці
Великі Низгірці
Сингаївка
Олександрівка
Бровки Другі
Крилівка
Хмелище
Малі Мошківці
Кукільня
Скаківка
Никонівка
Червоне
Журбинці
Новий Солотвин
Глинівці
Великі Мошків

• р. *ГОПЧИ́ця* = _Hupcza, _Hupczyca копт. (ⲁⲓ)ϩⲩⲡⲧⲓⲁ (Gk) f. Egyptian = **БІЛ**уга, **СИН**юга дслов. **сынъ** 'вежа, башта', **САМ**ець у нп СТАРО-СТинці (з. ст. СтароУСТЕНці*), ГОПчиця Вн ПоГРЕБище: р. **СИН**юха біля с. Ліщенці; **БУЛАЇ βου-λαί**, БІЛашки, **ЮН**ашки ^КУР'ЯНці; ЧОРНяв-ка, ПЕДОСи, СКИ-Бинці, ІВАНьки, з**БАРА-Ж**івка, **МАР'ЯН**івка; СОКОЛІВка, МОНчин Ἄμμωνος ^ЛЕВКівка; **БАР-ВІН**кове, СОПин, ФІЛЮТка, *За**КРИНИЧ**чя*, КА-М'Яно-ГІРка, ХМелівка, Човновиця, БОРЩагівка; ВИШнів-ка, СОСНівка, ГАННівка, РозКОПане; + поле **ХЕПТ**инці Сіц. 742 нині ХОПТинці ^ВЕСЕЛець; + за 27 км від витоку – с. ПУЗИРки Вн КОЗяТИН.

(*Тоді всі? ***Устинівки*** – слід плавби до вустя Ostia, виключно єгипетської реалії?)

Це та сама річка: • р. *ГОПЧиця* = _Hupcza, _Hupczyca копт. (ⲁⲓ)ϩⲩⲡⲧⲓⲟⲥ, f. -ⲓⲁ: (Gk); m. Egyptian у нп НеМИРинці, КНЯЖики, ГОРОДок Жт Ружин: РОГАЧі ϵργα-τηc: (Gk) **хлібороб**, **орач**; пор. гр. ἐργάτης ὁ робітник, ремісник, майстер; каменяр; рільник, орач; БЕРЕЗянка, ПриБЕРЕЖне, БІЛилівка, КОТЕЛянка, вЕРБівка, ТРУБІЇвка, ВИШНеве, ВЕРХівка, МАР'ЯНівка, САХни, ЯРославка, ЧЕРНявка 2, МОВЧАНівка, НеМИРинці, ЗЕЛЕНе, ЧОРНоРУДка, НИЗ.ГІРці, ЯГНЯ.**ТИН** ⲁϒⲛⲓⲁ: (Gk); f. Purity, chastity, celibacy, ПЛОСка, ШПИЧинці;

Білу́га, -и, *ж.*; **рр.**: 1) **л.** Самця л. Росі п. Дніпра; *Бѣлка*, *Бѣлуга* (Машт., Дн., 54); як л. Росі (ОКІМ); нп Городок Ружинськ. р-ну Житомирськ. обл., Старостинці Погребищенськ. р-ну Вінницьк. обл.; *Бѣлка* (СНМ, Кв, 233; Машт., Дн., 54); *Синюга* (СНМ, Кв, 241); *Бѣлуга* (Машт., Дн., 54); *Білуга*, *Білка* (ОКІМ);

Гобежа, -і, *ж.*; **р.**, **л.** Росі п. Дніпра; суміжжя Погребищенськ. р-ну Вінницьк. обл. і Володарськ. р-ну Київськ. обл.; Hobeża, Hupcza (1606, 1607, Źr. dz., XXI, 520, 111).

Гопчи́ця, -і, *ж.*; **р.**, **л.** Росі п. Дніпра (ОКІМ); нп Немиринці, Княжики і Городок Ружинськ. р-ну Житомирськ. обл., Старостинці й *Гопчиця* Погребищенськ. р-ну Вінницьк. обл. (Похил., 247, 263, 269, 273); Hobczyca, Hupczyca (1606, 1607, Źr. dr. XXI, 520, 111); *Гопчица* (Андр., ЛЮ, карта; Похил., 247); *Гопчи́ця* (ОКІМ).

Рис. Г7. Довідки про ту саму річку: Білуга = Синюга, Гопчиця і Гобежа [СГУ] (на карті ж показана як Самець)

• став *ГОПТЯнський* = На ГОПТі ар. Qubti копт. (ⲁⲓ)-ϩⲩⲡⲧⲓⲟⲥ, f. -ⲓⲁ: (Gk); m. Egyptian у смт Добровеличківка Кг: МАР'Ївка, ГАЇвка, ТИШківка 2, ГНАТівка, БРАТоЛЮБівка, ВОРОБ'Ївка, СКОПіївка, МИХАЙЛівка, ВІКТОРівка, ВОЛО.ДИМИРівка, ДРУЖеЛЮБівка, ЛИПняжка, БЕССарабка, ЛЮБоМИРка, КО-КОЛове, АНАТОЛівка, ПІЩаний БРІД, ОЛЕКСАНДРо-АКАЦАТове, СМІЛиве, ОЛЕКСАНДРівка, ЯРове, СТАНБАЛка, ЮР'Ївка;

NB: р. Самець = **СТОВБій**! Жт Ружин.

• оз. *ГО**ПАЦ**ине* (ⲁⲓ)ϩⲩⲡⲧⲟⲥ + пац 'весляр' = **КУРІНЬ**ове у с. ПІЩана Кв БЦ: БІЛа ЦЕРКва; стр. СОЛОМківський Σαλαμίς у с. ФУРСи ^ЧМИРівка; ЧЕРКАС, ГАЙок, ВОЛО.ДИ-МИРівка, ТАРАСівка, КРАСне, ЗаТИШа, ДРОЗДи, СИДОРи, ІВАНівка, АНТОНівка 2, МА-ТЮШі, МИХАЙЛівка, вЕРБова, ОЗЕРна, КОРЖівка, ОЛІЇНикова СЛОБОДа!, ТОМИлівка, ТАРАСівка, СУХоЛІСи, СОРОКоТЯГи, ПОТІЇвка, ОДНоРІГ, ЧЕРКАС, ПІЩана, **ГОРОДИЩ**е, ГЛИБОЧка, ЩЕРБАКи! моряки-слуги, ХРАПачі, ГЛУШки, СКРЕБиші, ШКАРІВка, ЯБЛУНівка;

• колодязь *ХОБТівський* ар. Qubti (ⲁⲓ)ϩⲩⲡⲧⲟⲥ у с. ГОРОДище Пл ЧОРНУХи: ^ЗаГРЕБелля, МЕЛЕХи; **КУРІНЬ**ка, НеХРИСТівка, БІЛОУСівка, ГОЛОТівщина, РОКИТИ, **СИН**.**ЯКІВ**щина дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + Ἰακώς 'грек' 'вежа грецька', СУХа ЛОХВиця, ВОРОНЬки NT φόρον = forum, ГАЙки, КРАСНе, ОЛЕКСАНДРівка, ХЕЙлівщина, СКИБинці, БІЛичеве, ПІСКи УДайські!, ЛІСова СЛОБІДка, ПАЦали, СУХоНОСівка.

Лише ознайомення з картою дає змогу ототожнити ці вісім гідронімів – і зробити висновок про видатну часову тривалість заселення цього краю при збереженні тяглости колективної пам'яті: справді, Гупч- 'єгипетська', Біл- 'житлова', Син- 'баштова'. Але що могло означати Сам-? Його черга ще не дійшла.

Горба́та, -ої, *ж.*; **б.**, **л.** Міусу, вп. в Азовське море; *Горбатова* (1843, РКАП, 76); *Горбатая* (1853, ВТКЗВД).

Горба́тий, -ого, *ч.*; **яр**, **л.** Вовчої л. Сіверськ. Дінця п. Дону; *Горбатый* (1863, ВТКХГ; Машт., Дон, 44).

Горба́тка, -и, *ж.*; **рр.**: 1) п. Пустохи л. Гуйви п. Тетерева п. Дніпра; кол. с. Красівка Андрушівськ. р-ну Житомирськ. обл.; *Горбатка* (Похил., 278; Машт., Дн., 44); 2) пр. Злобича л. Ірші л. Тетерева п. Дніпра; Житомирська обл.; *Горбатка* (Машт., Дн., 46).

Го́рбах, -а, *ч.*; **р.**, **л.** Стиру п. Прип'яті п. Дніпра (Дрозд, МРУ, 99); Костюхнівська с/Р Маневицьк. р-ну Волинськ. обл.; *Горбач* (ОАІМ).

Горба́ч, -а́, *ч.*; **р.**, **л.** Ірпи п. Снова п. Десни л. Дніпра; *Горбачъ* (Машт., Дн., 208); Щорськ. р-н Чернігівськ. обл.

Горбаче́ва, -ої, *ж.*; **б.**, п. Пилипової п. Орлової л. Севастянки л. Кринки п. Міусу, вп. в Азовське море; *Горбачева* (1853, ВТКЗВД).

Рис. Г8. Довідки про гідроніми від основ Горбат-, Горбач- [СГУ, 148]

р. ***ГОРБАТка*** Жт2 < **herbed** 'teacher-priest'. *Галі-Горбатки* Пл **herbed** 'teacher-priest' (пор. ХромоГОРБ Hrom Рим, Візантія!!; Горбове ^Дробишів).

Галі-Горбатки Пл (Кобеляки); Горбатенко Дц (Старобешеве); Горбатівка Пл (Диканька); Горбачево-Михайлівка Дц (); Горбачі Чг (Козелець); Горбачі Чг (Бобровиця); Горбачі Жт (Коростень); Горбачі Лв (Пустомити); Горбачі Лв (Буськ); Горбачівка Кв (Згурівка); бол. ГОРБАЧове у с. ЗАВОРичі Кв Бровари; бол. ГОРБАЧ у с. Ворокомле Вл Кам-Каш.

ГОРДИНя Лв, ***ГОРДИНівка*** *Кр* < 1) ?перс. **gardun** віз; 2) ґотс. gards дім, двір.

ГОРИНь, ***ПоГО́РИНа*** Рв < 1) ар. ім'я власне Гарун; 2) ґотс. **ga-runi** 'рада, нарада'.

ГОРОПАЇ Жт < гр. Ἄραβοι у старому класичному звучанні флексії -οι!

р. **ГОРОХВАТка** = Горохуватка Кв Кагарлик [СГУ, 151] < авест. Харахваті.

ВИНЯТОК. Випадковий збіг з пізнішою моделлю -УВАТ- (див.) стався у кількох репліках *Горохуватка*, вірогідним прототипом яких є багата на водойми область Харахваті в Афганістані. Це авестійська реалія, "річка, багата на озера й водойми" [Шапошников, 54]: • *СУЩани* Кв **КАГАРЛИК**: **ГОРОХУВАТ**ка **Харахваті** ^ІВАНівка; ПАНіКАРЧа, ДЕМівщина, ОРІХове, МИРівка, ОНАЦЬки, ВОРОНівка, ЯБЛУНівка, ШУБівка; • *ГОРОХУВАТка* Хк Ізюм: ^**РозСОХУВАТ**е!, **СУХ**ий Яр, БУГАївка кит. **Бухо** Бухара; **+**КАМ'ЯНка, СУХа КАМ'ЯНка, ІВАНівка, ТОПОЛЬське **Тобол**, Олександрівка, ЧИСТоВОДівка; • *ГОРОХУВАТка* Хк Борова: ^БАХТин; **КРАСН**ий Гай, **КРАСН**оярське, **ПАРНУВАТ**е ^**ЯСИНУВАТ**е, БОГУСЛАВка. Існує ще три гідроніми, точно локалізувати які складніше: б. *ГОРОХУВАТа* 1) л Маячки Казенного Торця Сс. Дінця; 2) п Інгулу Кг; 3) п Ірпеня (Величко, 29). Також пот. ГІРШУВАТка, 1788 ГОРШОВАТка у с. ПАСІЧна ІФ Надвірна: БЕРВИНки+, **ПАРИЩ**е, ВЕЛЕСниця, **КРАСН**а, ВОЛОСів, ВОРОХта, пот. **СУХ**а РОЗ**СІШ** у с. Микуличин, пот. ТАРАСівський, пот. УНЯВа у смт ТИСмениця, р. **ХОРОСН**а, пот. ЯРШИЦя Аршак, ЯРШИЧний, Вижній АРШЕЧний, ВІЛЬШинець = ВІЛЬЧинець, р. ГОРОХОЛИна, р. ОПРАШина, ОРИШКова, пот. пОГАРчинський, пот. САЛАТРУК.

Ім'я власне часом стає загальним: "р. Оріхова л Ториць ...Казенного Торця: *Оріхуватки*, *Наріхуватки* (...*старе річище Казенного Торця*, *де чимало ям з водою*, *які називаються* ***оріхуватками***, *або наріхуватками*; пор. Ториці)" [СГУ, 401].

Також: р. Горіхова у нп РОГачі й ТОПОРи Tapuria Жт Ружин, СКИБинці Вн Погребище: = 1606: Orechowatyc, **ОРЕХВАТ**ица **Харахваті**, Орі<u>хват</u>ка, Орі<u>фат</u>ка; пот. Горошівський = ХОРОШОВЕЦкій у с. Горошівці Чв Заставна; оз. ОРІХУВАТе у витоках р. Кінська. До авестійської реалії "річка, багата на озера і водойми" кияни згадають і свій історично документований зв'язок: цьому поняттю класично відповідають ставки *(Г)ОРІХОВАТські* на р. *Оріхуватка* **Харахваті** уздовж Голосіївського проспекту.

ГОРОШків Жт < 1) копт. ϩⲱⲣϣ 'to run (ship) aground'; 2) пахл. groh юрба.

1) *Хороше*, *Горошків*, *Горщик*, *Орішанка*: от де вони ремонтували свої баржі.

На Дністрі є с. *ГОРОШова*, а неподалік на Буковині – *ГОРОШівці*. Назви такої моделі досить численні, і прототипом їх виглядає копт. ϩⲱⲣϣ, ϩⲉⲣϣ–: (706a); To run (ship) aground, витягти корабель на берег (для ремонтних робіт). Місця для таких робіт завжди виявляються на березі великих чи малих річок. По сусідству нерідко згадано щоглу (ϩⲁⲉ) або стовп, часом – форум (базар), вихід у море (ϫⲱⲟϒⲛ) та ін.:

• *ГОРОШине* Пл СЕМЕНівка: ^**ГАЇ**вка ϩⲁⲉ!, **КУКОБ**и; • *ХОРОШе* Дп Петропавлівка: Богдано-ВЕРБки, Зелений **ГАЙ** ϩⲁⲉ; • *ХОРОШе* Дп Покровське: ^**ВОРОН**е, СОСНівка; **ГАЙ** ϩⲁⲉ; • *ХОРОШеве* Дп Синельникове: ^**ВОРОН**івка, **ВЕРБ**ове; Зелений **ГАЙ**; • *ХОРОШа* Вн **ГАЙ.СИН** дслов. **сънъ** 'вежа, башта': РАХни; ОКРАТове, ЩУРівці, КРУТоГОРБ, МЕЛЕШКів;

• *ХОРОШе* Озеро Чг БОРЗна: ЮРКівщина, **ВОРОН**а, СУХоводка, ОЛЕНівка, **ОМБИШ**!, КИНАШівка, ЛЮБоМУДРівка; • *ХОРОШки* Пл ОРЖИЦя: ^СЛІПоРІД; ЗАГРЕБелля, **МИСЮР**івка, ЛАМАХівщина, **ВОРОН**инці; • *ГОРЩик* Жт КОРОСТень: ^БЕРЕЗівка; **ВОРОН**еве, СИНГАЇ дслов. **сънъ** 'вежа, башта', ЖАБче, ХОДачки; • *ХОРОШе* Дп Покровське: ^**ВОРОН**е, СОСНівка; КРАЙнє, ВЕРБове, КОЛОМІЙці, **ГАЙ**; • *ХОРОШеве* Дп Синельникове: ^**ВОРОН**івка, **ВЕРБ**ове; ЗАЙцеве, Зелений **ГАЙ**; ХОРОШеве ^КАМ'ЯНуватка.

• *ХОРІШки* Пл КОЗельщина: ^ЗАГРЕБелля, В'ЯЗівка, ЧЕНОКАлівка, **ГАЙ**ове ϩⲁⲉ, СУШки, ВИННики; • *ГОРІШнє* Пл ШИШАКи: ^КРИВоРУЧки, ГНАТенки!, ПриШИБ; **ВОРОН**ЯНщина, ЖУКова Балка, ГРЕБЕНЯКи, ПЕЛАГЕЇвка.

2) Ці сусідства основ Хорош-, Ворон- та Гай далі отримали конкурентне і у чомусь переконливіше пояснення. У світлі добутого 2.12.17 знання про основу Ворон- з імовірного прототипу вірм. ***vran*** 'намет' (Man. Parth. *wd'n*, NPers. *gayān*, Judeo-Pers. *by'n*) напрошується висновок про значення першого складника Гай- у композиті *Гайворон* як етнофорного ***hay*** 'вірмен'... З того ж мовного вектора і Горош-/ Хорош-: пор. вірм. ***groh***, ***grox*** crowd (Pahl. *grōh*). Що більше, тепер можна пояснити й Горіш-/ Хоріш-: пор. *ОРИШки*, *-щі* з вірм. ***ari-k'*** Aryans – in the Arsacid period *ari-k' eu anari-k'* "Aryans and non-Aryans," later Sasanian *eran eut aneran* and the old ***areac' ašxarh*** "land of the Aryans".

р. **ГРАЙ.ВОРОНка** Хк < лат. Graius 'грек' + вірм. ***vran*** 'намет'.

У III-I ст. до н.е. римляни вживали етнонім греків Graecus без інфікса -c- [k], тобто у формі Grāius, Grājī (Grāī). Саме так названі греки у творах Плавта (-254/-184), Лукреція (-98/-55), Цицерона (-106/-43) [ДРС, 460]. Ці латинські форми Graius відповідають мессап. Graias, Grahis. У Епірі справді було плем'я з ім'ям Γρᾶες [Chantraine, 234]. Поблизу перевалу Mont Cenis в Альпах між Францією та Італією у давнині існувало плем'я Grajoceli – з головним містом Ocela: дотепер частина Альп, які відділяють Валь д'Аоста від Ломбардії, має назву іт. Alpi Graie, фр. Alpes Grées – від лат. Alpes Grajae [Дворецкий, 460], фактично – "Грецькі Альпи".

Далі в околицях двох сіл з однаковими назвами *Гречанівка* – під Гадячем і Яготином – двічі трапилися села з однаковими назвами *Воронівщина*.

●79 *ГРЕЧанівка* Пл Гадяч: ^ЗЕЛЕНа Балка, МИКОЛаївка; ***ВОРОН****івщина* NT φόρον = forum ^**МОРОЗ**івщина, **ПЛІШ**ивець πέλεκυς, ПЕДОРИЧі, КАЧАНове Kashan ^МАР'ЯНівка ^**ЦИМБАЛ**ове Σύμβολον 'Балаклава'; **КРАСН**а Лука, **БУДИЩ**а *Βοδδίσκος; КНИШівка Kanishka; ●80 *ГРЕЧанівка* Кв Яготин: ^**ЧЕРН**яхівка; ***ВОРОН****івщина* NT φόρον = forum, ГРЕЧана Гребля ^ВИШНеве; СОКОЛівщина Sakala ^**КУЛЯБ**івка Kulab; ОЛЕКСАНДРівка 2^ КРАСНе, РАЙківщина, РОКИТне rakkhita, ЛЕМЕШівка.

Топонімів від основи Ворон- та її варіантів існує в Україні понад сто (57 ойконімів + 47 гідронімів): отже, за ними мав би стояти якийсь водночас важливий і буденний прототип. Збіг у контекстах ●79 і ●80 основ Греч- і Ворон-, підсилений тотожністю обох топонімічних моделей, дав змогу припустити, що цього разу біля греків згадано NT φόρον = forum. Сусідство основ Греч- і Ворон- нагадує ще і сполучення тих самих понять у назвах р. *Грай.воронки* Хк та м. *Грай.ворон* РФ Бєлг., які в такому разі вказували б на "форум греків" – пізніше "грецький базар".

●81 р. ***ГРАЙ.ВОРОНК****а* лат. Graius 'грек' + NT φόρον = forum = ГРА.ВОРОНов у с. ОЛЕКСАНДРівка Хк Золочів: **ОРІШ**анка, **РОГОЗ**янка, **ІВА**шки, ГУРИНівка, ГУР'Їв, ГУР'Їв Козачок, **БАРАН**івка Varanasi, **МИР**онівка, ЛЕМІЩине, ***Головашівка***, МИКІЛЬ-ське, ФИЛОНенки Φύλων Phullae; (при гирлі цієї річки лежить ГРАЙВОРОН РФ Бєлгор.); ●82 *ГРАЙВОРОН* лат. Graius 'грек' + NT φόρον = forum РФ Бєлгород: Добро**ИВАН**овка, Доброе Село; цей район РФ сусідній до См Вел. Писарівка: р. **ІВАН**и у с. Копійки, **ІВАН**івка, **ЯМ**Не, **МИР**не, дМИТРівка, ОЛЕКСАНДРівка, БРАТениця.

У топонімії Росії композит Грайворон- повторюється кілька разів у незмінному вигляді (див. рис. Ш4), що свідчить про значний період існування усталеного поняття *"форум греків", – хоча простої основи Грай- тут і не збереглося.

У світлі добутого 2.12.17 знання про основу Ворон- з імовірного прототипу вірм. вірм. ***vran*** 'намет' (Man. Parth. *wd'n*, NPers. *gayān*, Judeo-Pers. *by'n*) напрошується висновок про значення першого складника Гай- як етнофорного hay 'вірмен'... В Україні переважно вірменські намети, у Росії – візантійські? Гайстер – чи не Гай + стерх?

ГРЕЦИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 12-ї і 23-ї історичної епохи) – ***еллінізми*** від -VI ст.: топоніми Ялта, Ромейки, Сивуля, Британи, Шандра, Проні, Хотимир, Хотомель, Геруси, р. Рогань, р. Ікопеть, р. Хотомелька, р. Хотімля Хк; пор. лексичні запозичення імовірно елліністичного часу *корабель*, *комора*, *криниця*, *миска*, *макітра*, [*колиба*], *дрімлюга*, *халепа*, *рипатися*; ***візантіїзми*** від 988 р.: топоніми Ірклiїв, Вел. Лепетиха, Македони, Херсон, Калагарівка, Верем'я та ін.; пор. лексичні запозичення часу державної християнізації *грамота*, *ікона*, *дяк*, [*клюса*], *церква*, *хрест*, *піп*, *монастир*, *мак*, *огірок*, *левада*.

Далі наведено 144 **грецькі мовні прототипи** з Єгипту (станом на 2.07.2016). Коптським письмом подані еллінізми з Єгипту, грецьким – з інших джерел.

Грецькі прототипи 1–18	Топоніми в Україні
ἄβατος 'непрохідний, нездоланний' ⲁⲅⲛⲓⲁ: (Gk); f. Purity, chastity, celibacy, цнотливість ἀγρός поле. село, маєток; κατ' ἀ**γρούς** у селі ᾍδης, Ἅι**δης** **Гадес**, бог підземного царства Ἀθήνη Афіна ⲁⲡⲁⲫⲟⲣⲁ, -ⲁⲥ: (Gk); f. Offering, sacrifice; liturgy; служба Божа; ⲁⲡⲁⲫⲟⲣⲁⲥ v. ⲁⲡⲁⲫⲟⲣⲁ - Liturgy. ⲁⲡⲟⲗⲗⲱⲛ: (Gk); m. The god Apollo, Аполлон ἀπο-ρέπω (aor. ***ἀπέρεψα***) вислизнути, утікти Ἀρμένιος, цсл. **рамѣнинъ**, вірмен 10. ⲃⲁⲕⲧⲏⲣⲁ v. ⲃⲁⲕⲧⲏⲣⲓⲁ - Cane, очерет βαλανεῖον bath, купіль βάραθρον 'трясовина, болото' [Verreth, 17] βαρίβας, моряк (човняр або пасажир) βᾶρις (1), βᾶριδος вел. човен, барка (єгипетська), пор. копт. ⲃⲁⲁⲣⲉ, ар. у Єгипті **bari** 'човник' βᾶρις (2) маєток, вел. укріпл. будинок (LXX); топонім у різних областях грецького світу [Chantraine, 165] ⲃⲁⲥⲁⲛⲟⲥ: (Gk); m. Torture, agony, torment, тортури, агонія βηλός, мн. βηλ**οί** житло Βορανοί борани	-(у/ю)ВАТ- ЯГАНівка, ЯГНяТИН _ГРУШківка, ГРУШки **ГАД.ЯЧ** Пл, -омці Вн, р. -илів Чв, -илова Жт, р. **ГАЙД**иха Дп, руч. -аня Чк, -**АЙК**и! Хм ОТИНія?, АТИНське **ОНОПР**іївка Чк, ОНУФРіївка Кг, р. ~ Чк Чигирин АПОЛЛОН-, (О)ПОЛОН-, (О)БОЛОН- **ОПАРИПС**и Рв РЕМЕНі, р. РОМЕН; пор. Рамѣнье БАХТЕРщина **БАЛАНин** Чг, -ини Од, -івка Вн, Кв бол. БРАТки, СИНоБРАТове ВАРИВодки, БОРБухи? р. **ВАРИД**івщина Кв, БОРЖава Зк, БОРЗна Чг; **ВАРЗ**.ЯКІВське, ВЕРТ.ЯГино БОРИС-, БАРИШ-, НеБОРівка Жт БАСАНь Зп 804; р. БАСАНка Чг у с. Ст. і Н. БАСАНь, Дп, оз. БАСАНське Хс, См БІЛівці, БІЛоТИН, БІЛоЯРське, БІЛопілля, БІЛозір'я, БІЛоКОПИТове БАРАНівка, мог. -икова Хк

βούβαρις, великий човен
20. βούκολος 'волопас'>ім'я *Вакула* [ЕСУМ,I,322]
βουλή, дор. βουλά/ βωλά вища рада
βουλ**αι**ος благий радник (**епітет Зевса**)
βούτυρος вершкове масло, лат. būtȳrum
βρύσις джерело (води)
βύβλος лико папіруса
Βυζάντιον місто Візáнтій, Костянтинопіль
γαλα: (Gk); m. Milk, молоко
γαλ**αί**α лат. galea галея, велика барка з веслами
γαληνη, −ης: (Gk); f. Calm, gentle, мирна, тиха
30. γαμηλία Ἥρα захисниця шлюбів Гера
Γανδάριοι гандарії (плем'я з Пенджабу)
γενος, γενεος: (Gk); m. Race, family, родичі
γερουσία рада старійшин
Γραικ**οί** греки; ґотс. kreks, двн. Krehhi
δέλτοι дощечки для листування
ἔρημος: (Gk); m. Thicket, desert, wilderness; нетрі, пустеля, дика місцевість; мн. δρυμ**οί**
Ἔωρον, −ος: (Gk); f. Gift, present, gift of honor, votive gift. Ἔωρος v. **Ἔωρον** - Gift, дарунок
εκκλησια: (Gk ἐκκλησία) церковна парафія
Ἕλλην(ος), дор. Ἕλλ**αν**(ος) еллін, грек
40. ἐργ**άνη** трудяща, роботяща (епітет Афіни)
ἐργ**αστ**-ικός діяльний, енергійний
εργατης: (Gk) m. Workman, hermes, esp. *one who works the soil*, husbandman, doer, producer, орач
ἐργα**τίν**.ης рільник
Ἔρεβος Ереб 'морок; морська безодня'
ἕρπω бродити, вештатися, тинятися

θάλασσα, θάλαττα море
Ἴωνες, Ἰων**ία** йонійці, Йонія
καθ-ομιλέω 'знаходитися серед' [Chantraine, 797], дбати про чиюсь прихильність у щоденному спілкуванні
κακός простий, посполитий
50. καλαμια(ς) (Gk) Field of reed, поле очерету
καλόγερος ‘старець, чернець’ (καλός ‘гарний’ + γέρων ‘старець’) [ЕСУМ, II, 354; ССУМ, I, 467]
καμαρα: (Gk); f. Anything with an arched cover, covered carriage, vaulted chamber, склепіння
καμινος (Gk) f. Oven, furnace, kiln, комин, кузня
καστρον фортеця
καταμερος: (Gk); m. **Katameros, lectionary in the Coptic Church**, проповідь
Κλείσος оберігач маєтности (епітет Зевса)
κλῆρος земельна ділянка
κοινωνια: (Gk); f. Communion, association, partnership, громада
κολο**φων**ια, κλαμφ−, **καλαβονια**: (Gk); f. Colophonian gum, resin, колофонська смола
60. κολπος: (Gk); m. Bosom; bay, gulf. + безодня
κο**λυμβ**άω плавати NT; пор. κολυμβηθρα, κωλ−: (Gk); f. Place of diving, swimming pool, reservoir, cistern, baptismal font
κοσμησις f. Arrangement, dignity; порядок, гідність
κρεμά- вішати, висіти
κρεμάς, ά**δ**ας нависла (скеля)
Κρονίδης Кронід (**епітет Зевса**) (Іліада, I, 5)
κύμβη вид човна, **бі**NOγαλ
λαυρα: (Gk); f. Alley, lane, passage; monastery, laura, монастирський квартал, лавра
Λητῖτις здобичниця: Афіна
λιβάς джерело
70. пізніше λιβάδιον левада

БАБАРики, БУБЕРеве, БОБР-
ВАКУЛи
ВОЛОве, ВОЛинь, ВОЛЯ
БУЛ**АЇ** Вн, БІЛ**ЯЇ**вка, стр. ВУЛ**ЇЇ**в
оз. БУТИР Вл Луцьк
бол. ПоВРИСЬке Вл Маневичі
БУБЛ-, р. БИБЕЛЬка, ВИБЛІ
пот. ВІЗАНТІїв, куток -ʼіюськый Зк Хуст
ГОЛО-
ГАЛ**АЙ**КИ
ГАЛИНа ЛОЗуВАТка Пл, ГАЛИНівка
ГОМІЛЬша = Гомольша Хк, _ОМЕЛЬ-
ГАНДЕРовиця Зк
ЄНЬківці
ГЕРУСи
ГРЕЧани, КРЕХ.**АЇ**в, -ів, КРЯЧки, КРИЧка
ДЕЛЕТа Жт
ДРІМ**АЙ**лівка 2 + Гримайлів?; *дрімлюга*

ДОРА ІФ, ДОРОС Км

КЛЮСи (пор. і клюса [Кушпет])
ОЛЕНичі Жт, -івка 30 назв, ОЛ**ЯН**ине Чк, -івка Дп
Жирогань, РОГ**А́НЬ**
р. РОГ**ОСТ**янка у Києві (біля р. Сирець); РОГ**ОЩ**і
р. ИРГАЧик, ИРГАДЖик = РОГАЧик Хс
РОГАТИН
ЖЕРЕВ, ЖЕРЕБ, ЯРЕВище
р. ІРПа, р. ВІРПінь = ORPień, ROPin Кв, ВЕРПА, РИПень, РОПАвське, *рипатися*
ТОВСТе, -ий Ліс
ЮН-, В'ЮН-, р. В'ЮН**ія** Жт
р. **ХОТОМЕ́Л**Ька!, п ХОТІМЛі пор. с. ХОТІМЛя = 1722: **ХОТОМЛ**я Хк ВОВЧанськ; ХОТИВЕЛЬ Вл 1001
КОКОШинці
КОЛОМИЯ, КОЛОМ'Є
КАЛАГАРівка, КАЛИГІРка

КОМАРі, Zły Komorow

КАМЕНі
КОСТИРине, КОСТРи
ХОТИМИР? ІФ; **ХУТОМИР** Вл, Katomierz, Хотомиричі
КЛИШки См, КЛІШківці Чв, Кліщі Жт
КРИЛОС
КОНОНи Пл, івка Лг, Кв, Пл, Чк 2, -ове-ІВАсів Чк, ча Чк, енки Пл, Хк, енкове См
КОВ**БАНЬ** Вл, КОВ**ПИН**ка Чг, КОВПИН Ставок Лв
КОВПита, КОЛПитів Вл
КОЛУБАЇвці Хм, КОЛБАЄвичі Лв, КОЛИБАнь Хм, КОЛИБАЇвка Хм, КОЛИБАБинці Вн, ГО**ЛУБ**ки
КОСМИРин?
КРЕМенець, -інна
КРЕМський Бугор Чг
КРеНИ**Д**івка См; КРемИ**Д**ів ІФ, -івка Од
ЦИМБАЛів ЯР, -івка
ЛОВРА, ЛАВРА

ЛЕТИЧів, ЛІТин
ЛИБОХОРА, оз. ЛИБАХАР
ур. ЛЕВАДи Кг, став -івський Кг

λόχος, λόχοι військовий загін; λόχος засідка, λόχονδε у засідку, для засідки
λύκαινα 'вовчиця'
μακτελλος, μαγελλος (Gk) m. м'ясна лавка
μάνδρα area: mandra, волость
μυρον: a sacrament of the Coptic Church, миро
νότος південь
Ξένιος захисник гостей (**епітет Зевса**)
οἰκό-πεδον місце в стані забудови
ὁμῑλία спілкування
80.Παιωνία богиня здоров'я (Афіна)
πανούργος зіпсована, розбещена людина
πάπας піп, священик
πάπυρος папірус (рослина і будів. матеріал)
παραθηκη (Gk) f. держ. селяни (Vlajić-Popović)
παραμονη: (Gk); f. The **eve of a feast**; **заговини**
παρασκ**έυη**, груз. paraskʻ**ewi**, адиз. **бэрэскэ** п'ятниця
παρεμβολη: (Gk); f. Soldier's quarters, казарма
Παρθένος діва: Афіна
Παρ-οψίς ἡ блюдо, чаша NT
90. πελαγος: (Gk); m. High sea, flooded plain, відкрите море.
πέλεκυς сокира
πέπλος довгий просторий одяг (перев. жіночий)
πίνακες дощечки для листування
Πολιοῦχος захисниця міст (епітет Афіни)
πολις: (Gk); f. City, country, community, місто.
πονηρια: (Gk); f. vice, baseness, гріх, ницість
Πόντος Чорне море; ***пундики!***

ποτηριον: (Gk); n. Чаша, посудина, потир
πρόνοια земля, дана за військову службу, лен
100. **πρυτάνεις** притани, виконавча влада
πύλ**αι** ворота
Πυλαῖτις охорониця при воротах: Афіна
сагηνη (Gk) f. Large drag-net, hunting net, мережа
сатанас, сαλανас: (Gk); m. Satan, the devil, adversary, opponent, сатана, супротивник
сарагенос: (Gk?); n. Foreign (used for the unbelieving Arabs), сарацини
сεβα, pl. сεβαωθ: (Heb); m. Solider, воїн.
σέβας, **αι** святиня
сεβнс: (Gk); f. Worship, honor, честь, шана;
σείστρον τό систр (культова тріщалка у єгиптян) Arst., Plut.
110.**σελίδες** смужки папірусу для письма
серафιм: (Heb); pl. Seraphim (angels with 6 wings), серафим
σκαραβαίος скарабей
скафη, −φις: (Gk); f. Boat, small vessel, човник
σκεπανός 'захищений, укритий', -νον притулок
σκηπτουχία 'верховна влада; головний провід'
скнνη, скγνη: (Gk); f. Tent, booth, намет
Σκῆτις, Σκήτη, Scetis Ⲥⲕⲏⲧ пустеля Скетіс
σκίρος цілина (Chantraine,)
Σκύθης, αι скіф, -и
120. σκυρώδης бруківка
Σμίλα Сміла (місто в Халкідіці)/ σμῖλα ніж
Σουχου Νόμος 'nomos of the god Souchos / Sobek' Фаюм
софрос, −ον: (Gk?); adj. Pure, clean, чистий
Σπάρτη, дор. Σπάρτα Спарта
спηλεον v. спηλαιον: (Gk); - Cave, печера
σπιρα, σπειρα: (Gk); f. Загін воїнів
спουδη, −нс: (Gk); f. Haste, zeal, ретельність
στάβλος [Sophokles, 1005], ставλа: (Gk); (Lat); m. Stable, posting station, стайня, поштова станція

ЛОХНя, ЛОКня, б. і поріг ЛОХАНський!

г. ЛУКАНська
МАНЖЕЛія??
МУДРики, МОДРичі Лв
МИРОНи, івка
НУТкова Слобідка
КСЕНівка Дц, б. КСИНИци-Тарама Дц
р. Ікопоть = ІКОПЕТЬ Хм
ОМЕЛяни
ПІВНева Гора Хм
р. ПОНУРКа Зп, См
яр ЛихоБАБин, СТОРОНиБАБи Лв
БАБУРка, прот. ПОПЕРУШка
ПОРОСТків
б. ПАРАМОНОВа
ПАРАСК**овія** Хк2, -овіївка Дц, БЕРІЗКИ
ПО**РУБАЇ**, -не, ПРИБИЛЛя, -БІЛ-
ПАРФЕН См, ПАРТИНці Хм
ПАРИПСИ Кв
ПОЛОГи

ПІЛЬКи?
ПОПЕЛяни
ПІНЧуки
ПОЛЮХів Лв, не Вл, Шкине Чг
-піль
ПОНОРа Хм, ПОНОРи ЧГ, ПОНОРниця Чг
став **ПУНД**івський у с. ДОЛИНа Кв Обухів, бол. **ПУНТУС**ова Вода у с. ОБОЛОНЬ Пл Семенівка;
ПОТЕРяйки Пл
ПРОНі Пл, ПРОНІвщина Кв, **ПРОНЯ**ТИН Тр
БРИТАН
ПИЛ**ЯЇ** Хм,
ПИЛАТківці
р. САЖЕНка
САТАНів Хм, -івка Хм, Чк, -івська СЛОБІДка Хм
СОРОЧИНці

СЕБине, СЕВРюки?
ур. СИВ**АЇ**в Бугор! См
СВИЩів, СВИСТуни, бугор СВИСТьолов
СЕСТРяТИН, ТРІЩуки

СЕЛІДове
СЕРАФИНці ІФ

ШКУРУПії, -ївка Пл
СКОПівка ІФ, -ївка Кг, СКУБії Пл
ЩЕПАНів Тр, СТЕПАНгород Рв, СТЕПАНь
ШЕПТАКи, прізв. Іван ШИПТУХ 1649
СКНИлів Лв
ЩИР-!; бол. СКІРкове
СКИТЬки Чг, СКИТка Вн, СКИТок Чг, Липовий СКИТок Кв
ШКІРУДиха, ШКОРОДа, СКОРОДисток
СМІЛА
СУХе, СУШки, РозСОХи
СУПРУНи См Пл Вн Хм
ШПОРТьки, Нова СПАРТА См
ШПИЛі?
ШПИРки!, ШПИРни
СПОДахи Вн
р. СТУБЛа, СТУБЕЛка Рв, СТУБЛо Хк, г. ЩАУЛ, р. ШЕВЕЛуха/ ШАНДРа Кв, СТЕБЛі

Грецькі прототипи 129–144

στάσις стоянка/statii dwelling [Verreth] селище

130. ⲥⲧⲁⲩⲣⲟⲥ: (Gk); m. Cross, хрест

ⲉⲓⲥⲧⲁⲩⲣ.ⲟⲥ: m. The making of the sign of the cross, осінити себе хрестом
ⲥⲧⲓⲭⲁⲣⲓⲟⲛ, ⲥⲧⲓⲭⲁⲣⲓⲟⲛ (Gk) Thin tunic, стихар
σχεδία плот, човен [ДРС, II, 1592]
σχολή, дор. σχολά школа
Σώτειρα рятівниця (епітет Афіни)
Σωτήρ рятівник (**епітет Зевса**)

ⲧⲁⲓⲛⲓⲁ 'срілка, коса, смужка землі'
NT φόρον = forum; пор. нг базар [Бушаков, 105]
ⲫⲟⲥⲥⲁ: (Gk); f. Hole, den, рів, канава
140. φοσσᾶτον з лат. fossatum > табір; військо [Buck, 1377]
ⲭⲏⲣⲁ: (Gk); f. Widow, удова.
ⲭⲣⲏⲙⲁ (Gk) m. Property, wealth, money, маєток
ⲭⲱⲣⲁ: (Gk); f. District, land, волость, округ
Ὠκεάνη давня назва річки Ніл (Діодор Сицил.)

Топоніми в Україні

СТАСи Зп, Чг, -ева Жт, і Пл, івщина Чг, юки Вн, СТАШки Жт, СТЕЦева ІФ
СТАВРакове Кг, -ів Рв, -івка Кв, Кг, -ове Од, ЩУР-?; СТАРикове См?, ичі Лв, оБУТівка Чг, овичі Кв
р. ІСТОРОП (+ āb), б. ВИСТОР.ОП, ВИСТРоп, ШАГАРов у смт Кальчик = "Володарське" Дц пот.
СТАХОРщина?
СКИДанки Пл, б. СКИДна Дп
ШКОЛЯРі, ЩУЛЬське
г. ШОТАРня?
г. **ШОТАР**ня (близько ГРИМАЙлів Тр), **ШУТР**оминці Тр, ЩАТЕРники Хм
р. **Тайн**а, б. По**ТАЙН**А, стр. По**ТАЙН**ичка
ВОРОН-
ФОСА
Горішій ПОСАД, Долішній ПОСАД Лв
ХИРів Лв
КРИМки, КРЕМні?
ЛибоХОРА, оз. ЛібаХАР Чг
КИЯНи; р. По**ЧАЙН**а Кв, р. ПоЧАНка Глухів См

А.О. Білецький на груповому фото кафедри

ГРЕЦЬКІ ТОПОНІМИ КРИМУ. Кілька досліджень цій темі присвятив А.О. Білецький. Вчений дав історичну періодизацію формування грецького шару гідронімічної системи півострова і опрацював "грецькі етимології для таких потамонімів, як *Фінарос — Фінаро-су* "Помітна річка", *Аворота — Аорато* "Непомітна річка", *Писара* або *Песара* "Задня" або "Середня", ...*Врісі* — гр. *врісі* "джерело, виток, ключ", *Гува* — гр. *гува* "яма", *Стиля* або *Стіля* — гр. *стілі* "стовпи", ...*Мегапотам* "Велика річка", *Мікропотам* "Мала річка", *Ксеропотам* "Суха річка", *Пелагос* "Море" та ін., – див. [Білецький, 46, а також 41-45].

Певну кількість пізніх грецьких топонімів кримські греки принесли з собою у Надазов'я: вони опинилися там, за словами А. Білецького, "на запрошення російського уряду" [Белецкий, 201], а фактично — були виселені з Криму в 1778 році. Метою було прискорити агонію економіки Кримського ханства. Крім того, далекоглядно знімалися наперед всі можливі колись претензії на Крим греків і майбутньої Грецької держави, неминучість реставраці якої з руїн Османської імперії була наприкінці XVIII ст. вже очевидною. Знедолені переселенці заснували на нових місцях селища, давши їм рідні назви — символ і спогад про відібране минуле: *Ялта*, *Урзуф*, *Сартана*, *Істіля*...

За свідченням Н. Клименко, серед грецьких назв Криму А. Білецький розрізняв пізніші візантійські й румейські топоніми (*Ай-Петрі*, *Ай-Тодор*, *Ставро; Кацівелі*, — тобто "Св. Петро; Св. Федір, хрест; цигани") — і давніші, як-от "грецька назва римського часу *Харакс* (пор. дгр. апелятив χάραξ 'обведений частоколом табір')" [Білецький, 41]. Відомо, що під час походу 117 р. до Перської затоки імператор Траян зупинявся біля гирла р. Тигр у римському каструмі саме з такою назвою [Атлас, 15]. Хоча грецькі топоніми сучасного Криму й застигли в румейському звучанні, не виключено, що вони були продовженням давніших грецьких назв. Давніх часів можуть сягати, зокрема, й ойконіми *Сімеїз* (від *Сімеїс* "прапори"), *Форос* (давніше *Фарос* "маяк"). Менш придатна для визначення їхньої хронології група ойкофорних топонімів: *Капсіхор* (*Капсохорі* "погоріле"), *Місхор*, (*Месохорі* "середнє селище"), *Кореїз* (*Хореєс* "селища"), *Гаспра* (*Аспрохорі* "біле селище"), *Олеїз* (*Елеєс* "маслини"), *Кекенеїз* (*Керкенеїс* "місця, де водяться раки") і, поготів, топофорні назви *Ласпі* (*ласпі* "багно"), *Ліваді*я "левада, галявина", *Лемнеїз* (*Лімнеєс* "місце, де є озера", — пор. грецизм укр. *лиман*), урочища *Магало Яло* і *Мікро Яло* "великий берег", "малий берег" під Балаклавою, *Магарач* "велика спина" у *Ялті*, – див. [Білецький, 40-41], як і самі назви *Ялти* й *Алушти* (від гр. γιαλός "берег", — [Белецкий, 203-204]). Відомі грецько-татарські дублети, як-от дж. Врісі-чешме в Алушті (від гр. βρύση "джерело").

ГРЕЧинці Хм < етнонім греків.

Гречана Хм, Гречана Хм, Гречана Гребля Кв, Гречане Дп, Гречаники Кв, Гречанівка Чк, Гречанівка Кв, Гречанівка Мк, Гречанівка Пл, Гречинці Хм, Гречишкине Лг, Гречища Вл, Гречкине См.

р. ***ГРОМОКлія*** Кг < пахл. gramag 'багатство' + лі, М grmyg 'дорогоцінний' у с. ТАРАСівка Кг Бобринець (також прізв. Громак, Громико)

ГРУЗИНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ: а) антропофорні топо-німи – *АРШ**У**КИ* См, Чг (груз. Arsuká з дперс./ав. ім'я *Aršak*, від дір. *aršan-* 'чоловік, герой' + *-okI-uk* багатозн. суф.); *БЕРЕЗ.НЕГУВАТ.е* ***Beh-rūz*** 'щасливий' < **nēk** [*nywk*ˈ | M *nyk*, N ~] good, beautiful, **ābād** [ˈp̄ˈtˈ | M ˈbˈd, N ~] populous, thriving, prosperous (або "Береза + Нікубахт"; пор. і ур. БЕРУЗки у смт Куликівка Чг [Павленко, 102]); *БОГУШ-*і Вл, -івка Вл, Рв (груз. ***Vaxušṭ****-i* < дір. *vahišta-*, нперс. *behešt* 'рай'); *БРИДУНи* (груз. *Pridon* з сперс. *Frēdōn* 'Фарідун');

б) політофорні топоніми – *ШПОТівка* (дір. *spāδa-* 'військо'); *ДРУЖня, ківці* (дгруз. ***draužᵛ****-i* з сперс. *drafš* 'прапор'); *НЕБРАТ* Кв (сперс. *nibard* 'битва, бій, сварка'); р. *ОСОТА* См (ав. āzāta- 'шляхта; родовиті'); р. *РОМЕН*, м. *РОМНи* (сперс. ***rāmēn*** < ав. *rāman-* 'мир, тиша'); *ШПИРки* Georgian ***zep'urni*** "noble", adjective ***sazep'uro***, from **visas-puθra-* whence *-ai-* from *-az*; пор. *КаШПУРи, КаШПЕРівка;*

в) соціофорні топоніми – *ГОРОД**ОК*** 11 назв ***kardag****-i* 'маєток, ділянка' (from Mid. Pers. *kardag* < *kart*, **kert-* 'різати', NPers. *kard*, *kart* 'ділянка землі, маєток'; пор. і г. Карадаг Км); *ФАСТів* Кв, івець, івка Кв, івці Чг, ове Дп, *ФАЩівка* Лг2, Тр, -іївка Хм (сперс. *xᵛāstak* 'багатство', нпрес. *x̱ᵛāsta*); *_СПРИСівка*! Хм, *ПАРИШеве* Хс, -ів, -ків? Кв, *ПАРИЩе* ІФ (сперс. ***asprēs*** 'іподром' < *asprās*: *asp* 'кінь' + *rās* 'дорога'); *НИШівці, НИЖАНковичі, НІЖин* (***niš*** 'знак, чудо'); р. *ШАРАВка* Хм, р. -ерівка Вн, р. *ШАРІВка* Хк, *ШАРОВанка* Мк, -ечка Хм? (груз. šara 'широка вулиця' з перс. šāh-rāh); *НАБРУСка* Вл (перс. nowruz);

г) квалітофорні топоніми – пот. *ШПИТЬКів* ІФ, -и! Кв; *ШПЕТІВка* (вірм. м. Спітак і груз. *speṭaḳ-i* з сперс. *spēdag* 'білий, чистий', відмінне від перс. *sapīd, safīd*); **РОШНЯ**тів!, РОЖНЯтів (груз. ***Roshnia*** з *rōšn*, *rōšan*, пор. скіфс. *Rōksanē*, ав. *rauxšna-* 'світлий, блискучий'); *Ш**У**Шківці* (груз. *sh**u**sha* з нперс. *šīša* 'скло, пляшка').

ГРУШківка Чк < аз. гуруш, тур. kuruş монета [Radlow, 2-2, 1630].

р. ***ГУЙва*** Жт < тільки туркм. *гуй-* 'заливати'. У верхів'ї с. *Гарапівка* і за 6 км "Городківка" = ХАЛАЇМГОРОД, у давнині КИТАЙГОРОД. Неподалік *Яропівка* Кв.

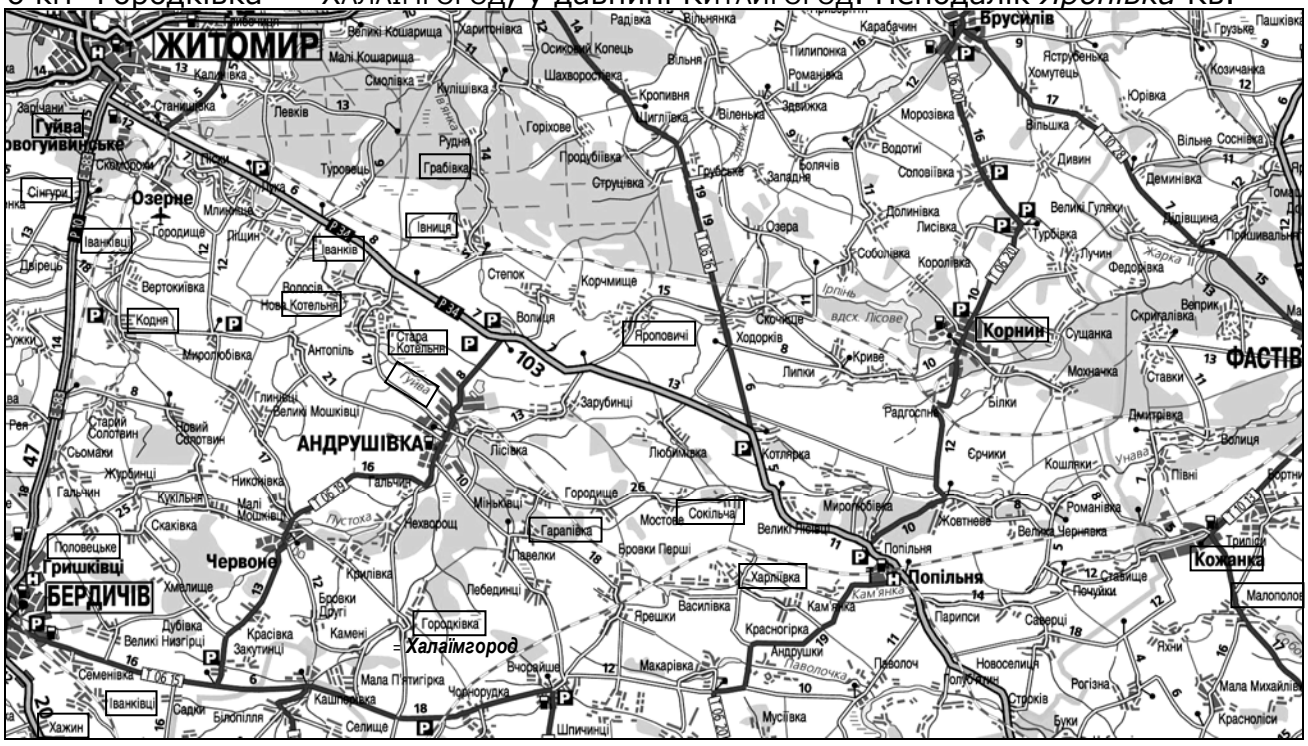
ЖИТОМИР
Гуйва
Озерне
Сінгури
Іванківці
Кодня
Вертокиївка
Миролюбівка
Старий Солотвин
Новий Солотвин
Сьомаки
Журбинці
Гальчин
Кукільня
Скаківка
Половецьке
ришківці
БЕРДИЧІВ
Дубівка
Великі Низгірці
Семенівка
Іванківці
Хажин
Червоне
Хмелище
Красівка
Закутинці
Садки
Білопілля
Селище
Малі Кошарища
Великі Кошарища
Смолівка
Левків
Туровець
Рудня
Грабівка
Іванків
Івниця
Ворсів
Нова Котельня
Стара Котельня
Антопіль
Глинівці
Великі Мошківці
Малі Мошківці
Нехворощ
Крилівка
Боровки Другі
Камені
Городківка
Мала П'ятигірка
Кашперівка
Шпичинці
Чорнорудка
Вчорайше
Макарівка
Мустівка
Буки
Краснолісі
Мала Михайлівка
Строків
Рогізна
Новоселиця
Голубятин
Паволоч
Андрушки
Красногірка
Парипси
Саверці
Василівка
Ярешки
Лебединці
Харпівка
Попільня
Попільня
Кожанка
Ставище
Почуйки
Малополовецьке
Трипілля
Романівка
Велика Чернявка
Жовтневе
Мирославка
Сокільча
Мостове
Любимівка
Котлярка
Ємчики
Кошляки
Півні
Волиця
Дмитрівка
Мохначка
Ставки
ФАСТІВ
Скригалівка
Веприк
Сущанка
Корнин
Кривe
Липки
Радгосп
Білки
Ходорків
Скочищe
Яроповичі
Волиця
Зарубинці
АНДРУШІВКА
Городище
Міньківці
Гарапівка
Бровки Перші
Павелки
Степок
Корчмище
Городище
Ірпень
вдск. Лісове
Королівка
Соболівка
Долинівка
Лисівка
Озера
Турбівка
Великі Гуляки
Лучин
Федорівка
Жарка
Прикшивальне
Відлівщина
Деминівка
Дивин
Соснівка
Вільне
Вільшка
Морозівка
Водотиї
Соловіївка
Болячів
Западня
Струпіївка
Грубське
Продубівка
Горіхове
Шиглівка
Віленька
Здвижка
Романівка
Кропивня
Шахворостівка
Осиковий Копець
Вільня
Пилипонка
Карабачин
Брусилів
Яструбенька
Хомутець
Козичанка
Юрівка
Пашківка
Грузьке
Радівка
Вільнянка
Харитонівка
Кулішівка
Калинівка
Станишівка
Сікморони
Писки
Млинище
Лящин
Городище
Дзеркіль
Рудня
Ушиця
Збруч
Дністер
Жванчик
Смотрич
Нічлава
Ушиця
Ягорлик
Кам'янка
Паволочка
Ушиця
Унава
Жарка
Ірпень
Ушиця
Збруч
Дністер

Річка тече серед виходів гранітів та інших твердих порід мінералів. Але "w biegu swym Huiwa rozlewa się w mnogie stawy" [SG, 206]. Причина у тому, що похил річки – усього 0,9 м/км. Виявляється, на її витоках лежить Козятин, і тому його давня назва була також Гуйва [SG, III, 205].

На півдні Курщини в Росії є село зі схожою назвою *Гуєво* (Суджанський р-н) на правому, високому березі р. Псло. Як видно з карти, характер течії Верхнього Псла з меандрами тут схожий на р. Гуйву Жт. Уздовж берега нерідко так само позначені заболочені луки. Стара назва с. *Гуєво* – Гуйва-Рождественское [sudga.ru/forum/thread866.html]. Як з'ясовано з карти Шуберта, тут до Псла впадає з півночі річка Гуйва (її верхів'я – яр Гуйванський – у межах України).

Була надія знайти на цьому сайті щось про річку і заливання. Дописувач RR написав таке: "До речі, про Долгоруких, – побажав я глянути на славетні [князів]-ські руїни. Спитав дорогу, показали, але попередили, що був сильний дощ, і проїхати там дуже важко... Дорога стрімка, угору, та ще й така вогка, що не лише їхати, а йти слизько... Буксував, забрьохався, але так і не доїхав... Дарма, підсохне – доїду... Чесно скажу, вражає краєвид... Пагорби і Україна вдалині. Справді, гарна місцина". Не виключено, що таке "розкисання" – це місцева особливість ґрунтів. Заразом з'ясувалося, що й Гуєво – насправді Гуйва, і остаточно утвердився висновок про першоджерело цих назв – саме туркменське гуй- заливати.

У Житомирі мешкає людина на прізвище Гуєвська, давність прізвища видно з уже звичної в таких випадках пропорції: 22 Гуєвський, 34 а (*1,55*). Усі інші люди з таким прізвищем живуть далі на пд. схід: Кв, Пл, Хк2, Лг3, Дп3, Дц, Хс, Км.

ГУНСЬКО-АВАРСЬКІ МОНҐОЛІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонім. слід 22-ї іст. епохи) – IV ст.: – топоніми Гуньки, Обарів, Таборище, Онут, Тамановичі, Ображіївка; пор. лекс. запозичення *табір*, *жупан*, *холява*, *холошні*, *пан*, *каган*.

ГУНичі Жт < етнонім гун + суф., пор. гр. Οὖννοι 'гуни'. р. УНава Кв, УНИн = "Тетерівське" Кв Іванків; г. БАР**Ш**а біля с. Теребля Зк Тячів: р. **ВОНІГ**івка; ОНове Кр 1181, став ОНівський Кр Світловодськ, ОНОК Зк 101, ОНОКівці Зк 518; ОНУТ Чв 123; ОНИСькине Хс 766, ОНИСькове Од 540; ОНИШки Пл 1430, ОНИШківці Рв 196, ОНИШківці Тр 941, ОНИШківці Хм 1350, ОНИШпіль Жт 660; ОНИЩенки Пл 972, ОНИЩенки Пл 1761, ОНИЩенків Чг 1006.

ГУРИНівка Хк < монг. хүрээ(н) 'значний монастир; м. Урга (іст. назва м. Улан-Батор); **огорожа**; **стан, табір**; круг, кайма, риса'. Пізній монґолізм. Адже ранні – Курінь (письм.-монг. kürije(n) 'огорожа; двір; стан, ставка; монастир') [СТМЯ, I, 436].

Гурине Хк Хк, Гуринівка Хк (Золочів), Гуринівка См (Білопілля), Гуринівка Чг (Корюківка).

ГУСИНка Хк < етнонім огуз // або Гус- 'половець' [*Сум П.Ф.* Ист. рассужд. об Уцах или Половцах, ЧИО, Год III, № 8, с. 151].

ГУСТИНь Пл, ***ГУШТИН*** Тр, ***ГУЩИНці*** Вн < 1) пахл. gwstn / gostan 'кошара'; 2) Гус- 'половець' (< огуз) + тин.

Ґ

ҐЕНУЕЗЬКІ ІТАЛІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 36-ї історичної епохи), див. І. ВЕНЕЦІЙСЬКО-ҐЕНУЕЗЬКІ ІТАЛІЗМИ.

ҐЕРМАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топоніміч. слід 21-ї, 32-ї, 40-ї, 42-ї історичної епохи) – див. І. ҐОТИЗМИ, СКАНДИНАВІЗМИ, НІМЕЦЬКІ ҐЕРМАНІЗМИ, АНҐЛІЦИЗМИ.

Тоталітарний режим зрубував помітні «виступи з ряду» не лише на «східному», а й на «західному» фасаді топонімії України. Крім татарського і грецького сліду було усунуто слід ґерманський. Тому с. *Фельштин* з карти Боплана – тепер "Гвардійське" Хм, ішний *Фельштин* – "Скелівка" Лв, три села *Дерманка* Жт2, Хм – тепер "Луки, Дібрівське, Дубіївка". Село *Стара Вандалівка* Од (Іванівка) [АТП-1947, 378] побуло *Старою Вандалинкою* [АТП, 784], а далі, як і **560** інших сіл, "зняте з обліку у зв'язку з переселенням жителів" [АТП, 775-789].

Вціліла лише *ДЕРМАНка* Рв (Ко́рець): поруч **ФРАНКО**піль (якось уник призначеної для нього нової назви "Зелене" [АТП-1947, 1029]), ЗАЛІЗниця і ХАРАЛУГ = Хар**О**луг [Encarta] (цей контекст вказує на франків-карОлінґів). Зникли новіші назви 11

Германівок і 5 *Генрихівок* [АТП-1947, 973], також 11 назв від основи *КАРЛ-* (якщо це не *Маркс* і не *Лібкнехт*), 10 назв від основи *ПРУС-*. *ФЛЕМИНДа* Вн стала "Оксанівкою", *ШВЕДи* Лв, Хм – "Городищем" і "Піднагачевим", *ШВЕДівки* Од, Пл "Шевченковим" і "Кутом", *ШВЕДове* "Далеким" Пл, а *СтароШВЕДське* "Вербівкою" Хс. Досі не зауважено сіл *Бургунка Хс*, *Варяж* і *Свитазів* Лв, як і оз. *Світязь* Вл від дсканд. Svíþióð 'Швеція', у Криму р. *Авунда*, г. *Авинда* в Гурзуфі, або селище *Кацівелі* від імен власних ґот. Avunda, Catiuelos: отже ще є робота.

ҐОРҐАНИ < сперс. *Gurgēn* < дір. *vṛkaina-*, нперс. ***gorg*** 'вовк'

ҐОТИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 21-ї історичної епохи) – II/ VII ст.: топоніми – р. Танискава, р. Піскава ІФ, р. Двина, р. Авунда з-під г. Авинда Км, села Рунівщина, Трахтемирів, Вел. і Мал. Говилів, Малдрики, Гензерівка, пот. Фрумилів, пот. Фрунилів та ін.; з ґотським слідом у звучанні – Крехів, Кричка, Кречунове та ін.; пор. лексичні запозичення того ж часу *полк*, *князь*, *хліб*, *хлів*, *буква*, *дошка*, *піст*, *щирий*, *кутя*, *гаразд*, *корогва*, *очуняти*, *ускробати*, *нахромитися* та ін. Окремі пласти ґотизмів виявлені у XIX ст., 1968, 2016 рр.

Γότθοι οἱ гот(т)ы (*скифское племя*) **Anth.** [ДРС].

ҐОТСЬКА ВИМОВА ТОПООСНОВИ *КРЕХ-*. У топонімії Чехії чимало топооснов від етноніма греків мають типово ґерманські фонетичні риси: дґерм. *krē$_1$kaz* sb. m.: Goth *Kreks* ‘грек’, OE pl. *C**recas*** id., OFris *Crecland* ‘Греція’. Незважаючи на фонетичні труднощі, цю основу вважають раннім (непрямим) запозиченням з лат. *Graecus* id., ґотс. Krekos, двн. pl. ***Kriehhi*** ‘Greek’ [Orel]; двн. Crēhi, Kr**ia**hi, Kriecha [Lehmann]. В Україні цей тип основи теж досить поширений, хоча й менше, ніж у Чехії:

●115 *КРЕХів*$_{жк}$ Лв Жовква: МАТВІЇ Ματόας; ●116 *КРЕХаїв* = **КРОХ**аево Остерс. [Клепатский], двн. Crēhi ‘Greek’ + -ая Чг Козелець: ЛЕМЕШі, КРАСИЛІВка, лОШАКова Гута Ashoka; ●117 *КРЕХовичі* ІФ Рожнятів: пот. **СОКІЛ** у с. Ниж. **СТРУТИН**ь Straton-, Верх. **СТРУТИН**ь, пот. **ВОРОН**ин лат. forum у смт Перегінське; ●118 річка *КРЕХівка* = КРИХів = КРИХовець двн. Crēhi, Kriecha, Kriehhi ‘Greek’ у с. **КРЕХ**ів$_{жд}$ = Криховець Лв Жидачів: КОЛОГОРи; **ОРІШК**івці, **РОГІЗ**не, **ПОКРІВ**ці, КАМ'ЯНе, ЖАБокряки, РОМАНівка, ДУНАЄЦЬ; р. **БУТ**ля п Стрия (Stryg); ●119 та сама р. *КРЕХівка* = КРИХів = КРИХовець двн. Crēhi, Kriecha, Kriehhi ‘Greek’ у нп Сихів Лв **СТРИЙ** = Stryg: **КОБЛ**о-Старе, РАЙнова, ЯСЕНиця; ●120 *КРИХівці* двн. Kriecha, Kriehhi ‘Greek’ ІФ ІФ: ^ДрагоМИРчани Ḍranka + Mithra; р. ВОРОНа у с. Підлужжя, ВОВЧИНець, ТЕРНовиця, КРАСИЛІвка, КОЛОДіївка; пот. ЯМНицький у с. ЯМНиця ^р. ЯМНичанка; ХОМ'.ЯКівка, ЧЕРНіїв, ЧОРНолізці.

ҐОТСЬКІ НАЗВИ РІЧОК УКРАЇНИ. У книзі О.Трубачова про гідроніми Правобережної України [Трубачев 1968, 286, 288, 52] віднесені до ґотських такі назви річок: *Валява* Чк (імовірно < ґотс. *walhōz ‘волохи’ + a(h)wa ‘вода’), *Велибок*, *Видава* Хм, *Вітава* Дц, *Витвиця* ІФ (днн. wīd, двн. wīt ‘широкий’ + ahwa ‘вода’), *Ікава = Іква* Рв, Вн < сн. *Aik-ahwa ‘дубова річка’, пор. [Kiss, 288]; *Молода* ІФ (ґерм. *muldan- “земля”, сюди ж назва країни Молдова у різних формах) [Трубачев 1968, 80]; *Мурафа* Хк (з ґерманізованого іллір. Marah(w)a) [Трубачев 1968, 51, 168]; *Пилява*, *Піскава* ІФ, – пор. ґерм. *fisk-ah(w)a ”рибна річка” [Трубачев 1968, 52]; *Полтва* Лв, Рв < пслов. *pъlty/-ъve „можливо, з прототипу ґерм. *fuldō, пор. Fulda, стар. Fuldaha, відома річка в Німеччині” [Трубачев 1968, 67]; *Рандава* Хк < ґерм. *rand ‘берег’ + a(h)wa ‘вода’; *Стинавка* Лв, пол. Stynawa/ Ścinawa [Трубачев 1968, 67]; *Танискава* Пл з ґерм. *Tāniska ah(w)a – сполучення ґот. 𐍀hγ𐍀 aƕa “вода, ріка” і прикметника від ґерманського відповідника ie. *dānu “(велика) ріка”; пор. Tanew п.Сяну [Трубачев 1968, 51, 168], ще с. Танява ІФ (поруч Витвиця); *Тирихва* Вн [Трубачев 1968, 52, 63, 73, 266]; пот. *Щирець* Лв ґотс. skeirs “ясний, явний”, дісл. skírr “чистий, ясний” [Фасмер, IV, 507] // або копт. ϣⲓⲣ “морська плавба”. Сюди ж р. *Авунда* (з-під г. *Авинда*) в Гурзуфі у Криму < En: TC; [Avi + unda] [Cossue]. Поле дослідження цим списком не вичерпується: пор. назви *селищ* з формантом -ава/ -ява, як *Далява*, *Дашава*, *Мілява* Лв (поруч с. Сохані, *Кулява*), *Орява* Лв, *Снідавка* ІФ (поруч Тюдів), *Скварява* Лв (2), *Лутава* Чг – пор. р. *Лутава*; *Сідава* Вн (поруч с. *Рижавка*, *Людавка*), *Постав*/ Postawa Кв. Є назви, що зберігають і повнішу форму слова ґот. aƕa 'вода, річка', як-от *Рахва* Лв, *Мере*[*хв*]*а* Хк, *Мура*[*хв*]*а*, *Молохва*, *Бодаква* Пл або *Посягва* Рв.

Ареал ґотських гідронімів в цілому відповідає землям половців, сусіднім з Київською Руссю: **Лв10**, **ІФ5**, Хм, Вн3, Рв3, Кв, Чг, **Пл4**, Чк, Хк2, Дц, Км.

ҐОТСЬКІ СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ У ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ. **Репліки прототипів Tracte-miro і Frum-ildus.** Розгорнуте застосування отриманої нової якости історичних знань виявило масовість реплік у топонімії України цих двокомпонентних моделей ґотської антропоніміки. На першому етапі студій у Наддніпрянщині було виявлено 110 реплік двох надійних двокомпонентних топонімічних моделей, а саме – з другим компонентом /mer (*mērjaz 'excellent, famous') і з другим компонентом /hildi (*heldiz 'battle') > /illi, /ila, /ilo.

1. Структура назви *Трахтемирів* відповідає моделі "основа + /mer":

– kasa **Tractemir**i (906); від 906 до 999 р. (906–908, 927, 931, 947, 960, 968, 998, 999) [Costa//Excel]; Tructemiro, n. h., 960. Doc. most. Moreira. Dipl. 49 [Cortesão, 351]; Tructemirus; m, g, 1; En: TC; [/Druht + /mer] [Cossue]; ● **ТРАХТЕМИР**ів Чк.

До цієї ж моделі належать інші топоніми України з однозначно ґотськими прототипами:

– **Armir**us, Hermirus; En: CODOLGA; [/Her + /mer]; ● **ЯРОМИР**ка 2 Хм Городок;

– **Boymir** [Cortesão, 57]; ● р. **БУЙМИР** і с. **БУЙМЕР** См Тростянець; р. **БУЙМИР** і с. **БУЙМЕР**івка См Охтирка; р. **БУЙМАР** у с. Івниця Жт Андрушівка;

– **Guntemiro**, n. h., 953. Doc. colleg. Guimarães. Dipl. 39; Guntemiri, app. h., 1059. L. D. Mum. Dipl. 259; Guntemiriz, app. h., 953. Doc. colleg. Guimarães. Dipl. 39 [Cortesão, 171]; ● **ХУТЕМИР** Вл Любешів; ХОТИМИР ІФ Тлумач;

– **Senamiro,** Sonemirus, Songemiro, Seniemiru, *Sumemirus, Suniemirus*; En: TC, TS, SMP; [/Sunji + /mer]; ● **ЗНАМИР**івка Вл Ківерці; ЖиЗНОМИР Тр Бучач;

– **Sesmirus** [/Sis + /mer] [Cossue]; ● **СЕМИР**івка Лв Яворів, СІМЕР Зк Перечин, СІМЕРки Зк Перечин, СЕМЕРенки Пл Миргород, СЕМЕРеньки См Тростянець;

– **Solmirus,** Solemiro, *Selmirus, Sulamirus*; m, g, 2; En: TC; [Sol + /mer]; ● **СОЛОМИР** Рв Зарічне;

– **Gesmiro**; m, g, 2; En: TC; [/Gaiz + /mer]; ● **КОСМИР**ин Тр Бучач;

– **Tuimir**us, Tumr-on [Cortesão, 363]; Toumil < *Toumir [Piel, 553] ● **ТУМИР** ІФ Галич;

– Vald-emir, Or, VR, **-omir** Lu [Piel, 553]; ● **ВОЛОДИМИР-**ка Вн, -ці Лв, -ець Рв;

– **Estromil**, Astromil < Astromir [Piel, 552]; ● Кам'янка-**СТРУМИЛ**ова Лв (тепер Кам'янка-Бузька); прототип ім'я Остромира, новгородського замовника Євангелія.

У складі топонімів *Станимир* (ойконім Лв Перемишляни і оронім ІФ Богородчани [http://mountain.land.kiev.ua/index.php/23/25/25-4]) упізнавана коренева морфема з імені Stan-ildi; f, g, 0; En: CODOLGA; [/Stan + /hildi] (пор. *Станиля* Лв, *Станилівка* Вн); з нею сполучена морфема /mer. Сполучення морфем **Stanmirus [/Stan + /mer] як окреме ім'я не засвідчене, але існувати могло; ● **СТАНИМИР** Лв Перемишляни. Назву *Поздимир* Лв цілком можливо трактувати як репліку ймовірного у християнський час ім'я **Fastimirus [**/Fast + /mer] 'славний (своїм) постуванням'; ● **ПОЗДИМИР** Лв Радехів: ^Яструбичі; ОПЛИЦЬке, ОГЛЯДів, ЩУРовичі, СТОЯНів, СУШне, СТАНин.

З розглянутих тут 32 назв 8 наявні на Лівобережжі і 24 – на Правобережжі.

2. В іншій знайденій нами двокомпонентній моделі імен-прототипів топонімів України другим компонентом є /hildi > /illi, /ila, /ilo. Так, в районі Трахтемирова (за 33 км від нього) виявлено с. *Кутелів* Кв Миронівка (пор. Gutilo, Godella), а на Лівобережжі – с. *Берилівка* Чг, *Барило*, *Барилівка* См, *Барилове*, *Барилівщина*, *Манилівка* Пл, *Манилів* Хк, *Рихли* Чг. До назв з ґотськими топоосновами слід віднести також ім'я бол. *Куржу́ківські Кавартú* у с. Старе Кв (за 23 км від Трахтемирова), оз. *Крутяка* у с. Пекарі Чк (за 35 км) і с. *Синдаревське* Чг біля знахідки ґотської фібули з с. Пашківка Чг Ніжин [СМГУ, 264].

– **Gaudilli**; f, g, 4; En: TC; [/Gaud + /hildi]; **Gutilli**; f, g, 1; En: TC; [/Gut + /hildi]; **Gutilo**; f, g, 0; En: CODOLGA; [/Gut + //ilo]; Gudila, Godella; m, g, 2; En: TC, TS; [/Guth + //ila]; ● пот. **ГУТИЛ**о у с. ЛУКовиця Чв Глибока; **ГОДИЛ**ів Чв + G > K: ● ***КУТ****ЕЛів* Кв МИРОНівка: ^КОЗин, САЛів; ХОДОРів, ДУДАРі, ШАНДРа, МАКЕДони;

– Berildi, **Berilli**; f, g, 3; En: TC; [/Ber + /hildi]; ● **БЕРИЛ**івка Чг;

– Manildi; f, g, 0; En: CODOLGA; [/Mann + /hildi]; **Manilla**, Mannilla; m, g, 12; En: TC, TA; [/Mann + //ila]; ● **МАНИЛ**и Хк, **МАНИЛ**івка Пл, Хм, **МАНИЛ**івське Пл;

– **Recilli**, Requilli; f, g, 3; En: TC; [/Rek + /hildi]; ● **РЕКЛ**инець Лв, **РИХЛ**и Чг.

Ще насиченішим виявився фрактал таких назв у Галичині й на Поділлі (рис. Ґ1): *Ворошилівка* Вн, *Говилів*, *Турильче* Тр, пот. *Фрумилів*, пот. *Фрунилів*, *Станиля*, *Станилівка*, *Трусилівка*, *Дідилів* Лв, *Шишелівка*, *Моделів* Жт, *Витилівка*, *Годилів* Чв, *Когильне* Вл.

Прототипами цієї групи назв також виявилися двокомпонентні імена власні зі списків Кортезана і Коссю:

– **Berosildi**; f, g, 0; En: CODOLGA; [/Ber + /seldi] [Cossue]; ● **ВОРОШИЛ**івка Вн;

– **Braili**, n. m., 1048. Doc. most. Pedroso. Dipl. 225 [Cortesão, 58]; ● **БРАЇЛ**ів Вн 2; -івка Кг, Хк, Хм, Чв, -ки Пл;

– Cagildo; m, g, 0; En: CODOLGA; [/Kagi + /hild]; **Gogilli**; f, g, 1; En: TC; [/Gawji + /hildi]; Kagilda; f, g, 0; En: CODOLGA; [/Kagi + /hildi]; ● р. **КОГИЛ**ьник Од; **КОГИЛЬ**не Вл; став **ГОГУЛ**ин у с. Медвин Кв Богуслав; бол. **ГОГОЛ**еве біля смт ЧЕРНяхів Жт;

– **Cisilu**, n. h., 949. Doc. most. Moreira. Dipl. 33 [Cortesão, 76]; • **КИСИЛ**-ин Вл, **КИСЕЛ**-ів Чв, -і Хк, Хм, -иха Пл, -еве Лг;

– Ebrailli, Abrailli, Evraildi; f, g, 3; En: TC; [/Ebur + /hil-di]; • **БАРИЛ**-ів Лв, -івка См, -о См, -івщина Пл, -ове Пл;

– Framila; m, g, 6; En: TC; [/Fram + //ila]; Framilli; f, g, 3; En: TC, TS; [/Fram + /hildi]; • **ПЕРЕМИЛ**ь Лв;

– Fredilli; f, g, 3; En: TC; [/Frid + /hildi]; *Fredegildus; m, g, 0; En: TOPONIMIA.PT; [/Frid + /gild]; • **ПЕРЕДІЛ**ьниця Лв; ПЕРЕДІЛьське Лг;

– Fromegildus; m, g, 0; En: CODOLGA; [/Frum + /gild]; Fromildus; m, g, 4; En: TC; [/Frum + /hild]; Fromilio; m, grc, 1; En: TC; Frumildi; f, g, 0; En: CODOLGA; [/Frum + /hildi]; • пот. **ФРУМИЛ**ів у с. Мостища ІФ Калуш;

– Frunilo; f, g, 0; En: TA; [/Frawjin + //ilo] [Cossue]; • пот. **ФРУНИЛ**ів у с. Кадобна ІФ Калуш;

– *Gavila; m, g, 0; En: TOPONIMIA.GZ; [/Gawji + //ila]; • Вел. **ГОВИЛ**ів Тр; Малий **ГОВИЛ**ів Тр; краща етимологія від ґот. *𐌲𐌰𐌿𐌹𐌻𐌰, пор. двн. *gabila* 'кібець, каня' Accipiter nisus [en.wiktionary.org/wiki/gavilan]; див. статтю II. *Говилів*;

– Megildus; m, g, 1; En: TC; [/Magin + /hild]; • МОГИЛів Вн;

– Modildi, **Modilli**; f, g, 2; En: TC; [/Mod + /hildi]; Modildus; m, g, 0; En: CODOLGA; [/Mod + /hild]; • **МОДЕЛ**ів Жт; **МОТИЛ**і Жт;

– **Unilli**, Onildi; f, g, 2; En: TC; [/Hun + /hildi]; • **ОНИЛ**ове Од;

– *Sand-ila [Piel, 440]; Sandilino [Cortesão, 306]; • **СУДИЛ**ків Хм, р. **СУДИЛ**івка Лв/Вл, р. **СУДИЛ**івка Чв ВИЖниця;

– Sarilli; f, g, 1; En: TC; [/Swar + /hildi]; • г. **СВАРЛ**івка (у Кременецьких горах [Тищенко 2006, 222], пот. **СВІРЛ**ичин у м. Яремча ІФ; пор. СВАРемле Вл Ковель, СВАРемль Кв Чорноб. [Клепатский], СВАРОМ'я Кв), СВЕРДЛівка Вн;

– **Sisil**dus; m, g, 0; En: CODOLGA; [/Sis + /hild]; **Sesilli**; f, g, 0; En: TA; [/Sis + /hildi]; • **ШИШЕЛ**івка Жт; **ШИШЛ**івці Зк;

– **Stanil**di; f, g, 0; En: CODOLGA; [/Stan + /hildi]; • **СТАНИЛ**я Лв, -івка Вн;

– **Stodil**di; f, g, 0; En: TS; [/Stuth + /hildi]; • **СТОДІЛ**ки Лв, -ОЛи Чг, -УЛЬці Вн;

– Tarildi; m, g, 0; En: CODOLGA; [Thaur + /hild]; • **ТУРИЛ**ьче Тр;

– Teodilli, Teodildi, **Tedilli**, Toilli, Teudildi; f, g, 7; En: TC, TS, TA; [/Theod + /hildi]; Teodilo; f, g, 5; En: TC; [/Theod + //ilo]; • **ДІДИЛ**ів Лв Кам-Буз;

– Tev-illi [Piel, 428], Teu-ila, Teu-ilo [Cortesão, 340]: • **ТЕВЕЛІ**ївка Жт;

– Trasilli, Trasoldi; f, g, 4; En: TC, TS; [/Thras + /hildi]; **Trud**illi**,** Trodilli, Troilli, Tru-dildi, Troyldi; f, g, 14; En: TC, TS, SMP; [/**Thruth** + /hildi]; • **ТРУСИЛІ**вка Хм; пор. і **ТРУДИЛ**овка РФ Смол.;

– Tructilli; f, g, 1; En: TC; [/Druht + /hildi]; • **ДРАЧИЛ**Івка Кв 1947 740 Поліське: КОВШИЛІвка; бол. **ДРОЧИЛ**ів у кол. с. Гусинці Кв Бориспіль; торф. **ДРАЧЛ**иве біля смт Димер Кв;

– Uesuili; m, g, 0; En: SMP; [/Wes + /hild]; • **ВЕСЕЛІ**Вка Вн2, Жт2, Кг4, Мк, Хм, Чк, Чг;

– Vergilli; f, g, 1; En: TC; [/Berg + /hildi]; • **ВЕРГИЛ**евка РФ Бєлг.;

– Vitildo, Vittildus; m, g, 1; En: TC; [/Wiht? + /hild]; • **ВИТИЛ**івка Чв.

З-поміж розглянутих тут 74 назв від топооснов другої групи 19 (близько чверті) належить селам і річкам на Лівобережжі і 55 (три чверті) – на Правобережжі.

Як сказано, всі ці топоніми продовжують структурне сполучення ***двох складників*** прототипу "основа + формант": успадкування щоразу обох компонентів та ще й з двох різних топонімічних моделей ніяк не можна пояснити випадковістю, що й надає беззастережну перевагу такій можливости пояснення перед усякою іншою для сотні топонімів: 30 назв на Лівобережжі і 79 – на Правобережжі (рис. **Ґ1**).

Про роль отриманих системних доказів на своєму масиві фактів В.І. Абаєв пише так: "Якщо кожна з наведених паралелей зокрема не дає підстав до якихось далекосяжних висновків, то їхня комбінація" якраз і уможливлює такі висновки [див. Абаев, СЕИ, 92]. Так 44 двоосновних ґотських ім'я зі списків імен власних з Астурії та Галісії разом з їхніми виявленими 110 репліками в українській топонімії стають ***апробованим*** доказом збереження у Наддніпрянському степу залишків місцевої ґотсько-слов'янської двомовности IV–V ст., – а також повної необізнаности з цими назвами еліти варязького Києва у X ст. Значить, княжий Київ існував у "паралельній історії" до "післяґотського" Трахтемирова.

Якщо придивитися до назв другої моделі прототипів з першоджерел, то стає помітно, що частина їх засвідчена у двох відмінних формах, давніша з яких містить формант /hildi 'герой', що далі закономірно розвинувся ще у ґотському середовищі у формант -illi. Справді, -ildi реґулярно зазнає типової ґотської реґресивної асиміляції -ld- > -ll-: Framilli < /Fram + /hildi; Berilli < Berildi; Barsilli < /Bar + /seldi та ін. [Piel, 428].

Іноді український топонім зберігає у своїй основі навіть давніші фонетичні мовні риси порівняно з ґотським прототипом з Астурії чи Галісії. Н.Франкович Онесті вважає пізнім відомий з ґотських документів Італії звуковий перехід ґотс. ō > u:

Dumilda, Alamud (пор. ґотс. dōms 'суд(илище)' і mōþs 'дух, душа'). Однак у списках А.Кортезана і О.Коссю не раз зафіксовані якраз протилежно спрямовані звукові переходи ґотс. u > ō: с. СТОДІЛки Лв (пор. St**o**dildi < [/St**u**th + /hildi]), а на Буковині с. ГОДИЛів Чв (пор. G**o**della) – при старішій назві пот. ГУТИЛо у с. ЛУКовиця Чв Глибока [/G**u**t + //ilo; /G**u**th + //ila].

Окрему підгрупу складають імена власні інших структур (як-от пот. *Гавинів*, пот. *Шиндрівка* ІФ, – рис. Ґ1), але мовно належні до ґотів і споріднених з ними племен, включно з іменами історичних діячів, ґотських королів Теодориха і Малдри (456–460), короля вандалів Гензериха (399–477):

– Gavinus; ● пот. **ГАВИН**ів у с. Малий Рожин ІФ Косів; яр **ГАВЕН**ський;

– **Sindar**ius, Sinthar із збереженим вихідним ґерманським голосним -i- [Buchmüller-Pfaff, 138]; ● пот. **ШИНДР**івка у с. Шешори ІФ Косів; ● с. **СИНДАР**евське Чг Ніжин (поруч з с. Пашківка, де знайдено ґотську фібулу; нарис 2 [Тищенко 2015]);

– Genserik (**399-477**); ● **ГЕНЗЕР**івка Кв; (деталі у нарисі 14 [Тищенко 2015]);

– Maldra rik (**456-460**); ● **МАЛДРИК**и Лв; (деталі у нарисі 13 [Тищенко 2015]);

– Theoderik (**474-526**); ● пот. **ТОДОРИК** у с. Ниж. Березів ІФ Косів; (нарис 10);

– *Goldra; m, g, 0; En: TOPONIMIA.GZ; [/Wulthr + -]; **КОДР**и.

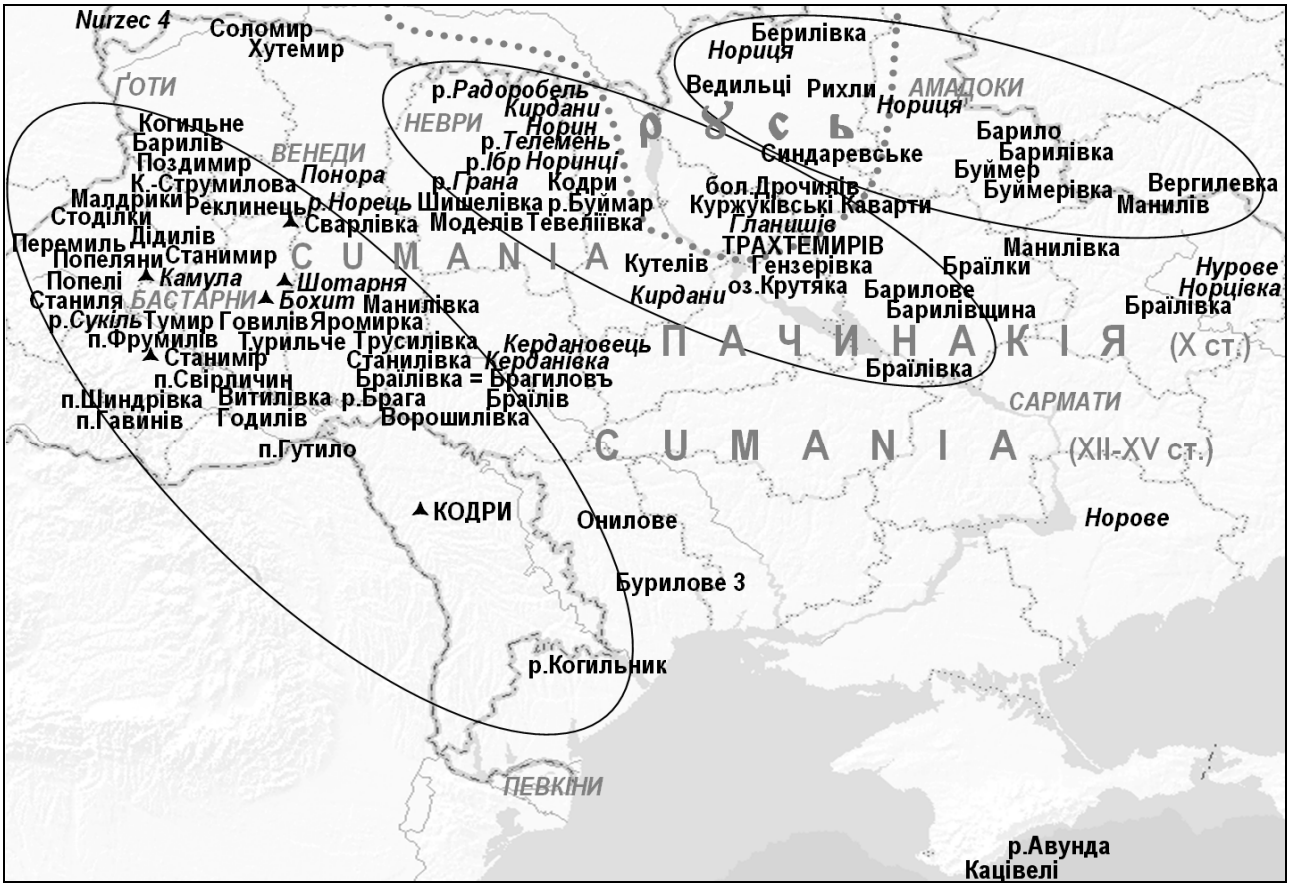

*Рис. Ґ1. Райони асиміляції: **курсив** – залишків бастарнів (К.Тищенко 2006) і неврів (за О.Мельниковською 1967); **прямий шрифт** – ґотів (подробиці про топоніми у тексті)*

Є етнофорні репліки *Стара Вандалівка* Од, *Нова Вандалівка* Од, *Бургунка* Хс.

Певна частина основ тих 180 топонімів в Україні фонетично старша від основ імен з Астурії та Галісії, – як-от у назвах того ж с. *Трахтемирів* Кв, платформи *Торохтяний* біля с. Зарічне См, сіл *Рихальське* Жт, *Рихли* Чг або потоків *Фрумилів* і *Фрунилів* ІФ Калуш, річки *Авунда* у Криму (Гурзуф, Артек): пор. імена власні вестґотс. *Tractemirus*, *Tructin.us*, *Rikila; Fromilio*, *Fronilli*, *Avonda* [Cossue] при давніших ґотс. *drauhti*, *Rechila; fruma* 'перший', *fraujinōn* 'панувати' [Wright, 317-318], [*Avi* + *unda*] [Cossue]. Це і зрозуміло, адже готи прийшли до Дніпра раніше (у II ст.), а їхні нащадки вестґоти за Піренеї – пізніше (у V ст.). Це означає, що наддніпрянські назви – репліки не вестґотських, а давніших місцевих ґотських імен черняхівської пори.

Д

«ДАВНЬОЄВРОПЕЙСЬКІ» ГІДРОНІМИ (гіпотеза Г. Краге). За матеріальними (звуковими) і структурними (граматичними) характеристиками сучасні слов'янські мови (разом з українською) входять як одна з груп до родини індоєвропейських мов. Сформовану праіндоєвропейську мову частина вчених ототожнює з мовою перших рільничих неолітичних племен Балкан (К. Ренфру), що з'являються там у VI тис. до н. е. з Малої Азії або Закавказзя (Т. Ґамкрелідзе, В. Іванов) і згодом поширюються до Дніпра (кукутені-трипільська культура). Існує точка зору, згідно з якою лише ці носії давньої *балканської* групи індоєвропейських мов являли собою *прийшле* населення. Навколишні ж давні народи Європи, які продовжували ще палеолітичні традиції мисливства й збиральництва, у контактах з прийшлими індоєвропейськими рільниками зазнали в мовному й культурному відношенні поступової "креолізації" (М. Звелебіл). Це, зокрема, пояснювало б очевидну велику структурну різноманітність між теперішніми групами індоєвропейських мов — найпоширенішої мовної родини світу.

На початку розвитку індоєвропеїстики вважалося, що сучасні, цілком сформовані індоєвропейські мови виокремилися з прамови шляхом лінійної еволюції (так звана схема генеалогічного древа, запозичена А. Шлейхером з біології). Проте нині цей процес виглядає багатовимірним і значно складнішим. Очевидно, жодна з гілок індоєвропейських мов не сформувалася безпосередньо з діалектів прамови. Розпад останньої не був одноактним і тривав кілька тисячоліть, заторкнувши передусім периферійні діалектні групи.

Тридцятирічні дослідження лексики індоєвропейських мов і топонімії Європи допровадили німецького лінґвіста Ганса Краге (1898–1965) до висновку про те, що периферійні індоєвропейські мови — анатолійські, індоіранські, вірменська, фракійська і грецька — відокремилися від решти індоєвропейських говірок у першу чергу і стали розвиватися як самостійні, цілком сформовані мови, — тоді як *італьська*, *кельтська*, *ґерманська*, *слов'янська*, *балтійська та іллірійська — продовжували спільний розвиток* і певний час іще не існували як окремі мовні стани.

"Західноєвропейські мови Північної та Середньої Європи у II тис. до н. е., — пише Г. Краге, — у своєму розвитку були досить близькі одна до одної, складаючи хоча й слабко пов'язану, але ще *однорідну* групу, яка перебувала в постійних контактах і яку можна назвати "***давньоєвропейською***". З неї згодом вийшли й розвинулися окремі мови: ґерманська і кельтська, італьська й венетська, іллірійська, балтська і на узбіччі слов'янська" [Krahe 1960, 13; цит. за: Седов 1979, 19]. Давньоєвропейці займали великі простори Європи від Скандинавії до Італії та від Північної Іспанії до українського Подесення (див. карту на рис. Д1).

Терени на північ від Альп видаються дослідникові (тобто, Г.Краге. — К.Т.) найдавнішими. Давньоєвропейці розвинули спільну термінологію в галузі сільського господарства, соціальних відносин і реліґії. (...) Кількість матеріалів, що свідчать на користь побудов Г. Краге, поступово зростає, і це робить їх чимраз авторитетнішими" [Седов 1979, 19-20].

Відомий іраніст В. Абаєв відкрив чимало "скіфо-європейських" збігів у лексиці й морфології [Абаев 1965], які "говорять про безперечний контакт давніх іранців Південно-Східної Європи з *іще не розчленованими* європейськими племенами. У зв'язку з цим, зазначає дослідник, слід визнати, що *давньоєвропейська* мовна спільнота, до якої входили майбутні *слов'яни*, *ґерманці*, *кельти* й *італіки* (за В. Абаєвим і *тохари*), становить історичну реальність" [Седов 1979, 21].

Вивчаючи тоді ж слов'янську термінологію гончарства, ковальства, ткацтва й теслярства, О. Трубачов дійшов висновку про наявність контактів праслов'ян у період формування названих ремесел з такими сусідами, як давні ґерманці й італіки, тобто – тими ж індоєвропейцями Центральної Європи [Трубачев 1966]. На підставі висновків щодо історичного розвитку дослідженої лексики вчений постулював поняття "центральноєвропейського культурно-історичного ареалу" — від Верхнього Рейну, Ельби, Одеру й Вісли до Середнього Дунаю, Тиси й Тибру. Вже у своїй праці 1968 року О. Трубачов фактично показав включеність також і Правобережної України до

великих етномовних процесів давньої Європи (і тому означення "Правобережна" фігурує у назві його книги, насправді ширшої за змістом). Дослідник спеціально відзначив "складну структуру гідронімії (української. — К. Т.) території та помітний внесок відповідних етносів і їхніх мов до цієї гідронімії" [Трубачев 1968, 269]. Разом з тим — з цілком зрозумілих міркувань тодішньої ідеологічної кон'юнктури — він підкреслив, що у його книзі "не виділено окремо такі проблематичні утворення, як "давньоєвропейські водні назви", проте вони "в потрібних випадках залучені до обговорення" [там само].

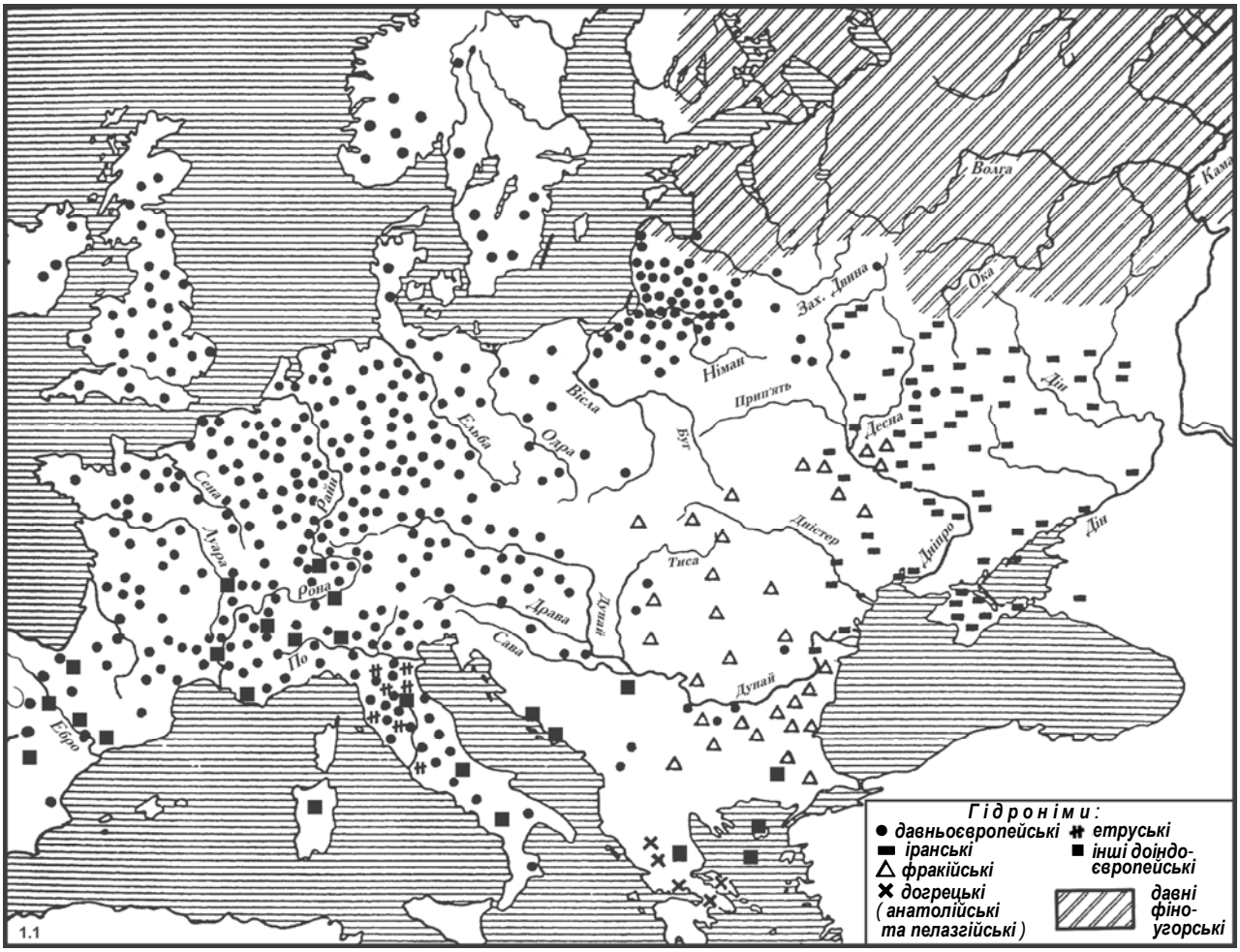

Рис. Д1. Давня гідронімія Європи (за Г.Краге; див. [*Седов 1979, 20*]*)*

За публікаціями можна простежити, як з часом О. Трубачов став надавати концепції Г. Краге щораз більшої ваги, поки не дійшов висновку "про *входження також* ***топонімії Правобережної України*** *до центрально-європейського топонімічного ареалу на північ від Альп…* Свого часу ми вже вказували на це, наводячи конкретні відповідники, — пише вчений і далі посилається якраз на свою монографію про назви річок України, — давньоєвроп. Oumena — укр. *Умань* (с. 113—114 книги 1968 р.); Talamone (Італія), Tolmin (Словенія) — *Телемень / Товмень* (Україна) (с. 232); давньоєвроп. *Arman-tia, Armeno (Трієнт), литов. Armenà — *Ромен* (Україна) (с. 209). Назву *Солучка* на верхньому Дністрі реконструює як давньоєвроп. *Salantia з відповідником у Швейцарії Улдольф слідом за Трубачовим (але пор. і с. *Солучки* під Львовом. — К.Т.). Водночас міцніє усвідомлення давніх зв'язків слов'ян з Центральною Європою, з локалізацією і долею всього давньо-індоєвропейського мовного конґломерату" [Трубачев 2003, 36].

Низка положень зі щойно наведеної цитати потребує коментаря.

1. Давньоєвроп. Oumena — у цій формі близько 1000 р. засвідчена предкова форма сучасної німецької назви р. Aumenau, п. Lahn (п. Рейну під м. Кобленц), — за даними Г. Краге [цит. за: Трубачев 1968, 114]. Проте, на наш погляд, імовірність збереження аналогічного давнього гідроніма у степовій Україні вкрай мала. З іншого боку, тут не враховано реальну місцеву вимову *Умань* як *Гумань* [humań], що поєднує цю назву з реальнішим – і значно численнішим – рядом топонімів алтайського походження.

2. Безперечною науковою заслугою О.Трубачова є відкриття прадавніх українських відповідників назв Talamone, Tolmin на сході Житомирського Полісся — гідронімів *Телемень* і *Товмень* [там само, 232]. Продовживши пошук, ми знайшли й інші очевидні аналоги цих назв далі на північному заході: це ойконіми білор. *Тальміновічы*, пол. Tołwin. Цим самим не лише українське Правобережжя, але і захід Білорусі й північ Польщі міцніше поєднуються з центральноєвропейським топонімічним ареалом Г. Краге.

Окрім **Talamone** — двох назв селища й мису на Тірренському морі поблизу м. Ґроссето — в Італії нам відомі ще **Talamona** біля оз. Комо, **Talamella** біля Сан-Маріно, а на північному сході – **Tolmezzo** і у Словенії **Tolmin**. Пор. також фр. **Talmont** (Вандея). Цінність для етимологічного пояснення основи цих назв виявив кельтський мовний матеріал. Не кажучи про входження кельтських говірок до складу центральноєвропейської мовної області, одне з італійських селищ Talamone історично пов'язане саме з кельтами, адже добре відоме завдяки битві 225 р. до н.е. римлян з *ґаллами*, які її програли. Здається, це було найпівденніше з селищ бойїв в Етрурії [Вегнер, 408], і тому ґалли в ньому, очевидно, зупинилися після грабунків на перепочинок, бо римляни їх тут наздогнали й оточили. І хоча вважають, що селище мало етруську назву Tlamu [Zanichelli, 1824], проте в історії залишилася його назва Talamona, яку важко відокремити від точно такої ж на півночі, як і від схожих трьох інших назв. Це дозволяє припустити, що *повніша* форма топоніма була кельтською (вона довша від етруської і поморфемно краще відповідає іншим однотипним назвам). Крім того, всі п'ять назв по цей бік Альп облямовують відому область історичного поширення кельтів –– Ґаллію Цизальпійську. З'ясувалося, що кімр. tâl означає '*кінець, найдальша (земля); край, межа* (!); лицевий бік щита'. Йому відповідають нкорн. tal- *у топонімах* (!), брет. Tal (en Huet), дав. і сучасне ірл. tal- *в іменах осіб*, ґал. (Tano)talos: від ієвр. кореня *telə- 'земля', пор. дірл. **talam** (!), лат. tellūs 'земля' [GPC, IV, 3425].

"Давньоєвропейські" гідроніми в Україні. Отримана картосхема справляла враження неповної через відсутність таких назв посередині карти. Після перевірки ми переконалися, що понад Віслою і Дунаєм їх справді немає. Натомість схожі назви було знайдено на сході. Ними виявилися форми з імовірно вокалізованим -**l**- (-**ol**-**>***-**ow**-**>**-**u**-, через форми типу *Товмень*): укр. *Тумень*, *Тумин*, білор. *Тумін*, *Тумінавічы*, пол. Tumiany, Tumanek та ін. У Верхній Наддніпрянщині вже й раніше були виявлені поодинокі давньоєвропейські гідроніми: *Ола, Ольса, Соля* тощо [Schmid]. За висновком В.Сєдова, вони відповідають ареалу середньодніпровської культури -II тис. з кола індоєвропейських культур шнурової кераміки [Седов 1974, 24].

Після нанесення на карту Європи усіх вибраних з детальних карт однотипних за приголосним каркасом назв підтвердився їх **виразний розподіл на дві великі групи – західну і східну**. Причина такого розподілу найімовірніше зумовлена самою семантикою назв – „**край, найдальша земля**". Адже з географічного погляду саме такими ці два ареали і є стосовно ***дунайсько-балканського реґіону***, що лежить між ними – а це якраз несподівано добре відповідає **археологічній області найранішої індоєвропейської міґрації перших рільників** (демічної дифузії в термінології М. Звелебіла).

Таку переконливу кореляцію фактів топонімії та археології годі переоцінити. Завдяки їй східна група назв від основи **Talm-, Tum-** постає не як „бідна родичка" західної групи, але як рівнозалежна (разом з західною) від давнішого ареалу первісного поширення індоєвропейців у Європі.

3. У наведеній формі назва області (?) "*Трієнт*" в матеріалах з географії Італії не зустрічається. Згадане с. Armeno існує біля м. Omegna (!), — пор. Oumena — між оз. Орта і Лаґо Маджоре в області П'ємонт. Ще ближча до вказаної О. Трубачовим реконструйованої назви *Armantia відшукана нами в Базилікаті: іт. Armento.

Очевидно, сюди ж слід віднести й інший реліктовий відповідник *реконструйованого* *Armantia — *реальну* баскійську назву селища з романською церквою Armentia в Країні Басків біля м. Віторія-Ґастейс, де автор не раз бував, а також назви баскійських сіл Armendaritze (Нижня Наварра), Armañantzas (Верхня Наварра), як і цілу низку топонімів у Франції: назви річок Armance, Armançon (Бургундія), міста Armentière (Пікардія), узвишшя Armagnac (Ґасконь).

4. Очевидно, що українські топоніми *Ромен, Ромни* (назви двох річок і міста) позначають географічні об'єкти не на Правобережній, а на Лівобережній Україні: там вони, до речі, і вказані на карті Г. Краге (рис Д1, одне з двох кружалець біля Десни; інша назва — р. *Мариця* отримала конкурентне пояснення з іллірійської, а потім з коптської). Разом з назвами, виявленими тепер на Правобережжі, вони дають підставу говорити про включеність до найдавніших європейських мовних процесів цілої Лісостепової України. (Знайдені також арґументи на користь пізнішого ґерманського (ґотського) походження топооснови **Ромен**-.)

5. Для повноти інформаційної картини варто нагадати, що "верхній Дністер" — це знову Україна у прийнятій у статті О.Трубачова системі локалізації інших топонімів, що далі розширює коло українських теренів, включених ним до області центральноєвропейської гідронімії.

6. Закид на адресу Г. Краге щодо його прагнення, буцімто під приводом неповноти відомостей, витіснити слов'ян з давньоєвропейського гідронімічного ареалу [Трубачев 2003, 36] суперечить наведеній вище цитаті з книги Г. Краге 1960 р. і зроблений, очевидно, за інерцією. Починаючи зі статей 1982 р., О. Трубачов уже не протиставляє області давньоєвропейській гідронімії Г. Краге свого теоретичного конструкту — центральноєвропейського культурно-історичного ареалу. Ретельно накопичувані О. Трубачовим факти дають йому підстави для щораз глибших висновків, аж поки сам феномен давньоєвропейської гідронімії не переростає для нього з категорії "проблематичних утворень" [Трубачев 1968, 269] до *наріжного арґументу* в питанні локалізації прабатьківщини індоєвропейців [Трубачев 2003, 37—38]. Як зазначає тут вчений, "незважаючи на безупинні суперечки навколо *давньоєвропейської гідронімії* (це поняття запроваджене до наукового обігу 1962 р. (треба: 1960 р. — К. Т.)), нам видно принципове значення цього здобутку і пов'язані з ним далекосяжні перспективи, їх **важливість у розв'язанні всього індоєвропейського лінґвоетногенезу**" [там само, 37].

Подаючи далі стислий критичний огляд основних гіпотез просторового розміщення ареалу праслов'янського лінґвоетногенезу, автор згадує, зокрема, й гіпотетичні побудови "малоазійсько-передньосхідної" прабатьківщини індоєвропейців з їхніми постульованими переміщеннями до Європи шляхом West by East поза Каспійським морем або через Кавказ [див. Гамкрелидзе, Иванов]. За О. Трубачовим, ці побудови не можна визнати задовільними, "адже при цьому ***не отримує пояснення головне: утворення давньоєвропейської топонімії***. Істотно, що нічого, віддалено схожого на цей компактний ономастичний ландшафт, немає ні в Малій, ні у Великій Азії, хоча там це зафіксували б найдавніші письмові традиції передньосхідних цивілізацій. Компактний *давньо-індоєвропейський ономастичний ареал* ми знаходимо **лише у Європі**, і діагностичне значення цього факту важко переоцінити в питанні давньої локалізації індоєвропейців" [Трубачев 2003, 37—38]. Насамкінець О. Трубачов висловлює припущення про "тісний взаємозв'язок і значний **збіг ареалів давньоєвропейської гідронімії та власне праіндоєвропейського ареалу заселення**" [там само]. Звідси логічно випливає теза про *балкано-дунайські впливи* на Причорномор'я у V—IV тис. до н. е. (збіжжя, худоба, метал) та *індоєвропейський характер трипільської культури* Правобережної України – як географічне продовження ареалу європейської рільничої культури лінійно-стрічкової кераміки [там само, 38—39], цьому відповідають і дані топонімії [Трубачев 1968, 282].

З розглянутих концепції для нашої теми важливі кілька висновків. По-перше, "дилема — праіндоєвропейська Європа чи Азія — лінґвістично розв'язується все-таки (NB) на користь *Європи*" [Трубачев 2003, 39]. По-друге, до цього найдавнішого індоєвропейського ареалу у Європі належать і *дунайсько-балканський реґіон, і "частина території України*" [там само]. Як видно з карт — це не тільки Західне Полісся (разом з південною Білоруссю), але й Лівобережне Посем'я (власне, Роменщина), а також частина Галичини й Центральної Наддніпрянщини. По-третє, Прибалтика й Верхнє Подніпров'я, як виявляється, заселені індоєвропейцями з півдня, а сама спорідненість слов'янських і балтійських мов — не одвічна. По-четверте, "центральноєвропейська локалізація відповідає і структурно-типологічній характеристиці індоєвропейської мови — між уральськими й кавказькими мовами" [там само, з посиланням на М. Трубецького і А. Шерера]; до речі, з

цих мов у слов'янських збереглася помітна кількість запозичень (див. нижче), що зворотно підтверджує вказану географічну локалізацію.

Особливо важливим наслідком стала виявлена завдяки залученню всіх однотипних топонімів розподіленість на карті Європи давньоєвропейських назв від основи **Talm-/Tum-** на дві групи – західну і східну, які перебувають у відношенні додаткової дистрибуції з балкано-дунайською областю демічної дифузії індоєвропейців, постульованою М.Звелебілом. За своєю семантикою „край, межа, найдальша земля" вони досконало відповідають початковому етапу поширення рільництва у Європі в VI-IV тис. до н.е.

За влучним висловом О. Трубачова, не зачіпаючи права суміжних наук на вивчення соматичного праслов'янина і праслов'янина як носія культур(и) чи суб'єкта історичних аналів, *мовознавство нагадує про свій примат у цій галузі* — тим, що "етногенетична метрика слов'янства може бути відтворена передусім лінґвістично. Лінґвістично вдається довести, що слов'яни, образно кажучи, не є "онуками" скіфів чи "дітьми" західних балтів, адже скіфи були іранцями за мовою, як це доведено досягненнями *порівняльного мовознавства* ще в минулому столітті, а слов'яни являють свою власну еволюцію індоєвропейського мовного типу, відмінну від балтійської, як це видно з сучасних фронтальних досліджень слов'янського й балтійського словникового складу та словотворення..." [Трубачев 2003, 100].

До якої ж епохи можна віднести "появу" праслов'янської мови з індоєвропейської прамови? Виявляється, це питання насправді позбавлене сенсу "через власні безперервні індоєвропейські витоки слов'янської". Це "відповідає вказівці А. Меє про те, що слов'янська – це індоєвропейська мова архаїчного типу, словник і граматика якої не зазнали потрясінь – на відміну, наприклад, від грецького словника" [там само, 25]. Як зазначає О. Трубачов на початку своєї книги, "через поглиблення датувань і ширші перспективи пошуків індоєвропейських старожитностей у слов'янській проблема "датування появи" праслов'янської мови втрачає свою конкретність" [там само, 5]. Так і німецькі археологи зрештою відмовилися "від спроб датувати появу ґерманського етносу на користь визнання ідеї безперервності розвитку місцевої культури, починаючи з бронзової доби" [там само, 101].

ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКІ АНАЛОГИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ. При аналізі коптських контекстів (див.) сталася ЩЕ РІДКІСНІША І ВКРАЙ ВАЖЛИВА ПОДІЯ – ВИЯВЛЕННЯ ПЕРЕКОНЛИВО ЗАСВІДЧЕНИХ ПОВТОРЕННЯМИ ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКИХ МОВНИХ ПРОТОТИПІВ ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ: *Димер* Кв / *Темрюк* Дц, *Мишерине* Жт / *Радомишль* Жт / *Перемишляни* Лв, *Пиро·гоща* Кв / *Пира·тин* Лв, *Шумівці* Хм, *Набутів* Вн / *Небитівка* Кв (Миронівка), *Мрин* Чг, *Дептівка* См, бол. *Коквище* Вл / *Куковичі* Чг, *Хандабоківка* Чг, *Мриги* Кв, *Вихрівка* Хм, *Дутчаків* Чв, р. *Псел* Пл, *Деміївка* Кв, *Кмитів Яр* Кв, р. *Немига* Вн / р. *Немия (Немга)* Вн / *Ремиги* Пл, *Ірдинь* Чк, оз. *Пере·мут* Вл, *Собич* См / *-еве* См, *Тотчине* Пл, *Тутаки* См, *Кубер* См / *Опори* Лв / *Гопри* Хс. Прототипи: дєгипет. *Темрі* 'Єгипет', аккад. 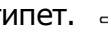 *Мишру* 'Єгипет', дєгипет. ***Рꜣ-ur-ʿꜣ*** *Піра-а* 'Ніл', *Шумав* 'Верхній Єгипет', 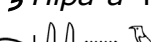 *Нбут* 'Егейські острови', *мрин* 'сирійський воїн', *дпт* 'корабель', *какав* 'морський корабель', *хнті* 'плисти проти течії' + копт. bwk *бок* 'слуга', 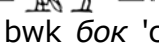 *мрі* 'to run (ship) aground' (витягати корабель на берег), *вхрит* 'верф', 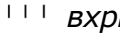 *ддкв* 'канал', *п·ші* 'озеро', 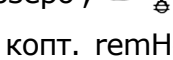 *дмі* 'місто, квартал', *кмит* 'дьоготь, смола', 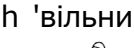 *нмг* / копт. remHe, lemHh 'вільний', 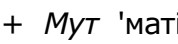 *ірт* 'око Гора', *пер-* 'храм, дім' + *Мут* 'матір богів', 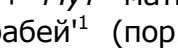 *сбк* 'Собек', 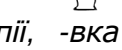 *дхуті* 'Тот', 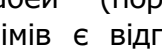 *хпрр* 'скарабей'[1] (пор. *Шкурупії, -вка* Пл < σκαραβαίος). У самих значеннях прототипів топонімів є відповідь на питання про причини інтересу єгиптян до наших країв: передусім їх цікавили смола, мед і дьоготь як натуральні консерванти для мумій.

Так топонімія розкрила частину збережених свідчень про єгипетські часи. Це могло б статися й раніше *за наявності відповідного методу і мотивації у дослідників.*

[1] Див. Ancient_Egypt_Dictionary.pdf

ЄГИПЕТСЬКІ ПРОТОТИПИ: ТОПОНІМИ Й АПЕЛЯТИВИ

Давньоєгипетські прототипи 1-31	Топоніми в Україні
AbAt 'мед' = **ЄВІОУ**	ОБТове, В'ЮНна
apr 'азійці'	ОБЕРтин, АВРаТИН
aprw 'моряки'	ОВРУч, ОБЕРтин, АВРатин
Ast Ісида	ОСОТа, ОЗДеніж, УЗДиця
Ddkw 'канал, протока'	ДУДКи, ДУТЧаків
DHwty Тот	ТУТаки, ТОТчине, ТОТовичі
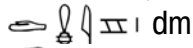 dmi 'місто, квартал'	ДЕМІївка, ДЕМИне
dpt 'корабель'	ДЕПТівка
Ḥ3w nbwt 'егейці'	НАБУТів Чк
10. 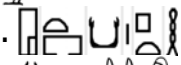 hikuptah 'Мемфіс', **ГУПТІА**	ГОПЧиця, ГОПТівка, ХОПТинці, ХОБУТ
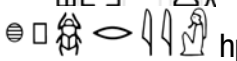 hprr, копт. **БАЛОГКС** 'скарабей'	ГОПРи, р. ХОПЕР, КРОПивне, Koprzywnica, Pokrzywnica
Hwt Hr	ШУТРоминці, ШАТРищі
irt 'обов'язок'/ 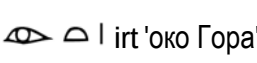 irt 'око Гора'	р. ІРТиця, ІРДинь
Ỉwnw G Ἡλίου Πόλις - Ὀνίου Γεληοπολις	В'ЮНи, ЮНаківка
Акк. KUR**mi-iṣ-ru** 'Єгипет'	МИШЕРине, ПереМИШЛяни Лв
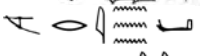 mri 'run aground of ship'	МРИги Кв
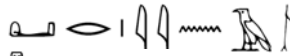 mryn 'сирійський воїн'	МРИн Чг
mxr, mXr 'низовина'	МОХРо Ву, МОКРіївщина, МОКРяни
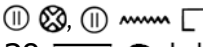 mxn (nxn) 'Гієраконполіс'	МОХначі, МОХНатин
20. nbwt 'Егейські острови'	Небитівка VII 44 кут смт МИРОНівка Кв, ур. НЕВОДичі=НАВОДничі Кв, р. НЕПОТужна у с. Пльохів Чг, НЕПЕДівка Вн, НАПАДівка Вн 2,Тр, Хм
nmḫ, **РЄМΖЄ, ΛЄМΖН** 'вільний'	р. НЕМИГа, р. Немия = Nemha р.
E ***P3-šy*** **G** Κρήνη Krene ('Well') - **Pshi** ('The lake')	ПСел, 1696:PSZol
E *Ḥ'py - Ḥ'py- '3 -* ***P3-yr-'3*** Hapi - **P-ir-aa** ('The great river'); **G** Νεῖλος - Αἴγυπτος - Ἀετός - Γαίων - Σῖρις **L** Nilus - **Aegyptus** - Triton - Aetos ('Eagle') - **Okeane** - **Gai**on (Geon) - **Sir**is - **Giris**	ПИРатин, ПИРотчине,
E **P3-grg* ***Var.***: Kerke (Kirke - Kerkes) ('The settlement') **G** Κερκη - **Girza**	ГИРСівка?, КИЯНці
E **P3-grg-n-Ỉs.t* ('The settlement of **Isis**') **G** Κερκεησις - Κερκησις	КИРИКівка,
E ***Pr-Ỉs.t*** **Per-Iset** 'Асуан'/ або'дім **Ісиди'**	ГИРСівка?
E *P3-grg- n-Ỉs.t* **C πελбнєιщ G Κερκεησις** - Περκεησις - Πελκεησις ***Var.***: Kerkeesis (Perkeesis - Pelkeesis) ('The settlement of **Isis**')	ЧЕРКАСи
E *P3-grg-n-Ny.t* ***Var.***: Kerke-Neith ('The settlement of Neith') - Per-Neith ('House of Neith')	ПАРИШків, ПАРИСТівка, ПАРИЩе!
E *P3-grg-n-Sbk* **G** Κερκεσουχα Ὄρους Kerkesoucha Orous ('The settlement of **Souchos** / **Sobek of** (the) **desert**')	Волиця-КЕРЕКЕШина
30. P3r3-Mwt 'дім (храм) Мут'	Черкес-
Pr-W3dyt – Db<wt = **ВОУТО** 'Буто'	КЕРКЕНІТська затока
	СОБИЧ
	озеро ПЕРЕМУТ
	БУТО.ЯРівка, БУТова Долина, СтароБУТівка

Давньоєгипетські прототипи 32-45	Топоніми в Україні
qAqAw travelling barge	бол. КОКВище, КУКАВка Вн, -ОВичі Чг 718, Каховка
qmyt 'дьоготь, смола' = χατ, ар. صنوبر ṣanobar 'смола'	КМИТів Яр Кв, КМИТів Жт, ЖАДова Sanobor, Samobor, САМБІР
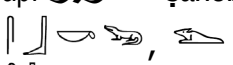 sbk 'Собек'	СОБИЧі, СОБИЧеве См
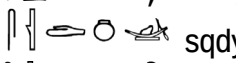 sqdy 'плавба, подорож людей',	СаХУТівка, ШаКУТівщина, Закутинці?
sqdy мандрувати AED, 364	
srx 'картуш'	оз. Серех у с. Сереховичі, Серхів Вл
SmaW, ⲙⲁⲣⲛⲥ Верхній Єгипет	ШУМІВці Хм, р. ШУМІВка у с. Унятичи Лв, пот. ШУМІВський Лв ПереМИШЛяни, ШУМбар Тр; пор. ŠUMAVa , Szumirad; МАРИЦя См, МАРИЦы
дєг. tꜣ-mri 'Єгипет'	ТЕМРюк, ТАМАРИ, Демурине, ДИМЕР, ДИМЕРка
40. Wꜣḏ wr «Велика Зелень» 'Егейське море'	ВЕЛИКа ЗЕЛЕНа Хм, ЗЕЛЕНщина Хк, ЗЕЛЕНівщина См
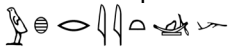 wxryt 'dockyard, верф'	ВИХРівка, Wichorowo, Токарі
E *wḫry* wihry верф : (**T-oucheri – L01** [Geo ID: 10911] **E** *Tꜣ-wḫry* ('The arsenal' / 'The shipyard')	
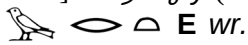 **E** *wr.t* weret великий (**Hout-aat – L13** *Ḥw.t-wr.t - Tꜣ-s.t-wr.t* Hout-**weret** 'Great house' - T-set-weret 'The great place')	ВЕРЕТен Рв (Собіщиці, Сопачів, Жовкині); ур. ВЕРЕТен у с. Уздиця См Глухів
xnti 'sail upstream'	ХАНДаБОКівка, ХУДоБОК
Psenhyris G Ψενυρις (Κάτω - Ἄνω) **E** **Pꜣ-šy-n-Ḥr* **C** ϣⲛⲁⲣⲱ ***Other***: **Sinaru** (Arabic) ***Var.***: Psenhyris Kato ('The lake of Horos') - Shenaro - Sinaru	ШИН**ГАР**ївка **СИНАР**на Вн 415

ДАВНЬОПЕРСЬКИЙ ВЕКТОР ЗВ'ЯЗКІВ ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ.

На рельєфах фасадів поховань своїх царів-Ахеменідів перси вперто *вказують "нашу" Скіфію як власну 24-у сатрапію* (Saka paradriya 'Саки заморяни'). В Україні виявлено формально схожі прізвища і географічні назви у доказових топонімічних оточеннях. У Керчі знайдено перські циліндричні печатки: у скіфській Пантикапі справді жили скіфи і могла бути канцелярія сатрапа. З обставин пізніших скіфо-македонських стосунків видно фінал політичного впливу Персії на Скіфію.

Унікальний топонімічний ландшафт на Хоролі біля смт Липова Долина См: **ШАТРАВ**ине+, **КОЦУП**іївка, **КОЦУП**іїв Степ+ – це імовірні продовження мідійс. xšaθrapā, гр. σατράπης (ξατράπης) і дперс. xšaçapā.vā 'сатрап'. Інші села: **КАШПУР**и (Aspar 424-471 рр., **ВОРОПАЇ** (дперс. Ara-bāya '18-а сатрапія Аравія'), **АРШУК**и (груз. Arsuká з дперс./ав. ім'я *Aršak*, від дір. *aršan-* 'чоловік, герой' + *-okl-uk* багатозн. суф.; цар Аршак, -III ст.). Далі ПИРЯТИНщина Пл (дгр. πυραιθεῖον 'храм вогнян' [SGP, III, 768]) і **ПЕРЕДЕРІЇ**вка (Saka paradriya 'Скіфія заморська').

Топонімічний ландшафт у Петрівській с/Р Кг Компаніївка: балка **ШАТРАВ**ина, яка впадає в Інгул у с. Інженерівка Кг Компаніївка (поблизу став **КОВТУН**івський скіф. skolot 'самоназва' у с. КОЧУБеївка), далі р. АДЖАМка (ар. ajam 'неараб', звичайно – 'перс') у с. ДЕМЕШКове (пор. ар. Dimashq 'Дамаск'), біля Чорного лісу колодязь **ПЕРЕДРІЇ**в у с. ІВАНгород (Yavan 'йонієць') Кг Олександрівка, ШПАКове (ір. śpah 'військо'), БАРВІНівка (парфян-), ОМЕЛЬгород (осет. æmbal 'здобичник').

Під Києвом с. **ШАХРАВ**щина [СГУ, 112] і р. **САХРАВ**щина (парф. xšaxrapā) у с. Гатне; вище по Десні **ВОРОПАЇ**в (дперс. Arabāya 'Аравія'). За 70 км на пн. від Шахравщини оз. **ПЕРЕДЕР**уха у с. Білі Береги Кв Іванків. Загальний контекст див. на рис. Д2. Подробиці у кн. [Тищенко 2016, 328–371]. Див. прізв. ПЕРЕДЕРІЙ.

Рис. Д2. Загальна ситуативна картосхема розміщення топонімів від давньоперських коренів в Україні і на прилеглих землях. У Криму показані місця знахідок ахаменідських циліндричних печаток, а біля м. Герла в Румунії – прорис знайденого там 1937 р. фрагменту клинописної таблички зі словами: xšāyathiya... Vištāspahyā puça"...цар, ...син Гістаспа" (опубл. 1954 р.) [Lindering J. for Livius org]*. Це за 110 км від Хуста. У Геродота згадано напис, залишений у Фракії персами під час походу (NB: європейці були здатні його прочитати): "Джерела річки Теару дають воду найкращу і найчудовішу, ніж будь-яка інша річка, і до цих джерел прийшов із своїм військом проти скіфів муж найкращий і найчудовіший, як ніхто інший, Дарій, <u>син Гістаспа</u>, <u>цар</u> Персії і всього суходолу"* [Геродот, 4. 91]*. Але залишитися у цих місцях Дарій не побажав. Див.* II. *Передеріївка*

ДАКАЛівка Пл **muy** [*DKRA* < A *dql'* | N *mux*] date-palm

арам. dql', звідки й араб. daqqal 'щогла'.

"ДАЛЕКИЙ СХІД" ПІД ЛЬВОВОМ. Див. II. *Толуковичі*, *Тамановичі*.

Острівний ареал топонімів з далекосхідними зв'язками XIII ст. через аланів у степовому коридорі до Надвіслення. Відповідає іншим східним фактами того ж вектора, зокрема, топонімічним зв'язкам з Центральною Азією: див. II. *Нагачів*, *Ногачівка*, прізв. IV. Нагаш.

ДАЛЕКОСХІДНИЙ ВЕКТОР ЗВ'ЯЗКІВ ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ. Див. II. Монґолізми у топонімії України, Татарські тюркізми у топонімії України.

ДАМАСКи Пл, ***ДЕМЕШКівці*** ІФ < ар. dimashq 'Дамаск'.

ДАНСЬКО-НОРВЕЗЬКІ ТА ШВЕДСЬКІ СКАНДИНАВІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ. Тут виразно помітні дві верстви скандинавських прототипів – дансько-норвезьку і шведську. Пор. *Даничі*, *Неданчичі* Чг, – а з іншого боку – *Свитазів* Лв, оз. *Світязь* Вл, *Звенигород* Лв, *-ка* Кр та ін.

ДАШАва < Daxia 大夏 — Дася (Дахя) Бактріана.

Дащенки, Дошна, Дахни.

ДЕЙНЕКи < сир. ܕܝܢܝܓ dēnīg 'аскет, святобливий' (з пахлаві).

Сирійська мова стала джерелом відомостей про ще один тип аскези і святенництва, про які тепер мовчать на колишніх теренах їхнього поширення. Ідеться про засвоєне сирійцями слово ܕܝܢܝܓ denig 'аскет, побожний, святобливий' (пахлавійське 𐭣𐭩𐭭𐭩𐭲 dēnīg [SD, 91; McKenzie, 26]). З цього слова починається уривок тексту Мані, де він доводить вищість своєї віри над усіма іншими: "**Dēnīg** man wizīd az abārīgān dēnī pēšēnagān pad dah xīr frāy ud wehdar ast" [titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/iran] ("Побожний я обрав з високих благородних вір удесятеро вищу і кращу"). Це дотепер невловимий прототип реплік в ономастиці України – *Дейнеки*, *Динники*, у росіян – *Денікіни*, у швейцарців прізв. Däniken. І ще один зневажений ключ до нашої історії – маніхейський.

ܕܝܢܝܓ Pehlevi, *a devotee, ascetic*

dēnīg [*dynyk*' | N *dīnī*] religious.

dēnīg 𐭣𐭩𐭭𐭩𐭲

Рис. Д6. Довідки про лексему сир. denig (угорі) *і пахл.* dēnīg (унизу) *побожний* [SD, 91; McKenzie, 26, 203a]

• р. *ДЕЙНЕКівщина* ܕܝܢܝܓ л Вел. РОМНа Сули: ܕܝܢܝܓ Pehlevi, *a devotee, ascetic*; • бол. *ДИННИКів* у с. ВАЦі **Пл** Пл: ТвердоХЛІБи; • *ДЕЙНЕКи* **Пл** ДИКАНька!: **ШТАН**івка, **ДЕЙНЕК**івка; • бол. *ДЕЙНЕ́**Ж**анське* (за місцевою етіологічною леґендою, "*де жив пан Дейнега*" [СМГУ, 383]) у с. Солошине **Пл КОБЕЛ**ЯКи: ^**МОТР**ине; **ДРАБ**Инівка, **МІДЯН**івка, **ГАНЖ**Івка, ГАЛі-ГОРБАТки*, **ДРИЖ**ина ГРЕБля!; КУСТолові КУЩі. + Кв Тетіїв.

Форми *Дейнега*, *Дейнежанське* прикметні збереженням кінцевого -g сирійсько-пахлавійського прототипу.

• *ДЕНЕЖникове* Лг НовоАЙДАР: ^КОВПАКи; • пот. *ДИНЯШчик* у с. СИНєвир дслов. **сынъ** 'вежа, башта' Зк Міжгір'я: Стригальня, РЕКІТи, СУХий; • *ДЕНЬГИ* Чк Золотоноша: ^Хвильово-СОРОЧин; **ДРАБ**івці, ГЕЛЬМЯЗів, ст. ПАЛЬМИРівка, КОВТУНівка; • *ДЕНИШі* Жт Жт: ^МИХАЙЛівка, УЛЯНІВка; ГУЙва; • крин. *ДЕНЕ**Ж**івська* у с. Черепин Кв Тетіїв: **ДЕНИХ**івка;

• *ДЕЙНЕЧине* См Кролевець: АРТЮХове, ГУБАРівщина!; • б. *ДИННИКова* біля с. Кінські Роздори Зп Пологи: ^МАГЕДове; РОМАНівське, РЕШЕТилівське; (і прізв. Деникин); • яр *ДЕННИЧий* п БІЛої Айдару; • *ДЕЙНІВка* **Пл** 1643 1947 (Кременчук, Дмитрівс. с/Р): ^РОМАНюки, СОЛОНці, ВОЛОШине!; МАЛИКи.

Показово, що два топоніми Deynek збереглися в Туреччині (колишній Анатолії): Deynek > Değnek Tk İçel, Deynekler > Değnekler Tk Manisa (İzmir) [Encarta].

Початок Дейнек може мати печенізьку хронологічну глибину: "Печеніги, прийшовши на українську землю, були обізнані з деякими реліґіями, *особливо їхньою симпатією користувалося* ***маніхейство***" [Пріцак, 2042]. Ось звідки слід його присутности в топонімії України! "Правлячі верстви [печенігів] розмовляли **іранською мовою**" [Пріцак, 2042] – тобто пахлавійською. От саме ця мова, а не тюркські ілюзії і містить ключ до їхнього етноніма! Слово пехл. pēšānīg означає 'лоб'; пехл. **pēšēn**īg 'перший, головний, шляхетний' [McKenzie, 68]: тобто, це переклад геноніма *кангар* (або його прототип), і це спростовує спроби тюркологів понизити проблему до скотарського рівня як "своячків"-баджинаків! До всього, мадярська форма етноніма печенігів – ***bésén****yő*: у ній -ш-, як і у пахлаві, а не -ч-/-дж-.

Величезний приріст знань з цієї теми дав аналіз прізвищ *ДЕЙНЕКА*.

ДЕЛЯТин ІФ < гр. δέλτοι воскові дощечки для листування.

Для листування греки використовували не папірус, а переважно воскові дощечки, звані δέλτοι і πίνακες [СКД, 212]. Крім уже засвідчених синхоричних зв'язків для трьох таких назв додамо кілька нових:

• *ДІЛЯТин* δέλτοι ІФ НаДВІРна: пот. КО́СТРичок (пор. лат. castr- 'укріплення') у с. МИКУЛичин, гірське пасмо КО́СТРиця; пот. СІТний у с. ЗЕЛЕНа; ТЕРСовани [Encarta], ЯРемча, ВОРОХТа, ЧЕРНик, СОКОЛовиця, БІЛОЗОРина, ВИШнівці, ЧОРНий потік, ЧОРНі Ослави, БІЛі Ослави; • *ДЕЛета* **Ідель** Жт ОВРУЧ: **КРАСН**осілка!, **КАМ'ЯН**івка, **КАМІН**ь, СИРниця, Олександри, **БУДолюб**івка, СОСНівка, КОРЧівка, СТОВПичне, ІЛлімка, **МОЖАР**и, БАРВІНКове, ПОЛОХачів, ГУНИЧі, ЗаДОРОЖок, **ПереБРОДИ**! Barda, БІЛка; • ДЕЛень Од Арцизьк: НовоМИРне, **КАМ'ЯН**ське, МИРНопілля, ІВАНівка, ДОЛинівка, ТЕПЛиця; • *ТЕЛЬне* Чг Корюківка: ^БУДище, СЯДРине, САМОТУГи; Червоний* Довжик, Олександрівка, ТУРівка, Червона* БУДа!, **КАМ**ка! **Кама** U, Нова БУДа, САХУТівка, БЕШківка, БУДа, СОСНівка,

ГУРИНівка 2; • *ТЕЛЬчі* Вл МАНевичі: ^**КРАСН**оволя!, НІЧОГівка U **нагач**-?; **КАМ'ЯН**уха ^БУДки, **КАРАСИН**, **МАР'ЯН**івка, КОЛОДії ^ВОВЧицьк **Балх**, ЯБЛУНЬка, СОФІ.ЯНівка;

• пот. *ПІНКа* πίνακες ІФ ДОЛИНа: ВИШКів, **ОБОЛОН**ня, ЯКУБів, МИСЛівка; • *ПІНЧУКи* πίνακες Кв Васильків: СКРИПки!, **КРЯЧ**ки, БОРИСів, БОБРИЦя, ЗАЙців; • *ПЕНЯКи* πίνακες Лв БРОДи: **БОРДУЛЯК**и!, КУТи, КУТище, ШИШківці, **ЯБЛУН**івка; • *ПЕНЬКи* πίνακες Хм Старокост.: ПИСАРівка, ГРОМівка, ЖАБче.

ДЕМЕРджі Км < тат. демерджі коваль: демер 'залізо, кузня' + джі/чі суф. діяча. • р. і г. *ДЕМЕРджі* Км.

ДЕМіївка – прадавня назва історичного району Києва на березі р. Либідь: з дєгип. **dmi** 'місто, квартал'; пор. також *Деміївка*, *Демівщина*, *Демковець.* Простенька назва селища – як пізніше *Лавра* з гр. 'квартал':

• *ДЕМІївка* dmi 'місто, квартал' у Києві Кв КСв: зат. ДЕМІЇвський ПОКАЛ у кол. с. Конча-Заспа; ДУДКи, оз. ДУДКове у кол. с. Старосілля, р. **НЕХОВ**на! ?Nechao II у смт. **ДИМЕР**, **НЕГРАШ**і Наукратіс, РИКУНЬ, **ЖУК**ин, **ПІР**нове, **ВОРОПАЇ**в; • бол. *ДИМчуків* dmi у с. Йосипівка Вл Ківерці: **ЧЕМЕР**ин, ЖАБка; • *ДЕМівщина* dmi 'місто, квартал' Кв Кагарлик: ^ОРІХове; _**РЖищ**ів; КАЛИНівка, **ВОРОН**івка; • *ДИМівщина* dmi 'місто, квартал' Пл О**РЖиця**: ^ЛАМАХівщина, ФИЛОНівщина; МИСЮРівка, **ХОРОШ**ки, **ВОРОН**инці, ОНИШки; • стр. *ДЕМне* у с. РАКівчик ІФ КОЛОМИЯ: пот. ДЕМенівка у нп МОЛОДяТИН; **ВОРОН**а, СЕМАКівці, БАБ'ЯНка, **ХОРОС**на; • *ДИМине* dmi 'місто, квартал' Кг Новоукраїнка: ОРІХове, ГРОМуха, ШИШкине, ВЕСЕЛий КУТ, **ВОРОН**івка, **В'ЮН**ки;

• *ДИМівка* Лв Миколаїв: **БОЛОН**і; • бол. *ДИМенець* dmi біля с. ГрузяТИН Вл МАНевичі: КОПИЛля, **СЕВЕРИН**івка, **ТРОЯН**івка, КАЛИНівка, **ЯБЛУН**ька; • р. *ДЕМенка* dmi 'місто, квартал' у с. Авдіївка Чг СОСНиця: ПЕКАРІв, р. СЕЛЕЗнівка **σελίδες** у с. СЕЛЕЗнівка, р. БРИТАНівка **πρυτάνεις**, р. **БОРИШ**ка **βᾶρις** у с. **ВОЛ**инка (пор. Воля дгр. **βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα** 'народні збори'?), ФІЛОНівка, **КОНЯ**тин, КИРИївка, ГАННІвка, рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі Єгупт-, ГАПІШКівка! xpS бойова сокира; • торф. *ДІМИне* dmi у с. Кримне Вл Стара ВИЖівка: ^ЯРевище; оз. *СЕРЕХ* у с. *СЕРЕХовичі* ^ГРАБове; БОРЗова, **СЬОМАК**и, РОКИТа, ТЕКЛя, СУКАЧі; • *ДИМка* Чв ^ГЛИБока: КУТ, ЛУНКа, ЛУКОвиця, ВОВЧИНець, БАГРИНівка; • р. *ДЕМ.**КОВ**ець* dmi 'місто, квартал' у с. Верх Стинава Лв Стрий: ЛУКОвиця 2, ЛАНівка, КУТи, ХРОМоГОРБ, БРАТКІВці; • бол. *ДИМенка* dmi у с. КОПачі Кв ЧОРНобиль: бол. БУШки ϐωτς Battle array у с. ОПАЧичі, МЕДвин, ОТАШів; • *ДИМусове* dmi Чг Новг-Сів: ^ЯМне; КИСЕЛівка, АРАПовичі, СТАХОРщина, УЗРУЙ.

ДЕМОТИВАЦІЯ ТОПОНІМІВ. • г. *Конский Огонь* над с. Ст. Гута ІФ на пд зах від с. Манява: "секрет" у переосмисленні словосполуки пол. koński ogoń 'кінський хвіст'; • б. *Ксеро-Тарама* (гр. сухий + тат. річка) – *Сирота Рома*; • с. *Янжуловка* Чг Семенівка перейменоване на "Жовтневе" даремно: це не від *янгол*, а від лит. ąžuolas 'дуб'; • с. *Олтар* См С-Буда перейменоване на "Уралове" даремно: назва – не *вівтар*, а від аланс. *алдар* 'князь'.

р. **ДЕМУРина** у с. Демурино-Варварівка Дп П'ятихатки < ім'я Тимур (Тамерлан?). Також б. Демурина біля с-ща і з. ст. Демурине Дп. Кін. XIV ст. Також Димер, -ка? Див. II. ТЕМИРІВЦІ.

ДЕНЬГИ Чк < не від каз. денгелек 'круг', а швидше від пахлаві dēnīg (судячи з -ь-, – якщо це не частина процесу народної етимології). Пор. ур. Деньки біля с. Росоха Кв Іванків КШ21-8 (рис. Д7).

ДЕПТівка См < dpt 'корабель': *Дептівка, Тептіївка.*

В Україні є дві точні репліки цього єгипетського прототипу:

• ***ДЕПТ**івка* dpt 'корабель' [Toth, 23] См КОНОТОП!: БІЛОЗЕРка, ДУБоВ'ЯЗівка, ЖИГАЙЛівка, **НЕХАЇ**вка, БЕРЕЖне, ЛОБківка, ПЕКАРі, ГАЙки, САМБІР, БІЛОУСівка, ЧОРНоплатове, РОКИТне, СОСНівка, ШПОТівка; • ***ТЕПТ**іївка* dpt 'корабель' [Toth, 23] Кв БОГуслав: СИНиця дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + **Ἰακός** 'грек' 'вежа грецька', ТУНики, **ЩЕРБ**ашинці, ПоБЕРЕЖка, **КОРЯКІВ**ка, **МИСАЙЛ**івка, БОРОДані, СЕМИГОРи;

І прізвище ТУПТало, яке мав до свого висвячення Св. Димитрій Ростовський.

• *ДОВПОТів* ? dpt 'корабель' ІФ КАЛУШ!: ^КУДлатівка; **ХОТ**інь **ḫǯtiᶜ** 'місцевий князь, володар' [Toth, 23], **МИСЛ**ів, КРОПивник, БЕРЕЖниця, **ТОМАШ**івці, Пере**КОС**и.

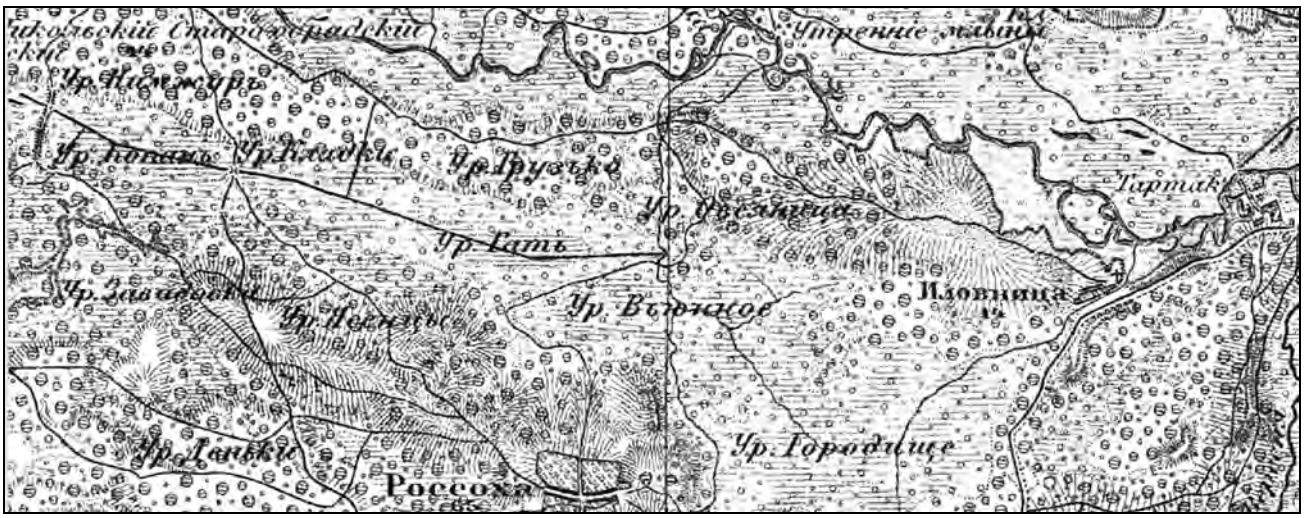

Рис. Д7. Ур. Деньки біля с. РосСОХа Кв Іванків, КШ21-8 (ур. В'юнне, Ясенці)

Імовірним пристосуванням прототипу dpt може бути основа Дев'ят-: • р. *ДЕВ'ЯТир* dpt 'корабель' у с. ДЕВ'ЯТир Лв Жовква; • б. *ДЕВ'ЯТчина* dpt 'корабель' п Токмачки л Кінської л Дніпра; • б. *ДЕВ'ЯТчине* dpt 'корабель' л Ожерельної л Кінської л Дніпра; • *ДЕВ'ЯТиБРАТове* dpt 'корабель' Хк 378; • *ДЕВ'Я**ТИН**ки* dpt 'корабель' Лв 405; • став *ДЕВ'ЯТий* dpt 'корабель' [Toth, 23] у с. Царицин КУТ Зп Василівка; • став *ДЕВ'ЯТовський* у с. Новомлинівка Зп Куйбишеве.

ДЕРАЖня См, Хм – 1) пор. узб. *дераза* вікно; тат. тәрәзә; авест. **dərəs**-дивитися; 2) перс. тарс- 'християнин', пор. Ст. ТАРАЖ; 2) Дранґіана, область Греко-Бактрії. Див. II. ДОЗОРЦІ НА КРАЮ СТЕПУ.

ДЕРМАНка Рв < мадярс. Gyerman 'ґерманець'. Надійно встановлений елемент франкського вектора мовно-історичних контактів. Входить до нього разом з цілим районним топонімічним контекстом:

• *ДЕРМАНка* Рв КОРЕЦЬ: ^**ФРАНК**опіль; **КОРИСТ**ь, **ГОЛИЧ**івка, ГВІЗДів, **Самостріли**, р. РЕВуха у с. **ХАРАЛУГ** каролінґи, ІВАНівка, **НЕВІР**ків лат. Nevirnum 'Невер' ^ЖОРНівка; СТОВПин, р. СУХий Ріг у с. КОЛОВЕРТи, ЗАЛІЗниця, ЖАДКівка, КАЛИНівка, **ГОЛОВ**ниця, **КОЛОДІЇ**вка; р. В**ОРОБ**'ївка, ГЛИБОЧ**ан**ка, КУТ.**ЯН**ка (на ній і КУНів Рв Здолб.), ЛУБ'ЯНка = Szczerbierz, **НЕВАЖ**а = **НЕВАШ** Neberno (монета меровінзька) у с. Устя, ур. СТАВ**А**! staua! у с. Мала Совпа, руч. СТОРОЖовий у с. СТОРОЖів [Тищенко 2015, 278 та ін.].

ДЖ- – початкове Дж- у низці топонімів відповідає Й-: *Джарилгач* = *Ярилгач*, *Джемільне* = *Ємільне*, *Омильне*; *Джуржівка* (пор. прізв. Юрженко). Це можна пояснити поширенням цих назв у степовому середовищі, де форми з початковими ж- і й- належать різним тюркським мовам.

ДЖГУН Хк < 1) кабард. джґун 'хрест'.

ДЖЕМІЛЬНе Лг < *Ємільне.*

ДЖУРЖівка Чк < але і Ґурґ.

ДЖУЧИДСЬКІ МОНГОЛЬСЬКІ ВПЛИВИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ – топонімічний слід 34-ї історичної епохи: XIII ст. – *Хорохорин* Вл, *Горохолин* ІФ, *Курінь Вл*, *Гуринівка*, *Баламутівка*, *Дорогожичі*, *Кременчук*, (*Жучка*, *Жуки*?); пор. лексичні запозичення *чавун*, *пиріг*, *курінь*, *баламут*, *богатир*, *мерин*.

ДИГОРи Од < осет. генонім діґорі.

ДИКАНька Пл, ***ДИХАНівка*** Чг < 1) двн degan 'воїн, герой, слуга' [Orel, 418]; 2) **dahigān** [*dhywk'n'* ¦ N *dihgān*] **countryman, farmer**

ДИМЕР Кв < алб. dimër зима. ; 2)?тат.

• ***ДИМЕР*** алб. dimër Кв КСв: ^КАМЕНка, РИКУНь, р. **НЕХОВ**на Nechao II; **ДУД**Ки, ВИШгород, БІЛоГОРОДка, БОБРиця, **БУЧ**а, ХМільна, **ГНАТ**івка, **ЖУК**ин, **НЕГРАШ**і, СУВИД, ВОРОНьківка, СИНЯК дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + 'Ιακός 'грек' 'вежа грецька', **ПІР**нове, **ВОРОП**аїв, СУХолуччя, ХОДОСівка, ШПИТЬки; • *ДИМАРка* алб. dimër Кв **ІВАН.КІВ**: РАХВАЛівка, **ОБУХО**вичі, МАКА**Л**евичі, МУСІЙки, ЯХнівка, БІЛий Берег, ВОРОПАЇвка; • *ДИМЕРка* алб. dimër Чг КОЗелець: ^ОЛБин Ольвія?; руч. **ЧЕМІР**ка у с. **ЧЕМЕР**, ОМЕЛЯНів, ПОПенки, СИРаї, ОЗЕРне, ПИЛЯТИН, КОТів, БІЛики, **ПАР.ХИМ**ів pAr дім+ kēmə Єгипет, ХРЕЩате, БАБАРИки, БОБРУЙКи, ВОЛЕвачі, КІПТі!, ГАЙове, КОРОП'є, СОРОКОШИЧі, КРАСИЛівка, ЖУКівщина, РОМАНЬки, ШАМи, БІЛЕЙКи, ЛИХоЛІТки.

ДІДовичі Вл, Жт < OPers. *didā-* : Skt. *dehī-*, Grk. *τεῖχος* 'wall', etc. (7.27). [Buck], пор. пехл. dez 'фортеця'. +Тарн, Кошт.

ДІДенкове і *ДІДове* Дп Верхньодніпровськ; *ДІДилів* Лв Кам'янка-Буз.; *ДІДичі* і *ДІДовичі* Вл Ківерці; *ДІДівка* Рв Зарічне; *ДІДівка* Хк Вовчанськ; *ДІДівці* Чг Прилуки; *ДІДівщина* См Кролевець; *ДІДівщина* Кв Фастів; *ДІДківці* Хм Білогір'я; *ДІДківці* Жт Чуднів; *ДІДковичі* Жт Коростень; ***Дідова Гора*** Хм Славута; *ДІДовичі* Жт Новоград-Волинський;

г. ***ДИТин**ка*! у Києві – місце найдавнішого укріплення (пор. дперс. didā- 'мур, вал'); ***ДИТин**ичі* Рв Дубно; ***ДІТин**ець* Жт Радомишль; *ДИТятин* ІФ Галич; *ДИТятки* Кв Іванків; *ДІТківці* Тр Зборів; *ДІТківці* Лв Броди.

Прикладом історичної обмеженості пояснень стає стаття зі словника А. Брюкнера:

"Оскільки назви дітей, слуг, челяді, невільників постійно збігаються, то на Руси *дѣтьскъ* означало 'слугу князя, пристава, возного', звідки дієслово *дѣтковать* 'грабувати, здирничати' **у тлумачниках** Вісліції **з Червоної Руси**. *Дитинцем* звали на Руси "внутрішнє укріплення в городі – острогу", тобто **оточений муром майданчик** – осідок залоги (*дітських*), і звідти перейшло до Польщі назва dziedziniec замість dzieciniec... всередині палацу – фортеці" [Brückner]. З пояснення випливає, що *дитинець* походить від *дітських*... А отже, ні. По залученні пахлавійського матеріалу (якого не знав А. Брюкнер) виявляється, що першоджерело – дперс. didā- 'мур, вал'. Тоді цілком природно, що назва залоги фортеці, її захисників – *діт-ських* – якраз і є похідною від didā- 'мур, вал'. Від нього ж (а не від *діт-ських*) і укр. *дитинець*, і пол. dziedziniec, що вже зазнали переосмислення. У словнику І. Срезневського:

дѣтьскованиє — плата разсыльному въ Зап. Россіи: — Такеж децковане отъ рубля по чотыри гроши, а на милю по грошу. *Привил. бояр. и мыщ. Вит. 1503 г.*

дѣтьскъıи = дѣцькъıи = дѣчькъıи = дичьскъıи — отрокъ княжескій: — Василко же всѣдъ на прізв. Дичко.

бол. ***ДІЖева*** < пехл. dez 'фортеця'. • бол. *ДІЖева* біля с. ДРАБанівка Чк Городище: р. ДІЖова; ВІЛЬШана, КАЛИНівка, ВОРОНівка, КУДИНівка.

ДНІПРо, ***ДНІСТЕР***, ***ДУНАЙ***, ***ДОНець***. Група назв річок від спільної основи алан. *dn- із значенням 'річка, вода'.

ДОБРоСТАНи Лв < пехл. 𐭤𐭥𐭱𐭲𐭠𐭭 dabyrstān пехлевійська школа чи дворище. Перший випадок надійного розпізнання топонімічного сліду школи. Цікаво, що це не грецьке схоле (як у назві *Сколе* Лв, – якщо це не частина ряду назв від туркм. saqlaw 'охорона'). – Отже, нарешті, – **школа**, причому маніхейська: 𐭤𐭥𐭱𐭲𐭠𐭭 dbyrst'n *Добростани.*

На тлі кількох менш переконливих випадків, затьмарених пізнішими нашаруваннями й пристосуваннями, таки маніхейська реалія принесла (серед контекстів Пешітти) повноцінний доказ школи VI ст. н.е.:

• р. *ВЕРЕЩиця* ܒܪܫ farresh у с. МШана Лв ЯВОРів: **КАМ'ЯНоБРІД**! πεσὼν κάμινος! ^КАЧМАРі ^КЕРТИНів ^**ДОБРОСТАН**и! пехл. 𐭤𐭥𐭱𐭲𐭠𐭭 dbyrst'n; ЛЕЛЕХІВка, СТАРичі, РОКИТне, ГОРАЄць, ПІСОЦЬкий, ЧОРНоКУНці, ЩИГЛі, БОРИСи, КОЛОНиці, ДрогоМИШЛь, ЖОРниська, СТАРий ЯРів, КАЛИНівка, ВЕРХУТка, ЯМЕЛЬня, РОГІЗне, Вел. МАКАРи, ЧЕРНилява, БУДа, ЗаДЕБРі.

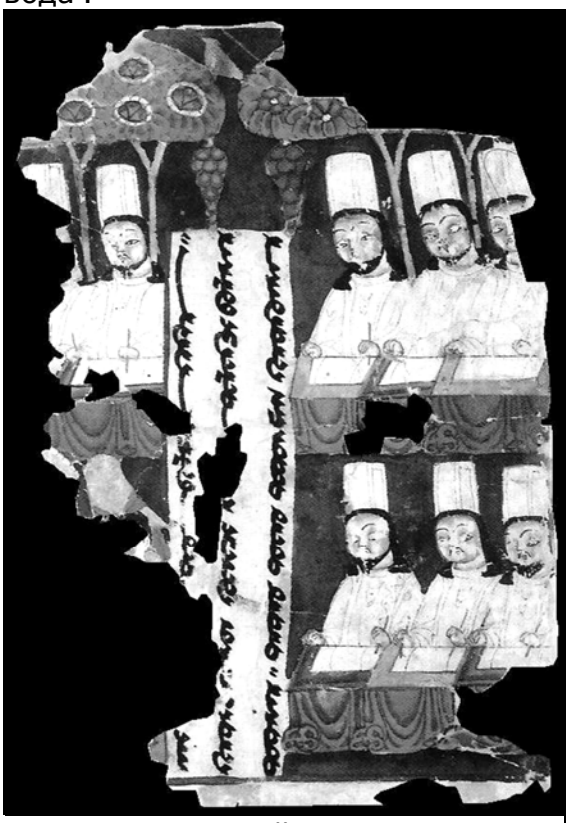

Рис. Д8. Маніхейські священики-переписувачі книжок

Належно оцінити деталі кортежу читач зможе, освоївши доказову базу кількох дальших арґументів. Але *ДоброСТАНИ* дуже схоже на репліку пехл. 𐭤𐭥𐭱𐭲𐭠𐭭 dbyrst'n при перс. dabirestan **'ШКОЛА' (!)**. Побіжно помічені випадки співіснування у кортежах основ Дубр-/ Дібр- і Добр-, що зміцнило думку про морфему Д**о**бр- (пехл. dbyr писар [McKenzie, 26], новоперс. dabir) як відмінну від Дубр- (кімр. dwfr, кельт. *dubro- [Buck, 35] вода): •

ГОРІШні ШЕРівці Чв Заставна: ^ЗаДУБРІВка!, ДОБРинівці; • пот. *ПЧОЛиновий* у смт Дубове Зк Тячів: ТЕРЕСва, РАКове, ДІБРівка, ДОБРянське, Усть-ЧОРНа, **ПЕЩЕР**а, КРИЧове, ШИРокий Луг.

Ще один *Добростан* є у Болгарії (Пловдив). У парадоксальний спосіб модель не збереглася в іраномовних країнах (напевно, була пов'язана з ідеологізованим минулим). Похідні в Україні: *Доброгостів* – 'писарі-гості', *ДоброСИН* дслов. **сынъ** 'вежа, башта', *Добря-ТИН*, *ДоброКАМ'ЯНка* Мк – 'писарська вежа', *Доброславівка* – 'гостинний прийом писарів', *ДобрЯНи* – 'писарі Іоана', *Добротимофіївка* Кг – явна модернізація **Добротимошівки* тобто 'писарів з Дамаску'. *ДобраНИЧІВка* Кв – писарі на човнах (сканд. nokkvi ~ ночви), Добрий Кут – писарі з Ракотіса/ Олександрії, Добр**омиль** – військові писарі, р. Добрик у с. Добрік – писемність (**dibrih**).

Слово виявилося парфянською культурною реалією, поширеною на захід аж до Ельби: Dobbrikow, Döbrichau, Dobber.*TIN*, *-ZIN*; -kau, -gast, Dobritz 2, Döbritz, Döberitz, Döbritzschen, Dober**schütz** 3, Dobra**schütz**, Döb**schütz**. У Чехії: Dobro.hostov, -hošť, -**mil**ice, -slavice, *-TÍN*, Dobříkov, Dobřík.ovec, -ovice, Dob**šice**. У Польщі: Dobramyśl, Dobromyśl, Dobro*CIN*, -ek, Dobr**omil**, Dobro.-gostowo, -gosty, -goszcz, -gościce, -sław, -ice, -iec, Dobry**szyce**.

ДОВБИШ Жт < пахл. dl(w)pwšt 'фортеця, захисний'.

бол. ***ДОВГАЛІ*** Кв < **dwlgl** тесля **durgar** [*dwlgl* | N ~] **carpenter**.

• бол. *ДОВГАЛі* dwlgl тесля у с. ІВАНків Кв БОРИСпіль; • оз. *ДОВГАЛеве* dwlgl тесля у с. ДОВ-ГАЛеве Пл Миргород: б. ДОВГАЛева; • пот. *ДОВГАЛець* dwlgl тесля у нп Ходорів Кв Миронівка у нп БОБРИЦя і ЧЕРНИШі Чк Канів; • оз. *ДОВГАЛівське* dwlgl тесля у с. ка Пл Вел. Багачка; • *ДОВГАЛівка* dwlgl тесля Вн 1042; • *ДОВГАЛівка* dwlgl тесля Пл 10; • *ДОВГАЛівка* Пл 1302; • *ДОВГАЛівка* Рв 975; • ДОВГАЛівка Хк 18; • *ДОВГАЛівка* Хм 30; • *ДОВГАЛівка* Чг 1425; • *Довга Лука* dwlgl тесля + lyk См 814; • *Довголука* dwlgl тесля + lyk Лв 1694; • *DLUGOLĘka* dwlgl тесля + lyk 9 назв.

ДОВГОВЕ Хк, Хс < Daugava 'Зах. Двина'? Класичним периферійним архаїзмом для групи назв Каспр- / Кашпер- є форма гідроніма з "L epentheticum" *КАСПЛЯ* на суміжжі РФ Смол. і Ву Віцебск. Річка починається на 15 км північніше повороту Дніпра біля Смоленська, тече на північ і захід, впадає у Білорусі до **Даугави** (Зах. Двини; пор. *Долгов* Смол. 4, *Довгопілля*). Те, що в минулому це була частина водного торговельного шляху з Сирії, видно з назви селища у гирлі р. Каспля – • *Сураж* (див.) Ву в оточенні багатого топонімічного ландшафту.

• *ДОВГОВе* Хк 1575; • *ДОВГОВе* Хс 185; • *ДОВГІВ* Вл 99; • *ДОВГІВка* Дп 654; • *ДОВГІВка* Дп 1377; • *ДОВГи**НИЧ**і*!! (пор. ДОБРаНИЧівка) Жт ОВРУЧ: ^ЗБРАНьки; ОЛЕ**НИЧ**і; • *ДОВГе Поле* Рв 273; • *ДОВГоНОСи* Вл 434; • ***ДОВГопіл**ля* ІФ 61 /попри все, пор. топон. модель **Daugavpil**s/; • ***ДОВГопіл**ля* Чв 267; • ***ДОВГопол**івка* Вн 1191; • ***ДОВГопол**івка* См 1289; • *ДОВГуни* Чг Ріпки: ^ПИЩики!, МАНьКи; **КИСЛ**і ^КРАТинь; ТУЛія, **ОЛЕШ**ня, **КИСЕЛ**івка ^СИДелівка, СЕМАКи, р. ЛУБИЧ, **ДОБР**янка, ЛЮБЕЧ, КОРОБки, ЯВОРці.

ДОВГОШиї < dlgwš 'бідак' // **dargāh** [*dlg'š* | N ~] **doorway**; Довгошиї Рв; прізв. *Длугош.*

ДОЗОРЦІ НА КРАЮ СТЕПУ. На карті це виражено багатьма мовами:

• *ЛІТячі* Тр ЗаЛІЩики < **днор**. **lita 'роздивлятися'**; • *ЛІТвиця* Рв Дубровиця; • *ЛІТин* Вл Турійськ; • *ЛІТин* і *ЛІТинка* Вн ЛІТин; • *ЛІТиня* і ***ДЕРЕЖ**ичі* авест. dərəs- дивитися Лв ДРОгоБИЧ! drupušt!; • *ЛІТки* Хм **ДЕРАЖ**ня авест. dərəs- дивитися; • *ЛІТки* і *ЛІТочки* Кв Бровари; • *ЛІТки* Жт Лугини; • *ЛІТовище* Тр Шумськ; • *ЛІТовище* Лв Броди; • *ЛІТоГОЩа* Вл Рожище; • *ЛІТяТИН* Тр Бережани. ***Літогоща***!!, ***Літятин***! ***ЛитоВЕЖ*** Вл Іваничі.

• УЛАД-івці ґотс. **wlaitōn**, Goth. *saihwan* 'see';

• **ДеДЕРК**али, ДЕРКачі, ДЕРГачі гр. δέρκομαι;

• *ДЕРЕЗівка* **авест**. dərəs- **дивитися** Зп Вільнянськ; • *ДЕРЕЗувате* Дп Синельникове; • *ДЕРЕШова* Вн Муровані Ккурилівці; • *ДЕРЕГівка* Хк Нова Водолага; • *ДЕРЕЖичі* Лв Дрогобич; • *ДЕРАЖня*!; • *ДЕРЕКівщина* Пл Лохвиця; • *ДЕРЖаки* Хм Білогір'я; • *ДЕРЖанівка* Хм Дунаївці; • *ДЕРЖанівка* Чг Носівка; • *ДЕРЖанівка* Вн Хмільник; • *ДЕРЖанівка* Жт Олевськ; • *ДЕРЖанівка* Вн Козятин; • *ДЕРЖанка* Вн Ямпіль; • *ДЕРЖів* Лв Миколаїв;

• МОТИЖин лит. matyti 'роздивлятися'

δέρκομαι (*aor. 1* ἐδέρχθην, *aor. 2* ἔδρακον—*эп.* δράκον, *pf.-praes.* δέδορκα) 1) смотреть, глядеть (τινα Hom. *и* τι Aesch., Soph., ἔς τινα Hes., Eur., κατά τι Aesch. *и* ἐπί τινι Anth.): δ. δεινόν Hom., Hes., δεινά Aesch. *и* σμερδαλέον Hom. глядеть страшным взором; πῦρ ὀφθαλμοῖσι δεδορκώς Hom. грозно сверкая глазами; 2) видеть, замечать (ὀφθαλμοῖσι τι Hom., Aesch.; τινα Eur.): σκότον δεδορκώς Eur. видящий (лишь) тьму, *т. е.* слепой; ὑπὲρ τὸν Λυγκέα δ. τινι Luc. яснее Линкея видеть кого-л. насквозь; 3) видеть, быть зрячим: τυφλὸς ἐκ δεδορκότος Soph. ставший из зрячего слепым; 4) видеть дневной свет, *т. е.* жить, быть в живых (ἐπὶ χθονί Hom.): ἀλαοὶ (*v. l.* ἀμαυροὶ) καὶ δεδορκότες Aesch. мёртвые и живые; 5) воспринимать, слышать (κτύπον Aesch.); 6) блистать, сиять (δέδορκεν φέγγος Pind.; δεδορκὼς ἄστρον ὥς Soph.).

Рис. Д9. Дієслово гр. δέρκομαι ~ δέδορκα

	15.51 SEE	15.52 LOOK (vb.), LOOK AT	15.53 SIGHT (subj.)	15.54 SIGHT (obj.), LOOK (obj.), APPEARANCE
Grk.	ὁράω, ὄψομαι, εἶδον, δέρκομαι	βλέπω, σκέπτομαι	ὄψις, ὅρᾱσις	ὄψις, θέα
NG	βλέπω, εἶδα	κοιτάζω	ὄψις, ὅρασις	ὄψις, θέα
Lat.	*vidēre*	*aspicere*	*vīsus*	*aspectus, speciēs*
It.	*vedere*	*guardare, mirare*	*vista*	*vista, aspetto*, etc.
Fr.	*voir*	*regarder (mirer)*	*vue*	*vue, aspect*, etc.
Sp.	*ver*	*mirar*	*vista*	*vista, aspecto*, etc.
Rum.	*vedea*	*se uita*	*vedere*	*vedere*
Ir.	*ad-cīu*	*dēccu, fēchaim, sellaim*	*rodarc, imcaissiu*	*ēcosc*
NIr.	*(do-)chim*	*fēachaim, dearcaim*	*radharc, amharc*	*fēacham, radharc*
W.	*gweled*	*edrych, syllu*	*golwg*	*golwg, drych*
Br.	*gwelet*	*sellet*	*gwel(et)*	*gwel(et)*
Goth.	*saihwan*	*saihwan(wlaitōn)*	*siuns*	*siuns*
ON	*sjā*	*līta*	*sjōn (sýn)*	*sýn*
Dan.	*se*	*se paa*	*syn*	*udseende, syn*
Sw.	*se*	*se på, blicka*	*syn*	*utseende, syn*
OE	*sēon*	*wlītan, lōcian, scēawian*	*gesiht, sȳn*	*wlite, gesiht*
ME	*seen*	*loke*	*sighte*	*sight, lok(es)*
NE	*see*	*look*	*sight, vision*	*appearance, look(s), sight*
Du.	*zien*	*aanzien, kijken*	*geziht*	*aanzien*
OHG	*sehan*	*scouwōn*	*gisiht*	*gisiht, gisiuni*
MHG	*sehen*	*schouwen*	*gesiht*	*gesiht*
NHG	*sehen*	*schauen, blicken, ansehen*	*gesicht*	*aussehen*
Lith.	*matyti, regėti*	*žiūrėti (veizdėti)*	*matymas, regėjimas*	*išvaizda*
Lett.	*redzēt*	*skatīt, lūkuot*	*redze*	*izskats, veids*
ChSl.	*viděti, zьrěti*	*žьrěti, ględati, sъmotriti*	*zьrěnьje*	*zrakъ, vidъ*
SCr.	*vìditi*	*gledati*	*vid*	*vid*
Boh.	*viděti*	*hleděti, patřiti, dívati se*	*zrak*	*vid*
Pol.	*widzieć*	*patrzeć, spojrzeć*	*wzrok*	*wygląd*
Russ.	*videt'*	*smotret', gljadet'*	*zrenie*	*vid*
Skt.	*dṛç-, paç-, īkṣ-*	*dṛç-, īkṣ-, ava-lok-*	*dṛṣṭi-*	*dṛç-*
Av.	*vaēn-, dərəs-*	*dī-*		

***Сторінка зі словника Бака** [Buck]*

ДОЛИНівці Лв, Хм <? гр. δοῦλον 'раби'.

ДОЛІТОПИСНА МОВНА ІСТОРІЯ УКРАЇНЦІВ У ТОПОНІМІЇ – наукова проблема, дослідженню якої присвячена однойменна книга 2016 р. Сама ідея – спробувати проникнути до обставин і подій минулого через місцеві назви – бере початок від часів заснування теоретичного мовознавства у перші десятиліття XIX ст. Засновник сучасної науки про мову В. фон Гумбольдт висловив її так: "Через місцеві назви – найдавніші й найтривкіші пам'ятки – розповідає давно згаслий народ про свою історичну долю: спитаймо себе лишень, чи цей голос нам зрозумілий" (цит. за: [Eichler, с. IV]).

Певний час вважали, що найдавніші назви на карті – це імена річок. Дотепер класичними працями з гідроніміки є дослідження А. Краге про "ДАВНЬОЄВРОПЕЙСЬКУ ГІДРОНІМІЮ", В. Топорова і О. Трубачова про гідроніми Верхнього Подніпров'я, О. Трубачова про назви річок Правобережної України. Видатними науковими подіями стали публікації вчених Інституту мовознавства Академії наук України: це "Словник гідронімів України" (1979; є pdf; тут зібрано понад 20 тисяч імен українських річок), і написана на основі цих даних колективна монографія "Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках" (1981). Слід згадати і "Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі" (1985; є pdf), і "Словник мікрогідронімів України" (2004). Важливий топонімічний доробок залишили А. Білецький (грецькі топоніми в Україні), В. Бушаков (історична топонімія Криму) та інші вчені.

"Наші землі над Дніпром і Дністром зберегли від найдавніших часів в окремих районах поодинокі доіндоєвропейські місцеві назви (*протофінські* й *кавказькі*), а в інших – ранні індоєвропейські топоніми: *фракійські*, *дакійські*, *іллірійські*. Основних загальноукраїнських пластів географічних назв дописемного періоду – п'ять. Крім самих слов'ян, за два з половиною тисячоліття тут залишили свій слід племена *іранців*, *кельтів*, *германців і алтайців*" [Тищенко 2008, 13].

"Ще Ізм. І. Срезневський пояснював причину масового збереження у нас місцевих назв від прадавніх часів: "вони могли утриматися лише постійним знанням позначених ними місцевостей, відомих *постійно близьким до них мешканцям*". Репресований за дослідження литовського періоду історії України П. Клепатський додає до цих слів: "У середній Наддніпрянщині збереглося чимало міст зі старими літописними назвами, отже, *спадково збереглося і їхнє населення*" [Клепатский, 449]. Це поготів слушно для вдесятеро численніших назв, давніших від часів літописних, але літописом так і не згаданих: вони дотривали до наших днів у пам'яті нащадків тих, хто ці назви не лише вживав, але спочатку й розумів" [Тищенко 2011, 161].

З цих спостережень вітчизняних вчених, як і "з досвіду класиків топоніміки на Заході (А. Доза, К. Краге, Е. Айхлер, Б. Бахрах, Й. Піль, А. Вейнен, Л. Кіш, А. Леве) професор К.М. Тищенко виніс переконання, що також і ойконіми України можуть містити в собі напівстерті, але реальні, конкретні відомості про минуле, а тому це перспективний, хоч і складний, об'єкт вивчення. Дослідник першим звернув увагу на те, що історичні різномовні пласти топонімії на карті відповідають аналогічним пластам запозичених слів у словнику. Звідси виникла думка упорядкувати й узгодити відомості про них" [Пащенко 2013, 22].

Про найглибші історичні пласти місцевих назв відомо найменше: "16 найдавніших – а тому й найскладніших для вивчення – пластів топонімів і апелятивів українського словника відносяться до періоду, ранішого від X століття. Очевидно, що саме для цього часу – за браком письмових пам'яток – набуває першорядного значення **мовна пам'ять народу** як джерело фактів про тодішні етнічні контакти" [Тищенко 2006, 11-12]. Ці міркування відповідають і висновкам істориків-джерелознавців: "Історична топонімія може стати вельми цінним джерелом особливо при вивченні найдавнішого періоду міжетнічних контактів. Джерело це перспективне, бо практично не вивчене, ...адже повною мірою таке вивчення посильне лише для лінгвіста" [Назаренко А.В. // Древняя Русь в свете... 2003, 300].

Однойменна книга 2018 р. "Долітописна мовна історія українців" складається з двох частин. Перша – видані повторно важливі праці 2012–2015 рр.: "Гени, мова, Україна"; "Всеслов'янськість української мови"; "Асиміляція меншин в україномовній спільноті"; "24-а перська сатрапія в минулому України". Друга частина – студії сліду в топонімії України мовних контактів греко-єгипетського вектора елліністичного й ранішого часу: "Історія України з єгипетського берега"; "Античність на в'язаних човнах"; "Потаємний коптський світ України"; "Догрецький Єгипет у догрецькій Україні". Передмову до книги написав акад. НАН України Г.П. Півторак.

ДОЛМАТівка Кв < 1) генонім печеніз. Дуру-Талмат [КБ]; 2) хоронім Далмація.

ДОРОГОЖИчі Кв < монґ. *daruγači* 'уповноважений'. У назві історичного району Києва (і теперішньої станції метро) ДОРОГОЖИчі відображено давній монґолізм; висновок про це зроблено 2010 р.; "*даругачи* монг. той, хто ставить печатку [Баскаков 1987, 40] – ДОРОГОЖИчі Кв (пор. вул. Дорогожицька у Києві), ДОРОЖинка Чг, -нянка Зп" [Тищенко 2010, 102]. Однак хто б міг уявити, що в Україні є інша репліка цього ж прототипу, але з оригінальною китайською вимовою (!), – яка ще й висвітлює морфологічний поділ, словотвірну структуру та історію обох реплік: див. II. ТОЛУКОВИЧІ.

● *ДОРОГОЖИчі* монг. ***даругачи*** той, хто ставить печатку [Баскаков 1987, 40] Кв КСв: **ТОЛОКУНЬ** 達魯花 *Daluhua* *daruγa-* 'начальник', ДИМЕР < Дим[ид]ер?, БУЧа, КАТЮЖанка, ДМИТРівка, ЧАБАНи, ЯСНогородка;

Сюди ж і інші репліки ДОРОГИЧІ-вка *daruγači* + -в.ка Тр!, ДОРОГОЩа Хм (*-ж-ча) та іст. ДРОГИЧИн! і ДЕРГАЧІ Хк, ДЕРЕЖИЧІ Лв 309 ДЕРЕГівка Хк 1707, ДЕРЕКІВЩИна Пл 1066; ДЕРЕБЧИн (полов. v < g, як у рос. *его* [йево]), ДЕРЕВИЩИна монґ. *daruγači* Жт 72

ДЕРГАЧІ Хк, ДЕРКАЧі Жт 1214, Пл 83, 1326, См 782, Хк 311, Хм 1057, івка (але пор. і гр. δέρκομαι 'бачити').

Річ у тім, що *даруга* – не лише 'печатка', але й евенк. заст. 'староста' з письм.-монґ. *даруга* 'начальник' (сучасне монґ. *дарга*: Дергачі). Це реалістичний прототип для основи Дорог- (+ паралелі з аланською ламбдою):

ДОРОГАНь Жт 85 (і р. ДОРОГАНка = ДАРАГАН! у с. Даничі Чг Ріпки, пор. ***Довжан**ка* Мк, Од, Тр, Хк), ДОРОГУНЬ Жт 1454 (пор. ***Толокун**ь* Кв!), якут. *дархан* 'шановний' (пор. ТАРГАН Кв 397), з перс. dārogā [СТМЯ, I, 200].

Дорогиничі Вл, Дорогинка Кв, Чг, Дорожинка Кг (пор. ***Довгин**ичі* Жт!), Дорогів ІФ 1118 (тут же є ***Тулуків*** ІФ!).

ДОРОГ**ОБУЖ** Рв 142 (напр., від buga- 'місцевість, місце, земля, країна') – тоді сюди ж і Дрогобич? А не до ДроБИШ-ів.

ДОРОГОБУЖ, ДРОГОБИЧ і ***Довбиш***, -і Жт, ***Довбич**ка* Кв, пор. ***Долоб**ів* Лв. Сюди ж і ***Товпиж**ин*? (чж. puh-'a-і місце, область) Рв 585 (і прізв. Толбух-ин). Тоді й Пухівка, Пушинка.

р. ДОВГОБОР'є *daluhua-borz- (буж < буга) у с. Калинівка Жт Народичі:; р. ДОРОГинка п Тетерева Жт Жт: ; р. ДОРОГинка *daruya* п Ірпеня у с. ДОРОГинка Кв Фастів:

ДрогоМИШль *daruya* 'начальник (з) Єгипту?'

як. *дархан* 'шановний' (пор. ТАРГАН Кв 397), з перс. dārogā [СТМЯ, I, 200] ~ *долган > ДОВГУНи; р. ТУРХАНка як. *дархан* 'шановний' Рв Березне; ДЕРГАНівка Жт 1527

ДОРОШівці Чв < **drōš [*dlwš*] mark, branding; punishment** 'позначка, тавро, спалення; покарання', **drōšīdan, drōš- [*dlwš-ytn*'] brand** 'палити' [McKenzie].

Після кількох інших гіпотетичних прототипів (напр., Doras 'столиця кримської Ґотії') пахлавійський прототип виглядає найбільш переконливо (as of 2017). І мабуть-таки сюди – "Цить, бо ***дорош*** прийде!" Адже це значно серйозніший "дорош".

Рис. Д10. Сусідство сіл Дорошівці, Погорілівка Чв Заставна

ДОРОШівці Чв Заставна: ~ Погорілівка! (див. карту у врізці); ДОРОШківці Жт; ДОРОШівка 6, ці Чв; Вел., Мал. Дорошів Лв; пот. Дорошівка Чв Заставна; яр ДОРОШів п Листяної Айдару Лг; і прізв. ДорошЕНКО 'син дороша'; пот. ДОРОШівський ІФ Долина: ***ліс*** Дорошівський!; стр. Дорошівка = **ДАРАШ**евка 1800 р. Кв Сквира: ; б. Дорошева Дубина = **ДАРАШ**ева Дубина! л Маячки Казенного Торця п Сіверс. Дінця; ТАРАШани Чв 82; І Старий **ТАРАЖ**? Тр 586; б. Дорошева л. Безіменної вп. в Аз. м.: кург. ДОРОШів; яр ДОРОХів; р. ДЕРАЖка у с. Мал. Стидин Рв Костопіль: ДЕРАЖне; ДЕРАЖня См 1753; ДЕРАЖня Хм 281; БуДЕРАЖ Жт; БуДЕРАЖ Рв 234; БуДЕРАЖ Рв 405; ПоДОРОЖня Вн 1366; ПоДОРОЖнє Кг 1209; ПоДОРОЖнє Лв 457; ПоДОРОЖнє Лв 1733; БуДАРКИ Хк 743; Якщо і Старий ТАРАЖ doros, то ці фонетичні зміни й могли привести до форми Тараща.; ТАРАЩа; ТРУШ; ДРУЖківка? Див. II. *Трощa*.

ДОСИН Хм < пахл. dwsyn 'полив'яний посуд'.

dōsēn [*dwsyn*'] gummy; plastery; *glazed (pottery)

ДОХНО Вн < ав. dahma?

приклади

ДРИГлів Жт < ав. drigu бідний побожний зороастрієць (М. Бойс).

ДРИГлів; НеДРИГайлів См; ДРИЖина Гребля Пл; ДРИЖиполе Чк;

ДРОБ- < Lith. *drobė* 'fine linen cloth', see 6.12.

● *ДРІБЦі* Чг КОРОП: ^ГОРОХове; БОРЗенців, БОРИСове, ТАРАСівка, КРИСКи, РАДИЧів, СОХАЧі, ШАБАЛинів; ● пот. *ДРАПАКівський* у с. Верх. Студений Зк Міжгір'я; ● бол. *ДРАПЧикове* у с. Луговики Кв Поліське: ● оз. ***ДРОБОТ**ове* drubušt! 'фортеця, захисний' = Дібрівка у с. ОГИРівка Пл Вел. Багачка.

● ***DROBITZ*** 63d Halle: **OSTRAU**, TREBBICHau; ● ***DREBK**au* 69a Cottbus: **DÖBBRICK**, s**TRÖBITZ**!, Gross DÖBBERn; ● ***DRÜBECK*** 48d Wernigerode; ● *DREBSdorf* 61d Eisleben: **SCHWEND**a; ● *DREBACH* 90 c Chemnitz: ZSCHOPau, KRUMhermersdf.

ДРОБИШів Чг пахл. **drubušt**! 'фортеця, захисний'.

Етюд про форти парфянського часу (-III/+III ст.). Одна з перших знахідок пехлевійського прототипу:

• *ДРОБИШів* drubušt! 'фортеця, захисний' / *дро^{го}-буж Чг Новг-Сів: **^АРАП**овичі, КОМАНь; **ЯМН**е сскр. Yamuna Джамна/ або **Ям** – первісне джерело YAMMĀ 'море' (арам. ідегр.) [Nyberg, II, 7], ГОРБове, КИСЕЛівка, БУГРИНівка, СТАХОРщина ^ФОРОСтовичі, ПЕЧЕНЮГи, АРШУКИ, УЗРУЙ, КАРАБАНи, ЯСНе, ПОЛЮШКине, ШЕПТАКи;; Деревищина Жт; • руч. *ДРИБУШівка* у смт *ДРОБИШеве* drubušt! 'фортеця, захисний' Дц Красний Лиман: КАРАВАН, **ЯМ**ПОЛівка, **ЯМ**піль **Ям** – первісне джерело YAMMĀ 'море' (арам. ідегр.) [Nyberg, II, 7], СОСНове!, ЗАКІТне!!, КАЛЕНики, ШАНДРиголове, ЯЦЬківка; • р. ***ДРОБУШ**ка* п Груні Пл:; рук. **ДОБРИШ**ина (Ворскли) у смт Опішня Пл Зіньків:; р. **ДОБРИЖ**а п Свеси Івоту См **ЯМ**піль **Ям** – первісне джерело YAMMĀ 'море' (арам. ідегр.) [Nyberg, II, 7]:; • пот. ***ДОБРИК*** у с. Добрік Зк Рахів: ; • торф. *ТРУБІЖ* біля смт Баришівка Кв:; • ***ДРО^{Г}ОБИЧ***! drubušt! 'фортеця, захисний' Лв рц:; • ***Д^{О}РО^{Г}ОБУЖ***? drubušt! 'фортеця, захисний' РФ Смол.; • бол. ТРУБАЧове у с. ШИРОКе Вл Горохів:; • ***DROBSC**Hsee*!! D [Encarta!] (56b) BEESKOW: ^SCHWENow; Alt SCHADow, **TREBATSCH** = ˬ **ŹRJOB**ol**C**e ^Sabrodt, Kossenblatt = KOSToMLOT, **CAHN**sdorf = **DROBK**owy, Schiebsdorf = ŠUPice,; • ***DRÖBISCHau*** 85c Ilmenau: OELZe 97a;; **DURBUSCH** Köln:; • **ДЕРБИШ**ева РФ Челяб.; • ***ДЕРБИШи*** РФ Владим.; • **ДЕРБЫШ**ева РФ Пермс.; • Бол. **ДЕРБЫШ**ки РФ Татарс., Казань:; • ***ДЕРБЕЧ**ка* Затон = ДЕРБЕШКинский Затон РФ Татарс.; • ДРОБЫШево РФ Липец.; • *ДРОБЫШево* РФ Омс.; ДРОБИХин РФ Астрах.; • *ДРОБЫШЫ* By Гродна: ДВАРЫЩа 2;; • *ДВАРЫЩа* By Віц.4, Гом.3, Маг., Мін.; ; • **DROBŪkŠČ**iai Lt Telšiai; • **DROBOkŠČ**iai Lt Telšiai; • ***DRABEŠ**i* Lv Cesis:; • **DVORIŠČ**e Lv Kraslava:; • *ДВОРИЩи* РФ Тверс., Пск., ; • *ДВОРИЩе* Жт 2; • ДВОРИЩе РФ Новг.2, Костр., Лгр., Смол.2; • *ТРУБЕТЧино* РФ Ульян., Лип., Самар., Сарат.; • ТРУБЕЧино РФ Орл., Курс.; • ТРУБЧевск РФ Брянск:; • *ТРУБИЦы* Рв 558; • *ТРУБОЧка* Вн 253; • ТРУБЧин Тр 108; • ТРЕМБАЧеве Лг 203; • *ТРИБЧине* Кг 1073; • *ТРИБУХи* Вн 699; • ТРИБУХівка Хм 351; • ТРИБОКівці Лв 375; • *ТРИБУСівка* Вн 1017; • *ТРЕБІЖі* Рв 976; • ТРЕБУХів Кв 290; • ТРЕБУХівці Хм 787; • р. *ДРАБИШТя* у Молдові на карті Kiev& біля нп

drubušt [*dl(w)pwšt*'] **fortress.**

БРІЧень; **~īh: defence, fortification.** (MacKenzie).

Про основу Дрист- замість < MPrs dryst у П. Чучки випадковий матеріал. б. ДРИЩівський Ліс п Вовчої Самари Дніпра Дц. Значно старіші форми з -л- > -в-:

ДОВБИШ dl(w)pwšt 'фортеця, захисний' Жт 47!:; **ДОВБИШ**і Жт 1705:; пот. ТОВПАШ у с. ШИРОКий Луг Зк Тячів: пол. Товпаш; **ТОВПИЖ**ин! dl(w)pwšt 'фортеця, захисний' Рв 585; **ТОВПИШірк**а dl(w)pwšt 'фортеця, захисний' (лише на карті); пот. ДОВБУШанка і г. Довбушанка у с. Криворівня ІФ Верховина:; брід **ДОВБИШ**ки у с. КЛИВИНи Кв Поліське: бол. **ДРАПЧ**икове у с. Луговики; оз. **ДОВБИЧ**ка dl(w)pwšt 'фортеця, захисний' = 1702: ДОЛОБЕЖ на о. Долобський = Труханів! Кв: долоб = дараб!; оз. ДОЛОБСЬКе у с. Витачів Кв Обухів;

Вища **ДУБЕЧ**ня ?dl(w)pwšt 'фортеця, захисний' Кв Кв; торф. ДУБЕЦківське Жт Олевськ: ; ДУБЕЧне Вл; ДУБЕЧно РФ Пск.; ДУБЕЧено РФ Мск.; ДУБЕЧна By Брэст; DUBECZno Pl Lub.

▒ ***ДРОГОБИЧ*** Лв < drubušt! 'фортеця, захисний' з подальшою епентезою (вставкою). Початки історії назви *Дрогобич* висвітлюють збережені форми цієї основи з -**ш**-: пор. імена 1436: Drohobi**sz**, 1464: Drohoby**sch**, XV ст.: Drohoby**sz**owicz [Чучка 2011, 177]), прізвища Drobo**sz**, Drobe**š** [Чучка 2005, 211]; Drybus Pl; Drahobuz Cz, Drohobyczka Pl, *Дрогови**ж*** Лв, *Дорогобу**ж*** Рв, РФ Новг., Смол.; основа ж Дробо**ш**- – з прототипу пехлеві *drubušt* 'фортеця, укріплення' [MacKenzie, 28]. У Польщі існують нп Dołhobyczów і пішохідний перехід Угнів – Долгобич (Dołhobycz) з типовою ознакою пехлевійського мовного середовища l ~ r, збереженою у цих назвах.

▒ ***ДРОЗДи*** Кв < **drōšīdan, drōš-** [*dlwš-ytn*'] **brand.**

drōš [*dlwš*'] **mark, branding; punishment**

ДРОЗДинь Рв, ів Рв, івка Чг, івщина См, здні Вл, овиця Чг ичі Лв 2; авест. derez- наглядати. + Дорош-.

▓ ***ДРОНівка*** Дц < **drōn** [*dlwn*' | N *darūn*] **consecrated bread.**

бол. ДРОНьове Жт; г. ДРОНьова у смт Седнів Чг Чг; ур. ДРОНів Острів у с. Смолянка Чг Куликівка; ДРОНівка См; ДРОНівка Дц. Пор. ДРОНовка РФ Курс. ~ Парфен, р. Обеста; ДРОНово РФ Брянс.; ДРОНово РФ Бєлг.

▒ ***ДУБН.ЯКИ*** Жт < сир. ܬܒܘܬܐ dupna 'скриня мумії, дерев'яна труна' + Ἰακός 'грек'?

Серед назв кола "грецьких реалій" є *ДубнЯКи* Рв і яр *ДубнЯГи* Дц. Їм відповідає помітна, хоч і не дуже численна група матеріально і структурно схожих топонімів у інших слов'яномовнихї народів: *ДУБНЯГи* РФ Ленинг., *ДУБНЯКі* By 2, *DĘBNIAKi* Pl 74 c2, *DĘBNIAK* 158 a3, 115 c3, 23 b1, 157 a1 (пор. і 32 інші назви від основи DĘBN-, *DUBNi* Hr 20 Pe78). Це було до переселення слов'ян на південь від Дунаю, адже саме такої основи там немає. Вибір прототипу з сирійської лексики цілком конкретний: сир. ܬܒܘܬܐ dupna 'скриня мумії, дерев'яна труна' + Ἰακός 'грек'. Пор. дотепер непояснені ідіоми *дати дуба*, *врізати дуба*.

• *ДУБН.**ЯКИ*** ܬܒܘܬܐ m. *a mummy-case, wooden coffin* Рв САРНи!: ^ЧУДель; МаслоПУЩа$_1$ (Misr + Pshitta?) ^КОПище, **РЕМ**чиці, **ТРІСК**ині, ЯРинівка; МаслоПУЩа$_2$ ^СТРІЛьськ; **СТЕПАН**ь σκεπανός 'захищений, вкритий', жін. р. σκεπανή ^ГРУШівка, КАЛИНівка, МЕЛЬНиця; БУТ.ЕЙКи, ФЕДОРівка, **КРИЧ**ільськ, ЯБЛУНька, ВЕРБче, ГЛУШиця, ОБІРки, КАТЕРИНівка, ГЛУШиця, **ЧЕМЕ-**

Рис ^**ТУТ**овичі = ТОТовичі, ЧАБель; • яр *ДУБН.**ЯГи*** 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 m. *a mummy-case, wooden coffin* п ШАБЛина ЧОРНого ЖЕРЕБця Сіверс. Дінця, пор. с. ШАБЛин ЯР біля с. Попівка ("Кіровськ") Дц Кр. Лиман: **ЯМ**ПІЛЬ, **ЯМ**ПОЛівка, **КРИВ**а ЛУКа, РідкоДУБ, ШАНДРиГОЛОВЕ;

• *ДУБНЯГи* РФ Ленинг., 66д ВОЛХов: СОЛОНицы, СУГОРово, СИТОМЛя, **МЫСЛ**ево; • *ДУБНЯК* РФ Новг. 26а Сольцы: **ЯМ**ище; ур. **КОБЫЛ**ьная, ЧУДСко, **ДУБЕН**ка. р. СИТНя; • *ДУБНЯК* = **ДУБНЯ** [Encarta] 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 dupna РФ Пск., 18е Дно: р. **ДУБЕН**ка, ЧЕРНоБОЖЬе, **КО-КОВ**кино!, ЖАДиновичи, СВОРЫЖ, БАБУРино; • *ДУБНЯКи* Пск., 38е Вел. ЛУКи: ^**КУРЬ-ЯН**иха!, ЖЕГАЛово, **ГРЕЧУХИ**но, **ПЕСК**и, **ГРИШ**ино, ЯМниково; • *ДУБНЯКи* РФ Брянс., 27а СтароДУБ: на р. РЕВНа, ПОНУРовка, **ВЬЮН**ище, (+ГРЕМ'ЯЧка Ua Чг), **ПЕСЧ**анки, СУХоДОЛье; • *ДУБНЯК* = **ДУБНЯ** [Encarta] 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 dupna РФ Яросл., 20в Данилов: КУРилово, **ФЕДУР**ино! ^**КОРЯГИ**но, ОРЕХово, ХОХЛово, Под**ДУБН**ово; БОРИСово, СТАРово; • *ДУБНЯКи* РФ Ряз. 12в **БОЖАТ**ково, ЖУКово, СЕМЕНо-ОЛЕНинское, ДЕНЕЖниково;

• *ДУБНЯКи* By Гомій: **ПЕСК**и, КАПЛичи, БЕРЕЗНЯКи;

• *DĘBNIAKi* Pl 74 c2 Włocławek: RAKUTowo, **SKRZYN**ki, CZERNiewiczki; • *DĘBNIAK* Pl 115 c3 TOMASZów Maz.!: **SKRZYN**ki, SWIĄTniki; • *DĘBNIAK* Pl 158 a3 Sandomierz: ^POPów; JAKUBowice, TOMASZów; • *DĘBNIAK* Pl 23 b1 Suwałki: LipnIAK, Białobłota; • *DĘBNIAK* Pl 157 a1 Kielce: ^**JELEN**iów, **KRAJK**ów, **DĘBN**o.

Літописець хотів розповісти про цю епохальну зміну і для цього згадав спочатку, як ховають небіжчиків "неполянські" племена: "А Радимичи, и Вятичи, и Северо одинъ обычай имяху: живяху в лѣсѣ, якоже всякый звѣрь, ядуще все нечисто, и срамословье в нихъ предъ отци и предъ снохами; и бьраци не бываху в нихъ, но игрища межю селы. И схожахуся на игрища, на плясанья и на вся бѣсовьскыя пѣсни, и ту умыкаху жены собѣ, с нею же кто свѣщевашеся; имяхуть же по двѣ и по три жены. И аще кто умряше, творяху трызну надъ нимъ, и по семъ **творяху кладу велику, и възложатъ на кладу мертвѣца, и съжигаху, и по семъ събравше кости, вложаху въ ссудъ малъ и поставляху на столпѣ на путехъ, иже творять Вятичи и нынѣ. Си же обычай творяху и Кривичи и прочии погании**, не вѣдуще закона Божиа, но творяху сами себѣ законъ" [ПВЛ].

Звідси випливало б, що поляни ховають своїх небіжчиків інакше. Однак псковський монах Сильвестр, "редагуючи" у Видубичах текст літопису, міг вирізати й ту частину, де пояснено, **хто і за яких обставин навчив полян** нової культури і, зокрема, **звичаю поховань у труні**. Саме бажанням применшити роль полян у культурній трансформації Х ст. пояснює таку купюру. Усунутий слід об'єктивно свідчив на користь "шляху з грек у варяги", а не "потрібного шляху навпаки".

Сполука сир. 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 dupna 'труна' + Ἰακός 'грек', у основах топонімів *ДубнЯГи*, *ДубнЯКи* наближає до відповіді на питання, хто ж усе-таки навчив. Водночас це пояснювало б і формальну відмінність топонімів Дубна з кінцевим -а від звичайніших на -о і -е (отже, і в "лісовиків" був шанс засвоїти цей звичай):

• *ДУБН**А*** 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 m. *a mummy-case, wooden coffin* на Волзі! РФ 149в Моск.: РАМЕНье р. Волга; БЫКово, **КОПЫТ**ово, р. КРУТец Тверс.; СТАРиково, КИМРЫ!, р. **СЕСТР**а, СОРОКОПЕНино; • *ДУБН**А*** 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 dupna РФ Тула 9г рц: р. ДУБЕНка, **КОПТ**Ево, СЕМЕНовка, МАЛАХово, р. ЧЕРЕПЕТЬ, р. КОЛОДня; • *ДУБН**А*** РФ Тула 27а БЕЛев: КАТАЛАНово!, КОННово, **ЗЮЗ**нево; • *ДУБН**А*** РФ Калуз. 26б, Дудоровский: ПОЧинок, СЕРая!, ФУРСово, БРОДок, р. Жиздра; • *ДУБН**А*** РФ Смол. (49 1а): р. ДУБ.ЯНка, **КОНОП**лЯНка, + **ОРЕХ**овня, ИГУМнево, ПРОНЬкина;

• *ДУБНо* РФ Пск., 43 в Невель: ХУДоЯРово, ШЕЛЯКово, ЧЕРНяй, СЕМЕНовка, КОСЕНКово; • *ДУБНо* 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 m. *a mummy-case, wooden coffin* Рв РОКИТне: ^НАСТАХівське; СТАРики, ТОМАШгород, БЕРЕЗове, ГРАБунь, КУПЕЛЬ, БІЛЬськ, БОРОВе, КАМ'ЯНе; • бол. *ДУБНо* 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 m. *a mummy-case, wooden coffin* у с. СУДче Вл Любешів: ^БЕРЕЗна Воля; ЛАХВичі, ЩИТИНь, ЛЮБоТИН, ЛОБНа, ГРЕЧИЩа, ХУТОМИР!, БЕРЕЗко 2, ПРОХОДи; • *ДУБНе* Дц Мар'їнка: ^КРЕМІНець; ПАРАСКовіївка, НовоСЕЛИДівка!, РОМАНівка. Олександрівка, СТЕПАНівка, ІЗМАЙЛівка, БЕРЕЗове, ВЕСЕЛий ГАЙ;

• р. *ДУБНиця* 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 dupna у с. Головниця Рв Корець: ^ЗАБАРа, КАЛИНівка; КОЛОДіївка, ЧЕРНиця, БЕРЕЗівка, КОПИТів. **КОРИСТЬ** цслав. *кръста* λάρναξ, σωρός!, ЩЕКИЧин; • *ДУБНики* 𐤃𐤅𐤁𐤍𐤀 m. *a mummy-case, wooden coffin* Жт Новогр-Вл = ЗВЯГЕЛЬ Євангеліє: КОРИТ**ИЩ**а ^ЖОЛОБне; р. БОРИСівка у с. БОРИСівка!; р. КОНОТОП (οἱ ἄνο **τόποι** 'Верхній Єгипет'), ГОР**ОДН**иця Athene?, **МАРІЯМ**піль+ *yamm*, ПереЛІСянка, ПереЛІСок, Броница, **ДЕРАЖ**ня 3, НовоЗЕЛЕНе, КАМ'ЯНка, ВЕРШниця ^КУЩове ^**ЯБЛУН**еве **Ἀπόλλων**, ЧИЖівка, ВЕРБівка, **ЯРУНЬ** hieron (sanctuary), АБРАМок, ПОЛІЯНівка, КАНУНи, ТАРАЩанка, ПИЛИПовичі, **ОРЕП**и, ДУБЛИНки, ХОДУРки; ГОРБаша 2, КРАСИЛІвка, **ОЛЕКСАНДР**івка ^НАТАЛівка, БЕРЕГове, КАРПИЛІвка, НеСОЛОНь, ЛІДІВка, СУХоволя, **КОСЕН**ів 𐤊𐤎𐤍𐤉 'ksny', ІВАШківка, р. ШИР.**ИШ**івка! (сирійці, Ісида); БолЯРка, **МАРУШ**івка Matruh!, АНАСТАСівка!, РОМАНівка, ВИШківка;

• оз. *ДУБНик* у с. ЛУЧ.АНки Жт Овруч: ^оз. БОРИСова **ЯМ**а; р. **ЖЕРИ.МИШЕЛ** gyrovagi + Misr, **ЖУРБА**, бол. **КУПЧ**е у с. Невгоди, оз. ГАЙкове у с. ГОШів, р. **ЩЕТИН** (пустеля Σκῆτις); торф.

СИН.**ЕЦЬ**ке дослов. **сынъ** 'вежа, башта', КОПТівщина ^ГАЄвичі ⲉⲁⲓ; **РОКИТ**не, **ОЛЕКСАНДР**и, **СИРКІв**щина, КАМ'ЯНівка, За**МИСЛ**овичі; З**БРАНьків**ці ^МАР'ЯНівка; ● торф. *ДУБНики* Жт Ємільчине: торф. ДУБН.ИЦ-ківське; **СИН**явка дослов. **сынъ** 'вежа, башта' + Ἰακός 'грек' 'вежа грецька', СИМОНи, **БАРАШ**і, БЕРЕЗове, БОБРиця, КРЕМ'ЯНка, **ЯМ**енець, КРИВоТИН.

Пор. також: ● *ДУБНик* РФ Яросл. 30г Ростов: ПЕСОЧное, **СКНЯТ**иново, ЗВЯГИНо; ● *ДУБНево* РФ Яросл. 29д Переславль-Зал.: ПЕСКово, СТАРово, ГОРОХово, ЧЕНцы; ● *ДУБНицы* РФ Пск., 10г Струги-Кр: г. КОЧЕБУЖ, БОБовище, р. ЩИРовка, РОГОЗино; ● *ДУБНики* РФ Пск., 15а Пск.: ЛЯЛЯХовка, ШЕМЯКово, ЖИДИЛов Бор, ЧЕРНево; ● *ДУБНик* РФ Пск., 14е Изборск: КРЯКово, ДУБЯГи!; ● *ДУБНевка* РФ Пск., 43б Поречье: САФОНовка, ЧЕРНый Луг. СИНие Ворота; ● *ДУБНевичи* РФ Пск., 43б Поречье: ^КОСово; ● *ДУБНиха* РФ Тверс., 27б **ЛИХОславль**!: ТОЛМАЧи, ЧЕРНяево, р. ГРЕМУЧий, ДЕНЕЖное; ● *ДУБНики* РФ Тверс., 16г Удомля: СЕМЕНово, БРЯКОВо, р. КРУТец, оз. СЕСТРино, КОЛПИНец.

ДУБШАРи **ІФ** у бас. Верх. Дністра аккад. ṭup-šarru! 'писар, секретар', пор. Дубоссари на Нижньому Дністрі [Тищенко, 2011а.]. За даними Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD) **аккадською** мовою ṭupšarru, а **шумерською** – dub-sar означає те саме: 'писар, вчений' [Tinney, Jones].

Sumerian	*Akkadian*
dubsar-me-en scribe-COP-1.SING 'I am a scribe'	ṭupšarum anāku scribe PRO.1.SING 'I am a scribe'
dubsar-me-en scribe-COP-2.SING 'you are a scribe'	ṭupšarum atta scribe PRO.2.MASC.SING 'you are a scribe'
lú-e dubsar-a man-PROX scribe- COP.3.SING 'he (near) is a scribe'	annûm ṭupšarum this.3.MASC.SING scribe 'this one is a scribe'
lú-ri dubsar-a man-far scribe- COP.3.SING 'he (far) is a scribe'	ullum ṭupšarum that.3.MASC.SING scribe 'that one is a scribe'

Рис. Д11. [ELL2, 640]

Звучання шумерського слова нагадує назву міста *Дубоссари* на Дністрі у Молдові. Однак цільовий перегляд околиць Дубоссар не виявляє археологічного або топонімічного контексту, що міг би підказати напрям дальшого пошуку. Зате у Карпатах існує село *Дубшари* на р. *Ілемні*, правій притоці Дністра (у Рожнятівському районі Івано-Франківської обл.). За звуковим складом назва *Дубшари* не просто схожа на *Дубоссари*, а й ближча до аккадського слова "тупшарру" 'писар'. Позначені обома назвами населені пункти взаємно віддалені на 1300 км. Проте вони лежать на одному річковому шляху: отже, між ними міг існувати історичний зв'язок, звідки і схожість у звучанні назв.

Уривок транскрипції шумерсько-аккадського словника див. на рис. Д11.

Гіпотеза *Дубшари* ~ ṭupšarru виправдовує розгляд топонімічних околиць цього карпатського села у світлі словникових матеріалів з Дворіччя. Тут, у горах, історичний топонімічний контекст зберігся значно краще, ніж на півдні у відкритому степу поблизу Дубоссар. Здається, навколо села *Дубшари* справді є інші ознаки месопотамських реалій: це річка і село ДУБа (?шумерс. dub 'табличка'); ще потік ШАНДРовець (?шумерс. zandara 'табличка'), с. ІЛЕМня і р. _ЛІМниця (?акк. Ilam 'Елам'), нижче по ній ур. АДАМівка (?еламс. Adamdun 'Елам'), гора ЛУХи (?еламс. luhša 'храмовий службовець'). Поблизу у Болехівському районі є ще село *Сукіль* під горою *Сукіль* на р. *Сукіль* (?еламс. sukkal 'писар'), до якої неподалік впадає р. *Бесарабка* (!). Це явна ознака контактів з Бесарабією, як колись називали Молдову. Крім того, г. НЕГРин, НЯГРа+, р. СОКОЛ.ОВЕЦЬ ?ел. sukkal секретар + Uvja, НЕБИЛів акк. nabu + Bel^ СЛИВки сир. sliva хрест, СПАС spah?, р. ЧЕЧВа *tetv-? (пор. ТЕТЕВчиці Лв Радехів), ПЕТРанка ?ел. petri 'ворог'. Річка Сукіль витікає з-під гори ЗЕЛЕМенка (?акк. Ilam 'Елам'). З-під неї ж течуть на схід потік ЗЕЛЕМ'яне лівий *Бесарабки*, а на захід – річка ЗЕЛЕМ'янка ліва Опору. Основа З-елем- – цілком можливий результат зрощення прийменника *з* і давнішої основи *Елем-. На півдні цього ж району є ще р. ІЛЬМа ліва Свічі, а за перевалом східніше р. ІЛЕМка у вже згаданому с. ІЛЕМня. Біля витоків Ілемки – гори Горган-ІЛЕМський і Яйко-ІЛЕМське, річка й село КОЗАРка.

Ще далі на південь від Дубшар, уже на Закарпатті, навколо р. *Таупішурка* (?акк. ṭupšarru) у с. Лопухів Тячівського р-ну є пот. КУРТЯЩик (?еламс. kurtaš 'робітник'), стр. ГЕРСовець (?шумерс. Girsu, місто біля міста Ур), стр. МОХНАТий (?фінікійс. маханата 'укріплення'), пот. ІЛЬМуватий (?акк. Ilam). Над с. Кобилецька Поляна Рахівського р-ну – гори Вел. і Мал. КУРТЯСка і пот. КУРТЯСкий (?еламс. kurtaš 'робітник').

Висновок: назви *Дубшари*, *Дубоссари*, *Сукіль* можуть вказувати на **присутність месопотамських писарів**. Якщо в назві *Дубшари* – справді *аккадське* слово ṭupšarru 'писар', а Дубоссари – його *шумерський* відповідник dub-sar, то це перші месопотамські етимології для сучасних географічних назв. Тоді початкові морфеми топонімів Dubăsari/ *Дубоссари*, *Дубшари*, р. *Таупішурка* мали б відповідати шум. dub-, акк. ṭup-, еламс. tuppi 'глиняна табличка'. А значить, принаймні за частиною місцевих назв в Україні від основи Дуб-/ Туп- може стояти ключова реалія Близького Сходу – *глиняні таблички з текстами*. З живими звуками слів, відтиснутими тростинкою-каламом на поверхні обпаленої потім цеглини.

Згодом завдяки свідченню К. Рахна (Полтава) виявилося, що М. Чмихов ще 1990 року згадав про імовірні залишки ***зіккурату***, розкопані у селі *Ruseştii Noi (Русешті Ной)* під Кишиневом[2]. Це недалеко від с. Sângera (< хет. Шінґар? 'Шумер') і за 40 км від с. *Dubăsarii Vechi* (Старі Дубосари), що стає важливим контекстом для Дубоссар. Крім того, *Дубоссари* й

[2] Див. Чмихов М., с. 121.

Дубшари лежать не лише на одній водній артерії, а й у межах єдиного ареалу поширення ***пізньотрипільської культури*** (хоч і на протилежних його краях)[3].

Відомості про можливі залишки зіккурату в Молдові дістають несподівану підтримку в уже дослідженій іншій ділянці минулого. Верхній ярус зіккурату мав еламську назву kizzum. Іншомовне -**у**- відповідає у слов'янських мовах голосним -**и**-, -**і**- (пор. лат. mūs ~ укр. *миша*, слат. mūta, готс. mota ~ укр. *мито*). Існують села з назвою *Кизими* (Вінницька і Харківська області), відома балка *Кисимова* у с. Червона Кам'янка Олександрійського р-ну біля Кропивницького. Є і схожі прізвища, які часто мають українці зі східними рисами. Виявляється, що людей з цими прізвищами в Україні чимало: 751 Кізима; 789 Кізім, 499 Кізіма, 111 Кізіменко, 136 Кізімєнко, 122 Кізімова, 113 Кізімов; **1706** Кизим, **1431** Кизима, 131 Кизимчук, 95 Кизимишин, 377 Кизименко, 41 Кизимов, 42 Кизимова; 49 Кізема [ridni.org/karta]. Усього в Україні Кізим (і схожих) – **6393** прізвища. Відмінності у голосних – наслідок тисячоліть вжитку прізвищ у різномовних середовищах. Кізими можуть бути неймовірно далекими нащадками еліти з Дворіччя – жерців, які понад 3000 років тому мали доступ до храмової святині на кіззумі – вершку зіккурату.

Історична дійсність Месопотамії була кількамовною. Такими є і топоніми навколо села Дубшари у Карпатах: можливі згадки глиняних табличок тут еламські й шумерські (tuppi, dub, zandara), писаря – аккадські й еламські (ţupšarru, sukkal); Елам названий по-аккадськи і по-еламськи (ІЛЕМня, р. _ЛІМниця, ур. АДАМівка). Кілька разів по-еламськи згадані робітники. Живуть і в Карпатах, і по цілій Україні також і Кизими. Це різноманітні ознаки мовних контактів предків місцевих людей та обізнаності їх з найбільшою подією їхньої сучасності – винаходом письма.

Так вивчення топонімів, прізвищ, Y-гаплогруп, археологічних споруд дає різнобічні докази контактів з Дворіччям населення Північного Причорномор'я від часів ***трипільської культури***. Це збагачує наукову картину неоліту і мідної доби в Україні. Наведених доказів достатньо для висновку про те, що наші предки могли знати про досягнення Дворіччя в галузі письма та про появу там небувалого дива – письмової літератури.

"Уміння писати в Давньому Дворіччі було досить поширеним. В руїнах приватних будинків середнього достатку знаходять літературні тексти, а найпростішу звітну відомість міг скласти навіть пастух"[4]. У списках писарів є і одне жіноче ім'я[5].

Рис. Д12. Текст «Повчань Шуруппака» на глиняній табличці з Колекції Schøyen (Осло/Лондон) MS 3396, III тис. до н.е.

Перша у людській історії і відразу така сучасна і зрозуміла, "шумерська школа залишила нам себе у величезній кількості навчальних посібників з відомостями про основні галузі знань свого часу – того, чого навчали у школі"[6]. Це тематичні переліки слів для позначення явищ географії, ботаніки, біології, сільського господарства; списки богів, тварин, предметів; словники, граматичні довідники; математичні задачі і вправи; шкільні "зошити" – глиняні таблички учнів з пробою "пера" (тростинки), з текстами, перекресленими рукою вчителя, зі списками екзаменаційних питань! "Школу називали в Шумері Едуба, що означає "дім табличок". По довгих роках научання в Едубі, учень міг написати діловий документ, зробити землемірний розрахунок, знав основи музичної грамоти. Початковою метою школи було забезпечити підготовку писарів для господарських і адміністративних потреб держави, передусім – для роботи у храмах і палацах"[7].

Але у тих класах "дому табличок" народилося й небачене доти диво – світова література... Ось її перший у світі, найдавніший сюжетний текст, датований 2500–2100 рр. до н.е. 4500 років – це вік і цілої людської культури, і цього дивного тексту:

(**П О В Ч А Н Я Ш У Р У П П А К А**)[8]**.** v 1-13 ► У ті дні, в ті далекі дні; у ті ночі, в ті далекі ночі; у ті роки, в ті далекі роки; у той час жив на Землі один мудрець, що вмів говорити виробленими словами. Шуруппак, один мудрець – говорив виробленими словами, Куруппаґ давав поради синові;

[3] Див. Чмихов М., с. 80, карта.
[4] От начала начал, с. 26-27.
[5] Крамер С. Шумеры, с. 146 з 206.
[6] От начала начал, с. 27.
[7] От начала начал, с. 27.
[8] Традиційна назва твору умовна.

Куруппак[9], син Убара-Туту, давав поради синові своєму Зіуд-сурі: "Сину мій, послухай порад моїх, дослухайся до них! Зіуд-суро, послухай слово сказане, дослухайся до нього, не знехтуй порад моїх, не зневаж слів сказаних, поради мудрого цінні, виконай їх!"

v 14 ➢ Не купуй віслюка, що реве: [надокучить тобі своїм ревом]. v 15-18 ➢ Не купуй поля при дорозі, не ори поля на стежці. Не роби криниці на власному полі: через неї люди нашкодять тобі. Не селися біля площі: там завжди юрба. v 19-20 ➢ Не поручайся за когось, бо матиме вплив на тебе; і за себе не давай поручатися, бо зневажить тебе. v 22-27 ➢ Не тиняйся, де сваряться; уникай бути свідком; [не встрявай] у сварку; не зчиняй сварки; хай сама загасне. Обмини сварку, піди іншою вулицею (...) v 28-31 ➢ Не кради нічого. Не вдирайся в чужий дім. Поки не упіймали, злодій лев, далі раб. Сину мій, не вчини крадіжки: взявши сокиру, поранишся. v 32-34 ➢ Не обирай молодика кращим другом. Не водися з одруженою молодицею: наговорять на тебе. Сину мій, не лишайся сам у кімнаті з чужою дружиною.

v 35-38 ➢ Не розпалюй сварку; себе не ганьби. (...) Не хвалися, то й віритимуть тобі. Обіцянки не зрікайся: важким оком хай не глянуть на тебе*[10] (...). v 39-41 ➢ Краденого не їж ні з ким (...) Бо поділяться з тобою кістками, а віддати змусять вола, ще й овечку. v 42-43 ➢ Неправди не кажи: згодом то стане пасткою тобі. v 44-46 ➢ Не пускай овечку на незнані пасовиська. Не наймай чужого бика за непевних [умов]. Надійний [шлях] – надійна й мандрівка.

v 47➢ Не їзди поночі: з того може вийти і добре, і зле. v 50➢ Не кляни затято: окошиться на тобі. v 51-52 ➢ Не прагни води недосяжної: то виснажить тебе. v 53 ➢ Не виставляй за поріг боржника: стане ворогом тобі. v 54-57 ➢ Не селися з зухвальцем: зробить життя твоє рабським. Через село не пройдеш, аби вслід не гукали "Онде він!" v 58-59 ➢ Не роби дірку в огорожі, то й не казатимуть "Полагодь, що зробив". v 60 ➢ Не давай хліба незнайомому[11], не устрявай у сварку. v 61-62 ➢ Сину, не чини насильства, (...) v 63-64 ➢ Не проганяй могутнього; не руйнуй огорожі. Не проганяй молодого; не налаштовуй його проти міста. v 65-66 ➢ Очі шахрая так і крутяться: відійди геть, не дай сягнути себе. v 67-68 ➢ Не хвалися по шинках, як лукавець, – то й віритимуть тобі. У розмові руками вимахувати не годиться. v 70-71 ➢ Герой один серед людей. Дорівняйся з ним. Сонце одне на небі. Дорівняйся з ним.

v 73-75 ➢ Отакі давав Шуруппак поради синові, Шуруппак, син Убара-Туту, давав поради синові своєму Зіуд-сурі. v 76-82 ►► І по раз другий Шуруппак давав поради синові, Шуруппак, син Убара-Туту, давав поради синові своєму Зіуд-сурі: "Сину мій, послухай порад моїх, дослухайся до них! Зіуд-суро, послухай слово сказане, дослухайся до нього, не знехтуй порад моїх, не зневаж слів сказаних, поради мудрого цінні, виконай їх!"

v 92-93 ➢ Хто тобі твоє не поверне – як коза-злодюжка, що траву у гаю пощипала. v 94-96 ➢ Палац наче річка широка: нутро як бики буцаті; що припливає – ніколи не досить, що випливає – не спинити. v 97-102 ➢ Про чужий хліб хай собі кажуть: "Його дам тобі, – ще й до пива". А підеш за тим, хто так каже, – то ще й скаже "Не дам, бо нема вже". Те чуже добро хай собі приростає, – а мені моя нивка миліша. v 103-105 ➢ Є майстерні вуста – кажуть слово; є різкí – сіють сварку; є солодкі – як трави духмяні. v 106-108 ➢ У статечного шанька із хлібом; а базіка тягає порожню, ще й вуста забиває клятьбою. v 109-114 ➢ Кожухар сам кожуха не має. Сильний вирветься з будь-чиїх рук. Нерозумний нерідко втрачає. Нерозумний усе щось губить. "Не в'яжіть!" тільки молиться; "Не вбивайте!" благає.

v 115-117 ➢ Нетямущий – вирішує долі; в безсоромного інша крайність: "Який я! всі від мене у захваті". v 118 ➢ Слабку жінку затягує доля. v 119-123➢ Як наймеш кого [за харчі, то доїсть] і тебе покине; скаже "Добре поїв" – і до іншого піде. v 126➢ Не винось вироку, як пиво п'єш. v 127➢ Щось із дому пішло – не журись. v 128-130 ➢ Небо далеко, земля ближча; але від неба добро множиш, і всі чужі землі ним дихають. v 131-133 ➢ Як прийдуть жнива, час тоді дорогий, – люди жнуть, як раби, а їдять, як царі. Роби, сину, й ти так. v 134-142 ➢ Хто ображає – лиш ранить; заздрісне око вбиває. Зухвалі слова – як чиряк. З моєї ж молитви – добробут, її струмінь зволожує серце. На землі[12] ж увага лиш до образ і дурниць.

v 143-145➢ Отакі давав Шуруппак поради синові, Шуруппак, син Убара-Туту, давав поради синові своєму Зіуд-сурі. v 146-152 ►►► І по раз третій Шуруппак давав поради синові, Шуруппак, син Убара-Туту, давав поради синові своєму Зіуд-сурі: "Сину мій, послухай порад моїх, дослухайся до них! Зіуд-суро, послухай слово сказане, дослухайся до нього, не знехтуй порад моїх, не зневаж слів сказаних!"

v 153➢ Не бий селянського сина: він збудував тобі пристань і греблю[13]. v 154-164➢ Не купуй повію: то вуста кусючі; не купуй раба місцевого: від такої трави живіт болить; не купуй вільного: тільки й думає, як утекти; не купуй рабиню з палацу: прибере всіх до рук. Купи з гір чужинця, що буде тут не свій, – він носитиме воду тобі й берегтиме в дорозі. Без рідного міста куди йому йти? Без рідні де подітися? Не постукає в [інші?] двері, – не погордує тобою.

v 165-167➢ Сину мій, не мандруй сам на схід. Обери супутника (...) v 170-171 ➢ Доля як мокрий берег; недовго й послизнутися. v 172-174 ➢ Старший брат справді як батько. Старша сестра справді як мати. Слухай старшого брата як батька, слухай старшу сестру як матір. v 178-180 ➢ Голод часом людей заганяє у гори; через нього ж трапляються зрадники й іноземці, й інші люди спускаються з гір через голод. v 181-182 ➢ Мале місто дарує цареві теля; а велике підбурює змову[14]...

---

[9] Різне написання ім'я зумовлене зведенням фрагментів різних примірників тексту.

[10] Зірочкою * тут і далі позначено кілька місць, перекладених за найповніше збереженим вавилонським списком "Повчань" бл. 1800 р. до н.е. аккадською мовою (див. "От начала начал", с. 444, 445).

[11] За вавилонським текстом: "Не наближай ворога".

[12] За вавилонським текстом: "У країні".

[13] За вавилонським текстом: "Бо зруйнує тобі канал".

[14] Інший переклад: "Велике збудує будинки, канали прориє".

v 183-188 ➤ Добре жити [заможному]. Бідний кличе болячку на нього[15]. Добре й жонатому в домі. А самітник ночує на сіні. Хто руйнує доми – під руїнами згине. Хто на всіх повстає – на того всі повстануть*. v 189-192 ➤ Учепившись за шию бика, перепливеш річку[16]. Ідучи біля владних, – дійдеш, сину, [до цілі]. v 193-201 ➤ Як рабиню із гір приведеш, з нею прийде добро і зло. Добро в руках її, зло у серці. Не пробитись добру через серце. Не стає воно й злу на заваді... (...) Від зла й човен у річці потоне, і бурдюк із водою в пустелі порветься.

v 204-207 ➤ Мати владу, маєтність і сталість – то все від богів. Підкорися шановним; схились перед владним. Тоді, сину, встоїш перед підлим. v 208-212 ➤ Не обирай жінку на святі... Її нутро підробне, її вигляд підробний... Срібло на ній позичене; сережки на ній позичені. Плаття на ній позичене; сорочка на ній позичена. v 220 ➤ Жінка з окремим майном занапастить домівку. v 221 ➤ П'яниця потопить жнива.

v 222-234 ➤ Онде пліткарка – наче муха, літає. (...) Веретеном уколовшись, враз лементує; бігає з ним у руці, у доми зазирає, навсібіч заглядає, гукає "Вийдіть-но, гляньте"; на балкони[17] зиркає, до сварок встряє. v 242-244 ➤ Не вважай нічого цінним, і життя буде солодке. Не служи речам; хай вони тобі служать.

v 245 ➤ Доля володаря в руках повитух із бабинця. v 245 ➤ Без передмість нема й міста. v 252-253 ➤ Не вбивай, бо він син, народжений від (...). Не в'яжи його. v 262-263 ➤ Сину, в кінці пристані поле, хоч полите хоч ні, – а все дасть прибуток. v 264 ➤ Про втрачене найбільше думають... v 266-271 ➤ Заблукати собаці – біда. Заблукати людині то жах. На незнаній дорозі в горах людоїди. Не будують вони осель, як люди; не будують міст, як люди. v 274-276 ➤ Цей дар слова – дає втіху розуму. Як він входить до палацу, дає втіху розуму... А дар багатьох слів – [як] зірки небесні*.

v 277 ➤ Отакі дав поради Куруппаґ, син Убара-Туту. v 278-280 ➤ Хвала діві Нісабі, укладачці Великих Таблиць, що Куруппаґ, син Убара-Туту, зміг дати ці поради! [18]

ДУДКи Кв < 1) куман. **tutgũ** 'полонений' (Codex Cumanicus); 2) пахл. dw**t**k 'сім'я'; 3) Ddkw 'канал, протока'.

• р. *ДУДКи* п **ЖАБ**оТИНки ТЯСМину Чк Кам'янка: ^**ЖАБ**оТИН; **ГРЕК**ове, ГРУШківка, РАДИВАНівка, **ОЛЯН**ине, **РЕБ**едайлівка, **РЕВ**івка, **ЮРЧ**иха; • *ДУДКи* Кв КСв: оз. ДУДКове у кол. с. Старосілля, р. **НЕХОВ**на! у смт **ДИМЕР**, РИКУНь ^р. ПЕХОВка = РЕКша, БУЧа, **ЖУК**ин, **НЕГРАШ**і, **СИНЯК** дослов. **сынъ** 'вежа, башта' + **'Ιακός** 'грек' 'вежа грецька', **ПІР**нове, **ВОРОПАЇ**в, **МРИ**Ги, **МРІ**Я; • ***ДУДКин ГАЙ*** Пл Нові САНЖари: ^КРУТа БАЛка; **КАНАВ**и, ПОЛОГи-Низ, **СОЛОН**ці, **ШОВК**опляси, **ЛЕЛЮХ**івка, СКУБії, **БРИДУН**и, БЕЧЕВе; ▪ *ДУДКівка* Дп Магдалинівка: ^**ЖД**анівка!; **ГУП**алівка, ОЛЯНівка, ЧЕРНеччина; ▪ *ДУДКівка* Хк ЗМІЇВ: ^**ЖАД**анівка!, КАСЯНівка; **СУХ**а **ГОМІЛ**Ьша, ОМЕЛЬЧенки, ІСЬКІв ЯР, МОХНач, **РЕП'ЯХІВ**ка; ▪ став *ДУДКівський* у с. СЕМиГОРи Кв Богуслав: ^став **ЖУК**івський на кутку **ЖУК**івщина; бол. ЖАБО**КРЯК**и kreks греки у с. ХОХІТва ^р. **РЕП'ЯШ**ок; **КОРЯК**ІВка < *кърѣкъ грек/ або кур + Яків, р. **КАРЯЧ**инка у м. Богуслав; р. **ПРОН**ИХА (πρόνοια 'феодальний наділ') ^б. **СОЛОН**ці!, **ЩЕРБАШ**инці Wacht, р. **ВЕРВ**иХВІСТ, р. НеХВОРОЩ біля с. ІВАНІвка. Пор. у Чехії: ▪ *DUDÁKovský* Mlýn 21 g5 Mariánské Lázně: ^Šipín; **ERPUŽ**ice, **ČERN**ošín, ČERNÝ KŮŇ, **JAM**né, h. **HOMOL**e; ▪ *DUDÝCHov* 39 f1 LITo**MYŠL**!: **JAR**OŠov, MIŘeTÍN, BÍLÝ KŮŇ; Po**KŘIK**ov.

Також у Польщі: ▪ *DUDKi* Pl 119 b2 Dęblin: **ŻAB**.IANka, rz. KORYTka, SWATy, ROKITna 2, **KOCHÓW**, rz. Wisła; ▪ *DUDKi* 61 a3 BIAŁySTOK: **CHOBOT**ki!, LEWONia!, **KRZECZ**kowo, **CZARN**ySTOK!, GÓRNySTOK, SOBIESKi; ▪ *DUDKi* 41 ab2 Augustow: **RUMEJ**Ki, ŻROBki, CZARNucha; ▪ *DUDKi* 40 a3 Ełk: jez. **KUKOW**ino, **KUKOW**o, **KUKÓW**ko!, BABki, KROKOCie, RoSOCHackie; a3: KONOPki!, **CYPR**ki!, **GRAJ**ewo!; ▪ *DUDKa* 39 a3 **GIŻ**Ycko! Gizeh?: SUCHolaski, **KONOP**ki, **CZYPR**ki, UBLik;

▪ р. *ГИЖиця* Gizeh? Вл **ЛУЦ**ьк!: бол. **ЦЕПЕР**івщина **хєфро** хутір у с. Одеради, **ЦЕПЕР**ів, оз. КЛЕБаНь **ΚΕΛΕΒΙΝ** сокира у смт ТОРЧИН; ^став ВІТРів Луг Iteru; **ШЕПЕЛ**Ь; **ОЛЕКСАНДР**івка, АНТОНівка, Радо**МИШЛ**Ь, СУХоволя, ЧОРНий лІС, **БІЛ**осток, МОТАШівка, УСИЧі **Ων** 'Геліополь' + іш-/ оусія, ОМЕЛяник, оз. **БУТИР**; **ОЗЕРяни**; ▪ *ГІЗівщина* Gizeh? Жт ЛЮБар: ^ДЕМківці, **ОЗЕР**не; **ГОРОПАЇ**, **ФИЛИ**нці, АВРАТин; ▪ пот. *ГИЖанський* Gizeh? у с. ХИЖа Зк Виноградів: **ЧОРН**а, ВЕРБовець, ПереХРЕСТя;

▪ *ДУДЧани* Хс Нововоронц: Олександрівка, БІЛЯЇвка, ХРЕЩенівка, ФИРСівка, ОСОКОРівка; ▪ руч. *ДУДЧанський* у с. ДУДЧине = ПЕРЕТІВка Хс КАХОВка: **ОСТАП**енка, **ЧОРН**ЯНка; ▪ оз. ***ДУДЧині ЯМи***! = КОЛОДУГуВАТе у с. Кишеньки Пл КобелЯКИ: **ЖУК**и, **РЕВ**УЩине, ГРЕЧАНи, **МОТР**ИНе, **ЛЕВАН**евське, **ШЕНГУР**и, **СУХ**е; ▪ *ДУДЧенки* См БІЛопілля: ^ЯНченки, ВОРОНівка NT φόρον = forum; КУТ, КОТенки, БІЛоВИШНеве, БезСОКИРне, БІЛани, Червоний КУТ, ЛОХНя, БОБРик, **ЧОРН**е, **СИНЯК** дослов. **сынъ** 'вежа, башта' + **'Ιακός** 'грек' 'вежа грецька', **КУЯН**ІВка, **СУШ**илине,

[15] За вавилонським текстом: "І біднякові дає поїсти".
[16] Вавилонський текст темніший: "Узявши на плечі бика, річку не перепливеш".
[17] За вавилонським текстом: "На горища".
[18] Як сказано, багато інших шумерських текстів теж традиційно завершуються хвалою богині Нісабі.

ЦИМБАЛівка; ▪ пот. *ДУТЧаків* п Черемошу Пруту у с. МІЛієве Чв Вижниця: ^КИБАКи; **ВАХ**нівці, **БАГ**На, **ЧОРН**оГУЗи; ▪ бол. *ДУДИШки* у с. ВОЛя ОСТРовецька Вл ЛЮбОМЛЬ: ^БОРОВе; **ШАЦ**ьк!; **НУД**ИЖе, **МОСИР**, **ГУП**али, **ЛОКУТ**ки, **ХОМ**ичі, ГОРОХовище!, **ЧОРН**оплеси, РАДЕХів, РИМачі. (Сюди ж і прізвище Дутчак.)

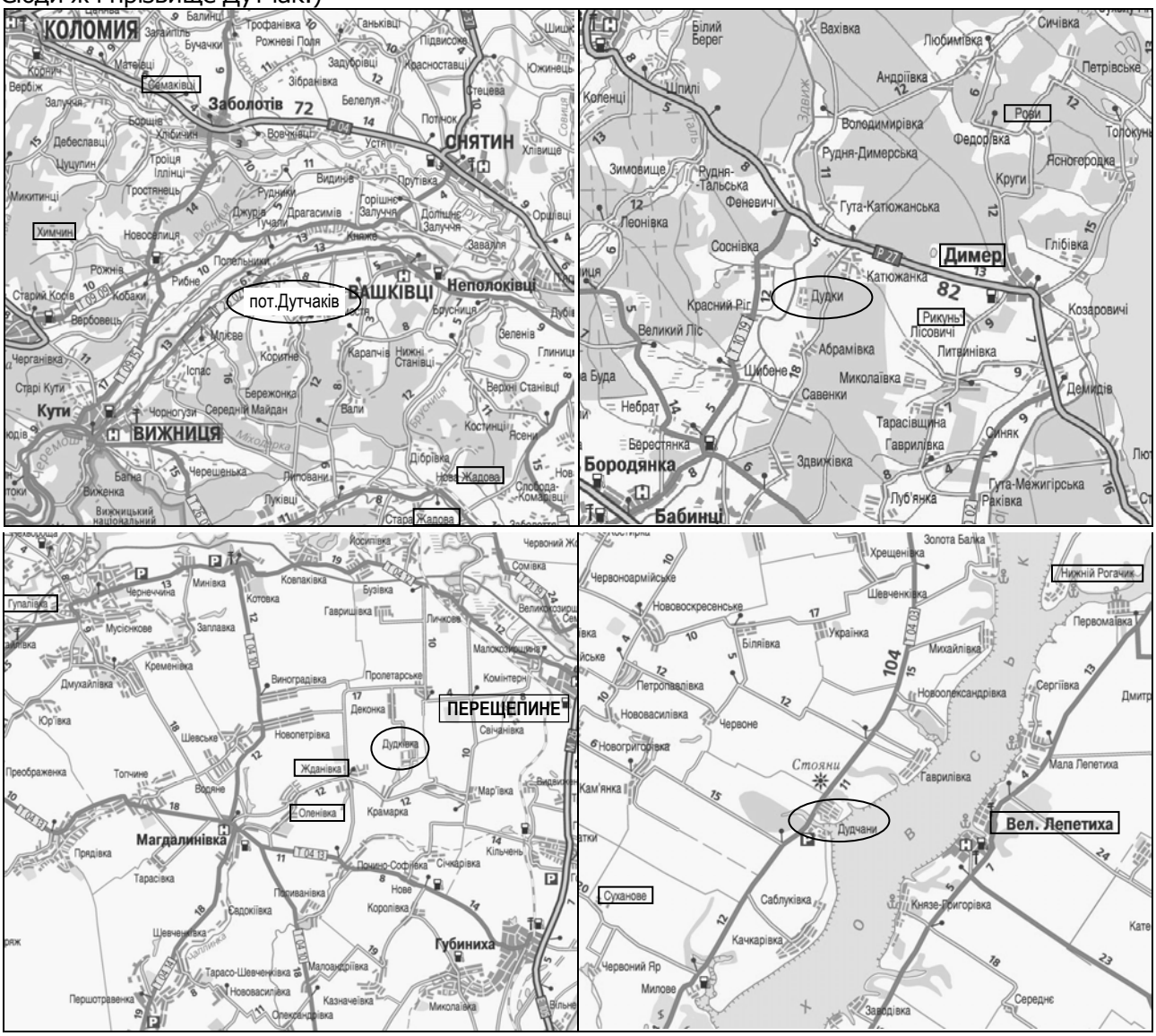

Рис. Д13. Розміщення селищ з назвами від основи ДУДК-. Топографічні околиці об'єктів з назвами від основи ДУДК-/ Дудч-/ Дутч- виразно поділені на два типи – на берегах річок (1, 2, 4) та на витоках річок на межі вододілів (3). Влаштування каналів цілком мотивоване в обох випадках. В околицях щоразу наявні інші синхоричні й синхронічні елементи місцевих топонімічних систем

На карті помічено два типи розміщення назв від основи Дуд(к)- (рис. Д11) – на берегах річок та на їхніх витоках (і там, і там була потреба в каналах).

ДУНАївці Хм < Дунай. З Дунаєм пов'язані кілька століть наддніпрянської історії, включно з черняхівським часом і походами ґотів. Тому в Україні стільки реплік цієї назви: річки *Дунайка* **Кв**, стр. *Дунайко* **Кв**, оз. *Дунай* **Кв**, села *Дунаєць* Лв, См, *Дунаїв* Лв, Тр, *Дунаївці* Хм 2, *Дунаївка* Зп 2.

У письмових пам'ятках пізнього середньовіччя відомий і грецизм Істр (див. II. *БИСТРИК*). Місцева мовна традиція наддніпрянців довго зберігала прадавню скіфську назву Нижнього Дунаю Матоас (див. II. *МОТАШІВКА*). Тому топонімічні контексти основи *Дунай-* можуть зберігати ознаки переважно західних контактів:

• р. *Дунайка* у с. Дунайка Кв Сквира (знахідки ґотських прикрас): ^**КРАС**нянка!!, РОГІЗна; УЛЯНівка, БезУГЛЯки!, **САВРАН**ь domus Severana, **АНТОН**ів, МОВЧАНівка, **КВІТ**неве, ЗОЛОТуха, **КРАС**но**ЛІС**и!, ЛИСівці, СЕЛЕЗенівка, ГОРОБІЇвка, ЯМи, **ДОМАНТ**івка doman-, КАМ'ЯНа ГРЕБля лит. grobis 'здобич'; • *Дýнаєць* См Глухів: ^**СУТ**иски, ЩЕБРи; ур. **КРАС**на ГІРка,

КРАСноЯРськ, ГУЛЯЇвка, ЗЕМЛЯНка, **ЯСТРУБ**щина, р. РАЧИНка Racune у с. Нарбутівка, ГОДУНівка ^БІЛове, **ШАК.УТ**івщина сar-ут 'друг гота', ОДРАДне ^ПОПівщина, ХОТминівка, ГУТа ^КУШкине, ВИШЕНЬки ^КУЧерівка, ХОДУНя, СЛОУТ, _**УЗД**иця huzd 'скарб', ХОДине ^ГУДОВе ^МАТВІЇвка; ШАЛИГине skalk, СтаРИКове, **СВАРК**ове; • *Дунаїв* Лв Перемишляни: ^**ТЕРН**івка; **КОРОС**не, **СИВОРОГ**и Сураж, СВІРЖ; РІВНа, ЛАГОДів, ВИШНівчик, КУЧерівка; • *Дунаївка* Зп Приазовське: ^ВІКТОРівка; ЧЕРВОНий ЯР *красн-, ГРОМівка, ВИШНеве, Приморський ПОСАД, УЛЯНівське, ТИХий ГАЙ; • оз. *Дунай* біля с. Нижча ДУБечня Кв КСв: ЧЕРВОНе *крас-?, ЛІСовичі, ЛІСНИКи, ГОРБовичі, ЯСногородка, ВОРОНЬКівка, НЕГРАШі, ХОДОСівка, БОДеньки, **РИК**УНЬ (Racunefredus [Piel, 442]/ або Ергане), ДУДКи, САВенки, СТОЯНка, р. КОТУРка Gothur у с. Горенка, Пуща-**Вод**иця!, **КОРЧ.УВАТ**е могили ґотів; оз.ТУ**РЕЦ**Ь біля р. Б**ИСТР**иця і Дніпра: землі біля нього належали селянам с. ГАТне [СМУ, 279];

• стр. *Дунайко* у с. ЛОБачів Кв Володарка: бол. ВЕРЕБйове у смт Володарка, РОГІЗна, р. ГОБЕЖа = HUPCZa, МАТВІЇха, ЗАВАДівка Sabaud-, стр. ВУЛІЇв, ГАЙВОРОН, МАРМУЛіївка, ГАЙок, р. ПоТАЙничка у с. Зрайки, р.Безодня, р. БЕРЕЖниця; • *Дунаєць* Лв Жидачів: АНТОНівка, ХОДО**РК**івці!, БОРУСів, П'ЯТничани, СОКОЛівка, ГРУСятичі, БОРТники, МОЛОТів, МОЛОДиче, **БЕРТ**ишів! baírht-s 'блискучий, ясний' (Berti-, Bret-) [Piel, 439], ОТИНієвичі, ЗаГРАБівка лит. *grabaš(č)ióti* 'заграбастати', **КРЕХ**ів!, КОЛОГОРи, П'ЯТНичани, ЖУРАВне, **ЗаГУР**Щина ^ЖУРАВків, **ЗАГІР**ОЧКо, р. БЕРЕЖанка, БЕРЕЖниця, р. ДУБРівка, РОГІЗне, ЗаЛІСки, ПідЛІСки, пот. ПереЛІСок у с. ЛИСків, ЛІЩини, МЕЖиріччя, **МЕЛЬН**ич, ЮШКівці, ВЕРБиця, р. КИНа = КУНа у с. ТЕЙСАРів;

• *Дунаївці* Хм рц: ^**ТЕРН**ова!; **СИВОРОГ**и Сураж, КРИНИЧани, РІПинці, ЧИМБАРівка, РАХНівка, КУЖелівка 2, УДРіївці, ГАМАРня, СТАВище, ЗаСТАВля, ВОРОБіївка, АНТОНівка, ЗаЛІСці, СОКІЛець, ЛИСоГІРКа; • *Дунаїв* Тр Кременець: ^САВЧинці, **КУЛИ**ків, БоГДАНівка!; **КРУТ**нів, ПідЛІСці, ПідЛІСне, ГАЇ, БЕРЕЖці, МЛИНівці, КРИЖі, КУШлин, ГОРИНка, ХОТівка, ВЕСЕЛівка ^БІЛоКРИНиця, ГОРЯНка 2, ХОТовиця, РидоМИЛЬ, Старий ТАРАЖ; • *Дунаївка* Зп Михайлівка: ^**ЛИМАН**івка!, БАРВІНівка; **ЦВІТ**кове, РІВНе, ПриШИБ, **ТЕРН**івка, ВИШНівка;

Дуна́й, -ю, ч.; рр.: 1) поч. сх. схили Шварцвальду (ФРН), вп. в Чорне море; тече територією ФРН, Австрії, Чехословаччини, Угорщини, Югославії, Болгарії, Румунії, СРСР (Одеськ. обл. УРСР); VIII — V ст. до н. е., гр. Ἴστρος, скіф. Ματόας (нижня течія); I ст. до н. е., кельт.-лат. Dānuvius, Δᾱνούβιος; лат. Dānŭbius (верхн. і середн. течія); Hister, Histrus; пізніше гот. Dōnawi, д. в. н. Tuonaha, Tuonova, у «Пісні про Нібелунгів» Tuonowe; с. гр. Δούναβις, сірійськ. Dōnabis; ст. сл. *Доунавъ*, IX ст., *Доунай*, д. срб. *Дунавь*, д. р. *Дунай* (рідко *Истръ*; Ук. ПСРЛ, 103); нім. Donau, уг. Duna, чеськ. Dunáj, слц. Dunaj, схв. *Дȕнав*, слн. Dónava, Dunâj, Dunej; польськ. Dunaj, рум. Dunărea, болг. *Дýнав*, тур. Tuna (Фасм., ЭСРЯ, I, 552—553; Гол., ГС, 108—109; ЭСБЕ, XI, 232—237; КГЭ, I, 560—561; Шафар., I, III, 227—228); XVI ст. ~ поч. XII ст., «пребрѣдше Исътру наречемый *Дунаи*» (Сл. Иг., 56); XV—XVII ст., *Дуна*, род. *Дуны* (1838, КБЧ, 104); 1684, Danubio; 1769, Danube (Кордт, № 1, 4, 26); XVIII ст., *Данубий* (Татищев, I, 158, 453); кл. ф. *Дунáфе* (болг.; Jagič, 303); *Дунáю* (укр.); 2) л. Многи л. Удаю п. Сули л. Дніпра; Чорнухинськ. р-н. Полтавськ. обл. (Марк., 373; ІМСУ, Пл, 923); 3) с. Котовка Магдалинівськ. р-ну Дніпропетровськ. обл. (ОАІМ).

Рис. Д14. Довідка про назви Дунаю [СГУ, 188]

• *ДУНинівка* Чк Драбів: **БезБОРОД**Ьки bart- 'сокира', ГРЕЧанівка, ЗОЛОТ.ОНошка, ПоГРЕБи, ГАЙ, КОВТУНівка; • *ДУНів* Лв Буськ: ^**КУДИР**явці!, **ЛІС**ок!; **КРАС**не! ^ПідЛІСся, **ОСТР**ів; КУТ.КІР ^**БезБРОДи**! bart- 'сокира' (арґумент), УТішків, ВЕРБляни, **ГУТище**, Під**СТАВ**ки, КІЗлів, ДУМНиця, ГРАБина, ГРАБова, СОКОЛівка, ГОРБачі, ЛІСове Зр, РІПнів 2, Х**ВАТ**ів ^**КУТ**и, **ЗАВОД**ський Sabaud-, ГУТиско-ТУР'Янське!; • *ДУНів* Тр Заліщики: ^КУЛАківці *кули-; ЧЕРВОНоГРАДи *красн, **БЕРЕСТ**ок!, СТАВки, ВИНЯТинці ун-, Іване-ЗОЛОТе, ДУПЛиська daupjan-, ШУТ.РОМинці скіфи римські?, СОЛОНе, ТОРське, **СВЕР**Шківці, ЛИСівці, ЛИСичники; • *ДУНине* Хк Близнюки: ^**ОСТР**івщина, ВІЛЬНе 2; ЧЕРВОНий ШПИЛЬ *крас-?, **БЕРЕСТ**ове Зр, ВЕРБове, ВАЛЕР'ЯНівка, КРИШТОПівка, ВОДЯНе 4, ОСТЕРське, ВЕСЕЛе, ОДИНецьке, ГАРАЖівка carrago, АЛІСівка alh-s, САВЧинське; • *ДУНковиця* Зк ІРШАВА: ^АРДАНове; ГРЕБля, ЗаГАТтя, ДІБРівка, ЛИСичеве, ЛОКІТЬ, СОБАТин! Sabaud-, ДОВГе dulg-s, **ДОРО**.БРАТове, КРАЙня Мартинка.

▒ 6. ***Дурна Стінка*** **бас. Деркулу Лг** < (? спогад про даремний похід до Стін імператора Феодосія за 60 км від Костянтинополя [Цуруль 2017]). Або *Turn-.

▓ пот. ***ДУТЧаків*** у с. Мілієве Чв Вижниця < 1) куман. **tutgũ** 'полонений' (Codex Cumanicus); 2) пахл. dw**t**k 'сім'я'; 3) Ddkw 'канал, протока'.

У сьтатті *Шацьк* детально розглянуто репліки копт. ϣⲁⲧⲥ 'digue; канал, канава'. Те саме значення у давньоєгипетській передавали словами dnit, Hnw, mr, mrw, Ddkw. Спадкоємність цих занять видно у класичному топоконтексті навколо Шацька, де на справжніх витоках Прип'яті зауважено бол. *ДУДишки* (тобто, топонімічний слід каналу?), звідки малою притокою вже близько до Західного Бугу. Слід гадати, що й інші топоніми від основи Дуд(к)- можуть продовжувати той же прототип.

Е

ЕЛАМІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 1-ї історичної епохи) – від -III тис.: топоніми Потутори, Шешори, Хохонів, Кизими; пор. імовірні лексичні запозичення *нишком, попо*(ждати).

У праці 2011 р. "Еламські дієслівні основи у топонімії України" показано, що десяток еламських дієслівних основ з редуплікацією можуть дотепер існувати у топонімії України. Вперше знайдено еламські, окремі аккадські й шумерські прототипи для топонімів *Хохонів*, *Кизими*, *Дубшари*, *Дубоссари* та ін.

До початку цього етапу дослідження було відомо про існування в Україні групи топонімів з помітним *ахаменідським* слідом, утворених від топооснов Раг-/ Рог-/ Рай-, Дараб-/ Драб-, Шерш-, Шпенд-, Шпак-, Гельмяз-, а також Шопур-. В окремих районах України (під Драбовим Чк і Новгород-Сіверським Чг) місцеві назви цієї групи (включно з переконливими основами Стахор-, Передер-) утворюють скупчення, що пояснює пізніший інтерес до цих же місць арабів під час війни 710-737 рр. [Тищенко 2011, 51, 93, 145, 152].

Певна кількість помічених можливих дальших аналогій з *історичною топонімією Месопотамії* у складі Давнього Сходу буда відображена вже у словнику іншомовних топонімів України в рубриках "Дворіччя", "Урарту", "Сирія", "Фінікія" [ІТУ 2010, 22-39]. Частину цього матеріалу включено до оглядової статті "Східний світ в українській топонімії (I. Давній Схід. II. Іранський світ)" [Тищенко 2009, 179-198] і до авторського розділу "Давній Схід у словнику і топонімії України" колективної монографії "Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу" [Тищенко 2010, 7-57].

Інтерес до пошуків у місцевій топонімії сліду прадавніх контактів з Месопотамією зріс після публікації даних генетики про помітну присутність серед народів Південно-Східної Європи носіїв Y-гаплогруп G і J месопотамського походження (серед українців відповідно 2,5 і 7% обстежених, тобто разом – майже кожний десятий) [McDonald 2005; Rosser e.a. 2000; Semino 2000].

Топоніми України зі схожим на еламський звуковим матеріалом. Фронтальні дослідження топонімії України та сусідніх земель справді уможливили вихід на групу таких топонімів. Передумовою до цього став прогрес у дешифровці еламського клинопису та поява електронних публікацій, дотичних до теми. Фактологічний матеріал і списки лексики ахаменідських еламських пам'яток опублікував 2001 р. у електронній формі еламіст Е. Кінтана Сіфуентес з Інституту Давнього Близького Сходу в Мурсії, Іспанія [http://www.um.es/ipoa/cuneiforme/elamita].

Протягом кількох років до пошуків фрагментів імовірного еламського фракталу в Україні було залучено низку еламських лексем. Заглибитись у ці зіставлення спонукали кілька матеріальних звукових збігів: ел. ***iršekki*** багато, численні – пор. назву с. ІРШИКи Хм; ел. ***kukti***, ***kukda*** захищати КИКТів, КИХті, КОКУТківці; ***kurdabattiš*** інтендант, майордом КУРДИБАНівка, КОРДУБАНове (після карти); ел. ***kurtaš*** робітник р. КУРТАШі Тр (на карті). Еламське ***niški*** 'захищати, оберігати'за звуковим складом і семантикою цілком надавалося до зіставлення з укр. *нишком* (слово без певної етимології).

Етапною стала нова можливість пояснення ойконімів групи УМАНь = ГУМАНь з еламських лексем ***humanuš, umanuš*** селище, обійстя. Свого часу О. Трубачов слідом за Г. Краге припускав пов'язаність окремо взятого топоніма *Умань* з колом давньоєвропейських гідронімів II тис. до н.е. [Трубачев 1968, 113-114; повторено в 2003, 36], хоча при цьому не було враховано паралельної "місцевої" вимови *Гумань* та низки однокореневих назв в Україні, Польщі й Німеччині. Судячи з цих публіка-цій, сама можливість збереження у топонімії степової частини України настільки давнього релікту сумнівів у вченого не викликала. Тепер виникла нагода поєднати цілий клас однокореневих назв з мовним явищем такої ж хронологічної глибини, – але не європейського походження. Дослідний сюжет набув додаткової актуальності після виявлення синонімічної назви ел. ***mannuhiš*** село, селище = humanuš знову з виразними аналогіями в топонімії України: МАНУХІвка См, МАНУХин Од.

З топонімами було зіставлено й інші слова **еламської версії Бегістунського напису** Дарія I: ***Bakši(š)*** Бактрія БАКШеївка; ***Barša*** Персеполіс, Фарс БОРЩА-; ***batin*** область, округ, край БОТИН-; ***bebla*** (редупліковане дієслово bela) БИБЛо; ***bela***

сходити нагору, перен. панувати, царювати, створити БІЛа; ***kakkada*** (редупліковане дієслово kata) КОКУТківці?; ***kukti*** захищати, див. ***kukda*** КИКТів, КИХті, КОКУТківці!; ***Kuraš*** цар Курош КУРАШівці, КУРОШани; ***kurma*** надати, довірити КУРМАНИ!; ***makuš*** маґ МАКОШине, МАКИШин, МАКШИ.болота, прізв. МАКУШняк; ***marašmiš*** = хорезмієць МАРАЗліївка і ширше Мороз-; ***mazte*** = ***mašte(ma)*** покидати, залишати МАЩА, -нка, МОЩана... -ун, МОСТ; ***Mišša*** Митра МИШівці...; ***rippi*** вдарити списом; перен. розбивати, руйнувати РИПИнці, РІПки; ***sunki*** цар ШУНЬКИ, ПоСУНЬКИ!; ***šib*** ритуальна жертва, свято ШИБинці, ПриШИБ; ***šutur*** справедливий ШАДУРа; закон, право, правосуддя г. ШОТАРня?; ***titki***(m)me брехня, неправда ТИТЬКів, ТІТКівці; ***tuppi*** напис (шум. dub) ДУБ- (згодом доказом став топонім ДУБшари ~ ДУБоссари); ***ulhi*** дім, маєток, палац ВІЛЬХИ; ***uttarra*** майстер УТОР**ОП**и.

У списках **лексики еламських листів з Персеполіса** Е. Кінтана додає низку важливих слів, які також були вжиті для зіставлень з топонімами України: ***bartetaš*** зовні, поза мурами міста **БАРТАТ**ів; ***betra*** ворог (= petra) ПЕТР-; ***ekima*** давати пристанок, перен. підкорятися = ukima ЯКИМ-, ЮХИМ-; ЕКІМАНЬ ВУ Полацк: {ШПАКовщина, КОРСюки, _ЛОМаши, КУЛЬ.гаи, ОРЕХово, УШАчи!, СОРОЧино, ШАТилово, ДОМНики, КУЛЬки, ЗАХАРичи, р. УЖица, КОХАН.ОВИЧи! kukunna?!, у Латвії ЦУКУРино}; ***hadu*** збирати врожай ГАДяч, ГАДинківці; ***halmi*** табличка, документ, лист, печатка ХОВМИ, ГОЛЬМА; ***kutira*** зберігач, купець КУТРів, КУТОРжиха?; ***puhu*** син, донька; хлопець, дівчина ПУХовичі, ПУХівка?; ***šahitin*** жрець = šatambe, šatinbe ШАКУТівщина??; ***zappan*** в'язниця, тюрма САПАНів, САПАНівчик; ***zikkira*** збирач, нагромаджувач; у виразі *mušian zikkira* рахівник ЗІКРАнці, ЗІКРАчі. У глосарії Е. Кінтани до текстів пророцтв (Glosario omen) додані нові подробиці: **nišgi** захищати, оберігати; перен. закривати, – укр. *нишком*; **siyan** храм ШИЯНи, СЯНки; **tuppika** відкритий; перен. вільний ТУПИЧів, прізв. ТУПИК. Топоконтексти назв від цих основ незмінно містять інші виразні еламські аналогії.

Редуплікація в еламських дієслівних основах. У листопаді 2011 р. в полі дослідження опинилася така яскрава і оригінальна риса еламської морфології, як **редуплікація дієслівних коренів**, тобто подвоєння їхнього початкового складу. Про це явище згадує ще І. Дьяконов у своїх класичних працях 1967 і (без змін) 1979 р. Відзначивши тодішню неповноту знань про еламську граматику, вчений додає, що "в еламській мові вживана... часткова редуплікація коренів: peši- 'будувати', perpši- 'бути збудованим', kuti- 'охороняти', kukta- те саме" [Дьяконов 1967, 96; 1979, 42]. Свого часу це явище привернуло увагу як аналогія до ітеративних дієслів також і в народній мові українців, хоча тут цей засіб обмежений лише подвоєнням префікса по-: ПОПОходиш, ПОПОносиш, ПОПОпишеш, ПОПОїси; ПОПОїв, ПОПОшукав, ПОПОходила, ПОПОчекала.

Нової якості дослідження набули після появи свіжих публікацій з результатами дальшого вивчення еламської мови. По-перше, неоціненну роль для філологічних порівнянь відіграли матеріали еламського словника В. Гінца і Г. Кох [Hinz, Koch 1987]. По-друге, у оглядовій статті "Про поточний стан еламської лексикографії" Р. Задок подав як окремий клас лексики зведення дотепер дешифрованих еламських дієслів. Їх виявилося усього 131 у давньо- і середньоеламських текстах, 110 з них повторені й в ахаменідсько-еламських написах. Для дієслів з початковими p/b, t/d, k/g Р.Задок навів характерні форми з подвоєнням у основах: kal- ~ kakl- 'прикрашати', kap- ~ kakp- 'збирати', kaz- ~ kakz- 'кувати', kit- ~ kikt- 'чистити', kuš- ~ kukš- 'будувати', pil- ~ pipl- 'відбудувати, створити', piš- ~ pipš- 'відновити', pit- ~ pipt- 'пошкодити' [Zadok 1995, 243].

Проста основа	Змінена основа	Значення
li	lili	давати
ta	tatta	класти
hapu	hahpu	слухати
hutta	huhta	робити
kazza	kakza/i	кувати
kela	kekla	командувати
kuti	kukti	тягти
kuši	kukši	відбудовувати
peli	pepli	засновувати
pera	pepra	читати
turu	tutri	казати
tallu	tatallu	писати

Рис. Е1. Редуплікація в еламських дієсловах [Kause; Steiner]

Стаття Е. Каузе містить, з посиланням на працю Ґ. Штайнера, тезу про регулярний характер утворення ітеративних форм еламського дієслова шляхом редуплікації [Kause 2002–2006]. Зокрема, про цю граматичну особливість еламського дієслова відомо тепер таке: "Шляхом редуплікації першого складу для багатьох дієслів можна вказувати множину суб'єкта або об'єкта, але також і "множинність" дії (тобто її повторюваність) (Steiner 1990, хоч ця інтерпретація і не загальновизнана). При цьому можуть відбуватися звукові зміни (напр., випадіння

кореневої голосної). Кілька прикладів цієї зміни основи шляхом подвоєння початкового складу подані у дальшій таблиці" [Kause 2002-2006] (вона показана на рис. Е1). Там же (розділ 5.7) Е. Каузе подає особові форми дієслова kulla- 'молитися', редуплікованою формою якого було б *kukla-.

Поштовхом для топонімічних зіставлень саме цієї групи еламської дієслівної лексики стали як звукова форма, так і значення дієслова kuši ~ kukši 'відбудовувати'. Воно впало в око у зв'язку з існуванням в Україні ойконіма *КУКШИн* Чг у південній частині Чернігівської області, відомій вкрапленнями інших реліктових топонімів з близькосхідним вектором: пор. КИНАШівка, САПОНівка, ОМБИШ; ЧЕМЕР, ШПАКів; КУНАШівка, КОВТУНівка Чг Ніжин; КОВТУНівка, ГМИРянка Чг Ічня. Дотепер заявлені імовірні прототипи наведених назв – це kinakh 'самоназва фінікійців', акк. safon 'північ', м. Омбос у Єгипті, акк. gimirra 'кіммерійці', дір. śpah 'військо', знову kinakh, м. Екбатани 2, знову gimirra [Тищенко 2010, 183-234].

Неподалік від Кукшина є села з назвами Нова і Стара КОШелівка: основа КОШ- схожа на простий відповідник основи КУКШ- з тим же значенням. Згодом стало помітно, що таке розміщення поблизу формально і семантично схожого топоніма з простою основою трапляється не раз.

Далі до таблиці Штайнера-Каузе були додані рядки з відомостями про кілька інших широко вживаних дієслів, а праворуч від цього матеріалу зібрано колонку імовірних продовжень еламських дієслівних основ у топонімах України (рис. Е2). По укладанню таблиці з аналогамі між топоніміами в Україні та еламськими дієсловами з редуплікацією ці дані нанесено на картосхеми у програмі Power Point.

Було опрацьовано сюжет 1 – широкі топооколиці с. ➢ *КУКШин* Чг Ніжин (від імовірного еламс. kukši відбудовувати): опорні топоніми в околицях – Біло**_УС** 2, **ГУС**авка, **УШ**ня, **_ЛЕМ**еші, **ІЛЛІН**ці, **АДАМ**івка 2, ХОВМи, ДОМниця, БОБРовиця, БОБРик, КУКОВичі, КОШелівка 2, КИКОЛи. (Існує ➢ КУКСИн РФ Рост.: ^КАРТАШево, Бунако-СОКОЛ.ОВЕЦ; ➢ КУКШИно РФ Новг.: КОРОС.Т**Ы**НЬ, ПЕНЬКово, УЖин)

Сюжет 2 – широкі топооколиці потоку і кута ➢ *КОКОШИнець* у с. Коритне Чв Вижниця з опорними назвами **ЦУЦУЛ**ин, **ПОПЕЛЬ**ники, **ШЕШОР**и, **КУГУТ**янка, **ТОВТР**и (досі було непоясниме існування села з цією назвою на Буковині на значній віддалі від гір Товтр).

Просте дієслово	Форма з редуплікацією	Переклад	Імовірні продовження еламських дієслівних основ у топонімах України
li	**lili**	давати	Лище ~ **ЛЕЛІ**в, **ЛЕЛІ**тка, **ЛЕЛЕ**хівка
tallu	**tatallu**	писати	Тельчі ~ **ТЕТИЛ**ьківці Лв, Тр, **ТЕТЕВ**чиці
bela	**bebla**	панувати*	БИБЛо ~ р. **БИБеЛ**ька
šera	**šešra**	наказувати	Шерівці ~ **ШИШеР**овичі, **ШИШоР**а, пот. **ШЕм ШОР**ів, **ШЕШАР**инець, прізв. Жежера
kela	**kekla**	командувати	Келечин, Кельменці ~ **ЧЕЧ**ва, **ЧЕЧеЛ**ьник 2, **ЧЕЧеЛ**еве, **ЧЕЧеЛ**івка, **ЧЕЧеЛ**іївка, ЦЕЦеНівка?
+kulla	***kukla**	молитися	Ку́лачин ~ **КУКЛ**инці, **-**и, **КУКуЛ**и, **-**івка, **КУКоЛ**івка, б. **-** ова, **КИКоЛ**и, **КОКоЛ**ове, **КУКіЛ**ка, **-**ьня, **-**ьники
+kurra	***kukura**	влаштувати	р. КУРиця ~ **ХУХР**а См, **КУКаР**і Чн, **КУКуР**івка, **КУКуР**іки, Старий **КОКоР**ів, Новий **КОКоР**ів
+hadu	***hahadu**	збир. врожай	Гадяч, Годи, Розгадів ~ **КАГаД**іївка**, ХОХіТ**ва?
kazza	**kakza**/i	кувати	Козин ~ **КУКеЗ**ів, р. **КОКеС, КОКоЗ**ка, **КОКоЗ**івка
kuti	**kukti**	тягти, захищати (Q.)	Кути ~ стр. **КИКТ**ів, **КИХТ**і Жт, р. **КОКуТ**ка Чг, **КУГуТ**и, пот. **КОКаЧ**ин, **КАКаЧ**
kuši	**kukši**	відбудовувати	Кушлин, Кошелеве, Кошилівка ~ **КУКШ**ин Чг; **КОКоШ**инці Тр, пот. **КОКоШ**инець, **КИКиШ**івка Жт
peli	**pepli**	засновувати	Пелинівка ~ **БОБЛ**и, **ПОПЛ**ави, **ПОПеЛ**і
+tuni	***tutni**	давати	Туники~ **ДУДН**ик, **ТЮТюН**ники, пор. По**ТУД**ань РФ Воронєж
pera	**pepra**	читати	Борова ~ **БОБР**овиця; **БАБаР**ики, **БУБеР**еве
turu	**tutri, titri***	казати	Турка ~ **ТИДР**ик, По**ТУТоР**и, **ТЮТюР**івщина, **ДЕДеР**кали 2, **ТЕТеР**івка

Рис. Е2. Імовірні продовження еламських дієслівних основ у топонімах України

Сюжет 3 – широкі топооколиці села ➢ **ТЕ<u>ТИ</u>ЛЬ**ківці (від імовірного еламс. tatallu писати) Тр Кременець: **ЦЕ<u>ЦЕ</u>Н**івка, **ДЕ<u>ДЕ</u>Р**кали 2, По**ТУ<u>ТОР</u>**ів, **КО<u>КОР</u>**ів 2 (!!); САПАНів, САПАНівчик, АДАМівка!, КОРДИШів (курташ?), СИНівці дослов. **съıнъ** 'вежа, башта', КИНАХівці фінікійці, МІЗЮРинці.

Інше с. ➢ *ТЕТИЛЬківці* Лв Броди виявилося також порівняно недалеко – за 35 км. Тут в околицях знову видно слід фінікійців: ПЕНЯки, ПОНИКВА, Паньківці, колоритне Паликорови, також ОРИХівчик, МАРКопіль. В полі зору опинилася ще одна назва з редуплікацією – ПоТУТОРів.

Сюжет 4 – винятково інформативні топооколиці села ➢ *ПоТУТОРи* (від імовірного еламс. tutri говорити?) Тр Бережани: **ХО<u>ХОН</u>**ів, **КУ<u>КІ</u>ЛЬ**ники, АДАМівка, МОЛОХів!!, ДЕМня, БОЖиків, БАЗНИківка, ОЗЕРяни, КІНАШів, По**ПЛАВ**ники (ел. palaú 'військо' [Zadok]), р. _ЛІМниця!, МЕДуха, ЯБЛУНів, -івка, МАРКова, ЗАВАДівка, МОЗОЛівка, ДУБенці, ДУБенки, _ОЗеряни 2, _УЗин, **КУРДИБА**нівка (ел. kurdabattiš інтендант, майордом)!, РидоДУБи, БІЛОБОЖНиця, р. ВІЛЬХ.ОВЕЦЬ, ЯБЛУНів, КобилоВОЛОКи, ОРИШківці (Erech), ПАПІРня (Babirus), БІЛа, ЧОРТків... р. **КУРТАШ**і!

Ойконіми *Курдибанівка* Тр, *Кордубанове* Пл (з аналогами на Заході Wólka Kurdybanówska PL, Kurdwanow 2 PL, Cordobang D) раніше отримали гіпотетичні конкурентні пояснення від ойконіма ісп. Córdoba Кордова або від антропоніма ір. Артабан. Після врахування нововиявлених топонімічних контекстів, як от "Курдибанівка Тр {БОБУЛинці, ПИЛява на р. ВІЛЬШанець, ЗАРИВИНці, ЗАРВАНиця, р. КУРТАШі}", стала очевидною незрівнянно сильніша аргументація від еламс. ***kurdabattiš*** 'майордом, ***керуючий маєтком***' (*поруч* з с. БОБУЛинці: пор. bebla ***панувати***).

Повною несподіванкою стала назва витоку пот. Білого під Чортковим Тр – ця назва чітко читалася на карті: р. **КУРТАШІ**! (ел. ***kurtaš*** робітник) З невідомих причин вона випала з реєстру словника гідронімів України, але на кількох картах Тернопільщини позначена. Цей епізод пошуку став сильною апробацією проведеної дотепер роботи і ознакою правильності її напрямку, – і то спонукало до дальших студій.

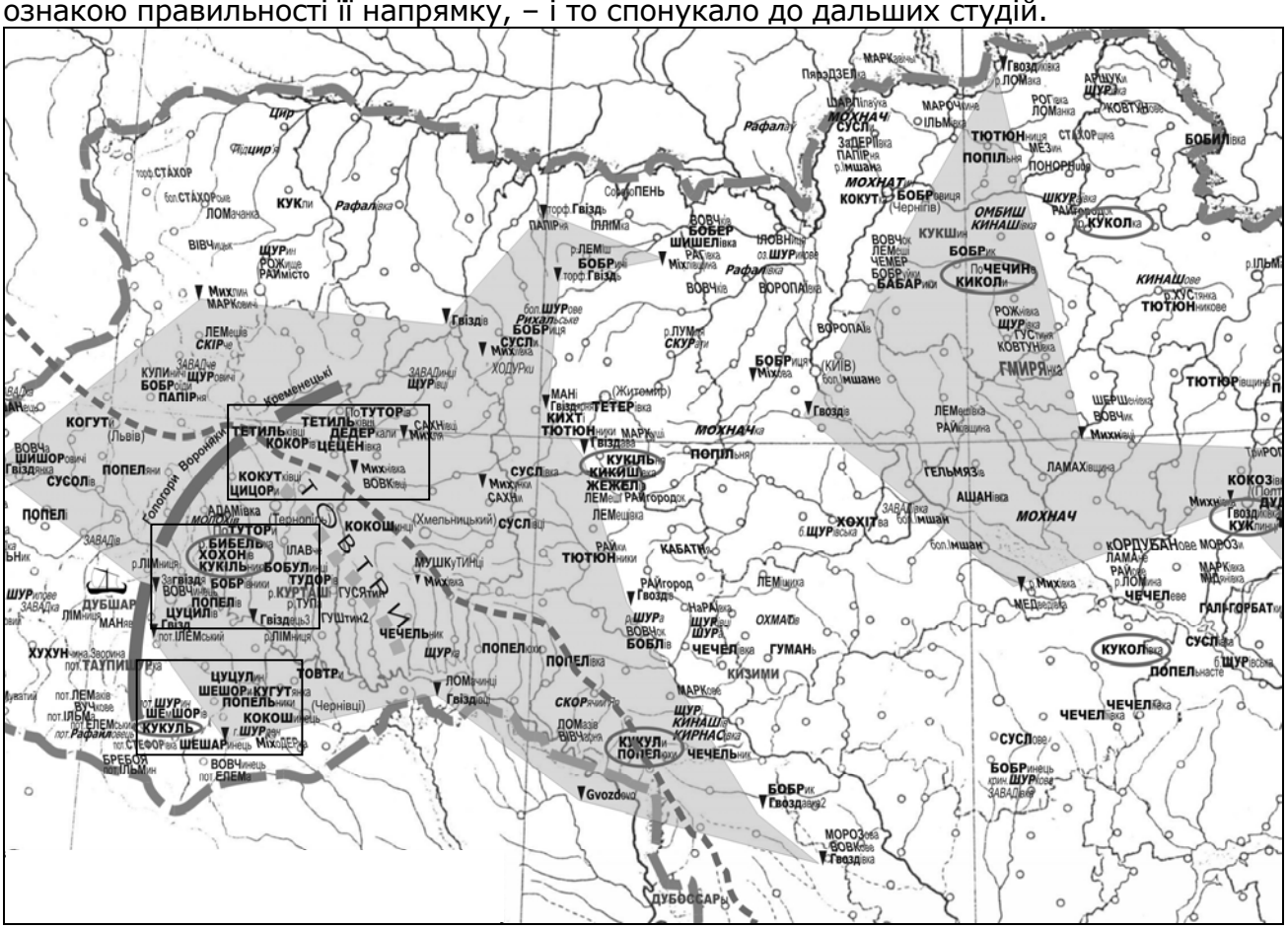

Рис. Е3. Розміщення в топонімії Правобережної України назв, які можуть походити від еламських дієслівних основ з редуплікацією

Зведення виявлених назв на картосхемі. Загальна картосхема назв України з імовірно еламськими топоосновами має сім виразних районів згущення назв від цих топооснов з редуплікацією (рис. Е3). Нижче наводимо детальний склад сімох топонімічних ландшафтів. За час роботи над ними з'ясувалося, що практично в кожному згущенні фігурує ключова назва від дієслова kukulla 'молитися' (один раз без редуплікації – kulla), і ці факти засвідчили роль цього дієслова як смислової домінанти всіх розглянутих тополандшафтів (виділено овалами).

1. ***Чернігівщина***. Це південно-східна частина області від Чернігова до Ічні.

Назви від редуплікованих основ: **КУКОЛ**ка = **КУКІЛ**ка, **КИКОЛ**и (пор. **КУЛИ**ківка), р. КОКУТка, с. БОБР.ОВИЦя, БОБРик, БОБРуйки, БАБАРики, р. КЎК.ОВИЧі, КУКШин (пор. неподалік КОШелівка 2), ПоЧЕЧИне, ПаТЮТИ (ел. kuKla молитися, kuKti захищати, pePra читати, kuKši відбудовувати, keKla? командувати, tuTni? давати).

Супровідні назви від можливих еламських реалій: АДАМівка 2 елам. Adamdun < Hatamti 'Елам'; ХОВМи еламс. halmi табличка, лист, печатка; УШня дперс. huzi еламський, ГУСавка^ ДОМНиця елам. duman 'отримане, власність, маєток'; МАКИШин елам. makuš маг; рівч. НЕГРіїв лат. niger чорний; БІЛо_УС 2 Bel + huz-, КОЗеРОГи + Рага, ТОПЧиївка tuppika 'вільний'; ЛЕМеші Елам?, КОЗелець елам. kazzai кувати.

Основи від інших реалій давнього Близького Сходу: ХИБАЛівка акк. Gebal Бібл/ гора, КОВТУНівка (Екбатани), ЧЕМЕР, ГМИРянка акк. gimirrai, РОМАНівщина акк. ramānu "приватний; що належить комусь", ур. МЕДИНщина під с. Безуглівка, ІВАНгород Еанна, КУНАШівка, КИНАШівка акк. кинах фінікієць, САПОНівка, САПОНова акк. safon північ, Омбиш м. Ombos у Єгипті, ЛюбоМУДРівка дперс. Mudraya Єгипет, КІПТі Копт, ШПАКів дперс. śpah, КОРОС.ТЕНЬ гебр. Kores 'Курош' + тяти, КАРДАШі (народна етимологія до тюрк. kardaš брат з імовірного еламс. kurtaš робітник?).

2. ***Околиці Полтави***.

Назви від редуплікованих основ: **КУКЛ**инці (пор. **КУЛИ**кове), ТЮТЮНники, ДУДНикове, КОКОЗинці (ел. kuKla молитися, *tuTni давати, kakza кувати).

Супровідні назви від можливих еламських реалій: УМАНЦівка (humanuš), КОЗлівщина, КОЗЕЛЬщина (kazza), ПриШИБ (šib), ЖАДАНи (išdana), КАРДАШівка (kurtaš) , КРОТенки, р. ВІЛЬХова (ulhi), КУЗЬМенки (kizzim-?), ДУБина (шум. dub; пор. РУНІвщина), ПЕТРенки (petra).

Основи від інших реалій давнього Близького Сходу: ШАФРАНи, ГОЛЬМАнівка, КОЛОМак 2, ТИЩенки (пор. КРИВки), БІЛоконі 2, ГВОЗДиківка, ШАМ.РАЇвка, дМИТРенки, КУСТолове-СУХоділка, КОЧУБеївка, СКИБівка (елам. kuKla молитися, *tuTni давати, kakza кувати).

3. ***Околиці Житомира***.

Назви від редуплікованих основ: **КУКІЛ**Ьня (пор. **КУЛІ**шівка), р. ТЕТЕРів, ТЕТЕРівка, КИХТі, ЖЕЖЕЛів, КИКИШівка (елам. kuKla молитися, titri казати, kukti захищати [Quintana], kekla командувати, kukši відбудовувати).

Супровідні назви від можливих еламських реалій: ДУБище, ДУБівка, ПроДУБіївка, ЛЕМеші (Elam), ГАДомці (hadu).

Основи від інших реалій давнього Близького Сходу: ГВІЗД.ЯРня, ГВІЗДава, ГЛИНівці, ЯГОДинка, КРУТи, ІВАНопіль, ІВАНКів, ІВАНКівці 2, РЕЯ, РАЙгородок, ГРАДа, МАРКуші, БІЛопілля, БІЛосілля, КОТЕЛЬня 2, КОДня, ТУР.ОВЕЦЬ, ГАРАПівка, ГОРІХове, ЯРЕШки.

Основне сукупчення топооснов з редуплікацією першого складу виявлене навколо гір Товтр і на Опіллі. Смуга об'єктів з цими назвами витягнута з півночі на південь уздовж південно-західних схилів Кременецьких гір, Воронячих і Гологір по верхів'ях приток середнього Дністра (рис. 3).

4. ***Кременецькі гори***.

Назви від редуплікованих основ: ТЕТИЛЬк.ІВЦІ 2 (пор. ТИЛявка), ПоТУТОРів (пор. ТУР'я), ДЕДЕРкали 2, ЦЕЦЕНівка, КОКОРів 2, ЦИЦОРи, КОКУТк.ІВЦІ (пор. КУДинівці, КУДобинці); корені без подвоєння: **КУЛИ**ків, КУШлин, ХОТівка, ХОТ.ОВИЦя (ел. kulla молитися, tatallu писати, tutri казати, *tutni давати, *kukura влаштовувати; kuti, kuKti, kuKda захищати, kuši відбудовувати).

Супровідні назви від можливих еламських реалій: АДАМівка, САПАНів, САПАНівчик (ел. zappan тюрма [Quintana]), ВОВК.ІВЦІ (дперс. Uvja Елам), БОРЩівка 2, БОРСУКи (Barša), ВІЛЬШаниця, ОЛИШк.ІВЦІ, ШИШк.ІВЦІ (Šuš Сузи), ІВАНня (Eana).

Основи від інших реалій давнього Близького Сходу: КОНЮШків, БАЛКи, Баранне, БІЛокриниця 2, ШЕПЕТин, ГРАДа, ПОНИКВа, ПЕНЯКи, ПАЛИКОРОВи, МІЗЮРинці, КАРНАЧівка Carnac, ОРИХівчик Erech, БІЛоголови, ПереПЕЛЬники, МАНАїв, ШИМк.ІВЦІ.

5. ***Покуття і Буковина***.

Назви від редуплікованих основ: **ЦУЦУЛ**ин, КУГУТянка, ТОвТРи, ШЕ́ШО́Ри, ПОПЕЛЬники (ел. kuKla молитися, kuKti захищати, tutri казати, šešra наказувати).

Супровідні назви від можливих еламських реалій: ДЕБЕславці, БОРЩів, ВОВЧківці, ШИШк.ІВЦІ, БАГНа! (елам. pahanu князь), СОКОЛівка (ел. sukkal секретар-намісник), ЧОРНоГУЗи! (чорний + перс. Huzi еламець)

Основи від інших реалій давнього Близького Сходу: ШЕПАР.ІВЦІ, МИШин, МИХальча, р. МІХоДЕРка, ЯБЛУНів, ГВІЗДець 3, СОРОКи, ІВАНКівці, ОРШівці Erech, ШУБРанець, іСПАС, СПАСЬка, ДІБРівка, РОЖнів Рага, ДУБівці, ГЛИНиця, Бисків;

6. ***Опілля***.

Назви від редуплікованих основ: **КУКІЛ**Ьники, ПоТУТОРи, ТУДОРів, р. БИБЕЛька, БОБУЛинці (пор. ПИЛява), ХОХОНів, БОБРівники (ел. kuKla молитися, tutri казати, bebla панувати, kukunnu див. далі; tatallu писати, rePra читати).

Супровідні назви від можливих еламських реалій: КУРДИБАнівка елам. kurdabattiš ‘майордом’, р. КУРТАШі (!), АДАМівка, КОЗівка, КОЗова, _УЗин, ГУМНИСька, ВОВЧинець, КобилоВОЛОКи, ПоПЛАВники (елам. palaú військо), р. _ЛІМниця, р. ВІЛЬХ.ОВЕЦЬ, ВІЛЬШаниця, БАРИШ, ХОДачків, БЕРЕЖани (Напіріші?).

Основи від інших реалій давнього Близького Сходу: РОГачин, ДЕМня, МОЛОХів, КІНАШів, МЕДуха, ЯБЛУНів 2, -ка, ЗАВАДівка, МАРКова, МОЗОЛівка, БІЛокриниця, ЗАРВАНиця, ЗАРИВИНці, СОКОЛів, ДУБівці, ДУБенки, РидоДУБи, БІЛа, р. БІЛа, БІЛий потік, БІЛобожниця, Чортків, ОРИШк.ІВЦІ, ПАПІРня, РОМАНівка (акк. ramān)?, СТРУСів, ЗАЗДРІСТЬ, Дворіччя;

7. ***Верхній Дністер*** (від Мостиськи на півночі до Старого Самбора й Дублян на півдні).

Назви від редуплікованих основ: БОБЕРка, ПОПЕЛі, БИБЛо, ШИШЕР.ОВИЧі, СУСОЛів, КОГУТи (ел. rePra читати, bebla панувати, šeŠra наказувати, kuKti захищати).

Супровідні назви від можливих еламських реалій: ВІЛЬШаник, ГУМАНЕЦЬ, ВОВЧа, ВОВЧищОВИЧі, ВОВЧухів, ГУСаків, СОКОЛя.

Основи від інших реалій давнього Близького Сходу: ГВОЗДець, УРіж, ГЛИНне, ГЛИНець, ЗАВАДа, -ів, -ка, р. ЯБЛОНка, БІЛина 2, БІЛичі, ДУБляни, ДУБанЕВИЧі, БОРШ.евичі, БІСК.ОВИЧі, ЗаРАЙське, ШЕПТичі, ОРХ.ОВИЧі, ОРИШКо, ORZECH.OWICe Erech, GROCH.OWICe, OLSZanie, БОРЯТине, МОЛОШки, МОЛОШк.ОВИЧі, ГРАДівка.

7а. ***Підкарпаття й Карпати*** (від Долини і Калуша ІФ на півночі до Тячева, Рахова Зк і Верховини ІФ на півдні).

Назви від редуплікованих основ: г. **КУКУЛ**ь, **ЦУЦИЛ**ів, р. ЧЕЧва; пот. ШЕмШОРин, пот. ШЕШАРинець (ел. kuKla молитися, kekla командувати, šešra наказувати).

Супровідні назви від можливих еламських реалій: ур. АДАМівка біля с. Добрівляни; ЗаГВІ-ЗДя, р. ЛІМНиця, ВІЛЬХівка, -івці, ВІЛЬШани, пот. НЕҐРила, пот. НЕГР.ОВЕЦЬ, г. НЕГРин^ ІЛЕМня, КУЗЬМИнець, г. КУК, ВУЧкове, пот. КУРТЯЩик, пот. КУРТЯСЬкий, пот. КУРТенький.

Основи від інших реалій давнього Близького Сходу: ГВІЗД, РОЖнятів, ДУБа, ДУБове, ДУБШАРи! (акк. **ţ**upšarru, шум. dub-sar 'писар, вчений' [Tinney, Jones]), НЕБИЛів, СПАС, ГОРОХолина Erech, ЯБЛУНька, -иця, -івка, МАРКова, -івка, КРИЧка, КРИЧово, КаЛИНИ, р. ШОПУРка!, БІЛин, ВОРОХТа Baraxse, ШЕПІТ, ГЛИНки, БЕРЕЖниця Напіріші?.

Спрощене унаочнення процедури контент-аналізу близько сотні топонімів від еламських дієслівних основ з редуплікацією можна подати так (з врахуванням звукових варіантів основ):

1. ***Молитися*** kukula – 6 основ (КуКУЛ-, КуКІЛ-, КиКОЛ-, ЦуЦУЛ-, ЦуЦИЛ-, КуКЛ-).
2. ***Говорити*** tuturu – 5 основ (ТуТОР-, ТуДОР-, ДеДЕР-, ТиДР-).
3. ***Панувати*** bebela – 5 основ (БиБЕЛ-, БиБЛ-, БоБУЛ-, БоБЛ-, ПоПЕЛ-).
5. ***Влаштовувати*** kurra – 4 основи (КуКУР-, КоКОР-, ЦиЦОР-, ХуХР-).
4. ***Наказувати*** šešera – 4 основи (ШеШОР-, ШиШОР-, ШеШАР-, ШемШОР-).
6. ***Командувати*** kekela – 3 основи (ЧеЧЕЛ-, ЖеЖЕЛ-, ЧеЧИн-?, ЦеЦЕН-?).
6. ***Захищати*** kukuti – 3 основи (КоКУТ-, КуГУТ -, КиХТ-).
7. ***Відбудовувати*** kukuši – 3 основи (КоКОШ-, КиКИШ-, КуКШ-).
8. ***Читати*** pepera – 3 основи (БаБАР-, БоБЕР-, БоБР-).
9. ***Давати*** tutuni – 3 основи (ТюТЮН-, ТаДАН-, ДуДН-).

З її змісту випливає, що імовірна еламомовна частина давнього населення Наддніпрянщини могла складати його привілейований прошарок з державними та ідеологічними функціями. Повторюваність топонімів від певних топоснов надає реконструкції додаткової переконливості.

Ознайомлення з прадигмою збережених основ переконує, що основ з неповною редуплікацією (КУКЛ-, ТИДР-, БИБЛ-, КИХТ-, КУКШ-, БОБР-, ДУДН-) менше, ніж з повною (КУКуЛ-, ТУТоР-, БИБеЛ-, КОКуТ-, КОКоШ- тощо). Редукцію другого голосного в еламських словах пояснюють наголосом у них на першому складі. Так, одне й те саме слово kuti-ka 'носій' писали силабічним письмом як ku-ti-ka або ku-ut-ka, інше слово pulu-hu – як pu-lu-hu або pu-ul-hu [Grillot-Susini]. Наявність і другої голосної у більшості виявлених топооснов можна пояснити і як вторинне "відновлення" її через особливості морфонемної структури мови у нових носіїв цих топонімів у Наддніпрянщині. Однак не виключено, що повна редуплікація відображає таки старіші форми цих основ.

Аргумент Дубшар. Фактично, лише після розміщення цих назв на карті було зроблено остаточний вибір на користь етимології топоніма *Курдибанівка* від ел. kurdabattiš 'майордом, керуючий маєтком', а основи КАРДАШ- – справді від ел. kurtaš робітник. Третя важлива реалія Месопотамії була розпізнана у назвах карпатського села *Дубшари* і потоку *Таупішурка*. Подібність першої з них до назви молдавського міста *Дубоссари* досі не знаходила вірогідного пояснення. Річ у тім, що обидва ойконіми належать населеним пунктам на р. Дністер і його притоці Дубшарка (п Лецівки Дуби Чечви Лімниці Дністра), хоча і взаємно віддаленим (річкою – близько 1300 км!). Дотепер не вдавалося уявити собі історичних обставин, які були б спільними для далекого гірського села і відкритого степового порту на нижньому Дністрі.

І от тепер з'ясувалося, що аккадською мовою ţupšarru, а шумерською – dub-sar означає те саме: 'писар, вчений' [Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD): Steve Tinney, Philip Jones]. Звідси випливає кілька важливих висновків:

1. В основі топоніма Дубшари лежить *аккадська* (!) назва писаря ţupšarru, а в основі ойконіма Дубоссари – *шумерська* (!) dub-sar. Це перші серйозні месопотамські етимології для сучасних назв.

2. Цей висновок підтверджує форма розміщеного далі у Карпатах гідроніма Таупішурка з початковим Т- і -у- на місці історичного слов'янського О з аккадського А. (Потік Таупішурка = Тавпешірка разом з пот. КУРТЯЩик kurtaš! протікають у с. Лопухів і є притоками Брустурянки Тересви Тиси. Як видно з опису топонімічного ландшафту, в ньому згадані й інші еламські реалії.)

4. Перша морфема назв Дубоссари і Дубшари справді відповідає шум. dub-, акк. ţup-, еламс. tuppi. Цей лексичний зв'язок і ця міжмовна відповідність підтверджують правильность припущення про збереження у численних назвах від основи ДУБ- епохальної реалії Близького Сходу – глиняних табличок з текстами. На таке припущення наштовхули численні назви від основ ГВОЗД- і МІХ-: перське mix 'цвях, гвіздок', але mixi – 'клинопис'! На картосхемі (рис. 3) область між крайніми топонімами від основ ГВІЗД- і МІХ- показана сірою заливкою.

Такий зміст топооснов ДУБ-, ГВІЗД-, МІХ- стає науковим підґрунтям для зміни дотеперішніх поглядів на культурну історію Наддніпрянщини у часи винаходу й поширення клинопису.

Аргумент kukunnu ~ kizzum. Еламський зіккурат в Чога Замбіл – залишок еламського міста Дур Унташ Напіріші "міста бога Напіріші". Це перша пам'ятка Ірану, занесена 1979 р. до списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО. У статті про цю споруду М. Р. Чітсаз згадує і еламського царя з тим самим ім'ям на честь бога Напіріші, що і зведені ним місто з зіккуратом. Через кожні 10 рядів цегли в муруванні лежить один ряд цеглин, вкритих збоку стандартними клинописними текстами з деякими варіаціями змісту. Ось один з тих текстів: "Я збудував цей ***Кукунну***, зробив полив'яну цеглу срібного й золотого кольору, і мармурові та обсидіанові білі камені, і присвятив це богам Гумбан та Ін-Шушінак".

З тогочасних записів відомо, що гроші на будівництво цього міста і храму було взято не з військової здобичі, ані з принесеної данини й податків. Кошти були добуті завдяки торгівлі з іншими землями. І так Чога Замбіл став релігійною столицею своєї доби і головною резиденцією Унташ Напіріші. Зовнішній мур міста мав розміри 1300 х 900 м, внутрішній – 400 х 450 м, він звався ***теменус*** (!) або Священне місто (пор. пот. ТЕМЕНець Лв, ТЕМНе, р. ТОВМЕНь, ТИМОНовичі?).

"Шумерською мовою *зіккурат* означає піднесення до неба і походить від *еламського* дієслова zagratu". М.Р. Чітсаз уявляє далі релігійну процедуру на зіккураті: "Цар, цариця і спадкоємець престолу в супроводі царедворців прибувають до зиккурату на царських колісницях. Натовп народу дивиться на царську процесію, поки прибулі сходять з колісниць і заходять до подвір'я храму через царські ворота. Ша́тен – верховний жрець храму – ллє з ритуального глека воду на руки царю. Музики грають релігійні мелодії на арфі, лютні і флейті. Призначених для жертви тварин заколюють на 14 вівтарях, збудованих біля храму Ін-Шушінак у формі невеликих зрізаних пірамід.

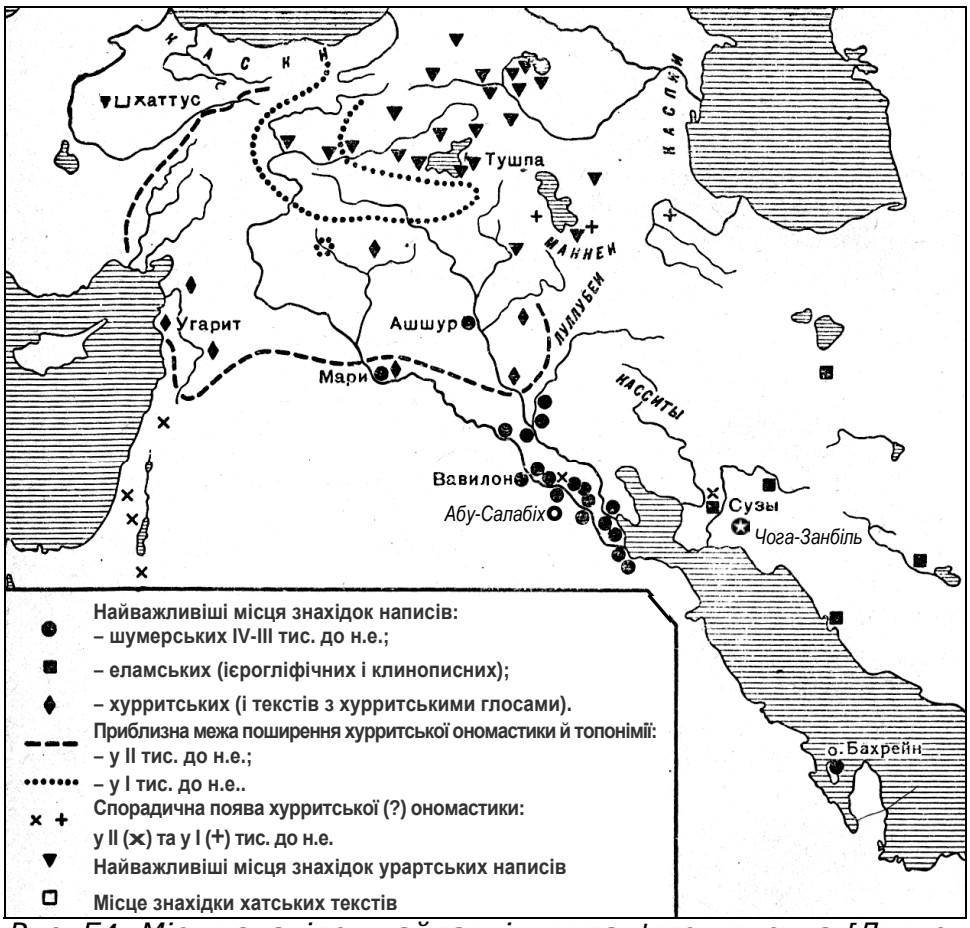

Рис. Е4. Місця знахідок найдавніших пам'яток письма [Дьяконов, 22]. Додано ✪ м. Чога-Занбіль (зіккурат Дур-Унташ) і ✪ Абу-Салабіх (місце знахідки табличок з повчаннями Шуруппаки, першим у світі зв'язним текстом бл. 2100 р. до н.е.)

Після того цар і супровідні особи сходять східцями на другий ярус храму. Тут цар ллє особливу рідину на вівтар обраного бога, після чого в супроводі частини придворних сходить на третій ярус. На третьому ярусі залишається ще частина придворних, і лише верховний жрець з близькими помічниками супроводжують царя на четвертий ярус. Тут залишаються й ці помічники, і цар у супроводі самого лише верховного жерця сходить на п'ятий ярус зіккурату до головної святині" [Chitsâz]. "Найвищий ярус зіккурату звався ***kukunnu*** або ***kizzum***. Згодом ця назва перейшла на всі яруси храму" [Chitsâz]. Це одне містке пояснення дало розв'язок відразу трьох пошукових проблем.

Першою було походження топонімічної основи назв села ХОХОНів ІФ Галич (там же й потік ХОХОНівський), як і потоку ХУХУНчина Зворина у с. Вучкове Зк Міжгір'я. Топонімічний контекст дає підставу вважати, що їхнім прототипом є еламське слово для священної верхівки зіккурату ***kukunnu***, пов'язане з аккадським gigunû і шумерським giguna [TERRACE] wr. gi-gu$_3$-na; gi-gun$_4$-na; gi-gun$_4$ "high sacred terrace" [Tinney, Jones]. Імовірно, сюди ж назва пот. КУХИНя у с. Устя Лв Миколаїв і р. КУХНА у м. Ялта Км, можливо й основа КОХАН-, р. ГОГОНлик Од (вона ж Когильник) [СГУ, 259], с. ГОГИНе Хк. А ще два залиті водами Каховського водосховища озера **КОКАН**еве! [СМГУ 2004, 204]: тут їхні назви виводять на другу проблему – походження романських слів cocagne і cuccagna.

Французький вираз "pays de ***cocagne*** – казкова країна, де всього доволі, все дешеве і смачне. Mât de cocagne – круглий гладенький стовп, закопаний у землю, на верхівці якого підвішені призи для того, хто їх подужає дістати, залізши нагору без допоміжних засобів" [Trousset 1886, II, 121]. "Cocagne (кінець XII ст., невідомого походження, *південне слово: провансальське, італійське*). 1. Pays de cocagne

– уявна країна, де всього доволі. 2. Mât de cocagne – стовп, на верхівці якого підвішено кілька речей або ласощів, які треба дістати, вилізши нагору" [Robert 1976, I, 296]. "***Cuccagna*** 'казкова країна, де кожен живе весело і бездумно' (XV ст.). Albero della cuccagna 'на сільському святі ...стовп, на верхівці якого підвішені призи для того, хто їх подужає дістати'. Cuccagna (1799: Cucagna) – з фр. слова cocagne (XII ст.) невідомого походження (можливо, від голландського слова, що означає 'тістечко')" [Cortelazzo, Zolli 1984, I, 303]. (На жаль, тут усе навпаки: етимологічна довідка французького словника реалістичніша.) Як стає тепер очевидним, і звуковий матеріал, і деталі значення (призи – угорі, на верхівці стовпа) уможливлюють пов'язання цих слів швидше з еламським ***kukunnu***, аніж з аккадським gigunû. При цьому вокалізм італійського слова ближчий до еламський прототипу: це вказівка на послідовність етапів запозичення. Доречно нагадати, що на півночі Італії та у Франції кожна четверта людина має Y-гаплогрупу G або J.

Третя проблема – етимологія прізвища Кизима (Кізима, Кизим). За 46 років викладацької роботи в університеті прізвище Кизима траплялося автору в академічних групах не раз. Але в осінньому наборі студентів 2011 р. виявився Я. Кизима з *загадковою* східною зовнішністю. Мало що розвиднювалося з того, що батько його родом зі Старокостянтинова Хм. Сталося так, що влітку 2011 р. статтю з топонімії Київщини замовив колега І.І. Кизима, який має свою *загадкову* східну зовнішність. Ці випадкові обставини збіглися в часі з підсиленою увагою автора до еламської теми. Дотепер в Україні збереглися два ойконіми *Кизими* Вн, Хк. І коли в публікаціях з еламістики зустрілося слово ***kizzum*** – евристична дуга замкнулася.

Решта було справою техніки. Інтернет надав чималий вибір фотографій. Обличчя деяких Кизим справді мають виразні східні риси (див. статтю про прізв. КІЗИМА). Виходить, Кизими можуть бути неймовірно далекими нащадками еламської еліти, жерців, які мали доступ до храмової святині на *кіззумі* (*кукунну*) – вершку зіккурату. У такому разі назву свого роду Кизими передають з діда-прадіда вже понад 3000 років. За цей немислимо довгий час (тривалість усієї цивілізації!) вони забули сенс слова "киззум" (яке від X ст. вимовляють уже як "кизим") і кілька разів змінили мову. Але спромоглися зберегти самé звучання прізвищ як власний історичний маркер. Генеалогічні зв'язки їхньої колишньої мови простежив Ю. Старостин у програмній статті "Про генетичну афіліацію еламської мови". На підставі перекладу списків Сводеша еламською, дравідійською, афроазійською і ностратичною прамовами він дійшов висновку, що, очевидно, "еламська мова є «містком» між ностратичною і афроазійською філами, не виключено, що останнім реліктом прадавньої гілки глобальної «євразійської» або «бореальної» родини, яка включала також ностратичну і афроазійську" [Starostin 23].

▒ пот. ***ЕЛЕМа*** (< Елам) – ➤ пот. ***ЕЛЕМа*** у с. **ШЕПІТ**^ Андреківське Чв **ПУТИ**ла: **ЯБЛУН**иця; ➤ пот. ІЛЕМський у с. Селятин, **ШПЕТ**ки; ➤ пот. *ЕЛЕМський* у с. Бабин ІФ Косів: ^ГОРОД; **ЯБЛУН**ів, **ШЕПІТ**, пот. СТЕФОРівка Стахр- у с. ТРАЧ, пот. **ШЕНДР**івка у с. **ШЕШОР**и; ➤ пот. *ІЛЕМський* у с. **ЯБЛУН**иця! ІФ Надвірна: ^ПАЛЯНиця; **ГВІЗД**, **МОЗОЛ**івка^ БІЛОЗОРина, _ЛАНчин?, ПАРИЩе парск-;

▒ **ЕЛЛІНІЗМИ** У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 12-ї історичної епохи) – від 674 р. до н.е.: Ольвія, Ялта, Сивуля, Британи, Геруси, р. Рогань, Оплітне; пор. лексичні запозичення *комора*, *корабель*.

▒ **ЕЛЛІНІСТИЧНИЙ** ВЕКТОР ЗВ'ЯЗКІВ ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ – слід контактів греко-римського часу, ширших ніж мовно грецькі; зумовлений наявністю в багатьох районних контекстах реплік прототипів з елліністичного Єгипту і шляху до нього, зокрема: еллінізми (грецизми), єгиптизми, арамеїзми. Детальні студії теми у кн. *ДОЛІТОПИСНА МОВНА ІСТОРІЯ УКРАЇНЦІВ*.

▒ ***-ЕНК-***, ***-ЕНЬК-***, ТОПОФОРМАНТИ В УКРАЇНІ < ґерм. -ing.

Топоформант -енк- в Україні. Після аналізу лексичного складу 156 назв на **-енки** (рис. 7-4) [АТП; Гончаренко] упевненіше можна твердити про реальність, одночасність побутування основ і суфікса (і про осмисленість такої сполуки) в ойконімах *Маленки* 'нащадки мала', *Дудченки* 'нащадки людвисаря', *Брусенки*

'надщадки майстра броні', *Рибченки* і *Цибуленки* 'нащадки ворожбитів', *Котенки* 'нащадки військових', *Косенки* 'нащадки покараних', *Кальченки* 'нащадки вівчарів', *Війтенки* 'нащадки війта', *Думенки* 'нащадки судді', *Митченки* 'нащадки митника'; відхоронімні назви – *Харенки*, *Харченки*, *Бабенки*, *Дубенки* 'нащадки прибульців з Дворіччя?'); відетнонімні назви – *Терещенки*, *Удовиченки*, *Омельченки*, *Таценки*, *Ясенки*, *Яценки*, *Геленки*; похідні від конфесійних назв – *Дащенки*, *Деменки*, *Проценки*, *Манченки*, *Кононенки*.

*Рис. Е5. Склад топооснов 156 назв селищ України з формантом -**енки***

Від імен людей			Від реалій:						
			слов'янськ.	кельтськ.	іранських	ґотських	коптських	грецьких	інших
Андр-	Левч- 3	Петр-	Зуб-	БРУС-	БУТ-	ВІЙТ-	ДЕМ-	БАБ-	ХАР-
Васил-	Марч- 3	Пилип- 3	Ковал- 3	КАЛЬЧ-	МАНЧ-	ГАС-	ДЕМЧ-	ГЕЛ-	ХАРЧ-
Гнат-	Михайл- 2	Пологи-Ян-	Кравч-	Короч-	Пан-	ДАЩ-	ДУДЧ-	Дяч-	Рубч-
Грин-	Мищ- 2	САВ- 2	КрамАР-	КОС-	Панч- 2	ДОВЖ-	Зайч-	КОНОН-	
Гриц-	Назар-	Степан-	Крот-	Лещ- 2	ПРОЦ- 2	ДУБ-	КОТ-	Омельч- 2	
Давид-	Наум-	Тимч- 5	Литвин-	МАЛ-	Руд- –Гончарі	ДУМ-	Луц-	Пономар-	
Дмитр- 4	Нестер- 4	Устим-	Меч-	НОС-	Тарас- 2	МИТч-	Сір-	Тищ-	
Іващ-	Олекс-	Федор-	Москал- 5	Радч-	ТАЦ-	САВЧ- 2	ТЕРЕЩ-	ЦИБУЛ-	
Івж-	Онищ- 2	Хом- 3	ОвчАР-	РИБЧ-	ЯС-	Тимч- 5	Юрч-		
Йосип-	Остап-	Яким-	ПисАР-	Сем-	ЯЦ-	УДОВИЧ-			
Клим-	Павл- 3	Яхрем-	Сирот-	Семер-					
Кузьм- 3	Пащ-		Шевч- 6						

Послідовність -**енків**- збереглася ще у 46 назвах, у т. ч. *Іщ*.енків Чг (Іч.ня NB), *Корол*.енків.ка Пл (Карл.івка NB), *Тищ.*енківка Хк (Куп'янськ), *Волв*.ен-к.івське Хк < волф-. Формант -**енков**- наявний ще у 150 назвах, серед яких: *Бондар*.енкове, *Бут*.енкове, *Волв*.енкове, *Глущ*.енкове (і 63 села *Шевченкове*).

Серед інших 137 назв на -**енка**- одержують повніше осмислення *Виж*.енка Чв (пор. Виж.ниця NB), *В'яз*.енка, *Кропив*.енка, *Голов*.енка, *Голуб*.енка, *Іщ*.енка, *Колод*.енка 2, *Москал*.енка, *Слин*.енка, *Суж*.енка, *Яс*.енка. Імовірні значення – "селище нащадків: сторо̀жі, мідників (ґотс. aiz і кельтс. copr), аланів-тулиголів; охрещених колумбанами, християн, галатів, москалів; охрещених ченцями з Салонік, судді, ясів". Від прізвищ утворені 47 назв сіл на -**енко**.

Формально пов'язаний з суфіксом -**енк**- формант -**еньк**- (97 назв): *Берест*.ов.енька, *Яструб*.енька; *Семир*.енька, *Семир*.еньки; *Голов*.еньки (значення: "нащадки сонцехвальців, ?мединців (Yathrib); кельтів (2), а з пізнішим переосмисленням – мадярів; аланів або людей у чалмах"). Далі – 27 назв з формантом -**енці**-: *Керст*.енці, *Колод*.енці, *Луб*.енці, *Мел*.енці (значення: "нащадки охрещених, Хлодвіґа, ліванців, писарів"); -**еничі**-: *Крук*.еничі, *Ол*.ЕНИЧі, *Мар*.ЕНИЧ.і ("нащадки агарян, еллінів, "марковичів"? "). Основи і структура двох останніх назв нагадують наведені вище назви з Ломбардії Ol.engo, Mar.eng.o.

Існує ще 154 назви на -**инка**-, які включають: *Куд*.инка, *Надежд*.инка, *Одр*.инка, *Трост*.инка, *Март*.инка; *Гушт*.инка, *Шебел*.инка; *Дуб*.инка 3, *Круш*.инка, *Сав*.инка, *Сов*.инка; *Кардаш*.инка, *Жмер*.инка 2, *Ладиж*.инка, *Лад*.инка, *Тяг*.инка 2, *Лебед*.инка, *Чуг*.инка, *Ягод*.инка, *Язв*.инка. Їхнє можливе значення – "селище нащадків: ґотів (3), "марсохвальців"; "августівців", ворожбитів; охрещених (daupjan); карсівців, у т.ч. християн-савинців (2), каратинців, кельтів, владик, дому? (або від монґ. tegin 'князь'), мадярів-леведіївців, хозарів (2), слуг (asneis?)".

З-поміж 35 назв на -**инки**-/-**інки**- (ще ближчий відповідник суфікса -ing) – *Вільш*.инки, *Дуб*.инки 2, *Дубл*.инки, *Мал*.инки, *Одр*.инки, *Сав*.инки, *Язв*.инки, *Фар*.инки Вл; також *Март*.инк.івці, *Яс*.інки, *Барв*.інки. Їхні значення – "нащадки: волохів, охрещених, ґотів, християн-савинців, слуг (aisneis?), германського клану (ґерм. fara 'сім'я, двір'); "марсохвальців", ясів, парфян".

Також набувають осмисленості численні гідроніми України з суфіксом -**инк**- /-**інк**-/-**ен(ь)к**-: *ґДес.інка*, *ґДиденкова*, *Кодинка*, *Коденька*, *Кудинка*, *Куденка* (< Goth- / ?парф. kod 'дім'), або *За.пад.инка*, *Берд.инка*, *Берд.янка* (< вірм. barde 'фортеця' + ing), *Берв.инк.оватий* (< парф- + **ян** = **ing**; пор. *Большие Парф**енк**и* РФ, Мск., *Парфен* См, *Порт**янк**и*$^{+}$ = Куйбишеве Пл). Отримують можливе пояснення дублети на зразок назви р. *Кудр*.инка, Kudr.ynka = *Kud*.ynka у с. *Ку́дини* Хм (Летичів) [СГУ, 299]: значення цього ряду топооснов – 'нащадки ґотів', 'надщадки ґота', 'ґоти'.

Нову сторону проблеми розкриває зв'язок з маркою Obertenghi. Див. II. ОБЕРТИН.

Бод.еньки бутинок, *Боров.енька* Берое, *Дерев.'янки* Týrf.ing.r *терв*-інґ-и, *Крут.енькі* Grýt.ing- ґревт-унґ-, *Таль.янки*, *Берест.янки*,

ЕТИМОН ІНШОМОВНОЇ РЕПЛІКИ (< гр. ἔτυμον 'справжній сенс') – слово, яке вважають першоджерелом словникового запозичення або топооснови.

Є

ЄЛИХовичі. < гр. Ἴελεχ з мад. Üllő 'Єлех'.

Інформація про Єлеха міститься у розділі 40 книги Костянтина: "Слід знати, що Арпад, великий архонт Туркії, породив чотирьох синів: першим Таркацуса, другим Єлеха... Другий син Єлех породив Єзелеха..." [КБ 1990, 167]. У візантійському оригіналі цим іменам відповідають написання... Ἀρπαδές, Ταρκατζοῦς, Ἴελεχ... [КБ 1990, 167]" [Тищенко 2007, 136]. Ім'я Єлеха є грецизованою формою мад. Üllő – так звуть у творі Анонімa і "дядька" Арпада – від тюрк. 'князь' (2 згадки в документах, 16 топонімів в Угорщині). Саме через грецизовану форму мадярського імені Ἴελεχ – і тільки завдяки їй – вдалося помітити звукову близькість з топоосновою єдиної в Україні назви *Єлиховичі* Лв (Золочів). Пор. і *Єлецький* монастир у Чернігові, м. *Єлець* РФ, с. *Єлохово* під Рибінськом РФ.

Рис. Є1. Топоніми Давнього Єгипту – прототипи реплік-єгиптизмів у топонімії України [Тищенко 2016]

ЄГИПТИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 4-ї історичної епохи) – від -III тис. – належать топоніми: Босири, Дептівка, Мриги, Коквище, Каховка, Кмитів Яр, Омбиш, Собич, Тутаки, Немига, Римиги; пор. лексичні запозичення *гума*, *лілея*, *канапа*, [римшина], *лемки*?, *біс*.

Єградківка Кг – сучасна офіційна назва нп за народною вимовою кол. імперської назви ЄЛИЗАВЕТградка Кг. Пор. топонімічну ідіому "*ГАННівка ~ ЄЛИЗАВЕТівка*" на с. 275.

ЄМАДИКине См < гр. *амадоки*, скіфське плем'я.

Пор. йотацію у назві • с. *Янжулове* Чг Семенівка перейменоване на "Жовтневе" даремно: це не від *янгол*, а від лит. anžolas 'дуб'.

р.***ЄСМАНЬ*** См < копт. ⲱⲙⲟⲩⲛ > гр. Ζμουν > Ἰσμήνιος: *Шменьки*, ур. *Ошмань*, нп *Цумань*, *Кіцмань*, дві річки *Есмань*.

Окремий випадок являє собою група назв Есмань/ Ошмань/ Шменьки. Довго залишалися невизначеними конкретні шляхи формування цієї групи назв, до якої приміряні і мусульманські (Усман) [Тищенко 2011а], і варязькі контексти (ascomanni 'люди ясенових човнів') [Тищенко 2011, 485]. І от тепер нові групи фактів пред'являють свої історичні права на цю спадщину. З одного боку, ім'я єгипетського міста Ешмун начебто дає підстави подолати недоліки попередніх гіпотез, з іншого боку, проблема пошуків прототипу ускладнюється через відомости про проміжну грецьку репліку

Ешмуна – пагорба Ісменіос у грецьких Фівах (і ця назва – міста – також грецька репліка ім'я славетних єгипетських Фів).

У зв'язку з грецьким слідом у топонімії Сіверщини (*Гречкине*, *Іонине*, *Атинське*, *Кренидівка*) можна ставити питання про посередництво греків також і у поширенні топоніма-репліки Есмань. Річ у тім, що у Фівах (гр. Θῆβη [тéбе], беот. Θεῖβαι) – центрі области Еллади Беотія – було близьке за звучанням ім'я храму Аполлона біля річки й пагорба Ἰσμήνιος *Ісменіос* [СКД, 113] (рис. 9). За інших рівних умов саме його звуковий матеріал видається проміжним прототипом для репліки Есмань. Порівняно з Фівами (Θηβαίς) у Єгипті назва грецького однойменного міста сама виглядає явною реплікою, адже і за розміром, і за часом існування грецькі Фіви менш значні, ніж єгипетські [СКД, 1369]: довжина міських мурів у *Фівах Єгипетських* була 140 стадіїв, а у *Фівах Беотійських* 43 стадія. Місто зруйнував у 335 р. до н.е. Олександр Македонський. Існували ще й *Фіви Фтіотійські*, знищені його батьком Пилипом.

Про місто Дзмун або Ешмун. Столицею Верхнього Єгипту було священне місто Теби/ Фіви (Dios Polis, Θηβαίς [тебаїс], Thebais, ⲑⲏⲃⲁⲓⲥ [тебаеїс], пор. в Україні репліки *Табаївка* Лг, Хк, Чг). Близько 298 р. у Єгипті пройшла адміні-стративна реформа, і доти єдиний край (єпархія, провінція) Фів був поділений на 22 номи (області) [Verreth, 777] – від 22-го на півночі до 1-го (Омбос) на півдні.

Рис. Є2. Руїни храму в місті Шмун 'Гермополіс' (сучасний Ель-Ешмунейн)

Столицею 15-го ному U15 було місто Гермополіс, дєгипетс. 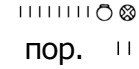 , *Ḫmnw* Hermopolis, пор. 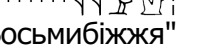 xmnyw Ogdoad, "Восьмибіжжя" [Vycichl] (вісім правічних божеств у космогонії давніх єгиптян), коптс. ϣⲘⲞⲨⲚ **ешмун** > гр. Ζμουν [**дзмун**]. Документальне зведення історичних назв Гермополіса наводить Г.Верет:

Hermopolis ([сучасний] El-Ashmunein) **– U15** [Geo ID: 816] **G** Ἑρμοῦ Πόλις Μεγάλη - Ἑρμοπολιτῶν Πόλις - **Ζμουν** [**дзмун**] **L** Hermupolis Magna - Mercuri **E** *Ḫmnw* **C** ϣⲘⲞⲨⲚ [(**е**)**шмун**]. ***Var.***: Hermopolis (Hermou Polis / Hermoupolis / Hermupolis) Megale / Ano (Magna / Superior) - he Hermopoliton Polis - Chemenou [хемену] (Zmoun - Shmoun) ('Eight-town') - El-Ashmunein - sites including Tuna el-Gebel; Kom Kusum; the Monastery of Epiphanios ***... Status***: city: polis; metropolis; civitas. ***Admin.***: the U15 Hermopolites incorporates the former U14 and U16; in the U Thebais. ***Loc.***: on the western Nile bank. ***Ident.***: Ounou [**уну**] (11169) / Ouni [**уні**] (11577) [Verreth, 272].

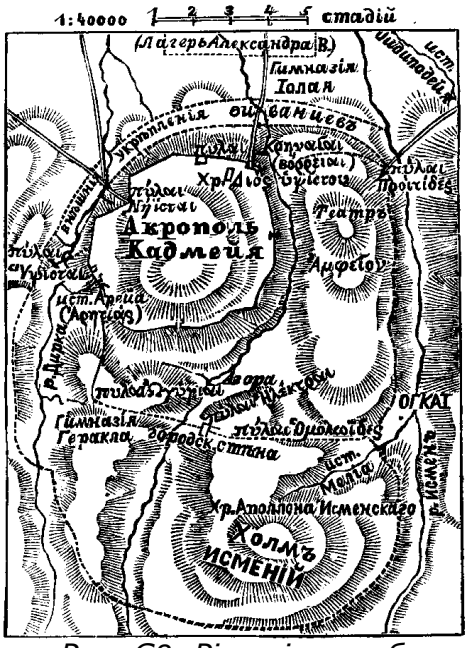

Рис. Є3. Річка і пагорб Ісменій біля грецького міста Теби 'Фіви' [СКД, 1369]

У якийсь час Ешмун мав ще й назви Ounou, Ouni. Крім офіційного ім'я *Гермополіс* греки вживали також місцеве у формі Ζμουν [дзмун] з копт. ϣⲘⲞⲨⲚ [ешмун] від ще давнішого єгип. Chemenou [хемену] ('Місто Восьми'), – це сучасне селище з арабською назвою El-Ashmun.ein і руїнами численних пам'яток (рис. 10). Явні репліки у нас – назви нп *ШМЕНЬки* Вл, *ШМАНьківці* Тр, *ЦУМАНЬ* Вл, *кІЦМАНЬ* Чв; дві р. *ЕСМАНЬ* = Єсмань, Ясмань; ур. *ОШМАНЬ* См; Осьмаки Чг, р. Осьмачка Пл, прізвище Осьмак. При цьому грецька форма Ζμουν [дзмун] – імовірний прототип репліки *цмань/

*смань (пор. *Цумань*, *Кіцмань*, *Есмань*), а коптська ⳯ⲘⲞⲨⲚ – *шмань (*Шманьківці*, *Шменьки*, *ур. Ошмань*). Голосним найдавнішої єгипетської форми Chemenou [хемену] найповніше відповідає основа Шмен-. Важливо, що в Україні є ці ймовірні продовження прототипу копт. ⳯ⲘⲞⲨⲚ без протетичного е-:

• *ШМЕНьки* ⳯ⲘⲞⲨⲚ Вл Ратне: р. КРИВиця = **КРУТ**иць у с. ДАТинь; ТЕРЕБовичі, бол. **МАКЕДОН**иха у с. КОМАРове, Здо**МИШЕЛ**Ь stoma вустя + Misl Єгипет; в**ИДРАН**иця пор. Ятран-, ЗаБРОДи, БРОД.ятине, ЗаІВАНове, ЗаМШани, **КОС**иці, **САМАР**и, БЕРЕЗа, -ники; торф. **ЗИМН**.ИКи у с. КОНище, бол. **ЗИМН**е біля с. **ТУР** Tur = Troyu 'м. Альфокран'; • *ШМАНьківці* ⳯ⲘⲞⲨⲚ Тр Чортків: ШМАНьківчики ^р. Нічлава = НИКЛАВ, 1692: **НЕКЛАВ**а **G** Νικολάου Κλῆρος U15, U20; **СИН.ЯК**ове дослов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ʾΙακός 'грек' 'вежа грецька', ЗВІГОЛЬ+ (1947) Євангеліє, **ЩИТ**ИНська Воля Scetis ^ЗаЛУХів *лука; ЛУЧичі, **БОСИРИ** [https://uk.wikipedia.org/wiki/Босири] = БОСИРІ (1947) < ⲂⲞⲨⲤⲒⲢⲒ ⲧⲣⲁⲡⲉⲍⲁ, р. З**БРУЧ**; **БИЧ**Ківці, **ЧОРН**окінці, КОЛИНД**ЯН**и Καλαντίωνος селище в Єгипті, пот. БІЛявина у нп **БІЛ**а ^**БІЛ**обожниця ^**БІЛ**ий Потік ^КАЛИНівщина Καλλινίκος (531 р.), **КОС**ів, РОМашівка, СОКИРинці Σακοορε, Ро**СОХ**ач, б. ЯГОЛЬницький ЖОЛОБ у с. ЯГІЛЬНиця, пот. Некрасів = **НАКРАС**ов! Наукратіс, р. **ЖАБ**и [СГУ, 524].

З погляду порівняльної фонетики істотно, що особливості самої *коптської* мови зумовили появу перед початковим приголосним невиразного голосного ə-, вагання у передачі якого можуть частково пояснювати сучасні варіанти початку назви *Есмань* = *Єсмань*, *Ясмань*; *Османь*; ур. *Ошмань*.

• р. *(Західна) ЕСМАНь* = ОСМАН, ОСМАНЬ [СГУ, 190] См Кролевець: ^прот. **СИН**ій дослов. **съıнъ** 'вежа, башта' п ЛОКНі л Реті л Зах. Есмані; БОЦМАНів, р. **ПУЗИР**івка ⲠⲞⲨⲤⲒⲢⲒ у с. Литвиновичі на р. ЕСМАНь п КЛЕВЕНі, За**ОЗІР**ки = За**ЗІР**ки, **ЯР**ославець, КОВБА**СИН**е Kobasa (нп біля Саїса); МАРУХи Marsa Maṯrūḥ, Червона ГІРка; БІЛоГРиве, ХРЕЩатик, ГРЕЧкине, ЛОКня, **ТАРАС**івка, **ТЕРЕХ**ове ⲦⲈⲢⲤⲰ (місто біля Оксиринху), МОСТище, МУТИН, ХОМенкове; ОБТове ⲁⲃⲱⲧ? ^**ГУБАР**івщина, ПоГОР.ІЛІвка; ЗаГОРівка ^**ЯР**ове, ПИР.ОТЧине, САЖалки ⲤⲁⲖⲒ;

• р. *ЕСМАНь* См ПУТИВль: (контекст См Глухів див. вище: *Сопич*) р. ХОРОБ.**РА** carabus у с. Бояро-лЕЖачі, БУН.ЯКине; **КУБАР**еве, **СОНЦ**еве, ЗІНове, БІЛогалиця, **КУБЕР**, КАРДАШі, САФОНівка, ШИРяєве, ІВАНівка, ШАРПівка 2; ПАР.ФЕН дім моря.

Етапи адаптації незвич-ного Ζμουν *Дзмун* збережені у формах *Цумань* Вл, *Чомон.ин* Зк, *Кіцмань* (*к-іцмань) Чв, – адже Ц – це глухий ДЗ. Очевидно, що й ці околиці насичені реаліями копто-грецького Єгипту:

• *ЦуМАНь* **Ζμουν** Вл Ківерці: ^КАРПилівка, КАДИще; Х**РОМ'ЯКІВ** ⲣⲱⲙⲓ людина + Яків, **ЯКІВці**, бол. **СІМУНЬ!** ⳯ⲘⲞⲨⲚ у с. НеБІЖка, **РОМ**ашківка, **МАКАР**евичі, **ОЛЕКСАНДРІЯ**, бол. **В'ЮН**иська ЛОЗа грецькі човни біля с. Лички, **КОНОП**елька, бол. **СЛІП**е Σληπιος Γῆ у с. Завітне, торф. **ПАРФЕН**ове дім моря у с. Борохів, **ПУТИЛ**івка ^МОЩани-ця, **ДУБ**ище, **ГАЙ**ове, **КЛЕПА**чів, **ЖАБ**ка, **ВИШ**Нів, Г**РЕМ**'ЯЧе ⲣⲉⲙⲓ людина, ОЗЕРо, СОКИРичі, ЗнаМИРівка; • *ЧоМОНин* Ζμουν Зк Мукачів: **СИН.ЯК** дослов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ʾΙακός 'грек' 'вежа грецька', **КОНОП**лівці Kanop, **РІВН**е ⲣⲉϥ, **БАБ**ичі πάπας, **БОБО**вище πάπας, **БОРОД**івка βᾶριϑ-/ **Burd'oyo**, ж**БОР**івці βᾶρ-, **МАКАР**ове, **ЖУК**ове, **ЛОХ**ове λόχοι, КОРОПець, ЛУЧки, ІВАНівці, ДУБине, ЯБЛУНів, БЕРЕЗники, РАКОШин; • *К.ІЦМАНь* *к-ə-Ζμουν / ʾΙσμήνιος Чв рц: **РЕВАКІВ**ці ⲣⲉϥ [реф] людина "люди греків" ^**ДУБ**івці, БЕРЕГомет; **РЕВ**не ⲣⲉϥ [реф] людина, **БУРДЕЙ!** сир. Burd'oyo Барадеї, БІЛа, ОШИ**ХЛІБ**и, **ХЛІВ**ище, **КЛІВ**ОДин κελεβιν, БОРівці βᾶρ-, **ЧОРТОРИЯ**, КОРОСТуВАТа, ШИПинці, **ШИШ**ківці ⳯ⲛ⳯ сучити мотузок.

Укладені раніше безперечно об'єктивні картосхеми поширення основи *Єсман-* у Європі [Тищенко 2011а] не втрачають цінности як зведення фактів, однак дістають тепер повніше *розуміння*. Поза сумнівом, реальними є й історична активність арабів у VII ст., і втеча від них авестійців-ґабрів аж до Швеції [Тищенко 2011, 142–184]. Однак копто-грецька присутність у Східній Європі несумірно довша і глибша від арабської. Супровідні коптські і грецькі назви навколо Есмані, як і поблизу білоруських *АшмЯН*, *Есьманоўцаў*, *Ісманаўкі* і селищ в Росії *Усмань*, *Исменцы* та ін. численніші порівняно з назвами від імовірного арабського першоджерела:

• *ИСМЕНка*+ ʾ**Ісмήνιος** (!) – не ⳯ⲘⲞⲨⲚ! в Естонії (тепер Mehikoorma) біля протоки з Псковського до Чудського озера: БЕРЕЗовец, **ЛОКУТ**а (біля м. Ряпина); на східному березі – у Псковській обл. Росії: бол. **ПУЗЫР**ь ⲠⲞⲨⲤⲒⲢⲒ 'місто Бусирис' ^р. **ЧЕРН**ая, оз. БЕЛое, КРАСНая ГОРка, ГРЕБЕНево (трохи далі на північ під Гдовом є **ЛОКОТ**ь, **ЛОБАН**овщина, **СОШ**ня, КРУТое, **СИНЬКОВ**щина дослов. **съıнъ** 'вежа, башта', **ЖУК**ово, **ЯМ**щина, ОЗЕРКи, МАКАРУШево). Переконують у правильности всіх дотеперішніх викладок ще три контексти на Псковщині: • *ПУЗЫРкино* 20г Остров: ^**ЯСТРЕБ**ы, **ЛОБ**аши; **БУРД**ино, **ЖУКИ**, **РАГОЗ**ино, БЕЛЬково, р. ВОРОЖа; • *ПУЗЫРево* 26а ПЫТАЛово: **РАКИТ**ня, **ЛИЛ**ево, **ГРЕШ**ина ГОРа, СОРОЧино, БЕЛкино; • *ПУЗЫРево* 33г Себеж: ^По**СИНЬ**!; р. **СИН**яя дослов. **съıнъ** 'вежа, башта', **КРЕК**ово, **БОРИС**енки βᾶρις, СИМАНово, БАРАНовщина.

У Білорусі: • *ИСМАНаўка* ʾ**Ісмήνιος** (!) – не ⳯ⲘⲞⲨⲚ (Смол. 58 2в) By ХОДОСы: ^**СУШЬ** [Encarta]; **РАКИ-Т**инка, **БЕС**ково, **БАШАР**ы, СОРОЧина, **ШАМ**овщина, **ШАМ**ово, **КОПТ**евка, СТАРоКОЖевка, **ПУЗЫР**ево, **ШИШ**ковка, **ЧЕРН**илово, **БОРИС**овка βᾶρις, **ПИР.**ЯНы пир- Смол., ДУБ.ЕЙКово, р. ***ПРОН***я πρόνοια земля, дана за військову службу, лен, **БАРЫШ**евка; • *ЭСЬМОНы* ʾ**Ісмήνιος** (!) – не ⳯ⲘⲞⲨⲚ By Могилев: ^**БЕЛЫ**ничи; р. Друть, **РАКУШ**ево, БЕЛино, **СИБЕК**и, р. КЛЕВа, БЕРЕЗино; • *ЭЙСМОН-*

ты2 **Ἰσμήνιος** (!) – не ѿМОУN By Гродна: **КОПТ**евка, **ПУТР**ишки, **СУБОЧ**и; • *ЕСЬМАНовцы* **Ἰσμήνιος** (!) – не ѿМОУN By Минск: **ВЯЗЫН**ка, **_ЗА**славль, **ЯР**шевичи, р. БЕРЕЗина, **БЕЛ**окорец, **РУМ**.

На відміну від наведених назв хіба що *Ашмяны* зберегли більше від первісного прототипу: • *АШМЯНы* ѿМОУN By: БЕЛковщина, -евичи, **НЕКРАШ.УН**и, **ЗаОЗЕР**цы, р. АШМЯНка, **VEŽION**is пор. Вязёнка, **СУШ**ишки, **BUTR**IMonys Lt. В Росії: • р. *ЯСМЕНка* **Ἰσμήνιος** (!) – не ѿМОУN РФ Рязанс. 18г: ^ИВАНьково, р. ***ПРОН****я* πρόνοια; **САМАР**а, СОЛНцево 2, **НЕКРАС**ово, **БЫЧ**ки, Кораблинка, МАКово, КАРКАДИНово Тульс., **БУТЫР**ки, КИНД.**ЯКОВ**о, **ЛОКН**я λόχοι, **ИЖ**Еславль ѿ 'розіп'ясти' + славити, пор. Ізяслав / _ЗАслав Рв, ПЕЧЕРники; • *ИСМЕНЦы* **Ἰσμήνιος** (!) – не ѿМОУN Мари-Эл РФ 86-6 Волжск: БЕРЕЗники, **СЕМЕН**овка, КРАСНый **ЯР**, ИВАН**БЕЛ**як, **СИН**ь**ЯЛ**ы, **ЧАНДР**ово; • *УсманГАЛИ* ѿМОУN? + галеи РФ Башк. Инзер: ^**РИМ**ашты, **ЯМ**ашта, Кызыл-**ЯР**, **НИЛЬ**ский!, виток р. Урал. (Пор. і прізв. укр. ЯСМЕНко [РВЗ–1649].)

Припущення про зв'язок назви *Кіцмань* і Ζμουν наводить на думку, що Ζμουν було й прототипом назви ***Кучманського шляху*** як напряму на південь до Єгипту: за Литви він звався *КУСМАНский шляхъ* [Клепатский, 124] (так і у Боплана 1650: Kusmansky Szlak) [Боплан, 55], також "Татарський або Шпаків шлях" [ЕУ, IV, 1248], "**Чорний**-польський або Шпаків шлях" [Яворницький, 67]. Він проходив уздовж ***Чорного*** *Ташлика* через *Кучманський брід* на Пд. Бузі біля впадіння р. **СИН**юхи [УКМЕ, 285]. На карті про цей розгалужений шлях нагадують назви ур. *КІЧМАНь-**Чернече*** біля с. Левківці **Вн** Тульчин, *КІЦМАНь* **Чв** рц, *КУЧМАНівка* **Хм** Красилів, ур. *Субота-КОЧМАНівщина* **Чг** Бахмач [Encarta].

• *К.ІЧМАНь-**Чернече*** + *к-ə-Ζμουν (куток с. ЛЕВКівці [Сіцінський, 146] у бік нп **РАХН**иЛІСові Mit **Rahina**) Вн Тульчин: ^р., ур. і ліс ЛЯЛЬки ἀλάλ мандрувати; р. **ІЦ**ька **Isis** л СІЛЬНиці = Sielnica, nad Silnią п Пд. Бугу, с. **ИЦ**ка+ = **ТАРАС**івка ΤΘΡCѠ, куток ИЦка у с. БУБНівка; р. КОЗАРиха і р. **ШАМ**оТИНа Шам Сирія у смт КИРНАСівка (порт на о. Евбея), р. ПОПІВка у с. **КЛЕБАНЬ**, пот. і с. **ЮРК**івка ^КАЛИНівКа Καλλινίκος (531 р.?), р. КАЛЬНівка, **БІЛ**о**УС**івка, БОРТники, ОДАЇ (молд. 'хутори'), **ЗаОЗЕР**не, **КИНАШ**ів **кінах**, ЛУКа-**ЖАБ**О**КРИЦ**Ька ⲁⲥⲃ прибульці; ті, хто доплив + **греки**, **БУРДІЇ Burd'oyo Барадеї**, ЛЕВКівці. Але: яр ЗЕЛЬНиків = **ЗЕМН**икова Ζμουν? л Єфремового л Сіверс. Донця [СГУ, 213]. Тоді: • р. *ЗЕМН**ЯК*** Ζμουν + Яків у с. **ЄЛІН**е y'In алан Чг Щорс: ^МІСТки; **ТУР**'Я Tur = Troyu, р. ЄЛІНка = ЕЛИНка y'In алан, **ШКРОБ**ове скарабей, **КЛЮС**и укр. ст. клюса з гр. εκκλησια церква, **РОГІЗ**ки, **КОРОВ**не, **ФІЛОН**івка Φίλωνος Κλῆρος 14 хуторів, 2 канали у Верх. Єгипті [Verreth, 575-576], **ПОПІЛЬ**ня, **ХОТ.УНИ**чі ^**КРЕСТОП**івщина, Суничне *ЗЕМЛЯНич-?

• ур. *Субота-К.ОЧМАНівщина*+ *к-ə-Ζμουν (біля с. Часниківка) Чг Бахмач [Encarta]: ^**КО-ШМА**Лів, ур. МАЦЬКо-ІВАНівське, р. **РозСІШ** і БИСТРиця у с. Городище ^**ШУМИН**, руч. **СУХ**ий **РОМЕН** у с. Тиниця, р. ТИТча = 1654: **ТЮТ**чая = **ВОВН.**ЯНка у с. МИТченки, р. **ШОВК**овиця ⲱⲁⲗⲟⲩⲕⲥ скарабей, р. ГРУШівка; ОПОЛОНське Apollon ^**БАЛАН**ин лазня, р. **БАСАН**ка у с. ГАЙ.ВОРОН, **ПИРОГ**івка ^КРАСне, КАЦІРи, **ТЕРЕШ**иха **G** Τερσω **C** ΤΘΡCѠ, КАЛИНівКа Καλλινίκος (531 р.?) ^ГЛИБоке ^МОВЧИНів, СТРІЛЬники, КИРПИЧне, ВЕРБівка ^ОБМАЧів *-мб-, ФАСТівці, ур. ЖОЛОБовина; (+ ***ОМБИШ*** ΟμβοсЧг **БОРЗ**на: ^ур. **ШЕЛК.**УНове ⲱⲁⲗⲟⲩⲕⲥ, ур. **ЗАМАН**ин Ζμουν! біля с. Печі, кург. **МАНДР**ич-Гора, кург. ЗЕЛЕНа Могила, кург. ГОДИлова Могила, ПЛИСки, **КРУТ**и, СИВоЛОЖ, ЛЮБоМУДРівка), **КИНАШ**івка **кінах** самоназва фінікійців ^**ЮРК**івщина ^р. БЕРЕЗа.

Від часів раннього християнства Ешмун став осідком **коптської церкви**, яка діє і дотепер. Тут існував і монастир Св. Епіфанія, заснований у VI ст. ченцем-пустельником також на ім'я Епіфаній. По цілому християнському світі звичайно ж знали і про втечу Святого Сімейства до Єгипту, і про початок монастирського руху з Єгипту (звідси прийшло й само християнське поняття *пу́стинь*), про славетні монастирі Макарія у Нижньому Єгипті, Катерини на Синаї, Епіфанія в Ешмуні. І те, що про них тепер мало хто з сучасників знає, є наслідком історичного забуття через середньовічні утиски християнства у найдавніших місцях його поширення.

Так само не підлягає сумніву, що подорожі до Святих Місць включали тоді дивовижний світ Єгипту, про що й говорять назви селищ в Україні *Рев.уни* і *Ход.уні* – "люди з Уну" і "ті, що ходили до Уну", *Катеринопіль* Дп, Чк, *Катеринівка* (50 назв, у т.ч. Дп11, Дц7, Хк6, См4, Кг4, Жт4), *Макарів* Кв, *Макариха* Кг, Хк, *Макарівщина* Пл, *Макарівка* (11 назв), *Єпіфанівка* Лг.

Супутнє питання: якщо Глух- усього лише слов'янське утворення від "глушини", то чому ця "глушина" полюбляє сусідство **Семенівок**?

Справді, не лише 1) с. ***Семен****івка* – сусід ***Глух****ова*, *Березі*, *Калинівки* й *Чернева* См, але і згадане 2) с. ***Глухів****щина* (поруч з с. *Березовий Гай*, далі *Грем'Ячка*, *Чорний Ріг*, *Калинівське*) – у ***Семен****івському* р-ні Чг. 3) Село ***Глух****е* Дп Томаківка – в одному районі з с. ***Семен****івка*, 4) с. ***Глуш****ків* і *Чернятин* ІФ Городенка – в одному районі з с. ***Семен****івка*, *Якубівка* і *Сороки*, 5) с. ***Глухов****ичі* Лв Пустомити – в одному районі з с. ***Семен****івка*, *Березівка*, *Чорнушовичі*, *Сороки* і *Яструбків*, *Ямпіль* і *Гамаліївка* (!). Також гідроніми: 6) став ***Семен****ців* у с. Шендерівка Чк Корсунь-Ш.: с. ***Глуш****ки*, *Хильки*, *Сухини*; 7) пот. ***СемИН****ів* у с. Вел. Лінина Лв Ст. Самбір: пот. ***Глух****ий* п Ясінки п Стрв'яжу = Стривігору у м. Хирів, *Березів*, *Біличі*, *Мшанець*, *Сушиця*; 8) оз. ***Глуш****ець* у смт Козин Кв Обухів:

***Семен**івка*, *Березове*, *Жуківці*, *Макарівка*, *Нещерів*; 9) оз. ***Глух**ий Лиман* у кол. Вел. Лузі Хс Каховка: ***Семен**івка*, *Коробки*, *Заозерне*, *Калинівка*, *ЧорнЯНка*.

Теорія імовірностей не пояснить стількох збігів водночас, отже це не гра випадку. Це доказ того, що між основами існує смисловий зв'язок. І його секрет у тому, що "наша" ***СеМеНівка*** – на р. ***еСМаНь***: це може бути та сама топооснова.

До такого висновку підштовхнула карта, коли це сусідство трапилося удесяте навіть під Вільнюсом (!): 10) ● *ISMONys* ⳩ⲘⲞⲨⲚ Lt Vilnius: **SEMEN**iškės, **GLUK**as [Encarta]. Справді, від цілком реальних засвідчених на карті варіантів основи Ісмен- (и**СМ**е**Н**ка, и**СМ**е**Н**цы) – один формальний крок до топооснови **С**е**М**е**Н**-, і він міг статися під впливом морфології афразійських мов, де С-М-Н сприймається як типова триприголосна лексична основа: пор. ар. *СаМН* 'огрядний', *аСМаН* 'черевань', *СаДіК* мн. *аСДіКа* 'друзі', *РаБаТ* мн. *аРБаТ* 'військові монастирі' (пор. і м. *Рабат* у Марокко, і вул. *Арбат* у Москві), гебрайс. *МаЛКі* 'мій цар' мн. *МеЛаХім* 'царі' [https://en.wikipedia.org/wiki/ Broken_plural]. Також коптс. ϫⲟⲓ /джої/ 'корабель' мн. ⲉϫⲏⲩ /еджий/ 'кораблі', ϫⲟⲉ /джое/ 'мур' мн. ⲉϫⲏ /еджи/ 'мури'. У багатомовному середовищі Наддніпрянщини пара "СеМеН- ~ *еСМеН-" могла виглядати як форми того самого слова. До всього, у XVI ст. з'явився ще й тюркізм *СеМеНи* 'надвірні козаки' (пор. турки-оСМаНи).

Про етапи пристосувань говорити передчасно, але гіпотеза має контекстуальний доказ у вигляді історико-топонімічної ідіоми "Семен- ~ Киян-":

● *СЕМЕН.**ЯГІВ**ка* *"(люди) Якова з Ешмуну" Чг Чг: ^ЛОКОТЬків; ЯКУБівка, ЧЕРН**ИШ** ⳩ 'розіп'ясти', БЕРЕЗанка, _**КИЇН**ка ①, СКОРінець Shichor; пор. СЕМЕН.ИГИно РФ Івановс.;

● оз. *СЕМЕНів СТОВП* *"щогла з Ешмуну"? у с. БАБинці Кв БородЯНка: ОЗЕРщина, **ВИШ**н**ЯКИ**, КОБЛиця, ПИЛИПовичі, ЗаГАЛЬці, НеБРАТ, Нова ГРЕБля, р. _**КИЯН**ка ② **Ὠκεάνη** = РОКАЧ; пор. ● *СТОВП'**ЯГИ*** *"щогли греків"? Кв Переяслав-Хм.: ^**ГРЕЧАН**ики, р. ГУНище у с. ПідСІНне, ПОЛОГи-ВЕРГУНи, ЄРківці, В'ЮНище;

● *СЕМЕНів **ЯР*** *"море до Ешмуну"? Хк Богодухів: **ГУБАР**івщина, ШАРівка, ЩОГЛівка, **ЗаМН**и**УС**и ^_**КИЯН**и ③ **Ὠκεάνη** ^СУХини;

● *СЕМЕНівка* См См: **СИМОН**івка, БІЛоУСівщина Ушу, КАЛИН.**ів ЯР** Καλλινίκος (531 р.) і РАКова СІЧ Ракка = Καλλινίκος, _***КиянЦІ*** [Encarta] ④ **Ὠκεάνη** Ніл = _КИЯНиця, СИРоватка Σῖρις Ніл;

● *СИМОНи* Жт Ємільчине: ^крин. _**КИЯН**цева ⑤ **Ὠκεάνη**; _**КИЯН**ка **Ὠκεάνη** ^БОБРицька БОЛЯРка, К**РЕМ**'**ЯН**ка **люди Іоанна**, **ЯМ**енець, БЕРЕЗн**ЯК**и, ВЕРЕСівка;

● *СЕМЕНки* Вн Бар: ^**ГАВР.ИШ**івка; _**КИЯН**івка ⑥ ^МИТки; ПОПІВці, **ХОДАК**и, ВЕРЕШки, КАНОНицьке, МАР'ЯНівка, ТЕРЕШки;

Топооснова Семен- – це не ім'я Семен з відмінною історією: то видно з синоніма пот. Семенчук = СЕМАНчук (<*Есмань!) Чв Путила [СГУ, 494], або з назв пот. Семинів Лв і р. Семинь Чг (у назвах яру СЕМЕН.ИЩів, б. ~.ИШина – isi 'розіп'ясти'). Кількаразова поява в цих тематично зумовлених контекстах основи _Киян- (①–⑥) взаємно показова: вона цілком відповідає репліці давнього ім'я Нілу (за Діодором Сицилійським Lib. i. 19, 4) – Ὠκεάνη 'Ніл' [Verreth, 466], – на березі якого лежить Ешмун, прототип назв в Україні від основ Семен-/ Симон-. (Є ще зв'язок з кит. semu ren 'люди з заходу').

Варіанти основи СеМеН- вказують на можливе поширення кола цих назв на основи Симон-, Шуман-, Шумин-: СиМоНи Жт, -ів Рв, -івка Мк, См, бол. **СіМУНЬ**! Вл також СиМаНове См, ШАМАНівка Од, ЧОМОНин Зк, ШУМАНи, ШУМИН Чг, -а Лв, ШУМлЯНи Тр (див. інакше II. *ШумівцІ*), ЗаМНиУСи, ЗиМНе, р. ЗеМН.ЯК, ур. ЗаМаНи.

Ж

Ж- – початкове Ж- частини топонімів може бути ознакою кипчацької вимови: Жемелинці (Ємел-), Жирогань (*єрг > Рогань), Жаврів (Яворів), Жашків (ясак), Жашковичі, Жборівці (Зборів), ЖВАНець, Жеванівка!, Живанівка (Іван-), Животівка 2 (Івот), Жміївка (Зміїв), Жовнине, Жовнівка (Йовине), Жуганка (Юган-), Жулин, Жуличі, Жураки (Юрак-), Журжевичі (Юрж-).

ЖАБОКРУТИ ІФ, ***ЖАБче*** Вл, Жт, Хм < 1) копт. ϫⲁⲃ⸗; 2) дтюрк. *джабу*.

1) **Коптс.** ϫⲁⲃ⸗ 'подолати, переплисти' **+ окрът** корабель. Відоме сусідство ● пот. *ХОТИМИРка* у с. ***ХОТИМИР*** ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ ІФ ТЛУМач: ^ЖАБо**КРУК**и; **ЯКІВ**ка, **ЛОКІТ**ка ⲗⲁⲕⲟⲧⲉ, **ПАЛАГ**ичі ^**ПОПЕЛ**ів πέπλος античний просторий одяг, **АНТОН**ІВка, **ОЛЕШ**ів дєг. Alashia 'Кіпр', **КУТ**ище, **СУХоДІЛ**, ОДАЇв, **ОЗЕРЯН**и, БОРТники, ТАРАСівка, **ЖУК**ів; +^ **ЖУКоТИН**, ОТИНІЯ ^БАБ'ЯНка (ІФ КОЛОМИЯ).

Річка *ХОТИМИРка* тече й через село *ЖабоКРУКи*, тому це пряме сусідство може містити в собі важливі деталі до розкриття сенсу обох назв. Однак чи точно ім'я

с. *ЖабоКРУКи* донесене до нас у первісній формі? Цікаво, що SG, який знає дуже багато, цього разу не наводить іншого варіанту назви: *Żabokruki* повіт Городенка: просто на схід від пошти в с. CHOCIMIERZ, на пот. ХОТИМИРка; у селі є ц. Св. **Онуфрія** NB [SG, XIV, 719]. Це ім'я рідкісне у топонімах (є тільки **ОНОПР**ївка Чк, ОНУФРіївка Кг, р. ~ Чк Чигирин). З іншого боку, пор. копт. ⲁⲛⲁⲫⲟⲣⲁ, -ⲁⲥ: (Gk); f. Offering, sacrifice; liturgy; служба Божа; ⲁⲛⲁⲫⲟⲣⲁⲥ v. ⲁⲛⲁⲫⲟⲣⲁ - Liturgy. Варто впорядкувати часову послідовність форм топонімів моделі ЖАБ(о)- + (К)Р^{л}Е^{и,і,я,у,ю}К^{ч,ц}-: які з них виглядають ранішими, а які пізнішими?

① У Болгарії в горах на півдні є с. • *ЖАБо**КРЪТ*** Бг Кюстандил: ^р. СТРУМа ГИРЧевци, ЯБЪЛково, КОПИЛовци, **ШИШ**Ковци, **КОНЯВ**о, г. КОНЯВска Планина, **ГРАЩ**ица, **ЛЕЛ**инци!, СЛАТино, ПОРОМИНово, **БУЧ**ино!, пер. **ЧЕРН**а Скала ^**ВЕТР**ен Мк, **ВЕТР**ен Бг, г. **ВИХР**ен; БРЕЖани, БАЧево, БЕЛИЦа, БАБЯК, КРЕСНа.

Під час пошуків аналогів до цього болгарського топоніма *Жаб**окрът*** Бг Кюстендил (в офіційній транслітерації Zhabokrŭt) було знайдено кілька фактів, важливих для розуміння прототипу тієї ж моделі, що й *Жабокруки*. Сайт forum.vgd.ru/50/24437/0.htm в розділі "Книга пам'яті з репресій – РФ" публікує "Список засуджених громадян і померлих в Обському ИТЛ і похованих у селищі *Абезь*". Серед 3374 жертв радянської влади тут вказано (під № 146 у фраґменті "7 августа 2009 0:**38**"): "Дяків Василь Васильович, 1892 р., Станісл. обл., Оберт. р-н с. Жаб**ОКРУТ**и".

Цей же топонім підтверджено у статті 1993 р. (Ботанический журнал. – Т. 78. – СПб., 1993), – топоніми, очевидно, узяті зі старих публікацій. Доступний, зокрема, такий пасаж: "...Чертовец Городокского р-на, на Лысой горе, между селами Герасимов и Жабо**КРУТ**ы Тлумачанского р-на Ивано-Франковской обл. Этот вид произрастает только на Лысой горе Волынской возвышенности у с. Мильча и является..." (детальнішого доступу немає) [https://books.google.com/books?id]. (У географії тут і чимало плутанини: насправді с. Чортовець ІФ Город**енк**а (а не Городок Лв), – але саме воно лежить поблизу с. Гарасимів і теперішнього с. *Жабо**крук**и* ІФ Тлумач).

В іншому рідкісному документі про загиблих у Першу світову війну згадані прізвища: "єфрейтор вільн. **ЖАБОКРУТ** Яків Давидович, м. Одеса, безвісти пропав 15.09.1914; і поруч – єфрейтор вільн. ЖАБО**КРУК** Арон Дув. [Дав.?], м. Одеса, безвісти пропав 11.10.1914" [www.svt.ru/1914/.../1914-herson2-zg.pdf].

Реальна назва с. *Жаб**окрът*** Бг Кюстендил в горах на півдні Болгарії у верхів'ях р. Стримон/ Струма може мати прозору етимологію: копт. ϫⲉⲉⲃⲉ, ϫⲁⲃ⁄ 'подолати, переплисти' + болг. *окрът, укр. окрут 'корабель' [ЕСУМ, IV, 174], тільки тепер ми знаємо, що це не від некритично повтореної А. Брюкнером і ЕСУМ народної етимології "те, чим крутять, керують" (крутити кораблем?), а від гостей на скручених мотузками оберемках очерету. (...) Словник К. Бака скептичніший і чітко вказує на розвиток значення від якогось різновиду "***плетеного корабля***" (plaited vessel), як і на зв'язок з чеським krutina 'колиска' з посиланнями на Бернекера [Buck, 728] – але ці думки залишено без уваги.

Єгипетсьткий слід у топонімії півдня Болгарії тепер добре вивчений, починаючи з долини р. *Маріца* (пор. копт. ⲙⲁⲣⲓⲥ 'Південний Єгипет'). Болгарське *окрът* у топонімії само по собі цікаве, адже у словнику не збереглося (хоча є у сусідів – сербохорв. *òкрут*). З цих міркувань найбільш виваженим виглядає вбачати у початках назви с. *Жаб**окрът*** сенс "в'язаний корабель прибульців" (тих, кому вдалося переплисти). І от тепер до ім'я с. *Жаб**окрът*** знайдено надійний відповідник в Україні – стару назву с. *Жаб**окрути***$^{+}$ ІФ Тлумач (нині Жабокруки). Формально *окрут* відоме лише в кількох слов'янських мовах: укр. [окрут], білор. [окрут], рос. [окрут], польс. okręt, хорв. *òкрут*, – але представлені всі три гілки слов'янських мов. Замість визнати звичайну відповідність ę ~ у і віднести слово до праслов'янського фонду, словники дружно проголосили форми [окрут] пізніми (куди вже пізніше) запозиченнями з польської – усі, крім сербського і хорватського слів: ті самі упоралися.

Показово, що поряд з значеннями 'лютий, жорстокий' старе слово укр. [окрутний] означає передусім 'величезний', звідки далі 'страшний, жахливий': слід гадати, саме такими були враження від прибулого річкою справді величезного корабля з папірусу, здатного долати морську подорож. І тут цікаво, що польське слово має форму *okrutny* (лише у XVI ст. зрідка okrętny), але його чомусь не пов'язують з впливом – чиїм? – слова *окрутний*.

② Після цього можна припустити аналогічний розвиток у цілої групи назв, вважаючи їх народним пристосуванням від щораз менше зрозумілого слова *окрут* з одночасним перерозкладом морфем основи Жаб.ОКРУТ- у Жабо.КРУК- (такі форми наявні лише на етнічно українських землях):

• *ЖАБО.КРУКИ*$^{+}$ [Encarta] = *Żabokruki*$^{+}$ pow. БІБРка SG; = ЖабоКРЯКи$^{+}$ [АТП–1974], від 1974 "Квітневе" Лв Жидачів: ^Три**БОК**івці, **БАК**івці, Реп**ЕХІВ**, ЗаКРИВець, БЕРТишів; пот. МАХЛинець у с. **КРЕХ**ів < Kriehhi греки, **ОТИН**евичі Ἀθῆναι ^ГОРодИЩе; **П'ЯТН.ИЧАН**и ^**КОЛОГОР**и, МОНАСТИРець, **АНТОН**івка, КОТОРини; + ≋ р. БЕРЕЖанка у с. Руда, р. БЕРЕЖниця у с. Млиниська, р. БІБРка = БОБЕРка, ЛУГ, **БІЛ**ий у с. **БОРТ**ники ^р. СЕЛЯТИН = СЕЛЕТИН σελίδες, р. БІЛа 26) у с. Дев'ятники, р. **СУХоДІЛ**ка у с. БРИНці-ЗаГІРні.

У Польщі на Холмщині в районі історичних Червенських міст було с. *Żabokruki*$^{+}$ (від поч. XIX ст. не існує; на його місці Modryniec [SG, XIV, 719]) PL pow. Hrubieszow (162 b3): ^MIRcze, ZABŁOCie, **WERESZ**yn, **ŻAB**cze!, **ŚLIP**cze, **MARYS**in!, p. Sienocha (**СИН**юха) [Крип'якевич, 306] дслов. **съинъ** 'вежа, башта', **CZERN**iczyn, CZERMne (іст. Червень), DOŁHO-BYCZow, KADŁUBiska, CZARTowiec, CZORTowice, WERBkowice, TRZESZCZany 2.

Формально близька до цих форм топооснова помічена у Чехії: • *Žabo**krk**y* Cz 17 g5 Dvůr Králove: ^PO**ŘIC**i 2; **ŘIK**ov, ŘOKYTnik 2, SUCHy Důl, JAVOR, RADEŠov, RADEČHOVa, MACHov, JESTREBec!, RADVANice, REŠETova Lhota, BABI, **ČERN**y vrch, HOMOLe, BOBŘi vrch, HYNcice, + KUDowa Gorna!, JELENiów.

Ойконім *Žabo**krk**y* можна пояснити як розвиток з попереднього **Žabo**krt**y* – при тому, що "у давніх чехів Krt (Krat, Křet) означало 'бог сонця'" (Kott, 751); пор. і krtelka 'дерев'яна кружка з кришкою', krtina = třtina 'тростина, очерет' (пол. trzcina). З врахуванням нововідкритих тепер обставин єгипетського контексту стає можливим зблизити цю реалію з ім'ям бога сонця Ра і його небесним кораблем (*okrt?). Є і гідроніми Krtiš 2, ойконіми Krtov, Krtino, назва самотнього костела під Прагою Krteň (navis?).

③ Так само лише в топонімії України знайдено форми з дальшим кроком еволюції значення – крук > крюк (пор. КРЮКів, КРЮКівщина Кв – і **крюк** як символ влади у єгиптян?): бол. ЖАБОКРЮКівка у с. Мартинівка Чк Канів, став ЖАБОКРЮКІвський у с. Деремезна Кв Обухів.

≋ бол. ЖАБО**КРЮК**івка у с. Мартинівка Чк Канів: оз. **ЧУЙ**кове ⲭoı, pl. ⲉⲭⲛⲟⲩ: (754a); m. Ship, boat у с. **ПЕКАР**і! ^оз. _**КРУТ**яка; дж. **ЖУК**ове у с. ТАГАНча ^став _**КРАТ**ове ^став МАКАРИШине ^руч. ФОСА = ХВОСА; ПИЛява, ПОПІВка, **МОНАСТИР**ок ^ТРАХТЕМИРів, СИНявка дслов. **съинъ** 'вежа, башта', КОНОНча, СУШки, ТРОЩин, ТРОСТянець, ХМільна, ЯБЛУНів, **ЧЕРНИШ**і; БОБРиця; БАБичі, ОЗЕР**ИЩ**е, БУЧак!; + ≋ бол. **ЮН**акове у с. МИХАЙЛівка, р. **СИН**явка у с. КОЗАРівка; дж. **КОРОБ**ОЧки у с. Григорівка;

≋ став *ЖАБО**КРЮК**івський* у с. Деремезна Кв Обухів: **ЩЕРБАН**івка морський проводир, НЕЩЕРів, РОМАНки, р. **БОРИЦ**я барис у с. ТРИПІЛЛЯ, **ЖУК**івці, р. **КРАС**на, **ХАЛЕП'Я**; **КРЕНИЧ**і, ТАРАСівка, **КОПАЧ**ів, ТАЦенки; + оз. **В'ЮН**не на р. СТУГна; **бол**. Старі ВОРОТа **Βάραθρα** у с. ГЕРМАНівка, став **ПУНД**івський Pontos у с. ДОЛИНа; **МАКАР**івка; **ПАРАЩ**ина.

⑤ Нове джерело кардинально змінило цей пункт. Раніше здавалося, що форма Жабокрик- цілковитий плід народної уяви (жаби не крякають, а кричать). Але у Реєстрі Війська Запорозького трапилося прізвище козака Івана ЖАБОКРИ**Тс**ького, яке засвідчило прямий зв'язок з основою *Жабокру**т**- (закономірно и < у): • *Лука-ЖабоКРИЦька* <krut.s- с 3 Брац (тепер Вн Тульчин): **БУРДІЇ**! Burd'oyo, ЛЕВківці, КРИЩинці, БІЛоУСівка ТАРАСівка, ТОРКів, КИР.НАСівка, БОРТники, СОСНівка, ГАННОпіль, ОДАЇ, КИНАШів, НЕСТЕРварка, КЛЕБАНь, ЮРківка.

• ≋ р. *Жабо**КРИК*** < krut.s- Жт Бердичів: ГАЛЬчин, ЛюбОМИРка, **СЬОМ**аки, **П'ЯТ**игірка, МИРоСЛАВка, ГАРД**ИШ**івка!, За**КУТ**инці, **СИНГАЇ**вка дслов. **съинъ** 'вежа, башта', СЕМЕНівка, БЕРІЗки, ОБУХівка, ТЕРЕХове; • р. *Жабо**КРИК*** Вн Погребище: р. Жабокричка, СКИБинці, КУР'**ЯН**ці Ioan Ефеський, БІЛашки, БАБинці, ГОПЧИця!, ВИШнівка, ЗБАРАЖівка, ОБОЗівка, БУРКівці, ЧЕРНявка, **ТА.ЛАЛА**ї;

• *Żabo**KRZYK**i*$^{+}$ *Male* < krut.s- nad Styrem pow. Dubno, gm. Tesluchow (тепер с. Теслугів Рв Червоноарм.): ^ПідВИСоке, Добривода; *Żabokrzyki*$^{+}$ *Wielkie*; РАДИХівщина, БОРА.ТИН, **ОПАРИПСИ**, ЛЕВ'ЯТИН, **ГАЙ**ки 2, БІЛогорівка, КОРИТне, ГНИЛЬче, ПустоІВАНне, СОЛОНів, КРУКи!, КОПані, ГАЇ-ЛЕВ'ЯТИНські, Не**МИР**івка, ГАЙ, СЕСТРЯТИН, БЕЗоДНЯ, СИТне, КОТи;

• *ЖАБОКРИЧ* <krut.s- с 3 Брацл 141 ур. Монастирище, 152 Торків (тепер у Вн КРИЖопіль): *Żabokrzycz* mylnie **Zab**okrzycz! на р. ДОХна пр. БЕРЕЖанки, pow. Olhopol (46 w), gm. Obodowka, 8 km KRZYŻopol; CZEBOTarka; (кол. власники Забокрицькі!); ЗАБОЛОТне, **КРАСн**осілка, **КРИК**ливець, КРАСНе, **ТЕКЛ**івка, **КАВК**ів **ЯР**, **ШАРАПАН**івка!, ОДАЇ, **ВЕРБ**ка, КРИНИЧки; • кут. *ЖАБОКРИЧ* у с. Старо-Сабатинівка д 5 Балт (тепер Кг Ульяновка): ^куток ЧОБОТАРка; Żabokrzycz, slobodka, pow. Balta, gm Danilowka 11 w; на р. СИНюха, СИНиціВка, СИНЬки дслов. **съинъ** 'вежа, башта', ВІЛЬХове, ГРУШка, ХРИСТОФОРове;

• *ЖАБО.КРИЧка* <krut.s- = Жабокрич$^{+}$ Вн; *Żabokrzyczka* nad rz. BERSZADka, pow. Olhopol, st. poszt. BERSZADa, gm. RIĄTKowka!; ОЛЬГопіль, РОГІЗка, СТРАТІЇвка, ТАРАСівка, ВЕРБка, БРИТАВка, БІЛий КАМінь, БЕРІЗКи; *Żabokrzycz* mylnie **Zab**okrzycz Брацлав: при гирлі р. Жабо**крички**, ліс званий Warycz!

• *Żabokrzyczyzna*$^{+}$ <krut.s- uroczysko (las) na gruntach wsi Pełża pow. Dubno = ПЕВЖА (тепер Рв Млинів): ^БАКорин; ЗАБолоття, БІЛЬче, ПідГАЇці, РОГІЗне, ЯЛОВичі, ЯРославичі, СТАВРів, ТОПІлля, КОРИТо, КОРАБлище!, БАБОЛоки, ВОВНичі, БОРЕМЕЛЬ, ДУБЛЯНи;

④ Звідси доходимо висновку, що основа Жабокряк- могла виникнути також з аналогічної форми *Жабокрятс- з заміною -я- близького голосного історичного -ę- слова okręt. У новіший час основа Кряк- (як у *Крячки* Кв) мала зазнати народної етимології, пор. ойконіми *Грякове* Пл, *Грякувате* Дп. Однак у **Γραίκος** греки носової ніколи не було. Отже, відгалуження основи *Жабокряки* слід пов'язувати все-таки з коптс. **ϫⲉⲉⲃⲉ** прибульці + слов. okręt корабель: пор. ≋ оз. ЖАБО**КРЯК**івське у с. Жовтневе Кг Новомирг.: **ЩЕР**БАТівка морські човни, р. БИРЗУЛівка Вел. Висі **СИН**юхи дслов. **сынъ** 'вежа, башта' у с. БИРЗУЛове ^КОРОБчине, СУХоЛІТівка, СОКУРівка, РОМАНівка, КОТівка, БЕРЕГове;

• *ЖАБО**КРЯК**и*[+] (від 1974 р. "Квітневе") Лв Жидачів: див. вище *ЖАБОКРУКи*.

≋ бол. *ЖАБО**КРЯК**и* у с. ХОХІТва Кв Богуслав: ^р. **РЕП'ЯШ**ок; бол. ДАХНове у с. **ЩЕРБАШ**инці морський паша, р. **ВЕРВ**иХВІСТ швидкий вістовий, **КОРЯК**ІВка < кур + Яків, р. **КАРЯЧ**инка у м. Богуслав; у с. СИНиця дслов. **сынъ** 'вежа, башта' – ^р. **ПРОН**ИХА (πρόνοια 'феодальний наділ', пор. [Vlajić-Popović, 162]) ^б. **СОЛОН**ці!; **НеХВОРОЩ** біля с. ІВАНівка, став **КУЦеКОНІВ**ський і став **ЖУК**івський на кутку **ЖУК**івщина у с. СемиГОРи; пот. РозСОХуВАТий у с. Дмитренки, р. **СИН**иця = **Стара** СИНиця; стр. ФОСА = ХВОСа у с. САВАРка, БОРОДані, ІСАЙки, РозКОПанці, ПоБЕРЕЖка;

До аналогічних форм на ту пору прийшла ця топооснова й на Заході – у Словаччині й Польщі. Натомість тут ***krzeki*** може відповідають германській вимові етноніма греків kreks; але замість чес. ***kreki*** тоді мало б бути **řeki*:

• *Žabo**kreki*** kreks Slk Žilin: **ZaBOR**ie, SKLABiňa, BELá, **ČIERŇ**avy, r. VAH, SUČany, JAZERnica, KRASNany, VIŠNové, **PORÚB**ka; • *Žabo**kreki*** kreks nad Nitrou Slk Trenčin: BIELice, BORČany, **ŠIŠ**ov, SUČany, r. **BEBR**ava, OZORovce 2, KRÁSNé; KOKOSová, MODRová, **ČIERN**a Lehotka; • *Žabo**krzeki*** kreks Pl Łódź 94 c3; ^**CZERN**ików, MORAKów, **GAJ**! 2; **JAM**no, **CZARN**opole, **PIEKAR**y, **JASTRZĘB**ia, PIĄTEK, ROGÓŻno, ROGOSZyn, BIELice; • *Žabo**krzeki***[+] Pl pow. Łęczyca gm. Mazew (94 b1): WyMYSŁów, JASTRZĘBia, GAJewo, PodGAJew, SKŁOTy Nowe, MIRoszewice, KORYTa;

⑥ До власне польських інновацій слід віднести ідею "крик > клік":

• *Žabo**KLIK*** pow. Przasnysz gm. Dziergowo 57 c2: **Chodkowo**, CHROSTowo, ROMANy, **CZERN**IAKI, SUCHe, DOBROGOSTy, KOBIAŁky; • *Žabo**KLIK**i* pow. WĘGRów 99 a3: ^**ROGUSZ**yn; BORZe, par. CZERWONka; POPIEŁów, KORYTnica, SUCHodoł, WIERZBa; • *Žabo**KLIK**i* pow. Siedlce 100 b2: **Chodów**, TOPORek, HELENów, MOSCIBRODy, SUCHOŻEBRy; • *Žaboklik*[+] pow. **SOCH**aczew gm. **Chodaków** (części: Chrzany, Kożuszki) (96 b2): KĄTy, ROKOTów, SARNy; одна така назва є у Чехії • *Žabo**KLIK**y* Cz 11 f6: SOBĚSUKy, HRUŠovany, BÍLence, VeleMYŠLeves, SUŠany.

Звідси може походити зміна в основі назви ЖАБО**КЛ**ІЩина (однак і тут є альтернатива – пор. Κλείσος оберігач маєтности – епітет Зевса):

• кут. *ЖАБО.**КЛІЩ**ина* Κλείσος оберігач маєтности (епітет Зевса) (що все рівно вказує на прибульців-греків) у с. КУДІївці Вн ЖМЕРинка: кутки села – ЖАБО**КЛ**ІЩина, РОЛЬщина, ЧЕРН.ЕЩина, ШЕН**ДЛ**ейщина!; (водночас це й можливий ламбдацизм, адже остання назва явно від **Шендр-*); ^Олександрівка; КРАСНе, НАСТАСіївка, ЯРОШенка, ЖУКівці!, ЛЕЛЯКИ!, ЯР, ЧЕРНяТИН, **ТЕ.ЛЕЛ**Инці!!, КОРОСТівці, ТАРАСівка, СЬОМАКи, БІЛИКівці.

Існували й форми з початковим З- замість Ж-: ***Z**aboklik*, ***Z**abokliki*, ***Z**abo**krzek**i*, ***Z**abo**krzyczk**a*** [SG, XIV, 193], також ***Z**abince* (ob. Żabince) ***Z**abijak* "mylnie Żabiak" [SG, XIV, 183] kol. i lesn. król. do Osin (Espenhoehe), pow. Swiecki + Warlubie, SINCHAJ!, BUCZyna!, WILCZyKRZAK; ***Z**ABIERZ* = urzęd. ŻABIER Kobryn, Chomsk. Пор. і **З**абло = **Zablot'** [Encarta] = Забалаць Ву Гродна, **З**АБЛино РФ Тверс. Звичайно, це могло бути наслідком мазуріння частини поляків, але такі вагання у вимові основи Жаб- > Заб- можна розглядати і як наслідок впливу вторинного прототипу – битви на р. Заб (750 р.).

⑦ Тільки в топонімії Чехії основа *ŽAB-* сполучається з vřes. Традиційній рецепції назв *ŽABovřesky* як "жаб'ячі верески" суперечать топоніми *Vřesice* (Brno), *Vřesovice*, де vřes < **вєрщо**: (44a); m. Sinner, грішник (з погляду Візантії монофісити – яковити і копти – були грішниками)/ або wæræs: • *ŽABovřesky* 48 a5 (Česke-Budějovice): ^DEHŤare!!; **JAR**onice, SINDLoνe Dvory, CHRAST'ANy, BABice; • *ŽABovřesky* (Brno) 52 b5: ČERNa Pole, **ŽE**BĚtín! ϫєєв!, REČkovice, IVANovice, ~ SOBĚ**ŠIC**e..., MaloMĚRice, Měrovice, Bezměrov; • *ŽABovřesky* (Benešov) 36 c1: ^**KONOP**iště!!!; MYSLič, ČERNikovice, BORovka, ŠOBĚŠovice, JARkovice, PŘIBYSice; • *ŽABovřesky* 12 d5 LitoMĚRice: HAJek, VRBIČany, EVAN, ČERNochov, JARPice, **KOKOV**ice! qAqAw 'баржа для мандрівок' [AED, 402] (див. II. *Кокове*); • *Vřesce* (Tábor) 36 d5: HRACHovice 2, DomaMYSL, NeMYSL; • *Vřesice* (Brno) 52 a1: **KOCHOV** qAqAw, Vranov, KŘETín, ČERNovice; • *Vřeskovice* (Plzeň) 34 a4: Borovy, **VodOKRT**y (пор. болг. -окрът)!

Крім зустрінутого ŽEBĚtín у Чехії виявлено ще два ойконіми з основою *ŽEB-*, що зміцнює всю наведену арґументацію для етимології від ϫѧвѧ, ϫєєв:

• *ŽEBice* ϫєєв 14 a5 CHOROUSki, CHORUSice, SudoMĚŘ, LOBEC, KANina;

• *ŽEBnice* ϫєєв 22 b5: DADina, NEBREZiny, **KŘEČ**ov, JARov, KORYTa, -ka.

Сюди ж і форми на Жеб- (Ж**е**б'є = Жаб'є "Верховина" ІФ), і прізвище Жеба (Глухів, поч. 1950-х рр.; звали цього нашого знайомого Яків Федосович).

2) дтюрк. *джабу* 'володар'. Володар карлуків (див. II. *КОРЛЮГІВКА*) мав титул Ябгу (Yabgu = Djabgu) 'князь'. У В. Бартольда (Туркестан в эпоху монг. нашест., с. 207) – карлукскій **джабгу**. "Закавказькі джерела запозичили форму *джабгу/ джебгу* через *дж*-діалект мов савиро-хозарського союзу; ... в "Історії Алван" – з випадінням дзвінкого ɣ (ǯebɣu > ǯebu) (!) (...) Титул хозарського віце-хагана *джабгу* зберігся в тюркських мовах і в подальші віки: верховні володарі огузів X-XI ст. звалися *джафга*" (!) [Гукасян, 39]. Гукасян В.Л. Тюркизмы в албанских источниках // Сов. тюркология, № 2, 1977, с. 30– 41.

Степова етимологія краще відповідає назвам *Жаботин* Чк, чес. ŽEBĚtín Cz, пол. Żabocin Pl Kalisz, а також досить численним формам реплік від основи ЖАБ**К**-. Також в рамках такого припущення пояснимі й чергування а/е, і зникнення -к-.

• *ЖАБКа* **ǯ**ebɣu Вл (Ківерці): **ХОРЛ.УП**и Qarly + річка?/ Qarluq? ^КОТів; САПОГове!, **СУС**ЬК Susia, ЖУРАВичі, ЧЕМЕРин; • *Жабче* Вл (Горохів): **МАР'ЯН**івка, **МЕРВА**, ВІЛЬХівка, КРАСів, ЖУРАВники, **МИР**не, **МИР**ків, **ПечиХВОСТи**?, СКАБАРівщина? **савари**?; • *Жабкине* См (Кролевець): ДЕЙНЕЧине, БОЦМАНів, АРТЮХове, Червона Гірка, ВОРГОЛ, **РЕУТ**инці рефт-; • *Жабоч* Жт (Малин): ^РУБАНка, ІВАНівка; МОРОЗівка, БАРВІНки, КУТище, НеДАШки! Daxia; • *Жабче* Хм (Старокостянтинів = Кобуд+): БУТівці, ЧЕРНяТИН 2, **СЕВЕРИ**ни!, ПАРТинці, МОРОЗівка, **СЕМИРЕН**ьки!, **КРАСН**осілка; • *Жабче* Жт (Коростень): ЖУПАНівка, ІВАНопіль, БЕХи, БУЛАХівка, **КРАСН**опіль, -сілка, -гірка, ЧИГИРі, СУШки, КАМ'ЯНа ГОРа;

Краще пояснимі поширені переважно на Лівобережжі прізвища 1191 ЗАБУГА, а також 202 ЗАБУЖко (переважно Рв): • *ЗАБУГи* **ǯ**ebɣu См Лебедин: **ХОРОЛ** ^САВОНиха; БАРАБАШівка, СІРоБАБине!, ЯРОШі, Червоне, ГАЛУШки, ПАДалки, ПІДо.приГОРи, ГУТницьке, ДРОЗДівщина, ПоКУТне; • *Забужжя* Вн Не**МИР**ів: **МАР'ЯН**івка, ЧАУЛЬське, **ВІЛЬШ**анка, **СОКІЛ**ець; • *Забужжя* Вл Любомль: КОЦЮРи, **КРАСНоволя**, КРАСНий Бір, ВІЛЬШанка, **СОКІЛ**; • *Забужжя* Лв СОКАЛЬ: ^КОНОТОПи; ВОЛСВин, НИЗи, ЖУЖЕЛЯни, КАРів, БУТини, ГАННІвка, **КРАСН**осілля, **СУХоволя**, БАЯНичі, **ВІЛЬХ**ове; • *Забужжя* Лв ^Кам-Буз: КОЛОДне, **ПечиХВОСТи**, КОЛОДенце, КРАСичин, **СОКОЛ**ів, ЯГІДня, ЯМНе.

▓ р. ***ЖАГАЛівка*** < ст. укр. *жагель* 'вітрило' (з герм. segal). У назві нп *Загальці* Кв Бородянка місцеве вагання у вимові звуків ж/з (*Жміївка = Зміївка*, *Жван = Зван*, *Желем'янка = Зелем'янка* [СГУ, 194], *Шмайлиха*, прізв. Жмайло ~ Ізмаїл) могло вплинути на зміну прототипу ст. укр. *жагель* 'вітрило' (з герм. segal) [ЕСУМ, II, 184; Buck, 736] (звідси ж укр. *щогла*), пор. р. *Жагалівка* у с. Василів Чв Заставна.

▓▒ ***ЖАДКівка***, ***ЖАДЬКи*** < пахл. **jdwg** 'чаклун'.

• *ЖАДЬКове* пахл. jdwg 'чаклун' См Лебедин: **ПАРФ**или!, БОРОВЕНЬКи, БЕРЕЗове, ВАСИЛівка, МИРне, ПоМІРки, РАДЧуки, ЯСНопілля, ВЕРШина, ЯРоші, СТАРОНове, РЕВки, **БИШКІН**ь; • *ЖАДКівка* пахл. jdwg 'чаклун' Рв Корець: ^Старий КОРЕЦЬ!; ЗАБАРа, КАЛИНівка, МОРОЗівка, БЕРЕЗівка, УСТя; • *ЖАДЬКи* пахл. jdwg 'чаклун' Жт ЧЕРНЯХІВ: ЯЛИНівка, ОЧЕРЕТянка, БРАЖЕНка.

▒ ***ЖАДОВе*** -𐡇𐡀𐡕𐡐 (143b) m. Tar, pitch; смола, дьоготь. Копти позначали смолу і дьоготь словами ϩⲁⲙϫⲁⲡⲧ, -ϫⲁⲧⲡ (143b) m. Tar, pitch. Беручи до уваги, що перша морфема цих слів – це кваліфікатор ϩⲁⲙ (Q) v. ϩⲱⲙ (to be filthy, бути брудним), можна припустти, що в побутовому спілкуванні вживали й коротку форму цього слова *ϫⲁⲡⲧ, -**𐡇𐡀𐡕𐡐**, яка і могла стати прототипом топонімічної основи ЖАД-:

• *ЖАД**ОВ**е* -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch Чг СЕМЕНівка: ^ІВАН**ине**, р. **ДИВА**! осет. dīwag 'демон'; **ХАНДАБОК**івка (КШ19-11: Кандабоковка, синхорична назва), **ЖАД**анівка, **РАКУТ**и, **РАКУЖ**а, **ЧОРН**ий Ріг, БОБРИК 2, ГЛУХівщина, БЕРЕЗова РОЩа, ІВАНПУТЬ ^ЗЕЛЕНий ГАЙ ^КРИВуша ^МАРС; • р. ***ЖАДІВ**ка* -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch у с. *СТАРА **ЖАДОВ**а* Чв Сторожинець: ^КОСованка, Нова ЖАДова, ДІБРівка; **СНЯЧ**ів, ГЛИБОЧок, БОБівці; • р. ***ЖАДОВ**ина* -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch п КОТівці Серету у с. ТАРАШани Чв Глибока: СИНівці 2 дослов. **съıнъ** 'вежа, башта'. ПОРУБне, КУТ; • ур. ***ЖАДОВ**ка* [КШ19-3] -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) біля с. Щитинська Воля Вл: ^останець ХОМич; ост. ЧИМЕРик, ост. **СМОЛЯН**ик!; ост. **ХОМ**ець 2!; трохи далі ост. ЯМище 2, бол. Чемери Ву;

• р. *ЖАДинка* -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch л Клевені [СГУ, 193] См Путивль: **ЩЕРБ**инівка, х. МАРИЦя, РЕВ'ЯКине, БІЛоГАЛИЦя, **ОРІХ**івка, **ВОРОН**івка, р. ЗВАНь; • *ЖАДень* (= Жадин КШ19-5, зусібіч у лісі, поблизу **смолярня**) -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch Рв ДУБРовиця: ^ур. **ХМел**еві **ЧЕРН**і; ВИСОЦьк; р. **ШУМ**ЛЯЧий Рів ⊕ SmaW 'Верхній Єгипет' п рукав Случі, ВЕРБівка, КРУПове, ЗЕЛЕНЬ, оз. **ХОТОМЕРь** біля с. Бережки КШ20-5, ур. і х. Перси;

• *ЖАДани* Пл Диканька: ^**ХОМ**енки, **ЧЕРН**ещина, ЯРохівка, ФИЛОНівка; ЯКОВенщина, ЧЕРНечий ЯР, БОРОДаї, КИШЕНЬці, СУХа Балка; • *ЖАДани* -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch Вн Іллінці: ^ШАБельня; РозСОХувата, СИНАРна; • *ЖАДанівка* -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch Хк Зміїв: ^**ДУДК**івка!, КАСЯНівка; МОХнач, СУХа ГОМІЛЬша, **БИШКИН** 2, КОРОПове, РЕП'ЯХівка, БОРОВа, СОСНове; • крин. *ЖАДанова* -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch у с. Вільхівчик Чк Корсунь-Ш.: **СОТ**ники! ⲥⲟⲙ† (346b) m. resin, **СТЕБЛ**ів, ВиГРАЇв, **СУХ**ини, **ШЕНДЕР**івка; • крин. *ЖАДанове* -**𐡇𐡀𐡕𐡐** (143b) m. Tar, pitch у с. БАЛАКлія Пл Вел. Багачка: САЇ, КОНОПлянка, СОЛОНці, ЗАЙців, ОСТАПове, ЛОБурі, РАДИВОНівка, РОКИТа, КОЛОМИЙці, БАХТЕРщина.

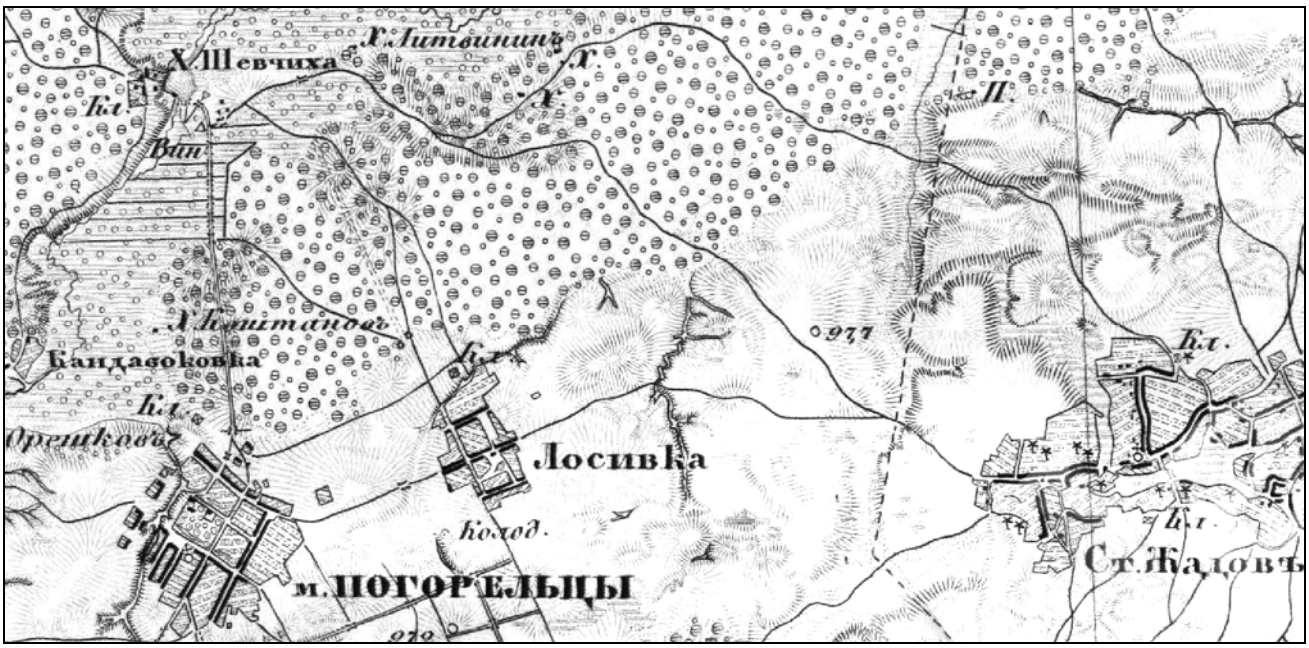

Рис. Ж1. Околиці колишнього лісового села Жадове Чг

Рис. Ж2. Околиці ур. Жадовка і Чимерик [КШ19-3] *біля с. Щитинська Воля Вл*

ЖВАН < пахл. **uzwān [*ŠNĀ* < A *lšn*'; *'wzw'n*' | M *'zw'n*, (N *zabān*)] tongue, language.**

р. Жван = Дзван, Званкъ, **Zwan** = **ГОВІРка**! (у с. **Говори**) Вн Мур-Кур: пот. ЖВАНик; с. ЖВАН. Пор. р. ЖВАНець Хм Кам-Под: р. ЖВАНчик; пот. ЖВАНик Вн Мур-Кур; ЗВАНівка Дп 376; ЗВАНівське Дп 1146; ЗВАНівка Дц Encarta; р. **Звань**, Žvan Mk. Є і пот. **ЗБАН**улець у с. Микуличин ІФ Надвірна, пот. (Д)ЗВОНець у с. Либохора Лв Сколе, дж. ЗВОНки у с. Межгір'я Кв КСв; річище ЗВАНЬ до р. Сейм від р. Клевень у с. Вел. Шарпівка См Путивль. Див. *ЛИШНІВКА*.

ЖЕНИШківці < крг. ***жеңиш*** перемога (каз. zhengis, пор. Чинґіз). Кінець XIV ст. • *ЖЕНИШківці* Хм ВІНЬКівці: урочища – **Татарський ліс, Татарська гребля, Татарський шлях**, ^**Шелех**івка, Козярівка [SGKP] ^ГОГОЛі; КАРИЖин, АДАМівква, КАРАчіївці, БАЛКи, ЗІНЬКів, СЛАВУТа, ОХРІМівці, ЧЕРКАСівка, ЯСНОЗІР'я.

ЖИЛИНці < *'yl'n* 'іранець'. Не виключено, що це та сама реалія, що й в Олен-, Ялан- – 'іранець'. Імовірно куманське початкове Ж- в обмеженому ареалі (Хм2, Тр; також Чг):

• *ЖИЛИН* Млинок *'yl'n* Чг КОЗелець: ^**БІЛик**и, КОТів, НаБІЛЬське, **ПАРХИМ**ів *парфен-; **БІЛЕЙК**и, ТАРАСів, МИРне, БУЛАХів, КАРПИлівка, КОРОП'є, ПОЛУЯНів *пахлаван; • *ЖИЛинці* *'yl'n* Тр БОРЩів: ^ГРАБівці, ПИЛАТківці; **БІЛЬЧ**е-**ЗОЛОТ**е!, **БОРИШКів**ці ^БІЛівці; ХУДИківці! **хода**, ХУДіївці, МІЖгір'я, БУРДЯКІВці, ЗБРИЖ *Спарс-, ВІЛЬХовець, БЕРЕЖанка, ЗБРУЧанське *Спарс-, ШЕРШЕНівка, УСТя ^МИХаЛків, ШУПАРка; • *ЖИЛинці* *'yl'n* Хм ШЕПЕТівка: **БІЛ**опіль, **БІЛ**окриниччя; КОРПИлівка, СОШки, ОНИШківці, СУЛЬЖин, ПЛІЩин, УСТянівка,

БЕРЕЗНе; • *ЖИЛинці* ’yl’n Хм ЯРмолинці: ^ВИХИЛівка; БАРАНівка, ГЛУШківці, МИХаЛківці, ВАСИЛЬківці, ТОМАШівка, СОСНівка, ТАРАСівка, ЯСЕНівка; див. II. *Шили.*

ЖМЕРинка Вн < тат. **җимер**- руйнувати – чи не найбільш реалістичне пояснення для **Жмеринки**, **Чемерівців** (на роль прототипа основи пропоновано і етноніми – кіммерійців, кельтів-кімрів, єгиптян); також вдп. ЖМИРівський у с. Сухий ТашЛИК Кг Вільшанка.

ЖОВКВа < від прізв. Żołkiewski – 1) з каз. жалқау lazy, ледачий; 2) з монг. Пор. прізв. Жалко з кирг. жалкоо тс; с. ЖАЛКівщина См від прізв. Żołkiewski.

ЖОВТоОлександрівка < ? 1) Східна Олександрія; 2) маньч. ᡞᠣᠯᡩᠣ ǯолд-о платити штраф, винагороду (пор. укр. ст. *жолд*, *жолдак*); див. Золот-.

Сух**ан**івка Дп П'ятихатки: ^ЧИСТопіль; **КУЛЯБ**кине!!, **КРАСН**і ЛУКи, БІЛЕНщина, ПЛОСКе, **КРАСНоІВАН**івка!, МИРолюбівка, МИРне, КАЛИНівка, ПЛОСКо-Таранівка, КРАСНая Воля, ІВАНівка, ХАЛДАЙДівка, Червоний Яр *Красн-, МАОР'ЯНівка!, ПАЛЬМИРівка, **Жовто**ОЛЕКСАНДРівка (тобто східна!), КРАСНий Луг, ЧИГРИНівка, Червона ДЕРІЇвка!, *КРАСНа ДОРІЯ, Чекрвона Гірка; << ЖОВТоніжки схід + Ніса См НеДРИГАЙЛів: ^МІРки; ЦИБУЛенки, КОРЕНеве, КОРИНське, **ДЕРКА**Чівка!, БУДки, КУБР**АК**и! (пор. КубрЯКИ Мк), НЕЛЕНи, ФІЛОНове, БІЛоярське, ВІЛЬШана, ГАВРики, ІВАНИЦя, КАЛИНів Яр, БУДки, МУХУВАТе, РАКова СІЧ, КУРМАНи, БЕРЕЗН.ЯКи, ГАВРИШеве, САКУНиха, ОМЕЛЯНи, ДАРАГАНове, МЕЛЕШКівка, Червона Слобода *Красн-; ЖОВТі Води Дп 8; ЖОВТий Яр Од 1074; ЖОВТий Брід Жт 302; р. ЖОВТий Брід Кв Чорнобиль:; ЖОВТанці Лв 616; ЖОВТа КРУЧа Зп 776; ЖОВТе Дп Апостолове:; р. ЖОВТа у с. ЖОВТе Дп П'ятихатки:; р. ЖОВТа КАМ'ЯНка у с. ОЛЕКСАНДРівка! Дп Нікополь:; ЖОВТоКАМ'ЯНка Км 963; р. ЖОВТа л. рук Дніпра Хс Горностаївка: ; б. ЖОВТенька у с. БІЛОЗІР'я Чк; р. ЖОВТенька: п. рук Дніпра у с. Боровиця Чк Чигирин:; рук. ЖОВТуха п. рук Дніпра у нп Дп Кринички:; р. ЖОВТобрюха Вн Погребище; р. ЖОВТа п СУХої п Сс. Дінця:; р. ЖОВТа у с. КРАСНе Чг Чг; р. ЖОВТа у с. Бруслинівка Вн Літин: >>

ЖУКи Пл 3 < імовірно, слов. *жук* замість "скарабей" (топооснова Шкурупій-). Пор. пот. *Жукотинець*, *Жукотинський*.

ЖУКЛя < лит. *žūklė̃* рибалка.

Село ЖУКЛЯ Чг Корюківка; р. *Жуклоть* Чг Сосниця.

ЖУПНик ІФ Косів < аварс. *жупан* 'намісник провінції' (жупи); 2) укр. [*жупа*] 'соляна копальня'.

ЖУРАВники < перс. джураб 'панчоха'. • **ЖУРАВ**.НИКи P T جراب *jurrāb* (corr. of A. *jirāb*), s.m. A stocking, sock; leggings. гетри (прототип чобіт?) Лв ПУСТомити: ^ТАРАСівка; ЯМпіль, ГАМАЛІЇвка!, БЕРЕЖани, ГАЇ, МУРоване, СОЛОНка, СОКІЛЬ.НИКи!, РАДВАНи!!, ХОРОСно *корост-, ПідТЕМне!, СТАВчани, ПриЛИСяни, ПідГАЙці, ДІБРівка, ОБРОШине, СОКОЛівка, ЯСТРУБків?!, ЛІСневичі, ДИБЛЯНКи, ГОРОДИславичі, ЛИСиничі, ПідБІРці, МИЛЯТИЧі, КОВ'ЯРі, ЖИРівка, **ГОРБ**ачі!! Arabus, КРОТошин, ГОДовиця, КОНОПниця, ЗАГІР'я!, ДУБ'ЯНКа, НАВАРія!;

Завдяки форманту -ник- коренева частина осмислена як * P T جراب *jurrāb*.

• пот. ***ЖУРОВ**иця* п-тур. jurrāb у с. ТРОСТянець Тр Бережани: УГРИНів, КРАСнопуща, ДІБРова, ГАЛИЧ, КВІТкове, ЖОВНівка, **ШКІНДИР**івка, ЮСТИНівка, ТЕСАРівка, КУТи, ГУТИСЬКо, **КУРЯН**и, ЖУКів, ВЕРБів, БІЩе, ПідГАЙці, ЗаГАЙці, ЛІСники; • ***ШАРОВ**анка* Мк Баштанка: ЗЕЛЕНий ЯР, ЛОБРіївка, ЛИСянка, ГОРОЖЕНе 4, ЗЕЛЕНий ГАЙ, Зелений Клин, Червоний *крас-? СТАВ; • ***ШАРОВ**ечка* Хм Хм: ^МАЦЬківці; ХОМинці, ТЕРЕШківці, ГРИНівці, РОЗСОШа, КАРПівці, **ШУМІВ**ці, ОРЛинці, МАНИлівка, КУДРинці, ОЛЕШин, Бережанка, БАХМАТівці, МАЛАШівці, МОЛОМОЛинці, ГНАТківці, АНТОНівка, АРКАДІЇвці, КОЛИБАНь, ЗАХАРівці, ОЛЕШківці;

ЖУРЖинці Чк < Chorges. • р. *ШУРЖівка*! Chorges > XIII ст. у с. ІВАшківці! Хм Н.Ушиця: **ДЖУРЖ**івка!!! Chorges! IX-XII ст., **ЩУРК**а 2 Chorges!, **ХвОРОС**на, СОКОЛівка ^**ІВАН**ківці ^ПИЛИПи, **ІВАН**івка, ФІЛ**ЯН**івка, ГУБАРів, АНТОНівка, ЩЕРБівці;

• р. *ЖУРЖІ* Chorges Чг Сосниця: р. БОРИШка βᾶρις у с. ВОЛинка (пор. Воля дгр. Βουλαία 'народні збори'?), ПЕКАРІв; р. **СЕЛЕЗ**нівка у с. СЕЛЕЗнівка; ФІЛОНівка, **КОНЯ**тин Genua?, КУДРівка, Хлоп'ЯНики, рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі, БУТівка, ГАЙ!, ЗаГРЕБелля; • *ЖУРЖевичі* Chorges Жт Олевськ: **КОРОЩ**ине, БАЦеве, ЛІСки, ЛІСове, ЗаМИСЛовичі, ЖУБРовичі, БОЛЯРка, СУЩани; • *ЖУРЖинці* Chorges Чк ЛИС.ЯНка: ОРЛи, Жаб'ЯНка, БОЯРка, ТОВСТі Роги, ВОТилівка, РІПки Riphaea, ШУШківка Susa, ЯБЛУНівка; • *ДЖУРКів*! Chorges (пор. Вел. **ЩУРК**а Хм Н.УШиця) ІФ Коломия: ^ПИЩаче; **ХОРОС**на! Karst, **КОРШ**ів Carso, ВЕРБіж, ТРОСТ.ЯНка, ІВАНівка, СЕМАКівці, ВОРОНа, **КОРОЛ**івка!, МАРКівка, ГОДи, ГОЛОСків, ОТИНя, ЛІСки, МАТЕЇвці, П'ЯДики, ПІД.ГАЙчики, ПИЛИПи, МОЛОДятин, УГОРНИКи;

• *ЖОРЖівка* Chorges Пл **ШИШАК**и! Siscia: ^ХРИСТівка, КИСЕЛівка, КОЛОДЯЖне; **ШАРЛаї**вка!! Charles, ВОРОН.**ЯН**щина! ринок греків, ХОДОСиха, ХВОЩове, ТОВСТе, **ПІДГІР**не! Piemont, ТИЩенки, ВЕЛИЧкове, РОМАНки, ЯРЕСЬки, ЗОЗ.УЛІ, РОМасі, ГОРІШнє, ЯРОШі.

З

ЗА- префікс у топонімах з просторовим значенням.

• бол. *За**ТІСОБОЛЬ*** **U** < мад. **Tisza.bol** 'з Тиси' (!) у с. Сільце Рв Ратне: бол. ***ТІСОБОЛЬ***, За**БОЛОТТ**я, КОМАРове, СЕНЬКи, КОРТЕ**ЛІС**и, ГОДень, ДОМАНове, КОЗОВАТа, ЩЕДРоГІР.

ЗАБАРИ <? 1) груз. ჯვარი jvari 'хрест'; 2) перс. zavāriš 'пояснення, тлумачення, відчитування, розпізнання' [Оранский, 177]. Варта уваги місцева ідіома на Житомирщині, про яку люб'язно повідомив п. В.О. Богайчук. Якщо питання "*Куди їдеш*?" виглядає нетактовним, співрозмовник може дати зрозуміти це відповіддю: "*На багаті села*" або "*На Забари по хрестики*".

• *ЗАБАРа* Жт АНДРУШівка: ^КОТівка; ТАРАСівка, ІВАНків, БЕРЕЗине, ГАРАПівка, ЯРОПовичі, КОТЕЛЬня, НеХВОРОЩ, П'ЯТиГІРка, ТАРАСівка, ЗАРУБинці, ЧУБАРівка, ЯРЕШки, ГАРДИШівка; • *ЗАБАРа* Жт БАРАНівка: ^ВЕРЕСня копт. versho/ алан. væræs 'руський'; ЖАРИ, РОГАЧів, РУДня, СУЄМці = СІМОЦь, ЯЛИШів, ДОРОГАНь, ГЛИБОЧок, БЕРЕСТівка, ВІРЛЯ, ДОВБИШ, КАМ'ЯНий Брід.

• Зварич; • Збручівка?? Хм 121; • Забара Вл 958; • Забара Жт 19; • Забара Жт 91; • Забара Рв 470; • Забара Тр 956; • Забари Мк 448; • Забари Мк 972; • Забари Од 977; • Забарине Хк 971; • Забарине Хс 404; • Забарівка Чг 611; • Забарівка Чг 1479; • Забаро-Давидівка Жт 378; • Забаряни Пл 1646; • Забірки Рв 204; • Забір'я Кв 578; • Забір'я Лв 907; • Заборівка ***uzvarišn***? Хк 6; • прізв. Заборовський!; • Заборознівці ***uzvarišn***? Хм 855; • Забороче Жт 1337. Див. також II. *ЗАВОРИЧІ*.

ЗаБОЛОТтя См, *-**нівці***.

Деякі контексти (як-от Затисаболь ~ Заболоття) дають підстави припускати, що топооснова Болот- могла мати давнє значення 'Балатон.

ЗАВАДи Лв < 1) Sabaud- Савойя; 2) ар. Sawad Дворіччя; 3) дєг. *šfdw* papyrus-roll, register .

ЗАВАЛЛЯ

zāvar [z'wl] strength, force; military forces, fighting men $23^{7,12,17}$. 24^{26}. 25^{1}. – NW w.: MPrth *z'wr* as against SW *zōr* (q. v.) < **zāvar*; KZŠPrth *z'wry* = Prs *zwly*, Gr. v. δύναμις or στρατεία; Arm. lw. *zaur* < **zaγur*; Av. (1689 sq.) *zāvar-*.

Zāvālistān [z'w'lst'n'] country in Eastern Iran, Arab *Zābulistān*, Yāqūt 2,904 sq.; it extended from Balkh in the north, and

Zāvālistān 231

its capital was Ghazna; it was the native country of Rustam. Cat. 88; Bailey, BSOS VI, 1931, 590; Gnoli, *Ricerche storiche sul Sīstān antico*, Roma 1967, v. Index.

ЗАВАЛЛЯ 8 назв.

ЗАВОРИЧі Кв, *Зварич*, *Сваришівка* <? 1) пахл. uzwarašn 'відчитування, розпізнання'; перс. zavāriš 'пояснення, тлумачення' [Оранский, 177]; 2) пахл., авест. zavār 'сила; військо'.

У книзі 1880 р. акад. Карл Залеман писав про *узварашн* так: "пехлевійські тексти були [за мовою] чисто перськими, але їх записували переважно словами якоїсь семітської говірки, що відігравали роль ідеограм. Винахідники цього способу писали по-семітськи, а читали по-перськи" (К. Г. Залеман у кн. "Всеобщая история литературы" за ред. В. Ф. Корша, вип. 1, 1880) [Оранский, 175].

Акад. К. Залеману належить також критика теорії пехлеві як семіто-іранської гібридної мови. 1886 р. він перший почав транскрнибувати пехлевійські тексти лише іранськими лексемами. Арґументами К. Залемана проти гібридного характера мови пехлеві були такі: 1. Навіть до арамейських слів у текстах пехлеві додають іранські закінчення. 2. В рукописах ті самі слова трапляються то у записі з ідеограмою, то у фонографічному вигляді. 3. Якби у пехлеві справді існувала така значна кількість арамеїзмів, то хоча б частина з них мала б утриматися у пізніших станах мови, але у перській такого немає. 4. У середовищі зороастрійців існували спеціальні словники для тлумачення ідеограм (найвідоміший Frahang-i pahlavīk). 5. Існує певна части пехлевійських текстів, переписаних авестійським письмом (пазенд), або арабо-перським письмом (парсі), – де арамейські ідеограми озвучені питомими іранськими морфемами. 6. Існують прямі свідчення сучасників про спосіб *завариш*. "Ранні арабомовні автори були знайомі з цим способом читання пехлевійських текстів. Ось свідчення автора VIII ст. Ібн ал-Мукаффа: «Вони (перси) мають особливий вид письма, який звуть zavāriš *завариш*: якщо, наприклад, хтось бажає написати gōšt,

що означає 'м'ясо', то він пише BISRĀ, але вимовляє gōšt; або коли він бажає написати nān, тобто 'хліб', він пише LAHMĀ, а читає nān»" [Оранский, 175–177].

Г. Нюберг ставиться до цих "ідеограм" з явною зневагою (чи розчаруванням?): "Арамейські ідеограми... перелічені нижче разом з загальним аналізом арамейського лексичного матеріалу, з якого вони походять. З погляду арамеїстики, більшість ідеограм з пам'яток і Псалтирі, вміщені у підручнику,... – штучно сконструйовані іраномовними писарями, а отже – *не мають жодних природних мовних основ*. Дійсно арамейськими можна вважати лише форми імперфекту типу YKTLWN = YIQṬ'LŪN і кілька інших. Той заплутаний шлях, яким іранські писарі перетворили арамейські форми у суто графічні символи, описаний у новому виданні мого *Frahang i Pahlavīk*. Нижче (у другій частині підручника. – К.Т.) до тих ідеографічних форм, що цілковито випадають з арамейської дієслівної системи, просто вказані найближчі арамейські відповідники або навіть трипригологосні корені, з яких нескладно вивести форму 3-ї особи однини перфекту, як-от NKS, перф. N'KAS" тощо [Nyberg, II, 1]. Тедеско опрацював детальну схему історичної фонетики іранських мов (резюме у Г. Нюберга). Див. II. *Забари*.

▒ ***ЗАГОРА*** <? болг. Стара Загора (античне місто Beroe).

(Зі статті *Омелянник*.) Новий факт – пот. *Троян* л **П'ЯН**ки ґотс. fijand 'ворог' у с. Ст. **МІЗ**УНь Moesia? ІФ Долина – пор. ґотс. fijand 'ворог' (і морфему П'ят- вище). Але важливіше спостереження – основа назви *МІЗунь* може вказувати на Мезію! Справді, неподалік від с. *МІЗоч* Рв Здолбунів помічено не лише нп ТРОЯН (!), але і с. **ЗАГОРА** – при тому, що **болгарською мовою *Берое* дотепер зветься *Стара Загора***! Топоніми від основи *Загор-/ Загір-* зустрілася і в інших спільних контекстах з с. *Троянівка* Вл Маневичі, *Трояни* Лв Самбір, *Децьковиця*! (Decius!) Зк Свалява, *Омелянщина* Рв Рв, ***Жемелинці*** Хм Білогір'я та ін.

• пот. *ТРОЯН* л **П'ЯН**ки у с. Ст. **МІЗ**УНь! Moesia! ІФ Долина: р. МИЗунка; ТИСів, ТАНява;
• ***МІЗ****оч* Рв Здолбунів: **ЗАГОРА**!!, **ТРОЯН**!!,

• *ТРОЯНівка* Вл МАНевичі: ^**БЕРЕЖ**НИЦя; **ЗАГОР**івка, МАТЕЙКи, **СЕМК**и, **ГОД**омичі; ...БОРОВичі; • *ТРОЯНи* Лв САМБІР: ^ГЛИБоч; **ЗАГІР**'я!!, ***МІЖ***гайці, **П'ЯН**овичі, ШЕПТИЧі, **ВЕРБ**івка, **ВЕРБ**ка, БЕРЕЖниця, РОГІЗна, БАРАНівці;

• ***ДЕЦЬ****ковиця*! Decius? [СГУ, 329], присілок смт Поляна Зк Свалява: пот. ТОЦильний у с. Дусина, пот. і г. _МЕЛЬ**НИЧ**ний! у с. СУСКове, пот. **ЗАГІР**ський!!, пот. ПРОГУДня і БУТівська Поточина у с. Керецьки, пот. СІТочний, пот. СОЛОТвина;

• *ОМЕЛЯНщина* Рв Рв: Вел. і Мала **ОМЕЛЯН**а, р. ОМЕЛЯНівка; **ЗАГОР**.ОЩ.а Загора + Еускія, ПОНЕБЕЛЬ! Фанебал, ОЛИШва, СТАВки, ЗаСТАВ'я, СТАВичі, **ХОДОС**и Феодосій, імператор; • р. *ОМЕЛЯНівка* Рв Дубно: Вел. **ЗАГІР**ці, Малі **ЗАГІР**ці; Н**АГІР**не, Н**АГОРЯН**и, **ВЕРБ**а, ЗЕЛЕНий ГАЙ, РідкоДУБи, БОРТНИЦя, ПИРЯ.ТИН, МИЛЬча, ЛИСТВИН, БІЛоБЕРЕЖжя, ОЛИБів Ольвія;

• *ЗАГІР**ці*** Хм БІЛ**ОГІР**'я: ^**ГУР**щина; ЯМпіль, ЛЕПЕСівка, ПАНЬКівці, НОРИлів, **ЖЕМЕЛИН**ці! Aemilian-; • *ЗАГІРні* Лв Жовква: ^ЖИГАЙли, ЗаСТАВа, п**ОМЛИН**ів; **_МЕЛЬНИК**и, **ВЕРБ**'яни, **КРУТ**а Долина, **МАЛДРИК**и, ДОРОШів 2, _МІЛява, ОПЛІТна, ДЕРЕВня, КУНин, ДУМичі, ПередРИМихи; • *ЗА**ГУР**щина* Лв Жидачів = ЗУДЕЧів (XV ст.) *giudice: ^БЕРЕЖ.**НИЦ**я!, РОГІЗне; **ЗАГІР.**очк.о! Загора + Еускія, Бринці-**ЗАГІР**ні, _МЕЛЬ**НИЧ!**, **ВЕРБ**иця, ДРОХовичі drauht-?, ГОЛДовичі, БортНИКи, МОЛОТів, ЮШКІвці Euscia!, МОЛОДинче, **ХОДОРК**івці Теодорих, володар Італії, КОЛОГОРи; • *ЗАГІР'я* ІФ РОГАТИН: ^КНЯГиничі; **_МЕЛЬНА**, **ВЕРБ**илівці, СТРАТин, ВИГОДа, ГОНОРАТівка, ***МЕЖ***игаї!

Не виключено, що тут просторова близькість пар основ є наслідком історичної пов'язаності їхніх прототипів: 1) Загора і Троян-/ Дець- (4 рази); 2) Загора і Омелян/ Жемелин, _Мельник-/ _МЕЛЬНА (6 разів). Голосний -і- в основі Гір- – наслідок розвитку -о- в закритому складі українських слів; основа Гур- вказує на попередню стадію Гір- або на пізніше польське посередництво. Ознаки ґотської присутності: основа Малдрик- Maldra riks, Крут- Grýt.ing- 'ґревтунґ". Ознаки тривалої в часі і повсюдно відомої реалії – формант *-щина*: *Гурщина*, *Загурщина*, *Омелянщина*. Присутність половців: кипчацьке початкове Ж-: *Жемелинці*. Берое: *Верб'яни*, *Вербиця*, *Вербилівці*, *Вербка*, *Вербівка*. Двічі зауважена назва *Межигаї* може продовжувати основу Мез- **'Мезія'** + гай щогла, вітрило.

▒ ***ЗАЇки*** < єгип. Саї 'м. Саїс'?

▓ бол. ***ЗАКІТне*** < ар. zakāt 'податок на розкіш'.

ЗАКАТ ар. زكاة zakāt податок в 1/40 з нерухомости і прибутків [ВИ, III, 108], податок на користь бідних [Platts, 617] – ЗАКОТне Лг, ЗАКІТне Дц, ЗАГАТинці Рв, -ка Лв, Чг, -тя Зк; ЗАКУТинці Жт, -не Дц, -нівка Хк, ЗАХІД- основа (детальніше у нарисі 7). *Закат* – один з П'ятьох стовпів ісламу і обов'язок заможного мусульманина. За поняттями

ісламу закат – ***податок на розкіш***. Його стягали з тих, чий річний прибуток перевищував мінімальний рівень (нісаб). До нісабу не включали житло, транспорт, помірну кількість жіночих прикрас тощо [en.wikipedia/Rashidun Caliphate].

Несподівано багато згадок про *закат* зберегла гідронімія. Досі не було спроб пояснити, чому існує десяток озер з назвою ***Закітне***: у м. Кам'янка-Дніпровська Зп, у с. Кам'янське Зп Василівка, у нп Малокатеринівка та у нп. Балабине (2 озера і р. *Закітня*) Зп Зп; у с. Березняки Пл Лубни; у с. Солошине Пл Кобеляки; оз. *Закотне* у м. Київ. Відома й р. ***Заката*** у с. М. Скнит Хм Славута, р. *Закітня* Хс Гопри, пот. *Закути* у с. Тернівка Лв Сколе, у тому ж районі пот. *Закутівський* і пот. *Закуття* у с. ОРЯВа [СГУ; СМГУ].

Зрозуміло, що надане у власність рибне озеро становило цінність – і тому обкладалося "податком на розкіш". А на те, коли це було, вказує стан окремих озер: тепер – **болото** *Закіт* у с. Сокіл Вл Рожище або **торфовище** *Закітне* у с. В'язівок Пл Лубни.

Мініконтексти наведених топонімів *Закітне* такі: Славута Хм {ХОРОСТок, БАЧМАНівка податковець}; Сколе Лв {РОСОХач, КОРОСТів}; Кам'янка-Дніпровська Зп {ПОДове}; Василівка Зп {СКЕЛЬка}; Лубни Пл {ХОРОШки, ЩЕКи}; Кобеляки Пл {СОКІЛка 2}; Київ {МАСЛівка, ГостОМЕЛЬ}; Рожище Вл {СОКІЛ}. Крім того, *Закітне* Дц (Кр. Лиман) {^ЯМпіль, ШандриГОЛОве = ?Rozafa}; *ЗаКатівка* Дц (на карті) {^з.ст. ЗаЧатьєвська (!)} (отже, таке походження й інших однотипних назв); *Закотне* Лг (Н.Псков) {ХВОРОСТяне, Н.РОЗСОШ}; *Закутне* Дц (Артемівськ): {^МИРОНівка, СКЕЛЬове, ІВАНград}; *Закутнівка* Хк (Первомайський) {МИРОНівка, МАСЛівка, ЩУЛЬське}; *Закутинці* Жт (Бердичів) {РІГ, РАЙки, РЕЯ, КУКІЛЬня}. Про реальність закату в минулому України саме у зв'язку з присутністю арабів свідчать численні прізвища ЗАКОТІЙ і схожі. Деталі див. Тищенко 2011, 45. Див. також II. *КИТАЙГОРОД*, *ФАЇВКА*, *ФАЙГОРОД*.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ЗВУКОВОГО РОЗВИТКУ ІНШОМОВНИХ ОСНОВ У ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ. Деякі типово слов'янські звукові перетворення розпочалися ще у парфянському мовному середовищі (!):

āsnīdag [*'snytk'*] = **āsnūdag.**

– -**у**- > -**и**- – **āsnūd(ag)** [*'snwt(k)'*] **cleansed, purified; pure**; цей процес так і не завершений в укр. бути ~ в інших слов. bvti. От звідки слов. *снит* 'колода'.

drust [*drw(y)st'* | (M *dryst*), N *durust*] **right; well, healthy**

– -еньк.и > -як.и: б. *КРУТ**я**Ки* Лг; – -ak зменш. суф. > -ок!

Burzēnmihr [*bwlcynmtr'*] **the third major Fire of Sasanian Eran**: – до датування основи Михр-;

– зникнення носових (деназалізація): *Вēгерівка* См, *Вйграїв*, *Вйгуричі*, *Вйгурівщина*, *Троєщина*, *Кāгарлик* Кв, *Кобуд* ~ Gumbad; засвідчені в СГУ *Крēтилов* = *Кре**н**цілоў* [СГУ, 298]; *Домо**н**тканъ* 1697 р. ~ *Домоткань* [СГУ, 181], тоді й *Домотканів* Чг.

Зокрема, – *ВИГУРИЧІ*, *ВИГУРІВЩИНА* < ґотс. Wingurich, ім'я ґотського рикса (IV ст.); *ВЕГЕРІВКА* < w**e**grzy (і прізв. Вегера, я, ич, ук, чук); *КАГАР-ЛИК* < ка**н**ґар-. Таке явище відоме і в сусідніх мовах: пор. груз. *Erashahr* < сперс. Ērā**n**šahr, 'земля аріїв', – при вірм. Era**n**šahik; груз. *Aṭr.ošan-i* 'храм вогнян' < сперс. *Ādur.ān*šāh.

У закритому складі кінцеве -в може походити не тільки з -л (*Човгузів* Хм, *Чалкузи* "Новоселиця" См Крол., також 415 Човбан з перс. *čalpan* 'хрест'), але і з іст. -п/б: 188 ЧОВГУН, **1159 ЧОВГАН**, 12 ь, 51 **ин**, 0 анина, 300 анюк, 57 анська, ий (з нперс. ***čowgān*** < сперс. *čōrēkān*, *čōβēgān* < *čōb* 'дерево', груз. *čogan-i* 'лопатка').

б. *КРУТ**я**Ки* Лг; *Крўтилів* Тр ~ *Кринцилів* Хм, *Коля**д**івка* ~ *Колиндяни*, *Хўдоліївка* ~ *Хандабоківка* Чг, *Худобок* РФ; р. П'**я**Тка = Piat ґотс. fijand (пор. прізв. Піонтковський) у с. П'**я**Тка Жт Чуднів, Грем'**я**че Janov, Ґуслівка Хк hunsl;

– поява носових ГОРІНЧове Gorica; – к / х Комишувата = Хамиш-Суат;

– збереження аланського (яського) ламбдацизму – -л- на місці загальноір. -р-, або поява -л- замість -р- з того середовища: б. Кудрява > Кудлина Дц;

– афереза: Амышевата СГУ 267 = Комишувата, Аркушинці = Гаркушинці, Ороб'ї?, прізв. Айворонська *Г-;

– поява протетичного Й- (йотація): ур. Ясокір, Янжулків Бугор, Янжуловка, Ємадикине.

Приклад великої часової глибини у топонімі: став СИН.**И**.к.ів.щин.ськ.ий у с. Нова **Дібр**ова Пл ЧОРНухи:

– повна демотивація: р. Музурман Зп Зп < мусульман (пор. Бусурман); Сирота-Рома < Ксеро-Тарама; б. Велі-Тарама (і з. ст. Велі-ТараМа) 1890 ВалітараШъ, ВолітерНа кут. с. Октябрське Дц Волноваха; ВагитороШа (РПГО, XIV, 843!) = Пане-Иванова, 1788: ПанСиваКова (у графіці не так сприйняті е (С), Н (К)?) – існує с. Паніванівка Пл тобто "Аполлонівка", адже **Πανιώνιος** Аполлон; урочища Чг від основи Гензерих (С. Павленко).

Роздохи – розгалуження у р. Ятрань ?*розтоки у с. Іллічівка Кр Голованівськ; став КО**С**ЮРЯНський *Котур-? у с. Куйбишеве Кр Бобринець:; пот. Мана**ш**турський Зк, **Ш**пендівка Кв (у Л. Похилевича **С**пендовка); став ПоХИТОНівський у с. Помічна Кр Новоукр:; переправа КОНДРова у с. Казавчин Кр Гайворон:; крин. ДЬОРДієнкова у с. Каніж Кр Новомиргород:; бол.

Трьохрогове у с. Селець Жт Неродичі: ; "Все життя у Хармуху живу" – відповідь селянина у с. Харалуг, 2010 р. Див. також І. АРИСТОФАН ПО СКІФСЬКУ ВИМОВУ.

▓ ***ЗАЛІБівка***, ***СЛИВки*** < ар. صليب саліб 'хрест'; також сир. sliv 'хрест'.

Назви різними мовами хреста і хрещення у топонімічній системі України були розглянуті неодноразово [Тищенко 2008, 431-437; 2010, 23-39, 134]. Але особливе місце серед них посідає арабське слово صليب саліб 'хрест', упізнаване в десятках топонімів практично на всій території України. Ця топооснова являє собою потужний доказ ранньої, доарабської євангелізації у Наддніпрянщині: з самого факту існування цих назв стає очевидно, що християнство було вже масово поширене перед джигадом арабів проти Хозарії.

*Рис. 3-1. Топонімічний контекст с. ЗАЛЕВки ~ СУНки Чк: ЖАБоТИН, МЕЛЬНики, ЯРОВа, КУЛИківка, БУЗУків, БУДки, САНЖАРиха, ДЕМенці, **ТЕЛЕП**ине, РАЙгород, КУЦівка, ХУД.ЯКИ, ГЕРОНИМівка (назви вказують на ар. salib хрест, сунну, битву при Забі, людей Омейядів, арабів, слуг, туар. buzu 'вільновідпущеник', село з вранішнім аяном, епітет Аллаха – ар. Sanjar 'вражаючий', зиммі, ар. **talafi** 'стягач штрафів', місто Рай = Рей, Тегеран, ар. Al Quds 'Єрусалим', хода 'Бог' +* Ἰακώς 'грек'*; св. Ієроним). Кадр з фільму "Араби, свідки християн"*

● *ЗАЛІБівка* Рв Здолбунів: ^МОЩаниця 2; **ЦУРК**ів, Н-**МИЛЬ**ськ, к**ЛОПІТ**, МОСТи, ГІЛьча 2, ДЕРМАНь 2; ● р. *ЗАЛЮБівка* у с. ^**МЕЖИРІЧ** Рв Острог: МОЩаниця, БУХАРів, МАР'ЯНівка, **МИЛЯ**тин, БОЛОТківці, ХРІНів Коран? (пор. chrzan), ГАЙ (є підстави вбачати у топооснові Ліб-/Люб- продовження етноніма лівів; нарис 21); ● *ЗАЛЕВки* Чк Сміла: ^**СУН**ки (рис. 3-1); ЖАБоТИН, МЕЛЬНики, ЯРОВа, КУЛИківка, БУЗУків, БУДки, САНЖАРиха, **РОЗСОХ**уватка, ТЕЛЕПине, РАЙгород, ДЕМенці, КУЦівка, ХУД.ЯКИ, ГЕРОНИМівка; ● *ЗАЛИВки* ІФ Рогатин: **ЗАЛИП**'я ^**ПОТІК**; МежиГАЇ, **ВІЛЬХ**ова, **ЛОПУШ**на, МЕЛЬна, САПОГів, КУДлатівка, МЕДИНЯ, СТРИГанці; + ШУМляни, КУРЯНи, ВІЛЬХовець Тр; ● *САЛІВ* Кв ^**МИРОН**івка: РОСАВА, МАСЛівка, КОЗАРівка, КУТЕЛів, **КУЛЕ**шів, ПОТІК, ШАНДРА, МАКЕДОНи, ДЕМівщина, ПаніКАРЧа; ● *ЗЕЛІВ* Лв Яворів: Дрого**МИШЛЬ**, **ВІЛЬШ**аниця, **ВАКУЛ**и, **МУРИН**и, ЯМЕЛЬня, РОГІЗне, СОПІТ, **ЯСН**иська, ВОРОБлячин, Віж**ОМЛЯ**, КОТи, ГЛУХів, МОЛОШковичі, МОРАНці, НеМИРів, лЕЛЕХівка; ● *ЗАЛАВ'я* Рв МЛИНів: ПереМИЛівка, Під-ГАЙці, БУДи, ХРІНники Коран (пор. chrzan), ЛОПавше, **МЕЖИРІЧ**чя, **КРАСН**е, **МАСЛ**янка, ДЕМИдівка, Бор**ЕМЕЛЬ**, СМИКів, ШИБин, ТОВПИЖин Тауфік, ПідГАЙ, **ОХМАТ**ків;

● р. *СЕЛИВониха* (на карті) у с. Переброди Жт Овруч: **КРАСН**осілка, КОБИЛин 2, ХАЙча 2, **МОЩ**аниця, ВЕРПа, **КРАС**илівка, МОЧУЛЬня, КОПТівщина, ГАЄвичі, ЯСЕНець, **КОРЕН**івка; ● *САЛИВонки* Кв Васильків: КАЛИнівка, **БАРАХТ**и баракат, **ВІЛЬШ**анка Аллах, СОЛТАНівка 3^ ХЛЕПча Халеб, РОСЛавичі, ГЛЕВаха халіф^ **МАЛЮТ**янка моулуд, КОБці Кабк, Без**П'ЯТ**не, КУЛІБАБа, ЧЕРВОНе, **МАР'ЯН**івка; ● *СЕЛЕВинці* Вн НеМИРів: ^к**ОРОВ**айна, МОНАСТИРок; **САЛИ**нці ^**МАР'ЯН**івка 2, БОБЛів, ДУБ.МАСЛІВка, к**РОПИВ**на 2, ВИГНАНка, ЯСЕНове, **ВОРОБ**ївка, ГОЛОВеньки, ГРАБовець, СОРОКоДУБи, ДЖУРинці, ЗІНЬКівці, КРИКівці ^БУДки, СОРОКоТЯЖинці, ГРИНенки;

● *ЗАЛИВанщина* (саліб + Іоан) Вн КАЛИнівка: **САЛЬ**ник, ГУЩинці, ДРУЖне, ГУЛІвці, РАЙки, ЛЕМЕШівка; ● *ЗАЛИВне* Зп Н-миколаївка: ^**ВОСКРЕС**енка, **МАР'ЯН**івка, вІКТорівка; СОРОЧине, ЧЕРВОНе, **РІЗДВЯН**ка, МИРівка, МИРОпіль; ● *ЗАЛИВне* Од Білг.-Дн.: ^ВИГОН, САЛГАНи, ЧЕРКЕСи, РОЗКІШне, **КРАСН**а Коса, **КАРНАЛІ**ївка жалоба по Алі, ПОПАЗдра; ● р. *ЗАЛИВа* у с. ХАРКівці Пл ПИРЯТИН: ^ВИСоке, ВИШНеве вижн-; ТЕПЛівка, **ЧЕРВ**оне, РІВНе, лЕЛЯКи, КЕЙБАЛівка, **МАР'ЇН**ське, вІКТорія, **МАЛЮТ**инці моулуд, КАПЛинці, ДЕЙМАНівка діммі, ПОВСТИН, **ГРАБ**арівка; ● стр. *ЗАЛИВи* у с. КОПИлів Кв Макарів: ^ВИШеград, СЕВЕРинівка; **ЧЕРВОН**а Гірка, **МАР'ЯН**івка 2, **ГОРОБ**ївка, ГАВРОНщина, НовоМИРівка;

● *ЗАЛАВ'я* Рв Рокитне: ТОМАШгород, **ГРАБ**унь, ГЛИНне, **КУПЕЛЬ**, ПоЗНАНь, НаСТАХівське, ДРОЗДинь, СНовидовичі; ● *ЗАЛАВ'я* Тр Теребовля: ЗУБів, РАКовець, СОРОЦЬке, ПідГАЙчики; ● р. *САЛВа* = *САЛЬБа*, *САЛБа* (1295: Zalua) у с. Вел. КОПАНя Зк Виногр., с. Квасове Зк Берегове [СГУ, 484]: г. САЛВа; пот. ЗА́ЛІМ у с. Новоселиця Виногр., **ОЛЕШ**ник, Пере**ХРЕСТ**ок; + ЗМІЇвка, **ГРАБ**арів, **ГАРАЗД**івка;

● *СЛИВки* (тут можливий і прототип сир. **sliv** хрест) ІФ Рожнятів: ВІЛЬХівка, ЛОП'ЯНка, КРАСНе, ГРАБів, ОСМОЛОДа, ГРИНЬків, РІВНя, ПОГАР 2; ● *СЛИВине* Мк Мк: ^**КИР'ЯКІВ**ка!; По**ДИМ**ове, П'ЯТихатки, **КОРЕН**иха 2, Зелений **ГАЙ**, САПЕТня, **ОЛЬШ**анське; ● *СЛИВниця* Лв Ст. САМбір: Під**МОСТ**ичі, ЛОПУШниця 2, П'ЯТниця, КОБЛо-Старе, РАЙнова, БИБЛо, ДРОЗДовичі, САНочани, **ЧИЖ**ки, БАБИна, РОСОХи, кРОПИВниця, РАКове, МУРОВане, ШУМина, ГРАБівщина; ● *СЛИВ'янка* Км Нижньогірськ: ^**ЗАЛИВ**не!; ЯСТРУБки, **ЧЕРВОН**е, **КОРІН**не, **ОМЕЛ**янівка, КУЛИчки; ● р. *СЛИВка* См

ГЛУХів: КАЛИНівка, БУДища, **СОРОК**ові БАЛЬчики, **ОДРАД**не, ПОПІВщина, **СМИК**арівка, ЯСТРУБщина, Не**КРАС**ове, **МУРАВ**ейня, **КРАСН**оярськ, вІКТорове, **КОРЕН**ьок; ● пот. *СЛИВківський* у с. **ГРИН**ява ІФ Верховина: ^ГОЛОШина халіф; **КРАСН**ик, РІВНя, **КРАСН**оїлів, КривоРІВНя, Пере**ХРЕСН**е.

(Кілька разів хрест названо і перською چلیپا чăліпа: ● б. *ЧОЛПАнова* = Чолпана п Кальміусу; ● *ШЕЛЬПАки* Тр Підволочиськ: МАСЛова = Мислова, вОРОБіївка, **МАГД**АЛівка, МОВЧанівка мульк, ХОПТянка, **РОЗСОХ**уватець, **КОРШИ**лівка, МЕДин; ● *ШЕЛЬПАхівка* Чк ХРИСТИНівка: **ЯГУБ**ець Яків, УГЛуватка, **РОЗСІШ**ки, ТалАЛАївка, ВІЛЬШанка, **ХАСАН**івка, ВЕРБувата.)

◇ Топонімічний ландшафт між с. *ЗАЛІБівка* Рв і *РОХМАНів* Тр. Проглядають три групи конфесійних назв, які вказують на християн (ЗАЛІБівка, ЖОЛОБи – імовірний прототип форма множини ар. sulub, звідки полонізована форма Żłób), мусульман (КУР'ЯНки, РОХМАНів, МОЛОДава 2, МОЛОДіжне муладі, ШУМбор, ШУМськ, ШУНЬки сунна, пор. Сунки на рис. 3-1), зороастрійців-ґабрів (Урвенна, Пирятин).

◇ Топонімічний контекст с. *САЛІВ* ~ Миронівка Кв (РОСАВА, МАСЛівка, ДЕМівщина, ПаніКАРЧа, КОЗАРівка) і *ЗАЛИВки* ІФ ~ ШУМляни Тр (ВОСКРЕСинці, ДЕМівка, САПОГів, ГАЛИЧ, ГОРОЖанка, ДЕМЕШКівці, МЕДИНЯ, КУДлатівка). Імовірні значення топооснов: хрест, Мерван, Русафа, Маслама, зиммі, днор. kerkja 'церква', хозари; хрест, п'ятниця, зиммі, ас-Саффах, халіф, гарадж, Дамаск, Медина, ар. Al Quds 'Єрусалим'.

◇ Топонімічний контекст с. *ЗЕЛІВ* ~ Ямельня Лв (ЖОРниська, МЕРВичі, СОПОШин, КУЛИків). Імовірні значення топооснов: хрест, Омейяди, Сирія, Мерван, ас-Саффах, слуги.

▒ ***ЗАРВАНиця*** Тр < Зарван 'зороастрійське божество часу'. Вивчення від 2004 р. ознак зороастризму над Дніпром вивело спочатку на слід утікачів-ґабрів, а торік на топонімічний слід зарванітів. Це новий переконливий часовий маркер – секта пізнього зороастризму (IV–VII ст.), присутність якої видно з топонімів: с. *Зарвани́ця* Лв, Тр, *Зарванці* Вн, *Зарванка* Вн, пот. *Зарванець* Зк, пот. *Зарваний* Чв, бол. *Зарванина* Кв, с. *Заривинці* Тр, *Заровенка* Жт, оз. *Зариванки* Кв, з аферезою *_Орв'яни́ця* Рв. В ареалі назв від основи Зарван- зауважено прізвища Дронь і Дрига (пор. авест. draon 'ритуальний хліб' і drigu 'смиренний побожний зороастрієць' [Boyce, 34–35] – при тому, що ятвязька назва сусідніх слов'ян була drygi, drigiais [Зинкявичюс 6, 11; Zinkevičius, 30; Гаучас 1988, леґенда карти 1]). Виходить, слово пророка почули і в туранському скіфському середовищі, за визначенням ворожому ідеям добра й порядку. Безнадійно було б обстоювати цю тезу для слов'ян, але цілком реально – для іранського генетичного складника слов'ян, яким і були туранці-скіфи [Абаев 1990, 30, 40].

По ґабрах і зарванітах час розповісти про "баглаїв". У контекстах аланських епізодів римської історії нещодавно була зауважена низка топонімів *Баглаї́*, *Буглаї́*, *Булаї́*, *Білаї́-вка*, *Біляї-вка*, для частини яких вже діяла робоча етимологія з перс. pahlawi 'парфянський' (перський). Новим було те, що до тем "аланів у Римі (Саул, Ґоар, Бабайрикс, Кандак, Аспар)" ці назви зібралися всі разом – що підкреслило раніше не помічену схожість з основою Білаї-. Перевірка аланських контекстів додала пропущені члени цієї групи, як-от оз. *Боклаї́* (Баклажки) Зп. Структурна схожість основ *b/p•(h)layí і наголос більшости моделей дають підставу пов'язувати їх з pahlawí.

Міцніє і вкрай важлива гіпотеза духовного осередку зарванітів у *Зарвани́ці* Тр (рис. ***З-2***). Торік додалося знання про прізвище *Дронь* у м. Монастириська (18 км від Зарваниці). Так уперше документована в історії України спадкоємність сакральних функцій певної місцевости – в даному разі зороастрійсько-християнська [Тищенко 2012а, 101–102]. Існує ціла група топонімів від основи ЗАРВАН-: *Зарваниця* Лв, *Зарванка*, *-ці* Вн, оз. *Зарванина* Кв, р. *Зарванець* Зк, пот. *Зарваний* Чв. Дуже ймовірно, що все це слід пізніх перських храмів вогнян у місцевій іраномовній діаспорі [Тищенко 2013].

Слід нагадати, що вклонитися новонародженому месії першими прийшли священики іншої конфесії. Як виявляється, вони чекали на свого месію на ім'я Саоша, що мав звільнити їх від одвічного ворога персів – звичайно ж, греків... Христос народився в часи панування в Ірані парфянської династії Аршакидів (-III/+III ст.), при дворі яких маги складали одну з двох царських рад. То ж і сприймати магів в інших землях тоді могли лише як парфян, а не персів.

Парфія – перською Партава, парфянською – Пархава. Після метатези – Пахрава, після ламбдацизму (зміна р на л) – Пахлава [Гафуров, 92]. Весь середньоперський період звуть по-перськи pahlawi; серед похідних – *пахлава*, *бахлава* – і *волхви*! І ще прізвища Пахльовські, Похльобки. Назва *питльованого* хліба прийшла до українців з перської форми, а до росіян (*пеклеванный*) – з парфянської.

А при чому ж тут *Зарвани́ця*? Відомо, що у V ст. "зороастрійська церква втратила контроль над вірними. Одна по одній виникали секти з власною інтерпретацією реліґії Зороастра. На існування багатьох сект в Ірані вказують згадки про них у творах грецьких, арабських, сирійських і вірменських авторів. У XII ст. (!) Шахрастані́... каже про три секти: зарванітів, ґайомартів і зардоштійців (...)

Вірменські автори V ст. Езнік і Єлисей пишуть, що зороастрійці розколоті на секти-суперниці Моґ і Зендік... Дамаскин (529 р.) ...твердить про поширення у Персії сект, які окремо виділяють первісне божество, що створило духів-суперників добра і зла. Найбільшою була секта *зарванітів*. Вона включала видатних осіб Сасанідської держави і надовго її пережила. Разом з Митрою *Зарван* або Час опинився й на Заході і під ім'ям Хроносу очолив митраїстський пантеон" [Dhalla, 330–332].

На карті навколо українських назв від основи ЗАРВАН- предостатньо інших ознак присутности персів і зороастризму. Прізвище Дронь виявлене у м. Монастириська Тр усього за 18 км від Зарваниці. Але ж предки Дронів, судячи з прізвища, були причетні або до зороастрійської відправи, одна з частин якої має цю назву, або ж до прийняття освяченого хліба з ім'ям дрон... Таким чином, дуже ймовірно, що історична святиня християн України Зарвани́ця стоїть на прадавньому і достойному культовому місці. Тепер це всесвітній центр паломництва Діви Марії. До неї йдуть вірні з усіх континентів, як колись прийшли зі сходу перші прочани – зороастрійські волхви.

Початa стежка неминуче наближає день, коли достойники зороастрійської церкви – з перського Язду і з індійського Мумбая – по півторатисячолітній перерві будуть-таки запрошені на Великодню відправу до Зарваниці. Це має стати відновленням історичної справедливости і актом екуменізму.

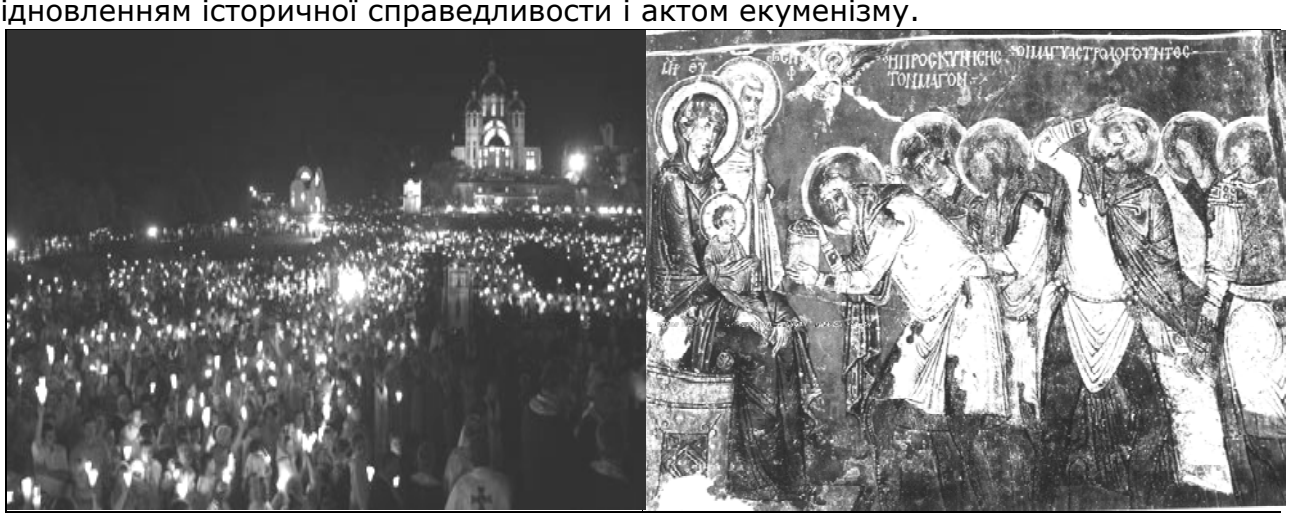

Рис. 3-2. ***Великодня відправа у Зарвани́ці*** *Тр.* ***Поклоніння волхвів***. ***Фреска з Каппадокії, XII ст***. *Волхви одягнені по-перськи. Візантійська традиція ніколи не забувала, про кого йдеться. Натомість Захід надумав символічну належність трьох волхвів до трьох рас людства, давши поживу фантазії живописців. Дійсна природа цієї реалії інша: по перше, як видно на фото, ще й у XII ст. греки зображають волхвів групою більше, ніж канонічних три особи. По-друге, вони у перських вузьких штанях, з поясами-кусті – це маги-звіздарі. По-третє, їхні дари (золото, ладан, мирро) практично тотожні з символами трьох суспільних верств Ірану – князів, жерців і воїнів (срібло, ладан, мирро)!*

Так ранньосередньовічне життя у Наддніпрянщині чимраз переконливіше постає у співіснуванні етнічних частин того дивовижного "конґломерату степових племен за участю слов'ян", вивченню якого присвятив життя О. Пріцак і якому важко знайти аналоги у світовій історії. Цей конґломерат опинився у полі тяжіння між двох велетнів – Риму й Сасанідської Персії – і після 376 р. складався з гунів, ґотів, ґепідів, сарматів, аланів, греків, романізованих даків, аварів і ранніх слов'ян.

Виглядає природним, що свою нішу там знайшли й секти пізніх зороастрійців, які ще не були ґабрами, утікачами з втраченої батьківщини. А значить, з кінцем сатрапії не згасли духовні впливи персів і світло вогнів Авести. Паралелі Авести зі Святим письмом християн – окрема тема для вивчення, як і непояснимі зі Святого письма очевидні пережитки вогнянських традицій у християнстві (свічки, митра, фарбовані яйця на Великдень та ін.).

ЗБАРаЖ, ***Збруч*** < груз., меґр. სპარს-ეთი [spars-eTi] 'Персія'.

Ця незвична група основ може свідчити про участь у контактах іранського світу з Наддніпрянщиною людей з Грузії чи Меґрелії. Лише у мовах тих країв ім'я персів має форму [spars], пор. груз. სპარს-ეთი **Спарсеті** 'Персія', სპარს-ული **спарсулі** 'перська мова'. Спочатку ця основа трапилася у районних топоконтекстах назв "парфянського вектора":

● *НеМИРинці* Вн КОЗяТИН: **ЗБАРАЖ** Perzsa?/ Spars-, СОШанське, БІЛопілля, ДУБИНа, ЖУРБинці, ДУБові МАХАРинці, ПРУШинка; ● *ДОБРоВОДи* Тр **ЗБАРАЖ** Perzsa?/ Spars-, пор. спаржа, груз.

Сп'арс.еті 'Персія': ТАРАСівка, ДОБРоМІРка!!, ОЛИШківці, БЕРЕЗовиця 2, РАКовець, РОГовець 2, КАПУСТинці ^МУСОРівці; • *БОРЩагівка* Вн ПоГРЕБище: ^СКИБинці; **ЗБАРАЖ**івка Perzsa?/ Spars-, АДАМівка, БІЛАШки, ГОПЧиця, МОРОЗівка, ПЛИСКів, БАРВІНКове, САРАЖинці, ЮНАШки, **ВАСИЛЬК**івці ***вазурги***, СОСНівка.

Далі у всій групі схожих назв у районних топоконтекстах знайшлися інші ознаки того ж таки "парфянського вектора":

• *зБРУЧ* Perzsa?/ Spars- Хм Кам-Под: БОРИШКівці, КИСЕЛівка, ГОЛОСКів, ВІЛЬХовець, _ЛЕНівка ’yl’n, АДАМівка, ДОБРопілля, ТАРАСівка, УСТя, ВІЛЬНе ’yl’n, ЧУГОР, КОРЧівка; • *ЗБРУЧанське* Тр БОРЩів!: **ХУДИ**ківці, **ХУДІ**ївці, МУШКАРів, ВІЛЬХовець, БЕРЕЖанка, ЖИЛИНці ’yl’n; • *ЗБРУЧівка* Хм ВОЛОЧиськ: ^АВРАТИН; ЯСне, МИСЛова, НовОЛЕНськ, ПОРОХня, пОЛЯНи, БЕРЕЗИНа, ВІЛЬШани, **МИР**івка;

• *зБРИЖ* Тр БОРЩів: БОРИШківці, зБРУЧанське, **БЕРЕЖ**анка, КОРАЛівка; • *зБРИЖ* Хм Чемерівці: ВІЛЬХівці, ЧАГАРівка, **БЕРЕЖ**анка, РУЖа; • р. *ЗБОРИШівка* Perzsa?/ Spars- у с. Холонів Вл Горохів: ЗБОРИШів *Спарс-, Пере**МИЛ**ь, дж. Без_ОДня у с. Угринів, дж. Без_ОДня у с. Липа, дж. Без_ОДня у с. ХОЛОНів, ШИРОКе, БЕРЕЖанка ^**МИХЛ**ин!!, **БОРИСК**овичі *парск-!!, ВІЛЬХівка, ПідБЕРЕЗзя, СКАБАРівщина *Шахпур, **МИСЛ**ині, **МИР**не, **МИР**ків!; • пот. *ЗБОРІШ* Perzsa?/ Spars- біля с. Гринява ІФ Верховина: ^Г**ОЛОШ**ина, БІЛа Річка; **БАРВІНК**ів, ХОРОЦеве, **РІВН**я, Криво**РІВН**я, ЯСенів, УСТеріки, ЯВІРник; • *СПРИСівка*! Spars- Хм ДУНАївці: ЯЦьківці, РАЧинці, БЛИЩанівка, НЕСТЕРівці, СОСНівка; (пор. і апелятиви *спориш*, *пориж*);

• *зБРОЖківка* Од БЕРЕЗівка: СУХине ^ОЛЕНівка ’yl’n, САХАРове, ДОБРе, ЗАВОДівка, РІВНе, ЯСНопілля, СУХа ВЕРБа; • *зБРОШкове* Perzsa?/ Spars- Мк ^ДОМАНівка: ^ЗАБАРи ^**БАРИШ**івка, КОЗАРинське; Володи**МИР**івка 2р, КАЛИНівка, СУХа Балка, ШИРОКі Криниці; • р. *ЗБОРШора* Perzsa?/ Spars- у с. ЗБОРа ІФ Калуш: ВОЛОХів, ЗАВАДка, **МИСЛ**ів, ПідМИХайЛо, **БЕРЕЖ**ниця, ПереКОСи, ТОМАШівці; • р. *ЗВАРАШ* Perzsa?/ Spars- = Зварич у с. Долішнй ШЕПІТ Чв ВИЖНиця: ВОЛОКа, **БЕРЕЖ**ниця, ШЕПІТ, ВАХНівці, БАГНа;

• р. *СПЕРША* = XIX ст.: СПЕРЖЪ Perzsa?/ Spars- у нп Дягова Чг Мена \ КУПЧичі Чг СОСНиця: рівчак *ІРЖАВець* **Аршак** у м. МЕНА Чг: МАКОШИНе, БЕРЕЗна, БЛИСТова, ВОЛОСКівці, БІРКівка, КИСЕЛівка, ВІЛЬНе ’yl’n, МОЩНе, ЯСЬкове, МАКОШИНське, дМИТРівка \ УСТя, ВІЛЬШане, СОСНівка;

• *зБОРІВ* Рв Млинів: Пере**МИЛ**івка, **ЯРославичі**, КАЛИНівка, **АРШИЧ**ин!, **ОХМАТ**ків!, НаБЕРЕЖне, КОСАРеве, ВОвНичі, ДОБРяТИН, ЗОЛОЧівка; • *зБОРІВ* Тр рц: **МИЛ**Ьне, **ЯРославичі**, КАЛИНівка, ПЛІСНяни, ПідБЕРЕЗці, ВІЛЬШанка, ЯРчівці, НЕСТЕРівці, КОРЧунок; • р. *ЗВАРинка* у смт Словечне Жт: ОЛЕНичі ’yl’n, БЕРЕЖесть, БАРВІНКове, ЯЦковичі.

▒ ***ЗВЕНИгород***, ***ЗВИНяч***, ***СВИНка*** < 1) Sven; 2) пахл. uzwan мова; 3) станом на 02.2018 імовірне й пов'язання основи з етнонімом сскр. yawan 'грек, іноземець'. Див. також II. *ЖВАН*, *ЖВАНЕЦЬ*.

▓ р. ***ЗДВИЖ*** у смт Бородянка Кв < з + дан. tvig 'розвилка' + -j.

"З готським минулим пов'язана низка топонімів України...: [у т.ч.] і назви с. *Здвиж* і р. Жт, *Здвижка* Жт, *Звижень* Лв, *Здвижівка* Кв, – звідки численні в минулому *Воздвиженські* (народна етимологія до назви відомого християнського свята). На щастя ...для дослідників, ...звуковий перехід... **Зд-** > **Въздˇ-** добре документований уже в літописі: 1097 р. – "**въ Звиждени городѣ**", вар. **Здвиженѣ**, **З(д)виж(д)ени** ~ "**перешедъше мостъ вьздвиженьскы**" [ПСРЛ, II, 235]. Там само: "**въ Звѣждени градѣ**", вар. **Здвиженѣ** ~ "**поиде къ Въздвиждени**" [ПСРЛ, II, 413], – цит. за: [Нерознак, 77]" [Тищенко 2008, 330].

Станом на 2017 р. до цих міркувань додано кілька подробиць. За висновком В. Нерознака, "варіант... **вьздвижень** – результат аглютинації (склеювання) прийменника **въ** та імені власного **Звижень**" [Нерознак, 77]. До бородянського Здвижа знайшлися однокореневі гідроніми: його повні тезки – бол. *ЗДВИЖ* у смт Кодра Кв Макарів [СМГУ, 250]; р. *ЗДВИЖ* Чг Куликівка; руч. *ЗДВИЖ* у м. Чернігові; пор. також назву русла ***ЗДВИГ*** у с. Крупчатка Жт Лугини [СГУ, 212]. Форма *Здвиг* остаточно спонукає віднести до цієї групи назву р. *СТВИГъ*, *СТВИГа* у с. Сновидовичі Рв Рокитне (див.). З засвідчених для назви р. Здвиж синонімів ***Движъ*** (у Де-ла-Фліза, 1854 р., с. 812) і *Сдвижъ* (ВЛД, 1907 р.) [СГУ, 212] випливає, що й ця основа Ствиг-/ Здвиг- так само може бути "результатом склеювання прийменника съ та імені власного *Твиг-/ *Двиг-". Див. II. *СТВИГ*.

▒ ***ЗЕЛЕНий Гай*** < W3d wr «Велика Зелень» 'Егейське море'. Повернімося до важливого пасажу з книги М. Бернала: "...Тутмос твердить, що він "об'єднав Дев'ять Луків, острови Посередині W3d wr Великої Зелені, Ḫ3w nbwt і повсталі іноземні країни". Звідси стає очевидним, що єгипетська морська експедиція – а ми знаємо, що у цей час Єгипет мав флот – плавала до Егейських островів. Назва W3d wr (Велика Зелень) здавна означало 'море', але у часи Нового Царства звузило значення до Середземного і, зокрема, Егейського моря" [Bernal 1987, 46].

• *ВЕЛИКа ЗЕЛЕНа* 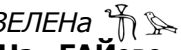 W3d wr «Велика Зелень» 'Егейське море' Хм **ЧЕМЕР**івці!: ^**КРИК**ів; **ЮРК**івці, **ЧОРН**а, **ГАЙ**ове, **РОМАН**івка, БЕРЕЖанка, КУТківці, ЗаКУПНе, **ЖАБ**инці, ПУКляки, ГУСяТИН, **ЯМ**пільчик:

• р. *ЗЕЛЕН* W3d wr Жт Ємільчине: ЗЕЛЕНиця, Гута-ЗЕЛЕНицька; р. СУКИЧ сучити мотузок п РОГів ЦВІЛі Случі, р. ЯСТРУБень ⲗⲟⲢⲎⲂⲓ = Ястребень л УЖа Прип'яті, р. **ЯБЛУН**ець G **Ἀμπελών**, ЯБЛУНець, ГАННопіль, ОМелУША, ГОРБове, БЕРЕЗнЯКи, ВЕРБи, СОРОЧень, ВЕРЕСівка, КАМ'ЯНогірка, АПОЛЛОНівка **Ἀμπελών**?, _ПОЛОНичеве, ЗаРОВЕНка! (пор. ЗаРИВИНці), САДки, БРІДок, КРИВоТИН, КРЕМ'ЯНка, КИСЕЛІвка, РИХАЛЬське, ВІЛЬШанка, **СІМАК**івка, ХМЕРИН; **СИН**явка **СГУ** дслов. **сынъ** 'вежа, башта'; бол. **ЮРК**івка у с. Усолуси, КОПАЧівка; Червоний Бір *КРАСНий БОР, **_КИЯН**ка!, РОГівка, НовоОЛЕКСАНДРівка, **ЯМ**енець;

• р. *ЗЕЛЕН**ча*** 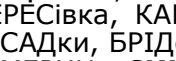 W3d wr = Зелена, Зеленівка Чв Кельменці: ЗЕЛЕНа, **ВОРОН**овиця, **МАЙОРКА** о. **Майорка**, ПОЛИВАНів Яр, ІВАНівці, КРОКВа, Ро**СОШ**ани; • б. *ЗЕЛЕНщина* W3d wr п БЕРЕКи п Сіверс. Дінця пор. с. БЕРЕКа Хк Первомайський: ЗЕЛЕНівка, **БИШКИН** 2 Bysacena, ЗаКУТнівка, **МАСЛ**івка, ЗЕЛЕНе. **КІПТ**івка!, Радо**МИСЛ**івка, КРУТо**ЯР**ка, РОКИТне, СУДАНка, БІЛЯївка; • р. *ЗЕЛЕНка* 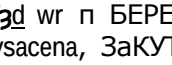 W3d wr у с. Лище Вл Луцьк: ^**ВОРОТ**нів wr.t великий; РадоМИШЛЬ ^БАКівці, **СУХ**оволя!, РОМАНівка, ОЗЕРяни!; БІЛосток, СЬОМАКи, **ЧОРН**ий Ліс, ВЕРБаїв; • пот. *ЗЕЛЕНичка* 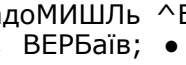 W3d wr у с. ЗЕЛЕНа ІФ Надвірна: ^**ЧЕРН**ик; ЯРемча, ВОРОХта, ДІЛятин; • *ЗЕЛЕНівщина* 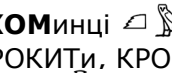 W3d wr См РОМНи: ^**ЯР**молинці; **ХОМ**инці 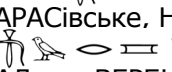 kēmə ^ЛОКНя, ДУБИНа; **ШУМ**ське! SmaW Верхній Єгипет, ЛЕВОНДівка, РОКИТи, КРОПИВщина, МАТЛАХове, **СОХ**анів, БІЛовод, ГАЇ;

• *ЗЕЛЕНопіль* W3d wr Зп Куйбишеве: ЗЕЛЕНий ГАЙ, ДІБРОВа, БІЛовеж, ВИШНювате, ТАРАСівське, НовоКАМ'ЯНка, БІЛЬМАНка, БІЛоЦЕРківка, ЯСНопілля, КОБИЛЬне;

• *ЗЕЛЕН**ь*** W3d wr Рв ДУБРовиця: ^СВАРИЦевичі; КРИВиця, БРОДець, ТУМЕНь, ПереБРОДи, ЖАДень, ВЕРБівка, ОЗЕРа 2, БІЛаші, БЕРЕЖниця;

• *ЗЕЛЕНиця* 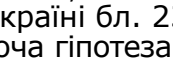 W3d wr Рв ВОЛОДИМИРець: ^Половлі = ПОЛОВЦі [СГУ, 535]; ЗЕЛЕНе, СТЕПАНгород, СОПАЧів, СОБІЩиці, РОМЕЙки, ВЕРЕТено, СОШники, ОЗЕРо, -ці, КРИМнен, КАНОНичі, ЖОВКині, ВОРОНки, БІЛе, РАФАЛівка.

Усього в Україні бл. 230 ойконімів і понад 70 гідронімів від основи Зелен-.

Отже, робоча гіпотеза ідентифікації основи Зелен- як зумовленої кольором прапорів ісламу своє відпрацювала. По-перше, прапори були не виключно зелені, а також і чорні. По-друге, за такої інтерпретації поширеність основи над Дніпром не можна співвіднести з даними письмових історичних джерел. По-третє, така основа досить поширена й на заході слов'янського світу (у Польщі бл. 90 назв, у Чехії 17 назв).

р. ***ЗЕЛЮНя*** пахл. zwlw'n = zurwan ! 'час' Жт Н-Вл: **ВИШК**івка, **БАРВИН**івка, ТАЛЬКи, БРОНники, КИЯНка, ТАРАЩанка, ПОВЧине, ПОЛІЯНівка, ДЕРАЖня. Див. II. *ЗАРВАНИЦЯ*.

ЗМІЙОВІ ВАЛИ І ТОПОНІМИ КЕЛЬТСЬКОГО ЧАСУ. Археолог О. Мельниківська півстоліття тому пов’язала появу *милоградської культури* на Середньому Дніпрі з подіями, висвітленими в Історії Геродота. Вона припустила її належність історичним неврам і відтоді з року в рік поглиблювала свою арґументацію. За словами дослідниці, „нечисленні відомости, збережені в письмових джерелах про неврів, знаходяться... у прямій відповідности до археологічних даних з милоградської культури” [там само, 169]. Зокрема, її початок в Білорусі відповідає переміщенню сюди неврів, за Геродотом, „за одне покоління до походу Дарія на скіфів (513-514 рр. до н.е.), тобто в кінці VI ст. до н.е., – що збігається з зникненням пам’яток милоградської культури на Волині й Житомирщині та появою їх у масовій кількости на півночі Київщини і особливо у Південній Білорусі” [Мельниковская, 171].

Рис. 3-3. Свідчення римських авторів про нерів на Дніпрі

Автор	Роки життя	Цитати – за: [Мельниковская, 172, прим. 38]
Гай Пліній Секунд	61-114	„**Неври**, від яких витікає **Борисфен**” (ВДИ, 1949, №2, с.283).
Амміан Марцеллін	330-400	„**Борисфен**, який бере початок на горах **Нервіїв**, багатих на первісні джерела” (ВДИ, 1949, №3, с. 289).
Руґій Фест Авієн	IV ст.	„Звідти [від **неврів**] у Евксин несе / води свої **Борисфен**” (ВДИ, 1949, №4, с. 239).
Мартіан Капелла	IV-V ст.	„**Неври**, в яких **Борисфен**” (ВДИ, 1949, №4, с. 280).

Не суперечать археологічним даним і твердження Геродота про західну межу неврів біля витоків Тираса-Дністра (...) Наскільки відомо тепер, пам’ятки милоградської культури доходили далеко на північний захід, а у верхній течії Горині – близько до верхів’їв північних приток Дністра (Збруча, Серета й ін.)” [там само, 170]. Лише окремі римські автори повторювали давні дані Геродота про те, що „Тирас бере початок у землі Неврів” (Помпоній Мела, I ст.).

Більшість істориків римського часу подавали вже нову, сучасну їм інформацію, одностайно вказуючи, що від неврів витікає не Дністер, а саме Борисфен, тобто Дніпро (див. таблицю 3-3).

На думку О. Мельниківської, мають рацію Б. Біліньський, К. Мошиньський та інші дослідники, які приймають тезу про розміщення неврів на Верхньому Дніпрі. „Борисфен тече від неврів, тобто згори, з півночі. В такому разі «неври, від яких витікає Борисфен», мали жити в останні століття до н.е. – перші століття н.е. у Верхній Наддніпрянщині..., де ми й знаходимо від цього часу пам'ятки мілоградської (і зарубинецької) культур (...) Завершуючи короткий аналіз відомостей про неврів, – пише О. Мельниківська, – згадаймо про свідчення Аристотеля (IV ст. до н.е.), за яким у країні неврів бики мають роги на плечах (...) Визначення Аристотеля, за всієї його неточности, застосовне передусім до зубрів. Високий, просунутий уперед чубок цієї тварини та вкорочена шия могли справляти враження близькости рогів і плечей. І в давнині й тепер зубри поширені у Прип'ятському Поліссі... Якщо визнати можливість такого зіставлення, воно може правити за ще одну непряму вказівку на територію Невриди" [там само, 173].

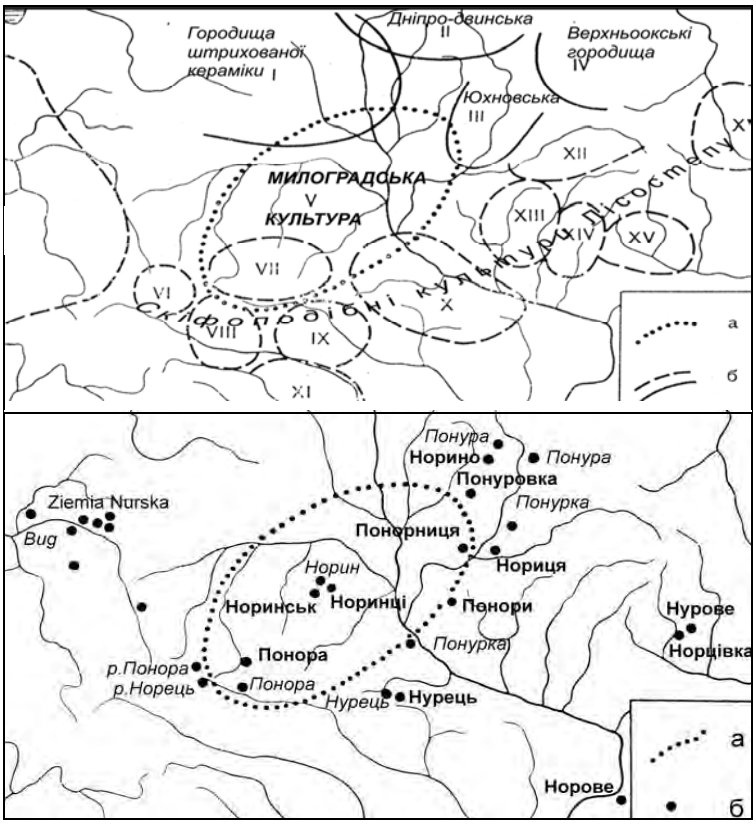

*Рис. 3-4. Картосхема поширення пам'яток мілоградської культури; кельтські топоніми від основи **Нор**-/ **Нур**- (за даними О.Мельниківської).*

Вивчивши праці з топонімії відомих авторів (М. Плезе, Н. Носек, К. Яжджевський, А. Вержбовський, П. Маштаков), О. Мельниківська уклала також і карту ймовірно пов'язаних з назвою неврів топонімів від основ **Нор**-, **Нур**- (рис. 3-4-2). Дослідниця вказує, зокрема, що „А. Вержбовський вважає за можливе пов'язувати з неврами декілька гідронімів з коренем «нур» під Києвом, у басейні Десни, на Чернігівщині й Брянщині" [там само, 175]. Неври – північніші від скіфів. Вже Геродот „фактично протиставляє неврів, як і інші північні племена, їхнім сусідам з півдня" [там само, 174]. І через 700 років Амміан Марцеллін, описуючи у Наддніпрянщині вже не скіфів Геродотової пори, а савроматів і аланів пізнього римського часу, тим не менше додає: „Поміж цими народами серединне положення займають неври, сусіди високих і стрімких гір (чи не київських ? – К.Т.), на яких усе дубіє від морозу й поривчастих північних вітрів. За ними живуть видини й украй дикі гелони" (ВДИ, 1949, №3, с. 303), цит. за: [Мельниковская, 173].

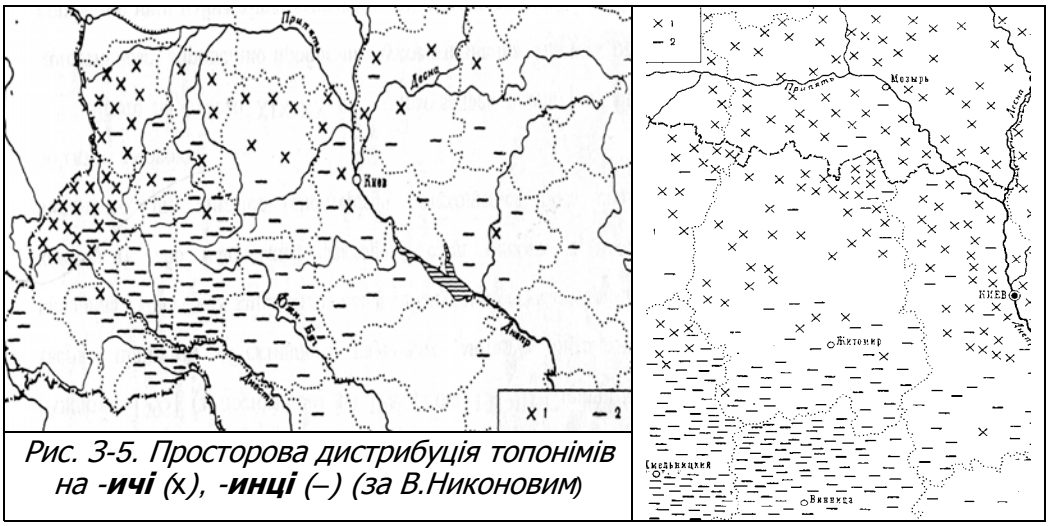

*Рис. 3-5. Просторова дистрибуція топонімів на -**ичі** (x), -**инці** (–) (за В.Никоновим)*

Віковічна межа «Житомир – Фастів». Згадану вище південну межу мілоградської культури у VIII-VII ст. до н.е. – лінію Житомир-Київ за сто років помітили не лише археологи. (особливо на її відрізку «Житомир-Фастів»).

Знають її і антропологи, і етнографи – це межа двох антропологічних підтипів українців [Брайчевський 1968, 109-148] і двох покроїв народного верхнього одягу *свитки* [Никонов, 204]. Добре відома ця межа й діалектологам – **досі це мовний рубіж між поліськими й подільськими говірками української мови** [Жилко], – отже, це незриме "щось" стосується історії сучасних українців. З кожним таким відкриттям відслонялися щораз більші масштаби того історичного явища, яке залишило цей „тектонічний шов" і в нашій антропології, і в мові, і в культурі.

Рис. 3-6. Змійові вали (ділянка під с.Круглик Кв; фото Л.Плахутіної)

Далі ту саму межу виявили ще й топонімісти: для масових, звичайних назв українських сіл це – загадковий рубіж між топонімами на -**ичі** та -**инці**, знову жива мовна межа. Ідеться про масові факти, відкриті В.Никоновим під час спостережень за давніми й безперечно слов'янськими назвами українських сіл на -**ичі** (давніші) та -**овці**, -**инці** (новіші), – див. картосхеми на рис. 3-5 [за Никоновим, 194]. Однак з тексту статті В.Никонова видно, що її автор також не уявляв, як саме може виглядати історичне пояснення цих фактів, помічених ним як топонімістом. Він пише, зокрема: „Такий розподіл, з одного боку, -**ичі,** -**овичі**, а з іншого – -**овці,** -**инці**, змушує припустити, що кожний з обох ареалів пов'язаний з якоюсь своєю спільнотою слов'янського населення Полісся. Це допомогло б прочитати загадкові сторінки історії Полісся, які в письмових пам'ятках висвітлені нечітко або не висвітлені зовсім" [Никонов, 196].

І ось тут динамічности темі раптово додає той факт, що <u>лінія Фастів-Житомир</u> існує не лише на паперовій карті. Вона позначена на віки, на тисячоліття в натурі, на місцевости циклопічним земляним насипом, найпотужнішою спорудою докнязівської України-Руси, яку досі марно намагаються укласти в тісне прокрустове ложе князівської доби – ЗМІЙОВИМИ ВАЛАМИ. Картосхему валів див. у статті II. *Лісовичі*.

▒ р. ***ЗМУДка*** < жмудь, етнонім; Жемайте, іст. область Литви.

Рис. 3-7. Річка Змудка біля с. Вовна См

▒ ***ЗОЗІВ*** < сир. zwz 'драхма'. Слово для позначення грецької драхми мало сирійський еквівалент zwz (рис. 3-8). Факти збереження в топонімії України реплік цього прототипу в назвах *Зозів* Вн, Рв, *Зозівка* Вн доповнюють загальну картину еллініcтичної економіки у Наддніпрянщині.

• *ЗОЗів* Вн Липовець: ^КСАВЕРівка, Олександрівка; **ЗОЗ**івка, ЖУРава, РоСОШа, СИВАківці, ТЕКЛинівка, ХОРОШа, КОЗинці, **КОБИЛ**ьня, ЧУПРИНівка, ВАХнівка, КОНЮШівка, БІЛа, БЕРЕЗівка, СТРУТИНка, БІЛОЗЕРівка;

• ***ЗОЗ**ів* сир. zwz 'драхма' Рв Рв: ^ШПАНів; **ПОНЕБЕЛЬ**! Fanebal, божество з Аскалону; ЖИТин 2, Олександрія, КОПТовичі, **СУХ**івці, ЖОБРИН!, СтароЖУКів, РЕМЕЛь, **БАРМАК**и, РИСВ'ЯНка, ОМЕЛЯНа 2, **КРИВ**ичі, ОМЕЛЯНщина, БІЛів, ДядьКОВичі, ХОДОСи; КЛЕВАНЬ, АНТОпіль, БіЛа КРИНИЦя, РОГАЧів;

Кілька інших продовжень можуть бути пристосовані під основу Зозул-.

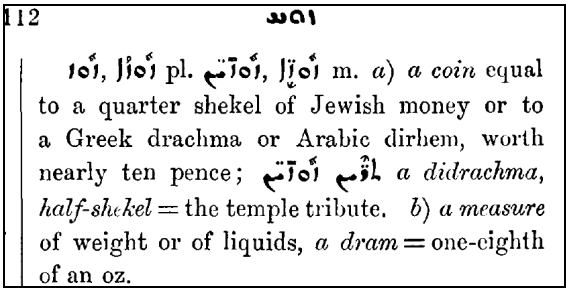
112 ٣٥١

أُوقِيَّة, إِوَقِيَّة pl. أَوَاقٍ, إِوَاقٍ m. *a*) *a coin* equal to a quarter shekel of Jewish money or to a Greek drachma or Arabic dirhem, worth nearly ten pence; أُوقِيَّة لِلْقَمِ *a didrachma, half-shekel* = the temple tribute. *b*) *a measure* of weight or of liquids, *a dram* = one-eighth of an oz.

Рис. 3-8. Довідка про слово сир. zwz [SD, 112]

ЗОЛОТУХа < 1) ?пахл. 𐭦𐭥𐭫𐭲𐭥𐭮𐭱 <zltwhšt> 'Зардошт, Заратустра'; 2) ?маньч. ᠵᠣᠯᠣᠭ ǰолд-о платити штраф, пеню, винагороду (пор. укр. ст. *жолд*, *жолдак*): *ЗОЛОТинка* Чг, р. *-ча*, *-ухи* і *-оноша* Чк, *Золотуха* Кв, *-арка* Жт, *-олин* Рв, *Золотковичі* Лв, *Більче-Золоте*, *Іване-Золоте*, р. *Липа-Золота*, *Золотий Потік* Тр, *Золотники* Тр, *Золота Слобода* Тр, *Золотна* Чв, пот. *Золотний* ІФ, пот. *Золотовець* Лв, *Золотареве* Зк, *Золочів* Хк Лв, *Золочівка* Рв; пор. і основу Жовт-; деталі [Тищенко 2015, 459].

• р. *ЗОЛОТУХа* ? 𐭦𐭥𐭫𐭲𐭥𐭮𐭱 <zltwhšt> у с. ВИШевичі Жт РАДоМИШль *ard- mihr: ^руч. **МИР**ОЧ! ^МЕЖИрічка *medji-; р. *ЛУТів.ка* **ˈrōd** [*lwtˈ* | M *rwd*, N ~] **river**, ЛУТівка; СОСНова Поляна, **БОРЩ**ів *парск-, РАЧа, **МИР**не, **МІР**ча, ЗаБІЛ.ОЧчя, **МАК**а**Л**евич, БЕРЕЗці, **РАЇ**вка; • б. *ЗОЛОТУХа* ? п Кам'янки пор. с. ВЕРШино-Кам'янка Кг Новгородківка: БІЛопіль, БІЛозерне, БЕРЕЖинка, ТАРАСівка; • *ЗОЛОТУХи* Пл ОРЖиця: ^ТАРАСенкове; ЗаРІГ, ОНИШки, ВЕЛИЧки, ТАРАСівка, ПЛЕХів, **РАЙ**.ОЗЕРо, **МИР**олюбне, **САЗОН**івка, ХОРОШки; • *ЗОЛОТУХ*івка Хк Кегичівка: **РОЯ**ківка, РозСОХувата, ВІЛЬНе, ТАРАСівка, СУМці;

• *ЗОЛОТУХа* 𐭦𐭥𐭫𐭲𐭥𐭮𐭱 <zltwhšt> = 1876: рудка **ЗОЛОТУХ**а Кв Сквира: бол. **Без_ОД**ня у с. ДУЛицьке ^**БезПЕЧ**на ^**ОРДАША** Artaxata; **БезУГЛ**яки, ОРІХовець ^КАЛЕНна, стр. **МИСЛ**ивець у м. Сквира, **МИХ**ай**Л**івка, ТАРАСівка, ШАМ.**РАЇ**вка; • р. *ЗОЛОТча* = 1152: **ЗОЛОЧ**ье у с. **ВИШЕНЬК**и Кв БОРИСпіль: **БезУГЛ**яківка, НЕСТОРівка, ТАРАСівка, **МИР**не, **СОШ**НИКів, ПереГУДи;

• *ЗАЛАТИХ*а 𐭦𐭥𐭫𐭲𐭥𐭮𐭱 <zltwhšt> См РОМНи: КАШПуРи ^ЗЮЗюки, ЛЕВОНДівка; дМИТРівка, СОХАНів!, САХАНське!, СВІТівщина, ТАРАСівка, ЛУЦенківка, АРТюхівка, БІЛоВОД, КАЛИНівка, ВАСИЛівка, ВИЛецьке, КОСАРівщина, ВолодиМИРівка, **ВОЛОШ**нівка, ГУБАРівщина, КОРОБчине, ЯРмолинці, КРОПивинці, **БОРОЗЕН**ка, ПЛАВинище, ОВЛАШі, РОГинці, ДУБИНа, ЛОКНя, ЯРОШівка; • ЗОЛОтна = ПідЗАХАРичі Чв ПУТила: ^р. М. **ВИЖЕНК**а, ХОРОВи!, МІЖброди; р. КОСТинець у с. КИСЕЛиці, ПЛОЩі, ПЛОСКа ^ЛУСТун, БИСКів, БІСКів, ШПЕТки, УСТь-Путила, ШЕПІТ; • *ЗОЛОТ***НИШ**ине! 𐭦𐭥𐭫𐭲𐭥𐭮𐭱 <zltwhšt> + Nisa Пл КРЕМЕНчук: ^**НИЗ**и Nisa, КИЯШки, дМИТРівка, ВОЛОШине; **СОСН**івка, БІЛецьківка, БІЛани, **РАЙ**ове, РАДОЧини, ВАРАКути **паргут**, МИЛоВИДівка, ВИШНеве, КАРПівка, БІЛики, ЯЛИНці!!, КІНДРівка, МИХайЛенки, ПУХАЛЬщина pahl-?; • р. ЗОЛОчівка у смт ЗОЛОЧів Хк: ^БЕРЕЗівка, ОРІШАНка, РозСОХуватеМИРонівка, БАРАНівка, ВІЛЬШАНське, ЗАВАДське, ШИРОКий Яр, ПИСАРівка, МОРОЗова Долина ^МАЛИЖине, КОРОБки, МИКіЛьське, ЧЕПЕЛі; • р. ЗОЛОчівка у смт ЗОЛОЧів Лв: ГАВАРеччина, ВІЛЬШанка, ВІЛЬШаниця, ВИЖНяни, ТУРКоТИН, КРУГів, пОЛЯНи ʼylʼn, ЖУЛИчі, ЯСенівка, ці; • ЗОЛОЧівка Лв ЗОЛОЧів: ^ЗАРВАНиця; • ЗОЛОЧівка Рв Млинів: р. **Без_ОД**енна у с. ВЕРБень, **ОХМАТ**ків, ДОБРяин, ВОвНичі, Пере**ВЕРЕД**ів (пор. прізв. ПереВЕРЗєв), На**БЕРЕЖН**е barzan, КОСАРеве, БІЛЬче, МАСЛянка, Пере**МИЛ**івка, **АРШИЧ**ин; • БІЛЬче-ЗОЛОТе; • р. Липа-ЗОЛОТа; • ЗОЛОТковичі Дв 759; • ЗОЛОТники Тр 778; • ЗОЛОТ.**ОЛИН**! ʼylʼn Рв КОСТопіль: ^КОМАРівка, ТРОСТЯНець; ЖАЛИН, МИРне, БРЮШКів; р. *ЗОЛя* у с. ДЕРАЖне.

ЗОЛЬня < слов. *зола* 'попіл'.

Ознака шанування вогню у певному селі – велика кількість золи:

• р. *Не***МИЛ***ьня* п ЗОЛЬні!!! Жт Ємільчине; р. ЗЛЕНЬка = р. **ЗОЛЕН**ка у с. ПАРАНине **парні**, бол. **ПОПІЛ** у с. СТЕПАНівка, БЕРЕЗівка, АДАМове, **РОГ**івка, **ВЕРЕС**івка, **РАДИЧ**і, КИСЕЛівка, ВІЛЬХівка, ВІЛЬШанка; • р. *ЗОЛЕНка* = ЗЛЕНЬка п ЗОЛЬні суміжжя Жт Ємільчине, Новогр-Вл, Олевськ; • р. *ЗЛЕНЬка* = р. **ЗОЛЕН**ка у с. ПАРАНине **парні** Жт Ємільчине: р. Не**МИЛ**ьня п ЗОЛЬні; бол. **ПОПІЛ** у с. СТЕПАНівка, БЕРЕЗівка, АДАМовне, **РОГ**івка, **ВЕРЕС**івка, **РАДИЧ**і, КИСЕЛівка, ВІЛЬХівка, ВІЛЬШанка; • р. *ЗЛИНка* Жт Черв-арм: **НеМИР**івка ^БАТЬків; ПЛЯШева, **Без_ОД**ня, **РІДК**ів, БІЛогорівка, АДАМівка; • р. *ЗЛИнь* Жт Народичі: оз. **Без_ОД**нє у с. РозСОХівське, ШАРНе, **РАДЧ**а 2, ВІЛЬХова, ОРЖів, Ноздрище; • р. *ЗОЛЬня* і с. Жт Олевськ: ^СЕРДюки, Ковалівка; УСТинівка, ЗаМИСЛовичі, **САР**Нівка, торф. **МИХЕН**щенське пахл. [*myhnˈ* | N ~] **home**, **СОСН**івка ^ОБИЩе! ^АРТинськ, СУЩАНи, ОЗЕРяни, КОРОЩине, ШЕБЕДиха, ПЕРГа, РУДня; • р. *ЗОЛя* у с. ДЕРАЖне Рв КОСТопіль: ЗОЛОТ.ОЛИН ʼylʼn, **БОРЩ**івка, **МИР**не, БРЮШКів, ЯСноБІР, **ЖАЛИН**! ʼylʼn!, ЗБУЖ; • р. *ЗУЛЬня* (**Żoln**ia, **Żoł**na) Рв САРни: у нп **ВОЛОШ**а! і **ЗУЛЬН**я (тепер Грушівка) ^Степань, КАЛИНівка; **УГЛИ**?, КАРПилівка, КОРОСТ, ВЕРБче 2, БІЛятичі, ЧАБЕЛЬ ^ЯСногірка; • *ЗУЛЬня* Рв Володи**МИР**ець [Encarta]: ^КІДРи; БАЛАХовичі, БІЛе, БЕРЕЗИНа ^КРУГле, **ЗЕЛЕН**е?, ЖУРАВлине, КРИМне, СОШники, СУХоволя, СТЕПАНгород, МОСТИЩе, БЕРЕЗИНа ^КРУГле; • *ЗЛинці* Рв ДУБНО: *САПАНовчик*, ТУР'я, ОНИШківіці; **МИР**оГОЩа 2, КОСТянець, РІДКоДУБи, **МИЛ**ьча, **ПЛОСК**а, ПереРОСЛя, ЯСИНівка, СОСНівка; • *ЗЛинка* Кр Мала ВИСКа: ОНИКієве, ТАРАСівка, **МИР**опіль, РзСОХуватка;

• р. ЗЛЕНЬка = р. **ЗОЛЕН**ка у с. ПАРАНине **парні**, Не виключене пристосування Золенка > *Зеленка, тоді й ці численні назви пов'язані з вогнянами. Це припущення фонетичної еволюції дістає опертя у низці слів, похідних від зола, зокрема, *перезíл* 'перезолювання', [*підзíл*] = *підзóл*, [*зільни́к*] 'золільник' або [*зільни́ця*] 'жлукто', [*пáзілки*] = [*пáзолки*] 'рештки попелу після зоління' [ЕСУМ, II, 274]. • *ЗІЛове* Вл Турійськ: ГОДовичі, ЗаЛІСці; МИРовичі, КУСТичі, ОВЛОЧин.

/

р. **ІБР** Жт < 1) кельт. Ibar, Ebro; 2) річка Ібар у Сербії.

р. Ібр л **ТЕТЕР**ева у с. Кілки Жт Чуднів: ^**ВОЛОС**івка!; **ЯСН**огірка, **ТУР**.ЧИНівка, РАЧКи **Рашка**, ІВАНоПІЛЬ, ВІЛЬШанка, БУДичани, КРАСносілка, ЯСОпіль, ТРОЩа, СТЕТківці;

"На початку 1130-х років великий жупан Рашки Урош I Вуканович видав свою доньку Олену за майбутнього угорського короля Белу II. Брат Олени **Белош** став угорським палатином и хорватським баном[14]. Напади сербів на византійські володіння посилилися під час Другого хрестового походу. У відповідь імператор Мануїл Комнен у 1149 році послав на Рашку велике військо, яке зайняло міста **Рас** і **Галич** у долині річки **Ібар**. На допомогу сербам прибула угорська армія, однак і з її допомогою **Урошу** I не вдалося подолати імператорське військо. Сербсько-угорська армія була розбита візантійцями на річці Тара[15]. Внаслідок поразки Рашка учергове визнала залежність від Візантії[16]" [uk.wiki].

ІВАН- < 1) гр. іон- 'іонієць, грек' (ПанІВАНівка Пл); 2) сскр. yavan 'йонійці, греки; араби; чужинці з заходу' (назви від осн. ЯВОН-); 3) *ВАНЧИЦІ* ***auan*** "village" (**ā-vāna-*, Syr. *'w'n-'*, base ***van***- "cover"), ***van-k'*** "monastery" (Khot. *vāna*- "temple," base *van*-, Av. *nivānənti* "they cover"); 4) ?слов. Janov з лат. Ianua 'Генуя'.

Топоніми від основи Іван-/ Ян- в Україні: 377 ойконімів + 51 гідронім.

Імовірне ключове сполучення морфем: ПАНІВАНівка Пл (Семенівка) з огляду на відому в античний час реалію Πανιώνια "ВсеІОНІйське (свято Аполлона)". У Надозів'ї також існує балка ПАНе-ІВАНова = Велі-Тарама, Пане-Іванівка у с. Октябрське Дц Волноваха; пор. і Панікарча *крч- Кв Васильків.

• *ПАН**ІВАН**івка* Πανιώνια Всегрецьке свято Аполлона Пл Семенівка: ^ВЕСЕЛий **ПОД**іл, КАРПиха; **ГРИЦ**аї, ГРИНівка, **ІВАН**івка, ПУЗИРі, **КРАС**не, КАЛИНівка, Олександрівка.

До реплік Πανιώνια можуть належати і два гідроніми: р. ПАНЯНка перед гирлом р. Убідь Чг {Сосниця: Хлоп'ЯНики, ФІЛОНівка} і р. ПАНЯНка п Ворскли {Полтава: ІВОНченці, ТвердоХЛІБи}.

Отже, на грецькі селища можуть вказувати композити *Івангород*, *Іванопіль*, *Селіванове*, *Іванове Селище*, *Пусто-Іванне*, *Іване-Пусте*:

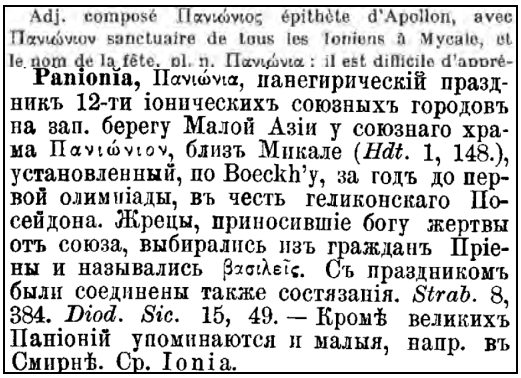
Adj. composé Πανιώνιος épithète d'Apollon, avec Πανιώνιον sanctuaire de tous les Ioniens à Mycale, et le nom de la fête, pl. n. Πανιώνια : il est difficile d'approcher
Panionia, Πανιώνια, панегирическій праздникъ 12-ти іоническихъ союзныхъ городовъ на зап. берегу Малой Азіи у союзнаго храма Πανιώνιον, близъ Микале (*Hdt.* 1, 148.), установленный, по Boeckh'y, за годъ до первой олимпіады, въ честь геликонскаго Посейдона. Жрецы, приносившіе богу жертвы отъ союза, выбирались изъ гражданъ Пріены и назывались βασιλεῖς. Съ праздникомъ были соединены также состязанія. *Strab.* 8, 384. *Diod. Sic.* 15, 49. — Кромѣ великихъ Паніоній упоминаются и малыя, напр. въ Смирнѣ. Ср. Ionia.

Рис. І1. Довідка про свято Аполлона Паніоніос

• *ІВАНгород* Іών- Чг Ічня: БезВОДівка, ГРАБів, ТРОСТянець, БАРВІНКове, БЕРЕЖівка, ПЕЛЮХівка, Червоне, КОРШаки, ІВАНиця, ЗОЦівка, РИМИ, ЛИСогори, **ВОРОН**івка, ТИШківка; • *ІВАНгород* Іών- Кг ОЛЕКСАНДРівка: ^ОМЕЛЬ.город, СТРИМівка; КРАСносілка, КРАСносілля, КРАСний КУТ, ПідЛІСне, КРИМки!, ГОЛИКове, СТРЕМещине, ЯМки, ІВАНівка, КИТАЙгород, СЕВЕРИНівка, ЦВІТне, КОЛОНа; • *ІВАНгород* Іών- Чк Христинівка: ІВАНівка, ВЕРБ**уват**а, УГЛ**уват**ка, ГРЕБля, Червоний КУТ, РозСІШки, ШукайВОДА; • *ІВАНгород* Іών- Зп Зп: ^ВІДРадне, ЛЕМЕШинське; ЛИСоГІРка, Червоний ЯР, ВОДЯНе, ВЕСЕЛ.ЯНка, ЮЛЬІВка; • *ІВАНград* Іών- Дц Бахмут: ^ВЕСЕЛа Долина; ІВАНівка, ЯМа, ЗаКУТне, БЕРЕСТове, ВЕСЕЛе, ІВАНо-Дар'ївка, ТРИПІЛЛя, Санжарівка, Олександрівка, КРАСне, КРАСнопілля;

• *ІВАНопіль* Іών- Вн Літин: ^МАТЯШівка; ВЕРБівка, ГОРБівці, СОКОЛівка, КРАСносілка, ЛІСне, Олександрівка ^ЖУРАВне, ЯБЛУНівка, ПЕНЬКівка, БІЛОЗІРка, ШЕВЧЕНка, ЛИСоГІРка; • *Іванопіль* Іών- Жт Коростень: ^ГУЛЯНка, БРОДи; КРАСнопіль, КРАСносілля, КРАСноГІРка ^КАЛИНівка, БОРОВиця, БЕРЕСТовець, ВОРОНеве, ЛІСівщина, ГРАБи, СУШки, Олександрівка, СТАВище, ІВАНівка, ВЕСЕЛівка, САНТАРка, ГОРБачі, КУПЕЧ; • *Іванопіль* Іών- Жт Чуднів: ^Медведиха; КРАСнопіль, КРАСногірка, КРАСноволиця, КРАСносілка ^ЯСногірка, ДАЦЬки, СТОВПів, ГАЛІЇвка, КАРПівці, ДУБИЩе, П'ЯТка, ПИЛИПівка, ТРОЩа, ЯСопіль, КОРОЧенки; • *Іванопілля* Іών- Дц Костянтинівка: **РОМАН**ове, ПОДільське, ЧЕРВОНе, МАРКове, ВОДЯНе 2, ЯБЛУНівка, Калинове, Олександропіль;

• *СелІВАНове* Іών- Кг Устинівка: ^КАМ'ЯНка; КРИНИЧуватка, Олександрівка, ЗАВАДівка!! СТАВРАКове, ВЕСЕЛий КУТ, ОРЛова Балка; • *Сел**ІВАН**івка* Іών- Од Ананьїв: **РОМАН**івка, СТРУТИНка, КРАСНе, ПЛОСКе, НовоІВАНівка, НовоОЛЕКСАНДРівка; • *СалИВОНки* Іών- Кв Васильків: ^ЧЕРНЯХівка; **ІВАНК**ів ***van-k'*** "monastery" (Khot. *vāna*- "temple," base *van*-, Av. *nivānənti* "they cover"), ІВАНКовичі = ЯНковичі, Червоне 2, Червоне Поле, КРУШинка, СОКОЛівка, ТРОСТинка, ПогГРЕБи, ДЕР**ЕВ**'**ЯН**ки, БезП'ЯТне, КАЛИНівка; • *Іванове Селище* Іών- Пл Глобине: ^КОВНІРівщина; **РОМАН**івка, КРАСногорівка, КОРДУБАнове!!, ЯРЕСЬки, ЗЕМЛЯНки, КНЯЗівка, ГЛУШкове, ГЛИБоке, ГРИНЬки, ГОРБи, МАГЕРівка, ПЕЛЕХівщина, ШЕВЧенки, ЛУКАШівка, ГУЛЯЙполе, ПоГРЕБи, ЯРОШі, ЛУБЕНщина, ПОДіл.

• *Іване-ПУСТе* пахл. pušteh цитадель [Nyberg, 67]; pušt захист [McKenzie, 69] Тр Борщів: ІВАНків; • *ПУСТоІВАНне* Рв Радивилів: ІВАНівка, СОЛОНів.

Безперечно, сприяють відновленню семантики основи Іван- інші композити, тобто, найтісніші морфемні контексти цієї основи:

• *ПередІВАННя* Іών- ІФ Городенка: КОЛІНки ^РЕПУЖИНці, ДУБКа; ГЛУШків, Олієво-**КОРОЛ**івка, **ВЕРБ**івці Orobie, ЛУКА, **ВОРОН**ів, СЕМИКівці, РоСОХач Susa, ПОТочище,

ТИШківці; • *ЗаІВАНове* Іѡv- Вл Ратне: БРОДЯТИНе ^ЗаЛИСиця, ПІДГІР'Я; КОРТЕЛІСи, ГОДинь, БРОДи, **ВИДР**аниця, ЗаЛІСи;

• ***КРАС**но**ІВАН**івка* Хорасан + Іѡv- Дп П'ЯТИХАТки: ^**КРАС**на Воля, ГРУШ**УВАТ**ка A crowd is ***groh***, ***grox*** (Pahl. *grōh*) + ***abad***, ІВАшинівка; КРАСні ЛУКи, КРАСний Луг, Червона Гірка, Червоний Яр, Червона Поляна, Червона Деріївка, Червоноандріївка, ІВАНівка, НовоІВАНівка, Веселий **ПОД**іл, ОЛЕКСАНДРівка, ЖовтоОЛЕКСАНДРівка, КАЛИНівка, ФАСТове, **РОВЕНЬК**и, ХОЛОДІЇвка, СУХанівка; • *КРАСн**ЯН**ка* Іѡv- Вн Тиврів: ^ДУБИНа, КРУГи; **ІВОН**ківці, **ІВАН**ківці, СОКОлин**ці**, **ПІД**ЛІСівка, РОГІЗна, ГНІВань, КРАСне ^РозСОШе, МАРКівка, ТРОСТЯНець, **ПОТУШ** Padus, ЯРИШівка; • *ЧЕРВОНо**ІВАН**івка* Іѡv- Дп Кринички: ^**КОРОБ**чине xarab-; Червоне, ЧЕРВОНий Яр, Червоний СТАВ, Червона Балка, **ГРИМ**УЧе, СУХий Хутір, УЛЯНівка, ОЛЕКСАНДРівка, КАЛИНівка, ОЛЕНівка, ГУЛЯЙполе, Зелений КУТ, БАРВІНок, КАТЕРИНопіль, Зелений Яр, ПІДГІРне.

Також МилОВАНь Вл (Любомль), МилУВАНня ІФ (Тисьмениця); Любоіванівка Мк (Арбузинка), Пор. ГерсЕВАНівка Хк (Лозова), ГерсЕВАНівське Хк (); Іванпуть Чг (Семенівка), Корбині Івани Хк (Богодухів), Красноіванівка Дп (П'ятихатки), Івано-Слиньківка Хк (Сахновщина), Івано-Федорівка Мк (Доманівка), Івано-Шийчине Хк (Богодухів), Івано-Яризівка Дп (Царичанка).

РадИВАНівка Чк (Кам'янка), РадИВОНівка Пл (Вел. Багачка), РадИВОНівка Зп (Якимівка), РадИВОНівка Зп (Бердянськ), РадИВОНівка = РадІОНівка р-н у м. Глухів; пор. ІВОНівка Вн (Могилів-Под.), ІВОНівці Вн (Тиврів); ІВАНівка!, *ИВОНине См Глухів.

Сильним аргументом стають задокументовані С. Павленком факти збереження у мікротопонімах основим Явон-: поле ЯВОН у с. Малківка Чг Прилуки; ур. ЯВОНІВЩИНА 2, ЯВОНОВЩИНА 2 Чг Козелець; також ур. ЄВОНІВЩИНА у с. Уздиця См Глухів (повідомила О.М. Шарафутдінова): [ІВОН]ине, РадИВОНівка = РадІОНівка; ІВАНІВЩИНА Жт (Романів); пот. ЯВНикУВАТий у с. Лопушне Зк Міжгір'я.

Насичений топоконтекст паронімічних основ навколо с. **ВАН**ЮРі Лв Жидачів: **ІВАНИК**и, **ІВАНЦ**і, **ІВАНУС**і, **ЙОН**ичі, Піддер.**ЕВЕНК**а, **КРЕХ**ів, **ГАЙ**овий, **ЛУЦ**ики, **ВОРОН**івка, МАЛЕХів, ПИРЯтин, ОПЛІТна, **ГАЙ** ^БОРОВа вірм., нперс. ***pārāw*** “old wo-man”; БОРОВе, ГІЙче, **КОПАНК**а, **МАЦ**ОШин, БУДо-Кам'янка, ДОБРОСИН дслов. **сынъ** 'вежа, башта' (з нор. syn), ГЕРУСи, ДІБРівка, АРТАСів.

Можливе виділення основи Іванк-, за якою міг би стояти прототип вірм. ***van-k'*** “monastery”: Іваники Лв (Яворів), Іваниківка ІФ (Богородчани **Баграт**!), ІВАНКів вірм. ***van-k'*** “monastery” (Khot. *vāna-* “temple,” base *van-*, Av. *nivānənti* “they cover”); Вн (Ямпіль), Іванків Кв рц, Іванків Кв (Києво-Святошинс), Іванків Кв (Бориспільс), Іванків Жт (Черняхівс), Іванків Тр (Борщів), Іванків Жт (Андрушівка), Іванківці Тр (Зборів), Іванківці Вн (Козятин), Іванківці Чв (Кіцмань), Іванківці Жт Жт, Іванківці Жт (Бердичів), Іванківці Жт (Любар), Іванківці Рв (Млинів), Іванківці Тр (Ланівці), Іванківці Вн (Тиврів), Іванківці Хм (Дунаївці), Іванківці Тр (Кременець), Іванківці Хм (Стара Синява), Іванківці Хм (Городок), Іванківці Чг (Срібне), Іванківці Хм (Нова Ушиця), Іванківці Кг (Знам'янка), Іванківці Хм Хм, Іванківці Хм (Ярмолинці), Іванкова ІФ (Калуш), Іванковичі Кв (Васильків), Іваньки Чк (Маньківка), Іваньків Чк (Канів), Іваньки Вн (Погребище), Іваньки Вн (Липовець), Іваньків Чг (Короп).

Також Іванці Пл (Хорол), Іванчани Тр (Збараж), Іванчанка Од (Тарутине), Іванчиці Рв (Зарічне), Іванчиці Вл (Рожище), Іванчі Рв (Володимирець), Іванчуківка Хк (Ізюм), Іваниця См (Недригайлів), Іваниця Чг (Ічня), Іваничі Рв Рв, Іваничі Вл рц, Іваничі Рв (Костопіль).

ІВАНЧІ Рв < ?тур. **yabancı** 'чужинець'.

Частина назв від основи Іван- справляє враження звукового розвитку прототипу тур. **yabancı** 'чужинець' ~ **ІВАНЧІ**! Рв, **ІВАНЧИ**ці, **ІВАНЦІ**, **ІВОНЧЕ**нці, **ІВАНЧА**ни, **ІВАНЧА**нка, руч. **ІВАНЧА** на хут. **ІВАНЧА** Чг Сосниця; стр. **ІВАНЧА** п Реуту п Дністра; пот. ІВАНЧІвський у с. Кострина Зк Вел. Березний: ^г. ИВАНЧУской; пот. ІВАНЦІв Берег у с. Чепківці Чв Глибока. Пор. прізв. Іванча.

р. ***ІВОТ*** См Шостка. Імовірний арабізм < тадж., узб. Ибод, ар. Ібад 'захисник рабів (божих)', епітет мусульманських володарів [Гафуров, 150]. Сюди ж ойконім Івотка См Шостка.

ІЗМАЇЛ Од < ар. з гебр. Ісмаїл 'Бог чує'. Турецька назва фортеці, після приєднання до Росії – поруч закладено нове укріплення *Тучкове* (так до кінця XIX ст.), далі для всього селища повернуто назву Ізмаїл.

ІКОПЕТЬ Хм < гр. οἰκόπεδα **oikopeda** будівельний майданчик.

Після засвідченого греками окремого від кочовиків буття наших предків-хліборобів та співіснування з негрецькими сусідами вже не здивує збережений в ролі прототипу назв в Україні господарський термін гр. οἰκόπεδα **oikopeda** pl. building-site [Verreth, 14], будівельний майданчик. Цей прототип досконало зберігся у репліці – назві р. **ІКОПЕТЬ** Хм у рясному топонімічному оточенні синхоричних і синхронічних назв:

• р. *ІКОПЕТЬ* **оікóпєδα** [СГУ, 221] Хм Красилів: **САЛ**иха 2 ґотс. sala 'село', СУШКи, **БАГЛ.АЙК**и санскр. बाह्लीक Bāhlīka 'Бактрія'?, ДУБище, **ЮН**ачки, **МАНІ**вці, КРИВорудка, ОСМОЛівці, ПУЗИРки, **КЛІТ**на, ВЕРЕСівка, МОНЧИНці, **МОН**Ьки, ЯВОРівці; + Хм Староскостянтинів: **БАГЛАЇ** санскр. बाह्लीक Bāhlīka 'Бактрія', **БУТ**івці, **СТЕЦЬ**ки, **ВОРОН**ківці NT φόρον = forum, КРАСНо**сіл**ка, ЧЕРНяТИН 2, ВЕРБоРОДинці, ОРІХівка, Волиця-КЕРЕКЕШина, ЖАБче.

Рис. І2. Річка Ікопоть (паралельна назва Ікопеть [СГУ, 221]) біля Старокостянтинова

Менш масштабні об'єкти, очевидно, легко пристосувалися до основи КОПИТ-: *БІЛоКОПИТове* См (Глухів), *КОПИТинці* Хм (Летичів), *КОПИТів* Рв (Корець), *КОПИТів* Лв (Сокаль), *КОПИТкове* Рв (Здолбунів), пот. *КОПИТень* Зк Тячів, р. *КОПИТці* Чг ІЧня, пот. *КОПИТянський = КОП**О**Дянський* Зк Хуст, б. *КОПИТькова* п Айдару, пот. *КОПИЧаків* Звір Зк Міжгір'я = ВОЛОВе, р. *КОПИЧівка* Жт Ємільчине, *Скобичівка* ІФ (Богородчани), *Скобичівське* См (Ямпіль). Зате відтепер між ними й основою КОПТ- пролягає цілком пояснима межа: Копит- < Ікопеть/ Ікоп**о**ть, – а Копт- від copt-os: *Коптевичівка* Кв (Яготин), *Коптєве* Дц (Добропілля), *Коптів* Пл (Миргород), *Коптівщина* Жт (Овруч), *Кіпті* Чг (Козелець), *Кіпті* Лв (Жовква), *Кіптівка* Хк (Первомайський), *КІБТі* Лв.

Знову ж, за такої насиченості ознак грецької присутності у Наддніпрянщині не мусять дивувати й помічені топоніми з компонентом -ойк- – тим самим, що у складі термінів *ойконім*, *ойкопеда*, а в пізнішій вимові – *економіка* й *екологія*: тут прототип гр. οἶκος 'житло, дім, майно, статок'. Це стосується таких назв як *Шалойки*, *Бобруйки*, *Шумейки*, р. *Шарайка* – всі Чг. Таких назв не так багато, але вони є: ЛОБ.**ОЙК**івка Дп ϡλαϐω v. ϡλεϐαπ (137b) - Ship's hauling cable, канат для буксировки човнів + ойк, Шал.**ОЙК**и Чг, б. МАХ.**ОЙК**а л ШЕБЕЛинки Хк, крім того, з переходом -ойк- > -уйк- БобР**УЙК**и Чг, Вал**УЙК**и Лг, Вол**УЙК**и Лв, пот. ДЖАГЛ.**УЙК**а у с. СЕРЕБрія *т- Вн Мог-Под, р. БЕЛил**УЙК**а у с. Белелуя ІФ Снятин. На прикладі назви б. ШАР.**АЙК**а (пор. ШалОЙКи) Чг можна припустити перехід *ойк > -айк- у назвах р. ЗаКОП.**АЙЧ**иха Зп, р. ВОВЧ.АЙКа = ВОЛЧ.АЙКа, ВОЛОЧ.АЙКа Пл, ГАЛ.АЙКи, БАГЛ.АЙКи, _ЗР.АЙКи.

ІЛЛІРИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 11-ї історичної епохи) – -VII / -IV ст.: топоніми – гори Карпати, гори Медобори, гори Бескиди, р. Іква, р. Горинь; пор. лексичні запозичення *цап*, *чіп*, *шутий*, *муругий*, *борть*, *бгати*, *поратися*, *порпатися*. Виявлені у ХХ ст. [Нерознак; Трубачев].

ІЛЛІРія Лг 435. Пізня назва селища часів моди на античні назви.

ІМПЕРСЬКІ НАЗВИ XVIII ст. У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ.

Берислав (до 1450 рр. Вітовтова митниця, до 1784 р. Казикермен 'фортеця судді', укр. Таванська переправа), *Херсон* (1737-1778: Александершанц), *Одеса* (1415: Kaczubyeiow, до XVI ст. Коцюбіїв, до 1795 р. Хаджибей), *Ольвіополь* (Орлик, 1770-1781: Катеріненшанц; від 1919: об'єднаний з Богополем і Голтою у м. Первомайськ), *Миколаїв* (від 1789 р.; 1650: Виноградна Криниця, тур. Vitold Hammani, 1783: Рушериновка, укр. Вітовка, 1789: Богоявленськ), *Севастополь* (від 1783 р.; раніше Херсонес, Ах'яр, 1797-1826: Ахтіар), *Сімферополь* (від 1784 р.; раніше Ахмесджіт, Акмечеть).

-ING, -ENC. Архетипи українських формантів, див. IV. -ЕНКО (ФОРМАНТ ПРІЗВИЩ УКРАЇНЦІВ), II. -ЕНК-, -ЕНЬК- (ТОПОФОРМАНТИ).

ІНДОІРАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 9-ї історичної епохи) – від -II тис.: коса Тендерська; запозич. *темрява*, *рай* [Трубачев].

ІРАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 10-ї, 16-ї та 17-ї історичної епохи) – ***скіфо-сарматські іранізми*** від -I тис.: топоніми р. Дніпро, р. Дністер, р. Прут, р. Артополот, назви нп Саки; пор. лексичні запозичення *потвора*, *почвара*, *скіпщина*, [*кацап*, *леґінь*], *гмиря*; ***давні іранізми*** від -5 ст. – топоніми Шатравине, Передеріївка, Гельмязів; пор. лексичні запозичення *Бог*, *дбати*, *тривати*, *жвавий*, *збіжжя*, [*хупавий*], *ґиґнути*, *шупити*, *заради*, *кат*, *драби*. Ґорґани,

ІРДИНЬ Чк.

Далее *Οὐαρδανης* 'река Кубань' = «скиф.» **varu-dānu-* «широкая река» (ОЯФ I 187—188). — Ср. *wærx* | *wærxcæ*.

Абаев, IV, 90

ІРЖАВець. Крім прямого значення (іржава вода), можливі форми-продовження прототипу Аршак з переходом -к > -в, відомим у мові половців.

ІРКЛІЇВ < Ἡρακλεῖον/ ар. Abu Qir: *Ірклій*, *Іркліів*, *Букрин.* За 7 км на схід від Канопу лежало місто Ἡρακλεῖον *Гераклейон* (тепер ар. Abu Qir). Це ймовірний прототип двох реплік-гідронімів в Україні: р. *ІРКЛій* у с. *ІРКЛіів* Чк Золотоноша та р. *ІРКЛій* у с. Вершаці Чк Чигирин, вона тече з с. Ружичеве Кг Олександрівка.

Рис. І3. Відстань між нп Іркліїв і Малий Букрин (з ар. Abu Qir?) – 80 км Дніпром, між рр. Ірклій$_1$ та Ірклій$_2$ – 60 км. Це один історичний район

• р. *ІРКЛІЙ$_1$* Ἡρακλεῖον у с. ІРКЛІЇв Чк **ЧОРНобай**: ^СКОРОДистик, Червоно-ГІРка, **ЛИХ**оліти, **РЕВ**.БИН-ці **ⲢⲈⲨ** + **ⲀⲂⲒⲚ** m. (ship's) Cargo, човновий вантаж, КАНІВці 2!; КРУТЬки, ВИ-Шнівка, ТАРАСівка, МЕЛЬНики, МОХнач, БАТАЛИЙ, БАКаєве, ХРЕСТИТЕЛеве, МАР'ЯНівка; р. Кропивна = ДЕГТЯРка, р. **РИЖН**ова, р. БІЛОЗІР'Я, р. ДРЕВалька у с. КЛІЩинці; ++ Чк Золотоноша: КОТ.УНи, -івка, **ШКОД**унівка, БОГУСЛАВець, ДРАБівці; ЯРки, КАНІВщина, ст. ПАЛЬМИРа, СЕНЬківці, СИНьоОКівка дслов. **сънъ** 'вежа, башта', ЩЕРБИНівка, СКОРИКівка; ЗОРІВКа, МИЦАЛівка, КРИВоносівка; р. **СВИН**оТОП у с. **ЄРЕМІЇ**вка, р. БАТаЛИМ, р. ВОВЧець, р. **ЖОР**авка і р. СТРУГа у с. Богдани, р. КОС.**ЯКІВ**ка, р. ОРІХівка, р. **РОЗАН**ь *ргне-, р. СУБЛиця *стубл-?, стр. ШАКАЛове;

• р. *ІРКЛІЙ$_2$* (1737: Herkla [СГУ, 223]) Ἡρακλεῖον/ Herqla Сирія у с. **ВЕРШ**аці **ⲂⲈⲢⲰⲞ** 'грішник' Чк Чигирин: ^КУДАШеве; б. ЛЕЛЕКівський Розділ у с. ЛОМуВАТе (лелеку могли бачити саме там NB) ^бол. **БРАТ**ківське; р. СУБОТь sbty 'мури' у с. СУБОТів, ГАЛАГАНівка, ІВАНівка, ЧЕРНече; РозСОШинці, КРАСносілля, ПоГОРільці; ***ТОПИЛ**івка*, ТРУШівці; р. ЛОБачиха, БОРОВиця, МЕЛЬНики, ВЕРБівка, СТЕЦівка; ++ с. РУЖичеве Кг Олександрівка: ^КОЛОНа!!, ЦВІТне civit.as; АНТОНівка, р. СКОБченка п ОСОТи у с. Нова ОСОТа 2, ЯМки, Світова ЗІРка, **ВЕРЕЩ**АКи! 2 **ⲂⲈⲢⲰⲞ** 'грішник', СОСНівка, МАР'ЯНівка, Красний КУТ, КАМ'ЯНий ЯР, БІЛяївка, р. СУХий Тясмин = Войтыль у с. КРАСНосілка, КРАСНосілля, ГУТницька, ОМЕЛЬгород, ІВАНГОРОД, КИТАЙГОРОД, СТРИМівка, ТАРАСівка, р. БОВТИШка = БОЛТУШка, **ДРИГ**еня у с. БОВТИШка, р. ПОПІЛЬняста = Попелоняста у кол. с. ПОПЕЛЬняста, р. СУХий Ташлик = Taszlik Telepin у с. Ставидла.

Синонімічна назва р. *ІРКЛІЙ$_2$* 1737 р. Herkla [СГУ, 223] нагадує ойконім з Єгипту **G** Ἡρακλᾶ: **Herakla – U19** [Geo ID: 4342] **G** Ἡρακλᾶ ***Var.***: Herakla ***Status***: village? [Verreth, 262].

Арабська форма назви Гераклéйона Абукир могла дати продовження *БУКРин*, БУКРеївське Зп, БУГОР См, БУГРин! Рв, -івка Чг, -увате См, -уватка Кг, Хк. Репліки *Іркліїв* і *Букрин* в Україні належать селам на Середньому Дніпрі, взаємно віддаленим на 80 км, тобто з одного історичного району (рис. І3).

На прикладі обох гідронімів *Ірклій* стає помітною роль наголосу у прототипі Ἡρακλεῖον, додатково унаочнена контрастною формою ойконіма *ІРАКЛіївка* Вн: з очевидністю, збереження кореневого голосного в основі Ірáкл- 'Геракл' зумовлене тут іншим прототипом: • *ІРАКЛіївка* Ἡράκλεια Вн Мог.-Под.: ^**ЖЕРЕБ**илівка ?Ἔρεβος Ереб 'морок; морська безодня'; **САЇ**нка, **КОНЕВ**а, **ШЕНДЕР**івка, **КУКАВ**ка, **КОС**и, КРИЧанівка, БАБчинці, БІЛяни, ОЛЕНівка, КРИШТОФівка, ЯСТРУБна, **ТЕКЛ**івка, ЧЕРНівці, ЮРківці, ЯРИШів, ЯРуга, ІВОНівка.

Геракл був улюбленим персонажем давньогрецької міфології. У самій лише топонімії античного Єгипту йому присвячені назви 62 селищ [Verreth, 261–267], у тому числі 12 з наголосом після основи Ἡρακλ-. Дещо інакше виглядає задача визначення прототипу ойконіма *Іркліїв* Чк Чорнобай. Саме наявність у цій назві присвійного суфікса -їв дає підстави зупинитися як на найбільш імовірному прототипі на назві відомого в античному світі міста *Гераклеополя* Ἡρακλέ**ους** Πόλις Μεγάλη букв. 'Велике Геракл**ове** місто', столиці однойменного ному Верхнього Єгипту:

Herakleopolis (Ihnasya el-Medina) **– U20** [Geo ID: 801] **G** Ἡρακλέ**ους** Πόλις Μεγάλη **L** Heracleo - Herculis Oppidum - Hanes **E** *Ḥw.t-nnnsw (Nn-nsw - Ḥw.t-nsw)* **C** ϩNHC - ϩNIC ***Other***: **Hanes** (Hebrew) ***Var.***: Herakleopolis (Herakleous Polis) Megale (Magna) - Hout-nen-nesou (Henen-Nesou) ('House (of) (the) child (of) (the) king') - Hnes (Hanes) - **Ihnas**ya el-Medina (Ahnas) ***Ethnic***: Herakleopolites (Herakleopolitis) - Heracleopolitus - Herakleotes - Herakleotikos - Herakleiotikos ***Status***: city: polis; urbs; civitas; oppidum; metropolis ***Ident.***: cf. also U20 Herakleopolites (2713) ***Bibl.***: Wb 2, 1927, p. 272; Gardiner, AEO 2, p. 113*-114* no. 389; Erichsen, Glossar, 1954, p. 220; p. 228; p. 285; Vandorpe, Geografische elementen, 1988, p. 134; CDD Ḥ, 2009, p. 26-27; ***Maps***: Falivene, Herakleopolite nome, 1998, pl.; Baines / Malek, Atlas, 2002, p. 121 [Verreth, 266]. **Herakleopolites – U20** [Geo ID:

2713] **G** Ἡρακλεοπολίτης **L** Heracleopolites **E** *pꜣ tš n Ḥw.t-nn-nsw* **Var.**: Herakleopolites **Status**: district: nomos; tesh; pagarchia **Ident.**: cf. U20 Herakleopolis (Ihnasya el-Medina) (801) [Verreth, 266].

У таком разі про цей же *Гераклів поліс* може йтися у ойконімах-репліках ***ІГНАТпіль*** **Ihnas**ya el-Medina Жт Овруч; *ГНАТків* Вн ТОМАШпіль; *ГНАТки* Хм Старокостянтинів; *ГНАТівка* Вн Хмільник; *ГНАТівка* Дп Новомосковськ; *МалоГНАТівка* Дц Волноваха; *ГНАТівка* Чг Новгород-Сів.; *ГНАТівка* Чг Срібне; *ГНАТівка* Дц Костянтинівка; *ГНАТівка* Дц Красноармійськ; *ГНАТівка* Вн Гайсин; *ГНАТівка* Кг Добровеличківка; *ГНАТівка* Рв Млинів.

р. ***ІРПінь***. Можливо, від копт. ⲟⲩⲣⲟⲡ– 'посланці'.

• р. *ІР**П**інь* = ОРПЕНЬ, РУПінь (ⲟⲩⲣⲟⲡ– 'посланці'), РПень, ***ВІРП****ІНь* (ⲟⲩⲉⲣⲡ– 'посланці') у с. Новосілки Кв МАКАРів: р. БУЧа = БУЧ! ⲃⲱⲧⲥ Battle array л ІРПЕНя у нп **КОЛОН**щина ^МАР'ЯНівка 2; КОНОПельки, КОПіївка, МОСТище, КОПилів; + оз. **В'ЮН**не у с. Королівка; ЧОРНоГОРодка; БЕРЕЗівка, ЯБЛУНівка, _**НЕБЕЛ**иця Fanebal, божество з Аскалону [Schürer, 58], **НІЖ**иловичі, Бишів *виш- ^ГОРОБІЇвка, ГАВРОНщина, Червона Гірка; зУРівка, ЯСНоГОРодка;

• р. *ІР**П**а* (1718 р.; ⲟⲩⲉⲣⲡ– 'посланці') п СНОВу Десни Чг **СЕМЕН**івка: ^р. ІРПиця = ДоЖОГАЛка *żagł-; РАКУТи Ῥακωτις у демотичних текстах переважно 'Олександрія' [Verreth, 475, 661] ^**ІВАНПУТЬ** *iwnw- + Πόντος, Кривуша, **МАРС**; **ОЛЕКСАНДР**івка, **РАКУЖ**а, Кути, ГРЕМ'ячка; р. ГНИЛ**УШ**а л СТРАТИВи, р. Вел. і Мала ШАР.**АЙК**а! ϣⲁⲣ- малий!; ПОГОРільці ^БЕРЕЗовий Гай, ГАННІвка, ГЛУХівщина, ТОПоЛівка; КОСТо**БОБР**ів Κωστου +, **БОБР**ик Другий; р. ГНИЛ**УШ**а л СТРАТИВи, _НОРиця+ = Галаганівка ^ЛЕОНівка ⲗⲉⲃⲁⲛ - Ship's hauling cable; БАРАНівка, БЕРЕЗова РОЩА; (+ 10 км ПОНУРово РФ Брянс.;) р. РЕВНа ⲣⲓⲃⲛ, ⲣⲓⲃⲓ: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) у м. СЕМЕНівка; р. РЕВН.ИЩЕ!; р. ІРВАНець л **ЛЕВН**и ⲗⲉⲃⲁⲛ - Ship's hauling cable СНову;

р. ***ІРТИЦя***. Див. II. *Альта*; пор. *Артек*, *Артакове*.

ІТАЛІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 4-ї і 29-ї історичної епохи) – ***давні італізми*** від -III тис.: топонім Солучка; пор. запозичення *молот*, *горн*, *лівий*, *мана*, *Господь*, *говіти* [Трубачев]; ***венеційсько-ґенуезькі італізми*** XIV ст. / 1475 р.: топоніми Чепелі, Почапинці, ***Штомпелі***, Маркуші, Солдайя$^{+}$, Чембало$^{+}$, Джаліта$^{+}$, КОПАЙгород < Caffa та ін.; пор. лексичні запозичення *скриня*, *шкарбун*, *барило*, *пляшка*, *стрічка*, *кошт*, *бенкет*, *решта*, [*бунація*, *тромонтан*, *бастуння*].

Ї

ЇВЖенка Пл < ім'я власне Ївга, ?споріднене з Євген 'Добронароджений'.

-ЇДи, формант < їхати. Якою може бути та смислова валентність основи Жаб-, яка уможливлює її сполучення з формантом -їди [SG, XIV]? • *ŻaboJADy* [Encarta] = *ŻaboJ**E**Dy*, нім. Szabo**j****e**den GOŁDAP, Dubeninki (22 b1): ^BLAKaly; CZARNe i jez., ŻABiń, CZARNowo, BABki, KOZAKi; *Żabojedy*$^{+}$ pow. STOLUPianski.

Значення назви *Żabojedy*$^{+}$ – частина ширшої проблеми, розглянутої на с. 412 [книги Тищенко 2016] у зв'язку з ім'ям степового селища *ГЛУХоедово* РФ Оренб. Виявлено й інші структурно подібні назви: *МУХоедово* РФ Іван. (при *МУХоЯРово* Тверс.), *МУХоеды* By Гом. (при р. *МУХавець* у Бресті), ***ЖИБ****оедово* ⲭⲉⲉⲃ РФ Пск., ***ЖАБ****оедово* РФ Тверс., бол. *Кóноїдь*, *Кýноїдь* = 1855: *Кунов.едь* у с. Піски Річицькі Вл Ратне [СМГУ, 48], Konojad, -y Pl, Konojedy Cz2, *УГроїди* См, *БОБоедово* By Віцеб., *БОБоеды* РФ Тверс., *БОБРоїди* = *БОБРо**йди*** [Encarta] Лв. Перші кореневі морфеми залучених до зіставлення назв пояснимі з таких прототипів: гр. μάχη, дорійс. μάχα [ма́хе, ма́ха] бій, битва/ або ще ар. al-Mukha 'Моха' (від XV ст. монопольний порт торгівлі кавою в Ємені на Червоному морі); копт. ϫⲁⲃ⸗, ϫⲉⲉⲃⲉ [джаб, джéебе] подолати важкий шлях, прибути; Κάγωβος Каноп, укр. *угор.ець*, літоп. Оугры 'Угорщина'; гр. πάπας 'піп'; гр. βούβαρις [бýбаріс] 'великий човен' [Chantraine, 165].

Ключ до пояснення цих назв може міститися в документованій атласом Encarta старій назві львівського села *БОБРоїди* = *БОБРо**йди***: значить і інші старі форми цих топонімів могли мати морфему -йд- (від дієслова *йти*), згодом перетворену в народній фантазії на -їд- (від дієслова *їсти*). У такому разі старі форми стають осмисленими: ходоки на війну/ або до al-Mukha; ходоки у важку путь; ходоки до Канопу; ходоки до Угорщини; ходоки "до попів" (на південь?) – пор. ліс *Попова **Хожа*** біля с. Ситне См С-Буда (матеріали В.К.Шейка, Суми); ходоки на великих човнах. Очевидно, що при буквальному розумінні назва *Глухоеды* сенсу не має. Якщо ж прототипами основи Глух- були форма гр. Γλαύκου /гла́уку/ 'Главків' (божество Главк як символ моря), або род. відм. прикметника від назви моря гр. γλαυκή – γλαύκου 'блискучого, блакитного, морського', то *Глухоеды* – це "ходаки до моря". Також *МУХоеды* By Гом. – це плавці до порту Моха у Ємені, а *ŻABojedy* Pl, ***ЖИБ****оедово* ⲭⲉⲉⲃ РФ Пск., ***ЖАБ****оедово* РФ Тверс. – плавці у важку путь.

Й

ЙОВине См Лип. Долина. Імовірний прототип лат. Iovis 'Юпітер'.

ЙОНичі Лв. Серед топонімів України виявлено чимало назв від основ Іван-/ Ян-, Явон-/ Євон-/ -ивон-, які вказують на давніх йонійців-греків. Найдавнішою групою цих основ може бути Йон-/ Юн-/ В'юн- (рис. Й1). Див. II. *Іван-*.

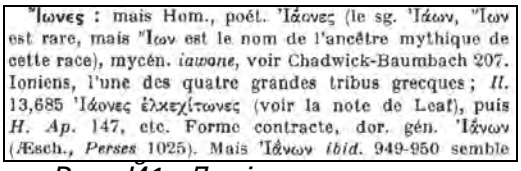
"Ἴωνες : mais Hom., poét. Ἰάονες (le sg. Ἰάων, "Ἰων est rare, mais "Ἰων est le nom de l'ancêtre mythique de cette race), mycén. *iawone*, voir Chadwick-Baumbach 207. Ioniens, l'une des quatre grandes tribus grecques ; *Il.* 13,685 Ἰάονες ἐλκεχίτωνες (voir la note de Leaf), puis *H. Ap.* 147, etc. Forme contracte, dor. gén. Ἰάνων (Æsch., *Perses* 1025). Mais Ἰώνων *ibid.* 949-950 semble

Рис. Й1. Довідка про слово Йонес у словнику Шантрена

К

КАВКАЗ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 22-ї історичної епохи) – VII / XII ст.: топоніми – назви нп Заньки, Лазьки, Ковердина Балка, Шарапанівка та ін.; пор. імовірні запозичення *кунтуш*, *габардин*, *свинець*, *сковорода*, *кувалда*, *коверзувати*, *зграбно*.

КАГАРлик Кв < тюрк. канґар 'еліта печенігів' + лик 'суфікс'. Втрата носової відома в інших топонімах: *Вигурівщина* (з імовірного Вінґурих [Вольфрам, 126]), *Вегерівка* См (węgier-). Див. Пролог. "Епоха 30. ПЕЧЕНІГИ", також IV. ПЕЧЕНЮК.

КАДИГРОБівка Хк < ар. кадий ‘мусульманський суддя’ + араб.

КАДИЇвка Хм < ар. кадий ‘мусульманський суддя’.

КАЛАГАРівка Тр < гр. καλόγερος ‘старець, чернець’. Ойконім *Калагарівка* Тр розглянуто вперше у книзі 2006 р.: "...Біля підніжжя гори *Шотарня* уздовж берега Збруча розташоване село *Калагарівка*. Його назва надто прозора у своїй етимології – з відомого ще від XI ст. слова укр. [*калугар*] ‘чернець’ з варіантами *калу́ґер*, *калуго́р*, *калагур*, що походить від гр. καλόγερος ‘старець, чернець’ (καλός ‘гарний’ + γέρων ‘старець’) [ЕСУМ, II, 354; ССУМ, I, 467]. Це грецьке візантійське запозичення через цсл. **калоγгеръ, калогеръ** ‘тс’, поширилося й до інших слов’янських мов: болг. *калуге́р*, макед. *калуѓе́р*, сх. *кàлуђер*, пол. ст. *kalojer*, *kalajor* [там само]" [Тищенко 2006, 216].

Однак лише тепер стає зрозуміло, що ченці відважно оселилися під горою *ШОТАРНЯ* (див.) аби припинити культ Зевса: • *КАЛАГАРівка* **καλόγερος** Тр Гусятин: ^г. **ШОТАР**ня дгр. **Σωτήρ Сотер** 'Рятівник' (епітет Зевса); пот. _**КРУТ**илів окрут = _**КРЕНЦ**илів okręt у с. **ЯБЛУН**ів **Ἀπόλλων**; **МОНАСТИР**иха, **ТЕКЛ**івка Hagiou Theklou; **ОЛЕН**івка, КОПИЧинці Copt, **РАШТ**івці Ipet-Resyt 'Луксор' ^**СОРОК**а; **БІР**ки, ПерЕМИЛів, **ЖАБ**инці, КОТівка, СУХОділ, **САДЖ**івка; ВЕРХівці; + 10 км ГРИМАЙлів; (*за Збручем*) САТАНів Хм Городок: -ка, р. **ШАНДР**ова, **МУДР**Иголови Mudraya ^ПАПІРня, ЧОРНиводи; **ХОПТ**инці, **ОЛЕКСАНДР**івка, **ВАР**ІВці.

До назви *Калагарівка* існує низка аналогів: р. Мокра і Суха *Калигірка* Чк, с. *Кологори*, *Гологори*, *Гологірки* Лв, *Галагурівка* Пл, *Головурів* Кв (прізв. *Калакура*, *Галавур*). Ця топооснова відома в ойконімах аж до Пензи: *Коло**я**р*, *Кологреевка*, *Колударово*, *Гаугеровка* [АР, 106-3; 107-3/4].

(Розвиток -γ- > -j- зіставинй з -χ- > -j- у назвах г. *Пендіхор* Км [Бушаков, 197] і кут. *Пенд.юрівка* у с. Клишки См, стр. *Пенд.юрів* у с. ДУБИНа Кв Тетіїв.)

• *Мокра КАЛИГІРка* **καλόγερος**, **καλογεръ** Чк **КАТЕРИНопіль** ?'монастир Св. Катерини на Сінаї': БРОДецьке 3 км ^**РОМЕЙК**івка+ (**з багатими античними знахідками**) [Похилевич, 311] (не виключено, що ця ремарка Л. Похилевича і прирікла село на заплановане зникнення) ^р. ТІКич; **ЗаГОР**а, Гуляйполе, ВЕРБовець, ПЕТРАківка, КИСЕЛІвка, ВІКНине, **ГОНЧАР**иха, РозСОХуВАТка, **ЯМ**ПІЛЬ *yamm*, СУХа КАЛИГІРка, ЯРошівка, ЄРки, ШОСТакове;

• *КОЛОГОРи* **καλόγερος**, **καλογεръ** Лв Жидачів: **Монастир**ець ^КОТОРини; **ОТИН**евичі, ДУНАЄць, СОКОЛІВка, СИДОРівка, ГАННІвці, ЗаГРАБівка, МАРИНка, ПоДОРОЖнє, ДЕМівка, ДЕМ'янка, КОРЧівка, **ЗаГІРоч**ко, ПриБІЛля, ІВАНівці, ЧИЖичі ^БЕРЕЗина, РОГІЗне, БЕРЕЖниця, ГНІЗДичів, **ЖАБ**оКРЯКи, ВЕРБиця, ХОДОРів;

• *ГОЛОГОРи* **καλόγερος**, **καλογεръ** Лв Золочів: ^лІСові; **МОНАСТИР**ок, Вел. **ПОЛЮХ**ів NB (див. далі), ШПИ.КОЛОСи (перси відвоювали для Візантії м. Colossae), **ЖУК**ів, **ОСОВИЦ**я, **КОС**ичі,

ПідГАЙчики, Роз**ВАЖ**, ГОЛОГІРки, БІЛий КАМІНь, КОРОПець, **ЗаГОР**а, ХМелева, РЕМЕЗівці, ЗАРВАНиця.

Повторено основи: тричі – Монастир-, ЗаГОР- ('божество Гор'?), Біл- (βηλός, мн. βηλ**οί** житло); двічі Жаб- (ϰεεϐ- 'прибульці по важкій подорожі'), Верб- (ονερπ- 'вістовий').

Сьогодні значно більше відомо і про поширення основи поза Україною: *Калугерово* 4 назви, *Калугерица*, *Калугерене*, *Калугерски Чифлик* і *Калугер Махала* Bg; Kaluger Rm, Kaluđerica, Kaluđerovo, Kaluđerovići Srb, Kaluđerovac Hr, Kaluderec, Kaluđerica Mkd, Kaludra Cg, Kaluer Alb.

У центральній Сицилії в місті Кальтанісетта існує спогад про візантійське минуле – православна церква Aghios Calogero ed Aghios Elijah. Святий Ка-логер народився у Халкедонії 466 р. і помер у Monte Cronio 18 червня 561 р. [https://inmyanguish.worldpress.com/2015/04/04/san-calogero-the-orthdox- black-saint-of-sicily]. Як бачимо, у V–VI ст. існувало навіть таке ім'я.

▒ ***КАЛИНівка*** < Καλλινίκος 'місто Каллінік = Ракка (битва 531 р.)'.

• *ОРІШ**ківці*** *Orhāi* = Урфа, давня Едесса [Алеманъ, 498] Лв Жидачів: КАЛИНівка, **КАМ'ЯН**е **пєшть** ϰάμινος, КРЕХів, КОЛОГОРи ^П'ЯТНИЧани, **ПЧ**ани, ЖИРове, ЖИРова, ЖУРАвків, РОГІЗне, ЖАБокряки, БА**Ків**ці, ЖУРАВне; • *ОРІХове* *Orhāi* Дп СОЛОНе: КАЛИНівка, **КАМ'ЯН**е 2 **пєшть** ϰάμινος; КАШКАРівка, КАРАЙКове, КРУТе, ОЛЕНівка, ШИРОКе; • *ОРІХове* *Orhāi* Кг Ново-українка: ^КАЛИНівка; **КАМ'ЯН**ий МІСТ **пєшть** ϰάμινος, Вільний ГАЙ, ШИШкине; • *ОРІХовиця* *Orhāi* Дц Артемівськ: КАЛИНівка, **КАМ'ЯН**ка **пєшть** ϰάμινος, ТРИПІЛЛя, ЯМа, ЯКОВлівка;

• *ОРІХанове* Пл ГАДяч: ^БІЛенЧЕНКова; КАЛИНівщина, МЕЛЕШКи, ГРЕЧанівка, ЗЕЛЕНа Балка, **ВОРОН**івщина, ПЕРЕВІЗ, **БУХА**лове, СОСНівка, КНИШівка (г. ПАТАЛАХа), ШАДУРка; • *ОРІШ**К**івці* Лв Жидачів = ЗУДечів: КАЛИНівка, ДОБРівляни, ІВАНівці, БЕРЕЗИНа, КРЕХів, КОЛОГОРи, П'ЯТНИЧАНи.

Повторення в сусідствах з темою *ОРІХ-* *Orhāi* = Урфа, давня Едесса **основи Калин-** дає підставу припустити, що в ній відображений болісний слід про битву візантійських і перських військ під *Каллініком* (тепер Ракка) у Сирії на Євфраті 19 квітня **531** р. (Це за 11 років до висвячення Якова Барадеї на предстоятеля сирійської церкви в Едессі, і тому цілком поясниме у контекстах тієї історичної доби з Урфою.) У критичний момент битви візантійське військо виявилося притиснутим до Євфрату і мусило відчайдушно боротися за утримання переправи. У битві зазнали втрат обидві сторони.

За Прокопієм Кесарійським, "ніч роз'єднала війська; перси вертали до табору, а Велізарій сів на корабель і переплив на острів, куди відступила після поразки решта загонів римського (= візантійського) війська; наступного дня вони переправилися до міста Каллініка на надісланих їм для цього торговельних кораблях, а перси повернулися додому" [Procope, XVIII, 9]. На користь імовірної участи на візантійському боці волонтерів з Наддніпрянщини говорить 108 назв *Калинівка*, *Калини* з усіх українських етнічних земель (9: Дп; 7: Вн, Жт; 6: Кв, Лг, Мк, См; 5: Дц, Кг, Пл, Хк, Чг; 4: Зп, Од, Хм; 3: Вл, Лв, Рв, Хс; 2: Тр, Чк; 1: Зк, ІФ). Імовірний шлях до Калініка – з порту Ушу біля Тиру, а до нього морем.

Калинів Міст **і** ***калиновий міст***. Спогад про битву міг зберегтися в етнічній пам'яті українців у понятті "**калинового мосту**" як вкрай важкого життєвого рубежа, який треба будь-що подолати: на жаль, його досі коментують лише міфологемами. Науковий висновок дістає опертя у найближчому сусідстві (4 км) сіл *УСівка* (м. Ушу біля Тиру?) і *КАЛИН.**ів*** *МІСТ* Καλλινίκος (531 р.) Пл Пирятин та (у одній сільраді) *БІЛоУСівщина* Ушу, *КАЛИН.**ів*** *ЯР* Καλλινίκος (531 р.) і *РАКова СІЧ* Ракка = Καλλινίκος См См (_***КиянЦІ*** [Encarta] **Ὠκεάνη** Ніл = *_КИЯНиця*, *СИРоватка* Σῖρις Ніл, *СИМОНівка*, *СЕМЕНівка*). Важко повірити, але, судячи з назв, це спогад про ту саму подію! (Січа біля міста Ракки.) Крім усього, предки були явно у війську Візантії, хоч поруч є *Обеста* і *Дроново*.

• *УСівка* Ушу? Пл Пирятин: ^КАПЛинці; КАЛИН.**ів ЯР** Καλλινίκος (531 р.), САСИНівка, РІВНе; • *БІЛоУСівщина* Ушу? См См: КАЛИН.**ів ЯР** Καλλινίκος (531 р.) і **РАКова СІЧ** Ракка = Καλλινίκος, _***КиянЦІ*** [Encarta] **Ὠκεάνη** Ніл = _КИЯНиця, СИРоватка Σῖρις Ніл.

Інше, простіше пояснення: гр. καλλινίκοσ [каллінікос] – переможець, і це реальна історична причина появи десятків топонімів. Нерідко сусідня назва належить до ґотського кола.

▒ ліс ***КАЛУБЕРище*** См < гр. κολυμβάω 'плавати'.

В Україні існують назви від синхоричного з *калогерами* поняття **κολυμβάω** плавати NT (тобто це слово з тексту Нового Завіту); пор. і κοϑυμβήθρα, κωϑ-: (Gk); f. Baptismal font: КОЛУБАївці Хм, КОЛУБАєвичі Лв, КОЛИБань Хм, КОЛИБаївка Хм, дуже прозоре КОЛИБАБинці **κολυμβ-** + **παπάς**/ **μπαμπᾶς** Вн і численні ГОЛУБки. І вжиток слова у Новому Завіті, і композити *БАРЗЯКІВСЬКЕ* Чк, *Верзякино* (див.) вказують на те, що

ченці-євангелізатори прибували до Наддніпрящини човнами. З цієї причини основа Калугер- могла зазнати впливу Колуб- 'плавці', давши поширену по цілій Європі топооснову Колубер- з інакше не пояснимим -б-: *ліс Калуберище* біля с. Василівка См С-Буда, Kalübberhof, Kalübberholz D, *Колыберово* Мск., Kaluvere Est, *Кулеберово* РФ Іван., *Кулубарово* Волог., *Колыбеловка* Самар., *Голоперово* РФ Яросл.

● *ліс КАЛУБЕРище* біля с. Василівка См С-Буда: ^**БІЛОУС**івка$^{+}$ 2000 р. **Пηлоύσ**-?; кут **МИР**щина на березі р. БОБРик, яр **ХОМ**кин Рів, РІГ, **ХРЕЩ**икове, **ЧЕРН**ацьке, ур. **ХОМ**ки, **КОС**енки, хут. **МИР**ська на березі р. Знобівка, кут **МАКАР**івщина і **ЖИГАЛ**івка (*жегл- плавба) на у с. ЛУКашенкове на р. СВИГа, ур. **РОГОЗ**ня у с. Жихове, ур. **СИВА**йов Бу**ГОР** ^ур. **В'ЮН**івщина у с. Вел. БЕРІЗка, ур. **СИБИЛ**івщина, ур. **БРАТ**овець (на болоті), ур. **ЩУР**івка у с. КАМЕНка, ур. НОНячка, оз. **СИН**иче дслов. **сынъ** 'вежа, башта' біля р. Десни, **АРАП**івка, ур. **ЮН**ище у с. КРИВ.ОНОСівка, ур. **ЮН**ИЦЬке, **СИДОР**івщина, **РОГОЗ**ня, **МУДР**икове у с. ВІВТАР ("Уралове"); + **ЧУЙ**ківка.

● *Kalübberholz* D (Kiel): ^STOLPe; KÜHRe, Kalübbe, GREBIN, KOSSAU, BELau, DERSau, SCHIPPhorst (букв. "корабельне гніздо, кубло");

● *Kalübberhof* D 18d (Neubrandenburg): ^BREESEn, Kalübbe; NeMERow 2, RIEPke, GRISCHow, KRUKow, LÜBkow, CHEMnitz ^Blankenhof; V**ARCHE**N**TIN** ἐργατίνης [ῐ], ου, ὁ, **1.** rolnik (пор. Varbelvitz), WUSTRow.

КАЛУШ ІФ, **КАЛЮС** Хм < κάλως 'канат, мотузок'. Грецький прототип κάλως 'канат, мотузок' (з тим же змістом, що й копт. ϩⲗⲃⲱ, ϩⲗⲉⲃⲁⲛ 'буксирний канат') своєю однозначністю знімає сумніви щодо реальности виявленого тепер у топонімії історичного явища. Воно було. Існувало. Тягали тих єгипетських гостей прямо у їхніх іноземних домівках-кораблях по тутешніх річках сотні наших предків (згадаймо й загадкове прізвище Тягнибок). І жодного сліду (на воді) для археологів. І (поки що) жодних інших способів проникнути в ту дійсність. А контексти повторювані, і прототипи щораз матеріально незалежні:

● *КАЛУШ* ІФ κάλως 'канат, мотузок' (пор. групу попередніх назв від копт. ϩⲗⲉⲃⲁⲛ) рц КАЛУСького р-ну: ^**ХОТІН**ь, ПідГІРки, МОСТище; ДОВПОТів, БАБин-Зарічний, КОПанки, ГУМенів, МИСЛів, РІП'ЯНка, БЕРЕЖниця, ПідМИХАЙЛо, ПереКОСи; ● пот. *КАЛЮШинець* κάλως 'канат, мотузок' у с. ЯБЛУНиця ІФ Верховина: ^СЕНЬківське; пот. БИЧківський у с. Гринява; пот. СТЕФУЛенський σταβλα: (Gk); (Lat); m. Stable, posting station, стайня, поштова станція у смт ЖЕБ'Є = Верховина; пот. ЛЕЛЬКів у с. СТЕБнів; ХОРОЦеве, БІЛоБЕРІЗка, ГОЛОШина, БУРКУТ, ПереХРЕСне, БЕРЕЖани, КРИВоРІВня, КРИВопілля, КРАСНоїлів, УСТЕРІКи; ● р. *КАЛЮС* у с. *КАЛЮС* κάλως 'канат, мотузок' Хм Н. УШиця: ^пот. КОЛОМИЙка і НЕЧИПОРівка, ЩУРка, ГЛИБівка, ВЕЛикий БЕРЕГ, КУРАЖин; БЕРЕЗівка, ЩЕРБівці, АНТОНівка, КОСиківці, ГЛИБОЧок, ЖАБинці, ДЖУРДЖівка, ГУБАРів, ВАХнівці, ФІЛЯНівка, ХВОРОСна, ХРЕБтів, ЗаБОРОЗнівці, СТРУГа; ● *КАЛЮСик* κάλως 'канат, мотузок' Хм ВІНЬківці: ЖЕНИШківці, ГРЕМ'ЯЧка, Великий Олександрів, ПоКУТинці, ЯсноЗІР'я;

● *ХОЛОСне* κάλως 'канат, мотузок' Жт КОРОСТень: ^з**ЛОБИЧІ** ϩⲗⲃⲱ + бич, НИВки; РозТЯЖин, ХОДачки, **ХОТИН**івка, СУШки, КАМ'ЯНа Гора, СИНГАЇ дслов. **сынъ** 'вежа, башта', ОбиХОДи, ОбиХОДівка, ВИНаРІВка, ЖАБче, БОРОВиця, БРОДи, ГУЛЯНка, ВОРОНеве, БІЛка;

● *КОЛЮХів* Вн Тиврів: ^КАНАВа, СОКОЛинці; ГРИШівці, КОБЕЛецьке, РОГІЗна, За**РВАН**ка, УЯРинці, ГНІВань, ІВОНівці, ОНИТківці, РозСОШе, РАХНи-Польові, СУТИСки, ШЕНДЕРів, ЯРИШівка;

● *Шпи.КОЛОСИ* κάλως 'канат, мотузок' Лв ЗОЛОЧів: ^РЕМЕЗівці, ЧИЖів; За**РВАН**иця, ЖУКів, ПідГАЙчики, ГОЛОГОРи, ВОРОНЯКи, ПОЛЮХів, ГОЛОГІРки, КРИВичі; ● *Шпи.КОЛОСИ* κάλως 'канат, мотузок' Лв СОКАЛЬ: ВОРОНів, ВОЛСВИН, БОБ'ЯТИН, РОЯТИН, СТЕНЯТИН, ВЕРБове, СУХоволя, РАВщина, РОМАШ, РОМАНівка, КОПИТів, **ТЯГ**лів, ПереМИСЛівці; ● *Шпи.КОЛОСИ* κάλως 'канат, мотузок' Тр КРЕМенець: ТАРАж, КОКОРів, **ХОТО**виця, БАКОТи, КРУТнів, КОЛОСова, ХОТІВка, ГАЇ, БІЛоКРИНИЦя, ПОЧАЇв.

Редеривація: КАЛЮЖине κάλως 'канат, мотузок' Хк 1289; КАЛЮЖинці Чг κάλως 'канат, мотузок' 1359; КАЛЮЖне κάλως 'канат, мотузок' См Глухів; КАЛЮЖне κάλως 'канат, мотузок' См 711; > КАЛУГа Мқ 179; КАЛУГа См 47; КАЛУГине Дп 217; за кордоном КАЛУГа РФ 7 назв, -ина 2, -ово, KALUŻa Slk, KALUŻa Pl 2.

Г. **КАМУЛА** Лв < кімр. **cwmwl** 'хмара' (пор. у римській Британії м. Камулодун).

Гора *Камула* підноситься над селами Підгородище і Романів Лв Перемишляни. Вона є найвищою вершиною *Гологір* (471,9 м) і всієї Волино-Подільської височини. На схилах Камули і прилеглих гір – дубово-букові ліси і сільськогосподарські угіддя.

Гологори разом з *Вороняками* і *Кременецькими горами* становлять північний край Подільської височини – Гологоро-Кременецький східець завдовжки до 250 км і заввишки 340–470 м, який спадає різким уступом з перепадом висот 150-200 м на північ до Малого Полісся – котловини над Зах. Бугом і притоками Прип'яті. Цей уступ являє собою важливий вододіл Європи: на південь з нього річки стікають до Дністра, на північ – води Стиру, Ікви і Горині завертають через Прип'ять і Дніпро і також опиняються у Чорному морі, але на північний захід водний шлях іде

Західним Бугом до Балтійського моря. Частково тектонічний за походженням, з часом Гологоро-Крем'янецький східець перетворився на ерозійне нагір'я, вкрите лісами, на що впливає і досить велика кількість опадів (до 700 мм на рік).

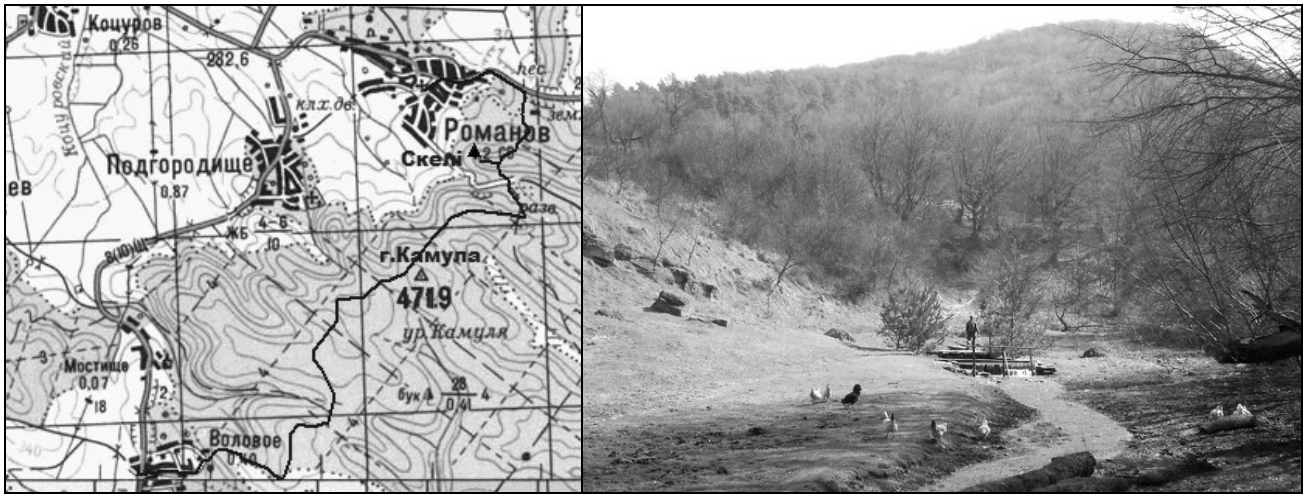

Рис. К1. Камула, карта і фото з боку урочища Камуля [KML10022.jpg]

У давній історії цих земель Гологори відігравали роль помітного рубежа між Атлантичним і Чорноморським реґіонами етнокультурних контактів. Тут пролягали шляхи племен як з заходу (кельтів, ґерманців, балтів), так і зі сходу – від скіфів, сарматів, аланів, гунів і аварів до татаро-монґолів. Неви-падково античні географи рубежем між Сарматією і Ґерманією вважали Віс-лу: природний шлях до неї проходив зі степу саме уздовж Західного Бугу.

Назва гори ***Камула*** поза сумнівом кельтська і походить з кімр. cwmwl (сбрет. commouill) ‘хмара (також переносно)’, – пор. cymylaidd = cymyllog ‘хмарний, темний’, cymylaf: cymylu, -o ‘хмаритися, темніти’ [GPC, I, 643, 774].

Основа Камул- добре відома з античної історії. Тацит у своїх „Анналах” неодноразово згадує про римську колонію у Британії *Камулодун*, кельтс. ‘хмарне місто’ [Тацит, Ан., XII, 32; XIV, 31, 32]. Нині це м. Колчестер на р. Colne на північний схід від Лондона. Бажаючи мати опорну фортецю на землях непо-кірливих племен сілурів і триґобантів, призначений Нероном протопретор провінції Публій Осторій оселив значну групу римських ветеранів у заснованій ще за імператора Клавдія у 49-50 роках колонії Камулодун: "Поразка іценів напоумила тих, хто вагався між війною і миром (...). Бриґантів вдалося приборкати (...), але ні суворістю, ні поблажливістю не можна було утримати від військових дій плем'я сілурів, і для його вгамування слід було мати розміщений неподалік укріплений табір. Прагнучи якнайскорше досягти цього, Осторій під прикриттям значного загону ветеранів виводить на захоплені ним землі колонію в *Камулодун*, аби створити осередок проти заколотників і схилити союзників до покірливості законам" [Тацит, 268; Guide, 268].

„Поселені в колонії *Камулодун* [ветерани] виселяли триґобантів з їхніх жител, зганяли з полів, називаючи полоненими й рабами, причому воїни потурали сваволі ветеранів, ...сподіваючися, що й їм буде дозволено таке ж” [Тацит, 344]. Невдовзі утиски довели місцеві племена до повстання, яке очолила скривджена римлянами Боудика, дружина царя іценів Простуаґа. „За такого стану речей статуя Вікторії в *Камулодуні* без усякої видної причини впала зі свого місця й повернулася у протилежний бік, немовби відступаючи перед ворогом. Жінки у розпачі стали передрікати близьку загибель: в курії *камулодунців* чулися якісь дивні звуки, у театрі лунали зойки, а на воді у гирлі Темзи з’явилося видіння зруйнованої колонії...” [Тацит, 344]. До того ж, чомусь „у *Камулодуні* був нечисленний загін воїнів. Сподіваючись на храм як на незбориму фортецю і зазнаючи у здійсненні розумних заходів протидію з боку тих, хто був таємним спільником повсталих, вони не влаштували валу й рову і не відіслали жінок та старих, аби залишити тільки здатних до бою” [Тацит, 345]. Повсталі кельти узяли місто і храм, а за подальші місяці винищили до 70 тис. римських громадян та їхніх союзників. Через якийсь час Рим жорстоко помстився повсталим, проте війна затяглася (77-83 рр.): римлянам залишалося пробути у Британії вже лічені роки" [Тищенко 2006, 220-221].

У топонімії України ознаки присутності кельтів трапляються порівняно нечасто (пор. річки *Сукіль*, *Радоробель*, *Норець*). Тому масштаб районних топонімічних

контекстів непоказовий: кортежі у кращому разі виявляють ознаки дещо пізніших контактів античного часу (з греками, скіфами, ґотами).

● г. *КАМУЛА* кімр. cwmwl 'хмара' біля нп Підгородище, РОМАНів Лв ПереМИШЛяни: **ГОЛОГОР**и гр. (ранньовізант.) **καλόγερος** 'чернець', ЗаСТАВки-ЯБЛУНів, РІВНа, БОРЩів, КОСТенів, ПОДУСів, ДУНАЇв, КОРОСне, ПЛОСКе, ВІЛЬХовець, КИМИР, ЧЕМЕРинці.

Пор. ● оз. *КАМІЛО* кімр. cwmwl 'хмара' у смт Малокатеринівка Зп Зп {^б. **ХМАР**на, с. ЛЕМЕШівка, ЛУКАШівка; оз. **ХМАР**не у кол. Вел. Лузі }; ● р. *КОМОЛша* cwmwl = ГОМОЛьша, Гомільша у с. Вел. Гомільша Хк Зміїв {**ТАРАН**івка, КИСЛе, КУКУЛівка}; ● яр *ГОМАЛин* ?cwmwl л Лізної Деркулу Сіверс. Дінця Лг Новопсков {РОГове, СОСНівка}; ● с. ***ГАМУЛ****івка* ?cwmwl Вн Могилів-П. {**ВЕНЗ**ель, **ВЕНД**ичани, КОтЛУБАївка}; ● дж. ***ХОМУЛ****янка* ?cwmwl у с. Підгірці Кв Обухів {РОМАНків, ТРИПІЛля, ХАЛЕП'я, МАТЯШівка}; ● с. *КИМЛичка* ?cwmwl См Лип. Долина {КОЛЯДинець, ЙОВИНе}.

▓ ***КАНІВ*** Чк, 1246: Canove < 1) гр. Κάνωβος, місто у Єгипті; 2) пор. Ханів Жт. Κάνωπος: *Конопківка*, *Ка́нов*, *конопать.* Наголос і звуковий склад форми Κάνωβος дають підстави для пов'язання Κάνωβ-ος і *Ка́нів* (= 1246: **Canove** [Plan de Carpin, 345]). Отже, також *Конов.ка* Чв, *-иця* Тр, *Кон.ів* Лв, *-ева* Вн, *-еве* Кг, *Кан.ава* Вн, *-ави* Пл, *Канів.ка* Кг, Хм, *-ське* Зп, *-цеве* Хк, *-щина* Чк, Чг, Пл. Грецькі варіанти ім'я сусіднього до Олександрії Єгипетської міста *Ка́ноп* (гр. Κάνωπος, Κάνωβος, лат. Canopus) на Канопському гирлі Нілу (Kano**bik**on Stoma) стали прототипами реплік в Україні *Коно**пк**івка* Тр, *Конопница* Лв (пор. *Конопница* у Македонії), р. *Коноп'**ЯН**иця* Кв: останній гідронім пояснює еволюцію основи Ка́нопj- > Конопл- у часи появи слов'янського "L epentheticum" після губних приголосних. Формуванню основи Конопля- міг сприяти і один з кількох варіантів прототипу гр. Κανωπιάς [Verreth, 326].

Не менш переконливою є і інша можливість пов'язати топонім Канів з назвою с. Ханів Жт ^Унин. Свідчення 1246 р. їй не перешкоджає.

▓ ***КАРАБАНи*** Чг < дперс. karapan 'маг (супротивник Заратустри)'. бол. КАРАБАНиха у с. Башлики Вл Ківерці: р. КАРБівка у с. Бодячів; бол. КАРАБАНове у с. Одеради Вл Луцьк; б. КАРАБАН у с. КАРАБАНівка Од Фрунзівка; прізв. *Корбан*, *Корпан*. Див. II. *КОЛИБАНівщина*, .

▓ ***КАРАВАН*** Хк, ***КОЛОНа*** Вл, Кг.

kārawān [*k'lw'n*] | P *k'rw'n*, N *kārwān*] **caravan, military column.**

▓ ***КАРПАТи***. Назву вважають пізньою. На Кіпрі є гори зі схожою назвою.

▓ ***КАХОВка***, *бол.* ***КОКВище***. Див. оз. *КОКОВЕ*.

qAqAw '**баржа для мандрівок**' [AED, 402].

Кожний новорозглянутий топонімічний кортеж може містити нові складники, чим відкриває й нові перспективи студій, як-от вище для основ ХУТОМИР, ХОТИМИР (*Локітка* ІФ Тлумач) або для 23 топонімів від основи Остап- (пор. Ἄσταπος 'Блакитний Ніл' [СКД, 171, 920]). Сам процес контекстування залучає також нові апелятивні паралелі.

● бол. *ХОБуТ* ⲅⲩⲡⲧ у с. Невір Вл Любешів: бол. ***КОКВ****ИЩе* 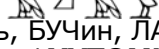 qAqAw 'баржа для мандрівок' [AED, 402] у с. БІРки ^ВИТуле; ГЛУШа 2, ГРЕЧИЩа, ЩИТинь, БУЧин, ЛАХвичі, БЕРЕЗна Воля; бол. **КОРОБ**чич-Болото, бол. ТРІЩавка sistr- 'сіструм' у с. БИХів ^**ХУТОМИР** καταμερος (Gk) 'lectionary in the Coptic Church, проповідь'; БЕРЕЗко 3, ПРОХОДи, ЦИР; **ЛОБН**а, бол. **ЛОБ**ачиха ⲗⲁⲃⲱ, ⲗⲉⲃⲁⲛ 'буксирний канат' у с. Вел. ГЛУШа.

Топонімії відповідають і козацькі прізвища XVII ст. Неспростовні морські зв'язки з *Давнім* Єгиптом мали предки козаків на ім'я Іван **КАКОВ**ка Чк, Іван **КАКАВ**ка Чк, Павло **КАКО** Ум., Прокоп **КАКО** (**КУКО**) Кальн. [РВЗ–1649, 73, 74, 208, 287], полковника гощанського Івана **КУКОВ**ського [РВЗ–1649ап, 127].

Варіант прізвища КАКО = КУКО підтверджує причетність до теми основи КУКОВ-: ● ***КУКОВ****ичі* Чг МЕНА: ОСЬМАКи, ГРЕБля, ГОРиця, ЛОКНисте, СЕМЕНівка, ЧОРНоГОРці, СИНявка дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', УШня, ФЕСЬківка, СТЕПАНівка, БІРківка, ОСТАПівка, БЕРЕЗна.

В околицях згаданого с. *Іракліївка* Вн є с. *КУКАВка*, "підрихтована" народною етимологією під білор. діал. *кукаўка* 'зозуля'. Однак основа відома не лише тут і на Поліссі (бол. *Кукове* Жт, *Куковичі* Чг, також *Куково* (тепер "Жуково") РФ Моск., 10 назв у Польщі Kukawka і Kukowa, Kokawa), але й у центрі Європи (Kuková Slk, пор. пот. *Куковиця* Зк). Є імовірні варіанти основи з іншим вокалізмом (*КИКОВа* Жт, *КАХОВка*, *КОХІВка* Дп, Од): це єгипетська мовна риса і підстава припустити для всієї цієї групи реплік прототип дєг. qAqAw 'баржа для мандрівок' [AED, 402].

Перевірка: ● *КОКОВка* РФ 195б Арх.: **КОНЕВ**о, **ШЕЛОХ**овская на р. Онега, **ШАЛАКУШ**а! ϣⲁⲗⲟⲩⲕⲥ 'скарабей', **ЛЕЛЬ**.МА ⲗⲉⲗⲉ, РИМское; ● *КАКОВка* РФ Новг. 45б: на р. **РОГАТ**ка! ⲣⲁⲕⲟ·┼·; ФИЛИно, ЯМИЩи, ГРЕЧ.**ИШ**ье, **ТЮБАЕ**во Θῆβαι, **ШАЛЫЖ**ино, р. **ШУЛАК**овка ϣⲁⲗⲟⲩⲕⲥ; ● *KOKAWa* Pl 153a1 Częstochowa: BOROWa, **CZARN**y Las, BIALa, SZARlejka, **KONOP**iska na rz. **KONOP**ka, **ALEKSANDRIA**, PoRAJ; ● *KOKOVice* Cz 23f1 Kladno: VRBIčany, **HOŘEŠ**ovice,

HŘEŠice, JARpice, KOZojedy, ČERNuc, **KMET**iněves, **BAK**ov, NEPRobylice, **ČERN**ochov, ŽABo.**VŘES**Ky nad Ohří.

*Рис. К2. Фенотипи етнічної групи росіян ("поморів") з прізвищами Коковин **з півночі Росії**: (1) Евгений (3 особи), Сергей; (2) Андрей (3 особи), Федор, Максим; (3) Алексей (2 особи), Александр, Дмитрий (2 особи); (4) Игорь, Василий, Ярослав; спортсмен Евгений Коковкин, артист Сергей Коковкин*

Вище трапилися сусідства бол. *Коквище* і *Хобут* Вл Любешів, бол. *Кукове* і *Сінгури* Жт Жт, с. *Кукавка* й *Іраклііівка* Вн Мог.-Под., пот. *Куковиця* і *Буркýт* Зк Тячів, д. *Коковино* і *Ревякино* РФ Тверс. За 40 км звідти є ще д. *Коковкино* біля витоку Волги. У Східній Європі таких контекстів десятки. Крім того, селища Kukawa є *по цілій Африці*: у Нігерії (4), Камеруні, Чаді, Гані, Гвінеї (Kukuba), Малаві, Мозамбіку, Замбії (Kakowa). Пор. і прізв. *Кокованя* (Урал; Бажов), і дотепер помітні єгипетські риси частини *Коковиних* і *Коковцових* **з півночі Росії** (!) (рис. К2). В інтернеті є і фенотипи людей на прізв. Коковенко.

Наскільки плавба була частиною життя єгиптянина – видно з давньоєгипетського слова *iwi* be boatless, strand, leave boatless, helpless, deprived тобто "залишитися без човна, сісти на мілке, бути безпомічним, позбавленим засобів".

Жодна теорія адстрату тут не допоможе: це слід сезонних точкових міґрацій. Звідки ж пам'ять у топонімії на віки? Річ ясна, що місцевих людей вражали зустрічі з напівбогами у великих очеретяних баржах βᾶρις і кораблях qAqAw , які по довгій плавбі навідувалися до далеких "країв світу". Щоправда, не без збройних су (160)
пор. *Кукобой* РФ Яросл. 11а, Kokotín Cz.

Серед обласних слів російської мови: рос. *кокова* **'ціпок з навершям**; ґерлиґа' (тамб., смол.), *коковень* немічний дід (арх.), кремезний чоловік (пд.-сибірс.); *коковеть* дубіти від морозу, *коковать* 'тоскно й безнадійно чекати на допомогу в біді'; *ококоветь* 'лишитися самому при своєму горі без підмоги й розради' [Даль]; *коковка* зачіска одруженої жінки; *коковяка* 'потворна людина' [СРНГ_14, 90–92]. Прізв. рос. *Кокован*. Дерев'яна ложка буває *коковка*, *бутирка*, бурлацька... [Даль]. Зрозуміло, що замерзлий очеретяний корабель навесні стає трухою і відрізає шлях додому. Лише тепер ми знаємо мовну підкладку цієї пронизливої людської драми – і диваком виглядав би затятий консерватор, який "з принципу" (чого, якого?) узявся б охаювати очевидне.

В Україні єгипетські очеретяні баржі залишили свій спогад і в ономастиці, і у словнику. Своєрідна і знову діагностична їхня візитівка – назва рослини Funaria, українською – *коківка* [Недільський, 358].

В інших словниках цю гостю з барж qAqAw не помітили. Названа від лат. funis *m* 'мотузок' за форму довгих тонких ніжок під коробочками зі спорами, які високо підносяться над низенькими листками, коківка-funaria – це різновид водяного моху, який росте на *вологих*, *болотяних землях* (у т.ч. в Єгипті [Audouin 1825, 80]), на мокрих стінах, у розколинах скель і на місцях недавніх багать. Єдиний свідок історичної зустрічі С. Недільський. Через Ґуґл знайшлося написання в одному з документів назви села *Коківка* [Don6.pdf.pdf, 96], тепер ● *Кохівка* (*Коківка*+) Дп Павлоград: "В'ЯЗівок" = *ХАНДелеївка*+ xnti 'sail upstream', СТОВБине, ЧАПЛИнка, Олександрівка, ШАНДРівка, ЧЕРНявщина, ВЕРБове, -уватка, БІЛОЗЕРське, вище по р. Новий Терн – с. КРИШТОПівське.

КАЦІВЕЛІ Км < пор. в Астурії: ґотс. *Catiuelos*, villa, 1253, *Cativelo* geogr., 1258 [Cortesão, 75]. Кацівелі – ґотська назва нп у Криму (ПБК), не помічена за недоглядом при тотальній деісторизації топонімії півострова у 1945 р. (пор. топоніми в Астурії ґотс. *Catiuelos*, *Cativelo* [Cortesão, 75]).

КАЧКАРівка Зп, Хс2 < вірм. хачкар 'кам'яний хрест'.

КАШПЕРівка < ?гебр. **Kasfia** 'Ктесифон' (через л-форму *Каспл-).

У Старому Завіті Ктесифон згаданий у Книзі Езри у формі Kasfia/Casphia (похідна від етноніма каспіїв Касп- і споріднена з топонімами Каспій і Казвин) [en.wiki/Ctesiphon].

● р. *КАШПА**Л**АТ* гебр. Kasfia 'Ктесифон' у с. Нові **КАПЛан**и Од Арцизьк: ^**ВАСИЛ**івка; **МИР**нопілля, ПЛОЦЬК;

● р. *КАСПРова* Kasfia у с. **_СоБоЛ**Івка Жт РОМАНів: ^ВИЛа; САРНівка, **МИР**опіль, ВІЛЬХа, ОЛЬШанка, ЛУЧиста, МИКіЛьськ, БІЛка, ПРУТівка, СУЛЬЖинівка, ЯГОДинка, ЯСногород; ● пот. *КАСПЕРик* Kasfia у с. КРАСів Лв МИКоЛаїв: ^**ПОЛЯН**а ^Благо**ВОД**івка; Роз**ВАД**ів, **ДОБРЯН**и, УСТя, БЕРЕЗдівці, БІЛЬче, СУХа Долина; ● *КАСПЕРів**ЦІ*** гебр. Kasfia 'Ктесифон' Тр ЗаЛІЩики: ^ЛИСичники; **БЛИЩ**анка, Іване-**ЗОЛОТе**, **ЗОЗ**улинці, **СВЕРШ**ківці Suriya, **ДОБР**івляни, ШУТРОМинці, УСТечко, ЯКУБівка;

● *КАШП**У**Ри* См РОМНи: ^ЗЮЗюки, ЛЕВОНДівка; **ЗАЛАТИХ**а <zltwhšt>, дМИТРівка, СОХАНів, БІЛоВОД, САХАНське, СВІТівщина, **ТАРАС**івка, ЛУЦенківка, АРТюхівка, КАЛИНівка, ВАСИЛівка, ВИЛецьке, КОСАРівщина, Володи**МИР**івка, **ВОЛОШ**нівка, ГУБАРівщина, КОРОБчине, ЯРмолинці, КРОПивинці, **БОРОЗЕН**ка, ПЛАВинище, ОВЛАШі, РОГинці, ДУБИНа, ЛОКНя, ЯРОШівка; ● *КАШП**У**Рівка* Хк Первомайський: ^**ВОД**яне, ВЕСЕЛе, КРАСне, МАСЛівка; р. РЖАВЧик у с. РЖАВчик ^РАДо**МИСЛ**івка *ард- **^КІПТ**івка ^МИРонівка; КИСЕЛі, дМИТРівка, БИШКин, **ДОБР**олюдівка, СУДАНка, ПАРИЗьке, БІЛЯЇвка, МИКоЛаївка, РАДинка; ● *КАШП**У**Рівка*+ [Encarta] Чг Городня: ^ДРОЗДовиці, ДИХАНівка; АВТУ.НИЧі, День ДОБРий ^ВолодиМИРівка, ДОВГе, ІЛЬМівка, МАКИШин, МОЩЕНка, ПІВНівщина;

● *КАШПеРівка* Жт Коростишів: **_СоБоЛ**Івка, МОРОЗівка, ОЗЕРяни, Карабачин, ВОДотиї, ВІЛЬНя, ВІЛЕНЬка, БІЛЬче, КУЛІШівка, ГОРІХове, **ШАХ.ВОРОСТ**івка, ВІЛЬШка, СТРУЦівка; ● *КАШПеРівка* Жт БАРАНівка: ^ОЗЕРЯНка; **МИР**ославль, Володи**МИР**івка, АДАМівка, Лісова **ПОЛЯН**а, **ПОЛЯН**ка, КРАСуля, ЗАБАРа, ВЕРЕСня, РАДулин, РОГачів; ● *КАШПеРівка* Вн КОЗятин: **НеМИР**инці, **ЗБАРАЖ**, БІЛопілля, ЗОЗулинці, МАХАРинці, ЖУРБинці, МИКоЛаївка, МИХайЛин, КРАСне, ПУЗИРки, СОШанське; ● *КАШПеРівське* Мк Нова Одеса: ^СУХий ЄЛАНець; **ДОБРян**ка, **МИР**не, ВЕСЕЛе, НовоКРАСівське, МИХайЛівка, НовоМИКоЛаївка, Червоноволоди**МИР**івка, Івано-ЗАХАРівка; ● *КАШПеРо-МИКоЛаївка* Мк Баштанка: **ДОБР**е, **ДОБР**оКАМ'Янка, **ДОБР**а Криниця, ВІЛЬна **ПОЛЯН**а, ЛОБРіївка, КОСТичі, МИХайЛівка, **ТАРАС**івка, ПриВІЛЬНе; ● *КАШПеРівка*+ [Encarta] Дц Старобешеве:

^Стояни+; БЕРЕГове, МИХайЛівка, ВАСИЛівка, ГРЕЧкине; • *КАШПеРівка* Кв Тетіїв: ДУБИНа, МИХайЛівка ^**ТАРАС**івка, **ДЕНИХ**івка, РоСІШки. Пор. також назви кол. нп *Каспорю-Ельґері+*, *Сиртай-Каспорі+*, *Есен-Елікаспер+* у Криму [Бушаков].

Про давність цього пристосування свідчать однокорневі назви на віддалених від України теренах, як-от *Kasperboden* на південному березі Норвегії, *Kasper* і *Kasepere* в Естонії, *Каспаркин* у Казахстані біля дельти Волги, *КАШПАЛьник* РФ Комі-Перм. {біля р. Кама; Пятигоры, Сосновка}, *Кашпир* РФ Самарс. (на л. березі Волги напроти *Кашпировки* (також кол. *Кашпир+*) біля Сизрані), *Кашпари* РФ Краснод. і *Каспер* під Челябинськом РФ, у Польщі – *KASPRy*, *KASPRówka*, *KASPRal*, *KASPERki*, у Чехії – *Kašperske Hory* і в сусідній Баварії – *Kaspeltshub* і *Kasparzell*. При цьому їхні топоконтексти іноді на подив повно відтворюють репертуар "парфянського вектора" назв, відомого з фронтальних досліджень цієї теми у топонімії України:

• *KAŠPERske Hory* Cz 46 c3 ^**SUŠ**ice: ^**RAJ**sko, **VOLŠOV**; **RAJ**ské, **POPEL**na, **JAVOR**ník, **JAVOŘ**í 2, Za**MYŠL**, **MIŘ**etice, **DOBRŠ**, **DOBR**á **VOD**a 2, **DOBŘ**e**MIL**ice, Ne**MIL**kov, ČHVALŠovice, **KOCH**anov; • *KYŠPERk+* = Letohrad Cz 40 b1: **BIL**á **VOD**a, vrh **JARAB**, PISAŘov, **OLŠ**any, Rado**MIL**ov, MICHALov vrh, SvéBOHov, **ROVEN**sko, BOHutín;

• *KASPendorf+* = Wola Kamieńska [Encarta] Pl 35 c1: SAMBORowo, KRAPLewo, **MIŁ**o-Młyn, BIAŁa Góra, ZŁOTowo; • *KASPRy* Pl 38 c1 Szczytno: KOBYŁocha, **OLSZ**yny, **OL-SZEW**ki, **GAWR**Yjałki; • *KASPRówka* 186 c23 Rabka-Zdrój: ORAWka, BIELanka, **RDZAW**ka, LudziMIERZ; • *KASPRal* 72 c3 Inowrocław: ^PrzeDLUŻ, **ZŁOT**owo, **GALISZ**ewo, **WALERIAN**owo, **MIR**osławice, CHROSno, **MIR**adz; • *KASPERki* 185 c1 BIELsko-BIAŁa: ^SUCHe, GOŁUSZki, SZPAKi, **RAJ**cza 2, **MIL**ówka, **ZŁAT**na, MOSZCZanica.

• *KACPRowo* 40 c3 GRAJewo: **KOBYL**in, ZAWADy, **RUMIEJ**Ki; • *KACPRówek* 119 b1 Dęblin: **KOCH**ów, PRZEWÓZ, **KOBYL**nica; **SOŚN**inka; • *KACPRów* 135 a1 Piotrków-Tr: **DOBR**Zyłow, **RAJ**sko, BIAŁocin; • *KACPRów* [Encarta] 137 b1 Radom: ^Teklinów, Ruski Bród; RUSINów, **KOCH**anów; • *KACPERków* 117 c2 Białobrzegi: DŁUGie, **KOSTR**ZYN, CZARNocin, KAPLin

• *KACWIN* Qazwin? 197 a2 Nowy Targ: Dębno, KOBYLarzówka; MATIAŠovce.

Ключем до розуміння цих назв може бути класичний периферійний архаїзм – форма гідроніма з "L epentheticum", назви р. *КАСПЛЯ* на суміжжі РФ Смол. і Ву Віцебск. Річка починається на 15 км північніше повороту Дніпра біля Смоленська, тече на північний захід і впадає в Білорусі до Даугави (Зах. Двини; пор. *Долгов* Смол. 4 назви, *Довгомостя*). Те, що в минулому це була частина водного торговельного шляху з Сирії, видно з назви нп у гирлі р. *Каспля* – • *СУРАЖ* (!) Ву в оточенні змістовного топонімічного ландшафту: ШАПУРово, КУРОЩаны, ПУНИЩе, ГУНченки, КАСПЛяны, ОРЕШенка, ТАРАСенки, САПРАНы ^ЗАХАРенки, ВЕЛЬБУЗы, НИЗкоборье. (Прототипи: Сирія, Шахпур, Курош, пуні 'фінікійці', гуни, Касфія 'Ктесифон', Урфа = Едесса, християни, Шахпур, шахр 'місто', вельбуд 'верблюд', Ниса.)

Відомий приклад позаконтекстного зіставлення назв р. *Каспля* (л Даугави) та річок басейну Верхнього Дніпра, гіпотетично пов'язаних через формант -пля з балт. *upe, *ape 'річка', зокрема – *Вопля*, *Нерopля*, *Горспле*:

Сейчас можно считать, что этот корень выступал в гораздо большем количестве названий самого разного типа: *Упа*, *Упинька*, *Уперта*, *Упирка*, *Описна*, *Апелка*, *Вупенка*, *Вопь*, *Вопец*, *Вопка*, *Вопля*, *Вопрат*, *Воприт* *Нерopля*, *Каспля*, *Горспле*, *Жукопа*, *Ужепа*, *Жалдыбка*, *Янчапка* и др. Анализ этих названий заставляет решительно отказаться от прямолинейности в толковании фонетического облика гидронимов по целому ряду соображений. Не отрицая возможности действительного наличия в этих названиях двух диалектных вариантов, мы должны считаться с такими факторами как явно различное время усвоения славянами некоторых из перечисленных названий, ср., с одной стороны, *Упа*, предполагающая наиболее позднее знакомство носителей восточнославянских диалектов с данной балтийской формой, с другой стороны, *Вопь* или *Каспля*, которые были заимствованы столь рано, что успели проделать длинный путь собственно славянской фонетической эволюции.

Рис. К4. Довідка as of 1962 про гідронім Каспля [Топоров, Трубачев, 236-237, 181, 198]. *Висновки з самого лише формантного аналізу гідронімів (без залучення топонімічного контексту) далекі від реальної історичної картини*

КЕЛЕБЕРДА Пл – див. прізвище ШКАЛАБЕРДА.

КЕЛЬТИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 15-ї історичної епохи) – від -І тис.: топоніми – р. Радоробель, р. Сукіль, г. Камула, нп Нурове, Нориця; пор. лексичні запозичення *крівля*, *смерека*, *оборіг*, *корова*, *кінь*, *слуга*, *язик*, *ліки*, *бевзь*, *книга*, *щит*, *поневірятися*, *владика*, *мотика* [Шахматов, Stelmaszczyk].

КИЗИМи Вн < еламс. kizzum 'верхній ярус зіккурату'.

Київ, див. II. *Киянці*.

КИНАХівці Тр < фінік. kinah 'самоназва фінікійців'. Кинахівці Тр, Кинашів Вн, Кинашівка Чг, Кинашеве См.

КИПЧАЦЬКІ ЗВУКОВІ РИСИ В ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ.

Типовий приклад – історія прототипу з початковим же- у репліках топооснов в Україні.

Ідеться про такий ряд назв: ІВАНІВщина Жт 321, ІВАНОВичі Жт 2, ІВАНІВка > 120?, ІВАНІВці, ЯНІВ Кв 1178), + ЯНІВЩИНА = Коломак Пл Пл

Прізвища 588 ЯНОВ в Україні звичайні, 2447 ЯНОВський, 2049 ЯНОВич, 8 **ЯНОВ**енко, 2 -чук, 70 -ець, 56 ЯНОВицька, 28 ий, 6 ЯНОВка, 74 **ЯНОВ**ий.

Діагностичними є форми прізвищ 8 **ЯНОВ**енко, 56 **ЯНОВ**иць-ка, 28 ий, 74 **ЯНОВ**ий. Саме во-ни породжують сумнів у тому, що коренем їх є ім'я Ян = Іван. Справді, не існує сполук *Петр-ОВенко, *ПетрОВицька, *Петр-ОВий. Тоді можливим прототипом основи топонімів Янов-, як і антропонімів, може бути степовий тюрський відповідник узб. **жаноб** 'пан' (з перс. jenab).

Рис. К5. Звукові відповідності кипчацьких мов

Кипчако-булгарська група тюркських мов		Кипчако-ногайська група тюркських мов		Кипчако-киргизька група
Татарська	**Башкирская**	**Ногайська**	**Казахська**	**Киргизька**
А	А	А	А	А
Ы	Ы	Ы	Ы	Ы
К,къ = Q	Ҡ	К	Қ	К = Q
Г, гъ = Ğ	Ғ	Г	Ғ	Г
Ң	Ң	Ңъ	Ң	Ң
У	У	**О**	**О**	**О**
О	**О**	У	Ұ	У
Ү	Ү	**Оь**	**Ө**	**Ө**
Ө	**Ө**	Уь	Ү	Ү
Е [Э]	Е [Э]	**И**	**і**	**И**
И	**И**	Е [Э], Э	Е [Э], Е	Э
В = W	В = W	В	У	Б [В]
Ч	**С** < *ч	**Ш**	**Ш**	Ч
Ш	**һ** < *ш	С	С	**Ш**
Е- [Ye,Y1]	Е- [Ye,Y1]	Е- [Ye,Y1]	**Жі, Жы**	**Жи,Жы** (Ji, Jy)

Форма з початковим ж-, близька до каз. і кирг. слів з початковими ж-, мала зазнати закономірної трансформації у зах.-кипч. мовах у форму з початковим й-, а кінцеве -б – у звичайне там -в.

узб. хўжайин, **тўра** (пан, людина високого походження) жаноб пан.

Янов? узб. **жаноб** пан (ось, можливо, чому ІВАНІВщина Жт 321, ІВАНОВичі Жт 2, ІВАНІВка > 120?, ІВАНІВці, ЯНІВ Кв 1178), + ЯНІВЩИНА = Коломак Пл Пл

Топооснова ЯНОВ- 5 разів **Пл**: Яновщина Пл (Вел. Кринки, Гадяч, Зіньків, Вел. Багачка, Шишаки). • ІВАНІВщина ?узб. **жаноб** пан Жт Романів: ^ЯГОДинка, БОРЯТин; ЯСНОГОРОД ^МОНАСТИРок; ЖОВТий Брід, ПЕЧАНІВКа, ХИМРИЧ, КОРЧівка, КОЗАРа, ОМИЛЬне, БИКівка, БУЛДИЧів bulduk; • ЯНІВЩИНА ?узб. **жаноб** пан = Коломак Пл Пл: ^БОЖкове, ОПІШняни; За**ТУР**ине, **ТАХТАУЛ**ове, ГОНТАРі, ГОВТВА, БУЛАНове, ІВОНченці, ГОВТВянчик, БАЙРАК, ЯСЕНУВАТе, КУЛИКове, ПАТЛАЇвка, БАРАБАШівка; (в Україні існують прізвища 43 **Тахтаул**, 161 ова, 110 ов, 138 **Тахтамиш**); • ЯНОВщина ?узб. **жаноб** пан = Малинівка 266 Пл. Вел. Кринки/ Глобине: ^ЯРЕСЬки; **ІВАНОВ**е Селище ?узб. **жаноб** пан, Кири**ЯКО**вка, СІРенки, МАЙДАНівка, РОМАНівка, ГАННІвка, КОРДУБАнове, МАНЖЕЛІя, ГУЛЯЙполе, ЯРОШі, КАГАМлик, КАНІВщина; • ЯНОВщина ?узб. **жаноб** пан = Ярки+? Пл **Гадяч**: **МОРОЗІВ**щина *мурза ага, Круглик, ВОРОНівщина, ОРІХАНове, БУХАлове, ПЕРЕВІЗ, КАЛИНівщина. ТРИГУБщина, ПИРЯТИНщина, ШАДУРка, БУТОВИЧеське, МЕЛЕШки. КІБЛИцьке; • ЯНОВщина ?узб. **жаноб** пан = Солонці 47 Пл Покровс. Багачка: **^МОРОЗІВ**щина *мурза ага, **КИРИ**ЧАЇ, БАЛАНДи; БАЛАКлія, БАЙРАК, ОГИРівка, УХАНівка, МОСТОВівщина, ЧУГУЇ, ІВАНІВка, БАХТЕРщина; • ЯНОВщина ?узб. **жаноб** пан = Гоголеве Пл Шишаки: ^ВОРОНЯНщина, МАЛИКівщина, ШАРЛАЇвка; Григорівщина, Легейди, Бабичі, ХОДОСиха, ЯКОВенщина, ХУРСи, СУЛИМи, РОМАНки, ЯРОШі, САЛИМівщина, ЧОРНоБАЇ, ХВАЛЬКи, РАЇВка, БУХУни, ЯРЕСЬки, ГОНЧАРі.

У наведених топонімах "Янов" може не бути похідним від Ян-.

КИРДАНи Жт, Кв < лат. Cerdania, область біля Андорри [Тищенко 2015, 314].

КИРИКівка < 1) аз. qırıq (тур. kırık) розбитий; 2) гр. ім'я власне Κύριακος 'господень'. Кириківка См, Киричкове Дп.

КИРНОСове, ***КЕРНОСівка*** < фінік. ἡ Κύρνος 'о. Корсика' [Тищенко 2015, 342-343].

В античний час Корсика була відома під грецьким ім'ям Кирнос (ἡ **Κύρνος** 'о. Корсика'), чого не можна не поставити у зв'язок з кількома топоніммами в Україні від добре збереженої основи Кирнос-/ Кернос-:

● *КЕРНОСівка* **Κύρνος** Дп Новомосковськ: ^**ЛЕВЕНЦ**івка; **ЧЕРВОН**ий КУТ, **СОКОЛ**ове, **РІВН**е, **ОРІЛ**ька, **ОРЛ**івщина, ГУБИНиха, **КОРОЛ**івка, ВЕСЕЛе, ЗНАМЕНівка; ● пот. *КЕРНОЧки* = Кернички у с. ГРИНЯВА ІФ Верховина: ^ГОЛОШина; ГОЛОВи, КРИВоРІВНя, **СТОВП**ні; ● пот. *уКЕРНИК* **Κύρνος** = ГОЛОВчанка Лв СКОЛе: пот. Ша́ндровець Sent-ario у смт **СЛАВ**ське, **РЕКЛ**инець Rechila, ГОЛОВЕЦЬК, ЗАВАДка, **КОРОСТ**ів, ТЕРНівка, КАМ'ЯНка, ГАТківка, СВИТАЗів, ЗаБОЛОТтя.

● *КИРНАСівка* Вн ТУЛЬчин: **КИНАШ**ів, **ЩУРІ**, **НЕСТЕР**ВАРка Nestorius, КЛЕБАНь, ЛУКа-Жабокрицька, КРИЩинці, УЛЯНівка, ХОЛОДівка, ЮРКівка; ● *КИРНОСове* Лг Мілове: РозСОХУВАТе Susa, ЯРСЬке, КРИНИЧне, ВелиКОЦЬке; ● *КИРНОСове* Хк ВОВЧанськ: ^ЛУКашове, ЧЕРНяків, БЕДин; **ГАНН**оПІЛЬ, ІВАНівка, **ГОНТАР**івка, **НЕСТЕР**не Nestorius, ПІЛЬНа, ДОРОШенкове, МОЛОДава, КОТівка, ГАТище; ● б. *КИРНАСова* п ВІЛЬХової п Міусу у с-щі Побєда Дц Шахтарськ: ліс **ОЛЬХОВ**чик alhs?; **РІВН**е, Мало**ОРЛ**івка, **ОРЛ**ово-**ІВАН**івка, **ШИШ**івка 2, ТЕРНове, Верхній КУТ, ПЕРЕДЕРІЄве, ВЕСЕЛе, ТАРАНи; ● *КУРСИКИ* Κορσικήˊ Рв Червоноар: ^БЕРЕЗНики; **ГУСАР**и Genser-, СТОЯНівка, ДУБИНи, ПустоІВАННе, ІВАНівка, СОЛОНів, БезОДНЯ, КОТИ, ВЕСЕЛе.

Доводиться зробити висновок, що й ця група назв-тем могла з'явитися у Наддніпрянщині від V ст., понадто у зв'язку з помітною присутністю інших ключових назв вандальського вектору, у яких згадано Гензериха, Африку, Карфаген, Гонтариха й супутників вандалів – ґаліндів.

Корсика стала доступною через Ломбардію.

КИР'ЯКІВка Мк < 1) гр. ім'я власне Κύριακος 'господень'; 2) ϰϒρ + ’Ιακός "пани-греки". Греки-євангелізатори: *Кир'Яківка*, *БурдЯківці*, *ХудЯківка*, *ЛелЯки*, *Хром'Яківка*, *ФедорЯківка*, *СинЯк* дослов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька', *Ягубець*, *Яготин; Кур'Янці*, *КирІянці*, *Мар'янівка.* Топонімічні ландшафти *зі слідом язичництва* не раз контрастують з ознаками присутности *поблизу таких місць* ранніх євангґелізаторів-греків: *КИР'ЯКІВка* Мк, *КИРиЯКІВка* Пл, *КИРЯКОВе* Пл, *КИРиЯКІВщина* См (ϰϒρ, укр. ст. *кир*, *кур* (< гр. κύριος 'господь') 'титул осіб *вищого священичого сану*' [ССУМ, І, 475]). Показові архаїчні форми на півночі Росії з вимовою літери юпсилон (υ) ще як [у]: *К**У**РьЯКИ* Яросл., *К**У**РьЯКОВо* Вологод., пор. і *КУР'**ЯН**ці* Вн, *КУР'**ЯН**ки* Хм, оз. *Кир**ІЯН**ці* у с. БІЛоцерківка Пл (див. нижче). У процесі студій чимраз повніше розкриваються масштаби того етапу євангґелізації.

З грецьким середовищем пов'язано і сирійську форму прізвиська Св. Якова:

БУРД.**ЯКІВ**ці Тр (пор. сир. Ya'quv **Burd'oyo** букв. 'у ганчір'ї' + ’Ιακός 'грек'), **БУРД.**ЮГ Чв, **-ЕЙ**, **-ІЇ** Вн, **-**івка Од, **-**уни См, **БОРДУ**л**ЯК**и Лв, **БОРОД.АЇ** Пл, **-АЇ**вка Дп, Зп, **-оЯР**ське Хк, БОРТ.**ЯХІВ**ка Вл. Пор. також: ОСЬМ.АКИ 2, **ХОМ**'ЯКІВка ІФ2 'Єгипет + ’Ιακός 'грек', ЧЕРН.ЯКІВка, -ЯХІВ **3** назви, -ЯХІВка **5** назв 'Єгипет' + ’Ιακός 'грек', ВЕРХн.ЯКИ, -ЯКІВці, -ЯКІВка **4** назви, ВИШнЯКИ **5** назв 'Верхній Єгипет + ’Ιακός', СИН.ЯКІВці, -ЯКІВщина Сін дослов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька'; також ЗА**ЯК**И РФ Кіровс. 'Саїс + ’Ιακός', ЗАЇКІВка Лг, ЗАн**ЯКОВ**о Ниж. Новг. (епентеза **-н-** як у рос. *заять* > *занять*): пор. стр. **ГРЕКОЗАЙЦ**івський у с. **ГРЕКО-ЗАЙЦ**еве 'греки + Σαΐς Саїс' Дц.

Згадки кораблів і барж також не є рідкістю в топонімії України: *КОРАБлище* Рв, *-ельське* См, *КАРАБіївка* Хм, *-елівка* Вн, *БОРИС-(с)лав*, *-піль*, *БАРИШівка* тощо. Не раз згадано у топонімії "кораблі греків" і "доми греків":

оз. БОРЖ.АЧка См; оз. **БАРЗ**.**ЯКІВ**ське βᾶρις- 'баржа' у с. П.ИЩики Чк, **ВЕРЗ.ЯКИН**о РФ Іван., ВЕРТ.ЯГИно Вологд.). Пор. і прізв. БОРИС.ЯК.

БУН.ЯКИне См, р. БУНЯК у с. -ІВка Пл; ПУНі (і укр. діал. *пуня*), БУНі, -ьковичі Лв, -ів ЯР Чв, р. -я п РОКИТи Рв, пот. ПУНчева ІФ; ● бол. *ПУН.ИЩЕ* 'дім Ісиди' у Києві: ^р. **СИР**ець Σῖρις 'Ніл' ~ БАБин ЯР ^РЕП'**ЯХІВ** ЯР ρεϥ, **КЛЕБАН**ські озера, зат. **КЛЕПАН**ь.

Мандрівні ченці заслуговували часом на осуд отців церкви, адже частина їх займалася невластивою для духовного сану діяльністю, наприклад, торгівлею. Справді, деякі з композит свідчать і про таке:

КОБЕЛ.ЯКИ, **КОБИЛ**.ЯКИ κάπελ-ος 'купець, шинкар' + ’Ιακός (пор. прості основи КОПИЛів, КОПИЛля, КОБЛики або композит КОБЛо-СТАРе 'купці-християни').

Інші важливі осмислені сполуки:

ЛЕЛ.ЯКИ 3 назви копт. ϫⲉⲗⲉ 'мандрувати + ’Ιακός', **СІР.ЯКІВ**щина Σῖρις 'Ніл', ХУД.ЯКИ, ШЕВ'ЯКИне, ШЕВ'**ЯКІВ**ка ϫⲉⲉⲃⲉ 'прибульці' + ’Ιακός, ШУЛ.ЯКИ 'школа + ’Ιακός', **ЮН.АКІ**вка 'йонійці + ’Ιακός', **ГРИШ.АКИ** Смол. 'греки + ’Ιακός'.

Окремо карта згадує про "людей греків":

РЕВ'ЯКИне См (копт. ⲣⲉϥ [реф] 'людина' + ’Ιακός), пот. РЕВнЯК Чв, РЕВ.АКІВці Чв, оз. ЗаРЕВ.АХА Кв, РЕП'.ЯХи Мк, -**ЯХІВ**ка Хк, ур. -ЯХІВ ЯР у Києві, став -ЯХІВський у с. БЕРЕЗівка Кг,

став РИП'ЯХІВ-ський у с. Великодрюкове Кг; Х**РОМ**'ЯКІВ Вл копт. ⲣⲟⲙ, ⲣⲉⲙ– 'людина' + ’Ιακός, р. ГРОМ.ОКлія Кг, Мк і нп 1774: АРгАМАКлы-сарай), р. ГРЕМл**ЯГА** Жт (зі "вставним Л", як *щем-іти ~ щем-лять*), ГРЕМ'-ЯЧка См, р. Грем'ЯЧка копт. ⲣⲉⲙ– = РЕВуха, БІЛа Хм; Грем**ЯК**И РФ Ряз.

Останні коптські прототипи ⲣⲟⲙ, ⲣⲉⲙ– мали прийти через грецьке середовище, де початкове **Р**- 'ро' мало обов'язкове густе придихання: Ῥ-. У тому середовищі також і перед Рев-/ Реп- мало за аналогією з'являтися Г-, – і такі форми справді збереглися: *Г.**РЕБ**ЕнЯКИ* "люди греків" Пл (пор. і с. *БІЛо.Г**РИВ**е* "люди, озброєні дротиками" См, пот. *Г.**РЕГОТ**и* Ῥακωτις п. ТЕРЕШілки ТЕРСи ⲧⲉⲣⲥⲱ і г. *Г.РЕГОТи* біля с. ТАРАСівка ⲧⲉⲣⲥⲱ Зк ТЯЧів {пот. **КУКОВ**иця}; можлива дальша еволюція – *КоРОГОД* Кв, *КоРЕГОД* РФ Томськ.

Дальше вивчення контекстів додає нові подробиці (за 1-км картою): • ***БОРТ.ЯХІВ**ка* Вл РОЖИЩе: ^ур. Під**БОРОД**ки; КРЕМЕНець, ур. **ФЕДОР.ЯКІВ**ка! Θεοδώρα **U** ^ЯБЛУНівка, ЛЮБче, Олександрівка, р. ЧОРНоГУСка, р. КОНОПелька, РОВАНці, ПідГАЇці, СТРУМівка, КРАСНе, **РОМАН**ів ормѣн, **КИЧКАР**івка хачкар, ЧЕРЧИці, ЗАБОЛОТці, ЧОРНі ЛОЗи, БУКів, **СИР**ники на р. **СЕР**на (звідси САРНи?), ***РОКИНІ*** ἐργάνη, КОПАЧівка, ДУБИЩе, ВИШеньки, КРИЖівка, КОБче, ОЛЕНівка, **ЖАБ**ка, САПОГове, МУРАВище, р. КОНОПелька 2, ур. ЧЕРНеве, ОЛЕКСАНДРІЯ. Так в унікальному мікротопонімі виявлено прототип середини VI ст.

Висновок важливий і істотний: євангелізатори прибували до Наддніпрянщини для боротьби не лише з місцевим язичництвом, а і з впливом вірувань з Єгипту, сформованим за віки. Практично усюди, де на карті видно слід Собека, жуків-скарабеїв, Осириса, – неподалік є і слід присутности євангелізаторів – ченців, що дбали про спасіння душ місцевих язичників. Ці арґументи цілком історичні, адже пояснюють обставини появи топонімів суспільними цінностями того часу.

Борючися з місцевим язичництвом, греки мали знати про його паростки за морями і саме тому мусили дбати про їх викорінення. Приклад з півночі Росії:

• *РЕВ**ЯК**ино* ⲣⲉⲛ РФ Тверс.37е: ^р. КУТевка, р. Зах. Двина, **ГРЕЧ.ИШ**никово, **ЯМ**ищи, **ШАП**.ОЧкино ⲭⲁⲃ; **ТРИПОЛ**ево, БОБРовец, **ЖАБЕР**о ⲭⲉⲃⲣⲟ (827а) 'хутір' (пор. Жаврів Рв); ЧЕРНево, **ЖУК**ово, **КОКОВ**ино, КРЕМЕНо, ЛОБНо, СИНичино дслов. **сынъ** 'вежа, башта'.

КИСЕЛі, КИСЛі < пахл. **kēsar [*kysl*] Caesar.**

З незвично зміненим у парфянському середовищі звуковим складом, такі назви мали залишитися у Наддніпрянщині від ґотських загонів-"симмахів" на службі у римському війську. *Киселі* – букв. "кесареві" (пахл. **kysl** 'Caesar', +III/VII): • *КИСЕЛівка* Жт Ємільчине: ^КРЕМ'ЯНка, КИЯНка; **СІМАК**івка; • *КИСЕЛівка* Чг РІПки: ^ЯРилівка; **СЕМАК**и, КАМ'ЯНка, ЯВОРці, ЯМище; • *КИСЕЛівка* Чг Мена: о**СЬМАК**и?; СЕМЕНівка, ВОЛОСківці, БЛИСТова, ДЕРЕПівка; • *КИСЕЛиці* Чв ПУТИЛа: ^ГРОБище; **САМАК**ова; ПЛОСКа, БИСКів.

Згадки ґотських суддів (staua), війська, героїв: • *КИСЕЛів* Чв КІЦмань: **СТАВ**чани, ЛАШківці, ДАВИДівці, ШИПИНці, СТАНівці, КОРОСтувата, НЕПОЛОКівці; • оз. *Кислицьке Озірце* у кол. с. РЖАВець Чг ПриЛУКи: СУХо**СТАВ**ець, ПОДище; • *Кисличувате* Дп Нікополь: **ЛОШКАР**івка! пахл. laškar 'військо', ТОМАКівське, БОРИСівка, КАПУЛівка; • *КИСЕЛівка* Пл КОЗельщина: ^**ГОВТ**ва пахл. gwlt 'герой', БУН.ЯКІВка, ПЛАВні; ЧЕНОКАЛівка, СОЛОНиця ^ГОРБані.

Цілком пояснимі й сусідства з форумами-ринками (Ворон- < гр. NT φόρον = forum): • р. *КИСЛЯНка* у с. Руда-КРЕХівська Лв Жовква: **ВОРОН**івка, **СОСН**Ини, ЛУЦики, Малдрики; • *КИСЕЛиха* Пл Шишаки: **ВОРОН**янщина, РОМАНки, **СОСН**івка, ЗОЗулі, ПриШИБ, ХОДОСиха; • *КИСЕЛі* Хм Старокостянтинів: ^РЕШнівка; **ВОРОН**ківці, **ПАРТИН**ці, БАГЛАЇ, ОРІХівка, ПОЛОВинники; • *КислЯНка* Дп Синельникове: ^**КАМ'ЯН**уватка; **ВОРОН**ове ^ГРЯКувата; • *КИСЕЛеве* Лг Сєвєродонецьк м/Р: **ВОРОН**ове; • ***Кисла ДУБИНа*** сир. ⲕⲁⲃⲁⲓ dupna 'скриня мумії, дерев'яна труна' См БІЛопілля: ^РОГІЗне, БезСАЛівка, СОЛЯНики; **ВОРОН**Ине, **ВОРОН**івка ^ДУДЧенки, ВАЩенки, ВОЛФине, БОБРИК, **КУРАС**ове, САМАРа.

Не раз згадане море: • *КИСЕЛівка* Чк Катеринопіль: **ЯМ**піль **Ям** – первісне джерело YAMMĀ 'море' (арам. ідегр.) [Nyberg, II, 7], КАЛИГІРка, ВІКНине; • *КИСЕЛівка* Жт Ємільчине: ^КРЕМ'ЯНка, КИЯНка; **ЯМ**ЕНець, КАМ'ЯНогірка, **СІМАК**івка, АПОЛЛОНівка; • *КИСЕЛиці* Чв ПУТИЛа: ^ГРОБище; **ЯМ**И, ПЛОСКа, ЯБЛУНиця.

Після цього природне й сусідство зі згадками Теб (Фів): • *Кислівка* Хк Куп'янськ: ^**ТАБАЇ**вка; ТАРАСівка, ПАРНеве, ШАПКівка, КРУГлЯКІВка M qrwg 'майстер, ремісник'/ або круг 'укріплення' + ’Ιακός; • *КИСЕЛівка* Чг Чг: ^КОБИЛянка; **ТАБАЇ**вка, МОХНАТин, БІЛОУС, ЛОКОТЬків, **ЗАБАР**івка, КОВПИТа, РОГОЩі, ОЛИШівка.

Складніше з основою Кам'ян-, поготів що тричі це сусідство найближче: може, це справді вказівка на кам'яні укріплення? Але звідки стільки каменя?

• *КислЯНка* Дп Синельникове: ^**КАМ'ЯН**уватка; • р. *Кисіль* у с. КИСЕЛі Хк Первом: ^**КАМ'ЯН**ка; КІПТівка, РАДОМИСЛівка, БИШКИН, СЕМЕНівка; • *Кислицьке* Зп Василівка: ^**КАМ'ЯН**ське, ЛОБкове; БІЛОЗЕРка, ЗЛАТопіль, ШИРОКе; • *Кислиця* Од Ізмаїл: УТКОНОСівка, **КАМ'ЯН**ка; • *КИСЕЛівка* Жт Ємільчине: ^КРЕМ'ЯНка, КИЯНка; **КАМ'ЯН**огірка, **ЗАБАР**о-ДАВИДівка, **СІМАК**івка, **ЯМ**ЕНець **Ям**, Хутір-МОКЛЯКи, МОКЛЯКи ^АПОЛЛОНівка; ЗОСимівка; • *КИСЕЛівка* Чг Новг-Сів: ФУРСове; **КАМІН**ь, **КАМ'ЯН**ська Слобода; • бол. *Кислий МОХ* Жт Овруч: **КАМ'ЯН**івка, **КАМІН**ь, БАРВІНКове; • *КИСЕЛівка*

Хм Кам-Под: **КАМ'ЯНК**а, ОЛЕНівка, БОРИШківці, БАРВІНКове, КОЛУБАЇвці, СУРЖа, ВІЛЬХовець, ДОБРовілля, РІПинці, НІГИН, МЕЖИгір, ГОРАЇвка, ТАРАСівка, ШУСТівці.

Досить часто в околицях згадані Персія, Парфія, Сасаніди:

• *КИСЕЛиці* Чв ПУТИЛа: ^ГРОБище; **ПЛОСК**а, БИСКів, РИПЕНь, **ЯМ**И Ям, БІСКів, ШПЕТки, ШЕПІТ, ЯБЛУНиця; • *КИСЕЛівка* Чг НОСівка: **ПЛОСК**е!, КАРАБИНівка, КОБИЛещина, КОРОБчине, Селище, РОЗІВка; • *КИСЛівка* Кв ТАРАЩа: **ПЛОСК**е!!, КИРДАНи, КІВШувата, ВОВНянка; • *КИСЛицьке* Вн Томашпіль: кОМАРгород; ГОРИШківка, ЗаБІЛяни, ЯЛАНець Іран; • *КИСЕЛівка* Хс БІЛозерка: ^**БАРВІНОК**; ЯСНа ПОЛЯНа, ПАРИШеве, ПОСАД-Покровське, Червоний ПОДіл, ТОКАРівка, ШИРОКа Балка; • *КИСЕЛівка* Хм Кам-Под: **БАРВІНК**ове, КОЛУБАЇвці, СУРЖа, ВІЛЬХовець, ДОБРовілля, РІПинці, НІГИН, МЕЖИгір, ГОРАЇвка, ТАРАСівка, ШУСТівці; • *КИСИЛин* Вл Локачі: ^ТВЕРДині; **СОСН**ина, ТУЛИчів, КОЛПИТів, ЮНівка, КОРИТниця, ЯСИНівка; • *Кисле* Хк Зміїв: ^**КУКУЛ**івка, **СОСН**ове, КИРЮХи, ДЖГУН; БОРОВа, РЕП'ЯХІВка, БИШКИН, МОХНАЧ, ВІЛЬШанка, ДУДКІвка, КАРПівка, ЖАДАНівка; • *Кисла Балка* Пл Пл: ^**КУКЛ**инці, ТвердоХЛІБи; **СОСН**івка, ПОРТнівка, ПАТЛАЇвка, КОПИЛи, ЯСЕНуваате. ВІЛЬХовий Ріг, ЗАБАРяни, ВІЛЬШани, ШОСТАКи, ЯР.

Не бракує і різних згадок про охрещених:

• оз. *КИСЛ.**ЯКОВ**е* **kēsar** [*kysl*] Caesar + Ἰακώς біля з. ст. Попове, ур. Вел. Кучугури Зп; • *КислЯК* Вн Гайсин: ^КАРБівка; ТРУБОЧка, ЧЕЧЕлівка, **ТАРАС**івка, ОКРАТове, ТИШКІвка; • б. *Головкове* ***Кислище*** п Дніпра у с. Козачі Лагері Хс Цюрупинськ: **ТАРАС**івка, ПОДи, ПОДо-КАЛИНівка, МИРне; • *Кисличувата* Дп ТОМАКівка: **ТАРАС**івка, СЕМЕНівка; • *КИСЕЛівка* Дц Амвросіївка: **ШИРОК**е, ШИШівка; • *КИСЕЛівка* Мк Снігурівка: **ШИРОК**е, БУРХАНівка.

КИТАЙгород < ар. 1) **Qaṭay**sfūn (قطيسفون) Ctesiphon; 2) katai, мн. від ikta.

1) У арабських текстах назву Ктесифона звичайно передають як Ṭaysafūn (طيسفون) або **Qaṭay**sfūn (قطيسفون), також al-Mada'in (المدائن) (букв. "Міста", – коли йдеться про великий Ктесифон). Ктесифон став багатою торговельною столицею, увібравши в себе навколишні міста з обох берегів Тигру, включно з еллінистичним містом Селевкією. Тому Ктесифон з околицями іноді називали "Міста" (арамейс. Mahuza, ар. المدائن, Al-Mada'in). ***Наприкінці VI – на початку VII ст. Ктесифон був одним з найбільших міст світу*** [en.wiki/Ctesiphon]. Викладені підстави достатні аби припустити, що в десятку українських Китайгородів відображений не далекий Китай, а несумірно ближча столиця Персії Аршакидів. Справді, у районних контекстах немає ознак Китаю, натомість є інші ознаки Ірану:

• *КИТАЙгород* Qaṭaysfūn Вн ІЛЛІНці: ^Кам'яногірка; **КАБАТН**я Екбатани, **РАЙ**ки, **КАЛЕН**івка, **ДАШ**ів, БІЛки, КРИШТОПівка, ПриВІЛЬНе, БОРИСівка, ВАСИЛівка, ГОНОРАТка, ПриБЕРЕЖне, МОРОЗівка, ТАРАСівка 2, ОРАТів 2, КУПЧинці, КРАСненьке, БЕРЕЗівка, РозСОХувата, СИНАРна, ВолодиМИРівка, ПАРХОМівка, ЯКУБівка; • *КИТАЙгород* Qaṭaysfūn Хм Кам-Под: ^ВиХВАТнівка, _**ЛЕН**івка; Па**РАЇ**вка, **СУРЖ**а ^Кадиївці, **СУРЖ**инці, **БОРИШ**ківці, **ОЛЕН**івка, **ВІЛЬХ**овець, **БАРВІНК**ове, КОЛИБАЇвка, ЧАГАРівка, КАЛИНя, КНЯЖпіль, ЗБРУЧ, ГАВРИлівці, ДОБРовілля, АДАМівка, ЛУЧки, ТЕКЛівка, НІГин, САХкамінь, ВІЛЬНе, УСТя, ТАРАСівка, НововолодиМИРівка, НІВЕРка, ЧУГОР, ДОВЖок, КОЛУБАЇвці, КИСЕЛівка, ВРУБЛівці, БРОВарі, ДУБИНка;

• *КИТАЙгород* Qaṭaysfūn Кр Олександрівка: ^АНТОНівка, ІВАНівка, ТриЛІСи, СЕВЕРИНівка; **ПЛІШК**и, Любо**МИР**ка, **ОСОТ**а 2, **СОСН**івка, ОМЕЛЬгород, ІВАНгород, СТРИМівка, СТРЕМещине, ВЕРЕЩаки, ЯСинуватка, ЯСенове, БІЛяївка, МИХайЛівка, БОВТишка, ТАРАСівка, КРИМки; • *КИТАЙгородка* Qaṭaysfūn Дп ТОМАКівка: **МИР**ове, **МИР**олюбівка, ВолодиМИРівка, В**ІЛЬН**е, **ІЛЛІН**ка, НАСТАСівка, МИХайЛівка, ВищеТАРАСівка, ЖМЕРине, КИСЛичувата, ВЕСЕЛа Долина, ТАРАСівка, ПОДинка, ЧЕРВОНі Луки;

• *КИТАЙгород* Qaṭaysfūn Вн ТРОСТЯНець: ^ДОВЖок 2; **ОБОД**івка, **БЕРЕЖ**івка, **ОЛЯН**иця, СЕВЕРИНівка, ДУБИНа, КОЗИНці, ГОРДІІвка, ЛЕТківка, КРАСНогрка, СТРАТІЇвка, ЦИБУЛівка; • *КИТАЙгород* Qaṭaysfūn Дп Царичанка *сар-: ^РУДка; БЕРЕГове, **КАЛИН**івка, КУЩівка, КУРИлівка, ТАРАСівка, ПЛАВещина 2р, ШУЛЬГівка, ЦИБУЛЬківка; • руч. *КИТАЇвський* Qaṭaysfūn Кв КСв: ^зат. КИТАївська = Чернеча, КИТАЄве ^САМБУРки ^МИШоЛівка.

2) Інша можливе пояснення ар. ката'і – мн. від ikta' 'ділянка, надана воїну за службу' – такий висновок стає можливим з контекстуальних міркувань.

За книгою Л. Похилевича:

1. "МИШОЛівка за 3 версти від Пирогова на березі Дніпра приміське село... На порослих лісом пагорбах навколо МИШОЛівки знаходяться пустині ***КИТАЇВ**ська* і ГОЛОСіївська" [Похилевич, I, 32]. Урочище "САМБУРка з хутором і пасікою" [Похилевич, II, 226]. Довідка as of 2017: Мишоло- < Mihl, Голос- **Golāš** 'Вологез', САМбур- < ар. у Єгипті Sanabar 'смола'. "The Parthian form of the name, the oldest, is Walagaš. In Middle Persian it is Wardāxš, in Pahlavi Walāxš. The forms Walāš, Balāš, and even **Golāš**, attested especially in New Persian and in Arabic, are later" [Chaumont, EI].

2. *Халаїмгород* (= Городківка [Encarta] Жт Бердичів). "За переказом мешканців Халаїмгород у давнині звався ***Китайгородом***+ **і мав кілька церков** (?!). Село тепер поділяється на 5 частин або кутків, званих: Городок, КАЛИНівка, **ОЛЕН**дри, Г**ОЛЕШ**і й Піски" [Похилевич, I, 226]. Довідка: ар. Халім 'добрий, лагідний', один з епітетів Аллаха [Гафуров, 202] (множина ***халаїм***), пахл. **Голеш**- < **Golāš** Walāxš. За 6 км с. **Arap**ovka

[Encarta], тепер гАРАПівка, і ГАЛЬЧин < **Golāš**, далі **ЯРОП**овичі араб, за 25 км – Ягнятин. (Арабізм *халаїм* знову загадково спливає за 100 км на схід у назві хутора й болота *ХАЛАЇМ* біля с. Шпитьки під Києвом [СМГУ, 300]: але ж неподалік тут знову *Китаєве.*)

3. *Ягнятин* (Жт Ружин), село при річці Раставиці..."У мешканців зберігся переказ, що Ягнятин колись звався ***Китайгородом***+ і містив у собі значне населення, винищене татарами. І дійсно, в околицях села розташовані якісь стародавні вали, є рештки двох фортець або замків, ...особливо вражає безліч могил, яких налічено: 4 великих, 5 середніх і 811 малих" [Похилевич, I, 176]. Довідка: РАСТав- < Рашт, поблизу МОВЧанівка < мульк-. Топооснова Ягн- зіставна з перс. ahan 'залізо'.

4. *НаСТАШка* Кв БЦ. "У мешканців щодо давьої історії Насташки існує така леґенда: «У давнині, до татарської навали... на місці теперішньої Насташки існувало місто, зване ***Китай-городом***+. Не раз його руйнували й спустошували вороги. Кінець кінцем усе місто було спалене, мешканці розігнані й забрані у полон...»" [Похилевич, I, 412]. Довідка: неподалік – передмістя Таращі МУЛОвщина < мулло-.

5. *Мукша-**Китайгород***+ (на сучасній карті "Жовтневе"), Хм (Кам'янець-Подільський) [Encarta], неподалік знову ГОЛОСків, ВРУБлівці, КАДИївці, кУДРинці...

Таким чином, повторювані репліки арабських прототипів у контекстах топонімів від основи Китай- спонукають до припущення про те, що її теперішня рецепція як "Китай" виникла внаслідок народної етимології. Прототипами основи в арабському мовному матеріалі можуть бути: 1) ар. **Qaṭay**sfūn (قطيسفون) 'Ктесифон', у VI-VII ст. – одне з найбільших міст світу; 2) ар. ката'і – мн. від ikta' 'ділянка, надана воїну за службу' (деталі див. Тищенко 2011, 40–44). Див. II. *ЗАКІТНЕ, ФАЇВКА, ФАЙГОРОД*.

• *КИТАЙгород*+ Qaṭaysfūn = *Халаїмгород* = Городківка [Encarta] Жт Бердичів: **НИЗ**гірці, **МИР**не, Любо**МИР**ка, **ГАЛЬЧ**ин, **КУСТ**ин, АГАТівка, КРАСівка, БЕРІЗки, **МИР**ославка, **РЕЯ**, **РАЙ**городок, ПОЛОВецьке, **ОЗАД**івка, ЖУРБинці, ГАДомці, **РІГ**, СОЛОТВИН, **РАЙ**ки; • *КИТАЙгород*+ Qaṭaysfūn = ЯГНятин Жт Ружин: ^ПЛОСКа parsk-; БЕРЕЗЯНка, ПриБЕРЕЖНе, БІЛилівка, САХНи, ВІЛЬНопілля, ЯРославка, Не**МИР**инці. РОГачі, **НИЗ**гірці, РОСТавиця;

• *КИТАЙгород*+ Qaṭaysfūn = **НАСТАШ**ка пахл. ۱۵۳۹۳ ānāstag [ʾn'stk'] = **ānāst**, **spoilt, destroyed** Кв БЦ: ВолодиМИРівка, ВІЛЬНа ТАРАСівка, ВАСИЛів, КРАСне, МАТЮШі, **ОЛІЙН**икова Слобода, ВІЛЬШанка 2, ЧЕРКАС 2, ОДНо**РІГ**, ПОТіївка, **СОРОКОТ**.ЯГи, СУХоліси, ТАРАСівка, ЧЕПИЛіївка, ШКАРівка?, ЧМИРівка.

р. ***КИЦьКУВата*** Чв, **киця-баба** kit, ра. qydyk 'чаклун' бол. КІЦине у с. Королівка Кв Макарів.

КИЯН.ЦІ [Encarta] См < **Ὠκεάνη** 'Ніл' + -ці. Виявлена етимологія цієї назви остаточно дискредитує уявного Кия: Ὠκεάνη > *кияни, Киянгород, киянка*. Тому збережена Енкартою стара назва *Киянці* замінена на карті офіційним новотвором "Кияниця": а що, хіба це не те саме?

Завдяки Діодору Сицилійському відома одна з давніх назв Нілу – Океáне: **Ὠκεάνη** [Diodorus, Lib. i. 19, 4]. Її згадує серед "варіантів" і Г. Верет:

Nile [Geo ID: 3943] **G** Νεῖλος - Αἴγυπτος - Ἀετός - Γαίων - Σῖρις **L** Nilus - Geon - Giris - Aegyptus - Triton **E** *Ḥ ᶜpy - Ḥ ᶜpy- ᶜʒ - Pʒyr-ᶜʒ* ***Var.***: Neilos (Nilus - Nile) - Aigyptos - Aetos ('Eagle') - **Okeane** - Gaion (Geon) - Siris - Giris - Hapi - P-ir-aa ('The great river') ***Ethnic*:** Neilaios - Neiloios - Niliacus - Neilotes ***Status***: river: potamos; fluvius; flumen; **ir** ***Ident.***: P-sebet-p-ir-aa (10795), U04b T-achi-n-Hapi-aa (13932), U04b Tʒ-sḏf-n-Ḥᶜpy-ᶜʒ / Tsatphe (7736) ***Note***: cf. also the adjectives 'N(e)ilogenes' ('Nileborn') and 'N(e)ilo-brochos' ('inundated by the Nile'), the noun neilometrion ('nilometer'), and the Neilaia festival [Verreth, 466].

Як видається, це міг бути досконалий прототип для топооснови Киян-: аферeза цілком пояснима віддаленістю завдовжки у два склади ненаголошеного О- від наголошеного складу з -á-. З-поміж багатьох реплік пощастило лише одній, де -к- не було, а пізнє -ц- не дало забути про "оцеян":

• яр ***ОЦЕЯН**ський* **Ὠκεάνη** л Верх Дворічної Осколу [СГУ, 407] Хк Дворічна: МАСЮТівка, **ГРАК**ове, **ШАП**ОВАЛівка, **ЛИХоЛОБ**івка Lyko- + ϡ.ѧ.ѫ, ШЕПЕЛівка, ГРЯНИКівка, РІДкоДУБ, БЕРЕЗове, НовоУЖ.ВИНівка, ПоГРІБН.ЯКІВка, ПЛЕСКачівка, МАНЬКівка;

<<б. н**ЕЧАЯН**А **Ὠκεάνη**? л СУХого ЯЛАНчика п Мокрого Яланчика, вп. в Азовське море; поряд б. Несподивина [СГУ, 387]; антропонім Кондрат н**ЕЧАЄН**ко **Ὠκεάνη**.>>

У суфіксі назви с. *Киян**ЦІ*** [Encarta] явно йдеться про прибулих з океану, то ж ідеологи й замінили її на карті на *Кияницю*: • "*_Кияниця*" = *_КИЯН**ЦІ*** '[Encarta] **Ὠκεάνη** 'Ніл' См См: ^ХРАПівщина, ІВОЛЖанське; **СиМоН**івка ^ЛЮБачеве, **ШАП**ОШникове, Вел. **ЯР**; **СЕМЕН**івка, **СИР**оватка Σῖρις, ***ОЛЕКСАНДРівка***, **ХОМ**ине, **БІЛ**оводи, **ЛОК**ня, ПереХРЕСТівка, КІНД_РАТівка, **КОС**івщина, **ГАЙ**ок, ЧЕРНецьке, **РОГІЗ**не, **БІЛоУС**івка, **СУХ**анівка, **ТЕРЕШ**ківка, БУЦикове, ТОКАРі, **ОПОЛОН**ське, **ЮН**АКівка, ТАРАСівка, НАТАЛівка;

• *_Kyjanice* **Ὠκεάνη** **U** Cz 42 а6: ^витік Одри; однак само село – на витоку р. Olesnice Alashia 'Кіпр' л Týnecka л Morava; Rad**VAN**ice, **SOBÍŠ**ky, **ROKYT**nice, **BROD**ek;

• стр. *_КИЯНський* **Ὠκεάνη** п Шлямарки у с. МЕНЬківка Жт Радо**МИШЛ**Ь (на 1 км-карті): став **ПАПІРЯН**ський (**παπύρινος** зроблений з папірусу (βᾶρις **Plut.**) – отут уже ніяк не вийде байка про пізнє

виробництво паперу) у м. Радо**МИШЛ**ь [СМГУ, 165], **ЖАБ**ОЧ, р. **КРУЧ**ка у с. Дубовик, **ТЕКЛЯ**нівка, **ХОМ**івка, ур. **СЛІП**ий ГРУДок, ЗАНЬКи, КРАСНоБІРка, р. МИРоч у с. МИРча, р. ГЛУХівка, ГЛУХів 2, ФИЛОНівка, НеГРЕБівка, ЗаБІЛоччя, р. БІЛка, Переміжжя, ГРИШківка, ЮРівка; • *_Кияни* **Ὠκεάνη** Хк Богодухів: ^**ЗАМН**иУСи ^СУХини ^сКОСоГОРівка ^**ГАВР.ИШ**і; **СЕМЕН**ів **ЯР**, **ЩОГЛ**івка, ***ОЛЕКСАНДРівка***, ГУБАРівка, ШАРівка, КУП'ЄВаха, БАБАки, ЩЕРБАки, ЗаБРОДи, БРАТениця ^ІВАНо-ШИЙЧине, БАБенки, САХНи, ЗЕЛЕНий ГАЙ, КОПанки, ЯРошівка, САЗОНо-БАЛАНівка, РІПки, СІНне, ДУБине, ШУБи; • *_Киянка* **Ὠκεάνη** Жт Новоград-Вл: р. *ЖУКівка*, **БОРИС**івка, КОРИТища, _ЯВОРівка, ЗВЯГель+, ***ОЛЕКСАНДРівка***, СУХоволя, **БЕРЕГ**ове, ТАРАЩанка, НеСОЛОНь, ДЕРАЖня 3, КАНУНи, **ЯР**унь, ВИШківка; • *_Киянка* **Ὠκεάνη** Жт Ємільчине: ^БОБРицька БОЛЯРка, ГАННопіль, ЄВГЕНівка, К**РЕМ'ЯН**ка **люди Іоанна**, ***ОЛЕКСАНДРівка***; крин. **_КИЯНЦЕ**ва **Ὠκεάνη** у с. **СИМОН**и ^**БРІД**ок, **ЯМ**енець, бол. **ПОЛИ-КУРИ** (ур. пагорб *Палекурів* "у дачі Масандрівській" етимологізував А.О.Білецький з *Παλαιχώρ < Παλαιοχώριον [Белецкий]) [Тищенко 2006, 236] у с. КОЧичине вірм. хач 'хрест'; БЕРЕЗівка, -н**ЯК**и, **СІМАК**івка, **СИН**явка дслов. **сънъ** 'вежа, башта', р. **ЦВІ**Ля = Гать у с. Вел. ЦВІЛя, р. *СУКИЧ* п РОПів ЦВІЛі Случі, торф. **ЦВІ**КовИЩенське у с. БАРАШі; р. ЯСТРУБень ϩICTꙗYP.OC + ãb = Ястребень л УЖа Прип'яті, р. **ЯБЛУН**ець **Ἀπόλλων**, -ець 2, -івка, АПОЛЛОНівка **Ἀπολλο**, _ПОЛОНичеве, ОМелУША, ГОРБове, КРИВоТИН, СОРОЧень, ВЕРБи, ВЕРЕСівка, ЗЕЛЕНиця, КАМ'ЯНогірка, -ка, ЗаРОВЕНка, САДки, ВІЛЬХівка, ВІЛЬШанка, Х**МЕР**ИН; бол. ЮРківка у с. Усолуси, КОПАЧівка; Червоний Бір *КРАСНий БОР, РОГівка; • *_Киянове* **Ὠκεάνη** Лг Троїцьке: ^БЕРЕЗівка, ГОЛОВкове; БОРИСівка, **ІЗ**возний ЯР, РІДКоДУБ, СОНЦеве, ШАТківка, **ЯМ**и, ТАРАСівка, ЛОЗуВАТка, **ЧОРН**явка, СОЛОНці, СИРоТИНе, КОЗАРик, ОЗЕРо, ДЕМино-***ОЛЕКСАНДРівка***, БА**Бич**еве, БАРАН.**ИЧ**еве, БАБоДИНка ^**ТАБАЇ**вка ^БОГОМОЛівка ^***ОЛЕКСАНДРівка***; ШАПОВАЛівка, АРАПівка;

• *_Киянівка* **Ὠκεάνη** Вн Бар: ^МИТки; КОПай, МИРне, КАНОНицьке, ВЕРХівка, ПриМОЩаниця, ЗЕЛЕНе, МАР'ЯНівка, **ГАЙ**ове, ГАРМ.АКи *гром-, КОЗарівка, БУЦні, ПИЛИПи, СЕФЕРівка, ІВАНівці, АНТОНівка, МАНЬківці, ГОРяни, ЛУКа-Барська, ПОПІВці, ВЕРЕШки, ТЕРЕШки, **ГАВР.ИШ**івка ^**СЕМЕН**ки, БІЛ.ІЧин, ЯЛТУШків, **ХОДАК**и; • р. *_КИЯНка* **Ὠκεάνη** л ГУЙви у нп БІЛопілля Вн **КОЗя**ТИН (пор. Попова **ХОЖ**а): ЧЕРНички, БРОДецьке, ДУБина, ВЕРБоЛОЗи, КОРИТуВАТа, **МУХ**уВАТа, ВОВЧинець, КАТЕРИНівка, з**БАРАЖ**, ЛОЗівка, ГЛУХівці, ІВАНківці, МАХАРинці, ПУСТоха, САМгородок *шам-, ПАНАСівка ^**ПУЗИР**ки, **СЕСТР**инівка, ТИТУСівка, СОШанське, **ЮР**івка.

Хожаки? *ХАЗЯїн < ходжа*, через білоруську *хадзя* [Фасмер, IV, 254].

• р. *_КИЯНка* **Ὠκεάνη** = РОКАЧ = МИРча л РОКАЧа ІРПЕНя Дніпра у с. Микуличі Кв БОРОД.**ЯН**ка: р. ***РОКАЧ*** ɛργατης: (Gk); Workman who works the soil, producer / **Ῥακωτις**? = р. **МИР**ча ⱞнр: (180a); m. Shore of river, с. **МИР**ча, ОЗЕРа, ОЗЕРЩина, ВИШняки, Не**БРАТ**, п**ОРОСКОТ**ень *оргост- **ἐργαστικοί** οἱ мастеровые, рабочие Роіуѣ.?, ДРУЖня, **ЛУБ'ЯН**ка, **ЗАГАЛ**Ьці żagł-, МИГАЛки, **КОБЛ**иця, ШИБене, КРАСний **РІГ**;

• *_KIJanka* 139 b2 PULAWy: rz. Wisla, BABin, BARYCZ, rz ILZanka, SZYMANow, RAFALow [Encarta]; BRACiejowice, rz. CZERNiawka; • *_KIJany* 174 b1 Tarnow: ^MORAWIANy; rz. Wisla, RACHWALowice; MORsko. SIERoslawice Σῖρις, rz. USZwica, KOPacze, WIETRZychowice; • *_KIJany* Kościelnie 141 a23 LUBlin: rz. WIEPRz; CZERNiejow ^ROKITno; JAKUBowice, ZABja Wola 2 ^GLUSZczyna ^CZERNiejow; TURka, TREBAczow; RUDka Kijanska, Wolka Kijanska; • *_KIJanki* Podkarp. ^Bojanow [Encarta]: rz MURYNa, PRZYrwa, KORABina, ZMYSLow.

З топоосновою Киян- фонетично тотожна назва дерев'яного молотка-киянки, вживаного у **конопа**тці човнів. Відомі й форми без йотації: рос. "*кианка* Тул. 1881, Вят. = *киянка* Калуз., Орл., Яросл." [СРНГ, XIII, 192]. Етимологічно *киянка* виглядає як похідне від збереженого у периферійних архаїзмах рос. "*киян* Вят., Півн.; *киян-море* Нижегор., Дон., Смол., Урал., Півн." [СРНГ, XIII, 252]. У М. Фасмера: "*киян*, див. *океан*" [Фасмер, II, 243], "*океан*, народн. *киян-море* у казках і замовляннях (Даль), києворус., дслов. *океанъ* гр. ὠκεανός (Изб. Святос., 1073 р.). З гр. ὠκεανός 'море, океан' (Гомер, Гесіод)" [Фасмер, III, 128].

Так вимальовується схема етимології, де все виглядає незвично й інакше, ніж "прийнято": первинною формою є *киян-*, далі р. *Киянка* під Замковою горою на Подолі, похідне від неї і від *океана* – *кияни*, яке зберегла лише місцева українська традиція. Далі як плід (уже тоді) народної фантазії – **міфологема** *Кия*, і лише з неї – ойконім *Київ* і саме ілюзорне **сприйняття** слова *кий* як пари до *киянка* та псевдооснови до *киян*:

• р. *_КИЯН(к)а* **Ὠκεάνη** п **ГЛИБ**очиці П**ОЧАЙН**и = П**ИЧАНЯ** **Ὠκεάνη** (Новг. літ.) (*по- **Ὠκεάνη**; пор. р. ПОЧАНка *по- океан- у Глухові; чергування звичайне: око ~ очі, [очанка] 'кравник') у м. Київ Кв КСв: **СИР**ець Σῖρις, **РЕП'ЯХІВ ЯР**, р. *ЖУКівка* вп. у Дніпро нижче Китаєва у Києві [КС, 202]; **ХМ**ільна, **БІЛ**огородка, БУЧа, ГОРенка, -еничі, ТАРАСівка, **ЮР**івка.

У такому разі ніяк не на гр. ὠκεανός, а саме на зафіксовану Діодором назву Нілу **Ὠκεάνη** 'Ніл' вказують форми з кінцевим пом'якшенням – слідом кінцевої "*ети*" -**η** у єрчику -**ь** [киян**ь**] **Ὠκεάνη** 'дерев'яний молоток боднаря' (Желех.), *киян**ь**-море* **Ὠκεάνη** Новг. 'океан, відкрите море'" [СРНГ, XIII, 252], пор. польс. [kija**ń**] **Ὠκεάνη** 'дерев'яна палиця; дрюк, дерев'яний молот', ст. kijan**i**a **Ὠκεάνη** 'праник', слц. [kija**ň**] **Ὠκεάνη** 'довбня, товкач' [ЕСУМ, II, 442].

Головна методологічна похибка офіціозних досліджень етимології цієї групи слів закладена далі: "очевидно, [це] експресивне збільшувальне утворення від *кий* (праслов. kyj)" [ЕСУМ, II, 442]. Усе навпаки. НЕ БУЛО ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО kyj – це теоретичний конструкт, наукова фікція, *яка леґалізувала міфологему*. РАЗОМ З НАРОДНОЮ КАЗКОЮ ВЧЕНІ ПОВЕЛИСЯ НА ІЛЮЗІЮ "експресивного збільшувального утворення" – а його не було. Був прототип **Ὠκεάνη**, який дав запозичення *_киянь* **Ὠκεάνη**, *_киян*: втративши першу голосну прототипу, ці слова ПОЧАЛИ СПРИЙМАТИСЯ ЯК НІБИТО "збільшувальнІ утворення" **до** чогось іншого, що й зумовило пізніші фантоми **Кий*, **Київ*, **кий* і фіктивне "праслов'янське слово *kyj*": "наукова віра" в реальність цього новоробу така, що вже й зірочку перед ним перестали писати. За такою "логікою" ("*кий* від нібито збільшуваного *киян*") не менш успішно можна виводити *сап* від *сап'ян*, *бур* від *бур'ян* і *бій* від *боян*.

З нової історії мовних контактів цей тип самооблуди добре відомий – як-от нідерл. zondek, нім. Sonndecke > *зонтик* → *зонт–ик* > "**зонт**", або данс. flaske 'пляшка' > рос. *фляжка* → *фляж–ка* > "**фляга**", слат. buticula > *бутылка* = фр. bouteille > *бутель*, звідки свіжий новороб "**бу́тыль**" (це не ті ж пари, що *рука* ~ *руч-ка*, *нога* ~ *ніж-ка*, де друге справді є похідним від першого). Ніхто з освічених філологів не стане виводити *зонт-ик* ВІД *зонт*, *фляж-ку* ВІД *фляги*, чи *дояр-ку* ВІД *дояра* (тут редеривація). Так само й *дит-ина* походить від *діти*, *риб-ина* від *риба*, *намист-ина* від *намисто*, а ***киянин*** від ***кияни***, (а не від *Київ*) – хоча "за мовною логікою" (не за реальною історією) **здається** навпаки – спочатку форма однини, а потім, *від неї* – множини (або збірні іменники).

І тут час нагадати, що *киян**ин*** – вторинне щодо реального *кияни*, але документально НІДЕ не засвдчене як історичне прізище! У надійній пам'ятці XVII ст., Реєстрі Війська Запорзького 1649 р. [РВЗ-1649], перелічені 27 козаків з прізвищами, **схожими** на *киянин*, – але жодного разу жоден з них такого прізвища не має (!). Насправді, серед козаків вказані:

– (2) Іван *КИЯН* Мирг., Лохв. с. 398, Федір *КИЯН* Ніжин, Нос.-Коб. с. 472;

– (1) Іван *КИЄНко* Умань, ЦИБУЛ. с. 219; – (1) Юрко *КИЯНский* Кропив., АРКЛІЇВ. с. 357;

– (14) Семен *КИЯНица* Чигир., Медвед. с. 39; Богдан *КИЯНица* Чигир, Голтв. с. 57; Іван *КИЯНица* Чк Микит. с. 83; Іван *КИЯНица* Корс., Корчов. с. 148, Іван *КИЯНица* Умань с. 203; Матвій *КИЯНица* Умань с. 204; Ігнат *КИЯНица* Чк Богуш. с. 88; Дмитер *КИЯНица* Кв Ходос. с. 299; Корній *КИЯНица* Переяс., Баришп. с. 334; Гришко *КИЯНица* Переяс., Козел. с. 340; Тарас *КИЯНица* Прил., Шкурат. с. 440; Миско *КІЯНица* Мирг., Лохв. с. 397; Іван *КІЯНица* Брасл., с. 235; Андрій *КИЄНица* Чк Марк. 75;

– (9) Каленик *КИЯНИЧенко* Чк Шубц. с. 67; Логвин *КИЯНИЧенко* Чк Кулак. с. 82; сотник Євхим *КИЯНИЧенко* Чк Богуш. с. 87; Павел *КИЯНИЧенко* Чк Богуш. с. 87; Курило *КИЯНИЧенко* Прил., Прил. с. 444; Гаврило *КИЯНИЧенко* Прил., Прил. с. 444, Ігнат *КИЯНИЧенко* Прил., Манаст. с. 454, Павел *КІЯНченко* Брасл., Клебн. с. 240; Євтух *КИЄНченко* Пл Луком. с. 426.

Через століття у реєстрі Війська Запорозького 1756 р. – усе ще 23 прізвища цієї групи: двоє козаків на прізвище *КИЯН*, 17 – *КИЯНиця*, троє – *КИЯНИЧин*, один – *КИЯНця* [РВЗ-1756, 379]. При цьому очевидно, що *КияничИНи* – це нащадки *Кияниць*, а форма *Киянця* – можлива описка замість *Кияниця*.

То де ж тут підстави для висновку: "**Киян.иця, Кіян.ица, Києн.ица, Киянъ** — **від** катойконіма, «житель Києва, киян.ин» (Горп. 63; Горпинич 34—35)" [РВЗ-1649, 544]? Зв'язок з катойконімом не засвідчено, однак беззастережно сказано, що півсотні прізвищ з дуже стабільною основою утворені ВІД нього. Насправді одним теоретикам здалося, що вони тут побачили *киян**ин**а*, а іншим здалося, що під цю ілюзію треба негайно підігнати теоретичну підвалину: "катойкóнім — загальне іменування жителів за назвою місця проживання (**відтопонімне** утворення). Напр.: м. Київ — киянин, киянка, кияни" [РВЗ-1649, 519]. Засвідчені прізвища утворені не від *киян**ин***. Адже тоді слід було б чекати прізвищ *Селян.иця, *Селян, *Галичан.иця, *Галичан, *Житомирян (!), *Львів'ян! Але ж таких нема.

Коли вже про катойконіми мова, то класикою є пізнє рос. *киев-лянин*, *киев-ляне*. Чому ж воно не вказане у прикладі як найпряміше і таке відповідне до теоретизування **відтопонімне** продовження міфологеми? І чому не пояснена ця відмінність місцевого, органічного (= втаємниченого у донедавна не розпізнану історію) *кияни* від стороннього, механічного (= невтаємниченого в цю прадавню місцеву історію) *киевляне*? Як сказав свого часу проф. В.П. Шеробоков, "життя значно складніше, ніж зрозуміло науковцям".

Отже, у світлі копто-грецьких даних топонім *Київ* виглядає *зворотною деривацією* від місцевого **гідроніма** *Кияна* (тепер *Киянка*) або/ й від **комуноніма** *кияни*. Це пояснює і незвичну стабільність основи *киян-* (26 прізвищ від неї у козацькому реєстрі 1649 р., 23 – у реєстрі 1756 р.), і невловимість першоформи назви Києва у старих письмових джерелах. Натомість ці прізвища досконало відповідають ***билинним формам*** назви міста Києва – *Кіян.овъ*, *Кіян.ов(ъ)градъ*,

Окіян.овъ (пор. "*по городу по Кіянову*" і "*по городу да* ***Окіянову***"; Рожанецкий, 44) [СЛН, 78]. Звідси ж, гадають, і назва Києва у скандинавів – давньоісланд. (від *кыѧне*) Kænugardr [СЛН, 78]. А першопричиною є все та ж морська плавба до Єгипту: її учасники так захопилися нею на віки, що й не помітили, звідки узялася назва-репліка місцевости тих "океанців". За цих обставин *кияни* – зовсім не вторинний "катойконім" **від** *Київ*, як наполягає академічне видання [РВЗ-1649, 519]. Якщо вже йдеться про катойконім, то *кияни* – "катагідронім" від прототипу **Ὠκεάνη** 'Ніл', а ойконіму Київ залишається та наукова категорія, на яку він тільки й засуговує від свого сумнівно-літописного "початку" – це рафінована, махрова, подвійна (бо похідна) міфологема від вихідної колективної міфологеми Кий.

Справді, про таку дрібницю як *океан* просто забули (щоденне стає непомітним). Натомість з *киян* видушили "кия" і досі заклопотані тим, чи був він одразу князем. Аякже, був, бо йому й подітись ніде в убогому, з чужого плеча "князівському стереотипі" мислення, яке його породило (*убогий* – не образа, а синонім наукового поняття "історично зумовлений".) Не міг же він справді з такого мислення з'явитися Адамом, Ромулом чи фараоном. Формат непрестижний: далеко їм до князя. У одних далі германського імпорту не пішло. Вам князів – от вони: *Рюрик*, *Сінеус* і *Трувор* (писар шведської не знав: hroðrekr 'стерновий', sine hus 'його дім', thru voring 'вірна охорона': отакі "князі"). У інших *Кий* ('дрюк, дубина') – явно негерманських кровей, зате нісенітниця очевидніша, – і щастя на віки. Загадка, що і там і там абсурд квітне далі, і йому ставлять монументи. Ошукати можна лише того, хто послідовно цього бажає.

Рис. К6. Ідеологічне уречевлення міфів: А. Васнецов персоніфікував шведські слова, а В. Бородай імена неісторичних (уявних) осіб

Ну гаразд, скаже читач, це люди. Але ж і мова терпить такий стан речей? Так. Їй байдуже з тієї простої причини, що це не заважає функціонувати їй як системі *довільних* знаків: класичним прикладом є анг. bus, форма якого – повний історичний абсурд, уламок латинської морфеми родового відмінку множини -ĭbus. А дійшло до такого стану від банального початку ómnibus '(кінний транспорт) для всіх' (від лат. omnis, omne 'весь, усі'), потім через громіздке "automobil omnibus" і щораз абсурдніші з погляду словотвору форми autobus 'омнібус з паровим двигуном' (і вже скаліченим -bus), далі те саме autobus 'омнібус з двигуном внутрішнього згоряння' і нарешті анг. bus.

Схожих ілюзій безліч, – пор. наведену Р. Осташем з посиланням на М. Худаша: "*Кайдалъ*, *Кайданъ* — з тюркізмом *кайдан*(*и*), за винятком співзвучности, не має нічого спільного. *Кайданъ* — слов'янське ім'я-композит... : *каи*- «карати, мститися», ...-*данъ;* [пор.] рос. *Кайдал* ... та срб. *Кајслав* ..., польс. ... Kaj, ...Kaja». Дослідник обстоює правильність своїх думок через факт наявності антропоніма *Кайдалъ* не лише в російській антропонімії, а й у самому Реєстрі, в тому ж Кальницькому полку, що й *Кайданъ*" [Осташ, 542–543].

р. ***КІБЛич***, ***КУБЛич*** Вн. Див. II. *Кобло*.

КІВШÓВАТа Кв "Колхідо-град". Ківшувата, у місцевій вимові Ківшóвата.

КІЛЬЧЕНь Дп, ***Келечин*** Зк < ґотс. kelikn з гальс. celicnon 'башта' [Buck]. Пор. Кальченки См (Білопілля); Кальчинівка Чг (Бахмач); Кальчинівка Дц (Володарськ); Келечин Зк (Міжгір'я); Киликиїв Хм (Славута); Кільчень Дп (Новомосковськ); **Ковчин** Чг (Куликівка).

КІЧК.АС = Кучкас Зп "Малий яс (осетин)".

КЛЕВань, ***КЛЕБан-Бик***.

З виключно кленовими берегами *Клевені* См (начебто від лит. klevýnas 'кленовий ліс') також час прощатися. На карті назві р. *Клевень* См відповідає залізнична платформа *КЛЕВАНЬ* κολυμβάω біля с. Кучерівка. Така ж назва села є на Рівненщині. А у степу – р. *КЛЕБАН-Бик* κολυμβάω Дц = 1881: *КЛЕВАНЪ Быкъ*, він же 1772: *КЛІБИНЪ БИЧокъ*, (1842): *Клебинъ Быкъ*, 1924: *Клибін-Бик*, 1963: *Клепен-Бик* [СГУ, 252]. "Бичок" це ⲃⲱⲧⲥ /буц/ (46a) 'бойовий стрій, битва', а за його епітетами стоять два прототипи: "клеванъ-клебан" (κολυμβάω плавати) або "клебинъ-клепен" (ⲕⲉϩⲗⲉⲃⲓⲛ /келебін, келевін/ (102b) 'сокира, *келеп*'. Для нас важливо, що *бойова* сокира вказує на сиве минуле і що обидва прототипи є коптогрецькими (пор. і озера *Клебанські* κολυμβάω, зат. *Клепань* κολυμβάω у Києві).

У безпосередньому сусідстві з с. КЛИВИНИ Кв Полісся існує бол. Ла**БАДИР**ова **ЯМ**а El-Batri (Al-Batra це Петра). У статті en.wiki/Petra вказано, що у 1812 р. грецька церква Єрусалиму ще мала у Петрі діоцез/ парафію al Karak (ар. Battra, гр. Πέτρας); є пересилання на [en.wiki/al-Karak], де згадано, що місто дістало це ім'я в елліністичний період від арамейського слова (записане гебрайськими літерами як כרכא **харха** 'місто'). Чи не тут слід шукати схожий прототип для назв укріплень часів хрестових походів Crac, а у Наддніпрянщині – ойконімів основи *Харк-* (від арам./сир. ܟܪܟ krk' 'оточене парканом чи муром місто') через поширеність сирійської – у V ст. або згодом у хозарський час?

КЛІТня, КОРИТня diz [*KLYTA* < A *qryt'*; *dc* | M *dyz*, N ~] fortress.

КЛІТенка Вн 1365; КЛІТицьк Вл 273; КЛІТище Жт 1648; КЛІТня Жт 864; КЛІТчин Жт 496; КЛІЦько Лв 247;

• *КРИТе* арам. **qryt'** 'фортеця' Зк МУКАЧів: БИСТРиця, ВІЛЬХовиця, БОРОДівка, ДРИСіна, КОРОПець, ПЛОСКановиця, КОНОПлівці, ЖУКове. Однак див. і статтю *КОРИТИЩА*.

• *КОРИТища* Жт 1060; • *КОРИТ*ище Жт 24; • *КОРИТ*ище Кв 741; • *КОРИТ*ище См НеДРИГайлів: ^ЗаКРОЇвщина, КОСЕНки, ОМЕЛЯНи, ТОМАЩівка; ШКРОБОТи, БЕРЕЗНяки, ЯРмоленкове, КАЛИНів Яр, КИНАШове, ДОБРинівка; • *КОРИТ*на **Хм** ЯРмолинці: КРУТі БРОДи, КОРНАЧівка, СОСнівка, ТАРАСівка, ЯСЕНівка; • *КОРИТ*не Од 90; • *КОРИТ*не Рв Черв-арм: ^ПЛЯШівка; СОЛОНів, ДОВГАВЛівка, ТРЕБІЖі, ОПАРИПСи, БЕРЕЗини, ПРИСКи, БАШАРівка; *КОРИТ*не **Хм** БІЛогір'я: ШЕЛЬВів; ДОВГАЛівка, СОСнівка, ШИМківці, КАЛИНівка, ТИХОМЕЛЬ, ВІЛЬШаниця, ПАНЬКівці, ЯМпіль, ЗІНЬКИ, ЖЕМЕЛинці, СТЕПАНівка, КАЛЕ.ТИНці 2, ШУНЬки; • *КОРИТ*не арам. qryt' 'фортеця' Чв ВИЖНиця: ^Бережонка; БЕРЕЖНиця, р. *КОРОСТова* у с. Долішній Шепіт ^г. **ШУРДЕН**, пот. **ШУРДЕН**ська Šerden 'Шардана', ЛЕКЕЧі; КАРАПчів, ВОВЧинець, ЧОРНогузи; (пор. і САРТАНа Км Šardana).

• *КОРИТ*ниця Вл 58; • *КОРИТ*ниця Вл 507; • *КОРИТ*но-Забузьке Кг 149; • *КОРИТ*ня Чк Монастирище: ЦИБУЛів, ЗОЗулинці, КУДИНів Ліс, ЗаБІЛяни, КОПІЮвата, ХАЛАЇДове, ШАБАСТівка, ШАРНопіль; • *КОРИТ*няни Зк 507; • *КОРИТ*о Рв 613; • *КОРИТ***УВАТ**а Вн 499 "укріплене місто"; • *КОРИ*Чинці **Хм** Деражня: ЗЯНЬКівці, ВОЛОСЬке, БЕРЕЗове, ВОВКовинці, ЧЕРНелівці, КОРЖівці, РозСОХи, ПідЛІСНе, МАНИківці.

р. ***КЛОВ*** – приклад ґерманізму в сучасній топонімії. *Клов*, *Кловський* стр. — пор. лит. Klovupė (Lietuvos; — кілька назв); також нід. kloov "яр, провалля". Справді, річка або струмок з цим ім'ям у Києві текла по дну глибокого яру, провалля (тепер у колекторі під проїзною частиною вул. Кловська).

КЛЮСи < укр. ст. клюса 'церква' (у мові старців) з гр. екклесіа 'зібрання': Клюси См, Чг, Клюсівка Пл, Клюськ Вл, Кліцько Лв; пор. аз. килсЕ церква, тур. kilise; пор. ЧЕРКАВщина Тр 927 < черкав уйг. церква, узб. черков, ЧИРКІВка Пл 1462.

church	*rel. n.*
1.	килсə kilsə
2.	шіркеу (shirkew)
3.	чиркөө (chirköö)
4.	чиркəу (chirkäü)
5.	kilise
6.	бутхана buthana
7.	چېركاۋ (cherkav)
8.	черков cherkóv

Рис. К7. Слово церква тюркськими мовами [SD, 513]

КМИТів Яр < дєг. 𓇋𓅱𓈖𓄿𓂋𓏏 qmyt 'дьоготь, смола' = копт. ϫⲁⲧⲡ 'дьоготь, смола': *Кмитів Яр*; пор. *ЖАДОВЕ*.

Смолу, дьоготь і віск вживали у Єгипті для різних цілей, зокрема – при бальзамуванні: "Починаючи з XII династії стало звичайним заповнювати череп [після видалення мозку] смужками тканини, просякнутої сумішшю смоли хвойних дерев, бджолиного воску, рослинної олії, а пізніше – гудрону" [antique.mrugala.net/Egypte/Embaumement/Embaumement].

Для позначення смоли давні єгиптяни мали низку синонімів: дєг. *agt*, *sft* (resin), *mnn* (gum), ***qmyt*** (pitch). Останнє слово відоме у 3 написаннях: 𓇋𓅱𓈖𓄿𓂋𓏏, 𓎛𓈖𓄿𓂋𓏏, 𓇋𓅱𓈖𓄿𓎛𓂋𓏏. Воно лежить в основі сгр. κομμίδιον , звідки і слов'янське *камедь* [Фасмер, II, 173]. Але прототипом реплік у топонімії України є не грецьке слово κομμίδιον, а саме давньоєгипетське qmyt, – як видно з назв села КМИТів Жт і вул. КМИТів ЯР у Києві:

• *КМИТів* **U** дєг. 𓇋𓅱𓈖𓄿𓂋𓏏 qmyt смола Жт КОРОСТИШів: ^КОШарИЩа 2, СТРИЖівка, Колодязьки *кринич-; БОБРик, БОРок, ОНИШпіль, ГУМенники, СЕМЕНівка, РОМАНівка, БИКів, ОЗЕРа, МАР'ЯНівка, ОЗЕР.ЯНи, **ХОМ'ЯКІВ**ка, СТАРицьке, АНТОНівка, КОСТівці,

СТАРосільці, **МА.МРИН**, СМОЛівка, ШАХВОРОСТівка, ГОРІХове, КУЛІШівка, ЯСТРУБне, -енька, СТРУЦівка, ЩИГЛІЇвка, ВИШневе;

● **UU** *КМИТів ЯР* дєг. 𓂋𓏏𓎛𓈖𓊪𓏲𓏲𓏲 qmyt смола на Татарці у Києві Кв КСв: ^вул. БАГГОВУТівська ?дєг. bAAwt 'мужність'; ПОЛОВецька, НАГІРна, СТАРа Поляна, г. ЮРХовиця, ЛУК'ЯНівська, ШИШкинський пров.; оз. КУТУРове Топило біля с. ЛЮТіж, ВИШгород.

У районному контексті с. *СЕМАКівці* ІФ знайшлося ще схоже ім'я с. ПриКМИще: ● *СЕМАКівці* ІФ ГОРОДенка: ^БІЛка, МИХАЛЬче; пот. СЕРАФинець *серап-, СЕРАФинці, ВИШНівка, СОРОКи, ПроБАБин, ВЕРБівці, ТОПОРІВці, ЧЕРНяТИН, ГЛУШків, РОСОХач, При**КМИЩ**е qmyt?, ЯКУБівка, СЕМЕНівка, МОНАСТИРок, ПередІВАННя, РЕПУЖинці, ЧЕРНелиця, **ОСТАП**ківці. Див. II. *ЖАДОВЕ*.

КОБЕЛ.ЯКи, **КОБИЛ.ЯКи**, **КОПИЛів** < гр. κάπηλος 'шинкар, купець, торговець' + Ἰακός 'грек'. Це слово /кáпілос/ було відоме у цілому елліністичному світі. Репліками його можуть бути назви в Україні:

● ***КАПЛИСТІ**вка* гр. κάπηλος купець, торговець Дп ВасильКІВка: ^**АВРАМ**івка, **САМАР**ське, ШЕВ'**ЯКИ**не, **КРУТоЯР**ка; КОПАНі, Зелений ГАЙ, КРУТеньке, ЗУЇвка, БРОВки, ПриШИБ, ВЕСЕЛий КУТ, КОЛОНо-Миколаївка, СОЛОНці, РІВНе, **ЖУРАВ**линка, ЛУБ'ЯНці, Зелений ГАЙ, ВОВЧанське, КРУТий ЯР; ● *КАПЛинці* **κάπηλος** купець Пл ПИРятин: ^УСівка; КрячКІВка, ДАВИДівка, ЛЕЛ.ЯКи, **ХАРК**івці; ● *КАПЛівка* **κάπηλος** купець Чв Хотин: КЕРСТЕНці, БІЛівці, КРУТенькі, МАЛИНці, ПереБИКівці, СТАВчани, **ШИР**івці, ЯРівка; ● *КАПЕЛюх* **κάπηλος** купець Лв ЖОВКва: ^СОРОЧі Лози; **КРЕХ**ів, **ГЕРУСИ** **νερουσία**, **ПИРА**.ТИН, ІВАНики, КІБті, КУПИЧ.**ВОЛЯ** Єгупт- + **βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα**, **ШКОЛЯР**і лат. scholāris шкільний Eccl. ^ГАЙ, СОРОКи, БОРова ^ВОЛЯ-ВИСоцька; МОНАСТИР, -ок, БІЛани, БЕРЕЗина, МАЛДРИКи, САЛи; СОХані, ХИТР.**ЕЙК**и?, ДУМичі, ІВАНці, ГАЙовий ^ДУМи ^ЖИГАЙли, ОЛІ.ЯРники, КЛЕБАНи ^ГОРяни ^ГІРкани, СЕРПівка.

На відміну від проникнень з кореневим -а- (Каплинці...), більшість реплік є класичними запозиченнями з -о- на місці іншомовного -а-:

● *КОПИЛів* **κάπηλος** купець Кв МАКАРів: ^ВИШеград; __НЕБЕЛиця Fanebal, божество з Аскалону, ВІТРівка, ПашКІВка, МаКОВище, ОсиКОВе, бол. КІЦИНе 𐤒𐤔𐤍𐤉 'ksny' у с. **КОРОЛ**івка ^НовоМИРівка; КОДРа, КАЛИНівка, ГОРОБІЇвка, Червона ГІРка, БОРівка, ВЕСЕЛа СЛОБІДка, ГАВРОНщина, **КОЛОН**щина, БЕРЕЗівка, МАР'ЯНівка, ПЛАХТЯНка, ЮРів, СОСНівка, КОНОПельки, КРУШнЯКИ, ЧОРНоГОРОДка, ЯБЛУНівка, ЛЕОНівка, ЯСНоГОРОДка; ● *КОПИЛля* **κάπηλος** купець Вл МАНЕвичі: ГРУЗяТИН, КАМ'ЯНуха, **ГОРАЙ**мівка, БЕРЕЖниця, СЕМКи, КАЛИНівка, СОФІЯНівка, ЧОРНИЖ.

У кращих традиціях відомої вимови гр. **η** "ети", вона відтворена у репліках у вигляді голосного укр. -е- або (частіше) -и-:

● *КОБЕЛецьке* **κάπηλος** купець Вн Тиврів: ^**ГРИШ**івці; ГРИЖинці, РОГІЗна, ДУБИНа, КРАСНянка, ОНИТківці, ІВОНівці, РОзСОШе, РАХНи, ШЕНДЕРів, ЯРИШівка;

● *КОБИЛець* **κάπηλος** купець ІФ КОЛОМИЯ: ^ЗаГАЙпіль, НАЗІРНа *єпископ-?; ВОРОНа, КАМ'ЯНка, ДОБРовідка, ПИЩаче, ЖУКоТИН, СЕМАКівці, ШЕПАРівці, ПідГАЙчики, РАКівчик, ХОРОСна; ● *КОБИЛецька* Поляна **κάπηλος** купець Зк РАХів: ^пот. СТЕНишорський = СТАНІшора = СТИНЕшір-, дол. ШТЕНИчора; БІЛин, СІТНий, ДОБРІК, РОСІШка, **БІЛа ЦЕРКва**; ● *КОБИЛещина* **κάπηλος** купець Чг Носівка: ^КОРОБЧИНе, КРИНИЦя, СТАВок; **МРИН** 𓄤𓅓𓂋𓏲𓏲𓏲𓈖𓊪𓂋𓁐𓀀 mryn '**сирійський воїн**', ЛИХАЧів, ПУСТОТине, ВЕСЕЛе, КОЛОМІЙцівка, ХОТИНівка, БЕКАРщина, КАЛИНівка, АДАМівка, ПідГАЙне; ● *КОБИЛЛя* **κάπηλος** купець Тр Збараж: ГНІЗДичине, ЛУБ'ЯНки, КОТЮЖАНка, МУХАВець, ШИМКІВці, КИНАХівці, СИНява дслов. **сънъ** 'вежа, башта'; ● *КОБИЛьне* **κάπηλος** купець Зп Куйбишеве: ^ПОЛЯНівка; ЯСНопілля, ТОПОЛівка, БІЛовеж, **БІЛоЦЕРКІВ**ка; ● *КОБИЛьня* **κάπηλος** купець Вн Липовець: ^КОЗинці; БІЛа, **ЗОЗ**івка, **ЗОЗ**ів, ЯСМЕНки, КОСаКІВка, ТЕКЛИнівка, БІЛОЗЕРівка, МЕРВИН; ● *КОБАЛевиця* **κάπηλος** купець Зк ІРШава: ^ІВАШКОВиця, ДУБи; БІЛки, БРІД, КАМ'ЯНське, **ЛОКІТ**ь; ● *КОБОЛ.ЧИН* **κάπηλος** купець Чв СОКИР.ЯНи: **БІЛОУС**івка, ШИШ**КІВ**ці, ВашКІВці, ВолошКОВе, МихалКОВе, РОМАН**КІВ**ці, ШЕБУТИНці.

Форми з основою КОБЛ- можна пояснити впливом наголосу прототипу:

● *КОБЛеве* **κάπηλος** купець Мк БЕРЕЗанка: ЖУРІВка, МАЛАХове, КРУТоЯРка; ● *КОБЛин* **κάπηλος** купець Рв Млинів: ^УЖИНець *ю, ПідГАЙці; ЗБОРів, ТОРГОВиця, КОРАБлище; ● *КОБЛиця* **κάπηλος** купець Кв БОРОДЯНка: ^КОБЛицький Ліс, ТАЛЬське; ● *КОБЛо-СТАРе* **κάπηλος** купець Лв Ст. Самбір: ПацьКОВичі, БИБЛо, БуньКОВичі; ● *КУБЛич* **κάπηλος** купець Вн Теплик: ^КАРАБЕЛівка, СТЕПАНівка; ДУБИНа, МИШАРівка, РоСОШа, ПОЛОГи, ШИМАНівка, КИЗИМи.

Вживали грецьке слово κάπηλος 'шинкар, купець, торговець' також і сирійці у запозиченій формі qpyls (рис. К8). Початкове **q-** сирійського відповідника може пояснити форму основи ГУБЕЛ-поодиноких назв на кшталт:

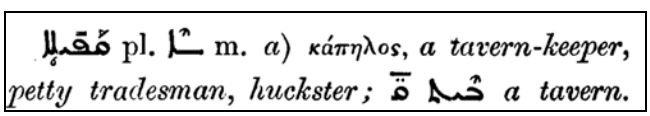
قَفَّلٌ pl. ـَّلٌ m. *a)* **κάπηλος**, *a tavern-keeper, petty tradesman, huckster;* قَفَّلٌ *a tavern.*

Рис. К8. Довідка про слово сир. qpyls *з гр.* κάπηλος *'шинкар, купець, торговець'* [SD, 513]

● *ГУБЕЛЬці* сир. qpyls з гр. κάπηλος 'шинкар, купець, торговець' Хм СлавУТа: ^ВОЛиця; ПравУТин 2, ХОРОСТок, ЖУКів, ПУЗИРки, КИЛИКіїв, РОМАНини, МИНЬківці, КУТки, МАНяТИН, СЬОМАКи, КОЛОМ'є, ХОРОВиця, ПереМИШЕЛь, ХОНЯків, ХОРОВець. (Сюди ж і назва ● jez. *GOPLo* Pl.)

В основі кількох інших ойконімів-реплік цього ж прототипу упізнавана перська морфема множини -ан/ -ун: • *КАПЛ.АНи* **κάπηλος** купець Дц Тельманове: ^ГРИГорівка, ВИШНеве; Біла КРИНИЦя, ВЕРШинівка, СТЕПАНівка, КАМ'ЯНка, Біла КАМ'ЯНка, СтароГНАТівка; • *КАПЛ.УНівка* **κάπηλος** купець Пл Пл: ^БЕРШАЦьке, ГЛУХове; **КОП**'ЯКИ *копл-, СЕНі, **КОПИЛ**и, ТвердоХЛІБи; • *КАПЛ.УНівка* **κάπηλος** купець Хк Краснокутськ: СИТНики, ГРИНів ЯР, КАПРАНське, СЕНЬКОВа Балка; • *КАПЛ.УНівка* **κάπηλος** купець Хк КУП'ЯНськ: ^ПриСТІН, ПереМОТОВе, СЕНЬОК; Лісна СТІНка, АБРАМів Яр, ТАБАЇвка, СИНЬКІВка дослов. **сынъ** 'вежа, башта' + **Ἑλλάς** 'грек' 'вежа грецька', СЕНЬКОВе.

Як з осудом свідчили сучасники, мандрівні ченці нерідко займалися невластивими для ченців справами, як-от торгівлею. Грецькою дрібна торгівля – **καπελική**, і найближчою реплікою цього слова виглядає назва *Коблики* Пл. Сполучається ця морфема і з морфемами -як-, -ян-:

• *КОБЛИКИ* **καπελική** дрібна торгівля Пл Вел. Багачка: ^ЯКИМове, ДУБ.КОВе, Бочкарі; ПавелКІВщина, СУРЖки, ОСТАП'є, СКИБівщина, БілоцерКІВКа, ШИРОКе, САЇ, Бур**ЯКІВ**щина; • *КОБЕЛ.**ЯКИ*** **καπελική** дрібна торгівля Пл рц: САМАРщина, КИШЕНЬки, ЖИРки, ШЕНГУРи, ТвердоХЛІБи; • *КОБИЛ.**ЯКИ*** **καπελική** дрібна торгівля Чк Звенигородка: ^РИЖАНівка; ЮрКІВка, ЮрКОВе, БОРОВиКОВе, ДемКОВе; • *КОБЕЛ.**ЯЧок*** **καπελική** дрібна торгівля Пл Креченчук: ^МАЛИКи, КАРПівка, КелеБЕРДА, МАХНівка; КІНДРівка, ПриШИБ, КРИВУШі, ОСТАПці, РЕВівка;

• *КОПЕЛ.**ЯНка*** **κάπηλος** купець Жт Володарськ-Вл (ГОРОШки): ^КОРИТИЩе, ЛИЗНик, ОЛІШівка, ТОПОРИЩе; ТОМАШівка **Дамаск**, ЯГОДинка, БОБРик, КРУК, СУХоволя, КАТЕРИНівка, ГАЙки, КРАСНоГІРка, КАЛИНівка, ОМЕЛівка, КРАЇвщина, ВИШН.**ЯКІВ**ка, РОГівка, СКОЛОБів, ДАВИДівка, БЕРЕЗівка, ІРШанськ; • *КОБИЛ.**ЯНка*** **κάπηλος** купець Чг Чг: ^БЕРЕЗанка; **ХАЛЯВ**ин, МАЛИНівка, ЛОКОТЬ**КІВ** ܠܰܟܰܬ (F) Ракотіс [Vycichl, 172], **ЗАЙ**ці, **ЯГІД**не, **КУВ.ЕЧИ**чі, **ЯКУБ**івка, СЕМЕН**ЯГІВ**ка, **ЧЕРНИШ**, **ЖУК**отки, **ТАБАЇ**вка, РОГОЩі, ОЛЕКСАНДРівка, ЗАБАРівка ჯვარი **jvar**-і ^КОТи; КОНЮШівка, **БІЛоУС**, МОХнатин, БОБРовиця.

КОБЕЛ.ЯКИ, **КОБИЛ**.ЯКИ κάπελ-ος 'купець, шинкар'? + **Ἑλλάς** (пор. прості основи КОПИЛів, КОПИЛля?). Пор. і тюрк. кабил, тур. kabul 'досягати, прибувати' [Севортян, 6, 13].

▓ с. ***КОБИЖЧА*** Чг, р. ***КОБИЩА*** Пл < 1) куманс. кобуз 'кобза'; 2) сперс. ***kabīz*** (cf NPers. *kavīz* and the Gk. loanword *kapíthē*). звідки вірм. *kapič* міра зерна.

▓ ***КОБЛО*** Лв < влуж. Lehngut, wiećeżstwo, a, n; wieżne kubło, n; (bäuerliches), маєтність [Smoler, NSS].

КОБЛо-СТАРе 'стара маєтність' Лв; КОБЛин Рв, КОБЛИКи Пл, КОБЛИЦя Кв, КОБЛИЦький Ліс Кв (пор. луж. kubeltzo, kubjelco), КОБЕЛЕЦЬк Вн, КІБЛИЦЬке Пл 132, КОБОЛЧин Чв, **КОБАЛ**евиця, КОБЕЛяки Пл, КОБЕЛячок Пл, КУБЛич Вн 1143, КІБЛич Вн 224.

Высказанные выше соображения о семантическом переходе 'куча, ворох' → 'имение', 'гнездо' (форма женской прически могла бы быть вторично обозначена словом для гнезда: коса, уложенная гнездом) позволяют объяснить **kǫb(ъ)lo*, вернее, его возможный основной вариант **kǫblo*, первоначально — **komblo*, из **kom-lo-* с усилением группы согласных *ml* → *mbl*. Развитие очень напоминает романскую, или французскую эволюцию *comble* < *cumulus* 'куча (с верхом)'. Это последнее мы и склонны рассматривать как этимологическое соответствие слав. **kǫb(ъ)lo*, если считать, что и *cumulus* < **kom-lo-*, суффиксальное производное от и.-е. **kem-* 'сжимать, нагружать'

Рис. К9. Довідка про слово кубло [ЭССЯ, 12, 46]

▓ ***КОБРИНове*** Чк < перс. gabr + -ан. Див. II. *Копирів Кінець*.

▓ ***КОБУД*** (літоп. назва м. Старокостянтинів) < 1) сперс. **gumbad** [*gwmbt'* | N ~] dome, fire-temple; 1) ?Кобдо у Монголії; можливо, сюди ж і ГОПЧиця, КУПЧинці?

▓ ***КОВГАНівка*** < тур. kavga 'бій'. Пор. с. *Ковганівка* Жт 683; кут. *КОВГАНівка* у с. Харитонівка Чг Варва.

▓ ***КОВПАКи*** Лг, **ковпак** не від тюркського *калпак*, адже воно само з **kulāf** [*kwl'p* | N *kulāh*] cap, bonnet.

пахл. ~**ak** [-*k*'] | N ~*hak*] little cap; calyx. торф. *КОВБАЧий* Мох; с. *КЛОБУЧин* Вл Ківерці.

▓ ***КОВПита*** Чг < пахл. klp + монґ. -уут суф. мн.

karb [*klp*] priest hostile to Zoroaster. • оз. КОВПИТ у с. Міжгір'я Кв КСв: зат. КЛЕПАНь біля Вишгорода, озера КЛЕБАНські.

Кореневі морфеми історично тотожні (Ковп- = Клеп-; через метатезу плавних); тоді можна припустити й тотожність -ит (< монґ. -ут) = -ан (пор. і форму КОРБ.УТ?). Пор. оз. КОВП**ин**е = КОЛПине у с. Заболоття Вл Ратне:; р. КОВП**ин**ка у с. КОВПинське Чг Новг.-Сів.: КАРАБАНи; став КОВБ**ин** у с. Шевченкове Чк Звениг. і прізв. Ковпан; див. II. *Колибань*.

▓ ***КОВТ.УНи*** Пл, Чк < пахл. 1) klt 'ніж'; 2) gwlt 'герой'.

КОВ'ЯГИ Хк, **КОВ'ЯРІ** Лв < дслов. **ковъ** 'злий намір'. Під час рутинної вибірки сталася зупинка: • *ЖУРАВлі* Хк Валки: ^РозСОХівка, ХАЛИМОНівка, **Ков'ЯГи**...

Що це за основа? З очевидністю, тут могло б знову ховатися щось суттєве з кола реалій людей греків, де вже вдалося проникнути в сенс кількох важливих композитів: *Дуб'яги* Пл Зіньків, *Стовп'яги* Кв Переяслав, *Осняги* Пл Гадяч, *Сорокотяги* Кв Біла Церква, *Липняги* Кг Голованівськ, Вел. і Малі *Липняги* Пл Семенівка, *Мошняги* Од Балта, *Бідряги* Хк Харків, *Деряги* Пл Зіньків, *Бересняги* Чк Канів, *Берестяги* Кг Гайворон. Але що міг означати перший складник ойконіма *Ков'яги* серед топонімів навколо назви *Журав.лі* Хк Валки від імовірного прототипу *шурк/в-? Тут у міркуваннях має місце черговий евристичний розрив.

Зі старослов'янських асоціацій сплила аналогія з дслов. **ковъ** 'злий намір, змова, підступи, заміри' (рис. 8). Перевірка за алфавітним покажчиком вивела на інший композит з аналогічною структурою – *Ков'ярі* Лв ПУСТомити (**ковъ** + **ıдр** 'річка'/ **фıдр** 'Ніл'): це могло означати, що й теологічні підступи з Нілу теж були розпізнані:

• *ЖУРАВники* Лв ПУСТомити: ^ЧОРНУШовичі, ТАРАСівка; **МАЛЕЧковичі** ^СОЛОНка, МАЛИНівка ^ПОЛЯНка ^МІСТки, МИЛОШевичі, РАДВАНи, **МИЛЯТичі ^ЖИРІВка ^Ков'ЯРі**. Тут пряме сусідство трьох топонімів, які не лише синхоричні, але й синхронічні, бо вказують на мелитян, арабів і підступних "ніловиків".

КОВ'ЪК[1], -а m.

occurrit in Mar Nik Psalt Euch Cloz Supr Christ Hilf Ochr Mak Šiš Parim Meth Nom Bes

zlý úradek, spiknutí, úklady; злой умысел, заговор, козни; böser Ratschluß, Verschwörung, Anschlag, Ränke; — ἐπιβουλή, στάσις, συστροφή, ἐνέδρα; insidiae, seditio: **бѣ же нарицаемъı варавва съ своими ковьникъı съвазанъ · іже въ ковѣ оубиство сътвориша** ἐν τῇ στάσει Mc 15,7 Mar Nik (**въ горѣ** Zogr); **ѣдъı хлѣбъı моѥ възвелічилъ естъ на мѧ ковъ** πτερνισμόν Ps 40,10 Sin Pog Bon Lob Par; sim. Bes 35,255bβ 23 (**лесть** Synod 211a 2sq; **прѣлыщенье** Supr 478,14); **разоумно же бъıс⟨ть⟩ ковь ихъ сазлови** ἡ ἐπιβουλή A 9,24 Hilf Ochr Mak Šiš (**свѣтъ** Slepč); **сътворше нѣцıи wт июдеи ковъ, проклıша сѧ** ποιήσαντες συστροφήν A 23,12 Christ; **слъıшавъ же с⟨ъı⟩нъ сестръı павла ковъ** ... **сказа павлови** τὴν ἐνέδραν A 23,16 Christ; **иже ковъ творѧть на тѧ** οἳ παρουνήσουσιν qui insanient Is 41,12 Zach Grig; **подобаѥть попомъ** ... **ни ковъ же ни крамолъ · на нѧ въставлѧти** φρατρίας NomUsť 9b 5.

cf. **крамола, къзнь, лесть, прѣлщение, распьра, жєбица, съвѣтъ**

Рис. К10. Морфема осуду -ков/ -ків- [SJS, 355]. У сучасних мовах давньослов'янська старожитність **ковъ** *представлена в укр. кувати лихо проти кого, на кого 'умишляти зле, лихе', рос. коварный 'підступний'*

З цього мовного факту розкрився гідний дальшої уваги феномен історичної дійсности. Виходить, у Наддніпрянщині IV ст. могла існувати поширена ***громадська думка***, яка позначала села єретиків морфемою -**ков**- 'підступні, небезпечні'. Таке громадське ставлення до них могло сформуватися в колі місцевої суспільної верхівки під впливом офіційної християнської доктрини Костянтинополя.

Морфема -ков-/ -ків-, вельми поширена у топонімії України: перший з двох аломорфів наявний у відкритих складах 782 топонімів, інший – у закритих складах ще 1129 назв. У такий спосіб міг бути реалізований суспільний запит (виходить, уже структурованого черняхівського соціуму?) на те, щоб мандрівник міг орієнтуватися у складних перипетіях *духовного життя* тієї доби.

Справді, є суттєва різниця в тому, чи ви збираєтеся зайти до селищ *Пацули, Пацали* Пл (де живуть переважно веслярі), – чи до *ПацьКОВичів* Лв (де ці веслярі з богословського погляду підступні). Вам, очевидно ж, не байдуже, чи ваші нові знайомі з села *Омельне* Вл – чи *ОмельКОВе* См, з *Лобачів* Пл – чи *ЛобКОВого* Зп, з села *Копитів* Рв – чи *КопитКОВе* Рв, з численних *Іванівок* – чи *ІванКОВих*, з *Дідівців* Чг – чи *ДідКОВичів* Жт. При цьому ця підступність – у суто духовних проявах, вона означає, що село привічає ченців єретичних напрямів християнства.

В разі прийняття єретичного вчення село могло отримати *громадський* вердикт від сусідів, з яким мусило існувати у дальших століттях – *Криве, Кривець, Кривичі*, або з складнішим позначенням відтінків – *КриваЧИНЦІ* Хм, *КривоБОКове* Дп, *КривоБРОДи* ІФ, *КривоКАМ'ЯНка* Лв, *Криво-РІВНя* ІФ, *КривоШИЇвка* Лг, *КривоРОТівка* Хк, *Крив'ЯКИ* Лв, *КривЧАНи* Хм.

Мандрівні ченці і маніхейство. Але у світлі такого осуду варто повернутися вже й до цілком трагічної фігури тієї ж доби – пророка Мані. Знаючи про зв'язок на певному історичному етапі мандрівних ченців-саракотів з маніхейством, спробуймо простежити, чи немає по сусідству з назвами, що вказують на їхній слід, топонімів від ім'я власного пророка Мані, якому належала спроба запровадити у III ст. універсальну релігію, зібрану з положень усіх доти відомих вірувань. І з подивом переконуємося, що такі

сусідства є. Що більше, частина назв ще й має застережний формант -ков-/ -ків-: став *Мань**КОВ**ий*, села *Мань**КІВ**ці*, *Мань**КІВ**ки*, *Мань**КІВ***. Як і в реальному житті, з топонімії виходить, що до маніхейства у 15 місцях Наддніпрянщини поставилися несхвально (основа *Мань**ков**-/ *Мань**ків**-, букв. 'підступний Мані'). В інших 7 місцях цей осуд спробували згодом затушувати (на можливий формант -ков-/ -ків- є лише натяки: *Маничів*, *Манчичі*, р. *Манька*, бол. *Маньки* і три села *Маньки*). Нарешті, ще у 13 місцях до маніхейства поставилися нейтрально, або не дуже його зрозуміли: *Мані*, *Манятин*, *Манява*, бол. *Маньове*, *Маневичі*, *Манівці*, три назви *Манилівка*, с. *Манилівське*.

Символом історичного примирення виглядає пізніша поява *скиту Манявського* як відомого християнського центру прощі для цілої Галичини саме біля с. Манява на р. Манявка ІФ Богородчани – без спроби замінити успадковані історичні назви від явного прототипу, антропоніма Мані: ● р. *МАНявка* у с. МАНява ІФ Богород**ЧАН**и: **ЖУР.АК**и gyrovagi, **КРИЧ**ка греки, ГРИНівка, **КРИВ**ець ^РА**КОВ**ець Raqqa, **РОСІЛЬ**на расул, **ГОРОХОЛИН**а الرحّالين *ar-rahhalin* ^**ГОРОХОЛИН** Ліс الرحّالين *ar-rahhalin*; **БАБ**че, ХМелівка, **КОС**мач, ІВАНи**ків**ка, ДІБРова, **СКОБ**ИЧівка, Монастир**ЧАН**и (пор. Боплан), **СТАРУН**я сванс. სტარუნ /старун/ хрест ^ЛАСТівці, ЯБЛУНька Аполлон. Це аналог до іншого прикладу "перепрофілювання" місця давнього нехристиянського культу в тій же Галичині – див. II. *ЗАРВАНИЦЯ*.

Тут цікавими фактами є і присутність греків (*КРИЧка* ґотс. kreks 'грек', напевно і *Гринівка*), і дві унікальні назви від основи Горохолин-, у якій прочитано ар. الرحّالين *ar-rahhalin* 'саракот', і однозначно негативна оцінка хибного учення у назві с. *Кривець* по сусідству з с. *Раковець* (від прототипу відомого дотепер міста *Ракка* у Сирії також з негативною оцінкою -ков-), і вже ознака присутности арабів (*Росільна* < rasul 'посланець' (Аллаха) – епітет Мухаммеда). Слід євангелізаторів з Кавказу – чанів – засвідчений формантом -чан- і сванським прототипом сванс. სტარუნ /старун/ хрест у назві с. **СТАРУН**я. І ще попи (Бабче) і село хліборобів для ченців (Скоб.ичівка).

КОДАК Дп, ***КОДАКи*** Кв, р. ***КОДАЧка*** Кв < пахл. ktk 'будинок, житло, кімната', пазенд. kad(a), новоперс. kad(ah). р. **КОДАЧ**ка л Стугни п Дніпра Кв Васильків: КОДАКи;

Кодак **kdg** 'будинок' (пор. і *Кодаки* Кв Васильків), – тут корінь код-, відповідник пізнішого сарматського "хат-а". Див. і [Bartholomae, 432]. Діран. catant sich versteckend прикм. схований; і kntk NB. Топоніми *Кодак*, *Кодаки*, р. *Кодачка* мовно найближчі до форм з текстів маніхейсько-перської-парфянської громади Со-гду: це VIII–X ст.; р. Кодак у с. Адамівка Чг Куликівка, у с. Крути.

katak [ktk'] house, abode, room 37^{20}. 47^{27}; *mān* ~ 26^{3}, v. *mān*; sign of the zodiac 87^{23}; v. also *katak-xᵛatāi*. – Av. (432) *kata-*; MPrthPrs *kdg*; Paz. *kad(a)* (Mx); NP *kad(ah)*.

Рис. К11. Довідка про пахл. ktk [Nyberg]

КОДЕМА Дц < тур. kudema з ар. (мн. від kadim) 'старші, знавці' р. Кодима = **КУДИМ**Ь біля смт КОДИМа Од; б. і р. Кодима п Бахмуту у с. Кодема Дц; р. Кодима п Висуні Мк, р. Кодима п Громоклії Інгулу Мк.

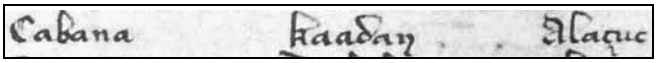

Рис. К12. Codex Cumanicus: довідка про слово нперс. kaadan [CC, 40]

КОДНя Жт, **куток** < нпрес. kaadan, куманс. alaçuc [CC, 40], пор. рос. лачуга. *КОДНя* Жт 490; КАДНиця Хк 363; КУДАНівка См 630; КУТЯНка Рв 718; КУТЯНка Тр 933; КУДИНівка Чк 28; КУДИНів Ліс Чк 499; КУДИНівці Тр 405; КУДИНка Хм 767; КУТИН Рв 360; ХОТЯНівка? Кв 629; ХОТИН Чв, Рв3 ; ХОТІНь См ІФ; ХОТЕНь 2; ХОТУНичі Чг 1615.

КОЗЕЛець Чг < аз. **көзəл** гарний, пор. Козлов нар. ет. = Ґезлев. XIV ст.

КОЗИН Кв, ***ці*** < 1) Ґазневіди (977-1186); 2) крг. ***казына*** скарбниця.

● *Козин* Хм (Білогір'я): ^ПереРОСЛе, Червоне; **ЯМ**піль, ВІЛЬШаниця, СОСНівка, ЖЕМЕЛинці; ● *Козин* Рв (Радивилів): ^ГРАНівка; **БІЛ**.ОГОРівка, БАШАРівка, ПУСТоІВАННе, ПідЛІПКи, Не**МИР**івка!; ● *Козин* Вл (Рожище): НеМИР, ДОРО.СИНі, КОР.СИНі, МИРославка, ПереСПА, СОКІЛ, КОБче; ● *Козин* Чг (Прилуки): ^**БІЛ**оШАПКи! *жабг- західний жабгу; **БІЛ**оРІЧиця, ТУРКівка, **СУХ**оЯРівка, **СОРОЧ**инці, **СУХ**оставець, КАНІВщина!, **СУХ**.ОЛІСки, **СУХ**.оПОЛОВа, **БІЛ**ЕЩина, БЕРДівщина; ● *Козин* Кв (Миронівка): ^КУТелів, САЛів; МАКЕДони, КУЛЕШів; ● *Козин* Кв (Обухів): НЕЩЕРів, ДЕРЕМЕЗна, ВІЛЬШанка, **КРАСН**а Слобідка, **КРАСН**е 2, СЕМЕНівка, КУЛі; ● *Козина* Тр (Гусятин): ^**КРАСН**е!; **ЖАБ**инці!!, **КОЦЮБ**ИНці!, **БІЛ**инівка, НИЖбірок, РАШТівці, СОРОКа, **СУХ**оділ, ЧАБАРівка, ЯБЛУНів, ВІЛЬХівчик; ● *Козина* ІФ (Тисмениця/ ІФ): ВІЛЬШаниця, КРИВО**ТУЛИ**, **ЧУКАЛ**івка!, МИЛУВАННя, КРАСилівка, **ЯМН**иця Yamuna (кордон держ. Газневідів!), КОЛОДіївка, УГРИНів; ● *Козинці* Кв (Бородянка): **КРАСН**ий Ріг, ДРУЖНя, БЛИСТавиця, **МИР**ча, КОБЛиця; ● *Козинці* Вн (Липовець): ^КОБильня, **КОХ**АНівка!; **БІЛ**а, МЕДівка, ЗОЗів, ка, ІВАНЬКи, Ро**СОШ**а, ЯСЕНки, ҐАННІвка, ЧАГів ^**МЕРВ**ин!, **БІЛ**.ОЗЕРка! ^КОРОЛівка; ● *Козинці* Вн (Тростянець): **КРАСН**оГІРка, **КИТАЙ**город!, **ТОРКАН**івка, СЕВЕРинівка.

КОЗЯТИН Вн < *Козя* [Баскаков, НІ], **Коза** Ґзак, хан половецький [ЛР, 239, 241].

ур. ***КОКОВе*** = бол. ***КОКВище*** біля с. Бірки Вл Любешів (рис. К13, с. 378) < дєг. qAqAw 'баржа для мандрівок' [AED, 402]. Див. II. *КАХОВКА*.

*Рис. К13. Унікальний історико-топонімічний ландшафт біля с. Борки Вл Любешів: р. Бреща, с. ЦИР, о. ЯМки, ур. КОКОВо (тепер бол. КОКВище), бол. ОМЕЛЬне, ур. ВЕРЕТия, ліс ДРИЖицьке, ур. Хончаліс (*Конча? 'стариця', хон 'колодязь', хан?), бол. Конище [КШ]*

КОКОЗівка Пл < узб. 8. қоғоз qog'oz папір.

КОКУТківці Пл < ел. ***kukti***, ***kukda*** захищати КИКТів, КИХті, **КОКУТ**ківці; пор. **Cucut**eni Рум.

КОЛИБАНЬ Хм < 1) пахл. klp 'маг (ворожий до зороастризму)' + -ан суф. мн.; 2) гр. κολυμβάω плавати; 3) лат. Columbanus 'ім'я кельтського євангелізатора'.

• *КОЛИБАНЬ* Хм Хм: РАЙківці, КАРПівці, МАНИлівка, ХОМинці, АРКАДіївці, НАФТулівка, ВОДички, ПЛОСКове, МАЛАШівці, ЗАХАРівці, ОЛЕШківці, Мала КОЛИБАНЬ ^КНИЖківці (!); • оз. *КОЛИБАНівщина* = **КЛЕБАН**івщина у с. Грибовиця Вл Іваничі: РОМАНівка, КРЕЧів, ПоРОМів, СОСНина, МОРОЗовичі.

Внаслідок існування у пахлавійській мові паралельних варіантів слів з приголосним -р- або -л- можливим продовженням пахл. **karb** [*klp*] priest hostile to Zoroaster + -ан суф. мн. можуть бути не лише оніми Карб-ан, Корб-ан, Корп-ан, Караб-ан, – але і Клебан-, Клепан-, Ковпан. (В дужках слід з прикрістю зазначити, що у мережі під маркою "історії прізвища" Ковпан відверто подано несусвітне: "походить з Жемчуг (респ. Бурятія)", хоча "*стольник* в Овручі Ізяслав Ковпан, 1763 рік"...)

• КЛЕБАН-Бик Дц 728; • КЛЕБАНи Лв 1013; • КЛЕБАНівка Тр 705; • КЛЕБАНЬ Вн 1312; • оз. КЛЕБАНЬ у смт ТОРЧ**ин** Вл Луцьк:; • зат. КЛЕПАНЬ біля Вишгорода Кв КСв: озера КЛЕБАНські; • зат. КЛЕПАНЬ біля с. Домантове Кв Чорноб: (під Київс. вдсх.); оз. КОВБАНя у кол. с. Вел. ЧЕРЕВач; • КЛЕВАНЬ Рв 757; • ст. КЛЕВАНЬ См Глухів: р. КЛЕВЕНЬ; • КЛЕВ**ин** Чг 935; • став КОВБ**ин** у с. Шевченкове Чк Звениг:; • оз. КОВП**ин**е = КОЛПине у с. Заболоття Вл Ратне:; • р. КОВП**ин**ка у с. КОВПинське Чг Новг.-Сів.: КАРАБАНи; • оз. ГЛОБ**ин**ське у смт Глобине Чк. Пор. іст. *Коливань* = Ревель = Таллінн.

КОЛІНці ІФ< імовірна слов'янізація топоніма лат. Genua (genus 'коліно').

Походження назви Genova 'Ґенуя', продовження лат. Genua, вбачають в індоєвропейському корені geneu- 'коліно' [it.wiki/Genova#Origini_del_nome]. У районному топонімічному контексті назви *ОБЕРТИН* (< Obertenghi), пов'язаної з історичною реалією "Марка Обертенґа", що включала і Ліґурію з Ґенуєю, було зауважено топонім *Колінці*: • *ОБЕРТИН* Obertenghi ІФ Тлумач: **КОРОЛ**івка Carolus, **БОРТНИКИ** Obertenghi, **ПідВЕРБ**ці Orobie, **КОЛІН**ці *geneu-, ЖИВачів, МЕЛЬНики, ГРАБичанка, ГРИНівці, КУТище, ОЛЕЩин, ЛИСа ГОРа, ДІБРова, ЗОЛОТа ЛИПа, ОЛЕШа, СОКОЛівка, ОЛЕШів, АНТОНівка, ОСТРиня, ЛОКІТка, ПОПЕЛів.

Районні контексти інших назв від цієї основи мають кілька повторюваних назв цього ж вектора: • *КОЛІНки* ІФ Городенка: ^РЕПУЖИНці, ДУБКа; Олієво-**КОРОЛ**івка, Перед**ІВАН**ня, **ВЕРБ**івці Orobie, ГЛУШків, ЛУКА, ВОРОНів, СЕМИКівці, РоСОХач Susa, ПОТочище, ТИШківці; • *КОЛЕНці* Кв **ІВАНК**ів: ^КОЛЕНЦівське, ЛЕОНівка; **КРАС**илівка, Червоне, **ТРОСТЬ**, СОКОЛи, ПИЛява, КАРПИлівка; • *КОЛІНківці* Чв Хотин: **ЯРІВ**ка Orobie, КРУТЕНЬКи, РАШКів, ГРИНячка; • *КОЛІНьки* Пл Решетилівка: ^ЛИМАН, ЛОБачі; **ШАРЛ**аї, **ХОРОЛ**ьці *Carol, СУХоРАБівка, КАЛЕНики, БІЛОКОНі; • б. *КОЛІНО* у с. Білозір'я Чк Чк: Червона Слобода; • р. *КОЛІНа* у с. В**ОРОБ**'ївка Orobie Хм Білогір'я: ^ТИХОМЕЛЬ; КАРАСиха ^ТРОСТянка, ЯМпіль *Jan-polis, КАЛИНівка, БОРОВиця 2, КВІТневе, ГУРщина, ЗАГІРці, **ІВАН**івка, КАРПилівка, ЖЕМЕЛИНці, Червоне, СУШівці Susa; пор. • *КАЛЄНа* By **ІВАН**ава: **КРАС**нає, **КАРС**инь, РАДАГАШч, **ВАРАЦ**евічи -bert-, ГАРБаха, ГУТава.

КОЛОГОРи Лв < гр. καλόγερος ‘монах, чернець’.

Також р. *Суха* і *Мокра Калигірка*; *Гологори*, *Гологірка*. Див. II. *КАЛАГАРІВКА*.

КОЛОМИЯ ІФ < гр. καλαμία **kalamía** (reed land) [Verreth, 14] (з наголосом на -і-!). Для письма греки вживали *калам* – перо з очеретини. Це зобов'язує простежити присутність цієї лексеми у складі топооснов. Насправді через свою поширеність і звичність *очерет* – важка для досліджень група назв. Раніше ідентифікувати належність цієї групи топонімів до реплік грецького кола прототипів було б значно важче (без "артпідготовки" назв конфесійної тематики). Відколи ж відкрито загальну картину цих впливів, тепер уже не підлягає сумніву, що саме грецькими очима побачені і саме грецьким словом названі були *очеретяні зарости* – гр. καλαμία **kalamía** (reed land) [Verreth, 14] (з наголосом на -і-!). Окрім звичайного вжитку як географічного ландшафтного терміна, слово трапилося і в ролі конкретної власної назви селища у Верхньому Єгипті **Kalamías – U19** [Geo ID: 4717] **G** Καλαμίας ***Var.***: Kalamias (Kalamia) ('Field of reeds') ***Status***: village: chorion. Звичайне ландшафтне поняття в Єгипті, цей грецизм став в Україні прототипом кільканадцяти гідронімів і ойконімів від основи **КОЛОМІЙ-**/Коломий- з хрестоматійною відповідністю укр. -о- < гр. -а- (комора < καμάρα, корабель < καράβιον). Лише завдяки вірности місцевих людей історичній традиції української вимови половина цих назв досі зберігає правильний етимологічний голосний прототипу ***-і-***: річки *КОЛОМІЄць* Рв і *КОЛОМІЙцева Долина* См та нп *КОЛОМІЇвка* Мк, *КОЛОМІЙ-цева Долина* См, *-цеве Озеро* Пл, *-ці* і *-цеве* Дп2, *-цеве* і *-цівка* Чг, а також прізвище Коломієць. Інша, допитлива половина громадян віками морочиться з фантомною орфографією: якщо від слова *мити*, то слід писати -м**и**й, а якщо по-культурному, то і -м**о**й, і навіть Кольом**е**ja. При цьому те, що *коло* – це ж не *колесо*, їх давно не турбує: "Мити чи не мити? – от де питання".

Як же насправді дійшло до такого забуття? Змінилося кілька поколінь, греки переродичалися з сусідами, їхні нащадки стали нашими предками, і замість ясних і очевидних, цілком раціональних позначень очерету прийшли коломийні середньовічні забобони. За свідченням Л. Похилевича, першу бруківку з Києва прокладено у 1850-х рр. – Брест-Литовське шосе. Доти ж, віками існуючи у бездоріжжі, земляки тішилися наївними байками про чистюль-подорожніх, які все мили, й мили, й мили ті вічно забрьохані "кола". Але не усюди. Виключно у призначених для цього місцях – *Коломиях* і *Коломийцях*. Самі ж вони далі їздили на колесах, а не на колах, і напевно ж їх зрідка справді мили. Тому й досяжний їм стан знань втілили у написаннях з -мий. Замість цього слід було поцікавитися, що таке грецькою "каламія".

КОЛОНа, ***КАРАВАН*** < пахл. Див. II. *КАРАВАН*.

kārawān [*k'lw'n*' | P *k'rw'n*, N *kārwān*] caravan, military column.

КОМАНь, ***КУМАНів*** Чг (km'n 'лучник') – NB Лушники.

КОМАРівка < 1) пахл. **kamar [*kml* | N ~] waist; belt, girdle**; 2) гр. καμάρα 'усяке перекрите приміщення'; 3) ар. 'Omar 'халіф Омар'.

пот. ***КОНДЯКівський*** < пахл. **kundāg [*knd'k*' | M *qnd'*-, N *kundā*] magician, soothsayer**, чаклун, ворожбит. Пор. і *р. КИНДЮХа*, прізв. КИНДЯКи.

• *пот. КОНДЯКівський* в УГЛЯнській с/Р Зк Тячів: ^КОЛОДне; ВІЛЬХівці, чик, КРАСна, ТАРАСівка, ПідПЛЕШа, РІВНе.

КОН'ЄКТУРИ РЕДАКТОРІВ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ – різновид штучно змінених топонімів. Під приводом "нормування" начебто "стандартизоване" "Кінецькут" вказано замість Коничкут; Клебанівщина замість Колибанівщина [СМГУ, 46]; Ковбані замість Кобані, Кубані; КУВшинове (!) замість КИВшинове 45; Збища замість Збитча 41.

КОНОПниця Лв < Κάνωπος 'Каноп'.

Грецькі варіанти ім'я сусіднього до Олександрії Єгипетської міста *Ка́ноп* (гр. Κάνωπος, Κάνωβος, лат. Canopus) на Канопському гирлі Нілу (Kano**bik**on Stoma) стали прототипами реплік в Україні *Коно**пк**івка* Тр, *Конопниця* Лв (пор. *Конопница* у Македонії), р. *Коноп'**ЯН**иця* Кв: останній гідронім пояснює еволюцію основи Ка́нопj- > Конопл- у часи появи слов'янського "L epentheticum" після губних приголосних. До всього, формуванню основи Конопля- мав сприяти один з кількох варіантів грецького топоніма: Κανωπιάς [Verreth, 326]. Наголос і звуковий склад форми Κάνωβος дають підстави для пов'язання Κάνωβ-ος і *Ка́нів* (= 1246: **Canove** [Plan de Carpin,

345]). Отже, також *Конов.ка* Чв, *-иця* Тр, *Кон.ів* Лв, *-ева* Вн, *-еве* Кг, *Кан.ава* Вн, *-ави* Пл, *Канів.ка* Кг, Хм, *-ське* Зп, *-цеве* Хк, *-щина* Чк, Чг, Пл.

Районні топонімічні ландшафти назв від основи Коноп-/ Канов-:

• *КОНОПківка* Κάνωπος Тр Теребовля {ПАПІРня, **ГОВИЛ**ів 2, **ТЮТ**Ьків, ЗАРВАНиця, **СЕМИК**івці, СОРОЦЬке, СУЩин}; • *КОНОПниця* Κάνωπος Лв Пустомити {^БІЛо**ГОРЩ**а; БІЛКа, СУХоріччя, РАДВАНи, СОРОКи, ХОРОСно, ЯСТРУБків, СОЛОНка, НаГОРЯни, ЧИЖиків, ЧИШки ^БЕРЕЖани, ТАРАСівка ^**ЯМ**Піль};

• *КА́НІВ* = 1246: **Canove** [Plan de Carpin, 345] Κάνωβος Чк рц {р. *ШАНДРа* біля с. БЕРЕСн**ЯГ**И ^ОРЛОВЕЦЬ; **БУЧ**ак ϐωτc 'бойовий стрій'; бол. ЖАБО**КРЮК**івка ϰⱥϐ у с. МАРТИНівка, ПИЛява Фили, ПОПІВка, **СИН**явка дслов. **сынъ** 'вежа, башта', **МОНАСТИР**ок ^ТРАХТЕМИРів, ТРОСТянець, СУШки, ТРОЩин, **ЧЕРН.ИШ**і; ЛУКа ^**БАБ**ичі, **ОЗЕР**ище, ЛАЗІРці, РАЙок, **БОБР**ИЦя, ЛУКОвиця, _**РЖ**АВець ϐⱥⱷϣⲙ 'конопатити'};

На можливі обставини переосмислення основи КоноТОП- вказує назва лісового ур. **KonoWROC**ie (тобто, 'ті, що повернулися з Канови' – тоді KonoTOPy 'ті, що потонули, пливучи до Канови'?). Однак стосовно етимону основи Конотоп- думка змінилася після дальшого освоєння матеріалів про основу Мариц- (див.):

• ***KANIE*** 142c1 Pl Chełm: {^лісові ур. **KonoWROC**ie [SG, IV, 352] Κάνωϐ- ^**KONOP**czysko, las **LIP**ówki [SG, III, 804-1]}, **KANIW**ola, **KonoTOP**y [Encarta], **MARYS**in ⲙⱥⷮⲛⲥ 'Верхній Єгипет', ALE-KSANDRIA **KRZYWoWOL**ska, KRASne, Stołpie (червенське місто), Dobro**MYŚL**, ZAWADów-ka, **PARYPS**y, CZARNy Las, WIERZBica, KROBonosz, PLAWanice, CZERNIEJów, OLENówka (для подальшої арґументації тут дуже важливе районне сусідство Konotopy ~ Marysin).

До прототипу Канопу була нагода звернутися ще раз у зв'язку з імовірною реплікою назви гр. Ὠκεάνη 'Ніл' в апелятиві *киянка*. *Киянку* вживають аби *конопатити* човни, а для *конопаті* вживають *коноплі*. Слова *коноплі*, *коноб*, *коно*^{п}/$_{в}$*ка* не мають переконливої етимології. З іншого боку, вони історично й семантично належать до того ж кола понять, що й *киян(ка)*. Їхнім етимоном цілком міг би бути ойконім Κάνωπος = Κάνωβος. с. 394

Продуктивними для історико-топонімічних студій виявилися околиці назв від основ *КОНОП-* і *ХОПТ-*. Один з маршрутів річкової плавби з греко-римського Єгипту досі добре видно з околиць селищ з назвами від основи Коноб- біля Оки в Росії:

• *КОНО**Б**еево* Κάνω**β**- 'Каноп' РФ Мск. Воскрес. {^**МАРИШ**кино ⲙⱥⷮⲛⲥ, БЕЛьково, КОЛЫБЕРово; р. Ока}; • *Лесное КОНО**Б**еево* Κάνω**β**- РФ Ряз. 25в Шацк {Польное КОНО**Б**еево, ЯРново, БЕРЕЗино, ЧЕРНеево};

• *КОНАБеево* [Encarta] = *КОНО**Б**еево* Κάνω**β**- РФ Ряз.21д **КОРАБ**Лино; ^**ТАБАЕ**во Θῆϐαι! на р. РАНова ^**БОБР**овники ϐούϐαρις; **ПАХОМ**овка, **КОПЦ**ево, **ЯМ**ы, **БУТЫР**ки, **СИН**ь, **ШИШ**кино ϣⲏϣ, ***Веревкин*** Хутор, **ШЕЛК**овая, ТАРАСово, р. **ПРОН**я, БЫКово, **ВОРИЩ**и ⲭⲓⲉ farresh, **КАМЕН**ка, р. і д. Лето.гоща, КРУТое, ГРЕМЯЧка, РЮМки.

З півдня тут прилягає інший район Рязанської области з іще яскравішими доказами присутности людей з греко-римського Єгипту по берегах річки з назвою:

• р. ***ХУПТ**а* (ΓϒΠΤΙϨ 'єгипетська') Ряз.28-29: САМАРино, р. М. **ХУПТ**а, **БУТЫР**ки, **ШИШ**кино ϣⲏϣ; ЧЕРНЫШовка, **БОРИС**ово ϐⲁⲣⲓⲥ, руїни **БУТЫР**ки, КОНОПЛино, ГРЕМ.ЯЧка, **МАРЦ**инане, **АРЖЕН**еевка ϐⱥⱷϣⲙ 'конопатити', ТУРово, ЛУБЯНки, АЛЕКСАНДРовка, Николо-**ГАЙ**, КРЕЩЕНо-**ГАЙ** на р. КОБЫЛино (з ін. боку – *Ногайское*, *Чагово*, *Кипчаково*, *Еголдаево 2*, *Бахметьево*, *Потемшино*, *Муратово*, *Татаркино*, *Кореньки*).

Не менш інформативні околиці двадцятьох *KONOPek* і *KONOPnic* у Польщі. Що більше, у їхніх найближчих контекстах трапилися не лише відомі топооснови, але й підказки точних польських варіантів кількох уже ідентифікованих основ. Тричі поблизу сліду Канопу опинилася згадка Верхнього Єгипту **ⲘⱥⷮⲢⲚⲤ**:

• *KONOPnica* 140 b3 Lublin: ^TROJAszkowice, **PAN.JEN**szczyzna! (пор. Паніванівка), **MARYS**in 141 b1, JAKUBowice; • *KONOPne* 162 b2 Hrubieszow: **WRON**owice, **MARYS**in, **NIEWIRK**ów, ŚNIATycze; • *KONOPki* 76 a3 Ciechanów: ^RoSOCHy, MORAWy, DUNaj; LEBki, CZARNocin ^KONOTOPa i **MARYS**inek [Encarta]; ***KRAJkow**o*, SIERa**kow**o.

У п'ятьох різних районах Польщі поблизу назв від основи Конор- є слід греків:

• *KONOPki* 40 c3 ^***GRAJ**ewo*: KOBYLin, NIEKRASy; • *KONOPki* 40 c1 ***GRAJ**ewo*: rz. KONOPka, **KALISZ**ki (пор. Клішківці і Клишки), MYŚLiki, CZARNowo; • *KONOPki* 60 c2 Łomża: rz. JABŁONka, CIECIORki, CZARNowo, **BRON**owo, ***KRAJ**ewo*; • *KONOPki* 39 a3 Giżycko: BIELskie, **SZCZEPAN**ki, **DUDK**a, ***GRAJ**ewo*, SUCHolaski; • *KONOPki* 187 b3 Bochnia: LIMANowa, JĘDRaszki, MUCHówka, DĘBINa, ***KRZECZ**ów*; • *KONOPki* 61 c1 2 BIAŁystok: rz. ROKIETnica, ŚLIWowo, KOBYLin; **CHOBOT**ki ΓϒΠΤ- a3: **DUDK**i, LEWONIe, ***KRZECZ**kowo*.

У чотирьох контекстах неподалік від слід Канопу впевнено повторена грецька назва купців у сирійській вимові: • *KONOPnica* 113 a3 Łódź: ^**BRAN**ów, KOBYLniki, rz. Warta; • *KONOPki* 40 c3 ^*GRAJ*ewo: KOBYLin; • *KONOPki* 61 c1 2 BIAŁystok: KOBYLin; • *KONOPki-TŁUSte* 60 b3 Łomża: CZARNocin, KOBYLin.

Цілком унікальний контекст під Ченстоховою містить згадки Канопу, Середземного моря і Олександрії в іменах трьох сусідніх сіл; неподалік єдина у

Польщі назва від основи Kokaw- < дєгип. qAqAw 'баржа для морських мандрівок'. В іншому унікальному кортежі біля згадки Канопу трапився так само єдиний у Польщі топонім Nie**CZUJ** від копт. ⲁⲤⲞⲒ, pl. ⲈⲀⲬⲎⲞⲨ (754a); m. Ship, boat; корабель, човен – вимова [джой, еджиу] – але ж це синонім дєгип. qAqAw (!):

• rz. *KONOPka* we w. KONOPiska 153 b1 Częstochowa: ^**JAM**ki ^**ALEKSANDRIA**; WĄSOSZ, CZARNy Las, **KOKAW**a **U** qAqAw a1, rz. Warta; • *KONOPnica* 133 a23 Wieluń: ^GŁUCHów, **WROŃ**sko, DYMek, Nie**CZUJ** **U** ⲁⲤⲞⲒ, rz. Warta.

У двох контекстах згадані укріплені селища:

• *KONOPki* 60 a1 2 Łomża: ^STARe JEMielite, CHOMĘNTowo, **SZCZEPAN**kowo, JARNUTy; • *KONOPki* 39 a3 Giżycko: BIELskie, **SZCZEPAN**ki.

У Чехії два села *KONOPiště*, два – *CHOBOT* і два – ***KAKOV****ice*. Коротка мить тріумфу полягає в тому, що з усіх 58 сторінок атласу по 24 квадрати (разом 1392 квадрати) ці назви зібралися лише ***у трьох квадратах*** на Верхній Влтаві у три вузли по два топоніми «Knp ~ Chbt», «Knp ~ Kkv», «Chbt ~ Kkv» (!): • *KONOPiště* Κάνωπος 36 c2 Cz Benešov: **CHOBOT** ΓϒΠΤ- d3 CtiBOŘ, MYSLEtice; • *KONOPiště* Κάνωπος 47 f3 Cz Strakonice: **KAKOV**ice **U** 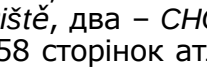 qAqAw, KRAJnicko, ČERNetice, HAJek; • *CHOBOT* ΓϒΠΤ- 35 f5 Cz Příbram: **KAKOV**ice **U** qAqAw; ČERNivsko, REČice. Є і менш виразний контекст: • *CHOBOTsky Dvur* ΓϒΠΤ- 'Єгипетський Двір' 39 f4 Cz Zdar: ROKYTno, RozSOCHy, DAMAŠEK, LitoMYSL.

Часом основи *KONOP-*, як і в Україні, мають поблизу прихований слід Гора:

• *KONOPnica* Pl 116 b2 Rawa Maz.: ZaGORZe, rz. BIAŁka, ŁOCHów, GŁUCHów; ŹURAWka, SANogoszcz, **SIERZCH**owy, CZERNiewice; • *KONOPki-TŁUSte* 60 b3 Łomża: ^K.-BORAwskie, SAMBORy, rz. Narew, CZARNocin, KOBYLin, NaGÓRki, **ROGIEN**ice ἐργάνη 'роботяща' аналог укр. **Рогань** (ось чому не знайдено зразу цей відповідник Рогані).

Як бачимо, останній кортеж містить ще й сюрприз – родича *Рогані*. От з яких причин – через відмінности голосної – не були свого часу знайдені польські відповідники Афіни-Ерга́не. Це вивело на інші контексти у Польщі й Чехії. с. 454

КОНОТОП См < οἱ ἄνω τόποι [а́но то́пі] букв. 'верхні місця' Верхній Єгипет. За таких масштабів контактів з Верхнім Єгиптом виникає нова можливість пояснення назв *Конотопи* Лв, Хм, *Конотоп* См, Чг, *Канатопы* Ву Мінск, Брэст, *Конотоп* РФ Орл., *Конотоповка* Бєлг., Konotopy, Konietopy Pl, Konětopy Cz та ін. Грецькою Верхній Єгипет – οἱ ἄνω τόποι [а́но то́пі] букв. 'верхні місця' [СКД, 27]. Тоді *Конотопи* поясниме з давнішої синтагми "к + ἄνω τόποι". В Україні основи назв м. *Конотоп* См і ур. *Мариця* См мають обласну синхоричність (між об'єктами 40 км). У Польщі є приклад районної синхоричности (між об'єктами 23 км): • ***KANIE*** 142c1 Pl Chełm: ^ур **KONOP**czysko Κάνωβ- [SG, III, 805], **KANIW**ola, **KonoTOP**y [Encarta] к + ἄνω τόποι 'Верхній Єгипет', **MARYS**in ⲙⲁⲣⲏⲥ 'Верхній Єгипет'; ALEKSANDRIA **KRZYWoWOL**ska, Dobro**MYŚL**, **PARYPS**y ἀπο-ρέπω (аор. ἀπέρεψα) вислизнути, утікти, WIERZBica, CZERNIEJów, OLENówka. Є ще • *KONOTOPa* Pl 74a1 {RACHCIn ^**ŁOCHOĆ**in,... CIECHocinek}. Є і пряме сусідство: • *KONOTOPa* [Encarta] Pl (76a2) CIECHanów: (3 км) ^**MARYS**inek, **RACHOC**in [Encarta], CZARNocin. Є *Конотоп* біля витоків р. Ока РФ Орл.: ^р. **РАКИТ**ня, КУЛИГа, ГОСТОМЛя, ВЕТРенка, ВОРОНец. Неправдиві й ті безпомічні коні, і уперта фіксація у топонімах цих мало не епічних за масштабом подій.

Кожний науковий розв'язок породжує нову проблему, або й кілька. Так і тут: що в такому разі означає єрик *ЗАТОПний Лиман*? Виявляється, крім хороніма ἄνω τόποι у Єгипті знали ще й область **Exo Topoi – 00a** [Geo ID: 13531] **G** Ἔξω Τόποι **E** *Nʒ-ᶜ.wy.w-bnr* ***Var.***: Exo Topoi - N-awiou-bener ('The exterior quarters') ***Status***: district: topoi. По аферезі цілком придатний прототип для назви ярка́ *Затопний Лиман*.

А "Свинотопи"? І їх є кілька. Якісь безпорадні ті тварини, те й роблять, що топляться. Причому, фатальними для свиней є *(В)еремії́вки*. До чого б це:

• р. *СВИНОТОП* у с. **ЄРЕМІЇ**вка$^{+}$ Чк Золотоноша [СГУ, 490]: р. **ІРКЛІЙ**, КОВТ.УНи, -івка, ШКОДунівка, БОГУСЛАВець, ДРАБівці; ЯРки, КАНІВщина, ст. ПАЛЬМИРа, **СЕНЬ-**ківці, **СИНьоОКів**ка дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + ʾΙακός 'грек' 'вежа грецька', ЩЕРБИНівка, СКОРИКівка; ЗОРІВКа, МИЦАЛівка, **КРИВ**оносівка; р. БАТаЛИМ, р. **ВОВЧ**ець, р. **ЖОР**авка і р. СТРУГа у с. Богдани, р. КОС.**ЯКІВ**ка, р. ОРІХівка, р. **РОЗАН**ь, р. СУБЛиця *стубл-?, стр. ШАКАЛове; • вдм. *СВИНОТОП* у с. **ВЕРЕМІЇ**вка Пл **СЕМЕН**івка [СМГУ, 396]: ^ВЕСЕЛий Поділ, **ПанІВАН**івка кир Іоан?; оз. **СИНьоБОКов**е дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + бок 'слуга' у с. **ХУДО**ліївка, **ЗАЇ**чинці, **БІЛоГУБи**, **КУКОБ**и, **ГАЇ**вка, ПУЗИРІ, Олександрівка, ВЕРБки, ШЕПЕЛівка, р. **ТОВСТ**а л **КРИВ**ої Руди; р. БОРИС, р. ВИРВиХВОСТа, р. МАЦВЕЇв Рів у с. ПоГРЕБн**ЯКИ**, БІЛ.**ЯКИ**, ЛИПн**ЯГИ** 2; • р. *СВИНОТОПка* Чк ЛИСянка: ВЕРЕЩАКи, **СЕМЕН**івка, ШУШківка, ЯБЛУНівка, ЧАПЛинка, МАР'ЯНівка, **ТОВСТ**і Роги, КАМ'ЯНий Брід, ОРЛи, **ЖАБ'ЯН**ка кир Іоан?; р. БОСівка бас. **СИН**юхи дслов. **сынъ** 'вежа, башта'; р. **БУЖ**анка = Гончарівка; руч. **ГАЙ**даня, р. **НИП**АВка ⲛⲏⲃⲓ, ⲛⲉⲃⲓ, ⲛⲉⲫⲓ, **NITTI**, ⲛⲓⲃⲓ: (222a); vi. To float, swim у с. РУБаний Міст;

• *ŚWINIOTOP* Pl 79c1 **WYSZ**ków: rz. **BUG**, ŁOCHów, **WILCZoGĘBy**, **KUKAW**ki; rz. Liwiec (+99b3:) **ŻAB**oKLIKi, **JAR**nice, **WYSZ**ków$_2$, **SIN**o**ŁĘKa**, **JAN**ów.

Зрештою, важливі складники розв'язку містить SG: 1) Świnolesie 1649 = SINolesie 1682; Świnie Gory = Ścinegori, Świniarzewo, dzis. Siniarzewo; 2) Świnogród = Zwinogródka; Świnigród = Dzwinogrud (пор. і Двина, а Звенигород Лв – столиця рюриковичів у Червоній Руси, тут знайдено й лист на бересті), Świńskopole al. Świenskopole, st. poczt. bl. Bychowa; rz. Świno = Waruża ('варяжа'?) w pow. Świeckim; Świniec = Świeniec, Świnkowszczyzna (Oszmiany), Świnoujście Тобто старіші форми або з ksny', або зі Sven- 'швед'? І нарешті: **COϒHN**, **COϒIN**: adj. Well known, famous person. Здається, це міг би бути найповніший розв'язок для основи Свин-. Включно з Свинотопами = *місцями відомих людей і назвою Świnoujście – *відомі люди з Ostia (вустя Нілу).

А як же все-таки бути з тою небезпечною для свиней *(в)еремією*, що лежить в основі *(В)еремїївок*? Прикро, але й тут в ЕСУМ не було кому зіставити укр. *веремія* ані з гр. ἐρημία (б) спустошення, руїна, ані з осет. **wyrym** 'грек, римлянин'.

КОНТЕКСТИ У ТОПОНІМІЇ – це не фразові контексти. Як сказано у передмові, у вавилонському гомоні "мови землі" вдалося помітити *ос*мислені контексти у топонімії добре знайомими мовами сусідів, причому, контексти з просторово близьких назв. Коли А. Шлейхер склав зі слів реконструйованої індоєвропейської прамови байку про коня і вівцю, йому резонно вказали на методологічну похибку. Справді, за всієї обґрунтованості реконструкції кожного слова зокрема (під зірочкою *), немає ґарантій того, що отримані форми належали до одного синхронного зрізу (=співіснували в часі). А тому непереконлива і спроба сполучити їх у фрази. Отримані нами прочитання окремих топонімічних основ також можуть стосуватися різних часових зрізів. Тому спроби прямих сполучень їх були б науково некоректними. Натомість цілком прийнятний розгляд кількох топооснов одного районного кортежу як лексико-семантичного поля. А до його членів, хоч і з певними застереженнями, цілком застосовне поняття контексту. Аби зняти непорозуміння, варто щоразу уточнювати, що йдеться про контекст особливий, *топонімічний*.

КОНЧАКи Кв < полов. *Кончак*, ім'я хана половців (діяв у 1172-1185).

КОПАЙгород < м. *Кафа* (з ар. كافة Kāffa 'усе, ціле; *всесвіт*')" [Platts, II, 802]. За нар. етим. • *КОПАЙгород* Вн Бар: СЕФЕРівка, КИЯНівка, ЯЛТушків, КОЗАРівка.

КОПЕЛянка < гр. **κάπηλ**ος 'шинкар, купець, торговець'.

• *КОПЕЛ.**ЯН**ка* **κάπηλος** купець Жт Володарськ-Вл (ГОРОШки): ^КОРИТИЩе, ЛИЗНик, ОЛІШівка, ТОПОРИЩе; **ТОМАШ**івка Дамаск, КРАЇвщина, ВИШН.**ЯКІВ**ка, **ЯГОД**инка, **ДАВИД**івка, БОБРик, КРУК, СУХоволя, КАТЕРИНівка, ГАЙки, КРАСНоГІРка, КАЛИНівка, ОМЕЛівка, РОГівка, СКОЛОБів, БЕРЕЗівка, ІРШанськ; • *КОБИЛ.**ЯН**ка* **κάπηλος** купець Чг Чг: ^БЕРЕЗанка; **ХАЛЯВ**ин, МАЛИНівка, ЛОКОТь**КІВ** ⱗⱁⰽⰰⱅ (F) Ракотіс [Vycichl, 172], **ЗАЙ**ці, **ЯГІД**не, **КУВ**.**ЕЧИ**чі, **ЯКУБ**івка, СЕМЕН**ЯГІВ**ка, РОГОЩі, **ЧЕРНИШ**, **ЖУК**отки, **ТАБАЇ**вка, ОЛЕКСАНДРівка, ЗАБАРівка ჯვარი **jvar**-і ^КОТи; КОНЮШівка, **БІЛоУС**, МОХнатин, БОБРовиця.

КОПИРів Кінець Кв ур. у княжому Києві < перс. gabr 'зороастрієць'. Див. II. *Яворы*. Пор. бол. К**Ó**ВРівське у с. РІВне Вл Любомль; КОВЕРівка Хк 460, КОВЕРДина Балка Пл 2157; КОБРинове Чк 570; -а Гребля 572;

КОПИТинці Тр < пехл. Kopetdag, пор. Kof(i)zat ім. вл. народжений у горах [Чунакова, 69].

• *КОПИТів* **Копетдаг** Лв СОКАЛЬ Sigal: **СУХ**оволя, **КРАСН**осілля, **ДОБР**оЧИН, **ВОЛС**вин, ПЕРЕСПа, КОРЧівка, ІЛЬковичі, БАЯНичі, ВОЛИНське, ВІЛЬХове, БОДАЧів, ВОРОНів, НИЗи, УГНів; • *КОПИЧинці* і **копиця** Тр Гусятин: **СУХ**оділ, **КАРАШИН**ці, **КРАСН**е, **ЮРК**івці, ОЛЕНівка, БІЛинівка, ВІЛЬХівчик, **КОЦЮБ**ИНці **касаб**, РАШТівці, НИЖБірок, ЯБЛУНів; • *БілоКОПИТове* См Глухів: ^ЗАРУЦЬке, СВАРКове; **СУХ**оділ, **КРАСН**а Горка, КРАСНоярськ, **ЄМАДИК**ине, СЛІПОРОД, БІЛопілля, РадИВОНівка, ПУСТогород, ТАРАСівщина, ІОНине, СОСНівка, КОРЕНьок, ТОПОЛя, БЕШКине, БІЛа БЕРЕЗа, Фотовиж, БАРАНівка; • *КОПИТинці* Хм Летичів: **РозСОХУВАТ**а, **ЮРЧЕН**ки, БІЛецьке, БОХНи, ГРЕЧинці, ІВАНинці, ВОЛОСівці, САХНи, ТЕРЛівка, ГОЛОВчинці; • *КОПИТкове* Рв Здолбунів: ^**МАР'ЯН**івка; БУ**ДЕРАЖ**, МИРоТИН, В'ЮНівщина, **БІЛАШ**ів, УРВЕНна, Уїздці, СТУПне, ЦУРКів, ЗАЛІБівка; • *КОПИТець* Хк ДЕРГачі: ^КАРАВАН, **ЗАЙЧ**енки, ЧАЙківка; **БІЛАШ**і, ВІЛЬШани, КОРОБки, СІРЯКи, КУРЯЖАНка, БУГАївка ^ТОКАРівка2; • *КОПИТів* Рв Корець: ^ГАННІвка; САПОЖин, СТОВПин, ІВАНівка, КОЛОДіївка.

КОПТИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 18-ї історичної епохи) – I/ VIII ст.: топоніми – назви нп Ракути, Ракужа, Ярунь, Рими, Шишаки, Шацьк, Воропаї, Жадин, Щербаки, ур. Мариця См, р. Варух$^{+}$ 'Дніпро' та ін.; пор. лексичні запозичення *буча*, *яр*, *пастка*, *осовитий*, *шаткувати*, *шпетити*, [*сарака*], *очіпок*, *келеп*, *лохми*, *лахманина*, *лелека*, *шаніжка* тощо (пор. копт. **ⲁⲧⲱⲓⲡⲓ** 'бездоганна', **ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲛ** 'келеп', **ⲗⲁⲭⲙⲓ** 'клапоть', **ⲗⲉⲗⲉ** 'мандрувати', **ⲱⲁⲛⲉⲱ** 'годувати').

Успіх зіставлень залежить від точності фактів і насиченості ними обох полів зіставлення. Топонімічні відомості з коптських етимологічних словників Й. Черні і В. Виціхля [Černý 1976; Vycichl 1984] створили для цього певні можливости, давши старт цим студіям назвою *Ракотіса* (прототип топоніма *Ракути* Чг і *Локотки* См).

Але завдяки найновішій літературі у дослідженій галузі тепер чимало змін. І наслідки студій несумірно глибші. З попередніх сторінок уже відомо про віднайдені в Україні топонімічні репліки місцевих назв Єгипту. Про виразні зв'язки наддніпрянців з його містами – Фівами (*Табаївки*), Коптом (*Кіпті*), Косом (*Косів*), Шмуном, Ешмунейном (*Есмань*), Терсісом, Еботом, Омбосом (*Омбиш* Чг). У центрі нового сузір'я виявлених мовних контактів розкрилися й словникові прототипи.

Найдоказовішу групу складають топонімічні репліки коптських слів, *утворені за правилами коптського словотвору*. Зокрема, виявлено виразні збережені репліки заперечної частки ⲁⲧ⁻: ⲁⲧ·ⲣⲱⲟⲩϣ недбалий (ОТРОХи Чг, прізв. ОТРОЩенко), ⲁⲧ·ⲧⲁ-ⲕⲟ незнищимий (АТАКи Чв), ⲁⲧϣⲓⲡⲓ непосоромлений (р. ОЧЕП, *очіпок*), ⲉⲣ·ⲃⲱⲧⲥ битися (РИБОТин Чг, РИБОТень См, пор. ⲃⲱⲧⲥ), ⲉⲣ·ⲙⲁⲧⲟⲓ стати солдатом (РИ.МАЧі, Тур'ї РЕ.МЕТи Зк, пор. ⲙⲁⲧⲟⲓ), ⲟⲩⲁϩ·ⲣⲱⲟⲩϣ піклуватися (ВАХ.РУШеве Лг, ГРУШ-, пор. ⲣⲱⲟⲩϣ), ϩⲓ·ⲥⲧⲁⲩⲣⲟⲥ осінити себе хрестом (р. ІСТОРОП См, б. ВИСТОРОП Дц).

Переконливу матеріальну подібність мають коптські словникові прототипи ⲙⲉⲧⲥⲁϧ ремесло – (р. МАЦОХа у м. Гайсин Вн, МАЦЬКув См, МАЦОШин Лв), ⲙⲁⲛϫⲱⲡ криївка (МАНГУП: не від ар. *манкуп* нещасний), ⲙⲁⲛϫⲟⲩⲱⲧ спостережний пункт (МАНГУШ = МАНГУП), ⲗⲁⲙⲁϧⲧ ласий до їжі (ЛАМАХівщина), ⲛϫⲁⲓ, ⲉⲛ.ϫⲁⲓ харчі, майно, власність (НЕХАЙки), ⲣⲁⲙⲁⲟ, pl. ⲣⲁⲙⲁⲟⲓ багатій (РОМЕЙКи: не від гр. 'Ρωμαϊκός 'римський', яке мало б дати *РУМЕЙки), ⲓⲁϩ поле + ⲣⲉⲙⲛⲏⲓ родич (ЯХРЕМЕНки); ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ риба (КУЛАЧИн); ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ блукачі (СОРОКОТичі), ⲱⲁϩ полум'я + ⲟⲩⲁ²ⲣⲱⲟⲩϣ (ШАХВОРОСТівка) й десятки інших.

Ні, тут мова зовсім не про нігілістичне відкидання суми зробленого у традиційній історіографії і не про *альтернативну* історію. Натомість завдяки уже здійсненій частині студій виявлено, що нині чинний її історіографічний опис – збіднений (*Нехай* "прізвиськового походження" [РВЗ-1649, 553]). І до ідеалу *повної історії* новим дослідникам ще є і є де застосувати пізнавальні зусилля. Запозичення в українському словнику з мов різних народів-сусідів не можуть не заохочувати до пошуків сліду тих же народів у топонімії. Якщо *Париж*, *Відень* і *Мілан* – це кельтські назви (Lutetia) Parisiorum, Vindobona, Mediolanum, якщо Balaton у мадярів – це слов'янське *болото*, якщо турецький *İstanbul* – це грецький зворот εἰς τὴν Πόλιν 'до Міста' [Kiss, 293], якщо ім'я столиці арабомовного Іраку *Багдад* – це іранське 'Богом даний' [Поспелов, 50], – то чому в нас має бути інакше? Просто там більше письмових свідчень про етапи розвитку тих назв, а в нас менше, – звідки й потреба шукати *невраховані мовні контексти*.

КОПТСЬКІ МОВНІ ПРОТОТИПИ. Уявлення про багатство виявленого пласту прототипів дає наведена далі таблиця. На відміну від чинних коптських словників порядок слів у ній звичайний алфавітний. Станом на 10.7.2016 тут 232 коптських прототипи. Коптський пласт розпізнано у топонімії наддніпрянщини уперше. Його опис дано на 40 сторінках нарису VII "Потаємий коптський світ України". Масштаби явища видно з виявлених дотепер 232 коптських прототипів. Вражає багатство коптських мовних доказів плавби з Єгипту (види кораблів, бурлацька праця на річках, плетіння канатів) – при тому, що в інших топонімах це саме підтверджено по-грецьки. Логічно пов'язані з цим і мовні ознаки присутності коптської церкви, і розміщені на обкладинці обличчя людей з Фаюму.

Коптські топооснови на карті України. Копти перебували у Наддніпрянщині "в одній команді" з греками. Тому основні контури їхнього культурного внеску фактично окреслені в попередньому грецькому розділі. Та сама черняхівська доба, ті самі богословські змагання яковитів, несторіян, офіційної Візантії.

Але у зв'язку з коптським мовним слідом з'являються і нові теми: єгипетське язичництво; давніша традиція плавби; кавказька сторінка євангелізації. Географічне поширення явищ коптського походження також виходить за межі теперішньої України. Після укладення першого варіанту картосхеми вона була доповнена численними діагностичними фактами і тепер повніше відслонює панораму історичної присутности коптів і греків у Наддніпрянщині сарматської і черняхівської доби (див. нахзац). І розкриває несподівані нові й нові подробиці того перебування, про які ми й гадки не мали.

З розглянутих десятків словотвірних моделей-реплік коптських прототипів випливає, що до цієї множини належать сотні і сотні топонімів. *Шишкини* і *Шишаки*, *Локутки* й *Локотки*, *Рокити* і *Ракути*, *Шепарівці* і *Чепелівки*, *Човгузи* і *Шкурупії*,

Бачмани і *Бацмани*, *Свидівки* і *Совітанки*, *Орішки* й *Горошки*, *Лобанівки* й *Лобачівки*, *Гайворони*, *Щербухи* і *Щербини*, *Калуші* й *Калюси*, *Левоньки* й *Ривняки*, *Хиночі* й *Радохинці*, *Кулажинці* й *Кулачківці*, *Лелюки* й *Лелюхівки*, *Босири* й *Пузирі*... Усе це незаперечні ознаки повторного використання сформованої за попередньої доби основи топонімії України в новіші часи, коли надійшла пора рішучого переходу традиційних історичних зв'язків від плавби до сухопутних контактів. І тепер нам відомі сотні повідомлень про це, хтозна, може і з якимось ностальгічним відтінком. Це десятки *РозСОХ*, *ПереМИШЛів*, *ПереБРОДи* і *ПереБИКівці*, *ПереЯМполі* і *ПереХРЕСТівки*...

Перефразуючи найдавніший у світі зв'язний текст з Шумеру[1], намисто на нашій топонімії виявилося позиченим, і плаття, і хустка... Так воно і мало бути, адже до нас історія розвивалася тут не у вакуумі, а на цих самих теренах, плавала тими самими річками, ходила тими самими шляхами. Різниця у двох пізнавальних станах – до і після прочитання цих нарисів – у тому, що тепер розвиднюється (принаймні частково) – в кого та хустка позичена, хто дав сукню, чиї вдягнуто намиста.

Коптські прототипи 1-24	Топоніми в Україні
(ⲁⲧ·ⲣⲱⲟⲩⲱ, див. 78)	
(ⲁⲧ·ⲧⲁⲕⲟ, див. 108)	
(ⲁⲧ·ⲱⲓⲡⲓ, див. 169)	
ⲁⲟⲩⲙ,ⲁⲃⲏⲙ,ⲁⲃⲓⲙ m.(ship's)Cargo,човновий вантаж	ВИНники, ВІНниця
ⲃⲁⲁⲣⲉ (Crum 42a; Cerny) човен, баржа	БАРчани
ⲃⲁⲕⲓ: (30b); f. City, town, місто	БАКОТа, ЩЕРБАКи
ⲃⲁⲕⲱⲁⲣ v. ⲱⲁⲣ - Tanner, дубильник, чинбар	БАКШАРівка, БАКША
ⲃⲁⲱⲟⲣ: (47b); f. Fox, лисиця	БАШАРівка Рв 966
ⲃⲁϩ v. ⲟⲩⲁϩ - Oasis, оаза	ВАШківці?
ⲃⲉⲣⲃⲉⲣ–, ⲃⲉⲣⲃⲱⲣ⁄: (657a); vi. To be loosed, fall to pieces; розвалюватися	ВАРВАРинці
ⲃⲉⲣⲉϭⲱⲟⲩⲧⲥ: (44b); f. Chariot, віз	ВЕРХУТівка
ⲃⲉⲣⲱⲟ: (44a) m Sinner, malfactor, wretched, bad one, грішник, лихий чоловік (>куманс.(h)ers-ek?)	БЕРШАдь Вн, цьке Пл, ВЕРШАЦі Чк, пот. ВЕРШадь ІФ2, пот. ВЕРШідь ІФ
10. **Ⲃⲉⲥ**, язичницьке божество;	БИСків, БІСків Чв
ⲃⲉⲧⲥ v. ⲃⲱⲧⲥ - War, війна	ВАЦі, БИЦьки, ВЕЧірки Пл, прізв. Бец
ⲃⲏⲱ (Q): (47b); Loosened, undone; занедбаний	БИШів?, ВИШгород, ВИШнівки
ⲃⲱⲕ, f. ⲃⲱⲕⲓ: (30a); m. Servant, slave (opposite ⲣⲉⲙϩⲉ); слуга, раб	БОКів,ВИСЛоБОК-, БОКійма, ЩЕР**БУХ**и, ЩЕР.БАКи морські-слуги, прізв. СУХоБОКови
ⲃⲱⲧⲥ, ⲃⲟⲧⲥ⁄: (46a); vi. To be drawn up (for battle), fight; m. (battle) Array, war; бойовий стрій, битва	БУЦики, БУЧач, БУЧми, БУЧмани, БОЦмани
ⲣⲉϥⲃⲱⲧⲥ: m. Warrior; воїн	РЕВ.БИН.ці?
ⲉⲣ·ⲃⲱⲧⲥ: vb Array against, make war with;	Р**И**БО.ТИН, Р**И**БО.ТЕНь – це не рабати
(ⲃⲱϩⲛ), ⲟⲩⲱϩⲛ: (48a); vt. To cover (with roof), накривати дахом	БОХОНики Вн, БОХАНів Чг, БОХНи Хм, БОХНя, БУХНи
ⲅⲩⲡⲧⲓⲟⲥ, f. –ⲓⲁ = ⲁⲓⲅⲩⲡⲧⲟⲥ: m. Egypt, the Nile, Єгипет, Ніл	р. ГОПЧиця = _Hupczyca; ГОПТівка Хк, ГАВЧиці? Вл 348, КІПЧинці Хм 871
(ⲉⲣ·ⲙⲁⲧⲟⲓ, див. 52)	
(ⲉⲣ·ϩⲁⲓ, див. 197)	
Thoth, Тот, єгипетське божество письма;	ТУТовичі
20. ⲑⲱⲕ, ⲑⲟⲕ: (69b); m. Mast of ship, шогла	СОК, СОЧ-, СОШичне СУКачі
ⲓⲁⲣⲟ v. ⲓⲟⲣ - River; ⲓⲁⲣⲱⲟⲩ v.ⲓⲟⲣ - Rivers, річка	*яр*, ЯРмолинці, Крутий ЯР
ⲫⲓⲁⲣⲟ: m. The Nile, Ніл	В'ЯР = ВІГОР
ⲓⲁϩ– v. (1)ⲓⲟϩⲓ - Field, поле	ЯХни, ЯХ.РЕМЕНки ⲓⲁϩ+ ⲣⲉⲙⲛⲏ, ЯЩенки
ⲓⲟⲙ, pl. ⲁⲙⲁⲓⲟⲩ: (77a); m. Sea; trench; море, рів; сучасна ар. у Єгипі **yamm** 'море'	(ФаЮМ?)
	ЯМи

[1] "Не обирай дружину на святі: срібло на ній позичене; намисто на ній позичене; плаття на ній позичене; хустка на ній позичена" (Повчання Шуруппаки, бл. 2400 р. до н.е., 208–212).

ⲓⲟⲡⲏ, ⲓⲟⲡⲓ, ⲓⲉⲃ, **ⲓⲛⲃ**, **ⲓⲉⲡ**–, ⲓⲉⲫ–, **ⲓⲉⲃ**–: (81a,b); f. Art, craft, occupation; ⲓⲉⲃⲱⲱⲧ: f. Trade, merchandize;

ⲓⲟⲣ: (82a); m. Canal, канал

ⲓⲱⲣϩ: (84b); vi. To see, perceive; sight, vision

ⲓⲱⲓ, ⲉⲱ–, ⲁⲱ⸗, ⲁⲱⲓ (Q): (88a); vt. To hang, suspend, crucify; повісити, розіп'ясти

ⲕⲁⲡⲱⲟ, –ⲱⲟ: (114b); n. Sand (waste) land; піщаний (занедбаний) терен

30. ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲙ:(102b);m.Axe,pickaxe, сокира, ***келеп***

ⲕⲉⲣⲕⲉ: у топонімах – селище [Verreth];

ⲕⲟⲣⲃⲓ v. ϫⲣⲟⲃⲓ - Sickle, серп

ⲕⲟⲣⲍ⸗ v. ⲕⲱⲣⲍ - To cut down, зрубувати

ⲕⲟⲩⲗⲁⲍⲓ: (108a); pl. A fish, риба

ⲕⲱⲣϥ, ⲕⲉⲣϥ– (Q): (118a); vt. To bring to naught, cancel, destroy; нищити, руйнувати **ⲕⲱⲧ**, ⲕⲉⲧ–, ⲕⲛⲧ (Q): (122a); To build; m. Act of building, thing built; будувати, будова, -івля

ⲗⲁⲃⲱ v. ⲗⲉⲃⲁⲛ (137b) - Ship's hauling cable, канат для буксировки човнів

ⲗⲁⲗⲉ– v. ⲗⲁⲗⲱ - To smear, мастити

ⲗⲁⲙ (Q) v. ⲗⲱⲙ - Filthy, брудний

40. ⲗⲁⲙⲁⲇⲧ: adj.Belly-mad,gluttonous;ласий до їжі

ⲗⲁⲥ⸗ v. ⲗⲱⲥ - To bruise, наставити синців

або ⲗⲁⲥ: (144b); m. Tongue; language

ⲗⲁϫⲙⲏ v. ⲗⲁⲕⲙⲏ - Piece, клапоть

ⲗⲉⲃⲁⲛ, ⲗⲁⲃⲱ: (137b); m. Ship's hauling cable, канат для буксировки човнів

ⲗⲉⲗⲉ: (141a); vi. To wander about; мандрувати, подорожувати

ⲗⲉⲛϫⲓ: (144a); m. Coat of mail, cuirass, броня

ⲗⲓⲗ v. ϭⲁϫ– - Bird, птах

ⲗⲱⲓⲗⲓ, ⲉⲗⲱⲓⲗⲓ (once): (669a); vi. To be born, float; народитися, плавати

(ⲙⲁⲛ·ϫⲱⲡ, див. 146)

ⲙⲁⲛ·ϫⲟⲩⲱⲧ (839a) сторожовий, дозорний пункт

50. ⲙⲁ·ⲣⲛⲥ (299b) Southern Country, Upper Egypt

ⲙⲁⲧⲟⲓ, sg as pl.: (190b); m. Soldier, солдат

ⲉⲣⲙⲁⲧⲟⲓ: To become soldier, стати солдатом

ⲙⲁⲱⲧ– v. ⲙⲟⲩⲱⲧ - To examine, вивчати

ⲙⲉⲧⲥⲁⲇ: Skill; ⲙⲉⲧⲥⲇⲁⲓ: Writing. – див. ⲥⲇⲁⲓ

ⲙⲛⲣ: (180a); m. Shore of river, opposite shore or bank; берег річки

ⲙⲛⲣⲱ: (183b); adj. Red, ruddy, червоний, рудий

ⲙⲟⲙ: (174a);f. Nurse; adj. foster-mother, годувальниця

ⲛⲛⲃ, ⲛⲉⲃ–: (221a); m. Lord, master, owner; f. mistress, господар, господиня

ⲛⲛⲃⲓ, ⲛⲉⲃⲓ, ⲛⲉⲫⲓ, **ⲚⲒⲦⲒ**, ⲛⲓⲃⲓ (222a) vi. To float, swim

60. ⲛⲱϯ, ⲛⲟⲍ, ⲛⲟⲩⲍ (250a) adj. Great, large, великий

ⲛⲟⲩϯ: (230b) (any) god; бог,добрий, побожний

ⲛϫⲁⲓ, ⲉⲛϫⲁⲓ: (223a); m. Thing to eat, food; property, belongings; харчі, майно, власність

р. ЄВСУг -х?

ЮРківці...
г. ЮРХовиця
-ИШ-, ЯР.ИШівка Вн 2, ЯРИШів Вн, ЯРОШівка, КОРОСТ.ИШів...
КОБИЩа, КОБИЖЧа, КОВШилівка?, р. КОВБИШі у с. Петриші Чв Путила, КІВШуВАТа?
КЛЕВИНЬ, КЛЕВЕНЬ, КЛЕБАН-Бик = КЛЕБИНъ Бик
ЧЕРКИЗ, ЧЕРКАС, Волиця-КЕРЕКЕШина
КОРБівка Хк, КАРБівка Вн, Кг, КАРВинівка Жт, **БІЛоКОРОВ**ичі Жт, КРОВинка Тр, -не См, атка Вл
КОРЧі..., КОРЖі?
КУЛАЧин, -ківці ІФ, КУЛАЖинці Кв
КОРОБ, КОРОП- (пор. ар., перс. хараб)
КОТове ...КУТ... КУТківці

ЛОБ.**ОЙК**івка, ЛАБ-, ЛЮБ-

ЛАЛове
ЛОМачинці
ЛАМАХівщина Пл 1454, ЛЕМЕХи...
ЛОСяТИН

ЛАХНи, -івщина См, *лохми*, *лахманина*
ЛЕВАНевське Пл, ЛЕВАНтівка Од, ЛЕВОНЬки Чг, ЛЕВОНдівка См
лелека, ЛЕЛів Кв, ітка Вн, инці??

ЛАНЧИН ІФ
пот. ЛИЛів Зк; *лилик*
ЛОЇВці Хм

МАНГУП Км
МАНГУШ Дц
ур. МАРИЦя См
МОТІЙки?, МОТИЖин, МОТИлі,
РИМАЧі, Верх., Ниж., Тур'ї РЕМЕТи Зк
МУШТи Пл

МИРгород...

миршавий??
дит. *моня* молоко
НЕВ.ГОДи, НЕБЕЛиця, -івка, НЕВицьке, НИВецьк Рв, НИВочин ІФ, НИВ.**РА**
р. НИПавка Чк, Nipkowie, Nipmerow
НИЩЕ Тр, НИЖЧа..., НУДИЖе Вл, НУЖель Вл
НУТкова Слобідка
НЕХАЙки Чк, р. НЕХАЇв Чк Чк, НЕХАЇвка См, Чг, пот. Пиреул-ла-НИХАЙ Чв

ⲣⲁⲙⲁⲟ; pl. ⲣⲁⲙⲁⲟⲓ, -ⲱⲓ, -ⲱⲟⲩ & sg as pl: n. Great man, rich man, багатій

ⲣⲁⲧ⸗: (302b); m. Foot; ⲣⲉⲙⲡⲣⲁⲧ⸗: m. Footman;

ⲣⲁⲭⲡⲉ A garment, одяг

ⲣⲉⲙⲛⲏⲓ, ⲣⲉⲙϩⲉⲛⲏⲓ: mf. Member of the household, domestic, kinsman; домочадець, родич

ⲣⲉⲙϩⲉ, f. ⲣⲉⲙϩⲏ; pl. ⲣⲉⲙϩⲉⲩ, -ϩⲛⲟⲩ: (297a); m. Free person; вільна людина

ⲣⲉⲕ-: Prefix forming agent of verb

ⲣⲉⲕⲃⲱⲧⲥ: m. Warrior; воїн

70. ⲣⲉⲕⲱⲉⲛϩⲓⲙ: m. Diviner;

ⲣⲉⲕ-ⲟⲩⲱⲣⲡ: m. Man-sent, messenger;

ⲣⲉⲕϩⲓⲱⲓⲱ: m. Preacher

ⲣⲉⲕⲧ: m. Giver, fighter, боєць

ⲣⲓⲃⲏ, ⲣⲓⲃⲓ: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable), пояс з канатом для буксировки човна

ⲣⲱⲟⲩⲱ: (306b); vi. To have care for, be intent on;

ⲟⲩⲁϩⲣⲱⲟⲩⲱ: vb. To lay care

ϫⲓⲙⲧⲓⲣⲱⲟⲩⲱ: m. Care, anxiety

ⲁⲧⲣⲱⲟⲩⲱ: adj. Care-free, not liable

ⲫⲁⲓⲣⲱⲟⲩⲱ - Guardian, охоронець

80. ⲥⲁⲃⲉ, f. ⲥⲁⲃⲏ, pl. ⲥⲁⲃⲉⲩ & sg as pl.: (319a); m. Wise person, мудрий

ⲥⲁⲓ, ⲥⲁⲓⲱⲟⲩ, ⲥⲁⲓⲉ (315a); vi. To be beautiful, бути гарним/ -ою, вродливим/ -ою

ⲥⲁⲓ, ⲥϩⲁⲓ, ⲥϩⲉ-, ⲥϩⲛⲧ-, ⲥⲛⲧ-, ⲥϩⲛⲧ⸗, ⲥϩⲛⲟⲩⲧ (Q): (381b); vi. To write;

ⲙⲉⲧⲥⲁϩ: f. Skill, ремесло.

ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ: (354b);pl.Wanderers, vagrants; блукачі

ⲥⲁϩ⸗ v. ⲥⲱϩⲓ - To weave, ткати, плести

ⲥⲁϩ, pl. ⲥϩⲟⲩⲓ: mf. Writer, teacher, master;

ⲥⲁϩⲛⲓ, ⲥⲉϩⲛⲉ-, ⲥⲁϩⲛⲏⲧ⸗, ⲥⲉⲛϩⲛⲟⲩⲧ (Q): (385b); vi. To provide, supply; n. Provision, supply; харчі, продукти

ⲥⲉⲃ: m. Knowing, cunning person; досвідчений

ⲧⲥⲃⲱ: To teach, chastise; научати, виховувати

90. ⲣⲉⲕⲧⲥⲃⲱ: m. Teacher

ⲥⲉⲣⲃⲉⲙⲓ: n. Palm-thorn;

ⲥⲉⲣⲙⲏ v. ⲥⲱⲣⲉⲙ - Wanderer.

ⲥⲏⲱⲟⲩⲓ v. ⲥⲟⲙ - Robbers, грабіжники

ⲙⲉⲧⲥⲏⲱⲟⲩⲓ: f. Robber's trade, торгівля краденим

ⲥⲗⲁⲧ: (332b); vi. To stumble, slip, ковзати

ⲥⲗⲏ: (330a); f. Coffin, труна

ⲥⲙⲟⲩ, pl ⲥⲙⲱⲩ & sg.as pl:(348b);m. Blood, кров

Sobek, Собек, язичницьке божество;

ⲥⲟⲃⲧ, pl. ⲥⲃⲁⲓⲟⲩ: m.Wall (of city), fence, паркан;

ⲥⲟⲃⲧ, ⲥⲉⲃⲧⲉ, ⲥⲉⲃⲧⲱⲧ⸗, ⲥⲉⲃⲧⲱⲧ (Q): (323a); vi. To be ready, repare, set in order; ⲥⲟⲩⲃⲏⲧ, ⲥⲟⲩⲃⲏⲟⲩⲧ: adj. Welllooking, decent, peculiar

РОМ.**ЕЙК**и (не від гр., було б РУМЕйки)

РОТівка, ВЕРБоРОДинці, САМоРІДня?

РАХНи

РЕМЕН-

ПередРИМИХИ, РИМИГи, РИМАЧі, РЕМЧиці, прізв. РИМШа

РЕУТ, РЕВ'ЯКИне

РЕВУЧ- 3, руч. РЕБІКів, РЕБУШ-

ШЕГИНі

ВОРОП-

РЕВУШки,

р. РЕУТ, РЕУТинці См

РИВИНці?, РИБИНськ Чг, РИБоТИН Чг, РИБоТЕНь СмРУЧки, КРИВо~, Без~ Пл, ЗаРУЦЬке См

ВАХРУШеве Лг, ГАРУШа, _ГРУШ-...

джинджируха

ОТР.ИШки, -ІШки, б. і мог. -кова Дц -ОХи, -ОЩ-

БОРУ.Шківці Жт, пот. -Ськівчик Зк, ВЪРУЧий = Овруч Жт, ВАРУХ = Дніпро

САВинці

САЇвка, САЙки, САЄве См

САЙ-, ШАЙбівка Тр

р. МАЦОХа Вн, МАЦЬКув См, **МАЦОШ**ин Лв, **МАЧУХ**и Пл, б. **МАЧУШ**анка л ГАЙчура САМАРи

СОРОКОТичі, СОРОКОТ.ЯГи

СУХИни Хк, Чк

САХутівка Чг, ШАКутівщина См,

САХНи, -івщина Пл, -овщина Хк; р. САХАН у с. НовоШЕПЕЛичі Кв Чорнобиль; б. САХАНська у с. САХАНка Дц Новоаз.

СЕБине Мк

ТИШИВниця

РІПЧИці?

пот. СЕРБЕНь ІФ, прізв. Сербенська

р. САРЕМська, САРНи?

СИН-?, СОНине

МЕТЕНів Тр, МЕТАНівка Вн, МЕЧЕНки Пл, МИЗИНівка Чк, МЕЗЕНівка См, МЕЗИН Чг

СЛАТине?, СОЛОТ-?

ІВАНо-СЛИньківка?

СНОВ, ОСНОВа

СОВКи, СОБИЧ, -еве См, СОБІЩиці

СУВИД, р. **СОВІТ**анка Вн, р. СОВТУШка-КОРБівка Лв, р. ОСОВЕЦЬ? Жт, *осовитий*, *совитий*

100. ⲥⲟⲩⲛⲛ, ⲥⲟⲩⲓⲙ: adj. Well known, famous person
ⲥⲟⲑⲡⲉⲕ: m. Tool, weapon, arrow, зброя, стріла
ⲥϫⲁⲓ, ⲥϫⲏⲧ⸗: (328b); vi. To plough;
ⲥⲇⲟ: (384b); m. Plough-handle.
ⲥⲇⲉ–, ⲥⲇⲏⲧ–, ⲥⲇⲏⲧ⸗ - To write; ⲥⲇⲓ - Written copy; ⲥⲇⲟⲩⲓ - Teachers
ⲥⲇⲏⲟⲩⲧ - To be written; m. Writting, letter;
ⲙⲉⲧⲥⲇⲁⲓ: f. Writing, писання
ⲧⲁⲕⲟ, ⲧⲁⲕⲉ–, ⲧⲁⲕⲟ⸗, ⲧⲁⲕⲛⲟⲩⲧ: (405a); vt. To destroy, lose; нищити
ⲁⲧⲧⲁⲕⲟ: adj. imperishable, незнищимий
ⲧⲁⲣⲕⲟ⸗ v. ⲧⲁⲣⲕⲟ - To make to swear, змусити до клятви, присяги
110. ⲧⲁϣⲉ– v. ⲧⲁϣⲟ - To increase, зростати
ⲧⲁϩⲙⲟ: (460a); vt. To hinder; заважати
ⲧⲉⲃⲧ: (401b); m. Fish, риба
ⲧⲥⲁⲃⲟ, ⲧⲥⲁⲃⲉ–, ⲧⲥⲁⲃⲟ⸗, ⲧⲥⲁⲃⲛⲟⲩⲧ (Q): (434b); vt. To make wise, teach, show, навчати

ⲟⲩⲁⲧ⸗: (470a); adj. Alone, self
ⲟⲩⲁϣ, ⲟⲩⲃⲁϣ, ⲟⲩⲟⲃϣ (Q):(476b);White (w/ pref. ⲛ–);
ⲟⲩⲁϣ–, ⲟⲩⲱϣ–: (500a) vi. To desire, love, want;
ⲟⲩⲁϩ, ⲃⲁϩ: (508b); n. Oasis
(ⲟⲩⲁϩⲣⲱⲟⲩϣ, див. 82)
ⲟⲩⲟⲧ: (495a); vi. To send; посилати
ⲟⲩⲟⲧⲛ⸗ v. ⲟⲩⲱⲧⲉⲛ - To pour. **литися, розливатися**, вивергатися назовні
120. ⲟⲩⲣⲓⲧ, pl. ⲟⲩⲣⲁ†: (738a); m. Watcher, guardian; ⲟⲩⲣⲁ† - Guardians;
ⲟⲩⲣⲏⲧⲉ: (491a); f. Foot.
ⲟⲩⲧⲁϩ, pl. ⲟⲩⲧⲁⲩϩ: (498a); Fruit; плід
ϣⲁⲥ ⲟⲩⲧⲁϩ: Fruit-bearer.
† ⲟⲩⲧⲁϩ: vb. To give fruit;
ⲟⲩⲱⲗⲥ, ⲃⲟⲗⲥ: (477b); vi. To lean, be bent, be confounded;
ⲟⲩⲱⲣⲡ, **ⲟⲩⲱⲣⲉⲡ**, **ⲃⲱⲣⲡ**, **ⲟⲩⲟⲣⲟⲡ-**, **ⲟⲩⲉⲣⲡ-**, **ⲟⲩⲟⲣⲡ⸗**: (489a); vi. To send; посилати
ⲣⲉⲙⲡⲃⲱⲣⲡ: m. Man-sent, messenger,
ⲣⲉϥ-ⲟⲩⲱⲣⲡ: m. Man-sent, messenger;

ⲟⲩϣⲁⲡ: (503a); m. Loan; позичати
130. ⲟⲩϩⲟⲣ, pl. ⲟⲩϩⲱⲣ: (510b); n. Dog; пес
ⲫⲁϣ: (277a); m. Trap, snare; ***пастка***

ⲫⲉⲗⲭⲓ: (262b); m. Split, torn cloth, rag; adj. Worn, old; рватися, подертий, старий

р. СВИНка; СВИНотопи, ŚWINoujście
СОСНІВ-?, ШУТНІВці Хм,
?СКИТьки, ЩЕТини, ЩИТинці

*ЩУТки, ЩІТки Вн, ЩОтове Лг 2,

р. МА**ЦЮТ**а п ІЛЕМки ЧЕЧви ЛІМНиці,
ШАЙ-, ЩИТинці?, СКИТьки, ЩЕТини,
ТОЧЕвики...

АТАКи Чв
ТОРКанівка? Вн, ТОРГановичі Лв, ТОРАКи Чв
ТАЩЕнак?, ТОШКівка Лг
ДАХНо Зп, ДАХНівка Хм, Чк
ТеТЕВЧиці?
ЦАПівка Вн,Хк, їівка Кв,ЦЕПЦевичі Рв,ЦІПка См, -ки Пл, ЦЕВеличі Вл, ЦВІле Дц, жин Вн, -ліхвка Вн, ЦВІТ Хм, -оха Хм, янка Жт, ове Пл, *цоб*, *цабе*
-УВАТ-, -ОВАТ-
-УВАХ- ВАШківці, ІВАШки

ВАХуТИНці

ВОТилівка Чк, ВОЧківці Хм
ВОТИН, ОТИНія

УРИТва Тр 519, УРИЧ Лв 1440, ОРТиничі Лв 293, **ВРАД**іївка

УТІХовичі Лв, УТКівка Хк
МАСЮТи?
ПаТЮТи? Пл, ТЮТЬки Вн, -ів Тр
ВОЛСвин Лв, ВОЛОСянка

ВЕРБ-? (пор. ВЕРБоРОДинці,ⲣⲁⲧ⸗: нога), ВЕРБ'я**ТИН**, ВЕРБіж, ВЕРБ'яни, ляни; ВЕ-РЕ**ПУТ**Ь = ВЕРЕПЕТЬ, ВЕРЕПЕНЬ, БАЛин Чг, оз. ВЕРВИШень Кв, бол. ВИРВи-ХВІСТ **6 назв**, р. ВЕРПа у с. ВЕРПа Жт, ІРПа, -інь, р. ВИРЕВіДВА (пор. ЛЮБиДВА Кв), оз. ВЕРО**ПУТ** = ВОРОПУТ Кв Чрнб., р. ВИРВа = Warwa, бол. БЕРВи Вл, оз. БЕРВИЩа у с. ВИШенки Кв, бол. -е Вл Лугини, -иця Кв, БЕРБенці Пл, торф. ВЕРОБ'ївське Жт Єм., **ВОРОПАЇ**?, бол. ВЕРБище Вл, бол. **ВЕРЕП**ка Вл Любомль, *варивода*
прізв. УЩАПівська
УГОР.НИКИ ІФ 2, УГРинь Тр, -оЇДи См
ПАЩенівка Пл, Хк, инівка Хк, ФАЩівка Лг 2 Тр, їівка Хм, ФОШки Чв, ХАЩеве Дп, -ів Лв, -уВАТе Кг, ХВОЩівка Пл, Хм, -ова См, ове Пл, *пастка*, *паща*
ВОВЧИнець Вн, ІФ, Чв2, ці Рв, цьк Вл, щовичі Лв,

Коптські прототипи 141-176	Топоніми в Україні
ⲫⲓϯ: (276a); f. Bow (arcus), лук ⲫⲱⲗⲉ, ⲫⲟⲗⲉ⁄: (261a); vt. To wound; vi. To be wounded; ~ ⲉ–: vi. To be offended by; m. Wound; ⲫⲱⲙ, ⲫⲉⲛ–, ⲫⲟⲛ⁄, (Q) ⲫⲛⲛ: (263a); vi. To be poured, flow; ⲫⲱⲛϫ, ⲫⲉⲛϫ–, ⲫⲟⲛϫ⁄, (Q) ⲫⲟⲛϫ: (515a); vt. To overthrow, destroy; m. Overthrow, destruction. ⲫⲱⲣⲕ, ⲫⲉⲣⲕ–, ⲫⲟⲣⲕ⁄, (Q) ⲫⲟⲣⲕ: (268b); vi. To be plucked out, destroyed; ⲫⲱⲱ, ⲫⲉⲱ–, ⲫⲁⲱ⁄, (Q) ⲫⲛⲱ: (277a); vi. To be divided, separated; vt. to divide; поділяти ⲫⲁⲇⲉⲣ (Q) v. ⲫⲱⲇⲉⲣ - To be charmed, bewitched, бути завороженим; < ворожити, чаклувати 140. ϫⲁⲙⲏ v. ϫⲙⲟⲩ - Black **ϫⲁⲣⲉⲃ**: (516b); vb. qual or adj. Lowly, abased, низький, низовинний ϫⲏⲙⲓ: m. The black land, Egypt; ϫⲛⲧ v. **ⲧⲛⲧ** - North, північ ϫⲟⲩⲱⲙ: n. Food, їжа ϫⲣⲱⲙ: (115a); m. Fire; вогонь ϫⲱⲡ, ϫⲉⲡ–, ϫⲟⲡ⁄, (Q) ϫⲛⲡ: (113b); vi. To hide, be hidden; vt. To hide; ⲙⲁⲡϫⲱⲡ: m. **Hiding place**; ⲱⲓⲱ, ⲟⲉⲓⲱ: (257b); n. Cry; ⲕⲱⲓⲱ: vb. To throw a cry, proclaim, preach; **ⲣⲉⲧⲕⲱⲓⲱ**: m. Preacher ⲱⲁⲓ v. (1)ⲱⲁⲓ - Festival, свято ⲱⲁⲓⲣⲓ v. ⲱⲓⲣⲓ - Small (f) 150. ⲱⲁⲗⲟⲩⲕⲓ, ⲱⲁⲗⲁⲩⲕⲓ: (558b); m. Wasp, оса ⲱⲁⲗⲟⲩⲕⲥ v. ϭⲁⲗⲟⲩⲕⲥ - Scarabaeus beetle, скарабей ⲱⲁⲛⲱ, ⲱⲁⲛⲉⲱ, ⲱⲁⲛⲟⲩⲱ–, ⲱⲁⲛⲉⲱ–, ⲱⲉⲛⲉⲱ–, ⲱⲁⲛⲟⲩⲱ⁄; ⲱⲁⲛⲉⲩⲱ ⲱⲁⲛⲟⲩⲱⲧ: (347b) v. To make live, be alive; nourished, well fed; To nourish, rear, tend; **ⲱⲁⲣⲕⲉ**: (586b);m. Lack of water, drought, без води ⲱⲁⲧ⁄, ⲱⲉⲧ⁄, ⲱⲁⲧ: (594a); vi. To demand, extort; ***або*** ⲱⲁⲧ⁄, (Q) ⲱⲛⲧ; p.c. ⲱⲁⲧ–, ⲱⲟⲧ–: (590b); vb. To cut, slay; ⲱⲱϯ v. (2) ⲱⲱⲧ - To cut ⲱⲁⲧⲥ: f. Cutting, ditch, канава ⲱⲁⲱⲙ: (608a); vi. To reach, obtain; ⲉⲣⲁⲧⲱⲁⲱⲙ: vb. To fail to obtain; ϫⲓⲙⲱⲁⲱⲙ: m. Attainment, набуток, отримане **ⲱⲁϩ**: (612a); m. **Flame**, fire ⲱⲉⲃϫⲱ v.(1) ⲱⲱⲡ - To shave head, голити голову 160. **ⲱⲉⲛⲕⲟⲩⲣ**: (114b); n. Blow (probably deafening blow), slap; удар **ⲱⲉⲛϩⲓⲛ** v. ϩⲓⲛ - Divination, ворожіння ⲱⲉⲡ– v. (2) ⲱⲱⲡ - To buy, купувати (**ⲱⲉⲣⲓ**, див. 165) ⲱⲉⲣⲱⲓ: (588b); m. Hilarity, mockery, кпити ⲱⲛⲓⲃⲓ v. ⲱⲛⲟⲩⲓ - Altar, вівтар **ⲱⲛⲙ**: (564a); n. Sign, omen; n. **Augury**	ФІТЬків ІФ 544, ПІТ.УШків Рв ПОЛОХачів Жт, івка Кг, ПОЛОШки См, *наполохати* ПОНінка, ФЕНевичі ПУЧківщина Пл, П'ЯТихатки 14 назв ПЕРКівка Хк, овичі Вл, івці Чв ФОШКи Чв, ФАЩівка Вн2, Тр, іївка Хм БАГРин Кв, инова Гора Кв, івка Чв івці Вн БОГРівка ІФ 21, ПОГАР ІФ, Лв, ичі См, щина Пл ХОМИНці, -е ХОРОБичі Чг, ХОРОВи Чв, ець, иця Хм, ХОРІВ Вл, Рв ХИМрич Жт, ХИМчин ІФ ХИТці Пл 3, ХИЧів Жт ХОВМи Чг ХРОМівка Дц, ХРОМоГОРБ Лв, ХРОМ'**ЯКІВ** Вл 325 МАНГУП Км, МОНАХОВе Дц, МОНЬКи Хм, МАНЬКІВ- 11 назв РЕВУШки, РЕП'ЯХів, Шки ШАЙбівка Тр ШЕРове Од ШАЛОЙКи ?, ШАЛИГ-? ШЕЛК-/ ШОВК- ЧАЛКУЗи См Глухів (Боплан), ЧОВГУЗів Хм 1188 прізв. ШЕЛУХін *шаніжка* ШАРКівщина Пл 2, ЖАРКів Лв ШАТківка Лг, ШАТівка Хк ШАЦи, ШАЦьк, -к2, SZACiły, *шаткувати* пот. ШАШУВАНя у с. Теребля Зк Тячів ЗІНЧАШів, р. ЗІНЧИЦя Хм Летичів ШАХ.ВОРОСТівка Жт, Пл, ШАХи Тр ШЕВЧЕнки Пл 6, Хк, ШОПине Хк ШЕНГУРи, ШЕНГАРіївка Пл ШЕГИНя Лв ШЕПіївка Вн, ШОПине, ШУПики,-арка ШЕРШенці Од, ні Вн 2, Жт, енівка Тр, нівка Пл ШИПинці, ШИБене, ПриШИБ Кв ШИМківці Тр, Хм, кове Од

Коптські прототипи 177-210	Топоніми в Україні
ⲱⲏⲡ (Q) v. ⲱⲱⲡ - Acceptable, прийнятний ⲱⲏⲣⲓ,ⲱⲟⲩ,f.ⲱⲉⲣⲓ: (584a); m. son, child; f. daughter ⲱⲏⲱ (Q), ⲱⲱⲱ, ⲱⲉⲱ–: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок ⲱⲡⲓ: (576b); n. Shame; ⲁⲧⲱⲡⲓ: adj; unashamed; 170. ⲱⲑⲉⲍ v. ⲱⲑⲉ - Ship's mast ⲱⲕⲱ☥: (557a); pl. among weaver's implements. ⲱⲗⲁⲙ (811a); v. Q. To kindle, розпалювати. ⲱⲟϫⲕ– v. ⲱⲱϫⲕ - To weave. ткати, плести ⲱⲟⲙⲧ, ⲱⲱⲙⲧ (572b);vi. To quarrel;сваритися ⲱⲟⲡⲧ⸗ v. ⲱⲱⲃⲧ - To change, змінювати ⲱⲟⲣⲧ(Q),v.ⲱⲱⲣⲧ-To be demented,втратити розум ⲱⲟⲣⲱⲉⲣ, ⲱⲉⲣⲱⲱⲣ⸗: (589a); m. Overthrow, destruction, руйнування ⲱⲧⲉⲕⲟ, pl. ⲱⲧⲉⲕⲱⲟⲩ: (595b); m. Prison, в'язниця ⲱⲟⲩⲱⲧ: (608b); m. Window, вікно 180. ⲱⲫⲏⲣ, f. ⲱⲫⲉⲣⲓ: (553a); m. Friend, comrade ⲱⲫⲓⲧ,ⲱⲡⲓⲧ-(577b);To be ashamed,бути осоромленим ⲱⲱⲡ, ⲱⲉⲃ– To shave ⲱⲉⲃϫⲱ - To shave head **ⲱⲱⲧ**, ⲉⲱⲱⲧ; pl. ⲱⲟ☥, ⲉⲱⲟ☥: (590a); m. Trader, merchant, купець **ⲱⲱⲟⲩⲱⲓ** v.ⲱⲟⲩⲱⲱⲟⲩⲱⲓ- Sacrifice, прин. в жертву ⲱⲱⲱⲧ,ⲱⲁⲱⲧ⸗,ⲱⲉⲱⲧ⸗;(Q) ⲱⲟⲱⲧ, ⲱⲁⲱⲧ:(377b); vi. To be hindered;опин.пер.перешк; Key ключ **ⲱⲩⲏⲣ**: (388b); vi. To sail on a river or sea; m. Sailing, voyage; ⲱⲩⲏⲣ плавба + ⲃⲱⲕ слуга **ⲱⲃⲟⲣ** (619a) vi rent, hire; оренда, найм / ***або*** ⲱⲩⲟⲩⲣ: (121b); m. Finger ring, обручка ⲫⲁⲓ p.c. v. ⲫⲓ - Carrier, носій 190. ⲫⲁⲓⲣⲱⲟⲩⲱ v. ⲣⲱⲟⲩⲱ - Guardian, охоронець ⲧⲁⲣⲁⲃⲁⲓ v. ⲧⲣⲱⲟⲩ - Thunder **ⲩⲏⲧ**, **ϫⲏⲧ**: (717b); m. North; ⲧⲣⲟ☥:(631a); Child, young; дитина, молодий ⲍⲁ, ⲍⲟ, **ⲍⲁⲉ** pole, mast, щогла /Crum, 635/; ⲧⲁⲓ: (630a); m. Ship's pole, boat-hook, багор ⲍⲁⲓ: (636b); m. Husband; чоловік ⲉⲣⲍⲁⲓ: vb. To be husband; ⲍⲁϫⲏ: (667a); m. Miserly person ⲍⲁⲡⲓ: (696a); n. The god "Apis"/ ***або*** дєг. xpS бойова сокира 200. ⲍⲁⲣⲁϫ, ⲍⲁϫⲁⲣ: (708b); pl. Branches, хмиз ⲍⲁⲧ: (713b); m. Silver, silver coin, money (f); срібло, гроші ⲍⲉⲡ– v. (1) ⲍⲱⲡ - To hide; див. вище ϫⲱⲡ ⲍⲓⲙⲓ: (689a); vi. To move (by rowing). ⲍⲓⲙⲓ, ⲍⲉⲛ–,	ШИПівці, ШИПОШі Пл, уВАТе Хк 2 ШИРівці Чв, ШИРочани Дп, ШЕРове Од ШИШківці, ШУШківка, ШЕШори р. ОЧЕП п Орелі Пл, *очіпок*? бол. СТИГЛо Вл, вдм. -а Пл; -а Тр 666; торф. ЩИГЛьове Вл Шацьк, -і Лв 1867, -іївка Жт 742; *щогла* ШКОДунівка Чк < [škode] р. ШЛЯМарка Жт ШОВКоПЛЯСи ШУТ.РОМИНці, нівці, еньке, ова, ове ШЕПІТ, ШЕПТичі ЧОРТків, ЧОРТоРИГи, ЧОРТорий ШЕШОРи ЩЕКИЧин, ЩЕКовиця ШУСТівці, прізв. ШУСТиха, Шостка? ШПИРни, ШПИРки ШПИТЬки Кв, ШПИЧинці Жт, Хм ШОПине Хк, енка Хк, ШИПинці?, ШЕВченки Хк ШОТівка, ШУТ.РОМИНці (вірменс.), ШУШківка Чк, ШУШ.ВАЛівка Пл ШОСТка?, ШОСТаки, ШЕСТовиця ЩИРець Лв 1121, ЩИРське Кг 756, ЩЕР.-БУХи, -БАКИ, Зп 762, Кв 110, Пл 975, 1637, 1735, Хк 37, івка Хк 958, ЩЕР.БАШинці Кв 159, ЧИРвине См, ЧЕРЕВані, Ст. ЧЕРВища, -енські міста, -анівка См, -інка Кг, ЧЕРВлене См, -оний Яр, -оні ЯРи ЩУРі, вчики ФАЇвка БОРУШківці Жт, БОРИШківці Тр, Хм (тоді й БАРИШівка на відміну від БОРИСполя) КОРОВІЯ Чв ХИТці КРОТи Пл ГАЇ, ПідГАЙчики, ЗаГАЙці ХАЇха Чк, ХАЙнівка Кг 959, ХАЄнки Чг, р. ХАЙчанка Вел. і Мала ХАЙЧа Жт, РИГАЙлівка? Жт Галі-Горбатки Пл ГАПІШківка Чг ГАРАЖівка (і прізв. Ґараджа, -ин) ГАТне (і вали), Березова ГАТЬ, РозГАДів, ГАДяч, ГАДинківці, ГАДинці; пор. Срібне ГЕПтари ЛЮБоХИНИ, ХИНочі, БезГИНове Лг, ПереГІНське

Коптські прототипи 211-232	Топоніми в Україні
ⲥⲉⲛ⸗: (689a); vb. refl. To move self (a) forward, toward; (b) Backward, away / ***або*** ⲥⲓⲙ: (685a); m. Vessel, cup; liquid measure; ⲱⲉⲛⲥⲓⲙ: m. Divination, lit. inquiring of cup; ⲣⲉⲭⲱⲉⲛⲥⲓⲙ: m. Diviner; ⲉⲣⲱⲉⲛⲥⲓⲙ: vb. To be diviner	ШЕГИНі
ⲥⲓ.ⲥⲧⲁⲩⲣⲟⲥ: m. The making of the sign of the cross, перехреститися (осінити себе хрестом)	ВИСТОРОП (деталі у нарисі VI-2)
ⲥⲟⲛⲧ: (691b); m. Pagan priest	ГОНТ-, ГУТ-?
ⲥⲟⲣⲡ (2) ⲥⲱⲣⲡ - To be wet, бути сирим;	ГУРБинці Пл, Чг, ГОРПин Лв, ГОРБасів Хм
ⲥⲱⲣⲃ (702a) vi. To be broken, бути розбитим	ГОРБівці (ар. хараб)
ⲥⲱⲣⲱ, ⲥⲉⲣⲱ-: (706a); To run (ship) aground	ГОРОШки, ГОРЩик Жт, ГЕРЦа Чв
ⲭⲁⲃ⸗, ⲭⲉⲉⲃⲉ, ⲭⲱⲱⲃⲉ, Crum, **759b** pass by, surpass, reach, (подолати), escaped (прибульці)	ЖАБоКРУКи, ЖАБоТИН, ШАП-, ШЕВ-...
210. ⲭⲁⲛⲓⲭⲓ (777b) m. Palm-fiber (for rope making)	ЧУНИШИне Дц
ⲭⲁⲡⲓ: (778a); n. w/ⲥⲓ vb. To stray, swerve. блукати, відхилятися	ЧАБин Зк
ⲭⲁⲣⲉⲃ-, ⲭⲉⲣⲉⲃ-, p.c. v. (ⲭⲱⲣⲉⲃ) - To cut open	ЧЕРЕВки
ⲭⲉⲃⲣⲟ, ⲭⲉⲫⲣⲟ, ⲭⲉⲡⲣⲟ: (827a); f. Farmstead, hamlet; оселя, хутір	ЧАБАРівка, ЧЕБЕР.ЯКИ См, ЧАБЕЛЬ, ЧЕПІЛЬ Хк, ЦЕБРикове Од, ів Тр, івка Лв, ЦЕБЕРка Жт, ЧЕВЕЛЬЧа Пл, ЖАВРів Рв
ⲭⲉⲡ- v. ⲥⲱⲡⲓ - To seize, захопити	ЧЕПІГИ, ЧІП, ЧОП
ⲭⲉⲭⲉⲃ- v. ⲭⲱⲭⲉⲃ - To be humble, бути непримітним	р. ЧЕЧВа
ⲭⲓⲙⲱⲁⲱⲙⲓ: m. Attainment, набуток, отримане	ЗІНЧАШів, р. ЗІНЧИця Хм Летичів
ⲭⲓⲥⲙⲓⲥ:(466a);n.Castor oil plant,касторова олія	ЧИЖМИЖ
ⲭⲟⲓ, pl. ⲉⲭⲛⲟⲩ: (754a); m. Ship, boat; корабель, човен;	НеЧУЙки, ПоЧУЙки, ЧУЙківка, оз. ЧУЙкове у с. Пекарі Чк Канів
або ⲭⲱⲓ v. (1)ⲭⲱ - Wall, мур, стіна	
220. ⲭⲱϩⲕ, ⲥⲱϩⲕ⸗, ⲭⲟϩⲕ⸗, (Q) ⲭⲟϩⲕ: (768a); vb. To be submerged, overwhelmed, бути затопленим, зануреним	протока ШОВКова, ШОВКопляси 'затоплене плесо, розлоге плесо'
ⲭⲱⲭ, ⲭⲟⲭ⸗, (Q) ⲭⲛⲭ: (843a); vi. To roast, bake: m. Baked (bread), спечене (хліб)	ЧУЧмани Лв, ЧУЧеве Рв, ЧУЧинка? Кв
ⲥⲓⲧⲁⲓⲟ: vb. To receive honor, gift, мати пошану	ОЧИТків Вн ⲁⲧ- зап. частка; пор. ***по.читати***
ⲥⲓⲃⲃⲱⲥ v. ⲥⲱⲃⲥ - Clothing, одяг	пор. ***отчихвостить***
ⲥϩⲁⲙ, ⲱϩⲁⲙ: (811a); v. Q. To kindle, розпалити	р. ШЛЯМарка Жт
ⲥϩⲁⲡ, ⲥⲁϩⲡ: (813a); Mass, lump, брила	ШЛАПаки
ⲥⲟⲙⲫ, ⲥⲟⲛⲫ: (795a); m. Papyrus, папірус	ЧУБинці?, ЧУВилине, ЧУН.ИШине?
ⲥⲟⲧⲥⲉⲧ,ⲱⲟⲧⲱⲉⲧ,ⲥⲉⲧⲥⲱⲧ-,ⲥⲉⲧ-,ⲥⲱⲧ⸗:(842b); vt. To cut, smite, slaughter; m. Cutting, slaughter;	ЩІТки, ЩОТове
ⲥⲱϩⲕ, ⲥⲉϩⲕ-, ⲥⲟϩⲕ-, ⲥⲟϩⲕ⸗, (Q) ⲥⲟϩⲕ: (766b); vi. To stretch, extend; простягатися, розлягтися, тягтися	протока ШОВКова, ШОВКоПЛЯСи 'затоплене плесо, розлоге плесо'
ⲥⲱⲡⲓ, ⲥⲉⲡ-, ⲭⲉⲡ-, ⲥⲟⲡ⸗, ⲭⲟⲡ⸗, (Q) ⲭⲛⲃ, p.c. ⲥⲁⲡ-: (825b); vt. To seize, take	ЧОП, ЧАПлі, ЧЕПліївка...?
230. ⲃⲱⲧ⸗ (842b) To cut, smite, slaughter; cutting	ЧУТове Пл
ⲧⲙⲓ, ⲧⲓⲙⲓ: (414a); m. Village, село	ТИМАнівка См
ⲧⲧⲁⲓⲟ:vb. To give honor, gift; шанувати, дарувати	ТИТЬків Хм

КОПТів Пл, **КІПТі** Чг, **КІБТі** Лв < 1) етнонім коптів; 2) коптс. Kftiw фінікійці. Також бол. КОПТюг у с. САРНовичі Жт Коростень. Див. прізв. IV. Коптя, Ковтя.

КОРДУБАнове Пл, прізв. **Кордуба** < лат. Corduba 'Кордова'.

КОРЖі Кв, См < дпрус. **karg**-is 'військо'. Також Коржовий шлях уздовж Дніпра за Литви [Клепатський].

КОРИТниця Вл < plunder *v.* 1. гарэт er- qarət et- Корит- qarət- зруйнований. Див. і статтю II. *Клітня*. КОРИТища Жт 1060; КОРИТище Жт 243; КОРИТище Кв 741; КОРИТище См 983, ; КОРИТна Хм 1443, ; КОРИТна Од 90; КОРИТна Рв 997; КОРИТна Хм 35; КОРИТна Чв 21; КОРИТниця Вл 58 ; КОРИТниця Вл 507; КОРИТно-Забузьке Кг 149; КОРИТня Чк 490; КОРИТняни Зк 507; КОРИТо Рв 613; КОРИТ**УВАТ**а Вн 499; КОРИчинці Хм 311.

КОРЛЮГівка Кр < 1) дтюрк., ар. **Qarluq**; 2) ?лат. Caroling.

Карлуки були сильним тюркським племінним союзом у VII–XIII ст. в околицях оз. Балхаш. До Аму-Дар'ї вийшли на початку VIII ст. Їхній володар мав титул Ябгу (Yabgu = Djabgu) 'князь'. У В. Бартольда (Туркестан в эпоху монг. нашест., с. 207) – карлукскій **джабгу**. "Закавказькі джерела запозичили форму *джабгу/ джебгу* через *дж*-діалект мов савиро-хозарського союзу; ... в "Історії Алван" – з випадінням дзвінкого γ (ǯebγu > ǯebu) (!) (...) Титул хозарського віце-хагана *джабгу* зберігся в тюркських мовах і в подальші віки: верховні володарі огузів X-XI ст. звалися джафга" (!) [Гукасян, 39]. Гукасян В.Л. Тюркизмы в албанских источниках // Сов. тюркология, № 2, 1977, с. 30– 41.

• *КОРЛЮКове* Qarluq Пл Зіньків: ^**СУХ**оМЛИНи; **КОРЕЩ**ина, **БУХАЛІ**вка Вихо, **СОКОЛ**івщина, **МАНИ**лівка Mani, **МАН**Ьки, ДаДАКАЛівка, **ДАМАСК**и, ХОЛОДівщина, **ВОЛОХ**ове, КИРЯКове, Кирило-ГАННІвка, Петро-ГАННІвка; • *КОРЛЮГівка* Qarluq Кр Кр: **АДЖАМ**ка ajam, Червоний ЯР, Червоний КУТ, Вел. **СЕВЕР**инка **савір**?, **СОКОЛ**івське, ГАННИнське, Під**МОГИЛ**Ьне, КАНДАУРове; • *ХАРАЛУГ* Qarluq / ?Carolinghi Рв Корець: **КОРИСТ**ь, **ГОЛИЧ**івка ^МОРОЗівка, САПОЖин!, ФРАНКопіль ^**ДЕРМАН**ка; ГАННІвка, ЗАЛІЗниця, КОЛОДіївка, КАЛИНівка, БоГДАНівка;

• ***ХОРЛИ*** Хс Каланчак: ВЕРБове; • ***ХАРЛІ***ївка Жт ПОПІЛЬня: По**ЧУЙ**ки!, **КРАС**ноГІРка, **СУЩ**анка, МИШЕРИне, СОКОЛів Брід, СОКІЛЬча, **КОРОЛ**івка Carolus?, ЯБЛУНівка, ХОДО**РК**ів; • ***ХОРЛ*.УП**и Qarly + річка?/ Qarluq? Вл Ківерці: ^КОТів; **ЖАБК**а ǯebγu, САПОГове!, **СУС**ЬК Susia, ЖУРАВичі, ЧЕМЕРин; • ***ХОРОЛ*** Пл рц: ^**КУТОРЖ**иха Caturig- / Qutrig-ur!, **МОГИЛ**Ьне; ПОПівка, КРИЖанівка, БУТівці, Червоне; • ***ХОРОЛ*** См Лебедин: ^САВОНиха; **ЗАБУГИ** ǯebγu!, БАРАБАШівка, СІРоБАБине!, ЯРОШі, Червоне, ГАЛУШки, ПАДалки, ПІДо.приГОРи, ГУТницьке, ДРОЗДівщина, ПоКУТне; • ***ХОРОЛьці*** Пл Решетилівка: ^ШАРЛаї, БУЗинівщина, Роз**СОХ**УВАТе, **СУХ**оРАБівка, ТУРи.

КОРОЛьча Чг < 1) ?лат. Carolus.

Синхронічним виглядає тюркський слід у форманті -ча.

• *ОБЕРТИН* Obertenghi ІФ Тлумач: ^присілок **БАВОР**івка [SG, I, 119] **Баварія**; **КОРОЛ**івка Carolus, **БОРТНИКИ** Obertenghi, **КОЛІН**ці *genu-; (див. II. *Колінці*), ГРИНівці, КУТище, ОЛЕЩин, **ПідВЕРБ**ці Orobie, ЖИВачів, МЕЛЬНики, ГРАБичанка, *ЛИСа ГОРа*, ДІБРова, ЗОЛОТа ЛИПа, ОЛЕШа, СОКОЛівка, ОЛЕШів, АНТОНівка, ОСТРиня, ЛОКІТка, ПОПЕЛів; • *БОРАТИН* Obertenghi Лв БРОДи: ^**ПІДГІР'Я** Piemont, **СУХ**ота; **КОРОЛ**івка Carolus, ЛУЧківці; **СУХ**одоли Susa, **СУХ**оволя Susia, ГЛУШин? ^ГОЛОСковичі, КУТище; • *БОРТЯТИНе* Obertenghi Лв Мостиська: **КОРОЛ**ин Carolus, БАЛИчі, КУТи, СОКОЛя, **ХОРОС**ниця ^**ЗАВАД**ів, **ЗАВАД**а, ГОДини; • *БОРТНИКИ* Obertenghi Кв ФАСТів: **КОРОЛ**івка Carolus, ЯРОШівка; • *БОРТНИКИ* Obertenghi Лв Жидачів: ^МОЛОТів; **КОРОЛ**івка Carolus, ЖУРАВків Orobie, ЗАГУРщина, ЖУРАВне Orobie, БОРУСів, БОРОДчиці, РОМАНівка, ІВАНів**ці**, СОКОЛівка, ХОДО**РК**івці; • *ПередІВАННя* ІФ Городенка: **КОЛІН**ки Genua ^РЕПУЖИНці, ДУБКа; Олієво-**КОРОЛ**івка Carolus, **ВЕРБ**івці Orobie, ГЛУШків, ЛУКА, ВОРОНів, СЕМИКівці, РоСОХач Susa, ПОТочище, ТИШківці;

• *КОРОЛин* Carolus Лв Мостиська: ^БЕРЕГове; **ХОРОС**ниця ^**ЗАВАД**ів, **ЗАВАД**а, БОРТяТИНе Obertenghi ^Княжий Міст; БАЛИчі, КУТи, ПідГАТЬ, СОКОЛя, ГОДини; • *КОРОЛьки* См Путивль: ^сКУН.ОСове; **КРАС**не, ІВАНівське ^Кагань, ШАРПівка 2, ЛІСне, КНЯЗівка, УЦЬкове, ВЕГЕРівка, БІЛоГАЛИЦя, КУБЕР; • *КОРОЛь**ча*** Чг РІПки: ПИЛИП**ча**, КРАСківське, ГУНЬківка ^ЛІСківка, ВОРОБ'Їв, кОРОБки, КИСЛі, КИСЕЛІвка, СЕМАКи, ЧУДнівка, ГРАБів, ГРАБівка, ЯМище, МОКРі ВЕЛИЧки, ГАЛків, ЯВОРці, ОЛЕШня, Олександрівка, ВИСОКИНь; • *КОРОЛівщина* См РОМНи: ^СалоГУБівка, Чижикове; ХОЛОДНИК, ХОЛОДне, Червона Балка, СЕМКове, БУТівка, РОКИТи, ГУБАРівщина, кОРОБчине, **ЯРМОЛИН**ці, ЛЕВОНДівка, ЗЮЗюки, ГОЛЕНКа, КАЛИНівка, ПоГРЕБи, БАЦмани, ОВЛАШі, РІПки, Червоне, ЯРОШівка, ТРАВневе; • *КОРОЛівка* Хм **ЯРМОЛИН**ці: ГОЛО.ХВАСТи, КРУТі БРОДи, ВЕРБка 2, ГЛУШківці, МАГНИШівка, ІВАНківці, СОКОЛівка, КОСоГІРка??, ЛИСівка; • *КОРОЛівка* Чк Жашків: Червоний КУТ, Червоне ^ПОПІВка,СОКОЛівка, ВОРОНе, ЛЕМІЩиха, Олександрівка;

• рук. *КОРОЛЬ* у с. Гвоздів Кв Васильків: став КОРОЛівський у с. ТРОСТИНКа; • став *КОРОЛівський* у м. Кагарлик Кв:; • переправа *КОРОЛЬ* через р. Віту у с. ХОДОСівка Кв КСв: оз. КОРОЛь у смт Козин; • пот. *КАРОЛів* Carolus у с. ТУР'я Поляна Зк Перечин:

ВОРОЧеве Obert-, МАЮРКи Mayurka, Mallorca; • бол. *КРАЛівщина* у с. ШЕРШнівка Пл Лубни:; • пот. *КАРОЛІВка* Carolus п ***БАВОР**івської-Руської* **Баварія** у с. Панасівка [SG, I, 119; СГУ, 241] Тр ПідВОЛОЧиськ: ^КОЛОДІЇвка; МОВЧАНівка, ІВАНівка Janov, ГАЛУЩинці Gallus, ВОРОБІЇвка Orobie, ПЕНЬКівці, ЛИСичинці, ГОЛОТки, СУПРАНівка Sopron, КОРШилівка, РозСОХуватець, ХОПТ.ЯНка ^ПОДілля, ЩАСНівка, ОСТАП'є;

• затон *КОРОЛ* у гирлі р. Тясмин Чк Чигирин: ГОЛОВківка, МЕЛЬНики, МАТВІЇвка, РозСОШинці ^КРАСнопілля, ВЕРБівка, ТРУШівці; р. ЛИС.ЯНка у с. ІВАНівка ^ВДОВичине, б. **ПОПОВ**а Papia > Pavia у с. Худоліївка, р. Вел. ЧУТа, р. ВРУБЛіївка.

КОРОСТки Кв < 1) нім. **Karst** 'Карст'; 2) прагерм. *xurstiz 'гай, ліс' [Orel].

Діагностичним для ідентифікації реплік Крас- / Корост- стало пряме сусідство їх з основою *Северин-* і їхнє районне сусідство в інших контекстах цієї ж тематичної групи:

• *СЕВЕРИНівка* ?Severinus Вн ЖМЕРИНКа: ^**КОРОСТ**івці нім. Karst, МАТЕЙКове; **МОВЧАН**и ^ГУТа, ЛУКа; **КРАС**не слн. **kras** ^**ЛИСЯНК**а ^ПУЛТівці, **КУД**іївці, **СЬОМАК**и, **ЯРОШ**енка, ЛИСоГІРка, МЕЖИрів, **МЕЛЬН**ики, ТРАВНеве, ЛОПАТинці; • *СЕВЕРИНівка* Кв ТАРАЩа: ^**КРАС**юки слн. **kras**; Веселий КУТ слн. Oglje 'Aquilaea', **КИСЛ**івка пахл. ksl 'кесар', АНТОНівка, **БОВКУН**, **КРУТ**і ГОРБи, **ЛІС**овичі, **ЮШК**ів РІГ, ВОВНЯНКа 2, КІВШУВАТа, КИРДАНи, ЛУКа, Червоні Яри *__kras__-?;

• *СЕВЕРИНівка* Жт Любар: ^БЕРЕЗівка; **КОРОСТ**ки нім. **Karst**, РОГІЗна, ДЕРЕВичі 2, БОРУШКівці, **КУТ**ище, **ГОРОП**аї, ГРИНівці, ПЕДИНка; • *СИВЕРИНівка* Пл ^ЗІНЬКів: ^СОКОЛівщина, **ПИЛИП**енки, Пере**ЛІС**ки; **КОРЕЩ**ина нім. **Karst, kraški**, прот. **КРАС**ківка слн. **kras**, ВІНТЕНці, ДАМАСКи, прот. Не**ЦВІТ**ай, **ЦВІТ**ове Florianus? ^БІРки ^**ТРОЯН**івка, р. **ТАРАПУН**ька Trebonian Gallus?, ЛАГОДи, БАРАНівщина, р. ДОМАНський, р. КАНІївка, ДУБ'ЯНщина, **МАТЯШ**і, ПАЦУЛи, яр ГЛИБОКий, р. **ГРУЗЬК**а ГОВТва, МАНЬКи, МАНИлівка, ШИНГАРІЇвка **E** *Pʒšy-n-Ḥr* **C** ϣϩⲛⲁⲣⲱ ***Var.***: Psenhyris Kato ('The lake of Horos') - Shenaro - **Sinaru** (Arabic), ШКУРПЕЛИ scarabaeus; • *СЕВЕРИНівка* Кв МАКАРів: ^МАКОВище, КОПИЛів, ВИШеГРАД; **КАРАШ**ин 2 слн. **kraški** 'з Карсту', **КРУШ**няки **kraški**, ЛИШня, КОЛОНщина, ЛИСиця ^БОРІВка, **ГОРОБ**іївка, з_УРівка, КОДРа, НЕБЕЛИЦя, УЛЯНівка, ЯБЛУНівка.

З іншого боку, Хоростець Тр – усього лише *xurstiz "лісове"? Однак з прагерманським звучанням? І поруч Годів-Розгадів та Урмань, Бишки... Тоді й Хвороща ~ Нехворощ?

Це може означати, що основи Корост- і Хорост- лише паронімічні, а історично не пов'язані.

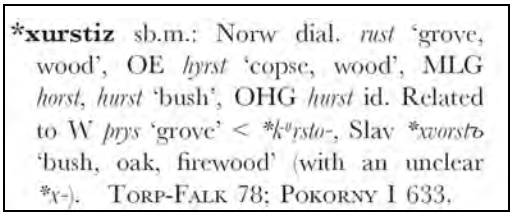
***xurstiz** sb.m.: Norw dial. *rust* 'grove, wood', OE *hyrst* 'copse, wood', MLG *horst, hurst* 'bush', OHG *hurst* id. Related to W *prys* 'grove' < **kʷrsto-*, Slav **xvorstъ* 'bush, oak, firewood' (with an unclear **x-*). TORP-FALK 78; POKORNY I 633.

*Рис. К14. Довідка про прагерм. *xurstiz 'гай, ліс'* [Orel, xx]

КОРСУНь Чк < перс. خراسان Хорасан.

У районному контексті ойконіма *Зоринове*, трактованого як репліка прототипу Zran-ka 'Дрангіана', було зауважено назву *Корсунці*, що стало підставою для її ідентифікації з прототипом Хорасан:

• ***ЗОРЯНК**а* Zranka Жт ЄМІЛЬчине: МАР'ЯНівка, **ЯБЛУН**івка, **АПОЛЛОН**івка, **МОКЛЯК**и, **_ПОЛОН**ичеве, ПАРАНине, **ЯМЕН**ець Yamuna, **ЯБЛУН**ець 2, ЗАРОВЕНка, ГАННОПІЛЬ; • *ЗОРЯНське* Хк Шевченкове: ^РАЇвка; ІВАНівка. **МИРОПІЛ**ля, БАЛАКлія; • *ЗОРИНове* Од Комінтернове: **ГРЕК**ова, **_ОНИСЬК**ове ἰωνίσκος, **БУТ**івка ^**МАР'ЯН**івка, **КОРСУН**ці **Хорасан**, **ВОРОН**івка, КАЛИНівка, БІЛЯРі, КРЕМИДівка.

Поява у такому районному контексті топооснови Корсун- найімовірніше вказує на історичний район Хорасан. Його частинами якраз і були 4 з пізніших 5 областей Греко-Бактрії: усі, крім Согдіани – Траксіана, Маргіана, Бактрія і частково Дрангіана. Здогад про *Корсун-* з *Хорасан* зміцнено синонімом назви р. *Корсунка* = ***Коросун**ка*:

• р. *Корсунка* = ***КОРОСУН**ка* **Хорасан** у м. КОРСУНЬ-Ш. Чк: **ДЕРЕНК**овець **Дрангіана**, ДРАБівка, ВИГРАЇв віхара, БУДА-Бровахівська, ЗАВАДівка, **МИРОПІЛ**ля Міхрдаткерт, НеХВОРОЩ!, ПЕТРУШки, **ЯБЛУН**івка, ДАЦЬки, **САХН**івка! саки, МОРИНЦі Маргіана, ТАРАЩа Тракс-, Нова БУДА, **ШЕНДЕР**івка;

• *КОРСУНівка* Пл ЛОХВиця: ^ПЛАСКівщина, РОМОДАНівка; **ДРЮК**івщина **Дрангіана** ^**ЯБЛУН**івка, ЗАМОРІЇвка, КРЯЧкове ОЗЕРо, **ДЕРЕК**івщина **Дрангіана** ^ПАРНИцьке, **ЯХН**ики Ἰακός 'грек' пор. Сахн- < сак-, **ТОКАР**і Тохар-; • *КОРСУНь* Дц ЄНАКієве м/Р: ОЛЬХОВАТка, ОЛЕНівка, **ДРУЖ**не; • *КОРСУНка* Хс Новокаховка м/Р: ^РАЙське ^_ТОПОЛівка; • *КОРСУНка* Чк ТАЛЬне: ^ДОВГеньке; КОЛОДисте, ГОРДАШівка, БІЛАШки, ТАРАСівка, СОКОЛІВочка, ТАЛЬ.ЯНки, ШАУЛиха; • *КОРСУНове* Хк ВАЛки: КОРСУНівка ^КРУГлик; **КОВ'ЯГИ**, НЕСТЕРенки, БУЦЬківка, **ЯБЛУН**івка, ЦИБУЛЬники, КОЛОМАК, МІЗЯКи, ГРИНЦів Ріг, БАРАНове\\, ОЛЕКСАНДРівка, СОСНівка, ГАЙ**ВОРОН**ське, КОРОБки, Кадигробівка, ХВОРОСТове, СУРГАЇвка; • *КОРСИНі* Вл _РОЖище: ^ІВАНівка, ЛІТоГОЩа; **ЯБЛУН**івка, **ВОРОН**Чин, _РАЙмісто, ЯСЕНівка, ТРОСТЯНка, ІВАНчиці, **ДОРО.СИН**і, ТРИСТЕНЬ, ТИХОТИН, **ПЕРЕСПа** цсл. **приспа**, призьба, ОЛЕШковичі, **МИРОслав**ка, ОЛЕНівка, ***ВАЛЕР'ЯН**івка*, СОКІЛ.

Зустрінута в іншому районному контексті ойконіма *Дереж.*ичі Dranka 'Дрангіана' основа Коросн- також була ідентифікована як репліка прототипу Хорасан (сюди ж і ще ближча Хоросн-): • ДЕРЕЖичі Лв Дрогобич: ^МОДРичі; Верх. ДОРОЖів, МОКРЯНи,

ВОЛОЩа, НаГУЄвичі, ДОБРогостів, ДОБР.ІВЛЯНи, ВОРОБЛевичі 2, **КОРОСН**иця Хорасан??, ЗаЛОКОТЬ, ЯСЕНиця, ПОПЕЛі;

<<• ХОРОСНа ІФ КОЛОМИя: ЗОЗулинці, ІВАНівка, ТУРка, ЯСІНки, ТРОСТЯНка, РАКІВчик, **БОГОРОД**ичин, ВОРОНа, ДОБРовідка, ПЕЧЕНІЖин; • ХОРОСНиця Лв МОСТиська: ^ЗАВАДів, ТВІРЖа; БУЦів ^КОСТивята, СУД.КОВичі, КОЛОДка, САННики, **МОКРЯН**и 2, _ТОПІЛЬниця, ЗАВАДа; • ХОРОСНо Лв ПУСТомити: ^ПідТЕМНе, РАКовець; РАДВАНи, ГАМАЛІЇвка, ЯМПіль, КАМ'ЯНопіль, ЖУРавники, ТАРАСівка, СОСНівка, БУДЬків, СОКОЛІВка, ПідСОСНів, ГОРІШНій, ЗВЕНИгород, КОВ'ЯРі, КОНОПниця, ЗАГІР'я, ДУБ'ЯНка;

• КОРОСНе Лв ПереМИШЛ.ЯНи: ^ЗаТЕМНе; ІВАНівка, ЗаСТАВки-ЯБЛУНів, БІЛе, КОСТенів, ВОЛОЩина, КАМІНна, СІРНики, **ДОБР.ЯН**ичі, ПЛОСКа, ВІЛЬХовець; • КОРОСНиця Лв Дрогобич: ЗаЛОКОТЬ, НаГУЄвичі, ДОБРогостів, **ДОБР.ІВЛЯН**и, **ДЕРЕЖ**ичі, СТОРОНа, **МОКРЯН**и;

• *КРУШИНка* Кв Васильків: КОДАКи, СОЛТАНівка 2, МАР'ЯНівка, СОКОЛІВка, ТРОСТИНка, САЛИВОНки, ЯЦЬки, ВІЛЬШанка 2, ІВАНковичі = ЯНКовичі, БАГРин, КРЯЧки, БЕРЕЗЕНщина, ДЗВІНКове, ІВАНКів; • *КРУШИНівка* Вн БЕРШадь: ^ШУМилів, МАНЬківка; СУМівка, ЯЛАНець 2, БАЛАНівка, КИДРАСівка; • *КРУШИНець* Вл Любомль: ^ГУМЕНці; АДАМчуки, МИЛОВАНЬ, МОСИР, ПУСТинка, БІЛичі, ЛОКУТки, БУДНИКи, ПоЧАПИ, ПЛОСКе, ПУЛЬМо, ПУЛЕМець, **ПЕРЕШПА** цсл. **приспа**, призьба, ОМЕЛЬне, ТЕРЕХи; • *КРУШНики* Жт Малин: ^БАРВІНки; БУД.**НИЦЬ**ке, **В'ЮНИЩ**е ἰωνίσκος, БЕРЕЗИНе, ОБОДівка, ГОРИНЬ, БУДо-ВОРОБ'ї, СОСНівка, ІВАНівка, ОМЕЛ**ЯН**івка, ЯБЛУНівка, ТАРАСівка, ТРОСТЯНиця; • *КРУШНЯКи* Кв МАКАРів: ^КОНОПельки, СОСНівка; ЯБЛУНівка, НовоМИРівка, **МАР'ЯН**івка 2, Макарівська БУДа, ПоЧЕПИн, ГАВРОНщина, КОДРа, КАЛИНівка, ЗаБУЯННя;

• ***КРОСНа*** См Конотоп: ДУХАНівка, ДЕПТівка, КараБУТове, ТУЛушка, ГАМАЛІЇвка, САМБІР, **КРАСН**е, **МАР'ЯН**івка, ОЗАРичі, САЛТИКове, ШПОТівка, САХНи;

Раніше було зауважено випадки синонімії основ Кросн-/ Красн-, і тепер це, нарешті, зумовило реалістичну ідентифікацію сотень назв від основи Красн- як пов'язаних з прототипом Хорасан:

• *КРАСН.ЯН*ка Вн Тиврів: ^КРУГи, ДУБИНа; **ІВОН**івці, ДЗВОНиха, ВОРОШИЛІвка, ЗАРВАНка, ТРОСТЯНець. РАХНи, СУТиски, **ШЕНДЕР**ів, **ІВАНК**івці; • *КРАСН.ЯН*ка Кв Сквира: ^Дунайка, Рогізна; ПУСТоварівка, САВРАНь, ТЕРЕШки, ТОКАРівка, БезУГЛЯКи, ТАРАСівка; • *КРАСНЯН*ське Хк Кегичівка: ^**КРАСН**е; РОЯКівка, ПАРАСКовія, Олександрівка, Тарасівка, СУМці, СОФІЇвка, ГУТИРівка; • *КРАСНЯН*ське Хс Берислав: ^НовоРАЙськ, НовоКАЇРи; • КРАСН**юк**и Пл 87.

Пор. також КРАСНосільці Лв 545; КРАСНосільці Тр 374; КРАСНосілля Кг 937; КРАСНосілля Лв 1513; КРАСНосілля Пл 779; КРАСНосілля Рв 96; КРАСНосілля Рв 149; КРАСНосілля Чк 734; КРАСНопіль Дц 1508; КРАСНопіль Жт 554; КРАСНопіль Жт 1708; КРАСНопіль Мк 432; КРАСНопіль Од 1108; КРАСНопілка Вн 227; КРАСНопілка Кг 616; КРАСНопілка Чк 627. >>

КОРТЕЛІСи Вл 1) Cortelazzo // Cortesao 2) каз. **кѳтер**іліс заколот. Кортеліси Вл Ратне.

КОСАГовщина Пл < етнонім касогів [Бубенок] (див. у пролозі).

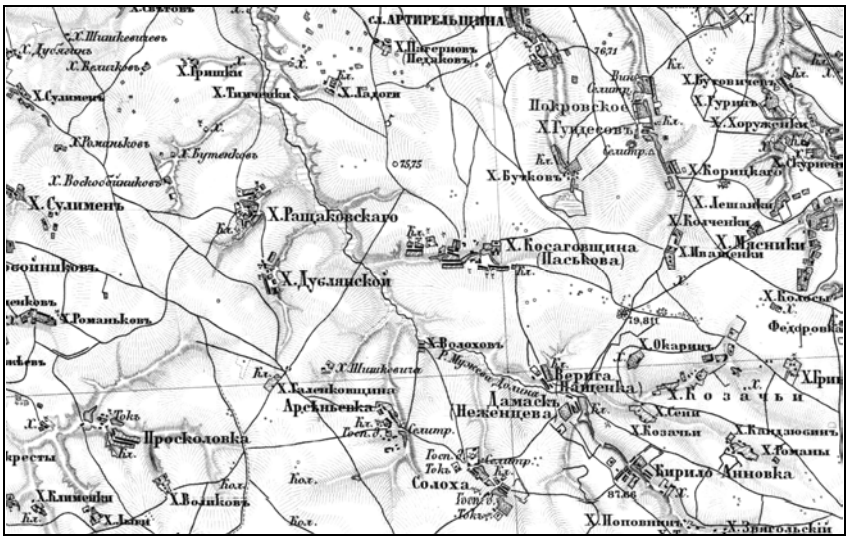

Рис. К15. Топонімічний контекст хут. Косаговщина [карта Шуберта, 23-12]

КОСІВ ІФ < тур. **kasaba** місто. Косів ІФ.

КОСТИЛівка Зк, -ьники Лв Мостиська + Посад Лв Ст.Самбір

OFr. *castel*, ME *castel* + г. Кастель Км.

КОСТИЧани Чв [kwstyk', N -i] sacred girdle

КОТОМЕЛька < гр. κἄθ-ομῑλέω 'знаходитися серед' [Chantraine, 797], 'схиляти на свій бік (бесідами), прагнути зробити когось прихильним до себе, дбати про прихильність, пристосовуватися' [ДРС, 853], 'наблизити когось до себе щоденним спілкуванням; дістати чиюсь прихильність; бути повсюдно прийнятим' [SGP, II, 533]. Деталі див. II. *ОМЕЛІВКА*.

• ур. ***КОТОМЕЛ**ька* ***κἄθ-ομῑλέω*** [Волинь, I, 550] Рв КОСТопіль.

КОТЮРЖинці Хм3 < кельт. етн. Caturiges, м. у Приморських Альпах.

Caturi̇̆ges – катуріґи, кельтське плем'я в римській Ґаллії (Caes., b. g. 1, 10) [СКД, 265-266]. Вони згадані у написі на тріумфальній арці в Сусі серед племен, підкорених римлянами. Головне місто їх було Catorimagus, відоме також як Caturiges (теперішній Chorges, за 50 км від італійського П'ємонту) – біля міста Ebrodunum (тепер Embrun), – див. II. *Бридуни*, *Шуржівка*. Це все на шляху через Альпи з заходу до марки Обертенґів.

● *КОТЮРЖинці* Caturiges Хм КРАСилів: ^МАРКівці; КАЛИНівка, ОРЛинці, ЮНачка 2, УЛЯНівка 2, СУШки, ЗаПАДинці Padus / Sabaud-, КРАСівка, ЗОЗ.УЛИНці, АНТОНІНИ, ЗаСТАВки, ЛАГОДинці, ПУЗИРки, ВЕРБівка, ДУБИНа, **МОНЧ**инці Monza, **МОНЬК**и, ЩИБОРівка, МОВЧАНи, ЯВОРівці; ● *КОТЮЖинці* Caturiges Вн ПоГРЕБище: ^ГУЛІвці; **МОНЧ**инці Monza, Нова ГРЕБля, КУТища 2, ЛИсіївка, ЛЕМЕШівка, Кам'ЯНогірка, ГРУШКівці, САЛЬНИК;

<<● *МОНЧин* Monza Вн ГОПЧиця Gap?, З**БАРАЖ**івка, СОКОЛівка, БАРВІНКове, ІВАНЬКи, ЛІЩинці, ВЕРБівка, Кам'ЯНогірка, ВЕСЕЛівка, ЗаКРИНИЧчя;>>

● *КОТЮРЖинці* Caturiges Хм Полонне: КАЛЕНИЧі 2, ЛІСне, ПОНІНка, НовоЛАБУНь, ТРОЄщина, ЮРОВщина, ВОРОБ'Ївка, СЯГРів, Червоне, ХРАБУЗна; ● *КОТЮРЖинці* Caturiges Хм Теофіполь: ^КАРАбіївка, МИХнівка; ЛИСоГІРка, ТРОЧНівка, Червона Дубина, ВОРОНівці, НовоІВАНівка, ГАЛЬЧинці, ЖЕРЕБки 2. МИХИРинці, КОРОП'Є, Червоне, РОМАНів, АНТОНівка, УЛЯНове; ● *КУТОРЖиха* Caturiges Пл рц: ^**ХОРОЛ**, ХВОЩівка; КУЧЕРівка, ВЕРБине, ПОПівка, МАТВІЙці, КРИЖанівка, БУТівці, УЛИНівка, ІВАНці, ПАДУСі, ЛІС.ЯНщина, ОРЛИківщина; ● б. *КАТРАЖка* Caturiges у с. КАТРАЖка Дп Синельн: ^ВОДЯНе; РОМАНівка, ВЕРБове, ВОРОНівка, ВЕСЕЛе, ІВАНівка, СУХа КАЛИНа, ЛУБ'ЯНка, КИСЛ.ЯНка, КРАСне, КАЛИНівка, Червоне, ПОПОве; ● *КОТЮЖини* Тр З**БАРАЖ**: КРАСносільці, БУТин, ГЛИБОЧок, Чорний ЛІС, ЗаЛІСці, ЛУБ'ЯНки, ІВАН.**ЧА**ни, МУСОРівці, РОМАНове Село, КОЛОДне, **КРЕТ**івці, КИНАХівці, ТРАВневе; ● *КОТЮЖани* Вн Мур-Кур: ВЕРБовець, ВОРОНівці, ПоСУХів, ЛУЧинець, КРАСне, ЗОЛОТогірка, ПоПЕЛЮХи, РІВне, НИШівці;

торф. КАТЮШанське у с. БРІДок Жт Ємільчине:

● р. ***КОТУРК**а* Caturiges = КОТИР у с. Горенка Кв КСв: оз. **ХУДОР**ове Caturiges біля с. Нижча ДУБечня; **КАТЮЖ**анка Caturiges, ТРОЄЩина, БУЧа, ГУРівщина, КАМЕНка, ЛІСовичі, Червоне, ВОРОНЬКівка;

● *ХОДУРКи* Caturiges Жт Новогр-Вл (Звягель Zwingel): ^КУРЧиця Chorges?; КРАСилівка 2, КОЛОД.ЯНка, ДУБНики, БРОНниця, **ПереЛІС**ок, ЖОЛОБне, ГУЛЬськ, ГРУД, гОРБАШа, БОЛЯРка, БАРВИНівка, ТАЛЬКи 2, Олександрівка, КАРПИлівка, ЛаГУЛЬськ, ОРЕПи, ДУБЛТНКи, ЖЕРЕБилівка, КАЛИНівка, СУХоволя, РОМАНівка 2, ДЕРАЖНя, СУСли ^ІВАшківка, КОСенів, КАТЮХа, ЯРУНь, ВЕРБівка, **ПереЛІС.ЯН**ки, Червона ВОЛя, ЯБЛУНеве, ВЕРШниця;

● *ШАДУРКа* Caturiges > *Chadurg- (на шляху еволюції до Chorges) Пл Гадяч:

● оз. *ХУДОРОВець* з Caturig- з половецьким мовним пепреходом -g > -v у с. Нижча Дубечня Кв КСв:

● *ХОДОРКівці* CATURIGES Лв Зудечів+ (ZUDECCA) = Жидачів: ^П'ЯТНИЧани, КОЛОГОРи, СОКОЛівка; КОТОРини, КОРОЛівка, ЖУРАВне, ків, РОГІЗне Raguza, РЕПЕХів Riphaea, ВЕРБиця, БОРТНИКи, ГОЛДовичі, ЛУЧани, ІВАНичі, КАЛИНівка, ЗаЛІСки, ЗАГІРочко, ЗАГУРщина, ЛИСків, РОМАНівка, БЕРТИшів, ОТИНевичі Udine?;

● *ХОДОРКів* Caturiges Жт ПОПІЛЬня: **КРАС**ноГІРка, СОКОЛів Брід, СОКІЛЬча ^МАРКова ВОЛИця, ЛУЧин, РОМАНівка, **ХАРЛ**іївка, **КОРОЛ**івка, ЛІСівці 2, ЛИСівка, СУЩани, САВЕРці Savaria, ПАРИПСи, ЯБЛУНівка, МОХНАЧка, Андрушки;

● торф. *ХОДОРКівське* Caturiges біля м. Андрушівка Жт: Червоне, Не**ХвОРОЩ**, ГАРАПівка, ЯРОПовичі Orobie, ЯРЕШки, ВОЛОСів, ГАЛЬЧин, ІВАНків, ЛІСівка, П'ЯТиГІРка **пентахоріон**;

● *ЮРКівка* Чк Умань: ^Максимівка; ЯТРАНівка, ЧерпоВОДи, СУШківка, КРАСнопілка, **КОчеРЖ**инці Caturiges, КОЛОДисте, КОРЖова, ий КУТ, БЕРЕСТовець, АПОЛЯНка, АНТОНівка, ПоСУХівка; ● яр *КО**ЧЕ**РГа* Cathirig- (засвідчений синонім Caturiges) у с. КОчеРІЖки Caturiges Дп ПАВЛоград: ^ПідЛІСне ^ЖОЛОБок ^ШЕВЧЕНка; **Червона** Долина, **Червона** Нива, ВЕРБське, ВЕРБуватівка, ВЕРБки, ВЕРБове, Олександрівка, ЮР'Ївське, СТОВБине, ВОДЯНе, ОРЛівське, УЛЯНівка, СОКІЛьське, П'ЯТихатки, ЯБЛУНівка; ● *КО**ЧЕ**РГи* Cathirig- ПУТивль: ^ВОЛОКиТИНе, КУБАРеве, ЩЕРБинівка; **КРАС**не, РІВНе, **Червоне** Озеро, **КОРОЛЬ**ки, ІВАНівка, ІВАНівське ^Кагань, ВЕГЕРівка, КОТівка Cotii?, ЗОЗ.УЛИНе, ЛІСне, ВОРОНівка; ● крин. КОЧЕРЖина у с. Капустине Чк ШПОЛа Spoleto?:

● р. КУЧУРГ**АН** Caturiges = Курчаган Од Вел. Михайлівка: ^р. ОВРАД (ДІВКа) Oberteng- (пор. Авратин, бол. ОВРАТИНське) + с. **КОШИР**и СГУ, 307 ^**КУЧУРГАН**, СОШе-ОСТРівське; БУТори, ЦИБУЛівка, ІВАНівка, РОМАНівка, ФРАСине, ТРОСТЯНець, **ВОРОБЙ**ове, МАРЦІЯНове, ЮРАШеве, ЮРКівка;

▓ ***КОФанівка*** Хк < 1) парф. **kof, kop** гора; 2) Kokhe 'християнський район Ктесифона'?

▓ ***КОЦЮБИНці*** Тр < кит. Huo Qubing 霍去病.

● *ОРИШ.**КІВ**ці* Тр ГУСяТИН: **ЮР.КІВ**ці ^ВАС.ИЛЬ.**КІВ**ці, ЗЕЛЕНе, КАЛАГАРівка, КРУТИЛІв, МОНАСТИРиха, БУЦики, ОЛЕНівка, РАШТівці, ЖАБинці, ЧАГАРі, **КОЦЮБИН**ці Huo Qubing 霍去病, ХОРОСТ.КІВ, ТЕКЛівка, КОТівка, ЄМЕЛІвка, ХЛОПівка, ЯБЛУНІв, ЧАБАРівка; ● ***КОЦЮБИН**чики* кит. Huo Qubing 霍去病 Тр Чортків: ^Зелена; пот. НАКРАСів, р. НІЧЛАВа = НИКЛАВъ, пот. БОСИРський, пот. ШЕРГ.АШець пор. монґ. ширк-ул 'чорт' [СТМЯ, II, 426].

Також пор. прізвища *Коцюба Д.* Краеведение и воспитание учащихся. М., 2000; *Коцюба Ю.Л.* у кн. Системный анализ промышленного производства. К. (Ин-т киберн. АН УССР), 1982; *Коцюбко О.* Жт; чи не сюди *Коцупій*.

КОЧИЧине Жт < аз. **кешиш** піп.

КРАЙНИКове Зк < укр. *крайна* 'група сіл волоського права' [ЕУ, 314]. Див. Пролог. Епоха 39. Волощина – час волоського осадництва XIV–XV ст. *Крайня Мартинка* Зк, *Крайнє*, *Крайникове* Зк < укр. *крайник* 'очільник крайни'.

КРАЙні Стінки Кв < ?гр. етнонім + Довгі Стіни у Фракії.

КРАСюки Кв < слн. **kras** 'Карст'. Топонімічна ідіома "Северин- ~ Крас-/ Корост-/ Караш-/ Корещ-" була помічена у статті "Северинівка":

• *СЕВЕРИНівка* Кв ТАРАЩа: ^**КРАС**юки слн. **Kras**; **БОВКУН**, **КИСЛ**івка, **КРУТ**і ГОРБи, **ЛІС**овичі, **ЮШК**ів РІГ, ВОВНЯНКа 2, КІВШУВАТа, КИРДАНи, **АНТОН**івка, Веселий КУТ vexilla + слн. **Ogl**je 'Aquilaea', ЛУКа; • *СЕВЕРИНівка* Вн ЖМЕРИНКа: ^**КОРОСТ**івці нім. **Karst**, МАТЕЙКове; МОВЧАНи ^ГУТа, ЛУКа; МЕЖИрів, **МЕЛЬН**ики, ТРАВНеве, **ЯРОШ**енка, **ЛИСЯНК**а, **КУД**іївці, ЛИСоГІРка, **СЬОМАК**и, ЛОПАТинці; • *СЕВЕРИНівка* Жт Любар: ^БЕРЕЗівка; **КОРОСТ**ки нім. **Karst**, РОГІЗна, ДЕРЕВичі 2, БОРУШКівці, **КУТ**ище, **ГОРОП**аї, ПЕДИНка; • *СЕВЕРИНівка* Кв МАКАРів: ^МАКОВище, КОПИЛів, ВИШеГРАД; **КАРАШ**ин 2 слн. **kraški** 'з Карсту', **КРУШ**няки слн. **kraški**, КОЛОНщина, ЛИСиця ^БОРІВка, **ГОРОБ**ївка, з_УРівка, КОДРа, НЕБЕЛИЦя, ЛИШня, УЛЯНівка, ЯБЛУНівка; • *СИВЕРИНівка* Пл ^ЗІНЬКів: ^СОКОЛівщина, ПИЛИПенки, ПерЛІСки; ВІНТЕНці, ГОВТва, ДАМАСКи, **КОРЕЩ**ина нім. **Karst,** слн. **kraški**, **ЦВІТ**ове ^**ТРОЯН**ка ^БІРки, ЛАГОДи, БАРАНівщина, ДУБ'ЯНщина, **МАТЯШ**і, ПАЦУЛи, МАНЬКи, МАНИлівка.

• ***КРАС****ів* Лв Миколаїв: Підгірці, БОЛОНі, **ГОРОЖАН**ка 2, **ТРОСТ**ЯНець, ВЕРБіж, **КОЛОД**руби, КРИНИЦя, **ДІБР**ова dubr-; • ***КРАС****ів* Вл ГОРОХів: **ЖУРАВ.НИК**и? ‏ P T ـرـ jurrāb?, ГАЛИЧани, ПИЛЬгани, ЗаГАЇ, БЕРЕЖанка, БОРОчиче, **КОЛОДЕЖ**е, КРИЖова, **АНТОН**івка, ПечиХВОСТи, МИСЛині, МАРКовичі, ЗЕЛЕНе, КУТРів, ЗЕЛЕНолужне, ЛЕМЕШів, УГРИНів, ГАЄНКа; • ***КРАС****івка* Жт БЕРДичів: ^ДУБівка; СИНГАЇвка дслов. **сынъ** 'вежа, башта', ГАДомці, МАРКУШі, ЛЕМЕШі, ЛІСова Слобідка, КУКІЛЬня, ЗаКУТинці, ГАРДИШівка, **СЬОМАК**и, ГАЛЬЧин, П'ЯТигірка; • ***КРАС****івка* Тр Тр: ^ТОВСТоЛУГ; СМОЛянка, ЛУЧка, ГЛИБОЧок 2, ПРОНяТИН, Вел. БІРки, БУЦнів, ГРАБовець, БАВОРів.

КРАСНа ГІРка < пахл. **Хорасан** + пахл. gohr рід. Див. КОРСУНЬ

КРЕМЕНчук Пл < монґ. **керем** + чик.

монґ. **керем** фортеця; кріпосна стіна; кремль – гора з городищем Кермен-Кир у Сімферополі, Ескі-Кермен (**Джінґіз**-Керман), Кара-Кермен, Сари-Мамбаш-Кермен, Сарисап-Кермен, Тепе-Кермен (Даг-Тепесі), Sarıkermen – руїни Херсонеса, с. Алма-Кермен, Інкерман (див. in), Манґ-Кермен (Менґермен), Черкез-Кермен, Ашага- та Юхари-Керменчік, гірський відріг Кермен-Оба, м. Керменчік [Бушаков, 158].

МАНКЕРМЕН (монгольська назва Києва) букв. 'житлова фортеця'.

КРЕМЕНець Cremona Вл 519; КРЕМЕНець Вл 936; КРЕМЕНець Тр 529; КРЕМЕНище Кв 624; КРЕМЕНівка Дп 537; КРЕМЕНівка Дц 616; КРЕМЕНівка Мк 293; КРЕМінець Дц 956; КРЕМінна Лг 328; КРЕМінна Хм 236; КРЕМінці ІФ 530; КРЕМне Жт 772; КРЕМський Бугор Чг 887; КРЕМ'янка Жт 373; КРЕМ'янка Лв 941; КРЕМ'янка Пл 1132; КРЕМЕНчувате Кр 535; КРЕМЕНчук Зп 844; КРЕМЕНчук Мк 351; КРЕМЕНчук Пл 2; КРЕМЕНчуки Хм 694; КРЕМЕШ Вл 520; КРЕМидів ІФ 128; КРЕМидівка Од 549.

р. ***КРЕМЛя*** п Івоту См Br. *kreñvlec'h*, fr. *kreñv* 'strong' (4.81). Також р. Кремлянка Сули.

КРЕНИДівка См < гр. Κρηνίδες копальні золота у Фракії.

Переконливий приклад однієї з найдавніших назв давньогрецького вектору зв'язків зберігся у назві с. *Кренидівка* См С-Буда (рис. 18 нарису IV). Тут сумнівів майже немає, адже прототипом Кренидівки виглядає унікальний і добре відомий в античній історії топонім Κρηνίδες Кренідес: це грецька назва прадавніх копалень золота у Фракії, свого часу захоплених батьком Олександра Македонського царем Пилипом, який поруч з Кренідесом заснував місто для контролю над Фракією Φιλίπποι [Гафуров, Цибукидис, 30; СКД, 1027]. Показово, що у тому ж С-Будському р-ні См є ур. Пилипи (донедавна село), а ближче до Кренидівки Хильки від імовірного прототипу ар. Filikus Пилип. Чому цей прототип теж є імовірним? Це араби звали Олександра ібн-Філікус 'син Пилипа' – але ж біля Десни за 13 км від Хильчич існує р. Арапівка, а нижче по Десні с. Араповичі: отже, було від кого почути ім'я Пилипа у формі Filikus.

Але чому тоді у назві *Хильчичі* ім'я Filik- передане у звуковій форми Хильк-? Тому що заміна -ф- на -х- типова для пізніх іранських степовиків – сарматів, аланів. Це степова спадщина у нашому сьогоденні – назви *Ходоси*, *Ходосівка* < Феодосій, *Хурси* < Фурса, або *Ходурки*, *Ходорків* < Федір (але пор. і старий скіфський мовний слід *Педоси*, *Педоричі*). Саму присутність цих степовиків-іранців не раз підтверджено, зокрема й у назвах на рис. 11 у нарисі VIII – *Вовна* (ст. Волна < алан; пор. назву порогу на Дніпрі *Вовнізький*), *Туранівка* (Туран 'Скіфія' [Абаев, 30-31]), *Ємадикине* (це Αμάδοκοι амадоки Птолемея (скіфи-сироїди), див. [Тищенко 2011]). Але найближчі іранці жили прямо в сусідньому з

Хильчичами селі: від 1924 р. воно умовно зветься "Уралове", але його справжня, прадавня історична назва – *Олтар*. Подібність зі словом *вівтар* випадкова, бо топонім відомий від Афганістану до Італії [Тищенко 2013] і пояснимий з аланського (осетинського) aldar 'князь'.

КРЕСТОПівщина Чк, ***КРИШТОПівка*** Чг < ?антипапа Kristof, Krzysztof (903-904 рр.); пор. оз. КРИШТОПське у с. Ціпки Пл Гадяч.

КРЕТівці Тр < 1) Крут-; 2) Крета 'Крит'.

КРИВорівня ІФ, ***КРИВоротівка*** Хк, ***КРИВотин*** Жт < 1) укр. *кривий* 'нерівний, неправдивий'; 2) лит. kirves 'сокира'. Композити дають підстви для обох припущень.

КРИЖопіль Вн "Крижопіль отримав свою назву, як кажуть, від великого хреста, який стояв біля второваного чумацького шляху і села, що тут утворилося" [Сіцінський, 857].

КРИЛОС ІФ < 1) народна форма цслов. клиросъ 'духовенство'; 'місце для хору у церкві'; 2) гр. візант. *клер* 'земельний наділ'.

У зв'язку з візантійським минулим поняття *клер* 'земельний наділ' (пор. *клірос*, нар. *крилос*) привертає увагу і *старе городище міста* Галич, біля якого існує с. *Крилос* ІФ. Схожі назви в Україні – *ХЛЕРівка* Чк *КРИЛів* Рв 2 та ін.: • *КРИЛос* ІФ Галич: **СЕМАК**івці, р. ЛІВИНці λεβαν у с. Бринь, Біль**ШІВЦІ** = БИБЛо ^р. БИБЕЛька = БИБЕЛка βύβλος у с. ХОХОНів; **КОРОС**Товичі, **ХОРОС**Тків, **МАР'ЯМ**ПІЛЬ+ *yamm* = МАРИНопіль ^р. КОРОП'я, ЯБЛУНів Ἀπόλλων, **КІНАШ**ів, **ДЕМЕШК**івці до 750 ^ПоПЛАВники, ***САПОГ***ів 750, **РІЗдВЯН**и, ДУБівці, ГРОБиська, **КУРОП**АТНики;

• *ХЛЕРівка* Чк КОРСУНЬ-Ш.: СТЕБЛів, ГЛУШки, ШЕНДЕРівка, МИРопілля, НеХВОРОЩ, ЯБЛУНівка, МОРИНці, СУХини, СОТники, ТАРАЩа, СКРИПники;

• *КРИЛів* Рв ДУБно: ^Зелений ГАЙ, ВАРКовичі; **ОЛИБ**ів, РІДКоДУБи, СЕМиДУБи, МИРогоща 2, ПАНТАЛІЯ, Олександрівка; • *КРИЛів* Рв КОРЕЦЬ: **ЖАД**ківка, ЧЕРНиця, **КОПИТ**ів; • р. *КРИЛівка* у с. ПереКАЛІ Рв Млинів: ^ВИШневе, ОХМАТків; БорЕМЕЛЬ, ШИБин, Олександрівка, БАБолоки, КОРИТо, ДОРОСТАЇ = "Пугачівка", СТАВРів, ЯБЛУНівка, **ЛИХ**ачівка, **ЯРославець**, ЯЛОвичі; • р. *КРИЛІВочка* у с. КРИЛівка Жт АНДРУШівка: ГАРДИШівка, **ЯР**ЕШки, ТАРАСівка, ГАРАПівка, ЯРОПовичі; • *КРИЛівка* Жт РУЖин: ^**ЯРославка**; БЕРЕЗянка, РОГАЧі, ЯГНЯтин; • *КРИЛівське* Зп Зп: ОЛЕНівка, ХОРТИЦя, БАБУРка, ІВАНгород, ЛЕМЕШинське, БІЛеньке, Червоний ЯР, ВЕСЕЛе; • яр *КРИЛЬцівський* л Відноги л Волоської Балаклійки Хк Шевченкове: ^БОРІВське, **РОМЕН**щина; МИРопілля, **ХУДоЯР**ове, БЕРЕЗівка, **ШИШ**ківка, САМАРське, ВЕСЕЛе, Олександрівка.

• р. *КрИлівка* у с. МАНьки Чг РІПки: р. ВАРЕШка βᾰριδ- = ВЕРЕЖка, ВАРАЖка, 1765: **ВАРИЖ**ка βᾰριδος у смт ЛЮБеч, р. **ВОРЗ**енка п **ВОРЗ**ни ^ГУБАРі, СКИТЬки **Σχιθις**, РозСУДів; р. В'ЮНище п Виру п Сожу біля с. Плехтіївка, ЧИЖівка Al-Gizeh, **ОЛЕКСАНДРІ**вка 2, МОХНАЧі, КОРОБки, ПИЛИПча, МАНьки, **ЯМ**ище, ЯР.ИЛОВичі, ПАПІРня, ГУНЬківка.

КРИМ, -ок. Пор. 1) уйг. **кирим** прибуток; 2) монг. kerem фортеця; кріпосна стіна.

КРУГлик Кв, ***КРУГ*** < 1) кругове укріплення, відповідник аварс. фортів, званих герм. hring; 2) **kirrōg** [*k(y)lwk*' | M *qrwg*] artisan, craftsman; skilled.

ур. *КРУГи* біля с. Круги Кв Іванків {Ясногородка, ур. Перекоп, с. Каменка}; ур. *КРУГи* напроти с. Унин ("Тетерівське") Кв Іванків {БЛІДча, ур. ГВОЗДяТИН, ур. Лахманове ірд. **lāech** 'воїн' ?}; ур. *КРУГле* біля с. Веприн Жт Радомишль {р. МИРоч, САДки, ВИРВа}; ур. *КРУГле* біля с. РАЇвка Жт Радомишль {ТАБОРище, КОМАРівка, КРИМок, ур. МУТВицьке}.

Окрім цього трапляються назви водойм від тієї ж основи Круг-: оз. *Кругл**ЕНЬК**е* у с. Сахнівка Чк Корс-Ш: став *Кругл**ЕНЬК**ий* у м. Долинська Кр; бол. *КруглЯК* у кол. с. Тарасівка Чк Чигирин; торф. *КруглЯК* у с. МОШНи Чк Чк: оз. *КРУГЛЯК* у с. Солошине Пл Кобеляки; також низка озер Круг Чг [Павленко].

б. ***КРУЛЬман*** у с. Курошани Зп Токмак. Див. II. *ХАРЛ-*.

КРУТЕНЬКа, -е, -ий < Grýt.ing- 'ґревтунґ'. Пор. Grýtinga-**liði** 'воїн ґревтунґів' = Gizurr з Едди "Hervarar saga ok Heidhreks konungs" [Вольфрам, 48]. + Boyer R. Les sagas islandaises sont-elles des documents historiques? // Cahiers des Annales de Normandie. Annee 1990. Vol. 23. # 1. P. 109–126; + Schütte G. Our Forefathers the Gothonic Nations. Vol. 2. – Cambridge, 2013. – P. 11; Heinzel R. Ueber die Hervararsaga. – Wien, 1887. – S. 43.

Схожі назви трапляються в околицях топонімів ґотської тематики:

• р. *ЯТРАНь* latrus Чк Умань + Кг Голованівськ ++ Кг Новоарх.: ДОБРоВОДи, ВІЛЬШанка, КОРЖовий КУТ, **ТОМА**шівка, ЯТРАНівка; + **ВЕРБ**ове, **ЄМИЛ**івка ὅμιλος, **МАТВІЇ**вка, **КРУТЕНЬК**е Grýting-, **ТРОЯН**ка Traianus Decius; ++ ЛОЗУВАТка, ВІЛЬШанка ^**КРУТ**оЯР-ка, КАЛИНівка, ПоКОТилове, ТАРАСівка, ЯТРАНь, ЩИРське. Таким чином, на роль прототипу *Ятрані* на зміну надто абстрактному хорв. Jadran 'Адріатичне море', з історичного контексту

"ґотських війн" приходить мотивована назва річки у Болгарії Ἄθρυς, Ieterus, Iatrus, суч. болг. *Янтра* п Дунаю, у верх. течії *Етър* [Трубачев 1968, 208]:

● р. *ТРОЯНка* п ЯТРАНі у с. ТРОЯНка Кр Голованівськ: ЄМИЛівка, **МЕЖ**ирічка, **ВЕРБ**ове, **КРУТЕНЬК**е Gŕýting-, **МОЛД**овка;

● ***ДЖЕМІЛЬН****е* Aemilian- Лг СтароБІЛЬськ: ^ЄГОРівка; яр **БУТ**ів у с. **БУТ**ове, **БАЙД**івка, ПОЛОВ.ИНКине, ЧМИРівка, **ТЕЦЬ**ке Decius, ОМЕЛЬкове, ШПОТине, ПідГОРівка, Ново**БОРОВ**е Beroe, БУТківка ^**ЛИМАН**, **КРАЯШ**.НИК грай + яс + ник, КРИНИЧки; яр і став **КРУТ.ЕНЬК**ий Gŕýting- у кол. с. **КРУТ.ЕНЬК**е Gŕýting-, яр КРУТий у кол. с. КРУТе, р. ШульжИНКа у с. ШульгИНКа;

ЗАМУЛ.івка Aemilian- Лг КРЕМІНна: ^**БОРОВ**ЕНЬКи Beroe? + ing; БАРА**НИК**івка, **БОРОВ**е, ЗаЛИМАН, СОЛОНе, БУТове, **КРУТ.ЕНЬК**е Gŕýt.ing;

БОРОВ**ЕНЬК**а Beroe + ing См Лебедин: ^КРУТе, БУРІВка; КУДАНівка, ГАРБАРі, ГРАБці, ГАТка, ГЛИБОКе, ЛІСНе "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], **ДЕЦЕНК**івка, ОПОЛОНівка, ХИЛЬКове, МЕЖиріч, ГОСТРоБУРи, ЖАДЬКове, ДРОЗДівщина drauht-;

● оз. *КРУТЕНЬКе* Gŕýting- у кол. с. Старосілля Кв КСв: **ТРО́є**щина; **Гост.ОМЕЛЬ** герм. gast 'чужинець' + ὅμιλος ^ІРПІНЬ, **ТРО́є**щина Traian-, **ЗАБІР**'я, БОД**ЕНЬК**и buting, ЛІСовичі "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], ЛІСники, ХОДОСівка; ● озера *КРУТЕНЬКі* Gŕýting- біля с. Лапутьки Кв Чорнобиль: ^ГУБин; НаГІРці, ПідЛІСне, ЗаГЛИБ'я, СТАРосілля, ЯМпіль + ДОМАНівка; ● *КРУТЕНЬКе* Gŕýting- Дп Орджонікідзе м/Р: ЧортОМЛИК; ● *КРУТЕНЬКе* Gŕýting- Дп Васильківка: ^ЛИМАНське, ЗЕЛЕНий ГАЙ; **ВЕРБ**івське, ДАЧне, КРУТоЯРка, БРОВки, ЛИСа Балка, СОЛОНці, УЛЯНівка, КРУТий Яр, ЗЕЛЕНа РОЩа; ● *КРУТЕНЬКе* Gŕýting- Кр Голованівськ: **ВЕРБ**ове, ЄМИЛівка, ПОЛЮХівка, **МЕЖиріч**ка, МАТВІЇвка, **ТРОЯН**ка, ЗЕЛЕНа Балка; ● *КРУТЕНЬКи* Gŕýting- Чв Хотин: КРУГлик, КОЛІНКівці, _МЛИНКи, ДАНКівці, СТАВчани.

На сході України записані півсотні гідронімів Крутенька, ий [СГУ]. Низка гідронімів з основою Крутяк- може бути репліками Gŕýting-:

● оз. КРУ**ТЯ**Ка Gŕýting- у с. Пекарі Чк Канів: **ПИЛ**ява, ТРАХТЕМИРів, КЕЛЕБЕРДа, _МЕЛЬНики, **МЕЖиріч**, БУЧак; ● б. КРУ**ТЯ**К п Довгої Білої Лугані Лг; ● б. КРУ**ТЯ**Ки л КРИНКи Міусу Дц; ● б. КРУ**ТЯ**Ки п Білої Лугані = КРУ**ТЯ**Кові Балки Лг.

Трапилася унікальна назва зі збереженим формантом -инек (ing-): ● р. **КРУТИНЕК** Gŕýting- = Крутинець л Ревни Снову Чг Семенівка ++ Корюківка: КУТи 2, РАКУТи, ГАТі, НаБЕРЕЖна, БАРАНівка, УЛЯНівське, **ДАЧ**не, КРИНИЦя, РАКУЖа ++ **БОРО**К, **ДАЧ**не, **ЛІС**ове, ГУТище, ШИШківка. (Також є дер. Крутинка РФ Омск.)

Розподіл основи Крутеньк- за областями: Лг 19, Зп 11, Дп 10, Хк 7, Дц 6, Кв 2, Хс 2, Кр 2, Чв, Чк, Жт, Чг.

Перший великий поділ ґотів на ґревтунґів і тервінґів стався у Наддніпрянщині після періоду ґотських війн з Римом. У III ст. ґоти атакують з суходолу й моря Балканський півострів включно з Грецією, де вони заволодівають Коринфом, Спартою і Аргосом. І лише у Фракії зазнають поразки від військ імператора Ґаллієна (267 р.). Однак уже наступного року цілий флот ґотів і герулів разом з наземними військами перепливає Дарданели і грабує все на своєму шляху через Пелопонес. Нарешті у вересні 268 р. ґоти зазнають тяжкої поразки в битві при Наїсі (Ниші) від імператора Клавдія II, який уперше приймає титул Gothicus 'переможець ґотів'. Ця перемога римлян принаймні підводить риску під першим етапом ґотських війн.

За століття війн між римськими імператорами і ґотськими вождями Балкани й Північно-Східне Середземномор'я вилюдніли. Наскоки ґотів і аланів у Малій Азії аж по Кілікію тривали далі. Pax romana 'римський мир' на Дунаї довелося поновлювати ціною нових походів імператорам Пробу (278-279 рр.), Діоклетіану (288-292) і Ґалерію (294 р.). Цього часу стосується і поділ ґотів на два великі угруповання – тервінґів і ґрутунґів (ґрейтунґів).

Є підстави вважати, що поділ ґотів стався наприкінці III ст. Уперше як частина ґотів тервінґи згадані 268 р. у зв'язку з черговим нападом ґотів на Римську імперію. Тоді навала заторкнула провінції Паннонію і Іллірію, і небезпека нависла над самою Італією. Але невдовзі тервінґи зазнали поразки у битві на теперішньому італо-словенському кордоні, а у вересні були остаточно розбиті у битві при Наїсі. За подальші три роки вони були знову не раз відкинуті за Дунай внаслідок походів імператорів Клавдія Ґотського і Авреліана. Але у провінції Дакія їм вдалося закріпитися, і римляни мусили її залишити у 274 р.

Тервінґи згадані в панегірику імператору Максиміану (285-305), напи-саному 291 р. або дещо пізніше (імовірно у Трирі 20 квітня 292 р.). Цей текст традиційно приписують Клавдію Мамертину. Тут, зокрема, повідом-лено, що "тервінґи, інша

частина ґотів" (*Tervingi pars alia Gothorum*) об'єдналися з тайфалами проти вандалів і ґепідів [it.wiki/Tervingi].

У джерелах тервінґам протиставлені ґрейтунґи або ґрутунґи. При цьому тервінґів не можна прямолінійно ототожнювати з майбутніми вестґотами, а ґрейтунґів з остґотами. Етногенез мав насправді складніший перебіг: частина тервінґів приєдналася згодом до ґрейтунґів разом з іншими племенами, що й започаткувало племінне об'єднання остґотів (остроґотів). Зі свого боку, окремі групи ґрейтунґів також узяли участь у формуванні візиґотського народу, приєднавшись тут до тервінзької більшості.

На цьому племінний поділ ґотів на тервінґів і ґрейтунґів не закінчився. Стаття про ґревтунґів на [ua.wiki] згадує "припущення деяких славістів" про зв'язок з нащадками ґревтунґів пізніших «полян» Київської Русі. Це припущення виходить з того, що в разі, коли *ґревтунґи* означило «люди, які живуть на землі (на полі)», а *тервінґи* — «люди, які живуть в лісах», то має місце аналогія до *полян* та *древлян* Київської Русі, що також мали свої імена зі схожим значенням, *жили в тих самих місцях*, що й ґотські племена та *були завжди поруч*, як і пара ґревтунґи-тервінґи.

У зв'язку з цим варто додати, що для геноніма *кривичів* виглядає реалістичним прототип лит. kareivis 'воїн'. Це пояснювало б інакше загадковимй і позаісторичний острівець з 6 назв від основи Kriebitzsch- на південь від Лейпціґа *у Німеччині*: Kriebitzsch, Krebitschen, також Krimmitzschen і Crimmitschau 3 назви.

Як було знайдено топонімічний слід тервінґів. Важлива ідентифікація топонімічного продовження імені одного з двох основних племінних угруповань ґотів III ст. – тервінґів – стала можливою якраз внаслідок зіставлення наведених вище вельбарських контекстів:

– ДЕРЕВ'ЯН- (4~) – у тоопоконтекстах української частини вельбарських пам'яток ця основа повторена *п'ятиразово*, включно з формами *Дерев'янЧЕ* 2 і *Древині*. Передусім з огляду на матеріальний вельбарський контекст, а також на існування в інших місцях в Україні назв *Дерев'янКИ* Вн, Кв, Лв (і прізвища укр. Дерев'янко), тут може йтися саме про готів-*тервінґів* "людей лісу" (з ґот. ***triu*** 'древо, дерево').

● б. *ДЕРЕВ'ЯНКа* Tervingi у с. ТОРське Дц Крас. Лиман: СТАВки, ЩУРОВе, **ДРОБИШ**еве Trapezus 255, ЯМПіль, ЯРОВа, ЗАКІТне, КАЛЕНИКи, **КАРП**івка **Carpi**, КАТЕРИНівка, ЯМПОЛівка, ШАНДРиГОЛОВа Senderic Gall-, КРИМки; ● *ДЕРЕВ'ЯНКи* Tervingi Вн ШАРгород: ^ГИБАЛівка, ЛУКашівське, СУРО**ГАТ**ка; ГОЛИНчинці, **ДЕРЕБ.ЧИН**ка Trapezus 255, КОЗлівка, ПоКУТине, іВАШКівці, ПОПЕ-Лівка, ДОВЖок, ЖДАНове, ПАНЬКівка, КАЛИНівка, ОЛІХи, ДУБИНКи, РАХНи-Лісові, БУДне, ЮЛІЯМпіль, ШОСТАКівка, ТАРАНове; ● *ДЕРЕВ'ЯНКи* **Tervingi** Кв Васильків: ^КРЯЧки, КОБЦі, БЕРЕЗЕНщина; КОЖухівіка, ЗАЙЦів, КОДаки, БАРАХТи, КАЛИНівка, ПОЛОГи, ЧЕРНяхівка, СОКОЛівка, ТРО**СТИН**ка, СалИВОНки, ЯЦЬки; ● *ДЕРЕВ'ЯНКи* Tervingi Лв Золочів: ^ТРО**СТЯН**ець, КАМ'ЯНисте; КОРОПець Carpi 2, ГЛИНяни, ПОМОРяни, КУЛЬБи, БоГУТИН, ВІЛЬШанка, СТІНка, ЗаСТАВне, ЗАШКів Sas-, КРУГів, ЛУГ, КРАСносільці, ГОНЧАРівка, САСів, МАЗів Moesaia, ЯСЕНівці, БОНишин; ● р. *ДЕРЕВ'ЯНКа* Tervingi = **Derewenk**а Лв Жовква: Під**ДЕРЕВЕНК**и Tervingi, ДУБЛЯНи, ДОРОШів 2, ГАЛАСи, ВЕРИНи, БОЯНець, **ДЕРЕВН**я, КІБТі, ДУМичі, ГЕРУСи, БІЛани, КОЗулька, КРЕХів, ЗАШків Sas-, ЗАВАДів, ДУМичі, ПИТуля Pitius?, ГРИНчуки, КУНин, МАЛДРИКи, ЗаСТАВа, ДУМи, ДУМичі, БУДоКАМ'ЯНка, КРИВоКАМ'ЯНка, ПИЛЬНоКАМ'ЯНка, ПередРИМихи, БЛИЩиВОДи.

Таким чином, топонімічні дані містять мовні арґументи на користь згаданої в [ua.wiki] схеми: виходило б, що нащадки ґотів-**тервінґ**ів (у топонімії "***Дерев'янк-и***") під дещо зміненим пізнішим ім'ям з типово слов'янським "L epentheticum" ("вставним л") – *деревлян-и* – могли згодом узяти участь в етногенезі київських слов'ян. Виявлені у вельбарських контекстах України народні пристосування геноніма тервінґів мають аналоги і в Польщі: **TREB*L*INK**a 80 c1, DREWNI**K** 120 c2, DREWNI**K**i 161 b3 2, DREWNICa 14 b3, DREWNI**K** 15 b3 (ці два села біля гирла Вісли); DREWNia**K**i 185 c2, DREWNICa 98 b1; DEREWICZna 121 b3, DRAWIEŃ 29 c3, DRAWINy 67 a3, DRAWNo 47 b2, DREWNowo 16 b2, DREWNowo-Gołyń 80 b3 (в околицях *вельбарського селища біля с. Бруліно-Коскі*), DRZEWIANowo 51 b12, -y 29 a2, DRZEWINa 13 c3, DZIERWANy, DZIERZBIN 112 a2, 92 c2. Імовірні згадки тервінґів відомі й у Німеччині: TREBBIN**CH**en 67b, TREBANI**TZ** 78d.

● *ДЕРЕВці* Жт Овруч обр: ГЕПТари Gepidae?, бол. **СОЧ**инці у с. Вел. Чернігівка, **РОМАН**и, **КРАС.**ИЛІВка, **КОБИЛ**ин 2, БудоЛЮБівка, **НОРИН**ськ Narona, ГУНичі, **КИРДАН**и Cerdanya, ЗаБОЛОТЬ, ПОКАЛів; ЯСЕНець, УСове, **ЧЕРВОН**ка Kirwan, ЧЕРЕВки, БІЛка, **ОЛЕН**ичі, ІЛЛІМка, ВЕЛІДники Velet?, ЯЦковичі, **ОСТР**ови, СЕЛЕЗівка Сілезія, КАМІНЬ, ЧЕРВонОСілка, **СОЛОТ**ине slaúhts + -тин? (тяти); ХАЙча 2, ГУСарівка Genser-ic, СТОВпичне Stobi, КОЗ.УЛі, ЛИСТвен, ДУМИНське.

Спочатку засвоєні з ґот. **slaúhts** 'битва', назви типу СОЛОТине далі очевидно були переосмислені за народною етимологією як ґот. sala 'дім' + **𐌲𐌿𐍄𐌸𐌹𐌽𐍄**:

● *СОЛОТВИН* sala 'дім' + готфинъ Вл Ковель: ГОЛОБи, КОЛОДниця, КОЗлиничі, ДОРОТище, **КРИЧ**евичі Krekas 'греки', ДОВГоноси, **КАЛИН**івка, КРАСноДУБ'Я, БАЙківці; ● *СОЛОТВИН* ІФ Богородчани: **ГРИН**івка, **КРИЧ**ка, ГЛИБівка; ● *СОЛОТВИНа* Зк Тячів: ВІЛЬХівці, **РУН**я, ВОНІГове, ГЛИБокий Потік, **КАЛИН**и, **КРИЧ**ове, **ГРУН**ики, ПриГІДЬ, КОЛОДне; ● *СОЛОТВИН* См ШОСТка: ^ХОЛОДівщина, ЗаБОЛОТтя; ГУДівщина, СВІРЖ, **ОСТР**оушки, МИРОНівка, КРАСулине, ЧАПЛІївка, **КАЛИН**овець, ВОВНа, КОВТУНове, ВОРОНіж, КУРДЮМівка.

Генонім іншої частини ґотів – ґревтунґів (засвідчені також форми Grutun-gi, Greutungi, Greothingi, Grauthungi) означав приблизно "люди степу" або "люди піщаних берегів" (пор. данґ. greot 'жорства'). Якщо етнонім Tervingi "люди лісу" зберігся у формі *Дерев'янки*, то **Greothing**-і "люди степу" може відповідати народному пристосуванню ***Крутеньк**-и*.

У Польщі знайшлися добрі відповідники до геноніма ґрутунґів: ● ***GRUDUNKI*** Grutungi 78 b3 Ostrów Maz: PRUSZki, CHRZANowo; ● ***GRUDZIEŃ**-Las* Greothingi 136 a1 Opoczno: WYGNanów, KUNice, GRZYMAŁów; ● *GRUD-ZIĄDZ* Grutungi 33 c2 rz. Wisła: GUBINy, KŁODka, KOZIelec; ● *KRUTYN* Greothingi 38 b3 Szczytno: Krutynski Piecek, PRUSinowo; ● *GRUDZYNy* Greothingi 155 c3 Kielce: Opatkowice-DREWNIANe, WYGODa, STAWy. Оскільки ґрутунґи – люди поля, це добре відповідає і Несторовому "*поляни = поляки*".

Рис. K16. В'язаний очеретяний човен на Нілі – укр. окрут

▒ ***КРУТи*** Чг < *окрут* 'корабель' (первісно – плетений). Завдяки існуванню складної основи у топонімі *Жабокрути* вдалося відновити зв'язок з ойконімом *Жаб.окрът* у Болгарії. Детальну статтю див. II. *ЖАБОКРУТИ*. У Реєстрі Війська Запорозького 1649 р. згадане прізвище козака Івана ЖАБ.ОКРИ**Тс**ького [РВЗ-1649, XXx]: і тут основа *Жабокру**т**- з закономірним переходом -у- > -и-). Сюди ж пот. *МАСЛ.**ОКРУТ*** у смт Богдан Зк Рахів [СГУ, 354] < maṣl 'Єгипет' + окрут; с. *КРУТи**БОРОД**и* βăριδ- баржа Хм; руч. *КРУТий **БЕРЕЖ**ок* βăριδ- у с. ***ЩЕР**биничі* ⱬБĤⱣ Чг; р. *КРУТо**нос**івка* (!) у с. Вертіївка Чг; б. *КРУТик* л Вел. **ШИШ**івки ⱬНⱬ бас. Міусу Дц; р. *КРУТий **ШИШ*** (!) Зп [СГУ, 624], р. **КРУТ**оГУЗ ⱢⰯⰭ (709b) 'пісня, співати' у с. Шепіт Чв, пор. пот. ЛИХоГУЗ Λύκων Πόλις 'Люкополь' у смт Верховина = **ЖАБ**'є ІФ: чи не стоять за цим бурлацькі пісні? Інша лексична морфема Крут-$_2$ походить з основи ґотс. Gryt.ing- 'ґревтунґи' (пор. *Крут.еньк.и*).

Те, що Крут-$_1$ пов'язана з крутити видно з різномовних назв одного села на Збручі: *Крутилів* ~ *Кринцилів* (< kręcić 'крутити').

КСЕНДЗівка. У минулому таких назв було кілька. У довідковому виданні Є. Сіцінського з краєзнавства Поділля їх вказано сім: на с. 27, 84, 107, 205, також передмістя Томашполя та кутки селищ Угринівка і Голованівськ [Сіцінський, 906].

КУБРАКи См, *КУБРЯКи* Мк < пахл. **gwbrag** 'alert, vigilant' (дозорець).

КУКЕЗів Лв < дпрус. cawx 'дідько'. *КУКЕЗів* Лв Кам-Буз: Деревляни, Цепухів, Цеперів, Убині, Банюнин. Пор.: "***Кокес***, л. п. Черепашки, л. п. Десны, вар. Косось, ср. жемайтск. Кукесь кальнасъ, гора (Спрогис. 155), др.-прусск. Kuke название брода, объясняемое из варианта др.-прусск. cawx 'черт' (Геруллис. Apr. ON. 75)" [Топоров, Трубачев, 268]. Також КУКШин Чг 803 дпрус. cawx 'дідько'.

КУЛАЖИнці Кв < копт. ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ 'риба'.

Копт. ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ 'риба' – *Кулажиці*, *Кулачин*, *Кулачківці*, дж. *Кулажина*, бол. *Кулазьке*, *Кулага*; ур. *Кулажин* є і в Ву Чорноб. зона на е-карті України. Серед контекстів основи Димер- (дєг. tꜣ-mri 'Єгипет') трапилися і два таких:

• торф. *ДИМЕРське* 𓊪𓂋𓄿𓇋𓊪⊗ біля м. Бровари Кв рц: ^Вел. ДИМЕРка; БОБРик, ТАРАСівка, ЗАвОРИЧі, ЗаЗИМ'я, ЛІТки, ЛІТОЧки, РОЖівка, ГРЕБельки, **КУЛАЖ**инці .? ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ риба, ТРОЄЩина; • *ДИМЕР* 𓊪𓂋𓄿𓇋𓊪⊗ Кв КСв: ^РИКУНЬ; б. **КУЛАЖ**ина ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ риба у с. Лісники ^ХОТів ^КРЕМЕНИЩЕ; ХОТЯНівка, СУХоЛУЧчя, ТАРАСівка, СУВИД ⲥⲟⲩⲃⲏⲧ Welllooking, decent, peculiar, СИНЯК дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + **'Ιακός** 'грек' 'вежа грецька', ПІРнове, ВОРОПАЇв, НЕГРАШі, ХМільна, БУЧа, БОБРиця, БІЛоГОРодка, ВИШ.ГОРОД ἰσο-κράτ-εια рівність? р. ЖОРна п ІРПЕНя у с. **ЖОР**нівка каб. **жор** 'хрест', р. **ШВАР**нівка ϫვრი jvar-i у с. ЮРівка, бол. **ШАПАР**ні ϫვრი jvar-i у с. **ХОДОС**івка, став **ШАПАР**ня у с. Лісники; **СВАР**ОМ'я ϫვრი jvar-i + *омля (пор. оз. ***СВАРемле*** у с. БІРки Вл Ковель).

Водночас це апробація правильности розпізнання основи Димер-. • *КУЛАЖИНці* ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ Пл ГРЕБінка: ^ЛУТ.**АЙК**а; БЕРЕЗівка, СЛІПОРІД-ІВАНівка, ОРЖиця, САЇвка, ГРУШківка, **СІМАК**и, Олександрівка, ТАРАСівка;

• бол. ***КУЛАЗ****ьке* ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ у с. СУХоЛІСи Кв БЦ: оз. ГО**ПАЦ**ине (αι)ϝυπτος + пац 'весляр' = **КУРІНЬ**ове у с. ПІЩана, БІЛа ЦЕРКва; стр. СОЛОМківський **Σαλαμίς** у с. ФУРСи ^ЧМИРівка; ЧЕРКАС, ГАЙок, ТАРАСівка, КРАСне, ЗаТИША, ДРОЗДи, СИДОРи, ІВАНівка, МАТЮШі, вЕРБова, ОЗЕРна, КОРЖівка, **СОРОКОТ.ЯГ**и, ПОТІЇвка, ОДНоРІГ, ЧЕРКАС, ПІЩана, **ГОРОДИЩ**е, ГЛИБОЧка, ЩЕРБАКи моряки-слуги, ХРАПачі, ГЛУШки, СКРЕБиші, ШКАРІВка, ЯБЛУНівка;

• дж. ***КУЛАЖ****ина* ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ у с. Ст. Безрадичі Кв **ОБУХІ**в აბაშა р. і нп Абаша (у старому значенні 'Абхазія')[2]: ^стр. ПАРАЩина; б. **ЗВАРИЧ**ів Луг ϫვრი jvar-i + ꙗ у с. **ЖУК**івці, став **ЗВАРИЧ**івський ϫვრი jvar-i + ꙗ у с. ВЕРЕМ'я; бол. **ЖОР**нівки каб. **жор** 'хрест' у с. ПідГІРці; оз. **Глуш**ець у смт КОЗин, КОЗіївка, НЕЩЕРів, РОМАНків, МАКАРівка, **КРАСНа Слобід**ка; **ПАРАЩ**ина, ТАРАСівка, ХАЛЕП'я, **ТРИПІЛ**Ля; **КОНЮШ**еве, БЕРЕЗове, **СЕМЕН**івка; МАТЯШівка, КРАСНе, КОПачів, КРЕНИЧі;

• бол. ***КУЛАГ****А* ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ біля с. Вел. Дивлин Жт Лугини: ^бол. **БУЧ.МАН**и ϧωτε Battle array + man; бол. ЖОРства біля с. Солов'ї; став СТАРОНоваківський ϲⲧⲁⲩⲣ- у с. СТЕПАНівка, бол. **БЕРВ**ище, р. **КОНІ**ї**В**ка, р. **КОНЯВ**ка canabae/ Kanob у с. Крупчатка ^ГЛУХОВа; **ВЕРБ**івка, бол. **ВЕРБ**ина у с. РадоГОЩа, став **ВЕРБ**ИЛЯНка *-биян- у с. ЛЕОНівка ^КРЕМ**Н**е **крέμνω** 'вішати', р. **УШИЦ**я, КРАСноСТАВ, КАЛИНівка, БУДа, ПУТИЛовичі; БЕРЕЗовий **ГРУД**, МОЩаниця, МАЛАХівка, _ТЕСнівка, ТОПІЛЬня, БОБРичі, КРАСНосілка; р. ВІТка = ВЯТНа, ТОПИЛа, СВИНка; р. ГНИЛ.УШа п ПОВЧанки у с. ЛИПники, р. ГРЕБінка, р. ДИВЛИНка, р. **КРУТ**а п КРУГлика ТРІСТця, р. ЛУГИНка, ЛЮТИШок, НІГЛОвець ..ШІСТеня; р. РОЗВИЖНа, р. ТОВЩ п КРЕМ**Н**и; р. ТРОСТець, водотік ХВОШки, р. ХРАНичівка = КРЕНИЧівка; р. **ШЛЯМ**АРка ϭⲗⲁⲙ, ϣⲗⲁⲙ: (811a); v. Q. To kindle, розпалити = Вел. БАВТУРець;

• *КУЛАЧківці* ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ ІФ Снятин: ^**ХОМ'ЯКІВ**ка; **БУЧ**ачки ϧωτε Battle array; КУЛАЧин, ПОПЕЛЬники; р. КОВБА**Син**ка Kobasa (біля Саїса) у с. ОРЕЛець, СТЕЦева, КРАСноСТАВці.

Можливі пристосування основи Кулаж-: КУЛАКівці Тр 297, став КУЛАКова у с. ЖУРавичі Вл КІВЕРці; КУЛЬЧин Вл 332, КУЛЬЧин Вл 1042, КУЛЬЧини Хм 705, КУЛЬЧиці Лв 1345, КУЛЬЧіївці Хм 571; також – дж. КУЛЕВицьке (половец. -в- < -г-) у с. Свитязь Вл Шацьк; бол. КУЛЬОВе у с. Мельники Мостищенські Вл Кам-Каш. Імовірно і КУЛЕШів Кв 735, КУЛЕШів Вн 1091, став КУЛЕШевий у с. П'ятиГОРи Кв ТЕТІїв; КУЛИГа Вн 703, КУЛИШівка Чг 223, торф. КУЛИШівське біля р. ГНИЛоП'ЯТі Жт Жт: бол. КУКОВе у с. Заможне. За кордоном: КУЛАЖын Ву Гомій, КУЛАЧки РФ.

КУЛЕШів Вн < аз. küläš боротьба.

---

[2] *Хаханов А.С.* Очерки по истории грузинской словесности. Вып. 3-й. – М., 1901: "відстояти царівну, яка не бажає вийти заміж за "чорного абаша"" [С. 197].

• *КУЛЕШів* Вн Погребище: ОРДИНці, БОГАТИР, КОРЖиха; • *КУЛІШове* Чг Бахмач: БАТУРин, КАЛИНівка; • *КУЛЕШів* Кв Миронівка: Македони, **КОРИТ**ище, РОСАВА; • *КУЛИ-Шівка* Чг Варва: КАЛИНовиця, кут. **КОВГАН**івка тур. kavga 'бій'у с. Харитонівка; • *КУЛІ-Шівка* Жт Коростишів: **КОВГАН**івка тур. kavga 'бій'; • *КУЛІШі* Дп Царичанка: **ЦИБУЛ**ьківка, КАЛИНівка; • *КУЛІШівка* См Недригайлів: **ЦИБУЛ**енки, КАЛИНів Яр, Мухувате, **КОРИТ**ище; • *КУЛІШі* Жт Ємільчине: КРИВотин, СИНЯВка; • *КУЛІШівка* Чв Сокиряни: Білоусівка.

КУЛИЧка См, **кулич** < **kulāčag** [*kwl'ck*ˡ | N *kuliča*] small, round bun (солодка булочка з родзинками) КУЛЬЧиці Лв, пор. і *кулич*.

КУЛІБАБА Кв < тюрк. قلي quli 'раб, носій' + перс. بابا bābā 'батько, дідусь; літній чоловік, пан (шанобливо)'.

Ця дивна назва має аналогію у східній мовній традиції, збереженій в Індії. Обидві основи дуже поширені в Україні: Куликівці, Куліші, Бабинці, Баб.олоки. За походженням це тюрк. quli 'раб, носій' + перс. bābā 'батько, дідусь; літній чоловік, пан (шанобливо)'. Bābā – це також форма звертання жебрака до господаря дому і навпаки NB. Вираз Bābā-jān (jān 'душа') у персів і індійців суміщає два значення: "Татку!","Дитинко!" (Father dear! Dear child!) (Platts, 117). Крім того, топоніми КУЛІ.БАБА Кв і КОЛИ.БАБинці Вн можуть містити й морфему тюрк. *куле* 'укріплення' (кала, кале)

КУЛЯБівка Кв < Куляб. Кулябівка Кв, Кулябкине Дп, Кулябчине См.

КУРАКине Лг – пор. уз. курак дерев. лопата, весло

КУРАШ Рв, ***КУРАЖ*** Хк – пор. узб. кураш- 'битися'.

На перший погляд, ці назви виглядають схожими на ім'я царя Куроша і могли б бути тематичнно найдавнішою групою топонімічних свідчень перської присутності часів Ахаменідів у Наддніпрянщині. Але реалістичнішим виглядає тюркський прототип: узб. кураш- 'битися'. КУРАШ Рв, КУРАШівці Вн, КУРОШани Зп, КУРАЖин Хм, КУРЯЖанка Хк. Є і масив прізвищ від цієї ж основи.

бол. ***КУРЖЎКівські КАВАРТи́*** у с. СТАРе Кв Бориспіль [СМГУ, 264] < дпрус. **karg**-is 'військо' + -ùkas + ґот. **gawairþi** 'мир'. Річ неймовірна, але ґот. **gawairþi** 'мир' досі має кілька яскравих живих продовжень, які утрималися усним шляхом упродовж 1800 років у мові далеких нащадків колишніх підданців ґотів: пройшло принаймні 18 х 4 = 72 покоління (!), і кожну назву стільки ж разів передавали і старанно завчали "з діда-прадіда": • *КОВЕРДИна Балка* **gawairþi** Пл Шишаки: ^ГРЕБеняки, МАСЛівці; ПриШИБ данг. **sib** 'мир', ГОРІШнє ґот. harjis 'військо', КОЛЯДи, ***КРИВоРУЧки*** лит. kareivis 'воїн' + данг. rocc 'верхній одяг', РОМАСі, САЛИМівщина sala + -im, ГОНЧАРі Gontar, КИСЕЛиха, ШАРЛаївка, ВОРОНянщина, РОМАНки, ВОСКобійники *vasc-, ПЕЛАГЕЇвка Pelagius, ЛЕГЕЙДи Lekeitio, ЗЕЛЕНе, ЧЕРНишівка, ВИШневе, ТОВСТе dulþ. Справжньою перлиною теми є гідронім під Борисполем: • болото *КУРЖ.ЎКівські КАВАРТи́* [СМГУ, 264] дпрус. **karg**-is 'військо' + -ùkas + ґот. **gawairþi** 'мир' у с. Старе Кв Бориспіль: ЛОЗівка, ГОРОДище, ВОРОНьків, ВИШеньки, ТАРАСівка, ЛЮБАРці, РЕВНе, КИРИЇвщина, СЕНЬківка скр. sainika 'воїн', ПереГУДи [Тищенко 2015, 167-168].

КУР'ЯНці Вн < 1) Кир Іоан; 2) хорв. Kurjan Коран.

Також численні, але зовні менше помітні назви селищ зі слідом "прибульців від Іоана". Ідеться про сучасника Кира Якова – сирійця *Кира Іоана*. Того ж 542 р., коли Яків був висвячений на єпископа Едесси, *Кир Іоан* з волі імператора Юстиніана викорінював залишки римського язичництва і *зороастризм* у Малій Азії [it.wiki... Giovanni_da_Efeso]. Він охрестив там 70 тисяч язичників, заснувавши 41 церкву (і ще 55 за кошти держави). Через 16 років Кир Яків висвятив його на єпископа Ефесу, і до історії він увійшов як *Іоан Ефеський (Азійський)*.

У своїй *Історії Церкви* Іоан Ефеський одним з перших авторів повідомляє про появу слов'ян: "Через три роки по смерті Юстина (581) клятий народ слов'ян, званий склавенами, вчинив напад на всю Елладу, на провінції Фесалоніка і Фракія, пограбувавши багато міст, узяв штурмом численні фортеці, поруйнував усе і спалив, зробив рабами населення і заволодів цілою країною..." [https://it.wikipedia.org/wiki/Giovanni_da_Efeso; ... gl.wiki/Xoán_de_ Efeso]. Показово, що наукову цінність цього повідомлення зауважили лише італійська і галісійська Вікіпедії. Десяток інших (включно з "передовими" і "провідними") про нього науково коректно і цілком об'єктивно промовчали. Однак це на 44 роки раніше від не менш колоритного свідчення Георгія Пісиди (тут, с. 188). У "нашій" традиції прийнято списувати ті дитячі пустощі на аварів (Монемвасійська хроніка, Фредегар). Але схожими подвигами київських слов'ян прикрашена й "Повість врем'яних літ" під 866 р. (Аскольд), і під 907 р. (Олег).

Попри все "люди греків" і "люди Іоана" працювали далі серед народу з таким прошарком дикунства. Роботи їм вистачало, хоча за 40 років до місії Іоана у 403 р. й були написані вікопомні слова про те, що: "SCYTHIAE FRIGORA FERVENT CALORE FIDEI" ("Скіфії холоди палають жаром віри") [Hieronymus]. Холоди Скіфії не запалали самі собою: християнство у *такій* Наддніпрянщині, яка століттями вихлюпувала на Візантію шибайголів, було і самозахистом Візантії, і результатом тривалих зусиль кількох поколінь євангелізаторів IV–VI ст. Визнання його *державною релігією* 988 р. – це справді одноразовий акт, – але по шести століттях зусиль сотень проповідників.

Можна припустити, що саме тотожність імен Іоана Ефеського та Іоана Хрестителя відіграла особливу роль у тодішній наївній свідомости новонавернених, – і поширеність у топонімії слов'ян основи Іван- слід ставити у зв'язок з тими тисячами похрещених, яких Іоан долучив до віри Христової: • *Жабл**ЯНо*** Бг Перник: р. СТРУМа, ЗЕМЕН, ***ЖабляНски Монастир Свети ЙОАН Кръстител***; По**ЦЪРН**енци, ВЪРБа, **ЕГЪЛ**Ница (пор. чес. jihla 'піраміда'), КОСово, КОБИЛе 2, Чудинци, **ИВАН**овци; ЖЕДна (пор. р. ЖАБ'**ЯН**ка, Чк, прізв. ЖИВил**ЯН**ко, – а з іншого боку, топоніми Жаб'**ЯЧ**е Око Тр, Шев'**ЯКІВ**ка Хк, Шев'**ЯК**ине Дп; ŽabL**JAK** Hr; ŽabL**JAK** BiH; ŽabL**JEK** Sln, – але і Zhab**IAK** Alb, ŽabiJAK CG 2, BiH, ŽabiJAK Pl).

Ченці яковитської церкви припливали викорінювати віру в Гора, Ісиду, Осириса (*Крива ГОРа*, *Криве ОЗЕРо*, *КривоУЗДа*). Далі верх перебрали халкідоніти, і наспів час боротьби з міафіситством самих яковитів (*Крив'ЯКи* Лв, *Крива СИНявка* дслов. **сънъ** 'вежа, башта', *КривИЩе*, *Aleksandria Krzywowolska*). Завершили епоху *Біла РозСІШ*, *РозСОХи*, *ПоСУХівка*, *ПоБІРка*, *ПоГІНьки*, *ПоКУТинці*, *ПереЯМпіль*, *ПереМИШЛ.ЯНи*, *ПереХРЕСТя*. Історичними посланнями до нащадків залишилися запозичені слова і запечатаний зміст топонімів.

▒ ***КУСТичі*** Вл < пехл., перс. kust 'бік, край' [Bailey, Khotanese Texts, 66].

• *КУСТин* Лв Радехів: ^ГРУШки, ДУБовиця; КУТи, РадВАНці, ОПЛИЦЬке, ПУСТ.ЕЛЬНики, КОРЧівка, **ЗБОЇ**вська, **СУШ**не ^**ТОБОЛ**ів; • *КУСТорівка* Хк **КРАСН**о**КУТ**ськ: ^ТУРове; **КРАСН**ий Яр, **СУХ**омлинівка, _КОЛЯДівка, БЕРЕЗівка, КАПРАНське, МИРне, БІЛОУСове, ПАРХОМівка; • *КУСТолові* КУЩі Пл КобелЯКи: ^Червоне*; **СУХ**е, **СУХ**инівка ^**КРАСН**е, БАРАНники, СОКІЛка, ДРИЖина Гребля, СОСНівка, Олександрія, ІВАНівка, ЯБЛУНівка, МІДЯНівка, ГАНЖівка, ГРЕЧАНи, ВІЛЬХУВАТка, БРОДщина, БІЛИКи, **ПІДГОР**а; • *КУСТоЛОВо-**СУХ**оділка* Пл МАШеве: **СУХ**оносівка, **КРАСН**о**ГІР**КА gor-/ Гуркан, НеХВОРОЩа, САХНівщина; • *КУСТин* Рв Рв: РЕШуцьк; **КРАСН**а, РИСВ'ЯНка, ШУБків, БОЯНівка, ІВАНичі, ОЛИШВа, ЖОБРин, Руда- ЯСИНиничі, ПереСОПНиця, БАРМАКи, БІЛа Криниця; • *КУСТине* См С-Буда: **КРАСН**оярське, КУДОЯРове, КАМ'ЯНка, КАМІНське, КРЕНИДівка, ПОРОХОНь, ГАВРилове, БІЛОУСівка; • *КУЩове* Кг ОНУФРіївка: ^ОМЕЛЬник; **КРАСН**офедорівка, ДЕРІЇвка, ПавлоВОЛУЙськ, ЯСИНУВАТа, ОРІХове; • *КУСТівці* Хм ПОЛОНне: ^БІЛецьке; **КРАЧАН**івка Хорасан, ЮРОВщина, ОНАЦЬківка, ХРАБузна, Червоне *Красн-;

▒ ***КУТці*** ІФ **kōy** [*kwd* | N ~] **street, lane** ~ **кут**ок (села) і kntk? NB/ Форма половецької тамги Баскаков. Ташкент, Самарканд.

руч. МАРКОТин Μαράχανδα л Многи Удаю Чг

Моргітул, -у, *ч.*; **потч.**, смт **Богдан** Рахівськ. р-ну **Закарпатськ. обл.**; *Мор-Г'ітул* (ОАІМ).

Варакути Μαράχανδα?, Барахти,

Справді, це б пояснило загадкову матеріально-звукову близькість географічно віддалених назв Воркута, Bara Gudha India, Ворохта, Варакути.

ВАРАКУТи Пл Кременчук: ^БОРД.ЮГи парт-ок 'парфяни'?, ОМЕЛЬник, ГУНЬки, ПУСТовіти, ЯРемівка; ГОРИславці, КАМ'ЯНі ПОТОКи, НедОГАРки, ЧИКАЛівка, БІЛАНи, СОЛОНці, **ПІДГІР**Не, **ПІД**ДУБне пахл. pad-, КИЯШки, **ВОЛОШ**ине, БАЗАЛУКи басалик (пор. Басаличівка), СОСНівка, ЧЕЧЕЛеве, БІЛЕЦЬківка, БУРТи, МАЛАМІВка, КОРЖівка коруг, ВАНЖУЛи, МАЛИКи, МАХНівка, КІНДРІВка, ПУХАЛЬщина;

ПОРТНівці, БОРТНичі

ПАРТИНці

КУДіївка Хк 953, КУДіївці Вн 952, КУДобинці Тр 454, КУТівщина Пл 1281

– у такому разі численні Кути виглядають реалістичніше репліками не Ракут, а пахл. **kwd** 'вулиця. завулок'; + куманс. kent, согд. kand: Самар.канд!

Самáра, -и, *ж.*; **рр.**: 1) *л.* Дніпра; 1152, «на Оуглѣ и на *Самарѣ*» (1908, ПСРЛ, II, * Самар-кут?

КУТці ІФ 565, КУТьКІВка Хк 851

▒ р. ***КУЧУРГАН*** Од, прізвище ***КОЧЕРГАН***. Випадково знайдено прямо причетний матеріал у кн. R. Dankoff про вірменські запозичення в турецькій: там є *koçırgan* 'запрошувач на весілля' – з вірм. суфіксом діяча перс. походження (як Авакян / Авагян, Ачарян). Але знайомство з колом реплік сліду торговельних контактів з маркою Обертенґів і прилеглими землями дає змогу припускати, що це пізніше пристосування попередньої форми з відмінною етимологією IX ст. – див. II. *КОТ.ЮРЖинці*.

Л

-ЛАБУНь, р. **ПідЛОБУНка** < хорв. Labin з лат. Albona.

• *НовоЛАБУНь* Хм Полонне: ^**ТРОЕЩ**ина, ЮРовщина, ТИТЬків; **ВОРОБ**іївка, СЯГРів, ЧЕРВОНе, КАЛЕНичі 2, ЛІСне, ЗаЛІССя; • р. *ПІД.**ЛОБУН**ка* Albona > Labin Кв Богуслав: р. Не**Х**в**ОРОЩ** (відомий пасаж з документа 1789 р.: "nad Rudą czyli rzeczką Chworośnicą, a teraz Niechworoszcza przerwaną leży"); ДІБРівка, **САВАР**ка Savaria, ПоБЕРЕЖка, **ДЕШ**ки, ЩЕРбашинці; р. ПРОЦиха < Priscus; р. Репійка = **РЕПЕЙ**Ка Riphaei montes! [Тищенко 2015, 217], р. РЕП'ЯХ у с. Хохітва, р. НУРець = НОРець у с. Бране Поле;

• *ЛОБНа* Вл 650; • *ЛОБАНівка* Дц 232; • *ЛОБАНівка* Хк Вел. Бурлук: ПОПЕЛЬне, ГУСівка hunsl; • *ЛОБАНівка* Хк Дергачі: ^КУДіївка, ГОПТівка, ЩЕРбаківка; ЛІСне, Дворічний КУТ, кОРОБки, СОЛОНий ЯР, ДІБРова, СОЛОНиціівка, МАСЛії; • *ЛОВИНь* Чг Ріпки Riphai mtes: ^**ЗАВОД**ське, ОЛЕШня, ГРИБова Рудня; **КРАС**ківське, Червона Гута, КИСЕЛівка, КИСЛі, СЕМАКи, УГЛова Рудня, **КОРОЛ**ьча!! Carolus, ВЕРБівка, ВЕРБичі, кОРОБки, **ВОРОБ**'їв, МУТИчів, ЧУДівка, ПИЛИПча, ГРАБів, КАМ'ЯНка, ЯМище, ГРАБівка, ВЕЛИЧки, МОХНАЧі, ГАЛКІВ, ГУБАРі, МАСЛоківка, ПоСТОВБиця, ЛИЗунова Рудня, КРАТИНь, ВИСОКинь, ГУНЬКівка, ЛІСківка.

ЛАДИНь < лат. latin-i.

ЛАДИЧин. *Див.* II. *РАДИЧІВ.*

ЛАМАХівщина. Відповідь коптського словника здавалася б прийнятною: ⲗⲁⲙⲁϧⲧ adj. Belly-mad, gluttonous; тобто ласий на їжу, ласун. Якби з грецької історії не було відоме ім'я афінського полководця Ламаха (Λάμαχος), рис. Л1. Ойконім *Ламахівщина* Пл Оржиця – унікальний, і все б нічого, коли б не шановний вік тих подій, у яких брав участь Ламах. Це V ст. до н.е., час Пелопонеських війн.

Зрештою, і військовий похід Ламаха бл. 432 р. на чолі флотилії з 13 кораблів на допомогу Синопу проти Фемістокла, і відвідини Ламахом Чорного моря у 424 р. для збирання податків у Гераклеї – це події за 10-20 років до походу Дарія на Скіфію. (Але Ольвія у гирлі Пд. Бугу заснована 647 р. до н.е., і на той час існувала вже понад два століття!) Однак черговий раз ми опиняємося перед майже неймовірними фактами збереження пам'яті про таку давнину практично в центрі України, на перетині торговельних шляхів і просто на землі, відкритій усім вітрам історії. Адже у Миргородському районі все ще існує с. *Передеріївка*, а далі на північ – *Шатравине*, *Коцупіївка* і *Коцупіїв Степ* (розглянуті у нарисі IV книги 2016 р.). А на Сіверщині серед лісів загубилася *Кренидівка*. Однак на тлі масових ознак плавби з античного Єгипту ми вже так зжилися з греко-римським часом відповідних реплік, що раптова поява прибульця з V ст. до н.е. все ще вражає – при тому, що районний контекст цього пласту топонімів навколо Оржиці класично античний – Єгипет, Аполлон, місто Он-Геліополь:

Lamăchus, Λάμαχος, сынъ Ксенофана, былъ полководецъ аѳинскій во время пелопоннесской войны и отличился своею необузданною смѣлостью, заставлявшею его пренебрегать всякими опасностями; въ то же время онъ былъ въ высшей степени безкорыстенъ. За его воинственныя замашки Аристофанъ осмѣялъ его въ своихъ комедіяхъ „Ахарняне“ и „Миръ“. *Arist. Acharn.* 566 сл. 1071 сл. По порученію Перикла онъ освободилъ въ 453 г. Синопъ отъ его тиранна (*Plut. Per* 435).; позже, въ 424 г., мы находимъ его опять въ Черномъ морѣ, гдѣ однако у Гераклеи весь его флотъ потерпѣлъ крушеніе. *Thuc.* 4, 75. Въ 421 г. онъ былъ въ числѣ тѣхъ, которые съ аѳинской стороны скрѣпили клятвою никіевъ миръ (*Thuc.* 5, 19. 24.); въ 415 г. ему было поручено вмѣстѣ съ Никіемъ и Алкивіадомъ главное начальство въ сицилійской экспедиціи (*Thuc.* 6, 8. *Plut. Nic.* 12. *Alc.* 18). Къ сожалѣнію, его разумный совѣтъ прямо плыть на Сиракузы и воспользоваться первымъ замѣшательствомъ врага для нападенія на него былъ отвергнутъ, и вмѣсто него принятъ планъ Алкивіада. *Thuc.* 6, 49. *Plut. Nic.* 14. Ламахъ палъ при Сиракузахъ въ 414 г. *Thuc.* 6, 101. *Plut. Nic.* 18.

Рис. Л1. Довідка про Ламаха [СКД, 716]

• *ЛАМАХівщина* **U** Λάμαχος? (432, 424 рр. до н.е.) Пл ОРЖиця: ^**ФИЛОН**івщина, ІВАНівка; **ЧЕРН**ета, ЧИРКівка, ВЕСЕЛе, ТАРАСівка, **МИСЮР**івка, ЯБЛУНеве, СЛІПорід ^**ХОРОШ**ки! ⲅⲟⲣⲱ, ХОРУЖівка, **ОН**ИШки Anxi 安息 — Аньси, Парфия .

Чи йдеться про якихось учасників подій під Синопом або Гераклеєю? Чи про перекази місцевих греків? Чи хтось із них був названий на честь великого предка? Те, що перед нами не фантом, а слід справжнього прототипу, видно з низки повторень цієї основи, – у цілком звичайних слов'янських формах з заміною іншомовного -а- на -о- і -х- на -к- (так робив і скіф у Аристофана – сучасника Ламаха...):

• *ЛОМАКине* Λάμαχος Дц Маріуполь м/Р; • р. *ЛОМАКа* л СТРАТИВи Чг Щорс: **ФІЛОН**івка, **БОРОВ**ичі, **РОГІЗ**ки, **ЄЛІН**е еллі-ни, ЩИМЕЛЬ; КОРОГОД, РозСОХа, ПАРИШів, КУПувате, ЯМпіль, ВЕРЕСня; • колод. *ЛОМАКів* Колодязь Λάμαχος у кол. с. Вел. ЧЕРЕВач Кв ЧОРНобиль: р. КОСТЕревка у с. ТОВСТий Ліс, оз. _**ПІРЕНО**ве **παπύρινος** у с. Опачичі ^бол. **БАРОВ**е Лядо.

Филон – досить поширене у греків ім'я; його мали кілька видатних діячів античности – літераторів і вчених.

В Росії відомі назви селищ *Ломакино* Рост., Курс., Калуз., Ряз., Смол., Чуваш.

ЛАТИНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 19-ї історичної епохи) – від 102 р.: топоніми Ладинь, Рюмівка, Лемеші, Ровенці, Бреща, Понінка; пор. лексичні запозичення *цибуля*, *редька*, *оцет*, *глек*, *коляда*, *криж*, *поганий*, *цята*; *жирувати*, *цидула* і багато інших.

ЛЕБЕДин. Село Лебедин за 10 км від Шполи Чк. "Укр. *лебідь*... є прототипом багатьох місцевих назв, але ім'я с. Лебедин не обов'язково має походити від укр. *лебідь*; не виключено, що воно пов'язане з ім'ям *Леведії*, проводиря угрів, які перебували в цих краях у IX ст., – пам'ять про них дотепер збереглася у місцевих назвах... Історія свідчить, що споконвіку тут була пустка – лише кочовики ставили тут свої оселі; у XI – XII ст. це був степ половецький. А якщо у ті часи й Київська Русь могла мати у тих місцях свої селища, то хіба що тимчасово і з перервами, адже відомо, що її межі то просувалися в цьому напрямку, то відступали. Зокрема, на 1190 р. вона мала тут, як видається, два міста: *Чурнаєв* і *Боровий* (очевидно суч. Боровиця). В усякому разі, постійне заселення краю розпочалося відносно пізно, у другій пол. XV ст. за князя Олелька Володимировича..." [SGKP, V, 642].

Пор. також *НЕСТЕРВАРКА*, *ПУСТОВАРІВКА*, Лебедин См.

ЛЕВОНьки < копт. **ⲗⲉⲃⲁⲛ**, κάλως 'канат': *Леваневське*, *Калуш*, *Калюс*.

Крім лексем ⲣⲓⲃⲏ, ⲣⲓⲃⲓ: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable), а також ⲱⲱⲱ, ⲱⲉⲱ–, (Q) ⲱⲏⲱ: (607a). To twist rope & c; сучити мотузок коптський словник має з цього ж лексико-семантичного кола і слово ⲗⲉⲃⲁⲛ, ⲗⲁⲃⲱ: (137b); m. Ship's hauling cable; канат для буксировки кораблів. І це утретє спонукає нас таки змінити звичні уявлення про досліджувану добу (точніше, розмістити тут перші позитивні знання на тлі дотеперішнього повного браку уявлень у цій галузі):

• *ЛЕВОНьки* ⲗⲉⲃⲁⲛ - Ship's hauling cable Чг Чг: ^ГІРМАНка, **ЖУК**ОТки; р. **ШУШ**.ЛАЙ ⲱⲱⲱ (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок у с. ХМІЛЬниця (пор. ЗаМГ.ЛАЙ лаос?), р. **ЯМ**очка; р. **ШИШ**ка ⲱⲏⲱ (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок; р. ВЕРЕ**ПУТ**Ь (**ⲟⲩⲉⲣⲡ**– + Πόντος 'посланці до Понту') = ВЕРЕПЕТЬ, ВЕРЕПЕНЬ, БАЛин у с. КАРХівка; БОРОМики Berm-ius, ВІКТОРівка, СЕДНів, УНучки, р. **БИЧ**алка ⲃⲉⲧⲥ: n. War бас. БІЛОУСу у с. **МОХ**наТИН! (гр. мах-!); **БІЛОУС** **Πηλούσ**-, ПІВці ^**ОЛЕКСАНДР**івка, БОБРовиця; ЛУКАшівка, ІВАНівка, ЗАБАРівка, ЛЕВковичі, ПЛЬОХів, МОХНаТИН, РОЇще, ЯКУБівка, БЕРЕЗанка, УЛЯНівка, КОБИЛянка; **ЛАДИН**ка, ПАПІРня, ЛОПаТИН ^ТЕРЕХівка; ЗАЙЦі, ХРАПате, ЗОЛОТинка, ШЕСТОВиця; Черн**ИШ**, **Чер**н**ІГ**ів! черн- 'Єгипет' + Isis (або ассир. 𒀭𒋾 місто = Θῆβαι or Διὸς πόλις), ТАБАЇвка ^**РОГОЩ**і ἐργαστ-ικός діяльний, енергійний; ⲉⲣⲅⲁⲥⲧ-ⲏⲣⲓⲟⲛ: (Gk); m. Any place in which work is done, workshop, factory; СИВки Siwa ^ВОРОХівка;

• *ЛЕОНівка* ⲗⲉⲃⲁⲛ - Ship's hauling cable! Чг **СЕМЕН**івка: ^_НОРиця+ = Галаганівка, р. ГНИЛ**УШ**а л СТРАТИВи; (+ 10 км ПОНУРово РФ Брянс.;) р. РЕВНа ⲣⲓⲃⲏ, ⲣⲓⲃⲓ: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) у м. СЕМЕНівка; р. РЕВН.ИЩЕ!; р. ІРВАНець л **ЛЕВН**и ⲗⲉⲃⲁⲛ - Ship's hauling cable СНову; р. І**РП**а (1718 р.; **ⲟⲩⲉⲣⲡ**– 'посланці') п СНОВу Десни ^р. ІРПиця = ДоЖОГАЛка *żagł-; РАКУТи **Ῥακωτις** 'Олександрія' [Verreth, 475, 661] ^**ІВАНПУТЬ** *iwnw- + Πόντος, Кривуша, **МАРС**; **ОЛЕКСАНДР**івка, **РАКУЖ**а, Кути, ГРЕМ'ячка; р. ГНИЛ**УШ**а л СТРАТИВи, р. Вел. і Мала ШАР.**АЙК**а! **ⲱⲁⲣ-** малий!; ПОГОРільці ^БЕРЕЗовий Гай, ГАННІвка, ГЛУХівщина, ЛОСівка, ТОПоЛівка; КОСТо**БОБР**ів **Κωστου** +, **БОБР**ик Другий; БАРАНівка!, БЕРЕЗова РОЩА.

• *ЛЕВАНевське* Пл КОБЕЛЯКи: ^ГАЙове, САМАРщина, **СОСНІВ**ка, СУХинівка; ГАНЖІВка, ГАЛі-ГОРБАТки, ГАЛАГУРівка, ТвердоХЛІБи, РЕВущине, ГРЕЧани, МОТРине, БРОДшина, БІЛики, ЖУКи, КИШЕНЬКи, ШЕНГУРи, Олександрівка; • *ЛЕОНівка* Жт Жт: ^МИРолюбівка; СІНГУРи, ГАЙ, **СОСНІВ**ка, ТРОЯНів, КРУТи, СТАРошийка, ВИСОКа ПІЧ, БУКи; • *ЛЕОНівка* Кв ІВАНків: **СУКАЧІ**!, ПИЛява, СТАРовичі, ПідГАЙне, **СТАВР**івка, **СОСНІВ**ка, ВОРОПАЇвка, БІЛий БЕРЕг; • *ЛЕОНівка* Кв МАКАРів: ^ЯБЛУНівка; ЧОРНогородка, КОНОПельки, **СОСНІВ**ка, СИТНЯКи, ВІТРівка, _**НЕБЕЛ**иця! Fanebal, божество з Аскалону, БОРІВКа, КОЛОНщина, ГАВРОНщина, КОПИЛів, ВИШЕград, БИШів, КАЛИНівка;

• *ЛЕВОНдівка* См РОМНи: **ЗЮЗ**юки! zwz, ПереХРЕСТівка, ШКУРКівщина; КОНОНенкове, БАЦМАНи, ОВЛАШі, ЛЕВченки, ЯРМОЛИНці, ЯРи, КОРОБчине, ГУБАРівщина, РОКИТи, **МАТЛАХ**ове, БОБРик, БІЛовод, ГАЇ, САХанське, ТАРАСівка;

• *ЛЕВАНтівка* Од Красні ОКни: ^ВИЖине, СЕМЕНівка, ОЛЕНоКАРИцьке; **СТАВР**ове, САМАРка, РИМарівка, Нестерове, ГУЛЯНка, ВЕСЕЛий КУТ, **ЧОРН**а, ОМЕЛЯНівка;

• *ЛЕВЕНТове* Тр Монастириська: ^**ЯМ**не!, ВІСТРя, ДІБРова, Теребіж; ВЕРБка, ДОБРоводи, ДУБЕНки, БАРВІНкове, СЕНЬків, ЯРгорів, КОРОСТяТИН, УСТя-Зелене,

БОБРівники; • *ЛЕВЕНцівка* Пл ЧУТове: ^**ЯМ**не!, ГРЯКове 2, ГРЕБІНники; Олександрівка, ЮНаки, ТОЙ.БІК!, ФИЛЕНкове, СКИБівка, ЧЕРНЯКІВка;

• *ЛЕВЕНцівка* Дп Новомоск: ^КЕРНОСівка; Олександрія, ГУБИНиха; • *ЛЕВЕНцівка* Пл РЕШЕТилівка: ^СЛІПки, ТвердоХЛІБи; **ЩЕРБАК**и, **ШИШ**ацьке, **ЛОБ**ачі, БІЛоконі, ГАНЖі, КОП'ЯКи, ШКУРУПіївка, ШКУРУПії, ЧЕРНещина, БАБичі, КРИВки, ТУТаки, КУКОБівка, ОНИЩенки, КОНОНи, РозСОХуВАТе, СУХоРАБівка.

Можна нагадати, що дотепер на роль прототипа основ Левент- були випробувані і Левант Азійський, і Левант Іспанський, і антропоніми Леон...

ЛЕДЯНЕЦЬ < пор. хорв. *puška ledenica* 'ладівниця', букв. скринька венетка: epitet *puška ledenica* nar. pj. пор. *ладівниця*! Деталі див. II. *БОДАКВА*.

• *ЛЕДНе* Рв Костопіль: ^Малий МИДськ; ДЕРАЖне, БЕЧаль (пор. прізв. Бенцал), ДЮКСИН *dux дслов. **сынъ** 'вежа, башта', ЧУДви, КАМ'яна Гора, ПЕНЬКів, ГАННІвка; • *ЛЕДЯНКА* Хм КРАСилів: КРАСівка, МЕДці, ЗаПАДинці, **КОТЮРЖ**инці Caturiges, МАРКівці, МОВЧани; • *ЛЬОДЯНе* Кг Мала Виска: КРАСнопілля, НовоКРАСне, ЛОЗуватка, ЛУТківка; • р. *ЛЕДАНЬ* у с. Горбове Чг Куликівка: р. ЛЕДЯНець п КОВЧинки, ПЕНЯЗівка < рум. pînză, pânză '**вітрило**' з *pandia : лат. pandere 'постилати' [Buck, 401], БУДИЩе!, ВЕРЕСоч, КОРОСТень; • став *ЛЕДАНівський* у м. Городище Чк рц: **МЛІЇ**в! *Mlějki*, ВІЛЬШана.

ЛЕЛЮХівка, **ЛЕЛЯКи** < копт. ⲗⲉⲗⲉ 'мандрувати' – *лелека*, яр *Лелечиха*, села *Лелехівка*, *Лелюхівка*, *Лелюки* й *Леляки*

Коптський словник зберіг і таке дієслово: ⲗⲉⲗⲉ: (141a); vi. To wander about; мандрувати, подорожувати (навколо). Його не можна не пов'язати з українським словом *лелека*! Наші прочани упізнали цих незворушно-спокійних цибатих птахів у далекому теплому Єгипті. Досі вважалося, що назва ця за походженням звуконаслідувальна, буцімто від клацання лелечого дзьобу "лак-лак". Прийнята до літературної мови, в українських говірках ця назва поширена переважно у степу. На решті української етнічної території цей птах – *бусол*, *бузько*, *буцько*, *кокостир*, *жабоїд*, *гайстер*.

Отже, *лелека* – це сепаратне українські запозичення з середньоєгипетської (коптської) мови: таке як *буча* (ⲃⲱⲧⲥ), *келеп* (ⲕⲉⲗⲉⲃⲙ), дитяче слово *моня* 'молоко' (пор. ⲙⲁⲩ ⲙⲙⲟⲛⲓ няня), – чергові свідчення і патенти від єгиптян про давність нашого народу.

• *ЛЕЛЕКівка* ⲗⲉⲗⲉ: (141a); vi. To wander about; мандрувати, подорожувати (навколо) **Кг** Кг: КОНОПлянка, СЕВЕРИНка, **ДЕМЕШК**ове, **ОЛЕКСАНДР**івка, ПоКЛІТАРівка, ІВАНівка, БЕРЕЖинка, АДЖАМка; ПриБЕРЕЖне, вИШняківка, ЧЕРНЯХівка, СОКОЛІВське, НовоПЕТРівка; ГРИГОРівка, ПриВІЛля, ЗЕЛЕНий ГАЙ, БАЙРАКи, МИРОНівка, ГАЇвка, ПідГАЙці, ЛЮБо-Надеждівка, ЛИПове;

• б. *ЛЕЛЕЧиха* ⲗⲉⲗⲉ: (141a); vi. To wander about; мандрувати, подорожувати (навколо) біля с. ЛЕЛЕКівка **Кг ПЕТР**івське: ^**БРАТ**ське, МИШОЛовка, **ПЕТР**опіль!!, РАЇвка, КРАСнопілля; ВЕРШИНо-Власівка, ГАННІвка 2, ОЛЕКСАНДРодар, ЗЕЛЕНе, ІСкрівка, **МАР'ЯН**івка, ОЛЕКСАНДРо-МАР'Ївка!, **ОЛЕКСАНДР**івка; ЖУЧанка ^ІВАНівка, РАЙполе; ЗЕЛЕНий ГАЙ, ЛАНи, ВОВЧанка;

• р. *ЛЕЛГа* у с. Сновидовичі Рв РОКИТне: ^**ОСТ**ки дєг. Ast Ісида; ТОМАШгород Дамаск, Рокитне, Олександрівка; • пот. *ЛЕЛЬКів* у с. СТЕБнів ІФ Верховина: БУКовець, **УСТ**еріки дєг. Ast Ісида, ПереХРЕСне, КРИВоРІВня, БЕРЕЖниця; • пот. *ЛИЛів* у с. ЛЮТа Зк Вел. Березний: БУКівцеве, КОСТРина, МИРча, СУХий, ЧОРНоголова;

• б. *ЛЕЛЕКівський Розділ* ⲗⲉⲗⲉ у с. ЛОМуВАТе **Чк ЧИГИР**ин (його могли бачити саме там NB): ^бол. **БРАТ**ківське у кол. с. Ломовата; р. СУБОТь sbty 'мури' у с. СУБОТів, ГАЛАГАНівка, ІВАНівка, ЧЕРНече; РозСОШинці, КРАСносілля, ПоГОРільці; ВЕРШаці, ***ТОПИЛ**івка*, БУРЯкове, ТРУШівці; а от і засоби плавби: **БОРОВ**иця.

Але далі пішли якісь дивно змінені топооснови (і при тому надійно повторювані): *ЛелеХівка* Лв, *ЛеляКи* Вн, Кв, *ЛелюКи* Хк 2, *ЛелюКівка* Хк, *ЛелюХівка* Пл. Що робити з ними? Дальший аналіз було відкладено.

Згодом було виявлено, що в античому Єгипті існував колись помарій (фруктовий сад) під назвою **Lalachou Pomarion – U15** [Geo ID: 5426] **G** Λαλαχου Πωμάριον ***Var.***: Lalachou Pomarion; ***Status***: area: pomarion. Цей прототип пояснював, по-перше, приголосний -х-, а по-друге, незвичні голосні київського і вінницького топонімів:

• *ЛЕЛЮ**Х**івка*! **Λαλαχου** Πωμάριον **Пл** Н.САНЖАРи: ^За**БРІД**ки! βᾰρῐδ; СОКОЛОВа Балка **Σακολάου** сак + народ, ШЕДІЄве **Σχεδία** ^НеХВОРОЩа, **МОВЧАН**івка; РЕШЕТники, БІЛОКОНі Konya ^**ПОЛУЗ**ір'я!, ГЕРГЕЛи, СОЛОНці, ВОДОЛАГівка!, ПОЛОГи, ПОЛОГи-НИЗ, ГАНЖі, КЛЮСівка, ГРЕКопавлівка; КАНАВи, **КОБЕЛ**ячок!; ШОВКоПЛЯСи, ПереЩЕПина 2, ГУБАРівка ^ЛІВЕНське, ГРЕКоПАВЛівка, СТОВБина Долина, БРИЖани βᾰρῐδ, БРИДуни βᾰρῐδ, ЛАХНи;

• *ЛЕЛЕ**Х**івка*! Λαλαχου Πωμάριον Лв Яворів: ВЕРХУТка копт. vrčout ⲃⲣⲥⲟⲟⲩⲧⲧ ^Вел. ГОРи, ЛОЗина, ГОРб; **СОПІТ**!, Дрого**МИШЛ**ь, **РОКИТ**не, **ЯМЕЛЬН**я **Ἀμπελών**?, ЧЕРЧик, МУРИНи, РОГІЗне, ЧЕРНИЛява, ЧОРНокунці, МОЛОШковичі (моряками були араби...), ІВАНики; ЩИГЛі *щогли?, ВОРОБЛячин, Старий ЯРів, Новий ЯР, ОЗЕРське, ЯСН.**ИС**ька; Великі Макари Makarios; ПаРІПСи$^{+}$ ἕρπω (impf. εἵρπον, fut. **ἕρψω** - дор. **ἕρψω**, aor. **εἵρψα**) 2) бродити, вештатися, тинятися; ἡμενος ἡ ἑρπων Hom. той, що вдома сидить, або бродить (поза домівкою)! [Encarta] Лв Яворів: 1947 ^ОЗЕРце, ГОР**У**Ни!,

ХОМанці, ШАВАРі; Новий ЯР, Старий ЯР, ВЕРБ'ЯНи під с. НеМИРів; ПОРУБи παρ-εμβολή ή табір, бівуак [ДРС, 1258] ^ХЛАНи, ЗАВАДів, ДЕБРі, ГОРаєць; БУНів Βουνοὶ гори ^ГЛУХів, ІВАНики; Під**ЛУБ**и, ЩЕПЛОТи, МУРИНи, ЧЕРЧик, ЯСН.ИСЬКа!! ^ЗаДЕБРі;

• б. *ЛЕЛИХова* п Карачокраку Кінської Дніпра біля с. ПідГІРне Зп Василівка: ^ШИРоке, ЗЕЛЕНий ГАЙ; СУХоІВАНівське, ЩЕРБАКи, МАЯЧка, БІЛОЗЕРка 2, ЛОБкове, **КРИНИЦ**я 2;

• *ЛЕЛЮКи*$_1$ **Хк** Хк: ^МОВЧАНи, **БОР**ове βᾰρεῖ, ХРОЛи; Бобрівка ^ЗАЇки, МОМОТове Mamoudia?; БЕРЕЗівка, ЯРоші, СПАРТАСи, САНЖАРи!, НЕСТЕРенки, ВИСОКий, РАЙоленівка, ОЛЕКСАНДРівка 2!, РОГАНка, РОГАНЬ, РОГАЧІвка!, ХОРОШеве, ЗЕЛЕНе, КИРСАНове, ТЕМНівка, ХМарівка, ШУБІНЕ, ГЛИБове, СОРОКівка, **ТИШ**ки, ГОРБАНі; ЛЕЛЮКи$_2$ ^ОЗЕРяна 2!!, КРИНИЧки; • *ЛЕЛЮКи*$_2$ **Хк** Хк: ^ОЗЕРяна 2!!, **КРИНИЧ**ки; далі є; • *ЛЕЛЮКівка* Λαλαχου Πωμάριον **Хк** Шевченкове: БЕРЕЗівка, **БАРАН**ове, МИХайлівка, РАЇвка, ІВАНівка 2, МИРопілля, КРИНКи, ШИШківка, **ОЛЕКСАНДР**івка, САМАРське;

• ***ЛЕЛЯКи*** Λαλαχου Πωμάριον Вн ЖМЕРинка: ^Мала ЖМЕРинка! *хмер-; БІЛиківці ^**ЛОПАТ**инці!!, **СЬОМАК**и, ДЕМидівка, лИСоГІРка!!, ЯР.ОШенка, ОЛЕКСАНДРівка, СЕВЕРИНівка, ДЕМків, МОВЧАНи, **КОРОСТ**івка (**Хръстъ**), ТАРАСівка, ЧЕРНятин;

• ***ЛЕЛЯКи*** Λαλαχου Πωμάριον Кв **БАР.ИШ**івка: ^СЕМенівка; **ПАР.ИШ**ків дєг. **par-Is-**, ТАРАСівка, УСівка, ЯБЛУНеве, **ЯР.ЕШ**ки!; ЛЕХНівка ^НЕДРа, УСТИНкова ГРЕБля!!, КОРЖі, СЕЛ.ИЧівка!, БЕРЕЗань.

ЛЕТИЧів < пахл. **ardīg** [*'ltyk'* | M *'rdyg*] **battle** битва McKenzie, 11.
ЛЕТИЧів Хм 743; ЛЕТИЧівка Чк 477; пор. Радичів Чг на Десні.

ЛЕТКівка < пахл. **rēdak** [*lytk'* | N ~] **lad, page**.
ЛЕТКівка Вн 1262; ЛІТКи Жт 778; ЛІТКи Кв 272, ЛІТочки Кв 273; ЛІТКи Хм 322.
пор. оз. РЕДЬКівське у с. РЕДЬКи Пл ХОРОЛ:; оз. РЕДЬЧиха у с. Березоточа Пл Лубни:; р. РІДКа у с. Бережниці Хм Теофіполь; б. РІДКоДУБ у смт Вовчоярівка Лг Лисичанськ:; РІДКоДУБ Дц Кр. Лиман:; б. РІДКоДУБчик у с. Круглик Дц Шахтарськ:. Не виключено, що сюди ж і прізв. Редько. Див. II. *Рідківці*.

ЛИСИНівка lsn 'мотузок', РОЗАН?. Див. II. *Лісовичі*.
rope **arwēs, rasan, rištag, wandag**; **rasan** [*lsn'* || N ~] **rope**.

• *ЛИСаНівці* Хм Ст.Синява дслов. **сынъ** 'вежа, башта': ^**ПАНЬК**івці **pānāg** [*p'n(')k'* | M *p'ng*] **guard, protector; shepherd**; МИСЮРівка, ГРЕЧани, Олександрівка, СЬОМАКи, БУГЛАЇ, **ХАРК**івці, ЦИМБАЛівка; **ЩЕР**БАНі ^КРАСНосілка, ОЖАРівка; • *ЛИСиН* Рв Млинів: ^ХРІНники; **ЛІШН**я!, ДЕМИдівка, **ДУБЛЯН**и, БОРЕМЕЛЬ, ШИБИН, ТОВПИЖин, ДОБРяТИН, ВОВНичі, ВОВКовиї, ЛИХАЧівка, Олександрівка, КОСАРеве, БАБОЛОКи, ОХМАТків, КОРАБЛище, КОРИТо, **ТЕРЕШ**ів, ПідГАЙ, -ці, БІЛЬче, КАЛИНівка, РОГІЗне, КОБЛин, СТАВРів, АРШИЧин, МежиРІЧчя; • *ЛИСиН*ичі Лв Пустомити: **ЛІСН**евичі!, **ЩИР**ець, **ДУБ'ЯН**ка, ВОВКів, ВИННички, КОНОПниця, БІЛогорща, ТОВЩів, ПідСОСНів, МИЛОШевичі, ВІНяви, ПідТЕМНе, ПідГАЙці, ДІБРівки, ГАЇ, ТАРАСівка, **ЯМ**піль **Ям** – первісне джерело YAMMĀ 'море' (арам. ідегр.) [Nyberg, II, 7], ГАМАЛіївка, КАМ'ЯНопіль.

ЛИТВИНовичі < литвин 'литовець'; у XVIII-XIX ст. 'житель задесення' (словник Білецького-Носенка).

ЛИХОДІДівка і **ЛИХОБАБчин**. Черговий сфінкс української то-понімії – група чомусь увічнених назв від основи Лихо-: *Лихопілля*, *Лихолітки*, *Лихолобівка*. Пошук прототипів цих реплік привів до вихідних топонімів з іще віддаленіших земель *Верхнього Єгипту* – як відомо, він простягався на півдні до о. Філаι *Філи* (Геродот, Плутарх) [ДРС, I, 48]. Морфема -піль часто відповідає грецькому прототипу -πολις. У такому разі тут могло б ітися про "Вовче місто": було таке на півдні Єгипту, звалося Люкопіль, але наочних доказів такого розвитку форми не траплялося. І лише пряме сусідство "*Лихославль ^ЛОКОТцы* РФ Тверс." дало апробацію розуміння "Лих- < Λύκ-ος". Тверські мовні старожитности включають унікальні назви *Ям Григино* "Грецьке море" і *ЛИХославль*. Вони виявленні в ході рутинного перегляду околиць діагностичних назв від основ Жаб- і Рогод-: • *ЖАБны* ѯаѣ⁄ (Crum, 759b) доплисти, подолати 23б Тверс. Фирово: ^р. ЖАБенка, р. ГУБАРевка, РОМАНиха, ВЕРЕТье 2, ЧУДино на р. ШЛИНа (13е), **УЗМЕНЬ** Ζμούν (14д), **ЯМ ГРИГИН**о ар. в Єгипті yamm 'море' (14г) під м. Бологоє, Под**ШЕВЕЛ**иха; • ***РОГОДИН***о ἐργατίνης працівник, трудар Anth. РФ Тверс. 43б: ^р. Тверца, ЧАДово, МЕРМЕРино μαρμαρ бинт, **ТРУБ**ино, МУДРово, **ЛИХОславль** 27д **Λύκων Πόλις ^ЛОКОТ**цы ѧакаѣ (F) Ракотіс [Vycichl, 172] на р. **ЛОКОТ**енка, ЧЕРНево, СУРминки, **НЕКРАС**иха, **ЛИХ**Овидово, **ТРЕЩЕТ**ино, **ЯМ**ок, **ХУД.ЯКОВ**о.

Висловлюючись тією античною говіркою, за "*Григиним Ямом*" (цікаво, що не *Суриним* чи *Юдиним*) якраз і лежала та країна "*Хупта*", звідки припливали гості з "*Лихо́поля*" – *ЛихоБОРы*. Не завжди з ними все мирно складалося (пор. *ВолкоВОЙНя* РФ Тверс. {КРУТая, СЛЕПцово, **ЛИХ**арево, ЗАЙцево, САНДЫРево}), але цього разу був привід влаштувати їм *ЛихоСЛАВль*.

Не в останню чергу *завдяки сусідству назви с. ЛОКОТцы* (ѧакаѣ (F) Ракотіс [Vycichl, 172]) для назви *Лихославль* стало прийнятним значення "уславлення людей з Люко́поля". Звідси дістала обґрунтування й етимологія репліки *Лихопілля* Пл – з ойконіма-прототипу Λύκων Πόλις букв. "Вовкопіль".

*ЛИХо**пілля*** Пл 128 – найближча форма до Λύκων Πόλις, а *ЛИХосілка* Жт 1689, *ЛІХасельцы* Ву Бр.2, Грод. – її кальки. Пор. і *ЛихоЛАИно* РФ Іван. (Λύκων + λαοί 'населення'). *ЛИХоЛІТи* Чк 804 і *ЛИХоЛІТки* Чг 407 – це можливий спогад про появу з *Ликополя* кораблів (пор. *ЛихоБОРы* РФ Мск. < Λύκων + βᾶρις), які з'являлися влітку; але не виключено, що люкопільські греки вклонялися ще Афіні. Тягали їм кораблі бурлаки: *ЛИХоЛОБівка* Хк 834 (ϡѧѣѡ (137b) канат для тягання човнів), пор. неподалік *ЛихоЛОБов* РФ Бєлг. (сюди ж яр *ЛИХоНОСів* л БОРОВички Хк БОРОВа, торф. *ЛИХа ВОЛОКа* Жт Олевськ: торф. *ЛИХа ВОЛЬка*). Гості напевно співали на потоці *ЛИХоГУЗ* (ϩωϲ (709b) пісня, співати) у нп Голови і Довгопілля ІФ Верховина (= ЖЕБ'є), – якщо за цим не стоїть спогад про пісні самих бурлаків.

Поруч з полтавським *Лихопіллям* виявилося село *Мелешки* 🔑, основа назви якого – ар. ملاح *mallah* маллах 'моряк', – це переконливий котекстуальний арґумент. Тут же *Березова Лука* 'берег розп'яття':

• *ЛИХо**пілля*** **Λύκων Πόλις** Пл ГАДЯЧ: ^**МЕЛЕШ**ки!, БЕРЕЗова ЛУКа!; БЕРІЗКи ^БІРки; ГРЕ**ЧАН**івка, р. БОРОЗна у с. Середняки, **МОКРІЇ**вщина Makuria й=ъ ^**КІБЛ**ицьке!!, БІЛенченківка; оз. ГНИЛ**УШ**а Nilus?? у с. Сари; ЗЕЛЕНа Балка, Кругле ОЗЕРо, ГЛИБоке, ЧЕРнече, ПИРятинщина, МАР'ЯНівка, БУТовическое; лИСівка, КРАСна ЛУКа; КІБЛИцьке, ШАДУРка; ВОВЧанськ; **ЦИМБАЛ**ове, **СОСН**івка дєгип. sSn weave плести?, **БОБРИК** ^ПЕДОРичі, ВЕПРик, ТЮТЮРівщина, КАЛИНівщина, **ПИРяТИН**щина, **ВЕНЕ**славівка Winenou 'греки', БАКУТи, _КИЇвське, Червоний КУТ, _КИЯшківське.

Існують • пот. ***БАБ.ЛИХО**вець* πάποι + Λύκων п ЗУБРицького *ж- у с. ГОЛОВеське Лв ТУРка: ^КРИНТята; ***Rowien*** *(1511 р.)* = Розлуч Лв ТУРка [SG, IX, 816], пот. ***СКОЛ**ОБан* = **SKOLO**.tania σχολά? л С**ПИСАН**ого у с. Верх. Турочка, ЯБЛУНів, ЛИБОХОРа, ШАНДРовець, БОБЕРка; • яр ***ЛИХоБАБ**чин* Λύκων + πάποι л Лиманського л Осколу (у верхів'ях Лиманського х. Верхньолиманськ = ВЕСЕЛівка) Хк Шевченкове: ^Федорівка, Сподобівка; **ЛЕЛ**ЮКІВка, СЕМЕНівка, **РОМЕН**щина, ЖУРавка, **БОРІВ**ське, **ШИШ**ківка, СМОЛівка, Олександрівка, ВЕСЕЛе, ХудоЯРове, БЕРЕЗівка, МИРопілля. У назвах БАБ.ЛИХОвець, ЛИХоБАБчин імовірно відображено присутність священиків з Лікополя (Λύκων + πάποι).

Назви ЛИХо**ДІД**івка Хс 659, б. **ЛИХоДІД**ова п *До Грекова* п Міусу у с. Стрюкове Дц Шахтарськ, копан. ЛИХо**ДІД**івка у с. Требухів Кв БОРИСпіль містять основу Лиходід- імовірно від тих же складників, що й яр ***ЛИХоБАБ**чин* Λύκων + πάποι/ πάπποι, але фактично перекладену ще двомовними тубільцями: πάππος – **дід**, предок.

Люкопіль-"Вовкопіль" мав і коптську назву **ⲥⲓⲟⲟⲩⲧ**. Вона також могла мати кілька типів продовжень. Перша можливість суто формальна:

• р. *ШУТа* < **ⲥⲓⲟⲟⲩⲧ** 'Люкопіль' л Ташлика ЧОРНого Ташлика СИНюхи, пор. с. ШУТеньке Кг Новоукр.: ^ГРОМуха, ГАННІвка, ЮР'Ївка, КВІТове; ЯБЛУНівка, ВЕРБівка, ВЕСЕЛий **КУТ**, ГРУШівка, **В'ЮН**ки, ВІЛЬНий ГАЙ, РІВНе, **СЕМЕН**асте, **ШИШ**кине; • *ШУТнівці* < **ⲥⲓⲟⲟⲩⲧ** Хм Кам-Под: ^**ЦИБУЛ**івка **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ**/ або **Сивілла** ТАРАСівкав, УСТя; ЧОРНоКОЗинці, УШиця, КРИВчани, СОКІЛ, ОЛЕНівка, БОРИШківці, ТЕКЛівка, РОГІЗна, КОЛИБАЇвка, БАБшин, ГРУШка, **КОЛУБАЇ**вці, РУНкошів; • *ШУТова* < **ⲥⲓⲟⲟⲩⲧ** Лв Яворів: РОГІЗне, **ВОВЧа ГОРа**, ЧЕРНилява, ЯМельня, **ЦИТУЛ**я, БОРИСи, КОЛОНиці, ДрогоМИШЛЬ, ГРУШів, ЖОРнИСька, СТАРичі, БІРки, **РОКИТ**не, ВЕРБЛяни, КОТи, ЧОРНокунці, ШКЛО, БРОЖки, **ЛЕЛЕХ**івка; • *ШУТове* < **ⲥⲓⲟⲟⲩⲧ** Од БЕРЕЗівка: ^КРАСНе, ВЕСЕЛе, АНТОНівка, АНАТОЛівка, КРИНИЧки; СУХине, ОЛЕНівка, КОСівка, ЧОРНоГІРка, РІВНе, СУХа ВЕРБа;

• *ШУТРОМинці* Тр Заліщики: Зелений ГАЙ, НаГОРяни, СОЛОне, РОЖАНівка, ЯКУБівка, УСТечко, ВИНяТИНці, ШИПівці; пот. БІЛі КЕРНИЦі. пот. ТУПа;

• б. *ШУТа* у с. Гвоздів Кв Васильків: оз. СЕЛЕЗЕНЬ **σελίδες** у с. ІВАНковичі Кв Васильків: ПІНЧУКи **πίναχες**, **СОКОЛ**івка, БОБРиця, БОРИСів! ^БЕРЕЗенщина, ГРЕБінки, ПоГРЕБи, р. СТУГна! **Στουγῆς**, р. ГНИЛ**УШ**ка у с. МАЛютянка; **МАРХ**.АЛівка, ЯНковичі, ІВАНків ^ЗАЙців, **МАР'ЯН**івка, ПОЛОГи, ПОРАДівка, ТРОСТЯНка, ЧЕРНЯХівка, СалИВОНки, УСТИМівка, ЯЦЬки; ХЛЕПча, **ВІНН**ицькі СТАВи, зДОРівка Дорія, КуліБАБА, Червоне, ЛИПовий СКИТок, ГЛЕВаха *волев?, БУГАївка?, ЛОСяТИН, СОЛТАНівка, Червоне ПОЛе; • бол. ***ШУТ**івські* у с. **_КИЯН**ка **Ὠκεάνη** Жт Ємільчине: ^бол. **ОСТАП**ове! ^БОБРицька БОЛЯРка, ГАННопіль, ЄВГЕНівка, К**РЕМ'ЯН**ка **люди Іоанна, *ОЛЕКСАНДРівка***; крин. **_КИЯН**цева **Ὠκεάνη** у с. **СИМОН**и ^**БРІД**ок, **ЯМ**енець, бол. **ПОЛИ-КУРИ** (ур. пагорб *Палекурів* "у дачі Масандрівській" етимологізував А.О.Білецький з *Παλαιχώρ < Παλαιοχώριον [Белецкий]) [Тищенко 2006, 236] у с. КОЧичине вірм. хач 'хрест'; БЕРЕЗівка, -н**ЯК**и, **СІМАК**івка, **СИН**явка дслов. **сънъ** 'вежа, башта', р. **ЦВІ**Ля = Гать у с. Вел. ЦВІЛя, р. *СУКИЧ* п РОГів ЦВІЛі Случі, торф. **ЦВІ**КовИЩенське у с. БАРАШі; р. ЯСТРУБень Histaur.os + āb = Ястребень л УЖа Прип'яті, р. **ЯБЛУН**ець **Ἀπόλλων**, -ець 2, -івка, АПОЛЛОНівка **Ἀπόλλων**, _ПОЛОНичеве, ОМелУШа, ГОРБове, КРИВоТИН, СОРОЧень, ВЕРБи, ВЕРЕСівка, ЗЕЛЕНиця, КАМ'ЯНогірка, -ка, ЗаРОВЕНка, САДки, ВІЛЬХівка, ВІЛЬШанка, Х**МЕР**ИН; бол. ЮРківка у с. Усолуси, КОПАЧівка; Червоний Бір *КРАСНий БОР, РОГівка.

Коптське ім'я Лікополя **ⲥⲓⲟⲟⲩⲧ** могло продовжитися і в назві • стр. *СЮДовок* Дп Верхн.: ^рук. КРИВець, рук. КАМ'ЯНка; СОКОЛівка, ГАННІвка, БезКРОНівка, ЯРок, СОКОЛове, БОРОДАЇвка, ВЕСЕЛе, ПОПівка, МИШУРин Ріг, ТАРАСівка.

(Чи не звідси назви СВИДівок? Ні, швидше див. **ⲥⲟⲩⲃⲏⲧ** належний.)

Рис. Л2.[1] *Змійові вали з датами проб попелу, зібраних А. Бугаєм і досліджених*

[1] У системі розміщення Змійових валів (зарубинецького і черняхівського часу) виявлено 27 топонімів від основ **Ліс**-/ **Ліщ**-/ **Лис**-/ **Лиш**-, які належать *об'єктам, зосередженим уздовж валів*, а декілька – *місцям розгалужень або закінчень оборонних споруд* (усі виділені підкресленням). Станом знань на 2017 р., частина їх – це топонімічний слід готів-тервінґів ("**лісових**"), а ще декілька – продовження ірл. **lāech** 'воїн' (Лехнівка, Лецьки).

Унизу зліва фрагмент дороги через розрізаний вал біля с. Хотів Кв. Фото Л. Плахутіної.

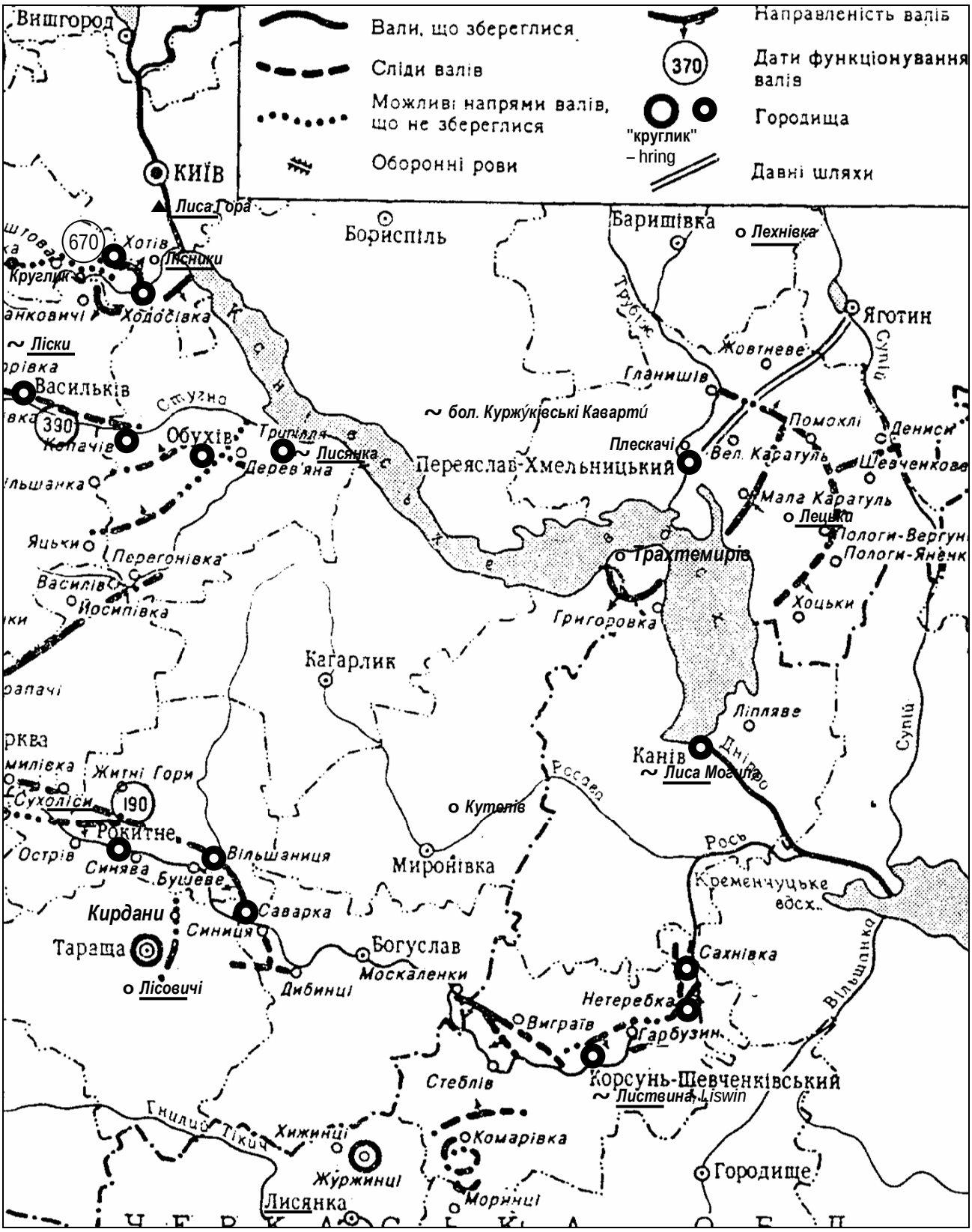

фізиками за методом ^{14}C. Карта: [Бугай//УРЕ, IV, 281; Бугай 2011, 69], доповнена

Далі наведено свідчення геодезистів-укладачів карти Шуберта (середина XIX ст.) про найдавніші (кельтські?) ділянки валів у Іванківському і Бородянському районах Кв.

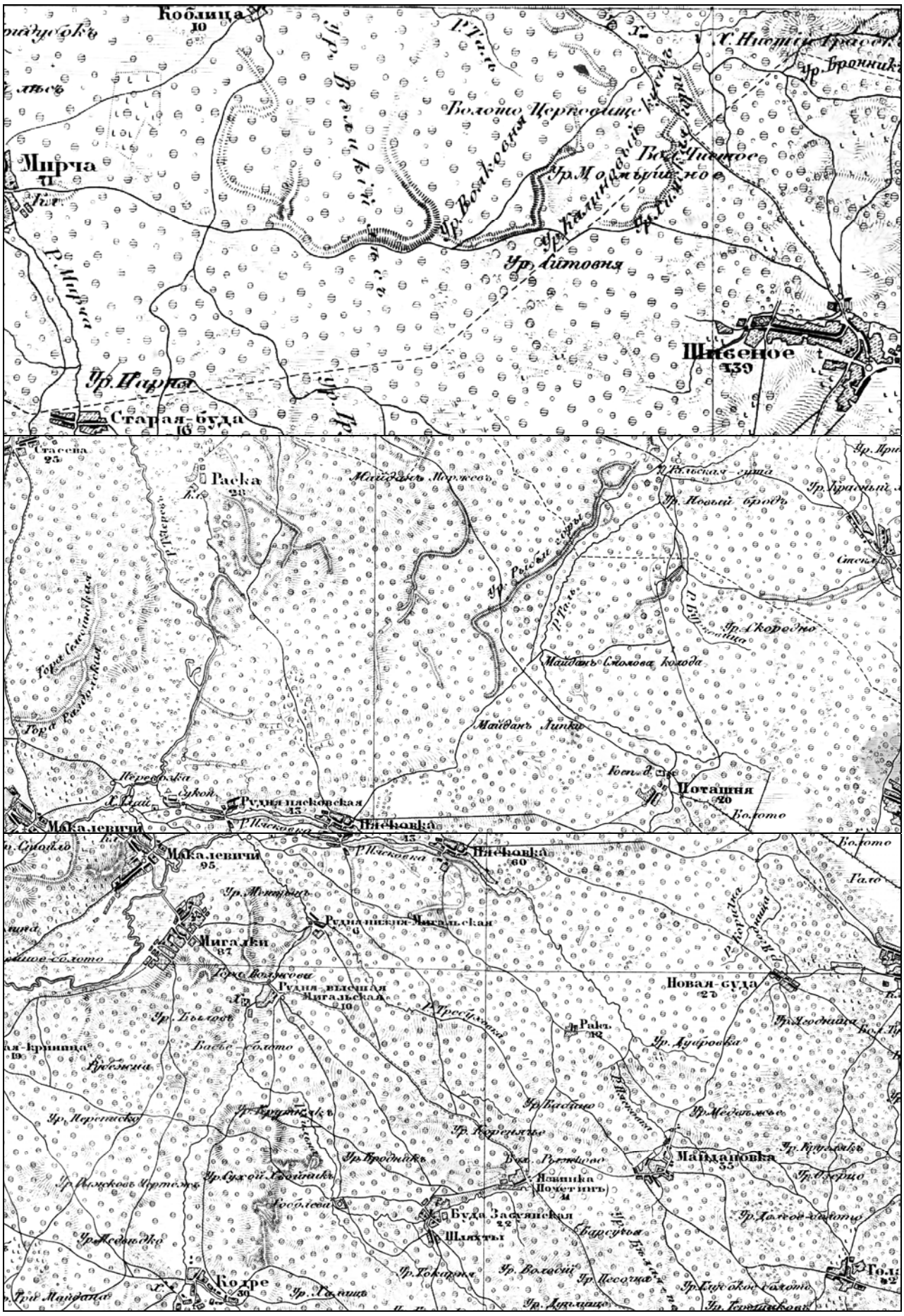

Рис. Л3. Найдавніші (кельтські?) ділянки Змійових валів у Іванківському і Бородянському районах Кв за даними [КШ22-8, 21-8].

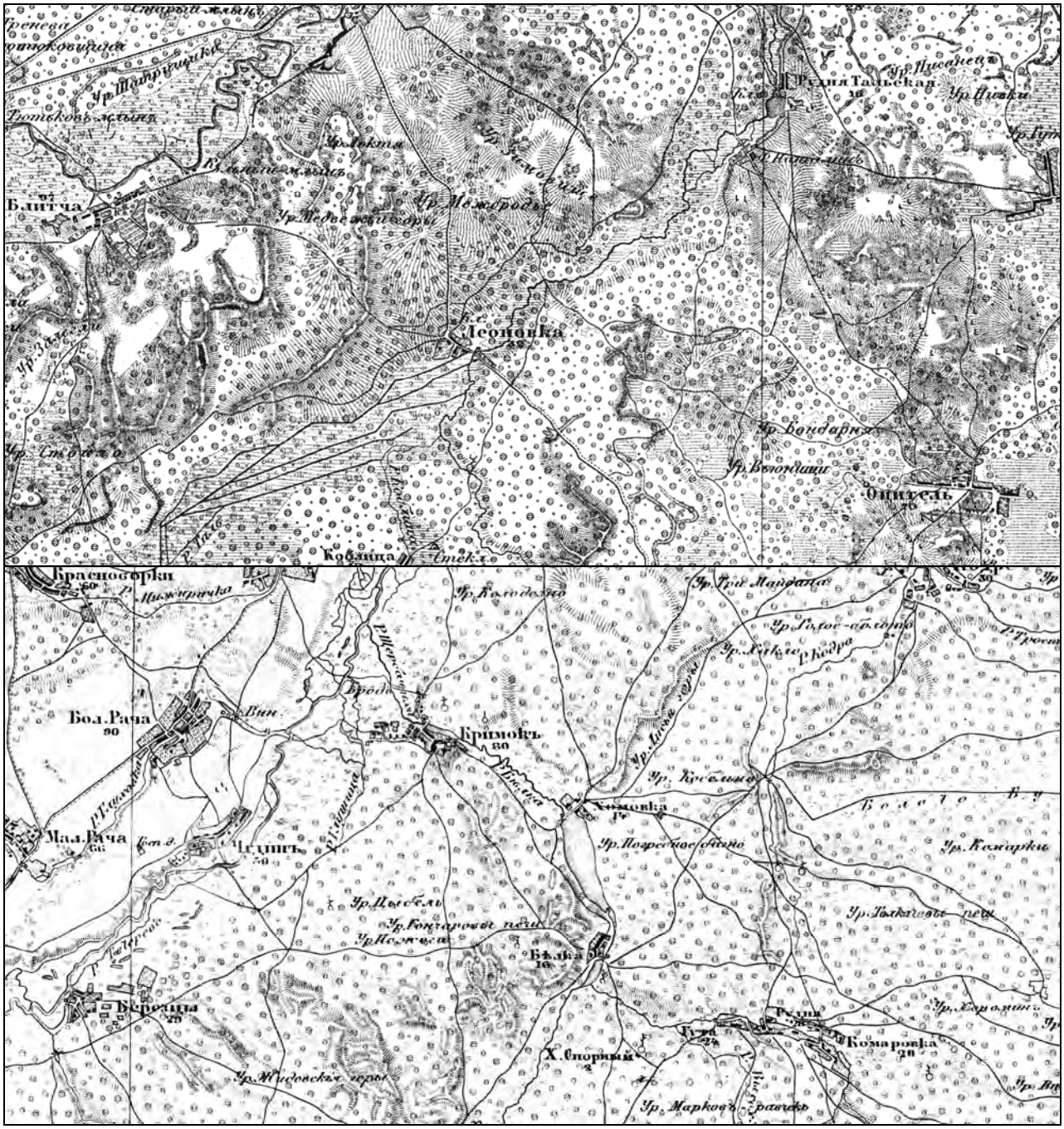

Рис. Л4. Найдавніші (кельтські?) ділянки Змійових валів у Іванківському і Бородянському районах Кв за даними [КШ22-8, 21-8].

ЛИШНЯ < арам. lšn' *лишна* 'мова'. Якщо на карті є місце для перс. *забан* "мова", то через пахл. **uzwān [*ŠNʾ* < A *lšnʾ*; *ʾwzwʾnˡ* | M *ʿzwʾn*, (N *zabān*)] tongue, language** можливий і прототип арам. lšn' *лишна* для гідронімів б. ЛИШНЯ біля порогу ЛИШНій, р. ЛИШНЯ л Хомори Хм Полонне, пот. ЛИШНій п Сівки Лв; р. ЛИШНЯ у с. ЛИШНя Кв Макарів. • *ЛИШНівка* Вл **МАН**евичі!: КОПИЛля, КРАСНоволя, СЕРХів. Див. II. *Жван*.

-ЛІ- < тюрк. -лі- 'прикметниковий суфікс'. Назви *Ганжа.ЛІвка*, *Жабе.ЛІвка*, *Магда.ЛІвка*, *Моска.ЛІвка* містять прикметниковий "вкладений суфікс", тюркське -ЛІ-. Як і -ЧИ- (*Хліби.ЧИн*, *КороЩИне*), він передує слов'янському закінченню – ознака давнішого побутування цих назв серед тюрків.

ЛІДівка < днор. **lið** 'народ, воїни, військо', дфриз. **lid** 'загін'.

Пор. Grýtinga-**liði** 'воїн ґревтунґів' = Gizurr з Едди "Hervarar saga ok Heidhreks konungs" [Вольфрам, 48]. + Boyer R. Les sagas islandaises sont-elles des documents historiques? // Cahiers des Annales de Normandie. Annee 1990. Vol. 23. # 1. P. 109–126; + Schütte G. Our Forefathers the Gothonic Nations. Vol. 2. – Cambridge, 2013. – P. 11; Heinzel R. Ueber die Hervararsaga. – Wien, 1887. – S. 43.

• *Лідин* Чг БОБРовиця: **ВОРОН**ЬКи, ЯРОСЛАВка, ГАРТ; • *Лідине* См Білопілля: ^КОРОТкий Яр; БУТоівщина, **ВОРОН**івка, **ВОРОН**ине, СИНяк дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + ʾΙακός

'грек' 'вежа грецька'; • *Лідихівка* Хм Теофіполь: ^**ТРОЯН**івка; **ВОРОН**івці, КОТЮРЖинці, ЛЮТарівка, ЛИСогірка; • *Лідава* Рв Здолбунів: ^КУНин, ЗаЛІСся; **ДЕРМАН**ка+, **ТРОЯН**, УРВЕНна; • *Лідівка* Од Ширяєве: **КОПІЙ**кове; • *Лізки* Чк Канів: ^БЕРКОЗівка; БЕРЕСНЯГи, БОБРиця, ТРАХТЕМИРів, КЕЛЕБЕРДа, СИНявка дслов. **съінъ** 'вежа, башта', ПЕКАРі, **КОПІ**ЮВАТа;

• *Лідівка* Жт Малин: ^**ЛІС**ове, Червоний Лан; СТАСева, ГАМАРня; • *Лідихів* Тр Кременець: ГРАДа, Під**ЛІС**не, ці;

• *Лідівка* Жт Новоград-Вл: ^ОРЕПи; ВЕРБівка; • *Лідіївка* Мк Доманівка: ^Дворянка, Довга Могила; ВЕЛИКівка; • *Лізинка* Од Іванівка: БУРДівка, СЕВЕРИНівка; • *Лізки* Пл Глобине: ^ГРАДизьк; БІЛоУСівка; • *Чорнолізці* ІФ Тисмениця/ ІФ: СТЕБник, ДОВГе, Липівка; • *Лідине* Дц Волноваха:; • *Лідине* Дц Добропілля:;

*liđan sb.n.: ON *lið* 'folk, people, army', OE *lid* 'vessel, ship' (< *'crew'), OFris *lid* 'band, troop, retinue'. Derived from **liþanan*. Holthausen *AEEW* 201; Seebold 329; Bammesberger *Nom.* 56, 173; Pârvulescu *IF* CII 79–80 (to **liþuz*, cf. OIr *glún* 'knee, generation').

ЛІСовичі < слов. ліс, імов. переклад ґотс. аналогу ісл. Týrfingr тервінґи «люди лісів» [Вольфрам, 44].

У статті *Омеляник* наведені топонімічні контексти назв-реплік з основою Омелян- (від прототипу Aemilianus?), де очевидним є повторення основи Ліс-/ Лис-:

• бол. *ОМЕЛЯНове* у с. Ягідне Вл Турійськ: ^ГАЙки; **ГОД**овичі!! ^За**ЛІС**ці! "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], _МИЛЯНовичі, МОЛОДівка ^**ВЕРБ**ичне, ОВЛОЧин, СвИНАРин, СЕРЕБРЯНиця (Forum) Terebronii; • *ОМЕЛЯНівка* Жт Малин: ^ГОЛОВки, **ЛІС**ове Týrfingr [Вольфрам, 44]; РУБАНка, САВЛуки, ЩЕРБАТівка, ЗЕЛЕНий ГАЙ, П'ЯТидуб, **БАРВ**ІНКи ^КУТище, БАРАНівка; • *ОМЕЛЯНів* Чг КОЗелець: ^Полуянів; БЕРЕМицьке!, ЛЕМЕШі, МАКСИМ, **СТАВ**иське, САВИН, _НАБІЛЬське, оПЕНЬКи, ГАЙове, БІР!, ГАЛЬчин, ОЛБин Ольвія, ПИЛЯ.ТИН, Під**ЛІС**не Týrfingr [Вольфрам, 44]; • *ОМЕЛЯНівка* Кв Поліське: МАРКівка 2; стр. СЛИЗна у с. ЗЕЛЕНа Поляна; р. БЕРЕЖа, За**ЛИШ**ани Týrfingr, стр. ВОЛОве Джерело, р. **КОНОВ**иця!! Conava = Novae = Euscia; р. **СТАВ**ище; стр. ТЕРЕБича у с. КЛИВини; стр. ЧОРТовець, -ория, ЧортоЯР.

Те саме виявлено і в околицях назв від основи Загор- (з імовірного прототипу Стара Загора): • *ЗАГІРне* Лв Стрий: **ХОД**овичі?, **ЛИС**овичі? Týrfingr, За**ДЕРЕВ**ач Týrfingr, За**ДЕРЕВ**ці, П'ЯТ.НИЧани, **ВЕРБ**ина, РозГІРче, хРОМоГОРБ?; • *ЗАГІР'я* Лв Пустомити: **ГОД**овиця, **ДЕРЕВ**ач Týrfingr, КРОТошин, **СТАВ**чани, СОЛОНка, ЯМпіль; • ***ЗАГОРА*** Лв Золочів: Поморяни, БОГуТИН, За**СТАВ**не, ПОЛЮХів, ВОРОНяки, **ДЕРЕВ'ЯНК**и Týrfingr, МАЗів, СТРУТИНь;

Інші схожі контексти виявлені навколо топонімів від основи Міз-/ Мез- Мезія:

Поновна поява у кортежах основ **Ліс**-/ **Лис**- довгий час залишалася без пояснення. Однак зрештою було зауважено, що ісл. Týrfingr тервінґи означає «люди лісів» [Вольфрам, 44]. Цілком можна уявити, що це зрозуміліше поняття було перекладене слов'янським словом, тоді як Gryt.ing- ґревтунґи «люди жорстви» (каменястих висипів уздовж річок) не мало прямого слов'янського поняття-відповідника і тому залишилося запозиченням – *Крут.еньк.і*, *Крут.еньк.и*.

У ТАКОМУ РАЗІ ДІСТАЄ ОСМИСЛЕННЯ СКУПЧЕННЯ ТОПОНІМІВ ВІД ОСНОВ ЛІС-/ ЛИС- УЗДОВЖ ЗМІЙОВИХ ВАЛІВ – це можливий слід тервінзьких селищ (рис. Л2).

18 назв від основи Ліс-: Ліс**овичі** Кв Вишгород, Ліс**овичі** Кв Тараща, Шнурів ЛІС; р. ЛІСна, ЛІСова Кам'янка, КРАСноЛІСи, СУХоЛІСи, ТРИЛІСи, ЛІСне, ЛІСове, ЛІСівка, Вел. ЛІСів**ці**, ЛІСІВ**щина**, ЛІСники, р. ЛІСки, ЛІЩин, **БИШ**ів пахл. byšk-, **СКОЧ**ище данс. skog- ліс;

9 назв від основи Лис-: ЛИСиця, ЛИШня, ЛИСівка, М. ЛИСівці, р. ЛИСянка ^ДЕРЕВ'яна, (+ бол. Куржуківські Кавартри), г. ЛИСа Гора, р. ЛИСа Могила, ЛИСтвина = LISwin, ЛИСянка.

Автентичності додають назви Синиця і Синява (крус. **съінъ** з днор. syn 'башта').

ЛІТИНКа < днор. **līta** 'роздивлятися'.

• *ЛИТячі* Тр ЗаЛІЩики < днор. līta 'роздивлятися'; • *ЛІТвиця* Рв Дубровиця; • *ЛІТин* Вл Турійськ; • *ЛІТин* і *ЛІТинка* Вн ЛІТин; • *ЛІТиня* і ***ДЕРЕЖ**ичі* авест. dərəs- дивитися Лв ДРОго-БИЧ drupušt!; • *ЛІТки* Хм **ДЕРАЖ**ня авест. dərəs- дивитися; • *ЛІТки* і *ЛІТочки* Кв Бровари; • *ЛІТки* Жт Лугини; • *ЛІТовище* Тр Шумськ; • *ЛІТовище* Лв Броди; • *ЛІТоГОЩа* Вл Рожище; • *ЛІТя-ТИН* Тр Бережани. ***Літогоща***, ***Літятин***, ***ЛитоВЕЖ*** Вл Іваничі. Див. II. ДОЗОРЦІ НА КРАЮ СТЕПУ.

ЛІТУАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 37-ї історичної епохи – часів перебування України у складі Великого князівства литовського) – XIV / XVI ст.: топоніми Кудрявець, Жавинка, ур. Кізючеве Чг, Радивилів, р. КозУПка Рв та ін. [Непокупний]; пор. лексичні запозичення *жлукто*, *пелька*, *періщити*, *нишпорити*, *джиґун*, [*мешти*], *твань* [Лаучюте]. Див. I. БАЛТИЗМИ.

ЛОБ.ОЙКівка < копт. ⲗⲁⲟⲩⲟ, ⲗⲁⲃⲟ вітрило або ⲗⲁⲃⲱ канат + гр. ойк.

Поруч із розглянутим вище копт. ⲗⲉⲃⲁⲛ, ⲗⲁⲃⲱ: (137b); m. Ship's hauling cable, канат для бурлаків у словнику існує його паронім копт. ⲗⲁⲟⲩⲟ, ⲗⲁⲃⲟ: (147b); mf. Ship's sail, вітрило. Цілком можливо, що одне з цих слів – ⲗⲁⲃⲟ з коротким ⲟ, або ⲗⲁⲃⲱ з довгим ⲱ, стали прототипом для топооснови Лоб-: • *ЛОБ.ойк.івка* ⲗⲁⲃⲟ: (147b); mf. Ship's sail (+ гр. ойк 'дім, оселя') Дп Дп: КАМ'ЯНка, СУРське, Зелений **ГАЙ**; • *ЛОБна* Вл Любешів: ^Між**ГАЙ**ці!!; ГРЕЧИЩа, В'ЯЗівне, БИХів, ЛАХВичі, ЩИТинь, БУЧин; • *ЛОБкове* Зп

Василівка: ^ПЛАВні, ЖЕРЕБ'ЯНки, КАМ'ЯНське; БІЛОЗЕРка, СУХоіванівське, ЩЕРБАКи!, Зелений **ГАЙ**; • *ЛОБківка* См КОНОТОП: БІЛОУСівка, СОСНівка, ШПОТівка, **ГАЙ**ки, **НЕХАЇ**вка, Червоний ЯР, ЖИГАЙлівка, ДУБоВ'ЯЗівка; • *ЛОБачів* Кв Володарка: **ГАЙ**.ВОРОН, КОСівка, ПАРХОМівка, РОГІЗна, **ГАЙ**ок; • *ЛОБачівка* Вл ГОРОХів: ^ГОРІШнє!; За**ГАЇ**, **ГАЄ**нка, ЖАБче, ЯРівка, БОРИСковичі, МИСЛині, ПОЛЮХне;

• *ЛОБкова Балка* Пл ХОРОЛ: ^ВАНЖина Долина, КОЛОМІЙцеве Озеро, ШТОМПЕЛівка; **ШИШ**аки, БУБЕРеве, МЕЛЮШки, ХОМенки, ОСТАПенки, ВЕРБине, В'ЯЗівок; • *ЛОВаги* ІФ РОЖНятів: ^СЛИВки, _**НЕБИЛ**ів! Fanebal, божество з Аскалону; КРИВа, **КРЕХ**овичі, ВЕРБівка, ПідСУХи; • *ЛОБачеве* Лг Станично-Лг: ГАРАСИМівка, ГЕЇвка; • *ЛОБасове* Лг МАРКівка: ГЕРАСЬківка; • *ЛОБанівка* Дп Шахтарськ м/Р: ДУБове; • *ЛОБанівка* Хк Вел. Бурлук: ^ПОПЕЛЬне, ГРАЧівка; ЖУКів ЯР, СІРий ЯР, МАЛАХове, _АРКУШине, ШЕВ'ЯКівка, НЕСТЕРівка, ШИПувате; • *ЛОБанівка* Хк Дергачі: ^**ЩЕРБАК**івка!, **ГОПТ**івка!!; Боли**БОК**и, СІРЯКи, КОПИТець, **КОРОБ**ки, СОЛОНий ЯР;

▓ ***ЛОКУТки*** < гр. Ракотіс/ Лакаті-. Див. II. *РАКУТИ*.

У коптських говірках вживали й інших назв Ракоті/ Ракотіса – зокрема, у Фаюмі ⲗⲁⲕⲁ┼ (F) [Vycihl, 172] 🔑. Це прототипи десятка *Локотків*, як-от:

• *ЛОКОТьків* ⲗⲁⲕⲁ┼ (F) Чг Чг {^СЕМЕН.**ЯГів**ка ⲱⲙⲙ, **ЯКУБ**івка, р. КоКУТка у с. ЛЕВОНьки ⲗⲉⲃⲁⲛ, р. ВЕРЕ**П.УТ**Ь (ⲟⲩⲉⲣⲡ− + Πόντος 'посланці до Понту') у с. КАРХівка, УНучки, р. **БИЧ**алка бас. **БІЛОУС**у Πηλούσ**-** у с. **МОХ**наТИН (пор. гр. μαχ-); **БІР**ки βᾶρις, **ОЛЕКСАНДР**івка, **БОБР**овиця; р. **ШИШ**ка ⲱⲛⲱ (607а) 'сучити мотузок'; р. **ШУ-Ш**.ЛАЙ ⲱⲱⲱ 'сучити мотузок' + λαοί 'місцеві люди' у с. ХМІЛЬниця, р. **ЯМ**очка, **ЖУ-К**ОТки; **ЛАДИН**ка, **ТЕРЕХ**івка; ЗАЙЦі, ГУЩин, Черн**ИШ**, **ЧернІГ**ів! *черн-* 'Єгипет' + Isis; СИВки Siwa ^ВОРОХівка, **ТАБАЇ**вка Θῆβαι ^**РОГОЩ**і ἐργαστ-ικός 'енергійний' }.

За свідченням Аристофана (комедія "Жінки на святі Деметрій") скіфська вимова гр. θ була τ [ДРС, 58, 1196] (див. І. АРИСТОФАН).

• *ЛОКІТка* ⲗⲁⲕⲁ┼ (F) ІФ ТЛУМач {**ПАЛАГ**ичі гр. πέλαγος 'море' ^**ПОПЕЛ**ів πέπλος 'античний просторий одяг'; пот. ХОТИМИРка у с. **ХОТИМИР** ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ (Gk) 'Katameros, lectionary in the Coptic Church, проповідь' ^ЖАБо**КРУК**и! ⲭⲁⲃ⁄, ⲭⲉⲉⲃⲉ [джаб, дже́бе] 'подолати важкий шлях, прибути' + греки?; **ЯКІВ**ка, **ОЛЕШ**ів дег. Alashia 'Кіпр', **СУХоДІЛ**, БІЛоГІРка, **КУТ**ище!, **ПРИБИЛ**ів ⲡⲁⲣⲉⲙⲃⲟⲗⲏ 'загін, залога, табір', **ОБЕРТИ**Н ⲟⲩⲣⲁ┼; **ОЗЕРЯН**и, БРАТИШів, ТАРАСівка, **ЖУК**ів!; +^ **ЖУКоТИН**, БАБ'ЯНка ІФ КОЛОМИЯ}; • *ЗаЛОКОТЬ* Лв Дрогобич {ЛОКОТь+ 1947 ^РИБНик; КОРИТище, БАБин, ЗаГЛИБоке, ПЕРЕХРЕСТя 2, ЗаГОРа, **ВИН**ники ⲁⲟⲩⲓⲛ, ⲁⲃⲏⲛ, ⲁⲃⲓⲛ (ship's) cargo 'човновий **вантаж**'; **ЖД**АНівка -ϫⲁⲧ '**дьоготь**, смола'; РІПЧИЦІ ⲣⲉⲫϫⲓϫⲓ 'robber' ^р. Ріпчанка = РАБЧАНка!, **ПОПЕЛ**і; пот. ЩЕПНик ⲥⲧⲉⲫⲁⲛⲟⲥ 'грошовий подарунок' ^пот. ПереПРОСТина; ГАЇ 2, **БОРИС**лав, пот. **БОРИС**лавка βᾶρις '**єгипетська баржа з папірусу**'; пот. **ШИШ**ова ⲱⲛⲱ у с. Нагуєвичі; **БИК**ів ⲃⲉⲧⲥ 'війна', РІВНе, ПідСУХе}; • *ЛОКОТки* ⲗⲁⲕⲁ┼ См ШОСТка дег. *šstA* 'секрет, таємниця' {ур. **В'ЮН**ище 'іонійці', **СОБИЧ** Sobek, прот. **БОБРИ**к βούβαρις '**великий човен**' + -icus у с. **СОБИЧ**еве Sobek; **КОВТ.УН**ове дег. *gAwt* (V 32) 'податок' + Ouni 'м. у Єгипті ⲩⲘⲞⲨⲚ [ешмун]' букв. 'Місто Восьми' [Verreth, 272], ур. **ОШМАН**ь ⲩⲘⲞⲨⲚ у с. КЛИШки ἐκκλησία; р. ХОД.**УН**Ь Ouni у с. МИРОНівка, ХОД**УН**я, **ЧОРН**і ЛОЗи 'єгипетські човни', р. **РОГІЗ**ня Ῥακωτις у с. ВОВНа 'алан' ^р. **СУХ**а ВОВНа, **САМАР**щина 'м. Самарія: самаритяни'; р. **БІЛ**оГОЩа 'збройні гості'}.

• оз. *ЛОКІТтя* ⲗⲁⲕⲁ┼ біля с. СЕРХів Вл МАНевичі: БОРОВичі, **ГОРАЙ**мівка, **КРАСНоВОЛя**, МАТЕЙки, БЕРЕЖниця, ТРОЯНівка, **СЕМК**и, СТАРосілля, РОЗНичі, КАЛИНівка, **КОЗлин**ичі!, ЧОРНИЖ, ЯБЛУНька;

• бол. ***ЛОКОТО*** ⲗⲁⲕⲁ┼ у с. Малий Порськ Вл КОВЕЛь: ^СВИДники, ПОПОВичі; **РОКИТ**ниця, СИТовичі, КРАСНоДУБ'я, СКУЛин, ЗАЯчівка, ОЗЕРне, АРСЕНОвичі, МИСЛина, Старий МОСИР, КРИВлин, **КРИЧ**евичі ^бол. **ЛАНК**и у с. Черемошне; **КОЗлин**ичі, ТойКУТ, ВЕРБка, По**ГІН**Ьки, **БРУХОВ**ичі Bruchium!, КАЛИНовник, БІЛашів, **КРАСНоВОЛя**;

• пот. *ЛОКІТський* ⲗⲁⲕⲁ┼ на прис. ЛОКОЦкый с. Латірки Зк ВОЛОвець: Нижні **ВЕРЕЦ**Ьки, ВЕРБ'яж, **ЖД**енієве, ЗАВАДка, ЩЕРБовець, ПереХРЕСний.

• *ЛАГОДи* Пл ЗІНЬКів: ^ДУБ'ЯНщина; ДУБ'ЯГи, ГОВТва, ДАМАСКи, ТРОЯНівка, МАТЯШі; • *ЛАГОДинці* Хм КРАСилів: ^РОСОЛівці; **ПУЗИР**ки! Бусирис!, ГРИЦики, ГРИЦенки, ЮНАчки 2, ЗОЗулиці 2, ЛЕДЯНка Венеція, ВЕРЕМіївка, СОРОКОДУБи, ЯВОРівці; • *ЛАГОДів* Лв Броди: ^ХМільове; ДІТківці, ЛІТовище; • *ЛАГОДів* Лв Перемишляни: ХОМина, ДУНАЇв; • ЛАГОДівка Мк Казанка: Великоолександрівка, ТРОЯНка; • *ЛАГОДівка* Пл ХОРОЛ: ^ЯЛОСовецьке; ЛОБкова Балка, КОЛОМІЙцеве Озеро, ШТОМПЕЛівка, ПАДУСі, ШИШАКи, КРИЖАНівка, РОМОДАН, КУТОРЖиха.

▓ ***ЛОМАНка*** < **¹ērmān [*'ylm'n*¹ | (M *'ry'm'n*), N ~] friend; a god**: ЛАМАНе Пл, ЛОМАНка Чг і неподалік р. ЛОМАНка у с. Лавринівка Чг НСів., ЛІМНа Лв, ЛИМАН- 15 назв, у т. ч. ЛИМАНівка Зп, Хк, Хс // – пор. РОМЕНщина Хк, РОМНи См, РОМАН- 53 назви, у т. ч. РОМАНівка! 30 назв.

▓ **ЛОМБАРДСЬКИЙ ВЕКТОР** ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ. Див. II. *ОБЕРТИН*.

▓ р. ***ЛОНКи*** у с. ЛОНКи Хм Волочиськ < копт. ⲗⲟⲅⲭⲏ: /чит. **лонхе**/ спис.

Семантичне поле "спис, дротик, вістря" у коптській лексиці досить розгалужене: **ⲗⲟⲅⲭⲏ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, lance, javelin. **ⲙⲁⲣⲉϫ**: (184a); m. Spear, javelin; **ϣⲉⲙⲉⲣⲉϫ**: vb. To blow with spear. **ⲛⲁⲃⲓ** v. **ⲛⲁⲩⲓ** - Spear. **ⲛⲁⲩⲓ**, **ⲛⲁⲃⲓ**, **ⲛⲁϩⲃⲓ**: (235b); m. Spear, javelin, spike. **ⲥⲟⲩⲣⲓ**: (354a); f. Thorn, spike, dart; **ⲧⲣⲁⲡⲥ** v. **ⲑⲣⲁⲡⲥ** - Spike. **ϣⲗⲓⲧ** = **ϣⲗⲟϩ** - Spike **ϣⲗⲓϫ** = **ϣⲗⲟϩ** - Spike. **ϣⲗⲟϩ**, **ϣⲗⲟⲕϣⲓ**: (563a); m. Sharpened thing, spike. **ⲥⲁϯ** v. **ⲥⲓϯ** - Arrow dart; **ⲥⲟⲑⲛⲉⲕ**: m. Tool, weapon, arrow; **ⲥⲟⲑⲛⲉⲕ ⲛϯ**: m. Weapon for fighting; **ϩⲓ ⲥⲟⲑⲛⲉⲕ**: vb. To cast dart, shoot arrow; **ⲙⲁⲛϩⲓ ⲥⲟⲑⲛⲉⲕ**: m. Place for shooting arrows; archery range; **ⲣⲉⲕϩⲓ ⲥⲟⲑⲛⲉⲕ**: m. Shooter of arrows; archer > СОСНОВ-.

• р. *ЛОНКи* **ⲗⲟⲅⲭⲏ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис у с. *ЛОНКи* Хм ВолочИСьк: ^ЛЕВківці, ЧУХелі; ЯХнівці, ЧЕРНява, КУЩівка, МИРівка, ФЕДІРки, БАГЛАЇ, ГРЕЧАНа, ГАЙДАЙки, Червоний КУТ, ПОПІВці, КАНІВка, БЕРЕЗина, ВОЧківці, НУТкова Слобідка, КРИШТОПівка, КРИВ.АЧинці, ЗАЙчики, ГАРНИШівка, АВРАТин, БОКиївка, МИСЛова; • бол. *ЛОНКи* **ⲗⲟⲅⲭⲏ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис у с. БАШЛИКи Вл Ківерці: ^ДУБище, МОЩаниця, ПУТилівка; ХРОМ'ЯКІВка, ЯКІВці, ГРЕМ'ЯЧе, ЦУМАНЬ; МЕТЕЛЬне, торф. ЛАНОК у с. ЛИЧки; КОНОПелька, МУРАВище, ДІДовичі, СОКИРичі, ЖАБка, САПОГове, ГАЙове ^ЧОВНиця, Олександрія, ДІБРова, МАКАРевичі, ЖУРавичі, ЖОРнище, КУЛЬЧин!;

• бол. *ЛАНКи* **ⲗⲟⲅⲭⲏ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис у с. Черемошне Вл КОВЕЛЬ: ^**КРИЧ**евичі; бол. **ЛОКОТО ⲗⲁⲕⲁϯ** (F) Ракотіс [Vycichl, 172] у с. Малий Порськ ^СВИДники, ПОПОВичі; **РОКИТ**ниця, СИТовичі, КРАСНоДУБ'я, СКУЛин, ЗАЯчівка, ОЗЕРне, АРСЕНОВичі, МИСЛина, Старий МОСИР, КРИВлин; **КОЗлин**ичі, ТойКУТ, ВЕРБка, По**ГІН**Ьки, **БРУХОВ**ичі Bruchium, КАЛИНовник, БІЛашів, **КРАСНоВОЛя**;

• р. *ЛАНКа* = Ланна **ⲗⲟⲅⲭⲏ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис у с. Ланна Пл Карлівка: ^**КОРЖ**иха!, КОТЛ.ЯРівка, ПЕДАШка; ВИШН.ЯКИ, БІЛухівка, СОЛОНа Балка, ЛИП'ЯНка, ПОПІВка, БАБАЙ**ков**е.

Можна бути впевненим, що основи більшої частини таких назв втратили носову і перейшли до форми ЛУК.

• *ЛАНОК* **ⲗⲟⲅⲭⲏ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис Хм Старокостянтинів: ^ГНАТки, ВЕРБоРО-Динці; **ЧЕРНяТИН** 2, **КОРЖ**івка, РАШТівка, ВЕРБівка, БЕРЕЗне, БАГЛАЇ, ОГІЇвці, Зеленці, ІРШики, ЯРемичі, ВОЛиця-КЕРЕКЕШина, Черв. СЕМЕНівка, ПОПІВці, ГРИБенинка, КАЛИНівка, КРАСНосілка, ВЕСЕЛе, Старий ОСТРопіль, **МАХАР**инці, СТЕЦЬки, ЖАБче, ЧОРНа.

Можливо, сюди ж р. *ЛОНівка* у с. ЛОНівка Лв 1055 ПереМИШЛ.ЯНи {ЛАГОДІВ}; р. *ЛОНівка* у с. ОПАРИПСИ і Перенятин Рв Червоноарм.; *ЛОНі* Лв 1081.

ЛОТаК < пахл. **ardīg [’*ltyk*ˡ | M ’*rdyg*] battle** битва McKenzie, 11

р. ЛОТаК п Шийки Тетерева Жт; р. ЛОТоЧок у с. Підгірці Кв Обухів:; РАДИЧів Чг Новг-Сів:; РАДИЧі Жт Ємільчине; Ст. БезРАДИЧі Кв ОБУХів:; б. РАДЬКівка = **РАТЬ**кова!! п КРАСної Кам'янки л Інгульця Кр. Див. II. *АЛЬТА*, *ІРТИЦЯ*, *РАДИЧІВ*, *АРТЕК*.

ЛОХНЯ, ***ЛОХАНСЬКИЙ*** *ПОРІГ* – місце засідки? Прототип lachania (culture of pot-herbs, vegetable garden, город) [Verreth, xx] був би цілком придатним для назв-реплік від основи ЛОХАН-. Але чи справді *горо́д* можна розглядати як гідний фіксації географічний об'єкт на родючих землях, де все і так само росте? Конкурентами на роль прототипу стали грецькі слова λόχος, λόχοι військовий загін, λόχος засідка, **λόχον**-δε 'у засідку, для засідки'.

• оз. *ЛОХАНЬ* **λόχον**-δε біля нп ЖУКин і ВОРОПАЇв Кв КСв: О**СЕЩ**ина, **БУЧ**а; • озера *ЛУХНуваті* **λόχον**-δε = *ЛУКНуваті* біля с. Благовіщенка Зп Кам-Дн.

Пор. і с. *ЛОХове* Зк, р. *ЛОХова* Чг, *ЛОХвиця* Пл, б. *Верхя ЛОХАНка* Зп.

• *ЛОХове* λόχος Зк Мукачеве: ^ЖУКове!; КОНОПлівці, ІВАНівці, БОРОДівка, СИНяк, БАБичі; • р. *ЛОХова* λόχος Чг Прилуки: **Стрільники**, Полонки; • *ЛОХвиця* λόχος Пл рц: КРЯЧкове Озеро, РОМАНиха, ХРИСТанівка, СТАРий Хутір.

У Наддніпрянщині є безліч місць, зручних для засідки. Однак одне з них цілком особливе у нашій історії. Чи зручне місце для засідки у яру *Лоханському* **λόχον**-δε 'у засідку, для засідки' біля Дніпра? Зручне, бо поруч – *ЛОХАНський поріг*! Виходить, не одну засідку він перебачив на своєму віку, якщо міг отримати свою назву "ще від греків". І Святославове життя могло обірватися саме на ньому. І місце пам'ятного знака мало б бути тепер саме біля "яру Засідки".

ЛОШКАРівка Дп2 < пахл. laškar 'військо'. Два села з ім'ям від пахлавійської назви війська збереглися біля Дніпрових порогів. Значить, попри всі скепсиси, була і тут спадкоємність населення. І ще "системна несподіванка" з Закарпаття. Пор. і ім'я Azad Lashkari, фотокор Reuters, 22.9.17.

• р. *ЛОШКАРівка* пахл. laškar 'військо' Дп Нікополь: ^КРУТий Берег; КИСЛичУВАТе, ШИШКине; • р. *ЛОШКАРівка* пахл. laškar 'військо' Дп Софіївка: РАЙполе, КОДАК, НовоХОРТИЦя, СОСНівка; • пот. *ЛАШЧОРинец* пахл. laškar 'військо' = *Лазчоринець* у с. РОСІШка Зк Рахів [СГУ, 309]: ЯСІНя!, ВІЛЬХОВАТий!

ЛУБНи < слов. Labin < Albona?

• *ЛУБНи* Пл: ^стр. РЕП'ЯХУВАТий у м. **ЛУБН**и! (род. відм. **Лубен**) Labin < Albona?; **ГОРОБІЇ** Alpi Orobie = Orobie [it.wiki]; ЧУДинівці, ПУЛинці, ІСКівці, КАРПИлівка, ЗАОРА, СОЛОНиця, ХАЛЕПці, ПУТИвка+, **КРЕМ'ЯН**ка Cremona, **КАМ'ЯН**ий **ПОТ**ік, П'ЯТигірці, БАРВІНщина, МАТЯШівка, **ТАРАНД**инці, СОЛОНиця, РЕМівка, БРОВАРки, КРУТий Берег, ТИШки, ВИСАЧки, ХОРОШКи, СНІТине, ЧЕРНече;

р. *ЛУБЕНець* п **БРЕЧ**і Brescia у с. ЛУБЕНець Чг КОРЮКівка: ^БРЕЧ; ЛУКовець, ЗОЛОТницьке, ГУТище, РЕЙМЕНТАРівка, БоГДАЛівка, ЖУРАВлева Буда, ЛІСове, СЯДРине Sondrio;

ЛУБЕНщина Пл Глобине: ^**ПОД**іл; **КРАС**ноГОРівка, КОРДУБАнове, МАГЕРівка, РОМАНівка, ЯРЕСЬки, КОРЕЩина, ГЛИБоке, ГРИНЬКи, ГОРБи, **ГУЛЯЙполе**, ПоГРЕБи, ЯРОШі, БОРИСи;

ЛУБЕНець Labin Чг КОРОП: ^Пуста ГРЕБля, Рубанників; РИБОТИН Obertenghi? ^**ПОД**.оляки, СОХачі; **НОРИЦ**я, ПоНОРНиця, ЗЕЛЕНа Поляна, ВЕРБа, БОРИСове, ЛИСа ГОРа, ОБОЛОНня, **ГАЛИЧ**івка, КРИСКи, Вел. ЛІС, КРАСнопілля, Червона Поляна, ЛУКнове, Червоний Лан, Червоне, ТОВСТоЛІСи;

г. **ЛУКАНська** (на пн. зах. від с. Крутилів Тр) < кельт. теонім Луканіс?

ЛУК'ЯНІВ < слов. **лукъ** 'узбережжя моря' (києворус. **лꙋкоморїе**) + Janov з лат. Ianua 'Генуя' = 'Ґенуезька затока'.

• пот. *ЛУК'**ЯНІВ*** **лукъ** + Janov у с. Селятин Чв ПУТила Padus!: ^ГАЛИЦя!; КИСЕЛиці, РИПЕнь, ЯБЛУНиця, ГОЛОШина; • *ЛУК'**ЯН**ІВка* **лукъ** + Janov Кв КСв: СУХоЛУЧчя, Червоне, ЛІСники, ВОРОНЬКівка, ПОДіл Padus, КАТЮЖанка, р. **КОТУРК**а! у с. ГОРенка, **ЮР**івка, **БОД**ЕНЬКи Padus, ЛІСовичі, рук. Дніпра КонопЛ**ЯН**ка у смт ВИШгород, оз. КонопЛ**ЯН**ка у с. Ниж. ДУБ**ЕЧ**ня, РЕП'ЯХІВ ЯР; • *ЛУК'**ЯН**ІВка* **лукъ** + Janov Кв БАРИШівка: **ПОД**ілля Padus, ЛУК**АШ**і, ВОЛОШинівка, ГостроЛУЧчя, ВЕСЕЛинівка, ПАРИШ**ків**, ЯБЛУНеве, ЯРЕШки; • *ЛУК'**ЯН**ІВка* **лукъ** + Janov Кв ТАРАЩа: УЛАШівка, КИСЛівка, КРАСюки ^СЕВЕРИНівка, САЛиха, Червоні ЯРи, ЛУКА, **ПОТ**оки Padus, ЛІСовичі, КРУТі Горби, ВЕСЕЛий КУТ, КИРДАНи, ВОВН.**ЯН**ка!; • *ЛУК'**ЯН**ІВка* **лукъ** + Janov Мк Мк: ^**ІВАН**івка; Червоне Поле, ОЛЬШАНське, ТЕРНувате, КОРОЛівське, КАРЛиківка, УЛЯНівське, ПОДимове Padus, **КИР'ЯКІВ**ка, П'ЯТихатки, ІВАНівка; СУХа Балка, СОКОЛівка; • *ЛУК'**ЯН**ІВка* **лукъ** + Janov Хс КАХОВка!: ^ЛЮБимівка; ПОДівка! Padus, Червоне ПОДілля Padus; • *ЛУК'**ЯН**ІВське* **лукъ** + Janov Зп Василівка: ^СУХо**ІВАН**івське, ЩЕРБАКи; КИСЛицьке, ЛІСне, ЛОБкове, УЛЯНівка, ТЕРНувате, ОРЛ.**ЯН**ське, ВЕСЕЛе, П'ЯТихатки.

Пор. • *ЛУКо**ЯН**ОВ* РФ Н.Новг.: **ИВАН**цево, ОБУХово; • *ЛУКо**ЯН**ОВо* РФ Іван.: **ИВАН**цево, КИРЮШино. + лука, лукоморье Фасмер, II, 532

ЛУП.АСове < укр. *луп(ас)ити* 'бити', луп 'військова здобич', пор. пол. łup, чес., слц. łup 'грабунок; здобич з грабунку' [ЕСУМ]. ЕСУМ не йде далі цього прототипу, який однак належить відтепер по-в'язати з пахл. **rōb [*lwp*] robbery**, грабунок [McKenzie]. ЛУПареве Мк 602; ЛУПасове Чг 623; ЛУПачівка Хк 835.

[луп²] «воєнна здобич», [*лу́па*] «тс.» Бі;— очевидно, запозичення з польської мови; п. łup «тс.», як і ч. слц. łup «грабунок; здобич з грабунку», є похідним утворенням від łupić «грабувати», спорідненого з укр. *лупи́ти*.— Sławski V 318.— Див. ще **лупи́ти**.

ЛУТава < пахл. **¹rōd [*lwt*ˡ | M *rwd*, N ~] river** річка.

р. *ЛОТава* **¹rōd [*lwt*ˡ | M *rwd*, N ~] river** у с. Шабалинів Чг Короп; р. *ЛУТава* у с. БУТівка Чг Сосниця; ЛУТава Чг 445; р. *ЛУТав.ець* у с. Івангород Чг Ічня; б. *ЛУТова* Хс Нововоронц.:; р. *ЛУТів.ка* Жт РАДоМИШЛь: ЛУТівка;; ЛУТ**айк**а Пл 351; ЛУТ**айк**и Чг 1050; ЛУТище См 1088; ЛУТо**ВИН**івка + копт. уін 'вантаж' Пл 805; ЛУТу**ГИН**е Лг 415; ЛУТава Чг 445; ЛУТайка Пл 351; ЛУТайки Чг 1050; ЛУТище См 1088; ЛУТівка Жт 1470; ЛУТКівка Кр 625; ЛУТовинівка Пл 805; ЛУТугине Лг 415;

ЛУЦики < вірм. луц 'світло'.

ЛУШники < пслов. лук (зброя). ЛУШники См,

ЛЮБЕЧ < пахл. **rawāg [*lwb'k*ˡ | N *rawā*] current** готівка. "А на йому шуба-ЛЮБА, / А у тій шубі шиндокора, / А в шиндокорі три шеляжечки" [Грінченко, IV, 495]

• *ЛЮБКа* Кв رواج rawag [lwb'k] готівка РОКИТне: ^ЛУБ'ЯНка, **ТЕЛЕШ**івка! *тарас- (пор. Телесик), ШАРКи; • ЛЮБАЧів! **rawāg [*lwb'k*ˡ | N *rawā*] current** готівка! Pl Przemysl: ; • *ЛЮБКівці* ІФ СНЯТин! snytk, snwt-(k) asnudag чистий, очищений: ^ОЛЕШків!; Заболотів, БАЛинці, ХОМ'ЯКівка, СТЕцева, івка, КУЛАЧин, КУЛАЧківці, ПРУТівка, РУДники, ТУЛова, ОРЕЛець, ЗІБРАНівка, РОЖНеві Поля; • *ЛЮБЧа* Кв Сквира: ЯСЕНівка, ТОРЧИця, СНІЖки, **ТХОР**івка, **ТОКАР**івка!, Великополовецьке, ТЕРЕШКи, ЛИСівці, МОВЧАНівка, ОРІХовець, ЗОЛОТуха, ЧУБИНці, САВРАНь сапр-, ТАРАСівка; • *ЛЮБАЧеве* См См: ЛОКня, ВАКАЛівщина, СЕМЕНівка, ВІЛЬШанка, КИРИЯКІВка, ЗОЛОТарівка, РОГІЗне, БІЛоУСівка, ТЕРЕШКівка, **ТОКАР**і, ЮНАКівка, ТАРАСівка; • *ЛЮБКа* Пл Котельва: ^Деревки, Млинки; ТЕРЕЩенки, **ВОРОН**и, МОВЧани, РУБЛівка, ЛАБУРівка, БІЛЬськ; • *ЛЮБЧе* Вл Ковель: БІЛАШів, БІЛин, бол. **ЛЮБЧ**ине у с. **ВОЛОШ**ки, КРИЧевичі, ЛЮБИТів, **ВОРОН**а, РОКИТниця, ДОВГоНОСи, ЛЮБЛинець, МОСИР, СОЛОТвин!, МИСЛина, СКУЛин;

• *ЛЮБЕЧ* وبيل Чг РІПки: ^КОРОБки; ЯВОРці, ЧУДівка, ГРАБів, МАНЬКи, Мал. ЛИСТвен, СУЛИЧівка, **ЯМ**ище **Ям** – первісне джерело YAMMĀ 'море' (арам. ідегр.) [Nyberg, II, 7], МОХНАЧі, р.

ЛЮБИЧ у с. СЕМАКи, **КИСЕЛ**івка ^СИДелівка, ОЛЕШня, **КИСЛ**і, ТУЛія; • *ЛЮБЕЧанинів* Чг ^КОЗелець: ТАРАСів, БІЛейки, БУЛАХів, ШПАКів, ШУЛЯКи, ГОРБАЧі, КРЕХАЇв, ПАРХимів, ПИЛЯТИН, ЧЕМЕР; • *ЛЮБЕШів* Вл рц: ЛАХВичі, МІЖгайці, СВАЛовичі; • *ЛЮБЕШка* Лв ПереМИШЛяни: **ВОЛОЩ**ина, КОСТенів, КОРОСне, **СИВОРОГ**и, **СВІРЖ**, ГРАБник, **ДОБР**.ЯНичі!, **ПЛОСК**а!!, ВІЛЬХовець, ЧЕМЕРинці, КИМИР; • *ЛЮБИЦьке* Зп Новомик.: БАРВІНівка!; ЛИСТівка, РОЗІВКа, СОРОЧине;

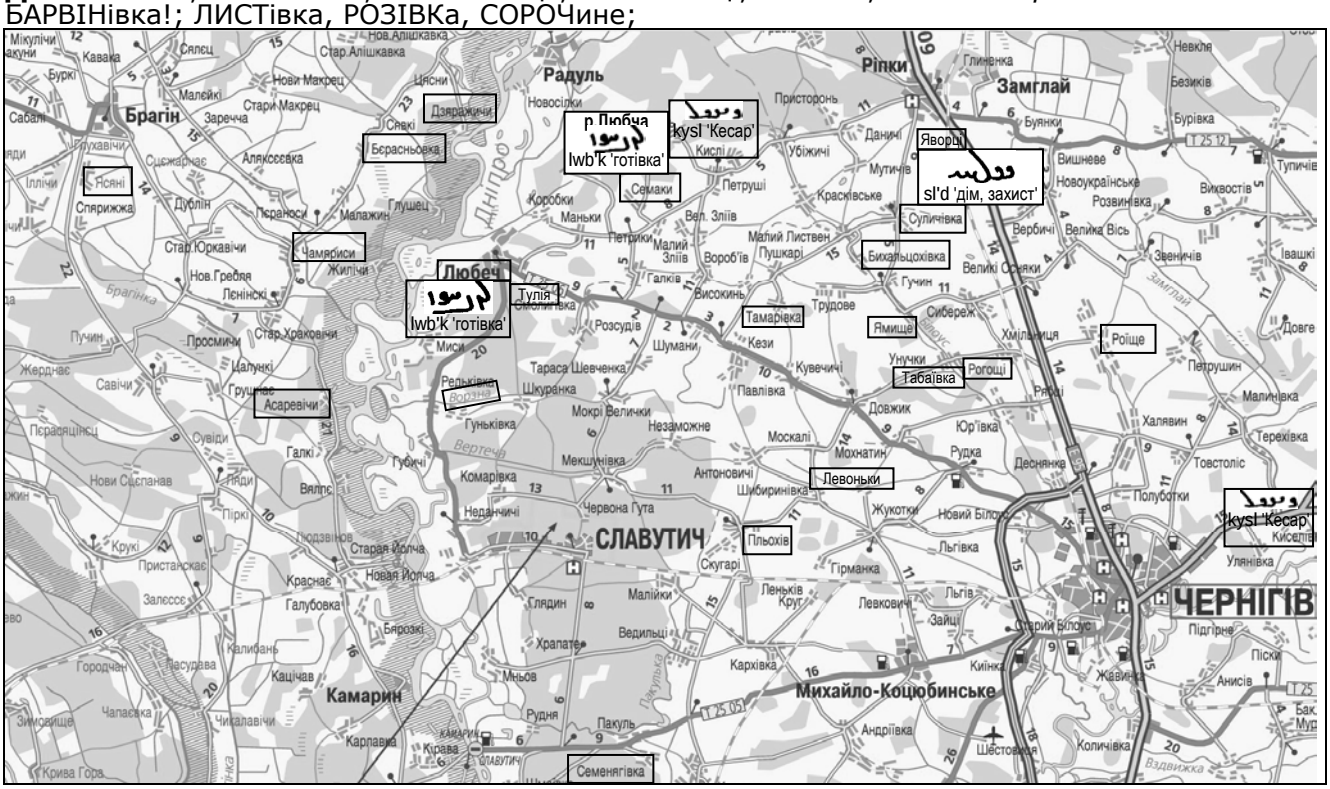

Рис. Л5. Околиці Любеча з синхоричними топонімами від пахлавійських прототипів

• р. ЛЮБКа = ЛЮБ<u>И</u>Ка! п Дніпра нижче ЛИБеДі у с. РОСЛавичі Кв Васильків: ХЛЕПча, ПЕРЕВІЗ, БОРИСів, **БАГРИН**, СОЛТанівка, **КОДАК**и, ПОЛОГи, ЯЦьки; • р. ЛЮБша у с. СТАН**ИШІ**вка Кв Іванків: РАХВАЛівка, ЛЮБимівка, СОСНівка, МАКАЛЕВИчі, ТЕРМАХівка;

• ЛЮБИКовичі **Lübeck** Рв; ЛЮБЕЧ Чг; став ЛЮБАЧів у с. Стайки Кв Кагарлик, бол. ЛЮБЧа у с. Тоболи Вл Кам-Каш., ЛЮБЧанський став у с. Петрове Кр, ЛЮБЕШів Вл? ЛЮБЕШка Лв; оз. ЛЮБЕЦЬке у с. Комарове Вл Ст. Вижівка.

• *Lübeck* D; • *Löbichau* 88a ^DOBRa; **DOBRASCH**ütz, **Nitzschka**, Kurtschau, Mannichswalde; • *Lubkow* 4c Rügen: DRIGGE 2 !; • *Lubochow* 68d Senftenberg = Zly Komorow: JAUER 2, PARTwitz, Kostebrau, Schipkau, OELSing = WOLŠynka; • *Lubiechow* 37b Pl - KRIEwen, DOBBERzin; • *Lübkow* 18c Neubrandenburg: Stargard, CHEMnitz, VARCHOw, ROSENow; • *Lübz* 15d Malchow: DOBBERtin!, MEDow, Wangelin; • *Lübzin* 15b? Güstrow: ROSENow, WOSERin, DOBBERtin!; • *Lübzow* 23d Parchim: ROSENhagen.

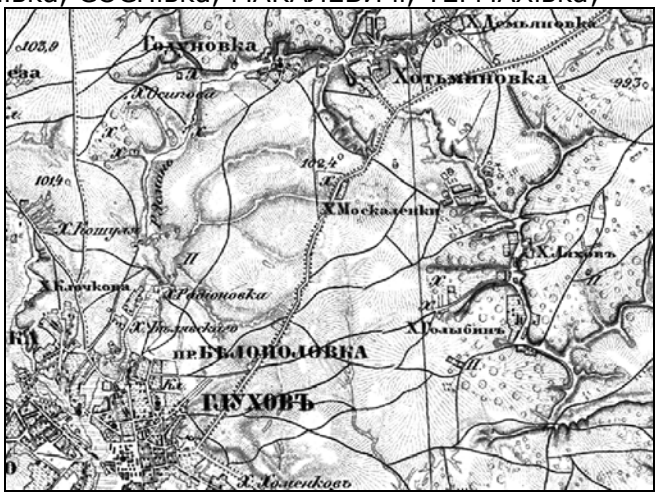

Рис. Л6. Хутір Ляхів під Глуховом на карті Шуберта

▒ ***ЛЯХівка*** < укр. лях 'поляк'.

І до всього було б прикро так і загубити дитячий спогад про "Сашку ляхівську" (тітку Олександру з Ляхівки), яка, спродавши свіжину на базарі, заходила до бабусі перед поверненням додому (годину-півтори пішки) і так же ото виразно "разказувала пра теє мняса, яке раздрізали, дик вано таке б'їле-б'їле" – такі перші враження автора з аксіопрагматики. Це було десь так у роках 1951-1953. А вже у 2003 р. ніхто у Глухові не міг сказати, де тая *Ляхівка*. Еж виявляється, то хутір *Ляхів* біля Москаленкового хутора, по-новому (безпам'ятному) – "Привілля".

М

М замість Б/П В УКРАЇНСЬКИХ ТЮРКІЗМАХ. Діагностична ознака присутності племен – носіїв татарських, казахських чи киргизьких говірок. Напр., **М**АМЕКине тат. *мамык* 'бавовна' (тур. pamuk).

МАГАБЕЛЬ Км < гр. **μέγας, μεγάλη, μέγα** великий + **αμπέλι[ον]** виноградник.

МАГАЛА < тур. mahalle, узб. маХалла квартал з ар.; МАГАЛА Чв.

МАГАРАЧ Км < гр. **μέγας, μεγάλη, μέγα** великий + **ράχη ~ ράχις** спина, хребет; гірський хребет, схил (*гори*).

МАГНИШівка < лат. Magnus, ім'я власне у Скандинавії та Прибалтиці (і досі вживане прізвище). • *МАГНИШівка* Хм ЯРмолинці: ^ПАСІЧна, ВАСИЛЬКівці; **ВЕРБ**ка 2, ЛИСівка, КРУТі БРОДи, ЖИЛИНці, КОРНАЧівка, ТОМАШівка, СУТківці, САВинці, КАДИЇвка, БУЙВОЛівці, БАРАНівка, ГОЛОХВАСТи ^АНТОНівці!, ШАРІВка; р. ГРИМ'ЯЧка, р. ТРОСТянка у с. КОРИТна;

МАДЖАРКА, ***МАЖАРКА***, ***МОЖАРИ*** < мад. magyar 'мадяр, угорець' + -ok 'суфікс множини'. Див. II. *УГОРНИКИ*.

На відміну від археології, яка донедавна не мала у своєму розпорядженні фактів про перебування мадярів на теренах України, топонімія має до цього численні докази.

МАДЯРИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 29-ї історичної епохи) – XIII / XVII ст.: топоніми – села Яжберень, Сабадаш, Гайдош, Барвінкош, Керецьки, р. Реть, бол. Тісабол Вл; пор. лексичні запозичення *чота*, *хутір*, *кучма*, *гусар*, *гайдук*, *гуляш*, [*ґазда*].

Після приєднання Закарпаття до СРСР усунуто низку назв з мадярськими мовними рисами: с. *ФОРНОШ* – тепер "Ліскове" Зк, *СЕРЕНЧівці* – с. "Щасливе" Зк, а м. *СЕВЛЮШ* – м. "Виноградів" Зк. Замінено цілі історичні тополандшафти: *Апшиця* – "Водиця", *Вишня Апша* – "Верхнє Водяне", *Середня Апша* – "Середнє Водяне", *Нижня Апша* – "Діброва" [СГУ, 23]; *Велика Чинґава* – "Боржавське" Зк, *Мала Чинґава* – "Завадка" Зк, *Верхні Верецьки* – "Верхні Ворота" Зк. На решті території України мадяризми залишені.

МАКЕДОНИ < хозар. Maqdun 'Греція'.

МАКОШин, ***МАКУХи*** < пахл. **makōg** [*mkwk*' | M *mkwg*, N *makō(k)*] boat.

МАКОГ**он**и, МАКУХи Пл, МАКУХине Хк, МАКУХівка Пл, МАКУШиха Чг, яр МАКУШин, МАКИШине, МАКОШин Чг, МАКШИ.болота!, Макашове? (пор. і тур. makas ножиці).

МАЛАКівщина, ***МАЛАХівка*** < ар. mallah 'моряк'.

МАЛДРИКи < ґот. Maldr(a) + rik 'король Малдра' [Тищенко 2015, 310].

У 460 р. був убитий свевський король Малдра, який пробув володарем 4 роки, грабуючи як свевів, так і римлян у Лузитанії і на крайньому півдні Галісії уздовж долини р. Дуро. Тим часом на півночі свеви обрали нового проводиря, Рехімунда, який сплюндрував Галісію у 459 і 460 р. Тоді ж *свеви захопили оточене мурами місто Луго*, яке доти ще перебувало під римською владою. У відповідь ґоти відрядили своє військо покарати свевів, які освоїлися в околицях міста. Однак про наближення ґотів свеви отримали попередження від місцевих людей, яких Гідацій за це вважав зрадниками. Відтоді Луго надовго став містом свевів. Рехімунд зробив його столицею. На півдні на зміну Малдрі прийшов Фрумар. Серед його діянь про одне згадує і хроніка Гідація, буденно повідомляючи, що у 460 р. Frumarius захопив самого автора хроніки Idatio Episcopo VII Kal Aug in Aquæflaviensi ecclesia [MedLands]. Прийнято вважати, що зі смертю Фрумарія в 464 р. завершується період міжусобиць і конфліктів свевів з місцевим населенням.

Назва с. *МАЛДРИКи* Лв ЖОВКва унікальна тим, що її основа однозначна і має прозору структуру: Maldr(a) + rik 'король Малдра'. Цей король був свевом і володарював усього 4 роки в середині V ст. – у 456-460 рр.

• {13-8} *МАЛД**РИК**и* = тепер МАВД**РИК**и Maldra Лв ЖОВКва: ^САЛи, КІБТі, ДУМичі, ГОРОДЖів, ҐЕРУСи ґот. heirus 'меч'; ГОРЯНи ^**ЛУГ** Lugo; **ЛУЩ**ики, БИШКів, **БУЧ**ми, ФЕДІ**РК**и Teodo-ricus ^ГІЙче; БІЛАНи **Фúлων**, **ПИЛЬНоКАМ'ЯНка Фúлων** + *ga-mainja 'учасник' [Lehmann, 143]; **БУД**оКАМ'ЯНка, КРИВоКАМ'ЯНка, **КОЗ**улька, **ДОРОШ**ів **Дорос** 2; **ЗАВАД**ів, **ЗАВАД**ки, ДУБЛЯНи, КУЛ.ЯВА, Монастирок, КРЕХів krek, ЛАВРИКів, МАТВії, ВЕРИНи Virunum, **ГОНЧАР**і, ЙОНичі, КОШелів, ТЕРНів, ЗаСТАВа, СКВАРява, ПередРИМихи, _ТУРинка; ПИЛИ Phullae ^КУНин.

13.2 "*МУДР-* ~ ГАЛАЙ-/ ГОЛОВ-" (4 контексти) ● крин. *МУД**РИК**ова* Maldra + rik у с. **ГАЛАЙ**ки галая Кв Тетіїв: БУРківці, ГОЛОДЬки Galatae, ГОРОШків, ДУБИНка, ТАРАСівка, ДЗВЕНяче, КОЩів Cost-, ПоГРЕБи, П'ЯТиГОРи, МОЛОЧне, **ОДАЙ**піль годая, СКИБинці, ТАЙниця; ● *Любо**МУДР**івка* Leovogild + Maldra Чг БОРЗна: ЮРКівщина ^КрасноСТАВ, ЖДАНів; БЕРЕЗівка, ПЕТРівка, ІВАНівка, КОМАРівка, **ГОЛОВ**еньки, **ГАЛАЙ**бине галая, КИНАШівка, ЗаБІЛівщина; ● торф. *МУД**РИЧ-ГОЛУШ**кове* Maldra + rik + Gallus? Олевськ Жт: р. МУД**РИН** л Мутвиці Уборті торф. МУДРИЦьке; (+Глухів) БІЛоКОР.овичі, БУЧ.МАНи, ВАРВАРівка, КОРОЩИНе, КАМ'ЯНка, ШЕБЕДиха, УС.ТИНівка, ЖУРЖевичі *юрж-, ЛУГове, РАДОРОВЕЛЬ, ***СТОВП**инка Columnæ Herculis, ЮРове; ● ***МУДРиГОЛОВ**е* Maldra + галовє мн. Хм ГОРОДок: ^ЧОРНиВОДи, ПАПІРня *Cartagena?; БЕДРИКівці, КАЛИНівка, ВАРІВці, ЗАВАДинці, ЖУРАВлинці, ВЕСЕЛець, ІВАНківці, КАМ'ЯНка, ШИШКівці, БАСівка, ДАХНівка *Дашк-?, ТАРАСівка, ТУРЧИНці, СКИПче, ХОПТинці, ВИГНАНка, ЮРИНці;

● *МУДРе* Maldra Чг Варва: ^**ДАЩ**енки; БРАГИНці, ЖУРАВка, КАЛИНовиця, СІРЯКівщина, САВЕРське, СІРИКів, БЕРІЗКа; ● *МУДРо**КОСТ**оГРИЗівка* Maldra + Cost- + hrys 'золот?' Хс Скадовськ: КУЛІДИ; ВИШНеве, УЛЯНівка, ПЕТРівка, ТАРАСівка, ГОСТРОподолянське, ГРУШівка, ЗЕЛЕНе; ● *МОД**РИЧі* Maldra rik Лв Дрогобич: ^ДЕРЕЖичі; ГЛИНне, **ЛУЖ**ок, ДОРОЖів Doras, ВИНники, ВОЛОЩа, НаГУЄвичі, ДОВГе, ДоброГОСТів, КОРОСниця, РІВНе, ЛЕТня, **УНЯТИ**чі, ЗаЛОКОТЬ logades?, РІПчиці, РАНевичі Rhodan-?, РИХТичі, РОЛів, ДАЛЯВа, СОЛОНське, За**ЛУЖ**ани, ЖДАНівка, КОТоване, УЛИЧне, УРІЖ, ПОПЕЛі, ТРУСКАВець, БОРиСЛАВ.

6.9.17. Несподіваний наслідок мала перевірка існування в Україні відповідних прізвищ за базою даних ridni.org/karta: див. прізвище МАВДРИХ.

МАЛин < 1) кельт. mal 'князь'; 2) рум. mal 'стрімкий **берег**, гора'. *СТАСева* Жт Малин < готс. staþs '**берег**'. Свою вірогідність саме ця етимологія набуває з аргументів топонімічного контексту: сусіднє село має назву Білий **Берег**, напроти нього за Іршею – с. Ялцівка (гр. γιαλός '**берег**'), а далі м. **МАЛ**ин (рум. mal 'стрімкий **берег**, гора' – це справді місце, де низинні заплави відступають і до Ірші підходить високий берег: висóти 176 і 172 м, уріз води 122 м; однак пор. і лат. malus 'щогла').

МАЛЬЦівка < пахл. mlc 'кордон, марка'.

МАМАЇвщина < Мамай 'ім'я власне'. *Мамаївщина* (від 1947 "Барвінкове") См См; *Мамаївка* тепер "Удайці" Чг Прилуки; з.п. Мамаїв Яр у с. ЦИБУЛеве Кг Знам'янка.

МАМЕКине Чг Новг.-Сів. < тк. тат. *мамык* 'бавовна' (тур. pamuk). Поруч Арапівка, Дробишів, Комань. Також *МАМЕЧ* Жт. Див. II. *Бахтин*.

-МАН- < 1) герм. man; 2) тюрк. man/män суф. віддієсл. імен.: say-mak рахувати, -man рахівник; 3) ар.-перс. -mänd; 4) ін.

1) ГетьМАНівка ...; ФурМАНівка 3 (Кр Новоукраїнка; Од Кілія; Хм Кам'янець-Под.); ФурМАНка (Чк Умань); пот. РОСоМАНець у с. Рожнів ІФ Косів; пот. ЛЕХМАНів у с. ВІЛЬШани Зк Хуст; р. ЯС.МАНь!;

2) КурМАНи < тур. kurma будівництво, створення (См Недригайлів); // б. **КРУЛЬ**МАН! < тур. kurulman засновник п Молочної Зп Токмак: її п Курушан, с. КУРошани; БільМАНка < тур. bilman знавець (Зп Куйбишеве); ЧучМАНи (Лв Буськ); пот. ЦУЦ.МАНова Зворина п КРАСного у с. КРАСна Зк Тячів: пот. **ШУШ**МАНець у с. Новоселиця, пот. **ШУШ**МАНець у с. ТАРАСівка; Верх., Ниж. ЖужМАНівка (Пл Козельщина) <? TÜŠÜMÄN название одного из должностных лиц, ведающего налогами (?) (*USp* 9$_1$); також прізв. 821 ШИШМАН < тур. **şiş**man огрядний, дебелий; // р. КОРЧМАН < лит., тат. **харджама** з ар. Баскаков 1979, 30] п ВИШні Пд Бугу; дж. КОРЧМАНове у смт Турійськ Вл; пор. р. КУЧУРГ**АН** = **Kurcza**han; // ШкирМАНівка < тур. **ş**ıkırman той, що дзвонить монетами (См Шостка); // ДейМАНівка < тур. dey сказане (Пл Пирятин); ДейМАНівка (Чг Срібне); КучМАНівка (Хм Красилів) < тур. kocaman величезний, дорослий; *постарілий; р. КОШМАНівка у с. КошМАНівка (Пл Машеве); б. КОШМАНка = ТЕРНовата, ЗАЛЕПовщина salib п КІЛЬЧені Дп; торф. ЗА**ЛИПК**и у с. РАДОШинка Вл Кам-Каш; р. КОШМАНова у с. Долішній Шепіт Чв Вижниця: г. КОШМАНів; дж. КОШМАНка у с. НеХвОРОЩа Вл Волод-Вл:; р. ЧУГ.МАН < тур. cuhacı 'торговець сукном' у с. Орлівка Чг Новг-Сів.

3) БачМАНівка < тат. **баджман**, па باجمند **bājmänd** податковець, прізв. рос. Бачманов [Баскаков 1979, 227-228] Хм Славута; БочМАНівка Од Котовськ; БучМАНи Жт Олевськ; БацМАНи См Ромни; БоцМАНів См Кролевець;

4) р. КОЛОМАНівка = Коломанска **Коломан** I Книжник, князь Галицький, мад. Kálmán I (1208-1241) л Буші Мурафи Дністра у с. Рожнятівка Вн Томашпіль; р. КОЛОМЕНка Рв Костопіль; // ЛичМАНи < укр. *личман* 'старший пастух' (Жт Овруч); б. ЛИЧМАНова п КЛЕЧанової бас. Сіверс. Дінця.

МАНГУШ-МАНГУП Км, Дц, слід переселенців-греків.

Знакова назва-репліка у Криму з імовірними коптськими прототипами. Ідеться про **Мангуш-Мангуп**: ⲙⲁⲛϧⲟⲩϣⲧ 'сторожовий, дозорний пункт', ⲣⲉⲥϧⲟⲩϣⲧ 'дозорець' [Crum, 839a]. Про "заснування" смт *Мангуш* Дц у 1780 р.: "З кримського *Мангуша* (*Мангупа*), за відомістю Суворова, який конвоював переселенців, [вони] були відправлені на нове місце 58 партіями в середньому з 40-50 осіб" [https... Мангуш]. Пор. і копт. ⲙⲁⲛϧⲱⲡ: m. 'криївка, *hiding place*' – МАНГУП (отже, не від ар. *манкуп* 'нещасний').

МАНЖЕЛІЯ Пл і р. < ар. منزلة manzil 'каравансарай' [Platts, 1076]. Пор. нп Manzilīyah (Ірак). Голосна -е- вказує на перську форму *манзел* п 'житло, стоянка, місце призначення' (пор. в РФ: МЕНЗЕЛинск Удм., ЕМАНЖЕЛинск, -инка Челяб. з нар. пристосуванням до назви Євангелія); дж. Манджиль-Чешме Км, гагаузький гідр. Menzil kulaa у Молдові [Бушаков, 117].

Арабський характер слова звукового складу цього топоніма в Україні упізнала навіть комп'ютерна пошукова система атласу Енкарта: у відповідь на запит Find manzheliya "Шукати топонім *Манжелія* Пл" у списку схожих форм вона видала й назву іракського нп Манзілія Map Manzilīyah Iraq [Encarta]. Топонімічний контекст: • *МАНЖЕЛІЯ* Пл Глобине: ^р. Манжалія (Монжалія); **ЧЕРЕВАНі** < Кейруан? (столиця Аглабідів), **КОРДУБАН**ове < Кордова (столиця емірату), ШЕПЕЛівка, **ШУШ**валівка < Сусси, порт Аглабідів, ***МОЗОЛІ***вка (Мосул?), КИРиЯКІВка і МайБОРОДівка < ?Яків Барадеї;

• с. *МУЖИЛів* (=1650 MONGIL) Тр Бережани: **МОЗОЛ**івка (Мосул?), **КУРЯН**и босн. Kurjan? Коран, Поплави, САРАНЧуки, ШКІНДИРівка^ Ригайлиха, Шибалин.

Засвідчена Бопланом форма Mongil дає підстави для припущень за аналогією: • *МУЖИЛовичі* Лв (Яворів): < *mongil-; **ШАВАР**і сфр, **МУРИНИ**, Дрого**МИШЛЬ**, **ЗАВАД**ів, **МОЛОШ**ковичі, **ЛЕЛЕХ**івка; • *МУЖІЄве* Зк Берегове: **МОЧОЛ**а (*Мунчель?), РАФАЙлове, **ЗМІЇ**вка, ЧОМА < *juma? мечеть.

За неуважністю влади слід *манзілів* краще зберігся серед гідронімів, завдяки чому можлива уявна екскурсія каравансараями України. Найкраще упізнавані назви р. *Манжалія* (*Монжалія*) у с. *Манжелія* Пл (Глобине). Крім того:

• потік *Монджіл* у с. Чорний Потік Зк (Іршава): **РАК**овець2 (Raqqa), **КОБАЛ**евиця, МІДЯНиця (Медина?), пот. КРЕЧУНець у смт Іршава; • яр *Маджилин* бас. Сіверс. Дінця Лг Біловодс.: КОПАНі Язи-Копон, НОЗДРівка Nadr.

Арабський іменник منزلة *манзіль* 'каравансарай, денний відрізок шляху' крім звичайної форми множини *манзілат* має ламану множину *манāзіль* [Platts, 1070, 1076]. І от навіть ця форма множини з застиглою арабською внутрішньою флексією теж існує серед українських гідронімів. Вона прочитується у незначно зміненій назві потоку *Манадзиль*, п. *Торгової* (NB), п. Сербеня = Голишанки ІФ (Коломия). Це кілька вже досліджених топонімів, між якими можна помітити й імовірний змістовий зв'язок. За змістом цим назвам добре відповідають назви р. ***Торгової*** і... *Манадзиль*, '**каравансараЇ**' для купців!

У топонімічному ландшафті району – інші можливі ознаки маврського фракталу: • пот. ***Манадзиль*** = *Маназдиль* біля с. ***ТОРГОВиця*** ІФ (Коломия): р. ***Торгова***, ПЕЧЕНІЖин, ТОВМАЧик, ЗаМУЛИнці (мулла), РАКІВчик (Raqqa, столиця Гаруна)...

МАНЖОСівка См < катал. Els Monjos ['monžos] [Тищенко 2015, 298], але також ⲙⲁⲛϫⲟⲩϣⲧ 'сторожовий, дозорний пункт', ⲣⲉϥϫⲟⲩϣⲧ 'дозорець' [Crum, 839a].

Найпереконливішим кандидатом на роль прототипу групи топонімів від основи укр. *Манжос-* є каталанський ойконім Els Monjos під Барселоною. Звичній іспанській вимові ['monχos] тут відповідає місцева каталанська ['monžos]. В Україні існують виразно однокореневі назви руч. *МАНЖОСівка* См Конотоп, яр *МАНЖОСин* Хк Хк, б. *МАНЖОСова* п Кальміусу [СГУ, 183] Дц, с. *МАНЖОСівка* Чг Прилуки і См См. В цих п'ятьох репліках на Лівобережній Україні ненаголошене -о- цілком могло зазнати зміни в -а-, зате са́ме вихідне каталанське -j- утримало первісну вимову -ж-. Серед чернігівського дворянства був відомий рід Манджосів [Лукомскій, 106]. Їхні предки могли ходити походом під Els Monjos, – чи є можливість краще пояснити це прізвище і непідробні назви на карті?

• МАЗНе El Masnou SIC См См: ***МАНЖОС****івка* Els Monjos, **ВАСЮК**івщина Vascos?, **БАС**івка, БУЛЬБІвщина Bilbo?, ЧЕРВОНе Kirwan, **СОКОЛИ**не Seqeliya, **РОГІЗ**не Ragusa, ЛОКня;

• *МАНЖОСівка* Els Monjos SIC Чг Прилуки: ^ДІДівці; КОЗин ^ОДРАДа, БоГДАНівка, ОНИЩенків, УДайці; • р. *МАНЖОСівка* Els Monjos SIC п Ромна Сули См КОНоТОП: При**ЛУЖ**жя Lugo, **ТУЛУШ**ка Toulouse?, **САВОЙ**ське, **ТАРАН**ське Δόραντος, **КУТ**, **ГУТ**и, КОШари, КАЧури, КОЗацьке, ЗаВОДське, **ВИШН**еве, ТЕРНівка, ЧОРН**ОПЛАТ**ове, РОКИТне, БІЛозерка; ЮРівка, **ВІЛ**ЬНе, **УЛ**янівка, БІЛоусівка; • яр *МАНЖОСин* Els Monjos SIC л Харківки УДи Хк Хк: **ВАСИЩ**еве Vascos, **ХРОЛ**и Carol-, ЛОГАЧівка Lekeitio?/ logades?, ЯРОШі, УТківка, ПоКОТилівка, ПИЛЬНа; • б. *МАНЖОСова* Els Monjos SIC = ДРОБОТова, ДРОВАТова п Кальміусу [СГУ, 183] Дц.

МАНИКівці < пахл. **mānīg** [*m'nyk'*] household member **manig** 'house-owner' або Мані?

МАНКЕРМЕН, монг. назва Києва (див. нахзац).

mān [*m'n'* | = M] house, dwelling, **²mān-** [*m'n-* | = M] live, dwell. man-katak "житлове поселення", man-estan житло.

kermen كرمن ~ كرمان кт, т, germen, kirman كرمان т фортеця, кріпость; kerem монг. фортеця; кріпосна стіна; **кремль** – гора з городищем Кермен-Кир у Сімферополі, Ескі-Кермен (Джінґіз-Керман), Кара-Кермен, Сари-Мамбаш-Кермен, Сарисап-Кермен, Тепе-Кермен (Даг- Тепесі), Sarıkermen – руїни Херсонеса, с. Алма-Кермен, Інкерман (див. in),

Манґ-Кермен (Менґермен), Черкез-Кермен, Ашага- та Юхари-Керменчік, гірський відріг Кермен-Оба, м. Керменчік. Пор. isar, qale, καστέλλι[ov], κάστρο[v] [Бушаков, 158].

...У "Таємній історії монґолів" MNT 元朝祕史, "три схожі пасажі згадують аланів (As-ud з форми однини †As(un))" – причому, всі три рази у зв'язку з захопленням монґолами 6.12.1240 р. Києва (Mankermen-Kiva, Keyibe) [Алеманъ, 481-482] [Тищенко 2016, 191].

▓ руч. ***МАНТРОЛівщина*** См – пор. с. **Montrol** (тепер Montrol-Sénard) F Haute-Vienne, Limousin [Тищенко 2015, 288].

Це унікальний гідронім. Для прототипу його з наявних засобів пояснення на сьогодні ні́чого запропонувати, крім зв'язку з Gutthiuda Thiudinassus (Тулузьким володінням ґотів). Спочатку він опинився в полі зору через неточність даних:

Мантролівщина, -и, ж.; руч., п Гнилої Груні пр. Груні л. Псла л. Дніпра; с. Гнилиця Конотопськ. р-ну Сумськ. обл.; *Мантроловщина* (1785, ОРЧН, 27) [СГУ, 351]. ОРЧН – це рідкісне видання: "Описание рек Черниговского наместничества 1785 г. // Записки Черниговского губернского статистического комитета. – Кн. II. Вып. 1—2. – Чернигов, 1868. Тепер ойконімів *Гнилиця* поменшало, але станом на 1946 р. у См їх ще існувало 5. Серед них справді є одне с. *Гнилиця* См Конотоп – але тут річки течуть не в Грунь, а у Сейм, отже ця локалізація помилкова.

Натомість р. Грунь потікає у с. Грунь См Лебедин. У 1946 р. воно було центром Грунського району, у якому під № 352 вказане і с. *Гнилиця* [АТП-1947, 527]. На найдетальніших картах тепер нема і сліду села; нідé не позначена й р. Гнила Грунь. Єдина суттєва подробиця для локалізації річки – те, що вона була правою притокою Груні: це обмежує район пошуку вузькою смугою бл 20 х 5 км (від с. *ПІДОПРИГОРИ* до с. Вел. Лука). Дві сільради входили тут 1974 р. до Лебединського р-ну (Катеринівська і Павленківська), а дві – до Липоводолинського (Капустинська і Поділківська). В обох адміністративних районах справді помітний західний вектор зв'язків. Однак з карти Чернігівського намісництва 1792 р. стає очевидно, що у його межах були землі тільки двох останніх сучасних сільрад, а Лебедин з околицею входив до Харківського намісництва: • руч. *МАНТРОЛівщина* п Гнилої Груні п Груні у с. **ВЕЛИКА ЛУК**а Lugo? См Лип. Долина: ^**ВЕЛИКІ ЛУК**и, ДОВГе, КАТЕРИНівка; **КОЛІС**ники Galiza, **ЙОВИН**е Jovanus?, **ЛЕГУШ**і Lekeitio?, **КОЛЯД**инець Galindae, Під**СТАВ**ки staua, ТУНеве Tuona, ДОВЖИК dulgs.

Що більше, дуже близькі дані *з посиланням на те саме джерело* локалізації *і на ту саму сторінку* вказані у статті "р. Деркачівщина" [СГУ, 167], але тут Гнилиця названа селом Охтирського р-ну См.

Стільки зусиль локалізувати ручай з унікальною назвою *МАНТРОЛівщина* пояснимі тим, що на тому західному векторі топонімічних зв'язків знайдено єдиний можливий і водночас важливий для теми прототип цієї назви. Ідеться про с. **Montrol** (тепер Montrol-Sénard) F Haute-Vienne, Limousin.

"Наприкінці V ст. Лімузен, як і решта Аквитанії, опинився під владою візиґотів, романізованих варварів, аріанців за вірою. Лише у 507 р., після перемоги Хлодвига над візиґотами у битві при Вуйє уся область перейшла під владу франкських королів. Від їх імені у VII ст. Аквитанією правив окремий герцоґ. Лімузен, на відміну від західних земель герцоґства Аквитанії, не зазнав арабо-берберських наїздів" [fr.wiki/Limousin/histoire].

Беручи до уваги, що Тулузьке володіння ґотів спочатку було союзною з Римом державою (418-466), а потім існувало як незалежне королівство (466-507), репліка Монтроля в Україні – гідронім *Мантролівщина* – може бути слідом зв'язку з тулузькою Ґотією. Між нп Грунь і Тулушка См Конотоп – 104 км.

Теперішнє село Montrol-Sénard має місцеву окситанську назву **Monsteir**òu, яку вимовляють Mountéïro [fr.wiki/Montrol-Sénard]: це може бути вказівкою на прадавній монастир. Щоправда, поширення монастирів у Лімузені мало місце у франкський час – VI і VII ст. (Аттан, Соліньяк, Ґере). Судячи зі збереженого -st- в імовірній назві-репліці, вона мала бути засвоєна ще у народно-латинській або старокситанській вимові (кінцеве -òu окситанської назви закономірно відповідає давнішому -ol).

▓ ***МАНЬКів*** < пахл. **manig** 'house-owner' або Мані

Ченці-блукачі gyrovagi згадані у спільних контекстах з основою Мані у шести адміністративних районах (разом з уже названим Богородчанським):

• *МАНЬ**ків*** Вл ЛОКАЧі: ^**ЖУРАВ**ець!, МОВЧАНів; РОГовичі, КРЕМеш, КРЕМенець, **ЗАЯ**чинці, За**ЩИТ**ів, **СІР**нички, КОРИТниця, ЮНівка, БІЛопіль, КУТи, ПАВЛОВичі, СОСНина, ЛИНів, БУБНів; • *МАНЬ**ківка*** Вн ТУЛЬчин: ^МИХАЙЛівка; КИРНАСівка, БІЛОУСівка 2, СОСНівка, **ЖУРАВ**лівка, МАЯКи, КИНАШів, НЕСТЕРВАРка, КЛЕБань, Лука-ЖАБОКРИЦЬка, БУРДії, ТАРАСівка, ЮР**КІВ**ка, КАЛИНівка; • *МАНЬ**ківка*** Лг СВАТове: ^ПАВЛівка;

Олександрівка, КОЛОМИЙчиха, ПОПівка, Не**ЖУР**ине, **ХОМ**івка, ЯБЛУНівка, КРИВошиївка, КАЛИНівка, СУХий БАГЛАЙ, СОФІЇвка, РАЙгородка;

також • *МАНчичі* См Охтирка: ^КОРАБельське!, ПОЛОГи, БУРДуни Burd'oyo; **ЖУРАВ**не!, ОЛЕНинське, СОФІЇвка, В'ЯЗове, ВЕСЕЛий ГАЙ, РозСОХуВАТе, ПАРАСКовеньки, Козачий ЯР!?, ГОРЯЙстівка; • *МАНили* Хк Валки: ^НЕСТЕРенки, КОРОБки; **КОВ'ЯГ**и ^**ЖУРАВ**лі ^Роз**СОХ**івка ^Халимонівка; СЕМ**Ків**ка, **КОСЕН**кове ksny', ПаньКІВка, БровКОВе, СУРГАЇвка, ЦИБУЛЬники, ХВОРОСТове, Вел. ЛИХівка, КОРСУНівка, -ове, ЩЕРБинівка, ЗАЙцівка, ЯБЛУНівка, СУХа Балка, Гонтів ЯР, СОСНівка, РІДКОДУБ, Олександрівка, КРУТа Балка;

• став *МАНЬ**ків**ий* у с. Вел. Виска Кг Мала Виска: ^ІВАНо-Благодатне; БЕРЕЗівка, П'ЯТихатки, АНАСТАСівка, НовА**КІВ**ка, КРАСНопілка, ТАРАСівка, Олександрівка, МАНУйлівка?, ВЕСЕЛе, ПАЛІЇвка, **РозСОХ**уватка, ЯКимівка, КАНІВка, МИРопіль; • *МАНи**ківі*** Хм Деражня: ЛІТки, ШИЇнці, **РозСОХ**и, БУЦневе, АДАМівка, МАКАРове, ЧЕРНелівці, КЛОПОТівці, СІНоводи, БЕРЕЗове, ВОВКо**ВИН**ці!, **БожиКІВ**ці, Мар**КІВ**ка, КРАСНосілка, Бом**КОВ**е, Зянь**КІВ**ці, Ясь**КІВ**ці; • *МАНь**ківка*** Пл Н. Санжари: ^ПОЛОГи, Мала Пере**ЩЕПИНА**! σκεπανός 'захищений, укритий', -νον притулок, СТРИЖівщина; КОБелячок, ШОВКоПЛЯСи, СОЛОНці, ВОВ**КІВ**ка, ВЕСЕЛка, ПОЛОГи-Низ, ЗаЧЕПИЛівка, став **ТИМАШ**івський (Timaasqi у листах з Амарни – Дамаск) у с. КРУТа Балка, ДУДКин ГАЙ, КЛЮСівка, СОБ**КІВ**ка, ЛЕЛЮХІВка ^ЗаБРІДки, СКУБії, ЛАХНи, ГрекоПАВЛівка, КОБи, ПОПОВе, **СУХ**а МАЯЧка!;

• *МАНь**ківка*** Вн **БЕРШ**адь!: ^ШУМИЛів, КРУШИнівка; **РОМАНівка** ^МИХАЙЛівка, КРАСНосілка, БЕРІЗКи, П'ЯТ**ків**ка, ЯЛАНець 2, ЧЕРНятка; • *МАНь**ківка*** Лг БІЛоКУРАКине: РАЇвка; ШАРівка, КУПлюване, ХОМен**ков**е, ПАВЛівка, ЛУБ'**ЯН**ка, ЗАЇ**КІВ**ка, **РОМАНівка**, Пань**КІВ**ка, КАЛИНівське, НЕЩЕРетове, ПОПівка, КУРЯЧІВка, ЛАВРівка, КонопляНівка, Дем'ЯНівка, ВИШНеве, Лозно-Олександрівка;

• *МАНь**ківці*** Вн Бар: ^УЛЯНівка; **ВЕРЕШ**ки!, **КАНОН**ицьке, АДАМівка, МИРне, **ВЕРХ**івка, ГАЙове, КОЛОСівка, КОТова, ШПИРки, БУЦні, **КИЯН**івка, ПОПівці, ТЕРЕШки, СЕМЕНки, ХОДаки, **ЧЕМЕР**иське, БІЛичин, ШЕРШні; • *МАНь**ківка*** Пл СЕМЕНівка: МАЛИНівка, БІЛЯКИ, ГРИЦАЇ, ГАЇвка, ЗІКРАнці Ζυγραί, ГОРОШИне, ПАНІВАНівка **Кир Іоан**, КуКОБи, ВЕРЕМІЇвка, ВЕСЕЛий Поділ, **КРИВ**енки, **КРИВ**а Руда, БІЛогуби, ОБОЛОНь, ПУЗИРі, ПоГРЕБН.ЯКи, ВІЛЬНе, КАЛИНівка, НАТАЛенки, СТЕПАНівка, ТОВСТе, Олександрівка, ВЕРБки, ХУДоліївка; • *МАНь**ківка*** **ХарКІВ** Дворічна: ГРЯНИ**Ків**ка, КУТЬ**ків**ка, ГРА**Ков**е, РІДКОДУБ, БЕРЕЗове, КАСЯНівка, ЛИХоЛОБівка, АБАШкине, ВІЛЬШана;

• р. *Мань**ківка*** у смт Мань**ків**ка Чк рц: **ХарКІВ**ка сир. ḵarkā 'оточене парканом або муром місто' (рис. 9), **КрачКІВ**ка, ЖолудЬ**КОВ**е, БЕРЕЗівка, БУКи, КУТи, **КРИВ**ець, ІВАНЬки, НЕСТЕРівка, ПОПІВка, Зелений ГАЙ, РОГи, ЮРпіль, ЧОРНа КАМ'ЯНка; • р. *Мани**ківі**ський* у с. Скоробагатьки Пл ЛОХВиця λόχος засідка, військовий загін: ^ОВДІЇвка, ЯБЛУНівка, Дрюківщина, І**Сків**ці; **ХарКІВ**ці сир. ḵarkā 'оточене парканом або муром місто', **КрячКОВ**е Озеро, **РОМАН**иха, ГИРяві І**Сків**ці, ХРИСТанівка, СТАРий Хутір, КРИНИЦя, СОКИРиха, ВОЛЯ, СТАРий Хутір, ВЕСЕЛе, ГАЇвщина, Дідів ЯР, ЧИЖі; пор. прізв. Грицко СОРОКОТЯЖа (Мирг., Лохвиця);

• б. *Мань**ківка*** у с. Зуб**ков**ичі Жт Олевськ: р. **КИШИН**ка ksny' у с. **КИШИН** ^р. СЕРТея, р. СТУДЕНівка і ур. ТРЕБУХинець; б. **МАНЬків**ка у с. ЗУБ**ков**ичі ^р. ТЕРЕМша; торф. *_ІСТР.**УБ*** (ɾɨstʌʏr- + āb) бас. р. Уборть; р. КУПІЛЬ у с-щі "Комсомольське" = кол. "с. **СОБИЧ**инъ Совѣк при рч. Купелѣ" (1888); торф. **БАБ**ині **БЕРМИ**! біля р. БОБЕР! [СМГУ, 111]; бол. **БУЧ**.МАНи! ʁωτc Battle array у с. БІЛоКОРОВичі ^с-ще БУЧМАНи; торф. **БРАД**ське; КОРОЩине, БАЦеве, ЖУБРовичі (пор. ЖАВРів), УСТИНівка ^ШЕБЕДиха sft, ОЗЕРЯНи!, ЛОПатичі, ВЕРБове, СТОВПинка, ДЕРЖанівка, ЮРове; 2 р. БИСТРиця у с. За**МИСЛ**овичі, р. **МУДР**ин п МУТвиці у с. **СУЩ**ани!, р. **СЛІП**.ИШИнка п Радчі, **В'ЮН**ія п ЗОЛЬні, ГІРна, ГЛИБока, рук. ГЛУШ**Ков**ицький (на межі з ЛЕЛЬчиц. р-ном Ву), р. ДОМАШня = **МУТ**виця, ДІБРівка, р. ЗОЛЬня = **БУК**, **БУК**и!, р. КАМЕНка з бол. **ХВАЛІС**ів під назвою ПОРУБАНець, гирло у с. **ГАМАР**ня!, р. КАСАВин п ЧЕРТОЇ ЛЮБівської ПЕРГи, р. ЛУ**КАВ**ЕЦЬ, ЛУ**КАВ**ка, р. М. ЮРівка п Вел. ЮРівки, р. РОКИТна Перги, р. **ШЛЯМАР**ка σʹʌʌш, ѡʌʌш: (811a); v. Q. To kindle розпалювати вогонь = Вел. БАВТУРець.

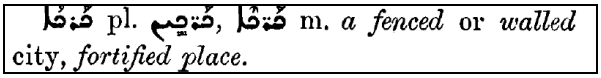
Рис. М1. Довідка про лексему сир. ḵarkā [SD, 227b]

Як сказано, в інших 7 місцях громадський осуд – формант -ков- – згодом призабуто або його спробували затерти:

• оз. *МАНИ**Чів*** біля с. ВИШеньки Кв БОРИСпіль: оз. **БРИЗ.НІЛ** = Брызнѣл! βăριδ- + Ніл біля с. ВИШЕНки; бол. **МАГАР**івщина у с. ІВАН**ків**; **РЕВ**не ριϐн, ριϐι: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) ^МАРТУСівка; **ЛЮБ**арці, **СОШ**ни**ків**, **РОГОЗ**ів, МИРне, ЛОЗівка, БОРТничі, Велика **ОЛЕКСАНДР**івка, Мала **ОЛЕКСАНДР**івка, НЕСТОРівка, ТАРАСівка, Велика СТАРиця, СТАРе, ГОРОБІЇвка, ГРИГОРівка, **ПЕРЕГУД**и копт. **ⲡⲁⲣⲁⲕⲁ**[**ⲟⲩ**]**ⲇⲓⲟⲛ** paraka[u]dion 'військовий одяг' [Rossi, 394] (плащ), вірм. *paregawt* 'туніка' (= χιτών у Євангелії від Марка 6, 9) < гр. παραγαύδης, сем. prgwd < лат. paragaudion 'тканина з облямівкою'.

МАРИЦЯ ур. < копт. **ⲘⲀⲢⲎⲤ** 'Upper Egypt', букв. **ⲘⲀ** 'земля' + **ⲢⲎⲤ** 'південь'.

Масштаби зв'язків з Давнім Єгиптом. Як з'ясувалося, характерні репліки *Локот-* прототипу Ракотіс з ознаками фаюмської вимови ⲗⲁⲕⲁ·┤· (F) поширені у синхоричих контекстах на схід і північ від України (понад 20 назв *Локоть*, *Локтево*, *Локотцы* в Росії, с. Lokuti в Естонії).

Рис. М2. Топонімічний слід морських і річкових шляхів єгипто-римського часу людей з Верхнього Єгипту (дєг. 𓇋𓏏 ⊗ SmaW, *копт.* ⲙⲁⲣⲛⲥ, ⲫⲓⲟⲙ, *дєг.* T-Iteru Ніл *)*

Кульмінацією цієї частини студій стало виявлення реплік топонімів з Єгипту на Полярному колі. Справді, крім матеріальної подібности назв нп *Варакути* Пл, *Ворохта* ІФ, *Воркута* РФ, – чи є якісь спільні синхоричні елементи у їхніх околицях? Справді, в усіх трьох контекстах були помічені коптські і грецькі топооснови:

• *Варакути* Ρακωτις 'Олександрія' Пл **КРЕМЕН**чук: ^**БОРД**ЮГи Burd'oyo, ГУНЬки, ЯРемівка; **БІЛ**ики, **БІЛ**АНи, **БУРТ**и, РЕВівка, **ОСТАП**ці Ἄσταπος 'Блакитний Ніл', **ГОР**иСЛАВці, РОКИТне, БАБки, ВАНЖУЛи, **ТЕРЕШ**ківка ⲦⲈⲢⲤⲰ 'Терсо', р. **БОБР**Адь, **ФИЛИ**ва;

• *Ворохта* Ρακωτις 'Олександрія' ІФ НаДВІРна: ^пот. **МАГУРЯ**К 'Makuria, нубійс. держава 6-10 ст.'; **КРАСН**а, **ЧЕРН**ик, **ЧОРН**і ОСлави, **БІЛ**і ОСлави, **БІЛ**ОЗОРина, пот. **БЕРБ**ечів у с. **ЧОРН**ий Потік, МИРне, **ТЕРСО.ВАН**и+ ⲦⲈⲢⲤⲰ 'м. Терсо', **ЯМ**на; пот. **ШИШ.**НЯН.ський ϣⲛϣ 'сучити мотузок' + *няньо* 'тато' у с. ДОРа (пор. ПИР.ОТЧИНе См);

• *Воркута* Ρακωτις 'Олександрія' РФ 164-1 Респ. Комі: д. **ФИОН** (копт. ⲫⲓⲟⲙ 'море (Середземне)') на р. **УС**а (на Полярному колі) 164-3, р. Печора, **КРАСН**ый Яг, **БЕЛ**ый Ю, **СИНеГОР**ье, д. **МАРИЦ**ы (ⲙⲁⲣⲛⲥ 'Upper Egypt') на р. Печора проти гирла р. **ШАП**кина ϫⲁⲃ (20 км на пн. від Полярного кола), Новый **БОР**, **ЛАБ**АЗово, **ШИШ**елово копт. ϣⲛϣ 'сучити мотузок', р. **ВАВИЛОН**, ізба **ПРОНЬ**кина (πρόνοια 'лен'), р. **ЧЕРН**ая, ЛАВРинская, **СЫР**опятово Σῖρις 'Ніл', р. **ПАХОМ**ов, оз. **ЯМ**озеро (ар. у Єгипті yamm 'море').

ⲙⲁⲣⲛⲥ 'Південний Єгипет': *Мариця*. Для краєзнавчого огляду проекції теми античних контактів з Єгиптом у окремо взятому історичному районі Лівобережжя – на Сіверщині – була підготована спеціальна публікація [Тищенко 2016]. Її зміст узагальнений на оглядовій картосхемі (рис. М3). Саме завдяки їй було помічено першу назву цієї моделі – урочище (колишнє село) *Марица / Мариця* См Кролевець. Назва мала і відповідний (таки ж єгипетський) контест: р. *Пузирка* у с. *Зазірки* (Осиріс). Трохи далі – кол. с. *Чалкузи* (тепер Новоселиця; скарабей), *Локня* (місце засідки), *Жабкине* (прибульці) і *Отрохове* (недбале). Досить близько існує і прот. МОРИЦЯ у с. Щербинівка См Путивль (запис XVII ст.).

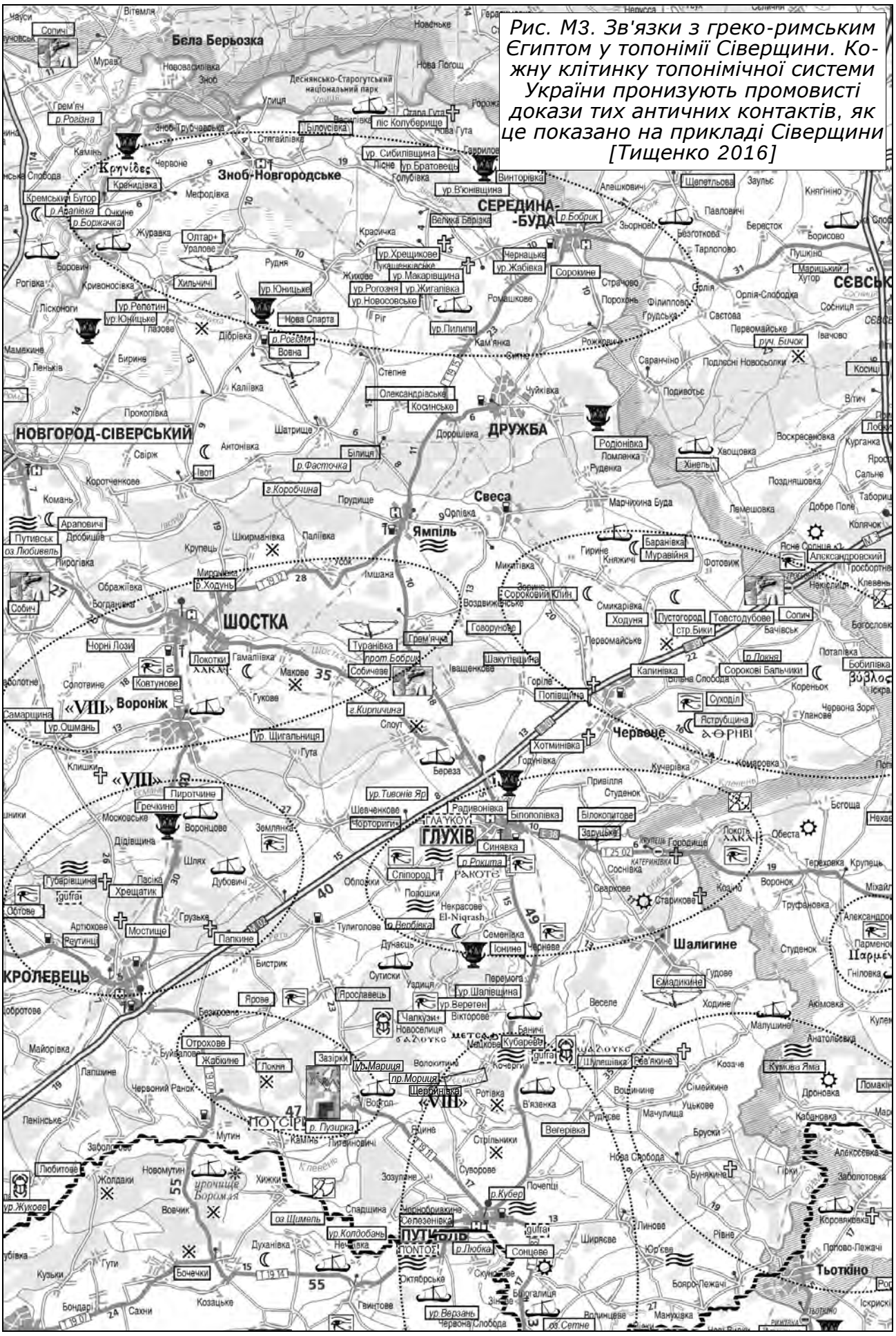

Рис. М3. Зв'язки з греко-римським Єгиптом у топонімії Сіверщини. Кожну клітинку топонімічної системи України пронизують промовисті докази тих античних контактів, як це показано на прикладі Сіверщини [Тищенко 2016]

Далі прийшло виявлення єгипетського сліду на Полярному колі (рис. М4, М6), що стало загальнокультурним фактом виняткової ваги. Ціла система єгипетської міфології спиралася на віру в нічну путь Сонця-Ра у царстві мертвих. Тому перекази мандрівників про те, що на півночі влітку сонце не заходить, були небайдужі для жерців. Це пояснює слід єгиптян на Полярному колі. Істотно, що вказані основи виявлені в районі Воркути: крім усього, лише тут до Полярного кола можна дістатися виключно річковим шляхом.

Топоніми від основи Марис- в Україні:

• пот. *МАРИСюКІВ* у м. ВИЖниця Чв: пот. **СОПК**ів у с. Долішній ШЕПІТ, БЕРЕЖниця, БАБине, ЧОРНогузи;

• пот. *МАРИЦІв* у смт Вел. **БИЧ**ків Зк Рахів: БРЕБОЯ, **КОБИЛ**ецька Поляна, **КОС**івська Поляна, Ро**СІШ**ка, **ЧОРН**а Тиса;

• р. *МАРИЧанка* (XVI ст.) у м. Київ Кв КСв: ^р. ЛИБідь; р. ВИХРИЦя 𓅱𓏏𓊪𓇋𓇋𓃀𓋴 wxryt 'верф' у с. ГОСТОМЕЛЬ, оз. **ХУД**ОРовець біля с. НИЖча ДУБЕЧня; **КМИТ**ів ЯР на Татарці у Києві ^вул. БАГГОВУТівська ?дєг. bAAwt 'мужність'; ПОЛОВецька, НАГІРна, СТАРа Поляна, г. **ЮРХ**овиця, ЛУК'ЯНівська, **ШИШ**кинський пров.; ВИШгород, ХОТ.ЯНівка; **МРИ**ги 𓄿𓊪𓇋𓈙𓋴 mri 'run aground of ship', МРІЯ 𓄿𓊪𓇋𓈙𓋴 mri 'run aground of ship';

• пот. *МАРИЧЕЙКа* у смт Верховина ІФ = ЖЕБ'є: ^пот. **МАРИШ** ⲙⲁⲣⲏⲥ // ⲙⲁⲣⲉϩ: (184a); m. Spear, javelin ^пот. МРЕє 𓄿𓊪𓇋𓈙𓋴 mri 'run aground of ship'; пот. МАРИЧна у с. Красноїлів; пот. МАРІЧеська біля с. **ЗЕЛЕН**а; **ХОРОЦ**еве ϩⲱⲣϣ 'витягати корабель на берег ' ^БІЛоБЕРІЗка, **ГОЛОШ**ина ϩⲱⲣϣ, пот. **ХУД**.ЯК 𓀀𓈖𓊹𓆓 xnti 'sail upstream' + Ἰακός 'грек' п МАТВІЇвського ОБОРОТного БІЛої Річки ДІДУШкової Річки **ЧОРН**ого Черемошу у с. ГОЛОВи ^пот. ЛИХоГУЗ (ϩⲱⲥ (709b) пісня, співати) ^**ЧОРН**а Річка; пот. СТЕФУЛенський ?ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ (Gk; Lat) Stable, posting station, стайня, поштова станція у смт ЖЕБ'є, пот. ЛЕЛЬКів у с. СТЕБнів; ТОПІЛЬче, ПереХРЕСне, БЕРЕЖниця, КРИВоРІВНя, КРИВопілля, КРАСНоїлів, УСТеріки, ЯБЛУНиця, СЕНьківське Sin?

▓ ***МАРКУР***, ***МАРХАЛівка*** < 1) лат. Mercurius; 2) ім'я Маркел.

▓ ***МАР'ЯНівка*** < 1) гр. Μαργιανή 'Маргіана' (дперс. Marguš, сперс. Marv); 2) вавил. *𒈬𒀀𒄿𒀀𒀀* [Gardiner, 569].

Рис. М4. Селище Марицы на р. Печора ***за Полярним колом*** *(РФ, Респ. Комі)*

Довгий час виглядали загадковими досить численні назви від основи Мар'ян- (80 ойконімів, 10 гідронімів), включно з такими формами як Мар'**ЯН**о**піль** Кг2. При опрацюванні теми греко-бактрійських зв'язків було звернуто увагу на близьке до цієї основи звучання хороніма Μαργιανή Мар**гіан**а (= дперс. Marguš, сперс. Marv).

Формант -ІАНА, крім Маргіани, наявний ще у чотирьох сусідніх хоронімах, при тому, що давні іранські назви усіх їх не мають цієї морфеми у своєму складі. Пор. 2) Σογδιανή Согдіана (дперс. Suguda-, перс. Sogd), 3) Βακτριανή Бактріана (дперс. Baxtriš), 4) Δραγγιανή = Ζαραγγιανή Драгіана (дперс. Zranka), 5) Τραξιανή Тракс іана (ip. Khorasan; Τραξιανή було вживане лише в елліністичний і парфянський час; на парфянських монетах трапляються написи **trakhsa**, але не можна виключити, що це пристосування за народною етимологією від гр. **τρᾱχέα** τά неровная местность Xen.). Про те, що македонці змінювали місцеві назви, відомо від Страбона. Так, "річку, що тече через Согдіану, Аристобул називає Політиметом – ім'ям, даним їй македонянами (подібно до того, як вони й багато інших назв частково замінили на нові, а ***частково переробили***)" [Страбон, XI, 11.5]. Істотно, що імена інших прилеглих областей, колишніх сатрапій Ахаменідів, не мають такого форманта (окремо стоїть питання щодо хороніма Фергана).

Рис. М5. Картосхема історичних зв'язків Наддніпрянщини з Греко-Бактрійською державою, Тураном і Сакастаном. Формант -ІАНА ’Ιάνων у п'ятьох основних хоронімах Греко-Бактрії. У врізі збільшена схема українських реплік греко-бактрійських прототипів

Звідси висновок: звуковий відрізок -**ιαν**ή саме у цих п'ятьох хоронімах мав би продовжувати гр. ’Ιάνων (род. відм), скороч. ф. від ’Ιωνες 'Йонія'. Композит *Мар'янопіль* може мати структуру Μαργ**ιαν**- + ὀπολις, і тоді це "місто у Маргіані" тобто Марг або Марв/Мерв. (Однак у минулому назва Μαργ**ιαν**ὀπολις до Мерва письмово не зафіксована; тоді прототипом тут може бути пристосоване звучання Μαρκιανὀπολις у Фракії, і в такому разі це – частина топонімічного сліду походів Кніви 250-251 рр.)

● *МАР'ЯНоПІЛь* Кг Новомиргород: ^ПУРПУРівка, ІВАНівка; **МОРГУН**івка, КОРОБчине, ТРОЯНове; ● *МАР'ЯНоПІЛь* Кг Новоукраїнка: МАР'ЯНівка ^ГЛОДОСи, ВЕРБівка; КАЛИНівка, **ЯБЛУН**івка, гРОМуха, ВОДЯНе, ІВАНівка, **В'ЮН**ки, ПОМІЧНа, ІВАНівці, СТОЯНівка, **ВОРОН**івка.

Однак репліки Мерва упізнавані й у назвах сіл *Мерва* Вл, *Мервин* Вн, *Мервинці* Вн, *Мервичі* Лв з багатими тематичними контекстами: ● *Мерва* Вл ГОРОХів: ^БУРКачі; **МАР'ЯН**івка!, **ІВАН**івка, **МИР**ків, **МИР**не, ВІЛЬХівка, ШИРОКе, сКРИГове, ТЕРЕШКівці, **ЖУРав**ники, Зборишів, ЗВИНЯЧе, КОЛОДеже, НАТАЛин, ЛЕМЕШів; ● *Мервин* Вн Липовець: ^ЧАГів; **ЖУРав**а, **ІВАН**ЬКи 2, ЗОЗів, ЗОЗівка, ПИЛИПенкове, ЯСЕНки, ТРОЩа, СТРУТИНка, БІЛОЗЕРівка; ● *Мервинці* Вн МОГИЛів-Под.: **ІВОН**івка!, КРИЧанівка, **ШЕНДЕР**івка, ОЛЕНівка, ІРАКЛІЇвка, ТУЛЇв, ТАРАСівка, СКАЛОПІЛЬ, ПЕЛИНівка, БІЛЯНи, ПИЛИПи; ● *Мервичі* Лв Жовква: **ГІРКАН**и! **Гірканське море**, **ОПЛІТ**на, **ІВАН**ики, **ІВАН**усі, **ІВАН**ці, **ЙОН**ичі, **ДЗЮН**ьки, **КРЕХ**ів 2, **ГЕРУС**и, СТРОНЯТИН, ПередРИМихи, ВОРОНівка, АРТАСів, ПИРАТИН, БОЯНець, БИШКів, ГАЙ, ДОБРО.СИН, ГРИНЧуки, БІЛАНи, СИНЬковичі, СОСНини, ЗАВАДи, БУДоКАМ'ЯНка; ЗАРУДЦі ^ЗАВАДів, ЗАШКів.

Слід контактів з Мервом і Маргіаною дає підстави очікувати появу інших своїх ознак, адже Мерв існував і за часів Дарія, і за грецьких Селевкідів (городище Гявуркала), і за Аршакидів і Сасанідів, і за арабів, і за сельджуків. Поряд з зороастризмом тут були поширені буддизм, маніхейство і християнство (Мервська метрополія від ІІІ ст.; зокрема, несторіянство), а згодом іслам.

Найвищого розквіту Мерв досяг у ХІІ ст., коли султан *Санджар* (1084-1157) зробив його столицею держави Сельджукідів. Зруйнований монголами 1221 р., частково відбудований Тимуридами у ХV ст. Про те, що й у часи Санджара активні зв'язки з цими землями тривали, свідчать назви селищ в Україні *Старі САНДЖАРи* і Нові *САНДЖАРи* (після 1950-х рр. Санжари) Пл, *САНЖАРи* Хк, руч. *САНЖАРівка* у с. *САНЖАРівка* Дц, *САНЖАРиха* Чк, б. *САНЖЕРова* біля кол. с. *САНДЖАРівка* – тепер "Полтавка" Зп Гуляйполе {поблизу с. ТЕМИРівка <Тимуриди}, *САНЖАРо-Терноватка* – Терноватка Хк САХНовщина, *СИНЖЕР* – тепер Жилівка Чв Новоселиця. Звернімо увагу: це все у літописні часи, але літопис заповнений переважно князівськими чварами, крім того всі збережені репліки походять з земель степовиків, не контрольованих тоді князівським Києвом: Хк2, Дц, Зп, Пл2, Чк, Чв.

МАСЛівка < mɑṣl Кв Миронівка: ^Шандра, Зеленьки; • ***МАСЛ****івка* mɑṣl ^ОБРивка Хс Нова КАХовка м/Р; • ***Дуб****МАСЛівка* Вн Немирів: СОРОКОТЯЖинці, СОРОКоДУБи; • пот. *МАСЛО****КРУТ***! у смт Богдан Зк Рахів: КОБИЛецька Поляна, Говерла. Ключовими стали відомости wiki про місцеву вимову ім'я Єгипта у самому Єгипті як [mɑṣr] (з голосною ɑ), звідки припущення про можливий фаюмський прототип [mɑṣl].

МАШКАРине **U** пахл. **maškar** 'ворог': • бол. *МАШКАРине* у с. МИХайлівка Чк Канів: ОРЛовець, СИНявка, СУШки, ЯБЛУНів; • ***МУШКАР****ів* Тр Борщів: ^Між**ГІР**'я, ЮР'**ЯМ**піль, БІЛЬче-ЗОЛОТе; ХУДІївці, ХУДИківці, БІЛівці, ВОВКівці, ШИШківці, БУРДЯКІВці, БОРИШківці, ШЕРШЕНівка, ПИЛАТківці, ПИЩАтинці, ГОРОШова;

***maškar enemy,** the probable Ir. equivalent of OAram Š'NH = ŠĀNĒ 'hater' 128[12]; inFrP 14 ~ is the Ir. equivalent of MSN' = MSANNĒ, pt. Pa'el of the same

Рис. М6. Довідка про пахл. **maškar** 'ворог'

• *MAŠKRov* Cz 33 h3 CERNoTIN; • *MOSKORZew* Pl 154 c3 Kielce: Przybyszow, Rokitno, Zawadow, Polichno, SOSNowiec; • *MOSKURnia* Pl 112 b3 Kalisz: SOKOLow, WRONIawy, CZERNiakow; • *MOSKORZyn* Pl 108 c1 Glogow: ŻUKow, SUCHa, LAGOSZow; • *MOSKORZyn* Pl 46 b1 Stargard Szcz.: ^MORZYCa; ŻUKow, ŻUKowo, UKIERnica; MYSLiborki, ZIEMoMYSL.

МЕДИНя < пахл. **mayān** [*mdy'n*' | M *my'n*, N *miyān*] middle; among, between

МЕДОБОРИ. гори < іллір. medu-baris 'міждолинні' [Трубачев 1968, 280].

МЕНА < ?лит. Mėnuo 'місяць'.

МЕРВА < хоронім Мерв, нова назва Маргіани (див. II. *МАР'ЯНІВКА*).

МЕТОНІМІЧНІСТЬ ТОПОНІМІВ. Метонімія – букв. перейменування. Це семантичний процес, при якому форму мовної одиниці переносять на об'єкт, суміжний з прототипом у просторі, часі, за ознакою атрибуції або причинності: напр., м. *Дніпро* (**біля** р. Дніпро), р. *Змудка* (**колись** жили литовці). Для сприйняття метонімії необхідно знати або хоча б мати уявлення про контекст її початкового застосування. Гіпотетичне знання про ці контексти становить основний зміст реконструйованих історичних ситуацій в ході студій за методом топонімічного контекстування.

МИГАЛки < Μυκάλη (рис. М9).

Репліки прототипу Μυκάλη Микале можуть вказувати на ту саму реальність, що й назва с. *Паніванівка* Пл (див. рис. М7). На відміну від неї Мигалки-Микалки в Україні численні:

Adj. composé Πανιώνιος épithète d'Apollon, avec Πανιώνιον sanctuaire de tous les Ioniens à Mycale, et le nom de la fête, pl. n. Πανιώνια; il est difficile d'appré-

Mycăle, Μυκάλη, западный отрогъ іонійской горы Мессогиса, противъ острова Самоса образуетъ мысъ Трогилій (Канапица, по итал. S. Maria). Здѣсь въ морскомъ заливѣ шириною въ 7 стадій побѣждены были персы Леотихидомъ и Ксанѳиппомъ въ славной морской битвѣ въ 479 г. до Р. Х. *Hdt.* 9, 96 слл. Ср. также *Hom. Il.* 2, 869. *Hdt.* 1, 148. 7, 80. *Thuc.* 1, 14. 89. 8, 79. *Strab.* 13, 636.

Panionĭa, Πανιώνια, панегирическій праздникъ 12-ти іоническихъ союзныхъ городовъ на зап. берегу Малой Азіи у союзнаго храма Πανιώνιον, близъ Микале (*Hdt.* 1, 148.), установленный, по Boeckh'у, за годъ до первой олимпіады, въ честь геликонскаго Посейдона. Жрецы, приносившіе богу жертвы отъ союза, выбирались изъ гражданъ Пріены и назывались βασιλεῖς. Съ праздникомъ были соединены также состязанія. *Strab.* 8, 384. *Diod. Sic.* 15, 49. — Кромѣ великихъ Паніоній упоминаются и малыя, напр. въ Смирнѣ. Ср. Ionia.

Рис. М7. Про храм Аполлона Паніоніон у Микале

• *МИГАЛки* Кв Бородянка: МИКУЛичі, НЕБРАТ, **ПИЛИП**овичі; • *МИГАЛівці* Вн Бар: ^БІЛичин!!, ЯЛТушків 2; МАТЕЙКів, **ІВАН**івці, **ПИЛИП**и!, ГАЙове, ІВАНовецьке; • *МИГУЛин* См Лебедин: ^Березів ЯР, ПАШКине; ПАРФИЛИ, Михайлівка 2, СТАРОНове, **ЯР**оші, **ОПОЛОН**івка!, ЯСНопілля, **КОРЧ**ани, **КАМ**'яне, СУПРУНи, ВИСТОРОП 2, СОФІЇвка, КРУТе, БИШКІНь;

• *МИКІЛка* Пл Котельва: ^ЗАЙці; **КАМІН**не, МИХАЙЛівка! 2, **БІЛ**Ьськ! + городище!, **ВОРОН**и, ЯЦенки; • *МИКІЛьськ* Жт РОМАНів: ^ГОДиха; ОМИЛЬне, **КОРЧ**івка, **КАМІНь**, ГОРДІЇвка, РОМАНівка, МАНІ, **БІЛ**ки, **ЯБЛУН**івка!, гРЕМ'ЯЧе, КАМ'янка, **ІВАН**івщина, ЯСНогород; • *МИКУЛин* Рв Гоща: ^ГОРБів, ДРОЗДів; ГОРБаків, **ВОРОН**ів, ПАШУКи, **СИМОН**ів, ЯСне, **МИЛЯт**ин!;

• *МИКУЛинці* Вн ЛІТин: ^РІЖок; ГОРБівці, **ЯБЛУН**івка!, **КАМ**'ЯНка, СУПРУНів, **БІЛозір**ка, **ІВАН**івці, **ІВАН**опіль, **МАТЯШ**івка; • *МИКУЛинці* Тр Теребовля: ^КОНОПківка!, КРИВки; **ІВАН**івка, **КАМ**'янка, ГАЙВОРОНка, ЗАРВАНиця, Михайлівка; • *МИКУЛівці* Зк Мукачів: КОНОПлівці, ЛОХове, **ЯБЛУН**ів, ГРАБове, **ІВАН**івці, СОФІЯ, БАБичі;

• *МИХАЛин* Рв Березне: ^БАЛашівка; **ІВАН**івка, **БІЛ**ка, КАМ'янка, ТЕКЛівка, ЯЛинівка, ГРУШівка, **БІЛЬ**чаки, **ЯБЛУН**не!, ЯРинівка, ЯЦЬковичі; • *МИХАЛків* ІФ 407 КОЛОМИЯ: ^ЖУКотин, БОГОРОДичин; **ІВАН**івка, **КАМ**'янка, **ВОРОН**а, МАТЕЇвці, ЗаГАЙпіль, ПИЛИПи, ПідГАЙчики, СЕМАКівці, ЯСінки, БАБ'ЯНка!!; • *МИХАЛківці* Хм 1438 **ЯР**молинці: ^ІВАНКівці, Монастирок; **ІВАН**івка, ЯСЕНівка, КОРНАЧівка; КРУТі БРОДи, БАРАНівка; • *МИХАЛкове* Мк 731 КРИВе Озеро: **ІВАН**івка; • *МИХАЛків* Тр 156 Борщів: ^ГОРОШова; **ІВАНе-ПУСТ**е,

ІВАНків, КРИВче, ПАНівці, ПИЛИПче, ДЗВЕНигород, **БІЛ**івці, БурдЯКІВці, **БІЛ**Ьче-Золоте; • *МИХАЛьче* ІФ 206 Городенка: ^**БІЛ**ка!, СЕМАКівці; Перед**ІВАН**ня!, ВОРОНів, ЯСенів;

• *МОКЛ.**ЯКИ***! Жт 396 ЄМІЛЬчине: ^АПОЛЛОНівка, КАМ'ЯНогірка!; ГОРБове, Березівка, **ЯБЛУН**ець 2, РОГівка, КРИВотин 2, ЯМЕНець, ПОЛОНичеве!, ЯБЛУНівка!, КАМ'ЯНка, СИМОНи!!, СІМАКівка, СТЕПАНівка, ЛЕБІДЬ!, Михайлівка, Синявка; • *МОКЛ.**ЯКИ***! Чг 1051 Прилуки: ^ЛутАЙКи, МОХнівка!; **ЯБЛУН**івка, вське, **ЯР**ова БІЛещина, КРУТо**ЯР**івка, КАНівщина, ДІДівці, ТОПОЛя, СУХо**ЯР**івка, **ОНИЩ**енків! іоніск-.

Існують прізвища 22 М**И**КЛ.ЯК! Μυχάλη, 177 М**А**КЛ.ЯК!, 1648 М**О**КЛ.ЯК; 81 МАГЛ.ЯК, 2542 М**И**ГАЛЬ, 628 ко, 203 юк; 7 М**И**КОЛ.ЯК.

МИРГОРОД, ***МИРВОДівка*** < ***Міхр****дат.керт* 'Ниса', столиця Аршакидів (тепер городище Нова Ниса під Ашгабатом); *Mihr.abad 'селище Митри', пор. пристосоване Mehrabad – назви 24 нп в Ірані.

Лише через 17 століть після завершення Аршакидського періоду історії Перської держави з'явилися умови для його наукового дослідження. Адже про династію Аршакидів, яка вивільнила Іран від грецької влади, вже у X ст. "вдячні нащадки" не знали майже нічого. І це при тому, що "Парфянський період тривав довше, ніж Ахаменідський: на нього припадає майже п'ять століть – з другої половини III ст. до н.е. (відокремлення Парфії від Селевкидів) до першої чверті III ст. н.е. (вивищення й остаточна перемога над останніми парфянськими володарями царів династії Сасанідів). Але пізніша іранська історична традиція ("підредагована" Сасанідами) не зберегла про цей час майже ніяких відомостей" [Зеймаль, 465]. Коли перський поет Фірдоусі у X ст. н.е. писав свою «Книгу царів», усе, що залишилося від пам'яті про парфян, було підсумоване ним так: «Їхні корені й гілки були короткі, то ж і ніхто не може твердити, що минуле їхнє було славетним. Я не чув нічого, крім їхніх імен, і не бачив їх у літописах царів».

Так у черговий раз через цілеспрямовано створену неповноту й однобічність джерел (це нагадує й долю джерел про Київську Русь) "виникло уявлення про «темні віки» в історії Ірану, коли елліністична спадщина опинилася в руках вар-варів-епігонів, а духовна культура переживала занепад. **Лише у XX ст.** почали з'являтися нові матеріали (передусім археологічні), які зумовили ***новий погляд на історію Парфянської держави***" [Зеймаль, 466]. Дотепер розкопані городища парфянського часу у Дура-Європос на Євфраті, у **Ктесифон**і, Селевкії-на-Тигрі, **Хатр**і, Гекатомпілі, Старій і Новій **Нис**і під Ашгабатом (історичний ***Міхр****дат.керт*).

Студії відповідного пласту топонімії України розблокувало припущення про те, що топонімічною реплікою ім'я першої столиці парфян *Міхрдаткерту* [Зеймаль, 466] (букв. 'місто Мітридата') могла бути слов'янська назва-напівпереклад *Миргород.* Це сталося остаточно внаслідок усвідомлення можливого зв'язку основ Миргород- і Мирвод-:

• *МИРгород* **Міхр**-? Пл: р. ХОРОЛ, ХОРОШКи; ШАХ.ВОРОСТівка **Вологез** ^КРУГлик!; **ПЕРЕДІРІЇ**вка ^РАДЧенки, гРЕМ'ЯЧа 2, **БезВОД**івка*!, ЗАВОДище **Савад**?, **ПОЛИВ'ЯН**е!, дМИТРенки, БІЛики, ГАСЕНки, БІЄве, ШАРКівщина, ДОВГАЛеве, ПАНАСівка, САКАЛівка, р. СУЛА, СОРОЧинці, ВОВНянка, ГАРКУШинці!; • *МИРГОРОДи* Хк Зміїв: ^КОЛІСники, ОСтРОверхівка; **БезПАЛ**івка!, КОРОПове, КАРПівка, **ВОД**.ЯХІВка*, **ВОД**ЯНе* ^БОРОВа, КИСЛе, СОСНове, ВІЛЬШанка, АРТюхівка, ГОМІЛЬша, БИШКИН, СОКОЛове, ГЛИБОКа ДОЛина, ДУДКівка, ЖАДАНівка, ДЖГУН, КОСТЯНТівка; • *МИРГОРОДка* Мк КАЗАНка: ^Любо**МИР**івка!; Володи**МИР**івка 2?, ДОБРоВІЛЬське, Троїцько-**САФОН**ове! **Ктесифон**?, ТАРАСівка, СУХоділля, БІЛівське, НовоЧУДНеве, РОМАНівка, ВОЛНа, ТРОЯНка, САДове, **ПАНАС**івка; • *МИРГОРОДщина* Пл КОЗельщина: ^**КАЛИН**івка, **ОЛЕН**івка ’yl’n; ВІЛЬНе ’yl’n, МИХайЛівка, **БезУГЛ**івка, СУШки, ВАСИЛівка, БУТенки, БУЛАХи, ОСНАЧі, **ПАНАС**івка, ХОРІШКи, ЧЕНОКА-ЛІВка, МАНУйлівка 2, КИСЕЛівка ^ГОВТва, ЛУТовинівка, БУНЯКівка, ШЕПЕЛівка, ШЕВЧЕНК**И**.

*Пор. і • р. *МИРВОДівка* *Mihrabad?! п УДаю п СУЛИ Чг Ічня?: БезВОДівка!, р. БезВОДівка у с. ГОРОДня, ПАРаФіївка!, **БАРВінк**ове! ^**БЕРЕЖ**івка Perzsa? ^**ВЕРЕС**Куни, ТОМАШівка, ВАСИЛівка, ВІЛЬШана, ТАРАСівка, **ІРЖАВ**ець **Аршак**?, БАРБУРське, ДОВБні.

МИРча < пахл. Міхr + тюрк. ča 'прикм. суфікс'. Див. II. *МИРГОРОД*. Пор. і ґот. **M69. Mirica** PeN, *spodeus* or cleric.

МИТРОФАНівка **mihrbān** [*mtr'p'n'* | P *myhrb'n*, N ~] **friendly, kind.**

МИХИРинці < пахл. Міхr 'Митра'.

бол. МИХЕРове у с. Тур Вл Ратне; бол. МИХІРиха у с. Черкаси Вл Ковель:; МИХИРинці Хм Теофіполь: НеМИРинці Хм Теофіполь: ^ІЛЬківці ^КОЛІСець!; дМИТРівка, БОРЩівка! ^ВАСИЛівка, ОЛІЙНики *е- ’yl’n!, МЕДИсівка, ТУРівка, МИХНівка, РІДКа, БЕРЕЖниці, **МИХИР**инці!; МИШаРівка Вн 1123; МИШеРине Жт 1414; МИШуРин Ріг! Дп 250.

МИХНівка, **МИХУНки** < пахл. **mēhan**[*myhn'* | N ~] home.

• *МИХНівці* [*myhn'* | N ~] home Пл Лубни: **КРУГ**лик, **БАРВІН**щина, СНІТин, ОСТАПівка, СТЕПУРі, ХОРОШки, ШЕРШнівка, ЖДАНи, БІЇвці; МИХНівка; МИХУНки.

МИШАРівка Вн < генонім *мишарів* (етнічна група татар у межиріччі Сури й Волги). МИШЕРине Жт, МИШАРівка Вн, МИШУРин Ріг Дп.

МИШКів < пахл. **myhk** 'ставка' (шатро володаря в таборі у поході) [Nyberg, 132]. І це при тому, що існує близьке слово **²mašk** [*mšk'* | N *maškō*] tent, pavilion.

mēxak [myhk'] headquarter, the king's tent when the camp of his army is pitched 21[26]. 22[1]. – This is the reading of J.–A.

Рис. М8. Довідка про пахл. myhk' 'ставка, царський намет'

• пот. *МИШКів* у с. Рожнів ІФ ІФ:; *МИШКів* Тр 283; *МИШКовичі* Жт 1251; *МИШКовичі* Тр 853; *МИЩенки* Пл 1937; *МИЩенки* Хм 897; *МИЩенки* Хм 1933; р. *МИШАК* **²mašk** [*mšk'* | N *maškō*] tent, pavilion Жт Новогр-Вол.: торф. *МИЦЬКівка*;; р. *МИШАК* у м. Берислав Хс рц:; яр *МІШКів* л Комишувахи л Севастянки Міусу:; бол. *МИШКове* у смт Цумань Вл Ківерці:; торф. *МИШЧина* Руда біля смт Макарів Кв рц:; торф. *МИШКівське* біля смт Ємільчине Жт рц:; став *МІЩин* у с. Мартинівка Чк Канів:; бол. *МІЩишине* у с. Полапи Вл Любомль:; МІЩанка Од 560; *МІШКово-Погорілове* Мк 603.

МИШОЛівка < 1) ?хоронім Єгипту; 2) ?генонім *мишарів*. Збіг прототипів? • *МИШолівка* Кв КСв; • *МИШоловка* Кр 1163.

МИШЛятичі, **МИШАРівка**.

měš-sār [*myšš'l* | N ~] having a sheep's head (ornament), ознака зв'язку з сасанідами (їхній символ царського добробуту – "царська Хварена" в образі барана [ИДМ, II, 270]). **МИШАР**івка! Вн 1123; **МИШЕР**ине Жт 1414.

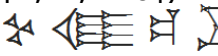
KUR**mi-iṣ-ru** 'Єгипет': *Мишерине*, *ПеремишлЯНи* **– і *коромисло***. Частковтй збіг прототипів. Спільносемітська назва Єгипту була *msr. Це сучасне ар. مصر miṣr, ар. у Єгипті meṣr, maṣr; гебр. מִצְרַיִם (*Mitzráyim*) і найстаріше аккадс. 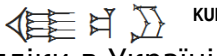
KURmi-iṣ-ru *miṣru*, співвідносне з miṣru/ miṣirru/ miṣaru 'межа, кордон'. Репліки в Україні – назви з сеґментами -МИШЕР-, -МИШЛ-/ -МИСЛ-:

• *МИШЕРине* miṣru Жт ПОПІЛЬня: **СУЩ**анка, ЧЕРНявка 2; • *МИШАРівка* miṣru Вн Теплик: Роз**СОШ**а, ПОЛОГи, КАРАБЕЛівка, КУБЛич; • *МИСЛина* meṣr Вл КОВель: СТАРий **МОСИР** miṣru!, РадоШИН, СТЕБЛі, ЧЕРКАСи!, РОКИТниця, БІЛин, БІЛашів, ПоГІНЬки; • *МИСЮРівка* Пл ОРЖиця: ХОРОШки, ЛАМАХівщина, ФІЛОНівщина, **ЧЕРН**ета, ЧИРКі-вка, ВОРОНинці; • *МИСЮРівка* Хм СТАРа СИНява: ЩЕРБані, ЦИМБАЛівка, ХАРКівці, **СЬОМАК**и, ГРЕЧАНи; • *МИШУРин Ріг* Дп Верхдн: ЗУБОТРЯСівка, **КУЩ**ини, БОРОДАЇвські Хутори. Ці припущення знецінені у світлі прототипу *мишар*, див. II. *МИШАРІВКА*.

рукав **МИШРИК**. До ар. mushrik 'язичник' фонетично дуже близька назві рукава Дніпра *Миширик* між рр. *Змійка* і *Закопайчиха* Зп [СГУ, 365], яка містить і закономірну після Х ст. зміну У > И. Проте назва *Миширик* мала шанс на дальше пристосування за народною етимологією у вигляді топооснови Меж[и]річ-. Така основа справді є звичайною в Україні, але вона особливо нелогічна саме у назвах річок (NB), причому історично зафіксовані варіанти майже щоразу вказують на попередню форму основ Мижирич-:

• р. *Межирічка* = М**И**ЖИРИЧка [СГУ, 358] л ТЕТЕРева Жт РадоМИШЛЬ: с. Межирічка; ТЕКЛЯнівка, п**ОТАШ**ня, **САД**ки, **МЕНЬ**ківка манія?, **ВІВЧ**е, РАЇвка, РАКовичі; • р. *Межирічка* = М**И**ЖИРИЧка [СГУ, 358] п Псла См Лебедин: с. Межиріч; БУДИлка, ГРАБці, БАСівщина, ГРУНЬки, **КАРАВАН**, ГАРБУЗівка, Зелений ГАЙ, КОРІНне, КУЛИки, ПАРФИли, ШУМИли, ВІДРАДне, ПАДАЛки, **МАНЬ**ки, КолОМИЙці, РЯБушки, БарАБАШівка, ШИЯни, ЧИЖове, ДРОЗДівщина; • р. ***Межирк**а* = 1786: М**И**ЖИРКа [СГУ, 358] п Откильні Чг Ріпки: ЯВОРці, ВОРОБ'їв, ЛОПАТні, ШУМАни, ЧИЖІвка, ЧУМАК, БУЯНки, ОЛЕШня, **МАНЬ**ки маній, **ПІЗНОПАЛИ**; • пот. *Межиріччя* = MEŻERICZe п Ілемки ІФ Рожнятів: ВІЛЬХівка, КРАСне, ГРАБів, ГРИНЬків, **РІВН**я 2, ПОГОРілець, ПОГАР.

МОКРИНи < caesar Marcus Opellius Severus **Macrin**us (217–218).

• бол. *МОКРИНи* у с. Зибкове Кр Онуфр: ^**ОМЕЛЯН**івка! ^**ОРІХ**ове; **ОМЕЛЬНИК** 2, **КРУТ**оЯРівка, **МЛИН**ок, **ДАЧ**а, КУЦеволівка, ЯСИНуватка; • став *МОКРИНа* у м. Обухів Кв: **ТАЦ**ЕНКи, ВиТАЧів, МАТЯШівка, ДЕРЕВ'ЯНа, ТРИПІЛЛя, ХАЛЕП'я, КРЕНичі, ПідГІРці; • *МОКРЕНщина* Жт Черняхів: ^ПЕКАРщина; ГОРБаша 2, КРУЧЕНець, ЖАДЬКи, ГОРБулів, ЩЕРБини, ГОЛОВине.

МОКРЯНи < usurpation of **Macrian**us Major (circa 259–261).

Прототип ідеально підходить до топооснови Мокрян- групи назв в Україні:

• *МОКРЯНи* Macrianus Лв Дрогобич: ^ВИН**ник**и; ОРТИНичі, ГАЇ 2, ДЕРЕЖичі, СТАНиля, ЗаЛОКОТь, СОЛОНське, ПОПЕЛі, ЯСЕНиця; • *МОКРЯНка* Macrianus Хк Красноград: ^ГІРЧАКівка, ПАЩИНівка; НАТАЛине, УЛЯНівка, БЕРЕСТовЕНЬКа, ОЛЕНівка, ГАДяч; • р. *МОКРЯНка* Macrianus Зк Тячів: РУНя, СОЛОНе, КРИЧове, ПриГІДЬ; • пот. *МОКРЯНка* Macrianus Зк Перечин: пот. ПриЛУКа, нива ПреЛУКа, прот. ПУПакова Pupienus?; • *Вел. МОКРЯНи* Macrianus Лв Мостиська: **МИШЛ**ятичі ^КОНюшки; Малі **МОКРЯН**и Macrianus, РадоХИНці, ШИШоровичі, **ЧЕРН**еве, **ХОРОС**ниця (див. II. *ХОРОСТ-*).

МОЛОДилів < пор. ґотс. muldan 'земля'.

МОЛОМОЛИНці Хм < пор. тадж. молло 'мулла' + молитися.

МОЛОХів Тр < ар. malah 'моряк'.

МОЛОЧки < ар. malah 'моряк'.

Оснивање Латинског Царства утицало је, природно, и на односе у Србији. Дубровачка Република, место дотадашње византиске врховне власти, прима 1205. **млет**ачку. Град је задржао своје старо уређење, али му је, ради контроле, кнез увек имао бити **Млечанин**.

• р. *МОЛОЧні* Води (від 1475 р.) = **Сют** (Евлія Челебі), Сутень, Суть.**бой**, пор. с. МОЛОЧне у складі с. Стульневе Зп Чернігівка: ^КАМ'ЯНка; ПІРчине, Зелений ЯР, КРИЖчене, КРАСНе, Олександрівка, ТАРАСівка, ШИРокий ЯР; • став *МОЛОЧківський* у с. Стетківці Жт ЧУДнів: **ЛИХ**осілка!, БАБушки, **ГАЛІЇ**вка **галеї**, ДІДківці, ДУБИЩе, **МОЛОЧ**ки ^МОТРунки!, ТРОЩа, РИЖів; • р. *МОЛОЧна* у с. ЛОБачів Кв Володарс.: **ЛИХ**ачиха!, БЕРЕЗна, БІЛіївка, КОСівка, ПАРХОМівка, РОГІЗна, ТАРАСівка, ГАЙок (+ у нп ТАЙНиця, **ГАЛАЙ**ки **галеї** Кв ТЕТІЇв: ^МОЛОЧне; ХМелівка, ПоГРЕБи, П'ЯТиГОРи, ОДАЙПІЛЬ, РоСІШки, СКИБинці).

Рис. М9. Імовірний слід Венеції у назвах лиман Будацький, лиман Молочний.

Венеціанські реалії наявні й в інших контекстах: • б. *МОЛОЧна* л КІЛЬЧЕНі САМАРи Дп Новомоск.: б. БУБЛикова βύβλος п ШИРокої (31) САМАРи Дніпра; ОлександріЯ, **РІВН**е, МАР'ЯНівка, **ЛЕВЕНЦ**івка, Зелений **ГАЙ**, Червоний **КУТ**, КЕРНОСівка, СОКОЛове, ОРЛівщина; • пот. *МОЛОЧний Звір* у с. СИНевир Зк Міжгір'я: СУХий, **КОС**ів Верх, РЕКІТи, ІЗки, ЛОЗ.ЯНський; • лиман *МОЛОЧний* у с. Костянтинівка Зп Мелітополь: БОРИСівка, АРАБка, ЯКИМівка, ЗЕЛЕНЧУК, ОЛЕНівка, СОСНівка, **СЕМЕН**івка, **РІВН**е; • бол. *МОЛОКиТНик* у с. ВорокОМЛе Вл Кам-Каш: ЛАХівка, БОРовне, ОЛЕНине, ТЕКЛине, ОЛЕКСАНДРІЯ, СОСНівка, ІВАНо**МИСЛЬ**, **ЯМИЩ**а;

• р. *МОЛОЧна* у с. ПЕКАРів Чг Сосниця: р. БРИТАНівка **πρυτάνεις**, р. **БОРИШ**ка βᾶρις у с. **ВОЛ**инка (пор. Воля дгр. **βουλή**, *дор.* **βουλά** *и* **βωλά**, *эол.* **βόλλα** 'народні збори'), КОСТИРів ^р. МЕР**ляк Μερόη** у с. **СИНЮТ**ин дслов. **сынъ** 'вежа, башта', КНУТи; СЕЛЕЗнівка р. і с.; ЧОР.**НОТ.**ичі, ФІЛОНівка, ЯКЛичі, КОНятин, КИРИївка, ГАННІвка, рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі Єгупт-, БУТівка, ЛОЗова, ДОЛИНське, СВІРок, **ГАЙ**, ЗаГРЕБелля.

Таким чином, – незважючи на дальшу ерозію топонімів без розуміння їхніх попередніх форм – завдяки збереженим периферійним архаїзмам і потужному історичному контексту інших матеріальних носіїв історичного минулого вдається-таки частково відновити втрачену картину і помилятися рідше.

МОНАСТИРЕЦЬ < ім'я власне Манастрас.

При вивченні топонімічного сліду допомоги половців у XII ст. своєму землякові Івану-Асену у боротьбі з Візантією було виявлено двічі пряме сусідство топонімів від основ Ясен- і Монастир:

• пот. ***ЯСЕНОВА***! п БРОНецького п ЧЕХівця у с. **МОНАСТИРЕЦЬ**! (і г. ЯСИНувка), також пот. ЯСЕН**НИКУВАТ**а у с. Розтоки ІФ Косів; **СОКОЛ**івка!, **КУТ**и, БАБИН, БЕРЕЗів, ШЕПІТ; • *ЯСНОГОРОД* Жт **РОМАН**ів!: ^МОНАСТИРОК!, **СИН**ява дослов. **сынъ** 'вежа, башта'; ІВАНівщина, Гвіздярня, РОМАНівка, Жовтий БРІД, БІЛки, ПРУТівка!, **БАРТ**уха, ХИМРИЧ, МИКІЛЬСЬК Міклагард! ^ГОДиха!, КОРЧівка, ВРУБЛівка, УЛЯНівка, ОЛЬШАНка, ВІЛЬХа, ОМИЛЬне, КОЗАРа2, МИРОпіль!

Відомо, що проводирем військ "волоха" Івана Асена був половець на ім'я **Μαναστρᾶς** Манастрас [Vásáry, 53]. Якщо припустити, що топоніми від основи Монастир- є репліками прототипу Манастрас, це могло б пояснити, зокрема, **п'ятнадцятикратне** сусідство назв від основ Вільх- (волох) і Монастир:

• р. *ВІЛЬШинка* **влахи** у с. МОНАСТИРЕЦЬ Лв Жидачів: ВІЛЬХІВЦІ; • р. Ковбаска п *ВІЛЬШинки* **влахи** у с. МОНАСТИРЕЦЬ Лв Стрий: , пот. **ЯСН**івка у кол. с. Вижлів; • р. Монастирка = **МАНАСТИР**ка п *ВІЛЬХівця* **влахи** у с. Кам'янка Чв Сторожинець: **ЯСЕН**и, ПЕТРівці; • пот. МОНАСТИРСький у с. Рибники Тр Бережани: ^*ВІЛЬХовець* **влахи**; **ЯСН**е; • **під**МОНАСТИР Лв Перемишляни: ^ВОЛОЩина **влахи**; ВІЛЬХовець, **РОМАН**ів!; • МОНАСТИРок ІФ Городенка: **ВІЛЬХ**овець, **ЯСЕН**ів-Пільний; • Монастир**иха** **Μαναστρᾶς** Тр Гусятин: ВІЛЬХівчик; • МОНАСТИРець **Μαναστρᾶς** Лв Самбір: **ВІЛЬШаНИК**; • МОНАСТИРок Лв Золочів: ВІЛЬШанка; • МОНАСТИРець, **Μαναστρᾶς** Лв Сколе: ВОЛОСянка; • МОНАСТИРець **Μαναστρᾶς** Зк Хуст: ВІЛЬШани; • МОНАСТИРок Тр БОРЩів: ІВАНКів, ВІЛЬХовець; • МОНАСТИРище Чг Ічня: ВІЛЬШана; • МОНАСТИРок Вн Немирів: ^СЕЛЕВИНЦі; КРИКівці, ВІЛЬШанка; • МОНАСТИРок Рв Острог: ^Розваж; ВОЛОСківці.

Підсумок. Що ж це за монастирі, які вибірково туляться до реалій половецьких, волоських і болгарських? Це не слід монастирів. Це пам'ять у топонімії України про половецького ватажка *Манастра́са*. У детальніше розгорнутих контекстах видно не одне покоління попередніх степовиків: Копані, Буянів, Кружики, Уніж...

МОНҐОЛІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 21-ї і 32-ї історичної епохи) – ***гунсько-аварські монґолізми*** IV ст.: – топоніми Гуньки, Обарів, Таборище, Тамановичі, Онут, Ображіївка; пор. лексичні запозичення *табір*, *жупан*, *холява*, *холошні*, *пан*, *каган*; ***джучидські монголізми*** XIII ст. – Баламутівка, Дорогожичі, Курінь Вл, Кременчук, Крим; пор. лексичні запозичення *чавун*, *пиріг*, *курінь*, *баламут*, *богатир*, *мерин*. Див. II. *Толуковичі* Лв.

МОРОЗ- < ір. marz 'кордон'.

Морози Пл2; иха Рв; ів Хм; івка 18 назв; щина Пл 2; ова Од, овичі Вл.

МОРОХОВець Хк < копт. **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin спис.

• *МЕРЕХва* **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin Хк Хк: МОРОХовець! **ⲙⲁⲣⲉϩ** ^***СТРІЛ***еча!, Борисівка, ЛУК'ЯНці; ГОРІХове, ХОРОШеве, БАБАЇ, НЕСТЕРенки, БОБРівка, РАЙОЛЕНівка, РОГАНЬ 5, ЛЕЛЮКи 2, ЯКОВлівка, ЧЕРНЯКи, ЦИРКУНи?; **СОРО.КІВ**ка ^Верх. РОГАНка;

<<• *МОРОГівка* **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin Жт РадоМИШЛЬ: ^МЕНЬківка; СОСНОВа Поляна!, **РАК**овичі лат. arcus лук, **РАЧ**а 2! лат. arcus лук, ЖУРАВлинка, МІРча, НеГРЕБівка; БІЛа КРИНИЦя, БІЛКа, ХОМівка, БОРЩів, ЧУДин, ВИХЛя, ТЕКЛЯНівка, ЗаБІЛ.ОЧчя, БРІД, КОТівка, ФІЛОНівка, ЛУТівка?, ІРша;

• *МОРОКине* **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin Хк Близнюки: ^ВАЛЕР'ЯНівка, _НАСТАСівка, ЯКИМівка; РябоКОНІвка, СУХе, КРИШТОПівка, ЯКОВівка, ДОБРовілля; • *МОРОЧа* **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin См БІЛопілля: ^БУБЛикове, СТЕПАНівка; ***СТРІЛ***ьцеве, ОМЕЛЬченки, **САЙ.КОВ**е, САМАРа, СУШилине, ЧОРНе, ВОРОЖба, РОГІЗне, СОРОКине, СИНЯК, БАЇха печен. пехл. , ЦИМБАЛівка, КОТенки, КУТ, БІЛани, ЛОХНя, БОБРик; • *МОРОЧне* **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin Рв Зарічне: ^МУТвиця; ПАРСька, ЧЕРНиш, БОРОВе, БРОДниця, КУТин, -ок, КОТИРа, НОБЕЛЬ, ЛОКНиця!, ЖДань, СЕРНики, Олександрове, СолоМИР;

• *МОРШин*! **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin Лв СТРИЙ: **ПИЛА** Pfeile < лат. pīlum 'стріла'; ***СТРІЛ***ків, СТИНава, ЛУКовиця 2 **ⲗⲟⲅⲭⲏ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис, ЛАНівка, КУТи, ЛУГ, ЯРушичі, **ХРОМ**оГОРБ пехл. Hrōm- Рим, Візантія, ДОБР.ЯНи, ДОБРівлЯНи;

• *МУРАФа* **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin Хк КрасноКУТськ: ^**ПИЛ**ьнЯНка! лат. pīlum 'стріла', **СОРО.КОВ**е, ОЛЕНівське; **БІЛ**оУСове, ПАРХОМівка, ГАРКавець, ДУБЛЯНка, СЕНькова Балка, ЛУЧки **ⲗⲟⲅⲭⲏ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис, ХОДунаївка, КОТЕЛЕВка, СУХомлинівка, КРАСНий ЯР, КАПЛунівка, ПАВЛюКІВка, ЧЕРНещина, СИТНики, КАМ'ЯНо-Хутірське;

• *МУРАФа* **ⲙⲁⲣⲉϩ**: (184a); m. Spear, javelin Вн ШАРгород: ***СТРІЛ***ьники, Лопа**ТИН**ці, **СОСНІВ**ка **ⲥⲟⲟⲛⲉϥ** m arrow, к**ЛЕКОТ**ина! **ⲗⲁⲕⲁⲧ** (F) Ракотіс [Vycichl, 172], ЯРове, ЮЛіЯМпіль, ГОЛИН.ЧИНці, ГИБАЛівка, СУРОГатка, САДківці, ПоКУТине, ПОПЕЛівка, ВЕРБівка, ТЕКЛівка, БАБина Долина, ДУБИНки, ХОМенки;

• *МЕРЕЩів* **ᛗᚨᚱᛈᛉ**: (184a); m. Spear, javelin Лв ПереМИЩЛ.ЯНи: ^ПОЛЮХів!; **ЛАНК**и **ᛚᛟᚷᚷᚺ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис, ЛОНі, ЛОНівка, **КИМИР**, **ЧЕМЕР**инці, ХОМина, СУХоділ, КАМІНна, БІЛка, БРЮХОВичі Bruchium, БІЛе, КОРОСне, **СІР**ники, КОПАНь, СВІРЖ, РОМАНів, Під'ЯР.КІВ!, РозСОХи, СтаниМИР;

• *МЕРЕШор* **ᛗᚨᚱᛈᛉ**: (184a); m. Spear, javelin Зк Міжгір'я = ВОЛОВець: ГОЛяТИН, РЕКІТи, КОСів Верх, СИНевир, СУХий;

• *МАРУХи* **ᛗᚨᚱᛈᛉ**: (184a); m. Spear, javelin См Кролевець: ^ПАПкине, СОЛО.МАШине; ЖУКове, ХРЕЩатик, ГРЕЧкине, ЯРОВе, ЛОКНя, КАМІНЬ, ВОРГОЛ, ЗАЗІРки, ДОБРОТове, ТЕРЕХове, ТАРАСівка, ДУБовичі, ГОРОХове, ЖАБкине, КУБАХОВе *яков-?, ОТРОХове, ХОМенкове, МАЛИНове, ГУБАРівщина, РЕУТинці, СВИДня, ЯРославець;

• *МАРУШівка* **ᛗᚨᚱᛈᛉ**: (184a); m. Spear, javelin Жт Новоград-Вл = ЗВЯГель: ^**БРОН**ики, КАМ'ЯНий Майдан; **ЛУЧ**иця **ᛚᛟᚷᚷᚺ**: /чит. **лонхе**/ (Gk); m. Spear, спис, **БРОН**иця, ТАЛЬКи, -івка, БОРИСівка, КОРИТища, ЯВОРівка, ДУБИНки, КИЯНка, КИКОВа, НеМИЛЬНя, Олександрівка, НеСОЛОНь, ДУБЛинки, ПІЩів, ЖЕРЕБилівка, КАЛИНівка, СУХоволя, РОМАНівка, ДЕРАЖня 3, КАНУНи, КОСЕНів, КАМ'ЯНка, ВЕРШниця, ВЕРБівка, ЯРунь;

• *МАРХалівка* **ᛗᚨᚱᛈᛉ** (184a) Spear, javelin Кв Васильків: ^ІВАН.КОВичі = ЯН.КОВичі; ГВОЗДів? ґотс. gazds 'жало, вістря' [Фасмер, I, 399], Лося**ТИН**, МалюТЯНка, ЧЕРНЯХІВка;

• *ШАМР**Айка*** **ᛘᛖ.ᛗᛖᚱᛈᛉ**: vb. To blow with spear Зп Новомикол: ^САДове, КАМ'ЯНка, -уватe; ТЕРСянка, СОРОЧине, ДУБовий ГАЙ, НовоКАСЯНівка, ВЕСЕЛий ГАЙ, МИРопіль, КОСівцеве, Зелений ЯР, БРАТЕРське; • *ШАМРАЇвка* **ᛘᛖ.ᛗᛖᚱᛈᛉ**: vb. To blow with spear Кв Сквира: ТЕРЕШКи, ДУБИНа, СЕЛЕЗенівка, РОГІЗна, ПИЩики, ЛАВРики, КОНОНівка; • *ШАМРАЇвка* **ᛘᛖ.ᛗᛖᚱᛈᛉ**: vb. To blow with spear Пл РЕШЕТилівка: ХРЕЩате, СУХоРАБівка, РозСОХувате, ШКУРУПІЇвка, ЧЕРНещина, БАБичі, КРИВки, ТУТАКи, ШКУРУПії, ЩЕРБАКи, КУКОБівка, ЛОБАЧі, КОРЖівка, ШИШАЦьке, КОНОНи, ХАРЧенки, ПІЩане, ПІЩАнівка, ЛЕВЕНЦівка, СЛІПки, ТВЕРДоХЛІБи;

МОСКАЛі. МОСКАЛі Чг; івка См 2, Тр, Хк, Хм4; івщина См; цівка Хк.

МОСТИЩе **mastōg** [*mstwk*ˈ] **intoxicated, drunken**; пор. і узб. маст п'яний.

• *МОСТИСька* Друга Лв МОСТИСька: ^ВОЛиця; КОСТивята, ХОРОСниця, ЗАВАДів, МИШЛятичі, БУХОвичі, ПЛЕШевичі, КРИСовичі, ЗОЛ.ОТковичі, КОСТ.**ИЛЬН**ики! ’yl’n ^КРОП.**ИЛЬН**ики! ’yl’n ^ТОП.**ІЛЬН**иця! ’yl’n ^НІГовичі, дМИТРовичі, ЗАВАДа, ВОЛОСТків, БЕРЕГове, АРЛАМівська Воля; • *МОСТИЩе* Вл Кам-Каш: бол. ПОПЕЛеве у с. Вел. ОБЗИР, БОРОВне ^ОЛЕНине, ДОБРе, Гута-БОРОВЕНська!, ОЛЬШани, ВОРОКОМле, СОСНівка, ІваноМИСЛь!, СОШичне, ПідБОРОЧчя, ЛАХІВка; • *МОСТИЩе* ІФ КАЛУШ: ^ЗАВАДка, БОЛОХів; КРОПивник, НЕГівці, МИСЛів ^ЯВОРівка!. ПідМИХайЛо ^БЕРЕЖнівці ^ДОБРовляни, ТОМАШівці; • *МОСТИЩе* ІФ ТЛУМАЧ!: ТАРАСівка, ОЛЕЩин, ОЛЕША, ів, СУХоділ, ВІЛЬНе ’yl’n, **ЗОЛ**ота Липа <zltwhšt> Зардошт, **ПОПЕЛ**ів!; • *МОСТИЩе* Кв КСв: ^Гостомель, ВОРЗель, ІРПінь; МОЩУН, торф. Без**ВОД**ня біля смт ДИМЕР, р. Без_ОДня = BezDONia! у с. ЛІСники, БІЛогородка, ТАРАСівка, щина, **МИР**ОЦьке, **МИШ**о**ЛІ**вка, ЯСногородна; • *МОСТИЩе* Кв МАКАРів: ПоЧЕПин, НеБЕЛиця, ЯСногородка, ВІЛЬНе ^СОСНівка, НовоМИРівка, БЕРЕЗівка, ВОЛОСінь, ГАВРОНщина, БОРІВка, БИШів, КАЛИНівка; • *МОСТИЩе* Лв ПереМИШЛяни: ЧЕМЕРинці, КИМИР, ВІЛЬХовець, СУХоділ. ПЛОСКа, ДОБРяНИЧі!, РозСОХи, ЗаДУБИНа, КОРОСне, ВОЛОЩина, КОСТенів, БРЮХовичі, БОРЩів, РІВНа!; • *МОСТИЩе* Рв ЗУЛЬня Рв Володи**МИР**ець: ^КІДРи; БАЛАХовичі, БІЛе, БЕРЕЗИНа ^КРУГле, ЗеЛЕНе???, ЖУРАВлине, КРИМне, СОШники, СУХоволя, СТЕПАНгород!, БЕРЕЗИНа ^КРУГле; • *МОСТИЩе* См Кролевець: ^ТАРАСівка; ДОБРотове, НІЖинське, ЯРославець, МИРне ^НеРОВНине! ravan!, ОБТове! ^ГУБаРівщина!, **ДЕЙНЕЧ**ине denig!, АРТюхове.

МОСЬПАНове

marz(o)bān [*mlcp’n*ˈ | N ~] **margrave,|warden of the marches.**

МОТАШівка Чк < скіф. Ματόας Матоас 'Ниж. Дунай' [СГУ, 188; Тищенко 2015, 122]. Також *Матіясове*, *Матусів*, *Матюші*, *Матяші*, *Матяшеве*, *Матяшівка 4* та ін.

Греки називали Дунай Істром, а скіфи мали для Нижнього Дунаю окрему географічну назву – Ματόας [СГУ, 188; ЕСЛН, 64]. Ґоти ходили у свої походи дорогами, второваними ще скіфами: тому навколо топонімічних ознак ґотів є звичайними назви-репліки Ματόας – МАТУСів Чк Шпола, МАТІЯСове Мк Березанка, МАТЯШі Пл Зіньків, МОТАШівка Вл Луцьк, МАТЯШівка Кв Обухів і Пл Вел. Багачка, Пл Лубни, МАТЕУШівка Тр Бучач та ін.

• *МОТАШівка* Вл Луцьк: ^**БРИЩ**е! Priscus; **КОРШ**ів, **КОРШ**овець слн. **kraški** 'з Карсту', АНТОНівка, ОМЕЛЯНИК, РОВАНці, СЬОМАКи, ЛИЩе, ВЕРБаїв, ОДЕРАДи, ПідГАЙці, СТРУМівка!, РадоМИШЛь, БАРВІНок, ВИГУРичі; • *МАТЯШівка* Кв Обухів: ^ГУСачівка; р. **КРАС**на, **КРАС**не 2, **КРАС**на Слобідка, ТРИПІЛЛя, ХАЛЕП'я, став МОКРИНа у м. Обухів, **ТАЦ**ЕНКи, ВиТАЧів, ДЕРЕВ'ЯНа, КРЕНичі, ПідГІРці, ЖУКівці, КОПАЧів; • колодязь *МАТЯШів* у с. Черемошне Вл Ковель: р. **КОРОСТ**янка у с. Любитів, **КРАС**новоля, **КРАС**ноДУБ'я, **УГЛИ**!

Oglej!, _**ГУЛІ**Вка **Oglej**, **КОЛОДН**иця Claudianus, **КОЛОДЯЖН**е Claudianus, _**МЕЛЬН**иця, РОКИТниця, ВОРОНа, СИТовичі, МОСИР 2, КРИЧевичі, ВЕРБка, ДРОЗДні, ДОРОТище, ГРЕДЬки, ПідЛІСи, ЗЕЛЕНа; • *МАТІЯСове* Мк Березанка: ^***ЛИМАН***ське, СОЛОНці; **КРАС**не, **КРАС**нопілля, Червоний **ПОДІЛ** *крас-, КРУТоЯРка, МАЛАХове, **ПОПІЛЬ**не, АНАТОЛівка, ***ЛИМАН***и, ЯБЛУНя, ЖУРІВка, ГЛИБоке; • *МАТЯШеве* Дц ДОБРопілля: ^**КРАС**но**ПОДІЛ**ля, **КРАС**ноярське; ГРУЗЬКе 2р, ЗЕЛЕНе, КОПТєве, КУЧЕРів ЯР!, ГУЛІве, ***ЛИМАН***!; (див. II. *Поди*); • *МАТЯШі* Пл Зіньків: ^ЗАЙці, КОСяки; СИВЕРИНівка ^СОКОЛівщина, **ПИЛИП**енки, Пере**ЛІС**ки!; прот. **КРАС**ківка! слн. **kras**, **КОРЕЩ**ина! нім. **Karst, kraški**!, ВІНТЕНці, ДАМАСКи, прот. Не**ЦВІТ**ай!, **ЦВІТ**ове Florianus? ^БІРки ^**ТРОЯН**івка!, р. **ТАРАПУН**ька Trebonian Gallus?, ЛАГОДи, БАРАНівщина, р. ДОМАНський, р. КАНЇвка, ДУБ'ЯНщина, ПАЦУЛи, яр ГЛИБОКий, р. **ГРУЗЬК**а ГОВТва, МАНЬКи, МАНИлівка, ШИНГАРІЇвка **E** *Pꜣ-šy-n-Ḥr* **C** ϢΗΝϨΡϢ ***Var.***: Psenhyris Kato ('The lake of Horos') - Shenaro - **Sinaru** (Arabic), ШКУРПЕЛИ scarabaeus; • *МАТЯШівка* Вн Літин: ^Іванопіль; **КРАС**носілка, **ЛИСоГІР**ка!, БІЛОЗІРка, ПідЛІСне, СУПРУНів!, ПЕНЬКівка, ЯБЛУНівка, ЖУРАВне, ЛІСне, ІСКРиня?, СОКОЛівка, АНТОНівка, ГОРБівці, ВЕРБівка, БІРків, **БАГР**инівці ар. бахр!; • *МАТЯШівка* Пл Вел. Багачка: **КРАС**нюки ^ПОДіл; ОЛЕФІРи, СКИБівщина, СОЛОНці, КУТ, КРУЧа, БІРки, САЇ, РОКИТа, ГРЯНЧИХа, ПідЛУКи, БУТи ^**ДАЦ**ЕНКи, СУРЖки, **ПИЛИП**енки, ГАРНоКУТ *крас-?, БУТова Долина;

• *МАТЮШі* Кв БЦ: ВЕРБова, ОСТРійки, АНТОНівка 2, ДРОЗДи, КРАСне, ТОМИлівка, СОРОКОТяги, ЧЕРКАС 2р, ГЛИБОЧка, ПИЛИПча, ТРУШки, ЩЕРБаки, ЯБЛУНівка, СКВИРКа Sfirk?; • *МАТУСів* Чк Шпола: АНТОНівка, КОРОТине, ЖУРАВка, Веселий КУТ, ІСКРене??, КРИМки, МЕЖиГІРка, МАСЛове, СИГНАЇвка *синг-, ТЕРЕШки; • *МАТЯШівка* Пл Лубни: ^БАРВІНщина, КРЕМ'ЯНка; ЧУДнівці, КАРПИлівка, ЗАОРА, ПУТИвка+, П'ЯТиГІРці, ТЕРНи, БРОВАРки, РЕМівка, СОЛОНиця, ТЕРНівщина, ХОРОШки, КРУТий Берег; • *МАТЕУШівка* Тр Бучач: ^ДОБРополе; ПИЛява, ВЕРБ'яТИН!, ПідЛІСся, РІПинці, ЦВІТова, СОКОЛів, ЛІЩанці, НаБЕРЕЖне, ЗаЛІЩики, ЯБЛУНівка; • *МАТИШівка* Од Роздільна: ^АНТОНівка, КАМ'ЯНка; ***ЛИМАН***ське, КАРПівка, ЩЕРБанка; • пот. *МАТАЧівська* Ріка на присілку *МАТАЧів* с. ІЗКи Зк Міжгір'я (=ВОЛОве): ГОРБ, РЕКІТи, Верх. б**ИСТР**ий, ПИЛИПець, ЗаГОРБ; пот. МЛИННИК біля ІМШАді, прис. с. Негровець; пот. МУРІНчин, МОХНАТий, пот. НЕСТЕРовець. пот. ОНТРОСа *отруш?, пот. ПИЛИПчик, пот. ПИШКІНЬ = Пишконь у с. Синєвир, г. ПІСКОНя; пот. ПІСКава [СГУ, 422].

МОТИЖИН < пахл. **mādiyān** [*m'tyg'n* | N ~] **mare** лошиця. • *МОТИЖиН* Кв Макарів: КОПИЛів, ГАВРОНщина, ЛИШНЯ, МАР'ЯНівка, СОСНівка, ЯБЛУНівка.

МОХНач < фінік. *маханата* місто, укріплення; істор. Палермо.

МОХНАТе Лв, ин Чг, МОХНАЧ Хк 2, Чк, МОХНАЧі Чг, ка Жт.

• бол. *МОХНач* у с. МОХНачка Жт Попільня: ^БІЛки; **МА_КАР**івка!, ЯБЛУНівка, ЧЕРНявка, СОКОЛів БРІД, ПАРИПСи, ПІСКи, СОКІЛьча, **МИШЕР**ине!, СУЩанка.

МОШКівці < пахл. **²mašk** [*mšk*' | N *maškō*] **tent, pavilion**. • *МОШКівці* ІФ КАЛУШ: ПІДГІРки, ЗАВАДка, ЗАВІЙ, МИСЛів, ТОМАШівці; • *МОШКівка* Жт Жт: КОДня, ТАРАСівка, ДЕНИШі, ПОКОСТівка; • *МОШКівка* Жт КОРОСТень: ^КРАСНоГІРка; КРАСНопіль, КРАСНосілка, ІВАНопіль, ВОРОНеве, МЕДИНівка, СУШки.

МРИги < ?дєг. 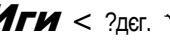 mri 'run aground of ship';

Дотепер не раз траплялися репліки від прототипу копт. ϩωρϣ 'витягати корабель на берег' (основи Горош-, Оріш-). Давньоєгипетська мала кілька синонімів для позначення цього процесу (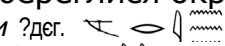 НА run aground of ship = 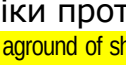 aq). У топонімії України збереглися окремі репліки прототипу mri 'run aground of ship':

• *МРИги* ?дєг. 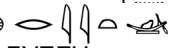 mri 'run aground of ship' Кв КСв: МРІЯ mri 'run aground of ship'; р. ВИХРИЦя 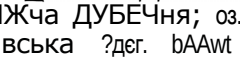 wxryt 'верф' у с. ГОСТОМЕЛЬ, оз. **ХУД**ОРовець 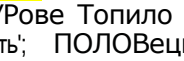 xnti 'sail upstream' біля с. НИЖча ДУБЕЧня; оз. **КУТ**УРове Топило біля с. ЛЮТіж, **КМИТ**ів ЯР на ТАТАРці у Києві ^вул. БАГГОВУТівська ?дєг. bAAwt 'мужність'; ПОЛОВецька, НАГІРна, СТАРа Поляна, г. ЮРХовиця, ЛУК'ЯНівська, **ШИШ**кинський пров.; ВИШгород, ХОТ.ЯНівка;

• пот. *МРЕє* 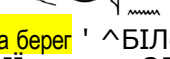 mri 'run aground of ship' у смт Верховина ІФ = ЖЕБ'є: **ХОРОЦ**еве HwrS 'витягати корабель на берег ' ^БІЛоБЕРІЗка, **ГОЛОШ**ина HwrS, пот. **ХУД**.ЯК 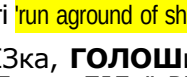 xnti 'sail upstream' + Яків п МАТВІЇвського ОБОРОТного БІЛої Річки ДІДУШкової Річки ЧОРНого Черемошу у с. ГОЛОВи ^пот. ЛИХоГУЗ (ϩωc (709b) пісня, співати) ^ЧОРНа Річка; пот. СТЕФУЛенський ?στaβλa (Gk; Lat) Stable, posting station, стайня, поштова станція у смт ЖЕБ'є, пот. ЛЕЛЬКів у с. СТЕБнів; ТОПІЛЬче, ПереХРЕСне, БЕРЕЖниця, КРИВоРІВНя, КРИВопілля, КРАСНоїлів, УСТеріки, ЯБЛУНиця;

МРИН 1) дєгип. 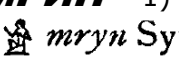 mryn '**сирійський** воїн'; 2) дєгип. ***mryn*** **Syrian magnate, Babyl.** ***mariannu*** [Gardiner, 569].

• р. *МРИНка* у с. МРИН Чг Ніжин: КУНАШівка, ЧЕРНЯХІВка, ТАЛАЛАЇвка, КОВТУНівка, ХОМине, ХОМівка; • р. *МРАНь* 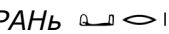 mryn '**сирійський** воїн' п Лугані Лг (пор. і прізв. Мрінский, Мринський);

• *КМИТів* **U** дєг. 𓂋𓏏𓎛𓊪𓍿𓍿𓍿 qmyt смола Жт КОРОСТИШів: ^КОШарИЩа 2, СТРИЖівка, Колодязьки *кринич-; **МА.МРИН** 𓄤𓏏𓇋𓈖 земля + mryn, МАР'ЯНівка, БОБРик, БОРок, **ОН**ИШпіль, Anxi 安息 — Аньси, Парфия, ГУМенники, СЕМЕНівка, РОМАНівка, БИКів, ОЗЕРа, -ЯНи, **ХОМ'-ЯКІВ**ка, СТАРицьке, АНТОНівка, ЧЕРВОНий ГАЙ, КОСТівці, СТАРосільці, СМОЛівка, ШАХВОРОСТівка, ГОРІХове, КУЛІШівка, ЯСТРУБне, -енька, СТРУЦівка, ЩИГЛІЇвка, ВИШневе;

МСТИШИН < пахл. 𐭬𐭦𐭦𐭮𐭩𐭭 <mzdysn'> Mazdayasnian.

• *МСТИШИН* пахл. 𐭬𐭦𐭦𐭮𐭩𐭭 <mzdysn'> Вл Луцьк lwcn 'вікно': ^ЛУЧИЦі, ВЕРБаїв, ПОЛОНка, КОРШовець; став **Без_ОД**ній Луг у с. ТОРчин, дж. **Без_ОД**ня у с. Смолигів, дж. **Без_ОД**ня у с. БАЇв, дж. **Без_ОД**ня у с. Одеради; **РОВАН**ці ravan, ШЕПЕЛЬ, **БАРВІНОК** ^МИХайлівка, СУХоволя ^РАДо**МИШЛ**Ь, **МИЛ**ушин, пОЛОНка, КОРШів, УСИчі; • *ІМСТИЧеве* <mzdysn'> Зк ІРШАва: ^пот. МИТРова Яма; **ІЛЬН**иця ’yl’n, СУХа, РАКовець, ВІЛЬХівка, АРДАНове, МІДЯНиця, КОБАЛевиця, БОГАРевиця, ЛОКІТь Lakata.

ур. **МУРЛУвщина** на р. Єсмань за 6 км від с. Уздиця См < укр. [мурлина] 'озеро біля болота' [ЕСУМ].

МУТВИЦЯ < дслов. *мутвиця* 'переносний водяний млинок'.

пот. **МУТІВ**ка = МЕЧівка ІФ Рожнятів; ур. Мутвиця на зах. від Галузії КШ 20-4; р. Мутвиця Жт.

МУТИН См < лат. Mutina 'м. Модена' – обґрунтовано у кн.: [Тищенко 2015, 225].

МУХавець < перс. mux 'фінік. пальма; щогла'. Пор. у Г. Нюберґа: **muγ** [*DKRA* < A *dql’* | N *mux*] date-palm; з арам. dql' також і араб. daqqal 'щогла': МУХавець Тр 333; авка Тр 915, івці Вн 964, увата Вл 500, увате См 960; МУШина Гребля Пл 1368, МУШні Рв 863.

МШАНа < д-арам. MSN' = MSANNĒ, Š'NH = ŚĀNĒ 'ворог' [Nyberg, 6].

• р. *МШАНа* = *ЕМШАНа* у нп ЛОЛин ІФ Долина \\ Перегінське і Осмолода ІФ Рожнятів: ^ліс МШАНий, р. МШАНка; ГУЗіїв ^ПідБЕРЕЖжя, **МИСЛ**івка \\ ЗаКЕРНИЧне, КРЕХовичі, СЛИВки, РІПне, СУХоділ, ПідСУХи, БАБське; • р. *ІМШАНа* у кол. с. Церковище Чг Ріпки: ШУМани, ЛОПАТні, ПИЩики, МАНЬки, **ЯМ**ище, **МОХН**ачі, СЕМАКи, **МАСЛ**.ОКівка, М. ЛИСТВин, КИСЕЛівка, ОЛЕШня, ОЛЕКСАНДРівка, КИСЛі, КРАТинь; • *ІМШАНа* См 1696 Шостка: прізв. ІМШАНецький См; • пот. *МШАНець* = Пшанка у с. *МШАНець* Лв Ст. САМБІР: пот. МШАНець у с. Грозова; МШАНець, **СОСНІВ**ка, БИБЛо, ПАЦЬКОВичі, БОРШевичі, РОСОХи, ВОЛОСянка, БУНЬКовичі, БОНевичі, СУШиця, СТОРОНевичі, ШУМИНа, РІП'ЯНа, СЛИВниця, СТАРява, ЛОПУШниця, КАТИНе, ЗАВАДка, ТЕРШів, КОБЛо-СТАРе, СУШиця; • р. *МШАНець* у м. КОРСунь-Ш. Чк: НеХВОРОЩ, ПІШКи, ЛИСТВИНа, ШЕНДЕРівка, СУХини, ТАРАЩа, ЯБЛУНівка, САХНівка, НАБУТів, МОРИНЦі; • *МШАНа* Тр ЗБОРів: ^**ПідГАЙ**чики, **ЯР**чівці, **ЖУК**івці; ЖАБиня, МАЛАШівці, ВІРЛів, **МШАН**ець ^ДІТКівці ^ХОМівка, ПІЩане, ЧЕРНихів; • *МШАНа* Лв ГОРодок: ^СУХоволя; КОСовець, ВОВЧухів, ТЕРШАКів, МОЛОШки; • *МШАНець* Вн КОЗятин: ^САДове, МАРКівці; ДУБові **МА_ХАР**инці! 2; СОШинське, СОКІЛець, СЕСТРинівка, Рубанка, Немиринці;

• *МШАНець* Тр Теребовля: Ст. Могильниця; **ПідГАЙ**чики, СОКОЛів, СЕМИКівці, СОСНІВ, СУЩин, ГАЙВОРОНка, ТЮТьків, ГОВИЛів, БУРКАНів, БОРИЧівка; • *МШАНець* Хм Ст. СИНява: **МИСЮР**івка!, ЩЕРбані, ПИШКи, ГРЕЧАНа, РІДКоДУБ, ОЛЕКСАНДРівка, СЬОМАКи, ЦИМБАЛівка, ЯБЛУНівка; • оз. *МШАНе* у с. ГІРники Вл Ратне: ГІРники, ЗаБРОДи, ЩИТинська Воля, ЗаМШАНи, ВУЖиськ, ЗдоМИШЕЛь, ШМЕНЬки, КозОВАТа. ОРІХове, ЩедроГІР, БРОДятине, ЗаприП'ЯТь, ПідГІР'я; • бол. *МШАНець* у с. ГОЛовне Вл Любомль: оз. МОШНе у с. зГОРани; ПУЛЬМо, ПУЛЕМець, ПриП'ЯТЬ, **ПЕРЕШПА**, МАШів, РИМАЧі, МАСЛовець, МОСИР, ЛОКУТки, ГОРОХовище, Боремщина, СОКІЛ, ПІЩА, бол. **МШАР**исте у с. ГОРодне;

• бол. *МОШНа* у с. *МОШНи* Чк Чк: став МОШНоГОРський; ІРДИНь, ТУБІЛЬці, ХУДЯКИ; • бол. *МОШАНе* у с. Четвертня Вл МАНевичі: ЧОРНиж, ЯБЛУНька, ЧЕРЕВАХа, ГОРодок, СЕМКи, **СЕРХ**ів, ЗаГОРівка, ГОРаймівка, ПідЦАРевичі 2; • бол. *МОШАНець* у с. Седлище Вл Ст. ВИЖівка: РОКИТа, СОКОЛине, ПідСИНівка, СЬОМАКи, **СЕРЕХ**овичі; • оз. *МОШИНське* у нп ДОЛЬськ, Перевали Вл ТУРійськ: СИНявка, СЕРКізів, СВИНарин, ЧОРНіїв, КРАТЬ, СУШиБАБА.

• *ПоМІЧНа*? = Помошна Кр Новоукраїнка: КАЛИНівка, ОРІХове, ЗАХАРівка, Кам'яний МІСТ, Мала ПоМІЧНа ^ВИСоЦьке, дМИТРівка, ВОДяне, В'ЮНки, РІВНе ravan ^В**ІЛЬН**е ’yl’n; • *ПоМІЧНа*? = Помошна Кр ДОБРоВЕЛИЧківка: ВАСИЛівка, МИХайлівка, **ВОД**яне, Володи**МИР**івка!, Любо**МИР**ка, НовоЛУТківка, МИКіЛьське, НовоДОБРянка; • *МОЩНе* Чг МЕНА: ^МИКоЛаївка; дМИТРівка, ЯСькове, МАКОШинське, ВІЛЬНе, ВЕЛИЧківка, КИСЕЛівка, ВОЛОСківці, БЛИСТова, МАКОШине, БЕРЕЗНа; • *МОЩОНи* Рв Гоща: ^МАТІЇвка; ЯСне, дМИТРівка, **ЖАЛЯН**ка! ’yl’n, КУРОЗВАНи, ЖАВРів, МИКуЛин, УГІЛЬці, БУГРин, ТОМАХів ^**ІЛЛІН** ’yl’n; • *МОЩУН* Кв КСв: торф. БезВОДня біля смт ДИМЕР, р. Без_ОДня = BezDONia! у с. ЛІСники, БІЛогородка, ТАРАСівка, щина, **МИР**ОЦьке, **МИШ**о**Л**івка, ЯСногородка.

• торф. *МИСАНове* у с. В'язівок Пл Лубни: ^МИХНівці!, **П'ЯТиГІР**ці!, ОЛЕКСАНДРівка!, ТЕРНи; ОРІХівка, БАРВІНщина, МАТЯШівка, ТАРАНДИНці, ТЕРНівщина, РЕМівка, СНІТин, **МА_КАР**івщина! ^ОСТАПівка, КРУТий БЕРЕГ, ДАВИДенки, ШЕРШнівка;

• крин. МОСН.*АМОНова у м. Тетіїв Кв: ГОРОШків, ДЕНИХівка*, ***П'ЯТиГОР**и!*, *РОСІШки, СКИБинці.*

Н

НАБОКів Чк

nibēg [*npyk*ˡ | N *niwē*] writing, scripture, book.

НАБУТів < 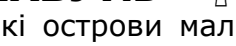 Ḥ3w nbwt 'егейці'.

Егейські острови мали в давньоєгипетській мові спеціальну назву – 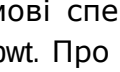 nbwt. Їхні мешканці звалися 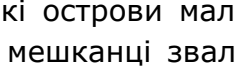 Ḥ3w nbwt. Про теперішній стан наукових знань вузького кола фахівців з цієї проблеми дає уявлення такий матеріал. 1987 р. єгиптолог і еллініст М. Бернал оприлюднив книгу Black Athena "Чорна Афіна", де виклав всебічно арґументовані докази на користь афроазійських коренів формування грецької культури. Ця книга започаткувала запеклі дебати, але була визнана і перекладена низкою вегікулярних мов світу – німецькою, італійською, іспанською, французькою, шведською, грецькою, японською. Цікавий для нас термін наведений тут на с. 46 у зв'язку з війнами царя Тутмоса I:

"...Тутмос твердить, що він "об'єднав Дев'ять Луків, острови посеред W3d wr Великої Зелені, Ḥ3w nbwt і повсталі іноземні країни". Звідси стає очевидним, що єгипетська морська експедиція – а ми знаємо, що у цей час Єгипет мав флот – плавала до Егейських островів. Назва W3d wr (Велика Зелень) здавна означало 'море', але у часи Нового Царства звузило значення до Середземного і, зокрема, Егейського моря.

Вираз Ḥ3w nbwt (За Островами) з'являється ще у III тис. до н.е. у Текстах Пірамід. Єгиптолог А. Ґардінер вважав його "достатнім для опису Егейського Моря". З ним не погоджувався інший єгиптолог і фахівець з єгипто-егейських відносин Ж. Веркуттер. Він твердив, що така ідентифікація неможлива, адже передбачає наявність у єгиптян надто складних знань з географії у часи, коли було створено більшу частину Текстів Пірамід, тобто у IV тис. до н.е. Я не маю сумнівів у тому, що єгиптяни додинастійного часу мали загальні знання з географії. Можливо, справді, значення цього терміна було привнесене з пізнішого часу порівняно з тим, коли написано Тексти Пірамід (кінець Давнього Царства). Однак з інших фактів, викладених у частині III, видно, що єгипетські офіційні особи знали про Егейський світ" [Bernal 1987, 46–47].

По 14 роках з'явилося авторське продовження книги – "Black Athena Writes Back: Martin Bernal Responds to His Critics". Зокрема, у нарисі 2 частини I "Відповідь О'Коннору" М. Бернал так полемізує з видатним єгиптологом:

"Я переконаний, що гіксоси відіграли видатну роль у впровадженні західносемітської та єгипетської цивілізації в Егейському світі. Поява гіксосів на островах Егейського моря наприкінці XVIII ст. до н.е. супроводжують нові артефакти і техніки: сирійська зброя, а саме колісниці, мечі, складені луки; техніка емілі нієлло, графічні теми гіксосів, зокрема, крилаті сфінкси і грифони, символи критської і мікенської царської влади.

Що б там не було, настінні розписи з Тіри не залишають сумнівів у тому, що кикладське суспільство XVII ст. до н.е. було розшарованим і поліетнічним. Що більше, навіть якщо не приймати висновок К. Полліджера-Фостера про те, що корабельне свято на Тірі було різновидом єгипетської царської церемонії Хеб Сед, залишається безсумнівним, що фрески зображують суспільство, просякнуте єгипетськими впливами. Уточнена дата виверження вулкану на Тірі – 1628 р. до н.е. – позбавляє підстав припущення про те, що цей вплив був наслідком впливу Pax Aegyptiaca у Східному Середземномор'ї XV-XIV ст. до н.е.

О'Коннор висловив сумнів про ранній вжиток терміна Ḥ3w nbwt для позначення Егейських островів. Ґардінер, який раніше визнавав вираз "навколо або за островами" як "достатній для опису Егейського моря", згодом під впливом мінімалізму Ж. Веркутера змінив позицію. Веркутер вважав абсурдною думку про те, що єгиптяни Давнього Царства могли мати уявлення про такі віддалені краї. Однак єгипетські речі того часу, знайдені на Криті і деінде в Егейському світі, як і значні іригаційні системи та зерносховища єгипетського типу в археологічних пам'ятках часів Ранньої Еллади, свідчать, що ця думка не така вже й абсурдна (BA II: 133–146).

Коли я припускаю можливість зв'язків цариці Аххотпе з Ḥ3w nbwt мешканцями Егейських островів, я, знову ж-таки, приєднуюся до висновків довгої низки вчених. Однак тепер я згоден з О'Коннором у тому, що вона навряд чи сама походила з островів (с. 55). Її активна роль у війні проти гіксосів, відображена у тексті Карнацької стели, свідчить на користь того, що вона не була іноземкою. З іншого боку, очевидність її зв'язків з Егейським світом спирається не лише на твердження зі

стели, що вона була "Господинею берегів Ḫ3w nbwt". Ця очевидність випливає з критського стилю її прикрас. Ще переконливішим є відкриття М. Бітаком мінойських розписів не лише у споруді гіксосів Тель ед Даба'а, але також у ранньому палаці XVIII династії, побудованому поверх гіксоських укріплень. Що більше, вони включають зображення грифонів, яких егейці пов'язували саме з владою цариці.

З написів випливає, що Аххотпе мала велику владу за часів правління свого сина Ахмоса і ймовірно також після нього. Таким чином, палац цілком міг бути її власністю. Це істотно збільшує імовірність її зв'язків з Егейським світом, а також дає реальність підставам для її твердження про те, що всі Ḫ3w nbwt їй служили" [Bernal 2001, 48–49].

Серед топонімів-реплік в Україні бездоганно відповідає прототипу nbwt основа ойконіма *НАБУТів* Чк: • *НАБУТів* Ḫ3w nbwt 'егейці', nbwt 'Егейські острови' Чк КОРСУнь-Ш: ^НеТЕРЕБка, САХНівка, ТАРАСівське; **СУХ**иня, **ШЕНДЕР**івка, ЯБЛУНівка, ЛИСТВин, НеХВОРОЩ, ТАРАЩа, СИТНики, ГЛУШки, Ви**ГРАЇ**в, СТЕБлів.

Інші репліки зберегли менше звукового матеріалу прототипу:

• *НЕБИТівка* nbwt 'Егейські острови' кут смт МИРОНівка [SG, VII, 44] Кв: ^Олександрівка; ХОДОРів, ДУДАРі, МАСЛівка, БУКРИН 2, МАКЕДОНи, ШАНДРа, ТАРАСівка, КОРИТище; • ур. *НАВОДничі* = НЕВОДичі nbwt 'Егейські острови' Кв КСв: р. **НЕХОВ**на! у смт **ДИМЕР** t3-mry ^КАМЕНка, РИКУНь ^р. ПЕХОВка = РЕКша; СОВки ^ур. ПРОНІВщина; **ДУД**Ки, ВИШгород, БІЛоГОРОДка, БОБРиця, **БУЧ**а, ХМільна, **ГНАТ**івка, **ЖУК**ин, **НЕГРАШ**і, СУВИД, ВОРОНьківка, СИНЯК, **ПІР**нове, **ВОРОП**аїв, СУХолуччя, ХОДОСівка, ШПИТЬки;

• *НЕПЕДівка* nbwt 'Егейські острови' **Вн** КОЗяТИН: ^ГУРівці; ПУСТоха, САМгородок, ПУЗИРки, СЕТРинівка, СОШанське, КОРДИШівка, КОРИТувата, **ЗОЗ**улинці, **МАХАРИН**ці, ДУБові **МАХАРИН**ці, МУХувата, ВЕРБолози, БІЛопілля, ЧЕРНички; • *НАПАДівка* nbwt 'Егейські острови' Хм Старокостянтинів: ^БЕРЕЗне, ВЕРБівочка, БУТівці; КРУЧа, РАШТівка, ЧЕРНяТИН 2, ОРІХівка, Волиця-КЕРЕКЕШина, ЯРЕМичі (пор. ЯХРЕМенки Хк) ^ІРШики, **ЗЕЛЕНці** ^ГУБЧа, ГРОМівка, ВОРОНківці, ГРИБЕНинка, ПОПІВці, САМчики, САМчиці, САХНівці, **МАХАРИН**ці, ЖАБче, ЧОРНа; • *НАПАДівка* nbwt 'Егейські острови' **Вн** Липовець: ^ВІКЕНТІЇвка; ОЧИТків, ПОПІВка, ГОРДіївка, ТРОЩа, РоСОШа, КОБИЛЬня, Олександрівка, **ЗОЗ**ів, **ЗОЗ**івка, СИВАківці, ТЕКЛИнівка, СТРУТИНка, ПрИЛУКа, МЕРВин, БІЛ.ОЗЕРівка;

• *НАПАДівка* nbwt 'Егейські острови' Тр ЛАНівці: ^СИНівці, БОРСуки; **КАРНАЧ**івка!, БІЛоЗІРка, ЖУКівці, БЕРЕЖанка, ОРИШківці, ВАНЖУЛи, КОРОСТова, КУТиска, ВЕРБовець, ВЕРЕЩаки, ВИШгородок, ГРИБова, ЗЕЛЕНа КРИНИЦя, СНІГУРівка;

• пор. *Больше-НАБАТов* nbwt 'Егейські острови' РФ Волг.: на Ниж. Дону; (за картою Шуберта, арк. 24-22 Калач 1880:) б. НАБАТов, б. Ремиев, Верх. **РЕКОТИ**но, Сред. **РЕКОТИ**но (тепер Береславка), оз. БУРЛАЦкое, р. ЧЕРВленая.

Пор. також • *НАПАДово* nbwt 'Егейські острови' Молд.: р. ДНІСТЕР, КАМЕНка; • *НАПУТново* nbwt 'Егейські острови' РФ Владим. 17в Костерево: р. Пекша, р. Клязьма; СУШнево, БРАТонеж.

НАВАРІЯ Лв < 1) узб. *невара* онук; 3) ісп. Navarra; 2) італ. Novara.

НАГАЧІВ Лв < каз. **нагашы** родичі з боку матері (!). • *НАГАЧів* Лв ЯВОРів: ^СЕМІРівка, ЛИПівка; ШАВАРі, САЛАШі, ЧОВГині, ЯСНиська, **ТУРИча**, КАЛИНівка, КОЖИчі, ВАКУЛИ, НЕМИРів. Див. II. *НОГАЧІВКА* Хм 969, НАГАЧів Лв 1914, прізв. *НАГАШ*.

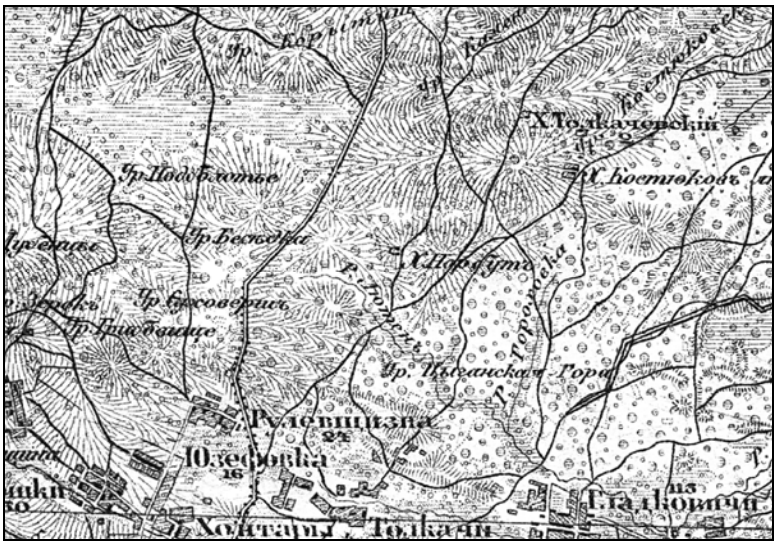

Рис. Н1. Хутір Нарбут біля с. Гладковичі Жт Овруч

НАДТОЧІЇ Хк, єве См < пахл. nyd'tk' селище + -чи- суф. прикм.

став ***НАЗАРЕНІв*** (Nazarene 'Назаретський' тобто християнський: пор. в Худуд-аль-Алам: "17. Християнізовані слов'яни (al-Saqāliba al-mutanassira)") у с. Новолутківка Кр Добровелич.: ^Олександро-АКАЦАТове, КРИКУНка, ЯРОВе, ТРОЯНи, ПОПІВка. Пор. і с. НО-ЗДРИще Жт, Ноздрівка Лг; також м. Назрань на Кавказі. Є і пот. Назарат ІФ Косів

НАРБУТівка < прізв. лит. Narbut. Село *Нарбутівка* См Глухів (тут був маєток художника Г. Нарбута); хутор *Нарбут* Жт Овруч (рис. Н1).

НАСТАШка < пахл. ānāstag ['n'stk] зруйнований, ānāstīh руйнування.

Освоївши нову пізнавальну ситуацію, легше переходити до інших результативних розв'язків. Прикладом може бути народна етимологія ойконіма *Насташка* Кв, закостеніла від часу її запису Л. Похилевичем: за браком кращого він не вагався впроваджувати до краєзнавства поряд з науковими фактами фольклорні етіологічні леґенди. У його переказі історія назви *Насташка* виглядає так: "У цей час дають знати громаді, що перша сільська красуня, дівчина Насташка (Анастасія), втопилася, купаючися в річці, тоді званій Жигалкою. "Нехай же буде річка і село Насташка" – вирішила громада. Але нові насташці передавали нащадкам про колишню назву їхнього місця Китайгород" [Похилевич, 413].

Це пояснення наївне і, річ ясна, не спирається на жодні документальні свідчення. Натомість для фронтального вивчення топонімічної системи Таращанського району Кв важливими є факти збережених у тексті леґенди старих назв *Жигалка* (слов. *жегл-* плавати зі сканд.) та *Китайгород* (імовірно, від ар. **Qaṭay**sfūn (قطيسفون) 'Ктесифон') – у зв'язку з іншим арабізмом, старою назвою села цього ж району Лісовичі – *Самбір* (ар. у Єгипті *санабар* 'смола').

Дальший контекстуальний крок – припущення про те, що прототипом назви *Насташка* могло бути синхронічне з часом перебування арабів і плавби по смолу пахлав. **ānāstag** ['n'stk] = **ānāst**, spoilt, destroyed. При цьому з'ясовується, що основа Настах- відома і деінде, а отже, на ті назви не настачишся Насташок: НАСТАШка Кв, НАСТАШине ІФ, НАСТА**Х**івське Рв, р-ще НАСТЕ**Ч**ине у с. Тубільці Чк; яр НЕСТУ**К**ай у с. НЕСТУ**К**аївка Лг ^ліс НЕСТУ**К**Айка, НЕСТЮ**К**и Лв, яр НЕСТУ**К**аний у бас. Деркулу.

НАФТулівка Хм – класичний приклад contradictio in obiecto у топонімії. Ніщо не дає підстав припускати тут у минулому якісь виходи чи видобуток нафти. Причина такої назви села може бути суто мовна і критися в сенсі пахлавійського **naft** [npt' | = M, N ~] moist, damp; naphtha. Місце комусь здалося багнистим. На карті Шуберта назва села – Навтуловка.

НЕ- виглядає заперечною морфемою у топонімах:

НеБРАТ (на карті Шуберта – НеБРОД); р. НевОЧинка (тюрк. ок стріла); бол. НеГОДянка (етн. гот); НеДРИГайлів (1650: Drihalow; авест. *дригу* 'бідний побожний зороастрієць'); НеЖИЛів (жил-); НеЖУРИНа (жур-); НеКРЕМЕННе (монг. *кермен* фортеця); б. НеКРИТівська (топонім Creta Крит); оз. НеКРУТ (Greut-); НеМОРОЖ (пахл. marz 'кордон', maraG лука, моріг); яр НеМИШЛя Хк Хк (Мишл- Єгипет); НеПОРОТове (furat), НеРУБайка (руб-); р. НеСВИЩа (Svith-); Нелени (**anērān** ['n'yl'n'] non-Eran, the world beyond Eran); НеСОЛОНь (Солунь); нЕМИЛЯНка (Aemilian-); НеТЕЧа; НеХвОРОЩа (дгерм. xurstiz 'ліс'); НеХРИСТівка (Христ-); НеЦВІТай; НеЧУЙки (гідронім Чуй).

Натомість Не- є частиною основи у назвах: Небелівка (Fanebal?), Невицьке, Невірків (кирг. *неберe*, узб. *невара* онук), НеМИРів (каз. *немере* онук), Негровець (рум. neagra чорний), р. Некрашиха (Nau-cratis порт у Єгипті); р. Немия/ Немига, Неплатине, р. _Непрець (Дніпр-), Нервач, Нестерівка (ім'я особи), яр Нетязний (Хк), Нехайки? Див. II. *ПО-*, *ПЕРЕ-*.

НЕВІРків < 1) каз. *немере*, кирг. *неберe*, узб. *невара* онук; 2) лат. Nevirnum 'Невер', м. Nevers на березі Луари, у гирлі р. Nièvre.

● *НЕВИРівка* Neverno (монета каролінзька) Жт Володарськ-Вл: ^ГРАБівка; СУХоволя, КРУК, МАР'ЯНівка, КОРИТище, ОЛІШівка, КРАСноГІРка, КАЛИНівка, По**РОМ**івка, КРАСнорічка, **НЕБІЖ** Neberno (монета меровінзька), БОРОВа, ГРАБняк, ТОРЧин, СКОЛОБів, ДАВИДівка, ЄМИЛівка, Човнова, **КРАЇ**вщина ^ІВАНівка ^ОМЕЛівка ^**ШАДУР**а ^ЯБЛУНівка, ГАЦЬківка;

● *НЕВІР* Вл Любешів: ^бол. **ПУТ**ище! ^По**ГУЛ.ЯН**ка!! ^Г_ЛУШа!!; р. **ПАД**нівська!, ур. **ПАД**ніво у с. Зарудчі, р. **КОРОСТ**.ЯНка у с. Люб'язь, ХУТомир, р. РозСОХа = Krywica у с. ГІРки, ЛЮБоТИН, МУКОШин, **ГРЕЧ**ища, ЗАЛІЗниця, УГРИНичі, ЦИР, р. ЦИР = ЦЮР = **БРЕЩ**а!, ЛАХВичі, БІРки, рук. Під**ВЕРБ**ка у с. СВАЛовичі; р. ГІРки п **БРЕЩ**і = Сарни, р. **ГРЕЧ**ицька у с. ШЛАПань, прот. КРУТа, р. КРЕМЕНиця = КРИМиниця ?*Крим + Ян?, р. **Кулч**анка п **СКОМОРОХ**и, р. ОДРИНська!, р. СВОРОТівка = ЧИР;

● *НІВЕРка* Хм Кам-Под: ^ШУСТівці, ЧорноКОЗинці; ● *НЕВІРків* Рв КОРЕЦЬ: ^ЖОРНівка; **КОРИСТ**ь!, **ГОЛИЧ**івка!!, ГВІЗДів, **Самостріли**, р. РЕВуха у с. **ХАРАЛУГ**!!, **ФРАНК**опіль!!, **ДЕРМАН**ка!!, ІВАНівка, СТОВПин, р. СУХий Ріг у с. КОЛОВЕРТи, ЗАЛІЗниця, ЖАДКівка, КАЛИНівка, **ГОЛОВ**ниця, **КОЛОДІЇ**вка!; р. В**ОРОБ**'ївка, ГЛИБОЧ**ан**ка, КУТ.**ЯН**ка (на ній і КУНів Рв Здолб.), ЛУБ'ЯНка = Szczrbierz, **НЕВАЖ**а = **НЕВАШ** Neberno (монета меровінзька) у с. Устя, ур. СТАВ**А**! staua! у с. Мала Совпа, руч. СТОРОЖовий у с. СТОРОЖів,

● вдсп. *НЕдоВІРка* у с. Лука Лв Золочів: ПідЛІСся, БОРТків, ВІЛЬШАНиця 2, ГОЛОГІРки, ВОРОНяки, ГОЛОГОРи, **ОБЕРТ**асів?, ЗОЗулі, ТРОСтянець, КРАСносільці, ПІДГІР'я, Червоне, БОНИшин, ЗаЛІСся. У бургундській мові турбувати detorber.

НеДРИГАйлів См < авест. drigu 'бідний побожний зороастрієць' (М. Бойс). На карті 1650 р. Ґ. де Боплана ім'я міста – Drigalow.

НЕКРАШІ < ар. al-Nikrash, гр. Ναὐ·κρατις. Відомо, що Єгипет Птолемеїв являв собою "таласократію" тобто включав і морську владу: ім'я міста Ναύ-κρατις, першої торговельної бази греків у Єгипті, означало близьке поняття: "корабельна влада". На тепер висохлому Канопському або Гераклейському рукаві Нілу існувало важливе місто **Ναύκρατις**, лат. Naucratis Наукратіс. Був час, коли греки мали офіційне право торгувати лише тут [СКД, 27].

З іншого боку, на досяжних для плавби з Єгипту землях Середнього Дунаю привертає увагу топонім-репліка в Угорщині Nógrád. Його форми ще й у XII ст. дуже близькі до прототипу гр. Ναύ-κρατις – пор. 1138: N**au**grad, 1156: n**au**gradiensis comes, 1211: Neugrad, **болг.** ***Новград***, мад. Nógrád [Kiss, 465]. Незалежно від часу заснування Ноґраду виникає припущення, згідно з яким в основі слов'янських топонімів *Новоград*, *Новгород* може лежати давніший прототип гр. Ναύ-κρατις (за аналогією *Стар-город* <? Σταύρ- + κρατις).

Справді, копто-грецька присутність засвідчена і для околиць Новгорода, і для р. Ловать (водночас залишається неподоланою суперечність назви міста Новгород і його давністю): • *Новгород* РФ: РОДИОНово, ВЯЖищи, **СЫР**ково, **ГУБАР**ево, **КРЕЧ**евицы, **ГОРОШ**ково, **ЯМ**но, КИПРово, МЕЛЕХовец, КОРОСТЫНь, БОРИСово; • р. ***ЛОВ****ать*: р. САМБАТовка, РАКИТно, ПодФИЛЬни; 45е: ЯМищи, ФИЛино, ТЮБАЕво; Пск. 32в: **ЖУК**ово!, Ка**ВЕРЗ**ино, **ПАХОМ**ково, Вел. ЛУКи, ШЕЛКово, СУХаново, **ПРОН**ино, БЕЛоКОЗово, МАЛАХи, ЗИМАРи, **КЛЕВЕН**ки! ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲛ, КОСово!, **ЖАБ**ино!, **ШМАН**и! Ву на кордоні; Ка**ВЕРЗ**ы.

Таким чином, можливе ПОХОДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ МОДЕЛІ ОЙКОНІМІВ МОДЕЛІ *НОВЪГОРОДЪ* ШЛЯХОМ НАРОДНОЇ ЕТИМОЛОГІЇ САМЕ З ПРОТОТИПУ ΝΑΎ-ΚΡΑΤΙΣ. Висловлене припущення може стосуватися в Україні єдиної історичної назви цієї моделі:

• *НОВГОРОД-Сіверський* **Ναύ-κρατ.ις?** Чг рц: ^ЩУРівка **ⲱⲃⲟⲣ** (619a) vi rent, hire, ДомотКАНів, КРАСна Гірка; **БУГР**инівка ар. Abukir Ἡράκλεια, **ЯМ**не, Г**РЕМ'ЯЧ**, **БУЧ**ки **ⲂⲰⲦⲤ** Battle array, **КЛЕВИН ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲛ**: (102b); m. Axe, pickaxe, сокира, ***келеп***, **ЗОР**я; БЕРЕЗова ГАТЬ, **ГАЙ**, МОВЧАНів, **ДІГТЯР**івка, ШЕПТаки, УЗРУЙ, УШівка.

Очевидна непридатність для контекстуального аналізу новоробів XIX ст. Новгород Зп 486; Новгородське Дц 41; Новгородківка Зп 538; Новгородка Кг рц та ін. Потребують додаткового з'ясування обставини появи назв Новгородське См, Новогородецьке Жт, Новоградівка Кг, Новоградківка Од, Новогродівка Дц. Перейменований "Новоград-Волинський" також механічно розміщений у давніше сформованому топонімічному контексті Звягеля.

Крім того, дістають осмислення композити: • *БЕРЕЗовий* ***ГРУД*** (похрещені + влада) Жт Лугини: ^Будо-ЛІТки, Радогоща; ГЛУХова, ВЕРБівка, ОСТАПи, МАЛАХівка, ЛЕОНівка, КРЕМне, КРАСНостав, ПідОСТАПи, КАЛИНівка, ПУТИЛовичі, БОБРичі, КРАСНосілка; • г. *Попів ГРУДок* См Путивль: р. ЕСМАНь, ГЛУХів, р. ХОРОБ.**РА** carabus у с. Бояро-лЕЖачі, БУН.ЯКине; **КУБАР**еве, **СОНЦ**еве, ЗІНове, БІЛогалиця, **КУБЕР**, КАРДАШі, САФОНівка, ШИРяєве, ІВАНівка, ШАРПівка 2; ПАР.ФЕН дім моря.

По арабському завоюванню ім'я єгипетського міста *Наукратіс* стало al-Niqrash. Ця арабська форма назви міста дала поштовх для розпізнання її реплік в Україні у назвах *Некраші* Жт, *Негараші* Кв, ур. *Никроші* під с. Жупанівка Жт Коростень, пот. *Накрасів* Тр. Найперше ідентифіковано цю основу в контексті • *ДИМЕР* ⲏⲙⲉⲣ Кв КСв: ^**РИКУНЬ**! (див.); б. **КУЛАЖ**ина **ⲔⲞⲨⲗⲁⲍⲒ** риба! у с. Лісники ^ХОТів ^КРЕМЕНИЩе; **НЕГРАШ**і al-Niqrash, ХОТЯНівка, СУХоЛУЧчя, ТАРАСівка, **СУВИД** осовит, **СИНЯК** дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька', ПІРнове, ВОРОПАЇв, КРЮКівщина, ЮРівка, ХМільна, БУЧа, БОБРиця, **БІЛоГОРОД**ка, **ВИШ.ГОРОД** ἰσο-κράτ-εια рівність?;

• *НЕКРАШі* Жт **ЧЕРН.ЯХІВ**!: ^ТРОКовичі; СЛІПчиці, ВИШНеве, **ВИШпіль** ἰσό-παλής рівний, рівноправний (сприйняте як *ἰσό-πολις місто рівности?), **ЖАД**ЬКи, **КРУЧ**енець, ЩЕРБИНи (пор. РевБИНці), ГАННопіль, КОРОСТелівка.

Цілком унікальну особливість мають два взаємно віддалені на 500 км районні контексти з Сумщини й Житомирщини, де стався однаковий збіг двох різномовних, але синхоричних прототипів Niqrash 'Наукратіс' і ⲢⲒⲤⲦⲀⲨⲢ- + āb 'перехреститися' + 'вода' в основах-продовженнях Некраш-/ Никрош- та Істороп-/ Виструб-, – причому, в першому контексті це синонімічні основи (!):

• р. *НЕКРАШи = НЕКРАШиха* Niqrash < Naucratis = *ІСТОР.ОП* (ⲢⲒⲤⲦⲀⲨⲢ + āb) См Лебедин: Вел. ВИСТОРОП = Истopопъ Великій+; **ГОСТР.ОБ**ури, КУДАНівка, БИШКИНЬ, ЩЕТини, **РЕВ**ки! рівн, рівн: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable), БОРОВенька, БЕРЕЗове, ГРАБарі, СОФІЇвка, ЧЕРНецьке, МИРне, САВОНиха, ВОРОЖба, ВАЛки, КЕРДИЛівщина, ТОПЧії, ІЩенки, **ОПОЛОН**івка, МИРОНівщина, КЛЮЧинівка, ГАМАЛІЇвка, ЯРОШі, ГАРБУЗівка, ХИЛЬКове, СтарОНове, БЕРЕЗів ЯР, ПАРФИЛи, КРИНИЧки, МИХАЙЛівка, БУРівка, ОЛЕКСАНДРівка,

КАТЕРИНівка, ЧЕРНИШки, ЗЕЛЕНий ГАЙ, ПідоприГОРи, ТАРАСівка, **СІР**енки, **СІР**оБАБине, КОЛОМИЙці, МАНьки, ЧИЖове, ГРУШеве, ШИЯни, ФІЛОНівщина.

• ур. *НИКРОШі* Niqrash < Naucratis під с. Жупанівка (з 1-км карти) Жт Коростень: ^БЕРЕЗівка, **ГОРЩ**ик! ϩⲱⲣⲯ, ϩⲉⲣⲱ–: (706a); To run (ship) aground; р. *ВИСТР.**УБ**иця* (ϩⲓⲥⲧⲁⲩⲣ- + ⲁⲃ) бас. УЖа у с. САРНовичі ^р. ВУШиця; р. _**СТРУБ**иця! л **ОЛЕШ**і (Alashia 'Кіпр') п Ужа, р. БІЛка у с. СУШки, торф. **БЕРВ**ЕНське *парфен-/ ονερπ–: (489a); vi. To send, ВИГів; бол. БУВАЛЛє боуле/ βούβλος біля с. ІсКОРОСТь, торф. **ЯМ**инецьке, бол. **ЯМ**не біля с. КОВАЛі; КОВБАЩина Kobasa ^БЕРЕЗневе, р. **САЙ**ка Ⲥⲁⲗ у с. УШОмир, САНТАРка; бол. В'ЮНні біля с. БЕХи, БІЛКа, СОКОРИКи **Σακοορε**, **ІВАНОПІЛЬ** (iwnw- + polis), **КРАС**нопіль, **КРАС**но**ГІР**ка, р. **КРАШ**івня, ЧИГИРі, ГРАБи, **ОЛЕКСАНДР**івка!, ГОРБачі; р. *СИНявка* у с. **СИНГАЇ** дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ϩⲁⲉ pole, mast ^НеМИРівка, ШАТРище; бол. СИВА ЛОЗа Siwa човни до Сіви у с. Кожухівка; р. ГНИЛ**УШ**а; БУЛАХівка, ВИНарівка, МИХАЙЛівка ^ПЛЕЩіївка; р. **ЖАБ**іч у с. ЖАБ.ОЧ, **ЖОЛОБ**кова у с. **ЗЛОБ**ичі (не саліб, а жолоб) 🔑 ^р. ЗЛОБич п ХОЛОСні, ЗАЙчик п ШЕСТеня, р. КОРОЩа у с. СТАРики 🔑, КОСТиРІВня, КОТешня, ОЧКАСівка = **ОТ**.КАСувка, СА**РЕМ**ський **сєрмн** v. **сωрєм** - Wanderer, р. ХРИПачівка, б. ШЕВЧиха Sebek? у с. БІЛка.

На аналогічні обставини може вказувати і пара основ Некрас- ~ Перехрест-:

• р. *НЕКРАСівка* Кг Світловодськ: НАПРАСівка! *крас-, ПереХРЕСТівка = ϩⲓⲥⲧⲁⲩⲣ-?, ОНове, СЕМИГІР'я, В'ЯЗівка, БУГРуватка, ВЕСЕЛе, ЯРемівка ^ЧЕРНИКівка, БАБичівка.

• пот. *НАКРАСів = Nekrazsów* 🔑 від с. КОБИЛоВОЛОКи Тр ТЕРЕБовля: **КОНОП**ківка **Κάνωπος**, ПАПІРня, **ГОВИЛ**ів 2, **ТЮТ**Ьків, ЗАРВАНиця, **СЕМИК**івці, СОРОЦЬке, СУЩин, БОРИЧівка, КРИВки, ВЕРБівці, ВЕСЕЛівка, ГАЙворонка NT φόρον = forum, ГУМниська, ПідГАЙчики, **СЕМЕН**ів, ХМелівка, СОСнів; + Тр Чортків: СОКИРинці, БІЛа, **СЕМАК**івці, РИДоДУБи, КАЛИНівщина, БІЛий Потік, БІЛобожниця, КОСів, КРИВеньке, **СИНЯК**ове дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + 'Ιακός 'грек' 'вежа грецька', **СВИД**ова, АНТОНів, РоСОХач, КРИВолука, ЧОРНокінці, ШМАНЬківці 2.

Зауважено основу Некраш- також і в Білорусі (там же і прізв. Некрашэвіч): • *АШМЯНы* ⱱⲘⲞⲨⲚ By: БЕЛковщина, -евичи, **НЕКРАШ.УН**и, **ЗаОЗЕР**цы, р. АШМЯНка, **VEŽION**is пор. Вязёнка, **СУШ**ишки, **BUTR**IMonys Lt [Тищенко 2016].

▓ ***НЕЛЕНи*** См < 1) пахл. **nērang** [*nylng* | N ~] incantation, charm, spell; 2) пахл. **anērān** [*'n'yl'n'*] non-Eran, the world beyond Eran.

▒ ***НЕМЕНКа*** < Неманичі.

НЕМЕНка Вн Іллінці: МОРОЗівка; БІЛки, ЧОРТория, РОМАНово-Хутір, ОРАТів, ТАРАСівка, КРИЧинці, ІВАНівка. КОПІЇвка, КИТАЙгород. ОСИчна *-н-, СТРИЖаків. СИНАРна, ЯКУБівка;

У 1196 році **Неман**я зрікся престолу на користь свого сина Стефана и прийняв чернецтво. Після смерті (1199 рік) він був включений до лику святих. Його подвиги й заслуги як засновника Сербської держави були уславлені сербською церквою, що зміцнило авторитет правлячої у Сербії династії Неманичів[22].

▒ ***НЕМИГа*** < 𓅱𓇋𓂝𓄡 *nmḥw*, ⲢⲘϩⲈ, ⲗⲈⲘϩⲎ 'вільний'.

Хто ж сюди все-таки припливав – єгипетські чиновники? Раби? "Веслярі-робітники" (єгипетське слово aprw справді сполучає ці значення)? Передусім, варто вникнути в підсумок теперішніх наукових знань про цю групу лексем по столітніх пізнавальних зусиллях європейської науки (рис. Н3):

"ⲢⲘϩⲈ (S), ⲢⲈⲘϩⲈ (B), ⲗⲈⲘϩⲎ (F) прикм. 'вільний' ж. р. ⲢⲘϩⲎ (S), ⲢⲈⲘϩⲎ (B), мн. ⲢⲘϩⲈⲈⲨ (S), ⲢⲈⲘϩⲞⲨ (B): ME 𓅱𓇋𓂝𓄡 *nmḥw* I. бідний, скромний (антонім *wr* великий), громадянин (антонім чиновник); II. сирота (бідний, людина з бідної верстви, городянин) (WB II 268, 4-8), у демотичних текстах *nmḥ* вільний (E 219)... Про розвиток *nmḥ* > *rmḥ* див. P. Lacau, Sur le 𓅱𓇋𓂝𓄡 égyptien devenant **r** en copte // Recueil Champollion. Paris, 1923, p. 721–722. Іменник походить з дієслова *nmḥ* 1. бути бідним (ант. *wsr* могутній); 2. бути кволим (про здоров'я); 3. з *ḥr* працювати; 4. бути сиротою; 5. бути удовою.

ⲢⲘϩⲈ (S), ⲢⲈⲘϩⲈ (B), ⲗⲈⲘϩⲎ (F) adj. «libre» f. ⲢⲘϩⲎ (S), ⲢⲈⲘϩⲎ (B), pl. ⲢⲘϩⲈⲈⲨ (S), ⲢⲈⲘϩⲞⲨ (B) : ME 𓅱𓇋𓂝𓄡 *nmḥw* I. le «pauvre, humble» (opp. *wr* le «grand»), «citoyen» (*opp. fonctionnaire*), II. «orphelin» (*der Arme, Geringe, der Mann aus niederem Stande, Bürger; Waise*) (WB II 268,4-8), dém. *nmḥ* «libre» (*frei*) (E 219), comp. Sir H. THOMPSON, JEA 26, 1941, 74-75). La forme féminine est ⲢⲘϩⲎ (S) = *nmḥyy.t* «citoyenne» (*Bürgerin*) (WB II 9-10), aussi comme *nmḥyy.t n.t nỉw.t* «citoyenne de la ville» (*titre*). Pour le développement *nmḥ* : *rmḥ* voir P. LACAU, *Sur le* 𓅱𓇋𓂝𓄡 *égyptien devenant* ⲣ *en copte*. *Recueil Champollion*, Paris 1923, p. 721-2. Le nom provient du verbe *nmḥ* 1. «être pauvre»» (opp. *wsr* «puissant»); 2. «être misérable» (*santé*); 3. avec *ḥr* «travailler»; 4. «être orphelin»; 5. «être veuve»? (WB II 268,11-16).

Le glissement de sens *dessine toute une évolution sociale*. D'abord le mot désigne *l'homme privé* (*nmḥw*) par opposition à la classe dirigeante. Par la suite le terme acquiert le sens d'une *position privilégié* par rapport aux esclaves.

SPIEGELBERG, 𓅱𓇋𓂝𓄡𓀀𓀁 *nmḥw* ⲢⲘϩⲈ «frei», *Demotische Miszellen, no. 1* (ÄZ 53, 1917, 116-117), présente une

Рис. Н2. Довідка про вільних людей [Vycihl, 175]

Зміщення сенсу свідчить про *цілу епоху суспільної еволюції*. Спочатку слово означало *приватну особу* (*nṯḥw*) на відміну від панівного класу. Згодом воно набуло значення *привілейованого становища* стосовно рабів" [Vycihl, 175].

І от виявляється, фази того прадавнього і цілком екзотичного для нас звукового розвитку "**N** > **R**" (!!) потрапили з догрецького Єгипту в догрецьку Україну і збережені тут донині у репліках – р. ***Н**емига* Чг, р. *Немия* = *Нѣмга* Вн ~ ***Р**имиги* Пл:

• р. ***НЕМИГ**а*! ( ) ***nṯḥw*** 'вільний') п РосСОХи Десни у с. КОНяТИН Чг СОСНиця: рук. ЧЕПЕЛиха χερρο: (827a); f. Farmstead, hamlet 'селянська садиба, хутір'? у с. ЗаГРЕБелля, р. СЕЛЕЗнівка σελίδες у с. СЕЛЕЗнівка, р. **БРИТАН**івка πρυτάνεις, р. **БОРИШ**ка βᾶρις у с. **ВОЛ**инка! (пор. дгр. βουλή, *дор.* βουλά *и* βωλά, *эол.* βόλλα 'народні збори'?), КОСТИРів ^р. МЕР**ляк** Μερόη у с. СИНЮТин Ἁγίου Σενουθιου Μοναστήριον, КНУТи, р. МОЛОЧна у с. **ПЕКАР**Ів; **ЧОРНОТ.**ичі, ФІЛОНівка, ЯКЛичі, КИРИївка, ГАННІвка, рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі Єгупт-, БУТівка, ЛОЗова, **ГАПІШ**ківка 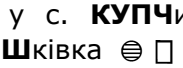 xpS бойова сокира , р. СВІРка л Убеді Десни у с. СВІРок, ГАЙ!; прот. ПРИЖ; прот. ПРУДка, бол. ПРУДище (частина бол. **ІЛЬМ**енове), руч. РУДки, р. СПЕРШа = СПЕРЖЪ, р. ДЕМенка і р. БУЄСа у с. Авдіївка = ХАВДѣевка ^руч. ДРАГИЛів, р. БУЛДИЖа п КОБИЛки, р. ВАСАНовець у с. БУТівка, р. ВИЖівка = ВѣЖовка, р. ВЕРБка, б. **ДІГТ**ярна у с. КОЗляничі, ур. ДОМНиця, р. ЖУРАВець, р. ЖУРАхівка, р. ЖУРЖі, руч. ІВАНча, руч. КИСТЕР, руч. КОНОПлянка, р. ЛОСКа, р. ЛУТава, р. МУРАВійка, р. і с. МУРівка;

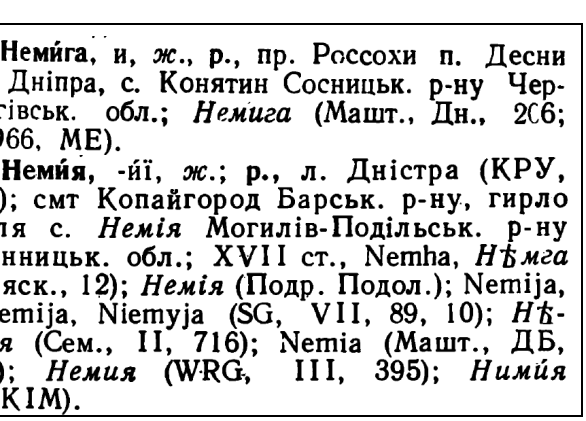

Немѝга, и, *ж.*, р., пр. Россохи п. Десни л. Дніпра, с. Конятин Сосницьк. р-ну Чернігівськ. обл.; *Немига* (Машт., Дн., 206; 1966, МЕ).

Немѝя, -ѝї, *ж.*; р., л. Дністра (КРУ, 49); смт Копайгород Барськ. р-ну, гирло біля с. *Немія* Могилів-Подільськ. р-ну Вінницьк. обл.; XVII ст., Nemha, *Нѣмга* (Ляск., 12); *Немія* (Подр. Подол.); Nemija, Niemija, Niemyja (SG, VII, 89, 10); *Нѣмія* (Сем., II, 716); Nemia (Машт., ДБ, 27); *Немия* (WRG, III, 395); *Нимия* (ОКІМ).

Рис. Н3. Довідка про гідронім Немига [СГУ, 385]

• р. *НЕМИЯ* = XVII ст. **Nemha** ( ) *nṯḥw* 'вільний'), **Нѣмга** () *nṯḥw* 'вільний') у с. НЕМІЯ Вн Могилів-Под: р. **ТРОПОВ**а у с. ТРОПове, ХОНЬківці, ТЕКЛівка, ЧЕРНівці, ЮРКівці, ІВОНівка, **КРИЧ**анівка, КОНЕВа, ІРАКЛІївка, ЖЕРЕБилівка, **ШЕНДЕР**івка, **ОЛЕН**івка, **КУКАВ**ка, КРИШТОФівка, БІЛяни, **БАБ**чинці; пот. ОЗАРинець п Немиї, р. РУДка у с. МОЇвка (кут Рудка), р. СЕРЕБРІя = ДЖУГЛАЙ, ДЖАГЛУЙ, р. **СУХ**ий Потік, р. ДЕРла, р. ЙОРЖина, р. ВЕНДИЧанка п Немиї, р. ЖВАН, р. КАРАЄць, р. КОТЛуБАЇвка л Дністра;

• (та сама) р. *НЕМИЯ* = XVII ст. **Nemha** ( ) *nṯḥw* 'вільний'), **Нѣмга** () *nṯḥw* 'вільний') у с. КОПАЙгород Вн Бар: ^ШИПинки; **БУЦ**ні ϰωτς Battle array, war; ГАЙове, **КИЯН**івка, **МАНЬ**Ківці, ПОПівці ^**ВЕРЕШ**ки, ТЕРЕШки, МУРАШКа, СЕМЕНки, ХОДАКи, **ЧЕМЕРИС**ьке; р. ПОПОВа у с. ВАСЮТИНці; р. КАЛИНка;

• *НЕМ'Яч* Лв БРОДи: ^ДУДин, ГОРБанівка, ПОПівці, ШПАКи; КУТи, БОРДУЛЯКи, СУХоволя, ЧЕРНиця, БІЛявці, ТРІЩуки, СУХодоли, СУХота, ГАЇ, ВИДРа, ЧЕПЕЛі, КУТище, ГРИМалівка, ПідКАМІНЬ;

• р. *НЕМЕЛЯНка* = *НЕМИЛЯНка* = Не**МИСЛ**янка! п ВЕРШниці = ВЕРЕШниці Случі Жт Новогр-Вл: НЕМИЛЬня; торф. НЕМИЛЯнківське; • р. *НЕМИЛЬня* у нп **ІЛЬМ**івка Чг Городня: р. ОТКІЛЬня ϰτ- + κοϡ v. ϰωϡ - To return; АТКИЛЬня; • р. *НЕМИЛЬня* Жт Ємільчине і с. *НЕМИЛЬня* Жт Новогр-Вл: ^**КИКОВ**а!; БОРИСівка, КРОПивня, КАРПИлівка, МАРУШівкка, КИЯНка, СУХоволя, НеСОЛОНЬ, НовоЗЕЛЕНе, УЖачин; • *НЕМИЛів* Лв РАДЕХів: ОПЛИЦЬке, КУТи, РадВАНці.

Відома єдина репліка форми з ротацизмом ϼΕΜϩΗΟΥ:

• *РИМИГи* ϼΕΜϩΗΟΥ вільні Пл **ШИШ**аки: ^ЗОЗулі, БІЛаші, РАЇвка; **ЧОРНоБАЇ**!, СОСНІВка, ЯРеськи 2, КИРПОТІВка, КРИВоРУЧки, ГНАТенки, ПриШИБ, ЯРОШі, **ЖУК**ова Балка, ГРЕБЕНЯКи, **ВОРОН**ЯНщина, РОМАНки, САМАРи, ПЕЛАГЕЇвка, БАРАНівка, ЯКОВенщина-ГОРова, **ЧЕРНИШ**івка, БАБичі, ХОДОСиха, ЛЕГЕЙДи?

Наведена у В. Виціхля фаюмська форма слова з ламбдацизмом ϪΕΜϩΝ (F) істотно змінює пошукову ситуацію в цій темі, змушуючи вперше за багато років поставити під сумнів робочу гіпотезу про лат. limes як прототип основи Лемеш-:

• р. *ЛЕМІШ* ϪΕΜϩΝ (F) 'вільний' у с. ЛИПНики Жт ЛУГини: ^МАЛАХівка!; ОСТАПи!, ПУТИловичі; • *ЛЕМЕШі* Чг КОЗелець: ^ШАЛОЙКи!, ШАПихи; **ОТРОХ**и, ДИМЕРка, ПАР**ХИМ**ів, ЧЕМЕР, **КІПТ**і; • *ЛЕМЕШі* Жт Бердичів: ^РАЙгородок; СИНГАЇвка; • *ЛЕМЕШів* Вл **ГОРОХ**ів: ЖУКовець, МИСЛини, **ЗЕЛЕН**е, **ЖАБ**че, ЗаГАЇ; • *ЛЕМЕШівка* Вн Калинівка: ^РАЙки; ЧЕРНяТИН, ХОМУТИНці; • *ЛЕМЕШівка* Кв ЯГОТИН: ^ГЕНЗЕРІВКа; СОТниківка, РОКИТне, **КОПТ**евичівка, ХУДОБівщина; • *ЛЕМЕШівка* Чг Городня: **ГОРОШ**ківка, **ЗЕЛЕН**е, ПЕКУРівка, КОНОТОП; • *ЛЕМІЩине* Хк Золочів: РОГОЗянка, **ОРІШ**анка, РозСОХувате; • *ЛЕМЕШинське* Зп Зп: ^ІВАНгород!; • *ЛЕМІЩиха* Чк

Жашків: МЕДувата, СОРОКОТЯГа, ВОРОНе, **ЗЕЛЕН**ий РІГ; • пот. *ЛЕМА**КІВ* ⲢⲈⲘⲤⲎⲞⲨ, *ⲗⲉⲙⲥⲏⲟⲩ вільні у с. СИНевирська Поляна Зк Міжгір'я: РЕКІТи, ПриСЛІП, СИНевир.

Чи може це стосуватися й геноніма лемків?

НЕМИРинці < каз. **немере**, кирг. небере, узб. невара онук НЕМИРинці, НЕВІРки.

НЕМИЧинці < **nāmīg** [*n'myk'* | N *nāmī*] famous, renowned;
nāmag [*MGLTA* < A *mglt'*; *n'mk'* | M *n'mg*, N *nāma*] book, letter
namak [*nmk'* | M *nmyhk*, N ~] salt.

НЕПЛАТине, НЕПОРОТове <
nibard [*nplt'* | N *nabard*] fight, struggle, battle.

НЕСТЕРВАРка < Несторій + мад. város 'місто' (пор. міста Секешфехервар, Колошвар 'Клуж'). Пор. Нещерів Кв.

НИВки < 𐭭𐭩𐭥 niwe, wandag, мотузок. *rope* **arwēs, rasan, rištag, wandag.**

НИЗи < Ніса, столиця Ірану Аршакидів (городище під Ашгабатом).

дж. Без_ОДня у с. Андріяшівка Жт Бердичів: **МИР**не, Любо**МИР**ка, **МИР**ославка, Вел. **НИЗ**гірці Nisa, АГАТівка, **РАЙ**ки, **РАЙ**городок, **РЕЯ**, **РІГ**, **ОЗАД**івка azad, КУСТин, Половецьке;

• *НИЗи* Лв СОКАЛЬ: ^ГЛУХів, ВАНів; БЕРЕЖне, ВОЛСвин, ШАРПАНці, СУХоволя, ПЕРЕСПА!, РОЯтин!!, ВІЛЬХове, ПереМИСЛівці!; • *НИЗи* Пл Кременчук: ^ВОЛОШине ^дМИТРівка; СОСНівка, БІЛецьківка, БІЛАНи, РАЙове, РАДОЧини, ВАРАКУТи, ЯЛИНці, КІНДРівка; • *НИЗи* См См: Писарівка, ВАКАЛівщина, ЛОКНя, МИКіЛЬське, Біло ВОДи, ВОДОЛАГи, ВІЛЬШанка, КИРИЯКІВщина, ШАРАПівка, ВАСИЛівщина, ВАСЮКівщина ***вазурги***?, РАДЬКівка, БІЛоУСівка, БРОВКове, ВИЗИРівка, оБЛОГи, ТАРАСівка; • ?*НИЗи* Чг **НІЖ**ин!!: КАЛИНівка, **БезУГЛ**івка ^КУРИлівка, МЕДИНщина, БЕРЕЗН.ЯКи; • *НИЗівка* Хк Нова ВОДоЛАГа: ^СОСОНівка!! ^**БРАЖ**.НИКИ Perzsa?; ВАСИЛівське ^КлючеВОДське, За**ВАД**івка, **КРУГ**лянка, БІЛоУСівка, ВІЛЬХуватка, РАКівка, Бахметівка; • *НИЗкиНИЧі* Вл Іваничі: БІЛичі, ОРИЩі, РАКовичі, СОСНина, МОРОЗовичі; • НИЗківка Чг Щорс: ^**ПОПІЛ**Ьня!!, РАДВИНе; **БезУГЛ**івка, Глибокий РІГ; • *НИЗова ЯКОВенщина* Пл ШИШАКи: ПЕРЕВІЗ, САМАРи, **ПОРСК**алівка, **РАЇ**вка, ЗОЗулі, БІЛаші, БУХУНи, СОСНівка, ХВАЛЬки.

-НИК, формант < гр. **νίκη** 'перемога'. Основи ойконімів *Вел. ОМЕЛЯ.**НИК*** Вл, *ОМЕЛЬ.**НИК*** З, *-и* (з наголошеним формантом **-ник**, який нагадує гр. **νίκη** 'перемога'. Відомі яр *БероНИКів* ('перемога при Беррое'), *БараНИКівка* 2, *БараНИЧеве*.

Назви з формантом -НИК: • бол. ОМЕЛЯ.**НИК** Вл Луцьк: РОВАНці, **ВЕРБ**АЇв, Вел. ОМЕЛЯ.**НИК**, СЬОМАКи. СТРУМівка, **ВИГУР**ичі; • оз. ОМЕЛЬ.**НИК** у с. Василівка Кр Онуфріївка: **КРУТ**оЯРівка, ОМЕЛЬНИК, Червоний ОМЕЛЬНИК, **П'ЯТ**омиколаївка; ОМЕЛЯНівка ^ОРІХове; р. ОМЕЛЬНИК; • ОМЕЛЬ**НИК** Пл Кременчук: ^**ЩЕРБУХ**и!, ЯРЕМівка; СОЛОНці, **П'ЯТ**ихатки, **ЩЕРБАК**и; • ОМЕЛЬ**НИК** Зп ОРІХів: **ЩЕРБАК**и, ТИМОШівка, КРИНИЦя, Жовта **КРУЧ**а; • р. ОМЕЛЬ**НИК** у с. Мишурин Ріг Дп Верхдн: БОРОВківка, КРИНИЧки, ЗЕЛЕНе.

Ще повніше збережена форма прототипу у формантах -НИХА, -НИКИ, -НИЧЕ: • р. ОМЕЛЬ**НИХ**А Зп Кам-Дн: р. Мамайсурка у с. Вел. Знам'янка; Вел. БІЛОЗЕРка, ПОДове; • ОМЕЛЬ**НИЧ**Е Пл КОЗельщина: ^ПідГОРівка; СОЛОНиця, **ГОВТ**ва, КИСЕЛівка, БУТенки, БУТоЯРівка, ЧЕНОКАЛівка; • ОМЕЛЬ**НИК**И Жт Народичі: ^МОТИЛі, ДОВГий Ліс; СИНГАЇ, **МОТІЙ**ки, НОРИНці; • р. ОМЕЛЬ**НИЧ**ка біля с. Покровське Дп Нікополь: ПУТИЛівка, КРИНИЧУВАТе, КИСЛичУВАТ, КРУТий Берег!, НаБЕРЕЖне, ШИШкине, УЛЯНівка.

БортНИКИ, ВинНИКИ, ГребеНИКи, ГребеНИКівка. ГречаНИКИ, КРАЯШ.ник, Клюшники, Крайниково, Кропивник, Велідники, Олешник, Попельники, Свидник, СИТ.ники, Сір.ники, Соля.ники, СОШ.ники, СТАВ.ники, Стеб.НИК, ТросНИК, ТуНИКИ, УляНИКИ 2, Хрінники, ЧечельНИК 2, Шабельники 3, ЯвірНИК, ЯхНИКи, ЯшНИК.

Інші назви з формантом -НИХА: Кореника, Войниха, Губиниха, Дзвониха, Петрово-СолоНИХА, РомаНИХА, СакуНИХА, СиНИХА.

НИПавка < **ⲚⲒⲦⲦⲒ,ⲚⲈⲫⲒ,ⲚⲎⲂⲒ** 'плавати'.

Рідкісний релікт виявлено у самому центрі України в основі назви • р. ***НИП**АВка* ⲛⲏⲃⲓ, ⲛⲉⲃⲓ, ⲛⲉⲫⲓ, **ⲚⲒⲦⲦⲒ**, ⲛⲓⲃⲓ: (222a); vi. To **float**, **swim** у с. РУБаний Міст Чк Лисянка: ^МАР'ЯНівка; **ЖАБ**'ЯНка, **ВЕРЕЩ**аки, ДУБИНа, **ШУШ**КІВка.

Назви зі схожими основами: • ***NIP**kowie* Pl 34 b3 Kwidzyn: ^SUSZ; JARoMIERZ, GDakowo, CZARNe, WIŁKowo; • ***NIP**merow* D 3 a Rüggen: JASmund, PANSevitz, SCHAABe!, BOBbin; • б. ***НЕП**ХАЙ* л щогли плавби ГАЙчуру ВОВЧої САМАРи Дніпра Зп Куйбишеве: **БІЛоЦЕРК**івка, БІЛовеж, БІЛЬманка, Зелений ГАЙ, БЕРЕЗівка; ++ Зп Василівка: **БІЛОЗЕРК**а, ЖЕРЕБ'**ЯН**ики, ОРЛ.**ЯН**ське, СУХо**ІВАН**івське, ЛУК'**ЯН**івське, ЛОБкове, ЩЕРБАКи, Зелений ГАЙ, КОНОВалова.

НИЦАХа См < 1) **nāyīzag** [*n'yck'* | N ~*a*] small reed, straw; 2) **nēzag** [*nyck'* | N *nēza*] lance.

НІЖин, див. II. *Низи*?

НІМЕЦЬКІ ҐЕРМАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 38-і історичної епохи) – XVI / XVIII ст.: *дах*, *фах*, *льох*, *друк*, *рахунок*, *дякувати*, *мусити*, *рятувати*, *ґвалт*, *смак*, *скарб*, *дріт* та ін.; топоніми – Асканія-Нова, Ленінталь, Лемберґ$^{+}$, р. ШЛЯМарка та ін. Виявлені у XIX ст. і пізніше. Історичним середовищем, у якому ця група ґерманізмів з'явилася в українській мові, було включення України до теренів дії Маґдебурзького права, а можливо і торговельні зв'язки з ґанзейськими містами.

НОВОРОЗівка Зп, Од < Новруз.

НОГАЧівка < каз. **нағашы** родичі з боку матері! • *НОГАЧІвка* Хм Славута: ^СЬОМАки, ДЯТИлівка; ГАННОпіль, ХОРОСТок, **ІВАНІВ**ка, ЖУКІВ, МАРАЧівка, ПУЗИРки, КИЛИКІЇв, **БАЧМАН**івка ^РОМАНИНи, **ШАТЕР**ники, КУТки, ПОЛЯНЬ, ХОРОВиця, УЛАШанівка, ХОНЯКв, ХОРОВець, ТАШки. Див. II. *НАГАЧІВ*, прізв. *НАГАШ*.

НОРець < ?мансі Нёр, Нäр 'Урал', власне, '**камінь**' [Мурзаев, 579]. Через мову комі це слово набуло у топонімах форми ***нар*** [Мурзаев, 393 з посиланням на словн. Лыткин, Гуляев].

Іншомовне нар- закономірно відповідає укр. нор-. Контексти з назвами від основи Камінякраз і можуть правити за доказ того, що репліки Камінь вказують на прототип Камінь 'Урал':

• р. *НОРець* = Нурець у с. Бране Поле Кв Богуслав: р. **КАМЕН**ка = **КАМЕН**на у м. Богуслав, р. **РЕПІЙ**ка! Ріфейські гори, р. РЕП'ЯХ = РЕП'ЯШок, пот. Роз**СОХ**УВАТий; б. **ТОПИЛ**о! **Тобол**, ВІЛЬХовець, БОРОДАНі, ІВАНівка, ІСАЙКи, МЕДвин, САВАРка, РозКОПАНці, СОФІЙка; • пот. *НОРецький* у с. Микуличин ІФ Надвірна: пот. **КАМЕН**ястий пробій, пот. **КАМ'ЯН**ий **ІВАНовик**, пот. **КАМ'ЯН**истий, пот. **КАМ'ЯН**ка, р. **Червона*** Руда, пот. **Червоний*** Потік, пот. Черлений*, р. Чорна **РозСІШ**!, пот. ДОБРоМИРецький, КАПЛивець, ПереРІСЛЬ, пот. КОЗАРка і кут КОЗАРки у с. Пасічна; • р. *НОРинка* у с. **МОШК**івка! Жт Коростень: ^**КРАСН**о**ГІР**ка!; **КАМ'ЯН**а **ГОР**а ^СУШки, КРАСНопіль, КРАСНосілка; • пот. *НОРа* у нп НИЖня РОЖанка Лв СКОЛе: **КАМ'ЯН**ка!, МЕЖИБРОДИ, ВОЛОСЯНка, КОРЧин ^КРУШельниця, **РоСОХ**ач! ^**СУХ**ий Потік, ТУХОЛЬка **Топал**, ТУХЛя ^ЛибоХОРа; • пот. *НОРа* у с. Михальча Чв Сторожинець: **КАМ'ЯН**а, **КРАСН**оЇЛЬськ!, Ст. **КРАСН**оШОРа, БУДенець, МЕЖИРіччя!, КОСТИнці, ЯСЕНи, ЖАДова 2; • р. *НІРниця* = НОРниця у с. Велике Чв Вижниця: пот. **КАМ'ЯН**ий у с. Черешенька, пот. **КАМ'ЯН**истий і р. КОРОСТова у с. Дол. Шепіт; пот. НОРа у с. Луківці; ВОВЧИНець, ВАХнівці; • р. *ПоНУРка* у **КАМ'ЯН**ській с/Р Зп Василівка: р. НОРова п ЯНчокраку, пор. кол. с. НОРове!; • р. *ПОНУРка* у с. **КАМІНЬ**! См Кролевець: ДЕЙНЕЧине, НІЖинське, ПоДІЛове, МАРУХи Марв, РЕТик, **Червона*** Гірка, БІЛогриве, ГРЕЧкине, ВОРГОЛь, КАЛАШникова, ДОБРотове, МОСТище, ГУБАРівкщина, **РЕУТ**инці **Рефт**!, ТУЛИголове, МИРне, НЕРовнине; • р. *НОРин* і *НОРинці* Жт Народичі: ^МАР'ЯНівка; Рудня-**КАМ'ЯН**ка ^СЕВЕРівка! ^**РозСОХ**івське, **Червоне***, **СУХ**арівка!, ДОРОГИНЬ 2, ВІЛЬХова, БРОДник; • р. *НОРин* і *НОРинськ* Жт ОВРУЧ *Обруч: ^**МОЩ**аниця; **КАМІНЬ**, **КАМ'ЯНів**ка, БАРВІНкове, _ПОЛОХачів, МОЖАРи, **КРАСН**осілка, **Червон***осілка, ЗаКУСили, ІЛлімка, СТОВПичне, ДЕРКАЧі, КОРЧівка, СОСНівка, ОЛЕКСАНДРИ, _ДЕЛета!, СИРківщина; • *ПоНОРа* Хм Славута: ^ХОНЯКів; р. **НИР**ка у с. Клепачі, **НАРА**Ївка, **КАМ'ЯН**ка, ТАШки, **НОГАЧівка**!, ЯБЛУНІвка. МИРуТИН, ПЛОСКа, МУХАРів **мишарі**!!, УЛЯНівка!, **КРАСН**остав, **КРАСН**осілка, ІВАНівка, ХОРОСТок, СОСНівка, БЕРЕЗДів; • стр. *ПоНОРа* у с. ПриПУТні Хм Ізяслав: ^НеЧАЇвка, БІЛеве; **КАМ'ЯН**ка, ІВАНівка ^**СОШ**не, **СОХ**ужинці, БІЛогородка, БІЛоТИН, ДОРОГОЩа, КОМИНи, БІЛижинці, БІЛЬчин 2, УЛЯНівка, САХНівці, ВЛАШАНівка, УЛЯНівка, МИРне, ТЕЛІженці, ТОПОРи 2; **РЕВУХ**а **Рефт**; • р. *ПоНОРа* Рв Дубно\Млинів: **КАМ'ЯН**а Верба, **КАМ'ЯН**иця, МИРоГОЩа 2, БУДЕРАЖ, ПЛОСКа, СОСНівка; \ КРАСНе, ДОБРяТИН, ВОВКовиї, УЛЯНівка, ОХМАТків, БУДи, МОШКІв. АРШИЧин, МЕЖИРіччя, **ТОПІЛ**ля;

• р. *НОРиця* у с. Галаганівка (кол. Нориця) Чг Семенівка: **КРАСН**і Лози, **КРАСН**ий Городок!, Червоний* Гай, **ТОПОЛ**івка, ТУРове, ВІЛЬХівка, ІВАНівка, ПАРНя, Олександрівка, БАРАНівка, ВІЛЬШанка, УЛЯНівське, ЧОРНий Ріг; • *НОРцівка* Хк БАЛАКлія: ^МИРна Долина!; **Червона*** Гірка, яр НУРів; НУРове ^**ТЕПЛ**янка і б. ТЕПЛянка, БОРОДоЯРське, ВІЛЬХУВАТка, БЕРЕСТЯНки, МАКАРівка, ПЛОСКоЯРка, АСІЇвка, ВОВЧий Яр, ЯВІРське, П'ЯТИГІРське; • р. *Нірка* = НОРка Хм Теофіполь: р. НІРчак у с. Кунча; р. НОРець Горині; МАР'ЯНівка, **Червоне***, **Червона*** Дубина, ТУРівка, ТРОЯНівка, КОТЮРЖИНці, КАРАБІЇвка, ВОРОНівці, ІЛЬківці, НовоІВАНівка, МИХИРинці **мишарі**!, ОРДинці, ВОВКівці!, ШИБена, УЛЯнове; • *НОРиця* Чг Короп: **КРАСН**опілля!, **Червоне***, **СОХ**ачі, БУДище, ІВАНЬків, БОРЗЕНців, ПоНОРниця, ПоКОШичі, РАЙгородок; • р. *НУРець* = Juszkow Roh л Цицилії Гнилого Тікичу СИНюхи Кв СТАВище: р. і с. КРАСилівка, **Червоне***, р. Торч;

ПоНЫРи РФ Курс.: По**НАР**инка!!, **КАМЕН**ец, **КРАСН**ое, **КРАСН**ая ГОРка, Пере**СУХ**а2, ОЛЬХОВАТка, ЮДИНка, Александровка, Вавилоновка, УДЕРево ^БАХМАТские Выселки, КОСОРЖа, СелИВАНово, РОГОЗинка, МАРФинка, ПУРИКово.

НУЙНо < нойон тысячник *qianhu ~ mingyan-u noyan* 千戶 (*цяньху*) Алем. 520

НУЙНо (нойон) Вл Кам-Каш: ^Олександрія; СОСНівка, **ІВАН**оМИСЛЬ, ТЕКЛине, ДОБРе, КАРПилівка, Радо**ШИН**ка, ОЛЕНине, ПідЦИР'я, СОШичне, ТОБОЛи, ХОТЕШів, КАТУШ, ЧЕРЧе, ЛАХІВка, ЯМища.

НУТКова Слобода, ***НУДиже*** 1) ⊗ *nwt* town [Toth, 6]; 2) уз. нутқ мова.

О

ОБАРинці < літоп. *обри* 'авари'.

У фольклорних записах з Галичини: "*Обре*, *Обре*, сховайся добре", також "*Обри*, *Обри*, сховайте сї добре, бо я лиху волю маю, пси по полю розпускаю: пуц! бери!". Примітка І. Франка: "Мабуть, натяк на пл[ем'я] *Обрів*" – *Франко І.* Галицько-руські народні приповідки. – Т. II, вип. II. – Львів, 1908. – С. 465 [цит. за СЛН, 94].

Н.О. Галич чула від своєї бабусі фразу для з гри дітей у піжмурки (кінець XIX ст.): "Кобре, кобре, ховайся добре" (с. М. Березянка Кв Тараща, 1950-і рр.).

• *ОБАРів* Рв Рв: ^СТАВки; **ШПАН**ів, ІВАНичі, УГЛище; р. ОМЕЛЯНівка, ЖИЛЬЖанка; • *ОБАРинці* 1947 Тр Вел. ГлибОЧок: ^ПІЛЬці; **ОБРуЧІ**вка *abar- + či, **КОРЧ**унок, ІВАНів, ківці, КАЛИНівка, ПРОНЯтин, ВОРОБІївка, СЕРЕДинці, МАЛАШівці; • *ОВРуЧ*! = літоп. Въручий *abar- + či Жт: ГУНичі, МОЖАРи, крин. с**КОРОСТ**ецька у кол. с. Данилівка, БОРуТИНе;

• ***ОБРаЖІ**ївка* *abar + ǯi См Шостка: ^КРАСулине; кут. **ОБІР**о**К**! у с. Клишки, **ВОвН**а, ЛІСне, ЗаЛІССя, ГУДівщина, СОЛОТВИН, КАЛИНовець; р. РАТуШна п Івоту; • ур. ***ОБРоЖЖ**я* у с. ЗаРУД.**Чі** Вл Любешів: прот. ОБРіЗька = ОБРоЗька; БІРКи, УГРИНи**чі**, БИХи, рівч. ПоГОНя у с. Дольськ; • ***ОБРоШИ**не* Лв Пустомити: ^СТАВчани, ПриЛИСяни, р. **БАР**.**ТАТ**івка; ЛИСиничі ^Під**БІР**ці!, **ПОРШ**на, ГОДовиця, ХОЛОДноВОДківка, СЕРДиця; • р. *ОПРаШина* на присілку *ОПРаШинок* у с. Середній Майдан ІФ Надвірна: ПАРиЩе;

• оз. *ОБЛоЖе* у с. Городок Вл Маневичі: БОРОВичі, ГОДомичі, ур. ПоГОНя; • *ОБЛоЖки* См Глухів: ^ПоЛоШки; ур. **БОР**оК у Глухові, ФОТОВИЖ (аварський скарб); • *ОБЛОГи* См См: БРОВкове, ВАРАЧИне, БУРчак; • *ОБЛОЇ* Хс Гола Пристань: Покрово-ОБЛОЙськ; • *ОБІРки* Рв Сарни: КАРАсин; • *ОБІРки* Чг БАХМАЧ: БАТУРин.

Чеські топоніми Obřі hrad вказують на особливий характер -**ř**-:

• оз. ***БР**и**Ж**а**ШИ**не* у с. Требухів Кв Бровари: торф. *ОВРуТСьке*! РОЖівка, РОЖин, ОГЛав, ЛІТки, ЛІТОЧки; • р. *БОРШна* = БОРШня, Ковжига, Вжиха л ВОРСкли пор. с. Ковжижа Пл Котельва: ^БОРІВське!; • р. *БОРШна* у с. БОРШна Чг ПриЛУКи: ПРУЧаї, ОБИЧів?; • *БОРШевичі* Лв Ст. Самбір: Торчиновичі, Торгановичі; • г. *БАР**Ша* біля с. Теребля Зк Тячів: ур. **Borš**a, пот. **БОРЗ**я .. п **ВОНІГ**івки, ВОНІГове, ПриГІДь; • р. *БОРЖава* = XIV ст. Borsua, Borsva, 1860: do Boršovi у с. БОРЖава Зк Берегове; • р. *БОРЖАЧка* у с. ОЧкине! См С-БУДа: ^ЖУРАВка, КРАСноЯРське; БОРОВичі!, **УБОРоК**, РОЖКовичі; • б. *БОРЖиха* л УДи Хк Хк: БРАЖники, БАРЧани, БОРЩова, БОРОВе, УТківка; • *БОРЖиківка* Лг Перевальськ: УТкине;

ОБЕРТИН < Obertenghi 'франкська династія, заснована Обертом I' [it.wiki/Regno_d'Italia_(781-1014)]. Оберт I успадкував графство Міланське у 951 р.; помер у 975 р. У політичній системі Італійського королівства (Regnum Italiae, 781-1014), заснованого Карлом Великим, прикордонне володіння Оберта I **Marca Obertenga** займало ключову позицію (рис. О1). Обертенґи володіли від середини X ст. землями Ломбардії (з Італійською Швейцарією і Новарою), частини П'ємонту, Емілії, східної Ліґурії – Marca Januensis (Ґенуезька марка). Франкське Королівство Італія мало торговельні зв'язки з Аквітанією, Леоном, **Шотландією** (пор. Aberdeen?), Руссю, Хозарією і Єгиптом.

Рис. О1. Ситуативна картосхема марок Королівства Італії [ДРС, 1170]

Для вивчення панорами історичних контактів, відображених у топонімії України, факт існування марки Обертенґа від моменту її зауваження 22.02.17 означав зміну дослідної парадигми. Адже, виходить, ще й у X-XI ст. далі тривали зв'язки на започаткованому ґотами векторі контактів з Північною Італією пізьоримської доби через Карст і річку По (реґулярно згадувані у кортежах у формах Корост-/ Крас-, Под-). Саме ойконіми *Обертин*, *Обертень*, *Бертники*, *Авратин* (і бол. *Овратинське*) тощо засвідчують тяглість традиції цих контактів (Google знає і про прізв. *Обертенко* – причому, жодного прізвища в Україні, лише у Казахстані (Кокшетау, Караганда, Алмати) і Ростовс. обл. РФ).

У топонімічних контекстах ідентифікованих назв цієї доби з'явилися й нові реалії, які об'єднують відновлювану картину в історичне ціле:

– по-перше, це повторювана основа Корол-/ Хорол-, яку тим самим вдалося надійно пов'язати з ім'ям власним Карла Великого Carolus, а не з апелятивом король (пор., зокрема, затон Корол Чк, пот. Каролівка Тр, с. Харолуг Рв, річка Хорол Пл);

– по-друге, основи Ороб-/ Гороб- / Вороб- < Alpe Orobie (у такому разі й Воропаї??), Роман- < Romagna 'Романья', епохальний прототип масових назв Ян-/ Іван- < Janov 'Ґенуя', можливо, і Суш-/ Сух- < Susa 'Суза, Segusium';

– по-третє, назви прилеглих земель: Бургун- < Burgundia 'Бурґундія', Кирнос- < Kirnos 'Корсика', Кирнос- < Kirnos 'Корсика', Завад-/ Савой- (!) < Sabaud- 'Савойя';

– по-четверте, імена далеких західних земель, відомі як торговельні партнери Королівства Італія – Кирдан-/ Кердан- < Cerdania 'Керданія', Курдибан- < Corduba 'Кордова', Стовп- < Sabaud-? 'стовпи Геракла = Гібралтарська протока'.

Цим важливість знахідки *Обертинів* не обмежувалася. Вони дали нові докази того, що ці факти, масово відображені у топонімії України, стосуються таки історії X-XII ст. і отже цілком відсутні або ігноровані у "вітчизняних літописах", – до яких через це щораз менше довіри. Вузькокланові інтереси їхніх замовників-князів не можна відтепер вважати *переважним* складником історії України. На тлі цих висновків набуває провидницьких масштабів ідея О. Пріцака про визначальну роль в українській історії асимільованих степовиків. Адже репліки західних прототипів збережені на землях, у X ст. Києву не підконтрольних.

● *ОБЕРТИН* Obertenghi ІФ Тлумач: ^присілок **БАВОР**івка! [SG, I, 119] **Баварія**; **КОРОЛ**івка Carolus, **БОРТНИКИ** Obertenghi?, ГРИНівці, КУТище, ОЛЕЩин, **ПідВЕРБ**ці Orobie, ЖИВачів, МЕЛЬНики, ГРАБичанка, *ЛИСа ГОРа*, ДІБРова, ЗОЛОТа ЛИПа, ОЛЕШа, СОКОЛівка!!, ОЛЕШів, АНТОНівка, ОСТРиня, ЛОКІТка, ПОПЕЛів, **КОЛІН**ці *genu-!; (див. II. *Колінці*);

● *БЕРТНИКИ* Obertenghi Тр Монастириська: **МАРК**ова, **КРАС**їїв, **КОРОСТ**яТИН ^**ЗАДАР**ів, Червоне, **ЗАВАД**івка Sabaud-, **ВЕРБ**ка Orobie, **ТРОСТ**ЯНці, ДУБЕНКи, ПідЛІСне, РідкоЛІСся, ЯМне, ВІСТРЯ! Istria, ВЕЛЕСНів, КОРОПець, БАРВІНКове, ОЛЕШа, ЛУКа, ЗаСТАВці;

● *ОБЕРТЕНЬ* Obertenghi См Охтирка: ^КУДАРі!, КАЧанівка; **РИБОТЕН**ь Obertenghi? ^**ЖУРАВ**не Shourav-? ^ПОПЕЛівщина!, **ВЕРБ**ове Orobie, **ПОД**іл!, ЗаЛІСне, ЛИСа, ЯСенове, ЛАНТРАТівка, КАРПИлівка, ГАЙ-Мошенка, БУЙМЕРівка, П'ЯТкине, КУДРяве, ВЕСЕЛий ГАЙ;

● *РИБОТИН* Obertenghi Чг КОРОП: ^**ПОД**.оляки!, **СОХ**ачі Susa?; **КРАС**нопілля, Червоне, Червона Поляна, Червоний Лан, ПоНОРНиця, **НОРИЦ**я, **ГАЛИЧ**івка!!!, ЗЕЛЕНа Поляна, **ЛУБЕН**ець! Labin!, Пуста ГРЕБля, **ВЕРБ**а Orobie, БОРИСове, ОБОЛОНня, Вел. ЛІС, ТОВСТоЛІСи, *ЛИСа ГОРа*, КРИСКи, ЛУКнове;

● *АВРАТИН* Obertenghi Жт Любар: ^торф. ***ОВРАТИН**ське* Obertenghi біля смт Любар ^КИРИївка; **ІВАН**ківці, **БРАТ**алів Obert-, **ГОРОПАЇ**! Orobie, **КОРОСТ**ки, БОРУШківці, ДЕРЕВичі, КУТище, МОТОВИЛівка, ГРИНівці, ЧОРТОРИЯ, р. **ПОПІВ**ка Papia 'Павія, столиця держави лонґобардів' у с. РОГІЗна;

● *АВРАТИН* Obertenghi Хм ВОЛОЧиськ: ^ЩАСНівка, ЗБРУЧівка; **ІВАН**івка, ГРЕБля; ВИГОДа ^ІВАНів**ці**, ГОНОРІВка, **КРИШТОП**івка (мад. Kristóf, пол. Krzysztof, 903-904), КУПІЛЬ, ХОЛОДець!!, РЯБІЇвка Orobie, Червоний КУТ, Писарівка, ФЕДІ**РК**и, **РІП**На!! Riphaei mtes.

▓ р. ***ОБЕСТА, ОБИЩе*** < авест. Apaesta 'Авеста'.

Доленосним стало пов'язання назви сіверської річки *Обеста* (л Клевені См Глухів) з ім'ям священної книги зороастрійців. Справді, ім'я Авести (від давньоір. apaestak 'обґрунтоване вчення') неможливо не впізнати у гідронімі *Обеста*. На сайті ua.wiki/Обеста тепер вказане походження назви річки і є пряме завантаження pdf нашої статті [Тищенко 2010а]. Цілеспрямований пошук виявив схожі топоніми на великому просторі Європи від Росії (*Апаст.ово* у Татарстані) та Фінляндії (Åvist) до Італії (Ovasta), Нідерландів (Avest) і Швеції (Avesta) [Тищенко 2009б]. Звукові особливості основи стали підставою для хронологічної прив'язки цих назв.

▒ ***ОБОДи*** См < 1) перс. **ābād** 'заселене; окультурене' (пор. статтю *-УВАТ-*, *ОБТОВЕ*) < **āb** 'вода'; 2) Ovada, місто у П'ємонті.

● *ОБОДи* См БІЛопілля: **КОРШ**ачина, МАРКівка, ТОВСТе, ОМЕЛЬченки ὅμιλος ^ГОЛОВАЧі, БІЛоВИШневе, МАКСИМівщина, ГОРОБівка! Orobie; Червоний КУТ, Червоновишенське, УЛЯНівка, **БезОДН**я Udine, **ЯН**ченки!, СОЛ**ЯН**ики, СУШилине, ЛУБЕНці Labin, РОГІЗне Ragusa, СОЛЯНики, ЛОХНя, КУТ, КОРОТкий ЯР, КРИЖик, ГАЛИЦЬке! ^СОХани, ***ГОЛИШ**івське* Галлус?, Олександрівка, ЦИМБАЛівка **ϬINOϒƛ**, ЯСТРУБине.

● *ОБОДівка* Вн ТРОСТЯНець: ^БЕРЕЖанка; КРАСногірка, ПідЛІСне, ГОРДІЇвка, ГЛИБОЧок, ДУБИНа, Олександрівка; ● *ОБОДівка* Жт Малин: ^ГОРИНь, В'ЮНище, БЕРЕЗине; **КРУШ**ники, КУТище, БАРВІНКи, СТРИМівщина, Будо-ВОРОБ'ї Orobie, ВОРОБ'ївщина, КОРОЛівка!, ГОЛОВки, ЯРОЧище, ТИШів, ОМЕЛЯНівка, Нові ВОРОБ'ї, Старі ВОРОБ'ї, Рудня-ВОРОБ'ївська, ЗаЛІСки, ТРОСТЯНиця!; ● *ОВОДівка* См **ТРОСТ**ЯНець!: ЛІСне, ЛУЧка, КАЛИНівка, РадОМЛя, БорОМЛя. <● р. *ОБІДниця* у с. ЛОПАТин Чг Чг:; бол. ХОБУТ у с. Невір Вл Любешів:; колодязь ХОБТівський у с. ГОРОДище Пл Чорнухи; став ОВОДень у с. Дитятки Кв Чорнобиль:; торф. ОВОДня у кол. с. Криве Жт Попільня: >

▒ ***ОБТове*** < дєгип. AbAt 'мед'. Доместикація бджоли мала місце у Єгипті (починаючи з V династії). Задовго до того єгиптяни добували дикий мед, тимчасово викурюючи бджіл з дупел бортних дерев. Мед уживано як ліки від багатьох хвороб, віск і мед застосовували в технології муміфікації. Віск був потрібний і для кріплення париків (Free 1982: 93), і для виготовлення табличок для листування (так було і у Давній Месопотамії): по прочитанні листа поверхню

вощеної дощечки залощували і писали на ній відповідь (Zeuner 1963: 498) [Lobban]. То ж попит на мед і віск у Єгипті був завжди великим.

AbAt Budge E.A.W. An Egyptian Hieroglyphic Dictionary, p. 39a honey.

• *ОБТове* См Кролевець: ^ГУБАРівщина; СВИДня, ЯРославець; ХОМенкове, **ОТРОХ**ове, ЖАБкине, ГОРОХове, ЯРове, **ЛОКН**я, ЗАЗІРки, ур. МАРИЦя, ВОРОНцове, ГРЕЧкине, **ЖУК**ове, БІЛогриве, ДЕЙНЕЧине; • яр *ОБІД* л Малої ТЕРСи п Нижньої Терси Вовчої Самари Дніпра; ур. ОБИДъ; • руч. *ОБОДівський* л Хоролу См; • р. *ОБІДниця* у с. Лопатин Чг Чг: ^ТЕРЕХівка; ТАБАЇвка, **ЖУК**отки, ЛЕВОНьки, ЛОКОТЬ**ків**, МОХНаТИН, ЯКУБівка, СМОЛин, КОБИЛЯНка, ЧЕРНИШ; • *ОБОДи* См БІЛопілля: ^ДІГтярне!; ЗЕЛЕНе, СИНЯК, КУЯНівка, БАБаківка, ЦИМБАЛівка, ДУДЧенки, ВОРОНівка, **ЛОХН**я, ЧОРНе, САЙкове; • *ОБОДівка* Вн Тростянець: ЗЕЛЕНий Довжок, СКИБинці, ДУБИНа; • *ОБОДівка* Жт Малин:^**В'ЮН**ище; ВОРСівка, СОСНівка, ЖАБ.**ОЧ**, ЯР.**ОЧ**ище, КОЛОНа, ЗЕЛЕНий ГАЙ.

ОБУХів < маньч. (< монґ.) **абуха** 'упійманий, узятий' [СТМЯ, I, 6].

Як виявилося, назв від основи Обух- дуже багато (понад 60), і географія їх поширення виразно степова (див. картосхему). Першим припущенням про імовірний етимон було куманс. abusqa 'старий', однак це передбачало б збереження значно більшої кількості топонімів саме від основи Обушк-. Станом на 16.11.16 сильнішим припущенням виглядає виведення цих назв від монґ. **абуха** 'захоплений, узятий' [СТМЯ, I, 6].

ОВАДНе Вл < тільки туркм. *овадан* (з перс. абад) гарний.

ОВЛОЧин Вл ТУРійськ! < *овло-чи з узб., аз. **овла** полювання; тоді й Тур-ійськ з узб. **тӯра** 'пан'. Також пор. *ОВЛАШІ* См Ромни, *Влашанівка* Хм, *Влашинці* Тр.

ОВРУЧ див. II. *ВЕРУЧИЙ*, *ОБАРИНЦІ*.

ОГЛав < 1) ?слн. Oglje 'Aquilaea' ?перемога гунів під Аквілеєю; 1) ар. Аглаб. *Ог-лав Кв, пор. у Шевченка вірш "У Оглаві"; тепер назва "підправлена" під "*Гоголів*".

ОГУЛЬці < ?слн. **Ogl**je 'Aquilaea'. • р. *ОГУЛЬці* ?слн. Ogl-je Хк Валки: ^ГОРОДище!; КУЦівка, СУРГаївка, БРОВкове, ЦИБУЛЬ**НИК**и, ХВОРОСТове *корост-?, ЗОЛОЧівське, БУЦЬківка, Вел. ЛИХівка, **ЛИС**к**ОНОГ**и, ГРЕБінНИКи, КАДИ.ГРОБівка!, _**МЕЛЬНИК**ове, **СЕМК**івка, **КОЛОД**ківка, ЯБЛУНівка, ЩЕРБинівка, Обрізанівка, **КРУТ**а Балка, МІЗяки, ГРИНців Ріг, БАРАНове, РОЗСОХівка, ЖУРАВлі! ^КОВ'ЯГи; • *ОГУЛЬчанськ* слн. Oglje Лг Краснодон: ^ПідГІРне; КРАСне!, **ОРЛ**івка, ЛИСе, ГЛИБОКе, КРАСний ЯР, ТАЛове, Верх. КРАСнянка. Див. також II. *УГІЛЬЦІ*, *ОРЛИНЦІ*.

ОЗАДівка < пахл. **azad** 'вільний'.

У парфянській державі існував клас дрібних землевласників – ***азатів*** (букв. вільні) [Луконин, 260]: • ***ОЗАД**івка* **азат**! Жт БЕРДичів: ^БОГДАНівка; АГАТівка!, САДки, ГВІЗДАВа, РЕЯ!, РАЙгородок, РАЙки, СОЛОТвин, ПОЛОВЕЦЬке, БИСТРИК!, ГАРДИШівка, КУСТин; • р. ***ОСАД**ївка* **азат** л Десни л Пд.Бугу Вн Вн: СОРОЧин, БОХОНики, ПИРОГове, СОСОНка, ЧАЙКа, ШИРОКа Гребля, ЗАРВАНці!; • ***ОЗД**ів* Вл Луцьк: ^ВІКТОРяни, РАТнів; БАЇв, РОМАНів, БІЛосток, МАДів, МОТАШівка, БАРВІНок!, ВИГУРичі, ШЕПЕЛЬ; • ***ОЗД**еніж* **азат** + **деніг**! Вл РОЖище: ВОРОНчин, РАЙмісто, ВІТОНІЖ, ЯСЕНівка, ЗАБАРа, ПОЖАРки, ОЛЕНівка ’yl’n, **ВАЛЕР'ЯН**івка!, СОКІЛ. Див. II. *ОСОТА*.

ОЗЕРЕДи < Osoredo! Auz + *rēdaz 'advice' [Cossue, Excel] Пн. Португалія, Зах. Галісія, 883-994. • *ОЗЕ-РЕДи* Чг Корюківка: ^ХОВДіївка; ХОЛМи, р. **СЯДР**инка у с. **СЯДР**ине Sendr-!, **ГУТИЩ**Е *gutisca-.

-ОЙК-, формант < гр. οικος 'дім, будинок'. Формант в українських репліках у топонімах ЛобОЙКівка, ШалОЙКи; пор. і БобрУЙКи, ВолУЙКи, ГайдАЙКи, ГалАЙКи, ГалАЙКівці, НехАЙКи, КарАЙКова, БілЕЙКи, БутЕЙКи, КумЕЙКи, ШумЕЙКів, ШумЕЙКине.

За такої насиченості ознак грецької присутності у Наддніпрянщині не мусять дивувати й помічені топоніми з компонентом -ойк- – тим самим, що у складі термінів *ойконім*, *ойкопеда*, а в пізнішій вимові – *економіка* й *екологія*: тут прототип гр. οἶκος 'житло, дім, майно, статок'. Це стосується таких назв як *Шалойки*, *Бобруйки*, *Шумейки*, р. *Шарайка* – всі Чг. Таких назв не так багато, але вони є: ЛОБ.**ОЙК**івка Дп ϰⲁⲃⲱ v. ϰⲉⲃⲁⲛ (137b) - Ship's hauling cable, канат для буксировки човнів + ойк, Шал.**ОЙК**и Чг, б. МАХ.**ОЙК**а л ШЕБЕЛинки Хк, крім того, з переходом -ойк- > -уйк- Бобр**УЙК**и Чг, Вал**УЙК**и Лг, Вол**УЙК**и Лв, пот. ДЖАГЛ.**УЙК**а у с. СЕРЕБрія *т- Вн Мог-Под, р. БЕЛил**УЙК**а у с. Белелуя ІФ Снятин. На прикладі назви б. ШАР.**АЙК**а (пор. ШалОЙКи) Чг можна припустити перехід *ойк > -айк- у назвах р. ЗаКОП.**АЙЧ**иха Зп, р. ВОВЧ.АЙКа = ВОЛЧ.АЙКа, ВОЛОЧ.АЙКа Пл, ГАЛ.АЙКи, БАГЛ.АЙКи, _ЗР.АЙКи.

ОЛБин Пл < Ольвія.

ОЛЕПІРи, **ОЛЕФІРщина** Пл < Елферій / або ісп. alfer.ez 'носій Христа'. Також Alfero It, Alfaro Es, *Алферівка*, *Алферове* Дп, численні назви *Алфёрово* в Росії. Форма топоніма з приголосним -п- відображує типову іранську особливість вимови. Див. І. АРИСТОФАН ПРО СКІФСЬКУ ВИМОВУ.

ОМБИШ Чг < гр. Ὄμβος Омбос храмове місто у Верхньому Єгипті, центр культу Собека. Неподалік від с. *Омбиш* Чг на Сіверщині збереглася низка реплік від архетипу ім'я Собека: *Собич* См, *Собичеве* См, *Сопич* См, *Сопычи* РФ Брянс.

ОМЕЛівка < 1) гр. ὅμιλος 'озброєний натовп', 'військовий загін' [Chantraine, 797]; 2) або ὁμῑλία 'спілкування, знайомство, зв'язок'.

1) Основа **ОМЕЛ**-$_1$ < гр. ὅμιλος 'військовий загін' [Chantraine, 797]. Імовірний прототип назв *ЯРомель*, *ТИХомель*, *ГОСТомель*, *БОРомля*, *ВІЖомля*, *СІТомль*, *Омельгород*.

Де ж саме, у яких місцях України зберігся слід таких ополчень? Форми з густим придиханням ὅμιλος цілком підходять на роль прототипів топонімів: • р. ***ГОМІЛЬша*** ὅμιλος (форма Гомольша за гіперкорекцією від Ольша-) Хк Зміїв: б. *ОСТРОУШка* л ДЖГУНа! (мегр. **jgun**(j) 'кіл, шип', спорідн. з груз. jvari 'хрест' [Климов, 139]) п **ВОДОЛАЖ**ки fath Allah Можу Сіверс. Дінця ^**ДЖГУН**, **ГУЖ.ВИН**ське! шлея + вантаж, БІРки, СОСНове; б. ГородИСька = ГОРОДИЩе л ПроВОРОТної п Джгуна; **РЕП'ЯХІВ**ка!, ОМЕЛ**ЬЧ**енки, БОРОВа, ВЕСЕЛе, ІСЬків ЯР, **ЖАД**анівка, **ГАЙДАР**и, **БИШКІН** 2, ГОМІЛЬШа, МОХнач, КАСЯНівка; пор. також • ***ГОМЕЛЬ*** ὅμιλος = Гомій Ву: **ЖГУН**о-Буда, **ЗЯБР**оука, БЯРОЗкі, БАБовічы, Мільча, УЗа.

ὅμ-ῑλος ὁ [ῐ̄λη] *только sing.* 1) толпа, полчище, масса (Δαναῶν, ἵππων τε καὶ ἀνδρῶν Hom.; Νομάδων Pind.; θοινατόρων Eur.): ὁ ψιλὸς ὅ. Thuc. легковооружённое войско; ὅ. πολλὸς Ἕλλην Her. большое греческое население; ναύφραχτος ὅ. Aesch. разбитый флот; 2) шум, смятение: τινὰ ἐξάγειν ὁμίλου Hom. вывести кого-л. из боевой свалки; βοῇ καὶ ὁμίλῳ Her. с криком и шумом; μὴ βίῃ καὶ ὁμίλῳ Her. без насилия и шума.

Рис. О2. Довідка про гр. ὅμιλος 'озброєний натовп' [ДРС, 1170]

Більшість однокореневих реплік від ὅμιλος втратили придихання:

• *Омелівка* ὅμιλος Жт Володарськ-Вл: ^ШАДУРа, ЯБЛУНівка КРАЇвщина; **ЄМИЛ**івка!, ГРАБняк, ГРАБівка, **ЛІС**ки, **БОРОВ**а 2, СКОЛОБів, ВОЛЯнщина вуле, ГАЇки, ГАЦЬківка, ЛУКовець, ОЛІШівка, ТОМАШівка; • *Омелькове* ὅμιλος См Недригайлів: ^ЛАВРове; БІЛоЯРське, НеМУДРУЇ, РЕВи, ФІЛОНове, ШАПоВАЛове **ᵪaв**⁄ + вуле, ЦИБУЛенки!, Холодний ЯР, ТЕРЕШки, БЕРІЗки, БАБА, ІВАНиця, САЄве, **БОРОДАН**ове, ГАЙ, ДІГТЯРівка, Калинів ЯР, РАКова СІЧ, ЯРмоленкове, КОРИТИЩе; • *Омельченки* ὅμιλος См Білопілля: ^ГОЛОВАЧі, БІЛоВИШневе; СУШилине, САМАРа, БУТовщина, ВОРОЖба, КОВАЛенки, БОБРик, ЛОХНя, Червоний КУТ, КУТ, БІЛани, БІЛиківка, **ЯН**ченки!, КОРОТкий ЯР, БУБЛикове, МАР'ЯНівка, РОГІЗне, СОЛ**ЯН**ики, КРИЖик, КУ**ЯН**івка, ЛУБенці, ***ГОЛИШ***івське Галлус? // **галеї + розп'яття**, Олександрівка, ЦИМБАЛівка **ὁINOγaλ**, ЯСТРУБине.

Композити: • ***Гост.ОМЕЛЬ*** герм. gast 'чужинець' + ὅμιλος Кв КСв: ^ІРПІНЬ, **ВОРЗ**ель, **БУЧ**а; ХОТ.**ЯН**івка, ХОДОСівка, СУХолуччя, ПІРнове, СИН.**ЯК**, ДУБ.ЕЧня, **НЕГРАШ**і, КРЮКівщина, ЖОРнівка, **ЖУК**ин, ЮРівка, ТАРАСівщина, БОБРиця, БІЛогородка, **РИКУНЬ**, ВИШгород; • ***ЯР.ОМЕЛЬ*** ὅμιλος Вл Ківерці (пор. і Černomelj Hr): ГРЕМ'ЯЧе ^ЯКІВці, ЖУРавичі, ХРОМ'ЯКІВ, Олександрія, **ЖАБ**ка **ᵪaв**⁄, КОНОПелька; • ***ОМЕЛЬ.город*** ὅμιλος Кг Олександрівка: ^**ІВАН**город, **СТРИМ**івка **Стрімон**; **СТРЕМ**.ЕЩИна **Стрімон** + іші, **КОЛОН**а!, БІЛки, БОВТИШка, ТАРАСівка, Красний КУТ, Кам'яний ЯР, БІЛЯївка, КРАСНосілля, СОСНівка, **ХАЙ**нівка, **ЯМ**ки.

Схожі композити зі складником Омель- відомі й в інших країнах:

• *Гост.ОМЛЬ* і з. ст. Гост.ОМЛЯ РФ Орл. 20а Кромы: Рас**СОХ**овец, ТОПково, р. Гостомка, Сред. ГостОМЛЯ, р. і с. **РОКИТ**ня, **КУЛИГ**а, ЕФРАТово, **ЧЕРН**ь, ШЕПЕЛево, ЯБЛОНовец, МАЛАХова Слобода, **ВЕТР**енка на р. ТУР.**ЕЙК**а, ДЕГТЯРный, БЫРДино Burd'oyo, ЯКОВлево, РЕТЯЖи, **КОНОТОП**, р. Ока, ГРЕМЯЧево, Александровка, ПОНЫРи, ВЕСЕЛый, руч. БУДАРин, **СУХ**очево, **ЖУК**овский, БОРИСовка, р. ТИШинка; • *ГостОМЛЯ* І-я, ІІ-я РФ Курс. 24а Медвенка: р. РЕУТ, СВИДНое, БАБино, КОСиново, Александровка, ТАРАСово, р. **СКОРОД**ная у с. СКОРОДное, р. і с. ЛОКНя, р. БОБРик, **ШЕПТУХ**овка **σκηπτ-ουχία** ἡ верховная власть, **ЖЕБ**оловка **ᵪaв**⁄, ЮНАковка, БЕЛица, СЕМЕНовка, ВОРОбжа, КОНОПельки;

• *GostOMIA* Pl 117c1 Tomaszów Maz.: ŚLEPowola, JABŁonna, GŁUSZyna, CZARNocin, BIAŁObrzegi; • *GostOMIA* Pl 168a2 Krapkowice: ŻABnik, BIAŁa, NieMYSŁowice, WIERCH, STEBŁów; • *GostOMIA* Pl 48b3 Pila: JARaczewo, LUBianka, STOBno, BIAŁa, JABŁONowo; • *GostOMIE* Pl 12b3 Koscierzyna: Lisia JAMa, SIERakowice, DOBRogoszcz, jez. LUBiGOSC; • *Crn.OMELJ* Sln 21 Qb 75 Metlika: BELa Krajina, BREZnik, Belcji vrh, BUTORaj, VINica, GRIBLje, LAHinja, LOKVica.

2) Основа **ОМЕЛ**-$_2$ < гр. ὁμῑλία 'спілкування, знайомство, зв'язок': Ἑλληνικαὶ ὁμιλίαι 'стосунки з греками', або ὁμιλίᾳ χθονός Eur. 'під час перебування в цій країні' [ДРС, ІІ, 1170]. Починаючи від Гомера дієслово ὁμῑλέω означало 'знаходитися, бути з кимось', 'мати стосунки з кимось' [Chantraine, 797]". Пор. *ХОТОМЕЛЬ*, *КОТОМЕЛЬКА*.

Найцікавіший прототип цієї групи реплік – вжите у Аристотеля похідне від дієслова ὁμῑλέω – **καθ-ομῑλέω** 'знаходитися серед' [Chantraine, 797]. Це слово з часом назбирало собі вельми промовисті відтінки значень: *схиляти на свій бік* (*бесідами*), *прагнути зробити когось прихильним до себе*, *дбати про прихильність*, *пристосовуватися* [ДРС, 853], *наблизити когось до себе щоденним спілкуванням; дістати чиюсь прихильність; бути повсюдно прийнятим* [SGP, II, 533]. От про таку виважену і мудру поведінку греків серед наших предків-варварів і повідомляють нам назви *Хотомель*, *Хотімля*, *Котомелька*:

• р. ***ХОТОМЕЛ**ька* **κᾰϑ-ομῑλέω**: (Gk)!, п ХОТІМЛі = ХАТІМЛі, пор. с. ХОТІМЛя = 1722: **ХОТОМЛ**я Хк ВОВЧанськ Λυκοπολίτης, ου ὁ мешканець Лікополя (Λύκων πόλις у Єгипті) Plut.: ^ПЕРКівка; ГНИЛ**УШ**ка Nilus?? ^ШатоХИН; КОТівка ^**ГАРБУЗ**івка!!; БІЛий Колодязь, ОЛЕКСАНДРівка! ^ЛОЗова, АРАПівка, ПоГОРілий, ОХРІМівка, ІВАНівка, ГАННопілля, РОМАНівка, ЧАЙКівка; р. ВОВЧа = ВОВЧі ВОДи 1637; яр ВОЛОХів ЯР!, б. ДЕШКова у с. Верх. САЛТів; яр Кобяків, КУРЧин ЯР; БУДАРки ^ЗЕМЛЯНки; ІВАНівка, ЗАХАРівка *шекер-, **КОТ**івка, БЕРЕЖне, ХРИПуни, **НЕСТЕР**не, ІВАНівка, **ШИР**оке, **БІЛАЇ**вка, **КИРНОС**ове, **ЧЕРН.ЯКІВ**, БЕРЕЗники, ПоГОРіле; с-ще БАБАЧе 1969; ПЛЕТенівка, ЗЕМЛЯНий ЯР!, ТИХе, БОЧкове! *буч-, ПАСЬківка, СОЛОМ'ЯНе 2, ВАЛУЙське вулаї!, БАКШЕЇвка, ПІЛЬНа, ЮРченкове, СОСНовий БІР, БЕДин!, БОРСукове 2. КРАСний ЯР, ШЕСТакове ^**ФЕДОР**івка! Θεοδώρα;

21.01.2016. • ур. ***КОТОМЕЛ**ька* **κᾰϑ-ομῑλέω** [Волинь, І, 550] Рв КОСТопіль: ХМИЗопіль, ДЮКСИН, **ЯПОЛО**ть, СОЛОМка, ЧУДви, КАМ'ЯНа ГОРа, ЛЮБоМИРка, **МИР**не, **ТИХ**е, ПЕНЬКів, МАР'**ЯН**івка ^ОЛЕКСАНДРівка, ЯСноБІР, ТРУБичі, ЛЮБаша; ∔ 1947: **РОКИТ**не!; р. КОЛОМенка п **КОЛОМІЙ**ця, р. КРАСНиця п ЗАБАРки п КОЛОМІЙця, р. КОСма у с. **КОС**мачів, ДАРМАНка, КОТівщина, р. БОРкова, БОБРОВка у с. Маща; р. ЖОРНівка = ЗАБАРа, ЗаБОРа; ЗАРНівка, ЗОЛя у с. ДЕРАЖне, р. ПереСАЖа, р. ФОСА, р. ЯСенівка = МОТВиця! Матоас; • *ХОТАМЄЛЬ* **κᾰϑ-ομῑλέω** Ву СТОЛін (біля Рв; є на ел. карті України): БЄЛАВУША, БЄРАЖноє, **ЮНІЩ**и, АРЛи 2, АЛЬПЄНЬ (**л** < **р**, пор. Ірпінь!), **АТ**ВЄРЖичи at-baris, МАНЬкавічи, **ЯМ**нає, РАМЄЛЬ, БУХЛічи Al-Buhayrah!, ВАРАНі, ДУБЄнєц, ЯСТРАБєль, _ТУРЫ, Р**ЕМЕЛЬ**, ТАЛМАЧова, **ВЄРАС**ніца, р. МОСТва, **СЯМІГОСЦІ**чи!! (Heptanomis у Єгипті), АльГОМЄЛЬ, СУКачи, ЮРкєвічи, БЯРЄЖци, АЗЯРАНи, _ТУРау!

ОМЕЛЯНИК < Aemilianus, Aemilian, римський імператор (253 р.) + гр. **νίκη** 'перемога'. В ході досліджень топонімічного сліду подій "ґотських" або "скіфських" походів під проводом Кніви було зауважено низку топонімів від основи Омел-$_3$, яка мала розширення -НИК-. Такий формант нагадує гр. **νίκη** 'перемога'[1]. З розглянутих вище Омел-$_1$ і Омел-$_2$ до сполучення з -ник- надавалася перша (сумарне значення виходило б *"перемога озброєного натовпу"), але зрештою один з двох озброєних загонів завжди перемагає, і таке пояснення цієї групи мало переконливе.

Основи ойконімів *Вел. ОМЕЛЯ.**НИК*** Вл, *ОМЕЛЬ.**НИК*** 3, *-и* (з наголошеним формантом -**ник**), а також 11 гідронімів від цих основ спонукають вбачати в кореневій частині їх не апелятиви ὅμιλος 'натовп' або ὁμῑλία 'знайомство', а ім'я власне імператора Еміліяна (Aemilianus, липень–вересень 253 р.), відомого в історії якраз завдяки своїм *перемогам над ґотами*. На те, що реалія певний час була широко відома, поки не відійшла в минуле, вказує і назва *ОМЕЛЯНщина* (пор. *колііївщина*, *гайдамаччина*, *Гетьманщина*). Голосний [е] початкового складу іншомовних у частині українських імен-реплік відповідає початковому О-: пор. *Олена*, *Овсій*, *Олефір*, *Остап*, *Охрім* (але Гелена, Євсій, Єлферій, Євстафій, Єфрем), також *олія*, *опанча* (але єлей, єпанча).

Рис. 03. Імператор Маркус Еміліян

Історик Евторпій, напевно, висловив громадську думку своїх сучасників, написавши: "Еміліан походив з незначної родини, його правління було ще менш значним, а на третьому місяці панування його вбили". Сенат посмертно засудив Еміліана на abolitio memoriam (викреслення з пам'яті). Чи можна уявити собі, що три десятки назв в Україні далі несуть у часі пам'ять про таку людину? Секрет – у перемозі Еміліана над ґотами. Сорокарічний командувач римської армії у Мезії, Еміліан здобув над ними низку перемог, коли ті поновно вдерлися під проводом Кніви до Римської імперії через два роки після успішного походу з тим же проводирем. По двох роках ейфорії серед учасників походу на імперію Рим уже здавався цим наддніпрянцям нездатним до опору. Приводом для порушення мирної угоди і нападу на Анатолію (Каппадокія, Пессін, Ефес) стала буцімто невиплачена римлянами данина, передбачена умовами мирної угоди 251 р. На думку теперішніх істориків, данина не зникла, а ґоти, скоріш за все, повірили у власні військові здібності. Римським військом у Мезії командував Еміліан. Ще свіжий тоді спогад про поразку в битві при Абриттї (251 р.) пригнічував бойовий дух леґіонерів. Еміліян їх підбадьорив, нагадавши про славу Риму (так у Зосима) та пообіцяв багату здобич (про це у Зонари).

У відповідь на безупинні наскоки ґотів губернатор Еміліян спочатку зумів ***виловити і знищити всі ґотські загони*** на римській території, після чого здійснив похід за Дунай, де ***завдав ґотам дошкульних ударів на їхніх зайнятих у Дакії теренах***. Заскочивши ворога зненацька, римляни винищили чимало ґотів, звільнили полонених і взяли багату здобич. Що більше, Еміліян самостійно розпорядився грішми, які за угодою імператора Ґалла були призначені для відкупа ґотам. Він роздав ці гроші леґіонерам. З тодішньою легкістю до таких справ солдати проголосили Еміліяна імператором.

[1] Відомі інші приклади: яр БероНИКів ('перемога при Беррое'?), БараНИКівка 2, БараНИЧеве.

Після цього Еміліян рушив з військом на Рим; власні солдати вбили імператора Требоніяна Ґалла з його сином Волюсіяном. Сенат мусив визнати Еміліяна імператором. Адже він переміг ґотів, коли ніхто не вважав це за можливе, і тому виглядав людиною, здатною відновити могутність імперії. За оцінкою теперішніх істориків, для історії Риму загибель Еміліяна від руки власних солдатів "була, напевно, трагедією, адже на кордоні він проявив себе як талановитий полководець. На думку дослідників, Еміліян пробув імператором місяців зо три – чи від квітня до липня, чи від серпня до жовтня. На користь першої версії свідчать письмові джерела, а другої – нумізматика: адже його тетрадрахми з Олександрії датовані «другим роком», тобто карбовані після вересня 253 р." [Vagi, 342-343].

Хоча доля імператора у Римі склалася трагічно, у варварському середовищі урок Еміліяна справив враження. І на певний час відбив охоту до авантюр. Звідси й пам'ять.

Розподіл за областями основи Омелян- (23=14+9): **Кр5**, **Пл3**, Жт2, Рв2, Вл2, Зп, – Дп2, Хс; Кв, Чг, См, Км, Од. Порівняймо з розподілом основи Троян- (20=13+7): **Кр5**, **Пл3**, Жт3, Рв, Вл, Зп2, – Мк2, Лв, Хм, ІФ.

Дані обох розподілів дивовижно близькі. На Кропивниччині і Траян Децій, і Еміліян названі по 5 разів, на Полтавщині по 3 рази, а на землях Полісся в цілому (Жт, Рв, Вл) – відповідно 6 і 5 разів. Це арґумент на користь того, що назви від обох основ дані у тому ж самому соціумі, можливо й у близький час.

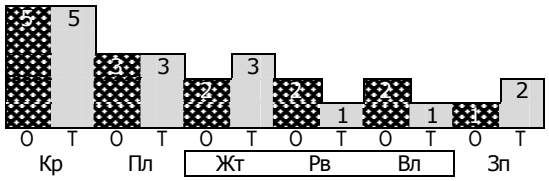

На картосхемі до старих даних про основу Троян- долучено нові розпізнані топоніми від основи Омелян-/ Омельн- у рамках біля трикутників (рис. О8). Помітна протиставленість основ Омеля- і Омель-, поява ареалу Омеля- у Центральному і Східному Поліссі, зустрічне слабше проникнення основи Омельна північ і захід. Перші контексти назв з формантом -НИК:

• оз. *ОМЕЛЬ.**НИК*** у с. Василівка Кр Онуфріївка: ОМЕЛЬНИК, Червоний ОМЕЛЬНИК, р. ОМЕЛЬНИК, ОМЕЛЯНівка ^ОРІХове; **КРУТ**оЯРівка, **П'ЯТ**омиколаївка; • р. *ОМЕЛЬ**НИЧ**ка* біля с. Покровське Дп Нікополь: **КРУТ**ий Берег, КИСЛичувате; • *ОМЕЛЬ**НИК*** Зп ОРІХів: **ЩЕРБАК**и, Жовта **КРУЧ**а.

• бол. *ОМЕЛЯ.**НИК*** Вл Луцьк: РОВАНці, **ВЕРБ**АЇв, Вел. ОМЕЛЯ.**НИК**, СЬОМАКи. СТРУМівка, **ВИГУР**ичі; • *ОМЕЛЬ**НИК*** Пл Кременчук: ^**ЩЕРБУХ**и!, ЯРЕМівка; СОЛОНці, **П'ЯТ**ихатки, **ЩЕРБАК**и; • *ОМЕЛЬ**НИК**и* Жт Народичі: ^МОТИЛі, ДОВГий Ліс; СИНГАЇ, **МОТІЙ**ки, НОРИНці; • *ОМЕЛЬ**НИЧ**е* Пл КОЗельщина: ^ПідГОРівка; СОЛОНиця, **ГОВТ**ва, КИСЕЛівка, **БУТЕНК**и, БУТоЯРівка, ЧЕНОКАЛівка; • р. *ОМЕЛЬ**НИК*** у с. Мишурин Ріг Дп Верхдн: БОРОВківка; • р. *ОМЕЛЬ**НИХ**а* біля р. Мамайсурка у с. Вел. Знам'янка Зп Кам-Дн: ЗЕЛЕНа Балка.

Новий факт – пот. *Троян* л **П'ЯН**ки ґотс. fijand 'ворог' у с. Ст. **МІЗ**УНь! Moesia! ІФ Долина – пор. ґотс. fijand 'ворог' (і морфему П'ят- вище). Але важливіше спостереження – основа назви *МІЗунь* може вказувати на Мезію! Справді, неподалік від с. *МІЗоч* Рв Здолбунів помічено не лише нп ТРОЯН (!), але і **ЗАГОРА** – при тому, що **болгарською мовою *Берое* дотепер зветься *Стара Загора***! Топоніми від основи *Загор-/ Загір-* зустрілася і в інших спільних контекстах з с. *Троянівка* Вл Маневичі, *Трояни* Лв Самбір, *Децьковиця*! (Decius?) Зк Свалява, *Омелянщина* Рв Рв, ***Жемелинці*** Хм Білогір'я та ін.

• пот. *ТРОЯН* л **П'ЯН**ки у с. Ст. **МІЗ**УНь! Moesia! ІФ Долина: р. МИЗунка; ТИСів, ТАНява; • ***МІЗ**оч* Рв Здолбунів: **ЗАГОРА**, **ТРОЯН**; • *ТРОЯНівка* Вл МАНевичі: ^**БЕРЕЖ**НИЦя; **ЗАГОР**івка, МАТЕЙКи, **СЕМК**и, **ГОД**омичі; БОРОВичі; • *ТРОЯНи* Лв САМБІР: ^ГЛИБоч; **ЗАГІР**'я, ***МІЖ**гайці*, **П'ЯН**овичі, ШЕПТИЧі, **ВЕРБ**івка, ка, БЕРЕЖниця, БАРАНівці;

• ***ДЕЦЬ**ковиця*! [СГУ, 329], присілок смт Поляна Зк Свалява: пот. ТОЦильний у с. Дусина, пот. і г. _МЕЛЬ**НИЧ**ний! у с. СУСКове, пот. **ЗАГІР**ський!!, пот. ПРОГУДня і БУТівська Поточина у с. Керецьки, пот. СІТочний, пот. СОЛОТвина;

• *ОМЕЛЯНщина* Рв Рв: Вел. **ОМЕЛЯН**а, Мала ОМЕЛЯНа, р. ОМЕЛЯНівка; **ЗАГОР**.ОЩ.а Загора + Еускія, ПОНЕБЕЛЬ! Фанебал, ОЛИШва, СТАВки, ЗаСТАВ'я, СТАВичі, **ХОДОС**и Феодосій, імператор; • р. *ОМЕЛЯНівка* Рв Дубно: Вел. З**АГІР**ці, Малі **ЗАГІР**ці; Н**АГІР**не, Н**АГОРЯН**и, **ВЕРБ**а, ЗЕЛЕНий ГАЙ, РідкоДУБи, БОРТНИЦя, ЛИСТВИН, БІЛоБЕРЕЖжя, ОЛИБів Ольвія;

• *З**АГІР**ці* Хм БІЛ**ОГІР**'я: ^**ГУР**щина; ЯМпіль, ЛЕПЕСівка, ПАНЬКівці, НОРИлів, **ЖЕМЕЛИН**ці! Aemilian-; • *ЗАГІРні* Лв Жовква: ^ЖИГАЙли, ЗаСТАВа, п**ОМЛИН**ів; _**МЕЛЬНИК**и, **ВЕРБ**'яни, **КРУТ**а Долина, **МАЛДРИК**и, ДОРОШів 2, _МІЛява, ОПЛІТна, ДЕРЕВня, КУНин, ДУМичі, ПередРИМихи; • *З**АГУР**щина* Лв Жидачів = ЗУДЕЧів (XV ст.) *giudice: ^БЕРЕЖ.**НИЦ**я!, РОГІЗне; **ЗАГІР.**очк.о! Загора + Еускія, Бринці-**ЗАГІР**ні, _МЕЛЬ**НИЧ!**, **ВЕРБ**иця, ДРОХовичі drauht-?, ГОЛДовичі, БортНИКи, МОЛОТів, ЮШКІвці Euscia!, МОЛОДинче, **ХОДОРК**івці Теодорих, володар Італії, КОЛОГОРи; • *ЗАГІР'я* ІФ РОГАТИН: ^КНЯГиничі; **ВЕРБ**илівці, _**МЕЛЬН**А, СТРАТин, ВИГОДа, ГОНОРАТівка, ***МЕЖ**игаї*!

Тут десятикратно підтверджено історичну пов'язаність пар основ: 1) Загора і Троян-/ Дець- (4 рази); 2) Загора і Омелян/ Жемелин, _Мельник-/ _МЕЛЬНА (6 разів). Голосний -і- в основі Гір- – наслідок розвитку -о- в закритому складі українських слів; основа Гур- вказує на попередню стадію Гір- або на пізніше

польське посередництво. Ознаки ґотської присутності: основа Малдрик- Maldra riks, Крут- Grýt.ing- 'ґревтунґ". Ознаки тривалої в часі повсюдно відомої реалії: *Гурщина*, *Загурщина*, *Омелянщина*. Присутність половців: кипчацьке початкове Ж-: *Жемелинці*. Берое: *Верб'яни*, *Вербиця*, *Вербилівці*, *Вербка*, *Вербівка*. Двічі зауважена назва *Міжгайці* може продовжувати основу Мез- **'Мезія'** + гай щогла, вітрило. Далі див. II. *Лісовичі*.

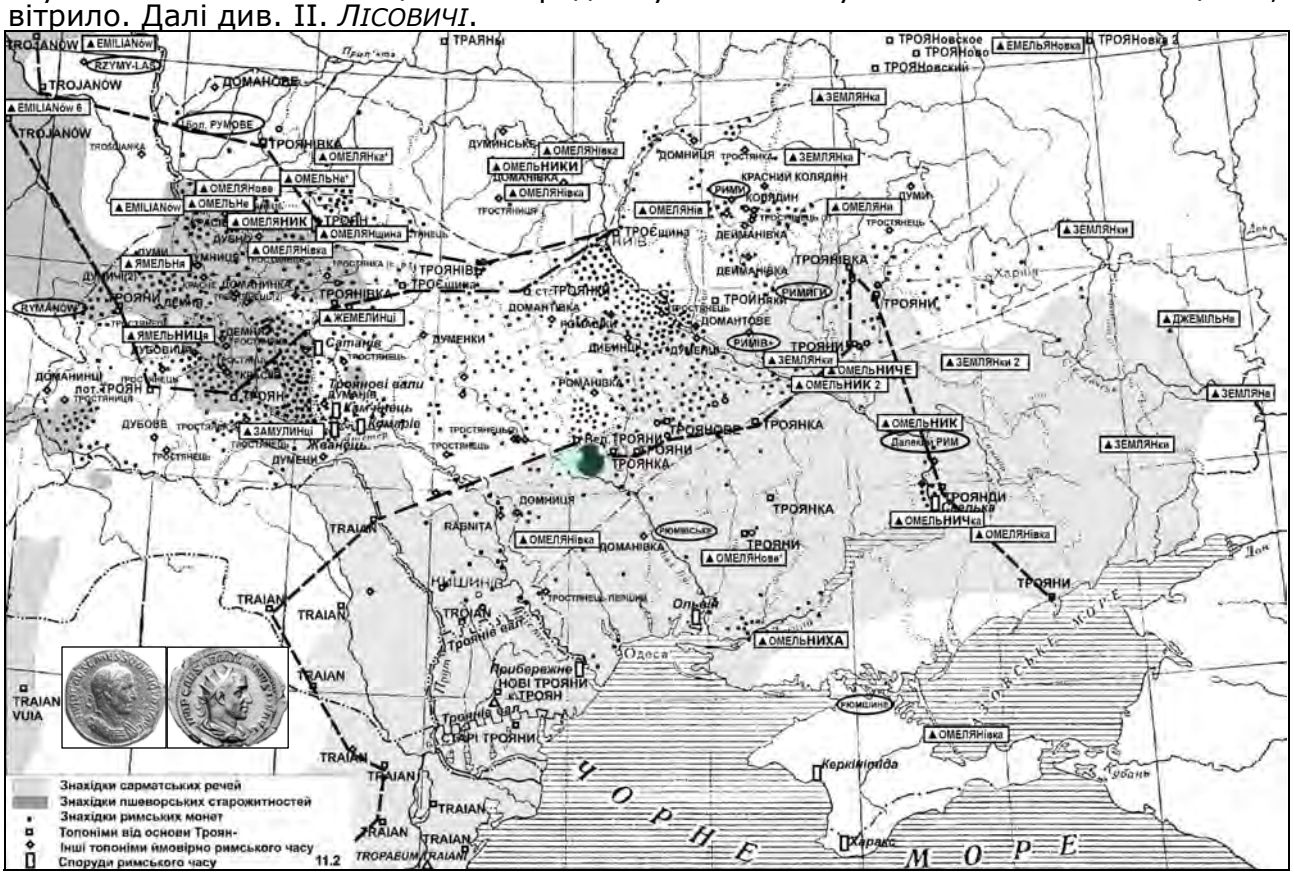

Рис. О4. Імена римських імператорів Траяна Деція та Еміліяна на карті України. Часткова кореляція ареалів поширення назв від основ Троян- і Омелян-/ Омельн-

• бол. *ОМЕЛЯНове* у с. Ягідне Вл Турійськ: ^ГАЙки; **ГОД**овичі!! ^За**ЛІС**ці! "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], _МИЛЯНовичі, МОЛОДівка ^**ВЕРБ**ичне, ОВЛОЧин, СвИНАРин, СЕРЕБРЯНиця (Forum) Terebronii; • *ОМЕЛЯНівка* Жт Малин: ^ГОЛОВки, **ЛІС**ове Týrfingr [Вольфрам, 44]; РУБАНка\\\, САВЛуки, ЩЕРБАТівка, ЗЕЛЕНий ГАЙ, П'ЯТидуб, **БАРВ**ІНКи ^КУТище, БАРАНівка; • *ОМЕЛЯНів* Чг КОЗелець: ^Полуянів; БЕРЕМицьке!, ЛЕМЕШі, МАКСИМ, СТАВиське, САВИН, _НАБІЛЬське, оПЕНЬКи, ГАЙове, БІР!, ГАЛЬчин, ОЛБин Ольвія, ПИЛЯ.ТИН, Під**ЛІС**не Týrfingr [Вольфрам, 44]; • *ОМЕЛЯНівка* Кв Поліське: МАРКівка 2; стр. СЛИЗна у с. ЗЕЛЕНа Поляна; р. БЕРЕЖа, За**ЛИШ**ани Týrfingr, стр. ВОЛОве Джерело, р. **КОНОВ**иця!! Conava = Novae = Euscia; р. СТАВище; стр. ТЕРЕБича у с. КЛИВини; стр. ЧОРТовець, -ория, ЧортоЯР; • *ЗАГІРне* Лв Стрий: **ВЕРБ**ина, **ЛИС**овичі? Týrfingr, За**ДЕРЕВ**ач Týrfingr, За**ДЕРЕВ**ці, П'ЯТ.НИЧани, РозГІРче, хРОМоГОРБ?, БЕРЕЖниця, ХОДовичі; • *ЗАГІР'я* Лв Пустомити: **ГОД**овиця, КРОТошин, **ДЕРЕВ**ач Týrfingr, СТАВчани, СОЛОНка, ЯМпіль; • ***ЗАГОРА*** Лв Золочів: Поморяни, БОГуТИН, ЗаСТАВне, ПОЛЮХів, ВОРОНяки, **ДЕРЕВ'ЯНК**и Týrfingr, МАЗів, СТРУТИНь;

▒ -***ОМЛЬ***- формант

ур. Жад.омль біля с. Тутовичі Рв Ш20-5; ЛюбОМЛЬ Вл; Бегомль, Радомль, -омля, -омель?. Пор. Годо.темль Жт.

▒ р. ***ОНИЛова*** п Гусинки л Стрия у с. Модричі Лв Дрогобич. 1) **anër** [**'n'yl**] **non-Aryan, ignoble**; 2) Unila?; 2) див. II. НЕЛЕНИ? бол. ОНИЛина Драговина у с. РозСОХуватка Чк Сміла:; дж. ЯНИЛине у с. Личини Вл Кам-Каш.

▒ ***ОНИСЬкове*** < Anxi 安息 — Аньси, Парфия.

• *ОНИШківці* Anxi 安息 — Аньси, Парфия Рв Дубно: РАЧин. БЕРЕГ. ТУР'я. КОСТянець, ПОВЧа, ТУРковичі, СОСНівка, ШЕПЕТин; • ОНИШКи Anxi 安息 — Аньси, Парфия Пл ОРЖИЦя: р. ОРЖИЦя **Аршак** = 1645: _РЖИЦа, ОРЧИКЪ п СУЛи у смт ОРЖИЦя, **ЗОЛОТУХ**и, дМИТРівка, **ПЛЕХ**ів ^ТАРАСівка, РАЙОЗЕРо **вазург**, р. **ІРЖАВ**ець = **О**РЖАВець у с. Ст. **ІРЖАВ**ець, **САЗОН**івка. **НЕС**ено-**ІРЖАВ**ець ^**МИР**олюбне, МИСЮРівка, ХОРОШКи **Аршак**;

• ОНИСЬкове Anxi 安息 — Аньси. Парфия Мк Криве Озеро: БЕРІЗки, СОРОЧинка; • ОНИСЬкове Anxi 安息 — Аньси, Парфия Од Комінтернівське: ^пот. ОНИСЬК**ИЙ** Яр!; ШИРОКе, КОРСУНці, ВІЛЬШанка: • б. ОНИСчина л Харцизької ВІЛЬХОВої КРИНки Міусу Дц:; • б. ОНИЩенкова Anxi 安息 — Аньси, Парфия у с. **ХУДО**ліївка! Чк Чигирин: ВЕРШаці, МАТВІЇвка, ЧМИРівка;

• *ОНИШківці* Anxi 安息 — Аньси, Парфия Тр Шумськ: ^Коновиця. Бриків; ТУРи, **ОБИЧ**, СОШище, СОСНівка, МАТВІЇвці; • *ОНИЩенки* Anxi 安息 — Аньси, Парфия Пл Кременчук: РАДОЧини. СОСНівка. ВОЛОШине, НИЗи, ПЕТРАШівка; • *ОНИШпіль* Anxi 安息 — Аньси, Парфия Жт Коростишів: ^ВІЛЬНя, ВІЛЕНЬка; РАДІВка, ВІЛЬНянка, МОРОЗівка, КОСТівці, **КОЛОД**язьки, ШАХВОРОСТівка, ГОРІХове, ВІЛЬШка;

• *ОНИЩенки* Anxi 安息 — Аньси, Парфия Пл Решетилівка: ^ВОВКи; **КОЛОТ**ії, **ПЛОСК**е, **БЕРЕЗН**яки перс. barzan. s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one); • *ОНИЩенків* Anxi 安息 — Аньси, Парфия Чг Прилуки: РАДЬКівка ^ОБИЧів, р. РАДЬКівка = Нежирова; **БОРШН**а перс. barzan, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one), ТАРАСівка, РУДівка, ЗаРУДка, Стрільники; • *ОНИШківці* Anxi 安息 — Аньси, Парфия Хм Шепетівка: ^ШКАРівка; **ПЛІЩ**ин, ПЛЕСна, ПИЛЯЇ, **БЕРЕЗН**е перс. barzan, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one)! ^СЕРЕДинці; • пот. *ОНИСимівський* у с. Голови ІФ Верховина: пот. ОНИС**ин**івський у с. Гринява; БАРВІНків, БІЛоБЕРІЗка, **БЕРЕЖН**иця! перс. barzan, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one)!

ОПІЛля, іст. область у Галичині, о- + поле.

ОПЛИЦьке Лв, **ОПЛІТна** Лв < ὁπλίτης 'гоплiт'. "Скіф (у п'єсі Аристофана. – К.Т.) також не сприймав густого придихання, тобто початкового приголосного, схожого на укр. **г**: ὡϛ замість літературного ὡς [ДРС, 1810] 'як, наче'; ὥσπερ замість літературного ὥσπερ [ДРС, 1810] 'наче, немовби'. З цією особливістю вимови скіфа можна зіставити: у топонімії – вагання Гомільша / 1587: Комольша; Омильне, Оплицьке, Оплітна (ὁπλίτης гопліти); у реєстрі прізвищ 1649 р. ОМИЛец, АКСАМИТенко (також Оробенко, Осудар)" [Тищенко 2016, 422].

ОРДАНівка < парф. **ārdan, ār-** [*THNN-tn'* < A √ *ṭḥn*; *'l-tn'*] **grind, mill**.

Форми з початковим О- є запозиченнями у слов'янському середовищі; натомість початкове А- збереглося у проникненнях. Контексти містять певну кількість інших назв від основ парфянського походження. Показово, що і *Орданівка* Пл, і *Арданове* Зк мають у найближчому сусідстві села *Дейнеки* і *Дунковицю*, назви яких походять від пахл. denik 'побожний'. • *ОРДАНівка* Пл ДИКАНЬКа: ^**ДЕЙНЕК**и; **ДЕЙНЕК**івка, ВІЛЬШане, ГАВРОНці; • *АРДАНове* Οὐαρδανης Зк Іршава: ^**ДУНК**овиця!, МІДяниця;

• р. *АРДАНівка* у с. **БЕРЕЗН**ики Зк Свалява: ОЛЕНеве, ПЛОСКий Потік, ПідПЛЕШа, ТАРАСівка, КОЛОДне; • р. *АРДАН* у с. Пистинь ІФ КОСів: пот. МОРДАНівка?, пот. Ниж. АРДАН! у с. **ШЕШОР**и; ґрунт АРДАН, Баня-БЕРЕЗів, Нижній БЕРЕЗів, Серед. БЕРЕЗів, **ШЕПІТ**, КОРОСТи; • *АРТИНськ* парф. ardan 'млин' Жт Олевськ: ^ОБИЩе, СОСНівка; р. РАДЧа = РОДЧа, РУДня 3, **ШЕБЕД**иха, ЖУРЖевичі, КОРОЩине, ЗаМИСЛовичі.

• *ОРТИНичі*! парф. ardan 'млин'! Лв ДРОгоБИЧ: р. РАДИЧів ^УНЯТИЧі; ВОЛОЩа, ДОБРогостів, ДОБРівляни, ЛІТИНя, КОРОСНиця; • *ОРДИНці* парф. ardan 'млин' Вн Погребище: ^БУЛАІ; БОРЩагівка (і прізв. Борщак), МОРОЗівка, АДАМівка, ПЛИСКів!. БАРВІНкове, СОСНівка; • *ОРДИНці* парф. ardan 'млин' Хм Теофіполь: БЕРЕЖИНці!, БОРЩівка, ТУРівка, ШИБЕНа. Пор. *Арданове*, *Ірдинь*.

ОРДАШа < 1) ір. arta 'божество' + *ас* 'ясин, алан'; 2) Artaxata.

ОРЛинці < 1) серб. Arilje 'місце собору 1196 р. проти богумилів'; 2) Aquilea; 3) фр. Arles.

• р. ОРЕЛЬ 11**52**: ОУГЛъ, 11**83**: ЕРЕЛь, 11**85**: СЮОУРлии, 1523: УГЛа, ARIEL, 1546: АРЕЛъ, 1550: АРЕЛя; • р. ОРІЛЬка у смт ОРІЛЬка Хк ЛОЗова: РАСКівка!! НАСТАСІвка, ІВАНівка, БОГОмолівка; • ОРІЛЬка Дп 752.

• пот. ОРЕЛець пор. с. ОРЕЛець ІФ Снятин:;

• ОРЕЛ Од 396; • ОРЛівщина Дп 578; • ОРЛівщина Дп 767; • ОРЛИКівщина Пл ХОРОЛ: ^БАРИЛівщина, ІВАНівка; КУРИЛове, НАТАЛівка, БОЧКи!, ШТОМПЕЛІвка, ІВАНці. НАСТАСівка, МАТВІЙці, КИРИЛенки, ХОМенки, БАРИЛове; • б. ОРЛина у с. ОРЛиноярське Хк БАЛАКлія: БОРОДОЯРське ^ВІЛХУВАТка, НОРцівка, ЧЕПІЛЬ, БОРЩівка, СОКОЛівка, РАКІвка, САВИНці; • ОРЛинці Хм ШЕПЕТівка: ^САВЕРці; САВИЧі, ТРАУЛин, Майдан-ЛАБУНЬ, КРУГлик, РОМАНів, БІЛОПІЛЬ; • ОРЛівець Мк 705; • ОРЛів Яр См ЯМПІЛЬ: ^СТЕПАНівка; РОМАНькове, БІЛиця, ОРЛІВка; • ОРЛовець Чк Городище: ПЕТРИКи, СЕГЕДинці, ВОРОНІвка, ВІЛЬШана!; • ОРЛовець Чк Канів: ^БЕРЕСНЯГи; СТУДЕНець, ЛУКОвиця ^МОНАСТИРок, ПЕКАРі, _КОПІ.ЮВАТа!, ІВАНЬКів, СТЕПАНці, КУРИЛівка!; • ОРЛово-ІВАНівка Дц 1370; • р. ОРЛИК Жт Баранівка \\ Новогр.-Вл (Звягель); • р. ОРЛиця у с. Вел. ЯБЛУНець Жт Ємільчине:; • б. ОРЛів п Тясмину Чк Чигирин: пОГОРільці, МАТВІЇвка, СТЕЦівка; • б. ОРЛів л БОРОВої С.Дінця Хк Борова: КРУГляківка, СОЛОНе, ЯСИНУВАТе!; • р. ОРЛІВАТець у с. БОРЩагівка! хан Bortz, охрещ. 1227 р. [Golden] Вн Погребище:; • р. ОРЛЯНка л РОКАЧа л ІРПЕНя у с. МИКУЛичі Кв БОРОДЯНка:; • став ОРЛовський у с. СТАДниця Кв Тетіїв.

У 1186 році Неманя скликав державний *сабор* (зібрання представників) при Церкві Святих Апостолів Петра і Павла у Стари-Расі, на якому було ухвалено викоренити «мерзенну і прокляту єресь». Неманя з військом виступив проти єретиків. Його син, Стефан Першовінчаний, так описує цей похід[19]: «і одних спалив, інших покарав різними карами, інших вигнав зі своєї держави, а їхні доми і все майно, зібравши, роздав хворим на проказу і жебракам... и усюди викоренив цю кляту віру, щоб більше не існувала вона у його державі».

ОРТИничі < аз., ткм., тур. *орта* середній, тат. урта.

ОРХОВичі < *Orhāi* = Урфа, давня Едесса [Алеманъ, 498]; Прототип сир. *Orhāi* 'Урфа, Едесса', наведений у книзі А. Алеманя про аланів, можна поставити у відповідність з закономірний дальший розвиток основи Орх- в Юрх- (як-от у назві київської г. *Юрховиця* [ЛР, 534]), звідки крок до назв від основи Юрк- (20 ойконімів і ще 36 від основи Юрй-). Разом з тим, прийнявши прототип *Orhāi*, слід надалі відрізняти від основ Оріх- основи Оріш(к)-/ Ориш(к)-/ Юраш-?, як можливі продовення Орш-/ Орж- від прототипу ім'я пахл. *Rš-k 'Аршак' (Д. МакКензі вважає його зменшувальним від д-ір. *Rš-).

• *ОРІХуватка* Дц Слов'янськ: ^**ЮР.КІВ**ка!!, ВАСюТИНське; РАЙ-Олександрівка, ПИСКунова, ХРЕСТище, МАКАТиха, РОГАНське, ІВАНівка, **ЧЕРК.АС**ьке!!, РАЙгородок, БилбАСівка; • *ОРІХанове* Пл ГАДяч: ^ОСН.ЯГИ!, СТЕПАНенки, КІБЛицьке, БІЛенЧЕНКова; **ЮР'І**вка, ЛИХОПІЛля, МЕЛЕШКи, БОБРик, ПЕДОРичі, ГРЕЧанівка, ЗЕЛЕНа Балка!, **ВОРОН**івщина, МАРТИНівка, МОГИЛатів, ПЕРЕВІЗ, **ОБУХ**івка, **БУХА**лове, КАЛИНівщина, КНИШівка (г. ПАТАЛАХа), ПИРяТИНщина, ТРИ.губщина, ШАДУРка, ТИМОФІївка, ЦИМБАЛове, СОСНівка, КИЯШ.КІВське, БУТовическое, ХАР**КІВ**ці!

б. **ОСІАНова** < Осіан, один з перших підробних персонажів національних містифікацій періоду романтизму (кінець XVIII ст.). Відомі переклади О. Пушкіна з модних тоді "Осіанових пісень" Макферсона. Детальний аналіз: *Грабович Г.* Вічне повернення містифікацій // Критика. Січень-лютий 2001. – С. 6–12 (рис. О10); *він же*. Слідами національних містифікацій // Критика. Червень 2001. – С. 14–23. б. *Осианова* = Осіянова бас. Євсугу С. Дінця [СГУ, 404]. Те, що ця розкрита через століття фальсифікація опинилася на карті поч. XIX ст., вказує усього лише на "коло освіченості" тодішніх російських геодезистів.

ОСКОЛОНівка < гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)'; Етапи маршруту морським шляхом до Єгипту: *Пунтусова Вода* Пл, став *Пундівський* у с. Долина Кв Обухів, *Ченокалівка* і кол. хут. *Чинакалівський* [СМГУ, 379], *Штомпелі*, *-вка* Пл, *Осколонівка* Лг, *Скалонівка* Хк (пор. гр. Πόντος, лат. Pontus 'Чорне море', тур. *Çanak-kale* 'протока Дарданелли', *Stampol* 'Стамбул' (форма XV ст.) [Schiltberger 1879, 257]/ або венец. Stampalia 'о. Астюпалея', гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)'. Ці назви різночасові, але у межах Середніх Віків.

Тяглість історії доводять і прізвища козаків XVII ст. – Петро ***ЧЕНАКАЛо*** Чигир. Голт. [РВЗ-1649, 57] з **Говтви** Пл, Федор *ПУНТУСенко* Корс. сотня Тулюпенкова. Про минулий досвід плавби на о. Стампалія свідчать прізвища козаків 1756 р. Микита *ШТОМПЕЛь* Кущів. к., Іван і Мусій *ШТОНПЕЛі* Конелів. к., Кисляк. к.; до Аскалону – Трохим *СКОЛЯНка*. Ще відвертіше прізвище – Василь *ШТИНБУЛенко* Незамай. к. [РВЗ-1756, 496, 451].

• *Осколонівка* Лг Лисичанськ: ^БОБРове, БОРІВське; **ВОВЧоЯР**івка, Райолександрівка, КАЛИНове, ТОПОЛівка, ШЕПИЛівка, Олександропілля, В**ИСКР**івка, БІЛа ГОРА, БЕРЕЗівське ^КАТЕРИНівка, ВерхньоКАМ'ЯНка; • *Скалонівка* Хк ЗаЧЕПИЛівка: **ДУД**івка, АБАЗівка, Олександрівка, ЗІНЬКівщина, **П**ЕДАШка!, РОМАНівка, УСТИМівка, **СЕМЕН**івка, **ЧЕРН**ешина.

От у чому секрет збереженої тяглости історичної пам'яті наших предків у Наддніпрянщині: нащадки Батия були зацікавлені у збільшенні підкореного половецького населення... на продаж. Це, нарешті, пояснює численні пізні ознаки морського маршруту до Єгипту (***Радех**ів*, ***Радох**инці* Лв, ***Пустот**ине* Чг, ***Мишер**ине* Жт, ***Ченокалів**ка* Пл, бол. ***Пунтус**ова вода* у с. Оболонь Пл Семенівка, ***Штомпел**і*, *-вка* Пл, ***Осколон**івка* Лг: пор. ар. Rawdah, Fustat 'райони Каїру', ар. Misr 'Єгипет', Askalon 'порт Аскалон', тур. Çanak-kale 'Дарданелли', Buntus

видання, що з'явилося наступного року) рядки, що напрочуд точно віддзеркалюють справжній стан речі:

О! древних лет певец,
полночный Осиян!
В развалинах веков
погребшийся Баян!
Тебя нам возвестил
незнаемый писатель;
Когда он был
твоих напевов подражатель...

1797 року Микола Карамзін, близько пов'язаний із колом Мусіна-Пушкіна, де відбувається інтенсивна праця над «Словом», пишучи статтю до журналу «Spectateur du Nord», повідомляє про знахідку цього твору й каже, що «його можна поставити поряд із найкращими місцями в Оссіана». Цей топос — «ми також маємо свого Оссіана», тобто свій національний епос, свою споконвічність — звучить уже у вступі до першого видання «Слова» (1800): «...У цьому збереженому від минулих століть творі видно дух Оссіанів, отже, й наші прадавні герої мали своїх бардів, що співали їм славу». Потім він стає рефреном у ранніх коментуваннях «Слова» (розкриття Макферсонового авторства ще попереду). Ось, наприклад, Павло Львов: «Пісня полку Ігоревому свідчить, що й слов'яни мали своїх Оссіанів» («Иппокрена», 1801); або у вступі до свого перекладу «Слова» Василь Капніст: «...Скоро після запровадження в нас християнства мали ми вже власного Оссіана в творці пісні про нещасливий похід хороброго князя Ігоря».

Рис. О5. Фрагмент дослідження Г. Грабовича про підробку "Слова о полку Ігоревім" (с.8)

'Чорне море', венец. Stampalia 'о. Астюпалея') і доводить, що драматичне половецьке минуле – невіддільна частина нашої історії. Т 2016, с. 214.

ОСЛАВи < с. Oslavia? біля м. Гориці в Італії.;

Білі ОСЛАВи ІФ Надвірна: **КРАС**на, **СОКОЛ**овиця, КРЕМІНці, КАМІнна, Лісна ВЕЛЕСниця, Зелена, МЛИНИ, БЕРВІНКи, КУЧЕРявий, Білозорина, Чорні ОСЛАВи, ЯБЛУНиця, ВОРОНенко; (див. карту у статті II. *Соколи*).

ОСЛАМів < тюрк. aslam здобич. Осламів Хм.

ОСОТа < пахл. ***азат*** дрібні землевласники (букв. вільні) [Луконин, 260].

• р. ***ОСОТа*** **азат** = 1792: **ОСАТ**а **азат** у с. Клишки См Шостка: ^СОЛОТВИН; СОБИЧ Sobek, прот. **БОБРИ**к βούβαρις великий човен у с. **СОБИЧ**еве Sobek; **КОВТ.УН**ове **сколот** + Ouni, Ounou – ϣMOYN [Verreth, 483], ур. **ОШМАН**ь Ешмун у с. КЛИШки екклiс-, р. **ХОД.УН**Ь hanti Ouni у с. МИРОНівка, ХОД**УН**я, **ЧОРН**і ЛОЗи єгипетські човни, р. **РОГІЗ**ня **Рагоде** 'Олександрія' у с. ВОВНа **алан** ^р. **СУХ**а ВОВНа, **ЛОКОТ**ки **Лакоте** 'Олександрія', ГАМАЛІЇвка Гамалія 'район Каїру', р. БИСТ**ЯР** на хут. **САМАР**щина м. Самарія і самаритяни; р. **БІЛ**оГОЩа л Івоту; • р. *ОСОТянка* **азат** + **ан** = ОСОТа **азат** у с. Нова ОСОТа Кр Олександрівка: ^Поселянівка; *Ст. ОСОТа* ^став СОБАЧівський Sobek; ПЛІШКи, БОВ-Тишка, ТАРАСівка, ЯСИНове, БІЛЯЇвка, СОСНівка, ЯСИНуватка, КОЛОНа, ЯМки, ВЕРЕЩаки, КИТАЙгород; • р. *ОСОТяна* **азат** + **ан** у с. Морочне Рв Зарічне: **ПАРС**Ька!, ЗаОЗЕР'Я, СОЛОМИР; • бол. ***ОСЬОТне*** См СБуда: БОРОВичі, **ПОРОХ**онь, _СИТне, БІЛоУСівка. Див. II. *ОЗАДІВКА*.

ОСТАПці < Ἄστα̃πος 'Блакитний Ніл'. Здавалося б, ім'я на карті, як ім'я людини – Остап. Ні, це Ἄσταπος (Астапос) 'Блакитний Ніл' [СКД, 171, 920] (у Страбона і Птолемея). Те, що в топоосновах реплік не йдеться про людину, видно з форм *Остап-**ський***, *Остап-**'є***:

• пот. *ОСТАП**ський*** п ГНИЛої Дністра з с. **ОСТАП**'є Тр Під***ВОЛОЧ***ИСЬк: пот. ТЕКЛівка у с. **ТЕКЛ**івка ^МАГДАЛІвка, МИТНИЦя; **СКОР**ики!, **ХОПТ**янка, **ХМ**елиська, ШЕЛЬПаки, ІВАНівка, МОВЧАНівка, **ПЕНЬК**Івці, **ВОРОБ**ївка, КРИВе, ЧЕРНилівка; ПоПЛАВи, МИСЛова, **ГНИЛ**иці, -чки, **КОЗ.ЯР**і, ГаЛУЩинці, КЛЕБАНівка п-, КАМ'ЯНка, РозСОХуВАТець, ЛОЗівка; пот. СНИВода у с. Качанівка ^р. ШУПАЙвода; • бол. *ОСТАП**івське*** у с. **К.РЕМ**не Жт ЛУГини: ^ЛЕОНівка; **ГЛУХ**ова, став СТАРОНоваківський ставр- у с. СТЕПАНівка ^СТАРі НОВАКи, ТОПІЛЬня, бол. БЕРВИЩЕ; р. ГНИЛ**УШ**а у с. Липники; бол. В'ЮНище біля с. ПУТиловичі **Pontos**, РадоГОЩа, ВЕРБівка ^ІВАНівка, КАМ'ЯНа ПІРка ^ОСТАПи, КАЛИНівка ^**ПідОСТАП**и, **МАЛАХ**івка ملاح 'моряк'; **БОБР**ичі ^Черв. ***ВОЛОК***а! *красн-, ^КРАСносілка; бол. СИН**ків**ка у с. **Дібр**ова; БЕРЕЗовий ГРУД; • став *ОСТАП**івський*** у с. Миколо-БАБАНка Кг **БОБРИН**ець παπύριvος: ^**ПРОСКУР**івка, СОРОЧанове, **СТАВР**івка; ДІБРівка, БЕРЕЗівка, ГРОМоклій, **ЗАВАД**івка, СОЛОНцюватка, ХМелівка, став **РИП'ЯХІВ**ський у с. Велико**ДРЮК**ове 2, САДове, КРУТоЯРка, ЮР'ївка, ДОНчине, **БОБРИН**ка παπύριvος, ЯБЛУНівка Ἀπόλλων, СТОВБина Балка, **БОРИС**івка, ТАРАСівка, ВЕРЕМіївка, МИРне, КРИНИЧувате.

Показовий мікроконтекст • бол. *ОСТАПове* у с. **_КИЯН**ка Ὠκεάνη Жт Ємільчине: ^БОБРицька БОЛЯРка, ГАННопіль, ЄВГЕНівка, К**РЕМ'ЯН**ка! **люди Іоанна Азійського**, НовоОЛЕКСАНДРівка; крин. **_КИЯН**цева Ὠκεάνη у с. СИМОНи; ^БРІДок, **СИН**явка дослов. **сынъ** 'вежа, башта', р. **СУКИЧ** п РОГів **ЦВ**ІЛі Случі, р. ЯСТРУБень л УЖа Прип'яті, р. **ЯБЛУН**ець G Ἀπόλλων, **-**ець 2, **-**івка, **АПОЛЛОН**івка Ἀπόλλων, **_ПОЛОН**ичеве Ἀπόλλων, БЕРЕЗівка, БЕРЕЗнЯКи, ВЕРБи, СОРОЧень, ВЕРЕСівка, ЗЕЛЕНиця, КАМ'ЯНогірка, -ка, ЗаРОВЕНка! (пор. ЗаРИВИНці), КРИВоТИН, ВІЛЬХівка, -Шанка, **СІМАК**івка, Х**МЕР**ИН; бол. **ЮР**ківка у с. Усолуси, КОПАЧівка; **ЯМ**енець!; • коп. *ОСТАПова* у с. Вел. **КЛІЩ**і Κλείσος оберігач маєтности (епітет Зевса) Жт Народичі: бол. ОСТАПове у с. БОЛОТниця; бол. ШИМАНове у с. КАЛИНівка ^бол. **_ЛЮШ**ківське, БУЛІв, БРОДник, **СИНГАЇ** дослов. **сынъ** 'вежа, башта', РозСОХівське, ЛОЗниця, ГАННІвка, ЛЮБарка, **ШИШ**елівка; • бол. *ОСТАПове* у с. Поліське Вл Ст. ВИЖивка: ТЕКЛя ^г**ЛУХ**и; **СИН**ове дослов. **сынъ** 'вежа, башта', ПідСИНівка, **СУКАЧІ**, ГРАБове, **ЯРЕВ**ище Ереб, ШКРОБи, **РОКИТа**, **ЛюбоХИН**и, **БУЦ**ин, БРІДки; став РЕМІНь у с. ЧЕВЕЛЬ.

H. Johnston відзначає, що Блакитний Ніл (Астапос Страбона і Птолемея) тече, спадаючи з кількох східців або **уступів**... [The Nile Quest, p. 290]). У такому разі сам характер народної етимології може свідчити про враження очевидців подорожі на південь Єгипту. Однокореневих гідронімів відомо шість.

• оз. *ОСТУП* у с. БУЧак Чк КАНів: зат. **ОСТУП** у с. ІВАНьків; дж. **ЖУК**ове у с. ТАГАНча, бол. _ПЕРУНй παπύριvος у с. МИХАЙЛівка ^**ХМ**ільна; КОНОНча, РАЙок, СУШки, ТРОЩин, лАЗІРці, ЧЕРНиші, ГРИЩинці; ≈ бол. ЖАБО**КРЮК**івка у с. Мартинівка, ПИЛява, ГОРОБіївка, ПОПІВка, **МОНАСТИР**ок ^ТРАХТЕМИРів, **СИН**явка дослов. **сынъ** 'вежа, башта' ^КОЗарівка, МЕЖИРІЧ,

ЛІПЛяве, КОПіюВАТа, КУРилівка, КОНОНча, ТРОЩин, ТРОСТянець, ЯБЛУНів **Ἀπόλλων**; БОБРиця; ЛУКа ^БАБичі, ОЗЕРище!; • бол. *УСТУП* у с. Кишеньки Пл КОБЕЛ.ЯКИ: оз. **ОСТУП** у с. ЛУЧки, ВІЛЬХуватка; ^став ДРІЖДів ***тріщ-** у кол. с. СОКІЛка ^**ШЕНГУР**и CYNƧѠP ^БАРАННики ^ВІБЛи; р. **ОСЬМ**ачка = В**ОСЬМ**ачка; оз. **СЕМЕН**ківські у с. СОЛОШине ^став **СИН**Є дслов. **съıнъ** 'вежа, башта'; **ЖУК**и ^**БІЛ**ики, Рубани + **ЛАХН**и; ЛЕВАНевське **ⲗⲉⲃⲁⲛ**, **ТРОЯН**и ^**ДРИЖ**ина Гребля; **ОЛЕКСАНДРІЯ** ^КРИНИЧне, **ЯБЛУН**івка **Ἀπόλλων**, **САМАР**щина, РЕВУЩине, СУХе ^МИХАЙЛів-ка; ГАНЖівка, ГАЛАГУРівка, ГАЛІ-ГОРБАТки, ШАБЕЛЬНики, ДАБИНівка, **ПРОЩУР**ади, ОЗЕРа, МАРКівка, ТвердоХЛІБи, **ГРЕЧАН**и, **МОТР**ине, БРОДщина; • р. *УСТУП* п ПереВОДу УДаю Чг ПриЛУКи: р. БО́РШня! **βᾶρις** у с. БОРШна; ПОЛОНки Apollon, _КРОТи ^**СУХ**оставець, КАНівщина; **СУХ**о**ЛІС**и, **СУХ.ОПОЛО**Ва!! Apollo, **КРУТ**о**ЯР**івка, **СУХ**о**ЯР**івка ^ТУРківка, ОН.ИЩенків, **БІЛоШАПК**и, **БІЛ**оРІЧиця, ГЛИНщина, БЕРЕЗівка, МОХнівка, ГУСТиня, ПРУЧаї, ПриОЗЕРне, ПОЛОГи, ТАРАСівка, **ЯБЛУН**івка **Ἀπόλλων**, -ське, БІЛ**ЕЩ**ина ^**ПИРОГ**івці ^**ЯР**ова БІЛ**ЕЩ**ина; ЛИНовиця, ДУБовий ГАЙ, МОХнівка, ПереВОЛОЧна, БЕРДівщина, ГОРА; • р. ***УСТУП*** у с. КАПУлівка Дп Нікополь: **БОРИС**івка, ВИСОКопіль, ОЛЕКСАНДРівка, ПУТИЛівка, КРИНИЧувате, ІВАНівка, ХРИСТОФОРівка, СОРОЧине, КРУТий БЕРЕГ, **ШИШ**кине, КАТЕРИНівка, МУСІЇвка; • зат. ***ОСТУП*** і бол. **КУЦКІВ**ське у с. ХУД.ЯКи Чк Чк: ^коп. **СКОР**обагатівська, зат. **ОСТУП** у с. Свидівок; **ТУБІЛЬці**, **ГЕРОНИМ**івка, ДУБіївка, ХРЕЩатик ^БЕРЕЗняки; ДУМАНці, **ІРД**ИНь; ЧОРНявка, ВЕРГУНи, ЯСН.ОЗІР'я, БІЛ.ОЗІР'я.

Отож ті, згадані в останньому кортежі "тубільці" й розрізняли людей з Саїсу і Верхнього Єгипту, арабів зі щоглами, греків з Канопи, Олександрії і Солуня, дунайців, сирійців і коптів і яковитів.

▓ ***ОТАШів*** Кв < **ātaxš** [**'thš = Av. ātarš | N ātaš**] **fire.**

▓▒ ***-ОТИН*** < *Готин. З аналізу топонімів ПустОТИНе і ХОТИНівка Чг (Носівка) виходило б, що частина назв від основи -отин- може походити з *Готин, як і прізвище Отін: ; *БілОТИН* Хм (Ізяслав); *ДрО-ТИНці* Зк (Виноградів); *ЖабОТИН* Чк (Кам'янка); *ЖукОТИН* і *ОТИНія* ІФ (Коломия); *ЖукОТИН* Лв (Турка); *ЗаболОТИНці* Рв (Млинів); *ЗолОТИНка* Чг Чг *сол-; *КлекОТИНа* Вн (Шаргород); *КривОТИН* 2 Жт (Ємільчине); ***ЛюбОТИН*** Хк Хк; ***ЛюбОТИН*** Вл (Любешів); ***МирОТИН*** Рв (Здолбунів); *МокрОТИН* Лв (Жовква); *ОТИНевичі* Лв (Жидачів); *РибОТИН* Чг (Короп); *РобОТИНе* Зп (Токмак); *РухОТИН* і *ХОТИНи* Чв (Хотин); *СолОТИНе* Жт (Овруч); *ТихОТИН* Вл (Рожище); *ТуркОТИН* Лв (Золочів); *ХОТИН* Рв (Березне); *ХОТИН* Рв (Рівне); *ХОТИН* Рв (Радивилів); *ХОТИНівка* Жт (Коростень); ***ШпОТИН****е* Лг (Старобільськ); *ЯгОТИН* Кв (Яготин).

▓ ***ОТРОХи*** Чг < копт. **ⲁⲧⲣⲱⲟⲩϣ**: adj. Care-free, not liable; недбалий. б. ОТРИШкова і мог. ОТРИШкова л Кінської Дніпра; б. ОТРИШкова Буркунки Берди. Див. прізв. ОТРОЩЕНКО.

▓ ***ОХМАТів*** < бібл. Achmetha 'м. Екбатани', тепер Хамадан, давня столиця Мідії (270 км на пд. сх. від Тегерану).; Слід контактів Аршакидського і Сасанідського часу (-250 – 670-і) включає не лише перські історичні реалії Стахр, Тайшебаїні, Аршакиди, Сасаніди і Хосрой, але й імена царя Пакора II, і столичного міста Ахмети-Хамадану:

• *ОХМАТів* Чк ЖАШКів: КОРОЛівка, ЛЕМІЩиха, СОРОКОТ.ЯГа; • *ОХМАТків* Рв Млинів: **АРШИЧ**ин! Arsaces!, **БАКОР**ин Pakor II 120-і рр. ^Певжа; **ТУШЕБин** Taishebaini, КОСАРеве, ВОвНичі, ТОВПИЖин, ДОБРяТИН, ОСТАЛьці **uštar** [*GMRA < A gml'*; **'wštl | N uštur**] **camel** або **wāstar** [**w'stl**] **pasture, fodder**, **СТАВР**ів [**stpl | M 'stbr, N sitabr**] **big, coarse, strong**, **ЛІШН**я! **rasan** [**lsn' || N ~**] **rope** ^ХРІНники; ВОВКовиї, ХОРУПань, КОРАБлище, ЛИХАЧівка, ПЕРЕ.ВЕРЕДів faravard- **frawār** [**plw'l | N farwār(a)**] **bastion**; ЛИСин, ШИБИН, ДЕМИдівка, **ДУБЛЯН**и, БОРЕМЕЛЬ, Олександрівка, БАБОЛОКи, КОРИТо, **ТЕРЕШ**ів, ПідГАЙ, -ці, БІЛЬче, КАЛИНівка, РОГІЗне, КОБЛин, МежиРІЧчя.

▒ ***ОхТИРка*** См; пор. 56 **Отирко** у статті IV. прізв. ОТИЧ.

▒ ***ОШихліби*** Чв Кіцмань – пор. узб. **ош** плов; алі і тат. **ош** стріла + Халеб?

▓▒ ***ОШМАНЬ*** кут с. Клишки См Шостка. Див. II. *ЄСМАНЬ*.

П

ПАЛИКОРОВИ Лв. Назва села вказує на якийсь важливий епізод історії або традицію, але за 15 років контексти поки що різновекторні.

• *Паликорови* Лв Броди: ^КУТище, ЯСНище; ПОНИКВА, ПЕНЯКи, ШПАКи, СУХоволя.

ПАЛЬМИРІВКА Дп. Місто Пальмира у Сирії. Пор. *ТРИПІЛЛЯ*, *ХАЛЕП'Я*.

ПАНІВАНівка Пл гр. Πανιώνια 'Всегрецькі' (свята Аполлона).

• б. ***ПАНе-ІВАН****ова* < гр. **Πανιώνια** 'Всегрецькі' (свята) = ПАН**АНов**а, Велі-Тарама, ПАН.сива.кова, з. ст. Велі-Тарама, ВОЛІ.ТЕРНа кут. с. Октябрське Дц **Волн**оваха: ЯСНе, ОЛЕНівка, ІВАНівка, КРАСНівка, ВАЛЕР'ЯНівка, Червоне*, КРАСНівка, ТАРАСівка;

• ***ПанІВАН****івка* < гр. **Πανιώνια** 'Всегрецькі' (свята) Пл Семенівка: ^ВЕРЕМІЇвка; ГРИЦаї, ЗАЇЧенці, ІВАНівка, ЛипнЯГИ 2, ПУЗИРі, КАЛИНівка, КРАСНе.

Переконлива і вдала етимологія.

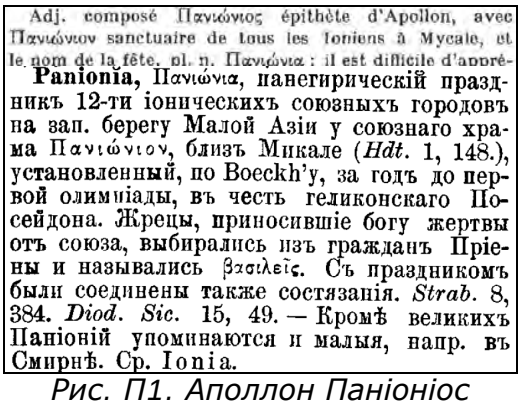
Adj. composé Πανιώνιος épithète d'Apollon, avec Πανιώνιον sanctuaire de tous les Ioniens à Mycale, et le nom de la fête, pl. η. Πανιώνια : il est difficile d'appré-

Panionia, Πανιώνια, панегирическій праздникъ 12-ти іоническихъ союзныхъ городовъ на зап. берегу Малой Азіи у союзнаго храма Πανιώνιον, близъ Микале (*Hdt.* 1, 148.), установленный, по Boeckh'y, за годъ до первой олимпіады, въ честь геликонскаго Посейдона. Жрецы, приносившіе богу жертвы отъ союза, выбирались изъ гражданъ Пріены и назывались βασιλεῖς. Съ праздникомъ были соединены также состязанія. *Strab.* 8, 384. *Diod. Sic.* 15, 49. — Кромѣ великихъ Паніоній упоминаются и малыя, напр. въ Смирнѣ. Ср. Ionia.

Рис. П1. Аполлон Паніоніос

р. ***ПАНСОВА*** < ір. **пансава** 'піскувата'.

"*Пансова* (рукав Самари). Ір. гідронім, власне – ір. прикметник *pansava- 'пісочний': ір. *pansu- 'пісок', пор. молод.-авест. pąsnav-, pąsanav- чол., сер. 'пил', дінд. pāṁsavá- 'пісочний', pāṁsú- 'пил, пісок'. Сусідній рукав Самари має назву ПіскУВАТа" [Трубачев 1968, 261].

ПАНЬКівці Лв, Хм + 7 схожих назв < пахл. *p'n(')k'* 'охоронець, пастух'.

ПАРАСКА, **БЕРІЗКИ** < παρασκευη (з гр. букв. 'приготування') 'Велика П'ятниця'. Прототипом численних *Березок* виглядає адиг. **бэрэскэ** з гр. παρασκέυη [Шагиров, I, 75] (звідси ж і груз. პარასკევი [p'arask'evi]) – ознака тих, хто шанує Велику П'ятницю, день розп'яття Христа. Символами ісламу у топонімах і прізвищах виступають його прямі, програмні ознаки: пор. Бахмут, Бахметівка, Ромодан, Мечетка, Кадиївка, оз. Закотне, Фаївка, Паталахівка. За матеріалами В. Абаєва та А. Шагірова, у поліетнічному середовищі мовні ознаки шанування п'ятниці і самого поняття п'ятничного посту (на відміну від місячного посту у Рамазан) пов'язані з християнами.

barysk'ī | **baræsk'æ** 'траур', 'пост'; *barysk'ī daryn* 'соблюдать траур, пост'; *barysk'ī īsyn* 'снимать траур'. — *Barysk'ī* „обычай у женщин ~ Один из терминов греко-христианской религии, проникший в осетинский, вероятно, через грузинское посредство: **груз.** *p'arask'evi* (← **гр.** παρασκευή) 'пятница'. Сюда же примыкает **удин.** *p'arask'i*, **инг.** *p'ärask'æ*, **чеч.** *p'erisk'in*, **абадз.** *beresk'eš* 'пятница', **каб.** *berazey*, **убых.** *berask'ä* 'среда'. Развитие значения 'пятница' → 'пост' объясняется тем, что в пятницу было принято соблюдать пост. Для [Абаев, ИЭС, I, 238].

У Ніжині у XIX ст. щоп'ятниці жінки уникали всякої праці (В. Пащенко).

У зв'язку з імовірним адигейською і грузинською участю в поширенні поняття **бэрэскэ** показова географія 24 назв від основи Параск-: крім Вл, Чв, Жт, Чг, це переважно схід і південь України (Кв4, Хк3, См2, Кг3, Вн2, Дц3, Лг, Пл, Мк):

• р. *ПАРАСКа* παρασκέυη п НЕВІЛЬниці у с. КОРОВія Чв Глибока: **ГЕРЦ**а **γερουσία**, Під**ВАЛ**Ьне, ЛУКОвиця, ГОРБова, івці, СЛОБІДка, - БАГРинівка, СИНівці 2, ПроСОКИРяни; р. **РУЖИН**оса = Radzinoso у с. Остриця, пот. **РУЖИН**осул у с. ГОДинівка; р. Присака;

• *ПАРАСКовеньки* См Охтирка: БОРЗівщина ^ЧЕРНЕЧчина, ПОПЕЛівщина, РИБОТЕНь; і**ВАХ**и! wâhh 'оазис' ^ГНИЛиця!, ЯСЕНове, МОЛОДецьке; КОМАРівка, САДки, ПОЛОГи ^БУРДУНи **πρυτάνεις**/ Burd'oyo ^**ҚОРАБЕЛЬське** ^**МАН**чичі, ІВАНівка, КОЗачий ЯР, ХУХра, ВИСОКе, ПідЛОЗіївка, МИХАЙЛенкове, КАРДАШівка, РозСОХуВАТе; КОЗяТИН, БУГРуВАТе, ГАЙМОШЕНка, БУЙМЕРівка, ОЗЕРа, ГОРЯЙСтівка (**γερουσία**?), ОЛЕНинське, РОЗСОХуВАТка, ПОПЕЛІВщина, ВОЛО.ДИМИРівка?; • б. *ПАРАСКовіївка* п УТчиної БІЛої Лугані; • *ПАРАСКовіївка* Дц Артемівськ: ^ЗОЛОТоЯРське; ЯМа, ЗаКУТне, КРИНИЧне, ЯКОВлівка, ВЕСЕЛе, БІЛоГОРівка, **ТРИПІЛ**ля!, КАЛИНівка, САНЖАРівка, ОЛЕКСАНДРівка, КРАСНоПІЛЛя; • *ПАРАСКовіївка* Дц Мар'їнка: КРАСНоГОРівка, ОЛЕКСАНДРівка, РОМАНівка, КРЕМІНець, ВЕСЕЛий ГАЙ, ГАННІвка, БЕРЕЗове; • *ПАРАСКовія* Хк Кегичівка: КРУТоЯРівка, РозСОХувата, БАБАки, ЗЕМЛянки, **ОЛЕКСАНДРІЯ**, ЛОЗова, ПАРАФіївка; • *ПАРАСКовія* Хк Н. ВОДОЛАГа: ^МЕЛИХівка; ОНАЦЬківка, ЗАВАДівка, БРІДок, БІРки, СОСОНівка, ГОЛОВнівка, КУТ, РОСТИНя, ВИННики,

БІЛоУСівка, РОКИТНе; ● *ПАРАЩина* παρασκέυη Кв Обухів: ^стр. *ПАРАЩина* у с. Ст. Безрадичі, КАПУСТЯНка, КОНЮШа!, ТАРАСівка; КОЗин, НЕЩЕРів, РОМАНків, ЖУКівці, МАТЯШівка, МАКАРівка, КРАСНе, КОЗіївка, КОПачів, КРЕНИЧі, оз. ***ДОМАХа*** у с. **ТРИПІЛ**Ля, ХАЛЕП'я; ● *ПАРАЩине Поле* Кг Кг: ЧЕРНЯХІВка, ***ДЕМЕШК****ове*, ПідГАЇці, ЛЕЛЕківка, ЛОЗуватка, КОНОПлянка, ОЛЕНівка, РОЖНятівка, Червоний КУТ, Зелений ГАЇ, ГАЇвка;

● р. ***БЕРЕЗК****ова* п Мокрої БЕРЕЗівки Кг **ОЛЕКСАНДРІЯ**: *БЕРІЗКи*; **СУРГ**ани, ЛОЗуватка, **ГАННІ**вка, БЕРЕЗівка 3, ПІЩаний БРІД, КОСівка, ВЕСЕЛа ДОЛИНа, ПОПЕЛЬ.НАСТе, ГЛИБоке, ГРОМоклій, ШАРівка, ЯЛинівка, ГАЇове; ● *БЕРІЗКи-Чечельницькі* Вн Чечельник: БІЛий КАМІНь, БРИТАВка, ВЕРБка, ЖАБо**КРИЧ**ка, РОГІЗка, ЛюбоМИРка, ТАРАСівка, СТРАТІЇвка; ● *БЕРІЗКи-БЕРШАДські*! Вн **БЕРШ**АДь: ^ДЖУЛИНка; БАЛАНівка, РОМАНівка, ЧЕРНятка, ЯЛАНець.

Г. Нюберґ

▒ *ПАРКАНівка* Од, ***ПИЛЬГАНи*** Вл < пахл. pargān / plgn мур, вал. Сюди ж *ПАРКАНці* Од. Дві різні основи цих реплік могли мати єдиний пахлавійський прототип; див. статтю про запозичення І. *ПАРКАН* з довідками зі словника Г. Нюберґа.

▒ *ПАРНеве* Хк, Лг < ір. parni, назва кочового скіфського плем'я, проводир якого Аршак заснував династію Аршакидів.

По зруйнуванні імперії Ахаменідів Олександром Македонським і його смерті у 323 р. Парфією володіли діадохи (Олександрові воєначальники). Між 308 і 303 рр. вона визнала суверенність Селевка І Нікатора, колишнього друга Олександра, сатрапа Вавилонії і засновника імперії Селевкідів. Він і його нащадки стали призначати до Парфії сатрапів.

Так тривало до 245 р. до н.е., коли парфянський сатрап Андрагор повстав проти молодого селевкідського царя Селевка II Каллініка, який щойно прийшов до влади. В цю пору політичного замішання з півночі до Парфії вдерлися **парні** – кочове скіфське плем'я зі степів Центральної Азії. У 238-235 рр. вони захопили всю Парфію. Контрнаступ царя Селевка II у 230-227 рр. закінчився поразкою, і під владу парнів перейшла також і Гірканія.

Відтепер і надалі ці степові завойовники-парні стали відомі під ім'ям нових "парфян"! Спочатку їхні царі – Аршак I, Аршак II, Фріапат, Фраат I – визнавали селевкідських царів як своїх суверенів, але за Мітридата I Великого (165-132 рр. до н.е.) самі завоювали Мідію, Вавилонію та Елам, – чим започаткували Парфянську імперію. Від цих "степових парфян" мав поширитися ламбдацизм – вимова приголосного **р** як **л** (пор. *Аланія / Іран*). Етноісторичний контекст парнів певною мірою відображують районні кортежі:

● *ПАРНе* Дп Синельникове: ^**КАТРАЖ**ка Caturiges, ВОДЯНе, ВИШНевецьке; **БУРХАН**івка, Богуславка, ХОРОШеве, СУХа КАЛИНа, ІВАНівка, ВОРОНівка, **ЯС**не, ЛУБ'ЯНка, **КИСЛ**ЯНка, КАЛИНівка, КРАСне, ТЕРНики, Ненаситець, ВОРОНове, ГРЯК**УВАТ**е, БОКівське, **КОДАЦ**ьке, МАЖАРи, ДЕРЕЗ**УВАТ**е; ● *ПАРНеве* Хк КУП'ЯНськ: ^**ТАРАС**івка, ІВАНівка, **Загор**УЙКівка; ДОРОШівка, САМБОРівка, ГЛУШківка, ВОРОНцівка, **МАРС**івка, ХРЕЩате, **КИСЛ**івка, **ТАБАЇ**вка, КАЛИНове, ШАПКівка, о**ПАРИН**е, **РАДЬК**івка, ПОДоли, БЕРЕСТове; ● *ПАРНеве* Лг Біловодськ: НОЗДРівка, БАРАНиківка, КОНОНівка, Степове, ТЕРНова; ● *ПАРНя* Чг Семенівка: КАЛИНівське, ІВАНівське, ЛУБня, ГАННівка, ВІЛЬШанка, ЛІСківщина, ГЛУХівщина, ІВАН.ПУТь, **МАРС**, РАКУТи, РАКУЖа, ХАНДабоків-ка; ● *ПАРНицьке* Пл ЛОХВиця: ^Степуки, Ячники; ЗаПАДинці, РОМАНиха, ЗаКРОЇнці ШМИГЛі, ДРЮКівщина, ЯБЛУНівка, **ПЛАСК**івщина, РОМОДАНівка, БУДАКІВка, БОДАКВа, ЗаБОДАКВа, ЗаМОРІЇвка, ХРУЛі, ЧЕРВОНі ЛУКи, ХРИСТАНІВка, БезСАЛи, БРИСІ;

● яр *ПАРН**ЮВАТ**ий* у с. *ПАРНувате* Хк БОРОВа: ^КАЛИНове, **ЯСИН**увате; Піски **РАДЬК**івські, Богуславка, КРАСноярське, ЖУРАВське; ● *ПАРН**ЮВАТ**ка* Лг Троїцьке: ^**ТАРАС**івка; **РІДК**оДУБ ardig битва, КОЗАРик, СОЛОНці, ВІЛЬШане, **Загір**'я, МАСЛівка, **ЯСЕН**івка, **ТАБАЇ**вка, БАБ.ОДИНка, ЛАНТРАТівка, БАБичеве;

Пояснимо численні гідроніми від основи Парн-: ● б. *ПАРНа* у с. КУЦеволівка Кр Онуфріївка: водопій ПАРНе і став ПАРНого у с. Деріївка; МОРОЗівка, ЯСЕНуватка, КАМБУРліївка, ОРІХове, ОМЕЛЬНИК; ● пот. *ПАРНий* у с. Чишки Лв Мостиська: ^КРИСовичі; АРЛАМівська Воля, МЕЛЕШки, БУХОвичі, ХОРОСниця; ● р. *ПАРНичка* у с. Полянки ІФ Верховина: **БАРВІН**ків, ХОРОЦеве, ЯСЕНів, УСТеріки азат?; ● яр *ПАРНів* п УДи Хк Хк: ОЛЕШки, РАЙ.ОЛЕНівка, ПЛОСКе!!; ● оз. *ПАРНя* у с. Стечанка Кв Чорнобиль: ІЛОвНиця, МЕДвин, ВЕРЕСня, РУДЬКи!, ПАРиШів, ОПАЧичі, УСів, ТАРАСиця, ОТАШів!, ІЛЛІНці!!; ● торф. *ПАРНівське* Жт Ємільчине: ВЕРЕСівка, РАДиЧі, ПАРаНине, ВІЛЬХівка.

ПАРПУРівці < гр. порфύρα порфира. • *ПАРПУРівці* Вн Вн: Телепеньки, Оленівка; • *ПАРФИЛИ* См Лебедин: ОПОЛОНівка; • крин. *ПОРФИРова* у с. Михайлівка Кв Тетіїв:; • став *ПАРПУРин* у с. Шендерівка Чк Корсунь-Ш: НАБУТів.

ПАРСька, ПЛОСКа 12 + а6, е18 **pārsīg** [*p'lsyk'* | N *pārsī*] Persian (ПАРСЬка Рв 351; ПЕРСИК Рв, пот. **ПЕРЖА**в Чв, оз. **ПЕРЖА**нське Жт, торф. ПЕРГАнське, бол. ПЕРГА, р. С**ПЕРЖ** у с. Дягова Чг Мена). Див. II. *ПЛОСКА*.

Про основу Пержа- слід сказати окремо. По-перше, її зміст засвідчує зв'язки з Персією, а, по-друге, її форма – приклад існування в Україні виразних доказів мадярського мовного посередництва через Буковину (пор. мад. óperzsa /о-пержа/ 'давньоперська мова'). На Овруцькому Поліссі є й інші факти мадярської мовної присутності, як-от назва с. ЯЖБЕРЕНЬ Жт Народичі ~ пор. Jaszbereny в Угорщині.

ПАРФЕН См < етнонім парфян. У часи Ахаменідів Парфією називали край на північному сході Ірану (тепер Хорасан). В Ахаменідських написах це ім'я збережене у формі дперс. 𐎱𐎠𐎼𐎹𐎢 Parθava. Сусідами Парфії були Мідія на заході, Арія на сході; з півночі прилягали історичні області Гірканія (південний берег Каспійського моря), Маргіана (Мерв) і Бактрія (Балх).

Найдавніші історичні згадки про Парфію містяться в ассирійських текстах VII ст. до н.е., де вона фіґурує як Партакка або Партукка. Її підкорили мідійці, засновники першої іранської імперії. Невдовзі їх самих поборов перський цар Курош Великий (у 550 р. до н.е.) – і так на кілька століть Парфія стала частиною імперії Ахаменідів. У 522 р. після державного перевороту Дарія I Парфія підтримала царя Фраорта, але перси захопили його у місті Раги (Тегеран) і до літа 521 р. зуміли приборкати повстання парфян. Далі парфяни брали участь у всіх військових походах Ахаменідів, зокрема – на Грецію у 480 р.

• *ПАРТИНці* Хм Ст-костянтинів: Загірне, ВОРОНківці, ОРІХівка, КИСЕЛі, **РАДК**івці, Степок, ДРАЧі, БОВКуни, КАЛИНівка, Підгірне, МОРОЗівка, САХНівці. Можливо, сюди ж і назва с. ПАРТЕНіт Км, щоправда, традиційно пов'язувана з дівою Афіною.

Нащадки Аршака – Аршакиди – панували в Ірані до 224 р. н.е. (коли на зміну їм прийшла династія Сасанідів). Еліта завойованих земель була грецькою, і нові володарі мусили пристосовуватися до неї, якщо мали намір утриматися біля влади. Тому міське самоуправління було залишене без змін, а самі міста зберегли свої права. Парфянська імперія не була надто централізованою. В ній існувало кілька мов, кілька етносів, кілька економічних систем. Саме слабкі зв'язки між окремими частинами імперії стали ключовими для виживання держави. У II ст. н.е. найважливіша з кількох столиць Парфії Ктесифон тричі опинялася в руках у римлян (у 116, 165 і 198 рр.). Але щоразу імперія виживала, адже мала й інші політичні центри.

Складові частини імперії Аршакидів були справді незвично автономними. Так, їм дозволялося карбувати власну монету. Оскільки місцеві еліти платили податки, Аршакидські царі не намагалися змінити традицію. Система процвітала – досить переглянути матеріали археологічних розкопок у Ктесифоні, Селевкії, Екбатанах (Хамадані), Раґах, Гекатóмпілосі, Нисі, Сузах [www.livius.org/articles/misc/parthian-empire].

• *ПАРФЄН* См Путивль: **КУБЕР**, **КУБАР**еве, ПЕРЕСИПки, **ДОРОШ**івка, **КОЧЕРГ**и, ВЕГЕРівка, КРАСне, КОРОЛЬки, САФОНівка, ЯЦине, ІВАНівське, ОРІХівка, ВОРОНівка, ЮРАСове; • *ПАРФили* См ЛЕБЕДин: ^Степне, ШУМили; ОвДЯНське, **БОРОВЕНЬК**а пор. Барвінк-, ХОРОЛ, ГЛУШівка, САВОНиха, ЛІСне, ПереЛІСки, СУПРУНи, **РАДЧ**уки, ЯСНопілля, ОПОЛОНівка, КУРДи, ГАЛУШки, ПАДалки, ПІДоПРИГОРи, ТАРАСівка, СІРоБАБине, БАРАБАШівка, **ЖАДЬК**ове, **РАДЬК**ове, ДРОЗДівщина, ПоКУТне; • крин. *ПАРІВОНівська* *Фаріон? у с. ВІЛЬХІВчик Чк Корсунь-Ш: ТАРАСівське, САХНівка, ДАЦЬки, СУХини, НеХвОРОЩ, ШЕНДЕРівка; • торф. *ПАРФЕНове* у с. БОРОХів Вл Ківерці: ЖУРАВичі, ПУТилівка, ЗаЛІСОЧе, ХОРЛ.УПи, БОД.ЯЧІВ, ТРОСТЯНець. Див. основу II. *БАРВІН-*.

ПАРФЯНСЬКИЙ ВЕКТОР ЗВ'ЯЗКІВ ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ – див. II. ПАХЛАВІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ.

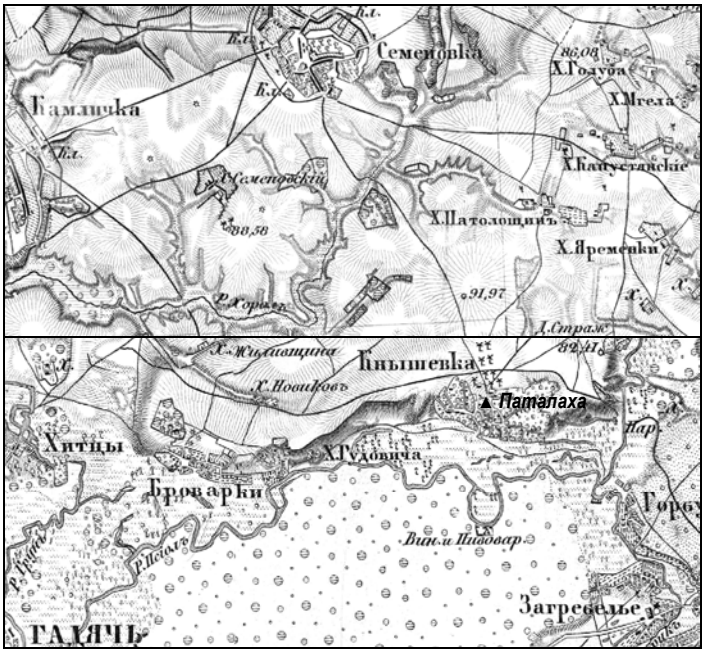

Рис. П2. Хутір Патолощин і с. Книшівка Пл Гадяч [КШ22-12]; *додано розміщенння г. Паталаха*

гора **ПАТАЛАХа** у

с. Книшівка (повідомив В.Ф. Терещенко) (рис. П5) і хут. ***ПАТОЛОЩин*** (рис. П2) Пл (Гадяч),

с. ***ПАТАЛАХівка*** Лг (Сватове, рис. П3) < ар. فتح الله Fat**ḥ** Allāh букв. 'перемогу [дає] Аллах' [Гафуров, 200] (вигук джигаду). Сюди ж *Подольох* Хк, ур. *Подольох* у с. Уралове = Олтар+ См С-Буда; також *Водолаги* См. Самі назви цього змісту могли з'явитися лише під час арабо-хозарської війни 710-737 рр. і вказують на історичну присутність арабів. Прямі свідчення цього є у топонімічних контекстах: ● *ПАТАЛАХівка* Лг Сватове: **АРАП**івка! (за 40 км), **КОЗАР**ик; ● ур. *ПОДОЛЬОХ* у с. Уралове = Олтар$^{+}$ См С-Буда: р. **АРАП**івка! біля с. Очкине (за 12 км) і нижче по Десні с. **АРАП**овичі під Новг.-Сів. Чг; ● *ПАТЛАївка* Пл Пл: ПАДАЛКи Fath Allāh 🔑, **БарАБАШ**івка! сир. Bar Abbas 'сини Аббаса' (Аббасиди); ● *ПОДОЛівка* Хк Барвінкове: **БарАБАШ**івка!; ● хут. *Патолощин* (Пл Гадяч) [КШ22-12] у верхів'ях р. Хорол: поруч вел. с. Бієве (Чернишівка), далі на пд.сх. на р. Грунь с. Подолки, а ще нижче с. Книшівка з г. *Паталаха.*

Рис. П3. Село Паталахівка (Лг Сватове): Арапівка, Козарик...

ПАХЛАВІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 17-ї історичної епохи) – -III / +III ст.: топоніми Стахорщина, Аршуки, Узруй, Карапани, Хасанівка?, Добростани, Дейнеки, Волфине, Іртиця = Альта, Псло, Артек, Дробишеве, Дрогобич, Кодак, Кодаки та ін.; пор. середньоіранські лексичні запозичення *волхви*, *пахлава*, *питльований*, *грива*, *гривня*, *призьба*, *печеніги*, *яси*.

Д. МакКензі

Особливістю наукових знань про мову пахлаві, на думку Д. МакКензі, є те, що майже кожний з оприлюднених списків її лексики містить частину слів сумнівної природи, – причому певності немає ні у їхній формі, ні у значенні, а часом навіть у самому їхньому існуванні [MacKenzie, 1]. Г. Нюберґ підтверджує цю картину (1974): "Другий том мого *Manual of Pahlavi* з'являється по довгій перерві: через десять років по першому. Основною причиною є величезний обсяг фундаментальних лінґвістичних проблем, які виникають у зв'язку з першим-лішим словом, – кожна з них потребує часу і марудних досліджень" [Nyberg, VII].

До теми про час, коли вимова відповідала написанню, звертаються рідко. Як ухильно сказано у О. Шярвьо, "з різних причин пахлаві записували не в реальному звучанні, а у вимові, що ***існувала за кілька століть перед тим***. Це нагадує становище з французьким і анґлійським [правописом]" [Skjaervoe, 9]. Віддаючи належне праці Г. Нюберґа 1964 р., Д. МакКензі зауважував, що застосована вченим архаїзуюча традиція вимови пахлаві (зокрема, научання старої вимови часів аршакидів) вже не загальноприйнята [MacKenzie, V]. Сам МакКензі вважав своєю заслугою переорієнтацію свого словника на вимову новішої, сасанідської доби [MacKenzie, I] (з -**р**- замість -**л**- та ін. рисами).

Власне, якраз звучання "пах**л**аві" (замість "па**р**хаві") доводить реальність приголосного звуку **Л** у *ТІЙ* мові. Метатеза -хл- < -рх- трапляєтьчся досить часто: p'h**l**yc (pahrez) ~ pa**r**hez захист, охорона. Пор. і Во**л**инь < "море Во**л**ынское = Хва**л**ынское" (Фасмер) з Хва**р**азм-.

Час поширення *пахлавійської* мови, пов'язуваної з *парфянською* державою Аршакидів у Персії (-III / +III ст.) збігається з класичним часом присутності *сарматів* у Наддніпрянщині [Kozak, 109-111]. Отже, поява наведених топонімів відповідає добі, відомій археологам як сарматська. Серед топонімів України існує група реплік, що походить від форм з -**л**- (аршакидського часу) та інша група, яка походить від прототипів з -**р**- (сасанідського часу). Їхнє кількісне співвідношення поки що не визначене.

Сама відповідність численних топонімічних основ в Україні до певної міри гіпотетичному звучанню слів архаїчної, аршакидської пори пахлавійської мови становить першорядний науковий інтерес, з очевидністю зміцнюючи довіру до тих недосконало переданих на письмі зразків давньої мови.

ПАЦали Пл < пор. кашубс. *пац* 'стернове весло'.

оз. ПАЦове ур. (о-в) Вел. Кучугури (Каховське вдсх.) Зп.

ПЕВНа Жт Чуднів < пор. чес. pevnost' 'фортеця' від pevný 'твердий', пол. pewny 'надійний' [Buck]. Також прізв. Певно См Бензики, 19 Певно, а, ева, ний... Не виключено, Півні. Пор. с. Певна Жт Чуднів 1709; Півнева Гора Хм (Ізяслав); Півні Кв (Фастів); Півні Мк (Єланець); Півнівка Лг (Мілова); Півнівщина Чг (Городня).

ПЕДОРичі Пл < Федір, род. Федора. Пор. крин. ПЕДЬКОва у с. Мельниківка Чк Сміла; торф. ПЕДинки Жт Любар; річки Педань Чг, Педашка Пл, Педора Чк. Див. І. АРИСТОФАН ПРО СКІФСЬКУ ВИМОВУ, IV. ТОДОРУК.

ПЕКУРівка Чг < кімр. **pecwr** 'грішник'. Не виключено, що численними пристосуваннями тієї ж основи є *Пекарі*. Ці назви належать до топонімічних ознак участі кельтської церкви у євангелізації Наддніпрянщини [Тищенко 2009, 418-421, 422, 431]. Див. II. *Голуби*, *Колубаївці*, *Радоробель*, I. *книга*, IV. Пекур.

ПЕЛАГІЗМИ (УРАРТИЗМИ) У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 3-ї історичної епохи) від -II тис.: топоніми Тушебин, Банилів; пор. лексичні запозичення *зубр*, *осокір*, *вино*, *олія*, *морока*, *шарпати*.

ПЕНДЮРівка, кут у с. Клишки См Шостка < 1) алб. pendë гребля; 2) але і латис. panderis 'пузо'.

ПЕНЯЗівка Чк, Чг < 1) дслов. пѣнязь 'гріш'; 2) рум. pînză, pânză 'вітрило' з *pandia : лат. pandere 'постилати' [Buck, 401].

ПЕНЯЗівка Чк Христинівка; ПЕНЯЗівка Чг Куликівка (на Десні), р. *ПІНЧ* бас. Росі у с. Мала Михайлівка Кв Сквира (пор. *постирадло*; прізв. Пинзеник, с. Деньги Чк, б. Парусівка бас Лугані).

ПЕРГА Жт Олевськ < гр. Перга, місто у Памфілії (пор. Панфили Кв 1268, ШПЕНДівка Кв 540 < Аспенд) [СКД, 978].

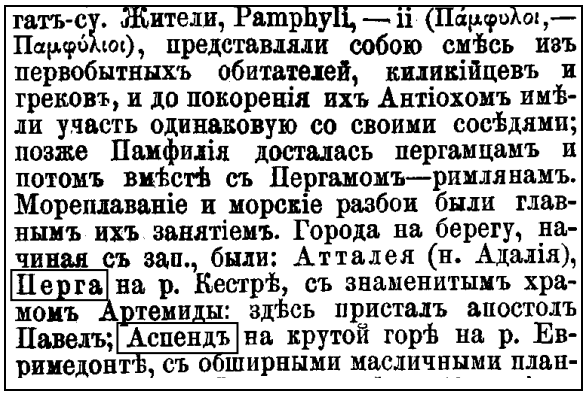
гатъ-су. Жители, Pamphyli, — ii (Πάμφυλοι,— Παμφύλιοι), представляли собою смѣсь изъ первобытныхъ обитателей, киликійцевъ и грековъ, и до покоренія ихъ Антіохомъ имѣли участь одинаковую со своими сосѣдями; позже Памфилія досталась пергамцамъ и потомъ вмѣстѣ съ Пергамомъ—римлянамъ. Мореплаваніе и морскіе разбои были главнымъ ихъ занятіемъ. Города на берегу, начиная съ зап., были: Аттадея (н. Адалія), Перга на р. Кестрѣ, съ знаменитымъ храмомъ Артемиды: здѣсь приставъ апостолъ Павелъ; Аспендъ на крутой горѣ на р. Евримедонтѣ, съ обширными масличными план-

Рис. П4. Довідка про античні міста Перга і Аспенд [СКД, 978]

ПЕРЕ- – історично вироблений префікс топонімів, який вказує на припинення давнішого стану або якості, виражених у основі назви: ПереЩЕПине, ПереБИКівці, ПереБРОДи, ПереВЕРЗівка, ПереГІНка, ПереГІНське, ПереЛІСки, ПереЛІСЯНКа, ПерЕМИЛІВка, ПереМИСЛівці, ПереМИШЛяни, р. ПереРІДКа, ПереСОПниця, ПереХРЕСне, ПереЯМпіль, ПереЯСлав.

Натомість Пере- є частиною основи у назвах: Перегуди, Передеріївка, Пересипки. Див. II. *По-*, *Не-*, *Роз-*.

ПЕРЕГУДи < лат. paragaudion 'тканина з облямівкою', звідки також копт. **ⲡⲁⲣⲁⲕⲁ[ⲟⲩ]ⲗⲓⲟⲛ** paraka[u]dion 'військовий одяг' [Rossi, 394] (плащ), вірм. *paregawt* 'туніка' (= χιτών у Євангелії від Марка 6, 9) < гр. παραγαύδης, сем. **prgwd**. • *ПЕРЕГУДИ* Кв Бориспіль: Куржуківські Кавартi!; СОШників, ТАРАСівка, ГОЛОВУРів.

ПЕРЕДЕРІЇвка Пл < дперс. (𐎠𐎡𐎹𐎢)𐎭𐎼𐎭𐎹𐎢𐎺 (Sakā) paradriya 'Скіфія Заморська'. Це їм'я можна назвати уламком імперської вивіски Ахаменідів. Завершивши мовний аналіз перських свідчень про скіфів (саків парадрій), слід було повернутися до топонімії. У ній знайшлися докази доброї обізнаности предків українців з цим офіційним перським терміном – назвою Наддніпрянської 24-ї сатрапії V–IV ст. до н.е.! Ідеться про сучасні назви в Україні: б. ПЕРЕДЕРІЄва ^**Корост**ієва б. [СГУ, 273; 121а, рядок 25] у с. ^ПЕРЕДЕРІЄве Дц (знак ^ позначає пряме сусідство); с. ПЕРЕДЕРІЇвка Пл, колодязь ПЕРЕДРІЇв у с. Івангород Кг Олександрівка [СМГУ, 354], оз. ПЕРЕДЕРуха у с. Білий Берег Кв Іванків [СМГУ, 278], г. ПЕРЕДРИ**ли** біля нп Кам'янка-Бузька Лв [SG, III, 193]. Про безодню часу, яку подолали ці українські топоніми і прізвища, оповідає детальне дослідження, розміщене в Інтернеті [38]. Інтернет свідчить про схожі прізвища в Росії (*Передерий*) і Хорватії (Predrijevac): уже згадано, що там хоч і слабший, але теж є слід такої топооснови.

І тут з'ясувалося, що географічні об'єкти з цими назвами опиняються в середньоблизькому (↔ 30/70 км) сусідстві з уже відомими топоосновами, які продовжують поняття 'сатрап' (!): с. ***ПЕРЕДЕРІЇ***вка ^Заморіївка (калька?) Пл (↔ 36 км) ***ШАТРАВ***ине, КОЦУПіївка См (рис. П4); колодязь ***ПЕРЕДРІЇ***в (↔ 76 км) б. ***ШАТРАВ***ина, ДАР'Ївка Кг; оз. ***ПЕРЕДЕР***уха ^ВОРОПАЇвка (↔ 70 км) р. ***САХРАВ***щина у с. ***ШАХРАВ***щина Кв; пор. також "балка ПЕРЕДЕРієва п. Міусу у с. ^ПЕРЕДЕРієве (↔ 33 км) НовоДАР'ЇВка, ДАР'Ївка Лг (+ с. ДАРИЕвка РФ у пониззі Міусу, там же р. САРМАТська і с. МокроСАРМАТка)".

Що до важливості арґумента просторової близькості назв, то тут прикметним фактом є, наприклад, те, що ***у с. Шатравине*** См ***мешкає родина Передеріїв*** (повідомила краєзнавець Л.М. Клешко з с. ЯСнопільщина См Липова Долина).

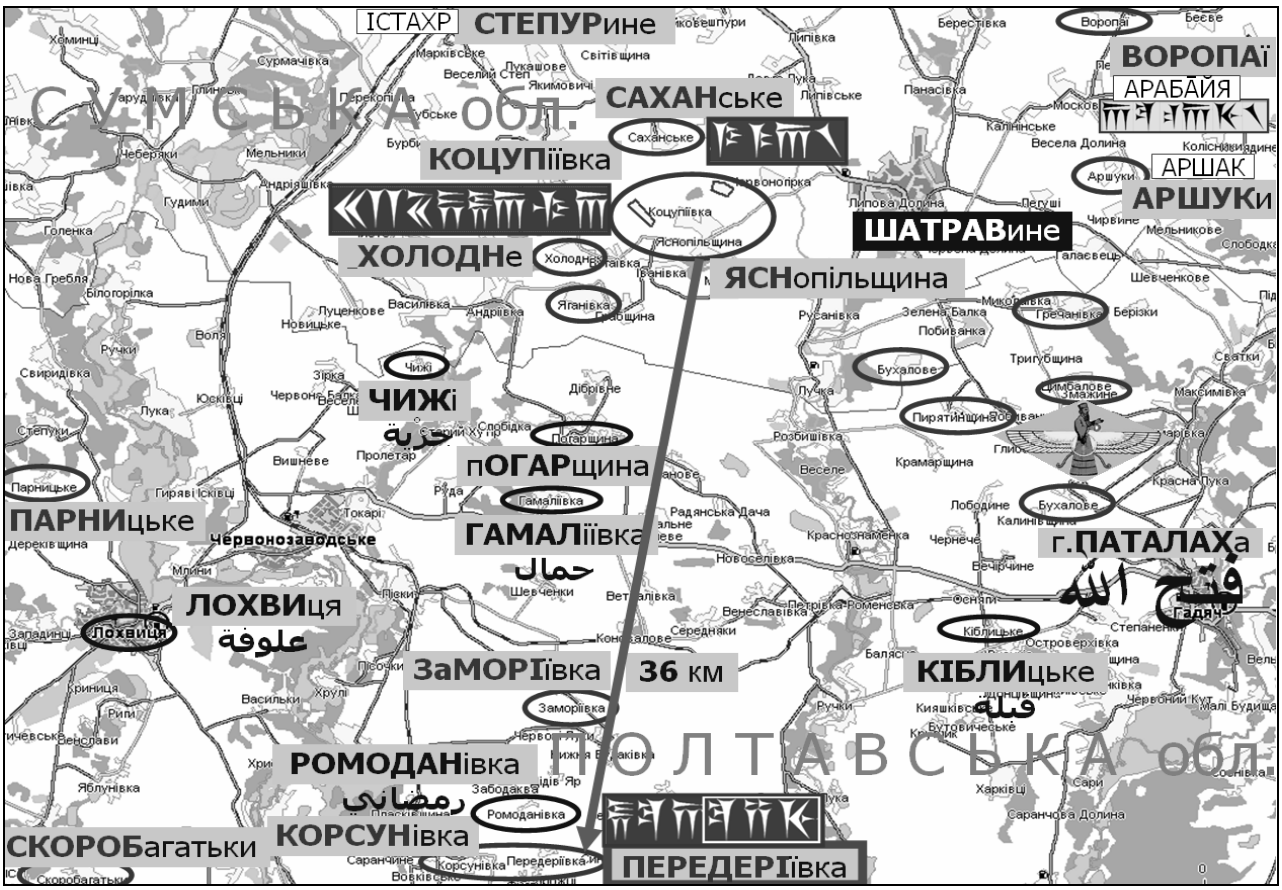

Рис. П5. ***Схема розміщення топонімів між с. КОЦУПІЇвка*** *См* ***і ПЕРЕДЕРІЇвка*** *Пл. До ареалу перських топооснов з півдня прилягає масив топонімів від арабських основ, – це добре відповідає подіям арабо-хозарської війни VIII ст. і подальшій боротьбі місцевих прибічників Аббасидів і Омейядів [Тищенко 2011, 64-124]. Назви від арабських основ: ЛОХВИця (ар. алуфа 'винагорода; султанська платня послу'), РОМОДАНівка (ар. рамадан 'піст у мусульман'), ГАМАЛіївка (ар. сир. Гамалія), ПОГАРщина (літоп. агаряне 'мусульмани'), ЧИЖІ (ар. джиз'я 'податок'), КІБЛИцьке (ар. кибла 'напрям на Мекку (для молитов)'), гора ПАТАЛАХа у с. Книшівка Пл Гадяч (повідомлення В.Ф.Терещенка) – від ар. fath Allah 'перемогу дає Аллах' (вигук джигаду) [пор. Тищенко 2011, 64-78]. Далі на південь знову іранські топооснови: ПАРНИцьке (парни, скіфське плем'я), КОРСУНівка (ав. Хорасан) ^ПЕРЕДЕРІЇвка (Sakā paradriya) (пор. рис. П6) 'Скіфія Заморська' – пор. за 8 км с. ЗаМОРІЇвка. Тоді за аналогією прототип КОЦУПІЇвка мав бути *Хšаçар-іуа тобто "Сатрапова"*

Районні топонімічні околиці назв від основи *Передерій-* станом на січень 2016 р.: ● б. *ПЕРЕДЕРІЄва* п. Міусу у с. *ПЕРЕДЕРІЄве* Дц Шахтарськ: (за картою –) НовоДАР'Ївка, ДАР'Ївка Лг (+ с. ДАРИЕвка РФ Рост. у пониззі Міусу, там же р. **САРМАТ**ська і с. Мокро**САРМАТ**ка); ● *ПЕРЕДЕРІЇ-*вка Пл Миргород: ^ЗаМОРІївка, СИНЬоЩОКи; **САК**алівка **сак-**, ВОВНянка ***алан-**, ШПАКове дперс. śpaḥ військо; ● колодязь *ПЕРЕДРІЇ*в у с. Івангород Кг Олександрівка: ^ОМЕЛЬгород; **ЯСИН**ове, -уватка **ясин-**, **ОС**ота 2 ас-; ● оз. *ПЕРЕДЕР*уха у с. Білий Берег Кв Іванків: ^ВОРОПАЇвка Arabaya?; ● г. *ПЕРЕДРИли* біля нп Кам'янка-Бузька Лв: пот. ГРИЧкова, Вел. _**КОЛОД**не!, -енце skolot- 'самоназва скіфів' [Геродот]. У близькому зарубіжжі України до списку цих рідкісних назв долучаються у Білорусі с. ● *ПЕРАДРЭйка* By Мазыр (150 км від с. Білі Береги Кв) у характерному контексті на Нижній Прип'яті (^**АС**авец **ас** 'ясин', р. **СКАЛОД**зіна у с. **СКАЛОД**зін skolot- 'самоназва скіфів' [Геродот]). В Росії у гідрографічній системі р. Оки це назва яра ● "отвершок *ПЕРЕДЕРЕвской*" [Смолицкая, 61, 158] (неподалік яр АЗАРов перс. azar 'ритуальний вогонь', azerī 'вогнянин; азербайджанець', яр **ОС**ин **ас** 'ясин', с. Б. ДАРАЕво дперс. draya- 'море'). Також у Хорватії виявлено два взаємно близькі села ● *Gornje i Donje PREDRIJevo/ Predrijevci*? [Hrvatska, 15, 70] (поруч Turanovac, Peršaves, Kasapnica, Šaševo, Čačinci) біля м. Слатіна і р. Драва, – пор. авест. tūra 'скіфи' [Абаев 1990, 30, 40], дперс. *хšаçар-, парс. čašnī 'прийняття дрону (ритуального хліба)'.

Таким чином, у явно небагатих на іранізми топонімічних околицях назв від основи Передерій- є, тим не менше, виразний слід скіфів-**сколот**ів, на 400 років пізніших **сармат**ів і ще на стільки ж ближчих до нас у часі **алан**ів-**ас**ів.

Рис. П6. Фраґмент фото К.М.Криконюк 2012 р. з розміщеними автором для друку статті словами "Спеціальна тема". Унікальний перський напис в тіні над фіґурою № 24 читається "Іям сака парадрія" тобто "Це скіф заморянин" (тут досконалі прописи розміщено під важко прочитуваними знаками пам'ятки). У врізці – без розуміння важливости напису техред змінив місце підзаголовку, чим знецінив статтю в журналі

ПЕРЕЛЮБ < серб. **Прељуб** 1344 р. Чг КОРЮКівка: ^БАЛЯСи; **БІЛОШИЦЬ**ка Слобода, **КОЗИ**лівка, ОХРАМієвичі **Аграм**, ОЛЕШня, БРЕЧ, ХОВДіївка, ХОЛМи, ЛУКОвець, КИРИЛівка, БУДА, УРІЧчя, БУДище, СЯДРине, ТЕЛЬне, ШИШківка. Виразний синхоричний слід (Сербія, Білашиця, Загреб-Аграм).

ПереМИШЛяни Лв, ***ПереМИСЛівці*** Лв < Пере- + МИСЛ-.

оз. ***ПЕРЕМУТ*** Вл < дєг. pɜrɜ 'дім, храм' + mwt 'матір': храм богині Мут (див. рис. П7). Назва виявлена завдяки контексту ойконіма *ШАЦЬК*.

• *ШАЦЬК* Вл рц/ ЛЮБОМЛь: оз. **ПЕРЕ.МУТ**! , Pɜrɜ-Mut 'дім (храм) Мут', оз. **ЧОРН**е 2, оз. _МЕЛЬНики, оз. ГАРАСИМове герусія; далі – с. **ЛОКУТ**ки , **ГОРОХ**овище (706a); To run (ship) aground, бол. **ДУД**ишки Ddkw 'канал, протока' біля с. БОРОве, **НУД.ИЖ**е місто Ісиди/ Розп'яття, СУКачі, ЛЮБо**ХИН**И, КРИМно, **ТЕКЛЯ** '(монастир) Св. Теклі в Єгипті', ЯРЕВИЩе, ЗдоМИШЕЛЬ, ШМЕНЬки, **БОРЗ**ова baridh-, **БУЦ**ики, ЧОРНоплеси, **СІМАК**и, РИМАЧІ, РІВНе, став **КУЦ**ів у с. Підгороднє, оз. **ПУЛЬМО**!, оз. ШУМИНець = "Соминець".

Давньоєгипетське слово Mut означало 'матір': цю богиню вважали матір'ю всіх богів. Серед інших її епітетів – Світова Матір, Око Ра, Цариця Богинь, Панна Небес; Та, хто дає народження, але сама не народилася ні від кого. Слід визнати, що витоки Прип'яті – справді достойне місце для її святилища: з кришталево-прозорих озер з зеленкуватою водою і світлим дном тут витікає Прип'ять (принаймні, єгиптянам так здавалося). В античний час Прип'ять вважали основним водотоком Дніпра. Населений пункт з назвою *Перемут* знайшовся на теперішньому Рибинському вдсх. у Тверс. обл. Росії. У поляків є свої Przemęt і Premęczysi. Однокореневі назви в Україні – МУТин, МУТичів См. (Що до *Мутина*, то знахідка тут ґотського скарбу може вказувати на синхоричний зв'язок з лат. Mutino, суч. іт. Modena у Ломбардії, де ґоти уперше отримали від римлян дозвіл на поселення.) Див. II. *ШАЦЬК*.

ПЕРЕСИПки См, ***ПЕРЕСОПниця*** Рв < пахл. parisp – '**вал**, **насип**, стіна' з дав.-іранс. *pari-spa- 'кидати'. Також Переспа, Перешпа. Див. I. ПАРКАН.

ПЕРЕЩЕПИНе Дп, див. II. *ЩЕПАНІВ.*

ПЕРСЬКІ ІРАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (мовний слід 16-ї історичної епохи) від V ст. до н.е. – топоніми Шатравине, Передеріївка, Гельмязів, Горґани; пор. лексичні запозичення *Бог*, *дбати*, *тривати*, *жвавий*, *збіжжя*, [*хупавий*], *ґиґнути*, *шупити*, *заради*, *кат*, *драби*.

Рис. П7. ***Озеро Перемут і канал Колодезький на карті Шуберта*** *(1867 р.). Документальне підтвердження існування* ***каналу*** *між оз. Світязь і оз. Пульмо* (див. II. *Шацьк*)

▒ *ПЕЧЕНІГи* Хк, ***ПЕЧЕНІЖин*** ІФ < етнонім печенігів, від пехл. pēšēnīg 'перший, головний, шляхетний' [McKenzie, 68]; pēšēnīk 'попередник'; ~an предки; *військо фронтової лінії* [Nyberg, II, 161, McKenzie, 68]. "Печеніги, прийшовши на українську землю, були обізнані з деякими реліґіями, *особливо їхньою симпатією користувалося* ***маніхейство***" [Пріцак, 2042]. Ось звідки слід його присутности в топонімії України! "Правлячі верстви [печенігів] розмовляли **іранською мовою**" [Пріцак, 2042] – тобто пахлаві. От саме ця мова, а не тюркські ілюзії і містить ключ до їхнього етноніма! Слово пехл. pēšānīg означає 'лоб'; пехл. pēšēnīg 'перший, головний, шляхетний' [McKenzie, 68]: тобто, це переклад геноніма *кангар* (або його прототип), і це спростовує спроби тюркологів понизити проблему до скотарського рівня як "своячків"-баджинаків! До всього, мадярська форма їхнього етноніма *bésényő*: у ній -ш-, як і у пахлаві, а не -ч-/-дж-. "Своячки" стають на своє місце – чергової народної етимології.

Рис. П8. Ситуативна карта Пачинакії

О. Пріцак

Землі за Стугною, Остром і Сеймом належали не Києву, а ісламізованим арабами степовикам. Там була Пачинакія, пізніше – Половеччина. Позначені на картах степи у складі Київської Русі – свідома підробка: того не було. Зате мовна мозаїка назв на цих землях підтверджує висновок акад. О. Пріцака про Середньовіччя Степу й Лісостепу як історію конгломерату племен степовиків за участю слов'ян. Серед теперішніх народів Європи українці й собі успадкували частку цієї історії.

ПЕЧЕНІЗЬКІ ІРАНІЗМИ І ТЮРКІЗМИ

У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (мовний слід 30-ї історичної епохи) від X-XI ст.: *печеніг*; топоніми Печеніжин ІФ, Печеніги Хк, Печенюги Чг, Трул+, Курчиця, Кагарлик. • *ПЕЧЕНІГи* Хк Чугуїв: ^**КИЦ**івка! **чаклунове**; БОРЩова ^ГАРАШКівка; • *ПЕЧЕНІЖин* ІФ Коломия: ГОЛОСків, ДОБРоВІДка; • *ПЕЧЕНІя* Лв ЗОЛОЧів: КУРОВичі, ОБЕРТАСів; • *ПЕЧЕН**ЮГи** bésény**ők*** Чг Новгород-Сів: **АРШУК**и, **КАРАБАН**и, **УЗРУЙ**, ШЕПТаки, КИСЕЛівка, РОГівка, БУГРинівка, ДРОБИШів, **КОМАНЬ**, ФОРОСтовичі, БЛИСТова; • *ПЕЧИНи* См ТРОСТЯНець: ЗОЛОТарівка, ШАБЛине, ПАРХОМівка, НИЦаха; • *ПЕЧАНівка* Жт РОМАНів: **МАНІ**, КОЗАРа 2, ВІЛЬХа, ОЛЬШАНка, ГОДиха, ЖОВТий БРІД, СИНява, ЯСНогород, МОНАСТИРок, ІВАНівщина, Старочуднівська Гута.

ПИЛИПи Вн < 1) Філіппополь, столиця римської провінції Фракія (тепер Пловдів); 2) Philippus Arabus, римс. імператор.

Полки Кніви захопили Філіппополь влітку 250 р. Спочатку оточені в місті фракійські загони проголосили губернатора Фракії Пріска імператором і спонукали його укласти угоду з об'єднаними ґотами, здати їм неприступне місто і побрататися з ними. Коли ж Пріск впустив ґотів до міста, ті не дотрималися угоди і вчинили дику різанину, вбивши до 100 тис. людей. Хто не загинув, був забраний у полон, у тому числі багато осіб сенаторського звання. Узурпатора не стало і сліду. Заволодівши містом, ґоти як слід роздивилися у Фракії, а може й у сусідній Іллірії. Не надто поспішали вони вертати додому, хоча обидва Деції, батько з сином, і Галл стояли на півночі на Дунаї. Не раніше весни 251 р. Кніва вирушив у зворотну путь [див. Вольфрам, 75].

• *ПИЛИПча* Кв Баришівка: ^**ЯРЕШ**ки Ares; ЯБЛУНева, ГОСТРоЛУЧчя; • *ПИЛИПи-***БОРІВ**ські!! Вн Томашпіль: ^КАЛ.ИНКа; **ЯРИШ**івка!, ВАПН.ЯРка, КИСЛицьке, ВЕРБова; • *ПИЛИПи* Вн Могилів-Под: ^МАТЕЇвка; **ЯРИШ**ів, Вила-**ЯРУЗ**ькі, СЕРЕБРія, ПідЛІСне, ТУЛІЇв, ГРАБовець, КРИЧанівка, НаГОРяни, **БОРІВ**ка; • *ПИЛИПівка* Дп Царичанка: ^ЛИСківка!; Іваново-**ЯРИЗ**івка; ВЕРБове, ГРЕЧане, СУДівка, БЕРЕГове, УЛЯНівка, ЦИБУЛЬківка.

ПИЛЯ.ТИН Чг < 1) пор. нім. Pfeile < лат. pīlum 'стріла'; 2) пулад? Пилатківці? • *МОРШин*! ⱞⱥⱤⱒⰵⰵ: (184a); m. Spear, javelin Лв СТРИЙ: **ПИЛА** Pfeile < лат. pīlum 'стріла'; ***СТРІЛ***ків, СТИНава, **ЛУК**овиця 2, **ЛАН**івка, КУТи, ЛУГ, ЯРушичі, **ХРОМ**оГОРБ пехл. Hrōm- Рим, Візантія, ДОБР.ЯНи, ДОБРівлЯНи.

Виключно ойконіми, жодного гідроніма. • *ПИЛяї* лат. pīlum 'стріла' / Philae? Хм ШЕПЕТівка: За**МОРОЧ**ення! ⱞⱥⱤⰵⰵ: (184a); m. Spear, javelin БІЛокриниччя, СОШки, ШКАРівка, ОНИШ**Ків**ці, ВИШНеве, БРОННики, КОНОТОП, **ЛЕНК**івці, РОМАНів, КОСьКІВ, ЛАВРИНівці, ХРОЛин, ЧотирБОКи; • *ПИЛьня* лат. pīlum 'стріла' Чг Чг: ^**ЛОКОТ**ьків! ⰾⰰⰽⰰⱅ (F) Ракотіс [Vycichl, 172]!, КОНЮшівка, ПАПІРня, СЕМЕН.ЯГІвка; **МОРГ**уличі! ⱞⱥⱤⰵⰵ: спис, ТАБАЇвка, КОТи, **БІЛ**оус, ГУ**ЩИН**, МОХНа**ТИН**, Лопа**ТИН**, КОБИЛЯНка, ЧЕРНиш;

• *ПИЛя**ТИН*** лат. pīlum 'стріла'! Чг КОЗелець: ПАРХИМів, **БІЛ**ики, КОТів, НАБІЛЬське!, ОМЕЛЯНів, СИРаї, ХРЕЩати, ЧЕМЕР, ОТРОХи, ШУЛЯКи!, ШАЛ.ОЙКи, КРЕХАЇв, ШПАКІв, КОСачівка, СОРОКОТичі!, КІПТі, ГАЙове, БОБР.УЙКи, ЖУКівщина, РОМАНЬки, ТАРАСи, ШАМи, **БІЛ**.ЕЙКи, КРИВецьке, ЛИХоЛІТки;

• *ПИЛи* лат. pīlum 'стріла' Лв ЖОВКва: ^ДОБРоСИН; **СИТИ**.ХІВ ⲥⰻⱅ - Arrow dart, **СОСН**ини ⲥⲟⲟⲛⲉⲫ m arrow, ОПЛІТна гопліти!, **ПИЛ**ЬноКАМ'ЯНка лат. pīlum 'стріла' ^КРИВоКАМ'ЯНка, БУДоКАМ'ЯНка, **БІЛ**ани, МОКРо**ТИН**, СТРОНя**ТИН**, ГАЙ, ШКОЛЯРі, СОРОКи, СИНьКОВичі!, КАМ'ЯНа Гора, ГЕРУСИ, КІБТі, МАЛДРИКи; • *ПИЛівка* лат. pīlum 'стріла' См ОХТИРка: ^ЛУТище; **СОСОН**ка **Сасаніди** / ⲥⲟⲟⲛⲉⲫ m arrow, КОЗя**ТИН**, РУБани, ПОПЕЛівщина, БОРЗівщина, ЧЕРНеччина, КОРАБельське, МАНчичі, ПОЛОГи, ПАРАСКовеньки, РозСОХувате, ВЕСЕЛий ГАЙ, ВЕРБове, ОЛЕНинське; • *ПИЛява* лат. pīlum 'стріла' Кв ІВАН.КІВ!: **СОСН**івка ⲥⲟⲟⲛⲉⲫ m arrow, **БІЛ**ий Берег, ВОРОПАЇвка, СТАРовичі, ПідГАЙне, СТАВРівка, ТЕРМАХівка, РОКИТна Слобідка; • *ПИЛьки* лат. pīlum 'стріла' Хм ІЗЯслав: ^ЧИЖівка, МИРне, КАЛИНівка, ТЕЛІЖенці; **СОШН**е ⲥⲟⲟⲛⲉⲫ m arrow, МИСЛя**ТИН**, **БІЛ**о**ТИН**, **БІЛ**иЖИНці, **БІЛ**ьчин, **БІЛ**еве, **БІЛ**огородка, ЗаБРІД, ЩУРівці, ДОБРин, ТОПІРЧики, СОХуЖИНці, КРИВоЛУКа, РАДОГОЩ, ЗаКРИНИЧне, ПУЗИРки, БОРИСів, СТОРОНиче, ДОРОГОЩа, КОМИНи, РОКИТне;

• *ПИЛява* лат. pīlum 'стріла' Вн ТИВРів: ^КЛІЩів; РозСОШе, ЛАНи, ЯРИШівка, ШЕНДЕРів, ІВАН.КІВці, ІВОНівці, КОБЕЛецьке, РОГІЗна, **УЯР**инці *В'яр-! **ϕιαρο**; • *ПИЛява* лат. pīlum 'стріла' Тр БУЧач!: ^МАР**ТИН**івка, МЕДВЕДівці; **БІЛ**явинці, ВЕРБ'я**ТИН**, РУБлин, СОРОКи, ДОБРополе, БОБУЛинці, ЖниБОРОДи, КОСмирин, ЯБЛУНівка; • *ПИЛява* лат. pīlum 'стріла' Хм СТАРА СИНява: ^ВИШневе, Олександрівка; СЬОМАКи!, Па**СІЧ**на, ХАРКівці, ЦИМБАЛівка, ЯБЛУНівка, ГРЕЧани, РідкоДУБ, МИСЮРівка, ЩЕРБані, БАБине, СИНявка.

ПИРОГівка См < 1) гр. піргос 'башта'; 2) Піруз.

Пиріжки Жт (Малин); Пиріжна Од (Кодима); Пироги Пл (Глобине); Пирогів Вн (Тиврів); Пирогівка См (Шостка); Пирогівка Хм (Віньківці); Пирогівка Чг (Бахмач); Пирогівці Хм Хм; Пирогівці Чг (Прилуки); Пироговичі Кв (Іванків).

ПИРОГОЩА Кв < крус. *Пиро-гости тобто гості з Нілу, див. II. БОРИЧІВ УЗВІЗ.

πύργωσις, εως, ἡ, (πυργόω) *the building of a tower.* *Philon* I, 505, 15. πυργωτός, ή, όν, *turreted.* *Strab.* 15, 3, 19, πίλημα. *Cornut.* 17, στέφανος.	πυργῶτις, *gen.* ιδος, *fem. adi. od nast.*, π ὁρκάνα A. πυργωτός, ή, όν, podobny do wieży ozdobiony deseniem przypominającym blanki muru, ἐμπετάσματα π. CALLIX. 2 π. στέφανος CORN. *lac.* corona muralis korona z wież na głowie bogini.
πυργῶτις, ῐδος *adj. f* имеющая вид башни *или* снабжённая башнями (ὁρκάνα Aesch.). πυργ-ώδης 2 башнеобразный: πλὰξ π. Soph. вершина высокой, как башня, скалы. πύργῐνος 3 башенный, *m. e.* крепкий, как башня *или* городской (νομίσματα Aesch.).	

Рис. П9. Довідка гр. [Sophocles, 963; SGP, III, 769; ДРС, II, 1443]. Жодний з наведених відомих прикметників від слова вежа неможливо використати для псевдоісторичної легенди про походження назви ікони Пирогощі

г. **ПИШКОНЬ** Зк див. II. *БИШКІНЬ*; пот. Пишкінь у с. СИНевир Зк Міжгір'я: г. Пісконя, Пишконь.

Пишкíнь, -кóні, *ж.*; **потік**, *л.* Тереблі п. Тиси л. Дунаю; с. Синевир Міжгірськ. р-ну Закарпатськ. обл.; *П'отӱк*, *Пышк'ӱн' П'отӱк* (1972, МЕ); 20-і рр. XX ст., *Пышкíнь*, *Пишкóнь* (Петров, 24, 25); пор. г. *Піскóня*, *Пишконь* (Петров, 24, 25).
Пишкóвий, -ого, *ч.*; **потік**, Розтоцьк. с/Р Воловецьк. р-ну Закарпатськ. обл.; *Пиш'к'овый* (1973, МЕ).

Рис. П10. Пишкінь [СГУ]

став **ПІВТОРАК** (у с. КРАСНоліси Кв Сквира). Судячи з зібраного матеріалу, – від прототипу аз. *палтар* 'одяг', кумикс. *палтар* 'майно, хатні речі, скарб' + *ак* зменш. суф. Пор. і **бол**. *Півтораківщина* біля с. Сільце Вл Ковель (1855: Полторикивщина) [СМГУ]. Якісно новий рівень розуміння основи Півторак- досягнуто лише по вивченні прізвища Півторак у добре збереженій системі однокореневих прізвищ. Див. IV. ПІВТОРАК.

ПІД- – префікс із значенням перебування поблизу чогось у просторі або під впливом чогось/ когось: 1) "Під лісом": ПідВИСОКе, ПідГАЙці; "біля села Довге" ПідДОВГе; 2) "Під владою тервінґів": ПідЛІСці; – "Під Тиром (Циром)": ПідЦИР'я; – "Під християнством": ПідБЕРЕЗці; – "Під владою Пилипа": ПідПИЛИП'я; – "Під владою язигів": Під'ЯЗІВні; – "Під владою Сасанідів": ПідСОСНів; – "Під владою велетів": ПідВЕЛІДники;– "Під Верхнім Єгіптом": ПідШУМЛЯНці; – "Під Блакитним Нілом": ПідОСТАПи; – "Під владою Михайла": ПідМИХАЙЛо, ПідМИХАЙЛівці (імовірно, йдеться про Михайла II (820–829), візантійського імператора).

ПідВИСОКе 6 назв < *під-*wyšk*-е **thicket, wood**. Підстави для такого припущення дав топонімічний ландшафт, насичений назвами від основ із значенням 'ліс' (рис. П10) • *БИШКи* Тр Козова: ^**УРМАН**ь! куманс. **orman**?! ліс Тр Бережани + **БІЩ**е *wyšk*, Під**ЛІСн**е!, ПідГАЙці, Під**ВИСОК**е!!! (але немає с. "Високе"), отже – *під-*wyšk*-е **thicket, wood**? На рис. 23-5 • *ПідВИСОКе* Хк ~ стр. ПриВИСЬКий *при-*wyšk*-ий **thicket, wood** л Мокрого Ізюмця [СГУ, 446].

ПідМИХАЙЛО ІФ < Михайло II (820–829), візантійський імператор. Див. II. *ХОМИНЦІ*. • *ТОМАшів**ЦІ*** ІФ КАЛУШ: **ПідМИХАЙЛо**!, **УГРИН**ів, **ГРАБ**івка, ЯВОРівка, МИСЛів; • *ПідМИХАЙЛів**ЦІ*** ІФ РОГаТИН: **КОЗАР**і, **САРН**ики, **ПУТЯТИН**ці, **ЮН**ашків, пот. ОПЛЕТи у с. Підгороддя ^ЛУКовище, ЗАЛИВки, ЛИПиця, ЗаЛИП'я, ПИЛИПівці, ПідБІР'я, ВОРОНів, ЖУРІВ, ВІЛЬХова, КУТці ^ЛІСова, ДОБРинів.

ПІДоПРИГОРи См і прізв. *Підопригора*. Найближче до ролі прототипу цих імен власних стоїть композит *Под- 'Padus' + Пригора 'Piemont'. Не виключена й етимологія з маніхейського пахл. M *p'dypr'h* 'кара, покарання, відплата'. На противагу до нелогічної семантики української репліки пахлавійський прототип засвідчений у кількох різновидах, взаємно пов'язаних закономірними звуковими відповідностями: **pādifrāh**, [*p'tpl's* | M *p'dypr'h* N ***pādafrāh***]. При цьому форма з ламбдою *p'tpl's* може бути прототипом топонімів *ПідПЛЕШа*, *ПідПОЛОЗзя*. + зі статті в УНК.

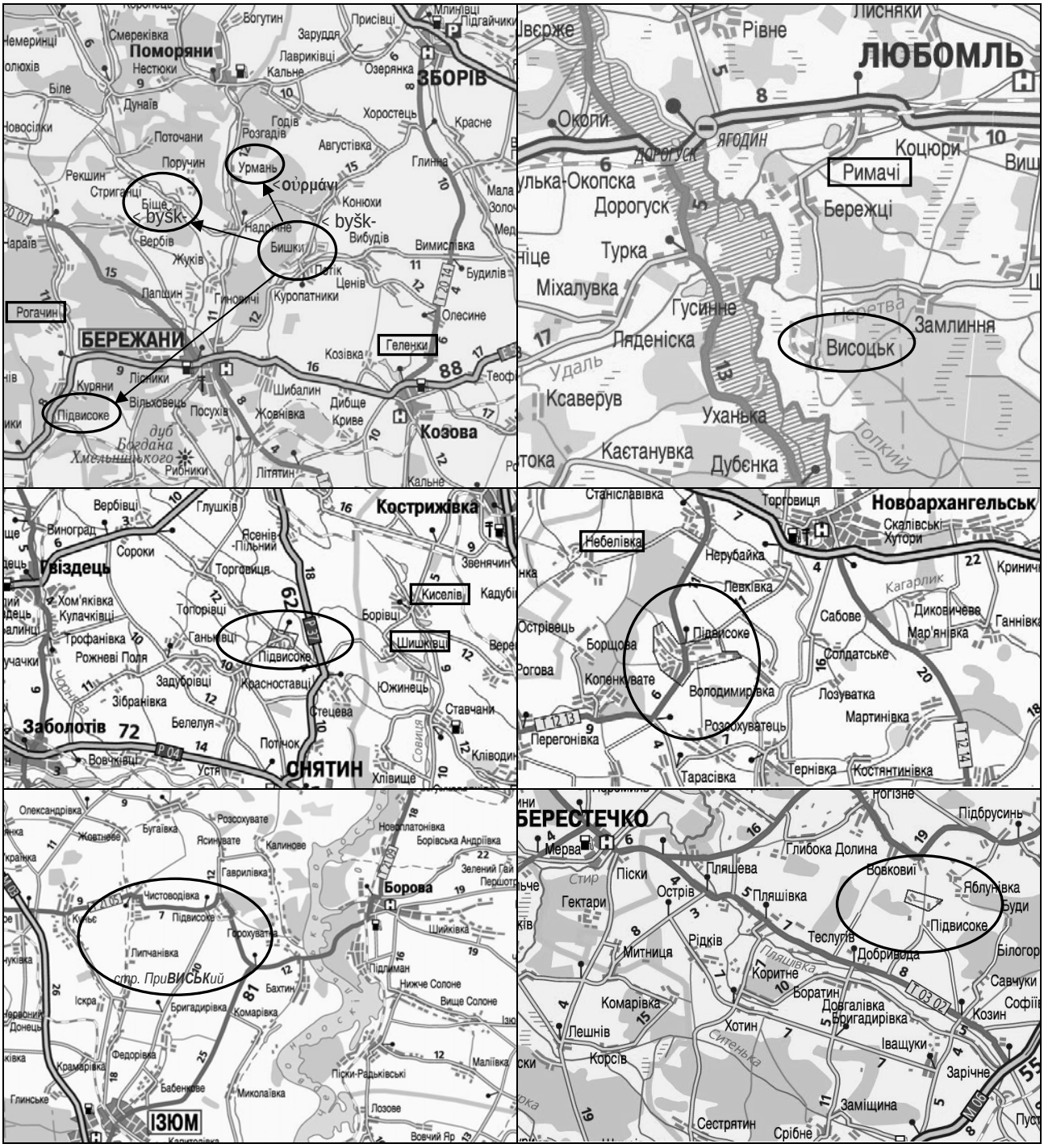

Рис. П11. Ландшафтні контексти сіл і річок з назвами від основ ПідВИСОК- < *під-*wyšk-*е, *ПриВИСЬК-* < *при-*wyšk-*е – з **wēšag [*wyšk*ˡ | N *bēša*] thicket, wood**

-*ПІЛЛя*, -*ПІЛЬ* < гр. πόλις 'місто', початково 'укріплення'.

р. ***ПІСКАВА*** ІФ < ґерм. *fisk-aƕa "рибна річка" [Трубачев 1968, 52]; див. II. ҐОТСЬКІ НАЗВИ РІЧОК УКРАЇНИ. бол. ПереПИЩа у с. Сахни Жт Ружин:; Висока ПІЧ; бол. ПІЩА Вл Шацьк, с. ПІЩА.

р. ***ПІСТИНЬКа*** = 1416 Piestnia; "*отъ Пѣстинѣ*" у с. Пістинь ІФ Косів < парф. **abestān [*ʾpst'n*ˡ] refuge, support, trust, āb̄estan [*ʾpystn*ˡ | P *ʾbystn*, N *ābistan*] = āb̄ustan**, – пор. пустинь? Важливо знати етимологічну голосну – **і** чи **и**? Однаково добре відповідають прототипи пахл. 'pst'n прихисток і герм. faestning укріплення (рис. П12).

ПЛОСКе < **pārsīg [*p'lsyk*ˡ | N *pārsī*] Persian.**

ПЛОСКа 12 + а6, е18; ПЛОЩанка Лг Кремінна; ПЛОСКа Жт Ружин; ПЛОСКа Лв ПереМИШЛЯНи; ПЛОСКа Рв Дубно; ПЛОСКа Рв Рв; ПЛОСКа Хм СлавУТа; • *ПЛАСКівщина* Пл ЛОХВиця: ^КОРСУНівка, РОМОДАНівка; ПАРНицьке, РУДКа!; • *ПЛОСКа* Чв ПУТила:

ПЛОЩі, ХОРОВи ^ПідЗАХАРичі, БИСКів, БІСКів *wyšk*-е **thicket, wood**, УСТь-Путила, ШПЕТки, ШЕПіТ; • *ПЛОСКове* Хм Хм: ^МАЛАШівці; **НАФТ**улівка, ЗАХАРівці, ПАРХомівці, РІДКоДУБи, РАЙківці;

ПЛИСКа Тр Ланівці; ПЛИСКи Чг БОРЗНа; ПЛИСКів Вн Погребище; ПЛІШКи Кг Олександрівка; • *ПЛІЩин* Хм ШЕПЕТівка: ^СУЛЬЖин, ОНишівці, УСТЯНівка, ЖИЛИНці 'yl'n- пор. **Ērān|-šahr** ['*yl'nštr*' | N ~] **land of the Aryans** Алан, Іран. Див. II. *ЯЛАНЕЦЬ, ІЛЛІНЦІ*.

Пістинька, -и, *ж.*; р., п. Пруту л. Дунаю; поч. біля с. *Пистинь* (АТПУ—1973, 196), тече через с. Микитинці та ін. Косівськ. р-ну, гирло поблизу м. Коломия Івано-Франківськ. обл.; 1416, Piestnia, Pyestina (Hrabec, 80—81); «от(ъ) *Пѣстинѣ* на верхъ Воловцѣ» (КУГ, 530); XVII ст., *Пѣстинка* (Ляск., 8); 1787, Pistyńka (с. Космач Косівськ. р-ну); Piestynia, Pistynia, P'istyn'ka, Pistyń'ka Kosmacka (Hrabec, 80—81, 106); *Пистúнка, Пістúнка* (КРУ, 24, 178); *Пистынка* (WRG, III, 669); як пр. Лючки (ОКІМ).

MHG *vestenunge*, MLG *vesteninge* (> Dan. *fæstning*, Sw. *fästning*), Du. *vesting*, MHG *vestunge*, NHG *festung*, fr. MHG *vesten* 'make fast', *veste* 'firm, fast'. Weigand-H. 1.524. Falk-Torp 289.

Рис. П12. Пістинь [СГУ]

ПЛЮЩівка < пехл. *plwst* 'огорожене'. Серед можливих прототипів є і пехл. *plwst* 'огорожене'. Пор. • *ПЛЮЩівка* Мк Баштанка: ГОРОЖене, НовоГОРОЖене 2 (!).

По- – префікс часо-видовий (завершення певної якості).

– "Після агарян": П**ОГОРИ**На; ПОГОРіле, б. -а Дц, Зп; -ець ІФ Верховина, яр -ий Хк 2, Лг, яр ПОГОРілин = ПОГОРемин Хк, р. ПОГОРілка Пл, р. ПОГОРілка Жт Народичі, б. ПОГОРільчик Дц; ПОГАР Зк 2, -евець Зк, -евий Звір Зк г. ПОГАРь; -чинська Зворина Зк, р. ПОГАРецька і пот. ПОГАРецький ІФ Рожнятів, пот. ПОГАР.ЧИНський у с. ПаСІЧна ІФ Надвірна ^кут ПОГАРчина у с. ЯМна (передмістя м. Яремча); пот. ПОГАРський Лв Сколе; (пор. руч. НедОГАРок у с. НедОГАРки Пл Кременчук).

– "Після хинів": ПоГІНьки; – "Після половців-Бурчевичів": ПоКУТтя; – "Після ромеїв": ПоРОМівка; – "Після ґотів": ПоКОТилове; – "Після варягів-сверіґе": ПоСВІРж, ПоВЕРГів; – "Після битви": ПоРУБаї; – "Після плавби": ПоГРЕБи; – "Після кораблів": ПоЧУЙки; – "Після бальцю": ПоГУЛянка; – "Після виправ на Крас": р. ПоКРАСина Чк; – "Після фортеці": ПоТИХонове; – "Після ясів": ПоЯСки; – "Після аварів": р. ПоБУЯНка; – "Після ворогів": б. ПоП'ЯНова Дц; – "Після Афіни-Полюхне": ПоПЕЛЮХи; – "Після Тудора": ПоТУТОРи, ПоТУТОРів; ПоМІРки.

Натомість По- є частиною основи у назвах: Повстин, Повча, Поди, Подольох, Пойдунівка, Поливанів Яр, Половецьке, Полюхівка, ПОЛОХівка, Полянь, ПОЛЯНиця, Порик, пот. Понепаленський Гук, р. Пониква, р. Почайна. Див. II. *НЕ-, ПЕРЕ-, ПІД-*.

ПОВЧине Жт, **ПОРОЗ.ок** См < **parzīn** [*plcyn*' | M *prcyn*, J *przyn*, (N *parčin*)], 'паркан'. Див. І. ПАРКАН.

ПОГÓРИНа 'історична область навколо р. Горинь' Рв < По- + літоп. **агаряни** з гр. Ἀγαρῆνοι, букв. 'діти Агарі', візантійська назва мусульман. І.

В колі сотні горинських гідронімів вимальовується картина присутності маврів, агарян, згадки Корану, Расула (посла Аллаха), арабів, Омара, Омейядів, ас-Сафаха, удрату, джиз'ї, закату, посланців – на тлі присутності степовиків, греків, авестійців, християн:

• р. *Горинь*: р. **МОРАВ**на!! Жт Романів, **місцевість МОРАВ**иця = **МУРАВ**иця Рв ДУБНо, р. **МУРАВ**инка і р. **МУРАВ**иця! Рв САРни ^р. і с. САРнівка, торф. **МУРАВ**ицьке Рв Млинів, р. Невка у с. п**ОГОР**ільці Хм БІЛ.**ОГІР**'я!, с. **РОСОЛ**івці Хм Красилів (пор. с. Пере**РОСЛ**я Рв Дубно, тут і с. н**АГОРЯН**и), р. **КОРАН**ька! у нп АВРаТИН, МОТОВИЛівка Жт Любар ^р. Попівка = ВИГНАНка ^р. **КОБИЛ**а; **КОБИЛ**янка, **ГРАБ**арка 3, **ГРАБ**івка, КОШелівка = **ГРАБ**івка, **ВОРОБ**'Івка, р. БАЙчиця = ГОПЕЛЬна, р. **ПАТУШ**инський fath л ХОМОРи, **КОМАР**ня, х**ОМОР**а = х**ОМАР**а *к-?, Г**УМР**ИЧа, н**ЕМИЛ**янка = НеМИСЛянка, н**ЕМЕЛ**янка, Пер**ЕМИЛЛ**я, Пер**ЕМІЛ**ка, р. Чоботівка = **САПОГ**овка у смт "Миропіль" = **САПОГ**ове+ Рв Романів; р. **САПОЖ**инка, с. **САПОЖ**ин, **КОТЕЛ**иця, **КОТЕЛ**янка, **КОТЛ**иха, с. **БУХАР**ів Рв Острог, р. **ПОЛОВК**а у с. **МИХИР**инці Хм Теофіполь ^р. **ПОЛЯХІВ**ка у с. **ПОЛЯХОВ**е ^р. **РІДК**а, р. **КОЗАР**ка і нп Вел. **КОЗАР**а і Мала **КОЗАР**а Жт Романів, р. Ст. ГОРИНь у с. **УДРИЦ**ьк Рв Дубровиця, р. **Без_ДН**а, р. **БезОДН**я л УСТі Рв ЗДОЛБУНів, **ДОБР**иня, **ЗАБАР**а, ка, ЖАБОРівськ, ЖАБОРічка, р. БОЛОЖівка, БУГЛівка, **ЗУЛЬН**я у нп ВОЛОШа! і Грушівка (кол. ЗУЛЬня) Рв **САРН**и, руч. Бистрак у с. Погулянка Рв **САР**ни, ПоЛИШНя Рв САРни, р. **ЗАР**нівка, р. і с. **ЧИЖ**івка Жт Новогр-Вл = ЗВЯГЕЛЬ, р. **ЧИЗЛА** у с. Вел. Скнит Хм Славута, **ЗАКАТ**а **закат** Хм Славута, р. **ЗАЛЮБ**івка = Zalabowka **саліб** у с. Новомалин Рв Острог, р. і с. **САСАН**івка Хм Полонне, СОСНівка, СОШЕНька, р. **ШАБР**ик Yhabri л ШАБЕРа п НЕМИЛянки Жт Новогр-Вл; р. **ШАФАР**ія safar! Хм Теофіполь; р. **ЗОЛ**я, **ЗЛ**инка, **ЗЕЛЮН**я, ЖИЛЬЖанка, ВІЛЬШка, БЕРЕЖАНка, БЕРЕЗНиця, БОГДАНівка, БОРИСівка, БРЕЩівка, р. БРИТАН, р. БРІД 2, Вел. і Мала ЯЗВИНка **ятвяг**, СВИНОБИЧка, ВІЛЬХівка 2, ВОНячка, ГОЛИШівка, ЗАЙчик, ІКОПЕТЬ, ІПАТва, КАЛИНка = КАЛИНівка, р.

КАСПРова, р. КОЛОМІЄць, р. КОХВИЛЬня, КРИВуля, КРОПивенка п НеМИЛянки, КРОПИлівка, ЛИЗНя, ЛИШНя, МИРівка, р. ОЛЕНа, ОЛЬШань, ПЕРЕСПа, ПЕРЕВІЗня, ПереРІДКа, РАДИЧ, ПОВЧинка = Полчинка, ПОГАНка л Хомори, ПОЛОВка у с. МИХИРинці, ПОЛЯХівка, руч. пОМЕР.АЙКа у с. БУГРин Рв Гоща, р. РЕВУХа у с. ХАРАЛУГ Рв Корець ^р. ТЕЛЕШівка, руч. РІГ у с. ВИСОЦьк Рв Дубровиця, р. РОГи Жт ЄМІЛЬчине!, РУДа 5 назв, р. СОКОЛець, СОЛОВйова, ХВОСТівка = Фастовка у с. Пилипо-Кошара Жт Романів, ХЛОМка у с. Бистричі Рв Березне, ХМИРинка, р. ЯСенівка Рв САРни, ЯСТРУБенька.

Основа пОГОРИН- напоумлює до аналогічного членування топонімів моделі нАГОРЯНи, зАГОРЯНи, _ГОРЯНи, назв від основи ПОГАР- і _ГОРИНич-.

• *ГОРЯНи* Зк Ужгород: ПідГОРБ, БАРВІНКош, к**ОМАР**івці!, **КИБЛЯ**ри, ДОБРонь 2, ОНОКівці, ОРІХовиця, ХУДлове, ЯВОРове; • *ГОРИНИЧі* Рв Зарічне: ^НИГовищі; к**ОМОР**и, КОТИРа, ПАРСЬка, БРОДниця, ЗаОЗЕР'я; • *ГОРИЦя* Чг МЕНА: ^ЛОКНисте, ГУСАВка; **МУРІВ**ка!, к**ОМАР**івка!, **ФЕС**Ьківка, МАКОШинське, ВЕЛИЧКівка, КИСЕЛІвка, МАКОШине; • *Мала* _***ГОРЯН****ка* Тр Кременець: ^ЛОПУШне, Вел. ГОРЯНка; **ГОРИН**ка!, к**ОМАР**ин, к**ОМАР**івка ^ВалИГОРи, **РАСЛ**авка, БілОКРИНиця, ЛІШНя, БОГДАНівка, САПАНів, РИДОМИЛЬ, ПЛОСКе; • *ГОРЯНи* Вн Бар: ^ВАСюТИНці; к**ОМАР**івці!!, МАЛЬчівці, **МУРАШ**ка, **МАН**Ьківці, ВЕРЕШки, **ГАВРИ**шівка, ЧЕМЕРиське, БОРЩі, **СЕФЕР**івка, **КОЗАР**івка!, КОПАЙгород; • *ГОРИЦя* Хм СлавУТа: ^**МАН**яТИН; к**ОМАР**івка!, СОСНівка, НаРАЇвка, ПОЛЯНь, ХОРОВиця, СОЛОВ'є; • *НАГОРЯНи* Рв Дубно: ^СОСНівка, ЯСенівка; н**АГІРН**е, з**АГІР**ці 2, **ГІРН**ики!, к**ОМАР**івка, Пере**РОСЛ**я, САПАНовчик, ОНишківці, Біл**ОГОР**одка, РІДКоДУБи, СОФІЇвка 2, ЗЛинці, МИРоГОЩа 2, ПОВЧа, МИЛЬча, НаРАЇв, БілоБЕРЕЖжя, **ОЗЕРЯН**и, ПЛОСКа, РАЧин, САТИїв, ОЛИБів, ТАРАКАНів; • *ГОРіле* См Глухів: **МУРАВ**ейня!, к**ОМАР**івка!, **КОРЕН**ьок, **ПУСТ.ОГОР**од Fust-at ^ТАРАСівщина, **ШИРОК**е, БІЛове, ХОДуня, ХОДине, СОСНівка, БІЛоКОПИТове; • р. *зАГОРівка* Чг Борзна: ^р. БОРЗЕНка; **КОМАР**івка!, КИНАШівка, Вел. зАГОРівка, МАЛИЧина ГРЕБля, Мала зАГОРівка, ПЛИСКи, ОМБИШ, САПОНівка;

• *НАГОРЯНи* Чв Кельменці: ^Грушівці; **ШИРОК**е, к**ОМАР**ів ^**МАЙОРКА**!, ПОЛИВАНів Яр, БРАЇЛівка, РоСОШани; • *ГОРЯНівське* Дп Дп: **МАЙОРКА**! ^ВОЛОСьке, РАКшівка; КОДАКи, СУРське, ЛОБОЙКівка; • *НАГОРЯНи* Вн Могилів-Под: ^ЛИПчани, КОЗлів; **ВАЗ-Луї**вка, **МАЙОР**щина!, ОЛЕНівка, КРИШТОФівка, ІРАКЛІЇвка, ЯСне, ТАРАСівка, КРИЧАНів-ка, ГРАБовець, **МЕРВ**инці, ОЗАРинці, БОРЩівці, **ГРАБ**арівка, **СОКІЛ**, ТЕКЛівка, ІВОНівка;

• *ГОРЯНівка* Вл Ківерці: ^ХРОМ'ЯКІВ, ДІДичі, ЗаЛІСове; **МУРАВ**ище, **САПОГ**ове, **КАДИ**ще ^кАРПиліка ^ЦУМАНь!, ЯКІВці, ДІДовичі, КОНОПельки, ХОЛОНевичі; • *НАГОРЯНи* Хм Кам'янець-Под: ^ДОВЖок; **ЗІНЬК**івці!, **КАДИЇ**вці, ВРУБЛівці, СУРЖа, инці, КИТАЙгород, ПаРАЇвка!, **ГАВРИ**лівці, СОКІЛ!, БАРВІНкове;

• *ГОРЯНе* Хк Вел. Бурлук: ^МАНцівка, ПЛОСКе, СІРий Яр, МИХАЙЛівка; **МАЛАХ**ове, КРЕЙДянка, МІЛове, ПОПЕЛЬне, АРКУШине, ПоПАСне, НЕСТЕРівка, ТАРАСове; • *ГОРЯНи* Лв Жовква: ^ГІРКАНи, ГІРКи; н**АГІР**ці!, **СОПОШ**ин; **МАЛЕХ**ів, **МЕРВ**ичі, **ФІЙ**на, ДУБЛЯНи, МАГЕРів, ДОРОШів 2, ЗАВАДів;

• пор. р. КОТИРка = *_ГОРИН**ка*** у нп *ГОР**Е**Нка* Кв КСв: ^_ГОРЕНичі; р. ЖЕЛАНь = Желянь, БОРЬЩовка, БОРЩАГовка пор. с. ЖУЛЯНи, **ГОРБ**овичі ^Мрія = *МЕЧТа?, БІЛ.**ОГОР**одка, ЯСн**ОГОР**одка, ГАВРИлівка, ТАРАСівщина, МИРоцьке, РАКівка; • *ГОРЯЧеївщина* Кв ^ЯГОТИН: ^ДВІРківщина??, ВОРОНівщина, ХУДОбівщина, САМАРський Яр; **ГОРБ**ачівка, АРКАДІЇвка, БезУГЛівка, БОГДАНівка, КОПТевичівка, ГРЕЧана Гребля, ЖОРАВка, ЛОЗовий Яр, ЛИЗогубова Слобода, СОКОЛівщина!, НИЧИПОРівка, Трубівщина??, ЗЕЛЕНе, РАЙківщина, ОРЖиця 2, ГРЕЧАНівка; • *_ГОРИславичі* Лв МОСТиська: ^РАДоХИНці; З**ГОРБ**и, н**АГІРН**е! ^**ЧИШ**ки!, **ЧИЖ**евичі, КРОПильники, ЗАВАДа, МЕЛЕШки, БУХОвичі, СОКОЛи, ЗАВАДів, ХОРОСниця; • *ГОРЯНщина* Пл Диканька: ^БОРОДАЇ, ЯКОВенЩИНА, ЗВЯГОЛЬське; **ГОРБ**атівка, **ГАВРОН**ці, **СОКОЛ**івщина, ОЛЕФІРщина, ХОМенки, ДЕЙНЕКи, івка, ВІЛЬШане, ПРОНі, МИХАЙЛівка;

• *ГОРЯЧівка* Од Красні Окни: ^**ОМЕЛЯН**івка, СТЕПАНівка; н**АГІРН**е!!, НЕСТЕРове, ЛЕВАНТівка; • *ГОРИславці* Пл Кременчук: ^ОЛЕФІРівка, КРИВуші, МИЛовидівка, КОРЖівка, ПІЩане; **ОМЕЛ**Ьник!, Нед**ОГАР**ки, Під**ГІРН**е!, **КОБЕЛ**ячок, **РОБОТ**івка, КОХнівка, СОСНівка, НИЗи, РАЙове, КАРПівка, ВАНЖУЛи, МИХАЙЛенки; • *ГОРИНь* Жт МАЛин!: ^ЄЛІВка, ОБОДівка; **ОМЕЛЯН**івка, ***КОРЕН***івка, **РУТВЯН**ка 2, **ВОРОБ**'Ї 3, **ВОРОБ**'ївщина; • *зАГОРоща* Рв Рв: **ГРАБ**ів, **ОМЕЛЯН**а 2, щина, **БАРМАК**и, Під_**ГІР**ці, ***КОРН***ин, **РИСВ'ЯН**ка, **ЖОБР**ин, ПЛОСКа, ПОНЕБЕЛЬ, ГОЛИШів, **ЗОЗ**ів!; • *зАГІРці* Хм Біл**ОГІР**'я: ^ГУРщина; **КОРН**иця, **КУР'ЯН**ки, **ЗІНЬК**ів, **ЖЕМЕЛ**инці, **ШУНЬ**ки, Пере**РОСЛ**е, Тих**ОМЕЛЬ**! ^ВОРОБІЇвка ^п**ОГОР**ільці!, КАЛИНівка.

ПОДи Зп, Мк, Хк, Хс < узб. **пода**, уйг. пада 'отара'. Попереднє пояснення від Padus 'р. По' відхилене.

ПОДОЛЬОХ Хк, См – див. II. *ПАТАЛАХА*. Селище *Подольох* Хк Хк, урочище *Подольох* біля с. Уралове См С-Буда.

ПОЙДУНівка Хк < укр. **пойдун** 'знахар'. Пор. IV. Пойдун.

ПоКЛІТарівка Кг 1) арам. **diz** [*KLYTA* < A *qryt'*; *dc* | M *dyz*, N ~] fortress; 2) Клейдон 'ключ', гірський прохід під г. Біласиця (див. IV. БІЛОШИЦЬКИЙ). Поклітарівка Кг Кр: ^КАНДАУРове; ГАННИНське, ОЛЕНівка, КОРЛЮГівка, АДЖАМка, ПАРАЩине Поле.

ПОКУТТЯ, іст. район, ІФ Снятин – назва може вказувати на половецьке минуле: кут – родова тамга Бурчевичів.

ПОЛИВАНІВ ЯР Чв < парф. **пахлаван** 'витязь, герой'.

ПОЛОВЕЦЬКІ ТЮРКІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 31-ї історичної епохи) – IX / XIII ст.: топоніми Курчиця, Кагарлик, Кічкас, Інгул, Ізюм та ін.; пор. запозичення *шатро*, *курган*, *ковпак*, *товар*, *лоша*, *бур'ян*, *яруга*, *булава*, *товмач.* Див. II. КИПЧАЦЬКІ ЗВУКОВІ РИСИ У ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ. Також 1095 похід на половецькі вежі до Голтова (?= Говтва Пл). В. Спінеї пише: "У документах (з Молдови) 1227, 1231 і 1250 рр. ідеться про землю бродників разом з ***Половеччиною на схід від Карпатських гір***, а самих бродників згадують... разом зі "скіфами" (= половцями), які підтримували волохів і болгар 1186 р." [Spinei, 169]. Виходить, половці успадкували етнічну територію печенігів. Див. IV. БУРДУН.

ПОЛОВинки Мк < г. Polovnik у Словенії на Ломбардському шляху. • *ПОЛОВИНКи* г. Polovnik Мк Мк: ^**ПОД**имове, **КОРОЛ**івське, БезВОДне, ШУРине; **Червоне** Поле, **УЛЯН**івка, **КАРЛИК**івка, СЛИВине, КИР'ЯКІВка, **СУХ**а Балка, СОКОЛівка, СЕНЬЧине, ЛУК'ЯНівка, ІВАНівка; • *ПОЛОВИНкине* г. Polovnik Лг СТАРоБІЛЬськ: ^БАЙДівка, БУТове; АНТОНівка, БУТківка, ЛИМАН, СУХанівка, ОРЛівка, ПІДГОРівка, **ГАНН**Івка!!, ЛИСинівка, ДЖЕМІЛЬне, ХвОРОСТ.ЯНівка, ОМЕЛЬкове; • *ПОЛОВИННики* г. Polovnik Хм Ст-кост: ОГІЇвці, гРОМівка; ВОРОНківці, ІРШики, КИСЕЛі, ДРАЧі, БОВКУНи, ПЕНЬКи, ПІДГІРне, КРАСносілка, КОСТЯНець, ВЕРБівочка, ВЕРБородинці, СЕВЕРИНи; • *ПОЛОВИНчик* г. Polovnik Чк Монастирище: ШАБАСТівка, СКОМОРОХа, ТАРНава, КУДИНів Ліс, КОРИТня, ЗОЗ.УЛИНці, ІВАхни, АНТОНІНа, ЦИБУЛів.

ПОЛОНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 36-ї історичної епохи) – XV / XVIII (XX) ст.: топоніми Кролевець, Свірж, Блотниця, Злочів, Янпіль, Садагура та ін.; пор. запозичення у словнику *певний*, *сідло*, *ковадло*, *простирадло*, *шлюб*, *плентатися*, *вензель*, *дощенту*, *виделка* та ін.

Численні топоніми України викривлені в сучасному електронному атласі Encarta Premium 2009. З карт довоєнного часу їм приписано польські мовні риси – Kopachuvka, Zayachkuvka, Tserkuvka, Vyzhguv, Smolyarze, Khrenuv, Kropivshchyzna, Ozhekhovo, Zaprypetse, Donbrova Вл; Kzhivitsa, Katazhinovka Рв; Gaye za Rudon, Dvozhets, Kazimezhuvka, Naguzhanka, Tluste Тр; Donbrova, Pokhorylets, Visnevtse ІФ; Smerochka, Gorodyshchizna, Dembyanka, Vionzova Лв. Постає питання: якому ж сучасному користувачеві атласу Encarta Premium адресовані такі дані?

З іншого боку, внаслідок політики зросійщення топонімії за царату й СРСР в Україні замінено понад 300 топонімів з польськими мовними рисами, хоча саме з тими рисами вони засвідчені на перших друкованих картах України, виданих 1650 і 1660 р. Ґ.Л. де Бопланом. У 1631-1640 рр. за його проектами збудовано 5 фортець у Барі, Саврані, Старці, Бродах, Підгірцях [Боплан, 3]. Однак це не стало підставою для поваги до Ґ. Боплана як свідка історії: у назвах 108 сіл основу ЯН- замінено на ІВАН-: *ЯНковичі* – "Іванковичі" Кв; *ЯНУШпіль* "Іванопіль" Жт. Зникли 44 топоніми від основ *ЛЯХ-/ЛЯШК-/ЛЯЦЬК-*, 42 – *ЮЗЕФ-*, 21 – *ВІЙТівці/ВОЙТівці*, 20 – *ВУЛЬКа*, 15 – *КАЗИМІР-*, 6 – *ШЛЯХЕТ-*, 6 – *СОЛТИС-*, 5 – *ВАРШАВ-*, 5 – *БИСКУП-*, 3 – *КСЕНДЗ-.* Село *БРЯЗа* нині "Козаківка" ІФ, *ЄЗУпіль* ІФ побув "Жовтнем" і тепер знову Єзупіль, *Жеребки-КОРОЛівські* – "Жеребки Перші" Тр, *КАРМЕЛІТи* "Вільховець" Хм [СГУ, 241].

ПОЛТАВА, літоп. Лтава?; ?сперс. Parthava, з ламбдацизмом *Paltava, пахл. *Parxava/ *Paxrava 'Парфія'; існує р. ПОЛТва Лв.

ПОЛУБОТки Чг < пахл. **pōlāwad** [*pwl'p̄t'* | M *pwl'wd*, N *pōlād*] steel. ПОЛУБОТки; ПИЛАТківці **pōlāwad** [*pwl'p̄t'* | M *pwl'wd*, N *pōlād*] steel, пор. булат.

ПОЛЮХів Лв < гр. Πολιοῦχος "захисниця міст", епітет Афіни.

Неподалік від ченців у "Чернецьких горах" (ГОЛОГОРи) над витоком Західного Бугу місцеві гелони вклонялися Афіні-Полюхос. Це слово – інший епітет Афіни – Πολιοῦχος означає "захисниця міст" (див. II. *РОГАНЬ*):

• *ГОЛОГОРи* Лв Золочів: ^лІСові; **МОНАСТИР**ок, Великий **ПОЛЮХ**ів! Πολιοῦχος, **ГОЛОГІР**ки, БІЛий КАМІНь, КОРОПець, ЗаГОРа, ЖУКів!, ХМелева, КОСичі, ПідГАЙчики, ПоГОРільці, ШПИКОЛОСи, РЕМЕЗівці, ОСОВИЦя, ЗАРВАНиця.

Схожих назв виявляється не так і мало:

• Малий *ПОЛЮХів* Πολιοῦχος Лв Перемишляни: Під**МОНАСТИР**, СИВоРОГи! ^КОРОСне, ЗаТЕМне (десь є про темн- як прадавню назву *моря*); БІЛе ^ХОМина, ЗаСТАВки-

ЯБЛУНів, ІВАНівка, вИШнівчик, БІЛКа, КАМІННа, ДУНАЇв, СІРники *шар?, КОПань, ПідВИСОКе wysk. Під'ЯРків, ПідГОРодище, РОМАНів, РозСОХи, СУХоділ;

• *ПОЛЮХне* Πολιοῦχος Вл ГОРОХів: ^СКА**БАР**івщина σκαραβαίος ^СТРІЛЬче; СКО**БЕЛ**ка σκαραβαίος. **ЖУК**овець!, **ЛЕМЕШ**ів λαμαβτ: adj. Belly-mad, gluttonous, МЕРВа **Μερόη** ^яр КРУТий, БУРКачі, ДИКовини, ЗЕЛЕНе; МАР'ЯНівка ^БОРочиче, ШИРоке; СЕНкевичівка, **БЕРЕЖ**анка ^МАРуся ^За**ГАЇ**! ᵹaı Ship's pole ^**МИХЛ**ин; **ГАЄ**нка, БОР.ИСковиичі, **ПИЛЬГ**ани πιλακᵹ Philae, **ІВАН**івка ^**ЛОБ**ачівка λαβο - Ship's sail вітрило ^ГОРІШнє ^КОЛМів, НАТАЛин, КРАСів, з**БОР.ИШ**ів!, **ТЕРЕШ**ківці **G** Τερσω **C** ⲦЄⲢⲤⲰ = **Tersa** → Phylake [north] - T-reset-mehtit-n- Memphis ('The northern fortress of Memphis') - Tersa ^**ЯР**івка, МИРків ^ПІР.ВАНче ^МАРКовичі; МИРне, МИСЛині, ПереМИЛь, гУМНище, **ПУСТ**омити ^УМАНці, ПідБЕРЕЗзя, пІСки АНТОНівка, ЛЕМЕШів ^ВАТин, сКОБЕЛка ^**ОЗЕР**ці, ШКЛинь; РЖИЩів ^СКРИГове, **КРИЖ**ова!, НАТАЛин;

• *ПОЛЮХівка* Πολιοῦχος Кг Голованівськ: ^ОДАЯ ^став КОВБАСівський Kobasa ^дж. ГНИЛУХа; **ЛЮШ**НюВАТе; стр. СвИНАРка у с. ШЕПИЛове ^**ОЛЕКСАНДР**івка ^На**ЛИВ.АЙК**а!, **МАР'ЯН**івка!, МАРИНОпіль, СЕМиДУБи, КРАСноГІРка, ТРОЯНка, ТАБАНове, КРУТеньке; ПОЛОНисте Apollon ^ПерегОНівка!, вЕРБове, ЄМИЛівка;

• *ПОЛЮШкине* Πολιοῦχος Чг Новг-Сів: ^КОМАРи, ЧАЙКине, АРШУКи, КАРАБани, ЯСНе; КЛЕВИН ⲔⲈⲖⲈⲂⲒⲚ сокира = КЛЕВИНе Enc. ^**ШЕПТак**и, УЗРУЙ Хоздрой 611–628; МУРАВейня, ЛОМанка, КРАСне, РОГівка, ФАЇвка, **КОЛОС**, БУГРинівка, ГНАТівка, КУД.ЛАЇвка, ЧЕРНацьке, АРАПовичі, ГАЙ, ПУТИВськ, ГОРБове, ВОРОБ'ЇВка, МОВЧАНів, ЯМне!, ПідГІРне, БЕРЕЗова Гать, ЩУРівка!, Красна ГІРКа, ДОМОТканів;

• *ПОЛУШкине* Πολιοῦχος Лг Троїцьке: ^СОЛОНці, ЧОРНявка, ТОПОЛі; ОЛЕКСАНДРівка, ТИМОНове, ТАРАСівка, ПАРНюВАТка, ЛОЗуВАТка, БЕРЕЗівка, ЯМи, КАЛИНуВАТка, ТАБАЇвка, ОЗЕРО, ЗаГІР'я, БАРАН.ИЧеве, АРАПівка, КОЗАРИК пор. Kazarig, ім'я старшого з леґендарних братів-скіфів у творі Михайла Великого 1126-99 [Алеманъ, 505];

• *ПЕЛЮХівка* Πολιοῦχος Чг ІЧНя: ^**ГРАБ**ів, ЛУЧківка; **ХАЇ**Ха, **ХАЄ**нки, ЩУРівка, р. КОПИТці л Сможу л Удаю; р. **ІЧЕН**ка у м. ІЧНя! ιψι 'розіп'ясти': р. В'ЮНочка у с. Тростянець ^БЕРЕЖівка, БАРВІНКове Παρθένος, ВЕРЕСКУНи; **КОВТ**унівка ^**ІВАН**иця; **ІВАН**город, ТАРАСівка, АВГУСТівка, РИМИ, **МОНАСТИР**ище, ПАРАФІЇвка, КОЛОМІЙцеве; р. ЙОНівщина!, СОФІЇвка!, ОДНольків, ВИШНівка.

Ще одна польська *ROGIENice* відкрила дальшу низку мовних аналогій:

• *ROGIENice* ἐργάνη 'роботяща' 155 b1 Pl Kielce: **POLICHNO**! (~**Полюхне**! < Πολιοῦχος), rz. BIAŁa Nida, WRZOSówka, JAMskie, CZARNca, rz. CZARNa.

Після цього знову стало зрозумілим, з якої причини польські й чеські відповідники Афіни-Полюхос свого часу також не вдалося розшукати (у > і). Значить, *в античний час* грецька діаспора існувала по цілій Центральній Європі, і всюди, де жили греки, вони шанували мудру Афіну:

• *POLICHNo* Πολιοῦχος 155 b3 Pl Kielce: ^PodPOLICHno, RYKOSZyn; **SZCZEPAN**ów, **SOBK**ów, CHOMĘNTów; • *POLICHNo* Πολιοῦχος 93 c1 Pl Turek: ^SMOLIna, **STEFAN**ia, KRYMów, PIERSK, rz. Warta; • *POLICHNA* Πολιοῦχος 159 b23 Pl Stalowa Wola: ZaRAJec, SAMARy, Aleksandrówka, Radwanówka; • *POLICHNo* Πολιοῦχος 51 c1 Pl Bydgoszcz: RozWARZyn, BIELawy, rz. Notec; • *POLICHNo* Πολιοῦχος 135 a23 Pl Piotrków-Tr: REKoRAJ, GAJ**kow**ice; JAR.OSTy!; • *POLICHNo* Πολιοῦχος 154 b3 Pl Włoszczowa: **ROGIEN**ice 155 b1; • *POLICHNo* 154 a2 Pl Włoszczowa: ^**ROGACZ**ówek!, WyMYSLów, rz. CZARna; • *POLICHNowo* Πολιοῦχος 73 b3 Pl Włocławek: rz. Wisła, **SIUTkow**o!!, KORABniki, **SIERZCH**owo, IGNACko.

• *POLICHNo* Πολιοῦχος 173 a3 Pl Pinczów: ZaGAJów; WyMYSŁów, **SZYSZ**czyce; **CHOBOT** ГЎПГ- c3 rz. Wisła, **KRAK**ów, **SIER**osławice!!, BACZków, ZĘBoCIN; <• ***CHOBOT*** ГЎПГ- 98 b3 Pl Warszawa: ^MROWiska; ZaGORZe, ŻURawka, rz. MIENia;>

У Чехії: • *POLICHNO* 64 a1 Cz Uherský Brod: ^pŘECkovice, JARošov, ZaHORovice, SUMice; • *POLIKNo* Πολιοῦχος 21 g3 Cz Karlový-Vary: h. HOMOLka, JAMNé; • *POLIKNo* Πολιοῦχος 58 b2 Cz Jindřichův-Hradec: BUK, VYDRi, h. HOMOLka.

На підставі уперше виявленого тяглого мовного сліду шанування Афіни у минулому Наддніпрянщини далі були ідентифіковані топоніми-репліки також і інших епітетів Афіни – не лише *трудящої, роботящої* (ἐργ**άνη**: РОГАНь, Мала -ь, -ка, -ське Хк, РОГИНя ІФ, -ці Вн, См), але й Афіни–*захисниці міст* (Πολιοῦχος: Вел. і Мал. ПОЛЮХів Лв, -не Вл, -івка Кг), і як *охорониці при брамі* (Πυλαῖτις: ПИЛАТківці Тр, б. ФИЛАТівка Хк), і як *богині здоров'я* (Παιωνία: ПІВНі Кв, ПІВНева Гора Хм), як *богині-діви* (Παρθένος: ПАРТЕНіт Км, ПАРТИНці Хм, ПАРуТИНе Мк, ПАРФЕН См, але не виключено, що так переосмислено етнонім парфян) і, нарешті, як самої *Афіни Паллади* (Ἀθήνη: АТИНське См, ОТИНія ІФ, ОТИНевичі Лв, мабуть і кілька ОДИНців, і БАБ.ОДИНка Лг).

Особливо поширеним виявився культ Афіни-покровительки мисливців – *Афіни-здобичниці* (Ληΐτις: ЛІТин Вн, Вл, -иня Лв, -виця Рв, -ятин Тр, -ки Жт, Кв, Хм, -очки Кв, -овище Лв, Тр, -огоща Вл; ЛЕТава Хм, -ківка Вн, -ня Лв, ЛЕТИЧів Хм, -івка Чк). Про скульптури Афіни – Παλλάδια (мн. від -ον) *Палладії* – напевно,

йдеться у назвах сіл ПОЛОЖеве Вл, -аї Кв, БОЛОЖинів Лв, -івка Тр, БОЛОЗів Лв, БОЛОГівка Хк, ПАЛАШівка Тр, ПОЛОШки См.

ПОНЕБЕЛЬ Рв < Fanebal, божество з Аскалону. У топонімічному оточенні Погоринського *Зозева* трапилася незвична назва *Понебель*:

● ***ЗОЗ**ів* сир. zwz 'драхма' Рв Рв: ^ШПАНів; **ПОНЕБЕЛЬ**!! Fanebal, божество з Аскалону; ЖИТин 2, Олександрія, КОПТовичі!, **СУХ**івці, ЖОБРИН!, СтароЖУКів, РЕМЕль, **БАРМАК**и, РИСВ'ЯНка, ОМЕЛЯНа 2, **КРИВ**ичі, ОМЕЛЯНщина, ДядьКОВичі, ХОДОСи; КЛЕВАНЬ, АНТОпіль, БіЛа КРИНИЦя, РОГАЧів, ПереСОПНиця, БІЛів;

● пот. ***ПОНЕПАЛ**енський Гук*! Fanebal, божество з Аскалону у с. Гринява ІФ Верховина = Же**б**'є: СЕНЬ**ків**ське ksny' ^ЯБЛУНиця; СТОВПні, ПереХРЕСне, пот. ВЕРШідь у с. КРИВоРІВня, РІВНя, БЕРЕЖниця, ВОЛОва, КРИВопілля, КРАСНоїлів, БУРКУТ, БІЛа Річка, ЧОРНа Річка, КРАСник, БЕРЕСтечко; пот. ВЕРШадь вершо грішник, лихий чоловік = **Werszyd'** у с. ХОРОЦеве ^БІЛоБЕРІЗКа; ГОЛОВи, ГОЛОШина, ЯВІРник!, УСТЕРІКИ; пот. СКОРУШний σκυρώδης буківка у смт Же**б**'є ^г. і ліс СКОРУШний; пот. СКОРУШнЯНка; пот. ШПИТків у с. Пробійнівка, пот. СТЕПАНський = **SZCZEPAŃ**ski!, пот. СТЕБНе у с. СТЕБНів, пот. СТЕБНянський у с. Довгопілля, пот. СТЕФУЛенський *штепур-; пот. *ГАРАЛЬ* ἀγορᾶιος.

Від рідкісного ім'я Фанебал, представленого у репліках *Понебель* Рв, пот. *Понепаленський Гук* ІФ, здається, є ще кілька гірше збережених продовжень: ● *__НАБІЛЬське* ?Fanebal, божество з Аскалону Чг КОЗелець: ^КОТів, ЖИЛин Млинок, БІЛики, СОКОЛівка, ПАРХИМів; СОРОКОШичі = **СОРОКОТ**ичі! [Encarta]; ● *__НЕБИЛів* ?Fanebal, божество з Аскалону ІФ РОЖНятів: ^СЛИВки! саліб хрест, ЛОВАГи; СТРУТИНЬ 2, КРЕХовичі, КАМІНь, КРИВА, СУХоділ, ПідСУХи; ● *__НЕБЕЛиця* ?Fanebal, божество з Аскалону Кв МАКАРів!: ВІТРівка, ПашКІВка, МаКОВище, ОсиКОВе, **КОПИЛ**ів, **КОЛОН**щина Ascalon!!!. с. 588 Т 2016

Вряди-годи трапляється премія. Плавали до Єгипту через палестинський Аскалон: на Лівобережжі є репліки *Осколонівка* Лг, *Скалонівка* Хк... Але хто б оце знав про давно зникле божество *Фанебал* з Аскалону (зрідка є на римських монетах)?! Так от же: збереглося й це ім'я у назві с. *ПОНЕБЕЛЬ* Fanebal Рв Рв: неподалік синхоричний топонім *ЗОЗів* сир. zwz 'драхма'; а у Карпатах – пот. *ПОНЕПАЛенський Гук*! Fanebal у с. Гринява ІФ Верховина = Же**б**'є (тут с. 588). с. 744. Див. прізв. ПОНЕПАЛЯК.

ПОПАЗДРА Од < пор. алб. pa.pastra 'нечистий'.

ПОПІЛЬня Чг, Жт < слов. *попіл*.

Ознака постійного підтримання вогню з ритуальною метою – велика кількість попелу в певному селі. Назви від основи Попіл-/ Попел- були виявлені у контекстах тем *Вод-/ БезВОД-, Низ-/ Ниш-; Осот-*:

● *Без**ВОД**ний* **водн-** ~ **āb-ād** *Яр* Хк Вел. Бурлук: ^ТИХий БЕРЕГ, КРАСне, НЕСТЕРівка; **ПОПЕЛ**Ьне, **ПЛОС**Ке, **ВОД**яне **водн-** ^ВІЛЬХуватка, **БЕРЕЗН**ИКи barzan, **БЕРІЗ**ки, УСТинівка, СІРий Яр, _АРКУШине, ТАРАСове, ШИРОКе; ● дж. *Без**ДОН**не* don у с. Лючин Жт **ПОПІЛ**Ьня: дж. Без**_ОДН**є **водн-** у с. Липки, дж. Без**_ОДН**я **вод** у с. КРИВе, КОРОЛівка, **МИР**олюбівка, ВАСИЛівка, ХАРЛІЇвка;

● ***НИЗ**ківка* Nisa Чг Щорс: ^**ПОПІЛ**Ьня!, РАДВИНе; **БезУГЛ**івка ^ЄЛІНе ’yl’n, БОРОВичі, Глибокий РІГ; ● ***НИШ**івці* Nisa Вн Муров. КУРилівці: **ПОПЕЛ**юхи, **НеМЕР**че ^СТРУСів!; МОРОЗівка, КУКУРівка, **ВІЛЬШ**анка, КУРАШівці, ПоСУХів, МИХайЛівці, БЕРЕГ, ПЛОСКе, БІЛяни;

● бол. ***ОСОЦ**ьке* **āzād** Жт Ємільчине: ^р. **ЗОЛ**ьня; бол. **ПОПІЛ** у с. СТЕПАНівка, БЕРЕЗівка, ВЕРЕСівка, **АДАМ**ове Hatam-ti 'Елам', РОГівка, РАДИЧі, КИСЕЛівка, ВІЛЬХівка, ВІЛЬШанка; ● р. ***ОСОТ**янка* **āzād** = **ОСОТ**а у с. Нова **ОСОТ**а Кр Олександрівка: ^Поселянівка; р. **ПОПІЛ**ьНЯСТа у с. **ПОПЕЛ**ь**НАСТ**е; ВЕРЕЩаки, ПЛІШКи, БОВТишка, ТАРАСівка, НАСТине, ЯСИНове, БІЛЯЇвка, СОСНівка, ЯСИНуватка, КОЛОНа, КИТАЙгород; ● ***ОЗД**еніж* **азат + деніґ** Вл РОЖище: торф. **ПОПЕЛ**И у с. БОРОВичі; НеМИР ^КНЯЖ!, ДОРОСини; БЕРЕСьк, **РАЙ**місто, ЯСенів, КОРСини, НеЗВІР, БЕРЕГове, ТИХоТИН, ОЛЕШковичі, ПЕРЕСПА, ЗАБАРа, **МИР**ославка, д**МИТР**івка ^МИХайЛин, ВіТОНІЖ, ЯСЕНівка, ПОЖАРки, ОЛЕНівка ’yl’n, **ВАЛЕР'ЯН**івка!;

● *ПОПЕЛЬне* Хк Вел. Бурлук: **ПЛОС**Ке! , **ВОД**яне ^ВІЛЬХуватка, Без**ВОД**ний Яр; ● *ПОПЕЛяни* Лв Пустомити: ^дМИТРе, ЧЕРКАСи; Холодно**ВОД**ківка, **ВОД**яне, **ВОД**НИКи, **БОРЩ**овичі ***парск-** ^ПИКУЛовичі; СУХоріччя, дМИТРовичі, БІЛоГОРЩа, МИЛятичі, ПИРОГівка, МИКЛашів, МИКОЛаїв, ПідСОСНів, БЕРЕЗівка, РАДВАНи, МИЛошевичі, БЕРЕГи, ХОРОСно, ПОРШна!, ПідБЕРЕЗці, ГЛУХовичі, БЕРЕЖани, СОСНівка, ТАРАСівка; ● *ПОПЕЛак* Хс Новотроїцьке: **ВОД**ославка, КАЛИНівка, гРОМівка, ЗАХАРівка;

● пот. *ПОПІЛЬський* у смт Славське Лв Сколе: МЕЖИброди, ВОЛОСянка, ЯЛИНкувате, ***ЗАВАД**ка*, СУХий Потік, РоСОХач; ● р. *ПОПІЛЬка* п ЯСінки у с. КІНДРатів Лв ТУРка: ЯВОРів, ШАНДРовець, ***ЗАВАД**івка*, ЯСенка, ІЛЬНик ’yl’n ^ РАДИЧ, ЯВОРи, **ВОЛОС**янка, ЯСениця, КІНДРатів; ● бол. *ПОПІЛ* у с. СТЕПАНівка Жт Ємільчине: БЕРЕЗівка, АДАМове Hatam-ti 'Елам', РОГівка, ВЕРЕСівка, РАДИЧі, КИСЕЛівка, **ВІЛЬХ**івка, **ВІЛЬШ**анка; ● *ПОПЕЛів* ІФ Тлумач: **НИЖ**нів, ВІЛЬНе ’yl’n, СУХоділ, **ОЛЕЩ**ин, **ОЛЕШ**а, ів, ТАРАСівка; ● *ПОПЕЛівка* Вн ШАРгород: ^ВЕРБівка; ДЖУРин, **ОЛІХ**и, КАЛИНівка, ПИСАРівка, СОСНівка; ● *ПОПЕЛьники* ІФ Снятин: **ОЛЕШ**ків, БОРЩів, ХЛІБичин, ІЛЛІНці ’yl’n, ДЖУРів, УСТя;

● бол. *ПОПЕЛеве* у с. Вел. ОБЗИР Вл Кам-Каш: БОРОВне ^ОЛЕНине ’yl’n, **ДОБР**е, **ОЛЬШ**ани, Гута-БОРОВЕНська!!, ВОРОКОМле, СОСНівка, ІваноМИСЛь!!, СОШичне,

ПідБОРОЧчя, ЛАХІВка; • *ПОПЕЛі* Лв ДРОгоБИЧ: ^ЯСениця-Сільна; МЕДениця, ДОРОЖів, **ДОБР**огостів, **ДОБР**івляни, **ВОЛОЩ**а, КОРОСниця, ПідСУХе; • *ПОПЕЛівщина* См Охтирка: ^ЖУРАВне, БОРЗівщина, РИБОТень, **ДОБР**ославівка; **ВІЛЬХ**ове, ЯСенове, ЛУТище, СОСОНка, РозСОХувате, ОЛЕНинське ’yl’n; • р. *ПОПІЛЬнушка* п Попільної Бритаю Береки С. Дінця Хк Лозова: **ДОБР**обут ^**МИР**онівка, **МИР**не, **МИР**олюбівка, **ПЛИС**ове; ЗАПАРівка, **ДОБР**опілля, **ВОЛВЕН**кове, САДове; НАСТАСівка, ВІЛЬНе ’yl’n; • *ПОПЕЛюхи* Вн Піщана: КАЛИНівка, ЯВОРівка, БОЛГАН, **МИР**олюбівка, дМИТРашкове; • *ПОПІЛьня* Жт рц: ПОПІЛьня, **МИР**олюбівка, СУЩанка, МИШЕРине; • бол. *ПОПЕЛюшка* у смт Шацьк Вл Любомль: бол. ЗЛий РАЗ у с. Грабове; ЯСне, БІРКи, **МИЛ**овань, МАСЛовець, АДАМчуки Hatam-ti 'Елам', БІЛичі, МОСИР, **ПЛОСК**е, ВИГНАНка, ХВОРОСтів, ПЕРЕШПА, РОСТань, БОРОВе, РАДЕХів, БЕРЕЖці; • *ПОПІЛьне* Мк ^БЕРЕЗАНка: д**МИТР**івка, СУХоділ, КАлаБАТИНе, ЖУРІВка, МАТІЯСове.

Інші незалежні топонімічні ознаки поширення зороастризму у Наддніпрянщині – назви від основ *Золь-*, *БезУГЛ-*, *Обеста/ Обище*, *Дроньове*, *ОТАШів*, *Рівне*, *Урвенна*, *Шпендівка*, *Барасонівка*, *Дриги*, *НеДРИГайлів*, *Зарваниця*, *Мстишин*, *Золотуха*, *Струсів*.

ПОРИК Вн < пахл. parīk відьма [McKenzie, 151].

ПОЧАЙНА = Пичаня Кв < пор. б. Чаїна л Кріпенької Міусу Дц; по-каяння?, по-чаяна?

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИЙ ПЛАСТ ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 20-ї історичної епохи) – від -I тис.: топоніми *Тиманівка*, *Сян*, *Селище*, *Долина*, *Водиця* та ін.; пор. праслов'янську частину українського словника: *коса*, *сніп*, *пшениця*, *полоти*, *цілина*, *теля*, *сад*, *кожух*, *рукавиці*, *полотно*, *посуд*, *відро*, *човен* та ін.

ПРИЛІПка Пл, Хк < Прилеп, фортеця у Болгарії. • *ПРИЛІПка* Пл КОЗельщина: ^КИСЕЛівка, БУНЯКІвка!; • *ПРИЛІПка* Хк ВОВЧанськ: ВОЛОХівське, КИРНОСове, ХОТІМЛя; • яр *ПРИЛІПинський* п БАБки л С. Дінця, пор. с. Вел. БАБка Хк Чугуїв: ТЕРНОВА, БАЛАБАНівка, КИЦівка, ПЕЧЕНІГи, ГРАКове, ВОЛОХів ЯР, БОРЩОВа, ІВАНівка, СТУДенок; • *ПРИЛИПче* Чв ЗаСТАВна: ДОБРИНівці, ВЕРЕНЧанка, ЯБЛУНів.

У липні 1014 р. візантійське військо зайшло в долину річки Струмиці. Самуїл звів міцні дерев'яні укріплення в районі села Клейдіон (тепер Ключ), щоб захистити прохід до ущелини. Василь II зробив кілька спроб штурмувати укріплення. Однак вони були безуспішні, адже болгари мали вправних лучників.

Імператор був готовий відступити, коли стратег Пловдива Никифор Ксифій знайшов спосіб подолати захисний мур. Уночі візантийський загін гірськими стежками вийшов у запілля болгарам і вранці 29 липня 1014 р. напав на них. Болгарське військо зазнало нищівної поразки. Самуїлу вдалося утікти до фортеці **Приліп** тільки завдяки своєму сину Гавриїлу Радомиру[2]. Ромеї захопили в полон 15 000 болгарських воїнів[3]. Далі див. прізв. *Білошицький*.

ПРИСКи Рв < Priscus, Пріск – губернатор Фракії у 250 р.; узурпатор.

Про цього римського діяча uk.wikipedia не знає. У зв'язку з походом 250 р. його ім'я дотепер може бути увічнене у цілій низці назв в Україні: *Приски* Рв, пот. *Сухі Пріски* Чв, *Вел. і Малі Прицьки* Кв і похідних.

Titus Julius Priscus залишився в історії як узурпатор 250 р. Він був губернатором Фракії і мав резиденцію у центрі провінції Філіппополі.

Полки Кніви захопили Філіппополь влітку 250 р. Спочатку оточені в місті фракійські загони проголосили губернатора Пріска імператором і спонукали його укласти угоду з об'єднаними ґотами, здати їм неприступне місто і побрататися з ними. Коли ж Пріск впустив ґотів до міста, ті не дотрималися угоди і вчинили дику різанину, вбивши до 100 тис. людей. Хто не загинув, був забраний у полон, у тому числі багато осіб сенаторського звання. Узурпатора не стало і сліду. Заволодівши містом, ґоти як слід роздивилися у Фракії, а може й у сусідній Іллірії. Не надто поспішали вони вертати додому, хоча обидва Деції, батько з сином, і Ґалл стояли на півночі на Дунаї. Не раніше весни 251 р. Кніва вирушив у зворотну путь, –див. [Вольфрам, 75]. Здавалося б, тут ідеться про пересічний епізод часів варварських війн з Римом, який не міг би мати якихось наслідків для увічнення в топонімії. Тим не менше, кілька топонімічних контекстів в Україні можуть бути гідними уваги.

• *ЗЕМЛЯНка* Кв Кагарлик: ^ШУБівка; УЛЯ**НИК**и?, Вел. **ПРИЦЬК**и!, **ЮШК**и Euscia?, СТРІТІВка, СТАВки; • *Малі* ***ПРИЦЬК****и* Кв МИРОНівка: ^МАКЕДони, КУЛЕШів; ТУЛИнці, **П'ЯТ**ихатки, МАТВІЇвка, ХОДОРів, ГУЛІ, ЗЕЛЕНЬКи; • ***ПРИСК****и* Рв Радивилів: **БОРА.ТИН**, СОЛОНів, СТОЯНівка; • ***ПРИС****івці* Тр з.**БОРІВ**: ^_**МЛИН**івці, **КУД**обинці, ТУСТоГОЛОВи; Чорний ЛІС ПЛІСНяни, ПідГАЙчики, _**МИЛЬН**е, МАЛАШівці, ПоГРІБці, ТРАВотолоки, **ЗАГІР**'я, ГОДів ^РозГАДів, КУДинівці, БЕРИмівці;

• ***БРИЩ**і* Рв _МЛИНів!: ^МАСЛівка, ДОРОГо**СТАЇ**; **СВИЩ**ів!! Свистов!, з.**БОРІВ**!, РОГІЗне, ДОРО.СТОЛ = "Пугачівка", ПідГАЇці, ЗаГАТинці, СТАВище, М'ЯТин Mutina!, ХрінНИКи, ЛИСин, Під**ЛІС**ці "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44];

• пот. *БРИЩі* у с. Ділок Зк Мукачеве: ^КУЧава Kuthia + ahwa; ЛІСкове, ЛІСарня, ЛУЧки, ж.**БОРІВ**ці, ГРАБОВе;

• пот. *Сухі* ***ПРІСК**и*! у с. ПРОСіКа Чв Глибока: ^пот. **ТРАЖАН**! (це ім'я Траян у традиційній рум. вимові), р. ПРИСаКа; ПРОСОКиряни, ГОДИнівка, ГОРБова, _МОЛНиця, КУТ, ГОРБівці, СИНівці 2; • оз. *ПРОСИКове* у с. ЛУЧки Пл Кобеляки: **ТРОЯН**и!; ПідГОРа, ГРЕЧани, ТВЕРДоХЛІБИ, ЗЕЛЕНе, БЕРЕЖнівка, БУТенки, ЛЕСинки, ГАЙМАРівка, КУНівка, ЛІЩинівка, ЗЕЛЕНівка, ЛІСне, МАРКівка, БАРАНники; • став *ПРИЩепівськи* у с. ПРИЩепівка Кр Новомиргород: **ТРОЯН**ове!, ПУРПУРівка, БЕРЕГове, ЗЕЛЕНе, ПЕНЬКине; • торф. *ПРИЩе**ли**не* *пи? біля смт ДИМЕР Кв КСв: **ТРОЄЩ**ина;

• *БРИЦЬке* Вн Липовець: ^КОНюшівка; ЗОЗівка, КОБИЛЬня, ЗОЗів, **ВЕРБ**івка, ПриЛУКа, ОЧитків, **ТРОЩ**а, УЛЯНівка, Під**ЛІС**не! "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44]; • бол. *ПРИЩине*!! у с. Під**ЛІС**и "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44] Вл Ковель: ЗЕЛЕНа, ВЕРБка, ДОРОТище, КРИЧевичі, ВОРОНа, РОКИТниця, ГУЛІВка; • *БРИЧківка* Пл Пл: ^КРОТЕНКи; **ЛІС**ки "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], ГУТИРівка!, БЕРЕЖівка, ГОЖУЛи, КИСЛа Балка, СУДІЇвка, ЦИБУЛі, **КРУТ**ий Берег, РУНівЩИНа, ОЛЕПІРи, УЛЯНівка, ГОВТвЯНЧик, **ВЕРБ**ове, ГОВТВа, ОЧканівка, МАКАРЦівка, ЩЕРБані, ГОРа, ГОРБАНівка;

• пот. *БРІЦЬкий* у с. ЗЕЛЕНа ІФ Верховина: **БАРВІНК**ів, **ЗА**.МА**ГОР**ів! *загора, БЕРЕЖниця, ЯБЛУНиця, СТЕБнів; • *БРИЩе* Вл Луцьк: ^**МОТАШ**івка!!!!; _ВИГУРичі, **БАРВІНОК**, ГАТЬ, НовоСТАВ, БОРАтин, Вел. **ОМЕЛЯНИК**, СЬОМАКи, ПідГАЇці, ЛИЩе "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44]; • пот. *БРИЩівський* у с. ДОРА ІФ Надвірна: **БЕРВИНК**и, ЛАНЧин, _МЛИНи, ВОРОНЕНКо ^ЯБЛУНиця, ЗЕЛЕНа;

ПРОНІвщина, історичний район Києва < гр. πρόνοια 'земля, отримана за військову службу'. У центрі теперішнього Києва тихо зберігся інший унікальний фраґмент минулого у вигляди мікроландшафту "річка Совка ~ урочище Пронівщина": • р. *СОВКа = СОФКа*! [СГУ, 515] у с. ВОЛО.ДИМЕРка під Києвом (з грамоти Олелька Володимировича, пом. 1455 р.) [Похилевич, 160], тепер СОВКи, за БАЙКовою горою у Києві: ^ур. і р-н **ПРОН**івщина (**πρόνοια** 'земля, отримана за військову службу, лен' (візантійський феодальний термін) [Skok, III, 50-51, пор. Vlajić-Popović, 162]; нгр. πρόνοια піклування).

Сам мікротопонім Пронівщина невідомо як зберігся, адже його ніколи й ніде не згадували до публікації електронної карти Києва (рис. П12). Тим не менше, він не справляє враження новоробу, адже має в контексті Совки (див.) і відповідає аналогам у топонімії України – Пл, Тр:

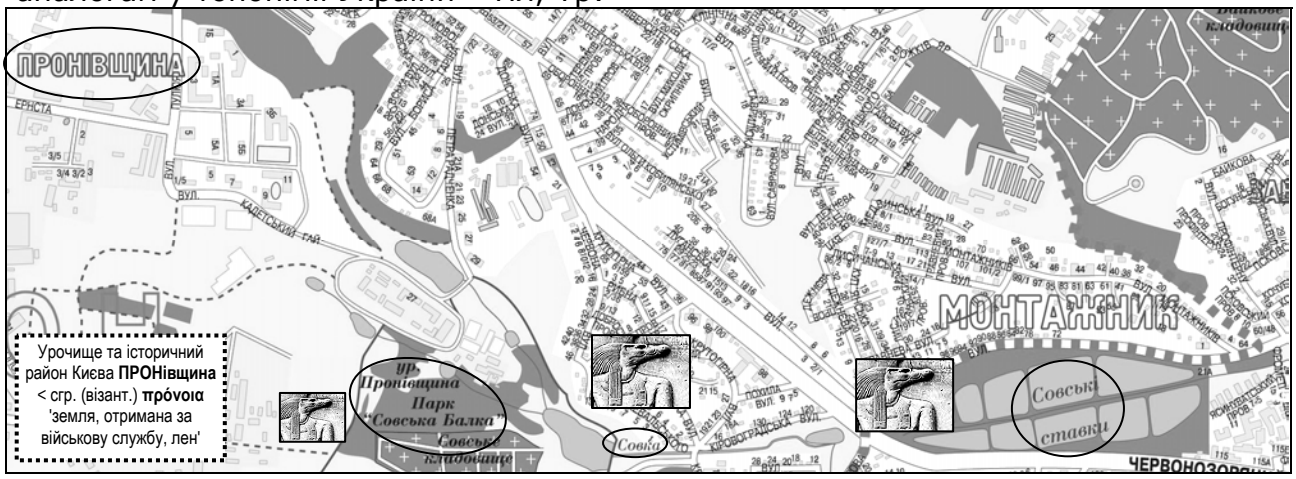

Рис. П13. Кут і ур. Пронівщина та інші ймовірні назви античного часу в центрі Києва.

• *ПРОНі* Пл ДИКАНька dekania (measure of land): ^**СУХ**а Балка!, ТРОЯНи, ПЛАКИДівка, КУРИЛи; руч. **СОБЕЦ**ький Sobek п ГОВТви у с. Петренки, **СИВЦ**і, крин. ЖУКова у смт ДИКанька ^стр. ЦЮРило thesaur- склад зерна; БОРИСівка!, ІВАШківа, НаДЕРЖинівка, **СОХ**ацька Балка, **СОКОЛів**щина, ОНАЦЬки, ОЛЕФІРщина, ПИЛИПенки, ЧЕРНечий ЯР, КАРДАШівка, ХАРПАКова Балка, ЯКОВенщина, ГОРБатівка, ФИЛОНівка, ЧЕРНещина, **ГАВР.ОН**ці, СЛИНЬКів ЯР, КРАТова Говтва, КОНОНенки, ЗВЯГОЛЬське, ГОР.ЯНщина, **БОРОДАЇ**!, НеЛЮБівка!, ЯРохівка, КОРОТЬківка; б. ВОДяна Балка, ДЕЙНЕКівка;

• *ПРОНяТИН* **πρόνοια** Тр Тр: ^Вел. **ГЛИБ**очок!; БІЛоСКІРка, БАВОРів, **БАЙК**івці, БУЦнів, БЕРЕЗовиця 2, БІРки, РОМАНівка, ГАЇ, ДУБівці, Вел. ЛУКа, МАР'ЯНівка, КОЗівка, ЛОЗова, ТОВСТоЛУГ, ЧЕРНелів-Руський, БІЛа.

Чи не звідси походить і назва курорту PORONino Pl біля Кракова.

ПРОХОРівка Чк Канів < пор. гр. φρουρός 'охорона' від ***про-horos*** 'спостереження' [Buck]. Прохори Чг (Бахмач); Прохори Чг (Борзна); Прохорів Чг Чг; Прохорівка Хм (Старокостянтинів); Прохорівка Чк Канів: ^ТРАХТЕМИРів;; Прохорівка Дц (Волноваха); Прохорівське Дц (Старобешеве); Прохорова Балка Кг (Мала Виска); Прохорове Од (Іванівка).

ПСЕЛ- Пл < гр. **ψιλοί** 'піхотинці' і ще ближче **ψιλῆτοι** 'псілети, легкоозброєні воїни' [Тищенко 2015, 158]; р. ПСЛо, р. ПСЕЛЕЦЬ.

ПУЗИРі Пл < копт. Бусирис, м. в Єгипті. Див. II. *БОСИРИ*.

ПУЛини Жт / *ПУЛинці* Пл < перс. pul 'міст'.

ПУЛТівці Вн у Шярвьо; < пахл. pwlt stole [McKenzie, 10] (балк?).

оз. ***ПУЛЬМО*** Вл < гр. πολέμιος 'ворог', πολεμω 'битися'.

бол. ***ПУНТУСова Вода*** Пл < гр. Πόντος, лат. Pontus, тур. Buntus 'Чорне море'. Прозора репліка середньовічної реалії. Пор. бол. *ПУНТУСова Вода* у с. ОБОЛОНь Пл Семенівка, став *ПУНДівський* у с. Долина Кв Обухів, тут же кут. *ПУНДівщина*.

ПУСТ- < пахл. pušt 'support, protection' [McKenzie 69; Nyberg, 67].

ур. **Пусто-снети** Ш20-5 біля с. Вири (пд).; пор. пот. **Пустий** у с. **КОЛОД**не Зк Тячів;

ПУСТО-город!; ПУСТ.ОВАРи Пл!; ПУСТ.ОВАРівка Кв; яр Пуст.**ОВОР**ів (пахл. pušt + мад. varos 'місто'); Іване-**ПУСТЕ**; ПУСТоі**ВАН**не Рв; ПУСТоМИТи Вл; ПУСТоМИТи Лв; ПУСТоМИТи Рв; ПУСТоМИТів Вл; ПУСТ**ОТИН**е!! Чг 962; пор. прізв. **NovOTNy**, чес. топ. **NovOTIN**ky, **NovOTN**Iky < Novae + Goth '**Нови Ґотські**' = Еускія часів Алариха і двох Теодорихів. Пот. Пусто**МАК**и! у нп Святослав Лв Стрий.

> ***Пустометижка***, п. п. Мрая, п. п. Березины, вероятно, из балт. Во всяком случае слав. *-ка* расширяет балт. суффикс *-īg-*. Что касается корневой части слова, то она, видимо, представляет собой сложение двух основ: ср. др.-прусск. *Pusteniken*, *Powsteniken* от др.-прусск. *pausto* 'дикий', др.-прусск. *Mete*, *Metkeim*, лит. *Metelys*, ятвяж. *Mete*, ср. также *Метелка*. [Топоров, Трубачев, 286].

Пустовари Пл (Решетилівка); Пустоварівка Кв (Сквира); Пустовійти Вн (Хмільник); Пустовійтівка См (Ромни); Пустовійтове Пл (Глобине); Пустовіти Кв (Миронівка); Пустовіти Пл (Кременчук); Пустогород См (Глухів); Пустоіванне Рв (Радивилів); Пустомити Рв (Гоща); Пустомити Вл (Горохів); Пустомити Лв (Пустомити); Пустотине Чг (Носівка); Пустоха Вн (Козятин).

ПУТивль См < 1) ?гр. Πόντος 'важка морська путь'; 2) вірм. *p'owt* "rottenness; rotten, spoiled" from Parth. **pūt* (cf. Av. *pūiti-* "rottenness," гнилість Mid. Pers. *pūdag* "foul, rotten" гнилий). *Путивль*, пот. *Бутивля* (пор. укр. на Сіверщині *бутліти* 'гнисти'.) Але Πόντος: бол. *Пунтусова Вода*, став *Пундівський.*

● *ПУТИЛа* парф. *put гнилість? Чв рц: ПідЗАХАРичі; ● *ПУТИЛ*ине парф. *put Лг 543; ● *ПУТИЛ*івка парф. *put Вл 329; ● *ПУТИЛ*івка парф. *put Дп 648; ● *ПУТИЛ*івка парф. *put Од Вел. Михайлівка: ^РАЙки, ДУРБАЙли; **Нові БУТОРи** puθra, СОКОРове; ● *ПУТИЛ*овичі Жт 785.

ПУТРине Чв < дперс. puθra- 'вагітна' [Bartholomae].

● *ПУТРине* puθra Чв Кельменці: ВОВЧИНець, ПОЛИВАНів Яр!, ШИРОКе!, НеЛИПівка!, ОСЕЛівка (вектори пахлавійський, половецький, широк-, тараш-, руб-, лип-); ● *ПУТРинці* puθra Хм Ізяслав: ТАРАСівка, КУНів, ВЛАШАНівка; ● *ПУТРівка* puθra Кв Васильків: ^БАГРин!; КОДАКи!, ВІЛЬШанка, ЯЦЬки; ● пот. *ПУТРеда* puθra у с. Люча ІФ Косів.

П'ЯТИГОРи Рв < герм. fiand- + парф. gohr.

● *П'ЯТИГОРи* Рв **ЗДОЛБ**унів: БУДЕРАЖ (Будда з Дрангіани?), **МАР'ЯН**івка, **В'ЮН**івщина, *СТУП*не, БІЛАШів, УРВЕНна; ● *П'ЯТИГірці* Пл Лубни: ^Олександрівка; ОРІХІВка, БАРВІНщина, Високі ТОПОЛі, МАКАРівщина, ХОРОШки, _СЕЛюків, КАМ'ЯНий Потік, ВІЛЬШанка, СУХа Солониця, ВОВЧа Долина, ВОВЧик, ПУЛИНці, СІРе, КАЛАЙДинці!, БІЇвці; ● *П'ЯТИГірське* Хк БАЛАКЛІя: ЯВІРське, ВОВЧий Яр, Червоний* Яр, ВІЛЬХУВАТка, **БОРОДО**.ЯРське Barda, КОВТУНівка, Червона* Гірка, МАКАРівка, ЖУВ.АКівка, ПЛОСКоЯРка, АСІЇвка, МИРна Долина; ● *П'ЯТИГОРівка* Лг Лутугине: КАМ'ЯНка, МАКЕДОНівка, ТАРАСівка, МИРне, **ШИМ**шинівка!, БІЛоріченський, БІЛе; ● *П'ЯТИКОРи* Вл Локачі: ^ДОРОГИНичі; ТУЛИчів, СОСНина, ЗаТУРці, ЮНівка, БІЛопіль, ЗАЯЧиці!, РОГовичі, ЯСИНівка.

Р

РАВА Лв, **РАВЩИНА** Лв < 1) дір. *arwa- хоробрий, меткий; 2) **rawāg** [*lwb'k*ˡ | N *rawā*] current готівка. Рава, Равське, Равщина – усі Лв.

РАДИЧів Чг < пахл. **ardīg** [*'ltyk*ˡ | M *'rdyg*] battle битва [McKenzie, 11].

Імовірні дометатезні репліки-релікти – *Альта*, *Артек*, також рос. *артачиться*. Беручи до уваги парфянський час побутування слова, слід очікувати велику різноманітність реплік прототипу після метатези плавних – корені з каркасом приголосних РДК-, РДЧ-, РДХ-, РДШ-, ЛТК-, ЛТЧ-, ЛДГ-, ЛДЖ-:

◆ У кількох околицях цієї групи основ згадано яскраві парфянські реалії: • *РАДКовиця* **ardīg** [*'ltyk*ˡ | M *'rdyg*] battle Хм Городок: ^**БОРЩ**івка! *парск, ТУРчівці! Туран?; **САТАН**ів, ка, ТАРАСівка; • *ЛЕТИЧівка* Чк Монастирище: ТАРАСівка, МАТВІЇха, КОПІ**ЮВАТ**а, **САТАН**івка, ПОЛОВинчик, ХАЛАЇДове, **ШАРН**опіль; • *РАДЧенки* Пл Миргород: ^ПОЛИВ'ЯНе; ШАРКівщина, ШПАКове, ВОВНянка, **ПЕРЕДЕРІЇ**ВКа!, ШАХВОРОСТівка; • *ЛАТИШеве* Дц Шахтарськ: ^**ПЕРЕДЕРІЄ**ве!, Чугуно-Крепинка; • *ЛАДИЧин* Тр Теребовля: СОСНів, **ЗАРВАН**иця, ЗаЗДРІСТь; • р. ***РАДЧан**ка!* ІФ ^**БОГОРОДчан**и **Баграт**: БОГРівка пахл. **pahr** [p'hl] 'варта' [Nyberg].

◆ В 9 околицях цієї групи основ є репліки ***парфянської назви персів*** (**pārsīg** [*p'lsyk*ˡ | N *pārsī*] Persian.):

• *РАТИЩі* Тр Зборів: ^ПІЩане; **ПРИС**івці, **ПЛІС**няни, ВІЛЬШанка, ПідБЕРЕЗці; • *РУДИКів* Пл Гадяч: ^ПЕТРоселівка, ОРІХанове; ПЕРЕВІЗ, БУДища, МОРОЗівщина, **ПЛІШ**ивець, СОСНівка; • *РАДУЖне* Рв Острог: **ПЛОСК**е!, БУХАРів!, ВОЛОСКівці,

(• *РАДИХівщина*! Рв Радивілів: ^**БЕРЕЗИН**и!; **РІДК**ів!, **ПЛЯШ**івка, **ПРИСК**и! (і присок!), АДАМівка, РУДня; • *РАДУХівка* Рв Рв: ^СУХівці! **Сусія**; ОРЖів, **ПЛОСК**а, КУСТИн, ОЛИШва, **КОЛОД**енка, ПОРОЗове, ВОЛОШки; • *РАДОХинці* Лв Мостиська: **КОЛОД**ка!, БЕРЕГове, ВОЛОСТків, ВОВЧИЩовичі, ІОРДАНівка, КРИСовичі, ШИШОРовичі, **ПЛЕШ**евичі, Липники, СТРІЛецьке, ХОРОСниця, КОСТИвята);

• *ЛІТОЧки* Кв Бровари: ЛІТКи, **ПЛОСК**е!; • *ЛЕЦьКи* Кв Переяслав-Хм: ТАРАСівка, СОСНова, **ПЛЕСК**ачі; • *ЛЕЦовиця* Зк Мукачеве: ^**ПЛОСК**ановиця, БРЕСТів; ВІЛЬХ**ОВАТ**иця, ЛОХове,

Цікаво, що серед топооснов з Л- немає назв Лв.

◆ У 8 районних контекстах наявні основи Колод- < сколот-? (самоназва скіфів).

• *РАДОХинці* Лв Мостиська: **КОЛОД**ка!, БЕРЕГове, ВОЛОСТків, ВОВЧИЩовичі, ІОРДАНівка, КРИСовичі, ШИШОРовичі, ПЛЕШевичі, Липники, СТРІЛецьке, ХОРОСниця, КОСТИвята; • *РАДОШин* Вл Ковель: ^Битень; **КОЛОД**ниця, **КОЛОД**яжне, БУДИще, ВОЛОШки!, БОРЩівка ^ПОРСЬК 2!!, ВІВЧицьк; • *РАДУХівка* Рв Рв: ^СУХівці!\\; ОРЖів, ПЛОСКа, КУСТИн, ОЛИШва, **КОЛОД**енка, ПОРОЗове, ВОЛОШки; • *РАДЧа* ІФ ІФ: БЕРЕЗівка, **КОЛОД**іївка, Липівка 2, ВІЛЬШаниця, ВОВЧинець;

(• *РАДЕЦька БОЛЯРка* Жт ПУЛИНи: р. **ЛЕТИШ**івка л **ЛАТІВ**ні ТИНі ТНі; РАДЕЦЬКе БУДИЩе, **КОЛОД**іївка, БУДИЩе, СКОЛОБів; • *РАДЬКове* Хк Вовчанськ: ^ТОМАХівка; **БЕРЕЗИН**ки, **БЕРЕЖН**е, Білий **КОЛОД**язь, ВОЛОХівка, БАКШеївка; • *РАЧин* Вл Горохів: **БЕРЕЖАН**ка, **КОЛОД**еже, Стрільче, ПідБЕРЕЗзя, ВІЛЬХівка; • *ЛАТИШівка* Хк Валки: ^ЛОГВинівка; ХВОРОСТове, БУЦЬКівка, ВІЛЬХівське, ДОБРопілля, КОРСУНівка, **КОЛОД**ківка; • *ЛИТЯЧі* Тр ЗаЛІЩики: БЛИЩанка, БЕРЕСТок, **КОЛОД**рібка.)

◆ 5 контекстів містять пари близьких основ з Л- або Р-:

• *ЛАДИГи* Хм Старокост.: **РАДК**івці!!!, БАГЛАЇ, ЛАЖЕВа, БУТівці, Нападівка, РАШТівка, ПАРТинці, БОВКУНи; • *РАДЕЦька БОЛЯРка* Жт ПУЛИНи: р. **ЛЕТИШ**івка л **ЛАТІВ**ні ТИНі ТНі; РАДЕЦЬКе БУДИЩе, **КОЛОД**іївка, БУДИЩе, СКОЛОБів; • *ЛАДИЖичі* Кв Чорнобиль: ^ТАРАСиця; **РУДЬК**и!, БЛИСТюн, ПАРИШів, ОТАШів, МЕДВИН, КОЦЮБИНське;

(• *ЛАТКівці* Тр **БОРЩ**ів: **РУДК**а, **БЕРЕЖАН**ка, ВІЛЬХовець, ХУДІївці, ХУДИКівці; • *ЛАТАШі* Жт Народичі: МОТІЙки; **РАДЧ**а 3!!!, **БЕРЕЖАН**ка, ОРЖІВ, ВІЛЬХова, **ШАРН**е.)

◆ В околицях 12 основ цієї групи є репліки ***пахлавійських згадок поселень*** – пор. перс. barzan, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one):

• *РАДИЧів* Чг Короп: **БОРЗЕН**ців barzan, Рубанників, ТАРАСівка, Будище, КРИСки; • *РАДЬКівка* Чг Прилуки: ^ОБИЧів, р. РАДЬКівка = Нежирова; **БОРШН**а barzan, Стрільники, ОНИЩенків Anxi安息 — Аньси, Парфия, ТАРАСівка, РУДівка, ЗаРУДка; • *ЛЕЦівка* ІФ Рожнятів: ^ДУБШАРи; **БРОШН**ів-ОСАДа! barzan, **БРОШН**ів barzan, ВІЛЬХівка, Липовиця, Лип'янка;

• *ЛАТКівці* Тр **БОРЩ**ів: **БЕРЕЖАН**ка перс. barzan, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one), **РУДК**а, ВІЛЬХовець, ХУДІївці, ХУДИКівці; • *ЛАТАШі* Жт Народичі: МОТІЙки; **РАДЧ**а 3!, **БЕРЕЖАН**ка barzan, ОРЖІВ, ВІЛЬХова, **ШАРН**е; • *РАЧин* Вл Горохів: **БЕРЕЖАН**ка barzan, **КОЛОД**еже, Стрільче, ПідБЕРЕЗзя, ВІЛЬХівка;

• *РАДИЧі* Жт Ємільчине: ^ВЕРЕСівка!\\, р. РАДИЧ; **БЕРЕЗН**ики barzan! ^АДАМове, БЕРЕЗівка, ПРОСІКа, СОРОЧень, ПАРАНине, ВІЛЬХівка, СЕРЕДи\\, РУДенька; • *РАДЬКи* Пл

^Хорол: ^ПЕТРАКіївка; **БЕРЕЗН**яки barzan, ТАРАСівка, РАЙківка, **КОВТ**УНи, ШАРКівщина, ЛАГОДівка метатеза *ладог-, КОСТюки; • *РАТУШ* Кв Володарка: ^РАЧКи; **БЕРЕЗН**а barzan, МАТВІЇха, ЛОГВин, Рубченки, РУДе Село; • *РАДИЖеве* (пор. Ладиж-) Рв Володимирець: ^СТЕПАНгород; **БЕРЕЗИН**а barzan, СУХоволя; • *РАДЬКове* Хк Вовчанськ: ^ТОМАХівка; **БЕРЕЗИН**ки barzan, **БЕРЕЖН**е barzan, Білий **КОЛОД**язь, ВОЛОХівка, БАКШеївка; • *РАДИХівщина*! Рв Радивілів: ^**БЕРЕЗИН**и barzan!; **РІДК**ів!, ПРИСКи! (і присок!), ПЛЯШівка, АДАМівка, РУДня;

(• *РАДКівці* Хм 1033 • *ЛАДИГи* Хм Старокост: **РАДК**івці!!!, БАГЛАЇ, ЛАЖЕВа, БУТівці, Нападівка, РАШТівка, ПАРТинці, БОВКУНи; • *РАДКовиця* **ardīg** [*'ltyk*' | M *'rdyg*] **battle** Хм Городок: ^**БОРЩ**івка *парск, ТУРчівці! туран!; **САТАН**ів, ка, ТАРАСівка; • *ЛЕТИЧівка* **ardīg** [*'ltyk*' | M *'rdyg*] **battle** Чк Монастирище: **САТАН**івка, ТАРАСівка, **ШАРН**опіль, МАТВІЇха, КОПІ**ЮВАТ**а, ПОЛОВинчик, ХАЛАЇДове);

• *РАДЧиці* Жт Овруч: СОСНівка, РУДя, ПідРУДдя, БАРВІНкове, ПОЛОХачів, БЕРЕЖесть, **ОЛЕНИЧ**і **Ērān**|-**wēz**[*'yl'n-wyc*] (original) home of the Aryans; *ЛАДИЖин* Вн рц: ЛЕТКівка, **ОЛЯНИЦ**я **Ērān**|-**wēz**[*'yl'n-wyc*] (original) home of the Aryans.

◆ У 5 контекстах є репліки ***парфянської назви лісу*** (*пехл. wyšk* 'ліс, нетрі'):

• *РАДЧуки* См Лебедин: ^ВЕРШина; **БИШКІНь**, **РАДЬК**ове!, КУРДи, **ПАРФ**или, Підопригори, ТАРАСівка, РУДа; • р. *РАЧинка* См Глухів: **БЕШКИН**е, Червоні **ВИШК**и, ур. **ВИСОЩ**ина у с. Уздиця, ЄМАДИКине, БУДища, ТАРАСівщина, ХОДуня, СОСНівка, СУХоділ; • *РЕДЬКівка* Чг Ріпки: **ВИСОКинь**, ДОБРе, Задеріївка, ГУБАРі, ОЛЕШня; • р. *РАДИЧ* Жт Новогр-Вл: **ВИШК**івка, **КОЛОД**янка!, БАРВИНівка, ГРУД, БУДИЩа, МОРОЗівка, БЕРЕГове, ЛІДІВка, ПОВЧине, ВЕРШниця; • *РАДЕХів* Вл Любомль: **ВИСОЦ**ьк, БЕРЕЖці, ВІЛЬШанка, ХВОРОСТів, РУДа, ПереШПА, ПУЛЬмо, АДАМчуки.

◆ У 5 околицях згадані ***пехлевійські назви християн*** (пехл. tars 'боязкий'):

• б. *РАДЬКівка* = **Рать**кова п Красної Кам'янки Кг Олександрія: **ТАРАС**івка, р. **РЕДЬК**івка у с. Мар'ївка; БЕРЕЗівка 4, МОРОЗівка, ЯЛИНівка; • *РАДЬКівка* См См: **ТАРАС**івка, ШАРАПівка, ВІЛЬШанка, Липняк, НИЗи; • *РАДЬКівка* Хк Куп'янськ: ^О-ПАРИНе; **ТАРАС**івка 2, ОЛИВНе, ПОЙДУНівка, БЕРЕСТове, ПАРНеве; • *РУДЬКівка* Чг Бобровиця: ^СУХиня, ХОМівці; **ТАРАС**івка; • *РАДОШівка* Хм Ізяслав: **ТАРАС**івка, ПУТРинці, САХНівці, ВЛАШанівка, ЧЕПці.

◆ Двічі згадані ***парфянські назви млина*** (пехл. ardan 'млин'):

• р. *РАДЧа* = РОДЧа Жт Олевськ: **АРТИН**ськ пехл. ardan 'млин' ^ОБИЩе, СОСНівка; РУДня 3, **ШЕБЕД**иха, ЖУРЖевичі, КОРОЩине, ЗаМИСЛовичі; • р. *РАДИЧів* Лв ДРОгоБИЧ: ^УНЯТИЧі; **ОРТИН**ичі! парф. ardan 'млин', ВОЛОЩа, ДОБРогостів, ДОБРівляни, ЛІТИНя, КОРОСНиця.

Також *РАДИЧ* Лв ТУРка!: ^ІЛЬНик; ; РАДУШне Дп Кривий Ріг: НаБЕРЕЖНе, ШИРОке;; РАДЧиха Чк ^Катеринопіль: ПЕТРАКівка;; РАЧівка Хс Чаплинка: ^МОРОЗівка; ; РАДЧа Жт Народичі; РАДИЧів Чг Новг-Сів:; РАДИЧі Жт Ємільчине; пот. РЕДИЧинський в УГЛянській с/Р ЗкТячів:; Ст. БезРАДИЧі Кв ОБУХів:; р. РАДИЧ пор. с. РАДИЧі Жт Володарськ-Вл; пот. РАДИЦький у с. РАДИЧ Лв Турка; р. РАДИЧ Жт КОРОСТень; р. РАДИЧ Жт Новогр-Вл; р. РАДИЧів у нп Нагуєвичі і Унятичі Лв Дрогобич: пот. **РАТ**ОЧина у с. ПОПЕЛі;; б. РАДЬКівка = **РАТЬ**кова!! п КРАСної Кам'янки л Інгульця Кр; р. РАДЬКівка = Нежирова, Мошківка у с. РАДЬКівка Чг ПриЛУКи!:; б. РАДЬКова Зп Зп:; р. РАДЧа Жт Народичі; р. РАДЧа = РОДЧа Жт Олевськ; р. РАДЧанка у смт БогоРОДЧани!! ІФ ІФ: РАДЧа, ЛИСець, ; бол. РАДОМЕЛЬ у с. Солов'ї Жт Лугини:; РАДОМЛя См. Див. II. *Летичів*, *Альта*, *Іртиця*.

РАДОГОЩа Жт і ***Ардагаст*** з врахуванням метатези плавних імена слов. *Радогост* та пахл. *Ардагаст* – це те саме ім'я. Ордубехешт – назва місяця у теперішньому іранському календарі. **Urdwahišt** [*'wrtwhšt*'] = **Ardwahišt**, пор. Ардагаст! Див. статтю І. Метатеза плавних у давньослов'янській мові.

Ardwahišt [*'rtwhšt*' | M *'rdywhyšt*, (N *urdībihišt*)] **Right, the second Amahraspand, guardian of fire; *cal.* 2nd month; 3rd day.**

Процеси метатези плавних виявилися спільними для ранньослов'янського мовного стану і для парфянської мови. Або, що більше, для ранньослов'янської фонологічної системи вони розпочалися ще за її пехлевійського стану (!). (Звідси розміщення цього нарису у книзі 2016 р. після грецького.)

р. ***РАДОРОБЕЛЬ*** Жт. **Вічний клекіт порогу Радороблі.** Троє науковців з Києва – автор цих рядків та аспіранти В. Ковальчук і М. Бастун – „вирушили потягом 24 липня 2003 року до поліського міста Олевська на можливе побачення з тінями кельтів у с. *Хмелівка* (***Радровель***). Річ у тім, що якраз напередодні відшукалася напрочуд добре збережена й виразно кельтська назва притоки Уборті, річки ***Радоробель***, позначена на карті у цьому селі. Коли б справдився факт її походження від кімр. *rhaeadr* ‘поріг, каскад’ [GPC, III, 2997], вона мала б бути в натурі „порожистою, водоспадною, гучною, як водоспад”: саме такому значенню відповідає прикметник кімр. *rhaeadrawl* (остенсивний доказ).

Рис. Р1. Поріг у річці Уборть біля впадіння до неї річки Радоробель. Фото М. Бастуна

Рис. Р2. Річка Радоробѣль під Олевськом, ур. Чеморище і Колубельша [Карта Шуберта, 20-6] < кімр. rhaiadrawl, Cymro!, Columbanus; пор. у врізці с. *Чемєрнає* нижче на Уборті біля Лельчиць у Білорусі

В Акті очного свідчення на місці (testimonium ocularis in situ) вранці 25 липня був записаний експертний висновок свідків: «**Біля гирла висохлої р. *Радоробель* <u>характер течії р. Уборть свідчить про наявність порогу</u>, бо вода вирує і гучно тече. На березі – окремі виходи дикого каменю**». Виходить, таки були тут кельти-норці два тисячоліття тому ! Чули цей вічний гуркіт води, бачили кипень струменів на порозі, ловили на перекаті рибу, ще не радіоактивну... І ця лунка́ назва з мови грізних і жорстоких варварів досі бринить в іншому часовому середовищі – загублений кельтом образ нуртування й клекоту води, давній спогад і межова прикмета в далеких сутінках української історії.

Пафос прадавньої атрибуції підкріплює вказана на карті Шуберта назва урочища *Чеморище* (< Cymry, пор. і нижче по Уборті *Чемєрнає* Ву), однак неподалік – ур. *Колубельша* і *Утішелово*!, рис. Р2. Якщо це слід колумбанів, то йдеться не про розселення кельтів-норців І ст., а про євангелізацію у VI-VIII ст. Схоже, що ці назви урочищ семантично протиставлені сусідньому ур. Обище (< Обеста?).

Історичну присутність валлійців у цьому районі підтверджують назви ще двох урочищ на пн. захід від Радоробелі: ур. *Чамор* під с. Собичин і ур. *Чемерно* біля с. Біловиж (рис. Р3).

Далі на захід біля з. ст. Сарни – бол. *Чемерне*, а на сх. – бол. *Скотинь* [КШ20-5]. Між ними – бол. *Готовицьке*; ур. *Бесіди*, *Попів Острів*; с. *Кураж*, *Доротичі* (рис. Р4). Варто нагадати, що навіть у цьому болотяно-лісовому краю є слід присутності степовиків у пізньому середньовіччі: Куражъ – це сучасне с. Кураш Рв, основою якого є репліка прототипу узб. кураш- 'бій, битва'. Див. II. *КУРАШ*, *КУРАЖ*.

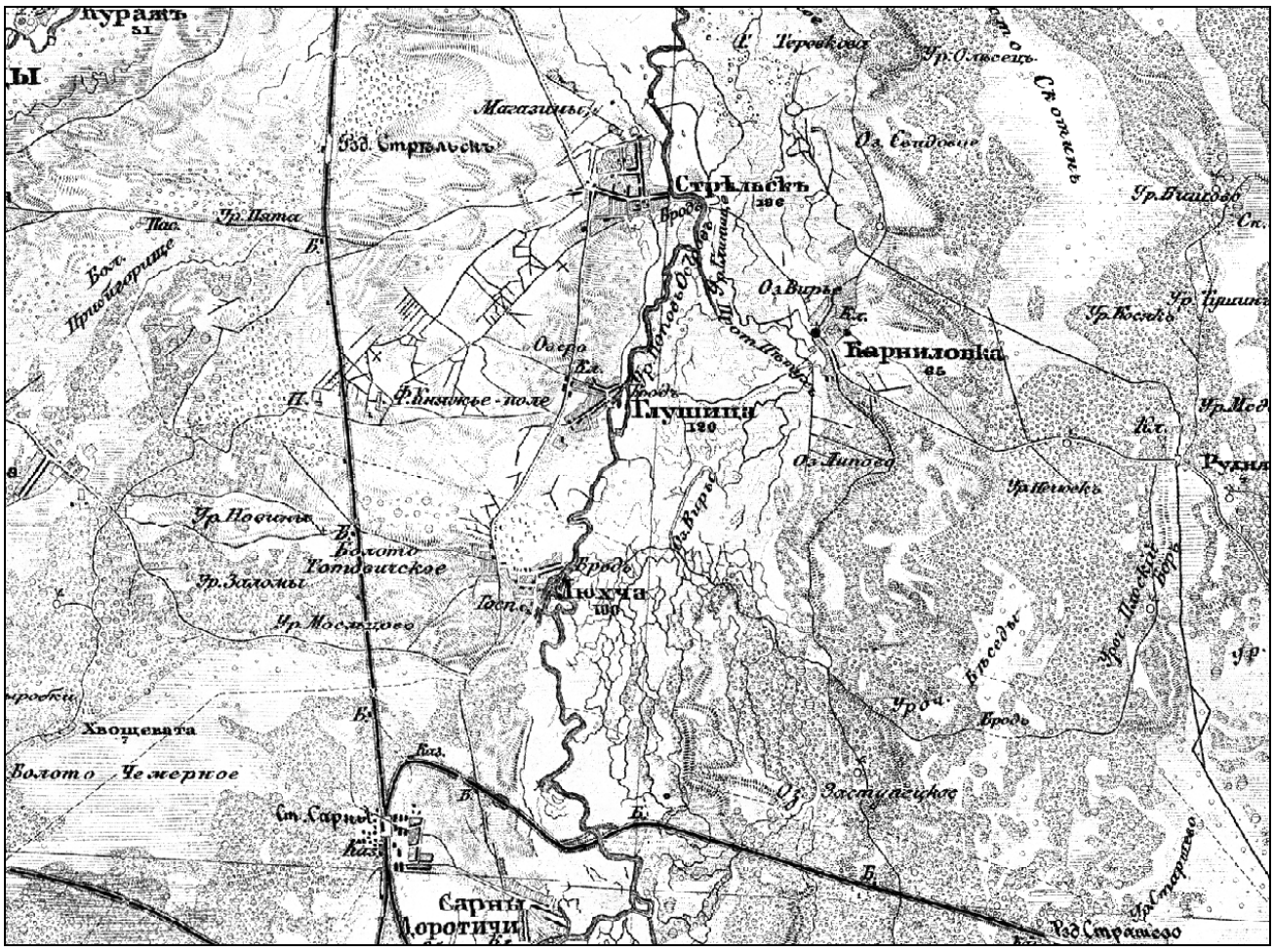

Рис. Р3. Околиці з. ст. Сарни: бол. Чемерне, Готовицьке, Скотинь; ур. Бесіди, Попів Острів; с. Кураж, Доротичі [КШ20-5]

РАДОХИНці Лв < 1) ⲍINI (689a) веслувати; 2) києворус. *хини* 'хини, гуни'. ⲍINI можуть бути не гунами-хинами, а веслярами з Єгипту – пор. *Радохинці*, *Любохини*, *Пантюхине*, *Перегінка*, *Перегінське*, *Погіньки*. Довгий час робочою гіпотезою походження топонімічної морфеми -хин- було припущення про її пов'язаність з києворус. хини 'хини, гуни'. Коптський лексичний фонд відкрив тут нову можливість: -хин- < ϩini: (689a); vi. To move (by rowing), веслувати:

● *Радо.ХИНці* ϩini: (689a); vi. To move (by rowing), веслувати Лв Мостиська: НІГовичі ассир. 𒌷𒉿 місто = Θῆβαι or Διὸς πόλις Лв Мостиська: Судова вИШНя, БЕРЕГове, вИШЕНька, ГОРиславичі, НаГІРне, ЧИШки, КРУКениця, ШИШОРовичі, МИШЛятичі, ГАНЬковичі, ЧИЖевичі, СОКОЛи, ЗаВАДів, ХОРОСниця, ЧЕРНеве; ● *ЛЮБо.ХИНи* ⲗⲁⲃⲟ v. ⲗⲁⲟⲩⲟ - Ship's sail вітрило + ϩini: (689a); vi. To move (by rowing), веслувати; Вл Стара Вижівка: став РЕМІНь у с. Чевель, ТЕКЛя ^г**ЛУХ**и; КОМАРове, лІСняки, **СИН**ове дслов. **сынъ** 'вежа, башта', ГРАБове, ЯРевище, ШКРОБи ^СОКОЛ.ИЩе, РОКИТа, БУЦин, БРІДки ⲃⲁⲣⲓⲇ; ПідСИНівка, ГАЛИНа ВОЛЯ, КРИМне, СМОЛ**ЯР**і, БОРЗова! ⲃⲁⲣⲓⲇ- барки, СУКачі сок- v. сωк - To flow, текти, прибувати; ● ***ПАНТЮ**.ХИНе* **Πόντος** Чорне море + ϩini: (689a); vi. To move (by rowing), веслувати; Лг Новопсков: БІЛоЛУЦЬк, КАМ'ЯНка, НовоБІЛе, РозСОШ, БІРки, СУХе, **СОСНІВ**ка соⲫⲛⲉⲕ: m. Tool, weapon, arrow, зброя, стріла, ПЕЛАГІЇвка, БЕРЕЗівка;

● *ХИН.очі* Рв Володимирець: ^СТЕПАНгород; БІЛе, КАНОНичі, ЖОВКИНі, ЛУКО, СОШники, ВЕРЕТено, РОМЕЙКи, БАБка, СУХоволя; ● *ОХИНьки* Чг Прилуки: БІЛоШАПки, БІЛорічиця, ОНИЩенки, СУХоЯРівка, КРУТоЯРівка, КРОТи, КАНівщина, СУХоставець, ПОЛОГи, ОНикіївка, СУХополова, БІЛещина, ЯРова БІЛещина, ЯБЛУНівка; ● *Па.ХИНя* Тр Ланівці: ОРИШ**ків**ці, ЖУКІВці, БІЛОЗІРка, СИНівці, КОРОСТова, ВАНЖУЛів, ВЕРЕЩаки, ВИШгородок, КАРНАЧівка.

Частина назв з сеґментом -хин- виглядають як похідні від -ха (*Максими.хине* Чг, *Марчи.хина* Буда См, *Рябу.хине* Хк, *Синю.хин Брід* Мк) і тому мають бути аналізовані в інший спосіб. З давнішого -гон- мають походити топоніми з сеґментом -гін- (*Перегінка* Хм, *Перегінське* ІФ, *Погіньки* Вл). Див. II. *РАДИЧІВ*.

▓ ***РАКОБОВТИ*** Лв < узб. рақобат змагання.

Яскравий пізній тюркізм у степовому коридорі на захід. Навколо чимало центральноазійських тюркських топооснов: • ***Ракобовти*** узб. **рақобат** змагання Лв Буськ: **СОКОЛЯ**, **СОКОЛІВ**ка туркм. saqlaw охорона, **БАЛУЧИ**н baluq риба + чи, **БАЙМАК**и узб. baymaq втішатися, **ЧИШ**ків аз. чəза кара, **КІЗЛІВ** тркм. гəзле- вишукувати (пор. Ґьозлев = Євпаторія Км), **БАЧ**ка аз. бача димар, **БАЖ**.АНи узб. бож-, кирг. бажы- 'мито, податок', Журатин, Купче.

▓ ***РАКУТИ*** Чг < копт. ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ, гр. Ῥακωτις 'Ракотіс = Олександрія Єгипетська'. У статті про *Ракотіс* Г. Верет повідомляє: "**Rakotis – L00** [Geo ID: 5179] **G** Ῥακωτις **L** Rhacotes **E** *R^{c}-qd (R^{c}-qt)* ***Var.***: Rakotis ('Building yard') ***Ethnic***: Rakotites ***Status***: village: kome; quarter ***Loc.***: later incorporated in L00 Alexandria (100) ***Note***: **in Demotic sources the name Rakotis is used to refer to L00 Alexandria** (100)" [Verreth, 661], тобто "у демотичних текстах назву Ракотіс вживають у значенні 'Олександрія'". Так з'ясувалося, що упродовж століть назва Ракотіс була коптським ім'ям Олександрії Єгипетської – гр. Ἀλεξάνδρεια. Для наших студій це виглядало істотним: справді, за тисячі кілометрів від Єгипту репліка назви кварталу міста виглядає важливою, але мало значною. Інша річ, коли це репліка тодішньої інтелектуальної столиці елліністичного світу. Крім того, ймовірне масове пристосування Ракут під Рокити можливе, якщо Ракути означали значний і важливий об'єкт – але ніяк не назву пересічного, хоч і давнього кварталу в Олександрії.

На півночі Чернігівщини є два села з іменами ***Ракути*** і ***Ракужа*** (Чг Семенівка), фонетично найближчими до прототипів ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ, ⲣⲁⲕⲟ·┤· ***Ракотіс / Ракоđе*** (залежно від діалекту літера ·┤· читається як [ti] (сахидський) або [đe] (бохайрський) [bg.wiki], причому остання вимова ближча до давньоєгип. *R^{c}-qd*: вже при контрольному вичитуванні згадалося прізвище нашої вчительки історії – Рекеда К.С.), пор. і с. **Ракета** Лв-1947. Більшість реплік від цих основ тепер пристосовані до Рокит- і Рогіз-, але *Ракути* й *Ракужа* застигли як були, зберігши найдовшу пам'ять про старий зміст. Напевно, вплинула взаємна близькість обох сіл і тривалі контакти з Єгиптом людей з усього району, що стало видно лише в ході контекстування (сутність методу див. [Пащенко 2013]). Стан вивченості копто-грецького пласту назв цього району на кінець 2015 р. виглядав так (за знаком ^ іде ім'я сусіднього об'єкта; номери сторінок з a і b вказують на словник В.Крума [Crum 1939]):

• *РАКУТИ* копт. ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ, ⲣⲁⲕⲟ·┤· Чг СЕМЕНівка: ^**ЖАД**ове копт. ⲍⲁⲧ [Crum, 143b] '**дьоготь**, **смола**' (!*), ІВАНПУТЬ (*iwnw- Геліополіс [Verreth, 257] + Πόντος 'важка морська путь'), **РАКУЖ**а ⲣⲁⲕⲟ·┤·, **ЯМ**не (ар. у Єгипті: yamm 'море'), КОСТоБОБРів (Κωστου 'місто в Єгипті' + βούβαρις 'великий човен'), ОЛЕКСАНДРівка!, **КЛЕВИН** (ⲕⲉⲗⲉⲃⲓⲛ 'бойова сокира').

Деталі цього ж контексту з дальших студій (стан на лютий 2016 р.):

• *РАКУТИ* ⲣⲁⲕⲟ·┤· Ῥακωτις у демотичних текстах переважно 'Олександрія' [Verreth, 475, 661] Чг **СЕМЕН**івка ⲱⲙⲏⲛ 'вісімка' ^**ІВАНПУТЬ** *iwnw- + Πόντος, р. ІР**П**а (1718 р.; ⲟⲩⲉⲣⲡ- 'посланець') п СНОВу Десни ^р. ІРПиця = ДоЖОГАЛка *żagł- ^**ЖАД**ове копт. ⲍⲁⲧ [Crum, 143b] '**дьоготь**, **смола**' (!*) ^р. РЕВна ⲣⲓⲃⲛ, ⲣⲓⲃⲓ (291b) '**пояс бурлаки з буксирним мотузком**' у м. СЕМЕНівка; р. РЕВН.ИЩЕ; **ЖАД**анівка ⲍⲁⲧ, **Олександр**івка, **РАКУЖ**а ⲣⲁⲕⲟ·┤·, **Кут**и Перші, **КУТ**и Другі Ⲕⲱⲧ, Г**РЕМ**'**ячк**а; "Першотравневе" = ХАНДаБОКівка$^{+}$ [Encarta] ⲥⲁⲛⲧ, ⲥⲁⲛⲧ (691b, 692a) 'близький' + ⲃⲱⲕ (30a) 'слуга' (*глибше у нарисі VIII*), Кривуша, р. ШАР.**АЙК**а ⲱⲁⲣ⁻ 'малий' + гр. οἶκος 'дім'; ГЛУХівщина, БЕРЕЗовий ГАЙ ⲥⲁⲉ (635a) 'щогла', ГАННІвка, **Бобр**ик Другий; Костo**бобр**ів Κωστου + βούβαρις 'великий човен'; р. ІРВАНець л **ЛЕВн**и ⲗⲉⲃⲁⲛ Снову; **ЛЕОН**івка ⲗⲉⲃⲁⲛ (137b) '**буксирний канат**' (+ 2 км **МАРИЦ**а ⲙⲁⲣⲛⲥ 'Southern Country, Upper Egypt'); **МАРС**.

Паралельно було виявлено слід єгиптян також і деінде у Європі. **Та сама основа, що й в укр. *РАКУТИ***, з очевидністю наявна у RAKUTowo Pl, RAKUCI Lat і RAGUTH D (!). Підтверджують цей висновок і топонімічні контексти вказаних назв, що водночас розширює відновлюваний ареал історичних контактів з Єгиптом:

• *RAKUTowo* ⲣⲁⲕⲟ·┤· Pl 74 c2 (Włocławek): rz. -ówka, jez. -owskie ^**KRZEWENT**; **KORAB**niki, **KRĘT**kowo, **ŻAB**ieniec, ALEKSANDRów 2, ROKICie, Wy**MYSŁ**owo, Po**BÓRZ** βᾶρις, **MYŚLiBORZ**yce, **BORYS**ławice, SIERakowy Σῖρις 'Ніл' 2, WICHRowice дег. wḫry 'верф', **CZERN**iewice, **BIAŁ**oTARsk, **KAN**IBRÓD, KRUKowo, HELENy, **KOLOMIA**, WINNICa, **BRZEZ**ie, **SOBICZ**ewy 'Sobek', KOBYLata, ZAWADa, LUB.IEN, -ików, GAJew, PACyna, TRĘBki, JASTRZĘBia, WIERZBie, KUBŁowo, **SKŁOT**y Nowe, KŁODawa, BABy, JAKUBowo;

• *RAGUTH* ⲣⲁⲕⲟ·┤· D 13b (Schwerin): **POKRENT**, WESLoe, **SAB**ow, **WARS**ow, **BÄL**au, SIERKsRade, SIRKsFelde, **JAM**el, **-**MERs.dorf, MIRow, **KOT**Hendf, THURow, KRI.ETSow, KRIETZow, KRITZow, ROGGENdorf ἔργον, -storf, **ROGAHN** 2 ἐργάνη; **BREES**en, **BRÜSE**witz,

LÜBstorf, **-**eck, **DEGT**ow (!*), Müsselmow; TREBBow 2, JAKOBstein, CAMIN, CRIVitz, KNEESE, Gr. MOLZAHn, HUNdorf, Strohkirchen;

• *RAKUCi* ⲣⲁⲕⲟ┼· Lat (Krāslava): Daugava, KREKELiški, JONini, PANTeliški Πόντος, **BEREZ**ki, -ovka, KRIV.oseļci, -ošejevo, DUBNa, BELOGRUDovo, **BOBR**i, + КРУКи Ву.

У контекстах прикмети епохи – плавба, Єгипет, греки, скіфи (сколоти), гуни, яковити. А є ж іще Raguuda у Сомалі, Raguta в Кенії, Rakut у Малайзії, Ragusa на Сицилії, Raguza (Дубровник) у Хорватії... Далеко плавали ракутяни.

У коптських говірках вживали й інших назв Ракоті/ Ракотіса – зокрема, у Фаюмі ⲗⲁⲕⲁ┼· (F) [Vycihl, 172] 🔑. Це прототипи десятка *Локотків*.

Місця культу Собека були помічені не лише в Україні, Польщі та Чехії (SEBEČice), але і в Росії: *ШЕБЕКино* Бєлгор. [Encarta]; *ШИБИХино* Калуз. "9в" [Encarta]; *СЕБЕКи* і *СОПЫЧи* Брянс.

Назва християнської реалії *кутя* теж могла прийти з Олександрії (на відміну від *коливо*, запозиченого з візантійського прототипу [Schiltberger, 83]).

РАНДАВА Хк < ґерм. *rand 'берег' + a(h)wa 'вода'; див. II. ҐОТСЬКІ НАЗВИ РІЧОК.

РАННЄ ХРИСТИЯНСТВО У НАДДНІПРЯНЩИНІ: СВІДЧЕННЯ АРАБІВ У VIII ст. Назви різними мовами хреста і хрещення у топонімічній системі України були розглянуті неодноразово [Тищенко 2008, 431-437; 2010, 23-39, 134]. Особливе місце серед них посідає арабське слово صليب salib 'хрест', упізнаване в десятках реплік у топонімії України: пор. *ЗАЛІБівка* Рв Здолб., *ЗАЛЕВки* Чк Сміла, *ЗАЛИВки* ІФ Рог., *САЛІВ* Кв Мир., *ЗЕЛІВ* Лв Явор., *ЗАЛИВанщина* Вн Калин. Ця топооснова являє собою потужний доказ ранньої, доарабської євангелізації у Наддніпрянщині: з самого факту існування цих назв стає очевидно, що християнство було вже масово поширене перед джигадом арабів проти Хозарії (713–737 рр.). Синтематичні й доказові репліки сир. ܨܠܝܒܐ sliva 'хрест': *СЛИВки* ІФ Рожн., *СЛИВниця* Лв Ст.Самб., *СЛИВине* Мк Мк, р. *СЛИВка* См Глух., пот. *СЛИВківський* у с. Гринява ІФ Верх.; також перс. چلیپا čälipa 'хрест': б. *ЧОЛПАнова* = Чолпана п Кальміусу; *ШЕЛЬПАки* Тр Підволоч., *ШЕЛЬПАхівка* Чк Христин. Див. II. *Шуби*; АРАМЕЇЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ.

р. **РАСТАВиця** Кв < пахл. rastan 'утікти, вирватися' (escape).

РАХВАЛівка Кв < гебр. Rafa'el 'бог зцілив'. РАФАЙЛове Зк

РАХів Зк < 1) нг ράχη хребет; 2) ?можливий прототип с. Ряхово у Болгарії. У Болгарії є с. Ряхово біля Русе на Дунаї. Тоді репліка Рахів – імовірний слід подій війни Асенідів за відновлення Болгарського царства (1185–1207).

РАХів Зк < нг ράχη, ράχις, -εως дг спина, хребет; гірський хребет, гребінь; косогір, схил (гори); новогр. ράχη, дав.-гр. ράχις, -εως спина, хребет; гірський хребет, гребінь; косогір, схил (гори) – с. Магарач "Великий хребет" (див. ще maǧara), дж. Магаришин-Кішмесі на г. Бабуган, ск. Калфрах-Каяси біля Гурзуфа, г. Псілерах(і) "Високий хребет" біля Балаклави, пор. ойк. Ράχις, -χεως у Греції [Бушаков, 102] (ψῑλός "голий, непокритий", отже це "Лиса гора").

РАХНИ Вн < 1) нгр. ράχη, дгр. ράχις спина, хребет; гірський хребет, гребінь; косогір, схил (гори); 2) гр. ἐργάνη 'роботяща'; 3) перс. rah 'дорога'. Див. II. *РОГАНЬ*.

р. **РЕВУН** Дп < пор. копт. **ⲢⲒⲂⲒ** 'rope with belt (for hauling ship's cable)': сполучення мотузка з поясом для бурлаків – Рибинки, Заривинці.

Заривинці, оз. *Зариваха*, пот. *Ривняк*... В коптському лексичному матеріалі є лише один кандидат у прототипи: **ⲢⲒⲂⲎ**, **ⲢⲒⲂⲒ** (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable); **ⲢⲒⲂⲒ** v. **ⲢⲒⲂ̀** - Rope. Погодьмося, що така незвична і водночас архаїчна реалія належить до числа високоспеціалізованих, і відповідне поняття мало формуватися століттями. Це були однозначно не Рєпінські бурлаки з лямками. Виходить, то була типово єгипетська реалія. З таким поняттям відтепер належить освоїтися:

• *За**РИВИ**нці* ⲣⲓⲃⲏⲛ, ⲣⲓⲃⲓ: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) Тр **БУЧ**ач: ^РУКо**МИШ**, ЗЕЛЕНа, ЗВЕНигород; **БАРИШ** **ⲃⲁⲣⲓⲥ**!, **ВЕРБ'Я**.ТИН, Переволока, **РІП**инці!, ПОМІРці, ЦВІТова, ПИЛЯва, БІЛЯВинці, ОЗЕРяни, НаБЕРЕЖне, СНовидів, СОКОЛів, СОРОКи, **КОС**.МИРин **ⲕⲟⲥⲙⲓⲥ**: f. Ordering, arrangement, adornment, dignity, КОСТільники, ЯБЛУНівка; БОБУЛинці, МАТЕУШівка, ЗаЛІЩики.

Контексти трьох гідронімів містять серед рем назви від основи Шиш-/ Шеш-, яку тепер можна упевненіше зіставити з копт. ⲱⲛⲱ, ⲱⲉⲱ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок:

• пот. ***РИВ**нЯК = РЕВнЯК* ⲣⲓⲃⲛ, ⲣⲓⲃⲓ: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) у с. Стрілецький Кут Чв Кіцмань: ^РЕВне; **ШИШ**ківці ⲱⲛⲱ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок!;

БЕРЕГ.ОМЕТ, П'ЯДиківці, РЕВАківці, ЧОРТоРИЯ, КОРОСТу**ВАТ**а, ІВАНківці, ШИПИНці; • р. ***РИВ****ун* = *РЕВун* Дп Нікополь: р. СКАРБна-КОЛОТовська; **ШИШ**кине! ѿнѿ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок, МАРИНопіль, ЧервоноГРИГОРівка, МАР'Ївка, ОЛЕКСАНДРівка, ПідГІРне, ПУТилів, ВИСОКопіль; КРИНИЧу**ВАТ**е, ІВАНівка, ВИСОКе, СОРОЧине, ОЛЕКСАНДРопіль, КРУТий БЕРЕГ, НаБЕРЕЖне, НаГІРне, КАМ'ЯНське, УЛЯНівка; • пот. ***РЕВ****ничиний* рівн, рівı: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) у с. ГОРод ІФ **КОС**ів: ^БАБин; **РИБ**не рівн, рівı: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable)!, **ВИЖ**ній Березів "Верхній Березів", пот. ПУТРЕда у с. Люча; **ШЕШ**ОРи ѿєѿ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок, ТРАЧ; ШЕПІТ sbty 'мури', **ХИМ**чин, **ЯБЛУН**ів!! **Ἀμπελών**, Бабино**піл**ля поліс?, ВЕРБовець, КОСмач, К**РИВ**оБРОДи ^КОРОСТи ^ГАННІвка; СОКОЛівка, ЧЕРГанівка.

• *РЕВне* рівн, рівı: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) Кв БОРИСпіль!!: ^МАРТУСівка; **ЛЮБ**арці, **СОШ**ників, **РОГОЗ**ів, МИРне, ЛОЗівка, БОРТничі, Велика **ОЛЕКСАНДР**івка, Мала **ОЛЕКСАНДР**івка, НЕСТОРівка, ВИШЕНьки, ІВАНків, ТАРАСівка, Велика СТАРиця, СТАРе, ГОРОБІЇвка, ГРИГОРівка, ПереГУДи;

• руч. *РЕВЕНь* рівн, рівı: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) у с. Растів Вл Турійськ: ^**МИР**ОВичі **Μερόη** ^РАСТів ^СТАВок; ЮЛЯНівка+, **СИН**явка дслов. **сынъ** 'вежа, башта' ^ОСЬМиговичі, СЕРКІЗів *ч-? (пор. пот. ЧЕРК.**ІЗЬ**кий Κερκησις **Kerkeesis** The settlement of **Isis** у с. Мишин ІФ КОЛОМИЯ), ЧОРНіїв ^**СвИНАР**ин, торф. ЮЛІкове у с. **ОЗЕР**яни!, ОСЕРЕБи, Обе**НІЖ**і; ЗаМОСТи; бол. ВІТРівщина Iteru Ніл у с. **СТАВ**ки ^_КРАТь, ОВЛОЧин; ОЗЕРЯНи, СУШиБАБА **попи з Фаюму**, КУСТичі, ЧОРНіїв ^**КУПИЧ**ів ϒϒπτιος, f. -ια = αιγυπτιος - Egyptian, ТАГАЧин, ГАРУША, ЛУКів, КЛЮСьк, КОМАРів, **ЗА**л**ІС**ці Sais; ВЕРБичне, сЕРЕБРяниця *т-?;

• б. *РЕВЕНа* рівн, рівı: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) у нп КРИНИЧки Дп: ПідГІРне, Червоний **ЯР**, ЗЕЛЕНий **ЯР**, **ВІТР**івка! Iteru Ніл, ЧЕРНече, ЯБЛУНеве, БолтИШка balad **місто Ісиди** ^ОЛЕКСАНДРівка, ТАРАСівка; КАМ'ЯНчани, **МИР**не, УЛЯНівка, БЕРЕЗине, ВИШНеве, МИХАЙЛівка, КАТЕРИНівка, **КАТЕРИНопіль**!, РОГівське, СОРОКопанівка, НАСТопіль, КОТовка, СЕМЕНівка, **ЛЮБ**о**МИР**івка, КОРОБчине;

• р. *РЕВНа* рівн, рівı: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) у м. СЕМЕНівка Чг рц: р. РЕВН.ИЩЕ!; р. **ІРПИ**ця = ДоЖОГАЛка żagł- п **ІРП**и Снову; р. ІРВАНець л **ЛЕВН**и ϡєϐαη - Ship's hauling cable СНову; **РАКУТ**и Ῥακωτις (у демотичних текстах у значенні 'Олександрія' [Verreth, 475, 661]) ^**ІВАНПУТЬ** *ion-/ iwnw + Pontos, КРИВуша, **МАРС**; **ОЛЕКСАНДР**івка, **РАКУЖ**а, Кути, ГРЕМ'ячка; р. Вел. і Мала ШАР.**АЙК**а! ϣϡр- малий!; ПОГОРільці ^БЕРЕЗовий **ГАЙ**, ГАННІвка, ГЛУХівщина, ЛОСівка, ТОПоЛівка; ТИМОНовичі, ЧОРНий РІГ, лІСКівщина, КРИНИЧки, КОСТо**БОБР**ів **Κωστου + папір**?!, **БОБР**ик Другий; р. ГНИЛ**УШ**а л СТРАТИВи, _НОРиця+ = Галаганівка ^ЛЕОНівка! ϡєϐαη - Ship's hauling cable!; БАРАНівка!, БЕРЕЗова РОЩА; + 10 км ПОНУРово РФ Брянс.

• р. *РЕВУН* Зп Кам-Дн: став ПУЗИРка ΠΟΥCIPI у с. Благовіщенка, оз. ПУЗИР; Вел. БІЛОЗЕРівка!, САДове, ІВАНівка, КАЧКАРівка;

Ця ж основа рівı з бетацизмом могла бути пристосована до тематично близької форми Рибин-:

• *РИБИНськ* рівн, рівı: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) Чг КОРЮКівка: ^ПАРАСТовське, ГОЛУБівщина, сТОПИЛка; **ШИШ**ківка ѿнѿ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок!, **СУКАЧ**і, Бобрик, р. **СЕСТР**а у с. **ЖУК**ля, **ХОВД**іївка, ТЮТЮНниця Tebtynis > Tutun ^**КОСТ**ючки, КУГУКи: СЯДРине, БУДище, САМОТУГи, САВинки, КОСТЯНТИНівка, ОХРАМієвичі *Wahrām*, ТИХОНівське, **ОЛЕКСАНДР**івка, САХУТівка, ОЗЕРеди, ЧЕНЧики, ГУРИНівка; р. БРЕЧ! Brescia у с. БРЕЧ, р. БРЕЧиця; МАХовики;

У зв'язку з виявленням реалії "канат з поясом для бурлаків" виникла ідея перевірити також контексти топооснови Хомут-: дотепер її наявність у кількох гідронімах залишалася непояснимою:

• р. *ХОМУТець* п БЕРЕЗи Чг БОРЗна: р. БОРЗенка βᾶρις п ЗаГОРівки л Десни, КОСТІВці **Κωστου** quarter, street; epoikion (Krokodilopolis), Любо**МУДР**івка, **КИНАШ**івка, ГАЛАЙБине, ПАР.ИС**Т**івка **Е** ***Pr-Ỉs.t*** **Per-Iset [Syene]** 'Асуан' ^ДОБРопілля, Головеньки; ОМБИШ **Ὄμβος**, Любо**МУДР**івка, **КИНАШ**івка, ГАЛАЙБине, **САПОН**івка; р. **СОПОТ**ик sbty 'мури' у с. **ХОВМ**и, р. **СОПОТ**ИН у с. ВОЛОвиця; р. СИВоЛОЖ Siwa човни до Сіви у с. СИВОЛОЖ, ЗаБІЛівщина, ЗаГОРівка, Черв. ОЗЕРо, ІВАНівка ^СУХоводка, БЕРЕЗівка, ТРОСТянка, ЯДУТи?, **ЮРКІВ**щина;

• *ХОМУТ****инці***! Вн КАЛИНівка: **ЧЕРНяТИН**, САЛЬник, МОНчинці, КУТища 2, За**ЛИВАН**щина! ϡєϐαη - Ship's hauling cable, **ЖИГАЙЛ**івка, ГАРАСИМівка;

• р. *ХОМУТець* п Сівер. Дінця Дц Дзерж. м/Р: ^р. ТОР = КРИВий ТОРець у смт **ЩЕРБ**инівка; СУХа БАЛка, ЮР'ЇВКа; • оз. *ХОМУТець* у с. Верх. КРИНИЦя Зп Василівка: ^КАМ'ЯНське, ЖЕРЕБ'ЯНки, **ЛОБ**кове!, ПЛАВні; БІЛОЗЕРка, СУХоІВАНівське, **ЩЕРБАК**и!, Зелений ГАЙ; • *ХОМУТове* Дц Новоазовськ: САХанка, СОПИНе, СОСНІВське, **ЩЕРБАК**!, КОВське, КАЛИНівка, МИТьково-КАЧКАРі, КАЧКАРське.

Таким чином, у розглянутих контекстах знайшлися інші ознаки античної плавби. Отже, хомут міг бути начинням бурлаків. У зв'язку з виявленими реаліями набуває осмислення і прізвище Тягнибок.

р. ***РЕПИйка*** Кв < Rhipaei montes Ріфейські гори.

• р. ***РЕПІЙ**ка* Rhipaei Ріфейські гори, р. РЕП'ЯХ = РЕП'ЯШок Кв Богуслав: р. **КАМЕН**ка = **КАМЕН**на у м. Богуслав, р. НОРець = Нурець у с. Бране Поле, пот. Роз**СОХУВАТ**ий; б. **ТОПИЛ**о **Тобол**, ВІЛЬХовець, БОРОДАНі, ІВАНівка, ІСАЙКи, МЕДвин, САВАРка, РозКОПАНці, СОФІЙка; • став *РЕП'ЯХівський* у с. БЕРЕЗівка Кг Мала Виска: Плетений **ТАШЛИК** *Кам'ян-, **КРАСН**опілка, Ново**КРАСН**е, Червона* Поляна, МАР'ЯНівка, ТАРАСівка, МИРОПІЛЬ, Роз**СОХУВАТ**ка; • став *РЕП'ЯХ**УВАТ**ий* у м. ЛУБНи Пл: Високі **ТОПОЛ**і **Тобол**, П'ЯТигірці, БАРВІНщина, **КАМ'ЯН**ий ПОТІК, ВІЛЬШАНка, **Червоні*** Пологи, **СУХ**а СОЛОНиця.

РЕПУЖИНці Чв, ІФ < лат. repugnare 'відкидати' (нову віру).

Латиномовне церковне поняття – repugnare 'відкидати' (нову віру): пор. *РЕПУЖИНці* ІФ, Чв (відоме на великому просторі – аж до новгородських *Рыпушкалиц* у Росії):

• *Репужинці* Чв Заставна: ^**ХРЕЩАТ**ик!; МУСОРівка, ГОРОШівці, КОСТР.ИЖівка, БАБин; • *Репужинці* ІФ Городенка: ^**ДУБ**ка; МОНАСТИРок, ЯКУБівка, ОСТАП.КІВці, ПередІВАННя, ВОРОНів, РоСОХач, ЧЕРНяТИН.

Латинського походження є назва самого поняття криж 'хрест Христа' (від лат. crux): пор. *КРИЖі* Тр, *КРИЖова* Вл, *КРИЖівка* Вл, *КРИЖанівка* Вн, Од 2, Пл, *КРИЖовлин* Од, *КРИЖопіль* Вн, *КРИЖчене* Зп, *КРИЗЬке* Лг, р. *КРИГа* См. Відомий факт існування ірландського монастиря у Києві, згадуваного в західноєвропейських джерелах на час взяття міста у 1240 році [Диллон, Чедвик, 408]. Показові назви ***БонИШ**ин* Лв, *Глан**ИШ**ів* Кв з виразним слідом кельтських євангелізаторів (кельт. bona 'місто' (пор. БОНівка Тр, БОНевичі, БУНів і БУНЬковичі Лв, БУНакове Лг, БУНЯКине См), кімр. glan 'берег'). Див. II. *Пекурівка*.

РЖИЩІВ Кв, ***РОЖИЩЕ*** Вл**:** 1)**’Εργίσκη** ἡ Эргиска (*город во Фракии*) Dem.; 2) пахл. Arž- ім. вл. 'гідний, достойний'. Маленьке місто Ергіска у Фракії (лат. Metrae, тепер Чаталджа за 70 км на захід від Стамбулу) могло бути чимось важливим для наддніпрянців, адже його ім'я ідеально підходить на роль прототипу кількох реплік у топонімії Наддніпрянщини; серед них деякі мають архаїчний вигляд. Справді, звуковий склад кількох назв може частково зберігати фонетичний стан праслов'янського часу у складотворчому -**р**- – без протетичного -о-/ -а- і без метатези плавної -р- (ці *пізніші* явища якраз представлені у схожих назвах):

• ***РЖ**ИЩів* **’Εργίσκη** Кв Кагарлик: оз. РЖИЩевська ЗаБОКа; БУРТи, ГОРОХове, -**УВАТ**ка, ОРІХове, КАЛИНівка, МИРівка, ПІВНі, ОНАЦЬки, СУЩани, р. **ВАРИД**івщина! і яр БАРВІНків у с. ЧЕРНЯХІВ ^б. ДУБИНа, **ВОРОН**івка NT φόρον = forum, ШПЕНДівка, ШУБівка, ЗЕМЛянка, р. БЕРІЗка у с. ПАНІКАРЧа, р. БОБРиця, б. БУДИГівщина і б. РОКИТи у с. Вел. ПРИЦЬки, р. ЄРмалик у с. БАЛИКо-ЩУЧИнка, б. КАЛИНів КУЩ і б. ТУПалова Левада у с. ЗІКРачі, стр. КАМ'ЯНка у с. ЮШКи, стр. КИП'ЯЧка, стр. КОБРИН, р. УБІДЬ п ЛЕГЛИча = ЛИЛИча у с. ДЕМівщина ^стр. СИЗОНка і б. ТАГАНча, р. МИРа, р. РЕВуха, р-ще СОЛОНЦі у с. РАСАВка, стр. ТРУБай у с. ЯБЛУНівка, б. ХАЛча, б. ЧАЙки, стр. ЯРУЖів;

• ***РЖ**ИЩів* **’Εργίσκη** Вл ГОРОХів: ШИРОке, БОРОчиче, БЕРЕЖанка, ЗаГАЇ, БОРИС.КОВичі, ПИЛЬГАНи, ОЩів, МЕРВа ЛОБАЧівка, ЖАБче, КРИЖова, ЖУРавники, ГАЛИЧАНи, СОФІЇвка, ТЕРЕШківці, ЯРівка, Зелене, МИСЛині, ПереМИЛЬ, СМОЛява, ПЕЧиХВОСТи, СКАБАРівщина, ПОЛЮХне, СТРІЛЬче, ПідБЕРЕЗзя, СТАРики, ЗЕЛЕНоЛУЖне, РАЧин, СКОБЕЛка, ОЗЕРці, ЖУКовець, СКІРче, ЛЕМЕШів, КОЗяТИН, ГАЄнка, ШКЛИНь 2;

• бол. ***РЖ**ИЩа* **’Εργίσκη** у с. ПоГУЛянка Вл Любешів: ^Невір; ГРЕЧИЩа, В'ЯЗівне, БЕРЕЗКо, ХУТОМИР, ЛЮБОТИН, ЛОБна, ГЛУША, ЦИР, ЛАХВичі;

• р. 1645: ***РЖ**ИЦа* **’Εργίσκη** = 1552: ЖЖИЦа, *ОРЖИЦя*, Orszyca у смт *ОРЖиця* **’Εργίσκη** Пл рц: ЛАМАХівщина **U** Λάμαχος? (432, 424 рр. до н.е.) ^**ФИЛОН**івщина, ІВАНівка; **ЧЕРН**ета, **ВОРОН**инці NT φόρον = forum, ЧИРКівка, ВЕСЕЛе, ТАРАСівка, **МИСЮР**івка, ЯБЛУНеве, ХОРУЖівка, **ОН**ИШки; бол. ЖОВТі ПЛАВи у с. **ХОРОШ**ки ϱορῳ ^СЛІПорід, ЧЕРНече, ДАВИДенки;

• *РОЖИСЬК* **’Εργίσκη** Тр Підволочиськ: ГАЛУЩинці, ЖЕРЕБки, ПЕНЬКівці, КЛЕБАНівка, ГОЛОТки, ШЕЛЬПАКи, СКОРИКи, СУПРАНівка, ХОПТянка, ОСТАП'Є, ТЕКЛівка, КОЗ.ЯРі;

• *РОЖИЩе* **’Εργίσκη** Вл рц: **КОПАЧ**івка; **ВОРОН**чин NT φόρον = forum, ур. **ФЕДОР.ЯКІВ**ка! **U** ^ЯБЛУНівка, **РОМАН**ів ормѣн, ЛІТоГОЩа, КРИЖівка, с./ур. **БОРТ.ЯХІВ**ка ^ур. Під**БОРОД**ки, ДУБИЩе, ОЛЕНівка, УЖова, КОБче, КРЕМЕНець;

• р. *РОЖИЩе* **’Εργίσκη** у м. Остер Чг КОЗелець: **КОПАЧ**ів, __НАБІЛЬське? Fanebal, божество з Аскалону [Schürer, 58] ^КОТів, ЖИЛин Млинок, БІЛики, ПАРХИМів; **СОРОКОШ**ичі? = **СОРОКОТ**ичі!! [Encarta]; ШУЛ.**ЯКИ** **σχολή** ^ШАЛ.**ОЙК**и, ЛЕМЕШі; **ВО́РИЩ**е βᾶρις у с. **БОРС**уків βᾶρις, р. ЛАБич; **КРЕХАЇ**в **Γραικοί**, **КІПТ**і ЌЄВТѠ ^ПЕСоцьке; **БІЛ.ЕЙК**и, **БОБР.УЙК**и папірус + **ойк**, ЮЛин Брід у с. Беремицьке, о**ПЕНЬК**и, ТАРАСів, **ШАМ**и, ОЛБин, ШПАКів, **БІЛ**ики ^**ПАР.ХИМ**ів **дім Єгипту** ^На**БІЛ**Ьське, СИРАЇ, ЧЕМЕР; КОРНієве, СОРОК.ОШичі, КРАС.ИЛІВка, ПОЛУЯНів, ОМЕЛЯНів, САВинка, ДИМерка, СОКОЛІВка, ГОРБачі, **СИВ**ухи;

• р. *РОЖИЧка* **’Εργίσκη** Жт КоростИШів: РОЖИЧНа; **КРАКівщина**, ЯСТРУБна 2, дж. **РАЙ**чине у м. КОРОСТИШів; **ЩИГЛ**іївка *strzygl- ^**ВИШН**еве, стр. Бу**ГРАЙ**!; **СОКОЛІ**вка Sakala, **ОНИШпіль** Ἰωνίσ-κος + πόλις = Yavanpūr, КАШПЕРівка кит. Kashi 'Varanasi' + *-пур- См, МАР'ЯНівка Margiana, ШАХВОРОСТівка Шах + Фарс; р. **ІВ'ЯН**ка = **ІВАН**ка Yavan у с. ІВНиця Жт Андр**УШ**івка і Харитонівка, р. Буймер = БУЙМАР ґотс. Boymir [Cortesão, 57] л ІВ'ЯНки; **СТРИЖ**івка; бол. **ЧАЙК**івське у с. КАМ'ЯНий БРІД;

• бол. *РОЖЕЦЬке* **’Εργίσκη** у с. Прип'ять Вл Любомль: БІЛИЧі ^ЗаЧЕРНеччя; **СКИБ**и, ГОРОХОВище, **ЛОКУТ**ки, ЧОРНоплеси, **МОСИР**; • бол. *РОЖИЦЬке* **’Εργίσκη** у с. Довга Нива Вл Кам-Каш: торф. ВАЛовище βωλά бол. **ЛЮХ**івське ланхано отримати за жеребом у с. Нові Червища, р. **ЛОКН**иця ἔλ(λ)ăχον у с. БОРОвне ^став **ХОРІВ**ський **ΧΑΡΕΒ** (516b) Lowly, abased, низький, низовинний; бол. ІВАНове у с. Клітицьк ^**ЯЛО**вацьк; ПідЦИР'я, КРИМне, КРАС.**НИЛ**івка, СОШичне, ТОБОЛи, **ВОРО**КОМЛе, ВОЄГОЩа, **ІВАНоМИСЛЬ**, **ОЛЕКСАНДРія**, СКАТАВин; ТЕКЛине ^вИДРичі **Iteru** ^Дубров**иц**я dubros; ОЛЕНине, ВИДЕРта, ЧЕРЧе, **ЛАХІВ**ка ἔλ(λ)ăχον.

• г. *АРШИЦя* **’Εργίσκη** ІФ Надвірна: пот. АРШЕЧний-Нижній, пот. АРШЕЧний-Вижній у с. ЗЕЛЕНа ^пот. **СІТН**ий; ДІЛЯТин δέλτοι, пот. КО́СТРичок (пор. лат. castr- 'укріплення') у с. МИКУЛичин, гірське пасмо КО́СТРиця; ТЕРСовани [Encarta], ЯРемча, ВОРОХТа, ЧЕРНик, СОКОЛовиця, БІЛОЗОРина, ВИШнівці, ЧОРНий потік, ЧОРНі Ослави, БІЛі Ослави; • пот. *АРШИЧник* **’Εργίσκη** у с. Комсомольськ Зк ТЯЧів: пот. ПЧОЛиновий у смт Дубове, ТЕРЕСва, РАКове, ДОБРянське, ДІБРівка ^РУНя, Усть-ЧОРНа, **ПЕЩЕР**а, ШИРокий Луг; БІЛоварці; **КРИЧ**ове, **БОБ**Ове.

РИБОТИН Чг, **РИБОТЕНЬ** См < ар. رباط ribāt 'військовий монастир' [Robert, II, 50], ар.-перс., тур. 'безкоштовний караван-сарай; монастир' [Platts, 586]. Див. також І. РОПАТЬ, ІІ. *АРАБАТ* Км, *МАНЖЕЛІЯ* Пл. + *ОБЕРТИН*?

РИКУНЬ Кв < гр. **’Εργάνη** Ἐργάνη ἡ трудяща, роботяща – **епітет Афіни як покровительки ремесел** Soph., Diod., Plut." [ДРС, І, 657], Афіни, яка сприяє успіхам мирної праці [СКД, 976] (рис. Р5). Див. ІІ. *РОГАНЬ*.

РІВНЕ Рв < Ravenna.
ЗаРОВЕНка, РОВАНці, РОВЕНЬКи, РІВНе

РІДКівЦІ Чв < пахл. **rēdak [*lytk'* | N ~] lad, page.** РІДКівці Чв; р. РІДКа у с. Бережниці Хм Теофіполь; б. РІДКоДУБ у смт Вовчоярівка Лг Лисичанськ:; РІДКоДУБ Хк2, Хм, Дц3; -и Хм, Рв; б. РІДКоДУБчик у с. Круглик Дц Шахтарськ:; оз. РЕДЬКівське у с. РЕДЬКи Пл ХОРОЛ:; оз. РЕДЬЧиха у с. Березоточа Пл Лубни. Див. ІІ. *ЛЕТИЧІВ*.

РОГАНЬ Хк < гр. Ἐργάνη ἡ трудяща, роботяща – **епітет Афіни як покровительки ремесел** Soph., Diod., Plut." [ДРС, І, 657], Афіни, яка сприяє успіхам мирної праці [СКД, 976]. Розгляньмо відповідні контексти:

• *РОГАЧів* ΕΡΓΑΤΗΣ: (Gk) **хлібороб**, **орач** Жт БАРАНівка (Sidi Barrani) promontory: akra; harbour: limen/ ***або*** Βορα-νοί борани: ^торф. ШИМАН.**ИШ**нівське, МЛИНи, Острожок, Рудня; _СМОЛдирів, ІВАНівка, СУЄМці = Сімоць, ВОЛО.ДИМИР.івка, СТОВПи, ЯЛИшів, ЗЕЛЕНий ГАЙ, ЗаКРИНИЧчя, МАР'ЯНівка, До**РОГАН**Ь! ╠пояснено нижче╣, ГЛИБочок, ОЗЕРянка; р. БРИТАН **πρυτάνεις**, р. ЗеРЕМЕНка = ЗеРЕМИНка = ЗеРЕМЯНка, ЗЕРЕМЛЯ ^ВИШНівка; р. ЯСТРУБенька, р. СЕСТР**обил**ь!! (sistr + Ampel-), НАТАЛія, КРАСуля, ЗАБАРа, ІВАНівка, СІМОЦЬ+, ЯЛ.**ИШ.**ів (**ιῳι** 'розіп'ясти'); КАМ'ЯНий БРІД, ЧервоноДВІРка, МИРославль!, СТОВПи, Суємці (літоп. СІМоць); (аналогія до чомур і чорв – у В.Абаєва);

• *РОГАЧево*$_1$ РФ Смол. 43-1в СМОЛенськ: ^**СИН**явино 2, **ЧЕРН**иково, ГОЛоЛОБово, СУХоРУКово, р. **ЕРОВЕН**ька і **ЕРЕВН**я ╠пояснено нижче╣, ПОПково, ЛАВРово, **ГРЕЧ.ИШ**ино от тоді і гречка/ греч.ИХа, ВОЛЧ.**ЕЙК**а! (вимова ейк- ближча до нас, ніж ойк-, переглянути і в Україні), МИХ.ЕЙКово, **ШИШ.ЛОВ**о 2, ЦУРьково, **СОПАЧ**ево, **КИР.ЯК**ино, ЖУКово, р. ХМость, СУХоДОЛ, *РОГАЧево*$_2$ ^**КОРОХОТ**кино Crocodilopolis, СИБИЛево;

• ***РОВНец-РОГАЧик*** РФ Орловс. 16г Ливны: ^**ТРУД**ы!; **КРУТ**ое, **ЯМ**ской, ВОРОТЫНск, **ГРЕК**ово, **ЖЕРИХАН**Ь ╠пояснено нижче╣ = ЖЕРЕХАНь [Encarta], • ≋ р. **ІРВАН**ець ╠пояснено нижче╣ л **РЕВН**и л СНОву Чг СЕМЕНівка!: РАКУТи, РАКУЖа.

У топонімічному контексті однієї з Рогачівок – • *РОГАЧівка* **ΕΡΓΑΤΗΣ**: (Gk); Workman who works the soil, producer Хк Хк – опинилося ціли **п'ять назв від основи РОГАН-, у т. ч. гідронім – р. *РОГАНЬ***. Але якщо **ΕΡΓΑΤ**- давало основу РоГаТ-, то прототипом основи РоГаН- мало б бути ἐργάν-. На якісь письмові свідчення жодної надії тут не було, а однак одне знайшлося: для цієї критично важливої форми основи таки існує документована у XVII ст. однотипна форма з протезою – 1639: **ЖИ**РОГАНЬ! [СГУ, 466], ще ближча до ἐργάν-.

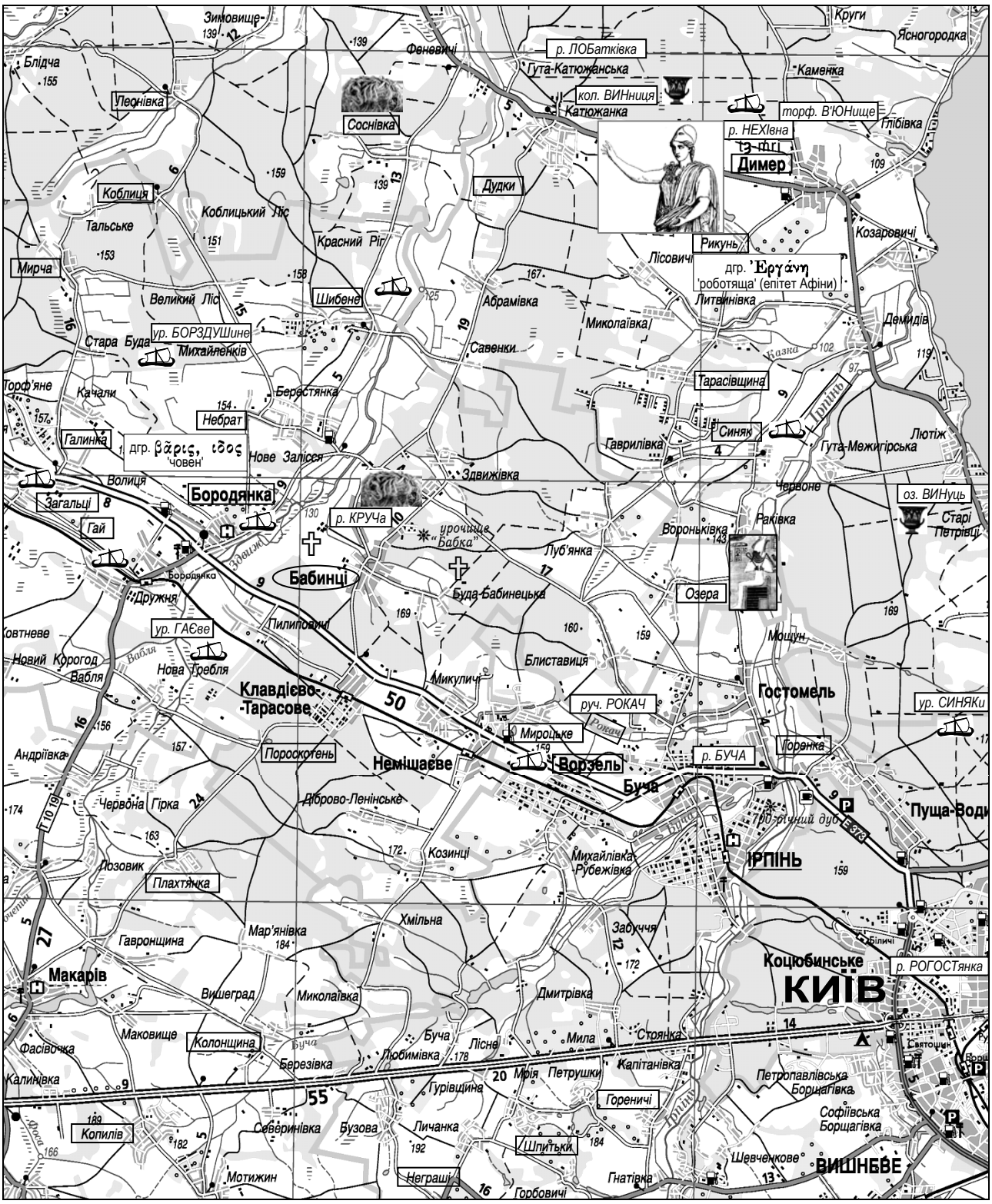

Рис. Р4. Грецька діаспора навколо Києва: руч. Рокач, с. Рикунь, р. Рогостянка, Колонщина, Копилів, Негараші, Шпитьки...

Чому ця форма названа критично важливою? Річ у тім, що за цим прототипом в усій своїй красі відкривається ключова антична реалія: **Ἐργάνη** Ἐργάνη ἡ трудяща, роботяща – **епітет Афіни як покровительки ремесел** Soph., Diod., Plut." [ДРС, I, 657], Афіни, яка сприяє успіхам мирної праці [СКД, 976].

"гр. ЄРГА**Т**- ~ праукр. *_РоГа**Тj**-":
"гр. ЄРГ**А́NH** ~ укр. _РоГ**А́НЬ**"

• ≋ р. *СТУБОЛ.УШка* ...РОГАНі УДи Хк Хк: р. *РОГАНЬ* = 1639: **ЖИ**РОГАНЬ! [СГУ, 466] *йі-, **РОГАЧ**івка εργατ-, **РОГАН**ка, яр **ЯМ**и л Уди; ЛЕЛЮКи 2 ^МОВЧАНи, БОРове, ХРОЛи; БОБРівка ^ЗАЇки, МОМОТове Mamoudia?; БЕРЕЗівка, ЯРоші, СПАРТАСи, САНЖАРи, НЕСТЕРенки, ВИСОКий, РАЙ.ОЛЕНівка, ХОРОШеве, ЗЕЛЕНе, КИРСАНове, ТЕМНівка, ХМарівка, ШУБІНЕ, ПОДОЛЬОХ, ГЛИБоке, СОРОКівка, **ТИШ**ки, ГОРБАНі; ЛЕЛЮКи ^ОЗЕРяна 2!!, КРИНИЧки; яр **МАКОР**тет Makuria п ДОЛИНи РОГАНі; МИХАЙЛівка, ОЛЕКСАНДРівка 2!, ЧЕРНики, БАЙРак, **ЛЮБ**оТИН ἱλαβο - Ship's sail вітрило; БАБАЇ, БЕРЕЗівка 2, ЯКОВЛівка, БАРЧани, КОРОТич, ОЗЕРЯНа 2, БОРЩова, БОРИСівка, БОРОВе, КРАСНе, ОЛІЙНикове, ПИЛЬНа, КЛЮЧки, **БІДР.ЯГ**и Бусир- + Яків.

Сюди ж і назва • р. *_РИКУНя* **Ἐργάνη ἐργάνη ἡ трудяща, роботяща (епітет Афіни як покровительки ремесел) Soph., Diod., Plut. Кв КСв: РИКУНь, торф. РИКУНь у дол. р. ПЕХівка біля смт ДИМер; р. РОГОСТянка (1790) [СГУ, 467].

Таким чином, грецьке Ерга́ні ἐΡΓάΝη роботяща > ЖиР$_{о}$Га́Нь > *Рога́нь*... це Афіна !

Так уперше стало можливим відновити незасвідчені за 1800 років до часу "першої письмової фіксації" (ефективне гальмо топонімічних досліджень) справжні історичні етапи фонетичного розвитку цієї назви. Водночас вдалося потіснити *глосомантів* (пор. хіроманти), які ганебно застосовують "закони історичної фонетики" *до чого завгодно*, аби підвести "замовлену фіктивно-наукову базу" під що завгодно[1]. Повною антитезою цих шахрайських вправ стає тут еволюційна низка форм, контури якої визначені записом 1639 р. топоніма *Рику́нь/Рику́ня* і щойно встановленим його давньогрецьким прототипом: **ἐργάνη** > *Рега́нь > ***Рика́нь** > *Рико́нь > *Рику́нь/Рику́ня*.

Ось яку етимологію ми тимчасово прикрили знаком **.

Що більше, одна з застиглих часових сходинок цієї еволюційної послідовності збережена у реальній назві на півдні Росії (уявіть собі, знову в контексті з основою РОГАЧ-!, як і під Харковом):

• ***РЫКАНЬ*** ἐργάνη роботяща (епітет Афіни) РФ Вороніз.: **РОГАЧ**евка, р. УСМАНь, р. -ка, **РАМОНЬ**, р. Дін, ПАРУСное, **БАБ.ЯКОВ**о!, ЧЕРНечки, ЧЕРТовицы, **ТРЕЩ**евка, **ЯМ**ное, **ЯМ**ань, СУХие ГАИ, ГУБАРево, ЧУДовка, ШАРШки, БОРОВое, р. -ица.

** • ***РОВН**ец-**РОГАЧ**ик* ἐργάνη РФ Орловс. 16г Ливны: ^**ТРУД**ы!!; ЖЕРновец, **КРУТ**ое, **ЯМ**ской, ВОРОТЫНск, **ГРЕК**ово, **ЖЕРИХАН**Ь**! = ЖЕРЕХАНь [Encarta]: КРАСНый **КУТ**, ЕРёмино;

** • ≋ бол. ***ЖУРОВЕН**Ь*! ἐργάνη кипч. ж- і куманс. г > в! у с. ГОДомичі Вл МАНевичі: ^БОРовичі; КРИЖівка, ОМЕЛЬне, р. ГРУШвиця, СЕМки, ЧОРНИЖ, МОСИР 2, ЗАБАРа, КОРСИні, ур. **ТАТЕРЮ**ха Ttrw!; ЗАЯчівка.

На окрему згадку заслуговує контекст:

• *Велике **РИКАНЕ***$^{+}$ **Ἐργάνη роботяща (епітет Афіни) [Encarta] = тепер просто "Велике" Рв Млинів: (за 1-км картою уздовж р. СТИР) ^**ЛАВР**ів Вл, **БАК**івці, Радо**МИШЛ**Ь, **ВЕРБАЇ**в; **СТАВР**ів Рв, ТОПІЛЛя, БОРемець, **ЯР**ославичі на р. ЗБОРів, **ЯЛ**овичі, СУХоволя, КРАСНе, БІЛЬче, р. **ЖАБ**ичі, **БОР.ЕМЕЛЬ**, **ЖАБ**че, ХРІНники, ДЕМИДівка, ВИШНеве, ДУБЛЯНи, **РОГІЗ**не, БОКійма, р. ІКва; + Вл Луцьк: р. ЧОРНоГУСка, р. КОНОПелька, РОВАНці!, ПідГАЙці, **СТРУМ**івка, КРАСНе, **КИЧКАР**івка **хачкар**, ЧЕРЧИці, ЧОРНі ЛОЗи, **РОМАН**ів **ормѣн** / куман. ورمن **орман**, БУКів, **СИР**ники на р. **СЕР**на! (звідси САРНи!), ***РОКИНІ*** ἐργάνη, ур. **ФЕДОР.ЯКІВ**ка! **U** ^ЯБЛУНівка, ур. **БОРТ.ЯХІВ**ка ^ур. Під**БОРОД**ки, КРЕМЕНець, КОПАЧівка, **РОЖИЩ**е, ДУБИЩе, ВИШеньки, КРИЖівка, КОБче, ОЛЕНівка, **ЖАБ**ка, САПОГове, МУРАВище, р. КОНОПелька 2, ур. ЧЕРНеве, ОЛЕКСАНДРІЯ; дальший контекст – ур. **ЖИВОРОНЬ** NT φόρον = forum і ХРИСТовець біля с. ГОРОДИЩе; ЯРОМЕЛЬ, ГАЄВе, ур. **КУТ**и; КОТів; ХРОМ'ЯКІВ, ЖОРнище.

В унікальній назві урочища – сполуці **ФЕДОР.ЯКІВ**ка Θεοδώρα, Ya'quv між селами Залісці і Яблунівка Вл РОЖИЩЕ – досконало засвідчено відомий історичний факт висвячення Якова Барадеї 542 р. з волі імператриці Феодори.

Не можна проминути дивовижної архаїчності звучань: *Рикан**е**, *Рокин**і*** < Ἐργάνη (NB: голосні **-е**, **-і** < **η** на місці пізніших **-ь**). Непояснима форма *Живороньь* < φόρον (forum), але нібито від прототипу з протетичним **е**-, як *Журовень*, *Жерихань*, *Оріханове*, *Варгани*.

Значить, і для основи Рівн- виникає нова можливість пояснення. Його вірогідність зростає з факту існування ойконіма **РОВАНЬ**! **ἐργάνη [Encarta]! Ву Мінск і подібних – тієї ж словотвірної моделі, що й Рогань, Рыкань, Ірван-, але з куманським -в- на місці -г- (пор. вище *Журовень*):

[1] Див. огляд, аналіз і арґументовану критику цієї гібриждної схоластики у статті В.А. Бушакова: «Дырдо́м» від Гіндукушу до Британських морів (з приводу студій відомої білоруської славістки-етимолога Р.М. Козлової) // Сходознавство. № 48. – К., 2009. – С. 25–43. (Доступний pdf.)

РОВАНЬ! **ἐργάνη [Encarta]! By Мінск {БАБИРово, БОРИСовщина, ПОЛОЖевичи, АЛЕКСАНДРовка, ЯМинск}; ***РОВЕНЬ*** РФ Тверс., ***РОВЕНЬ***-МОСТы РФ Тверс., ***Rowien*** *(1511 р.)* = Розлуч Лв ТУРка [SG, IX, 816], **Roveň** **ἐργάνη 7 Cz; ***ROVINJ*** Hr, ROVIGNo! It, РОВНи Пск., РОВНы Бєлг., РОВНя ІФ, ***РІВНя*** Чв, **Rovňa** і **Rovňany** Slk, **РОЖАNJ** ἐργάνη ВіН, **РУЖАН**ы = Różana By Брэст, – а значить і РУЖИН! Вл, Жт, РОЖНятів ІФ, -ятівка Вн, Кг, -івка См, ів ІФ, и Кв, Хм, еві Поля ІФ, РАЖНів Лв 45, оз. РЯЖЕНе Зп Василівка. Долучаються і гідроніми: р. **РУЖАН**иця Жт Ємільчине {і р. РУГа?}, яр **РУЖАН**ський п СУХого БУРЛУКа Хк Бурлук, р. РУЖИНоса = Radzinoso у с. Остриця Чв Глибока і пот. РУЖИНосул у с. ГОДинівка, бол. **РУЖЕН**не у с. КУЛЬЧин Вл КІВЕРці {бол. **ВАРГАН**и ἐργάνη у с. Гавчиці Вл КІВЕРці}; бол. **РОЗГОН**ове біля с. РОГові СМОЛярі Вл ЛЮБОМЛЬ; с. **ОРІХАН**ове! Пл 134; стр. РОЖЕНа КРИНИЦя у с. ІВАНЬків Чк КАНів; пот. РОЖИН = Rożeń і 2 с. РОЖИН ІФ КОСів; р. РОЖИНа = КАЛИНова Вѣть!, р. **РОЗАНЬ** = Рось! Чк Золотоноша, бол. РЯСЕНське у с. РЯСНе і бол. ПОЛИ-КУРИ! у с. КОЧичине Жт Ємільчине (і ще 8 назв), РЯСНики Рв, РЯСНе-Руське Лв, РЯСНопіль Од, оз. РУСАНів *розанів, торф. РУЖИНське Жт Ружин, пот. **РОЖАН**ка і 2 села РОЖАНка Лв Сколе: ^пот. РОЖАНочка у с. ЛИБохора (λιβάς джерело + χωρα волость, округ).

Окремі вкраплення цієї топооснови трапляються на великому географічному просторі, однак у минулому це був простір поширення грецьких впливів часів походів Олександра або інших обставин історичної присутности греків: **YERGAN**a Afg., **ИРЖАН** Каз., ИРЖИНо Ниж. Новг., ● бол. **ІРЖИН**е у с. Старі ВОРОБ'ї Жт МАЛин: торф. _**РІЗН**я на р. _**РІЗН**я л ІРШі!; РИЗИНе! Чк. Тоді й **РЯЗАНЬ** з прототипу з **ѣ**, став **РІЗАН**івський у с. Полтавка Кг Компаніївка: ** ● ≋ р. **ІРВАН**ець л **РЕВН**и **ἐργάνη л СНОву Чг СЕМЕНівка!: РАКУТи, РАКУЖа.

Пор. також **Ірган**ай РФ Даг., **Irgan**chay Sakar., **Irhaïn** Alg., **Ірван**а **ἐργάνη = Akarsu Tk і **Iğran**a **ἐργάνη = Taşlıpınar Tk, **Ivrany**a = **Vran**je Srb?, **Irjan**ne SF, **Irjan** Al-Urd. Є ще нп ЗИРГАН і ЗИРГАНка РФ Башк. на р. БЄЛАя л Ками Волги; ЖИРГАН.САЙ Каз. у безлюдному степу на пд від Уралу (поблизу р. Бол. Узень між Уралом і Волгою), а ще ЖАРГАЙн на р. Ішим.

Найбільш вражає, що й самі греки не упізнали по турецьких часах власну лексему у назві села **Irján** Ne і перейменували його в Arísvi! Ще одну яскраву репліку цього кола було виявлено за випадкових обставин в околицях с. РЕВЯКИно в Росії:

● *Шев**ЯКОВ**о* РФ Орл. (27б) ^**ГРЕК**ово, РЕВ**ЯК**ино; **ЖЕРИХАНЬ** на р. **ЖЕРЕХАНЬ** **ἐργάνη; КРУТец, ВЯЗОВик, ЯРище, **ЧЕРН**иково, -янка, АРНАУТово, КРЮКово, **РАКИТ**ино, **БОРИС**овка, Безодное, ЗАМАР.**АЙК**а 3, КРАСНоГОРье, **РОГАТИК** εργατ-.

● ***РОВН**ец-**РОГАЧ**ик* РФ Орловс. 16г Ливны: ^**ТРУД**ы!; **КРУТ**ое, **ЯМ**ской, **ГРЕК**ово, ВОРОТЫНск, **ЖЕРИХАН**Ь**! (23е; 20 км на зах. від Лівен) = ЖЕРЕХАНЬ [Encarta] (на карті Шуберта **ЖЕРАХАН**ь між с. Татарино і ЩЕТинка).

Це знову вона, роботяща Афіна – в колі знайомих, приятелів, шанувальників і опонентів новішого часу. Така основа знайдена і в Литві: це с. RYKANtai неподалік від ● *ISMONys* (рис. 44) {**ŽUK**iškės, **GRIG**iškės, **RYKAN**tai **ἐργάνη, **BABR**iškės, **SEIMENai, **SEMENiškės ^**SAMN**ykai ^**ON**uškės!, **GLUK**as}. Водночас стає на своє місце також і загадкова поширеність топооснови Есман- не лише у Прибалтиці (Ismoniŭ ˜ežeras [LUIEV, 58], Išmanai Lit; Ismenka Est), але і в Білорусі – *Ашмяны*, *Есьманоўцы*, *Ісманаўка*, *Эсьмоны* By.

Див. також статтю II. *ВЕРГУНИ* < ἐργάνη.

...● *KONOPnica* Pl 116 b2 Rawa Maz.: ZaGORZe, rz. BIAŁka, ŁOCHów, GŁUCHów; ŹURAWka, SANogoszcz, **SIERZCH**owy, CZERNiewice; ● *KONOPki-TŁUSte* 60 b3 Łomża: ^K.-BORAwskie, SAMBORy, rz. Narew, CZARNocin, KOBYLin, NaGÓRki, **ROGIEN**ice! ἐργάνη 'роботяща' аналог укр. **Рогань!** (ось чому не знайдено зразу цей відповідник Рогані).

Як бачимо, останній кортеж містить ще й сюрприз – родича *Рогані*. От з яких причин – через відмінности голосної – не були свого часу знайдені польські відповідники Афіни-Ерга́не. Це вивело на інші контексти у Польщі й Чехії:

<<● *ROGIENice* ἐργάνη 'роботяща' 75 b2 Pl Płock: ^*ROGIEN*iczki, _***ĘK***owo, **SZCZEPAN**ki; SZUMANie; _***ĘCZ***ewo; ***KREC***kowo, ROMatowo (+ RAMUTowo c3)

● *ROGOJNy* ἐργάνη 'роботяща' 21 c2 Pl Olecko: **WRON**ki, ORZECHówko, DUNAJek;

● *ROHENice* ἐργάνη 'роботяща' 27 f1 Cz: -cky, ČERNcice, VRŠOVka, NaHOŘany, ŘIKOv;

● *RACHYNĕ* ἐργάνη 'роботяща' 37 g4 Cz: PÍŠŤ, **VRAN**ice, ČERNici, LOKET, **CHOTěMĚŘ**ice ΚΑΤΑΜΕΡΟС 'проповідь' g3 U; <● *CHOTiMEŘ* ΚΑΤΑΜΕΡΟС 'проповідь' 12 d4 Cz LitoMĚŘice: PÍŠŤany!, ZaHORi, ČERNčice, **BOŘIslav**! (і предки чехів славили єгипетські баржі; і поляки теж: Borzysław, Sławoborze); ● *CHOTiMĚŘ* ΚΑΤΑΜΕΡΟС 'проповідь' 33 g4 Cz Domazlice: HORŠov, **VRAN**ov, HŘICHovice.>

Лише після переконливого ряду зафіксованих на карті, тобто документованих звукових перетворень *ROGIEN- ~ ROHEN- ~ RACHYN-* можна припустити, що й укр. *Рогиня*, *Рахиня* продовжують ім'я Афіни Роботящої (а відтак і *Рахни*, імовірно і *Рахів*, і прізвище *Рахно*).

• *РАХИНя* ἐργάνη 'роботяща' ІФ Долина: ОБОЛОНня, МИСЛівка, ЯКУБів, ДІБРОВа, ПідБЕРЕЖжя, ГОРиня, СЕМИЧів, БЕЛЕЇв; • *РОГИНя* ἐργάνη 'роботяща' ІФ ГОРоденка: БІЛка, СЕМАКівці, РоСОХач, ЯКУБівка, СЕМЕНівка, РАКовець, ПроБАБин, ВЕРБівці, ЧЕРНяТИН, ГЛУШків, **ВОРОН**ів, РЕПУЖинці, ПередІВАННя, ЧЕРНелиця, ОСТАПківці, БЕРЕМ'ЯНи.

Ще одна польська *ROGIENice* відкрила дальший коридор мовних розкопок:

• *ROGIENice* ἐργάνη 'роботяща' 155 b1 Pl Kielce: **POLICHNO**! (~**Полюхне**! < Πολιοῦχος), rz. BIAŁa Nida, WRZOSówka, JAMskie, CZARNca, rz. CZARNa.

РОГАТИН ІФ < **гр. ἐργατίν-ης.** Після встановлення зв'язку основи Рогачик- з коптським грецизмом ϩⲣⲅⲁⲧⲏⲥ (Gk) 'Workman who works the soil, producer' розкритий при цьому механізм метатези праукр. **рогат**- з гр. **ἐργατ**- уможливив дальше проникнення до морфологічної структури цієї групи топонімів. Дійшла черга і до основи Рогатин: на відміну від композит з формантом -ТИН, цю основу можна пов'язати з гр. ἐργατίνης [ĭ], ου, ὁ, **1.** rolnik, рільник (за ДРС ἐργατίνης, ου ὁ працівник, трудівник Anth.):

• *РОГАТИН* ἐργατίνης [ĭ], ου, ὁ, **1.** rolnik; рільник, хлібороб; ІФ рц: **ЮН**ашків, ГРИГОРів *гриш-, **БЕРЕЗ**івка, **ПУТ**Ятинці!, ЗАЛИВки, КАМ'ЯНка, ПідКАМІНЬ, ПоГРЕБівка, ЗаГІР'я, ЗЕЛЕНів, ВЕРБИлівці; ЧЕРНів, ВИШНів!, Луковець-вИШнівський; ЛУЧинці, ЛУКовище, ПоСВІРЖ Сирія, БАБИНці, ВоскреСИНці, ДОЛИНяни, ПідМИХАЙЛівці, ЧЕРче, ПідБІР'я; Ве**РБИ**лівці, Під**ВИНН**я! ⲁⲟⲩⲓⲙ, ⲁⲃⲁⲙ, ⲁⲃⲓⲙ: m. (ship's) Cargo, КРИВня, ПриОЗЕРне; ЛЮБша ⲗⲁⲃⲟ - Ship's sail вітрило, ПриОЗЕРне;

• *РОГАЧИН* ἐργατίνης, ου ὁ работник, труженик Anth. Тр БЕРЕЖани: ЛЕОНТи ⲗⲉⲃⲁⲙ ^ГАЛИЧ; МИРне, ПОПЛАВи, ПоСУХів, КОТів ^МОЛОХів ^Нова Гребля, КРАСнопуща, КОМАРівка, ШИБалин, ШУМляни; РЕКШин, **ШКІНДИР**івка, НаДОРОЖнів, ТАРАСівка ^**ЮСТИН**івка, ^ТЕСАРівка! * к-/ц-, ПідВИСОКе, ДЕМня, ЯСне, **БАРАН**івка Ainesisphyra (Sidi Barrani) promontory: akra; harbour: limen, ПідлІСне, БІЩе Bes, БІЛоКРИНИЦя, лІСники, ТРОСТянець, РАЙ; ПідГАЙці, ЗаГАЙці, ГАЙок ⲅⲁ, ⲅⲟ, ⲅⲁⲉ pole, mast [Crum, 635], ПЛІХів **πέλεκῦς**;

• *РОГАЧИНка* ἐργατίνης, ου ὁ працівник, трудар Anth. Хс ЧАПЛине: ^НАТАЛівка 2, МАЯЧИНка; ІВАНівка, ХРЕСТівка, ЯБЛУНівка, ЧОРНа ДОЛИНа, Новий ГАЙ, РАЧівка, БІЛоцерківка, ОНИСькине,ОЛЕКСАНДРине, МОЛОЧне, БАКИР.

Ефективність ідентифікації цієї *закономірно зміненої* прадавньої основи, яка, виходить, прийшла до нас від греків, видно *тепер* на кортежах однокореневих назв, виявлених також і в топонімії сусідніх земель.

В Білорусі: • *РАГОТНа* ἐργατίνης [ĭ], ου, ὁ, **1.** rolnik By Гродна (ЯВАР, БЯЛаЛОЗы, БЯЛаГУРна, ВЕНЗавец, АЗЯРки, **АЗЕРА**Ны, ВАЛЧуны, **ЯТР**А, МОЛЧАДзь, ХАРАСТоўчыцы, **КРУЦІЛ**авічы, **ЖУК**оўшчына, ПАЦэўшчына, АРАБоўшчына, р. **ШЧАР**А);

В Росії: • *Большое* ***РАГОТИН****о* [Encarta] ἐργατίνης, ου ὁ работник, труженик Anth. = тепер "Бол. ***РОГАТИН****о*" 32E РФ Тверс. (**СЕНДРЮХ**ово, о**ТРУБ**нево, МОЛЧАНово, МОНАКово, РЕМнево, ЮРново, БЕРЕГово, **ПУЗАР**ино на р. **ЖАБ**ня!, **САЖ**ино, СтароБИСлово, ВИШНяки, р. Волга (м. Калязин), **МАЛАХ**ово ^БАЧМАНово, ЛЕОНтьевское, ПАХОМово ^**ЖУК**овка, **ЯХРОМ**ино, **БРАТ**ково, **ЛЕВОН**идово, ПЕПЕЛино, **ЯРославищи** ^**ЧЕРН.**ОХово); • ***РАКОТИН****о* ἐργατίνης [ĭ], ου, ὁ, **1.** rolnik РФ Волгогр.: (на "доканальній" притоці Дону, тепер на самому каналі) ^Верх. **РОГАЧ**ик, Ниж. **РОГАЧ**ик! Грецький вплив і свідчення осередків прадавнього рільництва виявлені й далеко на півночі: • *РОГАТИНо* РФ Мск., Клин (біля межі Тверс. обл.) (р. ЯМуга, р. **СЕСТР**а, БУТЫРки; • *РОГАТИНо* ἐργᾰτίνης, ου ὁ работник, труженик Anth. РФ Лд Волосово (**ЯМ**ки, **ТРЕСК**овцы, ПоЛОБицы); • ***РОГОДИН****о* ἐργατίνης, ου ὁ работник, труженик Anth. РФ Тверс. (**ЛИХОславль** Λυκόπολις ^**ЛОКОТ**цы!! ⲗⲁⲕⲁⲧ (F) Pakotic [Vycichl, 172], **МУДР**ово, **ТРЕЩЕТ**ино, **ТРУБ**ино, **ЯМ**ок); • ***РАГОДИН****о* [Encarta] ἐργατίνης, ου ὁ работник, труженик Anth. = на карті вже РОГОЗИНа! РФ Орл. (**ПЕР**Ьково, ЖдиМИР, р. ЖдиМЕРка, р. **РАКИТ**ня, КОРОБецкая, ВЯЗОВая, **ЧЕРН**ое, МАЯКи, САФОНово, ПАРАМОНово).

• *ROGOTIN* ἐργατίνης [ĭ], ου, ὁ, **1.** rolnik Hr 46 Sc90: біля моря (rt VIŠnjica, **BOR**ovci, **MISL**ina!, kREMENa, **BILO**vace, STRUGe, rt **TAJAN**, **MIHAL**j, **LAVOR**je, **BARAN**ovac); також • *ROGOTwórsk* = *WROGOCIN*! ἐργατίνης [ĭ], ου, ὁ, **1.** rolnik [Encarta] *76 B1 Pl Płońsk (MAŁACHowo, Przed**BÓRZ**, **CZERN**iewo, SOCHoCINo, ROGowo 2, KOdŁYBAŃ [Encarta], RACIĄŻ, **JAR**oCIN);

• *ROGGENTIN* ἐργατίνης D Meckl. 25b (MIRow): KRIENKe, **TREBB**ow, DROSEDow, Schwarz, ZERNikow; • *ROGGENTIN* ἐργατίνης 8a (Rostock): BRODERstf, THULendf, CAMMIN,

GRIEBnitz; NIE**KRENZ**; BREESEN ^**JAHM**en; **KRIETZK**ow!; • *ROGGENdorf* ἔργον 13b (Schwerin): **POKRENT**, **RAGUTH**!, SCHARBow, BREESen, BRÜSEwitz, KNEESE, **TREBB**ow 2, Kl. **ROGAHN**, Gr. **ROGAHN**; **LÜB**storf, **JAM.**MERs.dorf, CRIVitz, **Müsselmow**!; KOTHendf, **WARS**ow; • *ROGGENstorf* ἔργον 5d (Wismar): ^**REPPEN**hagen, BOLTENhagen, **GRESCHEN**dorf; PAPPENhusen, **KLÜS**Sendf; Fl. **MAUR**ine; **WIESCHEN**df!; • *ROGGENhagen* ἔργον 19a (SPANTeckow): ^**GRIESCH**ow!; ROGa, BRESEWitz, DREWelow, **TETER**in Madinat Ṭṛw?, TROSTfeld, WOLKow, p**RIPS**leben (пор. пА**РИПС**и) ^BUCHAR!; • *REKENTIN* ἐργατίν-ης 9b (TRIBsees): Fl. **TREB**el! !, **GRIESCH**ow (Rakow), PLESTIN, **TRANT**ow, PUSTow, STRELow, VANSELow, JARmen, **TUT**ow, KRUKow; • *ROGGOSen* 69b (Cottbus): ^KOPpatz, DRIESCHNitz, **TREBEN**df 2, TSCHERNitz, **JÄHM**litz, **JAM**no, BRIESnig, BRÄSINchen, SCHORBus, MERKUR, SIEWisch, SKERBERsdorf, SLAMen; • *ROGÄSen* 42d (Brandenburg): PLAUE, GRÄBen, BRIESEn; Fl. ELBe, **JERICH**ow, PARCHAU, SCHLAGenTIN, **WARCH**au, WULKow.

РОГАЧик Хс < гр. ἐργάτης [ерга́тис] хлібороб > ІРГАЧик, Рогачик на Дніпрі.

Розпізнана форма слов'янської репліки етноніма вірмен з гр. Ἀρμένιος з метатезою плавного -р- (цсл. **рамѣнинъ** і р. *Ромен*) та запровадження тепер до кола студій поняття метатези плавних – історичного перетворення праслов. *ор- в *ра-/ ро- – уможливили пояснення іншого важливого гнізда топонімічних назв. Одного дня при перегляді коптського словника було зауважено слово ⲉⲣⲅⲁⲧⲏⲥ: (Gk); m. Workman, hermes, esp. ***one who works the soil***, husbandman, doer, producer. Відколи коптська і грецька були вживані у Наддніпрянщині за елліністичної доби, то копт. ⲉⲣⲅⲁⲧⲏⲥ і гр. **ἐργάτ.ης орач** могли б бути засвідчені у якій-небудь топооснові *Ергат-. Близька форма *Иргачик* (як результат зміни *Ергатјик) справді засвідчена 1850 р., а на століття раніша від неї – ще й форма 1749 р. *Иргаджикъ* [СГУ, 466]. Це точна відповідність *Ергатјик з заміною -j- на кипчацьке -ж-.

Незвичним у звуковій формі цих назв є те, що за теперішніми науковими уявленнями початкове е- грецьких запозичень мало б дістати йотацію і змінитися у київоруській та староукраїнській мові на О-: "Найдавніші писемні пам'ятки [києво]руської мови досить широко засвідчують зміну початкового [је] в [о]: *одинъ*, *ѡдиный*, *озерома*. Відбивають її і слова грецького походження: *охидьнова* (Є. Юр., 1120, 57 зв.) (< єхидна. – К.Т.), *Ѡфросинья* (Напис, 1161), *Овгенья* (Є. Добр., 1164, 250 зв.), *Олены*, *Олисѣя* (Стих., XII, 160 зв.) та ін." [ІГУМ, 55]. Тобто **ἐργάτ.ης** мусило б дати *јергат-j- > *оргат-j-. З іншого боку, з наведених прикладів Супрасльського кодексу нам відомо, що давні початкові *ор- на певному історичному етапі переходили в ра- і ро- (**равьнъ** і **ровьнъ**). Нефахівцеві важко повірити, але дивний – механічний і водночас незборимо закономірний – фонетичний результат цього процесу саме такий: *оргат-j- > *рогат-j-[2].

Зрештою, це цілком відповідає реальним формам (без зірочок) **а̲рменьскъ** > **рамѣньскъ** 'вірменський', а **о̲рмен-ьскъ** > ***ро̲мѣньскъ** (пор. "*Роменський* район").

Іншими словамим, форми **И**РГАДЖик, **И**РГАЧик залишилися у вжитку в застиглому вигляді, а давньослов'янське відтворення основи гр. **ἐργάτ.ης** через стадію *оргат-j- розвинулося далі в *рогат-j-, звідки й походить сучасна назва річки *РОГАЧик* Хс [СГУ, 466]. Ось її теперішній районний топонімічний контекст:

• р. *РОГАЧик* = 1850: **ИРГАЧ**ик! **ἐργάτης** = 1749: **ИРГАДЖ**икъ **ἐργάτης рільник**, **хлібороб**, **орач** (пор. **ἐργαστικοί** οἱ мастеровые,рабочие Ροῖυь.) Хс Верх. РОГАЧик **ἐργάτης орач**: р. ГОРОД**ИЩ**е і б. **КУЦ**а у с. **БАБ**ине, мог. ГОРОД**ИЩ**е; **ВИШ**Неве, МИХАЙЛівка, **Ушкал**ка, р. **ТАРАС**, р. БЕ-РЕЗ**УВАТ**а, р. **БОЧ**ки = **БУЧ**ки, р. Вел. ВЕРБова, р. **РЕВ**ун, б. **САКАР**івка, р. **СИР**иця!, р. СОЛОНа, р. Стара **БАСАН**ка, оз. **БАСАН**ське, р. ШИЙчине, прот. **ПОПЕРЕЧ**на Татарка **πάπῦρος**.

Це означає, що навколо назви з імовірним грецьким свідченням рільничого поселення є слід священиків, Єгипту і його топонімів, зокрема, Нілу, Салонік, вістових, боїв, тортур, грабіжників-ушкалів і очеретяних човнів.

[2] Можливе й пояснення: "у сполученнях *ort*, *olt* для всіх слов'янських мов була властива **перестановка голосного**" *rot*, *lot* [ІГУМ, 62], тобто метатеза, звідки *о̲ргат-і- > ро̲гат-j-. Однак правило *ор- > ро- загальніше.

Що ж до самих тих нетипових форм *ИРГАЧик*, *ИРГАДжикъ*, то вони, слід гадати, довгий час були законсервовані в такому стані у середовищі носіїв грецької мови. Звідси вони опинилися в українській не як запозичення, а як проникнення – разом з асимільованими групами грецького населення – а тому і зберегли максимальну близькість до першоджерела відсутністю метатези й подібністю початкового и- до гр. ἐ-.

Народне пристосування основи Иргач- > Иржач- з заміною -г- > -ж- для досягнення "найближчого зрозумілого" наявне, наприклад, у назві

• р. *ИРЖАЧ* у с. *ИРЖАЧь* **ἐργάτ.ης орач** РФ Брянс. 10д СУРАЖ!: ^ст. РЖАЧи; **ПАРФЕН**овка!, **КИПТ**и!, АЛЕКСАНДРовка, **БЕЛ**ЯНы, **БЕЛ**оводка, ВЕСЕЛый **ГАЙ**, **ФИЛОН**овка, РЕКТа, ЛАГУТовка, КРАСНовка, ЛУБЕНЬки, ГУДовка, СУББОТа, КАЛИНки, р. ВОРОН.УСа NT φόρον = forum.

Пор. також Irchan Az: SHUSHikend; ИРКИНо РФ Марі Ел; YORGUN Tk Georgion; ЯРГУНЬкино Чув., ERGANi Tk ^YONca; ERGÁNi He; ĒRGANa Afg, – в усіх цих місцях відома історична присутність греків.

Важливість цих мікрозвукових перетворень для нашої теми полягає в тому, що однокореневих назв від основи Рогач- на слов'янських землях чимало. Тобто у світлі щойно добутого знання херсонська річка Рогачик – не єдине місце, де єгипетські гості засвідчили у IV ст. наших предків-орачів:

• р. *РОГАЧівка* εργατης: (Gk) **хлібороб** у с. **СОЛОБ**ківці! Хм **ЯР**молинці!: р. ШАРавка у с. ШАРівка **ψαρ-** малий, ТАРАСівка ΤΘΡCΩ, **КОС**о**ГІР**ка! ΚΩC, СОКОЛІВка **Σακολάου** сак + народ, САВинці, КОРНАЧівка Карнак?, **АНТОНІВЦІ**, ІВАНівка, ІВАНківці ^**МОНАСТИР**ок ^МИХАЛківці, КРУТі БРОДи ^БАРАНівка, КАДИївка 2; вЕРБка, ГЛУШківці, ВЕРХівці, ЛУКа, МИХАЙЛівка.

За теперішнім станом студій тут уже можна розрізнити кілька пластів різномовних свідчень: коптські (шар-, яр-, кос-, терс-, верб-, сав-, крут-), грецькі (монастир, **Σακ, λάου,** εργατ-), арабські (кадий, солоб-, Баран-), слов'янські (ярмолинці, лука, брод-, верх-). У плані змісту – низка реалій Єгипту (Михал-, Терсо, Карнак, Глуш-, Гор), християнства (монастир, хрест) і вказівка на час – скіфи, Антоніни, Баранівка. Відколи двічі згадано мусульманського суддю-кадия, то не дивна й арабомовна згадка про християн – Солоб- (від. ар. саліб 'хрест').

• *РОГАЧі* εργατης: (Gk) **хлібороб**, **орач**; пор. гр. ἐργάτης ὁ робітник, ремісник, майстер; різб'яр; рільник, орач Жт РУЖин: БЕРЕЗянка, ПриБЕРЕЖне, р. **СИТ**на Set у с. БІЛилівка, КОТЕЛянка, ВЕРБівка, **ТРУБ**ІЇвка, ВИШНеве, ВЕРХівка, МАР'ЯНівка, САХни, **ЯР**ославка, **ЧЕРН**явка 2, МОВЧАНівка, НеМИРинці, ЗЕЛЕНе, **ЧОРН**оРУДка, ЗаРУДинці, НИЗ.ГІРці 2, **ЯГНЯ**.ТИН αγνια: (Gk); f. Purity, chastity, celibacy, цнотливість, ПЛОСка, ШПИЧинці; • р. **БА́РИШ**ів **ЯР**! п МУРОВанки ^р. САМець = СТОВБій; ЛІСове, ВІЛЬНоПІЛля, ОГІЇвка, Топори;

• *РОГАЧів* εργατης: (Gk) **хлібороб**, **орач** Жт БАРАНівка! (?Sidi Barrani promontory: akra; harbour: limen): ^торф. ШИМАН.**ИШ**нівське, МЛИНи, Острожок, Рудня; _СМОЛдирів, ІВАНівка, СУЄМці = Сімоць, ВОЛО.ДИМИР.івка, СТОВПи, ЯЛИшів, ЗЕЛЕНий ГАЙ, ЗаКРИНИЧчя, МАР'ЯНівка, До**РОГАН**Ь! (див.), ГЛИБочок, ОЗЕРянка; р. БРИТАН **πρυτάνεις**, р. ЗеРЕМЕНка = ЗеРЕМИНка = ЗеРЕМЯНка, ЗЕРЕМЛЯ ^ВИШНівка; р. ЯСТРУБенька, р. СЕСТР**обил**ь! (sistr + Ampel-), НАТАЛія, КРАСуля, ЗАБАРа, ІВАНівка, СІМОЦЬ+, ЯЛ.**ИШ.**ів (берег, ψυ 'розіп'ясти'); КАМ'ЯНий БРІД, ЧервоноДВІРка, МИРославль!, СТОВПи, Суємці (літоп. СІМоць); (аналогія до чомур і чорв – у В.Абаєва);

• *РОГАЧів* εργατης: (Gk) **хлібороб**, **орач** Рв Рв: ^БІЛівські Хутори!, БРОНники; ОРЖів, Старо**ЖУК**ів ^ГОЛИШів, ЗаСТАВ'я + **БІЛ**ів, **МИХАЙЛ**івка, КЛЕВАНь!; • ≋ р. СТУБЕЛка σταβλα (Gk; Lat) m. Stable, posting station п СТУБЛи у с. ПереСОПниця ^р. СТУДенка; **КОПТ**овичі ^Три КОПЦі ^ЛюбоМИРка ^**ОЛЕКСАНДРІЯ**!; ХОДОСи, ШПАКів, КРИВичі, РЕМель ρεμ-, ρεμβε (297a); m. Free person, ПУХова, СВЯТтя; КУСТин, КРАСилів 2, ПідГІРці, ОМЕЛЯНщина, ЯСИНиничі, гУМЕННики, БАРМАКи, БІЛа КРИНИЦя ^АНТопіль; руч. ГНИЛ**УШ**ка у с. ІВАНичі; ПОНЕБЕЛЬ Fanebal, божество з Аскалону [Schürer, 58]; ГРУШвиця 2, ДІБРівка, КОЛОДенка, ЗаГОРОЩа, КОРНин, ГРАБів, ЖОБ**РИН**, РАДУХівка! ^СУХівці, ПОРОЗове, ШУБків, ГОРиньград 2 ^**РИСВ'ЯН**ка ^КОТів.

Ті часи сприймалися як попередні, але не доісторичні: пор. *СТАРо*ЖУКів, р. *СТАРа* СИНиця = СИНиця, СТАРі ВОРОТа, *СТАРо*ДУБ, *СТАРо*БУТове, *СТАР**ОН***ове (але і **σταύρωμα, ατος** τό частокол, заграждение Thuc., Xen. ?).

• бол. *РОГАЧове* εργατης (Gk) **хлібороб**, **орач** у с. Мал. Порськ Вл Ковель: ^ПОПОВичі, БОРЩівка, **СТЕБЛ**і! σταβλα (Gk, Lat) m. Stable, posting station, стайня, поштова станція, КРАСНоДУБ'я, МАР'ЯНівка; бол. СТА́ХОР у с. ГОЛОБи ^ПоГІНЬки!; р. ВОРОНка у с. БІЛАШів, ЗЕЛЕНа, ІВАНІвка, БІЛин, КРАСНоволя, ВЕРБка, ГОНЧий БРІД, РОКИТниця, р. КОРОСТЯНка і р.

РЕБУШівка у с. ЛЮБитів, МИРин, МОЩена, ЛЮБлинець, р. МОСИР = МОСОРъ у с. МОСИР 2, МИСЛина, с. і р. ВОРОНа, р. СТОБИХва у с. РАДОШИН; оз. СТОБУХовъ.

● ≋ р. СТУБОЛ.УШка ⱄⱅⰰⰲⱗⰰ (Gk, Lat) m. Stable, posting station, стайня, поштова станція...РОГАНі УДи Хк Хк: р. *РОГАНЬ* = 1639: **ЖИ**РОГАНЬ? NB [СГУ, 466] *йі-, **РОГАЧ**івка, **РОГАН**ка, яр **ЯМ**и л Уди; ЛЕЛЮКи 2 ^МОВЧАНи, БОРове, ХРОЛи; БОБРівка ^ЗАЇки, МОМОТове Mamoudia?; БЕРЕЗівка, ЯРоші, СПАРТАСи, САНЖАРи!, НЕСТЕРенки, ВИСОКий, РАЙ.ОЛЕНівка, ХОРОШеве, ЗЕЛЕНе, КИРСАНове, ТЕМНівка, ХМарівка, ШУБІНЕ, ПОДОЛЬОХ, ГЛИБоке, СОРОКівка, **ТИШ**ки, ГОРБАНі; ЛЕЛЮКи ^ОЗЕРяна 2, КРИНИЧки; яр **МАКОР**тет Makuria п ДОЛИНи РОГАНі; МИХАЙЛівка, ОЛЕКСАНДРівка 2, ЧЕРНики, БАЙРак, **ЛЮБ**оТИН ⱔⰰⰲⱁ - Ship's sail вітрило; БАБАЇ, БЕРЕЗівка 2, ЯКОВЛівка, БАРЧани, КОРОТич, ОЗЕРЯНа 2, БОРЩова, БОРИСівка, БОРОВе, КРАСНе, ОЛІЙНикове, ПИЛЬНа, КЛЮЧки, **БІДР.ЯГ**и (ось чому схоже на Bodrog) Ботир- + Яків.

Початок назви Жи.рогань нагадував И.ргачик, але час її тоді ще не наспів.

▒ р. ***РОГОСТянка*** Кв, ***РОГОЩі*** Чг < гр. ἐργαστ-ικός 'діяльний'.

Міркування про реальність історичного зв'язку "гр. ἐργατ- ~ укр. Рогач-" дістає апробацію в аналогічній мовній відповідности "гр. ἐργαστ- ~ укр. Рогост-". Тобто ідеться про цілу мовну пропорцію:

"гр. ἘΡΓΑ**Τ**- ~ праукр. *_РоГА**Т**j-":
"гр. ἘΡΓΑ**ΣΤ**- ~ укр. _РоГО**СТ**-"

● р. *РОГОСТянка* (1790) [СГУ, 467] ἐργαστ-ικός діяльний, енергійний; **ЄΡΓⱭCΤ-ΗΡΙΟΝ**: (Gk); m. Any place in which work is done, workshop, factory біля р. СИРець Σῖρις у Кв КСв: колодязь **ВИНН**иця Wnw грек /ⱁⱁⱛⲙ, ⱁⰲⲛⲙ, ⱁⰲⲙ: m. (ship's) Cargo у с. Катюжанка, оз. **ВИН**уць у с. Ст. Петрівці, р. **ЛОБ**атківка у с. Гута-Катюжанська, р. **НЕХІ**вна ⲛⲋⲁⲓ (595a); m. Ship's mast у смт Димер, стр. **ЮР**Ковиця, г. **ЮРХ**овиця у Києві; р. **ЮР**івка у с. **ЮР**івка, став **ЯМ**а біля с. **ВОРОПАЇ**в ^оз. БРОДець; оз. **БРАТ**ський Старик Кв, пн.; **НЕГРАШ**і Al-Niqrash! < Naucratis, **ВОРОПАЇ**в, **ПІР**нове Pirava!?, ТАРАСівщина, кРЕМЕНище; р. **СУВИД**! sbty 'мури' у с. БОДеньки, **СУВИД**; + торф. **В'ЮН**ище біля смт ДИМЕР, ВИШгород, р. ***РОКАЧ*** ⲉⲣⲅⲁⲧⲏⲥ: (Gk); Workman who works the soil, producer у с. Гост**ОМЕЛ**ь.

Цей ареал контактів з елліністичним Єгиптом продовжується і в сусід-ньому районі: ● р. ***РОКАЧ*** ⲉⲣⲅⲁⲧⲏⲥ: (Gk); Workman who works the soil, producer = р. **МИР**ча ⲙⲏⲣ: (180a); m. Shore of river у с. МИКУЛичі Кв БОРОДянка: с. **МИР**ча, ОЗЕРа, ОЗЕРЩина, **ЛУБ'ЯН**ка, **ШИБ**ене, Не**БРАТ**, ВИШняки, **ЗДВИЖ**івка (пор. р. Ствига), ДРУЖня, **ЗАГАЛ**ьці żagł-***, МИГАЛки, **КОБЛ**иця, **КОБЛ**ицький лІС, БЕРЕС.ТЯНка, МИХАЙЛенки, КРАСний **РІГ**;

***пор. ● р. *ЖАГАЛівка* **żagł-** плавба під вітрилами у с. Василів Чв Заставна: КОСТР.ИЖівка ⲕⲁⲥⲧⲣⲟⲛ ^Звенячин; р. **РЕМЕН**ці [СГУ, 631] п Онуту ^ЧОРНий Потік, р. **ЮР**ківка; ЯБЛУНівка, ПоГОРілівка, РЕПУЖинці ^ХРЕЩатик, МУСОРівка, ШУБРанець, **ЮР**ківці, ОНУТ; вЕРБівці, ОДАЯ, САМ.УШин; ● пот. *ДЖАГЛ.УЙКа* у с. СЕРЕБрія *т- Вн Мог-Под: *Яструбна*, **БАБ**чинці, БІЛяни, **КРИШТОФ**івка, ОЛЕНівка, САДківці, **ІРАКЛІЇ**вка, ЖЕРЕБилівка, ШЕНДЕРівка, **КОТЛУБАЇ**вка, КОСи, ТАРАСівка, **КОНЕВ**а, КР**ИЧАН**івка, МЕРВинці, САЇнка, ТЕКЛІвка, кРЕМІННа, ЧЕРНівці, ЮРківці, ЯРишів, ЯРуга;

● *РОГОЩі* (= документоване ім'я цього села стукр. **ѻргошть**!) ἐργαστ-ικός діяльний, енергійний; Чг Чг: **ЗАБАР**івка ⲭⲍⲁⲣⲟ **jvar**-і ^КОТи; СЕМЕНЯГІВка, КОНЮШівка, БІЛоУС, МОХнатин, ЯКУБівка, БЕРЕЗанка, ЧЕРНИШ!, ЖУКотки, ТАБАЇвка, ОЛЕКСАНДРівка, БОБРовиця.

Показова феноменальна безініціативність дослідників хоча б у констатації *прикладу цілком очевидної, засвідченої у топонімії України дометатезної основи (!)* [СЛН, 95]:

ОРГОЩЬ, м., в Чернігівськ. землі; як с. *Рогóща* на л. б. р. Білоус неподалік від м-ка Листвин, за 19 км. пн. Чернігова (Голубовский, 119, Насонов, 228); суч. с. *Рогóщі* Чернігівськ. р-ну і обл.; 1159, взАти Чернигов~ съ з ю городъ пустыхъ Моровиескъ. Любескъ. *Оргощь*. Всеволожь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 500), Моровиискъ, Любеч, *Оргище* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 65), Моровійскъ, Любечь, *Оргище* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 69); 1496, имѣнія в Черниговскомъ повѣтѣ есть, на имя Сибрезъ... а селище *Ргощь (Ръгощь)* (Добр., 3).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. особового ім. **Оргостъ*, двоелементн. ойконіма, складен. з прасл. *or-, що в *orati, й *gost- (Роспоид, Стр., 64), що в укр. *гість?* Пам'ятки засвідчують також і форму з *Ръгощь* (див. вище). А. К.

95

"гр. ἘΡΓΑ**Τ**- ~ праукр. *_РоГА**Т**j-":
"гр. ἘΡΓΑ**ΣΤ**- ~ укр. _РоГО**СТ**-":
"гр. ἘΡΓΑ**ΣΤ**- ~ крус. **ѻргошть**, укр. _РоГО**ШТ**-"

РозСОХи Лв, Хм. Див. II. *СУЩАНИ*.

РОМАНівка 30 назв, **РОМНи** См < 1) куманс., тур. orman 'ліс' [Kuun, 89, 258] > новогр. ρουμάνι ліс, хаща) [Бушаков, 34]; 2) **¹ērmān [’ylm’n¹ | (M ’ry’m’n), N ~] friend; a god**; 3) romanus; 4) *армен-; 5) ім'я князя Романа Галицького.

1) черга до основи Роман- надійшла після ретельного вивчення основ Вишк-/ Бишк- > Висок- (Підвисок-, Привиськ-);

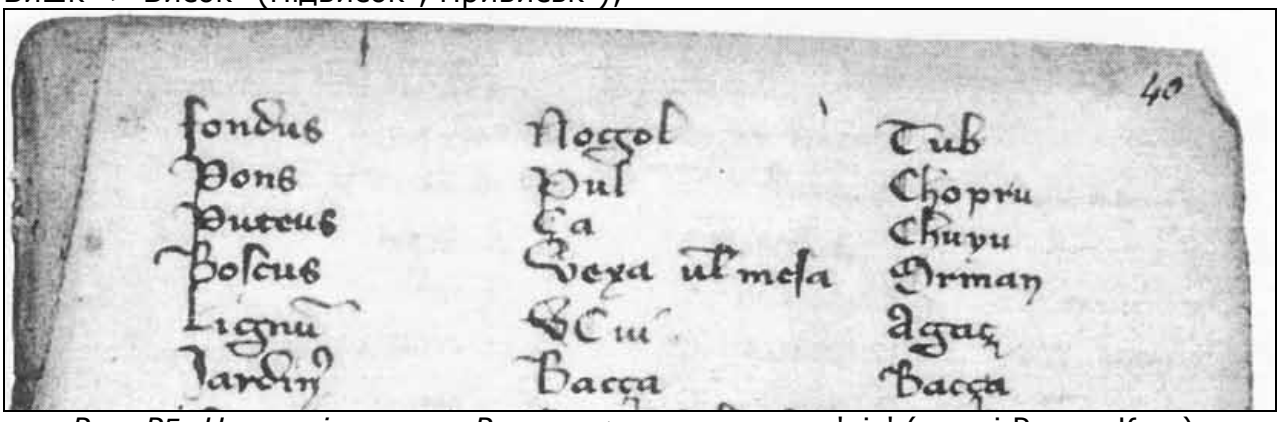

Рис. Р5. Назви від основи Роман- < тюрк. ***orman*** 'ліс' (пор. і Роман-Кош);

boscus vexa ul mesa orman Vexa «silva» ibid., יַעַר, cf. mesa.

2) **¹ērmān [’ylm’n¹ | (M ’ry’m’n), N ~] friend; a god** ЛАМАНе Пл, ЛОМАНка Чг і неподалік р. ЛОМАНка у с. Лавринівка Чг НСів., ЛІМНа Лв, ЛИМАН- 15 назв, у т. ч. ЛИМАНівка Зп, Хк, Хс – пор. РОМЕНщина Хк, РОМНи См, РОМАН- 53 назви, у т. ч. РОМАНівка 30 назв.

Саме з причини масовості топооснови Роман- виникає потреба з'ясувати її зв'язки з основою *армен- чи її конкурентом 'ry'm'n 'друг', 'божество'. Невже Наддніпрянщина рясніє вірменськими чи "дружньо-божими" селами? На це є свої контекстуальні факти: 6.12.17 – Іван-, Іванк-, Гай-, Ворон-. Деталі [Тищенко 2016, 493-494].

3) це ще одне продовження метатези плавних – з куманс. орман; пор. пот. УРСоя *рус- Чв. Що відомо про рос. діал. *рамень* 'листяний ліс' СРНГ; також – є і Урмань οὐρμάνι; можливе зіставлення з пізнішим новогр. ῥουμάνι, οὐρμάνι 'ліс'. пор. Фасмер.

бол. РОМАН.**ЧИ**-ця у с. ЯБЛУНька! Вл Кам-Каш:; р. РОМАНи.**ЛІ**-в у с. Шепіт Чв Путила:; пор. сполучення Романове-Булгакове, Романова Балка, Романове Село, Романово-Хутір; пор. і *Гірманка* Чг, *Германівка* Хк.

Дослідники відзначають метатезу orm- > rom- на Балканах – г. Romanija біля Сараєво, але г. Ormanja (Poljica, Dalmacija) [Skok, II, 566], а також у Криму г. Роман-Кош ~ Орман-Кош (пор. новогр. ρουμάνι ліс, хаща < тур. orman ліс) [Бушаков, 34], – однак не у зв'язку зі слов'янським епохальним явищем – метатезою плавних. Див. також ст. II. "ДАВАНЬОЄВРОПЕЙСЬКІ" ГІДРОНІМИ.

Дістає пояснення літописна форма етноніма *урмане* 'нормани': це засвоєна літописцем від візантійського вченого середовища **новогрецька народна етимологія** *норманів* οὐρμάνι "лісовики" (пор. тервінґи). Також наочними арґументами виглядають ландшафтні контексти селищ з назвами від основи Роман- (рис. Р7).

+ І цілком інакше біля Обертина і Котюржанок: < romanus...

РОМЕЙКи Рв, **РОМЕЙКове** Чк < гр. **Ῥωμαϊκός** римський, латинський.

Л. Похилевич про с. *Ромейківка* (тепер Ромейкове): "У назві села *Ромейківки...* чується щось давнє, римське. У 1845 р. за 2 версти від *Ромейківки*, у 60 саженях (120 м) від лісу, званого *Тирандас* (пор. гр. **τύραννις, ίδος** верховна влада. – К.Т.) знайдені у могилі бронзовий шолом і наголінники грецької форми з коринфської міді. Ці речі, на думку знавців, сягають часів Перикла. Шолом і наголінники нині знаходяться у Варшаві у зібранні археологічних рідкостей Потоцького. Тут же знайдено давню глиняну посудину, невелику металеву чотирикутну платівку з зображенням орла, що роздирає рибу (емблема *Ольвії*), залишки меча, поїденого іржею і 24 фраґменти металевих стріл. Ці археологічні знахідки дали один з доказів поширення у давнині грецьких колоній до Київської губернії" [Похилевич, 311].

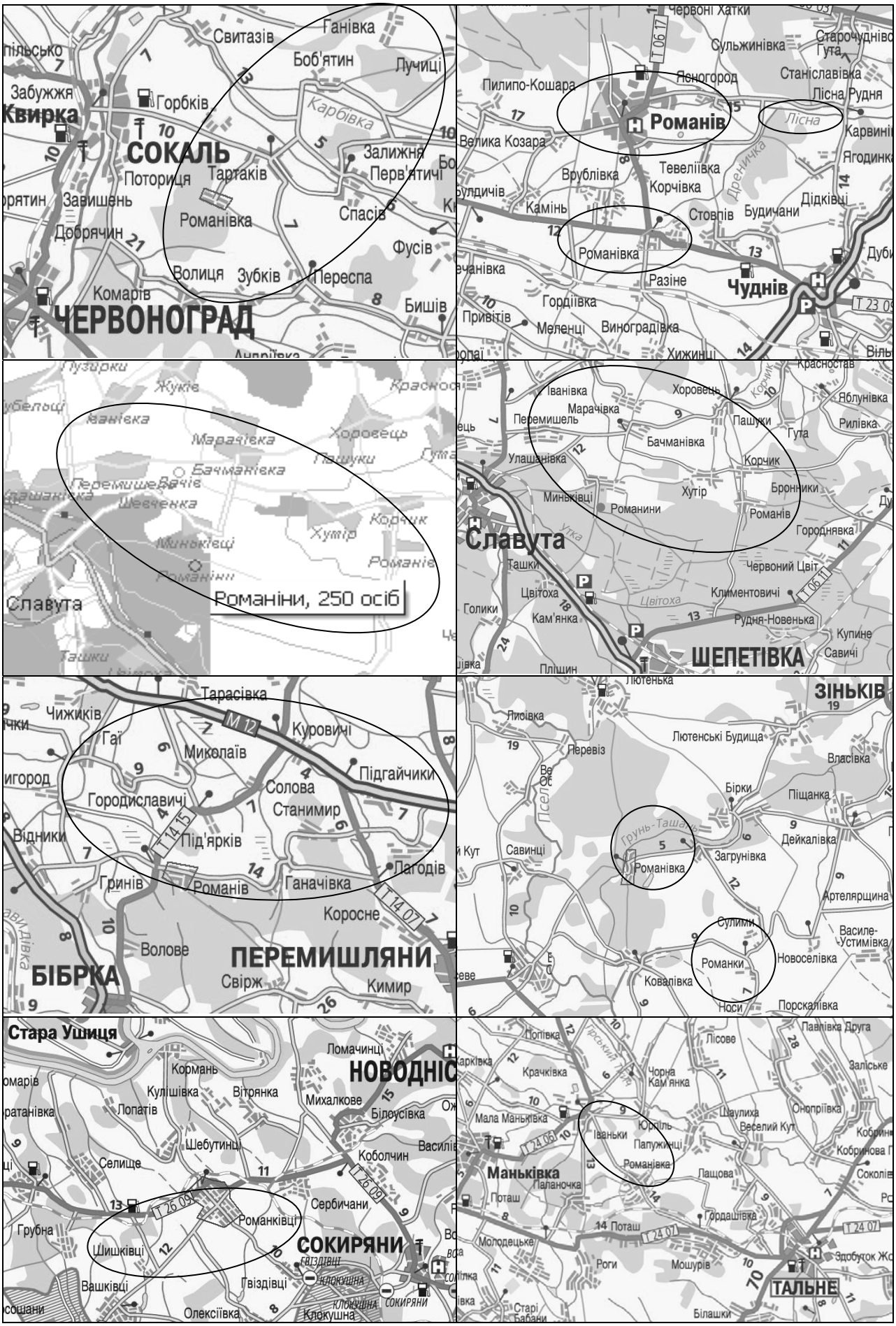

Рис. Р6. Підстави для пов'язання основи Роман- з тюрк. ***orman*** 'ліс' (пор. Роман-Кош)

• *РОМЕЙКове* на карті поруч з с. Гончариха Чк Катеринопіль: **КИСЕЛ**івка, БРОДецьке, ШОСТаКОВе, ГУЛЯЙполе, ПАЛЬЧИК, Суха **КАЛИГІР**ка, **ЯМпіль**, ЯРОШівка; • *РОМЕЙКИ* Рв Володимирець: СОБІЩинці, СОПАЧів, ВАРАШ, ХИНОЧі, СТЕПАНгород, ПОЛОВЦі+ = "Половлі", ЧУДЛя, КРИМне, КІДри, КАНОНичі, БЕРЕСТівка, **ВОРОН**ки, РАФАЛівка, БАЛАХовичі.

бол. РУМове у с. МАСЛовець Вл Любомль:; бол. РИМ.ЛЯНТова Лужа у с. Осни Жт Лугини:.

РОМОДАН < **Рамадан**, **Рамазан** 'мусульманський піст'. РОМОДАН Пл2, івка Пл.

РОПОТуха < укр. ст. *ропать* 'мечеть' [Тищенко 2015, 428]. ЕСУМ цього слова не знає. Натомість М. Фасмер (з посиланням на словник Желехівського) спеціально відзначив, що воно існувало у староукраїнській мові. Див. і I. СУМАТУХА.

ро́пать ж. «мечеть, языческий храм», стар., укр. *ро́пать* (Желех.), др.-русск. *ропать* (часто в Лаврентьевск. летоп., Новгор. I летоп.; Срезн. III, 164 и сл.). Возм., заимств. через посредство ср.-греч. *ῥαπάτιον* — то же; см. Фасмер, ИОРЯС 12, 2, 270; Гр.-сл. эт. 167 и сл.; Mi. EW 287. Источником является араб. ribāt «укрепленный монастырь, пограничная казарма»; см. Mi. EW 287; TEl. 2, 147; Мелиоранский, ИОРЯС 10, 4, 124 и сл. Предполагают также тюрк. посредство; см. Mi. EW 287; Шахматов у Преобр. II, 214. Маценауэр (LF 17, 174 и сл.) пытается найти для русск. слова и.-е. этимологию, но его объяснение неубедительно. Из тюрк. (ср. тур. rybat) объясняется и *Арба́т* — название района Москвы (соответственно следует внести исправление выше, на *Арба́т*). Начальное *а-* объясняется в последнем случае, как в *аржано́й* (из **ръжанъ*).

Рис. Р7. Довідка про слово стар. укр. ропать, виключене з ЕСУМ [Фасмер]

• ***РОПОТ****уха* Чк (Умань): **ГЕРЕЖ**енівка харадж?, **ЯТРАН**івка цсл. іадро щогла [Buck] чи хорв. Jadran 'Адріатика'?, **ТЕК**уча і р. < текіє?, ТОМАШівка, ВІЛЬШанка, КОСЕНівка; • ***РОПАТЬ****єве* [Encarta] (суч. "Нова Вільшанка"?) Од (Комінтернівське): ВИЗИРка, БУЛДинка < balad місто, КАЇРи, САМоРУКове (сано-?), **КАПРАН**и, КРИЖАНівка, СИЧАВка Сицилія?; • ***РОПЧ****а* Чв (Сторожинець): **ЯСЕН**и, БУДЕнець, ГЛИБочок 2, кОМАРівці, **СНЯЧ**ів; • *РОПавське* Лв (ТУРка): ^ЯБЛУнів; **ЯСЕН**иця, **ШУМ**'яч, **ЯВОР**и 2, МОХНАТе, **ЛОПУШ**анка, кРИВка, кОМАРники, ГОЛОВеське, ЗАВАДівка, **ШАНДР**овець, РИКів, **СЯН**ки; • *РОПлянське* Пл (Хорол): ЯЛОСовецьке, кРИВці, СОФІївка 2; **РОМОДАН**, МЕЛЮШки, ПОЛОГівщина, ПАДусі, **КОЛОМІ**йцеве Озеро, **ВАНЖ**ина Долина < манз-?, ШАРКівщина...

р. ***РОСАВА*** Кв, ***РУСАВА*** Вн < Росафа, столиця Халіфату за часів Гішама (724-743). Див. рис. Р9 і заг. картосхему у статті III. E1b1b. РОСАВА Кв 747, ка.

РОСІЯНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 41-ї історичної епохи) – від XVIII ст.: топоніми Сєвєродонецьк, Утине, Ізобільне, Укромне, Переводчикове та ін.; запозичення *дворяни*, *придворні*, *благородство*, *казначейство*, *пристав*, *промисловість*, *донос*, *вислуга*, *союз*, *гулаг*, *котлован*, *баранка* та ін.

РОСОЛІВЦІ < ар. **Расул** 'посланець'. РОСОЛівці Хм 708, РОСІЛЬна ІФ 36.

р. ***РОСЬ*** Кв < пахл. ім'я власне Arž- гідний, достойний; пор. Arž-ak Аршак. Літопис називає мешканців Поросся Пор(ъ)шанами.

РОХМАНІВ < ар. **Рахман** 'милостивий'. РОХМАНів Тр 931.

РУДОМАН < пахл. **rāyōmand** [*l'd'wmnd*] **rich, majestic**. РУДОМАН См 862. **radōmand** [*lt'wmnd*] **having a** ***rad*** **rad** [*lt*¹ | N ~] **(spiritual) chief, master**.

• *РУДОМАН* См ЛИПова Долина: ^НЕСТЕРенки, САЇ; ЯСНопільщина, ЯГАНівка, ГРАБщина, АРШУКи, ВОРОПАЇ, ТАРАСенки, КЛЮСи, КОСТяни, ШАТРАВине. Жива українська традиція вимови пахлаві зберегла форму слова вже з р- і -д- на місці давніших л- і -т-.

rāyōmand [l'd'wmnd] splendent, full of heavenly splendour 44²³. – From *rāi* (q. v.); the Phl. equivalent of Av. (1484) *raēvant-*.

Рис. Р8. Довідка про слово [l'd'wmnd]

РУЖИН Жт / ***ЛУЧАНки*** Жт (rozan = lwcn 'вікно').

бол. ***РУМОВЕ***, ***РЮМІВСЬКЕ*** Мк < гр. Рум- 'Рим'. Ліс РУМ Чг [Павленко]; бол. РУМове у с. МАСЛовець Вл Любомль [СМГУ].

РУНІВЩИНА Пл, Хк < ґотс. run 'нарада, таємниця'.

РУСЬ. Етимологія. Так само, як фін. Suomi дало літопис. *Сумь*, у свою чергу фін. Ruotsi 'Швеція' мало дати *Русь* [Hudud, 432].

С

САБАТин Зк, р. **СУБОТь** Чк < ар. Сабат, назва Валахшабада, передмістя Ктесифона. Див. II. *ВІЛЬХУВАТА*.

Valashabad (записуваний і Valakhsh-kert, -gerd, -kard), також відомий з грецьких джерел як **Vologesocerta**, з арабських як **Sabat** (سباط), – давнє місто у теперішньому Іраку, *передмістя Ктесіфону*, столиці Парфянського і Сасанідського Ірану [en.wiki].

• *СОБАТин* Зк (Іршава): ВІЛЬХівка, АРДАНове, **МІДЯН**ики, РАКовець, ГОРБОК, ЛОКІТЬ; • *САБАТинівка* Кг (Ульяновка): ВІЛЬХове, Вел. ТРОЯНи, Данилова Балка, ЗМІЙове, СИНЬки; • *Сопіт* Лв (Сколе): ВОЛОСянка!, ЯЛИНкУВАТе, **ЗАВАД**ка, СИНЬовидне, *ЯМЕЛЬ*ниця; • *Сопіт* Лв (Яворів): ^ШАВАРі, Салаші; ВІЛЬШаниця!, **ВЕЛИКОПОЛ**е!, СлОБОДяки, САРНи, ІВАНики, ДРОГОМИШЛь, МУРИНи, ДОБРОСТАНи!, ТУРИча, НАГАЧів, *ЯМЕЛЬ*ня, ВОВЧа ГОРа;

• р. *Суботь* у с. Суботів Чк (Чигирин): р. **ІРКЛІЙ** у с. ВЕРШАЦі, р. КорчакУВАТка у ТАРАСівка, с. ІВАНівка, р. Чухалівська у с. ХУДОліївка, р. Вел. ЧУТа у с. СТЕЦівка, р. ВОВЧе ГОРло і р. ГРЕЧанка у с. Боровиця, б. ГРАПове у с. Тіньки, р. ЗаВЕРТане у кол. с. ХУДяки; • *Суботівка* Вн (Могилів-Под.): ТАРАСівка, **ІРАКЛІЇ**вка, ШЕНДЕРівка, ОЛЬЧЕДАЇв 2, ЯРИШів; • р. *Субот* = **СУБОД** NB у с. Мало**ПОЛОВ**ецьке Кв Фастів: ^ТАРАСівка!; ВІЛЬШанська Нива, ТАРАСенки; • *Суботів* ІФ (Галич): БІЛЬШівці!, САПОГів, СлОБОДа, **МЕДИН**я, ВОВЧків, ВОРОНиця, ДЕМЕШКівці, **КОЛОД**іїв, СЕМАКівці, КОРОСТовичі, ХОРО-СТків; • *Суботці* Кг (Знам'янка): ШАМівка, МОШОРине, Зелений ГАЙ, ТРОЯНка, ПЛОСКе, ЧУТівка.

САВРань Кв, Од < пахл. савар верхи.

САЇ Пл, См < копт. ⲥⲁⲓ 'Саїс'. Вище по течії на Розетському рукаві лежало місто Саїс (Σαις, букв. 'гарне': ⲥⲁⲓ, ⲥⲁⲓⲱⲟϒ, ⲥⲁⲓⲉ (315a) 'бути гарним/-ою, вродливим/-ою'). Воно не раз бувало столицею Єгипту і мало й інші назви: гебр. **Sin**, ар. Sa el-Hagar. Імовірні репліки в Україні: *Саї*, *Сайки*, з пізньої форми Zau – *Зайки*, *Заїки*.

САЇНка < монґ. Саин (каган) 'добрий' (володар), прізвисько Бату-хана (1227–1255) [Алемань, 232] (рис. С1).

САЇНка Вн **МОГИЛ**ів-Под!: **БАНДИШ**івка, **КРЕМІН**не кермен, ВІЛЬНе, КОТЛУБАЇвка, ЯСне, ТАРАСівка, КУКАВка, ШЛИШківці, СУГАКи, ХОНЬКівці, ЮРКівці, ІВОНівка.

232 ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ

«владетелей западных татар» (Золотая Орда), он упоминает покорение русских, куманов, аланов, лезгин, мадьяров (башкиров), черкесов, крымских готов и хазар царем Саином, то есть Бату (1227—1255), известным под монгольским прозвищем *Саин* [*каган*] "хороший [государь]". Любопытно, что он полагает, что все эти народы до прихода монголов находились под владычеством куманов [158].

[158] Marco Polo 220 (изд. Moule-Pelliot, p. 477): *первым правителем татар на западе был тот, который звался Саин, который был царем великим и могущественным. Этот царь Саин завоевывает часть Росии и Команию и Аланию и Лак и Менгиар и Зич [Çic] и Гутию и Газарию [Gaçarie]; царь Саин захватывает все эти многие страны и много провинций. И прежде чем он завоевал их, они были под властью команов, но они не держались вместе и не были они в единстве, и потому они потеряли свои земли и были преследуемы по разным частям света; те же, кто не бежал, и кто остался там, все они порабощены этим царем Саином.*

Рис. С1. Марко Поло про ім'я Батия "Саїн" [Алемань]

САКИ Км, **САЧКИ** Зп; оз. САКОВе у с. Лишня Кв Макарів: Не**БЕЛ**иця!, КОДра, КОЗичанка, БЕРЕЗівка, ЧОРНогородка, ЯСНогородка;

крин. САКОВа у с. Іллінці ЧОРНо**БИЛЬ**: ГУБИН.

САКУНИХА См 1) dō-saxwan [ʒ *shwn*ˡ] two-tongued; 2) Сафон-? САХАНка, ське 2, САХНи 4, івка, івці 2, івщина Пл, о Зп овщина Хк.

р. **САЛАТРУК** ІФ < Sanatruc, парфянський цар у 117 р.

У розділі своєї книги про Діона Кассія "Контрнаступ парфян у 117 р. та ідентифікація Аппія Максима Сантри" італійський історик Ґ. Мільйораті аналізує важливі для нас події так. Пливучи Євфратом, Траян, зупинився у місті Вавилонія аби принести жертви в будинку, де помер Олександр Македонський – "у рамках траянської пропаганди і постійних паралелей з Олександром" як архетипом західного завойовника Сходу. Тут імператор дізнався про повстання в околицях Нісібіса, Едесси і Хатри, яке потім поширилося на Селевкію і Ктесифон. Діон Кассій повідомляє про скинення римських військових комендантів (фрурої) та про повстання на щойно підкорених землях; тоді ж був переможений і убитий леґат Траяна на ім'я ***Μάξιμος*** – очевидно, Аршакидами у краю Мідія Атропатена [Migliorati, 178].

На чолі парфян стояв ***Санатрук***, якого і Аріан, і коментатор Excerptum Ursinianum 16 згадують як царя Вірменії, а Малала – як сина Меердота (Мітрдата), царя Персії (тобто Парфії?). Справді, на вірменських та мідійських монетах 112 р. зображений "Мітрдат малка шах", а з плутаного тексту Малали випливає, що Меердот і Санатрук захопили "хору" Євфрата, тобто північну Месопотамію.

Рис.С2. Цар Санатрук II

Єдине латинське джерело з відомостями, співвідносними з Максимом, – це твір Фронтона De bello Parthico, де згаданий vir consularis in Mesopotamia trucidatus (консул, убитий у Месопотамії), однак не вказано його ім'я. В іншому творі Фронтона Principia historiae вказано місцевість Balcia Tauri, де міг загинути леґат. Це гірський прохід ***Bitlis*** / вірм. Balalesh на природному шляху з Вірменії і Мідії до власне Парфії. Текст Фронтона відтворено у виданні так: Appius ***Santra***(?; раніше Xantra, Rantra?) vero, cum praesens Traianus Euphrati et Tigridis portoria equorum et camelorum tribularet, retro ad Balcia Tauri ab Arsace caesus est... [Migliorati, 179-180].

● *БІТЛЯ* Bitlis Лв Турка: **ШАНДР**овець, ЗАВАДівка, ЯСЕНка-Стецьова, КОМАРники, ВОЛО-Сянка, ЯСЕНиця; пот. СТРАНТУРа, СТРИЙ, пот. **ТИГЛ**УВАТий! ?<*Стигла 'Стахр' у с. БІНЬова; ТУПе, ФИЛИВа, ШУМИЛка (існує сусідство Шумили ~ Парфили), р. *Бутля* Лв / пот. *Бутельський* = Dziwczy Лв / пот. *Бухта* = Попович بخت *бухт'л* 'Рятівник'; ● р. *МАКСИМівка* у с. САТА-Нівка Хм Городок: ^ЮРИНці; р. **ШАНДР**ова! у м. Сатанів!, **КАЛИН**івка, ШИШківці, ТАРАСівка.

Це контексти, які могли б похитнути й найдавніше з чинних припущень – про пов'язаність основи Шандр- з антропонімом Олександр.

Розглянувши низку можливих варіантів ідентифікації особистості цього загиблого у Парфії леґата імператора Траяна, історик Ґ. Мільйораті (2003 р.), слідом за Ґ. Алфьольді, спиняє свій вибір на історичній особі Юлія Максима Манліана, ґубернатора нижньої Паннонії до 110 р. і консула у 112 р. [Migliorati, 181]. Однак ще у книзі 1999 р. M. van Den Hout відхилив ідентифікацію Аппія Сантри як Юлія Манліана: "Appius Maximus Santra... is not T. Iulius Maximus Manlianus, as G. Alföldy" [Hout, 483]. [Van Den Hout M. P. J. A Commentary on the Letters of M. Cornelius Fronto. – 1999].

По смерті Траяна у 117 році в Селінунті Кілікійському (у Малій Азії) та подальшому відходу римлян з Месопотамії Хосрой скориставстя зміною обставин, здобув перемогу над військом римського ставленика Парфамаспата і проголосив себе царем. Наступник Траяна імператор Адріан визнав його царем Парфії, а Парфамаспата – володарем римської держави-клієнта Осроени. 123 р. Адріан навіть повернув царю Хосрою його доньку, взяту в полон Траяном.

У 129 Хосрой помер, заповівши корону Митридату IV.

Санатрук і Максим. Про топоніми групи Sălătruc Rm існує спеціальне дослідження, у якому вперше можливим прототипом топонімічних реплік Sălătruc названо антропонім "Sanatruc з Вірменії". Тут уперше вказано й на можливість народно-етимологічного переходу *Sanatruc > Sălătruc (з аналогією до топоніма в Румунії Renea Armenesei > Renea Armelesei) [Studii şi cercetări lingvistice. Vol. 11. Bucureşti, 1960. – P. 212]. До всього, відповідна літера парфянського письма [n] має паралельне чинання [l, r, v] [Оранский, 178].

Є кілька таких назв і в Україні – р. *Салатрук* (у с. Зелена ІФ Надвірна) з водоспадом *Салатручиль* і пот. *Салатручиль* у с. Розтоки ІФ Косів.

Оскільки римляни вийшли на Верхній Дністер від 101 р. н.е. саме за правління імператора Траяна, а ветерани парфянського походу, повернувшись, зокрема, й до Паннонії, на схилку років могли розселитися на своїх ділянках-проніях у навколишніх горах, – цілком імовірним видається припущення про те, що у цілому гроні розкиданих по Карпатах топонімів Салатрук / Sălătruc відображений справжній історичний спогад саме про цей епізод *парфянської кампанії Траяна*.

● Sălătruc Rm O7-8 Oneşti: г. ŞANDRul Mare; ● Sălătruc G8 Alba-Iulia: Dumbrava, GODIneşti; ● Sălătruc H13 Turnu-Severin: GRECi, SLATInicu, Dumbrava; ● Sălătrucel K11 Vâlcea: **Perişani**; Sălătrucu K-L11 Curtea de Argeş; ● Sălătruc J5 Dej (най-ближче до ІФ): Dumbraveni, **GHERLA**! (місце знахідки уламків давньоперського напису Дарія I).

Історична пов'язаність імен Санатрука і Парфії (синхоричний факт) дістає продовження у прямому й районному сусідстві основ Салатрук- і Бервінк-<*парфянк- (контекстуально-географічний факт) – цікаво, що обидва рази у

формі основи Бервінк-: • пот. *Салатручиль* Sanatruces у с. Розтоки ІФ Косів: ^пот. **БЕРВІНкова-т**ий **парфян-**, пот. Вел. **ПЛОЩ**инець **pārsīg** [*p'lsyk'* | N *pārsī*] Persian [MacKenzie 65], пот. **ПЛОСК**овець у с. ХИМЧИН, пот. ПЛЕШатка = **ПЛАШ**атка, пот. **ПЛІШ**ива, **КОРОС**Ти, пот. **МОРДАН**івка!, **СТЕФОР**івка *Стахр?, пот. ВІЛЬШинський у с. КОБАКи ^пот. **РОМАН**ишин, пот. **ВОЛОС**ів Valaxsh у с. Мал. РОЖин ^пот. **ВОРОН**ець; пот. о**ПАРИН**, пот. ВИЖній **ПОЛЕНЬ**ский, пот. ХОДОСів!! у м. КОСів, -ський, х**РОМ**иїв, пот. **КОМАР**ичний; ТЕРСовани, р. к**ЛЮЧ**івка і пот. **БЕРТ**ків у с. ЛЮЧа, ЛЮЧки, БРУСТурів, **СНІД**авка ґотс. snid- зрубати; [snytk, snwt(k)] asnudag чистий, очищений, пот. **СНЯТ**ИНський, ШЕПІТ, ЯВОРів; пот. АКРА! у с. АКРЕшори = БАБинопілля ^пот. ВЕРШадь-ЧЕРНечин! ^пот. **КАПИЛ**івський!!!, р. **АРДАН** 2 у с. Пистинь, пот. БУХНище у с. ТЕКУЧе, пот. Вел. БРУСний у с. ПРОКУРава, пот. ВОЛОВа у с. ХИМЧИН, пот. **ДРИХ**алів у с. Вел. РОЖин, ВОРОНенко; пот. Глибока ВЕРШИДЬ, Крива ВЕРШАДЬ у с. Вел. РОЖин, пот. **Ґонтар**ка, пот. ДЕРДинець = Dziurdziniec, пот. ДЕШин! **dez** у с. Космач, пот. ЕЛЕМський у с. БАБин; пот. ЖУПник, пот. **ЗАРВА**, пот. **КИЦя**!, пот. КОРОВій у с. ШЕШори, пот. КРИВець у с. СМОДна, пот. Куява п НАЗАРАТу, пот. ПАНТИРець з ур. ПАНТЕРі, пот. ПЕКУРа, пот. РУШОРець, пор. РУЩинець, р. САРАТа = СОРОТа, пот. СИГЛинка, СИГЛинський, СКАВНич, СМУГАРія, СЛОНиця, СОЛОТВИНа, пот. ТИРИНТини, ТОКАРЧик, УРДянець, плн. ВУРДа, УТОРОПець, ХОМчин, ЧЕРНяТИН, пот. ШИНДРівка, ЯСЕНникУВАТа.

• р. ***Салатрук*** Sanatruces у с. Зелена ІФ Надвірна: ^**МАКСИМ**ець! Maximus, полководець Траяна, який зазнав поразки від Санатрука у 115 р.!; **БЕРВІН**ки! **парфян-**!, Чорні **ОСЛАВ**и пахл. hwslwb 'Хосрой', Білі **ОСЛАВ**и, БИСТРиця hwsr-, **МОЗОЛ**івка! Mosul! на р. Тигр за 400 км на пн. від Багдаду, **ВОЛОС**ів Valaxsh, ВЕЛЕСниця, ВІЛЬШИНець, **ЛАНЧИН** **ranǰēnīdan, ranǰēn-** [*lncyn-ytn'*] trouble [MacKenzie 70], ДОБРОТів, пот. **КАПЛИ**вець, **ПАРИЩ**е **pārsīg** [*p'lsyk'* | N *pārsī*] Persian, **ПАЛЯН**иця; р. АРДЗялуша, АРШечний 2, БОГовець, БРАТКовець, пот. ВАРБІЛЬський у с. ВОРОХТа, р. ВОРОНа, пот. **ІЛЕМ**ський!

Скидати з рахунку читання Appius Santra(?)/ Xantra рано, адже існують топоніми Сантарка Жт, Сандраки Вн. • ***САНТАРК***а Sanatruc-es? / ґотс. Sinthar-? Жт КОРОСТень: бол. і торф. **МАКСИМ**ове у с. САРНовичі, копан. **МАКСИМ**івська у с. **КАЛЕН**ське, **КАЛИН**івка, МЕДИНівка, МЕЖИРІЧка, **ПЛЕЩ**івка, ВОРОНеве, ІВАНопіль, ЖУПАНівка; • р. *МАКСИМівка* у с. САТАНівка Хм Городок: ^ЮРИНці; р. **ШАНДР**ова! у м. Сатанів!, **КАЛИН**івка, ШИШківці, ТАРАСівка; • крин. *МАКСИМова* у с. Тернівка Кг Новоарх.: ВІЛЬШанка, **КАЛИН**івка, НАДЛАК, ТАРАСівка; • *МАКСИМівщина* См БІЛопілля: ^БІЛоВИШНеве; **КАЛИН**івка, **КИСЛа** Дубина!!, **ВОЛФИН**е, **КОМАР**ицьке, **КУРАС**ове, **ЯС^{T}РУБ**ине! hw-srwb!, САМАРа, **ШТАН**івка!, ВОРОНівка, ВОРОНине, КОТенки, ЛОХня, СИНяк, АТИНське, МАРКівка, ЦИМБАЛівка; • *МАКСИМихине* Чг Семенівка!: ^КРИУЛЬки; **ПАРНЯ**!, **ОСТРІВ**! husraw!, **КАЛИН**івське, ВІЛЬШанка, ЛУБНя, ВІЛЬХівка, РАКУЖа;

Тепер уже не слід виключати, що основа Шандр- взагалі може бути не пов'язаною з Олександром Македонським, а відповідає Аппію Сандрі...

САМБІР Лв, См, ***САМБУРки*** Кв, ***САМБОРівка*** Хк < ар. صنوبر **ṣ**anobar 'смола' (пор. Sanobor, Samobor). Коптською і єгипетською лексикою тема не вичерпалася. У довідці про коптські слова **CONϮ**, **CONTЄ**: (346b) m. **resin**, смола (пор. *Сутиски* См, Вн) було помічено місцеве єгипетське пристосування ар. صنوبر **ṣ**anobar. Звичайно це арабське слово означає будь-яке хвойне дерево: "صنوبر **ṣ**anau-bar, vulg. **ṣ**anobar, s.m. The pine-tree, fir, any cone-bearing tree" [Platts, 746]. Але, крім словника А. Крума, ніде більше не згадано, що саме в арабській мові Єгипту це слово набуло значення за суміжністю – *'смола* хвойного дерева'.

Річ у тім, що в такому разі ця арабська лексема стає *найімовірнішим прототипом топонімічних реплік*: периферійного архаїзму у Словенії слн. **Sanobor** صنوبر **ṣ**anobar 'смола' Sln, звідки хорв. **Samobor** Hr, BiH і помірно зіпсовані (порівняно з початковим *Санобор) сучасні назви *Самбурки*, *Samborowice*, *Самбір*:

• *САМБУРки* صنوبر **ṣ**anobar 'смола' Кв КСв: ^**МИШОЛ**івка; **UU** *КМИТів ЯР*! дєг. ⊿𓎛𓏏𓏏⌓ooo qmyt смола на Татарці у Києві ^вул. БАГГОВУТівська ?дєг. bAAwt 'мужність'; ПОЛОВецька, НАГІРна, СТАРа Поляна, г. ЮРХовиця, ЛУК'ЯНівська, **ШИШ**кинський пров.; оз. КУТУРове Топило біля с. ЛЮТіж, ВИШгород, ХОТ.ЯНівка; • ур. *САМБУРщина* صنوبر **ṣ**anobar 'смола' у с. Голінка Чг Бахмач [Павленко, 11]: кут. СУМовиця; бол. Чумалі, став. Ганджарино; • ур. *САМБУРці* у с. Вел. Загорівка Чг Бобьровиця:; • *Старий САМБІР* صنوبر **ṣ**anobar 'смола' Лв рц: ШУМина 𓇋𓏏⊗ SmaW 'Верхній Єгипет' ^МУРоване, БЕРЕЗів, ТАРНавка;

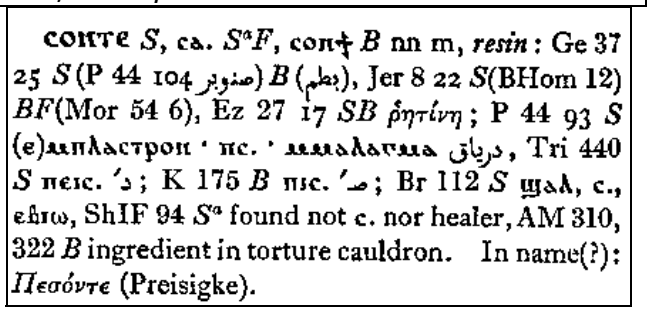
conтe *S*, ca. *S*^{a}*F*, **con†** *B* nn m, *resin*: Ge 37 25 *S* (P 44 104 صنوبر) *B* (ⲙⲛⲇ), Jer 8 22 *S*(BHom 12) *BF*(Mor 54 6), Ez 27 17 *SB* ῥητίνη; P 44 93 *S* (e)ⲙⲡⲗⲁⲥⲧⲣⲟⲛ · ⲛⲥ. · ⲙⲁⲗⲁⲕⲁⲙⲁ دريناق, Tri 440 *S* ⲡⲉⲓⲥ. ⲇ; K 175 *B* ⲡⲓⲥ. ⲥ; Br 112 *S* ⲱⲁⲗ, c., ⲉⲃⲱ, ShIF 94 *S*^{a} found not c. nor healer, AM 310, 322 *B* ingredient in torture cauldron. In name(?): Πεσόντε (Preisigke).

Рис. С3. Довідка про слова копт. con† *і ар. у Єгипті* صنوبر [Crum, 346b]

СТОРОНевичі, КРОПивник, ПАЦЬКОВичі, **ЛАВР**ів, БИБЛо, БАБина, РоСОХи, СУШиця, СОСНівка, ДОБР.ОМИЛЬ, СЛИВниця, СТАРява, ТЕРШів, КОБЛо-СТАРе, СУШиця; • *САМБорівка* صنوبر ṣanobar 'смола' Хк КУП'ЯНськ: **ХОМ**ине, **СИН**иха дслов. **сынъ** 'вежа, башта', **ТАБАЇ**вка, ТОРОПівка, **ШАП**ківка 2, **СИН**ьківка, **РЕВ**уче; • руч. *САМБІР* صنوبر ṣanobar 'смола' = **Надра** у с. *Вел. САМБІР* См КОНОТОП: ^БРОДи, КУТ; **ДЕПТ**івка dpt 'корабель' [Toth, 23], **НЕХАЇ**вка 𐤍𐤇𐤀𐤉, 𐤏𐤍.𐤇𐤀𐤉 харчі, майно, власність, **ЛОБ**ківка, ГАЙки ^Малий САМБІР, ЧОРНоплатове, РОКИТне, СОСНівка, БІЛОЗЕРка, **ШАП**овалівка; • ур. *САМБір* صنوبر ṣanobar 'смола' у с. **Ліс**овичі Кв ТАРАЩа (повідомила Н.О. Галич): ^**ПОТОК**и! fath! (?"на поток и разграбление" [Правда Руская, XI ст.]), ВОЛОД.ИМИРівка; ВОВНянка 2, ЮШКів Ріг, БОВКУН, КИСЛівка.

САМОТУГИ, **суматуха** < ар. صوم ṣawm цілковитий піст під час Рамазану [Robert, II, 904] + укр. *отуха* 'утіха' з пол. otucha 'моральна сила, дух' [ЕСУМ, IV, 236].

• *САМОТУГи* ар. صوم sawm 'цілковитий піст' Чг Корюківка: ^СЯДРине, БУДище; КУГУКи, **ОХРАМ**ієвичі ар. احرام ahrām 'період хаджу' / або Wahrām Баграм, ШИШківка, ЗАБАРівка (показова наявність у одному контексті двох реалій ісламу).

[**сумату́ха**] «меланхолія» Нед, [*сумату́хий*] «меланхолійний» Нед; — похідне утворення від *сум*, *сумота́*, пор. п. [sumatocha] «сват, до обов'язків якого входить розвеселяти на українському весіллі сумну молоду» (з укр.). — Див. ще **сум.**

Рис. С4. Довідка про слово суматуха [ЕСУМ, V, 474а], *пор. ар.* صوم *ṣawm 'цілковитий піст' + укр. отуха 'утіха' з пол. otucha 'моральна сила, дух' [ЕСУМ, IV, 236].*

Тут знову на поверхні лежать факти словника: укр. *сум*, [*сумá*] "туга, страх і сум разом" з десятком похідних (*сумний*, *сумовитий*, *сумувати*, *засуміти* тощо), вираз [*сум суменний*]. Словник чомусь відокремлює від них слово укр. [*суматуха*] 'меланхолія' і жодним словом не коментує гостру суперечність з рос. *суматоха* 'метушня' [ЕСУМ, V, 474]. Але ж ці "несполучні" складники якраз і пояснимі з сутности Рамазану, коли денна меланхолія чергується з нічними поквапними розговіннями. Якщо ж врахувати місце спостерігача, то вийде, що предок українця бачив сумних мусульман *удень*; а предок росіянина – поквапних мусульман *уночі*...

САНДЖАРи < імовірно, султан احمد سنجر Ахмад Санджар. Значення апелятива سنجر sanjar: 'князь; спадкоємець трону, старший син володаря; імператор'; первісно ар. سنجر 'той, що прохромлює' [Гафуров, 188]. Видатним історичним діячем, що мав це ім'я, був турецький султан Санджар (1085–1157), правив 35 років у 1118–1153 рр. У топонімії степової України чимало назв сягають XI ст. Народився султан Санджар у м. Синджар (тепер в Іраку, обл. Найнава). Первісно Санджар був султаном Хорасану, а потім, по смерті Мухаммада I, успадкував землі Сельджуцької імперії.

АТП-47: • *Санджари* Хк 2518 (тепер Санжари Хк 1935) Хк: ^НЕСТЕРенки, ЯРОШі; КАРАВАН, БАБАЇ, БІДРЯГи, ПОДЛОЛЬОХ, ГУРИНе, МОМОТове, КУТУЗівка, ШУБІНе, СОРОКівка; • *Нові Санджари* Пл 2171 (тепер Нові Санжари): БАЛЯСнівка, СУЛИМи, ВОДОЛАГівка, Кочубеївка, Ганжі, СОКОЛОВа Балка; • *Санжариха* Кв 1523 (тепер Чк 547) Сміла: ТАШлик, НОСАЧів, Гуляйгородок, БУЗУКів, БАЛАКЛІя; • *Санжарівка* Лг 29 (-) біля смт Петро-Голенищеве при м. КАДІЇвка; • руч. *Санжарівка* у с. Санжарівка Дц 901 (тепер 403 Артемівськ:) КОДЕМа, ДРОНівка, **СОФАН**івка, ЗАКУТне; • б. *Санжерова* у кол. с. Санджарівка на пд. зах. від с. Темирівка Зп Гуляйполе: БАБАШі; ~ ТОКМАК (пор. Кирг.); • *Синжер* до 1947 р. = тепер "Жилівка" Чв Новоселиця: БОЯНи, івка.

Санжарі́вка, -и, *ж.*; **руч.**, п. Лугані п. Сіверськ. Дінця п. Дону (КРУ, 151; Експ.); *Санжаровка* (1769, КЧР; Машт., Дон, 62); *Сенжарова* (ГГК—1783); *Сенжаровка* (1754, СМИЗК, 89; 1784, АЕН, ПДУ); *Сейжаровка* (ХОИНК, I, 54); *Санжировка* (ГИПБУ—1894, табл. VII; ИСД, 73); *Санжеровка* (АС); *Салтаровка* (СНПД, 53); *Сантаровка* (ГОБД, 127); *Саншаровка* (1769, ПК); *Сержарова* (ОАІМ); *Чанжаровка* (1782, Кордт, № 32); пор. х. *Санжаровка* (1773, КАН); с. *Санжарівка* Артемівськ. р-ну Донецьк. обл. (ОАІМ).

Санжеро́ва, -ої, *ж.*; **б.**, п. Широкої л. Кам'янки л. Гайчура л. Вовчої л. Самари л. Дніпра (1898, ГИАУ, 84—85); *Санжерова* (там же, 291); пор. кол. с. *Санджарівка* на пд. зх. від с. Темирівка Гуляйпільськ. р-ну Запорізьк. обл.

Рис. С5. Довідка про руч. Санжарівка і б. Санжерова Зп [АТП-47]; *видно причину труднощів інтерпретації: < Sinjer? / Sanjar?*

САПАНІВ < акк. **сапан** 'в'язниця'. САПАНів Тр, чик Рв.

САПОНІВКА Чг, **САФОНІВКА**

См < фінік. **сафон** 'північ'. САПОНівка Чг, САФОНівка См, СОФАНівка Дц.

САРНи Рв < київорус. **сарини** 'сарацини'.

У Лаврентіївському літопису цей лексичний факт засвідчено двічі: "...а Срацини ѿ Измаила . и творѧтьсѧ **Сарини**. и прозваша имѧ собѣ **Саракине. рекше Сарини есмъı**.

...а Срацини отъ Измаила и творѧтьсѧ Сарини, и прозваша имѧ собѣ Саракине, рекше: Сарини есмъı, тѣмьже хвалисе и Болгаре сыть отъ дщерью Лотовы, иже зачаста отъ отца своего, тѣмже нечисто есть племя ихъ; а Измаило роди 12 сына, отъ нихъ же сыть Торъкмени, Печенѣзи, и Торци, и Половци, иже исходить отъ пыстынѣ".

сары́нь «толпа, сброд», поволжск., *сарынь на ки́чку* — призыв волжских разбойников к команде судна предать хозяина, чтобы овладеть судном (*ки́чка* — «нос судна»); см. Мельников 1, 42; Нов. Энц. Сл. 11, 642. Также *сарынь* «детвора», пошехонск. (ЖСт., 1893, вып. 4, стр, 512), «стая волков», арханг. (Подв.). Неясно. [Несомненно, произведено от др.-русск. *сара, сар* «матрос», о котором см. Унбегаун, ZfslPh, 26, 1957, стр. 104 и сл.; Фогараши, «Studia Slavica», 5, 1959, стр. 202 и сл. — *Т.*]

Сарынь ж. собр. *вост. кал.* (*сорь*?) толпа мальчишекъ, шалуновъ; толпа, ватага чернаго народа; сволочь, чернь. *Сарынь по улицѣ гомонитъ. Сарынь на кичку!* бурлаки на-носъ судна! по преданію, приказъ волжскихъ разбойниковъ, завладѣвшихъ судномъ. *Велика сарынь* (толпа), *да некого послать.*

Рис. С6. Довідка про слово рос. сарынь [Фасмер; Даль]

Сарнавщина См (Конотоп); Сарни Рв (рц); Сарни Чк (Монастирище); Сарни Лв (Яворів); Сарники ІФ (Рогатин); Сарнів Хм (Волочиськ); Сарнівка Жт (Романів); Сарнівка Жт (Олевськ); Сарнівка Лв (Жовква); Сарнівка Вл (Луцьк); Сарновичі Жт (Коростень).

СА́ТАНів Хм < алан., осет. *Сатана* ім'я жіночого персонажу епосу.

САТИїв Рв < тат. *сат-* продавати; *сати* проданий.

САХУТІВКА Чг, ***ШАКУТІВЩИНА*** См< лит. šakutia 'гіллясте дерево'. САХУТівка Чг, Шакутівщина См.

СВАРИШівка Чг < 1) ?ґотс. *Swēraz 'valued, honored' [Cossue]; 2) ?перс. **zavāriš** 'пояснення, тлумачення' [Оранский, 177].

• *Сваришівка* перс. **zavāriš** 'пояснення, тлумачення' [Оранский, 177] (і прізв. Зварич?) Чг Ічня: ВОРОНівка, КОЛОМІЙцеве, РОЖНівка, БАРБУРське, КОВТунівка, ЗОЦівка!!, ІВАНгород, СТУПАківка, ЗІНЧенкове, ТАРАСівка, ПЕЛЮХівка, ЛУЧківка, ГРАБів, ВЕРЕСкуни, БАРВІНкове, БЕРЕЖівка, ТОМАШівка; • *Сваричів* ***uzvarišn*** ІФ РОЖНятів: ТУРівка, ЯСЕНь, ЯСИНовець, ПЕТРАнка, СТРУТИНь, КРИВА, НЕБИЛів, СЛИВки, ЛОП'ЯНка, КРЕХовичі, РОШНЯТе, ПереГІНське; • *Сварицевичі* ***uzvarišn*** Рв ДУБРовиця: ^ЗЕЛЕНь; ЯСИНець, КУРАШ!, ОРВ'ЯНиця!, ЖАДень, ЗОЛОТе, ЧЕРЕМЕЛЬ, БудИМЛя, ПРАЦЮКи, НИВецьк, УДРицьк.

Різною мірою формально пов'язані: СВІРЖ См ?***uzvarišn*** // ?*Swēraz 'valued, honored' [Cossue]; СВІРЖ ?***uzvarišn*** Лв ПереМИШЛяни: СИВОРОГи! ?***uzvarišn***; ЗБАРАЖ! ?***uzvarišn*** // ?*Swēraz 'valued, honored' [Cossue]; ЗБРИЖ ?***uzvarišn*** // ?*Swēraz 'valued, honored' [Cossue]; ЗБРОШківка ?***uzvarišn*** // ?*Swēraz 'valued, honored' [Cossue].

оз. ***СВІТЯЗЬ*** Вл, с. ***СВИТАЗів*** Лв < шв. Sverige 'Швеція'. Пор. • *СВИТинці* Вн Погребище: СКИБинці, БУРКівці; • *СВІТів-щина* См РОМНи: БАЦМАНи; • *СВІТин* Жт Жт: СКОМОРОХи; • *СВІТайлівка* См ТРОСТянець: ^БУЙМЕР, Ницаха, Радомля, Боромля.

СЕВЕР.ИНи Хм < лат. Domus Severana (193-235), династія Северів.

Свитская земля́ «Швеция», в народн. песне XVII в. (Енсен, AfslPh 33, 137). Основано, по всей видимости, на др.-сканд. Svíþjóð ж. «Швеция». См. *Швéция.*

Свя́тязь — названия озер в [бывш.] Владимиро-Волынск. у., в [бывш.] Новогрудск. у. Минск. губ. По мнению Соболевского (РФВ 64, 179), из герм. имени на -ing. Ср. др.-исл. Hvíting — назв. озера и реки, от hvítr «белый» (см. о последнем Ельквист, Svenska Sjönamn 242 и сл.). Сближено со *свет* и родственными. Допустимо также балт. происхождение.

*Рис. С7. Приклад упередженої настанови [Фасмер, III, 582]. Це дві **сусідні** статті на одній сторінці словника. Етимон першої статті цілком придатний і для другої, якщо Світязь вважати проникненням*

Варварські племена з Наддніпрянщини брали активну участь у суспільній кризі III ст. в Давньому Римі. Початок її прийнято пов'язувати з убивством імператора Олександра Севера у 235 р. Відповідна основа Северин- справді трапилася кілька разів у топонімічних кортежах з тематикою ґотських війн. Але на якого саме Севера вона могла вказувати? До цієї династії належали Септімій Север, Каракалла, Ґета, Геліогабал і Олександр Север. Засновник династії, римський полководець Септімій Север прийшов до влади як переможець у громадянській війні 193-197 рр. І хоча "Северини" змогли відновити порівняно мирний період суспільного життя Риму, 42-річне існування династії підривали напружені родинні стосунки і політичні заворушення – провісники кризи III ст.

Септімій Север вів вдалі війни проти парфян і кельтів, Каракалла – проти аламанів, Олександр боровся проти навали ґерманських племен до Ґаллії. Ці події прямо не стосувалися Наддніпрянщини. Це не давало арґументів до пов'язання топооснови Северин- з особою котрогось з імператорів династії. Тоді виникла думка про те, що ця основа могла бути "столичним вектором", тобто слідом усього часу правління Северів – від Септімія до Олександра (193-235). На той час діяло раніше припущення про аналогічну роль топооснови Антоніни, яка добре відповідала можливому прототипу, династоніму Антоніни.

У якийсь момент було зауважено наявність у всіх (крім одного) районних топонімічних контекстах основи Северин- основ Крас- і Корост- (у тому числі двічі це виявилися назви сусідніх сіл). З припущення про латинський вектор контекстів прототипом цих назв виглядає ім'я області Карсу / Карсту, через який іде шлях до Північної Італії. Цьому імені західної географічної реалії відповідають у наведених далі кортежах дві основи, сформовані у двох мовних середовищах – поміж слов'ян (словен. Kras – *Крас-*) і серед ґерманців (пор. нім. Karst – *Корост-/ Корощ-*):

• *СЕВЕРИНівка* Кв ТАРАЩа: ^**КРАС**юки слн. **kras**; **БОВКУН**, **КИСЛ**івка, **КРУТ**і ГОРБи, **ЛІС**овичі, **ЮШК**ів РІГ, ВОВНЯНКа 2, КІВШУВАТа, КИРДАНи, АНТОНівка!, Веселий КУТ слн. Oglje 'Aquilaea', ЛУКа; • *СЕВЕРИНівка* Вн ЖМЕРИНКа: ^**КОРОСТ**івці нім. **Karst**, МАТЕЙКове; МОВЧАНи ^ГУТа, ЛУКа; МЕЖИрів, **МЕЛЬН**ики, ТРАВНеве, **ЯРОШ**енка, **ЛИСЯНК**а, **КУД**іївці, ЛИСоГІРка, **СЬОМАК**и, ЛОПАТинці;

• *СЕВЕРИНівка* Жт Любар: ^БЕРЕЗівка; **КОРОСТ**ки нім. **Karst**, РОГІЗна, ДЕРЕВичі 2, БОРУШКівці, **КУТ**ище, **ГОРОП**аї, ПЕДИНка; • *СИВЕРИНівка* Пл ^ЗІНЬКів: ^СОКОЛівщина, ПИЛИПенки, ПерЛІСки; **КОРЕЩ**ина нім. **Karst, kraški**, ВІНТЕНці, ГОВТва, ДАМАСКи, **ЦВІТ**ове ^**ТРОЯН**ка! ^БІРки, ЛАГОДи, БАРАНівщина, ДУБ'ЯНщина, **МАТЯШ**і, ПАЦУЛи, МАНЬКи, МАНИлівка; • *СЕВЕРИНИ* Хм Ст-кост: ^МАРТИНівка, ВИШНопіль; **КРАС**носілка слн. **kras**, ДРАЧі ^За**ЛІС**ся!, КРИНИЦя, ПЕНЬКи, **БОВКУН**и; **КИСЕЛ**і!, ГРИБенИНКа, БЕРЕГелі, ГУБИН, ВОРОНківці, ГРОМівка, ЗЕЛЕНці, **ВЕРБ**оРОДинці, ОРІХівка, КРУЧа, **ВЕРБ**івочка, **БУТ**івці, **ЗАГІР**не; • *СЕВЕРИНівка* Вн **ТРОСТ**янець: **КРАС**ногірка! слн. **kras**, **ЧЕТВЕРТИН**івка, **СТРАТІЇ**вка! 2, ПідЛІСне, ГЛИБОЧок, БЕРЕЖанка, ЦИБУЛівка, САВинці, ОЛЯНиця, ГОРДІЇвка, СКИБинці, ЛУКашівка; • *СЕВЕРИНівка* Вл МАНевичі: ^КУКЛи; **КРАС**новоля! слн. **kras**, **ЧЕТВЕРТН**я ^ГОДомичі!, КРИНИЧне; **ТРОЯН**івка! ^БЕРЕЖниця, **ЗАГОР**івка, **БОРОВ**ичі, **МАТЕЙК**и, ПоГУЛЯНка, **СЕМК**и, **ЛІС**ове, ПриЛІСне, ЛИШнівка, **КОЛОДІЇ**, ЯБЛУНЬКа 2, ПідГАТтя, СЕРХів, СИТниця, ПідЦАРевичі 2; • *СЕВЕРИНівка* Кр Олександрівка: **КРАС**ний **КУТ** слн. **kras**, **ЦВІТ**не ^КОЛОНа, РУЖИЧеве; ТРИ.ЛІСи, СТАВидла, ПідЛІСне, ОМЕЛЬгород, ГОЛИКове! Gallic-; • *СЕВЕРИНівка* Од Іванівка: б. **КРАС**на **kras** у с. Люботаївка [СГУ, 280-281], УЛЯНівка, БАРАНове, МАСЛове, КОНОПляне, **МАРЦІЯН**ове (450-457), БЛОНське; • *СЕВЕРИНівка* Кв МАКАРів: ^МАКОВище, КОПИЛів, ВИШеГРАД; **КАРАШ**ин 2 слн. **kraški** 'з Карсту', **КРУШ**няки! **kraški**!, КОЛОНщина, ЛИСиця ^БОРІВка!, **ГОРОБ**іївка, з_УРівка, КОДРа, НЕБЕЛИЦя, ЛИШня, УЛЯНівка, ЯБЛУНівка; • *СЕВЕРівка* Жт Народичі: ^**ЖУРАВ**Л**ИНК**а!, ЛЮБАРка; КОЛОСівка, ЛИПЛЯНщина, **МОТІЙ**ки, **ОМЕЛЬНИК**и!, МЕЖиЛІСка ^КАРПилівка, *Червоне* *крас-? **kras**; • *СЕВЕРИНівка* См См: ^ВЕРБове, РОГІЗне, СОКОЛине; **ЖУРАВ**ка, **ЗАГІР**ське!, **ОРЛ**ине, ОПОЛОНське, ГАЙок, ЗОЛОТарівка, МАНЖОСівка, КИЯНці, НАТАЛівка, БРОВкове, **ДОЦ**ЕНКівка, ЗЕЛЕНа РОЩа, ЛІСне, ЗЕЛЕНий ГАЙ, КИРИЯКІВщина, ЛОКНя, *Червоне* *крас-? **kras**; • оз. *СЕВЕРИНове* у с. **ЯРОП**овичі Жт Андрушівка: оз. **СЕВЕРИН**ське у с. Мала П'ЯТиГІРка; *Червоне* *крас-? **kras**, ЯРЕШки, БОРок, ЛІСівка, Не**ХВОРОЩ**!; • *СЕВЕРИНівка* Вн ЯМпіль: ^ІВАНків; **ГОНОРІ**вка, РЕГЛЯШинці, р. ЯЛАНка у с. ПідЛІСівка, ФРАНКівка, р. ГАЛАЙка у с. КАЧківка, МИРОНівка, УЛЯНівка, ДОРОШівка, пот. **ТРОСТ**янець.

СЕГЕД.ИНці Чк < рум. Seghed.in, хорв. Seged.in, пол. Seged.yn, серб. *Сегедин*, словац. і чес. Segedín, тур. Segedin 'мадярське місто Szeged 'Сеґед' [en.wiki/Szeged#Etymology]. Саме наявність форманта -in у проміжних прототипах вказує на

контакт не з мадярським першоджерелом і звужує пошук етимології. Назва може вказувати на участь місцевих людей у якихось подіях у Сеґеді. Відомо, що 1526 р. Сеґед узяли турки, до складу Османської імперії місто увійшло 1543 р. і пробуло там до 1686 р.

СЕЛИДове Дц < гр. **σελίδες** 'смуга папірусового лика для письма' [СКД, 211]. Оскільки слід грецької присутности стає щораз очевиднішим, рано чи пізно мало постати питання про ознаки писемности, звичайної для грецької культури та історії. Наскіпані смуги папірусового лика звалися селідами (**σελίδες**). Їх склеювали так, що кожна паралельна смуга перекривала попередню по всій довжині на 1-2 пальці (дюйми); ці шви відділяли при писанні один стовпчик тексту від іншого; стовпчики розміщували згори вниз уздовж смуг папірусового лика. Висота стовпчиків залежала, отже, від довжини відрізаного шматка стеблини [СКД, 211].

Топонімічними репліками прототипу **σελίδες** можуть бути місцеві назви **СЕЛИД**ове Дц, б. СЕЛЕДинка Дц ~ СЕЛЕЗнівка; б. СЕЛЕЗна Лг, р. СЕЛЕЗень і р. СЕЛЕЗнівка Чг, Кв, оз. СЕЛЕЗень Кв, с. СЕЛЕЗнівка См, СЕЛЕЗівка Жт Овруч; пот. СЛИЗівка **σελίδες** п СОВиці Sobek у с. Малятинці Чв Кіцмань; стр. СЛИЗна **σελίδες** у с. **ЗЕЛЕН**а ПОЛЯНа Кв Поліське:

• ***СЕЛИД**ове* **σελίδες**! Дц м/Р: ^ВИШНеве, ЦУКУРине; • б. *СЕЛЕДинка* **σελίδες** л МІУСу у верх. Дц: ЧОРНу**ХИН**е ῥιπι: (689a); vi. To move (by rowing), р. БІЛа, **СЕЛЕЗ**Нівка;

• р. *СЕЛЕЗнівка* **σελίδες** у с. СЕЛЕЗнівка Чг Сосниця: р. БРИТАНівка **πρυτάνεις**, р. **БОРИ-Ш**ка **βᾶρις** у с. **ВОЛ**инка (пор. Воля дгр. **βουλή**, *дор.* **βουλά** *и* **βωλά**, *эол.* **βόλλα** 'народні збори'?), КОСТИРів ^р. МЕР**ляк Μερόη** у с. **СИНЮТ**ин дслов. **сынъ** 'вежа, башта', КНУТи, ПЕКАРІв; ЧОР.**НОТ.**ичі, ФІЛОНівка, ЯКЛичі, **КОНЯ**тин, КИРИївка, ГАННІвка ן א = .. рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі Єгупт-, БУТівка, ЛОЗова, ДОЛИНське!, СВІРок, ГАЙ!, ЗаГРЕБелля; р. **СІСТР**а!! у с. Хлоп'яники; • р. *СЕЛЕЗнівка* **σελίδες** у м. Сквира Кв: СЕЛЕЗЕНівка, став **ЯМ**а у с. КРИВоШИЇнці ^ТАРАСівка; **ШАЛІ**Ївка ^**ТЕРЕШ**ки!; ГОРОБІЇвка, ЛАВРики, ДОМАНТівка, КАМ'ЯНа ГРЕБля, КРАСнолІСи, **РОГІЗ**на, ДУНАЙка, КРАСнянка, САВРАНь, **ШАМ**.**РАЇ**вка, ШАПІЇвка.

У спільних районних контекстах з назвами від основи Селез- (**σελίδες**) кілька разів трапився і слід воскових дощечок для письма – δέλτοι і πίνακες:

• оз. *СЕЛЕЗЕНЬ* **σελίδες** у с. ІВАНковичі Кв Васильків: ПІНЧУКи πίνακες, **СОКОЛ**івка, БОБРиця, БОРИСів! ^БЕРЕЗенщина, ГРЕБінки, ПоГРЕБи, р. СТУГна! **Στουγᾶς**, р. ГНИЛ**УШ**ка у с. МАЛютянка; **МАРХ**.АЛівка, ЯНковичі, ІВАНків ^ЗАЙців, **МАР'ЯН**івка, ПОЛОГи, ПОРАДівка, ТРОСТЯНка, ЧЕРНЯХівка, САЛИВОНки, УСТИМівка, ЯЦЬки; ХЛЕПча, **ВІНН**ицькі СТАВи, зДОРівка Дорія, КуліБАБА, Червоне, ЛИПовий СКИТок, ГЛЕВаха *волев?, БУГАївка?, ЛОСяТИН, СОЛТАНівка, Червоне ПОЛе; • стр. *СЛИЗна* **σελίδες** у с. **ЗЕЛЕН**а ПОЛЯНа Кв Поліське: ^МАР'ЯНівка **ПІНЬКАС** πίνακες, СТЕБЛІ??, р. БОБЕР у с. ВОВЧків, БОБЕР; бол. **ЯМ**не у с. Буда-ВАРовичі; бол. ЛА**БАДИР**ова **ЯМ**а у с. КЛИВИНи! κελεβιν сокира; бол. ШУБОТинкове sbty 'мури' у с. **ШКН**ева ^МАРКівка, **КРАС**ятичі ^**МІХЛ**івщина, ТАРАСи; СТОВПне, **БОВ**ище, РАГівка, МЛАЧівка маллах, ОМЕЛЯНівка; КОРОЛівка; • *СЕЛЕЗівка* **σελίδες** смуги папірусу Жт Овруч: ^**ДЕЛЕТ**а! δέλτοι воскові дощечки для листування; **СКРЕБ**ЕЛИчі σκαραβαίος?/ scribere?; **ПОЛОХАЧ**ів **πελέκεσι** / **Πολιοῦχος** ^КОПТівщина copt!, **ГАЄ**вичі ג׳אי ⁄ ג׳אי!, ПОКАЛів, торф. *Я**РЕМН**івське*!! біля с. Словечне, р. **ХАЙ**чанка ג׳אי: (630a); m. Ship's pole, boat-hook, пор. Вел. і Мала **ХАЙ**Ча ג׳אי! ^**КОБИЛ**ин 2; бол. ПАПЕРанське у с. З**бран**ьки; бол. **СОЧ**инці ϑωκχ ϑοκ: (69b); m. Mast of ship! у с. Вел. **ЧЕРН.ІГ**івка ^**бол**. **БРАТ**кове; бол. ТИВРів **Tiberio** II у с. **ЛЕВ**ковичі ^ОСТРОВи; торф. СИН.**ЕЦЬ**ке, **РОКИТ**не, **ОЛЕКСАНДР**и, КИРДАНи, БІЛКа, **СИРК**Івщина, КАМ'ЯНівка, МАГДин mehtit північний ^СИДОРи, ***ДЕРКАЧ***і, Липські *р-? РОМАНи; КОСТюків лІС, КОРАСносілка, ІГНАТпіль, **КОЛОС**івка, **ПАВЛ**ЮКівка!, МОЧУЛЬня, СОРОКоПЕНЬ; СТОВП**ичне**, оз. ТЕКЛівське, **ТЕКЛ**івка ^СТУГівщина! ^НаГОРяни! ^ОЛЕНичі! ελλῆνι; ++ **МАЛАХ**івка, р. ЛІЗНиця 3; р.СелИВАНиха ^ПереБРОДи, За**МИСЛ**овичі; **БОРУ**ТИНе ^СОЛОТИНе, СМОЛЯНе, З**БРАН**ьки, зБРАНЬківці Barrani? ^МАГДИн! Mahdi?? ^СИДОРи ^СТОВП**ИЧ**не, КОРЕНівка!, КРАСилівка, МОЩаниця, Пере**БРОД**и!, р. **ЩЕТИН**ь! (Σκίτις, Σκήτη, Scetis Ϣιϩητ, St Makarios, 360 AD; Beheira Gov., Egypt), бол. КУПЧе у с. Невгоди, оз. ГАЙкове у с. ГОШів; р. ЛОКНиця; оз. **БОРИС**ова **ЯМ**а у с. ЛУЧанки.

СЕМИРЕНЬки Хм < кит. *Semu ren* 色目人 — *сэму жэнь*, люди с Запада и из Центральной Азии [Алеманъ, 542]. Цю частку далекосхідного світосприйняття занесено сюди і засвоєно через аланів на службі Китаю, при дворі династії Юань! (див. II. *ТОЛУКОВИЧІ*).

• *СЕМИ**РЕНЬ**ки* Semu ren люди з Заходу і з Центр. Азії Хм Старокосянт.: ^САМчинці!; САМчики, **КРАСН**осілка, ПАРТинці, БУТівці, БАГЛАЇ; • бол. *СЕМЕ**РИН**ське* Semu ren у с. Зубильне Вл Локачі: ^СЕМЕРИНське, СІРнички; СОСНини, ТУЛИчів, ТУМИН!, ЗаТУРці, ЯСИНівка; • бол. *СИМЕ**РЖИН**ське* Semu ren у с. Мельники Річицьки Вл Ратне: ДОШне, ЗаІВАНове, СЕНЬки, **КОСИЦІ**!?, ТУР, КОЗОВАТа;

• *СЕМИ**ГИН**ів* Лв Стрий: СИХів, **ДАША**ва Daxia 大夏 — Дася (Дахя) ^**ГАЙДУ**чина!, ЗаГІРне, ГІРне, ДІДушичі 2; • *СЕМИГІР'я* Кг Світловодськ: ^**ОН**ове!; СНІЖкова Балка, ТАЛова Балка, НаГІРне; • *СЕМИгори* Кв БОГУслав: ^ПОЛОВЕЦЬке!, КАЛИНівка, ВІЛЬХовець; БОРОДані, **КИДАН**івка!, САВАРка, КАРАНДинці; • *СЕМИківці* Тр Теребовля: **БУРКАН**ів **Бурхан** Будда, БУДАНів, **КОТУЗ**ів, **СОКОЛІВ**, СОРОЦЬке, СОСНів, СУЩин, **СЕМЕн**ів; • *СЕМИхатка* Хс Генічеськ: **ЧОНГАР** **Джунгарія**, **СОКОЛО**гірне;

• *СЕМЕ.НАСТе* Semu люди з Заходу і Ц. Азії + 'n'st зруйнований Кг Новоукраїнка: ^НеРУБАЇвка; **УЛЯН**івка, **МАР'ЯН**опіль, **МАР'ЯН**івка, КАЛИНівка; • *СЕМИхатки* Од Березівка: ^**УЛЯН**Івка!; **ЯСН**опілля, СУХа Верба, **СУХ**ине, **КРАСН**е, **МАР'ЯН**івка; • *СЕМИдуби* Кг ГОЛОВАНівськ: **ЯСН**е, КРАСНоГІРка, КРАСНоПІЛЛя, ТАБАНо-ве, **МАР'ЯН**івка; • *СЕМИдуби* Рв ДУБно: ^ІВАНиничі; **ЯСИН**івка, СОСНівка, ТАРАКАНів, САТИїв, ТУРКовичі, БУДЕРАЖ, ПОВЧа, МИРоГОЩА 2, ІВАНне, РІДКодуби, БІЛогородка, ТУР'я; • *СЕМІрівка* Лв ЯВОРів: ^**НАГАЧ**ів!!; ТУРИЧА, **САЛАШ**і, ШАВАРі, **ЯСН**иська, САРНи; • *СЕМИЧІв* ІФ ДОЛИНа: ^ВИШКів; ТУР'Я, **НОВОШ**ин *нагаш-, ЦЕРКовна;

• *СЕМИхатки* Мк Доманівка: ІЗБАШівка, **СУХ**а Балка, ШИРОКі Криниці, Ново**СЕМЕН**івка; • *СЕМИРОТівка* См Лебедин: МАНЬки, СІРОбабине, ЖАДЬКове, **СЕМЕн**и, ТАРАСівка, СІРЕнки, ПІДОПРИГОРи, ПАРФИЛи, **СЕМЕН**івка, ТОКАРі;

• *СЕМИХОДи* Кв Чорнобиль: ^ЯНів **дженаб**; Роз**СОХ**а, КРАСНиця, КАМ'ЯНка, **КРАСН**е 2, ЯМпіль, ДИТятки, БЛИСТюн; • *СЕМИмогили* Пл ГЛОБине: КРАСНоГОРівка, ІВАНове Селище, СІРенкове, МАНИлівське; • *СЕМИГІР'я* Дц Артемівськ: КРАСНопілля, КАМ'ЯНка, **САНЖАР**івка, КРАСНе, КОДЕМа, КАЛИНівка, ІВАНград, ЯМА, БІЛогорівка;

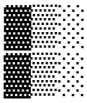

СЕРДИЦЯ Лв < Сердіка, столиця Болгарії. СЕРДИЦя Лв 1124.

СЕРЕБРАНка Чк < *Теребранка з Forum Terebronii.Битва під Абриттом сталася насправді біля римського селища ***Forum Terebronii*** за 1 км від Абритту. Периферійними архаїзмами можуть бути репліки цього прототипу: назва • бол. *ТАРАБОРика* біля с. Сільце Вл Ковель (**ВЕРБ**ка, **ДОРОТ**ище, **МАР'ЯН**івка, КРИЧевичі, ДО-ВГоноси, КОЗлиничі); • р. *ТРАБАРка* л КОДенки ГУйви Жт Жт (**ТРОЯН**ів, **КРУТ**и, **Граб**івка, ДОВЖик); також ***ТЕРЕБРЕН**о* [Encarta] РФ Бєлг.: пор. ТЕРЕБЛя Зк, ТЕРЕБовЛя Тр.

У більшості ж назв ця основа, очевидно, пристосована як *Серебрен-: • р. *СЕРЕБРЯНиця* і с. СЕРЕБРЯНиця Вл Турійськ: ^**ВЕРБ**ичне, ЛІТин; СТАВок, **ГОД**овичі; • б. *СЕРЕБРЯНка* л СОЛОНої п Вовчої і с. СРІБне Дц Красноарм: **КРУТ**ий Яр, ВЕСЕЛе ЛОЗУВАТське, КАЛИНове, БАРАНівка; • р. *СЕРЕБРЯНа* і с. СЕРЕБРЯНе Кг Світловодськ: ВЕСЕЛе, МИРОНівка, ОНове, ТАЛова Балка, ФЕДІРКи; • р. *СЕРЕБРЯНа* Балка у с. Розкошіівка Чк Лисянка: **БУД**ище, МАР'ЯНівка; • б. *СРІБна* п Мокрої БЕРЕЗівка Кг Олександрія: ГОЛОВківка, ОВНянка, **БУТ**івське, ПОПЕЛЬНасте; • р. *СЕРЕБянка* = Срібнянка і смт СРІБНе Чг: **ТРОСТЯН**ець, ВАСЮКів, ВАСЬКівці, **КУТ**и, САВИНці.

• б. *СЕРЕБРАНка* у с. МЕЛЬНИКівка Чк СМІЛа: ГУЛЯЙгородок, ЯБЛУНівка, КУЦівка, БАЛАКЛ**ЕНЬК**а! у с. Балаклія, Залевки (ґотс. гривні); • б. *СЕРЕБРЯНка* у с. СЕРЕБРЯНе Кр Світловодськ: **ЛІС**ове"тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], ОНове, НаГІРне, р. ЦИБУЛЬНИК, МИКІЛЬське; • б. *СЕРЕБРЯНка* п АДЖАМки Інгулу Кр Кр?:; • р. *СЕРЕБРЯНиця* у с. СЕРЕБРЯНиця Вл Турійськ: бол. **ОМЕЛЯН**ове у с. Ягідне ^ГАЙки; **ГОД**овичі!! ^ЗаЛІСці! "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44], _**МИЛЯН**овичі, **МОЛОД**івка ^**ВЕРБ**ичне, ОВЛОЧин, СвИНАРин;

• *МЕЗенівка* См Краснопілля: **ЗЕМЛЯН**е, **П'ЯТ**ипілля, ГРАБовське, ВИСОКе, ПОРОЗок; за 5 км с. **ТЕРЕБРЕН**о РФ Бєлг.

• р. *СРЕБРНа* = Срібна [СГУ, 523] у с. Розкошівка Чк **ЛИСЯН**Ка! "тервінґи – «люди лісів»" [Вольфрам, 44]: ОРЛИ, ЯБЛУНівка, БУЖанка ^ЖАБ'янка, руч. ГАЙДАНя, р. ГОНТАРівка; • р. *СЕРЕБРЯНа* = Срібна п **Вербл**южки Інгульця; • б. *СЕРЕБРЯНа* = Срібна Кр Олександрія: ЗЕЛЕНий БАРВІНОК, ЗЕЛЕНий ГАЙ, ГАЙок, БУТівське, ГУЛЕвичі, ГРОМОклія, Червоний ПОДІЛ, УЛЯНівка; • ур. *СЕРЕБРЯНе* = Срібне л яру Зміївського п ШКАНДИЛівки Можу С.Дінця Хк Зміїв: БОРОВа ^Реп'яхівка; КИСЛе, БІРКи, БУТівка, ІСЬКів Яр, ОМЕЛЬченки!!, ГОМІЛЬша 2, БІРочок 2, МОХНАЧ; • пот. *СРЕБРНий*, Srebrny (SG, I, 792; XI, 154) = Срібник у с-щі ГОСТовець, Гринява с/Р ІФ Верховина:; • р. *СРІБНЯНка* = XVII ст. СРЕБРЯНка, СЕРЕБРЯНка Чг Срібне: КУТи, САВИНЦі, БУБИРка, СКИБівщина, ПОДІЛки?; • *СРІБНе* Рв Радивилів: ^БАРАНне, ГАЙки; **ПРИСК**и!, **БОРА**ТИН, СОЛОНів, СТОЯНівка, ГАЇ, ГАЙ, КАРПИлівка, САВчуки, ГОНОРАТка.

Див. II. Топонімічний слід походів Кніви.

СЕРЕХовичі Вл < дєгип. srx *серех* (букв. 'фасад'), первісно палац. Словом srx *серех* (букв. 'фасад') єгиптяни називали картуш, щит, таблицю з ім'ям фараона.

• *СЕРХів* ‖⌔◍▥ srx Вл МАНевичі: ЗаГОРівка, ГОРАймівка, СЕМКи, СИТниця, ЧОРНиж, БОРовичі; • *СИРКівщина* ‖⌔◍▥ srx Жт ОВРуч: ^НаГОРяни!, ТЕКЛівка, ОЛЕНичі; КОПТівщина, ГАЄвичі, РОКИТне, МОЩАНиця, **ІГНАТ**піль, СИРниця ^ГОРодець, ДЕЛЕТа; • оз. *СЕРЕХ* ‖⌔◍▥ srx у с. *СЕРЕХовичі* Вл Ст. ВИЖівка: ^ГРАБове; СИНове, БОРЗова, СЬОМАКи, ЯРевище ^КРИМне, СМОЛярі, ЛюбоХИНИ, ***СОКОЛ***ище, ПідСИНІВка, РОКИТа, МОКРе, ТЕКЛя, Брідки, СУКАЧі; • руч. *СИРАКів* ‖⌔◍▥ srx у с. ХОТів Кв КСв: р. СИРЕЦь; ГОРеничі, ГОРенка;

• руч. *СІРКове* ‖⌔◍▥ srx Чг Новг-Сів: ПідГІРне, Красна ГІРКа, ПОЛЮШкине Πολιοῦχος ^КОМАРи, ЧАЙКине, АРШУКи, КАРАБани, ЯСНе; КЛЕВИН ΚΕΛΕΒΙΝ сокира = КЛЕВИНе Enc. ^**ШЕПТак**и, УЗРУЙ Хоздрой Хосров 611–628; МУРАВейня, ЛОМанка, КРАСне, МИХАЛЬчина Слобода, РОГівка, ФАЇвка, **КОЛОС**, БУГРинівка, **ГНАТ**івка, КУД.ЛАЇвка, ЧЕРНацьке, АРАПовичі, ГАЙ, ПУТИВськ, ГОРБове, ВОРОБ'ЇВка, МОВЧАНів, ЯМне!, БЕРЕЗова Гать, ЩУРівка!, ДОМОТканів; • пот. *СІРКІв* ‖⌔◍▥ srx у с. Доманинці Зк Ужгород: ГОРяни, ПідГОРб, СОЛОНці, ГАЙдош, ЛЕМ.КІВці, ДЕМечі, ОРІХовиця, ЯРОк;• *СІРИКів* / або гр. Серіка Китай Чг Варва: ОСТАПівка, ОЗЕРяни, ЛЕЛЯКи, **СІРЯК**ІВщина, КУЛИШівка, МУДРе!

СЕФЕРІВКА, мацапура

тур. misafir ?? знач. Сеферівка Вн, а "просто" сафар узб. подорож; аз. сифариш охорона.

г. ***СИВУЛЯ*** ІФ, ***СИБИЛівщина*** См.

Сибилівщина, Сивуля являють собою часові маркери епохи. У районному контексті •44 *ТАБОРИЩе* *Ταπουρισκ- См С-БУДа трапилася унікальна назва с. ***Сибилівщина***. Близькість села до ур. *В'юнівщина* ἰωνίσκος у с. Троїцьке не залишає сумнівів у прототипі: це грецьке ім'я **Σίβυλλα** [SGP, IV, 47], причому з античною вимовою інтервокальної β як [b]! (За 18 км тут збереглася і назва с. *Кренидівка* – пор. ім'я копальні золота у Фракії Κρηνίδες (!), біля якої **355 р. до н.е.** було засновано місто οἱ Φίλιπποι [Гафуров, Цибукидис, 30].) Ще 11 топонімів зазнали народного пристосування під основу Цибул- з закономір-ним -у- на місці -u-. У Карпатах є фонетично пізніша назва г. ***Сивуля***, найвищої точки Ґорґан (1818 м) між верхів'ями р. Лімниці і р. Бистриці-Солотвинської. Як тепер виглядає, це також ім'я Сивілли (знову -у- на місці -u-)!

•58 г. *СИВУЛЯ* ІФ Рожнятів: *КРЕХовичі*, пот. БЕРЕЖНиця = БЕРЕЗНиця = БЕРЕЩНиця авест. ***Upairisaena*** 'Гіндукуш' ^р. ЧЕЧва; пот. _РОКШин = _Rakszyn, **КРЕХ**овичі лат. Graec-, пот. **СОКІЛ** у с. Ниж. **СТРУТИН**ь Στρατο, **ІВАН**івка Yavan, пот. **ВОРОН**ин у смт Перегінське ^пот. СОКІЛ, пот. **ЧЕРЕШЕН**ька скр. क्ष्ण у с. Липовиця, Верх. **СТРУТИН**ь, **КРАСН**е, **СВАРИЧ**ів; ГРИНЬків Grind?, ПОГАР; •59 г. *СИВУЛЯ* ІФ Богородчани: КРИЧка двн. Kriecha, Kriehhi 'Greek', р. ЗелЕНиця Σελήνη = ZielONica! Σελᾱνᾱ, **ІВАН**иківка, пот. **ЧЕРЕШЕН**ьків скр. क्ष्ण, пот. **СОКОЛ**ин у смт Солотвин, **ЖУРА**ки, ГОРОХолина, ДЗВИНяч, ПОХІВка, КОСмач, БОЙКи ^МАНява;

•60 р. *СИВОЛОЖ* Σίβυλλα у с. СИВОЛОЖ Чг БОРЗНа: р. ДОЧ ?大夏 Daxia у нп ВЕл. ДОЧ і Мала ДОЧ, ГАЛАЙбине лат. Graius ^МАЛИЧина Гребля, КУПЧенків; р. ПЛИСКа у с. ПЛИСКи πέλεκυς, **ІВАН**івка, р. **УШ**Ківка Ashoka? п Смолянки Остра (Чг Борзна + Ніжин), р. ВОРОНа, с-ще **ВОРОН**а; **КРАСН**остав , **КРАСН**осільське , **ОМБИШ** ^**ІВАН**город (Чг Ічня за картою); хут. **МОТР**ОНівка у скл. с. Оленівки, Любо**МУДР**івка!, ІЛЛІнці, ЗаБІЛІВщина, ПАРИСТівка ? санскр. परसिक Parasika 'перси'; ТРОСТянка Τραξιανή, ХОВМи Kholm?, **ЮР**Ківщина ☸, САПОНівка; МИКОЛаївка.

пот. ***СИГЛА*** Лв < данс. sigla 'щогла'.

Сім згадок про щогли було знайдено в одному адміністративному районі: • пот. ***ДАШ****ковець* п **СИГЛ**и sigla у с. ЛИБохора$_1$ Лв (❶ **СКОЛ**е sigla, тут і пот. ❷ **СЕГЛ**ий! 🔑): пот. ❸ ***СИГЛА***! sigla = **Sehl** у нп **КАЛЬ**не, ЛИБохора$_2$; СВЯТОСЛАВ^ ГРЕБЕНів, Труханів, пот. ❹ **СЕКУЛ**Ь sigla у с. Верх. Рожанка; ПЛАВе, УРИЧ варич, КОРЧин, пот. ❺ **СЕКУЛ**ьський sigla і пот. ❻ **СИГІЛ**ьний sigla у с. КОРОСТів, КОЗеве, ДУБина, ВОЛОСянка, пот. ❼ ***СИГЛА***! sigla л **СТИН**авки у с. Орів.

Те, що замовниками щогл були саме данці, видно з повторення їхнього етноніма у назвах сіл ТАНява, ДУНКовець, пот. ДАШКовець, а також з реплік данських географічних назв у топонімах ЖУЛИН Jylland?, ЯЛИНКувате Jelling та ін.

ТАК БУЛО ВИЯВЛЕНО УНІКАЛЬНЕ МІСЦЕ ЗАГОТІВЛІ ЩОГЛ ДЛЯ ДАНСЬКИХ КОРАБЛІВ У КАРПАТАХ (рис. 20-2). **ТУТ У МЕЖАХ ОДНОГО ЛИШЕ СКОЛІВСЬКОГО РАЙОНУ Лв МІСТИТЬСЯ 7 ОБ'ЄКТІВ З НАЗВАМИ ВІД ОСНОВИ "*СИГЛ-*" < данс. SIGLA 'ЩОГЛА', А НА ПРИЛЕГЛИХ ТЕРЕНАХ – ЩЕ 10 ТАКИХ НАЗВ** [СГУ].

Рідкісним мовним фактом є повне збереження прототипу дан. sigla у гідронімах. У двох назвах данське звучання взагалі практично тотожне з українським (❸ ***СИГЛА***! sigla, ❼ ***СИГЛА***! sigla) ! Тобто йдеться не про запозичення, а про лексичні проникнення. За межами Сколівського району Лв слово дан. sigla 'щогла' також майже не змінилося за 1200 років і залишається гранично близьким до звучання українських назв пот. **СИГЛ**и у с. Майдан Зк Міжгір'я і пот. **СИГЛ**и = **Syhł**y ІФ Долина (безнадійно зіпсовано у П. Маштакова: "Сыхлый"). Так само точно дан. sigla збережене у основах назв с. **СИГЛ**овате поблизу іншого с. Либохора Турк., пот. **СИГЛ**уватий = **Syhl**owaty ІФ Долина, пот. **СИГЛ**яниківський у с. Келечин Зк Міжгір'я, а також у цілому кущі топонімів у Тячівському р-ні Зк: два потоки, ліс і верх (г.) **СИГЛ**янський, пот. **СИГЛ**янчик і г. **СИГЛ**янка. В інших основах з'явився вставний голосний, що, зрештою, знову є спільним для морфонології української і данської мов: пот. СигІль.ський Лв Турка, пот. СегІль.ний і пот. СекУль.ський у с. Коростів та пот. СекУль у с. Верх. Рожанка Лв СкОл.е, за межами схеми – пот. СегЕль.ба у с. Криворівня ІФ Верховина. Саме цим шляхом мав пройти розвиток основи у назвах р. СигАй-вина (< СигА*ль-) ...л Снову Чг Семенівка (NB знову в районі нп Седнева і оз. Либахар), а також пот. СикАвка = Сикаўка у с. Бистрець NB і пот. СикАвка = Сикаўка у с. Бережниця ІФ Верховина (< СикА*л-).

Натомість серед ойконімів (причому, за межами Карпатського ареалу) дан. SIGLA продовжене основами ЩИГЛ-, ЩОГЛ-, що наближає їх до закономірностей звукового розвитку апелятивної лексики (адже укр. *щогла* також походить з дан. sigla):

• ***ЩОГЛ****івка* Хк Богодухів: **УЛЯН**івка!, **СВИЩ**і!, **КУП**єваха 2; **ГУБ**АРівка, ЛОЗова, **КЛЕН**ове, ЗЕЛЕНий Гай; • ***ЩИГЛ****і* Лв Яворів: ^ГЛИНець, ВіжОМЛя, ВОРОБлячин, **КОЖИЧ**І Køge, **ДАЦЬ**ки, **ЩЕП**.ЛОТи, ЛОЗина, МОЛОШковичі, СМОЛин, ВЕРБляни, СТЕНі, **ГЛИН**ці, СВИДНиця; • ***ЩИГЛ****іївка* Жт Коростишів: ^**СТРУЦ**івка, ПроДУБіївка, ВИШневе, ЯСТРУБна 2, ГОРІХове, СМОЛівка, ТОРЧин, СТАВИЩе, **БРУС**илів пруси!

Пор. і прізвища Щоголів, Щигельський.

▓ ***СИНАРНА****,* г. ***СІНАР****,* пер. ***СІНОР*** < сгрец. σύνορον 'межа, кордон' тобто лат. limes? • р. *СИНАРна* = Саторичка у с. *СИНАРна* Вн Ілліці: КРИШТОПівка, БОРИСівка, ГОНОРатка, ЛОПАТинка, ЮШківці, ЯКУБівка. Також г. *Сінар* та *Біюк-Сінор* у Байдарській дол. Км, перевал *Сінор*, ур. *Сінур*, *Сунар-Путам* – назва гирла Авунди біля Гурзуфа [Бушаков, 104]. Не виключене масове пристосування основи до форми Свинар- (СГУ: 19 назв).

▓ ***СИНДАРевське*** Чг < ґотс. Sindar ім'я власне. Див. IV. СИНДАРОВСЬКА.

▓ ***СИНІВЦІ*** Тр, СИНиця < дслов. **сънъ** 'вежа, башта': всупереч патріотичній спробі пояснити слово від кореня *сип-ати*, це запозичення з днор. syn 'башта' [Buck].

Основа Синяк- < днор. syn + Ἰακός 'грек'? СИНЯК См (Білопілля); СИНЯК Кв (Вишгород); СИНЯК Зк (Мукачів); СИНЯКівці Хм (Дунаївці); СИНЯКівщина Пл (Чорнухи); СИНЯГівка Тр (Збараж); СЕНІГів Хм (Шепетівка); СИНЬКи Кг (Ульяновка); СИНЬКів Тр (Заліщики); СИНЬКів Лв (Радехів); СИНЬКівка Хк (Куп'янськ); СИНЬКовичі Лв (Жовква); СЕНЬКів Тр (Монастириська); СЕНЬКів Тр (Козова); СЕНЬКівка Чг (Городня); СЕНЬКівка Кв (Бориспіль); СЕНЬКівське ІФ (Верховина); СЕНЬКівці Чк (Золотоноша); СЕНЬКове Хк (Куп'янськ); СЕНЬКове Лг (Старобільськ); **СИНюТИН** Чг (Сосниця).

Гідроніми: Синяк 502, Синарка 501, Сінарна 501, Синевка 501, Синекъ 495, Синенькая 501, Синенькой 501, Синие Воды 501, Синиха 504, Синица 501, Синицина 299, Синия-воды 501, Синій 504, Синіоха 501, Синковка 501, Синполька 501, Син'ый 501, Синюга 57, Сйнявка 501, 502, Синявка Суха 545, Синяева 502, Синякъ 274, 502, Синяхъ 502, Синяя Вода 501, Синяя Плотва 545, Синяя Рудка 502, Сінный 504, Сінний Потўк 504, Сінюха 501, Сінюша 501 та ін.

▓ **СИНХОРИЧНА** НАЗВА – рема топонімічного контексту з того ж вектора топонімів, що й назва-тема (з тієї ж країни походження). Термін, вживаний Карлом Ріттером (1779–1859) (див. Hözel 1896), а згодом Ґ.І. Асколі. Метод К. Ріттера сам автор назвав синхоричним: сутність цього поняття полягає у належності (у досліджуваному ландшафті або районі) певного числа визнаних "істотними" атрибутів до одної групи за ознакою "спільної країни (походження)"

(пор. гр. συν- 'разом, з' + χωρα 'край, область'). Цей метод, хоч і давніший на 50 років від метода Асколі, тотожний з останнім [RLiR 2000, 192]. Напр., *Жадове* Чг Семенівка: ~ Хандабоківка (копт. -ϫⲁⲧⲡ (143b) m. Tar, pitch 'дьоготь' ~ дєгип. 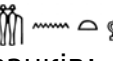 xnti 'sail upstream' 'плисти проти течії' + копт. ⲃⲱⲕ (30a) 'слуга'); або *Унин* Кв Іванків: ^Ханів (етнонім гунів ^хан, хакан, каган).

СИНХРОНІЧНА НАЗВА – рема топонімічного контексту того ж часового періоду, що й назва-тема. Виявлення синхронічних назв становить важливий етап контекстуального аналізу топонімічних ландшафтів.

яр ***СИРАКУЗИ***, нп ***СІРОГОЗИ*** < гр. Συράκουσαι Syracusae 'місто Сиракузи'. Поки що ніяк не поясните украплення – репліки такого яскравого прототипу: • яр *СИРАКУЗИ* Хк Балаклія: СОКОЛІвка, БОРОДоЯРське, КРИНИЧне, ШЕБЕЛинка; • Верх. СІРОГОЗи Хс Ниж. СІРОГОЗи: СІРОГОЗи.

Сиракýзи, -ів, *мн.*; яр, л. Сухої Відноги л. Волоської Балаклійки л. Балаклійки л. Сіверськ. Дінця п. Дону; *Сиракузы* (1863, ВТКХГ; ГОИУ); *Сиракуэ* (Машт., Дон. 49).

Рис. С8. Довідка про яр Сиракузи Хк [СГУ, 502].

СИРІЙСЬКИЙ СЛІД У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ – див. II. АРАМЕЇЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ.

СІВЕРка < генонім києворус. сѣвера? Пор. р. *Сіверка* у с. Крюківщина Кв КСв; стр. *Сіверка* у с. Насташка Кв Рокитне.

СІМАКи Пл < гр. σύμμαχοι 'союзники, сúммахи': *Симаки*, *Сімаки*, *Сьомики*. На початку нарису V книги, у топонімічних контекстах основи Остап- 'Астапос (Верхній Єгипет)' двічі трапилася основа СІМАК-/ СЕМАК-. У мінімально зміненому вигляді ця ж реалія засвідчена у контекстах назв від основ Гнат- 'Ігнасія (Гераклеополіс)', Накрас- 'Наукратіс', Сліпорід- 'нп Слепіос у Єгипті + ір. руд річка', Киян- **Ὠκεάνη** 'Океане (Ніл)' – СІМАК-2/ СЕМАК-/ СЬОМАК-/ СЕМИК-. З формальної подібности і семантичних міркувань більшість назв від цієї топооснови можна вважати репліками історичного поняття ***симмахів*** – союзників-найманців на службі в елліністичних країнах.

У часи пізньої античности "дістав поширення інститут ***симмахії*** – надання військової допомоги, включно з загонами найманців, озброєнням, кораблями, грішми, відповідно до союзницької угоди. На думку дослідників, за елліністичної доби переважало рекрутування найманців через дипломатичні канали, зв'язки, угоди. Серед відомих документів такого роду – договір Родоса з містом Гієрапітна 220–220 рр. до н.е., аналогічні угоди Антигона Досона з Гієрапітною і містом Елевтерна, Аттала I з Аптарою... Для укладання угоди відряджали посольство, з яким прибували кораблі, зброя, гроші та, можливо, загони найманців. Беручи до уваги всі ці обставини, можна припустити, що в середині III ст. до н.е. між Боспором і Єгіптом відбувся обмін посольствами у зв'язку з вербуванням боспорських найманців (скіфів?) до війська Птолемея II. Наявні у нас джерела принаймні дають підставу говорити про *участь босфорців у колонізації Арсиноїтського ному*" [Литвиненко, 22] (це оаза Фаюм).

Для заохочення фізично міцних варварів до служби найманцями у своєму війську Птолемеї закріплювали за ними земельну власність – *клери*. Власник клеру звався *клерух*. У "списку найманців" з Арсиноїтського ному, датованому першою чвертю III ст. до н.е., серед значно численніших греків, македонців і фракійців згадано й імена Φιλώνιχος Βοσπορίτης та Μο[λ]παγό[ρ]ας Βοσπορίτης? (останнє ім'я наявне і в одному боспорському написі поч. III ст. до н.е. – КБН. 19). Птолемеївські *клерухи* у III ст. до н.е. отримували за військову службу ділянки (*клери*) площею від 20 до 120 арур (5–30 га) і здавали їх в оренду. За підрахунками К. Прео, прибутки клеруха у той період уп'ятеро перевищували прибуток дрібного орендаря [Литвиненко, 21].

На думку І. Литвиненка, саме для ознайомлення з умовами землеволодіння клерухів у Фаюмській оазі туди було відряджено посольство боспорського царя

Перисада II у 254 р. до н.е., про яке відомо з такого листа посадовця-діойкета Аполлонія до помічника Зенона від 21 вересня 254 р. до н.е.: "Аполлоній вітає Зенона. Щойно прочитаєш цього листа, надішли до Птолеміади транспорт і мулів для послів від Перисада і аргоських феорів, яких цар <Птолемей II Філадельф> запросив для огляду Арсиноїтського ному. Подбай, аби з перевезенням не було затримки, адже коли я пишу тобі цього листа, вони вже відплили. Прощавай. Рік 32, Панемос 26, Месор 1". На звороті приписано Зеноном: "Рік 32, Месор 2, о десятій годині: Аполлоній про транспорт для послів з Аргоса і від Перисада". Слід гадати, цар не випадково відрядив послів Перисада до Фаюму, напевно, бажаючи показати їм "зразкове" господарство Аполлонія і сусідні надані військовим ділянки [Литвиненко, 20].

Поширеність і варіативність основи Семак- серед ойконімів досить значна – 19 назв: СЕМАКи Чг, -івці ІФ3, Тр; СЕМИЧів ІФ, СЕМКи Вн, Вл, -івка Хк, -ове См; СЬОМАКи 7 назв Вн2, Вл2, Жт, Хм2; СІМАКи Пл, -івка Жт.

Натомість знайдено лише 3 гідроніми і 1 оронім від цієї основи:

● пот. *СЕМАКівський* і г. СЕМАКова у с. ЯБЛУНиця Чв ПУТИла: **САМАК**ова!!, ШЕПІТ, ЯЛОвець, БІСків. БИСків, ШПЕТки, ГАЛИцівка, ЯМИ, КОНЯТИН; ● бол. *СЬОМЧине* у с. Нова Буда Жт РадоМИШЛЬ: СОСНова Поляна, ГЛУХів 2, БІЛка, ХОМівка, ЧУДин, ТЕКЛЯнівка, ВИШевичі, ФІЛОНівка, ІРша, МІРча.

Сюди ж можна віднести й рідкісне місцеве прізвище Семчинський.

СІНГУРи Жт, ***ШЕНГУРи*** Пл < ім'я коптського міста в Нижньому Єгипті на сході дельти Нілу ⲥⲩⲛϩⲱⲣ, ⲡⲥⲉⲛϩⲱⲣ, яке греки звали *Гефестос* (тепер руїни, ар. Tell-Sanhor).

Яскраві назви в Україні *Сінгури* Жт Жт {бол. КУКОВе у с. Заможне ^ВИСока ПІЧ}, *Шенгаріївка*, *Шенгури* Пл – це явні репліки ім'я коптського міста в Нижньому Єгипті на сході дельти Нілу ⲥⲩⲛϩⲱⲣ, ⲡⲥⲉⲛϩⲱⲣ, яке греки звали *Гефестос* (тепер руїни, ар. Tell-Sanhor). Упізнавані пристосування – назви сіл *Семигори* Кв Богуслав {^став КУЦеКОНІВський}, *Семигір'я* Кг, Дц.

Hephaistos (Tell Sanhur) **– L** [Geo ID: 348] **G** Ἥφαιστος **L** Efestus **E** **Pȝ-šy-n-Ḥr* **C** ⲡⲥⲉⲛϩⲱⲣ - ⲡⲉⲛϩⲱⲣ - ⲥⲩⲛϩⲱⲣ ***Other***: Sanhur (Arabic) ***Var.***: Hephaistos (Hephestou - Iphestos) - Sanhur - Tell Sanhur ***Ethnic*****:** Hephaistopolites - Hephaistiotes ***Status***: city: polis ***Admin.***: in the Augustamnica I eparchia ***Loc.***: in the eastern Delta [Verreth, 260].

● *СІНГУРи* ⲥⲩⲛϩⲱⲣ Ἥφαιστος Жт Жт: ^ВИШНеве, ВОЛИця; бол. **КУКОВ**е qAqAw у с. Заможне ^ВИСока ПІЧ; Рудня-ПОШТа!; ВЕРЕСи, КРУТи, ГЛИБОЧок, -иця, БЕРЕЗина, ТАРАСівка, КАЛИНівка, КАТЕРИНівка, КОДня, БАРАШівка, КАМ'ЯНка, ВЕРТоКИЇВка, ІВАНківці, ПІЩанка, ГАЙ, **СОСНІВ**ка ⲥⲟⲫⲛⲉϥ: m. Tool, weapon, arrow, зброя, стріла, **ТРОЯН**ів; ● *ШЕНГУРи* ⲥⲩⲛϩⲱⲣ Ἥφαιστος Пл КОБЕЛЯКИ: ^БАРАНники, ВІБЛи; ЖУКи, БІЛики, БРОДщина, ВУХАНівка, РЕВУЩине, ГРЕЧАНи, ДАШківка, МОТРИНе, ЖОРНЯКи, БУТенки, ГАНЖівка, Олександрія, ГАЙове, ЛЕВАНевське, САМАРЩина, **СОСНІВ**ка ⲥⲟⲫⲛⲉϥ: m. Tool, weapon, arrow, зброя, стріла, СУХинівка, ЖИРки, КИШЕНЬки, **ТРОЯН**и; ● *ШЕНГАРіївка* ⲥⲩⲛϩⲱⲣ Ἥφαιστος Пл ЗІНЬКів: ^ХРАПАЧів ЯР, СВІЧКАРівщина; ХРИПки, **ЗЕЗ**екали, ГАЛІЙка, ШКУРПЕЛИ, БАРАНІвщина!, ПОПІВка, ЗАЇЧЕНЦІ, ДУБ'ЯГи, ТАРАСІВка, РОМАНи, ДАМАСКи, РОМАНівка, ПІЩАнка, ЧОРНЯКи, СУХомлини, ДУБ'ЯНщина, ШКІДинівка, КИРЯКОВе, КАРАБазівка, ДАДАКАЛівка, КОСЯКи, ЗАЙці, МАНЬКи, МАНИлівка, **ТРОЯН**івка!

Troe (Tura) **– L01** [Geo ID: 2480] **G** Τρώη - **Τροία E** *Tȝ-rȝw (Tȝ-rȝy - Twr - Try)* ***Var.***: Troe (**Troia**) - Tura (Turah) - sites including El- Masara (El-Ma'sara); Wadi Digla; Gebel Tura; Gebel Hof; El-Omari ***Ethnic*****:** Troites ***Status***: village: kome ***Loc.***: **near Cairo** (2740) ***Ident.***: cf. also L01 Troites (7727) ***Note***: obsolete readings: ȝryt, ȝryȝ, ḫryȝ; new reading U08 Tay (10837) in Smith, Papyrus Harkness p. 49-86, col. 5, 19 & col. 6, 21 [Verreth, 818].

У цій Трої – передмісті Каїра – довго знаходився осідок єпископії. З цих міркувань саме ця – а не малоазійська Троя – може бути прототипом *Троянівок* в Україні і Польщі (якщо це не спогад про похід на Траяна Деція).

р. ***СІТ.ОМЛЬ*** Кв < ⲥⲓⲧ - Arrow dart, вістря стріли.

● торф. *ГВІЗДЬ* ?ґотс. gazds 'жало, вістря' [Фасмер, I, 399] Жт Овруч: р. **СИТІ**вка ⲥⲓⲧ у с. **СИТІ**вка ^**СОСНІВ**ка ⲥⲟⲑⲛⲉϥ стріла, ЛУЧанки, **РАК**івщина, РОКИТне, ПАПІРня, КАМІНь, ПереБРОДи, БІЛка, ТЕКЛівка, СИРниця, СИРківщина; ● *ГВОЗДІв* ?ґотс. gazds 'жало, вістря' [Фасмер, I, 399] Вн Немирів: **СТРІЛ**Ьчинці, **СИТ**ківці ⲥⲓⲧ, **РУБАН**ь, ОСТАПківці, ЛУКа, СОРОКОТ.ЯЖИНці,

КРИКівці, СОРОКОДуби, БОБЛів, ДУБ.МАСЛівка, БАЙ.РАКівка; • оз. *СИТоваха* **СІ†** біля гирла р. СТУГна Кв Васильків: **ГВОЗД**ів, ХЛЕПча, ЗОЗулі, КРЯЧки, БОРИСів, ЗАЙЦів.

• *СИТИсько* **СІ†** - Arrow dart Жт БАРАНівка: ^МИРославль, БЕРЕСтівка; ВІРЛя, ВЕРЕСня, ЖОВТе ^КАМ'ЯНий БРІД!! ^ДІБРІВка; • руч. *СИТИська* **СІ†** - Arrow dart біля р. ВІЛЬшанка п НОХАЄва Дніпра у с. НАБОКів Чк Городище: ^ДИРДин; ЖУРАВка, ОРЛовець, МОРГунове, СТАРосілля; • р. *СІТ.ОМЛЬ*! **СІ†** - Arrow dart = 1150: Сѣтомль п ПОЧАЙНи біля г. ЩЕКавиця у м. Київ: ГОСТ.ОМЕЛЬ ?лат. hasta 'спис' [ЭССЯ, VII, 186] (висновок на підставі першого місця морфеми) + ὅπλος 'натовп'; оз. СИТне **СІ†** - Arrow dart біля с. Ст. Петрівці; (пор. БОРомля, Радомля = РОДомля, ВІЖомля = Щан [СГУ, 210], р. ХотОМЛя = Хатомля, р. БУРомля Чк Чорнобаївка, рук. **ІДЕР.**омля! Хс, р. ХОХомля См Охтирка, Ворокомле, БІГомль, Любомль, Тихомель у с. Юрасівка См Путивль, Чортомлик, СУХомлин); • *СИТовичі* **СІ†** - Arrow dart Вл КОВель: бол. СИТне **СІ†** біля с. Жмудче; СКУЛин, ЗАЯЧівка, СВИДники, МИСЛина, МОСИР, ЧЕРКАСи, МИРИН, РОКИТниця ^ВОРОНа, ПоГІНЬки, БІЛашів, БІЛин, ЛУКівка, КРИЧевичі; • бол. *СІТка* **СІ†** - Arrow dart у с. МежиСИТЬ! **СІ†** - Arrow dart Вл РАТНЕ!: ^ПідГІР'я, ЩедроГІР, БРОДятине, ОКачеве; ОРІХове!, БЕРЕЗники, САМАРи, ЗаМШАНи ^ВУЖиськ, ЗдоМИЩЕЛЬ, ШМЕНЬки, ЩИТинська Воля, ЛУЧичі, ЗаБРОДи, КОНище;

• *СИДелівка* **СІ†** - Arrow dart Чг РІПки: ^КИСЕЛі; МАСЛ.ОКівка, КИСЛі, ТУЛІя, СЕМАКи, МОХНачі, ЯМище!; • ***СИДИН**івка* **СІ†** - Arrow dart // або Сідон! Лв Броди: ^**ПОНИКОВ**ичі, СУХодоли, КОСАРчина; **ПЕНЯКИ**, ПОПІВці ^ДУДин, НЕМ'яч, ОРІХівчик, БОРДУЛ.ЯКИ, СУХоволя, БУЧине, ЧЕРНиця, БІЛявці, **ЛУЧ**КІВці, ТРІЩуки, САДи, ЛУКаші, КОНЮШКів, ЛАГОДів!, ГАЇ 3, **ШИШ**КІВці, СТРІХалюки?; • *СІДава* **СІ†** - Arrow dart Вн ЖМЕРинка: ^ЖУКівці!, ЯРОШенка; БІЛИКівці, СЬОМАКи, ЛЕЛЯКи, КОРОСТівці, ТАРАСівка, Т.ЕЛЕЛИнці, ЧЕНяТИН; • став *СІДЕве* **СІ†** - Arrow dart у смт Диканька Пл: ^ПРОНі!!, ТРОЯНи!; БОРИСівка, СОКОЛівщина, ГОРянщина, БОРОДАЇ, ЗВЯГОЛЬське, ОЛЕФІРщина, СИВці ^ПОПівка, ДЕЙНЕКівка, ДЕЙНЕКи, ЖАДани, КОРОТЬківка, ХОМенки, СЛИНЬків ЯР;

СКАЛАТ Лв < генонім Σκολότοι сколоти (самоназва скіфів за Геродотом). *СКАЛАТ*, пор. *Sklody-Nowe;* рук. *Скарбна-КОЛОТівська; КОЛОДруби* Хлодвиг = Clovis 466-511 меровинґ // або сколоти.

• *КОЛОДІЇ* Вл Маневичі: ^**КОСТ**юхнівка; ЯБЛУНька, СЕВЕРИНівка, ЛІСове, КРАСноволя, МАТЕЙки, По**ГУЛЯН**ка, ПриЛІСне, ТРОЯНівка, СЕМКи, КАЛИНівка, ПідГАТтя, ГОДомичі, КРИНичне; • *КОЛОДківка* Хк Валки: ^**КОС**Тів, СЕМКівка; р. ОГУЛЬці слн. Oglje ^ГОРОДище!; КУЦівка, **СУРГ**аївка, БРОВкове, ЦИБУЛЬ**НИК**и, ХвОРОСТове *корост-?, ЗОЛОЧівське, БУЦЬківка, Вел. ЛИХівка, **ЛИС**к**ОНОГ**и, ГРЕБінНИКи, КАДИ.ГРОБівка!, _**МЕЛЬНИК**ове, **СЕМК**івка, **КОЛОД**ківка, ЯБЛУНівка, ЩЕРБинівка, Обрізанівка, **КРУТ**а Балка, МІЗяки, ГРИНців Ріг, БАРАНове, РОЗСОХівка, ЖУРАВлі! ^КОВ'ЯГи;

• *КОЛОД**еже*** **сколот** + **яс** Вл ГОРОХів: МЕРВА ^**БУРК**ачі; МАРКовичі, СКАБАРівщина, ІВАНівка, ГОРІШнє!!, КРИЖова, **КРАС**ів, ЖУРАВники, **ГАЛИЧ**ани, ПИЛЬгани, **БОРОЧ**иче, **БЕРЕСТ**ечко, МАР'ЯНівка, КУТРів, ЛЕМЕШів, УГРИНів; • *КОЛОД**яжне*** Вл КОВель: ^**ВОЛОШ**ки!!; КРАСноволя, ПідЛІСи, СІЛЬце, **ВЕЛИЦ**Ьк Velence, КОЛОДниця!!, ІВАНівка, КАЛИНовник, ДОРОТище, ДРОЗДні, ВЕРБка, КАЛИНівка, РОКИТниця, ВОРОНа, КРИЧевичі, СОЛ.ОТВИН, УГЛи, ПОПовичі, ГУЛІвка, КРАСнодуб'я, СКУЛИН; • *КОЛОД**яжне*** Жт РОМАНів: -ка, СтароЧУДНівська Гута, Червоні Хатки, ЯГОДинка, **БОРЯТИН**! ^ІВАНівщина!! ^ЛІСна Рудня, БАРТуха. ЯБЛУНівка, гРЕМ'ЯЧе, ОМИЛЬне, КОЗАРа 2. ОЛЬШАНка ^УЛЯНівка, ВРУБЛівка, ГОДиха.

СКАНДИНАВІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 28-ї історичної епохи) – запозичення 840 / 920 рр.: *стерно, стяг, кодола*[+], *ночви*, [*гайстер*], *трапити, серга, цямрина, щогла*; антропоніми Олег, Ігор; топоніми Данченки, Звенигород, Варяг, Світязь, Случ, Тиврів, Сураж, Автуничі, Шибиринівка, Шупарка та ін. Виявлені від XIX ст.

р. ***СКВИРА*** Кв < пор. лит. **skverbti** 'проникати, пробиратися'.

СКІФО-САРМАТСЬКІ ІРАНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 10-ї історичної епохи) – від -I тис.: топоніми р. Дніпро, р. Дністер, р. Прут, р. Артополот, назви нп Саки; пор. лексичні запозичення *потвора*, *почвара*, *скіпщина*, [*кацап*, *леґінь*], *гмиря.*

СКОЛЕ Лв < ?гр. σχολά школа.

Сколе – грецька школа? Основа *Скло-*, що опинилася в одному районному контексті з *Цитулею*, може мати прототип σχολά, і це стає підставою для уважнішого розгляду однокореневих назв. Механізмом прямого проникнення (В. Мартинов) можна пояснити форму основи Скала́- σχολά?: • *СКАЛА́* σχολά Вн ПоГРЕБище: ^ГАННІвка, ЧЕРНявка; **КУР'ЯН**ці, БУЛАЇ, Човновиця, ТАЛАЛАЇ **ταλα** + **λαοι** зухвалі люди, ЮНашки, **СОКОЛ**івка, **ПЕДОС**и, **ГОПЧ**иця, БІЛашки, **БАБ**инці; • оз. *СКАЛА́* σχολά у м. КРЕМЕНчук Пл: РОМАНюхи, **СОЛОН**ці, **РЕВ**івка, РОКИТне-Донівка, ВАРАКУТи, ЯРемівка, **ВАНЖУЛ**и, **БАБ**Ки, РОКИТне; • *СКАЛА́-*

Подільська σχολά Тр Борщів: **БАБ**инці, **БУРДЯКІВ**ці, ЮР'ЯМпіль, БОРИШківці, БІЛівці, ВІЛЬХовець, ВОВКівці, КРИВче, ПИЛАТківці, ШИШківці, ВЕРБівка; • р. *СКАЛка* **σχολή** п Осотянки Тясмину у с. Нова ОСОТа Кг Олександрівка: **КОЛОН**а, РУЖичева, **ЯМ**ки, КРАСний **КУТ**, БІЛЯЇвка, ОМЕЛЬгород, ІВАНгород, ВИЩі **ВЕРЕЩ**аки.

Паралельно з дорійським σχολά основною формою назви школи було гр. **σχολή**: • ***СКОЛЕ*** **σχολή** Лв рц: РОЖАНка ^пот. РОЖАНочка ерган- у с. ЛИБоХОРа, КОБИЛець у с. Тухля; СИНьовидне 2, ВОЛОСянка, ЯЛинкувате, КОРОСТів, _РИКів, КОЗеве, КРИВе, РоСОХач, СУХий Потік, ГРЕБЕНів, ЯМ.ЕЛЬНиця; • ***СКАЛЕва*** **σχολή** Кг Новоарх.: ^ЩИРське, ВІЛЬНе, МАР'Ївка; СКАЛІвські Хутори, РозСОХуватець, ВЕРБівка, ПоКОТилове, КРУТоЯРка, ВІЛЬШанка, СИНюха, ЖУРівка; • р. ***СКОЛІвка*** **σχολά**? **σχολή**? у с. Тартаків Лв **СОКАЛЬ** **σχολή**?: ^**КОПИТ**ів, **РОМАН**івка, БІРки; ПереМИСЛівці, СУХоволя, ЛУБНівка, КРАСНосілля, **ШАРПАН**ці, ГАННІвка, БОБ'яТИН; • б. ***СКУЛИ***-Тарама **σχολή** у с. Максимівка Дц ВОЛНоваха: **ОЛЕН**івка, **РІВН**опіль, Зеленей **ГАЙ**, **КРАСН**івка, ВЕСЕЛе, ВІЛЬНе, ЛЮБівка, ТАРАСівка, ЯРцузька Лісодача; • ***СКАЛИ****ВАТка* **σχολή** Чк Звенигородка: ^ЮРківка; БОРовикове, ВІЛЬХовець, Олександрівка, ГНИЛець, ОЗІРна, РИЗИНе, **РИЖАН**івка! ^КОБИЛки, ПОПівка, ПЕДИНівка, ТАРАСвіка, КОНОНове-ІВАСів; • *СКЕЛюВАТка* **σχολή**? Кг Долина: ^ГУРівка; ВЕСЕЛі БОКовеньки, Зелений ГАЙ, ПИСАНка, БРАТський ПОСАД, СУХоДІЛЬське, ЛАВРівка, ФЕДОРО-**ШУЛ.ІЧ**ИНе! Θεοδώρα + **σχολή**, Олександрівка; • *СКЕЛюВАТка* **σχολή**? Дп КРИНИЧки: ВЕСЕЛе, ЯБЛУНеве, ЧЕРНече, Червоний ЯР, СУХий Хутір, БОЛТИШка, Олександрівка, Тарасівка, ГРУШівка, ОЛЕНівка, БЕРЕЗине, Зелений КУТ, ВИШНеве, БИКове, КАТЕРИНопіль, Зелений ЯР, ВЕСЕЛа Долина, СОРОКопанівка, ВІТРівка, СЕМЕНівка, ВЕСЕЛа РОЩа, **ШУЛЬ**Гівка, КОРОБчине; • дж. ***ШКАЛЬ****ове* **σχολή** у с. Радо**МИШЛЬ** Вл Луцьк: ^БАКівці, ОЗЕРяни, **РОМАН**івка, СУХоволя; БОРАтин, ВЕСЕЛе, ЧОРНий ЛІС, ЛАВРІв, ВЕРБАЇв, АНТОНівка, ОМЕЛяник, Олександрівка, СЬОМАКи, ПідГАЇці!, КОТів, СИРники, МОТАШівка, **РОКИНі**.

У контексті гідроніма з основою Сколоб- (σχολά + ab) поруч трапилася основа -писан-, а біля основи Шкляб- (σχολά + ab) – основа Візáнтій-:

• пот. ***СКОЛ****ОБан* = **SKOLO**.tania σχολά? л С**ПИСАН**ого у с. Верх. Турочка Лв Турка: ЯБЛУНів, ЛИБОХОРа, ШАНДРовець, БОБЕРка; • пот. ***ШКЛ****ЯБа* **σχολά** + ab/ sakaliba? у с. Ниж. Бистрий Зк Хуст: ^пот. **ВІЗА́НТІЇ**в, куток ВІЗАНТÍюсьКый у с. ВІЛЬШани.

Виявлені паралельні форми основ Щуль- / Скул-, Шкаль- / Сокаль-, 1650: Szokolecz / Сокілець. Основа Щуль- / Шуль- добре відповідає імовірному прототипу **σχολή** із збереженим єрчиком прототипу з ітацизмом. Таке припущення добре відповідає фактам існування композит з ім'ям Якова:

• ***ЩУЛЬ****ське* = **ШУЛЬ**ське **σχολή** Хк Первомайский: ^**ПОП**ІВка, **КРЮК**ове, КРАСНопавлівка; **РОКИТ**не, **КІПТ**івка ^Радо**МИСЛ**івка, За**КУТ**нівка, **БИШКИН**, КРУТо**ЯР**ка, БІЛяївка, СУДАНка, ЛОЗівське, СЕМЕНівка, ВЕСЕЛе;

Додають аргументів до присутності грецьких шкіл назви: • бол. *ШУЛ.**ЯК****ове* **σχολή** + Ἰακός 'грек'? у с. КарпИЛІВка Вл Ківерці: бол. ШЕТове у с. Миків; торф. **ПАРФЕН**ове у с. **БОР.ОХІ**в!, бол. В'ЮНиська ЛОЗа біля с. Лички, КОНОПелька ^**СОКИР**ичі **Сакоорє/ Сотера**, МУРАВище; ГРЕМ'яче, ПУТилівка ^МОЩаниця, ХРОМ'ЯКІВ, **ОЛЕКСАНДРІЯ**, ХОРЛупи, САПОГове; • оз. *ШУЛ.**ЯК****ове* **σχολή** + Ἰακός 'грек'? у с. **ТРЕБ**ухів Кв БОРИСпіль: ^копан. ЛИХо**ДІД**івка; оз. **БРИЗ.НІЛ** = Брызнѣл! βᾶρις- + Ніл біля с. ВИШЕНки; бол. **МАГАР**івщина у с. ІВАНків; **РЕВ**не ριβιν, ριβι: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) ^МАРТУСівка; **ЛЮБ**арці, **СОШ**ників, **РОГОЗ**ів, МИРне, ЛОЗівка, БОРТничі, Велика **ОЛЕКСАНДР**івка, Мала **ОЛЕКСАНДР**івка, НЕСТОРівка, ВИШЕНьки, ІВАНків, ТАРАСівка, Велика СТАРиця, СТАРе, ГОРОБІЇвка, ГРИГОРівка, ПереГУДи; • *ШУЛ.**ЯК****и* **σχολή** + Ἰακός 'грек'? Чк Жашків: СОРОКОТЯГи, Червоний КУТ, ОДАЙ, ТЕТЕРівка, МАРІЙка, ПОПівка, ЛЕМІЩиха, Олександрівка, ВІЛЬШани; • *ШУЛ.**ЯК****и* **σχολή** + Ἰακός 'грек'? Чг КОЗелець: ^ШАЛ.**ОЙК**и, ЛЕМЕШі; **ВО́РИЩ**е βᾶρις у с. **БОРС**уків βᾶρις, р. ЛАБич; **КРЕХАЇ**в **Γραικοί**, **КІПТ**і ЌЄВТШ ^ПЕСоцьке; **БІЛ.ЕЙК**и, **БОБР.УЙК**и папірус + **ойк**, ЮЛин Брід у с. Беремицьке, о**ПЕНЬК**и, ТАРАСів, **ШАМ**и, ОЛБин, **КОПАЧ**ів, ШПАКів, **БІЛ**ики ^**ПАР.ХИМ**ів **дім Єгипту** ^На**БІЛ**ьське, СИРАЇ, ЧЕМЕР; КОРНієве, СОРОК.ОШичі, КРАС.ИЛІВка, ПОЛУЯНів, ОМЕЛЯНів, САВинка, ДИМерка, ГОРБачі, **СИВ**ухи; • *ШУЛ.**ЯЙК****и*$^{+}$ **σχολή** + ойк 1947 Жт Дзерж./РОМАНів: **МОНАСТИР**ок, **СІРЯКИ**. **СИН**ява дслов. **сынъ** 'вежа, башта', МИРопіль, Олександрівка; • *ШУЛ.**ІК****івка* **σχολή** + Ἰακός 'грек'? Лг БІЛоводськ: КОНОНівка, ВІТРогон, СЕМИКОЗівка, ВЕСЕЛе.

Пояснення появи шкільної освіти у зв'язку з християнізацією цілком історичне. Новим є те, що у процесі топонімічних студій виявлено пов'язаність сліду шкіл з присутністю греків, а значить хронологічні рамки масового поширення шкіл у Наддніпрянщині відтепер розсуваються і можуть включати події V ст. ("Холодна Скіфія зігріта вогнями віри" – Св. Ієроним).

СКОЧище Жт < нор. **skog** ліс.

Скандинавський ліс: скок, сков.

• *ШУПАРка* (= *ЩУПАРка*!! [Encarta] днор. *stjūpr* Stiefsohn) Тр Борщів: **БІЛ**ьче-ЗОЛОТе, **БІЛ**івці, д**ЗВЕН**игород, **СКОВ**'ятин дан. skov ліс, ГЕРМАКівка, КРИВче; МИХАЙЛівка, ВЕРБівка, БУРДяківці, ШИШКІвці. Пор. і нор. **skog** ліс, прізв. **СКОЧиЛЯС**,

• р. СКОКи у с. ЩЕБУТинці Чв СОКИРяни:; • пот. *СКОКи́* данс. skog-? ліс у с. ШЕБУТинці (Шишебут?) Чв Сокиряни:; • крин. СКОКова у с. ГУТа-Потіївка Жт Радо**МИШЛЬ** Michel:; • СКО-Чище нор. skog ліс Жт КОРОСТИШів: (на Змійових валах!); • СКОЧак данс. skog-? ліс Пл Гребінка: ГОРБи!, МИХАЙЛівка, БЕРЕЗівка, ЗаГРЕБелля, СІМАКи, ОРЖиця; • став СКОЧків данс. skog-? ліс

у с. ЧЕРНЯХів Кв Кагарлик: _РЖИЩів, КАДомка, ОРІХове, МИРівка, СТАВи, СУЩани; • бол. СКАКунське нор. skog ліс у с. Любовичі Жт Малин: ^**БІЛ**ий Берег; СТРИМівщина, **КУТ**ище!, В'ЮНище!, БУЧки, ВІЗНя, САВЛуки, **ГУТЯН**ське, НеДАШКи, **ГАМАР**ня.

• *СКУЧне* нор. skog ліс Дц ЯСИНуВАТа: БЕРДичі, КАМ'янка, ЯСНо**БРОД**івка!; • *НеСКУЧне*? Дц Вел. Новосілка: Зелений КУТ, ОДРАДне, Красний КУТ; • *НеСКУЧне* См БІЛопілля: ШКУРАтівка ^***ЦИМБАЛ***івка; ГАЛИЦЬке, БУТОВщина, БІЛани, БАКША, **КУТ**, **КОТ**енки, **БІЛИК**івка, БІЛоВИШНеве! ^Без**СОКИР**не ^**ГОЛОВАЧ**і ^ОМЕЛЬченки, БезСАЛівка, КИСЛа Дубина, ВАЩенки; • *НеСКУЧне* Хк Хк: р. *Не**МИШЛ**я*, МИХАЙЛівка ^БУТЕНкове ^ЦИРКУНи; ВІЛЬХівка, МОВЧани, По**КОТ**илівка;

СКУБІЇ Пл < гр. **σκοπή** 'lookout-place, спостережний пункт, чати' [Verreth, 16].

Можливий прототип: гр. **σκοπή** 'lookout-place, спостережний пункт, чати' [Verreth, 16] ➤ Федор ШКОПів; Васко СКОПненко, Аврам -ович, Артем -енец, Луцик -ченко; (с. Скопівка ІФ); гр. **σκόπελος** 'lookout-place, спостережний пункт, чати ' [Verreth, 16] ➤ Данило СКОБЕЛчик, Юско СКОБИЛа, Грицко СКОБЛик, Пилип -иченко; (с. Скоблик Мк). Пор. нижче гр. σκαφεύς 'хлібороб': *Скопіївка*, *Скобичівка.*

• ***СКУБІЇ*** **σκοπή** 'спостережний пункт' Пл Н. САНЖАРи: ^ОЛІЙники, ЛАХни; СОЛОНці, ГАЛУЩина Гребля, **ДУД**кин **ГАЙ**, **КРУТ**а Балка, КЛЮСівка, СОБКівка, ЛЕЛЮХівка, Мала Пере**ЩЕПИН**а, ПОЛОГи, РЕШЕТники, ШПОРТЬки, ГЕРГЕЛи, **БРИДУН**и, БІЛоКОНі, НеХВОРОЩа, ШЕДієве, ЛІВЕНське, ГУБарівка, ГРЕКоПАВЛівка, СТОВБина ДОЛИНа, ПОПОВе;

• *СКОБелка* **σκόπελος** 'спостережний пункт' Вл **ГОРОХ**ів: ^ОЗЕРці; За**ГАЇ**, **БОРИС**ковичі, ПИЛЬГани, сКРИГове, ВІЛЬХівка, ГОРІШНє, ЛОБачівка, **ЖАБ**че, КРИЖова, ЖУРавники, ЯРІВка, ТЕРЕШківці, СОФІЇвка, МИРНе, КОВБАНь, КУПоВАТиця, **МИСЛ**ині, ПереМИЛь, ПечиХВОСТи, **ПОЛЮХ**не!, СКАБАРівіщина, ПідБЕРЕЗзя, СТАРики, **ЖУК**овець, **СКІР**че, КОЗяТИН, ЛЕМЕШів, **ГАЄ**нка, ШКЛИНь 2; • *СКОБлик* **σκόπελος** 'спостережний пункт' Мк Новоодеса: ВЕСЕЛе, Олександрівка, **ОСТАП**івка, ГРЕБеники, НовоПАВЛівка, СУХий ЄЛАНець; Гнилий Яланець = **ЧОРН**ий Єланець; р. ГРОМоклія.

Також • оз. СКУБине у с. Романівка Пл Глобине; • пот. СКОБ.РИНа у с. Орів Лв Сколе:; • кол. СКИБин у с. В'язівок Пл Лубни; • кол. СКИБин у кол. с. НовоМУСіївка Пл Оржиця.

СЛІПКИ Пл, ***СЛІПоРІД*** Пл < гр. Σληπιος Γῆ 'земля Слепія (у Нижньому Єгипті)': *Сліпки*, *Сліпород*, р. *Сліпорід* < Руда.

Окреме місце у контекстуальних студіях належить топоніму у Верхньому Єгипті **Slepios Ge – U04a G** Σληπιος Γῆ. Він виглядає системно мотивованим першоджерелом низки топонімів-реплік в Україні від основи Сліп-: *СЛІПки* Пл, *СЛІПчинці* Жт, р. *СЛІПа* ***ТУР****ія* Σληπιος + Tur = Troyu у с. Мала **ГЛУШ**а Вл ЛюбЕШів (оз. СКОРінь Shichor у с. Дольськ) та ін. Застиглий композит – основа Сліпорід-/ Сліпород- – сполучає два корені: **Slepios Ge G** Σληπιος Γῆ + укр. ст. *руда* 'річка' з ір. rud 'річка', тобто 'річка до Слепія' (у Єгипті) (пор. "nad Rudą, czyli rzeczką Chworośnicą" [СГУ, 387b]).

• *СЛІПород* См ^**ГЛУХ**ів: ^р. **ЄСМАНь** ϣMOϒN ^ур. **СИН**явка дслов. **сынъ** 'вежа, башта' ^ур. **БІЛ**ополівка, **БІЛ**о**КОПИТ**ове (у Болгарії під м. Шумен існує с. *Билокопитово* Caphutkia 'м. Дамієтта (1250 р.)': неподалік *Студенец*, *Плиска*), **ІОН**ине, **ВИКТОР**ове, **НЕКРАС**ове Al-Niqrash, **СОПИЧ**, **СОРОК**ові БАЛЬЧики, ЄМАДИКине, **ЧЕРН**еве, **ЧЕРН**івське, **ЗЕМ**л**ЯН**ка, **ПРУД**ище, **БАРАН**івка; • р. *СЛІПорід* Σληπιος Пл ЛУБНи: РЕМівка ^СНІТин; ОЛЕКСАНДРівка, БЕРЕЗівка, **ЧЕРН**ече, **ХОРОШКи** Korosko 'Ефіопія'? [Verreth, 363], КРУТий БЕРЕГ, ПУТивка+, ІСківці, **СУХ**а СОЛОНиця, **БЕРЕЗ**оточа, **ЧУД**нівці; • *СЛІПорід-ІВАНівка* Σληπιος Пл ГРЕБінка: ГРУШківка; **ОЛЕКСАНДР**івка, **СІМАК**и, **МАР'ЯН**івка, **САЇ**вка CAI.

Північна периферія сліду цього епізоду контактів з Єгиптом проходить по Словенії, Чехії, Польщі, Латвії та Ленінградській обл. Росії:

• ур. *СЛЕПино* РФ Ленінгр. 60: ^**ШОЛК**ово ϣAϷOϒKC, **СИНков**ицы; **ШУНДОР**ово, **ИР**оГОЩи дєг. **ir** річка (пор. **П.ИР**оГОЩа у Києві: ^Борич), **ЖАБ**ино, **ГЛУХ**ово (20 км), **ЯМ**ки. У Польщі: • *ŚLEPoWOLA* 117 c2 **BIAŁoBRZEGi**: **GŁUSZ**yna!, **CZARN**oCIN, **JASTRZĘB**ja; • *ŚLEPoWRONy* 80 c3 Kosów-Lacki: ^**BIAŁoBRZEGi**, rz. Bug; **SOBIECH**owo, **SUCH**e; • *ŚLEPkowo* 2 Płock [Encarta] (75 c3): ROGOZino, MAŁACHowo, **CZERNiewo**, **SOCHoCIN**o!, **BIAŁoBRZEGi**, rz. Wisła; • *ŚLEPoWRON* 138 a1 Radom: **BIEL**icha, **CZARN**a, **JASTRZĘB**ja; • *ŚLEPoWRONy* 77 c1 Płońsk: rz. Narew; **SOBOK**łęcz, **JONIEC**, **BIEL**e, **ŻAB**iczyn; • *ŚLIPcze* 162 b3 DOLHoBYCZów: **CZERN**iczyn, **ŻAB**cze, rz. "SIENocha" = **СИН**ЮХа! [Крип'якевич, 306] дслов. **сынъ** 'вежа, башта', р. Зах. Буг, **ЧЕР-Н**ів, **ЧОРН**иків, **РОКИТ**ниця, **СУХ**оДОЛи, КРЕЧів. У Чехії, Словенії, Латвії: • *SLĘPotice* (NB **не -ě-**) Cs 27 e5 **U**: **BĚL**ešovice; **SYN**čany, **JAR**oslav, **ROKYT**no, **ČERN**a; • *SLĘPšek* 11 Qa73 Sln TREBnje: r. MIRna, BREZovica, LAKNica 2, GABER, DRNovo, BREZovo; • *SLEPuri* Lv Kraslava: ^**JONIN**i; By: СУХоРУКово, АЛЕКСАНДРово.

р. ***СЛОНівка*** у с. Лідихів Тр Кременець < ав. سحلا slwn 'священик'.

Пор. р. *Слонівка* = *Солонівка* ав. سحلا slwn 'священик', бол. СЛОНове біля с. Нововасилівка См СБуда; р. Слинка у с. ТАРАСівка Пл Зіньків; СЛИНьків Яр, ЗЛИНка.

СЛОТ < герм. пор. анг. slaught.

р. ***СЛУЧ*** Хм < 1) слов. с + луч-; 2) пахл. slwk 'священик'.

СМІДИН Вл < герм. пор. нім. Schmidt.

СМІЛА Чк < ?Смилец, монг. ставленик на троні Болгарії (1292-1298).

Після палацової змови 1292 р. Георгій I Тертер мусив зректися престолу і втік до Візантії, де попрохав притулку у василевса Андроника II. По втечі царя престол у Тирнові зайняв **Смілець** (1292-1298). Час правління Смільця вважають апогеєм монгольського впливу у Болгарії. Однак монголи й далі чинили наїзди – у 1297 і 1298 рр. Оскільки ці наїзди мали на меті пограбування частини Фракії (тоді цілком під владою Візантії), напевно, вони не були спрямовані проти Болгарії. Але через них, незважаючи на переважно провізантійську політику Ногая, Смілець під час свого правління був втягнутий у безрезультатну війну проти Візантійської імперії.

• ***СМІЛЬЧ****инці* **Смилец** Чк ЛИСянка: ^ГАНЖАлівка; ШУБИНі Ставки, ШУШківка, СЕМЕНівка, ВЕРЕЩаки!, Кам'яний БРІД, ЖУРЖинці, ОРЛи, БОЯРка; • пот. *СМІЛИ****ДЖі****в* = 1782: Hmelevie!! л Невільниці у с. КОРОВія Чв Глибока:; • пот. *СМІЛИСтий* = Hroby л КОБИЛори у с. ШЕПІТ Чв Путила:; • пот. СМІЛів у с. КОСІВська Поляна Зк РАХів:; • р. *СМІЛка* = ЦМОВка, Конотопи у с. Майдан-ЛАБУНЬ! Хм Шепетівка:

• *СМІЛА* Вн ХМільник: ^ПЕТРИКівці; КУМАНівці, ЧУДИНівці, КОЛИБАБИНці, ОСИчНА. ВУГЛи, ГНАТівка, КУРИЛівка ^ТОМАШпіль, СОКОЛова, МАРКУШі, ТОРЧин, СЕРБАНівка, ДЕРЖанівка, СОФІЇвка, ВОРОНівці, ЧЕПЕЛі. ТАРАСки, ШИРока Гребля; • *СМІЛА* Чк рц: ВОВКівка, ГУЛЯЙгородок, КУЦівка, ТЕРНІВка!!, Мала СМІЛЯНка; • *СМІЛе* Лг Слов'яносербськ: СОКІЛЬНИКи, БЕРДЯНка; • *СМІЛе* Зп Куйбишеве: ЯСНОПІЛля, ОЛЕКСІЇвка, СОЛОДКоВОДНЕ, КОБИЛЬне, ТЕРНОВе, ШИРОКе; • *СМІЛе* См РОМНи: В'ЮНне, ТРАВНеве, ЯРОШівка, ХОМинці, ОЛЕКСІЇвка, ЛЕВОНДівка, ОВЛАШі, ВОЛОШнівка, ГАЛКа, ДЗЕРКАЛЬка, КОСАРівщина, БІЛовод, БЕССАРАБка, АНАСТАСіївка;

• *СМІЛе* См СБуда: ^РОМАШкове, Лісова Поляна; БІЛоУСівка, СИТне, БОРОВичі, КРЕНИДівка, ЯСНа Поляна, СОРОКине, ВИНТОРівка; • *СМІЛе* Хк ЗОЛОЧів: ^ГУРИНівка!, БАБАКи; ВІЛЬШанське, ЦИЛЮРики!!, МУРАВське, Стрілиця, ТУРове, ЧЕПЕЛі; • *СМІЛе* Чг КОРОП: РАДИЧів, ГАЛИЧівка, НЕХАЇвка, КУРИЛівка, ІВАНЬКів, СМІЛе ^БОРИСове.

СНИТИЩЕ *Жт* 1) псл. *snětъ 'зрубаний стовбур' з ґот. sneiþan, діслв. **sneiđ** 'обрубок' [Schuster, 1328]; 2) пахл. snytk, snwt(k) asnudag **чистий, очищений**.

Снітівка Хм, ин Пл, ине Пл, инка Кв, Снитище Жт, ур. Пусто-**снет**и Ш20-5 біля с. Вири (пд).

Ключовим у розпізнанні топооснови Снит-/ Сніт- уже не вперше став композит. Ідеться про назву ур. Пустоснети в лісі поблизу с. Вири Рв Томашгород [Карта Шуберта, 20-5, біля пд. обрізу]: показані залишки села (ділянки полів, кладовище). Водночас це розпізнання легалізувало ідентифікацію основи Пусто- як репліку прототипу пахл. pušt 'support, protection' [McKenzie, 69] тобто 'опора, захист'.

[**сніт**] «колода, обрубок, оцупок» ВеЗн, Нед, Г, О, [*сніта*] «тс.», [*снєдь*] n. śniat «пень; стовбур дерева; колода; стовбур дерева без гілля; зарубка на дереві; колодки, деревини, які закривають отвори борті», [śniad] «колода; стовбур дерева без гілля; зарубка на дереві», ч. snět' «гілка; [частина стовбура, з якої виростає гілля]», [snět] «тс.; стовбур дерева; корпус тіла», [snítka] «трухляве дерево; трухлява колода», [snítek] «тс.», слц. [snet'] «гілка» [snet] «тс.», [sniet-ka] «тонка гілка», нл. *snět «пень»; — псл. snětъ «відрізаний стовбур дерева; пень; колода; гілка» (< ie. *snoito-s «щось відрізане»); — споріднене з гот. sneiþan «різати, збирати урожай», діслв. snīđa (sneiđ) «тс.», sneiđ «відрізаний кусок; причіпка», дангл. snīđan «різати; рубати, ударяти», днн. snīthan «різати», гол. snijden, двн. snīdan, нвн. schneiden «тс.»; виведення від нвн. Schnitt «розріз, шматок» (Шелудько 46) помилкове. — О II 233; Фасмер III 698; Brück-

Рис. С9. Ур. Пустоснети поблизу с. Вири Рв Томашгород [КШ20-5].

Довідка про слово сніт

Про лексичну основу снит детальніше у Шустера-Шевця (с. 1328): "нс. *snět 'колода', лише у назвах земельних ділянок: snětka, do snětkow "ділянка дерев'яних колод", snětkowa grobla "гребля з колод"; у влуж. невідоме /пол. ст. śniat 'колода, пень' (пор. Снятин. – К.Т.), чес. snět, слц. sneto 'сук', укр. сніт 'колода, чурбан' // псл. *snětъ 'зрубаний стовбур' (< ie. *snoito-s), споріднене з ґот. sneiþan, діслв. snīđa 'зрізати, жати', англс. **snid**an 'зрубувати, розрубувати', двн. **snid**an, нім. schneiden, діслв. **sneiđ** 'обрубок', свн. sneite 'просіка в лісі' " [Schuster, 1328].

• ур. *ПУСТоСНЕТы* pušt- 'захист' + снет- 'колода' біля с. Вири Рв САРНи: **ТОМАШ**город, оСНИ**Ц**ьк!; • р. *СНІТКА = СНИТКА* у нп Вел. *СНІТинка* (1594: "СНЯТинка, небольшой только что основанный городок Верещинского") Кв Фастів: ОЛЕНівка, ТАРАСівка, **ТОМАШ**івка, ТАРАСенки, ЯХНи; • **ТОМАШ**піль Вн: Колоденка!; • *Снітків Вн* snytk, snwt(k) asnudag чистий, очищений; • *СНІТКів* [**snytk**, **snwt**(k)] **asnudag** чистий, очищений Вн Мур-Кур: ГОРАй, КУКАВка, ОБУХів, СТРУСове, ЗОЛОТогірка, **ПЛОСК**е!!!!, ВІЛЬШанка, Галайківці, **ВОРОН**івці; • *СНІТівка* Хм Летичів: ^МАЛАКівщина; **МЕДЖИ**біж, **ВОЛОС**івці, ГРЕЧинці, ГОРБасів, **РОЖН**И ^СВІЧна, РУДня, САХНи, ЧАПЛя; • *СНІТине* Пл ЛУБНи: ^ЧЕРНече, ХОРОШки, ДАВИДенки; ***СНІТ**ин* ^РЕМівка, ТИШКи, ШЕРШнівка, **СОЛОН**иця 2, **СТЕПУР**і, **БАРВІН**щина, СВІЧківка, **ВІЛЬШ**анка, МГАР, ХАЛЕПці, ЛУШНики, ГОРОБії, БУЛАТець 2;

• *СНИТ**ище*** [**snytk**, **snwt**(k)] **asnudag** чистий, очищений Жт Народичі: ^ЛАТАШі, Старий ДОРОГинь; **КОЛОС**івка!, ДАВИДки, **МЕЖИ**ліска, ШИШелівка; • оз. СНЯТине 1720 р. у с. Осокорки Кв КСв:; • р. Снятинка = пот. *СН**ІТ**инський* у с. СНЯТинка Лв Дрогобич: МЕДЕНиця, **ВОЛОЩ**а, Нагуєвичі, ДОБРівляни, ДОБРогостів, **КОРОС**ниця, СОЛОНське, ЯСЕНиця; • пот. Снятинський у с. КУТи ІФ Косів: ***СНІД**авка*! **U** двн. **snid**an, нім. schneiden, діcл. **sneið** 'обрубок'!, **РОЖИН**, **РОЖН**ів, **КОРОС**ти, КРИВоброди, ШЕШОРи, ЯВОРів; • Снячів! Чв 371:; • дж. СНЯТечка 1159 р. животокъ Снятечка Оп. КПЛаври, 168.

СНІЖНЕ Дц < пахл. **sneh** 'булава, зброя' XXIII. СНІЖ-

СНОПОРОД < авест. snapurt 'злиття потоків'. р. СНОПОРІД Пл.

СОБКівка Пл, Чк, ***СОПИЧ*** См < дєг. Собек.

В ході досліджень основного масиву топонімічних реплік грецьких і коптських прототипів черняхівської пори було виявлено *як супутній продукт* цілу низку місць шанування єгипетських язичницьких божеств Собека, Тота, Сета, Гора, Беса, Осириса, Ісиди, скарабея: *Собич*, *Тутове* (*Тотове*), *Тутаки*, оз. *Сетне*, *Яковенщина Горова*, *Босири*, *Пузирки*, *Іськів Яр*, *Ісківці*.

• ≋ р. СТУБЛО ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ (Gk; Lat) m. Stable, posting station, стайня, поштова станція від с. Половці! (тепер "Половлі") Рв ВОЛО.ДИМИРець: ^через **ЗЕЛЕНЕ**, **СТЕПАН**город гр. σκεπανός 'захищений, вкритий' ^**ЗЕЛЕН**иця; **РАФАЛ**івка, БАЛАХовичі, БЕРЕЗина, БИШляк, ЦЕПЦевичі 2, ЛОЗки, ЛУКо, **ВОРОН**ки, КРАСНосілля, ДУБівка, ЧУДля, **ЖОВК**ині ϣⲁⲗⲟⲩⲕⲥ v. ⲃⲁⲗⲟⲩⲕⲥ - Scarabaeus beetle, скарабей!, **ОЗЕР**ці!, **ОЗЕР**о, КАНОНичі, МОСТище, **РОМЕЙКи**, **СУХ**оВОЛЯ, **СОШ**ники, **СОБІЩ**иці! **Sobek**???, **СОПАЧ**ів ^ДІБРОва, **ХИН.ОЧ**і ʔ**INI**: (689a) vi. To move (by rowing)!, – йти на веслах + тюрк. ok 'стріла', ВЕРЕТено, ІВАН**чі**, ЩОКів, Стара **РАФАЛ**івка ^БАБка, ВАРАШ, РАДИЖеве; р. БІЛА; р. ГАЧа л Стиру; р. **КРИВ**а Річка у с. Вел. ТЕЛКовичі; р. МАК, р. МОРОЧна; р. НАЗАРівка в ур. ПереТІК; р. ТАРАГАНка у с. **СВАРИН**і; р. ЧАКва у с. ЧАКва, р. ЧОРНа;

Цей історичний момент виявлення сліду Собека у топонімії України потребує коментаря. Довідка про єгипетське місто Арсіноїти III ст. з Фаюму:

Arsinoites Fayum [Geo ID: 332] **G** Ἀρσινοίτης - **Σουχου Νόμος** **L** Arsinoites - Crocodilopolites **E** *rꜣ tš n ꜣrsynꜣ* ***Var.***: Souchou Nomos ['**nomos** of the god **Souchos** / **Sobek**'] - **Fayum** [Verreth, 108].

Тобто, гр. **Souchos** було відповідником єгип. **Sobek**' (пор. РозСОХи та ін.). Словник Г. Верета наводить і інші топоніми з ім'ям Собека-Суха.

Районні топонімічні околиці реплік від прототипу **Sobek** з давнім -п-:

• *СОПИЧ* Sobek См ГЛУХів: ^р. **КЛЕВЕН**Ь = 1966: **КЛИВЕНЬ** ⲕⲉϩⲗⲉⲃⲓⲛ: (102b) сокира, ***келеп***, БОБИЛівка; БАЧівськ, ЯСТРУБщина, БАРАНівка ^МУРАВейня, **БІЛ**оКОПИТове, **СЛІП**ород + порд потік, ЄМАДИКине амадоки ^**ЧЕРН**івське, **ЧЕРН**еве ^ХОЛОПкове, СОРОКові Бальчики, КАЛИНІвКа Καλλινίκος (531 р.), **БІЛ**ове, ТОВСТоДУБове, ПОПівщина, ДУНАЄць, **ШУЛЕШ**івка ϣⲁϩⲗⲟⲩⲕⲥ, **ЧАЛКУЗ**и копт. ϭⲁϩⲗⲟⲩⲕⲥ 'скарабей', ПОЛОШки, ур. **ВЕРЕТ**ЕН у с. Уздиця, КАТЕРИНівка м-р св. Катерини на Синаї, **НЕКРАС**ове ар. Niqrash = Naucratis, грецьке місто у Єгипті, ІОНИНе йонійці, СЕМЕНівка на р. **ЕСМАНЬ** = ЯСМАНь Zμουν; БЕШКИНе Bisacena, **БІЛ**а **БЕРЕЗ**а, ЧОРТоРИГи; руч. БЕРЕГи у с. БЕРЕЗа, прот. БІЛИНа бас. **ЛОК**ні λόχοι у с. **СУХ**оДІЛ ^руч. БІЛЬ**ня**, р. ПУРниця л **ЛОКОТ**і Lakate 'Олександрія' [Vycichl, 172, 440], р. **РОКИТ**а Ракотіс 'Олександрія' у с. ОБЛОЖки, р. **СЛИВ**ка ар. **саліб** 'хрест' л Зах. ЕСМАНі; р. ХЛІБівка Халеб у с. КОРЕНЬок; + РФ Курс.: БЕРЕЗняк, **ЯР**ославка копт. яр 'річка', **ЛОБ**ки ϩⲁⲃⲱ (137b) канат для бурлаків, ЮРАСов Хутор, р. **АМОН**Ька Амон 'божество сонця' у нп АМОНЬ, р. **СУХ**ая АМОНЬ, **НЕХАЕ**вка, МАЛАХовка ар. малах 'моряк'.

• *СОПОШин* Sobek Лв ЖОВКва: ^МАЦОШин; ВЕРБ'яни, БОРОВе, КЛЕБАНи, КРИВоКАМ'ЯНка, МОКРоТИН, СОСНини, ГРЕБЕНці, ВОРОНівка, ЖИГАЙли, ГАЙовий, МАЛДРИКи, ГЕРУСи, ОПЛІТна, КУПИЧволя, ПИРатин, БОБРоїди, БИШКів, ДУБЛЯНи;

• *СОПКи* Sobek Зк Міжгір'я: РЕКІТи, СУХий, **ТІТ**ківці, ГОЛЯТИН; • пот. *СОПКів* у с. Долішній ШЕПІТ Чв Вижниця: БЕРЕЖниця, БАБине, ЧОРНогузи; • пот. *СОПУХ* у нп Верх. і Ниж. РОЖанка Лв Стрий: КУТи, ХРОМоГОРБ, БЕРЕЖниця, ДОБРівляни.

Репліки від прототипу **Sobek** з новішим -б-:

• р. *СОБОК = СОБИК* Sobek, Сибакъ = Рос**СОХ**оВАТа п СОБу! у с. ІВАНЬки, ЯКУБівка [Похилевич, 253-255] Вн ІЛЛІнці: БАБин, ВЕРБівка, КРИШТОПівка, ЖАДани, РозСОХувата,

СИНАРна, ПарХОМівка; ● б. *СОБКова* Sobek у с. Квітки Чк Корс-Шевч: **НАБУТ**ів! **Ḥ**w nbwt 'егейці', 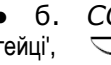 nbwt 'Егейські острови' ^НеТЕРЕБка, САХНівка, ТАРАСівське; **СУХ**иня, **ШЕНДЕР**івка, ЯБЛУНівка, ЛИСТВин, НеХВОРОЩ, ТАРАЩа, СИТНики, ГЛУШки, Ви**ГРАЇ**в, СТЕБлів;

● *СОБИЧ* Sobek См ШОСТка: прот. **БОБРИ**к βούβαρις великий човен у с. **СОБИЧ**еве Sobek; **КОВТ.УН**ове Єгипет + Ouni, Ounou – це місто у Єгипті ϣMOYN [ешмун] букв. 'Місто Восьми' [Verreth, 483], ур. **ОШМАН**ь Ешмун у с. КЛИШки екклiс-, р. ХОД.**ЎН**Ь Ouni у с. МИРОНівка, ХОД**УН**я, **ЧОРН**і ЛОЗи єгипетські човни, р. **РОГІЗ**ня Рагоде 'Олександрія' у с. ВОВНа алан ^р. **СУХ**а ВОВНа, **ЛОКОТ**ки Лакате 'Олександрія', ГАМАЛІЇвка Гамалія 'район Каїру', р. БИСТ**ЯР** на хут. **САМАР**щина м. Самарія; р. **БІЛ**оГОЩа гості з Єгипту = БІЛоГОРЩа л Івоту;

● *СУБІЧ* Sobek Хм Кам-Под: ^РОГІЗна!, ДЕМшин, КАЛАчківці!; СУРЖа, -инці, КАДИЇвці, КОЛИБАЇвка, зБРУЧ, БОРИШківці, КАМ'ЯНка, ОЛЕНІвка, ЦВІКлівці, НеФЕДівці, ТЕКЛівка ^РІПинці, ОРИНин, БАКОТа, ТАРАСівка, ШУТнівці, ХОДОРівці, БАРВІНкове, ЧОРНоКОЗинці, ЛУЧки, ШУСТівці, НаГОРяни, гУМЕНці, КОЛУБАЇВці, ЛИСоГІРка, ЗІНЬКівці, УЛЯНівка, ЯРуга;

● *СОБИЧине*$^{+}$ (1888 р.) Sobek = "Комсомольське" Жт Олевськ: ^БУДки, МИХАЙЛівка, МЛИНок; торф. **СОБИЧ**ИНське, БУЧмани, ЖУБРовичі, ШЕБЕДиха, ОЗЕРяни, СТОВПинка, СОСНівка, СУЩани; ● став *СОБАЧівський* Sobek у с. Стара ОСОТа Кг Олександрівка: РУЖИЧеве, ЯМки, ВЕРЕЩаки; ● руч. *СОБЕЦький* Sobek п ГОВТви у с. Петренки Пл ДИКАНька: крин. **ЖУК**ова у смт ДИКанька; ПРОНі, КИШЕНьці, ШЕВЦівка ?Sobek; БОРОДАЇ, ЯКОВЕНщина, ХОМенки, ЖАДани.

Репліки від прототипу **Sobek** з найновішим -в-:

● *СОВКи* Sobek Кв КСв: ^ур. ПРОНівщина; ● руч. *СОВКИ* Sobek у с. ЛюдВИНівка Жт Овруч: СЕЛЕЗівка ^ДЕЛЕТа; КОБИЛин, ІГНАТпіль, ВЕРПа, РОКИТне, КОПТівщина, СИРКівщина; ● пот. *СОВИЦя* Sobek у нп ЗаСТАВна Чв: БАБин, ГОРОШівці, МУСОРівці, ЮРКівці; ● р. *СОВИЦя* Sobek у с. БОРІВці Чв Кіцмань: ^пот. СОВИЧка; СТАВчани, ШИПИНЦі, ДУБівці, ОШИХЛІБи.

Пор. *ШЕВ'ЯКине* ?Sobek Дп 170, *ШЕВ'ЯКівка* Хк 657 і прізв. Сов'як Лв; також поза Україною – *СОПЫЧи* РФ Брянс.: БЕЛая БЕРЁЗка, НЕЧУИ; ГАЙ Чг Новг-Сів;

Істотно, що більшість топооснов цих контекстів відтепер пояснимі *з однієї теми прототипів*. Оаза Фаюм становила в еллініcтичний час "Ном (область) Су́ха" (Σουχου Νόμος) [Verreth, 108], а Сух було грецьким ім'ям божества Собек. У en.wikipedia наведено низку його синонімів – Sobek, Sebek, Sochet[1], Sobk, Sobki, гр. Σοῦχος, лат. Suchus – божество Нілу, війська, плодючости і крокодилів. Таке пояснення має важливі наслідки. По-перше, дістає мотивацію факт сліду контактів з Єгиптом на Чернігівщині – с. *ОМБИШ*, адже Ombos 'Ком Омбо' це найбільший поза Фаюмом центр шанування Собека. По-друге, стає доступною внутрішня форма топонімів *Собич*, *Собичеве* См Шостка, *Сопич* См Глухів, *Сопычи* РФ Брянс. на Десні, кількох сіл Sobicze у Польщі, р. *Совки* з великим ставом під Києвом (поруч ур. *ПРОНівщина* πρόνοια 'земля, дана за військову службу, лен'): виходить, це все назви, які звучать дотепер принаймні від початку нашої ери.

Стає зрозумілою і *синонімія* окремих гідронімів, як-от наведений у Л. Похи-левича ряд: р. СОБОК = СОБИК Sobek, Сибакъ = *Рос**СОХ**оВАТа* **Σοῦχος** п СОБу у с. ІВАНЬки, ЯКУБівка [Похилевич, 253-255] Вн ІЛЛІнці. Це пояснює і численність топонімів *РозСУХи*, *РозСОХи* як імовірну ознаку закінчення плавби до язичницького Фаюму після євангелізації, а потім і арабського завоювання Єгипту. З краще збережених контекстів, як-от біля р. *Стубло* на Рівненському Поліссі зроблено висновок, що в таких селищах шанували Собека, єгипетське божество з головою крокодила, грецьким ім'ям якого було Сух. У племен з далекої Наддніпрян-щини вигляд уперше побаченого крокодила мав викликати жах, і виникла причина цю дику силу й собі обожнити. Маєтністю Собека вважали Фаюмську оазу, а найбільший центр культу Собека поза Фаюмом був на півдні Єгипту в м. *Омбос*: цим можна пояснити його слід у топонімії України у вигляді назви с. *Омбиш* Чг (Борзна). Інші фонетично близькі назви – б. *Собкова* під Каневом, с. *Собківка* Пл, ставки і р. *Совки* у Києві, р. *Сович* під Харковом. Слід цього культу є і на прилеглих землях – пор. в Росії с. *Сопычи* і *Сибеки* під Брянськом, у Польщі не раз Sobicze. В середньодалеких околицях рязанського села Стубле є слід Собека у вигляді назви с. Каркадиново РФ Тульс.: ● *СТУБЛе* РФ Рязанс. МИХАЙЛов: р. **ПРОН**я!, СВИСТово. ЛОБановские Выселки, НЕКРАСово, ЩЕТИНовка, ТРЕПОЛье, ТЕРЕХовое, ЧЕПЕЛевка, ГОРБАТово, далі вище по р. **ПРОНЯ** р. **ЯСМЕН**ка!, с. **КАРКАДин**ово Тульс., с. **ПРОНЬ** (далеко від р. Проня), АДЖАМки.

Ось у такому місцевому тисячолітньому історичному контексті опиняється тепер верства реплік давньоєгипетських прототипів у складі пласту досліджених назв з коптськими і грецькими мовними прототипами.

СОБОЛівка 13 сіл: Вн 2, Жт 3, Кв 2, Од, Хк, Хм, Чк

aswār [*'swb'l, 'spw'l* | N *suwār*] **horseman, rider**, *ШАБАЛинівка*, *Шпола.*

[1] ● *СОШИЧне* Sochet Вл Кам-Каш: ЯМища. ІваноМИСЛЬ, Олександрія, ВОРОКОМЛе, ТЕКЛине, БОРОВне.

СОКИРяни Чв, Вн < укр. сокира, пор. чес. sekyra, sekyrka – з лат. securis, іт. scure. СОКИРКи; СОКИРинці.

Та сама реалія може стояти й за іншими пристосованими топоосновами від прототипів: дслов. **брадъı, ъвє** сокира, гр. σκεπάρν-ον, фін. kirves, лат. securis, іт. scure, ascia, брет. buc'hail сокира, дшв. **bila** сокира, чес. **široč**ina, **hlavat**ka, мад., тур. balta.

● *ШКУРАївка* іт. scure сокира Чг Короп: РИХЛи, РУБАНівка, ВЕРБа, ВИШЕНЬки, ГУТа, БУДище, ІВАНЬків, ГАЛИЧІвка; ШКУРАнка Чг Ріпки: ; ● *ШКУРАт* Вл Ковель: ; ● *ШКУРАти* Пл Пирятин: **БІЛ**оЦЕРКівці дшв. bila сокира + монґ. **серег** військо, УСівка, ВИШНеве; ● *ШКУРАтівка* См **БІЛ.опілл**я: ^***ЦИМБАЛ***івка; ГАЛИЦЬке, БУТОВщина, БІЛани, БАКША, **КУТ**, **КОТ**енки, **БІЛИК**івка, **БІЛ**оВИШНеве! ^Без**СОКИР**не ^**ГОЛОВАЧ**і ^ОМЕЛЬченки, БезСАЛівка, КИСЛа Дубина, ВАЩенки; ● *ШКУРАтівці* Зк Мукачів: **БОРОД**івка, ЗУБівка, МИКУЛівці, ГАНДЕРовиця; ● *ШКУРАтове* Мк Арбузинка: ВИШНеве, Новий СТАВок, НовоМИХАЙЛівка, БУЛАЦЕЛове; ● *ШКУРківщина* См РОМНи: ^СТОВПівщина, САВОЙСьке, ЛЕВОНДівка; ГУДИМи, СЕМКове, БІЛовод, ДОВГ.ополівка, БАЦмани; ● *ШКУРпели* Пл Зіньків: ^СТРІЛевщина; ПЕЛЕНківщина, **БУХАЛ**івка брет. buc'hail сокира, БезРУКи, ДОВЖок, БУДища, ЧОРНяки, ДУДенки, МАТЯШі, МИХАЙЛівка 2 ^ПЕТРівка ^ОДРАДівка;

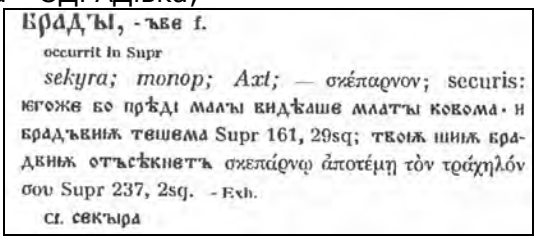
БРАДЪІ, -ъве f.
occurrit in Supr
sekyra; topor; Axt; — σκέπαρνον; securis: ѥгоже бо прѣдѣ малъı вндѣаше млатъı ковома · и брадъвнѣмъ твшема Supr 161, 29sq; твоѥ шнѣ брадвнѣмъ отъсѣкнетъ σκεπάρνῳ ἀποτέμῃ τὸν τράχηλόν σου Supr 237, 2sq. - Exh.
cf. свкъıра

Рис. С9. Довідка про дслов. **брадъı** [SSJ]

● *ШКУРАтівці* Зк Мукачів: **БОРОД**івка **брадъı**?, ЗУБівка, МИКУЛівці, ГАНДЕРовиця; ● *БОРОДянка* **брадъı**? Кв; ● рук. *БІЛо**БОРОД**чина* Дп Нікополь: КРИНИЧуВАТе, ДОВГівка, КИСЛичуВАТе, Нова **БАЛТ**а balta, **ГОЛОВ**Кове, ШИШКине, КАМ'ЯНське;

● *ШЕПАРівці* гр. **σκεπάρν**-ον сокира ІФ; ● *СКАБАРівщина* Вл; ШАПАРівка СГУ 618; ● *Шчавірчик* СГУ 95; ● *ЧУПУРна* 603 скепарнон? чепурн?

● *ГОЛОВАТівка* чес. hlavatka сокира Чк ЧОРНоБАЙ: ^Богодухівка; р. **БІЛ**озір'я < *БІЛоСЕРГа; САВКівка, МИХАЙЛівка, ІРКЛІЇв, ІВАНівка, ВИШНівка, ФРАНКівка;

● р. *БІЛУГа* дшв. bila сокира Чг Бобровиця: **СУХ**иня, ПЕТРівка, МИКОЛаїв, О**СОКОР**івка, **БІЛоЦЕРК**івці! дшв. bila сокира + монґ. **серег** військо; ● *БІЛИКи* Чг КОЗелець: ^НаБІЛЬське, **КОТ**ів!; ОСТЕР, САВИНка, ОДИНці, ОТРОХи, **СОКИР**ин, ПЕТРівське, КРЕХаїв, СТАВиське; ● пот. *БІЛявина* Тр Чортків: **БІЛ**а, **БІЛ**ий Потік, **БІЛ**обожниця < Білосерк-, пот. **ЗВІР**инець; **СОКИР**инці!, СЕМАКівці, ТАРНавка, **ЗВИН**яч, **КОЛИНД**яни, Ро**СОХ**ач, **КРИВ**еньке, **КРИВ**олука ^ПАЛАШівка, ШМАНЬківці 2; ● р. *БІЛЬЦя* у с. Алтинівка См Кролевець: **БОЦМАН**ів, Без**КРОВ**не *крив-, **БІЛ**о**ГРИВ**е ?крив, **БОШ**івка!, ПЕТРівка, **МУТИН**, ОТРОХове, ГОЛОВНине, СВИДНя; ● р. *БІЛоч* Чг Сосниця: БУТівка, СтароБУТівка, ВІЛЬШане, **КОЗ**ляничі, ФІЛОНівка, ГУТище, СВІРок; ● р. *БІЛОЧ* у с. ГОНТівка Вн Могилів-Под: ^ШЕНДЕРівка, ВИШНеве; **БІЛ**яни, НовоМИКІЛЬське, КРИШТОФівка, ВЕНДичани, ІРКЛІЇвка, **КОЗ**лів, ПЕТРівка, СКАЗинці, ЧЕРНівці;

● *ГОЛОВАЧ* Пл Пл: ВАСЬКи, ГУТИРівка, МИХАЙЛики ^КИСЛа Балка, ПЕТРівка, ДУДНики, РУНівщина, ГОЛОВКи, ГОНТАРі, ПЕТРАШівка, ВЕРБове; ● *ГОЛОВАТівка* чес. hlavatka сокира Чк ЧОРНоБАЙ: ^Богодухівка; р. **БІЛ**озір'я < *БІЛоСЕРГа;

● *ШКУРпели* Пл Зіньків: ^СТРІЛевщина; ПЕЛЕНківщина, **БУХАЛ**івка брет. buc'hail **сокира**, БезРУКи, ДОВЖок, БУДища, ЧОРНяки, ДУДенки, МАТЯШі, МИХАЙЛівка 2 ^ПЕТРівка ^ОДРАДівка; ● *БУХАЛове* Пл Гадяч: **БІЛ**енченкова ^ПЕТРоселівка, БУДища, ***ЦИМБАЛ***ове, Червоний **КУТ**, БУТовическое; ● *БУХАЛове* См Лип. Долина: ^РУБАНове; ГАЛАЄВець, ПоБИВАНка, КОЛЯДинець, КЛЮСи, ДОВЖик, ПідСТАВки, ІВАНівка; ● *БУХАЛівщина* Жт Попільня: **БІЛК**и!, МОХНачка, КРИВе, ЧЕРНявка, СТАВище, ДЕГТЯРка, ХОДОРКів, ХАРЛІЇвка; ● *ШКУРупії* Пл Решетилівка: ^**КРИВ**ки, ЩЕРБаки; ШКУРупіївка ^БІЛоконі, МИХНівка, ШАРЛаї, ГОЛЬМАНівка;

● *ШИРОЧани* Дп Апостолове: ^МИХАЙЛівка, МИХАЙЛо-ЗаВОДське; КАМ'ЯНка;

● *БІЛо**ГОРЩ**а* гості з сокирами Лв Пустомити: ^ВОДяне; НАВАРія, ОДИНоке, ГОНЧАРі, ВИННички, ГОДовиця!, ГУМЕНець, ЗВЕНИгород!, МИКЛашів, БЕРЕЗівка, РадВАНи, СТАВчани, ПідБЕРЕЗці, ДИБЛянки, ЧОРНушовичі, КАМ'ЯНопіль; ● *БІЛИЛівка* Жт Ружин: ^КОТелянка; БЕРЕЗянка, ВЕРБівка, ВИШНеве, МОВЧАНівка, ЧОРНорудка, **ТОПОР**и, **ЗВИН**яче, ЯГНЯТИН; ● р. *БІЛо**ГОЩ*** См Шостка: КОВТУНове, ВОВНа, ГУДівщина, СОЛОТВине, МИРОНівка, СВІРЖ, СОБИЧ, СОБИЧеве;

Здогад про Біл- < шв. **bila** сокира зміцнює гіпотеза -церк- < монґ. *серег* військо, яку підтверджують три випадки написання р. *Білосерка* сучасної назви р. *Білозірка* Хс:

• р. *БІЛо**СЕРК**а*! тричі монґ. ***серег*** військо [СГУ, 56] > Біло**зірк**а! біля р. Карайтебень Хс Верх. РОГачик: КАРАЙДУБИНа, МИХАЙЛівка, УШКАЛка, ВИШНеве;

• оз. ***БІЛо**ЗІРК**а***, тепер БІЛо**зер'я** у с. ХРЕЩатик Чк Чк: ^БЕРЕЗняки, ТУБІЛЬці; СВИДівок, ЧОРНявка, ДУМАНці, ГЕРОНИМівка, **СОКИР**На!, ЯСНо**зір'я** серг-!, ВЕРГУНи, ІРДИНь Urdun: хрестові походи?;

• *БІЛяївка* шв. bila сокира Од рц: КОТовка, БЕРЕЗань, **ШИРОК**а БАЛКа, ВиГОДа, УСатове, ЯСЬКи; • *БІЛь**МАН**ка* шв. bila сокира Зп Куйбишеве: *БІЛо**ЦЕРК**івка*, **ШИРОК**е, ОчеретуВАТе, БІЛовеж, ВИШНюВАТе, ЛИСТВЯНка, ВИШНеве, ЯСН.опілля; • р. *БІЛо**ЦЕРК**івка* шв. **bila** сокира Зп Василівка: БІЛозерка, КИСЛицьке, ШМАЛЬки, СУХоІВАНівське, ЩЕРБаки, **ШИРОК**е, ТЕРНуВАТе; • р. *БІЛ.ОКЕРНиця* Тр Бережани: БІЛ.ОКРИНиця, ГОЛЕНДРа, ВЕРБів, ГИНовичі, ГУТисько, ДУЛЯБи, КУТи, ШКІНДИРівка ^РИГАЙЛиха, ВІЛЬХовець ^КОТів, ГАЛИЧ, **УРМАНЬ**;

БІЛ.АШки, БІЛ.АС.

СОКОЛІВка 22 назви < туркм. **saqlaw** охорона. Див. прізв. СОКОЛОВ, СОКЛОВ.

СОЛОВІЇвка Вн, Жт < 1) ?епізод хомівщини; 2) ар. саліб хрест.

СОЛОДке Дц, Зп2 سلد **sl'd** 'дім, захист' (= saray!). Пор. Караван-СОЛОДкий Лг.

СолоТВИН См, Зк / ***СЛАТине*** Хк 1) sala + готфин; 2) sl'd 'будинок, оселя' Селидове?, Солод-/ ʾwslwd <hwslwd> хуслуд Husrōy

тина «солона вода», ч. слц. slatina «торф'яне болото», споріднені з укр. *соло́т-вина* «багнувате місце». — Vincenz 13; [ЕСУМ, V, 297].

в'янських мов; болг. [*сла́тина*] «низьке місце, звідки тече вода; джерело»,

• Старий і Новий *СОЛОТВИН* Жт Бердичів: Райки ; **СЬОМАК**и!, ЗаКУТинці!, ГАДомці! 2, **СКАК**івка skog, РЕЯ, РІГ, КРАСівка, РАЙгородок ^ЛЕМЕШі; + **ТРОЯН**ів Жт Жт ^СТАВецьке, **КРУТ**и ^ГЛИБочок, р. **КРУТ**ій у с. Дениші, КОДня, ВиГОДа 2, **БОНДАР**ці!, ГАДЗ**инк**а ^ГЛИБочиця, **ГРАБ**івка ^ЛІСівЩИНа, ЛІЩин, ТАРАСівка, Скоморохи.

пот. ***СОЛУЧка*** л Лінини Дністра у с. Тершів Лв Ст. Самбір < 1) дєвроп. гідронім; 2) **Salōk [slwky] n. pr. P2:1. – Gr Seleukos**. пор. Солокія!

СОРОКОТичі Чг, ***Сорокодуби*** Вн, Хм, ***Сорокопень*** Жт.

копт. ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ: СорокотЯги, прізв. Сорокотя. До цієї ж групи назв з ознаками кола "людей греків" входять і композити з першим складником Сорокот-, у якому ми з подивом упізнаємо коптське слово ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ "блукачі, мандрівники": • *СОРОКОТ.**ЯГИ**!* ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ (354b); pl. Wanderers, vagrants + ϩⲓⲁⲕⲟⲥ 'грек' 'грецькі ченці-мандрівники'! **Кв** БЦ: став **СУШИН**ський у с. ІВАНівка, **СУХ**оліси, **ЩЕРБАК**и, БАКАЛи, БИКова ГРЕБля, ТОМИлівка!, ТРУШки, ФАСТівка, **ЧМИР**івка, ТАРАСівка, ХРАПачі, СКРЕБиші?, ЧЕПИЛіївка, ЧУПИРа, ШКАРівка, ЯБЛУНівка, АНТОНівка, МАТЮШі, ВЕРБова, ОЗЕРна, ГАЙок, КРАСНе, ЧЕРКас, ВІЛЬШанка, КОЖ.ЕНики, ПОТІЇвка; • *СОРОКОТ.**ЯГА*** ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ **Чк** ЖАШків: ШУЛ.**ЯКИ**, ОЛЕКСАНДРівка, КРИВ**ЧУН**ка, ТЕТЕРівка, ТИХий Хутір, ОДАЙ, Червоний КУТ, Нова ГРЕБля, СКИБин, СОКОЛівка, ОХМАТів, НаГІРна, Конельська ПОПІВка, ВІЛЬШанка, ЛЕМІЩиха, АДАМівка (+ **МАН**Ьківка); • *СОРОКОТ.**ЯЖИНці*** ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ + ϩⲓⲁⲕⲟⲥ 'грек' **Вн** НеМИРів: ^КРИКівці; **СОРОКОД**уби سراكدى, ДУБовець, **МОНАСТИРок**, **ОСТАП**ківці, КРОПивна 2, ВОВЧок 2, КУД.ЛАЇ, **ЯСТРУБ**иха, МУХівці, КОЗаківка, ГУНЬка, СУПРУНівка, ЮРківці, СЕМЕНки, ВІЛЬШанка, БЕРЕЗівка, ОЗЕРо, ВОРОБІЇвка, ВИШКВіці, БОБЛів; • *СОРОКОДуби* سراكدى Хм КРАСилів: ^**ЧЕРН**елівка, **МОН**Ьки, **МОН**Чинці!; **МАНІ**вці!, **СУШ**ки, **МОТР**унки, **КУЛЬЧ**ини 2!, МОВЧани, ЯВОРівці, ТЕРЕШки, ВЕРЕМІЇвка, **ПУЗИР**ки!, РОСОЛівка!, ТРІСКи, ВЕСЕЛівка.

За даними етимологічного словника В. Виціхля, це слово належить до питомої коптської лексики: ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ (S), ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ (B) m. 'подорожній, мандрівник, прочанин, бурлака'; арабський відповідник الرحّالين *ar-rahhalin* 'подорожні, кочовики, блукачі'. Існує маніхейський текст ⲯⲁⲗⲙⲟⲓ ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲱⲛ 'Псалми прочан'. Коптське слово має словотвірну структуру ⲥⲁ-ⲣⲁ-ⲕⲟⲧⲉ 'мандрівник': ⲥⲁ- 'людина', ⲣⲁ- 'префікс ім'я дії', ⲕⲟⲧⲉ / у комп. ⲕⲱⲧⲉ 'блукати, гуляти' [Vycichl, 196]. Анонімна дисертація "These 3" (с. 138) додає ще дві арабські форми з Житія Іоана Щитського VII ст., виданого У. Дзанетті: سراكدى [серāкӯдā]. Дупна с.87!

Який характер мали ті псалми, що їх співали саракоти? У 1930-і роки їх дослідив Олбері (C.R.S. Allberry). Видана ним у Штутґарті 1938 р. книга маніхейських псалмів складається з двох розділів: збірки з семи різнорідних груп псалмів (с. 1–202) і псалмів Томи (Хоми) (с. 203–227). Олбері визначив основні риси обох цих розділів: псалми першого з них поділені на строфи і закінчуються повчаннями, часто стилізовані для почергового співу і передбачають приспів після кожної строфи. Власне **ⲯⲁⲗⲙⲟⲓ ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲱⲛ** становлять лише близько чверті псалмів першого розділу збірки (с. 133–186), – хоча цей заголовок винесений на титульний аркуш видання і став його загальною назвою. У псалмах Томи немає кінцевих повчань і структура їхня не строфічна, а "ланцюжкова" [Nagel, 123]. Тексти з приспівом відповідали виконанню невеликою групою прочан. Принаймні частина псалмів, прямо не пов'язана з ученням Мані, могла бути запозичена до збірки з християнських джерел [Lieu, 119].

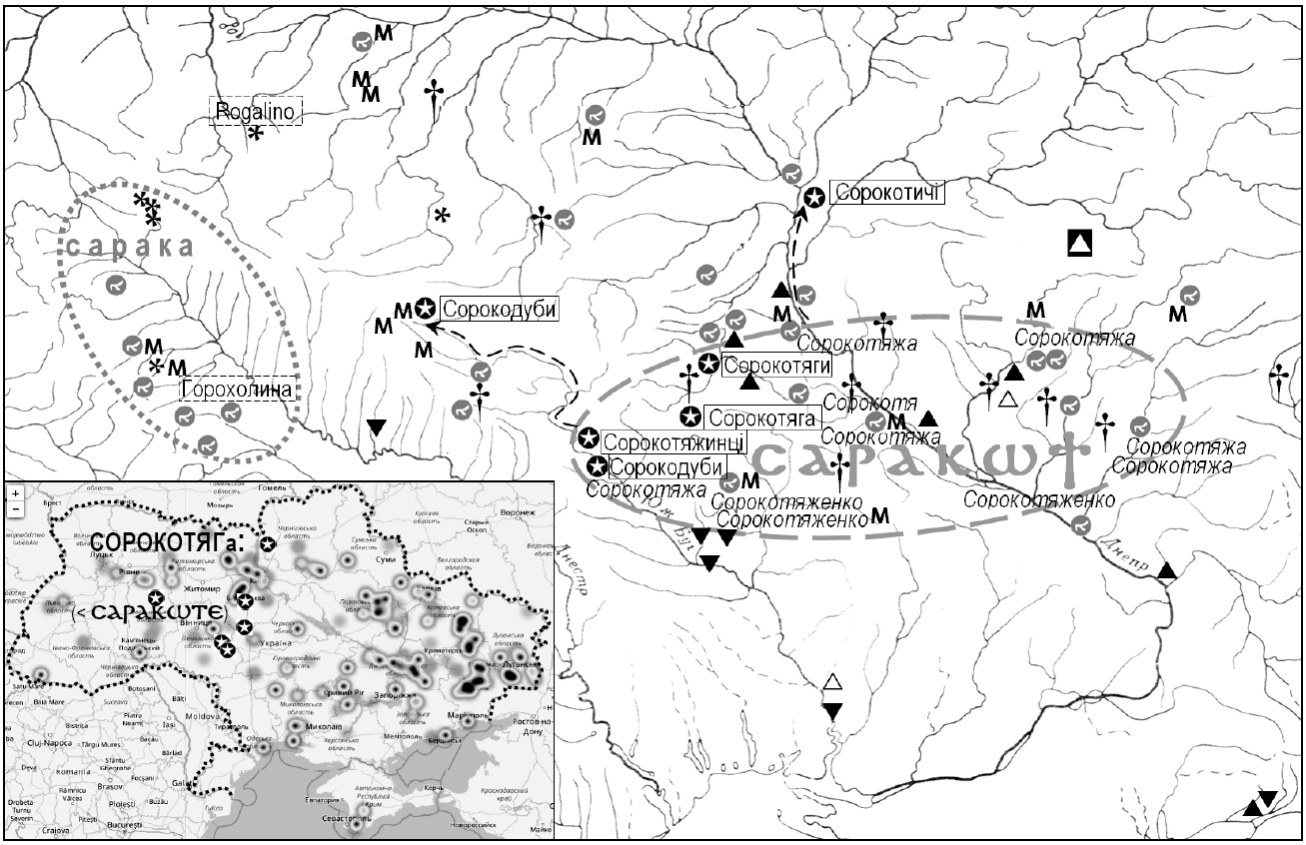

*Рис. С10. Ономастичні ознаки євангелізації наддніпрянців сирійцями з Єгипту у 540-х рр.: 1) ексклюзивна українсько-коптська ізоглоса – топоніми і антропоніми від основи СОРОКОТ- < **саракωт** 'блукачі, мандрівники; прочани'; 2) мовний слід того ж поняття ар.* **الرحّالين** *ar-rahhalin 'блукачі' у Карпатах: ГОРОХОЛИН-а, ~ Ліс ІФ; 3) діалектизм* ***сарака*** *(Желех., Нед.; Франко; Головац.)* [Грінченко, III, 102]*. Синхоричні назви від основ: ✪Сорокот-; К-с-н- (< сир.* **ܟܣܢܝ** *'ksny' блукач); Конон- (†< гр. κοινωνία 'громада ченців'); Мань- (**М** < Мані); Жиров- (∗< gyrovagi 'блукачі'). Сучасні прізвища від основи Сорокот-(△◘▲▼). Очевидні тяглість прізвищ і збіг ареалів XVII ст. Конон- і Сорокот-*

Збірка являє собою цикл давніх духовних співів. Назва **ⲯⲁⲗⲙⲟⲓ ⲥⲁⲣⲁⲕⲱ-ⲧⲱⲛ** містить алюзію і на фізичну мандрівку і на духовні подорожі аскета, який виконував ці псалми. Вірші оспівують звільнення від життєвих обов'язків, що не раз підкреслено у приспіві. Ісус був зразком для тих людей, проводирем і притулком, а піднесеність духу стала основним змістом псалмів. Ті, що співали цих псалмів, вважали себе мандрівниками, які покинули домівки й сім'ї і пішли слідом за Ісусом. Але у пошуках Його вони не оселялися анахоретами в горах або в пустелі. Як видно

з одного з приспівів, вони вважали свою відчуженість від світу ідеальним станом для служіння людям: "Ти відійшов від світу. Будь... подорожнім на землі задля людей".

Можна припустити, що завдяки таким мандрівним співцям псалмів Святий Дух проник до найвіддаленіших селищ і міст Сирії і Месопотамії III століття.

В часи, коли ці вірші були записані на папірусі (бл. 400 р.), їхні маніхейські співці вже стали непокоїти римську імператорську владу, яка разом з християнськими достойниками почала вбачати в них отруту, занесену з перського Сходу. Хоча й традиційно зображуваний як особа, стороння до християнства, насправді Мані народився і виріс в юдео-християнській баптистській секті у південній Месопотамії. І Мані, і його послідовники вважали себе справжніми продовжувачами справи апостолів. Вони почували себе не "маніхейцями" (цю назву придумали їм їхні супротивники), а швидше довершеними християнами, представниками істинної Церкви Ісуса Христа. Сформувавшись як носії свого вчення в Месопотамії до 244 р., послідовники Мані згодом стали відомі в імперії завдяки своїм псалмам, прилюдним дебатам з іншими проводирями християн та аскетичним принципам посту, бідности й бездомности, за зразком апостолів [Caner 2002, 76-77].

У коптській поемі 1322 р. під назвою Тріадон у вірші 471 містяться цікаві деталі значення і звучання двох паронімів **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ**/ **ⲥⲁⲣⲁⲕⲟⲧⲉ**. "Кожен, хто мене побачить, каже "От **ⲣⲙⲣⲁⲕⲟⲧⲉ**" [тобто людина з Ракоте-Олександрії]. Як же став я схожим на **ⲥⲁⲣⲁⲕⲟⲧⲉ**? Відклав я набік усі свої **ⲙⲉⲉⲩⲉ** [думки/поняття/пинципи] **ⲉⲧⲣⲁ-** [аби я міг] **ⲕⲱⲧⲉ** [переходити/мандрувати] з міста до міста, як сказано у Євангєлії" [Blanchard, 56].

Як підсумовує М.Бланшар, "слово **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ** з деякими відмінностями у написанні зафіксоване у восьми коптських документах, датованих від IV до XIV ст.; воно ж наявне у арабській транскрипції в рукописі XVI ст. ...*Найраніший* текст маніхейський, решта християнські. У п'ятьох з семи християнських текстів **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ** вжите у чернецьких або церковних контекстах; два з них пов'язують його з мелитянами. Три відомі копто-арабські словнички ототожнюють **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ** з нахлібниками, два з них – з ар. ar-rahhālin 'мандрівники, блукачі'; так і в Тріадон. Лише маніхейське ставлення до **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ** однозначно позитивне" [Blanchard 2002, 59].

Судячи з мовно-часової належности джерел, де збережене слово **ⲥⲁⲣⲁ-ⲕⲱⲧⲉ**, маніхейці мали відношення до саракотів лише на певному історичному етапі. Вони використовували можливість вільного пересування не лише цих ченців у пізній Римській імперії як нагоду для поширення своїх філософсько-теологічних ідей. Наприкінці III ст. зміцніли позиції маніхейства у Проконсульській Африці, на що вказує заборонний едикт Діоклетіана 402 р. [Lieu, 118] (тоді слід прототипу Leptis Magna у репліці *Велика Лепетиха* Хс може бути непрямою ознакою контактів з маніхейцями). У свою чергу у зв'язку з прощами поліпшилося обслуговування подорожніх (продукти харчування для них і будинки для нічного відпочинку подорожніх) [Lieu, 120]. Через кілька тижнів по завершенню основної роботи над сюжетом випадково вдалося виявити (рис. С12), що давня назва с. *Сорокошичі* Чг Козелець – *Сорокот.ичі*! Це стало й остаточною апробацією правильности виділення основи Сорокот-.

● *СОРОКОТичі*$^{+}$ = *Сорокошичі* [Encarta] Чг Козелець: __НАБІЛЬське? Fanebal, божество з Аскалону ^**КОТ**ів, ЖИЛин Млинок, **БІЛ**ики, **ПАРХИМ**ів; р. **ВО́РИЩ**е βᾶρις у с. **БОРС**уків βᾶρις, р. ЛАБич; **КІПТ**і ⲔⲈⲂⲦⲰ ^**ПЕСОЦ**ьке ܦܫܝܛܬܐ Peshitta; о**ПЕНЬК**и Phoenic-, ТАРАСів, СОКОЛІВка, **ШАМ**и, **БІЛейк**и, ОЛБин, **КОПАЧ**ів, ШПАКів, **СИР**АЇ, **ДИМЕР**ка дєг. 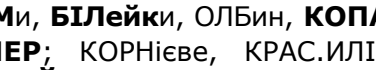 tꜣ-mri 'Єгипет', **ЧЕМЕР**; КОРНієве, КРАС.ИЛІВка, ПОЛУЯНів, ОМЕЛЯНів, САВинка, ГОРБачі, ЛЕМЕШі, **ШАЛОЙК**и, **СИВ**ухи, **БОБРУЙК**и папірус + **ойк**; ● *СОРОКО.**ПЕНЬ*** Phoen-? Жт Овруч: ^КРАСИЛІвка, ІЛЛІМка; КОПТівщина!, КОБИЛин 2; ● *СОРОКО.**ПАН**івка* Дп Кринички: ^ГРУЗИНівка; ІЛЛІНка, ТАРАСівка, АДАМівка, ЧЕРНЕЧе, гРИМуче.

У контексті Сорокотич трапилась назва с. Опеньки (Phoenic-?), що спонукало до припущення *Сорокот-пень і далі *Сорокот-пан-.

Мандрівні ченці як соціальне явище були однією з складових монастирського руху, започаткованого у християнському середовищі Єгипту. З листа до Євстохії від Св. Геронима і в Повідомленнях Св. Касяна є згадки про цих людей. "У Єгипті існують три види ченців" – так починаються фрази обох авторів у вказаних джерелах. Одні – кенобити (які живуть у громаді), інші – анахорети (самітники), а треті – блукачі (до них обидва автори ставляться неґативно).

Адже вони, носії різного роду уявлень про християнський аскетизм, насправді проводять час, сіючи веремію, ***долучаючи до справ духовних невластиву для ченців торгівлю*** і не підкоряючись правилам. Героним зве їх ремнвот (одинаки, тобто монахи), а Касян – сарабейт (людьми домівки, ар. бейт дім). Сарабейти далі займаються тим само, що робили й раніше вдома, лише називаючи себе при цьому ченцями або будуючи собі притулки, де живуть на власний розсуд і не зважають на думку старших [Choat, 860]. У різних мовах навколо Середземного моря цей тип мандрівних ченців відомий як κυκλευτῆς, **gyrova**gi і circumcelliones [Choat, 861] (усі три перші морфеми означають 'коло, навколо'). Див. також U. Zanetti "Arabe **serākūdā** = copte **sarakote** = 'gyrovagues' dans la vie de S. Jean de Scété" // Analecta Bollandiana 115, fasc. 3-4, (1997), p. 280.

Рис. С11. В інформаційній базі атласу Encarta знайшлася й давня назва с. Сорокошичі (Чг Козелець) – Сорокотичі (!) [Encarta]

Грецький аналог **ϲαραϰωτε** κυκλευτῆς можна упізнати в імовірному продовженні *ЦВІКЛІВЦІ* Хм 598 і краще збереженому гідронімі пот. *ЦИКЛІТчик* у с. РоСІШка! Зк Рахів, можливо також с. *ЦИКАЛи* Пл і р. *ЦИКЛа* Вн:

• *ЦВІКЛІВЦІ* κυκλευτῆς Хм Кам-Под: ТЕКЛівка ^**РІП**инці!, ОРИНин Ірина; БОРИШ**ків**ці ^КАМ'ЯНка, ОЛЕНівка; ур. ЮСЬ**Ков**і ГРОБи κάραβ-? у с. КУЛЬЧіївці [Сіцінський, 354]: ^КАЛИНя; БАКОТа, Ст. УШИЦя?, БАРВІН**Ков**е, **ЧОРНоКОЗ**инці **Κως**; **КОЛУБАЇ**вці, **ЗІНЬК**івці, **ЯР**уга, **РОГІЗ**на, **СУРЖ**инці, **ГОРАЇ**вка.

• пот. ***ЦИКЛІТ****чик* **κυκλευτῆς** у с. РоСІШка! Зк Рахів: пот. **СКОРУЖ** σκυρώδης бруківка л БІЛинського п ЧОРНої Тиси у с. БІЛин, пот. **СКОРУШ**ний у с. Говерла; пот. СТЕБНий у с. СТЕБНий; БИЧ**ків**, ХМелів, КОСівська Поляна, КОБИЛецька Поляна.

Досконала відповідність прототипу гр. **κυκλευτῆς** 'мандрівник' основи гідроніма ***ЦИКЛІТ****чик* (у пізній вимові з романським впливом) підбадьорює і запошує до продовження наукового пошуку.

Рис. С12. Сирійський мандрівний чернець [Caner, обкл.]

• *ЦИКАЛи* **κυκλευτῆς** Пл Вел. Багачка: ^ЛОБурі, ВИШарі; оз. КИШІНське ksny' у с. БІЛоЦЕРКівка, БУТова Долина, ГарноКУТ, **КУТ**, **РОКИТ**и!, **СУРЖ**ки, **КОНОП**л**ЯН**ка, **САЇ**, **ЗАЙ**ців, РЕШЕТилівка, ШЕПЕЛі, **ОСТАП**ове, **ОСТАП**'є, **СЕМЕН**івка, СТЕПАНівка ^СТЕФАНівщина, ШИРоке, КОЛОСівка, ШИПОШі, **БІЛоЦЕРКІВ**ка, БАЛАНди, ВИШН.**ЯКІВ**ка! ^**ГЕРУСІ**Вка, КИРиЧАЇ, КРАСНоГОРівка, СОЛОНці, КРОТівщина *крут, ЛУКаші, СКИБівщина, ЧУГУЇ, КРАСНюки, ОЛЕФІРи, ПОПове, ЛОБурі, ДІГТ.ЯРі, МОСТовівщина, МАТЯШівка, РАДИВОНівка, ГРЯНЧиха, **ДАКАЛ**івка, **КОЛОМИЙ**ці, **БАХТЕР**щина, ПідЛУКи, ПАВЕЛ**Ків**щина, ЯКИМове, КОБЛики, ДУБ**ков**е;

• р. *ЦИКЛа* κυκλευτῆς п КІБЛича л Собу Вн Теплик + ГАЙСИНдслов. **сынъ** 'вежа, башта': ВЕСЕЛівка, РОЗКОШівка, МИШАРівка, ПЕТРАШівка, РоСОШа, СОКИРчин, СТЕПАНівка, КУБЛич, ШИМАНівка, ТОПОЛівка; + **АДАМ**івка, БУБнівка, КІБЛич, МЕЛЕШків, ОГІЇвка, БЕРЕЖне, КРУТоГОРБ, КОСанове, РАХНИ, ХОРОШа, РАХНівка, ЯРмолинці, ОКРАТове!

У топонімії Наддніпрянщини з поняттям лат. **gyro.va**gus асоціюється низка назв від основи Жиро(ва)-, а у словнику – лексема без визнаної етимології *жирувати* 'розкошувати; **добувати їжу**, **пустуючи та гуляючи**' (про тварин) [ЕСУМ, II, 198]:

• оз. *ЖИРАВКа* gyrovagi = Дожиравка у смт РЖИЩів Кв Кагарлик: р. БЕРІЗКа л ЛЕГлича у с. **ПаніКАРЧа** Χωνθον **ΠανακΕΡΚη** (селище у Ниж. Єгипті) [Verreth, 161], р. **ВАРИД**Івщина! βᾰρῐδος! у с. ЧЕРН**ЯХІВ** Яків!, ЗІКРАчі Ζυγραί, ЯБЛУНівка, СУЩани, МИРівка, став СКЛЯРів у с. Стайки; ПІВЦІ! ^ОНацьки, АНТОНівка, ЛЕОНівка, ГРЕБЕНі, ТАРАСівка, ІВАНівка, ГОРОХове, -уВАТка, УЛЯНики; • р. *ЖИРОВець* gyrovagi п КРОПивні п **ЖЕРЕВ**а! л Тетерева у нп **СТАР**овичі Кв ІВАН**ків**: р. ЖЕРЕВА = ЖЕРЕВКа у с. РозВАЖів; ОБУХовичі монг. *абухо* захоплене ^**СТАН.ИШ**івка!; СУКАЧі, ПідГАЙне, ОВДієва Нива, МАКАРівка, **СТАР**овичі, ЖЕРЕВа, -пілля, **СТАВР**івка, СОСНівка, БІЛий Берег, ВОРОПаївка, **ЗимовИЩ**е, **РОКИТ**на **Слобод**а;

• б. *ЖИРІВська* gyrovagi витік БРИТаю п БЕРЕКи у с. Надеждине Хк Близнюки: ^НАСТАСівка, ЯКИМівка; СОФІЇвка, КРИШТОПівка, **ЯКОВ**івка, ФЕДОРівка, ВЕСЕЛе, САМАРа 2, ДУНИНе, СУХе, МАР'ЯНопілля+ "Дубове", ПЛАХТІЇвка; • р. *ЖИРІВКа* gyrovagi у с. Бедри**ків**ці Тр Заліщики: ТОВСТе, ВИНяТИНці, Зелений ГАЙ, **ЩИТ**івці!, КУЛА**Ків**ці, ДУНів, ЛИТячі, ШУТРОМинці, СОЛОНе, РОЖАНівка, ЯКУБівка ^ГЛУШка, ХМелівка, СВЕРШ**ків**ці; • *ЖИРИЧі* gyrovagi Вл Ратне: ЗаБРОДи ^ЛУЧичі, ЯКУШів; **БРОД**ятине, **ЩИТ**инська ВОЛя, БЕРЕЗа, ЗаІВАНове, ЗаДОЛИНа, КОНИЩе, Здо**МИШЕЛ**Ь, **ШМЕНЬ**ки, **СЕНЬ**ки, **КОС**иці, САМАРи, ГОЛОВИЩе, КОЗовата, ОРІХове;

• прот. *ЖИРІВКа* gyrovagi у с. БАЧівськ См Глухів: СЛІПород См ^р. **ЄСМАНЬ** ѡMOϒN ^ур. **СИН**явка дслов. **сынъ** 'вежа, башта' ^ур. **БІЛ**ополівка, **БІЛ**о**КОПИТ**ове (у Болгарії під м. Шумен існує с. *Билокопитово* Caphutkia 'м. Дамієтта (1250 р.)': неподалік *Студенец, Плиска*), **ІОН**ине, **ВИКТОР**ове, **НЕКРАС**ове Al-Niqrash, **СОПИЧ**, **СОРОКов**і БАЛЬЧики, ЄМАДИКине, **ЧЕРН**еве, **ЧЕРН**івське, **ЗЕМ**л**ЯН**ка, **ПРУД**ище, **БАРАН**івка; • р. *ЖИРАК* gyrovagi у с. ШИЛи Тр Збараж: ^ДІБРова; ШИМ**ків**ці, **ЧЕРН**ихівці, **СИН**ява дслов. **сынъ** 'вежа, башта', КИНАХівці, Поляни, ВИШНівець, ЛУБ'ЯНки, КРИВчики, КРАСНосільці, КОБИЛля, **МУСОР**івці, ХОМи, ІВАН.-**ЧАН**и, ОЛИШ**ків**ці, КОТ.ЮЖИНи, ЧОРНий Ліс, ТАРАСівка, ГЛИБОЧок, МУХавець; • р. *ЖИРАК* gyrovagi у с. БЕРЕЖанка Тр ЛАНівці: ^**ЖУК**і**в**ці; БІЛОЗІРка, **СИН**івціслов. **сынъ** 'вежа, башта', КУТиска, КОРОСТова, **ВАНЖУЛ**ів, БІЛка 2, **ВЕРЕЩ**.АКИ, ВИШгородок, СНІГУРівка *сінгур-, ІВАН**ків**ці, КРАСНоЛУКа;

• *ЖИРКи* gyrovagi Пл КОБЕЛ.ЯКИ: ^КУСТолові КУЩі; б. ВОРСКЛ.**ЯН**ка *ворхл- الرحّالين ***ar-rahhalin*** у с. Кустолові КУЩі ^СОЛОМки; **КИШЕН**Ьки! ʾksny', оз. **ВОРСКЛИ**ще *ворхл- الرحل *ar-rahl* мандри + **ВЄРѠО** у с. Лучки ^**ШЕНГУР**и!!, **ГРЕЧАН**и, **ГАЛАГУР**івка, **РЕВУЩ**ине, Твердо**ХЛІБ**И, САМАРщина, **СУХ**е, -инівка;

• *ЖИР**Ків**ка* gyrovagi Пл МАШеве: НеХВОРОЩа, КУСТолово-СУХоділка, КАТЕРИНівка, КАЛИНівка, КРАСНоГІРка, КОЗельщина, СУХоносівка, СТАРиць**ків**ка, Рубанівка; • р. *НеЖИРІВ* gyrovagi у с. Буди Чг ІЧНя: ^ГРАБів, ПЕЛЮХівка, ЛУЧ**ків**ка; БезБОРОДь**ків**, ДІГТЯРі, СОФІЇвка, ВЕРЕСкуни, БЕРЕЖівка, **ТОМАШ**івка (Timaasqi у листах з Амарни – Дамаск), ШИЛовичі, ГУЖівка, ІВАНгород, Монастирище, ХАЇха, КОВТУНівка, РИМИ, ХАЄнки, КОЛОМІЙцеве, ГЕЙці, РОЖНівка, ПриПУТні;

пор. • *ЖИРо**славка*** gyrovagi РФ Тверс. 29е РАМЕшки: ^ЯБЛОНька, ИВАНцево, СТАРово 3; БЛУДи, РАМЕНье 2, МИНево, СЕНЬКово, ШАРАПиха, БЕЛи, БЫКово, СлавГУЩи, НЕКРАСово, **КУРЬЯН**ово 29в.

У кількох контекстах основи Жир(ов)- трапилися назви від основи Журав(к)-, які також цілком можуть бути пристосуваннями від gyrovagi. Цих з очевидністю пристосованих назв близько півсотні, і це мало б вказувати на поширеність і звичайність мандрівних ченців.

СОРОЧИНЦІ Пл < крус. *сорочининъ* 'агарянин; мусульманин'.

СОСНІВка < 1) *Сасанян* династонім Сасанідів; 2) дєгип. sSnw мотузки,

сараци́н «араб, мусульманин», прилаг. *сараци́нский*, также *сарачи́нский*; *сараци́нское пшено́* «рис», русск.-цслав. *сракининъ*, *саракининъ*, ст.-слав. **срацине** мн. Ἀγαρηνοί (Супр.), наряду с др.-русск. *сорочининъ*. Заимств. из ср.-лат. saracēnus, а формы на *-к-* — непосредственно из греч. *σαρακηνός*; см. Соболевский, РФВ 64, 176; Mi. TEl. 2, 163; EW 316. Источником греч. и лат слов является араб. šark «восток»; см. Литтман 68; Локоч 147; Преобр. II, 252; М.-Любке 629.

Рис. С13. Форма сорочинин у статті сарацин [Фасмер]

такелаж. б. *СОСН**УВАТ**а*! л *КРУТЕНЬКої* п Сівер. Дінця; хут. СОСН**івщина** у складі с. Вел. Будища Пл Гадяч:; д. *СОСОНщина* Ву Дисненс. пов, Віленс. воєводс.

СПАРТА НОВА См < гр. Спарта, хоронім.

СТАВРАКове Кр, пор. **stabrag [*stplk*' | Ar. *istabraq*] shot silk**, = *цупкий шовк.* • *СТАВРАКове* Кр Устинівка: ГОРОШанка, ВЕСЕЛий КУТ, МЕДове, ЗАВАДівка, БЕРЕЗуватка, КриничУВАТка, ФУРДієве; • *СТОПИЛКа*! Чг Корюківка!: ^ПАРАСТовське!, Голубівщина; ОХРАМієвичі, ГУРИНівка, ДОМАШЛИн, САХУТівка.

A استبرق *istabraq* (P. ستبره *sitabra*, Arabicised), s.m. Thick silk brocade interwoven with gold; silk or satin (particularly *green*) the colour of which seems to change agreeably to the light in which it is seen.

Рис. С14. Стаття istabraq [Platts]

СТАВРівка Кв < 1) гр. σταύρος 'хрест'; 2) авест. stawra- міцний.

СТАВРівка Кв Іванків < гр. σταύρος 'хрест'. Топонімічний контекст додає свою частку до загальної картини. Це видно на прикладі тематично пов'язаної основи Ставр-, у якій цілком упізнаваний прототип гр. **Σταυρ**-ός **ставр**-ός 'хрест'. Грецькі назви хреста **Σταυρ**-ός **ставр**-ός не раз повторені й на Поліссі, і в Галичині, і в Степу. Хто дав ці "чужинські грецькі" назви? За яких обставин? Поки що тут відповіді походять переважно від топонімічного оточення (назв сусідніх об'єктів).

СТАНИЛЯ Лв < ґотс. ім. вл. *Stanildi*; f, g, 0; En: CODOLGA; [/Stan + /hildi] [Cossue] (пор. ґотс. standan 'стояти твердо' + hildi 'герой'): • *СТАНИЛя* Лв ДРОГОБИЧ: ^ДОБРоГОСТів; ЛІТиня, РІПчиці, ВИНники, ДОРОЖів, РИХТичі, ПОПЕЛі; • *СТАНИЛівка* Вн Погребище: ВЕСЕЛівка, ДОВЖок, ДОВГалівка, ВИШНівка; • *СТАНИМИР* [/Stan + /mer] Лв Перемишляни: ВИШНівчик, РІВНе, ЗаСТАВки-Яблунів. Також • г. і хр. *СТАНИМИР* ІФ над с. Зелена ІФ Надвірна: пот. ДоброМИРецький; ДобрОТів, Терсована, САЛАТРУК, Бервинки, ПоСТОЯта, Лісова ТАРНовиця, ВоронЕНКо; пот. БАГРовець, пот. БЕРЕЗний, пот. БРАТковець, г. Братківська, пот. Бухтовець, г. Буковіль, пот. ВАРБІЛьський, пот. ГОРДе п ПИХів, р. Гропенець, пот. ДИРДяковий, КНЯЖий. КОБИЛець, КОБИЛЬниця, КОЗАРка, р. Салатрук, пот. ЯРШИЦя, пот. Вижній АРШЕЧний, Криниця-БОГОВа = БОГовець, КУДРинець = КЕДРинець, ВОРОХТель, НІМАКівський Параджин, ПАНТИРець, пот. ПАСТАЯта, ПИШНий! Fisch, ПІЧНий, ПОЛАВиця, ПУЛАВець, ПОСТАРуватий, РафайлОвець, РАХовець, СВІРЛичин, СТАВний, СТЕБник, ТЛУМач, ик, ХОРОСна!, ФОРЕЩинка, ФЕРЕЩук.

СТАРОНОВЕ См*:* членування "*старо-нове" з очевидністю не має сенсу. Осмислене пояснення, напр., від сванс. სტარუნ **stārun** хрест: Старон-ове.

Є ще бол. Старон-овиче ^оз. **Святе** біля с. Карасин Вл [КШ 20-4] тюрк. *кара* сильний + дслов. **сынъ** 'вежа, башта'.

СТАХОРЩИНА Чг < Стахр, столиця Персії Сасанідів.

Якщо раніше ойконім Стахорщина виглядав як перський слід архаїчного часу Ахамендів ("Істахр – колиска перської державности"), то в міру накопичення фактів його інтерпретація змінила хронологію саме під впливом навколишнього топонімічного контексту.

Спонукали до перегляду інтерпретацій, зокрема, такі відомості: "Часті міжусобні війни між претендентами на трон Парфії були небезпечнішими для існування держави, ніж навали іноземців. Влада парфян занепала, коли володар ***Стахру*** у Фарсі Ардашир I повстав проти Аршакидів і вбив їхнього останнього царя Артабана V у **224** р. Ардашир заснував імперію ***Сасанідів***, яка володіла Іраном і частиною Близького Сходу до мусульманського завоювання у VII ст. Однак династія Аршакидів утрималася у Вірменії, Грузії та кавказькій Албанії" [https://en.wikipedia.org/wiki/Parthian_Empire]. Звідси випливає, що ойконім перс. *Стахр* міг стати прототипом топооснови укр. Стахор- не у прадавні часи "колиски перської державности", а імовірніше у напружені переламні часи між епохою Аршакидів і Сасанідів, у середині III ст. н.е. Адже такому датування краще відповідає весь контекст:

• *СТАХОРщина* Staxr < staxra 'strong, firm' Чг Новг-Сів: ^**ФОРОСТ**овичі; **УЗРУЙ**, **КИСЕЛ**івка! ^ФУРСове, **АРШУК**и ^КАРАБАНи ^КОМАРИ ^ЯСНе ^ПОЛЮШкине, **ДРОБИШ**ів, **БЛИСТ**ова! ^р. **РОСАВ**а, ДомотКАНів, ПОЛЯНське, КУПЕЛи, гРЕМ'яч, АРАПовичі, КОМАНь, ПЕЧЕНЮГи,

ШЕПТаки, КЛЕВИН; ~.~ **ПЛИСК**и См; ● *СТЕПУРине* ?Staxr См Лип. Долина: **АРШУК**и!, ГРЕКи, КОСТяни, ВОРОПаї, ЙОВИНе, ЯСНопільщина, Кулябчине?;

● бол. *СТАХОР* Staxr у с. ГОЛОБи Вл Ковель: ^**КАЛИН**овник; **КАЛИН**івка, ВОЛОШки, ВОРОНа, Старий МОСИР, **СОЛОТ**ВИН, БИТень!; р. **КОРОСТАН**ка!, р. ВОРОНка у с. БІЛАШів; (пор. б. КОРОСТієва п ПЕРЕДЕРієвої п Міусу); ● торф. *СТАХОР* Staxr у с. БИТень Вл Ст. Вижівка: р. Вижівка = **ПЛИСК**а!, СЬОМАКи, КОМАРове; ● ?г. *СТАХОР* біля с. ^ГОДовчі Вл ТУРійськ: ^МИЛЯНовичі; СТАВок, ДОЖва, ЧОРНІЇв, ОВЛОЧин, ОСЕРЕБи, МОЛОДівка.

У пахлавійських текстах *Стахр* пишеться як [st'hl], а у написах – навіть як [st'hly] – і це викликає аналогії з репліками в Україні від основ Стигл-:

● бол. *СТИГЛо*! st'hly у с. Бірки Вл Любешів: **БИХ**ів, ШЛАПань, ЦИР, ЛАХВичі, ГРЕЧИЩа; ● *СТИГЛА* Тр Монастириська: ^**КОРОП**ець; (прізв. Дронь), **БАРВІНК**ове!, **КОРОС**ТяТИН!, **ВЕЛЕС**нів!, **ВІСТР**я, КРАСІЇв!, ЗАВАДівка, ДОБРОводи, МАРКова, КОМАРівка, ЯРГОРів, САВЕЛівка, ОЛЕШа, САДове; ● б. ***СТИГЛИ****на* п Оріхової Вишневецької Нагольної Міусу Дц; ● вдм. *СТИГЛА* у с. ВЕРЕМІЇвка Пл Семенівка: ^**КАРП**иха, ПАНіванівка; БІЛогуби, ТРОЙНяки, КАЛИНівка, ТОВСТе, ШЕПЕЛівка, ХУДоліївка;

● бол. *СТІКЛове* у с. Королівка Кв Макарів: КАЛИНівка, **БИШ**ів!, ВОЛОСінь, КОМАРівка, КОПИЛів, СИТНяки, **СОСН**івка, ЯСНогородка, ЧОРНогородка. ● бол. *СТІЙЛо* у с. ПОЛСТВИН Чк Канів: СУШки, ТРОЩин, ПЕКАРі, МЕЖИРІЧ, КОПІЮВАТе, КОНОНча, ЧЕРНИШі.

У кінцевому рахунку пряме сусідство з селом Аршуки дає підстави припустити, що ойконім Узруй продовжує семантично пов'язаний з Аршакидами прототип – ім'я царя Парфії Хосроя II з династії Аршакидів, який правив у **109**–**129** р. н.е. Тут же довкола се́ла *Клевин*, *Карабани*, *Полюшкине*, *Печенюги*, *Шептаки*, *Форостовичі*, *Комань*, а трохи далі на березі Десни – село *Дробишів*, назва якого з високою імовірністю є реплікою упізнаваного синглосного і синхронного прототипу пахл. دژبُرد *drubušt* 'фортеця' [McKenzie, 195].

Початок правління *Хосроя* – це "часи Траянові". "Його царювання (109–129) над Месопотамією пройшло у боротьбі за трон з братом Вологезом III. Хосроя призначив своїм наступником його брат **Пакор** II, що не влаштувало іншого брата Вологеза III (105–147), і той заявив свої права на східні області Парфії (Покошичі Чг 562??, Покощеве Жт 430, Покощівка Хм 470, Покащів Вл 357).

● р. ***ПОКУР****ниця* п ЛОКОТі КЛЕВЕНі См Глухів: СОРОКові БАЛЬЧики, БІЛове, ТОВСТодубове, **ТАРАС**івщина, СОСНівка; ● *БАКОРин* Pakor II 120-і рр. Рв Млинів: ^Певжа; ПереВЕРЕДів, КОСАРеве, ВОвНичі, **ОХМАТ**ків , **АРШИЧ**ин!!; ● *ПЕКАРі* Чк Канів:; ● *ПЕКУРівка* Чг 308.

р. ***СТВИГа*** Рв < прийм. съ + дан. tvig 'розвилка'.

р. *СТВИГъ*, *СТВИГа* у с. Сновидовичі Рв Рокитне; пор. і р. *СВИГа* у нп Хутір-Михайлівський, Боровичі См С-Буда. З засвідчених для назви р. Здвиж синонімів ***Движъ*** (у Де-ла-Фліза, 1854 р., с. 812) і *Сдвижъ* (ВЛД, 1907 р.) [СГУ, 212] випливає, що й ця основа Ствиг-/ Здвиг- так само може бути "результатом склеювання прийменника съ та імені власного *Твиг-/ *Двиг-". Справді, відомі данс. tvige, анг. twig 'галузка' і праслов. *двигъ 'гілка' [ЭССЯ, V, 150], – пор. яр *Двичатый* = Двійчатий, Двійний [СГУ, 165], а також численні *Розсохи* і *Розтічки* з аналогічним значенням [СГУ, 471]. *Гіпотетичне* праслов'янське слово *двигъ 'гілка' залишається тільки припущенням на тлі реальних герм. tvig, twig. 23.12.17. Є р. **ДВІГ**а у с. Мощенка Чг Городня [Павленко, 45].

СТЕБЛів Чк < пор. данг. stēpel, stŷpel 'башта, вежа'.

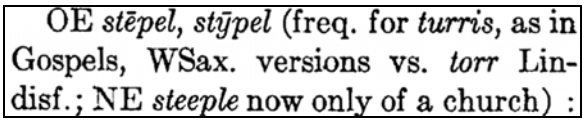
OE *stēpel*, *stȳpel* (freq. for *turris*, as in Gospels, WSax. versions vs. *torr* Lindisf.; NE *steeple* now only of a church) :

Рис. С15. Стаття stepel [Buck]

● *ЩЕПИЛівка* [*stpl*] M '*stbr*, N *sitabr*] big, coarse, strong См Путивль:; ● *СТЕБЛі* Вл 474; ● *СТЕБЛі* Кв 893; ● *СТЕБЛів* Чк КОРСунь-Ш: ^БРОВахи, ПАСЬКів; ВИГРАЇв, ДРАБівка, ЗАВАДівка, КОМАРівка, НеХВОРОЩ, ЛИСТВИНа, ПРУТильці, ТАРАСівське, САХНівка, НАБУТів, МОРИНці, ТАРАЩа, ШЕНДЕРівка; ● *СТЕБЛівка* Зк 602; ● *СТЕБЛівка* Рв Здолбунів: ^ЦУРків, СПАСів; ЗАЛІБівка, МОЩаниця, ІЛЬПінь, ПідЦУРКів, БОРЩівка, МОСТи, БУДЕРАЖ, БІЛАШів, УРВЕНна, ТРОЯН; ● *СТЕБЛянки* См Лебедин: ^ПАНЧенки, СИТНики, ХАРЧенки, ЯРОШі; ПАРФили, СТАРОНове, ХИЛЬКівка, ВИСТОРОП, САВОНиха, ТОКАРі, СЕМЕНи, СЕМЕНвіка, БИШКІНь, РЯБушки, КУДАНівка, ТАРАСівка, ШТЕПівка, КОСЕНки, ПІДОПРИГори, БАРАБАШівка, ФІЛОНівщина, СІРОБАБине, КОЛОМИЙці, ЖАДЬкове.

р. *СТУБЛА* Стубель 535; *СТОПИЛо.*

СТЕЦЕВА ІФ, *СТАСева* Жт Малин < готс. staþs '**берег**'. Свою вірогідність саме ця етимологія набуває у класичний спосіб з аргументів топонімічного контексту: сусіднє село має назву Білий **Берег**, напроти нього за Іршею – с. Ялцівка (гр. γιαλός '**берег**'), а далі м. **МАЛ**ин (рум. mal 'стрімкий **берег**, гора' – це справді місце, де низинні заплави відступають і до Ірші підходить високий берег: висóти 176 і 172 м, уріз води 122 м; однак пор. і лат. malus 'щогла').

Приклади топонімічних контекстів: • *СТАСева* staþs берег Жт **МАЛ**ин: ^Білий БЕРЕГ, **ЯЛЦ**івка, ЛЮБовичі Lof-ça Ловеч; **РЕП**ище, **В'ЮН**ище, **ГОРИНЬ**, КУТище, ОМЕЛянівка, ЖАБоч, Рубанка, НеДАШки, ВИШНянка, ГАМАРня, МОРОЗівка, СТРИМівщина; • *СТАСи* staþs берег Чг Чг: **^МАЛ**инівка!; **КИСЕЛ**івка, **КОБИЛ**янка, РУДка, ДРАЧівщина, Леньків КРУГ, **КРУГ**ле, **УНУ**чки, ГІРМАНка, ЛАДИНка; • *СТАСі* staþs берег Пл Диканька: ^**ГАВРОН**ці!; ПРОНі, ТРОЯНи, КИШЕНЬці, **ОНАЦЬ**ки, **ГОРЯН**щина, Велика РУДка, ХОМенки, ДЕЙНЕКи, ОРДАНівка; • *СТАСівщина* Чг Прилуки: **^МАЛ**ківка!, **ОНИ**щенків, ДАНЬківка, ТУРКівка; ОНИкіївка, КАНівщина, ВАЛки, ПЕТРівка, ЗаРУДка, РАДЬКівка, Нова ГРебля, **КОЗ**ин, **ТАРАС**івка, ПЕТРУШі, БЕРДівщина; • р. *СТАСя* staþs берег = Staś у с. Вел. Селища Рв Березне: **МАЛ**инськ, **МАЛ**ушка, **ЯЛИ**нівка, Під**ГАЛО**, БІЛка, ГОРОДИЩе, ЛЕВАЧІ! **Ловеч**, БІЛЬчаки, ПОЛЯНи.

Однокореневі назви: *Стасюки* Вн, *Сташки* Жт, імовірно, *Стещина* Кв, *Стечанка* Кв, також *Стецева* ІФ, *Стецівка* ІФ, Чк 2, *Стецьки* Хм.

Як бачимо, основа Мал- (яка має зв'язок з групами романізованого населення) справді сусідить з основою Стас-, що далі стає аргументом топонімічного контексту. Трапляються й інші назви, аналогічні до бородянських: В'ЮНище, ГОРИНь, ГОРЯНщина, ГАВРОНці, ОНАЦЬки, УНУчки, КРУГле, ПідГАЛО, КИСЕЛівка, КОБИЛянка, КОЗин, ТАРАСівка та ін.

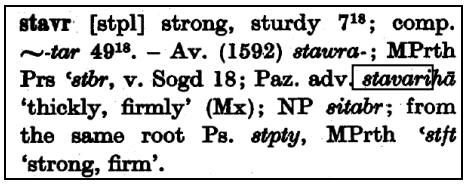
stavr [stpl] strong, sturdy 7^{18}; comp. ~*-tar* 49^{18}. – Av. (1592) *stawra-*; MPrth Prs '*stbr*, v. Sogd 18; Paz. adv. *stavariϸā* 'thickly, firmly' (Mx); NP *sitabr*; from the same root Ps. *stpty*, MPrth '*stft* 'strong, firm'.

Рис. С16. Стаття stavr / stpl [Nyberg]

СТИБОРівка Лв = *СТИБИРІВКа* < 1) спарф. 'stbr міцний, твердий (пор. "твердиня"); 2) *stefar* 'вітчим' чи *stjūpr* 'пасинок' ?

• *СТИБОРівка* = СТИБИРівка [*stpl* ‖ M '*stbr*, N *sitabr*] **big, coarse, strong** Лв Броди:; • *ЩИБОРівка* Хм 737; • бол. *СТЕПИРня* біля с. ДОРОТище doros Вл Ковель:; • *СТАВРів* Рв Млинів: АРШИЧин, ХОРУПань, РОГІЗне, ТУШЕБин, ТЕРЕШів, КОРАБлище, КОСАРеве, ДОБРяТИН, ВОВКовиї, ТОВПИЖин, ПЕРЕ.ВЕРЕДів faravard- **frawār** [*plw'l* | N *farwār(a)*] **bastion**; • *СТАВРівка* Кв 465; • р. *СТАВРівка* п КРОШні бас. ТЕТЕРева Жт Жт; • *СТАВРівка* Кр 75; • *СТАВРове* Од 697.

Днор. *stefar* 'вітчим' чи *stjūpr* 'пасинок' ? У системному краєзнавчому дослідженні про матеріальні й мовні релікти з с. *Стиборівка* Лв [Чобіт 2013] наведено чимало фактів археології, історії та антропонімії. На підставі переконливих узагальнень автор книги, історик Д. Чобіт дійшов висновку про особливу роль Волино-Подільського пограниччя у збереженні середньовічного скандинавського сліду. Сукупність явищ скандинавського вектора спонукає до пошуків можливих ґерманських зв'язків самого топоніма *Стиборівка* Лв Броди. Які аналоги до основи Стибор- відомі? На сході Поділля, за 123 км від Стиборівки існує с. *Щиборівка* Хм Красилів (раніше Scibory [Encarta]), а на Волині, за 129 км на північ від Стиборівки – бол. *Щиборове* у с. Навіз Вл Рожище: основа обох назв являє собою найближчий наслідок закономірної асибіляції давнішого Стибор-.

• ***СТИБОРівка*** **Лв БРОД**и: ур. ВЕРТИБи < ґот. aurti-; **БІЛ.**яв.ці, **КУТ**ище, **КУТ**и, **КОЗ**'я, **ДУД**ин, **ВЕРБ**івчик, **ЯСН**ище, ЯСЕНів, ПАЛИКОРОВи, НЕМ'ЯЧ, ШПАКи, ТЕРЕБЕЖі, ШИШКівці, МАРКопіль, ОРІХівчик; ДУБИНа, ДУБ'є; • ***ЩИБОРівка*** (= Scibory) [Encarta] **Хм** Красилів: ^МОВЧАНи; (за 26 км на пн. схід р. **БІЛУГ**а у с. Огіївці Хм Старокостянтинів, ще за 2 км р. **БІЛК**а;) **МИХАЙЛ**івка ^**БАГЛ**айки баварс. **beichl**- сокира, **ВЕРБ**івка, САЛИха 2, ВОСКодавинці, ВАСЬКівчики, ДУБище, ДУБИНа, ЧЕРНЕЛІвка, КУЧМАНівка, МАРКівці, ЗаСТАВки, ЯВОРівці, ЧЕПЕЛівка; (+ прізв. Степура Хм К-Под.); • бол. ***ЩИБОРове*** у с. Навіз Вл Рожище: **МИХАЙЛ**ин, КОЗин, ЛітоГОЩа, ДОРО**СИН**і дслов. **сынъ** 'вежа, башта', ВИШЕНЬки; + **КОТ**ів Вл Ківерці; + бол. **БІЛ**е у с. Маяки, Радо**МИШЛ**ь Вл Луцьк.

Дальші пошуки виводять на низку виразно однокореневих назв-реплік скандинавських прототипів *stefar* 'вітчим' або *stjūpr* 'пасинок': STĚBOŘice Cs, STIEBAR Au,

ŚCIBÓRZ Pl Opols., ŚCIBORki, ŚCIBORów, ŚCIBORZe, ŚCIBORZyce 3, ŚCIBORowice, SZCZEBRa, SZCZEBRZeszyn Pl, ŠTIVOR BiH, ŠITBOŘ 33E4 {Bílovice, Mutěnin}, ŠITBOŘice 62b1 {Bošovice, Moutnice} Cs, ЩЕБРи См 316, ЩИБОРово ЩЕБЕРиха, ЩЕВЕРово РФ Тверс., ЩИБРово РФ Владим., ЩИБРово Мск.; ЩАУРы, ЩЫБРы By; ШИВАРово Bg Бургас.

• ***ЩЕБР**и* норв. stefar См Глухів: ^ДУНАєць, СУТИСКи; **КРИВ**енкове, **БІЛо*КОПИТ***ове Gaepid, руч. **БІЛЬ**ня у с. ***СУХ***оділ, **БІЛ**а БЕРЕЗа, **БІЛ**ове шв. bila! ^ГОДУНівка ^ШАКутівщина, Сорокові БАЛЬЧики, ШАЛИГине, ОДРАДне, СВАРКове, СЛОУТ, _УЗДиця, ГУДове, ФОТОВиж.

Топонімічні контексти цих назв у Польщі: • *ŚCIBÓRZ* 167 a1 Nysa: **BIAŁ**owieża, UNIKowice; • *ŚCIBORki* 21b1 Węgorzewo: **KRZYW**inskie; • *ŚCIBORZyce* 168b2,c1 Prudnik: **BIAŁ**a, POMORzowice, **KOT**kowice; • *ŚCIBORowice* 168a3 Krapkowice: **BIAŁ**a, **GOST**OMIa; • *ŚCIBORów* (148c1 [Encarta]) Wolibórz, WOJbórz, BOŻków, **BIEL**awa; • *SZCZEBRa* 41a3 Augustów: **BIAŁ**obrzegi; • *SZCZEBRZeszyn* 160 b3 **BROD**y 2!; **MICHAŁ**ow; **BIAŁ**obrzegi; • *ŚCIBORZe* 72a2 Inowrocław: Wy**MYSŁ**owice, Dóbiesławice; • *ŚCIBORZyce* 172b3 Kraków: Wy**MYSŁ**ów, MICHAŁówka, TARNawa, GOTkowice, JERZMANowice.

Через пошукову систему електронного атласу Encarta вдалося дізнатися про втрачені з роками еволюційно важливі форми імен двох сіл на Поділлі й Покутті (між ними 73 км, до Стиборівки – 136 км):

• *ШЕПАРівці* (= ***ЩЕПАР**івці*! [Encarta] норв. stefar, днор. *stjūpr* Stiefsohn) ІФ Коломия: **МИХАЛ**ків, прізв. футб. **СТУПАР** М.І. ІФ (1941-); За**КРІВ**ці, МАРКівка, **ВЕРБ**іж!, МАТЕЇвці, ДЕБЕславці, ГОДИ-Добровідка, КАМ'ЯНка, ПЕЧЕНІЖин, ОТИНІя, ЯСІНки, СЕМАКівці;

• *ШУПАРка* (виявляється, одна з форм цього топоніма = ***ЩУПАР**ка*! [Encarta] днор. ***stjūpr*** Stiefsohn) Тр Борщів: **БІЛ**ьче-ЗОЛОТе, **БІЛ**івці, **КРИВ**че; **МИХАЙЛ**івка, **ВЕРБ**івка, **БУРД**яківці, д**ЗВЕН**игород, **СКОВ**'ятин дан. skov, ГЕРМАКівка, ШИШКІвці.

Гідронімія України також зберегла свою частку реплік цього прототипу: • бол. ***ШУПР**АВське* днор. ***stjūpr*** Stiefsohn у с. Улашанівка Жт Черварм: **БІЛ**ка, БУДище, ЯСНогірка, Добрий **КУТ**, ПУЛИНо-Гута.

Нагромаджений масив подібних назв спонукає до припущення про історичну пов'язаність основ Стиб°р-/ Стеб°р- і Стоб°р-/ Ступ°р-. Далі були знайдені реальні топоніми ST**O**BORu Rm, СТУПАРёва By, **STUPAR**i днор. ***stjūpr*** Stiefsohn 3 BiH, **STUPAR**ići {**SKAK**avec slap} BiH Sarajevo; STUPARje Hr, STUPÁRovice Cs {Heřmanice}, STUBORova Lv Aluksne, STUPURai Lt.

Серед мов, історично засвідчених на теренах теперішнього поширення цієї групи назв, формально найближчий каркас приголосних основи існує в лексиці скандинавських і ширше – ґерманських мов. Прототипом могла б бути лексема праґерм. *steupa-barnan sb.n.: ON stjúp-barn ‘пасинок’, OE steóp-bearn ‘сирота’ – прозорий за морфемною структурою композит від *steupaz і *barnan [Orel, 376]. Пор. Stever**N** D, ŞTI**O**BORe**N**i, STUPĂRe**N**i Rm, STOBORa**N**i BiH; ЩЕБЕРи**Н**о РФ Тверс., а також *Сиротине* Лг2, См, *Сиротенки* Пл, *Сиротинки* Од.

Більшість виявлених і наведених вище топонімічних назв не має в основі останнього -н-, а з іншого боку – в карпатському реґіоні знайдено гідронім з діагностичним -f- у основі, що зміцнює коло фактів до дальших висновків:

• пот. ***СТЕФОР**івка* норв. stefar Stiefsohn, у с. Трач ІФ Косів: **^КРИВ**о**БРОД**и лит. kirves + дслов. **брады** < germ., ГУЦ.УЛ.івка; пот. **СКАВ**чин дан. skov у с. Верх. БЕРЕЗів, **КУТ**и, ТЮДів, УТОРОПи, **ВЕРБ**овець; пор. • ***ŠTEFUR**ov* норв. stefar, днор. *stjūpr* Sk Prešov: *SVIDN*ik, **BEL**oveža, STEBnik; пор. і • ***СТУФОР**ово* РФ Іван.: СТЕПИРево!, **МИХАЛ**ёво, ЧУДь, **СКОК**ово! Костр., СЕРКово, ЦЕРКовное.

Можна припустити поширення досліджуваної групи прототипів двома хвилями. Перша хвиля з Ютландії прототипів з кореневим -e-/ -i- (норв. stefar, дан. stedfar, анґ. stepfather, нім. Stiefvater вітчим) мала б спричинити в топонімії репліки також з кореневим -e-/ -i- (їх 43). Друга хвиля з Ґотіскандії прототипів з кореневим -u- (ісл. stjúpfaðir шв. styvfar вітчим; днор. stjūpr Stiefsohn [Kluge]) може лежати в основі топонімічних назв з кореневими -o-/ -y- (їх 17) > -и-. *steupa-sùnuz sb.m.: ON stjúp-sonr ‘stepson’, OE steóp-sunu id., OFris stiàp-sunu id., OS stèf-sun id., OHG stiof-sun id. Compound of *steupaz and *sùnuz. Пор. і • *СТЕПАХИНо*? РФ Пск.: РУНово, **БЕЛ**ая, ЗаБЕЛЬе, **СКОК**ово нор. skog ліс, КОРОСТели, КИСЕЛевичи.

*Рис. С17. 60 реплік двох хвиль поширенння скандинавських топооснов – ютландської (дан. st**e**dfar, норв. st**e**far, анґ. st**e**pfather, нім. St**ie**fvater вітчим) і ґотіскандзької (шв. st**y**vfar, ісл. stj**ú**pfaðir вітчим, днор. stj**ū**pr пасинок [Kluge])*

Ця ж топооснова фонетично близька й до апелятива ***шубр**авці*.

• бол. ***СТЕПУР**чине* норв. stefar, днор. *stjūpr* у с. СТРИЖівка Жт КОРОСТИШів: ^КМИТів; **БІЛЬК**івці! ^КОЗАК, ГУМЕНники, КОЗіївка, **СКОЧ**ище 2! нор. skog ліс (біля Змійових валів), **ЩИГЛ**іївка дан. sigla щогла, СТАВище, ВІЛЬШка; • ***СТЕПУР**і* норв. stefar, днор. *stjūpr* Пл Лубни: ^МАКАРівщина, Богодарівка; БЕРЕЗівка, ШЕРШНівка, ЧЕРНече, МАТЯШівка, ОРІХівка, **МИХН**івці, ЖДАНи, ЧУДНівці; + **БІЛ**о**церк**івці Пл Пирятин; також • бол. ***СТЕПИР**Ня* норв. stefar, днор. *stjūpr* біля с. ДОРОТище Вл Ковель: **БІЛ**ашів, **БІЛ**ин, **КРИВ**лин, БУДище, **КОЗ**линичі, **ВЕРБ**ка, **БАХ**ів, ДРОЗДні, ДОВГоноси, РадоШИН, *СВИДН*ики. Сюди ж • *СТЕПУРиНо* РФ Смол.: **МИХАЛ**ёво, ГУБИНо, **СКАЧ**ково, ДУМАМОРы, ЕРМАКи; • *СТЕПУРиНо* РФ Тверс.: ГУБИНо, КАЛЕДИНо;. Також СТЕПУРиНо РФ ННовг., Мск.2, Костр.; СТЕПЕРиНо Пск., СЦЕПЕРава (Степерево) Ву Маг.

Ісл. stjúpfaðir вітчим (пор. анґ. stepfather), норв. **stefar**, дан. stedfar, шв. **styvf<u>a</u>r**!! f > b, як Farbe ~ барва. На півночі Швеції існує оз. Stupirjaure+ Sv N = тепер Slappejaure. Kluge днор. ***stjūpr*** Stiefsohn пасинок; пор. літоп. ур. *Пасинкова Бесіда* у Києві. Данс. stedsøn [**stešøn**] – **СТЕЩИН**а!! Кв Поліське: ^КАЛИНівка; МАРКівка, РАГівка, СТЕБЛі, **МІХЛ**івщина! ^КРАСятичі, **КЛИВИ**ни, ЗАЛИШани, СТОВПне ^ВОВЧків, ВАРовичі; СТУФЧИНці (нім. **StieF**sohn); СТУПИЧне; СТУПКи; СТЕЧЧИН.

СТИДин Рв < маніх. пахл. 'st'yd, 'stwd 'молитися'.

• *Малий СТИДин* **stāyīdan** [*st'dytn*ˡ | M *'st'yd*, N *sit~*] = **stūdan, stāy-** [*stwtn*ˡ, *st'd-* | M *'stwd*, *'st'y~*, N *sit~*] **praise** Рв КОСТопіль: РУДня, БОРЩівка, ЛЮБаша, САДки, КОМАРівка, ЗОЛОТолин, ЗВІЗДівка, ДЕРАЖне, МАЩа, ПЕНЬКів, РОКИТне, ЯСНоБІР, ПередЛИСЯНка, ЯПОЛОТь.

СТІНА Вн < гр. **στενόν** вузький прохід [Бушаков, 25].

Місцевість *Στενά* "Тіснини" в Македонії, поблизу кордону з Епіром (дгр. **στενόν** вузький прохід, тіснина) [Бушаков, 25]. СТІНа Вн 1240, СТІНка Лв 501, Пл 2069, См 1496, Тр 205, Хк 1531, СТІНки Дц 733, Пл 48, Лісна СТІНка Хк 1455. • *СТІНа.*

СТОВПин Лв < слов. **стлъпъ** стовб, башта, вежа.

Стовбина Долина Пл (Н.Санжари); Стовбине Пл (Миргород); Стовпець Рв (Дубно); Стовпи Жт (Баранівка); Стовпин Рв (Корець); Стовпин Лв (Буськ); Стовпинка Жт (Олевськ); Стовпичне Жт (Овруч); Стовпів Жт (Чуднів); Стовпівка Чг (Городня); Стовпне Кв (Поліське); Стовпні ІФ (Верховина); Стовп'**яги** Кв (Переяслав-Хм.); гідроніми: Столберин 531 Столбирин 531 Столбина 531 Столбова 531 Столповенка 531, Ступаковъ 538, Ступка 88, 277, 538, Ступка Дальна 88, Ступница 538, Ступнянка 538, Ступы 538, Ступянка 538.

5. ChSl. *stlŭpŭ* (= *πύργος* Gospels, etc.; also 'column, pillar', as SCr. *stup*, Boh. *sloup*, Russ. *stolp*, *stolb*) : ON *stolpi*, etc. 'post', fr. *p*- and *b*- extensions of *stel*- 'set, place'. Walde-P. 2.646. Falk-Torp 1173.

Рис. С14. Стаття стлъпъ [Buck]

СТОРОНИБАБИ Лв < сванс. სტარუნ **stārun** хрест + гр. **πάππας** 'священик'.

СТРАТІЇвка Вн < гр. **στρᾰτιά** 'військо' [SGP, IV, 116]. Див. II. *ТРОЯНИ*.

Досить рідкісні для України назви з основою **Стратії**- (*Стратіївка* Вн, Вел. і *Мала Стратіївка* Вн) можна пов'язати з гр. στρατηγία 'влада; провінція, керована стратегом' (Страбон); 'військовий похід; набір до війська' [SGP, IV, 114-116]. Усі три назви можуть стосуватися подій 251 р. З тактичних міркувань Кніва міг розселити 10 тис. леґіонерів, які побажали піти з ним, відразу за Дністром, у *трьох* селах *Стратіївка* Вн (пор. гр. στρᾰτιά 'військо' або στρατηγία 'область під орудою стратега' [SGP, IV, 116]. Гр. στρατιῶται означало лише **професійних військових** на відміну від ополчення ὅμιλος (пор. ὁ πολὺς ὅμιλος καὶ στρατιώτης 'багато озброєних і солдатів' [SGP, III, 116]). • *СТРАТІЇвка* στρᾰτιά 'військо' Вн Чечельник: р. БРИТ.АВка Abritus + ahwa п САВРАНки Savaria п Пд Бугу у с. ДЕМівка, **БРИТ**авка; **ВЕРБ**ка! ^ВАСИЛівка, ГРЕБля, р. РОГІЗка; • *Велика СТРАТІЇвка* Вн Тростянець: *Мала СТРАТІЇвка*, КОЗинці, ДУБИНа, КРАСНоГІРка, ДОВЖок, Зелений ДОВЖок, ГОРДІЇвка, ГЛИБОЧок, СКИБинці, БЕРЕЖанка, ЦИБУЛівка, ЧЕТВЕРТИНівка, ОБОДівка abad?; • ур. *НеСТРАТин* біля с. Голубієвичі Жт Народичі: ур. Унеча, р. Буча (див. II. *УНЕЧА*, рис. У2).

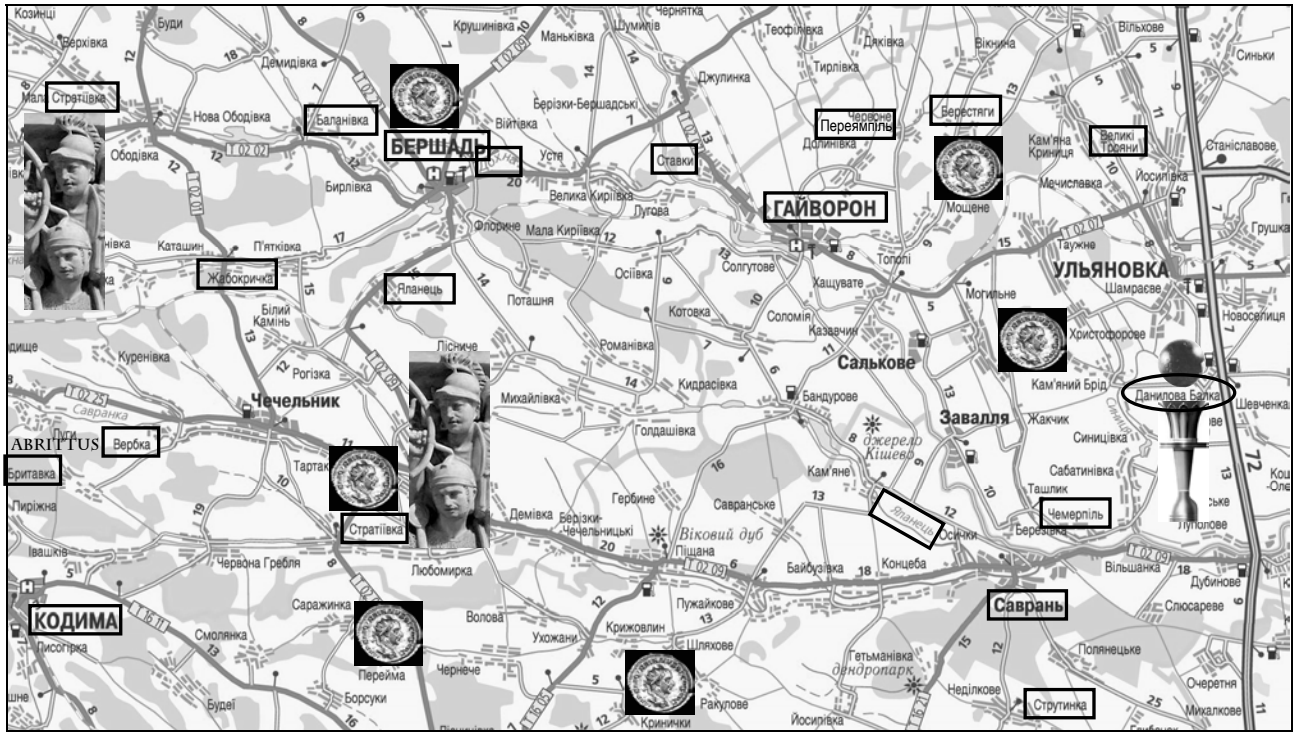

Рис. С18. Поліетнічний контекст між трьома селами СТРАТІЇвка і с. Данилова Балка, вірогідного місця знахідки скляної шліфованої кулі, навершя скипетра імператора Траяна Деція. Реалії походу варварів на Рим під проводом Кніви стали прототипами реплік топонімів: р. ЯТРАнь, с. ТРОЯНи Кр, Мала і Вел. СТРАТІЇвка Вн, БРИТавка Од та ін. Монети і топоніми стали історичним контекстом для знайденої С. Гамченком на Поділлі 1913 р. скляної кулі: такою до нас дійшла частина найціннішого трофея Кніви – скіпетра імператора Траяна Деція

р. ***СТУБЛА*** < 1) гр. στάβλος, копт. ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ 'стайня'; 2) **stpl** 'сильна, потужна' [McKenzie, 77].

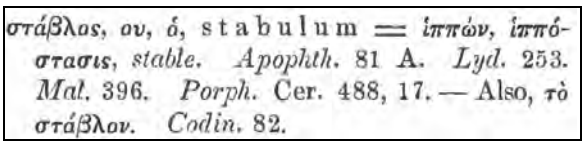
στάβλος, ου, ὁ, stabulum = ἱππών, ἱππόστασις, stable. Apophth. 81 A. Lyd. 253. Mal. 396. Porph. Cer. 488, 17. — Also, τὸ στάβλον. Codin. 82.

Рис. С19. Довідка про слово гр. στάβλος [GLRBP, 1005]

Копто-грецькі транспортні реалії не обмежувалися баржами й човнами. Діагностичним виявився інший коптський грецизм ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ: (Gk); (Lat); m. Stable, posting station, стайня, поштова станція – прототип 4 гідронімів **СТУБЛА** Рв3, Хк2. Тільки через ці *Стубли* вдалося натрапити на *слід контактів з Єгиптом значно давнішого часу* (подробиці у нарисі VIII). Аналогічні назви і, що важливіше, надалі певною мірою прогонозовані єгипетські контексти вдалося виявити на навколишніх землях, які, виходить, усі були в полі діяльности рухливих грецьких мореплавців з Єгипту: пор. STUBLe, STUBLine, STUBAL Srb., STUBLino Kosovo UN, STÜBLau = Steblewo і Hoch STÜBLau = Zblewo у Пониззі Вісли Pl, також СТУБЛе РФ Рязанс., Тульс., СТУБЛенка Тульс. 2 та ін. Копт. ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ (Gk; Lat) m. передає важливу античну реалію Stable, posting station, стайня, поштова станція. Каркас приголосних слова не змінився за час двохтисячолітньої звукової еволюції. Змінилося лише іншомовне а > о > у, і так виникла форма топооснови Стубла. Це виключно гідроніми. Просторовий розподіл їх в Україні цілком конкретний. Вони зосереджені лише у двох місцях: у трьох сусідніх районах Рівненщини (Рв, Здолбунів, Володимирець) і у двох районах Харківщини (Хк, Первомайський). Ці дві групи назв можуть вказувати на осередки грецької діаспори серед наших слов'янських предків.

Копт. ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ (Gk; Lat) m. передає важливу античну реалію Stable, posting station, стайня, поштова станція. Каркас приголосних слова витримав двохтисячолітню звукову еволюцію. Змінилося лише іншомовне а > о > у, і так виникла форма топооснови Стубла. Це виключно гідроніми. Просторовий розподіл їх в Україні цілком конкретний. Вони зосереджені лише у двох місцях: у трьох сусідніх районах Рівненщини (Рв, Здолбунів, Володимирець) і у двох районах Харківщини (Хк, Первомайський). Ці дві групи назв можуть вказувати на осередки грецької діаспори серед наших слов'янських предків. Ось тут і було тимчасово вилучено розгляд третьої річки з назвою *Стубло* (Рв Володимирець), – коли стало очевидно, що ця тема потребує додаткової підготовки читача до сприйняття реплік такої часової глибини. Як бачимо, в остаточному варіанті тексту на цю підготовку пішло 90 сторінок.

Район навколо Горині на Волині між Стиром і Случчю мав історичну назву Погорина (рис. С10). Лісова частина його, як виявилося, приховує упродовж щонайменше двох тисячоліть унікальні за віком старожитности:

• ≋ р. СТУБЛА ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ: (Gk); (Lat); m. Stable, posting station! = **БІЛЮГ**а! від с. **БІЛ**АШів Рв Здолбунів Istanbul: БУДЕРаж BOYCIPI ^**МОСТ**и **мощі**!; Мала **МОЩ**аниця ^**ЗАЛІБ**івка ар. саліб хрест, **ОЗЕР**ко, **В'ЮН**івщина ^МИРоТИН, ІВАЧкове; **ТРОЯН**, **КОПИТ**кове ^МАР'ЯНівка, **ЦУР**ків, ЗаГОРа, Під**ЦУР**Ків, Нова МОЩаниця ^ПІВче, СПАСів; УСТЕНське 527-565; ЗЕЛЕНий ДУБ, БОРЩівка 2, П'ЯТиГОРи, ІЛЬПінь?, ЗаГРЕБля, УЇЗДЦІ, Стара МОЩаниця ^ПідГАЙне!; р. **БЕЗОДНя** л Устя л ГОРині; р. ДОЛИНа-ЛУЖки л **КРАСН**ої ЛУКи п **УСТ**я; р. ЗБИТенька = СВИТенька; р. **ЧОРНоЛУЗ**ка у с. Ст. МОЩаниця; р. **ЧОРН**явка у с. Святе;

• ≋ р. СТУБЕЛка ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ: (Gk); (Lat); m. Stable, posting station п СТУБЛи у с. ПереСОПниця Рв Рв: ^р. СТУДенка; РОГАЧів ⲉⲣⲅⲁⲧⲏⲥ: (Gk) **хлібороб**, **орач** ^БІЛівські Хутори!, БРОНники; ОРЖів, Старо**ЖУК**ів ^ГОЛИШів, ЗаСТАВ'я; **БІЛ**ів, **МИХАЙЛ**івка, КЛЕВАНь; **КОПТ**овичі ^Три КОПЦі ^ЛюбоМИРка ^**ОЛЕКСАНДРІЯ**!; ХОДОСи, ШПАКів, КРИВичі, РЕМель ⲣⲉⲙ–, ⲣⲉⲙϩⲉ (297a); m. Free person, ПУХова, СВЯТтя; КУСТин, КРАСилів 2, ПідГІРці, ОМЕЛЯНщина, ЯСИНиничі, гУМЕНники, БАРМАКи, БІЛа КРИНИЦя ^АНТопіль; руч. ГНИЛ**УШ**ка у с. ІВАНичі; ПЛОСКа, ПОНЕБЕЛЬ; ГРУШвиця 2, ДІБРівка, КОЛОДенка, ЗаГОРОЩа, КОРНин, ГРАБів, ЖОБ**РИН**, РАДУХівка! ^СУХівці, ПОРОЗове, ШУБків, ГОРиньград 2 ^**РИСВ'ЯН**ка rizwan ^КОТів; р. ДОЛИНа-ЛУЖки л **КРАСН**ої ЛУКи п **УСТ**я; р. ЖИЛЬЖАНка у с. ОЛЕКСАНДРія; р. КАЛАМУТка у с. ДЯДЬковичі ^р. КОЗин; р. **НАСТ**я і ОМЕЛЯНівка п СТУБЛи; р. ПереСУТа у с. КУСТин ^**СВІРН**иця; р. РУДка у с. ДЕРЕВ'ЯНе; р. УСТя у с. ОРЖів;

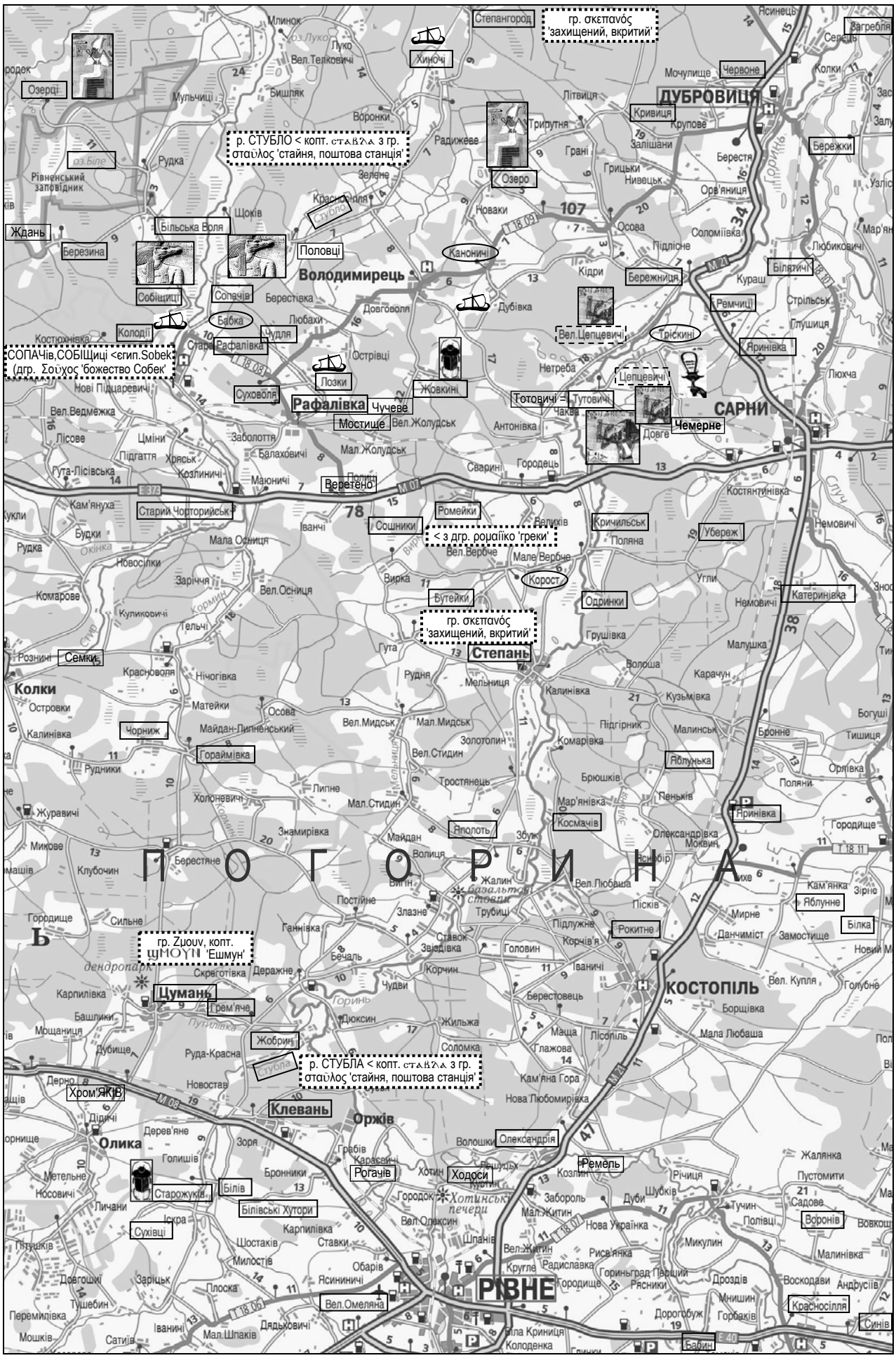
гр. σκεπανός 'захищений, вкритий'
р. СТУБЛО < копт. ставла з гр. σταῦλος 'стайня, поштова станція'
СОПАЧів,СОБІЩиці <егип.Sobek (дгр. Σοῦχος 'божество Собек'
< з дгр. ρομαΐϊκο 'греки'
гр. σκεπανός 'захищений, вкритий'
гр. Ζιουν, копт. ⲱⲙⲟⲩⲛ 'Ешмун'
р. СТУБЛА < копт. ставла з гр. σταῦλος 'стайня, поштова станція'
ПОГОРИНА
Степангород
Хиночі
Степань
Володимирець
Рафалівка
Мостище
Чемерне
САРНИ
ДУБРОВИЦЯ
Костопіль
Рівне
Клевань
Оржів
Цуманьь
Колки
Олика
Семки
Чорниж
Горайміївка
Старий Чорторийськ
Сошники
Ромейки
Веретено
Половці
Жовкині
Лозки
Суховоля
Собіщиці
Ждань
Більська Воля
Щоків
Рудка
Рівненський заповідник
Костюхівка
Колодії
Старі Рафалівка
Нові Підцаревичі
Вел.Ведмежка
Лісове
Цмини
Підгаття
Гута-Лісівська
Кам'яниха
Будки
Мала Осниця
Новосілки
Комарове
Куликовичі
Тельчі
Рудня
Красноволя
Ніночівка
Матейки
Осова
Майдан-Липнівський
Рудники
Журавичі
Микове
Клубочин
Городище
Сильне
Карпилівка
Башлики
Мощаниця
Дубище
Руда-Красна
Грем'яче
Жобрин
Дерно
Новостав
Хром'ЯКІВ
Дідичі
Дерев'яне
Зоря
Голишів
Старожуків
Метельне
Носовичі
Личани
Сухівці
Пітушків
Довгошиї
Перемилівка
Мошків
Іванчі
Сатиїв
Заріцьк
Тушебин
Плоска
Шостаків
Карпилівка
Ставки
Милостів
Обарів
Ясининичі
Мал.Шпаків
Дядьковичі
Вел.Омеляна
Біла Криниця
Колоденка
Бабин
Грабів
Карасевичі
Рогачів
Хотин
Ходоси
Городок
Хотинські печери
Вел.Олексин
Вел.Житин
Мал.Житин
Нова Україна
Заброль
Дуби
Шубків
Тучин
Ремель
Річиця
Олександрія
Волошки
Нова Любомирівка
Кам'яна Гора
Берестовець
Борщівка
Мала Любаша
Лісопіль
Маца
Глажова
Соломка
Жильжа
Дюксин
Путилівка
Горинь
Чудви
Корчин
Іваничі
Головин
Корчів'я
Рокитне
Звіздівка
Ставок
Ганнівка
Злазне
Трубиці
Постійне
Вигін
Жалин
Вел.Любаша
Пісків
Мирне
Данчиміст
Замостище
Новий М
Вел. Купля
Голубне
Яблунне
Білка
Кам'янка
Зірне
Майдан
Волиця
Збуж
Яполоть
Космачів
Олександрівка
Моквин
Ясенір
Городище
Яринівка
Мар'янівка
Пеньків
Брюшків
Тростянець
Липне
Мал.Стидин
Холоневичі
Знамирівка
Вел.Стидин
Золотолин
Вел.Мидськ
Мал.Мидськ
Підгірник
Комарівка
Малинськ
Яблунька
Бронне
Тишиця
Орлівка
Поляни
Богуші
Калинівка
Кузьмівка
Калинівка
Мельниця
Рудня
Мельниця
Волоша
Карачун
Грушівка
Малушка
Гута
Одринки
Бутейки
Угли
Немовичі
Катеринівка
Вел.Вербче
Мале Вербче
Корост
Вирка
Поляна
Кричильськ
Убереж
Немовичі
Костянтинівка
Вел.Осниця
Заболоття
Балахóвичі
Мал.Жолудськ
Антонівка
Чаква
Довге
Тотовичі
Цепцевичі
Вел.Цепцевичі
Тріскини
Яринівка
Люхча
Нетреба
Острівці
Чучеве
Вел.Жолудськ
Сварині
Городець
Полини
Маюничі
Козлиничі
Хряськ
Заріччя
Окінка
Кормин
Стир
Горинь
Стубла
Красноїлля
Зелене
Воронки
Бишляк
Мульчиці
Вел.Телковичі
Лук
Млинок
оз.Луко
оз.Біле
Озерці
Озеро
Новаки
Радижеве
Грані
Трирутня
Літвиця
Мочулище
Червоне
Кривиця
Крупове
Залішани
Береста
Грицьки
Нивецьк
Орв'яниця
Колки
Загребля
Ясинець
Серець
Бережки
Любиковичі
Мар'ян
Узліс
Зал
Зас
Осова
Соломіївка
Підлісне
Кідри
Бережниця
Ремчиці
Стрільськ
Глушиця
Кураш
Білятичі
Любаховичі
Канонічі
Дубівка
Довговоля
Берестівка
Сопачів
Бабка
Чудля
Рафалівка
Старі
Любахи
Половці
Березина
Ждань
Рудка
Оз.Біле
Рівненський заповідник
Щоків
Більська Воля
Собіщиці
Колодії
Костюхівка
Нові Підцаревичі
Вел.Ведмежка
Лісове
Цмини
Підгаття
Гута-Лісівська
Кам'яниха
Будки
Мала Осниця
Новосілки
Комарове
Куликовичі
Тельчі
Рудня
Красноволя
Ніночівка
Матейки
Осова
Майдан-Липнівський
Рудники
Журавичі
Микове
Клубочин
Городище
Сильне
Карпилівка
Башлики
Мощаниця
Дубище
Руда-Красна
Грем'яче
Жобрин
Дерно
Новостав
Хром'ЯКІВ
Дідичі
Дерев'яне
Зоря
Голишів
Старожуків
Метельне
Носовичі
Личани
Сухівці
Пітушків
Довгошиї
Перемилівка
Мошків
Іванчі
Сатиїв
Заріцьк
Тушебин
Плоска
Шостаків
Карпилівка
Ставки
Милостів
Обарів
Ясининичі
Мал.Шпаків
Дядьковичі
Вел.Омеляна
Біла Криниця
Колоденка
Бабин
Грабів
Карасевичі
Рогачів
Хотин
Ходоси
Городок
Хотинські печери
Вел.Олексин
Вел.Житин
Мал.Житин
Нова Україна
Заброль
Дуби
Шубків
Тучин
Ремель
Річиця
Олександрія
Волошки
Нова Любомирівка
Кам'яна Гора
Берестовець
Борщівка
Мала Любаша
Лісопіль
Маца
Глажова
Соломка
Жильжа
Дюксин
Путилівка
Горинь
Чудви
Корчин
Іваничі
Головин
Корчів'я
Рокитне
Звіздівка
Ставок
Ганнівка
Злазне
Трубиці
Постійне
Вигін
Жалин
Вел.Любаша
Пісків
Мирне
Данчиміст
Замостище
Новий М
Вел. Купля
Голубне
Яблунне
Білка
Кам'янка
Зірне
Майдан
Волиця
Збуж
Яполоть
Космачів
Олександрівка
Моквин
Ясенір
Городище
Яринівка
Мар'янівка
Пеньків
Брюшків
Тростянець
Липне
Мал.Стидин
Холоневичі
Знамирівка
Вел.Стидин
Золотолин
Вел.Мидськ
Мал.Мидськ
Підгірник
Комарівка
Малинськ
Яблунька
Бронне
Тишиця
Орлівка
Поляни
Богуші
Калинівка
Кузьмівка
Калинівка
Мельниця
Рудня
Мельниця
Волоша
Карачун
Грушівка
Малушка
Гута
Одринки
Бутейки
Угли
Немовичі
Катеринівка
Вел.Вербче
Мале Вербче
Корост
Вирка
Поляна
Кричильськ
Убереж
Немовичі
Костянтинівка
Вел.Осниця
Заболоття
Балахóвичі
Мал.Жолудськ
Антонівка
Чаква
Довге
Тотовичі
Цепцевичі
Вел.Цепцевичі
Тріскини
Яринівка
Люхча
Нетреба
Острівці
Чучеве
Вел.Жолудськ
Сварині
Городець
Полини
Маюничі
Козлиничі
Хряськ
Заріччя
Окінка
Кормин
Стир
Горинь
Стубла
Красноїлля
Зелене
Воронки
Бишляк
Мульчиці
Вел.Телковичі
Лук
Млинок
оз.Луко

Рис. С20. Де ховався Собек-Сух на Погорині. Картосхему довелося доростити на північ від початкового району між Клеванню і Степанню, а згодом додати й околиці Рівного. Вказана на карті р. Стубло п Стиру п Прип'яті – це справді інша річка, зовсім відмінна від південнішої р. Стубла л Горині п Прип'яті

● ≋ яр СТУБЛО = Плоскій! п **Міл**уВАТського .. КИСЕЛя БЕРЕКи Хк Первом.: КРЮКове ^ПОПІВка, **ЩУЛЬ**ське гр. σταῦλος 'стайня, поштова станція'; БИШКИН, ГРУШине, ЗаКУТнівка, СЕМЕНівка, МАР'ЇВка, МАСЛівка, КРАСНе, ЗЕЛЕНе, КАМ'ЯНка, МИРОНівка, КІПТівка, РадоМИСЛівка, МИХАЙЛівка, КРУТоЯРка, ЛОЗівське, СУМці, БАБИНівка, РОКИТне, СУДАНка, БІЛЯЇвка, ЗЕЛЕНівка, ПАРИЗЬке, БУЛАЦЕЛівка.

● ≋ р. СТУБОЛ.УШка ...РОГАНі УДи Хк Хк: р. *РОГАНь* = 1639: **ЖИ**РОГАНЬ! [СГУ, 466] *їй-, **РОГАЧ**івка εργατ-, **РОГАН**ка, яр **ЯМ**и л Уди; ЛЕЛЮКи 2 ^МОВЧАНи, **БОРОВ**е βᾰρῐϑ, ХРОЛи; БОБРівка ^ЗАЇки, МОМОТове Mamoudia?; БЕРЕЗівка, ЯРоші, СПАРТАСи, САНЖАРи, НЕСТЕРенки, ВИСОКий, РАЙ.ОЛЕНівка, **ХОРОШ**еве, ЗЕЛЕНе, КИРСАНове, ТЕМНівка, ХМарівка, ШУБІНЕ, ПОДОЛЬОХ, ГЛИБоке, СОРОКівка, **ТИШ**ки, ГОРБАНі; ЛЕЛЮКи ^ОЗЕРяна 2!!, КРИНИЧки; яр **МАКОР**тет Makuria п ДОЛИНи РОГАНі; МИХАЙЛівка, ОЛЕКСАНДРівка 2!, ЧЕРНики, БАЙРак, **ЛЮБ**оТИН ϰαϐο - Ship's sail вітрило; БАБАЇ, БЕРЕЗівка 2, ЯКОВЛівка, БАРЧани, КОРОТич, ОЗЕРЯНа, БОРЩова, БОРИСівка, БОРОВе, КРАСНе, ОЛІЙНикове, ПИЛЬНа, КЛЮЧки, **БІДР.ЯГ**и Бусир- + Яків.

В інших частинах топонімії Європи основу Стубл- мають і ойконіми. На Балканах їхнє формування поясниме в рамках візантійської історії цих земель:

● *STUBLe* Srb Nis: Juzna **MORAV**a, PECENJEVce, TOPOLnica, BELoljin, IVANje, JASTREBac; ● *STUBLine* Srb Obrenovac: ^Grabovac, r. **KOLUBAR**a, r. SAVA, RAPANj, SOPOT, SIBnica, **ROGAČ**a!, VLADIMIRci..., CRNILJevo, BELAnovica, PRIjEZDić; ● *STUBAL* Srb: ^r. Zapadna **MORAV**a, **IBAR**!!, BILJanovac, KRUSevac, BRESnica, ČAČAK; ● *STUBLino* Kosovo UN: DUBnica, VRANje, MOŠTanica; ● *STÜBLau* = Steblewo у Пониззі Вісли Pl; ● *Hoch STÜBLau* = Zblewo Pl: **ZAB**no, DABRowa, KOKOSZkowy, JEZIERce, ZAWADA, BRODy, BIELawki, CZERNiki.

Натомість назви у степовій європейській Росії мають знайомий кортеж форм і понять – і часом яскраве сполучення їх:

● *СТУБЛенка* РФ Тульс. 16б: ^ГРЕЦовка!, МАРМЫЖи, РЯЗАНовка, ЮРево, АЛЕКСАНДРовка, КРУТое, р. ПЛАВа п Оки, СОРОЧинка, СИНявино, КРЕКшино, ГАЙково, БЕЛогузово, БОРИСовка, р. УПа, ШАНДРово!, КРУТицы, СОРОЧинка; ● *СТУБЛенка*+ РФ Тульс. [Encarta] 11г: ^Болоховский; ИВРовка, БЕЛЬково, ТРЕЩево, КРАСНый ЯР, КРУТое, РОЖДЕСТВенка, БЕРЕЗовка. ОГАРЕВка, МИХАЙЛовка, БОЛОХово, ЛОБынское, КРУТое, р. Упа, м. Тула.

sonore finale en i.-e.; le germanique fournit aussi des formes nasalisées avec aspirée finale de **ste-n-gh-*, p. ex., v.h.all. *stanga*, v. norr. *stǫng-* f. « perche », etc., avec le verbe v. norr. *stinga*, anglo-sax. *stingan* « piquer »; cf. 1060 Chantraine.

СТУГНА Кв < р. *СТУГНа* (при чес. stěžeň, stožár 'щогла') Кв Васильків, пор. СТОГНії Хк, р. СТЕНЖа у с. СТЕНЖаричі Вл.

СТУЛЬневе Зп < stwl 'дозорець'

СУВИД Кв < **СОУВНТ** 'належний, пристойний'.

Сувид, річка *Совітанка*, – і пригоди слова (*о*)*совитий*

● р. *СУВИД* соуϐнт Welllooking, decent, peculiar у с. Боденьки Кв КСв: СУВИД; ДИМЕР ^РИКУНЬ!!; б. **КУЛАЖ**ина **КОУЛѦХІ** риба! у с. Лісники ^ХОТів ^КРЕМЕНИЩе; ХОТЯНівка, СУХоЛУЧчя, ТАРАСівка, СИНЯК дслов. **сънъ** 'вежа, башта' + **'**Ιακός'грек' 'вежа грецька', ПІРнове, ВОРОПАЇв, НЕГРАШі, КРЮКівщина, ХМільна, БУЧа, БОБРиця, БІЛоГОРодка, ВИШ.ГОРОД ἰσο-κράτ-εια рівність? р. ЖОРна п ІРПЕНя у с. **ЖОР**нівка каб. **жор** 'хрест', р. **ШВАР**нівка ϫვრი jvar-i у с. ЮРівка, бол. **ШАПАР**ні ϫვრი jvar-i у с. **ХОДОС**івка, став **ШАПАР**ня у с. Лісники; **СВАР**ОМ'я ϫვრი jvar-i + *омля;

● *СВИДівок* соуϐнт Welllooking, decent, peculiar Чк Чк: ^крин. ЧЕБЕР.ЯКОВА **ϫεφρο;** р. **НЕХАЇ**в πχαι, επχαι: (223a); m. Thing to eat, food; property, belongings; харчі, майно, власність; р. **ІРД**инь *irt* 'око Гора' = ІРДень л Тясмину п Дніпра, пор. нп ІРДинь, ІРДинівка, **ЧОРН**явка, зат. ОСТУП Ἄσταπος у с. Свидівок; зат. **ОСТУП** у с. ХУД.ЯКи ^коп. **СКОР**обагатівська, **ГЕРОНИМ**івка, ХРЕЩатик ^БЕРЕЗняки, ТУБІЛЬці; ДУМАНці; ДУБіївка, ВЕРГУНи, ЯСН.ОЗІР'я, БІЛ.ОЗІР'я.

● р. *СВИДель* соуϐнт Welllooking, decent, peculiar См Кролевець: БОЦ**МАН**ів ϐωτς Battle array + man, СОЛОМАШине, БІЛОГРИВе, **ЖУК**ове, САЖАЛки, **ХРЕЩАТ**ик, ГРЕЧкине, ДІДІВщина, ПИРОТЧине, ЯРове, ЛОКня, ЗА_**ЗІР**ки, МОСТИще, ТАРАСівка, **ЖАБ**кине, ОТРОХове ατρωουϣ /атроуш-/ недбалий, занедбаний, ХОМЕнкове, ОБТове, **ГУБАР**івщина, ПОГОРілівка, РЕУТинці, ГРИБаньове, ТУЛиГОЛОВе, ЯРославець;

• р. *СОВІТанка* 𐭮𐭥𐭢𐭭𐭬 Welllooking, decent, peculiar Вн Гайсин \\ Липовець: **ХОРОШ**а, РАХни; ОКРАТове, ГНАТівка, **КОС**анове, ЩУРівці, КРУТоГОРБ, МЕЛЕШКів; \\ ЧУПРинівка **бωпро**, КОБИЛЬня, КОЗинці, ІВАНьки, Олександрівка, ЖУРава, БІЛа, БЕРЕЗівка, ОЧИТків, ПОПівка, ТРОЩа, **КОС**аківка, РоСОШа, СИВАківці, **ХОРОШ**а ^ТЕКЛИнівка, СКИТка; **ВЕРБ**івка, **ЗОЗ**ів, -ка, КАМ'ЯНка; БІЛОЗЕРівка;

• р. *СВИТенька* 𐭮𐭥𐭢𐭭𐭬 Decent Рв Острог: ГАЛІВка, БІЛашів, **ЧЕРНЯХІВ**, БАРАНівка, МИЛЯТИН, **ХИН**івка!, БОЛТківці, КУТЯНка, ГРЕМ'ЯЧе, БРОДів, ГАЙ, ХОРІВ.

Пор. також: СВИДник 𐭮𐭥𐭢𐭭𐭬 Welllooking, decent, peculiar Лв 1789; СВИДники Вл 461; СВИДниця Лв 1930; СВИДня См 626; СВИДова Вн 888; СВИДова Тр 913; СВИДовець Чг 140; СВИДя Жт 1629.

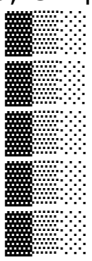

р. ***СУКІЛЬ*** ІФ < кельт. теонім Sucellus.

р. ***СУЛа*** Пл, *-ятичі* < пахл. swl 'сильний'

СУМИ < ?ар. sowm глибокий сум, жалоба.

СУНКИ Чк < ар. сунна?

СУРАЖ Тр, ***СУРГани*** Кг < гр. Сирія / фр. Chorges 'с. Шорж, кол. м. Катуріґес' (див. рис. Ш12 на с. 589). Пор. Сурож Км, Сураж Ву.

• *СУРЖинці*! Chorges Хм Кам-Под: СУРЖа!, КИСЕЛІвка, ВРУБЛівці, ГОЛОСків, УЛЯНівка, ЛИСоГІРка, ВЕРБка, ГРИНчук, БРАГА, ЖВАНець, РОГІЗна , **КРУШ**анівка, КОЛОДІЇвка, КАЛИНя, БОРИШківці, ЛІСківці, ЛУЧки, ПОДоляни, ПідПИЛИП'я, КУДРинці, СОКІЛ, ГОРАЇвка, СУПРУНківці, КОРЧівка;

• *СУРЖки* Chorges Пл Вел. Багачка: ^ДАЦЕНКи, БУТи, ПАВЕЛКівщина; ПОВЕЛКи??, **КРАС**ноГОРівка, **КРАС**нюки, ПОДіл, РОКИТи, **ПІДГІР'я**! Piemont, **ПІДГІР**ці Piemont, ПідЛУКи, ІВАНівка, ОЛЕФІРи, МАТЯШівка, ЛУКаші, СОЛОНці, КУТ, КУЧЕРі, САЇ, ГарноКУТ, БУТова Долина;

• ***СУРАЖ*** Chorges Тр Шумське: ОДЕРадівка, **ПІДГІР**ське Piemont, КУДЛАЇвка ^ВЕРБиця, ГРИНЬКівці, СОШище, КУТи, КУТ.ЯНка!; р. **ПАД**.ЕРЕЛівка *Paderei / Pad- + erel у смт ШУМбар.

Чи не тому в Ґенуї освоєння Криму вийшло краще, ніж у Венеції: довші контакти з елітою (і у Криму сусідами теж були ґоти)...

• *СВІРЖ* < *[sʷorž] Chorges Лв ПереМИШЛяни: ^ГРАБ**ник**, ЗаДУБИНа; СУХоділ ^ВІЛЬХовець, РозСОХи, РОМАНів, ЛАГОДів, КОРОСне, БРИКУН, ВОЛОЩина, ПОДУСів, РІВНа, ПОДУСільна, ІВАНівка, ЗаСТАВки-ЯБЛУНів; • *СВІРЖ* < *[sʷorž] Chorges См Шостка: ^ОСТРОУШки, ПоГРЕБки; ВОРОНіж, КАЛИНовець, ЗаЛІСся, ГУДівщина, КЛИШки Chilche, ХОЛОДіївщина, СОЛОТВин, КРАСулине, ЛІСне; • *ПоСВІРЖ* < *[sʷorž] Chorges ІФ РОГАТИН: КУТці ^ЛІСова, ВЕРБилівці, ВОРОНів, ЖУРАВЕНЬКи, КАЛИНівка, ЛУКовець, ЛУЧинці, ЛУКовище, ПУТЯТИНці, ЗАЛИВки, ВИГОДа, ПИЛИПівці, ПоГРЕБівка, ПОТік, ЗаЛИП'Я. ЖУРІВ, ЯГОДівка;

• *ЖУРЖинці* Chorges Чк ЛИС.ЯНка: ОРЛи, Жаб'ЯНка, БОЯРка, ТОВСТі Роги, ВОТилівка, РІПки Riphaea, ШУШківка Susa, ЯБЛУНівка;

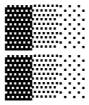

СУТКівці Хм swtk 'занедбаний' / **swtyk** 'согдійці' [Оранский, 204]

СУЩани Жт, Кв, ***СУШне*** Лв < 1) дгр. **Σούσια** Susia 'Тус', столиця Хорасану; 2) 𐭮𐭥𐭢𐭭𐭬 *Сошан* = 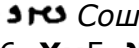 *бухт'л* 'Рятівник'[1]

Усіх 45: **Хк**6, **Чк**6, **Хм**5, **Жт**4, Тр3, Лв3, См3, Пл2, Рв2, Вл2, Кг2, Кв, Од, Чг, Дц, Км. Сама основа Сус-/ Суш-/ Сух- не раз доводить свою належність до східного вектора, адже навколо неї повторюються його синхоричні ознаки: • *СУСьк* Рв Костопіль: **ДЕРАЖН**е, **МАР'ЯН**івка; • *СУСьк* Вл Ківерці: КАДИще, ОЛЕКСАНДРІЯ; • *СУХини* Хк Богодухів: ^ГАВРиші; **ДЕРКАЧ**і, **МАР'ЇН**е, ГУБАРівка, ЩОГЛівка Sigla? у Сакастані, САХНи, ОЛЕКСАНДРівка; • *СУХини* Чк **КОРСУНЬ**-Шевч.: **ДЕРЕНК**овець, ЗАВАДівка, **ШЕНДЕР**івка, БУДа; • *СУШилине* См Білопілля: **МАР'ЯН**івка, **СОХ**АНи, БУТовщина, ВОРОНівка, ВОРОНине, БУДки, ВОЛФине, Олександрівка; • *СУХинівка* Пл Кобеляки: **ГРЕЧан**и, **СУХ**е, Олександрія, БУТенки, СОКІЛка, БАРАННики; • *СУЩин* Тр Теребовля: **БУРКАН**ів; • *СУХоділля* Мк Казанка: **МАР'ЯН**івка, Олександрівка; • *СУХолітівка* Кг Новомиргород: ПУРПУРівка ^**МАР'ЯН**оПІЛЬ.

Серед переконливих аргументів на користь саме такого пояснення є численні сусідства двох синхоричних основ Сух- і Красн- (тобто сусідні репліки *назв як історичної області Хорасан*, *так і її столиці*), що й становить наочну апробацію правильності наших викладок:

[1] *Mackenzie D.N.* A Concise Pahlavi Dictionary. – London, 1986. – P. 19.

• *СУХ**ан**івка* Дп П'ятихатки: ^ЧИСТопіль чисте поле?; **КРАСН**і ЛУКи, **КРАСН**ий Луг, **КРАСНоІВАН**івка! хорасанські греки, **КРАСН**а Воля, **МАР'ЯН**івка!, **КУЛЯБ**кине Куляб, **Жовто-**ОЛЕКСАНДРівка (тобто **східна**!, але яка з них?), МИРолюбівка, МИРне, ПЛОСКо-Таранівка, ХАЛАЙДівка туркм. голайда, Червоний Яр *Красн-, БІЛЕНщина, ПЛОСКе, ПАЛЬМИРівка, р. ЖОВТа у с. ЖОВТе, ЧИГРИНівка, Червона* **ДЕРІЇ**вка!, *КРАСНа ДОРІЯ? "Хорасанське море".

Ось 25 вкорочених кортежів таких пар: • *СОШки* Хм Шепетівка: **КРАСН**осілка; • *СОШ**АН**ське* Вн Козятин: **КРАСН**е; • ***СОШ**ники*! Рв Володимирець: **КРАСН**осілля!, СУХоволя; • *СОХачі* Чг Короп: **КРАСН**опілля; • *СУХе* Од РозДІЛьна: ^ПАРКАНці!; Ново**КРАСН**е; • *СУХ**УВАТ**е* тобто Сус-абад! **U** Од Тарутине: **КРАСН**е; • *СУХолуччя* Кв ВИШГОРод: **КРАСН**ий Хутір; • *СУХолужжя* Од Білгород-Дн: **КРАСН**а Коса; • *СУХоносівка* Пл Машівка: **КРАСН**огірка, КУСТолово-***СУХ**оділка*; • *СУХоволя* Лв Сокаль: **КРАСН**осілля, ПЕРЕСПА; • *СУХоволя* Жт Володарськ-Вл: ^**МАР'ЯН**івка; **КРАСН**орічка, **КРАСН**огірка, **ДОБРИН**ь; • *СУХоділ* ІФ Рожнятів: **КРАСН**е, ТОПІЛЬське **Тобол**; • *СУХоділ* Мк Березань: **КРАСН**е!, **КРАСН**опілля; • *СУХоділ* Лг Слов'яносербськ: **КРАСН**ий Лиман, Червоний Лиман; • *СУХодоли* Вл Володимир-Вл: **КРАСН**остав, торф. **КОПИТ**ове Копет-Даг; • *СУХоводка* Чг Борзна: **КРАСН**остав, **КРАСН**осільське, **ДОБР**опілля, поле **ЧУЙ**КОВА р. Чуй у с. БЕРЕСТовець, ГАЛАЙБИНе; • *СУХанове* Хс Берислав: **КРАСНЯН**ське; • *СУХостав* Тр Гусятин: **КРАСН**е, СУХоділ, ХОРОСТків ^**КАРАШИН**ці! Хорасан, РАШТівці; • *СУХоділ* См Глухів: ^ТОПОЛя **Тобол**; кут **КРАСН**а ГОРка у Глухові, ПУСТогород;

• *СУШки* Пл Козельщина: ^**КРАСН**осілля, ОЛЕКСАНДРівка; ЧЕНОКАЛІвка тур. Чанак-Кале Дарданели; • *СУХиня* **Чг U** Бобровиця: ^**ХОМ**івці قم Qom; **КРАСН**е; • *СУХине* Од Березівка: **КРАСН**е, **МАР'ЯН**івка, **СУХ**а ВЕРБа, ЧИГИРИН; • *СУШки* Жт Коростень: ^КАМ'ЯНа ГОРа, Олександрівка; **КРАСН**опіль, **КРАСН**осілка, **КРАСН**огірка, **ХОЛОСН**е! Хорасан?, ЧИГИРі; • *СУШківка* Чк Умань: **КРАСН**опілка!, По**СУХ**івка, ЯР**ОВАТ**ка, КОЛОДисте; • *СУЩанка* Жт Попільня: **КРАСН**огірка, СОКОЛІВ БРІД, **МИШЕР**ине іст. **мишарі** 'етн. група татар', По**ЧУЙ**ки (кирг. **Чуй** 'р. Чу'), БУХАлівщина **Бухо** 'Бухара'.

По завоюванню Ірану арабами у 640-х рр. [Колесников] зв'язки з Хорасаном занепали; це й відображує основа Розсох- з частини давніших назв від осн. Сох-; пор.: • *Сухівці* Тр Підволочиськ: РОЗСОХ**УВАТ**ець; • *РозСОХ**УВАТ**е* Хк Ізюм: ^**СУХ**ий Яр; • *РозсохУВАТе* Пл Решетилівка: **СУХ**о**РАБ**івка.

Однак і ці пізніші назви з історично пояснимим префіксом Роз- досі залишаються поблизу незліченних сусідніх згадок областей Східної Персії і, зокрема, Хорасану:

• *РозСОШі* См Вел.Писарівка: **ДОБР.ЯН**ське *Tapuriana!, Олександрівка; • *РозСОХівське* Жт Народичі: **ДОРОГИНЬ**!, **МАР'ЯН**івка; • *РозСОХ**УВАТ**ець* Кг Новоархангельськ: **КАГАРЛИК** ^**МАР'ЯН**івка, • *РозСОХ**УВАТ**а* Хм Летичів: **САХН**и, **ГРЕЧИН**ці; • *РозСОХ**УВАТ**е* См Охтирка: **БУРДУ**Ни Барда; • *РозСОШа* Хм Хм: **МАР'ЯН**івка, **ДОБР**огорща **Тапурія**?, НАФ**ТУЛ**івка **Туран**, **МОЛО**МОЛинці, БАХМАТівці, **ХОМ**инці; • *РозСОХівка* Хк Валки: **КОРСУН**ове, івка, **КРАШАН**ицине!, МАНИли!, Кадигробівка 2, КОЛОМАК, ОЛЕКСАНДРівка, **ДОБР**опілля, НЕСТЕРенки; • *РозСОХ**УВАТ**е* Хк Золочів: ^_**ОРІШАН**ка **Хорасан**; МУРАВське; • *РозСОШинці* Чк Чигирин: ^**КРАСН**осілля; КУДАШеве, БУДа, ТОПИЛівка **Тобол**; • *РозСОХи* Хм ДЕРАЖНя **Дранґіана**!!: ^ТЕПЕРівка **Табар-істан**; **КРАСН**осілка, МАНИківці, НИЖнє, ЯСЬківці;

<<ДОБРоСТАНи! **Табар-істан** Лв ЯВОРів!: ^КАМ'ЯНобрід; **ВІЛЬШАН**иця, ЯМЕЛЬня, НАГАЧів!, КАЛИНівка, Червона-Воля *Красн-, ЯСНиська, БУДА, ЗАВАДів, **ДАЦ**Ьки Daxia 大夏 — Дася (Дахя) Бактріана; >>

Кілька видатних контекстів зберігають без спрощень репліки всієї складної моделі Роз-сох-уват- і при тому містять слід Хорасана у вигляді основи Красн-:

• *РозСОХ**УВАТ**ка* Кг М. ВИСКа: **КРАСН**опілка!, Ново**КРАСН**е!, МАР'ЯНівка; • *РозСОХ**УВАТ**а* Хк Кегичівка: ^РОЯКівка!, **КРАСН**е, **КРАСНЯН**ське, Олександрівка; • *РозСОХ**УВАТ**е* Хк Ізюм: ^**БУГА**Ївка **Бухо**?, **ГОРОХУВАТ**ка, **СУХ**ий Яр; **КРАСН**ий Яр!, СУХа КАМ'ЯНка, ТОПОЛЬське **Тобол**, Олександрівка, РОЗСОХУВАТе$_2$ ^БУКине, ШПАКівка; • *РозСОХ**УВАТ**е* Лг Марківка: **КРАСН**е Поле, КАРАВАН-Солодкий; • *РозСОХ**УВАТ**ка* Чк Катеринопіль: Червоний* Брід (з КРАСН-), **СТУП**ичне.

38 гідронімів мають основу Розсош-, ще стільки ж – Розсох**уват**-. Серед них:

• р. *РозСОХ**УВАТ**ка* = **МОГУЛ**овка у с. Трипілля Кв Обухів: **ПІДГІР**ці, **КРАСН**е! 2, **КРАСН**а Слобідка, **ВІЛЬШ**анка 2, ДЕРЕМЕЗна Термез?, МАТЯШівка;

• оз. *РозСОХ**УВАТ**е* у с. Орлик Пл Кобеляки: **КРАСН**е!, СУХинівка, СУХе, **МІДЯН**івка, **ВІЛЬХУВАТ**ка! Валахшабад, **ПІДГОР**а, СОСНівка, САМАРщина, ЗОЛОТарівка, ГРЕЧАНи;

• пот. *РозСОХ**УВАТ**ий* п **МЕДВИН**ки у с. Дмитренки Кв Богуслав: ВІЛЬХовець, САВАРка, МЕДВИН; р-ще **СУХ**ий Міcток у с. **КИДАН**івка, б. **ДАХН**ове Daxia 大夏 — Дася (Дахя) Бактріана у с. Щербашинці, р. **КАМЕН**ка = **КАМЕН**на у м. Богуслав, **РЕПІЙ**ка! п Хороброї, р. **РЕП'ЯШ**ок у с. ХОХІТва;

• р. *РозСОХ**УВАТ**е* у с. Худяки Чк Чк: Червона* Слобода (з *КРАСНа), бол. РІЗАКУВАТе у с. Тубільці ^БЕРЕЗНЯКи; ІРДИНь, івка, САГУНівка, ЯСНозір'я.

Т

ТАБАЇВКА Чг < гр. Тебаї 'Фіви'.

З села *Табаївка* Чг Чг могли бути переселенці, які на нових місцях дали назви хуторів *Табаївка* (теп. Хк, Лг). На КШ 23-16 вони виглядають ще початковими стадіями поселень.

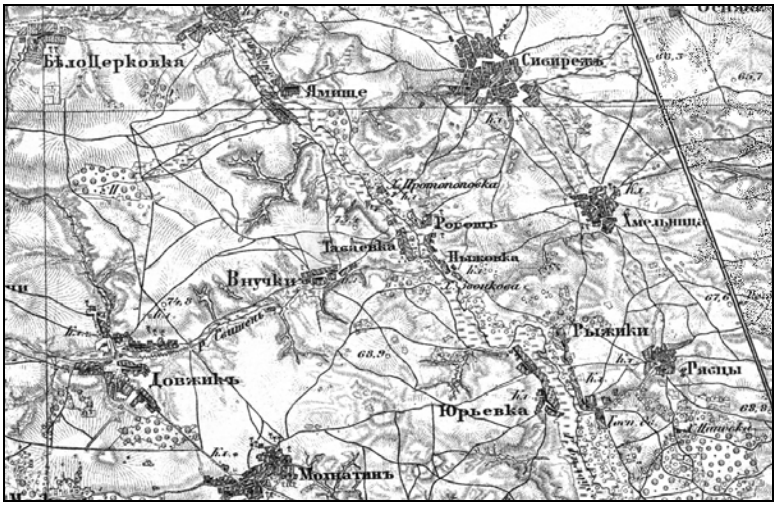

Рис. Т1. Околиці с. Табаївка Чг Чг [КШ20-9]

р. **ТАГАМЛИК** < ульч. taqa(n) стариця, русло річки (висохле); озеро (висохле – *кормовище лосів, качок*) [СТМЯ, II, 153] + тюрк. -лик 'суфікс місця'. Гідронім монгольського часу.

Рис. Т2. Річка Тагамлик на Полтавщині [КШ24-13]

ТАГАНЧА < монг. **taqan** місце ночівлі [СРНГ, 43, 212] + тюрк. -ча 'прикм. суф.' С. *Таганча* Чк Канів (поблизу хут. Татарський, Беркозов Городок) Назва монгольських часів, прикметна відсутністю слов'янських морфем. Отже, це – не запозичення, а проникнення. Пор. рос. *Таганка*.

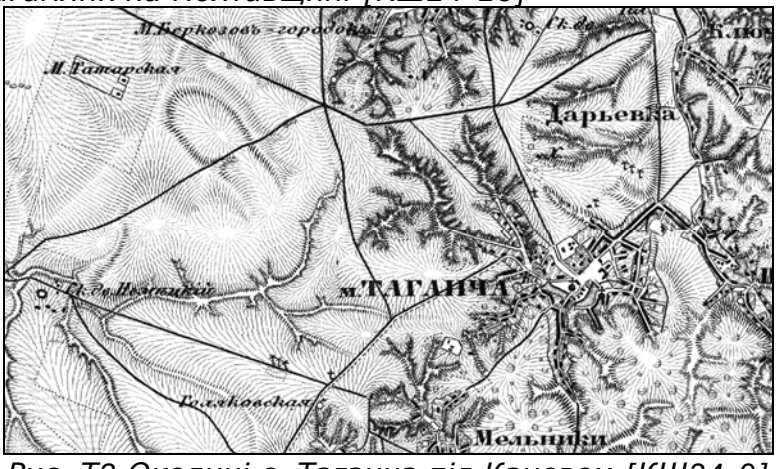

Рис. Т3.Околиці с. Таганча під Каневом [КШ24-9]

р. **ТАЙНА** < копт. **ⲧⲁⲓⲛⲓⲁ** з гр. **ταινία** ἡ 'стрічка, коса, вузька смужка землі'. Таким і є ландшафт у пониззі тернопільської р. *Тайна* (див. рис. Т4) п Гнилої п Збруча л Дністра. Смужка землі, яка й дала назву річці, лежить між рр. *Тайна* і *Гнила* (виділена прямокутником). Цей тип доказів зветься остенсивним (тобто таким, що унаочнений самим об'єктом). Див. II. *Шацьк*.

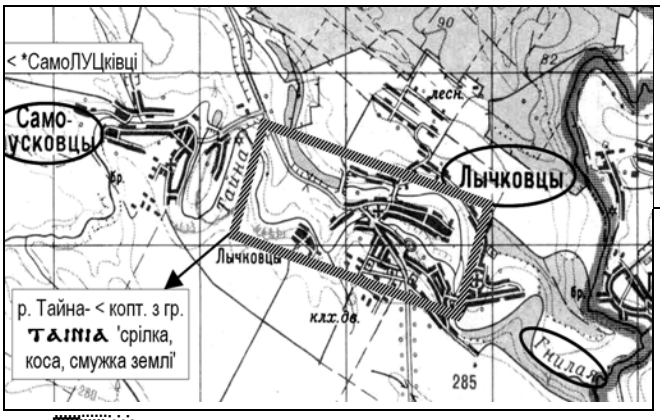

ταινία ἡ (Eniped. ap. Diog. L. VI) 1) лента, повязка (ἐπὶ τῆς κεφαλῆς Plat.; περὶ τῷ μετώπῳ Luc.; *sc.* τῶν μαστῶν Anacr.); 2) флажок (ἐπὶ τῷ δόρατι Diod.); 3) узкая полоса земли Diod., Plut. *или* отмель, коса Polyb.; 4) «лента» (*род рыбы*) Arst.

Рис. Т4. У пониззі р. Тайна Тр справді існує стрілка, коса землі. Довідка про слово гр. **ταινία** *ἡ 'вузька смужка землі, мілина, коса' [ДРС, 1599]*

ТАЛЬНЕ Чк < києворус. таль 'бранець'.

Пор. р. Таль, Тальське, Рудня Тальська Кв Бородянка; Талаківка Дп, Талалаї Вн, вка Чг 2, Чк; Талове Лг 2, Тальки Жт, івка, Тальянки Чк. Приклад народної етимології гідронімів: "*Таль*, 1) л. п. Щолони, л. п. Руфы, п. п. Вехры, п. п. Сожи; 2) п. п. Орессы, п. п. Птичи, л. п. Припяти, вар. Талица, Таланка, ср. также Таль, п. п. Тетерева, п. п. Днепра, вар. Талька. Сюда же Талинка. Вероятно, образовано от причастия на -ъ русск. талый : таять" [Топоров, Трубачев]. Пор. і каз., кирг., тат., тркм., узб. тала- плюндрувати.

ТАМАНОВИЧІ, ТОВМЕНЬ < монг. tümen '10000'. Див. II. *ТОЛУКОВИЧІ*.

р. ***ТАНИСКАВА***: р. *Танискава* п ТАГАМЛИКА Пл з ґерм. *Tāniska ah(w)a – сполучення ґот. 𐍰𐌰𐌷𐍅𐌰 ahwa "вода, ріка" і прикм. від ґерм. відповідника ie. *dānu "(велика) ріка"; пор. Tanew п.Сяну [Трубачев 1968, 51, 168], також с. Танява ІФ (поруч Витвиця).

ТАРАСівка < 1) гр. ταράσσω 'орати'; 2) перс. tarsā 'християнин'.

Гр. ταράσσω 'орати' чи перс. tarsā 'християнин': *Тараски, Троща?* Грецьким апелятивом-прототипом назв в Україні *ТАРАСи, ТРОЩа, ТРУШевичі* могло б бути і гр. ταράσσω, серед значень якого 'розпушувати, орати'. Пор. і назви сіл ОРАНе на р. Тетерів Кв, ОРАНи Лв 80, ОРАНі Вл 53; також ОРАНЫ Ву Гродн., ORANy = Varena Lt, ОРАНо РФ Тверс., ОРАНки РФ Нижегор. та ін.

З іншого боку, згадка в кортежах Пешітти, священиків, репліки копт. ϩⲓⲥⲧⲁⲩⲣⲟⲥ 'осінити себе хрестом', слід Фарсу (Хорос-) і основи *Трос-* спонукають врахувати якомога більше векторів цих складних контекстів. Перський автор географії X ст. Hudud al-Alam, згадуючи балканських слов'ян, пише: "17. ХРИСТИЯНІЗОВАНІ СЛОВ'ЯНИ (al-Saqāliba al-mutanassira) – це область Візантії (Rūm), у якій живуть слов'яни, які стали християнами (Saqlābiyi **tarsā** gashta). Вони платять земельний податок (kharāj) царю Візантії. Вони заможні (tuvangar) люди, а їхня країна гарна і безпечна" [Hudud, 157].

Етимологічно пехл. **tarsāg**/-**k** (також tls'k'), перс. **tarsā** – це 'богобоязливий' [McKenzie, 82; ПРС, I, 365], тому в іранському степу означало і християн, і вогнян, і буддистів, пор. [Platts, 318]. Воно виглядає придатним для пояснення назв *ТАРАСКи*, численних *ТАРАСівок* та поширеного передусім в Україні ім'я Тарас. Тяглий вжиток останнього і його дальша актуальність у сучасному світі схиляють до думки про пов'язаність топоосновиТарас- саме з християнством. На відміну від усіх сусідніх земель, в Україні відомі 90 сіл з назвами від основи *Тарас-* (49 з них на Правобережжі) – **Кв**15, **Дп**9, **Вн**9, **См**7, **Чк**6, **Кг**6, **Пл**6, **Чг**5, **Зп**5, **Хм**4, **Мк**4, Жт3, Хк3, Дц2, Км2, Хс2, Лв, ІФ, Чв, Тр, Зк, Од, Лг. Але існують ще *Трост-* (**Вн**4, **Хм**3, **Кв**3, **Чг**3, Зк3, ІФ3, Тр3, Вл3, Од2, Лв2, Рв2, Жт, Чк, См, Хк), *Тараш-* (**Кв**, **Чк**, Жт, Чв), *Трощ-* (**Вн**, **Чк**, Жт), *Труш-* (**Кв**, **Чк**, Лв), *Тараж* (Тр), *Тарашани* Чв 82: пор. циг. **trašano**, діал. traš'd 'боязкий' (afraid) [I. Hancock. A Glossary of Romani Terms // The American Journal of Comparative Law. – Vol. 45, № 2, 1997, pp. 329-344; pdf, p. 343] – при тому, що циг. trušul 'хрест' [Hancock, 343]. Побули цигани і християнами, і мусульманами [Ruediger, 13].

Імовірність пов'язання основи Тарас- з топонімами-прототипами на зразок Tarsos у Малій Азії (осідок Св. Павла), або Tarrassa в Каталонії і ґотс. þrasa 'битва' [Тищенко 2015, 295–296] виглядає меншою. Також і назви річки й міста Taras (**Talas**) на межі Казахстану й Киргизії [Тищенко 2011, 119–121] самі виявилися похідними від перс. tarsā і свідчать про давнє поширення християнства серед уйгурів (тому тут і сталася битва з арабами 750 р.). Пор. торф. *ТАЛЯШів* у с. ВОРОК.ОМЛе Вл Кам-Каш. Див. статтю II. *ТЕЛЕШІВКА*.

ТАРНава Чк < данс. taarn 'вежа, башта'.

ТАРНава Чк (Монастирище); *ТАРНавка* Тр (Чортків); *ТАРНавка* Лв (Ст. Самбір); *ТАРНів**ці*** Зк (Ужгород); *ТАРНоруда* Тр (Підволочиськ), *ТАРНоруда* Хм (Волочиськ).

Тарниця. Вище вказано на можливий прототип рум. tarniţa 'прохід' (див. ст. II. ВАЛАХІЗМИ). У словнику Б. Грінченка згадано слово

Та́рница, ці, *ж.* „Деревянное сѣдло. Вх. Зп. 61. Шух. I. 78. 252.

Його легше пов'язати з данс. taarn 'вежа, башта' (начебто "вежка"?).

MLG (or in part MHG) *torn, turn* > ON (late) *turn*, Dan. *taarn*, Sw. *torn*, Lett. *tuornis, turnis*, Rum. *turn*, SCr. *toranj*. MHG *turm* (beside *turn*), NHG

Рис. Т5. Довідки про лексему дан. taarn *і хорв.* toranj *'вежа, башта'* [Buck]

Звідси ж може походити також ТОРУНЬ Зк, тотожне за звучанням до пол. Toruń. Дві такі назви є у Хорватії: Toranj і Toranj Požeški на пд. від м. Daruvar (Slavonija).

Значно більше паронімічних назв від пристосованої основи Терн-; **Терно.пілля** Лв (Миколаївс), Тернівщина Пл2, Тернава Лв (Ст. Самбір), ка 5 назв, Терни 6 назв, івка 16 назв, ова 5 назв, ове 8 назв, овиця Лв, ІФ, ово Зк, Терно-ЛозУВАТка Дп.

Для Тернополя Тр наводять пізню польську історію назви. Окремий інтерес становить група назв від основи ТернУВАТ- тобто *taarn + abad "селище з вежею":

ТЕРН**уват**е Зп (Новомиколаївка); ТЕРН**уват**е Дп (П'ятихатки); ТЕРН**уват**е Зп (Василівка); ТЕРН**уват**е Мк Мк; ТЕРН**уват**е Мк (Криве Озеро); ТЕРН**уват**ий Кут Дп; Терн**уват**ка Хк (Сахновщина); ТЕРН**уват**ка Дп (Кривий Ріг); ТЕРН**уват**ка Дп (Софіївка).

Також ТЕРН.**ОВАТ**иця поле у с. Білосток Лц В, кут. ТЕРН.**ЯК** у с. Волиця-Любачівська Гр В [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів Північно-Західної України. – Луцьк, 2006. – С. 399].

Засвідчена назва яр ТЕРН.ИГІВ п Мокр. Плотви БАХМУТу Дц. За морфологічим складом моделі вона співвідносна з ойконімом ЧЕРНІГІВ. Пор. ЧЕРНівці.

ТАТАРСЬКІ ТЮРКІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ – XIII / XVIII ст.: топоніми Крим, Бахчисарай, Кременчук, Манкермен+ "Київ", Тахтаулове, Бехи, Ташань та ін. *чабан*, *отара*, *табун*, *аркан*, *торба*, *батіг*, *гарбуз*, *орда*, *тютюн*, *табір*, *харциз*, *бугай*, *сарай*, *башлик*, *байрак* та ін. Див. III. ПОЛІТИКА ДЕІСТОРИЗАЦІЇ В СРСР.

ур. ***ТАТАРщина*** Хм < етнонім татар.

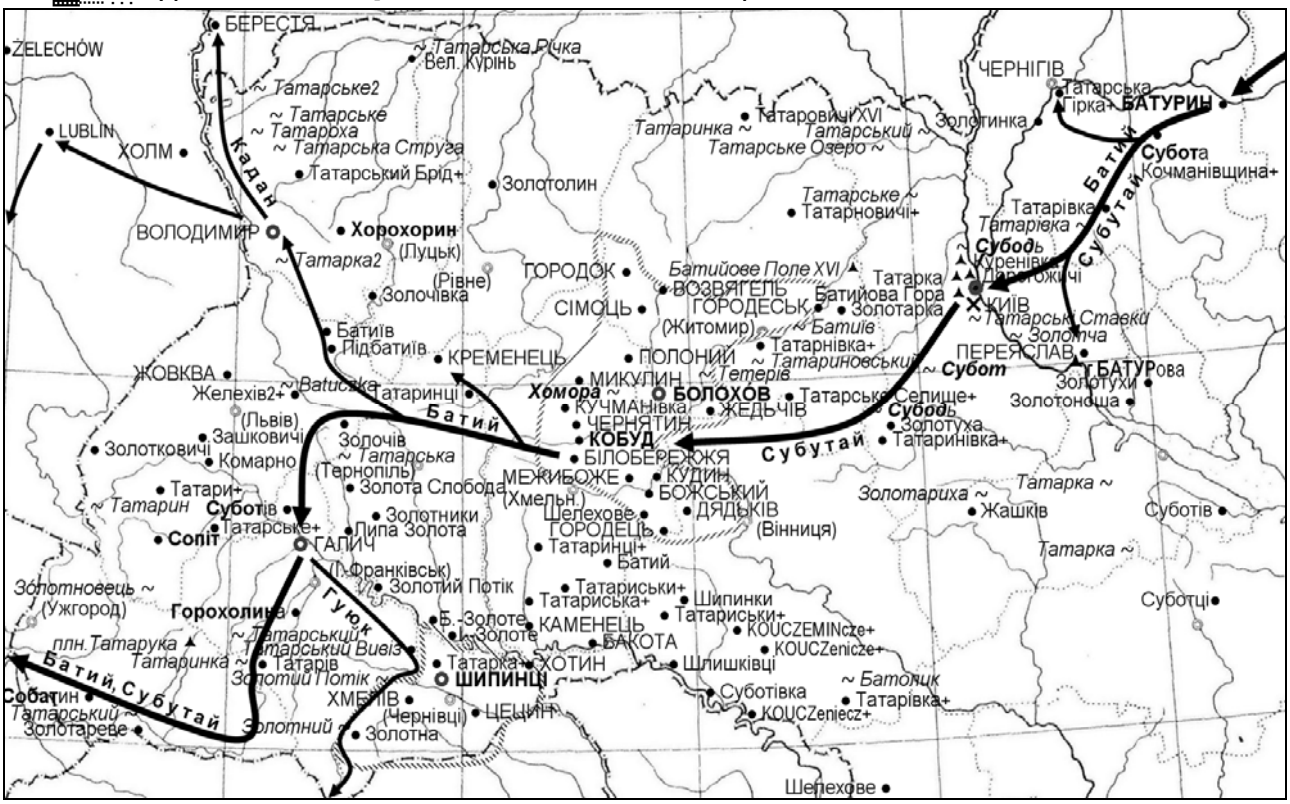

Рис. Т6. Виявлені топоніми татаро-монґольського фракталу 1240-1241 рр. «+» – назви до перейменувань 1940-х рр. [АТП-1947, 960-1048]. *Б. – Більче, І. – Іване. Приблизні межі Болохівської і Шипинської земель показані штриховим контуром*

Серед десятків втрачених назв – хут. *Татарщина* біля с. Чернятин Хм; с. *Березна Татарська* біля с. Серединці, КШ23-5. *Татарка* – іст. район у Києві, див. рис. Б12 у ст. *БОГУСЛАВ*.

Рис. Т7. Зліва – ур. Татарщина під с. Волиця Керекешина; справа – с. Березна Татарська біля с. Серединці і Пашуки [карта Шуберта]

ТАХТАУЛове Пл < кирг. Toqtogul 'залишений в живих раб'. Найближчі відповідності у топонімії знайдені на Уралі і в Киргизії: пор. *Тахтагул* РФ Тобольс., *Тактагулово* Уфа; *Токтогул* Кирг. Бішкек.

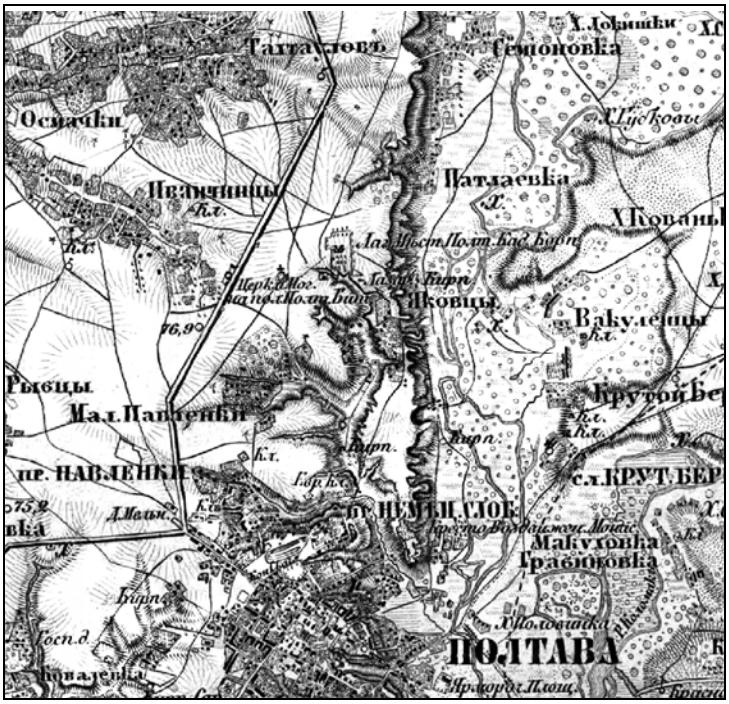

Рис. Т8. Мовний слід Центральньої Азії під Полтавою: с. Тахтаулове [карта Шуберта]

ТАЩЕНАК [**tšknk**] 'under-skirt' [McKenzie, 82] див. карту топонімічних околиць рис. Т10 .

- р. *ТАЩЕНАК* [tšknk] 'under-skirt', спідня сорочка зороастрійця у с. *ТАЩЕНАК* Зп Мелітополь: скіфс. курган; копальня ТОЩЕНАК ^ЗЕЛЕНе; ЗЕЛЕНчук, ЯСне, АРАБка, БОРИСівка, ОЛЕНівка, ОРЛове, РІВНе. Збіднений топонімічний ландшафт потребує розгляду сусідніх районів області, див. рис. Т10 (с. 530-531) і ст. II. *ТОКМАК*.
- *ДАЩЕНКи* [tšknk] 'under-skirt' Чг Варва: ^МУДРе; **ХОРТИЦ**я, МАКУШиха, ЛЕЛЯКи, САВЕРське, СІРЯКівщина, СІРИКи, ЖУРАВка, КУЛИШівка.

Пор. однокореневі на землях Сходу – 5 у Туреччині, по 1 в Дагестані РФ і у Кахахстані: **Taşkonak** 2 Tk, **Taşçanak** 2, **Taşko**y**nak** Tk, Taksanak РФ Дагестан, *Ташанак* Кзх. Усі назви збереглися поза давнім ареалом зороастризму.

Тащена́к, -á, ч., р., вп. в оз. Молочне на пн. бер. Азовськ. моря (1786, АВ; КРУ, 132); *Тощенакъ* (РА—1800, № 38; ВТКТГ); 1862, *Тащеникъ* (ГАРИП—1823, № 25); *Ташченакъ* (1793, АОТ, КМУ); *Ташъ Ченакъ* (1792, КМУ); F. Toskna (1699, карта Пд. Росії Менгдена і Брюса); Toskna R. (II чверть XVIII ст., Кордт, № 23); пор. с. *Тащенак* Мелітопольськ. р-ну Запорізьк. обл. (ІМСУ, Зп, 463); з. ст. *Тащенак* (там же); рудник *Тощенак* (ОАІМ).

Рис. Т9. Тащенак. Довідка про гідронім [СГУ, 555-556] і ситуативна картосхема розміщення однокореневих назв

Тверд- < слов. твердиня 'укріплення'.

Твердині Вл (Локачин); Твердомедове Хс (Вел. Олександрівка); Твердохліби Пл (Решетилівка), Твердохліби Пл Пл; Твердохліби Пл (Кобеляки); Твіржа Лв (Мостиська).

Рис. Т10. Тащенак: очевидно, що й на півдні була спадкоємність населення.

ТЕЛЕМЕНЬ пор. словен. Tolmin.

У праці 1968 року О. Трубачов підтвердив включеність Правобережної України до етномовних процесів Давньої Європи, вказавши, зокрема, аналогії до названих Г. Краге іт. Talamone, словен. Tolmin в укр. *Телемень / Товмень* [Трубачев 1968, 232]. Деталі [Тищенко 2006, 29-31].

Телеме́нь, -ме́ню, *ч.*; **р., л.** Різні л. Ірші л. Тетерева п. Дніпра; Житомирська обл.; *Телемень* (Машт., Дн., 47).

Товмень, -меня, *ч.*; **р., л.** Студениці л. Різні л. Ірші л. Тетерева п. Дніпра; Житомирська обл.; *Товмень* (Машт., Дн.,

θελεμόν : épithète de πῶμα à propos des eaux d'un fleuve (Æsch., *Suppl.* 1027 lyr.), glosé par Hsch. : [οἰκτρόν], ἥσυχον (« paisible » P. Mazon), rapproché de θέλω par Hdn. I,171. Sens et étymologie douteux.

Рис. Т11. Довідки про гідроніми Телемень, Товмень [СГУ] *і гр. телемон* [Chantraine]

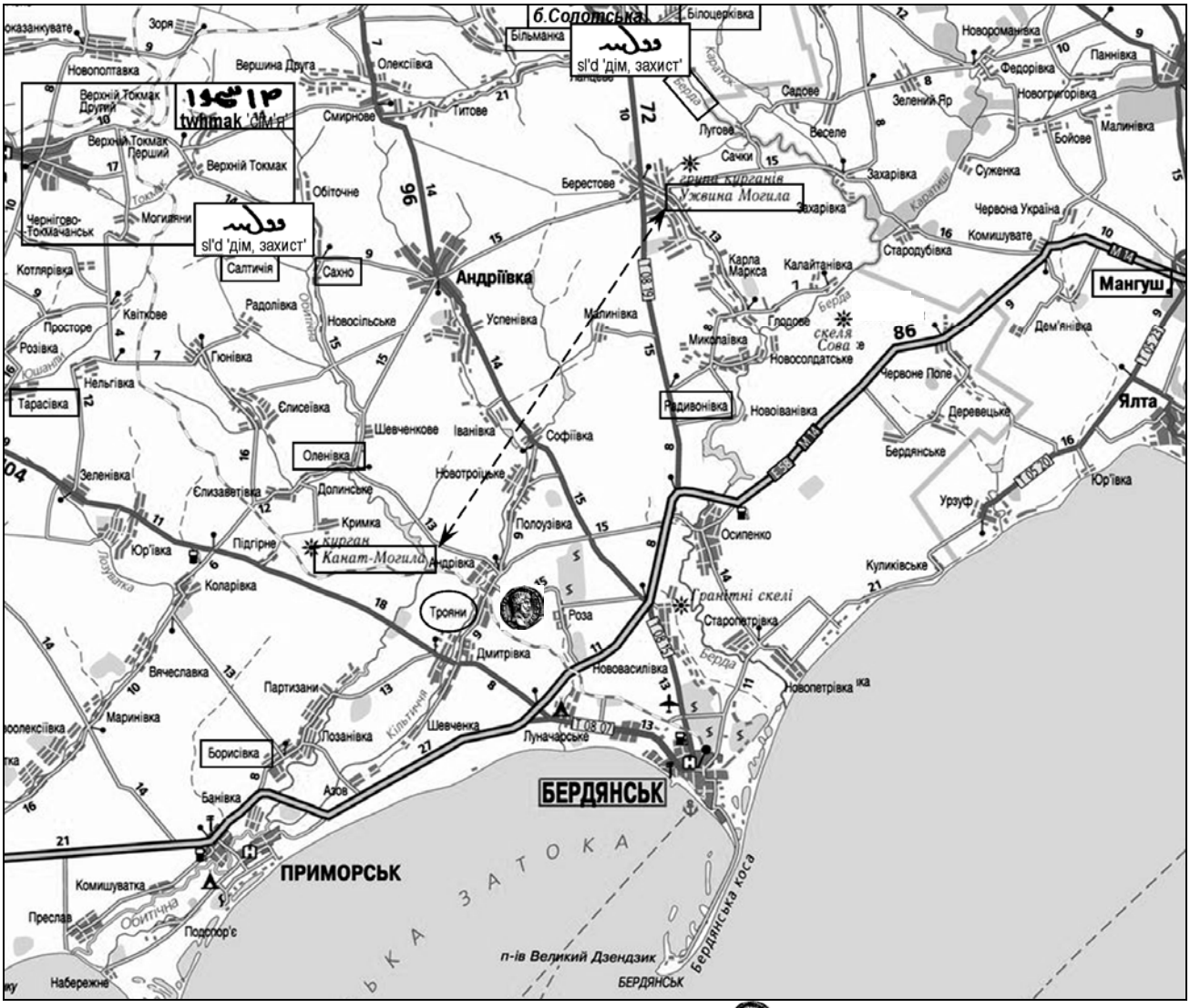

Продовження рис. Т10. Приклади історичних назв; *знахідки римських монет.*

ТЕЛЕШІВКА Кв < пахл. **tls'k** християнин.

tars [*tls* | M *trs*, N ~] fear, respect.
tarsāg [*tls'k'* | M *trs'g*, N *tarsā*] Christian.
tarsāgāh [*tls(')k's*] respectful, reverent.

Рис. Т12. Довідка про пахл. tls, tls'k / trs'g [McKenzie, xxx]

• *ТЕЛЕШівка* Кв РОКИТне: **НАСТАШ**ка, МОВЧАНівка, СИНява дслов. **съінъ** 'вежа, башта', ШАРКи. Див. II. *ТАРАСІВКА*.

В Україні збереглася ця єдина ранньо-пахлавійська назва з -**л**-. Натомість масові ойконіми *ТАРАСКИ*, *ТАРАСІВКА* історично добре пояснимі пізнішим прототипом з -**р**- (tarsāg). Пор. також фольклорне ім'я *Телесик*: виходить, це казка про християнське дитя і з ранньо-християнського середовища часів запозичення слова *волхви* (букв. "парфяни"; також форма з -л-). Можлива пов'язаність з ойконімом • *сТАЛАШка* Лв Броди: ЛІТовище! ^ПЕНЯКи; ПАНЬКівці, ЯБЛУНівка, ВЕРБівчик, ЛУКавець, МАРКопіль, ШИШКівці, СТИБИРівка, ЗАБОЛОТці!, ПереЛІСки, КОРСів, ГРИМалівка, ЛІСове, СУХодоли, ГОЛОСковичі, ГЛУШин, ПОНИКОВиця, СУХота, ПІДГІР'я, ПІДГІРці, ВИДРа, ПОНИКва, ЯСнище. КУТище, ПОПівці, ГОРБанівка, КУТи, ПАНЬКові, СУХоволя, ЯСенів, ДУБИНа, ЛУЧківці.

ТЕЛІЖенці Кв < монг. Tieligedai 帖里哥歹 — Телигэдай, полководец Хайду.

• *ТЕЛІжинці* Кв Тетіїв: став ***МАКАР***ів! у с. Денихівка, **РОСІШ**ки!, **П'ЯТИГОР**и, ДЗВЕНЯЧе, ГАЛАЙки; • *ТЕЛІжинці* Хм Ізяслав: ^МИРне; **КАМ'ЯН**ка, **СОШ**не, **СОХ**ужинці!, ТОПОРи, ІВАНівка, ВЛАШАНівка, САХНівці, ***МОКР***ець!, ПоКОШівка, КЛУБівка, БІЛеве, БІЛЬчин, БІЛиЖИНці, БІЛоТИН, БІЛоГОРОДка, ТАРАСівка, КОМИНи, НеЧАЇвка; • *ТЕЛІжинці* Хм ^Ст. СИНява: Червоний* Степ, ІЛятка! ^**КРАСН**осілка, **МИСЮР**івка **мишарі**, ГРЕЧАНа, Олександрівка, БУГЛАЇ, ІВАНківці, ЯБЛУНівка, ЦИМБАЛівка;

▒ -***ТЕМ***-.

Пор. *ГОДО.ТЕМЛЬ* < 1) етнонім ґотів + ґот. faur-dammjan 'обгороджувати', двн. tam-/ tem- 'оточити парканом, обгородити' [Lehman, F32] + -j = 'ґотський паркан'? (поруч с. Шваби); 2) гр. **θεμελ**ιόω 'засновувати' [Chantraine, 428].

Це справжня, історична назва села "Коренівка" (до 5.8.1960) Жт Овруч.

θέμεν(αι) *эп. inf. aor. 2 к* τίθημι.

θέμενος *эп. part. med. aor. 2 к* τίθημι ставити, засновувати.

ТЕМНе См (Буринс), ТЕМНівка Хк (Харківс), ЗаТЕМНе Лв (Перемишлянс), ПідТЕМНе Лв (Пустомитівс), ТЕМНогайці Тр (Шумс), оз. ТЕМНе у заплаві р. Уж Кв Поліське:; бол. ТЕМН**ОС**ове у с. Яйне = "Піщане" на р. Локниця Вл Кам-Каш: бол. ТЕМНий Вир на пн. від с. Стобихва; ур. **ТЕМНий Град**! на р. Буча біля с. Вел. Міньки Жт Народичі: ур. У**НЕЧая**! (див. II. Рис. У2, с. 549), ур. НеСТРАТин!

Гідроніми: пот. ТЕМЕНець у с. Уличне Лв Дрогобич; р. ТЕМНа 4 назви Кг, Тр, Дп2, р. ТИМНиха у с. Болотниця Чг Талалаївка.

У рос. говірках: "Не пойду я по реке. Пойду по темночке" (=жердочке). Пск. 1902, СРНГ, 44, 29. "Темный мост – настил со стороны двора" NB.

▒ ***ТЕМИРівці*** ІФ < ?ім'я Темир Тамерлан.

• *ТЕМИРівці* ІФ ГАЛИЧ: **ТУМИР**!, ВОРОНиця, **ЯМ**ище, ПИЩики, ЯВОРці, **КІНАШ**ів, Під**ШУМ**лянці; • *ТЕМИРівка* Зп Гуляйполе: ^КРУТоЯРівка; ЗЕЛЕНий ГАЙ, БАБаші, ВІТРи, ЗаГІРне, РЕМівка, СТЕПАНівка; • р. *ДИМ**А**Рка* (пор. алб. dimër зима) у с. Неданчичі Чг Ріпки: **ШУМ**АНи, ВЕРБове, -**ичі**, МАНЬки, СЕМАКи, Олександрівка. Див. II. *ДЕМУРИНА*.

▒ ***ТЕМРюк*** Дц < ?𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mry Єгипет (букв. 'земля на березі річки').

𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mri дєг. 'Єгипет': *Темрюк*, *Тамари*, *нім. Temritz* = *влуж. ĆEMIERcy*, *Чемериси...*

Одним з найдавніших імен Єгипту було 𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mry – з вільної синтагми tA-mri 'земля на березі річки'. Так, у написі Тутмоса I (бл. 1530/1520 р. до н.е.) сказано: "Я розсунув межі Єгипту (tꜣ-mry) так далеко, як тільки сягає Сонце" [цит. за: Breasted, 40] [en.wiki/Egypt]. Див. II. *ЧЕМЕРИСИ*.

• *ТЕМРюк* 𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ Дц Дц м/Р: ^ГРИШине; (пор. і Темрюк РФ); • *ТЕМИРівка* 𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mry Зп Гуляйполе: ^КРУТоЯРівка; ТЕРСА, ЗЕЛЕНий ГАЙ, БАБАШі, ВІТРи, КОПАНі, РІВНе, СТЕПАНівка, РІВНопілля, КРАСНоГІРське, **РЕМ**івка; • *ТЕМИРівці* 𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mri 'Єгипет' ІФ ГАЛИЧ: ^ГАННІвці; "Більшівці" = БИБЛО і р. БИБЕЛЬка; **ТУМИР**! дєг. 𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mri 'Єгипет', **СЕМАК**івці **σύμμαχοι** союзники, симмахи, **КРИЛОС** *клерос = старий ГАЛИЧ, Під**ШУМ**лянці, ХОРОСТків, ВОРОНиця, КОРОСТовичі, КРЕМИДів, ОЗЕРце, ДЕМЕШКівці, **ЯМ**ище, **КІНАШ**ів, ЯБЛУНів; • *ТИМЕРево* дєг. 𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mri 'Єгипет' РФ Влад. 19а! ^**ЧАМЕР**ево! дєг. 𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mri 'Єгипет' (аналог і підтвердження нім. TEMRitz = влуж. ĆEMERcy); • *TEMRitz* 𓂋𓄿𓅱𓎛𓊪⊗ tꜣ-mri 'Єгипет' = влуж. ***ĆEMER**cy* D Bautzen: **COBL**enz, **CROST**witz = CHRÓSĆICy Karst!

▒ ***ТЕНДЕРІВСЬКА КОСА*** Хс < дінд. Dandara тростина (О. Трубачев). Див. *Трубачев О.Н.* Indoarica в Скифии и Дакии.

▒ ***ТЕРШАКІВ*** Лв, ***ТЕРСЯНКА*** Зп < ?пахл. tls, tls'k / trs'g [McKenzie].

tars [*tls* | M *trs*, N ~] fear, respect.
tarsāg [*tls'k'* | M *trs'g*, N *tarsā*] Christian.
tarsāgāh [*tls(')k's*] respectful, reverent.

Рис. T13. Довідка про пахл. tls, tls'k / trs'g [McKenzie, xxx]

▒ р. ***ТЕТЕРІВ*** Кв < 1) Т-Iteru Ніл; 2) м. Тетеру в оазі Сантарія (Єгипет).

Основа прізвища Тетеря і зауважених селищ у Німеччині Teterow, Gr. u. Kl. Teterin – фонетично та сама. Чи справді це чергова випадковість – а тому й шукати тут нема чого? Збільшення числа зв'язків єгипетського вектора дає підставу припустити, що назва Ttrw є прототипом відомої в топонімії Європи основи **Teter**- D/ Tytr- Cz/ **Ciecier**- Pl/ **Тетер**- Ua/ **Тетер**- РФ. Основа Тетер- незвична тим, що збережена у цілком упізнаваному вигляді також у Нідерландах (*TETERingen* Nl Breeda), Франції (*TÉTER*chen F Lorraine), Туреччині: TETIRi = Işikkaya **Tk**. Такої основи немає на Балканах і в Чехії (хоча є апелятив tetřev 'тетерев'). Натомість, як *Фіон* і *Марицы*, ця основа сягнула Полярного кола у назві *Тетрина*$^{+}$ (*Тетрино*) РФ Мурманськ.

Після нової апробації результатів проведеного дослідження топоосновою Тетер- і нанесення топонімів від неї на картосхему (рис. М2 на с. 422 у статті *МАРИЦЯ*)

загальна картина прадавніх контактів збагатилася ще одним доказом зв'язків Єгипту з Північною Європою. Очевидно, перед нами топонімічний слід перевірки єгиптянами з Нілу (T-Iteru) або конкретно жерцями храму Аммона-Ра з міста *Тетеру* (Ttrw) в оазі Сантарія (з так і не відчутим зв'язком з Олександром) = Сіва – чи справді є місця, де сонце не заходить влітку за обрій. Зокрема, тепер цим можна пояснити появу назви *Тетрина*$^{+}$ = *Тетрино* біля Полярного кола аж на південному березі Кольського півострова (історична область "украйна терская"). Див. II. *Мариця*.

Перша можливість імовірніша і випливає з назви р. Ніл – дєгип. Iteru [en.wiki/Nile], перед якою вживався означений артикль T-. Не виключене пояснення й від назви міста Тетеру в оазі Сантарія (Сіва), при тому, що сама ця назва може бути реплікою ім'я Нілу.

У своїй Kitab nuzhat al-Mushtaq... (Книга цікавих подорожей), відомій у Європі як "Книга Руґеро" (XII ст.), аль-Ідрісі згадує про те, що в цій оазі існують руїни давнього міста з назвою Ттрв (Madinat Ttrw). Арабські географи повідомляють, що у Сантарії живуть бербери. Це інше ім'я Сіви (Browne's Travel in Egypt; Rennell's Geography of Herodotus)... За відомостями Макрізі, "мале селище Сантарія має бл. 600 берберів і зветься інакше Сіва, і місцева мова *сівія*, має велику схо-жість до *зенате*", одного з основних берберських племен (це мова амазіг = берберська, жін. рід *тамазіг*). У книзі Annals of Oriental literature (Part I, June 1, 1820) процитовано Географію аль-Ідрісі, де оаза Santariyyah згадана кілька разів (с. 506). Біля неї місто Teneru або **Teteru**. Тут єдиний раз корінь Ttrw озвучено.

Дж. Оман також цитує це місце книги аль-Ідрісі: "D 13. *Nuzhat* II, 3, para. 15 p. 120. Arḍ Santariyyah – Madinat Ttrw (?) / Egitto, oasi di Siwa. «...є гора ... біля її підніжжя велике озеро, обвід якого бл. 20 миль. Воно прісноводне, неглибоке; посередині росте очерет. Там живуть кістяві риби, добрі на смак»" [Oman, 22].

ТЕТИЛЬКІВЦІ Лв, Тр < еламс. tatallu писати. Див. II. Еламізми.

ТЕТІЇВ Кв < ім'я власне полов. *Тетій*.

ТИВРІВ Вн < 1) італьс. tepuer 'зубець'; 2) ?ім'я римс. імп. Тиберій; 3) дан. tyver 'злодій'.

ТИДРИК Мк < Tetricus I aut II 'Тетрик', ім'я двох імператорів Ґалльської імперії (260–274 рр.).

• *ТИДРИК* **U** Tetricus Мк Вознесенськ: ^**ЦВІТ**кове Florianus?, ГЛЮГове, МАРТИНівське; **РЮМ**івське!!, ВОРОНівка, МалоСОЛОНе, РАЦинська ДАЧа, ТРИ.КРАТне, ЗЕЛЕНий ГАЙ, ЩЕРбані, **ДОРОШ**івка, **БІЛОУС**івка 2, **ОЛЕКСАНДР**івка, **ЯСТРУБ**инове.

• *ТЕТІРКа* Tetricus Жт ПУЛИНИ: ^МУРАВня, **ХОДОР**івка; **ЦВІТ**ЯНка? Florianus?, ЗЕЛЕНа Діброва, Калиновий ГАЙ, КОЛОДІЇвка ^ЮЛЯНівка, ЧЕРНявка, ПУЛИНо-Гута, БІЛка, ЯСна ПОЛЯНа, Очеретянка, СКОЛОБів, ЯЛИНівка, СОКОЛІВ, **ОЛЕКСАНДР**івка, Видумка *мисл-, Гута-**ЮСТИН**івка, ІВАНовичі;

• ур. ***ТАТЕРЮХа*** Tetricus біля с. Софіянівка (з 1-км карти) Вл Маневичі: бол. **ЖУРОВЕНЬ**! – не вперше, але це не ἐργάνη (кипч. ж- і куманс. г > в!) у с. ГОДомичі ^БОРовичі; КРИЖівка, ОМЕЛЬне, р. ГРУШвиця, СЕМки, ЧОРНИЖ, МОСИР 2, ЗАБАРа, КОРСИНі дслов. **съінъ** 'вежа, башта', ЗАЯчівка; • р. *ТЕТЕРЯЧка* Tetricus п **ДРАЖ**ища у с. РОМАНківці Чв СОКИРяни Σακοορε: пот. вІТРянська Річка! Iteru у с. В**ІТР**янка ^КУЛІШівка; ШЕБУТинці sbty 'мури', **БІЛОУС**івка Πηλούσ-!, ВАШКівці, Роз**КОП**инці!, ЛОПАТів, **БРАТ**анівка, КОБОЛчин;

• *CIECIORki* 60 c2 Zambrow: ^**KONOP**ki!, **KRAJ**ewo, KOLOMYja; • *CIECIORka* 32 a2 Starograd Gd: **ROKOC**IN!, **CZARN**e; • *CIECIÓRki* 76 c3 Plonsk!: **SZCZYT**no, **WICHOR**owo, **PoCZERN**in!!, WRONska, SLEPoWRONy, SKOLATowo [Encarta].

• *ТЕТЕРКино* РФ Пск. 44а Поречье: ^**ТЕМР**ево!! дєг. 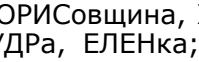 дєг. -mri 'Єгипет'; ЛОХНово, ХИМино, МАЛАХново, ОРЕХново, р. **НЕКРАС**а!, **КЛЕВИН**о!, ЧЕРКАСово, ЛОПАТкино; • *ТЕТЕРКи* РФ Тульс. 17е ВОЛОВо!: БУТЫРки, ПАНАРино; • *ТЕТЕРЬКи* РФ Смол. 41 2б Каспля: СЕМЕНово + БОРИСовщина, **ХОХЛ**ово 42 1а, ЩЕКуны, ЧЕРКАСы 2!, р. ЧЕРНая, МЕРВино!, р. **ЛЕЛЕК**ва, УДРа, ЕЛЕНка; • *ТЕТЕРКино* = Тырло РФ Пск. (43б): ^ДУБНевка; БОРОвно, ЧЕРНый Луг, РЕШЕТниково; • *ТЕТЕРКино* Пск. 41г Невель: **ТУРИЧ**ино!, оз. **ТУРЧ**ИНо, ДУДКи, ДУДЧино, КОЛОНицы, РОГАЧево, оз. ОСОТно, оз. **СВИН**о.

Схожа основа Тетерк- збережена і у Франції (*TÉTERCH*en F Lorraine), а також у Нідерландах (*TETERINGen* Nl Breeda).

ТИУНІВ ЯР < крус. тиун 'боярський слуга' зі сканд. thionn «слуга».

ур. Тиунів яр См Кролевець (1-км карта); ур. Тивон-курган Кв Бородянка.

ТИН, **-ТИН** < 1) дієсл. тяти; 2) герм. tun, кельтс. dun 'місто'.

Тиниця Чг (Бахмач); Тинів Лв (Дрогобич); Тинівка Чк (Жашків); Тинна Хм (Дунаївці); Тинне Рв (Сарни); Тихотин Вл (Рожище); Туркотин

ТИХЕ Grk. τεῖχος 'wall'.

Тиха Лв (Ст. Самбір); Тихе Хк (Вовчанськ); Тихе Рв (Костопіль); Тихе Чг (Прилуки); Тихе Дп (Покровське); Тихе Дп (Солоне); Тихий Зк (Вел. Березне); Тихий Став Дп (Широке); Тихий Хутір Чк (Жашків); Тихі Верби Чк (Городище); Тиховиж Рв (Заріччя); Тихомель Хм (Білогір'я) та ін.

ТИХОТИН Вл < 1) Тих-отин Grk. τεῖχος 'wall'+ готфин; 2) Тих-о-тин Grk. τεῖχος 'wall'+ тяти; 3) Grk. τεῖχος 'wall'+ герм. tun, кельтс. dun 'місто'.

р. **ТІКИЧ** Кг пахл. tkyk 'швидкий'.

оз. **ТІСОБОЛЬ** у с. Річиця Вл Ратне < мадяр. Tisza + 'з'. Також поруч бол. Затісоболь.

ТОВКАЧІ Жт, Чг < пахл. twlk тюрок. Пор. Турка, далі *Толуковичі* Лв.

ТОВМАЧ Лв, Чк, **ТЛУМАЧ** ІФ < крус. **тълмачь**, псл. *tʲlmačь з тюрк. tyl-mač, похідного від tyl мова (рис. Т14).

товма́ч заст. «перекладач; той, хто роз'яснює», [*толма́ч*] «тс.» Нед, [*товмаче́нко*] «син товмача» Бі, [*товма́чиха*] «дружина товмача» Бі, [*товмачі́вна*] «дочка товмача» Бі, [*товма́чка*] «перекладачка» Бі, [*товма́цтво*] «обов'язслн. tolmáč «тс.»; — псл. *tʲlmačь «перекладач» є давнім запозиченням з тюркських мов; кипч. тат. rar. tylmač, каз. tilmäš, тур. dilmač, дтюрк. tïlmači «тс.», пов'язується з тюрк. til «мова». — Ма-

Рис. Т14. Довідка про укр. товмач [ЕСУМ, V, 588]

р. *Телемень*, Жт < пахл. *tlm'nyh 'зіпсованість'*. Див. і II. *ТЕЛЕМЕНЬ*.

пот. **ТОВПАШ** < пахл. **darbās** [*dlp's*] palace у с. Широкий Луг Зк Тячів, **ТОВПИЖ**ин, **ТОВПИШірк**а.

ТОКМАК Зп < пахл. twhmk 'родина' *ТОКМА**К*** Зп / р. *Токма**ч**ка* Зп 𐭬𐭪𐭧𐭬 *tōxmaq* (twhmk) 'сім'я'; Див. карту до ст. II. *ТАЩЕНАК*.

ТОЛУКОВИЧІ Лв < кит. *Daluhuachi* з монґ. *daruγači* 'уповноважений', див. [Алемань, 545]. Унікальний район топонімії Галичини.

Ключовим прототипом є *Daluhuachi* 達魯花赤 — *далухуачи* = монг. *daruγači* "даругачи, уповноважений" [Алемань, 545]. А от репліка з китайського прототипу: **ТОЛУКОВИЧІ**! Тоді кит. *далухуа-* має відповідати *daruγa-* (рис. Т11).

Рис. Т15. Далекий Схід на Львівщині: Радохинці, Буховичі, Толуковичі, Тамановичі, Боляновичі, Биличі – події 1275–1303 рр.

Репліка *Толуковичі* досконало відповідає за формою назві *ДОРОГОЖИЧІ*, першоджерелом для якої було це ж саме слово у монґольській вимові. Фонетично найближчий аналог ***ТУЛУКОВЩИна*** РФ Брянс. є під нп ***УНЕча*** (< *ун* 'гун'?) РФ Брянс., пор. і можливе пристосоване *ТАЛЬКОВЩИна* By Гродна.

Що більше, звідси висновок і про сусідне село Тамановичі: • *ТОЛУКОВИЧІ* 達魯花 *Daluhua* *daruγa-* 'начальник' Лв МОСТиська: ^**ТАМАН**овичі *Wanhu* 萬戶 = монг. tümen-ü noyan 'темник, начальник 10 000', МИШЛятичі; **БОЛЯН**овичі Balian 八憐, **БУХО**вичі кит. **Бухо** Бухара/ маньч. з монґ. *абуха* 'захоплений, узятий' [СТМЯ, I, 6], ХІДНовичі, ДОБОЩІвка ^СТРІЛецьке!, КОРЧУНок, БУЦів, ЗОЛОТковичі, ДМИТРовичі, **БИЛИ**ЧІ Bilicha 必里察, **БАЛИ**ЧІ ман. **балу** розбігтися, кинутися врозтіч, РадоХИНці ^ГОРИславичі, ВОВЧИЩОвичі, АРЛАМівська Воля (прізв. Бойцун пайцза?).

Haidu 海都 — Хайду, хан Центральной Азии ⚔ 1275—1301 гг.

ГАЙДУчина (монг. *Qaidu*)

• *ГАЙДУчина* *atachi* 阿塔赤 = монг. *adūči, aduγuči* “конюший”

^ДАШАва Daxia! Daxia 大夏 — Дася (Дахя) Бактріана.

D. *Daluhuachi* 達魯花赤 — *далухуачи* = монг. *daruγači* “даруга-

ТОЛУКОВИЧІ чи”, “уполномоченный” [H 5993] в:

ТАМАНовичі N. *Wanhu* 萬戶 (An_7) — *ваньху* = монг. *tümen-ü noyan* “темник”

БИЛИЧі Лв Bilicha 必里察 — Билича, полководец Хайду

БАЛЯНовичі Balian 八憐 — Балянь, полководец Хайду (монг. **Bari[e]n*)

БУХОвичі Buxo(ro) 布哈(拉) Бухара

Boyan 伯顏 — Боянь, полководец и Великий советник Шицзу

БАЯН (монг. *Bayan*)

Buligudu Botaha 不里古都伯塔哈 — Булигуду Ботаха, местность

БОДАКва! Пл (монг. **Bülgütü Bodaq*)

ЧАБАРівка Тр Chabaer 察八兒 — Чабар, сын и наследник Хайду (монг. *Čabar*)

уДОВА Duowa 朵哇, — Дова, хан Чагатая и союзник Хайду (монг. *Du'a*)

КАБИЧівка Лг Habishi 哈必失 — Хабиши, князь (монг. *Qabiči*)

КОРОЧЕНки Жт Halazhang 哈剌章 — Халачжан, местность (монг. **Qaraǰang*)

Караченців Хк, Карачинів Лв, Карачин Зк

Hunduhai 渾都海 — Хуньдухай, сторонник Али Бугэ (монг.

оз. **КУНДУК** = Сасик **Qöndöq*)

Tieligedai 帖里哥歹 — Телигэдай, полководец Хайду (монг. **Teli-*

ТЕЛІЖенці 4 *gedai*)

Hadan Tulugan 哈丹禿魯干 — Хадань Тулугань, сторонник

ТОЛОКУНЬ Найяня (монг. *Qada'an Türügen*)

САЛАШі Лв 1945 Salasi [he] 撒剌思河 — Саласы[хэ], река (монг. **Salas*)

СОЛОШине Пл 684, СОЛОЧин Зк 419, кург. СОЛОХа

СЕМИ.РЕНЬки Хм 1071 *Semu ren* 色目人 — *сэму жэнь*, люди с Запада и из Центральной Азии

Wu*liang*hatai 兀良哈台 У*лян*хатай или *-liyang* 里羊 *-лян-* — полко-

УЛЯНівка водец (монг. *Uriyangqadai*)

Yilihun Chahan'er 亦里渾察罕兒 — Илихунь Чаханэр, местность

ЧАГАРі (монг. **Irqun Čaqar*)

K. *Zhasawusun* 札撒兀孫 (At_1) — *чжасаусунь* = монг. *jasag*

ЖАШК-, Зашк-, Косигин *qosigun* “офицер императорской гвардии”

ДУДИН PN [m.] S *Du-dan* YS 132, p. 3206 (**Dudan*). 15.34. *Дудань* 都丹

КУРМАНи См 968 *Kurman (1323)* | кипч. **qurman* (Rásonyi 1967: 143)

Рис. Т16. Аланські реалії в історії Китая часів династії Юань – прототипи реплік у топонімії України [Алемань, 539–546].

Певне світло на цей унікальний топонімічний ландшафт проливають дані А. Алеманя у зв'язку з аланським історичним вектором XIII ст.: "...Згодом, коли Хадань знову вчинив заколот..., [Юйваші] наздогнав ворога, атакував його, змусивши втікти за річку. Він також бився в Ічир-Шибирі з **Балян**ом, **Телігедаєм**, **Біліча** та іншими полководцями **Гайду**, отримавши кілька перемог... Пізніше він брав участь у великій перемозі над **Балян**ом, командувачем військ Гайду. ...Гайду знову відрядив до річки **Саласи** 30 тисяч добірних воїнів..., але Юйваші зумів зупинити його в ущелині з 300 добрих стрілків..." [Алемань, 529-530].

Ці події часів династії Юань добре документовані у китайських джерелах. Далі наведено атрибуцію імен учасників тогочасних подій за даними А. Алеманя [Алемань, 539-546]. Оскільки частина їх виявлена як можливі прототипи у репліках на карті України, при аланських антропонімах щоразу вказані можливі топонімічні репліки в Україні (рис. Т16).

• *ТУЛИЧів* 達魯花 *Daluhua* *daruγa-* 'начальник' Вл Локачі: ^ВОЙНин; ВІЙНиця, **ТУМИН**! tümen '10 000'!, **ДОРОГИ**Ничі, ЗаТУРці, **ЯСИН**івка; + Вел. КУРІНЬ; • *ТУЛЬЧин* 達魯花 *Daluhua* *daruγa-* 'начальник' Вн рц: **ТИМАН**івка! tümen '10 000', ТОРКів;

<ДОРОГОБУЖ, ДРОГОБИЧ ~ пор. ***Товпиж***ин! (чж. puh-'a-і місце, область) Рв 585 (і прізв. Толбух-ин). Тоді й Пухівка, Пушинка.>

• *ТУЛУКів* 達魯花 ІФ Снятин: ^Келихів; ТУЛОВа!, ОРЕЛець, ТРОСТянець, ДЖУРів, ДРАГÁСимів! ^КНЯЖе, ТРОФАНівка! ^**БАЛИ**Нці, БУЧАЧки; • ДЕРЕГ.УВАТа = ДЕРЕЗУВАТа Лугані Лг: ліс ДЕРЕЗУВАТий; • *ТОЛОКунь* 達魯花 *Daluhua* *daruγa-* 'начальник' Кв КСв: ДИМЕР < Дим[ид]ер?, ДМИТРівка, БУЧа, КАТЮЖанка, ЧАБАНи, ЯСНогородка; • *ТОЛОКа* 達魯花 Лв ЯВОРів: ^ЦИТУЛя; ЯСНиська, БУДА, ДРОГОМИШль!, КОЖИЧІ, ДОБРОСТАНи; • *ТОЛОКа* 達魯花 Пл Решетилівка: КОРЖівка, ДМИТРенки, • *ТУЛИЧів* 達魯花 Вл ТУРійськ: ТАГА-чин, ТУРИчани, ТУРОвичі, ТУРОПин, ТУРія; Теличка? Кв; Крім того, Толук- далі могло стати Толък- > Товк: ТОВКаЧІ Жт, Чг; ТОВКаЧІвка Чг.

ТОМАХів Рв < пахл., нперс. тамаша роздивлятися, спостиерігати.

ТОПОНІМІЧНИЙ СЛІД ПОХОДІВ КНІВИ 250–253 РР. Чи можна простежити зв'язки вказаних М. Брайчевським *назв місць* знахідок монет з Маркіянополя й Філіппополя з відомими від Йордана реаліями походу 250-251 рр.? Як сказано, його очолив Кніва, ґотський проводир.

Частину вказаних назв уже можна реалістично витлумачити: ЗБАРАЖ Sa-baria, КРУТоГОРБ Grutungi + граб- лит. *grabaš(ě)ióti* 'заграбастати', КІВШовата Colchis. З картини просторового розподілу трофеїв 251 р. на рис. Г2 видно, що у походах брали участь два великі племені – західне з Галичини і східне з Наддніпрянщини (*відповідно до двох загущень усіх місць знахідок монет*).

Синхронні зв'язки римського часу засвідчені знахідками римських монет у 9 селищах навколо Ківшоватої (позначено ◙, ◙), а мовні зв'язки – назвами сусідніх сіл: ім'я с. *КРУТі ГОРБи* формально близьке до ім'я с. *КРУТоГОРБ* під Гайсином, де знайдено такі ж монети, як у *Ківшоватій* і *Чернині*, а між ними – с. **ЮШК**ів Ріг (тепер "Петрівське" [Encarta]) на р. {5-10} **ЮШК**ів Ріг. Багатий пізньоримський контекст наводить на думку, що основа Юшк- може продовжувати Euscia. Але як знайти незалежні підтвердження такого розвитку звучання?

З одного боку, синонім Euscia = Novae засвідчений лише у Йордана. Адже Euscia – не питомий латинський топонім, а транслітерація гр. εὔ-σκια 'тінява, холодкувата' від εὔ-σκιος, ον = εὐ-σκίαστος, ον, dobrze ocieniony, cienisty [SGP, II, 369; Chantraine, 1017]. З іншого боку, сучасні імена укр. *Юшко*, *Юсько* – пестливі форми від *Юхим*, що походить теж з гр. Ευθύμιος [Беринда, 205; Суперанская 411; Желехівський; Skok]. Жіноче ім'я укр. *Юхима* = *Хима* виводять також з гр. Εὐφήμια [Желехівський; ЕСУМ, VI, 527]. Це переконливі прецеденти відображення грецького Eu- [eu-] > укр. ю- [ju-].

Військовий похід, у якому добуто ці трофеї, водив Кніва (згадуваний бл. 249–після 253). Ім'я Cniva виводять з ґерм. kniva 'ніж', пор. анґ. knife. У топонімії з цим ім'ям можна зіставити *унікальну* назву смт *Гнівань*, рівновіддаленого від загущень Г і Н (двох племен?: рис. Г2).

● *ГНІВАнь* Cniva **U** Вн ТИВРів: **ІСКР**івка Искър = Oescus ^КРАСне; МАРКівка?, **ПОТУШ** foedus/ Padus?, **ШЕНДЕР**ів, **РАХН**и-ПОЛЬОВі, ПИЛЯВа, ДОВГополівка, ЯРИШівка.

Південніше розташоване с. *Стратіївка* Вн (Чечельник) від гр. στρᾰτιά 'вій-ська' або στρατηγία 'область під орудою стратега' [SGP, IV, 116]. Гр. στρατιῶται означало лише професійних військових на відміну від ополчення ὅμιλος (пор. основу Омел- і гр. ὁ πολὺς ὅμιλος καὶ στρατιώτης 'багато озброєних і солдатів' [SGP, III, 116]), – можливо, Кніва оселив тут частину виведених з Фракії леґіонерів (див. [Щукин, 160]). За 34 км на пн. зах. є ще два села *Велика Стратіївка* і *Мала Стратіївка* Вн. Крім того, неподалік від с. *Стратіївка* Вн (Чечельник) розташовані села БРИТавка (таки < Abritus?) і ВЕРБка.

● *Стратіївка* ◙ στρᾰτιά 'військо' Вн Чечельник: р. БРИТ.АВка Abritus + ahwa п САВРАНки Savaria п Пд Бугу у с. ДЕМівка, **БРИТ**авка; **ВЕРБ**ка! ^ВАСИЛівка; ● *Велика Стратіївка* Вн Тростянець: *Мала СТРАТІЇвка*, КОЗинці, ДУБИНа, КРАСНоГІРка, ДОВЖок, Зелений ДОВЖок, ТОРКАНівка Tarragona?, ОБОДівка Oviedo?

Схожі елементи є і біля місця знахідки ґотського скарбу на р. *Суджа* судия в Росії. Скарб знайдено у місці впадіння струмка в р. Суджу [Щукин, 381]. З карти 1:200 000 видно, що це сталося не у с. Бол. Каменец, а у сусідньому с. *Выдрин* Goðer (пор. рос. *Вдов* 'місто Гдов', *вдовляне* [Фасмер, I, 400]) РФ Курс. Суджа: поруч р. НЕМча у с. НЕМча, ВЕСЁЛый, ЛЕОНовка, ДОЛГоВИШЕННый, ДОЛЖенково, БУДище, РЯБая ОЛЬХа, р. ОЛЕШня, р. ЛОКня, БЕЛица, ГОЧево, КОПТево.

Частина забраних Кнівою леґіонерів опинилася на Лівобережжі.

Berroe ~ БЕРВи. Ім'я місця перемоги ґотів над римлянами ***Berroe*** Берое нагадує основу назви села ● *БЕРВиця* Berroe (Кв **БРОВ**ари Bravara топонім Астур. 1258 [Cortesão]: ТАРАСівка, ГРЕБельки, ПоГРЕБи лит. grobis 'здобич') і п'ять гідронімів: ● оз. *БЕРВища* у с. ВИШЕНЬКи Кв **БОРИС**піль *7*?: ВОРОНьків, ГОЛОВурів ***Gallo***, ДУДАРків, ЛЮБаРЦі, ТАРАСівка, РЕВНе, ГОРОБіївка араб-, ПереГУДи, ВАСИЛЬКи; ● бол. ***БЕРВ***ище Жт Лугини: р. **КОНІЇВ**ка, р. **КОНЯВ**ка canabae у с. Крупчатка ^ГЛУХОВа; **ВЕРБ**івка, бол. **ВЕРБ**ина у с. РадоГОЩа, став

ВЕРБИЛЯНка *-биян- у с. ЛЕОНівка, р. **УШИЦ**я, КРАСноСТАВ, КАЛИНівка, БУДа, ПУТИЛовичі; ● бол. ***БЕРВи*** Berroe (рис. 4-5) у с. СОШичне (ґотський спис) Вл Кам-Каш: СТАВище ^КАЧИН (ґотський скарб); Ворок.ОМЛе ὄμιλος, КРИМне, ВИДРичі, ВИДЕРта, ОЛЬШани, ОСТРівок, **ФАРИНК**и ланґоб. fara 'рід сім'я, двір' [Garzanti, 968], ДОВГа _НИВа; ● торф. ***БЕРВ****ЕНське* Berroe Жт КОРОСТЕНь: ВИГів; СОКОРики, СТАВище, УШОмир, ДЕСЯТини; ● пот. ***БЕРБ****ечів* Berroe? у нп ЧОРНий ПОТік, БІЛі ОСЛАВи ІФ НаДВІРна: ВИШНівці, ВОРОНенко, ПоСТОЯта; ● р. ***BIRB****icze* у с. ***BIRB****icze* тепер **ВЕРБ**овець [Боплан 1650, 47] Вн Муровані Курилівці: ВІЛЬШанка, **НИШ**івці (Naissus, тепер Ниш у Сербії, місце перемоги Клавдія над ґотами у 269 р.).

Так було зауважено, 1) що найпростіша форма репліки – назва бол. ***БЕРВи*** – збереглася в районі ґотських археологічних знахідок II ст. (див. нарис 4 [Тищенко 2015], рис. 4-5), 2) що існують паронімічні основи гідронімів Берб-/ Birb- і 3) що історичні форми назв річки і села ***BIRB****icze* тепер відомі як р. і с. ***ВЕРБ****овець* Вн [Боплан 1650, 47]. Отже, перехід Берб-/ Birb- > Верб- міг відбутися і в інших назвах від основи Верб-, і на користь цього свідчила однакова з ойконімом *БЕРВиця* словотвірна модель паронімічних назв *ВЕР-Биця* Тр2 і Лв. Після нанесення їх на картосхему з'ясувалося, що львівська *Вербиця* Лв (Жидачів) розташована неподалік від Дністра в районі знахідок трофейних монет, а тернопільська *Вербиця* (тут мешкає 2 особи!) Тр (Шумське) приберегла сюрприз. За 16 км на схід від неї лежить село, де були знайдені римські монети, і ім'я цього села – *ЮСЬКівці* **.** Крім того, в околицях *Вербиці* є ще **шість** місць із знахідками монет, а через *Юськівці* й *Вербицю* тече *та сама* річка Горинка. Ця друга поява основи у контекстах походу 250 р. (пор. вище *Юшків Ріг*) спонукає до висновків: по-перше, основу *ЮСЬК-* справді можна ставити у зв'язок з прототипом Euscia = Novae; по-друге, припущення Берв- > Верб- правильне.

Верем'я < Bermius. Вище було згадано про існування назви с. ВЕРБ'яТИН Тр: тепер вона набуває інтерпретації "битва під Берое" і підтверджує можливий перехід Берв- *> Верб-: ● *ВЕРБ'яТИН* Berroe + тин Тр Бучач: ^на р. **БАРИШ**!; с. **БАРИШ** ***Prisc****-us*?, пот. **БЕРЕМ**'янський *ad Berroeam?/ Berm-ius у с. **БЕРЕМ**'яни = БерЕМЛяни [Брайчевський] Тр ^ЖНИБороди; р. КНЯгИНя = KNIhyNia, МАТЕУШівка, МАРТИНівка, ЗаРИВинці, РІПинці, ПоМІРці, БРОВАРі; ● р. *ВЕРБІЯ* Жт КОРОСТЕНь: р. *БОРОМолка* Berm-ius у с. ШЕРШНі, торф. БЕРВЕНське ad Berroeam біля м. КОРОСТЕНЬ: ВАСЬКовичі, СОКОРики, ВИГів, КАЛИНівка, СТАВище, САНТАРка, _НИВки, ДЕСЯТини; ● бол. *ВЕРЕБйове* у смт Володарка Кв: стр. *ДУНАЙко* у с. Лобачів, Городище-ПусоВАРІВське, **МАТВ**ІЇха Ματόας, БІЛІЇвка Phullae, ЗАВАДівка Sabaud-, КАПУСТинці, ТАРАСівка.

Таким чином, у кількісно обмеженій групі топоконтекстів було виявлено незвично високу щільність реалій походу Кніви. Фонетично найближча до прототипу Berroe є знайдена значно пізніше топооснова БЕРВЕполе (18.2.15):

● *ГОДИнь* Вл РАТне: ^КОРТЕЛІСи (^**ХРУС**Ля (**χρῡστъ** хрест, нарис 10)); КОЗоВАТа, ЩЕДРоГІР, БЕРЕЗа, БРОДи, ПідЛУЖне, ВИДРаниця (ЗАЛІСи, ЯРОГЛАВе; ВИШЕНЬки, ЗаГАТСЬке, КОЗЕЛ ^ВИДРичі, **БЕРВЕ**поле, **ГАЛІС**, ДОВГа Нива, ЗаГАТтя, ЛЯДець);

Зауважено також формальну схожість непрямого відмінку прототипу ***Berroe***, а саме – ad ***Berroeam*** латинського ориґіналу – з основою ім'я розміщеного в сусідньому з Кагарлицьким Обухівському районі села ***ВЕРЕМ'я***: ● б. ***ВЕРЕМ'я***-Друге ?*ad *Berroeam* у с. ПоГРЕБи лит. grobis 'здобич' Кв Васильків: дж. ВЕРЕМ'я; яр ВЕ́РЕМ'я біля с. БАРАХТи і ур. Велике ВЕ́РЕМ'я; ДЕРЕВ'ЯНКи, БОРИСів, ГЛЕВаха, КОДАКи, ПОЛОГи, ЧЕРНЯХІВка, ТРОСТинка, УСТИМівка < *юс.тин-!; ● ***ВЕРЕМ'я*** ?*ad *Berroeam* Кв (Обухів): КОЗин, РОМАНків, ВИТАЧів, **МАТЯШ**івка скіфс. Ματόας 'Нижній Дунай'!, ДЕРЕВ'ЯНа, ВІЛЬШанка, КОЗіївка, КРЕНИЧі, ТАРАСівка; + Малі **ПРІЦЬК**и ^МАКЕДОНи, **ЮХН**и! *Юшк-? Кв МИРОНівка;

Однак наголос у назвах яру, балки й урочища *Ве́рем'я* повніше відповідають прототипу "гори **Бе́рмій/ Ве́рмій** (Βέρμιος)" [СКД, 208] (аніж удвічі дальшого порту Bermeo у Басконії) – до цих гір у Македонії ґотські напади доходили не раз:

● пот. ***БЕРЕМ****'янський* Berm-ius у с. ***БЕРЕМ****'яни* = БЕРЕМЛЯни [Брайчевський] Тр Бучач: ^ЖНИБороди; **БАРИШ** Prisc-us, **МАТЕУШ**івка, **ВЕРБ**'я**ТИН**; ● ***БЕРЕМ****'яни* Berm-ius ІФ **ГОРОДЕНК**а Groeting!: ЧЕРНЕЛиця, ВІЛЬХовець, ВИШНівка, СЕМАКівці σύμμαχ-οι, **ВЕРБ**івці, ЧЕРНяТИН, ГЛУШків Gallus; ● *р. **БЕРЕМ**а* (= БЕРЕМя) Berm-ius у с. *БЕРЕМицьке* Чг КОЗелець: ТАРАСів, РОМАНьки, ГАЙове, САВИНка, **ОТРОХ**и, ЛЕМЕШі, КРЕХаїв, СТАВИСЬКе, ГАЛЬ.ЧИН; ● г. *Чортове **БЕРЕМ**ище* Berm-ius у давньому Києві! (тепер частина Володимирської гірки): **_НИВ**ки! *Cniva, оз. **БАРВІНК**ове Berroe + ing у с. Лісники, ВИШНеве, ДУДки, САВЕНки,

СТОЯНка, ГАТне, ТАРАСівщина, ЛЮБИМівка, МИРоцьке, БОРЩаГівка, оз. **ВЕРВ**ИШЕНь Berroe + wisan 'мешкати' біля с. НИЖЧа ДУБечня, ХОТЯНівка, ХОДОСівка, ТОЛОКУНЬ, ТАРАСівка.

Основа прототипу припускає й розвиток у репліку Бором-:

● ***БОРОМ****ики* Berm-ius Чг Чг: **ГІРМАН**ка, **ЛАДИН**ка, ВІКТОРівка, БУДище, АНИСів, СЕДНів, ОЛИШівка, ЛЕВОНьки, УНучки, ДОВЖик, ДРУЦЬке, ДРАЧівщина, КИСЕЛівка. Послідовність -мйа мала ставати -мля (т. зв. слов'янське L epentheticum), – пор. вище *Берем'яни ~ Беремляни* [Брайчевський]:

● р. *БОРІМля* Berm-ius? у м. ОХТИРка См: ОБЕРТень ^КУДарі; БУДи 2, ВІЛЬХове, БУРДУНи, ПОЛОГи, ПОПЕЛівщина, ГНИЛиця, БУЙМЕРівка, ГРІНченкове, ГРУНЬки, ДО-ВЖик, КОЗяТИН; ● р. *БОРІМля* Berm-ius у с. Зінове См Путивль: КОЗлівка, ПоНИЗівка, ДОРОШівка, РІВНе, ГОНЧАРі 2; ● р. *БОРОМолка* Berm-ius у с. ШЕРШНі Жт КОРОС-ТЕНЬ: ^торф. *БЕРВЕНське*! ad *Berroeam*, ВАСЬКовичі, СОКОРики, ВИГів, КРАСНопіль, БУЛА-Хівка, КАЛИНівка, СТАВище, РИШАВка, МИРний, САНТАРка, _НИВки, ДЕСЯТини; ● *БОРОМля* Berm-ius См **ТРОСТ**янець (ДОРОСТол?, у 967-971 рр. під владою Святослава Київського; *Дорост-ул, Durostrum, Силістрія): БУЙМЕР, КРИНИЧне, РадОМЛя?, МАРТИНівка, ВИШНеве, СЕ-МЕРЕНЬКи, ОВОДівка; ● *БОРЕМель*! Berm-ius Рв Млинів: **БОРЕМ**ець Berm-ius ^Вел. ГОРО-ДНиЦя Groetingi, **ВЕРБ**ень!, р. _НИВа *Cniva, ГОНЧАРиха, ДУБЛЯНи, ПідГАЙ, ВИШНеве, ДОВГоший, БРИЩі!!, ПереМИЛІвка, Малі **ДОРО**гО**СТаї**, **ДОРОСТОЙ**+ (тепер Пугачівка), ХРІНники, ПідГАЙці, ПідБРУСінь, ЗаГАТинці, НОВЕ, СТАВище, ГОЛОВчиці; ● *БОРЕМщина*! Berm-ius Вл ЛюбОМЛЬ: ^ЗаСТАВ'є, ПідГОРОДНе; ЗаБОЛОТтя, ВИГНанка, ЛАДИНь, МОСИр, **ВЕРБ**івка!, БУДники, ВИШНівка, ГОЛЯДин, ВИШНів, ГОЛОВне, ЯСНе, ВІЛЬШанка, ВИЖгів, РИМАчі, РІВНе, СВІТЯЗЬ, ПУЛЕМець, ТЕРЕХи.

● *ВЕРЕМіївка* Berm-ius Кг Бобринець: ^ТАРАСівка, ВЕСЕЛе, МИРне, Червонопілля; ВеликоДРЮКове, МалоДРЮКове, КРУТоярка, ВЕСЕЛівка, ВИТЯЗівка, **БОРИС**івка!; ● *ВЕРЕМіївка* Berm-ius Дп Петропавлівка: ^ДЕРЕЗове, ЗЕЛЕНий ГАЙ, МАР'ЯНка, НОВОСЕЛІВка!, НовоХОРОШевське, ХОРОШе, КАТЕРИНівка, Ново**ВЕРБ**ське, БОГДАно-**ВЕРБ**ки!; ● *ВЕРЕМіївка* Berm-ius Пл Семенівка: ^ВЕСЕЛий ПОДіл, КАРПИха, ПАНіванівка; оСОКОРи, ГАЇвка, БРУСове?, МАТВІЇвка, ГРИНівка, МИРОНи, оЧЕРЕТУВАТе, КАЛИНівка, **БУРІМ**ка! ad *Berroeam*, **ВЕРБ**ки!; ● *ВЕРЕМіївка* Berm-ius Хс ВИСОКопілля: ^ДОБРянка; ЗаГРАДівка, ЗАРІЧне, РІВНопілля; ● *ВЕРЕМіївка* Berm-ius Хм КРАСилів: ЗаКРИНИЧчя, ВАСЬКівчики, САЛиха 2, ПАШУ.ТИНці, ЗаСТАВки, ДРУЖне, КАЛИНівка 2, МАРКівці, ЛАГОДинці, **ВЕРБ**івка!, ЧЕРНЕЛІвка, ДУБИНа, ВОСКодавинці; ● *ВЕРЕМіївка* Berm-ius Чк ЧОРНоБАЙ: Велика **БУРІМ**ка ad *Berroeam*!, Мала БУРІМка!, р. БУРІМка (= XVII ст. **БУР.ОМЛ**я військо буров, 1715 БУРОМка), ЗаГОРОДИЩЕ ^сКОРДИСТИК, САВКівка, ГОЛО**ВАТ**івка Gallo-гот-, ВАСюТИНці, НОВОСЕЛИЦя!, ВИШНівка, ВЕСЕЛий ПОДіл, КРУТЬКи!, КРАСенівка, ТАРАСівка, МОХНач 2; ● став *ВЕРЕМіївський* Berm-ius у с. ХОХІТва Кв Богуслав: бол. і р. {5-39} **ВИРВ**иХВІСТ = **ВЕРВИ**хвіст Berroe + fast! у с. САВАРка; ВІЛЬХовець, КАЛИНівка.

Як виявляється, незграбна сполука морфем *ВИРВиХВІСТ* повторюється, а значить, перш ніж стати рекурентним топонімом, функціонувала як звичайна ідіома *"швидкі верейці": напад на римлян під Берое був справді раптовий. Ця словотвірна модель – типово ґерманська і здавна відома в нашій історії. Так, у договорі Олега з греками 911 р. *Ульфост*: ще О.Партицький пояснив його з імені днор. Ulfast, як і десятки інших скандинавських імен вказаних у договорі "руських послів" [Тищенко 2011, 279, 282]. Існує 4 гідроніми *Мочихвіст* [СГУ, 377]. З літопису також відоме ім'я воєводи *Вовчий Хвіст.* Це така ж незавершена калька, як і *Вирвихвіст*. Контексти інших 6 (!) гідронімів від останньої основи:

● р. *ВИРВи**ХВОСТ**а* Berroe + fast "швидкі верейці" Пл Семенівка: **ВЕРБ**ки, **ВЕРЕМ**ІЇвка Berm-ius, ВЕСЕЛий Поділ, **ШЕПЕЛ**івка, ОЧЕРЕТУВАТе, ОСОКОРи, ГРИНівка, МАТВІЇвка, МИРОНи, НАТАЛенки, КАЛИНівка, **БУРІМ**ка ad *Berroeam*!, БАДЬОРівка Патри?; ● р. *ВИРВиХВІСТ* Berroe + fast "швидкі верейці" л Протоки (від с. **МАР'ЯН**івка) Росі Кв Васильків + Храпачі БЦ: ВІЛЬШанка, ДЕРЕВ'ЯНКи, КРЯЧКи, ТРОСТИНка, КОДаки, ПОЛОГи, ЧЕРНЯХІВка, **УСТИМ**івка + **ВЕРБ**ова, **ФАСТ**івка, **МАТЮШ**і, ТАРАСівка, ОСТРІЙки, ВІЛЬШанка, ПИЛИПча, **ТОМИ**лівка, ТРУШКи; ● р. *ВИРВиХВІСТ* Berroe + fast "швидкі верейці" п **ГИРМАН**а (римські солдати?) у смт Градизьк Пл Глобине: ^СЕРЕДпілля Сердика; Балабушині **ВЕРБ**и, **УСТИМ**івка, ЯРЕСЬки, ЯРОШі, **ШЕПЕЛ**івка, БРОВАРки, ПоКОТИлівка, КОЛОМИцівка, ГРИНЬки, РОМАНівка, ВАСЬКівка, СТРУТУНівка; ● р. *ВИРВиХВІСТ* Berroe + fast "швидкі верейці" п Ромна Сули См Конотоп + Ромни: **ГИРЯ**Вка (римські солдати?) = Шевченкове, КУТ, ВИРІВка, ФЕСівка, НовоМУТИН, **МАР'ЯН**івка, ШПОТівка, КараБУТове + СВІТівщина, ТАРАСівка, СЕМКове,

ВОЩилиха, ВЕСЕЛий Степ, БУТівка, ДОВГополівка, СТОВПівщина, ЛЕВОНДівка, ІЩенки, **ТОМИ**не, ЯРОШівка. Є дані про р. *ВИРВиХВІСТ* п Хоролу (без уточнення, де саме) [СГУ, 103].

Окремо слід згадати контекст, де ця основа сполучена з Ятрань, Верб- і Крут-: ● глибина ***ВИРВ**иХВОСТи* у р. Циганочка п **ЯТРАН**і у с. **ВЕРБ**ове Кг ГОЛОВанівськ: ОДАЯ, ЄМИЛІВка, МАТВІЇвка, **КРУТЕНЬК**е, ТРОЯНка + ПоКОТилове. Справді, чи існує інше пояснення цієї химерної назви, повтореної *вісім* разів (Кв3, Пл3, См, Кг)?

PS. На *Вирвихвості* не окошилося. 26.10.14 знайшлися ще більше демотивовані форми цієї назви – *Урвихвіст* [СГУ, 580]. Див. ст. II. ур. *УРВИХВІСТ*.

{5-41} ● *БЕРБЕ.НИЦі* Berroe + Nike "перемога в Берое"? Пл ЛОХвиця: ^СОКИРиха; **ЮСК**івці ^ВЕСЕЛа ДІБРОВА; **БРИС**і Priscus ^ГИРЯВі ІСКівці (римські солдати з Euscia: от де можливе продовження теми "Стратіївка"), ІСКівці, КРИНИЦя, ВИШНеве, БезСАЛи, ВИШЕНЬки, БОД.АКВА, ЗаМОРІЇвка, БУД.АКІВка 2, ДРЮКівщина, РОМАНиха, КРЯЧкове ОЗЕРо;

● яр ***БЕРО.НИК**ів* Berroe + Nike "перемога в Берое" п Плотви Верх. Дворічної Осколу Хк Дворічна: МАР'ЯНське, СВИСТУНівка!, ГРАКівка, ВІЛЬШана, КУТЬківка, ГРЯНИКів-ка, ОСТРЕНЬКе, ДОВГЕНЬКе, ШЕПЕЛівка; ● р. *БАРА.**НИК**івка* Berroe + Nike у с. *БАРА.-НИКівка* Лг БілоВОДськ: СемиКОЗівка, ПАРНеве, ГОНЧАРове, ТЕРНове; ● *БАРА.-**НИК**івка* Berroe + Nike Лг Кремінна: ^ВОДяне; **БОРОВЕНЬК**и (пор. Барвінк-), БОРОВе, БУТове, **КРУТЕНЬК**е Groetingi; ● *БАРА**НИЧ**еве* Berroe + Nike Лг Троїцьке: ^АРАПівка, ОДАРівка, ЯСИНівка; БабОДИНка, ВЕСЕЛе, КлинУВАТка, ГОЛОВкове, БОРИСівка, ФЕДОСІЇвка, ЛОЗУВАТка, ПарнЮВАТка;

Слід додати, що Берое пережив ще не одну битву (див. нарис 18 [Тищенко 2015]).

Abrittus ~ Британ, Британка, Британ, Abritus ~ Бридуни. Поза контекстом основа Брит(ан, -ай) не знаходила пояснення: "Неясне *Британ* (тричі на Нижньому Дніпрі й на Горині)" [Трубачев 1968, 208].

● р. *БРИТ.АВка* Abrittus + ahwa п САВРАНки п Пд Бугу у с. ДЕМівка Вн Чечельник: с. БРИТавка; **ВЕРБ**ка! ^ВАСИЛівка, **СТРАТІЇ**вка див. вище (1650: Sawran, Vrwizrodka); ● р. *БРИТай* Abrittus п ОРЕЛі Дп Павлоград: **ВЕРБ**ське, **ВЕРБ**.УВАТівка!, **ВЕРБ**ки, ВАСИЛІВка ^СТОВБине! Stobi, КАТЕРИНівка, **ВЕРБ**ове!, ЧАРНЯВщина, ШАНДРівка.

● *БРИ**Ц**ьке* Abricius Вн Липовець: ^КОНЮШівка; ПИЛИПЕНКове, КОЗинці, КОСАКівка, БЕРЕСТівка, ВЕРБівка, ГОРДіївка, СТРУТИНка, БІЛОЗЕРівка; ● *БРИ**Ч**ківка* Abricius Пл Пл: ^КРОТЕНКи!, ГРИНівка; ВАСЬКи, ДУДНикове, СУДІЇвка, КРУТий Берег, СТУПки Stobi, ПАСКівка, РУНівщина, ГОЛОВки, ГОНТАРі, ВІЛЬШани 2, ТРОСТЯНець, СУПРУНенки Sopron, **ВЕРБ**ове, ВІЛЬХівщина, ТЮТЮНники.

Прототип з одним -t- мав дати основу Брид-: ● *БРИДУНи* Abritus Пл Нові САНЖАРи: ^СУДівка; СТОВБина Долина, МОВЧАНівка, ЄМцева Долина Хем, ГОРОБці, КРУТа Балка, ДУДкин ГАЙ, КУНцеве, КЛЮСівка, ПОЛОГи-НИЗ, КАНАВИ canabae, ВЕЛИЧки.

Основа Ступ- нагадує прототип Stobi (а Стовпи- поясниме як спогад про стовпи Геракла?): {5-46} ● *СТУПичне* Stobi Чк КАТЕРИНопіль: **ВЕРБ**овець, НОВОСЕЛиця, КИСЕЛівка, РозСОХУВАТка, ЯРОШівка; ● *СТУПки* Stobi Пл Миргород: ^**СУПРУН**енки, САВицьке, МАРКівське; **ВЕРЕВ**чик, ДОВГалеве, КЛЮШниківка, {5-47} **СТОВБ**ине стовпи Геракла?, ОНАЦЬки, іВАЩенки, Зелений КУТ, БезВОДівка, ЄМці; ● *СТУПки* Stobi Вн Оратів/ Іллінці: **ВЕРБ**івка, БОРИСівка, РозСОХУВАТа, СИНАРна, ХРІНівка; ● *СТУПник* Вн Хмільник: **ВЕРБ**івка, ПЕДОСи, МАР'ЯНівка, МАРКУШі, ТАРАСи; ● *ВиСТУПовичі* Жт Овруч: ~ **ВЕРП**а; ● *СТУПки* Пл Пл: **ВЕРБ**ове, МАРКи 2; ● *СТУПки* Stobi См Лебедин: КУДанівка, **СУПРУН**и, КРУТе ^БУРівка, ЯРОШі, ГРИНцеве, ГОСТРоБУРи, ДОВГе, ГРУНЬ, КАТЕРИНівка, ДРОЗДівщина ^ГУТНИЦЬКе, ФІЛОНівщина, ПоКУТне; ● *СТУПниця* Stobi Лв Дрогобич: ^КОТоване; ПОПЕЛі Paphl-?, ДОВГе 2, **СТАНИЛ**я {2-79} Stanildi, РІВНе, РИХТичі.

По всьому є нагода оцінити "описовий реалізм" мовних засобів, вжитих у народних спогадах про похід – у десятках *крутих горбів*, *крутих ярів* і *загір'їв*; *КРУТоЯ*Рки* – мабуть, похід з ґрутунґами на Ятру, а *БУТоЯ*Рки* – трофеї з Ятри.

Таким чином, ґотські війни проти римлян і, зокрема, похід Кніви 250-251 рр. залишили, окрім матеріальних свідчень (трофеїв), яскравий і пояснимо тривалий слід у топонімії Наддніпрянщини. У нарисі крок по кроку висвітлене почергове розпізнання щораз нових реплік їхніх імовірних прототипів, відомих з оповідання Йордана. До уваги при цьому взято історичний і просторово-топонімічний контексти кожної з розглянутих назв-тем.

ТОПОНІМІЧНИЙ СЛІД РИМСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ III СТ.

Походи на Рим наддіпрянських варварів під проводом Кніви припадають на складний період в історії Риму. У III ст. Римську державу спіткала тривала політична криза, відома також як військова анархія або криза імператорів (235–284 рр.). За ці півстоліття Римська імперія мало не загинула під тиском варварських навал, громадянської війни, пошестей і економічного занепаду.

Криза розпочалася по вбивстві імператора Олександра Севера його власними воїнами у 235 р. За подальші 50 років принаймні 26 діячів (переважно з військової верхівки) претендували на титул імператора. Причому кожний з них діставав леґітимність від римського Сенату.

У 268 р. імперія розкололася на три держави, які взаємно конкурували: на заході це була Ґалльська імперія, на сході – Пальмирська імперія і в центрі – послаблена Римська імперія. Через певний час ці три частини зумів об'єднати імператор Авреліан (270-275), але криза завершилася лише з приходом до влади Діоклетіана і по проведенні ним реформ (284 р.). Криза залишила настільки глибокий слід, що більшість істориків вважають її початком переходу від класичної доби до часу пізньої античності.

Визнаючи історико-географічну позицію Наддніпрянщини як земель ближнього зарубіжжя Риму, ми маємо прийняти припущення про якісь форми участі місцевих людей у тодішніх історичних подіях у Римі, що й пояснює значну кількість реплік тодішніх римських реалій у топонімії сучасної України (див. зведення у такій таблиці):

Архетипи	*Репліки в Україні*
Reign of Maximinus **Thrax** (235–238)	**ТРАЧ** ІФ, ДРАЧі
• Death of Alexander Severus (235)	**СЕВЕРИН**івка
• Usurpation of Magnus (c. 235)	**МАГНИШ**івка
• Usurpation of Quartinus (235)	**ЧЕТВЕРТ.ИН**івка Вн, **Н**я Вл
• **Gordian** Revolt (238)	ГОРДИНівка
• **Aquil**eia (238)	**ОРЛИН**ці
• Reign of **Pup**ienus and **Balbin**us (238)	**ПУП**акова; **ВОЛВЕН**Кове
• *Invasion of the* ***Carpi*** (238–239)	**КОРОП**и, **КАРПи**лівка
Reign of **Gordian** III (238-244)	ГОРОЖАНка Тр, івка Хк
• **Sabin**ianus Revolt (240)	**СОВИН**ка См, САВИН-
Reign of **Philip** the **Arab** (244-249)	**ПИЛИП**ківці, **Арап**овичі
• *Invasion of the* ***Carpi*** (245–247)	**КОРОП**и, **КАРПи**лівка
• *Secular Games of 248* (248)	
• Usurpation of **Pacati**anus (248)	**ПОКОТи**лівка
• Usurpation of **Jotapian**us (249)	ВОДОП'ЯНка, дж. Кв БЦ
• Usurpation of **Silban**nacus (249 or 253)	**СЕЛИВАН**івка Од, СЕЛІВАН-
Reign of **Traian**us Decius	**ТРОЯН**и
and Herennius E**trusc**us (249-251)	**ТРУШ**евичі
• Plague of **Cyprian** (250–270)	**КУПРІЯН**івка Зп, Мк
• **Dec**ian persecution (250–251)	**ДЕЦ**ьковиця, **ДЕЦ**ьки
• *Gothic Invasion* of ***Cniva*** (250–251)	**ГНІВ**ань
• *Carpi Invasion of* ***Dacia*** (250)	**ДАЧА**
• **Beroe** (250)	**БЕРВ**-, **ВЕРБ**-, **БОРОВ**-
• **Philip**popolis (250)	**ПИЛИП**и?
• Usurpation of Titus Julius **Prisc**us (251)	**ПРІСК**и
• A**brit**us (251)	**БРИТ**авка
Reign of **Trebon**ianus Gallus (251-253)	**ТРИБУН**івка
• Death of **Hostil**ian (251)	ВОЩИЛиха
• *Gothic Invasion* (252–253)	
• **Barbali**ssos (253)	ВОРВУЛИнці Тр
• Interamna Nahars (c. 253)	
• Death of Trebonianus Gallus and **Volusian**us (253)	БОЛОЖИНів
Reign of **Aemilian**us (253)	**ОМЕЛЯН**а, **ОМЕЛЯНИК**
• **Antioch** (253)	**АНТИК**и
Reign of **Valerian** & Gallienus (253-60)	**ВАЛЕР'ЯН**івка Вл, Дц, Хк
• *Gothic Invasion* (256–257)	
• *Invasion of* ***Shapur*** (258)	**ШОПУР**ка, ШУПАРка Тр
• *Invasion of Alamannai* (258–c. 260)	Ламане?
• **Mediolan**um (259)	**МИЛЯН**овичі
• *Scythian Invasion* (259–260)	
• **Edessa** (260) /Orhai 'Урфа'/	ОРХОВичі
Reign of Gallienus (260-268)	ГОЛЕНка, дра
• Caesarea (260)	Киселі
• Usurpation of Ingenuus (260)	
• Usurpation of **Regalian**us (260)	РЕГЛяшинці
• Usurpation of **Macrian**us Major (c. 259–261)	**МОКРЯН**и!!

Reign of Postumus (260–269) (Gallic Empire)	
• Death of **Salon**inus (260)	**СОЛОН**е
• *Roxolani Invasion* of Pannonia (260)	ПОНІНКа
Reign of **Victorin**us (269–271)	**ВІКТОРИН**івка См
• Usurpation of **Lucius** Calpurnius Piso Frugi (261)	**ЛУЦ**ьк
• Usurpation of **Macrian**us Minor (261)	**МОКРЯН**и!!
• Usurpation of **Mussius** Aemilianus (261–262)	**МУСІЇ**вка, ки, МУСІЄНКи
• Campaigns of **Odaenath**us (260–267)	ОДИНОКе Лв
• **Pannonia**n Rebellion (261)	**ПОНІН**ка
• *Scythian Invasion* (265–266)	
• Usurpation of **Maeoni**us (266–267)	**МОНЬ**ки, чин, чинці
• *Scythian Invasion* (267–269)	
• *Heruli Raids* (267)	
• Usurpation of **Manius** Acilius Aureolus (268)	**МАНЬ**ки,
• **Zenobia** Invasion of Egypt (269)	**ЗИНОВІЇ**вка
• Reign of **Claudius** II (268-270)	**КОЛОДІЇ**
• **Naiss**us (268/269)	**НИШ**івці
• Capture of **Athens** (269)	**ОТИН**ія!!, АТИНське
• **Palmyr**ene Empire (270–273)	**ПАЛЬМИР**івка, ОРХовичі
• ***Vandal Invasion*** (270)	**ВАНДАЛ**івка
Reign of Aurelian (270-275)	(Золот-)
• Usurpation of **Victorin**us Junior (271)	**ВІКТОРИН**івка См
• ***Juthungi Invasion*** (271)	ЖИТЯНське См, ЖИТ**НИК**и
• **Tetric**us I & **Tetric**us II (**271–274**)	**ТИДРИК**! Мк
• Rebellion of **Felicissimus** (270s)	**ЩАСЛИВ**а, е, ка
• **Placen**tia (271)	ПЛОЩАНка Лг
• **Fano** (271)	ПУНі
• Battle of **Antioch** (272)	**АНТИК**и
• Razing of Palmyra (273)	ПАЛЬМИРівка
• Usurpation of **Faustin**us (c. 273)	**ПУСТИН**ка Вл, Дц; -ки Чг
• Châlons (274) = Catalaun-	КОТЕЛЯНка Жт, Хм??

ТОПОНІМІЧНОГО КОНТЕКСТУВАННЯ МЕТОД. Див. переднє слово до частини II перед початком статей на літеру А.

р. ***ТОРУНка*** у с. Торунь Зк 343 < 1) данс. taarn 'вежа'; 2) маньч. *дарун* 'пристань, ринок'; пор. Torun.

ТОШКівка Лг < пахл. twšk 'харчі'

ТРАХТЕМИРів Кв < kasa Tractemiri [Cossue, Excel, 17968] з Tructemirus *Druhtiz ‘people, multitude, army’ + *mērjaz 'excellent, famous'. Діагностичний топонім ґотського пласту назв.

Трахтемирів давніший від Заруба, який літопис вказує на тому ж місці. У зв'язку з ґотським походженням ім’я *Трахтемирів* у новому світлі постала роль цього селища в історії українського козацтва. Саме тут з'ясувалося, що «[києво]руські літописи про *Трактомирів* не згадують; а згадують кілька разів місто *Заруб*, під яким ім’ям його знали у давнині» [Похилевич, 464]: оце ж така «давнина» і такі літописи – і розрив між пам’яттю еліти новіших скандинавських заброд порівняно зі старішими забродами серед «місцевого населення» з доварязьким черняхівським складником (пор. і долю назв Седнів/ Сновеськ [Тищенко 2011, 273-274]). В Етимологічному словнику літописних назв вказане "м. Заруб в р-ні с. Трахтемирів" [ЕСЛН, 60]. Л.Махновець згадує про "брід вище від Заруба... біля с. Трахтемирова Канівського р-ну Черк. обл.; у кін. XIX ст. Трахтемирівська мілина, ширина – бл. 250 м, глибина бл. 110 см; нині – високі води Канівського вдсх" [ЛР, 551].

Формально «під теперішнім ім’ям Трактомирів стає відомим лише від XVI ст., тобто від часу утворення (офіційного визнання? – К.Т.) в Україні козацтва. Стефан Баторій, за якого Трактомирів мав свій повіт, подарував його з навколишніми місцями козакам, і відтоді він звався козацьким» [Похилевич, 464]. Козацтво використовувало *Трахтемирівський монастир* як шпиталь «для старинних, зубожілих і ранами скалічених козаків» [ЕУ, IX, 3253], на потреби якого козаки відділяли третину трофеїв. Промовистою є народна вимова ТраХтемирів (ТраХтомиров, ТереХтемиров, ТреХтемиров, ТреХтимиров [Похилевич, 464, 517; Боплан 1660, 143], Trethymirow [Боплан 1650]) – з «половецьким -х-» (що відтворює старий ґотський прототип drauht-) при письмовому «столичному -к-» ТраКтомиров: це дві різні, історично відмінні традиції. (Показова дальша доля селища: осередок селян і козаків у повстаннях Косинського й Наливайка (1593, 1595), монастир був відібраний в Січі, а 1617 р. повернутий. У 1637 і 1665 р. знову в центрі повстань, кінець кінцем зруйнований поляками [Боплан 1660, 144-145, прим. 82].)

Весь Трахтемирівський півострів оточений з суходолу ровом і валом Великий довжиною у 12 верст і дотепер заввишки подекуди до 6 м і більше (це частина

Змійових валів, див. карту до ст. II. *Лісовичі*). На валу поросли дуби у два обіймища: «отже, після побудови його був тривалий період часу, коли ці місця вилюдніли, за яких лише умов і могли вирости ці ліси» [Похилевич, 465].

На горі проти церкви й на сусідніх пагорбах за часів Л.Похилевича стояли «*кам'яні, грубо обтесані хрести, поставлені невідомо у який час*. Висота їхня від 2½ до 3 аршин (175–210 см). Біля них є на різній відстані невеликі довгасті камені, поставлені руба. На деяких з них викарбувані хрести». «*Є печери, схожі на Київські з підземними церквами, у яких досі помітні ознаки відправ*». У недавні роки усією територією порядкувала ДУСя, і це унікальне місце «випало» з кола пам'яток історичної спадщини України.

Таким чином, Трахтемирів розташований на півострові, утвореному *звивиною Дніпра*. У зв'язку з цією звивиною не можна не згадати «Пісні про Хльода» зі «Старшої Едди», де йдеться про спадщину конунґа Гейдрека, в суперечку за яку "вступають його сини – Анґатюр, який правив ґотами, і Хльод, народжений на землі гунів. Його мати – донька володаря гунів Гумлі. Хльод, прибувши до Аргайма, резиденції Анґантюра, вимагає віддати половину земель, скарбів і майна Гейдрека. Анґатюр готовий віддати третину земель, «але не ліс славетний, що Мюрквідом зветься, на ґотській землі могили священні, *камінь казковий* у ***звивині Данпа***»... У розмову втручається старий вихователь ще Гейдрека: «Щедрі даєш обіцянки сину рабині і князя». Ображений Хльод повертається до тестя, а через рік, зібравши величезне військо у 33 полки по 5 тисяч воїнів, так що у гунській землі не лишилося здатних ставати до зброї, вони нападають на ґотів, беруть фортецю в лісі Мюрквід, який відділяв ґотські землі від гунських" [Щукин, 231-232] [Тищенко 2008, 329]. Звивин на Дніпрі багато, але у Трахтемирівської є і остенсивна, і топонімічна перевага [Тищенко 2008, 32].

Так гіпотеза міцніє: ні ім'я *Трахтемирів*, ні інші ойконіми топонімічних моделей з другим складником /mer, /hildi > /ila не могли утворитися "пізніше" від літописної назви *Заруб*, вони могли виникнути лише в ґотському середовищі на кілька століть раніше від появи ім'я *Заруб*.

А оскільки цим з'ясовано причетність ґотів і до ім'я *Трахтемирова*, і до перелічених 110 топонімів його кола (навіть коли обмежитися лише двокомпонентними прототипами), то всі їхні околиці слід розглядати як терени асиміляції ґотів. Зокрема, є таким і район Змійових валів на півдні Київщини. Першорядною роллю Трахтемирова тепер можна пояснити факти облаштування двох ліній оборони валами з ескарпами на північ (!) – пор. *Яцьки–Стугна* і *Вільшанка–Обухів–Дерев'яна* (див. карту до ст. II. *Лісовичі*) – вони захищали район Трахтемирова (він у щільному оточенні селищ із знахідками римських монет).

Як істотну перешкоду опоненти вказують на часовий розрив у 1300 років між ґотською присутністю над Дніпром і "першою фіксацією" назви *Трактомирів* у місцевих документах у XVI ст. Аналогічна проблема з аланськими топонімами, критика та контрар-ґументи розглянуті у Бахраха. Свого часу критики закидали вченому залучення до студій аланів у Європі (IV-V ст.) *історично значно пізніших* документів, у яких "починаються" топонімічні свідчення. Б. Бахрах не став заперечувати, що "між періодом існування аланських поселень під Орлеаном і першою згадкою у джерелах відповідної топонімії існує часовий розрив у 600 років. Такий великий розрив мав би викликати *певні сумніви у прямому зв'язку цієї топонімії* з цими поселеннями... Численні поселення з назвами, так чи інакше пояснюваними аланською присутністю чи впливом, не відігравали (у поаланській історії Галлії. – К.Т.) жодної ролі і тому не згадані у джерелах середньовіччя... *Неможливо довести, що сучасні назви Alainville і Alaincourt безпосередньо походять від однойменних аланських поселень*, однак ...можна пристати до думки дослідників, які вважають, що збережені топоніми стосуються саме аланів. Додамо, що досі немає переконливішого іншого пояснення елемента Alan у цих назвах" [Бахрах, 154–156].

ТРАЧ ІФ < 1) Maximinus Thrax, 27-й імператор (235-238); 2) лат. Thrax фракієць. Див. IV. Трач.

● *ТРАЧ* ІФ КОСів: ^КОРОСТи!!, Кривоброди; КУТи, ЯБЛУНів, ВЕРБовець!;

● *ДРАЧинці* Чв Кіцмань: ^КОРОСТУВАТа; П'ЯДиКІВці, БОРІВці, ЗЕЛЕНів, **КИСЕЛІ**в!, ОРШівці, СТАВчани, ШИШківці;

● *ДРАЧини* Зк Свалява: ОЛЕНеве, ПАСІКа, ТИБАВа ^МАРТИНка;

● *ДРАЧі* Хм Ст-кост: ^За**ЛІС**ся!, КРИНИЦя, БОВКУНи, ПЕНЬКи; ГРИБенИНКа, БЕРЕГелі, ГУБИН, ВОРОНківці, ГРОМівка, ЗЕЛЕНці, **КИСЕЛ**і!!, СЕВЕРИНи, **ВЕРБ**оРОДинці, ОРІХівка, КРУЧа, **ВЕРБ**івочка, **БУТ**івці, **ЗАГІР**не!!;

● *ДРАЧівщина* Чг Чг: ^ВІКТОРівка; ЛОПАТИн, УЛЯНівка, **КИСЕЛІ**вка, АНТОНовичі, ЛОКОТЬків, ПИЛЬня, БІРки, ДРУЦЬке ^ЛАДИНка, ЗОЛОТинка, ГІРМАНка, ТАБАЇвка, ЛІСки, ЛІСне, ЛУКАшівка, ОЛИШівка;

● ***ДРАЧИЛ****івка* Кв 1947 740 Поліське: КОВШИЛІвка; бол. ***ДРОЧИЛ****ів* у кол. с. Гусинці Кв Бориспіль; торф. ***ДРАЧЛ****иве* біля смт Димер Кв;

ТРЕБУХІВ Кв, ***ТРИБУХИ*** Вн < кімр. tref 'місто' + bwch 'корова'.

ТРИПІЛЛя Кв. Ім'я міста Триполіс у Сирії. Див. II. *ХАЛЕП'Я*, *ПАЛЬМИРІВКА*.

ТРОСТЯНець Вн, См < 1) пахл. droš- спалення, покарання + тяти; 2) хоронім Тракссіана.

ТРОЩА Вн, Жт, **ТАРАЩА** Кв < 1) словенс. Trst Трієст; 2) пахл. **drōš** [*dlwš*] mark, branding; punishment; **drōšīdan, drōš-** [*dlwš-ytn*'] brand. Трушівці ^Погорільці Чк Чигирин. Див. II. *ДОРОШІВЦІ*.

ТРОЯНИ < лат. Traianus Decius. Див. II. *СТРАТІЇВКА*.

Сама по собі *часова відстань у 1800 років* не виключає збереження *місцевої тяглої топонімічної традиції*, як це вже доведено фактами існування осмислених слов'янських назв-дублетів до іранських або кельтських топонімів (с. *Передеріївка*, г. *Камула*, р. *Радоробель*). Топонімічна основа **Троян**- у складі півсотні назв в Україні, Польщі й Болгарії справді може відповідати латинській основі імені власного Traianus, адже голосний -**о**- на місці лат. -**а**- *вказує на тривалий час побутування цього імені як топооснови у слов'янському середовищі*. Ці назви *однотипні* як у східних, так і в західних і південних слов'ян, що дає підставу вбачати в них спільну праслов'янську топонімічну спадщину.

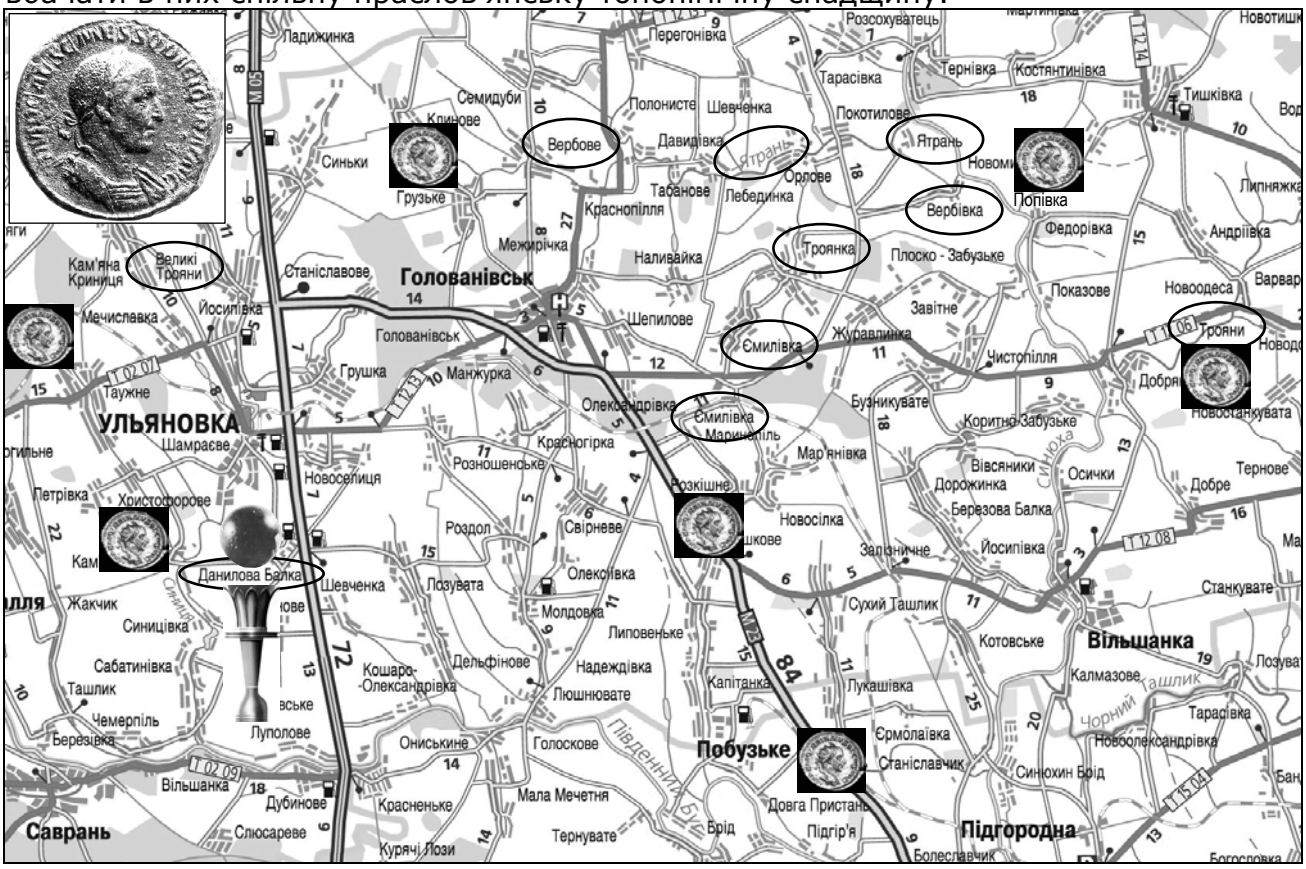

Рис. Т18. Історико-топонімічний контекст знахідки скляної кулі від скіпетра Траяна Деція. Між місцем цієї унікальної знахідки біля с. Данилова Балка і найближчим селом з назвою від ім'я Траяна Деція – Великі Трояни < Traianus (Decius) – 15 км. В околицях є ще дві такі назви (с. Троянка, Трояни), р. Ятрань і с. Ятрань (Iatrus), с. ВЕРБове і ВЕРБівка (Berroe). Показано також найближчі місця знахідок римських монет (за М. Брайчевським)

Однак який саме Траян залишив своє ім'я як прототип для реплік Троян-? – Славетний 13-й імператор Риму – Траян (Marcus Ulpius Nerva Traianus (53-117) = Traianus)? Його батько – Marcus Ulpius Traianus? Його наступник Traianus Hadrianus = Hadrianus? 34-й імператор Traianus Decius (201-251) = Decius? Magister peditum Traianus (376–382), римський полководець часів ґотських війн? Traianus Patricius, візантійський історик (писав у 685–711)? По довгих перепетіях висновок зроблено на користь Траяна Деція. Адже це він воював з ополченням Кніви, і його вбили наддніпрянці у бою при Абритті. І не в останню чергу тому, що це його, а не чиясь імператорська реґалія – куля від скіпетра – знайдена на

черняхівському некрополі біля с. Данилова Балка Кр усього за 15 км від с. Вел. ТРОЯНи на березі тієї ж р. Синьки дслов. **сънъ** 'вежа, башта' NB.

Нанесено на карту й румунську групу топонімів, яку можна вважати продовженням ареалу ойконімів від основи Троян- зі степової України. Половина з-поміж цього десятка назв очевидно давніші (*Трояни* – 5 сіл), інші – пізніші (*Троянка* – 3 села, *Троянове*, *Троянівка*). Як відомо, М. Брайчевський уклав повний список всіх 700 поселень в Україні, де було знайдено понад 30 тис. римських монет. Це видатне історичне узагальнення величезної кількости нумізматичних фактів досі не втрачає свого першорядного значення для наукової реконструкції давньої історії України. Очевидно, що за такої масовости місць і самих знахідок монет кореляція їх з *однокореневими* назвами селищ набуває не лише діагностичного значення, але і статистичної переконливості. Так, наприклад, римські монети знайдено під Бердянськом, біля якого є с. *Троянівка*, при тому, що на кількасот кілометрів довкола таких знахідок (і таких назв) немає. Або – у с. *Трояни* Кг знайдено клад римських монет, де були й монети Траяна; карбовані за часів Траяна монети знайдені також поблизу інших сіл – *Троянка* і *Троянове* Кг, *Троянка* Од тощо.

Серйозним арґументом на користь реальної пов'язаности цих назв з обговорюваним історичним періодом та ім'ям Trajanus служать знахідки в околицях майже **кожного** з названих сіл від основи **Траян-** (крім одного) кладів римських монет, причому цей десяток ойконімів немовби оперізує ареал римських кладів з півдня і сходу. ...Такі ж переконливі кореляції очевидні у Миколаївській, Кропивницькій і Полтавській областях, – в останній три ойконіми від основи **Троян-** зосереджені понад Ворсклою.

Північна ґрупа однокореневих топонімів України *виразно віддалена* від південних, степових "Троянів". Вона удвічі менша за кількістю і має дещо іншу лексичну структуру. Проте ці назви також у цілому облямовують ареал поширення знахідок римських монет з північного заходу. Постає необхідність також фронтального обстеження однокореневих топонімів суміжних земель, в ефективности якого ми не раз переконалися, вивчаючи поширення у Європі кельтських топонімів, – див.: [Тищенко 2003, №4-6]. У сусідній Білорусі на північ від Мінська виявлено лише дві, але явно причетні до теми назви – *Траянец* і *Траянаўка.* Зате у Польщі ареал цих назв продовжується, і вони там досить численні. Найдавніші, очевидно, Trojany і Krzywanice-Trojany під Варшавою та назви 4 досить компактно розміщених селищ Trojanów. Пізніші – Trojanowo (2 назви), Trojanowice (2 назви) і перероблена "народною етимологією" схоже до запорізького *Троянди* назва Troja**d**yn біля с. Trojanowice під Краковом. З цим масивом назв пов'язаний і єдиний в Чехії однокореневий ойконім Trojanovice, як і Tarján в Угорщині. У Словаччині й Австрії такі назви відсутні. У гірській Словенії наявна єдина – Trojane. Ще півдесятка їх вдалося відшукати в Німеччині.

Після нанесення всіх ойконімів від основи **Троян**- на карту стає очевидним, що ці назви поділяються на *три окремі* сукупчення, які практично повністю вкладаються в межі ареалів поширення археологічних знахідок трьох сусідніх, але відокремлених одна від одної культур II ст. н.е.: *сарматів*, *фракійців* та *пшеворської* [Седов, 79]. Істотно, що за поодинокими винятками (всього три ойконіми у Словенії, Угорщині й Німеччині) всі ці назви *не розміщуються* на теренах колишніх провінцій Риму.

Розташована в колишньому сарматському ареалі ґрупа назв від основи **Троян**- відрізняється за складом від північнішої ґрупи (Волинь, Галичина, Житомирщина) браком ойконімів з формантом -**ів/**-**ów**. Натомість вона має географічне продовження в Молдові й Румунії (Troian, Troianul, Traian (10), Traian Vuia): практично всі ці назви не виходять за межі саме сарматських старожитностей, включно з цілком ізольованими Traian Vuia, букв. 'Троянове відлуння' в басейні Тиси у Західній Румунії, де В. Сєдов якраз вказує відокремлену від основного ареалу область поширення сарматських пам'яток. Істотно, що окремі римські монети знайдені й у насипах сарматських курганів [Брайчевський 1959, 196].

Існувало ур. *Троянщина* над р. Стрижень у Чернігові [Киевская Старина, 1899. № 6, с. 402]. Існує ур. *Троянщина* РФ Смол., Гусинс. р-н, Татарс. с/Р. Імовірно, сюди ж і *Троєщина* Кв, Хм, Чг: за сучасними уявленнями, з давнішої форми *Троянщина, пор. ур. *Горн**є**щина* Чг [Павленко, 41], – при тому, що в Ніжинському пов. Чг у XIX ст. відоме с. *Горн**ян**ка* [Коваль Р., Рог В., Стегній П. Рейд у вічність. – К., 2001. – С. 30].

Перехід **я** > **є**: топоніми II. *Явон-* ~ *Євон-*, *Явтухи* = *Єлтухи*, *Ємадик-* < *Ямадок-; також р. Євсуг/ Явсуг Лг; Яланець/ Єланець Вн, Єзуч/ Язуча См, Єремиха/ Яремовка Хс; прізв. IV. Яніш ~ Єніш, Яланжи ~ Єланжи. Пор. і рум. troian мн. **troieni** 'троянці'.

• пот. *ТРОЯН* л **П'ЯН**ки у с. Ст. **МІЗ**УНь! Moesia! ІФ Долина: ТИСів, ТАНява!; р. МИЗунка; • ***МІЗ**оч* Рв Здолбунів: **ЗАГОРА**, **ТРОЯН**;

• *ТРОЯНівка* Вл МАНевичі: ^**БЕРЕЖ**ниця!; **ЗАГОР**івка!!, МАТЕЙКи, **СЕМК**и, **ГОД**омичі; • *ТРОЯНи* Лв САМБІР: ^ГЛИБоч; **ЗАГІР**'я!!, **МІЖ**гайці, **П'ЯН**овичі, ШЕПТИЧі, **ВЕРБ**івка, **ВЕРБ**ка,

БЕРЕЖниця; • р. *ТРОЯНка* п ЯТРАНі!! у с. ТРОЯНка Кр Голованівськ: ЄМИЛівка, **МЕЖ**ирічка, **ВЕРБ**ове, **КРУТ**ЕНЬКе, **МОЛД**овка; • *ТРОЯНівка* Пл Зіньків: СТАВкове, РІВНі, **МІСЬ**Кі Млини!, **ЛАГОД**и, **МАТЯШ**і, ПАЦули; руч. **ДОМАНТ**ський; • р. *ТРОЯНівка* у с. ТРОЯНів Жт Жт: ^ГОЛОВенка; **КРУТ**и, ГЛИБочиця; • *Вел. ТРОЯНи* Кр УЛЬЯНовка: Данилова Балка (скляна куля зі скіпетра імператора Траяна Деція), ХРИСТОФОРове (рим. монети), МАНЬківське, СИНИЦівка дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', КРИНИЦя, СИНЬКи дслов. **съıнъ** 'вежа, башта'; • *ТРОЯНи* Зп Бердянськ: ДЕРЕВецьке; • *ТРОЯНи* Кр ДОБРовеличківка: ^НовоДОБРянка; **МАРК**ове, АНАТолівка; • *ТРОЯНи* Пл ДИКАНЬка: ^**ПРОН**і!; **КРАТ**ова **ГОВТ**ва!, **КОРОТ**Ьківка, **МІЖ**гір'я; • *ТРОЯНи* Мк Нов. Буг: СТАВ; • *ТРОЯНи* Пл КОБЕЛяки: ^**МАРК**івка//\\; БУТенки, БЕРЕЖнівка, **КУН**івка, **МІД**ЯНівка, ; • *ТРОЯНівка* Хм Теофіполь: ^ТУРівка; **КУН**ча, ВОРОНівці; • *ТРОЯНка* Кр Знам'янка: ^ВЕСЕЛка, ПАНТАЗіївка; **МОЛОД**ецьке, **П'ЯТ**ихатки, МОШОРине, ВЕСЕЛий Кут, Топило, **ЦИБУЛ**еве; • *ТРОЯНка* Мк Казанка: Веселий КУТ; **ВЕРБ**ове, ЛАГОДівка; • *ТРОЯНове* Кр Новомиргород: ПриЩЕПівка, РІВНе, ПЕНЬКине, ВЕСЕЛівка, **ПУРПУР**івка; • став *ТРОЯНки* у с. Липки Жт Попільня: МИШЕРине, ХОДОРків. Розподіл основи Троян- за областями України (20=13+7): **Кр**5, **Пл**3, Жт3, Рв, Вл, – Зп2, Мк2, Лв, Хм, ІФ. • пот. *ТРЭЖЯН* у с. Просіка Чв Глибока: **ТАРАШАН**и! (пор. Ст. ТАРАЖ); + ГОДИНівка Чв Герца; • б. *ТРАВ'ЯНка* ...Харкова Уди Хк Хк: ; • *ТАРАЩАНка* Жт Звягель: ; ТАРАШЕНкова Хк : КУТЬківка, ДОВГЕНЬКе;

Прізв. 66 Таращан, 3 Тарашан, 33 Дераженко, 60 ДРАЖАН!,

ТУЛИнці Кв < пехл. **twl** Туран.

Тулин Тр, Тулинці Кв, Туличів Вн2, Тулі.їв Вн, Тулі.я Чг, Тулова ІФ, Тулуків ІФ, Тулушка См, Тульчин Вн, **Тули**.*голове* 'туранські голови?!' Лв, См; див. II. *ТУРАНІВКА*.

ТУЛУШка См **drōšīdan, drōš-** [*dlwš-ytn*'] **brand drōš** [*dlwš*] **mark, branding; punishment**.

• *ТУЛУШка* 達魯花 *daruya* См Конотоп: ОЗАРичі, САЛТИКове, ТУРУТине, ТАРАНське, ДУХАНівка, КАРАБУТове;

• р. *ТУРУШка daruya* л Можу Хк: б. **ДЕРЕГ**ова, р. ТРОСНа у с. ТРОСНа

ТУЛЬЧин Вн < ?узб. тулки лисиця.

ТУМЕНЬ Рв, ***ТУМИН*** Вл, *тум?* темн? монг. тюмен 10 000.

ТУПАЛи Вл < мансі Тобол. • *ТУПАЛи* **Тобол**? Вл ТУРійськ: НИРи, МИРовичі, ТУРія, ТУРовичі, МИЛЯНовичі, ОВЛОЧин, СУШиБАБА, ТУРичани, ТУЛИчів!; РЕВУШки **Рефт**; • *ТУПАЛЬці*! **Тобол**? Жт Новогр-Вл: ДЕРАЖНя 3, у т.ч. КРАЙня! ДЕРАЖНя, СУСли, ТОКАРів, КАМ'ЯНка, ЯБЛУНеве, Червона* Воля, СУХоволя. ПОВЧине. ДУБЛИНки, ПІЩІВ, НеСОЛОНь, Олександрівка, ЯВОРівка, КРАСИЛІвка, КОЛОДЯНка, КИЯНка, БУДИща, МАРУШівка ^КАМ'ЯНий Майдан, ТАЛЬки ^БАРВИНівка;

ТУРАНівка См < Туран, див. II. *ТУЛИНЦІ*.

ТУРійськ Вл пор. узб. хўжайин, **тўра**! (пан, людина високого походження), жаноб пан. Див. II. *ОМЕЛЯНИК*.

ТУТаки Пл < ?дєг. **DHwty** Тот. *Тутаки*, *Тотчине*, *Тотовичі* – чи справді це слід культу Тота? Уважне вивчення топонімічних околиць гідронімів групи Стубла дало змогу вийти до сліду не лише божеств Собека, а далі й бога Тота і осередків навчання під його захистом (це в Україні!). Ідучи слідом поширення сліду сіструма (культової тріщалки єгиптян) у околицях с. ТРІСКині на схід від Воло**димир**ецького р-ну Рв був виявлений ще один район старожитностей:

• *ТРІСКині* ?sistrum Рв Сарни: **ТУТ**овичі = **ТОТ**овичі ^**ЧЕМЕР**не *ćemer* < T3mry, **ЦЕПЦ**евичі; БУТЕЙКи, КОРОСТ, ВЕРБче 2, **КРИЧ**ильськ, ЯБЛУНЬка, БІЛятичі, ГЛУШиця, **МАСЛ**о**ПУЩ**а 2, **РЕМ**чиці, КОПище, Немовичі 2, ЧАБЕЛЬ, СТРІЛЬськ, ДУБНЯКи; • *ТУТаки* Thoth Пл РЕШЕТилівка: ^ШКУРУПІЇ, ЩЕРБАКи, БАБичі; КУКОБІВка, ГЕРАЩенки, ЛОБачі, ЛЕВЕНцівка, ХАРЧенки; • *ТОТчине* Пл Хорол: ^БЕРЕЗівка;

• *СТУБЛе* РФ Тульс. 15а: СОНино 2, **МАЛЫХ**ино, БЕРЕЗово, КРУТовка, СТОЯНово, **ГРАЙ**ВОРОНы Grai греки + NT φόρον = forum, **ТУТ**ово! **U**, р. Ока; ЧЕРНогрязка, БЕЛяево, **КОПТ**ево!, **ПРОН**ино, **КРУТоГОР**ы, **СЕСТР**инский, **БОРОВ**на!, ТЕМРЯНЬ!, БУТЫРки βούτυρος вершкове масло;

++ • *ТУТово* РФ Курс. 14в: КАСТОРная!, АНПИЛОГово вказівка на суто грецьке середовище!, пор. СКД, 60: культ Амфілоха був лише у греків; ТОПОРОК топархія, **ПРОН**ское, р. **РОГОЗ**на, р. ПРУТище, ДРОНяево 13д, р. Сейм, **БЫК**и, **БОРИС**овка, р. БЫК, **ЧЕРН**ицыно, р. ВОРОЖба, ЛОБазовка, ВОРОШнево.

ТЮРКІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 30-ї, 31-ї і 33-ї історичної епохи) – ***печенізькі й половецькі тюркізми*** IX / XIII ст.: топоніми Трул$^{+}$, Печеніжин; Курчиця, Кагарлик, Кічкас, Інгул, Ізюм та ін.; пор. запозичення *шатро*, *курган*, *ковпак*, *товар*, *лоша*, *бур'ян*, *яруга*, *булава*, *товмач*; ***татарські тюркізми*** XIII / XVIII ст.: топоніми Крим, Бахчисарай, Кременчук, Манкермен+ "Київ", Тахтаулове, Бехи, Ташань та ін. *чабан*, *отара*, *табун*, *аркан*, *торба*, *батіг*, *гарбуз*, *орда*, *тютюн*, *табір*, *харциз*, *бугай*, *сарай*, *башлик*, *байрак* та ін. Див. III. ПОЛІТИКА ДЕІСТОРИЗАЦІЇ В СРСР.

У

▒ -***У***- > -***І***- (рис. У1), приклади іст. переходу:

[Якобсон (IJSLP, 1959...) зауважує, що *хин* від імені гунів означало угрів – г**у**нів' міжнародної середньовічної традиції. – О. Трубачов.] [Фасмер, IV, 238]. Кит. semu ren > СЕМ**И**РЕН-.

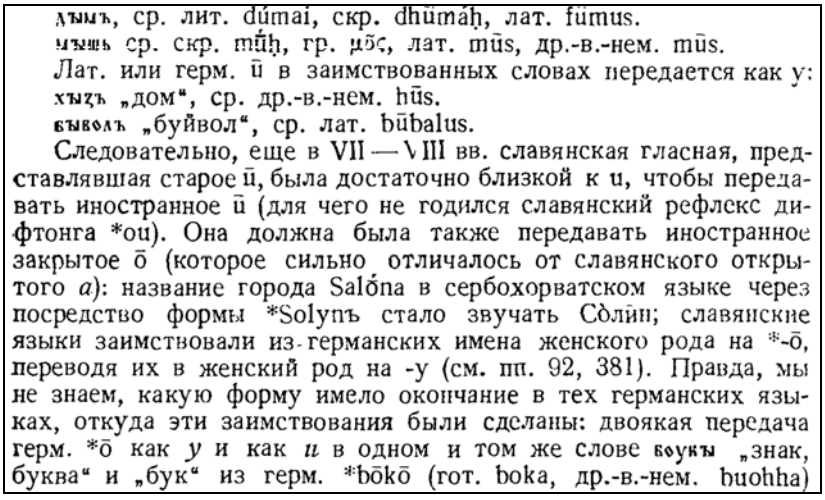
дымъ, ср. лит. dúmai, скр. dhūmáḥ, лат. fūmus.
мышь ср. скр. mūḥ, гр. μῦς, лат. mūs, др.-в.-нем. mūs.
Лат. или герм. ū в заимствованных словах передается как у: хызъ „дом", ср. др.-в.-нем. hūs.
бывол„ „буйвол", ср. лат. būbalus.
Следовательно, еще в VII — VIII вв. славянская гласная, представлявшая старое ū, была достаточно близкой к u, чтобы передавать иностранное ū (для чего не годился славянский рефлекс дифтонга *ou). Она должна была также передавать иностранное закрытое ō (которое сильно отличалось от славянского открытого *a*): название города Salóna в сербохорватском языке через посредство формы *Solynъ стало звучать Сȍлин; славянские языки заимствовали из германских имена женского рода на *-ō, переводя их в женский род на -у (см. пп. 92, 381). Правда, мы не знаем, какую форму имело окончание в тех германских языках, откуда эти заимствования были сделаны: двоякая передача герм. *ō как *у* и как *и* в одном и том же слове буквы „знак, буква" и „бук" из герм. *bōkō (гот. bōka, др.-в.-нем. buohha)

Рис. У1. Історичний перехід -у- > слов. -и- [Мейе, ОСЯ, 45]

▒ -***УВАТ***- формант < 1) ґотс. етнонім ґотів; 2) укр. *башта*, ***бахт**а* 'вахта, варта'; 3) гр. βατός 'прохідний', ἄβατος 'непрохідний'; 4) іранс. آباد абад 'селище'; 5) тільки туркм. **овад**ан (з перс. آباد абад) **гарний**;.

З-поміж 180 ойконімів, що мають цей формант, майже в усіх видно відмінність його значення від словникового суфікса -уват- у звичайних словах мови, як-от *жовтуватий*, *малуватий* (тобто "слабко-жовтий", "не досить великий" тощо): ***Берез**НЕГУВАТе* "?" (але балка *БерезНЯГОВАТа* = *Берез**НІГ**ова* = *БерезнЮВАТка* "?", [СГУ, 41, 42]), *ВовкОВАТиця* "?", *ГорохОВАТка* "?", ***Сигл**ОВАТе* "?", ***Ківш**ОВАТа* "?", ***Гряк**УВАТе* "?", ***Парн**УВАТе* "?", ***Ясин**УВАТа* "?"... Кореневі морфеми цих назв дотепер ідентифіковані як репліки від прототипів перс. barzan 'укріплення', дан. sigla 'щогла', Colchis 'Колхида', етноніми греків, парнів, ясинів (осетинів).

Давнішим припущенням була пов'язаність форманта -уват- з етнонімом ґотів (пор. рос. ***Вд**ов* 'Гдов'), а потім з укр. *башта*, ***бахт**а* 'вахта, варта'. Поштовх до пояснення з грецької дала структурна схожість топоніма *Котувате* Кр і гр. Καταιβάτης той, що *приходить* згори, громівник [СКД; ДРС, 889]: • ***КОТУВАТе*** ?Καταιβάτης той, що *приходить* згори, громівник [СКД; ДРС, 889] Кр ВІЛЬШанка: ^ДОБР.ЯНка; ЛОЗ**УВАТ**ка, Станк**УВАТ**е, Бузинк**УВАТ**а.

Грецизми у топонімії України трапляються реґулярно (р. *Ікопеть*, оз. *Пульмо*, *Калуш*, *Лобойківка*), і тому гіпотеза можливого продовження ***КОТУВАТе*** < Καταιβάτης науково коректна. Однак відповідність -у- ~ -αι- у другому складі важко пояснити навіть при тому, що у записах XIX ст. формі -уват- відповідає написання -оват- (пор. дотепер *Ківшовата* Кв, *Козовата* Вл, *Сигловате* Лв). Серед мовних аналогій (наявність гр. βατὸς τόπος (зручне) для проходу місце, [ἄβατος] ὄρος нездолання гора) – переконливішим здавався вибір на користь (теж імовірних) значень "(не)прохідні гори". Тоді назви сіл у Степовій Україні могли попереджати: село (не)прохідне, (не)безпечне для проходу? Чи безлюдне (пор. [ἄβατος] ἐρημία [ДРС, 14]) ? Адже є-таки нп *Безлюдівка* Хк.

Формант -**О**ВАТ- дость часто наявний в оронімах: верш. *Млак**О**ВАТа*, *Бук**О**ВАТ* Чв Путила, верш. *Ружа КешК**О**ВАТа* ІФ Верховина, верш. *ПолОВАТинець* ІФ Долина, верш. *ОнежЕВАТа* ІФ Рожнятин, верш. ***Березник**О**ВАТа-Кичера* ос. wæræs 'русин' + nig/-k Зк Тячів. А в одному районі скупчені навіть *шість назв гір цієї моделі: Сім**О**ВАТа, Хмол**О**ВАТе, Тимк**О**ВЯТ*, ***КіртинО**ВАТка* Ceretania, ***Елен**Е-ВАТи* пахл. ’yl’n Іран, ***ВільхО**ВАТ*а Valax Вологез (h = 728 м) Лв Турка {тут і Либо**хора**!}.

Тут можна вбачати вказівки на гори, *повз які якраз пролягав шлях* на захід (до Керданії 'область у Піренеях', пор. Кирдани 2), на схід (до аланів, Вологеза), або до русинів (пор. ос. wæræs 'русин' + nig/-k)? Звідси висновок станом на 2017 р.: наявний майже у двох сотнях топонімів в Україні формант -(у)**ват**- правдоподібно міг означати 'прохідне' (гр. βατός), тобто селище, можливе для проходу, – або таке, що лежить *на шляху* до мети, вказаної у кореневій частині основи. Пор. прізв. Хроновят, Піщевят (див. IV. *Хріненко*, *Пешко*).

Зміна вектора пояснення сталася по ознайомленню з грузинським матеріалом. До цього спонукала група прізвищ 28 **БЕРОЗ**ко, 1 БЕРОЗовчук, 1 БЕРОЗовенко, пор. і ур. БЕРУЗки у смт Куликівка Чг [Павленко, 102] (нперс. ***Behrūz*** 'щасливий', пор. прізв. груз. **Beroz**ashvili): тоді й топооснова Берез- могла бути реплікою *Behrūz*, – а це змінило баланс векторів у топонімах: *БЕРЕЗ.НЕГУВАТ.е* ***Behrūz*** 'щасливий' < **nēk** [*nywk*ˡ | M *nyk*, N ~] good, beautiful, **ābād** [’*b’t*ˡ | M ’*b’d*, N ~] populous, thriving, prosperous.

Ім'я Піруза трапляється і в топонімії Ірану: Peroz-naxčer place name (Pahl. *nḫčyl*, i.e. *naxčīr*, NPers. *nak̲čīr* "hunting"). На фактах мікротопонімії Чернігівщини у О. Павленка видно, що відколи в Куликівському районі Чг частішають назви урочищ з формантом -оват- (*Очеревате*, *Колодезьоване* у смт Куликівка), то помітніші й інші ознаки присутності іранських кочовиків (тут же *Берузки*, *Березове*, *Баранове*); також пор. бол. *Качан**оват**е*, *Мах**оват**е* у с. Авдіївка ~ бол. Дригайлів, ур. Дригальове, р. Кодак; ур. і р. Ост**оват**а у с. Горбове ~ р. *Дригалев*, дол. *Дейнечин Круг*, оз. *Каверт*; ур. *Купй**оват**е*, оз. *Мох**оват**е* ~ поле *Дейнеки*, куток *Губарівка*; ур. *Карч**еват**а*, оз. *Сл**овот*** у с. Ковчин ~ оз. *Залатуша*, дол. *Шахава*, *_Горянське кладовище*, *Турамівка*; поле *Осок**оват**е* у с. Смолянка ~ ур. *Дронів Острів*, оз. *Бурмаківщина*.

УГІЛЬці Рв < 1) стсл. **жгъль** 'вугіль'; 2) кут? половецька тамга? Баскаков, 130; 3) ?слн. **Oglje** 'Aquilaea' перемога гунів під Аквілеєю?

Можлива ознака підтримування вогню у селищах зороастрійців. Див. II. *Зольня*, *Попельня*; також *Огульці*. • *УГІЛьці* Рв ГОЩа: ГОРБаків, ГОРБів, ГЛИБОЧок ^***ЖАВР**ів* Yhabri ґабри, **МАТІЇ**вка; • *УГЛ**ище*** Рв Рв: ^***ЖОБР**ин* Yhabri ґабри; **ГОЛИШ**ів, **ОЛИШ**ва, КОРНин, ГРАБів, РИСВ'ЯНка, ШУБків, ЗОЗів, КОПТовичі, ПОНЕБЕЛЬ, КАРПилівка, БАРМАКи, БІЛа КРИНИЦя; • р. *УГЛя* у с. Зубковичі Жт Олевськ: ***ЖУБР**овичі* Yhabri ґабри, ЗаМИСЛовичі, ЛОПАТичі; • р. *ВУГІЛьна* л ПриЩЕПиної п ВИШНевецької п Н**АГОЛ**Ьної л Міусу, суч. с-ще НАГОЛЬне Дц Шахтарськ: **РІВН**е, **ЗОЛОТ**арівка, б. **КОРОСТ**ієва п ПЕРЕДЕРІЄвої п Міусу вп. в Азовське море, **ГРАБ**ове, Чугуно-Крепинка; • р. *УГОЛЬка* у с. УГЛя Зк Тячів: ^**КОЛОДН**е, УГОЛЬка 2; **РІВН**е, РОСОШ; • *УГІЛЬня* Лв Стрий: ^ВЕРБина; **ЖУЛИН** yl'n, ГРАБовець, ГОРБи, ХРОМоГОРБ, ДОБРівляни.

УГРИничі Вл < етнонім угрів. ВиГРаїв, УГОРНИКи та ін., ВЕГЕРівка. Див. II. *Можари*.

УЗ- < пор. лит. už-. • торф. ***ВЗБОЛОТТє*** < пор. лит. užbaliai у с. Радогоща Жт Лугини; • р. *ВЗ.МУТЬ* Чг Короп, • б. *УЗ.НОЖ* у с. Леніне Жт Радомишль.

Рідкісний у топонімії балтійський префікс už- історично відповідає укр. уз-: *уз.лісся*, *уз.біччя*, *уз.віз*, *уз.вишшя* < пор. лит. ùžvažas [Фасмер, I, 310]. У російському словотворі відповідниками є вз-/ вс-, однак вони сполучаються з іншими кореневими морфемами: рос. *вс.полье*, *вс.плеск*, *вс.помнить*, *вс.пять*, *вс.кользь*, *вз.гляд*, *вз.дох*, *вз.морье*, *вз.рыв*, *вз.лобок*.

uzdehīg [*'wc-, 'wzdhyk'* | M *'wzdh*] exiled; foreign
~īh: exile.
uzdês [*'wc-, 'wzdys* | M *'wzdys*] idol.

УЗДИЦя См на р. *Уздик*, MacK 85 Надто близький за звуковою формою справжній пахлавійський кандидат у прототипи 'wzdhyk (реконструйована лема uzdehīg), щоб можна було таку аналогію проминути. сперс. ***uzdeh*** 'вигнанець, іноземець', вірм. *nždeh* "foreigner" з Ir. **niždahyu-* (cf. Parth. *izdeh*).

УЗРУЙ Чг < пахл. 𐭧𐭮𐭮𐭥𐭩 *хусро̄й* (**пізніше** 'Хосров').

У Задесенні групи іранських степовиків трималися, напевно, найдовше (пор. села *Аршуки*, *Стахорщина*, *Араповичі*, *Команъ*, *Шептаки*) – тому в назві *Узруй* і не сталася улюблена слов'янами епентеза (вставка), яка наявна у літописі: **хоздрой** 'Хосров'. Неодноразові інші випадки епентези в тексті літопису: **раздрѣши** (не раз), **по раздрѣшении**, **раздрѣшение**, **вьздраслъ**, **єздра** [ПВЛ]. Пор. і укр. *уздріли*, *заздрість* (при цсл. **ѹзрѣти**, **зазрение**). Звідси й поява самої можливості виникнення епентези в основі **ˣосров > Остров. • *Узруй* 𐭧𐭮𐭮𐭥𐭩 *Хусро̄й* (**пізніше** 'Хосров, ім'я кількох сасанідських царів') Чг Новг-Сів: ^КАРАБАНи ір. karapan 'маги, ворожі до Заратуштри', ЯСне; УЗРУЙ ^ШЕПТаки гр. σκηπτου-χία 'верховна влада; головний провід'/ sbty 'мури', АРШУКи **Аршак**, РОГівка, КИСЕЛівка, БУГРинівка, ФОРОСтовичі ^СТАХОРщина Stahr 'Істахр, перша столиця Сасанідів', БЛИСТова, АРАПовичі, КОМАНь;

УКРАЇНА, ***УКРАЇНЦІ*** – ЗВІДКИ ЦІ НАЗВИ? **Назва Wukrajina з погляду лужичан**: **Wkrzanie ~ wukraj ~ Wukrajina.** Рідкісну нагоду проминали дослідники, обходячи увагою схожу на етнонім українців назву полабського плем'я ***wkrzanie*** "украни, вкрани". Чому вона так подібна до ім'я «Вкраїна»? Першим помітив схожість хоронімів Україна і Ukermark Й.Еґлі [Egli, 953], цит. за [Kiss, 669]. Цю етимологію згадує і О.Стрижак, хоча й під знаком запитання: назва Україна – «того ж кореня, що й хоронім Укермарк (?), земля полаб. укрів» [ЕСПР, 167]. Про плем'я укрів в области Uckermark (D Prenzlau) нагадують і назви р. Uecker, м. Ueckermünde, лісу Ueckermünder Heide, с. Ueckeritz. Дотепер не було спроб пов'язати цю групу назв з місцевим слов'янським мовним матеріалом.

Якраз влуж. ***wukraj*** означає 'чужина', ***wukrajnik*** 'іноземець' [ODW, 162], і саме в цей осмислений ряд стає верхньолужицька назва України – ***Wukrajina*** [ЕСУМ, VI, 28], пор. укр. ***Вкраїна***. У своєму етимологічному словнику серболужицьких мов Х. Шустер-Шевць вважає *wukraj* Lehnübersetzung, тобто калькою з нім. Aussland

(букв. "замежна земля"), так само, як і *tukraj* Inland, *vótcny kraj* Vaterland [Schuster-Šewc]: важливо, що лише тут ці назви системно протиставлені.

Слід звернути увагу і на одвічність етнонімного суфікса -їнці (*słowińcy*, *smolińcy*, *dalemińcy*), і на наявність у верхньолужицькій важливого для теми поняття "w słowjanskim wukraju" 'у слов'янському зарубіжжі' [Мудра, Петр, 176].

З іншого боку, серед значень укр. *українці* є і таке: "жителі степової частини України; степовики"; [*україна*] "країна, яка лежить на межі або за межами батьківщини чи області" (Носович) [ЕСУМ, VI, 28]. Пор. білор. *украіна* "місцевість за межами Білорусі, куди їздять на заробітки", також укр. [*украв*ка] "залишок тканини після розкрою" [там само], *вкраяти* (*хліба*). Вражаючі свідчення фольклору: «Прибудь, прибудь, мій миленький, з україн далеких» (Гринченко, ДВУ, 1945), «Ой горе, горе калині при долині Та так сироті на чужій україні» (ОАІМ) цит. за: [ЕСПР, 167]. Пор. і рос. украина за Окою, Украйна Терская – за (!) Білим морем [Фасмер, IV, 157], рис. **15**).

(Під 1280 р.) **Посем же Левъ восхотѣ собѣ части <u>в землѣ Лядьскои. города на Вькраини</u>. еха к Ногаеви ѡканьномѹ проклатомѹ. помочи собѣ просѧ. ѡ него <u>на Лѧхы</u>. онъ же да емѹ помочь ѡканьнаго Кончака. и Козѣя. и Кобатана. зимѣ же приспѣвши. и тако поидоша.**

Як відомо, минуле степового населення України – таки іранське й тюркське. З думкою про участь скіфів і сарматів в нашому етногенезі широкий загал звикся, а про історичну долю печенігів відомо менше: «Після занепаду їхньої держави велика частина печенігів прийняла зверхність торків/огузів, а пізніше (починаючи з 1055 р.) половців-куманів та розплилася в них, щоб потім у великій мірі стати частиною української мовної спільноти» [Пріцак 1970, 100]. З іншого боку, «в сучасній топонімії степової і лісостепової України та навколо неї масово документовані у назвах ознаки типового устрою халіфату і його реального функціонування тут у Середні віки» [ІТУ, 179].

На тлі цих мовних відомостей верхньолужицькі слова можуть поставити крапку над **і** в етимології хороніма *Україна* і етноніма *українці*. У певний період етногенезу, під час століть слов'янізації степовиків, ціла Наддніпрянщина могла сприйматися іншими слов'янами (зокрема й лужичанами) як słowjanski **wukraj** «слов'янське **зарубіжжя**». Від нього утворений хоронім *Украй-іна* (як *Буков-ина*, *Галич-ина*, *Войвод-ина*). Слов'янізувавши усіх своїх іранських і тюркських сусідів-степовиків, – нащадків літописних ясів, печенігів, огузів, половців, ковуїв, чорних клобуків, – наш давній слов'янський народ був ототожнений з цим хоронімом Wukraj, від якого склався відповідний етнонім – *українці*, і назва мови – *українська*.

Ці міркування добре узгоджувалися б і з сюжетно суперечливими епізодами літопису про київського хлопця з обротькою (виходить, він ні мовно, ні зовні не відрізнявся від печенігів? [запис під 6476/968 р.]), як і про євшан [запис під 6709/1201 р.]. При тому, що слова *євшан* не має жодна інша слов'янська, крім української, а "євшан-зілля" (поклик <u>рідної</u> землі) є особливим духовним символом для українців, – ***водночас*** це й відоме всім тюркам (печенізьке, половецьке, татарське, турецьке...) слово yawshan 'полин' [ЕСУМ, II, 178].

Повне відтворення трьох контекстів найраніших згадок про Україну у літопису:

(Під 1187 р.) **Половци же слъышавше ѡже идоѹть на нѧ кнѧзи роѹстии . бѣжаша за Днѣпръ . кнѧземже роѹскимъ нѣ лзѣ бѣ ѣхати по нихъ . ѡже борзо . сполонилсѧ бѫшеть Днѣпръ . бѣ бо вѣсна . и возвратишасѧ во своѩси. на томъ бо поѹти разболѣсѧ Володимеръ . Глѣбовичь . болѣсть**/л.227об./**ю тѫжкою кюже скончасѧ . И принесоша и во свои градъ. Переѩславль на носилицахъ . и тоѹ престависѧ мⷰца априлѧ . во . и҃ дн҃ь и положенъ бꙑсⷭ во црк҃ви ст҃го Михаила . и плакашасѧ по немь вси Переѩславци . бѣ бо люба дроѹжиноѹ . и злата не сбирашеть. имѣниа не щадѫшеть. но даѩшеть дроѹжинѣ . бѣ бо кнѧзь добръ . и крѣпокъ на рати . и моѹжьствомъ крѣпкомъ показаѩсѧ. и всѧкими добродѣтелми наполненъ. ѡ нем же ѡкраина много постона. ѕ**

(Під 1189 р.) **Того же лѣтⷭ. послашасѧ Галичькии моѹжи к ростиславоѹ к Берладничичю . зовоѹще его в Галичь . на кнѧжение . ѡн же слъышавъ радъ бꙑсⷭ . испросисѧ ѡ Давꙑда . бѫшеть бо Дв҃дъ приѩлъ его к собѣ . И еха и Смоленьска в борзѣ и приѣхавшю же емѹ ко ѡкраинѣ Галичькои. и взѧ два города Галичькъии и ѿтолѣ поиде к Галичю . по ихъ свѣтоѹ. Моѹжи же Галичкии не бѫхоѹть вси во ѡдинои мꙑсли . но чіи бѫхоѹть сн҃ве и братьиа ѡ короля то ти держахоѹтьсѧ крѣпко по королевичи. ѕ**

(Під 1213 р.) **Данилоѹ же возвратившоѹсѧ к домови . и ѣха с братомъ . и прша Берестии . и Ѡгровескъ . и Верещинъ . и Ст҃олпъ Комовъ . и всю ѡкраиноѹ . Лестъко же**

великъ гнѣвъ имѣѧ на Данилоѵ. вѣснѣ же бъивши и ѣхаша ѧховѣ воевать . и воеваша по Боѵгоѵ . и посла по нихъ Данилъ . Гаврила Доѵшиловича . и Семена Шлоѵевича . Василка Гавриловича . и биша и до Соѵхое Дорогве. и колодники изъимаша . и возвратишасѧ в Володимерь . с великою славою. ѻ

(Під 1264 р.) **Кнѧжащоѵ Воишелкови во Литвѣ . и Шварнови . иде Литва на Ляхъı воевать . на Болеслава кнѧзѧ. идоша мимо Дорогичинъ . слоѵги же Шварновъı . идоша с ними же и воеваша школо Скаришева .** (...) **и почаша ѧховѣ** /л.288/ **воевати школо Холма . воеводъı же бъıша с ними Сигнѣвъ . Воржь. Соѵлко Невъстоѵпъ. и не взѧша ничтоже избѣгли бо сѧ бѧхоѵть в городъ и зане вѣсть бѧхоѵть подали имъ ѧховe . Оѵкраинѧѣ. ѻ**

(Під 1264 р.) **и воспоманоѵ Володимѣръ. шже преже того лестко . послав Люблинѣць взѧлъ бѧшеть оѵ него . село на Вькраиници именемь Воинь . и напоминасѧ емоѵ Володимиръ. ш томь много абъı емоѵ воротилъ челѧдь . шнъ же не вороти емоѵ челѧди его . за се же посла на нь Литвоѵ и воеваша школо Люблина и поимаша челѧди множьство . и шполонившесѧ и тако поидоша назадъ с чс̑тью. ѻ**

УКРАЇНСЬКІ ФОРМАНТИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ. Єдності і пластичності сучасній системі топонімії України надають масові назви з однотипними формантами укр. -івка, -овичі, -инці, -івці, -и, -ів/ -їв, -ине, -ина, -енки, -івщина тощо. Між ними і коренем часто містяться давніші морфеми іншомовного походження -ли-, -чи-, -ул-, -енк- та ін.

УКРІПЛЕННЯ ПІВТОРАСТА ПОКОЛІНЬ. За роки опрацювання теми накопичено матеріал про різномовні прототипи з близьким значенням "укріплення, фортеця, го́род, захист, прихисток": р. *ПІСТИНКа* ІФ (пор. Festung), *ПЕЩа*, *ПІЩані*, *Висока ПІЧ*; *ГОРДиня*, *ГОРДинівка* (ґотс. gards дім, двір); *КОДРи* (cader); *ДИТинка*, *ДІДовичі* (дперс. dida- фортеця [Buck, 472]), *ДРОБИШів* Чг (пахл. drubušt! 'фортеця, захисний'), *УЗДИЦя* (авест. uzdaezi- вал, мур [Buck, 472]); *СИНівці* (дслов. **сънъ** 2. вежа, насип з днор. syn, і данс. syn 'розглядати'); *ЩЕПАНів* (гр. **σκεπανή** 'захищена'), *ПереЩЕПИНе*, *СТЕПИНи* Лв. Двомовні: *ПУСТогород* (пахл. pust захист), *ПУСТоВАРи*, *ПУСТотине*, *СТЕПАНгород*, *ТЕМ-Не*, ур. *ТЕМНий Град* (гр. **θέμενος** 'засноване'), *ТИХотин*, *ТИХовіж*, *ТИХомель*, *ГостОМЕЛь*, *БорОМЕЛь*, *ВіжОМЛя*, *БорІМЛя*; *ФАСТів* (?герм.; пор. нім. Festung) + пор. і прізв. 115 Хвастова, 86 Хваста, **1515** Хвостенко, 293 Хвост, **1358** ик, 799 ова, 645 ов.

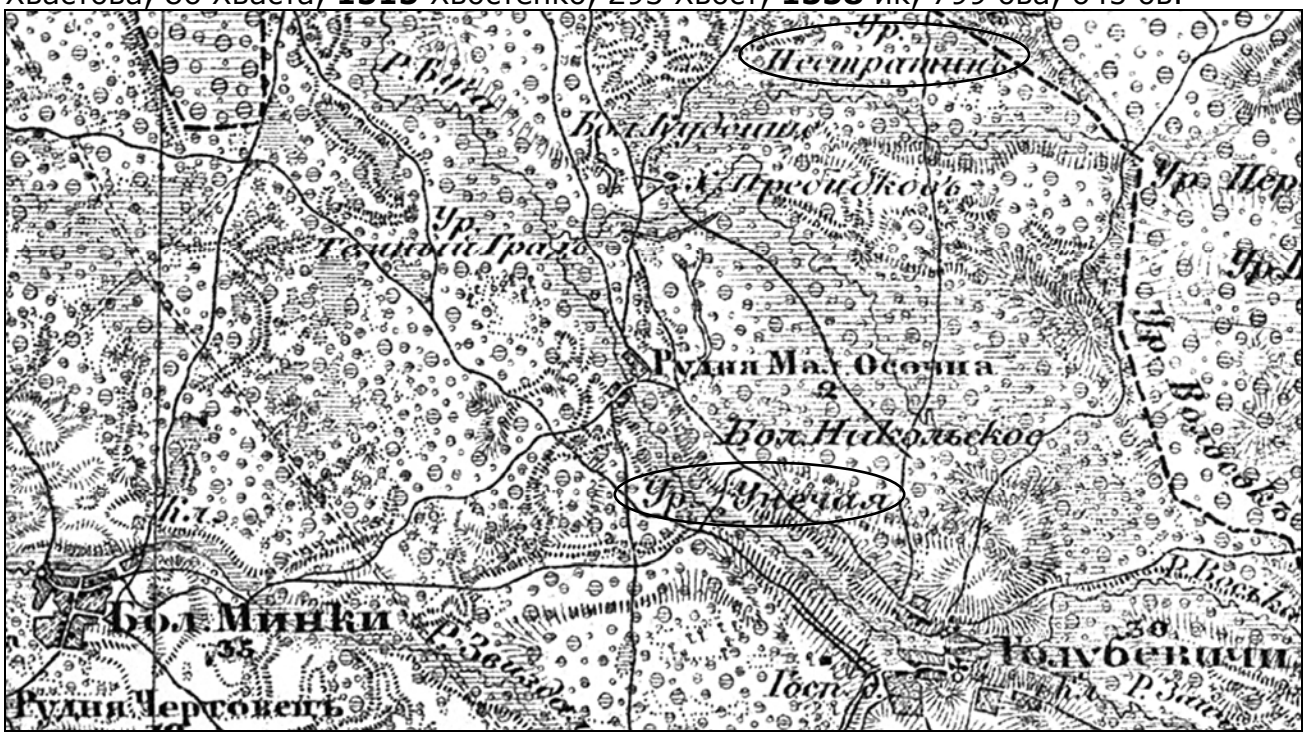

Рис. У2. Околиці сіл Вел. Міньки і Голубієвичі Жт Народичі з ур. Унеча (Унечая) і Темний Град на р. Буча [Карта Шуберта, 21-8]; пор. ур. Уничи Ву [КШ, 19-3]

УЛАШАНівка Жт, Хм (див. II. *ВЕРЕСИ*). монг. **Urus Qan* (Pelliot 1949 [II]: 109 "Khan des Russes") *Олосы* 斡羅思 *Wo-luo-si* *Wulusi* 兀魯思 (**Urus* *Wolusi*. 斡魯思 = монг. *Orus*. Волоська Балаклійка. Волсвин, Олишва, Олешки, Олесько.

УМАНь Чк < 1) давньоєвропейський топонім (О. Трубачов); 2) пахл. ім'я власне Human 'Добромисл' [Чунакова, 68].

ур. ***УНЕЧА*** на р. Буча Жт, рис. У2 (с. 549) < uni етнонім гунів + -ча дтюрк. суф. [ДТС, 650]. Пор. с. *Гунча* Вн, *Унеча* РФ Брянс. Див. II. -*ЧА*.

УНИН ("Тетерівське" Жт) < uni етнонім гунів.

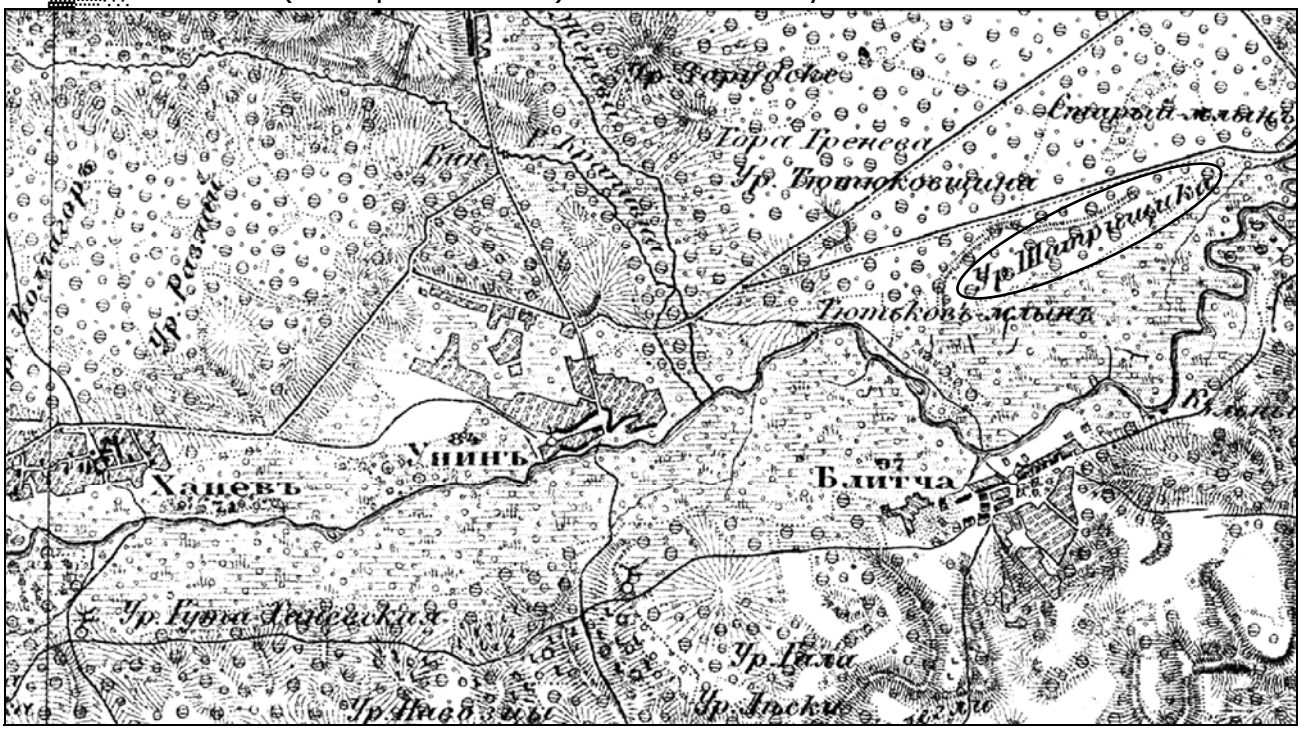

Рис. У3. Околиці сіл Ханів, Унин, Блідча з урочищами Шатрищина (напис вирізано з помилкою: к замість н), Тютюковщина [Карта Шуберта, 21-8]

УНТИЛівка *Wandilaz 'Vandal'. УНТИЛівка Од 681, 1129, 1166.

УРВЕННа Рв < авест. urvan 'душа'.

ур. ***УРВИХВІСТ***, копт. ογοροπ- 'посланці') + fast 'швидкий'.

Є відомості про ур. *Урвихвіст* біля с. Слобідка Жт Коростишів. Серед знайдених там речей згадано металевий посуд, "залізний чотиригранний навершок списа у піваршина (35 см) завдовжки і 1½ вершка (4 см) в перерізі, кадильниця і мідний хрест давнього вигляду з зображенням і написами, зробленими навпаки (**сдѣланными на оборотъ**). Місцеві вчені не прочитали написи, окрім Іс. Хс. Хрест цей є у селянина, а знайдений 1835 р." [Похилевич, 124/105]; два кам'яні хрести на цвинтарі давніші, ніж теперішнє село, бо стояли в лісі ще до вирубки під забудову.

Тут важлива знахідка *спису* і безпрецедентна деталь – напис на хресті. Зрозуміло, що такий напис принципово не міг бути *"зробленим навпаки"*. Оскільки "місцеві вчені" намагалися його прочитати, очевидно, літери були їм схожі на кириличні, а те, що напис справив на них враження *"зробленого навпаки"*, майже прямо вказує на текст ґотським письмом Ульфили (311-383) з кількома **N** і **R** замість "звичних" **И** і **Я** (рис. У3). Тепер ясно, що якби не Л. Похилевич, то й ця тінь справжньої історії зникла б, не лишивши й сліду.

Сучасний топоконтекст: • ур. *Урвихвіст* біля с. Слобідка Жт Коростишів: ^ЧЕРВОНий ГАЙ; **МАР'ЯН**івка!, ЗАПАДня!, **ПИЛИП**онка, **СТАВ**ище, КОЗіївка, КОЗак, ВІЛЬНя 3, ОНИШпіль, КАМ'ЯНий БРІД, КАШПЕРівка, РОМАНівка.

Ця демотивована назва досить поширена. Інші контексти: • р. *Урвихвіст* у м. Ізюм Хк: **ІСКРА**! Искъръ, **ДОВГ**ий **ЯР**, ДОВГеньке, РозСОХУВАТе 2, КАМ'ЯНка, ЧОРНоБАЇвка, КОЗютівка, ШПАКівка; • р. *Урвихвіст* = **Урви-Хвостъ** л Сквирки л Росі Кв СКВИРа (знахідки ґотських прикрас): ^пот. **ДОРОШ**івка Δόρας п СКвИРки; р. **ДУНАЙ**ка у с. Дунайка, **ДОМАНТ**івка doman-, {5-40} КАМ'ЯНа ГРЕБля 'військова здобич', ТАРАСівка, САВ-РАНь; • стр. *Урвихвіст* у с. ЮРівка Кв КСв [Похилевич, 25]: оз. **ДУНАЙ** біля с. Нижча ДУБечня, ОСОКО**РК**и, **РИК**УНЬ пор. Racunefredus

[Piel, 442], ВИШНеве, БобРИЦя, ДУДКи Tiud-, САВенки, ТАРАСівка 2, **СТОЯН**ка, БІЛИЧІ φυλακή!; р. КОТУРка Gothur у с. Го**РЕН**ка, Пуща-**ВОД**иця!, **КОРЧ.УВАТ**е могили ґотів.

Тому в околицях згадані й Искър, і двічі – Дунай. Напевно ж і в казки перейшло, кому й за що той хвіст увірвали.

Рис. У4. 'Отче наш' з Біблії Ульфили [Földes-Papp,169-171]: Atta unsar thu in himinam, weihnai namo thein, qimai thiudinassus theins, wairthai wilja theins, swe in himina jah ana airthai, hlaif unsarana thana sinteinan gif uns himma daga, jah aflet uns thatei skulans sijaima, swaswe jah weis afletam thaim skulam unsaraim, jah ni briggais uns in fraistubnjai, ak lausei uns af thamma ubilin, unte theina ist thiudangardi, jah mahts jah wulthus in aiwins, amen

УРМАНЬ Тр, пор. літоп. **ѡ҃рмане** 'нормани'. Літописна форма етноніма *урмане* 'нормани' – засвоєна з візантійського середовища **новогрецька народна етимологія** *норманів* **οὐρμάνι** "лісовики" (пор. тервінґи). Див. II. *РОМАНІВКА*.

УСКУТ Км < гр. skyth- 'скіф' з татарським протетичним Y-.

УСТИВИЦЯ Пл < пор. пахл. **awištāb [ʾwšt'b | M ʾwyšt'b, N šitāb] oppression.**

УТОРОПИ ІФ – пор. укр. [(г)одоро́ба] 'незграбна людина; вид рибальської накидки' Дз.; 'старий битий горщик', серед значень близьких слів у споріднених мовах – ясла, вид тенет, посуд, сита [ЕСУМ, II, 111], також крус.-цслов. **ѹдоробь** 'старий горщик' [Фасмер, I, 530].

Ф

ФАЇВКА Чг, **ФАЙГОРОД** Вн < ар. фай' – громадське майно, отримане внаслідок завоювання [fr.wikipedia/Maslama]; податок з усяких державних земель: полів, лук і ділянок з корисними копалинами [Rashidun_Caliphate/en.wikipedia] – ФАЙгород Вн, ФАЇвка Чг, ФІЙна Лв, ХВОЙне См, ХАЇха Чг, ХАЙнівка Кг. Така яскрава основа із частково збереженим Ф- зобов'язує розглянути кортежі (у них справді є чимало назв від арабських основ):

• *ФАЙгород* Вн Крижопіль: ^ВІЛЬШанка; ШУМи, КАВКів Яр, ГОРОДківка, ДАХТАЛІя, ДЖУГАстра, ЖАБОКРИЧ, ЗаБОЛОТне, КРИКливець, ШАРАПАНівка; • *ФАЇвка* Чг Новг.-Сів.: ^ЛАВРИнівка **Ляберіс**, БУГРинівка; АРАПовичі!, РОГівка, УЗРУЙ, МУРАВ'ї, МУРАВейник, ВОРОБ'ївка, МОВЧанів, ГОРБове, ПУТИвськ, ГАЙ, КОЛОС, БУДИще; • *ФІЙна* Лв Жовква: ^МОНАСТИР, КОЗулька, КРУТа Долина, ПАПІРня; ЛАВРИків, ГОРОДЖів, МОЩана, СИНЬковичі, ГІЙче, ГАЙ, МЕРВичі, КОСТИїв, СИТИХів, МАЛЕХів, СУЛИМів, СКВАРява 2, СОПОШин, ШАБЕльня [Тищенко 2011, 35, 45]. Див. II. *ЗАКІТНЕ*, *КИТАЙГОРОД*.

ФЕОДОСІЯ Км < гр. Theodosia 'богом дана', відповідник скіфс. Ардабда 'Семибожна'; середньовічна Кафа (з ар. kāfe 'усе, ціле, всесвіт' [Тищенко 2009, 109]).

ФІНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 6-ї історичної епохи) – від -II тис.: *дуб*, *сом*, *щука*, *щупак*, *щур*, *кволий*, *кульгати*, *кандиба*; топоніми р. Сож, р. Яха, р. Рандава, р. Либідь, Любча. Виявлені у XX ст. [Топоров, Трубачев].

ФІНІКІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 13-ї історичної епохи) – від VII ст. до н.е.: *кадка*, *мапа*, *геєнна*, [*пунечка*]?; топоніми Пуні$^{+}$ Лв, Мохнач, Кинашеве, Кирнасівка, Цир, Пурпурівка. Виявлені у XX-XXI ст.

ФРАКІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 8-ї історичної епохи) – -XI / -VII ст.: топоніми Товтри, Сірет (2) [Трубачев], ТРАЧ; *цівка*, *тяма*, *кпити*, *кебета*, [*гагілки*] [Нерознак]. Виявлені у XX ст.

Визначний внесок у встановлення фракійських (і ширше — східно-балканських) етимологій для низки гідронімів України зробив О. Трубачов (1968). Вчений вперше звернув увагу на те, що українські топоніми цієї групи *Альта*, *Ятрань* мають відповідники лише на сході Балкан: болг. *Янтра*, рум. Oltul, що і стало визначальним арґументом у трактуванні вказаних українських назв саме як свідчень східнобалканських впливів. Слід зазначити, що за подальші 35 років лише поодинокі з топонімів, визначених тоді як фракійські, одержали конкурентні етимології, наприклад, назва р. *Ібр* Жт — кельтську (від eburus 'ялівець, тис'), як

з’ясувалося, з відповідниками (*Ибар*) не лише на сході Балкан. За важливим спостереженням вченого, “характер давніх середньодніпровсько-східнобалканських зв’язків є таким, що дозволяє говорити про поширення назв лише з півдня на північ” [Трубачев 1968, 284], тоді як у пізніші (ранньослов’янські) часи тут справді мали місце міграції слов’янських племен з півночі на південь. Крім того, **О. Трубачов першим співвідніс область виявленої ним фракійської гідронімії Подніпров’я з ареалом трипільської культури** [там само, 282; Трубачев 2003, 39], хоча з цим погоджуються не всі дослідники.

Фракійська мова засвідчена в кількох написах VI-III ст. до н. е. грецьким письмом, які важко читаються, у численних іменах власних, у глосах з творів античних і візантійських авторів; відомий також список III ст. назв рослин близькоспорідненою дакійською мовою. Сліди фракійської мови наявні в сучасних мовах Балкан – румунській, албанській, болгарській. До часу появи слов’ян на Балканах у VI ст. н. е. палеобалканські мови й народи були вже, очевидно, асимільовані, що пояснює вкрай незначну кількість автохтонної апелятивної лексики, зокрема, у болгарській мові (за Георгієвим; див. [Нерознак, 209]). З іншого боку, в Болгарії збереглися декілька важливих, однозначно фракійських гідронімів з аналогіями в Україні: *Лом*, *Янтар* = *Етър*, *Искър*. Впадає в око низка виявлених в Україні фракійських топонімів, у тому числі й на значній відстані від Карпат і Поділля. Зокрема, йдеться про імовірно фракійську групу назв на Поліссі: р. *Церем*, пот. *Церемський*, *Саремський*, *Зерем'янка*, *Зеремелька*, *Березанка*, а також м. *Коростень*, руськ. *Искоростънь*. Ця поліська група назв знаходить мовне опертя в окремих слідах (гранично північного ?) фракійського мовного впливу також і в говірках білоруської мови: пор. нижче — *кеміць*, *кемлівы*, *кемны*, — за наявності поодиноких, але надійних фракізмів також і в топонімії Білорусі: пор. с.*Ятра* на р. *Ятранка* (!) л. Німану під Барановичами.

Рис. Ф1. Фракійські мовні впливи у слов’янських мовах

Фракійське походження можна вважати встановленим (з різним рівнем обґрунтованості) для таких географічних назв України:

1. *Альта* р. Кв, п. Трубежа — пор. дак. Alutus, суч. рум. Olt(ul), л. Дунаю [Трубачев 1968, 167, 248]. Але див. II. *Альта*.

2. *Березанка* (2 назви) р., *Березань* р., *Березань* о. — пор. алб. bardh “білий”; на думку О. Трубачова, можливо фракійського походження [там само, 113, 249].

3. *Іртиця* р. — пор. дак. Arutela — варіант з ротацизмом назви *Ільтиця*, руське *Льтица*, синонім *Альти* [там само, 167].

4. *Коростень* м., крус. *Искоростънь* — у словнику М.Фасмера ця назва трактована як скандинавізм [Фасмер, II, 140] з посиланням на О.Соболевського, який спочатку припускає походження імені міста від *запропонованого ним заради цього випадку гіпотетичного* імені власного **Искоростънь*; потім вбачає в останній морфемі і топоніма, і антропоніма шведське -**sten** (все той же “камінь”), а першу частину наближає, “*можливо*” до сканд.

skarfr "скеля" [там само]. Сам М.Фасмер ставить після процитованого чотирирядкового пояснення знак запитання. З усіх цих припущень найвірогіднішим поки що виглядає - **стѣнь/-sten**. Що ж до початкової частини слова, то, на нашу думку, враховуючи вже згадану помітну поширеність в цьому реґіоні назв з фракійськими зв'язками (р. *Черем*, пот. *Черемський*, *Саремський*, *Зерем'янка*, *Зеремелька*, *Березанка*, а також *Альта*, *Ятрань*), її можна вважати давнішою і варто порівняти з назвою у Болгарії р. *Искър* фракійського походження [Нерознак, 208]. Болгарську назву виводять з ієв. *udes 'вода' і зіставляють з основою дірл. u(i)sce 'вода' [Поспелов, 174], упізнаваної, наприклад, в сучасному „новому" кельтизмі *віски*.

5. *Лімна* р., *Лімниця* (4 аналогічні назви в Карпатах) ІФ — варто зіставити з назвою р. *Лом* у Болгарії, для якої встановлене фракійське походження [Нерознак, 208].

6. *Опір* р., вар. *Опор* — пор. Opharus у Плінія, фрако-дак. p(h)ara "бріг" [Трубачев 1968, 215].

7. *Сірет* р., л. Дністра і *Сірет* р., рум. Siretul л. Дунаю, пор. г. *Серта* в Македонії — з фрак. *seritā < ієв. * ser- "текти" [там само, 219].

8. *Солоніпер* р., інша назва Хрустів — імовірно пов'язана з назвою Опір [там само, 215].

9. *Товтри*, *Толтри*, гори на Поділлі, пор. укр. *толтри* "камені, жорства", пол. Tatry, ст. *Tartry; слц. Tatry, ст. *Tŗtry, нім. Hohe Tatra, лат. пізнє Tatra, сх. Trtra, Trtla, гора в Герцеговині, гр. Τάρταρος, дмад. Turtur (XII—XIV ст.) — фракійського походження [Kiss, 394]. Як фракійський релікт наближають до гр. τέρθρον "кінець, вістря" [Фасмер, IV, 27-28]. Назва *Товтри* 'зубці' є історичною попередницею назви *Медобори* 'міждолинні', що опосередковано вказує на глибший вік усього пласту фракійських топонімів України порівняно з іллірійськими (див. нижче). Крім того, внаслідок довгого фонетичного розвитку українська назва набула характерної риси — дифтонгу **-ов-** (на місці старопольського **-ar-** і старословацького складотвірного **-ŗ-**), який розвинувся з попереднього **-ол-**, а приголосний **-л-** у свою чергу з'явився тут внаслідок дистантного розподібнення (дисиміляції) першого з двох **-r-**: пор. симетричне розподібнення у сх. Trtra > Trtla.

10. *Ятрань* р. — пор. болг. *Янтра* (у верхній течії — *Етър*), п. Дунаю: для неї відома її фрак. назва Atrus, Ἄθρυς, Ieterus, Iatrus, яку Д. Дечев виводить з ієв. *ĭētr- "швидкий, рвучкий", — див. [Трубачев 1968, 208-209]. До цих назв варто додати ще с. Jedriowka у Прикарпатті на карті Боплана, с. Ятра на р. *Ятранка* Ву під Барановичами, с. Jędraski Pl під Бохнею, р. *Ядар* у Сербії та назви: лат. Adria, Mare Adriaticum, сх. *Ядран*, Jadran "Адріатичне море"; пор. теж в іншій назві: Adryan (1335) [Kiss, 409].

11. Крім того, традиційно трактовані як іранські гідроніми ***Дніпро*** **і** ***Дністер*** **насправді містять лише "іранську основу, перетворену на дако-фракійському мовному ґрунті і в такому вигляді засвоєну слов'янською**" [Трубачев 1968, 216-218, 252], – що дає підстави для висновку про **близьку в часі взаємодію всіх трьох названих етносів**.

12. Особливу складність становить атрибуція поліських гідронімів *Черем*, *Черемський*, *Саремський* (імовірно, сюди ж і *Зеремелька*, *Зеремянка* і навіть *Жеримишел*). Вище вже сказано про виявлену ранню близькість ареалу балтів до Балкан та про контакти балтійських і фракійських племен. Внаслідок цього в деяких випадках „навіть важко відрізнити безпосередню участь балтійської чи балкано-індоєвропейської мови – гідроніми *Черем*, *Черемський*, *Саремський* < *serma" [Трубачев 2003, 24]. Однак болгарський мовознавець І.Дуриданов вказує на пряму аналогію гідронімів фрак. Σέρμη і лит. Sérmas (див. карту на рис. Д1 у ст. І. Давні італізми). В сучасній топонімії Болгарії до фракійського оніма можна наблизити болг. *Стрем* (*Устрем*, *Устрен*, *Стремци*, гори *Стръмна Рид*): цей ряд подано тут і на ситуативній карті, рис. 3-1 разом з аналогами в Сербії, Хорватії, Боснії, Польщі, Італії; проте переконливішою видається таки венетська етимологія, якщо венетів розглядати як одне з кельтських племен. Див. IV. Трач.

ФРАНКО.ПІЛЬ Рв < мад. іст. Frank.föld (земля, поле, край франків) [Тищенко 2015, 278]. Топонімічний слід франків в Україні, судячи з кортежів навколишніх назв, також з'явився внаслідок участі місцевого населення у мадярських виправах на Європу у X ст. У контекстах назв від основи Франк- з'являються реми Король-:

● *ФРАНівка* ("Коноплянка") Вл Рожище : ^ЗаПУСТи; ФРАНЦузи+ ("Подорожній"); ТРОСТянка, БРАГа, ЗаБОЛОТці, БУДки, КУТи, ПАДАЛівка, БОРТяхівка, СЕРХів, ОСТРІВ, **КОРОЛ**івка, ВАХівка, ТРИСТень, РАЙмісто мад. raj 'загін', ЯМНе, СОЛОВин.

Для пошуків прототипу назв від основи Франк- поки що виявлено два історичні епізоди реальних контактів: у битві на Лехфельді і в битві при Даміетті (нарис 18). Але місце битви на Лехфельді увічнене у назві с. Лехнівка Хм Ярмолинці за 27 км від *ФрамПОЛЯ*+ (Frank**föld** (**земля**, **поле**, **край франків**), від 1946 р. – "Косогірка"): 47 *ФРАМ**ПІЛЬ*** ("Косогірка") *Кам.-Под., Ярмолинці*: ШАРівка, Сказинці (*Bésényők); (тепер ● Хм Ярмолинці:) **ЛЕХ**нівка, БАРАНівка, САВинці, ЛЕБЕДівка, ГЛУШківці, ВЕРХівці, **КОРОЛ**івка, СОЛОБківці, СТРІХівці, СУТківці.

Єдиний збережений зі своєю назвою 955 р. ФранкоПІЛЬ, на щастя, сусідить з с. ДЕРМАНка від очевидного Gyerman, і це стає ключем до решти справ:

● *ФРАНКОпіль* Frankföld (земля, поле, край франків) Рв КОРЕЦЬ (плем'я Κουαρτζι-τζούρ?): **^ДЕРМАН**ка; **СТОРОЖ**ів!, **ДИВЕНЬ** Devin ^Вел. МЕЖИРІЧі *мажар-; ЗАЛІЗниця, КолоВЕРТИ; СаПОЖИН?, СОВПА 2, ХАРАЛУГ (за Енкартою – ХарОлуг!) < ***Каролінґи***; БОКШин, БРАНів < броня.

Останнім *каролінзьким* королем Ґерманії був Людовика IV Дитина (893-911), за правління якого баварці вбили кагана Курсана на бенкеті (905 р.).

У XIX ст. інше село з назвою *Франкопіль* існувало на Поділлі: • *Франко**ПІЛЬ***$^{+}$ (Frankföld земля, поле, край франків) [Похилевич, 268] (далі "Франтівка", тепер "Фронтівка") Вн Іллінці: **СТРИЖ**аків, **ЧОРТОРИЯ**, **САБАР**івка, **РАЙ**ки мад. raj 'загін', КАЛЬник.

З лексичних складників назв, їхньої струкутури та мадярських ознак у контекстах випливає однозначний висновок: прототип назв ФранкоПІЛЬ – мадярське поняття **Frankföld** "земля, поле, край франків" на північ від Дунаю.

Франкопіль, 911 р. Таким чином, з факту існування мадярської історичної назви *Frank**föld*** букв. "земля, край, поле франків" ОСТАТОЧНО прояснюється прототип трьох реплік ФРАНКоПІЛЬ: це незаперечна калька з *Frank**föld***. Усі три назви відтепер слід датувати подіями 911 р. Зроблені на вужчій фактологічній основі попередні спроби пояснення втрачають значення, відігравши свою роль як евристично зумовлені і виправдані етапи студій, необхідні для розвитку досліджень.

Рис. Ф2. Наскоки мадяр на країни Західної Європи у X ст. [wikimedia.org/Kalandozasok]. *Імовірні прототипи реплік в Україні:* 🔑 *Frank**föld** ~ ФРАНКоПІЛЬ; • Bajoroszág ~ БОЯРка-БУДАївка Budai; • Basel ~ БАЗЕЛівщина, БАЗИЛівщина, БАЛівка; • Lotharingia ~ ЛЮТАРі Кв, ЛЮТАРівка Хм, ЛЮТАРка Хм; • Thuringia ~ ТУРИНКи Лв; • Szászország ~ Сасівка; • Brema ~ БЕРЕМ'яни, Чортово Беремище; • Fulda 915 ~ ПУЛТівці; • Reims ~ Римачі; • Burgundia 913 ~ БУРГУНка; • Savoia ~ САВОЙське; • Horvatok ~ р. ХОРВАТка; • Szerbek ~ РАЦіборівка (мад. rác серб)*

Останню крапку в пошуковій проблемі ставить пряме сусідство з с. *ДЕРМАНка* Рв Корець, основа назви якого – мадярська народна середньовічна вимова етноніма *ґерманець*: *Gyerman. Село з такою реальною назвою існувало, зокрема, ще у 1833 р. в Австро-Угорщині [Thiele, 208]: тепер це с. Gherman під Моравицею на кордоні з Сербією. Поразка мадярів на Лехфельді 955 р. поклала край їхнім наїздам на Захід. Однак Візантію вони плюндрували до 980-х років [cs.wiki/ Mad'arsky_vpád_do_Evropy] (це час хрещення киян: 988 р.).

=== Неподалік від с. *Борутине* (Obertenghi) Жт також було зауважено ойконім Рудня-ФРАНКівка+: • *БОРУТИНе* Obertenghi Жт Овруч: ^СОЛОТИНе; Рудня-**ФРАНК**івка+!! = Нова Рудня, **КРАС**носілка, ПереБРОДи, ЛУЧанки, МОЖАРи, **ВЕРП**а! Orobie!, КРАСилівка, ВЕЛІТники, ПідВЕЛІДники, СТОВПичне, Липські РОМАНи, **КИРДАН**и!, БАРВІНКове; • *БОРТЯхівка* Вл Рожище: **ФРАНЦУЗИ СТАРІ**+ [Encarta]; ГЛУХи, РОКИТа, ЖУРАВлине Orobie, КРИМне, ЯРЕВище Orobie, СОКОЛище, СЬОМАКи, ГРАБове, СМІДин, ЛІСники; р. ЯРЕМЕЛка;

• *ФРАНКівка* Вн ЯМпіль! *Jan-polis: УЛЯНівка, СЕВЕРИНівка ^**ІВАН**ків, БезВОДне, ТРОСТЯНець, ГОНОРівка, РЕГЛЯШинці; • *ФРАНКопіль* Рв Корець: ^**ДЕРМАН**ка; **ІВАН**івка, **ХАРАЛУГ**, **КОРИСТ**ь, **ГОЛИЧ**івка, КОЛОверти, ЗАЛІЗниця, ЗаСТАВ'я, КОЛОДіївка, ГОЛОВниця, КАЛИНівка, БоГДАНівка; • *ФРАНКівка* Чк Чорнобай: ХРЕСТителеве, МОХНач, МЕЛЬНИКи, ВОРОНівці, Червонохижиці, КРУТЬки, **КРАС**енівка ^**ІВАН**івка, Червоногірка, ГОЛОВатівка; • *ФРАНКівка* Рв ГОЩа: **ЖАВР**ів Ivrea, ГЛИБОЧок, ЧУДниця, ВОРОНів, ГОРБів, ДРОЗДів, УГІЛЬці, ПідЛІСки; • *ФРАНКівка*+ = "Фронтівка" Вн Іллінці: БоГДАНівка, **ВЕРБ**івка Orobie ^КРИШТОПівка, ГОЛИКи, ЧОРТОРИЯ, **РОМАН**ово-Хутір, ГОНОРАТка, СИНАРна, КРАСненьке, ЛИСа Гора, **ІВАН**івка, КАМ'ЯНогірка, КАЛЕНівка, РозСОХувата, ПетроМАРКівка; • *ФРУЗИНівка* Кв Чорнобиль: **ЯНІВ**!!, ЯМпіль! *Jan-polis, **ІВАН**івка, **КРАС**ниця, **КРАС**не 2р, ПідЛІСне, РозСОХа, СтрахоЛІСся, ТОВСТий ЛІС.

Районні контексти інших назв від основи Франк- підтверджують висновок про те, що прототипом для українських реплік є етнонім франків. Назви можна співвіднести з існуванням Італійського королівства, заснованого Карлом Великим.

ФРАНКСЬКІ ФОНЕТИЧНІ ВПЛИВИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (ознаки ранньосередньовічних контактів 26-ї історичної епохи) – від VIII–X ст.: *Харолуг*, *Хрулі*, *Хорол*, *Обертин*; пор. словникове запозичення *король*.

Ознаки франкського вектора наявні у низки топонімів: Шампанія, Шарлаї, Шарлаївка, Шуржівка та ін. Контексти їх мають виразно спільну частину рем ширшого західного вектора зв'язків (Карс, Трієст, Папія 'Павія', Романья, П'ємонт, Альпи Оробії, Баварія, Савойя, Карл):

● *ШАМПАНія* Champagne Чк Звенигородка: ^ПЕДинівка; Олександрівка, ВІЛЬХовець, ВОДЯНИКи, **ЮРК**ове, **ЮРК**івка, БАРВІНок, ПОПівка, КОНОНове-ІВАСів; ● *КОМПАНіївка* Кр рц: ^**ЖИВАН**івка, ЛУЖок; ГРІЗне, КОНЕВе Genava?, МалоКОНЕВе, КОРОТяк, ГАРМАНівка, **ОБЕРТ**асове Obert ^Червоноярка, АНТОНівка, **МАЙОР**івка, ВЕРБове, ШАТРАВина, БУТове, ГОРДІЇвка;

● *ШАРЛаївка* Charles Пл Шишаки Susa: ^**ВОРОН.ЯН**щина! ринок Ґенуї; **ЖОРЖ**івка Chorges ^ХРИСТівка, КИСЕЛівка, КОЛОДЯЖне; ХОДОСиха, ХВОЩове, ТОВСТе, **ПІДГІР**не! Piemont, ТИЩенки, ВЕЛИЧкове, **РОМАН**ки, ЯРЕСЬки, ЗОЗ.УЛІ, РОМасі, ЯРОШі, ГОРІШнє; ● *ШАРЛаї* Пл Решетилівка: ^**ХОРОЛ**Ьці!, пОТЕР.ЯЙКи, МОЛОДиківщина, ДРОТи; ЛЕВЕНЦівка, ШАМРАЇвка, **ГОЛЬ.МАН**івка, КАЛЕНИКи, ГЛУШачі, ПОТічок, КОНОНи, КОЛІНЬки!, КОРЖівка?, ШИШацьке, БІЛОКОНі;

● ***Х**АРЛіївка* Carolus Жт ПОПІЛЬня: **КОРОЛ**івка!, **ХОДОРК**ів Caturiges, **РОМАН**івка, СОКІЛЬча ^МАРКова ВОЛИця, ЛУЧин, ЛІСівці 2, ЛИСівка, САВЕРці, ПАРИПСи, ЯБЛУНівка Appollon-, МОХНАЧка.

Тут в одному контексті опинилися дві основи Харл- і Ходорк-: їхня звукова форма пояснима через вимову у ґерманців Альп ім'я *Карл* і етноніма *катуриґів*. Назва римського міста лат. Curia (Raetorum) стала у Швейцарії нім. Chur [Xur]. Māken / machen; крайній пд. зах. Німеччини: Kind / Chind [LGL, 460, 483]. Schwytzertütsch: Chalb – Kalb, Charte Karte, Chatz Katze, Chilche Kirche, Chind Kind, Chopf Kopf, Chorb Korb, Chram Kram, Chranknig Kranke, Chrugle Kugel, Chrut Kraut, Chrüz Kreuz, Chuchi Küche, Chue Kuh, Chäs Käse, Chünig König [Schweizerdeutsch_Wtb, 22–43].

● *ШАДУРКа* Caturiges (пор. Ходурки, Котурка) Пл ГАДяч: ^**ВОРОН**івщина; Г**РИП**аки! Rhiphaea mtes, ЛИСівка, КАЛИНівщина, БРОВАРки, Петрівка-РОМЕНська, ДУЧинці!, ВЕНЕславівка, КРАМАРщина ^Мар'ЯНівка, ВЕЛЬБівка; ● *ШАДУРа* Caturiges Жт Володарськ-Вл: ^ЯБЛУНівка Appollon-, ОМЕЛівка, ІВАНівка, КРАЇвщина!; КРАСнорічка, ЛІСки, ЄМИЛівка, ГРАБняк, Човнова, ГРАБівка, КАЛИНівка, ПоРОМівка, ЛУКовець, СУХоволя, Мар'ЯНівка, ОЛІШівка, ЯГОДинка 2; ● *ШАТУРа* Caturiges Чг Ніжин: Червоний КОЛОДЯЗь, ЛІСове, КРУТи, КУНАШівка, Григоро-ІВАНівка, ЯХНівка, ГАЛИЦя, ВЕРТІЇвка, КАЛИНівка, СИНДАРевське ^БезУГЛівка, ПоГРЕБець.

Аполлону вклонялися довго після розпаду Римської держави. Ось образок ранньосередньовічного світогляду з твору кінця VIII с. – "Пісні про Роланда" (про таке міг написати лише сучасник): "Li reis Marsilie la tient, ki Deu nen aimet,// Mahumet sert e Apollin recleimet:// ne·s poet guerder que mals ne l'i ateignet" (Володіє нею король Марсілій, що не любить Бога, / Служить Магомету і молиться Аполлону: / але біді запобігти не може) [Renzi, Andreose, 248].

● *ШАТРище* Caturiges Жт КОРОСТень: ^ГРОЗине; ІВАНопіль ^ГУЛ.ЯНка, **СУШ**ки, Олександрівка, САНТАРКа?, КУПЕЧ, ІВАНівка, ЛІСівщина, КУПище, КАЛИНівка, КАЛЕНське, ВОРОНеве, БЕРЕСТовець; ● *ШАТРища* Caturiges См ЯМпіль!: ^_ДЕРАЖня, АНТОНівка; РодІОНівка, ПротоПОПівка, ОРЛівка, ОРЛів Яр, РОМАНЬКове, Олександрівське, ВЕСЕЛий ГАЙ, ГРЕМ'ЯЧка, р. СВИСа у смт СВЕСа Swiss;

● *ХОДУРКи* Caturiges Жт Новогр-Вл (кол. Звягель Zwingel): ^КУРЧиця Chorges?; **КРАС**илівка 2, КОЛОД.**ЯН**ка, ДУБНики!, БРОНниця, **ПереЛІС**ок, ЖОЛОБне, ГУЛЬськ, ГРУД, гОРБАШа, БОЛЯРка, БАРВИНівка, ТАЛЬКи 2, Олександрівка, КАРПИлівка, ЛаГУЛЬськ, ОРЕПи, ДУБЛ.**ЯН**Ки, ЖЕРЕБилівка, КАЛИНівка, РОМАНівка 2!, ДЕРАЖНя, СУСли ^ІВАшківка, КОСенів, КАТЮХа, ЯРУНт, ВЕРБівка, **ПереЛІС.ЯН**ки!, Червона ВОЛя, ЯБЛУНеве, ВЕРШниця;

● р. ***КОТУРК**а* Caturiges = КОТИР у с. Горенка Кв КСв: оз. **ХУДОР**ове Caturiges біля с. Нижча ДУБечня; **КАТЮЖ**анка Caturiges, Червоне, ТРОЄЩина, БУЧа, ГУРівщина, КАМЕНка, ЛІСовичі, ВОРОНЬКівка;

● *ХОДОРКівці* Caturiges Лв ЗУДЕЧів+ (Zudecca!) = Жидачів: ^П'ЯТНИЧани, КОЛОГОРи, СОКОЛівка; КОТОРини!, **КОРОЛ**івка, ЖУРАВне, ків, РОГІЗне Raguza!, РЕПЕХів Riphaea, ВЕРБиця, БОРТНИКи, ГОЛДовичі, ЛУЧани, ІВАНичі, КАЛИНівка, ЗаЛІСки, ЗАГІРочко, ЗАГУРщина, ЛИСків, **РОМАН**івка, БЕРТИшів, ОТИНевичі Udine?;

● *ХОДОРКів* Caturiges Жт ПОПІЛЬня!: СОКІЛЬча ^МАРКова ВОЛИця, ЛУЧин, **РОМАН**івка, **ХАРЛ**іївка, **КОРОЛ**івка, ЛІСівці 2, ЛИСівка, СУЩани, САВЕРці, ПАРИПСи, ЯБЛУНівка, МОХНАЧка, Андрушки;

● торф. *ХОДОРКівське* Caturiges біля м. Андрушівка Жт: Червоне, Не**ХвОРОЩ**, ГАРАПівка, ЯРОПовичі Orobie, ЯРЕШки, ВОЛОСів, ГАЛЬЧин, ІВАНків!, ЛІСівка, П'ЯТиГІРка **пентахоріон**?

Ідеально збережене і французьке звучання цієї ж основи після XIII ст., (див. II. *ШУРЖІВКА*); воно ж імовірно продовжене у формах *СВІРЖ*, *ЮРЧ*-.

Напевно тому у Ґенуї освоєння Криму вийшло краще, ніж у Венеції: довший досвід історичних контактів з елітою (адже і у Криму сусідами теж були ґоти)...

ЮРпіль Чк Маньківка: ПОПівка, МОЛОДецьке, КУТи, ІВАНьки, УЛЯНівка, ПОТаш;

Таким чином, ідентифікація основ Котурк- / Котюрж-, Ходурк- / Шадурк-, Шурж- / Журж-, Сурж- / Свірж-, Юрч- / Юрк-, а також їхня масовість вказують на тривалі торговельні контакти з далекими західними купцями з м. Caturiges = Chorges з західних схилів Альп. Звідти 1300 км до Галичини (Ходорківці, Котюржинці, Сураж, Свірж, Журжівка) і 2100 км до Лівобережжя (Куторжиха, Свірж, Жоржівка), 2200 до Криму (Сурож). Контакти відбувалися у потоці інших зв'язків між Хозарією і заснованим франками Королівством Італії, зокрема, з маркою Обертенґів.

ФРАНЦУЗЬКІ НАЗВИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (супутні ознаки російської, 41-ї історичної епохи) – XIX ст.: поодинокі топоніми (як-от *Шабо* Од з добре документованою історією заселення); натомість численними є лексичні запозичення з французької мови, засвоєні переважно через російське мовне посередництво: *бюст*, *шарм*, *шедевр*, *бювет*, *берет*, *табурет* і багато ін.; однак раніше через польську *фотель*, *терен*, *кав'ярня*, *перука* (але слово укр. *перукарня* пов'язане з ісп. peluqueria). У радянський час зникло с. *Французьке* під Кодимою Од [Сіцінський, 47], *Французи Старі* під Луцьком [Encarta] та ін.

ФРАСИНе Од < гр. φράσσειν 'обгороджувати, оточувати парканом' [Lehman, F32].

ФРАСИНе Од 383; р. *оПРАШИНа* у смт. Отинія ІФ Коломия:; кут. *оПРАШИНа* у с. Серед. Майдан ІФ Надвірна; *оБРОШИНе*! **φράσσειν**, aor. ἔφραξα Лв **Пуст**омити: ВОРОЦів **φράσσειν**?; оБРОЧНе Од Котовськ: Пасицели; оВРУЧ;

ПРОСЯНа Зп Покровське:; яр *ПРОСЯНий* у с. *ПРОСЯНе* Лг Марківка:; *ПРОСЯНе* Хк Н.Водолага:; *ПРОСЯНИКівка* Пл Кобеляки: КИШЕНЬки; *ПРОСЯНка* Хк Куп'янськ: р. ПРОСЯНка, ГУСинка, КАНІВцеве, ГОЛУБівка 2, СТЕЦЬківка, КУТЬКівка, САМБОРівка;

3. φράξις, -εως f. « barricade, clôture » (Æn. Tact., inscr. Delphes) et φάρξις f. « clôture » (inscr. Épid., ive s. av.),

р. *Просінець* у с. Дарахів Тр Теребовля, б. *Просяна* бас. Деркулу; р. *ПРОСЯНка* = ПРУСянка, Гусь п Тясмину у с. Михайліва Чк Кам'янка; бол. *ПРОСЯНицьке* у с. Пологи-Яненки Кв Переяслав:;

ФРУЗИНівка Кв < крус. фрузи 'латиняни' [Фасмер, IV, 208]. ● *ФРУЗИНівка* Кв Чорнобиль. Пор. і прізв. 4 Фрязінов, 9 Фрягіна, 5 ін.

пот. ***ФРУМИЛІВ*** ІФ < Frumil(d)i, ім'я власне, букв. 'перший герой'.

● пот. *ФРУМИЛів* Frum-ildi у с. Мостище ІФ ^Калуш: ^ХОТІНь; **ВОЙНИЛі**в Uinili, Сивка-**ВОЙНИЛІ**в Uinili, ДОВГий **ВОЙНИЛі**в dulgs Uinili, ДОВЖка dulgs, ДОВГе-Калуське dulgs, ЛУКа, МИСЛів, КУДЛатівка, уГРИНів 2; прізв. 74 Перемей?

Іноді українська назва зберігає у своїй основі давніші фонетичні мовні риси прототипу. Згаданий вище гідронім **ФРУМИЛ**ів у с. Мостища ІФ Калуш цілком відповідає імені **Frum-ila. Але саме у такій формі воно не засвідчене. Надійно документований ґотський прикметник fruma 'перший, відважний' продовжено у вестґотському імені Froma-ricus [Piel, 439], але вже з пізнішим -о- на місці -u- (є і декілька форм зі старішою основою Fruma- [Cortesão, 143]). З іншого боку, -ila-, -ili- – це звичайні форманти імен людей (див. вище: Gaud-ili, Gud-ila, Gav-ila, Gav-illi, Un-ila, At-ila та ін.), що й є достатньою підставою для реконструкції прототипу як **Frum-ila.

Ці міркування з часом дістали опертя у нових публікаціях з теми. Так, у списку топонімів з Галісії [Cossue] справді вдалося розшукати ім'я Frumildi, яке походить з Fruma + hildi 'перший герой'. Далі з багатьох прикладів виявилося, що -ildi реґулярно зазнає типової ґотської реґресивної асиміляції -ld- > -ll-: Framilli < /Fram + /hildi; Berilli < Berildi; Barsilli < /Bar + /seldi та ін. [Piel, 428]. Так назва пот. **ФРУМИЛ**ів ІФ чимраз повніше розкриває свою глибоку органічну пов'язаність з ґотським словотвором. Що більше, вона не лише його релікт, а й живе продовження у сучасному мовному світі. Пізніша форма *Фром- в Україні не збереглася, очевидно, через близькість до *Пором-/ *Бором-, як-от у топонімах р. ПОРОМОВочка у с. ПОРОМівка Жт Волод-Вл; ПОРОМів Вл, БОРОМики Чг, БОРОМля *Пором-ja **From-ila? См.

пот. ***ФРУНИЛІВ*** ІФ < Frunilo, ім'я власне; f, g, 0; En: TA; [/Frawjin + //ilo] [Cossue]; ● пот. ***ФРУНИЛ**ів* у с. Кадобна ІФ Калуш. Див. II. ҐОТСЬКІ СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ У ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ.

ФУРСове Чг < **Святий Фурса** (567–648 рр.).

Прикро, що ім'я цього святого, лише згадане наприкінці нарису 19 книги 2008 р., потрапило у першому виданні книги тільки на нахзац (у складі десятка ойконімів). Насправді са́ме воно (разом з іменами Самсона і Бриґіти) "витягло" за собою з карти імена інших кельтських земляків – Давида, Патрика, Колумби, Колумбана. У ойконімах Фурси, Фурсові й Самсонівки – рідкісні топооснови, і саме

через меншу поширеність, ніж у імен інших святих, вони переконливі у тополандшафтах.

● ***Фурси*** Кв (БЦ): ^**ЧМИР**івка <кимир- (не раз: пор. II. *РАДОРОБЕЛЬ*), **ГЛИБ**очка (уздовж р. Кам'янка біля парку Олександрія); Сорокот**ЯГ**и гр. Ἰακός 'грек', Мала ВІЛЬШанка; вище по Роставиці – **ГОЛУБ**'ятин Жт...

Це один з добрих остенсивних арґументів на користь **Глиб**- < gląb- <*kºlõb-. ● *Фурсове* Чг (Новг.-Сів.): **МОВЧ**анів...; ● *Малі Хурси* Пл (Шишаки): ^**МАНАЧ**инівка, **КЛИМ**ове; КирПОТівка.

X

ХАЛАЇМгород Жт – ця арабська назва благополучно дожила до 1947 р. (КШ: Халаимъ Городокъ, тепер Городківка [Encarta] Жт Бердичів). "За переказом мешканців Халаїмгород у давнині звався *Китайгородом* і мав кілька церков. Село тепер поділяється на 5 частин або кутків, званих: Городок, Калинівка, Олендри, Голеші й Піски" [Похилевич, I, 226]. Довідка: *Халім* 'добрий, лагідний', один з епітетів Аллаха [Гафуров, 202] (множина *халаїм*), Голеш- < халіф-? За 6 км є с. Arapovka [Encarta], тепер ГАРАПівка (на КШ23-7 – Гарапки, тут рис. X1), і ГАЛЬЧин < халіф-?, далі ЯРОПовичі араб? Можливий прототип *Китайгородів* пояснює І. Фільштинський: "З казенних земель [арабська] держава надавала приватним особам наділи у формі окремих селищ або навіть цілих районів з селянами, що проживали на цих землях, у тимчасове чи довічне користування з зобов'язанням нести військову службу. Це було умовне приватне землеволодіння – *ікта'* ", яке полягало у "передачі прав на привласнення частини податків з певного селища або району, тобто по-земельного податку – гараджа... Новий власник (*мукта'*) ніс відповідальність за обробіток отриманих володінь (*каті'а*, у множині *ката'ї*). *Ікту* надавали або на час військової служби або довічно. Внаслідок звичаю успадкування посад, *ікта* з часом стала фактично переходити у спадщину" [Фильштинский, 100].

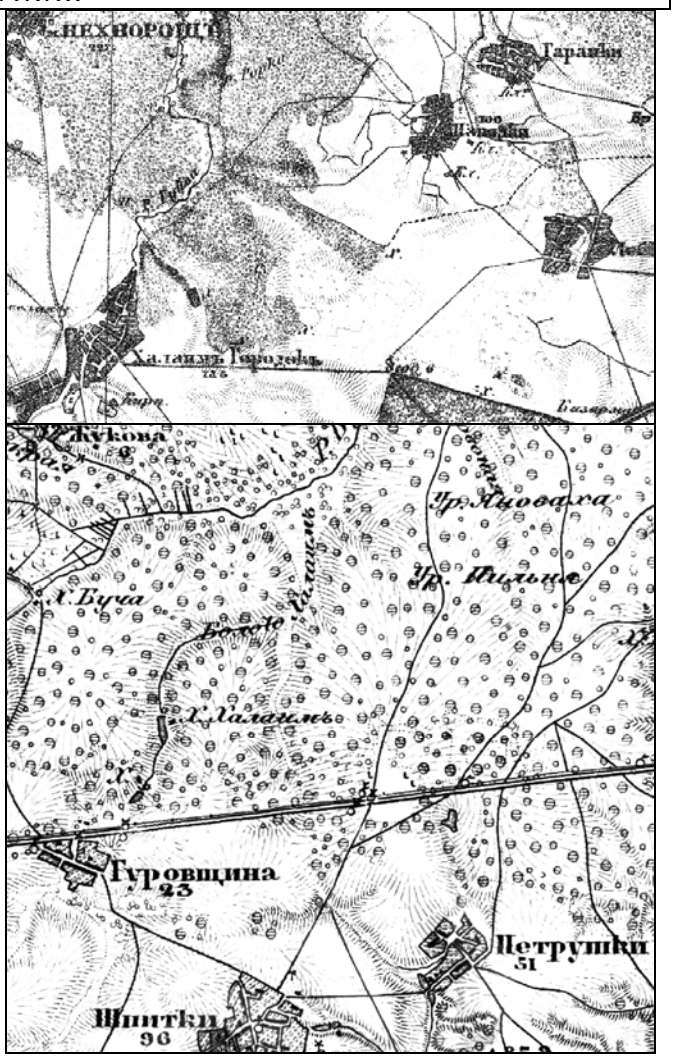

Рис. X1. С. Халаїм Городок Жт Бердичів [КШ23-7] біля с. Гарапки (тепер Гарапівка); *хутір і болото Халаїм* [КШ22-8] *біля с. Шпитьки Кв*

Арабізм *халаїм* знову настирно спливає за 100 км на схід у назві хутора й болота *ХАЛАЇМ* біля с. Шпитьки під Києвом [КШ22-8; СМГУ, 300]; тут же і згадане у М. Брайчевського ур. *ХАЛАЇМова Поляна* біля с. **Горен**ичі (агаряни!) [Брайчевський 1958, 143]: але ж неподалік знову "київське" *Китаєве*!

Ще один хутір *ХАЛАЇМів* вказаний у АТП-1947 на с. 1030: перейменований тоді ж на "село Паляничкі", тепер с. ● *Паляничинці* (= кол. х. *ХАЛАЇМів* Ковалівс. вол. Васильк. повіту Кв) Кв Фастів: ТОМАШівка Dimašk, КОНЧАКи, МалоПОЛОВЕЦЬке, КОЩЇівка, ЯХНи.

ХАЛЕП'я Кв Халеб 'Алеппо'.

Поруч *Трипілля*, репліка іншого сирійського прототипу *Триполіс*. Див. II. *ПАЛЬМИРІВКА*.

ХАНБИКів См < пахл. hmbg 'суперник',

ХАНДаБОКівка Чг < дєгип. xnti 'sail upstream'.

Цілком особливе місце у книзі [2016 р.] посідає лексема дєгип. xnti 'sail upstream'. Історія виявлення її змушує повернутися до початку студій. У біндері з 203 с., складеному з суми фактів і арґументів для дальшого опрацювання, це слово ще відсутнє (грудень 2015 р.). Далі було знайдено досі актуальний прототип:

(2) **ⲃⲱⲕ**, f. **ⲃⲱⲕⲓ**, pl. **ⲉⲃⲓⲁⲓⲕ** and sg as pl.: (30a); m. Servant, slave; opposite **ⲣⲉⲙϩⲉ**; БОКів, Бокійма, СУХоБОКови, ЩЕРБУХи, ЩЕР.БАКи!

До нього немовби пасувало означення ⲧⲉⲛⲧ, ϩⲁⲛⲧ (691b, 692a) 'близький' зі словників [Bohairic-English, Crum]. Робоче значення *ХАНДаБОКівка*: ϩⲁⲛⲧ + ⲃⲱⲕ.

Далі під час пошуку в атласі Encarta навколо тем ⲧⲉⲛⲧ, ϩⲁⲛⲧ (691b, 692a) і споріднених ⲧⲱⲛⲧ, ϩⲱⲛⲧ, ⲧⲉⲛⲧ–, ⲧⲟⲛⲧ⁄, (Q) ⲧⲉⲛⲧ (691b) vi. To approach, come near; m. Nearness було набрано за аналогією до реальної назви *КАНДауров.е* Кг гіпотетичне *Kandaurov.ka – і серед відповідей пошуковика зауважено назву Khandabokovka, Chernihiv, Ukraine. Викликана карта атласа показала локалізацію цієї незвичної назви: виявилося, що тепер це "Першотравневе" Чг Семенівка (!). У довіднику 1947 р. вона справді вказана на с. 862 у формі *Хандобоківка* Чрг 1377. На карті Шуберта – Кандабоковка [КШ19-11], див. рис. Ж1.

У заготовці статті в лютому 2016 р. вже фіґурує "Першотравневе" = ХАНДоБОКівка+ [Encarta] ⲧⲉⲛⲧ, ϩⲁⲛⲧ (691b, 692a) 'близький' + ⲃⲱⲕ (30a) 'слуга' (Чг Семенівка). Тобто, це село виявилося в топонімічних околицях *Ракут* і *Ракужі*, з яких починається нарис V. Потім був перегляд лексики давньоєгипетського словника AED (12 тис. слів), де й зауважено xnti 'sail upstream'. Однак старе тлумачення ойконіма Хандобоківка певний час залишалося у текстах двох статей і було замінене лише під час верстки у квітні 2016 р. після усвідомлення "дозрілости умов" для такої заміни (зокрема, й інших прикладів докоптських контактів). Паралельно було виявлено основу qAqAw '**баржа для мандрівок**' [AED, 402] і яскраві фенотипи "російських поморів" *Коковиних* і *Коковкиних* (див. IV).

Єдиний аналог до ойконіма *Хандобоківка* знайдено через пошуковик атласу Encarta – це назва с. ХУДО.БОК РФ Іркутс. (рис. Х2). Як не дивно, навколо цього сибірського селища в районі Братської ГЕС на північ від Байкалу у топонімії зберігся цілком упізнаваний залишок *античного контексту* (!): {ГАРЕКАЙ, КОНОНово, Александровка}. Зберігся й південний фенотип місцевих людей.

Завдяки виявленому ойконіму *Худобок* додатковим неочікуваним наслідком стала можливість дальшого проникнення до єгипетських реалій в Україні через мікроконтекст "оз. СИНьоБОКове дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + бок 'слуга' у с. ХУДОліївка Пл СЕМЕНівка". За наявности зв'язку " xnti 'sail upstream': *ХандоБОКівка*, *Худобок*" гідронім СИНьоБОКове стало можливим інтерпретувати як "слуги вежі", а ойконім *Худоліївка* з факту свого прямого сусідства з ним дістав контекстуальну підставу для утвердження інтерпретації також і в Україні Худ- < Ханд- < xnti. Пор. і ур. ХАНДуківщина у с. Бондарівка Чг Сосниця [Павленко].

Пізніше цей висновок було підтверджено: як з'ясувалося, чергова ампутація 1947 р. позбавила топонімію України прадавніх ойконімів (з відтворенням носової – "юса") *ХАНДеліївка+* xnti 'sail upstream' Пл Кишеньки = тепер "Вільховатка" і *ХАНДелеївка+* xnti 'sail upstream' Дп Юр'івка = тепер "В'язівка/ В'язівок". Саме вони і є історично попередніми missing links для залишених за недоглядом назв *ХУДоліївка* xnti 'sail upstream':

• *ХАНДеліївка*$^{+}$ xnti 'sail upstream' = тепер "Вільхуватка" Пл **КИШЕН**ьки/ **КОБЕЛЯК**и: ^ДЕМенки, ПРОСКУРи; став ТОКАРІв у с. Солошине ^**МОТР**ине!; ГАЙмарівка, **ЖУК**и, БІЛики, ГРЕЧАНи, РЕВУЩине, **ТвердоХЛІБ**и, **СУХ**инівка, СОСНівка, САМАРщина, ГАЙове, Олександрія, **СУХ**е, **ЗЕЛЕН**івка W3d wr, ГАНЖівка, ТРОЯНи, **ШЕНГУР**и!;

• *ХАНДелеївка*$^{+}$ xnti 'sail upstream' = далі "В'язівка", тепер "В'язівок" Дп Юр'івка/ Павлоград: СТОВБине, ВЕРБуватка, **КОХІВ**ка, **ЗЕЛЕН**е, **ШАНДР**івка, РАКове, **ЧЕРН**явщина, САМАРське;

На цих прикладах видно задум службістів (наскільки свідомий?) вивести з активного вжитку українців закам'янілі докази збереженої в народі праслов'янської вимови "юсів"; небезпека назв з -У- не так їх бентежила:

• *ХУДоліївка* xnti 'sail upstream' Пл СЕМЕНівка: БІЛики, **ГАЇ**вка ^**ГОРОШ**ине! ϩⲱⲣⲱ:, КРИВенки, БІЛогуби, КУКОБи, ЗАЇчинці, ПУЗИРі!!, МИРони, ПоГРЕБняки, НаГАЙчики, Олександрівка, ВЕРБки, ГЕРАСИМівка, КРАСНе, ШЕПЕЛівка; • *ХУДоліївка* xnti 'sail upstream' Чк ЧИГИРин: ^ТРУШівці; ТОПИЛівка, ВЕРБівка, КРАСНосілля, РозСОШинці, **ВЕРШ**аці, БОРОВиця, ЧЕРНече.

Звідси • *ХУД.ЯКИ*! xnti 'sail upstream' + Ἰακός 'грек' Чк Чк: ЯснОЗІР'Я, БІЛ.ОЗІР'Я, ІРДин.ь, -івка, СВИДівок, ЧОРНявка, ГЕРОНИМівка, ТУБІЛЬці ^БЕРЕЗнЯКи ^ХРЕЩАТик; • пот.

ХУД.ЯК xnti 'sail upstream' + ’Ιακός 'грек' п МАТВІЇвського ОБОРОТного БІЛої Річки ДІДУШкової Річки ЧОРНого Черемошу у с. ГОЛОВи ІФ Верховина = ЖАБ'є: ^пот. ЛИХоГУЗ (ⲅⲱⲥ (709b) пісня, співати; – чи не стоять за цим бурлацькі пісні?) ^ЧОРНа Річка; пот. СТЕФУЛенський ϲⲧⲁⲃⲗⲁ (Gk; Lat) Stable, posting station, стайня, поштова станція у смт ЖЕБ'є, пот. ЛЕЛЬКів у с. СТЕБнів; **ХОРОЦ**еве ⲭⲱⲣⲯ 'витягати корабель на берег ' ^БІЛоБЕРІЗка, **ГОЛОШ**ина ⲭⲱⲣⲯ, ТОПІЛЬче, ПереХРЕСне, БЕРЕЖниця, КРИВоРІВНя, КРИВопілля, КРАСНоїлів, УСТеріки, ЯБЛУНиця, СЕНЬківське Sin?;

Рис. Х2. Худобок РФ Іркутськ. Фенотип мешканця селища. Залишки античного контексту у топонімічних околицях: Гарекай, Кононово, Александровка, Мохнатый

• *ХУД.ИКІВці* xnti 'sail upstream' + ’Ιακός 'грек' Тр БОРщів: ^ЗЕЛЕНе; ХУДіївці ^БАБинці, **ВЕРХнЯКІВ**ці, **БОРИШ**ківці, МЕЛЬНиця-Подільська, **ЮР'ЯМ**піль, БІЛівці, БІЛЬче-ЗОЛОТе, **БУРД.ЯКІВ**ці, БЕРЕЖанка, ВОВКівці, ВІЛЬХовець, КРИВче, ОЗЕРЯНи, ШЕРШенівка, ПИЛАТківці, ГУШТИН, **ШИШ**ківці, **ГОРОШ**ова! ⲭⲱⲣⲯ, УСТя, ВЕРБівка;

• *ХОД.АКІВці* + ’Ιακός 'грек' Хм Хм: ^ПЕЧЕСЬКи; ГНАТівці ^МОЛОМОЛинці!; **ТЕРЕШ**івці, ВОВКівці 2, АНТОНівка, **ЖУЧ**ківці, ОЛЕШківці, КОЛИБАНь, МАЛАШівці, БАХМАТівці, РІДкоДУБи, БЕРЕЖанка, ПЕДОСи, **ПАРХОМ**івці, ОЛЕШин, ОРЛинці, РУЖИЧАНка, ШУМівці, РозСОШа, **ХОМ**инці; • *ХОД.АКи* Вн Бар: ШЕРШні, БІЛичин, ТЕРЕШки, СЕМЕНки, ВЕРЕШки, ПОПІВці, КИЯНівка, ГАРМАКи, ГАЙове, КОТова, КАНОНицьке, ШИПинки, КОПАЙгород; • *ХОД.АКи* Жт КОРОСТЕНЬ: ^КУПеч; ХОЛОСне, ШЕРШні, СТАРики, ХОД.АЧКи, УШоМИР, САНТАРка, Олександрівка, СУШки, **СИНГАЇ** дослов. **сынъ** 'вежа, башта', **ЖАБ**че, КРАСНосілка, КРАСНоГІРка, КРАСНопіль, КАЛЕНське, ІВАНопіль, СОКОРики, БІЛка, БОРОВиця, ур. **НИКРОШ**і під с. Жупанівка; • *ХОДуня* См ГЛУХів: ^ПУСТогород, ТАРАСівщина, СМОЛине; ХОДине; СЛІПОРОД; ЧЕРНеве, БІЛове, БЕРЕЗа, ПОПівщина, ХОТ.МИНівка, КУШкине, ЗЕМЛЯНка, ЯСТРУБщина, СУХоділ, СТАРикове, БІЛокопитове, СЕМЕНівка, НЕКРАСове, КАЛЮЖне; • *ХОДУНАївка* Хк КРАСНоКУТськ: ^КОЗіївка, ЛУЧки; РябоКОНЕВе, ОЛІЙники, ОЛЕНівське, СОРОКове, **ПАРХОМ**івка!, СЕНЬКова Балка, БІЛоУСове, БЕРЕЗівка, КОВАЛівка, СУХоМЛИНівка, КРАСНий ЯР, В'ЯЗова, ЧЕРНещина, КАМ'ЯНо-Хутірське; • *ХОДовичі* Лв Стрий: ^СТРИГанці; ЯБЛУНівка, БЕРЕГи, ВІВНя, БЕРЕЖниця, БРАТківці, ЯРУШичі, ХРОМоГОРБ, КУТи, ВЕРБина, МОНАСТИРець.

ХАРАЛУГ, ***ХАРОЛУГ*** Рв < тюрк. *Karol-luk "Карлове місце", пор. сучасне тур. k(ı)rallık. У ряду схожих назв (див. ІІ. *ХАРЛІЇВКА*) очевидною є подібність трьох основ: Харолуг-, Корлюг-, Корлюк-. Цей факт вказує на те, що вихідною формою для них могло бути тюрк. *Karol-luk "Карлове місце", пор. сучасне тур. k(ı)rallık. Судячи з голосної суфікса -luk, основою було ім'я Carol або його слов'янський відповідник *Korl- з неповноголоссям північного типу і голосною -о- на місці герм. -а- (пор. с. Хрулі, р. Хорол). До цих трьох назв прилягають ще дві – Харл-ії-вка, Шарл-аї-вка з випадінням -г- між двома голосними.

ХАРКів Хк < сир.. ܟܪܟܐ krk' 'оточене парканом або муром місто', копт. **ⲕⲉⲣⲕⲉ** 'селище': *КиркАШенко*, *КиркІСъ*; *ЧеркАСи*, *ЧеркАС*, пот. *ЧеркІЗький*; *Керч*, р. *КорчМАН* Вн, *Корчувате*.

قَرْيَة pl. قُرًى, قَرْيَات m. *a fenced or walled city, fortified place.*

Рис. Х3. Довідка про лексему сир. ܟܪܟܐ karkā [SD, 227b]

У Реєстрі Війська Запорозького 1649 р. надзвичайно цікавим прізвищем є Юрко ***КИРКАШ**єнко* Ум Іванг. [РВЗ-1649, 209]. Воно дає підстави вбачати в ньому справжній катойконім від **Киркас* як попередника пізнішого *Черкаси*. Пор. і ім'я Семен ***КИРКІС**ъ*, козак Мишастівс. куреня [РВЗ-1756, 90], яке в такому разі можна зіставити з основою гідроніма пот. *ЧЕРК**ІЗЬ**кий* **Κερκ**ησις **Kerkeesis** The settlement of **Isis** у с. Мишин ІФ КОЛОМИЯ – при вихідному прототипі κερκε: у топонімах – селище: Kerkeesis, Kerkeosiris, Kerkesoucha, Χωνθον **Πανακερκ**η 161 (пор. **ПаніКАРЧ**а?), Pakerke [Verreth, 32, 57, 142, 180, 200].

Пор. ЧИРКівка Пл, ЧЕРЧичі Вл, ЧЕРКас Кв2, ЧЕРЕЦьке Чг, Волиця КЕРЕКешина; ПЕРеКОСи ІФ КАЛУШ κάλως 'канат, мотузок': ^ТОМАШівці; ЯВОРівка, РІП'ЯНка, МИСЛів!, БЕРЕЖниця, СИВка, БАБин, ПідГІРки, КУДЛАЇвка.

Мала частка прототипів з Єгипту від основи Kerke- 'селище':

Kerke 7 **назв – 00c** [Geo ID: 2591] **E** *Pr-grg (*Pʒ-grg)* ***Var.***: Kerke (**Pakerke**) ('The settlement') ***Status***: village; demi; **Kerkeesis – 00a** [Geo ID: 1050]; **Kerkeesis – 00c** [Geo ID: 1051] **G** Κερκεησις - ΚΕΡΚΗΣΙΣ **E** **Pʒ-grg-n-Is.t* ***Var.***: Kerkeesis (Kerkesis) ('The settlement of Isis'). **Kerkeses – U20** [Geo ID: 1065] **G** Κερκεσης **E** **Pʒ-grg-?*; **Kerkesia – L** [Geo ID: 1066] **G ΚΕΡΚΕΣΙΑ E** **Pʒ-grg-?* ***Var.***: Kerkesia ***Status***: village ***Loc.***: in the eastern Delta, near L Abu Eda (3100)? Звідси висновок: *Черкаси* 'Селище Ісиди'? **Kerkemounis – U19** [Geo ID: 1052] **G** Κερκεμουνις **E** **Pʒ-grg-n-Imn* ***Var.***: Kerkemounis ('The settlement of Amon')

• р. *КОРЧМАН* Κερκεμουνις ('The settlement of Amon') л ВИШні п Пд. БУГу Вн Вн: **НЕКРАС**ове!, **ТЮТЮН**ники!, **ТЮТЬ**ки, **ЖАБЕЛ**івка, ОЛЕКСАНДРівка, СОРОЧин, ЛУКа-МЕЛЕШківська, ОЛЕНівка, ІВАНівка, СОКИРинці, СОСОНка, ЗАРВАНці; • дж. *КОРЧМАНове* Κερκεμουνις ('The settlement of Amon') у смт ТУРійськ Вл: **ЧОРН**іїв ^**КУПИЧ**ів ϫϣⲡⲧⲓⲟⲥ, f. -ⲓⲁ = ⲁⲓⲅⲩⲡⲧⲓⲟⲥ - Egyptian, руч. **РЕВЕНЬ** ριβн, ριβι: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable) у с. РАСТів ^МИРОВичі **Μερόη** ^СТАВок; СЕРКІЗів *ч-?

Отже, прототипом справді може бути гр. Κερκεμουνις "селища Амона".

Таким чином, для основи *Черкас-* кавказькі й турецькй мовні зв'язки могли дати матеріал для пізнішої народної етимології. Фактами залишаються протиставлені пари *Черкаська Балаклійка / Руська Балаклійка*, *Черкаські Тишки / Руські Тишки*. У світлі викладеного прикметник *черкаський* може вказувати на прадавню імпортну коптську традицію, збережену в половецькому середовищі. А *руський* – на іншу і пізнішу порівняно з коптами імпортну варязьку традицію. *Балаклія – Балх*, *Тишки* – гр. **τεῖχος** 'fortification; вал, мури, укріплення'. Успадковані ці поняття в українській мовній формі ("місцевій", без зв'язку з якимись надуманими "центрами" поза Україною)...

ХАРЛІЇвка Жт < ім'я власне Carol-us 'Карл Великий'.

Насправді ім'я Карла у такій архаїчній формі повторене у топонімії України 12 разів у топоосновах: *ХАРОЛУГ* Рв Корець, *КОРЛЮГівка* Кг, *КОРЛЮКове* Пл, *ХАРЛІївка* Жт Попільня, *ШАРЛаївка* Пл, б. *ХАРЛ.АЙКа* Дц, *ХРУЛі* Пл, б. *КРУЛьман* Зп, *ХРОЛи* Пл, *ХРОЛИН* Хм, *ХОРОЛ* Пл, *ХОРЛи* Хс, *ХОРЛ.упи* Вл. Див. II. *ХАРОЛУГ.*

оз. **ХВИДЯЄве** у с. Ташлик Чк Сміла < ім'я власне Федяй. Пор. бол. Хведонове у с. Майданівка Кв Бородянка < ім'я власне Федон. Див. І. АРИСТОФАН.

р. **ХВОСНиця** пр. ІРПЕНя 1437 р. Пізня назва від *фоса* 'канава, канал'. Пор. став *Хвоска* у с. Новаки Жт Коростень.

ХЕЙРУС ("Дмитрівка") Км < ґотс. heirus 'меч'.

ХИМчин ІФ < ?дєг. kēmə 'Єгипет'. Копто-грецька назва **ⲁⲓⲅⲩⲡⲧⲓⲟⲥ** була не єдиною вказівкою на цю старовинну країну. Самі давні єгиптяни йменували свій край 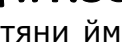 **km.t** (Кемет, Кумат), що означає чорнозем, на відміну від "червоних земель" пустелі (dšrt). Цю назву на коптському етапі існування єгипетської мови вимовляли *kēme* і *kēmə*, звіди гр. Χημία (*Khēmía*).

• *ХИМчин* kēmə ІФ КОСів: СНІДава, КОСмач, РИБне, СТАРі КУТи, КОРОСТи, ШЕПІТ, ШЕШори; • *ХИМрич* Жт РОМАНів: ^КАМІНь, ГОРДіївка; БІЛки, СИНява дслов. **сънъ** 'вежа, башта', ТОКАРівка, БИКівка; • *ХОМичі* Вл Любомль: ПУЛЬМо, **ПІЩА**!, **МОСИР**!, **ШАЦ**Ьк!

ХИНівка Рв < хини 'гуни'. Остенсивний доказ значення основи *Хин-* знайдено у складі топонімічних околиць ойконіма *РадоХИНці* Лв Мостиська (див. рис. Х5). Цей унікальний пізньоаланський топонімічний ландшафт стосується подій кінця XIII ст. У ойконімі *Биличі* може зберігатися ім'я алана Bilicha 必里察, полководця Хайду, володаря Центральної Азії у 1275–1303 рр. [Алемань, 520]. Основа назви сусіднього до *Радохинців* с. *Боляновичі* нагадує ім'я іншого алана *Балянь* (монґ. *Барин*, звідки рос. *барин*), який також був полководцем того ж володаря. Поблизу розміщені села *Тамановичі* і *ТОЛУКОВИЧІ* (див.), *Буховичі*, *Ганьковичі*. (Пор. і *Любохини*, *Пкрегінське*.)

До інших ознак того ж алано-монґольського вектора подій належить, зокрема, гідронім *ГУЙВА* Жт Жт, основа якого досконало відповідає відомому прототипу кит.

Gui 潙 *Гуй* 'Окс' = 'Амудар'я', та прикордонний ойконім Uchanka Pl, який може мати прототипом ім'я сусідного з Ганькоу місто Вухань. Див. і інакше *ГуйВА*.

ХЛОП'ЯНики Чг < імовірний зв'язок з сербс. історією XIV ст. ВОДЕН (Едесса): "Певний час Воден був під владою Радослава **Хлапена**: він дав його у посаг своєму зятеві Ніколі Баґашу напевно близько **1366**/7 р. Місто залишалося в руках Баґаша принаймні до **1385** р. Його завоював турецький полководець Евренос Бей наприкінці XIV ст. разом з рештою Македонії" [en.wiki/Voden].

(Душан – і кесар Прелюб) Пендюрівка, ХЛОП'ЯНики.

Рис. Х5. Топонімічні околиці с. РадоХИНці

● *ХЛОП'ЯНики* **Хлапен** 1366 р.? Чг СОСНиця: ^СВІРок, СОСНівка; ЧОРНОТичі, р. Мерляк у с. **СИНЮ.ТИН** дслов. **сънъ** 'вежа, башта'/ кит. sinu ren люди Заходу і Ц. Азії + тяти/ тин? ^**КОСТИР**ів! К**ас**т**о**рія!, р. КІСТЕР!, МАТВІЇвка, КОЗЛЯничі, КИРіївка, ГАПІШківка, ВІЛЬШане, БУТівка, СтароБУТівка, р. КОНОПлянка у с. **БОНДАР**івка 2, р. КУРІНь! п ТУРії СНОВу, руч. Драгилів у с. АВДІЇвка 1765: х. Хавдѣевка при рч. Буеса, рівч. ЮРівка у с. Купчичі, Баба, Береставиця, БІЛоч, БОРИШка, р. ВЕЖівка = Вижовка, Вѣжовка, р. ЖУРЖІ!, руч. ІВАН.ЧА, р. Муравійка у с. ЗМІТНів, р. МУРІВка і Немига у с. КОНяТИН;

● *ХЛУПЛЯНи* **Хлапен** 1366 р.? Жт Овруч: ^н**АГОРЯН**и, ОЛЕНичі, СИРКівщина, СТУГівщина; БІЛка, ЗБРАНЬКи, КОРЕНівка, РАКівщина, КОПТівщина, ГУНИЧі, ЯСЕНець, КОЗулі, ЛУЧанки, МОЖАРи, КИРДАНи, ІГНАТпіль!, **ФОСН**я!! Хвосна!, (пор. вище р. Хвосниця) БОНДАРівка, БОНДАРі.

ХМЕЛ- імовірний розв. з основи Сміл-, пор. пот. СМІЛИДЖів = 1782: Hmelevie л Невільниці у с. КОРОВія Чв Глибока.

ХОЗАРИЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ (топонімічний слід 26-ї історичної епохи) – VIII / IX ст.: *козарлюга*, *тархан*, *рабин*, *субота*, *сатана*; пор. топоніми Козара, ур. Чухутів яр См, Чугуїв, Чауси та ін. Виявлені у XX ст.

ХОЛМи Чг, ***ХОВМи*** Чг < пахл. hlwm = Hrom Рим, Візантія

б. ***ХОМина Стінка*** бас. Деркулу Лг < ключовий композит, імовірний слід походів до мурів Анастасія за 60 км на захід від Костянтинополя у часи Хоми Слов'янина.

ХОМинЦІ См, Хм, ***ХОМівщина*** Чк < 1) імовірно, від ім'я власного Хоми Слов'янина, претендента на візантійський престол (820-823 рр.); 2) *Ховм-.

Наскільки відсторонено трактують у нас навіть близьку до часів хрещення історію, видно на прикладі подій IX ст. у Візантії, традиційно званих повстанням Хоми. "Михайло II (820–829), засновник Аморійської династії, на початку правління мусив мати справу з повстанням Хоми Слов'янина: «[Хома] уклав мир з агарянами (тобто мусульманами); визнавши їхнього володаря, він прийняв імператорську корону з рук антіохійського патріарха Іова, зібрав різноплеменне військо з агарян, індів, єгиптян, сирійців, мідян, авазгів, зихів, івірів, кавірів, склавінів, гунів, вандалів, ґетів і всіх послідовників мерзоти Мані, разом з лазами, аланами, халдами, вірменами і всілякими іншими народами, і захопив увесь Схід» [23]. Хома, підтриманий аббасидським халіфом ал-Мамуном (813–833), отримав арабські й перські війська, крім того, набрав вірмен, халдіїв (з феми Халдія), єгиптян і сирійців, а також кавказькі й слов'янські народи (Σκλάβοι. Κάβειροι – це, очевидно, ті Κάβαροι, які повстали у IX ст. проти хозарів, поєднавшись з мадярами, тоді як гуни – невідомий фактор. Присутність тут вандалів несподівана і, ймовірно, анахронічна (хоча після поразки у Африці групи вандалів брали участь в обороні фем Малої Азії); що ж до ґетів, то в них можна упізнати кримських ґотів або якийсь слов'янський народ. Підтримка з боку маніхейських груп цілком вірогідна, адже Хома, оголосивши себе супротивником офіційного іконоборства, залучив на свій бік усіх невдоволених" [Алеманъ, 248–249]. Після походів Хоми Слов'янина араби з Андалузії вдерлися на візантійський острів Крит, а туніські Аглабіди почали завоювання Сицилії.

1. Події, пов'язані з Хомою, могли вважати у Наддніпрянщині за важливі: це видно з форм *ХоменЩИНА*, *ХомівЩИНА*. На явну присутність його прибічників вказують назви *ХоминЦІ* См, Хм, *ХомИЧІ* Вл, *ХомівЦІ* Чг, на належність його до церкви яковитів з теренів Халіфату – назви *ХОМ'ЯКОВе*, *ХОМ'ЯКІВка* + Ἰακώς 'грек'. При цьому у такому строкатому напливі народу є і маніхейці, і несторіани, і сирійці, і парфяни.

2. Зокрема, в одному контексті з ім'ям Хоми з'являється слід *кабарів*. Сам факт є діагностичним, адже це плем'я згадане у візантійських джерелах якраз серед тих,

хто підтримав Хому: ● *ХОМівка* Тр ЗБОРів: **КАБАР**івці! **Κάβαροι**!, ВІЛЬШанка, МИЛЬне, ЯРЧівці, МАНАїв, **МОНИ**лівка, **НЕСТЕР**івці.

Інші контексти з репліками етноніма кабарів:

● *КОБРИНове* **Κάβαροι** Чк ТАЛЬне: ^ГУЛяйка; КОБРИНова Гребля, КОЛОДисте, КОРСУНка, БІЛАШки, СОКОЛівочка, ДОБРянка, МОШУРів, ШАУЛИха; ● *КОВЕРівка* **Κάβαροι** Хк ВАЛКи: ^ГРИНців РІГ!, РОГівка, МІЗ.ЯКИ, БАРАНове; **МИХайл**івка ?**Михайло II**, КОРСУНове, івка, СОСНівка, КОЛОДківка, **КУЦ**івка, **СУРГ**аївка, **МАНИ**ли!!, КОВ'ЯГИ!, ХАЛИМОНівка, РозСОХівка; КИСівка, ЗОЛОЧівське, РІДКоДУБ, ВИСОКопілля, ВОВЧе, ГАЙВОРОНське, ВОДОпій, КРУГлик, КАДИГРОБівка, **ДОБР**опілля, **ВІЛЬХ**івське, **ЯСен**еве, **ХВОРОС**Тове, ЦИБУЛЬники, дМИТРівка, КИСівка; ● р. *КОВЕРжин* **Κάβαροι** Кв Переяслав: ГОРБані, СОСНова, КАВКАЗ, ГРЕЧаники, Харківці; ● пот. *КОВЕР* **Κάβαροι** у с. Нагоряни Лв Пустомити: **СЕРДИЦ**я, **ГРИН**ів, СОСНівка, ПідСОСНів, КОНОПниця, ПОЛЯНка, РАКовець, СОКОЛівка, РАДВАНи, МИЛятичі, ЧЕРКАСи, ХОРОСно.

Напевно, топонім Кабарівці відповідає давнішому прототипу Κάβαροι, а Коверівка, Ковержине – пізнішому Κάβειροι.

3. В останньому кортежі репліка *Сердиця* вельми ймовірно вказує на *Сердицю* – тодішню болгарську столицю *Сердика*.

4. Щонайменше у чотирьох районних контекстах виявлено паралельний ужиток форм імені Хома і Тома, що вказує на неодномовне середовище: умовно, прозахідне з Т- і просхідне з Х-. Так, стр. ***Хом**'як* протікає у с. Порик в одній сільраді з с. ^***Том**ашпіль* Вн, і ще тричі зафіксовано районне сусідство: б. ***Хом**ина* ~ р. ***Том**ашівка* Чк, б. ***Хом**ина* ~ яр ***Том**ахів* Хк, р. ***Хом**енЩИНА* у с. ***Хом**инЦІ* ~ с. ***Том**ине* См:

● стр. *ХОМ'ЯК* у с. Порик Вн Хмільник: ^**ТОМАШ**піль!; **СОФІЇ**вка, КУМАНівці, ЧУДИНівці, КУСТівці, ЧЕПЕЛі, РОГинці, КОЛИБАБинці, ТАРАСки; ● б. *ХОМИНа* у с. ХУДОліївка Чк Чигирин: ^ТРУШівці; р. **ТОМАШ**івка л Тясмину; СУБОТів, ЗАМ'ЯТниця, РозСОШенці, ВДОВичине, ВЕРШаці; ● б. *ХОМИНа* л Лопані Хк Хк: яр **ТОМАХ**ів! л Не**МИШЛ**і л Харкова; **МИХАЙЛ**івка!, **НЕСТЕР**енки, МАНченки, **ЛИП**ці, МОМОТове, ПЛОСКе, КОРОПи, ОЛЕШки, РАЙОЛЕНівка, ГОРБані, ВІЛЬХівка; ● р. *ХОМЕН**щина***! у с. *ХОМин**ці*** См РОМНи: ^ЛОКНя, ДУБИНа; **ТОМИН**е!!, ПЕРЕДРІЇ 1947, ОВЛАШі, ЗАЛАТИХа, КАШПУРи.

5. Показова поява у одному районному контексті з ім'ям Хоми та репліками назв міст Близького Сходу *Ракка*, *Кохе* (Ктесифон) унікальньої в Україні згадки острова *Крит*, адже відомо, що походи Хоми Слов'янина і напад маврів на Крит були подіями, близькими у часі: ● *ХОМи* Тр ЗБАРАЖ: ^РАКовець; ОЛИШківці, ДОБРоВОДи, ГЛИНЧуки, КОХанівка, **КРЕТ**івці!

6. Хоча ойконім *Кретівці* Тр в Україні унікальний, було знайдено два районні контексти, у яких двічі повторене сусідство основ Хом- ~ Крейд- і ще раз Том- ~ Крейд-. При цьому синонімічна пара назв гори Крейдяна = КРИДяна Лг прямо вказує на пристосування від прототипу *Крит*:

● б. *ХОМчина* п Ковсугу Євсугу С.Дінця біля с. Євсуг Лг Біловодськ: г. Крейдяна = **КРИД**яна! у с. Гармашівка ^КРЕЙДяне; яр Крейдяний = Меловой п Айдару; яр **СОЛОВЕЙ** л Айдару, ПАРНеве, ПриВІЛЬНе; (●) б. *ХОМина СТІНка* л ДУДівця Деркулу у с. Лимарівка, б. **КРЕЙД**увата л Дурної СТІНки Повної Деркулу; р. **КРЕЙД**яна = Меловая бас. Повної л Деркулу; ● дж. *ТОМівське* у с. **САД**ів Вл Луцьк: бол. **КРЕЙД**а у с. ОДЕРАДи; крин. **СОЛОВЕЙ**ова у с. Торчин; **МИХАЙЛ**івка!, РОВАНці, ЛИПини, РадоМИШЛЬ, МОТАШівка, САРнівка.

7. Що більше, у двох інших районних контекстах з сусідством основ Хом- ~ Мілтеперішні росіянізми *Мілове*, *Мілуватка* явно витіснили давніші українські назви від основи Крейд-, які у свою чергу були народними етимологіями прототипу *Крет-:

● *ХОМівка* Лг Сватове: ^ГОНЧАРівка; **СОФІЇ**вка, МІЛуватка! ***крейд**-?!, СОСНовий, КАЛИНівка, МАНьківка, РАЇвка, РАЙгородка, ПАТАЛАХівка; ● *ХОМинське* Лг МІЛове ***крейд**-?!: ^**ВОД**яно**ЛИП**ове, РозСОХувате; КАЛИНівка.

Інші контексти назв від основи Крейд-:

● *КРЕЙДянка* Хк ^Балаклія: Мілова, **АСІЇ**вка! **Мала Азія**, РАКівка, СОКОЛівка, ПЛОСКоярка, БОРОДоярське; ● *КРЕЙДянка* Хк Вел. Бурлук: **МИХАЙЛ**івка!, НЕСТЕРівка, Мілове, Попельне, Аркушине; ● *КРЕЙДяне* Лг Марківка: ЛИПове.

8. Два наведені вище контексти (Лг Біловодськ і Вл Луцьк) виявляють новий важливий елемент – основу Соловей-. Її можна поставити у відповідність до монастиря у Філомеліоні, чернець якого, згідно з леґендою, передбачив долю чотирьох товаришів-спафаріїв. Таких контекстів виявлено ще три – з двома районними сусідствами основ Том- ~ Солов-, Хом- ~ Солов- і одним прямим сусідством Том- ^Солов-:

● *ТОМАківка* Дп Верх-дн: ^**СОЛОВ**'ївка! Philomelium; КАЛИНівка, ГОРБцеве, СОКОЛівка, БОРОДаївка; ● *ТОМАківка* Дп СОЛОНе: б. **СОЛОВЙ**ова Philomelium у с. Новопокровка, ГАРКУШине, БезБОРОДЬкове, НАТАЛівка, МИРОпіль, СУДАНівка; ● бол. *ХОМИНе* у с.

МАЛАХівка Жт Лугини: ^**ЛИП**ники, МОЩаниця; **СОЛОВ**'ї! Philomelium, бол. **МИХАЛ**ове у с. Радогоща, ВОЛОШине, КАЛИНівка.

Інші контексти основи Солов- чомусь не дуже виразні:

• ковб. *СОЛОВ'**ян**и* Пл Кобеляки: **СЛАВН**івка *солов-, БРОДщина, ШЕНГУРи, ДРИЖина Гребля, МІДянівка, **МИХАЙЛ**івка!, САМАРщина, СОСНівка, ГРЕЧани, ВІЛЬХуватка; • бол. *СОЛОВйове* у с. САРновичі Жт Коростень: СИНГАЇ дслов. **съінъ** 'вежа, башта', НЕМИРівка, **МИХАЙЛ**івка!, МЕДИнівка, ХОДАки, чки; • б. СОЛОВйова Жт Черв-арм: СКОЛОБів, КОЛОДіївка, ПУЛИНо-Гута, ЯСенівка, МУРАВно; • мілина *СОЛОВ'їне Крило* у с. Семидуби Кр Голованівськ: МАРИНопіль, ЯСне, ЛИПнЯГИ; • бол. *СОЛОВЕЙове* Вл Кам-Каш: СОСНівка, ОЛЬШани, КРИМне, Воєгоща, РАКів Ліс, СОШичне.

9. У наведених дотепер контекстах реґулярно поторюється основа Калин- (4) і Рак- (3). Ці репліки можуть відповідати прототипам *Каллінік* і *Ракка*, які являють собою нази того самого міста на Євфраті по-грецьки і по-арабськи.

10. Основи Михайл- (6)/ Михал- (1) з високою імовірністю вказують на Михайла II.

11. В одному з районів Луганщини в одному контексти опинилися згадки греків, могаметан і вандалів, що підтверджує думку А. Алеманя:

• *ГРЕЧИШкине* Лг Нов. Айдар: Мало**ВЕНДЕЛ**івка! **вандали** (**процитувати гр. форму!**), **МИХАЙЛ**івка ^ЦАРівка, **БАХМУТ**івка.

12. Те, що серед групи назв від основи Хом- є ойконіми *ХомЕНКИ*, може означати тяглість етнічної пам'яті українців у часи після IX ст. Однак харак-тер кортежів цих тем відмінний. Тут жодного разу не трапилися реми Крейд-, Угрин- або Соловей- – очевидно, назви *Хоменки* опинилися у "чужих" контекстах внаслідок пізніших переселень мешканців відповідних сіл:

• *ХОМЕНКи* Вн ШАРгород: ПОЛЯНа, СОСНівка, РАХни, ЛОПАТинці, ОЛІХи, **МИХАЙЛ**івка, КАЛИНівка, ПОПЕЛівка; • *ХОМЕНКи* Пл ДИКАНЬка: ^ЯРОХівка, ДЕЙНЕКи, ОРДАНівка, ГОРБАТівка, ФИЛОНівка; **ГАВР**онці, **МИХАЙЛ**івка, СЛИНЬків Яр, ДЕЙНЕКівка, БОРОДАЇ, ПРОНі, СОКОЛівщина, ВІЛЬШана; • *ХОМЕНКи* Пл ХОРОЛ: ^ДАЦІЇ; ОРІХІВщина, ТАРАСівка, ПАДУСі, ШТОМПЕЛівка, **СОФІЇ**вка, КОЛОМІЙцеве ОЗЕРо, ЛАГОДівка, НАСТАСівка, РАЙківка, **ПАВЛ**енки, РОМОДАН, **СОФ**ине; • *ХОМЕНКове* См Кролевець: ^ОТРОХове, МУТин; МИРне, НеРОВНине, ДОБРотове, ЗАЗІРки ^ ур. МАРИЦя, **ГРЕЧ**кине, ЛОКня, ДЕЙНЕЧине; • *ХОМЕНКове* См ЛИПова Долина: ^АРШУКи, ВОРОПАЇ; **ГРЕК**и, КОЛОМІЙцева Долина, **НЕСТЕР**ЕНки, КАРПці, ЯСНопільщина, ГРАБщина; • *ХОМЕНКове* Лг БІЛокуракине: ^ПАВЛівка; **КИСЕЛ**івка, РАЇвка, КУРЯЧівка ^ХОМЕНКове Перше, **НЕЩЕР**етове, КАЛИНівське, КАЛИНова Балка

13. У багатих околицях с. *ХоминЦІ* Хм Хм трапилася назва *Аркадіївці*, яку можна зіставити з високо імовірним прототипом – ім'ям Аркадіополісу, під час облоги якого Хома яраз і був зраджений і виданий Михайлу. Що більше, формант -ці вказує на учасників подій:

• *ХОМин**ЦІ*** Хм Хм: ^ДАНюки, ЧАБАНи; **АРКАД**іївЦІ, **ГРИН**івЦІ, ХОДАківЦІ!, **МАНИ**лівка, **БАХМАТ**івЦІ, **МОЛОмолинЦІ**, ВИЩі ВОВКівЦІ, ПАРХОМівЦІ, ПИРОГівЦІ, ОЛЕШківЦІ, ОЛЕШин, ВОВЧа Гора, НАФТулівка, **ДОБР**огорща, БЕРЕЖанка, РІДКоДУБи;

В одному з контекстів село Аркадівка опинилося у одній сільраді з с. Крейдянка *Крета-: • *КРЕЙДянка* Хк Шевченкове: ^**АРКАД**івка Arkadiopolis!; ХУДОярове, МИРопілля, ДУВАНка, **МИХАЙЛ**івка ^РАЇвка, **МИХАЙЛ**івка ^РОМЕНщина!

14. Серед інших контекстів поруч з с. *Аркадіївка* не раз трапилася назва с. *Михайлівка*, – що не можна не поставити у відповідність з облогою Михайлом II Аркадіополя, у якому закрився Хома:

• *АРКАДіївка* Хк САХНОвщина: ^**МИХАЙЛ**івка; НеХВОРОЩа, КАЛИНівка, ГАРКУШине, ЗаГАРКУШине; • *АРКАДіївка* Мк Арбузинка: ^ХМарівка, ПОЛЯНка; Ново**МИХАЙЛ**івка; • *АРКАДіївка* Хс 326 Генічеськ: РІВНе, ВІЛЬНе; • *АРКАДіївка* Кв ЯГОтин: **НИЧИПОР**івка!, ГРЕЧАНівка, ХУД.ОБ**івщина**!, ГРЕЧана Гребля, СОКОЛ**івщина**, БезУГЛівка, РАЙ**ківщина**.

15. В останньому контексті разом з Аркадіополісом згадано ім'я Ничипір. Воно може стосуватися візантійського імператора Никифора, який правив незадовго до подій 820 р. – у рр.: • *НИКИФОРів**ЦІ*** Вн Немирів: РАЙгород, СПОДАХи, СОКІЛець, СЕЛЕВинці; • *НИКИФОРівка* Дц Артемівськ: САНЖАРівка, ДРОНівка; • *НИКИФОРівка* Кр Долина: КАЛИНуватка, Ново**МИХАЙЛ**івка!; • *НИКИФОРове* Дц Сніжне м/Р: СУХівське, ПЛЕСове.

16. • *ХОМине* См См: ^**ЛИП**няк, ВІЛЬШанка; **СОФІЇ**вка, Ново**МИХАЙЛ**івка!, ОПОЛОНське, ЮНАКівка, НИЗи, СТІНка, ЗОЛОТарівка, РАДЬКівка; • *ХОМине* Чг НІЖин: ^НИЗи; ХОМівка ^БезУГЛівка!, **ПАЛИВОДа U**; КАЛИНівка, **ЛИП**ів **РІГ**, ЗАНЬКи, МИРне, ВІЛЬНе, МЕДИН**щина**!; • пот. *ХОМА* ІФ Долина: **ЛИП**а, ЯВОРів, ЯКУБів, ТАНява, МИСЛівка.

17. Дотепер імена новокоронованого імператора Михайла II і претендента на престол Хоми трапилися разом у 4 районних контекстах.

Далі таких контекстів було знайдено ще 8 – три рази Хом- ~ Михайл- і 5 разів Том- ~ Михайл-:

• *ХОМів**ЩИНА*! Чк ДРАБів: ^КОВТУНівка Ekbatanae?; **МИХАЙЛ**івка!, ГРЕЧАНівка, ЯВОРівка, КАРАБАНи, ЗОЛОТоношка, МЕХЕДівка, МИТЛашівка, АШАНівка, БезПАЛЬЧе, БезБОРОДЬки; • б. *ХОМИНа* у с. Петро-Свистунове Зп Вільнянськ: ^ЯСИНувате; Ново**СОФІЇ**вка, **МИХАЙЛ**івка! З ^СОКОЛівка, СМОРОДине, ДИХАНівське, РАЙське; • оз. *ХОМА* біля с. Новосілки Кв КСв: зат. **МИХАЙЛ**івська, РАКівка, НЕГРАШі, ХОДОСівка;

• *ТОМилівка* Кв БЦ: **МИХАЙЛ**івка! ^ВЕРБа, ПОТІЇвка, МАТЮШі, ВІЛЬШАНка, БЛОЩинці; • *ТОМАшівка* Хм ДУНАЇвці: ^УДРІЇвці; **МИХАЙЛ**івка, СОСНівка, СОКІЛець, НЕСТЕРівці, РАЧинці, РАХнівка, КсАВЕРівка; • *ТОМАшівка* Хм ЯРмолинці: **МИХАЙЛ**івка, **МИХАЛ**ківці, ЯСенівка, СОСНівка, СОКОЛівка, КАДИївка, БАРАНівка; • *ТОМАківка* Дп рц: ^КИСЛичувата; **МИХАЙЛ**івка!, НАСТАСівка; • *ТОМАшівка* Жт Володарськ-Вл: **МИХАЙЛ**івка, КРАЇвщина; • *ТОМАшів**ЦІ* ІФ КАЛУШ: **ПідМИХАЙЛо**!!, УГРИНів, МИСЛів, ЯВОРівка, ГРАБівка.

Останній контекст особливо переконливий, адже серед інших рем немає ойконіма "*Михайло". Тобто значення *Підмихайло* – село тих, хто вірний Михайлові II.

18. Інші контексти розкривають строкате середовище місцевого населення з виразними етнічними і конфесійними укрaпленнями:

• *Хом'ЯКІВка* + Ἰακώς 'грек' ІФ ІФ: ^ПОГОНя, ПШЕНичники; КРИХівці, ЛИПівка, ВОВЧинець, ВІЛЬШаниця, РАДЧа, **УГОР**ники, КОЛОДіївка, ДОБРовляни, **УГРИН**ів; • *ХОМина* Лв ПереМИШЛяни: ^БІЛе; РІВНе, **ВОЛОЩ**ина, КОРОСне, ГРАБник, РОМАНів, **ВІЛЬХ**овець; • *ХОМИ**ЧІ* Вл Любомль: **ХВОРОС**тів, ОМЕЛЬне, **ПУЛЬМО**, **ПУЛЕМ**ець, ВІЛЬШанка, РІВНе, РИМачі, ПЛОСКе, СОКІЛ, ЛОКУТки, МОСИР, АДАМчуки; • *ХОМів**ЦІ* Чг Бобровиця: ^СУХиня, РУДЬКівка; МИРНе, **ГАВР**Илівка, ТАРАСівка, ОЗЕРяни, ГОРБачі, СОКОЛівка.

Підсумок. Виходить, навіть цього історичного епізоду достатньо для пояснення присутності у відповідних районних топонімічних контекстах в Україні цілого грона етномовних укрaплень (адже Хому підтримували десяток етносів сходу Візантії та суміжних земель). В окремих випадках, як-от з кабирами та вандалами, дані топонімії становлять окрему групу незалежних арґументів на користь уже наявних припущень істориків. У своїй сумі вони розкривають конкретні механізми етно- і глотогенезу – як мовні докази асиміляції предками українців відповідних етномовних меншин.

З іншого боку, завдяки збереженій візантійськими хроніками схемі історичних відомостей стає можливим ідентифікувати низку топонімічних основ з втраченими значеннями (Соловей-, Аркадії-). У системному розгляді подій конкретизовано значення композит (*ПідМИХАЙЛО*), підтверджено припущення про вагомість подій, відображених у назвах *ХомівЩИНА*, *ХоменЩИНА*. За цією топонімічною моделлю етнічна пам'ять українців створила упродовж тисячоліть назви для цілих історичних періодів та епізодів місцевої історії, як-от *Мединщина* Чг, *Барвінщина*, *Троєщина* Кв, *Гудівщина* См, руч. *Мантролівщина* См, *Драчівщина* Чг, *Іванівщина* Жт, *Закроївщина* См, *Краївщина* Жт, *Кирияківщина* См, *Литовщина* Хк. Такий висновок випливає з пізніших аналогій – *хмельниччина*, *коліївщина*, *гайдамаччина*, *Гетьманщина*, *Москівщина*. Відтепер *Хомівщина* і *Хоменщина* постають як збережені у Наддніпрянщині етнічною пам'яттю українців позначення для подій боротьби Хоми за візантійську корону у 820-823 рр.

Окремим назвам стає можливим повернути вірогідний конкретний історичний контекст: зокрема, поява назви *Кретівці* найімовірніше сталася у зв'язку з нападами на Крит андалузьких маврів у IX ст., група назв від основи Аркадії- виразно пов'язана з фактом облоги міста з оточеним там Хомою військом імператора Михайла II у 823 р.

Також виключно внаслідок виявлених контекстуальних фактів взаємної просторової близькості окремих назв вдалося запропонувати цілком прийнятні мовні реконструкції для кон'єктив: Крейд-/ Крид- з *Крет-.

[redacted] р. ***ХОМУТНя*** з с. Телепеньки Вн < ?ім'я власне архієпископа Хоматіяна (1219 р.). "То је било 1219. год. Сасвим је разумљиво, да је оснивање самосталне српске цркве изазвало протесте из Охрида, а нарочито од Димитрија **Хоматијан**а, тадашњег архиепископа".

[redacted] ***ХОНЯКІВ*** Хм < Χῶναι + Ἰακώς 'грек'.

Неодноразово зустрінута основа Колос- найвірогідніше є продовженням відомого в античному світі прототипу – назви міста *Колосú* Colossae Κολοσσαί [СКД, 310]. До колосян апостол Павло написав два канонічно визнаних листа. Місто остаточно зруйноване турками у XI ст., а ті, хто вижив, переселені до сусіднього міста *Хони* Chonae Χῶναι (тепер тур. Honaz) [en.wiki/Colossae]. Звідси родом був історик Нікіта Хоніат. Цей ойконім має також продовження у топонімії України:

• *ХОН.**ЯКІВ*** Χῶναι + Ἰακός 'грек' Хм СЛАВУТа: ^ПОНОРа ^р. ТУЛа = СОРОКа, УЛАШанівка; р. **ПАВЛЮ**Чин Paulus у с. Нов. **КРИВ**ин ^НЕТІШин, БЕРЕЗдів, ЖУКів ^ПУЗИРки!, ПереМИШЕЛЬ, СЬОМАКи, ХОРО**СТОК**, ХОРОВиця, ВОЛИця, ГУБельці, ГАННОпіль, СОСНівка, КРАСНосілка, ІВАНівка, КРАСНостав, ВЕСЕЛинівка, МИРуТИН, РОМАНини, БАЧМАНівка, р. НИРка у с. КЛЕПАЧі, ШАТЕРники, КУТки, ЯБЛУНівка, КОЛОМ'Є, ЦВІТоха, КАМ'ЯНка; р. ГАЛЕболото у с. Довжки, р. ЗАКАТа! у с. Мал. Скнит, р. СИНява дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' у с. МИНЬківці, Крупець, р. ХОТИЧИН у с. ГОЛОВлі, р. ЧОРНиця;

Ім'я Павла у контексті с. Хоняків може бути поставлене у відповідність з листами Св. Павла до колосян (пор. вище: "**КОЛОС**івка, **ПАВЛ**ЮКівка Жт Овруч").

• *ХОНЬківці* Χῶναι Вн Мог-Под: **КОНЕВ**а, **ТЕКЛІ**вка, **ТАРАС**івка Ταρσός, р. ТРОПова у с. **ТРОП**ове **ⷐⷉⷯⷭ**, **ⷈⷉⷯⷭ** - Spike, **ШЛИЩ**ківці **ⷓⷘⷤⷭ** = ⷘⷤⷪⷯ - Spike; **ІРАКЛІЇ**вка Ἡράκλεια ^**ЖЕРЕБ**илівка ?Ἔρεβος Ереб 'морок; морська безодня'; **КРИШТОФ**івка, **ШЕНДЕР**івка, **КОС**и, **БАБ**чинці, БЕРЕЗівка, ОЛЕНівка, КРИЧанівка, БІЛЯНи, БОРІВка, ГРУШка, КОЗлів, МАЇнка, ЧЕРНівці, ЮРківці, ЯРИШів, ЯРуга, ІВОНівка; **САЇ**нка, **КУКАВ**ка, ЯСТРУБна; р. ІОРЖина ергане?, р. БРОНниця, р. КОТЛУБАївка і с., ОЗАРинці, ПЕЛИнівка, р. СУХа.>>

ХОРОЛ Пл, див. II. *ХАРЛ-.*

ХОРОСТ- < 1) нім. **Karst** 'Карст'; 2) прагерм. *xurstiz 'гай, ліс' [Orel]. Див. II. *КОРОСТ-*, *ХРУСТ-*.

ХОРОСТЕЦЬ (1503: Хворостець [uk.wiki]) Тр. Коментар О. Трубачова до ст. ***хворост*** у словнику Фасмера: [Сюди ж Махек зараховує (Etym. slovn., стор. 162) нім. **Forst** 'ліс'. Згодом Махек ('Slavia', 28, 1959, стор. 277) спеціально зазначає, що субстратними є тільки сербохорв. і словен. слова із знач. 'дуб', а не назви чагарника, галузок, тобто русск. хво́рост. — Т.]. Пор. пот. *Форещинка* у с. Микуличин ІФ Надвірна.; прізв. 1 Форостець, 48 Форостецька, 37 ий.

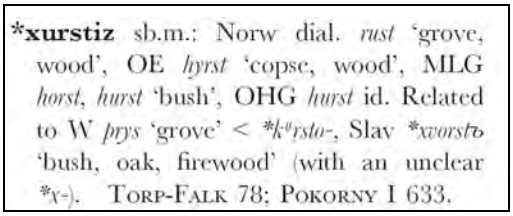
***xurstiz** sb.m.: Norw dial. *rust* 'grove, wood', OE *hyrst* 'copse, wood', MLG *horst*, *hurst* 'bush', OHG *hurst* id. Related to W *prys* 'grove' < **kᵘrsto-*, Slav **xvorstъ* 'bush, oak, firewood' (with an unclear **x-*). Torp-Falk 78; Pokorny I 633.*

*Рис. Х4. Довідка про прагерм. *xurstiz 'гай, ліс'* [Orel, xx]

ХОРОХОРИН Вл < монг. *Хорхорин* 'Каракорум'.

ХОРТИЦЯ Чг, Зп. **У назві Хортиці – етнонім половців.** На картосхемі (рис. **Х6**) зведені доступні з публікацій топоніми від основ Коман-, Хортиц-, Обух- і схожих: сумірність їхнього поширення очевидна. Першоджерелом усіх етнонімів половців вважають тюрк. qu *qub із значенням "половий, жовтуватий, світлий" [Golden]. Це гр. Κουμάνοι, лат. Cumani, києворуське **половци**, пол. Pławcy, чес. Plavci, мадярс. Pálocs, Kúnok; в Codex cumanicus ще лат. Falones і Phalagi, серед.-верх.-нім. Valewen і Valani.

Вірм. Xarteš – один із синонімів етнічного ім'я куманів: пор. "для вірмен вони Kharteš, Khbšah" [Spinei, 217]. Пишуть це слово խարտյաշ, у транслітерації xartyaš, але звучить [xartaš], 1050 р. xartēš; сучасне значення, як і колись, – 'білявий' [АРСГ, 186]. У цій назві половців – вірм. խարտյաշ xarteš ми вперше упізнаємо́ і прототип о. ХОРТИЦя на Дніпрі (отже, "Половецький острів"), що зразково мотивує цю історичну реалію, успадковану козацтвом (цілком очевидно, що інші етимології не мають переваги історичної мотивації).

Арґументи літопису – Хортиця не раз згадана в літопису у зв'язку з походами на половців: Іпат. л., 1103, 1224 рр.та ін., зведення у [СЛН, 171–172].

Гідні подиву межі поширення основи Хортиц- (рис. **8**): від Сибіру до Дніпра і Грузії! Однак така і є історична траєкторія половців. Околиці однойменного села на Чернігівщині: • *ХОРТИЦя* **Xarteš** Чг ВАРВа: ^БОХАНів кит. **Бухо** Бухара, **СІРИК**ів гр. **Σηρική** Китай, **СІРЯКів**щина + Ἰακός 'грек', САВЕРське куманс. **sver** 'приязний', КАЛИНовиця лит. **kalinys** полонений, КУЛИШівка куманс. **kvlek** 'сорочка'/ kuli? Є також • *ХОРТИЦЫ* РФ Новг.: ур. ЧУДцы, СИТ.ОМЛя (пор. р. СИТОМЛЬ на Оболоні у Києві), ЯСНовики, ЖАДово, р. ПоЖУПИНка; • *ХОРТИЦа* РФ Алт.кр.: ^ГРИШКовка; • *ХОРТИЦа* РФ Оренб.; • *ХОРТИЦЫ* РФ Омс.; • ხართიში *ХАРТИШо* Грузія (долина Араґві); • ხურჯისი ХУРТ'ІСІ Грузія (над р. ТЕРЕК). (Схожі назви є від Австрії до Афганістану.)

Топоніми у Грузії не можна не поставити у зв'язок з перебуванням тут половецького князя Отрака і його війська у 1113-1126 рр. на службі в царя Давида IV [ЛР, 368]. Це його Сирчан через співця Ора кликав повернутися (див. І. *ЄВШАН-ЗІЛЛЯ*). У Закавказзі половці воювали з турками, які досі те пам'ятають, бо позамінювали назви сіл Koman^{+}: рис. Х5.

Рис. Х6. Межі кипчацького племінного союзу (....) і його топонімічний слід: назви від основ Куман-, вірм. Xarteš- 'половець' і куманс. abusqa 'старий'; бронзова маска сарматського часу, I ст. [Tesori, 135]. В Україні 2 Хортиці, в Росії їх 6, у Білорусі Харціца, в Австрії Картіч, в Афганістані Хартіцак. Що до Обухових, станом на 16.11.16 сильніше припущення – від монґ. **абуха** 'захоплений, узятий' [СТМЯ, I, 6].

Повернулися звідти кумани під ім'ям *хартеш*, даним вірменами – сусідами грузин. Топоніми *Хартишо* і *Хурт'ісі* на північ від Тбілісі у долині Араґві та над р. ТЕРЕК, яка далі тече через Кавказ *Дар'яльською ущелиною*, вказують на шлях, яким половці Отрака *пішли з* Іверії. Про це ж говорить і назва р. Терек – явно з куманс. terek 'дерево': ознака з боку степів (не так у Фасмера). Інші докази перебування Отрака в Грузії (літоп. "Обез·и") – збережена назва с. *Комані* в Абхаз·ії, як і основа Івер- у топонімії Степової України: • *ІВЕРське* **Іверія** Дц Олександрівка: НовоІВЕРське; • б. *ІВЕРина* **Іверія** Хк Хк: **ШУБ**ІНе, ПОДОЛЬОХ (пор. вище ИВЕРовское біля с. ОБУХово РФ Тверс).

Виявлена нами раніше схожість назв нп *ШАРАПАНівка* Вн Крижопіль (**КАВК**ів Яр ар. **Kabk** Кавказ, ОДАЇ), р. *ШАРАПАНівка* у с. Цибулівка Вн Тростянець (ТОРКанівка, КОЗинці), *ШАРПАНці* Лв Сокаль, ŞERPENi у Молдові й *ᲨᲝᲠᲐᲞᲐᲜᲘ Шорап'ані* в Грузії теж підтверджує половецький слід (рис. Х6). Адже є куманс. tastar ul sarpañ (букв. серветка "з сарпану"?/ "з Сарпана"?) = лат. toalia серветка, перс. dostar (dästar 'рушник, хустка на голову'), за Ґ.Куном – 'шовкова тканина, хустка' [Kuun, 123, 294]. Оскільки Шорапані був відомий ще Страбону (11.2: Σαραπάνα, ~ων) [Тищенко 2011, 107] і Прокопію (Σαραπάνις), то половецьке слово – лише репліка ім'я міста (пор. і *шарпанина*, і *сарафан*). Інший вірменський прикметник թեթեւ t'et'ev світлий (про волосся?) з очевидністю лежить в основі ще кількох топонімів-реплік в Україні:

• ***ТЕТЕВ**чиці* թեթեւ t'et'ev світлий Лв **^РАДЕХ**ів **Rawdah**!: (26 км від **ШАРПАН**ців), **ОРД**ів, **ТОРК**и, **ПОЛОВ**е; • *ТЕТІЇВ* t'et'ev Кв рц: р. **КРИШТОВ**иха, б. **ЩЕРБАН**ька ?Σαραπάνα у с. П'ЯТиГОРи, СНІГУРівка Qarly [Баскаков, 75],; • р. *ТЕТИВа* = ТИТЕВа t'et'ev у с. ЛЕМЕШівка **Чг** Городня; • *ТИТІВка* t'et'ev **Чг** Ніжин: **^КАРДАШі** ?тюрк. kardaş брат/ вірм. [xartaš] білявий, **ТАБОР**ище; • р. *ТИТІВка* t'et'ev = *ТИТОВа* у с. Слобідка **Чг** Мена: **ЯСЬ**кове.

Серед половецьких генонімів варті уваги *Єльтукове* – орда половців на Дону ([Плетнева, 69]: *Явтухи* Хм, *Явтухівка* Хк, *Явтуш**енко**ве* Хк, прізв. *Євтух*); *Бурчевичі* – орда половців на Самарі й порогах > *Борщовичі* Лв, *Боршевичі* Лв, прізв. *Борщ**ак***.

ХОТИМИР ІФ, ***ХУТОМИР*** Вл < копт. ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ

Першорядною виявилася роль іншої реалії копт. ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ (Gk); m. Kata-meros, lectionary in the Coptic Church [BED]. У жодному іншому джерелі це значення не прописане з такою конкретністю і вичерпністю. Інакше кажучи, лише у коптській церкві проповідь називалася грецьким терміном ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ. У самій давньогрецькій мові ця колись вільна синтагма була відома тільки із значно ширшою семантикою: κατὰ μέρος букв. 'у свою чергу' від слів κατά 'під' + μέρος 'частина, спадок, місце, черга' [Chantraine, 679].

Можливий зв'язок з назвою с. *Хотимир* виник при цільовому перегляді коптського словника. За картою село *Хотимир* лежить на річечці *Хотимирка* неподалік Дністра, сусідні села *Гарасимів* і *Жуків*, за яким с. *Жукотин*. Як виглядає з назв, у *Гарасимові* в ті часи була **γερουσία**, рада греків-старійшин, а *Жуки* причетні до скарабея і традиційних вірувань; сутичка з сусідами сталася в *ЖукоТИНі*. Тобто, у проповідників були умови і поширити слово Христове, і мати певний захист у близькій герусії.

Припустивши зв'язок **ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ** ~ *Хотимир*, слід було дослідити околиці топоніма (рис. 2). Перевірка полягала у пошуках інших ознак можливої присутності греків з Єгипту *часів коптської церкви* у межиріччі Верхнього Дністра і Пруту десь у IV ст. н.е. Спочатку були виписані дані з АТП-73: • ≋ ☩ пот. *ХОТИМИРка* у с. ***ХОТИМИР*** ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ: (Gk)? ІФ ТЛУМач: ^ЖАБо**КРУК**и!; СОКИРчин, **ЯКІВ**ка + ⲓⲁⲕⲱⲃ 'грек', ІСАків, **ЛОКІТ**ка ⲗⲁⲕⲁⲧ, **ПАЛАГ**ичі! пелагос/ Παλλάδιον скульптура Афіни? **^ПОПЕЛ**ів πέπλος античний просторий одяг, БУКівна, **АНТОН**ІВка, **СОКОЛ**івка, **ОЛЕШ**ів ⲇⲉⲅ. Alashia 'Кіпр', **СУХоДІЛ**, КУПЕЛів, ЗОЛОТа ЛИПа, НИЖнів, НаДОРОЖна, ГРАБ**ИЧАН**ка, БІЛоГІРка, КУТище!, ПриБИЛів! ⲡⲁⲣⲉⲙⲃⲟⲗⲏ, пот. ДОРОН.ОК у нп ПідвЕРБці і **ЖИВ**АЧів, ДОЛИНа, МОСТище, ДЕЛеве, **ОЗЕРЯН**и!, БРАТИШів!, ОБЕР**ТИН**, БОРТники, ТАРАСівка, **ЖУК**ів!, пот. **ХРУСТ**ів Карст; +^ **ЖУКоТИН**!, ОДАЇ, ОТИНІЯ ^БАБ'ЯНка ІФ КОЛОМИЯ.

<<• ПРИБІЛля ⲡⲁⲣⲉⲙⲃⲟⲗⲏ Лв Жидачів: ^КАЛИНівка, ДЕВ'ЯТники, ЮШківці; РЕПЕХІВ, ЖАБо**КРЯК**и, ТриБОКІвці, РОГІЗна, БОРИничі, ЧОРНий Острів, ВЕРБиця, ТУРади, ЗаГІР.ОЧко, РОМАНівка, ОТИНевичі, ДУНАєць, КРЕХів, КОЛОГОРи. >>

Дальше насичення пошуковиком районного топонімічного ландшафту навколо с. *Хотимир* ІФ Тлумач *назвами річок* з СГУ збагатило історичну картину чи не удвічі. З їхнього матеріалу випливало, що люди з Єгипту припливали сюди не раз (р. ЧОРНява, р. БЕРЕЗина, р. **БАРИШ**ка):

(Продовження контексту "≋+ ☩ пот. *ХОТИМИРка* у с. ***ХОТИМИР*** ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ: (Gk)? ІФ ТЛУМач") пот. **ГОСТ**ИЛІв л СЕМЕНівки у с. ГАРАСИМів! ^р. **ЧОРН**ява, пот. ВІЛЬХовецький ^**ЖУК**ів!; р. **БЕРЕЗ**ина л. ТЛУМача Дністра; р. **БАРИШ**ка, СУХоДІЛка, КОРОПець!; р. СЕЛЯТИН = **СЕЛЕ.ТИН** σελίδες? = Netecza у с. БОРТники, р. **ВІК**нянка у с. **ОЛЕШ**а! Alashia 'Кіпр'; пот. ЯСІнник у с. ЛУГ; пот. **БЛУКАЙ**ло! л ТЛУМачика у с. **КОЛІН**ці *colon- ^пот. **ХРУСТ**ів = СОЛОНИПЕР (пор. Солунь + р. Ибар Срб.), пот. **КОЛОМИЙ**ка; пот. ГРУШка п Тлумача Дністра; Gruszka, Gruszecki potok [SG, II, 876, 877] у с. ГРУШка ^пот. МЛИНівка 11).З аналізу численних кортежів вимальовується висновок про велику відповідальність у ставленні до справи євангелізації греків: слід їх є всюди, де раніше процвітало язичництво (Кир'яківка Мк, Киряківка Пл, Кирияківщина См та ін.).

Виявлена у контексті *Хотимира* назва *Жуко.тин* спонукає до припущення, що мала б існувати і модель *Шкрупо.тин. Справді, етимологічно прийнятний відповідник такого композита існує у вигляді ім'я балки *Скропа.тин.а* = Скрапотана л Плоского Водяного п Сіверс. Дінця [СГУ, 509].

З копт. **ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ** були розпізнані його репліки не лише у назві с. ХОТИМИР на р. ХОТИМИРка ІФ Тлумач у межиріччі Верхнього Дністра і Пруту, але й с. ХУТОМИР Вл Любешів, а також в унікальних назвах сіл KATOMIERZ під Бидгощем у Польщі, ХОТОМИРичи РФ Брянс. (і COTU-MARe у Молдові?).

Ці репліки **ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ** вказують на те саме раннє поширення у нас хри[illegible] ства, про яке в далекому V ст. писав Святий Ієроним (до речі, він працював над перекладом Євангелій у Єрусалимі, а однак був добре обізнаний з обставинами євангелізації у Скіфії: доказ зв'язків за цим вектором). А далі вже завдяки методу топонімічного контекстування околиць цих назв вдалося самими фактами наявности в них певних топонімів зміцнити ймовірність правильної ідентифікації їхнього сенсу: КОЛОНиці, КОНОНи, ЖУКи, ЖУКоТИН; КОШКОДАНово, ЧЕРТОРОХ, БУТРЕ РФ Брянс.

Придивімося тепер до околиць іншого ойконіма в Україні, який зберіг спогад про **ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ** 'проповідь у коптській церкві', – села *Хутомир* Вл:

• ☩ ***ХУТОМИР*** ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ: (Gk) Вл ЛЮБЕШів: ^бол. **ТРІЩ**авка ***тріск-** sistrum у с. **Бих**ів; бол. СЕЛЯТИн σελίδες = СИЛЄТин у с. Мала ГЛУША, бол. **ОСОВЕЦ**ко осовиц- біля с. Вел. ГЛУША ^бол. **ЛОБ**ачиха; бол. МОТРуна Μάνδρα area: mandra у с. **Лоб**на ^МіжГАЇці; БУЧин!, СЕЛІСок, ЛЮБ'ЯЗЬ, СУДче, ХОЦунь, СВАЛовичі, бол. **БУБРів**ина = **Бобров**ина у с. **БЕРЕЗ**ичі ^бол. **КОРНАЧ** ^БЕРЕЗко ^**ВІЛ**!; бол. **СТИГЛ**о у с. **БІР**ки ^ВИТУЛе; ДІБРова, ЩИТИНЬ (Σκῆτις, Σκήτη, Scetis Ⲥⲕⲏⲧⲓ, St Makarios, 360 AD; Beheira Gov., Egypt) ^ГЛУША; ЛЮБоТИН ^ГІРки ^МУКОШин, **ГРЕЧ**ИЩа ^ШЛАПань; р. ОДРИНська Річка Hadrien? у с. **Буч**ин: вул. ОДРИНищі = ДРИНищі; бол. КОРОБЧич-Болото; БЕРЕЗна Воля, ЦИР, ЛАХВичі; Вел. КУРІНЬ, В'ЯЗівне, рівч. ПОГОНя у с. ДОЛЬськ.

Рис. X7. Топонімічні околиці с. Хотимир ІФ Тлумач

Слід підсумувати, що у грецькій мові слова **ΚΑΤΑ-ΜΕΡΟΣ** саме з таким значенням 'проповідь' не було. Гр. μέρος 'частина, частка, спадщина, місце, черга' з прийменниковими виразами як-от κατὰ μέρος 'у свою чергу', ἐν μέρει 'почергово, раз-у-раз' та ін. [Chantraine, 678–679]. Копти запозичили у греків слово **ΜΕΡΟΣ** (Gk) m. Share, portion, lot, як і похідне дієслово **ⲁⲡⲟⲙⲉⲣⲟⲥ**: (Gk); vb (w/ ⲉⲣ–) To divide off, separate. Однак форма **ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ** і її нове значення 'проповідь (у коптській церкві)' розвинулися з грецького мовного матеріалу лише у коптській мові і тому є діагностичними для нашої теми.

Аналогічні місця (єдині **U**) розшукані у Польщі й Росії:

• ✞ *KOTOMIERZ* = KATOMIERZ катамерос: (Gk) [Encarta] Pl 52b1 (**U**) BYDGOSZCZ: ^SIENno, **STRON**no, MIRowice, **BRZEZ**no, ZAWADa, BOROWno; KORYTowo, WILCZe, MARIAMPOL, BIAŁe Błota, rz. Wisła, SZCZUTki!, GOŚCIERADZ, jez. TRYSZCZYŃskie!, rz. KOTOMIERZanka, **MYŚLĘCIN**ek! ^BYDGOSZCZ, ZIELONka, KOBYLarnia; • ✞ *ХОТОМИРичи* катамерос: (Gk) РФ Брянс.: ПАЛЬЦо, ЖЕЛТоВОДье, ур. ТИХЕевский, ур. ТРУБечина, СУХанка; МИРный, КРАСный, МИХАЙЛовка, р. **ЯМ**инка!, МОНАСТЫрский, БАРАНовка, МАЛЬТина!, ОДРина, БЕРЕЗина; **ЗАЙ**цев ДВОР, **БЕЛые БЕРЕГа**, р. Снежеть, **БАБ**ИЙка, **СЕТ**и!, м. Брянск; + РФ Калуз.: р. КАТА.ГОЩа, БАРково, ПАЛЬКевичи, БУКи; + РФ Орл.: ПЫРЯТИНка, ТРУБЕЧино, ВАРКи.

Далі виявилося, що перша спроба опису околиць брянського села *Хотомиричи* не була вичерпною. За кілька днів вона мала продовження, яке на своєму місці починається з іншої теми і закінчується ремою *Хотомиричи*. Для більшого ефекту поміняймо тему і рему місцями: продовжимо попередній кортеж назв біля с. *Хотомиричі*, рухаючись через невилазні болота від *Білих Берегів* РФ Брянс. на південь угору по річці Снежеть:

•+ (*ХОТОМИРичи* Брянс. 156/32а: ...МОНАСТЫРский, р. ЯМинка, ... БЕЛые БЕРЕГа); р. СНЕЖЕТЬ, ОДРИНа, БАРАНинка, ВИШНевка, ГЛЫБОЧка, р. СКВИРа, СИНИЧено, **СУРЬЯН**ово (люди сирійця Іоана), БЕЛЯево, **КОШКОДАН**ово! -рк-, **ЧЕРТОРОХ** [Encarta], р. РЕВНа, КОПТилово, КРУТое, БРАЖина, БУЧнево, КУРНОСовка ^**БУТРЕ** (тобто **дім Осириса**, із збереженим коптським формантом Б- 'дім, храм': пор. суч. форму прототипу в Єгипті Abu Sᶜir Al-Buhayrah), далі **ГОЛО.ЛОБ**ово! **галея** + **лаб** – і берег р. ДЕСНи за 40 км нижче Брянська.

ХОТІМЛЯ Хк < ?копт. **катамєрос.**

ХОХОНів ІФ < *Kūkabāyē* (Χαχόνιοι) неідентифікований етнонім [Алеманъ, 504]; однак пор. *Кукоби* Пл, *Кукобівка* Пл, *Куковичі* Чг, *Куковицьке* Чг, *Кикова* Жт.

мог. **ХРІНівка** Кв < болг. *ахряне* 'агаряни': мог. Хрінівка під м. Макарів Кв (рис. Х8); Хрінники Рв, ів, івка.

Рис. Х8. Мог. Хрінівка під Макаровим Кв [КШ]

ХРОМівка Дц < гр. Ром 'Рим'. *Хромівка Дц, Хром'Яків* Вл, *ХромоГОРБ* Лв.

ХРУЛІ Пл, див. II. *ХАРЛ-.*

пот. **ХРУСТів** ІФ, Зк, пор. Хрѵстъ Pog Bon (XII-XIII ст.), Хръстъ Mar Sin Supr Bon Христос. Серед потоків у Карпатах існує два гідроніма *Хрустів*:

• ≋ пот. *ХРУСТів, -ового*, ч. = Chrustów [SG, XII, 347]; Chruszcz [SG, II, 648, 649]; 1485 р.: ХРУСТовець (ОКІМ); **СОЛОН**.иперъ, ХРУСТовъ (Машт., ДБ, 20) Карст; л. Тлумача п. Дністра у нп НаДОРОЖна і **КОЛІН**ці *colon- ІФ Тлумач: пот. ХОТИМИРка у с. **ХОТИМИР** катамерос ^ЖАБо**КРУК**и!; **ЯКІВ**ка, **ЛОКІТ**ка λακατ, **ПАЛАГ**ичі! пелагос/ Παλλάδιον скульптура Афіни? ^**ПОПЕЛ**ів πέπλος античний просторий одяг, **ОЛЕШ**ів дєг. Alashia 'Кіпр', **СУХоДІЛ**, КУПЕЛів, НИЖнів, **ГРАБ**ИЧАНка, ПриБИЛів! παρεμβολη, пот. ДОРОН.ОК у нп ПідвЕРБці і **ЖИВ**АЧів, ДОЛИНа, МОСТище, ОБЕР**ТИН**, **ЖУК**ів; +^ **ЖУКоТИН**, ОТИНІЯ ^БАБ'ЯНка ІФ КОЛОМИЯ.

• ≋ пот. *ХРУСТів* 1920-і: ХРУСТїв у с. КЛЮЧарки Зк Мукачеве: пот. ***БОРОЩ**аник* βᾶρις, ιδος, *ион.* ιος у с. ВЕЛИКі ЛУЧки, СИНЯК дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + Ἰακός 'грек' 'вежа грецька', БОРОДівка, БОБОвище, БАБИчі, **КОНОП**лівці, **ЖУК**ове ^**ЛОХ**ове, МАКАРове, РАКОШин.

Таким чином, у сусідстві з проповідями ранньої церкви катамерос рішуче підтвердження дістала група основ Хорост- / Хруст-, про яку вже не раз ішлося: це ознака давнього хрещення – від засвідчених в автентичних слов'янських текстах форм ім'я Христа Хръстъ Mar Sin Supr Bon, а в Погодінському (XII ст.) та Болонському (XIII ст.) псалтирях навіть Хрѵстъ Pog Bon (!) [Тищенко 2015, 236: за SJS]. Форма родового відмінка гідроніма – *потоку Хрустового* тобто *Христового* – вказує на час, раніший від впливу книжної форми *Христова*. • *ХРУЩова Микитівка* Хк Богодухів: УЛЯНівка, КОРБині **ІВАН**и, ЯРОШівка, ЯБЛУЧне, ЗЕЛЕНий ГАЙ, ЛЕСЬківка, МАКСИМівка, КУП'Єваха, ЩЕРбаки, ГОРБанівка, МУСІЄНКи, ГУБАРівка, МУСІЙки.

ХУДЯКи Чк, **ХУДИКівці** Тр hwdk 'добродій' + ? Ἰακός 'грек'.

р. **ХУСТКа** См < пахл. xwāstag [*NKSYA* < A *nksy'*; *hw'stk'* | M *xw'stg*, N ~*a*] property.

р. ХУСТКа = **Хуста**, Хуса у с. Хоружівка См НеДРИГайлів:; р. ХУСник у с. РОСІЛЬна ІФ Богородчани:; р. ХУСТець = ГУСТИЦя у с. ХУСТець Зк ХУСТ: ; пот. ХУСТИК = ГУСТИК = **ХУЩИК** у с. Новоселиця Зк Виноградів: ур. ХУЩик; УЗДиця на р. УЗДИК, пор. місц. ГУЗДиця.

р. ХУСТка л Гуся См Ромни:; р. ХУСТка у с. ІВНиця Жт Андрушівка:; КУЩини Дп 219; КУЩинці Вн 237; КУЩівка Дп 1541; КУЩівка Хм 194; КУЩове Жт 1140; КУЩове Зп 769; КУЩове Кр 1112; ГУСТиня Чг 1042; ГУШТин Тр 144; ГУЩа Вл 685; ГУЩин Чг 1502; б. БУРГУСТа п Кундрючої С.Дінця;; пот. ГУСТомаки у с. ОРява Лв Стрий:; р. ГУЩавара п Словечни Жт Овруч:; пот. ГУЩилівський Звір у с. Березники Зк Свалява:; с. ГУЩинці Вн Калинівка:; р. ПереГОРЩ = ПереГОЩЪ у смт ЧОПовичі Жт Малин:; ? ПереГОЩа?; БілоГОЩа = БілоГОЩь 56 л Івоту біля м. ШОСТка См рц:; ГОЩа Рв: БУГРин;; ГУСТин Тр Борщів:; ШУСТики Ву Гродна:; ШОСТАКи Пл 1667; івка Вн 1160; 1502; Дц 1071; Кг 482; івське Мк 756; ове Кг 1252; Мк 746; Хс 188; Чк 327; ШОСТка См рц; ШУСТівці Хм 644; є ХУСТная на р. Птичь біля Прип'яті Ву.

Ц

оз. ***ЦАРИГРАД*** у м. Васлівка Зп < болг., серб. *Цариград* Стамбул. Пор. у Молдові с. Ţarigrad.

ЦИКАЛи Пл, ***ЧИКАЛівка*** Пл < пахл. **čagar** [*ckl*] **wife (of the second degree).**

ЦИКАЛи Пл 71; ЧИКАЛівка Пл 930; ЧЕКАЛенка Од 638; ЧЕЧЕЛьник Вн 1419; ЧЕЧЕЛьник Хм 386; ЧЕЧЕЛіївка Кг 1166; ЧЕЧЕЛівка Вн 259; ЧЕЧЕЛеве Пл 897; ЦЕГЛівка Зк 527; ЦЕГЕЛьне Хк 729. Див. II. *ЧАГОР*, *ЧАГАРІ*, *ЧАГРІВ*.

ЦИМБАЛів ЯР Кв < 1) гр. Τζύμπη 'Цимпе', тур. Çimpe фортеця Візантії на Дарданеллах, 2) копт. **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** 'корабель' з гр. κύμβη 'келих, ваза; човен', пор. κύμβαλον 'цимбали'.

Непояснимим здається вагання В. Виціхля в етимологізації ще однієї коптської назви корабля **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ**, **ⲃⲓⲛⲟⲩⲉⲗ** [чінуал, чінуел]. Вчений пише: "воно виглядає, як слово іноземного походження <...> Варіанти наявні у статті Крума *Un nouveau mot copte pour "navire"* (Нове коптське слово для корабля; 1931 р.): усього відомо 7 варіантів [у т.ч.] **ⲃⲓⲛⲟⲩⲃⲁⲗ**, **ⲕⲓⲛⲃⲏⲗ** [чінувал, кінвил] (!)... Ідеться про великі кораблі, кораблі для морських подорожей, купецькі кораблі" [Wycichl, 342]. Залишаючи осторонь кілька ускладнених етимологічних пропозицій, нагадаймо про досить звичайне грецьке слово κύμβη 'келих, ваза; човен' , похідним від якого є і κύμβαλον 'цимбали' [SGP, II, 732; Chantraine, 599] (струнний інструмент з корпусом, видовбаним у формі човна).

У дешифруванні топонімії України це розв'язує ще один вузлик, даючи змістову опору для розуміння кількох назв від основи Цимбал-:

• **річка *ЦИМБАЛ*** **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** рук. Дніпра Дп Нікополь: рук. БИСТРик, РІЧИЩе; БОРИСівка, Олександрівка, ІВАНівка, КРУТий Берег, ШИШкине; • **озеро *ЦИМБАЛове*** **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** у кол. Великому Лузі Хс Каховка: ЛУК'**ЯН**івка, ОСТАПенки, КОРОБки, ЧОРН.**ЯН**ка!; • *ЦИМБАЛівка* **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** См БІЛопілля: ^НаГІРНівка, ШКУРАТівка, ЧЕРЕВатівка; **СОХаН**и sSn, **БОБР**ик, **БАР**ило, **ВОРОЖ**ба, **ГАЛИ**цьке, **МИР**ське, **РОГІЗ**не, ЯСТРУБине, ОЛЕКСАНДРівка, ТЕРЕЩенки, БАБАКівка, МИРЛОГи, СИРоТИНе, АТИНське, ЧЕРВанівка, _**КУЯН**івка, СИНЯК дслов. **ѣынъ** 'вежа, башта' + **'Ιακός**'грек' 'вежа грецька', КОРОТкий ЯР, БІЛИківка, КУТ, ЛОХня, Червоний КУТ, БІЛани, ЧОРНе, СУШилине, САМАРа, БУТовщина; • *ЦИМБАЛівка* **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** Хм Стара СИНява дслов. **ѣынъ** 'вежа, башта': ^ЯБЛУНівка; СЬОМаки, БУГЛАЇ, ПИЛЯВа, ОЛЕКСАНДРівка, ГРЕЧана, РідкоДУБ, **МИСЮР**івка, ПИШки, КРАСНосілка, ДУБова, БАБине; • *ЦИМБАЛове* **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** Пл ГАДяч: **СОСН**івка sSn, ЛИХОПІЛля ^**МЕЛЕШ**Ки!, **БОБРИК**, КІБЛИЦЬке, ПЕДОРичі, ВЕПРик, ТЮТЮРівщина, ГРЕЧАНівка, КАЛИНівщина, **ПИРяТИН**щина, **ВЕНЕ**славівка Winenou 'греки', БАКУТи, _КИЇвське, Червоний КУТ, БУТовическое, _КИЯшківське; • *ЦИМБАЛів **ЯР*** **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** Кв КСв: колодязь **ВИНН**иця Wnw грек /ⲁⲟⲩⲙ, ⲁⲃⲙⲙ, ⲁⲃⲙ: m. (ship's) Cargo у с. КатюжАНка, оз. **ВИН**уць у с. Ст. Петрівці, р. **ЛОБ**атківка у с. Гута-Катюжанська, р. **НЕХІ**вна ⲛⲏⲁⲓ (595a); m. Ship's mast у смт Димер, стр. **ЮР**Ковиця, г. **ЮРХ**овиця у Києві; р. **ЮР**івка у с. **ЮР**івка, став **ЯМ**а біля с. **ВОРОПАЇ**в ^оз. БРОДець; оз. **БРАТ**ський Старик Кв, пн.; **НЕГРАШ**і Al-Niqrash! < Naucratis, **ВОРОПАЇ**в, **ПІР**нове **Pir**ava!?, ТАРАСівщина, кРЕМЕНище; р. **СУВИД**! sbty 'мури' у с. БОДеньки, **СУВИД**; + торф. **В'ЮН**ище mycén. *iawone* біля смт Димер, ВИШгород;

• *ЦИБЛі* **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** Кв Переяслав-Хм: ^КОЗинці, В'ЮНИЩе mycén. *iawone*, р. **ЦИБЛ**я л ТРУБежа; **СОСН**ова! 2, ГРЕЧ**АН**ики, ВЕСЕЛе, СТОВП'**ЯГИ**!, БОРок, ВОВЧків, ТАРАСівка, ПОЛОГи-**ЯН**енки, ПОЛОГи-ВЕРГУНи, ВІННиці!, **ЛЕЦ**ьки! Лека!, КОЗлів, **ЄР**ківці, ХАР**Ків**ці сир. krk' 'оточене парканом або муром місто', ГРЕБля; • *КИБЛяри* **ⲕⲓⲛⲃⲏⲗ**? Зк УЖгород: Гор**ЯН**и, Коритн**ЯН**и, Тис**ЯН**ка, **ШИШ**лівці, АНТОНівка, ЯРоК.

Можливими пристосуваннями цієї теми стали назви від основи Цибул- (9 ойконімів, 5 гідронімів), а також імена сіл *Кейбалівка* Пл і *Хибалівка* Чг.

ЦИР І ПІДЦИР'Я Вл < фінік. *Цур* (букв. 'скеля') 'м. Тир' (у Лівані). Див. II. ур. *КОКОВЕ*, рис. К13.

ЦИТУЛЯ Лв < укр. *цидула* з лат. sched(ul)a 'смуга папірусу, сторінка'.

І. Одна з яскравих знахідок серед ознак письма – топонім *Цитуля* Лв Яворів, яке не можна не співвіднести з апелятивом укр. *цидула*. Відоме з української літератури слово цидула в кінцевому рахунку походить з середньолат. cedula 'смужка папірусу, записка', пов'язаного з лат. schedula – зменшувальною формою від лат. scheda/ schida 'смуга папірусу, сторінка' (з гр. *σχίδη 'тріска, скіпка') [ЕСУМ, VI, 246]. Отже, писемність супроводжує нашу історію віл часу задовго до X ст.

• *ЦИТУЛя* (тепер Цетуля) **цидула** Лв Яворів: ^СТАРий ЯРів, Новий ЯР, МУРИНи, ВІЛЬШаниця, БОРИСи; Дорого**МИШЛЬ**, **ЯМ**ельня, **РОКИТ**не, **РОГІЗ**не, **ЧЕРН**илява,

ЧОРНокунці, ОЗЕРське, **ЖОР**ниська, ЩИГЛі, КОТи, ДІБРова, МОЛОШковичі, СТАРичі, р. **СКЛО** = **ШКЛО** у с. **ШКЛО** *σχολά* (ă) *ἡ dor.* = σχολή, ЛЕЛЕхівка.

II. Однозначно балтійський гідронім, пор. лат. гідронім *Cidu̯upe*, де *upe* – річка. Про групу гідронімів від цієї основи В. Топоров і О. Трубачов пишуть так: "Істотне для сучасних балтійських діалектів розрізнення k і c перед голосним переднього ряду виявляється неавторитетним при аналізі верхньодніпровської гідронімії, оскільки, наприклад, к- в *Кидель* може відображувати як литовський діалектний варіант, так і давньолатиський (до переходу в c); з іншого боку, *Цидель* у басейні Оки не обов'язково відображує форму латиського типу (пор. лтс. *Cidu̯upe*), але тут може йтися і про пізнішу зміну к- на місцевому ґрунті" ТТ 337.

Кидель, п. п. Лютниці, л. п. Хмості, п. п. Дніпра, вар. *Лютня*, запозичене з балт., пор. жемайтс. *Кидулі, Кидули* (Спрогис. 134). Пор. також назву річки *Цидель* у кол. Мединськ. пов. Калуз. губ., яку Фасмер (Sitzber. Preuß. Akad. 1934, 363) спеціально порівнює з лтс. ***Cidu̯upe***, лит. ***Kiduliį*** (род. мн.). Назва *Кидель* несе відбиток пізнього часу засвоєння [Топоров, Трубачев 267-268].

ЦУРків Рв, ***ЦУРень*** Чв < 1) гр. Τζουρ 'Дербент' [Алеманъ]; 2) фінік. Цур Тир. Пор. також *ПідЦУРків* Рв.

стр. ***ЦЮРИЛо*** Пл < гр. візант. Τζουρουλ-ον, -ος 'місто Цуруль' (тепер м. Çorlu 'Чорлу' в Туреччині). Див. прізв. ЦУРУЛЬ.

• стр. *ЦЮРИЛо* у смт ДИКАНька Пл рц: ^**КУРИЛ**И!!, ПРОНі!, ТРОЯНи!; ВІЛЬШане!, СОКОЛівщина, Наливайківка, БУДища, ПИЛИПенки, ВОДЯНа БАЛКа (р. **ВОДЯН**а ГОВТва п ВІЛЬХової ГОВТви), ГОРЯНщина, ХОМЕНки! ^**ГОРБАТ**івка арбат<рабат?? (з досвіду *прямих* контактів!), СТАСі ^ГАВРОНці!; • пот. *ЧУРЛинЄЦЬ* = ЧУРИЛинець! у с. Драгове Зк Хуст: ^полон. **ЧУРИЛ**ино! (1972 р.), За**БРІДЬ**!; пот. **ДЖУР**ДЖовий у с. НАНкове, **ВІЛЬШ**ани, КРАЙнє, КРИВий, ОСава, **МОНАСТИР**ець!!, КРАЙНИКове;

Значить, ці події були відомі далеко за межами Бородянки.

• дж. *ЧУР.КАЛА* гр. візант. *Τζουρ-καλη у с. НовоЛУТКівка Кр ДОБРоВЕЛИЧківка: ^ДОБРоТИМОФіївка, Олександро-АКАЦАТове?; **КИРИЛ**івка!!, став КИРИЛЯНський у с. ОЛЕКСІЇвка, КРИКУНка, **ТЕРНОВ**е!!, ТИШківка 2, СТАНБАЛка!!, ТРОЯНи, Ново**ДОБРЯНК**а! Калоян?; дж. ЧУР.КАЛА у с. Перемога; ВОРОБ'івка, МІЖ.КОЛОДяжне, ОСИКове, **СКОПІЇ**вка Skopje Скоп'є, **ВОДЯН**е! Voden (Edessa), КАРБівка, ЮР'ївка Giurgiu;

Отже, не раз переправлялися через Дунай у Джурджіу, билися біля Водена.

• став *ЧИРИ.КАЛІв* у м. Обухів: ^кут. ЧИРИ.КАЛівка; р. РЖАВець у с. КОЗин, р. ОРШИНка у с. НЕЩЕРів, РОМАНків!, ВИТАЧів, ВЕРЕМ'Я, МАТЯШівка!, МАКАРівка, КОЗІЇвка!, ВІЛЬШанка, КРЕНичі, ТАРАСівка, ПАРАЩине, рр. БОРиця, МОГУЛівка! у с. ТРИПІЛля, р. СКВИРівка у с. ХАЛЕП'я; р. РАКівка = РАХовка!, ТРОСТЯНка і р. ЧОР**ТИХ**а TZOYP + TYXH! у с. КОПАЧів; р. **ТИХ**АНЬ = Tekań у с. Вел. ДМИТРовичі **Дмитро** Солунський (пор. також ДИКАНька вище), рукави Дн. БОНДАРиха!, КОРОЛЬ; руч. РОМАШанський у с. Жуківці; Łukowica 1596 = Луківка.

• р. *ДЖЮРИЛиха* у с. ПЕРЕКОПівка! **Перекоп** См Ромни! **Роман**: ДМИТРівка, ПЕТРівка, ТАРАСівка, КРИНИЧки, ЧЕРВОНа БАЛКа *черлен-? Çorlu?, ШУМське, ДЗЕР.КАЛЬка!, КОСАРівщина, МАТЛАХове, БІЛОВОД! 2, БУТівка, БЕССАРАБка!, ВОЛОШнівка, ГУБАРівщина, КОРОЛівщина, ЗЕЛЕНівщина!, ОВЛАШі, БАЦМАНи, ЯРМОЛинці, КАЛИНівка, ЛЕВОНДівка, ПоГОЖа КРИНИЦя; • пот. *ДЗЮР.КАЛО* = *ДЖУРКАЛО* *Τζουρ-καλη л ГОРОШівського л БІЛого п ОНУТу у с. **ЮРК**ІВці Чв Заставна: ЗВЕНЯЧИН, БАБин, БОЯНчук!, БРІДок, ВЕРБівці, ДОБРИНівці, ВЕРЕНЧанка *вруч-, бринц-, РЖАВинці; • р. *ДЖОР.ТЯНул* TZOYP + тян у с. ТЕРНАВка! Чв ГЛИБока: ПЕТРАШівка, БУДа 2, ВОЛОКа, ГОДИнівка, ЛУКОвиця, МОГИЛівка, ГОРБова, **ЦУРЕНЬ**, МАМОРниця, ПоРУБне, СИНівці 2 дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', БІЛа КРИНИЦя, ТЕРНАВка!, ПЕТРИчани, **ПРОСІК**а, **ПРОСОК**ир**ян**и, ШИРОКа Поляна;

Ч

-*ЧА* < дтюрк. -ča 'суфікс екативу' [ДТС, 650] (пор. тур. türkçe, arapça). Формант невеликої групи давніх назв у місцях компактного розселення тюркомовних степовиків (на краю ареалу їхнього поширення). Ця група складається з назв *ГунЧА, УнеЧА, ГлумЧА, ЯремЧА, ХлепЧА, КорольЧА, ПилипЧа, СокільЧА, МирЧА, МірЧА, МальЧА, КунЧА* (пор. *ВолоЩА, ТРОЩА, ТАРАЩА, ГОЩА* < -стja). Похідними є назви *ІванЧАни, ІванЧАнка, МонастирЧАни, БогородЧАни.* Окремо див. *ІванЧІ Рв 112.*

ЧАБАРівка Тр < кит. Chabaer 察八兒 (монґ. Čabar), син Хайду.

"Коли У-цзун відновив спокій на північному кордоні, Хайду знову вдерся, але дістав відсіч. Пізніше **Чабар**, син Хайду, відрядив посланців до імператорського палацу просити про мир. Юйваши помер 1306 р." [Алеманъ, 530]. • ***ЧАБАР**івка* Тр ГУСятин: КАРА.ШИНці, ОРИШківці, ЮРКІвці, ВАС.ИЛЬ.КІВці, ЧАГАРі, КОКО.ШИНці, **ЖАБ**инці, ТЕКЛівка, КРУТИЛів. КАЛАГАРівка, ХОРОСТків, БУЦики; • ***ЧУБАР**івка* σωπρο Зп ПОЛОГИ: ^БУРЛАцьке; ЛЮБоКУТ, СЕМЕНівка, ВЕРБове; • ***ЧУБАР**івка* σωπρο Хс Генічеськ: Стокопанівка; • ***ЧУБАР**івка* Жт 15; •

***ЧУБАР**івка* Од Березівка:; • ***ЧУБАР**івка* Мк Веселе; • пот. ***ЦАПАР**ів* у с. ПідПЛЕШа Зк Тячів: пот. **ЦАПАР**івка у с. КРАСна ^пот. КОПИТень витік Вел. ТИХівця л ТЕРЕСви л ТИСи; пот. ЧЕБИРівська у с. Калини; пот. ШУШманець ѡѡѫ, ѡєѫ–, (Q) ѡнѫ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок ТЕРЕСви у с. Новоселиця, пот. ШУШманець ТЕРЕШілки ТЕРЕСви у с. ТАРАСівка! ^пот. СТІЙлище ѡѳєⷣ v. ѡѳє - Ship's mast; пот. ЩЕР.БАН ѡѕнр To sail on a river or sea у с. ШИРокий Луг ^пот. ШИРовець Isher 'сирійці' / ѡєр 'малий'; ВІЛЬХівці, БІЛоварці, Усть-ЧОРна Ostium + Єгипет, ВО.**НІГ.**ова Ѡv 'Геліополь' = ассир. 𒀭𒊏 місто = Θῆβαι or Διὸς πόλις, РоСОШ, ПриГІДЬ, ПЕТРУШів, пот. **ШИПІТ**ний sbty 'мури' у с. ПідПЛЕШа плесо = море (пор. ЧорноПлеси), ГАНИЧі; **ВИШ**оВАТий; пот. ЯСТРЯБець ⲁⲑⲢⲎⲂⲓ біля с. МОНАСТИРець, р. ЯБЛУНиця = **ЯБОЛИН**иця! G **Ἀμπελών** у присілку **ЯБЛОН**иця с. Лопухів ^пот. **СИНЯК** дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + **'Ιακός**'грек' 'вежа грецька' ^пот. *КуртЯЩик* ... ТЕРЕСви ⲦЄⲢⲤⲰ, пот. **КУРТ**енький Qurta ⲔⲞⲨⲢⲦⲈ (витік **ТЕРЕШ**ілки! ⲦЄⲢⲤⲰ!) у с. **ТАРАС**івка ⲦЄⲢⲤⲰ ^пот. вІТЕРна Iteru Ніл л КОБИЛЬця! л **ТЕРЕШ**ілки!! п **ТЕРЕС**ви!! п **ТИС**и! у с. **ТАРАС**івка.

ЧАГів Вн < 1) пахл. **čāh [*c'h* | N ~] pit, well**, криниця; 2) києворус. **чага** рабиня; 3) дтюрк. čaha 'кресало' [ДТС, 136].

ЧАГор Чв, ***ЧАГарі*** Вн, Тр, ***ЧАГРів*** ІФ. **čagar [*ckl*] wife (of the second degree)**. Див. II. *ЦИКАЛИ*.

ЧАЛИШівка См < тур. çalış працювати.

ЧАПАКівка Пл < **čŏb [*cwp* | N ~] wood, stick.**
~ag [*-k'* | N ~*a*] wand, arrow shaft.

ЧАУС Дп < тюрк. *чавус* посланець (зокрема, у Хозарській державі); тур. çavus польовий офіцер. Чаусове Мк.

ЧЕБЕР.ЯКи См < тат. җибәр-, каз. жібер- посилати. Висновок зроблено на багатшому матеріалі географії поширення прізвищ ЧЕБЕРЯК і схожих. • *ЧЕБЕР.**ЯКИ*** + **'Ιακός**'грек' См Ромни: ^ГЛИНськ ^р. *ЧЕБЕР.ЯЦЬка* См кол. Глинська сотня; ЛЕВОНдівка, **ЗЮЗ**юки! zwz, ПереХРЕСТівка, ШКУРКівщина; КОНОНенкове, БАЦМАНи, ОВЛАШі, ЛЕВченки, ЯРМОЛИНці, ЯРи, КОРОБчине, ГУБАРівщина, РОКИТи, **МАТЛАХ**ове, БОБРик, БІЛовод, ГАЇ, САХанське, ТАРАСівка; • крин. *ЧЕБЕР.ЯКОВА* **хєфро** у с. СВИДівок ⲥⲟⲩⲃⲏⲧ Welllooking, decent, peculiar Чк Чк: р. **НЕХАЇ**в ⲛⲭⲁⲓ, ⲉⲛⲭⲁⲓ: (223a); m. Thing to eat, food; property, belongings; харчі, майно, власність; р. **ІРД**инь *irt* 'око Гора' = ІРДень л Тясмину п Дніпра, пор. нп ІРДинь, ІРДинівка, **ЧОРН**явка, зат. ОСТУП Ἄσταπος у с. Свидівок; зат. **ОСТУП** у с. ХУД.ЯКи ^коп. **СКОР**обагатівська, **ГЕРОНИМ**івка, ХРЕЩатик ^БЕРЕЗняки, ТУБІЛЬці; ДУМАНці; ДУБіївка, ВЕРГУНи, ЯСН.ОЗІР'я, БІЛ.ОЗІР'я; • пот. *ЧЕБИРівська* у с. Калини Зк Тячів: пот. ШУ**ШМАН**ець (ѡѡѫ, ѡєѫ–, (Q) ѡнѫ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок + шман! / або ѡѡѫ + man) ТЕРЕСви у с. Новоселиця, пот. ШУШманець **ТЕРЕШ**ілки **ТЕРЕС**ви у с. **ТАРАС**івка!; • ***ЧУБАР**івка* ѕѡπρο Жт Андрушівка: **ТАРАС**івка, ЯРОПовичі, ГАРАПівка, НеХВОРОЩ, ГАРДИШівка; • *ЧУПИРа* **ѕѡπρο** Кв БЦ: ЯБЛУНівка, **ЧЕПИЛ**ІЇвка *-ⲗ-, ГЛУШки, **ЩЕРБАК**и, ЧЕРКас, **СОРОКОТ**.ЯГи + **'Ιακός**'грек', СУХоліси, **ТАРАС**івка, ТОМИлівка, ОЗЕРна, ВЕРБова, МАТЮШі, ВІЛЬШанка, ПАВЛівка, ІВАНівка, ГАЙок, ЗаТИША, **БИК**ова ГРЕБля.

ЧЕМЕРиси Вн < 1) єгиптяни; 2) кельти (кімри). Для висновку про можливий зв'язок основи Чемер- як новішої форми з дєг. 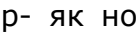 **ṯꜣ-mri** 'Єгипет' дають підстави периферійний архаїзм у Лужичині (нім. Temritz = влуж. ĆEMERcy [Тищенко 2016, 553, 677-678]) і пряме сусідство топонімів у Росії.

ур. Чемерик біля с. Лешнівка: оз. Черемошне, б. Черемиско, ур. Черемош КШ 20-4. • *ТЕТЕРкино* РФ Пск. 44а Поречье: ^**ТЕМР**ево дєг. **ṯꜣ-mri** 'Єгипет'; ЛОХ-Ново, ХИМино, МАЛАХново, ОРЕ-Хново, р. **НЕКРАС**а!, **КЛЕВИН**о, ЧЕРКАСово, ЛОПАТкино; • *ТЕТЕ-Рино* Пск. 22а Остров: **АМОС**ово, ЗА-ЙЦево, (+**ТЕМЕР**ево дєг. **ṯꜣ-mri** 'Єгипет', МЕЛЕХово, **АМОС-**ково), РАКИТно, ЖУКово, ТИМО-Шихино, БОРИСы; • *ТЕТЕРино* РФ Влад. 18а Владимир: СЕМЕНовское, СТОЛБищи, МАЛАХово, РЕМни; + **ТИМЕР**ево 19а! ^**ЧАМЕР**ево! дєг. **ṯꜣ-mri** 'Єгипет' (аналог і підтвердження нім. TEMRitz = влуж. ĆEMERcy), **ХОХЛ**ачи 19в.

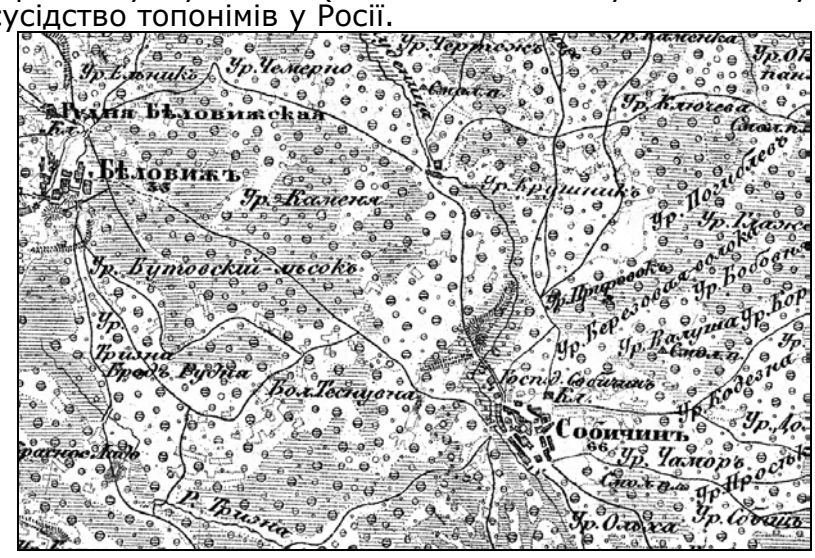

Рис. Ч1. Урочища Чамор і Чемерно [КШ20-6]

Ключову роль в ідентифікації звукового розвитку основи tɜ-mry > ćemr- у слов'янському мовному середовищі відіграв периферійний архаїзм, збережений далеко на заході – в Лужичині: нім. **TEMR**itz = влуж. **ĆEMIER**cy. Це дало можливість надалі спиратися на цей еквівалент і припустити саме таку ідентифікацію для загубленого рядка історії: "Чемерис, чемерис, чом дівчаток не любиш?" (Голов. I, 325) [Грінченко, IV, 451]. Це дівчата так до єгиптянина, або до того, хто туди плавав?

ЧЕНОКАЛІвка Пл < тур. *Çanak-kale* 'протока Дарданелли'.

Рис. Ч2. Тур. Чанаккале = Дарданелли.

З південного вектора прийшли назви *Пунтусова Вода* Пл, став *Пундівський* у с. Долина Кв Обухів, *Ченокалівка* і кол. хут. *Чинакалівський* [СМГУ, 379], *Штомпелі, -вка* Пл, *Осколонівка* Лг, *Скалонівка* Хк (пор. гр. Πόντος, лат. Pontus 'Чорне море', тур. *Çanak-kale* 'протока Дарданелли', *Stampol* 'Стамбул' (форма XV ст.) [Schiltberger 1879, 257]/ або венец. Stampalia 'о. Астюпалея', гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)'.

Ці назви різночасові, але вкладаються у рамки Середніх Віків. Тяглість історії доводять і прізвища козаків XVII ст. – Петро ***ЧЕНАКАЛо*** Чигир. Голт. [РВЗ-1649, 57] з **Говтви** Пл, Федор *ПУНТУСенко* Корс. сотня Тулюпенкова. Про досвід плавби на о. Стампалія свідчать прізвища козаків 1756 р. Микита *ШТОМПЕЛь* Кущів. к., Іван і Мусій *ШТОНПЕЛі* Конелів. к., Кисляк. к.; до Аскалону – Трохим *СКОЛЯНка*. Ще відвертіше прізвище – Василь *ШТИНБУЛенко* Незамай. к. [РВЗ-1756, 496, 451].

● кол. хут. ***ЧИНАКАЛівський*** Пл КобелЯКи + ’Ιακός'грек' [СМГУ, 379]: ^зат. В**АЛАН**Ських; БІЛики, ЖУКи, РЕВУЩине, ГРЕЧАНи, ЖОРнЯКи, БЕРЕЖнівка, БУТенки, ГАЙмарівка, ГАЛАГУРівка, ЯБЛУНівка, СУХе, ОЛЕКСАНДРія, ГАЙове, **ЛЕВАН**евське, СОСНівка, СУХинівка, **ШЕНГУР**и, БАРАНники, **ДРИЖ**ина ГРЕБля; оз. **ДУДЧ**ині **ЯМ**и Ddkw 'канал, протока' = КОЛОДУГ**уВАТ**е у с. Кишеньки ^став **ДРИЖ**дів, бол. **МОРЕШ**ене **MƛPIC** у кол. х. **ПАРХОМ**и, кол. х. **ДРОН**еві, **МОТР**ИНе, ПРОСКУРи, ВІЛЬХуВАТа, КРИНИЧне, САМАРщина, ЗАЙЦі ^оз. **ВУС**икове у с. **ЛИХ**ачівка ^торф. **ЛЕВЕНТ**івка; оз. КУПлюВАТе і оз. РозСОХуВАТе у с. ОРЛик ^оз. КУРЯЧе Море; вдм. Малий **УСТУП** у с. Солошине ^вдм. ОЛІЙничка ^оз. **ВУСТИН**чене Iustinian ^став СИНє дслов. **сынъ** 'вежа, башта' ^ковбані **СОЛОВ'ЯН**и صلب **салб** 'Розп'яття' + Ioan ^оз. **ГОРОШ**кове ^вдм. ЧОРНа ^ділянка **РОГАЧ**ихи [СМГУ, 383], оз. **СЕМиДІВ**оче! ꙮMOYN! "Семибожне" у м. КОБелЯКи, оз. ОБОЛОНь і оз. ЧОРНе у с. ЛУЧки ^оз. **ОСТУП** (кол. русло р. Ворскли); оз. **РОКИТ**не у кол. х. ТАЛовіри; оз. ГРУШка;

● ***ЧЕНОКАЛівка*** Пл Козельщина: ЛОЗки, **ОМЕЛЬ**ниче, ПАВЛівка, **ЖУЖ**МАНівка, СОЛОНиця, **ВИНН**ики, КРАСНосілля, Олександрівка 2, СУШки, ВИШН**ЯК**и + ’Ιακός'грек', **БУН.ЯК**івка + ’Ιακός'грек', ГОВТВа, ШЕПЕЛівка, ГАЙове, р. **ВОВЧ**ок у с. ОЛЕНівка, КАЛИНівка, БУТенки, БУТо**ЯР**івка!, ОСНАЧі, **ПАНАС**івка Афанасій, **ХОРІШ**ки, В'ЯЗівка, ЮРки 2.

Отже, плавба до Дарданелл і далі через Аскалон була відома не одному поколінню полтавчан.

ЧЕРКАВщина Тр < уйг. **черкав** церква, узб. **черков**!, тат. **чиркЕУ**. ЧЕРКАВщина Тр 927, ЧИРКІВка Пл 1462.

church *rel. n.*
1. килсə kilsə
2. шіркеу (shirkew)
3. чиркөө (chirköö)
4. чиркəу (chirkäü)
5. kilisə
6. бутхана buthana
7. چركاو (cherkav)
8. черков cherkov

ЧЕРКАСи Чк < дтюрк. 1) čerig + ac; 2) čerkäš- / čergäš- шикуватися рядами [ДТС, 144]. У Реєстрі Війська Запорозького 1649 р. цікавим прізвищем є Юрко ***КИРКАШ****єнко* Ум Іванг. [РВЗ-1649, 209]. Воно дає підстави вбачати в ньому звучання з палаталізованим К- **Киркас* як попередника пізнішого *Черкаси*. Пор. і ім'я Семен ***КИРКІС***ъ, козак Мишастів. кур. [РВЗ-1756, 90], яке в такому разі можна зіставити з основою гідроніма пот. *ЧЕРК**ІЗЬ***кий у с. Мишин ІФ КОЛОМИЯ.

Пор. **ЧИРКІВ**ка Пл, ЧЕРЧичі Вл, ЧЕРКас Кв2, ЧЕРЕЦьке Чг, Волиця КЕРЕКешина; ПЕРеКОСи ІФ КАЛУШ κάλως 'канат, мотузок': ^ТОМАШівці; ЯВОРівка, РІП'ЯНка, МИСЛів!, БЕРЕЖниця, СИВка, БАБин, ПідГІРки, КУДЛАЇвка.

Таким чином, пояснення основи *Черкас-* з кавказького чи турецького прототипу не є неминучим. Фактами залишаються протиставлені пари *Черкаська Балаклійка / Руська Балаклійка*, *Черкаські Тишки / Руські Тишки*. Прикметник *черкаський* вказує на військо в половецькому середовищі. А *руський* – на імпортну варязьку традицію. *Балаклія* рибна, *Тишки* – гр. **τεῖχος** 'fortification; вал, мури, укріплення'. Успадковані ці поняття в українській мовній формі ("місцевій", без погодження зі спеціально надуманими "центрами" поза Україною).

ЧЕРНІВЦІ Чв < імовірно, данс. taarn 'вежа, башта' з дальшою зміною за народною етимологією *терн-* > *черн-*. Назва варязького часу. Пор. пот. Терновець Лв, с. Тарновиця ІФ.

ЧЕРНІГІВ Чг < імовірно, данс. taarn 'вежа, башта' з дальшою зміною *терн-* > *черн-*. Назва варязького часу. Засвідчена назва яр **ТЕРНИГ**.ІВ п Мокр. Плотви БАХМУТу Дц. За морфологічим складом моделі вона співвідносна з ойконімом **ЧЕРНІГ**.ІВ. Пор. також: пот. **Чернѣхов**а у с. Чернихів Тр Зборів ~ яр **Терниг**ів Дц; пот. **Черник** ІФ ~ стр. **Терник** Дп; яр **Черняк**ів + ’Ιακός 'грек' Хк ~ кут. **Терняк**; р. **Чернявка** у с. Пулино-Гута Жт Пулини ~ р. **Тернявка** Кв Іванків; м. **Чорнобиль** Кв ~ **Тернопілля**; р. **Чорниця** ~ пот. **Терниця** = **Тарніце** ІФ. Пор. *ТАРНАВА*.

ЧИГИРИН Чк < узб. **чегара**, каз. **шекара кордон**, пор. прізв. ЧЕГРИН.

На карті Боплана 1650 р. є дві назви зі старим голосним основи: фортеця **Czehrin** Dabrowa (с. Чигирин-Діброва Пл, затоплене) і фортеця **Czehryn** (м. Чигирин) [СКУ Боплана 1650, 2000, 20]. У XIX ст. вже казали ***Чигрин***: пор. Т. Шевченко "Дари в Чигрині" (1844). Ще далі відійшла сучасна форма *Чигирин*, наближена до іншого тюркізму *чигир* 'механізм для підйому води до зрошення невеликих ділянок': явно хибна заміна розумників у керівництві, зате "зрозуміліша". У АТП-47 наявні Чигирин Кв, Чигирин-Діброва Пл, Чигиринський Кр, Чигирі Жт, – але все ще є ***Чигрин*** Од 156 і ***Чигрин**ів* Перший **Пл**! 2533.

Пор. і ЧАГАРі Тр Гусятин, ЧАГАРівка Хм Чемерівці, ЧАГАРі-Збаразькі Тр Збараж, ЧАГОР Чв Глибока, ЧАГРів ІФ Рогатин.

ЧИЖІ Пл < 1) аз. чәза покарання; 2) ар. джиз'я податок для іншовірців.

ЧОВГУЗів Хм, **ЧАЛКУЗи** См < дтюрк. ǯalǧuz 'один; самотній' [ДТС, 640].

• *ЧАЛКУЗи*+ (з карти Боплана 1651 р.) = Новоселиця См Кролевець; • *ЧОВГУЗів* Хм Теофіполь: ВОРОНівці, КАРАБІЇвка, ТРОЯНівка, МИХИРинці, ШИБене;

Див. II. *ШКУРУПІЇ* – 'скарабеї'.

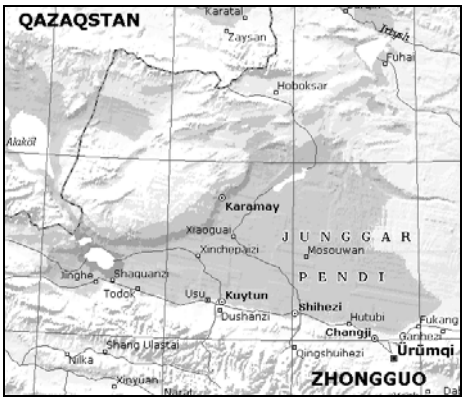

Рис. ЧЗ. Джунґарія

б. **ЧОЛПАНОВА** < 1) дтюрк. čalpang 'твань'; 2) перс. чаліпа 'хрест'. б. *ЧОЛПАНова* = Чолпана́ п Кальміусу Дц.

ЧОНГАР Хс. Junggar Pendi Джунґарський Ба-сейн (рис. ЧЗ). Назву занесли кочовики з Китайського Туркестану. Неподалік аули *Джанґара* ("Красногвардейское") і *Кара-Джанґара* ("Алексеевка") під Джанкоєм Км.

ЧОРТКів Тр < 1) ?дтюрк. čert- 'випускати з рук; дати вислизнути' [ДТС, 144]; 2) ?слн. čŕtati 'корчувати' [Фасмер].

• р. *ДЗУРИНЪ* = Джурин, Dziuryn у с. ДЖУРин Тр ЧОР**тк**ів ^ПОЛІВЦІ *половці; ТАРНАВка, ЗВИНяч, СКОРОДИНЦІ Skardona, БІЛа, БІЛоБОЖниця Ak + bog-en?, КРИВоЛУКа, БІЛий ПОТік, КАЛИНівщина, СЕМАКівці, РИДоДУБи, ВЕРЕСневе!, СОКИРинці, КАПУС.ТИНці, МИЛівці, КОЛИНДяни, РОМАШівка, КОЦЮБИНчики, ЗЕЛЕНа, н**АГІРЯН**ка!, ПроБІЖна!, ГРИНківці, УГРИНЬ, СИНЯКове дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός'грек' 'вежа грецька', ЧЕРКАВщина черкав, УЛАШківці, ЧОРнокінці, ШМАНЬківці 2.

• г. *ЧОР.ТИНа* біля с. ПаСІЧна ІФ Надвірна: пот. Czor.czyn, Čor.čyn = *Czortczyn*, *Чортчин*, Чорцинъ, CzorCIN, **СОКОЛ**овиця; **ТАРНОВ**иця, **БІЛОЗОР**ина, ВОРОНЕНКо, САЛАТРУК, ЦУЦИЛів, ВОЛОСів, ГАВРИлівка, д**ОБРОТ**ів, ЧЕР.НИК, ГВІЗД, МИКУЛИ.ЧИН, ПАРИще, ВЕЛЕсниця, ТИС.МЕНичани; ЧОР.ТОВець = ОСИЧна Жт Народичі.

черту, *черести* «резать», только др.-русск. *очерести* «установить границу», 3 л. ед. ч. аор. *очерте* ἐχωρογράφησε, *очьртенъ*, прич. сврш. страд., русск.-цслав. *чрьту*, *чрѣсти* «резать», словен. čŕtam, čŕtati «корчевать, царапать», чеш. čertadlo «лемех», н.-луж. cerstadło — то же. || Праслав. *čьrtǫ, *čersti (*čert-ti)

ЧОРТОР-ИГ-и См < 1) пахл. **J *jwrd'r] corn, grain** + ig. Див. II. *ЧУЛАТОВЕ*; 2) можл. народне пристосування мадярс. назви Csörsz-árok Чортория, див. рис. Ч4.

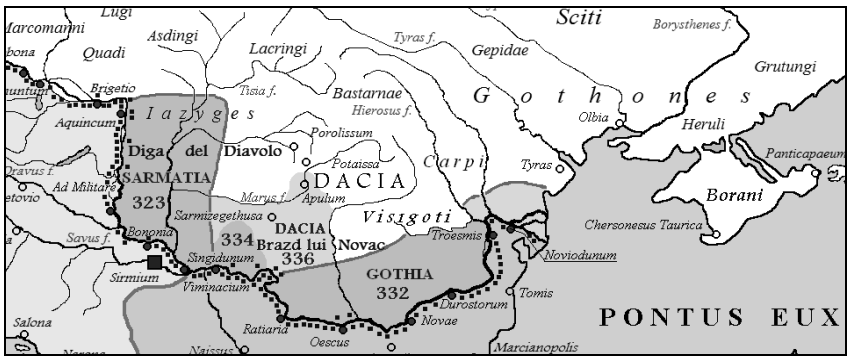

Рис. Ч4. Мад. Csörsz-árok Чортория, вал навколо Панноній

ЧУЙківка См < кирг. *Чуй* назва р. Чу. Пор. і прізв. НЕЧУЙ. • *Сущанка* Жт Попільня: **КРАСН**огірка!, МОХначка, ЯБЛУНівка, СОКОЛІВ БРІД, По**ЧУЙ**ки (кирг. **Чуй** 'р. Чу'), СОКІЛЬча!, МИРолюбівка, БУХАлівщина **Бухо** 'Бухара'; (пор. і р. ***ЧУЙ***гул = Чунгул п Молочної Зп ~ ... ЧОНГАР, р. **ЧУЙ**н-Єлша Км Бахчисарай); • *Сушківка* Чк Умань: **КРАСН**опілка!, По**СУХ**івка, ОКСанина!, РОГова!, РОПОТуха!, АПОЛЯНка, ГЕРЕЖЕНівка, ТАНське, ДОБРоводи, ІВАНівка, ЯР**ОВАТ**ка, КОЛОДисте, ТЕКУЧа; • оз. ***ЧУЙ****кове* у с. Пекарі Чк КАНів: БЕРЕСНЯГи, КОЗАРівка, КОПІЮВАТа, ТРОЩин, ТРОСТянець, РАЙок, ПРОХОРівка, ІВАНьків, ТАГАНча, ГРИЩинці, ЯБЛУНів; • оз. *Не****ЧУЙ****кове* у с. Михайлівка Кв ТЕТІЇв: ^ДЗВЕНяче, ТАРАСівка; ГАЛАЙки, КОШів, РоСІШки; • ур. ***ЧУЇ****вщина* у с. ОЛЬШАНа Чг Ічня: ^**ДРАГАН**івка!, **ЯНОВ**щина, ШАРАНДАКова, ТРАНДина, хут. **ЙОВОН**+!, ур. ЙОНІВщина у с. Парафіївка, кут. ГУРИНівка, ПАРНя у с. Андріївка, ур. **САК**ОВщина, ліс РУХМАНове, ур. ВАРВИНі Могилки у с. Бакаївка, яр КУЛЯБчин, ліси ГРЕЧАНівщина, ПОЛОВЕЦЬке, ур. БАХТІЯРовщина у с. Пелюхівка, луг ПЕДОРин у с. Бурімка, ліси ЯСковці, ЯСковські, ГмирЯНка, кут і яр **САК**УНчин у с. Городня, балки ПереДЕРине, ВОЛОЩин. НИЦеве, могила САКУКНів Цвинтар, кут ГАРАМівка, **ЯСУРівка**! у с. Гужівка, курган **ВОЛН**а!, с. **ДОРОГИН**ка, кут БАГМЕТівка у с. КОРШаки і в с. Монастирище (тут і кут ЯРМОЛівка), кут. Хутір ДЕРКАЧів у с. ІВАНГОРОД!, ліс САМАРщина у с. ІВАНиця і у с. СТУПАКівка, ліс САМАРщина у с. Зінченкове, с. ЗОЦівка, гора і кург. **ДЕРЕЧ**иха! у с. Іржавець, дол. ДЖИЛЯНова, кут ТУЛники у с. Припутні, ур. В'ЮНиця, поле ПАНТЬОЩин Горб, кутки **ДЕЙНЕК**овка, ЧМИРівка у с. Максимівка, гай МЕЧЕТЬ і ур. **ЯЙЦ**еве **Яїк** у с. ТРОСТянець, кут. БОРОДІЇвщина у с. ТУРКенівка = "Южне" [Павленко].

• куток *ЧУЙКИ* у с. Величківка Чг Мена: кут. **ГУРИН**овка у м. Мена, кут. ТАТАРовка, ЯНОВський Край у смт БЕРЕЗНа, ур. Гайтан і оз. ГРЕЧАНикове у смт МАКОШине, кут. ВОРУШиловка у с. Бігач, кут. САМОТУГівка у с. Бірківка, хут. МАР'ЯНчин+, ур. і оз. ДРИЖ.АКи у с. Городище, р. САМАРа, г. ХАМАЗЕЙ у с. Дягова, р. БУЯН у с. Баба (Жовтнева), бол. КОЛОДна у с. КУКОВичі, ліс ТАРАХувщина у с. Майське; дол. КУБРАКова, оз. **САК**івка, В'ЮНище, ТУРець у с. Локнисте, р. ЧАПОВАТа у с. Миколаївка, ур. ПРУНЬківщина у с. Мурівка, кут. ГАМЗовка у с. Дмитрівка, бол. **САК**овщина і копанка **САК**ова у с. Чорногорці, кут. Губарівка мог. Коло ТУРАНа, ур. ТАТАРський Брід, шлях ТАТАРський;

• поле *ЧУЙКОВА* у с. Чг БОРЗНа: с. **СУХ**оводка, ІЛЛІНці, ур. ПАРНИще у с.Галайбине, кут. Дейнекова, кут. В'ЮНище у с. ДОБРопілля (було **КРАСН**опілля), ур. ХАМАЗЕЙ у с. **КРАСН**осільське (Євлашівка), с. "Запоріжжя" = Сівач, **БАРАТ**ова ШУРШа!; кут. МИГАЛівка у с. Комарівка, кут ЗаДЕРІЇвка у с. ПРачі, кут **ВАРОХ**івка, ур. Хутор КАГАРлицький у с. ПЛИСКи, випас МУХОВАТе у с. ПРОХОРи; • кут. *ЧУЙКОВЕ* у с. Халимонове Чг БАХМАЧ: ^ур. КИРСОНів Берег; кут. БУТІЇв, ліс БУТівщина, ур. САМБУРщина, став ГАНДЖАРине (Канджари), ур. ОПОЛОНівщина, ГУБАРівщина, ліс БІЛОЗОРівщина, ур. ГУРИНи. КОДАК; • поле *ЧУЙКОВЕ* на хут. Луковець Чг Корюківка: ур. В'юнне, Вигор, кут **ВОЛИН**ка у м. Корюківка, кут **ТОПОЛ**івка, ур. **САРТ**ове! у с. Бреч, кут. КИР'ЯНи у с. ГУРИНівка, поле ГАЛАЙБине у с. Лубенець, бол. **ТАБАЛ**ине у с. Ховдіївка, рівчак РАСОЛов у с. Домашлин, ліс В'ЮНищина у с. ЗАБАРівка, ліс ЮНИщина у с. Воловики, ур. В'ЮНне і кут БУЯНівка у с. Олександрівка, поле **БАРДА**кове і р. ТУРчанка у с. ОХРАМієвичі, ур. ШПОЛЯНщина у с. Савинки, ліс САМОТУЖчина у с. ТЕЛЬне, ліс БАРВЕНиця, ур. КАМЕНОВАТа у с. Тютюнниця, поле **БАРДА**нцове у с. Костючки; кутки **САХУТ**івці, **ЩИП**ники!!, ур. **ПУРФЕН**іне!, випас КОВТУНове, поле КЛАДі у с. САХУТівка; кут. **БАРДА**к у с. Шишківка; • луг *ЧУЙКОВЕ ТОПИЛО* у с. Автуничі Чг Городня: ^луг **РОСОШ**!, поле ЦИРУЛино у с. З**ДРЯГ**івка **Драніана**, луг ІВАНов ГРУД, хут. ВОЛИНський, ур. ТОПИЛи. ЗаЯМНе, ур. МИРяТИН у с. ДРОЗДовиця, ур. МАЛАХівк Кут у с. МАКИШин, ур. В'ЮНище, ЗАРВАНщина [Павленко].

ЧУЛАТОВе Чг < 1) пахл. **jōrdā [ywlt'y, -'k | (P *yw'rd'w*), J *jwrd'r] corn, grain.** [McKenzie]; 2) прасл. **čula*, лит. kiaũlė 'свиня'.

став **ЧУМАКАДИЛИН** у с. Квітки Чк Корсунь-Ш. < ім'я власне кирг. *Джумакадыр* (*Джума* 'п'ятниця; народжений у п'ятницю' + *Кадир* 'всемогутній') [Гафуров, 144, 154].

čŏb [*cwp* | N ~] wood, stick.

ЧУПАХА См < пахл. **~ag [-*k*' | N ~*a*] wand, arrow shaft,** цівка стріли. Див. II. ЧАПАКІВКА, IV. ЧАПАК.

ЧУХУТІВ ЯР См ***І ЧУФУТ-КАЛЕ*** Км < етнонім *чухут* 'юдей'.

Ш

ШАБАЛинів Чг < ар. джабал 'гора'. На південь від села справді є пагорби, підвищення над заплавою Десни (рис. Ш1).

ШАБО Од < Chabaud?

На карті 1778 р. тут позначено заснований турками аул Ашаги-Баг 'Нижній Сад'. 1822 р.: початок заселення на цих місцях колонії франкомовних швейцарців. На сайті селища сумнівна форма старої назви, – буцімто "Аша-Абаги". Так само неприйнятна байка про "поступовий перехід" татарської назви у Шабо (Chabaud). На Карті Шуберта показано сел. Шаба і хут. Шабські.

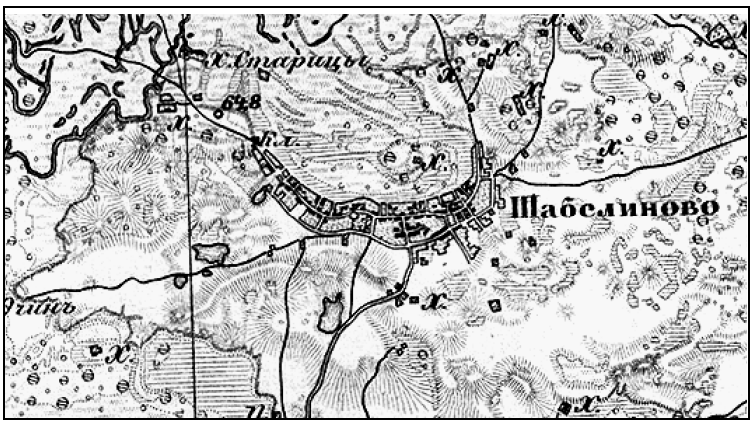

Рис. Ш1. Пагорби біля с. Шабелинове Чг [КШ]

ШАНДРА Кв < укр. шандра 'дорога' (пов'язане з ґотс. sinth- 'час' з давнішого 'путь' [Lehman, S66], див. IV. Синдаровська). Показове написання ім'я *Шѧндръ* у документах староукраїнською мовою 1395 і 1480 рр. [ССУМ, II, 554]. Пор. і ● пот. ***ШИНДР**івка* у с. Шешори ІФ Косів: р. **ПІСТИНЬК**а (1416 Pyestina; от Пѣстинѣ) < пор. *Festung! (|| Піскава); ● ур. ***ШАНДР**а* над р. Свіча ІФ Долина: р. ПІСКАВА < ґерм. *fisk-ahva "рибна річка" [Трубачев 1968, 52]; ВиГОДа, ГРАБів, РАХИНя, Княжолука.

ШАРАПАНІВКА Вн < ?топонім груз. Сарапані (на р. Ріоні).

ШАРгород Вн і ***шарварок*** < ґерм. schar 'натовп'. Укр. *шарварок* пояснюють як репліку нім. scharwerk 'громадські роботи' (як-от упорядкування доріг, мостів тощо) [ЕСУМ, VI, 381].

ШАТРАВине См < дперс. 'сатрап'. Також ур. (кол. с.) *Шатравина* Кг Компаніївка. Основа вичленувана на підставі існування паронімічної основи у топонімах *ШАХРАВщина*, р. *САХРАВщина* Кв КСв. У зміні приголосних Т / Х можна вбачати протиставленість давньоперського і пахлавійського прототипів мідійс. хšаθrapā, гр. σαδράπης, ξαθράπης // пахл. хšахrapā 'сатрап'. Див. II. *ПЕРЕДЕРІЇВКА*. Цікава деталь: у *Шатравині* См живе родина Передеріїв. (21.02.17 повідомила краєзнавець Л.М. Клешко).

ШАТРИЩе укр. 'місце, де стояли шатра' (укр. *шатро* з полов. *чатыр* 'намет'). *Шатрище* См Ямпіль:; *Шатрища* Жт Коростень:; ур. *Шатрищина* біля с. Унин Кв Іванків. Див. II., рис. У3.

Szatryszcze, wś na prawym brzegu rz. Uży (Uszy), pow. owrucki, w pobliżu granicy pow. rodomyskiego, o 3 w. na płn.-wschód od Iskorości. Grunta składają się z gnejsu i czerwonego granitu. Skały nad Użą jeszcze obecnie noszą nazwę kąpieli Olgi; na cmentarzu są stare mogiły; o 1 milę mogiła Igora. W nazwie wsi pozostał ślad obozu Olega z 883 r.

С2. Відомості про с. Шатрище Жт [SG]

ШАУЛиха < ім'я Saul Чк Тальне. Про давню історію села повідомляє SGKP: "Szaulicha або Szawulicha, містечко при впадінні р. Беринки до Угорського Тікичу, 40 км від Уманю... Раніше звалося Rokoszwar. Назва ця виглядає слідом проходу і навіть перебування у цих краях угрів, які (у 884 і 888 р.), розбивши під проводом Арпада Русь, були тут до підкорення Паннонії... Тому ім'я цього народу існувало й існує у різних топонімах, як-от *Рокошвар* Кв, *Нестервар* (Тульчин), *Угорський Тікич*, ур. *Угорське* у Києві, *Угринів* у Галичині. *Рокошвар* відтоді за довгі століття не втратив своєї назви, і в середині XV ст. нове селище перезасноване з тим же ім'ям" [SGKP, XI, 815]. Шулайдерянка Зк; Шаулів Груд, Савулів Груд Чг кілька [Павленко].

ШАХВОРОСТівка Жт, Пл < перс. шах + герм. hurstiz ліс. + ур. ШАХВОРистий Груд у с. Веселе Чг Бахмач.

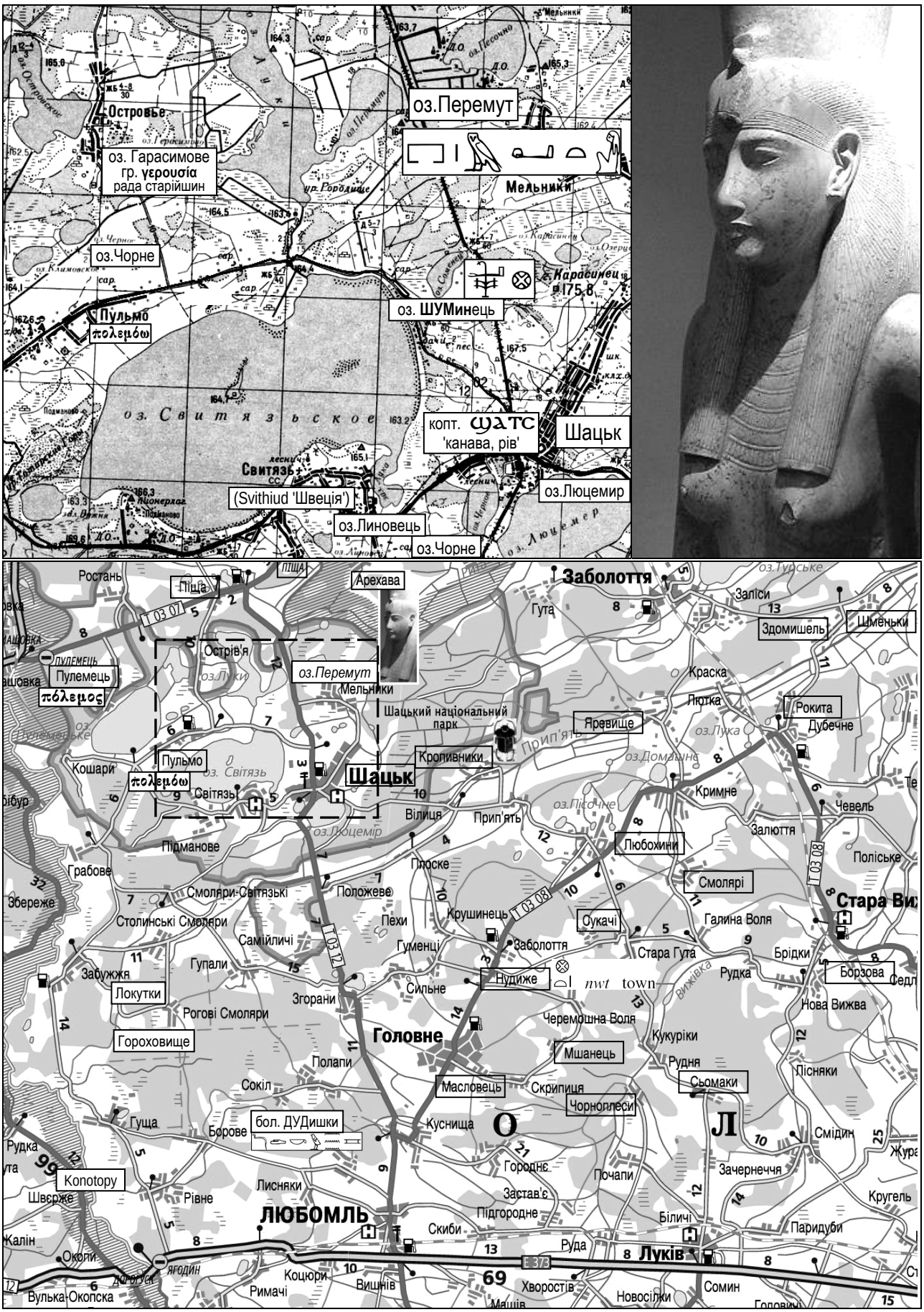

Рис. Ш3. В околицях ШАЦЬка біля витоків Прип'яті існує озеро ПЕРЕМУТ, присвячене прадавній єгипетській богині Мут – Матері богів: Пер-е-Мут 'Дім Мут'

ШАЦЬК Вл < копт. ϣⲁⲧⲥ 'канал, канава' – і єгипетські канали біля *Шацька.* Одним з найефектніших прикладів остенсивного доказу історичної реальности, яка стоїть за єгипетськими скарбами топонімії Полісся, є топооснова Шац- з копт. ϣⲁⲧⲥ 'digue; канал, канава' (за В.Виціхлем, від šdy 'рити', але можливо, що й від ϣⲁⲧ'різати' з архаїчним відтінком значення 'різати землю').

Як відомо, *Шацьк* лежить в оточенні прадавніх *Шацьких озер* у верхів'ях Прип'яті (рис. Ш3). Вже перша довідка з Вікіпедії мобілізує увагу: "Шацькі озера живляться атмосферними і підземними водами, а також за рахунок водообміну ***по каналах, якими сполучені окремі озера***" (!) [uk.wiki/Шацькі_озера]. Тобто як само собою зрозуміле цим сказано, що не всі озера сполучені природними протоками і що деякі з них сполучені таки рукотворними каналами.

Зрозуміло, що для теми цей факт стрімко набирає першорядної ваги, адже дає першу дороговказну нитку Аріадни із втраченого синхоричного знання – цей горизонтальний зв'язок між значенням основи ойконіма *Шацьк* ϣⲁⲧⲥ 'digue; канал, канава' і реальним фактом наявности в його околицях самих каналів. (Згодом на карті Шуберта (1867 р.) вдалося розшукати позначення "Кан. Колодезький": див. рис. П6 у статті про оз. II. *Перемут*). Річ ясна, що це зобов'язує негайно розглянути топонімічний контекст Шацька в пошуках уже відомих топонімічних основ коптського фракталу:

Pɜrɜ-Mwt 'дім (храм) Мут' і озеро *Перемут*, святе озеро Матері богів біля *Шацька.* • *ШАЦЬК* Вл рц/ ЛЮБОМЛь: оз. **ПЕРЕ.МУТ**! Pɜrɜ-Mut 'дім (храм) Мут', оз. **ЧОРН**е 2, оз. ЛИНовець, МЕЛЬНики, оз. ГАРАСИМове герусія; далі – с. **ЛОКУТ**ки ⲗⲁⲕⲁϯ, **ГОРОХ**овище ⲉⲱⲣⲱ (706a); To run (ship) aground, бол. **ДУД**ишки 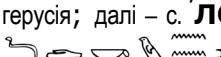 Ddkw 'канал, протока' біля с. БОРОве, **НУД.ИЖ**е місто Ісиди/ Розп'яття, СУКачі, ЛЮБо**ХИН**И, КРИМно, **ТЕКЛЯ** '(монастир) Св. Теклі в Єгипті', ЯРЕВИЩе, ЗдоМИШЕЛЬ, ШМЕНЬки, ХОТИВЕЛЬ на р. ВИЖівка, **БОРЗ**ова baridh-, **БУЦ**ики, ЧОРНоплеси, **СІМАК**и, РИМАЧІ, РІВНе, Konotopy Pl, став **КУЦ**ів у с. Підгородне, оз. **ПУЛЬМО**!, оз. ШУМИНець = "Соминець";

Принаймні два інші селища від основи Шац- існували ще півстоліття тому, але зазнали топонімічних репресій від послідовно підозріливої радянської системи – і перетворилися на урочища. Ще кол. с. *Шаци* [Encarta] Од Роздільна і кол. с. *Шаци* біля с. Червоноармійське Од БЕРЕЗівка). Перше з них вже за даними повоєнного довідника АТП-1947 об'єднане з с. ЯКОВлівка Од Роздільна {тобто тепер це мікротопонім "куток Шаци у с. Яковлівка" ^ЮРівка, МАР'ЯНівка; Олександрівка, ЩИГЛяТИН! щоглова битва, Ново-КУТівка, ГАЇвка, ТОВСТуха, СУХе, ВАПНЯРка, ЩЕРБАНка, БІЛоУСівка, БУРДовий, АНТОНівка, МАТИШівка}. Інше с. *Шаци* "у період 1972–1986 рр. ... зняте з обліку у зв'язку з переселенням мешканців" (за даними АТП-1987). Його контекст: {^ВЕРБний, САДовий, СЕМИхатки; КОСівка, ЧОРНоГІРка, ОЛЕНівка, ЧИЖІвка; СУХИНе, ЧИЖове, РІВНе, ВЕСЕЛИНівка, НЕЙКове, КРИВоПИЩеве, КАРНаГОРове, МАР'ЯНівка, ЗБРОЖкове}. Просто дати людям спокійно жити і працювати на землі влада нового типу не могла.

Інші візитівки з Єгипту: *Шацк*, *Шатск*, *Szaciły.* У сусідніх країнах теж відомі ойконіми від основи Шац-. Особливістю усіх їх є те, що позначені ними селища розміщені у верхів'ях маленьких річок. У Білорусі це с. *Шацк* під Мінськом і *Шацілки* (тепер Світлогорськ) біля Гомеля, у Польщі – Szaciły (2), в Росії нп *Шацк* Рязанс. і *Шатск*-2-й Тульс.: • *Шацк* РФ Рязанс.: ^р. ШАЧа, ЧЕРНая Слобода; Польное **КОНОБ**еево, Лесное **КОНОБ**еево!; р. **ПРОНЯ**, ШИЛово, **ИР**ицы, **ЯМ**БИРно, УЖово, р. ЖДанная (неподалік від р. *Хупта*).

Назва *Шатск*-2-й пишеться не через -ц-, а через -тс-. Це селище на р. *Шат* поблизу м. *Тули* в Росії. Для географів воно відоме тим, що поруч лежить *Шатське* водосховище. Завдяки цій штучній водоймі витік Дону сполучено через р. Шат і Упу з р. Ока – притокою Волги (рис. Ш4). Виходить цю "будову комунізму" розпочали ще єгиптяни... Топонімічний контекст нп *Шатск-2-й* містить місцеві назви від уже знайомих нам топооснов і водночас є апробацією зробленого дотепер:

• *ШАТСк-2-й* РФ Тульс. 11г: р. ШАТ, ИВРовка, **СТУБЛ**енка! [Encarta] = "Болоховский", р. Шатец, **РевЯК**ино копт. ⲣⲉϥ 'людина' + ʾΙακός 'грек', **ГРЕЦ**ково, КРЮКово, **ПИГАС**ово!, БЫКовка, КРИВоЛУЧье, р. УПА, МАЛАХово, ХОМ**ЯКОВ**ка, КРУТое, КРЮКовка, ГОСТеевка, м. Тула, (дещо далі ПереМИШЕЛЬ на р. Ока), р. **ДЕГОТ**на у с. ЩЕКино, м. ЩЕКино, р. БЕЛовы Дворы, ТУРы, ЯСТРЕБовка, БОРИСовка, БЕЛоГУЗово, ЯНЬковка, КРЮКово, ЛИХачово.

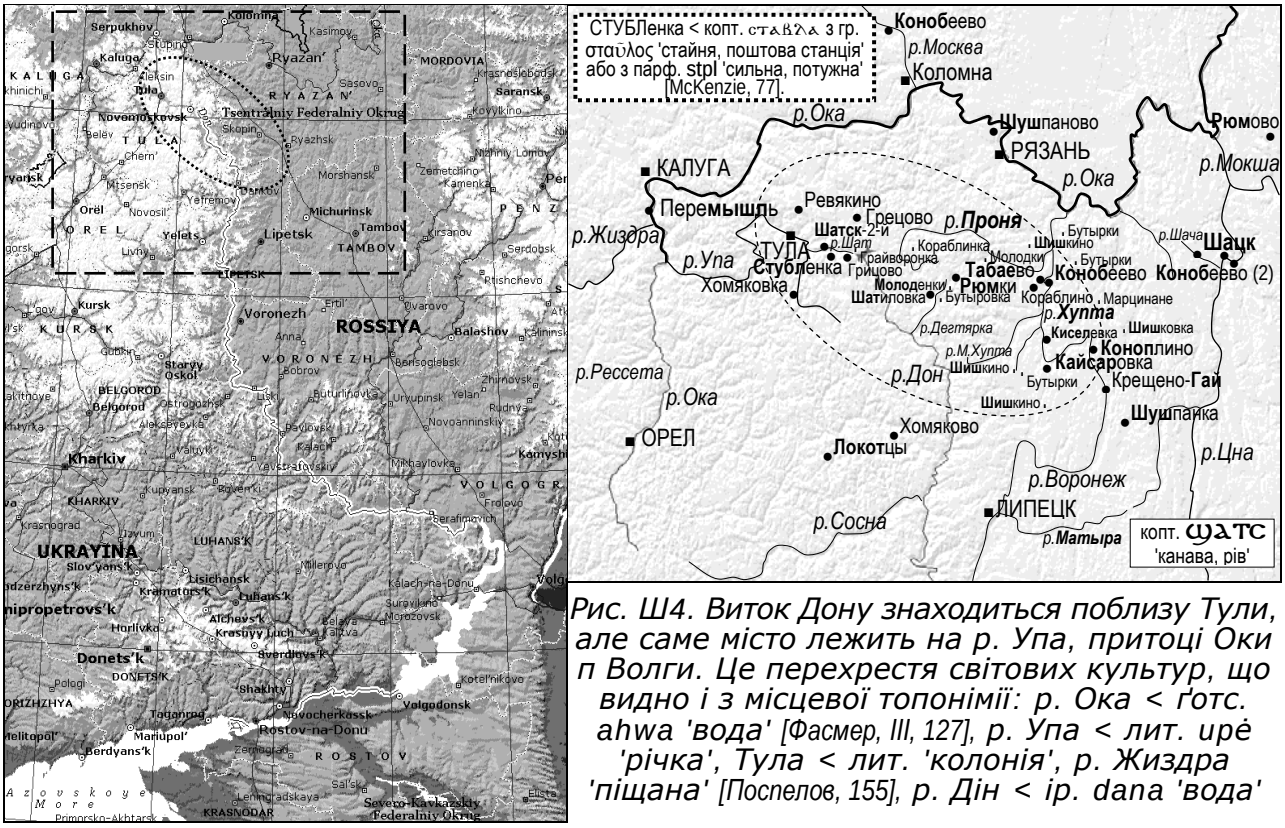

Рис. Ш4. Виток Дону знаходиться поблизу Тули, але саме місто лежить на р. Упа, притоці Оки п Волги. Це перехрестя світових культур, що видно і з місцевої топонімії: р. Ока < ґотс. ahwa 'вода' [Фасмер, III, 127], р. Упа < лит. upė 'річка', Тула < лит. 'колонія', р. Жиздра 'піщана' [Поспелов, 155], р. Дін < ір. dana 'вода'

Як бачимо, і тут слід коптів невіддільний від діянь греків (пор. ГРЕЦово, ГРИЦово, РЕВЯКино, ГРАЙворонка, ПРОНя). Тепер і р. Шат, і р. Дін витікають з компактного Шатського водосховища, топооколиці якого теж становлять першорядну наукову цінність: ● *ШАТСьке вдсх.* РФ Тульс. 12г: р. ШАТа, ШАТовка, ТЕТЕРки, ЮДино, **ПРОНь**, р. ПРОНя, **КАРКАДИН**ово, НЕКРАСово, РЫБинка, **СИМАК**ово, За**ВАРЗ**ино, **МАЛАХ**овка, р. БОБРик, **БОБР**ик-Гора, ЗаДОНье, КРУТое, ИВАНЬково, ПриДОНье, БЕЛоОЗЕРо, р. Донец, **КРОПОТ**ово, **АДЖАМ**ки, **МОЛОД**ки *муладі, УРВАНка, КРЮКово, СУХотино, СУХановка, САМАРа, **КОРАБЛ**инка, **ШИШ**лово!, р. БЕЛоколодезь, _КОНДРово. На р. ***Дегтярка*** л Дону – д. **БУТЫР**овка, **ШАТ**иловка, **МОЛОД**енки *муладі, **ОГАР**ево, р. і д. **МУРАВ**лянка.

У Польщі: ● *Szaciłowka* Pl 62 A12 Białystok: POPIOŁówka, **SZUM**owo, BOBRówka, **ROMEJ**ki, rz. BIEBLa, **SKINDZERZ**, DRYGA, CZARNystok, **ZIELONy GAJ**; ● *Szaciły* Pl 63 B2 Białystok: ^NieTUPa na rz. NieTUPa, GÓRany, **SOSN**owik, **SZYSZ**ki!, **SUCH**ynicze, **CZUPR**ynowo, **ZUBR**yca, **ŻUBR**y, SUKowicze, rz. **SOKOŁD**a; ● *Szaciły* Pl 62 B1 Białystok: rz. SUPRAŚL, **CHOBOT**ki, SOCHonie, BABino, IGNATki. Див. також II. *ТАЙНА.*

ШВЕДСЬКИЙ ЕПІЗОД ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА КАРТІ.

Засвідчена у топонімії України місцева громадська пам'ять про похід шведського війська Карла XII у 1708-1709 рр.: *Карлівка* Дп, Мк, Пл2; *Шведове* Дп, *Шведчина* Чг, ур. *Шведські могили* Пл; оз. *Шведка* у с. Новокотів Вл Луцьк, оз. *Шведове* у с. Требухів Кв Бориспіль [СМГУ, 106, 305]. Значну кількість мікротопонімів цієї тематики виявив О. Павленко на Чернігівщині: ШВЕДИНИ ЯРКИ (яр, 503); ШВЕД**ИШИН** ПАЙ (поле, 1253); ШВЕДІВКА (кут, 1161); ШВЕДІВЩИНА (ур., 1493; яр, 559а.); ШВЕДОВ СВОЛОК (ур., 241); ШВЕДОВЩИНА (кут, 1477); ШВЕДСЬКА ДОРОГА (шлях, 537); ШВЕДСЬКА КРИНИЦЯ (дж., 1209; дж., 955); ШВЕДСЬКИЙ ВАЛ (насип, 575, 577); ШВЕДСЬКИЙ ГОРОДОК (ур., 257); ШВЕДСЬКА (могила, 7 назв); ШВЕДСЬКА МОГИЛА (курган, 3 назви; поле); ШВЕДСЬКІ (кургани; могили, 19 назв); ШВЕДСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ (могили, 1031); ШВЕДСЬКІ МОГИЛКИ (могили, 213, 203) [Павленко].

ШЕПАРівці ІФ < гр. σκέπαρνον двогостра сокира, тесло. Див. II. *СОКИРЯНИ*. Де будують, там і тешуть. Τό σκέπαρνον – це двогостра сокира для витісування виробів з дерева, тесло, скобелка (у Гомера, Плутарха, Лукіана). Істотно, що це не бойове, а саме господарське знаряддя, тесло.

● бол. ***СТЕПИРН***я σκέπαρνον біля с. ДОРОТище Вл КОВель: бол. РОГАЧове εργατης (Gk) **хлібороб**, **орач** у с. Мал. Порськ ^ПОПОВичі, БОРЩівка, **СТЕБЛ**і! σταβλα (Gk, Lat) m. Stable, posting station, стайня, поштова станція, КРАСНоДУБ'я, МАР'ЯНівка; ЗЕЛЕНа, ІВАНІвка, БІЛин, КРАСНоволя, ВЕРБка, ГОНЧий БРІД, РОКИТниця, р. КОРОСТЯНка і р. РЕБУШівка у с. ЛЮБитів, МИРин, МОЩена, ЛЮБлинець, р. МОСИР = МОСОРъ у с. МОСИР 2, МИСЛина, с. і р. **ВОРОН**а, р. СТОБИХва у с. РАДОШИН; оз. СТОБУХовъ; ● пот. *ШТЕФУРиН* Звір σκέπαρνον у

присілку Красний с. Синевирська Поляна Зк Міжгір'я = Волове: пот. СТИНешор у с. СИНевирська поляна; пот. СТИНицький л СУХаря л ТЕРЕБлі у с. КОЛОЧава;

● *ШЕПАРівці* σκέπαρνον ІФ КОЛОМИЯ: ^РАКІВчик; **СЕМАК**івці, пот. СЕМКів, ПідГАЙчики, СОПІВ, ВЕРБіж, пот. ЖУКоТИНський у с. **ЖУКоТИН**, **СКОП**ІВка, ОТИНІя, ХОРОСна, БАБ'ЯНка і р. ^СТРУПків (*істроп); пот. БЕРЕЗівка 2; пот. БОБРівка, пот. ВИЖНій, пот. ВІЛЬХовець, пот. ВОВЧків, пот. ГОЛИШанка = СЕРБЕНь, пот. ГРУШів, пот. КЕРНиця, пот. КИРЧИНів, пот. КОБИЛець, пот. КОЗАЧів, пот. КОЗелів, пот. КРИВий, р. **ЛОП'ЯН**ка!, пот. МОЧиХВІСТ, р. ОПРАШина, пот. ПАН.ШАНка, пот. ПУНЧева, пот. **РЕМ**етів, пот. САВчак, пот. **СИН**ій дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', пот. СОЛОНець, пот. СУХий, р. ТУРка, пот. УТОРОПець, р. ХОРОСна, пот. ЧОРНий, р. ЧОРНява 2;

● *ШАПАРівка* σκέπαρνον Лг БІЛоКУР.АКине: ^САМСОНівка; ПОПівка, КУР.ЯЧІВка, ХОМенкове 2, ШОВКунівка, КОНОПл**ЯН**івка!, ДЕМ'ЯНівка, ГРИЦАЇвка, ВИШНеве, Лозно-Олександрівка, **НЕЩЕР**етове, Олександропіль, РОМАНівка, МАНЬКівка, ПАВЛівка, **ЛУБ'ЯН**ка (і кут. КОЗинка), ЗАЇківка, КАЛИНова Балка, ШАРівка, б. ГОЦЬківка і с., яр КУР.ТАМИШ = ПОПів ЯР.

ШЕПЕТИН Рв < 1) гр. **σκηπτός** (πολεμiov) раптовий (ворог); 2) копт. sbt 'фортеця' [Cerny, 352]. Шепетин Рв, Шепетівка Хм.

ШЕПТАКИ Чг ***і Шептицький***. Гр. σκηπτουχία: *Шептаки.* Якщо виявлено стільки ознак військової присутности греків, то де ж слід грецького військового проводу? Прототип гр. σκηπτουχία 'верховна влада; головний провід' міг зберегтися у репліках *Шептаки* Чг, *Шептичі* Лв, *Шпитьки* Кв, пот. *Шпитків* ІФ (також прізв. Шепітько, Шептицький):

● *ШЕПТАКИ* σκηπτουχία Чг Новг-Сів: ^УЗРУЙ Хоздрой 611–628; **ПОЛЮШ**кине Πολιοῦχος ^**КОМАР**и, ЧАЙКине, АРШУКи, КАРАБани, ЯСНе; **КОЛОС**, КУД.ЛАЇвка, КЛЕВИН копт. ⲔⲈⲖⲈⲂⲒⲚ сокира = КЛЕВИНе [Encarta], **ПУТИВ**ськ, **ЩУР**івка, МУРАВейня, ЛОМанка, КРАСне, МИХАЛЬчина Слобода, РОГівка, ФАЇвка, БУГРинівка, ГНАТівка, ЧЕРНацьке, АРАПовичі, ГАЙ, ГОРБове, ВОРОБ'ЇВка, ЯМне!, БЕРЕЗова Гать, Красна ГІРКа, ДОМОТканів;

● *ШЕПТИЧі* σκηπτουχία Лв САМБІР: **ВЛАДИпіль**, **СТРІЛ.КОВ**ичі ^**БІЛ.ОК**и, **КОЛОНІЯ**!, ЧЕРНИХів, **КАНАФОСТ**и, ДУБЛЯНи, БІЛИНа, ХВОРОЩа, РОГІЗна, ВІЛЬШаник, КРУКовець, ПідГАЙчики, БЕРЕЖниця; ● б. *ШЕПІТКова* σκηπτουχία л Голодної Ниж. Провалля Вел. КАМ'ЯНка Сіверс. Дінця; ● пот. *ШЕПІТОК* σκηπτουχία бас. Дністра Чв; ● *ШПЕТКи* σκηπτουχία Чв ПУТИЛа: ^БІСКів; ШЕПІТ, **ЯМ**и, **КОНЯТИН**, ЯЛОвець 2, ЯБЛУНиця, ХОРОВи, ГРОБИЩе, СТЕБні, ПАРКУЛина; ● *ШПИТЬКи* σκηπτουχία Кв КСв: ^ГОРБовичі, МРІЯ; **ВОРОН**Ьківка, **НЕГРАШ**і!, **ХОДОС**івка, ВОРОПАЇв, СИНЯК дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ʾΙακός'грек' 'вежа грецька', РАКІвка, ЖУКин, ТАРАСівщина, БІЛоГОРОДка, КАМЕНка, ДИМЕР, ВИШгород; ● пот. *ШПИТків* σκηπτουχία у с. Пробійнівка ІФ Верховина: пот. СТЕПАНський = **SZCZEPAŃ**ski!, пот. СТЕБНе у с. СТЕБНів, пот. СТЕБНянський у с. Довгопілля, пот. СТЕФУЛенський *штепур-.

ШЕШОРи ІФ < пор. влуж. šešerić ставати волохатим, čečeratý волохатий [Schuster, 109]. Сюди ж: "Ой Марічко чичири, чичири-чичири, Розчеши ж мі кучері, кучері, кучері".

ШИБИРИНівка Чг 1556 слц. šibrinky карнавал, вечір дурнів [Schuster, šibrink].

ШИЛівці Чв < ?монґ. šira східний [Алеманъ 15.46]. ● б. ШИЛова у м. Берислав Хс: ВОВКівське; ● б. *ШИЛи-ШИНка* у с. **КИДАН**івка Кв Богуслав: БОРОДані, КОРЯКівка, СИНиця дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', ЩЕРБАШинці; ● *ШИЛи* Тр Збараж: ^ДІБРова; **КИДАН**ці!!, КОБИЛля, ШИМКІВці, ОХРІМівці, ОПРІЛівці, КИНАХівці, СИНява дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', МУСОРівці, ІВАНчани, **ХОМ**и, КУНинець 2, КОТЮЖАНи, ГЛИБОЧок, ТАРАСівка, БУТин; ● *ШИЛівка* Пл ДИКАНька: ^ІВАШківка; ПРОНі, БОРОДаї, ДЕЙНЕКівка, ДЕЙНЕКи, **ХОМ**Енки, ЯРОХівка; ● *ШИЛівське* См РОМНи: ^ЗІНове, ВОВКівці, ПАТЬОШине; РОГИНці, **ХОМ**инці, ЛОКня, ЯРОШівка, ЗЮЗюки, ОВЛАШі, ЧЕБЕРяки + ʾΙακός 'грек', КОРЖі, БІЛовод, БУТівка, ТАРАсівка.

> 15.46. *Шила Бадур* 失剌拔都兒
>
> **PN** [m.] **S** *Shi-la Ba-du-er* **YS** 135, p. 3284 (**Šira Badur*).— **P** Сын Юэлудамоу, отец Нахайчаня (§ 15.18).— **I** Вторая часть имени представляет собой титул *Baduer* (§ 15.27); что касается *Shila*, оно напоминает монг. *Šira* "желтый" (ср., напр., этникон *Šira-Uiyur* "желтые [= восточные] уйгуры").

ШИНГАРІЇВКА Пл < курд. Şingar = ар. Sanjar, район Сирії.

пот. ***ШИНҐІЛкова*** = Шинґўлкóва < **Sindila** [Cossue, Excel, 29566-572] у с. Вучкове Зк Міжгір'я = Волове: ЛІСковець, ТОРУНь пор. хорв. toranj з герм. torn 'башта'.

ШИПИНЦі Вн < 1) пахл. šур 'схил'; 2) монґ. шипинки 'годівниця'. *Шипинці* Вн, *Шипинки* Чв.

ШИРОЧани Дп < ар. شرک *ширк* 'невірні, язичники, ідолохвальці' [Platts] – у конкретних контекстах 'християни' [Bracalini]:

A شرک *shirk* (inf. n. of شرک 'to share,' &c.), s.m. Partnership, copartnership, a company, society;—(v.n. fr. اشرک, iv. of شرک) 'the attribution of a copartner to God,' belief in a plurality of gods, polytheism, paganism, unbelief, infidelity. il Giornale, 26.08.16,P.Bracalini

A شرکا *shurakā*, s.m. pl. (of *sharīk*, q.v.), Partners, associates.

ШИШАКи Пл < хорв. Sisak. Вектор участі аланів на чолі з Саулом у битві при Сочі (Ізонцо): див. ст. II. *ШУЛАЙДЕРЯНКА* [Тищенко 2013, 109].

ШИШелівка Жт < копт. ϣⲓϣ, ϣⲉϣ, ϣⲱϣ 'to twist rope' – мотузки для бурлаків: *Шишаки*, річки *Шиш*, *Шушлай*.

У трьох контекстах основи Рив- і одномук – Риб- серед рем уже трапилася коренева морфема шиш-/ шеш-, яка отримує надійну етимологію у вигляді копт. ϣⲱϣ, ϣⲉϣ–, (Q) ϣⲛϣ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок:

• *ШИШаки* Пл Хорол: ^**РИБ**ченки!; **ОРІХ**івщина, ШТОМПЕЛівка, **ЛОБ**кова Балка, БУБЕРеве, БАРИлове, БУРЛАКи, ОСТАПенки, ВЕРБине; • *ШИШлівці* Зк УЖгород: **ОРІХ**овиця, ПАЦканьове, ХУДлове; • *ШИШківці* Лв БРОДи: ^**ОРІХ**ІВчик!, ВЕРБівчик; ГАЇ 3, КУТище, БОРДулЯКи + ’Ιακός 'грек', БУЧине, ЧЕРНиця, ДУБИНа, ТРІЩуки; • *ШИШківці* Тр БОРЩів: ^СКОВ'ЯТИН; **ГОРОШ**ова, ПИЩАТИНці, УСТя, ВЕРБівка, **КРИВ**че, БОРИШківці, БІЛівці, **БУРДЯКІВ**ці + ’Ιακός 'грек', ЮР'ЯМпіль, ХУДІЇвці, ХУДИківці;

Рис. Ш5. Мотузки з поховання фараона Хеопса, яким п'ять тисячі років

• *ШИШаки* Пл рц: ^**ЧЕРН**ИШівка, ХОДОСиха, БАБичі; **ЧОРН**о**БАЇ**, **ЯКОВ**енщина, ПЕЛАГЕЇвка, ЖУКова Балка, **ГРЕБЕН**ЯКи + ’Ιακός 'грек', МАНАЧИНівка, **ВОРОН**ЯНщина, КРИВоручки, **СОСНІВ**ка; • *ШИШківці* Хм Городок: ^КУЗЬмин; **ЧОРН**иводи ^МУДРиголови, **ХОПТ**ИНці, **ЖАГЛ**івка, ВАРІВці, ЯРОМИРка 2, КРИНЦИЛів, КАМ'ЯНка, ОСТАПківці; • *ШИШківці* Чв Новоселиця: **ЧОРН**івка, **ЩЕРБ**инці!, **РЕВ**КІВці, РОКИТне, ТАРАСівці, ТОПОРівці, ФОРОСня, СИНЖАР = Жилівка, Зелений ГАЙ, ВАНЧинець, ВАНЧиКІВці, ГАЙ; • пот. *ШИШ.НЯНський* у с. ДОРа ІФ Надвірна: **ВОРОН**енко, **ЧОРН**ий потік, ТЕРСовани+, **ВЕРП**оле, ЯРЕМча;

• *ШИШківці* Чв КІЦМАНь: ^ЮЖИНець; **РЕВ**не, ОШиХЛІБи, ОРШівці, КЛІВОдин, КОРОСТувата, **РЕВ**аКІВці, БОРІВці, НеПОЛОКІвці; • р. *ШИШля* Лв СОКАЛЬ: БОРОВе, БОБ'ЯТИН, **ВОРОН**ів, КОНОТОПи, ШАРПАНці, **ВЕРБ**ове, СУХоволя, **РАВ**щина, **ТЯГ**лів, Пере**МИСЛ**івці; • р. *ШИШ* ϣⲛϣ сучити мотузок (у верхів'ї **КРУТ**ий **ШИШ**, у понизов'ї ПЛОСКий ШИШ) Зп Зп: р. **РЕВ**ка біля смт КУШУГУМ; оз. о**КИШИН**е; прот. і брід **ПОПЕРУШ**ка, гряда ПАПАРУШка; СМОЛЯНе; р. БІЛинка у с. БІЛеньке; стр. ВОЛба у с. КАТЕРИНівка; р. ЗАКІТня = ЗАКОТной Каир; р. ВЕРБівка [СГУ, 212b]; х. КІНСькі Води = Григорівка; оз. і ур. КРИВе; р. ШМАЛЬок; • *ШИШоровичі* Лв Мостиська: ^МОКРЯНи 2; МЕЛЕШКи, РадоХИНці, БОРТЯТИНе, КУТи, **МИШЛ**ятичі, **КРИВ'ЯК**и + ’Ιακός 'грек', ХОРОСниця, ЗеленоГАЇвка;

• *ШИШелівка* Жт Народичі: ^Рудня-оСОШня, МІНЬки; СНИТище, РозСОХівське, Рудня-КАМ'ЯНка, БРОДник, СИНГАЇ дслов. **съıнъ** 'вежа, башта'; • *ШИШківці* Чв Сокиряни: ^ВАШКІВці; **ВІТР**янка, БІЛОУСівка, РозКОПинці, **КОБОЛ**чин, РОМАНківці, ШЕБУТИНці, НеПОРОТове; • б. *ШИШ.АЙЛова* л ІВАНового п Можу Хк Зміїв: БОРова, **СОСНОВ**е, РЕП'ЯХІВка, СУХа ГОМІЛЬша, ДУДківка, ЖАДанівка; • б. *ШИШкова* = ШПАКова! л ГУСАРевої ХАРиної КРАСної Лг Сватове: **СОСНОВ**ий, ХОМівка, КОЛОМИЙчиха, МАНЬківка, КРИВоШИЇвка, ПАТАЛАХівка.

Істотно, що до основи шиш-/ шеш- при такій інтерпретації додається *з того самого прототипу* і варіант шуш-, який дотепер не мав найдійного пояснення:

• пот. *ШУ**ШМАН**ець* (ϣⲱϣ, ϣⲉϣ–, (Q) ϣⲛϣ: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок + шман! / або ϣⲱϣ + man) ТЕРЕСви у с. Новоселиця Зк Тячів: пот. ШУШманець **ТЕРЕШ**ілки **ТЕРЕС**ви у с. **ТАРАС**івка!; • *ШУШвалівка* Пл Глобине: ШЕПЕЛівка, УСТИМівка, КОРДУБАНове, ЖУКи, ТИМОШівка, БІЛОУСівка, **КИРИЯКІВ**ка + ’Ιακός 'грек', СІРенки, МАНИлівське, ЧОРНеньке, БОРИСи; • *ШУШківка* Чк Лисянка: ЖАБ'ЯНка, КАМ'ЯНий БРІД, **ВЕРЕЩ**аки + ’Ιακός 'грек', ДУБИНа, СЕМЕНівка, ЯБЛУНівка;

• р. *ШУШ.**ЛАЙ*** ϣⲱϣ (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок (пор. ЗАМГ.**ЛАЙ** лаос?) у с. ХМІЛЬники Чг Чг: р. **ШИШ**ка ϣⲛϣ (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок; ЛЕВОНьки Λεβαπ - Ship's hauling cable! ^ГІРМАНка, **ЖУК**ОТки; р. **ЯМ**очка; р. ВЕРЕ**ПУТ**Ь (**ονερπ**– + Πόντος 'посланці до Понту') = ВЕРЕПЕТЬ, ВЕРЕПЕНЬ, БАЛин у с. КАРХівка; БОРОМики Berm-ius, ВІКТОРівка, СЕДНів, УНучки, р. **БИЧ**алка Βετς: n. War бас. **БІЛОУС**у Πηλούσ- у с. **МОХ**наТИН! (гр. мах-); ПІВці ^**ОЛЕКСАНДР**івка, БОБРовиця; ЛУКАшівка, ІВАНівка, ЛЕВковичі, ПЛЬОХів,

МОХНаТИН, РОЇще, ЯКУБівка, БЕРЕЗанка, УЛЯНівка, КОБИЛянка; **ЛАДИН**ка, ПАПІРня, ЛОПаТИН ^ТЕРЕХівка; ЗАЙЦі, ХРАПате, ШЕСТОВиця; Черн**ИШ**, **Чер**н**ІГ**ів! черн- 'Єгипет' + ’Ιακός 'грек', ТАБАЇвка ^**РОГОЩ**і ἐργαστ-ικός діяльний, енергійний; εργαστ-ηριοπ: (Gk); m. Any place in which work is done, workshop, factory; СИВки Siwa ^ВОРОХівка.

Про масштаби 'єгипетського бурлакування' говорять десятки назв селищ від самої лише основи *ШИШ-* (копт. ϣⲏϣ 'сучити мотузок'). Їх 12 у Польщі, 2 у Чехії, 31 в Україні і 50 у Росії. Ось дві чеські назви (мотузки для єгиптян чехи сучили найменш охоче):

● *ŠIŠkovice* 38 d1 Čhotebǫř: VRANov, LOBkov, ROHOZná, ZAJecice, ZAJezdec, TROJovice; ● *ŠIŠma* 54 a2 Přerov: SUŠice, DŘEVohostice.

У інших сусідів: *SZYSZki* 120a1 Pl Łuków {**JAM**ielnik, **MYSŁ**ów, **KOBIAŁ**ki}; *SZYSZki* 77b3 Pl Ciechanów {**SZCZER**BAKi, **MARUS**y}; *SZYSZki* 63a1 Pl Białystok {**CZUPR**ynowo, SUCHynicze, WORONiany}; *SZYSZyn* 92a2 Pl Konin {KIJOWiec, **KOBYL**anki, POPIELewo, Lubo**MYŚL**e}; *SZYSZków* 132c3 Pl Wieluń {RoSOCHy, **KOBYL**a}; *SZYSZków* 133c3 Pl Wieluń {SZCZEPANy, CZERKiesy}; *ШИШкино* РФ Калуз.15г {**ЯМ**, ХОМЯКОВо + ’Ιακός 'грек' }; *ШИШкино* 10е {^**МОСУР**}; *ШИШков* 26д {р. **РЕССЕТ**а дєг. resyt 'південь', р. **БОБР**овка}.

Ареал основи Шиш-/ Шуш- – Чг, Жт, Пл3, Зп, Чк, Чв3, Хм, Лв3, ІФ, Зк2. У світлі виявленого поширення цього історичного явища копто-грецького кола з'являється також і адекватне розуміння назв від аналогічної слов'янської основи (яка раніше залишалася неприв'язаною до якихось конкретніших обставин):

● *СУКАЧі* сучити мотузок Вл Стара ВИЖівка: ^**СТАР**а Гута; БРІДки, **ТЕКЛ**я!, **РОКИТ**а, СИНове, ПідСИНівка дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', ХОТИвель, ЛЮбо**ХИН**и!, ЯРЕВище, СЬОМАКи; ● *СУКАЧі* сучити мотузок Кв ІВАНків: ^БОЛОТня, ЗаПРУДка; ЛЕОНівка, РАХВАЛівка, СТАРовичі, МАКАРівка, ОВДієва НИВа, ПідГАЙне, Мокра КОРМА, ЛЮБиДВА, ПИРОГовичі, РОЗТІСне, РОЗВАжів, СТАВРівка, СИДОРовичі, ТЕР.МАХівка, ВОРОПАЇвка ^РОКИТна Слобода ^БІЛий БЕРЕГ, оз. ПЕРЕДЕРуха; ● р. *СУКИЧ* сучити мотузок п РОГів ЦВІЛі Случі.. Жт Ємільчине: р. ЯСТРУБень ⱔⰾⰐⱤⰻⰱⰻ = Ястребень л УЖа Прип'яті, р. **ЯБЛУН**ець G **Ἀμπελών**, ЯБЛУНець 2, ГАННопіль, ОМелУША, ЯБЛУНівка, ГОРБове, БЕРЕЗівка, БЕРЕЗнЯКи, ВЕРБи, СОРОЧень, ВЕРЕСівка, ЗЕЛЕНиця, КАМ'ЯНогірка, КАМ'ЯНка, АПОЛЛОНівка **Ἀμπελών**?, _ПОЛОНичеве, ЗаРОВЕНка! (пор. ЗаРИВИНці), САДки, БРІДок, КРИВоТИН, КРЕМ'ЯНка, КИСЕЛІвка, РИХАЛЬське, ВІЛЬХівка, ВІЛЬШанка, **СІМАК**івка, ХМЕРИН; **СИН**явка **СГУ** дслов. **съıнъ** 'вежа, башта'; бол. ЮРківка у с. Усолуси, КОПАЧівка; Червоний Бір *КРАСНий БОР, **_КИЯН**ка!, РОГівка, НовоОЛЕКСАНДРівка, ЯМенець.

● торф. *СУКАЧ* сучити мотузок Жт Овруч: оз. **ГАЙ**кове у с. ГОШів, р. **ЩЕТИН**!! (Σκῆτις, Σκήτη, Scetis ⲯⲕⲏⲧ, St Makarios, 360 AD; Beheira Gov., Egypt); торф. *ЯРЕМНівське*!! біля с. Словечне, р. **ХАЙ**чанка ⲕⲁⲓ: (630a); m. Ship's pole, boat-hook пор. Вел. і Мала ХАЙЧа; бол. **ПАПЕР**анське у с. З**БРАН**ьки; ПАПІРня, бол. **СОЧ**инці ⲑⲱⲕ, ⲑⲟⲕ: (69b); m. Mast of ship! у с. Вел. ЧЕРН.ІГівка; бол. ТИВРів Tiberio II у с. ЛЕВковичі ^ОСТРОВи; торф. **СИН.ЕЦЬ**ке дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', КОПТівщина ^ГАЄвичі ⲕⲁⲓ = ⲕⲁⲓ!; СТОВП**ичне**, ВЕРПа!, **РОКИТ**не, **ОЛЕКСАНДР**и, КИРДАНи, БІЛКа, **СИРК**Івщина, КАМ'ЯНівка, бол. **БРАТ**кове у с. Вел. ЧЕРН.ІГІВка; МАГДин mehtit північний ^СИДОРи, ***ДЕРКАЧ***і, Липські РОМАНи; КОСТюків Ліс, КРАСносілка, ХАЙЧа ⲕⲁⲓ ^КОБИЛин, ІГНАТпіль, КОЛОСівка, СОРОКоПЕНЬ, МОЧУЛЬня, НаГОРяни; оз. **ТЕКЛ**івське, **ТЕКЛ**івка ^СТУГівщина! ^НаГОРяни! ^ОЛЕНичі!; ++ МАЛАХівка, р. ЛІЗНиця 3; р.СелИВАНиха ^Пере**БРОД**и, ЗаМИСЛовичі; З**БРАН**ьківці ^МАР'ЯНівка.

Пор. також ● р. *СУК.УВАТа* сучити мотузок л ПЛОТини КАМ'ЯНки Айдару Лг; ● яр *СУК.УВАТий* сучити мотузок Деркулу Сіверс. Дінця Лг.

▓ крин. ***ШКІРУДиха*** у с. Листвин Жт Овруч < гр. σκυρώδης 'бруківка'.

Гр. σκυρώδης 'бруківка': *Шкірудиха*, *Шкорода*, *Скородистик*.

Дошкуляли грекам невилазні баюри на наших дорогах. Незаперечна ознака окультурення середовища – антична грецька бруківка σκυρώδης бруківка (рис. Ш6):

● *СКОРОДинці* σκυρώδης бруківка Тр Чортків: ^БИЧківці; ШМАНьківці ⱳⲘⲞⲨⲚ, ШМАНьківчики ^р. Нічлава = НИКЛАВ, 1692: **НЕКЛАВ**а **G** Νικολάου Κλῆρος U15, U20; **СИН.ЯКОВ**е дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька', ЗВІГОЛЬ+ (1947) Євангеліє, **ЩИТ**ИНська Воля Scetis ^ЗаЛУХів *лука; ЛУЧичі, **БОСИРИ** [https://uk.wikipedia.org/wiki/Босири] = БОСИРІ (1947) < ⲂⲞⲨⲤⲒⲢⲒ ⲃⲟⲩⲥⲓⲣⲓ, р. З**БРУЧ**; **БИЧ**Ківці, **ЧОРН**окінці, КОЛИНД**ЯН**и **Καλαντίωνος** селище в Єгипті, пот. БІЛявина у нп **БІЛ**а ^**БІЛ**обожниця ^**БІЛ**ий Потік ^КАЛИНівщина **Καλλινίκος** (531 р.), **КОС**ів, РОМашівка, СОКИРинці **Σακοορε**, Ро**СОХ**ач, б. ЯГОЛЬницький ЖОЛОБ у с. ЯГІЛЬНиця, пот. Некрасів = **НАКРАС**ов! Наукратіс, р. **ЖАБ**и [СГУ, 524]; ● *СКОРОДиСТик* σκυρώδης бруківка Чк ЧОРНОБАЙ: ^**ІРКЛІІв**! Ἡρακλέους Πόλις Μεγάλη букв. 'Велике Геракліове місто' Гераклеополь ^р. *ІРКЛІЙ*$_1$ **Ἡρακλείον**; **ВЕРЕМІЇ**вка ἐρημία (6) спустошення, руїна, оз. БАРЗ.**ЯКІВ**ське βᾶρι-ϑ- **'баржа грецька'** у кол. с. Пищики, ІВАНівка, **ТАРАС**івка, **МОХНАЧ**, ЧервоноГІРка, САВКівка, **ЛИХ**оліти!, **РЕВ**.БИНці! ⲢⲈⲤⲒ + ⲀⲂⲒⲚ m. (ship's) Cargo, човновий вантаж, КАНІВці 2!; КРУТЬки, ВИШнівка, МЕЛЬНики, БАТАЛИЙ, БАКаєве, ХРЕСТИТЕЛеве, МАР'ЯНівка; р. Кропивна = ДЕГТЯРка!, р. РИЖНова, р. БІЛОЗІР'Я, р. ДРЕВалька у с. КЛІЩинці; ++ Чк Золотоноша: КОВТ.УНи, -івка, **ШКОД**унівка, БОГУСЛАВець, ДРАБівці; ЯРки, КАНІВщина, ст. ПАЛЬМИРа, СЕНЬківці, СИНьоОКівка дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька', ЩЕРБИНівка, СКОРИКівка; ЗОРІВКа, МИЦАЛівка, КРИВоносівка; р. СВИНоТОП у с. **ЄРЕМІЇ**вка ἐρημία, р. БАТаЛИМ, р. ВОВЧець, р. **ЖОР**авка і р. СТРУГа у с. Богдани, р. КОС.**ЯКІВ**ка + ’Ιακός 'грек', р. ОРІХівка, р. **РОЗАН**ь! *ргне-, р. СУБЛиця *стубл-?, стр. ШАКАЛове;

• б. *СКОРОДна* σκυρώδης бруківка = СкороднЯНська Стінка у с. *СКОРОДне* Лг Біловодськ [СГУ, 507]: ВЕСЕЛе, СЕМИКОЗівка, БАРАНиківка, ПАРНеве, ВІТРогон, Новоолександрівка; • б. *СКОРОДна* σκυρώδης бруківка у с. *СКОРОДна* Лг 492 МАРКівка: ^**ТИШК**івка; РозСОХуВАТе, ЛОБасове, КРИЗЬке, ГЕРАСЬківка 2, ВЕСЕЛе, КУР.ЯЧівка;

σκῦρος : m. = λατύπη « éclat, morceau de pierre » utilisé pour empierrer une route (*IG* IV 1², 102, 27 IVe s. av., cf. Hsch., Poll. 9,104). D'où **σκυρωτὰ ὁδός** « chemin empierré » ou « pavé » (Pi. *P.* 5,93), **τὰ σκυρω**[**τά**] n. pl. (Délos IIIe s. av.) ; **σκυρωθῶσι · λιθωθῶσι** (Hsch., p.-ê. Hp. *Mul.* 1,18, cf. Erotian p. 82 Nachmanson, qui glose par **σκιρωθῶσι**) ; **σκυρώδης** « de pierre » (Eust.).

Рис. Ш6. Довідка про бруківку [Chantraine, 1024]

• б. *СКОРОДна* σκυρώδης бруківка п УДАю п Сули Чг ІЧня: **ТИШК**івка, р. Не**ЖИРОВ**а *їрг-; р. **СТЕПАН**івка л ЛОСИНівки п УДАю Сули; ВЕРЕСкуни, БЕРЕЖівка, ЛУЧківка, ПЕЛЮХівка, ТАРАСівка, ЗІНЧенкове, ЩУРівка, р. ГУЖівка у с. ГУЖівка, р. ЛУТавець у с. ІВАНгород, Монастирище, ХАЇха, ІРЖавець, КОВТУНівка, ВИШНівка, РОЖНівка, ГЕЙці, КОЛОМІЙцеве, РИМИ; р. АРТ.ИШ ^руч. ЖОЛУБ, р. В'ЮНочка **mycén. *iawone*** у с. Тростянець, ДУБоГРИЗівка; р. **ЙОН**івщина!, р. КОПИТці, р. КУЛИЧка, р. ЛОЗова = СЕЛЕЗень; р. ЧОРНоМАЗівщина = ЧорноМИЗівщина у с. СТУП.АКІВка;

Автентична давнина – у рідкісних контекстах на Волині і в Карпатах:

• крин. ***ШКІРУД**иха* σκυρώδης бруківка у с. ЛИСТвин Жт ОВРуч!: ^**РОКИТ**не!!!; ВЕРПа, КОЛОСівка, КОР.АКи, КОПТівщина ^ДІВ.ОШИн, ПАВЛОвичі, БІЛка, ТЕКЛівка, СИРківщина, ОЛЕН**ИЧ**і, СОСНівка, СТЕПки, ІГНАТпіль, СЕМЕНи, КИРДАНи, КОРЧівка, Липські РОМАНи, СТОВП**ИЧ**не, Олександри, ФОСня, ХАЙча 2, КОБИЛин 2, КАМінь, КРАСНосілка, ДЕЛЕТа, СЕЛЕЗівка, КАМ'ЯНівка;

• бол. ***ШКОРОД**а* σκυρώδης бруківка у с. **ЖИРИЧ**і *їрг- Вл РАТНе: КОНИЩе, БРОДи, ЗаІВАНове, ЗаДОЛИНа, ЛУЧ**ИЧ**і, ЯКУШів, ЗдоМИШЕЛЬ, СЕНЬки ^ШМЕНЬки, КОРТЕЛІСи ^ГОДИнь, КОСиці, САМАРи, БЕРЕЗники, КОЗовата, ОРІХове 2, БРОДятине;

• пот. *СКОРУДЯНик* σκυρώδης бруківка у с. Імстичеве Зк Іршава: ГЕРЦівці **γερουσία** Зк ІРШава: ^ГРАБове; РАКОШИН, БЕРЕЗники, ЛАЛове, **ЛОХ**ове, ЖУКове, МАКАРове, ЯБЛУНів, КОНОПлівці, ІВАНівці, БОРОДівка, СИНЯК дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + **Ἰακός** 'грек' 'вежа грецька';

• пот. *СКОРОДовий ЯРок* σκυρώδης бруківка у с. РОКОСів Зк Хуст: пот. ШТЕФАНюків у с. КОПАШНеве, пот. ***ШКЛЯБа*** saklab- / sakaliba? у с. Ниж. Бистрий ^пот. **ВІЗА́НТІЇ**в, куток ВІЗАНТіюськый у с. ВІЛЬШани, пот. *КОПИТянський = КОП**О**Дянський*.

ШКОДунівка Чк < дєг. sqdy 'плавба, подорож людей': *Шкідинівка*, *Сахутівка.* Близьким відповідником до копт. **ϫⲓⲙNЄϥ**: m. Floating, sailing було дєгип. sqdy 'плавба, подорож людей'. Його можливі репліки:

• *ШКІДинівка* Пл ЗІНЬКів: ^КИРЯКОВе + **Ἰακός** 'грек'; ДАМАСКи, **ЧОРН**ЯКи + **Ἰακός** 'грек', ТРОЯНівка, **ШЕНГАР**ївка, ГАЛІЙка, СТОВБувате, **ЗАЇ**ченці, ДУБ'ЯГи, **ПАЦ**ули, МАНІлівка; • *ШКОДунівка* Чк Золотоноша: ст. ПАЛЬМИРА, КОВТУНи 2, КОРОБівка, **ЩЕР**Бинівка, КРОПивна, СНІГУРівка; • *ШАКУТівщина* См ГЛУХів: ^БІЛове, БЕРЕЗа; БАЧівськ, **ЧЕРН**еве, ЄМАДИКине, СЛІПоРОД, ХОТМИНівка, ХАРКівка, ХОДУНя, СУХоділ, **СОПИЧ**, **НЕКРАС**ове, СЕМЕНівка, УЗДиця, **БЕШКИН**е, БОБИЛівка, КРАСНоЯРськ; • *САХУТівка* Чг КОРЮКІВка: ^**БЕШКІ**вка; СУКАЧі, САМотуги, **ШИШ**ківка.

ШКРОБОТи См < цслов. **шкроботъ** 'strepitus' (гамір, лемент); суф. -**от** ономатопоет., як у *топот*, *сопот* (Скок). Пор. пестливі назви дитини у польській: szkrab 'обшарпанець, немовля, дітлах, шмаркач, гультяй'; bachor, szczeniak, baraszkuje, basałyk, malec, bisurman, chłopczyk. Шкроботи См, івка Тр; також Шкроби Вл, ове Чг.

ШКУРАївка Чг. Див. II. *СОКИРЯНИ*.

ШКУРУПІЇ Пл < гр., лат. Scarabaeus 'скарабей'.

• *ШКУРУПІЇ* Scarabaeus Пл РЕШЕТилівка: ^ЩЕРБАКи, ТУТаки, КРИВки, БАБичі; ШКУРУПІЇвка Scarabaeus, ГАНЖі, БІЛоКОНі, КУКОБівка, ЛОБачі, ШИШацьке, ЛЕВЕНцівка.

Греко-латинська назва жука scarabaeus став прототипом топонімів *Шкурупії*, *Шкурупіївка* на Полтавщині, *Шкурупилово* (РФ, Краснодарс.), прізвищ *Шкурупій* (див.; пор. і *_Карабіївка* з можливою аферезою). Після такої глибокої відповідности всі попередні пояснення цієї основи стають менш обґрунтованими. Чалукса-скарабея місцеві люди могли звати просто жуком, – імов. прототип *Жуківок* і прізвищ від основи Жук- (як-от художника у Чернігові з кола знайомих П.Тичини). Копт. **ϧⲁⲗⲟⲩⲕⲥ** /чалукс/ 'скарабей' – імовірний прототип назв *ЧАЛКУЗИ* і *ЧОВГУЗІВ*.

ШМАНЬКівці Тр, Шменьки Вл; див. II. *ЄСМАНЬ*, *ОШМАНЬ*.

ШМИГЛі Пл 2 < словенс. Šmihel 'Св. Михайло', селище на шляху до Ломбардії. Апробаційний арґумент – доказ знання про шлях до Ломбардії. Топооснова зауважена при опрацюванні даних про via Annia: у Словенії на римському Clauster (лініях оборони в Юліянських Альпах) існує археологічна пам'ятка Grad pri Šmihelu.

Цей тип словотвору імен власних є лише у словенській мові: Šmihel 3, Šmiklavž 3, Šmarje 4, Štomaž, Stanjel (св. Михайло, св. Микола, св. Марія, св. Хома, св. Анґел), також Šentjanž 4, Šentilj 2, Šempeter 2, Šentandraž, Šentjur, Šenčur (св. Іоан, св. Ілля, св. Петро, св. Андрій, св. Юр).

● *ШМИГЛі* (словенс. Šmihel 'Св. Михайло') Пл ЛОХВиця: ^РОМАНиха, ЗаКРОЇХа; **ВЕНслави**, **БОДАКва**, ЗаПАДинці, ХАРКівці Krka, РОМАШки, КРЯЧкове Озеро, ЯБЛУНівка, **ХРУЛ**і, Червоні ЛУКи, ХРИСТанівка, Червона Балка, Червона Слобідка;

Рис. Ш7. Grad pri Šmihelu у Словенії

● *ШМИГЛі* (словенс. Šmihel 'Св. Михайло') Пл Пл: ^РозСОШенці, ГОРБанівка, ЩЕРбані; **МАРК**и, **МИН**івка Aemona, ТРИРОГове (г. Trirog? у Чорногорії), ВЕРБове, СУПРУНівка, КИСЛа Балка, ТРОСТЯНець 2 ^ВІЛЬШани 2, ІВОНченці, ІВАшки, УЛЯНівка, ОЛЕПІРи, КРУТий Берег, ГОЛОВки, ЩЕРбаки, **КРИЖ**ове, ГРИНівка, ГОЛОВач, ПАДалки, Червона Долина;

47 *ШМИГЛі* Пл 2228 Н.Санджари: **ВЕЛИЧ**ки, **МАНЬК**івка, МОВЧАНівка, ЗаЧЕПИлівка, Гуньки, ШОВКопляси, СКУБії, КОЗЕЛЬщина, СОЛОНці, Білоконі;

47 *ШМИГЛі* Лв 1200 Магерів/ ЖОВКва!: **МІЛЯВ**а, Віхті, Жигайли, Кібті;

● р. *СМИЖАЛЬ* ?Šmihel у с. Лопавше Рв Млинів: ^ЛИСин, хРІНники; ДУБ.ЛЯНи, ВЕРБень, КРАСне, УЛЯНівка, ІВАНівка, БЕРЕСТечко, БРИЩі, МАНТин, **ЗаБОЛОТ**ин**ЦІ** Balaton, **ЗаБОЛОТ**тя, РОГІЗне, ДОРОСТОЛ = "Пугачівка", ЯБЛУНівка, ПідЛІСці.

ШОТАРня, *гора* (поблизу с. Калагарівка Тр Гусятин, у заповіднику Медобори над Збручем) < Σωτήρ 'рятівник'.

З топонімічних студій України відомий епізод боротьби церкви з культом Зевса як язичницького *бога-захисника*, якому, судячи з назви, була присвячена гора *ШОТАРня* Тр: ● г. ***ШОТАР**ня* Σωτήρ в околицях с. **КАЛАГАР**івка (!: гр. καλόγερος 'чернець') Тр ГУСятин: МОНАСТИРиха, ОРИШквіці, ХОРОСТків, ЖАБинці, ТЕКЛівка, БІРКи, КОКОШичі, ЯБЛУНів; + за р. Збруч р. ШАНДРова у смт САТАНів;

① Σωτήρ (Іліада, I, 5) дгр. **Σωτήρ Сотер** 'Рятівник' (г. *Шотарня* Тр, у Криму г. Сютюра ~ Сотіра, Сотра, **Сутра**-Кая, пор. у Греції ойк. Sotir, Sotira, Sotiras, Sotirion [Бушаков, 104]. На кримську основу Сутра- схожа і галицька *Шутр*-: ● ***ШУТРОМ**инці* Σωτήρ + Ῥώμ- Тр Заліщики: ^пот. КЕРНИЦя; пот. Керничка = Chrepelon ῥέος 'потік' + πέλος 'темний' п **ХРУМ**ової Ῥώμ-; ЗОЗулинці; Зелений ГАЙ, КУЛАКівці, ЩИТівці, **ЛИТЯ**Чі, ДОБР.ІВЛЯНи, ВИНяТИНці, СОЛОНе, РОЖАНівка, ЯКУБівка; пот. БІЛі КЕРНиці.

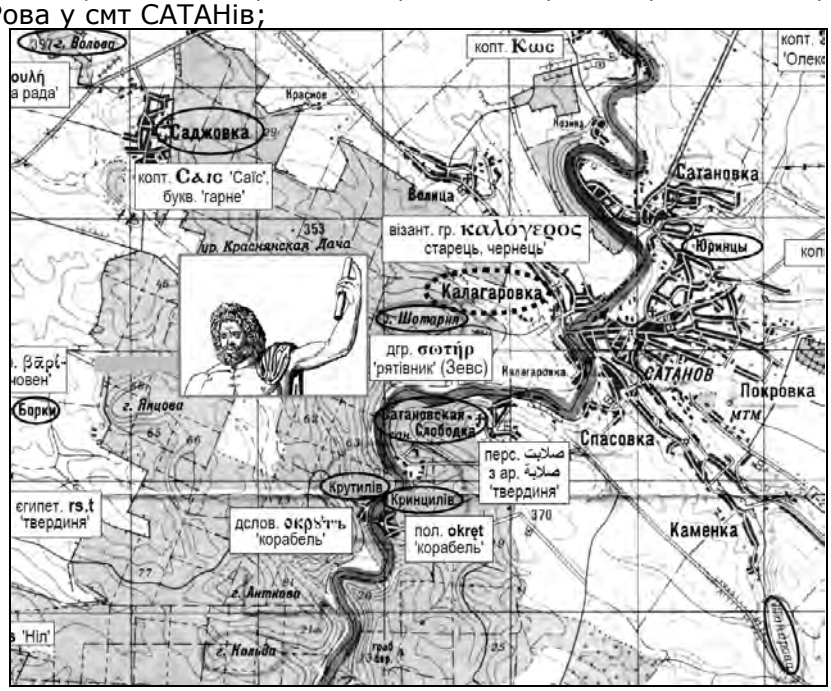

Рис. Ш8. Топонімічні околиці г. Шотарня Тр

У Гомеровій Іліаді є чимало інших епітетів Зевса. Окремі з них придатні для зіставлення з основами кількох топонімів в Україні:

② Κρονίδης (Іліада, I, 5) *Кронід*, син Кроноса (КРеНИ**Д**івка? См);

③ Καταιβάτης *Катеват*, той, що приходить згори, громівник (**КОТуВАТ**е Кг);

④ Ὄρκιας *Горкій*, свідок клятви (численні Красні Гірки < Горки);

⑤ Ἀγοραῖος, Βουλαῖος *Агорай*, *Булай*, захисник зборів (ГОРАЙ Вн 900, ГОРАЄць Лв 1852, ГОРАЇвка Хм 616, ГОРАЙмівка Вл 783!, ГОРЯЙстівка См; ГУЛЯЇвка? См, ГУЛЯЙ-Поле, БУЛ**АЇ** Вн, БІЛ**ЯЇ**вка, стр. ВУЛ**ІЇ**в);

⑥ Στήσιος *Стесій*, той, що зупиняє втечу (у римлян Juppiter Stator) [СКД, 1482] (**СТЕЩ**ина Кв, СТЕЧанка Кв, СТЕЦЬки Хм, СТЕЦева ІФ, СТЕЦівка ІФ Чк2, СТЕЦЬківка См, Хк);

⑦ Ξένιος, Ἰκέσιος *Ксеній*, *Гікесій*, захисник гостей і всякого втікача, що просить захисту (**КСЕН**івка Дц, б. **КСИНИ**ци-Тарама Дц);

⑧ Στράτιος *Стратій*, захисник утечі (р. СТРАТІЇвочка п Савранки Пд. Бугу у с. **СТРАТІЇ**вка Вн3, р. СТРАТИва Чг СЕМЕНівка);

⑨ Οὔριος *Урій*, урухомлювач супутнього вітру (УРІЖ, УРИЧ Лв);

⑩ Ἕρκειος, Ἑρκεῖος *Геркей*, захисник дому і тому має посеред кожного двору вівтар (ГИРЧин Пл, р. ГЕРЦушка у нп ГЕРЦа Чв Глибока);

⑪ Κλείσιος *Клейсій*, захисник власности (КЛИШки См, КЛІШівці Чв);

⑫ Γαμήλιος *Гамелій*, захисник подружжя (р. ГОМІЛЬша Хк, ОМЕЛівка)...

Зв'язок перелічених топонімів з їхніми гіпотетичними грецькими прототипами можна перевірити засобами контекстуального аналізу, тобто розшукавши в їхніх околицях інші ознаки історичної присутности греків.

За приклад можуть правити контексти топонімів від інакше не пояснимої основи *_Горай-*, де добре зберігся епітет Зевса Ἀγοραῖος *Агорай* 'захисник зборів': • *ГОРАЙ* Ἀγοραῖος Вн Мур-Кур: ^СТЕПАНки; По**ПЕЛЮХ**и, СТРУСове, КУКАВка, ДІГТЯРка, КОНИЩів; • *ГОРАЄць* Ἀγοραῖος Лв ЯВОРів: ПОРУБи παρ-εμβολή ἡ табір, бівуак Двор. II, 1258, ЛЕЛЕ**Х**івка, Дрого**МИШЛ**ь, **РОКИТ**не, **ЯМЕЛЬН**я ὅμιλος громада/ γαμήλιος епітет Зевса, **РОГІЗ**не, КОЛОНиці; р. СКЛО = ШКЛО у нп ШКЛО **σχολά** (ᾰ) ἡ *дор.* = σχολή, **ЦИТУЛ**я (тепер Цетуля!)! **цидула**! ^**БОРИС**и ^Старий **ЯР**ів ^Новий **ЯР** ^ВАКУЛи гр. βούκολος 'волопас' [ЕСУМ, І, 322]; Па**РІПС**и+ [Encarta], 1947 ἕρπω (impf. εἵρπον, fut. **ἕρψω** - дор. **ἕρψω**, aor. **εἵρψα**) 2) бродити, вештатися, тинятися; ἡμενος ἡ ἕρπων Hom. той, що вдома сидить, або бродить (поза домівкою) (+ *рипатися*!); **БУН**ів Βουνοὶ гори; • *ГОРАЇвка* ἀγοραῖος Хм Кам-Под: **ЦИБУЛ**івка Сивілла?; ОЛЕНівка, БОРИШківці, ТЕКЛівка, **РОГІЗ**на, **КОЛИБАЇ**вка, БАБшин, **КОЛУБАЇ**вці; • *ГОРАЙмівка* ἀγοραῖος Вл МАНевичі: БОРОвичі, ЯБЛУНЬка, ВОВЧицьк, КОМАРове, ТРОЯНівка, **СЕМКИ**, СОФІЯНівка.

Або у контекстах назв з основою від Βουλαῖος *Булай* захисник зборів –

• ***БУЛАЇ*** **βουλαί** Вн ПоГРЕБище: **ГОПЧ**иця, **КУР'ЯН**ці ^ЮНАШки mycén. *iawone*, **БАРВІН**кове, ПЕДОСи, СКИБинці; з**БАРЖ**івка βᾰρῐβ-, МОНчин Ἄμμωνος; ФІЛЮТка, За**КРИНИЧ**чя, БАБИНці; СКАЛА́ **σχολά** ^ГАННІвка; ТАЛАЛАЇ **ταλα** + **λαοι** зухвалі люди; • *БУЛІв* Жт Народичі: КОЛОСівка, СИНГАЇ, РозСОХівське, ГАННІвка, **ШИШ**елівка.

Не виключений і зв'язок ороніма *Шотарня* з назвою гори лит. Šatrija у Литві, яка мала репутацію місця чаклувань, див. рис. Ш9 [Brückner, 542]. Можливо, сюди ж і ШАТРИЩі См, Рв.

szatrzyć się, 'uważać', u Klonowica, por czes. *szetrziti*, 'baczyć' (u Słowieńców *szatrija*, 'czary', *oszatrati*, 'oczarować'; na Litwie sławna czarami góra *Szatrija*).

Рис. Ш9. Відомості про г. Шатрія у Литві [Brückner, 542]

▒ ***ШПЕНДівка*** Кв < 1) авест. spenta 'святий'; 2) гр. Аспенд, місто у Памфілії (див. II. *ПАНФИЛИ*).

у Л. Похилевича (1864) – Спендовка < авест. spenta 'святий'. Назва в Україні унікальна. Мовна належність її основи, здавалося б, сумнівів не викликає; проблемою залишається час появи репліки.

Однак у конкурентного прототипу – та перевага, що за Дніпром є с. *Панфили* Кв Яготин (див. рис. Ш10).

гатъ-су. Жители, Pamphyli, — іі (Πάμφυλοι,— Παμφύλιοι), представляли собою смѣсь изъ первобытныхъ обитателей, киликійцевъ и грековъ, и до покоренія ихъ Антіохомъ имѣли участь одинаковую со своими сосѣдями; позже Памфилія досталась пергамцамъ и потомъ вмѣстѣ съ Пергамомъ—римлянамъ. Мореплаваніе и морскіе разбои были главнымъ ихъ занятіемъ. Города на берегу, начиная съ зап., были: Атталея (н. Адалія), Перга на р. Кестрѣ, съ знаменитымъ храмомъ Артемиды: здѣсь приставъ апостолъ Павелъ; Аспендъ на крутой горѣ на р. Евримедонтѣ, съ обширными масличными план-

Рис. Ш10. Довідка про Памфилію [СКД, 978]

Про перехід С- > Ш-: у статті *хворый* М. Фасмер згадує прецедент, коли "Слов. х- походить з š, яке виникло з і.-є. s через неґативне значення слова; див. Махек, Studie 79; Эндзелин, там само" [Фасмер, IV, 232].

▒ оз. ***ШТАНИ***, див. II. *БАЛАКЛІЯ*.

▒ ***ШТОМПЕЛІ*** Пл < іт. Stampàlia 'острів Астипа́лея' [Тищенко 2015, 444]. Ця основа не має ближчого прототипу, ніж іт. Stampàlia (гр. Ἀστυπάλαια) 'острів Астипа́лея'. До нього репліка Штомпел- виявляє всі ознаки вторинності: -о- на місці іт. -а-, група Шт- < St- (пор. укр. *пошта*, *шкарпетки*, *шкарбуни* < іт. posta, scarpette, scarponi).

Острів Стампа́лія-Астипа́лея з літака нагадує метелика. Це "острів у Греції (97 кв. км, 1238 мешканців[1]), в архіпелазі Додеканес в Егейському морі. Гірська місцевість. Виноградники, оливкові гаї, пасовищне тваринництво. Рибальство. Туризм" [Zanichelli, 1773]. Здавна придатний для скотарства, рибальства й мисливства [СКД, 173]. Про цей острів в архіпелазі Спорад Страбон пише: "Астипалея лежить *досить далеко у відкритому морі*; на ній є місто... Халкія знаходиться від Карпафа за 400 стадій, від Астипалеї ж – удвічі далі" [Страбон, X, 5.15].

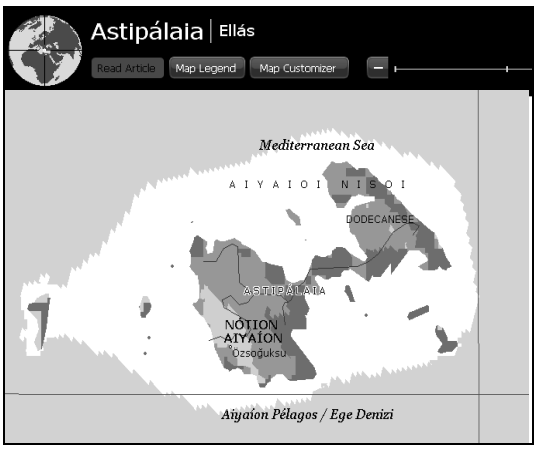

Рис. Ш11. Острів Астюпа́лейя, етап на шляху проданих до Єгипту

Назву острова пояснюють як ἄστυ + παλαιός, astu + palaios 'давнє місто'. Острів був освоєний дорійцями, які застали на ньому фінікійське селище. Згодом колонія Аргоса, потім Мегари. За часів еллінізму належав Єгипту Птоломеїв. Підкорений римлянами; від IV ст. під орудою Візантії (до 1204 р.). **Після IV хрестового походу острів увійшов до земель Венеції**, ставши на три століття феодальним володінням венеціанського роду Кверіні (дотепер у Венеції існує давній Палаццо Кверіні Стампалія). У 1537 р. завойований Туреччиною (назва острова стала тоді **İstanbolye**). По італо-турецькій війні 1912 р. разом з іншими островами Додеканесу належав Італії. У 1943-1945 рр. окупований Німеччиною, далі до 1947 р. – Великобританією. За Паризьким трактатом став частиною Греції [it.wiki/Stampalia].

Репліки в Україні *ШТОМПЕЛі*, *ШТОМПЕЛівка* могли утворитися лише у **1204-1537** рр., адже прототипом їх є венеціанська форма топоніма Stampàlia: виходить, це знову половецькі часи. І у перевезенні проданих у рабство до Єгипту і Сирії Стампалія мала відігравати свою роль переправної бази на їхньому повному небезпек шляху. Водночас збереження обох назв є ознакою тяглості місцевого населення, яке, отже, зовсім не було виключно переселенцями XVII-XVIII ст. з Правобережжя.

На сталість зв'язків Лівобережжя з півднем вказує повторення основи у двох різних районах Полтавщини: ● *ШТОМПЕЛі* Stampalia Пл Миргород: ^ДІБРівка, КЛЮШниківка; **БУДАК**ІВка ?Bunduqia Венеція, Зелений Кут ^САВИНці, СЕМЕРЕНки; СОЛОНці, МАРЕНичі, ДОВГалівка, СОРОЧинці, СУПРУНенки, КРУГлик, ОНацьке, СТОВБине, ШПАКове, ВЕСЕЛе, ВОВНянка, ПЕРЕДЕРІЇвка; ● *ШТОМПЕЛівка* Stampalia Пл ***ХОРОЛ***: ^**БОЧК**и **abusqa**, КОЛОМІЙцеве ОЗЕРо, СТАВки, КОВТУНи; **КУТОРЖ**иха лат. Caturiges 'Шорж' (див. нижче Шуржівка) ^МОГИЛЬне, **САД**ове, РОМОДАН, **ТОТ**чине Tath, **ОРІХ**івщина, ІВАЩенки, ШИШАКи, **ТРУБАЙ**ці, ЯЛОсовецьке, ЛАГОДівка, **ПОЛОГ**івщина, **БУТ**івці, ГИРИНе, ВИШНяки, ВЕРГУНи.

ШУБи Хк < ар. **شعوبية** šu`ūbiya рух опору проти арабського панування у мусульманському світі.

Що може означати така основа у християнському і водночас у арабському контексті? Тематика "стосунки між вірами в мусульманському світі" виводить нас на формально найближче поняття ар. *шу'убія*. Скористаймося довідкою з Вікіпедії. Арабським словом **شعوبية** šu`ūbiya позначають рух опору проти арабського панування у мусульманському світі, зокрема в Ірані й Аль-Андалус за часів Аббасидів.

У цьомі вірші з Корану вжито два слова – народи **شعوب** šu`ūb і племена **قبائل** qabā'il: «О люди, Ми вас створили з чоловіка й жінки. Ми вас поділили на народи і племена, щоб ви знали одні одних». Слово qabā'il племена розуміють як позначення арабських племен (однак відомі й неарабські "кабіли"), а šu`ūb 'народи' – означає 'неарабське населення'. Ця відмінність лежить в основі поняття šu`ūbiya – рух неарабських народів (званих також `**ajamī** аджамі) проти арабського панування. Найвідоміший приклад цього руху – опір арабізації культури в сучасному Ірані. Іноді цей рух сприймається як антимусульманський, або принаймні небезпечний для ісламізації.

Під час завоювання Андалузії рух *шу'убія* був поширений серед берберів, а потім охопив місцеві народи – галісійців, візиґотів і франків. Як приклад літератури *шу'убія* у XI ст. наводять "лист" (Risâla) ібн Гарсії (Ibn Gharsiya), написаний між

[1] Виправлено станом на 2001 р. (дані перепису).

1051 і 1076 рр., у якому його автор прагне показати вищість новонавернених перед арабами [fr.wikipedia/Shu'ubiya].

Є під м. Кропивницьким річка й селище *Аджамка* від щойно згаданої арабської основи `**ajam** 'неараб'. З викладеного зрозуміло, що таку назву не могли дати ні половці, ні печеніги, ні татари, ні турки, які певний час контролювали ці землі. Її могли залишити тільки і тільки араби, бо `*ajam* – частина їхньої картини світу. Це дуже арабське поняття, таке, як *ґой* для іудеїв або *erdera* для басків. Здавна араби позначали цим словом усі народи, з якими входили у контакт. Назва *Аджамка* – черговий арґумент справжности арабського сліду в Україні. Її контекст може містити дальші важливі факти: • *АДЖАМка* Кг Кг: ^ПриВІЛЛя jyl-?; **МАСЛяНИК**івка (?перемога Маслами), **МОЛОД**ецьке ?муладі, **ДЕМЕШК**ове Дамаск, **КАНДАУР**ове, **КОРЛЮГ**івка, **СЕВЕРИН**ка. Пор. вище (с. 579) • *АДЖАМки* РФ Тульс.: **ОГАР**ево, **МОЛОД**енки, **МОЛОД**ки ?муладі.

Цей контекст дуже важливий. По-перше, він містить слід трьох етнічних складників подій джигаду 710-737 рр.! Справді, ось араби (Аллах, Маслама, Дамаск), хозари (кундур), варяги (основи Север-, Корлюг, Андрос-). По-друге, тут є слід новонавернених мусульман (муладі): він повторюється біля Аджамок РФ.

І вже цілий букет несподіванок чекає на нас навколо сіл з назвами від основи Шуб-. Цікаво, що від цієї основи знайдено єдиний гідронім (назва **болота** ШУБоТИНкове у с. Шкнева Кв Поліське – у минулому, очевидно, озера). Ось перелік десятьох об'єктів України з назвами від основи Шуб- з районними контекстами:

• бол. ***ШУБ**о**ТИН**кове* у с. Шкнева [СМГУ, 306] Кв Поліське: **^**МАРКівка 2 ар. معركة ма'ракат 'бій, битва'; **ПАТАЛІ**ївка!! (23 км), ВІЛЬШанка, ОМЕЛЯнівка; • *Ка**ШУБІ**вка* Пл Пл: **^**МАРКівка 2; **ПАТЛА**ївка (16 км), БАРАБАШів, САПОЖине, ФІСуни;

• ***ШУБА**ри* під Рава-Р. [Encarta] Лв Жовква: **ПОТЕЛ**ич! (12 км), ШАБЕЛЬня, р. РАТА, струм. **ЖАБ**.**НИК**, **МЕРВ**ичі, **СОПОШ**ин^ **МАЦОШ**ин! маджус, ЗАШКів, ЛИПник, **KORN**ie; • ***ШУБИ**не* Хк Хк: ^ЛизоГУБівка^ **ПОДОЛЬОХ** (3 км), **ХОРОШ**еве, **ОЛЕШ**ки, **КУЛИ**ничі, КАРАВАН, САНЖАРи, **МОВЧ**ани, лЕЛЮКи; NB: пряме (!) сусідство сіл Шубине^ Подольох; • ***ШУБ**івка*$^{+}$ Лг Троїцьке!: КОЗАРик 12 км, АРАПівка 12 км; ПАТАЛАХівка! (Сватове), 40 км.

• *Шуби* Хк Богодухів: ^**ШИЙ**чине 2; **ШАРІ**вка, За**РЯБ**инка, ГОРБАНівка, КАДНиця; • *Шубині Стави* Чк Лисянка: **ЖАБ'ЯН**ка, **ГАНЖАЛІ**вка, РОЗКОШівка, ЧАПЛИнка, ПоЧАПинці, ШУШківка, ХИЖинці; • *Шубівка* Кв Кагарлик: ^ЗЕМлянка!; **РАСАВ**ка, оЧЕРЕТяне, **ГОРОХ**ове, ГОРОХуватка; • *Шубків* Рв Рв: ^ГОРИНЬград 2, **РИСВ'ЯН**ка ризван, КОТів!; **БАРМАК**и, **ОМЕЛ**яна, **ОМЕЛЯН**щина, **ОЛИШ**ва, **КОРН**ин, БОЯНівка, КОПТовичі, ЯСИНиничі; • *Шубранець* (шуб + бранець) Чв Заставна: **КУЛІ**вці, Чорний ПОТІК, РЕПУЖиці, МУСОРівка; • *Шубине* (=Шубино-Байгоджа$^{+}$) Км Кіровське: **КУЛИ**ковка$^{+}$, **РОМА**ш-Эли$^{+}$, Ястребки$^{+}$ [ПКК].

Усе це нагадує збережений у топонімії слід опору арабській навалі 710-737 рр. Причому, п'ять разів поблизу об'єктів з назвами від основи Шуб- опиняються основи-кандидати на походження від ар. Фатх Аллах! (*ПОДОЛЬОХ* Хк, *ПОТЕЛИЧ* Лв, *ПАТЛАївка* Пл, *ПАТАЛАХівка* Лг, *ПАТАЛІївка* Кв < Фатх Алі)! Від *Шубівки* до *Паталахівки* Лг 40 км, від бол. *ШУБоТИНкова* до *ПАТАЛІївки* Кв 23 км, від *КаШУБівки* до *ПАТЛАївки* Пл 16 км, від *Шубарів* до *ПОТЕЛИЧа* Лв 12 км, від *Шубиного* до *ПОДОЛЬОХу* Хк 3 км!

Переконливості додає підсумкова картосхема (рис. 7-8). Райони опору розкидані не хаотично: чотири з них – у вогнищі джигаду, а решта – на краях теренів, знелюднілих внаслідок людоловства (пор. схему на рис. 5-14).

Отже, з *ПОТЕЛИЧем* – все у зворотному порядку: значить, свою назву річка (Телич, Tilicz) – могла отримати *пізніше* від назви селища або урочища на його місці і тоді сама вже є спробою цю назву (пере)осмислити. Адже віддалений усього на 12 км антиарабський осередок Шубари (шуб- + бор-!) дає підставу виводити назву *ПОТЕЛИЧа* від потали (пор. пару "Шубине^ ПОДОЛЬОХ Хк Хк", де між селами всього 3 км). Прийняття цієї гіпотези довго гальмував передсуд про безвинятковy первинність гідронімів перед ойконімами. Не раз так і є, але тепер уже легко пригадати винятки з цього правила, досі трактованого як абсолютне.

А яка слов'янська історична пам'ять фону! Річка РАТА, с. ШАБЕЛЬня! Липник – це знову "місце битви", Зашків вказує на незриму присутність хозарина, збирача ясаку, а трійка назв "ЖАБ.НИК, МЕРВичі, СОПОШин" вже розглянута у нарисі 6 як слід подій 750 р. У світлі дальших студій важливим стає сусідство "СОПОШин^ МАЦОШин". От, принагідно, звідки і львівське осудливе слово "*шубравці*" з розмитим значенням: це борці проти арабів з-під Рави – шуб- + рав-ці. Цікава неґативна конотація назви: значить, вона була вживана у проарабських колах...

У Білорусі існує село • *ШУБ.нікі* BY Віцеб.: ^**КАРЭН**ёўка Коран, р. і нп **УЛЛА** Аллах, **РАДУНЬ** радван, МОСОР Миср, **ГОМІЙ**, **АМЕЛЯ**.НІКІ, ВОдОПАЕВа вороп-. Тут знову топоконтекст класично мусульманський – Коран, Аллах, радван 'ризван',

Єгипет (NB: названий по-арабськи!), Омейяди, араби. Є і кілька таких назв на півночі Росії; їхня хронологічна і подійна прив'язка потребує додаткових студій.

Польський дарунок до теми. У Чехії таких назв немає. Натомість у Польщі, де згодом (нарис 12) виявлено виразний слід військових дій арабів у ті ж роки, що й біля Дінця, опір джигаду був помітнішим. Уже перший контекст досить інформативний: • **Szub**in 51 C2 **Szub**in-Wieś BYD.GOSZCZ < byt-!: **KORN**elin, **CZYŻ**kówko, **SAMOKLĘski**, **SAMOSTRZEL** (750), **BAGDAD**!

У повній відповідности з логікою дослідження, з наведеного контексту видно, що тут уже існувала мусульманська діаспора (Kornin), а окремі села вже й платили джиз'ю (CZYŻkówko). Випрозорюється сенс назви міста Бидґощ: тут бито "гостей". Тим не менше, вони й по збройному опору зберегли войовничість, бо є слід "самобору" (зміни династій) 750 р. у переконливих синонімах – SAMOKLĘSKi і SAMOSTRZEL, тобто "самопоразки" і "самостріль". Увінчує цей контекст розгадка наявності тут, аж на луці Вісли, репліки ***Баґдаду***: справді, то столиця Аббасидів. Це нові докази того, що й на Віслі мусили діаспору сусідів терпіти, а ті добре влаштувалися, беручи джиз'ю з місцевих сіл.

Другий контекст дає скромніші, але все рівно добрі результати: араби, мусульмани, поморяни, битва ратей, імовірно – ім'я аль-Хараші:

• **Szub**ina 94B2 Kutno: **Szub**sk-Duży, **Szub**sk-Mały, **Szub**sk-Towarzystwo, GROCHów Хараші?, Racibor**ów**, **GRAB**ków, Wy**MYSL**ów, POMORZany.

Зате третій тополандшафт під Бєльським-Підляським унаочнює місце чи не найзначнішого опору арабам на землях Польщі, водночас демонструючи видатне продовження місцевої історичної пам'яти у неодноразово й точно перекладених польською мовою топонімах від арабської основи Шуби – як **Wojny** 'війни' !

• **Wojny-Szuby !** 81B1 **CZYŻ**ew-Osada і два інші села з назвами від основи Szuby: **Szuby**-Włościanskie, **Szuby**-Szlacheckie: ^**Wojny**-Piecki, **Wojny**-Pogorzel, **Wojny**-Izdebnik, **Wojny**-Pietrasze, Wyliny-**Ruś**, DĄBRówka, **SZYMbory**, RACIbory, **RUŚ**, KOZARZe, ZASZKow.

Тут знову CZYŻew засвідчує сплачування джиз'ї, оригінальне SZYMbory – вказує на боротьбу з плем'ям симовим, цікава присутність хозарів, які знову беруть свій податок – ясак (ZASZKow), тут і русь (не раз), і пожежі, і битва ратей.

Шлезвізькі Шуби. Повною несподіванкою стало виявлення ще чотирьох сіл із назвою Schuby у Німеччині під Шлезвіґом, де вони успішно замаскувалися під місцеві назви з данським формантом -by. В околицях є ознаки і слов'янського середовища (WINNE.MARK). Можна не сумніватися, що тамтешні німці сприймають всі чотири назви Schuby як "черевичні села" – Schuh + by. А ось що знають про них навколишні топоніми:

• **Schuby** (Kappeln): WINNE.MARK, **KETEL**sby, **MOHR**berg, KOSEL!; • **Schuby** (Schleswig): **MOLD**enit, Tolk**SCHUBY**, Norder**SCHUBY**FELD, DANNEWERK.

Тут, під Шлезвіґом, ареал розселення слов'ян під назвою "Венедська марка" (WINNE.MARK) змикався з землями Данії. Переконливі подробиці: арабська основа qtl- у топонімі KETELsby (останній такий на північний захід), далі – MOHRberg "Маврська гора", під яке б болото (Mohr) цю "гору" не замасковували... Schubyfeld може приховувати спогад про поле битви, а основа Mold- – вказувати на муладі. Tolk у всіх слов'ян – тюркізм 'толковин' (перекладач), а за ним – четверті "Шуби".

ШУБРанець Чв < ?елам. šabra, аккад. šabrû 'головний управитель' (храму, палацу). Також бол. ШУПРавське у с. Улашанівка Жт Черв-арм.

пот. ***ШУЛАЙДЕРЯНКА*** Зк < алан. Saul + тюрк. ayder 'лев, відважний'.

• пот. *ШУЛАЙДЕРянка* Saul + ayder Саул Відважний у смт. Богдан Зк Рахів: пот. САВУЛЯК + Ἰακός 'грек' у с. Ділове, ЩАУЛ ^ОЛАНЬ.

Імовірний топонімічний слід аланського проводиря Саула, який брав участь у битві при Сочі (Ізонцо) і загинув у ній 394 р. Алани перебували у складі військ імператора Феодосія у поході проти узурпатора Євгенія [Тищенко 2013, 109].

ШУМІВці Хм (ст. Шумов-) < SmaW [шмаў] 'Верхній Єгипет': *Шумськ*, *Šumava*, *Цмовка*. Попередницею коптського хороніма **ⲘⲀⲢⲎⲤ** 'Південна земля' і відповідником гр. οἱ ἄνω τόποι [áно тóпі] букв. 'верхні місця' [СКД, 27] була назва давньоєгип. SmaW [шмаў] 'Верхній Єгипет'. Перше, що спадає на думку серед його можливих реплік, це дотепер не пояснене чес. Šumava.

Офіційне пояснення і в Чехії не виходить за межі народної етимології. Звичайно ж, одвічно слов'янське. І не тільки гірське пасмо *Šumava (Шумава*, буцімто від чес. šuměti 'шуміти (про ліс)') на межі між Чехією, Баварією і Австрією, але й хороніми *Šumàdija* на південь від Бєлграда (з явно неслов'янським суфіксом) та *Sumony* /

Šumonje у Баранні в Угорщині (обидва начебто від сербохорв. šȕma 'ліс'), і місто болг. *Шумен* / тур. *Şumla* у Болгарії [Kiss, 586].

В Україні є *десятки* однокореневих назв (15 ойконімів, 20 гідронімів), які заслуговують на наукове пояснення, а не на долучення до фольклорного шуму лісів. Поблизу кожного об'єкта наявні інші ознаки контактів з Єгиптом:

• ***ШУМІВці*** (ст. Шумов-) ☩⊗ SmaW 'Верхній Єгипет' Хм Хм: РозСОШа, **ХОМ**инці, ХОДаківці. **ПАР-ХОМ**івці, ГНАТівці, ЖУЧківці, ОЛЕШин, ОЛЕШківці; • р. ***ШУМІВка*** ☩⊗ SmaW 'Верхній Єгипет' у с. Унятичі Лв Дрогобич: МОКРЯНи, БИКів, МОДРичі, За**ЛОКОТЬ**, ПідСУХе, КРОПивник, ЖДанівка, ПОПЕЛі; • пот. ***ШУМІВський*** (ст. Шумов-) ☩⊗ SmaW 'Верхній Єгипет' у с. БОРЩів Лв Пере**МИШЛ**яни: **ХОМ**ина, БРЮХовичі, **ЧЕМЕР**инці, КИМИР, СУХоділ, Під'ЯРКІВ, СІРники, ПОЛЮХів.

Пор. у Чехії: • *Šumava* (Národní park *Šumava*) 46 a3: **ČERN**á hora, h. **TETŘ**ev T-itery Ніл, **JAR**oškov, ROHANov, POPELná; • *Šumavské Hoštice* 47 e4 Prachatice: **KONOP**iště, Radhostice, **ČERN**ětice.

У Польщі: • *Szumowo* 62 a12 Bialystok: BIALousy, POPIOLOwka, DRYGa; • *Szumowo* 80 a1 Zambrow: ŻABikowo, KRAJewo; • *Szumowo* 140 a2 Pulawy: rz. BIALa, rz. Wisla, KONOPnica; • *Szumi**rad*** 151 a2 Kluczbork: KOBYLno, PALMIRowice, SZUM a1, ŻABiniec 2.

В Росії: • *ШУМово* 169a Орловс. 6e: ПАХОМово, ЖУКова, р. Ока, ЧЕРНь, СИНеево; • *ШУМовка* 163в Ульяновск.: р. Волга; • *ШУМ**ков**о* 140а Костромс.: ДОБРоУМово, **ХУДОБ**ино! (пор. вище ХУДОБок Іркутс.), р. Ветлуга, **ИРАКЛИ**ха!; • *ШУМ**ков**о* 163б Татарс. Казань: **МАСЛ**овка, р. Кама; • *ШУМ**ков**о* 202а Татарс.: р. Кама, ШУМбут; • *ШУМа**ков**о* 168г Орловс. 12e: р. Ока, ХОМУТы, КРИВчи**КОВ**о, АЛЬШань; • *ШУМа**ков**о* 174б Курс.: р. Сейм, ГОСТОМЛя, БУКРеево 3, ВОРОНцово, ОТРЕШ**ков**о, МЕЛЕХино.

▓ ***ШУПАРка*** Тр = ЩУПАРка! [Encarta] < днор. ***stjūpr*** Stiefsohn, пасинок. **Збережена атласом Encarta стара форма знецінила всі інші конкурентні етимології** (схожі *Щиборівка* Хм, *Стиборівка* Лв, *Степурі* Пл).

• *ШУПАРка* (= *ЩУПАРка*!! [Encarta] днор. *stjūpr* Stiefsohn) Тр Борщів: **БІЛ**Ьче-ЗОЛОТе, **БІЛ**івці, д**ЗВЕН**игород, **СКОВ**'ятин дан. skov ліс, ГЕРМАКівка, КРИВче; МИХАЙЛівка, ВЕРБівка, БУРДяківці, ШИШКІвці. Пор. і нор. **skog** ліс, прізв. **СКОЧиЛЯС**. Див. II. СТИБИРІВКА.

▒ ***ШУПИКи*** Кв, *Шубків* Рв пахл. šawag [šwb$^{)}$k^{l}] bat, flittermouse кажан.

г. ***ШУРДЕН*** Чв < пор. етнонім Шардана 'сардинці'. Гора *Шурден* і пот. *ШУРДЕНська* у с. Долішній Потік Чв Вижниця.

▓ р. ***ШУРЖівка*** < фр. Chorges 'с. Шорж, кол. кельтс. м. Катуріґес'.

• р. *ШУРЖівка*! Chorges > XIII ст. у с. ІВАшківці! Хм Н.Ушиця: **ДЖУРЖ**івка Chorges! IX-XII ст., **ЩУРК**а 2 ?Chorges, **ХвОРОС**на, СОКОЛівка ^**ІВАН**ківці ^ПИЛИПи, **ІВАН**івка, ФІЛ**ЯН**івка, ГУБАРів, АНТОНівка, ЩЕРБівці;

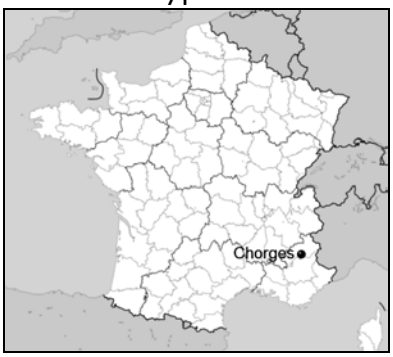

Рис. Ш12. Локалізація м. Шорж [fr.wiki/Chorges]

• р. *ЖУРЖІ* Chorges Чг Сосниця: р. БОРИШка Obř- у с. ВОЛинка (пор. Воля дгр. Βουλαία 'народні збори'?), ПЕКАРІв; р. **СЕЛЕЗ**нівка у с. СЕЛЕЗнівка; ФІЛОНівка, **КОНЯ**тин Genua?, КУДРівка, Хлоп'ЯНики, рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі, БУТівка;

• *ЖУРЖевичі* Chorges Жт Олевськ: БАЦеве, **КОРОЩ**ине, ЛІСки, ЛІСове, ЗаМИСЛовичі, ЖУБРовичі, БОЛЯРка, СУЩани; • *ЖУРЖинці* Chorges Чк ЛИС.ЯНка: ОРЛи, Жаб'ЯНка, БОЯРка, ТОВСТі Роги, ВОТилівка, РІПки Riphaea, ШУШківка Susa, ЯБЛУНівка; • *ЖОРЖівка* Chorges Пл **ШИШАК**и Siscia: ^ХРИСТівка, КИСЕЛівка, КОЛО-ДЯЖне; **ШАРЛаї**вка Charles, ВОРОН.**ЯН**щина, ХОДОСиха, ХВОЩове, ТОВСТе, **ПІДГІР**не! Piemont, ТИЩенки, ВЕЛИЧкове, РОМАНки, ЯРЕСЬки, ЗОЗ.УЛІ, РОМасі, ГОРІШнє, ЯРОШі;

• *ШАРКи* Chorges Кв РОКИТне: РОМАШки, ОЛЬШаниця, ТЕЛЕШівка; • *ШАРКи* Chorges Хм ДЕРАЖня: ВОЛОСьке, МАРКівка, КРАСносілка, КОРЖівці Chorges?, ПИЛИПи; • *ШАРКівщина* Chorges Пл Миргород: ЛІСове, САКАЛівка, СТОВБине, ГРЕМ'ЯЧка 2, СОЛОНці, Зеленний КУТ, БезВОДівка, СУПРУНенки, КРУГлик; • *ШАРКівщина* Chorges Пл **ХОРОЛ**: ^ЛІС.ЯНщина; **КУТОРЖ**иха! Caturiges, ОРЛИківщина, **ПАД**УСі, ШИШаки, ІВАНці, УЛЯНівка, КРИЖанівка, ВЕРБине; • *ДЖУРКів* Chorges (пор. Вел. **ЩУРК**а Хм Н.УШиця) ІФ Коломия: ^ПИЩаче; **ХОРОС**на Karst?, **КОРШ**ів Carso, ВЕРБіж, ТРОСТ.ЯНка, СЕМАКівці, ВОРОНа, **КОРОЛ**івка, МАРКівка, ГОДи, ОТИНя, ЛІСки, МАТЕЇвці, П'ЯДики, МОЛОДятин, УГОРНИКи. Див. II. *КОТЮРЖИНЦІ*.

Щ

▓ ***ЩЕДРоГІР*** Вл < імовірно зі сканд. skattr податок + пахл. gohr рід.

• *ЩЕДРова*+ [Сіцінський, 430] сканд. scattr 'податок' = 47 с. *ЩЕДРова* КП тепер у складі м. Летичів laeti Хм: кут. **КЕРДАН**івка Cerdanya [Сіцінський, 426] у с. **КУД**инка ^СВІЧна, **РОЖН**и Aragon?; **ВОЛОС**івці Galicia, **СТАВ**ниця, **КОЗ**ачки, **ВИШН**еве, **РОЗСОХ**у**ВАТ**а, При**ЛУЖ**не Lugo,

МАЛАКівщина Malaga, ІВАНинці, ГРЕЧинці, БІЛЕЦЬке, КОПИТинці, ПОПІВці, МАРКівці, ГОРБАСів, Лісо-БЕРЕЗівка;

• *ЩЕДРоГІР* skattr податок + пахл. gohr рід Вл Ратне: ^бол. ТУТУРівка, с. БРОД.ЯТине, ЗаПРИП'ЯТь; **ВИДР**аниця, **ГОД**инь, Про**ВІД**ки, **КОЗ**о**ВАТ**а, **ДОМАН**ове dômjan 'суддя', **КОРТЕЛІС**и Cortelaza villa, Cortelias geogr. 1258 [Cortesão], Під**ЛУЖ**не, ЛУЧичі, ЗаЛУХів, ДАТИНЬ that + тяти, БРОДи, ЗаБРОДи, _**ТУР**, **ЗДО**мишель, ОРІХове 2, оз. ОНИСЬКове Un-isco? у с. ЗаБОЛОТтя, ЗаІВАНове, БЕРЕЗа, БЕРЕЗНики.

Вже ці кілька контекстів перспективні для теми: у першому з них імовірні згадки Керданії, Арагона, Луго, Галісії, Малаги; у другому – Луго і аналог до топоніма з Астурії Cortelaza у книзі А.Кортезана.

47 х. *ЩЕДРове* skattr- ВЛ ЗаБОЛОТтя: ^ЗДО.МИШель; **КРИМ**не, **КУТ**и, КОЗлів, СТАВок, БРОВАР, ОСТРівки, НИВки, КЛЕБАНщина, ЛюбоХИНи, ОБРИДки;

• *ШКАДРетів* skattr- (у 47 немає) Пл ЛОХВиця: ^РОМАшки, СЛЮЗиха, КРЯЧкове Озеро; бол. **ГРОМАД**ське у с. ГИРЯВІ **ІСК**івці (іст. Гиряві ЮСКівці); ЮСКівці, БезСАЛи, ВИШЕНЬки, **ЛУК**а, ДРЮКівщина, РОМАНиха, БОДАКВА 2, БУДАКівка;

• ***ЩЕДОР**івка*+ skattr- (= ЛЮБ.**ОФТ**іївка) готськ.? у 1859 р. [СГУ, 280] кол. Тираспільс. повіт, пор. ЛЮБ.ОТАЇвка Од Іванівка: Стара ВАНДАЛ**ів**ка [47, 378] Vandali (тепер ур. біля с. **ЧЕРНЯХІВ**ське [на 2 км-карті]) ^МАСЛОве, БІЛка; Нова **ВАНДАЛ**инівка (тепер у складі с. Адамівка?), **КОЗ**лове, **ГУД**евичеве, КАЛИНівка, БАРАНове, КАЛИНівка, **ПЕТР**івка.

• торф. ***СКАТЕР***ське skattr- 'податок' Жт ОЛЕВськ: БУЧМАНи!, Рудня-**БИСТР**а, ЛУГове, БУДки; **КАМ'ЯН**ка ga-main- спільний, звичайний, **ОБИЩ**е, торф. **ОБИЩан**ське біля смт Олевськ ^торф. ***ПЕТР**івЩИНа*; ВЕРБове, **СТОВП**нівка; (і слово *скатерть*?)

• *ШÁТРище* skattr- См ЯМпіль: ^**ДЕРАЖ**ня; ФЕОФІЛівка, ГУТка, ОРЛів Яр, ВЕСЕЛий ГАЙ, КНЯЖичі, **ДОРОШ**івка, ДОВЖик, СВЕСА; • *ШÁТРище* skattr- Жт КОРОСТЕНЬ: **СТАВ**ище, КАМ'ЯНа ГОРа, СТРУМок, САНТАРка, ВЕСЕЛівка, **ВИГ**ів, **ВАСЬК**овичі.

Є однокореневі назви у Росії: *Щедрово* Пск. неподалік від Ґдова, *Щедровка* Ниж.Новг., *ЩЕДРино* Моск., Тверс., Ниж. Новг. Існує село ***ШЧАДР**ын* під м. Жлобін у Білорусі. Відомі такі назви у всіх слов'ян у Європі: дуже цікаві імена двох сіл *Stederdorf* і *Stedar* на о. Рюґен у Німеччині; *Štedra* у Боснії; малий о. *Šćedro* біля о. Хвар [Skok, III, 412] (GROMin Dolac, RAVNi Dolac, IVAN Dolac, **GDINj**, **KOZ**ja, ORAHov Do, RAVNo) і с. *ŠTEDRica* у Хорватії (**KUT**a, TOPOLo, LUKa, BISTRina, TRNova, BANići). У Чехії 6 назв: два села *Štědrá*, *Štědrovice*, *Štědráková Lhota*, *Štědronín Plasy* – і цілком несподіваний ***Štědřík*** [Encarta] біля с. Sulice під Прагою! У Польщі цих назв удвічі більше: свій ***Szczedr**zyk* є під Ополе, два села *Szczodrowo*, *Szczodrów*, *Szczodrkowice*, *Szczodrochowo*, *Szczodruchy*, *Szczodrzykowo*, *Szczedrzykowice*, *Szczodre*.

• *Štědrá* 20d3 Cheb: ^**KAMEN**ný Dvůr; KATEŘINa, TURany, ZLATa, VONšov; • *Štědrá* 21h3 Mariánské Lázně: KOZlov, **MÍR.OT**ice, **MÍR**ová, **JEDV**aniny, **KLADRUB**y 2 Calatrava, **HOLUB**ín, **HOD**ovíz; • *Štědráková Lhota* 40d1 Šumperk: ř. Morava, ř. **Des**na, Rapotín, Hynčina, (**MÍR**ov d4, **KLADoRUB**y Calatrava b6); • *Štědronín Plazy* 35g6 Blatná: KOŽlí 3, **MÍŘ**eč, **MÍR.OT**ice, **MÍR**ovice, OSTROV, **ČERVÍN**sko Kirwan; • *Štědrovice* 37f4 Vlašim: **KLADRUB**y Calatrava, ŘÍMovice, KATEŘINky, ZDislavice; • ***Štědřík*** (24b6) Praha: ^Sulice; **KAMEN**ice, **MÍR**ovice, **HODkovice**; (якщо основи Mir-, Kladrub-, Červin- відповідають іменам Мирона, Калатрави, Кейруана, то щедрували тут від VI-VIII ст.).

• *SZCZEDRzyk* Opole: ~ BIESTRZynnik 151 b1,2; • *SZCZEDRzykowice* 128 b23 Legnica: ~ RoSOCHata, **Gąd**ków; • *SZCZODRów* 131 b1 Wrocław: ~ BYSTRe 130 b3; • *SZCZODRzykowo* 90 b1 Poznań: ^RUNowo, **Gąd**ki; • *SZCZODRuchy* 80 a3 OSTRÓW Maz.: KRAJewo, KOŻiki; • *SZCZODRe* 130 b12 Wrocław: **PIETRZYK**owice, GODZIEszowa; • *SZCZODRowo* 89 c1 Poznań: **PIOTRK**owice, KOTusz; • *SZCZODRowo* 13 c3 Starogard Gdański: ~ **GODZI**szewo; • *SZCZODRochowo* 70 c2 Gniezno: STAWiany; • *SZCZODRkowice* 172 b3 Kraków: ~ **GOTkowice**, **JERZMAN**owice.

▓ ***ЩЕПАНІв*** Тр < гр. σκεπανή 'захищена'. *Щепанів*, *Степань*, *Перещепине.*

Слово NT φόρον = forum 'форум' у новогрецькій стало означати 'базар'. Відповідна перська лексема походить від bāz 'відкрите місце'. Те, що у степовому способі життя звичне й безальтернативне, не могло давати комфорт грекам. Про появу іншого типу поселень свідчать топоніми від основи Щепан-/ Степан- – імовірно з гр. σκεπανός 'захищений, укритий', -νον притулок [Chantraine, 1014]:

• *ЩЕПАНів* σκεπανή Тр КОЗова: ^КАЛЬНе, пот. МАСівка л КОРОПця; (за картою **ЮСТИН**івка!, **СЕМИК**івці), ЗаБЕРІЗки, КРИВе, КУПчинці, ЯСТРУБове, ДРАГОМАНівка, ГЕЛЕНки, СЕНЬків, БИШКи, ТЕОФІПІЛка, КОНюхи, ІШКів, РОСОХуВАТець, ХОРОСТець, ПЛАВуча 2, стр. ЛОПашівка у кол. с. ХОДачків, Ви**МИСЛ**івка, МЕДова; стр. **ЖАБ**ка у с. ТАУРів; пот. КОРОПЕць = КУРОПЕЦ, ЦЕНІЇвка у с. Ценів (далі на ньому с. КУР.ОПАТники Тр Бережани);

• *СТЕПАНгород* σκεπανή на р. СТУБЛо! Рв ВолоДИМИРець: ^**ХИН**ОЧі, РАДИЖеве ἔρδεσκον ітератив від ἔρδω творити; СУХоВОЛя, **БАБ**ка, СОПАЧів, СОБІЩиці, **РОМЕЙК**и, СОШники, ВЕРЕТено, ОЗЕРці, ВОРОНки, ЛУКо, ЖОВКині, КАНОНичі, КІДРи, КРАСНосілля, ЦЕПЦевичі, БИШЛЯК, БЕРЕЗина, БІЛЬска ВОЛя, **БІЛ**е, РАФАЛівка;

• р. *СТЕПАНівка* л Вел. ЮР'ївки Убортi Жт Олевськ: б. **МАНЬків**ка у с. ЗУБ**ков**ичі; торф. *_ІСТР.***УБ** (ⲣⲓⲥⲧⲁⲩⲣ- + āb); "Комсомольське" = кол. "с. **СОБИЧ**инъ Соѣкъ при рч. Купелѣ" (1888); бол. **БУЧ**.МАНи! ѫωτс Battle array у с. БІЛоКОРОВичі ^с-ще БУЧМАНи; БАЦеве, ШЕБЕДиха sft, За**МИСЛ**овичі, р. **МУДР**ин п МУТвиці у с. **СУЩ**ани;

• *СТЕПАНки* σκεπανή Вн Мур-Кур: ^**ГОРАЙ** Ἀγοραῖος; НИШівці, РІВНе, ПОПЕЛЮХи, БІЛики, СВИДова, СТРУСове, КУКАВка, ВІНож, КРАСНе, ЯР, ПоСУХів, ДІГТЯРка, КОНИЩів; • бол. *СТЕПАНове* у с. РоЗНичі *-ргн- Вл Маневичі: ^**СЕМК**и; **ГОРАЙ**мівка ἀγοραῖος ^Майдан-ЛИПНенський; ≋ бол. ***ЖУРОВЕН***Ь! ἐργάνη кипч. ж- і куманс. г > в! у с. ГОДомичі ^БОРОВичі; ГРУЗяТИН!, КРИЖівка, ОМЕЛЬне, р. ГРУШвиця, МОСИР 2, ЗАБАРа, КОРСИні, ур. ТАТЕРюха; ЗАЯчівка; КАМ'ЯНуха, ЯБЛУНЬка, ЗаГОРівка, ВОВЧицьк, КОМАРове, КРАСНоВОЛЯ, БЕРЕЖниця, ТРОЯНівка, СТАРОсілля, СОФІЯНівка, **ЧОРН**ИЖ, КРИНИЧне; • пот. *ШТЕФАНівка* = Степанівка п Смотричу у с. Смотрич Хм Кам-Под: ^р. ЯРоМИРка, р. МУКША; **ГОРАЇ**вка ἀγοραῖος ^КОНИЛівка, КРИВчани; ШУТнівці < **CIOOϒT** ^**ЦИБУЛ**івка! **ϬINOϒⲁⲗ**, ТАРАСівка, УСТя; ЧОРНоКОЗинці, КРИВчани, СОКІЛ, ОЛЕНівка, БОРИШківці, ТЕКЛівка, РОГІЗна, КОЛИБАЇвка, БАБшин, ГРУШка, **КОЛУБАЇ**вці, РУНкошів; • *СТЕПАНки* σκεπανή Вн ПоГРЕБИЩе: ^ВЕСЕЛівка; **БУЛАЇ**! βουλαί, **ГОПЧ**иця, Човновиця, СОСНівка?, ІВАНьки, **КУР'ЯН**ці ^ЮНАШки mycén. *iawone*, **БАРВІН**кове, ПЕДОСи, СКИБинці, БОРЩагівка, ВИШНівка, БІЛашки; з**БАРЖ**івка βᾰρῐδ-, МОНчин Ἄμμωνος ^ЛЕВКівка, СОПин; ФІЛЮТка, МАР'ЯНівка, КОРЖиха, ХМелівка, РозКОПане, КАМ'ЯноГІРка, ОЗЕРне ^За**КРИНИЧ**чя, БАБИНці, ОДРИНці; СКАЛА **σχολά** ^ГАННІвка, **ЧЕРН**явка; ТАЛАЛАЇ **ταλα** + **λαοι** зухвалі люди, **СОКОЛ**івка;

• *СТЕПАНки* Хк Хк: яр СТЕПАНЬків σκεπανή п РОГАНі! ≋ р. СТУБОЛ.УШка ...РОГАНі УДи, р. *РОГАНЬ* = 1639: **ЖИ**РОГАНЬ! [СГУ, 466] *йі-, **РОГАЧ**івка εργατ-, **РОГАН**ка, яр **ЯМ**и л Уди; ЛЕЛЮКи 2 ^МОВЧАНи, БОРове, ХРОЛи; БОБРівка ^ЗАЇки, МОМОТове Mamoudia?; БЕРЕЗівка, ЯРоші, СПАРТАСи, САНЖАРи, НЕСТЕРенки, ВИСОКий, РАЙ.ОЛЕНівка, ХОРОШеве, ЗЕЛЕНе, КИРСАНове, ТЕМНівка, ХМарівка, ШУБІНЕ, ПОДОЛЬОХ, ГЛИБоке, СОРОКівка, **ТИШ**ки, ГОРБАНі; ЛЕЛЮКи ^ОЗЕРяна 2!!, КРИНИЧки; яр **МАКОР**тет Makuria п ДОЛИНи РОГАНі; МИХАЙЛівка, ОЛЕКСАНДРівка 2!, ЧЕРНики, БАЙРак, **ЛЮБ**оТИН ϡⲁϐο - Ship's sail вітрило; БАБАЇ, БЕРЕЗівка 2, ЯКОВЛівка, БАРЧани, КОРОТич, ОЗЕРЯНа 2, БОРЩова, БОРИСівка, БОРОВе, КРАСНе, ОЛІЙНикове, ПИЛЬНа, КЛЮЧки, **БІДР.ЯГ**и Бусир- + ’Ιακός 'грек';

• *СТЕПАНки* σκεπανή Чк Чк: ^Хутори; ТУБІЛЬці ^БЕРЕЗнЯКи + ’Ιακός 'грек' ^ХРЕЩатик; ХУД.ЯКИ + ’Ιακός 'грек', ЯснОЗІР'я, СОКИРна, СВИДівок, КУМ.ЕЙКи, ЧОРНявка, ГЕРОНИМівка, ВЕРГУНи, ІРДинь, -инівка, БІЛОЗІР'я;

• *СТЕПАНці* σκεπανή Чк КАНІВ: ^СТЕПАНецьке; ≋ бол. ЖАБО**КРЮК**івка у с. Мартинівка, оз. **ЧУЙ**кове χοι, pl. εχηον: (754a); m. Ship, boat у с. **ПЕКАР**і! ^оз. _**КРУТЯК**а + ’Ιακός 'грек'; дж. **ЖУК**ове у с. ТАГАНча ^став _**КРАТ**ове ^став МАКАРИШине ^руч. ФОСА = ХВОСА; ПИЛява, ПОПІВка, **МОНАСТИР**ок ^ТРАХТЕМИРів, СИНявка дслов. **сынъ** 'вежа, башта', КОНОНча, СУШки, ТРОЩин, ТРОСТянець, ХМільна, ЯБЛУНів, **ЧЕРНИЩ**і; БОБРиця; БАБичі, ОЗЕР**ИЩ**е, БУЧак!; + ≋ бол. **ЮН**акове mycén. *iawone* у с. МИХАЙЛівка, р. **СИН**явка у с. КОЗАРівка; дж. **КОРОБ**ОЧки у с. Григорівка;

• ***СТЕПАН***ь σκεπανός 'захищений, вкритий', жін. р. σκεπανή Рв САРНи: ^ГРУШівка, КАЛИНівка, МЕЛЬНиця; БУТ.ЕЙКи, ФЕДОРівка, КОРОСТ (^РОМЕЙКи Рв Володим.), **КРИЧ**ільськ, ЯБЛУНька, БІЛятичі, КЛЕСів, ВЕРБче, ГЛУШиця, ОБІРки, КАТЕРИНівка, РЕМчиці, ТРІСКині, ЯРинівка, ГЛУШиця, **ЧЕМЕР**ис ^**ТУТ**овичі = ТОТовичі, ЧАБель;

• *СТЕПИНе* σκεπανή Кг БОБРИнець: ВЕРЕМІЇвка ἐρημία 'безлюдні запустілі місця, пустеля' ^**ВЕСЕЛ**е, ТАРАСівка, МИРне; став ВЕРЕМІЇвський у с. Чарівне; ОБЛАНка *Аполонка, БЕРЕЗівка, КРУТоЯРка, СТАВРівка, СОРОЧанове, Миколо-БАБАнка, ПРОСКУРівка, Мар'ЯНівка, ХМелівка, НовоПАВЛівка, ВЕСЕЛівка, **ГОРІХ**івка, ПЕНЬКове, Олександрівка, БОРИСівка;

• *СТЕПИНи* Лв ЖОВКва: ^СТАРе Село, ЙОНичі, ЖИГАЙЛи, ГАЙовий, БЕРЕЗина, ГолоКАМ'ЯНка; **ШКОЛЯР**і лат. scholāris шкільний Eccl. ^ГАЙ, **ГЕРУСИ**! **γερουσία** ^**ГОРОДЖІ**в, **КРЕХ**ів!, Х**ИТР**.**ЕЙК**и?, КЛЕБАНи! ^ГОРяни ^ГІРкани, ГАЛАСИ *р-, СОРОКи, БОРова ^ВОЛЯ-ВИСоцька; МОНАСТИР, -ок, БОБРоЇДи, МЕРВичі, БІЛани, БЕРЕЗина, ДУМичі, КІБті, МАЛДРИКи, САЛи; КУПИЧ.**ВОЛЯ**! Єгупт- + **βουλή**, *дор.* **βουλά** *и* **βωλά**, *эол.* **βόλλα**!, МАЛЕХів, **ПИРА**.ТИН, СОХані, ІВАНики, ДУМичі, ІВАНці, ГАЙовий ^ДУМи ^ЖИГАЙли!, ОЛІ.ЯРники, СЕРПівка.

• пот. ***ЩЕПН***ик Лв Дрогобич: ^пот. ПереПРОСТина, пот. ЯСИНовий;

На Лівобережжі, зокрема, в басейні Сіверського Дінця, виявлено чимало назв від основи ПереЩЕПИН-, які мали б вказувати на існування в минулому укріплених = захищених послень елліністичного часу:

• *ПереЩЕПИНе* Дп Новомоск.: ^ОЛЕКСАНДРія!; КІЛЬЧЕНЬ, КЕРНОСівка, ЛЕВЕНЦівка, ТАРАСове, РІВНе, ГАРАСИМівка ^НовоСТЕПАНівка!, Зелений ГАЙ;

• *Мала ПереЩЕПИНа*! Пл Н. Санжари: ^МАНЬКівка!, ПОЛОГи, СТРИЖівщина; ОЛІЙНики, ЛАХНи, ЛЕЛЮХівка, СОЛОНці, ГАНЖі, ДУДкин ГАЙ, ВОДОЛАГівка, ПОЛОГи-Низ, ЗаЧЕПИЛівка, ШОВКоПЛЯСи, РЕШЕТники, ГЕРГЕЛи, БІЛОКОНі, БРИДУНи!, НеХВОРОЩа, ЗаБРІДки, ЛІВЕНське, ДУБИНа, ГРЕКоПАВЛівкап, ДАВИДівка;

• б. *ПереЩІПНа* п Айдару = ПереЩЕПНая Лг; • яр *ПереЩІПНий* п БІЛої у верх. п Айдару = ПереЩЕПИНа Лг; • б. *ПереЩІПНа* п Наумихи Кривого Торця Казенного Торця Сіверс. Дінця; • яр

ПереЩІПНий п Федотівської ХАРиної КРАСНої Сіверс. Дінця; • рук. Вовчої *ПереЩІПНе* у смт Іллінка Дц; • яр *ПереЩІПНий* п БОРОВої, ліс ПереЩІПНий Хк;

▓ -***ЩИНА*** < *-ськ- + изна (В. Маньчак).

В. Топоров і О. Трубачов засвідчують на Верхньому Подніпров'ї: "Серед інших назв цієї групи відзначено ряд прикладів на -щина: *Войновщина*, *Муравщина*, *Неверовщина*, *Климковщина*, *Лободовщина*, *Боговщина*, а також дещо осторонь *Регощина*. Вони утворюють цілком самостійну підгрупу з єдиним суфіксом складного походження *-щина* зі спеціальною семантикою. Слід зазначити, що суфікс *-щина* є передусім топонімічним і широко відомий на східнослов'янських теренах, особливо на старій історичній периферії (Никонов 1960)" [Топоров, Трубачев, 168-169].

• *ОМЕЛЯНщина* Рв Рв: Вел. ОМЕЛЯНа, Мала ОМЕЛЯНа, р. ОМЕЛЯНівка; **ЗАГОР**.ОРЩа, ПОНЕБЕЛЬ!, ОЛИШва, СТАВки, ЗаСТАВ'я, СТАВичі, **ХОДОС**и; • БЕРВИЦя Кв **БРОВ**ари: ^МОКРець; ПоГРЕБи, ***ТРОЄщина*** Traian-, ТРЕБУХів, КНЯЖичі, **ЗАВОР**ичі *гор; • ***ТРОЄщина***! Traian- Кв КСв: **ЗАБІР**'я, БОДЕНЬКи buting!, ЛІСовичі, ХОДОСівка, ЛІСники; • ***ТРОЄщина*** Traian- Хм Полонне: ^ТИТЬків, ЮРОВщина!; ЗаЛІСся; • *ЗАГУРщина* Лв Жидачів = ЗУДЕЧів (XV ст.) *giudice: ^БЕРЕЖ.**НИЦ**я!, РОГІЗне; **ЗАГІР**очко!, Бринці-**ЗАГІР**ні, _МЕЛЬ**НИЧ!**, **ВЕРБ**иця, ДРОХовичі, ГОЛДовичі, БортНИКи, МОЛОТів, ЮШКІвці Euscia!, МОЛОДинче, ХОДОРківці, КОЛОГОРи; • *БАРВІНщина* Пл Лубни: ^МАТЯШівка!, КРЕМ'ЯНка, ОРІХівка; **ЗАОРА** *-г-, СОЛОНиця, **КРУТ**ий Берег, **П'ЯТиГІР**ці, ХАЛЕПці, ІСКівці, ПУЛИНці, ЧУДНівці; (також низка прикладів у кн. [Павленко]).

-(щ)изна

Лишь пятью примерами представлена группа на *-(щ)изна*. Естественно, что какие-то существенные заключения сделать по этой группе трудно, однако примеры вроде *Поделевщизна* (л. п. Березины) в сочетании с топонимами, содержащими *-щизна* и расположенными близ Березины (ср. *Крулевщизна*), недвусмысленно указывают на западнославянское происхождение, может быть, обязанное польскому проникновению. В связи с этим следует напомнить, что тип на *-szczyzna*, как и на *-izna*, весьма широко представлен на польской территории [40]. Правда, по мере удаления от Березины к востоку вероятность польского происхождения названий указанного типа снижается (ср. *Вороновщизна* на Сожи с типичным восточнославянским обликом). Тем более исконными являются названия на *-изна*, ср. апеллативное *Белизна* на Десне и *Чевизна*/*Чечевизна* по Сейму. Гидронимы на *-щизна* появляются на восточнославянской территории по всей периферии польской языковой области.

[40] *H. Safarewiczowa.* Nazwy miejscowe typu *Mroczkowizna*, *Klimontowszczyzna*. Wrocław, 1956.

Рис. Щ1. Довідка про формант -(щ)изна [Топоров, Трубачев, 170]

▓ ***ЩИРець*** Лв, ***ЩЕРБУХи*** Пл < ⳩ⲃⲛⲣ [шчир] 'плавба'.

Суто формальною була перша підстава поєднати топооснову-репліку Щир- з прототипом копт. ⳩ⲃⲛⲣ плавати морем або річкою; плавба, мандрівка:

⳩ⲃⲛⲣ: (388b); vi. To sail on a river or sea; −−− **ϵ−:** vi. To sail to, toward; −−− ⲗϵⲛ: vi. To sail in, upon; −−−: m. Sailing, voyage [Bohairic].

• *ЩИРець* ⳩ⲃⲛⲣ: (388b); vi. To sail on a river or sea Лв ПУСТомити: ^ДУБ'ЯНка, СЕРДИЦя; ВИННички, СУХоріччя, БІЛогорща, ПОПЕЛЯНи, Під**СОСНІВ** ⲥⲟⲫⲛⲉϥ: m. Tool, weapon, arrow, зброя, стріла, БЕРЕЗівка, ВІНяви, СЕМЕНівка, РАКовець, ХОРОСно, ПідБЕРЕЗці, СОЛОНка, ГАЇ, ТАРАСівка, ЯМпіль, КАМ'ЯНОпіль, ГАМАЛІЇвка; • *ЩИРське* ⳩ⲃⲛⲣ: (388b); vi. To sail on a river or sea Кг Новоарх: ^СКАЛева; РозСОХуватець, ЯТРАНь, ВЕРБівка, ПоКОТилове, КАМ'ЯНече, _НЕБЕЛівка Fanebal, божество з Аскалону, КАЛИНівка, ЖЕВАНівка, КРУТоЯРка, СИНюха дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + 'Ιακός 'грек' 'вежа грецька', ЛЕВківка, КРИНИЧки.

Композити не суперечать такому розпізнанню: • *ЩЕР.**БУХи*** ⳩ⲃⲛⲣ + ⲃⲱⲕ, f. ⲃⲱⲕⲓ: (30a); m. Servant, slave (opposite ⲣⲉⲙϩⲉ); слуга, раб **Пл** КРЕМЕНчук: ^**ЯРЕМ**івка **ⲓⲁⲣ + ⲣⲉⲙϩⲉ**, БОРДюги, ВАРАКУТи, ОМЕЛЬник; **СОСНІВ**ка ⲥⲟⲫⲛⲉϥ: m. Tool, weapon, arrow, зброя, стріла, РЕВівка, ОСТАПці, БІЛани, СОЛОНці, РОМАНюки, РОКИТне-Донівка, ГОРИславці, КАРПівка, *КЕЛЕБЕРД*а, ЩЕРБАКи! ^**ЯР**ини, РОМАНки, ОНИщенки, П'ЯТИхатки, ВАНЖУЛи, БІЛики, БАБки, РОКИТне; **ТЕРЕШ**ківка, ПУХАльщина, **КОБЕЛ**ячок; • *ЩЕР.БАКИ* ⳩ⲃⲛⲣ + ⲃⲱⲕ, f. ⲃⲱⲕⲓ: (30a); m. Servant, slave **Пл** Пл: ^**КРУТ**ий БЕРЕГ; ЩЕРБАНі, АБАЗівка, БЕРЕЖнівка, БАРАБАШівка, **СОСНІВ**ка ⲥⲟⲫⲛⲉϥ: m. Tool, weapon, arrow, зброя, стріла, ЗаТУРине, *КЕЛЕБЕРД*івка, МАЧУХи, *ТвердоХЛІБи*, ЗІНЦі, **КОПИЛ**и, **ТЕРЕШ**ки, ЦИБУЛі, РУНівщина, НЕСТЕРенки, ОЛЕПІРи, ЖУКи, ЯР, ШОСТАКи, ОПІШняни, МАКАРцівка, РозСОШенці; • *ЩЕР.БАКИ* ⳩ⲃⲛⲣ + ⲃⲱⲕ, f. ⲃⲱⲕⲓ: (30a); m. Servant, slave **Пл** РЕШЕТилівка: ^**ШКУРУПІЇ**!, ТУТАки!, КРИВки, БАБичі!; **СУХоРАБ**івка!, БІЛоКОНі, ГАНЖі, КОП'ЯКИ, ШКУРУПІЇвка, **КУКОБ**івка!, **ЛОБ**ачі, ГЛУШАЧі, **ШИШ**ацьке, ОНИЩенки, **ТЕРЕЩ**енки, *ТвердоХЛІБи*, **ЛЕВЕНЦ**івка, ХАРЧенки, **КОНОН**и, РозСОХувате, ТУРи, БЕРЕЗНики, ХРЕЩате, ШАМРАЇвка; • *ЩЕР.БАКИ* ⳩ⲃⲛⲣ + ⲃⲱⲕ, f. ⲃⲱⲕⲓ: (30a); m. Servant, slave **Хк** Богодухів: ^**БАБА**ки; ЗаБРОДи, КИЯНи, ЗамниУСи, СУХини, ГАВРИШі, сКОСогорівка, **БАБ**енки, КУП'єваха, Олександрівка, ЩОГЛівка, КОРБині ІВАНи, ВІННИцькі ІВАНи, ГУБАРівка, ЯРошівка; • *ЩЕР.БАКівка* ⳩ⲃⲛⲣ + ⲃⲱⲕ, f. ⲃⲱⲕⲓ: (30a); m. Servant, slave **Хк** Дергачі: ^**ГОПТ**івка, ЛОБАНівка, БУГАївка, ТОКАРівка, ДУБівка, ДОВБНівка, КУДІЇвка; МАНУЇлівка,

ДВОРІЧний КУТ, **КОНОН**енки, КОРОБки, СОЛОНий ЯР, СІРЯКи + ’Ιακός 'грек', СОЛОНицівка, КОПИТець, КАРАВАН, ЗАЙченки, ШОВКопляси, СЕМЕНівка, Боли**БОК**и, БІЛаші; • *ЩЕР.БАКИ* ѿѕнр + ⱳⱁⱪⱏ: (30b); f. City, town?? // ⱳⱁⱪ, f. ⱳⱁⱪⱏ: (30a); m. Servant, slave; слуга **Зп** ОРІХів: ^Бур**ЯКІВ**ка + ’Ιακός 'грек'; ТИМОШівка, БІЛики, БІЛоГІР'я, ЯБЛУНеве, ДУДникове, КУЩове, КИРПОТИНе, ОЛЕНівка, ЯКОВЛівське, ВЕСЕЛе, ЖОВТа КРУЧа, ТАРАСівка, ОМЕЛЬНик, Червоний ЯР, ОТРИШки, ТрудоОЛЕНівка; • *ЩЕР.БАКИ* ѿѕнр + ⱳⱁⱪ, f. ⱳⱁⱪⱏ: (30a); m. Servant, slave **Кв** БЦ: ^ФЕСЮРи; ФАСТівка, ТРУШки, ХРАПАЧі, ЧМИРі, ЧЕПИЛІЇвка, ШКАРІВка, СКРЕБиші, ЯБЛУНівка, ТАРАСвіка, СУХоліси, СОРОКОТ.ЯГИ + ’Ιακός 'грек', ГАЙок, ТАРАСівка, БИКова ГРЕБля; • *ЩЕР.БАШинці* ѿѕнр + ⱳⱁⱪ, f. ⱳⱁⱪⱏ: Servant, slave **Кв** БОГуслав: ТУНики, ТЕПТіївка, СИНиця дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', КОР**ЯК**ІВка + ’Ιακός 'грек', іСАЙки, БОРОДАНі, СЕМИГОРи, КАЛИНівка, ПОЛОВецьке.

Ю

ЮН.АКи Пл < mycén. *iawone* , гр. **Ἴωνες, Ἰωνία** йонійці + ’Ιακός 'грек'.

A ꜣꜣ *yūnān*, prop. n. Ionia; Greece (so called till subdued by the Romans; since then the term *Rūm* has been applied to the Eastern Roman empire at large).

Результат стягнення *іayoн- > іун-, не від юнан – .

Не раз трапилося у кортежах топонімів з основами від грецьких реалій:

• *СТЕПАНці* σκεπανή захищене Чк КАНІВ: ^СТЕПАНецьке; ≋ бол. **ЮН**акове mycén. *iawone* у с. МИХАЙЛівка; • *СТЕПАНки* σκεπανή Вн Погребище: ^ВЕСЕЛівка; **ЮН**ашки mycén. *iawone* ^**КУР'ЯН**ці; **БУЛАЇ βουλαί** вуле, народні збори, ТАЛАЛАЇ ταλα + λαοι зухвалі люди; **ІВАНЬК**и, **ДЗЮНЬК**ів, **ГОПЧ**иця, ПЕДОСи, з**БАРЖ**івка βᾰρῐδ-, **БАРВІН**кове, СКИБинці; БІЛ**ашки**; СКАЛА́ **σχολά** ^ГАННІвка, **ЧЕРН**явка.

У тому числі з протетичним В- (В'юн-): • р. *СТЕПАНівка* л ЛОСИНівки п УДАю Сули Чг ІЧня: р. **В'ЮН**очка mycén. *iawone* у с. Тростянець, б. СКОРОДна σκυρώδης бруківка п УДАю, р. **ЙОН**івщина!, р. ГУЖівка у с. ГУЖівка, р. ЛУТавець у с. **ІВАН**город, КОЛОМІЙцеве, РИМИ;

• *ЦИМБАЛів* ***ЯР*** **ϬINOϒⲀⲖ** з гр. Кв КСв: торф. **В'ЮН**ище mycén. *iawone* біля смт Димер, ВИШгород; колодязь **ВИНН**иця ?Wnw грек /ⲁⲟⲩⲓⲛ, ⲁⲃⲏⲛ, ⲁⲃⲓⲛ: m. (ship's) Cargo у с. КатюжАНка, оз. **ВИН**уць у с. Ст. Петрівці, оз. **БРАТ**ський Старик гр. βάραθρα barathra (pits, marshes), болота Кв, пн.; **НЕГРАШ**і Al-Niqrash! < Naucratis, **ВОРОПАЇ**в, ТАРАСівка, **ПІР**нове **Pir**ava!?; • *ЦИБЛІ* **ϬINOϒⲀⲖ** з гр. Кв Переяслав-Хм: ^КОЗинці, **В'ЮН**ИЩе mycén. *iawone*, р. **ЦИБЛ**я л ТРУБежа; ГРЕЧ**АН**ики, ВІННиці!, ТАРАСівка, ХАР**КІВ**ці сир. ܟܪܟ krk' 'оточене парканом або муром місто', ПОЛОГи-**ЯН**енки, ПОЛОГи-ВЕРГУНи.

Назви південного вектора є у кортежах інших топонімів від основи Юн-:

• *Великі Юначки* mycén. *iawone* + ’Ιακός 'грек' Хм Красилівка: Малі Юначки, ЗОЗулиці 2, ГРИЦенки, ГРИЦики, КОРЧівка, Малі ПУЗИРки; • *Юнаки* Пл Чутове: Нове ГРЯКове, ЯМНе, ГРЯКове, ВІЛЬХУВАТка, БЕРЕЗове, СКИБівка; • *Юнаківка* См См: ^НАТАЛівка; ГРИЦАКівка + ’Ιακός 'грек', ГРИЦенкове, КОРЧ.АКівка, КИРИЯКівщина + ’Ιακός 'грек', СТЕПАНівка, ЛОКня, НИЗи, ОПОЛОНське; • *Юнашків* ІФ Рогатин: ВОРОНів, ЗАГІР'я, ЗАЛИВКИ, ПоГРЕБівка, ЖУРів; • *Юнівка* Вл Локачі: ^ЗаТУРці; Старий ЗАГОРів!, Нов. Загорів, ЖУРавець.

Є цей вектор і при назвах від основ з протетичним В-: • *В'юнище* mycén. *iawone* Жт Малин: ^БЕРЕЗине; ІВАНівка, СТРИМівщина, БАРВІНКи, БУДницьке, БУДо-ВОРОБ'ї, ОМЕЛЯ-Нівка, ЯБЛУНівка; • *В'юнівщина* Рв Здолбунів: ^ІВАЧкове, МИРОТИН; ЗАГОРА, ТРОЯН!, СТЕПАНівка, ЦУРКів, ПідГАЙне, СТУПНЕ; • *В'юнки* Жт Радивилів: ^ОЛІЗАРка; БУДище, ЯЛИНівка, ІВА-Новичі, КОРЧівка, КАЛИНовий ГАЙ, ЯСЕНівка; • *В'юнки* Кг Новоукраїнка: ^Вільний ГАЙ; ІВАНівка, ІВАНівці, ЯБЛУНівка, ВОРОНівка, КАЛИНівка, гРОМуха, СОФІЇвка; • *В'юнне* См Ромни: Вел. БУДки ^Вел. БУТівка, ГРИШине, СТОВПівщина, ПереХРЕСТівка, ЗЮЗЮки, КАЛИНівка, ЛОКНя.

Інша можлива еволюція початкового й- > дж-, дз-: • Дзюньків Вн Погребище:

Не виключена пов'язаність з цим же прототипом mycén. *iawone* суфікса чи форманта -юн-: • *Вілюничі* Лв Ст. Самбір: **ІВАН**ів, РАЙнова, ГОРІШня ПОСАДа, Долішня ПОСАДа, СЛИВниця; • *Маюничі* Рв Володимирець: ^БАЛАХовичі Балх?; **ІВАН**Чі, **РОМЕЙК**И!, ВОРОНки, **СТЕПАН**ГОРОД!, ЧУДля, КРИМне; • *Велюнь* Рв Дубровиця: **ГРИЦЬ**ки, КУРАШ; • *Банюнин* Лв Кам'янка-Буз.: СТРЕПТів, ЯМНе; • *Тютюнники* ?tiut- + yun- Пл Пл: ІВОНЧенці, ЦИБУЛі, СТЕПАНівка; • *Тютюнники* Вн Вн: ТЮТЬки, ІВАНівка, НЕКРАСове, СТЕПАНівка; • *Тютюнники* Жт Чуднів: ІВАНопіль, СТОВПівка; • *Тютюнникове* См Недригайлів: ІВАНиця, НЕЛЕНи, КИНАШове; • *Тютюнниця* Чг Корюківка: Олійники, МАХовики.

ЮРІВка Вн, Жт, Кв, Пл, См, Хм < копт. **ⲟⲩⲟⲣⲟⲡ**- 'посланці'.

• стр. ***УРВ****иХВІСТ* у с. **ЮРІВ**ка Кв КСв: оз. **ВЕРВ**ИШень біля с. Нижча ДУБЕЧня, **ВОРОП**аїв (копт. **ⲟⲩⲟⲣⲟⲡ**– 'посланці') ^ПІРнове; СУВИД, **СИНЯК** дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька', **НЕГРАШ**і **Naukratis**, МИРОЦьке, **ЖУК**ин, **ГНАТ**івка, БУЧа, БОБРИЦя, ДУДКи.

ЮРХОвиця [ЛР, 534], гора під Києвом (тепер у межах міста на Лук'янівці) < сир. *Orhāi* 'Едесса' (= Urfa Tk). Цей прототип сир. *Orhāi*, помічений у книзі про аланів [Алеманъ, 498], в разі його прийняття, уможливлює кілька висновків: про справді значну присутність яковитів (основи Орх-, Орш-, Оріх-), про закономірний дальший розвиток основи Орх- в Юрх- (як-от у київському оронімі *Юрховиця*), звідки крок до масового народного пристосування Юрк- (20 ойконімів і ще 36 від основи Юрй-).

На г. Юрховиця є *Макаріївська* церква на вул. Стара Поляна; але збудована вона лише 1897 р.

ЮР'ЯМПІЛЬ Тр.

• *ЮР'ЯМпіль* Тр Борщів: ^Міжгір'я; **ІВАН**ків, **ІВАН**е-Пусте, **КОРАЛІ**вка, ГЕРМАКівка, ВИГОДа, КУДРинці, БОРИШківці, БЕРЕЖанське, ГРАБівці, ПИЛИПче, ШИШківці, ВЕРБівка, ПідПИЛИП'я; • *ЮРЧиха* ?сир. *Orhāi* 'Едесса' Чк КАМ'ЯНка: ОлЯНине, РадІВОНівка, ЛУБЕНці, ВЕРБівка, КАЛИНівка, **ГРУШ**Ківка; • *ЮРКівщина* Чг Борзна: ^**КРАС**ноСТАВ!; КРАСносільське, Червоне Озеро, Червона Гірка, БЕРЕСТовець, ТРОСТ.**ЯН**ка, **ІВАН**івка, КИНАШівка, ЗАГОРівка, ГОЛОВЕНЬКи, СУХоВОДка, ВОРОНа, ХОРОШе Озеро; • *ЮРКи* Пл Козельщина: ^**ЮРОЧ**ки, **ХОРІШ**ки, ЧЕНОКАЛІвка, ЗаГРЕБелля; БУТоЯРівка, КАЛИНівка, Олександрівка, Мар'ЯНівка, КИСЕЛівка, **МАЙОР**щина, УЛЯНівка, КРАСносілля, СОЛОНиця, ЖУЖ.МАНівка 2 Susa + man, ГАЛЕЩина, **ПІДГОР**івка Piemont, КВІТи, ОМЕЛЬНИЧе;

• пот. *ЮРКівка* пор. с. ЮРКівка Дц Слов'янськ: ^**ОРІХуват**ка; **ХРЕСТ**ище, Рай-Олександрівка, РОГАНське, КРАСнопілля, ІВАНівка, РАЙгородок; • пот. *ЮРКівка* у с. *ЮРКівка* Вн ТУЛЬчин: ^КАЛИНівка, ШУРа-Копіївська; **КРИЩ**инці, ЩУРі Chorges, МАРКове, ХОЛОДівка, УЛЯНівка, ЖУРАВлівка, БОРТНИКи, КИНАШів, КИРНАСівка; • *ЮРКівка* Зп **ОРІХ**ів: ОТРИШки, Червоний ЯР, ОМЕЛЬНИК, Жовта КРУЧа, ІВАНівка, ЯБЛУНеве, ЩЕРбаки, НестерЯНка, ПусоЦВІТне, Червона КРИНИЦя;

ЮСУПІВКА См 496 < ар. Yusuf 'Йосип'.

Я

ЯБЛУНІВ < гр. Apollon-.

Пор. і Abbollonius, presbyter [Cossue, Excel, 58].

поле **ЯВОН** Чг Прилуки < yavan яван.

Група класичних прикладів. З очевидністю, від сскр. **yavan** 'грек; чужинець' / або й mycén. *iawone*. Збережені у кн. *Павленко С.О.* Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернігів, 2013.

• поле **ЯВОН** сскр. yavan 'грек; чужинець'/ або й mycén. *iawone* у с. Малківка 995 Прилуки: ^кут. КИСЕЛівщина, оз. ІВАШкове; с. КРУТоярівка, оз. **ГРЕЧАН**ий; ліс **ГРЕЧАН**івщина у с. Красляни, яр КИСИЛівський, став. Дерев'янщина і кут. ЧАВУСі у с. Голубівка, сад **ГРЕК**овський у с. Зарудка, _**РАЙ**хутір+ біля с. Дідівці; кут. **ІВАН**ьківка у с. Даньківка, с. Валки: ур. Пристань, Кораблеве, Лабунське, Киселеве, **УШКАЛ**ове; кут **ПРИДРИЙ**ковий у с. Богданівка, ур. **ГРЕК**овщина у смт М. Дівиця, кут. ЖЕВА_Хівщина у смт Линовиця;

• ур. ***ЯВОН**овщина* сскр. yavan яван/ або й mycén. *iawone* у с. БілЕЙКи 398 Чг КОЗелець: ^ур. ЛЕМЕШівщина, кут. БОНДари; ^ур. ***ЯВОН**івщина* і бол. ***ЯВОН**овщина* yavan яван у с. Лихолітки ^кут. **ВИГОР**? ☸?, ЖУРавлівка; ур. ***ЯВОН**івщина* yavan яван у с. ***СТАВ**иське* ^ур. **БУТ**ківщина, ***ДЕМЕНТ**овичеве*, РИМ; ур. **ПРОН**ьківщина і ЛЕМЕШівщина у с. Опеньки; ур. ЮШКова Гребля у смт Козелець ^ур. ПСЬОЛів Острів! пор. ПСЛо **ψιλοί** 'піхотинці' і ще ближче ПСЕЛЕЦЬ **ψιλῆτοι** 'псілети, легкоозброєні воїни' [Тищенко 2015, 158] ^**СОЛОН**инівщина;

• ур. ***ЄВОН**івщина* сскр. yavan яван/ або й mycén. *iawone* у с. Уздиця (повідом. О.М. Шарафутдінова) См Глухів: ^ур. ШАЛІВщина, ПЕТРУСів Яр, ВИСОЩина, МУРЛУВщина; ^ВИХторове; **ФОТО**виж, БУДища, ПУСТогород ^ТАРАСівщина, ЄМАДИКине, ХАРКівка, СОСНівка, СУХоділ, ГУДове, БАРАНівка;

S यवनyavan, s.m. A swift horse, a courser;—an Ionian, a Greek, &c. (see the pop. form *javan*):—*yavanāćāryа(ʻna +āć*ʼ), s.m. Name of an astronomical writer frequently alluded to by ancient Hindū astronomers (perhaps any Greek astronomer).

H ज़वनjawan, जौनjaun [Prk. जवणो; S. यवन:], s.m. An Ionian, a Greek; a Mohammadan (sometimes applied to both the Mohammadan and European invaders of India); a foreigner, barbarian; the country of the *Yavanas*(sometimes applied to Bactria, Ionia, Greece, and, more recently, to Arabia):—*jaun-pur*, s.m. 'The town of the foreigner or Mohammadan,' the town of *Jaunpūr*(near Banāras):—*jawan-mālā*, s.f. A kind of ornament worn on the neck by women.

або й мікенс. mycén. *iawone*

Серед топонімів Росії документований варіант основи Яван- = Еван- був виявлений ще 2013 р.: • *ЯВАНова* yavan яван (!) = ***ЕВАНово*** Пск. [Encarta!] Пск. [Пск. обл. рег. атл. 15д]: ^**ОЛЕН**ино; КИСЛово, ПоКРУТище, ГРИХАНово. Однак далі цього справа не пішла, оскільки заміна голосних е/а була сприйнята як місцева діалектна риса (близька, зокрема, до білоруського якання). Тепер контексти схожих назв розглянуті прискіпливіше:

• *ЕВАНово* yavan яван Пск. Остров 21а: зАГАРЬе, АМОСково, РОГово, ИЮДино, КрасноИВАНово, ШАДРица, КОРОМЫСЛово; • *ЕВАНово* yavan яван Пск. Дедовичи 23а: ^**ГРЕЧ**ушанка, Летохино, **УКРЕТ**ь окрет, ЖИДовичи, **КРЕК**шино; • *ЕВАНичи* yavan яван ААД 135г РФ Новг. Валдай: ЛОКОТско, РАХино 2, РАКУШино, Едрово; + НОтк 32а **ЕВАНК**ово, ЖАБницы; КРУТой Берег; • *ЕВАНово* НОтк 28г РФ Новг. Дубовицы: БАХМУТово, ЕВА_ХНово, ИВАНЦево; Же**ЖВАННИК**ово!, КИСЛ**ЯК**ово + ʾΙακός 'грек', ЧУДИНово; • *ЕВАНово* yavan яван ТОтк 24д РФ Тверс. Кувшиново: ^КРУТое; ИВАНов Двор; ЕСЕНовичи, **ИВАНК**ово; • *ЕВАНово* ТОтк 11е РФ Тверс. Молоково: **^ОШУК**ово! Aśoka! (>Жук-?!) **U**.

Унікальний випадок являє собою ойконім *Паніванівка* Пл з численними синхоричними атрибутами у районному топонімічному контексті: •72 *ПАНІВАНівка* (**Πανιώνιος**? епітет Аполлона, звідки **Πανιώνια** pl. n. назва свята [Chantraine, 475]) Пл Семенівка: **ІВАН**івка, бол. **ПУНТУС**ова ВОДа тур. Buntus 'Чорне море' у с. **ОБОЛОНЬ** Apollon ^ЗІКРанці, ТРОЙняки, рук. **БОРИС** βᾶρις, р. ОРЖиця; **ГРИЦ**аї, Нова **ОЛЕКСАНДР**івка; **КРАСН**е, ОСОКОРи; **ЄГОР**івка vihar, оз. **БОРИС** у с. ГОРОШИНе ^Ку**КОБИ** ар. Kabk 'Кавказ', Старий **КАЛКАЇ**в чечен. *ґалґай* 'вайнах'; Новий **КАЛКАЇ**в^ МАТВІївка Ματόας?, ГРИНівка *Grind-; МИРОНи, вдм. КоноплЯНКи і оз. КОРОП'єве у с. ВЕРЕМІЇвка, оз. **БОРИС** у с. ГОРОШине! ϱωρϣ, ϱερϣ-: (706a); To run (ship) aground; колодязь **БОРИС**івський... у с. **ЗАЇ**ченці Sais ^бол. **ЮРКів**ське; оз. **СИН**ьо**БОКов**е цсл. **сынъ** 'вежа' + bak 'слуга' у с. **ХУД**оліївка xanti; **ОЛЕКСАНДР**івка!; **ПУЗИР**і ΠΟΥCΙΡΙ! ^ВАСИЛ**ЯК**и + ʾΙακός 'грек', НАТАЛенки, ШЕПЕЛівка, ТУКАли; ОЧЕРЕТуВАТе, ПоГРЕБняки, МАНЬ**ків**ка, БІЛ**ЯК**и + ʾΙακός 'грек', НаРІЖжя, УСТИМівка, ДЕМ.'ЯНівка, БІЛоГУБи, ГРЕБлі, оз. **БРУС**ове у с. БРУСове.

Аналогічний прототип має репліка • б. *ПАНе-ІВАНова* = Велі-Тарама, *ПАНЕ-ІВАНівка* у с. Октябрське Дц Волноваха: ОЛЕНівка, ІВАНівка, Зелений ГАЙ.

Пор. і • *ПаніКАРЧа* ?*кърч- 'грецький' (пор. і Керч) Кв ВАСИЛЬКів: Сал**ИВОНК**и! ἰωνικός, КАЛИНівка, **ІВАНК**овичі = **ЯНК**овичі ἰωνικός, **ІВАНК**ів ἰωνικός, **ДЗВІНК**ове ἰωνικός *ǯavan-k-, КРЯЧки!, ЗАЙців, ЗОЗулі, БОРИСів, БЕРЕЗенщина, КОДАКи, МАР'ЯНівка, ЯЦЬки.

Можливі пристосування початково повнішої основи *Паніон-: • р. *ПАНЯНКа* ʾΙάνων (скороч. ф. від ʾΙᾰ́ονες) Чг СОСНиця: БУТівка, СтароБУТівка, ФІЛОНівка, КИРИЇвка, **ВОЛИН**ка!!, СОСНівка, ГАЙ, **Козл**ЯНичі, ВІЛЬШане, СИНюТИН дслов. **сынъ** 'вежа, башта', КОСТИРів, ПЕКАРів; • р. *ПАНЯНКа* у м. Полтава: **ІВОНЧ**енці! ^**ЖУК**и, к**ОВАНЬК**івка, **КОВАНЧ**ик, ГовтвЯНЧик, ЦИБУЛі, СОЛОМАХівка, РозСОШенці, ВІЛЬХівщина, ВІЛЬХовий Ріг, СОСНівка, ЗаТУРине, ЯСЕНУВАТе, КИСЛа Балка, КРУТий Берег, РУНівщина, БУЛАНове, ВАСИЛЬці.

Не виключено, що реалія була відома й у Польщі і в Чехії: Пор. *KONOPnica* 140 b3 Lublin: • TROJAszkowice, MARYSin, **JABŁON**na, **PAN.JEŃ**szczyzna; • *PANIENKa* 90 c3 Poznań: ^**CHWAL**ęcin; CHWAŁkowo, **KRZYKos**y, MURZYNowo 2, KIJewo; • *PANENská* 50 a5 **JEMN**ice!: CHOTE**BUD**ice, **BUD**ec, **DOBR**ohošť'; • *PANENská Hůrka* 14 c1 Chrastava: **JAN**ovice, RozSOCHa; • *PANENská Rozsička* 50 a2 Trest: VANov, VANuvek; • *PANENské Březaňy* 24 b2 Praha: Hostice, Byškovice; • *PANENský Týnec* 23 f1 Slany: ^**HŘIŠK**ov!; KOKOVice, HORESovice, NEPRobylice.

ЯВОРИ Лв < Yhabri?, також принаймні частина назв: **ЖАВР**ів Рв, стр. пот. **ЖЕБР**ачий у с. Сускове Зк Свалява, **ЖОБР**ин Рв, р. **ЖБУР**ик у Дніпрових плавнях Дп, **ЗБУР**'ївка Хс, **ЖВИР**ка Лв, **ЖБОР**івці Зк, **ЗБОР**а ІФ, -ів Лв, **ЗАБОР**івка Хк, -оль Вл, Рв, **ЗАБАР**а Вл, Жт2, Рв, Тр, -и Мк2, Од, -ине Хк, Хс, -івка Чг2, -о-Давидівка Жт, **ЗАБР**ідь Лв2, Пл, Хм, -дя Жт, -ки Пл, **ЗАПАР**івка Хк, -оМар'ївка Дц, **ЗАВОР**ичі Кв, **ЧУБАР**івка Жт, Зп, **ЧАБАР**івка Тр, **ЧЕБЕР**яки См, пот. **ЧЕБИР**івська у с. Калини Зк Тячів, р. **ЧЕБР**Иж у м. Городня Чг, **ЧУПИР**а Кв, **ЧУПЕР**носів Лв, **ЧУПР**инівка Вн, **ЦЕБЕР**ка Жт, **ЦЕБР**икове Од, -ів Тр, -івка Лв, **ЦЯВР**ине Дп Нікоп., **КОПИР**ів кінець Кв, р. **ГОБЕР** Жт, **КУБАР**еве См, **КУБЕР** См, **КУБР**аки См, -ове См, -яки Мк, **КОБР**инове Чк, -ова Гребля Чк, **КАПР**ани Од, -ське Хк, **ГОВЕР**ла Зк, **ГОВОР**и Пл, Хм2, -унове См, **ГАВР**онці Пл, -щина Кв, **ЯВОР**ів Лв.

Діаспора копирів-ґабрів з'явилася у 654–676 рр. – пор. [Колесников, 146]. Вивчення її сліду в топонімії України відображене у низці наших журнальних публікацій та у монографії [Тищенко 2011, 142-184]. То була остання велика хвиля зороастрійців, зокре-

ма, зарванітів, що масово тікали від арабського завоювання Ірану і прилеглих земель. Місця асиміляції відповідають топонімам від основ *Гавр-*, *Зарван-*, *Дрон-*, *Дриг-*; пор. і *Копирів кінець* у (до!)князівському Києві VII ст. (тепер садиба Академії мистецтв на вул. Вознесенський узвіз, 20), прізвища Дронь, Дрига, лексичні запозичення *капарити*, *капарний* тощо. Дригами називали сусідів-слов'ян ятвяги [Зинкявичюс; Гаучас] (дперс. *drigu* 'побожний смиренний зороастрієць' [Boyce, 34-35]).

Рис. Я1. У IX-X ст. слов'ян знали як вогнехвальців, у XV ст. синонім Русі – Yhabri, а ятвяги звали її drygi; і жодного коментаря класиків (карта [Hudud, 435]; Yhabri – [Kern, 106])

Про вогнехвальство слов'ян у IX-X ст. перед прийняттям християнства незалежно свідчать ібн-Руста (пом. **903** р.) і автор Худуд аль-Алам (**982** р.) [Hudud, 158, 428]. За даними Іоанна де Галоніфонтибус *у складі Великої Татарії* ***або*** *Команії* ще на початку XV ст. були відомі землі Comania, Gazaria (тоді – Крим), ***Yhabri***, *Ivlach* (волохи = волхви, тобто пахлаві-парфяни), Kepchacii, Avari [Kern, 106]. На півночі Команія межувала також з "*Russiam sive* ***Yhabri***" (рис. Я1) тобто "*Руссю* ***або*** *Габрами*". Затьмарене коментаторством Yhabri насправді фонетично цілком добре відповідає *габрам*, а історично – рядкам літописів про неодноразові повстання *волхвів* (парфян-зороастрійців) проти християнізації у X–XI ст. [Тищенко 2009; 2011]. Ознаки маніпуляції в тому, що в кількох епізодах з волхвами (під 1024, 1044, 1071, 1091 рр.) жодна деталь "копії" літопису не вказує на їхній зороастризм, а новгородська вставка вкладає в уста волхву відверто неправдиві слова і навмисно веде на хибний слід до північних шаманів, що практикують транс (1071). Цьому суперечать докази постійного життя серед слов'ян парфян-волхвів, як і зарванітів (пізніх зороастрійців-вогнехвальців). Що більше, ці докази підтверджують прикрий висновок проф. Я. Дашкевича про свідоме нищення у XVIII ст. оригіналів джерел з історії Київської Руси. Монопольним поширенням фальсифікатів – нібито "копій" [Дашкевич] – шахраї від науки століттями морочили дослідників пробілами в історіографії середньовіччя Східної Європи. Посильну участь у фальсифікаціях бере й переклад "Libellus..." під назвою "Сведения о народах Кавказа (1404 г.)" (Баку, 1980). Тут у примітці 34 стандарт один: "34. В рукопису: Thartaria *sive Comania*...". Це справді так. У примітці 36 стандарт інший: "36. В рукопису: Russia". Це тиражований у 1200 примірниках обман. Адже насправді в рукопису "**Russiam *sive Yhabri***" [Kern, 106]. Зі свого боку, існування у

слов'ян зороастризму *ДО* християнства засвідчують і аль-Балазурі, і ібн-Руста, і словник (*волхви*, *дриги*), і топонімія (р. *Обеста*, *Апастово* РФ Татарс., *Опач-*, *Авеш-*)! Просто тепер публікація кожного нового справжнього джерела [Hudud, Kern...] далі й далі унаочнює фальсифікованість "російських джерел" про цей час і відтак їхню обмежену придатність для наукових досліджень.

● р. *ЯВОРиста* = Jaworesta (**werszyd**) (габр+ копт. ⲃⲉⲣⲱⲟ 'грішники': "габри-грішники") л **РОПОЧ**ева Сучави у с. Селятин Чв ПУТила: М**іжБРОД**и; ЯЛОвець 2, **РозТОК**и (пор. "Да воскреснет Бог, и **расточ**атся врази Его" [Псалом 67]), БІСків, БИСків, КОНяТИН, ЯМи, ЯЛОвець 2, ГОЛОШина;

ЯВТУХИ Хм < куманс. ім'я власне *Єлтук* [ЛР, 207]. Серед половецьких генонімів воно варте уваги, адже збережене в основі назви *Єльтукове* – то слід по орді половців на Дону ([Плетнева, 69, карта]. *Явтухи* = Єлтухи+! Хм, *Явтухівка* Хк, *Явтуш**енк**ове* Хк, прізв. *Євтух*. Ялтушків Вн2!, Евтехов РФ Орл., Елтышева Пермс.

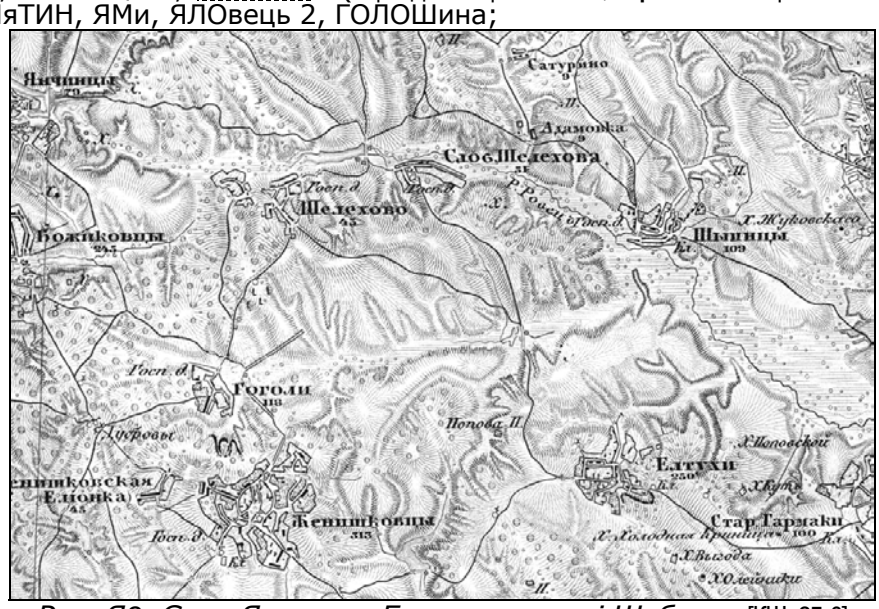

Рис. Я2. Село Явтухи = Елтухи на карті Шуберта [КШ, 25-6]

ЯГОТИН Кв ’Ιακός ("грецька битва").

Стовп'**ЯГИ** ’Ιακός ("грецька башта": пор. Син.як-) Кв (Переяслав-Хм.); ЯГ.АН.івка ("греки") См Лип. Долина; Береск**ЯГИ** ("грецька вулиця"), Вересн**ЯГИ** ’Ιακός; Вересняги (Пск.).

Ἴωνες : mais Hom., poét. Ἰάονες (le sg. Ἰάων, Ἴων est rare, mais Ἴων est le nom de l'ancêtre mythique de cette race), mycén. *iawone*, voir Chadwick-Baumbach 207. Ioniens, l'une des quatre grandes tribus grecques ; *Il.* 13,685 Ἰάονες ἑλκεχίτωνες (voir la note de Leaf), puis *H. Ap.* 147, etc. Forme contracte, dor. gén. Ἰάνων (Æsch., *Perses* 1025). Mais Ἰάνων *ibid.* 949-950 semble avoir une brève inexpliquée.

Nombreux dérivés, adjectifs : 1) Ἰάς, -άδος, type de f. ancien qui fait penser à Ἑλλάς en face de Ἴλληνες (Hdt., Th., etc.), mais Ἰακός doit en être un dérivé tardif (Plb.) ;

Дуб'**яги** 'човни грецькі' Пл (Зіньків); **Семен.яг**івка semu + ’Ιακός Чг Чг; **Син.яг**івка дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька' Тр (Збараж); **Сорокот.яга** Чк (Жашків); **Сорокот.яги** Кв (Біла Церква); **Стовп'яги** Кв (Переяслав-Хм.).

ЯДУТи Чг < 1) адат звичаєве право у мусульманських народів; 2) ’Ιάς, -άδος грек [Chantraine, 475]. ● *Ядути* Чг 205 Борзна: ^САПОНівка!, ЮРКівщина; Омбиш, АДАМівка, ГАЛАЙбине, КИНАШівка, Забілівщина.

ЯЖБЕРЕНЬ Жт (Народичі) < мад. Jászberény (в області Угорщини Jászság 'Яська країна'). Назва означає букв. "яси, що піддалися". ● *ЯЖБЕРЕНЬ* Жт Народичі: ^ДОРОГинь монг. dargan; БРОДник, ВАСЬківці, БАБиничі, ОРЖів, ШИШелівка.

-ЯК- < 1) гр. ’Ιακός 'грек' [Chantraine, 475]; 2) пахл. -ak зменш. суф.: Березняки.

ЯХНики ’Ιακός 'грек' пор. Сахн- < сак-; р. Куца Бердянка = 1784: Бердіакъ 306; оз. БарзЯКівське у кол. с. Пищики Пл; ; Бордуляки Лв (Броди); Васил.яки Пл (Семенівка); Ворон.ЯКи Лв (Золочів); Гаврил.як ІФ (Тлумач); Кири.яківка Пл (Глобине); Кири.яківщина См См; Кир'.яківка Мк Мк ; Кир.якове Пл (Зіньків); Кисл.як Вн (Гайсин); Кобел.яки Пл (Кобеляки); Кобил.яки Чк (Звенигород); Кобил.яки Чк (Тальне); Крив'яки Лв (Мостиська); Кругл.яківка Хк (Куп'янськ); Кубр.яки Мк (Веселинівка); Лел.яки Чг (Варва); **Рев'як**ине См (Путивль); Син.як дслов. **сынъ** 'вежа, башта' + ’Ιακός 'грек' 'вежа грецька' См (Білопілля); Син.як Зк (Мукачеве); Син.як Кв (Вишгород); Син.яківці Хм (Дунаївці); Син.яківщина Пл (Чорнухине); Сір.яки Хк (Дергачі); Сір.яківщина Чг (Варва); **Слобод**.яки Лв (Яворів); Хом'яківка ІФ (Тисмениця); Хом'яківка ІФ (Снятин); Хоняків Хм (Славута); **Хром'як**ів Вл (Ківерці); Худяки Чк Чк ; Чеберяки См (Ромни); Черняки Хк (Харків); Черняків Хк (Вовчанськ); Черняківка Пл (Чутове); Чорняки Пл (Зіньків); Шев'якине Дп (Васильківка); Шев'яківка Хк (Вел.Бурлук); Шуляки Чг (Козелець); Шуляки Чк (Жашків); Як.ли.чі Чг (Сосниця); Як.торів Лв (Золочів); Якушинці Вн (Вінниця); Якушів Вл (Ратне).

ЯКУБІВ < перс., сир. Yaqub 'Яків'. Якубів ІФ (Долина); Якубівка ІФ (Городенка); Якубівка Тр (Заліщики); Якубівка Вн (Іллінці); Якубівка Чг Чг.

ЯЛАНець < 1) пахл. yln 'Іран'; 2) алан; пахл. 3) ylng 'єресь'. ● пот. *ЯЛАНка* yln 'Іран' / алан у нп ЯЛАНець Вн ТОМАШпіль: КИСЛицьке, ПЕНЬКівка, КАЛИНка, ГОРИШКІВка,

РУСАВа 2; • р. *ЯЛАНець* yln 'Іран' / алан у сщі ЯЛАНець Вн БЕРШадь: ЧЕРНятка, КАВКули; • *ЯЛАНець* Вн Бершадь: УСТя, ОСІЇвка; • *ЯЛАНець* Вн ТОМАШпіль:; • *ЯЛИНці* ylng 'єресь'? Пл Кременчук: ^ПУХаЛЬщина; РАДЧини, ВОЛОШине, СОСНівка. Див. II. *ІЛЛІНЦІ*.

ЯМНА < Yamna, Yamuna (кордон держ. Газневідів).

• *ЯМЕНець* Жт (Ємільчине): ^КРИВоТИН 2; МАР'ЯНівка, ЗОРЯНКа, ГАННівка, КОРОЛівка, ВІЛЬХівка, Червоний Бір, РОГівка, СОРОЧЕНЬ, ГАННопіль, **КИЯН**ка, КАМ'ЯНоГІРка, ПАРАНине, **КРАСН**оГІРка, ХМЕРИН; • *ЯМНе* Чг (Новг-Сів.): ^**КРАСН**ий Хутір; **КРАСН**е, **КРАСН**а ГІРка, РОГівка, **АРАП**овичі, **КОМАНЬ**, **СТАХОР**щина, **ДРОБИШ**івка, ФОРОСтовичі, **ПЕЧЕНЮГ**и, **АРШУК**и, **КАРАБАН**и, ЯСНе, **УЗРУЙ**, ШЕПТАКи;

• *ЯМНе* См (Вел.Писарівка): **ДОБРЯН**ське, МИРне, ІВАНівка, РозСОШі; • *ЯМНе* Лв (Кам-Буз) *Забужжя* Лв ^Кам-Буз: КОЛОДне, **ПечиХВОСТи**, КОЛОДенце, КРАСичин, **СОК**о**ЛІВ**, ЯГІДня, **ДОБР**отвір, КУКЕЗів; • *ЯМНиця* Yamuna (кордон держ. Газневідів!)ІФ (Тисмениця/ ІФ): **КОЗИН**а, ВІЛЬШаниця, КРИВО**ТУЛИ**, **ЧУКАЛ**івка!, МИЛУВАННя, КРАСилівка, КОЛОДіївка, УГРИНів; • *Ями* Чв (Путила): ЗаМОГИЛа, МіжБРОДи, КОНЯТИН, СОКОЛІЙ, ПЛОСКа, ЯБЛУНиця; • *Ями* Кв (Сквира): ВеликоПОЛОВЕЦЬке, КРАСНоліси, ПУСТоВАРівка, **КРАСНЯН**ка, САВРАНЬ, ТЕРЕШки!, ТОКАРівка; • *Ями* Лг (Троїцьке): **КОЗАР**, ик, АРАПівка, ЯСИНівка, ВІЛЬШани, **КИЯН**ове, **КРАСН**а ЧАПЛіївка, **ПАРНЮВАТ**ка, **КРАСН**огригорівка; • *Ямище* Чг (Ріпки): ЯВОРці; БУЯНки, ОЛЕШня, Червона Гута, ГУНЬківка, **ТУЛІ**я, КОРОЛЬча.

ЯМПІЛЬ < гр. Ἰάνων (род. відм), скороч. ф. від Ἴωνες 'Йонія'.

Ямпіль См – раніше **ЯН**піль; цю назву мала й залізнична станція Янполь. Те саме відомо і про *Ямпіль* = **ЯН**піль Хм Білогір'я. На Поділлі відомі "Могилев, **Ян**поль, Рашков" – кордон від Волоської землі [Бантиш-Кам., 124]. • *Ямпіль* Хм (Білогір'я): **КОЗИН** ^ПереРОСЛе, Червоне; ВІЛЬШ**ан**иця, СОСНівка, ЖЕМЕЛинці; • *Ямпіль* См (Ямпіль): **ТУРАН**івка, БІЛиця, РОДІОНівка, **ЧУЙ**ківка, **ДЕРАЖН**я Drangiana; • *Ямпіль* Вн (Ямпіль): **ДЕРЖАН**ка Drangiana, **ДОБРЯН**ка!, СЕВЕРинівка; • *Ямпільчик* Хм (Чемерівці): МАР'ЯНівка, БІЛа, ЗАВАДівка, ВІЛЬХівці, ЧАГАРівка, **ЖАБ**инці, КУТКцівці, **ДРАГАН**івка Drangiana, **КРАСН**оставці, КОЧУБЕЇв, КРИКів; • *Ямпіль* Чк (Катеринопіль): Червоний Брід, БРОДецьке, Роз**СОХУВАТ**ка, **СУХ**а КАЛИГІРка NB, ЯРОШівка; • *Ямпіль* Дц (Кр. Лиман): Ямполівка ^БІЛогорівка; КАРАВАН, **ДРОБИШ**еве, СОСНове, КРИВа Лука, ШАНДРиГОЛОВе; • *Ямпіль* Лв (Пустомити): БІЛка, СУХоріччя, БІЛогорща, ХОЛОДноводківка, СОСНівка, ПідСОСНів, КОВ'ЯРі, РадВАНи, СЕМЕНівка, ПідТЕМНе, СОРОКи, **СОК**о**ЛІВ**ка.

ЯНЖУЛівка < лит. ąžuolas 'дуб' • с. *ЯНЖУЛовка* Чг Семенівка перейменоване на "Жовтневе" даремно: це не від *янгол*, а від лит. ąžuolas 'дуб'. Поруч ур. ГАЛАЯ Лужа, кут. МАКАШин у с. ЖАДове; у тому ж р-ні кут. ЯНЖУЛкін Бугор лит. ąžuolas 'дуб' у с. Лісківщина ("Правда") [Павленко, 179, 184]. Також р. ЯНЧУЛ = Янчур п Гайчуру Вовчої Самари Дніпра.

ЯНів, *-**ЯН**-* < гр. Ἰάνων (род. відм), скороч. ф. від Ἴωνες 'Йонія'.

Напевно, читач знає, що більшість, як не всі серед теперішніх "*Іванівок*" – це штучна переробка під різними приводами колишніх *Янівок* (остання *сотня* їх заборонена 1947 р. [АТП-1947, 10**37**–10**40**]). Серед них *ЯноМИСЛЬ* Вл Кам-Каш (= "Іваномисль"), *Яновщина* Пл 4, – а ***Янци**бор.івщина* = "Перемога" Чг Срібне – взагалі мабуть *Онцифор.івщина. Насправді ім'я Ян < Іоан – прадавнє місцеве ім'я, пор. у літопису: 1043: Вышатѣ, отцю Яневу; 1071: Яневи, Янь, Янева; 1089: Яневи, Ивану; 1091: Яновъ, Яновѣ; (Начало Святополча княженья): Янь; 1106: Яня.

Лише поодинокі Яні за недоглядом влади існують у XXI ст., як за діда-прадіда: *Янів* Кв, *Янівка* См, *Янишівка* Од, *Пологи-Яненки* Кв; ЯНковичі+ = Іванковичі Кв Васильків:; оз. ЯНівське у с. ІВАНівка Вл Ковель: бол. ЯНківське у с. **РАДОШ**ин; ЯНцівський став у кол. х. Гранітний Зп Комишуваха:; бол. ЯНьове у с. Голубин Жт РОМАНів:; бол. ЯНкове у с. КиЯНКа?? Жт Ємільчине: бол. ЮРКівка у с. Усолуси; бол. ШУРове у с. Неділище; став ЯНкова у с. Нові ВЕЛІДники Жт Овруч.

Єдиний спосіб сховатися від невсипущого державного ока було – стати суфіксом: • *КУР'**ЯН**ки* гр. Ἰάνων (род. відм), Хм БІЛоГІР'я: ^ШИМ**ків**ці; ТРОСТ.**ЯН**ка, **ЯМ**піль, ДІД**ків**ці, ЛЕПЕСівка, НОРИлів, ВОРОБІЇвка, ТихОМЕЛЬ, В'ЯЗовець, СИН.**ЮТ**ки дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', КАЛИНівка, СЕМЕНів, БОРОВиця 2, СОСНівка 2, КОРИТне, ДЗВІНки, ЗІНЬ**Ків**, КАРПилівка, **ЖЕМЕЛ**инці ὁμῖλία 'спілкування', **СУШ**івці, **ХОРОШ**ів Kras, р. **НЕВ**ка ѣевѣ: (222a); vi. To float, swim у с. Погорільці, ШУНьки; • *КУР'**ЯН**ці* Вн ПоГРЕБИЩе: ^**ЮН**ашки mycén. *iawone*; **ГОПЧ**ИЦя!, **БАБ**инці, **БУЛАЇ**, **ПЕДОС**и Феодосій, ВЕРБівка, КАМ'ЯНоГІРка, ОЗЕРна, ТАЛАЛАЇ, СТАНИЛівка, СОСНівка, ЗаКРИНИЧчя, ЧОВНовиця, ХМелівка, ЗБАРАЖівка, БІЛашки, ФІЛ.**ЮТ**ка; • *КУР**ЯН**и* Тр БЕРЕЖ.АНи: ^ПАВЛів; КУР.**ОПАТ**ники, **ЮСТИН**івка! ^**ТЕСАР**івка, ГАЙОК, **ЖУКів**, ГИНовичі, ВЕРБів, БІЩе, БІЛоКРИНИЦя, ЗаГАЙці, ПідГАЙці, КУТи, КОТів, ЛІТЯтин, ШКІНДИРівка, ПоСУХів, РОГАЧИН, ЛЕОНТи, КРАСНопуща, ШИБАЛин, ШУМлЯНи, БО**Ків**, СЛОВ'ятин.

(Це інший приклад зворотної деривації: куряни > Курськ РФ.)

• *КУП'**ЯН**ськ* гр. Ἰάνων (род. відм), Хк рц: БІЛе, МАРСівка, СИНиха дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', ХОМине, ХРЕЩате, ЦИБівка, САМБОРівка, ВОВЧий ЯР, ВИШнівка, ЗаГОР.**УЙК**івка, ТАБАЇвка, СИНЬ**К**івка, СЕН**ЬОК**, СЕНЬ**К**ове дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + Ἰακός 'грек' 'вежа грецька', СОЛЯНи**ків**ка, ВОВЧе, КругЛ**ЯК**івка, РЕВУЧе, ШАП**ків**ка;

• оз. ***КИР.ІЯН**ці* гр. Ἰάνων (род. відм), у с. БІЛоЦЕР**Ків**ка! Пл Вел. Багачка: ^оз. У°ступ у с. ^ГЕРУСівка **γερουσία** ^БІРки, ВИШН.**ЯКІВ**ка, КРАСноГОРівка, СИДОРівщина, СОЛОНці; КОНОПл**ЯН**ка, **КИР.ИЧАЇ, ОСТАП**'є, Нове **ОСТАП**ове, **САЇ**, СЕМЕНівка, ЗАЙців, МАКАРенки,

ГРЯНЧиха, ІВАНівка, РадИВОНівка, ШИРОКе, -а ДОЛИНа, РОКИТа, **КОЛОС**івка, **ПОВЕЛ**ки!; МАТЯШівка, ЛОБурі, ОЛЕФІРи. КОТЕЛевці, КОБЛики, **КОЛОМИЙ**ці, БАХТЕРщина, ДАКАЛівка;

● р. *ЖАБ'**ЯН**ка* гр. Ἰάνων (род. відм), у с. *ЖАБ'**ЯН**ка* Чк ЛИС**ЯН**ка: ^БУЖАНка на р. БУЖАНка = Гонтарівка [СГУ, 147] п ГНИЛого Тікичу Тікичу **СИН**юхи дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' Пд. Бугу; р. СВИНо**ТОП**ка у м. ЛИС**ЯН**ка; р. **СЕМ**ирічка у с. ТОВСТі Роги, ОРЛи, **ШЕСТЕР**инці tistr, ЖУРЖИНці, руч. ГАЙданя у с. КАМ'ЯНий БРІД, р. **НИП**авка **NITTI**, 𐤍𐤕𐤉: (222a); vi. To float, swim л Гірського Тікичу у с. Рубаний Міст, Петрівка-ПОПівка, **ВЕРЕЩ**аки, СМІЛЬчинці, **СЕМЕН**івка, МАР'ЯНівка, **ШУШків**ка ϣнϣ (Q), ϢѠϢ, ϣєϣ−: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок, ЯБЛУНівка; р. Виноградівка = WINNogorodka у с. Виноград "w dokum. WINNogorodka" (SG, XIII, 562) Венеція?? ^mogila BAKUNowa; ● *ЛУК'**ЯНці*** (**лукъ** 'узбережжя моря' (Лукоморье) + слов. Janov з лат. Ianua 'Генуя') Хк Хк: ≋ яр. СТУБОЛ.УШка л Караїчевого л РОГАНі УДи ^яр ТИМО**КОСЕН**ків! л ХАРИного РОГАНі Уди, р. *РОГАНЬ* = 1639: **ЖИ**РОГАНЬ! [СГУ, 466] *йі-, **РОГАЧ**івка ергат-, **РОГАН**ка, яр **ЯМ**и л Уди; ЛЕЛ**ЮК**и ^МОВЧАНи, БОРове, ХРОЛи; БОБРівка ^ЗАЇки, МОМОТове Mamoudia?; БЕРЕЗівка, ЯРоші, СПАРТАСи, САНЖАРи, НЕСТЕРенки, ВИСОКий, РАЙ.ОЛЕНівка, **ХОРОШ**еве, ЗЕЛЕНе, КИРСАНове, ТЕМНівка, ХМарівка, ШУБІНЕ, ПОДОЛЬОХ, ГЛИБоке, СОРО**Ків**ка, **ТИШ**ки, ГОРБАНі; ЛЕЛ**ЮК**и ^ОЗЕР**ЯН**а 2!!, КРИНИЧки; яр **МАКОР**тет Makuria п ДОЛИНи РОГАНі; МИХАЙЛівка, ОЛЕКСАНДРівка 2!, ЧЕРНики, БАЙРак, **ЛЮБ**оТИН ϰⲗⲁⲃⲟ - Ship's sail вітрило; БАБАЇ, БЕРЕЗівка 2, **ЯКОВ**Лівка, БАРЧани, КОРОТич, ОЗЕРЯНа 2, БОРЩова, БОРИСівка, БОРОВе, КРАСНе, ОЛІЙНи**ков**е, ПИЛЬНа, КЛЮЧки, **БІДР.ЯГ**и Бусир- + Яків;

● р. *Коноп'**ЯН**иця* гр. Ἰάνων (род. відм), Кв ЧОРНобиль: оз. КоноплЯНка у с. Горностайпіль; колод. *ЛОМА**Ків*** Колодязь! Λάμαγος 424 р. у кол. с. Вел. ЧЕРЕВач, р. КОСТЕревка у с. ТОВСТий Ліс, оз. _**ПІРЕНО**ве **παπύρινος** у с. Опачичі ^бол. БАРОВе Лядо; **ЛЕЛ**ів, **КУП**уВАТе!, Рудня-ВЕРЕСня, ЯМпіль.

Гідронім *Коноп'**ЯН**иця* Кв Чорнобиль – такий же шановний архаїзм, як і інший гідронім *ЖАБ'**ЯН**ка* Чк ЛисЯНка: обидва зберігають стан вимови до появи вставного Л. Неправда, що це виключно "східнослов'янське" явище: пор. наведені вище ЖабЛ.**ЯН**о Бг, ŽabL.**JAK** Hr; ŽabL.**JAK** BiH; ŽabL.**JEK** Sln.

● рук. *КоноплЯНиця* Жт РадоМИШЛь: б. КоноплЯНка у с. Лутівка; оз. КоноплЯНка у с. БЕРЕЗці; став **ПАПІР.ЯН**ський *папúринος* зроблений з папірусу (βᾶρις **Plut.**) у м. РадоМИШЛЬ [СМГУ, 165], ТЕКЛ**ЯН**івка, ХОМівка, ЖАБОЧ, стр. _**КИЯН**ський п Шлямарки у с. МЕНЬ**ків**ка (на 1 км-карті), ур. **СЛІП**ий ГРУДок, р. КРУЧка у с. Дубовик, ЗАНЬКи, КРАСНоБІРка, р. МИРоч у с. МИРча, р. ГЛУХівка, ФИЛОНівка, НеГРЕБівка, ЗаБІЛоччя, р. БІЛка, Переміжжя, ГРИШ**ків**ка, ГЛУХів 2, ЮРівка; ● р. ***Конопл**ЯНка* у с. БАБичі Чк **КАНІВ**: бол. ЖАБО**КРЮКів**ка у с. Мартинівка, оз. **ЧУЙков**е ϰοι, pl. ϵϰηονː (754a); m. Ship, boat у с. **ПЕКАР**і ^оз. _**КРУТ.ЯК**а; дж. **ЖУКов**е і дж. КУЦове у с. ТАГАНча ^став _**КРАТ**ове ^став МАКАРИШине ^руч. ФОСА = ХВОСА; ПИЛява, ПОПІВка, **МОНАСТИР**ок, СИНявка дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', КОНОНча, СУШки, ТРОЩин, ТРОСТянець, ХМільна, ЯБЛУНів, **ЧЕРНИШ**і; БОБРиця; БАБичі, ОЗЕР**ИЩ**е, БУЧак; + бол. **ЮН**а**ков**е mycén. *iawone* у с. МИХАЙЛівка, р. **СИН**явка у с. КОЗАРівка; дж. **КОРОБ**ОЧки у с. Григорівка;

● р. *КоноплЯНка* п Дніпра Дп Верхньодн: БезКРОНівка, ЯРок, МОТРонівка, МАР'ЯНівка. КРИНИЧки, БОРОВ**ків**ка, **БОРОДАЇ**вка!, КАЛУЖине, ПОПІВКа, ЯКимівка, КАЛИНівка, МИШУРин Ріг, КРИВоносове, ТАРАСове; ● р. *КоноплЯНка* у с. КОЗинці Кв Переяслав-Хм: ^ЦИБЛі, В'ЮНище mycén. *iawone*; ГЛАН.ИШів, ГАЙшин, ЧИРське, ГОРБані, ПОЛОГи-ЯНенки!, ВІННиці, ПОЛОГи-ЧОБІТки, ВОВЧ**ків** ТАРАСівка, ПОЛОГи-ВЕРГУНи, Стовп'ЯГи, ВЕСЕЛе, ГРЕ**ЧАНИ**ки, СОСНова, БОРОК; ● р. *КоноплЯНка* у с. Бондарі Чг СОСНиця: ● р. БОРИШка βᾶρις у с. ВОЛинка (пор. Воля дгр. Βουλαία 'народні збори'?), КОСТИРів ^р. МЕР**ляк** **Μερόη** у с. СИНЮ**ТИН** дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', КНУТи, ПЕКАРІв; р. **СЕЛЕЗ**нівка у с. СЕЛЕЗнівка; ЧОР.**НОТ.**ичі, ФІЛОНівка, ЯКЛичі, Конятин, КИРИївка, ГАННІвка אן = .. рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі Єгупт-, БУТівка, ЛОЗова, ДОЛИНське!, СВІРок, ГАЙ!, ЗаГРЕБелля;

● вдм. *КоноплЯНки* у с. ВЕРЕМІЇвка Пл СЕМЕНівка: **ПАН.ІВАНІВ**ка! (переклад ***Всєгрецький*** (храм Аполлона у Мюкале), пор. *KONOPnica* Lublin: ^TROJAszkowice, PAN.JENszczyzna), **ІВАНІВ**ка, ТРОЙН**яки**, рук. **БОРИС** βᾶρις, р. ОРЖиця; оз. **БОРИС** у с. ГОРОШине! ϩωρϣ, ϩερϣ−: (706a); To run (ship) aground; колодязь **БОРИС**івський... у с. **ЗАІ**ченці Sais ^бол. **ЮРКів**ське; оз. **СИН**ьо**БОКов**е дслов. **съıнъ** 'вежа, башта' + bak '**слуга**' у с. **ХУД**оліївка xanti; оз. **БРУС**ове у с. БРУСове; **ОЛЕКСАНДР**івка!; **ПУЗИР**і ΠΟΥCΙΡΙ! ^ВАСИЛяки, **ОБОЛОНЬ** Apollon ^ЗІКРанці, НАТАЛенки, ШЕПЕЛівка, ТУКАли; ОЧЕРЕТуВАТе, ПоГРЕБняки, МАНЬ**ків**ка, БІЛяки, НаРІЖжя, УСТИМівка, ДЕМ.'ЯНівка, БІЛоГУБи, ГРЕБлі; оз. КОРОП'єве у с. ВЕРЕМіївка;

● колод. *КоноплЯНий* у с. МАР'ЯНівка Кг М. ВИСка: плесо **КУЦ.ЯН**ське і став **КУЦ.ЯН**ський у с. БЕРЕЗівка, КРАСНопілка, ДИМИНе, КОПанки, ОНИкієве, Олександрівка, ПОЛОХівка, ПАЛІЇвка, РозСОХуватка, КАНІВка, МИРопіль; ● оз. *КоноплЯНе* у с. Лишня Кв Макарів: **КОЛОН**щина κολωνία ^БЕРЕЗівка, МАР'ЯНівка, р. БУЧА!; бол. ШОВ**Ков**е ϣⲗⲟⲩⲕⲓ : (558b); m. Wasp, oca / ϣⲗⲟⲩⲕⲥ v. ϭⲁⲗⲟⲩⲕⲥ - Scarabaeus beetle, скарабей у с. МА**Ков**ище ^в**ИШ**еград ^**КОП**ИЛів; **КОНОП**ельки, ЯБЛУНівка, **КОП**іївка, МОСТище, ГАВРОНщина, ГОРОБІЇвка, Червона Гірка; + оз. **В'ЮН**не mycén. *iawone* у с. Королівка; ЧОРНоГОРодка; Не**БЕЛ**иця гр. **Βῆλος** 'цар Єгипту, володар' ~ [Beiel] 'Ваал', букв. господар, чоловік, **НІЖ**иловичі, Бишів *виш- ^ГОРОБІЇвка, ГАВРОНщина, Червона Гірка; з*УРівка, ЯСНоГОРодка; ● бол. *КоноплЯНе* у с. Іванівка Жт МАЛин: *Омел**ЯН**івка* ὁμῖλία ^ТИШів; **СТРИМ**івщина! **Стрімон**, БЕРЕЗове, КУТИЩе, В'ЮН**ИЩ**е mycén. *iawone*, БРАТське, БЕРЕЗове; БУКи, БУЧки, ВИШів, СОСНівка, ЮРівка, БІЛий Берег, ЯЛцівка, ЖАБоч!, ІВАНівка, ЯРочИЩе, Лісна **КОЛОН**а! κολωνία, ЯБЛУНівка, **ФЕДОР**івка Θεοδώρα, ТАРАСівка; ● *КоноплЯНка* Пл Вел. Багачка: оз. **КИР.ІЯН**ці у с.

БІЛоЦЕР**Ків**ка (див.); • *КоноплЯНівка* Лг БІЛо**КУР.АК**ине!: Дем'**ЯН**івка, ЛАВрівка, ШОВКунівка; **КУР.ЯЧІВ**ка, ХОМен**ков**е 2, ВИШНеве, Лозно-Олександрівка, НЕЩЕРетне, КАЛИНівське, ГОЦЬ**ків**ка, **ЛУБ'ЯН**ка! ^**ЗАЇків**ка!, КАЛИНова Балка, **КУП**люВАТе, ШАРівка; • *КоноплЯНка* Кг Кг: ^ПОПІВка!; ЧЕРН.**ЯХІВ**ка!!, ВИШн**ЯКІВ**ка, СОЗОНівка, СЕВЕРИНівка, ПідГАЇці, ФЕДОРівка, Червоний ЯР, ЛЕЛЕ**КІв**ка, Олександрівка, ОЛЕНівка, КОСоГОРівка, КАЛИНівка, ІВАНівка, ГАЇвка, Зелений ГАЇ, ВЕРХівці; • *КоноплЯНе* Од ІВАНівка: ^ТАРАСівка, ЛюбОТАЇвка; СОЗОНівка, СЕВЕРИНівка, БАЛАНини, ЧЕРН.ЯХІВське!, БУРДівка!, БІЛка, СУХомлинове, ВОВ**Ков**е, КАЛИНівкаМИХАЙЛоПІЛЬ, ШАМАНівка.

Пор. також • *DUB**Ň.AN**y* Cz 62 d3 Hodonin: ROHATec, ř. Morava; • Horni *DUB**Ň.AN**y* Cz 51 f5 Třebič: JAMolice, VéMYSLice, ROKYTna і ř.

Якщо ЗДОЛБУНів справді є реплікою середньовічної назви *Стамбул* (з гр. εἰς τὲν Πόλιν 'до Міста'), тоді її сполученням з ім'ям греків можна пояснити мікротопонім • став ***СТОВБУН.ЯН**ий* εἰς τὲν Πόλιν + lanoa у с. ЯРОПовичі араб Жт Андрушівка: НеХВОРОЩ, ГАРАПівка, КОТЕЛЬня, ІВАН**ків**, КОТівка, ЧУБАРівка, ЯРешки, ГАРДИШівка.

Переконливо виглядають досить численні назви від основи Мар'ян- (80 ойконімів, 10 гідронімів), включно з такими формами як Мар'**ЯН**о**піль** Кг2 < Мар**гіан**а? 1) Μαργιανή (дперс. Marguš, сперс. Marv). Тоді Согдіана – 2) Σογδιανή дперс. Suguda-, перс. Sogd; Бактріана – 3) Βακτριανή, дперс. Baxtriš; Траксіана – 4) Τραξιανή **τρᾱχέα** τά неровная местность Хеп. (на парфянських монетах трапляються написи **trakhsa**); Драгіана – 5) Δραγγιανή = Ζαραγγιανή. (+ Фергана?) {Мар'янопіль Кг2, Мар'янка Дп; Бахтерщина Пл, яр Судинка Лізної Айдару Лг, Тарашани!, Трощанка Тростян-? рум. Trestiana; яр СУРЖ.АНів 2 бас. Борової Хк}.

Пор. також: **Апол.ЯН**ка Чк (Умань); **Баб'ЯН**ка ІФ (Коломия); **БерезЯН**ка Жт (Ружин); Бород**ЯН**ка Кв (Бородянка); Велика **БерезЯН**ка Кв (Тараща); Велика **ВовнЯН**ка Кв (Тараща); **ВовнЯН**ка Пл (Миргород); Волосянка Лв (Сколе); **ВоронЯНщина** Пл (Шишаки); ГмирЯНка Чг (Ічня); **ДобрівЛЯН**и Лв (Жидачів); **ДобрівЛЯН**и Лв (Дрогобич); **ДобрівЛЯН**и Лв (Стрий); **ДобрівЛЯН**и Тр (Заліщики); **ДобровЛЯН**и ІФ (Тисмениця); **ДобровЛЯН**и ІФ (Калуш); ДобрЯНи Лв (Стрий); Добряни Лв (Миколаїв); Добряни Лв (Городок); Добряничі Лв (Перемишляни); Добрянка 5 назв ; **ДУБЛЯН**и Лв (Самбір); **Дублян**и Рв (Демидів); **Дублян**и Лв (Жовква); **Дублян**ка Хк (Краснокутськ); **ДУБ'ЯН**ка Лв (Пустомити); **Дуб'ян**щина Пл (Зіньків); Жаб'янка Чк (Лисянка); **ЗабарЯН**и Пл (Полтава); ЗабілЯНи Чк (Монастирище); ЗабілЯНи Вн (Томашпіль); **ЗагорЯН**и Хм (Н.Ушиця); **ЗагорЯН**івка Хс (Білозерка); ЗеленЯНка Вн (Немирів); ЗеленЯНка Вн (Крижопіль); КислЯНка Дп (Синельникове); КобилЯНка Чк (Катеринопіль); КобилЯНка Чг Чг ; КозлЯНичі Чг (Сосниця); КолиндЯНи Тр (Чортків); _КолодЯНка Жт (Новоград-Вл); **КоноплЯН**е Од (Іванівка); **КурЯН**и Тр (Бережани); **Кур'ЯН**ки Хм (Білогір'я); Кур'ЯНці Вн (Погребище); КутЯНка Рв (Острог); КутЯНка Тр (Шумське); ЛедЯНка Хм (Красилівка); **ЛиплЯН**и Жт (Малин); ЛиплЯНи Вл (Ківерці); ЛиплЯНщина Жт (Народичі); **Лип'ян**ка Хк (Красноград); Лип'янка Чк (Шпола); Лип'янка Пл (Карлівка); Мала **БерезЯН**ка і Мала **ВовнЯН**ка Кв (Тараща); **Мар'ЯН**івка Жт (Ружин); **МідЯН**иця Зк (Іршава); МідЯНівка Пл (Кобеляки); **МокрЯН**и Лв (Дрогобич); МокрЯНка Хк (Красноград); **Мор'ЯН**ці Лв (Яворів); **ОзерЯН**и ІФ (Галич); ОпішнЯНи Пл Пл ; Орв'ЯНиця Рв (Дубровиця); ПерелисЯНка Рв (Костопіль); ПерелісЯНка Жт (Новоград-Вл.); ПеремишлЯНи Лв (Перемишляни); Під**шумлЯН**ці ІФ (Галич); ПоліЯНівка Жт (Новоград-Вл.); **Ріп'ЯН**а Лв (Ст.Самбір); Ріп'ЯНка ІФ (Калуш); РублЯНка Хм (Красилів); СолЯНики См (Білопіль); Сол**ЯНуват**ка Лв (Ст. Самбір); **СофіЯН**івка Вл (Маневичі); **СтеблЯН**ки См (Лебедин); ТальЯНки Чк (Тальне); ТеклЯНівка Жт (Радомишль); **ТростЯН**ець **drŏšidan, drōš-** [*dlwš-ytn*'] brand 22 назви ; Тростяниця Жт (Малин); Тростяниця Зк (Мукачеве); Тростянка 5 назв ; Тростянці Тр (Монастириська); Тростянчик Вн (Тростянець); УлЯНики Кв (Кагарлик); УлЯНики Вл (Рожище); Устянівка Хм (Шепетівка); **ФілЯН**івка Хм (Н.Ушиця); ХворостЯНівка Лг (Старобільськ); Хлоп'ЯНики Чг (Сосниця); Хом'ЯНка Жт (Брусилів); **ХоптЯН**ка Тр (Підволочиськ); ХотЯНівка Кв (Вишгород); ХустЯНка См (Буринь); ЧорнЯНка Хс (Каховка); Шелест.яни Хм (Н.Ушиця); Шумл.яни Тр (Підгайці).

ЯРЕМЧа ІФ, **_ЯРЕМиЧі_** Хм < імовірно від копт. ⲓⲁⲣ + ⲣⲉⲙϩⲉ "вільні люди з Річки". До такого висновку спонукало подвійне пряме сусідство назв від основ: • ***ЩЕР.БУХи*** ϣⲃⲛⲣ + ⲃⲱⲕ, f. ⲃⲱⲕⲧ: (30a); m. Servant, slave (opposite ⲣⲉⲙϩⲉ); слуга, раб **Пл** КРЕМЕНчук: ^Я**РЕМ**івка ⲓⲁⲣ + ⲣⲉⲙϩⲉ?, **ВАРАКУТ**и, ГУНЬки; **ЩЕР.БАК**и ^**ЯР**ини, **ТЕРЕШ**ківка, БАБки, КОБЕЛячок, ОСТАПці, ВАСИЛенки, ПАНЬКи, РОКИТне.

В інших контекстах основи Ярем- сусідить з Черн- (6), Баб- (4), Семен- (2), Яблун- (2), Ворон- (2): • *ЯРЕМча* ⲓⲁⲣ + ⲣⲉⲙϩⲉ ІФ НаДВІРна: **ЧЕРН**ик, **ЧОРН**і ОСЛАВи, **ЯБЛУН**иця, **ВОРОН**енко, **ЛАНЧИ**н, **ТЕРС**овани, **ВОРОХТ**а, ДІЛяТИН, БЕРВИНки, САЛАТРУК, БУКове, БІЛОЗОРина, ПАЛЯНиця; • *ЯРЕМичі* ⲓⲁⲣ + ⲣⲉⲙϩⲉ Хм Старокостянтинів: ^ІРШики; **ЧЕРН**яТИН 2, **ЧОРН**а, **СЕМЕН**івка, **ЖАБ**че, **ВОРОН**ківці, ПОПівці, КИСЕЛі, РАШТівка, ОРІХівка, ВОЛИця-КЕРЕКЕШина, ЛЕВківка, КАЛИНівка, СТЕЦЬки, ДУБИНи; • *ЯРЕМівка* ⲓⲁⲣ + ⲣⲉⲙϩⲉ Кг Світловодськ: ^**ЧЕРНИКІВ**ка, БАБИчівка, ПереХРЕСТівка, КРЕМІНне, В'ЯЗівка, ГАННІвка, ГРИГорівка; ОНове, СЕМИГІР'я, СКЕЛЬова; • *ЯРЕМівка* ⲓⲁⲣ + ⲣⲉⲙϩⲉ Хк Ізюм: ^КРАСНий ЯР; **ЧОРН**оБАЇвка, **СЕМЕН**івка, БУКине!, РОзСОХувате, Олександрівка, СУХа КАМ'ЯНка, СИНиЧИНе дслов. **съıнъ** 'вежа, башта', СУХий ЯР, ГОРОХуватка, БАБенкове; • *ЯРЕМівщина* ⲓⲁⲣ + ⲣⲉⲙϩⲉ Пл ЛОХВиця: ^ПІСКи; **ЯБЛУН**івка, ГАЇвщина, СЛЮЗиха, КРЯЧКове Озеро, ВЕНслави, ПАРНицьке, ТОКАРі, ГАМАЛІЇвка, ХАРКівці, РОМАНиха, КОРСУНівка, СКОРОБОГАТьки, ДІДІв ЯР, БІЛоГОРілка.

▒ б. ***ЯРИШки*** Хк, ***ЯРЕСЬки*** Пл < 1) гр. **Єрис** 'Генрих' (Фландрський); 2) тат., ткм. **ярыш** гонитва, біга. Про існування ім'я гр. *Єрис* – еквівалента герм. *Генрих* дізнаємося з сербських джерел: "На цариградски престо дође Балдуинов брат, Хенрик Фландриски, или Јерис Филандер, како га по грчком зове Стеван Немањић".

● ***ЄРИС****тівка*! Пл Кременчук: РОМАНки, БІЛики, ПАТРАШівка, ЯЛинці, БІЛецьківка, ВОЛОШИне, КИРИЛенки, БІЛани, СОЛОНці, РОМАНюхи;

● р. *ЯРИЧівка* Лв Буськ: ОЛЕСЬко, ЯНГЕЛівка; ● Старий *ЯРИЧів* Лв Кам-Буз; ● *ЯРИШів* Вн; ● б. *ЯРИШки* бас. р. Харківки Хк Хк: ЯРОШі!, ЛЮБОТИН, СПАРТАси, НЕСТЕРенки, ОЛЕШки, яр СТРЕМоухівський л Рогані, ВІЛЬХівка, БОРЩова, ПЕТРівка, ТЕРНОВа; ХРОЛи, ПИЛЬна ^СТРІЛеча; КЛЮЧки; ● ***ЯРЕСЬ****ки*! Пл ГЛОБине: ^РАДАЛівка; СЕРЕДПІЛля **Сердика**?, КОРДУБАНове, БІЛОУСівка РОМАНівка, ІВАНове Селище, ЯРОШі, СТРУТУНівка; ● ***ЯРЕСЬ****ки* Пл ШИШАКи: ^СОСНівка, ХВАЛЬКи; БІЛАШі, РОМАСі, ПРИНЦеве, КИРПОТівка, ЯРОШі, ВОРОНянщина, ШАРЛАЇвка, КИСЕЛиха, ВЕЛИЧкове БУЗОВа 2; ● *ЯРЕШки* Жт 10; ● *ЯРЕШки* Кв 58; ● *ЯРИШівка* Вн 1204; ● *ЯРИШівка* Вн 1224. Івано-Яризівка.

▒ ***ЯСНОГОРОД*** < болг. **Асенов град** від *Асен* 'Іван Асен'. Селище на Дніпрі прибічників Івана Асена, або знайомих з реалією **Асенов град** часів антивізантійської війни 1170-1207 рр. (пор. *ЯСНОГОРОДка* Кв КСв, Мк, Од, *ЯСНОГОРОД* Жт РОМАНів). За змістом – це і *ЯСНоПІЛЛя* Зп, Од, См, і *ЯСНоПІЛЬщина* См, і, очевидно, ще й численні ЯСНі ПОЛЯни, як-от ур. ЯСНА ПОЛЯНА біля с. Миколаївка у лісі при березі р. Буча.

▒ ***ЯСОПІЛЬ*** Жт < слов. яс 'осетин' + polis.

▒ ***ЯСТРУБичі*** Лв < ар. Yathrib 'Ясріб', назва Медіни у доісламський час.

▒ ***ЯТРАНЬ*** Кг < лат. Iatrus, Ieterus, гр. Ἄθρυς, суч. болг. *Янтра* п Дунаю, назва річки у Болгарії; у верх. течії *Етър* [Трубачев 1968, 208]. Див. II. *КРУТЕНЬКІ*.

У розповіді Йордана привертає увагу ім'я річки у Нікополі, якою очевидно й піднімався від Дунаю Кніва, – ***Ятра*** (iuxta ***Iatrum*** fluvium). Це ім'я надається до аналогії з укр. р. *Ятрань*, до всього з несхвальною оцінкою (-ань): це річка за 55 км на схід за Гайсином і Крутогорбом. По її течії трапилися гідні уваги назви сіл: ● р. *ЯТРАНЬ* Iatrus Чк Умань + Кг Голованівськ ++ Кг Новоарх.: ДОБРоВОДи, ВІЛЬШанка, КОРЖовий КУТ, **ТОМА**шівка, ЯТРАНівка; + **ВЕРБ**ове, **ЄМИЛ**івка ὅμιλος, **МАТВІЇ**вка, **КРУТЕНЬК**е, ТРОЯНка; ++ ЛОЗУВАТка, ВІЛЬШанка ^**КРУТ**оЯРка, КАЛИНівка, ПоКОТилове, ТАРАСівка, ЯТРАНЬ, ЩИРське. Таким чином, на роль прототипу *Ятрані* на зміну надто абстрактному хорв. Jadran 'Адріатичне море', з історичного контексту "ґотських війн" приходить добре мотивована назва річки у Болгарії Ἄθρυς, Ieterus, Iatrus, суч. болг. *Янтра* п Дунаю, у верх. течії *Етър* [Трубачев 1968, 208].

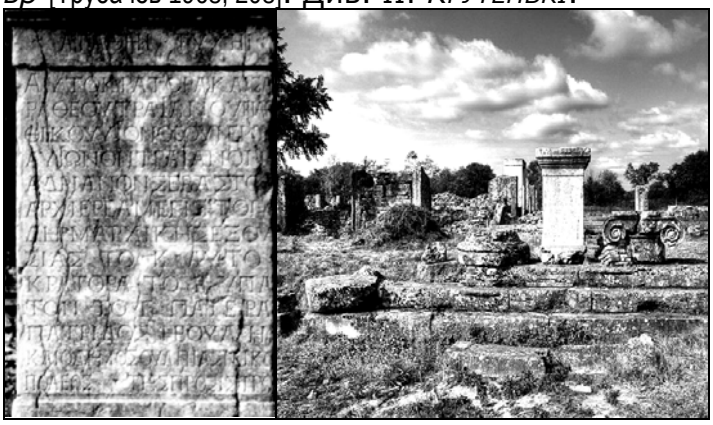

Рис. Я2. Руїни Нікополя у Фракії, понищеного ополченням Кніви. У написі на жертовнику після звичної формули "з поміччю богів" згадано, що він поставлений на честь "самодержця і кесаря, божественного Траяна", верховного жерця і найпотужнішого втілення влади народу, від імені "предків і народних зборів і дему Ульпіїв у Нікополі на Істрі":

АГАΘΗΙ ΤΥΧΗΙ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΚΑΙΣΑΡΑ ΘΕΟΥ **ΤΡΑΙΑΝΟΥ** ΠΑΡΘΙΚΟΥ ΥΙΟΝ ΘΕΟΥ /ΙΕΡ../ ΑΥΙΩΝΟΝ **ΤΡΑΙΑΝΟΝ** ΑΔΡΙΑΝΟΝ ΣΕΒΑΣΤΟ[Ν] ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΔΗΜΑΡΧΙΚΕΣ ΕΞ ΟΥΣΙΑΣ ΤΟ · Κ· ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ · ΤΟ · ... ΥΠΑΤΟΝ · ΤΟ · Π ΠΑΤΕΡΑ ΠΑΤΡΙΔΟΣ Η ΒΟΥΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣ ΟΥΛΠΙΑΣ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ˅ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΙΣΤΡΟ[Ν]

(З наведеного фото жертовника текст частково прочитаний і опублікований 2015 р. [Тищенко 2015, 105]. На прохання автора, 2018 р. важкі місця тексту люб'язно розпізнав к.ф.н. еллініст А.О. Савенко)

▒ ***ЯХНики*** Пл < гр. Ἰακός 'грек'. Повніші словотвірні ряди у прізвищах: ***ЯХНо*** 1871 < Ἰακός 'грек' (енко, евич, ів) + 61 ***Єхно*** (ова, ов, овецька, ий, ич), + 3 ***Йохно***; ***Юхно*** 2895. Схожі моделі: **Сахно** 11183 < сак- (енко, юк); **Захно** 7; **Цахно** 42; **Шахно** 431; ***Дахно*** 2325 < 1) ?Dacia 'Дакія', 2) ?Daxia 'Бактрія'; (також Дахненко, овська, ий); **Тахно** 1; **Дехно** 23; **Дихно** 176; **Тихно** 16; **Техно** 12; **Рахно** 445 < ?Raqqa 'м. Ракка, Калінік, тепер Шанли Урфа' (енко, енська, ий); **Рухно** 6; **Рохно** 35; **Лахно** 2511 < (151 енко, ененко); ***Лехно*** 91; **Вахно** 174 (енко); **Бахно** 107; **Фахно** 1; **Махно** 3083 < ?Mahanata 'фортеця; Палермо' (301 енко, евич, ей, евська, ий); **Мохно** 394 (Мохнач, Мохонько); **Нехно** 10; ***Пахно*** 414 < (150 енко, ев, евська, ий); **Пехно** 3; **Бехно** 5; **Кахно** 263 < (ич, ій, овець); **Чахно** 11; **Кихно** 16 (ей); **Кухно** 173; **Грихно** 101; **Грехно** 4; **Михно** 2093 < (353 енко, енкова, ева, евич, ий, ей); **Мехно** 74.

Контент-аналіз 966 іншомовних основ топонімів

(підсумки частини II)

Надійною ознакою науки є поява *принципово нового знання*, добутого ось тут і зараз. Раніше не бувалого, несподіваного: такого, що жило поруч, але про нього ніхто не знав. Це *науково обґрунтоване несподіване нове.* Ось як топоніми з менш контроверсійною етимологією, з-поміж розглянутих на попередніх 380 сторінках, розподіляються тепер за етномовами своїх прототипів.

Спочатку – **ВІЧНІ ГРЕКИ** (198 арґументів).

1. *Грецький слід* (122): етнос 12 – Юнаки, В'юнки, Йоничі, Явонівщина, Яготин, Яхники, Янів, Ямпіль, Ромейки, Румове, Рюмівське, Вереміївка (осет. wyrym 'грек, римлянин'); соціум 9 – Булаї буле, Британи пританей, Геруси герусія, Герсеванівка, Селидове, ур. Котомелька, Синарна, г. Сінар, пер. Сінор; військо 20 – Стратіївка, Оплицьке гопліти, Оплітна, Псел псиліти, Сімаки симмахи, Шептаки септухія, Шептичі, Пронівщина пронія, Лохня, поріг Лоханський засідка, Дедеркали, Деркачі, Дергачі (гр. δέρκομαι дивитися), Скубії гр. **σκοπή** 'lookout-place, спостережний пункт, чати' [Verreth, 16], Прохорівка, Фрасине обгороджене, Щепанів захищене, Перещепине, Пульмо битва, Пулемець; економіка 18 – Вакули пастух, Рогачик трудар, Рогатин, Рогостянка, Рогощі, р. Ікопеть будова, Шепарівці, ка σκέπαρνον тесло, Магабель виноградник, Кобеляки, Кобиляки, Копилів, Копелянка, Коблики Пл **καπελική** дрібна торгівля, Боберка човен, оз. Барзяківське, Калуш, Калюс канат; язичництво 17 – Аполлонівка, Ополонське, Яблунів, Паніванівка, Мигалки Мюкалес, Атинське, Отинія, Вергуни, Рикунь, Рогань Ергане, Вел. Рикане, Полюхів, Полюхне Полюхос, г. Шотарня Сотер, Сивуля, Сибилівщина сивіла, Феодосія; християнство 10 – Калагарівка калогер, Калигірка, Гологори, Колуберище, Кир'яківка, Клюси церква, Крилос, Параски п'ятниця, Ставрівка хрест, Хрустів; топоніми 28 – оз. Цариград, Штомпелі о. Астюпалея, Македони, Нова Спарта, Шпортьки, Кренидівка, Пунтусова Вода, Олбин Ольвія, Осколонівка Аскалон, Панфили Памфилія, Перга, Шпендівка, Хоняків Хонія, Хоньківці, Вергулівка, р. Ірклій, Ірклііів Гераклея, Мар'янівка Маргіана, Тарашани Траксіана, р. Репійка Ріпеї, Хромівка, Хром'яків Рим, пот. Візантіюський, Вел. Лепетиха Лептіс Маґна, Сірогози, яр Сиракузи, стр. Цюрило Пл Цурулон, пот. Чурлинець Зк; антропоніми – масові після прийняття християнства (у таблицях позначено •); персоналії 1 – Ламахівщина; довкілля 7 – Коломия очерет, Магарач вел. хребет, Стіна вузький прохід, р. Тайна стрілка, ур. Шкірудиха, Скородистик бруківка.

2. *Давньоєгипетський слід* (29): етнос 2 – Химчин, Хомівці; топоніми 9 – Гопчиця, Босири, Омбиш, Конопниця, Саї, Набутів острови, Остапці Блакитний Ніл, Шумівці Верх. Єгипет, Табаївка Фіви; язичництво 4 – Тутаки Тот, Собич Собек, оз. Перемут, Шкурупії скарабей; економіка 14 – Сереховичі палац, Кмитів Яр смола, Шкодунівка плавба, Дептівка корабель, Тептіївка, Гороховище витягати корабель на берег, Горошки, Мриги, Мреє, Мрин (дєг. mri 'run aground of ship'), Дудки канал, Коквище баржа, Каховка, Хандабоківка тягти проти течії.

3. *Коптський слід* (47): етнос 2 – Кіпті, Коптеве; соціум 8 – Немига вільний, Римиги, Яремча, Яремичі вільні з Річки, Отрохи, Отришки недбалий, Сувид, р. Совитанка належний; топоніми 9 – Некраші, Неграші Наукратіс, Ракути, Ракужа, Локутки Ракотіс, Сінгури Сінгор, Шенгури, ур. Мариця Верх. Єгипет, р. Тетерів м. Тетеру; військо 10 – Мангуш дозорний пункт, Мангуп криївка, Шепетин, Шепетівка укріплення, Буча битва, Воропаї посланці, Горопаї, Ірпінь?, Лонки (lonhe спис), р. Сітомль стріли; економіка 13 – Шацьк копати, Жадова смоляна, Кулажинці, Кулачківці риба, Лелюхівка мандри, Леляки, р. Нипавка (копт. nipi, nefi, nēbi плавати), Щирець, Щербухи плавба, Шишелівка мотузки, Лобойківка, Жабокрути прибульці на кораблях, Цимбалів Яр корабель; християнство 5 – Бершадь, Вершадь грішники, Хотимир поповідь, Хутомир, Хотімля.

Далі – **ВІЧНИЙ ЗАХІД** (196 арґументів).

4. *Латинський слід* (12): етнос 1 – Ладинь; топоніми 4 – Далекий Рим, Рюмівка, Кордубанове Кордова, Ятрань р. Іатрус; соціум 1 – Цитуля цидула; військо 1 – Сокиринці; персоналії 4 – Трояни, ка, Троєщина, Омелянщина; християнство 1 – Репужинці відкидати.

5. *Італійський слід* (2): топоніми 2 – Ледянець, Мліїв Венеція.

6. *Каталанський слід* (4): топоніми 4 – Кирдани Керданія, Манжосівка Лос Монжос, б. Манжосова, яр Манжосин.

7. *Окситанський слід* (1): топоніми – руч. Мантролівщина Монтроль.

8. *Французький слід* (1): топоніми – Шуржівка Шорж.

9. *Румунський слід* (4): антропоніми – Тетерешті м. Тетеру; соціум – Акрешори кисленьке; економіка – Пенязівка вітрило; довкілля – Брустури лопух.

10. *Іллірійський та албанський слід* (9): етнос – Арнаутка албанка; топоніми – Іллірія; соціум 2 – Димер зима, Пендюрівка гребля; довкілля 5 – Бескид, Бещади, Іква, Горинь, Попаздра нечиста.

11. *Болгарська* (6): топоніми 4 – Приліпка, Білошичі, Сердиця, ка, Ятрань; персоналії 2 – Сміла Смілець, Ясногород Асеновград.

12. *Хорватський слід* (5): топоніми 5 – Лабунь Альбона, р. Підлобунка, Лубни, Охрамієвичі Аграм, Шишаки Сісак.

13. *Сербський слід* (3): персоналії 3 – Перелюб, Хлоп'яники, Хомутня.

14. *Словенська* (2): християнство 2 – Шмиглі Св. Михайло Пл3, Лв, р. Смижаль Рв.

15. *Чеська* (1): військо – Певна.

16. *Словацька* (1): соціум – Шибиринівка.

17. *Польська* (5): етнос – Ляхівка; соціум – Кролевець; персоналії 2 – Жовква, Жалківщина; християнство – Ксендзівка.

18. *Кашубська* (1): економіка – Пацали стерно.

19. *Верхньолужицька* (1): соціум – Шешори патли.

20. *Слов'янські кальки чужої реалії* (4): етнос – Лісовичі; економіка – Крути; військо 2 – Круглик, Тальне.

21. *Кельтський слід* (17): етнос 3 – Котюржинці катуріґи, Котурка, Шадурка; соціум 4 – Кодра місто, и, Требухів, Трибухи селище з коровами; військо 3 – Кільчень башта, Келечин, Бухалівка сокира; язичництво 2 – г. Луканська Луканіс, р. Сукіль Сукеллус; християнство 3 – Фурсове, Пекурівка грішники, Книжківці; довкілля 2 – г. Камула хмарна, р. Радоробель порожиста.

22. *Ґотський слід* (31): етнос 7 – Годи, Годовичі, -отин, Охтирка, Годотемль заснування, Крутеньке ґрутунґи, Дерев'янки тервінґи; соціум 3 – Стави суддя, Стоянове, Рунівщина письмо; антропоніми 11 – Авунда, Трахтемирів, Фрумилів, Фрунилів, Говилів, Байдівка, Кацівелі, Озереди, Синдаревське, пот. Шинґілкова, Станиля; персоналії 2 – Малдрики Малдра рикс, Винторівка Вінітарій; військо 4 – Уладівці (ґотс. **wlaitōn** дивитися), Хейрус меч, Куржуківські Каварти (дпрус. karg-is 'військо' + -ùkas + ґот. gawairþi 'мир'), Ковердина Балка; економіка 2 – р. Піскава риба, Шандра путь; довкілля 2 – р. Рандава, Стецева берег.

23. *Скандинавський слід* (30): етнос 8 – Варяж, Урмань нормани, Даничі, Неданчичі, Свитазів Швеція, оз. Світязь, Звенигород, р. Сіверка Кв; соціум 3 – ур. Тиунів Яр См, ур. Тивон-курган Кв, Щедрогір податок; військо 10 – Лідівка (днор. liđ 'народ, воїни, військо', дфриз. lid 'загін'), Литячі, Літин, ка (днор. līta 'роздивлятися'), Літки Хм ДЕРАЖня (авест. dərəs- дивитися), Літогоща, Літятин, Літовеж, Бітля сокира; персоналії 2 – Аскольдова могила, Магнишівка; довкілля 7 – г. Кліва скеля, пот. Сигла щогла, р. Здвиж, р. Ствига, р. Скоки ліс, ліс Скочак, Скочище.

24. *Слід інших германських мов* (42): етнос 3 – Германівка, Вандалівка, Унтилівка; топонімія 8 – Баворів, Франкопіль, Фрузинівка, Французи Старі, Журжівка Шорж, инці, Жоржівка, Обертин Обертенґи; антропонімія 2 – Генрихівка, Яреськи; персоналії 8 – Гензерівка, Генрихівка, Хорол, Хруль, Харліївка Карл, Харолуг, Корлюгівка, Корлюкове; військо 6 – р. Пістинька укріплення, Синівці, Синяк, Стеблів, Тарнава, Слот битва; економіка 6 – Шаргород натовп, р. *Жагалівка* вітрило у с. Василів Чв Заставна, Смідин кузня, р. Шлямарка, р. Стугна, Стенжаричі щогла; довкілля 9 – р. Клов провалля, р. Танискава, Хворостець.

25. *Балтійські* (12): етнос 3 – Голядин, Змудка, Литвиновичі; військо 3 – Мотижин (лит. matyti 'роздивлятися'), Коржі, Куржуківські Каварти (дпрус. karg-is військо' + -ùkas + ґот. gawairþi 'мир'); економіка 1 – Жукля риба; язичництво 1 – Кукезів дідько; довкілля 4 – Сахутівка, Шакутівщина гіллясте дерево, Янжулівка дуб, Сквира проникати.

40. *Фінські* (2): довкілля 2 – р. Яха річка, р. Сож вовк.

Потім – **ВІЧНИЙ СХІД** (122 арґументи).

26. *Арабський слід* (72): етнос 3 – Араповичі, Гарапівка, Аджамка неараби; топоніми 5 – Яструбинці, р. Росава Расафа, Русава, Куцівка Кудс, Єрусалим, Бендюгівка Венеція; антропоніми 6 – Якубів ІФ, ка 4, Юсупівка См, Гасанівка, Ізмаїл, став Чумакадилин Чк; персоналії 4 – Бахмут, Бахматівці, Барабашівка, Гамаліївка; соціум 7 – Шуби повсталі, Вакалівщина, Васловівці, Вазлуївка, Сеферівка посланець, Визирівка, Кадиївка; військо 5 – Арабат, Водолаги, Паталахівка, Патолощин, Подольох фатх Аллах; економіка 10 – Самбір, Самбурки, Самборівка смола, Магала, Малаківщина моряк, Малахівка, Молохів, Молочки, Манжелія каравансарай, пот. Манадзиль; іслам 28 – Сорочинці сарацини, Сорокодуби, Сарни саринь, Моломолинці, Кадигробівка, Мечетка, Ропотуха ропать, Ропатьєве, Горяни агаряни, Хрінів, Хрінники, Погорина, Погарщина, Ромодан Рамазан, Чижі, Фаївка, Файгород, Закітне, Закотне закат, Івот, Халаїмгород, ур. Халаїмова Поляна, Росолівці Расул, Перерісль, Рохманів, Суми піст, Сунки сунна, рук. Мишрик язичник; свідчення християнства 3 – Залібівка хрест, Соловіївка, Широчани; довкілля 1 – Шабалинів гора.

27. *Інші семітські впливи* (41): етнос 3 – Кинахівці, ур. Чухутів Яр єгуд См, Чуфут-Кале Км, Лишнівка; топоніми 17 – Дамаски, Демешки, Орховичі Урфа, г. Юрховиця, Шингаріївка, Пальмирівка, Трипілля, Халеп'я, Цир Тир, Підцир'я, Цурень, Цурків, Підцурків, Кирносове, Керносівка Корсика, г. Шурден Сардинія, пот. Шурденська Чв; антропоніми 1 – Рахвалівка; соціум 4 – Дубшари писар, Сапанів в'язниця, Поклітарівка, Гедеримове кімнати; військо 2 – Харків фортеця, Перегуди плащ; економіка 3 – Парпурівці, Дакалівка щогла, Зозів драхма; язичництво 2 – Понебель Фанебал, пот. Понепаленський Гук; персоналії 1 – Бородаї, Якубів; християнство 5 – Бородаї Барадеї, Сорокотичі саракот, Дубняги труна, Дубняки, Сливки хрест; довкілля 1 – Сапонівка.

28. *Еламський слід* (9): етнос 2 – Ілемня, Адамівка; соціум 4 – Манухівка селище, Гумань, р. Курташі робітник, Тетильківці; військо 1 – Кокутківці захист; язичництво 2 – Кизими, Хохонів.

І, нарешті, – **ПРАВІЧНИЙ СТЕП**
(450 арґументів, – майже половина з розглянутих у цих підсумках).

29. *Перська* (33): етнос 2 – Парська, Плоске; топоніми 4 – Передеріївка (Сака) Парадрайя, Ґорґани, Охматів, ків Хамадан; соціум 2 – Шатравине сатрап, Врадіївка радість; військо 14 – Дідовичі, г. Дитинка, Дітинець дперс. dida мур, бол. Діжева фортеця Чк, Дерезівка авест. dərəs- дивитися, Держанівка, Дераження, Будераж, Багрин варта, Журавники (перс. джураб 'панчоха'), Рава, Равщина меткий, Саврань вершники, Артакове битва; авестизм 10 – р. Обеста, Обище, Дриглів дріґу, Недригайлів, Дрижина

Гребля, Урвенна душа, Дронівка, Карабани жерці, Новорозівка Ноуруз, Набруска Вл; довкілля 1 – р. Пансова піскувата.

30. *Пахлавійська* (203): етнос 15 – Парфен, Партинці, Парневе, Жван (uzwan мова), Сакуниха, Волфине, Волинь, Жилинці, Олен-, Ялан-, Нелени неіранці, р. Уздик, Уздиця чужі, Печенюги, Печеніжин; топоніми 18 – Бахтерщина Бактрія, Тулинці, Туранівка, Низи Ніса, Сошки Сусія, Розсохи, Сухини, Сущани, Сушне, Корсунь Хорасан, ці, Хоросна, Кросна, Коросне, Краснянка, Стахорщина Стахр, Холм, Ховми Візантія; антропоніми 1 – Бажани (пахл. bō-žan з дір. *baujana- рятунок [Чунакова, 68]); персоналії 4 – Аршуки Аршак, Узруй Хосрой, Соснівка Сасаніди, р. Санатрук Салатрук; соціум 31 – р. Сахравщина сатрап, пот. Товпаш Зк палац, Товпижин, р. Товпишірка, Кисилів кесар, Токмак родина, пот. Дутчаків Чв (пахл. dwtk 'сім'я'), Цикали, Чикалівка, Чечелівка, Чагор, Чагарі, Чагрів друга дружина, Озадівка вільні, р. Осота = Осата, Порик чаклун, Жадьк.и, івка, Пойдунівка знахар, пот. Кондяківський Зк, Романки, Ломанка приятель, Худяки добродій, Ханбиків суперник, р. Рось гідний, Немичинці (namig 'славетний'), Рудоман багатий, Громоклія багатство, р. Товмень, Телемень зіпсованість; військо 51 – Мальцівка кордон, Стульневе дозорець, Кубраки, яки (пахл. gwbrag 'alert, vigilant', дозорець), Томахів, о. Томахівка спостерігати, Летківка (**rēdak** [*lytk*ˡ | **N ~] lad, page.**), Мушкарів, Машкарине (maškar 'ворог'), Стиборівка твердиня, Дрогобич, Довбиш, Товпижин, оз. Дроботове, Дробишів, оз. Довбичка dl(w)pwšt 'фортеця, захисний' = 1702: ДОЛОБЕЖ на о. Долобський = Труханів! Кв: долоб = дараб?, оз. ДОЛОБСЬКе у с. Витачів Кв Обухів, Пересипки, Пересопниця, Шпакове військо, Лошкарівка, Мишків ставка, Дружня, ківці прапор, Неплатине, Непоротове, Небрат (nplt, nabard 'битва'), Альта, Іртиця, Радичів, Летичів р. Лотак Жт, (**ardīg [**ʾ*ltyk*ˡ | **M** ʾ*rdyg*] **battle** битва), Радогоща битва, Раставиця утікти, Сніжне булава, Гадяч булава, Ницаха (nyck спис), Соболівка, Барахти согд. вершник, Поливанів Яр витязь, Тошківка харчі, Устивиця придушене, Насташка, Настахівське зруйноване, Троща, Тараща, Дрозди, Дорошівці спалене, Сутківці занедбане; економіка 49 – Березна, Бересняги поселення, Бовкуни засноване, Парканівка, Пильгани, Болган, Повчине, Порозок, Кодак житло, и, чка, Кодня, Солодке, Солотвин оселя, Михнівка, Михунки домівка, Хустка власність, Маниківці (manig 'house-owner'), Ружин вікно, Манкермен, Пуст-, Снитківці очищене, Ободи, Оводівка, -увате заселене, Плющівка огороджене, Буньковичі табір, Гуштин отара, Паньківці пастухи, Диканька, Диханівка селянин, Чулатове, Чорториги *jord'r зернове, Арданове, Орданівка млин, Кобижча, р. Кобища kabiz міра зерна, Бекарщина примусова праця, Куличка (перс. kuliča солодка булочка з родзинками), Бузова, Бахтин, Макошин, Макухи човен, Лисинівка (lsn 'мотузок'), Клобучин, Ковпаки, Ставракове цупкий шовк, Досин полив'яний посуд, Любеч готівка; авестизм 12 – Михиринці Митра, Оташів Вогонь, Кобуд піретей, Золотуха, Зарваниця, Зелюня, Явори ґабри, Кобринове, Копирів Кінець, Комарівка (kamar 'ритуальний пояс'), Тащенак, Дащенки сорочка; маніхейство 2 – Дейнеки вірні, Стидин молитися; християнство 4 – Тарасівка, Телешівка, Тершаків, Терсянка; довкілля 16 – Блистова високе, Баланди, Копитинці гора, Глеваха гребінь гори, Нафтулівка, Чагів криниця, р. Лутава річка, р. Снопород злиття потоків, р. Стубла потужна, р. Сула сильна, р. Тікич швидкий, Бешкине, Вишків, Пишконь, Бишкінь ліс, Шупики кажан.

31. *Скіфо-сармато-алано-яські впливи* (32): етнос 16 – Скитьки, Ускут, Скалат, Колод-, Саки, Сачки, оз. Сакове, Гмирянка, Ємадикине, Вовна, Вовніг, Яланець, Кічкас, Ясопіль, Вереси варяги-русь?, Хохонів неідентифікований етнонім; топоніми 3 – Моташівка, Матусів, Матюші; язичництво 1 – Артасів; антропоніми 2 – Са́танів, Педоричі; персоналії 4 – Шаулиха, Шаулів Груд, Саулів Груд, пот. Шулайдерянка; довкілля 6 – Дніпро, Дністер, Дунай, Дінець, Ірдинь, Варух.

32. *Вірменська* (5): етнос – Хортиця біляві (половці); соціум 3 – р. Кучурган, Луцики, Луцьк; християнство – Качкарівка.

33. *Кавказькі* (7): етнос 2 – Косаговщина, Іверське; топоніми 2 – Кавків Яр, Шарапанівка; економіка 1 – Шушківка груз. шуш пляшка; християнство 2 – Березки, Старонове сван. стаурун хрест.

34. *Мадярський слід* (15): етнос 8 – Угриничі, Вегерівка, Маджарка, Мажарка, Можари, Дерманка, Франкопіль, Яжберень яси підлеглі; топоніми 4 – Сегединці, бол. Тісаболь, Затісаболь Вл, Тупали мансі Тобол; персоналії 3 – Єлиховичі, Лебедин, Нестерварка.

35. *Тюркські впливи* (82): етнос 7 – Татарка, Комань, Куманів, Товкачі, Турка, Мишарів-ка, Нуткова Слобода (уз. нутқ мова); топоніми 4 – Чуйківка, Ченокалівка Чанак-кале, хут. Чинакалівський, пот. Чурлинець Чурлу Зк; антропоніми 2 – Тахтаулове, Гаджибей; персоналії 9 – Мамаївщина, Гаркушинці, Аркушинці, Кончаки, Монастирець Манастрас, Тетіїв, Явтухи Єлтук, Санжариха, Темирівці; соціум 23 – Аули, Алачук, Човгузів, Чалкузи один, Дережня, Тараж, Тарханкут, Тарган, Труханів о., Кагарлик, Башлики, Галайки слуги, Кулібаба, Товмач, Тлумач, Нагачів рід матері, Ногачівка, Немиринці, Невірків (каз. немере, узб. невара онук), Кудашеве діти одного батька, Ракобовти перегони, Ст. Яричів, б. Яришки; військо 18 – Чигирин кордон, Соколівка охорона, Басаличівка булава, Чупаха, Чапаківка стріла, Ковганівка бій, Кулешів (аз. күләш боротьба), Кураш бій, Кураж, Кортеліси (каз. көтеріліс заколот), Чижі аз. покарання, Чеберяки посилати, Осламів здобич, Жмеринка, Чемер- (тат. җимер- руйнувати), Коритинці руїни, Чортків дати вислизнути, Гардишівка; економіка 11 – Чалишівка старанні, Алтинівка, Козин крг. *казына* скарбниця, Сатиїв, Півторак майно, Поди стадо, Куракине лопата, Білокуракине, Балаклія рибна, Кокозівка папір, Мамекине бавовна; свідченння християнства 3 – Черкавщина, Чирківка, Буданівка; довкілля 5 – Гуйва вогке, б. Чолпанова твань, Булахи колодязь, Тульчин уз. лисиця, Козелець аз. көзәл гарний.

36. *Монгольський вплив* (58): етнос 13 – Гуничі, ур. Унеча, Гунча, Унин, Хинівка,

Обаринці, Овруч, Обручівка, Ворзель барсіли, Семичів, Семиренки сему жень, Шилівці східні, Киданівка; топоніми 6 – Хорохорин Каракорум, Салаші, Солошине, Короченки, Чонгар, Джанґара; персоналії 10 – Дженґіз-Керман (= Ескі-Кермен Км), Батийова Гора, Саїнка Батий, Биличі, Боляновичі, Теліженці, Гайдучина, Чабарівка, Чубарівка, оз. Кундук; соціум 4 – Будаківка хлопчик, Кабичівка князь, Буглів раб, Баламутівка; військо 23 – Крим, Кременчук, Манкермен, Кара-Кермен, Sarıkermen руїни Херсонеса, Кременець Вл, Жупник, Дорогожи́чі, Дорогичівка Тр, Дергачі, Дережичі, Толуковичі, Тамановичі, Товмень, Нуйно, Улянівка полководець, Жашків імператорська гвардія, Куренівка, Гуринівка ставка, Женишківці (крг. ***жеңиш*** перемога, каз. zhengis, пор. Чинґіз), Батурин, Обухів, Шипинки годівниця, Шипинці; довкілля 2 – Тагамлик стариця + тюрк. -лик, Таганча місце ночівлі.

37. *Індійські впливи* (8): топоніми 2 – Баглайки Бактрія, Кулябівка; буддизм 5 – Бармаки, Бурханівка Будда, Бурканів, Буданів, Горохватка Харахваті; довкілля 1 – Тендерівська коса.

38. *Китайські впливи* (7): етнос 2 – Семиреньки, Улашанівка; топоніми 4 – Буховичі, Дашава Дашя Бактріана, Ониськове Анші Парфія, Вуханівка; персоналії 1 – Коцюбинці.

Тепер можна унаочнити кількісну сторону отриманих зв'язків:

Рис. 2-1. Підсумковий розподіл топонімів за етномовами і тематикою прототипів

Етномовний слід	Разом	Етнос	Топон.	Антропон.	Персон.	Соціум	Військо	Економ.	Релігія	Християн.	Довкілля
Разом	*966*	*119*	*145*	*26*	*59*	*112*	*172*	*133*	*86*	*40*	*72*
Давні греки	*198*	*16*	*46*	•	*1*	*17*	*30*	*45*	*21*	*15*	*7*
1. Грецький	122	12	28	•	1	9	20	18	17	10	7
2. Д.-єгипетс.	29	2	9					14	4		
3. Коптський	47	2	9			8	10	13		5	
Давній Захід	*196*	*28*	*30*	*14*	*23*	*17*	*27*	*15*	*3*	*7*	*32*
4. Латинський	12	1	4		4	1	1			1	
5. Італійс.	2		2								
6. Каталанс.	4		4								
7. Окситанс.	1		1								
8. Французьк.	1		1								
9. Румунс.	4			1		1		1			1
10. Іллір.-алб.	9	1	1			2					5
11. Болгарс.	6		4		2						
12. Хорватс.	5		5								
13. Сербськ.	3				3						
14. Словенс.	2									2	
15. Чеський	1						1				
16. Словац.	1					1					
17. Польськ.	5	1			2	1				1	
18. Кашубс.	1							1			
19. В.-луж.	1					1					
20. Слов'янс.	4	1					2	1			
21. Кельтс.	17	3				4		3	2	3	2
22. Ґотський	31	7		11	2	3	4	2			2
23. Скандин.	30	8			2	3	10				7
24. Ін. герм.	42	3	8	2	8		6	6			9
25. Балтійс.	12	3					3	1	1		4
40. Фінський	2										2
Давній Схід	*122*	*9*	*22*	*7*	*6*	*15*	*8*	*13*	*32*	*8*	*2*
26. Арабськ.	72	3	5	6	4	7	5	10	28	3	1
31. Ін.семіт.	41	4	17	1	2	4	2	3	2	5	1
28. Еламс.	9	2				4	1		2		
Давній Степ	*450*	*66*	*47*	*5*	*31*	*63*	*107*	*60*	*30*	*10*	*31*
29. Перський	33	2	4			2	14		10		1
30. Пахлав.	203	15	18	1	4	31	51	49	14	4	16
31. Скіф.-яс.	32	16	3	2	4				1		6
32. Вірменс.	5	1				3				1	
33. Кавказьк.	7	2	2				1			2	
34. Мадярс.	15	8	4		3						
35. Тюркськ.	82	7	4	2	9	23	18	11		3	5
36. Монгольс.	58	13	6		10	4	23				2
37. Індійськ.	8		2						5		1
38. Китайськ.	7	2	4		1						

Цей підсумок розподілу вивчених топонімів між етномовами прототипів та семантичними групами тепер слід упорядкувати за спадною величиною масивів топонімів певних тем і етномовною належністю прототипів. І тут на нас чекають цілком нові висновки. Їх просто немає з чим співвідносити. Вони самі з часом можуть стати відправною групою піонерських результатів для дальших співвіднесень:

Рис. 2-2. Підсумковий ранґовий розподіл числа топонімів за етномовами і тематикою прототипів

Етномовний слід	Разом	Військо	Топон.	Економ.	Етнос	Соціум	Релігія	Довкілля	Персон.	Християн.	Антроп.
Разом	*966*	*172*	*145*	*133*	*119*	*112*	*86*	*72*	*61*	*40*	*26*
30. Пахлав.	203	51	18	49	15	31	14	16	4	4	1
1. Грецький	122	20	28	18	12	9	17	7	1	10	●
35. Тюркськ.	82	18	4	11	7	23		5	9	3	2
26. Арабськ.	72	5	5	10	3	7	28	1	4	3	6
36. Монгольс.	58	23	6		13	4		2	10		
3. Коптський	47	10	9	13	2	8				5	
24. Ін. герм.	42	6	8	6	3			9	8		2
31. Ін.семіт.	41	2	17	3	4	4	2	1	2	5	1
29. Перський	33	14	4		2	2	10	1			
31. Скіф.-яс.	32		3		16		1	6	4		2
22. Ґотський	31	4		2	7	3		2	2		11
23. Скандин.	30	10			8	3		7	2		
2. Д.-єгипетс.	29		9	14	2		4				
21. Кельтс.	17			3	3	4	2	2		3	
34. Мадярс.	15		4		8				3		
25. Балтійс.	12	3		1	3		1	4			
4. Латинський	12	1	4		1	1			4	1	
28. Еламс.	9	1			2	4	2				
10. Іллір.-алб.	9		1		1	2		5			
37. Індійськ.	8		2				5	1			
33. Кавказьк.	7	1	2		2					2	
38. Китайськ.	7		4		2				1		
11. Болгарс.	6		4						2		
12. Хорватс.	5		5								
17. Польськ.	5				1	1			2	1	
32. Вірменс.	5				1	3				1	
20. Слов'янс.	4	2		1	1						
6. Каталанс.	4		4								
9. Румунс.	4			1		1		1			1
13. Сербськ.	3								3		
5. Італійс.	2		2								
40. Фінський	2							2			
14. Словенс.	2									2	
15. Чеський	1	1									
7. Окситанс.	1		1								
8. Французьк.	1		1								
18. Кашубс.	1			1							
16. Словац.	1					1					
19. В.-луж.	1					1					

З отриманих результатів виходить, що дві третини топонімів з іншомовними основами містять згадки про устрій **війська** чужинців (172: пахл., монг., гр., тюрк., перс., сканд., копт.), про **імена чужих місцевостей** (145: гр., пахл., се-міт., яс.), про **господарські реалії** (133: пахл., гр., д.-єгипт., копт., тюрк., ар.), про відмінності **етносу** (118: скіф., пахл., монг., гр.) та його **соціуму** (112: пахл., тюрк.). Основи останньої третини вивченого масиву топонімів вказують на чужі вірування (86: ар., гр., пахл., перс.), чужомовні назви місцевого довкілля (72: пахл.), історичні персоналії (59: монг.), чужомовні свідчення місцевого християнства (40: гр.) та іншомовні імена (26: ґотс.). Вплив в усіх семантичних групах засвідчено з 4 мов: пахлавійської, грецької, арабської, сирійської.

За мовною належністю прототипу половина вивчених топонімів походять з мови ***пахлаві*** (203: війс., екон.), ***грецької*** (122: топ., війс., екон.), ***тюркських*** (82: соц., війс., екон.) та ***арабської*** (72: рел., екон.). Інша половина – з *монгольських* (58: війс., етн., персон.), *коптської* (47: екон., війс.), *германських* (42: довк., топ.), *семітських* (41: топ.), *перської* (33: війс., рел.), *скіфояської* (32: етн.), *ґотської* (31: етн., антр.), а також скандинавських (30: війс.), давньоєгипетської (29: екон.) і ще 28 етномов.

На тлі невиправдано частих пояснень іншомовної частини топонімів України тюркським мовним матеріалом повчально переконатися у трикратному переважанні над тюркізмами – *іранізмів* (203 від 966: це 21%) та у півторакратному – *грецизмів* (122). Також і *арабізмів* та *інших семітизмів* 113, тобто більше від тюркізмів у 1,4 рази. У 1,2 рази перевищує їх і загальний *ґерманський* внесок (103 основи). Реально *тюркізми* посідають лише 5-е місце в рейтингу (82 від 966: це 8,5%; звичайно, ця цифра може частково залежати й від якихось обставин відбору реєстру з 966 назв). Майже стільки ж виявлено *коптизмів* разом з *єгиптизмами* (76). За ними йдуть *монґолізми* (58). В укрпленнях трапилися ще основи з прототипами у 26 мовах. Це окреслює цілком нову пізнавальну ситуацію, варту того, щоб її освоїти, перевірити і врахувати у дальших студіях і освіті.

ІІІ. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У ГЕНАХ. АКЦЕНТИ З ВІДОМОЇ ІСТОРІЇ. МЕТОД

...Наукова заслуга [автора] серед багатьох інших полягає ще і в тому, що своїми дослідженнями він увів топонімію в етногенетичний контекст, а також використав ***найновіші досягнення молекулярної генетики****, завдяки чому підніс етногенетичні дослідження на сучасний, якісно новий рівень.*

Г.П. Півторак,
акад. НАН України,
з передмови до кн: [Тищенко 2016, 13].

ІІІ

Генетична пам'ять народу – у його складових Y-гаплогрупах. Її доповнює "відома історія" і матеріальна культура: земляні, кам'яні, дерев'яні споруди і археологічні знахідки речей

"Відома історія" з традиційних джерел

Ця частина містить 74 статті з генетики, археології, історіографії та окремих питань методології. Потреба у них виникла з пошуків незалежних доказів слушності висновків студій іншомовних топонімів України та запозичень у словнику. Як випливає з попередніх частин книги, за кілька років досліджень виключно на мовному матеріалі було виявлено існування чотирьох десятків історичних етномовних шарів у топонімії України, яким у загальних рисах відповідають запозичення з тих самих мов в українському словнику.

Немовні арґументи на підтримку виявленої кореляції несподівано надала сучасна генетика. Генетичний аспект теми сформувався з публікацій даних про Y-гаплогрупи народів Європи О. Семіно, Дж. МакДональда, З. Россер та інших вчених. Значення цих праць для мовно-історичних студій розкрито у спеціальному дослідженні: *Тищенко К.М*. Генетична апробація студій словникових контактів і топонімії України (Розширений текст доповіді на Міжнародній науковій конференції "Творчий спадок А.О. Білецького в новітніх парадигмах наукового знання: до 100-річчя від дня народження", Київ, КНУТШ, 21.10.2011). – Київ, 2012. – 46 с. Відтоді цей матеріал неодноразово використаний [Тищенко 2012a, 2016, 2016a]. Детально відображений він і на дальших сторінках частини III теперішньої книги.

Тут висвітлено новітні дані про Y-хромосомні групи у народах сучасної Європи та проаналізовано місце українців у виявленій системі. З'ясовано, що три чверті українців складають люди з двох Y-гаплогруп – **I2** (балканської або кукутені-трипільської) і **R1a** (степової). До останньої чверті входять представники ще 8 Y-гаплогруп: **E1b1b** (сахарської), **G** (кавказької), **I1** (скандинавської), **J2** (месопотамської), **N** (ботнічної), **Q** (сибірської), **R1b** (атлантичної), **T** (еритрейської). Така генетична картина прямо вказує на саму можливість збереження в українській мові історичного сліду тих прадавніх контактів. Цільовий пошук і аналіз мовних фактів словника й топонімії виявив кореляцію основного десятка названих Y-гаплогруп українців з прадавніми шарами запозичень у словнику і водночас – з фракталами тих же етномовних впливів у топонімічній системі України.

Оприлюднені відомості про розподіл Y-хромосомних гаплогруп серед народів Європи не лише не суперечать, а відповідають наслідками дотепер проведених студій історичних контактів українського словника і топонімії України. Так нові досягнення генетики дали переконливу незалежну апробацію мовним студіям.

Кілька статей на археологічні теми відіграють допоміжну роль. Це відомості про знахідки в Україні кельтських, ґотських, гунських, римських, єгипетських речей. Після розкопок чимало їх було вивезено, а деякі вже втрачені, однак збереглися їхні описи і фотознімки: тематика книги зобов'язує нагадати про них читачу.

Стислі довідки наведено про місця знакових знахідок (*Дудин* Лв, *Іванівка* Дп, *Товста Могила* Дп, *Чугуно-Крепинка* Дц та ін.) та про музеї, що зберігають артефакти з України або синхронічні речі: Ермітаж, Лувр, Лібіґгауз, музей Марімон. Є і окрема стаття про Лінгвістичний навчальний музей КНУТШ.

Кілька сюжетів з історії включені як частина історичного тла окремих тем книги: історичні обставини римського походу Кніви 250 р., життя греків і римлян серед варварів, яковитство аланів, альмогавіри, татари на землях України у Польщі.

Тут же пояснено окремі спеціальні поняття: запозичення і проникнення, прототип іншомовної репліки, правило периферійних архаїзмів. Також є довідки про кілька методологічних проблем: гіпотези в дослідженні, зустрічі з несподіваним, збігу обставин і випадку в наукових студіях, помилок у дослідженнях, типів наукових доказів, репрезентативності виборок, кореляції даних, тяглості (континуїтету) історії України, свідомої деісторизації мовних явищ (маніпулювання громадською свідомістю), фальшивих мовних реконструкцій, штучно перетворених топонімів, маніпульованих джерел; громадської позиції дослідників. Згадано й порівняно недавно відкриті письмові джерела, які були недосяжні для маніпуляцій: Кодекс куманікус, Худуд-аль-алам, свідчення І. Галоніфонтибуса, Г. Шільтберґера та ін.

А

АЛЬМОГАВІРИ: ІЛЮЗОРНА СХОЖІСТЬ З КОЗАКАМИ. У часи Реконкісти (на державному рівні), від XIII ст. мусульмани заходу зазнавали втрат також і від "самоохочих" загонів альмогавірів. *Альмогавіри* (або неточно *альмогаври*) – це наймане військо на службі королів Арагону й Каталонії. Серед них були каталанці й арагонці, але також алани, албанці, турки й туркопули (сини турка і християнки). Їхні загони існували на Піренейському півострові у часи війн проти сарацинів у XIII-XV ст. Сама їхня назва походить від ар. المغاور *al-muġâwir*, що означає "той, хто робить наскоки на ворожу територію", від дієслова *ġâwar* 'йти у похід'. З цього терміна видно мусульманське походження альмогавірів; про це свідчать і назви посад їхніх проводирів – *adalil* (з ар. *dall* 'показувати дорогу') і *almugatèn* (ар. *al-mucaddem* 'той, хто керує') [en.wikipedia/almogavres].

Рис. А1. Загін альмогавірів

Таким чином, середовищем і причиною існування альмогавірів був стан війни між світом ісламу і християнами. Це були професійні вояки, які служили за платню королям, католицькій Церкві, маґнатам, а також містам. Їх наймала й Візантія. Ось відомий уривок з хроніки Декло (Desclot): у розділі 79 автор описує, як альмогавіри готуються в дорогу до ель-Коль, давнього римського Колло (Collo), порту поблизу Константіни (Алжир) на схід від бухти Стора. Флот Педро II зайняв місто у 1282 р. як *союзник володаря Константіни ібн аль-Вазіра*:

> «Вони живуть не у містах чи селищах, а у горах і лісах і воюють... проти сарацинів. Повертаються з численними полоненними сарацинами і значною різною здобиччю. З цих трофеїв вони й живуть, терплячи важкі умови свого існування... Їм неважко залишатися по два дні не ївши, як інакше не виходить, або їсти тоді просто польові трави... Вони складаються з каталанців, арагонців і сарацинів».

Альмогавіри були військовою силою: Педро Великий (1276-1285) брав з собою їх кільканадцять тисяч у походи до Африки й Сицилії. Але по укладенні миру в Кальтабелота (1302) їм стало нічого робити на острові. (Тут докорінна відмінність козаків від альмогавірів: в Україні козацтво було частиною свого етносу; йому було що робити на рубежах з Полем.)

Ті з альмогавірів, хто не брав участі у грецькому поході, відзначилися у війнах Арагону проти Кастилії (1296-1304), інші у хрестовому поході проти Альмейри (1309), під час війни з Гранадою (1330-1334), проти короля Майорки (1343-1344), у війнах з Сардинією (1353, 1354, 1367) і знову у війні з Кастилією (1369). У XV ст. подекуди ще залишалися окремі загони альмогавірів, але зрештою вони зникли.

За всієї відмінності конкретних умов і часу існування, тим не менше тут є формальні точки дотику з козацтвом. Обидва явища виникли у просторі конфліктів між двома реліґійними світами і зникли, коли ці конфлікти перейшли до прерогативи держав, а не збройних груп [Тищенко 2011, 248-250]. Для обох явищ властивий спосіб існування, званий на сході Європи бутинком (здобиччю). Відмінність – у генезисі ключових понять, виключно арабських на заході; у міцних зв'язках козацтва з іншими верствами українського суспільства; у давнішому часі діяльності альмогавірів.

АРҐУМЕНТИ (див. II. Докази у топоніміці). Види арґументів у топоніміці: аргумент-білінґва, компонентний, остенсивний, сусідства прямого, сусідства районного.

АСИМІЛЯЦІЯ СТЕПОВИКІВ ПРАУКРАЇНЦЯМИ. Дослідники слов'янського складника українців недооцінювали участь степових племен в українському етногенезі і глотогенезі. Цьому суперечать кілька груп фактів. Літописні відомості систематично згадують про активну роль у подіях київської історії союзних тюрків – торків і чорних клобуків. Помітність цієї ролі пояснює і сам хоронім *Україна*, і відповідний етнонім *українці*.

Ключова теза О. Пріцака: "Після занепаду їхньої держави велика частина печенігів прийняла зверхність торків/ оґузів, а пізніше (починаючи з 1055 р.) половців-куманів та розплилася в них, щоб потім у великій мірі стати ***частиною української мовної спільноти***" [Пріцак 1970, 100]. Див. III. КОНТИНУЇТЕТ.

Б

БАЛКАНЦІ, див. III. I (Y-гаплогрупа).

Буре-сюр-Жюїн, фр. Bouray-sur-Juine – селище у Франції за 40 км на пд.-зах. від Парижа. У 1845 р. під час поглиблення русла р. Жюїн тут знайдено мідну статуетку "кельтського божества з Буре" I ст. до н.е. Наведений на обкладинці нашої книги фенотип обличчя скульптури відповідає кельтському складнику українців R1b. Селище у документах бл. 1000 р. зване Bolreit, згодом до 1801 р. Bourray, ім'я річки додано 1922 р. Запропоновані реконструкції кельтських форм назви Bosreïum (Gauthier), Borretum (Cocheris), Borracum < Borrus ім'я власне + acum (Dauzat). Завдання реконструкції топонімів у Франції складніше від аналогічної задачі для топонімії України, адже у французьких звукових формах топонімів збереглося менше фонетичного матеріалу, ніж в українських, а середньовічні писарі часом вправлялися у псевдоетимологічних написаннях.

В

ВИПАДОК У НАУЦІ. "В галузі спостереження випадок сприяє лише підготованому розуму" /Пастер, Ш54/. Тому "вістря розуму, наче олівець — мусиш весь час гострити" /Сент-Бев, Ф156/. В очікуванні випадку залишається *"вчитися слухати* – бо нагода часом стукає зовсім тихо" (Г. Джексон-Браун), "і не думайте, що вона до вас постукає вдруге" (Н. Шамфор). "У спостереженні випадок сприяє лише підготованому розуму" (Л. Пастер): от навіщо (потрібна справжня) освіта. "**Уява — обмежена, а випадок не має меж**" /де Боно, 54/. Див. III. НЕСПОДІВАНЕ В НАУЦІ.

ВІДПОВІДНІСТЬ (КОРЕЛЯЦІЯ) **ДАНИХ ГЕНЕТИКИ** ТА ОЗНАК МОВНИХ КОНТАКТІВ У СЛОВНИКУ Й ТОПОНІМІЇ. За даними **генетики** [Rosser e.a.], у складі українців є етнічна більшість носіїв європейської Y-гаплогрупи **I** з Балкан і Скандинавії та степової ("скіфської") групи **R1a** (разом 3/4 досліджених), – і меншини груп **N** ("фінської"), **E1b1b** ("берберської"), **R1b** ("кельтської"), **J** ("месопотамської"), **G** ("кавказької"), **Q** ("гунської"), **T** ("еритрейської") (див. детальніші статті про окремі Y-гаплогрупи).

Цілком очевидно, що ці дані генетики цілком добре відповідають найдавнішим пластам запозичень українського словника та фракталам топонімів України від іншомовних основ. Або інакше – *пласти лексичних запозичень в українському словнику, як і пласти топонімів України від іншомовних основ відповідають виявленим Y-гаплогрупам українців* (тобто, мають кореляцію з ними). Оскільки Y-гаплогрупна формула українців посекторно відповідає незалежно виявленим пластам як запозичень у словнику, так і топонімів України, це означає взаємну апробацію цих студій. Таким чином, існує *потрійна* кореляція пластів словникових запозичень зі слідом контактів

предків українців з репліками прототипів з тих самих мов у топонімії України і з виявленим у генетиці Y-хромосомним складом українців.

Кажучи образно, прадавні історичні сусіди нашого народу, породичавшись з нашими предками, засвідчили контакт тричі у трьох незалежних документах – **у генетичному коді** українців (у вигляді Y-гаплогруп), **у словнику** української мови (у вигляді запозичених слів) та **у топонімії** України (у вигляді топонімів-реплік на етнічній території), <учетверте вони розписалися **у прізвищах**>.

ГЕНЕТИЧНИЙ СКЛАД УКРАЇНЦІВ. За даними генетики [Rosser e.a.; MacDonald; Semino e.a.], у складі українців є етнічна більшість носіїв європейської Y-гаплогрупи **I** з Балкан і Скандинавії та степової групи **R1a** (разом 3/4 досліджених), – та меншини груп **N**, **E1b1b**, **R1b**, **J**, **G**, **Q**, **T**.

На рис. **3** (с. 612) дано перелік Y-хромосомних гаплогруп разом з географічними районами їхнього поширення до початку колонізіції європейців у XVI ст. В дужках – визначальні для них мутації (пор. рис. **1**). До дев'яти основних Y-гаплогруп, з яких складаються українці, вказано приблизні відсотки людей з цим Y-гаплотипом (жирні цифри зліва).

Африканський початок мандрівки. Як видно зі студій хромосоми Y, сучасні люди виникли у підсахарській Африці (*Y-хромосомним Адамом* називають чоловіка, який є хронологічно найближчим до нас предком по чоловічій лінії усіх нині живих людей). Бл. 50 тис. до нашої ери люди колонізували Євразію, розселившись спершу по її узбережжю. Найдавніше сформовані гаплогрупи A і B поширені тільки у підсахарській Африці або у афроамериканців – нащадків вивезених звідти рабів). З філогенетичного дерева Y-гаплогруп однозначно випливає, що все їхнє теперішнє розмаїття започатковане в Африці, а сучасні популяції людей є нащадками африканців або тих предків, що вийшли з Африки і вже поза нею зазнали подальших мутацій.

З рис. **2** видно, що мутації M168 і M294 (які дали групу CT або CR) – відсутні у A і B, *натомість наявні у всіх інших Y-гаплогрупах світу* від C до T. Ці мутації передували виходу з Африки, адже представлені як у ній, так і поза нею. Мутації, що визначають групу DE (M145, M203) сталися ще в Африці бл. 65 тис. до н.е. Гаплогрупа E залишилася у Африці, де її найвищі показники виявлені в Марокко (81%) та Ефіопії (68%). Підгрупа E1b1b походить з Африки і згодом поширилася в усьому Середземномор'ї, сягаючи 27% у Греції. До нас ця група потрапила під час експансії ісламу досить пізно – у VIII-X ст. з Магрибу шляхом "через Росафу" (тепер Шкодер в Албанії); деталі [Тищенко 2011, 204-223].

Похідні від F гаплогрупи складають 90% населення світу, але поширені вони виключно поза підсахарською Африкою. Групу IJ очевидно принесли до Європи кроманьйонці з Близького Сходу у 45 тис. до н.е. Далі вона поділилася на групи I (I1 скандинави, I2 балканці) та J (греки і семітські народи) Десь на Середньому Сході бл. 30 тис. до н.е. мала сформуватися гаплогрупа G (умовно, "кавказька"). Після мутації M9 склався прототип майбутніх груп N, R і Q. Субклайд R1 (підгрупа групи R) мав оформитися на Південному Уралі (рис. **4**), а R2 у степу (тепер – пустелі) Ґобі. Під час дальшого освоєння європейських теренів носіями R1 стався їхній поділ на R1a і R1b, причому, є ознаки того, що прибуття R1b на захід Європи було кривавим.

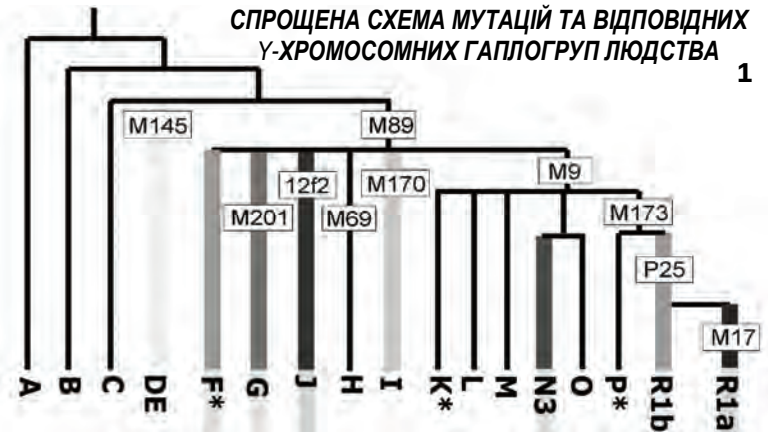

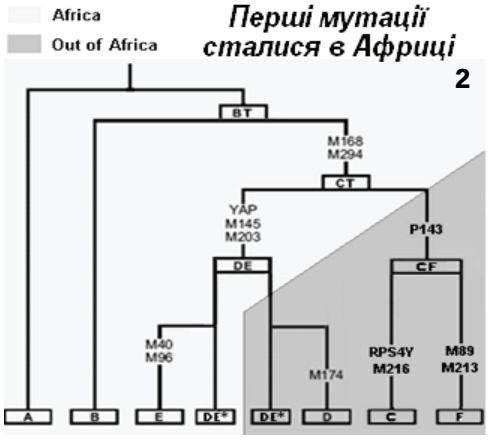

3. Y-ХРОМОСОМНІ ГАПЛОГРУПИ ЛЮДСТВА І МІСЦЯ ЇХНЬОГО ПОШИРЕННЯ

Найдавніші групи без мутації M168:
• Гаплогрупа A (M91) – Африка, зокрема койсанці, ефіопи, нілоти.
• Гаплогрупа B (M60) – Африка, зокрема піґмеї і хадзапе.
Групи з мутацією M168 (сталася бл. 50 тис. до н.е.):
• Гаплогрупа C (M130) – Океанія, Пн., Ц., Сх. Азія, Пн. Америка; трапляється в Індії.
• Гаплогрупи YAP+:
◦ Гаплогрупа DE (M1, M145, M203):
▪ Гаплогрупа D (M174) – Тібет, Японія, Андаманські о-ви.
▪ Гаплогрупа E (M96)
В Україні ▪ Гаплогрупа E1b1a (V38) – Зах. Африка /відома раніше як E3a/.
~ 7,3% ▪ **Гаплогрупа E1b1b** (M215) – Сх. і Пн. Африка, Бл. Схід, Середземномор'я, Балкани /раніше E3b/ (НАРИС 5. МАВРИ <в ж. "Тиждень" №16, 2012>).
Групи з мутацією M89 (сталася бл. 45 тис. до н.е.):
• Гаплогрупа F (P14, M213) – Пд. Індія, Шрі Ланка, Китай, Корея.
• Гаплогрупа G (M201) – наявна в багатьох етнічних групах Євразії, звичайно у невеликій пропорції: Кавказ, Іран, Анатолія, Греція, Італія, Тіроль, Чехія; дуже рідко у Пн. Європі.
~2,3% ▪ **Гаплогрупа G2** – основна підгрупа групи G у Європі (НАРИС 8. КАВКАЗЦІ).
• Гаплогрупа H (M69) – Індія, Шрі Ланка, Непал; рідко в Пакистані, Ірані, Ц. Азії, Аравії.
Групи з мутаціями L15, L16 (сталися бл. 42 тис. до н.е.):
• Гаплогрупа IJK (L15, L16):
◦ Гаплогрупа IJ (S2, S22):
~36,2% ▪ **Гаплогрупа I** (M170, P19, M258) – поширена у Європі, зрідка на Бл. Сході та очевидно відсутня деінде (НАРИС 3. БАЛКАНЦІ, СКАНДИНАВИ).
▪ Гаплогрупа I1 (M253, M307, P30, P40) – Пн. Європа.
▪ Гаплогрупа I2 (S31) – Ц. і Пд-сх. Європа, Сардинія.
~2,7% ▪ **Гаплогрупа J** (M304) – Бл. Схід, Туреччина, Кавказ, Італія, Греція, Балкани, Сх. Європа, Пн. і Пн-Сх. Африка (НАРИС 7. МЕСОПОТАМЦІ).
▪ Гаплогрупа J* – о. Сокотра, зрідка у Пакистані, Омані, Греції, Чехії, серед тюркських народів.
▪ Гаплогрупа J1 (M267) – переважно семітські народи, також Бл. Схід, Ефіопія, Пн. Африка, Дагестан.
▪ Гаплогрупа J2 (M172) – Зах., Ц., Пд. Азія, Пд. Європа, Пн. Африка.
Групи з мутацією M9 (сталася бл. 40 тис. до н.е.):
• Гаплогрупа K:
◦ Гаплогрупа LT (L298/P326):
▪ Гаплогрупа L (M11, M20, M22, M61, M185, M295) – Пд., Пд-зах., Ц. Азія, Середземномор'я.
~ 1% ▪ **Гаплогрупа T** (M70, M184/USP9Y+3178, M193, M272) – Пн. Африка, Африканський Ріг, Пд. і Пд-зах. Азія, Середземномор'я /раніше відома як K2/ (згадана у НАРИСІ 5. МАВРИ).
Групи з мутацією M526:
• Гаплогрупа M (P256) – о. Нова Ґвінея, Меланезія, Сх. Індонезія.
▪ Гаплогрупа NO (M214).
~ 7,3% ▪ **Гаплогрупа N** (M231) – крайня північ Євразії, особливо серед уральських народів (НАРИС 4. ФІНИ).
▪ Гаплогрупа O (M175) – Ц., Сх., Пд-сх., Пд. Азія, Тихий Океан.
▪ Гаплогрупа P (M45, 92R7, M74/N12) (мутація M45 сталася бл. 35 тис. до н.е.).
~ 2% ▪ **Гаплогрупа Q** (MEH2, M242, P36) – ендемічна в Америці; появу у Європі пов'язують з гунами; мутації сталися у 20-15 тис. до н.е. (НАРИС 9. ГУНИ, МОНГОЛИ).
▪ Гаплогрупа R (M207, P36).
~ 38,2% ▪ **Гаплогрупа R1a** (M17) – Ц., Пд. Азія, Ц., Пн., Сх. Європа (НАРИС 2. СКІФИ).
~ 4% ▪ **Гаплогрупа R1b** (M343) – Європа, Кавказ, Ц., Пд. Азія, Ц., Пн. Африка (НАРИС 6. КЕЛЬТИ).
▪ Гаплогрупа S (M230, P202, P204) – Нова Ґвінея, Меланезія, Сх. Індонезія.

Сховки льодової доби. Дальше просунення нових прибульців на північ уповільнилося під час зледеніння. За теорією "сховків льодової доби" (рис. 5) носії трьох великих Y-гаплогруп, що вже проникли до Європи, перебули кліматично скрутний час на південь від прильодовикової смуги, – відповідно за Піренеями, на Балканах і понад Доном.

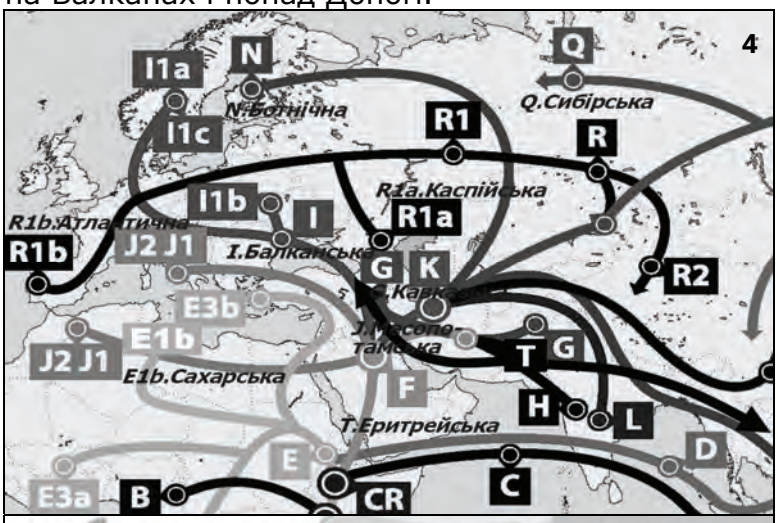

З таненням льодовика, яке розпочалося у 14 тис. до н.е., вони продовжили освоєння континенту. Саме з льодовикових часів ведуть свій родовід над Дніпром люди звичайної в Україні Y-гапогрупи I (умовно, "балканської", пов'язуваної з носіями пізнішої кукутені-трипільської культури 4 тис. до н.е.). Це чи не єдина ендемічна (сформована на місці) Y-гаплогрупа Європи. Коли у X тис. до н.е. звільнився від криги район Ботнічної затоки у теперішній Фінляндії, – на ці землі прийшли носії Y-гаплогрупи N (умовно, "фінської"). Шляхи експансії груп R1b, I, R1a показані на рис. **5**. Усю генетичну різноманітність теперішніх народів унікального Європейського півострова Азії визначає різний пропорційний склад одних і тих самих північно-західних Y-гаплогруп (R1b, I, R1a, N, G2, J2, E1b1b, T), які внаслідок епохальних переселень опинилися саме в цьому районі.

ГІПОТЕЗА В НАУЦІ. "*Сумнів* – це дріжджі свідомості" /Морандотті, К392/. "Це виробляє звичку до зіставлень, аналогій та узагальнень — а вони ведуть до висунення гіпотез" /Беверідж, 16/. "Роль гіпотези — штовхати до нових дослідів: тому до відкриття ведуть навіть хибні гіпотези" /Беверідж, 77/. А крім того, "й на хибне питання можна отримати правильну відповідь" /Морандотті, К388/. "**Гіпотези — це своєрідні риштування: їх зносять, коли споруда готова**" /Ґете, В135/. Не дарма ж "більшість гіпотез взагалі потім виявляються хибними" /Беверідж, 71/. Так, Марконі вдалося-таки передати радіосигнали через Атлантичний океан — хоча він був неправий з погляду панівної системи наукових уявлень (тоді ще не знали про іоносферу, здатну віддзеркалювати радіохвилі) /де Боно, 78/. Саме тому "припущення робити треба, лише в них не слід вірити" /Беверідж, 78/. Згодом лише "лічені гіпотези в разі підтвердження їхньої істинності стають теоріями, а далі — законом" /Беверідж, 71/.

"Оцінка нових шляхів і можливостей вимагає вченості, не скутої визнаними теоріями, уяви та наукової інтуїції" /Беверідж, 63/. "**Очі бачать лише те, що розум здатний зрозуміти**" /Девіс/. Тому, "хоча нові стежки бачить багато дослідників — лише мало хто з них розуміє їхню справжню вартість" /Беверідж, 55/.

ГРЕКО-РИМСЬКИЙ ДОСВІД ЖИТТЯ СЕРЕД ВАРВАРІВ. Відомий з часів заснування Ольвії (647 р. до н.е.).

От що пише про калліпідів і гелонів Геродот (484/425 р. до н.е.):

"17. Від гавані борисфенітів (1) (бо вона розташована якраз посередині приморської частини всієї Скіфії), від неї і далі перший народ, котрий можна зустріти, це **калліппіди** (2), які є **напівелліни і напівскіфи**, над ними є інший народ, що називається алізонами (3). Вони і **калліппіди взагалі мають такий спосіб**

життя, як і скіфи, але сіють і їдять пшеницю, споживають цибулю й часник, і сочевицю, і просо. Над алізонами живуть скіфи оратаї, які сіють пшеницю не для себе, а на продаж (4). Ще далі над ними живуть неври, а далі на північ від неврів, наскільки я знаю, є незалюднена країна. Оці народності живуть уздовж ріки Гіпанія /Пд. Буг/ на захід від Борисфена /Дніпра/".

Коментар А.О. Білецького: "17.1. Гавань (або порт) борисфенітів – це мілетська колонія Ольвія на правому березі Дніпро-Бузького лиману, найдавніше з грецьких міст північного Причорномор'я (засноване бл. 647 року до н.е.). За Геродотом, Ольвія була розташована на відстані 10 днів шляху від Істру (Дунаю) і на відстані також 10 днів шляху до Меотиди (Азовського моря). В розд. 101 цієї книги один день шляху суходолом оцінюється в 200 стадій, а в розд. 53 п'ятої книги – в 150 стадій. Заокруглюючи числа, бачимо, що Геродот значно зменшив у своїй уяві можливі відстані від гирла Дунаю до Дніпро-Бузького лиману і від нього до Азовського моря, адже навіть якщо рахувати довжину денного шляху за прямою лінією, це становить приблизно 500 + 500 = 1000 *км*.

17.2. Калліпіди (правильне написання – калліппіди /букв. 'гарнокінні'/) в Геродота – елліно-скіфи, тобто змішане греко-скіфське, але не кочове плем'я. Сама їхня назва суто грецька. В давніх греків такі «гібридні» племена називалися мікселлінами.

17.3. Алізони (чи галізони) – північні сусіди калліппідів, які мешкали в тій області, де зближуються ріки Тирас (Дністер) і Гіпаніс (Південний Буг)... У Геродота на північ від галізонів була країна неврів, а далі за нею – пустеля.

17.4. Відомо, яке велике значення мало збіжжя, імпортоване в Грецію з північного Причорномор'я. Саме через це Геродот зазначає, які з племен Причорномор'я культивували пшеницю для себе або на експорт [472]"

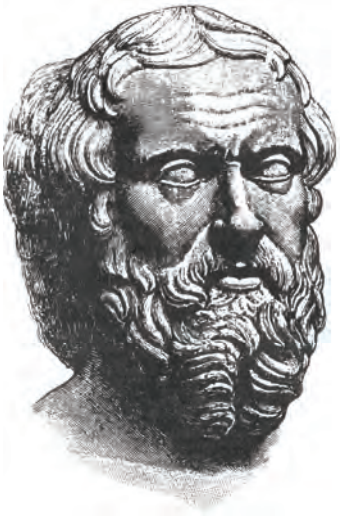

Геродот

"21. Якщо перейти ріку Танаїд, там уже не Скіфія, але перша її частина належить савроматам (1), які живуть у країні, що починається від затоки Маєтідського озера і простяглася на північ на відстань п'ятнадцяти днів шляху, і вся ця країна позбавлена дерев і диких, і культурних. Над ними живуть будини (2) у країні, що вся поросла різними деревами".

"21.1. Савромати (савроматай) згодом стали зватися сарматами. Очевидно, іранське плем'я, споріднене зі скіфами. Вони були предками аланів, а ті були предками сучасних осетин.

21.2. Про етнічну належність будинів у дослідників немає єдиної думки. Геродот підкреслює, що будини не споріднені з скіфами й живуть у лісовій країні, на схід від р. Танаїду /Дону/, на північ від савроматів. Їхнє дерев'яне місто звалося Гелон (р. 108). Будини шанували «грецьких» богів у своїх дерев'яних святилищах".

"105. Неври (1) мають звичаї такі самі, як скіфи. А за одне покоління до походу Дарія вони..., покинувши свою країну, оселилися разом з будинами. Цих людей підозрюють у тому, що вони чаклуни. Бо скіфи і **елліни, що живуть у Скіфії**, кажуть, ніби один раз на рік кожний із неврів стає вовком на деякий час, а потім повертається і знову стає людиною. Мене вони цим оповіданням не переконали, але вони на цьому наполягають і ще підтверджують клятвою".

"105.1. За Геродотом неври мешкали в країні між Південним Бугом та Дніпром, на північ від скіфів-орачів. Відомості Геродота про переселення неврів у країну будинів за Доном суперечать описаному розташуванню їхньої країни (IV, 21, 51, 125). Неври названі разом з агатирсами, андрофагами й меланхленами".

"108. Щодо будинів (1), то це велике й численне плем'я, і всі вони мають зовсім блакитні очі й руде волосся. В їхній країні побудовано дерев'яне місто, що зветься Гелон. Кожна частина його муру має завдовжки тридцять стадій, а мур високий і дерев'яний. І житла в них дерев'яні, а також і святилища. Є там **святилища еллінських богів** (2), **обладнані по-еллінському, із статуями і жертовниками** і з внутрішніми дерев'яними храмами. Раз на три роки вони **святкують діонісії** і вакхічно божево-ліють. А гелони – це первісно елліни, що **виселилися з емпоріїв і оселилися з будинами**. Вони вживають **то скіфську, то еллінську мову**.

109. А будини мають не ту мову, що гелони, і спосіб життя в них інший, бо будини – тубільці, кочовики і лише вони в тій країні харчуються кедровими горішками (1). **Гелони обробляють землю і споживають збіжжя, і є в них сади**, і вони не схожі на будинів ні на обличчя, ні на колір шкіри та волосся. Елліни називають також будинів гелонами, але це неправильно. Їхня країна вся вкрита різноманітним лісом, а в найбільшій гущавині лісу є велике і повноводне озеро, а також болото і навколо нього очерет. У тому озері ловлять видр та

бобрів і ще інших звірів з квадратними мордами (2). З їхніх шкур шиють собі зимовий одяг..."

"108.1. Будини (Будіной) – народ, не схожий на скіфів, у лісовій країні, мабуть десь на північному сході Скіфії. Вони **співіснували з гелонами**, **за походженням греками**. Дерев'яне місто будинів Гелон нібито спалили перси (IV, 123).

108.2. Навряд чи можна надати віри відомостям про існування в будинів дерев'яного святилища зі статуями грецьких богів та шануванню в них Діоніса. Це, очевидно, фантазія Геродотових інформаторів.

109.1. Слово «фтейрофагой» дослідники пояснюють, посилаючись на значення слова «фтейр» 'соснова шишка'. Насіння (горішки) кедрових сосен досить поживні.

109.2. Питання про тварин із «квадратними мордами» залишається невирішеним".

У політико-культурному полі римського лімесу розвинулася і розквітла археологічна культура Черняхів-Синтана-де-Муреш. Терени України дали знахідки десятків тисяч римських монет [Брайчевський], незліченні ювелірні вироби античности, збережувані в Музеї історичних коштовностей України, в Ермітажі та інших музеях за кордонами України, у приватних колекціях.

Було б дивно, коли б ці прямі, безпосередні контакти наших предків з ромеями – римлянами і пізнішими візантійцями – не включали різних форм взаємної асиміляції. Племена з-над Дніпра ставали пактіотами Риму, або потрапляли у полон – пор. [Barbero 2006]. З іншого боку, до варварів переходили, а часом і залишалися назавжди у Барбарикумі шукачі пригод, іноді цілі військові загони, римські й грецькі купці (у значно пізніший період історії України відомий рід грецьких купців *Мазапетів* зі Львова, звідки прізвище гетьмана *Мазепи*, – проте, формант -пет- типово вірменський).

Аналізуючи складники формування Черняхівської культури, М.Щукин відносить до них не лише місцевих і прийшлих варварів. "Певну роль у формуванні нової культурнї спільноти могли відіграти й вихідці з римських провінцій – леґіонери, що перейшли на бік варварів, військовополонені, захоплені на Балканах і в Малій Азії". З письмових джерел відомо, що лише під час походу 251 р. на бік Кніви перейшли 10 тисяч римських леґіонерів (Iord. Get., 90; Zos. 1.20-21; Zonar. 12, 19; Сагарда 1916; Щукин 1991а; Лавров 1997) [Щукин 2005, 160].

З тактичних міркувань Кніва міг оселити частину з цих 10 тис. леґіонерів відразу за Дністром, у *трьох* селах *Стратіївка* Вн (пор. гр. στρᾶτιά 'військо' або στρατηγία 'область під орудою стратега' [SGP, IV, 116]. Гр. στρατιῶται означало лише професійних військових на відміну від ополчення ὅμιλος (пор. ὁ πολὺς ὅμιλος καὶ στρατιώτης 'багато озброєних і солдатів' [SGP, III, 116]). • *Стратіївка* στρᾶτιά 'військо' Вн Чечельник: р. БРИТ.АВка Abritus + ahwa п САВРАНки Savaria п Пд Бугу у с. ДЕМівка, **БРИТ**авка; **ВЕРБ**ка! ^ВАСИЛівка; • *Велика Стратіївка* Вн Тростянець: *Мала СТРАТІЇвка*, КОЗинці, ДУБИНа, КРАСНоГІРка, ДОВЖок, Зелений ДОВЖок, ТОРКАНівка Tarragona?, ОБОДівка.

Частина забраних Кніво леґіонерів могла опинитися й на Лівобережжі: • *ЮСКівці* Пл Лохвиця: ^ГИРЯВі ІСКівці ("стрижені з Еускії": чи не тут осіла решта леґонерів?), **БРИС**і Пріск?, ІСКівці, ВЕСЕЛа ДІБРОВА; **БЕРБ**ениці (23 км), БезСАЛи, РОМАНиха, БОД.АКВА Pad- ahva, ЗаБОДАКВА Pad-ahva, БУДАКІВка, ДРЮКівщина, КРЯЧкове ОЗЕРо; КРИНИЦя, ВИШНеве, Яхники .

Ознаки присутности римлян і візантійців (полонених або купців?) не раз трапляються і в інших областях України: пор. с. *Ладинь* Вл, *Ладинка* Чг, *Ромейки* Рв, *Рюмівське* Мк, *Рюмшине* Км. З народної латини походить наш унікальний серед слов'янських мов простий майбутній час дієслів (*пити-меш*, *їсти-мемо*), який сформувався під явним впливом ранньо-романської моделі (іт. berr-ai, manger-emo).

Контакти з сусідами-романцями тривали століттями: пор. запозичення *царина*, *ґляґ*, *зґляґатися*, *глек*, *[флояра*, *ґерлиґа*, *струнґа*, *бербениця]*. Або у тексті колядки: "А на йому шуба люба,/ А на шубі *поясочок*,/ А *на поясочку калиточка*,/ А в тій *калиточці* сім шеляжечків" [КЩ, 56]. Варіант: "А на йому ***цингакора***,/ у *цингакорі* сім шеляжків. Чуб. III. 455; А на йому шуба-люба,/ а у тій шубі ***шиндокора***,/ а в шиндокорі три шеляжечки. Чуб. III. 425; (шиндокора – мошна, калита) [Грінченко, IV, 430; IV, 495]. Тепер етимологія слова *цингакора* з'ясована: це рум. cingătoáre 'черес' [ЕСУМ, VI, 416] з лат. cingō 'оперізую'. Приклади запозичень з гр. *комора*, *левада*, *лиман*, *халепа*, *най буде*.

Жителі Римської імперії (не лише греки) іноді опинялися серед варварів не з своєї волі. Так, відомо про життя серед варварів Наддніпрянської Ґотії цілої єретичної секти християн на чолі з ченцем-єресіархом Авдієм. Ці єретики були вигнані "в межі Скіфії" за імператора Констанція. Відомості про подію ми знаходимо у Єпіфанія, який був єпископом Кіпра від 367 по 403 р. [Щукин, 202]. За його свідченням, Авдій, *що мав сан єпископа*, "ідучи вперед, до самого нутра Ґотії (ad intima Gothiae), просвітив християнським ученням багатьох ґотів (multos Gothorum ad fidem instruxit), і відтоді у самій Ґотії виникли монастирі, наставлення на праведний шлях, обітниці дівоцтва і суворе подвижництво (et ab ipso multa monas-

teria in eadem Gothia facta sunt, et recta via conversatio est instituta, virginitatisque et exercitatio pietatis non vulgaris)" [Bernino, 254] (рис. 9-4).

З відомостей Св. Єпіфанія випливають подробиці про Авдія, незвичні як для єретика. Виявляється, Авдія замолоду шанували за праведність життя і щирість віри – при тому, що він був дуже вимогливий до дотримання канонів і викликав невдоволення духовенства, схильного до симонії. Його оскаржили перед імператором, відлучили від церкви й засудили на вигнання. Це пояснює його євангелізаторську діяльність у Готії-Скіфії. Авдій тут і помер бл. 370 р., а його послідовники повернулися до Сирії, – як виглядає, ще до появи гунів у Наддніпрянщині.

Топонімія України зберігає низку назв від основи Авдій-/ Овдій-. Кілька їх є і у прилеглих районах РФ. Але, може, це "просто" християнське ім'я?:

{6-48} ● *АВДІЇвка* Чг Сосниця: **ФІЛОН**івка, **СТАР**оБУТівка, **ГУТИЩ**е, **КУДР**івка, **КОЗ**-ляничі, ВІЛЬШане; ● *АВДІЇвка* Чг КУЛИківка: ^КОВчин, ур. Либахар; КОРОСТЕНЬ, БУДище; ● *ОВДіївка* Пл ЛОХвиця: ДРЮКівщина; ХРИСТАНівка, БОДаква, ВИШенька, БезСАЛИ, СЛЮЗиха, РОМАНиха; ● *ОВДієва Нива* Кв ІВАНків: БЛІДча, ДОМАНівка, СТАВРівка, ТЕРМАХівка, КРАСИЛІвка; ● б. *АВДІЇвка* у м. *АВДІЇвка* Дц ЯСИНУВАТа: ЯСНобродівка, КРАСноГОРівка, оЧЕРЕТине, **КРУТ**а Балка; ● став *ОВОДень* у с. ДИТятки Кв ЧОРНоБИЛЬ: ЛАПУТЬки al-'āfiyat ^**ГУБИН**; **ШЕПЕЛ**ичі, **ЯМ**піль; **КОРоГОД**, ТАРАСИЦя Θρασκίας (Arist.), КУПУВАТе; ● торф. *ОВОДня* у с. КРИВе Жт ПОПІЛЬня: МОХНАЧка, СТАВище, ХОДО**РК**ів.

Як видно зі схеми, по-перше, основа Овдій-/ Авдій- найкраще збережена на Лівобережжі (рис. Г1). По-друге, селища з назвами цієї групи розміщені поблизу від сіл з назвами від топооснов Дорош-, Філон- і Якуб-, Ягуб-, Яков- (слід сирійської церкви: громада авдіян була її частиною [Вольфрам, 120], що пояснює присутність у топонімічних околицях сліду авдіян ім'я Якова Барадеї). Також і на Правобережжі ознаки присутності авдіян опиняються по сусідству від згадок про Фулли і про сирійську церкву яковитів. По-третє, відповідні села розташовані на річках, що вказує на пересування авдіян човнами. По-четверте, давність основи видно з наявності кількох її варіантів: Авд-, Овд-, Овод-, Овад-, Уд-, Од-. По-п'яте, особливості просторового розміщення назв вказують на їхню збережену історичність. Так, наприклад, с. УДич розміщене не на р. УДич, а за 4-5 км на її притоці; натомість у верхів'ї Удича є с. ЯГУБець з прадавньою основою – пор. перс. يعقوب Ягуб 'Яків'. Стає можливим і детальніший розгляд окремих ділянок маршруту Авдія. Таким чином, особливості і звукового складу, і просторового розміщення назв цієї групи вказують на те, що вони справді можуть бути топонімічним слідом Авдія і його однодумців. Уперше тема висвітлена у [Тищенко 2008, 409].

Рис. Г1. Святий Єпіфаній, мозаїка Софійського собору, Київ. Топонімічний слід групи вигнанців-авдіян

Дещо пізніше повідомлення про "скіфське життя" серед варварів "окремо взятого грека" навіть за часів гунів наводить у своєму звіті Пріск Панійський. В оповіді про посольство до Аттіли у 449 р. Пріск супроводжував Максиміна, посла ім-

ператора Феодосія II. Максимін і Пріск прибули до резиденції Аттіли наприкінці літа 449 р. Місце ставки Аттіли вказано на схід від Тиси між р. Темеш і Кьорьош в районі Араду (на заході сучасної Румунії). Вони мали кілька зустрічей з Аттілою, в тому числі й на бенкеті, влаштованому для них за строгим придворним етикетом, засвоєним гунами в Центральній Азії від персів (тут згадано і ґотське слово *страва*, див. І. ґотизми). Пріск описує Аттілу як людину, стриману в одязі й їжі, похмуру й забобонну, але тонкого дипломата, здатного розіграти співрозмовників.

Серед інших людей Пріск випадково зустрів там і купця греко-римського походження, колишнього військовополоненого воєводи Онігіса, родом з Вімінака у Мезії. Цей купець вів "скіфське життя" і пояснив Пріску, що йому миліше жити на волі серед варварів, аніж під ярмом імперії:

"Наступного ранку Максимін відрядив мене до Онігіса віднести дарунки від нього й від імператора і водночас запросити на переговори. Я пішов туди з слугами, що несли дарунки. Але двері були ще замкнені, і я вирішив обійти будинок довкола. Тут я побачив чоловіка, вдягненого по-скіфськи, який привітав мене, сказавши "хайре". Це мене дуже здивувало, адже грецькою не говорять ні гуни, ні ґоти, ані навіть італіки. Це не був також якийсь полонений з Фракії або приморських міст Іллірії, адже ті ходять кошлаті й у ганчір'ї, а ця людина, навпаки, здавалася багатим скіфом. Він був добре вдягнений, з поголеною головою.

Я відповів на його привітання і запитав його, хто він і чому прийняв звичаї скіфів. Він відповів: "Я грек; довго займався торгівлею у Вімінаку, місті в Мезії на Дунаї. Одружився там з багатою жінкою. Але місто було захоплене, і я опинився під владою Онігіса з усім моїм майном. Можновладці з двору Аттіли звичайно виділяють найбагатших полонених і розподіляють їх між собою. Потім я воював з римлянами, допомогав моєму господарю підкорювати акаціpів і відзначився, за що мені повернули волю і майно за умови, що я оберу скіфський спосіб життя. Я одружився зі скіфською жінкою і маю від неї дітей. Щодня харчуюся в Онігіса, і таке життя мені до вподоби. Адже, скінчивши війну, кожен живе тут з того, що має, і ніхто не розмірковує, як би іншому дошкулити. А в імперії громадян щодня можуть заарештувати, їхні тирани забороняють їм носити зброю, а захистити їх нездатні. Податки розподілені нерівно, а суди діють погано".

У такому дусі цей чоловік говорив і далі. Після цього я спробував на це відповісти й захистити закони та звичаї імперії" [Priscus].

Таким чином, якщо рахувати роки від заснування Ольвії (647 р. до н.е.), то на час існування черняхівської культури греки мали вже тисячолітній досвід співжиття з місцевими наддніпрянцями – іранськими степовиками, фракійськими, дакійськими, кельтськими й ґерманськими племенами. Як відомо, у конґломераті черняхівських племен брали участь і місцеві слов'яни.

ГРОМАДСЬКА ПОЗИЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ В ІДЕОЛОГІЗОВАНИХ ПИТАННЯХ ФІЛОЛОГІЇ. В. Абаєв про фонему [h]. М. Брайчевський у питанні про карту місць знахідок римських монет в Україні. О. Трубачов про прикметник "Велика" в історичних хоронімах. Г. Шустер-Шевць у питанні давності української та серболужицьких мов. Ю. Шевельов про ідеологему "східнослов'янські мови". О. Стрижак у питаннях про топоніми-білінґви, про праукраїнську мову. Т. Вендіна у питанні типології словотвірних моделей з -ник і -щик.

ГУНИ, див. III. "Ку" Q (Y-гаплогрупа) (на літеру К).

Г

G – "кавказька" Y-гаплогрупа. Разом з групою F і H входить до складу великої групи з мутацією M89 (сталася бл. 45 тис. до н.е.). Має власну специфічну мутацію M201. Наявна в багатьох етнічних групах Євразії, звичайно у невеликій пропорції: Кавказ, Іран, Анатолія, Греція, Італія, Тіроль, Чехія; дуже рідко у Пн. Європі.

В Україні появу її носіїв пов'язують з сусідством Кавказу. До цієї меншини належить бл. 2,3% українців. Y-гаплогрупа G походить з району Кавказу, поширена переважно у гірських районах (Іран, Афганістан, Кашмір), а також у Казахстані, Європі й Пн. Африці. До групи G2a належить від 5 до 10% населення Пд. Європи, але у Пн. Європі її майже немає. Місця у Європі, де гаплогрупа G2 перевищує 10% населення, це Кантабрія, Швейцарія, Тироль, Центральна Італія, Сардинія, Пн. Греція і Крит – усе це гірські і відносно важкодоступні райони. Існує кілька гіпотез про появу групи G2

у Середземномор'ї, найраніша з яких пов'язує цей процес з приходом неолітичних рільників і скотарів з Анатолії у 7-4 тис. до н.е. Тоді мігранти з Кавказу могли принести з собою навички розведення овець і кіз, одомашнених на пд. від Кавказу у 10 тис. до н.е., і це пояснювало б їхнє поширення саме у гірських районах Європи й Азії.

Інша гіпотеза пов'язує появу цієї групи з доказами навичок обробітку металу з Анатолії до Сардинії та Альп. Виглядало б так, що мігранти G2a рухалися з Анатолії та Кавказу безпосередньо до Центр. і Зах. Європи, скажімо, на запрошення індоєвропейських володарів. У Греції й Римі група G2a могла з'явитися лише по приході сюди ІЄ. В Україні типи кавказьких облич звичайні (рис. 1; унизу зліва 2 фото С. Павленка).

Третя гіпотеза пов'язує поширення гаплогрупи G у Центр. і Зах. Європі з найманою кіннотою римського війська – сарматами й аланами, носіями відповідно підгруп G1 і G21a. Мова аланів – сарматська, і вони були носіями групи R1a, – поки жили у степу. А у горах почали ставати осетинами і за генетичним складом наблизилися до нових "сусідів по Кавказу". Осетинський парадокс полягає в тому, що мова таки безперечно іранська, але носіїв групи R1a серед осетинів лише 2%! Зміну мови тут пояснюють механізмом "панування еліт" (аналогічне сталося у вірмен і мадярів).

Кавказькі топоніми. На Кавказі не було потужних цивілізацій, як у Месопотамії. Зате він в усі часи був "горою мов". Вдається простежити наявність в Україні топооснов з усіх трьох груп досі живих десятків мов Кавказу (рис. 1-6). Основа назв *Київшувата* і *Кільчень* нагадує Колх-, *Шарапанівка* Вн і *Шарпанці* Лв відповідають назві античного міста *Сарапан* (тепер село *Шорапані*) на р. Ріоні в Грузії, – але це може бути й слід по всюдисущих грабіжниках-скіфах (пор. ос. хælæf, рос. *шарап* 'заклик до колективного розграбунку' + ір. ан суфікс множини; пор. *на халяву*, *шарпати*).

Назва с. *Кукезів* Лв схожа на *Кавказ* (але і на алб. Kukës), *Кавків Яр* Вн – на арабське ім'я Кавказу "Кабк". Дагестанський слід мають назви сіл *Цукури* Хс, *Цукурине* Дц, *Кирдани* Жт, Кв, порогу на Дніпрі *Кайдак* і прізвища *Кайдаш*, – пор. етноніми цахурів, каратинців (самоназва *кирді*, – але пор. і Cerdania у Сх. Піренеях), кайтаґців (= *хайдаки*, тепер у складі дарґинців). Найпомітніший слід адигів: *Черкаси*, *Касогівка* Пл (О. Бубенок), *Цвіжин*, *Шкарівка*, *Псло*, *Джґун*, *Шегині*, *Циків*, – пор. черкеси = касоги літопису, племінні союзи цвіджа, шкарауа, адиз. psə 'річка', ʒgun 'хрест', каб. *шъоген* 'священник', каб. ҫəӄ̊ə 'малий, дитина'.

Кавказькі запозичення. Слів кавказького походження поки що відома жменька: *коверзувати*, *каверза*, *габардин*, *кувалда*, *сковорода*, – можливо, що перших чотири – від етноніма *кабарда* (історично – "ґабри"); з Кавказом пов'язують і прототип слова *меч* (але імовірно ґотського походженння).

Ґалоніфо́нтибус, ІОАН ДЕ, або ҐАЛОФО́НТЕ (тобто "з селища Gaillefontaine" у Нормандії; діяв у 1377–1423 рр.). Домініканський чернець, єпископ Нахичевані у Закавказзі, від 1398 р. Архієпископ Султанії, 1402 за наказом Тимура

очолив посольство до Європи, після 1410 р. повернувся до Султанії, 1423 р. переведений до Криму [en.wiki/Johannes_de_Galonifontibus]. 1404 р. написав твір Libellus de notitia orbis (Книга пізнання світу), який містить важливі відомості про історію та етнографію Кавказу і прилеглих земель [Kern A. Der "Libellus de notitia Orbis"... // Archivum Fratrum Praedicatorum. Vol. VIII. 1938.pdf], узято з сайту https:// ia601908.us.archive.org/30/items/LibeliusNottaOrbis/LibeliusNottaOrbis.pdf].

ҐОТСЬКІ РЕЧІ В АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ. На дальших ілюстраціях зображено деякі пам'ятки ґотської матеріальної культури в Україні.

ЯК ОДЕРЖАНІ ЦІ ГРОШІ і "Цікаво відзначити ...неодноразові знахідки римських монет середини III ст. н.е. (від Елаґабала до Траяна Деція), карбованих у Маркіянополі й Філіппополі (Нижня Мезія і Фракія), чого не можна не поставити у зв'язок з облогою «ґотськими» або «скіфськими» військами цих міст у середині III ст. н.е. Такі монети були знайдені в *Гайсині* і *Крутогорбі* Вн, у *Райках* Жт, *Ківшоватій* і *Чернині* Кв, *Крилосі* ІФ, Збаражі і *Коцюбинчиках* Тр, *Сатанові* Хм. Те, що монети охоплюють дуже вузький відрізок часу – трохи більше 30 років (218-251 рр.) – і відомости про їх карбування не лишають сумнівів щодо тих подій, з якими було пов'язане їх потрапляння на східно-слов'янські землі: це, безумовно, відбувалося під час воєн 248 та 250-251 рр. н.е., коли «ґотські» або «скіфські» війська обложили (а частково і здобули) багато придунайських і балканських міст, в тому числі Маркіянополь, Філіппополь, Анхіал, тобто саме ті міста, в яких карбовано зазначені монети" [Брайчевський, 54].

*Рис. Ґ1. Речі з селищ ґотського часу в Україні: 1) прикраси (**Сквира** Кв); 2) срібна пряжка з головою варвара* Кв [ІУМ, І, 124]*; 3) скарб з с. **Качин** і спис із с. **Сошичне** Вл (Камінь-Каширський); 4) гривни з с. **Залевки** Чк (Сміла); 5) скляний кубок з **Поділля** і гребінець з **Лепесівки** (розкопки С. Гамченка 1913 р.); 6) фібули (м. **Суми, Компанійці** Пл); 7) прикраси, **Ольвія** Мк; 8) келих у вигляді черевика (**Каборга** Мк – неподалік на захід від Ольвії); 9) меч, спис (**Компанійці** Пл); 10) меч, спис і умбон щита з **Млинова** Рв; 11) золота фібула з гранатами зі скарбу, с. **Пашківка** Чг (Ніжин); 12) скарб з **Мутина** См* [Терпиловський і ін.]. *Зображення 6, 8, 9, 10 з сайтів інтернету; 1, 3-5, 7, 11* [Щукин]

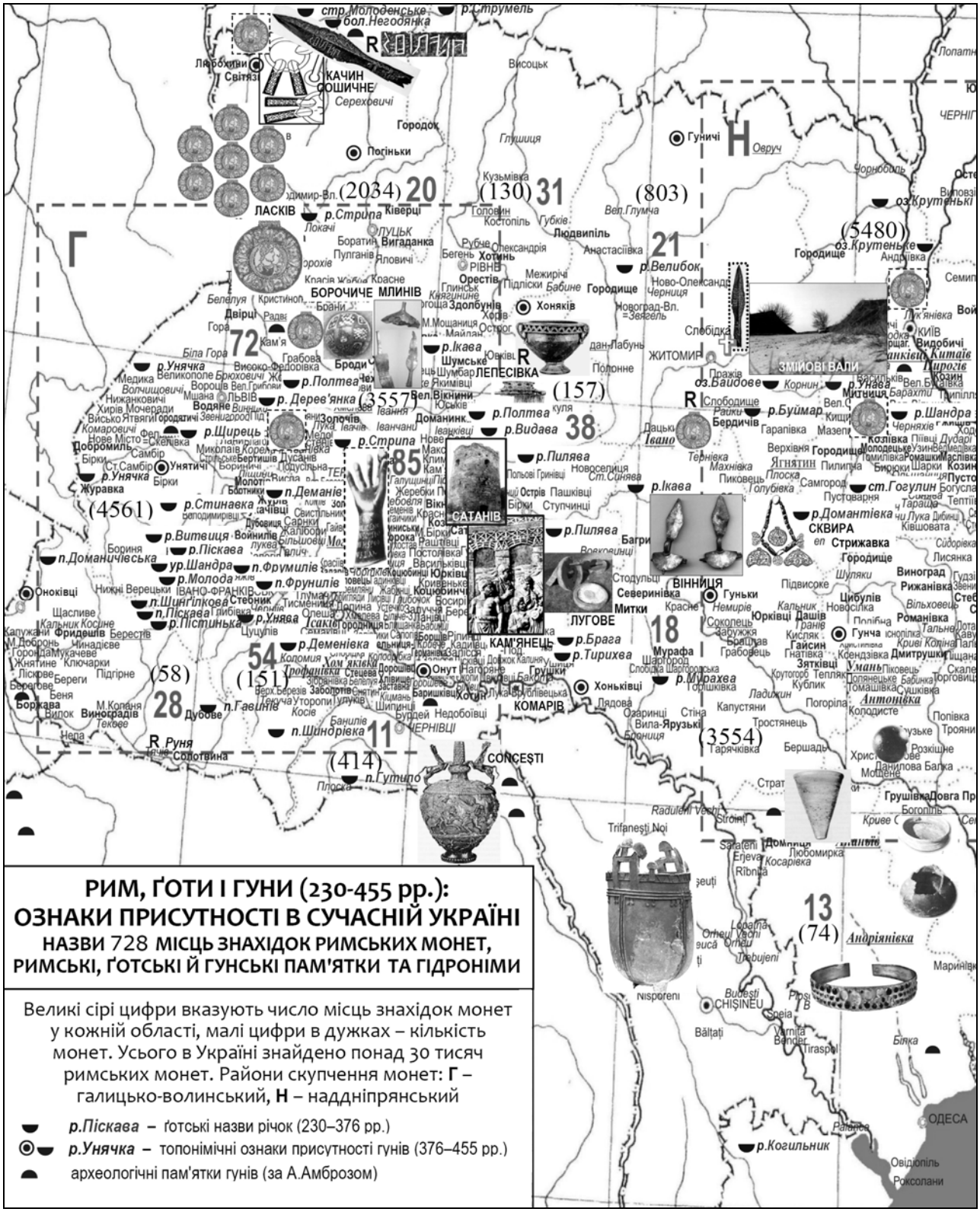

Рис. Ґ2. Картосхема населених пунктів України, де знайдені римські та ґотські речі.

Детальна і всебічна ґотська історія Наддніпрянщини в Україні ще не написана. Наведена картосхема дає уявлення про можливі складові такого проекту. Він має враховувати всі відомі місця знахідок отриманої ґотами за сліужбу в Римі щорічної платні – аннони; опис і дослідження місць знахідок золотих медальйонів, якими римські імператори нагороджували ґотських суддів; предмети ґотської матеріальної культури – житла, оборонні споруди, зброю, прикраси; римські трофеї ґотів; ґотські основи топонімів України і прізвищ українців, ґотські запозиченння в українському словнику, українські словотвірні морфеми ґотського походження.

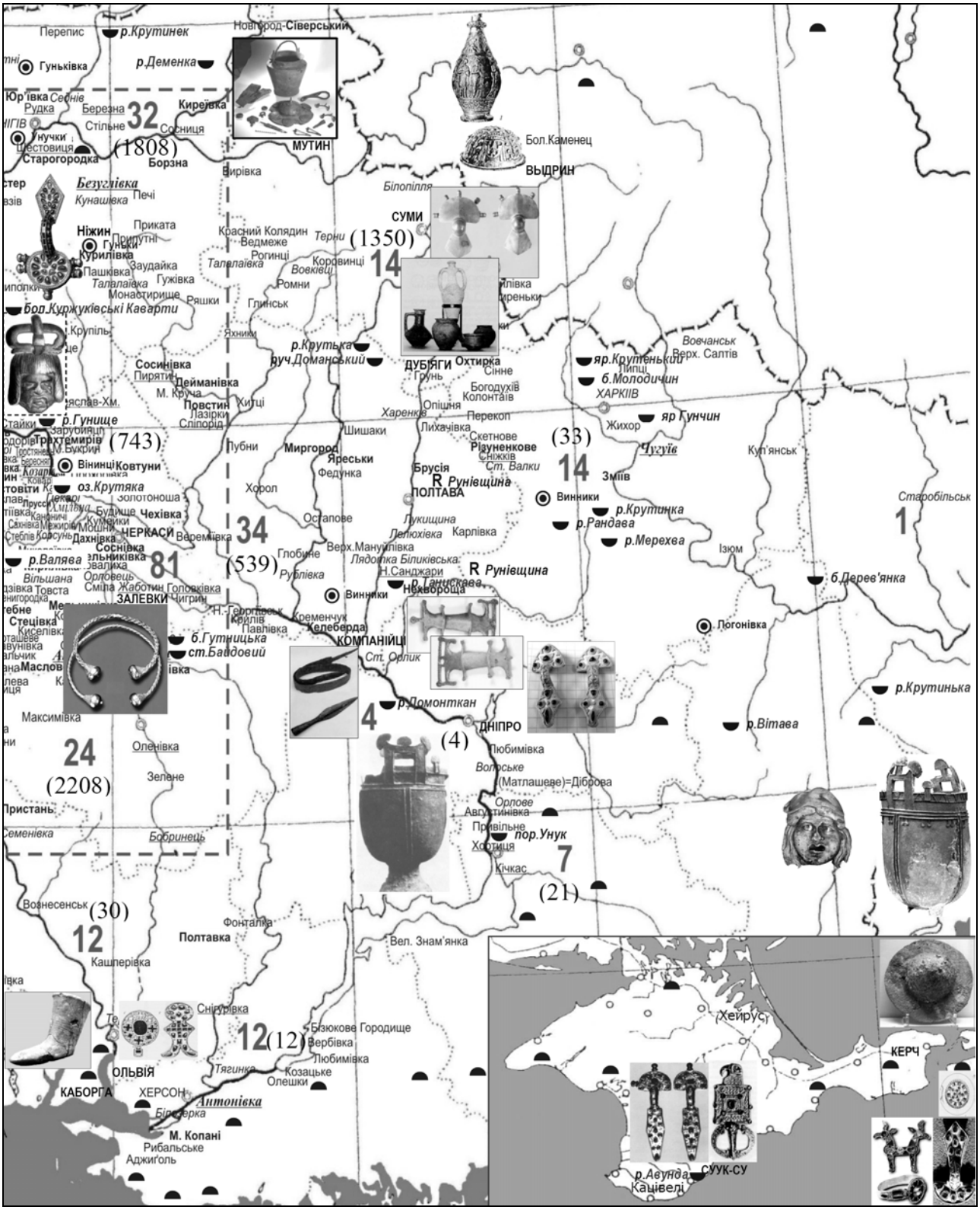

Додані гунські стоянки ◓ (за А. Амброзом) і ойконіми ◉, гунські і ґотські гідроніми ◒

Належна увага має бути приділена обставинам загибелі ґотської держави у прив'язці до сучасної топографії, топонімії, антропології та антропонімії українців. Ґрунтовний розділ про гунські старожитності (виходячи з зведення гунських пам'яток за А. Амброзом). Відомі обставини пізнішого симбіозу з гунами частини ґотів, які визнали їхню владу (пор. Х. Вольфрам, М. Щукін). Період присутності ґепідів у Наддніпрянщині. Певне уявлення про ступінь досяжного синтезу наукових відомостей дають рис. Ґ3, Ґ4.

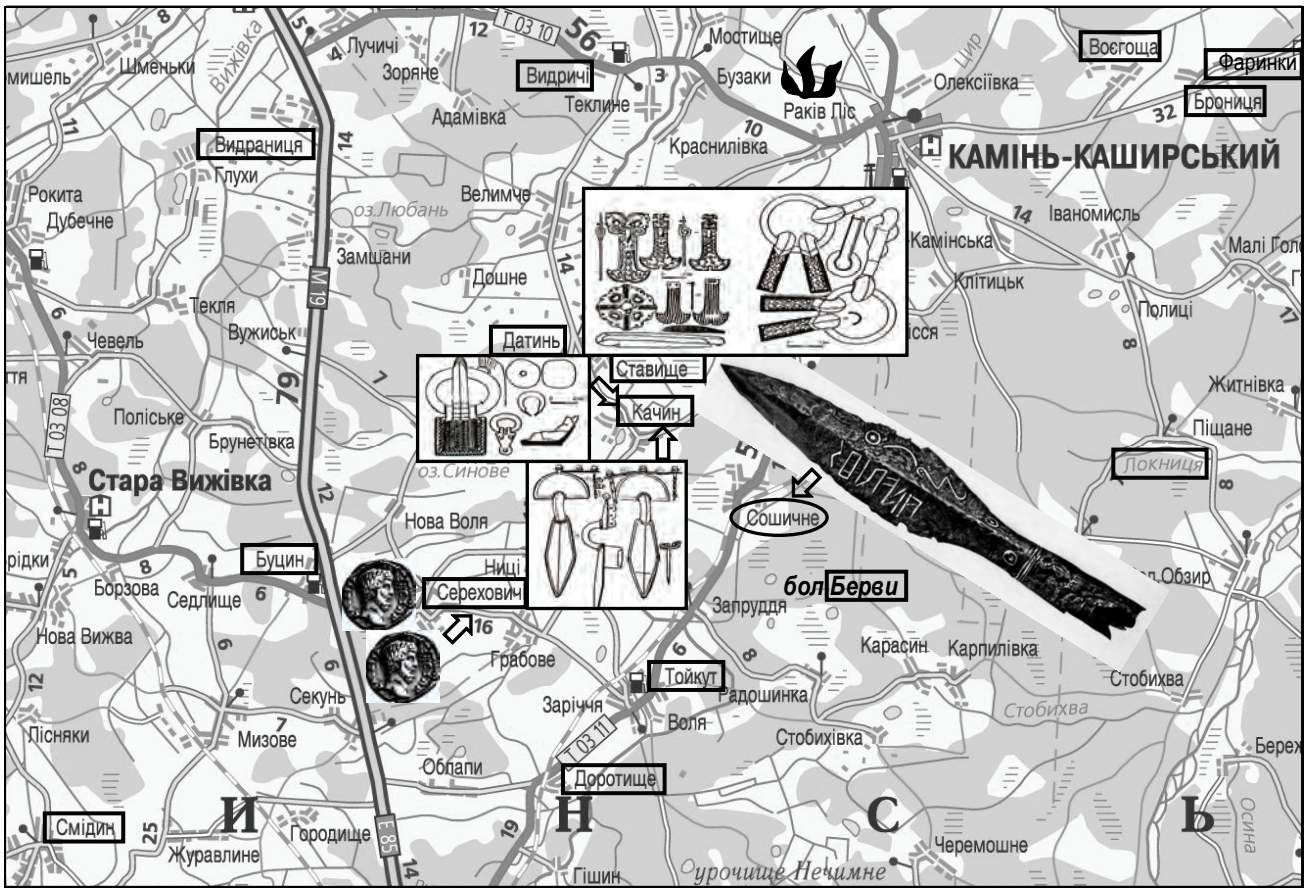

*Рис. Ґ3. Поліетнічний контекст знахідки ґотського спису II ст. у с. СОШичне Вл: КАЧин (скарб ґотських речей) [Щукин, 73, 282], СЕРЕХовичі (скарб римських монет) [Брайчевський, 126]. Назви ВИДРичі, ВИДРаниця (<*goðr) у ґотському контексті мають аналогію у назві ВЫДРино – місці знахідки ґотського скарбу під Суджею РФ Курс., ДАТинь співвідносне з That- 'ґоти' [Schiltberger], СТАВище – з ґотс. staua 'суддя', ДОРОТище – з ґотс. draught- 'військовий похід', СМІДин – з ґерм. smid- 'коваль', ФАРИНКи – пор. ланґоб. fara 'рід сім'я, двір' + -ing- [Garzanti, 968]; ВОЄГОЩа – зі слов. вої 'воїни', гості 'чужинці', БРОНиця – з місцем виготовлення броні; ЛОКНиця – з грец. λόχος, λόχοι військовий загін; λόχος засідка, λόχονδε у засідку, для засідки; ТОЙКУТ – пехлев. kwd 'вуличка', пор. куток села; БЕРВи – з лат. Berroe 'топонім у Фракії місце перемоги над римлянами ґотів під проводом Кніви'*

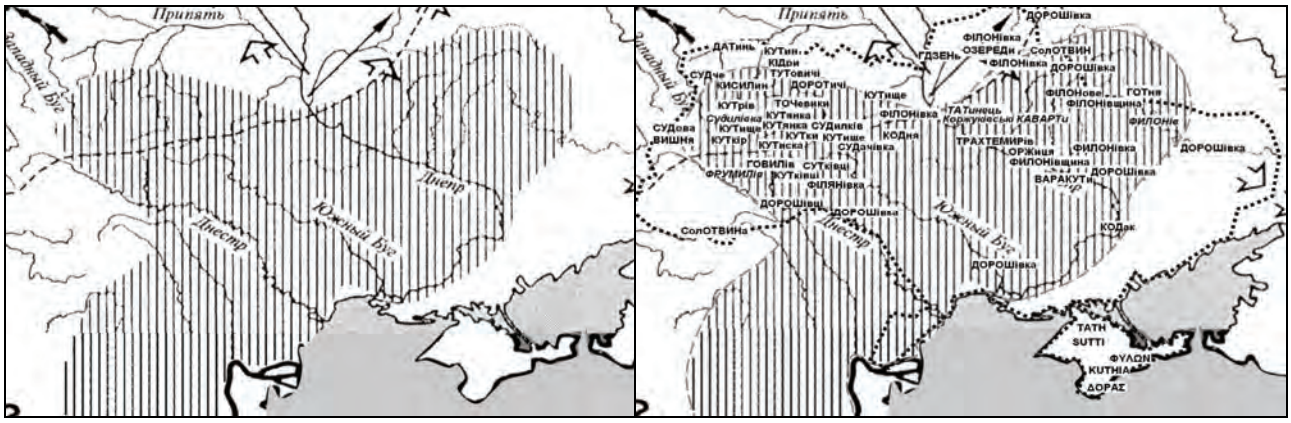

Рис. Ґ4. А. Ареал культури Черняхів/ Синтана де Муреш за М.Казанським і М.Щукиним [Щукин, 218]*. Б. Його черняхівська половина вкриває 3/4 території України і є очевидним об'єднавчим чинником її давньої історії. Частини України історично пов'язані не уявною ниткою "шляху з варяг у греки", а реальним простором черняхівської культури*

Д

Данилова Балка Кг. Село за 15 км на пд. від с. *Вел. Трояни*. Місце знахідки С. Гамченком у 1913 р. скляної сфери, яку через сто років вдалося ідентифікувати як навершя скіпетра імператора Траяна Деція [Тищенко 2015, 98–125].

Унікальність як самої цієї речі, так і її долі зумовлюють потребу детального висвітлення усіх відомих на сьогодні обставин її тисячолітнього поневіряння. Скляна сфера з Данилової Балки – символ занедбаного стану студій історії України.

Призначена бути вищим унаочненням римської державності, вона пережила і ту державність, і всі ризиковані пригоди у тодішньому світі варварів, і професійну непідготованість фахівців-археологів XX ст., – поки через війни й революції благополучно не прибула до нашої сучасності.

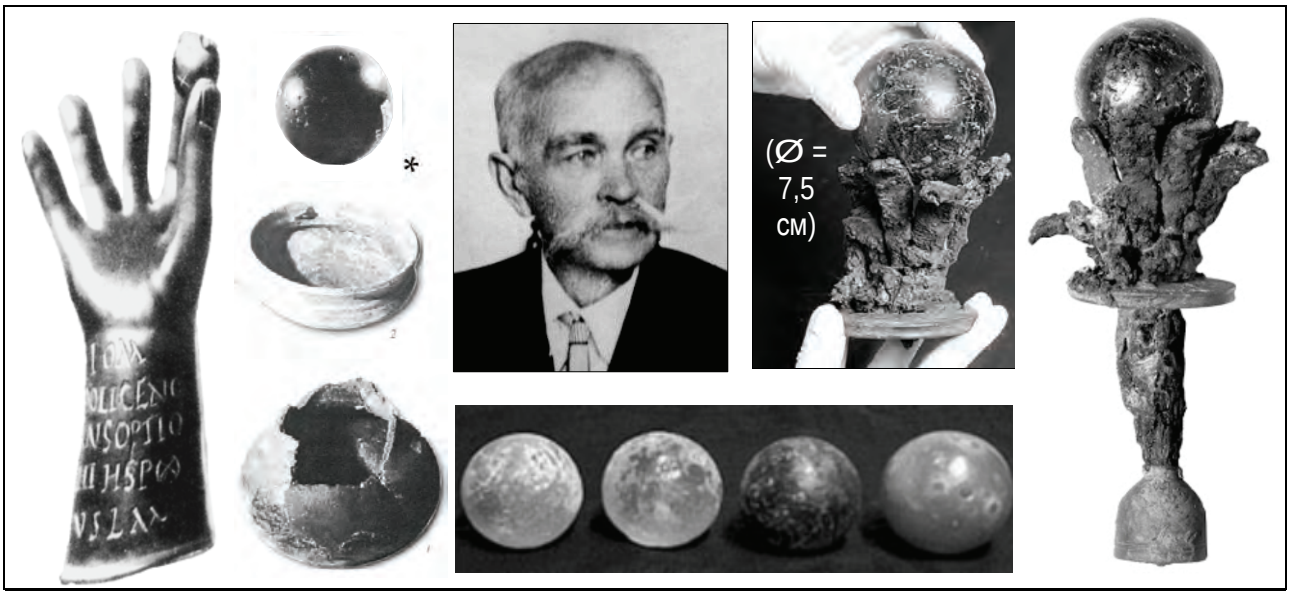

Рис. Д1. 1) Срібний навершок римського військового значка, імовірний трофей Кні-ви 251 р. (знайдено на Тернопільщині, точнішого місця не вказано [Відейко]*); 2, 3, 4) Кераміка і "**масивна скляна куля темно-зеленого кольору діаметром 7,5 см**" (*) з розкопок С.Гамченка (5) 1913 р. у Подільській губ. [Щукин, 181-182] кол. №2018, з могильника – найвірогідніше, біля с. Данилова Балка, тепер Кг Благовіщенське (Ульяновка); 6, 7, 8) Скіпетр імператора Максенція та скляні кулі від нього такого ж розміру*

Що за скляну кулю знайшов С. Гамченко сто років тому на Поділлі?

М. Щукін у 2005 р. не підозрював важливості своїх рядків про "масивну скляну кулю темно-зеленого кольору діаметром 7,5 см", знайдену С. Гамченком 1913 р. "у Подільській губернії" (кол. № 2018; точніші дані про розкопки втрачено) [Щукин, 181] (на рис. 4-7 ці речі показані біля с. Данилова Балка Кр за Пд. Бугом). Скромний вигляд знахідки спонукав до припущення, що це *заготовка* для виробництва посуду зі скла.

Через рік у центрі Риму було відкопано цілий скіпетр імператора Максенція. З тодішніх статей у пресі: "Відкриття скіпетра імператора Максенція під час розкопок біля підніжжя Палатинського пагорба – справжня несподіванка для археологів. Адже ніколи ще не вдавалося знайти цілком збережену настільки унікальну цінність. Скіпетр виставлено для огляду в Римському Національному музеї разом з іншими знахідками... Увінчаний ***синьою кулею, яка символізує Землю***, скіпетр був відкритий наприкінці минулого року. Як гадають, він належав імператору Максенцію [відомому своїм язичництвом і колосальною базилікою в Римі. – К.Т.], який потонув у Тибрі під час бою... з військом Костянтина, [що вперше був під прапорами з хрестом (312 р.)]. ...Прибічники Максенція сховали скіпетр під час битви або після неї, аби він не потрапив до рук ворогів. Символ влади імператора ...був акуратно загорнутий у шовк і льон і покладений у дерев'яну скри-

ню [або шкіряний футляр]. Поблизу знайдено інші імператорські інсиґнії та вістря церемоніальних списів. Глибина залягання знахідки вказує її точний вік і належність до правління Максенція.

Скіпетри мали держаки зі слонової кістки завдовжки 70 або 110 см *і* ***навершя у вигляді кулі*** або орла. Їх вжиток запровадив Авґуст як символ могутності Риму. Імператори тримали їх в руці під час урочистостих виїздів [вулицями Риму] з приводу військових перемог. Слід підкреслити, що на монетах або скульптурних портретах імператорів часто зображено скіпетр, однак жодний з них не був знайдений до минулого року... Насадка відкопаного скіпетра зроблена з оріхальку, леґендарного сплаву міді й цинку, вкритого позолотою..." [Guide]. "Держаки з тополі і прапори за багато століть згнили, але залізні леза списів і дротиків лише поіржавіли; уціліли й металеве навершя з оріхальку, і ***три скляні кулі*** (***дві салатові і одна темно-зелена***), ***а також четверта*** – ***з халцедону***" [Leggievai].

Ось яку скляну кулю розкопав 1913 р. С. Гамченко на Поділлі. НАЙСВЯТІШИЙ СИМВОЛ РИМЛЯН І НАЙЦІННІШИЙ ТРОФЕЙ КНІВИ – СКІПЕТР ЗАГИБЛОГО ІМПЕРАТОРА ТРАЯНА ДЕЦІЯ. Розмір кулі ідентичний з римськими (рис. 5-6). Хоч і цей "спис" нашої історії опинився "у стрісі у Петра у свата", але топонімічні "держаки" його залишилися з нами і свідчать про ті *події* разом з трофейними монетами.

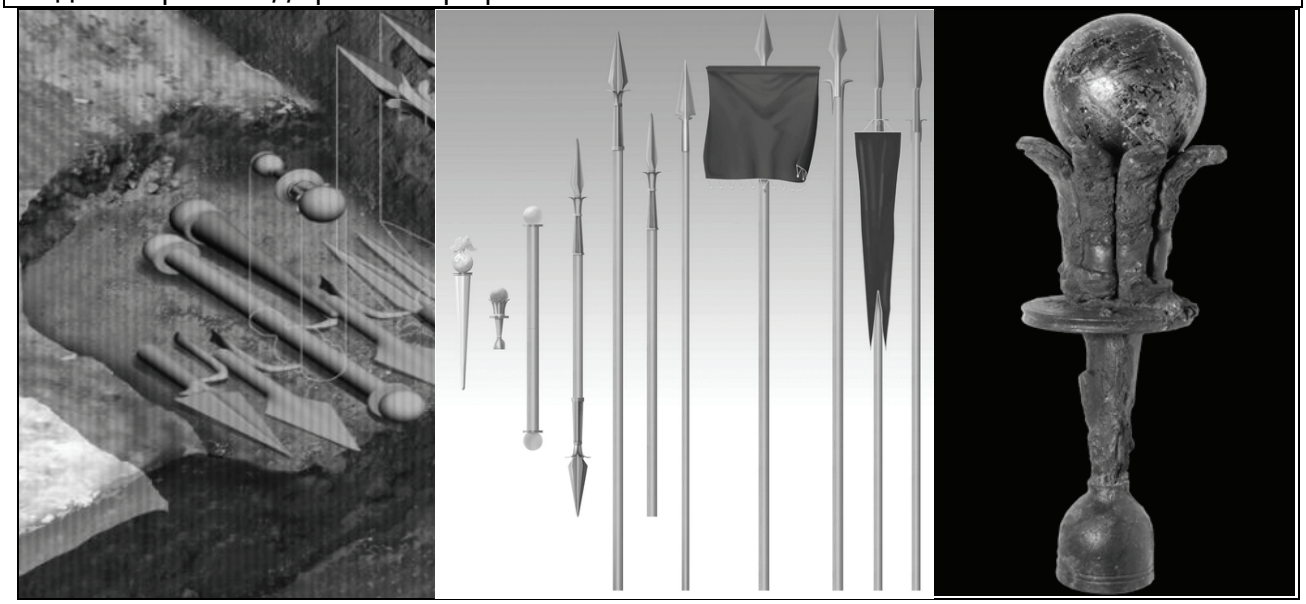

Рис. Д2. Три скіпетри і парадна зброя імператора Максенція. 1) Тензорний колаж розташування знахідок у розкопі 2006 р. 2) Графічна реконструкція інсиґній. 3) Скіпетр з темно-зеленою скляною кулею, аналогічною до знайденої С.Гамченком

Учасники походу Кніви навряд чи розуміли історичні наслідки своєї пере-моги; вони просто по-варварськи їй раділи. Їм уперше вдалося знищити майже всю армію Риму. Уперше Рим перестав бути непереможним. Уперше в боях загинув римський імператор, та ще й зі своїм сином-спадкоємцем. Уперше наступник імператора Требоніян Галл був безсилий допомогти бранцям і мусив залишити за варварами величезну військову здобич. Невдовзі Рим відступив ворогам цілу свою провінцію Дакію, за 150 років до того завойовану Траяном. На черзі став вивід римських леґіонів з Британії.

Тому грандіозність і символічність знахідки імператорського трофею на Поділлі неможливо применшити, ані звести до випадкового факту історії України. Як і ейфорію переможців, відблиску якої у топонімії вистачило на вікú.

Ототожнити скляну кулю зі скіпетра імператора Траяна Деція стало можливим внаслідок випадкового зчеплення подій, яких вистачило на 1763 роки:

1) Сто років тому археолог С. Гамченко (1860-1934) вирив на Поділлі зелену скляну кулю діаметром 7,5 см. 2) Він передав її до Ермітажу, який скоро перестав бути царським. 3) Під час війни і революції документи про розкопки 1913 р. були втрачені, а в СРСР історія ґотів заборонена. 4) Лише по розпаді СРСР археолог М.Б. Щукин зміг опублікувати книгу про ґотів з описом і фото кулі, хоч і недооцінив її. 5) 2006 р. в Римі відкрито інсиґнії імператора Максенція, зариті під Палатинським пагорбом 312 р., аби вони не стали трофеєм імператора Костянтина. 6) 2014 р. при перегляді зображень з Інтернету автор цих рядків помітив схожість куль скіпетрів Максенція і кулі, знайденої С. Гамченком: матеріал і розмір куль тотожні.

Тут і стало очевидним: 7) Що у фатальній битві 251 р. імператор Траян Деций також мав скіпетр зі скляною кулею. 8) Що, вбивши Деція, варвари ватажка Кніви забрали скіпетр з собою на Поділля разом з іншими трофеями. 9) Що С. Гамченку і кулі казково поталанило. 10) Що Інтернет незмірно підсилює інформаційний пошук. 11) Що без студій топонімії України і збігу названих 10 обставин скляну кулю з колекції Ермітажу № 2018 і далі авторитетно кваліфікували б як "імпортну фритту для виготовлення скляного посуду", виплавлену в невідомій у Барбарикумі майстерні "товстостінного шліфованого скла".

POST SCRIPTUM, 22.01.2017. The knowledge is a plant of slow growth (Th. Cooper, 1759–1839). Істина справді наростає повільно. Досі про розмір кулі можна було судити лише приблизно (хоча й з великим ступенем вірогідності) на підставі фото, де цю річ тримають руки у білих рукавичках. Тепер добуто публікацію з точнішими відомостями (рис. Д5):

Джанфранко Ґаццетті. ЗНАХІДКА ІМПЕРАТОРСЬКИХ ІНСИҐНІЙ МАКСЕНЦІЯ. [Nuova Archeologia. Roma. mar./apr. 2007, anno 3, num. 2; p. 1].

"Усього рік минув від часу знахідки унікальних імператорських інсиґній на схилах Палатинського пагорба під час розкопок під керівництвом професора Клементини Панелла, фахівця з методики археологічних досліджень римського університету Сапієнца. І ось тепер ці речі виставлені на огляд у напівпідвалі Національного музею Палаццо Массімо в Римі. Знахідка виняткова, адже йдеться про унікальні імператорські інсиґнії, які збереглися практично у неторканому вигляді.

ne a fiore di otto petali che reggeva un globo verde scuro; accanto, erano state deposte armi da parata: tre lance, di cui due hanno una punta a sei lame, e quattro porta stendardi. L'importanza dei reperti è data anche dai materiali. Il calcedonio, proveniente dalla Siria e dall'India occidentale, si usava solo per anelli e per piccoli ornamenti; in questo caso invece è stato usato per una sfera ben levigata – come le altre del diametro di 7,5 cm. -

Рис. Д3. Текст зі статті Дж. Ґаццетті, де вказано точний розмір кулі

Ці речі знайдені під конструкціями вживаної століттями тераси неронів-ського часу, яка сполучала схил пагорба з розміщеною нижче долиною. У виритій у давнині ямці виявлено кулі скипетрів і кілька залізних виробів. Ідеться про дві сфери з позолоченого зеленого скла і ще про одну сферу з халцедону – усі для розміщення на скіпетрах – та про один повністю збережений скіпетр з завершенням у формі восьмипелюсткової квітки, у яку вкладено ***темно-зелену кулю***. Поруч лежала парадна зброя: три списи, з яких один має шестигранне вістря, і чотири ратища до лабарів (корогов).

Важливість знахідок підкреслюють матеріали, з яких вони зроблені. Халцедон походить з Сирії та Західної Індії, його використовували лише для виготовлення обручок і дрібних прикрас; а тут ідеться про ретельно відшліфовану кулю, яка має, як і інші, ***в діаметрі 7,5 см*** (!). Виріб без природних дефектів просвердлений отвором для кріплення зображення орла або перемоги-Вікторії.

Аналіз ратищ парадної зброї виявив слід оздоблення з оріхальку – різновиду бронзи, схожого до латуні, який виплавляли лише імператорські спіжарні; також і скіпетр з держаком з позолоченого дерева мав оріхалькову втулку, а фраґменти лляної і шовкової тканини вказують на коштовні матеріали лабарів-vexilla, у які були загорнуті ратища корогов. Ці інсиґнії імовірно належали Максенцію, імператору, якого переміг Костянтин у битві при Червоному Камені (Ad Saxa Rubra, Ґротаросса) у 312 р. Датування, запропоноване на підставі зіставлень з рельєфами та монетами, справді відповідає першим рокам IV ст. н.е.

Безталанний імператор загинув у бою, а його скинуте у Тібр тіло без голови так ніколи й не було поховане. Тому його інсиґнії, старанно сховані у шкіряній торбі, напевно з наміром забрати їх згодом, не стали частиною традиційного поховального обладунку. Знахідка – виняткова за значенням, а виставка – видатна за оперативністю й монтажем і цілком заслуговує найвищої оцінки".

Навколо місця знахідки скляної сфери з Данилової Балки був ретельно вивчений і унаочнений топонімічний контекст (див. кольорову карту на форзаці). Тут відкрилася змістовна історична картина:

● *Данилова Балка* Кг Благовіщенське: ^Вел. **ТРОЯН**и; МАНЬківка, ВІЛЬ-Хове, ХРИСТОФОРове, ЛОЗ.УВАТа; р. Нетека = Деренюха, СИНиця, **БОНДАР**уха у с. Грушка < пор. днор. bōnd-ar 'селяни-господарі' (нор. bøndar) від bōndi 'господар, хлібороб'.

Довкола 5 топонімів від основи Троян: *Трояни* 2 (з 6 в Україні), *Троянка* 3 (з 4), *Троянове* (1 з 2). Людей на прізвище Троян найбільше – бл. 80 скупчень; далі Г, г (прізвищ від основ Гуд-/ Год-) – 125, Σ – **114** Стратій- 'воїн'; **С** – 90 Стоян- 'суддя'; Ⓔ, Ⓢ – 65 Сімак-/ Сьомак- 'союзник'; ♦ – 28; **К** – 20 Кисіл-; S – 13 Стратієвський.

На картосхемі помічені свої закономірності розподілу мовних явищ. Найістотнішим є скупчення прізвищ від основ Гуд-/ Год- **уздовж течії р. Пд. Буг**; тут же певна кількість прізвищ *Товчигречко*, *Домонтович*, *Ставнюк*, *Ушкаленко*. Видно епохальну тенденцію відступу на захід прізвищ від основ Гуд-/ Год- і запустіння на сході околиць сіл від основи Троян-. *Стояни* і *Домантовичі* далі переважають на сході, зате *Киселі*, *Стратії* і *Стратійчуки* – на заході. *Стратієнки* є усюди, *Стратієвські* лише на півдні, *Стратулати* на півдні й до моря (пізніша церковна реалія з деформованим -и- > -у-). Люди на прізвище *Троян* живуть у нп *Крутьки* Чк, *Воронинці*, *Кодима* ?*год.им- Од.

ДОКАЗИ У ТОПОНІМІЦІ.

1. ДОКАЗ ФОРМАЛЬНИЙ – у топонімах, фонетично схожих на прототип: ● Малдрики, Трахтемирів, Гензерівка, р. *Радоробль*, р. Ікопеть.

2. ДОКАЗ КОМПОНЕНТНИЙ – у топонімах-білінґвах: ● б. Пан-Іванове; с. Пан.іван.івка (< гр. **Πανιώνιος**? епітет Аполлона, звідки **Πανιώνια** pl. n. назва свята [Chantraine, 475]) Пл Семенівка. Панікарча (*пан- + кърк- грек)

3. ДОКАЗ-БІЛІНҐВА – у топонімах-білінґвах: ● р. Артополот = Богівка (О. Стрижак); ● р. Пансова = Піскувата (О. Трубачов).

4. ДОКАЗ ОСТЕНСИВНИЙ, змістової адекватності позначеного – такий доказ, який унаочнює сама фізична характеристика об'єкта, позначеного топонімом: р. *Ірдинь* "широка річка", *Кловський* стр. — пор. лит. Klovupė (Lietuvos; — кілька назв); від нід. kloov "яр, провалля", оз. *Перемут*, р. *Тайна*, р. *Радоробль*, *Хинівка*, *Бишк-*, *Шацьк* (також *Шатск*-2 РФ), бол. *Братки* (+ брачі?) та ін.

5. ДОКАЗ СУСІДСТВА ПРЯМОГО ● *ВЕРГУНи* ос. waergon 'ім'я бога-коваля' Пл Хорол: **^КЛЕПАЧ**і!; **КОВАЛ**і!; ● *ТОЛУКОВИЧІ* 達魯花 *Daluhua daruɣa-* 'начальник' Лв МОСТиська: ^**ТАМАН**овичі tümen '10 000'; ● пот. ДИВА у с. ЖАДова Чг.

6. ДОКАЗ СУСІДСТВА РАЙОННОГО ● *ВЕРГУНи* ос. waergon 'ім'я бога-коваля' Пл Хорол: **КОВАЛ**і.

7. ДОКАЗ ОДИНИЧНИЙ. "Для встановлення принципового факту сусідства і взаємодії навіть один єдиний факт має цілком достатню доказову силу, якщо жодні інші припущення, окрім прямого контакту, не можна навести для його пояснення" [Абаев, СЕИ, 134].

8. ДОКАЗИ СИСТЕМНІ. На прикладі своєї наукової проблеми сутність цього типу доказів показав В. Мартинов: "Кожному з розглянутих випадків ексклюзивних слов'яно-прусько-італьських ізоглос можна щось закинути, але їхнє сполучення створює достатньо надійний критерій для відновлення давньої італьсько-західнобалтської субстратно-суперстратної взаємодії" (В. Мартинов). На іншому масиві фактів цей же тип доказу застосовує В. Абаєв: "Якщо кожна з наведених паралелей зокрема не дає підстав до якихось далекосяжних висновків, то їхня комбінація" такі висновки якраз і уможливлює [див. Абаев, СЕИ, 92]. На нашому матеріалі "44 двоосновних ґотських ім'я зі списків імен власних з Астурії та Галісії разом з їхніми виявленими 110 репліками в українській топонімії стають апробованим доказом збереження у Наддніпрянському степу залишків місцевої ґотсько-слов'янської двомовності IV-V ст., – а також повної необізнаності з цими назвами еліти варязького Києва у X ст. Значить, княжий Київ існував у "паралельній історії" до "післяґотського" Трахтемирова" [Тищенко 2016, 260].

Дудин (Лв Броди) – місце знахідки на ґотському городищі єгипетської бусини. Важливою для теми зв'язків з Єгиптом є намистина з мініатюрним зображенням обличчя, яку знайшов 1983 р. під час розкопок поселення черняхівської пори археолог Я. Онищук [Онищук 2003] (ілюстрація з обкладинки книги [Чобіт 2012]) (рис. Д4-1). Історик Д. Чобіт пише про цю річ так: "Намистин[у] ...виявив Ярослав Онищук у 1983-у році на поселенні вельбарської археологічної культури Дудин-II Бродівського району Львівської области. Намистина виконана у дуже складній техніці мозаїчної мініатюри, коли малюнок створюють із тонких волокон розплавленого різнокольорового скла...

Композицію складає *голова людини з довгим кучерявим волоссям*, обведені червоними рамками квадрати шахівниці чорного й білого кольорів та чотирипелюсткові жовті квітки... Головний фон – темно-синій. *Завдяки тому, що намистина розколота – на сколі добре видно, що кожне зображення кулі утворюють спаяні між собою тонкі скляні різнокольорові волокна, які йдуть із центру ядра до поверхні кулі*. Подібні вишукані

прикраси носили лише дуже багаті особи... На поселення у Дудині намистина могла потрапити як трофей, або нагорода одно[му] з вождів ґотів... Поза межами Римської імперії відомо лише 20 подібних прикрас у Європі. На даний час ця мозаїчна техніка виготовлення прикрас втрачена... Розмір 2,5 см у діаметрі; діаметр отвору – 0,6 мм. Зберігається у Бродівському історико-краєзнавчому музеї (Онищук 2003)" [Чобіт 2012, 46].

Викладене далі датування намистини проведено нами на підставі даних сайту інтернету Egypto Roman Checkerboard mosaic bead, 30-400 BCE... https://www.pinterest.com/.../41433123443955...

Тут аналогічний виріб описано так: "*Мозаїчна намистина з шахівницею*, римський час – **від 30 р. до н.е. до 400 р. н.е.** [у заголовку сайту описка "30 BC–400 BC". – К.Т.]. Походження: *Єгипет*. Матеріал: *скло* (всіх типів). Розмір: Ø = 1,5 см. Вага 5 г. Каталог: ...". Далі наведено такий коментар:

"Оновлення техніки мозаїки римськими склярами мало наслідком появу одного з найвідоміших типів мозаїчних намистин – намистин з обличчями. Визначальною рисою їх є мініатюрне людське обличчя. Його виготовляли за надскладною технологією шляхом холодного спаювання прутиків скла та гарячого обробітку заранє заготованих частин для формування обличчя, яке потім розтягали аби отримати скляний "рулет", нарізані упоперек скибочки якого давали однакові зображення облич.

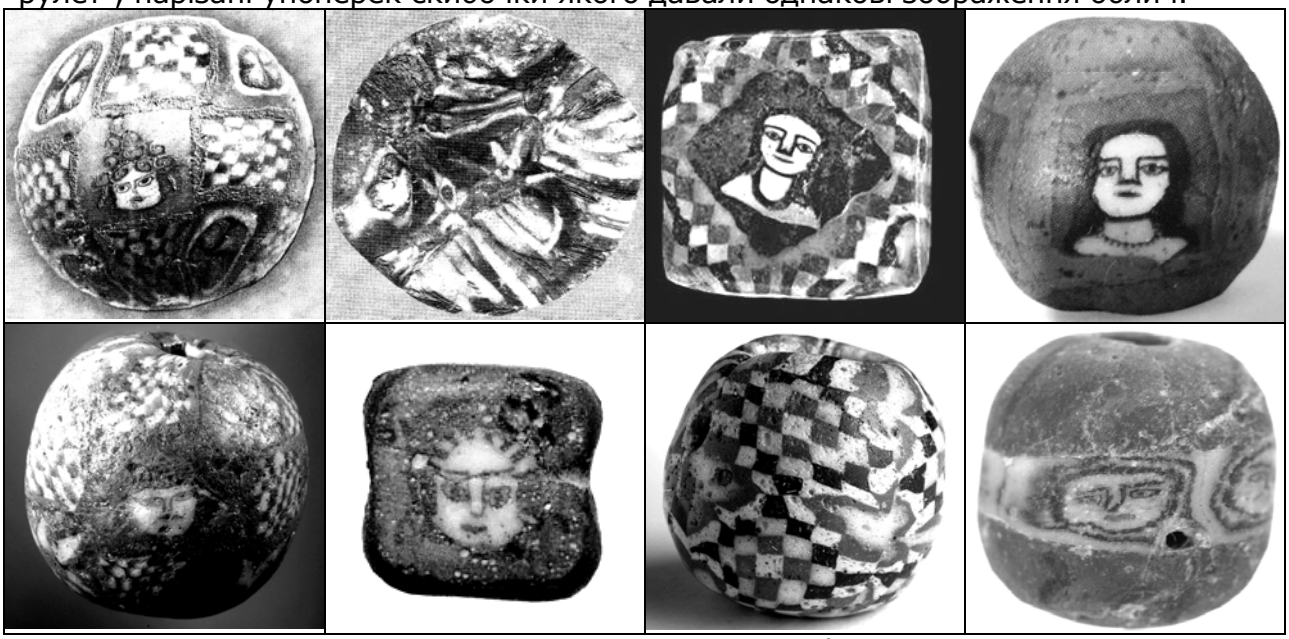

Рис. Д4. Намистина з Дудина (Лв Броди: 1 – лице; 2 – фото сколу) у колі споріднених виробів з елліністичного Єгипту (збільшені лінійно у 1,7 рази = за площею утричі). Гідна подиву техніка створення облич і шахівниць у намистинах зі скла Ø 2,5 см

Типові обличчя з цих намистин мають чорні брови і очі, квадратний ніс, червоно-коричневі губи і білу шкіру. Дизайн таких облич надійно датовано відносно коротким періодом виробництва від **I ст. до н.е. до I ст. н.е**. [На зведеній незалежній типологічній схемі намистин схожі вироби справді вказані на відрізку часу від 100 р. до н.е. до 100 р. н.е. (рис. Д5). – К.Т.]. На деяких намистинах нижче голови є оголені плечі і шия, звичайно з намистом, що вказує на те, що зображено обличчя жінки. Інші обличчя не можна визначити як чоловіче або жіноче. [Обличчя на намистині з Бродів виглядає як виразно жіноче завдяки ефектній високій зачісці у вигляді копиці рудого кучерявого волосся і кучерям обабіч лоба. – К.Т.].

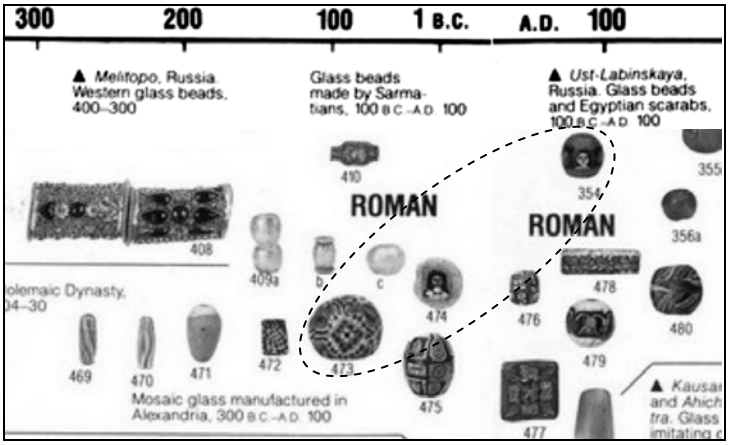

Рис. Д5. Датування єгипто-римських скляних мозаїчних намистин з шахівницями та обличчям № 473,474,354 (зі схеми на www.ezakwantu.com/ Trade Beads Chart - The History of Beads.jpg). Під римськими намистинами зліва напис: "Мозаїчні скляні, виготовлені в Олександрії від 300 р. до н.е. до 100 р. н.е."

Намистинам з обличчям надавали сферичної форми (напр. №62.1.25), розміщуючи декілька скибок різних скляних "рулетів" від центру виробу у видовбаній матриці (рис. Д4-2) або просвердлювали окрему скибку.

Відмінним мотивом у техніці мозаїки був візерунок "шахівниця" (№72.1.10). Ці намистини трапляються у культурному шарі від IV ст. до н.е., часто з іншими *єгипетськими* виробами. Намистини з шахівницею виробляли до VIII ст. н.е. Намистина, наведена на сайті Egypto Roman Checkerboard mosaic bead (тут рис. Д4-3) являє собою скибку "квадратного рулету", яка сполучає мотив шахівниці з жіночим обличчям, включно з плечима й намистом.

Обличчя і прилегле темне тло дещо зміщені від центру відносно шахівниць, які займають усі чотири кути намистини. Ця складна й виразна прикраса – справжній шедевр мозаїчної техніки склярства. Інший виріб (№66.1.45) – також намистина з обличчям, час Римської Імперії, імовірно Єгипет, I ст. до н.е. – I ст. н.е. Непрозорий аквамарин, біле, червоне, жовте скло, прозорий аметист, синє, янтарне скло; мозаїка. Ø = 1,5 см, товщина 0,7 см. http:// www.cmog.org/ artwork/face-bead-0".

Таким чином, дудинська намистина сполучає два мотиви – шахівниці і обличчя. Перший з них датують –IV/+VIII ст., другий –I/+I ст. З очевидністю, час виготовлення цієї намистини визначає наявність не шахівниці, а обличчя. Для топонімічної теми вона є синхронічним фактом, арґументом до апробації філологічних висновків засобами сусідньої історичної дисципліни.

Як з'ясувалося згодом, саме́ ім'я місця знахідки – с. Дудин – може бути єгипетським за походженням (деталі в нарисі VIII книги 2016 р.):

• *ДУДин* Ddkw 'канал, протока' Лв БРОДи: ^ПОПівці; **ШИШ**ківці, **ЧЕПЕЛ**і; **ТРІЩ**уки , р. Слонівка = **SEŠTR**yTYN у с. Лешнів (з с. **СЕСТР**яТИН Рв), **ЧЕРН**иця, **ГАЇ** З, **БУ-Ч**ине, ЗаГІРці, ЯБЛУНівка, **КУТ**и, -ище, СТИБИРівка, ВЕРБівчик, ВОВКоватиця, КОНЮшків, **СУ-Х**одоли, ГЛУШин, БОРаТИН, ПОНИКВа, ЛІТовище, БІЛявці.

E

E1b1b /раніше E3b/ – "берберська" Y-гаплогрупа. Входить до складу великої групи з мутацією M168 (сталася бл. 50 тис. до н.е.). Крім того, має мутації M1, M145, M203, M96 і специфічну M215. Основний ареал носіїв цієї Y-гаплогрупи E1b1b (M215) – **Зах. і Пн. Африка**, Бл. Схід, Середземномор'я, Балкани. В Україні появу її носіїв пов'язують з часом експансії мавpів (VII–VIII ст.). До цієї меншини належить бл. 7% українців.

Маври – Y-гаплогрупа E1b1b (~ 7,3 % українців)**: берберська**. Y-гаплогрупа E1b1b – ознака міграцій з Африки до Європи. Її підгрупа E1b1b1a2 пов'язана з колонізацією греків. Окрім Балкан і Центральної Європи звичайна на Кіпрі, на півдні Італії та Франції (це частини античного грецького світу). E1b1b1b (E-M81 або E3b1b) є характеристикою берберів північного заходу Африки. У деяких районах Марокко до підгрупи E1b1b1b належить 80% населення. Є вона в Іспанії, Італії й на півдні Франції, на півдні Португалії 12%.

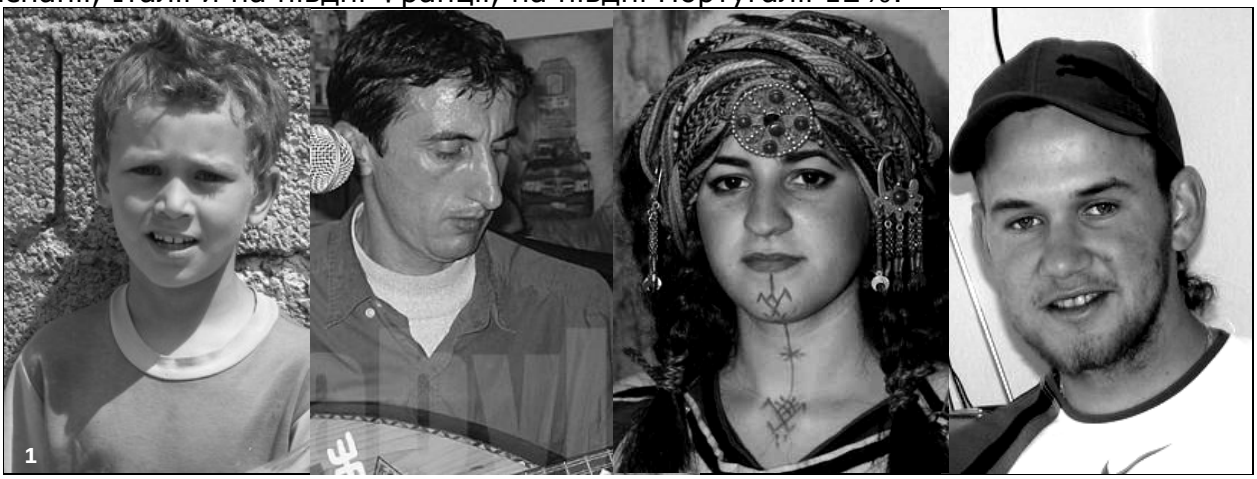

Із знайдених в інтернеті фото на нас дивляться алжирські кабіли: вони належать переважно до берберської гілки "великої європейської раси" (хоча поняття й застаріло, але до метафоричного вжитку ще придатне). З очевидністю, такі обличчя в Україні не чужі. Кілька відсотків кабільського населення Алжиру – блондини. Важко повірити, що молодик праворуч – не з Обухова чи Кагарлика.

Маврські топоніми. До нас люди Y-гаплогрупи E1b1b могли потрапити з потоком мусульман переважно через "коридор Росафи". Судячи з назви річок *Русава*, *Гайсин* Вн, *Росава*, *Гайшин* Кв, Чг, с. Rusava CZ, Rossau 2/ Gischau 2, Russow/ Gischow 2 D (тут же Alach, Allach, Müsselmow!) (рис. **4**), це проникнення арабів до Європи почалося у VIII ст. за халіфа Гішама (724-743), столицею якого було місто *Русафа* під теперішнім Оманом (доти столицею був Дамаск, після Русафи Багдад). Ім'я адріатичного порту *Росафа* (тепер Шкодер, Албанія) виникло як репліка столичної *Русафи*, причому ні до 725 р., ні після 750 р. воно не могло бути прапором Халіфату [Тищенко 2011].

На Балканах маври просувалися углиб річками *Пд. Морава*, *Зах. Морава*, Дунаєм – і далі іншою річкою *Морава* у Чехії; в Україні – *Муравський шлях* (1650: Morawski). У цьому маршруті, відновленому з самих фактів топонімії, могли бути сумніви до публікації даних про Y-гаплогрупи чехів, мадярів, баварців, градієнтної схеми поширення Y-гаплогрупи E1b1b: докази генетики тут наочні і неспростовні (наявність групи E1b1b у складі десятків народів Європи, відповідність фактів топонімії та генетики). Слідом арабо-хозарської війни 710-737 рр. є у нас назви селищ *ПАТАЛАХівка* Лг (від вигуку джигаду: Фатх Аллах! 'Перемогу дав Аллах'), також *ПОДОЛЬОХ* Хк, См, *ВОДОЛАГа* Хк 2, *ВОДОЛАГівка* См (сюди ж сотня прізвищ *Паталах* і *Патлах*). Імена халіфа Гішама і його полководців аль-Хараші, Маслами, Мервана увічнені у назвах: нп *Гайшин*, *Гайсин*, *Хорошеве; могила Хорошева*; кілька *Маслівок*, *Мервин*, *Мервинці* – в арабських топонімічних контекстах (про вираз на Волині *робити мерву* 'збиткуватися' повідомив В.Шолом). З перемогою Аббасидів над Омейядами у 750 р. пов'язані назви нп *Жабо.тин*, р. *Жабо.тян.ка* Пл (битва на р. Заб), численні *Жабинці*, *Жабчі*, *Барабашівки* [Тищенко 2011].

Гідне подиву, що це регулярне проникнення маврів до Європи тривало, здається, до XII ст., на що вказують назви с. *Габун* Лг, *Гапонівка* См, *Гапоно-Мечетне* Дп або Gaboń PL. Ім'я с. *Тидрик* Мк виразно пов'язане чи не з назвою о. *Тидра* біля Ґабону, де у 1040-х рр. ібн-Ясін і його послідовники заснували перший рибат – військовий монастир арабів для навернення кафрів (пор. у нас *Риботень* Чг, *Риботин* См, *Арабат* Км, також *Рабат* у Марокко, *Арбат*, *Арабач*, р. *Улемка*, *Улемль* у Росії).

Українські арабізми. Український словник зберіг інакше не пояснимі сепаратні арабізми на зразок *потала*, *сум*, *могорич*, *хосен*, *мацапура*, *капарити* (і *Копирів кінець* у давньому Києві), унікальну семантику слова *батьки* (це не множина від 'батько', як і білор. *бацькі*, порт. os pais, ісп. los padres), – пор. ар. abu 'батько' ~ abwein 'батьки' (форма двоїни).

Їх знали на Покутті, під Таращею і Ніжином

- *У с. Стецева ІФ (Снятин) і деінде на Покутті в побуті відомий зневажливий вираз "Гей ти, мазіґоне ти!" (М. Курилюк, 07.2010)*
- *"Зустріла знайоме слово, яке чула в 1950-х рр. Ви згадуєте прізвище Мадзигон, а в Малій Березянці (Таращ. р-н, Кв) дражнили стриженого під машинку хлопчика* "маздиґ*і* н", *жартуючи питали: "Тебе вже* об**маздиґ*о*н**или*?" Коли хлопці робили шкоду, батько казав "Ех ви,* маздиґони*!", щоб не називати дурнями"*

(Н. Галич, e-mail 22.10.2010)

- "а хотарь томоу селоу... до оу҃стїа Черленои, идеже ест блато мъстекжноул"

(ССУМ, I, 623)

- *Назва малої шпателі, якою живописці зішкрябують шар олійної фарби для переробки написаного – **мастехін**...*
- *На занятті 9 лютого 2012 р., почувши про ці факти, студентка А. Хоменко згадала, що у Ніжинському р-ні Чг кажуть: "обмадзиґонити курку" (обскубти) (!)*

Джеджули, Дзири. Типово українські – і водночас класичні магрибські – риси зовнішности професора К.О. Джежули і його племінника-журналіста з телебачення (див. рис. далі), а також історика Я.І. Дзири. Прототипами цих прізвищ можуть бути ім'я династії Дзиридів з Магребу та назва порта Jijel Джиджел в Алжирі (відомі і прізвища Джеджалій, Джиджора).

*У 2016 р. розкрито ще один шлях проникнення до Наддніпрянщини носіїв Y-гаплогруп E1b1b та J1 – з греко-римського Єгипту [Тищенко 2016].

Мадзиґони. У своїй класичній праці "Мови світу" А. Меє і М. Коен повідомляють про туареґів таке: "Арабське слово **twārög** NB (в однині targi) відтворює місцевий частковий етнонім. Загальне ім'я, яким звуться туареґи – це діалектна форма слова **imāzigön**... або у множині imuhag (у північних говірках) чи imušag (у південних), звідки назва мови tamāhaq або tamāšäq, tamāšägt «тамазігт»" [LM, 138]. Щойно згадана форма imāzigön, та ще вживана у Сахарі й Марокко без протетичного і – māzigön [LM, 136], – враз нагадала автору прізвище його армійського рот-

ного старшини Мадзиґона. У солдатські роки випускнику-філологу здалося, що це якесь молдавське прізвище – та й по тому.

Згодом серед тисяч наших студентів таке прізвище трапилося за 48 років єдиний раз. Аж ось коли прийшов розв'язок. Це прізвище має і віцепрезидент АПН України, директор Інституту педагогіки В.М. Мадзигон. Існують сім'ї з такими прізвищами у Полтавській і Харківській обл.

У староукраїнській грамоті з Сучави 1473 р. згадано болото *Мастекун* (див. врізку); від Сучави близько й до Покуття, звідки родом мій однополчанин. А коли виявляється, що не лише у південній Буковині досі є села Mesteacăn, Măstăcan (2), Mestecăniş, а в Румунії взагалі таких назв 18, то стає зрозумілим, як туареги і на Покутті опинилися: це знову "слід Росафи". Справді, є своя р. *Росава* і коло Таращі, і ще інша – за Ніжином аж під Новгород-Сіверським.

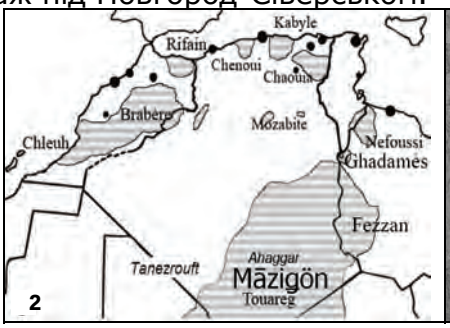

У зв'язку з поширенням прізвищ Мадзиґон набуває актуальности назва острова *Фезань* на Дніпрі напроти *Томашівки* (з карти Боплана). Річ у тім, що *Феззан* – це височина у центрі Сахари, де якраз і живуть туареги (вони ж *імажіґени* і *тамашеґ*; рис. 2, 3). Сюди ж назва оази *Ґадамес* у Лівії, упізнавана в імені села *Годомичі* Жт

В.М. Мадзигон, *К.О. Джеджула*, *А. Джеджула*, *Я.І. Дзира*

Сум сумений. Подиву гідні деталі тривалого мирного співжиття з мусульманами зберіг словник. Поширене слово рос. *сумато-ха* означає 'метушня, поспіх, поквапність'. Відоме й діалектне укр. [*суматуха*] 'меланхолія', системно підтримуване словами *сум*, *сумний*, *сумувати*. Досі не було спроби розібратися у причинах разючої відмінности значень цих двох слів у двох сусідів-слов'ян. Арабський прототип soum 'твердий піст' (під час рамазану) прямо вказує, що предки українців бачили похнюплених арабів удень, предки ж росіян – були свідками їхніх поквапних розговінь уночі.

Є

ЄГИПЕТСЬКІ РЕЧІ В АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ. В Україні реґулярно знаходять речі з Єгипту, переважно у пам'ятках сарматської доби. Перші знахідки значно давніші. На поселенні **II тис. до н.е.** біля с. *БАБине* Хс Верх. РОГАЧик виявлено залишки напівземлянок і глинобитних наземних жител на каркасі з дерев'яних стовпів, проміжки між якими заповнені глиняними вальками (поселення Бабине III багатовальківської культури). Серед іншого тут знайдені і єгипетські пастові намиста [Тороп 2010].

Контакти з Єгиптом жвавішають за доби Птолемеїв (III–II ст. до н.е.). Дослідники відзначають концентрацію на півдні України (Ольвія, Херсонес, Боспор) бронзових перстенів "птолемеївського типу". О. Неверов "пов'язує їх появу з ***торгівцями й мореплавцями***, які вклонялися своїм захисникам Арсиної-Афродиті, Ісиді й Серапісу: їхні зображення часто зустрічаються на щитках перстенів. Не наполягаючи на олександрійському походженні цих знахідок, він тим не менше відзначає певну залежність між появою у III ст. до н.е. *в Північному Причорномор'ї перстенів птолемеївського типу* і початком поширення тут ***єгипетських елліністичних культів***... На думку М. Ю. Трейстера, ... з кінця III – початку II ст. під впливом «потужного притоку єгипетської (олександрійської) продукції» з'являються і місцеві наслідування" цих виробів [Литвиненко, 16].

"Бронзові пам'ятки єгипетського культу Озириса й Ізиди у Галицькому Поділлі" – повідомлення А. Петрушевича (Слово, 1877, ч. 82, 26.07 (07.08), с. 1-2). Описано дві бронзові культові фігурки – Озириса з с. ***Могильниця*** під Теребовлею Тр та Ізиди – з с. ***Синьків*** під Заліщиками Тр, а також тіструм з ***Нижньої Стрипи***. Самі речі за 140 років не збереглися, але свідчення А. Петрушевича мають документальну вартість. За 40–50 км від цих місць – с. Босири (подробиці [Тищенко 2016]).

Іншим типом єгипетських речей того часу, знайдених в Україні, є так звані "вази Гадра", поширення яких пов'язують з послами й найманцями елліністичного часу. Численні вази цього типу знайдено на Криті, найбільшому "ринку найманців" елліністичного Середземномор'я, та в олександрійських некрополях Гадра і Шатби, де часто трапляються поховання послів і найманців, які мешкали у "солдатській столиці" елліністичного часу [Литвиненко, 23].

Беручи до уваги зв'язок знахідок птолемеївських перстенів і ваз Гадра з найманцями, не можна виключати й інших шляхів потрапляння цих речей до Ольвії та Херсонесу, як-от "з ***купцями, мореплавцями***, послами,... ***проникненням єгипетських культів***" тощо [Литвиненко, 24]. До характерних рис елліністичної доби слід віднести зрослу по походах Олександра рухливість населення – *грандіозну греко-македонську колонізацію*, появу гебрайської діаспори тощо. Рушіями тієї доби стали колоністи, найманці, мореплавці, мандрівні вчені, пересічні мешканці, що їхали на чужину з надією забагатіти.

Про масштаби мобільности елліністичного суспільства III ст. до н.е. свідчить, зокрама, документи т. зв. "архіву Зенона": до кола торговельних інтересів і справ цього чиновника-грека з Карії, який постійно мешкав у Єгипті, були причетні представники понад 20 етносів. Перипли й твори з географії античних авторів, проксенічні декрети й епітафії, скарби монет і амфорні клейма свідчать про *елліністичний світ як єдину велетенську "контактну зону"*. Серед таких свідчень опиняються й археологічні **знахідки єгипетського типу зі *Степової України***: кераміка, вироби зі скла й фаянсу, твори скульптури, монети й перстені [Литвиненко, 25].

Археологи засвідчують наявність **єгипетського фаянсу** і вишуканих **ювелірних прикрас єгипетського походженння** також і в пізніших сарматських похованнях черняхівського часу [www2.litopys.com.ua/encyclopedia/ ...sarmati]. *У місцевому причорноморському варіанті пізньоантичної культури присутні виразні* ***єгипетські елементи*** [www.ebk.net.ua/Book/synopsis...].

Серед знахідок **єгипетських речей на поселеннях сарматського часу** на р. Молочній Зп і на р. Тясмин Чк (біля с. Калантаєве і Стецівка) археолог Г.Т. Ковпаненко згадує "реберчасті намистини з блакитної пасти та з такого ж матеріалу привіска-амулет, що зображує **священного єгипетського жука – скара-**

бея, намистини з гірського кришталю", також сіроглинні ліпні вузькогорлі глечики з ручкою, горщики з кулястим корпусом та ін. [Археологія, т. 25, К., 1978, с. 51]. В іншій праці Г. Ковпаненко про сарматське поховання I ст. н.е. в кургані Соколова Могила на Пд. Бузі згадано про знахідку серед речей "*опахал, що походять з Близького Сходу або* ***Єгипту***" [Ковпаненко 1986; ДІУ, 175; ІУК, І, 366]. До кінця I ст. н.е. у сарматських похованнях Північного Причорномор'я трапляються *плакетки* ***з єгипетської скляної пасти*** (леви, скарабеї, жабки) [ДСП, 65]. Див. III. *Дудин*.

З

ЗБІГ ОБСТАВИН У НАУКОВИХ СТУДІЯХ. Основна ідея цього сюжету зводиться до того, що жодні логічні містки не відуть до несподіваного. А тому мав рацію Геракліт Ефеський, кажучи: "Якщо ти не прагнеш зустріти несподіване, то ти й не зустрінеш його. Невловиме воно і неприступне". Крім того, "нагода стукає часом дуже тихо" і вдруге про себе не нагадує. Тому слід виробляти в собі чутливість до слабких ознак, які можуть трапитися лише раз, але виявитися нечувано істотними. Звичайно, істина відносна, але кожна її сторона таки має відношення до "цілої" істини. Як спостеріг Халіл Джібран (1923), не кажіть "я знайшов істину", кажіть "я тут знайшов одну істину" (Ne dites pas: J'ai trouvé la vérité, mais plutôt: J'ai trouvé une vérité)... Детальніше у підсумках (с. 872).

ЗМІЙОВІ ВАЛИ, див. у частині II.

І

I – "балкано-скандинавська" Y-гаплогрупа. Разом з групою J входить до складу великої групи з мутаціями L15, L16 (сталися бл. 42 тис. до н.е.). Має власні специфічні мутації M170, P19, M258. Поширена у Європі, зрідка на Близькому Сході та очевидно відсутня деінде – тобто є єдиною питомою, місцевою групою населення Наддніпрянщини. Тому в Україні одвічна. За різними джерелами, до групи I належать від 50 до 30% українців. Носії Y-гаплогрупи I разом з носіями Y-гаплогрупи R1a стновлять 3/4 українців.

БАЛКАНЦІ, СКАНДИНАВИ – Y-гаплогрупа I (~ 36,2 % українців). Y-гаплогрупа I (читається "і" або "ай") в цілому є найдавнішою в Європі і напевно єдиною групою місцевого походження (адже її поширення не виявляє градієнтного спадання в жодному напрямку). Вважають, що вона започаткована групою IJ з Середнього Сходу бл. 35 тис. років тому. В Україні носіїв Y-гаплогрупи I – бл. 36%; за даними МакДональда понад 40%, а за З. Россер та ін. – до 48%. Питома європейська Y-гаплогрупа I краще збереглася у гірських районах і на прилеглих тере́нах: Скандинавія, Сардинія, Динарські Альпи, Карпати.

Y-гаплогрупа I2 – основний в Україні різновид групи I. Вона утворилася з неї на південному сході Європи бл. 17 тис. років тому (це незадовго до початку танення льодовика) і потім розвинулася у кілька підгруп. I2a2 типова для динарських слов'ян (хорвати, серби, у боснійців – до 50%), поширена в усьому Балкано-Карпатському регіоні – в Албанії, Пн. Греції, Болгарії, Румунії, Молдові, Україні (рис. I1), також наявна у Білорусі та на південному заході Росії. *Висока концентрація I2a2 на пн. сході Румунії, в Молдові й Центральній Україні нагадує максимальне поширення кукутені-трипільської культури у IV тис. до н.е. перед тим, як її поглинула індоєвропейська культура шнурової кераміки*. Кукутені-трипільська культура була місцевою європейською групою мисливців-збирачів, які засвоїли рільництво через контакти (або у змішаних сім'ях?) з рільниками Леванту, що розселилися на Балканах, починаючи з V тис. до н.е.

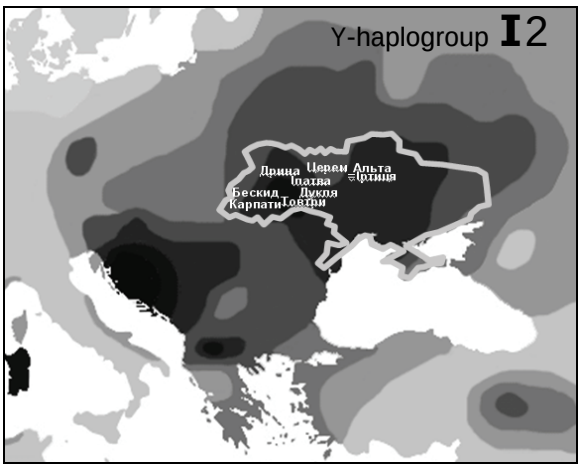

Рис. I1. Основа генетичної єдності українців – східний ареал Y-гаплогрупи I2 (нащадки трипільців)

Скандинавський слід в Україні. Y-гаплогрупа I1 – інша підгрупа гаплогрупи I (у Скандинавії та Пн. Німеччині). Ототожнювана зі скандинавами, вона є усюди, де були завоювання ґотів і вікінґів. Від початку залізної доби Y-хромосомна формула сучасних скандинавів стала трискладовою: I1 і R1b по 40%, R1a бл. 20%. Скандинавський слід в Україні детально досліджений у нарисі III книги 2016 р. "Тяглість українців і асиміляція меншин".

Балканські топоніми в Україні. Першим звів на оглядову карту українські топоніми з балканськими зв'язками О. Трубачов (1968 р.) (карта на с. 634), якому належить і пріоритет пов'язання їх з носіями кукутені-трипільської культури: "Сюди, до Середньої Наддніпрянщини, тяглися... з Балканського півострова прадавні зв'язки, про сталість яких свідчить явний слід у місцевій гідронімії". Ці балкансько-бузько-наддніпрянські зв'язки "у гідронімії неважко пов'язати з ареалом трипільської культури в археології, що, як відомо, також простягався від Середньої Наддніпрянщини на Балкани" [Трубачев 1968, 282]. Розвиваючи свою концепцію далі, вчений припускав у районі Горині й Тетерева сепаратні контакти фракійців з давніми балтами (без слов'ян), тоді як предки слов'ян контактували у цей час з праіталіками на Дунаї (без прабалтів; рис. Д1, с. 115). (Це аргумент проти одвічности балто-слов'янської "гілки" індоєвропейських мов.)

(На час укладання карти (1968) їй лишалося бути схожою на правду ще 3 роки... (1971): див. II. *Альта = Іртиця, Самбір*.)

Фрако-балтійські мовні контакти. У досить поширеної теорії балто-слов'янської мовної єдности є кваліфіковані опоненти, до яких належав і О. Трубачов. На підставі опрацювання сотень словникових статей свого етимологічного словника слов'янських мов [ЭССЯ, станом на хі. 2016 р. вийшло 37 випусків] вчений дійшов висновку про вторинне зближення незалежно сформованих двох гілок індоєвропейських мов – слов'янської і балтійської. За даними лише перших сімох випусків словника О. Трубачов показав брак спільних лексем у десятках пар питомих слів, відмінних у балтійських і слов'янських мовах – як-от *ягня*, *яйце*, *бити*, *борошно*, *діва*, *долина*, *дуб*, *довбати*, *голуб*, *гість*, *горн* (ковальський) тощо. У праслов'янській видно консервативне збереження індоєвропейських рядів початкових кореневих приголосних, тоді як балтійські ряди чергувань мають очевидний характер новотворів. У балтійських мовах іє. **kˆ→š**, що невідомо у праслов'янській, де розвиток пішов іншим шляхом: **kˆ > *c > s**. У словозміні імен балтійська флексія архаїчніша від слов'янської, а у дієслівній системі – навпаки. "Слов'янська дієслівна парадигма – це індоєвропейська модель, що не зводиться до балтійської" [Трубачев 2003, 21]. Балтійські мови втратили категорію середнього роду, яка досі міцно вкорінена у слов'янських, а у 3-й особі дієслів балтійські мови мають в обох числах єдине закінчення [Непокупний 1979, 93-94], чим також відмінні від слов'янських.

Балтійські мови залишилися і остронь контактів праслов'ян з італіками (рис. Д1, с. 115). Натомість у цей час вони перебували в переважному контакті з іншою групою індоєвропейських племен – дако-фракійцями (за дослідженнями І. Дуриданова). Що більше, імовірним місцем цих останніх контактів мало б бути Поділля, розташоване в теперішній Україні якраз на південь від Горині й Тетерева, де свого часу виявлено скупчення балтійських гідронімів [Трубачев 1968, 285].

Тобто ці ранні балтійські гідроніми на південь від Прип'яті – *Сквира*, *Скварява*, *Желянь*, *Цмовка* та ін. – не наслідок переселень балтів з півночі, як вважали раніше, а ймовірно передують пізнішому балтійського ареалу на північ від Прип'яті, де балти – прибульці, як і у Верхньому Подніпров'ї. Отже, давній балтійський ареал містився південніше від Прип'яті [Трубачев 2003, 238]. Саме таким географічним розміщенням прабалтійського ареалу можна пояснити зв'язок балтійської ономастики (імен власних) з давньою індоєвропейською ономастикою Балкан.

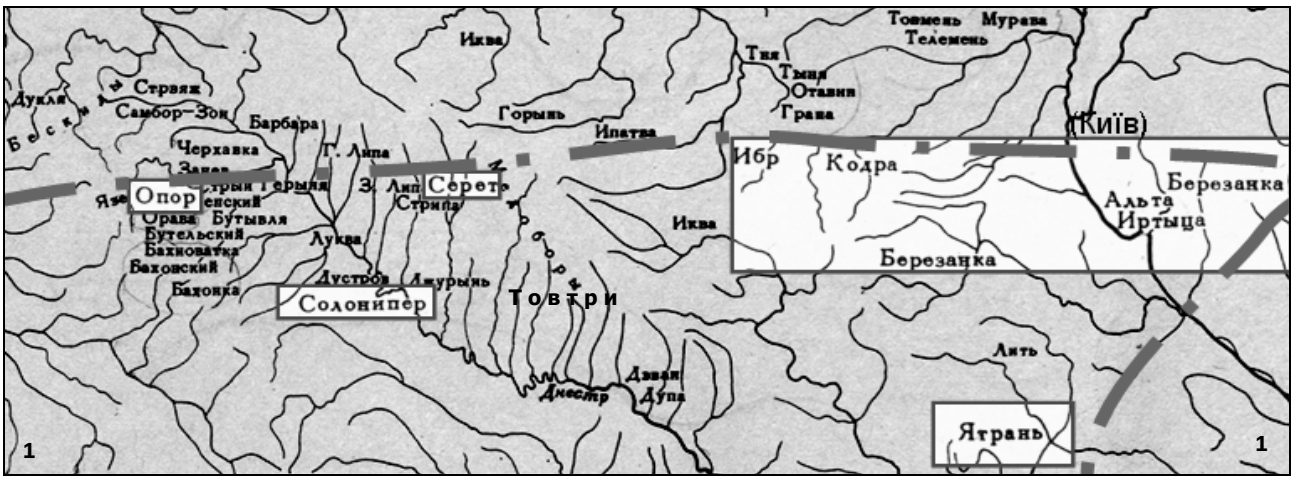

О. Трубачов наводить нещодавно відкриті малоазійсько-фракійсько-балтійські відповідники як слід зв'язків III тис. до н. е., у яких праслов'янська участи не бере. Ці ізоголоси охоплюють східну – дако-фракійську – частину Балкан. Пор. ● фрак. Σέρμη – лит. Sérmas; ● фрак. Εδεσσα, назва міста – балт. *Ведоса*, верхньо-дніпровський гідронім; ● фрак. Ζαλδαπα – лит. Žeĺtupe (В.Топоров); ● фрак. Προῦσα, назва міста у Віфінії (теперішнє тур. Bursa) – балт. Prūs-, етнонім (В. Топоров); ● Καῦνος, місто в Карії – лит. Kaũnas (за Студерусом, Френкелем – В. Топоров); ● Πριήνη, місто в Карії, – лит. Prienai; ● Σινώπη, місто на березі Чорного моря – лит. Sampė́ < *San.upė́, назва озера.

Серед звичайних слів "варто згадати близкість рум. doină (автохтонний балканський елемент) – лит. dainà 'пісня' (В. Пізані). Поширення фракійського елемента в західній і північній частині Малої Азії стосується вельми ранньої пори (імовірно, II тис. до н. е.), тому можна погодитися з думкою щодо часу відповідних територіальних контактів балтійських і фракійських племен – приблизно III тис. до н. е. (І. Дуриданов)". Болгарському вченому належить і висновок про те, що "*слов'янська у цих контактах участи не бере*", – три останні абзаци цит. за [Трубачев 2003, 22–24].

Слов'янин з Динар; боснієць *Албанець, румунка* *Фракієць (маска), болгарин*

Знову антропологічно схожі однофамільці: латвійці Skudra...

Після походу Дарія 514 р. до н.е. фракійці були включені до імперії ахеменідів як її XXV сатрапія. Назва сатрапії була "Скудра". Під цим ім'ям *перської сатрапії* знали фракійців антропологічно відмінні від них балканці (рис. **2**), що видно з досі наявних на карті Балкан кільканадцяти назв від цієї основи: Shkodër (Skútari), Skuterrë, Shuttiri, Skoútari 3, Skoutárion, Skouterá, Skydra, Skutrinje, Üsküdar, Skutari, Scutaru, пор. дані В.Топорова і рис. Д2 на с. 303. Крім того, ось результат запиту Skudra, заведеного до пошуковика системи Google (чотири фото на рис. **3**). Як і у випадку *Передеріїв*, не можна заперечувати, що й у Латвії є однофамільці, ...антропологічно схожі!

Хто такі Скудри ? Етнонім *скудра* не був самоназвою фракійців; відомо, що це їхнє іранське ім'я VI ст. до н.е., яке після перемог Олександра Македонського над персами було забуте. Наявність стількох Скудр у Латвії відповідає тезі Дуриданова (бо давньоір. *скудра* – таки 'фракієць'), але ставить під сумнів час контактів: лат-

війські Скудри мають перське ім'я, якого не могло бути у III тис. до н.е. З іншого ж боку, у V-III ст. до н.е. скудри-фракійці мали перебувати у складі Персії, а не контактувати з предками латвійців, та ще й без участи протослов'ян.

Залишається і третя невизначена величина: якого походження був сам етнонім *скудра*? Чи не було це їхнім ім'ям ще до приходу до области Фракія? Адже на рельєфах Персеполіса фракійці-скудри відмінні від інших народів імперії такими ж гострими шапками, як і саки-скіфи, саґартійці, парфяни й соґдійці.

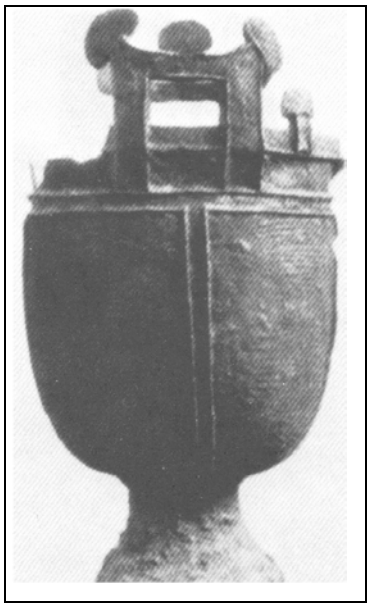

*Рис. I2. Гунський казан з с. Іванівка Дп (кол. Катеринославська губ.) [*Maenchen-Helfen, 319*]*

Іванівка Дп (= Катеринославська губ.) – місце знахідки гунського казана (повіт не вказано). Фото наведено у праці Менхєн-Гельфена про гунів [Maenchen-Helfen, 319] (книгою люб'язно поділився п. Роман Пилип). Такі казани знайдені також у Молдові, РФ Ростовс. обл., в Угорщині. В Україні – ще кілька фрагментів.

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ в російських працях з мовознавства ("партійність у науці"). Див. позицію О. Трубачова щодо групи авестизмів polono-iranica, Г. Шустер-Шевць про ідеологічний тиск рецензентів журналу "Вопросы языкознания" у питаннях історії слов'янських мов (Лідсько-лоївське пасмо ізоглос); волхви – парфянські маги на Руси: Russia-Yhabri; критерії виділення таксону "східнослов'янські мови" – не наукові, а ідеологічні; очевидне укр. h у назвах порогів у імп. Костянтина (950 р.) *Вулнипрах*, *Островунипрах*.

Наукові арґументи проти ідеологізації: генетичний склад українців; Y-гаплогрупа I; всеслов'янськість української мови; 11 спільних рис укр. і рос. мови з 82 описаних характерних рис укр. мови; брак спільних інновацій у питомому словнику укр. і рос. мови; кореляція генетики українців, лексики українського словника, топонімії України; суфікс -ар, -ин-, -енко; прадавні сепаратні укр. авестизми; ґотський вплив на козацький героїчний епос; народно-лат. походження унікального майб. простого часу укр. мови; єгипетський вектор значного пласту козацьких прізвищ.

Й

J (читається "джей" або "йот") – "месопотамська" Y-гаплогрупа. Разом з групою I входить до складу великої групи з мутаціями L15, L16 (сталися бл. 42 тис. до н.е.). Має власну специфічну мутацію M304. Наявна в багатьох етнічних групах Євразії – Бл. Схід, Туреччина, Кавказ, Італія, Греція, Балкани, Сх. Європа, Пн. і Пн-Сх. Африка. В Україні появу її носіїв пов'язують з міграціями людей з Середземномор'я, Малої Азії та Дворіччя. До цієї меншини належить бл. 2,5% українців.

МЕСОПОТАМЦІ – Y-гаплогрупа J (~ 2,7 % українців). Y-гаплогрупа J – звичайна у Європі гаплогрупа, виникла на Близькому Сході, де дотепер її значення найвищі. Її пов'язують з давніми народами Месопотамії, анатолійцями, фінікійцями, євреями, мінойськими греками, етрусками. Y-гаплогрупа J1 типова для Аравійського півострова (у Ємені 72%). Мусульманське завоювання Середнього Сходу, Пн. Африки, Сицилії, Пд. Іспанії, поширило J1 за межі Аравії, створивши новий Арабський світ. Y-гаплогрупа J2b виникла ймовірно у Греції. Поширення J2b (як і меншини T) супроводжує появу рільництва на Дунаї і на Балканах аж до Молдови й Центральної України на сході Європи. J2b відома також в Індії. У Європі вона сягає максимуму в Греції, на півдні Італії, Франції та Іспанії.

Антропологічно схожі однофамільці: Кизими

К

КАВКАЗЦІ, див. G2 (Y-гаплогрупа).

КЕЛЬТИ, див. R1b (Y-гаплогрупа).

КЕЛЬТСЬКІ РЕЧІ В АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ. Давню кельтську присутність над Дніпром підтверджують зроблені ще в XIX ст. знахідки голівки кельтської богині у с. *Пекарі* під Каневом (іл. див. у статті **R1b**) і цілого кладу кельтських монет під Чорнобилем [Мачинский, 38-39]. Про це ж говорять і пам'ятки милоградської культури в Україні та Південній Білорусі, дослідження яких систематизовані й доповнені О. Мельниковською, – при достереженому нею виразному кельтському сліді в назвах річок Житомирського Полісся, деталі: [Мельниковская]. Перші кельтські археологічні знахідки в Галичині зробили І. Смішко та Л. Крушельницька (1965).

КЕЛЬТСЬКО-УКРАЇНСЬКІ КУЛЬТУРНІ ПАРАЛЕЛІ. Див. рис. К1, пор. також КЕЛЬТИЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ.

Рис. К1. Кельтсько-українські культурні паралелі християнської доби: хрест з могили Т.Шевченка (1, 4); хрест у Бірці (Швеція); ірландські (3,5) та бретонські (7) хрести; кам'яний хрест біля Іллінської церкви у Суботові (6) (Святиня, 238, 157; Диллон, Чедвик; ПУ, 2'2002, 45 (6)).

КНІВА І ЙОГО ПОХОДИ 250–253 рр.

Ім'я Кніви означає 'ніж' (пор. анґ. knife) – цілком історично зумовлене ім'я ватажка походів наддніпрянських варварів III ст. н.е.

Опинившись у Наддніпрянщині, ґоти приступили до планомірної боротьби проти Римської держави. Римський полководець Траян Децій переміг ґотів у 249 р. і за це був проголошений імператором. Однак уже наступного року ґоти під проводом Кніви знову воюють у Дакії, Фракії, Мезії та Іллірії, беруть штурмом Філіппополь (Варну), забирають з собою *10 тисяч* римських леґіонерів-перекинчиків. Через рік, влітку 251 р. Траян Децій очолив новий похід проти ґотів і загинув у битві при Абритті. У праці Йордана ці події коротко висвітлені у розділі XVIII. Переклад його такий:

{101} "По смерті [короля ґотів Остроґота] ***Кніва***, поділивши військо на дві частини, багатьох послав на спустошення ***Мезії***, адже дізнався, що там через недбалість імператорів залишилося мало війська. Сам він з 70 тисячами пішов до ***Евскії***, тобто інакше – до м. Нови. Звідти його витіснив воєначальник Галл. Тоді [Кніва] рушив до відомого міста Нікополь біля р. ***Ятра***. Це місто колись збудував імператор Траян, перемігши тут сарматів, і дав йому ім'я Вікторії-Перемоги. Коли там раптом з'явився імператор *Децій*, Кніва відійшов до сусідніх гір *Гема* і {102} звідти, належним чином приготувавшись, попрямував до *Філіппополя*.

Дізнавшись про його дії і бажаючи допомогти місту, яке йому належало, імператор Децій перейшов через гірський хребет і розташувався [з військом] біля міста *Берое*. Коли він дав відпочинок втомленим коням і бійцям, Кніва зі своїми ґотами раптово напав на нього і, знищивши римське військо, переслідував імператора з небагатьма, хто намагався утікти через гори до Фракії. У Мезії стояв з великим загоном Галл, воєначальник прикордонних військ (dux limitis). Приєднавши до його війська тих, хто зумів утікти [від ґотів, імператор] став готуватися до продовження війни.

{103} Тимчасом Кніва після довгої облоги узяв Філіппополь, пограбував його і уклав союз з тамтешнім воєначальником *Приском* проти Деція. Вони справді напали на нього і на початку бою прострілили сина Деція, смертельно його поранивши. Побачив це батько і, як переказують, промовив для піднесення духу воїнів: "Не треба сумувати: втрата одного воїна не є втратою для держави". Однак, не в стані пережити батьківське горе, він чинить напад на ворогів, шукаючи або смерті, або помсти. Під *Абриттом*, містом у Мезії, він був оточений ґотами і вбитий, досягши, таким чином, кінця свого володарювання і краю життя. Це місце дотепер зветься "Вівтарем Деція", адже тут перед битвою він приніс щедрі жертви ідолам" [Йордан, {101–103}].

Рис. К2. Траян Децій

Як розуміє оповідання Йордана сучасний історик? А звідси, яка "наша рецепція" (через нього) тих подій? Навесні 250 р. три військові колони з теренів Молдавії і Валахії вдерлися на землі Риму. Метою нападу були провінції Дакія, Мезія, Фракія, і без того спустошені багаторічними військовими діями. Теперішній похід відбувався під проводом ґотського короля Кніви, який, крім свого народу, мобілізував і низку інших племен. Були серед них і сармато-дакські карпи, і ґермано-кельтські бастарни, тайфальські і гасдинзько-вандальські загони. Мали там бути й римські перекинчики. "Хід і наслідки військового походу доводять, що ґоти вже досягли вершини своєї влади і впливу. Серед народів ґермано-сарматського походження, які брали участь у поході, вони вже мали виразну перевагу. Сам Кніва проявив себе як полководець з аж ніяк не початковими знаннями тактики і стратегії. І його королівська влада, схоже, настільки зміцніла, що він міг зносити втрати й поразки, не боячися того, що його люди негайно порозбігаються" [Вольфрам, 74].

Спочатку ідучи лівим берегом Дунаю на захід, головне військо Кніви подолало limes transalutanus і перейшло річку Олт (Aluta). "Після цього карпи відокремилися від ґотів і попрямували вгору по Олту в Дакію. Кніва ж переправився через Дунай з сучасного Челея до Еска (Oescus, тепер Ґіґен) і вступив до Нижньої Мезії. Третя група, очевидно під проводом Арґайта і Ґунтериха, вже перейшла на той час Нижній Дунай, вдерлася до нижньоме-зійської Добруджі і потім дійшла до фракійського Філіппополя (сучасний Пловдів). Коли південне військо розпочало облогу міста, Кніва зробив спробу захопити супротивника у кліщі. Але леґат Мезії Галл відкинув ґотів від міста Euscia/ Novae Нови під Свіштовим неподалік від гирла гирла річки Ятра (болг. Янтра). Кніва, однак, не

повернув назад, а рушив угору Ятрою на південь на з'єднання з іншою групою під Філіппополем. Тим часом Децій звільнив Дакію від карпів... і раптово з'явився під Нікополем (тепер Стари Никюп). Проте Кніва вже встиг розграбувати місто і зник у горах Балканського масиву. Децій переслідував ґотів у горах і сподівався за кілька днів зняти облогу з Філіппополя. Але Кніва розвернувся і вчинив напад на імператорську армію, яка після подолання перевалу Шипки відпочивала в Берое (Стара Загора). Тому Децій мусив терміново повернутися до міста Нови на підготовану Ґаллом позицію.

Тут під Еском він реорганізував свої розбиті загони, і на це пішли місяці. Лише навесні 251 р. римська дунайська армія була готова до дій. Натомість Філіппополь був втрачений ще влітку 250 р. Оточені в місті фракійські загони проголосили імператором Пріска, спонукали його укласти угоду з об'єднаними ґотами, здати їм неприступне місто і побрататися з ними. Коли ж Пріск впустив ґотів до міста, ті не дотрималися угоди і вчинили дику різанину, вбивши до 100 тис. людей. Хто не загинув, був забраний у полон, у тому числі багато осіб сенаторського звання. Узурпатора не стало і сліду.

Заволодівши містом, ґоти як слід роздивилися у Фракії, а може й у сусідній Іллірії. Не надто поспішали вони вертати додому, хоча обидва Деції, батько з сином, і Ґалл стояли на півночі на Дунаї. Не раніше весни 251 р. Кніва вирушив у зворотну путь. Обтяжені здобиччю, ґоти йшли шляхом третьої групи, але тепер на північний схід. Тим часом імператор призначив свого сина Ґереннія Етруска авґустом. По кількох перших успіхах у розпал літа 251 р. римляни пішли у наступ проти головних сил ґотів під Абриттом (ур. Хисарлик біля Разґраду). Завдяки перекинчикам Кніва краще знав місцевість і заманив римлян у болота. "Він поділив військо на кілька тактичних одиниць і спробував оточити імператорські загони. Це йому вдалося. Децій і його син загинули. Требоніан Ґалл насилу врятував залишки армії, яка після цього проголосила його імператором" [Вольфрам, 75].

Новий імператор не зміг перешкодити ґотам забрати з собою безліч людей і добра і крім того пообіцяв щороку сплачувати їм відкупне. "Тому дотепер йому закидають зраду і бездарність. Насправді ж його дії були зумовлені нездоланним розвитком подій. Після поразок римлян під Беросю і Філіппополем, а надто по катастрофі під Абриттом новий імператор не мав іншого вибору. Він мусив якомога швидше спектатися ґотів. А тут саме почалася епідемія чуми, що лютувала цілий рік. Сили імперії були на межі.

(...) З ростом рухливості ґотів і дальності їхніх походів на теренах Імперії водночас зростав і ризик для їхнього війська, яке тепер віддалялося від своїх баз. Метою варварів, що прагнули здобичі, були переважно римські міста й великі храми. При цьому ґоти могли вряди-годи розраховувати на допомогу ворожого до міст сільського населення. Їх підтримували й суспільні і реліґійні меншини: наприклад, християни, які вели підривну роботу проти римської держави й суспільства і діяли на власний страх і ризик під виглядом ґотів. Однак підтримка місцевої п'ятої колони навряд чи була частиною стратегії аґресорів. Насправді ґоти весь час залишалися самі й неслі тяжкі втрати, коли десь, зійшовши з кораблів, мали суходолом пробиватися додому. Але навіть тоді, коли співпраця з «внутрішнім пролетаріатом» була успішною, вона виглядає випадковою і тимчасовою. Ґотів підтримували переважно до того, як вони нападали, а не тоді, коли вони вертали додому з награбованим. У першому разі можна було поділити з ними успіх, а в другому – самому стати здобиччю. Представники вищих верств Риму створювали місцеві загони самооборони, які, знаючи місцевість, в цілому діяли вельми успішно" [Вольфрам, 75-77].

Як розвивалися події далі? "Невдовзі нового імператора затвердив сенат. Галл надав титул Августа сину Траяна Деція Гостиліану, що залишався у Римі. Син Требоніана Волюзіан, хоч і старший від Гостиліана, дістав підлеглий статус Цезаря. Але восени 251 р. під час морової пошесті Гостиліан захворів і помер, і Волюзіан отримав його титул. Тим часом до столиці дійшли чутки про нові напади сасанідських і ґотських загонів на сході. Замість самим рятувати становище, батько й син Галли залишалися в Римі. І коли ґубернатор Нижньої Мезії Еміліян дав відсіч ґотам і отримав низку перемог у боях з ними, прикордонні леґіони проголосили імператором його" [Vagi, 342].

Про Еміліяна відомо небагато. Він походив з неродовитої сім'ї мавританців з острова Джерба. Безперечно талановита людина, Еміліян зміг пройти шлях до консула. Йому Требоніан Галл передав свою посаду губернатора Нижньої Мезії у 251 р. Це був час, коли на сході відновили рейди парфянці-сасаніди, римлян косила морова пошесть, а щораз нові загони ґотів переходили Дунай, проникаючи далеко на південь до Анатолії. З тих років походить відомий Оболонський скарб з Києва – понад 200 монет, карбованих в Антіохії Пісідійській на півдні Малої Азії. З 45 вцілілих монет одна – Траяна Деція і 22 – Волюзіана Галла [Брайчевський, 142].

Рис. К3. Маркус Еміліян

У відповідь на безупинні наскоки ґотів губернатор Еміліян перебрав ініціативу на себе. Спочатку він зумів виловити і знищити всі ґотські загони на римській території, після чого здійснив похід за Дунай, де завдав ґотам дошкульних ударів на їхніх теренах. Успіхи Еміліяна були не на користь Галлу. Що більше, Еміліян самостійно розпорядився грішми, які за угодою Галла були призначені для відкупа ґотам. Він роздав ці гроші леґіонерам. Історія повторилася, і навесні 253 р. солдати проголосили Еміліяна імпера-тором, тут-таки закликавши до походу на Рим. У відповідь імператор Галл оголосив Еміліяна ворогом держави і звернувся по допомогу до свого іншого полководця (і майбутнього імператора) Валеріяна, який саме збирав військо на Рейні. Та Еміліян ішов на Італію прискореним маршем, а військо Валеріяна ще не було готове. Поквапно зібравши якісь загони навколо Риму, імператор Галл із сином вирушили назустріч Еміліяну. На другий день шляху їх убили власні солдати, що не бажали битви з тренованою армією Еміліяна. Це сталося у селищі Інтерамна в області Умбрія.

Так військо Еміліяна побільшало, а до Риму йому залишалося шляху на день-два. Сенат, що недавно оголосив Еміліяна ворогом держави, тепер по-квапно визнав його імператором. Але до Риму рухалося й військо Валерія-на, набране на Рейні і в Норику. Попереджений про його наближення, Емі-ліян висловився за компроміс, але від Риму відступати не бажав. Війська зійшлися у Сполето в Умбрії, і Еміліяна також закололи власні солдати. "Хоча битва так і не відбулася, початковий бій, очевидно, таки стався на мосту, бо його відтоді звали Pons Sanguinarius 'Кривавий міст'. Для історії Риму така доля Еміліяна була, напевно, трагедією, адже на кордоні він проявив себе як талановитий полководець. На думку дослідників, Еміліян пробув імператором місяців три – чи від квітня до липня, чи від серпня до жовтня. На користь першої версії свідчать письмові джерела, а другої – нумізматика: річ у тім, що його тетрадрахми з Олександрії датовані «другим роком», тобто карбовані після вересня 253 р." [Vagi, 342-343].

ЯК ВИЯВЛЕНО ПЕРШІ ТРОФЕЇ КНІВИ В УКРАЇНІ. ЯК ОДЕРЖАНІ ЦІ ГРОШІ? З приводу цих епізодів ґотських війн М.Брайчевський пише: "Цікаво відзначити неодноразові знахідки римських монет середини III ст. н.е. (від Елаґабала до Траяна Деція), карбованих ***у Маркіянополі й Філіппополі*** (Нижня Мезія і Фракія), чого не можна не поставити у зв'язок з облогою «ґотськими» або «скіфськими» військами цих міст у середині III ст. н.е. Такі монети були знайдені в *Гайсині* і *Крутогорбі* Вн, у *Райках* Жт, *Ківшоватій* і *Чернині* Кв, *Крилосі* ІФ, *Збаражі* і *Коцюбинчиках* Тр, *Сатанові* Хм (рис. Г2 на с. 279).

Те, що монети охоплюють дуже вузький відрізок часу – трохи більше 30 років (218-**251** рр.) – і відомости про їх карбування не лишають сумнівів щодо тих подій, з якими було пов'язане їх потрапляння на східно-слов'янські землі: це, безумовно, відбувалося під час воєн 248 та 250-251 рр. н.е., коли «ґотські» або «скіфські» війська обложили (а частково і здобули) багато придунайських і балканських міст, в тому числі Маркіянополь, Філіппополь, Анхіал, тобто саме ті міста, в яких карбовано зазначені монети" [Брайчевський, 54]. Далі див. ТОПОНІМІЧНИЙ СЛІД ПОХОДІВ КНІВИ.

КОДЕКС КУМАНІКУС (Codex Cumanicus), РУКОПИС З-НАД ДНІПРА. Черговою хвилею степовиків XII-XIII ст. – і асимільованою українцями меншиною XIII-XVI ст. мали стати половці. Від свого початку це об'єднання включало різні племена тюрків, монґолів і іранців. Однак міжетнічною мовою з часом стала кипчацька, яка засвідчена в кількох діалектних варіантах у найвідомішій половецькій пам'ятці – Codex Cumanicus. Це була типово тюркська мова, близька і за словником, і за граматикою до татарської і турецької. Вона звучала від України до Центральної Азії, де самі кипчаки були пов'язані через династійні шлюби ханів з Хорезмом. Кипчаки мали стосунки і з Київською державою, з якою часто ворогували, і з Грузією, де частина їх осіла й була похрещена, і з Угорщиною, і з Балканами, де згодом за сприяння монґолів куманитертериди заснували князівську династію [Golden].

Значна частина половців була мусульманами, тому літопис їх часто не відрізняє від інших "агарян", див. [ЛР]. Вистачає і різних топонімічних свідчень [Тищенко 2011]. Обмежимося єдиною групою прикладів – топонімами від основи *ХАЛАЇМ-* (див.). Ці назви не могли залишити татари; зате тут жили половці. За спостереженням П. Ґолдена, на відміну від тюрків Центральної Азії (турків, уйґурів, караханідів) тюркські племена Західної Євразії не створили значних літературних пам'яток ні рунічним письмом, ні жодною з інших доступних їм письмових систем (грецькою, арабською, гебрайською ба навіть грузинською). Цей позірний брак інтересу до літературної творчости (що може далі спростувати археологія) слід напевно пояснити слабким розвитком держави у печенігів, огузів і куманів-кипчаків-половців. Чи не найзначніша пам'ятка половецької мови, панівної мови конфедерації степових племен, – Codex Cumanicus, – створена чужинцями [Golden 1992].

Кипчацькі землі включали серед іншого і Крим. Тут кипчаки мали, як і деінде, торговельні інтереси. У домонґольський час кипчаки стягали з кримських міст податок. На початку XIII ст. Ібн аль-Аїр вважав традиційний торговельний порт Судак "містом кипчаків, звідки походить їхній добробут. Воно на Хозарському морі. До нього припливають кораблі з тканинами. Кіфджіки (кипчаки) купують їх і продають рабинь і рабів, буртаські хутра, шкурки бобрів і білок"...

Codex Cumanicus з бібіліотеки собору св. Марка у Венеції (Cod. Mar. Lat. DXLIX), складається з декількох текстів різних безвісних авторів. Ці тексти утворюють дві окремі й незалежні частини: 1) практичний підручник куманської мови зі списками слів італійсько-латинською, перською і куманською мовами; 2) збірник реліґійних текстів, мовних фактів і фольклорних матеріалів (куманські загадки), отриманих від багатьох інформантів і перекладених латиною та східним діалектом середньоверхньонімецької мови. З численних мовних і графічних деталей обох частин видно, що до зібраного матеріалу доклало руку ще чимало людей.

За мовною ознакою більшість дослідників вважає ці дві частини "італійською" і "німецькою". Інші на підставі змісту називають їх "Книга перекладача" і "Книгами місіонера" (Ліґеті). Тексти першої частини укладені у 1292-1295 рр. На першій сторінці рукопису вказано дату "MCCCIII die XI Iuly" (= 11.07.1303 р. [CC, 1]; див. тут рис. **К4**), очевидно, це дата початку першої копії. Папір рукопису виготовлений у середині XIII ст. Друга частина походить з різних джерел, об'єднаних переважно у 1330-1340-х рр. Автори кодекса невідомі, імовірно це були францисканські ченці. "Книгу перекладача" уклали купці (з Венеції або Ґенуї) або їхні писарі у Солхаті (Старому Криму) чи Кафі (Феодосії). Є ознаки того, що до перекладу перською і куманською мовами також було залучено чимало людей. Припускають, що першу копію укладено 1303 р. в монастирі св. Іоанна біля Сарай-Бату.

Пізніша копія, яка і зберігається у Венеції, постала бл. 1340 р. в одному з францисканських монастирів, а потім через якихось італійців опинилася у Венеції. Першу частину вживано переважно, як не виключно, для практичних потреб. Друга, крім суто мовного матеріалу, містить проповіді, псалми й інші реліґійні тексти, а також низку куманських загадок.

Рис. К4. Аркуші з Codex Cumanicus. Угорі – арк. 1: перший рядок – дата першої копії (1303 р.) mccciii die xi Iuly. Далі форми дієслова audio латиною, перською і куманською мовами. *Праворуч – арк. 75:* перший нотний запис на українських землях (1303 р.): гімн Ісусу «Reminiscens beati sanguinis» з половецьким текстом «Сагинсам мен бахасиз канини» («Пом'янімо безцінну кров»). *Унизу – зворот арк. 50* з першою фіксацією поняття і слова **Cosac** козак з голосним -**o**- (1292-1293 рр.; в розділі "Речі, причетні до війни"): у 5-му рядку лат. Guayta 'вартовий', перс. Naobat 'караул' і куманські (половецькі) слова **Ghasal Cosac** (дтюрк. *xasal: xas 'добірний, привілейований' + al прикм. [ДТС, 636, 656; Тищенко 2015, 418-425])

Ґенуезці були єдиними купцями, як мали контакти як з Ільханідами Ірану (через Трабзон), так і з Джучидами на Волзі. Тримовний словник відображує саме цю географію і ці торговельні інтереси...

Зміст рукопису виглядає так. Спочатку наведено чимало дієслів з перекладом (СС, 1-58). Далі йдуть прислівники, особові займенники, реліґійна лексика, явища природи, рідини тіла, слова для вираження часу, п'ять чуттів, пори року, напрям, антоніми, якости речей (75-77, у т.ч. korkul 'гарний'), довкілля, торгівля, товари, лексика перукарства, професії, кольори (92-93), людське тіло, назви родичів, добрі якости людини, людські недоліки, **військова лексика** (100), житло, одяг, будівництво, подорож, кінська збруя, спальня, їдальня, кухня, дерева і плоди, трави і овочі, назви тварин, назви плазунів, хробаків і комах, збіжжя і харчі. Друга частина (СС, 111-164) містить тематично строкаті тексти багатьох авторів. Тут знову переліки слів, граматичні нотатки, куманські загадки (119-120, напр. aq kmening avzu yoq. Ol yumurtqa "Білосклепінна будівля не має рота. Це яйце"), дієвідміна дієслова anglarmen "я розумію" (129-134), певна кількість реліґійних текстів та італійських віршів, у т.ч. перший на теренах України нотний запис (рис. **К4**).

У лексиці Codicis Cumanici видно кипчацькі фонетичні риси: перехід **g** ~ **w**/**v** (bitik ~ bitiv "книга, письмо": БИТКів ІФ ~ ВИТВиця ІФ), пор. і yag ~ yav "масло" tag ~ tav "гора", agirla- avurla- "шанувати"). Інша характерна кипчацька мовна риса – перехід **q** ~ **x** (yoqsul ~ yoxsul "бідний, беззасібний"), пор. qaravas 'рабиня': КАРАПЧів Чв ~ ХРАПАЧів Яр Пл/ ХАРПАЧка Вн. Також Qopt 'Єгипет': КОПТів Пл, **Х**ОПТинці Хм, **Г**ОПТі-

вка Хк. Тюркським одзвінченням **p** ~ **b** в куманс. bapas (з гр. πάπας) 'священник, піп' пор.: Бабичівка Жт, Кг, Пл, Бабичі Зк, Лв, Пл, Чк, Кулібаба Кв, прізв. Бабич.

Звуковий перехід **g** ~ **w**/**v** зумовив, наприклад, імовірне формування основи *Поплав-* з Παφλαγονία Пафлаг(онія). На той бік Чорного моря плавали люди з Наддністрянщини, Галичини, Полісся: • *ПОПЛАВка* Од Вел. Михайлівка: ^**ОЛЕН**івка, **РОМАН**івка, ПУТИЛівка, РАЙки, БОРИСівка; **БУТОР**и, ГРЕБЕНики, ЦИБУЛівка, **ФРАСИН**е, ЮРКівка, ЮРАШеве; • *ПОПЛАВка* Од Котовськ: ГОРЇвка, **РОМАН**івка, ГЛИБочок, ГРЕКове 2; • *ПОПЛАВники* ІФ **ГАЛИЧ**: ^ДЕМЕШКівці; ДЕМ'янів, **ВОРОН**иця, ТЕМИРівці, КИНАШів, КРЕМИДів, *КУРОПАТ*ники! ^КОРОСТовичі, **МЕД**иня, **МЕД**уха, **ХОРОС**тків Fars, СЕМАКівці; • *ПОПЛАВи* Тр БЕРЕЖани: ^**ШКІНДИР**івка!, РИГАЙЛиха; ЖУКів ^ГИНовичі, ДЕМня, **ЮСТИН**івка, КУТи, ПоСУХів, РОГАЧин, МОЛОХів, УРМАНь, **ГАЛИЧ**, *КУРОПАТ*ники, БАРАНівка, БОКів, СЛОВ'яТИН; • *ПОПЛАВи* Тр Під**ВОЛОЧ**иськ волх-!: ^СКАЛАТ, КРИВе; МИСЛова, ЖЕРЕБки, КЛЕБАНівка, ХОПТянка!, ТЕКЛівка, ОСТАП'є, **МЕД**ин, РоСОХУВАТець; • *ПОПЛАВка* Жт ПУЛИНи (Черв.-арм.): ^ОЛЕКСАНДРівка, ЯЛИнівка; УЖівка, Гута-**ЮСТИН**івка, **В'ЮН**ки, ЦВІТянка, СКОЛОБів, КАЛИНовий ГАЙ, ТЕТІРка, ЧЕРНявка, ХОДОРівка.

КОНТИНУЇТЕТ МОВНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. Насправді загальна схема цієї історії донедавна мала кілька часових розривів. Зокрема, були непоясненими обставини збереженя кельтизмів (*владика*, *мотика*, *оборіг*) або впливи ґотського героїчного епосу V ст. на козацький епос XVII ст. З розв'язком походження назви *Трахтемирів*, тяглістю топонімів *Говилів*, *Фрумилів*, *Гензерівка* стало ясно, що украплення мовно ґотських та інших західних мовних меншин марно шукати у якихось закутках княжого Києва, натомість вони мали шанс зберегтися в ідеологічно ворожому до Києва половецько-аланському середовищі Наддніпрянського степу (пор. де Галоніфонтибус, Шильтберґер, Худуд-аль-Алам).

КОРЕЛЯЦІЯ ДАНИХ ГЕНЕТИКИ І ОЗНАК МОВНИХ КОНТАКТІВ (див. Відповідність).

"**КУ**" (**Q**) – "гунська" Y-ГАПЛОГРУПА. Разом з групою R входить до складу великої групи P з мутаціями M45, 92R7, M74/N12 (мутація M45 сталася бл. 35 тис. до н.е.). Має власні специфічні мутації MEH2, M242, P36 (ці мутації сталися у 20-15 тис. до н.е.). Ендемічна в Америці; наявна в етнічних групах Пн. Азії. У Європі й зокрема в Україні появу її пов'язують з гунами. До цієї меншини належить бл. 2-4% українців. У складі росіян носії групи відсутні (гунів не приваблювали лісові терени).

ГУНИ, МОНҐОЛИ, МАДЯРИ Y-гаплогрупа Q (~ 2 % українців). Y-гаплогрупа Q є у Сибіру, Середній Азії (а особлива підгрупа Q1a3a – у американдіанців). За однією з гіпотез, гаплогрупу Q занесли до Європи **гуни** у IV-V ст. Місцем появи Q вважають Центр. Сибір, де вона дотепер звична (серед селькупів 65%; рис К5). В Угорщині, де гуни по всіх руйнаціях перейшли до осілости, вона є у 2% населення, сягаючи в окремих гірських долинах Словаччини 5%. Групу Q має бл. 4% українців, що зіставне з часткою носіїв Q в Ірані (4%) або Туреччині (5%). На заході Європи цей відсоток менший (2-3% населення), серед росіян – найменший (1,5%). Не забудьмо, що десь над Дунаєм була шатрова столиця гунів, яку відвідала делегація римлян у 448 р. (Приск: [СИ, 85]) (пор. широколиций тип людей, відомий від Волги (калмичка на рис. **К6**) до угорців і українців з Карпат (так звані тураніди, рис. **К6**).

Гуни відомі китайцям як монгольське плем'я Hiung-nu. Вони були лише елітою орди, що увібрала в себе більшість тодішніх степових племен Євразії (пор. обличчя на бляшці зі степової України, рис. **К6**-3). Через кілька десятиліть степовики перегрупувалися і з *гунів* стали *аварами*, а частина орди *хозарами*.

Гунські топоніми. Тисячі людей в Україні щодня згадують гунів, називаючи імена сіл *ГУНичі* Жт, *ГУНча* і *ГУНька* Вн, *ГУНьки* Пл, Чг, *ГУНьківка* й *УНучки* Чг, *УНіж* ІФ, *ОНове* Кг, *ОНут* Чв, *ОНок* 2 Зк, *ХОНьківці* Вн, *ХОНяків* Хм, *ОНишківці* Рв, Тр, Хм, *ОНишки* Пл, *ОНишпіль* Жт; річки *УНява* ІФ, *УНячка* Лв 2, *ГУНище* і *УНава* Кв (вона ж *УНья* у 1159 р. і *УНова* у 1686 р.). Ця річка *УНава* перетинає Змійові вали з слідом пожеж кінця IV ст. (за валами думали відсидітися від гунів ґоти). Гунів знано і як *хинів* (зі слов'янським переходом У в И), і ці форми теж є серед топонімів України: *ХИНівка* і *ХИНочі* Рв, *ЛюбоХИНи* Вл, *РадоХИНці* Лв. На Дніпрі був поріг *УНук* (пізніше за логікою народної етимології поруч з'явився й "Дід"). Інші назви порогів: *ВОВНІГ* лат. alanic-us (пор. *ОЛОНЕЦ*, *ALANGo* РФ Ленінгр.), *ЛИШній* ірл. lāech 'воїн', *ЛОХАНський* гр. λόχον.δε 'у засідку, для засідки'.

Рис. К5. Гунські стоянки у Європі (за Амброзом)

Рис. К6. Фенотипи нашадків людей з Центральної Азії у сучасній Угорщині (1,2,4) та Україні (5–10) [Павленко, 588–593]; голова степовички з бронзової бляшки, знайденої у с. Чугуно-Крепинка Дц (3) [Tesori, 135]

Археолог А. Амброз звів на карту дані про розвідані стоянки гунів у Європі (рис. **6**) на їхньому шляху на захід до поразки від Риму і ґотів 451 р. на Каталаунських

полях у нинішній Франції. По Німеччині проліг туди зручний для руху орди вододіл, досі званий HUNS.rück, "Гунська спина" (височина).

Спадкоємці гунів авари теж "розписалися" на карті: с. *ОБРа.жі.ївка* (назва з "вбудованим" прикм. суфіксом тюрк. *-жи*), неподалік від с. Фотевиж См зі славетним скарбом аварських речей; с. *ОБЕР.тин* Лв і два с. *АВРа.тин* Жт, Хм 'бій з аварами': вододіл між ними має назву *Авратинська вись* (згадаймо "Гунську спину").

Гунські запозичення. Українські мовні свідчення живої етнічної пам'яті про гунів і аварів оприлюднив О. Стрижак: галичани досі згадують аварів у приказці "Обре, обре, сховайся добре!" (записана І. Франком) [Стрижак 1991, 139]. Це – не більше й не менше – пам'ять українців про події VI століття! А на Житомирському Поліссі відома лайка "У гуна!" [Стрижак 1988, 114]: але ж гуни разом зі слов'янами перемогли на Дніпрі ґотів у 376 році! Отже, це 1600-річний спогад українців, і в сусідів такого нема. З гунами мали прийти слова *корогва* і *мерин*. Татарський *баскак* звався у хозарів *тудун*, а у монголів *даруґа.чи* 'печатник', той, хто ставив печатку [Баскаков 1987, 40], – значить, про осідки саме гунської влади нагадують *ДОРОГО.ЖИ.чі* Кв, *ДОРОГИ.ЧІ.вка* Тр і місце коронації Данила Галицького – м. *ДОРОГИ.ЧИ.н* (тепер Drogiczyn). (Навряд чи свідомо обрав для такої події це місто з гунською назвою IV ст. Данило, васал монголів [Тищенко 2009, 90].) Словник зберіг ще гунські запозичення *ону.чі* букв. 'гунські', *каган* (з китайського *ке-куан* 'великий володар'), *каганець* 'олійний світильник' та ін. Старе урочище Дорогожичі у Києві насправді було "біля святого Кирила", – а навпроти нього за Дніпром – о. *Труханів*: пор. монг. *тархан* 'губернатор провінції у гунів' [Баскаков 1987, 41].

Л

Лібіґґаус (Liebieghaus). Музей мистецтв у м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина. Серед його експонатів є портрети з Фаюму.

Лінґвістичний навчальний музей КНУТШ (з офіційного звіту). "Перший у світі музей мов і мовознавства. Концепція музею, його структура і синоптичний метод викладання теоретично обґрунтовані й захищені у докторській дисерстації К.М. Тищенка "Метатеорія мовознавства" (Київ, 1992 р.). Музей створений 1992 р. наказом ректора Київського університету з ініціативи К.М. Тищенка і за активного сприяння університетського Товариства української мови (голова товариства – доц. В.Д. Радчук). Музей складається з 5 фондів колекцій матеріалів про мови світу і мовознавство, а саме: 1) фонду графічних експонатів; 2) фонду мовних звукозаписів; 3) фонду об'ємних експонатів; 4) бібліотечного фонду та 5) фонду предметів культури. Від 1992 р. експозицію музею розгорнуто у приміщенні № 455 головного корпусу Київського університету.

1. Фонд графічних експонатів включає понад 300 ватманських аркушів формату а1 унікальних авторських кольорових графічних робіт, які ілюструють різні аспекти і вузлові проблеми науки про мови світу. Ці графічні роботи створював понад 40 років за єдиним планом засновник і завідувач музею проф. К.М. Тищенко і студенти під його керівництвом та за його ескізами. Вказані роботи являють собою географічні схеми, карти, кольорові таблиці та графіки, зразки різних систем письма, шрифтів, алфавіти мов світу тощо.

2. Унікальний в україні фонд мовних звукозаписів зразків усного мовлення близько 100 мов світу з планшетами до них, що містять збільшені письмові уривки записаних на магнітоплівку текстів. Фонд започаткували наприкінці 1950-х рр. проф. А.О. Білецький та доц. Т.С. Міщенко, згодом його переписав на нових носіях і значно розширив проф. К.М. Тищенко. цінні та рідкісні звукозаписи передали до фонду А. Пісович (Краків, 1976), А.С. Чегодаєв (Київ, 1980), Т. Рантакауліо (гельсінкі, 1984), викл. Е. Бабасе (Віторія-Ґастейс, Країна Басків, Іспанія, 1991), проф. М. Уокер (Кардиф, 1992), Е. Кароф (Бретань, Франція, 1993), В.В. Поломаний (Київ, 1994), проф. Н.Ф. Баллоні (Рим, 1995), проф. А. Памєс Бертран (Ґранада, 1996) та

ін. Зібрані записи включають тексти різними мовами – від чукотської до африканських, від норвезької до японської. майже повністю представлені мови Європи.

3. Фонд об'ємних експонатів містить предмети культури, муляжі й макети об'єктів, причетних до мовної проблематики (фестоський диск, баскійська меморіальна стела, індонезійський музичний інструмент анклунґ, копії клинописних табличок з Сирії від проф. О.Є. Семенця, камінь з порогу на р. Радоробель Жт та ін.).

4. Бібліотечний фонд містить книжки багатьма мовами світу, в тому числі з авторськими дарчими написами музею від видатних лінгвістів, колекцію букварів мовами світу, зібрану й подаровану музею доц. І.І.Магушинцем, підручники й посібники як з поширених, так і з рідкісних мов світу.

5. Фонд предметів культури, які становлять країнознавчий фон для окремих тем експозиції: національна символіка, прапори країн світу (оригінали на тканині та зменшені паперові копії), кольорові репродукції краєвидів, етнографічні сувеніри з країн Африки, Європи, Азії, Америки, подаровані музею відвідувачами і колишніми студентами".

За статутом, музей має три основні функції: навчальну, наукову, освітню. За 25 років існування музею його експозицію засвоїли понад три тисячі студентів І курсу спеціальності східна філологія (семінарські заняття з курсу "Основи мовознавства" за розкладом упродовж двох навчальних семестрів). Під грифом музею видано десяток монографій з історії мовних контактів. Різноманітні тематичні екскурсії в музеї відвідали понад 11 тисяч екскурсантів.

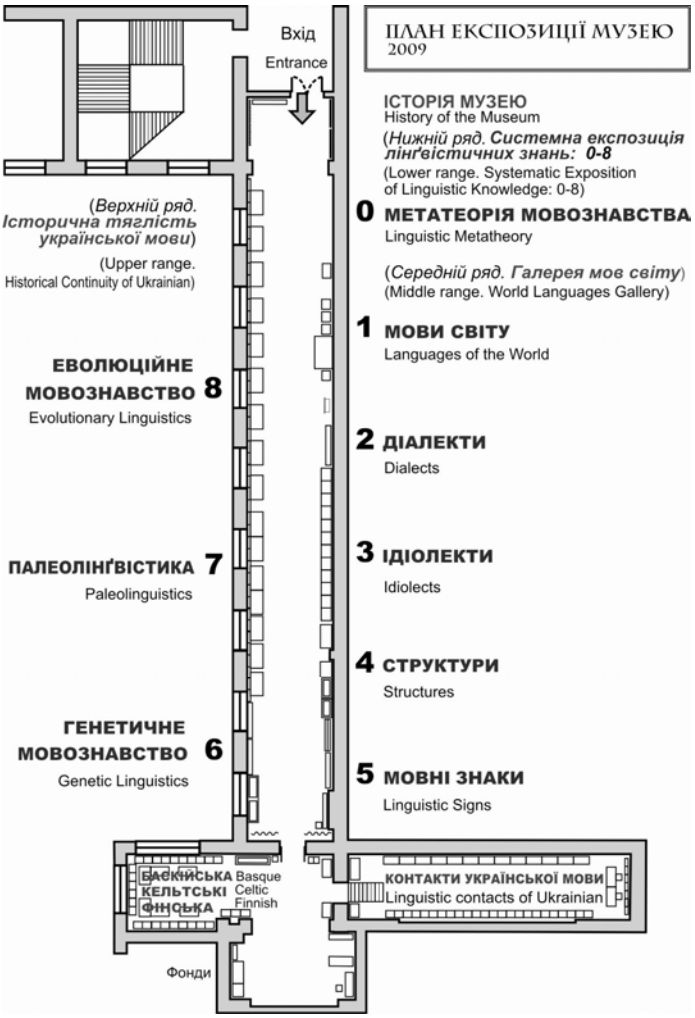

Рис. Л1. План експозиції Лінгвістичного навчального музею КНУТШ

Лувр (Louvre). Всесвітньо відомий музей у Парижі. Серед його численних експонатів – пізньоримський портрет молодиці з Гермополісу.

М

МАВРИ, див. III. E1b1b; T (Y-гаплогрупи).

МАЛІ ҐОТИ Й МАЛОРОСИ. Життя святого Сави детально описане (див. [Вольфрам, 124-126]). Він прийняв мученицьку смерть 12 квітня 372 р. і був шанований ґотською церквою разом з іншими двадцятьма п'ятьма мучениками часів гонінь **Вінґурих**а [Вольфрам, 126] (пор. *Вигурич-і*). Ґотська церква Вульфили мала свою паству – Gothi minores 'малих ґотів' на Правобережжі **Дунаю**. Як підкреслює Х. Вольфрам, Йордан, сам балканський ґот, "зовсім не випадково... називав ґотів Вульфили "малими ґотами". У політико-географічній термінології римлян означення "*малий*" додавали до народів і країн, *причетних до Імперії*, тоді як означення "великий" означало "зарубіжний, не підкорений, вільний". У такий спосіб протиставляли: ґерманські провінції Римської імперії [*Малу Германію* Germania minor (Pomponius Mela.

De Situs orbis descriptio. – К.Т.)] – ...Великій Германії (Γερμανία μεγάλη) на схід від Рейну, *Малу Скіфію* (Scythia minor) у римському діоцезі Фракія – величезній Великій Скіфії (Scythia magna) на північ від Чорного моря, римську *Малу Азію* (Asia minor) – неримській частині континенту Азія. Малі ґоти Вульфили були, отже, римськими ґотами на відміну від диких натовпів Фритиґерна" [Вольфрам, 123]. Примітка: "На згадану в тексті політико-географічну термінологію звернув (нашу) увагу в бесіді Еванґелос Хрисос. Невдовзі він має детально про це написати" [Вольфрам, 123, прим. 67].

У О.Трубачова: "Було б дивно розуміти magna Grecia ["Велику Грецію"] в Сицилії та Південній Італії як "давнішу, первісну" Грецію (!), тлумаченя тут може бути лише одне: 'вторинно освоєна' Греція, це ж стосується *Великобританії* порівняно з континентальною *Бретанню*. Такі пари як Scotia minor 'Ірландія' і Scotia maior 'Шотландія'... вказують напрям міґрацій: завжди в бік, позначений складником 'великий' в розумінні 'новий, новоосвоєний'. Ніякої політичної "величі" чи звеличування цей епітет не має, і мені вже не раз доводилося звертати на це увагу читачів... Історично вірогідні приклади: *Малоросія* → *Великоросія*" [Трубачев 2003, 264]. Отже, серед цих пар були і дві країни ґотів: Gothi minores "малі ґоти" (охрещені) і *Gothi maiores. Стара семантика починає розмиватися з пари понять Langobardia Minor і Maior.

Марімон, Musée royal de Mariemont у м. Морланве (Morlanwelz, Бельгія). Скромний експонат з його багатих колекцій – характерний портрет парфянина з теракоти на обкладинці нашої книги [parthian_mus_mariemont.jpg].

МЕСОПОТАМЦІ, див. III. J (Y-гаплогрупа) – на літеру Й.

МЕТОДОЛОГІЯ: ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИСНОВКІВ З ФАКТІВ. "Одна й та сама група фактів, залежно від способу розташування, дає серії незвідних до єдності результатів. Ми розміщуємо групу за логічним зв'язком", або за генетичним, психологічним, моральним. "Та й сам принцип причинності можемо вибирати чи у ширшому, чи у вужчому сенсі" [Белый, 106-107].

МЕТОНІМІЧНА ЧАСТИНА ТОПОНІМІВ І ПРІЗВИЩ. Слова є не більше, ніж скороченнями для позначення багатьох чуттєво сприйманих речей (Енгельс, 215). Топоніми і прізвища іноді мають метафоричну природу (Вовк, Кулик). У більшості ж це метонімії (Камула, Малдрики; Нагачівка, Галамага).

МОНГОЛИ, див. III. "Ку" Q (Y-гаплогрупа).

mt-**ГАПЛОГРУПИ** УКРАЇНЦІВ. Існування мітохондріальних гаплогруп зумовлене успадкованими характеристиками материнської ДНК. Як приклад "об'єднавчої відмінності" населення України можна навести просторовий розподіл mt-гаплогрупи T2 (рис. M1), з очевидністю однаковий на всій території України. Підгрупи T2c і T2d, здається, мають близькосхідне походження; з'явившись тут у часи найбільшого зледеніння, вони згодом поширилися на захід до Європи.

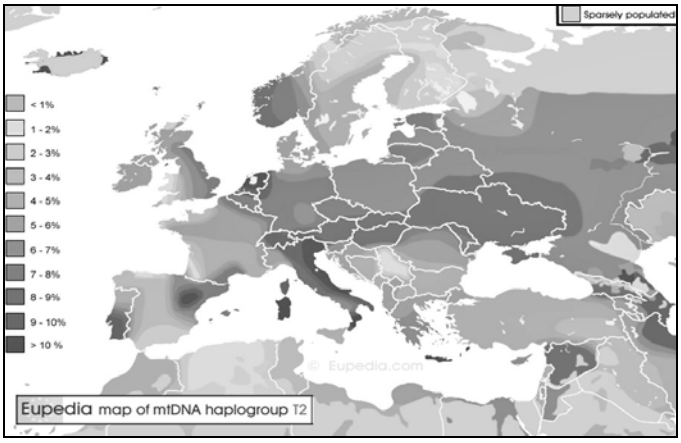

Рис. M1. mt-гаплогрупа T2 [Eupedia]

N

N ("фінська") Y-ГАПЛОГРУПА. Разом з групою O входить до складу підгрупи NO (M214) великої групи M з мутаціями M526 і P256. Має власну специфічну мутацію M231. Поширена в етнічних групах крайньої півночі Євразії, особливо черед уральських народів. В Україні появу її носіїв пов'язують з міграціями лівів у складі прибульців зі Скандинавії у IX–X ст. До цієї меншини належить бл. 7% українців.

ФІНИ – Y-гаплогрупа N (~ 7,3 % українців). Y-гаплогрупа N звичайна серед фіномовного населення від Скандинавії до Сибіру (див. III. ГЕНЕТИЧНИЙ СКЛАД УКРАЇНЦІВ), але відома й у Кореї та Японії. У Європі група N має високий показник серед фінів (58%), литовців (42%), латвійців (38%), естонців (34%), росіян (23%; на півночі

Росії до 42%; рис. **1**). Учетверо менше її носіїв серед чехів і українців (по 6%), поляків (5%), ще менше у словаків (4%), сербів, хорватів і білорусів (по 2%?). В інших слов'ян (і мадярів!) її немає. На початку бронзової доби ІЄ. кочовики R1a з північної смуги степу і лісостепу змішалися з місцевим фіномовним населенням (групи N1c1), що й видно з наведених даних для Прибалтики і прилеглих районів Росії. Фінський тип облич упізнаваний в Україні (рис. **2** – угорець з уральськими рисами; лапландці з Норвегії; фіномовні меншини Росії – носії людиківської, карельської з Твері [Virtaranta, 69, 70], марійської мови).

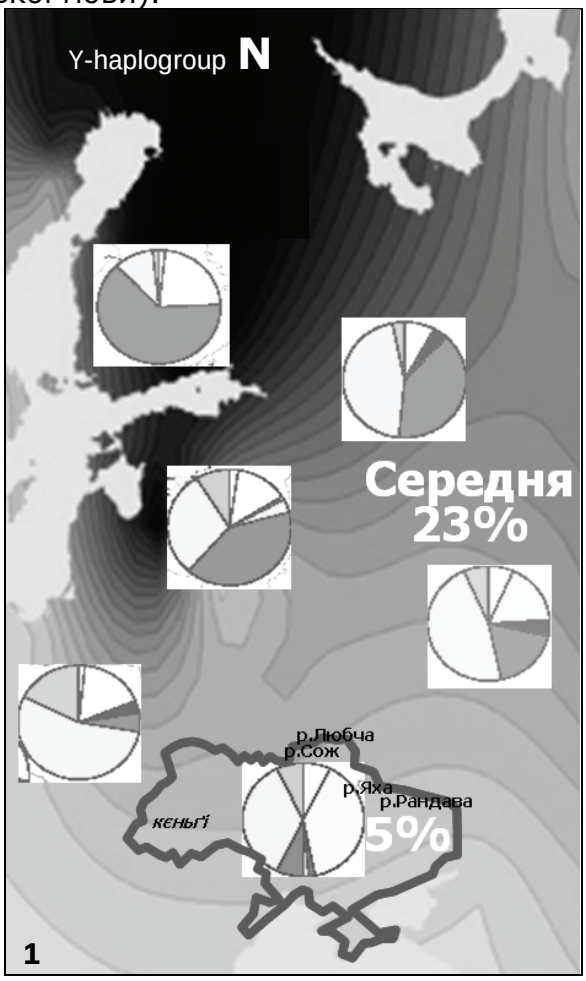

Фінські топоніми. Це виключно гідроніми (назви річок): їх усього декілька, переважно уздовж північно-східного кордону України: р. *Сож* Чг (з фінс. susi 'вовк' [Топоров, Трубачев, 208]), р. *Яха* См (пор. фін. joki 'річка'), р. *Рандава* Хк (пор. лівс. randali 'ліви'), р. *Любча* Чг, можливо й р. *Либідь* Кв (літописне Любь = Либь 'ліви' – фіномовне плем'я).

Фінські запозичення. 1. Укр. ***дуб***, відоме усім слов’янам. пор. фін. tammi, морд. tumo, tumă (балтійська має інше слово – *anžõlas 'дуб'. Певні сумніви викликав брак типово фінського чергування **mp/mm** у гаданому фінському першоджерелі, що немовби суперечило його питомому характеру. Однак незабаром пряме підтвердження гіпотези В. Топорова і О. Трубачова дав О.Матвєєв, вказавши два карельські гідроніми біля Онезького озера. Це р. *Тамбица* і затока *Тамбич-Лахта*, назви яких "відображають найдавнішу звукову форму основи, що відповідає формам праслов. *tombъ ~ *dombъ" [Матвеев, 200]. Там само вдалося розшукати ще два села з назвою *Тамбица*, крім того *Тамбицы-Речка* на березі Онезького озера, *Жилая Тамбица*, *Тамбичозеро-Наволок* [Encarta].

2. Укр. ***сом***, прасл. *somъ. Це, також загальнослов’янське слово, – єдине фінське запозичення у слов’янських мовах, яке має балтійські відповідники: лит. šãmas, латс. sams 'тс.' – зате без вірогідно близьких форм в інших ІЄ. мовах. Джерелом могли б бути фінс. sampi 'осетер, велика риба, цар риб', мар. šamba 'минь', мансі šupu 'сом', – див. [SSA, 3, 153].

3. ***Щука***: прасл. šč(i)aukā [SSA, I, 147], укр. *щука*, *щупак*, польс. szczupak, нлуж. šćipeł, при фін. hauki 'щука', удм. tšipei 'тс.' [Топоров, Трубачев, 246, так і не враховано в SSA]. В. Топоров і О. Трубачов спеціально зазначили, що фіноугорська етимологія слов. šču̯ka дає змогу по-іншому тлумачити існування варіантів з суфіксом **-p-**, – як відображення різних форм прафінської парадигми. Сюди ж ест. haug (одн. ha̲vid), діал. ha̲vi; водс. áutši, hauki, род. відм. ha̲vve [SSA, I, 147].

4. Укр. ***щур***, польс. szczur 'тс.', – пор. морд. tševeŕ, tšejeŕ, šejër, удм. šîr, фін. hiiri 'миша'. Як зазначають В.Топоров і О.Трубачов, "менше поширення слова *ščurъ у слов'янській (лише в північній частині слов'янського світу, крім російської) змушує говорити про пізніший час запозичення, аніж для ščuka. Але й це запозичення передувало добі східнослов'янської експансії" [Топоров, Трубачев, 247]. Діалектологічне картографування назв *щура* у загальнослов'янському масштабі (за даними [ОЛА 1988, 50-51]) також дає змогу краще уявити обставини запозичення слова щур з фінських мов, як з'ясовується, цього разу при повсюдній у Польщі формі szczur.

Чи могли взагалі потрапити до української фінізми, яких нема в російській? Оскільки їх відомо вже чимало, то, виходить, могли: *журба*, *журливий*, *кволий*, *кульгати*, *шкандибати* тощо. Залишається дізнатися: яким шляхом? "...Саме через лівів, куршів і карел (у потоці варягів з Балтики) могли бути засвоєні у нас лише у VIII-IX ст. (!) досі хронологічно не досліджені "сепаратні" фінізми української мови: *кульгати*, *шкандибати*, *журба*, *кволий*, [*шамотіти*, *шомратися*] (прізвище *Шамота*), карпатс. [*кєньґі*] 'зимові шкарпетки, великі черевики'. Прототипами їх виступає не просто фінська лексика, а слова географічно південних фінських мов (лівська, куршська, естонська), які щоразу пояснюють звукові особливості, збережені у наведених українських запозиченнях: це ест. kulgeda, лівс. kāndatə, surm смерть (лап. sorbme), kūoľiji ! помираючий, карел. samota квапитися (мансі šōm-), лів. keŋgə (при фінс. kengät) 'постоли' [пор. Тищенко 2006, 74-78]. Зі скандинавських мов норвезька теж засвоїла цю назву від фінів: постоли – норвезькою так само käng [SSA, 343]" [Тищенко 2011, 420].

НЕСПОДІВАНЕ У НАУЦІ. "Джерело відкриттів міститься поза сферою раціонального міркування" /Беверідж, 130/, проте, отримане "**первісне відкриття — наче руда з копальні: його ще треба очищати**" /Беверідж, 130/ і збагачувати. Тут і з'являється поле для застосування "лопат логіки" /де Боно, 27/ — "аби вбудувати нове знання в загальну наукову споруду" /Беверідж, 128/. "**Систематичне впорядкування даних** виявляє пробіли в міркуваннях або **вказує непомічений раніше напрямок дослідження**" /Беверідж, 126/. При цьому "положення, які здавалися спочатку "очевидними", після письмового їх сформулювання внаслідок критичної переоцінки можуть бути відкинуті" /Беверідж, 126/.

"Передбачити епохальне відкриття неможливо, бо воно часто суперечить наявним знанням" /Беверідж, 51/. **Сама сутність дослідження веде до неконформірзму**: "Аби дістатися до джерел, треба плисти проти течії" /Лец, К419/. При цьому, "великі можливості приходять до всіх — лише більшість їх не помічає" /Ченніній, В138/. Тому "треба вчитися слухати — бо нагода часом стукає зовсім тихо" /Джексон-Браун, М335/, "але **не думайте, що нагода вдруге постукає до ваших дверей**" /Шамфор, Б83/. "Хто не вірить у збіг обставин – проґавить його" /Морандотті, К395/. "**Як ти не чекаєш зустріти несподіване — то й не зустрінеш його: уникає воно досліду, і нема до нього** [раціонального] **шляху**" /Геракліт, фраґмент 18/. Справді, "**випадкові відкриття робить тільки підготований розум**" /Паскаль, Н52/, і „істина лине лише назустріч тому, *хто її шукає*" /Мінуцій, Н661/.

"**Найрідкіснішою є відвага мислити**" /Франс, М223/. Є і своя ціна творчих досягнень: "що більше заглиблюєшся у незвідане, то менше коло тебе супутників — а коли випередив досягнуті іншими рубежі, то залишаєшся сам" /Сельє, 14/.

П

ПЕРИФЕРІЙНИХ АРХАЇЗМІВ ПРАВИЛО. Якщо на краях ареалу збереглися острівці однакових форм, значить колись вони були й на всій території ареалу. Деталі й ілюстрації див. [Тищенко 2007, 85, 79 (рис. 5-4/6)].

ПОЛІТИКА ДЕІСТОРИЗАЦІЇ ТОПОНІМІЇ В СРСР. "Географічні назви в усьому світі вважають якнайціннішими пам'ятками історії і культури народу", але СРСР був "єдиною країною у світі, де протягом семи десятиліть... безжально нищено *історичну пам'ять народу* [*в*] *топонімії*. Топонімія зазнала такого ж геноциду, як репресовані народи: слідом за насильним виселенням німців Поволжя, кримських татар, калмиків... негайно йшло знищення національної топонімії... Цю діяльність, спрямовану на руйнування історичної пам'яті народу, було здійснювано

аж ніяк не стихійно і постійно реґламентовано вищими органами радянської влади" (у **1923-1936** рр. ЦВК ***щороку*** приймав відповідні декрети і постанови) [Поспелов, 6-8].

З карти принципово усунуто етноніми *всіх народів світу*, *які залишили тут історичний слід*: 8 назв від основ *ЧЕХ-/ЧЕС-*; 8 – *УГЕР-*, 8 – *ТУРЧ-*; 6 назв *БОЛГАРка* тепер "Родники", "Суходіл" Мк; "Клин", "Климівка", "Надрічний", "Підгірний" Од; *АРНАУТка* (тур. arnavut 'албанець') – "Комишани" Хс, *АРНАУТівка* – "Дорошівка" Мк; ***Далекий РИМ*** "Самоткань" Дп; *БРИТАНи* Хс, Чг – "Дніпряни" і "Дуболугівка". Усунуто 3 назви від основи *ІЗРАЇЛ-* Тр, Вн, Кг; 3 – від основи *ВІРМЕН-* Хм [пор. Боплан 1650, 33], 4 – *ЛИТВ-* Вл2, Кв, Зп; с. *КИРГИЗ* стало спочатку "Віттенбергом", а далі "Малоярославцем Першим" Од; *Баш-КИРГИЗ* "Ярке" Км; *КИТАЙ* "Червоний Яр" Од, *Кот-КИТАЙ* "Острівне" Од, *МАНЬЧЖУРія* Вн, Мк – "Садовий" і "Довгий", і навіть *БЕРБЕРИ* – "Марціянове" Од. Світ отримав урок «радянської дружби народів» і з історії, і з географії, і з етики. Ідеться не про те, чи нові назви кращі чи гірші: вони антиісторичні.

До мікротопонімів ці заходи не дійшли, і тому "попередні віки" засіли в урочищах, присілках і кутках. Від Старої *ВАНДАЛинки* і Нової *ВАНДАЛинівки* залишилися урочища біля нп Черняхівське і Адамівка Од. Досі таки є район *МОЛДАВанка* в Одесі, присілки *ФЕРДИНАНДівка* у с. Ставчани, *КАШТЕЛян* у с. Стовпин, *ГРИНьчуки* і *ПУНІ* у с. Голокам'янка Лв [СГУ, 244, 583; АТП, 766], кут *КЕРЕКгедь* с. Рокосів Зк [СГУ, 245], прис. *КІШпоток* у с. Данилове Зк [СГУ, 252], бол. *ЯНьове* у с. Голубин Жт Романів [СМГУ, 193], ур. *ТАТАРський вивіз* у с. Стецева ІФ і ур. *ТАТАРка* у Києві, ур. *Череваха-ЛЯС* Жт [СГУ, 603], куток *Чортала* у с. Краснопілка Вн [СГУ, 614], також *Скоропадська* гребля у Глухові См, ст. *Клевань* – і досі на подив ціла назва *Мазепинці* Кв (зате *Мазепинці* Хм, Вн знешкоджені: тепер "Ключівка" і "Лісогірка").

Те, що історичний слід контактів з цілим світом нищено у топонімії планово, як колись архіви Старої Запорозької Січі, видно з самої форми "старих" (заборонених) назв. Довідник АТП-1947 вміщує перелік "старих і нових найменувань" на 82 сторінках (!), кожна по 30-40 топонімів, разом бл. 3 тис. назв. Список перейменувань у довіднику АТП-1974 у 80 разів коротший. Але за цей час форми нищення топонімії вдосконалено: 14 с. займає перелік "населених пунктів, об'єднаних з іншими поселеннями, а також включених в смугу міст і смт". При цьому лише у 4 областях за 27 років зникли ще 322 історичні назви (Од **125**, Хк 77, См 69, Лв 41). Далі йде перелік "населених пунктів, знятих з обліку у зв'язку з переселенням" їхніх мешканців (15 с., найбільші топонімічні втрати у Хк **91**, Дп 62, Км 60, Хс 55). І, нарешті, ще 25 с. змін в АТП лише "за час складання довідника": нові об'єднання, зняття з обліку тощо.

Сьогоднішній підсумок і райдужне майбутнє цих процесів: у 1947 р. в Україні обсяг зафіксованої в топонімах історичної пам'яті включав назви **42422** сіл, у 1973 – 31077 сіл, у 1991 – 28845, у 2013 – **28441**. За роки незалежності з тих самих причин зникли назви ще 404 села, половина з них – у 4 областях: Кв **79**, Хк 62, Пл 52, Жт 42. За 67 років пам'ять поменшала майже на **16 тис**. назв, це 38% її вихідного обсягу. Для порівняння: майже удвічі менша Німеччина зберегла бл. **60 тис**. назв міст і сіл. І всі вони – історичні.

Як зазначає Є. Поспєлов, "характерною рисою радянської меморіальної топонімії є її нетривалість, швидка зміна назв залежно від політичної кон'юнктури" [Поспелов, 14]. Справді, *Маріуполь* – побув "Ждановим" і тепер знову Маріуполь Дц, *Романів*[1] – побув "Дзержинськом", але тепер знову *Романів* Жт, *РАДЗІВІЛів* – побув "Червоноармійськом" Рв і став Радиволовим, *Луганськ* двічі був "Ворошиловградом" і знову ставав Луганськом.

Насправді радянська традиція перейменувань успадкована від царату: *Катеринослав* за Павла I був "Новоросійськом" (1796-1802), далі Катеринославом, від 1926 р. "Дніпропетровськ", тепер "Дніпро"; відомий з літопису *Звягель* 1793 р. став "Новоградом-Волинським", далі був Звягелем (1918-1928) і знову "Новоградом-Волинським" Жт (УТРИЧІ довша назва). Під третім за свою історію ім'ям відомі: смт *Горошки* – у 1912-1921 рр. "Кутузов", відтоді "Володарськ-Волинський" (графічно УТРИЧІ довша назва) Жт; *Хабне* – "Кагановичі", тепер "Поліське" Кв; *Юзівка* – "Сталіно" (1938-1961), нині "Донецьк"; с. *Янчинці* – Іванівці, нині "Радянське" Хм (зате *Івахники* – Яхники Пл); *Янів* – "Іванівка", нині "Долина" ІФ; *Шалаші* – "Юзвин", нині "Некрасове" [пор. Боплан 1650, 23, 36]. Ще довший шлях перейменувань пройшли м. *Новоногайськ* – "Бердянськ" (вже у XIX ст.), далі "Осипенко" (1939–1958) і знову "Бердянськ", *Божківка* – "Бунге" (до 1920-х рр.), "Юнком", "Юнокомунарівськ" Дц, *Єлисаветград* – "Зінов'євськ" (1924-1934), "Кірове", "Кіровоград" (1934-2016), тепер "Кропивницький", *Шарукань* – "Зміїв", "Готвальдів" (1976-1990), знову "Зміїв".

[1] "Назви, утворені від імператорського прізвища *Романов*, були викорінені у перші роки радянської влади... Те, що деякі з цих назв були непричетні до царської династії, до уваги не брали" [Поспелов, 9].

Формально у цій же групі ідеологем опинилися такі ознаки радянського редагування історії, як *Проскурів* – "Хмельницький" Хм, *Переяслав* – "Переяслав-Хмельницький" Кв, *Фернатія* – "Кармалюківка" Од, *Станіславів – Станіслав*, від 1962 р. "Івано-Франківськ" ІФ; *Янів* – від 1945 р. "Івано-Франкове" Лв; селу *Нагуєвичі* Лв, де народився І.Франко, щойно повернуто його історичну назву.

Є ще сотні «стихійних» перейменувань з тепер уже забутих причин. При достатньому продовженні цей процес міг би остаточно затерти всю реально успадковану історичну картину: *Кильтень* – став "Надлаком" Кг [СГУ, 250], *КАРАНЬ* – "Трубайлівкою" Кв, *ЧАЛовка* – "Гуживкою" Чг, *Нориця* – "Галаганівкою" Чг, *Пустоварня* – "Городищем-Пустоварівським" (У 2½ рази довше) Кв, *Баба* – "Верхньозорянським" Хк (УЧЕТВЕРО довше) [СГУ, 25], *Волове* – "Міжгір'ям" Зк, *Сапогове* – "Мирополем" Жт, *Жеб'є* – "Верховиною" ІФ, *Кам'янка-СТРУМИЛова* – "Кам'янкою-Бузькою" Лв, *Нетребка* – "Пекарями" Чк, *ЯЗЛовець* – "Яблунівкою" Тр, *Свистільники* – "Світанком" (1973) ІФ, *Березовиці* – "Іванчанами" Тр, *Синжер* – "Жилівкою" Чв, але *Нові СанДЖари* – Новими Санжарами Пл. Не дивує, що *Сталінешти* перейменовані на "Стальнівці" Чв, – але це зроблено у 1947 р.! [АТП-1947, 1020]. Оцінку ставлення до історичної пам'яті дав Є. Поспєлов у першій фразі свого словника перейменувань: "Всі 74 роки існування Радянського Союзу в ньому панувала топонімічна вакханалія" [Поспелов, 3]. Процес плановий, однак не абсолютно ефективний: пор. "*Кудлянка* – неофіційна назва с. Архангельське Дц Ясинувата" [СГУ, 299].

По виселенні татар і знищенні татарських кладовищ заборона відразу 1000 успадкованих ойконімів Криму 1944 р. залишила його без ознак кількох століть історії. Цей стан дотепер триває – адже *Алі-бай* досі "Уварове", *Аранчі* "Суворове", *Айбар* і *Катерлез* – "Войкове", *Аутка* "Чехове"; *Караджа* "Мартинівка", *Караджанай* "Самокиші", *Алма-кермен* "Миронівка", *Сюрень* "Танкове", *Ангара* "Перевальне", *Карасубазар* "Білогорськ", *Арпат* "Зеленогір'я", *Баксан* "Міжгір'я", *Чурюк-Чокрак* "Курганне", *Коз* "Сонячна Долина", *Тав-Бодрак* "Скалисте", *Чубаш* "Приозерне", *Чурюк* "Міжозерне", *Байдари* "Орлине", *Ускут* (*Скути*) "Привітне", *Ближня Байбуга* "Ближнє" [СГУ, 28]. *Карагач* тепер "Кизилівка", *Таш-Алчин* – "Краснопілля", *Ташкой* "Велике", *Ташкора* "Чорнокам'янка". Однак тисяч назв гір, річок, урочищ не змінено, бо ніяк не чекали, що детальні карти стануть несекретними. Разом з татарськими усунуто чимало грецьких назв; *Ай-Серез* – "Міжріччя", *Ай-Тодор* "Гористе", *Кастрополь* "Дачне" і навіть *Ай-Василь* Василівка. Заразом *Скеля* стала "Орлиним", *Нова Чоботарка* "Червоним", *Фонтанівка* "Долинівкою". Як згадати, що прототипом збереженого *Чонгару* Зп є Джунґарія, а втраченого *Ускут* (*Скути*) Км – скіфи, то стає ясно, що́ обірвалося у Криму з появою "Привітних" і "Гористих".

Тоді ж татарський слід затерто і в інших областях України: 26 назв сіл від основи *ТАТАР-*: *ТАТАРИськи* "Ставище" Хм; *ТАТАРська Гірка* "Анисів" Чг, *ТАТАР-**БРАНКА***! "Орелька" Дп та ін., *Каракул* "Жовтневе" Од, *Чага* "Петрівка" Од, *Аул* "Юрківка" Зп, *Чекрак* "Добрівка" Зп, *Карачокрак* "Підгірне" Зп, м. *Ногайськ* "Приморськ" Зп [СГУ, 558]. Зникли *ГАСАН-Аспага*, *ГАСАН-Батир* Од, *Геленжик* Зп; дві назви СУЛТАНівка Рв, См замінено, а дві СОЛТАНівка Кв залишено. *МАМАЇвка* – тепер "Удайці" Чг, *МАМАЇвщина* "Барвінковий" См, *МАМАЙка* "Підгайці" Кг. БАТИЄва Гора у Києві ще є, *БАТИЇв* так і не став "Грушками", а *ПідБАТИЇв* – "Гайком" Лв.

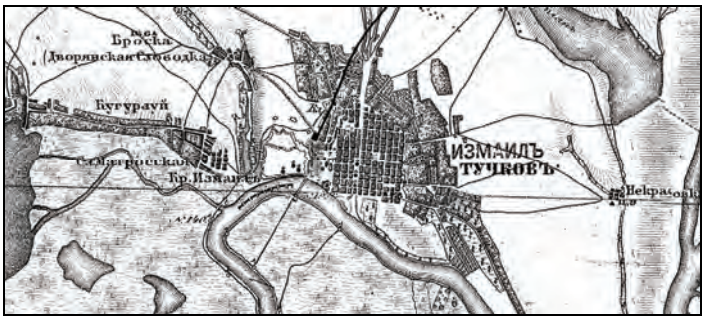

Рис. П1. Місто Тучков з пізнішим додруком; з заходу – фортеця Ізмаїл (Карта Шуберта)

По взятті Ізмаїлу 1790 р. народився перший гімн катеринінської Росії на слова Г. Державіна – полонез "Гром победы, раздавайся! Веселися, храбрый Росс, Звучной славой украшайся. Магомета ты потрёс". Тоді у "Новоросії" з'явилися патріотичні назви селищ *Царичанка*, *Єлизаветівка*, *Суворове*, по війні 1812 р. додані *Бородіно*, *Малоярославець* Од. Але сам *Ізмаїл* зопалу зроблено "Тучковим" (потім знову Ізмаїлом Од), *Анчокрак* "Тарутиним" Од, *Чабан-Бунар* "Удобним" Од, аул *Хаджибей* – м. "Одесою". Історичні назви Донбасу також спонукали до вивчення його історії, але оскільки в ній знову забагато тюркських назв, то *Старокарань* стала "Гранітним" Дц, *Карачурине* – "Світлим" Дц, *Чермалик* "Заможним" Дц, *Темрюк* "Старченковим" Дц, *Чапохума* "Федорівкою" Дц, *Аргин* "Роздольним" Дц, *Бахмут* від 1924 до 2016 р. пробув "Артемівськом" [СГУ, 35].

ПОМИЛКИ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. "**Суверенність мислення здійснюється в людях, що мислять вкрай несуверенно, а пізнання — в ряді відносних заблуджень**" /Енгельс, В145/. При цьому убезпечити себе

від помилок практично неможливо: "помилкове усюди навколо нас і закрадається за щонайменшої нагоди" /Ніколь, Ш144/. Що більше, "**сумнівів нема: помилка є правилом — а істина її окремим випадком**" /Дюамель, Ф151/. Але, "якщо ти зачиниш двері перед помилкою — правда лишиться надворі" /Таґор, М16/. Раз повсюдності помилок не уникнути — їх доводиться брати до уваги. "Мірою розумових здібностей людини вважають швидкість знаходження і відкидання помилок" /Бартлет, Ш87/, — у тому числі і власних. Таким чином, **у своєму нормальному стані "наука спирається не лише на істину — але й на помилки"** /Юнґ, М393/.

"Читаючи, слід ані заперечувати й відкидати, ані беззастережно вірити на слово, — слід зважувати й міркувати" /Бекон, А22/. „Як не висловлено протилежної думки, то з чого вибирати краще?" /Геродот, Н694/. Адже нерідко „протилежністю істини є інша істина" ! /Вольфром, Н663/. "Просуваючись уперед, наука щораз перекреслює сама себе" /Гюґо, В133/, — так і "**словники й географічні карти безупину зазнають виправлень**" /Доссі, К243/ (але ж ними весь час при цьому користуються!), — і "кожен з наших принципів може бути спростований або принаймні змінений дальшим проґресом" /Гекслі, В50/.

„Людина, що мислить, звичайно займається тим, що прагне узгодити своє уявлення про речі з новими фактами, які його спростовують. У цьому зсуві, у цій зміні думки, *у цій свідомій поправці й полягає істина*, тобто урок, даний життям" /Камю, Н654/. "**Істині** анітрохи не шкодить, як її хтось не визнає" /Шіллер, В150/. Навпаки, **ніщо так не сприяє її перемозі, як опір** /Ченнінґ, В149/. "Істина — донька часу, а не авторитету" /Бекон, В150/, адже „критерієм істини є досвід" /Кампанелла, Н659/. "Істина може бути невизнана багатьма — але не перестає від цього бути істиною" /Спіноза, Н87/. Мало того, лише "**меншість може мати рацію — більшість завжди помиляється**" /Ібсен, Н145/, та й не дивно, бо "**думка більшості — це думка найменш здібних**" /Паскаль, М227/. „Де немає арґументів, там є «думка колективу»" /Лихачов, Б28/. "**Натовп завжди вирішить, що від розп'яття слід звільнити Варавву**" /Кокто, М371/. І навіть "коли 50-мільйонний народ каже дурницю — це все одно дурниця" /Франс, А66/. Тому, "**якщо ви опинилися випадково на боці більшості — це безперечна ознака, що час змінюватися**" /Твен, Н143/.

ПРОНИКНЕННЯ ІНШОМОВНІ – за В. Мартиновим, на відміну від культурних запозичень (до кількох мов), це інфільтрація певних іншомовних прототипів до двомовного середовища: див. *Мартынов В.В*. Славянский, италийский и балтийский (глоттогенез и его верификация) у кн.: // Славяне. Этногенез и этническая история. – Л., 1989.

"Стара суперечка послідовників Шлейхера і Шмідта про становлення мов шляхом розходження (диверґенції) та сходження (конверґенції) давніх діалектів триває дотепер... Відлуння цієї супереки чутно і в сучасних підходах до балто-слов'янської, індоєвропейської та ностратичної проблем. Тим часом накопичено достатній досвід компаративістських досліджень, аби відкинути всілякі сумніви у постійному співіснуванні диверґентних і конверґентних процесів становлення й розвитку мов.

Зміни мовного стану, зумовлені внутрішніми системними чинниками, трактують як диверґентні й безперервні. Зміни мовного стану, зумовлені зовнішніми контактними чинниками, – як конверґентні й переривчасті. *Кількість і послідовність станів певної мови, зрештою, залежить від числа мов, що вступили з нею у певні стосунки, і послідовністю, у якій ці стосунки реалізовані*...

Якщо виключити *культурні **запозичення***, які звичайно *поширюються на багатомовні ареали*, то парні стосунки між мовами можна звести до двох типів: контактного і субстратно-суперстратного. Саме ці типи стосунків передбачають просторово-часову стратифікацію даної мови. Контакти зумовлюють лексичні ***проникнення*** (інфільтрації) через межі зон діалектних континуумів, з *виникненням двомовності у порубіжних районах*. Субстратно-суперстратні стосунки – лексичні й граматичні проникнення з виникненням двомовності на всій території залучених діалектних континуумів".

ПРОТОТИП (АРХЕТИП) ІНШОМОВНОЇ РЕПЛІКИ – іншомовне слово, від якого походить його репліка в іншій мові.

P

R1a – "скіфська" Y-ГАПЛОГРУПА. Разом з групою R1b входить до складу більшої групи R (M207, P36), а та разом з групою Q – до складу великої групи P з мутаціями M45, 92R7, M74/N12 (мутація M45 сталася бл. 35 тис. до н.е.). Має власну специфічну мутацію M17. Поширена у Євразійському степу; наявна в етнічних групах Центр. і Пд. Азії, Центр., Пн. і Пд. Європи. Її присутність в Україні пов'язують з кочовим населенням Степу. До цієї Y-гаплогрупи належить за різними оцінками від третини до половини українців. Разом з приблизно рівною за потужністю тубільною групою I носії групи R1a становлять 3/4 українців.

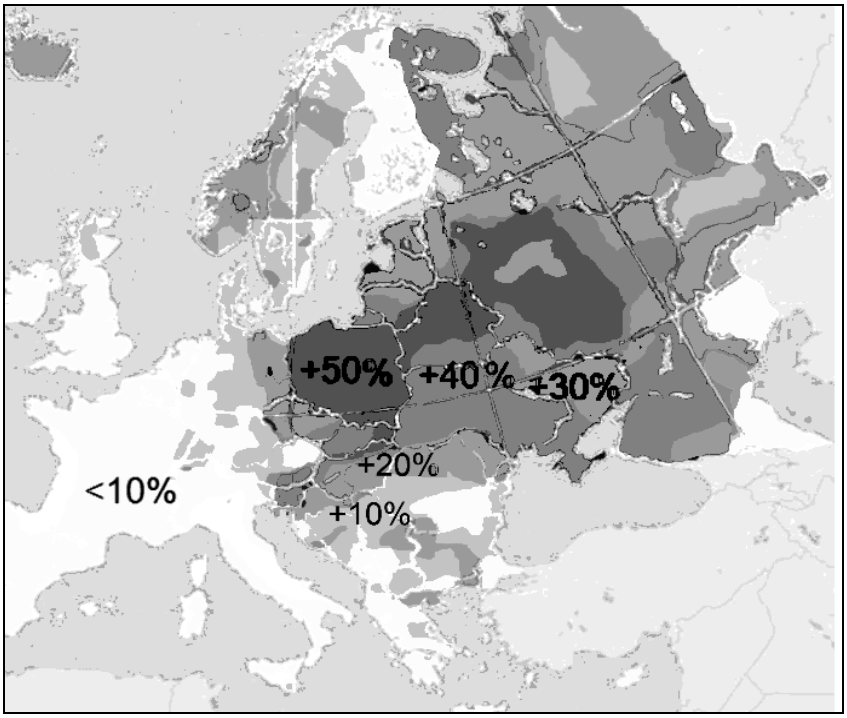

Рис. P1. Y-гаплогрупа R1a

*Рис. P2. Голова скіфа парадрія (фото К. Криконюк). Скіф; сармат (рельєф на колоні Траяна) [*Maenchen-Helfen, 283, 246*]*

СКІФИ, САРМАТИ, АЛАНИ – Y-гаплогрупа R1a (~ 38,2 % українців). Ареал Y-гаплогрупи R1a величезний. Ця група домінує серед населення Паміру, Алтаю, Східної та Центральної Європи. В сучасному світі найвищі показники R1a засвідчені у Таджикистані (64% населення), Киргизії (63%), Афганістані (51%), Польщі (51%). Навколо цих країн цифри поширеності R1a відмінні залежно від групи обстежених. Так, за даними З. Россер і її 62 співавторів, серед обстежених в Україні носіїв R1a 30%. За О. Семіно до 50%. У Дж. Макдональда 33% ("навіщось" тільки для українців і білорусів наведено "спільний" усереднений результат).

Носіїв Y-гаплогрупи R1a пов'язують зі скіфо-сарматськими племенами. Людність R1a уперше проникла до "серця Європи" за бронзової доби – аж по Скандинавію і Адріатику. Це шнурова культура (інакше – культура бойових сокир, 3200-1800 р. до н.е.) як природне західне продовження ямної культури. Сайт DNA analysis from the Corded Ware culture site of Eulau унаочнює присутність груп R1a у Центральній Європі бл. 2600 р. до н.е. Некоректність подання цього матеріалу на сайтах гибридної науки полягає у спробі створити враження обмеженості простору R1a лише Західною Євразією, знехтувати даними з Гіндукушу або ілюзорно завищити частку носіїв R1a в Україні. Фенотипи скіфів і сарматів див. рис. P1.

Скіфські топоніми. Н. Членовій належить ідея сполучити картосхему скіфських культур із збереженими топонімами скіфського походження. Для цього вона звернулася до відомого іраніста акад. В.І. Абаєва, який погодився проконсультувати топонімічну частину її праці. Детальному лінгвістичному аналізу цих матеріалів присвячено чотири нариси у кн. [Тищенко 2008, 47-108], звідти ж і картосхема Н. Членової з доданими на карту скіфськими топонімами з її статті. Визнано іранське походження мають такі гідроніми (назви річок) України: *Дунай*, *Дністер*, *Дніпро*, *Донець*, *Прут* Чв, *Артополот* Пл, См, *Сердоба* Хк і десятки інших (значення: вода, потік, річка божества, холодна вода тощо). Серед ойконімів (імен селищ) України, утворених від скіфських і сарматських топонімічних основ – назви нп *Саки* Км, *Сачки* Зп, *Сакуниха* См, *Сахни*, *Сахнівка*, *Парфен* См, *Партинці* Хм, *Порхова* Тр, *Парня*, *Парневе* і сотні інших (значення: скіфи, парфяни, парні – давніша назва саків-парфян).

Скіфські запозичення. Y-гаплогрупі R1a відповідають українські запозичення, яких менше або немає у сусідніх мовах: *скіпщина*, *потвора*, *почвара*, *халепа*, *волос*, *ящірка*. Останні два слова поширені й поза Україною. Прототип слова *ящірка* зберігся у мові пушту (Афганістан) – аждар 'змій, дракон'; *волос* – це історично те саме іранське слово, що й *ворс*, але з аланським Л на місці загальноіранського Р (В. Мартинов; Г. Бонґард-Левин, Е. Ґрантовський). Словам *потвора* і *почвара* відповідає скіфське патівара (О. Трубачов). Укр. *скіпщина* – це давніший за віком відповідник рос. *издольщина* 'сплата власникові землі частини врожаю'.

Землевласниками в Україні якийсь час могли були іранці-дехкани, що видно з топонімів Диканька Пл, Деконка Дп, Диханівка Чг (пор. А. Гафуров), а традиції кримських скіфів давати в оренду свою землю засвідчені в античности Страбоном (кн. VII – IV, 6). Відоме українцям і грекам слово халепа (П. Шантрен) – вказує на основне заняття кочової половини скіфів: регулярний грабунок рільників (пор. осет. халаф, – В. Абаєв, рос. шарап 'заклик на колективне розграбування' (В. Даль).

Перська сатрапія над Дніпром. Ключем у проникненні до велетенського іранського минулого Наддніпрянщини як частини імперії Ахаменідів стали збережені в нас кілька унікальних топонімічних контекстів навколо місцевих назв-продовжень іранського слова "сатрап" (букв. 'захисник країни'). Це слово було відоме над Дніпром у трьох різномовних формах – мідійській (*х**шатрап**а-), парфянській (*х**шахрап**а-) і ахаменідській перській (**хшасап**а-) (джерела мовних даних – П. Шантрен, А. Гафуров, І. Оранський). Це видно з відповідних топонімічних продовжень іранських прототипів: с. *Шатравине* См, яр *Шатравина* Кг, р. *Сахравщина* Кв, с. *Коцупіївка*, *Коцупіїв Степ* См (пор. і прізвища Коцупій, Коцупатрий).

Контексти цих топонімів містять десятки однокореневих назв *Струпків*, *Шкроботи*, *Шкарівка*, *Сагарівка*, *Кашуби*, *Коцюбинці*. Різновиди основ цих топонімів відповідають відомим з іраністики історичним особливостям часового розвитку звукової форми слів. Їхні топонімічні оточення відкрили дальший доступ до підтверджень іранських реалій, як-от етноніми *саків*, *сколотів*, *парнів*, *парфян*, *фракійців* (під ім'ям перської сатрапії *Скудра*, див. вище).

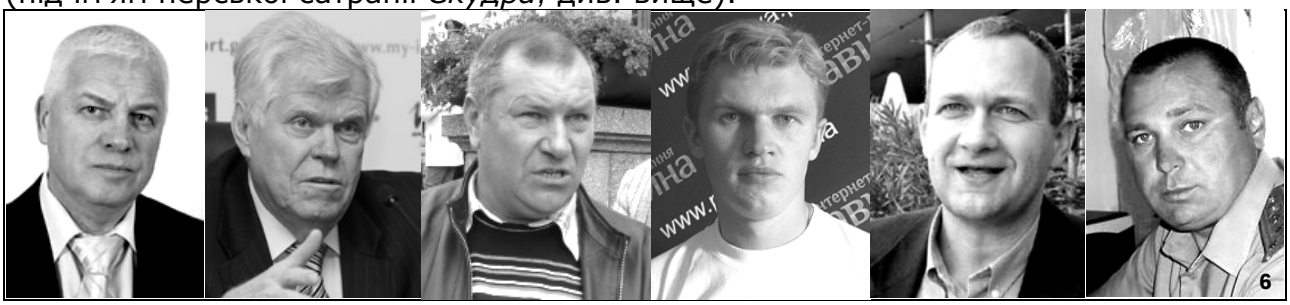

Антропологічно схожі однофамільці (!): Передерії, Predrijevac, Передрій

З дослідженого матеріалу відкрилася панорама іранського минулого України, про яке вже поняття не мали літописці, про яке не можуть розповісти кістки й кераміка і без якого залишається грандіозна пустка навколо самотньої, хоч і шикарної "скіфської" пекторалі. "Скіфської" в лапках, бо вона така хіба що за сюжетами своїх зображень. Насправді то захмарний рівень майстерности грецьких майстрів, недосяжний для "фахівців" з колективних розграбувань рільників (див. *Абаев В.И*. Скифский быт...).

Перська сатрапію над Дніпром не раз названа у скельних написах в Ірані як **XXIV сатрапія Персії ахаменідів – *Сака Парадрія*** (старе читання "Парадрая") "Скіфія Заморська", – окремо від XIV сатрапії Скіфів-хоморобів (Сака Хаумаварґа = амірги грецьких текстів) і XV сатрапії Скіфів гострошапок (Сака Тіґрахауда = масагети), що кочували за Оксартом (тепер Сир-Дар'я). На рис. **Р2**-1 – голова фігури скіфа з фризу "народів – носіїв перського трону" на похованні Артаксеркса II (358 р. до н.е.) у Персеполісі (Іран). Скіф скопійований на тому ж місці № 24 на фасаді поховання Артаксеркса III (338 р. до н.е.): значить, скіфи ще перебувають у складі імперії.

Звуки ім'я сатрапії зі скельних написів *Сака **Парадрія*** "Скіфія Заморська" досі лунають в іменах сіл "за морем" – *Передерієве* Дц, *Передеріївка* Пл, озера *Передеруха* Кв, колодязя *Передріїв* Кг, г. *Передрили* Лв Кам.-Стр., а на сусідніх з Україною землях – у назві яру *Передеревс-*

кой РФ у верхів'ях Оки і двох сіл Predrijevo у Хорватії (див. рис. Д2 тут на с. 303). А вже люди з прізвищами *Передерій*, *Передрій*, *Predrijevac* – напоєні степом: кремезні, ставні (рис. вище). У форманті їхніх прізвищ -**ій**- звучить-таки перський суфікс прикметників 𐎹𐎢 -**iy**.

Через втрату історичного контексту навіть *археологічний слід ахаменідської перської адміністрації* на півдні України, зокрема у Криму, "прийнято" пояснювати як "імпорт" ([Неверов, 14, 30-35], Ермітаж; люб'язно повідомила С.Я. Берзіна, Москва). Тобто, кільканадцять кам'яних циліндричних печаток перських чиновників-*податківців* опинилося в Керчі у V ст. до н.е. не за прямим призначенням, а буцімто як сувеніри, "для колекції"...

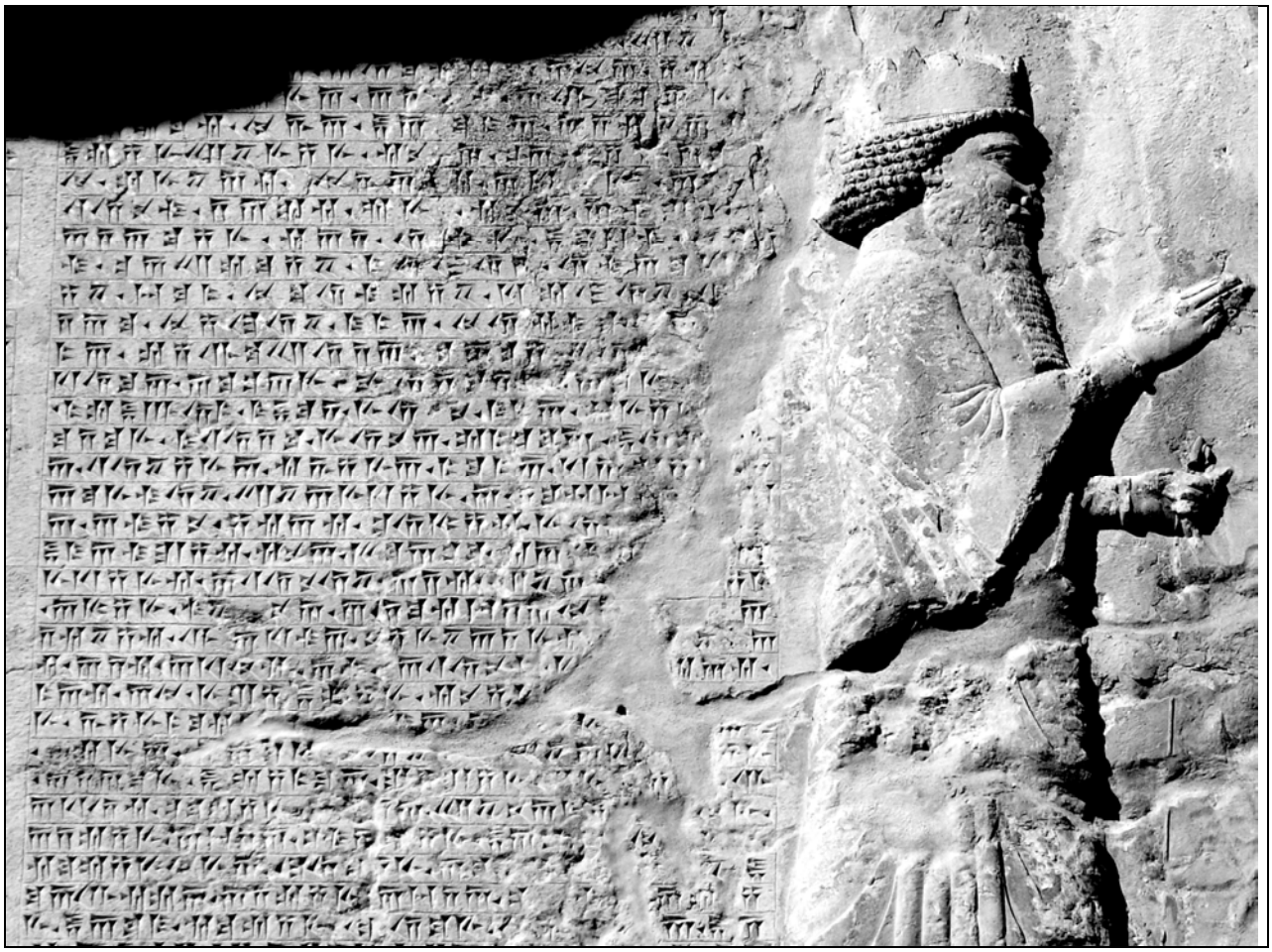

Рис. Р3. Фраґмент політичного заповіту царя Дарія I на фасаді його поховання 486 р. до н.е. у скелі Накш-е Рустам біля Персеполіса в Ірані. ***Наддніпрянські скіфи згадані тут уперше як "саки за морем"*** *окремо від саків гострошапок з Закаспію і саків хоморобів з Зааралля. Рельєф скіфа зображений нижче фіґурою № 24 серед носіїв перського трону, що стало канонічним для всіх царських поховань до 338 р. до н.е. Читач може сам знайти місце згадки "скіфів, які за морем" у тексті над трьома рядками, які починаються з трьох однакових літер* 𐎠 [ā]. *Над верхньою з цих трьох літер іде рядок 29 тексту з чотирма знаками* 𐎡𐎢𐎡𐎺 *RDRY, які продовжують з рядка 28 слова* 𐎱𐎼𐎠𐎱𐎢𐎠𐎺[𐎱𐎠] *SKA TYIY [P]. Разом SKA TYIY [P]RDRY тобто Saka tyaiy paradraya 'Саки, які за морем'. Знак словоподілу і останній приголосний рядка 28 втрачені, але відомі з давніших публікацій напису. Знайомі літери вжиті в іменах двох дальших сатрапій* 𐎽𐎼𐎴𐎠𐎠𐎡 SKUDR і 𐎲𐎴𐎠𐎢𐎠𐎱𐎼𐎡𐎠 YUNĀ TKBRĀ, *тобто Skudra і Yaunā takabarā – Фракія і Македонія "йонійці у брилях". З цього детального фото С.М. Марченка і А.С. Марченка очевидно, що за палеографічними ознаками напис DNa стоїть між старішим бегістунським DBa (-519 р.) і пізнішими ахаменідськими написами, адже знак для Y тут вже високий* 𐎲, *а знак словоподілу ще низький* 𐎱 *(у DBa* 𐎴, 𐎱, *у пізніших текстах* 𐎲, 𐎱*). П.Шярвьо вказує лише, що* 𐎴 <ya> and 𐎱 < : > are used in Darius's Behistun (Bisotun) inscription (DB) *[Skjærvø, 15]*

R1b – "кельтська" Y-ГАПЛОГРУПА. Разом з групою R1a входить до складу більшої групи R (M207, P36), а та разом з групою Q – до складу великої групи P з мутаціями M45, 92R7, M74/N12 (мутація M45 сталася бл. 35 тис. до н.е.). Має власну специфічну мутацію M343. Поширена у Європі, на Кавказі, у Центр. і Пд. Азії та у Пн. Африці. В Україні її появу пов'язують з кельтами. До цієї меншини належить бл. 4% українців.

Y-гаплогрупа R1b – найпоширеніша у Західній Європі: до 80% населення у кельтських країнах (рис. 1: ірландець; 2: валлійці), Басконії, Західній Франції, Анатолії, навколо Кавказу. Острівні ареали Rb1 є в Ломбардії 70%, Башкирії й на Уралі 50%, Осетії 40%, Вірменії і далі на сіхід. Історія R1 остаточно не з'ясована. Її підгрупи пов'язані з поширенням індоєвропейських (далі ІЄ.) мов. Генетична різноманітність R1b навколо Кавказу вказує на те, що R1b могла сформуватися тут перед виходом у степовий світ. Фенотип кельтів відображує і традиційна скульптура (рис. 3). За З. Россер та ін., з-поміж сусідів України найвища частка носіїв R1b – серед населення Угорщини (30%!). Далі йдуть Словенія, Чехія і Польща (21, 19 і 18%), Словаччина й Болгарія (по 17%), Сербія і Хорватія (по 11%), Білорусь і Росія (10 і 7%). У населенні Україні нащадки кельтів – 4-5%.

За ознакою давности й архаїчних рис анатолійської гілки ІЄ. мов (хетська, палайська, лувійська, лідійська та ін.) імовірним виглядає північно-анатолійське походження індоєвропейців (далі ІЄ). До всього, існують документовані запозичення до ІЄ. з кавказьких мов. У степу з праІЄ ототожнюють ямну і майкопську культури. Поява у ІЄ бронзової зброї дала їм величезну перевагу над автохтонами Європи, зокрема *над питомою групою I (нащадки кроманьйонців)* та неолітичними скотарями й рільниками Балкан (G2a, J2, E-V13 і T). Цим пояснюють заміну (знищення) більшости місцевих груп чоловіків прибульцями R1a і R1b (див. How did R1b come to replace most of the older lineages in Western Europe ? {file: origins_haplogroups_europe. shtml.htm#R1b-conquest}).

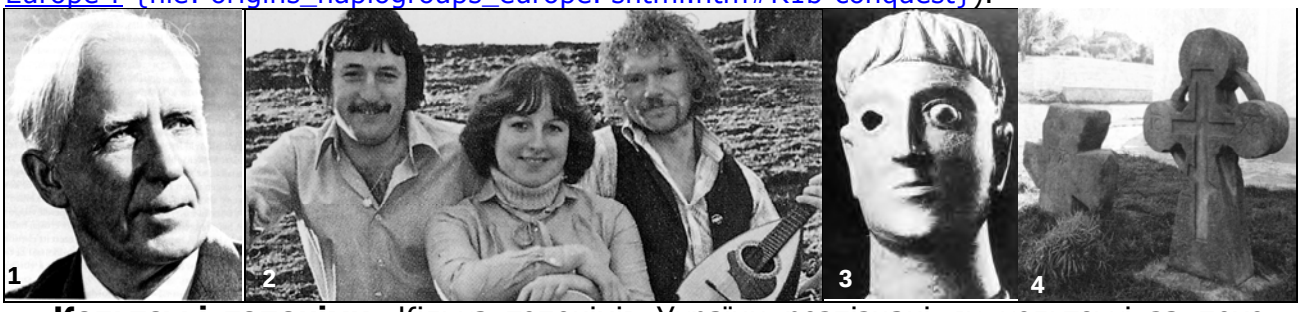

Кельтські топоніми. Кілька топонімів України розпізнані як кельтські за походженням. Ім'я найвищої вершини Гологір, гори ***Камула*** (471 м) над с. *Підгородище* Лв (Перемишляни) відповідає кімр. cwmwl 'хмара' і має повний аналог в Англії у відомій з історії назві римського міста біля гирла Темзи – *Камулодун*, букв. 'хмарне місто' (Тацит, Ан., XII, 32; XIV, 31, 32) [Тищенко 2006, 220]. В основі назви р. і с. *Сукіль* ІФ (Долина) – імовірно кельтс. Sucellus 'божество з молотом'; р. ***Ібр*** Жт 'тисова'; р. ***Радоробль*** Жт Олевськ: кімр. rhaedrawl 'порожиста, гучна, як водоспад' [GPC, 2297] (біля місця її впадіння до Уборті так і є), назви річок ***Британ*** і *Британівка*, сіл *Бритай* Хк, *Бритавка* Вн, *Бритівка* Од бережуть спогад про кельтів-бриттів; нп ***Бакота*** Хм, Вел. *Бакота* Зк, *Бакоти* Тр, *Бакути* Пл розміщені біля закрут на річках (кімр. bach 'гострий кут, закрут на річці'), *Клепідава* – кельтська назва Кам'янця-Подільського (Пламенецькі). За висловом О. Трубачова, при бажанні можна ігнорувати всі нелюбі нам факти. Так і його власні кельтські етимології кількох гідронімів України в умілих руках стають приводом під маскою позитиву (стаття: Altceltischer Schprachschatz: Украинский вклад) насправді дискредитувати цей внесок.

Вічний клекіт порогу Радороблі. Троє науковців з Києва – автор цих рядків та аспіранти В.Ковальчук і М.Бастун – "вирушили потягом 24 липня 2003 року до поліського міста Олевська на можливе побачення з тінями кельтів у с. *Хмелівка* (=***Радровель***). Річ у тім, що якраз напередодні відшукалася напрочуд добре збережена й виразно кельтська назва притоки Уборті, річки ***Радоробель***, позначена на карті у цьому селі. Коли б справдився факт її походження від кімр. *rhaeadr* 'поріг, каскад' [GPC, III, 2997], вона мала б бути в натурі "порожистою, водоспадною, гучною, як водоспад": саме такому значенню відповідає прикметник кімр. *rhaeadrawl*.

В Акті очного свідчення на місці (testimonium ocularis in situ) вранці 25 липня був записаний експертний висновок свідків: «**Біля гирла висохлої р. *Радоробель* характер течії р. Уборть свідчить про наявність порогу, бо вода вирує і гучно тече. На березі – окремі виходи дикого каменю**» (рис. **6**). Виходить, таки були тут кельти-норці два тисячоліття тому! Чули цей вічний гуркіт води, бачили кипень струменів на порозі, ловили на перекаті рибу, ще не радіоактивну... І ця лунка́ назва з мови грізних і жорстоких варварів досі бринить в іншому часовому середовищі – загублений кельтом образ нуртування й клекоту води, давній спогад і межова прикмета в далеких сутінках української історії" [Тищенко 2008, 232].

Слов'янські кельтизми. У незаслужено забутій статті О. Шахматова (1912) висунуто гіпотезу прадавніх кельтсько-слов'янських контактів на підставі наявности ймовірних кельтизмів у праслов'янській, зокрема, слів *владика*, *щит*, *мотика*, *кліть* [Schachmatov]. Лише через століття ця гіпотеза дістає продовження. У люб'язно удоступненій колегою-кельтологом Г. Казакевичем статті П. Стальмащика і К.Вітчака (1995) "Кельто-слов'янські зв'язки: нові докази кельтського лексичного впливу на праслов'янську" ідеться про знайдені польськими вченими приклади втрати праІЄ. *p з одночасним продовженням приголосних ІЄ. *k̂, ĝ, ĝh, що властиво саме для кентумних мов, у словах: ***КРІВля*** (покрівля, рос. *кровля*) – при успадкованому ІЄ. *сТРОПила*; укр. ***СМЕРЕКа*** – при белудж. apurs 'ялівець', італ. у Тренто [pòrca] 'сосна'; праслов. *kъmotrъ (чес. пол. kmotr, рос. рязанс. *кмотр* 'кум') при цслав. глаголич. *купотр*; також слов. ***СВЕКОР*** [Stalmaszczyk, Witczak 1995, 226-231]. Ці слова істотно збільшують групу дотепер визнаних праслов'янських кельтизмів – праслов. *borgъ (укр. ***ОБОРІГ***) при галороманс. barga 'навіс для сіна' (Голомб, Покорни) і укр. ***КЛІТЬ*** (рос. клеть) 'комора, хижка' при дірл. cliath, 'паркан', кімр. clwyd 'брама' (Шахматов, Голомб, Мартинов). За О. Трубачовим, – ще ***КІНЬ*** (з кельтс. *kankas 'скакун', звідки *коник*, сприйняте як зменшувальна форма) і ***КОРОВА*** (при кельтс. *karvos 'олень'). З наших студій випливає кельтська етимологія слів ***ЯЗИК*** (пор. кімрс. iaith, бретонс. iezh, вимова [єз]) і ***КНИГА***, нлуж. knigły (кімр. canigol букв 'співаник' (про Псалтир) [Тищенко 2011, 345]: пор. також кельтський хрест в Суботові Чк (рис. **4**).

Кельтська міфологема: Вій. Про розкритиковану М.Фасмером і К.Буґою (і тим привабливу) гіпотезу О.Шахматова автор дізнався зі статті В. Сєдова (1983) "Славяне и кельты (по данным археологии)". У силовому полі цієї ідеї виник інтерес до пошуків аргументів на її користь, першими кроками стали тут помічені аналогії в культурі (рис. **3** бог Біленус: NB фенотип обличчя, зачіска) і у фрагментах текстів:

1. *Український текст*: "Його привели під руки і прямо поставили до того місця, де стояв Хома. – Підійміть мені повіки: не бачу! – сказав підземним голосом Вій – і все зборище кинулося підіймати йому повіки" [Гоголь, 163].	*2*. *Ірландський текст*: "Балор почув його і приготувався скористатися своїм страшним смертоносним оком. "Підійміть мені повіко", – наказав він своїм зброєносцям... Слуги за допомогою особливого гака підняли повіко на жахливому оці..." [КМ, 115].

Значення цього й інших сюжетних збігів, достережених нами у гоголівському матеріалі й міфології кельтів (не лише ірландської, але й валлійської: Ізбаддаден) важко переоцінити. Сама можливість впливу на М. Гоголя якихось європейських джерел – виключена: "Повість "**Вій**" побачила світ у 1835 р., коли *у Європі ще й гадки не мали про кельтів!* Лише через 22 роки після публікації твору М. Гоголя через небувалу посуху і зниження води в озері Нейшатель уперше відкрито численні артефакти культури Латен, згодом визнані як кельтські [КМ, 542]. А про її попередницю, гальштатську культуру стало відомо лише з розкопок 1876 р., коли "зроблені відкриття уможливили, сказати б, *нанесення кельтів на карту давньої Європи*, бо доти на ній панували цивілізації греків і римлян" [КМ, 622]. На час обох цих великих подій, що *започаткували* кельтологію, М. Гоголя давно не було в живих" [Тищенко 2006, 164-165].

64. ПОМІЖ ТРЬОМА ДОРОГАМИ

Andante

1. По-між трьо-ма до-ро-га-ми, ра-но-ра-но,

2. Там здибався князь з Даж-богом, рано-рано,

3. Ой ти, боже, ти Даж-боже, рано-рано,

по-між трьо-ма до-ро-га-ми, ра-не-сень-ко.

Зверни ж ме-ні з до-рі-жень-ки, ранесенько

по-між трьо-ма до-ро-га-ми, ра-не-сень-ко.

5 **Дажбог в українській пісні**

6

Несподіваний родовід Даждьбога. У російському фольклорі згадок про це божество немає [Рыбаков, 470]. А у нас якраз існує давня українська пісня з цим ім'ям, відома завдяки хоровій обробці М. Леонтовича [Леонтович, 111] (див. рис. **5**). Архаїчні риси пісні справді ведуть до язичницької давнини. Але який історичний контекст цього тексту ? Його можливий прототип – кельтський міф. Придивімося до кількох смислових вузлів тексту пісні.

*1. Чому саме "**поміж трьома дорогами**"?* Улюблене у фольклорі число три веде в дочасове минуле. В античному світі спеціальним "дочасовим божеством" була Геката, статуї якої звичайно ставили ***на перетині трьох доріг***: три шляхи, що розходяться у трьох напрямках, вказують на можливість поділу світу на три царства – людське, небесне, підземне. Геката нагадувала, що в останньому поруч з упорядкованим світом Зевса й далі існує аморфний дочасовий хаос. «Священне число "три", – пише К. Керенні, – це число підземного царства»" [Широкова 2000, 216].

*2. Як це князь міг "**здибатись з Даж-богом**", і чому саме „рано-рано"?* Український текст, дивна річ, відтворює ірландську сагу «Захоплення сиду». Там сказано, що після розподілу Даґдою всіх сúдів усередині пагорбів між богами, до нього прийшов МакОк „молодий син". Дізнавшись, що розподіл землі завершено, він попросив батька позичити йому власний (Даґдів) маєток терміном на день і ніч. Даґда погодився, а через добу зажадав свій маєток назад. Проте МакОк відповів, що день і ніч – це вічність і, отже, на цей термін він і отримав володіння Даґди. І Даґда пішов, а МакОк назавжди залишився в його сиді. Н. Широкова коментує: „В цій сазі ми бачимо конфлікт Вічности (бога-друїда, старого бога) і Часу (бога молодости й фізичної краси). В даному разі Час (МакОк) чинить напад на Вічність в особі Даґди, вимагаючи його домен у повне володіння" [Широкова, 302].

В українській пісні напрочуд економно і виразно передано й поняття вічности ("ти богом рік від року"), і минущости часу ("а я князем раз на віку"). Відповідність українського тексту до ірландського також і в нечуваній зухвалости князя: він (зрештою, людина) насмілюється звертатися до божества дієсловом у наказовій формі (!): "Ой ти, боже, ти Даж-боже, ... ***Зверни ж мені з доріженьки***...". Кульмінаційність підкреслена й тим, що перший і другий вірш тут не повторюються.

3. Зрештою, божеством чого був Даждьбог? Незважаючи на напластування пізніших інтерпретацій, у відомостях про Даждьбога є певні точки дотику з характеристиками Даґди. "Дажбог, Даждьбог – бог... добра й достатку" [ЕУ, II, 485]. Потім ця первісна функція Дажбога забулася і під впливом інших "сонячних" язичницьких божеств іранського походження на нього були перенесені за сумісністю функції "бога сонця і вогню", зрештою, також пов'язані з достатком.

Всупереч спробам тлумачити Дажбога як відомого лише на сході слов'янства, – його ім'я довго зберігалося в живому вжитку й на заході слов'янсь-кого світу: А. Брюкнер згадує давньопольське ім'я власне Daczbog (1345 р.); Daćbog, Dadzbóg – шляхетське ім'я XVII ст. [Фасмер, I, 482; Brückner, 84]. У Польщі досі існує два села з назвами від тієї самої основи – одне під м. Сєдльце, а інше за 35 км від нього: це с. Daćbogi і Polków-Daćbogi. Є таке ім'я і у староукраїнських грамотах XIV-XV ст. з Кракова (1394), Зудечева (Жидачева, 1411), Сучави (1471, 1491): **Дажбоговичь**, **Дажбог** [ССУМ, I, 276-277] [Тищенко 2008, 277-278]. Дажбога пов'язує з Даґдою і В. Блажек [Blažek].

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ ВИБОРОК У ДОСЛІДЖЕННЯХ Y-ГАПЛОГРУП. Питання про репрезентативність виборок поки що не стоїть, тому й результати досліджень строкаті (рис. **1**). Серед українців, обстежених групою О. Семіно, виявлено носіїв 8 Y-гаплогруп, але немає даних про росіян; у статті Дж. Мак Дональда ідеться про 7 складників, але окремих даних про українців немає (вони чомусь приплюсовані до білорусів). Найбільше на-

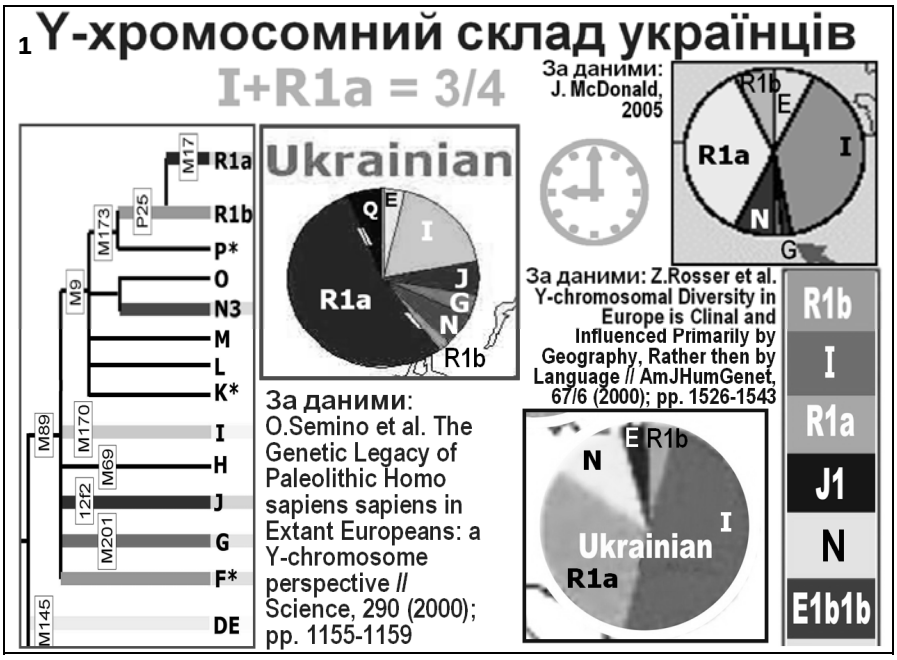

родів обстежено у дослідженні групи З. Россер і 62 директорів інститутів генетики країн Європи, США і Австралії (тут складників українців 6). Серед співавторів З. Россер – професори С.Кравченко (Інститут молекулярної біології і генетики НАНУ) і О.Євґрафов (Дослідний центр медичної генетики РАМН). Конструктивний підхід до цих праць зобов'язує зосередитися на самому переліку складових Y-гаплогруп українців – неспростовній матеріалізації етапів нашого формування як етносу.

Що ж до розбіжностей у відсотках, то їх можна пом'якшити, усереднивши дані всіх трьох досліджень, а саме – **R1a** = (52S + 30R + 33M) : 3 = 38,3%; **I** = (20S + 50R + 39M) : 3 = 36,3%; **N** = (5S + 11R + 6M) : 3 = 7,3%; **E1b1b** = (4S + 4R + 6M) : 3 = 4,3%; **R1b** = (2S + 4R + 6M) : 3 = 4%; **J1** = (6S + 1R + 1M) : 3 = 2,7%; **G** = (4S + 0R + 3M) : 3 = 2,3%; **Q** = (6S + 0R + 0M) : 3 = 2%; **T** = до 1%.

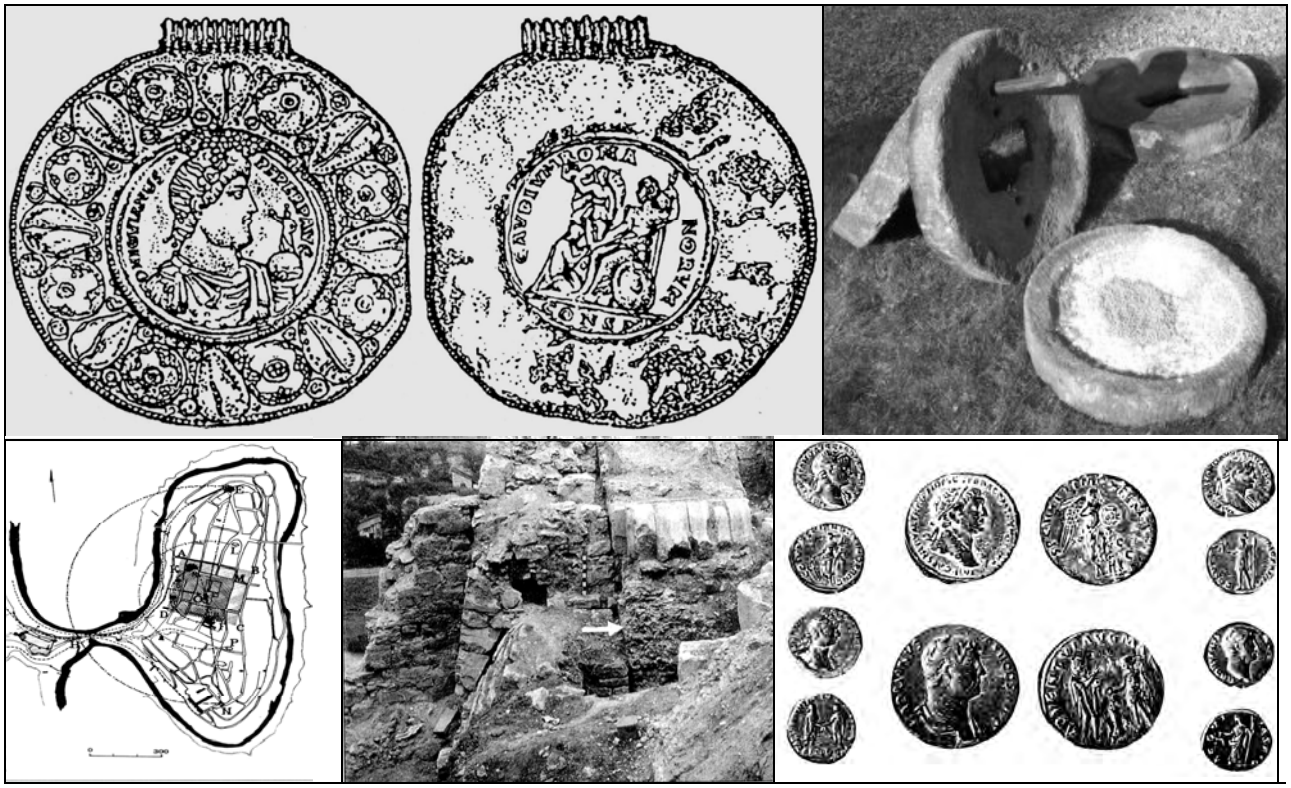

Рис. Р2. ***Римська присутність в археології України****. 1) Срібний навершок римського військового значка, імовірний трофей Кніви 251 р. (знайдено на Тернопільщині* [Відейко]*); 2, 3, 4) Кераміка і "**скляна куля темно-зеленого кольору діаметром 7,5 см**" (*) з розкопок С.Гамченка (5) 1913 р. [Щукин, 181-182] (кол. №2018) – найвірогідніше, з с. Данилова Балка, тепер Кг Ульяновка; 6, 7, 8). Для порівняння – скіпетр імператора Максенція та скляні кулі від нього такого ж розміру; 9) золотий медальйон імператора Йовіана – зі скару в с. Борочиче Вл (Горохів); 10) солдатські жорна римської конструкції (показано аналог до згнахідок біля с. Лугове Вн Бар [Щукин, 167 з посиланням на: П. Хавлюк 1980]); 11) слід castrum romanum на плані центральної частини Кам'янця-Подільського (за арх. Пламенецькими); 12) ділянка кладки II ст.: деталь Західного мосту в Кам'янці-Подільському; 13) римські монети в Україні (за М. Брайчевським)*

РИМСЬКІ РЕЧІ В АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ. Вплив Риму особливо зріс після завоювання ним даків і створення провінції Дакія за імператора Траяна (97–117 рр.), який зміцнив залоги у чорноморських містах та будував фортифікації (*Траянові вали*). За часів римського панування у містах Пн. Чорномор'я процвітала "торгівля збіжжям України та ремісничими виробами Риму (знаряддя, ювелірні та текстильні вироби, кераміка тощо); тут оселилося чимало рим. купців, багато з них їздили на землі України поза сферу політ. впливів Риму. Скарби з рим. монетами, що їх відкрито у понад 1000 місцевостях України, доводять, що срібні денарії були у II–V ст. гол. монетою в обігу на Україні. Археологічні знахідки багатьох залишків рим. побутових предметів і предметів розкошу (також культу, напр., статуї богині Ізіди) свідчать, що римляни були чималим стимулом у розвитку матеріяльної культури населення України, а почасти й сприймання чужого рел. культу" [ЕУС, VII, 2512].

С

САРМАТСЬКИЙ ЧАС В УКРАЇНІ: від -III до +III ст. [Kozak, 109-111]. Цій класичній добі присутності *сарматів* у Наддніпрянщині досконало відповідає час поширення *пахлавійської* мови, пов'язуваної з *парфянською* державою Аршакидів у Персії (-III / +III ст.). Отже, археологічне поняття *сарматської* доби сумірне з історичним поняттям *парфянської* держави Аршакидів та з лінгвістичним поняттям *пахлавійської* (середньоперської) мови (17-а історична доба).

СКАНДИНАВИ, див. III. I (Y-гаплогрупа).

СКІФИ, див. III. R1a (Y-гаплогрупа).

СКІФСЬКА САТРАПІЯ У ДЕРЖАВІ АХАМЕНІДІВ. За перськими джерелами, Скіфія становила 24-у сатрапію Са́ка парадрі́я. Українські факти відповідають перським. Скептики стриманіші, але виявлених ознак і їм досить для висновку про тривалі суспільні й культурні контакти Скіфії з Персією. Хоч так, хоч інак, завдяки збереженим в Україні продовженням ім'я сатрапії та інших перських реалій ПЕРЕД НАМИ ЖИВИЙ ПРОРИВ ІСТОРІЇ ДО МОВНОЇ СУЧАСНОСТІ, ЗВУКОВА ПРИСУТНІСТЬ ДАВНЬОПЕРСЬКИХ СЛІВ І ПОНЯТЬ У ЖИВОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ.

Прикметною є стабільність геоісторичного простору України – спадкоємиці Скіфії: як і за часів Геродота, перетнувши всю Європу, Істр (Дунай) дотепер вливається в море "на краю Скіфії", а "якщо перейти річку Танаїд (теперішній Сіверський Донець), там уже не Скіфія" [Геродот, 4. 49, 21]. Розглянуті однотипні топонімічні ландшафти іранської тематики у різних кінцях сучасної України вказують на історичну єдність прадавнього населення від скіфського часу, а згадки на цьому ж просторі реалій доби трьох перських династій – на тяглість і духовну спадкоємність суспільного життя.

"Ну от, скаже читач, нас знову ощасливили новиною про входження предків до чергової імперії". Гаразд, залишаймося на позиціях історизму: хто увійшов до імперії? Скіфи, які виймали очі своїм рабам, пили кров ворогів, здирали з них шкіру (з нігтями) для прикраси сагайдаків, а з черепів робили чаші, поїдали (як тодішні індійці та ісседони) звареними стареньких батьків (оскільки вони старі), вбивали на царських похованнях юнаків і дівчат (оскільки вони молоді), вбивали одноплемінників – просто за переодягання у грецьке вбрання (оскільки вони не такі), по 40 днів возили трупи кожного свого родича по гостях до поховання [Геродот, 4. 2, 26, 64–66, 71–73, 76, 80]. Такими ж варварами були й сусіди скіфів фракійці, гелони («гелон, відкинувши (зняту людську) шкіру, служить у війську» (Клавдіан, 398 р.) [Алеманъ, 84]), і кримські таври, які приносили в жертву і тих, хто не потонув і врятувався з аварій кораблів, і всіх полонених греків [Геродот, 4. 94, 106, 103]. Для теперішніх міфолюбів, які придумують для себе закоханість у минуле без його пекельних сторін, наш сучасник сказав: "Оглядаючись назад, ми бачимо, загалом, тим більше неґативного, чим віддаленіша перспектива", а тому "нам немає чим милуватися в первісности" [Поршнев, 50].

І до якої ж імперії увійшли ці наші історично пояснимі у своєму варварстві предки? Вся історія – суспільна драма заради прогресу тих, хто залишається в живих. Не становить винятку й історія Персії, поготів що перси створили найбільшу з античних імперій (більшу від Риму). Але порівняно зі своїми родичами скіфами – ПЕРСИ РІДШЕ БУВАЛИ ВАРВАРАМИ [Абаев 1990, 9-51]. Крім того, ЇХНЯ ІМПЕРІЯ ВІДРІЗНЯЛАСЯ ВІД ІНШИХ ПОШУКОМ МОРАЛЬНОЇ ОПОРИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В ОФІЦІЙНІЙ ГУМАННІЙ РЕЛІГІЇ, реформованій з традиційних вірувань іранців пророком Заратустрою (бл. 660–583 до н.е.) [Брос, 91].

Зороастризм скасував криваві жертви і проголосив свідомий вибір між добром і злом, чим спонукав кожну людину активно формувати власну долю. Ці його ідеї з очевидністю і сьогодні актуальні, не кажучи про давні часи. Зороастризму повною мірою стосується відоме визначення релігії: "Релігія стародавнього світу є загальна теорія цього світу, його енциклопедичний компендіум, його логіка в популярній формі, його духовний принцип чести (point d'honneur), його ентузіазм, його моральна санкція, його урочисте виповнення, його всезагальна підстава для розради й виправдання. Релігія – то зітхання істоти, пригнобленої нещастям, вона є серцем безсердечного світу, душею бездушної епохи. Це опіум народу" [Marx, 378]. З цих рядків учня Геґеля, молодого К.Маркса, радянські ідеологи тиражували лише останнє речення, спочатку безсоромно скалічивши його прийменником "для" у своїх цілях – аби виправдати репресії... Коли республіканська за устроєм Україна з виборним гетьманом увійшла до

самодержавної Московії, це, за геґелівськими мірками світової історії, було соціальним реґресом. Увійшовши до рабовласницької, але зороастрійської Персії, дика Скіфія отримала шанс стати менш дикою.

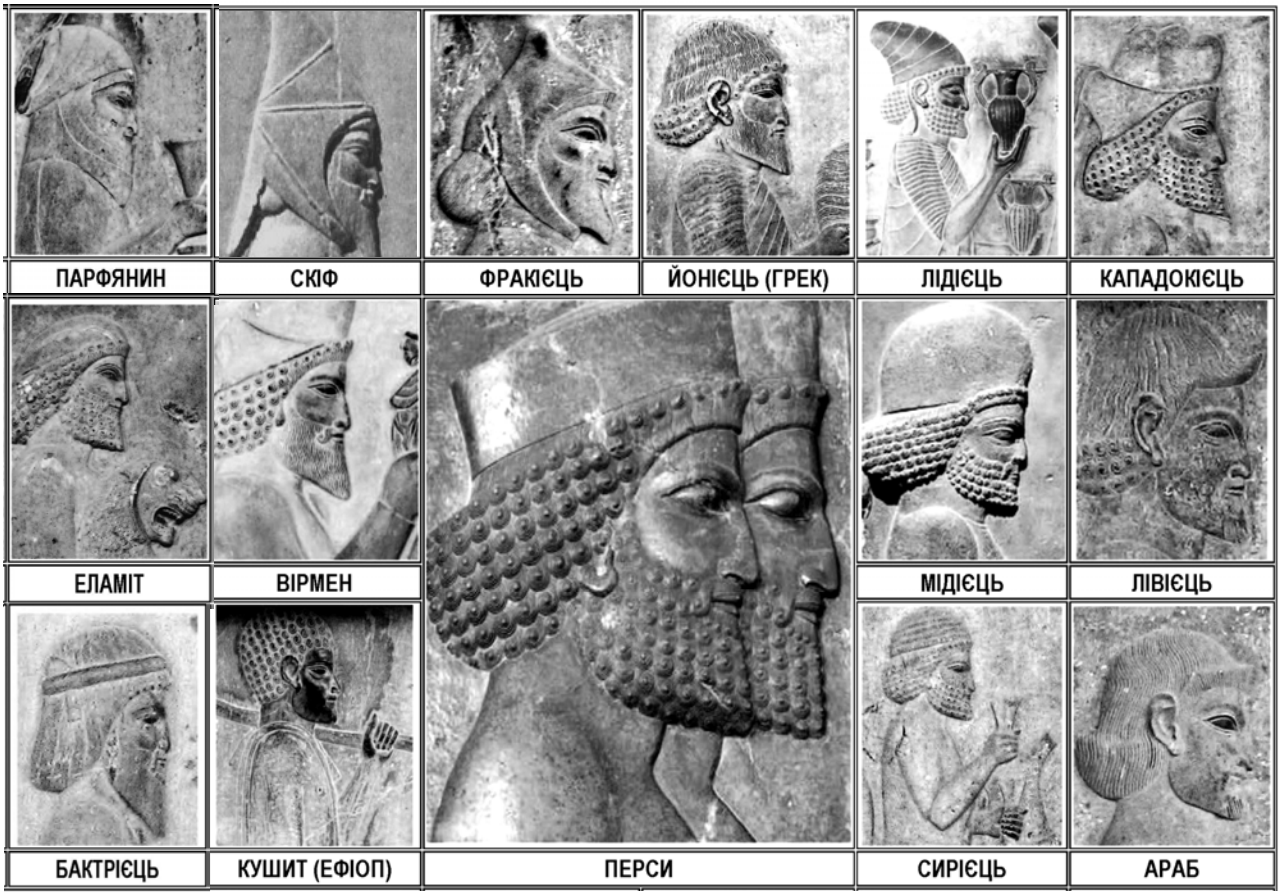

Рис. С1. Народи Персії Ахаменідів (більшість рельєфів з Ападани у Персеполісі)

Неспростовним фактом є те, що людяні заповіді історично найранішої з "релігій пророків" – про добрі думки, добре слово, добрі вчинки – знайшли розуміння в Ахаменідів і були свідомо проголошені ними як програма суспільного життя (чого і близько не було в Римі). У своєму духовному заповіті 486 р. до н.е. "каже Дарій цар: «З ласки Ахурамазди (Світлого Бога) я за вдачею друг праву, я не друг неправедного. Не бажаю я, щоб слабкому чинив зло сильний. Не бажаю, щоб і сильному чинив зло слабкий. Те, що праведне – ось моє бажання. Я не друг прихильнику неправди. Я не запальний. Те, що роблю я у гніві, тримаю я міцно під контролем силою свого мислення. Я надійно контролюю свої поривання. Того, хто співпрацює, того я поціновую відповідно до його співпраці. Того, хто робить зло, того я караю відповідно до вчиненого зла. Я не бажаю, щоб людина чинила зло. Але я не бажаю, щоб, вчинивши зло, вона уникла кари. Те, що людина каже проти людини, мене не переконує, якщо не відповідає настановам добра»" [DNb, 8a, 8b, 8c, 8d (5-24)]. У тій імперії предкам таки було чого повчитися. Хоча б того, що, взявши їх у полон, перси не повиймали їм очей і не поздирали шкіру. На відміну від лулубеїв чи вавилонян, переможці йшли на гостину до царя разом з полоненими, залишивши при них зброю (адже родичі) і ведучи їх не за вухо чи ніздрю, а за руку: так дотепер на рельєфах. Ну й оцінка Персії, дана Геґелем, скептиків до чогось зобов'язує.

По зведенні в систему накопиченого матеріалу про скіфсько-перські стосунки V–IV ст. до н.е. не годиться у підручнику далі покликатися на авторитет історика-іноземця, який не був ні сучасником, ані експертом з питання. Слід хоча б надати слово цареві-призвідці походу на Дніпро. Те слово, що навічно закарбоване на скелі ще до народження Геродота. От воно:

"Каже Дарій цар: «З ласки Ахурамазди країнами оцими заволодів я поза Персією; ***я у них царював; мені данину вони платили; що було сказано їм мною, робили вони те; мій закон їх міцно тримав***: Мідія, Елам, Парфія, Арія, Бактрія, Согдіана, Хорезм, Дранґіана, Арахозія, Сатаґидія, Ґандара, Індія, Саки хаумаварґа, Саки тиґрахауда, Вавилон, Асирія, Аравія, Єгипет, Вірменія, Кападокія, Лідія, Йонія, ***Саки парадрая***, Скудра, Йонійці такабара, Лівія, Ефіопія, Макія, Карія»" [DNa, 2, 15-30] (рис. 24). "Каже Дарій цар: «З ласки Ахурамазди за один рік я все це зробив. Ти, читаючи колись цей напис, повір йому, не вважай його вигадкою»" [DNa, 4, 42-43].

Масштаб діянь тут самоочевидний і приписок не потребує. Про того, хто все це подужав здійснити, італійський дослідник Дж. Базелло сказав так: "Гадаю, він добре усвідомлював велич і свіжість своєї політичної побудови і знав, що пам'ять про неї її переживе" [Basello 2004, 1]. Навіть на основі теперішнього стану знань про імперію Ахаменідів наведені слова царя Дарія вже можна розгорнути у цілий параграф, як не розділ підручника історії України (крім сюжету політичної історії, тут і духовна спадкоємність, і тяглість населення, яке по сьогодні зберегло у мові й топонімії України ознаки контактів з "тими" персами, і обставини співіснування мозаїки етнічних і конфесійних груп, і досягнення сучасної генетики Y-гаплотипів, і, звичайно ж, критика й синтез джерел). Очевидно, що поставлена тут у новому світлі проблема входження Скіфії до Персії Ахаменідів – міждисциплінарна й варта дальших студій і опрацювання в деталях. Але безперечно й те, що відтепер усе викладене – повернута з забуття частина історії України.

Т

Т /раніше відома як K2/ – "еритрейська" Y-ГАПЛОГРУПА. Разом з групою L входить до складу великої групи з мутацією M9 (сталася бл. 40 тис. до н.е.). Має власні специфічні мутації M70, M184/USP9Y+3178, M193, M272. Наявна в етнічних групах Пн. Африки, Африканського Рогу, у Пд. і Пд.-Зах. Азії та у Середземномор'ї. В Україні появу її носіїв пов'язують з міграціями людей з Єгипту і Сирії. До цієї меншини належить бл. 1% українців. Y-гаплогрупа T досить рідкісна у Європі в цілому (менше 1% населення, як і в Україні). Вона походить з Червоного моря (звідки й назва), але етапи формування її пройшли й над Індом. Окрім Ефіопії і Європи, група T відома у Пд. Індії, Росії, Танзанії і Камеруні (у народу фульбе 18%), у Австралії. Несподівано високі відсотки виявлені у м. Шякка у Сицилії (18%), на іспанському о. Івіса (17%), у Сербії (7%). Від 3 до 4% населення належать до групи T в Італії, Португалії, Греції. Значить, і до нас люди групи T могли потрапити все тим же середземноморським шляхом.

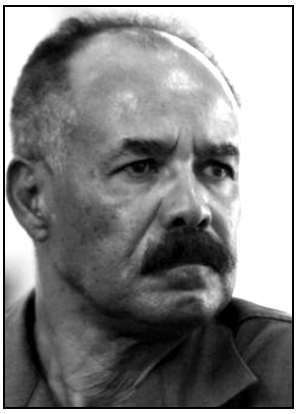

Президент Еритреї І. Афверкі

T2 – mt-гаплогрупа. Одна з мітохондріальних гаплогруп, рівномірно представлена в усій Україні і тим об'єднавча для неї (див. III. mt-ГАПЛОГРУПИ).

ТАТАРИ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ У ПОЛЬЩІ [pl.wiki/Tatarzy_w_Polsce]. "Татари почали селитися у Великому Князівстві Литовському від кінця XIV ст., переважно в околицях Вільна, Трок, Гродна і Ковна, а від XVII ст. також на землях коронних, в основному на Волині й Поділлі... Їх називали *липками* або *муслімами*... Найчастіше це були політичні емігранти з Золотої Орди і Криму. Князь Витовт приймав їх особливо охоче і надавав їм землю в обмін на військову службу (як правило, у татарських загонах). У великого князя Витовта шукав захисту хан Золотої Орди Тохтамиш, який утік до Литви перед своїм противником Тамерланом у 1395 р. У 1399 р. за підтримки Витовта і хрестоносців Тохтамиш намагався повернути собі владу в Золотій Орді, однак зазнав поразки в битві у гирлі Ворскли; загинув у Сибіру від руки хана Шадибека. Еліта Тохтамиша, змушена до втечі, надалі отримала землі від Витовта; з неї походять липківські татари Литви [pl.wiki/Tochtamysz].

Внаслідок походів Витовта на Крим були поселені у Литві татари – союзники і бранці – навколо Трок і на р. Вака. 1409 р. утікли з військом до Литви сини Тохтамиша на чолі з Джалаледдіном, який у 1410 р. воював на боці Витовта проти хрестоносців під Грюнвальдом. (1411 р. Джалаледдін повернувся до Орди, відвоював трон і кілька місяців був золотоординським ханом.) Апогей татарської еміграції до Польщі був у 1430-х рр.; останні переселенці прибули на початку XVI ст."

Верства т. зв. татар господарських (як-от роди Глінських, Ширинських, Баранцевичів) отримали привілеї, герби і земельні володіння в замін на військову службу. Разом зі старшиною до Литви прибували т. зв. татари-козаки, які не належали до аристократичних родів і займалися рільництвом. Обидві групи отримували привілеї від Зигмунта II Августа (1561, 1568), Стефана Баторія (1576), Зигмунта III Вази (1609), Владислава IV (1634). Ще одну групу складали татари міські, які платили поголовне. Ці татари були поселені в околицях міст, що не мали королівських і сеймових привілеїв. За підрахунками істориків у XVI ст. на землях ВКЛ мешкало 3-4 тис. татар. На межі XV-XVI ст. у польсько-литовському війську з'явилися перші татарські роти. Під час війн з Москвою частина татар переселилася до магнатських земель на Україні.

У другій половині XVII і у XVIII ст. татарська шляхта значною мірою полонізувалася. У містах татари зазнали білоруських впливів. У 1673 р. через спроби заперечити їхнє шляхетство частина татар перейшла на бік армії Мехмета IV, однак невдовзі більшість повернулася на польсько-литовський бік. За мирною угодою 1676 р. в Журавному татари-липківці були знову повернуті під турецьке панування. Їх оселено під Кам'янцем-Подільським для підсилення турецької залоги проти Польщі.

У міжвоєнний час у Польщі мешкало бл. 5,5 тис. татар у воєводствах Віленському, Новогрудському і Білостоцькому. По війні у нових межах Польщі залишилося два татарські села (Бохоники і Крушиняни; деталі див. [www.kruszyniany.pl/szlak_eng.html]); крім того, татарська діаспора існує у Гданську, Білостоку, Варшаві й Горзові. За переписом 2011 р. татарську етнічну належність визнало 1916 осіб, у т.ч. 665 – як єдину.

У Польщі діють Мусульманський релігійний союз у Республіці Польській (від 1925 р.) і Союз татар Республіки Польської (від 1992). Серед відомих нащадків польських татар – ген. Лукаш Бєґаньскі (генерал армії Князівства Варшавського і Королівства Польського, один з проводирів повстання Косцюшка), ген. Матвєй Сулейман Сулькевич (очільник Кримської Народної Республіки), письменник Генрих Сєнкєвіч, Гасан Конопацкі, Мурза Богданович, Ян Мурза Тарак Бучацкі та ін. [pl.wiki/Tatarzy_w_Polsce].

У топонімії основа Липк- помічена у контекстах Ханської України (Ганьщини):

• *ГАНЬковичі* пор. **ГанЬщина** Лв Мостиська: ^**ЛИПКИ**! **липки**, КОНюшки, МИШЛятичі; ДИДЯтичі; • став *ГАНИчка* у с. КУЦеволівка Кг Онуфріївка: ^ЯСИНУВАТка; водоп. ***ЛИПКи*** татари у с. ДЕРІЇвка, **КАМБУР**ЛІївка **Кінбурн**; • *ГАННів* пор. **Ганщина** "Ханська Україна" ІФ Коломия: ^ЗаЛУЧчя, **ЛИП**Ники липки; ПЕЧЕНІЖин!, ДЖУРКів, ОТИНія, КОБИЛець, ЛІСки, МАРКівка, МАТЕЇвці, СЕМАКівці, ХОРОСна, ІВАНівка, УГОРНИКи, МОЛОДЯтин; • ***Липки*** Вн ТУЛЬЧИн: ^**МАЗУР**івка, НЕСТЕРварка, КИНАШів; **ГАНН**опіль, КИРНАСівка, СОСНівка, КРИЩинці, ПЕТРАШівка, ТОРКів, ТАРАСівка; • *ЛипЧАни* Вн МОГИЛів-Под.: ^КОЗЛІв, НАГОРяни; **МАЗУР**івка, БОРІВка, СТЕПок, ІРАКЛІЇвка, ТАРАСівка;

• ***ЛипкУВАТівка*** **Хк** Н. Водолага: ^БІРКи; КАРАВАН, **ЛЯХ**ове, **ВІЛЬХУВАТ**ка, ЛИТОВки, БАХМЕТівка, Запорізьке; • р. *ЛИПЕЦЬ* у с. *ЛипЦІ* (1680: Липец) **Хк** Хк: р. ЛипЧИк, прот. ЛИПКа, КАРАВАН, БАЙРАК, **САНЖАР**и, НЕСТЕРенки, **ГУРИН**е, ПЛОСКе, СОРОКівка, ЛОГАЧівка *р-, РОГАЧівка!, БОРОВе, **ВІЛЬХ**ІВка; • *ЛИПЕЦЬке* **Хк** ДЕРГачі: ^ХОЛОДний Яр; **ВІЛЬШ**ани, КАРАВАН, КУРЯЖанка, КОРОБки, СЛАТине, ПереСІЧна, БАЙРАК, ГОПТівка, ТОКАРівка 2, ЧЕРКАСЬка Лозова; • *ЛипЧанівка* **Хк** Ізюм: ^Чист**ОВОД**івка; ***Перекоп***, ПАСІКа, КРАСНий Яр; • яр. *ЛипЧАчий* Хк БОРОВа: г. ЛипЧАча; **БОГУСЛАВ**ка!, ЯСИНУВАТа, ПАРНУВАТа, ПідЛИМАН;

• р. *ЛИПКа* у с. Підлипне См Конотоп: **БІЛОЗЕР**ка Akdeniz, **БОЧЕЧ**ки bačaq християнський піст, ГАМАЛІЇвка, КОХАНівка, ТОПОЛИне, САРНавщина, САРАНівка, КРОСНа, КАРАБУТове, ***Бережне***, КОЗАЦЬке, **Мар'ян**івка, БІЛОУСівка; • р. *ЛИПКи* у с. **БАЦМАН**и См Ромни: ЗаКУБАНка, ТАРАСівка, ХОЛОДник, ХОЛОДне, БУТівка 2, **БЕССАРАБ**ка, **БІЛОВОД** Akdeniz, ПОСАД, МОСКАЛІвка, МОСКІВщина, КОРОЛІВщина, КОРЖі, **ЧИЖИ**кове, **ВОЛОШ**нівка, ГУБАРівщина, КОРОБчине, о**ВЛАШ**і, **ЛЕВОНД**івка, В'ЮНне, **ПЕРЕХРЕСТ**івка, **ПЕРЕКОП**івка, ТОМИНе, ПЕРЕДРІЇ 1947; • бол. *ЛИПКи* у с. СИРниця Жт Овруч: ^ПОБИЧі; КРАСНосілка, СЕМЕНи, КОЛОСівка, МОЖАРи, КОРЕНівка; • бол. *ЛИПКа* у с. Ворокомле Вл Кам-Каш: **КРИМ**не, ОЛЬШани, НУЙНо, ТОБОЛи; • *ЛИПКи* Жт Попільня: ^**БУХА**ЛІвщина; **АНДРУШ**ки **Андрусово** 1667!, **МИШЕР**ине!, КРАСНогірка, СТЕПове, СОКОЛІВ Брід, СОКІЛЬЧА, ПоЧУЙки; • *ЛИПКи* Рв Гоща: ^**АНДРУС**ївв **Андрусово** 1667!, ВОВКОШів, ДРУЖНе; КРАСНосілля, МАТІЇвка, ЯСНе, ЧИНів, ПОЛІВці; • *Липки* Хм Ст. СИНява: ГОНЧАриха; Подоляни, **МИСЮР**івка, СЬОМАКи, ПАСІЧна, БУГЛаї, ПЕТРІВське; • *ЛипЧА* Зк Хуст: ^ЛИПовець; ШИРОКе, р. ЛипЧА у с. **ЛИПЕЦ**Ька Поляна!, ПОСІЧ, **ВІЛЬШ**ани; • *ЛИПЕЦЬке* Од Котовськ: р. *ЛИПЕЦЬка*, ЧЕКАЛенка, ПЕТРівка!, **БОЧМАН**івка Bacman полов. ватажок, СТАНІСЛАВка, ЯСИНове, ГРЕКове 2; • *ЛИПИЦі* Лв Миколаїв: ^ГІРське, РАДЕЛичі; САЙКів, ЛИПівка!, ПІДГІРці, ГОРОЖанка 2, ПАВУКи *паїк!

Товста могила – скіфський курган IV ст. до н.е. біля м. Покров і Нікополь Дп (висота 8 м, діаметр 70 м). Досліджений 1971 р. Б. Мозолевським. Під час розкопок поховання у кургані 21 червня 1971 р. о 14.30 виявлено відому тепер на цілий світ скіфську пектораль грецької роботи. Наведений на обкладинці нашої книги фенотип обличчя однієї з фігур пекторалі відповідає скіфському складнику українців R1a.

Ф

ФАЛЬШИВІ МОВНІ РЕКОНСТРУКЦІЇ. Небезпечне явище постмодерну, різновид гібридної науки. Полягає у застосуванні законів історичної фонетики *до чого завгодно*, аби підвести замовлену "фіктивно-наукову базу" під що завгодно. Див. огляд, аналіз і арґументовану критику цього прояву псевдонауки у змістовній статті В.А. Бушакова: «Дырдóм» від Гіндукушу до Британських морів (з приводу студій відомої білоруської славістки-етимолога Р.М. Козлової) // Сходознавство. № 48. – К., 2009. – С. 25–43. (Доступний pdf.)

Фаюм. Оаза у Єгипті. Серед істориків мистецтва відома низка портретів мумій з Фаюму.

«**ФІКЦІЙНІ НАЗВИ**» (термін М. Кордуби), див. III. ШТУЧНО ПЕРЕТВОРЕНІ ТОПОНІМИ.

ФІНИ, див. III. N (Y-гаплогрупа).

Х

«**ХУДУД-АЛЬ АЛАМ**» ("Області світу") – приклад історичного джерела, недосяжного для підробок Москви. Відоме англомовне видання В. Мінорського: Hudud al-Alam 'the Regions od the World'. A Persian Geography 372AH – 982AD. Translated and explained by V. Minorsky. – London, 1970. – LXXXII + 524 p.; є добрий pdf під назвою "1970 Hudud al-Alam--the Regions od the World a Persian Geography 982AD 2nd ed by Minorsky s.pdf".

"§ 43. *Оповідь про країну саклабів (слов'ян)*. На схід від цієї країни Булгари і частина Руси; на південь – частина моря Ґурз (Грузинського) і частина Руму (Візантії), на захід і північ від неї незаселені землі Півночі. Це розлога країна з численними деревами, які ростуть близько одне до одного. Люди живуть серед дерев і сіють лише просо (arzan). У них не росте виноград, але вони мають повно меду, з якого готують вино і схоже на нього. Посудини для меду роблять з дерева, і є люди, які щороку готують сотні таких посудин з вином. Вони мають стада свиней, які схожі на стада овечок. ***Мертвих вони спалюють***. Коли чоловік помирає, його дружина, якщо любить його, вбиває себе. Вони носять сорочки і взуті в черевики. ***Усі вони вогнехвальці***. Вони мають невідомі в ісламських країнах струнні інструменти, на яких грають. Їхня зброя – щити, дротики і списи. Володар саклабів зветься Світ-булк (Святополк I Моравський, 870-894). Їжа їхнього володаря ***молоко***. Вони ***проводять зиму в хижках*** (kaz-ha) ***і землянках*** (zir-zamin-ha). Мають багато замків і фортець. Одягаються переважно ***у лляний одяг***. Обов'язок служити володарю вважають святим. Вони мають два міста. 1. Вабніт (?Краків?), *перше місто на сході саклабів, і деякі його жителі схожі на русь*. 2. Хурдаб (Хорват), велике місто і оселя володаря.

§ 44. *Оповідь про країну Русь та її міста*. На схід від цієї країни лежать Печенізькі гори (Урал), на південь річка Рута (Дуна), на захід – сакаліби (слов'яни), на північ – незаселені землі Півночі. Це велика країна; жителі її неприязні, несхильні до розмов, зухвалі на вигляд, дратівливі й войовничі. Вони воюють з усіма невірними, хто живе навколо і їх перемагають. Володар зветься Рус-каган. Це країна, якій природа надала все необхідне для життя. ***Одна група їх практикує лицарство***. Вони поважають лікарів. Щороку ***платять володарю десятину*** здобичі й виторгу. Серед них живе група рабів, які їм служать. Вони шиють з бавовни штани, які ***підкочують вище колін***. Носять вовняні шапки, підв'язуючи їх під підборіддям. ***Небіжчиків ховають з усім майном, одягом і прикрасами. До могили також ставлять їжу і напої***. 1. КУЯБА – це місто Руси, найближче до ісламських земель. Гарне місце і садиба володаря. Тут виробляють різні хутра і цінні мечі. 2. С.ЛАВА, гарне місто, з якого в мирний час вони ходять торгувати до булгар. 3. АРСАН (***Рязань***), місто, де іноземців вбивають, якщо вони там опиняються. Тут роблять дуже цінні клинки й мечі, які можна скласти навпіл, але щойно їх відпустиш, як вони повертаються до вихідної форми" [Hudud, 159]. Важлива деталь: усі названі тут етнічні групи платили данину *руси* (Ruotsi 'Швеція'), але з трьох одна була мордвою-*ерьзя* (!).

Ч

Чугуно-Крепинка (Дц Шахтарськ). Поблизу села знаходиться курган, де під час розкопок С. Санжарової у 1985 р. були знайдені сарматські речі. Серед них зображена на обкладинці нашої книги "маска у вигляді жіночого обличчя в капюшоні, з під якого спадає хвилясте волосся. Була прикрасою на шкіряному поясі" (МІКУ, інв. № AZS-5833) [Золото степу. Археологія України. Шлезвіґ, 1991, катал. № 160]. Див. також іл. вище на рис. К6-3.

Ш

Шільтберґер. Сюрприз приберіг новий свідок теми початку XV ст., з яким нас знайомить О.Васильєв: "У битві при Нікополісі 1396 р. брав участь баварський солдат Ганс Шільтберґер, який потрапив тоді в полон до турків. Під час тривалих мандрівок на Сході (1394–1427 рр.) він побував у багатьох країнах і описав їхні звичаї" [Vasiliev, 192-193]. Зі своїх 33-річних мандрів гармаш Г.Шільтберґер кілька років був на службі навіть у Тамерлана (!). Говорячи про Крим, він згадує країну кипчаків зі столицею в Солхаті (Старий Крим) і дає детальний і цінний опис Кафи (Феодосії).

Гіпотеза про продовження етноніма ґотів в українських назвах від основи Кут- досі виростала з топоконтекстів. Якісно нове, документальне опертя для такого висновку дає тепер свідчення Г.Шільтберґера. У переліку мов, якими за грецьким обрядом правиться у церкві служба Божа, цей автор згадує на сьомому місці також і ґотську мову: **In Chapter LVI (LX) Schiltberger notes that 'the seventh (tongue) is the *Kuthia* tongue [Sprauch] which the Infidels call That.'** [Vasiliev, 193].

ШТУЧНО ПЕРЕТВОРЕНІ ТОПОНІМИ – непридатні для студій давньої історії. Владні установи, як правило, ставилися до автентичних місцевих назв як до «тубільних» і тому меншовартісних. Переказавши їх «ясними для себе словами», чиновники тих установ отримували ті «штучно перетворені форми», про які пише, зокрема, дослідник астурійської і галісійської топонімії И. Піль. Вчений зазначав, що офіційні переліки мовно некастильських топонімів "далекі від наукових вимог, які передбачають якомога точнішу фонетичну транскрипцію назв *у місцевій мовній формі*, оскільки майже неможливо, виходячи зі *штучно перетвореної* форми, досягти доброго результату. Якраз чимало транскрипцій галісійських і каталанських назв не дають такої ґарантії, адже їх фіксували і потім офіційно вживали особи, що не володіли місцевою мовою і механічно пристосовували почуте до іспанської графічної системи" [Piel, 533].

Про аналогічний стан топонімії в Україні писав ще 1924 р. М. Кордуба. "Т. зв. урядові назви – (це) лише фікційні назви, покалічені... на польський, московський, румунський, мадярський, німецький лад", тоді як наукову вартість в Україні мають лише "народні назви, яких вживає місцеве українське населення" [Кордуба, 4-5]. Так, Орів писався Вирів і Wyrów, Городєтичі – Родатичі, а Молодьків – Молотків.

Але хіба кожна епоха не мусить залишити слід на карті? Переважно так і виходить, однак «фікційні назви» (термін М. Кордуби) є слідом *не історичних подій, а антиісторичної волі індивідів* (або довільного їх втручання в момент фіксації), і з очевидністю свідчать про досить пізній, а не давній період історії. Знати «фікційні назви» і обминати їх – умова для отримання історично осмислених висновків у пошуках сліду давніх подій. Навіть, здавалося б, таким нейтральним ім'ям як *Федір* тоталітарна ментальність затуляла підозрілі для неї форми. Так, "Федорівкою" довго заміняли **ТУДОР**ів Рв Гоща [СГУ, 478], а "Федорівцями" [АТП] – назву ТУДО**РК**овичі Лв Сокаль. Мешканці обох сіл далі вживали основу Тудор-. Лише ця *реально історична тягла народна традиція* зберегла у справжній (а не "штучно перетвореній") назві ТУДО**РК**овичі достатньо від ім'я ґотського короля Теодо**РИХ**а: Teodo**ric**us (474–526). Ані "Федорівка", ані "Федорівці" цієї морфеми не мають.

Я

ЯКОВИТСТВО АЛАНІВ. Саме прототипу сир. *Orhāi* 'Едесса, Урфа' [Алеманъ, 425] з книги А. Алеманя про аланів бракувало як замкового каменя для кількох важливих висновків: 1) про справді значну присутність яковитів; 2) про закономірний розвиток основи Орх- в Юрх- (як-от у київському оронімі *Юрховиця* [ЛР, хх], тепер *Юрковиця*), 3) звідси крок до масового народного пристосування Юрх- > Юрк- (20 ойконімів і ще 36 від основи Юрй-). На г. Юрховиця є *Макаріївська* церква на вул. Стара Поляна; але збудована вона лише 1897 р.

Вдалі розв'язки. Кореляція висновків генетики, археології та мовознавства

(підсумки частини III)

1. За "вдалими розв'язками" насправді нерідко стоїть щасливий ЗБІГ ОБСТАВИН. Зустріч з *несподіваним* дивує, коли вона вже відбулася. Відмінність від розв'язку в тому, що *свідомого і активно-доцільного шляху до несподіваного немає*.

(1) ***Аристофан про скіфський акцент***. Аристофан на власні вуха *чув* від скіфських полонених їхню вимову грецької, *був живим свідком* акценту варварів і *відобразив* його у п'єсі "Жінки на святі Тесмофорій" (у 412 р. до н.е.). Аж у XX ст. ті унікальні свідчення *професійно сприйняв* І. Дворецький, *поставивши* кожний такий скіфський солецизм *у відповідність* до койне – давньогрецької норми, і включив їх усі до великого словника 1958 р. (здавалося б, навіщо, коли їх немає у нормі?). Ще через 50 років комп'ютерний майстер *сканував* статті словника, *розпізнав* їх і *пустив у обіг*. П. Селігей *надав* pdf словника автору цих рядків; той згодом *помітив* першу з реплік скіфа на с. 58, *оцінив* цей внесок лексикографа та *повибирав* пошуковиком Windows посилання "Arph." (Аристофан) і "скиф.". Добуті з цілого корпуса словника 38 солецизмів скіфа-охоронця він *розподілив* далі за формальними ознаками. І от результат спільної праці автора зі скіфом, Аристофаном, І.Х. Дворецьким, П.О. Селігеєм, фірмою Microsoft і комп'ютерним майстром (див. с. 80: І. АРИСТОФАН). Без усього цього ланцюжка випадковостей ми б не мали прямих доказів скіфської природи замін у наших прізвищах і топонімах **θ/т**, **χ/к**, **ф/п**.

(2) ***Дослідна тема "Ключі з Астурії від минулого України"***. Іншим прикладом "нашої спільної праці" є історія книги під назвою "Ключі з Астурії від минулого України" – до її появи свідомо й несвідомо доклали зусилля чимало людей: автори дарчих заповітів (Астурія, IX-XI ст.), історик А. Кортезан (Португалія, 1912), філологи Й. Піль (Німеччина, Португалія, 1950), Р. Сьєрбіде і І. Ечеберріа (Басконія, 1991), О. Коссю (Галісія, Іспанія, 2007), археолог Л. Крушельницька (Львів, 2014), мовознавці П. Селігей (ІМ НАНУ, Київ, 2014) і О. Лазоренко (Німеччина, 2014), лікар М. Бучацький (Трускавець, 2014), видавець А. Лесишин (Дрогобич, 2015). З вивченого антропонімічного матеріалу "44 двоосновних ґотських ім'я зі списків імен власних з Астурії та Галісії разом з їхніми виявленими 110 репліками в українській топонімії стають апробованим доказом збереження у Наддніпрянському степу залишків місцевої ґотсько-слов'янської двомовности IV-V ст., – а також повної необізнаности з цими назвами еліти варязького Києва у X ст. Значить, княжий Київ існував у "паралельній історії" до "післяґотського" Трахтемирова" [Тищенко 2016, 260]. Так стала очевидною і наочно доведеною органічна поєднаність *реальної* ґотської антропонімії з українською топонімією (деталі с. 293).

(3) По публікації у "Тижні" статті "Гени, мови, Україна" з-за Атлантики прийшла книга О. Менхєн-Гельфена про гунів: її любʼязно надіслав п. Р. Пилип, який займається тією темою. Крім іншого важливого, у цій книзі трапилися невідомі в нас фото ***фенотипу сармата*** з рельєфів колони Траяна і ***цілого гунського казана*** з с. Іванівка Катериносл. губ. – поки що єдина така ціла знахідка в Україні (див. тут с. 652, рис. Р2-3 і с. 635, рис. І2).

(4) Для теми про 24-у сатрапію стали потрібні високоякісні фото наскельних текстів заповіту Дарія I, де, за літературою, мала бути письмова ***згадка наших скіфських предків*** 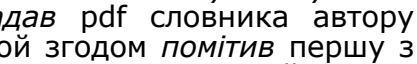 *Sakā tyaiy paradraya* "скіфи, що за морем". Її вдалося знайти і прочитати на досконалих знімках, які спеціально зробили у Персеполісі С. Марченко і А. Марченко (тут с. 654). Втрутився й випадок: зимове освітлення напису.

(5) Є і прикрі збіги, тоді мусимо їх нейтралізувати. Прекрасне фото фризу "носіїв трону" Артаксеркса II з ***унікальним тримовним написом*** біля фігури "нашого" скіфа зробила К. Криконюк. Неосвічений техред журналу в останню мить перед друком пересунув на цей напис назву рубрики (деталі с. 459, рис. П6), чим знецінив усе дослідження. Мусиш знову підігрівати космос і розтлумачувати, де тут чиї заслуги [Тищенко 2016, 346 і тепер тут].

(6) Свіжий приклад взаємодії з ***дослідної теми "Єгипет у Галичині"***: місто Бусирис у Єгипті → 2015: с. Босири Тр ~ книга ІМФЕ, 2009 з посиланням на статтю А. Петрушевича → стаття А. Петрушевича, 1877 (Львів) → І. Яремчук, І. Кметь, В. Кметь, 2016 (Львів). Підсумком є доповідь автора 13.12.2016 р. і презентація до неї.

(7) Важлива наукова подія книги 2015 р. – ***ототожнення скляної кулі зі скіпетра імператора Траяна Деція***; воно стало можливим внаслідок випадкового зчеплення довжелезного ланцюжка подій на відрізку часу у 1763 роки:

1) Сто років тому археолог С. Гамченко (1860-1934) розкопав біля р. Пд. Буг зелену скляну сферу діаметром 7,5 см. 2) Він передав її до Ермітажу, який скоро перестав бути царським. 3) За війну і революцію документи про розкопки **1913** р. були втрачені, а в СРСР історія ґотів заборонена. 4) По розпаді СРСР археолог М.Б. Щукин

(1937-2008) опублікував **2005** р. солідну книгу з фото ґотських речей з фондів Ермітажу – у т. ч. зеленої скляної сфери. 5) **2006** р. в Римі відкрито інсиґнії імператора Максенція, зариті під Палатинським пагорбом 312 р., аби вони не стали трофеєм імператора Костянтина. 6) **2014** р. автор цих рядків помітив в Інтернеті схожість сфер скіпетрів Максенція і знайденої С. Гамченком: матеріал і розмір їх тотожні. 7) **2015** р. виявилося, що документи про розкопки 1913 р. не втрачені, а збережені в ІА НАНУ (І. Шарафутдінова) і на них є посилання; перелік місць розкопок 1913 р. відомий (див. III. *Данилова Балка*, далі с. 636, 536, 623).

Лише тоді і стало очевидним: 8) Що у фатальній битві 251 р. імператор Траян Децій також мав скіпетр зі скляною сферою. 9) Що, вбивши Деція, варвари ватажка Кніви забрали скіпетр з собою на Поділля разом з іншими трофеями. 10) Що С. Гамченку і сфері казково поталанило. 11) Що Інтернет незмірно підсилює інформаційний пошук. 12) Що без студій топонімії України цю скляну річ і далі кваліфікували б як "імпортну фритту для виготовлення скляного посуду", виплавлену в невідомій у Барбарикумі майстерні "товстостінного шліфованого скла". 13) Що чимало даних М.Б. Щукина для нашої теми цінні, а про скляну кулю – безцінні (про це її автор, на жаль, уже не довідався).

2. Про збіги висновків археології і мовознавства говорено не раз. Нещодавно до кола незалежних арґументів приєдналися й дані ***генетики Y-гаплогруп***, наведені тут у частині III. Саму ідею кореляції таких несхожих характеристик ілюструє зведена таблиця на початку прологу (с. 24–25). З досягнень генетики видно, що своїм незалежним дослідним шляхом біологи дійшли висновку про найдавніші історичні контакти наших предків з тими самими етносами, про сусідство і зв'язки з якими філологи знають з українського словника й топонімії України. Це вже знайомі нам месопотамці, кельти, фіни, гуни, араби, бербери, іранські, а згодом тюркські степовики.

Такі історичні рамки та обставини нашого етно- і глотогенезу. Аби глибше оцінити місцеве минуле "на семи степових вітрах" гляньмо до інших народів. За Є.В. Головком, в *алеутів* було П'ЯТЬ епох мовних контактів: ескімоська, атапаскська (2 запозичення), корякська (3), російська (600 запозичень), англійська. За проф. Б.П. Яценком, топонімія Японії засвідчує історичний слід трьох складників *японців* як сучасної нації – айну, алтайців і сунданців. Далі були мовно-культурні контакти: китайські, португальські, англійські. Разом це ШІСТЬ епох. *Ірландці* мали СІМ епох контактів: крім питомих гойдельських слів тут є запозичення – латинські, валлійські, данські, норвезькі, французькі, англійські. У *синтів* (циган Ломбардії) є ДЕВ'ЯТЬ пластів словника: питомий індійський і запозичення – перські, курдські, вірменські, осетинські, слов'янські, грецькі, німецькі, італійські. У *басків* – ДЕСЯТЬ епох контактів: питомі слова і запозичення – амхарське, кельтські, латинські, грецькі, ґотські, арабські, іспанські, французькі, англійські. За М. Костою, історичні документи Галісії містять питомі романські, ґотські і свевські імена осіб, також латинські, арабські, грецькі, гебрайські, франкські, баскійські, інші [Тищенко 2015, 41]. Разом з пізнішими чотирма (порт., ісп., фр., анг.) це вказує на ЧОТИРНАДЦЯТЬ епох *галісійської* мови.

Незмірно потужніший чужомовний тиск розкрили нові студії української лексики й ономастики: серед хвиль міграцій з Азії до Європи народ, який тепер став українцями, пережив 42 мовно-історичні епохи. Як і всі народи, ми ніколи не мали "єдиного предка": це поняття ненаукове. Наші предки – конгломерат наддніпрянських племен, об'єднаний місцевою говіркою слов'янського діалекту індоєвропейської мови. От ця тягла, місцева говірка і спромоглася за тисячолітнім недоглядом сусідів розвинутися в українську мову.

Мовна історія українців відповідає іншим аспектам нашої історії. Теперішній стан і статус українців та їхньої мови сформовані *не зусиллями одного народу, а історичним розвитком усієї місцевої спільноти наддніпрянців та їхніх сусідів.* Знов у нас, як у всіх. Кіммерійців витіснили скіфи, а скіфів – сармати. Ґоти очолили черняхівські племена: серед найбідніших були слов'яни. Ґотів витіснили гуни у спілці зі слов'янами. Гуни перегрупувалися в аварів. Авари слов'янізувалися; їх перемогли франки. Слов'яни стали данниками хозар; хозарську данину перебрали варяги. Варяги слов'янізувалися. Візантія християнізувала киян. Угорців витіснили печеніги, печенігів – половці, а тих монголи. Частина половців українізувалися, а інша відродилися в татарах. Їх підтримали турки. Турки витіснили ґенуезців і знищили рештки ґотів. Ханство і Порту віками тіснили литовці, поляки, московити. З Криму прибули групи вірмен, караїмів, татар. Польща сприяла поселенню євреїв, Росія – німців, чехів, балканців, переселяла греків. Меншини асимілювалися. Частина євреїв виїхала до Росії, США, Ізраїлю. Росіяни замінили собою поляків і німців у містах, татар і неслов'янські меншини в Криму. Інші меншини українізувалися. Українці брали участь в усіх цих процесах, іноді очолювали їх (1650, 1918). Схожа доля у фінів, латвійців, естонців, румунів, болгар, чехів, словаків. Як і в нас, їхні досягнення у розбудові мови й держави є наслідком сприятливих подій поміж полів тяжіння сильніших сусідів.

IV. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У ПРІЗВИЩАХ

Козацькому роду – нема переводу

Народна приказка

Ім'я – це найстисліший документ,
за яким стоїть не лише життя окремої людини,
а й ***шлях її народу в історії людства****.*
Мінімальна мовна пам'ятка, яку становить ім'я...,
належить до... опосередкованих джерел,
котрі ще потребують осмислення
перш ніж увійти до науки про минуле...
Тим-то чимало зусиль потребують
пошуки різного роду ***контекстів,*** *через які*
виявляється внутрішній зміст особової назви

А.П. Непокупний 1995, 568

25 народів світу більші від нас, а 2500 менші. За тисячі років історії з нами контактували десятки навколишніх народів. Іншомовні морфеми прізвищ свідчать, – ЩО́ то були за контакти і З ЯКИМИ саме народами, і навіть – ПРЕДКИ КОГО САМЕ З НАС були їхніми УЧАСНИКАМИ

Мовний гербівник українців.
Кореляція контекстів прізвищ і топонімів

Дочитавши до цієї сторінки, читач має достатнє уявлення про всеосяжність і всюдисущість мови (що ж поробиш – і української теж). Глибше розкрилися не лише напівзабуті *словникові* пласти щоденного мовлення, але й сотні "незрозумілих" *топонімів*.

У частині IV маємо розглянути ще один важливий, щодня і звідусіль близький до нас масив незалежних мовних фактів, які нас оточують не у просторі, а в суспільстві. Серед наших знайомих – чимало людей з *прізвищами*, схожими на вже описані запозичення у словнику, а іноді й на місцеві географічні назви. Ці прізвища необов'язково походять *від* тих запозичень чи іншомовних топонімів. Вони можуть *разом з ними* бути репліками однієї пори від засвоєних тоді чужомовних прототипів.

Вже у книзі 2011 р. є параграф "До етимології прізвищ", де вказано: "З накопичених фактів виросло усвідомлення, що топонімічні студії книги розблоковують підхід до етимології низки прізвищ, відомих з української історії. Це видно з самих лише покажчиків до книг: ❶ "*Грамоти XIV ст*." – Непролій, Радивонкова, Радунец, Риботицкий, Скибичь, Смідинський, Сорочичь, Тивун, Оулад, Чємєрєвич, Чижевичь"; ❷ "*Словник староукраїнської мови XIV-XV ст*." Томи 1-2. – Арданович, Баграм, Барбос (і с. Бърбъшанїи [ССУМ, І, 135]), Барсан, Берсен, Вербота, Кожюшно, Мелешкович; ❸ "*Волинські грамоти XVI ст*." – Гарабурда, Гулевич, Клюский (6), Свинуский (2), Ясмонский; ❹ "*Книга Київського підкоморського суду (1584-1644)*" – Блинструп, Воронич (4), Капуста, Пронский, Радивил, Сниткович; ❺ "*Літопис Величка*". Томи 1-2. – Байбуза, Барабаш (5), Бутенко, Верещака, Виговський (7), Ганжа, Гапонович, Гуляницький (3), Коробка, Оришовський, Осторог, Пац, Потоцький (7), Радивил (3), Радул, Рей, Северин, Скидан, Чиж; Бут, Вергун, Витязенко, Ганженко, Голуховський, Губар, Данко, Дуненко, Ємець, Жабокрицький (3), Зименко, Кобилецький, Ромодановський, Сандоровський, Чугуй (Чугай), Шабан (Чемерис), Щербак (2); ❻ "*Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.*" – Дахнович (3), Дашкевич (2), Капля, Кожаненко, Маляховский, Мервинский (2), Пацевський, Щербач; ❼ "*Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.*" – Андрушко (8), Гапоненко, Гуєвський (4), Дахненко (3), Коломиєць (5), Коломієць (4), Либерда, Мулченко, Передерѣй, Процик, Стебюлювець, Халеплій, Хилкович, Хорошко (3), Шкарупа; ❽ "*Архів коша Нової Запорозької січі. Опис справ 1713-1776*" – Алаберда, Байдала, Барабаш (2), Водолага, Гараджа, Домонтович (4), Жумалей, Кабка, Косап (2), Кулябка (2), Малашевич (3), Мишура, Остроградський, Передерій, Прангул, Рак, Самборжецький, Сап'ян, Скубицький, Халабуда, Халява, Холахура, Чемерис (2), Чугуївець, Шпак, Шульга; ❾ "*Приватні листи XVIII ст.*" – Бердиченко, Скорупа (4), Сулима (5), Томара (3), Шкоруппа; ❿ "*Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.*" – Воропай, Ганжа, Дубогризенко (2), Дунін, Кадигроб, Кадигробенко, Карбан, Киящка, Кордовський, Котлубайка, Мамона, Масло, Масленко, Мишуренко (2), Мозуль, Москов, Патиличенко, Передерієнко, Потилика, Ризониха, Різвенко, Росоха, Саливон, Салогуб, Свинченко, Стахорська, Урмінич, Хильченко (2), Шербушенко, Юсченко, Ярустенко" [Тищенко 2011, 432]. Далі з'явилися електронні версії Реєстрів Війська Запорозького 1581, 1638, 1649, 1756 рр. (див. IV. АНТРОПОНІМИ УКРАЇНЦІВ XVI-XVIII СТ.; КОЗАЦЬКІ ПРІЗВИЩА МОРСЬКОЇ ТЕМАТИКИ та ін.). Існують і певні напрацювання з етимології питомих антропонімів, але не для прізвищ від адаптованих іншомовних основ.

Як видно зі щойно наведеного матеріалу, також і в цій частині теперішньої книги можна було б попри все обмежитися залученням фактів з наукової літератури, яка вже є – і тих сотень прізвищ з горою б вистачило для розкриття теми. Однак 16 травня 2017 р. сталася подія, що відкрила перед українською антропонімікою справді неосяжні перспективи, надавши їй 42 *мільйони* нових системних фактів. Того дня аґенція Уніан повідомила про нову доступну користувачам інтернету базу даних "ridni.org/ karta". Поява цього велетенського електронного продукту ввела Україну до елітного кола країн Європи, де вже працюють аналогічні системи – як-от Surname Map: The Polish Genealogy Project; Surname Distribution Maps of Austria; gens.info/italia тощо.

Навряд чи укладачі нової бази ставили перед собою таку масштабну наукову мету. Формально це – спроектований на інтерактивну карту довідник про місце проживання кожного з громадян України:

він враховує координати житла їх усіх. Тобто ця база призначена передусім для пошуку і довідок. Однак отриманий результат зробив масово досяжним величезний науковий фактаж з невичерпним евристичним потенціалом.

Дивовижною виявилася органічність цього величезного масиву прізвищ і його насиченість ознаками спільно прожитої українцями історії. З причин, відомих для науково підготованого читача, наш численний, роботящий, незавойовницький і попри все якось захищений історією прадавній народ опинився у сучасності саме таким по кількох тисячоліттях свого виживання на семи степових вітрах.

Нас 42 мільйони; більших від нас – 25 народів, менших від нас – майже 2500 народів. Це означає, що за ознакою чисельності ми на межі першого і другого відсотку народів світу. Після нас, менших від нас народів – ще 99% від земного списку. За цих "нововиявлених обставин" відкривається, що у прізвищах сучасних українців та їхніх предків наша історія записана з безпрецедентно високою *статистичною надійністю*. Адже завдяки своїй масовості нові незалежні факти дають уже не тисячі, а мільйони апробацій – зокрема, і для дальших висновків книги.

Як і в усій книзі, у її частині IV розглянуто лише малу частку релевантних (належних до теми) фактів. Тут швидше показано, як могла б виглядати наша історія, написана великим колективом підготованих науковців на сучасних даних антропонімії. Створення ширших довідників – завдання майбутнього.

15 років студій автора з топонімії України виявилися доброю школою для вивчення прізвищ. Адже й тут стали траплятися знайомі історичні зв'язки: лише на перших 40 сторінках (літери А–Г) – викладено українські прізвища з мовними ознаками того, що серед нас, навколо нас – живуть собі далі десятки й сотні *тисяч* нащадків груп наших вічних супутників від античного часу греків (йонійців, яванів, візантійців) та степових іранців (скіфів, гунів, аварів, аланів, парфян, печенігів), семітів (арабів і маврів, арамеїв, фінікійців), пізніших тюрків (половців, татар, турок, туркмен), менш терплячих германців (ґотів, вандалів, бургундів, варягів), а також венеціанців, вірмен, грузин, коптів, монґолів, персів, поляків, росіян, румун... Матеріалом лексики їхніх мов пояснимі сотні прізвищ, які мають мільйони українських сімей. Усі засновники тих родів за певних обставин ставали українцями. Далеко не всі їхні нащадки зберігають свідомий спогад про справжній початок свого родоводу. Однак незалежно від свого бажання "носії" відповідних прізвищ таки справді "несуть" у них мовні ознаки свого історичного шляху до складу нашого народу.

Поєднані з даними антропоніміки раніше вивчені дані топоніміки висвітлили цілком новий тип контекстів – топоантропонімічний: як виявилося, люди з певними прізвищами протягом багатьох поколінь можуть жити поблизу топонімів того ж етномовного походження, що й їхні прізвища. При цьому і прізвища, і топонімічні назви структурно оформлені як українські. Вони унаочнюють переконливі мовноісторичні зв'язки українства зі своїм кількатисячолітнім минулим.

Антропонімічний матеріал виявляє свої переваги перед топонімією через повнішу структурну збереженість. Так, про походження кількох топонімів від основи Півторак- можна говорити лише "у загальних рисах". Зате збереглися моделі прізвищ: ● 22 **Повтар**, 15 **Полтар!**; 263 **Повтор**ЕЙКО, 72 **Повтор**ЕНКО; 19 **Полтор**УХа; ● 3668 **Півтор**АК, 25 **Повтор**АК, 2137 **Полтор**АК; 100 **Півтор**АКА, 510 -ацька, 384 -ий; 1190 Полторацький + 1616 ка, 87 ПолторАК-іна, 64 ін. ● 98 ПівторАН; 7 ПовторАН-ова, 6 ов; 89 ПолторАН, 6 ПолторАН-ін; 114 **ПівторАНІС**, 13 **ПолторАНОС**. Он у чім річ! Значить, в основі тут може бути аз. *палтар* 'одяг', кумикс. ***палтар*** **'майно, хатні речі'**. Тоді *полтор-АН-нос і *півтор-АН-ніс 'той що носить/ возить з собою своЇ речІ, майно'. -АК – пахлавійський зменшувальний суфікс, -АН- множина.

Сам мовний матеріал підказує нові наукові параметри і категорії для свого дальшого вивчення. Вже можна сказати про виявлену багату палітру типів мовних ареалів поширення прізвищ відповідної антропонімічної моделі – від суцільних (*Волошин*, *Вакуленко*, *Гаркуша*) через переривчасті або розірвані (*Бодак*, *Галайда*, *Герус*, *Гориславець*) до острівних ареалів (*Грянко*), ізолятів (*Магушинець*, *Цуруль*) і розпорошень різних підтипів (*Білошицький*). Знайдено і приклади додаткової дистрибуції ареалів (форманти *-чук/ -енко*; *Денік/ Денікін*).

"Треба орати глибоко, поки ледачі сплять" [Франклін, Б83], або, навіть прокинувшись, не поспішають належно оцінити таке наукове диво як не знищений, не помічений і тому необачно покладений на видноті доказ українства мільйонів українців. У вперше чітко окресленому і таки ж уперше вичерпному (!) масиві їхніх прізвищ вони постають не як "теоретичне поняття", – а як сама́ нація, історично сформована і реальна.

А

АБАРовський < києворус. **обр-є** 'авари'. (76 осіб в Україні, переважно на Лівобережжі). Близька форма *Обаровський* (11 осіб: Луцьк і р-н).

Пор. на Берестейщині с. *Абяроўшчына*. Інші прізвища цієї ж аварської пори – 359 *Боян*, 46 *Боянчук*, 2610 *Трухан*, 54 *Оберський*, 14 *Обрин*, 157 *Оображей*, 48 *Оображій*, 540 *Обруч* (пор. ойконім *Овруч*), 523 *Обревко*, 119 *Обрежа*. Разом понад 3360 українців. Пор. с. *Оображіївка* См Шостка і неподалік с. *Фотовиж* См Глухів – місце знахідки хрестоматійно відомого аварського скарбу. Див. *Боян*, *Обрин*, *Трухан*; топоніми *Круглик*.

Рис. А1. Поширення в Україні 76 прізвищ Абаровський і 11 – Обаровський [ridni.org/karta] *– малої частки прізвищ аварської доби*

АВЕСТІЙСЬКЕ МИНУЛЕ У ПРІЗВИЩАХ УКРАЇНЦІВ. За відомостями давніх авторів і висновками сучасних наук історичного кола, в античний час на теренах сучасної України співіснували: на півдні і сході – групи племен іранців (скіфи, сармати, будини, гелони), на заході – фракійці на Поділлі, кельти і ранні слов'яни на Поліссі. Ці племена контактували з греками Ольвії, з Римом на Дністрі; у черняхівській культурі II-IV ст. – з ґотами, а потім з гунами й аварами. Від прадавніх часів степовики зазнавали культурних впливів Ірану. За даними генетики гаплогруп, історичного мовознавства і топонімики, за доби пізньої античності й раннього середньовіччя усі ці етноси степу й лісостепу *слов'янізувалися на місцях*, діставши продовження, зокрема, і в сучасних українцях. Звідси ж виходили колонізаційні рухи ранніх слов'ян на північ і північний схід.

Деталізувати й уточнити загальну картину поширення Авести в іранському степовому середовищі Наддніпрянщини елліністичного часу стало можливим завдяки тривалим фронтальним студіям топонімії України з удосконаленим метатеоретичним забезпеченням [Тищенко 1998–2016]. Зокрема, засобами порівняльно-історичної лінгвопрагматики вдалося спочатку виділити шість груп місцевих назв від семантично авестійських топоосновів: *Обест-*, *Зарван-*, *Копир-*, *Карабан-*, *Дриг-*, *Дрон-*; до них долучені в ході студій основи *Магуш-*, *Дейнек-*. Системне продовження у цих топонімічних основах авестійських реалій дістало обґрунтування у деталізованих статтях і монографіях. Результати досліджень визнані науковою громадськістю [Пащенко; Макаров; Півторак] і вживані для систематизації знань з іраністики (див., напр., uk.wikipedia/Авеста; uk.wikipedia/Обеста).

Теперішній аспект студій став досяжним після відкриття для загального користування повної інформаційної бази 42 млн. прізвищ громадян України, створеної в електронній формі за адресою ridni.org/karta [32]. До наукового обігу в середовищі філологів відомості про сайт запровадив докт. філол. наук П.О. Селігей. Цей ресурс став основною фактологічною базою для поглиблених студій і зумовив нову якість наукових висновків. Було досліджено кількісний і просторовий розподіл прізвищ 106 тис. українців названих кореневих груп, їхню структуру і хронологію словотвору.

_АДЖУБЕЙ < татарс. hajji-bey. 131 носій цього прізвища мешкає виключно у степовій смузі України. Належить з'ясувати, чому не розвинулися паронімічні форми (*Аджібей, *Гаджібей). Натомість *Гаджибей* – це стара, справжня (= історична) назва давнього селища-попередника Одеси.

АЗАРенко < перс. azar 'місяць вогню'. **1098** Азаренко, 327 енкова, 240 ов, 46 евич, 19 енок; **2967** ова, **2313** ов, 157 ян.

-АЙ < перс. -(а)і. **4041** Баглай, 146 Басалай, 474 Басай, **3037** Воропай, Голай, Голай, 365 Довгай, 37 Капай, 62 Копай, 438 Лахай перс. *raha-і по-

дорожній; 95 Минай, 15 Шукай, Сухай, 678 Пацай, 122 Пацалай, Рубай, Михай, 289 Ропай, **1772** Малай, Мамай, 105 Паталай, 115 Стапай, 154 Шурай, 12 Чеборай, 279 Чурай.

АНТРОПОНІМИ УКРАЇНЦІВ XVI–XVIII ст. – сукупність власних імен осіб – як християнських імен, так і прізвищ, і прізвиськ. "Ім'я – це найстисліший документ, за яким стоїть не лише життя окремої людини, а й шлях її народу в історії людства" [Непокупний, 568]. Кожен з нас, маючи власне ім'я, водночас є не тільки його носієм: ім'я – маленький фрагмент мови і тому разом з нею є найприкметнішою ознакою народу. "*Мінімальна мовна пам'ятка, яку становить ім'я людини... належить до... опосередкованих джерел, котрі ще потребують осмислення* (= мовно-історичної інтерпретації. – К.Т.) *перш ніж увійти до науки про минуле*. Саме цим визначається як культурно-історична цінність зібрання антропонімів у Реєстрі 1649 р., так і найбільша складність їх досліджень – обмаль тексту. Тим-то *чимало зусиль потребують пошуки* ***різного роду контекстів, через які виявляється внутрішній зміст особової назви***. Як такі виступають, зокрема, назви міст чи територій, найменування народів та власне особові імена, які й засвідчено в антропонімії видатної пам'ятки історії та культури України" [Непокупний, 568]. Відповідальний редактор книги про Реєстр Війська Запорозького 1649 року проф. Ф.П. Шевченко наголошував на його винятковій важливості не лише для української, а й для загальноєвропейської історії та культури і сподівався, що нове видання сприятиме дальшим студіям у цій і дотичних царинах [Шевченко, 16].

Дослідженням Реєстру 1649 р. як пам'ятки української мови у контексті відповідної історичної доби присвячено значну літературу [РВЗ-1649, 574–587]. "Спроба етимологічного словника прізвищевих назв" Реєстру належить Р.І. Осташу [Осташ, 517–567], який залучив до своєї праці максимум доступних мовних контекстів аби зменшити вплив випадкових обставин: "Основне завдання словника — наблизити прізвищеві назви з Реєстру до мовного контексту його доби. Наші етимології здебільшого лінгвістичні. При подальшому вивченні козацьких прізвищевих назв значну роль відіграватимуть також історичні, етнографічні праці про життя та побут козаків і взагалі населення України *того часу*" [Осташ, 517]. Цитата свідчить, наскільки далека була "передова радянська наука" від постановки самого питання про витоки козацтва (і його прізвищ, – таки ж неминуче давніших від *того часу*).

...В разі потреби використано й матеріал з інших козацьких Реєстрів 1581, 1638 і 1756 рр. [РВЗ-1581, РВЗ-1638, РВЗ-1756]. Особливо разюче порівняння Реєстрів 1581 і 1649 рр.: воно залишає враження, що за короткий час у козаків замість переважно відойконіміних утворень, звичайних у старішому реєстрі (*Васько з Черкас*, *Михайло з Канева*, *Стась з Галича*) раптом "знайшлися" прізвища, саме *прізвища з прадавнім мовно-історичним родоводом* (*Митько Кулаженко*, *Кондрат Щербина*, *Якуб Шкода* – пор. копт. **ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ** (108a) **куладжі** A fish, риба; копт. **ϣϭⲛⲣ шчир** (388b) To sail on a river or sea; m. Sailing, voyage; плав-ати, -ба; дєг. **sqdy** 'плавба, подорож людей'). Тим-то ці прізвища й "потребують осмислення", що ніяк не вписуються у *той* (= козацький) *час*. Судячи з давності мовного матеріалу прізвищ козаків, як і з повторюваності цих дивакуватих імен, – більшість їх не є персональними (отриманими ad hoc від січового товариства), а успадковані кожним козаком від свого предка [Тищенко 2016, 722-723].

АРАБАджи < тур. araba-cı візник, кучер.

2295 Арабаджи, 432 і, 20 ий, 14 ієв, а, 99 иєв, 96 а, 77 ийська, 58 ий; 3 Гарабаджі, 24 Гарабаджиу, 38 Гарабажиу, 119 Гарабажіу, 82 Гарабажій, 90 Грабажей

Прізвище новітнього часу із збереженим татарсько-турецьким формантом -джі – пор. Куїнджі 'ювелір', Тютчев < *тутчи* мідник, Аракчеєв < *аракчи* продавець горілки.

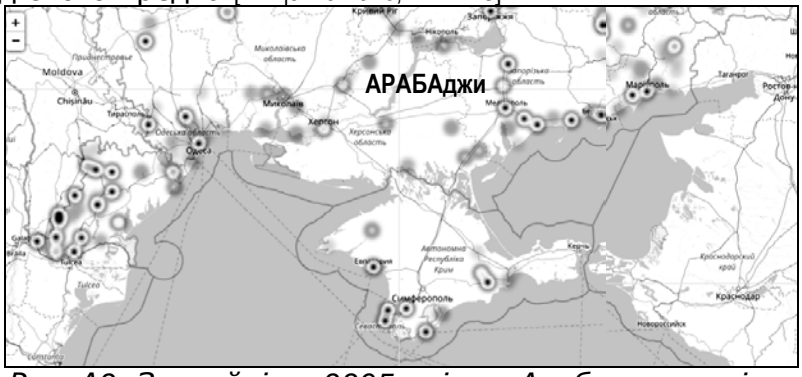

Рис. А2. Звичайність 2295 прівищ Арабаджи на півдні України [ridni.org/karta] *(з тур. arabacı 'візник')*

Ця група прізвищ пов'язані з етнонімом арабів (248 Арап, 343 ов. 445 ова, 72 ін, 83 іна, 41 енко) не прямо, а через реалію "арба, гарба – арабський візок" (є також і "просто" таке прізвище: 167 Гарба, 1 Арба).

_АРКУША < див. IV. *ГАРКУША з Qaraquš. **1192** особи на прізвище Аркýша мешкають виключно у степовій смузі України, – як і 391 носій прізвища Аркушенко. Вихідною формою є прізвище Аркýш (71 носій Вн., Люботин Хк). Зі словом *áркуш* (від лат. arcus 'листок; Bogen') збіг випадковий. Письмова фіксація прізвища сталася за посередництвом писарів-чужинців, які "не чули" початкового укр. Г- (пор. _Оробець, _Арапенко).

АРНАУТ < тур. Arnavut 'албанець'.

2118 Арнаут, 234 а, 1112 ова, 866 ов, 23 енко, 19 у; 4 Арнавута.

АРТАШ < ір. arta 'божество' + *ас* 'ясин, алан'. 42 особи (Лв, Жт, См, Вн). Характерне поширення прізвищ 2673 Артюшенко з Надазів'я; також 302 Артюшок, 6608 Артюх, 13 Артющик, 516 Артющенко.

АРШАК < пахл. Arshak ім'я вл.; Arž- гідний + ak зменш. суф (МакКензі).

5 **Аршак**, 121 Аршакян; 51 Аршук, 3 Аршученко; також 30 Аршуков, 39 Аршукова. У пахлавйській були поширені гіпокористики (пестливі форми) Barzpad**ĭk** "Цибатенький", Aržak "Гідненький", Senak (від назви міфічного птаха), Wardak "Трояндочка" [Чунакова, 66]. Пор. також пахл. Artadat (дір. *Ṛtadata-) "Створений (божеством) Праведності". Очевидна відповідність цієї групи прізвищ історичному імені Аршака, засновника династії Аршакидів, яка панувала в Ірані та прилеглих степах у III ст. до н.е. – III ст. н.е. Реліктову форму прізвища мають лише 5 українців (Ювілейне Дп, Кв.), похідні – ще 244. За рівномірним характером географічного розподілу ще одна форма *Аршакян* виглядає видозміною форми на -ан, або і справді є наслідком інфільтрації предків її носіїв з Вірменії. Про зв'язок топооснови Аршук- з прототипом Аршак детальніше у статтях про топоніми АРШУКИ См, Чг (пор. прізв. Аршук у Конотопі й Шостці См, Новг.-Сів. Чг).

АФРИКАНський < Африка (вандальський фрактал) – 1 особа у Полтаві. 17 Африканов (Немішаєве Кв 4!, Зп. 4!, Лв., Хм., Пл., Пл), 15 Африканова, 3 Африкян (Кропивницький 2, Зп. 1; не виключено, що -ян < -ан, пор. Аршакян). Див. той самий етномовний фрактал у прізвищах IV. ВАНДАЛЯК, ГЕНЗЕРА.

Б

БАБенко < гр. πάππας 'священик, піп'. Див. ойконім II. *БАБИНЦІ*.

34843 Бабенко, 27941 Бабич, 22624 Бабій, 6506 Бабіч, 4165 Бабійчук, 2676 Бабченко, 2030 Бабчук, 1686 Бабко, 656 Баб'юк, 541 Бабан, 34 Бабишин, 8 Бабійчак, 4 Бабченок (Дц, Вн), 5 Бабій-Дейнега! (Чв, См). Розподіл останнього подвійного прізвища можна інтерпретувати за правилом периферійних архаїзмів. Річ у тім, що Дейнега < пахл. denig- 'святенний, віруючий', що у сполученні з першим складником Бабій < гр. πάππας 'священик, піп' вказує на предка-священика зороастрійської церкви (мага, волхва).

БАГАЛій < пахл. pahr [**p'hl**] 'варта' [Nyberg].

54 Багалій, 17 ль, ей, єй, 104 **Багаліка!**, ика, іна; 512 **Баглик**!, **4041** ай.

Як *Бахтерщина*, так і *Болохів*, *Баглайки*, *Дашів* є репліками імен тієї самої реальности: це Бактрія – грецька Βακτρία, вона ж перською і пушту باختر Bākhtar, парфянською Balkh, санскритом बाह्लीक **Bāhlīka**, китайською 大夏 Dàxià. Це давня країна між Гіндукушем і р. Окс (Аму-Дар'я), одна з елліністичних держав, заснованих по війнах Олександра Македонського, зі столицею у Бактрах/ Балху, тривалому осередку грецького життя у тих краях [Тищенко 2016, 712]. Див. і топонім II. *БАГЛАЙКИ.*

БАГРій < 1) ар. بحر baḥr 'море'; 2) пахл. pahr [p'hl] 'варта' [Nyberg]. На користь "1)" говорить існування прикметника ар. بحرى bahrī, adj. Of or belonging to the sea; maritime, naval (належний до моря або мореплавства, морський): пор. прізв. 173 МАЛАХ! від ар. ملاح mallaḥ 'моряк, човняр, весляр'.

5783! Багрій + 350 Багрійчук, 53 Багрієнко; 38 Багрин, 434 Багрін – основа рівномірно поширена й у селах, що вказує на її давність. Див. також топонім II. *Багринова Гора.*

БАЖАН < 1) києворус. ім'я Бажан імов. з пахл. bōžan (з дір. *baujana- рятунок); 2) узб. бож-, кирг. бажы- 'мито, податок'; див. прізв. Боженко. Однокореневі: 112 Бажанюк, 92 Бажанська, 78 Бажанський, 535 Бажанов, 691 Бажанова; 15 Б**а**женко, 23 Баженюк, 10 Баженок, 1176 Баженов. Разом 2798.

БАЙДА 3546 < ґотс. baidjan 'примушувати' [Фасмер, I, 142]. 3546 Байда, 1654 юк, 200 енко. Можливе також пояснення від *аль-Байда*, арабської назви столиці Хозарії Семендера, – деталі див. [Тищенко 2011, 82–83].

БАЛАМУТ < письм. монґ. **balamad** 'авантурник, відчайдух' [СТМЯ, I, 68]. 736 Баламут, 28 Баламута, 51 Баламутко, 66 Баламутенко, 71 Баламутов, 93 Баламутова. Пор. ойконіми *Баламутівка* Чв, Хм.

БАЛАН < гунс. βάλαν 'кінь сірої масті'. Пор. і етнонім половців герм. Valani (з Codex Cumanicus) [Тищенко 2015, 419]. **7450** Балан, **2981** юк.

БАНДЕРА < іт. bandera прапор'. 38 Бандера, 315 Бандрівська, 35 Бандрівчак.

БарАБАШ < арам. *Bar Abbas ~ ар. Beni Abbas 'Аббасид'. Барабаш: **14913** нащадків Аббасидів!; також 84 Барабашук, 11 Барабашенко, 3 евич, 133 ова, 105 ов, 55 ева, 32 ев.

"Ще свіжі були рани джигаду 737 р., ще родичі молилися по загиблих і загнаних у рабство, а з халіфату дійшла приголомшлива звістка. Холодним зимовим ранком 750 р. Омейяди скинуті і знищені. Ті, хто віддавав накази на поталу сотень селищ, хто попродав у рабство двадцять тисяч слов'янських родин, – погинули від руки ще радикальніших земляків – Аббасидів. За життя одного покоління такі новини приходять рідко. Подумати лишень: учорашні непереможні Омейяди, від імені яких понад 20 років ведено джигад (завершений 13 років тому) та пролито море крови обабіч Дніпра – і раптом упень вирізані своїми ж! Переказана арамейською мовою в Каганаті, новина звучала так: на зміну Бар Омейям прийшли Бар Абаші.

...Справді, до влади на півтисячоліття прийшли Аббасиди або Бені Аббас (сирійською Бар Аббас). Ім'я означало, що нова династія арабських халіфів (750–1258) узяла ім'я свого предка аль-'Аббаса, дядька Мугаммада з батькового боку" [Тищенко 2011, 104].

З'ясувалося, що у топонімії назви від цієї топооснови надійно засвідчені (*Барабашівка* Хк, Пл, См, Вн, *мог. Барабашева* Чк, *став Барабашівський* Кг)" [Тищенко 2011, 77] (пор. Barobas у Пакистані, Borābās в Індії).

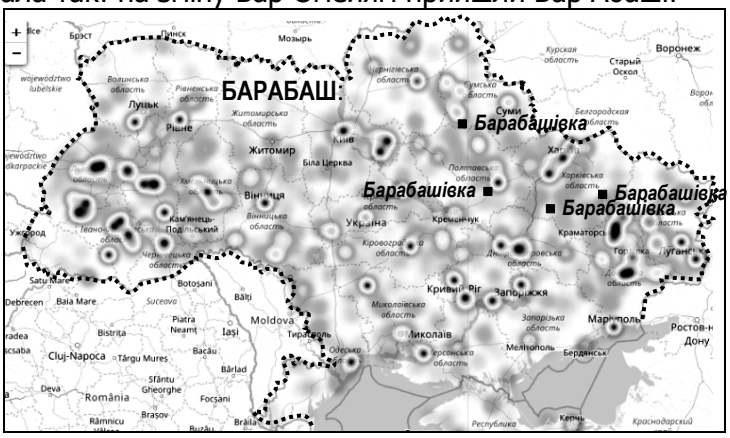

Рис. Б1. Поширення в Україні 14319 прізвищ хозарського часу Барабаш [ridni.org/karta] *(про давність прізвища свідчить його суцільне поширення у селах) і 4 ойконіми Барабашівка*

Разом з тим, масовість основи Барабаш- може бути й пізнішим пристосуванням дір. frawas- 'безсмертна людська душа'.

БАРАНЧУК < кирг., чагат. **баранчук** = беренчук 'дитина' [Радлов, IV, 1752, 1824; Юдахин, 129; ТРС, 65] > в рос. 1) "дитина у представників тюркських народностей"; 2) "позашлюбна дитина" [Каташева, 108, 106]. Про вживання слова у контактах з киргизами пише В.І. Даль [IV, XXIX].

Відомо, що "тюркському **а** переднього ряду на російському ґрунті відповідає **у**, **е** або **а**: *урема, арема* /прибережний чагарник/" [Каташева, 108]. На Південному Уралі, в зоні сучасних мовних контактів характерним фонетичним яви-

щем є також те, що "м**ногие тюркизмы не освоены в фонетическом** пла**не. Об этом свидетельствует их разное произношение**: **баранчук** и **беренчук (Юрюзань)**". Аналогічу картину видно і в українських прізвищах: **3083** Баранчук (давніше), 36 Беренчук (новіше), 10 Баран**чук**ов, 15 а, 143 Баран**ч**ик, 195 Баран**ч**иков, 242 а, 130 Баран**ч**енко, 39 Баран**ч**ан Чв. Але див. також 50 Борончук.

Поза сумнівом, у найчисленнішій групі прізвищ кінцевий фрагмент -ч- не є складником форманта укр. -чук, а становить частину основи. Справді, всі похідні включають фрагмент -ч- перед кінцевим формантом: пор. Баранченко.

Рис. Б2. Поширення в Україні 3083 прізвищ XIV-XVI ст. Баранчук і 36 – Беренчук < кирг. 'дитина' [ridni.org/karta] *(форм Беренчук майже у 100 разів менше, і вони наявні тільки на півдні; пор. значне поширення у селах)*

БАРМАК, ***БУРМАКА*** < ім'я власне *Barmak* 'засновник роду Бармакидів' (візирів халіфа Гаруна аль-Рашида); букв. жрець-буддист. **256** Бармак (Новогр.-Вл. 70, Кв. 29, Киянка! 16), 1! Бармаченко, 19 Бармаш, 7 Бармашенко; **1108** Бурмака, 437 Бурмак, 6 Бурмач, 95 Бурмаченко. Усього 1929.

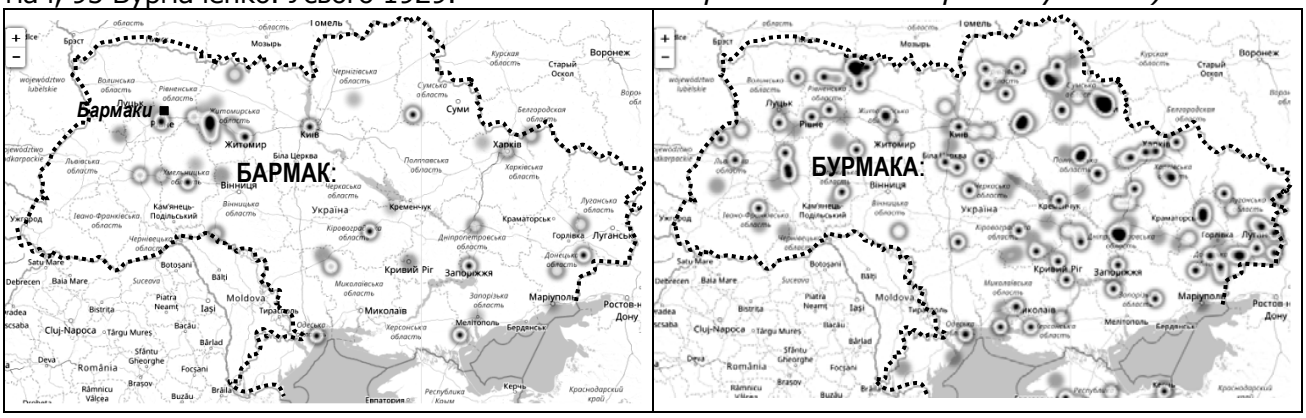

Рис. Б3. Поширення в Україні 256 прізвищ Бармак і 1108 – Бурмака – людей, предки яких були у якийсь спосіб пов'язані з Бармакидами (?) [ridni.org/karta]

Пор. і с. *Бармаки* під м. Рівне, – при тому, що у самому м. Рівне мешкає О.Р. Бармак і ще "кілька Бармаків у дальших околицях с. Бармаків".

"На Поліссі досі відоме прізвище Бармаш, згадане у творі поета з Волині В. Поліщука "Дума про Бармашиху" (1922). Сучасна українська естрадна співачка Марія Бурмака з Харкова також навряд чи підозрює, звідки походить її прізвище (зауважив Б.А. Рудий). Не виключено, що історія її роду також сягає часів всевладних візирів Бармакидів. Підсумок очевидного: та історія все ще серед нас... " [Тищенко 2011, 203]. Див. рис. Б3 і Б4.

Рис. Б4. Сусідство села Бармаки Рв і людей на прізв. Бармак [ridni.org/karta]

БАСАЛИК < тюрк. basalik 'кистень', букв. цибулина NB; пор. рос. *басалык*. 327 Басалик, 514 ига Пб, по селах; 146 ай, 173 кевич, 68 ко Вл, 37 ка Вл.

БАТИЙ < монг. ім. вл. Бату-хана. 41 Батий.

БАТУРА < кит. baduer = монґ. бадур 'звання бадура', *Baduer* 拔都兒 (Ha_3) — *бадур* = монг. *bayatur* 'витязь, богатир; елітний офіцер' [Алемань, 525, 545]. **2090** Батура, 53 Батурин, 968! Батурін (поширене у селах), **1179** Батуріна, 194 Батуревич, 149 Батурко, 146 Батуренко!

Чг. Суфікс -ин- дав.-словянського, а не рос. часу: понад 2000 Батуриних мешкає по селах України, що не відповідає ознакам російської колонізації.

БАХМЕТ < ар. محمد Мухаммад 'ім'я Пророка'.

971 Бахмат, 189 Бахматюк!, 16 Бахматенко, 649 Бахмет, 27 Бахметенко, 1101 Бахмач, 16 Бахмаченко, 48 Бахмачук, 273 Бахмацький (ц < тс): 18! Бахматський; // 1503 Багмет, 12 ова, 3 ов, 5 енко, 2 а; 908 Багмут, 10 ова, 3 ов, 3 уцький, 3 уцька; 643 Бахмут (ар. محمود махмуд 'славлений'), 7 Бахмутенко, 147 Бахмутський (< м. Бахмут?).

БАХТЕР < 1) гр. очерет; 2) Бактрія [Тищенко 2016, 435, 507].

3 Бахтер, 7 Бахтерова, 9 Бахтерева, 7 Бахтерєв, 7 Бахтерова; 612 Бехтер, **4** Бехтер**енко**, 24 Бехтерев, 13 Бехтерєва, 8 Бехтеров, 9 Бехтерова. Ця основа явно гірше сполучаються з формантами -чук, -енко, і причина, напевно, в тому, що її можливий прототип – віддалена географічна реалія, Бактрія. Див. топонім БАХТЕРЩИНА.

БЕНЦАЛ < ?пол. pen**dz**el 'пензель' [Фасмер, I, 151]. 176 Бенцал, переважно Тр; 1461 Бенца Зк, див. [Чучка].

БЕРЕЗНяк < пахл. barzan 'поселення' + ak. **2233** Березняк, 190 Вересняк. Див. II. *БЕРЕЗНА*.

БЕРЕНДА < 1) чагат. baranta, каз. barymta з монг. barimta 'наскок, напад; помста'; 2) тюрк. генонім.

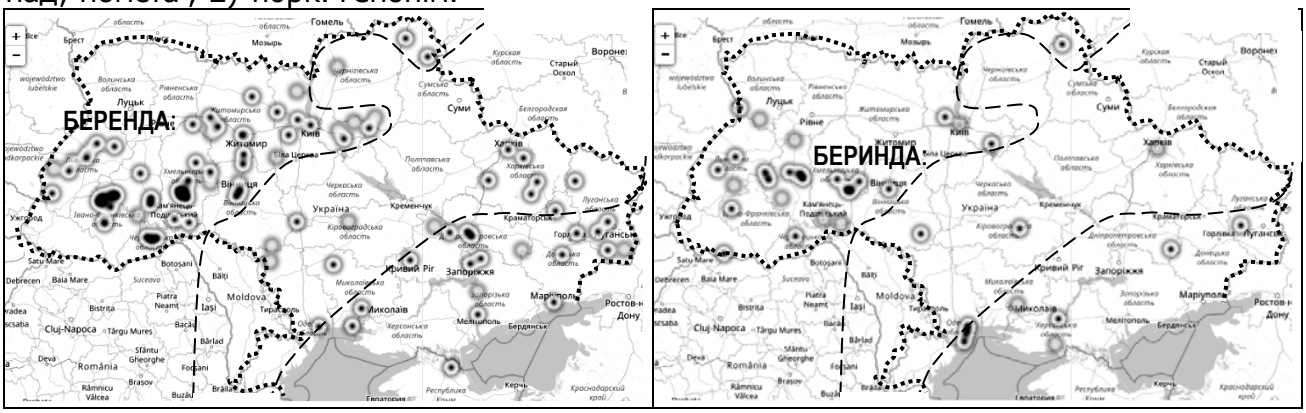

Рис. Б5. Поширення в Україні 587 прізвищ XIV-XVI ст. Беренда, 222 – Беринда [ridni.org/karta] *(основний ареал – на пн. захід від межі степу – лінії Суми–Чернівці; переміщення на південь недавнє)*

2 Баранда!, 244 Барандич, 220 Барандій Лв!, 14 Барандіч, 5 ес, 3 ин; 587 Беренда, 7 Берендей, 222 Беринда, 65 Бериндя; 2 Биринда Хм. Від цієї основи походить і прізвище автора славетного українського словника Памви Беринди.

БЕРСАН < ?авест. barsam 'барсам (ритуальний предмет)'. 539 Берсан, 7 ова, 1 Берсану, 3 Берсанукаєва.

БЕХ < тюрк. *бег* 'пан, хазяїн', بگ *bag* (Zend, *bagha*; S. भग), s.m. Lord; master (=*beg*) [Platts]. **1957** Бех, але 587 Бих; **1497** Бак!, **236 Бах**, 11 Баг, 4 Бег; 360 Бега, але 23 Бига; 30 Бегу, але 32 Бигу; 797 Бегей, але 4 Бигей (тюрк. بيگي бегі 'герой'); 780 Бегун, але 89 Бигун; 343 Бегас, але 6 Бигас; 646 Бегаль, але 1 Бигаль!; 4 Бегич, але 64 Бигич. Усі словотвірні моделі спільні, що й становить додатковий аргумент на користь мовної тотожності основ Бег/х- і Биг/х-. Варіанти з кореневим голосним -а- успадковані без тюркського посередництва з іранського прототипу.

БЕШЕНКо < мад. *besenyők* 'печеніги' (чит. [бе́шеньйø:к]). Б**еш**енко (93 особи), 3 **Бешенюк**, **2570 Печенюк**, 111 Печенко і назви с. Печен**ю**ги Чг – достатні підстави припускати походження безпосередньо з форми множини мад. *besenyők* 'печеніги'. Інші різновиди основи і похідні прізвища: 332 Печененко, 299 Печеник; **1111** Печена!, + **869** Печений (*1,28*), 4 Печеніг, 2 Печеніжець; **140** Печенізька, **237** Печенежська; 75 Печенізький, 176 Печенежський, 1 Печенежзький (Кременчук) 377:252 = *1,5*.

БІЛОЗІР, БІЛОЗЕР < тур. Ak-deniz букв. "біле море" (тобто західне) = гр. Ἀσπροθάλασσα 'Мармурове та Егейське море'. 872 Білозір, 186 Білозер, 418 ов, 137 ський, 230 ська; 1419 Білозор, 2 Білозорський, 13 Білозорець, 76 Білозора.

Прототипом основи Білозер- могло бути тур. Ak-deniz, або візантійське Ἀσπροθάλασσα 'Мармурове та Егейське море'. Дослов. **κзερο** означало гр. **λίμνη** = pool

(пор. і укр. лиман), ***у Гомера також sea*** (Buck, 34). Мармурове море справді люди середньовіччя могли сприймати як велике (і таки замкнене) озеро, – і тоді основа Білозер- застосовна саме до нього (*jezero; озеро; See;* – λίμνη; stagnum, lacus) [SJS, 992], гр. λίμνη = 'озеро, лиман' у Гомера також 'море' (Buck, 34). Отже, це частина "картини світу" наддніпрянців X-XII ст. За часів масової підтримки Івана **Асен**а і його військових дій на півдні Фракії метафорично основа **Ясн**озер- могла заміняти Білозер-.

"В одному районному контексті (АТП-1974) опинилися, з одного боку, *Ясногородка ~ Білогородка* Кв КСв, а з іншого – *Ясногородка ~ Чорногородка* Кв Макарів. З нової карти Другого болгарського царства з топонімами [Bulgaria_under_Kaloyan.png] це сусідство може бути роз'яснене.

Прототипи обох назв – болгарські імена двох середньовічних міст обабіч Дністерського лиману – болг. *Бялград* (тепер Білгород-Дн.) і напроти – *Черниград* ("північний"? див. вріз). У структурному зв'язку з цими парами перебувають назви сіл в одному районі (!) *ЯСНОЗІР'я ~ БІЛОЗІР'я* Чк Чк з багатьма однокореневими – *Яснозір'я* Хм, *Ясна Зірка* Чг; *Білозір'я* Чк Чорнобай, *Білозірка* Вн, Тр, *Білозорина* ІФ, р. *Білозірка = Білозурка*, *Білосерка* 1769, *Ак-Суй*, *Бѣлозерскій лиман* Хс, р. *Білозер-ова* Хк, *-ка* См, р. *-ка* Хс, *-івка* Вн, *-не* Кр, *-ське* Дп, Дц.

Дістають пояснення й *Білобережжя*, *Білий Берег*, *Білі Береги* – це з очевидністю береги "білозерські". Знову частина тодішньої "картини світу" [Тищенко 2017].

Село *БІЛИЙ БЕРЕГ* < гр. Ἀσπρο(θάλασσα) + берег. Сюди ж прилягає за змістом і основа Білогол- (з тюрк. *гол* 'озеро'): ● р. *БІЛоГОЛІВка* п Серету 1546 р. пор. с. *БІЛОГОЛове* Тр ЗБОРІВ: Серетець; **БІЛ**ківці, **ОЗЕР**на, БІЛоКРИНИЦя ^ТРОСТЯНець, **ВИСИП**ІВці wyspa острів, ЯРОСЛАВИЧі, КОРЧунок, ВІЛЬШанка, НЕСТЕРівці, КУДИНівці, ГОДів, РозГАДів, КАБАРівці, МАЛАШівці, ІВАНКівці, ПЛІСНяни Плесо = **Балатон**, ХОМівка, ТУСТОГОЛОВи, ПРИСівці.

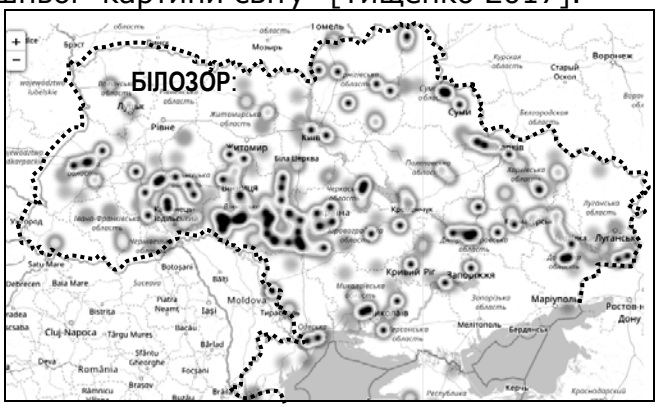

Рис. Б6. Поширення в Україні 1419 прізвищ XIII-XIV ст. Білозор [ridni.org/karta]

Дістає пояснення й інша модель: *Білобережжя*, *Білий Берег*, *Білі Береги*.

БІЛОКІНЬ. Крім прямого значення "той, хто має білого коня" виглядає можливим залучити до пояснення пахлав. *šēdaspīh* «римляни, візантійці» (букв. «ті, що мають білих коней»). Різновиди основи і похідні прізвища: 6245 Білоконь, 3070 Білокінь, 324 Білоконенко, 149 Білоконна, 148 Білоконний; усього 9936 осіб.

"З-поміж кількох тлумачень є пояснення назви як імовірної кальки з парфянської реалії. У статті Вікіпедії "середньоперська мова" наведено цікавий контекст: пахлав. *šēdaspīh* «римляни, візантійці» (букв. «ті, що мають білих коней») – див. https://uk.wikipedia.org/wiki/Середньоперська_мова. Першоджерелом є текст з Авести Zand-i Vohuman Yasht, III, 3, 8, 21 (доступно з інтернету)".

БІЛОКОПИТ < Kopet-dag з ір. Kof- гора. Різновиди основи і похідні прізвища: **3070** Білокопит, 123 Білокопита, 503 Білокопитова, 428 Білокопитов, 111 Білокопитий, 24 Білокопитний. Разом 4189 ос.

Місцеве українське прізвище, загадкове своїм географічним розподілом (див. рис. Б7 і Б10а). Виразний видовжений ареал з Надазів'я до с. *Білокопитове* См (!) помітний і на картах однокореневих прізвищ.

Рис. Б7. Поширення в Україні 428 місцевих прізвищ Білокопитов [ridni.org/karta]

БІЛОШИЦЬкий. З топонімічних студій з'ясовано, що однокореневі поліські ойконіми *Білошиці* (певний часу "Щорсівка") Жт Коростень

і *Білошицька Слобода* Чг Корюківка (рис. Б8), – як і 1425 прізвищ сучасних українців, – є слідом трагічного фіналу Першого болгарського царства.

Рис. Б8. Поширення в Україні 1425 прізвищ-реалій часів загибелі Першого болгарського царства Білошицький і однокореневих топонімів [ridni.org/karta]

Це спогад про *Біласицьку битву* (інакше *битва на Клейдіоні*; болг. *битка при Ключ*, *Белasишка битка*), бій 29 липня 1014 р. між арміями візантійського імператора Василія II та болгарського царя Самуїла в околицях села Ключ (Клейдіон) під гірським хребтом *Біласиця*. Візантійці дістали рішучу перемогу, а всіх 15 тис. полонених болгарських лучників осліпили, за що імператор отримав прізвисько Болгаробивці. Цар Самуїл не пережив цього і помер. То був кінець Першого болгарського царства.

До висновку про пов'язаність українських топонімів і прізвищ саме з цією знаковою для Болгарії подією спонукають численні топонімічні ознаки участі поліщуків у багатьох попередніх і наступних подіях балканської історії IX -XIII ст. ("хомівщина", "іванівщина", "яснопільщина"). Можливий сумнів: чи не є прізвища *Білошицький* у Коростенському районі вторинними похідними від назви *місцевого* с. *Білошиці* (кілька десятиліть відомого як "Щорсівка"), а не гори *Біласиця*?

Це малоймовірно: *таких прізвищ у цьому ж районі триста*. А база даних ridni. org має ще 5 реліктових прізвищ *Біл**а**шицький*, не пояснимих з назви *Біл**о**шиці*, і, крім того, єдину в Україні форму *Б**є**л**а**шицький*, – найближчу до болгарського прототипу *Беласица* і вивідну саме з неї.

Ознака давності прізвища – поширення його у селах (див. сірі розмиті острівні ареали по всій території України). Для аргументації тут знову використані контекстуальні висновки.

БОВКУН < пахл. **fragān [*plk'n*']** 'основа, засноване; походження', звідки й укр. *бовкун* 'віл-одинак'. Див. топонім *Бовкуни*. 3451! Бовкун, 103 Бовкун**енко**, 50 Бовкунович, 44 Бовкунов, 53 Бовкунова. Похідні на -юк, -чук відсутні. 485 Болкун, 9 ець, 249 евич, 3 євич, 56 ова, 57 ов. Пор. прізв. Порхун.

БОГОРАД < вірм., груз. *Баграт* з перс. *Багадата* 'Божедар' (як груз. *чешмаріті* 'справжній, очевидний' з перс. *чашмдід*: "the Arm. form *Bagrat* and the change *d* > *δ* > *r* testifies that this name came to Georgian via Armenian" [Chkeidze// Iranica. Georgia/ v. Ling. Contacts w/Ir. Lang.]; також *v**r**an* "tent" (Man. Parth. *w**d**'n*), ***apa**r**an**k'*‘ "palace" (Old Pers. *apadāna*-), пор. укр. *Богдан*. Найближчою до прототипа є форма *Боград*, далі сталася нормалізація основи додаванням сполучного -о- і, нарешті, приведення до етимологічної відповідності а > о. Після цього виникла гостра суперечність у сумарному значенні нібито двох морфем цієї іншомовної основи.

Рис. Б9. Поширення в Україні 224 прізвищ Богород, 38 – Боград, 22 – Богород [ridni.org/karta] < *вірм. ім'я власне Баграт*

Див. IV. ГРУЗИНСЬКЕ МОВНЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩАХ. 224 Богорад, 38 **Боград**, 2 овський (Од.), 22 Богород, 49 Богородська (перев. Лб), 8 Богороденко (Васищеве, Мк.), 2 Богородіна (Хк., Щастя), 75 Богородченко, 64 Богородицька, 59 ий, 24 Богородиченко, 45 іченко.

Рис. Б9. Поширення в Україні 4603 прізвищ Боженко [ridni.org/karta] *(топонімів від основи Божен(к)- не існує)*

БОЖЕНКо < києворус. ім'я Бажан імов. через поширене пахл. bōžan з дір. *baujana- рятунок [Чунакова, 68]. Реально засвідчені прізвища: 4603 Боженко, 243 Боженок, 83 Боженюк; 20 Бошенко (Σ 4951). При цьому прізв. Боженок має прямий прототип пахл. **Bagenak** з дір. **Bagainaka** (!), який є одним з "прикладів з гіпокористичним суфіксами, приєднуваними до гіпокористичних імен з суф. -ēn/-in" [Чунакова, 70]. Іншими словами, тут пряма відповідність усіх морфем словотвору: Bag-ain-aka ~ Бож-ен-ок!

Основа Бож- могло б бути й реплікою прототипу узб. бож-, кирг. бажы- із значенням 'мито, податок'. Пор. і груз. ***bazh**-i* "tax, duty" (from Mid. Pers. *bāž*, Old Pers. *bāji-*, Av. *bāji-* "to give, present"; NPers. *bāj*). Узб. *хари.дор* митник, а узб. *бож.хона* (кирг. *баж**ы**кана*) – митниця; не виключено, що старе слово для митника було узб. **божи.дор*, пор. БОЖЕДАРівка! Дп. БОЖ**Е**ДАРівка Дп Кринички: АУЛи, БОЛТИШка, Ганно-Зачатівка, КУДАШівка, Рогівське, БАРВІНок, КОРОБчине; БОЖ**И**ківці Хм ДЕРАЖня: ^ШЕЛЕХове.

БОНДар 57245 (Σ 374.675) < окрім прямого значення (майстер діжок), через велику кількість похідних можна припустити прототип днор. bond-ar 'селяни-господарі' (нор. bøndar). Різновиди основи і похідні прізвища: 57245 Бондар, 18148 Бондарь, 133684 Бондаренко, 26290 Бондарчук, 7155 Бондарук, 191 Бондаревич, 6 Бондарко, 3156 Бондарець; 50 Бендарський, 26 Бендарчук.

Болото *БОНДАРеве* біля Загальців, с. *БОНДАРня* Кв Бородянка < днор. bond-ar 'селяни-господарі' (нор. bøndar) – між двома *БУДами* днор. bōndi 'господар, хлібороб' і *ПИЛевим* болотом, ще й при р. *БУРКовиця*. За всіх традиційних пояснень теперішньої назви не виключено, що перед заснуванням сучасного села це місце звали, наприклад, "урочище Бондарі". Топонімічні контексти інших аналогічних назв: • *БОНДАР**ЦІ*** Жт Жт: ^**БАРАШ**івка! *Вараж-, ІВАНівка; **БУД**a bōndi, **ВЕРЕС**и алан. *wæræs 'русь', ВИШНеве; • *БОНДА-**Рівщина*** днор. bond-ar 'селяни' См БІЛопілля: ^МИРське; **БУТ**овщина днор. bōndi ст. būandi 'осілий хлібороб, господар обійстя' (Buck), ГАЛИЦьке, **БАРИЛ**о ^БІЛоВИШНеве, ГОРБачі, БезСОКИРне, ОМЕЛЬченки ὅμιλος; **АТИН**ське!, БезСАЛівка ^**Кисла ДУБИНа** пахл. kysl кесар + гот. daupjan хрестити / або сир. ܕܘܦܢܐ dupna 'скриня мумії, дерев'яна труна' ^РОГІЗне, ЧервоноВИШЕНське, Без_ОДня ^КУРАСове; **МИР**.ЛОГи ^**ВОЛФ**ине, *Стрільцеве*, КАЛИНівка, ЛОХНя, БІЛани, **ЯН**ченки!, СОЛ**ЯНИК**и перемога під Солунем, ЦИМБАЛівка **ΒΊΝΟΥΔΛ**; **ВОРОН**Ине, **ВОРОН**івка ^**ДУДЧ**енки куманс. tutgŭ полонений, ВОЛФине, БОБРИК, СИНЯК, САМАРа, Червоний **КУТ**, КОМАРицьке; • р. *БЕНДЕР**ка*** ?дшв. bönd-er 'селяни'/ або "портова" з перс. bandar 'порт' у с. ІВАНЬКи Чк Маньківка: **РУС**алівка, БЕРЕЗівка, **ХАРК**івка, ЮРпіль.

БОРИЛо, пор. ім'я племінника Іваниці Борила, який успадкував трон Болгарії у 1207 р. Різновиди основи і похідні прізвища: 155 Борило, 2626 Барило, 618 Бариляк, 963 Барилюк, 29 Барилець, 728 Барилко, 167 Барильченко, 94 Бариленко.

БОРОВИК < вірм. *parāw* "old woman" старра жінка from Parth. **parnāw* (cf. the Syr. loanword *parnuš*, NPers. *pārāw*). **2238** Борова, ий, **9698** Боровик!, **4090** овська, ий.

БОРОДАЙ < імовірно, від ім'я Якова Барадеї, засновника сирійської церкви. 5053 Бородай (сільські райони), 389 Борода**єнко**. Звичність у селах відповідає можливому часу появи прізвища – VI ст. Див. топонім II. *БОРОДАЇ*.

БОРОЗНА < можливо, з перс. **barzan** маєток, вулиця. 297 Борозна, 466 Борозняк, **1167** Борозенець, 195 Борозинець, 62 Борознюк, 34 Борозенко, 11 Борозний. Кі-

лька можливих етимологій (див. топонім II. *Борзна*). З факту помірного поширення прізвища реалістичним виглядає виведення його з перс. barzan, s.m. Mansion, dwelling; street (especially a long one), – маєток, вулиця (зокрема, довга).

БОРОНЧук < можливо, через вірм. ***apaṙan-k‘*** “palace” (з дперс. *apadāna-*, Aram. *ʾpdn-ʾ*, Ar. *fdn*, NPers. *ayvān*). 50 Борончук (пор. ойконіми *Борочиче*, *Овруч*?,).

БОРЩАГівський, імовірно з кирг. **бурч** кут (?тамга Бурчевичів). 296 Борщевич, 136 Борщев, **1432** Борщенко, Борщук 519, 130 Борщак, узб. бурч.ак! той, що має бурку? \ пор. ПівторАК\, 7943 Борщ, ткм. бурч. Див. II. *Борщагівка*.

БОЯН, імовірно, ім'я власне аварського хана Бояна I (562-602).

Різновиди основи і похідні прізвища: 359 Боян, 26 Баян, 46 Боянчук, 167 Боянівський, 192 а, 128 Бояновський (ЗУ), 163 а, 109 Боянович; 422 Буян, 338 Буяновський, 17 Буянович.

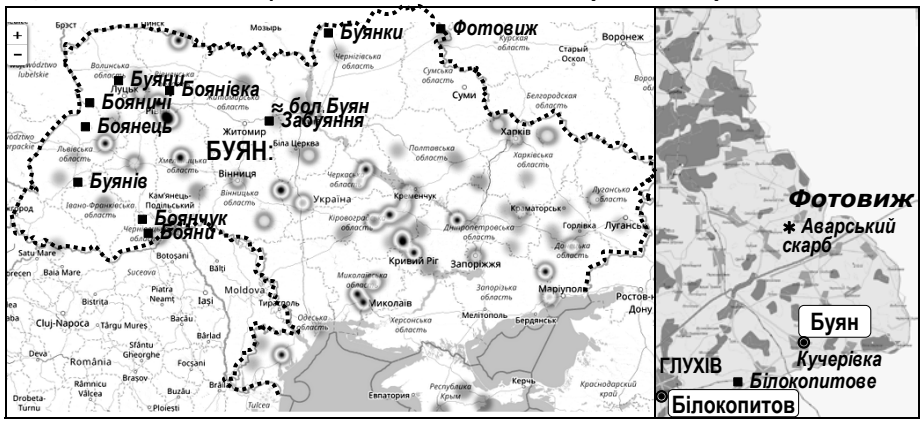

Рис. Б10. Поширення в Україні 422 прізвищ Буян від ім'я аварського хана Баяна [ridni.org/karta]

Засновником Аварського каганату і першим аварським каганом у 562-602 рр. був Баян I. Аварський каганат існував від 562 до 823 р. і в час найбільшої могутності займав землі сучасних Угорщини, Австрії, Словенії, Хорватії, Сербії, Македонії, Румунії, Словаччини, Польщі, України, Білорусі і частково Литви.

Це був союз степових племен. Очевидно, захоплення Баяном поселень слов'ян, захищених Змійовими валами, сталося на початку історії Аварської держави у **562** р. Підсилившись коштом підкорених антів, дулібів та інших народів, авари під проводом Баяна відкочували на Нижній Дунай (скіфський Матоас), звідки почали погрожувати Візантії, вимагаючи у цесаря земель для свого розселення [Цуруль, 64].

БРИДУН і топонім Бридуни Пл < груз. *Pridon* з сперс. *Frēdōn* 'Фарідун'. Див. II. Грузинське посередництво іранізмів у топонімії України.

БРИТАН, пор. гр. πρυτάνεις 'притани' (виконавча влада). Див. також у статті "Козацькі прізвища морської тематики":

106. Гр. **πρυτάνεις** притани, виконавча влада ➢ Фесько **БРИТАН**, Лаврин **БРИТАН**енко, Іван **БРИТАН**ів, Мізин БРИТненко; Семен БРИДЕНка, Костюк БРИДНенко, Кіло БРИДНя; (пор. і р. Британ Хс, Зп, Жт, ліс Британик Зп, с. -и Хс, Бридуни Пл).

"Кожна філа мала засідати у ***пританеї*** [СКД, 225]. Пританей – громадська споруда у грецьких містах, яка була місцем засідань пританів (членів головуючої в даний час філи). Пританей вважали центром країни, він був присвячений Гестії і на її честь у ньому горів невгасимий вогонь [ДРС, 1433].

У цивільних позовах, оцінених більше, ніж на 100 драхм, обидві сторони вносили судове мито **πρυτανεῖα**, звідки вираз **πρυ-τανεῖα θεῖναι** подати в суд. Сторона, що програла, мала відшкодувати суперникy внесену суму [СКД, 679].

На час між засіданнями **βουλή** (*дор.* **βουλά** *и* **βωλά**, *эол.* **βόλλα**) [ДРС, 303] **πρυτάνεις** була її виконавчою владою. Оце ті самі "британи", що не давали спокою спецслужбам при картах і тому помалу з тих карт зникали: • р. *БРИТАН* **πρυτάνεις** пор. с. **БРИТАНИ** = "Днєпряни" Хс Нова Каховка: р. ГНИЛуша; **СОкИР**ки, **ВОЛ**инське!!, ЧОРНянка...; • *БРИДУНи* **πρυτάνεις** Пл Н.САНЖАРи: ^ШПОРТьки Спарта!, БІЛоконі, ПОЛУЗІР'я; РЕШЕТники, ГУБАРівка, БРИЖани, ЛАХНи, ОЛІЙНики *елліни!, ЛЕЛЮХівка, СОЛОНці, ГАЛУЩина Гребля;

• р. *БРИТАН* **πρυτάνεις** Зп Кам-Дн: ур. БРИТАН, ліс БРИТАНик; прот. БОРСунка у с. Благовіщенка ^озера _ЛУХнуВАТі Великі, оз. ЛУКНуВАТе; БІЛОЗЕРка, ІВАНівка; • р. *БРИТАН* **πρυτάνεις** Жт БАРАНівка (Sidi Barrani) promontory: akra; harbour: limen: р. ЗеРЕМЕНка = ЗеРЕМИНка = ЗеРЕМЯНка, ЗЕРЕМЛЯ ^ВИШНівка; р. ЯСТРУБенька, р. СЕСТР**обиль**!! sistr + Ampel-, НАТАЛія, КРАСуля, ЗаКРИНИЧчя, ЗАБАРа, МАР'ЯНівка, ОЗЕРЯНка, ІВАНівка, СІМОЦЬ+, ЯЛ.**ИШ.**ів (берег, ῥῳι 'розіп'ясти'); КАМ'ЯНий БРІД, ЧервоноДВІРка, МИРославль!, СТОВПи, Суємці (літоп. СІМоць), **РОГАЧ**ів; (аналогія до *чомур* і *чорв* – у В. Абаєва);

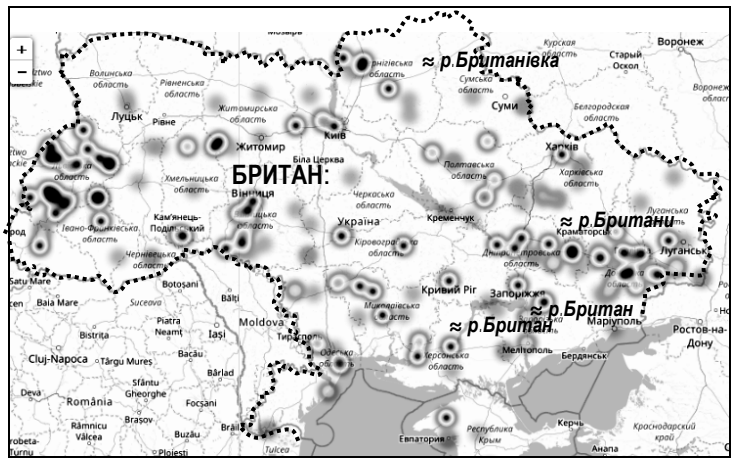

Рис. Б11. Поширення в Україні 1158 прізвищ еллініcтичного часу Британ [ridni.org/karta]

• р. *БРИТАНівка* **πρυτάνεις** Чг Сосниця: р. **БОРИШ**ка βᾶρις у с. **ВОЛ**инка! (пор. Воля дгр. **βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα** 'народні збори'?), КОСТИРів ^р. МЕР**ляк Μερόη** у с. СИНЮТин Ἁγίου Σενουθιου Μοναστήριον, КНУТи, ПЕКАРІв; р. СЕЛЕЗнівка у с. СЕЛЕЗнівка; ЧОР.**НОТ.**ичі, КИРИївка, ГАННІвка ﻚﺍ = .. рівч. **ЮР**івка у с. **КУПЧ**ичі Єгупт-, БУТівка; • р. *Британ* = 1771:**БРИТАН**ы **πρυτάνεις** у с. Британ Хк **ЛОЗ**ова: ^ІВАНівка; **ГЕРС.ЕВАН**івка **γερουσία** рада старійшин, При**ВІЛЛ**я, **ВОЛ**ВЕНківське **βουλή,** *дор.* **βουλά** *и* **βωλά,** *эол.* **βόλλα**, БУНакове Βουνοὶ гори ^ЯЛта, СВЯТ.УШине, **ГОРОХ**івка; БарАБАШівка, ЗАПАРівка, ЗАХАРівське, ЯБЛУчне, ГАННІвка, МОВЧАНове, КОП.АНі, МАР'Ївка, ЛИМАН, ТИХопілля, РЕВОДАРівка!

• р. *Британ* **πρυτάνεις**? Дп Павлоград: САМАРське, ЮР'Ївське, ОЛЕНівка, ОЛЕКСАНДРівка, БІЛОЗЕРське, ***ШАНДР***івка 2, ЧЕРНявщина" [Тищенко 2016, 602].

church *rel. n.*
1. килсə kilsə
2. шіркеу (shirkew)
3. чиркөө (chirköö)
4. чиркәу (chirkäü)
5. kilise
6. бутхана buthana
7. چېركاو (cherkav)
8. черков cherkov

БУГУЛець – пор. монг. *богол* 'раб'. 7 Бугулець кр.пд., 1 Бугуля, 17 Бугулова, 9 Бугулов, 4 Бугулян; 1 Богол! Чв, 130 Боголей, 296 ій.

БУДАН < туркм. бутхана 'церква'. 157 Будан, 707 Буданов, 913 а, 199 Буданцев, 1 Буданенко. Пор. ойконіми • *БУДАНів* Тр 753, • *БУДАНівка* Тр 451; • *КЛЮСи* См, Чг, івка Пл, ьк Вл < аз. килсə церква, тур. kilise; • *ЧЕРКАВщина* Тр 927; *ЧИРКІВка*! Пл 1462 < уйг. черкав 'церква', узб. черков, тат. чиркәү.

БУЛАВко – пор. куманс. bulov (тюрк. *-g) '**булава**'. Булавко 683, Булава **2045**, Булавка **1093**, Булавч**енко** 113. Прототип має яскраву половецьку мовну рису – перехід кінцевого загальнотюркського -g у -v; інші приклади: укр. *бузівок* 'бичок' з куманс. buzav < -k. У ту пору можливим було й переосмислення Київ з kuyov < 'берег' (пор. ар. kuyaba з письм. джерел, тур. kıyı). Пор. Kujawy у Польщі.

БУЛАХ < куманс. bulah [CC, 141] 'джерело', пор. БУЛАХи Пл, БУЛАХів Чг, БУЛАХівка Дп, Жт. Різновиди основи і похідні прізвища: **5639** Булах, 532 Булаш, 371 Булахов, 32 Булаховський, 270 Була**шенко**, **1** Булаш**ук**.

БУНДюк – пор. ар. al **Bunduqia =** al **Bundaqia** البندقية Венеція.

У виразному звуковому зв'язку з цим арабським ім'ям Венеції al Bunduqia перебувають колоритний українізм *бундючитися* і група споріднених з ним слів. При цьому найближчим до прототипу є слово *бундюк* "пихата, гонориста людина" (точно так звучить прізвище у 377 українців). Імовірні обставини контактів – у часи захоплення хрестоносцями Костянтинополя 1205 р. Степовики Наддніпрянщини у 1185-1207 рр. брали участь у війнах за відродження Другого болгарського царства (див. статті топонім *Ясногород*, прізв. Цуруль).

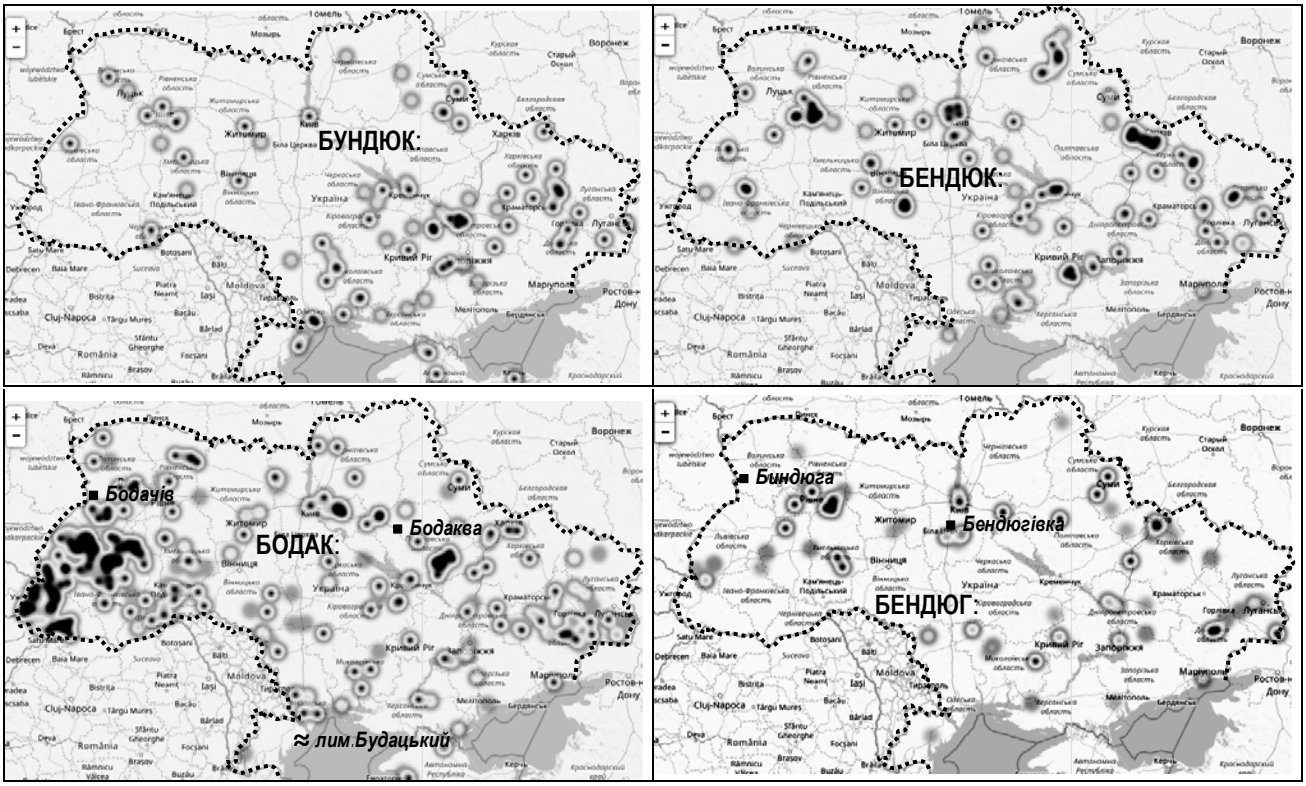

Рис. Б12. Поширення в Україні прізвищ нащадків тих наддніпрянців, які у XII-XIII ст. мали контакти з Венецією. Це 377 людей на прізвище Бундюк 'венеціанець', 477 – Бендюк, 1975 – Бодак і 433 – Бендюг [ridni.org/karta]. *Разом 3262 українців*

Однокореневі і формально схожі за основою прізвища: 377 Бундюк, 10 Бундюченко, 74 Бундак, 1975 Бодак, 1919 Буд**я**к, 77 Буд**а**гов; 433 Бендюг, 477 Бендюк, 688 Бендик, 5 Бендзик, 754 Бендас venedas. Див. статтю про топонім *БОДАКВА*.

БУНЯК < хан Боняк (1096-...). "25.05.1096. У сей же час прийшов Боняк з половцями до Києва у неділю звечора. І спустошили вони окіл Києва, і спалив він на Берестовім княжий двір. (...) 20.06.1096. Прийшов удруге Боняк, безбожний, шолудивий, препоганий, до Києва, протайки, хижак, зненацька, і мало в город не ввігналися половці" [ЛР, 140-141]. 169 Боняк, 2456 Буняк, 478 Бунько; (1191 Бунчук – інша дистрибуція на карті). Дотепер у Києві і Вишневому Кв є люди на прізвище Боняк.

БУРБАН < вірм. *bowrwan* "scent bottle, censer" from Parth. **bō'warn* (cf. Sogd. *βw'βrn*). **1162** Бурбан!, 4 Бурбон; // 4 Бурван, 11 віна, 21 він.

БУРГУН < етнонім бургундів. Бургун 89, Бургун**енко** 2. Це франкська доба, див. прізв. ОБЕРТЕНКО.

БУРДУН < гр. візант. Βορδόνης [bordones] "бродники" (рис. Б13).

939 Бурдун, 4269 Бурда?, 51 Бурдунюк, 5 Бурдун*ос*, 4 Бурдунін Дц.3, Кв.1.

В. Спінеї пише: "У документах (з Молдови) 1227, 1231 і 1250 рр. ідеться про землю бродників разом з ***Половеччиною на схід від Карпатських гір***, а самих бродників згадують як **Βορδόνης** "бордонів" разом зі "скіфами" (= половцями), які підтримували волохів і болгар 1186 р." [Spinei, 169].

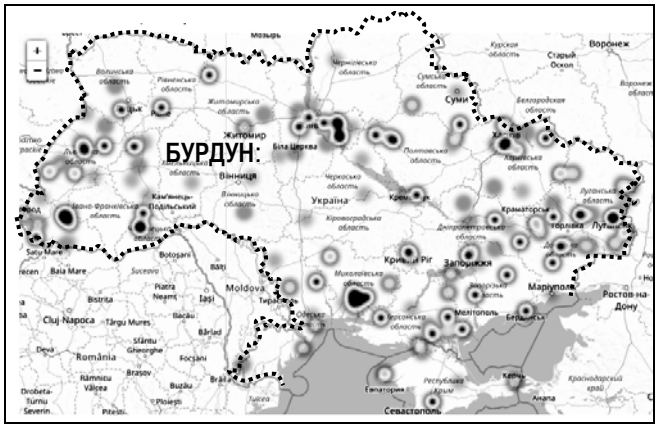

Рис. Б13. Поширення в Україні 939 прізвищ нащадків бродників XII-XIII ст. Бурдун 'бродник' [ridni.org/karta]

БУРХАН <! монг. *Бурхан* 'Будда'.

522 Бурхан, 10 Бурхан**енко**, 159 Бурханов, 171 Бурханова, 8 Бурхан**ДІН**ова!, 3 **ДІН**ов 310 Буркан, 6 енко. 33 ова, 23 ов, 1 іна; 75 Бурган, 20 енко, 85 ганова, 5 **ДІН**ова!, 1 **ДИН**ова!, 2 **ДИН**ов; // 3 Бургон, 5 ська, 9 ий, 3 ова, 7 ов, 1 они; // 55 Боркан, 21 юк, 4 іна, 4 ін, 30 ин; 56 Борган, 13 юк=, 3 ова, 3 ов, 1 Борганісарабестані; 48 Бархан, 7 ова, 6 ов, 9 ська, 9 ський, 4 ськов; 545 Барган, 7 джія, 15 івська, 5 ий, 15 овська, 13 ий, 5 ова, 6 ов; // 1 Булган, 23 Булганіна, 21 нін, 14 Булганова, 10 ов, 3 ський; 68 Балкан, 6 ович, 6 ова, 7 ов.

Приклад культурофорних ознак контактів з греками-яванами, парфянами, монґолами.

Рис. Б14. Поширення в Україні 522 прізвищ нащадків буддистів II-XIII ст. Бурхан 'Будда' [ridni.org/karta]

S बोधक *bodhak*, adj. & s.m. Causing to know, informing, teaching;—teacher; informer, spy.

БОДАКва?; // 589 Будак, **1919** як, **4760** ник, **2854** нік, **1548** ко, 2255 ько, 1113 Будз, 410 енко, 160 енчук, 76 енкова, 238 енна, 262 ей, 132 ейчук, 744 ай=, 1 чук=, чик, чиєва, єв, 6 ханова, 7 ханов Вн, 457 Буда, 53 евич; // 157 Будан, 1 енко, 913 ова+, 707 ов, анцева, ев.

БУРЯК < ?крус. *буряг, пор. *buring з діслов. búr 'хижка' [Фасмер, I, 250]. **14507** Буряк, **1048** чок, **3504** Бурак.

БУСИР < дегип. Бусирис 'дім Осириса'.

10 Бусир, 10 Бусирєв, 17 Бусирєва, 11 Бусирева, 6 Бусирьов, 1 Бусиріна. Брак похідних на -чук і -енко може вказувати на велику давність основи і втрату подуктивності раніше від черняхівського часу. Дальшим пристосуванням її виглядає основа Пузир-: Пузир 1063, 251 Пузирь, Пузирчук 10, 365 Пузиренко 32, Пузеренко, 22 Пузеревич, 99 Пузерей. Див. ойконім *Босири*.

БУТенко < укр. ст. *бутынокъ* 'здобич'. **17522** Бутенко у селі, **7395**! Бут, **6949** Бут**ко**, **1301** Бутов, **1651** Бутова, 186 Бут**ейк**о, 63 Бутевич, 75 Бутюк, 347 Бутченко.

Прототип – "імовірний ґерманізм (пор. санг. botye, анг. booty 'здобич, награбоване добро'), – що часом викликає сумніви. Але ґерманська природа Бут- очевидна, надто у світлі укр. ст. *бутынокъ* 'здобич' < boot- + -ing (пор. "выходить на поле или на низъ за добычей – **бутынкомъ**" [Клепатский, 404]). Відображене це поняття і в УКМЕ: "Бутинки – здобич від "луплення" татарських чабанів і татарських ватаг, *яких козаки* ***захоплювали в полон***, відбираючи в них овець, коней тощо" (Літ.: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII. – К., 1995. – С.55) [УКМЕ, 53]. Те, що це була звична для козаків практика, видно з прізвища генерального осавула Бутовича, прізвиськ отамана запорожців Павла Павлюка (Бут), полкового осавула Івана Нестеренка (Бут). Пор. і 1499 р.: "козаки... **што там здобудут**..." [Голобуцкий, 45]. Настоятелем Глухівського Петропавлівського монастиря був у 1908-1918 рр. ігумен Варсонофій (у миру Василь Бут, з козаків Полтавської губ.) [Тупик, 85]" [Тищенко 2015, 490].

БУХович < кит. Бухо 'Бухара'.

6 Бухович, 214 Буховець, 42 Буховський, 61 Буховська, 88 Бухов. Похідні на -чук, -енко відсутні: реалія далека.

БУХТІЙ < 1) пахл. -buxt ім. вл. з дір. buxta врятований; 2) перс. بختیار , узб. *бахтиёр* 'щасливий'. 480 **Бухта**, 492 ій (пор. і перс. بختي бахті, скороч. від Бахтіяр), 101 Бухт**ієнко**==, 5 ей, 8 еєв, 22 енко; 13 Бухтіяр, **976** Бухтіяров у селах (стільки мешканців українських сіл і міст не можуть бути носіями *таджицького* прізвища, адже таких масштабних переселень до українських сіл з Таджикистану ніколи не бувало); інша річ 45 Бухтіарова, 19 Бухтіаров – судячи з правопису, це справді невелика група пізніх переселенців.

БУЧАЦький < топонім Бучач Тр. 653 Бучацький, 821 Бучацька, 5 Бучацьких, 1 Бучацкін. Детальніше про ймовірний прототип основи коптс. ⲃⲱⲧⲥ Battle array 'військовий стрій, шерег' – у статті про топонім Бучач.

В

ВАКУЛа < βούκολος 'волопас'; звідси ж ім'я *Вакула* [ЕСУМ, І, 322].

3498 Вакула, 1487 юк, 245 **як**, 851 ьчук, 818 Вакуліч, 14179 Вакуленко – масово у селах; 1459 Ваколюк, 147 Ваколя, 49 льчук. Звичність і численність прізвищ у селі – можливі ознаки осмисленої номінації з грецького прототипу.

Рис. В1. Поширення в Україні 14179 прізвищ Вакуленко [ridni.org/karta] *(< βούκολος 'волопас'* [ЕСУМ, І, 322]*)*

ВАНДАЛяк < етнонім "вандал" + Ἰακός 'грек'/ або пахл. -ак. 10 Вандал**як** (Хм. 6 + 1, Успенка Лг 2, Лозова Хк 1). 28 Вандалович (Од!, Хм, Кв, Дц). 18 Вандаловський (Од 7!, Хк, Кв., Рв.). 4 Вандалковський (Гребінки Кв 3!, Біла Церква Кв 1). Усього прізвища від основи Вандал- мають в Україні 60 осіб. Див. АФРИКАНСЬКИЙ, ГЕНЗЕРА.

ВАРГАН <? ἐργάνη 'роботяща' (епітет Афіни). 69 Варган, ДЛб. Пор. бол. *Варгани* у с. Гавчиці Вл КІВЕРці.

ВАРЕЖКО < етнонім варягів. 1 Варе**жк**о Рв., 7 Вере**жк**о, 518 Верещук, 23 Верещенко!, 1004 Вереш! voros?, 25 Ворош, 1 Вireш Зк; 84 Варещ.ук, 22 -енко, 2 -ак, 1 -кін.

ВАРИВОДА < укр. варивода 'капризна уїдлива людина'. 2259 Варивода, 10 Варивод, 13 іна, 4 ов, Варивдіна 10?

Вари́вода, ды, *об.* Капризный человѣкъ, принуждающій дѣлать что либо совершенно ненужное и притомъ постоянно придирающійся. См. **Варити воду**. *Не чоловік, а варивода.* Ком. П. № 692.

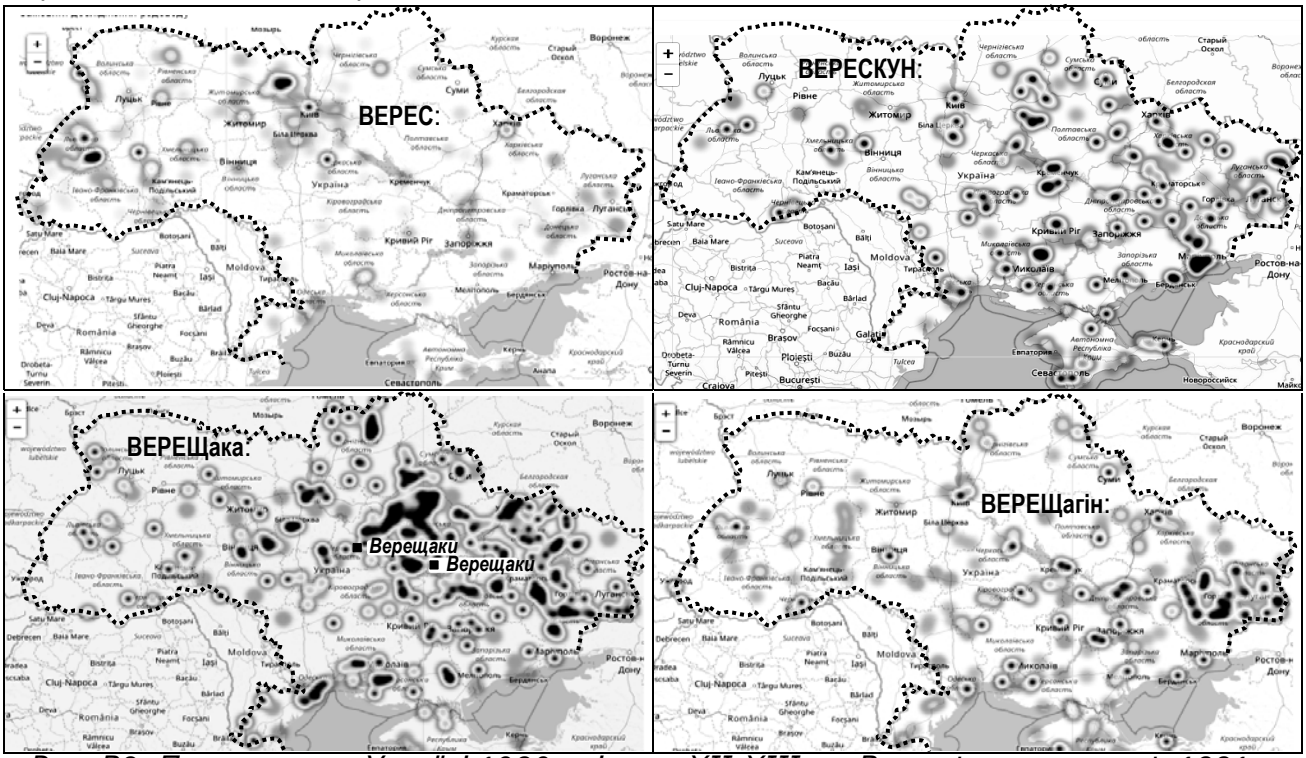

Рис. В2. Поширення в Україні 1936 прізвищ XII-XIII ст. Верес 'варяг, русин', 1331 – ВересКУН, 2733 – Верещака і 1088 – Верещагін [ridni.org/karta]

ВАРУХ < ос. urux 'широкий' (печенізька назва Дніпра). 2 Варух (Лв., Хм.).

ВЕГЕРА < пор. пол. Węgierz 'угорець'. **2564** Вегера, 203 я, 121 чук.

ВЕРЕМій < осет. **wyrym** 'грек, римлянин'. 4 **Вирим**чук Вл, 1 **Вирим**ієв Крив.Ріг, **1179** ВЕРЕМій, **3616** Веремчук, 30 Веремієв, **1929** ієнко карта!, 679 **ей**чик, 448 **ей**чук, 943 єенко, **1011** єенко, 7 єец, 71 ієць, 2 ВЕРМіївський, 109 Верм**яш**, 42 Вермієнко.

ВЕРЕСень < від осет. wæræs '*русь' (= варяж?). 20 Варес; Вересень 4 особи (Космач 2., Бердянськ, Гельмязів); **1936** Верес, **4200** Верещак, **2733** Верещака, 609 Верещ**АГА**, **1088** Верещаг**ін**, 37 Верещаг**ин** (Дц, Зп, Хс, Дп, Пл, См, Чг, Кв, Кг, Од., Жт, Лв), 20 Вересай (Дрогобич, Прилуки, Срібне по 5; Чг, Кв, Лв, Зк, Дп, Дц). Разом 10627 осіб. 732 Верешко. Звідси можливе осмислення назв *вересень* як "варязький" (початок полюддя) і *березень* ("?човновий", "?християнський" < берез-, початок виправ на греків). **1331** ВересКУН! 'русо-половець', 11 ова, 9 ов. Але і рос. арх. *врасень* 'ранній мороз' [Фасмер, I, 360]; білор. *верас, верасы* 'вереск'.

ВЕРНИГОРа < 1) пахл. **waran** [*wln'*] 'бажання, пожадливість'; **waranig** [*wlnyk'*] **greedy** 'пожадливий; який бажає' + **gōhr** 'рід, родовід'. 152 **Верник**, 485 Вернигор, **2832** -а, 3 -о, 92 ова, 84 ов, 42 енко, 675 Вернидуб (22 ова, 15 ов), 1 Вернидий!, 8 Вернигородська, 120 Верни**ч**енко, 2 чанська. Див. IV. КРУТОУС, I. КОТИГОРОШКО.

ВЕРШИГОРа < ?алан. **wäräs** 'варяж' + **gōhr** 'рід, родовід'. 942 Вершигора (10 ова, 3 ов, 6 як, 43 Вершигрук, 1 рух).

ВЕЧЕР < вірм. vačār 'торгівля, ринок, базар' з парф. *wāzār* (у похідному *wāžārgān* "купець, торговець," пор. сперс. *wāzār*. 154 Вечер, 278 а, 387 я, 170 ко, 95 ська, 72 ий, 108 ук, 119 нюк; // 188 Вечирко, 2 ська; // 113 Вечір, 757 Вечірко, 88 ка; // 278 Вечорко, 90 ка, 58 кіна, 63 ін, 44 ик, 45 ек; // 30 Вечур, 109 ко; // 1039 Вакар, 696 юк, 257 ук==, 358 ова, 567 ов, 485 енко==, 1871 чук, 5 **и**на, 0 ин.

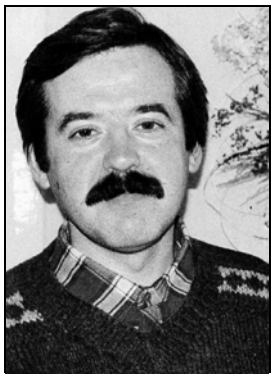

Архітектор В. Вечерський

ВИГУРа – ґот. Wingurich, ім'я власне. 6 Вигур, 67 а, 1 ко, 4 о, 12 ська, ий, 2 іна.

ВИЗИР – ар. *вазир* 'помічник володаря', букв. 'носій тягарів'. 24 Визир, 11 ь, 21 Визиренко, 8 ська, ий, 5 яко, 3 якіна, 3 ов, 288 Визір.

ВИННИК < гр. Οὔννοι 'гуни'; звичайний перехід у > и; протетичне в-. **6695** Винни-к, **1027** -ченко=, **1230** чук, чок, чак, ин, ек, цька, кова; **1756** Виниченко, чук, чок, чак, чевська, чковський; **1789** Вінниченко, 542 чук, 13 чек, 590 кова. Див. УНИЧЕНКО, УНЧЕНКО.

ВІКОНь, пор. пахл. **bēgānag** [*byk'nk'* | N ~*a*] **strange; stranger** 'чужинець'; 24 особи у Хусті і р-ні Зк. 24 Віконь, 88 Віконська (ІФ), ий, 1 ова, ов.

ВІРМЕНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩАХ. Цінними свідками історичних мовних контактів стали *вірменські іранізми* з аналогами в Україні, досліджені у працях Р. Шмітта і Г.В. Бейлі (1986) та оприлюднені в Encyclopedia Iranica. Прізвища від основ Ботвин-, **Вечер**-, Кондак-, Малах-, Мороз, Пода – див. однокореневі топооснови. 1 БАГУР! Дп., 1023 Бахур?? – ***bak-our***, NPers. *faγfūr* "son of gods," Kušan *bago-pouro*; БОГОРОД ***Bagarat***; ГДАК ***gdak*** "cap" (from base *gaud-* "cover," Balōčī *gud* "cloth"); 52 ГОРБАК, **10094** ГОРБАЧ село... ***hour-bak*** for the *farn-baγ* fire; 324 ГРУШАК ***hroušak***, *xroušak* "sweetmeat"цукерка!; 9 КИРПАК ***krpak*** "shop" (NPers. *korba*, *kolba*, Arabo-Pers. *korbaǰ*, *korbaq*); 5 МАТАГАН!, 8 МАТЯН!, ***matean*** "book" (Pahl. ***mātaγ'ān***, Georgian *matiane*); 64 **ПАЇК**! зах. ***payik*** "foot soldier" (Pahl. *pyk*, i. e., *payik*, NPers. *peyg*, Syr. *pʾyg-*, Ar. *fayǰ*, Khot. *pāyai* "pedestrian," OInd. *padika-*), також Паїч, Паїца, Паїцький; 87 ПЕТРУЧАК – вірм. ***patroučak*** "sacrificial victims" (from **patiraučaka-*); ПЛЮШКо *hroušak*, *xroušak* "sweetmeat" (Pahl. ***plwšk***, i.e., *frōšak*, NPers. *farūša*); ПОРИК ***parik***, Pahl. *parīk*, Av. *pairikā-* "witch," NPers. *parī* "fairy," Sogd. *pṛʾyk-* "female demoness"); РОЗУМовський − for "fight" are used *ŕazm*, *paterazm* (Av. *rasman-*, Pahl. *razm*.

У вірменській також трапляються іранізми, збережені лише у антропонімах: *nau-ŕouz* occurs as a proper name (Pahl. *navak-rōč*, NPers. *nau-rōz*). NB: пахлавійське чергування *rōz-rōč!* вказує на джерело укр. *рік, року, річний, два рочки*; пол. rok, roku.

ВІТРенко < алб. vjetër старий. 1555 Вітренко, 30 нюк, 14 еску, 9 ецька, 1 ечко.

ВІРУН < ?пахлав. **bērōn** [*bylwn'* | M *byrwn*, N *bērūn*] 'зовні' (пор. топоніми *ВІЛЮНИЧІ*, *БІЛИНІВКА*, *БѢЛИНКА?*). 71 особа (Буркачі 11, Львів 9, Мерва 6).

Рис. В3. Поширення в Україні 28405 прізвищ Волошин [ridni.org/karta] *(топоніми по краю ареалу)*

ВОЛОШИН < укр. волох 'румун'. Різновиди основи і похідні прізвища: **2582** Волох, **28405** Волошин, **14650** Волощук, **3703** Волошко. Разом бл. **50** тис. Не виключений зв'язок з узб., аз. *овла* полювання.

ВОЛХОНович < етнонім волох; пор. волхв.
14 Волхонович.

ВОРОПАЙ < копт. ⲟⲩⲟⲣⲡ 'вістовий, посланець'. Інші можливі етимології у статті II. *Воропаї*.

ВОРОТюк < вірм. *vard* “rose“ троянда from Parth. **ward* (cf. Mid. Pers. *gul*, Av. *varəda-*, Aram. loanword *wrd'*). 12 Воротюк, 401 ило, 73 иленко, 78 инець, 788 инцева, ев, нюк.

ВОРОШИЛО < генонім барсилів, гунського племені [Алеманъ, 505, 373]. 951 Ворошило, 141 іна, ін, 1387 ова, ов.

ВРАДІЙ < дав.-іранс. *wradi- 'радість, вдоволення' [ВЯ 1967-4, 7]. 839 Врадій.

ВРУБЕЛЬ < пол. wróbel 'горобець'. **1773** Врублевська, **1411** Врублевський (*1,26*), 22 Врублевич, **140** Врублівська, **97** Врублівський (*1,54*), **144** Врубльовська, **103** Врубльовський (*1,4*). Разом 3690.

Г

ГАВЕЛа < перс. gabr-/ пахл. **gabl**-. 22 Гавел, 17 Гавела, 156 Гавель, 392 Гавеля, 48 Гавелей. Див. основну статтю Капар.

ГАЙДУК < укр. гайдук 'солдат надвірної сорожі' з мад. hajdu 'розбійник', початково – генонім (назва етнічної групи мадярів) + k 'суф. мн.'. **11226** Гайдук, 25 ченя, **1337** ченко, **1041** чик, 801 чок, 56 чак, 10 чина, **1353** кова, ков.

ГАЛАБУРДА < аз. *Qala Berdaa* 'фортеця Бердаа' (у Закавказзі). **1424** Галабурда, 2 Галаберда, 301 Голобурда; нар. еим. **6106** Голобородько, 180 дова, 135 ов, 112 Голобородa, 90 ий. Основна стаття IV. Шкалаберда.

ГАЛАВУР < тат. *гаравул*, тур. *qarawul* 'сторожа, охорона, караул'.
76 Галавур (*Михайлівка*! Хм.), 60 Галавура Дп, Хк; 42 Калавур (Бучач, Тр., Золотники, Доброполе). Основа прізвищ *Галавур-* є типовим народним відтворенням (з метатезою) азербайджанської або туркменської вимови поширеної реалії тюркського світу *qarawul* 'сторожа, охорона, караул'. Більшість тюркських народів вимовляють початковий q-/k-, переданий в укр. караул, [*калавур*] [ЕСУМ, II, 387].

ГАЛАГАН < дтюрк. qalqan 'щит' [ДТС, 413]. **4253** Галаган, 53 ь, 64 юк, 86 ова. 58 ов, // 164 Галган, 27 ець, 53 ова, 38 ов.

ГАЛАГУР < з відомого ще від XI ст. укр. [*калугар*] ‘чернець’ з варіантами *калу́ґер*, *калуго́р*, *калагур*, що походить від гр. καλόγερος ‘старець, чернець’ (καλός ‘гарний’ + γέρων ‘старець’) [ЕСУМ, II, 354; ССУМ, I, 467]. Див. IV. Калагур.

Рис. Г1. 182 прізвища християнського кола Галагуря (+ Галагура, Калакура, Калагурка, Калугер, Калугар) 'чернець' [ridni.org/karta] *у районі концентрації назв Чернещина Хк3, Чернеччина См3, Мандрова РФ Бєлг. (гр. візант.* **μάνδρα** *'монастир' {Безгодовка})*

51 Галагур, 78 Галагура, 182 Галагуря (пер. Хк); перше г- з к-, як в аз., ткм.; 90 **Калагур** (**Гречана 20**! Хм ~ Калагарівка, Хм.15), 132 Калагурка, 9 Калагурко, 7 Калагур**як** (Чв), 56 Калагурський (Лв, ІФ, Рв), 47 а, 122 Калакура; 1 Калогурко; 2 Калогеро**пуло** (Зп., Севаст.); 166 Калугер (Тарасівка! Хм, Тр.); 32 Калугар (*Михайлівка* Хм.), 20 ь, 3 **у**, 10 **ян**, 32 **яну**, 1 **еску**. Остання група з

румунськими формантами змушує згадати про те, що митрополит Петро Могила був румун (молдаванин). Якщо ареалів на карті – два острівних (*КАЛАГУР* і *Галагур/а,-я*) з досить близькими за звучанням основами, то це може вказувати на монастирські осередки половецького часу (XII-XV ст.): коло половецького *Са́танова* Хм та біля коліна Сіверського Дінця (для тодішніх людей це – Дон) у районі хозарських селищ, головне з яких мало бути укріпленим і тому могло зватися Карка (арам./сир. ܟܪܟܐ krkā 'оточене парканом чи муром місто').

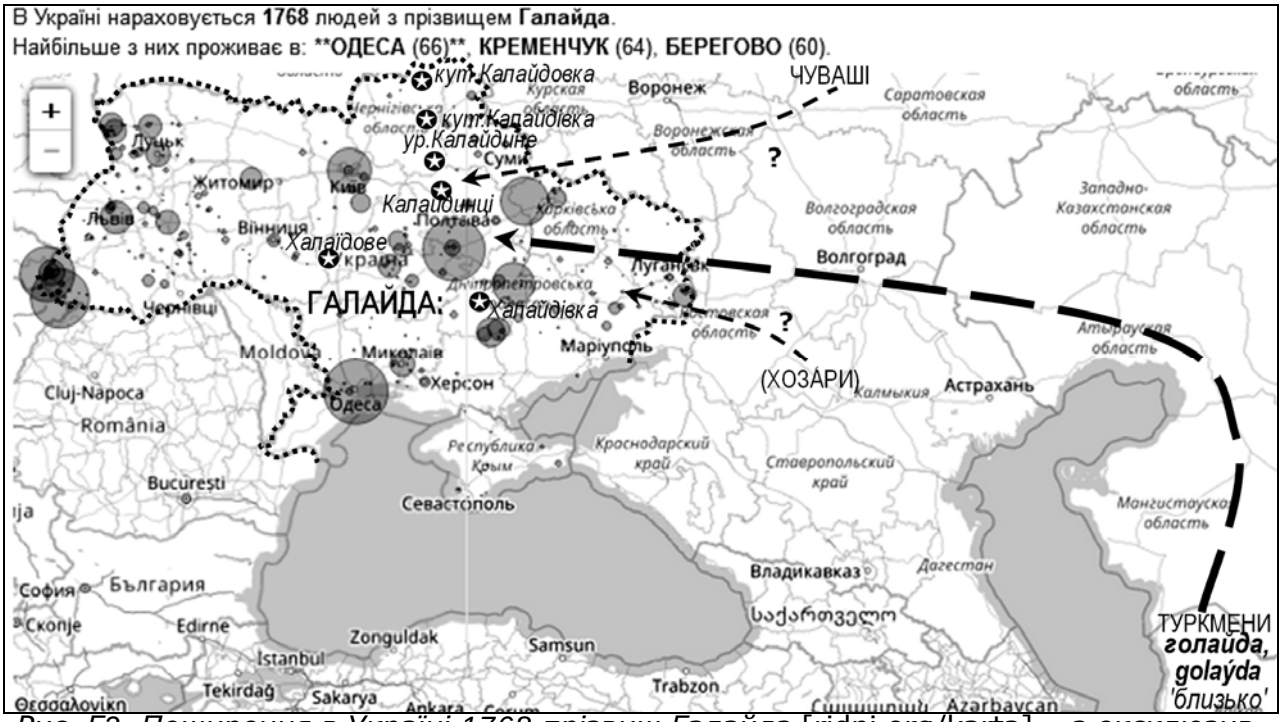

Рис. Г2. Поширення в Україні 1768 прізвищ Галайда [ridni.org/karta] *– з ексклюзивного прототипу туркм. golaýda, -ky 'близьк-о, -ий' та однокореневі топоніми*

Рис. Г3. Поширення в Україні 2997 прізвищ Галай [ridni.org/karta] *– з ексклюзивного прототипу туркм. golaý (голай) 'близько, ий' та однокореневі топоніми*

ГАЛАЙДА < тільки туркм. *g**o**laýda* голайда 'близько', 'до аула близько', також *g**o**laý* голай 'близько, ий; споріднений'; *г**о**лайында* 'біля'.

1768!! Галайда (рис. Г2), 71 Галайденко, 34 Галай**ді**да, 126 Галайдюк, 50 Галайдич, 27 Галайдіна, 3 Галайдов; // 9 Г**о**лайда, 44 Г**о**лайдо, 7 Г**о**лайденко;

2997 Галай (рис. Г3), 2160 Галайко, 154 Галайба; // 7 Г**о**лай, 4 Г**о**лайбо!, 31 Г**о**лайко, 4 Г**о**лаїв, 1 Г**о**лаїчук, 36 Г**о**лаїшин (Пониковиця 27, Велин 3, Лучківці 2), 1 Г**о**лаїва Зп.

Туркменський мовний матеріал може відповідати часам Тамерлана – Тимура Кульгавого – це XIV ст. У класичній поезії, про події XVIII ст.: "Без прізвища Запиши, Миколо, У реєстер. Нехай буде — Нехай буде Голий, Так і пиши!" "Ні, погано!" "Ну, хіба Бідою?" "І це не так". "Стривай лишень, Пиши Галайдою". Записали. "Ну, Галайдо, Поїдем гуляти" [Шевченко, Гайдамаки].

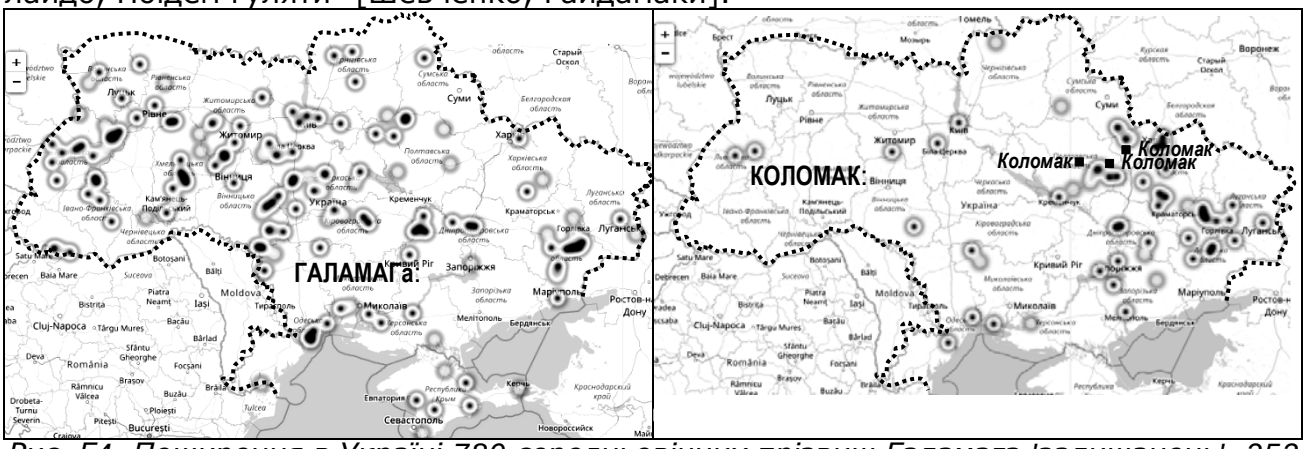

*Рис. Г4. Поширення в Україні 780 середньовічних прізвищ Галамага 'залишанець', 253 – Коломак < аз., ткм. **г**алма**г**, qalmaq 'залишитися'* [ridni.org/karta]

ГАЛАМАГА < аз., ткм. **г**алма**г**, qalmaq 'залишитися' (вижити).

780 прізвищ **Галамага**, 6 Галамаха (Жт3, Вн, Лв, Вл), 1 Галамаг! Км, 4 Галамака (Хк., Дц); 88 Галама**с**юк (42 Криворівня, 9 Зелене, 7 Верховина ІФ); 13 Г**о**ломага!, 244 Г**о**ломах, 5 Г**о**ломака, 6 Г**о**ломачук (пор. і głomacze); 253 К**о**ломак!, 20 К**о**ломаченко, 4 Каламак. Разом 1424.

Селище Golomak є і в іранському Кермані, два аули Gholämak у Афганістані, а деінде досить численні імовірні пристосування – Голо**В**ачі...

Прізвище (спочатку прізвисько) *Галамага* могла отримати людина, яка вціліла по татарському (або ногайському чи якому іншому степовому) вибранні. Таких людей було не так багато, але вони були всюди. Пор. топонім *КОЛОМАК*.

Спостереження щодо *гломачів* повчальне. Якщо це справді так, то на крайньому слов'янському заході серед тих полабських племен, виходить, теж було одне, якому вдалося вирватися від якогось тюркомовного племені-сусіда десь на сході (805-965 рр.) [en.wiki/Glomacze]. Найцікавіше, що існувала форма назви з повноголоссям g**o**lomacze (!), а само плем'я мало паралельну назву *далеминці*. Своє минуле вони, річ ясна, приховували, а назву пояснювали від назви місця культу – тепер висохлого озера біля їхнього колишнього центру Lommatzsch. Топонімія Німеччини зберегла цю назву.

ГАЛАМОН < пахл. **Ahreman [’*hl(y)mn*ˡ | M ’*hrmyn*, N ~] the Evil Spirit**; Ахриман, злий дух. 10 Галамон, 1 юк; сюди ж 730 Халимон, ендик, 51 оник, 49 ончук, 24 ончик, 133 оненко; 1 Халамон, 7 ик==; 201 Халаман; 140 Халаменда, 244 ендик, 32 ендрик, 8 енюк; 68 Халамей, 85 да; 4 АХЛАМенюк; укр. [галман] лайка; пор. рос. *ахломон*, також [галман] знев.; 'жарт. назва насел. кол. Орловс. і Тамбовс. губ.' [ЕСУМ, І, 461].

ГАЛІСІЙСЬКА СЕРЕДНЬОВІЧНА АНТРОПОНІМІЯ. "Доступний з Інтернету е-ресурс уклав мовознавець Коссю (Cossue): Antroponimia Altomedieval en Galicia (2007; 4ª Ed.; 2085 nomes). Імена вибрано зі збережених los Tumbos – документів привілеїв одного з монастирів Галісії (у м. Селанова), заснованого 936 р. За даними укладача списку, 58% відображених у ньому імен – ґотські і свевські, 13,7% – латинські, 2,8% – арабські, 2,7% – грецькі, 2,1% – гебрайські і/або християнські, 1,2% – франкські, 0,9% – баскійські, близько 1/5 імен (18,8%) невизначеного походження, частина їх може бути долатинськими" [Тищенко 2015, 41].

ГАЛУТА < гебр. *галут* 'вигнання' (розпорошення, діаспора).

Галута 11 осіб (Буди 9, Антонівка, Чолгині Лв, Хк, Мк), 18 Галут (Керч 10, Хк.3, Войкове 2), 8 Галутіна, 1 Галутін (Чв.), 4 Галутова, (177 Галу**тв**а, 4 Галу**тв**о?); разом 233 особи.

ГАМАЛІЙ < 1) ар. hamal 'носій'; 2) копт. **ⲬⲏⲘⲒ**: m. The black land, Egypt; чорна земля, Єгипет. Прізвища 1012 Гамалій (Кв. 130, Пл. 41, Поділля 35), 42 Гамалія (Маріуполь 12, Київ 7, Носківці Вн? 6), 2 Г**е**малій! Кв. 15. Копт. **ⲬⲏⲘⲒ**: m. The black land, Egypt; чорна земля, Єгипет ➤ Лукаш ХИМчич, Дмитро ХИМович, Опанас ХИМченко; Андрушко ХІМченко; Міско ГИМко, Данило -а [РВЗ-1638]; козак **ГЕМ**алія, Михайло ГАМАЛІя; (пор. нп ХИМчин ІФ, ГАМАЛЇвка Лв, См). Важливою реліктовою формою є Г**Е**Малія, адже це

вказує на високу ймовірність пізнішої переробки прізвища на зрозумілішу основу від ар. hamal 'носій'. Насправді слід може вести до сенсу не "слуга-носій", а "єгиптянин". Цю реліктову форму зберегло і сучасне прізвище Г**е**малій (Кв.2).

ГАНЖа < 1) ходжа; 2) *Ґянджа*, місто в Азербайджані.

Одна підгрупа – Ганжа 7616, Ганджа 387, Ганженко 454, Ганжук 200, Ганджук 61 (зах.), Ганжій! 15, разом бл. 9 тисяч. Саме численність осіб з таким прізвищем схиляє до прототипу ходжа, а не Ганжа.

ГАДЖІ, حاجي а прочанин – ГАНЖі Пл 2, -івка Пл, ГАНЖАліївка Чк, ГАДЗинка Жт, ХАЖИН Жт, р. ГАДЖИдер Од2, -на ІФ; також Гаджи-лар, -Сала Км [Бушаков, 76]; ГАДЖИбей+ (Одеса, гаджі + бей), прізв. Аджубей; гідроніми: пот. Ґаджина ІФ, Ґаджі**й**-чук-ова Зк [СГУ, 126].

ханжа́ «людина, яка прикидається набожною або доброчесною; святенник», [ха́нджа] СЧС, ха́нжество; — р. бр. *ханжа́*, п. [chandża]; — запозичення з російської мови; р. *ханжа́* «святенник; [волоцюга]» вважається фонетичним варіантом слова *хаджи́*. — Фасмер IV 222; Черных II 332; Mikl. TE1 I 301, TE1 Nachtr. I 41; Matzenauer 179. — Див. ще **хаджі́**.

ханжа́, диал. «бродяга», новгор., вятск. (Даль). Объясняется обычно из тур. χadžу «паломник» от араб. haǧǧ(i) — то же (Mi. TEl. I, 301, Nachtr. I, 41; Маценауэр 179). Согласный -н- может быть объяснен долготой ǯ в слове-источнике, но допустимо также экспрессивное происхождение. Сюда также *ханжёй*, *ханжея* «старовер», донск. (Миртов).

Рис. Г5. Довідки про слово ханжа [ЕСУМ; Фасмер]

Інша підгрупа – 435 Ганжела, 43 Ганжелюк, 71 Ганжело, 23 Ганженленко, 4 Ганжеловський, 4 ГанжИла! Хк. (пор. haǯǯi), 279 Ганжала, 25 Ганжалюк, разом понад 800 осіб. Епентеза -н- прийнята у словниках. Наявність у цій підгрупі прізвищ форманта -л- може вказувати на зв'язок з прототипом болг. *гаджели* 'мусульманин' (див. нижче, ст. *Горенич*), пор.: "Назви *Ганжа.ЛІвка*, *Жабе.ЛІвка*, як і *Магда.ЛІвка*, *Моска.ЛІвка* містять прикметниковий "вкладений суфікс", тюркське -ЛІ-. Як і суфікс -ЧИ- (*Хліби.ЧИн*, *КороЩИне*), він передує слов'янському закінченню – ознака давнішого побутування цих назв серед тюрків" [Тищенко 2011, 107].

ГАННенко < 1) *хан* (пор. II. *ГАН(Ь)ЩИНА*); 2) ткм. *анна* п'ятниця, також башк. аҙна – з перс. adina тиждень. Метонімічний зв'язок з Великою П'ятницею вказує на християнство (див. топоніми *ПАРАСКИ*, *БЕРЕЗКИ*).

1) Пор. **1075** Хан, **1242** енко, 83 нків, 34 енчук, 24 еня, 1 ець, 77 ецька, 68 ий, 69 евич.

2) Можливі утворення від назв п'ятниці різними тюркськими мовами: 575 Ганненко < ткм. *анна* п'ятниця, 317 Ганнич, **1621** Ганич, 780 Ганус, 294 Ганська, 217 ий, 103 Ганусенко, 394 Ганусяк Крп, 353 ляк, 353 Ганул, 195 усич, 182 усин, 9 ус**и**на, 123 усовська, **2000** Ганущак, 246 Ганушевич, 107 Ганушкевич, 36 ська, 36 ий; // **7616** Ганжа, **1262** Ганзюк;

228 Чомко < тат. **джомга** п'ятниця, 71 **Чома**, 80 Чомоляк, 683 **Чума**, 182 Чумель, 130 Чуменко, **23856 Чумак**, **2365** Чумаченко; // 5 Цомко, 388 Цьомко, 296 Цьомка < тат. джомга? п'ятниця, 458 Цьомик, **1240 Цьома**, 94 Цьоменко, 213 Цьомкало, 4 Цьомкал;

69 **Жума** < кирг. жума п'ятниця Дпр, Кв, Чг, 198 Жуматій, 43 Жуматий; 85 Жуменко, 1 Жуменков, 3 Жуменкова, 17 Жумела, 70 Жумига; // 145 **Шума**, **2215** Шум, **6631 ейко**, 263 еляк, 195 ега, **3243** ило, **3130** ська, **2435** ий (*1,29*), 226 их;

2511 Одинець < перс. adina п'ятниця, 443 ак, 21 чук, 239 нська, 172 ий, 230 ока, 213 ий, 89 ченко, 7 очкін, 2 очникова, 2 ов.

ГАРАГА – аз. Qara-aga 'сильний пан' 370 осіб Чв. 370 Гарага; 5 Карага.

ГАРАГАН – аз. garagan 'прив'язка'. 285 Гараган, 350 Гарагонич; 47 Караган.

ГАРАГУЛЯ – Qara-qul 'Чорне озеро' / або каракуль. 1215 Гарагуля багато у селах, Каракул 1, Каракуль 185. Туркм.-аз. вимова Г-.

ГАРАН < пахл. **garān** [*gl'n* важкий. **1212** Гаран=, 308 ь, 622 Гаранжа, 8 ина, 307 Горан=, 63 чук, 106 ська, 69 ий, 40 ина; **1900** Галан, 57 Голан.

ГАРАП – ар. ʿArab 'араб'. Татарська вимова слова. Гарап 48, 93 Гарапа, 510 Гарап**ко**, 47 Гарап'**як**, 35 Гарап**цьо** Лв, 3к; 61 Гарап**енчук**, 2 Гарапейзик, 18 Гарапетян Дц, Лг. Протетичне Г- є типовою мовною особливістю. Так, тат. **г**азиз дорогий: **г**- на місці історичного ар. айна ʿaziz; тат. **г**аепсез невинний, пор. каз. айыпсыз, уйг. äyibsiz; тат. **г**адаләт justice – у всіх інших тур. адалет, ткм. адалат, уз. адолат; тат. ә**гъ**за – узб. аъзо, ткм. а**г**за; тат., крг. таби**г**ый, уйг. tabi'iy.

ГАРДАМАН < пахл. M *grdm'n* = *glsm'n* 'рай'. 43 Гардаман, 5 ська, 9 ий; 127 Глузман, 3 ова.

[кара́мза] (бот.) «кабачок, тиква, Cucurbis ovifera L. Ж (Пі); диня, Cucurbis pepo deliciosa Mak»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. karpuz «кавун».

Рис. Г6. Довідка про діалектне слово карамза [ЕСУМ]

ГАРЕЗА – рідкісне прізвище серед українців (22 особи тільки на Лівобережжі, половина у с. Береза См Глухів). Сюди ж і білор. *гарэза* 'пустун, непосидюща дитина'. Імовірно, походить від персько-араб. < *гарамза* حرم زاده народжений у гаремі [Баскаков 1979, 29-30] – польс. прізв. Haremza, Charemza, рос. прізв. Карамзін (це ближчий етимон, ніж у Баскакова). Зникнення носового – пор. *Вегера*, *Вигура*, топ. *Кагарлик*. У топонімії формальним пристосуванням можуть бути назви нп Гарбузи 2, -ин 2, -ів Тр, -івка 5 (чи не пов'язаний з цим звичай підносити гарбуза? – див. [карамза]) [Тищенко 2010, 127]. 4 Гормоза. Серед козаків таких прізвища немає.

ГАРКУШа < тур. Каракуш (ім'я авантурника кінця XII ст.).

ГАРКУША < тур. Каракуш (ім'я авантурника кінця XII ст.).

Oriente moderno, vol. 20. 1940, p. 474: "Від XI ст. ми мало знаємо про терени Західної пустелі. Бл. **1172** р. тут побував турецький авантурник **Каракуш**: він проїхав через el-Aqabah (es-Sallum), зайняв оазу Santariyyah (Siwah), Awgi-lah, Zawilah – с. 474)".

У кн. E. Rossi. Storia di Tripoli e della Tripolitania... (1968, с. 65): "З пропозицією зробити виправу на Африку і Магриб Ка-ракуш (Qaraqush) з кількома поплічниками вирушив самохіть, але напевно у погодженні з Саладином, звернув до al-'Aqabah і зайняв Santariyyah, Awgilah, Zawilah. Тут мешкали бербери..." [Тищенко 2016, 574]. Наїзд Каракуша міг набути розголосу над Дніпром (очевидно, Сіва була останнім острівцем християнського Єгипту):

• *ГАРКУШине* Qaraqush 1172 Дп СОЛОНе: **ОЛЕКСАНДР**опіль, МИХАЙЛівка, ТИХе, БУТовичівка; ***АПОЛЛОН***івка Apollon ^в**ИШ**неве, КАМ'ЯНе; ШИРокополе, **ОЛЕКСАНДР**івка, ***МАР'Ївка***, Червоний ЯР; **СУДАН**івка, ТАРАСівка, ШИРоке; • *ГАРКУШине* Qaraqush 1172 Хк САХНовщина: ^ТЕРНуВАТка; ***АПОЛЛОН***івка Apollon ^КРАСна ГІРка ^Черв. ДОЛИНа; ІВАНоСЛИНЬківка ^За**ГАРКУШ**ине, НеХВОРОЩа, **ЧОРНоЛОЗ**ка!, ЧЕРН.**ЕЩ**ина ^БУЧки, ***МАР'ївка***, АРКАДІЇвка, КРАСНоЯРка, **ОЛЕКСАНДР**івка 2, МИХАЙЛівка; ТАРАСівка, КАГАНець;

• *ГАРКУШин**ці*** Qaraqush Пл МИРгород: ^ВОВНянка; СКИДанки Σχεδία ^САЖка, **КОПТ**ів, СОЛОНці, СОХацьке, **ШТОМПЕЛ**і, Вел. **СОРОЧ**инці, Малі **СОРОЧ**инці, **ШАРК**івщина, **РОМОДАН** ^ГЛИБоке, ПЕРЕДЕРІЇвка, ШПАКове, ОНАЦЬке, **СИН**Ьощоки, І**ВАЩ**енки, МИЛАШенкове, САВинці, ЯРмаки, ЗІНЧАШів, **ЇЖ**аки.

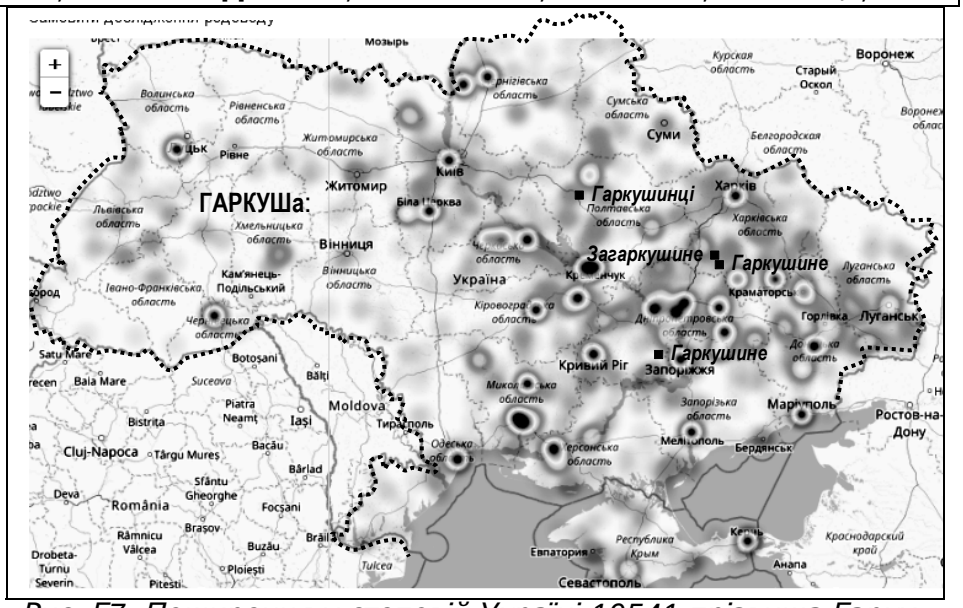

Рис. Г7. Поширення у степовій Україні 10541 прізвища Гаркуша: воно походить від половецького прізвиська Каракуш 'різновид орла', букв. 'чорний птах' [ridni.org/karta]

Ареал прізвища Гаркуша в Україні [ridni.org/karta] дає змогу припустити, що у половецькому степу ім'я Каракуш було дуже популярним (досі понад 10 тис. носіїв прізвища). У такому разі топоніми від основи Гаркуш- можуть походити від цих імен, а не прямо від "легендарного" Каракуша.

ГАРУН – імовірно від імені халіфа Гаруна аль Рашіда. Однокореневі: 75 Гарун, 1 -евич, 16 -ов, 17 -ова; також? 419 Горюн, 128 -енко, 3 -ович, 890 -ов.

ГАСИЧ < сир. qasisha священик (пор. топонім *Гасичівка*). 406 Гасич, 34 -ак.

ГДАК < 1) крус. *гъд-акъ 'ґот'?; 2) вірм. ***gdak*** 'шапка' (пор. дір. сака тіґра**хауд**а 'скіфи гострошапки'). 9 Гдак, 18 Гдакович; 27 Гдаль, 19 Гдалевич; див. IV. ВІРМЕНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩАХ. ПАХЛАВІЙСЬКІ ОСНОВИ ПРІЗВИЩ УКРАЇНЦІВ.

ГЕЙЗЕРИК < лат. **Geiseric**us (у Віктора з Віти) 'Гензерик' [fr.wiki/Genseric]. 4 **Гейзерик** (Лв.3, Алчевськ Лг 1), 55 Гейзер (Краснoперекопськ 7!, Воїнка 5, Одеса 5!), 4 Гейзеровський Лв, 4 -а, 12 Гейзель (Од. 9!, Кв., Хк.). Див. топонім *ГЕНЗЕРІВКА*, прізв. ВАНДАЛЯК.

ГЕНЗЕРа – імовірно, від ім'я Gensericus 'Гензерих' (Касіодор). Прізвища 109 Гензера, 79 Гензьора, 142 Гензель, 41 Гензел (тк Зк) – виразно на півдні. Див. топонім *ГЕНЗЕРІВКА*, ур. *ГАНЗАРОВЩИНА* у с. Богдани Чг Варва; прізв. ГЕЙЗЕРИК, ВАНДАЛЯК, АФРИКАНСЬКИЙ. -ук?

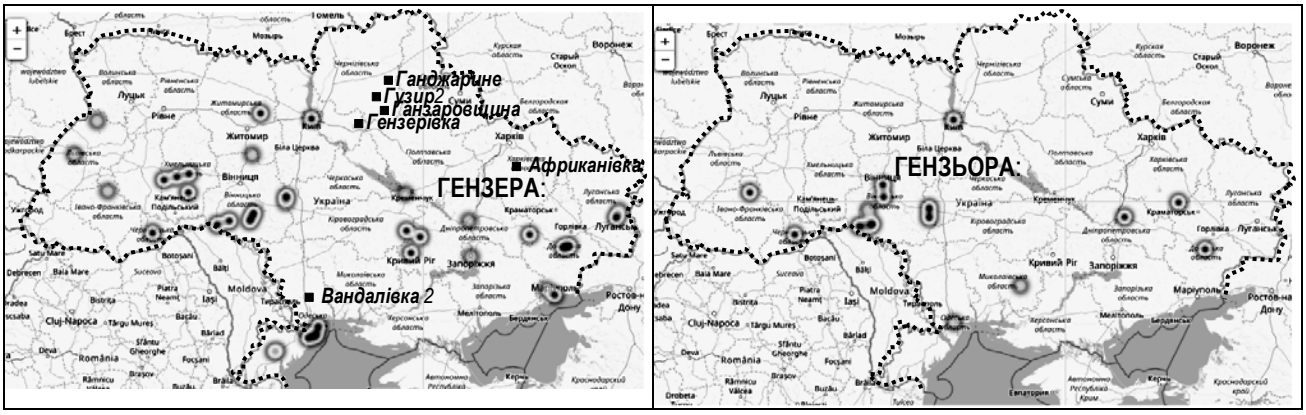

Рис. Г8. Поширення в Україні 109 прізвищ черняхівського часу Гензера 'Гензерих' *і 79 – Гензьора* [ridni.org/karta] *і топонімів того ж етномовного пласту*

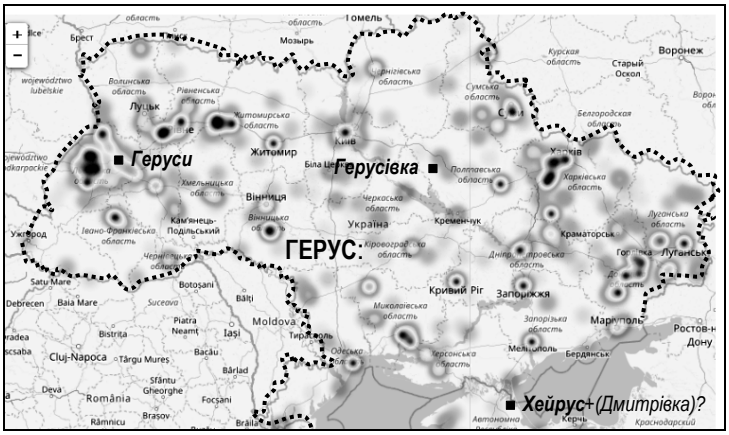

Рис. Г9. Поширення в Україні 3639 прізвищ елліністичного часу Герус [ridni.org/karta] *і однокореневі топоніми*

ГЕНРИХ < герм. Heinrich ім'я власне. 11 Генрих (Кр. Луч 4, Од., Лв.).

ГЕРМАН < етнонім або ім. вл. **9791** Герман (масове, повсюдне, у т.ч. по селах, у Криму; мало у Карп. і частково на Поліссі); 299 Германенко, 946 юк, 897 чук, 843 ович.

ГЕРУС < гр. **γερουσία** 'рада стрійшин'. "Грецька демократія: *булé*, *герусія*, *притáни*. Якщо греки так вільно почували себе на цих землях, було б дивно, коли б вони не організували своє громадське життя у традиційний грецький спосіб. Як виглядає, принаймні ці три характерні реалії цього устрою грецького самоврядування стали прототипами топонімів-реплік в Україні.

"Аристократичні сенати, як-от у Спарті, мали назву ***герусія*** (булé геронтон) **γερουσία** (**βουλή γερόντων**) тобто рада стрійшин" [СКД, 224–225]". Пор. топоніми *Геруси* Лв, *Герусівка* Пл.

ГМИРЯ < аккад gimirrai 'кімерійці'. 94 Гмир, 79 а, 182 ко, 1397 -я, 66 -янська.

ГОВДя < пахл. **gwlt** 'герой'. Див. ГОЛОТА.

Таблиця Г10. Прізвища, похідні від основи-прототипу пахл. gwlt 'герой'

Основа	-ун	-ан	-енко	-ик	-иш	-а	-я	-і	-и	-ак	-як	-юк
ГОВД-	124	156	41	20	142	382	82	338	10	7	306	2
ГОЛД-	385	43	41	8	181	856	–	10	–	214	5	7
КОВТ-	37075	334	8	87	3	42	16	–	–	–	–	300
КОЛТ-	1078	10	6	109	18	–	–	–	–	178	–	–
КОЛД-	419	4	4	–	–	44	–	–	–	–	–	–

Велике ономастичне гніздо 5 видів основи (див. табл. Г10).

1) 82 Говдя, 382 Говда, 338 Гов**ді**, 10 Говди, 7 Говдак, 20 Говдик, 306 Говдяк, 156 Говд**ан** (мн.), 124 Говд**ун**, 142 Говдиш, 2 Говдюк (ІФ), 41 Говденко; 2 Говдира (Кр.Ріг), 2 Говдирчак (Балта, Маринівка Од), 387 Говт**ва**, 14 Говдалюк; // 2) 16 Ковтя, 42 Ковта, 87 Ковтик, 334 Ковт**ан**, 37075 Ковт**ун**, 3 Ковтиш, 300 Ковтюк, 8 Ковтенко; 3998 КовтОНюк, 118 КовтУНюк, 91 КовтАЛюк; // 3) 856 Голда, 10 Гол**ді**, 8 Голдик, 214 Голдак, 5 Голдяк, 43 Голд**ан**, 385 Голд**ун**, 181 Голдиш, 7 Голдюк, 41 Голденко; 8 Голдира, 49 Голдай; // 4) 178 Колтак, 109 Колтик, 10 Колтан, 1078 Колт**ун**, 18 Колтиш, 4 Колтенко; 132 КолтОНюк!, 27 КолтУНюк!; // 5) 44 Колда, 4 Колд**ан**, 419 Колд**ун**, 4 Колденко; 9441 Колодій.

Взаємно схожий розподіл сполучуваності суфіксів стає додатковим аргументом етимологічної тотожності основ. Менш продуктивні варіанти Говт-/ Голт-: 397 Говт**ва**, 46 Говта; 37 Голт**ва**, 8 Голта.

ГОДА < крус. **гъдъ** 'ґот'.

88 Год, 290 Года, 1 Годак!, 3 ова, 4 ов, 9 Годель, (пор. 9 Гдак, 18 Гдакович; 27 Гдаль, 19 Гдалевич), 1099 Годлевська, 906 ий, 3 Годан, 2660 Годун, 1061 Годунко, 543 Годунок, 872 Годунова, 625 ов, 63 Годуненко, 4 Годунюк, 28 **Годин**!, 1660 Год**и**на, 50 Годинич, 132 Го-

динко, 101 Годинець, 96 Годинюк, 208 Годинчук, 61 Годинська, 160 Годик, 141 Годило, 17 Годар, 4 Годарь, 13 Годовець, 27 **Годич**, 48 **Годович**!, 9 Годачій, 7 Годаренко, 17 Годас, 98 Годенко, 48 Годенюк. Детальніше див. Готин.

ГОЛЕМБієвський < пол. gołąb 'голуб', gołębia 'голуби'. 86 Голембієвський, 99 Голембієвська, 225 Голембйовська, 198 Голембйовський, 5 Голембйовский, 138 Голембовська, 9 Голембо, 1 Голембойовський, 97 Голембовський; 210 Голомб, 1 Голомбйовський; розподіл на карті – зх.; у ц. і на сх. типова польська діаспора по містах.

ГОЛОТа < пахл. **gwlt** 'герой'. Див. Говдя. У основах з повноголоссям Голот-/ Колот-/ Колод- і давніших з неповноголоссям Глот-/ Глут- теж міг зберегтися пахлавійський прототип (пор. і козак Голота з епосу: виявляється, "козак-герой"):

1) 3812 Голота, 688 Голотюк, 105 Голотенко, 138 Голотяк, 1 Голот**ин** (Піщане Пл Крем.), 63 Голотін, 59 Голотіна, 28 Голотко;

2) 70 Колота, 410 Колотюк, 193 Колотенко, 16 Колотін, 8 Колотіна, 57 Колотко, 2 Колот**ва**;

3) 1915 Колода, 804 Колодюк, 148 Колоденко, 19 Колодин, 549 Колодін, 489 Колодко;

4) 24 Глота, 1282 Глотов, 1561 Глотова, 55 Глотенко, 4 Глотін, 89 Глотко, 117 Глот;

5) 1 Глут, 1 Глутенко; (177 Галу**тва**, 4 Галу**тво**?). Разом 11889 особи.

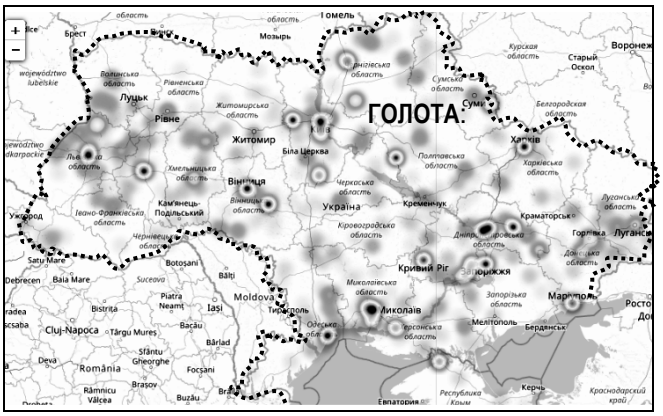

Рис. Г11. Поширення в Україні 3812 прізвищ Голота [ridni.org/karta]

Про стародавність основи свідчить мозаїчне і повсюдне поширення прізвищ від неї у селах. Серед прізвищ цієї групи засвідчені блискучі приклади перерозкладу (Голота, Ковтун, Колдун, Говдун). Аргументом можливої історичної тотожності основ Говт-/ Голт-/ Колот- є сполучуваність з усіма трьома форманту -ва: 397 Говт**ва**, 37 Голт**ва**, 2 Галут**ва**, 2 Колот**ва**.

Пор. топоніми *ГОЛОТки* Тр < пахл. **gwlt** 'герой'; також ГОЛОТівщина Пл, ГОЛОЧі Од, **ГОВТ**ва!!, КОВТуни?, КОВТунівка, ГЛОТівка.

Помічена Ф. Безлаєм і згадана О. Трубачовим аналогія у гідронімії Балкан словен. Gôlt була інтерпретована як підстава для включення до гнізда *gъlt праслов'янського фонду. Натомість вона також може бути реплікою іранського прототипу gwlt. Заперечення проти пов'язаності цих форм з гідронімом *Голутва* у бас. Десни [Трубачев 1968, 73] також може бути передчасним, адже рос. діал. *голутва* 'вирубка, просіка в лісі' містить дотичну семантему 'сікти, рубати'. Однак найбільшим недоліком як на тепер, виглядає зневажений матеріал давньої української антропонімії, яку апріорі відмовлялися визнавати давньою.

((8 Голдик, 214 Голдак, 10 Гол**ді**, 43 Голд**ан**, 385 Голд**ун**, 181 Голдиш, 41 Голденко, 8 Голдира, 49 Голдай; 856 **Голда**, 5 **Голдяк**, 7 **Голдюк**; 50 Говдик, 82 **Говдя**, 306 **Говдяк**, 2 **Говдюк**, 3812 **Голота**, 138 **Голотяк**, 688 **Голотюк**)).

Можливо, мало місце історичне пов'язання усіх цих прізвищ з основою Голд-/ Говд- – від прототипу пахл. **gwlt** 'герой', пор. прізв. Говдя.

ГОНТАРенко < аз. göndər / тур. gönder- посилати; існує і формальна близькість до сперс. kundur 'ладан'. **8715** Гонтар, **3121** Гонтаренко, **1474** Гонтарук, 160 Гонтарчук, 281 Гонтарюк; 210 ГОНДАР, 7 Гондарчук, 164 Гондарь, 194 Гондаренко, 189 Гондарук; 6 ГОНДЕР, 1 ГОНТЕР Одрадокам'янка Хс;

2 КОНДЕР Южноукраїнськ Мк, 20 КОНДЕРа, 71 КОНДЕРевич (Лв., Вл, Тр, Хк: старий лісостеп 50-51°); 5 **Контер**! Бровари, Хк. (аз. көндәр посилати), 35 Контар рідко у степу, 49 Кантер, 59 Кантар, КАНТАРна, віз-кантарка!, Контаренко 43 на краю пд-сх, 59 Контарев, 101 єв, 120 єва, 60 ева.

Перебіг пошуку виглядав так:

1. В Україні є **13756** людей на прізвища з такою основою: **8715** Гонтар, **3121** Гонтаренко, **1474** Гонтарук, 160 Гонтарчук, 281 Гонтарюк, 5 Гонтаров. Основа цих прізвищ нагадує основу аз. *göndər- 'посилати'*. Разом з тим тут очевидні відмінності у звучанні кількох фонем. Ця схожість випадкова чи закономірна?

2. Імовірність прототипу *göndər-* могла б зрости, якби існувало прізвище *Гондар. Цілеспрямований пошук виявив 210 людей на прізвище **ГОНДАР**!

3. Може, існують прізвища інших моделей від цієї ж основи? Так, від основи Гондар- виявлено: 164 Гон**д**арь, 194 Гон**д**аренко, 189 Гон**д**арук, 256 Гон**д**урАК, 21 **ГондурЯГА**! kondur ağa?, 7 Гон**д**арЧук (!!). Є одне прізвище Гон**д**аревський у Маріуполі, 17 – Гон**д**арев на пд.-сх. від лінії Чв.–Чк.–Хк. і 34 – Гон**д**арева на сх. від лінії См.–Чк.–Од. Отже, відповідність системна на українському матеріалі.

Рис. Г12. Поширення в Україні 3121 прізвищ Гонтаренко 'посланець' [ridni.org/karta] *– з тюркського прототипу, близького до азерб. göndər- 'посилати'*

4. Серед кандидатів на тюркський прототип існує і форма з голосною **е** – це тур. gönder- 'посилати'. У такому разі, чи немає прізвищ з основою *Гондер? Виявлено 6 ГОНДЕР (!; Ялта 2, Берегове 1, Гаспра 1; також Лв, Рв), і навіть 1 ГОНТЕР (!; Одрадокам'янка Хс). У такому разі це – периферійні архаїзми на крайньому півдні України, що доводить системність зв'язків на тюркському матеріалі.

5. Перший приголосний прототипу g- відповідає у кирилічному варіанті азербайджанської графіки графемі ɡ- (аз. ɡөндәр посилати). Чи не зберіглися в Україні прізвища цих же моделей від основи *Кондер-? Є і така підгрупа прізвищ: 2 КОНДЕР Южноукраїнськ Мк; 20 КОНДЕРа, 71 КОНДЕРевич (!; Лв., Вл, Тр, Хк: старий лісостеп 50-51º).

6. Під впливом укр. Гонтар- чи не могла розвинутися основа *Контар? Знайдено 531 доказ цього історичного розвитку – оглушення -д- тюркського прототипу – у прізвищах: 35 Контар рідко у степу, 43 Контаренко на краю пд.-сх. (імовірно, від аз. ɡөндәр посилати, але під впливом народної етимології від Гонтар-), 59 Контарев, 60 ева, 101 єв, 120 єва; крім цього – 5 Контер! Бровари Кв, Хк. (те саме під впливом Гонтер); сюди ж 49 Кантер (з перевірки виявлено ще 5 Гантер (Феодосія 4, Хк.)), 59 Кантар (звідси виявлено ще 3 Гантар), 82 Кантарович (Од, Мк, Зп, Дп, Лв, Зк), 11 Кантаревич (10 Хм, 1 Лг), – пор. також топонім КОНТАРне Дц і реалію "віз-***кантарка***".

7. Виявлена група прізвищ від основи 21 **ГондурЯГА**! kondur ağa?! ставить нову пошукову проблему.

Зрештою, віднайдений масив тисяч прізвищ в Україні від основи Гонтар- і схожих цілком несподівано виявився системним відповідником тюркських прототипів аз. ɡөндәр / тур. gönder- 'посилати' і наслідком кількох століть зворотного впливу на них народної етимології в самій Україні. При цьому поширення моделей прізвищ з формантами -ук/-юк, -евич тяжіють до заходу України, -енко – до сходу; географічний розподіл прізвищ з формантом -ев не дає підстав відносити їх до періоду пізніших спроб русифікації.

Крім показаної внутрішньої пластичності й мовивованості, величезний масив прізвищ в Україні від основ Гонтар- і схожих сполучений інтегрантами у ще більшу

мовну єдність, адже він органічно відповідає і групі топонімів від основ Гонтар-, Контар-, і лексичному запозиченню *кантарка*.

118 Киндра, 4 Киндрак, 25 як, 167 Киндрюк, Киндрич, Киндракевич, Киндрицький; 1 Кундра Уж., 191 Кундрик, 104 Кундря, 42 Кундрюков; 820 Кондра, 83 Кондрик, 26 Гондра; 17 Гиндра!!, 184 Гиндрюк, 399 Гинда, 203 ич, 65 юк, 62 ик, 31 ак.

Також 250 Чунтул, 116 Чундак (уз. жўнат-ак посилати), 358 Чундяк; 2 Кундяк!!; 25 Киндяк, 167 Киндюк, 76 Киндюшенко, 3 Киндюх; 140 Кендюх; 113 Конда, 144 ак; 21 Гондак!, 401 Гонда!, 2414 Гонта, 44 Конта, 256 **ГондурАК**, 21 Гондур**ЯГА**!

У Росії також є р. *Кондурча* біля Самари (324 км), місце важливої битви 18.06.1391 р. між військами Тимура з васалами і Тохтамиша з васалами, у т.ч. московським. Тохтамиш розбитий, деталі на сайті [www.svyato.info /2009/04/ 08/reka-kondurcha.html]. Автор цікавого матеріалу, на жаль, до пояснення назви своєї річки не залучив мови держави Тимура у Центральній Азії. Пор. II. *ГОНТАРІВКА*.

_ГОПТа, ГОПЧенко < степове розм. **гопт* з ар. قبط qubṭ 'копт, єгиптянин' від копт. **ⲅⲩⲡⲧⲓⲁ** 'Єгипет' з д.-єг. 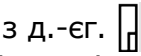 hikuptah 'Мемфіс'; пор. топоніми *Гопчиця*, ГОПТівка, ХОПТинці, ХОБУТ. Див. прізв. *ХУПЧЕНКО*.

Прізвища 344 Гопта, 124 Гопченко, 57 Гоптенко, 72 Хупченко, 3 Гупченко (Київ, Катеринопіль Чк, Рожковичі См) (імовірно й 1914 Купченко) виразно пов'язані з топонімами *Гоптівка* Хк, р. *Гопчиця*. Широкий контекст тривалих зв'язків Наддніпрянщини з елліністичним Єгиптом досліджено у монографії 2016 р.

Один з маршрутів річкової плавби з греко-римського Єгипту не лише Дніпром, але й Доном добре видно в Росії з околиць селищ з назвами від основи Коноб- біля Оки: • *КОНО**Б**еево* Κάνωβ- 'Каноп' РФ Мск. Воскрес. {^**МАРИШ**кино ⲙⲁⲣⲛⲥ, БЕЛьково, КОЛЫБЕРово; р. Ока}; • *Лесное КОНО**Б**еево* Κάνωβ- РФ Ряз. 25в Шацк {Польное КОНО**Б**еево, ЯРново, БЕРЕЗино, ЧЕРНеево}; • *КОНАБеево* [Encarta] = *КОНО**Б**еево* Κάνωβ- РФ Ряз.21д **КОРАБ**Лино: ^**ТАБАЕ**во! Θῆβαι! на р. РАНова ^**БОБР**овники βούβαρις; **ПАХОМ**овка, **КОПЦ**ево, **ЯМ**ы, **БУТЫР**ки, **СИН**ь, **ШИШ**кино ϣⲛϣ, ***Веревкин*** Хутор!, **ШЕЛК**овая, ТАРАСово, р. **ПРОН**я!, БЫКово, **ВОРИЩ**и ⲭⲁϩ farresh, **КАМЕН**ка!, р. і д. Лето.гоща, КРУТое, ГРЕМЯЧка, РЮМки.

З півдня тут прилягає інший район Рязанської области з іще яскравішими доказами присутности людей з греко-римського Єгипту по берегах річки з назвою: • р. ***ХУПТа*** (**ⲅⲩⲡⲧⲓⲁ** 'єгипетська') Ряз.28-29: САМАРино, р. М. **ХУПТ**а, **БУТЫР**ки, **ШИШ**кино ϣⲛϣ; ЧЕРНЫШовка, **БОРИС**ово βᾶρις, руїни **БУТЫР**ки, КОНОПЛино, ГРЕМ.ЯЧка, **МАРЦ**инане, **АРЖЕН**еевка ⲃⲁⲣϣⲙ 'конопатити', ТУРово, ЛУБЯНки, АЛЕКСАНДРовка, Николо-**ГАЙ**, КРЕЩЕНо-**ГАЙ** на р. КОБЫЛино (з ін. боку – *Ногайское*, *Чагово*, *Кипчаково*, *Еголдаево 2*, *Бахметьево*, *Потемшино*, *Муратово*, *Татаркино*, *Кореньки*). Пор. топонім *Хоптинці*. (Знання про те, як саме єгиптяни потрапляли до Оки, отримані також з топонімії: див. у статті II. *ШАЦЬК*. Там і карта з річкою *Хупта*.)

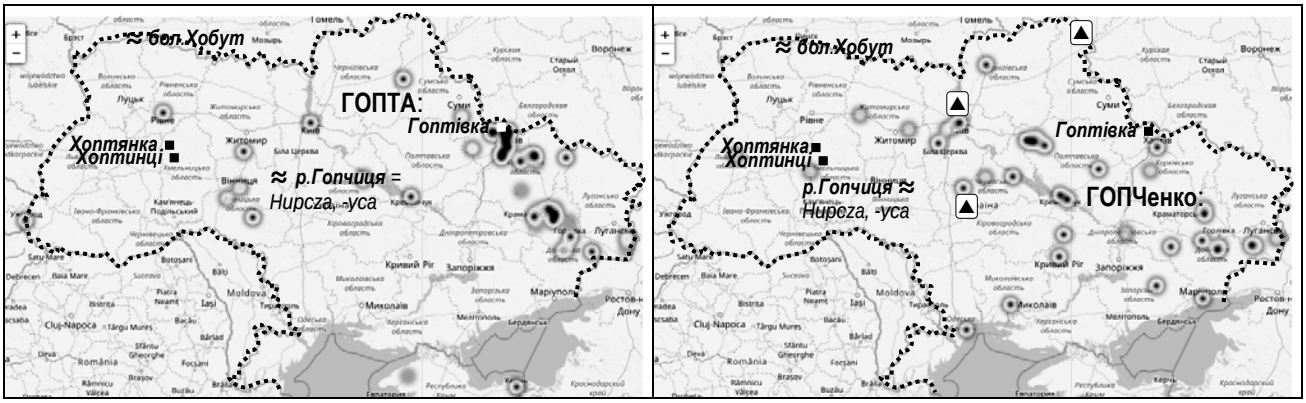

Рис. Г13. Поширення в Україні 344 прізвищ елліністичного часу Гопта 'єгиптянин', *Гопченко (124)*, *Гупченко (▲ 3 особи)* [ridni.org/karta] *і однокореневих топонімів*

ГОРА < пахл. **gōhr** 'рід, родовід' (пор. **pad-gōhr** 'доброго роду, родовитий', див. II. ПІДГОРНИЙ, ВЕРНИГОРА, ВЕРШИГОРА, КИТАЙГОРА, ПІДОПРИГОРА).

561 Гурик, **6842** Гура, **4876** ська, **3893** ський, **4099** Гураль, 357 ець, **2922** енко, 188 Гуреєва, 4 їв, 124 єв, **1234** евич, 301 ей.

ГОРБАК < вірм. ***hour-bak*** з пахл. *farn-bay* ритуальне вогнище.

52 Горбак, 10.094 Горбач село, 271 ик, 5811 ова село, 4566 ов, 1460 ук, 2896 енко, 4 инська, 9 ий; 473 Карпач, 769 чова, 434 чов, 130 ева, 318 ев;

Пор. і топоніми **ХАРПАК**ова Балка, **ХАРПАЧ**ка Вн Пл, ХРАПАЧі Кв, ів Яр Пл.

ГОРБАТ < пахл. **hērbed**, новоперс. **hērbud** 'teacher-priest' (учитель-священик). 81 Горбат, 646 а Пк, 592 ий, 272 их, 4 икова, 11 иков, **11315** Горбатюк, 5875 енко, 87

енкова, 76 ов, 3 Горбатей, 1331 ко, 932 ова, 688 ов, 356 овська, 279 ий, 65 ович; 107 Кербут, 2 Крабаджі БЦ, Чв.; 4 Харапут!, 23 Харапуд, 36 дько Лб.

Майже 900 українців мають прізвища від слів пахл. hērbed, н-перс. hērbud, що вказують на походження їхніх родів ВІД СВЯЩЕНИКІВ-УЧИТЕЛІВ АВЕСТІЙСЬКОЇ ВІРИ:
11 **Гербет**, 159 **Гербед**а, 536 **Гербут** < новоперс. **hērbud**, 17 **ГЕРБУД**; 68 Гербутова, 69 ов; *10 Гелбутівська, 15 ий, 3 овська, 4 ий, 4 Гелботівська, 0 ий;*

38 Горбут!!, 74 як, 1 Горбутович, 2 ова *15 Голобут, 15 а, 1 о Рені, 36 товська, 32 ий, 21 Голобуд, 14 цька, 8 ий; 524 Халабуда, 2 Халабудіна=;*

3 Шарапутіна, 7 ін, 1 пудінова; *144 Шалапута, 31 Шалапуда!, 18 уха, 8 угіна, 7 утіна (Чг, Зп);* 219 Хребет, 1 а, 12 ко; 259 Хребтань, 54 ак, 35 ик, 325 Хребто, 405 това, 457 тов, 53 ієвська, 39 ий; *180 Хлепітько, 14 итько, 8 етько, 1 ач, 4 Хлептунова, 1 ов.*

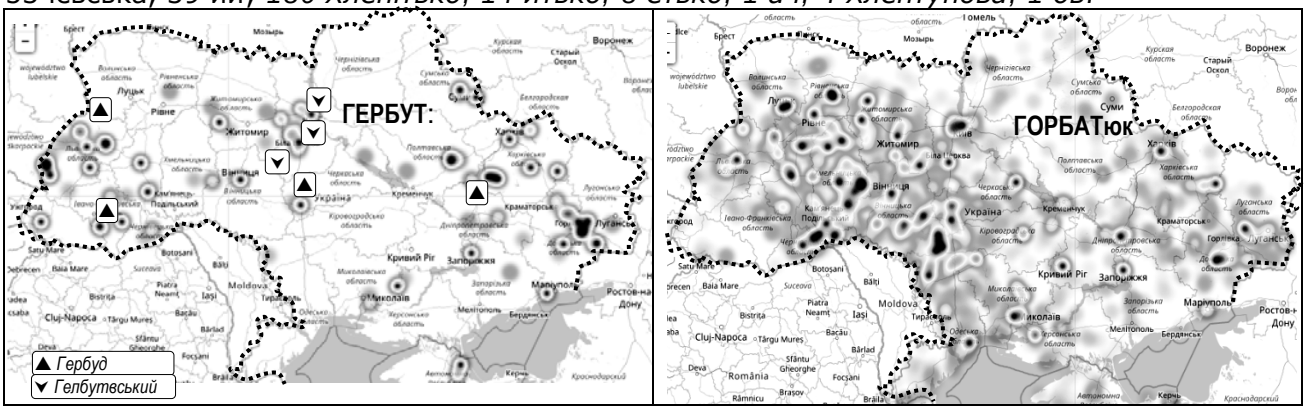

Рис. Г14. Поширення в Україні авестійських прізвищ: 536 Гербут, 17 Гербуд і 15 Гелбутівська 'священик-учитель'; *11315 – Горбатюк* [ridni.org/karta]

Пор. топоніми ХРАПАТе Prs. inscr. *ϸyhrpt* Чг, ХРЕБТіїв Хм, р. ХОРОПУТЬ! *Хоропуть*, л. п. Ипути, л. п. Сожи (вар. *Хоропуд).* Також Хильбудій (у Прокопія Кесарійського) – родовитий ант на службі у Візантії: він тому і був "страшний для варварів", що був з їхнього середовища; його ім'я не ґерманське, а іранське за походженнням. Див. ГОРБАК.

_ГОРЕНко, **_ГОРЕНич** < болг. розм. *ахрянин* = ***ахрен**ин* (пор. 'агарянин'), "среднородопски българомохамеданин": зі словн. статті [АХРЯНИН – Речник на българския език]; пор. фольклорне *Змій Горинич*.

Коментар Л. Махновця: "*Агаряни*, бібл. нащадки Агарі та Ізмаїла; в літопису агарянами названі *араби*, *половці* і *татари*; див. ще *бусурмани*, *ізмаїльтяни*, *іноплемінники*, *мусульмани*, *погани*, *сарацини*..." [ЛР, 539]. З погляду філології, мабуть, було б коректніше сказати: "у часи літопису в Києві агарянами називали...".

В Україні усього два однокореневих ойконіми *Горенка* і *Гореничі* Кв КСв. У першому тече р. *Горенка (Горенька*, *Горень*, *Горинка*, *Горынка)* [СГУ, 149]. Прізвища від цієї основи значно численніші: Горенко 2409 (один з них мешкає у с. Горенка), Горенчук 297, Горенюк 192, Горенич 109 (один з них у с-щі Коцюбинське порівняно недалеко від с. Гореничі), Горенок 95, Горенець 14, Горень 4. Разом 3120 осіб. Тобто люди (="суспільство") несумірно краще зберегли історичну пам'ять про агарянство своїх сусідів у прізвиськах, а не у назвах місць мешкання: як кажуть баски, "Краще хлопчик, ніж дубець" (приказка: до дитини, ласкаво). Пристосування основи *Горен-* з *ахрен-* шляхом аферези не є чимось винятковим. В електронному матеріалі "*Аз съм помак*, *или кто такие болгары-мусульмане*" читаємо: "У різних країнах помаки називають самі себе різними назвами – ахряне, аповцы, бабечане, гаджелы, горане, жупане, торбеши тощо" [vetarsabalkana.com/azsempomak].

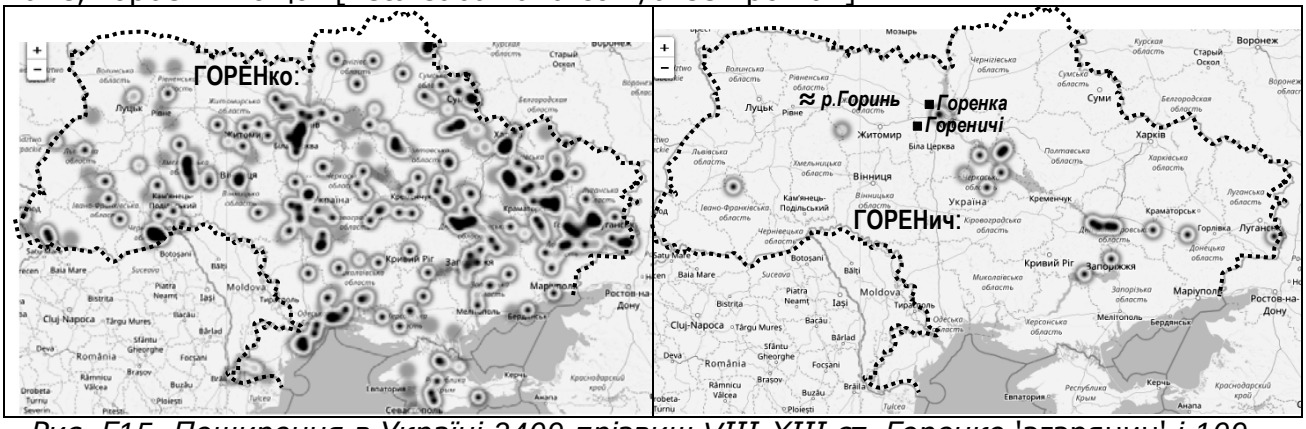

Рис. Г15. Поширення в Україні 2409 прізвищ VIII-XIII ст. Горенко 'агарянин' *і 109 – Горенич* [ridni.org/karta] *(пор. фольклорне Змій Горинич)*

_ГОРИНЬ, **_ГОРИНець**
Рв < болг. розм. *ахрене* 'агаряни', ст.-слав. срацине мн. 'Αγαρηνοί (Супр.)
857 Горин, 320 Горинь, 91 Горина, 17 Горинець.

Рис. Г16. Поширення в Україні 857 прізвищ VIII-XIII ст. Горин, 320 – Горинь, 91 – Горина і 17 – Горинець 'агарянин' [ridni.org/karta]

_ГОРИСЛАВець < болг. розм. *ахряне* 'агаряни' + славити. Гориславець 462, Гориславец 7, Гориславський 131, Гориславко 4. Карта явно вказує на якісь історичні події: у центрі ареалу поширення носіїв прізвища Горислпавець розміщене село Гориславці. Це південь Полтавщини. Схожа картина біля Львова (рис. Г13 на наст. стор.).

ГОРОПАЙ < 1) = Воропай; 2) араб. 56 Горопай.

ГОРОШКО < вірм. ***groh***, ***grox*** crowd (пахл. *grōh*). 5089 Горошко.

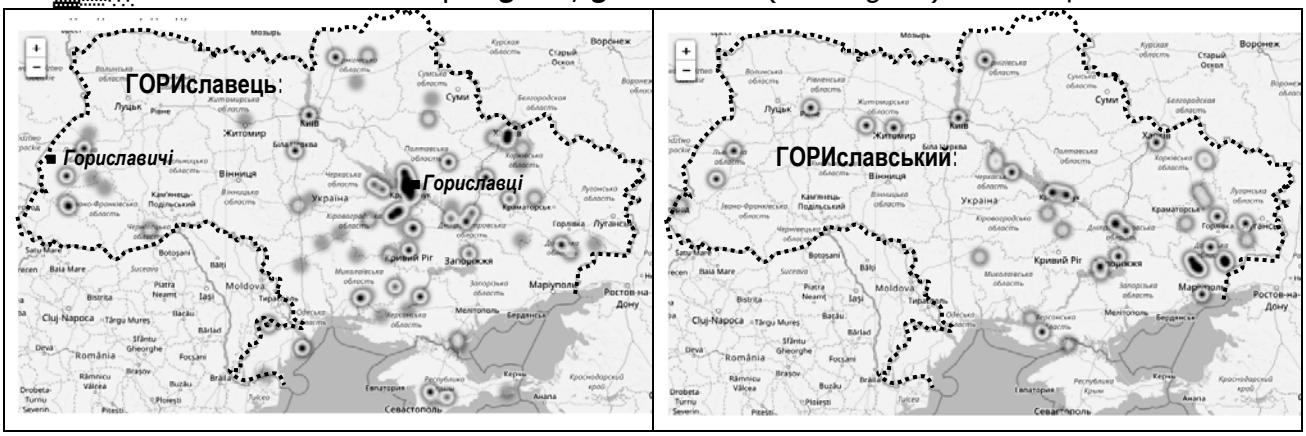

Рис. Г17. Поширення в Україні 604 прізвищ VIII-XIII ст. від основи Гори- 'агаряни' + славити [ridni.org/karta] *і однокореневих топонімів*

ГОРЯК < парф. **gōhrag** [*gwhlk*'] рід, родовід. 194 Горяк, 198 Гуряк, **1293** Горак, 619 Гурак; 17 Голак, **3298 Гулак**, **2439** Голяк, **1664** Гуляк.

_ГОРЯНець < болг. розм. *ахряне* 'агаряни'. Найповніше звуковий матеріал прототипу *агаряни* збережений у прізвищах від основи Горян-: Горяний 472, Горяна 712!, Горян**ець** 163, Горянин 3. Усього від основи Горян- 1350.

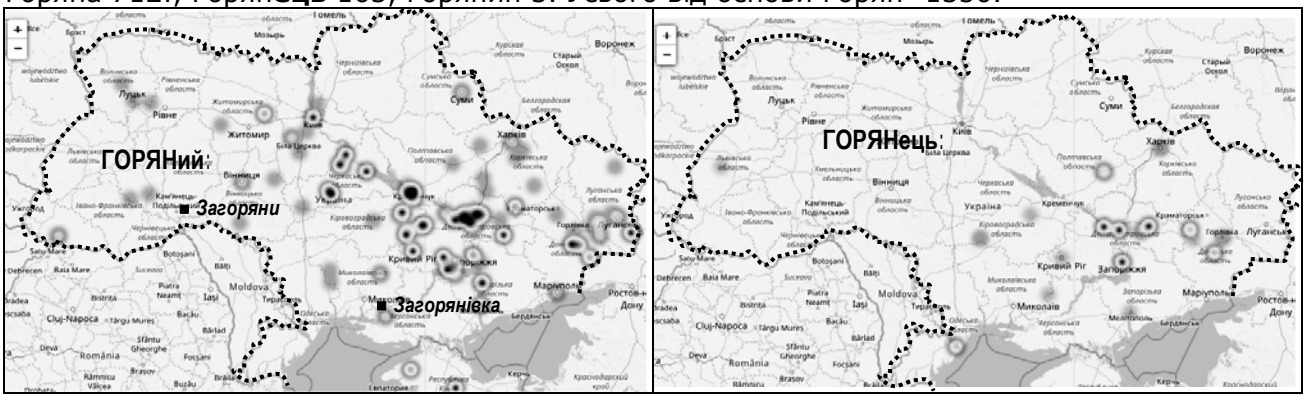

Рис. Г18. Поширення в Україні 472 прізвищ VIII-XIII ст. Горяний 'агарянин', 712 – Горяна, 163 – Горянець, 3 – Горянин [ridni.org/karta] *і однокореневих топонімів*

ГОТИН < києворус. гътинъ 'ґот'.
Значний обсяг масиву похідних прізвищ від основи Гот- напоумив розглянути в окремій таблиці їхній розподіл за послідовністю словотвірних суфіксів. Було виявлено таку картину (див. табл. Г1). Див. IV. Отин.

Коренева морфема	Основа з **першим** суфіксом	Основа з **другим** суфіксом	Основа з **третім** суфіксом	Основа з **четвертим** суфіксом
16 Гот	28 **Готин**	52 Готинян, 27 Готинчан, 1 Готинжан		
	311 Гот**ич**, 10 Готиш, 27 **Готюк**	350 Готко, 354 Готько,	5 **Готчук**, 1 Готченя, 7 Готчева, 1 ев	
	(*ил)	15 Готиляк,		
	1462 Го**тр**а,1 Готор	11 Готорук		
	20 Готова, 13 ов	19 Готовка, 30 Готовко,	188 Готовкіна, 158 Готовкін,	
		75 **Готовець**	86 Готовська, 65 ий	
			106 Готовцева, 99 цев	5 Готовец**к**іс
		1 **Готовин**	2 Готовенко	
(*Готв)	17 Го**тв**а, 4 Го**тв**их; 5 Го**тв**ян,	5 Го**тв-**аник, 14 -яник, 4 -аннік, 1 -анік, 1 Го**тв**янік,	5 Го**тв**яниця,	451 Го**тв**янська, 362 ий, 18 Го**тв**'янська, 9 ий

Табл. Г19. Часові етапи словотвору прізвищ від основ Гот-/ Готв-

1) 16 Гот, 28 **Готин**!, 52 Готинян, 311 Готич, 10 Готиш, 27 Готинчан, 1 Готинжан, 15 Готиляк, 27 **Готюк**, 350 Готко, 354 Готько, 311 **Готич**, 5 **Готчук**, 1 Готченя, 7 Готчева, 1 Готчев, 1462 Го**тр**а, 1 Готор, 11 Готорук, 20 Готова, 13 Готов, 1 **Готовин**, 86 Готовська, 65 ий, 19 Готовка!, 30 Готовко, 2 Готовенко, 188 Готовкіна, 158 Готовкін, 75 **Готовець**, 106 Готовцева, 99 цев; 3852

17 Го**тв**а, 4 Го**тв**их, 5 Го**тв**аник, 4 Го**тв**аннік, 1 Го**тв**анік; 5 Го**тв**ян, 5 Го**тв**яниця, 1 Го**тв**янік, 14 Го**тв**яник, 451 Го**тв**янська, 362 ий, 18 Го**тв**'янська, 9 ий. 906. Σ = **4**758.

IV ст.	**IV**-X ст.	~ X ст.?	~ XIV ст.?	**XIX** ст.
88 Год, 290 Год-а, 292 Год-я,	28 Год-**ин**, 1660 Год-ина,	132 Год-ин=ко, 101 Год-ин=ець, 96 Год-ин=юк, 11 Год-ин=як,	208 Год-ин=ч ≈ук,	
	257 Год-ій, 326 Год-іна, 162 ін,	48 Год-ен=юк, 98 **Год-ен=ко**, 43 Год-ом=ич,41 Год-я=єва, 24 я=єв, 302 Год-он=юк, 92 Год-он =ога, 1 Год-он=ова, 1 ов,	1 Год-ом=с≈ка, 35 Год-ом=сь ≈ка, 43 ий, 4 Год-он=сь≈ ка, 4 ий,	3 Год-ен =ко≈**в**а, 1 Год - ен=ко≈**в**,
	2660 Год-ун,	1061 Годун=ко, 543 Годун=ок, 872 Годун=ова, 625 ун=ов, 63 Годун=енко, 4 Годун=юк,		
	3 Год-ан, 1 Год-ань	50 Год-ан=ич, 7 Год-ан=юк, 5 -ан=а,		
	9 Год-ок, 64 Год-ак, 160 Год-ик, 82 Год-ік, 75 Год-як, 57 Год-юк, 28 Год-ог, 17 Год-ас, 73 Год-ес, 15 Год-ис, 44 Год-ись, 249 Год-ісь, 9 Года-**чій** (гунс.!)	4 Год-ак=ов, 38 Годець=ка, 35 ий, 48 Годяць=ка, 29 ий, 1 Годись=ка, 12 Годиць=кий, 17 а, 1 Год-а**ч**=ук	7 Год-яць =к≈их, 1 Год-а**ч** =ен≈юк,	
	311 Год-**ор**,	28 Го**др=**оба, 14 Го**др=**ова, 9 **р=**ов, 353 Го**др=**ожа, 6 Го**д-ор=енко**,		
	17 Год**ар**, 4 арь,	7 Го**дар**енко, 6 Годарева, 4 Годарєва, 5 арєв,		
	9 Год-ель, 141 Год-ило,	263 Годул=ян, 2 Годел=юк,	1099 Год-л=ев ≈ська, 906 ий,	
(53 Годов, 32 Годів)	107 Годов-ан	2207 Годован=ець, 1433 Годован=юк, 491 Годован=а, 450 Годован=ий 263 Годован=ик, 3 Годовал=юк,	171 Годован=ч≈ук,	
(*Годв-)	4 Го**дв-**ін, 0 іна!, 7 Го**дв-**од, 319 **-**ан	1 Годван=ець, 34 Годван=юк,	2 Годв-аль=н≈юк,	

Табл. Г20. Часові етапи словотвору прізвищ від основ Год-/ Годв-

2) 88 Год, 290 Года, 9 Годок, 257 Годій, 249 Годісь, 2660 Годун, 53 Годов, 32 Годів, 107 Годован, 2207 Годованець, 1433 Годованюк, 491 Годована, 450 Годований 263 Годованик, 171 Годованчук, 3 Годовалюк, 1099 Годлевська, 906 ий, 263 Годулян, 1061 Годунко, 543 Годунок, 872 Годунова, 625 унов, 63 Годуненко, 4 Годунюк, 98 Годенко, 3 Годенкова, 1 Годенков, 73 Годес, 48 Годенюк, 38 Годецька, 35 ий, 311 Годор, 64 Годак, 28 Годог, 28 Годроба, 14 Годрова, 9 ров, 353 Годрожа, 6 Годоренко, 292 Годя, 75 Годяк, 48 Годяцька, 29 ий, 7 Годяцьких, 41 Годяєва, 24 яєв, 1660 Година, 141 Годило, 132 Годинко, 160 Годик, 82 Годік, 208 Годинчук, 101 Годинець, 96 Годинюк, 11 Годиняк, 43 Годомич, 1 Годомска, 35 Годомська, 43 ий, 1 Годомозік, 4 Годонська, 4 ий, 302 Годонюк, 92 Годонога, 1 Годонова, 1 ов, 2 Годелюк, 326 Годіна, 162 ін, 57 Годюк, 9 Годель, 15 Годис, 44 Годись, 1 Годиська; 19561;

4 Годвін, 7 Годвод, 2 Годвальнюк, 319 Годван, 1 Годванець, 34 Годванюк, 12 Годицький, 17 а, 3 Годан, 50 Годанич, 17 Годар, 4 Годаков, 9 Годачій, 17 Годас, 7 Годаренко, 4 арь, 6 арева, 5 арєв, 4 арєва, 7 Годанюк, 5 ана, 1 Годань, 1 Годаченюк, 1 Годачук; 537. Σ = **20**098.

Більший масив похідних від основи Год- уможливив перші висновки про зв'язок числа словотвірних суфіксів у основі та віку самої основи (табл. Г2). Справді, є підстави прийняти вік основи Год- за IV ст., а прізвищ моделі Годенков/ Годенкова – за XIX ст. (за свідченням Т. Шевченка).

Документовано форму київорус. **гътинъ** 'ґот' [Фасмер, I, 448] (рис. Г15), якій цілком відповідають прізвища 28 Готин, 28 Годин та з розширенням основи 1660 Годи́на. Скандинавська множина на -ар (пор. діcл. gotar) могла збе-регтися у слов'янізованих формах 311 Годор/ 1 Готор, 1762 Готра та у проникненнях 17 Годар/ 4 Годорь.

гот — книжное заимств. из нем. Gote или ср.-лат. gotthus. Архаизированная форма *готѳ* «гот» (Крылов) из цслав. *готъ* от греч. γότθος — то же; см. Соболевский, AfslPh 32, 309. Наряду с этим др.-русск. *г(ъ)тинъ* 1. «житель острова Готланда», в грам. XIII—XIV вв., 2. «гот», прилаг. *готские красные дѣвицѣ* (СПИ; ср. Соловьев, Semin. Kondakov. 9, 101), *готскои берегъ* «берег острова Готланда» (Смол. грам. 1229 г.; см. Напьерский 422 и сл.) из **гътьскъ*, др.-русск. *г(ъ)ты* (вин. мн.) (грам. 1189 г.; см. Напьерский 1) от гот. guta «гот», шв. gute «готландец», др.-исл. gotar мн.; см. P. Мух, D. Stammesk. 118, 129 и сл.; Хопс, Reall. 2, 305

Рис. Г21. Етимол. довідка про слово гот [Фасмер, I, 448]

IV ст.	IV-X ст.	XI ст.?	XV ст.?	XIX ст.
1807 Гут	601 Гут-а, 161 **Гут-ій**, 166 Гут-ий, 164 Гут-ей, 1 Гут-ива, 108 Гут-і,	(*к)	1 Гутій-**ч=**ук,	
	191 Гут-ова, 160 ов,	63 Гут-ов=ець, 28 **Гут-ов=ич**, 93 Гут-ев=ич,	535 Гут-ов=**с**ь≈ка, 427 ий,	
	73 Гут-ель,	73 Гут-ел=юк,		
	33 Гут-ин, 92 Гут-іна, 70 Гут-ін,	39 Гут-ен=юк, 320 Гут-ен=ко, 47 Гут-ен=ьова, 34 ов, 22 Гут-ен=ева, 4 ен=ев,		2 Гут-**ен=ко≈ва**, 2 Гут-**ен=ко≈в**,
	74 Гут-ик, 123 Гут-ік, 74 Гут-юк, 12 Гут-як, 446 Гут-ак	25 Гут-ч=ак, 1 Гут-ч=ева, 3 Гут-ч=ис		
	274 Гут-ич,	2 Гут-ч=ин,	355 **Гут-ч=ен≈ко**	2 Гут-ч=ин≈сь≠ка, 2 ий,
	26 Гут-**ир**,	327 Гут-ир=я, 40 Гут-ир=а, 11 Гут-ир=о,		50 Гут-ир=ч≈ик,
	15 Гут-**ер**,	7 Гут-ер=я, 17 Гут-ер=як,		11 Гут-ер=ч≈ик, 7 Гут-ер=зон, 17 Гут-ер=ман,
	19 Гут-**ар**	1 Гут-ар=ко, 200 Гут-ар=ова, 153 аров, 55 ар=ева, 84 арєва, 58 арєв	1 Гут-ар=ч≈ик, 5 Гут-ар=ч≈ук, 165 Гут-ар=ев≈ич	
	264 Гут-**ор**,	591 Гут-ор=ова, 461 Гут-ор=ов,	175 Гут-ор=к≈а, 43 **Гут-ор=ов≈ич**,	70 Гут-ор=ч≈ук,

Табл. Г22. Часові етапи словотвору прізвищ від основ Гут-

У моделі 9 Года**чій** тюркське -чій (виходячи з його прямого сусідства з коренем) має стосуватися давньої епохи, найближчої у часі до ґотського IV ст.; у такому разі це схоже на гунську словотвірну рису. Давнє грецьке запозичення у церковнослов'янській – **готѳ** "готф" мало зумовити основи Готв-/ Годв-, пор. 319 Годван, 17 Готва, 5 Готвян, аник, яник, янська, янський, – а також 4 Годвін "готфин" при відсутності прізвища *Годвіна (!). Аналогічна переробка прізвища *Годи́на (пор. хлопчи́на, гречи́на) зросійщеними бюро-

кратами як *Го́дина – як дальша підстава для написання "Го́діна" – пояснює неприродне співвідношення прізвищ 326 Годіна ~ 162 Годін.

Викладене спонукає датувати найкоротші основи IV ст., найдовші – XIX ст., а середньодовгі інтерполювати, хоч і вельми приблизно, але надійно, як формації X–XIV ст.

Прізвища від основ Гут- і Гуд- знову дають багатий словотвірний матеріал і ще краще вкладаються в аналогічні таблиці (див. вище табл. Г3).

3) 1807 Гут, 601 Гута, 161 **Гутій**, 1 Гутійчук, 166 Гутий, 74 Гутик, 74 Гутюк, 164 Гутей, 93 Гутевич, 73 Гутель, 73 Гутелюк, 0 еляк, 33 Гутин, 320 Гутенко, 2 Гут**енкова**, 2 Гут**енков**, 39 Гутенюк, 47 Гутеньова, 34 ов, 22 Гутенева, 4 енев, 12 Гутяк, 355 **Гутченко**, 25 Гутчак, 1 Гутчева, 2 Гутчин, 2 Гутчинська, 2 ий, 1 Гутива, 274 Гутич, 26 Гут**ир**, 327 Гутиря, 40 Гутира, 11 Гутиро, 50 Гутирчик, 15 Гутер, 7 Гутеря, 17 Гутеряк, 11 Гутерчик, 7 Гутерзон, 17 Гутерман, 191 Гутова, 160 ов, 63 Гутовець, 28 **Гутович**, 535 Гутовська, 427 ий, 264 Гут**ор**, 175 Гуторка, 70 Гуторчук, 43 **Гуторович**, 591 Гуторова, 461 Гуторов, 108 Гуті, 123 Гутік, 92 Гутіна, 70 ін, 19 Гутар, 1 Гутарко, 165 Гутаревич, 200 Гутарова, 153 Гутаров, 55 Гутарева, 84 Гутарєва, 58 Гутарєв, 1 Гутарчик. Σ = **9**129.

IV ст.	IV-X ст.	XII ст.?	XIV ст.?	XIX ст.
463 Гуд	1 Гуд**ор**,	2 Гуд**ор=**ан, 1 Гуд**ор=**ів		
	3020 Гуд**им**, 4962 Гуд**им**а, 3 Гуд**ем**, 52 Гуд**ем**а, 438 Гуд**ім**, 100 Гуд**ім**а (хозари: -ім- арам. мн.)	38 Гудем='юк, 48 Гудем=юк, 116 Гудим='як, 1 Гудим=еко, 305 Гудім=ова, 273 ов, 1 Гудум=ова, 44 Гудум=ак,	271 Гудемчук, 6 Гудімчук, 4 Гудеменко, 1918 Гудименко, 78 Гудіменко, 8 Гудемович,	2 Гуд-им=**енко≠ва**, Гуд-ім=**енко≠ва**, 2 Гуд-ім=**енко≠в**,
	14 Гудель,	24 Гуделюк, 16 Гуделова, 8 ов, 92 Гуділова, 103 ов, 224 Гуділіна, 173 ін (*ай)	22 Гуд-іл=ко, 7 Гуд-іл=енко, 8 Гуд-ел=айтіс	14 Гуд-іл=енко≠в, 11 Гуд-іл=енко≠ва
	843 Гуда, 152 **Гудій**, 52 Гудей,	3 Гудій=ник, 13 Гуді=єв, 2 Гудей=к,	5 Гудій=ч≈енко, 1 Гудій=ов≈ич, 13 Гудей=ч≈ук, 1 Гуді=єв≈ський	
	167 Гудик, 69 Гудич, 22 Гудець, 139 Гудюк,	16 Гудухіна, 14 хін, 8 Гудукіна, 16 кін, 4 Гудукова, 0 ков	6 Гудиченко, 55 Гудецька, 49 ий,	
	251 Гудов, 323 Гудова,	52 Гудевич, 182 Гудивок,	154 Гудована, 107 ий,	
	19 Гудин, 52 Гудина, 11 Гуд**ун**,	25 Гудинець, 13 Гудиниць, 1453 Гуденко, 14 Гудинова, 11 ов, 2 Гуд**ун**ова, 1 ов,	32 Гудинович,	
	35 Гудуш,	2 Гудушан, 14 Гудущан,	17 Гудушаурі, 1 Гудушкіна	

Табл. Г23. Часові етапи словотвору прізвищ від основ Гуд-

4) 463 Гуд, 843 Гуда, 152 **Гудій**, 5 Гудійченко, 0 чук, 3 Гудійник, 13 Гудієв, 1 Гудійович, 52 Гудей, 2 Гудейк, 13 Гудейчук, 251 Гудов, 323 Гудова, 52 Гудевич, 1453 Гуденко, 3 Гудем, 271 Гудемчук, 22 Гудець, 55 Гудецька, 49 ий, 52 Гудема, 38 Гудем'юк, 48 Гудемюк, 8 Гудемович, 4 Гудеменко, 139 Гудюк, 182 Гудивок, 3020 Гуд**им**, 4962 Гудима к, 116 Гудим'як, 1 Гудимеко, 1918 Гудименко, 2 Гудим**енкова**, 19 Гудин, 52 Гудина, 14 Гудинова, 11 ов, 32 Гудинович, 25 Гудинець, 13 Гудиниць, 167 Гудик, 69 Гудич, 6 Гудиченко, 0 чук, 438 Гудім, 100 Гудіма, 78 Гудіменко, 2 Гудім**енкова**, 2 Гудім**енков**, 305 Гудімова, 273 ов, 6 Гудімчук, 11 Гуд**ун**, 2 Гуд**ун**ова, 1 ов, 44 Гудумак, 1 Гудумова, 35 Гудуш, 2 Гудушан, 14 Гудущан, 16 Гудухіна, 14 хін, 8 Гудукіна, 16 кін, 4 Гудукова, 0 ков, 154 Гудована, 107 ий, 1 Гуд**ор**, 2 Гуд**ор**ан, 1 Гуд**ор**ів, 14 Гудель, 24 Гуделюк, 16 Гуделова, 8 ов, 224 Гуділіна, 173 ін, 22 Гуділко, 8 Гуделайтіс, 17 Гудушаурі, 1 Гудушкіна, 103 Гуділов, 92 ова, 7 Гуділенко, 11 ова, 1 Гудієвський. Σ = **15**200. Пор. вище табл. Г4.

У такий спосіб на цьому добре документованому масиві кількох близьких за структурою підгруп прізвищ українців було вперше отримано контури ***хронології словотвору прізвищ*** близько 50 тис. нащадків ґотів у складі сучасного населення

України. Раніше дослідження цього типу були неможливі через відсутність достатньо багатої бази даних.

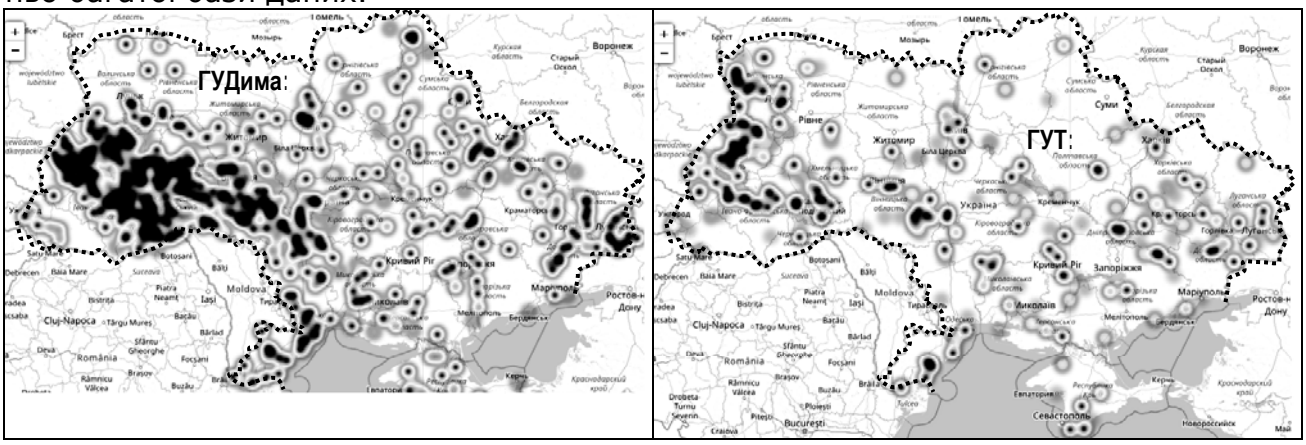

Рис. Г24. Поширення в Україні 4962 прізвищ черняхівського часу Гудима і 1807 – Гут 'ґот' [ridni.org/karta]

Основи Гат-/ Гад- знайдені у меншому числі прізвищ, крім того вони можуть мати етимологію не лише від етноніма ґотів:

5) 18 Гат, 5 Гатенко, 141 енюк, 136 Гатіна, 229 Гатеж?, 264 Гатило, 6 Гателло, 447 Гатала (Лв, Тр), 23 Гателюк, 40 Гателяк, 263 Гатілов, 47 Гатко, 500 Гатченко.

6) 13 Гадомич, 471 Гадомська, 383 ий, 6 Гадон, 2 -ас, 3 -е, 11 -ська, 11 ий, 2 Гадова.

Див. також статтю про прізвище ГОДА.

ГРЕЧАНюк < укр. ст. гречани 'греки'. 5953 Гречко, 5100 Гречка, 3449 Грек, 1779 Гречанюк, 1775 Гречаний, 1300 Гречаник, **1012** Гречин, **597** Гречина; разом 20965.

З наведених далі карт розподілу прізвищ від основи Грек- (рис. Г16) видно кілька основних закономірностей:

– ареали пов'язані з південним вектором;

– -юк підтверджує свій статус форманту прізвищ з заходу України;

– живучість моделі "Гречи́на" (пор. *хлопчина*, *парубчина*, *молодчина*, *козачина*);

– помітна поширеність усіх прізвищ цієї групи серед сільського населення (ознака давніх і тяглих зв'язків);

– про це ж свідчить і сама різноманітність формантів та існування наведених тут вісьмох різних моделей прізвищ від основи Грек-.

Про дальші зв'язки сюжету йдеться у такій цитаті з книги 2016 р.: "Словник топонімів Єгипту греко-римського часу Г. Верета [Verreth 2013] – це сучасний синтез знань про 11 тисяч місцевих назв Єгипту, елементи їх етимології та синоніми давніми мовами. На початку праці з цим джерелом восени 2015 р. і гадки не було, куди вона заведе. Поступово з цієї бази даних вдалося розшукати більше грецьких і коптських топонімів-прототипів назв в Україні, ніж за всі попередні роки. Причому вони не лише проклали шлях до сотень упізнаних топонімів-реплік в Україні, але й окреслили цим саме ті топонімічні контексти, які потребували далі загостреної уваги при глибшому пошуку. Ідентифіковані через ці контексти нові сотні зв'язків (тепер уже на лексичному рівні) самою семантикою прототипів *та їхньою етномовною належністю* висвітлили деталі тривалих масових контактів наших предків зі сходом Середземномор'я – і *саме за доби еллінізму*" [Тищенко 2016, 390].

"Деталізувати й уточнити загальну картину грецької присутности у Наддніпрянщині в елліністичний час стало можливим завдяки фронтальним студіям топонімії України з удосконаленим метатеоретичним забезпеченням. Зокрема, засобами порівняльно-історичної лінгвопрагматики вдалося виділити сім великих груп місцевих назв від етнонімів греків у мовах різних народів: *йонійці*, *елліни*, *граї*, *греки*, *крехи*, *яуна*, *явани*.

Найдавнішим виглядає питомий грецький генонім Ἴωνες. У Гомерових поемах це Ἰάωνες 'іонієць' (з давнішого *Ἰᾱϝονες, крито-мікенс. iawone), якому відповідає загальна назва для греків у письмових пам'ятках їхніх цивілізованих сусідів, зокрема дперс. yaunā [Chantraine, 475]. Хронологічно рівнопотужна усна історична традиція в Україні зберегла топоніми *ЙОНичі*, оз. *ЙОНьове*, *р. В'ЮНія*. Інша підгрупа прадавніх назв продовжує прикметник класичної античности ἰωνίσκος: *ОНИСЬКи*, *ОНИШпіль*, *В'ЮНИЩе*" [Тищенко 2016, 507].

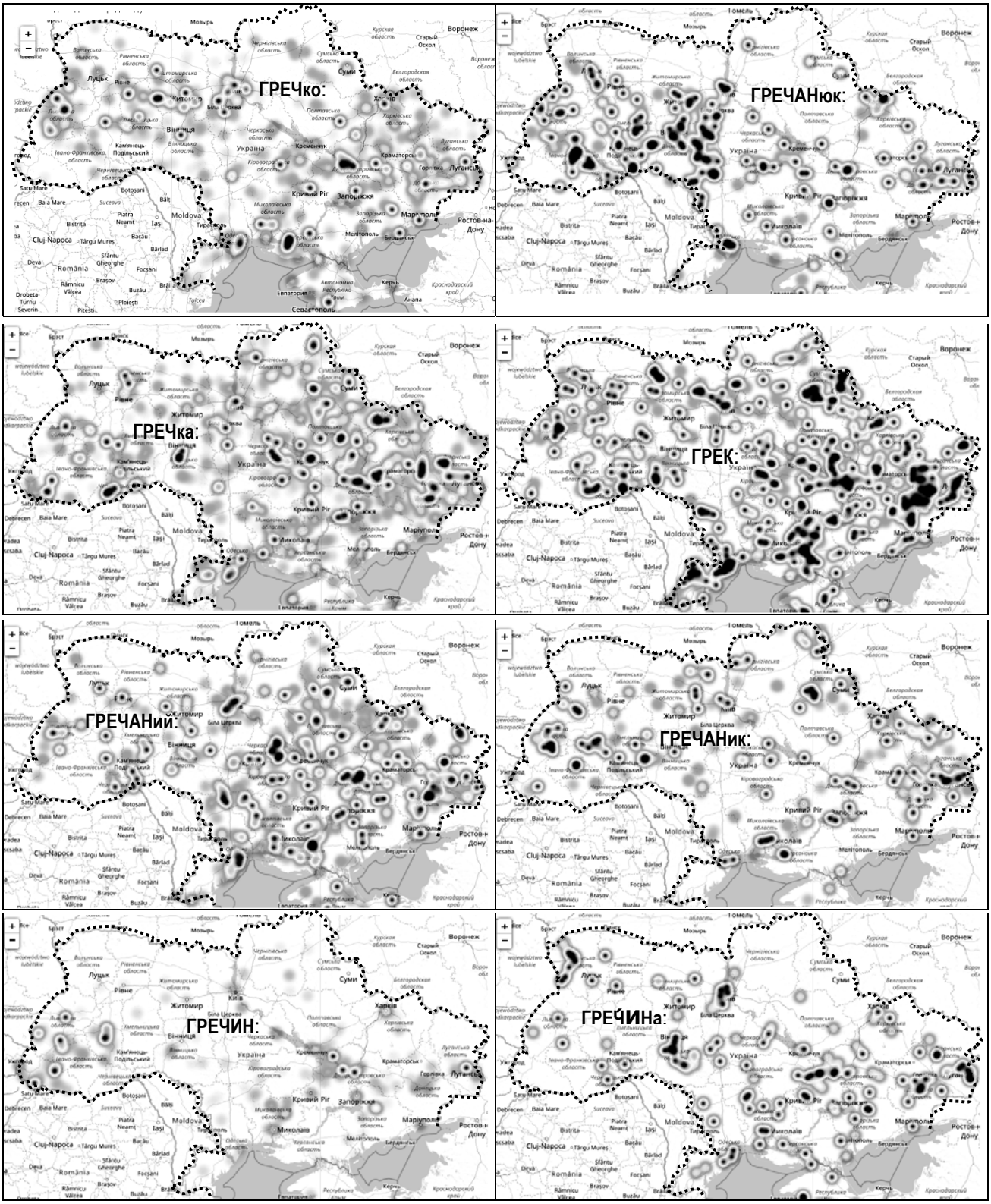

Рис. Г25. Поширення в Україні прізвищ античної і візантійської доби від етноніма греків: 5953 – Гречко, 1779 – Гречанюк, 5100 – Гречка, 3449 – Грек, 1775 – Гречаний, 1300 – Гречаник, 1012 – Гречин і 597 – Гречи́на [ridni.org/karta]; *разом 20965 осіб*

ГРИМчак < тат Qırım 'Крим'. Формальним поштовхом до вивчення цієї основи стало призначення восени 2017 р. особи з таким прізвищем на посаду відповідального за права громадян Криму. Цей суспільний контекст привернув увагу до тотожності словотвірних моделей прізвищ Гримчак ~ Кримчак.

Гримчак 143, Гримчук 23, Гримак 618, Гримець 2, Гримут 323, Грималюк 1217, Грималяк 158, Гримашевич 331, Гримайло 803, Гримач 90, Кримач 5, Кримчак 255, Кримчук 310, Кримак 2 Щербинці Чв, Кримець 285, Кримський 593, Евристична послідовність виявлення

похідних була така: Кримська 707, Гримчак – ак – Кримак – чук – Гримчук – Грималяк 158 – Гримець – Кримець, Гримач – Кримач і т.д.

Відповідність -g- < -q- відома у аз. і туркм. гара чорний, гуш (тур. kuş) птах; гыз (тур. kız) дівчина; гарын qarın/garyn (тур. karın) живіт; гәбул ет- приймати, хаггында про, гајыг qayıq / гайык (тур. kayık) човен та ін.

ГРИЩАК < вірм. *hreštak* “ambassador, messenger, angel” from Parth. *frēštag*, Mid. Pers. *frēstag*. 190 Грищак. Пор. 292 Прищак!

_ГРІНченко < болг. ***ахрен****ин* (пор. 'агарянин'), "среднородопски българомохамеданин" [АХРЯНИН – Речник на българския език].

388 Грін!, Грінь 800, 56 Гріник, 128 Грінік, 1038 енко, Грінченко 3627, Гріневич 1178, Грінчук 859, Грінчак 120, Грінець 55, 31 ечко. Разом 6644 особи.

111 Грин, 8104 Гринь, 12 ка, 12 ків, 11 ко, 3208 ик, 91 ік, 20 канич, 542 кевич, 265 овець, 9 Гриновська, 0 ий, 74 ович;

7 Грен, 687 Грень, 3 Грена, 168 Гренчук, 0 ченко, 114 юк, 175 юх, 70 Греник, 35 Гренік, 41 чак, 12 ишин, 57 евич, 36 енко, 20 ечко, 9 ева, 5 евецька, 2 Гренець!;

124 Грон!, 350! Гронь, 412 а, 21 Гроник, 22 Гронік, 19 Гронець, 0 ечко, 6 енко, 355 ська, 277 ий, 1 Гронченко, 3 чак, 2 чук, 6 овська, 9 ий;

15 Гран, 71 Грань, 268 Гранченко, 13 Граник, 68 Гранік, 11 Гранський, 20 а, 7 ець, 0 ечко, 412 енко, 84 чук, 1080 Грановська, 876 ий, 15 Грановець, 1065 кіна, 392 кина, 270 ковська, 202 ий, 65 ков, 89 а;

202 Грянко, 105 енко, 8 Грянченко, 13 Гряна, 7 ий, 209 ик, 27 ік, 128 ка, 44 ова, 33 ов.

156 АГРАНович, 27 АГРАНовський, 48 а, 22 ов, 19 ова (+1 ВАГРАНовська)
31 ОГРАНович, 14 іч, 5 чук,
240 ОГРЕНич, 38 іч, 52 енчук, 1 **ОГРЕНін**,
3 ОХРАНович, 2 ОХРАНенко, 4 ова, 3 ов, 16 ОХРАНчук (пор. 5 **АФРАН**чук, 87 АФРАМчук, 5 АФРАМович, 4 АФРАМЄЄв, 3 АФРАМ) (+ 4 ВОХРАНцева, 3 цев, 3 ов)
52 ОХРОНчук, 2 ук, 1 енко (+ 4 ВОХРОНцева)
3 ОХРИНець, 13 ОХРИН, 2 ченко, 2 чук (+ 5 ВОХРИНа, ін,)
113 ОХРІН, 6 а!?, 2 овська, 1 ий, 10 енко, 11 єнко, 11 чук, (+ 5 ВОХРІНа, 5 ІН)

Основи Грін-/ Грин-/ Грен-/ Грон-/ Гран-/ Грян- виглядають єдиною великою групою різновидів реплік прототипу *ахренин*. Колись на місці болг. **е/я** та укр. **е/я/і/а/о** мало бути ѣ ять (пор. II. мог. *Хрѣновка* під Макаровим Кв, с. *Хрѣновъ* Рв).

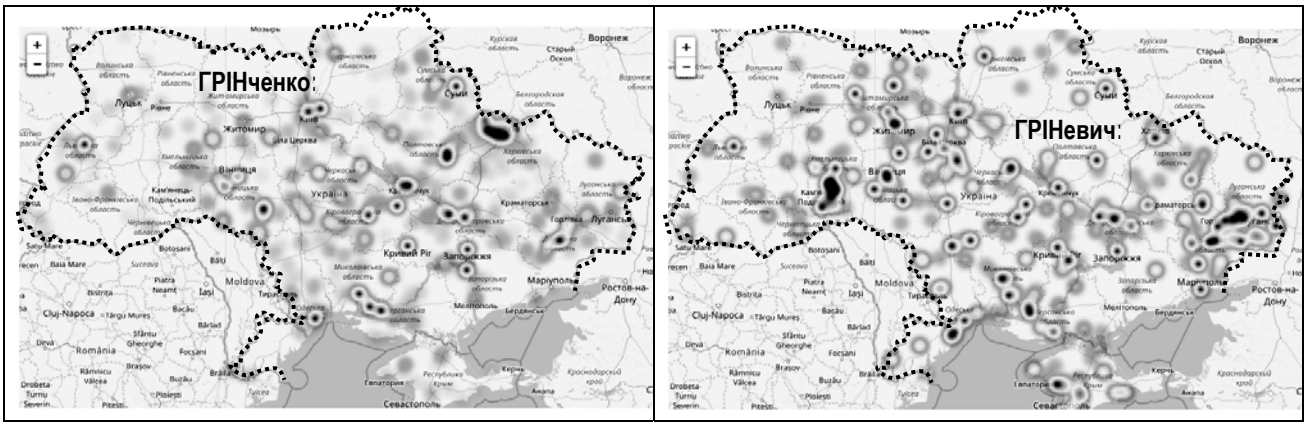

Рис. Г26. Поширення в Україні 3627 прізвищ XII-XIII ст. Грінченко, 1178 – Гріневич [ridni.org/karta]

ГРОМАК < пахл. Hrōm 'Рим'.

691 ГРОМАК+, 2597 ГРОМ, 90 ГРОМЕЙ!, 1922 ГРОМИК!,

hrōm “Rome” *hrōmāy* (*hrōmā*) “a Roman” *hrōmāyīg* “Roman”

<hlwm'dyk'n'> Hrōmāyīgān ZWY 4.59 $$

-ag [-k' | M -g, N -a] ***suffix forming (i) adjectives, from nouns***

Aliksandar ī hrōmāyīg **-ak [-k' | N ~]** ***diminutive suffix***

hrōmāyīg <hlwm'yk'> Roman

hrōmāy “a Roman” *hrōmāyīg* “Roman” (adjective)

-īg, -īk

The most common suffix for forming adjectives from nouns is *-īg*, with the less common variant *-īk*

Пор. 1 Хромак, 743!! Хромей, 55 Хромик, 654 Хромих!, 79 Хромейчук, 663 Хроменко; 7 ГЛУМак!, 110 ГЛУМ!, 11 ГЛУМИК, 78 енко, 84 акова, 68 ков, 1 Глуманюк.

Пор. топоніми Хромівка Дц (Бахмут), Хромогорб Лв (Стрий), Хром'яків Вл (Ківерці); Ховми Чг (Борзна); Гримайлів Тр (Гусятин), Грималівка Лв (Броди), Гримуче Дп (Кринички), Грим'ячка Хм (Віньківці); Громи Чк (Умань), Громівка Хс (Н.-троїцьк), Громівка Хм (Старокост.), Громівка Зп (Приаз.), Громова Балка Дц (Олександрівка), Гром**ух**а Кг (Новоукр.).

ГРУЗИНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩАХ. Наприкінці листопада 2017 р. у ще одному потужному пласті іранізмів було виявлене грузинське мовне посередництво. Події почалися з історії ім'я Баграт (див. прізв. БОГОРАД). Визнаний прототип парф. Baγdāt (пор. і Багдад) спочатку виглядав не зовсім переконливим через незвичну зміну -р- < -д-. Однак звичайний характер цього переходу підтверджено у дослідженні Т. Чхеїдзе «Giorgia V. Linguistic contacts with Iranian languages»: "вірменська форма ім'я *Bagrat* і перехід ***d*** > ***δ*** > ***r*** засвідчують, що це ім'я прийшло до грузинської через вірменську". Стаття Т. Чхеїдзе має три переваги: лаконічність, насиченість фактажем і наукову авторитетність місця публікації – Encyclopedia Iranica. Найціннішим для нашої теми виявився у статті сам реєстр бл. 160 запозичень до грузинського словника від сусідів з прадавньою цивілізацією – мідійців, персів та їхніх степових родичів скіфів. Підстава особливого інтересу до статті була така: якщо народ – близький сусіда Персії – запозичив багато іранізмів, то принаймні частина *тих самих* слів була відома й нашим предкам (поготів що у тексті враховано і скіфо-алано-осетинські контакти – за словником В. Абаєва). Справді, понад третина тих самих грузинських іранізмів (53) дійшла і до України, зазнавши характерних звукових змін. Грузинські й частково вірменські мовні форми-посередниці стали доказовими ланками у відновленні іранського сліду.

По-перше, у зіставленні тих даних з нашим матеріалом дістали підтвердження уже встановлені речі (у топонімії – *Аршуки*, *Узруй*, *Волош-*, *Ґорґан* (сперс. *Gurgēn* < дір. *vṛkaina-*, нперс. ***gorg*** 'вовк'), *Поливанівка*, *Сиваш*, *Шпаки*; у словнику – *базар*, *баклажан*, *бахча*, *баштан*, *вина* (сперс. *wināh* 'провина'), *ворс* (груз. *vars*, сперс. *wars* 'волос'), *караван*, *козинакі*, *люлька*, *маг*). (16)

Але, по-друге, був розпізнаний і новий пласт українських іранізмів з тепер пояснимими звуковими рисами, що вказують на опосередкованість грузинською мовою.

У словнику української мови: *дошка* (груз. dazga 'лавка, теслярська лава, верстать' з нперс. *dastgāh* 'апарат, пристрій', доЩечка, рос. доС**Т**очка!, отже, *досТка (зокрема, у словнику Даля є *достка*, т. 1, кол. 1185); *морока* (сперс. ***marak*** 'численність'); *нишком*? (***niš*** 'чудо, знак'); укр. арґо лірн. *пропулити*, картярс. "*пулька*"; *спориш*? (сперс. ***asprēs*** 'іподром' < *asprās*: *asp* 'кінь' + *rās* 'дорога'); *туми* (груз. *ṭom-i* 'плем'я, родина' з нперс. ***tōm*** 'сім'я, родина, нащадки', пор. *tohm*). (6)

В антропонімії українців: а) антропофорні прізвища – 22 Богород, 224 Богорад і навіть 38 Боград! (*Баграт* з сперс. *Багдад*); 28 **БЕРОЗ**ко, 1 БЕРОЗуб (Буденець Чв), ов, 1 БЕРОЗовчук (Новогригорівка Хс), 1 БЕРОЗовенко! (Боярка) (нперс. ***Behrūz*** 'щасливий', пор. прізв. груз. **Beroz**ashvili); 804 Добридень, 25 енко, 257 дник, 134 днік, 124 днюк, 130 днєва, 120 єв (імовірна калька *Behrūz*); 5392 **Богуш**!, 14 Богиш!, 30 Богіш! (груз. ***Vaxušṭ****-i* < дір. *vahišta-*, нперс. *behešt* 'рай', суперлатив від *veh* 'добрий', тобто 'прекрасний');

б) політофорні прізвища – 57 КАМОРДА, 1 КАМОРДА**Ш** (**aš [ʾš] the evil eye**), 25 **Ш**КАМОРДА (пор. також протезу *s-* у груз. *s-pars-i* 'перс', *s-pilo* 'слон' від сперс. *pīl*); 48 КАМАРДА, 213 КАМАРДіна, 193 ін, 142 КАМАРДА**Ш**, 96 **Ш**КАМАРДА, 4 рдіна, 3 рдін, 8 **Ш**КАМАРида, 1 ридіна; 2 КОМОРДА, 264 КУМАР (*gumard-i* 'намісник царя' від сперс. ***gumārdag*** 'намісник, правитель', пор. нперс. *gomārdan* 'призначати, визначати'); 309 БІДАШ (парф. ***bidaxš***, пор. *ṗiṭiakhsh-i* 'другий після царя', намісник шаха Персії в Іберії у I-II ст. (*byṭy'hš*), пор. 2 БІДИЧ), 1831 БІДЮК; 29 ОСОТовА, 20 ов, 14 іна, 12 ін, 3 ткіна, 3 ткін (ав. āzāta- 'шляхта; родовиті'); 11 КОМАК, 513 КОМАХа, 46 ХОМАХа, 62 ХОМАК (груз. ***komag****-i* 'захисник, протектор' з нперс.

komak 'допомога'), 4730 Хомяк!, 4697 Хом'як; 21.156 ШПАК, ченко, ковська, кова, ков, 4 ШИПОК (нперс. sepāh 'військо'); 257 ШПОТ!!!, 20 ШПОТКО, 938 ШПОТА!, 114 енко, 10 ова, 128 ШПОТя, 130 ак; 2 ШПОДЕР-Кучеренко (дір. ***spāδa***- 'військо'); 70 НЕВЕРТій!, 2 НИВЕРЧук, 8 НЕВРАТова, 8 ов, 1 НЕВРАТ (Перещепине) (сперс. ***nibard*** 'битва, сварка') + 693 НЕБРАТ!; 49 ДОШНА!!!, 0 ий!, 35 ин, 21 ина (груз., перс. ***dašna*** 'кинджал'); 530 КОМАН (груз. ***kaman***-*i* з нперс. *kamān* 'лук'); 10 КОМАНок, 103 юк, 83 чук, 3 енко (Дп., Од., Зп.), 121 ова, 103 ов (38); 94 КУРС, 2971 КУРЧенко (груз. ***gurz***-*i* 'булава', нперс. *gorz*); 46 БОЖій (груз. bazh-i 'мито' з сперс. bāž, дперс. bāji-, ав. bāji- 'давати, дарувати'; нперс. bāj), БОЖко, енко, ик, ок, ук; 886 _СПОРИШ!, 85 СПОРІШ, 12 **СПРИС** (груз. *asp̣arez-i* 'іподром, стадіон' з сперс. ***asprēs*** 'іподром' < *asprās*: *asp* 'кінь' + *rās* 'дорога');

в) соціофорні прізвища – 1 НОРУС (Неділкове Од), 993! НЕРУШ, 150 Нерус, **3055 НАВРОЦ**ька! село, 2582 ий, 10 НАВОРОЦька!, 46 **НАВРОСЬ**, 112 Навродська, 55 ий, 55 Наврузов; 26 **НАВРУС**евич!! Вл, Рв, Лв, 1 сєвич (Одеради); 7 **НАВРОС**юк Кг, Дп; 3 **НОВРОС**юк, 28 **НОВРОЦ**ька, 30 ий, 10 НОВОРОЦька!, 1 Новродська, 1 ая (перс. nowruz 'Новий Рік'); 157!! НИШ, 135 НИШенко!, 2 НИШенська, 1 Нишеньянць (Макіївка) (***niš*** 'чудо, знак'); 346 ОТРО.**ШЕН**ко (груз. ***Aṭrošan***-*i* 'храм вогнян' < сперс. *Ādurānšāh*); 69 **є**нко, 458!! **А**ТРОШЕНко!, 21 ова!, 17 ков; **1704 А**ТРОЩЕНко, 12 щенкова, 13 щенков, 2 щєнко, 1 Атрощшенко (Рубіжне Хк); 1486 ОТОЩЕНко; 139 МАГУС!! Пк, Дп, 2 МАГУСяк Дц., Хк.; формант -шен-?: ЛисиШЕН, МагуШЕНець (сперс. **šēn*, пор. ав. *šayana*- 'дім'); Ждаха (перс. *Aži Dahāka* 'цар-змій'); 415 ЧОВБАН, 56 Човпан (перс. *čēlip* 'хрест' з ар. салiб); 1356 СТАТкевич, **13262** СТАДник, 936 нюк, 6463 СТАДнік, 762 нійчук, 641 нічук, 2545 СТАДніченко; 5 ОСТАТюк! (Кв., Макіївка, Пасицели), 3 ОСТАТкова, 24 ня, 25 ній (груз. osṭaṭ-i 'майстер' з сперс. ōstāt-mart, нперс. ostād); 188 ЧОВГУН, ан, анюк, (груз. *čogan-i* 'лопатка' з нперс. ***čowgān*** < сперс. *čōpēkān*, *čōβēgān* < *čōb* 'дерево'); 297 Х**У**РДА! (груз. kh**u**rda 'дрібні гроші' < k̲**o**rda 'шматочки' < сперс. xw**u**rdag 'малий'), 129 ХУРТА**К**, 2 ХОРДА (Мукачеве, Бабухів ІФ);

г) квалітофорні прізвища – 68 РУЩин, РущАК, РущИШин, Рущук, Рущенко, Рущинська (ір. *rōž*/*rōz* 'день, світло, щастя'); 8 **РУШНЯК**! (нперс. *rowšanak* 'світло, блиск'), 20 Рошнівська Пк, 20 ий, 10 овецька ІФ, 11 ий.

Завдяки грузинському матеріалу далі вдалося вийти й на праці, використані у статтях IV. *ВІРМЕНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩАХ*, II. *ВІРМЕНІЗМИ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ*. Див. також II. *ГРУЗИНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ*.

Рис. Г27. Поширення в Україні 202 прізвищ VIII-XIII ст. Грянко 'агарянин', 105 – Гряненко [ridni.org/karta] *і однокореневі топоніми Гряниківка Хк 2, Грянчиха Пл*

ГРУШАК < вірм. *hroušak*, *xroušak* "sweetmeat"цукерка. 324 Грушак, 3772 Грушко, 1481 Грушка, 1283 ецька, 1079 ий.

_ГРЯНКО, ***_ГРЯНенко*** < болг. розм. *ахряне* 'агаряни'. Найповніша відповідність голосного: 202 Грянко, 105 Гряненко.

ГУБАРенко < фарсі gabr 'авестієць; невірний'. 4668 Губар, 1470 енко, 2 Губарук, 1 Губарський Луцьк; 55 Губерський, 53 Губерська, 191 Губер, 135 Губерук Вл.

+ Кубряки

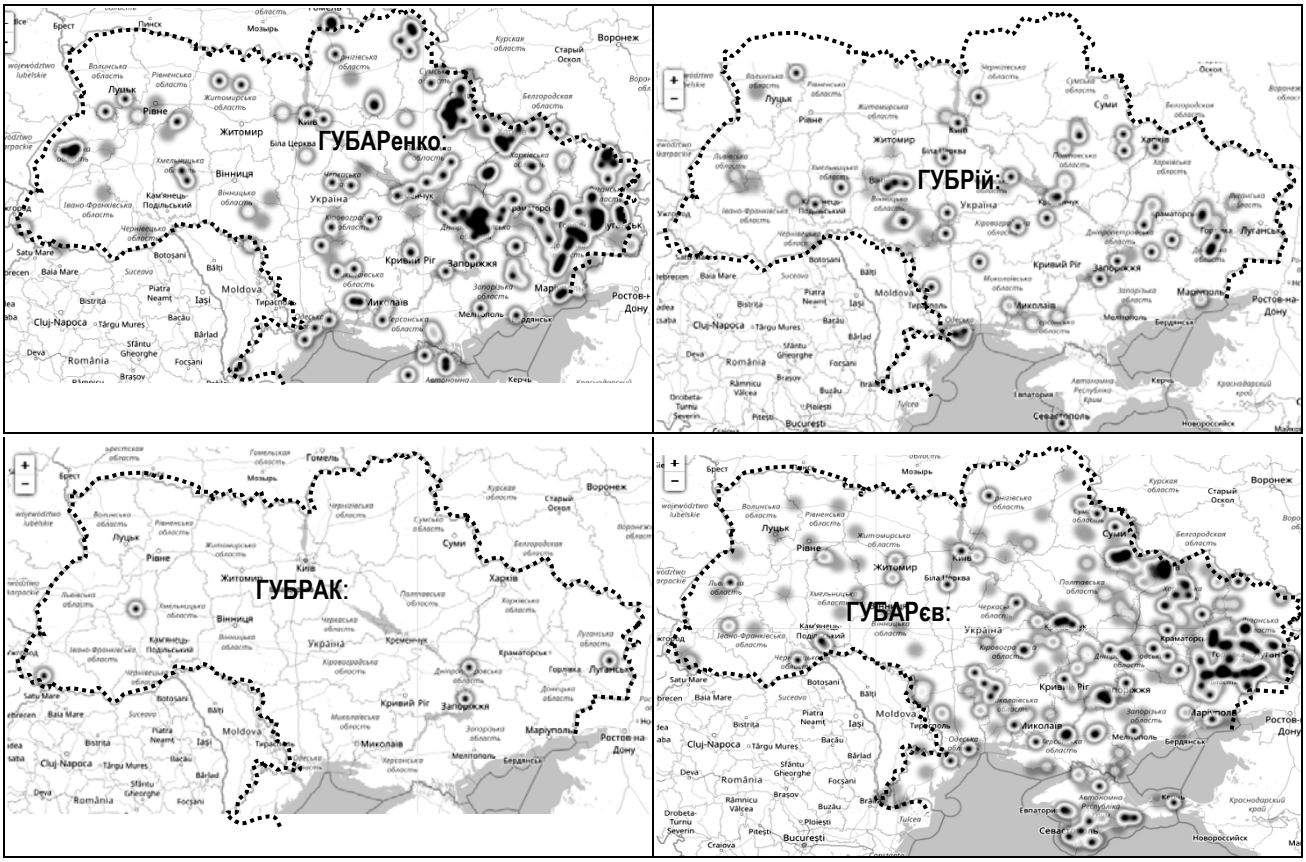

Рис. Б28. Поширення в Україні прізвищ нащадків утікачів-авестійців: 1470 людей на прізвище Губаренко 'син копира', 567 – Губрій (це вуличне прізвисько також і праді-дів автора у с. Клишки См), 13 – Губрак і 1520 – Губарєв [ridni.org/karta]. *Разом 3570.*

ГУДович < ґотс. gut 'ґот'?; gudas 'жрець'?.

1453 Гуденко карта!, 52 ей, 52 евич, Гудович 253, Гудов 251, 182 Гудивок, 167 Гудик, 69 Гудич, 6 иченко, 7 Гудя; // 271 Гудемчук, 52 Гудема, 48 Гудемюк, 38 Гудем'юк, 8 ович, 4 енко; // 4962 Гудима, 3020 Гудим, 1918 Гудименко, 116 Гудим'як, 111 Гудимов.

ГУНЧенко < етнонім гунів; гр. Οὖννοι 'гуни'.

1572 Гунченко, **1140** Гунчак, 10 Гунченков, 7 Гунчевський;

13 Унич, 53 Унченко, 17 Уневич, 230 Униченко, 140 Унинець, 1 Унинський, 47 Уницький, 50 Унчуленко, 8 Унчанський. Див. топоніми *ГУНИЧІ*, *УНАВА*.

Рис. Г29. Поширення в Україні 1572 прізвищ Гунченко [ridni.org/karta] *і гунських топонімів*

ГУРИН < монг. хүрээ(н) 'значний монастир; м. Ургa (іст. назва м. Улан-Батор); **огорожа**; **стан, табір**; круг, кайма, риса'. Пізній монґолізм. Адже ранні – Курінь (письм.-монг. kürije(n) 'огорожа; двір; стан, ставка; монастир') [СТМЯ, I, 436].

2495!! Гурин (Київ 165, Кобижча 126, Бахмач 103) масово по містах і селах; **4075**!! Гурін (Київ 547, Хк. 236, Дп. 110) багато в селах; 490 Гуриненко, 323 ович, 294 чук, 92 ець; **1058** Гуріненко, 23 Гурінець, 286 ович, 258 чук.

Д

ДАКАЛ < арам. dql', звідки й араб. daqqal 'щогла'. 398 Дакал, 230 Дакало.

ДАНЧенко < етнонім *данець*. 417 Данець, **4701** Данченко.

ДАРАГАН < монг. daru-ga- 'зберігач печатки, губернатор, намісник' (з daru 'тиснути, друкувати' + ga 'афікс діяча') + -n.

Рис. Д1. Поширення в Україні 1796 прізвищ монгольського вектора Дараган [ridni.org/karta]

1796 Дараган, 22 Дарагань, 203 Дарага, 14 Дарагач, 55 Дарагачук, **18** Дараганов, **25** а (*1,39*); // 230 Даруга, 1 Даруго. Ці прізвища (рис. Д1) прийшли з Далекого Сходу. Основа походить з daru 'тиснути, друкувати' + ga 'афікс діяча' + -n, пор. *дархан* (74 Тархан, також Тарханов, Тарханян, мис *Тарханкут* Км), губернатор провінції у гунів [Баскаков, 41]. Це те саме коло мовно-історичних зв'язків, що й для назв селища *Дружня* Кв та сіл *Дорогань* Жт, *Дороганівка* Дп, Ст. і Нов. *Дорогинь* біля с. Гуничі Жт Овруч. Прізвище Даруга цікаве тим, що зберігає у живому звучанні суфікс діяча монг. -га при також монгольській кореневій морфемі [Баскаков, 41].

ДЕЙНЕКА < сир. ܕܝܢܝܓ dēnīg 'аскет, святобливий' (з пахл. denig, нперс. dini 'святенний, вірний' (мирянин).

Початок Дейнек – чи не з печенігів: "Печеніги, прийшовши на українську землю, були обізнані з деякими реліґіями, *особливо їхньою симпатією користувалося* ***маніхейство***" [Пріцак, ЕУ, 2042]. Ось звідки його слід в Україні! (Топооснова Ман- майже виключно у степу.) Приріст знань дав аналіз прізвищ:

Рис. Д2. Імовірний слід маніхейства: поширення в Україні 7413 прізвищ перського-маніхейського кола Дейнека [ridni.org/karta] *і синхоричних топонімів*

5756 ДейнеГА!, 88 ДейнеГО, 1 -гло, **7413** ДейнеКА, **4699** ДейнеКО, 170 Дейне**ж**енко, 1 Дейне**ж**ко; // 34 Дейник!, 9 Дейни**ж**енко, 294 -ченко, 12 -чук, 343 Дейніченко, 893 Дейна!; // 968 ДенеГА!, 691 ДенеКА; 11 ДениГА, 3 Деничук; 70 Денник; // 19 Диник!, 1 ДИНІЙ!, 841 Динник, 648 Диннік; 481 ДиньКА, 415 Динько; 4 Денька; 83 Денько! // 6 Диңич, 1 Диничук!; 104 Дінченко пд сх, 59 Дінчев; // 514 Даник, 299 Данік=, 1 ДАНІГ!=, 11 ДаНІЙ=; 372 Донік, 492 ДОНІЙ.

Сирійська мова стала джерелом відомостей про ще один тип аскези і святенництва, про які тепер мовчать на колишніх теренах їхнього поширення. Ідеться про засвоєне сирійцями слово ܕܝܢܝܓ dēnīg 'аскет, побожний, святобливий' (пахлавійське 𐭣𐭩𐭭𐭩𐭲 dēnīg [SD, 91; McKenzie, 26]). З

A تفريد *tafrīd* Separation from others, retirement from the world (esp. for the sake of devotion); the being unique in science, &c.
A مفرد *mufrad* (pass. part. of افرد 'to make a person single,' &c.), adj. & s.m. Single, sole; solitary, alone;—singular; unique, simple; uncompounded;

цього слова починається уривок тексту пророка Мані́, де він доводить вищість своєї віри над усіма іншими: "**Dēnīg man** wizīd az abārīgān dēnī **pēšēnag**ān pad dah xīr frāy ud wehdar ast" [titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/iran] ("**Побожний я** [букв. "*я, деніга,*"!] обрав з високих благородних вір удесятеро вищу й кращу"). Це дотепер невловимий прототип реплік в ономастиці України – *Дейнеки*, *Динники*, у росіян – *Денікіни*, у швейцарців прізв. Däniken. І ще один зневажений ключ до нашої історії – **маніхейський**. Разом **31426**

побожних нащадків, але кого? Мова підказує: мабуть, маніхейців. Бо "просто" побожних не було: були парси, аскети, йоги, ченці, саракоти й анахорети; суфії, дервіші і навіть муфради серед учених (див. вріз). А ці були *деніґи*. Від пахл. *ден* 'віра' і вживаного у Мані *деніґ*! І степові корені печенігів, як бачимо, – іранські, попри родичання з тюрками.

Послідовність етапів формування цієї розгалуженої на 119 моделей лексико-семантичної підсистеми прізвищ від основ Денік-/ Дейнег- виглядає так (табл. Д1).

Вагання у останньому приголосно-му -к/ -г мають повну аналогію у діалектній відповідності форм *лелека ~ лелега* на Черкащині [АУМ]. Пор. і бол. ДНИЧев у с. Рудня Жт Овруч. (Сюди ж, зокрема, і прізв. рос. *Денікін*, – в Україні його мають 20 осіб – при тому, що тут збережено і 24 вихідних прізвища *Денік*). Лише у послідовному морфемному аналізі уперше вдається пояснити особливий правопис прізвищ 954 Денесюк, 134 Денесенко, 407 Динис, 259 Динисюк тощо. Виникає нагода науково переконливо етимологізувати непоясснимі при ізольованому розгляді прізвища 6 *Дена*, 410 *Диня*, 52 *Динець* (також 18 *Коперник*, 4 *Копер.сака*, 95 *Копер.сако* та ін.).

VII-VIII ст.	*(? XI ст.*	*? XIV ст.*	*? XVI ст.)*	**XVIII-XIX ст.**
24 Денік (denig), 70 Денник	4 *ДеникО* 20 ДенікІН, *6 ДениХ*	3 ДениЧук, (*ДениЧин), 34 Де**Й**ник,*1-х*= 9 *Де**Й**нік, 6 -х!*=	12 Де**Й**ничук, (*ДеЙничИН)	294 Де**Й**ниченКО, 343 Де**Й**йніченКО
	11 ДениГА,	(*Дениж) 8 Дениш	3 ДенишА 57 ДенишИН, 5 ДенишИЧ, 6 **ДенишЕВ**А, 0 ев	37 ДенишЕНко 1 ДенишЕВська, 1 ий
		1 Де**Й**нига, 1 -**ій**		9 Де**Й**нижЕНко
1 Денек	691 ДенекА,	7413 Де**Й**нека, 4699 Де**Й**неко,	2 Де**Й**неЧин	6 Де**Й**неЧенко
	968 ДенеГА!, 7 *ДенеГО*	6 ***Ден-ā*** 308 ДенеЖко 5756 Де**Й**нега, 88 Де**Й**него	13 **Ден-енко** 893 **ДеЙн-ā** 1 Де**Й**неГло, (*Де**Й**неж) 18 *Де**Й**неШ*	152 **ДеЙн-енко** 1 Де**Й**неЖко, 170 Де**Й**неЖенко
(*Деньк)	393 ДеньГА	74 ДеньгІН 427 День**губ**!		
1 Денек		(*Денеж)	308 Денежко, 12 Денешко 134 Ден**ес**енко, 954 Ден**ес**юк	133 ДенеЩук
514 Даник, 299 Данік=, 1 Даніг=, 1 ДанІЙ!=	*12 ДаниХ,* 718 *ДаниШ*	15 *ДанишИН,* 1 *ДанишІВ,* 4 *ева,* 4 38 *ДанишЕК,* 51 *ДанишАК*	120 *ДанишЕНКО* 36 *-шевСЬКА,* 28 18 *ДаниЩЕНКО*	
11 Данек	5 *ДанеГА*	778 Да**Й**неко, 113 ека, 72 ега, 12 кіна, 11 кін, 37 Да**Й**ненко	1 Да**Й**ниКанич 5 Да**Й**ниЧенко, 10 Да**Й**нич,3 ко 1 ДаньгІШина	8 *ДанеЩук*
19 Диник, 841 Динник, 648 Диннік, 1 ДинІЙ	6 ДиниЧ	1 ДиничУК	407 **Дини**с	21 ДИнисКО, 259 ДИнисюк, 67 ДИнисенко, 13 ДИниЩук
(*Динек)	5 *ДинекА* 8 *ДинекО*	7 Ди**Й**нека,8 га, 481 ДинЬка, 415 ДинЬко	52 ДинеЦь	
	16 *ДинеГА*	410 Динѣ	41 ДинІНа, 34, 59 **Дин**ЮК,	10 **Дин**ЕНКО
(*Дник), 372 Донік,492й		5 ДниКало, 1 ДниКвас 4 До**Й**ник, 9 До**Й**нега, 6 До**Й**нік, 59 ікова, 56 ов,	2 ДниШ, 4 ДниСь 65 До**Й**ниЧко, 24 ічко 29 іченко, 4 іцина	79 ДниЩенко, 4 ДниЩун

Табл. Д3. Етапи формування 119 словотвірних моделей прізвищ від основи Деник-

ДЕМЕШКо < ар. Dimašq 'Дамаск'.

Однокореневі прізвища: 1629 Демешко, 6 Демешка (Керч), 125 Демещук, 230 Демещенко, 3 Демещенков, 2 а, 51 Демешкевич, 15 Демешкан, 222 Демеш, 117 Демешок, 55 Демешина, 1 Демещина, 51 Демешкант;

11 Дамаскин, 435 ін, 333 іна, 143 ськін, 111 ськина, 11 Дамасєвич;

473 Домащенко, 351 -ук, 2138 Домашенко, 265 Домашовець, 26 Домашовєц, 268 Домашевська, 216 Домашевський (*1,24*), 27 Домашевич, 262 Домашич. Див. топонім *Демешківці*.

Тривалі, епохальні контакти з Сирією. Крім Дамаска, реаліями цього ж вектора є Триполіс і Халеб: пор. топоніми *Трипілля*, *Халеп'я*, прізв. *Сурай*.

ДИБАК < пахл. *dipak* "brocade" вишивка from Mid. Pers. *dēbāg* (cf. NPers. *dībā*). **1201** Диба, 16 Дибак, 366 ач, 277 ка, 273 ко, 176 ченко, 164 Дибенко; Дибець, ель, елюк, еляк, елко.

ДОВГай < пахл. **dwlgl** тесля **durgar** [*dwlgl* | N ~] **carpenter**.

Рис. Д4. Поширення в Україні 1629 прізвищ Демешко < ар. Dimashq 'Дамаск' [ridni.org/karta]

365 Довгай, 66 юк. Існування словотвірних моделей Довгай ~ Довгаюк поряд з Довгаль ~ Довгалюк може вказувати на розвиток першої пари з другої при послабленні артикуляції -аль > -ай.

ДОВГАЛЬ < пахл. **dwlgl** тесля **durgar** [*dwlgl* | N ~] **carpenter**. **7394** Довгаль, **4**565 юк, 931 енко!, 158 єнко, 380 ець.

ДОМАНТович < ґот. dōmjan, анг. dēman 'судити'.

302 Дом**а**нтович (у т.ч. у селах; Переходичі Рв 68, Пер-Хм. 17, Перебороди 11), 34 Домантовіч (Маріуполь 3, Владиславівка 3, Керч 3), 2 Домантюк, 556 Доманчук, (+ 311 Доманов, 446 Доманова пд.сх., **1225** Домансъкий, **1558** Домансъка (*1,27*)); Σ = 996 + 3540.

60 Домонтович (Кв. 18, Маріуполь 15, Сартана 11 + Кр., Сімф., Чг, Хк, Дц, Дп, Вн, Кг), 17 Домонтовіч (Сімф. 6, Маріуполь 4, Київ 2 + Хк, См, Євпаторія); немає форм на -ук, -юк; Σ = 77.

Рис. Д5. Поширення в Україні 302 прізвищ еллінístичного часу Домантович 'суддєнко', *556 – Доманчук* [ridni.org/karta] *та однокореневих топонімів*

ДОРОГАНЬ < монг. daru-ga- 'зберігач печатки, губернатор, намісник' (з daru 'тиснути, друкувати' + ga 'афікс діяча') + -n.

Прізв. 1270 Дорогань, 300 Дороган, 71 Дороганчук, 16 Дороганич пристосовані за народною етимологією з форми Дараган нібито до основи *дорога*.

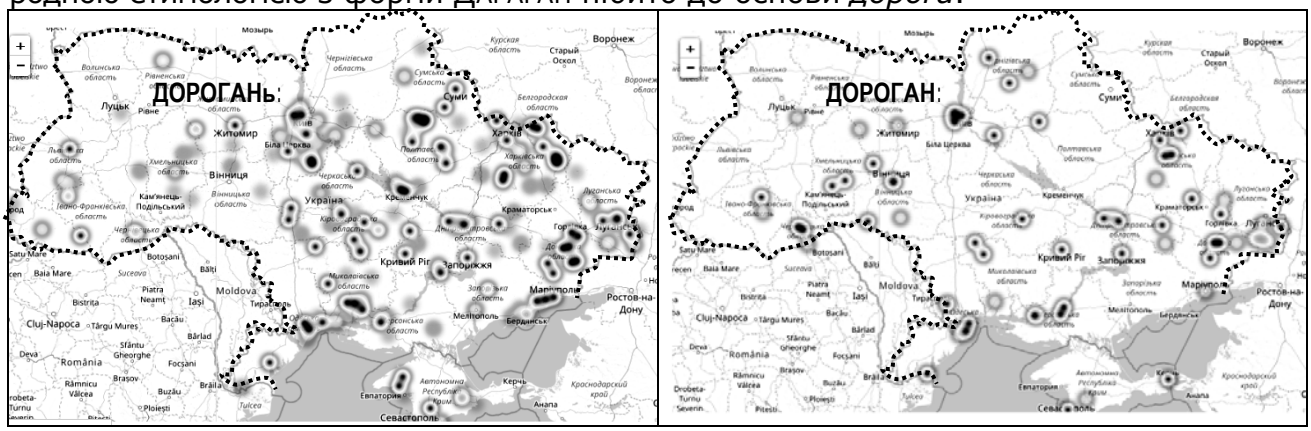

Рис. Д6. Поширення в Україні 1270 прізвищ гунського або татаро-монгольського часу Дорогань 'намісник', 300 – Дороган [ridni.org/karta]

ДОРОШенко < **drōš** [*dlwš*] **mark, branding; punishment** 'позначка, тавро, спалення; кара', **drōšīdan, drōš-** [*dlwš-ytn*] **brand** 'палити' [McKenzie].

9637 Дорош, **28539** Дорошенко, **1235** Дорошко, 601 Дорошкевич, 732 Дорошук, 2681 Дорощук;

3 Долош, 56 Долошко, 20 Долошкевич, 6 Долошкан, **4** Долошецький, **6** а (*1,5*), **78** Долошицький, **87** Долошицька (*1,12*), 2 шинський, 0 а, 0 шук

13 Дораш, 49 Дораж,

188 Тараш, 509 щук, 378 щенко, 49 щик, 66 щан.

Після кількох інших випробуваних раніше припущень про етимологію (напр., Doras 'столиця кримської Ґотії') пахлавійський прототип виглядає найбільш переконливим (as of 2017). І мабуть-таки сюди ж – "Цить, бо ***дорош*** прийде!" Адже це значно серйозніший "дорош".

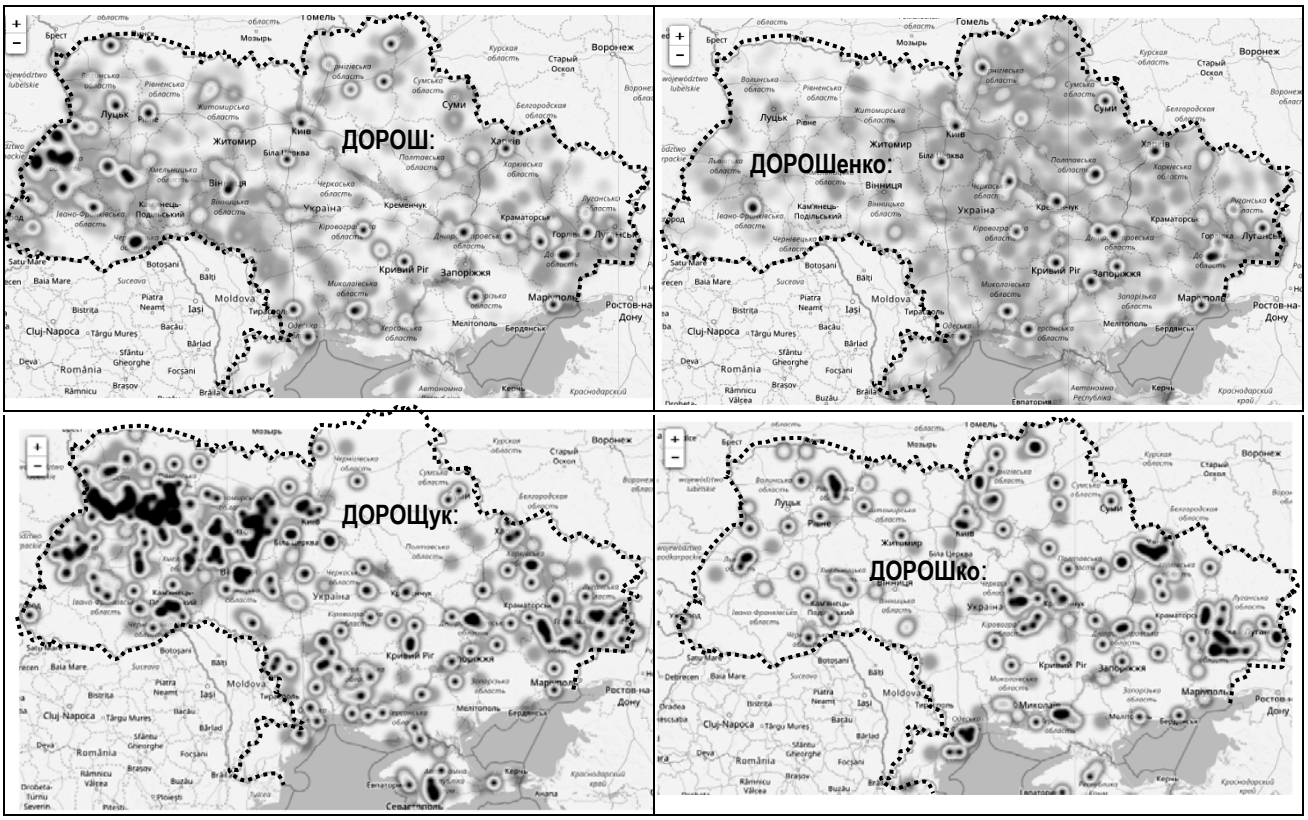

Рис. Д7. Поширення в Україні 9637 прізвищ сарматського часу Дорош 'попалений, покараний', 28539 – Дорошенко, 2681 – Дорощук, 1235 – Дорошко [ridni.org/karta]

ДОХНО < ?ав. *дагма* 'вежа мовчання'. 72 Дохно, 163 як, 108 енко, 71 юк.

ДРАЧ < хорв. Drač, лат. Dyrrhachium, сучасний Дуррес (Албанія), порт на Адріатичному морі.

4651 Драч, **4034** Драчук, 21 Драчевич, 937 Драченко, 260 Драчевський, 327 а (*1,26*); 234 Драчев, 304 а (*1,3*); 329 Драчов, 440 а (*1,34*). Місто заснували греки бл. 625 р. до н.е. як Епідамн; від III ст. до н.е. зайняте Римом, звалося Диррахій. У VIII ст н.е. під владою Візантії: саме тоді не раз згадане в колі історичних подій зі слов'янами, які звуть його Драч. Від XIV ст. – в руках Венеції, у 1501–1913 рр. – Туреччини.

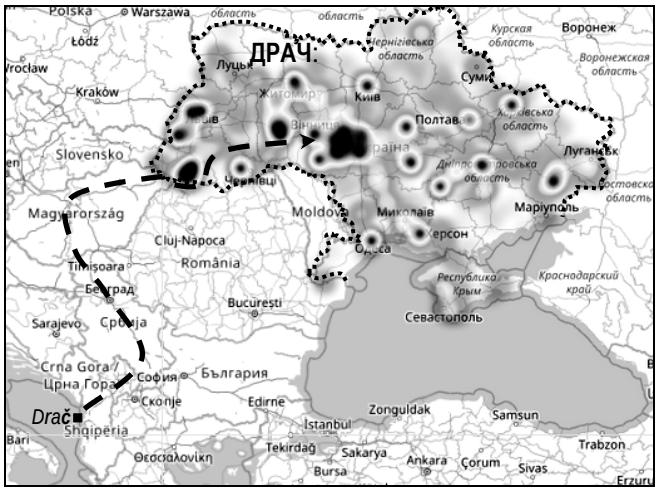

Рис. Д8. Поширення в Україні 4651 прізвища візантійського кола Драч [ridni.org/karta]

ДРИГА < авест. drigu 'бідний побожний зороастрієць' [Бойс]. Дрига 3776, 386 Дрига-йло, 310 -нець, 133 -ло, 2 Дригаль, 250 Дригола, 226 Дригула, 1 Дригва, 291 Дригваль, 359 Дрижак, 339 Дриженко, 14 Дриженог, 48 Дрижерук, 3 Дрижелюк, 3 Дриженкова.

Відомо, що саме так називали київських слов'ян їхні сусіди-ятвяги [Гаучас]. У топонімії України дотепер вивчені місцеві назви *Дриглів* Жт, р. *Дригалів* Пл, *Недригайлів* См, торф. Дригуще Вл Ст. Вижівка [СМГУ, 33], а з іншого боку – *Дрижина Гребля* Пл, ур. *Дрижполе* Чк; руч. *ДриЖава* у с. Козари Чг Носівка, пот. *ДриЖани* у м. Жидачів Лв, р. *ДриЖина* у с. Белеїв ІФ Долина [СГУ, 183]; став *ДриЖдів* у с. Сокілка Пл Кишеньки [СМГУ, 383] з типово слов'янським чергуванням г/ ж. Аналогічне чергування виявлене тепер і в однокореневих прізвищах українців. На підставі очевидної ієрархії словотвірних суфіксів моделі прізвищ від основ Дриг-/ Дриж- теж можна розмістити у порядку етапів формування (табл. Д9).

VII-VIII с	*(? XI ст.*	*? XIV ст.*	*? XVI ст.)*	XIX ст.
3776 ДРИГа	2 ДригаЛЬ	133 ДригаЛО 386 ДригайЛО 250 ДригоЛА 226 ДригуЛА 310 ДригаНЕЦЬ	3 ДрижелЮК	
1 ДРИГва	291 ДригваЛЬ (* ДРИЖ-)	26 ДриЖко 359 ДриЖак 339 ДриЖ**енко** (* ДРИЖ-еноК)	14 ДриЖеНОГ 48 ДриЖеРУК	3 ДриЖенко**ВА** 2 ДриЖенко**В**

Табл. Д9. Етапи формування словотвірних моделей прізвищ від основи Дриг-

Відомий процес "імперської мімікрії" – добровільне зросійщення українських прізвищ на -енко (приклад Т. Шевченка: "Кирпа-Гнучко-шиєнко-въ") надійно датований XIX ст. Це дає підставу датувати, зокрема, і прізв. *Дриженко-в, -ва*. З іншого боку, кореневі форми прізвищ *Дрига*, *Дригва* мали існувати від VII-VIII ст. або й раніше. Як стає очевидно з табл. 2, проміжних еволюційних етапів словотвору було не менше трьох, і датування їх знову стає можливим при інтерполяції крайніх часових меж схеми. Так ця хронологічна схема словотвору дістає незалежне підтвердження на новому лексичному матеріалі.

ДРОБИШ < пахл. dru-pusteh 'фортеця' [Nyberg, 67], **drubušt** [*dl*(*w*)*pwšt*'] **fortress.**

~īh: defence, fortification. [MacKenzie], 521 Дробуш, 21 бужар, 96 ко-; 5 Дробош; ■ 396 Дробиш, 601 ева, 493 ев; 22 Дробут, **8238** Дробот, 327 юк, **1145** енко, 771 ун, 327 юк, 461 ова, 338 ов, 258 Дробитько пдсх, 24 Дробат, 1 ова; 20 бит, 546 біт, 0 бет; 541 Драб; 1852 Довбуш, 2 бушенко, 1 бушинська, 1 ий, 4 бущук, 2 бусіна; 3648 иш, 2 ош, 66 ощук, 3 Довбошинська, 0 ий.

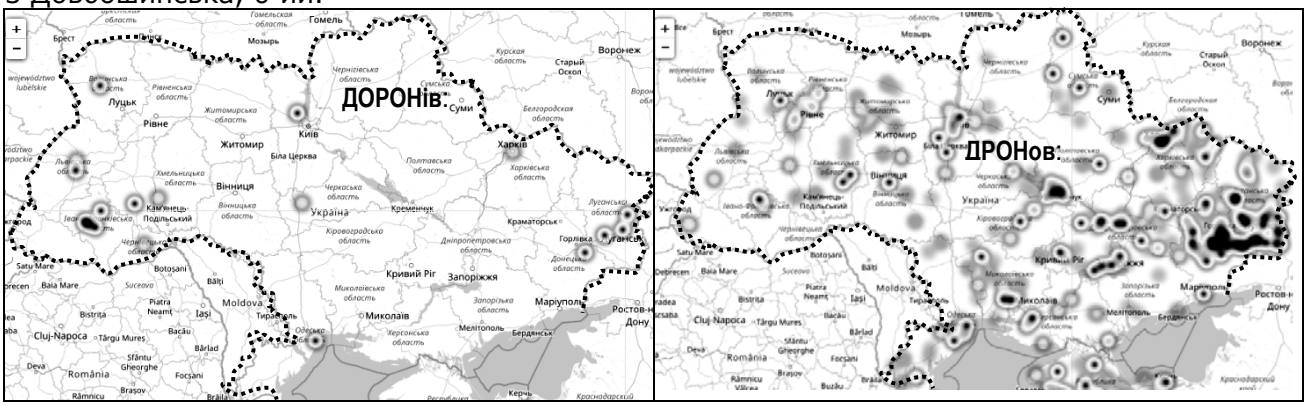

Рис. Д10. Поширення в Україні 105 прізвищ сарматського часу Дронів 'авестієць' і 1536 – Дронов [ridni.org/karta]

ДРОНь, ДРОНишинець < авест. draon, пізніше *дрон* 'ритуальний хліб зороастрійців' (пор. с. *Дронівка* Дц, бол. *Дроньове* у с. Новина Жт Коростень [СМГУ, 129]).

■ 106 Дрон!, 1982 Дронь, 18 Дрончук, 1234 Дроняк, 77 Дронько, 16 Дронець!, 8 Дроневич!, 461 Дроненко!, 3 Друнь! (Кв., БЦ, Дуліби Лв) , 391 Дринь; 2 Дронко, 616 Дроник = 4914; + 26 Дронек Чв, ІФ, Зк + Мк, Кг, Хк; 190 Дронишинець, 11 Дронишенець.

■ 48 Трон!, 1070 Тронь, 268 Трончук, 95 Троняк, 692 Тронько, 64 Тронець, 120 Троневич, 219 Троненко, 9 Трунь, 5 Тринь, 62 Троневський, 61 Троневська. 2705; + 1 Тронцевич, 73 Тронц, 1 Тронца, 14 Троницька, 9 ий, 2 Трониць

Моделі ряду Трон- підказали існування аналогічних моделей основи Дрон (показано знаком оклику). Повна структурна відповідність моделей говорить на користь тотожності двох рядів основ:

■ 106 Дрон, 16 Дронець, 8 Дроневич, 461 Дроненко, 18 Дрончук, 1234 Дроняк, 1982 Дронь, 77 Дронько, 3 Друнь, 391 Дринь;

■ 48 Трон, 64 Тронець, 120 Троневич, 219 Троненко, 268 Трончук, 95 Троняк, 1070 Тронь, 692 Тронько, 9 Трунь, 5 Тринь.

Разом – це ще 7645 прізвищ авестійського кола – нащадків тих, хто приймав дрон (освячений авестійський ритуальний хліб). Упорядкування етапів словотвору, зумовлене ієрархією словотвірних суфіксів, унаочнює формування словотвірних моделі прізвищ від основ Дрон- протягом 12-14 століть (табл. 1).

Але найбільшу увагу привертає у табл. 1 структурна подібність моделей прізвищ 190 *Дрони**шинець,*** 11 *Дрони**шенець*** – і 14 *Магу**шинець*****.** Річ у тім, що дотепер прізвище *Магушинець* вважали похідним від оро-німа "г. *Магура*" (то-бто "Магурянин"), а конкурентною була етимологія від гр. μάγος, хоча й у арабській версії *маджус* та із зміненим значенням "скандинав, варяг" [Тищенко 2011, 482].

VII-VIII с	*(? XI ст.*	*? XIV ст.*	*? XVI ст.)*	XVIII-XIX ст.
106 Дрон	1982 Дронь 2 Дронко	3 Друнь 77 **Дронько** 14 Дронкіна, 7 кін 1 Дронковська 3 Дронківська	391 Дринь	
	616 Дроник, 1234 Дроняк, 16 Дроне**ць** 105 Дронів, 6 іва 1536 Дронов, 1940 ова 1 Дронев 85 Дронін	12 Дроникова (*0 в) 4 Дрон_ч 2 Дрони**ш** 1 Дрони**ц**ька, 0 ий 8 Дроневич 461 Дроненко	7 Дрони**ч**ева, 6 ев 18 Дрончук (*Дрони**шин**) {1 Трон**ц**евич}	190 Дрони**шинець** 11 Дрони**шенець**
2 Магуш			(*Магушин-)	14 Магу**шинець**

Табл. Д11. Етапи формування словотвірних моделей прізвищ від основи Дрон-

Тепер виникають мотивовані підстави пояснювати це прізвище з прямого і найдавнішого прототипу *Магуш* < гр. μάγος 'зороастрійський священик; волхв'. Хоча і всього у кількості 2, але такі кореневі форми цього прізвища в Україні справді збережені (Коломия і Печеніжин ІФ). Ця основа давно добре відома і надійно пов'язана зі світом Авести: грецьким словом "маги" звали її священиків (дастурів). Між формами прізвищ *Магуш* і *Магушинець* з необхідністю мала існувати у часі форма *Магушин, хоч вона й не збереглася. Крім того, важливо, що у с. Либохора Лв Турка, звідки походять носії прізвища, відоме інше (синхоричне) прізвище цього ж кола *Корпанець*.

З укладеної таблиці випливає важливий висновок щодо відносної хронології усіх цих словотвірних поцесів. Адже предки, яких пам'ятають сучасні носії прізвищ *Магушинець*, *Дронишинець*, мали такі само прізвища принаймні від XVIII–XIX ст. З іншого боку, учення Авести прийшло у Підкарпаття найпізніше у VII–VIII ст., якими й можна датувати появу простих безпрефіксних, кореневих форм прізвищ *Дрон* і *Магуш*. Решта зібраних у таблиці моделей словотвірного процесу структурно вкладається не менше, ніж у три проміжні періоди, датувати які тепер можна шляхом інтерполяції двох крайніх часових меж.

ДУДКА < куман. **tutgũ** 'полонений' (Codex Cumanicus).

ДУТЧАК < пахл. dw**t**k 'сім'я' // або Ddkw 'канал, протока'.

E

-***ЕЛЬН***- < пахл. **'yl'n** 'іранець'. Див. Син**ельн**ий, Скут**ельн**ик, Коб**ельн**ик і Коб**ильн**ик; (також топоніми Загреб**ельн**я, Коз**ельн**е, Кот**ельн**я, Ям**ельн**я, Ом**ельн**е і Ом**ильн**е, Поп**ельн**я і Поп**ільн**я, Пуст**ельн**ики, Чеч**ельн**ик). Пор. II. -илін-, -улин-.

-***ЕНКО***, ФОРМАНТ ПРІЗВИЩ УКРАЇНЦІВ < -ing. З Італією пов'язаний важливий український словотвірний суфікс пізньоримського часу, але не латинського, а ґерманського походження. Він знайшовся за випадкових обставин. В одному з тлумачних словників італійської мови було виявлено дані про етимологію імен осіб і назв

населених пунктів Італії, зокрема – ґерманізмів [Garzanti, 963-978]. Такі ойконіми зосереджені в Ломбардії та на прилеглих землях. Тут відчутний слід різних ґерманських племен – баварців, ґотів, ґепідів, франків, ланґобардів. Ойконіми ґерманського етномовного фракталу включають ***етнофорні*** назви (Bairo < Bavari, Villafranca, Castelfranco (2) < Franchi, Zevi.o < Gepido (ці етимології наведені у словнику), Goito < fundus Godi = Goi, Goido, Goito 'ґоти, ґот', Soave < лат. Suavi, Suebi, ґерм. Swabe).

До ***антропофорних*** назв належать Recoaro < Richwar, Sanfrè < San Sigifredo, Valdieri < Walther = Gualtieri, до ***політофорних*** – Atripalda < atar 'славетний' + baldo 'хоробрий'; Castelbaldo 'хоробрий замок'; Fara Novarense, Fara Sabina < fara 'рід, сім'я, двір'; Gardone < warda 'варта військових шляхів'; Guastalla 'стайня варти'. ***Ойкофорні*** назви – Sondrio < sundrium 'поле феодала'; Gualdo Todino < wald 'ліс', Bergamo < ...berg 'гора' [Garzanti, 963-978].

Унікальний мовний коментар наведено в цьому словнику при назвах відомого з історії місця битви військ Бонапарта з австрійцями – с. Marẹngo, а також Martinẹngo: "***Marẹngo*** (Alessandria)... від імені особи лат. Marius з ґерм. суфіксом -**ing**, який вказує по-батькові"; "***Martinẹngo*** (Bergamo) від імені особи лат. Martino з ґерм. суфіксом -**ing**, який вказує по-батькові: ***оселя нащадків Мартина*** (!)" [Garzanti, 971]. Після таких відомостей ці "нащадки Мартина" настільки нагадують *Мартиненків*, а Marẹngo й Romanẹngo – *Маренків* і *Романенків*, що виникає потреба ближче розглянути всі назви цієї італійської топонімічної моделі (табл. Е1).

З детальної карти Італії [L'Italia in tasca] було вибрано всі топоніми з формантом -**ẹngo.** Після нанесення виявлених назв на картосхему (рис. Е1) стало очевидним, що всі вони зосереджені в долині р. По, де справді існувала від 568 р. держава ланґобардів. Ойконіми з формантом -**ẹngo** ніде не виходять за межі цієї історичної Ломбардії: їх немає в Ліґурії і навколо Болонні, на землях тодішнього Равенського екзархату Візантії. (Лонґобардські назви показані курсивом; для основи карти використано схему Б. Бахраха з хронологічно близькими сармато-аланськими ойконімами.)

Адмін. центр	Ойконіми	Коментар і суто формальні аналогії у звучанні
Bergamo	**Martin**ENGo < Martin + -ing, PianENGo, OffanENGo, **Roman**ENGo, **Ric**ENGo, **Tic**ENGo (Roccafranca)	"Оселя нащадків Мартина"; Мартиненки, РоманЕНКи, ~ "ГрищЕНКи, ТищЕНКи"
Novara	*Orf*ENGo, PettinENGo, BollENGo (Desana NB, Borgofranco)	пор. СиротЕНКи
Bolzano	іт. Marl**E**NGo = нім. австр. Marl**I**NG (!); **Rod**ENGo	Офіційна двомовна назва; ~ "**МарлЕНКо**, РудЕНКо"
Brescia	**Pac**ENGo, *Pastr*ENGo, PozzolENGo, BussolENGo (Villafranca)	~ "ПащЕНКи, *Пастуш*ЕНКи"
Venezia Padova Gorizia Torino	PorcellENGo (Castelfranco) **Fara** < ланґоб. fara 'рід, сім'я, двір' **Farro** –"– ScalENGhe	~ "Свинаренко" пор. **Фар**ИНКи Вл (також під Плоцьком By: **Фар**ИНово) ШколЕНКо
Milano	CellarENGo, GhislarENGo, Ol.ENGo, BarENGo, AramENGo, VerolENGo, TonENGo, Scurzol.ENGo, Odal.ENGo, MurisENGo, OlcenENGo, **Brusn**ENGo, (Desana)	**ОлЕНИЧі**, ДолЕНГо, -ЕНКо ~ "БарчЕНКи, АврамЕНКи" ~ "ТомЕНКи" **Ольч**едаїв, **БрусЕНКи**
Pavia	Bosco **Mar**ENGo (GODiasco, Alagne, Sarrezano)	~ "**МарЕНКи**"
Piacenza	GossolENGo, GottolENGo, FarfENGo Casalpusterl**E**NGo, (Fidenza; cf. Nico Fid**E**NCo)	~ "Боженко"
Alessandria Savona	**Mar**ENGo < Mar(ius) + -ing AlbENGa	**МарЕНКи**, МарчЕНКи

*Табл. Е1. Ойконіми Італії з формантом -**ẹngo***

Цікавою особливістю назв цієї групи є їхня унікальність: за єдиним винятком (Marengo і Bosco Marengo) основи не повторюються. Це добре відповідає історичним даним, адже відомо, що держава лонґобардів складалася з трьох десятків герцоґств і ґрафств [Robert, II, 1083], причому, окремі владні клани не боролися між собою, а обирали номінального короля. Тоді цілком імовірно, що збережені в Ломбардії і наведені у таблиці 35 назв на -**engo** справді можуть бути патронімічним назвам тих ґерманських кланів VI-VII ст. На півночі Ломбардії, де досі зберігається анклав ґерманомовного населення, побутують двомовні ойконіми. В краю Трентіно-Альто Адідже досі функціонує реальний двомовний дублет іт. Marl**engo** = нім. австр. Marl**ing** (!), який матеріально засвідчує збережену в живому вжитку відповідність суфікса ґерм. -**ing** та місцевого італійського форманта -**engo**. (Відомий і Богдан Марленко, автор пісні "Білий птах з чорною ознакою".) Крім усього, автор вдячний проф. Н.Ф. Баллоні, який люб'язно звернув його увагу на закритість голосного -**ẹ** у суфіксі -**ẹngo**: у цьому факті видно переконливу історичну пов'язаність останнього з суфіксом -**ing**.

Самих Мартіненґів знали потім як рід військових з Бреші. Найвідоміші з них в італійській історії – Джероламо Мартіненґо (†1570), Джованні Мартіненґо (†1621), Етторе Мартіненґо (†1832) і Леопардо Мартіненґо (†1887). Цей же формант є у прізвищах італійського придворного архітектора в Петербурзі XVIII ст. КварЕНҐі, сучасного італійського співака Ніко ФідЕНКо.

З численних матеріалів Інтернету: суфікс ingo/inghi/ehghi/engo відзначено у прізвищах італійців з позначкою "lombardi o toscani (germanici)": Ardenghi, Borlenghi, Interlenghi, Polenghi, Girardengo, Martinengo [https://www.thoughtco.com/the-meaning-and-origins-of-italian-last-names-2011519].

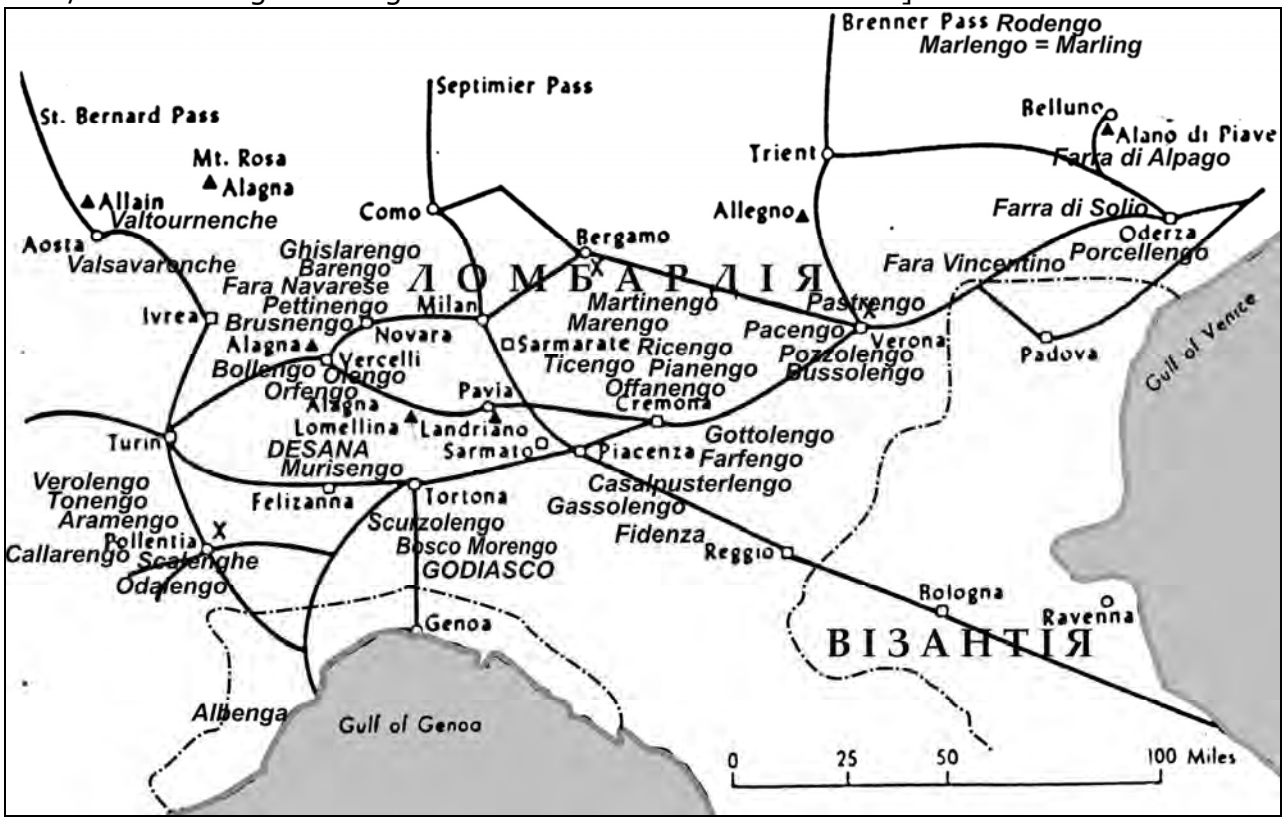

*Рис. Е2. Лонґобардські ойконіми з формантом -**engo** (курсив)*

В Іспанії існує свій слід того ж явища (МаримІНҐо), і навіть на протилежному березі Середземного моря у Марроко цей ґерманські суфікс трапляється у назвах р. УрІНҐа і с. РестІНҐа (Римською Африкою якийсь час володіли вандали). В іспанській мові збереглася ще цікавіша для нашої теми аналогія: відповідником до фламандської назви Фландрії Vlam**ing** є есп. flam**enco** 'фламандський; фламандська мова; жанр пісні в Андалузії; птах фламінґо'. Слово запозичене десятками мов світу як реалія (напр., фр. flamenco). Імовірна причина явної структурної відповідности "ісп. -enco < флам. -ing" – у спільному ґотському періоді історії іспанців і українців.

Меровінґи, Каролінґи, Капетинґи. Отже, це той же самий формант -**ing**, що і в іменах відомих з історії франкських династій: Меровінґів, Каролінґів, Капетинґів. Після виділення ґерманського суфікса внутрішня форма назв цих династій стає прозорою: "діти, нащадки (короля салічних франків) Меровея (†458), Карла Мартела, Гуґо Капета" Виходить, це своєрідні "Мировенки, Короленки й Копитенки"? Несподівана і водночас мотивована близькість цього мовного матеріалу спонукала до детальнішого розгляду конкретного складу тепер уже українського топонімічного матеріалу: див. *-ЕНК-*, *ТОПОФОРМАНТ В УКРАЇНІ*.

Іменниковий суфікс -енко. У словнику апелятивні іменники з цим суфіксом утворюють значно меншу, але виразну лексико-семантичну підмножину [ІСУМ, 508], майже всі члени якої вживаються як прізвиська або офіційні прізвища людей.

вдовенко	князенко	отаманенко	крамаренко	козаченко	чередниченко
удовенко	коваленко	ханенко	лимаренко	ткаченко	олійниченко
судденко	москаленко	попенко	римаренко	кравченко	сотниченко
хорунженко	короленко	шинкаренко	писаренко	вдовиченко	мірошниченко
стороженко	куркуленко	токаренко	титаренко	удовиченко	безбатченко
морозенко	чабаненко	паламаренко	царенко	полковниченко	безхатченко

Як випливає з цих даних ІСУМ, у вихідному для нього 11-томному словнику СУМ не відображено інших слів цієї все ще продуктивної моделі: *кухаренко*, *маляренко*, *майстренко*, *дяченко*, *шевченко*, *кравченко*, *гетьманенко*, *чумаченко*, *приймаченко*, *ляшенко*, *литвиненко*, *осавуленко*, *шульженко*, *кучеренко* – а в усній мові й *коміса-ренко*, *секретаренко*, *поштаренко*...

Топоніми в далекій Ломбардії увічнили цю словотвірну модель 1400 років тому. Українська модель – як не її "сестра", то одноліток (ґоти до IV ст., ґепіди до VI ст.). Висновок з викладеного спонукає до роздумів. Він докорінно змінює наші уявлення про докиївську історію і підважує наш перебільшений пієтет до літопису: адже суфікс масового вжитку -**енко** (у діагностичному типі українських прізвищ) – це прадавня ґерманська мовна спадщина мільйонів українців, яку літопис обминув. Тих же часів сягають суфікси -**инк**- /-**інк**- /-**ен**(**ь**)**к**- у назвах річок і в 700 назвах населених пунктів України – тобто у 2,5% загальної кількості їх.

За образним висловом Е. де Боно, – "копаючи наукову яму в одному місці, її неможливо вирити в іншому". То ж доводиться поки що невтомно рити не вглиб, а вшир по всій поверхні занехаяного дослідниками простору. І стають можливими знахідки сліду Кніви, Траяна Деція, переможця ґотів Еміліана, шляху до Італії через Карст. Дарунок долі – зауважений слід контактів з феодом Оберт**енґів** у долині річки По (Padus) підтверджує автентичність згадок у топонімії України Карла Великого і франків, упертих свідчень топонімів про Альпи, Корсику й Сардинію, Левант і Африку, Піренеї і Кордову. Значить, справді – саме так ішов реальний історичний зв'язок зі світом вестґотів у Астурії. І цей висновок слід додати до деталізованого дослідження на цю тему, виданому 2015 р. (Прізвище *Обертенко* в Україні зникло; за даними Ґуґл, декілька носіїв його є лише у Казахстані.)

PS. 23.02.17. По виявленні топонімічного сліду контактів з франкською маркою Обертенґа були знайдені прізвища *Обертенко* (218 результатів у Google); 366 Обертинська, 262 ий переважно Вн, Чв, Дц. Ці франкські Обертенґи відомі на 200 років пізніше у тому ж ломбардському ареалі, що й ланґобардські Романенґи й Мартиненґи. Див. II. *ОБЕРТИН*.

Фактологічний матеріал про суфікс сард. -inku містить краєзнавча книжка S. Dedòla. Historical Grammar of the Sardinian Language (e-version). – Dolianova, 2015. – 372 p. Конкретно тут ідеться про такі факти: у сардинських говірках явно зберігся "чийсь" суфікс *-inku* з розмитим значенням. Він наявний у назвах мешканців за місцем походження: *Businku* 'мешканець Bosa', *Sussinku* 'з Sorso', *Lurisincu* 'з Gallura', *Nukisincu* 'з *Nuchis*' (Gallura), топонім *Baldinca* (Sassari) '(родом) з околиць *Baldu* (Gallura)'. Суфікс *-inku* є і в групі прикметників, вживаних у Кампідано (*spullincu*, *pibincu* зухвалий, *pruddincu* неквапний), також в окремих словах з Логудоро (*sa pruna limuninca* 'лимоновидна слива', *sa muninca* 'мавпа', *pistincu* 'легкий поштовх пальцем'). (З цього матеріалу К. Дедола робить висновки про контакти з Шумером, – що насправді потребує ширших позамовних арґументів.)

Випадковим збігом виглядає іменник іт. *giovenco*, *giovenca* 'бичок-ярчук' з лат. *iuvĕncus* < *iuvĕnis* (ізольований у системі італійського словотвору).

Кількома словами К. Дедола згадує про германізми в ономастиці Ломбардії: ойконім "*Casal Pusterlengo* (Lodi), походить від прізвища роду *Pusterla* з Лоді, який дістав цей феод у 1366 р. від Cadamosto, єпископа Лоді і мав його до 1450 р. Лінгвіст Батталья вказує, що локативний суфікс *-engo* має германське походження (пор. прізв. *Marcinkus*) і вживаний для утворення назв місцевостей від антропонімів, як-от *Bovegno* (Bs), Berlingo (Bs), *-Hafling* (Bz), *Val Malenco*. У випадку *Bosco Marengo* (Alessandria) Батталья вказує можливий прототип лат. *-incus*, від *strada Marinca* тобто 'дорога до моря', яка йде до моря з м. Вольтрі (Voltri); ...також тірольський топонім *Hafling*, який вказує на причетність до старої маєтності *Hafele* (*DT* 48); серед іншого пор. і пол. *Treblinka*. Не слід забувати германські дієслівні форми на *-ing* (*deafen-ing*), а також німецькі іменники на *-ing*. Кілька таких форм є і на Корсиці: напр., *Casinca* (пн.-сх. узбережжя), або затока *Valinco* (пд. захід)" [Dedòla, 253].

Є

ЄЛАНЖИ < етнонім аланів + прикм. суф. 3 Єланжи Од зх., 180 ська, 124 ський, 9 чук, 9 ських Кр., 1 ева, 3 ешнікова, 50 цева, 36 цев

ЄЛТУХовська < полов. князь Єлтух, 1147 р. 10 Єлтуховська, ова, ов, 66 Єлтишева, 54 ев, 1 Єлтищєва, 1 єв; // **1241** Євтух, 845, ова, 655 ов, 53 ович, 844 тушик, **2168** Євтушок, 116 тушко, **16816** Євтушенко, 3 Євтущенко, 1 енкова.

ЄМЕЦЬ < києворус. *емецъ* 'офіційна особа, яка збирала податок'. 8461 Ємець, 1247 Ємченко, 355 ук, 190 ик, 55 ЄмчУРа тк. в Галичині, **51** Ємчицька, **35** Ємчицький (*1,46*).

Ж

ЖАБко, ЖЕБа < 1) копт. ϫⲁⲃⲉ 'подолати, переплисти'; 2) дтюрк. *джабу* 'володар' (рис. Ж1). Подробиці у ст. II. *ЖАБОКРУТИ*. **1232** Жабко, 63 ка, 1 кова, 3 ов, 20 овська, 20 ий, 496 Жабенко, 855 Жабчик, 78 чук, 610 ська, 492 ий, 12 Жабокрак, 144 крик, 7 критський, 237 крицький, 1 крицкий, 257 а; // 115 Жеба, 277 Жебко, 2 Жебенко, 336 Жебчук, 0 чик, 0 Жебокрик, 0 крак, 7 критський, 10 крицький, 1 крицкий, 17 а. Разом понад 3300 прізвищ.

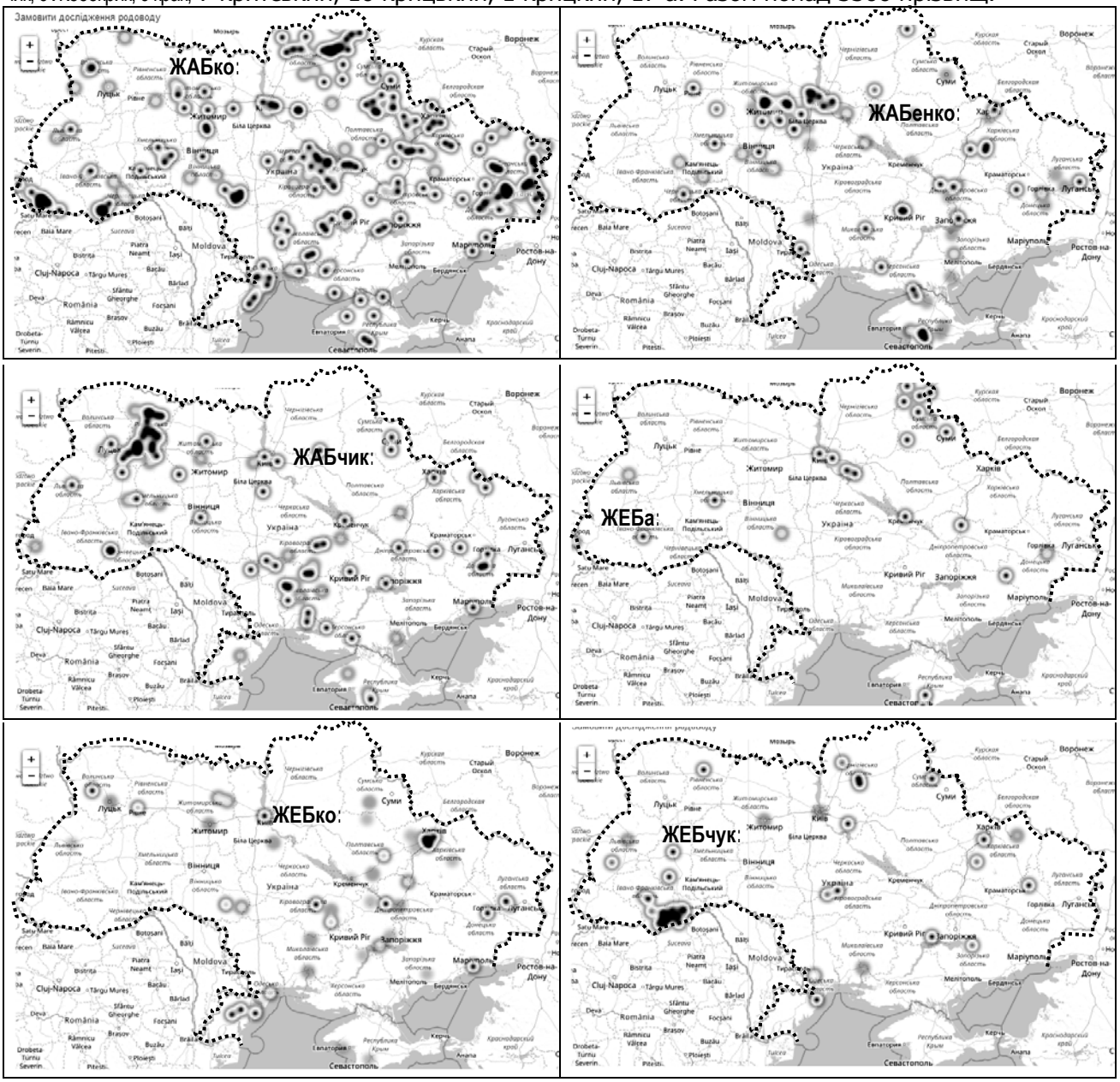

Рис. Ж1. Поширення в Україні 1232 прізвищ античного часу Жабко, 496 – Жабенко, 855 – Жабчик, 115 – Жеба, 277 – Жебко і 336 – Жебчук; разом 3311 українців [ridni.org/karta]

ЖАДко, ЖАДЬко < пахл. **jdwg** 'чаклун'. 119 Жадик, 4 Жадко, 63 дченко==, **1183** Жадько. Див. II. *ЖАДЬКІВКА*.

ЖДАХА < перс. *Aži Dahāka, Aždaha* 'легендарний цар-змій, Дахаг" [MacKenzie]. 43 Ждаха, 12 Ждах.

ЖЕБЕЛЬ < ар. jebel 'гора'. 282 Жебель, 56 енко, 39 юк, 29 ян. 25 єва. 18 єв.

ЖИР < вірм. žir "active, busy, clever" from Parth. *žīr*, Mid. Pers. *zīr*. 926 Жир, 687 ун, **1516** ова, **1173** ов, 890 Жирнова, 607 ов, 392 ко==, 179 ук==, 890 нова, 607 ов, 5 овська, ий; // 154 Жерняк, 6 Жерник, Жернова, ий, ов, 110 ська, ий; // **1340** Жорняк, 1001 ик, ік, Жорноклей, Жорнов, ой, ий, 519 ова, ов, 54 Жорновська. Також у словнику *жирувати, жирки*.

Рис. Ж2. Поширення в Україні 43 прізвищ перського кола Ждаха [ridni.org/karta]

ЖМАЙЛО < арам., гебр. Ізмаїл 'слух Божий'. 571 Жмайло, 28 ик, 52 ова, ов. Пор. оз. ШМАЙЛиха у с. Шкарівка Кв Біла Церква. Див. IV. ІЗМАЙЛО.

ЖМУД < етнонім крус. жмѹдь, укр. *жмудини*, пол. żmudzini, лит. žemaičiai, самоназва žemaitē.

4 Жмудин, 836 Жмуд, 565 Жмудь, 50 Жмудик, 270 Жмуденко, **26** Жмудський, **29** а (*1,12*), 2 Жмудецький, 2 а.

ЖОВНІР < пол. żołnierz 'солдат, воїн', чес. žoldnéř, слц. žoldnier, нім. Söldner. 2321 Жо**вн**ір, 642 енко, 105 ів, 169 ович, 4 евич, 270 ірук, 114 ірчук, 16 ірський, 20 а; // 710 Жовнер, 77 Жовнерук, 189 Жовнерчук, 15 Жовнеренко, 21 Жовнерик, 14 Жовнерчик; // 13 Жо**лн**ір, 5 Жолнірук, 9 Жолніренко, 8 Жолнірчик, 8 Жолнірчук, 1 Жолніревич; // 16 Жолнер, 26 Жолнерук, 49 Жолнерчик, 26 Жолнерук, 48 Жолнерчук, 32 Жолнерович, 8 Жолнеровская, 7 Жолнеровська, 2 Жолнеров.

ЖОЛДАК <чес. žoldák 'найманець'; пол. żołdak, – похідне від žold 'платня найманцю', через нім. Sold з лат. solidus 'назва монети' (букв. "тверда"). 406 Жо**лд**ак, 7 Жолдакова, 8 ов; 496 Жолудак, 323 енко; 7 Жо**вд**ак (Хк.); 1107 Жовтяк, 620 Жовтенко?

ЖОЛДАШ < тюрк. йолдаш 'товариш; супутник'. 6 Жолдаш, 1 шова, 0 шов.

ЖОЛДОШ < мад. zsoldos 'найманець'; див. ЖОЛДАК. 261 Жолдош, 3 ов.

ЖУК < слов. *жук*, відповідник лат., гр. scarabaeus? [Тищенко 2016]. Непояснима масовість прізвища. **32110** Жук, ова, ов, овець, овська, ий, **3069** Жученко, 26 енкова, ов, еня, ек, 32 кевич.

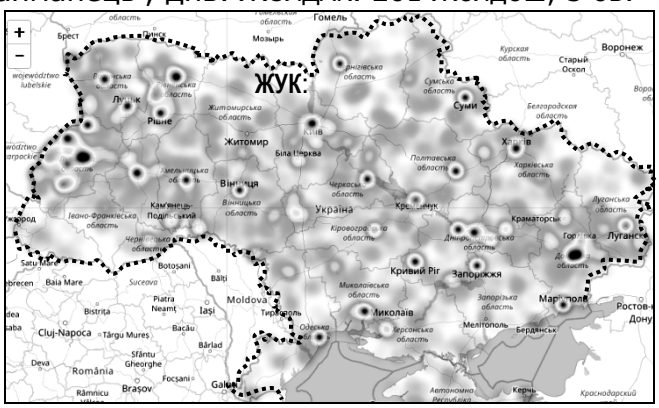

Рис. Ж3. Поширення в Україні 32110 прізвищ Жук [ridni.org/karta]

ЖУПНИК < аварс. *жупа* 'область; соляна копальня'; *жупан* 'намісник кагана'. 693 Жупник, ан, аненко, анина, ин, анова, ов.

З

ЗАБАРА < 1) перс. zavāriš 'пояснення, тлумачення, відчитування, розпізнання' (письмового тексту) [Оранский, 177]; 2) маніх. парф. *zāwar* (written *zʾwr*) "strength, power". Див. топонім *ЗАБАРИ*. **2917** Забара, 104 енко, ило, на, ий, овська, ий.

ЗАБОЛОТний < ?метонімічна вказівка на Норик (область "за Балатоном")? **5968** Заболотна, ий, тня, тній, Заблоцька, ий.

ЗАВАДА < ?ар. *Sawad* 'Дворіччя'. **3073** Завада, ська, ий, овська, ка, 1 чук.

ЗАЄЦЬ, ЗАЇка < ?копт. Саїс, назва міста у Нижньому Єгипті. 730 Заїць, 39 Заїц; **20255** Заєць; **11470** Заїка, Заїченко, Зайченко.

ЗАКОТІЙ, ЗАКІТний < *ар. закат* 'податок на розкіш' (надійна мусульманська реалія). 1 **Закот**= Пл, 196 Закотій (Собич, Шостка, Рівне), 129 а См, Тр, Вн, 23 Закотіна См, 95 ей, 82 юк, 51 енко, 42 **юр**а! Пл, Кг. 9 **Закіт**!= **Км**, Лг, 28 Закітна, 29 ий, 15 ітня, 11 ій, 17 ітнюк; 45 Закатей=, 25 Закатєй=, 33 Закат**юр**а! Разом 831.

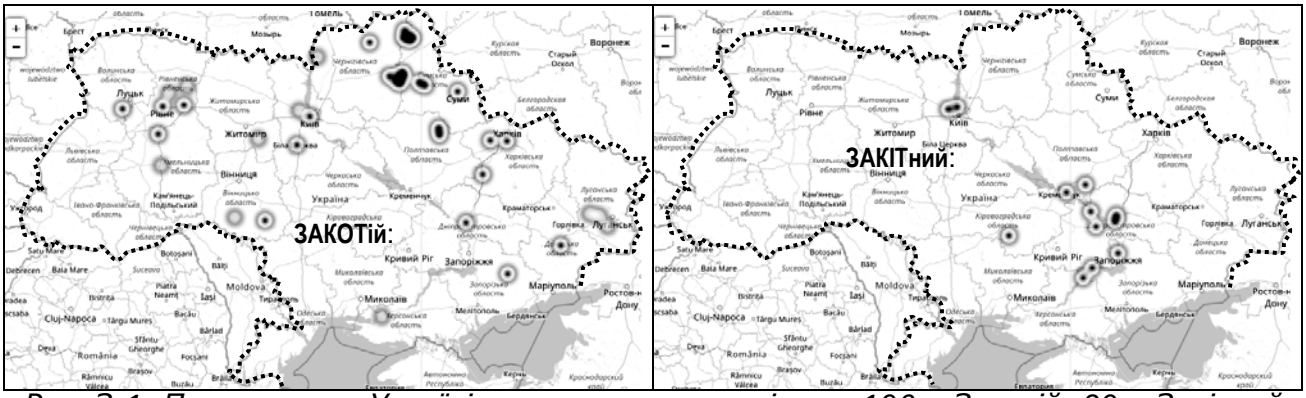

Рис. 3-1. Поширення в Україні мусульманських прізвищ 196 – Закотій, 29 – Закітний [ridni.org/karta] *< ар. закат* 'податок на розкіш' (надійна мусульманська реалія)

*Рис. 3-2. Найпівнічніший в Україні слід джигаду 735 р. Очевидна серійність ознак джигаду: назви ур. **ПОДОЛЬОХ**, р. **АРАП**івка (+ р. П'ЯТна, оз. ШУМовське), с. **АРАП**овичі, ГОРБове, КУДлаївка, ФОРОСТовичі, МИРОНівка, СОБИЧ, ДомотКАНІВ, КОМАНЬ, ФАЇвка, ІВОТ. Значення основ: Фатх Аллах, араби, ар. Quds Єрусалим, Хараші, Мерван, Саффах, domant + каганів, ар. фай 'податок з державних земель', тадж.-ар. ібод 'захисник рабів'. Переконлива наявність тут же р. **РОСАВА** < Русафа (!)*

■ 1 Закот, 7 Закотний Пд, 51 енко тк Лб, 196 Закот**ій** (Собич 38! Шостка 28 {Араповичі, ур. Подольох, р. Росава}, Рівне 12), 10 Закотєй (Шостка 4, См.2); 129 Закота, 95 Закот**ей** (Шостка 47, Собич 21), 82 Закотюк тк Пб, Рв, 42 Закот**ЮР**а; ■ 9 Закіт, 29 Закітний Дп\, 28 Закітна, 15 Закітня, 11 Закітній, 17 нюк; ■ 12 Закатний, 33 Закат**ЮР**а, 45 Закатей, 25 Закат**єй**, 58 Закатов Од., Дц, Лг, Мк, 79 Закатова.

Унаочнення на рис. 3-2, 3-3 розкривають цікавий період місцевої історії – виразний слід історичної присутності спочатку – давніх персів, а потім – арабів, – по сусідству з парфянами й половцями.

Рис. 3-3. Близький контекст ойконімів АРАПовичі Чг, КОВТунове См і прізвищ мусульманського вектора ЗАКОТій, -ей, -єй, ЗАКАТей [ridni.org/ karta]. *Прототипи реплік: етнонім арабів, сколот* самоназва скіфів, ар. *закат* 'податок на розкіш'

Тривалими зв'язками і давньою обізнаністю місцевих людей з перським і арабським світом можна пояснити їхню участь у поході Свенельда у 943 р. на Бердаа у Закавказзі, а потім повернення звідти знову у ці краї: пор. прізв. ШКАЛАБЕРДА.

ЗАЛИВко < ар. salib 'хрест'. 10 ЗАЛИВко, 115 -а, 4 -ська, 91 -ча Пл; 2073 ЗАЛЕВська, 2294 ий, 7 их; 53 ЗАЛІВча. Див. прізв. СЛИВА, топонім *ЗАЛЕВКИ*.

ЗАРВАНська < перс. Zarvan 'божество часу'.

Це виразна і незаперечна ознака пізнього періоду зороастризму, коли в ньому поширилися секти [Тищенко 2012; 2016, 366]. У топонімії України – *Зарван-иця* Тр, Лв, *-ка* Вн, *-ці* Вн, *Заривин-ці* Тр, оз. *Зариван-ки* у Києві [12, 250] та ін.

■ 777 Зарва, 627 Заровна, 535 ний, 57 Заровня; ■ 300 Зарванська, 265 ський №1, 29 Зарваницька, 20 цький, 4 даєв, 2 даєва; ■ 77 Сорва (пн Чг), 1 Зорва (Марганець). Разом 2624 особи.

Рис. З-4. Поширення в Україні 300 прізвищ Зарванська [http://ridni.org/karta] *– імовірних нащадків зарванітів VI-XIII ст.*

ЗБАРазький < м.Збараж. 83 Збаразька, 63 ий, 30 Збараж=, 4 Збараз, 155 Збаращенко, 126 Збаращук.

ЗВАРич < вірм. zawr 'військо'; пор. Man. Parth. *zāwar* (written *z'wr*) "strength, power". **7117** Зварич, 48 ович, 14 евич, 34 енко, 520 ук, 14 евська, 17 ий, 166 щук.

ЗВЯГЕЛЬський < м. Звягель "Новоград-Вл.". 93 Звягельська, 54 ий.

ЗОЗук < сир. zoz 'драхма'. 285 Зозук, 194 юк=! Рв, 11 енко=, 229 Зозулич.

Рис. И1. Поширення в Україні степових прізвищ з формантом -илін: 66 – Колотилін [ridni.org/karta] 'сколот-алан'

И

-ИЛІН- < пахл. **'yl'n** 'іранець'. Прізвища з цим формантом можуть бути пов'язані з іншою групою їх з формантом -УЛІН- (див.). 66 Колотилін; 11 Сашиліна, 9 ін, 2 иленко, 13 Сочиліна, 10 Сочилін. Див. КАПАР, КОПИР.

І

ІВАНИЦЯ < болг. Иваница, гр. Ιβανίτσα, ім'я третього з братів-засновників династії Асенідів Другого болгарського царства. **1256** Іваниця, **2405** Іваник, 129 Іваниченко, 78 ичук, 31 ичева, ев, **4480** ицька, 316 ичко.

ІВАНЧІ < тур. **yabancı** 'чужинець'? Прізвища: 5 ІВАНЧІ (NB незвичний формант), 692 **ІВАНЧА**, **ІВАНЧ**енко **24798** по селах – з пд сх., 8744 **ІВАНЧ**ук зах, 7 **ІВОНЧ**ук, 224 **ІВОНЧ**ак.

Частина географічних назв від основи Іван- також насправді може продовжувати прототип тур. **yabancı** ~ **ІВАНЧІ**! Рв, **ІВАНЧИ-**ці (!), **ІВАНЦІ**; пот. ІВАНЧІвський у с. Кострина Зк Вел. Березний: ^г. ИВАНЧУской; пот. ІВАНЦІв Берег у с. Чепківці Чв Глибока; руч. **ІВАНЧА** на хут. **ІВАНЧА** Чг Сосниця, ІВАНЧани!, ІВАНЧАнка, ІВОНЧЕНці; стр. **ІВАНЧА** п Реуту п Дністра.

ІЗМАЙЛО < арам., гебр. Ізмаїл 'служ Божий'. Див. Жмайло.
17 Ізмайло, 45 Ізмайлович, **1372** ова, 1024 ов, 19 овська, 14 ий.

ІМШАНецький < ?д-арам. MSN' = MSANNĒ, Š'NH = ŚĀNĒ 'ворог' [Nyberg, 6]. 3 Імшанецька Клишки, Сохачі, Бензики; 2 ий Клишки.

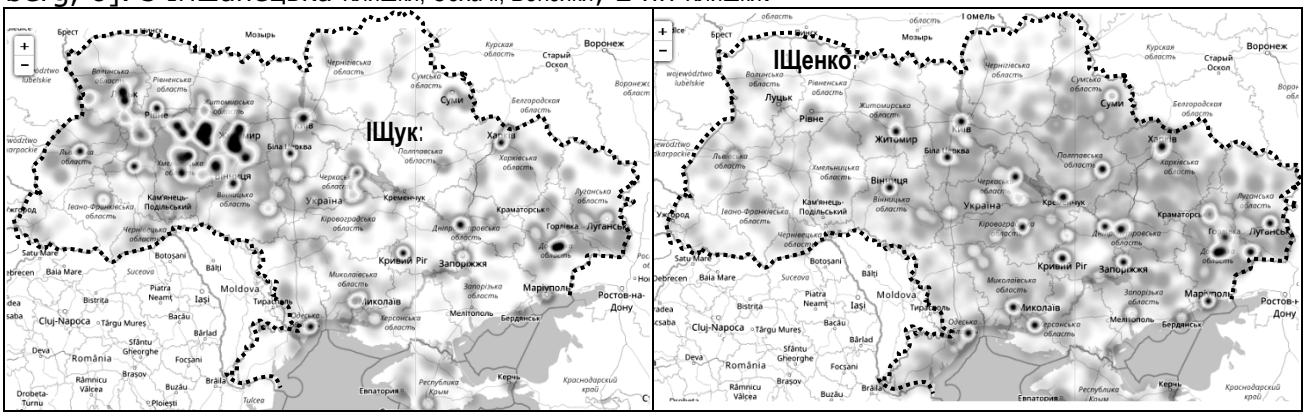

Рис. І1. Поширення в Україні 12474 прізвищ Іщук 'християнин' (послідовник Ісуса) *і 34840 – Іщенко* [ridni.org/karta]

ІЩук < арам. Isho' Iсус. **12474** Іщук; **34840**! **Іщенко** у селах, 11 Іщенкова, 13 Іщукова, 4 Іщутіна; 310 Ішутіна, 104 Ішутко, 32 Ішутенко, 11 Ішутенкова, 7 енков.

Ї

ЇВЖенко < ім'я власне Ївга. 53 Ївженко, 1 ечко.

ЇЖАКевич < ім'я сканд. Yg 'страшний; король' [Партицький, 62].
413 Їжак, 48 Їжакевич, 59 ківський, 74 а, 5 ков, 27 ковський, 24 а, 38 ченко.

Й

ЙОВДІЙ < арам. Овадія (порок Овдій). **1123** Йовдій.

ЙОВенко < ім. вл. Iouin/ яван? **1777** Йовенко, 1 ен. Пор. II. *Йовине*.

ЙОГАНСОН < прізв. українців шведського походження. Johanssen. 12 Йогансон, 1 Йогансен.

ЙОЛТУХівська < полов. князь Єлтук, 1147 р. 161 Йолтухівська.

ЙОНко < гр. **Ἴωνες**, **Ἰωνία** йонійці. 16 **Йон**ець, 124 Йонко, 81 Йонка, 97 Йоненко.

Рис. Й1. Поширення в Україні 1777 прізвищ Йовенко [ridni.org/karta] *– імовірно античного часу*

К

КАГАРлик < 1) м. Кагарлик; 2) тюрк. кангар. 1) 366 Кагарлицька, 279 ий, 46 ликська, 41 ий, 1 Когорлицька Малин Жт; 2) 73 Кагарлик, 17 личенко, 4 Когор**ЛУ**йська, 6 ий (Вилкове), 2 Когорець. Див. II. *Кагарлик*.

КАДИгроб < ар. kadyi + 'arab. 9 Кадиєцький, 7 Кадий, 52 Кадієва, 59 єв №4, 945 Кадигроб, 22 Кади***гров*** 'арав-, 10 а, 106 гріб (околиці Хк.!), 10 гриб, 29 гробова, 29 ов

Пор. групу топонімів *Кадиївці* Хм, *Кадиївка* Дц.

КАЗАР < етнонім хозар. 9 Казар. Див. IV. КОЗАР.

КАКОВка < дєг. qAqAw '**баржа для мандрівок**' [AED, 402]. 25 Каков, 27 Какова, 25 Каковка, 45 Каковський, 43 Каковська, 165; 89 Каковкін, 118 Каковкіна; **67** Каховський, 77 Каховська, 13 Каховская! (**90**) (*1,34*), 61 Кахович, 3 Каховець; //20 Хаков, 19 а // *221.* Див. IV. КОКОВЕНКО.

Рис. К1. Поширення в Україні 945 прізвищ мусульманського вектора Кадигроб, 106 – Кадигріб [ridni.org/karta]

КАЛАБЕРДА < тюрк. кала 'фортеця' + Бердаа. 64 Калаберда. Див. IV. ШКАЛАБЕРДА, КЕЛЕБЕРДА.

КАЛАВРіос < гр. Калавріос 'калабрієць, родом з Калабрії'?

8 Калавр**іос**? (Kalabria!/ гр. kalaurops 'ґерлиґа'), 2 Калавр**ій**, 4 Калавранова, 2 ов.

КАЛАВУР – укр. [калавур] 'караул' з тур. qarawul 'охорона', див. ГАЛАВУР. 42 Калавур (Бучач, Тр., Золотники, Доброполе).

КАЛАГУР < з відомого ще від XI ст. слова укр. [*калугар*] 'чернець' з варіантами *калу́ґер*, *калуго́р*, *калагур*, що походить від гр. καλόγερος 'старець, чернець' (καλός 'гарний' + γέρων 'старець') [ЕСУМ, II, 354; ССУМ, I, 467]. Це грецьке візантійське запозичення через цсл. **калоуґеръ**, **калогеръ** 'тс', поширилося й до інших слов'янських мов: болг. *калуг**е**р*, макед. *калу**ѓ**ер*, сх. *кàлу**ђ**ер*, пол. ст. *kalo**j**er*, *kala**j**or* [там само]" [Тищенко 2006, 216].

90 **Калагур** (**Гречана 20**! Хм ~ за 17 км від с. Калагарівка, Хм.15), 132 Калагурка, 7 Калагуряк (Чв), 56 Калагурський (Лв, ІФ, Рв), 47 а, 122 **Калакура** (у т.ч. в Тр. і Теребовлі); 5 Колігер (Теребовля 5, Тр.1);

пор. 51 ГАЛАГУР, 78 Галагура, 182 Галагуря (пер. Хк); 12 Гологорський, 14 а;

1 Калогурко; 3 Кологорова (Хк.2, Дц), 3 Кологорденко (См., Дц, Лг); // 2 Калогеро**пуло** (Зп., Сев.); // 166 Калугер (Тарасівка Хм, Тр.), 32 Калугар (*Михайлівка* Хм.), 20 ь, 3 **у**, 10 **ян**, 32 **яну**, 1 **еску**, 1 Калугор**ану**, 1 Калугор**яну**.

Видатний ономастичний контекст зберігся під *Са́тановим* Тр. Хоча за середньовічних умов цей топонім не міг сприйматися інакше, ніж у контексті християнських понять, однак факт утримання назви селища до наших днів уперто доводить, що народна традиція не пов'язує Са́танів із прототипом *сатана́:* в Україні досі є, крім *Са́танова*, ще *Са́танівська Слобідка* Хм, *Са́танівка* Хм, *Са́танівка* Чк. Прототип *Са́тана* виглядає попри все половецьким: це ім'я важливого жіночого персонажу нартівського епосу. Але не тільки. З літопису відомий половецький хан Козел Сатанович.

Церква з очевидністю вважала інакше, і це пояснює появу на другому березі Збруча напроти Са́танова села *Калагарівка*, у якому, судячи з назви, оселилися ченці з метою наставити місцевих людей на шлях істини. Для нашої теми істотно, що неподалік від Калагарівки по сей день живуть люди на прізвище *Калагур* (рис. К3): у самому Сатанові, у нп Юринці, Ріпна, Волочиськ, особливо у с. *Гречана* (NB!; 17 км на пн. сх. від с. *Калагарівка*), де 20 осіб досі мають прізвище *Калагур* – і ще 15 у м. Хмельницький (Проскурів).

Рис. К2. Гологори – імовірний район давніх монастирів: на пн. захід від них досі мешкає більшість зі 137 осіб на прізвище Калагурка ⊙ і 103 – Калагурський, -а ▲ [ridni.org/karta]; *таке враження, що вони мусили "якось разом" відступити на захід від наїздів зі степу*

Внаслідок збігу історичних обставин це грецьке запозичення звичайне в румунській мові. На пряму румунську участь у темі калугерів в Україні вказують форманти прізвищ 1 Калугер**еску**, 3 Калугер**у**, 10 Калугер**ян**, 32 Калугер**яну**; 1 Калугор**ану**, 1 Калугор**яну**; у зв'язку з цим варто нагадати, що Петро Могила був етнічний румун (з Молдови). З іншого боку, показове прізвище з грецьким формантом *-пуло* 'син' 2 Калогеро**пуло** (Зп., Сев.).

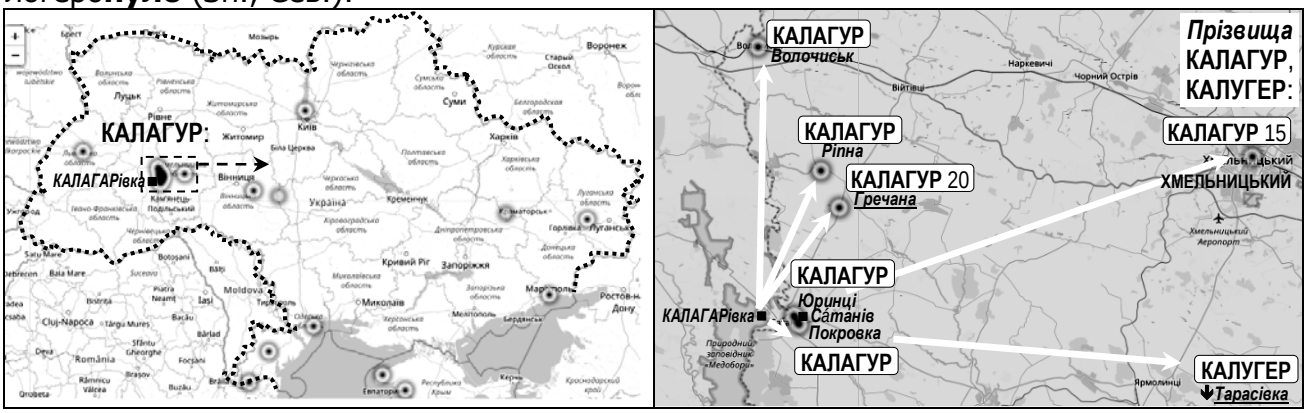

Рис. К3. Поширення в Україні 90 прізвищ християнського кола КАЛАГУР від грецького слова καλόγερος 'старець, чернець'; ономастичний ландшафт на схід від с. КАЛАГАРівка (*основа* [ridni.org/karta])

Ойконім *Калагарівка* зазнав тюркського впливу (вирівнювання голосних немовби за сингармонізмом) явно через тривалий час після того, як це село залишилося без ченців-калогерів, а значення назви було забуто. Див. ГАЛАГУР.

КАЛИНИЧ < гр. καλλινίκος 'переможний'.

30 Калиник, **2836** ич, **5267** иченко, **2842** юк, 46 Калинець.

КАЛОЯН < гр. καλος гарний + Іоан; грецьке ім'я Іваниці.

46 Калоян, 8 Калоянов, 11 ова, 17 Калояніді, 6 Калоянць. Див. ІВАНИЦЯ.

КАМУЛА < кельт. cwmwl 'хмара'.

1! Камула. Див. II. статтю про назву г. КАМУЛА у Гологорах і тут рис. К1.

КАПАЙ < ар. Кафа. 37 Капай, 1 Капан.

КАПАР, КАПИР < перс. ґабр 'утікач-зороастрієць'. У топонімії – *Копирів кінець*, у словнику – *капарити*, *капарний*, *капарно*, *звести на капар*; *капирі* [Грінченко, II, 217]. Під час студій виявлені несподівано численні прізвища *десятків тисяч* нащадків ґабрів в Україні, кількість яких тепер перевищує 200.000:

■ 2 Капар, 49 Капара Чг См; 106 **Капарник**, 210 Капарчук, 43 Капарис, 210 Капарчук, 35 Капар**улін** (пехл. **'yl'n** 'іранець, алан'), 32 улінa, 6 Капарушкін, 8 а, 5 Капарунін, 3 уніна; 1 Капар**ськ**а; ■ 135 Кабар, 1 Кабара, 141 чук, 6 ова, 4 ов, 72 овська, 69 ий, 73 **КабарДІН**а, 68 ін; ■ 1 Гапар, 2 ова, 2 ов; ■ 37 Габар, 20 ець, 42 ак, 11, чук, 66 аєва, 61 аєв; ▲ *67 Капало, 104 Капалб??, 46 ліна, 37 лін, 33 енко, 13 льчик;* ▲ *180 Кабалик, 129 Кабала, 52 іна, 553 юк, 536 ь;* ▲ *5 Гапала=, 72 Гапаляк==;* ▲ *157 Габаль, 56 Габалевич==, 17 ова, 15 ов, 14 ліс, 6 лис; (2092);* ▲ *250 Гавалко=, 432 лешко;*

■ 23 Капер, 3 Капер***сак***, 10 Капера, 3 Каперчук (Чуднів), 79 Каперко, 93 Капериз, 13 Каперіс (Лв, Вн), 15 КаперТЕХа; 4 Капер**ськ**ий, 8 а; ■ 2 Кабер, 59 ник, 18 нік, 32 нюк, 14 на, 10 ний, 9 ська; ■ 563 Габер; ▲ *204 Капелька, 147 ко, 526 люшна, 419 шний, 693 люх зах., 168 Капелюха;* ▲ *12 Кабелка, 10 лко=, 7* ***Кабель****=, 23 льська, 24 ий, 12 лькова, 14 льков, 4 льник, 7 нікова;* ▲ *6 Гапелик, 6 люк, 4 льчук;* ▲ *92 Габел, 149 Габель;* ▲ *22* ***Гавел****=, 17 Гавела=, 156 Гавель, 392 Гавеля, 48 Гавелей; (2549+613=3162);*

■ 1 Капира, 3 ря, 4 о, 4 рка, 40 іна, 29 ін, 5 уля, 4 Капир**улін**а!, 1 ін ІФ.; ■ 28 Кабирова, 5 ов, 3 іна, 7 ін, 1 рус Дп.; (пор. *А що ви капирі, чи запорожці*? [5, II, 217], також р. і кол. с. *Капир-ли-кой*, тепер "Черемисовка" Км Білогорськ [11, 238]); (0 Габир-); ▲ *4 Капилюк, 1 лець, 70 ова, 50 ов, 17 люшна, 4 ий, 9 лусь, 6 льцова, 5 льцов, 1 Капильо-Касьянова, 2 льсевич, 1 льченко;* ▲ *5 Кабильчук, 2 ленко, 4 іна, 5 ін, 4 ецька, 7 ий, 8 кіна, 12 кін, 2 ушка;* ▲ *2 Гапилюк;* ▲ *1 Габиль, 1 льчук, 5 левич;* ▲ *11 Гавилюк, 14 лей; (253);*

■ 2 Капіра, 1 Капіро Пл., 50 Капіря, 10 Капір**улін**а, 10 Капір**улін**, 9 Капір***сака***!, 4 Капірина; ■ 7 Кабір, 1 і Од., 60 Кабірова, 69 іров, 1 кіна Км; ■ 5 Габір, 1 ян; ▲ *1 Капіла Зк, 43 леті, 40 левич, 9 лян, 8 ліст, 2 люшний, 1 шна, 8 ик, 7 ьченко, 1 люн, 3 люх, 5 люха; 128*

■ 30 Капора, 17 ина, 13 ин, 187 іна (Шалигине 48, См. 14, Пл. 13), 158 ін, 1 Капор**улін**!, 4 ик Кв., 10 икова, 4 ович Крамат., 3 ушкіна, 2 ушкін; ■ 2 Каборе; ■ (1768 Габор?), 510 Габорак, 45 Габоряк, 463 Габорець; ▲ *2 Каполрис Золочів, 1 Каполб Чв, 1 Каполовець, 1 игін;* ▲ *1 Каболюк==;* ▲ *2 Гаполь=, 2 Гаполюк=, 6 ляк=, 5 лова, 5 лов, 1 лненко Каїри;* ▲ *6 Габолаєва, 5 лаєв; 18+ 38= 56*

■ 24 Капур, 188! Капура Хм!.., 24 іна, 15 ін, 15 ова. 4 ов, 4 кіна; ■ 14 Кабур, 15 **ган** Пд, 5 ова, 5 Кабуров, 3 кіна, 2 нєєва, 2 нєєві; ■ 217! Габур+, 93 а, 60 ак ІФ, Тр, 19 ець, 13 ич, 11 як; ▲ *263 Капула-, 84 ляк-, 85 ловська Ц, 64 ий, 15 лер, 5 лов, 0 ова;* ▲ *1 Кабул-, 234 ла Ц, 45 лова, 45 лов, 3 лахіна, 14 лашвілі, 2 ладзе, 5 льніков, 0 ва;* ▲ *1 Гапул, 103 Гапула, 6 ло, 3 ляк-, 9 ленко;* ▲ *4 Габула, 7 Габулова, 10 ов, 8 лян, 3 лаєва, 4 лаєв (1024)*

■ 61 Капра, 3 ро, 12 ак, 2 як, **1122**!! Капран+, 199 чук, 43 юк, 68 енко, 378 анова, 267 анов; 2155 ■ 3 Кабра, 8 аль, 51 ель Чг, Дп, 22 иль, 20 іс, 12 іль, 52 о Дп, Чг, 2 анова, 2 аченко, 10 ера??; ■ 581 +!Габрук, + 13 Габраль, 169 **Габрик**!+, 23 ус, 239 усь, (не змішувати з 167 Габрилевич, ильчук, илей, илюк, илян від архаїчної форми основи Габрил- 'Гавриїл, Гаврило'); ■ 2078 Гаврик!; ▲ *1703 Капля пдс, 5337 Каплун село, 934 люк-, 145 люченко Ц-, 80 лич-;* ▲ *11 Каблук;* ▲ *165 Гаплик-, 28 юк, 25 як, 86 евська Хк., 54 ий;* ▲ *61 Габлюк=, 39 ей=, 24 а=, 66 льовська, 54 ий; (7040 + 1772);* ▲ *25 Гавлик, 32 ляк=, 369 люк=;*

■ 20 Копар, 1 рь, 7 рник, 6 ов, 7 рева, 10 рєв, 9 чук; ■ 19 Кобар, 23 рь, 4 ов, 1 ник, 2 **рж**енков, 35 Кобаренко; ■ 1 Габаренко, 4 Габарова, 0 ов, 2 ьова, 3 ева, 1 ев, 3 єв; ▲ *2 Копаль, 144 ленко пдс, 33 льнюк, 37 ліна, 32 лін, 35 ліані, 25 лко;* ▲ *1254 Кобаль-, 1 лик-, 9 люк=;*▲ ***91.201*** *Коваль?!;* ▲ *116 Гопалюк=; 0 Гобал-; 1688;* ▲ *11 Говаль!==;*

(Архаїзми 11 *Говаль*, 6 *Кувальчук* дають підстави сумніватися у позірній ясності основи Коваль: це може бути чергова народна етимологія.)

■ 76 Копер, 75 Копер***сак***, 4 Копер***сака*** ("ґабр-скіф" Мк, Км), 95 **Копер*сако*** ("ґабр-скіф", тут явно звучить кінцевий **ъ** слова *сак-ъ*), 2 санко, 15 Коперський, 18 а, 93 Копернак, 233 Коперльос, 73 Копервас, 18 **Коперник**; ■ 31 Кобер, **2456 Коберник**, 322 Кобернік, 683 Кобернюк, 80 Коберняк, 163 Кобер**ськ**а, 137 ий; ■ 1 Гопер; ■ 22 Гобер, 99 Гобрей, 3 Гобернюк; ■ 375 Коверя, 274 Коверко=, 362 Коверник, 318 КоверДа==, 334 Ковер**Д**юк (NB Ковер**ДИН**а Балка), 541 КоверГа (1754); ■ 269 Говера, 3 ГоверДова, 11 ГоверДівська, 34 ГоверДовський, 32 ка (349); ▲ *191 Копель, 178 лець, 52 льців, 207 льчук, 150 люк, 54 льчак;* ▲ *947* ***Кобель****, 422 лева, 373 лев, 295 лєва, 281 лєв, 11 ляк-, 46 люк-, 353 ляцька, 46 Кобелюк, 208 льчук;* ▲ *17 Гопел****тат****юк, 2 л****кат****юк;* ▲ *12 Гобел, 10 ль, 86 Гобела, 43 як Ц, 20 ко, 18 кова, 13 ков; (832 1369 668 941 221 = 4031)* ▲ *299 Ковель!==;* ▲ *10 Говель!==, 3 еля==, 9 ла, 14 лко, 1 лєв; 336;*

■ 13 Копира, 9 Копирка, 9 Копирко, 9 Копир**юлін**! (**'yl'n**) Лг, Хс, Мк, 8 юліна, 98 Копіріна, 85 ін, 7 Копир***сак***; ■ 2 Кобир, 51 Кобиринка, 4 инко, 7 ниченко, 6 енко, 4 енкова; ■ 32 Ковиріна, 33 ін, 153 виршин, 92 ин (300); ■ 22 Гобир; ■ 6 Говиріна, 4 ін, 1 икова (11); ▲ *3316 Копил, 3661 ова, 2885 ов, 999 лець, 598 льців ІФ, 434 ленко;* ▲ *14* ***Кобил****, 81 ль, 8 ова, 8 ов, 942 льник, 207 лян, 14 лянчук, 10 лянко, 26 лянець, 2476 лянська зх, 1931 ий, 179 линець, 1151 линська, 973 ий, 34 лиця, 15 лицька, 11 лич, 219 люк, 273 Кобилюх-; (6977 3884 1032 1310 4407 1330 1515 = 10861 + 6749 + 2845= 20455);* ▲ *147 Ковиліна, 108 ін, 45 лова, 41 лов;* ▲ *5 Гопила==;* ▲ *4 Гобилецька==, 4 ий; 354 ;*

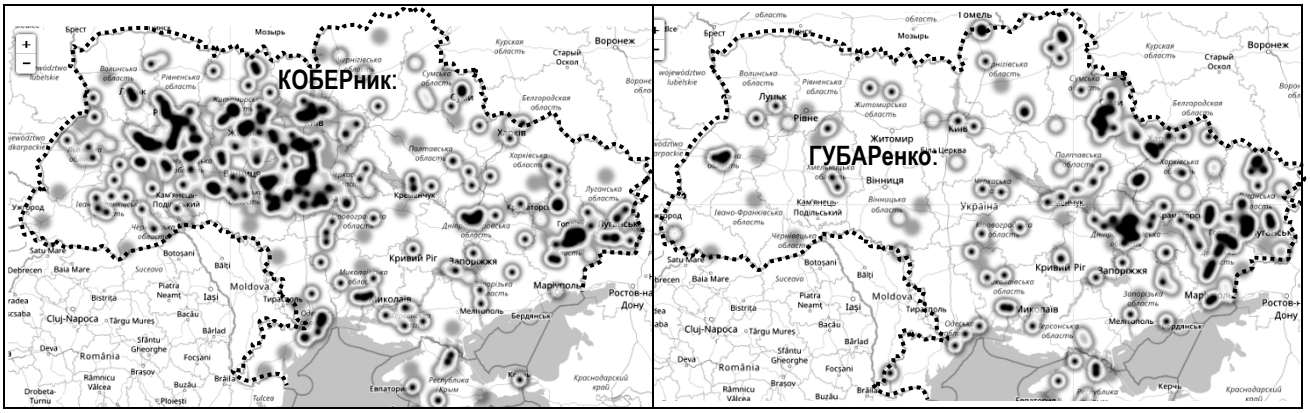

Рис. К4. Поширення в Україні 2456 прізвищ нащадків ґабрів VII-VIII ст. Коберник і 1470 – Губаренко [ridni.org/karta]

■ 5 Копірко, 4 нак!, 1 няк Чв, 1 іна; ■ 2 Кобір, 2 Кобіріна, 2 ін, 4 ніченко Вн, Дц;

■ 116 Копор, 28 Копорх, 8 Копорін, 12 Копор**улін**а! (**'yl'n**), 20 ін, 8 Копору**шк**іна, 7 ін; 149, 1 Копор**ськ**ий, 1 а; ■ 2 Коборова (Коломия), 1 рі Дп.; ■ 1 Гобор, 16 а, 4 ак, 31 ова, 29 ов, 3 ева, 1 аєв; ■ 666 Говор, 84 енко==, 15 чук==, 1236 рова, 955 ов, 2612 рун, 224 рунова, 184 рунов, 2884 уха, 196 ухіна, 226 ухін, 231 ушко, 249 ущенко, 68 ущак, 1 ущака; ▲ *335 Кополовець, 1 овиць Кп, 1 евець, 66 ович, 1 евич, 4 ош Зк, 1 ухин Тр., 1 Кополібов Дц, 1 літова Кв;* ▲ *4 Кобол, 5 лич, 6 лєва, 9 лєв, 7 ловська, 5 ий;* ▲ *1 Гопола, 2 як, 1 ьник, 1 лобова, 7 Гополова, 7 ов;* ▲ *2 Гоболева, 4 єва, 8 єв, 1 ьченко Пл..(8 481 = 489);* ▲ *1 Ковола==!;* ▲ *1 Говолова, 6 олєва, 1 олоцька; 9;*

■ 23 Копрова, 20 ов, 21 ива, 106 овська Лв, 97 овський, 7 овская, 13 Копрушак Зк, 6 сова, 3 сов, 4 шенкова; 300 10 анова, 2 анчук, 1 анчик, 4 анчикова, 2 ов, 3 анчікова, 1 ов; ■ 48 Кобра Пк, 81 рик, 20 рік, 61 ак Чв, Пл, 68 я Кв, Хс, **2311** ин, 89 ина, 583 ін, 318 іна, 296 инчук, 211 инець+, 181 инська, 163 ий, 249 инович+; ■ 4 Коврин, 201 Коврова, 146 ов; ■ 99! Гобрей Пк; ▲ *413 Коплик Лб, 85 ік, 62 лак Лв, 10 ляк, 36 ленко, 3 ленков, 2 лець, 3 левська, 1 ий, 3 еєв Хк;* ▲ *644 Коблик+, 536 юк, 159 ік, 213 ова+, 159 ов, 133 ля, 41 лякова, 35 яков, 3 ян, 2 янова, 3 ов, 134 Коблянська!, 92 ий;* ▲ *17 Гопляк, 2 левський Хк.;* ▲ *123 Гоблик, 12 ляк, 1 ий- Ужг., 0 а; (101 + 618 1180 993 136 = 101 + 2927);* ▲ *6 Ковлик==!;*

■ 477! Купар, 25 ь, 30 єва, 15 єв, 11 ев, 0 енко, 4 енкова. 5 енков; ■ 398 Кубар, 848 рич, 208 рева, 156 ев, 346 єва, 308 єв, 160 енко, 121! Кубар**ськ**ий, 122 Кубар**ськ**а; ■ 1 Гупаренко==; ■ **4668** Губар!, 941 ь+!, 245 ець, **1470** енко+, **1871** єва сел.!, 1520 єв, 893+ ева, 554 ев+, 1 Губар**ськ**ий! Луцьк; ■ 3 Гувар; ▲ *10* ***Купало****, 26 ова, 17 сов, 16 лкіна, 12 кін, 76 льна, 61 ий;* ▲ *49 Кубаль, 29 аля, 65 ська, 59 ий Пб, 4 ченко Лб, 1 чевський Хс., 15 лова, 9 лов, 1 ьова;* ▲ *552 Гупал+, 3084 ло+, 663 люк, 215 ленко, 196 лик пнз, 178 лова, 126 ов Ц, сх;* ▲ *1257 Губаль зх. село, 6 Губалик-, 1 цева, 1 ська; 1002 3747 715 1265 = 5989 + 740 = 6729;* ▲ *6* ***Кувальчук****==, 2 льська, 2 ий, 1 льникова, 15 Кувалова, 4 ов, 41 іна, 32 ін, 164 лДІНа, 153 лДІН, 12 льДІНа, 10 ДІН;* ▲ *1 Гувалюк;*

■ 152! Купер, 3 ра, 3 ська, 3 ий Хм; 161 ■ 74 Кубер**ськ**ий, 85 ська, 26 Куберник, 5 Куберко, 103 рка; ■ 1 Гупер Хк.; ■ 55 Губер**ськ**ий, 53 ська, 191 Губер, 135 ук; ■ 16 Куверкіна, 13 ркін, 3 ріна, 0 рін, 2 рбіна 3 рбін, 2 рова, 3 ров; ■ 16 Гувер; ▲ *6 Купель, 4 льян, 4 льянц, 91 льська, 64 ий, 3 льницька, 0 ий;* ▲ *70 Кубель, 1 Кубеля; (0 Гупел-;)* ▲ *7 Губель, 5 ля, 47 люк; 302;* ▲ *5 Кувелас;* ▲ *18 Гувелякіна, 16 ін;*

■ 283! Купира, 7 иро, 15 ева, 11 ев, 9 єва, 14 ьова, 7 іна; ■ 1! Кубира, 2 я, 2 ко, 3 ський!; ■ 1! Губир; ■ 15 Кувиркова, 6 ков, 2 рченкова Цумань, 3 рзін, 3 рзанов, 2 рзанова; ■ 39 Гувир; ▲ *5 Купило, 4 лова, 3 лов, 2 льська, 3 ий;* ▲ *2 Кубильськая, 1 ий, 2 кіна, 2 кін;* ▲ *1 Гупилко;* ▲ *27 Губило, 20 ляк, 2 ль Кг, Мк, 2 льов, 86 літ; 162;* ▲ *49 Кувила;* ▲ *1 Гувилко==;*

■ 18 Купіра==, 4 ова, 2 ірянов, 1 ір'янов; ■ 18 Кубіря==, 80 рка=; ■ 39 Гувір; ▲ *408 Кувіла;*

■ **1837** Купрій+, 118 ієвич, **3161** ієнко, 852 іна, 681 ін, (Купріян, 1615 іянова, ов), 8 Купро, 8 ова, 4 ов, 7 оніс, 1 вець Лв, 150 овська, 128 ий; ■ 6 Кубрій! ІФ, Хм, **5114** Куб-

рак+! (пор. Кубраки, кове См); ■ 567 Губрій, 411 Губрієнко, 12 Губріенко, 4 Губрік, 1 **Губрім**!, 2 Губріненко Кр., Дп, 13 Губрак; ■ 1 Гуврич==, 1 Гуврій==; ▲ *76 Куплiченко, 21 ліванчук, 18 лінова, 11 лінов, 13 ліна, 8 лін, 16 лівацька, 15 ий;* ▲ *316 Кублій Ц, 4 лічек, 32 ліцька, 26 ий;* ▲ *2 Гуплєв Од.;* ▲ *20 Губль, 4 Гублін, 0 іна, 5 ева, 6 єв, 1 евська, 19 ленко, 2 лер; 178 427 = 605;* ▲ *1 Кувлицька.*

Разом з- ротацизмом **62.615**, з аланським ламбдацизмом **145.654**. УСЬОГО **208.269 нащадків габрів**.

Тобто прізвища з аланським ламбдацизмом мають ще 145 тис. осіб!

КАПЕРСАК < перс. ґабр + сак. У цій групі композитів видатним явищем є з очевидністю модель зі 193 однотипних пізвищ: 3 Капер***сак*** (тобто "ґабр-скіф"), 9 Капір***сака*** См, 7 Копир***сак***, 75 Копер***сак***, 4 Копер***сака*** (Мк, Км), 95 **Копер*сако*** ("ґабр-скіф"): тут явно звучить кінцевий **ъ** слова *сак-ъ* (пор. Вернигор**о** < ъ). Водночас модель доводить тотожність основ Капер-, Капір-; Копир-, Копер-. Див. рис. К5.

За індукцією морфеми -сак могли легше сформуватися 697 прізвищ з формантом -ск- > -ськ-: 1 Капар**ськ**а; 4 Капер**ськ**ий, 8 а, 15 Копер**ськ**ий, 18 а, 163 Кобер**ськ**а, 137 ий, 1 Копор**ськ**ий, 1 а, 121 Кубар**ськ**ий, 122 а; 1 Губар**ськ**ий Луцьк; 55 Губер**ськ**ий, 53 ська. Вказані моделі доводять тотожність основ Капар-, Капер-, Копер-, Кобер-, Копор-, Кубар-, Губар-, Губер-.

Іншою видатною моделлю зі 142 композитами є 32 Капар**улін**а (***'yl'n*** = Ērān 'Іран, земля арійців' [McKenzie]), 35 улін, 4 Капир**улін**а, 1 улін ІФ., 10 Капір**улін**а, 10 ін, 1 Капор**улін**; 8 Копир**юлін**а (***'yl'n***), 9 ін, 12 Копор**улін**а (***'yl'n***), 20 ін (букв. "ґабр-алан" або "ґабр-іранець"). Аналіз цих складних похідних легалізує пережиткові кореневі морфеми київорус. сакъ і *ꙗланъ (***'yl'n***), причому останню – у вже відомій зі студій топонімії формі *Юлин*(ці) / *Улин*(івка). З іншого боку, ця модель свідчить про тотожність основ Капар-, Капир-, Капір-, Капор-; Копир-, Копор-.

Здогад про значення цих морфем пояснює і їхню здатність сполучатися взаємно: 72 Саку<u>лін</u>а+, 56 Сакулін, 10 Сагуліна, 16 Сагулін, 76 Сагуленко, 11 Сашиліна, 9 ін, 2 енко, 13 Сочиліна, 10 Сочилін (пор. у гідронімії України пот. *Яцьк.у́линцева Зворина*! Зк; а також прізвища 11 Яс.**кун**, 9 Ясь.**кун**, 5 Ясь.**кун**.ь). Це відкриває доступ до дальшого осмислення сполук: 66 _Колот.илін+ (гр. *сколот, самоназва скіфів), 4 Петруліна См, Лг, 6 Патруліна (ав. patraya 'доглядати'), 15 **Магуліна**+, 9 Магулін (гр. μάγος; пор. у топонімії яр *Маджу́лин = Маджилин* бас. Деркулу [11, 335]), 277 Мачуліна++, 243 ін, 13 Маджула, 314 Мачу***жак***, 158 ***шак***, 171 Мачуська, 143 ий); 4 Бабуліна! (і с. *Бобулинці* Тр Бучач), 33 Бабуленко, 19 Папуліна!, 17 Папулін (гр. πάππας 'священик, піп'), 3 Маргулін; (не плутати з 103 Ахмадуліна, 41 Ахмадулліна і под. < Аллах). Слід нагадати і про топоніми – гора *Кухулина* Чв (при перс. *кух* 'гора'!), Великі і Малі *Зозулинці* Хм (Красилів), *Зозулине* См (Путивль), *Зозулинці* Вн (Козятин), Вн (Хмільник), Тр (Заліщики) (арам. *зоз* 'драхма'), пот. *Кривý́линець* у с. Широкий Луг Зк Тячів.

Принциповий висновок: судячи з виявлених мовних зв'язків та форми ареалів поширення цих **208 тисяч** прізвищ від основ групи Копир-/ Копил-, вони справді можуть належати нащадкам вихідців з Сасанідського Ірану, і тому масовий вплив авестійської ментальності на формування традиційного світобачення українців далі заперечувати непродуктивно.

Капара; 106 Капарник, 210 Капарчук. Пор. топонім КОПИРІВ КІНЕЦЬ, лексему КАПАРНИЙ.

КАПШУК < каз. қапшық гаманець.

1948 Капшук, 264 Капшученко, **82** Капшуков, **110** Капшукова (*1,34*), 10 Капшутарь ! dar; 882 Гапчук ткм. гапҗык.

КАРАБАН < авест. *карапан* 'чорний маг, чаклун' (противник зороастризму). Вельми ймовірно, що прізвища від основ ***Карапан-/ Карабан-/ Корпан-*** належать нащадкам жерців-ворогів Зороастра (принаймні, краще пояснення невідоме). ■ 1354 Карабан, 471 Карабань, 24 Карабанчук, 666 Карабанова, 508 ов; 67 Карабанович Лв, ІФ!, 3 Карабанець Ніжин, 45 Карабаненко; // ■ 1 **Карапан**, 5 Карапан**жа** Дп, 1 Карапан**джа** Дп; // ■ 36 Коробан, 290 нь, 65 ова, 51 ов; // ■ 1 Коропантіцький (Кременець Тр); // ■ 1829 Корпан, 173 Корпанець (Карпати), 6 Корпанай (Лг, Лв.), 239 Корпанюк, 205 Корпань, 0 енко, 0 ишин, 0 евич; // ■ 135 Карпан, 204 Карпань, 36 Карпанець, 37 Карпанюк, 25 Карпанасюк, 24 Карпанова, 19 Карпанов. Разом **7023** нащадки жерців-ворогів Зороастра. За висновками В.І. Абаєва, частина історичного

становлення зороастризму пройшла тут, у наддніпрянській Скіфії (див. *Абаев В.И.* Скифский быт и реформы Зороастра).

Видатний ономастичний ландшафт виявлено на Сіверщині: тут між р. Обеста і с. Карабани Чг наявне значне скупчення прізвищ Карабан – у нп См – *Глухів*, *Шостка*, *Свеса*, села *Воздвиженське*, *Сороковий Клин*, *Богданка*; нп Чг – *Новгород-Сіверський*, села *Шептаки*, *Кам'янська Слобода*, *Грем'яч*, *Карабани*. Як бачимо, одне прізвище *Карабан* відоме у селі з такою ж назвою – *Карабани* (!). Як виявилося лише завдяки базі даних ridni.org/karta, тут же на Сіверщині є скупчення синхоричних та синхронічних до *Карабанів* прізвищ групи *КОПЕРСАКО* "ґабри-скіфи" з цікавим просторовим розпроділом (рис. К3-2).

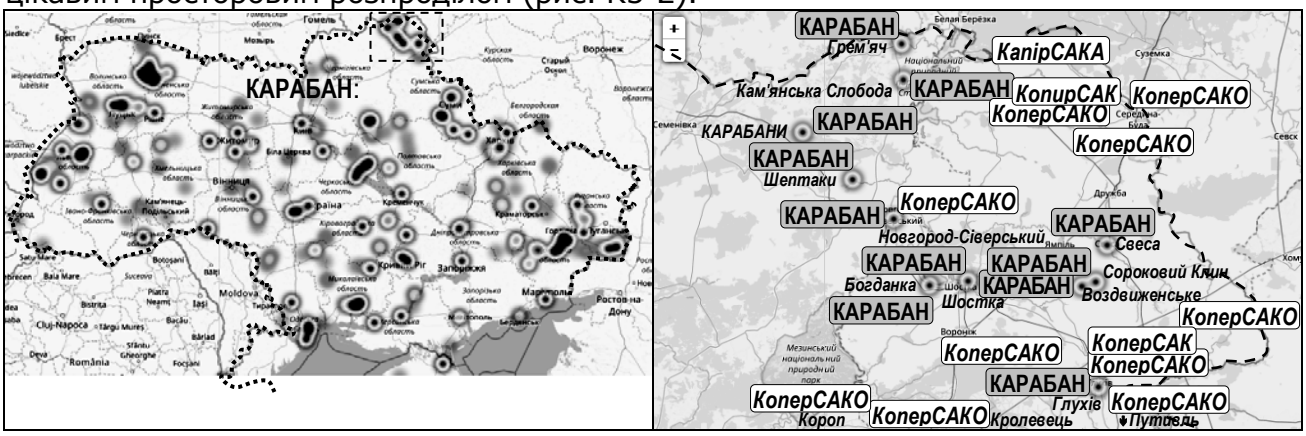

Рис. К5. Поширення в Україні 1354 прізвищ Карабан і синхоричних та синхронічних прізвищ групи Коперсако [ridni.org/karta]

У степу існує ще одне село з однокореневим ім'ям – *Карабанове* Од. Найближчим синхоричним явищем тут є прізвище *Карабанович* лише у м. Кропивницький (кол. Кіровоград); зате 9 осіб Коперсак і 20 (!) Коперсако є в Одесі, 7 Коперсак у Вербовій Вн, також у Вапнярці, Томашполі Вн. Пор. також бол. *Карабанове* у с. Одеради Вл Луцьк, бол. *Карабаниха* у с. Башлики (NB) Вл Ківерці; став *Коропинний* у с. Іванівка Кг Долина [СМГУ, 44, 336]. Див. КОВБАН.

КАРАБУТ < ? КАРАПУТА (див.). 1707 Карабут, 336 а, 148 ова, 136 ов.

КАРАГЕОЗ < тур. karagöz 'чорноокий'. Написання прізвища вказує на румунський епізод минулого цього роду. 26 Карагеоз.

КАРАГЕОРГІЙ < Карагеоргій, букв. 'сильний Георгій' (1762–1817). Наш сучасник принц Сербії Філіп Карагеоргієвич – його праправнук. 103 Карагеоргій (переважно Од, Км, Дп, Зп, Хк, Дц), 14 Карагеор**гі**. Прізвища нащадків людей Карагеоргія. У 1813-1817 рр. Карагеоргій жив у Молдавії NB, готуючись до другого повстання проти османів.

КАРАГЯУР < нар. пристосування від Карагеоргій? 583 Карагяур Дніпр. Лівоб.

КАРАПУТА < церк.-слов. **шкробо́тъ** 'strepitus' (гамір, лемент). Пор. пол. szkrab немовля, дітлах, шмаркач, 'обшарпанець, **гультяй**'; bachor, szczeniak, baraszkuje, basałyk, malec, bisurman, chłopczyk.

– 336 Карабута, 1707 КАРАБУТ, 1 Карабутенко, 3 Карабуд, 12 Карабудін, 15 іна, 148 Карабудова, 136 ов, 120 Шкара**мп**ота < новогр. -μπ- [b]: написання вказує на грецький епізод минулого цього роду.

– 14 Карбут, 2 Карбутова, 0 ов, 2 Карбутовський, 8 а, 3 Карбут**ян**; + 24 Шкарбут, 4 Шкарбутов, 1 ова;

Рис. К6. Поширення в Україні 1707 прізвищ Карабут [ridni.org/karta] *імовірно з церк.-слов.* **шкробо́тъ** *'гамір, лемент'*

– 171 Карапута, 164 Карапуд Лб, 31 Карапутний, 20 Карапутіна, 19 ін; + 264 Шкарапута, 64 Шкарапут, 3 Шкарапутов;

– 12 Карапет?, 297 Карапата, 1397 петян; + 3 Шкарапет, 56 Шкарпет, 115 Шкарпета;

– 44 Кропот, 188 Хропот, 54 Кропотіна, 53 Кропотін, 175 Кропотова, 167 ов; + 593 Шкробот, 170 Шкробут, 302 Шкроб, 305 Шкроба;

– 9 Краб, 1 Крабаль, 2 Крабаджі, 1 Крабась, 4 Крабинець, 4 Крабчук, 3 Крабченко; + 161 Шкраб, 690 Шкраба, 483 Шкрабак, 2 Шкрабляк, 355 Шкрабалюк, 228 **Шкрабій**, 99 Шкраб'юк

– 13 Куроп, 53 Куруп, 3 Куропат, 114 Куропатенко; + 23 Шкуруп, 50 Шкурупа, 12 Шкурупська, 943 Шкуропат, 28 Шкуропатенко, 72 Шкуропадська, 64 ий, 899 **Шкурупій**? (див.), 64 Шкуропатський, 54 а, 77 Шкуропацький, 94 а, 1 Шкуропадна;

– 10 Коропат, 11 Коропатенко, 2 Корпацька; + 1813 Скоропад, 70 Скоропаденко, 163 Скоропадський, 204 а;

– 6 Карпіта, 139 Кирпита, 9 Кирпитнєва, 1 Кирпитов, 1 Кирпитна; + 118 Шкарпіта, 69 Шкарпітко, 19 Шкарпита, 5 Шкарпитко.

КАСАП < ар. qasab 'різник'. 978 Касап, 80 Касапа, 87 Касапенко, 178 Касапчук, 127 ова, 106 ов; 9 Касаб; 222 Кацап, 112 чук, 40 Кацапенко, 112 ова, 97 ов.

КАХОВський < дєг. qAqAw '**баржа для мандрівок**' [AED, 402]. 25 Каков, 27 Какова, 25 Каковка, 45 Каковський, 43 Каковська, 165; 89 Каковкін, 118 Каковкіна; **67** Каховський, 77 Каховська, 13 Каховская! (**90**) (*1,34*), 61 Кахович, 3 Каховець; //20 Хаков, 19 а // *221.* Див. IV. КАКОВКА, КОКОВЕНКО.

КАЧКАР < вірм. хачкар 'кам'яний хрест'. 100 Качкар, 71 ова, 2 Качкаренко=.

КАШПІРович < ім'я власне Каспар? 38 Кашпір, 51 ко, 9 ович, 117 Кашпіровська, 118 ий.

КЕЛЕБЕРДА, див. ойконім КАЛАБЕРДА, прізв. ШКАЛАБЕРДА.

КИЗИМ, див. КІЗИМА.

КИНАХ < арам. kinakh 'самоназва фінікійців'. 1348 Кінах; 4448 Кінаш, 14 Кінашенко, Кінашевський, Кінашева, ев, 552 Кінащук; 39 Кинах, 213 Кинаш; 112 Кінас, 66 Кінасевич.

КИНДЯК < укр. киндяк *'майстер киндів; той, що ходить у киндях'. Див. I. КИНДІ. 25 Киндяк Клишки, Хк, Вн, Кв, Лв; 167 Киндюк, 76 Киндюшенко См.

КИРДАН < лат. Cerdania, область біля Андорри [Тищенко 2015, 314]. 559 Кирдан, 5 -юк, 69 -ь (але існує 262 Кирда, 81 Кирдей, 61 Кирдяк без -н- в основі).

КИРНОС < гр. ἡ Κύρνος 'Корсика' (фінікійська назва).

372 Кирнос, 140 **Кирніс**, 80 Кирносенко, 71 Кирноз, 5 Кирно, 1 Кирносовський, 15 Кирносова, 23 сов; // 637 Кірнос, 272 **Кірніс**, 73 Кірносенко, 68 Кірноз, 151 Кірносов, 171 сова, 1 Кірножицька; // 88 Кернос, 36 **Керніс**, 210 енко, 64 Керноз, 39 Кернога, 26 Керножицька; 24 ес.

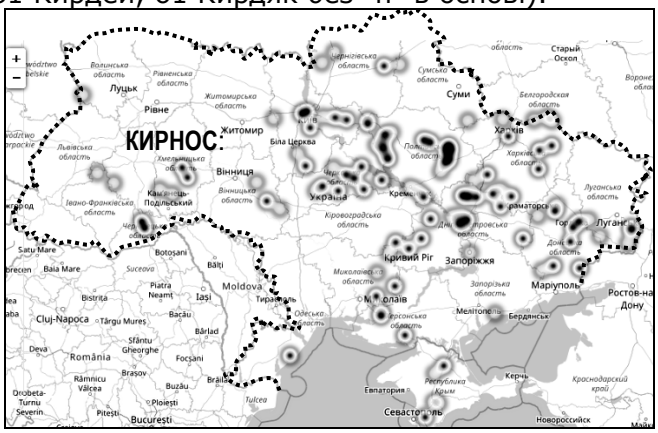

Рис. К7. Розподіл в Україні 372 прізвищ Кирнос [ridni.org/karta] *може вказувати на морський шлях їхньої появи*

КИРПА < вірм. *kerp*- "form, shape, appearance" вигляд, форма from Mid. Pers. *kirb* (cf. Av. *kəhrp*-). **1899** Кирпа, 59 ан, 220 ань, 291 енко, 80 ель.

КИРПАК < вірм. ***krpak*** "shop" (NPers. *korba*, *kolba*, Arabo-Pers. *korbaǰ*, *korbaq*). 9 КИРПАК, 446 Кирпач, 1 а=, 7 ова.

КИРЯК < Кир + Ἰακός 'грек'. 24 Киряк, 94 КирЯХНО!, 145 ячок, 68 ячек, 55 Киряченко, 12 ячук, 77 ова,

Певний час здавалося, що це композит Кир + Яків. Глибше ознайомлення з матеріалами словника П. Шантрена спонукало змінити думку: Кир + Ἰακός 'грек'.

КИСІЛЬ. У 2014-2016 рр. не було сумніву, що прототипом прізвищ і топонімів від основи Кисел-/ Киселі-/ Кисл- було готське ім'я Cisilu – з двома збереженими частинами Cis- та -ilu (пор. II. ҐОТСЬКІ СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ У ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ).

Однак по ознайомленні з пахлавійським матеріалом 2017 р. у світлі нових фактів зроблено інший висновок: *Киселі*, *Кислі* < пахл. **kēsar [*kysl*] Caesar.**

Незвично змінені за звуковим складом у парфянському середовищі ці назви *кесаря* (хоча мовно й не ґотські) мали залишитися у Наддніпрянщині все рівно як слід по ґотських загонах на службі у римському війську. *Киселі* – букв. "кесареві" (пахл. **kysl** 'Caesar', +III/VII). Очевидно, що "Кесареві" краще пояснює масовість таких назв, аніж прототип Cisilu.

Справді, репліки інших ґотських прототипів в Україні поодинокі (*Трахтемирів*, *Говилів*, *Фрумилів*, *Фрунилів*). А от *Киселівок* і *Кислих* чомусь дуже багато. У околицях згадки готських суддів (staua), війська, героїв: • *КИСЕЛів* Чв КІЦмань: **СТАВ**чани, **ЛАШК**івці, ДАВИДівці, ШИПИНці, **КОРОСт**увата; • оз. *КИСЛицьке Озірце* у кол. с. РЖАВець Чг ПриЛУКи: СУХо**СТАВ**ець, ПОДище; • *КИСЛичУВАТе* Дп Нікополь: **ЛОШКАР**івка! пахл. laškar 'військо', БОРИСівка; • *КИСЕЛівка* Пл КОЗельщина: ^**ГОВТ**ва пахл. gwlt 'герой', ПЛАВні; СОЛОНиця ^ГОРБані.

Досить часто в околицях згадані Персія, Парфія, Сасаніди. Таким чином, уявлення про час і середовище появи цих назв не змінилося – це всі ті ж пізньоримські події і ті самі ґоти. Але знайдено краще пояснення масовості назв від основи Кисел-/ Кисл-: очевидно, це слід причетності до кесаревого війська.

9658! Кисіль, **3195** Кисла, **2691** ий, **3016** як, **9747** Кисельова масове у селі, **7667** ов, 875 Кисель, 460 иця, 349 юк, 354 ева. Разом понад **36 тис**.

КИТАЙГОРА < назва КИТАЙ- (можливо, Ктесифон – ар. **Qaṭay**sfūn (قطيسفون), див. II, IV. КИТАЙГОРОД) + пахл. **gōhr** 'рід, родовід'. 258 Китайгора (Пл, Хк, Дц). Пор. 22 КОТИГОРА (8 Котигор**енко**, 105 ошко), 2617 ПІДОПРИГОРА (2996 ПОДОПРИГОРА, 5 Підопригор, 43 Подопригор, 24 Підіпригор, 11 Підіприголов), 16 ПРИГОРА (49 Пригор, 16 **енко**, 26 овська, 21 ий, 1 Пригород, 101 ова, 81 ов, 24 ська, 21 ий), 2832 ВЕРНИГОРА **waranig [*wlnyk*'] greedy** 'скнара' (152 **Верник**, 485 Вернигор, 42 **енко**==, 3 Вернигор**о**), 942 ВЕРШИГОРА (10 ова, 3 ов, 6 як), 142 ЛИСОГОРА (9 **енко**, 149 Лисогір, 2314 гор), 18 ЛІСОГОРА (14 **енко**==, 15 Лісогір, 750 гор), 591 КОПАЙГОРА (62 Копай كافئ Kāffa-i, 81 ло, 21 Копайгор**енко**), 1 **КРАСН**ОГОРА (1 **енко**== ІФ, 17 Красногір==, 122 Красногор=, 10 Красногруд), 67 БІЛОГОР (1 **енко**==, 4 БІЛОГІР==, 262 Білогур, 577ова=, 332 ов, 37049 БілоУС *hus, 356 Білогруд), 730 ЧОРНОГОР (20 Чорногір, 104 ець), 2 КРУТОГОРА (1 Крутогор, 10 Крутогорова, 10 ов, 318 Крутоголов, 306 а, 9 овець, 2 оловов, 7 оловенко, 61 оловий; 652 КрутоУС *hus, 252 КрутоГУЗ=; пор. 1072 Прудиус, 729 Прудивус), 2 САДИГОРА (14 Садогурська, 14 кий), 7 ШЕНДРИГОРенко== (4 Шендрегоренко==, 1 Шендрігоренко Зк), пор. і с. ЩЕДРОГІР Вл.

КИТАЙГОРОД < назва одного з кількох селищ в Україні КИТАЙГОРОД (див.). 11 Китайгород, 180 ська, 131 ський, 8 ських.

КИЯН < гр. **Ὠκεάνη** 'Ніл' (Діодор Сицилійський). Темі присвячено кілька сторінок у книзі 2016 р. ДМІУ. 1672 Киян, 1763 иця, 338 енко, 183 ець, 137 ова, 107 ов, 125 овська, 113 ий. Див. нижче КОЗАЦЬКІ ПРІЗВИЩА МОРСЬКОЇ ТЕМАТИКИ.

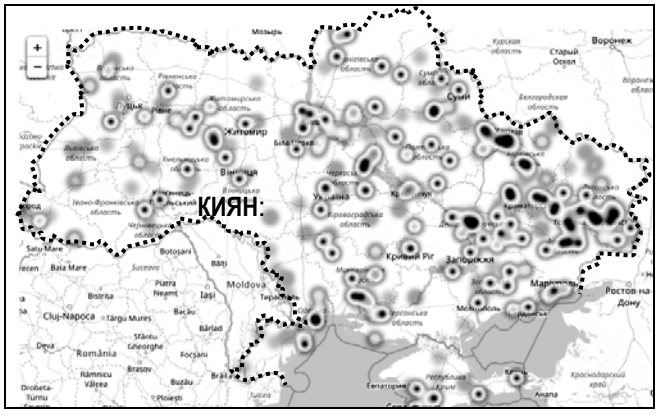

Рис. К8. Поширення в Україні 1672 прізвищ Киян [ridni.org/karta]

КІВШОВАТИЙ < с. Ківшóвата (від Colchis + abad).

2 Ківшоватська, 3 ий, 9 Ківшовацька, 0 ий, зате 16 евацький, 13 Ківшенко.

КІЗИМА < еламс. kizzum 'верхній ярус зіккурату'. Прізвище з прадавніми зв'язками з Дворіччям.

751 Кізима; // 789 Кізім, 499 Кізіма, 111 Кізіменко, 136 Кізімєнко, 122 Кізімова, 113 ов; // **1706** Кизим, **1431** Кизима, 131 Кизимчук, 95 Кизимишин, 377 Кизименко, 41 Кизимов, 42 а; // 49 Кізема.

"Верхній ярус зіккурату мав дві еламські назви: kukunnu (пор. *Хохонів* ІФ, пот. *Хухунчина Зворина* Зк, бол. *Кухунька* Вл, пот. *Кухиня* Лв) і ще kizzum. Існують не лише топоніми, але і українські прізвища Кізима (Кізема, Кизима, Кизим), які часто мають люди зі східними рисами. За 53 роки викладання в університеті автор не раз бачив студентів з таким прізвищем і такими рисами. І коли в публікаціях з еламістики зустрілося слово *kizzum* – саме з прізвищем *Кізим* воно і було співвіднесене. Кізими можуть бути неймовірно далекими нащадками еламської еліти, жерців, які понад 3.000 років тому мали доступ до храмової святині на кіззумі (кукунну) – вершку зіккурату.

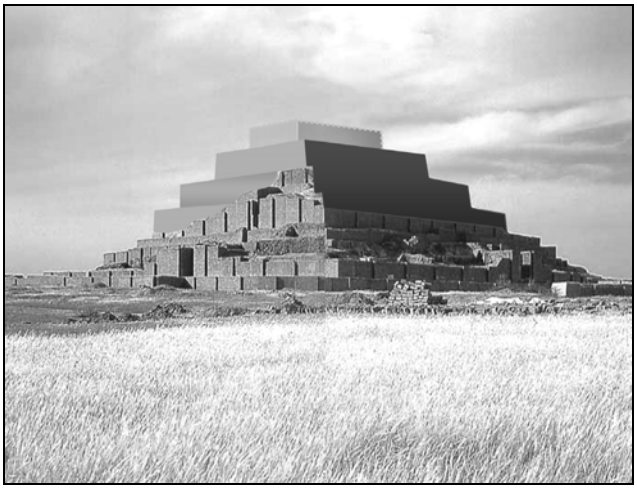

Рис. К9. Розкопаний зіккурат Чоґа-Замбіл (Іран) з реконструкцією автора – верхніх ярусів і кіззума-кукунну

Рис. К10. Завдяки контекстуальній топоніміці (через топоніми Кизими Вн, Хк імовірно, від елам. kizzimu 'священна верхівка зіккурату') стало можливим припустити, що люди на прізвище Кизим, Кизима є далекими нащадками еламської еліти. Тепер або у недавніх поколіннях всі вони – переважно українці або родом з України: вчені, військові, студенти, адміністратори... І ряд – Мінськ, Київ (2), Красний Лиман Дц, Москва – тепер Окланд у Новій Зеландії, Чорнобиль; ІІ ряд – Тирасполь, Луганськ, Полтава, Львів (3); фото з архіву автора (2, 3, 11, 12) та з Інтернету

В такому разі, ім'я свого роду Кізими передають з діда-прадіда немислимо довгий час. Вони забули сенс слова "кіззум" (яке давно вимовляють з И у другому складі на місці іншомовного У) і кілька разів змінили мову. Однак спромоглися зберегти упізнаване звучання самого прізвища як власного історичного маркера [Тищенко 2011а, 20]. Ю. Старостін дійшов висновку, що, очевидно, "еламська мова є «містком» між ностратичною і афроазійською філами, не виключено, що останнім реліктом прадавньої гілки глобальної «євразійської» або «бореальної» родини, яка включала також ностратичну і афроазійську" [Starostin 23]. Див. ІІ. Еламізми.

Несподіваним наслідком тематичного пошуку стало виявлення в Україні також і групи прізвищ від основи Кокун- (див.).

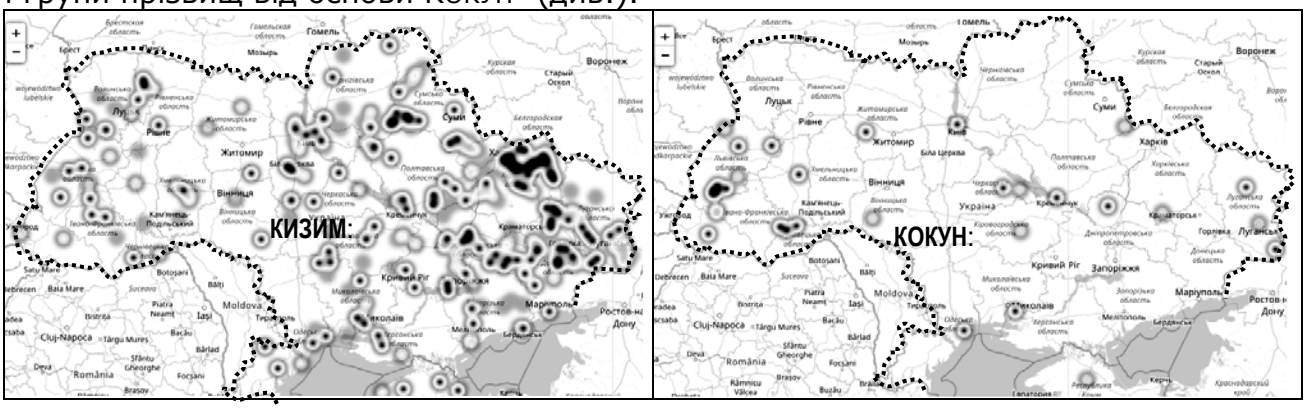

Рис. К11. Розподіл в Україні 1706 прізвищ Кизим і 174 – Кокун [ridni.org/karta] *може вказувати на появу прізвищ з пд. сходу*

КЛЕБАН. Див. Коливан.

КЛОВ < пор. нід. kloof 'розколина, провалля'. 15 Клов (Дц., Маріуп., ІФ.), 13 овська, 13 ий, 2 ая, 32 ій, 452 анич, 422 ак, 38 ата, 37 атий, 15 ич. Разом **1044**. Пор. Кловський узвіз на місці руч. Клов у Києві у глибокому яру (остенсивний доказ).

КЛЮС < укр. у мовленні старців і лірників *клюса* 'церква' (Г. Хоткевич), з гр. екклесіа 'церква'. **1679** Клюс, 13 енко=, 19 евич, 19 ько==, 439 а, 296 ко, 67 ова, 41 ов, 46 овець, 28 овська, 23 ий.

КМЕТЬ < укр. *кметь* "селянин, господар, тямуща людина", з похідними *прикмета*, *прикметник*; рос. ст. *кметь* "селянин, юнак, вояк"; пол. kmieć "хлібороб, багатий господар", чес. ст. kmet "хлібороб, підданець", слц. kmeť "мудрий дід", вл. ст. kmjeć "перший селянин, привідець", сх. *кмèт*, слн. kmet "селянин" [ЕСУМ, ІІ, 472]. **1690** Кметь, 39 т, 436 тюк, 44 тко, 348 тик, 209 ць.

КМИТ < 1) укр. [*кміта*] "спостерігач" (і прізвище Кміта); *кмітливий*, *кмітити* [ЕСУМ, ІІ, 472] (див. Кметь); 2) дєг. 𐤀𐤋𐤊𐤌𐤕 qmyt 'дьоготь, смола'.

Відмінність основ Кмет- і Кмит- і схожість їхніх словотвірних моделей. 28 Кмит, 120 Кмить Лв, См, Хк, 36 ць, 243 Кмита, 35 Кмитко, 180 Кмитюк; 189 Кміт, 956 Кміть Лв, ІФ, Чв, 140 Кміта, 69 Кмітевич, 82 Кмітюк.

КОБЕНКО < вірм. *kapên-kʻ* (plur.) "price" from Mid. Pers. *kābēn* "dowry" (cf. NPers. *kābīn*). 540 Кобенко, 142 Копенко.

КОБИЩук < 1) половец. *кобуз* 'кобза' + *ча* 'прикм. суф.'; 2) сперс. ***kabīz*** (cf NPers. *kavīz* and the Gk. loanword *kapíthē*), звідки вірм. *kapič*, a grain measure, міра зерна. Пор. р. Кобища Пл, с. Кобижча Чг. 161 Кобища, 5 Кобищук, 15 енко, 36 ан, 10 анова, 4 ов, 7 щева, 5 щев, 15 щенко.

КОБЛюк < 1) луж. kubło 'маєтність' з дсл. *kǫblo 'купа, гніздо'; 2) κάπελ-ος 'купець, шинкар'?

– 16 Кобло (Дц.11, Шамраївка Кв 3, Пл.1, Калайтанівка Зп 1), 536 Коблюк, 644 ик, 159 Коблік Д; **213** Коблова, **159** Коблов (*1,34*); 3 Коблян Вл, 16 Кобленко пер. Вн; 12 **Кобленц** Дп.5, Лв.5, Мелітополь 2; 12 **Кобленць**! Дп.7, Хк.4, Керч 1; 133 Кобля, **134** Коблянська, **92** ий, **8** ській (*1,34*), 2 Коблянова, 3 -ов, 15 Кобляк, 41 Коблякова, 35 -ов;

– 14 Кобил, 81 Кобиль, 1 Кобила, 5 Кобиля, 273 Кобилюх №4, 219 Кобилюк, 194 Кобильчук, 251 Кобильчак, 274 **Кобиленко***, 2476 Коб**илян**ська, 1931 Коб**илян**ський, 207 Коб**илян**, 26 Коб**илян**ець, 14 Коб**илян**чук, 10 Коб**илян**ко, 244 Кобиляк, 819 Кобиляцька, 691 Кобиляцький, 942 Коб**ильн**ик, 1151 Коб**илин**ська, 973 Коб**илин**ський, 179 Кобилинець, 53 Кобилець, 5 Кобилец, 617 Кобилецький, 681 -ецька, 34 -иця (*пор. Копиленко);

– 20 Кобел, 947 Кобель, 222 Кобеля, 46 Кобелюк, 89 -юх, 208 -ьчук, 12 Кобельчак, 11 Кобеляк, 353 Кобеляцька, 250 Кобеляцький, 422 Кобелева, 373 Кобелев, 295 Кобелєва, 281 Кобелєв, 29 Коб**елян**, 1 Коб**елян**ко, 75 Коб**елян**ська, 48 Коб**елян**ський, 4 Коб**ели-**

нець, 6 Коб**елин**ська, 2 Коб**елин**ський, 2 Кобелиця, 2 Кобелицький, 2 Кобелицька, 67 Кобелецький, 102 а, 4 Коб**елен**ко, 6 Кобелей, 1 Коб**елян**ко, 186 Коб**ельн**ик, 2 -иця;

– 191 Копель, 207 -чук, 54 -чак, 178 Копелець, 150 Копелюк, 9 Копеленко;

– **3316** Копил, 6 Копиль, 205 Копильчук, **2885** Копилов, **3661** а, 999 Копилець, 598 Копильців, 434 Коп**илен**ко.

КОБРИН < ?*ґабрин (к < ґ).

2311 Кобрин, 66 ь, 296 чук, 249 ович, 211 ець, 181 ська, 163 ий. Пор. топонім КОБРИН Ву.

КОБУТа < 1) ?дбрет. compot 'ділянка землі' з com 'з' + bod 'постійна оселя, домівка' [Тищенко 2008, 255] (припущення застаріло); 2) сперс. **gumbad** [*gwmbt'* | N ~] **dome, fire-temple** – храм вогнян, піретей (к < ґ). Пор. іст. топонім КОБУД = Старокостянтинів Хм, одне з болохівських міст. 354 Кобута, 3 Кобут.

КОБ'ЯК < полов. хан Кобяк. 34 Коб'як, 151 Коб'юк, 49 Ков'ях, 21 Ков'юк.

fight *v.*
1. дөjүш- döyüş-
2. күрес- (küres-)
3. күрөш- (kürösh-)
4. көрәш- (köräsh-)
5. kavga et-
6. уруш- uruş-
7. سوقوشـ (soqush-)
8. кураш- kurash-

Рис. К12. Довідка про слово kavga

КОВБАН < пахл. **karb** [*klp*] **priest hostile to Zoroaster.** 349 Ковбан, 2 Колбан, 208 Ковпан, 69 анець==; 45 Ковбин, 50 Ковпик, 2 Ковпий, 95 Ковпинець=. Див. КАРАБАН.

КОВГАНич < тур. kavga 'бій', перс. гавга гамір.

81 КОВГАнюк, 143 КОВГАнич, 29 ненко==, 12 КОВГАнець, **1286**! КОВГАн, 85 КОВГАнко, 1 КОВГАнь, 56 КОВГАнова, 109 КОВГА.**Р**! (доказ основи ковга-, а не ковган-). Пор. топоніми КОВГА.нівка тур. kavga бій, КУРАШівці! узб. кураш- битися, воювати.

КОВПАК < не (тільки) від тюркського *калпак*, адже те слово само з **kulāf** [*kwl'p̄* | N *kulāh*] **cap, bonnet.**

пахл. **~ak** [*-k'*] | N *~hak*] **little cap; calyx.** **3137** Ковпак, 123 а, 89 Ковпашко, 13 кова, 13 ов, 19 ч, 2 чек, 20 чик, 3 чук, 10 ченко. Пор. торф. *КОВБАЧий* Мох; с. *КЛОБУЧин* Вл Ківерці. ПОР. НАХЗАЦ ДО КНИГИ 2: ІСТОРИЧНІ ПРІЗВИЩА НАВКОЛО КАГАРЛИКА.

КОВТУН < 1) пахл. klt 'ніж'; 2) пахл. **gwlt** 'герой'. **1078** Колтун, 27 Колтунюк, 29 Колтуненко, 80 Колтуцька, 68 ий, 891 Колтунова, 725 ов, 147 Колтунович, 16 Колта; // **37075** Ковтун, 118 Ковтунюк, **3554** Ковтуненко, **1279** Ковтунович, 413 Ковтунець, 639 Ковтунова, 500 ов, 16 Ковтя; // 8 Голта; // 46 Говта; // 6 Гулда!, 3 Гулдя; // 385 Голдун, 856 Голда; // 124 Говдун, 392 Говда, 82 Говдя.

КОДАК < пахл. **ktk** 'будинок, житло, кімната', пазенд. kad(a), новоперс. kad(ah). 674 **Кодак**, 411 Кодаченко, 0 Кодачук, 9 Кодач, 2 Кодачникова, 1 ов, 5 Кодачігов; // 9 **Котак**!, **7027** Котик.

КОДОЛА. У авторському колективі книги про міста і села Київщини вказано і О.С. Кодолу. Прізвище Кодола предок цього роду дістав колись у варязький час, адже слова *кодола* походить з діслі. kaðall (якірний канат).

613 Кодола, 2 Кодоля, 55 Кодолова, 47 ов, 42 Кодоленко. "*Скандинавізми в українському словнику*. Наша мова зберегла [їх] більше..., ніж гадали науковці XIX або XX ст. Зокрема, тепер досліджено такі суспільно значущі "русизми" української мови – тобто скандинавізми – як *щогла*, *стерно*, *ночви*, *жлукто*, *жлуктати*, *здоровий* 'великий', *шкрябати*, *шуфля*, *звитяга*, *бурштин*, *струмок*, *сльота*, *хуга*, *гатка*, *гать*, *пацан*, *боцман*, *ґнот*(*ик*), діал. *гайстер* 'чорногуз', історизми – *варяг*, *витязь*, *гридь*, *ябедник*, *пуд*, *кнут*, *стяг*, *кодола* [45, 285, 359]. Зокрема, ***кодола*** 'якір; якірний канат' – з діслі. kaðall [ЕСУМ, II, 492]; *ночви* – з нор. nǫkkwi 'ночви, човен' (у інших сканд. baad, båt) [Buck, 729] та ін. [Тищенко 2011, 420].

КОЖА < каз. қожа ходжа, хазяїн. 291 Кожа, **1923** Кожан, 155 Кожевник, 83 Кожевнік, **2311** Кожевніков, **1333** Кожедуб?

КОЗАР < етнонім хозар. **4767** Козар, 2 ин, 255 чук, 438 ук, 249 ик, **1565** енко, 682 ь. Пор. прізв. КАЗАР, також І. *КОЗАРЛЮГА*, прізв. IV. КОРЛЮГА.

4767 Козар, **1565** Козаренко, 682 Козарь, 2 Козарин, 249 Козарик, 438 Козарук, 2 Козарог, 14 Козарець, 255 Козарчук, 66 Козарєва, 37 Козарева, 33 Козарєв; // 8 Козор, 1 Козорик, 11 Козоренко, 442 Козорог (осет. **qazajrag** 'раб'), 2 Козорук, 0 чук, 14 Козоріг, 1 Козорич, 20 Козорець; // 80 Козер, 776 Козеренко, 73 Козерук, 25 Козерог, 8 Козеріг, 48 Козерчук, 11 Козерець, 11 Козерева, 0 Козерев, 12 Козерєва, 6 Козерєв; // **5697** Козир, 828 Козирь, **1911** Козирева, **1342** Козирєва, **1255** Козирев, **1079** Козирєв, **1354** Козиренко, 33 Козирук, 38 Козирчук, 33 Козирець.

КОЗАЦЬКІ ПРІЗВИЩА МОРСЬКОЇ ТЕМАТИКИ. **У ПРІЗВИЩАХ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ** помічено **ОЗНАКИ МОРСЬКИХ КОНТАКТІВ З ЄГИПТОМ**. Далі йде опис, аналіз і коментар 125 переважно коптських і грецьких етимологій основ 700 прізвищ з реєстрів козаків 1581, 1638, 1649, 1756 рр. Ці основи мають повні аналоги в топонімії України, незалежно доводячи існування в далекому минулому морських контактів предків носіїв цих прізвищ з греко-римським Єгиптом. Деталізована морська і військова тематика етимонів сполучає досліджений масив імен в єдине лексико-історичне поле. Виявлені у прізвищах козаків масові мовні ознаки досвіду морської плавби підважують міф про кочове середовище походження українського козацтва.

"Ім’я – це найстисліший документ, за яким стоїть не лише життя окремої людини, а й шлях її народу в історії людства" [Непокупний, 568]. Кожен з нас, маючи власне ім’я, водночас є не тільки його носієм: ім'я – маленький фрагмент мови і тому разом з нею є найприкметнішою ознакою народу. "***Мінімальна мовна пам’ятка, яку становить ім’я людини… належить до… опосередкованих джерел, котрі ще потребують осмислення*** (= мовно-історичної інтерпретації. – К.Т.) ***перш ніж увійти до науки про минуле***. Саме цим визначається як культурно-історична цінність зібрання антропонімів у Реєстрі 1649 р., так і найбільша складність їх досліджень – обмаль тексту. Тим-то ***чимало зусиль потребують пошуки різного роду контекстів, через які виявляється внутрішній зміст особової назви***. Як такі виступають, зокрема, назви міст чи територій, найменування народів та власне особові імена, які й засвідчено в антропонімії видатної пам’ятки історії та культури України" [Непокупний, 568]. Відповідальний редактор книги про Реєстр Війська Запорозького 1649 року проф. Ф.П. Шевченко наголошував на його винятковій важливості не лише для української, а й для загальноєвропейської історії та культури і сподівався, що нове видання пам'ятки сприятиме появі подальших студій у царині вітчизняної та світової науки [Шевченко, 16].

Дослідженням Реєстру 1649 р. як пам’ятки української мови у контексті відповідної історичної доби присвячено значну літературу [РВЗ-1649, 574–587]. "Спроба етимологічного словника прізвищевих назв" Реєстру належить Р.І. Осташу [Осташ, 517–567], який залучив до своєї праці максимум доступних мовних контекстів аби зменшити вплив випадкових обставин: "Основне завдання словника — наблизити прізвищеві назви з Реєстру до мовного контексту його доби. Наші етимології здебільшого лінгвістичні. При подальшому вивченні козацьких прізвищевих назв значну роль відіграватимуть також історичні, етнографічні праці про життя та побут козаків і взагалі населення України *того часу*" [Осташ, 517]. Цитата свідчить, наскільки далека була "передова радянська наука" від постановки самого питання про витоки козацтва (і його прізвищ, – таки ж неминуче давніших від *того часу*).

Нижче в разі потреби використано й матеріал з інших козацьких Реєстрів 1581, 1638 і 1756 рр. [РВЗ-1581, РВЗ-1638, РВЗ-1756]. Особливо разюче порівняння Реєстрів 1581 і 1649 рр.: воно залишає враження, що за короткий час у козаків замість переважно відойконіміних утворень, звичайних у старішому реєстрі (*Васько з Черкас*, *Михайло з Канева*, *Стась з Галича*) раптом "знайшлися" прізвища, саме *прізвища з прадавнім мовно-історичним родоводом* (*Митько Кулаженко*, *Кондрат Щербина*, *Якуб Шкода* – пор. копт. **ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ** (108a) A fish, риба; копт. **ⲥⲩⲃⲏⲣ** (388b) To sail on a river or sea; m. Sailing, voyage; плав-ати, -ба; дєг. 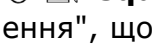 **sqdy** 'плавба, подорож людей'). Тим-то ці прізвища й "потребують осмислення", що ніяк не вписуються у *той* (= козацький) *час*. Судячи з давности мовного матеріалу прізвищ козаків, як і з повторюваности цих дивакува-

тих імен, – більшість їх не є персональними (даними певній особі ad hoc від січового товариства), а успадковані кожним козаком від свого предка.

Як слушно зазначає Р. Осташ, "навіть за тими прізвищевими назвами, які мають апелятивні відповідники в сучасній українській мові (напр., *Драбына*, *Лопата* тощо), можуть критися мотиви називання, які для нас вже втрачені" [Осташ, 517]. Поготів логічно припустити, що принаймні за частиною позірно простих, але логічно суперечливих нібито питомих основ прізвищ можуть стояти пристосування контактної лексики давнішої пори.

Так, наприклад, з відомих топонімічних аналогій ("Верховина" ІФ – раніше *Жаб'є* = місцева вимова *Жеб'є*) випливає висновок, що також і прізвища *Жаба* й *Жеба* можуть бути історично тотожні (пор. *Жаба Ничіпір*, *Жеба Павло* [РВЗ–1756, 365-366]); що більше, *та сама особа* у РВЗ–1756 записана у різних документах як *ЖЕПка Павло* та як *ДЖЕПченко Павло* [РВЗ–1756, 366]; а на с. 359 вказані ще двоє козаків на ім'я *ДЖЕПка Корній*; у РВЗ-1649 є *Жадан ДЖЕПка*. "Підозру" дослідника (чи справді йдеться про *жаб*?) посилюють також дивакуваті сполучення цієї морфеми, як-от *Іван ЖАБОКРЫТский* [РВЗ–1649, 326]. Більшість цих алогізмів дістає пояснення якраз з коптської лексики – в разі прийняття за прототип копт. ⲭⲁⲃ, ⲭⲉⲉⲃⲉ (Crum, 759b) pass by, surpass, reach (подолати, дістатися до місця призначення); escaped (прибульці). З топонімічних студій відомо і про існування с. *Жаб.окрът* у Болгарії (пор. укр. ст. *окрут*, хорв. okrut 'корабель'), назва якого прояснює також і написання основи прізвища укр. *Жабокрыт-*.

Розглянутий далі контекст козацьких прізвищ своєрідний: він складається з виявленого раніше масиву слів з греко-римського Єгипту, які є прототипами численних реплік *у топонімії* України [Тищенко 2016]. Виявлення цього факту дало підставу очікувати існування схожих реплік цієї ж лексики також і в інших групах власних назв, зокрема, у прізвищах. Справді, козацькі прізвища *Рокутко*, *Тетеря*, *Темрученко*, *Чемиренко* з очевидністю схожі на топоніми в Україні *Ракути*, *Чемер* Чг, *Темрюк* Дц, р. *Тетерів* (***споріднені з їхніми прототипами***?). Але з іншого боку, фонетично близькі топоніми знаходимо й на землях далеко за межами України (на кшталт згаданого с. *Жаб.окрът* у Болгарії), – а для названих козацьких прізвищ, – не тільки в Білорусі (*Ракуш-ава*, *Цяцёркі*, *Чамеры* Брэст.) чи Росії (*Рагодино* Тверс., *Ракотино+/* тепер *Ракитино* Волгогр., *Темери* Пск., *Чемерки* Курс.), але й далеко на заході у Німеччині: нп Raguth, Teter-ow, Temr-itz = влуж. Čemier-cy. Величезний ареал поширення цих основ чітко вказує на їхнє прадавнє походження і несумірно довшу історію, ніж її відрізок, відомий у одній з країн. Інтуїтивно це, напевно, відчували й цитовані вище упорядники видання Реєстру 1649 р., наголошуючи на його винятковій важливості не лише для української, а й для загальноєвропейської історії та культури.

У чотирьох розглянутих далі групах прізвищ козаків упізнано основи-репліки коптських і грецьких прототипів з такою тематикою: (1) топоніми Єгипту; (2) плавба, мандри, подолання морського шляху; (3) види човнів, їхній ремонт, такелаж, рибальство; (4) військо, зброя, влада.

1. Українські репліки топонімів греко-римського Єгипту. Помітна група козацьких прізвищ привертає увагу тим, що утворена від основ, які *вказують на добру обізнаність (предків) козаків з античними містами Єгипту*. Цим вони нагадують аналогічну групу нещодавно досліджених ойконімів України [Тищенко 2016]. Там головною передумовою досягнення нової якості топонімічного дослідження став словник топонімів Єгипту греко-римського часу Г.Верета [Verreth 2013]. Це сучасний синтез знань про 11 тисяч місцевих назв Єгипту, елементи їхньої етимології та синоніми давніми мовами. Завдяки цій праці за зиму 2016 р. було розшукано більше грецьких і коптських топонімів-прототипів, ніж за всі попередні роки.

Зі статей Г. Верета про Олександрію Єгипетську та про Ракотіс [Verreth 2013, 48, 661] з'ясувалося, що назва ⲢⲀⲔⲞⲦⲈ 𓇋𓂋𓏏𓅱𓐍 була не просто синонімом Олександрії: у джерелах єгипетським демотичним письмом цю назву століттями вживали *виключно для позначення Олександрії Єгипетської* (!) [Verreth, 661]. В. Вициxль пояснює це тим, що заселений коптами Ракотіс був найдавнішим районом Олександрії [Vycichl, 172]. Тут і стає очевидною наукова вартість імен сіл в Україні *Ракути*, *Ракужа* Чг та їхніх численних пристосувань *Рокитне*, *Рогізне*: прототип ⲢⲀⲔⲞⲦⲈ дав їм часову прив'язку і окреслив дальші терени застосування методу топонімічного контексту.

Тепер можна зробити аналогічні висновки і щодо антропонімів:

1. Копт. **ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ**, гр. Ῥακότις 'Ракотіс' (м. Олександрія Єгипетська) [Verreth, 661] ➢ ОСТАП **РОКУТ**ко!, козак РОКИТа, Децко РОКИТянец, Яцко РОКИТченко, Іван РОКИТний, Дмитро РОКИТенський, Костя РОКИТенко; (пор. нп РАКУТи Чг, Рокитне);

2. Копт. **ⲗⲁⲕⲁⲧ** [lakati] 'Ракотіс' (синонім назви rakote у фаюмському діалекті) (F) [Vycihl, 172] ➢ Гарасим **ЛАКОТ**енко, Прокоп **ЛАКУТ**енко; Филон ЛОКОТ, Лесько ЛОКОТь, Юско ЛОКАЦкий; (пор. нп Локотки См, Локутки Вл, Локітка ІФ, Локіть Зк);

3. Копт. **ⲣⲁⲕⲟⲧ** [rakoðe], гр. Ῥακότις (синоніми назви **ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ**) [Vycihl, 172] ➢ Ониско РОГОЖЕнко, Клим РОГОЗ, сотник Демид РОГОЗА, Євхим РОГОЗовец, Юско РОГОЗянский; підскарбій **РАКУШ**ка-Романовський; (пор. нп **РАКУЖ**а Чг, Рогізне).

Грецькі варіанти ім'я сусіднього до Ракотіса–Олександрії міста *Κάνοπ* (гр. Κάνωπος, Κάνωβος, лат. Canopus) на Канопському гирлі Нілу (Kanobikon Stoma) стали прототипами реплік в Україні *Конопківка* Тр, *Конопниця* Лв (пор. *Конопница* у Македонії), р. *Коноп'ЯНиця* Кв: останній гідронім пояснює еволюцію основи *Κάнопj- > Конопл-* у часи появи слов'янського "L epentheticum" після губних приголосних. До всього, формуванню основи Коно-пля- мав сприяти один з кількох грецьких варіантів вихідного топоніма-прототипу Κανωπιάς [Verreth, 326]. Наголос і звуковий склад форми Κάνωβος дають підстави для пов'язання ойконімів Κάνωβ-ος і *Κάнів* (у 1246 р. записаний як **Canove** [Plan de Carpin, 345]). Отже, також *Конов.ка* Чв, *-иця* Тр, *Кон.ів* Лв, *-ева* Вн, *-еве* Кг, *Канів.ка* Кг, Хм, *-ське* Зп, *-цеве* Хк, *-щина* Чк, Чг, Пл. (В Росії не раз трапляються ойконіми ***Коноб**еево* з бетацизмом.)

4. Гр. Κάνωπος, Κάνωβος, лат. Canopus ➢ Ігнат КОНОВка, Васил **КОНОВ**ченко, Миско КАНАВченко, Андрій КАНЕВченко, Іван КАНЮВец; Стас КОНОПелка, Семен КОНОПленко; Іван КОНОПат [РВЗ-1756]; (пор. нп Конопниця Лв, Коновка Чв; промовиста і аналогія з прізвищем Івана Коновченка з однойменної козацької думи).

За 80 км на півд. схід від Олександрії лежать руїни Наукратіса – історично першої колонії греків у Єгипті (поруч с. Аль-Нікраш). Іншими античними містами у Дельті Нілу були Буто, Саїс, Бусиріс, Сінгор-Гефестій. Усі ці імена стали прототипами козацьких прізвищ:

5. Гр. Ναύ-κρατ.ις > ар. **Al-Niqrash** ➢ Андрій НЕКРА**К**ів, Федор НЕКРА**Ш**, Омелко НЕКРА**Ш**енко, **ОТРУШ**ко НЕКРА**Ч**енко, ХОМа НЕКРАСенко; (пор. нп Некраші Жт, Неграші Кв, пот. Накрасів Тр, ур. Никроші під с. Жупанівка Жт, р. Некраши См);

6. Копт. **ⲃⲟⲩⲧⲟ** 'м. Буто' (місто на пн. заході Дельти) (= дєг. **Pr-W<u>ʒ</u>dyt – <u>D</u>bᶜwt**) ➢ сотник С.Ф. БУТ, Грицко БУТашенко, полковник Степан БУТенко, Павло БУТенченко, Іван БУТик, козак БУТиків, Яков БУТишин, козак БУТів, козак БУТіка, Дем'ян БУТка, Андрус БУТків, сотник І.П. БУТко, Яцко БУТнік, Іван БУТович, козак БУТовський, Данило БУТошенко, Хведор БУТ.**ПЕШТ**ин, ГАРКо БУТченко, Павел БУТок, Андрій БУТчиким; 19-й отаман Семен БУТ [РВЗ-1581]; Ілько БУТ, отаман Онисько БУТ [РВЗ-1638]; (пор. нп СтароБУТове Чг, БУТОва Долина Пл, БУТівці Пл, Хм);

7. Дєг. 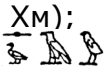 **Hwt-byt** копт. **ⲥⲁⲓ**, гр. **Σαις** ➢ Семен ЗАЄЦ, сотник ОСТАП ЗАЄЦь, Максим ЗАЄЧенко, Миско ЗАЄЧковский; Васко ЗАЇка, Терешко ЗАЇко, Стецко ЗАЇЧка; Онисько ЗАЄЦь [РВЗ-1638]; (пор. нп ЗАЙці);

8. Копт. **ⲡⲟⲩⲥⲓⲣⲓ** 'Бусирис' ➢ Іван ПУЗИРаченко; Данило ПУЗИР [РВЗ-1756, 282]; (пор. нп БОСИРи Тр, ПУЗИРки Вн, Хм);

9. Копт. **ⲥⲩⲛϩⲱⲣ** 'Гефестій' (місто на сході Дельти) ➢ Гришко **СІНҐУР**, полковник Іван ШИНГИРей, Ігнат ШИНҐИРей, Данило -ієнко, Іван -ій, козак ШИНҐІРей, Демид -ієнко, Гаврило -іїв, Данило ШИНҐІРій; Іван ШИНКІРій; Іван ШЕНКЕРенко, Іван ШЕНКЕРий, Андрій ШЕНКЕРієнко; (пор. нп **Сінгури** Жт, Шингаріївка Пл).

Несподівано рясно представлено серед прізвищ козаків назву міста Тетеру в оазі Сіва/ Амона – в часи аль-Ідрісі (XII ст.) воно вже лежало в руїнах [Oman, 22]. Саме ця численність прізвищ зумовлює увагу і до можливого прототипу дєгип. **T-Iteru**

'Ніл'. Також у Східній Пустелі відоме і м. Коркодило (Κορκοδιλώ, Κροκοδιλώ [Verreth, 369]). Північна фортеця Мемфіса за римлян звалася Терсо:

10. Ар. **Tṯrw** 'Тетеру' (місто в оазі Сіва = Сантарія) / дєгип. **T-Iteru** 'Ніл' ➤ Кондрат ТЕТЕРа, Іван ТЕТЕРвак, МОЛОХ (< ар. malah! 'моряк'. – К.Т.) ТЕТЕРенко, Яцко ТЕТЕРич, Курило ТЕТЕРичів, гетьман Павло ТЕТЕРя; Пашко з ТЕТЕРева [РВЗ-1581];

11. Гр. **Κορκοδιλώ** ➤ козак КОРКОДИЛО [РВЗ-1756]; (пор. с. Н. КОРОГОД Кв);

12. Гр. **Τερσω** = копт. ⲦⲈⲢⲤⲰ = **Tersa** → Phylake [north] - T-reset-mehtit-n-Memphis ('The northern fortress of Memphis') - Tersa [Verreth, 584] ➤ Феско **ТЕРЕС**кович, Манко **ТЕРЕС**ченко; Семен **ТЕРЕШ**енко, Нестор ТЕРЕЩенко.

За Діодором Сицилійським, у його час старою назвою *Нілу* була Ὠκεάνη (жіночого роду; NB не те саме, що Ὠκεανηός 'океан'). Як виглядає, це і є справжній прототип численних назв від основи *Киян-*, як і апелятива ***киянка***, – сам предмет вживають при **конопа**тці (< **Κάνωπ**ος) морських човнів. Діагностично істотно, що тільки українська (= справжня місцева) мовна традиція єдина не повелася на спокусу катойконімних утворень на зразок "Ки**їв** > *ки**їв**-ці, *ки**єв**-ичі, *ки**їв**'яни", впевнено зберігши форму *кияни* – яка *не є похідною від Київ* (!).

13. Гр. **Ὠκεάνη** 'Ніл' (Діодор) ➤ Іван КИЯН, Федор КИЯН, Матвій КИЯНенко, Семен КИЯНица, Боґдан КИЯНица, Іван КИЯНица (3), Матвій КИЯНица, Ігнат КИЯНица, Дмитер КИЯНица, Корній КИЯНица, Гришко КИЯНица, Тарас КИЯНица, Миско КІЯНица; сотник І. КИЯНиця, Євхим КИЯНиченко, Юрко КИЯНський, сотник Євхим КИЯНченко, Каленик КИЯНченко, Логвин КИЯНченко, Павел КИЯНченко, Курило КИЯНченко, Гаврило КИЯНченко, Ігнат КИЯНченко, Павел КІЯНченко; Іван КИЄНко, Андрій КИЄНица, Євтух КИЄНченко; КИЯН (2), КИЯНиця (17), КИЯНИЧин (3), КИЯНця [РВЗ-1756, 379]; сотник Євхим КИЯНченко Збор.; Гришко КИЯНин, Йосько Добрило КИЯНин, Мартин КИЯНин, ХОМа КИЯНин, ХОМа ЧОРНий КИЯНин [РВЗ-1581]; (пор. нп КИЯНці См, р. КИЯНка у Києві; також укр. ***киянка***).

Натомість ці прізвища досконало відповідають ***билинним формам*** назви міста Києва – *Кіяновъ*, *Кіянов(ъ)градъ*, ***Окіяновъ*** (пор. "*по городу по Кіянову*" і "*по городу да **Окіянову***"; Рожанецкий, 44) [СЛН, 78]. Звідси ж, гадають, походить і назва Києва у скандинавів – давньоісланд. (від *кыіане*) **Kænu**gardr [СЛН, 78]. А першопричиною є все та ж морська плавба до Єгипту: її учасники так захопилися нею на віки, що й не помітили, звідки узялася назва-репліка осідку тих "океанців" над Дніпром. За виявлених обставин *кияни* – ніяк не вторинний "катойконім" **від** *Київ*, як наполягає академічне видання [РВЗ-1649, 519]. Коли вже конче треба "ката-", то *кияни* – "катагідронім" від р. *Кияна* на Подолі з прототипу **Ὠκεάνη** 'Ніл', а ойконіму *Київ* залишається та роль, на яку він тільки й може претендувати зі своїм сумнівно-літописним "початком" – це рафінована, подвійна (бо похідна!) міфологема від вихідної колективної міфологеми Кий.

Крім ойконімів Єгипту і його основного гідроніма **Ὠκεάνη**, серед прототипів виявлено також багатий синонімічний ряд *хоронімів* 'Єгипет':

14. Копт. **ГΥΠΤΙΟС** m. Egypt, the Nile, 'Єгипет, Ніл' ➤ Іван ГУПский, Остап ГУПсченко; Клим **ХОБТ**я, Яцко ХОБОТенко, Данило **ХУПЧ**енко; (пор. р. ГУПЧиця Вн);

15. Копт. **ⳬⲎⲘⲒ**: m. The black land, Egypt; чорна земля, Єгипет ➤ Лукаш ХИМчич, Дмитро -ович, Опанас -ченко; Андрушко ХІМченко; Міско ГИМко, Данило -а [РВЗ-1638]; козак **ГЕМ**алія, Михайло ГАМАЛІя; (пор. нп ХИМчин ІФ, ГАМАЛІївка Лв, См).

Важливою реліктовою формою є ГЕМалія, адже це вказує на високу ймовірність пізнішої переробки прізвища на зрозумілішу основу від ар. hamal 'носій'. Насправді слід може вести до сенсу не "слуга-носій", а "єгиптянин".

16. Аккад. 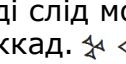 **mi-iṣ-ru** 'Єгипет' ➤ Ілко МОШУРенко; Савка МИШУРенко; (пор. нп МИШУРин Ріг Дп, МИШЕРине Жт, МИШАРівка Вн);

17. Копт. (фаюмс.) **Misl** Єгипет ➤ Іван МИШЛяка, Демид ЗаМИШЛяка [РВЗ-1756, 209, 204]; (пор. ПереМИШЛяни Лв, МИШЛятичі Лв, МИШОЛовка Кв);

18. Дєг. **ṯ3-mri** 'Єгипет' ➤ Лук'ян **ТЕМР**ученко; Роман ТОМУРко; козак ДИМЕРец, Микита ДИМЕРенко; Адам ДЕМЕРец; осавул Дахно ЧАМАРа, Дахно ЧАМАРенко, Дем'ян ЧЕМЕРин, Юско ЧЕМИРенко; Степан ЧЕМЕРИШ, Ярмола ЧЕМЕРИС, Гарпаско ЧЕМЕРИСенко; Тиміш ЧЕМЕРИС [РВЗ-1756, 264]; (пор. нп

Димер Ḳв, Димерка Чг, Димарка Кв, ТУМИР ІФ, ТЕМРюк Дц; у Німеччині Temritz = влуж. Ćemiercy; в Росії ТИМЕРево ^ЧАМЕРево Владим.).

Різнобічно і переконливо представлений також Верхній Єгипет:

19. Дєг. **SmaW** Верхній Єгипет ➢ Павел ШУМАЛо, Прокоп ШУМЕЙко;

20. Дєг. **resyt** 'південь'➢ Васко РЕШОТко, Левко -ників, Ілко -ниченко, Петро -ченко; Семен РЕШУТка, Федор -ко, Максим -ченко; (пор. нп Решуцьк Рв, Решітки Чк);

21. Гр. **Ἄσταπος** (Ástapos) 'Блакитний Ніл' [СКД, 171, 920] ➢ козак ОСТАПец, Курил ОСТАПів, козак ОСТАПовский, Гришко ОСТАПович; Іван ОСТАФієвич Збор.;

22. Гр. **Λύκων Πόλις** 'Ликополь' ➢ Кирик **ЛИХАН**енко, Миско **ЛИХАН**ский; козак **ЛИХОН**іс, Манко **ЛИХОН**осий, Григор **ЛИХОН**ОСенко, Семен ЛИХоГОРський!, Сахно ЛИХОЖВУН, Ярема ЛИХоСАВенко, Яцко ЛИХОУСенко, Іван ЛИХОшава (пор. яр Лихоносів Хк); Андрій ЛИХоКОБИЛский [РВЗ-1756, 225]; (пор. Лихославль РФ);

23. Гр. **Θῆβη** [тéбе] 'м. Фіви / Теби' (Беотія) / Θηβαι 'м. Фіви / Теби' (Єгипет) ➢ **ОТРУШ**ко ТЕБЕченко; (пор. нп ТАБАЇвка Лг, Хк, Чг);

24. Дєг. **Karnak** 'Карнак', храмовий комплекс у Фівах / Тебах ➢ Педор КОРНАЧченко; (пор. с. КОРНАЧівка Хм).

Не лише у топонімії України зберігся слід проміжних етапів морського шляху до Єгипту. Як тепер виявляється, він наявний і в антропонімії козаків:

25. Гр. **Πόντος** = тур. Buntus 'Чорне море' ➢ Федор ПУНТУСенко; Омелян ПУТавец, Іван ПУТИвец, Михайло ПУТИвець, Семен ПУТИВченко; козак БУТОВский; ПУТИЛо з ПУТИвля [РВЗ-1581]; (пор. бол. Пунтусова Вода Пл, став Пундівський Кв, Путивль См, р. Бутивля Лв);

26. Нім. з гр. **Stampol** (XV ст.) 'Стамбул' ➢ Василь ШТИНБУЛенко [РВЗ-1756];

27. Тур. **Çanak-kale** Дарданелли'➢ Петро ЧЕНАКАЛО (Чигирин, Говтва) [РВЗ-1649, 57]; (пор. с. ЧЕНОКАЛівка Пл, хутір ЧИНАКАЛівський Пл Кобеляки [СМГУ, 379]);

28. Гр. **Ἴωνες**, **Ἰωνία** йонійці, Йонія ➢ Паско УЮНник, Феско УЮНченко; (пор. кілька топонімів В'ЮНище);

29. Венец. **Stampalia** 'о. Астюпалея'➢ Микита ШТОМПЕЛь, Іван ШТОНПЕЛь, Мусій ШТОНПЕЛь [РВЗ-1756]; (пор. с. ШТОМПЕЛі і ШТОМПЕЛівка Пл);

30. Гр. **Ἀθήνη** Афіна ➢ Гришко ОТЕНко; (пор. топоніми ОТИНія ІФ, Атинське См);

31. Гр. **Ἰσμήνιος** святина Аполлона у грецьких Фівах ➢ Денис ЯСМЕНко (пор. в Україні р. *ЄСМАНь* См 2, нп *ЦУМАНь* Вл, також у Білорусі с. *ЕСЬМАНоўцы*; в Естонії с. *ИСМЕНКА* – тепер Mehikoorma – біля протоки з Псковського до Чудського озера);

32. Гр. **Κρήτη** 'Крит'➢ Феско КРЕТенко; Степан КРИТскій [РВЗ-1756, 212]; (пор. с. Кретівці Тр);

33. Дєг. **W<u>ȝd</u> wr** «Велика Зелень» 'Егейське море' ➢ Федор ЗЕЛЕНенкий, Димитраш ЗЕЛЕНий, Павло ЗЕЛЕНієнко, Єрема ЗЕЛЕНко, Матвій ЗЕЛЕНово, Михайло ЗЕЛЕнський, Корній ЗЕЛЕНчанко, ЖАДан ЗЕЛЕНченко;

34. Ар. **Dimashq** 'Дамаск'➢ Іван ДЕМЕЩенко; Яким ДЕМЕШКо, Василь ДЕМЕШКо [РВЗ-1756, 272, 209]; (пор. нп Дамаски Пл, Демешківці ІФ, Демешкове Кг).

На дальші морські зв'язки, зокрема з Західним Середземномор'ям однозначно вказують прототипи *Кордоба*, *Керданія*, *Кирнос*, – вони детально вивчені у кн. [Тищенко 2015]. Там показано, що у нас поява історичних реплік цих прототипів має сягати ґотського часу (черняхівська культура):

35. Лат. **Cordoba** Кордова, місто в Іспанії (в античний час Кордоба)➢ Васил КОРДОБ'яченко; (пор. нп КОРДУБАнове Пл, КУРДИБАнівка Тр);

36. Лат. **Cerdania** Керданія, історична область на пн. сході Іспанії ➢ Андрушко КИРДАН, Пашко КИРДАНенко, Михайло КИРДАНко, Мелешко КИРДієнко, козак КИРДій; (пор. нп *Кирдани* Жт, Кв);

37. Дгр. ἡ **Κύρνος** 'Корсика' ➢ Юрко КИРНОС, Єрема КИРНОСавский, Михайло КИРНОСенко, Конон КИРНОСовский. козак КИРНОСівський, Процик КИРНУЗ, козак КИРНУС; Лук'ян КОРНОС, Федор КОРНОС, Федор КОРНОС [РВЗ-1756] (пор. нп *КИРНАСівка* Вн, *КИРНОСове* Лг, Хк).

2. Плавба, мандри, подолання морського шляху. Після цих десятків середземноморських прототипів-топонімів і сотні реплік від них в Україні стає очевидним, що дістатися до тих географічних об'єктів можна було лише морським шляхом. Це підстава для уважнішого пошуку прототипів не лише серед топонімів, а й у коптській і грецькій лексиці греко-римської доби.

У такий спосіб була виявлена друга група прототипів основ козацьких прізвищ: ними стали ті ж лексеми, які свого часу були визнані за ознаки масових контактів з греко-римським Єгиптом, адже зумовили появу їхніх реплік у *топонімічній* системі України [Тищенко 2016]. Справді, поняття "плавба, мандрівка, подолання шляху" виражені у відповідному пласті топонімів засобами коптської, грецької і давньоєгипетської мов. Тепер ці прототипи не лише упізнані у численних козацьких прізвищах-репліках, але *самою своєю семантикою розкривають деталі* тривалих, звичних контактів наших предків зі сходом Середземномор'я – і саме за доби еллінізму.

Конкретні відповідности лексичних прототипів єгипетського вектору і їхніх антропонімів-реплік в Україні видно з таких прикладів слів із значенням плавби:

38. Гр. ко**λυμβ**άω плавати NT ➢ Іван КОЛУБ**айк**а; (пор. с. Колубаївці Хм, Колбаєвичі Лв, прізв. Колупайкорито);

39. Копт. **ϩINI**: (689a); vi. To move (by rowing); vb. refl. To move self (a) forward, toward; (b) Backward, away ➢ Прокоп ГІНбул; (пор. нп ПереГІНське ІФ, ЛюбоХИНи Вл);

40. Дєг. 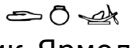 **sqdy** 'плавба, подорож людей' козак ШКУ**Д**ка, Кость ШКУ**Д**ченко, сотник Ярмола ШКО**Д**а, військовий товариш Малик ШКО**Д**енко, Самойло ШКО**Д**ка; Якуб ШКО**Д**а [РВЗ-1581]; (пор. с. Шкодунівка Чк);

41. Копт. **ϣⲃⲏⲣ**: (388b); vi. To sail on a river or sea; m. Sailing, voyage 'плавба' ➢ Дацко ЩИРенко; Бажан ЩЕРбал, Ониско ЩЕРбан, Марко ЩЕРБаненко, Яцко ЩЕРбанко, Юрко ЩЕРбань, військовий товариш ЩЕРБатий, старшина Григорій ЩЕРбина, Мис Щербиненко, Іван ЩЕРбинка, Іван ЩЕРбинович; Кіндрат ЩЕРБина [РВЗ-1581]; Грицько ЩЕРБиненко [РВЗ-1638]; Андрій СЧЕРБа; Васил СЧЕРБан; (пор. нп Щирець Лв, Щирське Кг);

42. Копт. **ϣⲃⲏⲣ** плавба + **ⲃ̲ϣ̲ⲕ** слуга ➢ полковник Б. ЩЕРБАК, Тимош ЩЕРБАЧ, полковник Богдан ЩЕРБАЧенко, Іван ЩЕРБИЧ, Яцко ЩЕРБИЧенко, Роман ЩЕРБАШ, Хведор ЩЕРБИШенко; (пор. нп Щербаки 6 назв, Щербухи Пл);

43. Копт. **ⲭⲁⲃ**, **ⲭⲉⲉⲃⲉ**, **ⲭⲱⲱⲃⲉ** [Crum, **759b** pass by, surpass, reach, (подолати), escaped (прибульці)] ➢ Сень ЖАБенко, Михайло ЖАБка, Іван ЖАБОКРИ**Тс**кий!!, Федор Жабокрицкий, Федор ЖАБОТинский, Грицко ЖАБский; Іван ЖАБченко; (пор. нп Жаб'є+ = "Верховина" ІФ, Жаботин Чк; у Болгарії с. Жабокръ);

44. Дєг. 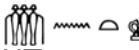 **xnti** 'sail upstream' плисти проти течії ➢ Лесь ХАНДАченко, Іван ХАНТурко; Ярема ХОДолій; Васил ХУДа, Клим -енко, Карп -ик, Наум -иненко, Савка -инський, Яцко -ич, Денис -ко, Дмитро -ненко, ЯРОШ -олієвський, Ілляш -олієнко, Маско -олій; Савка ХУДОТЕНий, Феско ХУДуліїв, Лаврін -ченко, Кузма ХУДЯЧенко; козак ХУДЗяк [РВЗ-1581]; (пор. відновлену назву с. ХАНДоБОКівка$^{+}$ (у 1947-2017 рр. "Першотравневе") Чг Семенівка, ХУДОБОК РФ Іркутс.).

Єдиний аналог до ойконіма *Хандобоківка*$^{+}$ був знайдений через пошуковик атласу Encarta – це с. ХУДО.БОК РФ Іркутс. Як не дивно, навколо тієї сибірської деревні у басейні Братського водосховища на північ від Байкалу у топонімії збереглися цілком упізнавані залишки *античного контексту* (!): {ГАРЕКАЙ, КОНОНово, Александровка}. Збережено і своєрідний антропологічний фенотип місцевих людей.

Завдяки виявленому ойконіму *Худобок* подвійно несподіваним наслідком стала можливість дальшого проникнення до єгипетських реалій в Україні через мікроконтекст "оз. СИНьоБОКове **Sin** + у с. ХУДОліївка Пл СЕМЕНівка". За наявности **xnti** 'плисти проти течії' та ойконімів *Хандобоківка* і *Худобок*, – гідронім СИНьоБОКове можна осмислити як "слуги Саїсу-Сіну" (або "слуги розбійників", див. далі), а ойконім *ХУДоліївка* з факту свого прямого сусідства з ним дістає контекстуальну підставу для утвердження інтерпретації також і в Україні Худо- < Хандо- < **xnti**.

Згодом цей висновок підтверджено. І хоча перейменування 1947 р. наклали заборону на давні ойконіми України ***з живим відтворенням носової*** ("юса") – *ХАНДеліївка*$^{+}$ **xnti** 'sail upstream' Пл Кишеньки = тепер "Вільховатка" і *ХАНДелеївка*$^{+}$ **xnti** 'sail upstream' Дп Юр'івка = тепер "В'язівок", – саме вони і є історичними ключами для розуміння залишених за недоглядом двох назв *ХУДоліївка* 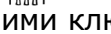 **xnti** (де "юси" вже звучать як "у"):

• *ХАНДеліївка*$^{+}$ **xnti** 'sail upstream' = тепер "Вільхуватка" Пл **КИШЕН**ьки/ **КОБЕЛЯК**и: ^ДЕМенки, ПРОСКУРи; став ТОКАРІв у с. Солошине ^**МОТР**ине!; ГАЙмарівка, **ЖУК**и, БІЛики, ГРЕЧАНи, РЕВУЩине, **ТвердоХЛІБ**и, **СУХ**инівка, СОСНівка, САМАРщина, ГАЙове, Олександрія, **СУХ**е, **ЗЕЛЕН**івка **W3d wr**, ГАНЖівка, ТРОЯНи, **ШЕНГУР**и!; • *ХАНДелеївка*$^{+}$ **xnti** 'sail upstream' = тепер "В'язівок" Дп Юр'івка/ Павлоград: СТОВБине, ВЕРБуватка, **КОХІВ**ка, **ЗЕЛЕН**е, **ШАНДР**івка, РАКове, **ЧЕРН**явщина, САМАРське;

• *ХУДоліївка* **xnti** 'sail upstream' Пл СЕМЕНівка: БІЛики, **ГАЇ**вка ^**ГОРОШ**ине! HwrS:, КРИВенки, БІЛогуби, КУКОБи, ЗАЇчинці, ПУЗИРі!!, МИРони, ПоГРЕБняки, НаГАЙчики, Олександрівка, ВЕРБки, ГЕРАСИМівка, КРАСНе, ШЕПЕЛівка;

• *ХУДоліївка* 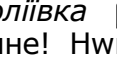 **xnti** 'sail upstream' Чк ЧИГИРин: ^ТРУШівці; ТОПИЛівка, ВЕРБівка, КРАСНосілля, РозСОШинці, **ВЕРШ**аці, БОРОВиця, ЧЕРНече.

Нечувані подробиці забутого історичного досвіду розкрилися з семантики прототипів:

45. Копт. **ⲗⲁⲃⲱ** (137b) - Ship's hauling cable, канат для буксировки човнів ➢ Кость **ЛАБУ**ец, Макар **ЛАБУ**шко, Іван **ЛОБУ**с, ХОДко **ЛОБУ**сченко, Матвій ЛАБОрец; полковник Василь ЛОБОЙКо; Івашко ЛОБас, ЯРОШ ЛОБасенко, Іван ЛОБіс, Лук'ян ЛОБач, Семен ЛОБачевський, Олекса ЛОБаченко, Гаврило ЛОБАЧів, Гринец ЛОБачовский, Петро ЛОБивий, Тимош ЛОБка, ЯРОШ ЛОБко, Миско ЛОБченко, Данко ЛОВаченко, козак ЛОВза, Яцко ЛОВченко, Панас ЛОВ'ятинський; Мойсей з ЛОБУНя [РВЗ-1581]; Іван ЛОБаченко [РВЗ-1638]; (пор. нп Лобойківка Дп, Лобачі Кв, Лобасове Лг);

46. Копт. **ⲗⲈⲃⲁⲚ** (137b) - Ship's hauling cable, канат для буксировки човнів ➢ козак ЛАБУН, Данило ЛАБУНченко, Феско ЛАБУНщенко; козак ЛОБАН, Филон ЛОБАНенко, Іван ЛОБАНь; Андрушко ЛИВЕНців, Іван ЛИБЕНКо, Мина ЛЕВОНенко, Самуйло ЛЕВОНин, посол Марко ЛЕВОНович; Омелко ЛЕВЕНТ, Іван ЛЕВЕНець [РВЗ-1756, 264, 255]; (пор. нп Лобанівка Дц, Хк2, Левентова Тр, Левондівка См);

47. Копт. **ⲢⲒⲂⲎ**, **ⲢⲒⲂⲒ**: (291b); f. Rope with belt (for hauling ship's cable), спеціальний пояс з канатом для буксировки човна ➢ Яхно РИВенко, Опанас РИБенко, Левко РИБоленко, Іван РИБоволів, Антон РИБович; (пор. нп Риботень См, Риботин Чг).

Звідки ж бралися ті канати для бурлаків, які ще й лямку тягли не плечима, а крижами? Виявляється, цілі села й родини виготовляли їх тоді на догоду "гостям з Єгипту" по всій Центральній і Східній Європі (досліджено окремо):

48. Копт. **ϣⲛϣ** (Q), **ϣⲱϣ**, **ϣⲉϣ**⁻: (607a); vi. To twist rope & c; сучити мотузок ➢ Андрій ШИШ, Корнило -а, Федор -енко, IВан -ик, Кузма -ич, Васил -ка, Ониско ШИШленко, Нетреба ШИЩенко, Троцко ШОШенко!, Петро ШУШвалко, ШУШко, Олешко ШУШляда, Іван ШУШМИРенко; (пор. нп ШИШаки Пл 2, -елівка Жт, -кове Лг);

49. Копт. **ϣⲕⲱϯ**: (557a); pl. among weaver's implements; якесь ткальське знаряддя ➢ Демко ШКУТенко, Павло ШКУТа;

50. Копт. **ⲥⲱϧⲓ** - To weave, ткати, плести ➢ Яско СУХай, **ОТРОШ**ко! СУХий, Бакум СУХИленко, полковник Л.І. СУХина, Сидор СУХИненко, Марко СУХИнич, Васил СУХленко, Іван СУХмин, Данило СУХович, Миско СУХовій, Самійло СУХопара, Семен СУШко, Данило СУШлик, Грицко СУЩ, Степан СУЩенко, Федор СУЩик, Леско СУЩченко; Генеральний Бунчужний СОХа; Данило СОХаненко, Тимош СОХАцкий; Лук'ян СУХина, сотник ОСТАП СУХомлин (Зборів); (пор. нп Сухини Хк, Чк, Сущин Тр).

Серед тих, хто плавав, були моряки й мандрівники:

51. Ар. **malah** 'моряк' ➢ ЖДан МАЛАХовский, Гарасим МАЛАШен, Клим МАЛАШенко, козак МАЛАШкович, Васко МАЛАЩенко; сотник Клим МАЛАШенко; (пор. нп Малахівка Жт, Малахове Мк, Хк, Малашівці Тр, Хм);

52. Гр. **βαρίβας**, моряк (човняр або пасажир) ➢ Петро БАРАБАШ, Максим БАРАБАШенко; (пор. нп Барабашівка Пл, См, Хк 2);

53. Копт. **ⲗⲉⲗⲉ**: (141a); vi. To wander about; мандрувати, подорожувати ➢ Ярема ЛЕЛекало, сотник Ничипор ЛЕЛЕт, Костюк ЛЕЛЕтенко, Іван ЛЕЛЕченко, Яско ЛЕЛЕчченко, Климко ЛЕЛЮх, Павел ЛЕЛяченко; Харко ЛЕЛЕк [РВЗ-1756]; (пор. нп Лелеги Пл, Лелів Кв, Лелюки Хк 2, Лелюхівка Пл; також апелятив ***лелека***);

54. Копт. **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ**: (354b); pl. Wanderers, vagrants; блукачі ➢ Дацко СОРОКОТя, Андрушко СОРОКОТЯЖа, Кондрат СОРОКОТЯЖенко (пор. нп Сорокотичі$^{+}$ = Сорокошичі Чг, Сорокотя-га Чк, -ги Кв, -жинці Вн; також апелятив ***сарака***).

У топонімії Європи існує три випадки збережених назв з цією основою (всі три в Україні), але їхнє членування на морфеми залишалося непевним. Арґументом для нього була лише аналогія структури інших моделей з формантом -Яг- '(Св.) Яків' (пор. Дуб'яги 'кораблі Якова', Берест.яги, Бересн.яги < *верес- (копт. **ⲃⲉⲣϣⲟ** 'грішник'), Бідр.яги, Липн.яги, Стовп'яги, Нет.яжине, Розт.яжин):

• *СОРОКОТ.**ЯГИ*** (чи, може, *Сороко.тяги?) **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ** (354b) блукачі + Яків Кв БЦ: став **СУШИН**ський у с. ІВАНівка, БИКова ГРЕБля, **СУХ**оліси, ТАРАСівка, ТРУШки, **ЩЕРБАК**и, ХРАПачі, СКРЕБиші, **ЧЕПИЛ**іївка, **ЧУПИР**а, ШКАРівка, ЯБЛУНівка, АНТОНівка, БАКАЛи, МАТЮШі, ВЕРБова, ОЗЕРна, **ГАЙ**ок, КРАСНе, **ЧЕРКАС**!; • *СОРОКОТ.ЯГА* **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ** Чк ЖАШків: **ТЕТЕР**івка, ТИХий Хутір, Червоний КУТ, Нова ГРЕБля, ШУЛ.ЯКИ!, СКИБин, СОКОЛівка, ОХМАТів, ОЛЕКСАНДРівка, НаГІРна, Конельська ПОПІВка; • *СОРОКОТ.ЯЖИНці* **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ** Вн НеМИРів: ^**КРИК**івці; КУД.ЛАЇ, ДУБовець, ЯСТРУБиха, МУХівці, КОЗаківка, ГУНЬки, ЮРківці, СЕМЕНки, СОРОКоДУБи, БЕРЕЗівка, ОЗЕРо, МОНАСТИРок, ВОРОБІЇвка, ВИШКвіці, БОБЛів.

Сам факт існування прізвища Сорокот-я (Київ, Межирич) став важливим свідченням правильности виділення основи Сорокот-.

Виявляється, ми знаємо це слово зі шкільних років, та хіба що тепер здатні поцінувати факт його утримання у мові І. Франка: "Ти, брате, любиш Русь, // Я ж не люблю, *сарака*! // Ти, брате, патріот, // А я собі собака" [Франко, 163].

Укр. *сарака* 'бідак, харпак' [Франко, 163; Грінченко, IV, 102]: "*Та кувала зозулиця на зеленій руті, та займили на Сімбірки сараки рекрути*" (Головацький); пор. копт. **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ** (354b) pl. Wanderers, vagrants. ЕСУМ наближає це слово до *сироти* і нібито болгарського прототипу – із зрозумілих причин неохопленості коптського матеріалу [ЕСУМ, V, 180]. "У світлі нововідкритих обставин" це виразний і безсумнівний родич копт. **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ** (354b) pl. wanderers, vagrants; voyageurs, pélerins, vagabonds. Тимто вони й бідолахи, що блукають.

ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ – безсумнівна реалія коптського життя. Цим словом позначали мандрівних ченців – на відміну від анахоретів і ченців монастирських. За даними етимологічного словника В. Виціхля, це слово належить до питомої коптської лексики: **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ** (S), **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ** (B) m. 'подорожній, мандрівник, прочанин, бурлака'; арабський відповідник الرحّالين *ar-rahhālin* 'подорожні, кочовики, блукачі' (пор. репліки у назві сіл *Горохолина*, *Горохолин Ліс* ІФ). Існує маніхейський текст **ⲯⲁⲗⲙⲟⲓ ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲱⲛ** 'Псалми прочан'. Коптське слово має словотвірну структуру **ⲥⲁ-ⲣⲁ-ⲕⲟⲧⲉ** 'мандрівник': **ⲥⲁ-** 'людина', **ⲣⲁ-** 'префікс ім'я дії', **ⲕⲟⲧⲉ** / у комп. **ⲕⲱⲧⲉ** 'блукати, гуляти' [Vycichl, 196]. Як підсумовує М. Бланшар, "слово **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ** з деякими відмінностями у написанні зафіксоване у восьми коптських документах, датованих від IV до XIV ст.; воно ж наявне у арабській транскрипції в рукописі XVI ст. ...*Найраніший* текст маніхейський, решта християнські. У п'ятьох з семи християнських текстів **ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ** вжите у чернецьких або церковних контекстах; два з них пов'язують його з мелитянами. Три відомі копто-арабські словнички ототожнюють **ⲥⲁⲣⲁ-ⲕⲱⲧⲉ** з нахлібниками, два з них – з ар. *ar-rahhālin* 'мандрівники, блукачі'; так і в Тріадон. Лише маніхейське ставлення до

ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ однозначно позитивне" [Blanchard 2002, 59]. Після XIV ст. слово ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧⲉ вийшло з ужитку.

Через кілька тижнів по завершенню основної роботи над статтею завдяки пошуковій системі електронного атласу Encarta випадково вдалося виявити, що давня назва с. Сорокошичі Чг Козелець була *Сорокотичі*! Це стало й остаточною апробацією правильности виділення топооснови Сорокот-:

• *СОРОКОТ.ичі*$^{+}$ (остаточно підтверджено поділ на морфеми: **не** *Сороко.тичі) ⲥⲁⲣⲁⲕⲱϯ = *Сорокошичі* [Encarta] Чг Козелець: НАБІЛЬське ^**КОТ**ів, **БІЛ**ики, **ПАРХИМ**ів; **ДИМЕР**ка, дєг. 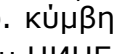 **ṯꜣ-mri** 'Єгипет', **ЧЕМЕР**; р. **ВО́РИЩ**е βᾰρις у с. **БОРС**уків βᾰρις, р. **ЛАБ**ич; **КІПТ**і ⲔⲈⲂⲦⲰ ^**ПЕСОЦ**ьке ܦܫܝܛܬܐ **Peshitta**; о**ПЕНЬК**и, ТАРАСів, **ШАМ**и, **БІЛейк**и, ОЛБин, **КОПАЧ**ів, ШПАКів, **СИР**АЇ, КОРНієве, КРАС.ИЛІВка, ПОЛУЯНів, ОМЕЛЯНів, ГОРБачі, ЛЕМЕШі, **ШАЛ**.**ОЙК**и, **СИВ**ухи, **БОБР**.**УЙК**и βούβαρις + **ойк**.

Оскільки у "Спробі етимологічного словника" Р. Осташа близько 20 статей про прізвища з початковими літерами Сор- випали між с. 559 і 560, – пояснення основи Сорокот- на "докоптських" контекстах не оприлюднене.

3. Види човнів, їх вантаж, ремонт, такелаж, рибальство. Суміжний семантично релевантний пласт відповідностей з лексикою мов єгипетського вектора студій далі поглиблює і підтверджує реальність тих морських контактів, *розкриваючи подробиці та обставини плавби* у поняттях "корабель, човен, барка (саме єгипетська); баржа для подорожей, човновий вантаж; витягти корабель на берег, верф, теслярня; щогла; багор; риба":

55. Гр. βούβαρις, великий човен ➢ Роман БОБИРенко!, Грицко БОБИР; Іван БОБРОЙКо, Пилип БОБРУЙКо; (пор. нп Бобруйки Чг, Бабруйск у Білорусі);

56. Гр. **βᾰ̃ρις** (1), βᾰ̃ριδος великий човен, барка (єгипетська) / або βᾰ̃ρις (2) маєток, вел. укріплений будинок (LXX); топонім у різних областях грецького світу [Chantraine, 165] ➢ Лаврин БОРИС, Іван -авченко, Зосим -енко, Андрусь -еня, Конон -енько, Семен -ик, Бурмака БОРИСович, Тимош БОРИЩенко; Яким БОРак, Іван БОР, козак БОРЕЙКо, козак БОР**ніс**, козак БОР**нос**; Олехвір БАРИШенко, Іван БАРИШовец, Тимош БАРИШПОЛец, Роман БАРИШПОЛський, Іван БАРИШПОЛченко, Юрко БАРИЩенко, Дацко БОРИШполець;

57. Гр. βᾰ̃ρις (1), **βᾰ̃ριδος** великий човен, барка (єгипетська) ➢ Іван БОРДика, Сидор БОРДиченко, Пархом БОРДун, КРЕЧУН БОРДус!, Кондрат БОРЗак, Боґдан БОРЗдяк, Федір БОРЗдячок, Тихно БОРЗенко, Захарка БОРЗий, Карп БОРЗиленко, Андрушко БОРЗяк;

58. Гр. κύμβη вид човна, ⲃINOⲩⲁⲗ ➢ Кузма ЦИНБАЛиста, Ілляш ЦИМБАЛистий; Іван ЦИНБАЛ, Іван ЦИНБАЛенко [РВЗ-1756, 271, 264];

59. Лат. **barca**? ➢ Феско ВОРГун, Васил ВУРГАНенко; Іван ВОРОЖбит, Юско ВОРОЖбитенко, Грицко ВОРОШило, Карп ВОРОШиловский;

60. Дєг. 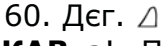 **qAqAw** travelling barge, баржа для подорожей ➢ Іван **КАКАВ**ка!, Павло КАКО, Іван **КАКОВ**ка!; полковник Іван КУКОВський (з Гощі); пор. прізвища поморів у Росії – рос. Коковин, Коковкин;

61. Дєг. 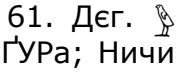 **wxry** 'dockyard, верф' ➢ Дем'ян ВИХОР; Ничипор ВИҐУРа; Ничипор ВИХОР [РВЗ-1756, 211]; Ілляш ВЕҐЕРа, Васко ВЕГЕРенко, Троцина ВЕГЕРенко, Стецко ВЕҐИРа, Семен ВЕҐУРенко;

62. Копт. ⲁⲟⲩⲓⲛ, ⲁⲃⲏⲛ, ⲁⲃⲓⲛ m. (ship's) cargo,човновий вантаж ➢ Іванашко ВИННик, П. ВИННицкий, Андрушко ВИННиченко, ЯРМОЛа ВІННик, Дорош ВІННик;

63. Копт. ϩⲁⲉ pole, mast, щогла /Crum, 635/; ***або*** ϸⲁⲓ (630a) m. Ship's pole, boat-hook, багор / ***або*** ϩⲁⲓ (636b) m. Husband; чоловік ➢ Леско ГАЙник, Роман ГАЙша;

64. Стукр. **жагель** вітрило через пол. **żagiel** з діслов. **sëgl** ➢ Кузма ЖЕГАЛо, Роман ЖИГАЙЛо, Пилип ЖИГАЛенко, Василь ЖИГАЛо, Леско ЖИГАЛченко, БОРИС ЖАГОвЛів, Іван ЖАГОЛченко; (пор. нп Жаглівка Хм, Жигалівка Вн, Жигайли Лв);

65. Копт. ϩⲱⲣϥ, ϩⲉⲣϥ (706a) To run (ship) aground ➢ Васил ОРІСченко, Кондрат ОРИШенко, Максим ОРИЩенко, Кондрат ОРЕШовский, Степан ОРЕХовский; Ян ОРИШовський [РВЗ-1581]; Грицко ГОРОХовський, Курило ГОРОШинський, Логвин ГОРОЩенко, Хвесько -ишин, Іван ХОРОСЧенко, Ілля ХОРОШиленко,

Хил -илович, Іван -**ій**, Антип -ко, Гаврис ХОРОЩенко; (пор. Горохів Вл, Горошки+ "Дзержинськ" Жт)

66. Копт. **ϫOI**, pl. єϫнοϒ: (754a); m. Ship, boat; корабель, човен ➤ Костя ЧУЙ, полковник ЧУЙко, Тимко ЧУЙнів, Ігнат ЧУЙченко, Петро ЧУЄнко; сотник ЧУГУЙ Збор.; (пор. і НеЧУЙ).

Водне середовище представлено у кількох етномовних формах:

67. Гр. **πέλαγος** 'море'➤ Васил ПОЛОЖієнко, полковник Матвій ПОЛОЖний; Антон ПОЛОЗученко;

68. Авест. **gufra** 'глибокий' [Buck, 891] (епітет моря)➤ Дмитро ГУБАР, Купрій ГУБАРенко, Паввло ГУБРин; Опанас КУБАР, Максим КУБРак, Ілко -аків, Васко -аченко;

69. Гр. **γλαύκου** 'морський'➤ полковник Юсиф Глух, Ярема ГЛУШанин, Яцко ГЛУШаница, Андрій ГЛУШаниненко;

70. Копт. **ϣⲁⲧⲥ**: f. Cutting, ditch, канава ➤ Антон ШАТило, Петро ШАЦкий; Фед ШУЦкий; (пор. і нп Шацьк Вл, Шаци Од);

71. Дєг. 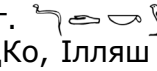 **Ddkw** 'канал, протока' ➤ Васко ДУТка, Данило ДУДКа, козак ДУДКо, Ілляш ДУДУКа, Іван -аленко, Лаврін -ало, Грицко ДУДУЧ, ГАЙко ДУДЧенко;

72. Копт. **ⲓⲟⲣ**: (82a); m. Canal, канал + **ⲓϣⲓ**, **ⲉϣ-**, **ⲁϣ⸗**, **ⲁϣⲓ** (Q) (88a) vt. To hang, suspend, crucify; повісити, розіп'ясти ➤ козак ЮРИШ; Гаврило ЮРАШенко, Тихон ЮРАЩенко;

73. Копт. **ⲙⲛⲣ**: (180a); m. Shore of river, opposite shore or bank; берег річки ➤ козак МИР, Ґриґо МИРа, Юско МИР.**ВОД**енко!!, Андрей МИРенко, Іван МИРненко, Омелко МИРоха, Юско МИРутишин;

74. Копт. **ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ**: (108a); pl. A fish, риба ➤ Яким КУЛАГа, козак КУЛАЖ, Митько КУЛАЖенко, ХУМка! КУЛАЖка, сотник Степан КУЛАКовський, Федко КУЛАКовченко, Богдан КУЛАКовщенко, Микита КУЛАЧок, ЯРЕМа КУЛАЧенко, Тимко КУЛАШ, Пилип КУЛАШенко Іван КУЛЖенко; Захарка КУЛАГа, Олифір КУЛАГа, Васко КУЛАГа [РВЗ-1581]; сотник Яким КУЛАГа Збор.; (пор. і нп Кулажинці Кв, Пл, Кулачин, Кулачківці ІФ, балка Кулажина під с. Лісники Кв);

75. Копт. **ⲧⲉⲃⲧ**: (401b); m. Fish, риба ➤ Юхим ТАВТенко, **ОТРУШ**ко ТЕБЕЧенко.

4. Військо, зброя, влада. Визначальною професійною складовою козацтва була військова справа. То ж не дивно, що численні козацькі прізвища стало можливим інтерпретувати через коптську військову лексику:

76. Копт. **ⲃⲉⲧⲥ** v. **ⲃⲱⲧⲥ** war, війна ➤ Савун БЕЦ; Яков БУЦенко, козак БУЦень, Грицко БУЦиренко, Роман БУЦкий, Гарасим БУЦненко, Васко БУЦовненко, Васил БУЦулан, Васил БУЦулян, козак БУЦура, Ф.А. БУЦький; Іван БУЧак, Микита БУЧаниненко, Педор БУЧенко, Іванец БУЧко, Костюк БУЧненко, Пилип БУЧчук; (пор. нп БЕЦилове Од, БУЦики Тр, -икове См, -инцівка Од, -ин Вл, -ів Лв, -івське Хс, -неве Хм, -ні Вн, Хм, -нів Тр, -ьківка Хк; БУЧа Кв2, -ак Чк, -али Лв, -ач Тр, -ачки ІФ, -ая Хм, -ин Вл, -ине Лв, -ки Жт, Чг, -мани Жт, -ми Лв); (пор. і укр. ***буци*** прізвисько волинян і подолян);

77. Копт. **ⲃⲱⲡⲓ** - To seize, захопити ➤ Роман ЧОП, Пахно ЧОПенко, Іван ЧОПилка, Іван ЧОПілка; Іван Ч**У**П!;

78. Копт. **ⲕⲱⲣϥ**, **ⲕⲉⲣϥ**- (Q) (118a) To bring to naught, cancel, destroy; нищити, руйнувати ➤ Васил КОРПаненко, Гринец КОРОП, Роман КИРПенко, Гапон КИРПиленко; (пор. нп Корпилівка Хм, Короп Чг).

Назви воїна:

79. Копт. **ⲣⲉϥⲃⲱⲧⲥ** m. Warrior; воїн / reFT: m. Giver, fighter, боєць ➤ козак РИБУЧенко, Іван РИБЧинський, Микита РИБЧенко, Демко ХРИБченко, Ониско РИБИТвенко, Матій РИБИТва; Сила РЕВУТ, Корней РЕВУТенко, ЯРЕМа РЕВУЦький, Микита РЕВЧенко, Карпец РЕВЧеня, Ничипор РЕВ'ЯЧенко;

80. Копт. **ⲙⲁⲧⲟⲓ**, sg as pl.: (190b); m. Soldier, солдат ➤ козак МАТЕЄнко, Леско МАТІЄнко, сотник МАТІЯш, Іван МАТТІй, Роман МАТус;

81. Копт. з гебр. **ⲥⲉⲃⲁ** (Heb); m. Solider, воїн + гр. NT φόρον = forum ➤ Лук'ян СИВоВОРОНа; (пор. пол. ŚLEPoWRONy);

82. Копт. **ϹЄВ**: m. Knowing, cunning person; досвідчений / копт. з гебр. ϲєⲃⲁ, pl. ϲєⲃⲁⲱⲑ: (Heb); m. Solider, воїн ➤ Семен СЕБтий; Лук'ян **СЕВ**ченко!;

83. Копт. **ЄⲢⲘⲀⲦⲞⲒ**: To become soldier, стати солдатом ➤ Яким РИМЧенко;

Військовий загін:

84. Копт. **ⲰⲫⲎⲢ** (553a) m. Friend, comrade; товариш / ***або*** **ϹⲠⲒⲢⲀ**, **ϹⲠЄⲒⲢⲀ**: (Gk); f. Загін воїнів ➤ Іван ШПИРка; Іван ШПАРа, Пилип ШПАРенко, Яцко ШПАРленко;

85. Копт. з гр. **ⲠⲀⲢЄⲘⲂⲞⲖⲎ**: (Gk); f. Soldier's quarters, казарма ➤ Кондрат ПОРУБАЙЛО, Харко ПОРУБаненко;

Обов'язки бійців:

86. Гр. βελο 'спис'/ або βηλός, мн. βηλ**οί** 'житло' + герм. **schütz** стрілок ➤ Васил БЕЛОШИЦкий; (пор. Білошицька Слобода Чг);

87. Копт. **ⲘⲀⲒⲢⲰⲞⲨⲰ** v. **ⲢⲰⲞⲨⲰ** - Guardian, охоронець ➤ Андрій БОРУЧ, Левко БОРОЦкий, Леско БОРОШенко; Грицко ВОРОШило, Карп -иловский, Андрей ВОРОСченко; Яцко ФОРОСТенко; отаман -ина, Євхим -иненко, Іван ХВОРОСченко;

88. Копт. **ⲞⲨⲢⲒⲦ**, pl. **ⲞⲨⲢⲀϮ**: (738a); m. Watcher, guardian; охоронець, вартовий / **ⲞⲨⲢⲎⲦЄ**: (491a); f. Foot ➤ Роман УРДенко; Данило ВРОДа, Василь УРОДа, Іван -а, Мирон -а, Прокіп -а, Василь -ловиць [РВЗ-1756]; (пор. нп Врадіївка Мк);

89. Нім. **Wachta** 'вахта' > укр. [бахта, башта] ➤ Тимош БАХТА; (пор. нп БАХТин, -ок Хк, р. Бахтин = Бохтин Хк, р. Бахтинка у нп Бахтин Вн);

90. Гр. **σκοπή** 'lookout-place, спостережний пункт' [Verreth, 16] ➤ Федор ШКОПів; Васко СКОПненко, Аврам -ович, Артем -енец, Луцик -ченко; (с. Скопівка ІФ);

91. Гр. **σκόπελος** 'lookout-place, спостережний пункт' [Verreth, 16] ➤ Данило СКОБЕЛчик, Юско СКОБИЛа, Грицко СКОБЛик, Пилип -иченко; (с. Скоблик Мк);

92. Гр. **λόχος** засідка, **λόχονδε** у засідку, для засідки ➤ Миско ЛОХАНченко!; (пор. поріг ЛОХАНський на Дніпрі);

93. Копт. **ⲫⲀⲰ**: (277a); m. Trap, snare; ***пастка*** ➤ Іван ПОШа, козак ПОШко;

94. Копт. (**ⲢЄϥ⁻**)**ⲞⲨⲰⲢⲠ**: m. Man-sent, messenger; вістовий ➤ сотник Іван ВОРОПай, Роман -аєнко, Васил -ало; Стецко ВОРВол, Герман -оленко, Ярема -ул, Іван -уленко, козак ВОРВуль; ХОМа ВОРОБеєнко, сотник Іван ВОРОБей, Лаврін -енко, Іван -ец, козак -ець, сотник Грицько -ієнко, Максим -ченко; Семен ВЕРПека, Петро -іка, Іван ВЕРЕБ'ЯКа...; Лук'ян ВИРВенко, Михайло ОРОБенко (пор. нп ВОРОПаї См, -аїв Кв).

Значення цього слова мова не утримала: "Чоловіче-**ворош**аю, де я тебе поховаю? Заховаю під **вербо**ю. Чим накрию? Пеленою. Заховаю на могилі, щоб по тобі вовки вили" [Грінченко, I, 255]. Походження цитати загадкове, бо у вказаному далі джерелі ("Тополя" Т. Шевченка) цих слів немає. Серйозним конкурентом дотеперішніх пояснень слова стала лексема копт. **ⲞⲨⲰⲢⲠ**, **ⲞⲨⲞⲢⲞⲠ**- (489a); vi. To send; **ⲢЄϥ⁻ⲞⲨⲰⲢⲠ**: m. Man-sent, messenger; пор. тоді *єрепенитися* – *'нетерпляче вимагати; поводити себе з апломбом, як вістовий'.

95. Копт. **ⲞⲨⲰⲢⲠ** + герм. **fast** ➤ Костюк **ВИРВиХВОСТ**енко!, Ісай РВИХВОСТ, Яцко УРВИХВОСТ; (пор. р. Вирвихвіст Кв 2, Пл 2, См, р. Вирвихвоста Пл, р. Урвихвіст Хк, Кв 2); пор. також Олекса ВОРВИНОЖенко;

96. Ар. **mosafar** посланець ➤ ТЕРЕШко МАЦАПУРа, Микита МАЦАПУРа, Іван МАЦАПУРа [РВЗ-1756, 288, 278, 276]; (пор. с. Сеферівка Вн, укр. ст. ***мацапура***);

97. Копт. **ⲂⲰⲔ**, f. **ⲂⲰⲔⲒ**: (30a); m. Servant (opposite **ⲢЄⲘϩЄ**); слуга ➤ Хведор БОКаєнко, Андрій -ач, Іван -ленко, Михал -овец, Федор -овченко, Михайло -рийченко, Кирик -шенко, козак -дя, Андрус -ОТИРенко; Андрій БезБОКий (нп БОКів Тр, -ійма Рв).

Козаки жили з "бутинку" (військової здобичі). Для степових сусідів це виглядало інакше:

98. Копт. **ϹⲒⲚⲰⲞⲨⲒ** v. **ϹⲞⲚⲒ** - Robbers, розбійники ➤ ХИЛко СИНий;

99. Укр. **ушкал** річковий розбійник (на довбанці? – К.Т.), києворус. уш**кул**ъ 'вид судна' [ЕСУМ, VI, 58] з ґотс. **us·hulon** видовбувати ➤ Степан УШКАЛенко, Федор УХКАЛенко; (пор. нп Ушкалка Хс; також укр. ст. ***ушкали***);

100. Ґотс. **us·grab-an** > укр. ст. **ускробати** вислизнути, врятуватися ➤ Васил ШКРОБан, Левко ШКРАБа, Кондрат ШКЛОБієнко (аферeза і ламбдацизм); пор. с. Шкроби Вл;

Укр. ст. ***ус·кробати*** (*Моцно раненій ускробалъ... до обозу*. Вел. I, 151) [Тимченко, II, 440], як і пол. us·krobać 'утікти' походять з ґотс. **us·grab-an** 'вирватися, утікти (break through)' [Wright, 353], див. [Тищенко 2015, 96].

Ім'я турецького авантурника *Каракуша* стосується цілком конкретної події 1172 р. – розграбування оази Сіва (Сантарійя) – участь у цьому рейді половців з Полтавщини цілком реальна. В разі ж, коли це випадковий збіг, – тоді тут ідеться про "звичайне" прізвисько "чорний птах":

101. Тур. ім. вл. **Qaraqus** Каракуш ➤ сотник Васил ГОРКУШа, Артим ГОРКУШен, Сава ГОРКУШенко, Кондрат ГОРКУШин; сотник Сава ГОРКУШенко, сотник Василь ГОРКУШа Збор. (пор. і нп Гаркушине Дп, Хк, Гаркуш**ИНЦІ**! Пл);

Серед назв зброї хронологічно показові лук і – двічі – бойова сокира:

102. Копт. **ϕⲓϯ** (276a) f. Bow (arcus), лук ➤ Іван ХВІДченко, Семен ХВИДРо, Гарасим ХВИДРовченко; (аналоги є лише в топонімії: ФІТЬків ІФ, FITowo Pl)

103. Копт. **ⲔⲈⲖⲈⲂⲒⲚ**:(102b); m. Axe, pickaxe, сокира, ***келеп***! ➤ Курило КЛЕБАН, Процик КЛЕБАНовский, Васил КЛЕБаченко, ОНОПРЕЙ КЛЕВАНец, Васил КЛЕПавка, Андрій КЛЕПЕЦ, Сава КЛЕПович; (пор. нп Клебань Вн, Клевань Рв, Клепачі Пл, Хм);

104. Дєг. **xpS** бойова сокира ➤ Прокоп ГАПЧенко; (пор. с. ГАПІШківка Чг).

Типово візантійська реалія – *про́ноя*, ленне володіння (земля, дана за військову службу; пор. дивну назву проток у пониззі Дніпра *прогной* > *прогній*):

105. Гр. **πρόνοια** земля, дана за військову службу, лен ➤ Юско ПРОНенко, Миско -еско, Матвій -кович, Полуй -ченко; Прокіп -ь [РВЗ-1756, 166]; ур. ПРОНівщина на Совках Кв.

Причетність до верховної влади теж виражена грецькою мовною формою:

106. Гр. **πρυτάνεις** притани, виконавча влада ➤ Фесько **БРИТАН**, Лаврин **БРИТАН**енко, Іван **БРИТАН**ів, Мізин БРИТненко; Семен БРИДЕНка, Костюк БРИДНенко, Кіло БРИДНя; (пор. і р. Британ Хс, Зп, Жт, ліс -ик Зп, с. -и Хс, Бридуни Пл);

107. Гр. **σκηπτουχία** 'верховна влада; головний провід' ➤ Яцко **ШИПТУХ**!; Ясик ШЕПТУШенко, козак ШЕПІТКо, Юсип -ченко; (пор. і прізв. ШЕПТИЦький; с. Шептичі Лв).

Термінологія фортифікацій відображує всю мовну палітру епохи: тут прізвища і від питомо грецького прототипу **τεῖχος**, і від двох латинських термінів (fossatum і castrum), від сирійського (арамейського) ܟܪܟܐ **karkā**, від коптського слова **ϹⲞⲂϮ**, і навіть від давньоєгипетського reset (rs.t) 'fortress, фортеця' [Verreth, 16]. У досліджуваному випадку це нагадує, що предки носіїв цих прізвищ отримали їх у ранньовізантійський час.

108. Гр. **τεῖχος** 'fortification; вал, мури, укріплення' [Verreth, 16; ДРС, 1609] ➤ Гринь ТИХенко, Іван -ненко, Михайло -нович, козак -оводець, Грицко -она, Семен -оненко, Клим -очка, Михайло ТИША; Гришко -енко, Грицко -кевич, Остап -кович, Данило ТИЩенко; Феско ТІХий, Іван ТІШик, Іваш ТІЩенко; (пор. і нп Тиховиж Рв 'вежі фортеці', Тихомель Хм, Тихотин Вл);

109. Гр. **φοσσᾶτον** з лат. fossatum > табір; військо [Buck, 1377] ➤ Васил ПОСЕДенко; (пор. і нп Горішня Посада Лв, Посад См, Хс);

110. Гр. **κάστρον** з лат. castrum фортеця ➤ Радко КОСТИРко, ОСТАП КОСТРИНенко;

111. Сир. ܟܪܟܐ **karkā** 'оточене парканом або муром місто' [SD, 227b] ➤ Микита ХАРКО, Федор ХАРКів, Іван ХАРКович, Сашко ХАРКевич; (пор. і нп Харків, Харківці);

112. Дєг. **reset** (**rs.t**) 'fortress, фортеця' [Verreth, 16] ➤ Давид РЕШЕТиленко, Василь РЕШЕТило; (пор. нп РЕШЕТилівка Пл, РЕШЕТники Вл, Пл);

113. Копт. **ⲥⲟⲃⲧ**: m.Wall (of city), fence, паркан; **ⲥⲟⲃϯ**, **ⲥⲉⲃⲧⲉ**, **ⲥⲉⲃⲧⲱⲧ⸗**, **ⲥⲉⲃⲧⲱⲧ** (Q): (323a); vi. To be ready, repare, set in order; лагодити; **ⲥⲟⲩⲃⲏⲧ**, **ⲥⲟⲩⲃⲏⲟⲩⲧ**: adj. Welllooking, decent, peculiar; належний, який годиться ➤ Олексій **СУВИД**енко, Сава СОВЕТченко; Іван СВИДина, Лук'ян -ів, Педор -ненко, Васил -ник, ПАРХОМ -овец, Пилип СВИДовецкий; (пор. нп Сувид Кв, Свидник Лв, Свидня См і укр. ст. ***осовитий*** з застарілим польським поясненням);

114. Копт. **ϣⲧⲉⲕⲟ** (595b) m. Prison, в'язниця ➤ Криско ЩИКуненко.

Місцева степова складова нашого народу представлена кількома родинами Передеріїв, прізвище яких вказує на нащадків саків – "скіфів заморських" і на визнання їх такими з боку сусідів за часів Ахаменідської держави (512-332 рр. до н.е.). Одне прізвище продовжує етнонім сарматів:

115. Дперс. **Saka Paradriya** ➤ Ничипор ПЕРЕДЕР˜єнко, Яско -єнко, Євтух -й, Тимко -й, Мартин -й, Семен -єв брат, козак -й, Федор ПЕРЕДЕРуга, Онупко -ченко; Матвій -ій, Іван -ій, Яцко -їїв, Андрушко -иєнко, Процик -ый, Васил ПЕРЕДАРченко [РВЗ-1756]; (пор. нп Передеріївка Пл, Передерієве Дц; колодязь Передріїв Кг, оз. Передеруха Кв);

116. Гр. **Σαρμάτ.αι**- ➤ ОСТАП **СОРОМАТ**ченко.

5. Суттєві доповнення. Кілька колоритних прізвищ додають істотні штрихи до характеристики епохи:

117. Гр. **σκυρώδης** бруківка ➤ Гарасим СКОРОДенко; Андрій ШОРУДа, Микита **ШУРД**у**КАЛЕ**нко (лат. callis 'вулиця'? тобто брукована вулиця; пор. і крин. **ШКІРУД**иха Жт [СМГУ, 191]);

118. Копт. **ⲃⲉⲣⲉⲃⲱⲟⲩⲧⲥ**: (44b) f. chariot, віз ➤ Тишко **ВЕРШУТ**а, Сахно **ВЕРШУТ**енко; Тишко ВЕРЧУ**К**а; (пор. нп Верхутка Лв, Вершаці Чк);

119. Копт. **ϫⲉⲃⲣⲟ**, **ϫⲉⲫⲣⲟ**, **ϫⲉⲡⲣⲟ** (827a); f. Farmstead, hamlet; оселя, хутір ➤ ЖАБУРенко; ШАВРенко, ЯБУРенко; ЯВОР, -овский, ЮВОРский; (пор. нп Жаврів Рв);

120. Копт. **ⲙⲉⲧⲥⲁϧ** f. Skill, ремесло ➤ Мацук, МАЦУКович, МАЧЕШенко, МАЧОСкий, МАЧОШка, МАЧУлСЧЕНко;

121. Копт. **ⲗⲁⲙⲁϧⲧ** adj. Belly-mad, gluttonous; ласий до їжі ➤ Павло ЛАМАШ, Андрей ЛАМАШенко; Демко ЛОМАКа, козак ЛОМАЧ, ФЕСко ЛОМАСенко, козак ЛОМАЧ, Яско ЛОМАЧенко, Матвій ЛОМАШенко, Яцко ЛОМЕЙЧенко, Григор ЛОМИКОЖа!, Леско ЛОМИХ, Стецко ЛОМИЧенко, Назар ЛОМІЙКо, Іван ЛОМІШенко (пор. с. ЛАМАХівщина Пл);

122. Копт. **ⲁⲧ·ⲣⲱⲟⲩϣ**: adj. Care-free, not liable; недбалий ➤ Андрій ОТР**УШ**енко, Васко ОТР**УЩ**енко, ОНИСко ОТР**У**Сченко; ОНОПРІЙ ОТРО**Ш**кович, Сава ОТРО**Щ**ЕНКО, Дмитро ОТРОСЧенко, Семен ОТРОЧЧенко; (пор. і нп Отрохи Чг, Отрохове См, Отришки Зп, Отрішки Дп).

Як виглядає, імена Отрошко і Отрушко (пор. прізв. *Недбайло*) були до XVII ст. у козацьких сім'ях улюбленими: пор. **ОТРУШ**ко НЕКРА**Ч**енко, **ОТРУШ**ко ТЕБЕЧенко; О. Погребний, О. Мороз, О. Адаменко, О. Андрієнко, О. ВАРОНенко [РВЗ–1649, 116, 110, 55, 111, 116, 340, 344]. Крім цих сімох козаків на ім'я ОТРУШко 21 козак мав ім'я ОТРОШко, а ще троє – Отрош, Отрух, Отрущко. Судячи з різночитань [РВЗ–1649, 116], *Отрушки* далі були масово перероблені на "*Ондрушки*", тобто зрештою на *Андрушки*.

123. Копт. **ⲥⲟⲩⲏⲛ**, **ⲥⲟⲩⲓⲛ** Well known, famous person; відома, славетна особа ➤ Іван СВИН**уш**енко, Самуйло -уха, Сергій -яшенко; (пор. р. Свинка Вл, Чг, с. Свинюхи$^{+}$ Тр);

124. Копт. **ϣⲡⲓⲧ**- (577b); To be ashamed, бути осоромленим ➤ Левко ШПІТа!; Григор ШПЕТний (пор. нп Шпетки Чв, Шпитьки Кв, укр. ***шпетити***).

125. Дєг. kerke 'селище' (у топонімах) + **ⲓϣⲓ**, **ⲉϣ**-, **ⲁϣ⸗**, **ⲁϣⲓ** (Q) (88a) vt. To hang, suspend, crucify; повісити, розіп'ясти – тобто "селище розп'яття"? (християнське) ➤ Юрко **КИРКАШ**енко; (пор. Семен КИРКІСъ [РВЗ-1756, 90]); (пор. також нп КЕРЧ Км, Волиця **КЕРЕКЕШ**ина, ЧИРКівка Пл, ЧЕРЧичі Вл, ЧЕРКас Кв2, ЧЕРЕЦьке Чг).

Це спостереження важливе для розуміння морфологічної структури низки основ топонімів і антропонімів: Чорн-иш-, Бар-иш-, Корост-иш-, Гол-иш-, Скреб-

иш-, Яр-иш-, Збор-иш-, – на відміну від Чорній, Барський, Коростень, Скребки, Ярове, Зборів.

У Реєстрі Війська Запорозького 1649 р. надзвичайно важливим прізвищем є Юрко ***КИРКАШ**єнко* Уманс. Іванг. [РВЗ-1649, 209]. Воно дає підстави вбачати в ньому справжній катойконім від **Киркас* як попередника пізнішого *Черкаси*. Пор. і ім'я Семен ***КИРКІС**ъ*, козак Мишастів. кур. [РВЗ-1756, 90], яке в такому разі можна зіставити з основою гідроніма пот. *ЧЕРК**ІЗЬ**кий* у с. Мишин ІФ Коломия – при вихідному прототипі kerke: у топонімах – селище [Verreth, 339]. Судячи з цього, *Черкаси* на Дніпрі – не кавказький імпортний топонім, а місцева питома назва з коптським коренем.

Таким чином, опис і історико-філологічний аналіз 125 переважно коптських і грецьких етимологій основ 700 прізвищ з реєстрів козаків 1581, 1638, 1649 і 1756 рр. свідчить, що ці основи мають повні аналоги у відповідному пласті топонімії України і становлять незалежний доказ морських контактів предків носіїв цих прізвищ з греко-римським Єгиптом за черняхівської доби. Деталізована морська і військова тематика етимонів сполучає досліджений масив козацьких прізвищ і аналогічних топонімів України в єдине переконливе лексико-історичне поле як доказ *місцевого формування козацтва*. Разом з відповідним пластом топонімії України і сусідніх земель давні прізвища козаків долучаються до *пізньоримського культурно-історичного контексту*. Виявлені у прізвищах козаків масові мовні ознаки досвіду морської плавби пізньоримського часу підважують міф про кочові витоки козацтва як історичного явища.

КОКОВенко < дєг. qAqAw '**баржа для мандрівок**' [AED, 402]. Див. також IV. КАКОВКА, II. КАХОВКА, КОКВИЩЕ.

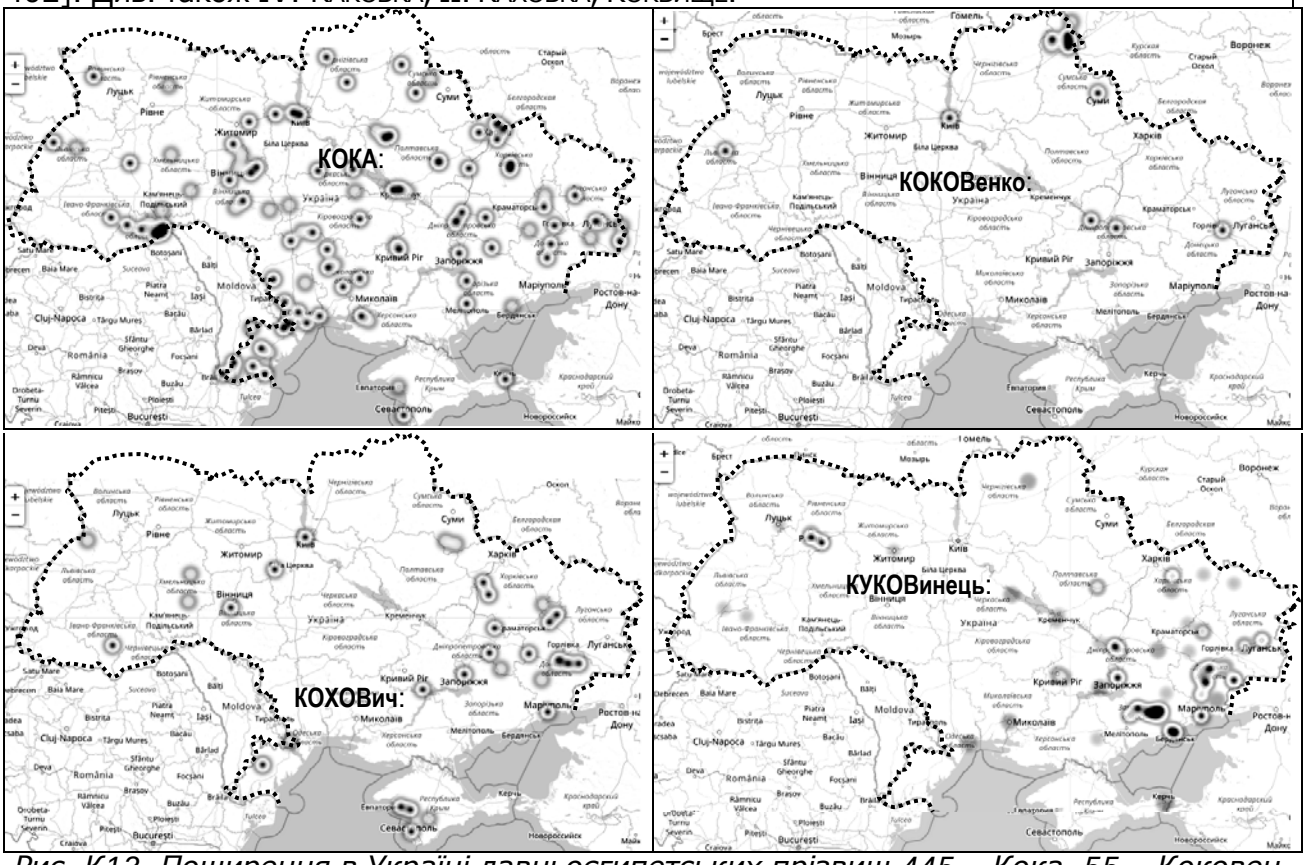

Рис. К13. Поширення в Україні давньоєгипетських прізвищ 445 – Кока, 55 – Коковенко, 107 – Кохович, 353 – Куковинець [ridni.org/karta] < дєг. qAqAw '**баржа для мандрівок**' [AED, 402]

55 Коковенко, 113 Кокович, 11 Коков**и**на тк пд., 36 Коковинець, 5 Коко**віді! гр.** (пор. Голді, Говді); 11 Коковінець, 3 вець (Шостка, Мефодівка, Дрогобич), **108** Коковін, 4 вин, **144** Коковіна (*1,33*), 3 Коковихин, 16 Коковихін, 52 іхін (**71**), 9 Коковихина, 14 Коковихіна, 87 Коковіхіна (**110**) (*1,55*), **17** Коковкін, **30** Коковкіна (*1,76*); 102 ська, 92 ський

31 Коків! (Ст. Ягільниця 15, Шульганівка 4, Долина 4);

29 Коховець, 107 Кохович, **35** Кохова, **16** Кохов qAqAw (***2,19***), 16 Коховський, 18 ська;

445 Кока, 4 Кокавчук, 2 Кокавчик, 451 + *1* Кохавчук;

3 Кукавка, **143** ська, **109** ий (*1,31*);
22 Куко, **14** Куковіцкая, **10** ій (*1,4*), 3 Кукович, **353** винець, 75 вінець, 118 инец, 107 овиця!, 47 віца, 381 1936 осіб + *443* = 2379 + 207 = 3209

Уперше помічено гендерне уповільнення для старих родів:
– від **143** Кукавська, **109** Кукавський (*1,31*); – **108** Коковін, **144** Коковіна (*1,33*); – **14** Куковіцкая, **10** ій (*1,4*); – **17** Коковкін, **30** Коковкіна (*1,76*); + 89 Каковкін, 118 Каковкіна, 106/148 (*1,4*); – 3 Коковихин, 16 Коковихін, 52 Коковіхін (**71**), 9 Коковихина, 14 Коковихіна, 87 Коковіхіна (**110**) (*1,55*); – **35** Кохова, **16** Кохов qAqAw (***2,19***),

Для порівняння – у групі носіїв прізвищ ахаменідського часу 102 Передерєєва, 48 ієва, 36 єєв, 50 ієв (150/86) = *1,74*.

КОКУН < еламс. kukunna = kizzum 'верхівка зіккурату'. 174 **Кокун**!, 3 Кокунець, 20 Кокунько, 19 Кокуніна, 15 Кокунєва, 11 єв, **44** Кокунова, **26** ов (*1,69*).

Несподіваним наслідком тематичного пошуку топонімів і прізвищ від основи Кізим- (див.) стало виявлення в Україні також і групи прізвищ від основи Кокун- (!), хоч і меншої, ніж від Кізим-: очевидно, хвиля поширення слова і поняття Кокун- передувала часу появи прізвища Кізим (див.).

КОЛИБАН, КЛЕБАН. Прізвище вчителя В.С. Колібан у Мирчі [Київщина, 221]. "Вагомим топонімічним доказом присутності кельтських місіонерів на Правобережжі стала група назв від основи **Колибань** Хм ХмЗ (біля єдиного села в Україні з назвою Книжківці пор. кімр. canigol 'псалтир'), у якій упізнаване ім'я *ченців-колумбанів*, послідовників св. *Колумби* (520–597), або його наступника св. *Колумбана*. На Поділлі ще є *Колибаївці*, *Колибаївка* й *Колибабинці*" [Тищенко 2008, 293]. Ареал прізв. *Коливан* Чг корелює з прізв. *Пекур* (*кімр. pecwr 'грішник'*). Див. топонім РАДОРОБЕЛЬ, рис. Р2.

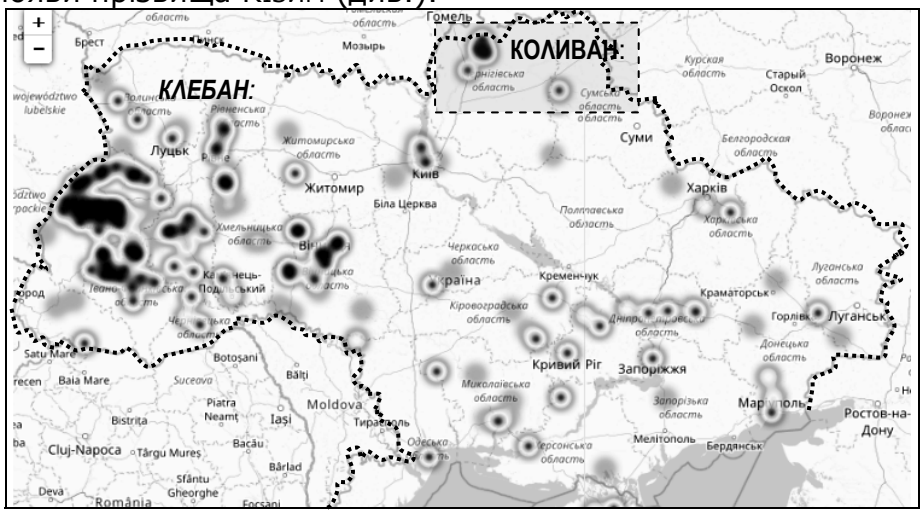

Рис. К14. Поширення в Україні середньовічних прізвищ з кельтськими зв'язками Клебан, Коливан [ridni.org/karta]

_КОЛОДко < скіф. < геноніm Σκολότοι сколоти (самоназва скіфів за Геродотом): форми з аферезою. 46 Колод, **9441** Колодій, **1915** Колода, **1543** ка, 489 ко, 1 дяна. Див. IV. СКОЛОТА. 52 Сколотій, 384 Сколота, 35 яна, 56 Сколодчук, 1 дська, 1 ий, 1 Сколодза.

КОЛОМІй < гр. καλαμία **kalamía** (reed land; зарості очерету) [Verreth, 14] (з наголосом на -і-!). 65 Коломій, **32794** Коломієць, **3101** ійчук, **1076** ійченко, **1196** ійцева, 945 єв.

КОЛОНчук < основа цієї групи прізвищ є наслідком аферези з попереднього топоніма-прототипу гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)': *Аскалон > *Скалон > *Колон.

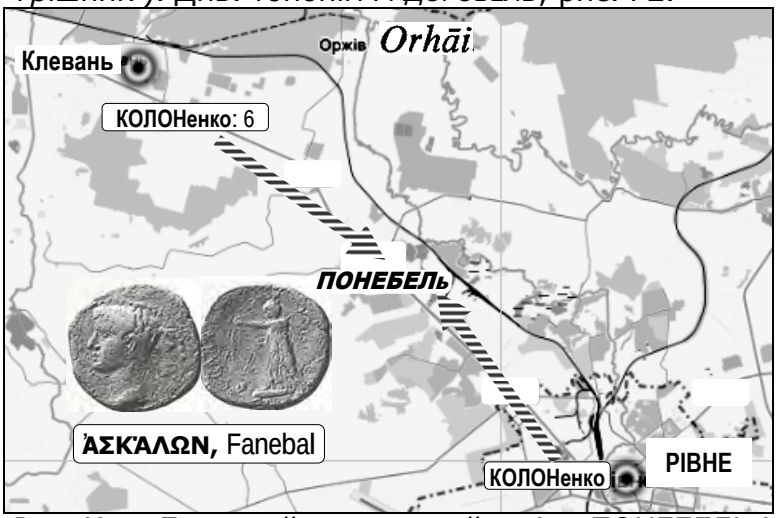

Рис. К15. Близький контекст ойконіма ПОНЕБЕЛЬ і прізвищ елліністичного вектора КОЛОНенко (основа [ridni.org/karta]*). Прототипи реплік:* гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)'; фінік. Fanebal, божество з Аскалону (зображ. на реверсі рим. монети [Mancini, 107])

Беручи до уваги топонімічний слід в Україні (*ОСКОЛОНІВКА* Лг, *Скалонівка* Хк) зв'язків з палестинським портом Аскалон, було адекватно інтерпретовано унікальне прізвище

від основи Сколон- – Сколон**ець** (у Світловодську Пл Кременчук). Інші форманти прізвищ у сполученні з цією основою не засвідчені. Натомість цей же, не дуже поширений, формант -**ець** було виявлено у 5 прізвищах Колон**ець** так само на Лівобережжі (Дп, Хк). Хоча цей яскравий зв'язок "Сколонець ~ Колонець" – єдиний, але його вистачає для гіпотези щодо основи Колон- як цілком можливого продовження давнішого Сколон- після звичайного у мовленні процесу аферези (відпадіння першого звука або складу через його подібність до часто сполучуваного слова, тут – прийменника *з*).

Основа Колон- дала з іншими формантами ще 210 прізвищ: Колонюк – 124 особи!, 40 – Колончук, 36 – Колоненко, 10 – Колонченко. Різною мірою представлені на Правобережжі, ці прізвища неодмінно щоразу засвідчені на сході України.

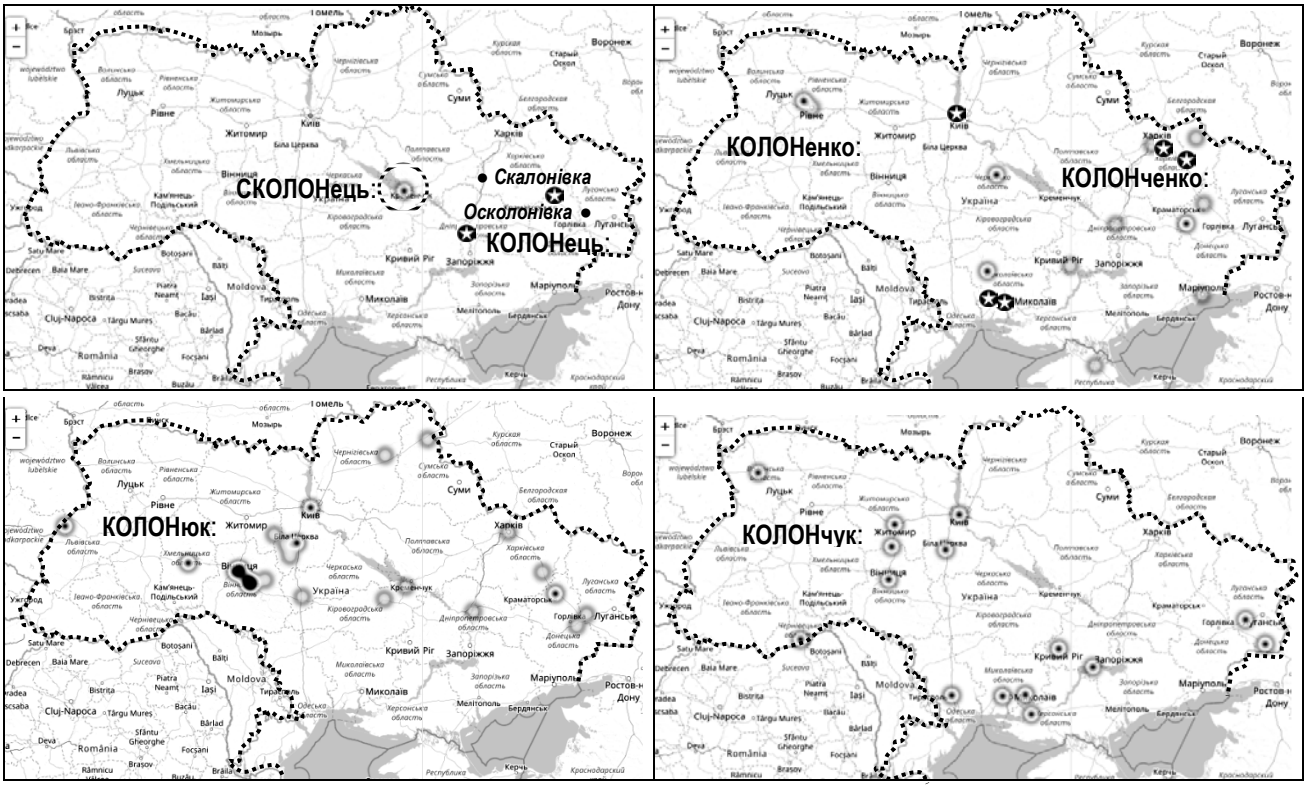

Рис. К16. Поширення в Україні 1 прізвища античного часу Сколонець 'той, що плавав до Аскалону', 5 – _Колонець ✪, 124 – Колонюк, 40 – Колончук, 36 – Колоненко, 10 – Колонченко ✪; разом 216 [ridni.org/karta], *– і нп Осколонівка Лг, Скалонівка Хк*

● *КОЛОНщина* Askalon Кв Макарів: _**НЕБЕЛ**иця!, ПЛАХТянка, Чорногородка, ЛУБське; ● *КОЛОНа* Askalon Вл Іваничі: **БІЛ**ичі?, **ОРИЩ**і? Orhāi 'Урфа'; ● *КОЛОНа* Askalon Кг Олександрівка: **БІЛ**яївка?, БОВТишка; прізв. КОЛОНюк поблизу; ● *КОЛОНа* Askalon Дп Межова: СОЛОНе?, ЧАУС, МАЛієве; ● *КОЛОНиці* Askalon Лв Яворів: МОЛОШковичі, ШКЛО?, ПідЛУБи, МАЛьчиці; ● *КОЛОНо-Миколаївка* Askalon Дп Васильківка: СОЛОНці, АВРАМівка; ● бол. *КОЛОНка* Askalon у с. Сидори Кв БЦ: МАТЮШі, СОРОКОТЯГи!, ТОМИлівка.

● *ОСКОЛОНівка* Лг Лисичанськ: БІЛоГОРівка, БІЛа Гора; (+ прізв. КОЛОНенко у Слов'янську).

● *_НЕПОЛ.ОКівці* Чв Кіцмань: ^**ОРШ**івці! Orhāi 'Урфа'; РЕВАківці, МАЛятинці; ● р. *_НЕБЕЛівка* л Ятрані у с. НЕБЕЛівка Кг Новоарх: СКАЛЕВа, СКАЛІВські Хутори!; ● *ПОНЕБЕЛЬ* Рв Рв: ПереСОПНиця, **ЗОЗ**ів!, **ОРЖ**ІВ Orhāi 'Урфа', КОПТовичі, **БІЛ**ів!, **БІЛ**а КРИНицяч, **БІЛ**івські Хутори.

КОМАР < 1) пахл. **kamar** [*kml* | N ~] **waist; belt, girdle**, пояс правовірного авестійця; 2) гр. καμάρα 'усяке перекрите приміщення'; 3) ар. 'Omar 'халіф Омар'. **11788** Комар, **7999** ова, **6334** ов, **2908** ницька, **2473** ий, **1889** енко, 19 ик, 18 ий.

КОМОРДА < груз. *gumard-i* 'намісник царя' від сперс. ***gumārdag*** 'намісник, правитель'. 2 Коморда. Див. Шкаморда.

КОНДАК < вірм. *k'andak* "chisel, carving" різьблення from Parth. **kandak* (cf. Mid. Pers. *kan-* "to dig" вирізьблювати). 144 Кондак, 10 як==, 2 аченко=, 11 ачкова, ов. Пор. II. Сніцар.

КОНОПницький < дєг. Каноп, місто в Дельті Нілу. 84 Конопат, 297 Конопада, 13 Конопницька, 9 ий, 742 Конопацька, 622 ий.

КОНОТОП < 1) місце, де допляться коні; 2) гр. ана топі 'Верх. Єгипет'. **1661** Конотоп, 13 чук, 412 чик, 220 ець, 205 енко, 119 ська, 94 ий.

КОНЧАК < іст. Кончак, ім'я власне половецького хана (XII ст.). 412 Кончак, 249 івська, 204 ий, 185 овська, 104 ий, 82 ова, 67 ов.

КОПАЙГОРА < пахл. **kof, kop** гора (можливо, Кафа, див. II. КОПАЙГОРОД) + **gōhr** 'рід, родовід'. 62 Копай كافئ Kāffa-і, 81 ло, 591 **Копайгора**, 21 **Копайгоренко**, 248 одська, 177 ий, 7 их, 1 Копайгороцька. Див. II. КОФАН.

КОПИЛ < рум. copil 'хлопець, слуга'. **3316** Копил, **3661** ова, **2885** ов, 999 ець, 598 ьців, 434 енко=, 205 ьчук, 156 як==, 124 ьчак==, 92 юк==.

КОПИРа < перс. ґабр. (к < ґ) 'утікач-зороастрієць'.У топонімії *Копирів кінець*, у словнику – *капарити*, *капарний*, *капарно*, *звести на капар*.

2 Капар, 49 Капара Чг См; 106 **Капарник**, 210 Капарчук, 43 Капарис, 210 Капарчук, 35 Капар**улін** (**'yl'n**), 32 уліна, 6 Капарушкін, 8 а, 5 Капарунін, 3 уніна; 1 Капар**ська**;

135 Кабар, 1 Кабара, 141 чук, 6 ова, 4 ов, 72 овська, 69 ий, 73 Кабардіна, 68 ін;

23 Капер, 3 Капер***сак***, 10 Капера, 3 Каперчук (Чуднів), 79 Каперко, 93 Капериз, 13 Каперіс (Лв, Вн), 15 Капертеха; 236+3 4 Капер**ськ**ий, 8 а;

76 Копер, 75 Копер***сак***, 4 Копер***сака*** ("ґабр-скіф" Мк, Км), **95 Коперсако** ("ґабр-скіф", тут явно звучить кінцевий **ъ** слова *сак-ъ*), 2 санко, 15 Копер**ськ**ий, 18 а, 93 Копернак, 233 Коперльос, 73 Коперрвас, 18 **Коперник**;

13 Копира, 9 Копирка, 9 Копирко, 9 Копир**юлін**! (**'yl'n**) Лг, Хс, Мк, 8 юліна, 98 Копириха, 85 ін, 7 Копир***сак***;

116 Копор, 28 Копорх, 12 Копор**улін**а! (**'yl'n**), 20 ін, 8 Копору**шк**іна, 7 ін; 149, 1 Копор**ськ**ий, 1 а;

Рис. К17. Поширення в Україні 95 авестійських прізвищ Коперсако [ridni.org/karta]

2456 **Коберник**, 322 Кобернік, 683 Кобернюк, 80 Коберняк, 163 Кобер**ська**, 137 ий; // 74 Кубер**ськ**ий, 85 ська, 26 Куберник, 5 Куберко, 103 рка; // 55 Губер**ськ**ий, 53 ська, 191 Губер, 135 ук, 1 Гупер Хк.; // **4668** Губар!, 941 ь+!, 245 ець, 1470 енко+, 1871 сел!, єва, 1520 єв, 893+ єва, 554 ев+, 1 Губар**ськ**ий! Луцьк; // 398 Кубар, 848 рич, 208 рева, 156 ев, 346 єва, 308 єв, 160 енко; // 567 Губрій, 411 Губрієнко, 12 Губріенко, 4 Губрік, 1 **Губрім**!, 2 Губріненко Кр., Дп, 13 Губрак; // 563 Габер, 581 +!Габрук, 510 Габорак, 45 Габоряк, 463 Габорець; // 6 Кубрій! ІФ, Хм, **5114** Кубрак; // **1837** Купрій+, 118 ієвич, **3161** ієнко, 852 іна, 681 ін, (Купріян, 1615 іянова, ов), 8 Купро, 8 ова, 4 ов, 7 оніс, 1 вець Лв, 150 овська, 128 ий; // 3 Гобернюк, 22 Гобер, 99 Гобрей. Разом **36148** осіб.

У цій групі прізвищ до видатних моделей композитів з очевидністю належать: 3 Капер***сак***, 7 Копир***сак***, 75 Копер***сак***, 4 Копер***сака*** ("ґабр-скіф" Мк, Км), 95 **Коперсако** ("ґабр-скіф"): тут явно звучить кін-цевий **ъ** слова *сак-ъ*. За індукцією морфеми -сак могли легше сформуватися 457 прізвищ з формантом -ск- > -ськ-: 1 Капар**ськ**а, 4 Капер**ськ**ий, 8 а, 15 Копер**ськ**ий, 18 а, 1 Копор**ськ**ий, 1 а, 163 Кобер**ськ**а, 137 ий; 1 Губар**ськ**ий Луцьк, 55 Губер**ськ**ий, 53 ська.

Іншою важливою моделлю композитів є 32 Капар**улін**а (**'yl'n** = Ērān 'Іран, земля арійців' [MacKenzie]), 35 улін, 12 Копор**улін**а! (**'yl'n**), 20 ін, 9 Копир**юлін**! (**'yl'n**) Лг, Хс, Мк, 8 юліна (букв. "ґабр-алан" або "ґабр-іранець"). Аналіз цих складних похідних легалізує пережиткові кореневі морфеми сакъ і *ялан (**'yl'n**), причому останню – у відомій з топонімії формі Юлин(ці) / Улин.івка.

Здогад про значення цих морфем пояснює і їхню здатність сполучатися взаємно: 72 Сакуліна+, 56 Сакулін, 10 Сагуліна, 16 Сагулін, 76 Сагуленко, 11 Сашиліна, 9

ін, 2 енко, 13 Сочилінa, 10 Сочилін (пот. *Яцьк.ýлинцева Зворина*! Зк). Це відкриває доступ до дальшого осмислення сполук: 66 _Колот.илін+ (*сколот, самоназва скіфів), 4 Петруліна См, Лг, 6 Патруліна (ав. partaya 'доглядати'), 15 **Магуліна**+, 9 Магулін (пор. яр *Мадж.ýлин* бас. Деркулу), 277 Мачуліна++, 243 ін, 13 Маджула, 314 Мачу***жак***, 158 ***шак***, 171 Мачуська, 143 ий); 4 Бабуліна! (і с. *Бобулинці* Тр Бучач), 33 Бабуленко, 19 Папуліна!, 17 Папулін (гр. паппас 'священик, піп'), 3 Маргулін, (не плутати з 103 Ахмадуліна, 41 Ахмадулліна і под.). Слід нагадати і про г. *Кухулина* Чв (перс. кух 'гора'), Великі і Малі *Зозулинці* Хм (Красилів), *Зозулине* См (Путивль), *Зозулинці* Вн (Козятин), Вн (Хмільник), Тр (Заліщики) (арам. зоз 'драхма'), пот. *Кривýлинець* у с. Широкий Луг Зк Тячів.

Принциповий висновок: судячи з виявлених мовних зв'язків цих 36 тисяч прізвищ, вони справді належать нащадкам людей з Сасанідського Ірану, і тому масовий вплив авестійської ментальності на формування традиційного світобачення українців далі заперечувати контрпродуктивно.

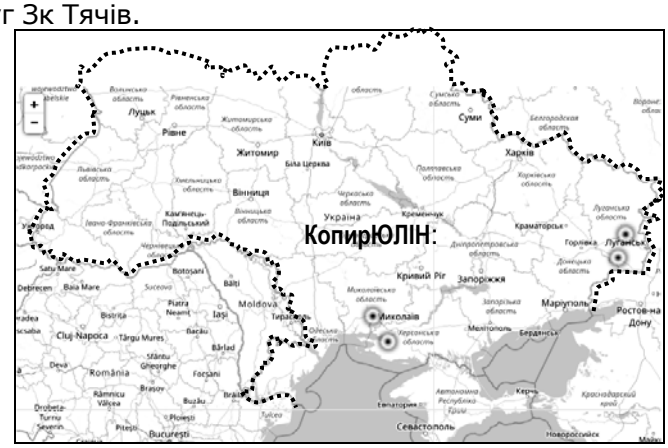

Рис. К18. Поширення в Україні 9 прізвищ авестійського кола Копирюлін [ridni.org/karta]

КОПИЧ < вірм. *kapič*, a grain measure, from Mid. Pers. ***kabīz*** (cf NPers. *kavīz* and the Gk. loanword *kapíthē*). Пор. і *копа*, *копиця*, *копичка*.

629 Копич, 194 Копиченко==, 425 ко, 121 ин, 164 инська, 126 ий, 18 Копичук==, **1511** Копиця==, **3489** Копач. Див. також II. *Кобища, Кобижча*, IV. *Кобищук.*

КОПТя < 1) етнонім *копт*; 2) коптс. Kftiw фінікійці (у III–I ст. до н.е.).

"В усякому разі ми знаємо, що Ḥ3w nbwt набуває значення егейців і греків від часів Нового Царства. Справді після царювання Тутмоса III, у 1450 р. до н.е. Ḥ3w nbwt поступово заступає назву Kftiw. Беручи до уваги, що слово Kftiw у птолемеївський час означало фінікійців, це вказує, що Крит мав у давні часи значну, як не переважну, частку семітомовного населення" [Bernal 1987, 46–47].

1 Коптя, 4 Коптів, 352 енко, 209 ева, 503 ев, 1453 тєва, 880 єв, 360 тюх, 231 тюк; // 16 **Ковтя**. Пор. IV. Ковтун.

КОРВАН < гр. καρβάν чужинець, варвар. 2 Корван (Кв., Ковель), 336 Корбан, 183 ь, 9 ова, 10 ов, **1829** Корпан, 239 юк, 173 ець, 205 ь.

КОРДУБА < лат. Corduba 'Кордова', місто в Іспанії. 141 Кордуба, 18 Кордуб, 376 Кордубан, 233 Кордупель, 116 байло, 4 байлова, 5 баленко.

КОРЖ, КОРЖУК < дпрус. **karg**-is 'військо' + -ùkas. **12513** Корж, **1281** Коржук, **2105** енко==, 305 евич, 250 евська, 177 ий, 138 ева, 79 ев, **2268** ова, **1765** ов, **1058** ан. Пор. II. Коржовий Шлях.

КОРИТко < аз. qarət etmek руйнувати, плюндрувати. 1 Коритенко Єнакієве, 798 Коритко Лв., Жт., ІФ., 409 Коритько (ц, пд сх), 366 Коритник, 325 Коритний (пд сх), 377 на, 173 Коритнюк, 366 Коритняк.

КОРЛЮГА < герм. Caroling. 89 Корлюга, 257 юк, 18 як, 97 якова, 75 яков, 3 яківська, 0 ий, 2 ишина==, 6 енко=, 7 етяну, 4 ещук, 1 ещикова. Пор. Козарлюга.

КОРОЛенко < герм. Carol + ing. **27636** Король, **9735** ова, **7076** ов, **5244** Короленко, **3644** юк, **3615** чук, 808 евич=, 405 Короляк, 66 ець, 445 ишин==.

КОРОСТ < 1) герм. Horst 'гніздо, кубло'; 2) дгерм. *hirstiz ліс. 173 Корост, 454 ій, 901 іль, 857 ельова, 644 ов, **1136** ильова, 937 ов, 344 елева, 287 ев.

КОСІВ < ?1) м. Косів ІФ; 2) тур. **kasaba** місто. 399 Косів перев. ІФ, Лв, пд.

КОТАН < 1) аз. **kotan** плуг; 2) половецький хан Котян (мад. Kötöny); 3) Хотан (оаза на пд Тариму). 36 Котан аз. **kotan** плуг, 24 анов, 17 ова, 12 **іді**!!, 13 ська, 7 ий, 13 джян; // **13268** Котенко, 5 енчук, 300 енок, 5 **Котян**, 96 Котен**джи**, 96 ев, 109 ьова, 90 ков; // 213 Хотян, 282 Хотюн, 8 Хотин=, 193 Хотін.

КОТЕРЛО < ?каз. **кӧтер**іліс заколот. 15 Котерняк Дц, Од, 11 Котерга Дц, 11 Котерло Дц, Хс, Кг, Чв, Вл.

КОТИГОРА < пахл. **kot** 'дім' + пахл. **ḡōhr** 'рід, родовід'. 22 Котигора (пд), 116 Котигорох, 0 Котигорохова, 0 ов, 1 овська, 2 ий, 105 Котигорошко, 8 Котигоре-

нко, 0 Котигорова, 0 ов, 3 Котигрова, 10 ов. Пор. IV. КОПАЙГОРА, 258 КИТАЙГОРА, ПІДОПРИГОРА, 2832 ВЕРНИГОРА **waran [*wln'*]** 'бажання, пожадливість' (152 **Верник**, 485 Вернигор, 3 Вернигоро), 942 ВЕРШИГОРА, 2 Садигора, 142 Лисогора. Див. I. *КОТИГОРОШКО*.

КОТІВЕЦЬ < пахл. **kot** 'дім'. 491 Котів, **13268** Котенко, **9058** Кот, **8379** ова, **6468** ов, **7027** ик.

КОТОРА < дслов. **котора** 'сварка, бійка, бій' з ірл. cathu 'війна'. 17 Котора, 26 ин, 2 ина, 24 ов, 86 мус, 128 ажук, 101 обай, 91 ощук.

КОТЮРжинська < кельт. етн. Caturiges, м. у Примор. Альпах. 1 Котюржинська, 93 Кочержинська, 66 ий.

КОФАН < парф. **kōf** [*kwp* | = M, N *kōh*] hill, mountain; hump 'гора, пагорб'. 240 Кофан, 865 ова, 679 ов, 7 юк; // 292 Копан, 546 ь, 140 енко==, **1303** иця, 407 чук, 251 ська, 207 ий, 182 єва, 243 єв; 62 Копай, 3 чук, 81 ло, 591 гора, **3489** Копач, 362 ій, **2183** ійка, 626 ійко, 238 ієвська, 190 ий, 182 Копанишин, // перс. **koh** 'гора' **7304** Кохан, 5 ь, **1233** юк, 619 енко==, 680 ова, 528 ов, **1438** аневич, **1120** ановська, 742 ий, **1109 Кохно**. Пор. II. КОФАНІВКА. 37 Капай Кафа?.

КОЦЮБа, КОЧУБЕЙ. Народна етимологія від тат. кучук бей 'панок'; однак пор. узб. ***қочиб*** утеча: **4216** КОЧУБей, 30 Ко**цюбей**, 28 Коцюбій, 170 Коцупей, 59 Коцупій, ткм. ***гачып***-, каз. *қаш*-*ип-; аз. гач- утікти (тур. kaç-), пор. топон. ГАЧище Жт, ГАЦЬківка, ГОЦЬківка Лг; прізв. 83 Гочев, 80 Гочу!, 36 Гочак, аз. гач- qaç-; Гочап 1 Ужг. Також 2 Коцюбо, 16 Коцубо, 193 Коцуба, **5993** Коцюба, 191 КОЦ**И**Ба!, 730 Коцюбинська, 584 Коцюбинський №2, 2 Коцюбинчук, 581 Коцюбайло, 351 Коцю**бан**, 46 КОЦ**И**Бан, 314 Коцюбенко, 3 Коцю**бий**чук; 112 Коцупир, 27 Коцюбира, 215 Коцуп**им** (хозарс. множина?); також 20 Кацапир; 111 Кацубо, 1 Кацупир.

КОЧЕРГАН < koçırgan 'запрошувач на весілля' [Dankoff R. Armenian Loanwords in Turkish. – 1995]. **1039** Кочерган, 628 женко, 36 жина, 39 жин.

КРАЙник < укр. *крайник* 'очільник крайни' (групи сіл волоського права) [ЕУ, 314]. Повсюдність цих моделей. **1958** Крайник, **1000** Крайня, 884 ій, 810 Крайнік, **1540** Крайнюк, 601 ова, 436 ов. Див. II. *КРАЙНИКОВЕ*.

КРАКОВець < ойконім Kraków Краків. 11 Краковець, 64 'як, 47 'ян, 405 овська, 289 ий, 303 Краковецька, 203 ий.

КРАСНюк < хоронім Хорасан. **1756** Краснюк, **3928** Краснова, **3049** ов, 307 Красник, **3165** Краснікова, **2506** ов, **3020** ожон, **2101** ощок, 122 Красногор, 1 Красногора, 1 Красногоренко, 17 гір==, 194 голова, 141 ий, 299 оловець, **1831** Краснокутська, **1409** ий, 92 цька, 57 ий, 26 Краснокут.

КРАСюк < ?хоронім Kras Крас. **5403** Красюк, **1694** Красій, 214 ицька, ий, 186 иля, **4353** овська, **3373** ий, 766 ова, 554 ов.

КРЕКун < етнонім лат. Graec-us 'грек' у ґотс. вимові. 4 КРЕКун, 88 КРЕК**отень**, 27 КРЕКова, 37 ов, 68 КРЕК**ча**, 3 Крековець. // За народною етимологією дальше пристосування 134 Крикота, **7076** Крикун, **1236** унова, **1078** ов, 996 уненко, 24 уновська, 13 ий, 54 онюк, 84 ончук, 1 отень, 70 отнюк, 88 отненко.

КРЕТович, КРИТенко < хоронім Creta 'Крит'. 1021 Крет, 735 Кретова, 550 Кретов, 179 Кретович, 2 Кретенчук Дц, 8 Крето, 5 Кретовська, 2 ий, 853 Крец**ул**, **1107** Крец**у**, 1 Кретенін; // 225 Критюк, 199 Критович, 13 Критевич, 41 Критенко, 76 Критченко, 70 Крит, 26 Критчин, 64 Критчина, 15 Критський, 26 а, 2 их, 9 Критон, 21 Критов, 20 ова.

КРИЛОШанська, ий < укр. нар. крилос з гр. клірос 'клірос', місце для хору в церкві. 70 Крилошанська Лв, 59 ий Лв. Переважне поширення у Лв і ареал, витягнутий з пд. сходу на пн зах., можуть свідчити про походження прізвищ від прототипу *Крилос*, назви нового села на місці городища середньовічного Галича.

КРИМський < хоронім Крим. 73 Крим, 15 енко=, 285 ець, 707 ська, 593 ський, 10 ських, 4 Кримсала, 16 сало, 501 ова, 396 ов, 310 чук, 4 ок, 15 Криморда.

КРИШТОП < гр. Христофорос 'Христофор', букв. Богонос. 671 Криштоп, **1081** а, 469 Криштоф, 292 Криштофор; // 13 Криштаф, 11 'юк, 254 ович, 40 ор, 9 орова, 6 ов.

КРУГЛюк < укр. круг, імовірна аварська середньовічна реалія, скалькована у герм. Hring. 93 Круглюк, **4289** як, **1949** ик, 750 ій, 6 Кругель, 248 оль, 888 Кругова, 151 ов, 443 ий, **2292** лова, **1718** лов, 406 лікова, 332 ов, 32 іченко, 9 іч, 46 іцька, 29 ий.

КРУТЕНКо < етнонім Gryt.ing- ґрутунґ. 664 КРУТЕНКо, 169 Крутень, 134 тевич, 46 тей, 112 тенчук, 23 тенюк, 39 тельова, 30 ов, 11 ева, 4 ев, 12 тенкова, **3145** ько, **2111** ть, **1516** тій, 231 тієнко, 450 тінь, 213 тік, 646 тікова, 531 ов.

КРУТОГОРА < 1) етнонім Grýt(ing) + пахл. gohr 'рід'; 2) окрут 'плетений корабель' + пахл. gohr 'рід'. 2 Крутогора (1 Крутогор, 10 Крутогорова, 10 ов, 318 Крутоголов, 306 а, 9 овець, 2 оловов, 7 оловенко, 61 оловий; // 652 **КрутоУС** + *hus, 6 **Крутовус**==, 252 **КрутоГУЗ**=, 21 **Крутиус**, 4 **Крутивус**; пор. 1072 Прудиус, 729 Прудивус). Див. IV. КИТАЙГОРА, І. КОТИГОРОШКО.

КСЕНДЗ < пол. księdz 'ксендз'. 70 Ксендз, 53 ик, 302 юк, 157 ук, 182 Ксенз, 192 Ксенжук, 121 **ова**!, 70 **ов**.

КУБРАК < фарсі gabr 'авестієць'. 398 Кубар, 848 Кубарич, 160 Кубаренко, 7 Кубарович, 346 єва, 208 ева, 156 ев; // 31 Кубра, **5114** Кубрак, 327 Кубракова, 65 Кубраченко, 37 Кубран.

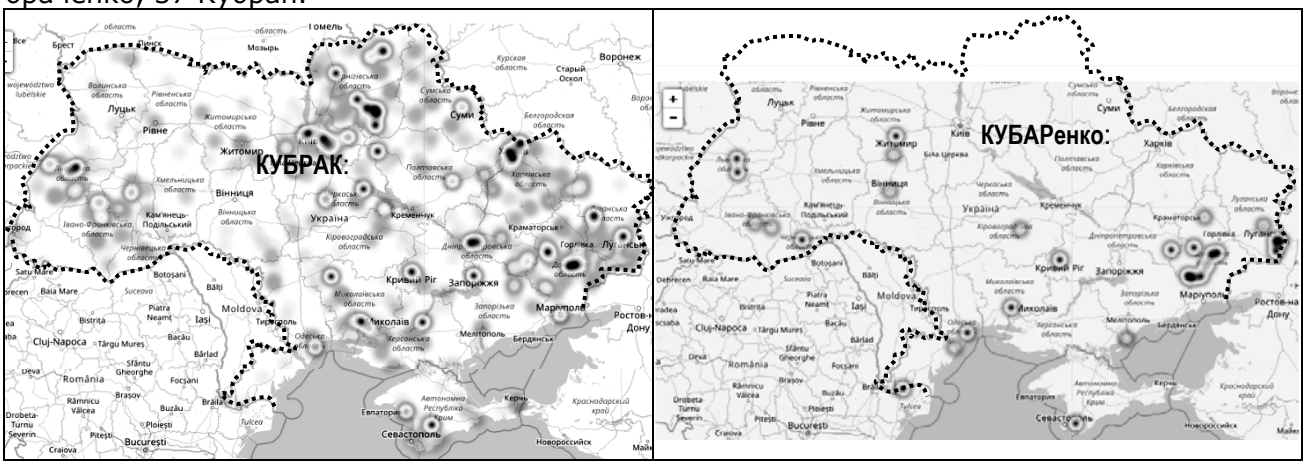

Рис. К19. Поширення в Україні 5114 прізвищ авестійського кола Кубрак і 160 – Кубаренко [ridni.org/karta]

КУДАК < 1) пехл. kudak 'дитина'; 2) пахл. **ktk** 'будинок, житло, кімната', пазенд. kad(a), новоперс. kad(ah). 175 Кудак, 21 Кудака, 9 Кудаченко, 5 Кудачева, 4 Кудачев. Пор. 674 **Кодак**, 411 Кодаченко, 0 Кодачук, 9 Кодач, 2 Кодачникова, 1 ов, 5 Кодачігов; // 9 **Котак**!, **7027** Котик.

КУДАШ < 1) сир. qudasha 'sacrament', причастя; 2) тат. *кудаш* діти одного батька [Баскаков]. 65 КУДАШ, 57 КУДАШко, 414 Кудас, 3 КУДАШенко, 200 КУДАШова, 154 ов, 191 КУДАШева, 158 ев.

КУЛАГА. У списку козаків XVII ст. є прізвище *Кулаж*. Однокореневі прізвища досить поширені в сучасній Україні: унікальні *Кулажинець* (1 особа) у с. Короваї Пл, *Кулаган* (4 особи) у с. Кодра Кв і Лг; крім цього, – *Кулаженок* (18 осіб), *Кулажко* (75 осіб), *Кулаженко* (184 особи), *Кулага* (1769 осіб, у т. ч. на Бородянщині; рис. 15).

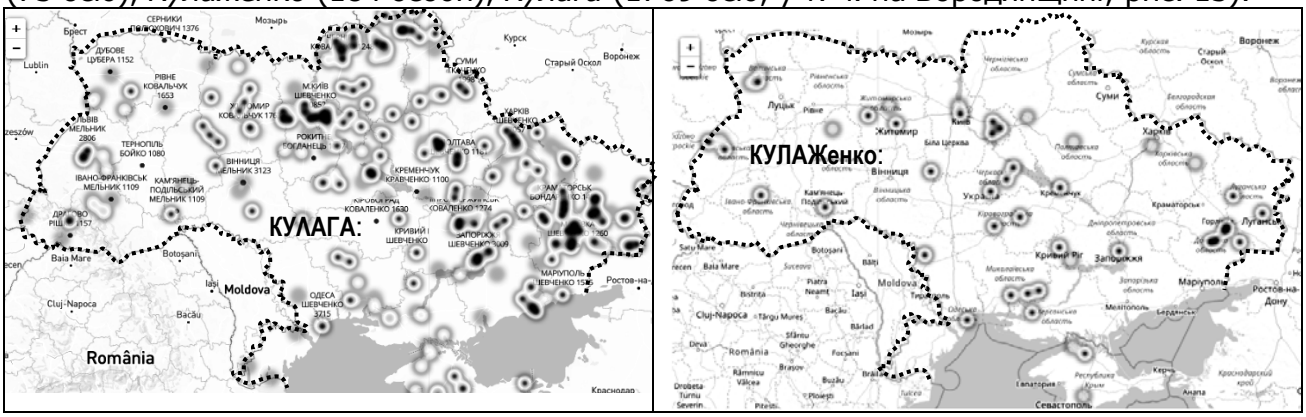

Рис. К20. Географічне поширення 1769 прізвищ елліністичного часу Кулага і 141 – Кулаженко [ridni.org/karta]

Як і *Шкарупіло*, і *Отрошенко*, ця група прізвищ прийшла з елліністичної доби. Дві тисячі українців, носіїв прізвищ *Кулага* і однокореневих, – чергове свідчення давнезних ентічних складників нашого народу.

Прототип основи – копт. ⲕⲟⲩⲗⲁϫⲓ 'риба' (деталі тут на с. 52-53).

Про давність прізвищ групи *Кулаг-/ ж-* свідчить їх звичайність у селах (причому, – у вигляді реліктових, острівних ареалів); в цілому ареалів більше на Лівобережжі. Особливо наочно шляхи поширення прізвищ *Кулага* видно по басейнах Сіверського Дінця й Десни, а також по верхів'ях Удаю, Сули, Псла. Зрештою, риба була тут усюди. Не усюди бували єгиптяни.

КУЛИК < тат. *кули* 'слуга'. **34479** Кулик, **4547** ова, **3479** ов, **1017** овська, 445 ий, 361 івська, 275 ий, 126 овець, 145 ович; // **9661** Кулік, **5124** Кулікова, **4091** ов.

КУЛЬЖенко < 1) укр. кульгати з ест. kulg-, фінс. kulkea 'ходити'; 2) див. КУЛАГА. 8 Кульжи, 37 Кульженко, 0 инська, 3 ий.

КУМАНець < етнонім куманів (половців). 59 **Куман**, 2 юк=, 59 енко==, 97 Куманець, 160 овська, 126 ий, 149 ова, 106 ов, 116 ська, 103 ий.

КУРАС < нім. Küraß 'нагрудні лати' (XVII ст.).

503 Курас, 208 **Кураса** (нім. Küraß), 21 Курась, 89 Курасевич, 802 Курасова, 623 ов

кира́с м., **кира́са** ж. «нагрудные латы». Через нем. Küraß (XVII в.; см. Шульц—Баслер 1, 412) или прямо из франц. cuirasse от лат. *coriacea : corium «кожа»; см. Преобр. I, 309.

КУРАШевич < узб. кураш 'бій, битва'.

1060 Кураш, 11 Курашевич, 66 Курашенко, 281 Курашова, 219 ов, 41 Курашко, 100 Курашкевич, 37 Курашкіна шлях!, 33 кін, 49 Курашвілі; // 1510 Курач, 6402 Курочка, 2726 кіна, 1711 кін, 328 оченко; // 323 **Курч**, 633 Курчак Прикарп., 341 Курчик шлях на зах., 242 Курчук, 2971 Курченко, 71 Курчевська, 60 ий, 1 евських, 55 Курчева, 25 ев, 41 Курченкова, 28 енков; // 674 Курах; // 31 Курцевич (Дц, Дп, Лг, Зп, Од, См). Існує герб Курч.

fight *v.*
1. дөjүш- döyüş-
2. күрес- (küres-)
3. күрөш- (kürösh-)
4. көрөш- (köräsh-)
5. kavga et-
6. уруш- uruş-
7. سوقوش (soqush-)
8. кураш- kurash-

Рис. К21. Довідка про слово kurash

КУРБАН < перс., ар. qorban 'жертва'.

231 Курбан, 1169 ова, 1075 ов; // 158 Гурбан, 15 ович, 9 ська, 211 ова, 282ов; // 336 Корбан, 183 ь, 48 юк, 14 енко (Мк., Од.), 13 ьов (Н.Водолага Хк), 10 ов; // 572 Горбан, 12179 Горбань.

КУРЖУК < дпрус. **karg**-is 'військо' + -ùkas. 20 Куржук. Пор. топонім КУРЖУКІВСЬКІ КАВАРТИ Кв.

КУРИЛюк < 1) укр. ім'я власне Курило 'Кирило'; 2) гр. **Τζουρουλ**-ov. 8611 Курило, 2363 Куриляк, 1939 Курилюк, 5880 Куриленко, 1676 Курилко; 1 Курлей, 50 ейко, 3 єєва, 3 єв, 39 еня, енкова, ов, 497 як, Курлюк, 57 енко, 249 Курлович, 2 овська, 1 ий, 478 ова, 397 ов, 9 ович, 9 овіч, 175 іщук, 56 іковська, 38 ий, 24 ікова, 16 ов, 2 іч, 21 іченко, 17 ін.

"Природно, що після всіх походів з гунами, аварами, печенігами, половцями на місто у Фракії Цуруль в Україні збереглося й кілька топонімів-реплік від прототипу **TZOYPOYΛ**-ov / ÇOR-lu". Однак закони звукового розвитку топонімів інші, ніж у власних імен людей. Топонім зазнає значно більшого тиску від ужитку його сотнями і тисячами людей, а тому відтворює прототип гірше від прізвища: • стр. *ЦЮРИЛо* у смт ДИКАНька Пл рц: ^**КУРИЛ**И!; **СОКОЛ**івщина, **ВІЛЬШ**ане, Наливайківка, БУДища, ПИЛИПенки, ВОДЯНа БАЛКа Voden (Edessa) (тут р. **ВОДЯН**а ГОВТва п ВІЛЬХової ГОВТви), ГОРЯНщина, ХОМЕНки! ^**ГОРБАТ**івка арбат < рабат?? (з досвіду *прямих* контактів!), **СТАС**і ^**ГАВРОН**ці!; • пот. *ЧУРЛинЕЦЬ* ÇORLu = *ЧУРИЛинЕЦЬ* у с. Драгове Зк Хуст: ^полон. **ЧУРИЛ**ино (1972 р.), За**БРІДЬ**; пот. **ДЖУР**ДЖовий у с. НАНкове, **ВІЛЬШ**ани, КРАЙнє, КРИВий, ОСава, **МОНАСТИР**ець, КРАЙНИКове; • *ЦИЛЮРики* Хк Золочів: ВІЛЬШанське, ЛЕМІЩине.

Отже, чи не там само побували й предки *Курилюків*, *Куриленків*, *Курленків*, і художника *Чюрльоніса*... Років за 400 по останніх половецьких походах на Візантію забуто всі перекази про них, а тоді нащадки зраділи зустрічі з польським словом cyrulik 'перукар', яке, здавалося, щось нагадує. Ні, та ілюзія сама є химерною переробкою лат. chirurgus 'хірург' (!). Як не згадати при цьому такі ж наївні назви *Ірпінь*, *Катюжанка*, *Оцитель* та інші дорогоцінні "дитячі народні малюнки" справжньої історії. Спасибі, що хоч такою вона до нас дійшла: в масових іменах наших сіл і людей. І тому справжня. © *Ред.* >" [Цуруль, 108].

КУРСАК < 1) тат. qorsaq лисиця; 2) пахл. **garzag** [*glck* гадюка. **3007** Корчак, **1357** Корсак, 13 Курсак, 633 Курчак, 435 Кульчак, 740 енко, (пор. 136 Гадюченко, ко, ка, ева; 344 Змієнко, євець, євська, ий).

КУР'ЯН < 1) Кир Іоан; 2) "пани греки"; 3) пор. хорв. Kurjan 'Коран'. 161 Курян, 40 ська, 28 ий, 33 янова, 28 ов, 7 ович; 607 Кур'ян, 317 'янов, 310 ова, 126 інова, 82 ов, 1 іна, 101 ович.

КУЧМА < мадяр. кучма 'шапка-вушанка'. **6492** Кучма, 222 Кучмук=, 1225 Кучмій==, 172 Кучмей==, 328 Кучман==, 1040 енко, 24 енюк, 148 енда, 20 ет, 34 еєва, єв.

Л

ЛАМАХ < ?копт. ⲗⲁⲙⲁϧⲧ adj. Belly-mad, gluttonous, ласун; але див. II. ЛАМАХІВЩИНА. 189 Ламах, 421 Ламаш, 21 евська, 19 ий, 12 овська, 11 ий, 6 ева, 1 ев.

ЛАШКАРЬ < пахл. laškar 'військо'. 21 Лашкарь, 29 Лашкарьова, 2 Лашкаров, 8 Лашкар**ава**, 7 Лашкара**швілі**; // 27 Лошкар, 25 Лошкарь, 9 Лошкарук, 3 Лошкаренко, 470 Лошкарьова, 46 Лошкарева, 101 Лошкарєв, 33 Лошкарев, 299 Лошкарьов; // 43 Ложкар, 6 Ложкарь, 4 Ложкарюк, 12 Ложкарьова, 5 Ложкарьов.

Існує аналог у топонімії ● *Кисличувате* Дп Нікополь: **ЛОШКАР**івка! пахл. laškar 'військо', БОРИСівка. Прізвище 21 Лашкарь зберігає старе кореневе -а-; це виключно пд. схід України: Станіслав 8, Олександрія 6, Одеса 3, Хк, Кр, Дц, Хс. Показові форманти грузинського походження: Лашкарава, Лашкарашвілі.

Рис. Л1. Поширення в Україні 21 степового прізвища Лашкарь [ridni.org/karta]

ЛЕДЕНчук. Нікополь

87 Леденчук, 79 Леденко, 17 Ледень, 15 Ледник, 8 Ледняк, 397 Ледней, 7 Ледній, 296 Леденьов.

Рис. Л2. Поширення в Україні 79 прізвищ венеціанського вектора Леденко 'венеційський', *87 – Леденчук і 296 – Леденьов* [ridni.org/karta] *і топоніми того ж етномовного пласту*

Згідно зі словником П. Скока, "перехід *t* > *d* у слові *veneticus* з венеціанської говірки або з тур. *Venedik* видно у назві рушниці: *eno puče puška venedika* (пісня з Чорногорії), *pripucaju turski venedici* (Jukić) = *ledènik*, род. *-íka* (Vuk, асиміляція *v-d* > *l-d*) »мала рушниця, окута сріблом« (народна пісня), епітет *puške ledenike* (Crna Gora), з заміною елемента *-ik* нашим суфіксом *-jak ledènjāk*, род. *-áka* m »мала рушниця«, з суфіксом *-jača ledènjača*, з *-ica ledènica* (Vuk, Crna Gora, епітет *puška ledenica* народна пісня)" [Skok].

ЛЕЛЯК < копт. ⲗⲉⲗⲉ 'мандрувати'. Див. II. *ЛЕЛЮХІВКА*, *ЛЕЛЯКИ*. 377 Леляк, 587 ик, **1716** юк, **1305** юх, **1475** Лелека, **1033** ко, 2 ха.

ЛЕМИШИН < парф. **rāmišn** [*l'mšn'* | M *r'myšn*, N *rāmiš*] peace 'мир'. 1 **Лемишин**, 296 Лемиш, ишко, Лемих, Лемик, Лемич, Лемешко, іш, ішко, ещук; 3 Ремиш, 1 Румиш== ІФ. Пор. II. *ЛЕМЕШІ*.

ЛЕНДЕЛ < мад. *Lengyel* 'поляк'. **1999** Лендел, **1975** Лендєл, 87 Лендель, 217 Ленд'єл, 122 Лендьєл, 118 Лендяк. Цікаво, що основа не сполучається із звич-

ними формантами -чук або -енко. Натомість у Києві є двоє людей на прізвище Лендельман. Мадярською мовою Lengyel означає 'поляк'. Усі різноманітні способи передати угорське -gy- (-дьє-, -д'є-, -дє-) лише свідчать про єдино можливий прототип цих прізвищ. Але не про єдино можливу інтерпретацію.

Видний з карти на рис. Л3 ареал переважного поширення прізвищ Лендел і однокореневих – Закарпаття. Справді, кожний гуцул, бойко, лемко, який прийшов сюди з теренів польської держави – з гір чи з-за гір, – мав шанс бути названим "ляхом". Зрештою, так само, як "москалями" й "москаленками" ставали ті полтавчани або чернігівці, хто відбув солдатчину в Московії, а "волохами" – ті, хто побував у Волощині.

Рис. Л3. Поширення в Україні 1999 прізвищ Лендел [ridni.org/karta] *< мад. Lengyel 'поляк'*

ЛИСИЧ < парф. rahig [*lsyk'*, *lhyk* хлопець, паж. **1091** Лисик, **67809** енко, 675 ейко. 561 ечко, 508 ецька, 547 ий, 340 Лисич==, **15697** ак, **8740** юк, **4768** иця, **4365** а, **4157** ий.

ЛИСОКІНЬ < парф. **rāh** [*l's* | M *r'h*, N ~] **road, way**. 180 Лисокінь, 712 Лисоконь.

ЛИТВИН < укр. литвин 'житель Задесення' (словник Білецького-Носенка). **29398** Литвин №2, **5325** Литвинюк, 43 Литвинишин, **43474** Литвиненко к, **10327** Литвинова, **7886** ов, 234 Литвин**ов**ич, 20 Литвиняк, **1610** Литвинець, **5465** Литвинчук; // 9 Литовенко, 151 Литовська, 133 ий, **1806** Литовка, 121 Литовець, 145 Литовчак, 16 Литовчик, 200 Литовчук, **10487** Литовченко; // 95 Литва, 21 Литван, **1399** Литвак, 4 Литваківська, 1 ий, 1 Литваковський, 2 Литвачук. Разом понад **105 тис**.

ЛИХОБАБА < гр. Λύκων Πόλις 'Люкопіль', місто у Єгипті + гр. папас. 718 Лихобаба, 80 іна, 61 ін, 16 ина, 15 ин, 55 енко, 38 баб. Див. II. *Лихобабчин*.

ЛИХОДІД < гр. Λύκων Πόλις 'Люкопіль' + пахл. діт. **1159** Лиходід, 43 Лиходєд. Див. II. *Лиходідівка*.

ЛІСОВИЧ < слов. ліс, переклад ґотс. аналогу ісл. Týrfingr тервінґи «люди лісів» [Вольфрам, 44]. 266 Лісович, **2819** енко, **7192** ова, **5033** ий, **3349** овська, **3204** ий, 11 их, **3446** Лісняк, **2091** овець.

ЛОБОЙКо < копт. ⲗⲁⲟⲩⲟ, ⲗⲁⲃⲟ вітрило або ⲗⲁⲃⲱ канат + гр. ойк. **1157** Лобойко, 80 ченко, 2 ченкова, 0 ов. Див. II. *Лобойківка*.

ЛОБУНько < укр. лоб 'хлопець, підліток, парубок'. 461 Лоб, **3195** Лобач, **2883** ко, **4703** анова, **3793** ов, **2356** ас, **1260** ань, 76 унь, 967 унець, 223 Лобунько.

ЛОБУР < укр. лобурча 'грубий сільський хлопець', лобурня 'набрід, чернь' [ЕСУМ, III, 276]. **1079** Лобур, 219 ець, 340 енко, 186 ь, 54 ак, 32 цова, 31 цов.

ЛОКУТко < гр. Ракотіс/ Лакаті-. У коптських говірках вживали назву Ракоті/ Ракотіса (Олександрії Єгипетської) з ламбдацизмом – зокрема, у Фаюмі ⲗⲁⲕⲁ·┼· (F) [Vycihl, 172]. Див. II. *Ракути*. 16 Локутова, 7 ов, 0 ій, 7 ієвська, 0 ий, 5 анська, 1 ий, 4 цовська Хк., 2 ий Хк., 1 Локуткас; // 770 Локоть, 758 ош.

ЛОСь < парф. **rāh** [*l's* | M *r'h*, N ~] **road, way** дорога, шлях. Докази: **2 Ласно**, **2511** Лахно, 438 Лахай, 6 Лос, **7139** Лось, **1707** єва, 1443 єв, 621 Лосенко, 277 юк.

ЛОХОНя < 1) парф. **rāh** [*l's* | M *r'h*, N ~] **road, way** дорога; 2)?гр. **λόχον**-δε 'у засідку, для засідки'. 43 Лохань, 394 Лохоня, 1 ько, 2 ін, 2 ов. Пор. Лось. 120 Лохно, 30 енко==.

ЛУК < 1) ?укр. лук (зброя); 2) лука 'вигин річки'. 120 Лук, **1050** Лука?.

ЛУЦИК < 1) вірм. луц 'світло'; 2) лука 'вигин річки'. **7425** Луцик, **28156** енко, **4339** юк, **4022** ів, 661 шина, **2373** ишин, 122 Луцишена, 108 шен, **1692** ак, 188 евич, 52 ев, 39 **ейко**, 11 евят.

ЛУШНИК < укр. ст. лушник 'лучник, стрілець з луку'. 87 Лушник, 687 ікова, 497 ов, 7 ниченко, 7 нічєнко, 4 ніченко, 38 ницька.

ЛЯШенко < укр. лях 'поляк'. **9663** Лях, **2839** ова, **2070** ов, 41 ів, **1305** ович, 681 овець, 648 овська, ий, 597 Ляховецька, 464 ий, 333 енко, 21 овец, 5 овен, 53 **ин**; // **27825** Ляшенко; **6264** Ляшко, 584 евич, 303 евська, 228 ий, 72 ецька, 54 ий, 71 ева, 0 ів, 46 ев, **4619** ук, **1746** ок, **1266** Ляш, 671 ик. Разом понад **58 тис**.

М

МАБУЩенко < пахл. ім. вл. Mahboz (< дір. *Mahibauja-) "Врятований (божеством) Місяця" [Чунакова, 69]. 1! Мабущенко (с. Дібрівка, але де?). Дальші зв'язки див. прізв. БАЖАН, БОЖАН.

МАВДРИХ < Maldra riks 'Малдра, король свевів у 456–460 рр.'

Ця фонетично яскрава основа стала відома завдяки студіям 2014-2015 рр. зв'язків топонімів України з антропонімами свевів у документах з іспанської Галісії. Ось тодішні висновки: "Назва с. *МАЛДРИКи* Лв ЖОВКва унікальна тим, що її основа однозначна і має прозору структуру: Maldr(a) + rik 'король Малдра'. Цей король був свевом і володарював усього 4 роки в середині V ст. – у 456-460 рр." І далі: "Ойконім Малдрики – єдиний в Україні, і тотожність його основи з ім'ям короля Малдри (Maldra + rik) – бездоганна. Не виключено, що пристосуванням основи Малдр- стали Модр- і Мотр- (є і прізвище Мудрик)" [Тищенко 2015, 316]. Див. II. *МАЛДРИКИ*.

Несподіваний наслідок мала перевірка 6.9.17 р. існування в Україні прізвищ від основи Малдрик- за базою даних ridni.org/karta: людей на прізвище Мавдрик виявилося 604 (Львів 179, Лавриків 95)! Далі більше: **Мавдрих** 1! у Львові, 76 Мавдрік (Лавриків 22), 1! **Мавдрий** у Кам'янці-Под. (отже, слушне: Мудрий); з основою Мавдр- 682.

2444 Мудрий, 35! **Мудрих**, 132 **Мудрей** (пер. Чв); 68 Мавдюк (Олишківці 26);

також 30 Малдрик (Луцьк 9, **Жовква** 5), 5 Малдар. Разом 3436.

Виходить, збереглося усього 35 прізвищ з архаїчною основою, ближчою до прототипу: 30 Малдрик (у т.ч. 5 осіб у **Жовкві**; ще Зк, ІФ, Вл, Кв, Пл, См, Хк), 5 Малдар. Двадцятикратне переважання прізвищ з основою Мавдрик пояснює нещодавну зміну офіційного написання топоніма Малдрики > Мавдрики Лв **Жовква**. Сюди ж Мудренко 898 (Кв 98, Вн 64, Дп 56), Мудрей 132 ендемічне (Репуженці, Чв). Але основна маса Малдрихів стала Мудриками: 4619 осіб! (через проміжну основу Мавдр-), також Мудрак 4439, Мудряк 617. Усіх разом понад 10 тис.

Рис. М1. Розміщення в Україні 604 прізвищ Мавдрик [ridni.org/karta] *і топоніма Мавдрики*

МАГНУС < сканд. з лат. magnus 'великий'. Відоме серед литовців, українізованих у XIX-XX ст.: 11 Магнус (Шостка, Клишки См, Сиволож Чг).

МАГУШинець < дперс. **maguš**, гр. μάγος 'авестійський священик, волхв'.

VII-VIII с	*(? XI ст.*	*? XIV ст.*	*? XVI ст.)*	XVIII-XIX ст.
2 **МАГУШ**	(*Магуш**ин**-) (*Магушко) (*Магушев/ів)	 4 Магушков Лв 2 Магушкова Лв 2 Магушевський	14 Магушинець	 24
41 Макуш	215 Макуш**ина**, 155 **ин** 247 Макушева, 177 ев 3 Макушик 62 Макушко	163 Макушинська 853 Макуш**енко** 23 Макушняк 16 Макушевич 24 Макушевський 7 Макущак 4 Макущук 1 Макущеко 1 Макущ**іна**	 567 Макущенко	233 МакушЄнко 2792
106 Дрон	616 Дроник 2 Дрони**ш**	(*Дрони**шин**)	190 Дронишинець	11 Дронишенець

Табл. М2. Етапи формування 22 словотвірних моделей прізвищ від осн. Магуш- (порівняно з осн. Дрон-)

Частину прізвищ групи Магушинець пишуть у мережі (і отже, вимовляють) через -ґ-, хоча це й не відображено у базі ridni.org/karta. Звідси 1 крок до основи Макуш-. Зібраний з бази даних матеріал уможливлює укладання таблиці етапів формування моделей прізвищ від основ Магуш-/ Макуш- протягом 12-14 століть (табл. М2).

Як і слід чекати, нащадків магів порівняно небагато, їх удесятеро менше, ніж нащадків авестійських вірян – 2816.

У дослідженні, проведеному в грудні 2017 р., розглянуто понад 320 тис. прізвищ 9 синхоричних груп основ; ці прізвища розподілені за двома сотнями словотвірних моделей. Ранговий перелік основ: Горбат 51.801, Капар- **208 тис.** (с. 723), Дениг- **28468**, Дрон- 7645, Карабан- 7023, Дриг- 6141, Обест- 6110, **Магуш- 4159 + 18**, Зарван- 2624. Також **14 Могуш** Чв, Од, Дц; 2 Мокушева, 1 Мокушєнко, 1 шонко. Звідси можна зробити документальний і незаперечний висновок: значну масу авестійців складали у Наддніпрянщині місцеві навернені скіфи (їхніх нащадків дотепер бл. **100 тис**.). Епохальною подією став екзод копирів-габрів з переможеного Сасанідського Ірану у VIII ст. (понад **208 тис**. нащадків). Нащадків антиавестійців-карапанів досі понад **7 тис**.

МАДЖАРА < 1) уг. magyar 'мадяр, угорець'; 2) укр. *мажара* 'віз'. 506 Маджара, 86 Мажаренко=, 512 Мажар, **1900** Мажара, 236 Мажарова, 196 ов.

МАДЗИГОН < берб. imažigen 'туареги'. 3 Мадзигон, 50 Мадзігон (викл. Правоб.), 49 Мацигон=, 3 Мацігон, 336 Мацигін (перев. Галичина). Див. III. E1b1b.

МАЗЕПА < пол. Mazapet гербу Ґоздава; батько і дід гетьмана Івана Мазепи гербу Курч; ?прізв. гр. Мадзапет серед греків Ніжина, XIX ст.; вірм. морфема пахлавійс. походж. -pet- начальник (пор. mogpet, movpet 'мобед, зороастрійський першосвященик', sparapet, spadapet 'командувач', хазарапет 'тисяцький', аспет < асп-пет 'вершник, лицар', дпрапет 'генеральний писар', хайрапет 'патріарх', вардапет 'вчитель', шпет 'чабан'). **3160** Мазепа+, 80 іна, 75 ін, 4 ина, 19 енко, 19 кін, 15 кіна, 17 чук, 17 ова, 7 ов.

МАЗУР < генонім, пол. мешканець Мазовша. **43739** Мазур+, **10329** Мазуренко+, **4389** ик, **3231** ок, **2881** кевич, **1421** ець, 81 кова, 62 ко.

МАКЕДОН < хозар. Maqdun 'Греція, Македонія'.

У хозарський час у говірках степовиків значення хороніма Македонія зазнало розширення: це слово стало означати Грецію, Візантію. 843 Македон, 700 ська, 585 ий, 38 ова, 16 ов, 13 ів, 23 ець, 19 енко. Див. II. *МАКЕДОНИ*.

МАКУХа < пахл. **makōg [*mkwk*' | M *mkwg*, N *makō*(*k*)] boat**. **4564** Макуха, **1929** Макух=, 303 ін, 23 шняк, 853 шенко, 247 шева, 177 ев, 233 шєнко, 567 щенко, 7 щак, 4 щук, 215 шина; **5497** Макогон, 662 чук, 745 юк, 344 енко, 266 ова, 196 ов, **1422** гін==, 8 гіна.

МАЛАЙ < казан. тат., хів. *малай*; тат., башк. *малайка* хлопчик [Каташева, 1]. **1772** Малай, 346 Малайко, 296 Малайчук, 149 Малайдак, 47 Малайрева, 45 Малайрєв.

Казансько-татарський, башкірський і хівінський прототипи основи цих прізвищ вказують на епоху Тамерлана, тобто кінець XIV ст. Про половецьке середовище початкового побутування прізвищ говорить виразне поширення їх у степових селах. Характерне також автентичне продовження преалу у степовій частині Криму.

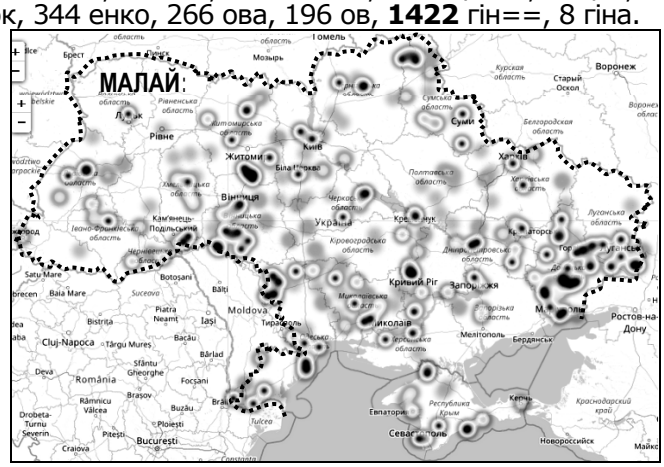

Рис. М3. Поширення в Україні 1772 прізвищ татарського часу Малай [ridni.org/karta]

МАЛАХА < 1) арам. malakha 'янґол'; 2) ар. mallakh 'моряк'.

29 Малаха, **5415** ова, **4168** ов;

575 Малаш, 66 ук, Малашок, Малашко, **2133** Малашенко, кова;

11 Малаковська, ович, ова.

Повсюдність прізвища, як і поширення його у селах схиляє швидше до побутового пояснення "моряк".

Рис. М4. Поширення в Україні 2133 прізвищ Малашенко [ridni.org/karta]

МАЛДРИКА – див. IV. Мавдрих. Пор. II. *МАЛДРИКИ*.

МАМАЙ – іст. ім'я Мамай.

2589 Мамай, 156 чук, 35 ко, 272 єнко=, 1341 єва, 1020 єв, 94 євська, 61 ий, 4 їв. Історик і краєзнавець С. Павленко присвятив темі розділ своєї книги 2013 р. і навів у ньому кілька переконливих прикладів центральноазійських фенотипів мешканців степової Сумщини (див. тут рис. III. К6).

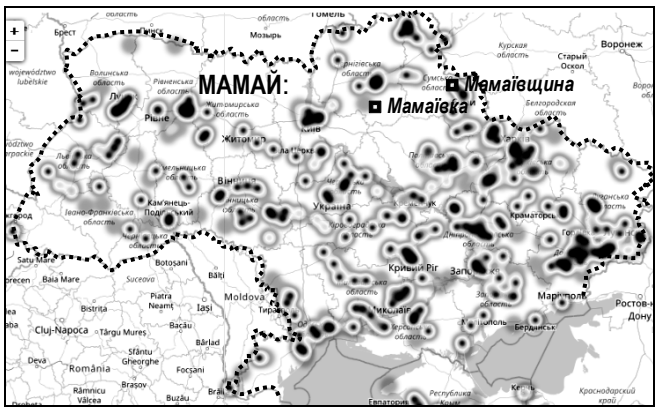

Рис. М5. Поширення в Україні 2589 прізвищ Мамай [ridni.org/karta]

МАНДРА < гр. візант. **μάνδρα** 'монастир'.

425 Мандра, **3357** Мандрик+, **3305** Мандрика, 349 икін, 470 а, 227 Мандрико, 409 Мандриченко.

У візантійський період прототип **μάνδρα** вживали не лише у давньому значенні "стадо", але також для позначення монастирської громади. Розпливчастий мовний спогад про *мандру* зберігся у дитячій загадці з с. Вел. Пріцьки Кв Кагарлик: "Шандрик-мандрик отакенький, шандра-мандра отака" (повідомив В. Перміньов). Пор. також прізвище поета М. Мандрики і нп *Мандрова* РФ Бєлг. (на рис. Г1).

МАНЖЕЛІЙ < ар. **منزلة** manzil 'каравансарай' [Platts, 1076].

415 Манжелій, 164 Манжелей, 72 Манжела, 37 Манжелєй, 36 Манжелєєва, 24 єєв, 418 Манжола, 17 Манжоленко, 8 Манжолій, **1455** Манжула; 1 Манджела; 11 Монжелес.

284 Манзій, 7 Маназій. Халіфат, манзіл, маназіль. Див. II. *МАНЖЕЛІЯ*.

МАНЖОС. **2533** Манжос, 134 особи Манжосов, 160 а (*1,19*); 26 Манджос; 36 Монжос.

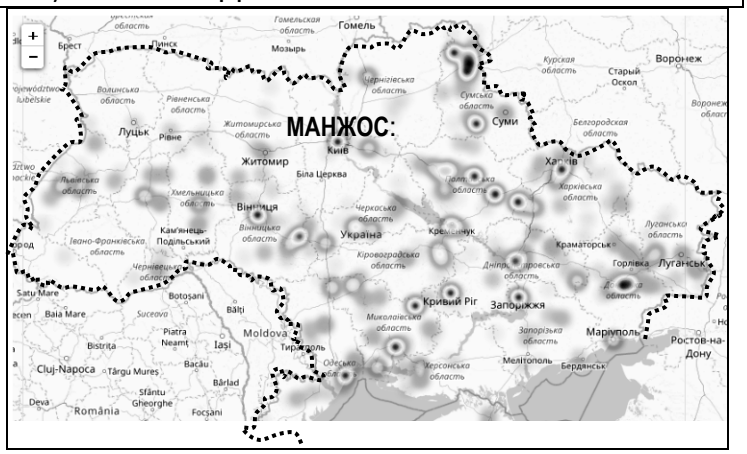

Рис. М6. Поширення в Україні 2533 черняхівських прізвищ вестготського вектора Манжос [ridni.org/karta]

Найреальнішим з переглянутих імовірних прототипів "групи топонімів від основи укр. *Манжос*- є каталанський ойконім Els Monjos під Барселоною. Звичній іспанській вимові ['monχos] відповідає тут місцева каталанська ['monžos]. В Україні існують виразно однокореневі назви руч. *МАНЖОСівка* См Конотоп, яр *МАНЖОСин* Хк Хк, б. *МАНЖОСова* п Кальміусу [СГУ, 183] Дц, с. *МАНЖОСівка* Чг Прилуки і См См. В цих п'ятьох репліках на Лівобережній Україні ненаголошене -о- цілком могло зазнати зміни в -а-, зате са́ме вихідне каталанське -j- утримало первісну вимову -ж-. Серед чернігівського дворянства був відомий рід Манджосів [Лукомский, 106]. Їхні предки мали ходити походом під Els Monjos, – чи є можливість пояснити краще це прізвище і непідробні назви на карті?" [Тищенко 2015, 298]. У прізвищах 36 родин *Монжос* збережено ще й етимологічно правильні голосні: Monjos. Весь виявлений великий контекст див. у спеціальній монографії 2015 р. "Ключі з Астурії від минулого України".

МАНТУР < ар. **منصور** manṣur 'переможний' [Гафуров, 162].

119 Мантур, 6 Мантуро, 1 Мантура; 768 Мантула, 277 енко, 235 як, 97 ін; 61 Мансур, 417 ова, 323 ов, 12 сурська, 9 ий; 6 Манзур, 37 а; 84 Мандур. (Пор. інші репліки арабських прототипів з емфатичними "сад-ун, зад-ун": Рама**з**ан ~ Рама**д**ан, Ри**з**ван ~ Ри**д**ван.)

МАРИЦЯ < копт. **ⲙⲁⲣⲏⲥ** 'Upper Egypt', букв. **ⲙⲁ** 'земля' + **ⲣⲏⲥ** 'південь'.

3 Мариця (NB незвичний формант), 13 Мариць. Характерна неінтегрованість обох моделей. Див. II. *МАРИЦЯ*.

МАРХАЛюк < 1) ім'я Маркел; 2) прізв. польс. **Marchl**ewski. Див. II. *МАРХАЛІВКА*. 11 Мархалюк, 53 левич, 27 льчук, 9 левська, 8 ий. Незасвідчене звукове перетворення Marcel- > *Марχал-.

МАСТИКАШ < укр. діал. з Таращі **маздиґ**он-, осн. Мадзиг- з берб. tamāšägt «тамазігт» [LM, 138]; пор. ур. ***Мастек**-ун* біля Сучави, села **Mesteac**-ăn, **Măstăc**-an (2), **Mestec**-ăniş у Південній Буковині. 509 Мастикаш Лв, ІФ, Чв, Хм, 9 Мастикіна, 14 ін, 39 Мастицька.

МАТАГАН < пахл. ***mātaγ'ān*** "book"; вірм. matean, груз. matiane. 5 **Матаган**; 8 Матян пд.

МАТВІЯС < скіфс. Ματόας Матоас 'Ниж. Дунай' [СГУ, 188; Тищенко 2015, 122]. 60 Матвіяс, **5649** Матяш++. Пор. II. *МОТАШІВКА*.

МАЦИПУРА < ар. мосафер 'посол'. 192 Маципура, 3 Маципур, 10 Маципудра!; 40 Маципула!, 35 Мациплюк, 6 Маципуло!, 4 Маципаєва; 751 Мацапура, 118 пула, 28 пей, 15 пєй, 18 пуренко; 3 Моцопросенко. Ознаки десемантизації.

МАШКАРА < пахл. **maškar** 'ворог'. 281 Машкара, 687 ринець, 1 рин, 37 ренко, 47 рінець, 34 ріна, 24 ін. Див. II. U бол. *МАШКАРИНЕ* Чк Канів.

МЕДЯНик < дперс. Mada, гр. Media 'Мідія'. 485 Мадей, 516 ай; **2600** Медяник, 317 а, 243 ий; 37 Мідяник, 380 ка, 157 ко, 109 а, 68 ий, 23 ець, Мідько.

МЕЛЬНик < укр. *мельник* 'мірошник'. **155149**! Мельник, **39192** Мельничук, **19661** ченко, 428 чин, 373 чок, 84 чак, 93 чайко, **10311** кова, **7918** ов, **1848** ович. Найпоширеніше українське прізвище Мельник.

МИГАЛИК < гр. μεγάλη (χώρα) 'велике' (селище). 65 Мигалик, **2542** Мигаль, 628 лко, 203 люк, **1648** Мокляк? Але див. статті II. МИГАЛКИ, IV. РУХАЙЛО.

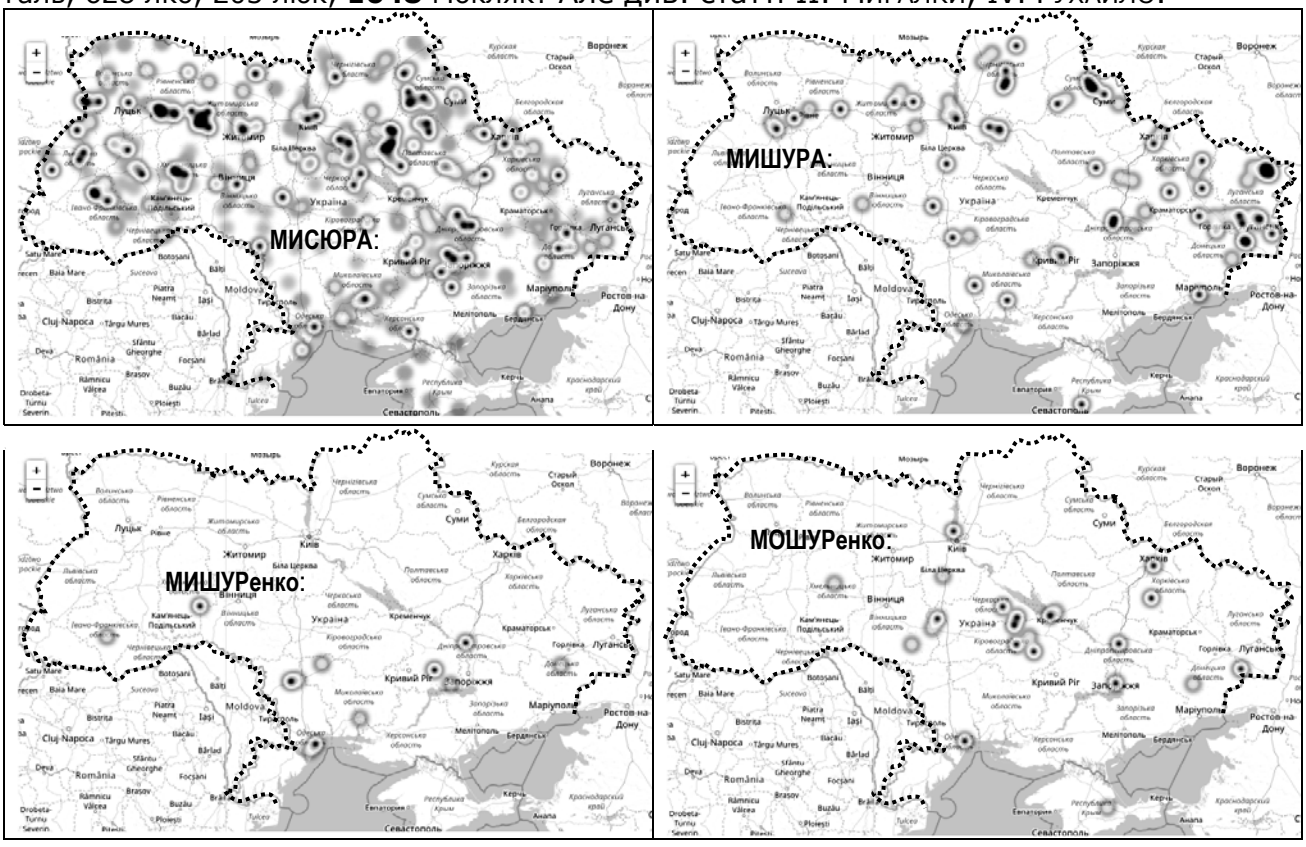

Рис. М7. Поширення в Україні 1493 прізвищ еллініcтичного періоду Мисюра 'єгипетський', 305 – Мишура, 31 – Мишуренко і 104 – Мошуренко [ridni.org/karta]

МИКЛЯК < днорв. mikill 'великий'. 22 Микляк, **1648** Мокляк?, 408 Мигуля, 376 Мигловець.

МИСЮРа < 1) укр. *мисюрка* 'металевий шолом'; 2) Misr 'Єгипет'. Рівномірність поширення прізвища Мисюра по цілій Україні та звичність його серед сільського населення вказує на давніше походження і схиляє, отже, до пов'язання з хоронімом Misr 'Єгипет'. Обставини історичних зв'язків з Єгиптом детально вивчені й викладені у книзі 2016 р. Вагання в голосній основи Мишур-/Мошур- цілком відповідає емфатичному голосному і прототипу ар. Misr. **1493** Мисюра, 12 Мисюр**ка**, 11 **ко**==, 54 енко!==, 27 ак, 24 евич, 16 ина, 0 ин, 12 Мисюр.

МИШАР < іст. ***мишарі*** 'етнічна група татар' (між Сурою і Волгою). 20 Мишар, 2 Мишарук, 0 івська, 2 ий, 20 іна, 14 ін, 1 ова, 1 овська; 4 Мишериченко, 1 еруков, 2 ерякова.

МОБЄД < пахл. mabed 'авестійський священик'. 1! Мобєд (Хк.).

МОЇК < пахл. *mahik* “crescent, lunette, crescent-shaped ornament” півмісяць from Parth. **māhīk* (cf. Parth., Mid. Pers. *māh* “moon”). 39 Моїк (Лв, Чв., Вн.).

МОНЖОС < катал. Els Monjos, м. під Барселоною. 36 Монжос. Рідкісна форма основи прізвища Манжос з етимологічно найближчими відповідниками голосних до вірогідного прототипу Els Monjos в Іспанії: звичній іспанській вимові ['monχos] відповідає тут місцева каталанська ['monžos]. Див. IV. МАНЖОС.

МОРУГА < 1) ?пахл. маніх. m'ryg- слово; 2) вірм. *marax* “locust” сарана from Parth. **ma’ax* (cf. Av. *ma’axa-*, NPers. *malax*, but Mid. Pers. *mayg*); *marg* “meadow” лука, моріжок from Parth. *maṛγ* (cf. Av. *marəγā-*). 93 Моруга, 142! женко, 97 жко, 2 жова, 34 женко, 91 Морук.

МОСКАЛенко < етнонім *москаль* 'московит'. **32874** Москаленко+, **2794** Москаль, **7933** юк, **3692** ець, **2367** ик, **2145** льова, **1711** льов, 64 евич, 14 евець, 7 івець, 14 ішина, 16 ішин, 19 ишин; 406 Маскаль, 259 люк, 13 лик.

МОТАШ < скіфс. Ματόας Матоас 'Ниж. Дунай' [СГУ, 188; Тищенко 2015, 122]. 5 Моташ, 105 Моташко=, 2 Мотащук!==. Пор. II. *МОТАШІВКА*.

МОХНАЧ < фінік. *маханата* місто; *Маханата* Палермо. 647 Мохнач, 145 ук, 182 тко, 107 юк, 101 а, 90 ий, 80 тчук.

МОШУРенко < ар. Misr 'Єгипет'. 749 Мошура, 104 Мошуренко, 28 ова, 21 ов, 8 овська, 6 ий. Див. IV. МИСЮРА.

МРИГА < ?дєг. **mri** 'run aground of ship'. 236 Мрига, 218 Мрищук.

МУДРИК < ґотс. Maldra-ric. **4619** Мудрик, 35 Мудрих, **4439** Мудрак, 145 Мудрагель.

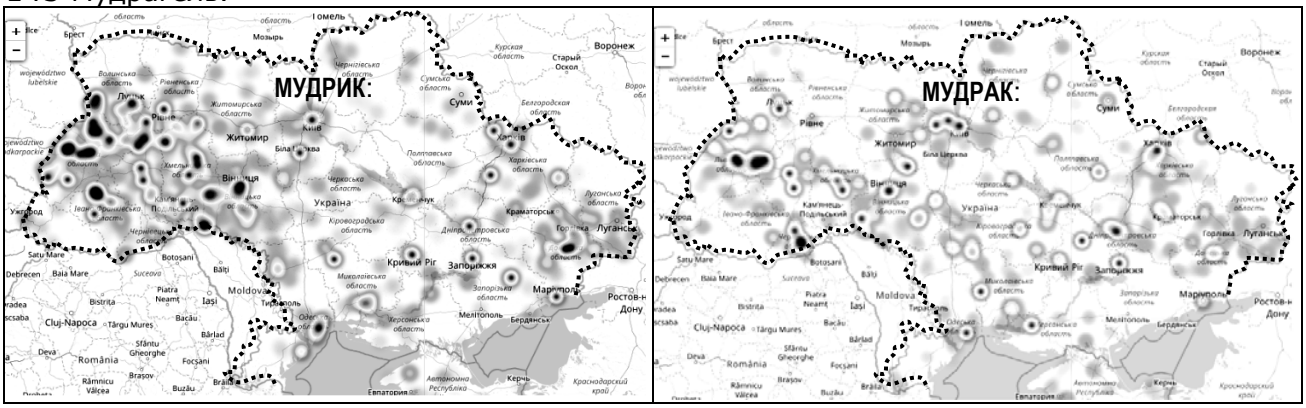

Рис. М8. Поширення в Україні 4619 прізвищ черняхівського періоду Мудрик і 4439 – Мудрак [ridni.org/karta]

Особливо показова безперервна мозаїчна фактура обох ареалів прізвищ включно з Кримом і поширеність їх у сільському середовищі.

Діаспорне поширення 35 носіїв прізвища Мудрих рівномірно по всій території України може свідчити як про проникнення російської сибірської моделі прізвища (Чьих вы?) (по великих і малих містах України), так і про реліктову форму зі збереженим звучанням кінцевого приголосного прототипу -rich. Конкретний розподіл прізвищ: Хк.6, Лв.5, Од.4; Чв, Рв., Жт, Вн., Вн, Мк, Хс., Дп., Дп, Хк, См.

МУХа < перс. mux, пахл. muγ 'фінікова пальма; щогла'. 33 Муга; **9695** Муха, 41 Мухан, 82 юк, 54 ько, 26 нькова, 493 Муханова,

Н

НАГАШ < каз. **нағашы** родичі з боку матері!

• *НАГАЧів* Лв ЯВОРів: ^СЕМІРівка, ЛИПівка; ШАВАРі, САЛАШі, ЧОВГині, ЯСНиська, **ТУРИча**, КАЛИНівка, КОЖИчі, ВАКУЛИ, ІВАНИКи, НЕМИРів;

• *НОГАЧІвка* Хм Славута: ^СЬОМАки, ДЯТИлівка; ГАННОпіль, ХОРОСТок, **ІВАНІВ**ка, ЖУКІВ, МАРАЧівка, ПУЗИРки, КИЛИКІЇв, **БАЧМАН**івка ^РОМАНИНи, **ШАТЕР**ники, КУТки, ПОЛЯНЬ, ХОРОВиця, УЛАШанівка, ХОНЯКв, ХОРОВець, ТАШки.

Пор. і р. *НЕВАШ* = *Неваж* (каз. **нағаш-ы**) Рв Корець {Козак, Топча, Жадківка}; р. *НОВАЧівка* (каз. **нағаш-ы**) Пл Лубни {^Круглик; Калайдинці! < ткм. галайда 'близько', СтепУРі}; торф. *НОВАЦьке* Жт Жт {Гуйва тк ткм. *гуй* заливати, НОВОСелиця, КОДНя, ТУРовець}; торф. *НОВАКІвське* Жт Лугини {Старі НОВАКи!, ПОВЧ, Будо-Літки, Радогоща}; б. *НОВООСИнівка* (каз. **нағаш-ы**) у с. Новоосинове Хк Куп'янськ {Кругляківка, Степова **Новос**елівка!, **Болдир**івка, Дорошівка, Парневе, Тамарганівка}; б. *Находчина* п Айдару Лг?

*Рис. Н1. 1) Поширення в Україні 175 прізвищ Ногач < каз. **нағашы** 'родичі з боку матері'*, *126 Ногачевська*, *114 Нагач*, *26 Нагаш* [ridni.org/karta]; *2) ареал топонімів від основ Nagosz-/Nahoš- у Польщі й Чехії*

Існує також у Білорусі с. *Нехачова* (каз. **нағаш-ы**) Ву Брэст, у Сибіру серед озер і боліт на пн. від р. Об ізба *Нокачева* РФ С. 60° 31′ N 73° 38′ E.

Ця група фактів стає потужним аргументом у відновлюваній панорамі справжньої історії Наддніпрянщини та вже укотре свідчить про правоту акад. О.Й. Пріцака. Це не людоловство. Це участь у процесах етногенетичного формування місцевих і східних степових груп населення.

175 Ногач, **115** Ногачевський, **126** Ногачевська (*1,1*), **8** Ногачєвскій, **14** Ногачєвская (*1,75*), 2 Ногачов, 0 а; разом 540; 42 Ногаш, 14 ева, 187 Ногас;

4 Нохачова Дп., 0 Нохачов, 1 Нохачев Дп., 1 Нохачьов Дп. (*2,0*); 6;

(через ці форми від основи Нохач- став можливим перехід до *Носач- (пор. дитячу вимову ім'я *Саша* як [хаха]): 3589 Носач, 814 Носаченко, 376 Носачова, 336 ов, 260 Носачева, 43 ев, 178 Носачєв (пер. пд. сх.); пор. і топоніми *Носачі* Дц, *ів* Чк, *евичі* Вл);

114 Нагач, *146* Нагачевський, *163* Нагачевська (*1,12*); 423;

26 **Нагаш**, 36 Нагашев, 39 Нагашева, 3 Нагашов, 2 Нагашова КРіг; 106; Σ **1075**.

Показове це збереження значного числа прізвищ з архаїчною основою Нагаш-, що найближче відтворює казахський оригінал.

Історичне ім'я теперішніх казахів – киргиз, а киргизів – каракиргиз. Пор. гідроніми в Україні: р. *Киргиж* ліва *Киргиж-Китаю*, вп. в оз. *Киргиж-Китай* (у пониззі Дунаю); ур. *Киргизова Заплава* у с. Виблі Чг. Виявлені у прізвищах українців ге-

нетичні зв'язки з казахами пояснюють, наприклад, дуже знайомий (але не повсюдний у Казахстані!) фенотип казашки, відтворений у відомому портреті роботи Т. Шевченка "Киргизка Катя" (авторська назва тепер безцеремонно відредагована як "казашка Катя").

Рис. Н2. Киргизка Катя. Портрет роботи Т. Шевченка

Після виходу на топонімічну основу ✪ Неваш, Новач-/Новац- слід було перевірити, чи не існує і прізвищ Новач (?каз. **нағаш-ы**). Їх знайшлося 5 (Зп 2, Дп, Чв, Чг). Ще більша доказовість і виразніша географія поширення у прізвища 23 **Новаш** (!каз. **нағашы**) (Дц 7, Хк, Од 5, Кг. 3, Чк., Чк). Перехід **ғ** > **в** добре відомий у північних говірках росвійської мови (пор. вимову одно[в]о, друго[в]о, [в]осподи, [в]оспожа; Восподь, восподин; восударство; вошпиталь; ковда, товда [Даль, IV, 514; 507; 518]). Однак цей самий перехід г > в відомий і у половецькій мові, яка й могла бути першоджерелом таких звукових змін як на півночі Східної Європи, так і у Наддніпрянщині.

5 Новач, 23 Новаш, іст. Навашин, 6 Новащук! (Од.4. Кв.2); 10 Новашко (Кр.7, Кг3), 20 ок (Дц, Км, Рв, Лв), **71** Новашевська, **47**! ий (*1,51*), 7 Новашев (тк Дц), 6 ева (тк Шахтарськ Дц), 415 Новацька, 456 ий.

Пол. • *Nogowczyce* 169 a3 Jaroszyce, Sarnow; • *Nagawczyna* 175 c3 Tarnów: **NAGOSZ**yn, KORZENiów, RadoMYŚL; • *Nagoszewo* 79 Ostrów Maz.: ^NAGOSZewka; Jarząbka, Komorowo 2, Przyjmy 2, rz. Bug, Udrzyn; • *Naguszewo* 79.

За кілька днів виявлено продовження ареалу в Чехії: • *Nihošovice,* • *Nehasice,* • *Nahošice*, • *Nahošín.* Пор. і нім. Niewisch = 1843: N'ĕweš.

НАДТОЧій < пахл. ny**d't**k' селище + -чи- суф. прикм. **3283** Надточій, **1257 Надток**а!, 302 ча, **2207** чий, 329 чей, 107 чей. Голосні е, є абсурдні.

НАРБУТ < лит. Narbutt. 230 Нарбут, 17 ас, 3 тене, 14 ова, 10 ов, 5 ович.

НАРОДНА ЕТИМОЛОГІЯ ПРІЗВИЩ. Іронічну історію з двомовного французького Ельзасу навела Ніколь Лапієр. Був собі там колись чоловік на прізвище Lagarde (охорона). Як прийшли німці, то переклали його прізвище, і він став Wache [vaxe] (нім. 'вахта, сторожа'). Повернулися французи, і сприйняли це ім'я як Vache [vaš] (фр. 'корова'). Через певний час німці повернулися і знову переклали: з Vache він став Kuhe [kue] (нім. 'корова'). По війні знову повернулися французи і стали вимовляти [ky]. Тепер він пишеться Kul [ky] (фр. 'зад') [Lapierre N. Changer de nom. Stock], – цит. за http://www.geneardeche.org/vl/n3/ patro03.htm з нарису "Саґа по-батькових".

НАСТЕКА < пахл. **'n'stk** = 'n'st зруйнований, anastih 'руйнація'. 444 Настека, 902 Настич, 606 тюк, 438 тащук, 386 Настаченко, 1 кова. Див. II. *НАСТАШКА*.

НЕВГОДовська < пор. аналоги у топонімії: с. Невгоди Жт Овруч, став Негоди Кв Рокитне, бол. Него́дянка у с. Віл Вл Любешів. 23 Невгодовська, 20 ий.

НЕГРАШ, НЕКРАШ < ар. al-Nikrash, гр. Ναὐ·κρατις, м. у Єгипті. 130 **Неграш**; // 206 Некраш, 662 евич, 35 енко, 52 евська, 29 ий.

Рис. Н3. Поширення в Україні 130 прізвищ Неграш [ridni.org/karta]

НЕЛЕН < 1) **nērang** [*nylng* | N ~] incantation, charm, spell; 2) **anērān** [*'n'yl'n'*] non-Eran, the world beyond Eran. 22 Нелен, 180 Нелень, 411 Нелін. Див. II. *НЕЛЕНИ*.

НЕМИКА < дєг. ***nmḫw*** 'вільний'. 4 Немика, 9 ко, 7 кин, 658 кіна, 498 кін. Див. II. *НЕМИГА*.

НЕМИРА < каз. **немере**, кирг. небере, узб. невара онук. 51 Немира, 112 я, 3 ча, 32 ко==, 3 чук==, 151 ович, 118 ська, 110 ий, 44 ова, 47 ов. Прізвища з формантом -ов- від прототипу *НЕМИРІВ* (див. II.): 1048 Немировська, ий, овченко.

НЕЧУЙ < кирг. Чуй 'р. Чу'. 54 Нечуя; // 27 Нечуй, 4 Нечуйкіна, 1 кін, 116 Нечуйвітер, 10 Нечуй-Вітер. Див. IV. Чуй.

НЕЩЕРЕТ < ім'я власне Несторій. 1848 Нещерет, 36 цька, 227 тна, 177 ий, 32 тня, 10 ій, 46 това, 30 ов. Пор. II. *НЕСТЕРВАРКА*, *НЕЩЕРІВ*.

НИКОН < 1) ім'я власне Никон; 2) вірм. *nkan* “bread, loaf” from proto-Ir. **nikāna-* “ash bread” (lit. “(bread) dug in (ash);” cf. Mid. Pers. *nigān* “buried”). 249 Никон, 1841 чук, юк, енко, ець, ова, ов.

НІЗДРАНЬ < ?Назрань. 125 Ноздрань, 248 енко, іна, ін, 118 Ніздрань; але також Ноздрач, ова, ов, Ніздрач, ова, ов.

НІМЧук < етнонім німців. **1229** Німчук, **1974** Німець, **1182** Німченко, 70 Німчик, 289 Німчин==, *8* Німчина, 38 чинова==, 28 ов, 11 чинська, 9 ий, 1 Німчен, ченова, ченінова; // 493 Німак, ко, енко.

НОМАШко < парф.-маніх. ім. вл. пахл. Nawemah 'Молодик, новий Місяць'. 12! Номашко (Од), 2 енко; // 29 Намашко (Од, Км, Зк, Кв.).

НУТЧенко < уз. **нутқ** мова. 8 Нутченко, 19 Нутович. Пор. II. *НУТКОВА СЛОБОДА*.

О

ОБАРА < літоп. *обри* 'авари'. 35 Обара, 14 Обрин, 62 Оберська, 54 ий.

ОБЕРТЕНКО < франкська марка Obertenga Обертенґа. 262 Обертинський, 366 а; 220 Обертун, 10 инюк.

Рис. О1. Ситуативна картосхема марок Королівства Італії [ДРС, 1170]

Для вивчення панорами історичних контактів, відображених у топонімії України, факт існування марки Обертенґа від моменту її зауваження 22.02.17 означав зміну дослідної парадигми. Адже, виходить, ще й у X-XI ст. далі тривали зв'язки на започаткованому ґотами векторі контактів з Північною Італією пізьоримської доби через Карст і річку По (реґулярно згадувані у кортежах у формах Корост-/ Крас-, Под-). Саме ойконіми *Обертин*, *Обертень*, *Бертники*, *Авратин* (і бол. *Овратинське*) тощо засвідчують тяглість традиції цих контактів (Google знає і про прізв. *Обертенко* – причому, жодного прізвища в Україні, лише у Казахстані (Кокшетау, Караганда, Алмати) і Ростовс. обл. РФ).

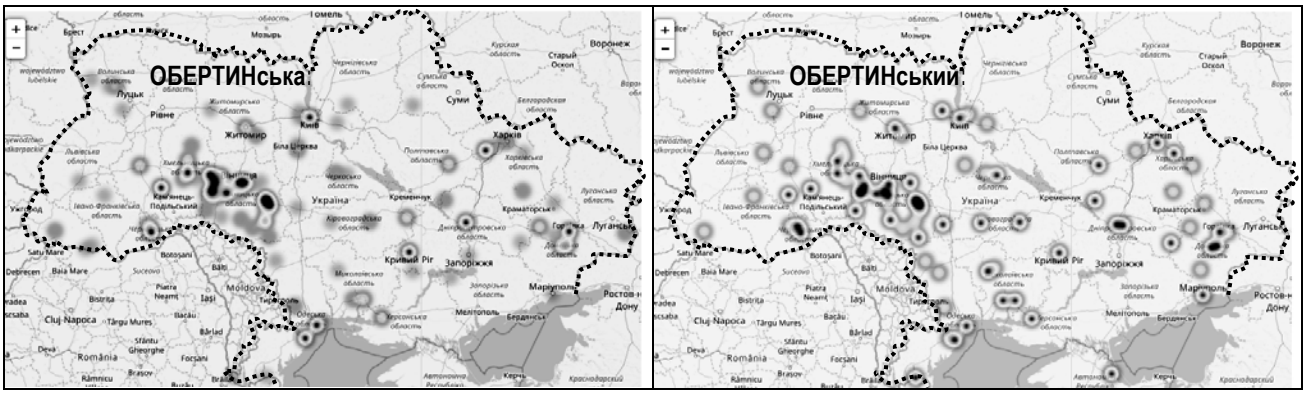

Рис. О2. Поширення в Україні 366 прізвищ франкських часів VIII-IX ст. Обертинська і 262 – Обертинський [ridni.org/karta]

Прізв. Обертенко виявлене лише у Казахстані. В Україні ж є 220 Обертун, Обертинський **262**, а **366** (*1*,*4*), Обертин**юк** 10 (Тр, Мк, Зп). Карта поширення прізв. Обертинська помітно відрізняється від карти Обертинський тим, що жіночі прізвища цієї моделі поширені значно більше у селах.

ОБЕСТюк < пахл. 𐬀𐬱𐬎𐬎𐬀𐬉𐬎𐬀𐬌 Abastāg 'Авеста', пор. р. *Обеста* См.

Системотвірним поняттям лексико-семантичного поля авестизму є назва само́ї священної книги зороастрійців – Авести. Уперше про знайдений слід історичної присутності Авести у топонімії Наддніпрянщини (р. *Обеста* См, с. *Обище* Жт) автор повідомив у публікаціях 2010 р. [Тищенко 2010, 41].

Тепер також виявлено значні однокореневі масиви прізвищ. Основи прізвищ Обест-, Обищ- – такі самі, як і основи топонімів р. Обеста См, с. Обище Жт < Авеста (біля с. і р. Перга і торф. _ПЕСТівське [СМГУ, 166]). Іншомовне а- закономірно відтворюється в укр. о-: Опанас, Олександр, Олексій (з гр. Αθανάσιος, Αλεξάνδρος, Αλέξιος). Саме цю історичну відповідність має також і гідронім Обеста < дір. apaestak, сперс. 𐬀𐬱𐬎𐬎𐬀𐬉𐬎𐬀𐬌 Abastāg 'Авеста'.

■ 1 Обестюк, 117 Обеснюк, 1 Обезнюк; 2 Обештер (Мукачеве);

■ 152 _Бестюк, 1 Беснюк, 113 Безнюк; 12 Бештер (Коростишів 11, Ужгород 1); ■ 22 _Бистюк, 0, 0; 2 Бистерук;

■ 4 Обещук; // 13 Обищук, 78 Обищенко;

■ 116 Бещук, 33 Бещенюк, 16 Бещаник, 5 Бещанін, 26 Бещенко, 6 Бещеченко; ■ 32 Бищук, 1 Бищенюк, 1 _БИЩАН (Буринь), 21 Бищенко, 1 Бищанін (Чайчинці Тр), 7 Бищак, 2 Бищенкова, 1 Бищенков;

■ 8 _ПЕЩАК (*Apaestak?), 102 Пещенко, 39 Пещук, 11 Пещенюк, 3 Пещик; 2 Пещева (Зп, Лг), 0; ■ 76 _ПИЩАК (*Apaestak?), 361 Пищенко, 117 Пищук, 31 Пищенюк, 763 Пищик, 103 Пищева, 48 ев. Разом **2450** осіб.

Спостереження цієї групи прізвищ почалися з факту наявності в Україні 117 людей на прізвище *Обе**сн**юк*. Можна не сумніватися у тому, що у форманті цього прізвища в минулому зазнав спрощення групи приголосних -стн-: це загальновідома риса української морфології (пор. *хрес**т** > похресник (і 30 прізв. Похресник)*, *вис**т**і > провісник (і 2 прізв. Провісник)*, *пис**т** > пісний (і 9 прізв. Пісник)*, – отже, закономірно, *Обес**т**а > Обеснюк*). У такому разі стара форма цього прізвища мала бути *Обестнюк.

Це міркування цілком самодостатнє, але воно зміцніло б, якби знайшлася реальна основа прізвищ Обест-. За даними бази ridni.org/karta у с. Білашки Чк мешкає одна людина на прізвище *Обестюк* (сперс. 𐬀𐬱𐬎𐬎𐬀𐬉𐬎𐬀𐬌 Abastāg 'Авеста'). Це єдине збережене в Україні прізвище з документованим написанням основи Обест- < Авеста. Однак фактом свого існування цей безцінний унікальний архаїзм надійніше обґрунтовує сотні похідних прізвищ. Було також виявлено прізвище *Обезнюк*, поясниме як наслідок регресивної контактної асиміляції за дзвінкістю -с(т)н- > -сн- > -зн-.

Від вихідної множини прізвищ (1 *Обестюк*, 117 *Обеснюк*, 1 *Обезнюк*) далі були знайдені форми з аферезою (відпадінням початкового О-: 152 *_Бестюк*, 1 *_Беснюк*, 113 *_Безнюк*) та похідні від втрачених прізвищ з основою **Обист-*: 22 *_Бистюк*; 2 *_Бистерук* (пор. 2 Обештер, 12 Бештер).

Типовим історичним чергуванням в українській мові є "-ст- / -[шт]-/-[шч]-" (пор. оз. *Обишти́н* у с. Тубільці Чк Чк і навіть оз. *Оби́шове* у с. Запсілля Пл Вел. Багачка [СМГУ, 420, 391]), що традиційно відтворюють на письмі як -щ-: *густий – гуща*, *тесть – теща*, *простий – спрощення*, *ростити – рощу*, *мастити – мащу*, *мостити – мощу*, *чистити – чищу* тощо. Це чергування пояснює прізвище 4 *Обещук* від уже документованого прототипу 1 *Обестюк*, – але також 13 *Обищук*, 78 *Обищенко* від попередніх, давніших, однак утрачених форм *Обистюк, *Обистенко. Пор. і бол. *Обиське = Обишське* у с. Ромашки Кв Рокитне, бол. *_ПІЩА* Вл Шацьк [СМГУ, 274, 79].

Тут також більша частина похідних прізвищ зазнала аферези: 116 *_Бещук*, 26 *_Бещенко*, 33 *_Бещенюк*, 16 *_Бещаник*, 5 *_Бещанін*, 6 *_Бещеченко*, 32 *_Бищук*, 1 *_Бищенюк*, 1 *_БИЩАН* (Буринь), 21 *_Бищенко*, 1 *_Бищанін* (Чайчинці Тр), 7 *_Бищак*, 2 *_Бищенкова*, 1 *_Бищенков*. Очевидним є історичний зв'язок частини цих прізвищ з аферезою *Бещук*, *Бищук*, *Бищенко* з документованими формами без аферези 4 *Обещук*, 13 *Обищук*, 78 *Обищенко.* Звідси можна зробити висновок про те, що повні форми основи Обещ-/ Обищ- існували і для інших антропонімічних моделей цієї групи, але з часом були втрачені – починаючи з цілком очікуваної форми 0 *Обещенко.

Видатним реліктом можуть бути 8 прізвищ *Пещак* і 76 *Пищак*, етимоном яких виглядає найдавніша з історично відомих форм назви Авести – дір. Apaestak. Елемент -ak внаслідок перерозкладу міг стати формантом укр. -ак. Разос з тим, через випадковий збіг обставин *Пещак* може продовжувати і прототип Пешітта 'прийнятий у сирійській церкві переклад Євангелія' [Тищенко 2016, 479].)

Топонімічним аналогом цієї групи прізвищ є ойконім *Обище* Жт Олевськ.

При розгляді ареалів поширення усіх цих прізвищ можна зробити висновок про їхній реліктовий характер: усі ареали являють собою різновиди діаспорних ареалів. Окремі форми – на межі зникнення (F = 1). Див. IV. МАГУШ-, КАРАБАН-.

ОБРАЖій < літоп. *обри* 'авари'. (На Берестейщині Абяроўшчына), 17 Обер, 4 Обар, 35 Обара, Обаранчук 96, 20 Обаранець, 101 Обараз, 2 Абараз, 144 Образ, 610 Образцов, 59 Образкова, 56 Образков, 93 Образок, 108 Образенко, 157 Оображей, 68 Оображєй, 4 Оображий, 48 Оображій, 10 Обра**Щ**ук

ОВУНРІК, пор. ґотс. *Avonda* з давн. [*Avi* + *unda*] [Cossue].

Унікальне кримське прізвище мешканця Гурзуфу, яке набуває цінності саме у Гурзуфі в контексті сусідньої річки *Авунда*, яка тече з гори Авинда. У трьох онімів спільна основа. У такому разі *-рік* це справжній формант. 1 Овунрік.

ОДЕРІЙ, пор. герм. goðer 'ґоти'. 617 Одерій, 13 ієва, 12 ієв, 1 їїв, 80 ака, 13 ако, 54 ова, 35 ов; // 2123 ?Дерій (див. укр. *дерій*). Пор. р. Одер.

ОКОМАН < пахл. **Akōman** [*'kwmn'* | **M** *'qwmn*] **Evil Thought, an arch-demon**, втілення злої думки, архідемон. 12 ОКОМАН (Од, Дц, Тр), 36 юк (Од, Дц, Хм, Кв), 12 чук (Кв, Зк).

ОЛЕПІР < 1) ?ісп. alferez 'christiforos, носій Христа', назва ченців-євангелізаторів; 2) ?ім'я власне Елферій [ЕСЛН]. 206 Олепір, **4476** Олефір, **5133** Олефіренко. Див. II. *ОЛЕПІРИ*, *ОЛЕФІРЩИНА*, I. АРИСТОФАН ПРО СКІФСЬКУ ВИМОВУ.

ОРШОВський. Імовірна основа цих прізвищ – "Шановна Урфа" (тур. Şanlıurfa) – сучасна назва сирійського міста Orhāi, воно ж – антична Едесса, резиденція Кира Якова. 25 Оршовська, 19 ий, 75 Аршавська, 44 ий.

ОСАДЧа < пахл. ***азат*** дрібні землевласники (букв. вільні) [Луконин, 260]. **9931** Осадча, **9395** ий, **10780** ук, **1343** енко, 539 Осадца. Також пізнє 5 Азад. Вторинне осмислення у XV-XVII ст. від дієслова *осадити* 'оселити на новому місці'.

ОСИНський < ?полов. ім'я власне Asen (події XII ст.). 11 Осин, 376 Осинська, 292 ий.

ОСОЦька < пахл. ***азат*** дрібні землевласники (букв. вільні) [Луконин, 260]. 7 Осоцька, 8 Осоцький. Див. II. *ОСОТА*.

ОСТАШ < парф. ім'я власне Astaxw 'кремезний' [Чунакова, 67]. 1537 Осташ (перев. Карп.), 580 ук==, 50 ик==, 89 енко==, 906 ко, 862 евська, 625 ий, 44 евич, 78 ева, 54 ев.

ОТВИНовський < крус. **готфинъ** ***готвин 'гот'. 3 Отвиновська, 6 ий, 75 Отвіновська, 42 ий, 7 скій.

ОТИЧ < крус. ***готичъ** 'нащадок гота'. 269 Отич, 22 Отичко, 84 Отиченко, 36 Отисько!, 32 Отиско, 56 **Отирко**! (пор. II. Охтирка); 1 ОТИР пор. gute ~ gutar 'ґотландець ~ ґотландці' (мешканець о. Ґотланд), 7 Отирба, 1 Отирва; // 27 Отіч, 1 Отічев, 14 Отіченко, 48 **Отірко**!, 21 Отісько, 17 Отіско, 17 Отіна, 11 Отін, 85 Отова, 63 Отов, 98 Отінко.

ОТРОЩенко. Двоє з авторів довідника "Міста і села України. Київщина" мають прізвище Отрошенко; у с. Н. Гребля 1888 р. був староста С. Отрощенко [Київщина, 223]. Основа цих прізвищ прийшла з елліністичного Єгипту. Імена *Отрошко* і *Отрушко* були до XVII ст. у козацьких сім'ях улюбленими (за змістом пор. прізв. *Недбайло*). У Реєстрі 1649 р. таке ім'я має понад 30 козаків: копт. ⲁⲧⲣⲱⲟⲩⲱ: adj. Carefree, not liable; недбалий ➢ Андрій

Рис. О3. Географічне поширення 1487 прізвищ елліністичного часу Отрощенко [ridni.org/karta]

ОТР**УШ**енко, Васко ОТР**УЩ**енко, ОНИСко ОТР**У**Сченко; ОНОПРІЙ ОТРО**Ш**кович, Сава ОТРО**ЩЕ**НКО, Дмитро ОТРОСЧенко, Семен ОТРОЧЧенко; (пор. і нп Отрохи Чг, Отрохове См, Отришки Зп, Отрішки Дп). Далі масово перероблені на "Ондрушки" і Андрушки. В сучасній Україні 346 *Отрошенків*, 446 *Отрохів*, 1026 *Отрошок*, 1487 *Отрощенків* (пор. рис. О3).

Козацькі нащадки воїнів і мореплавців. З Реєстру Війська Запорозького [доби еллінізму стосуються] 1200 прізвищ, які тепер можна уперше пов'язати з добутим у книзі знанням про 240 прототипів топонімів України – тобто імен хуторів, сіл і селищ тієї землі, де ці козаки народилися й виростали...: Бец, Британ, Бут, Буцень, Воропай, Гимко, Горкуша, Дутка, Жабка, Киян, Клебан, Кмита, Копот, Коркодило, Кут, Кулаж, Лабуец, Лелюх, Ломашенко, Нехайко, Ніштa, Отрушенко, Пешта, Рева, Рокутко, Сайко, Себтий, Сінґур, Собех, Сорокотя, Сухай, Тотій, Урденко, Уюнник, Хандаченко, Химович, Хобтя і багато інших [Тищенко 2016, 721-722].

ОХРАМович < 1) ?хорв. Agram 'Загреб'; 2) ар. ahram 'заборонене'. 123 Охрамович, 43 Охраменко, 21 Охрамовіч, 17 Охрамовський, 19 а, 2 Охраменя Кр. Ріг. Також імовірно Храновський 362, 867 Грановський, 27 Аграновський, 156 Агранович, 22 Агранов, 3 Охранов.

П

ПАЇК < вірм. ***payik*** “foot soldier” піхотинець, піший воїн (Pahl. *pyk*, i. e., *payik*, NPers. *peyg*, Syr. *pʾyg-ʾ*, Ar. *fayǰ*, Khot. *pāyai* “pedestrian,” OInd. *padika*-). 64 Паїк зах., 13 Паїч, 12 Паїца, 7 Паїцький. Пор. чес. прізв. Файчикова Ar. *fayǰ*.

ПАРНевий < генонім *парнів*. 7 Парневий, 23 ей, 31 ий, 91 я, 603 юк, 35 як=, 238 ак, 79 ицька, 42 ий, 43 никоза, 23 евич, 113 енко, 19 ега, 15 ева, 0 ев 114 ета.

ПАРПУРа < гр. πορφύρα порфира. 269 Парпура, 95 анська, 89 ий; // 89 Парпара; // 46 Парпула, лова, 95 ланська, 89 ланський; // 160 Парполіта, 126 Парпалак.

ПАРСЬКа < етнонім *персів* або генонім *парсів*. 2 Парська Керч; 156 як, 94 енюк, 47 ова, 42 ов, 40 Парсаданова, 25 ов, 1 Парсадонов; 35 Парсаданян Феодосія, Чернігів.

ПАРФЕН < етнонім *парфян.* 6 Парфен, 5018 юк, 530 енко, 1607 енова, 1162 ов.

ПАТАЛАХ < ар. **فتح الله Fatḥ Allāh** букв. 'перемогу [дає] Аллах' [Гафуров, 200] (вигук джигаду).

61 Патала, 105 Паталай, 4 Паталенко; 629 **ПАТАЛАХ**, 823 ПАТАЛАХа, 72 ПАТАЛАШка, 122 ПАТАЛАШко, 22 ПАТАЛАШенко, 1 ПАТАЛАЩенко, 9 ПАТАЛАЩ***ук***; // 441 Патлай (пор. с. Патлаївка), 2 Патленко; 322 ПАТЛАХ, 1 ПАТЛАШко, 349 ПАТЛАХа, 11 ПАТЛАШенко, 10 ПАТЛАШинський, 10 а, 1 ПАТЛАЩенко; 6 ПАТЛАК, 203 ПАТЛАЧ***ук***, 711 Патлат***юк***; 38 Патлика, 4 Патлич***ук***; // 12 Патля, 76 ПАТЛЯК, 30 евич, 3 євіч, 5 овська, 0 ий;

7 **ПОТАЛА**Х, 18 **ПОТАЛА**Ха, 8 **ПОТАЛА**Шко, 3 **ПОТАЛА**Шка, 25 **Потал**енко, 12 **Потал*чук***ов + 3 ПОТАЛАЩенко; 3 Потола, 68 Потолов, 93 а, 19 Потолочний!!, 22 а, 30 Потольчак, 5 Потолоков!, 8 Потолокова, 6 Потоловський, 5 а, 279. Разом **4240** прізвищ.

53 Потло**г**, 6 ПОТЛАХа, 85 Потложа, 11 Потлатюк; // 18 Подлях, 1 Підляшко, 30 Подляшко, 30 Подляшаник, 3 сецький, 3 а, 36 Подляшецький, 36 Подляшецька, 4 вський, 5 а, 40 Подляскін, 48 а, 51 Подлящук; 29 ПОДОЛЯ**Х** (пор. Подольох См, Хк), 3171, 1275 ка пд-сх.

Перехід тюрк М < П. 46 Мотлох, ***мотлошити = мотОЛОШити*** 'рвати, трощити, сильно бити', на мотлох; також "мотлох = мотлош... 'негідні люди, набрід'" [ЕСУМ, III, 521]; 39 Мотлич, 29 Мотляк, 177 Мотлюк, 1 Мотленко 292; // 286 Матлах, матлашити?, 69 ***Матло***!!, 1 Мотленко Дц (1311 **МОТРИЧ** пор. р. сМОТРИЧ); 157 Мотриченко! \Дп, 570 Мотреску + 314 Матляк, 135 Матлюк;

(пор. Матлахове См 1256: ^ПОСАД! (fossatum)!; ПАТЬОШине! (Fath), КОРОБчине! ір. хараб?, тур. akraba *родич*?, **ЧЕБЕР**ЯКи!! кирг. **jiber**- 'посилати'!, ОВЛАШі!, ВОЛОШинівка узб., аз. овла полювання Овла.ші?, ЗЮЗюки сир. zwz, ЧИЖИкове тат., ткм. jeza кара, БУТівка, КОСАРівщина, БІЛОВОД, КОРЖІ, ЯРМОЛинці, ЯРОШівка, ЛОКня;)

Крім того, 74 МАТОЛЯК!!, 579 **Матола**, 223 Матолич (пор. ойк. Потелич), 6 Матолін, 126 Матолінець, 7 Матолинець, 7 Матолига (Глухів 6, Мк.1), 17 МатолЧІ (тк. Зк), 3 МатольЧІ!; // 514 Мотора!!, 70 Матора, 250 Моторенко, 478 Моторін карта!, 81 Маторін карта; // 372 Матула!, 43 ка, 31 ліс, 41 евич, 5 евичус (Вл, Рв, Вн, Зп), 1 евічус Вл, 21 вський, 30 ьська, 470 Матуляк;

219 Батула!, 9 ул***юк***; 38 **БАДАЛАХ**а! ДЦ, ***бідолаха***!, 3 Бід**алах** Чв, 218 ова Лб, 206 ов Лб, 57 ій, 365 ян Д; // 153 Бідолах!!, Чв, ІФ, 266 Бідоленко тк Хк, См! карту!, 419 (5 Бідоренко Мк, 1 Бідорець Лг [ЕСУМ, І, 193]); 21 **БАДЛАК**, 397 ***Бадло***!!, 145 Бадл***юк***;

6 **ВОДОЛАГ**!, 524 ВОДОЛАГа, 137 Водолаз, 11 ько, 534 Водолазька КАРТА, 1334 Водолазська, 25 зьська, 400 Водолазький, 1135 Водолазський, 157 ова, 22 ВодОЛАСЬкий, 22 а, 4 ков, 4 кова; // 111 Водолажко, 107 енко, 25 на, 186 жченко, 405 жський, 507 а;

4399 ПАДАЛКа, 1612 ПАДАЛКо! карта, 161 люк Зах, 189 иця карта, 83 кіна, 66 кін.

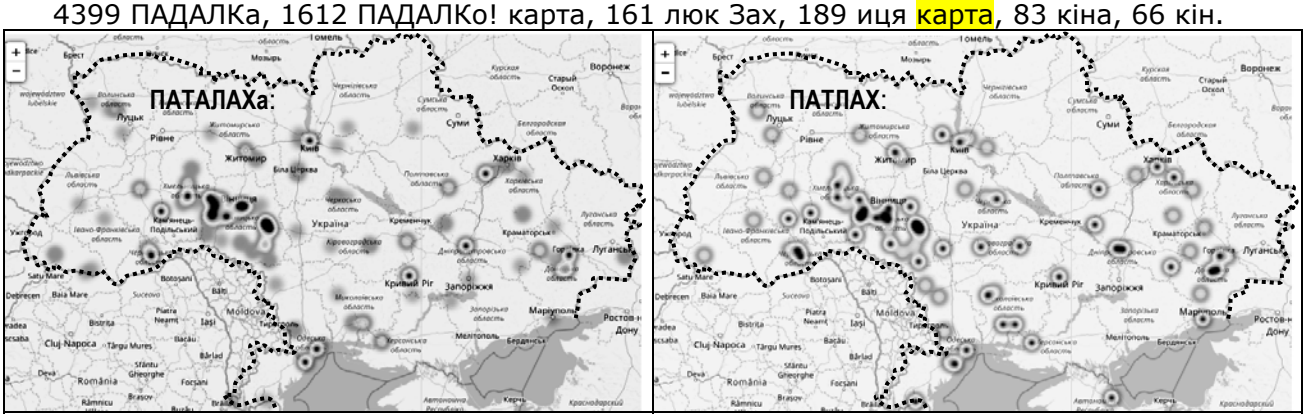

Рис. П1. Поширення в Україні XX прізвищ Паталаха і XX – Патлах [ridni.org/karta]

Загальна кількість цієї групи прізвищ **28769.** Цифра зіставна з числом слов'ян, узятих у полон за річкою Сакалібів (20 тис. за аль-Куфі; див. [Тищенко 2011, 83]). Таким чином, слід джигаду 714–737 рр. проти хозарів зберігається у прізвищах майже **29 тисяч** сучасних українців – нащадків колишніх хозарських данників.

Події заторкнули великі за площею терени, тому така різноманітність пристосованих основ. Від кожної основи свій кущ похідних з місцевими формантами. До факту запозичення рос. бедолага = бедолаха: значить там цієї іст. пам'яті не було. Це ще один аргумент на користь ідентифікації річки Сакалібів не як Дону чи Дінця, всупереч Плетньовій, а саме Дніпра за землями (= після земель) (власне) Хозарії.

ПАХЛАВІЙСЬКІ ОСНОВИ ПРІЗВИЩ УКРАЇНЦІВ. Див. статті IV.: Арташ, Аршак, Багалій, Бажан, Барабаш?, Березняк Боженко, Боровик, Борозна, Борончук, Ботвин, Бурбан, Бухтій, Вечерко, Віконь, Воротюк, Гавела, Гдак, Говдя, Голота, Горбак, Грушак = Плюшко, Дейнека, Дибак, Жирун, Кирпа, Кирпак, Кондак, Копич, Малах, Мобєд, Моїк, Мороз, Новак, Паїк, Пероганич, Подобед, Пойдун, Полуботко, Порик, Розанюк, Розум, Хортик, Чарак, Чермак, Чорба, Шобей, Шопик; *композити* Вернигора, Вершигора, Китайгора, Копайгора; *від імен власних* Багур, Богород, Мабущенко, Матаган, Матян, Номашко, Пережак, Порненко, Порнюк, Рарич, Рева, Рудь, Рутенко. Див. також IV. ВІРМЕНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ІРАНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩАХ. АВЕСТІЙСЬКЕ МИНУЛЕ У ПРІЗВИЩАХ УКРАЇНЦІВ. (Берсан, Врадій, Дриг-, Дрон-, Зарван-, Карабан, Кобенко, Копир, Магуш-, Обест-).

ПАЦАЙ < кашубс. *рас* 'велике стернове весло'. 678 Пацай, 654 Пацалюк, 122 Пацалай, **1231** Пацула, **1699** Пацкан (пор. с. Пацканьово Зк), 620 Пацан, 198 Пацак, 116 Пацаган.

ПАШКо < укр. паска. 735 Паска, **6911** Пасько, **5380** Пашко, **3367** Пашкевич, 31 Пашкет, **3229** Пашкова, **2546** Пашков, 67 ович, 107 овець, **2530** Пашковська, **2030** ий; // **20267** Пащенко, 84 Пащетник, 2 Пащева, ев, 64 Пащевська, 58 ий, **2195** ук, 699 ак, 277 ина, 157 ин. Основна стаття II. ПИЩИТА.

ПЕДЕРСЕН < прізв. українців шведського або данського походження Pedersen. 18 Педерсен Маріуполь, Сімферополь, Макіївка. Див. IV. ЙОГАНСОН.

ПЕДОРич < укр. ім'я власне Федір. 485 Педорич, **1106** Педоренко, 142 Педорченко, 1 Педорчук, 177 Педора, 150 Педоряка, 76 Педорець, **1598** Педько, **2153** Педан, **1151** Педенко, **4071** Педченко, 3 Педчеха, 5 чинко, 2 ченка, 2 чик; // 9 Педер, 4 Педерченко, 3 Педерич. Див. I. АРИСТОФАН ПРО СКІФСЬКУ ВИМОВУ, II. *ПЕДОРИЧІ*.

ПЕДОСюк < укр. ім'я власне Федос. Відомі нп *Педоси* Вн2, Хм. 596 Педос, 363 Педосенко, 209 Педосюк, 44 Педосич, 3 Педосіч. Див. I. АРИСТОФАН ПРО СКІФСЬКУ ВИМОВУ.

ПЕКУР < кимр. pecwr 'грішник'. 520 Пекур, 17 ова, 0 ов, 5 іна, 3 ін, 24 овська, 20 ий, 20 ару.

ПЕРЕГУД < лат. paragaudion 'тканина з облямівкою', звідки також копт. **ⲡⲁⲣⲁⲕⲁ[ⲟⲩ]ⲇⲓⲟⲛ** paraka[u]dion 'військовий одяг' [Rossi, 394] (плащ), вірм. *paregawt* 'туніка' (= χιτών у Євангелії від Марка 6, 9) < гр. παραγαύδης, сем. **prgwd**, вірм. *paregawtk'* "cloth, coat" from OIr. *parigauda- (cf. Gk. *paragṓdas* = χιτών παρὰ Πάρθοις *khitōn parà Párthois*; see R. Schmitt, *Glotta* 49, 1971, pp. 107-10). 31 Перегуд, **1610** Перегуда, 654 ова, 488 ов, 18 іна, 12 ін. Див. II. *Перегуди.*

ПЕРЕДЕРІЙ < дперс. 𐎭𐎼𐎭𐎼𐎭𐎿 (Saka) **Paradriya** '(Скіфія) заморська'. **5392** Передерій; 67 єнко; 380 Передерко, 23 ерчук, 256 Передера, 96 енко, 102 єєва, 36 єєв; // **1073** Передрій №2, 93 ієнко, 59 ійчук, 15 ієва, 9 јєв, 13 іпчо (Мк.13), 16 ей, 195 Передрук, 15 ієва, 9 ієв, 8 єєва, 7 єєв; пор. також 4 ПЕДЕРІЙ Кв., Артемівськ, Уманцівка.

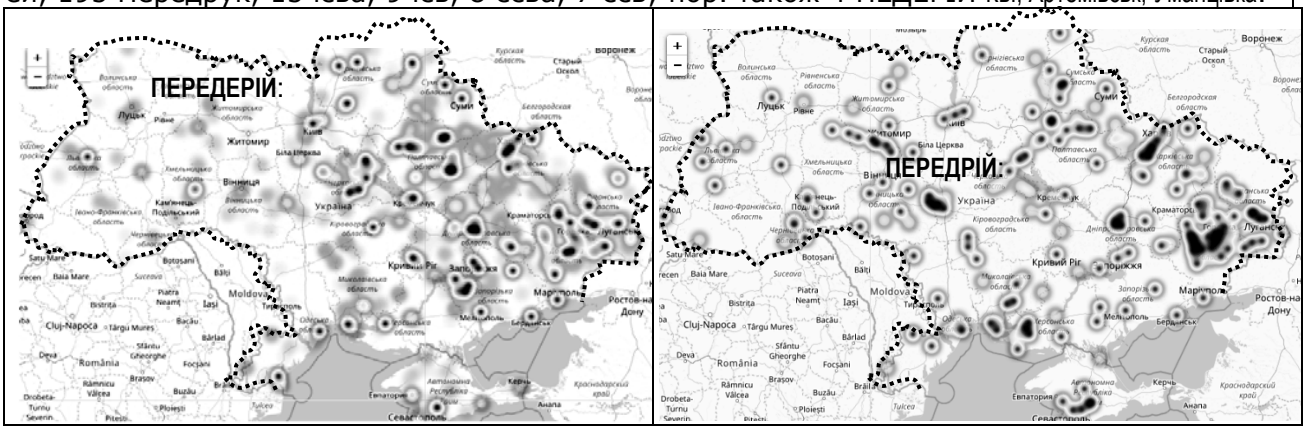

Рис. П2. Поширення в Україні 5392 прізвищ ахаменідського часу VI-V ст. до н.е. Передерій і 1073 – Передрій [ridni.org/karta]

Рис. П3. ***Передерії, Передрії.*** *Усі зображені тут люди – нащадки еліти степовиків-іранців. Прізвище ПЕРЕДЕРІЙ мають усі люди в першому ряду і третя особа у другому ряду; разом з ПЕРЕДРІЯми (перші двоє у другому ряду) уже 25 століть вони несуть у своїх прізвищах історичне ім'я 24-ї сатрапії Ахаменідів. Їхній хорватський родич, кардіолог з Загреба на прізвище PREDRIJevac – останній у другому ряду (у Хорватії біля р. Драва існує два села PREDRIJevo)*

Цей перший приклад глибоких історичних зв'язків місцевих прізвищ – скіфо-перський. 1977 р. відкрився Ірпінський історико-краєзнавчий музей. Засновником його був учитель Ірпінської школи О.М. Передерій. Його прізвище прийшло до наших часів з глибокої, але добре документованої давнини. Прототип – Сака Парадрія 'Скіфія заморська', назва 24-ї сатрапії Персії у V-III ст. до н.е. Ровесники прізвища О.М. Передерія – ім'я озера *Передеруха* у с. Білі Береги Кв Іванків, села *Передерії-вка* Пл і *Передерієве* Лг, колодязь *Передріїв* у с. Івангород Кр Олександрівка, гора *Передрили* під Кам'янкою-Бузькою Лв та ін. Про безодню часу, яку подолало це українське прізвище, оповідає детальне дослідження, розміщене в Інтернеті [Тищенко 2013].

Про те, що серед мешканців с. *Шатравине* См Лип. Долина є одна родина на прізвище Передрій, повідомила краєзнавець Л.М. Клешко з Липової Долини.

ЯКБИ НЕ ВИШНЯ З ЙОГО ПЕРЕДЕРІЄМ. Українським топонімам від основи ПЕРЕДРІЙ-/ ПЕРЕДЕРІЙ- послідовно відповідають прізвища українців *Передрій*, *Передрієнко*, *Передерій*, *Передерієнко* (рис. **П3**). Загадкове прізвіще Передерій рано запало автору в пам'ять з гуморески Остапа Вишні "Сусіди лихії – вороги тяжкії". Згодом серед десятків тисяч студентів воно чомусь ні разу не трапилося, і якби не О.Вишня, ми з вами так би й проминули Перський історичний проспект.

ПЕРЕДЕРІЇвка – < дперс. 𐎭𐎠𐎼𐎭𐎢𐎹𐎿 (Saka) **Paradriya** '(Скіфія) заморська'. Відомо про скіфський родовід частини прізвищ українців. Це й Коцупії/ Кочубеї, і численні Передерії, Передрії, Передерієнки, Передрієнки. У козацькому реєстрі 1649 р. такі прізвища мають 12 козаків: Андрушко Передериєнко Чигир. Оловят., Процик Передерый Чигир. Сміла, Ничипор Передерѣєнко Черк. Саварс., Яско Передерѣєнко Кроп. Журавс., Євтух Передерѣй Черк. Мошенс., Тимко Передерѣй Уман. Манков., Мартин Передерѣй Уман. Романов., Семен Передерѣєв брат Полт. Зенков., козак Передерѣй Полт. Кобеляк., Федор Передеруга Уман. Соболюв., Онупко Передерченко Уман. Уман., Васил Передарченко Кальн. Немирів [РВЗ-1649]. Показова відсутність прізвищ групи Передерій у списку антропонімів, етимологізованих академічною наукою у книзі 1996 р. У Реєстрі 1756 р. прізвища цієї моделі мають лише троє козаків: Матвій Передерій Титарів. кур., Іван Передерій і Яцко Передеріїв Брюхов. кур. [РВЗ-1756, 427]. Самоназвою скіфів була *сколоти* (Геродот). Серед козаків є прізвища також і з цією основою: Яким *СКОЛАТ* Брацлав. Бород., Демко *СКОЛСЧенко* Полт.

Схожі прізвища існують в Росії (*Передерий*) і Хорватії (Predrijevac): там помічено і слід такої топооснови, хоч і слабший [Тищенко 2011, 339-350]. Скіфи – це не всі саки, а лише тутешні, "заморські". Про них нагадують і прізвища Сакович.

ПЕРЕЩЕПА < укр. пере- + гр. σκεπανή 'захищена'. 12 Перещепа. Див. II. *Щепанів*, *Перещепине.*

ПЕРОГАНич < перс. pairāhan 'плащ, мантія'. 55 **Пероган**!, 68 Пероганич, Пероговський 37, а 32, 6 ов; // Пироганич 62, 14 Пироган. Див. IV. Перегуд, II. *Перегуди.*

P پیرهن *pairāhan* (S. परिधान), s.m. Covering, mantle; a long robe; a kind of loose vest, a shirt or shift (resembling the *qabā*, but having buttons instead of strings at the neck and navel, and between the two).

Рис. П4. Відомості про перс. pairāhan *[Platts]*

ПЕРОЖак < перс. імена власні Peroz, Firuz. 57 Пережак, 56 Перог, **1783** Пирог, **2144** женко, 211 жак, **1103** ок, 308 жук, 845 Пиріжок, **2898** Пиріг.

ПЕТРУЧАК < вірм. ***patroučak*** “sacrificial victims” (from **patiraučaka-*). 87 Петручак, 166 Петрушак, **2690** Петрушенко.

ПЕЧЕНюк < мадярс. *bésényők 'печеніги'.* **2570** Печенюк (пор. в околицях Кагарлика, рис. **П5**), 299 Печеник (на Лівобережжі).

ПЕШКо < арам. pesħa Великдень, Пасха. **1099 Пешко** арам. pesħa Великдень, Пасха, 818 Пешков, **1089** Пешкова, 104 Пешенко, 51 Пешевець, 21 Пешик, 35 Пешич, 34 Пеший, 29 Пешиков, 37 а; // 311 Пішко, 178 Пішак, 127 Пішоха, 102 Пішняк; // **5380**

Пашко, **2546** Пашков, **3229** ова, 107 Пашковець, 67 Пашкович, **2030** Пашковський, **2530** а, **3367 Пашк**евич, 31 Пашкевіч, 6 Пашкевичюс, 13 еєва, 0 еєв?, 31 **Пашк**ет, 34 Пашкетник; // 717 ПАШук. // 348 Пишко, 17 ***Пишкун***, 1282 Пишняк, 326 Пишнюк, 1273 Пишна, 1226 Пишний, 726 Пишненко, 3 Пишней, 361 Пищенко, 48 Пищев, 103 Пищева, 40 Пищемуха, 31 Пищенюк, 23 Пищела, 763 Пищик, 31 Пищола, 200 Пищолка; // 1404 Пшик (зворотна деривація ч > к?), 56 ***Пшикун***, 496 ПШИЧенко, 1 ПШИЧук; // 22 Паско, 42 Паскова, 40 в, 806 **Паск**евич!, 9 Паскевич**ян**, 32 Паскевська, 21 ий; // 6911 Пасько, 133 Паськевич, 80 Паськова, 62 Паськов, 79 Паськів, 23 Паськович.

Рис. П5. Кільканадцять людей на прізвище Печенюк [ridni.org/karta] *– з загального числа 2570 українців з таким прізвищем. Історично пов'язані з країною печенігів Пачинакією, за тисячу років нащадки печенігів нікуди не поділися, а досі живуть розпорошено, у тому числі й навколо своєї столиці Кагарлика. У літопису поршани – ті, що жили по Росі*

ПИЛЬГУН < 1) пахл. **pargan**, plg'n 'стіна'; 2) лат. **pīlum** 'стріла'. 279 Пиль, **1038 Пильник**, 244 Пилькевич; 350 Пильгун, 316 Пильтяй. Див. II. *Паркан*.

ПИЩИТА < сир. ܦܫܝܬܐ *pšîṭtâ* Пэшітта, Біблія церкви сирійського обряду. 61 **ПЕШТА**, 8 **ПЕЩА**! (Мк, См, Кв), 8 ПЕЩАк! (Чертеж 3к, Кв., Іване-Пусте), 10 Пещаницька (Кв., Коростень, Радчиці), 5 ий (Коростень 3, Кача 2), 102 **Пещенко**, 4 Пещанко, 18 Пещанюк, 11 Пещенюк, 39 Пещук, 30 Пещанський, 24 а; // 778 **ПІШТА**, 6 **ПІШТ**ей!, 56 **ПІШТ**ой!, 317 Піщак, 559 Піщанська, 428 ий, 218 а, 200 ий, 365 Піщенко, 152 енюк, 368 Піщук, 164 Піщик, 309 Піщік, 24 **ПІЩИТА**, 64 ПіщЕ**ВЯТ**! (оват?), 64 Піщева, 1 ий, 83 Піщевська, 65 ий; 28 **ПИШТА**, 0 ий, 131 **ПИЩИТА**, 0 ий, 115 ПИЩИ**Да** (*pšîṭtâ* ܦܫܝܬܐ), 2 Пищоха; // 19 **ПШИТа**! (сир. ܦܫܝܬܐ *pšîṭtâ* Пэшітта), 13 **ПШИТ**ий!, 2 ПШИТецький;

5 ПАШУТо, 82 іна, 38 ін, 11 кіна, 8 кін, 22 инська, 13 ий; // 2 **ПАШТА**!, 17 ПАШТала, 1 оба, 4 ика, 44 ПАШТал**ян**, 41 ПАШТер**ян**, 3 **ПАШТЕТ**, 26 а, 57 **ПАШТЕТ**ник!, 161 ПАШТепа, 42 ПАШТецька, 24 ий, 84 **ПАЩЕТ**ник!, 10 **ПАШТенко** Дц., 1 **Паста**; 20267 ПАЩенко, 2195 Пащук, 699 Пащак, 157 Пащин, 277 а, 3 Пащев, 2 Пащева, 64 Пащевська, 58 ий, 3 Паще***лоп***, 45 Пащелопа, 1 Пащеляк, 1 Пащелона.

Група прізвищ сирійського кола (пор. *Піщанка* Кв Бородянка, *Сорокотичі* та ін., див. II. Арамеїзми у топонімії України). У цій групі сталося випадкове зближення основ на позначення Пасхи і Пешітти. Видатним явищем є збереження у системі прізвищ українців історичного спогаду про хрещення сирійськими ченцями на текстах Пешітти: пор. прізвища 19 ПШИТА, 13 **ПШИТ**ий!, 24 ПІЩИТА, 131 ПИЩИТА, 778 ПІШТА, 6 ПІШТей, 28 ПИШТА, 61 ПЕШТА, 8 ПЕЩА, 2 Пашта, 1 Паста.

Пэшіттою (сир. ܦܫܝܬܐ *pšîṭtâ*) називається стандартна версія Біблії для церков сирійського обряду (рис. П5). Найдавніша частина Пэшітти перекладена з грецької у II ст. (крім 5 книг Antilegomena 2 Peter, 2 John, 3 John, Jude, Revelation, переклад яких було зроблено на 500 років пізніше, у VII ст.).

Рис. П6. Один з 250 збережених рукописів Пəшітти [www.instagram24.com araméen - photos]

Назва Пəшітта походить з сир. *mappaqtâ pšîṭtâ* (ܡܦܩܬܐ ܦܫܝܛܬܐ), букв. 'проста версія' ('доступна, пряма', 'проста для розуміння'); варіанти назви Pshitto, Fshitto, Peshitta [en.wiki/Peshitta]. **Серед перекладів Нового Завіту (з грецького оригіналу) Пəшітта є, з усіх міркувань, найранішим**. Зроблений цей переклад у 160–180 рр. в Едессі (Orhāi; суч. тур. Şanlıurfa), літературному центрі Сирії. Слід нагадати, що й термін "**християни**" – як послідовники Христа – **уперше вжито також неподалік від Едесси**, у сирійському місті Антіохії (сучасна Антак'я в Туреччині). Від V ст. Пəшітту у складі двох частин (Старого і Нового Завіту) вживають у теперішній формі як сирійську версію Святого Письма. "Переклад Нового Завіту ретельний, надійний і буквальний; сирійські вчені високо цінують прямоту і прозорість його стилю, що зумовило репутацію Пəшітти як "цариці перекладів"" [en.wiki/Peshitta].

Переклад Біблії сирійською мовою у II–V ст., ܦܫܝܛܬܐ Пəшітта містить, тим не менше, ознаки ревізії найдавнішого стану Нового Завіту, яку частина вчених заперечує. Однак аналогії між латинською Вульґатою (також результат ревізії давнішого стану священих текстів) і сирійською Пəшіттою чітко простежений.

ПІВТОРак < аз. *палтар* 'одяг', кумикс. *палтар* 'майно, хатні речі, скарб' + *ак* зменш. суф. 22 Повтар, 26 Повтарь, 11 Повтор, 263 Повторейко, 72 енко, 25 Повторак, 16 цька, 15 цький, 15 Повтораченко, 7 Повторанова, 6 ов; 2 Півтора, **3668** Півторак, усюди, + в селі, не Полісся; 510 Півторацька, 384 Півторацький, 114 ПівтораНІС (**Лв**: Лв. 30, Судковичі 21, Дрогобич 7); 100 Півтор**АКА** (Канів 13, Чк.12, Вербівка 11), 98 Півторан (**Чв**: Кліводин 35, Кіцмань 23, Суховерхів 14), 52 Півторадня;

dress *clo. n.*
1. палтар paltar

Рис. П7. Аз. палтар

2137! Полторак, **1190** цький + **1616** ка, 89 Полторан тк. уздовж Дніпра, 118 Полторадня, 13 ПолтораНОС тк пд.сх. (Мк.6, Пантелеймонівка, Червоногвардійське); 6 Полторанін (Хк., Кр., Зп., Мк. Од), 87 Полтораківа, 64 ін, 16 Полтора, 19 Полторуха.

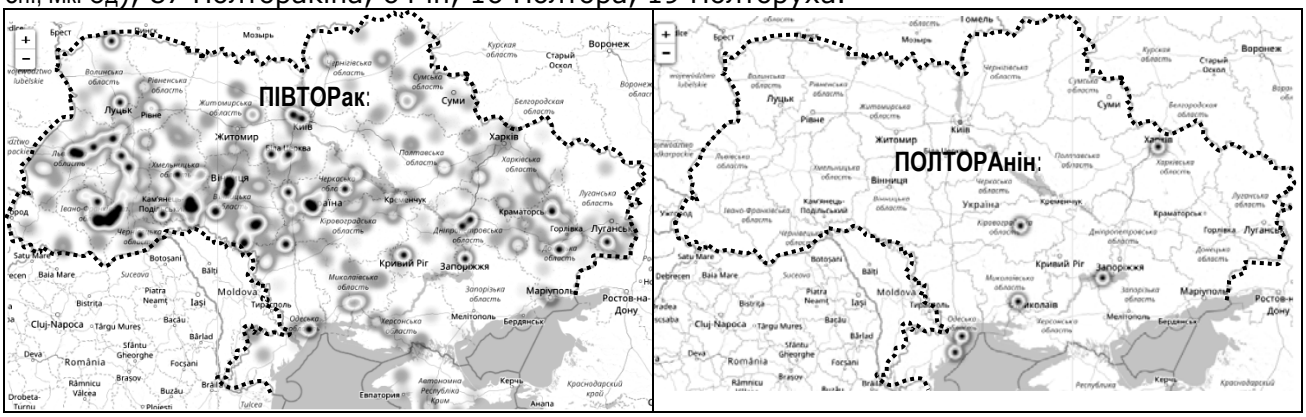

Рис. П8. Поширення в Україні 3668 ранньосередньовічних прізвищ Півторак 'той, що має (східний) одяг/ майно', 6 – Полторанін < аз. палтар 'одяг', кумикс. палтар 'майно, скарб' + ак зменш. суф.[ridni.org/karta]

ПІДГОРний <!пахл. **pad-gōhr** 'доброго роду; родовитий'.

pad-gōhr [*PWNgwhl*] 1. jewelled; 2. of good stock, well-born.

2949 Підгорна, 2433 ий, 85 горець, 250 ецька, 209 ий, 7 енко, 2 ечна, 5 ий; 37 Підгура, 94 рна, 83 рний, 22 рченко, 1218 Підгурська, 988 ий, 10 Підгурець; 830 Підгірний, 1081 на, 248 як, 135 ська, 108 ий, 59 Підгірець, 0 ецька.

ПІДОПРИГ.ОРа, ПОДОПРИГ.а <!пахл. M *p'dypr'h* 'кара'.

pādifrāh [*p'tpl's* | M *p'dypr'h*, N **pādafrāh*] punishment, retribution, букв. зворотна наука **āfrāh** ['*p̄l's* | M *''pr'h*] teaching, doctrine. Спочатку впала у вічі схожість пахл. M *p'dypr'h* 'ка́ра' на прізв. *Підопригора*.

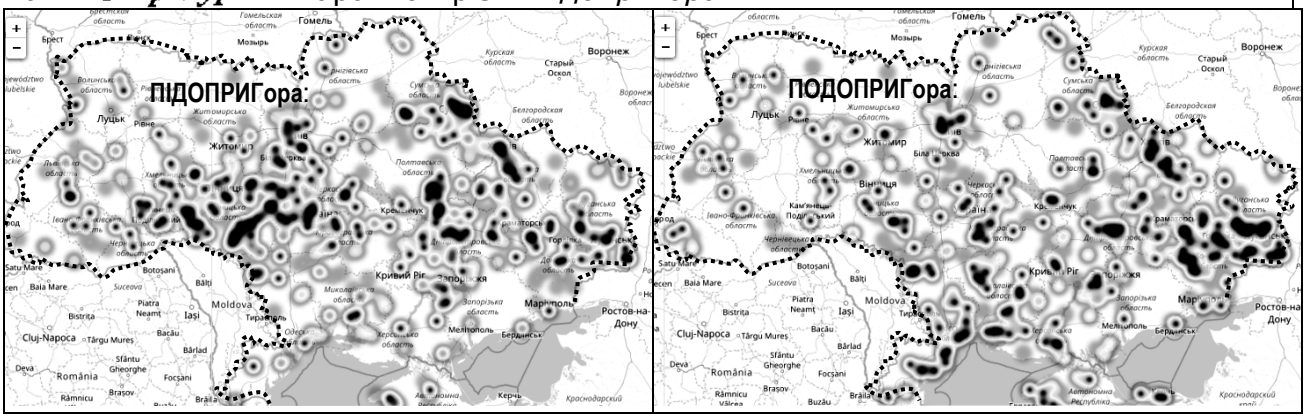

Рис. П9. Поширення в Україні 2612 ранньосередньовічних прізвищ Підопригора 'той, що був покараний', 2996 – Подопригора < маніх. p'dypr'h / пахл. p'tpl's 'кара, покарання, відплата' + укр. -ар суф. особи? [ridni.org/karta]

2617 Підоприг.ора степ, не Полісся, село, **2996** Подо.пригора село, 320 Підіпригора, 3 Поділпригора, 2 Поділпрігора, 2 Подапригора, 105 Підопрігора, 11 Підіприголов, **43 Подопригор**, **24 Підіпригор**, **5 Підопригор**, 63 Подо.прігора, 49 Пригор, 16 Приг.ора, 899 Приг.ара, 3 Підопри.**года**, 5 Підоприг.**ова**, 0 ов, 2 Підопригоріна! Через обмежені можливості пошуковика, де не вдається відразу бачити основи з відмінним заповненням голосними (позначено "=") лише через 2 місяці за інших обставин були випадково підтверджено існування діагностичних форм цього прізвищ (25.12.17): 5 **Подоприг**.а=, 9 **Підоприг**.а=, 52 Подопри**X**-ін, 62 -іна, ПодаприХін, 19 Пригін, 25 -іна, 1 Пругіна, 15 **ПРИГА**. Також пор. імовірні однокореневі форми з ламбдацизмом: 242 Потопальський, 317 а, 3 ска, 1 ская, 129 Потопляк, 32 Підоплічко, 1 Підоплічна, 3 Підоплетена, 1 ий.

Тоді близько 6000 прізвищ групи Підопригора виявляються не наслідками народної етимології, а композитами: це пахл. M *p'dypr'h* 'кара'+ пахл. **gōhr** 'рід, родовід', тобто "з покараного роду" (пор. прізв. ГОРА, ГУРА, також **pad-gōhr** 'доброго роду, родовитий', див. IV. ПІДГОРНИЙ).

ПОДА < усі гіпотези від Padus знецінені; на перший план вийшла етимологія від узб. **пода**, уйг. пада 'отара'. **1098** Пода, 2 Подопед, 252 бед.

ПОДМУЖНИЙ < вірм. *patmowčna* “garment, dress” одяг from Parth. ***padmōžan***, Mid. Pers. *paymōžan*. 1 Подмужний.

ПОДОЛЮХ < пор. ар. فتح الله **Fatḥ Allāh** букв. 'перемогу [дає] Аллах' [Гафуров, 200] (вигук джигаду). 85 Подолюх. Також **3173** Подоляк, **1275** Подоляка. Див. статті II. *ПАТАЛАХА*, IV. *ПАТАЛАХ*.

ПОЙДун < укр. *пойдун* 'знахар' (з перс. payda '(оче)видний', пахл. paydagen- 'пояснювати, виявляти'). 154 Пойдун, **2387** Пойда, 193 Пойденко.

ПОЛОВЕЦЬ < етнонім половців. 643 Половець, 94 чук==, 114 енко==, 35 єнко, 32 еня, 2 ик, 87 ак; іст. "Зе Сквири Половець" [Клепатский].

ПОЛУБОТко < пахл. **pōlāwad [*pwl'pt'* | M *pwl'wd*, N *pōlād*] steel.** 152 Полуботко, 162 Полуботько, 21 Полуботок, 4 Полубуткина, 106 Полубуткіна, 71 кін, 12 Полубудкіна!, 14 кін, 2 Полубуднев; 24 Половодова, 16 ов.

ПОЛЮХ < гр. Πολιοῦχος Афіна Поліюхос (захисниця міст). 695 Полюк, 593 Полюх, 28 ова, 31 ов, **4826** ович, 18 евич, 27 іна, 14 ін; 1196 га; // 436 Полюшко, 30 шок, 300 шкевич, 28 шкєвич, 8 шкова, 0 шков, 145 шкіна, 110 шкін. Див. II. *Полюхів*.

ПОЛЯНчук < крус. *поляни*, назва племені. 664 Полянчук, 400 ко, 445 иця, 299 ичко, 7 ичук==, **5532** Полянська, **4352** ий, 102 их.

ПОНЕПАЛяк < фінік. **Fanebal**, божество, храм якому існував у Аскалоні. 171 Понеполяк (більшість ІФ Верховина), 6 Понепаляк (Хуст 3 Зк, Ворохта 1 ІФ, Кадище 1 Вл, Хм.1), 3 Понепалюк (Котовськ Од), 2 Панеполюк (там само), 1 Панеполяк (Дубище Хм).

• *СОРОКОТичі*$^{+}$ = *Сорокошичі* [Encarta] Чг Козелець: __НАБІЛЬське? Fanebal, божество з Аскалону ^**КОТ**ів, ЖИЛин Млинок, **БІЛ**ики, **ПАРХИМ**ів; р. **ВОРИЩ**е βᾶρις у с. **БОРС**уків βᾶρις, р. ЛАБич; **КІПТ**і ⲔⲈⲂⲦⲰ ^**ПЕСОЦ**ьке ܦܫܝܛܬܐ Peshitta; о**ПЕНЬК**и, ТАРАСів, СОКОЛІВка, **ШАМ**и, **БІЛейк**и, ОЛБин, **КОПАЧ**ів, ШПАКів, **СИР**АЇ, **ДИМЕР**ка дєг. 𓂋𓏏𓄿𓇋𓂋⊗ 𓄡-mri 'Єгипет', **ЧЕМЕР**; КОРНієве, КРАС.ИЛІВка, ПОЛУЯНів, ОМЕЛЯНів, САВинка, ГОРБачі, ЛЕМЕШі, **ШАЛОЙК**и, **СИ-В**ухи, **БОБРУЙК**и папірус + **ойк**.

ПОНЕБЕЛЬ < Fanebal, божество з Аскалону. У топонімічному оточенні Погоринського *Зозева* трапилася незвична назва *Понебель*:

• ***ЗОЗ**ів* сир. zwz 'драхма' Рв Рв: ^ШПАНів; **ПОНЕБЕЛЬ** Fanebal, божество з Аскалону; ЖИТин 2, Олександрія, КОПТовичі, **СУХ**івці, ЖОБРИН, СтароЖУКів, РЕМЕль, **БАРМАК**и, РИСВ'ЯНка, ОМЕЛЯНа 2, **КРИВ**ичі, ОМЕЛЯНщина, БІЛів, ДядьКОВичі, ХОДОСи; КЛЕВАНЬ, АНТОпіль, БіЛа КРИНИЦя, РОГАЧів; (+ 7 важливих прізвищ, див. нижче);

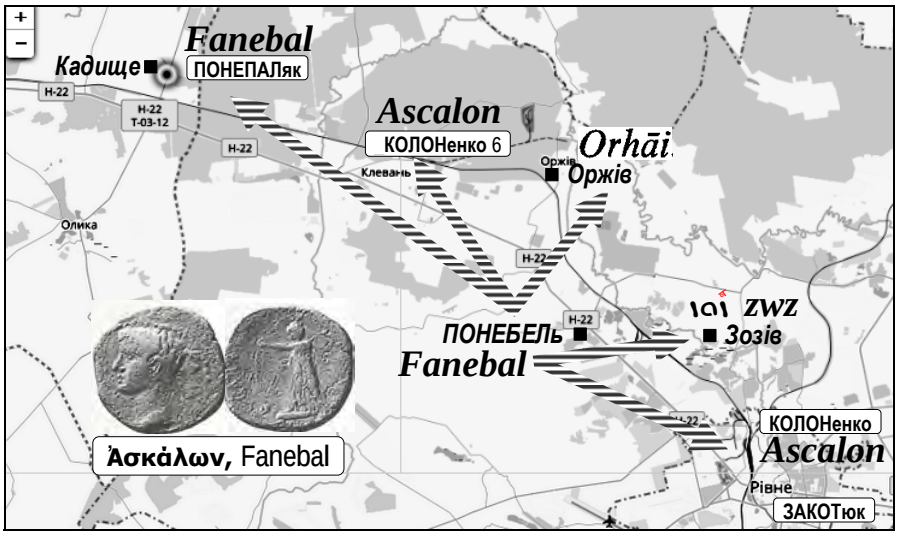

Рис. П10. Топоантропонімічний контекст палестинського вектора в околицях Рівного [основа ridni.org/karta]*: прізвище ПОНЕПАЛяк (< Fanebal, божество з Аскалону) у с. Кадище (< кадий), ойконіми ПОНЕБЕЛЬ (< Fanebal), ОРЖів (< Orhāi 'Едеса (Урфа)'), ЗОЗів (< арам. zwz 'драхма'), група прізвищ _КОЛОНенко < Ascalon?, ЗАКОТюк < ар. закат 'податок на розкіш' (на користь бідних)*

• пот. ***ПОНЕПАЛ**енський Гук*! Fanebal, божество з Аскалону у с. Гринява ІФ Верховина = Ж**е**б'є: СЕНЬ**ків**ське Ⲕⲥⲛⲩ 'ksny' ^ЯБЛУНиця; СТОВПні, ПереХРЕСне, пот. ВЕРШідь у с. КРИВоРІВня, РІВНя, БЕРЕЖниця, ВОЛОва, КРИВопілля, КРАСНоїлів, БУРКУТ, БІЛа Річка, ЧОРНа Річка, КРАСник, БЕРЕСтечко; пот. ВЕРШадь ϧερϣο грішник, лихий чоловік = **Werszyd'** у с. ХОРОЦеве ^БІЛоБЕРІЗКа; ГОЛОВи, ГОЛОШина, ЯВІРник!, УСТЕРІКИ; пот. СКОРУШний σκυρώδης бруківка у смт Ж**е**б'є ^г. і ліс СКОРУШний; пот. СКОРУШнЯНка; пот. ШПИТків у с. Пробійнівка, пот. СТЕПАНський = **SZCZEPAŃ**ski!, пот. СТЕБНе у с. СТЕБНів, пот. СТЕБНянський у с. Довгопілля, пот. СТЕФУЛенський *штепур-; пот. *ГАРАЛЬ* ἀγοραῖος.

• *РОГАЧів* ϵρϫατης: (Gk) **хлібороб**, **орач** Рв Рв: ^БІЛівські Хутори!, БРОНники; ОРЖів сир. Orhai, ЗОЗів сир. zwz драхма, Старо**ЖУК**ів ^ГОЛИШів, ЗаСТАВ'я + **БІЛ**ів, **МИХАЙЛ**івка, КЛЕВАНЬ!; • ≋ р. СТУБЕЛка ⲥⲧⲁⲃⲗⲁ Stable, posting station п СТУБЛи у с. ПереСОПниця ^р. СТУДенка; **КОПТ**овичі ^Три КОПЦі ^ЛюбоМИРка ^**ОЛЕКСАНДРІЯ**!; ХОДОСи, ШПАКів, КРИВичі, РЕМель ρϵш–, ρϵшϱϵ (297a); m. Free person, ПУХова; КУСТин, КРАСилів 2, ПідГІРці, ОМЕЛЯНщина, ЯСИНиничі, гУМЕННики, БАРМАКи, БІЛа КРИНИЦя ^АНТопіль; руч. ГНИЛ**УШ**ка у с. ІВАНичі; ПОНЕБЕЛЬ Fanebal, божество з Аскалону [Schürer, 58]; ГРУШвиця 2, ДІБРівка, КОЛОДенка, ЗаГОРОЩа, КОРНин, ГРАБів, ЖОБ**РИН**, РАДУХівка ^СУХівці, ПОРОЗове, ШУБків, ГОРиньград ^**РИСВ'ЯН**ка ^КОТів (рис. П8).

• р. *РОЖИЩЕ* **Ἐργίσκη** у м. Остер Чг КОЗелець: **КОПАЧ**ів, _**НАБІЛЬ**сь-ке? Fanebal, божество з Аскалону [Schürer, 58] ^КОТів, ЖИЛин Млинок, БІЛики, ПАРХИ-Мів; **СОРОКОШ**ичі? = **СОРО-**

КОТичі! [Encarta]; ШУЛ.**ЯКИ** σχολή ^ШАЛ.**ОЙК**и, ЛЕМЕШі; **ВО́РИЩ**е βᾶρις у с. **БОРС**уків βᾶρις, р. ЛАБич; **КРЕХАЇ**в **Γραικοί**, **КІПТ**і ΚϵΒΤΩ ^ПЕСоцьке; **БІЛ.ЕЙК**и, **БОБР.УЙК**и папірус + **ойк**, ЮЛин Брід у с. Беремицьке, о**ПЕНЬК**и, ТАРАСів, **ШАМ**и, ОЛБин, ШПАКів, **БІЛ**ики ^**ПАР.ХИМ**ів **дім Єгипту** ^На**БІЛ**Ьське, СИРАЇ, ЧЕМЕР; КОРНієве, СОРОК.ОШичі, КРАС.ИЛІВка, ПОЛУЯНів, ОМЕЛЯНів, САВинка, ДИМерка, СОКОЛІВка, ГОРБачі, **СИВ**ухи;

Від рідкісного ім'я Фанебал, продовженого у репліках *По-небель* Рв, пот. *По-непаленський Гук* ІФ, здається, є ще кілька гірше збережених продовжень: • *__НАБІЛЬське* ?Fanebal, божество з Аскалону Чг КОЗелець: ^КОТів, ЖИЛин Млинок, БІЛики, СОКОЛівка, ПАР-ХИМів; СОРОКОШичі = **СОРОКОТ**ичі! [Encarta]; • *__НЕБИЛів* ?Fanebal, божество з Аскалону ІФ РОЖНятів: ^СЛИВки! саліб хрест, ЛОВАГи; СТРУТИНь 2, КРЕХовичі, КАМІНь, КРИВА, СУХоділ, ПідСУХи; • *__НЕБЕЛиця* ?Fanebal, божество з Аскалону Кв МАКАРів!: ВІТРівка, ПашКІВка, МаКОВище, **КОПИЛ**ів, **КОЛОН**щина Ascalon!!! [Тищенко 2016, 588];

Лише 30.9.17 знайдено найближчий контекст: • став *__НЕБЕЛівський* !Fanebal, божество з Аскалону у с. Цвітне Кг Олександрівка!: ^**КОЛОН**а! Ascalon!; СТРЕМещина, СТРИМівка, ОМЕЛЬгород, ІВАНгород, КРИМки, БОВТишка, ТАРАСівка.

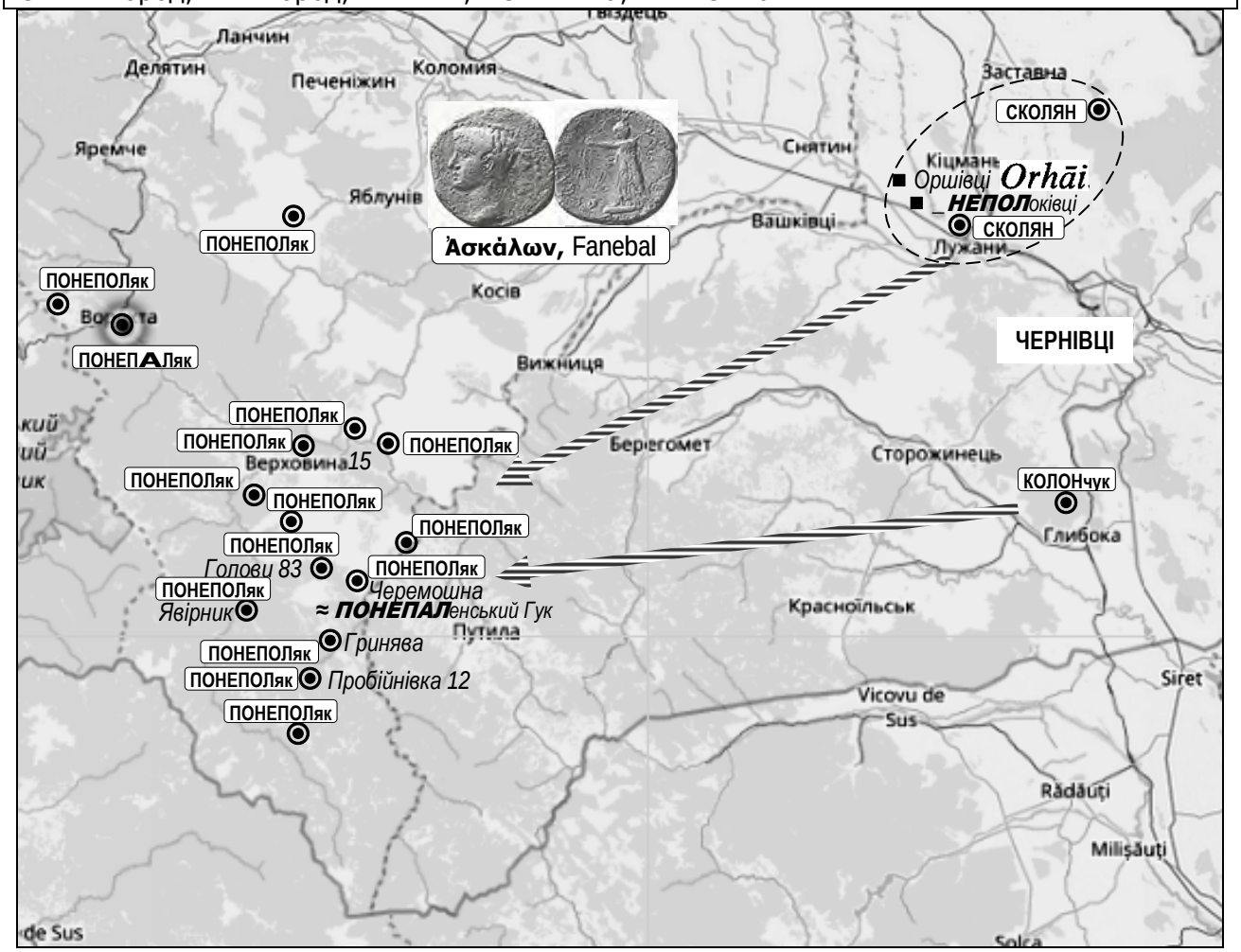

Рис. П11. 1) Середньоблизький топоантропонімічний контекст гідроніма ПОНЕПАЛенський Гук у с. Гринява ІФ Верховина та групи прізвищ елліністичного часу СКОЛЯН 2, _КОЛОНчук, ПОНЕПАЛяк, ПОНЕПОЛяк понад 130 осіб у 14 нп. 2) Близький контекст ойконіма _НЕПОЛ.ОКівці Чв Кицмань і 2 прізвищ СКОЛЯН у нп Боянчук і Шипинці (основа [ridni.org]*). Прототипи реплік:* гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)', фінік. Fanebal, божество з Аскалону (зображене на реверсі римської монети [Mancini, 107])

Вряди-годи трапляється премія. Плавали до Єгипту через палестинський Аскалон: на Лівобережжі є репліки *Осколонівка* Лг, *Скалонівка* Хк... Але хто б оце знав про давно зникле божество *Фанебал* з Аскалону (зрідка є на римських монетах)?! Так от же: збереглося й це ім'я у назві с. *ПОНЕБЕЛЬ* Fanebal Рв Рв: неподалік синхоричний топонім *ЗОЗів* сир. zwz 'драхма'; а у Карпатах – пот. *ПОНЕПАЛенський Гук*! Fanebal у с. Гринява ІФ Верховина = Же**е**б'є (Тищенко 2016, 588) і с. 744.

Тепер надійшов час внеску українських антропонімів. Від основи Сколон- було розшукано унікальне прізвище Сколонець (у Світловодську Пл Кременчук) і по зіставленні з прізвищем Колонець з факту тотожності словотвірної будови зроблено висновок про те, що основа Колон-, можливо, продовжує давнішу Сколон-.

Приріст знань дав підстави шукати серед українських прізвищ основи, аналогічні до топооснов Понебел-/Понепал-. Тут справді вдалося виявити реліктову форму ПОНЕПА-Ляк (6 осіб: Зк, ІФ, Хм, Вл).

Наскільки ці знахідки підсилили реальність пов'язання топонімів *Понебель*, *Понепаленський Гук* з прототипом Fanebal, видно на прикладі багатих ономастичних (топо-антропонімічних) контекстів (рис. П10, П11).

Довідка до рис. П13: "Слово арам. zwz 'драхма' вказує на Сирію, столицею якої була Едеса (давня назва *Orhāi*, тепер Урфа Tk). У тому ж реґіоні. але на захід від Сирії, а саме – у місті *Аскалон* на узбережжі Середземного моря в античний час існував храм місцевого божества *Фанебала.* Кадий і закат – пізніші реалії того ж вектора. Усі ці складники однієї епохи (синхоричні і синхронічні) компактно представлені у вигляді мовних реплік на досить обмеженій території в околицях міста Рівне. Тут уздовж давнього шляху з пд. сходу на пн. захід (де тепер проходить шосе і залізниця) представлено кілька імен власних (географічних об'єктів і людей), просторова близькість яких немоливо пояснити жодними іншими причинами, крім наведеного історичного зв'язку: Колоненко (7 прізвищ), *Зозів*, *Оржів*, *Понебель*, Понепаляк, *Кадище*, Закотюк".

Крім форми ПОНЕПАЛяк була знайдена близька за звучанням основа у прізвищах ПОНЕПАЛюк (3 особи в Котовську Од), а потім цілий великий масив пристосованих прізвищ ПОНЕП**О**ЛЯК (171 особа на пд. й зах.), – переважно у сільській місцевості, що вказує на давній вік прізвищ. Понад 130 цих прізвищ зафіксовано у 14 селищах Верховинського р-ну ІФ, де існує і потік *Понепаленський Гук*. Крім того, у Ворохті є один мешканець із уже згаданим прізвищем ПОНЕП**А**Ляк (!), яке досконало передає третю голосну основи прототипу і наводить на думку про можливе збереження й інших голосних. Справді, існує ще 2 прізвища П**А**НЕПОЛюк (знов у Котовську Од) і одне – видатний витвір народної етимології П**А**НЕПОЛЯК у с. Дубище Хм. ***Цілком очевидно, що через брак історичних документів досі не існувало і не існує жодного іншого способу проникнення до етимології цих прізвищ – "прямого", атомарного, позаконтекстного, до-, поза- чи несистемного***.

ПОРИК < вірм. ***parik***, Pahl. *parīk*, Av. *pairikā-* "witch" відьма NPers. *parī* "fairy", Sogd. *pṛ́yk-* "female demoness"). 33 Порик.

ПОРНенко < пахл. farn божественна сутність. 2 Порненко, 1 Порнюк, 6 Порон Чк.

ПОРШун < крус. **Поρ(ъ)шанъı**. 8 **ПОРШун**, 65 ПОРШенко, 4 ПОРШенек; // **2138 ПОРХун** дуже цікава карта, 5 Порх; // 686 Порох, **1885** -ня, 515 -нАВЕЦЬ, 438 -ненко, 345 няк, 313 нюк, 88 няч.

Саме з розподілу прізвищ на карті Порхун (рис. П10) видно, що основа Порх- може продовжувати давнішу Пор(ъ)ш- 'поръшани', оселені князями військові осади "по Росі" (літоп. **ρъсь**).

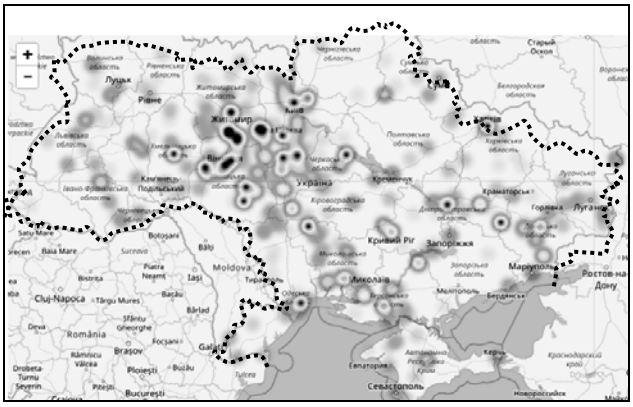

Рис. П12. Географія поширення 2138 прізвищ Порхун [ridni.org/karta]

ПОТАЛАХ < ар. Fath Allah, вигук джигаду. Прізвища сімох людей у Надазів'ї (7 Поталах Зп. 2, Маріуполь 2, Дц.1) з етимологічним -**о**- на місці іншомовного -а-. Завдяки кінцевому -х вони є забраклою ланкою (missing link) до слова з досі не встановленою етимологією укр. *потала*, – завдяки спільному прототипу, ар. *Фатх Аллах*. Див. рис. П13. Пор. IV. ПАТАЛАХ, II. гора *ПАТАЛАХА*; лексеми І. *ПОТАЛА, БІДОЛАХ.*

ПРИЩЕПа < укр. при- + гр. σκέπανή 'захищена'. **7478** Прищепа, 260 Прищеп, 280 чук, 106 ко. Див. ПЕРЕЩЕПА, II. *ЩЕПАНІВ*, *ПЕРЕЩЕПИНЕ*.

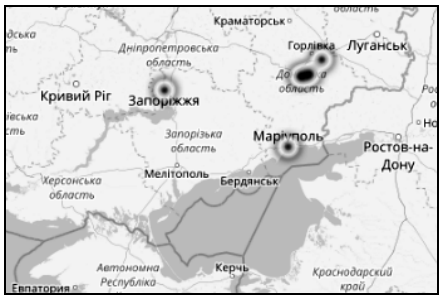

Рис. П13. Географія поширення 7 прізвищ Поталах [ridni.org/karta]

ПРОНЬ < гр. *візант.* **πρόνοια** 'земля, отримана за військову службу, лен' (візантійський феодальний термін) [Skok, III, 50-51]. **2680** громадян України на прізвище Пронін (max Донбас) і **3309** громадянок на прізвище Проніна по селах! (разом **5989**). Рівномірний посторовий розподіл цих прізвищ вказує на місцеві, а не іміграційні обставини їхньої появи. Цей висновок зміцюють інші тисячі однокореневих прізвищ українців: **2359** Пронь, **1156** Пронько, **1140** Проненко, 854 Пронюк, 455 Пронів, 401 Пронченко, 325 Прончук, 268 Проник, 215 Проневич, 184 Пронишин, 136 Прончак, 63 Пронич, 53 Проняга, 36 Пронкевич, 33 Пронович, 28 Проня, 25 Пронина і 23 Пронин, 4 Проневий (Од.2, Кривий Ріг, Новомиколаївка) і 14 Пронева (пд), 15 Проняк, 2 Пронець; усього **13288** українців-нащадків причетних до *пронії* – візантійської земельної винагороди за військову службу.

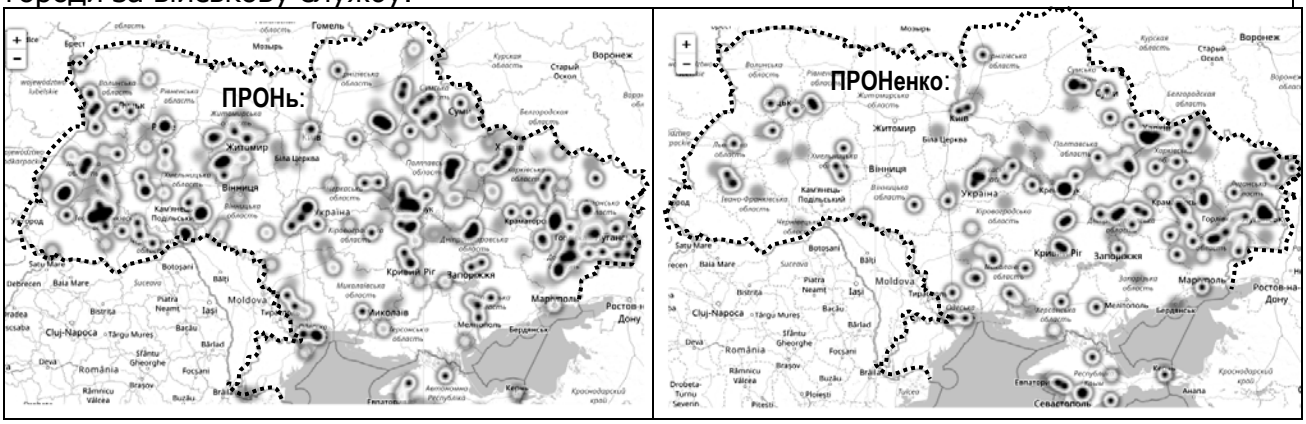

Рис. П14. Поширення в Україні 2359 ранньосередньовічних прізвищ Пронь 'власник землі, отриманої за військову службу, 1140 – Проненко [ridni.org/karta] *< гр. візант.* **πρόνοια** 'земля, отримана за військову службу, лен' (візантійський феодальний термін) [Skok, III, 50-51]

ПРУН, див. ПРОНЬ. 40 Прун, 151 Пруненко, 78 Пруниця, 29 Прунич, 94 Пруніца 729 Прунчак, 111 Прунь, 99 Прунько.

ПРУС, **ПРИЦак** < етнонім прус. **5447** Прус, 682 ак, 47 Прусаченко, 18 ченко, 27 Прусатій, 4 Пруско, 359 енко, 10 енкова, 11 енков, 11 евич, 63 енок, 1 енюк, 12 ецька, 10 ий, 379 акова, 327 аков; // 51 Приц, 42 ун, 58 юк, 40 Прицак.

ПУЗИР < копт. Бусирис. **1063** Пузир, 365 енко, 251 ь, 219 ей, 573 ьова, 335 ов. Див. II. *ПУЗИРІ*, *БОСИРИ*.

ПУНТУС, **ПОНТУС** < гр. Πόντος лат. Pontus, тур. Buntus 'Чорне море'. 134 прізвища Понтус, 1 Пондик, 1 Пондяк; 729 Пантус, 6 ов, 12 ова; // 838 Пунтус, 23 -ов, 37 а, 1 **Пунтуз**ов, 1 зова, 10 **Пунтуш**, 769 Пунд-ик, 455 -а, 111 -як. Прозорі репліки середньовічної назви Чорного моря. Пор. бол. *ПУНТУСова Вода* у с. ОБОЛОНЬ Пл Семенівка, став *ПУНДівський* у с. Долина Кв Обухів, тут же кут. *ПУНДівщина*.

Рис. П15. Поширення в Україні 858 середньовічних прізвищ Пунтус [http://ridni.org/karta]

Р

РАВИЧ < пахл. ім. вл. Arvič (від дір. *arwa- хоробрий, меткий) + іч зм. суф. [Чунакова, 70]. 37 Равич, 197 Равчук, 11 Равченко, 296 Равська, 217 ий,

РАДИВИЛ < Радивіли, старий і найбагатший рід у Великому Князівстві Литовському; їхні палаци збереглися у 10 сучасних державах. 13 Радивил, 436 Радзівіл, 49 Радивілова, 8 ов.

РАДЧук < пахл. **ardīg** [*'ltyk*ˡ | M *'rdyg*] **battle** битва [McKenzie, 11].

998 Радик, 22 Радек, 59 Радко, 4549 Радько, 59 Радичук, **5687** РАДЧук, **31497** РАДЧенко, 19 -енка, 44 -енков, 66 -енкова, 204 -еня, 166 -ик, 39 -ич, 80 -ишин, 58 -ишина, 11 -ин, 11 -ина, 2 -иня, 24 -инський, 26 -инська.

Основа Радик- сформувалася у давні часи внаслідок метатези плавної -р- з пахлаваїйського прототипу ardīg 'бій, битва'. Найпростішим пристосуванням за народною етимологією стала заміна основи Радк- на Ред(ь)к-.

110 Редик, 8943 Редько, 378 Редькович, 5100 Редька, 98 Редич, 27 Редчик, 59 Редчич, 723 Редчиць, 161 Редчиц, 25 Редчець, 4 Редчец, 985 Редченко, 8 Редченков, 15 Редченкова, 4 Редчин; // 388 Ладик, 3 Ладко, 5 Ладько, 59 Ладичук, 172 Ладчук Вл, Хм, 293 Ладченко ЦДпр, 3 Ладченков, 5 Ладченкова, 8 Ладчін, 7 Ладчина; // 33 Ратко, 36 Ратько, 444 Ратич, 26 Ратишин, 173 Ратинський, 179 Ратинська, 6 Ратина, 9 Ратинчук, Ратинюк 2.

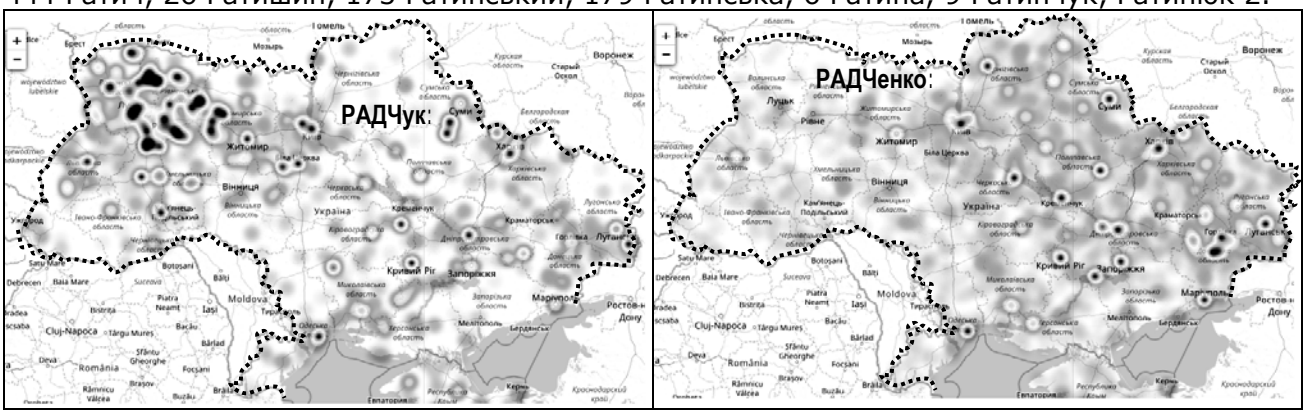

Рис. Р1. Поширення в Україні 5687 прізвищ нащадків степових воїнів Радчук 'воїн' *і 31497 – Радченко* [ridni.org/karta] *(пахл. ardīg, 'rdyg битва* [McKenzie, 11])

РАКУТА < копт. ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ, гр. Ῥακωτις 'Ракотіс = Олександрія Єгипетська'. 229 Ракута, 49 ть, 38 тіна, 24 ін, 8 тська, 8 ий, 199 Ракущинець.

РАРИЧ < пахл. ім. вл. Warhragn- "Перемога" (дір. *Werethragna- відважний) + іč зм. суф. [Чунакова, 71]. 391 Рарог, 74 ок, 267 ич, 73 ик, 198 енко.

РАХВАЛ < ім'я Рафаїл; 10 РахвАЛ, 278 РафАЛюк; осн. стаття РУХАЙЛО.

РАХМАН < ар. Рахман 'милостивий', один з епітетів Аллаха [Гафуров, 181]. 222 Рахман, 28 чук=, 46 юк==, 1 ович==, 212 іна, 150 ін, 604 ова, 504 ов; // 292 Рохман, 67 Рохманенко=, 165 юк, 99 ко, 82 Рохманійко, 64 ова, 43 ов; 83 Рохмаїл див. статтю РУХАЙЛО.

РАХНО < парф. **rāh** [*l'ṣ* | M *r'h*, N ~] **road, way** дорога. шлях. 445 Рахно, 3 енко, 1 енська, 1 ий. Докази: **2 Ласно**, **2511** Лахно, 120 Лохно, 35 Рохно. Див. II. *РАХНИ*. Пор. *Сахно, Грихно, Олехно, Махно, Михно, Івахно, Кохно!* (у ст. II. *Яхники*).

РЕВА < пахл. rew з дір. *raiva (Bartholomae, 1961) 'багатий, пишний, блискучий'. **10686** Рева, 32 Рево, **1049** ко, **6052** енко, **1857** Ревуцька, **1522** ий,

РЕКЕДА < копт. ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ, гр. Ῥακωτις 'Ракотіс = Олександрія Єгипетська'. 412 Рекеда; 4 Рекета, 26 ть, 15 тенець, 2 тинська, 0 ий, 2 тянська, 1 ий, 36 Рекетчук, 222 чинська, 186 ий, 24 ина, 0 ин. Див. II. *РАКУТИ.*

РЕПУЖИНська < лат. repugnare 'відкидати' (нову віру). 55 Репушко, 44 Репужинська, 43 ий, 7 енська, 3 ий (у т.ч. 1 у с. РЕПУЖИНЦІ Чв).

РИДВАН, РИЗВАН < ар. riḍwān 1) рай; 2) обранець (Аллаха).

164 Ридван, 31 юк, 131 ська, 80 ий, 15 ова, 14 ов; 155 Ридун, 1 ь; // 23 Рідван, 2 юк, 13 ська, 7 ий, 8 ова, 13 ов, 9 овська, 2 ий; // 0 Редван, 28 юк, 142 ська, 133 ий, 16 ова, 10 ов, 13 овська, 5 ий; //// 7 Ризван, 184 юк, 6 ова, 8 ов; 130 Ризун, 15 енко, 78 ик, 17 ік; // 305 Різван, 24 юк, 50 ова, 58 ов; **1308** Різун, 189 енко, 17 ова, 16 ов; // 145 Резван, 13 ович, 54 юк, 120 ова, 58 ов; 207 Резун, 541 енко, 54 ик, 53 ік, 45 Резунова, 36 ов. Разом 601, 74, 347 (1022 **д**); + 445, 1976, 1326 (3747 **з**) = **4769** нащадків обранців.

РИСИЧ < парф. **rahīg** [*lsyk*ˡ, *lhyk* хлопець, паж. 162 Рис.ич, 391 іч, 416 ак, 335 енко; 81 Рискіна, 62 ін; 3 Рискал.о, 378 ь, 116 ьчук, 24 ьчик, 68 енко; 337 Рищенко, 1 нков, 1 Рищековець, 105 иковець, 3 енська, 247 ук==, 44 ак, 14 акова, 16. Див. IV. *ЛИСИЧ.*

РОБУР < перс. rahbor 'дерій'. 97 Робур, 338 Робул, 6 ова, 3 ов, 146 Робул**як**, 8 **ь**, 231 Робул**ець**; // **1079** Лобур, 340 енко, 219 **ець**, 186 **ь**, 54 Лобур**ак**, цова, ов.

РОГАНЬ < гр. Ἐργάνη ἡ трудяща, роботяща – **епітет Афіни як покровительки ремесел** Soph., Diod., Plut." [ДРС, I, 657], Афіни, яка сприяє успіхам мирної праці [СКД, 976]. 29 Рогань.

РОГАЧ < гр. ἐργάτης [ерга́тис] хлібороб. **2419** Рогач, 348 енко, 213 евська, 187 ий, 475 ко, 103 ук=, **1309** ова, **1021** ов.

РОЗАНович < пахл. розан 'вікно'. 12 Розанович, 2 юк, 7 овская, 7 овський, 589 Розанова, 458 ов.

РОМЕЙКО < гр. **Ῥωμαϊκός** римський, латинський. 104 Ромейко, 3 ка, 2 кова, 3 ов, 4 чук. Див. II. *РОМЕЙКИ*.

РОМОДАН, РАМАЗАНов < ар. ramaḍan 'місяць посту'. 204 Ромодан, 21 ін, 39 іна, 28 анов, 30 ва, 3 овський, 10 а; // 26 Рамазан, 986 Рамазанов, **1078** а, 7 онов, 7 ва, Див. також: IV. МАНЖЕЛІЙ, ЗАКІТНИЙ, РИЗВАНЮК, КАДИЙ, КАЗІЙ.

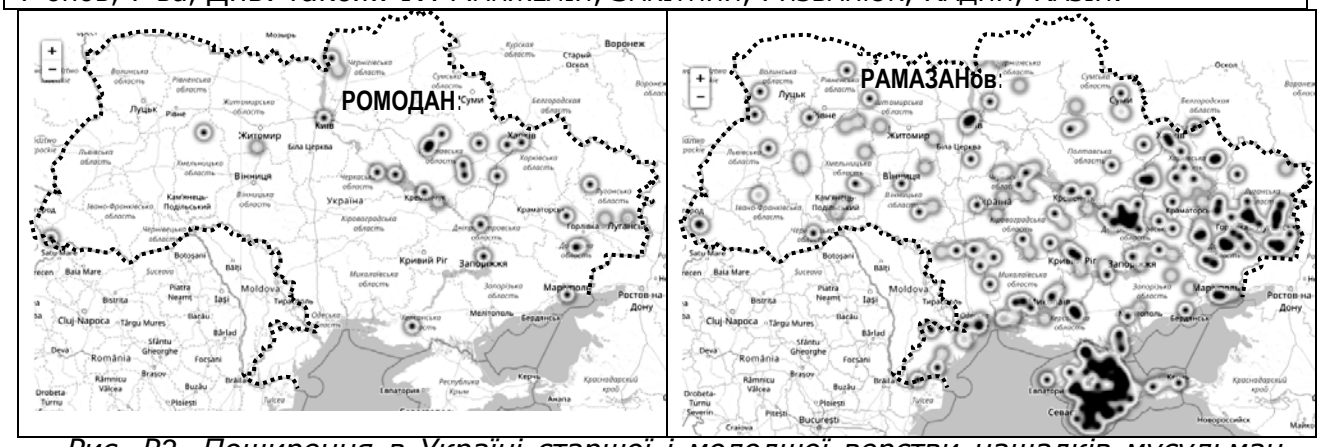

Рис. Р2. Поширення в Україні старшої і молодшої верстви нащадків мусульман – 204 прізвища Ромодан 'мусульманський піст' *і 986 – Рамазанов* [ridni.org/karta]

РОПОТ < крус. ропать 'мечеть'. 130 Ропот, 145 ан Од, 50 ило, 0 ина, 18 ин, 16 ова, 13 ов; 235 Ропчан.

РОСОЛовська < ар. расул 'посланець (Аллаха)'. 279 Росол, 100 а, 17 ович, 139 ова, ов, 357 Росоловська, 299 ий, 19 овщук.

РУТ < вірм. *rōt* "river" from Parth., Mid. Pers. *rōd* (cf. Old Pers. *rautah*-). 20 Рут, 26 Руть==, 264 а, 153 енко, ина, ко, ковська, ий; // 23 Руд, **13086** ь, **11151** ик, **4854** юк, **8731** а, **6004** ий, **66040** енко, **2000** енок, 147 ейко, 357 ейчук, евич, 427 ень, енок.

РУМко < гр. Рум 'Візантія'. 8 Румко, 510 Румак, 135 Румик, 14 овська, 11 ий, 4 о, 25 ига?

РУНкевич < ґотс. run 'письмо; таємниця'. 68 Рункевич, 2 енко==, 104 ець, 64 чева, 52 чев, 196 ева, 6 евич, 3 ега, 196 ова, 152 ов.

РУХАЙЛО, РУХАЛО < сир. Ruḥa Святий Дух + *Ало Бог.

183 **РухАЙЛО**, 1 **РукАЙЛО** (Почаїв), 18 **РухАЛО**, 112 Рухленко, 28 Рухлевич, 73 Рухлова, 70 лов, 10 Рухлева, 8 ев, 82 Рухаленко, 10 Рухова, 11 ов (Лг, Дц, Од), 83 Рухліна, 94 лін, 7 Руховець, 5 Рухович, 4 Руховчук, 2 **РухОЛЛАХ**! Кв.

Опинившись у цій групі однокореневих, сучасне прізвище мусульманського кола *Рухоллах* двох осіб у Києві сенсибілізувало сприйняття моделі прізвищ з формантом –АЙЛО: 183 РухАЙЛО, 1 Ру**к**АЙЛО, 18 РухАЛО, – тут -АЙЛО-/-АЛО-, може відповідати семітс. 'Ēle/ Allah Бог. Далі були виявлені прізвища: 156 МихАЙЛО, 48 Ми**к**АЙЛО, 7 ІзрАЙЛО, 176 ЗрАЙЛО пер. Лв, 12 ІзмАЙЛО, 571 ЖмАЙЛО, 36 ШмАЙЛО, 271 МанУЙЛО, 2020 МанОЙЛО пер. Лб (пор. сербс. і хорв. РафАЙЛО), а з іншого боку – 38 РугАЛО, 40 РогАЛО, 1 Ми**х**АЛО, 12 **МигАЛО**, 6 **МигАЛА**, 5 МикУЛО, 1106 МикУЛА, 342 Ми**к**АЛО, 1 Ми**к**АЛА, 10 МикОЛА (ДПб), 197 РопАЛО; 49 МихАЛЬ, 5 РофАЛЬ Варва, 4 МанУЛА і навіть 49 ***ГаврАЛО***.

Причетність до поширення прізвищ Рухайло, Рухало сирійської церкви Кира Якова Барадеї видно з того, що у мусульман "Рухулла = Рухолла Rūḥ Allah 'дух Божий', є ***епітетом пророка Іси***" (!), тобто Ісуса Христа [Гафуров, 183]. Пор. II. *Богодухів* Хк.

Поступово визначилися контури великого масиву прізвищ цього вектора: 6 **РогАЙЛО**! (Рух-), 40 **РогАЛО**, 30 **РогАЛА**, 38 **РугАЛО**, 27 **РугАЛА**, 277 Ругаль, 58 РуглЯК, 53 Ругаєва, 882 Рогаль; // 156 **МихАЙЛО**, 1 **МихАЛО**! (Лінці Зк), 5460 МихАЙЛик, 13 МигАЙЛик, 65 МигАЛик, 12 **МигАЛО**, 6 **МигАЛА**, 48 **МикАЙЛО**, 18 МикАЙЛу Чв, 342 **МикАЛО**, 1 **МикАЛА**, 5 МикУЛО, 1106 МикУЛА, 10 МикОЛА (ДПб), 49 Михаль, 97 Михай, 2542 **Мигаль**, 133 Мигай; // 49 **ГаврАЛО**, 216 ГаврИЛО, 20 ГаврИЛА; // 1339 ДанИЛО Карп., 58 ДанИЛА; // 7 **ІзрАЙЛО**, 16 Ізраїл Тр, 176 **ЗрАЙЛО** пер. Лв; // 12 **ІзмАЙЛО**, 571 **ЖмАЙЛО**, 36 **ШмАЙЛО**; // 4 МанУЛА, 271 **МанУЙЛО**, 2020 **МанОЙЛО**! пер. Лб, 1096 МанОЙЛенко, 27 МанОЙЛик; // 10 Рахвал, 5 Рафаль, 289 Ропай, 14 Ропей, 167 Ропій, 197 **РопАЛО** (> 254 Руб**АЙЛО**), 4 Рубаль Хк, Кг, 1909 Рубель, 162 Рубей Зк, 439 Рубай, 278 Рафалюк, 156 Рафалович, 1190 Рафальська, 978 ий, 11 ска, 180 Рафаловська, 134 ий.

Завдяки пошуковій системі Ґуґл зафіксоване ім'я і прізвище Дмитра Гаврайло (епізодично у якихось дописах "вконтакте") та прізвище Данайло у Волгограді РФ. Ім'я Рафайло трапляється в історичних документах. Якщо і було таке прізвище серед наддніпрянців, то, судячи з усього, воно було масово пристосоване до вигляду 254 Рубайло. Спробу унаочнити глибинну частину цих несподівано багатих словотвірних структурних зв'язків відображено у таблиці Р3:

ІМ'Я ЗІ СКЛАДНИКОМ 'Ēle 'Бог'	ЗНАЧЕННЯ ІМ'Я	Прізвища з формантом -АЙЛО	Прізвища з формантом -АЛО	Прізв. з форм. -АЛА, -АЛЬ
перс. РухОЛЛАХ (епітет пророка Іси)	Дух Бога (пор. і м. Богодухів)	183 **РухАЙЛО**, 1 РукАЙЛО, 6 **РогАЙЛО**	18 РухАЛО, 38 РугАЛО, 40 РогАЛО,9 -юк	277 РугАЛЬ,882Рог-27 **РугАЛА**, 30 **РогАЛА**
МихАЙЛО	хто як Бог, удар Божий	156 МихАЙЛО, 48 **МикАЙЛО**, 18 МикАЙЛу Чв	1 МихАЛО, 12 **МигАЛО**, 342 МикАЛО, 5 МикУЛО	49 МихАЛЬ,6 **МигАЛА**, 1 МикАЛА, 1106 МикУЛА, 10 МикОЛА
РафаЇЛ, серб., корв. РафАЙЛО, пор. РафАЙЛівка	Бог зцілив	РафАЙЛО,іст. ім'я (> 254 Руб**АЙЛО**)	197 РопАЛО,10 РахвАЛ, 2 РафОЛОвич, 278 РафАЛюк	5 РафАЛЬ, 4 РубАЛЬ, 1909 РубЕЛЬ
ГаврИЛО	міць Божа	ГаврАЙЛо Дмитро, згаданий в Інтернеті	49 ***ГаврАЛО*** 216 ГаврИЛО,	20 ГаврИЛА, 106 ГаврИЛЬ
ДанИЛО	суд Божий	ДанАЙЛО прізв. у Волгограді РФ	9 ДанИЛ, 1339 ДанИЛО (Карпати)	58 ДанИЛА, 5 ДанИЛЬ
МанУЙЛО, МанОЙЛО	лице Боже	271 МанУЙЛО, 2020-ОЙЛО,205-АЙЛО	148 МанИЛО, 11 МанОЛюк	4 МанУЛА, 7 ИЛА,335 -уляк
СавуЛ	вимолений	16 СавОЙЛО, 25 СавАЙЛО	1 СавУЛО,6-УЛ, 1 СавОЛ,613-ОЛюк	1251 СавУЛА,1-уль, 1026 СавУЛяк
СамОЙЛО, СамІЙЛО	ім'я від Бога	37 СамУЙЛО, 235 СамОЙЛО, 1-ОЙЛА,1-АЙЛО, 72 СамІЙЛО	481 СамІЛО, 1 ШамІЛО, 3458 СамОЛюк	14 ШамІЛЬ, 5 СамУЛЬ; 1463 СмОЛА, 108 СмОЛь, 32 СмУЛЬко
ІзмаЇЛ, ІсмаЇЛ	слух Божий	12 ІзмАЙЛО, 571 ЖмАЙЛО, 36 ШмАЙЛО, 10-ОЙЛО,156-УЙЛО	–	728 ШмАЛЬ, 4794! СмАЛЬ, 28 ШмОЛЬ, 236 ШмУЛЬ
ІзраЇЛ, ЕсраЇЛ (прізвисько Іакова)	Богоборець	7 ІзрАЙЛО, 176 ЗрАЙЛО	–	16 ІзраЇЛ Тр, Мк., 2 -ЇЛь
РохмаЇЛ	Милосердний Бог	1 РохмаЙЛ Саки	–	39 РахмІЛЬ, 83 РохмаЇЛ,1-ь, 121 -ІЛ

Табл. Р3. Внутрішня системність словотвору імен зі складником 'Ēle 'Бог', *виявлена у основах українських прізвищ з формантами -айло, -ало, -ула, -ила.*

РУЧИК < вірм. *rōčik* “sustenance, daily bread” from Mid. Pers. *rōzīg* (cf. NPers. *rūzī* “idem,” lit. “daily (bread)”). 7 Ручик, **1776** ка, 918 ко, 1 ук==, 39 ченко==, 14 еня, 6 ей, енчин, енкіна, ін, 148 инська, ий (пор. і 13 Заручинська, ий), 439 кіна, ін, 16 ова, ов, 97 овська, ий.

РЮМША < герм. Rom, нім. Römer + ша. 21 Рюмша, 486 ина, 349 ин; пор. 242 Римша, 46 ина, 51 ин. Пор. *РЮМКА*.

С

САБАДАШ < мад. szabados 'розперезаний', szabadság 'свобода, воля'. **1270** Сабадош, **3077** Сабадаш, 353 Сабадах, 374 Сабада (мад. szabad 'вільний').

САБАН, ***СОБАН*** < тат. **сабан**, тур. **saban** плуг. Пор. татарське рільниче свято сабан-туй. 478 Сабан, 219 юк, 46 чук, 4 Сабаненко, 68 ов, 53 ін; 26 Собан, 16 ь, 16 ін, 21 іна, ський 14, 19 а.

САВРАН < перс. سوار **сäвар** вершник. **1188** Савран, 119 ь, 298 чук, 80 енко, 953 ська, 759 ий (степ), 340 ун Лв.

САГАН < перс. **сак** 'скіф' + ан 'морф. мн.'. **3855** Саган, 775 Сагун, 24 ова, 2 ченко. Пор. топоніми Сагунівка, Сакуни, прізв. САКАН, САГУЛІНА, стаття II. -УЛІН-.

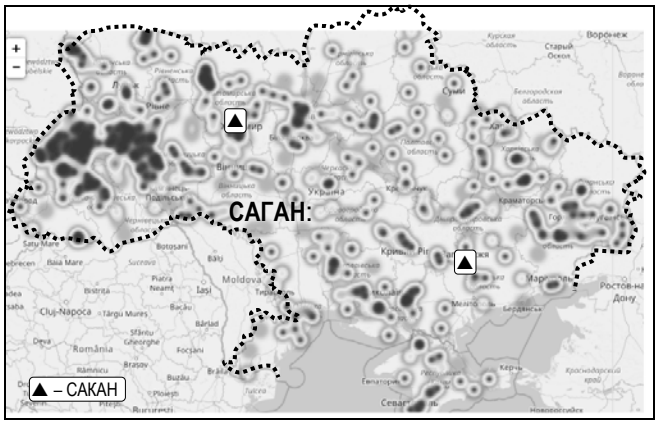

Рис. С1. Поширення в Україні 3855 прізвищ скіфського вектора Саган і 3 реліктових Сакан [http://ridni.org/karta]

САЄЦЬ < топ. **Саї**(с) 'м. у Нижньому Єгипті'. 57 Саїв, 357 Саїк, 578 Саєвич, 149 Саєвська, 92 ий, 127 Саєць.

САЇН < монг. **Саин** (каган) 'добрий' (володар), прізвисько Батия (Бату-хана, 1227–1255) [Алемань, 232].

104 Саїн, 228 Саїнчук, 8 Саїнко, 129 Саєнок, **15900** Саєнко.

САК < перс. **сак** 'скіф'. **1592** Сак, 3 Сакан, **2741** Сакун, 3 -ець, 33 -енко, 161 -дяк, ова, ов, іна; 780 Сакович, 108 Сакулич тк зх., 47 ляк, 11 льєва, 10 л'єв; **2154** Сачко, овська, ий, ук, енко, ик, ок; **1166** Сакаль. Також як другий складник у прізв. КОПИРСАК, -А, -О. Див. СКОЛОТА.

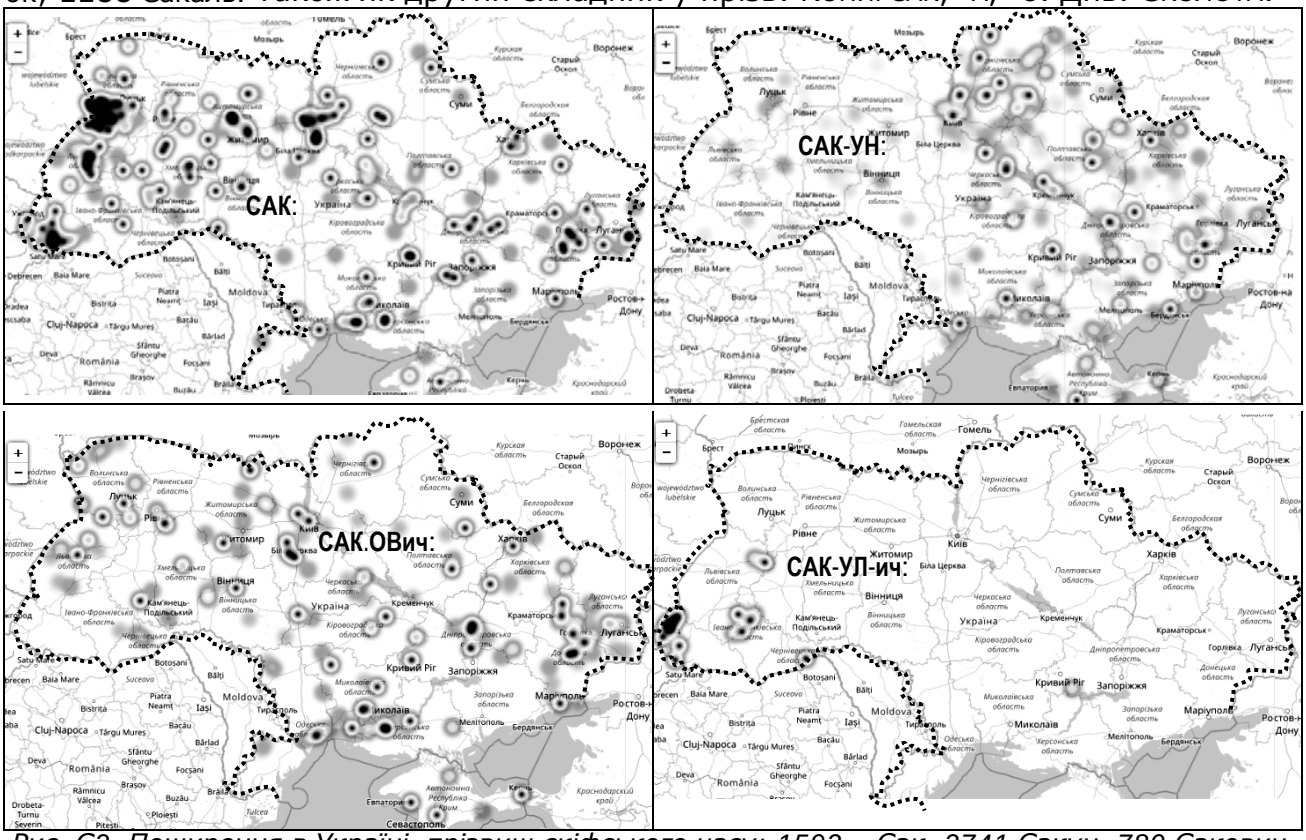

Рис. С2. Поширення в Україні прізвищ скіфського часу: 1592 – Сак, 2741 Сакун, 780 Сакович, 108 Сакулич [ridni.org/karta] < перс., пахл. **сака** 'скіф' (імовірні прототипи формантів перс. -ан/ -ун суф. множини; рум. -ul постпозитивний артикль)

САК.УЛІНа < перс. **сак** 'скіф' + пахл. **'y'ln** 'іранець'. 72 Сакуліна, 56 ін. Див. -УЛІН.

САМБУР < ар. صنوبر ṣanobar 'смола'. Деталі давніших атрибуцій див. II. *Самбір*. 872 Самбур, 104 ова, 70 ов, 414 ська, 224 ий, 114 ській

САМОТУГА < укр. [***суматуха***] 'меланхолія', пор. ар. sawm 'цілковитий піст під час Рамазану' [Robert, II, 904] + туга. 510 Самотуга+, 522 той, 14 тоєнко, 25 Самотока, 225 тей, 311 тій Лв, 162 тюк=+; 8 Сомотой, 2 тюк; 28 Самотохіна, ін, 36 Самотохіна, ін. Див. II. *Самотуги*.

САНЖАРА < ?турецький султан **Санджар** (1085–1157), правив 35 років у 1118–1153 рр. Деталі див. II. *Санджари*. 422 Санжара, 33 енко=, 630 евська, 467 ий, 10 Санжур, 185 Санжура, 1 Санджара Сімф., 1 Санджаріді Краматорськ.

САНТАР < ?топ. Сантарія, оаза в Єгипті. 144 Сантар!, 37 ська, 20 ий, 2 ов, 5 ович, 2 овець, 4 овська, 0 ий, 2 евська, 4 ий; // 8 Санатар, 155 чук.

САПОН < фінік. **сафон** 'північ'. 1048 Сапон, 106 юк, 203 енко, 59 єнко, 36 ова, 31ов.

САРИНський < києворус. **сарини** 'сарацини', пор. рос. діал. *саринь*. 1 Сарин, 11 іна (Дц.7, Дп.1, Хк.1; Км, Тр), 0 ін?, 2 Саринський Євп., 1 овський Зп, 1 а; 1 Сарині Хк.; // 2 Заринюк, 2 ський, 4 а; // 496 Сарнавський, 546 а багато в селі, 140 Сарнацька, 95 ий, 47 Сарна; // **2166** Сарана, **1918** чук, 270 нюк.

У Лаврентіївському літопису цей лексичний факт засвідчено двічі: "...а сарацини ѡ Измаила и творѧтьсѧ Сарини, и прозваша имѧ собѣ Саракине, рекше: Сарини есмы, тѣмь же ѯвалисе и Болгаре сѹть ѡ дщерью Лотовѹ, иже ѕачаста ѡ ѡца своего, тѣм же нечисто есть племѧ ихъ; а Измаило роди 12 сына, ѡ нихъ же сѹть Торъкмени, Печенѣзи, и Торци, и Половци, иже исходить ѡ пѹстынѣ".

сары́нь «толпа, сброд», поволжск., *сары́нь на ки́чку* — призыв волжских разбойников к команде судна предать хозяина, чтобы овладеть судном (*ки́чка* — «нос судна»); см. Мельников 1, 42; Нов. Энц. Сл. 11, 642. Также *сары́нь* «детвора», пошехонск. (ЖСт., 1893, вып. 4, стр, 512), «стая волков», арханг. (Подв.). Неясно. [Несомненно, произведено от др.-русск. *сара, сар* «матрос», о котором см. Унбегаун, ZfslPh, 26, 1957, стр. 104 и сл.; Фогараши, «Studia Slavica», 5, 1959, стр. 202 и сл. — *Т.*]

Сарынь ж. собр. *вост. кал.* (*соръ*?) толпа мальчишекъ, шалуновъ; толпа, ватага чернаго народа; сволочь, чернь. *Сарынь по улицѣ гомонитъ. Сарынь на кичку!* бурлаки на-носъ судна! по преданію, приказъ волжскихъ разбойниковъ, завладѣвшихъ судномъ. *Великая сарынь* (толпа), *да некого послать.*

СВІТЯЩук < укр. *Світязь* зі шв. Sviþióð 'Швеція' + чук. 250 Світящук+, 26 Свитак, 275 Свист, 896 ак, 7237 Свистун.

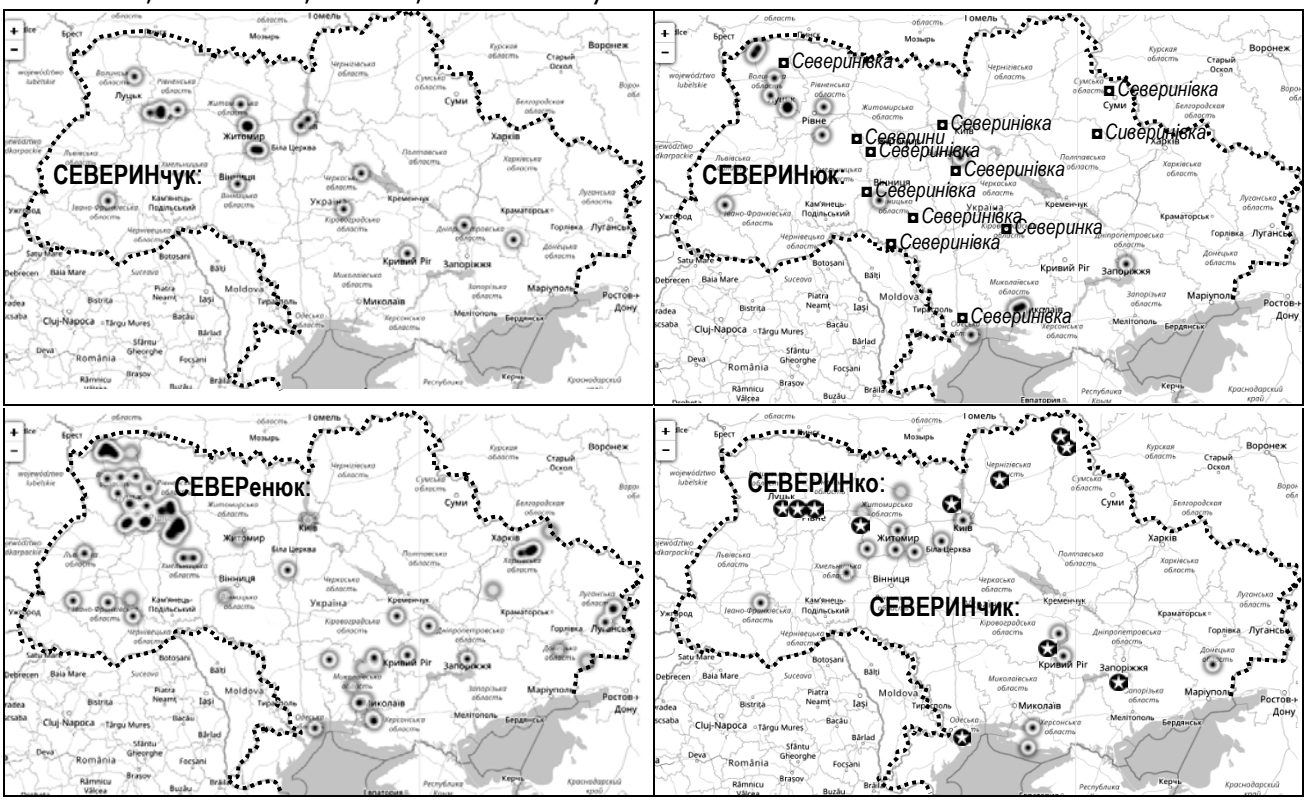

Рис. С3. Поширення в Україні 39 прізвищ ґотського або скандинавського часу Северинчук 'нащадок скандинава', 44 – Северинюк, 263 – Северенюк, 61 – Северинчик і 39 – Северинко [ridni.org/karta], *– та нп від основи Северин-*

СЕВЕРИН < пор. чес. *seveřan* (анг. Norseman) ‘скандинав’, *severský* ‘скандинавський’. 3200 Северин, 320 Северина, 61 инчик+, 39 инко+, 39 инчук, 44 инюк+, 1 як=, 23 ець=, 9 инська, 5 ий, 419 иненко, 674 Северенчук, 263 енюк; // 204 Сивирин, 9 а, 23 енко, 6 ова, 17 ов, 10 чук, 6 юк.

На долучених картах (рис. С3) видно чітке переважання назв на Правобережжі, починаючи з Волині. що цілком відповідає скандинавському вектору зв'язків та надійно засвідченому археологами історичному шляху міґрацій ґотів.

СЕГЕДА < мад. sziget 'острів'. 4 Сигитова, 5 ов; // 13 Сигеда, 2 Сигедін; // 307 Сигида, 119 ин, 53 ін, 79 юк, 49 енко, 19 ина; // 69 **Сегет**==, 10 Сегеті=; // 800 Сегеда, 299 Сегеді, 282 Сегедій, 130 енко, 83 дин, 93 дін.

1079 Семиволос, Семивол, Семивеличенко, Семиволкова, ов, Семивражнов, Семич, ева, ев, часна, частний, 366 Семикрас, 3 ова, 2 ов, 374 коз, 433 літ, 856 Семикіна, 711 ін.

СЕМАШко < гр. symmachos 'союзник'. 114 Семаш зх., 800 -ко, 49 -кевич, 9 -ков, 4 -кова, *29* -кін, *51*! -кіна (*1,76*). **2238** Семак повсюдне, 354 Симак, 39 Симашко.

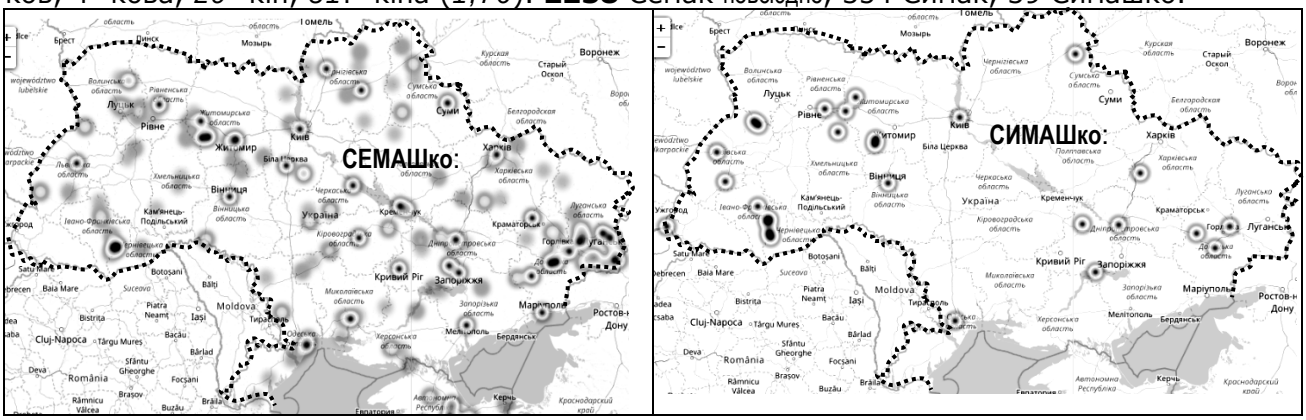

Рис. С4. Поширення в Україні 800 прізвищ античного часу Семашко і 39 – Симашко [ridni.org/karta] (гр. симмах? союзник; елам. Семашки, топонім і династія)

СЕМИРЕНко < ! *Semu ren* 色目人 — *сэму жэнь*, люди с Запада и из Центральной Азии [Алеманъ, 542]. 168 **Семирен**ко (semu ren), 2 **Семирень**ко, 5 **Семирен**ський, 407 **Семиряжко** (semu ren-s-), 7 Семирей, 23 **Семирече**нко, 1 **Семирече**нська, 11 **Семирец**ька, // 16 Симир, 32 ня, 48 **Симирен**ко, 2 Симирей, 9 **Симирич**енко, 7 **Симиріч**енко // 38 **Семірен**ко, 2 **Семірен**ська; // 485 **Смирна**, 373 ий, 75 их, **15031 Смирн**ова (semu ren), **11374** ов, 26 ицька, 14 ий;

СИВИЛо < гр. **Σίβυλλα** Sibylla 'Сивилла'. 30 Сивило, 2 ян, 1 юк; // 13 Сибиль (Шостка, Кочерги См, Михальщина), 20 Сибидло (Бережани, Оріховець Тр), 10 Сибилева (Шатрище, Івот См), 18 ев (Шатрище, Шостка См), 23 льова, 16 ов (Шостка См), 148 Сибілєва, 10 єв; // 137 **Сивуля**, 184 як, 136 ько, 92 ька, 117 ич, 75 ьська, 63 ий. Див. II. *Сивуля*, *СибілівщинА*.

СИНДАРовська < ґотс. Sindar-, Sintar ім'я власне.

Ось як виглядає районний топонімічний контекст теми *Пашківка* Чг Ніжин:

• *ПАШКівка* Чг Ніжин: ^**СИНДАР**евське *Sind-ario, *Send-arius; **ГАЛИЦЯ** Galiza, **КУНАШ**івка, **ЛЕОН**ІДівка, КОВТУНівка, ДОВГе, ЧЁРНЯХІВка; **ПУСТ.ОТ**ине, САЛЬне, БЕРЕЗанка, КАЛИНівка, ПалиВОДа, ПереХОДівка, ХВИЛівка, **ШАТУР**а?.

Мовний матеріал назв "Пашківка" й "Ніжин" (поки що) не видається історично пов'язаним з фібулою. Зате в назві сусіднього з Пашківкою села **СИНДАР**евське зберігся справжній ґотський антропонім **Sindar** (див. II. ҐОТСЬКІ СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ).

Чи не утрималася також і серед прізвищ в Україні основа того ж ґотського ім'я **Sindar**? Виявляється, ще й як утрималася! Ось результат пошуку:

2 **Синдар**овська (Кв., Овруч); // 132 Сендер Пб; // 1 Сондер; // 35 Сандар; // 31 Санд**РИК** Пб; 130 Сандрак! Пб; (пор. топонім **Сандрак**и = "Широка Гребля" Вн Хмільник); 3 **Сіндар**овская, 6 ій, 2 ова, 2 ов; 2 СіндаЛовська, 1 ШентаЛинська, 2 ШентаЛер, 1 Лін.

2 **Синтюр**ева, 2 -ьов, 2 -ина; // 19 Сентюрева, 26 рова, 33 ріна, 26 рін; // 144 Сантар (пор. топонім **Сантар**ка Жт Коростень); // 7 Сантюров, 1 ова; // 48 Сенчура, 38 рова, 36 ров, 41 ріна + топон. Сенчури; +? СЯДРо ⛰, иста; СІДРо, иста, СЕДРо, иста, САДРук, -ицька; 1278 + 632

13 **Шиндар**-ук, 2 ренко=, 2 -ьова, 17 -івська Жт, 8 ий, 10 -овська, 8 ий; // 466 Шиндер, 262 ук, 12 ова, 41 овська, 28 ий; // 53 Шиндир, 161 ук, 14 юк, 10 рівська, 16 ий, 15 овська, 14 ий; // 130 Шиндор; // 9 Шенда, 12 ренко, 1 рук=, 3 рева, 11 рова, 8 ов, 3 рович, 7 ьова; 197 Шендер, 455 -ук, 100 -юк, 341 -а, 54 -ова, 34 ов, 25 -ович, 178 -овська, 116 ий; // 29 ШЕНДР-о=!, 193 -а, 1 -іГОРенко, **2411** -**ИК**!, 210 -**ІК**!, 69 -ІКова, 1 -**ІГ**іна Хк, 1 Шенд**РІХ** Ківе-

рці Вл; // 111 Шандар (**Мутин**, Крол., Чг., Кв.), 1 ИК, 42 енко; // 21 Шандур, 256 а, 183 енко, 161 ська, 101 ий, 10 ській; //**1661 ШАНДР-А**, 49 **АК**, 32 аголова! Дц, Хк, 22 ов, 2 агалова, 2 ов, 4 агуліна, 8 ін, 52 -амайло Лг, 827 ук, 355 енко, 9 ина, 13 ова, 88 -ович, 95 -овська, 68 ий; 59 ШАНД**Р-ИК**, 92 ИГось, 7 ИГіна, 11 ИГін, 6 ИГОН; // 30 Шондр-а, 1 **АК**ова См, 3 **ИГ**а; // 78 Шундер, 13 ук, 93 юк, 1 ова, 2 ов; // 7 **Шундар**евська, 10 ий; // 96 ШУНДР-ій, 136 ик; +? ШЕДРИК, ШЕДРо, ЩЕДРік ⩓, ШАДРо, ШАТРук, -ицька; 137 ШИДЕР;

15 **Шинтар**, 14 -ь, 3 -ьова, 2 -ьов; // 1 Ш**е**нтур, 1 рк; // 1 Ш**е**нчерей; // 9 Шантар, 21 рук, 19 рович, 5 рь, 16 рас, 9 ренко, 5 ріна, 4 рін; // 34 Шантора, 6 ренко, 3 рович; // 37 Шантир, 23 рь, 6 рьова; // 10 Шантер, 1 рас; // 14 Шантур, 1 ро, 24 рова, 12 ров; // 1 ШантРИГось, 2 рова, 3 ров, 1 ріпова, 1 рипов. Пор. і 1420 р.: Ш**є**ндра, 1449 р.: Ш**є**ндрико; 1395, 1480 р.: *Ш⩓ндръ* [ССУМ, II, 554]. (Про пд.-зах. діал. -**е**- див. [ІГУМ, 58].)

Звуковий розвиток цих прізвищ можна підсумувати у табл. 6.

Прототип:	S	I	N	T/D	A	R
СИНТЮР-	С	**И**-Е	Н	Т	Ю	Р–
САНТАР-		А			А-Ю	
СИНДАР-		**И**/Е-О		Д	**А**/Е-И	
САНД(А)Р-		А			А=	
*СÃДР-?		**Я** < ⩓ /Е/І			=	
*СÃДР-?		А	=		=	
Ш**ИНТАР**-	Ш	**И**/У	Н	Т	**А**	
ШАНТАР-		А			А/О/И/Е/У=	
Ш**ИНДАР**-		**И**/Е		Д	**А**,И,О/Е =	
ШАНД(А)Р-		А-О/У			А=У/Е-А=	
*ШÃДР-?		Є-⩓ /Е/И			=/Е	
*ШÃДР-?		А	=		=/У	

Табл. С5. Фонетичний розвиток реплік прототипу Sintar: своєрідна "історія хвороби" звуків

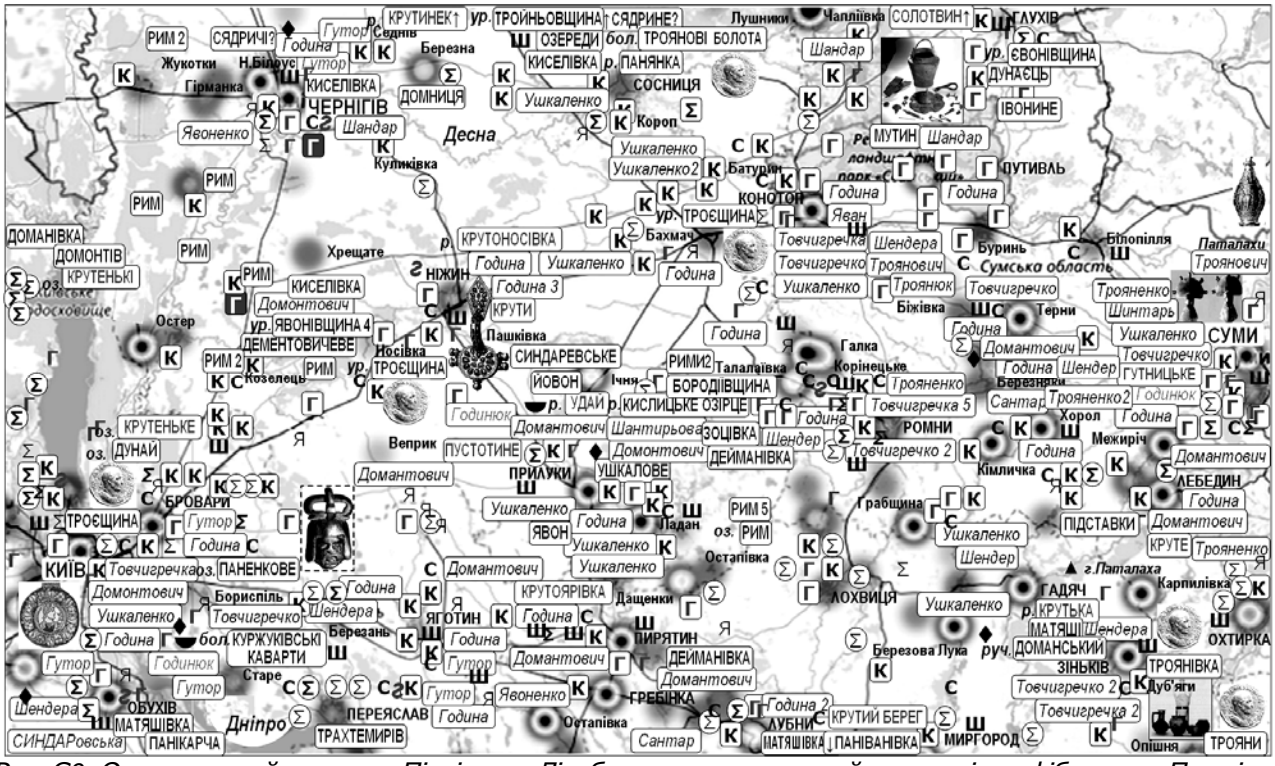

Рис. С6. Ономастичний контекст Північного Лівобережжя навколо району знахідки фібули з с. Пашківка. Показані: 1) окремі <u>археологічні знахідки</u>; 2) <u>топоніми</u>: (ґотське коло назв) СИНДАРЕВСЬКЕ, СЯДРИНЕ, -ЧІ, *р.* УДАЙ, ГУТНИЦЬКЕ, ПУСТОТИНЕ, СОЛОТВИН; *р.* **КРУТ**ЬКА *і кол. с.* -ЬКИ *Пл Гадяч*, -Е, *р.* -ИНЕЦЬ, -И *і р.* -ОНОСІВКА, -ИЙ БЕРЕГ, -ОЯРІВКА; ДОМНИЦЯ, ДОМОНТІВ, **ДОМАН**ІВКА, *руч.* -СЬКИЙ, ДЕЙМАНІВКА *2*, ОЗЕРЕДИ, ПІДСТАВКИ *См*, ТРАХТЕМИРІВ *Чк, бол.* КУРЖУКІВСЬКІ КВАВРТИ; *(римське коло назв)* **ТРОЯН**И, -ІВКА, *бол.* -ОВІ БОЛОТА, *ур.* ТРОЄЩИНА *3*, **ЯВОН**, -ІВЩИНА *4*, ЄВОНІВЩИНА, РИМ *17*, -И *2, оз.* **ДУНАЙ**, -ЄЦЬ, **МАТЯШ**І, -ІВКА *2*, КИСЕЛІВКА *3*, МУТИН *См (жовте тло – назви урочищ; імовірні прототипи: Sindar, Guth, gutniska, пахл. pušt, sala + Goth, Greothingi, ґотс. dōmjan, staua; Traianus (Decius), сскр.* यवन: *yavan 'грек', Дунай, скіф. Matoas 'Ниж. Дунай', лат. Mutina 'м. Модена'); 3) <u>прізвища</u> черняхівського кола: 9515 Троян (основа схеми), 323 -чук, 10 -юк, 82 -ович, 124 -енко; 9658 Кисіль К, 1195 Сімак Σ, 872 Сьомак Σ; 875 Страті-й Σ, 1478 -йчук **Σ**, 1058 -єнко Σ, 872 Стра-т**улат** ♦, 3 Яван, 317 Явон Я, 102 -енко; 2 Синдаровська, 144 Сантар; 14 Шинтарь, 197 Шенд-ер, 341 -ера, 2411 -рик **Ш**; 111 Шандар, 6 Шантирьова; 4962 Гудима **Г**, 1918 Гудименко Г, 290 Года Г, 1807 Гут **г**, 264 -ор, 96 Годин-юк, 1660 -а; 3473 Стоян **С**, 302 Доман-тович, 556 -чук, 60 Домонтович; 174 Товчигречк-о, 127 -а; 175 Ушкаленко (імовірні прототипи: Traianus, гр. στρατεία 'похід', Theodorus Stratelatus, гр. σύμμαχος 'союзник', пахл. kysl 'Кесар', Guthim, Guth, ґотс. dōmjan, stojan, staua, talzands 'вчитель', us.hulon 'довбанка')*

Як відомо, характер звукових змін в однокореневих топонімах, антропонімах і лексичних запозиченнях – відмінний. Наприклад, в українському словнику відомий скан-

динавізм *щогла* (з данс. **sigla**), але є і "просто" гідроніми *Сигла* у Карпатах, там же 118 прізвищ Сигляк, 82 Сигляник, 1 Сигляр. Або село *Шпендівка* (Кв Кагарлик) у Л. Похилевича (1864 р.) назване *Спендовкою*. І от, виявляється, серед українців є численні прізвища 14 Спендовська, 7 кий, але і 2 Шпенд-а, 18 -ик, 49 -ак, 156 Шпинда, 47 Шпентюк, 346 Шпинта, 58 -юк, 1 -ар, 1 -о (усі з авест. **a t n e p s** spenta 'святий', пор. новоперс. اسفند asfand); крім того, в "Історії" Лева Диякона (X ст.) ім'я київського князя Святослава не раз передане у тодішньому звучанні як Σφενδοσλάβος *Сфендослав* (і коментатори мовчать, що *Сфенд-* 'свят' це типово іранське звучання).

Що до аналогів до ойконіма *Синдаревське*, то прізвище, таке ж близьке до прототипу, збереглося на периферії нашого мовного ареалу в Овручі (**Синдар**овська): тут же поблизу с. **Сантар**ка Жт Коростень. Виключно на Правобережжі є й інші репліки цього ж прототипу: 132 Сендер, 31 СандРИК, 130 -рак (пор. с. Сандраки = тепер "Широка Гребля", але, спасибі, 1997 р. згадали-таки історію у назві "Сандрацький заказник"). На Поліссі відома й новіша основа цього прізвища: 10 Шиндаровська, 8 ий, 15 Шинтар Рв., 14 -ь. Розмаїття реплік спонукає систематизувати весь кущ однокореневих прізвищ і веде до висновку: кожний варіант зберігає лише звукову схему прототипу і свою частку звуків, але жодний не відтворює його цілком (табл. 6). Прототипом виглядає ґотське ***sinþs** 'час' з давнішого 'подорож, дорога' (!) [Lehman, S66], – саме час нагадати "мерщій у шандру" (в дорогу) [Грінченко, IV, 484].

При цьому, крім самої формули основи (архетипу) ***s**-V_1-**nt**-(V_2)-**r**-, найкраще зберігається енергетично сильне кінцеве -**r**-, гірше – початкове **s**/**š**- і серединне -**t**/**d**- (вагання **t**(h)/**d** засвідчені вже у ґотському прототипі). Носовий -**n**- міг віддавати свою якість попередньому голосному (історично "юс малий" ѧ [ę, ẽ]), а далі зникати [ІГУМ, 57]. (Стабільне -**р** теж ілюзія, як узяти до уваги ще й "сарматське -**л**-" на його місці, бо навіть з ним прототип ще упізнаваний: 3 Синда**л**овський, 2 Сінда**л**овська; 111 Шинде**л**ь **Лб**, 3 юк; 69 Шинди**л**юк, 2 Шинд**л**юк; 55 Шенде**л**ь, 16 іс, 7 юк; 53 Шанда**л**а; 97 Шанду**л**-а (**Хк**, **Дц**), 37 -ь, 1 Шента**л**инська, 2 -ер, 1 -ін.)

Далі весь матеріал – топоніми, антропоніми, факти археології – був нанесений на картосхему навколо району знахідки фібули. І ось яка картина уперше відкрилася (рис. С6).

СИНЬко < крус. **сѵнъ** башта (не "дав. форма від сипати", а днор. **syn** [Buck]). **2144** Синько, 239 Синій, **7216** Синиця, **2959** Синюк, **2329** Син**ельн**ик, 689 ова, 544 ов, 120 Син**ельн**иченко, 10 **Синельний**, 66 Синява, **2837** Синявська, **2297** ий.

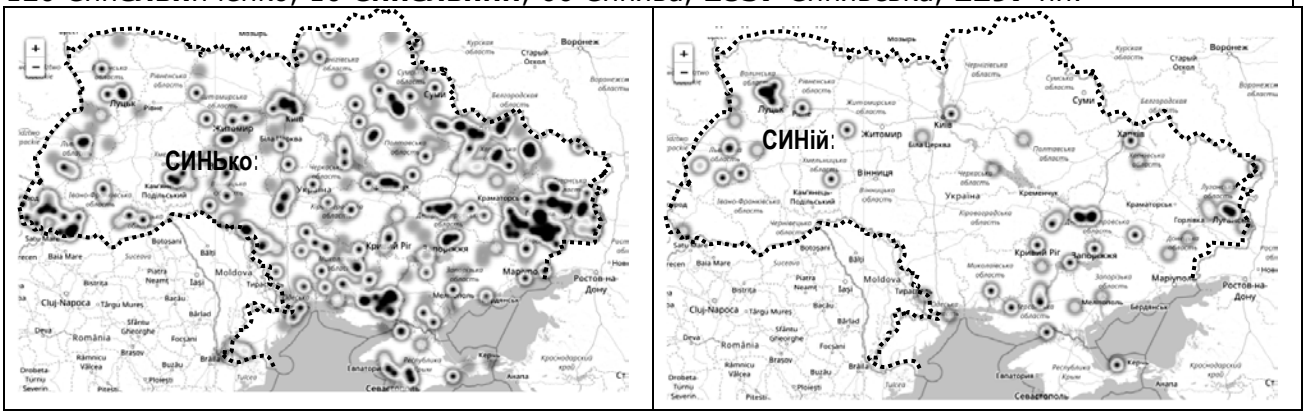

Рис. С7. Поширення в Україні 2144 прізвищ римського часу Синько і 239 – Синій [ridni.org/karta] з крус. **сѵнъ** 'башта, вежа'

СИРАКУЗА < гр., лат. Siracusae, м. на Сицилії. 8 Сиракуза (Лв.), 4 Сирогос (Дц.), 5 Сіракуза (Лв., Дц.), 3 Сіракуз (Кв.). Однозначний прототип. Див. II. *Сиракузи*, *Сірогози.*

СІЛІВРА < тур. Silivra Сілівра, м. в Туреччині. 27 Сілівра (Закітне 6, Чв., Хк.), 38 Селівра (Дц. 13, Харцизьк), 3 Силівра (Дц., Дружківка). Однозначний прототип.

СІНГУР, ***ШЕНГУР*** < 1) копт. ⲥⲩⲛϩⲱⲣ Ἥφαιστος Гефест, м. у Єгипті; 2) акк. singurru риба. 402 Сінгур, 3 а, 23 енко, 276 ян, 8 ова, 8 ов; // 5 Сенгура, 4 іна, 17 ин, 5 ова; // 79 Сингур, 9 ян, 9 яну, 2 ська; // 176 Шенгур, 4 ова, 1 ов. Див. II. *Сінгури*, *Шенгури*.

СКОВОРОДА < вірм. *skavardak (див. І. СКОВОРОДА). 151 Сковорода, 407 ка, 276 ко, 133 ько, 104 кіна, 65 кін, 74 нікова, 62 ов, 36 нєва, 29 нєв, 20 нік.

СКОЛОБ < ар. сакаліба 'слов'янин'. 15 Сколоб, 10 -ивець, 4 -овець, 5 -анова, 4 анов, 4 Сколобов; // 1 Скалаба (Кодима), 17 Скалабан, 2 Скалабанова, 0 анов.

_СКОЛОНець < гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)'. 1 особа Сколонець Світловодськ Пл. Студії топонімів України виводять на цей південний вектор не уперше. Слід зв'язків з античним Єгиптом і шляху до нього став очевидним ще 2008 р.: *Ракути* Чг, *Омбиш* Чг, *Коптів* Пл, *Табаївка* Лг, Хк, Чг, *Олександрії* (десятки назв в Україні), *Шандра* Кв, *Шендерівка* Вн, бол. *Пунтусова Вода* Пл, став *Пундівський* у с. Долина Кв Обухів, *Ченокалівка*, кол. хут. *Чинакалівський* [СМГУ, 379], *Штомпелі*, *-вка* Пл, *Осколонівка* Лг (пор. назви міст у Єгипті Ῥακωτις, Ὀμβος, Κόπτος, Θῆβαι 'Фіви', Ἀλεξάνδρεια, ар. Al-eskandariye 'Олександрія Єгипетська', також лат. Pontus, гр. Πόντος 'Чорне море', тур. *Çanak-kale* 'протока Дарданелли', *Stampol* 'Стамбул' (форма XV ст.) [Schiltberger 1879, 257], гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)'. Звідки ці дивні гості? Втрата історичного контексту зумовлювала обережність: наші предки – і у якихось зв'язках з Єгиптом, таких, що й на карті помітні? Самі факти топонімічних аналогій були опубліковані у словнику 2010 р. [ІТУ, 22–39] (Розділ 1. "З античного світу") і в новіших книжках. Теоретичне ж осмислення матеріалу розтяглося на роки, адже зібраних початкових фактів було замало. Для орієнтації в обставинах тих помічених контактів слід було залучити історичний контекст (Тищенко 2016, 377). Див. II. *ПОНЕБЕЛЬ*.

Тепер долучається важливий матеріал української антропонімії.

Від основи Сколон- було розшукано унікальне прізвище Сколонець (у Світловодську Пл Кременчук). Інші форманти прізвищ не засвідчені у сполученні з цією основою. Натомість цей же, не дуже поширений, формант -ець виявлено у 5 прізвищах Колонець так само на Лівобережжі (Дп, Хк). Цей словотвірний зв'язок "Сколонець ~ _Колонець" – єдиний, але його вистачає для припущення про основу Колон- як цілком можливе продовження давнішого Сколон-.

Основа Колон- дала з іншими формантами ще 210 прізвищ: *КОЛОНЮК* – 124 особи!, 36 – Колоненко, 10 – Колонченко, 40 – Колончук. Різною мірою представлені на Правобережжі, ці прізвища неодмінно щоразу засвідчені й на сході України.

СКОЛОТа < скіф. < генонім Σκολότοι сколоти (самоназва скіфів за Геродотом). 384 Сколота, 6 енко, **6** ін, ина **25** (*4,16*), 52 Сколотій, 35 яна, 19 ий (*1,84*); // 56 Сколодчук, 1 дська, 1 ий, 1 Сколодза; // 486 Сколоздра; // 54 Сколозуб?. З аферезою: 46 Колод, **1915** Колода, **9441** Колодій, 489 ко. Див. IV. САК.

СКУБІЙ < крус. скѹфь 'Скіфія'. 618 Скуб-ій, 660 -ко, 644 -ак, **1192 -а**, 842 ченко.

СКУТЕЛЬНик < гр. skyt- 'скіф' + парф. *'y'In* 'скіф'. Пор. IV. САК.УЛІН.А. 510 Скут**ельн**ик (пор. Син**ельн**ик, Коб**ельн**ик, Скуб**елін**а), 5 ова, 3 ов. Див. -ЕЛЬН-, -ИЛІН-, УЛІН-.

*Рис. С8. Поширення в Україні 510 прізвищ скіфського вектора Скут**ельн**ик* [ridni.org/karta]

СНІТко, **СНИТко** < 1) псл. ***snětъ** 'зрубаний стовбур' з ґот. sneiþan, діcл. **sneið** 'обрубок' [Schuster, 1328]; 2) пахл. **snytk**, snwt(k) asnudag **чистий, очищений**. **2517** Снітко, 94 чук, 279 ько, 155 тка, 102 іна, 66 ін, 91 овська, 70 ий, 30 Снітченко; // **1118** Снитко, 42 ько, 108 тка, 188 юк, 119 кіна, 103 ін, 22 ова, 17 ов, 0 овська, 4 ий. Див. II. *СНИТИЩЕ*.

СНІЦАР < 1) від попереднього; 2) нім. Shnitzer 'різьбяр'. 85 Сницар, сар, енко; // **1484** Сніцар, **1052** сар, сарь, 78 чук, **1664** саренко, евська, ий.

СОБко < дєг. Собек. **8313** Собко, **4255** Собчук. Пор. II. *СОБКІВКА*, *СОПИЧ*.

СОКОЛОВ, **СОКЛОВ** < ткм. saklaw 'охорона' (але пор. і скалаб-).

16327 Соколов, по селах, **21794** Соколова (*1,33*), 364 Соколович, **7585** Соколовська, **5908** Соколовський (*1,28*), 31 СОКОЛОВ-ИЙ!, 169 Соколівська, 144 ий; **8917** Сокол, **8346** Соколенко, **4231** Соколюк, 230 Сокольчук; // **4196** Сокіл, 5 Сокільська, 2 ий. Словотвірним доказом того, що у цій основі -ов- напочатку не був суфіксом, є неприродна послідовність -ов + -ий у прізвищах 31 особи: 31 СОКОЛОВ-ИЙ! Ключові архаїзми: !! ***13 Соклов*** saklaw, 16 **Соклов**а, 4 **Соклов**ський.

Топоніми ● *Сколобів* Жт Володарс-Вл: ТОРЧИН, РАДИЧі, ГРАБняк, ГРАБівка, НЕВИРівка, КОРИТище!, ТОМАШівка, ТУРЧинка; ● *Сколобів* Жт Пулини: ^КОШелівка, В'язовець; **СОКОЛІВ**!, БУДище, Курне 2, ЯСНогірка, КОЛОДіївка, ІВАНовичі, Ясенівка, Пулино-Гута;

NB топоніми ● *Соколівщина* Кв Яготин: ^КУЛЯБівка, Тужилів; КАЙНАРи, ОРЖиця, ЧЕРКАСівка, УРСАЛівка, ЧЕРЕВки; // ● *Соколівщина* Пл Диканька!: ^Вільшане; Проні, Будища, Кардашівка, ДЕЙНЕКівка, КОКОЗівка, ОРДАНівка, ДЕЙНЕКи; ● *Соколівщина* Пл Зіньків: ГОРОБії, ГАВРиленки, ДАДАКАЛівка; // ● *Соколів Брід*! Пл.

Парадоксальна картина масового поширення прізвища Соколова, -ов в Україні (понад 38 тис. осіб; начебто зі слов. суф. -ов-), зокрема у сільській місцевості, пояснима тим, що -ов- тут – не слов'янський суфікс, а частина основи туркм. saklaw. Доказом цього припущення є прізв. Соколов-ий (31 особа) і брак прізвищ *Соколів (!). Пор. топонім Шклов Ву.

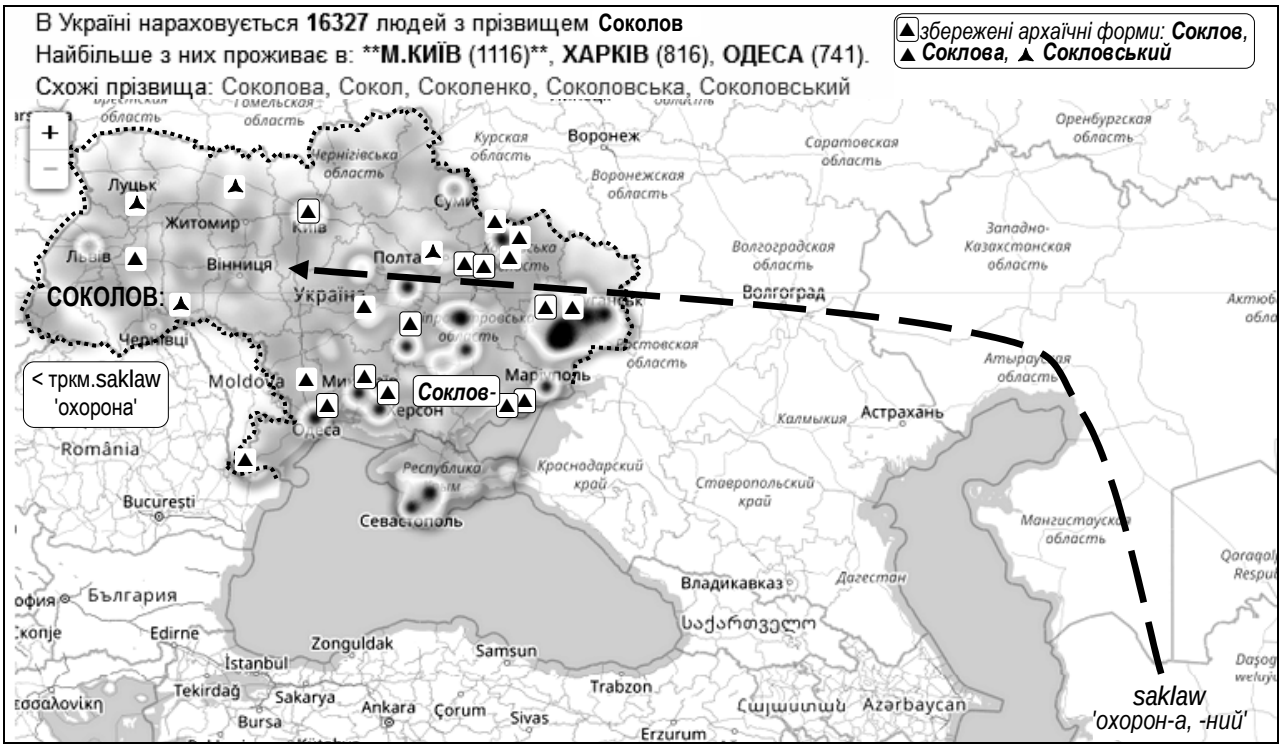

Рис. С9. Поширення в Україні 16327 прізвищ Соколов [ridni.org/karta] *– з ексклюзивного прототипу туркм. saklaw 'охорон-а, -ний'*

СОКУРенко < ?лат. s**e**cūris 'c**o**кира' при крус. **сѣкира**. **4919** Сокур, 248 а, 80 ець, 59 ова, 50 ов, **3304** енко, 6 ашвілі!; // 11 Секур, 11 яну, 5 ян, 2 ова, 4 ов, 1 анець.

СОЛОВЕЙ < 1) **салб** صلب 'Розп'яття' + -ій. **16003** Соловей, 127 ко=, 599 **'ян**=, 91 '**ян**чук=, 180 '**ян**чик, 95 '**ян**енко (+'Ἰάνων, род. відм. від Іонія); // **1624** Соловій, 117 чук, 43 ченко, 29 Солов-іч, 63 -іщук, 73 -іцька, 57 ий.

СОЛОГУТ < ґот. sala + Goth "село ґотів". 2 Сологут Кв.,Хм.; 6 Солот, **2051** Солод, 4 Сологод (**Хот**ин2 ^**Ходос**и Рв, Троїцьке), 30 Соловод, 392 Салоїд. Пор. с. Солгутове за Бугом навпроти Гайворона, також Шоргутово РФ Кострома.

СОЛТИС < укр. ст. солтис 'сільський староста (в Зах. Україні)', діал. [шовтис] через польс. sołtys, szołtys з нім. Schuldheiss 'той, що знає винного'. **3912** Солтис, 319 юк, 203 як, 181 сік, 54 тич, 487 тик?; // 47 Шолтис, 61 Шолтиш, 2 шова, 0 ов, 1 инська; // 6 Шовтис Лв.

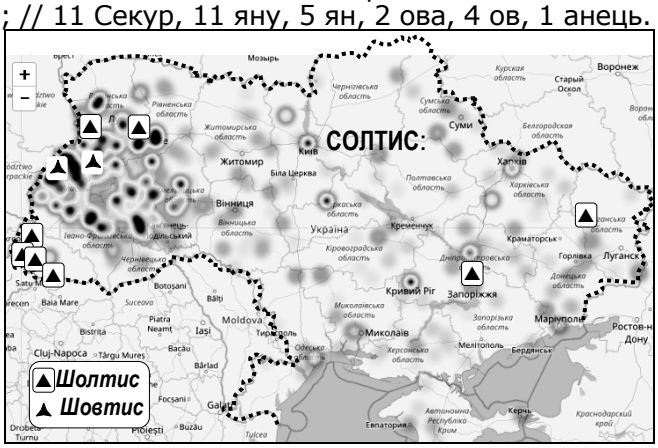

Рис. С10. Поширення в Україні 3912 середньовічних прізвищ Солтис [ridni.org/karta]; *видно недавню дисперсію прізвищ*

СОМ < укр. сом, псл. somъ з фін. sampi 'осетер' (Топоров, Трубачев 1962). 457 Сом, **1066** ик, 201 ік, 3 ек, 281 енко, 10 Соменок, 8 юк, **1439** ова, **1144** ов.

СОРОКОТяг < копт. ⲥⲁⲣⲁ-ⲕⲱⲧ 'мандрівники, блукачі, прочани'.

Саракоти в антропонімії українців. На топонімічному матеріалі членування на морфеми п'ятьох наведених вище назв з основою *Сорокот-* довгий час залишалося непевним (може, насправді *Сороко-тяги*?). Арґументом був лише аналогічний морфемний поділ інших моделей з формантом -Яг- 'Яків' (пор. с. *Дуб'яги* 'кораблі Якова', *Берест.яги*, *Бересн.яги* < *верес-, *Бідр*.яги, *Липн.яги*, *Стовп'яги*, *Яго.тин*, однак *Не.тяжине*, *Роз.тяжин*). Так тривало до виявлення цієї ж коптської основи у складі відразу десятьох прізвищ у Реєстрі Війська Запорозького 1649 р.

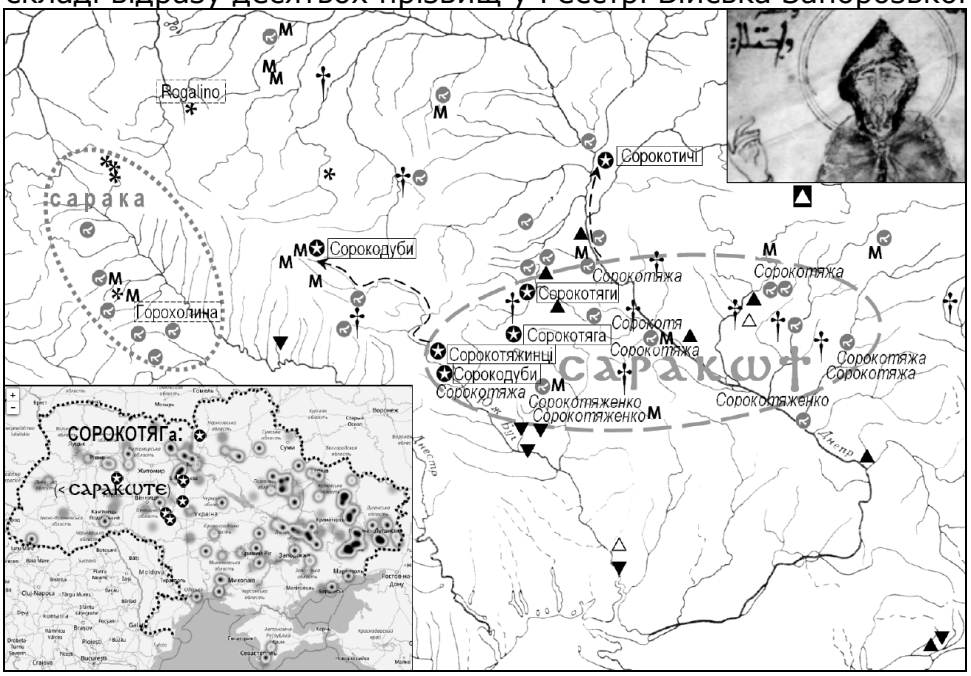

Рис. С11. Ономастичні ознаки євангелізації наддніпрянців сирійцями з Єгипту у 540-х рр.: 1) ексклюзивна українсько-коптська ізоглоса – топоніми і антропоніми від основи СОРОКОТ- < ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ 'блукачі, мандрівники; прочани'; 2) мовний слід того ж поняття ар. الرحّالين *ar-rahhalin 'блукачі' у Карпатах: ГОРОХОЛИНа, ~ Ліс ІФ; 3) діалектизм* ***сарака*** *(Желех., Нед.; Франко; Головац.)* [Грінченко, III, 102]. *Синхоричні назви від основ:* ✪Сорокот-*; К-с-н- (*< *сир.* ksny' *'ksny' блукач); Конон- (†< гр. κοινωνία 'громадаченців'); Мань- (***М** *< Мані); Жиров- (*< gyrovagi 'блу-качі'). Сучасні прізвища від основи Сорокот-(△◘▲▼). Очевидні тяглість прізвищ і збіг ареалів XVII ст. Конон- і Сорокот-*

Ця пам'ятка української історії, на одинадцять століть молодша від євангелізації VI ст., зберегла, тим не менше, переконливі докази тяглости однієї з її мовних реалій у прізвиськах і прізвищах українських козаків: Дацко СОРОКО**Т**я ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ! (Київ, Межиріч), Андрушко СОРОКОТЯЖа ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ (Корсунь, Гавриленківс.), Васил СОРОКОТЯЖа (Брацл., Савинці), Остап СОРОКОТЯЖа (Київ, Трипілля), Грицко СОРОКОТЯЖа (Мирг., Лохвиця), Семен СОРОКОТЯЖа (Полт., Лукомс.), Остап СОРОКОТЯЖа (Полт., Лукомс.), Никифор СОРОКОТЯЖенко ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ (Умань, Іванс.), Дмитро СОРОКОТЯЖенко (Умань, Кисл.), Кондрат СОРОКОТЯЖенко (Чигир., Орлівс.).

Таким чином з'ясувалося, по-перше, що основа Сорокот- таки справді походить з копт. ⲥⲁⲣⲁⲕⲱⲧ 'мандрівники, блукачі, прочани'. По-друге, що вона є ексклюзивною українсько-коптською ізоглосою (рис. 3). По-третє, що ареал її поширення в антропонімах XVII ст. підтвердив дані топонімії (Кв, Чк, Вн), а саме: **Кв** 2, **Чк** (Крс, Ум2, Чгр), **Вн** (Бр), але і включив **Пл** (Мрг, Лукомс. 2). По-четверте, що факт існування прізвища *Сорокот-я* Кв Межирич засвідчує правильність виділення основи Сорокот-.

Виявляється, схоже слово відоме нам зі шкільних років, та либонь тепер ми здатні поцінувати факт його утримання у мові І. Франка:

"Ти, брате, любиш Русь, // Я ж не люблю, *сарака*,
Ти, брате, патріот, // А я собі собака" [Франко].

Укр. *сарака* 'armer Schlucker' [Недільський, 852], тобто 'бідолаха, нещасний': "*Та кувала зозулиця на зеленій руті, та займили на Сімбірки сараки рекрути*" (Головацький) [Грінченко, IV, 102]. Як кажуть юристи, "у світлі нововідкритих обставин" це виразний і безсумнівний родич копт. ⲥⲁⲣⲁⲕ-ⲱⲧ (354b) pl. wanderers, vagrants; voyageurs, pélerins, vagabonds. Тому вони й бідолахи, що блукають. 7 Сорокотя, 976 яга, 26 яг, 8 юк, 45 ягіна, 41 ін, 8 Сорокотенко, 1 Сорокотяч.

СОРОЧинець < крус. саракини з гр. **Σαρακηνοί** 'сарацини' (через лат. Saraceni від ар. **šark** шарк 'схід'). "...а срацини ѡ Измаила и творѧтьсѧ сарини, и прозваша имѧ собѣ саракине, рекше: сарини есмъ". 52 Сорочин, 57 ець, **2148** Сорочинська, **1779** ий, **11707** Сорокіна, **9446** ін < саракин, **29003** Сорока, **3543** Сорочан.

СОШенко < дгр. **Σούσια** Susia 'Тус', столиця Хорасану. 752 Сошенко, Сошек, 41 енкова, 3 енська, 1 ий, 36 ов, 26 евська, 13 ий; // **13419** Сушко, 7 ева, 7 ев, 45 евська, 59 ий, 674 ицька, 521 ий, **1701** кова, **1329** ков, 304 кевич, 120 кіна, 82 кін, 68 ин, 540 инська, 465 ий, 10 инцева, 32 кета, 26 кет, 2 еєва, 46 инець.

СПИЧак < пахл. ім. вл. Aspičak (від дір. *aspa 'кінь' + ak). 900 Спичак, 2 чук==, 28 Спиченко==, 4 ва, 3 ецька, 0 ий. Див. IV. АРШАК.

СТАВНюк < ґот. staua 'суддя'. 71 Ставнюк, 560 ича, 423 ичий, 13 Савнична, 9 ий, 60 иченко, 368 ічук, 126 іченко, 673 нійчук, **1980** ицька, **1297** ий, 9 вицкий, 68 Ставична, 43 ий, 87 Снавинога, 11 женко, Ставинова, 3 ов, 100 Ставинська, 95 ий, 12 Ставинчук, 13 Стависька, 28 ий.

СТАВРак < пахл. **stabrag [*stplk*' | Ar. *istabraq*] shot silk** = *цупкий шовк.* 20 Ставракі (гр. форма прізвища веде до гр. стаурос). Пор. 33 Стап'як, 25 Стапяк.

СТАМБУЛ < ойконім Стамбул. 38 Стамбул Хк, Дц, Хс, Од, Км; 53 Стамбула Хк, Лг, Дц, Мк, Хс; 88 Стамбулжи Дц 68, Зп, Хс, ІФ; 54 Стамбульський См, Рв, Вл, ІФ, Од, Дп. Разом 243.

_СТАПчук < Остапчук. Унаочнення реальності системної аферези. 15 Стапчук, 14 Стапенко, 1 Стапевич, 4 Стапович=, 12 Стапінська, 12 ий, 115 Стапай, 1 Стаповой.

СТАХОРна < м. *Стахр*, *Істахр* 'перша столиця Ірану Сасанідів'. 32 Стахорна (у т.ч. у Шостці), 31 ний (у т.ч. у Шостці), 205 Стахорська, 154 ий; 104 Стахур, 138 Стахура, 610 Стахурська (у т.ч. Зноб-Новгородське См С-Буда), 473 ий, 84 ская (у т.ч. Зноб-Новгородське См С-Буда), 15 ий, 78 ій. Див. топонім *СТАХОРЩИНА* Чг.

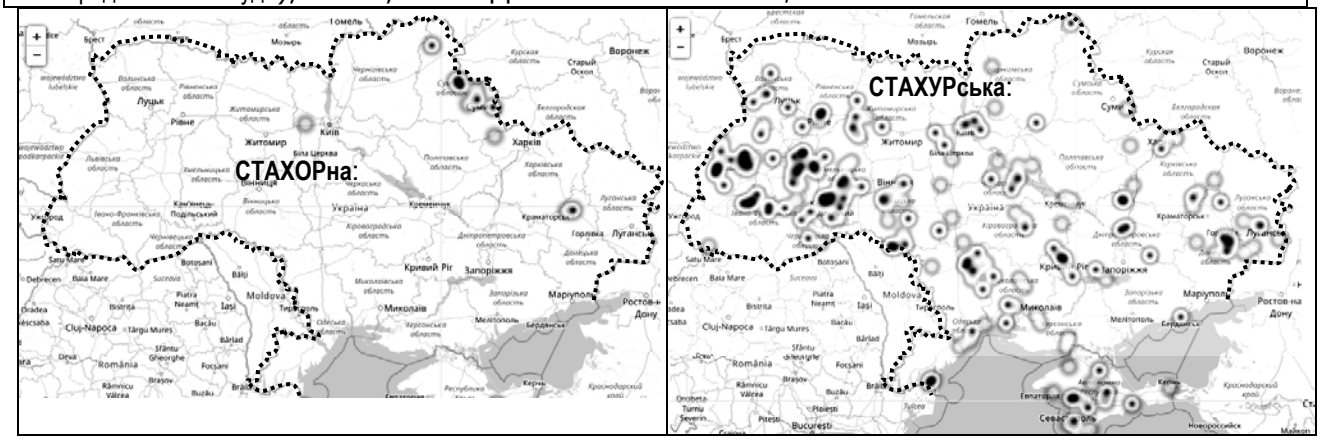

Рис. С12. Поширення в Україні 32 прізвищ сасанідського часу Стахорна і 610 – Стахурська [ridni.org/karta] (перс. *Стахр* 'перша столиця Ірану Сасанідів')

1653 ШТОГРИН!, 41!! а, 24 ець, 5 **о**, 671 грін, 250 а, 0 ШТОГРенко, 35 ШТОГАРенко, 11 єнко, 242 ШТОГун, 24 ШТОГРам Тр; // 5 **ШТАГАР**ЕНко 5 Вл, Дп; 66 Ш**ТЕГЕРАН** (виразна спроба нар. етим.) Вн, Хм; 12 ШТЕГУРа Зк, Дц (пор. Стахура); // 1 СТОГРин Хм., 1 іна, 2 ева, 5 СТОГАР, 7 СТОГАРь, 7 СТОГАРНюк. Підгрупа похідних прізвищ **Оштогрін** (*Істахр), Штогрин, Стогрин, Стогарнюк, Ш**тегеран**, Штогаренко, Штагаренко < ?Стахр!

СТЕЦЬ < ґот. **staþs** '**берег**'. **5211** Стець, **19504** енко, 8 енка, **13010** юк==, 95 евич, 21 евят, 9 ев'ят, 20 ейко; // **3258** Стаценко, 348 Стацюк, 73 евич, 5 евіч, 15 ейко, 4 ек, 5 еніна, 4 ін; // **16497** Стасюк, 729 евич, 16 евіч, **2895** енко, 18 енкова, 28 ов, 20 ева, ев, 28 евська, 22 ий, 2947 Стасів, 1083 ь, 236 ишина, 1884 ишин, 128 ишена, 112 ишен, 144 инець, 545 ик.

СТОЯН < ґот. stojan 'суддя'. **3473** Стоян, 490 ович Вл! (Ківерці 46, Головне 44, Ковель 33), 470 овська, 401 ий, **4685** ова, **3906** ов.

СТРАТІЙ < гр. **στρᾰτιά** стратіа 'військо, армія'. 875 Стратій, **1478** Стратійчук, **1058** Стратієнко, 119 Стратієвський; пізніші прізвища християнського кола (пор. мученик Теодор Стратилат, IV ст.): 206 Стратілат мвсі тк Лб, 8 Стратила, 8 Стратилат, 395 юк, 1 Стрателат!, 872 Страт**улат**, 59 Стратіла.

У т.ч. у с. Ольгопіль біля с. Стратіївка мешкає людина на прізвище Стратійчук.

СТРИГУН < лат. пізнє Strigon-ium 'Естергом, Esztergom' [Spinei, 152]. 1572 Стригун, 555 Стрикун, 820 Стрига.

СТРИЖак < ?Стрѣзъ.

Серед родичів Івана Асена була людина зі схожим ім'ям Стрѣзъ (діяв у 1207–1214 рр.). Він був болгарським севастократором і членом династії Асенів. Як претендент на болгарський трон, після загибелі Калояна Стрез був проти коронування свого близького родича **Борила** і утік до Сербії. Там він став васалом великого князя Стефана Неманіча і утвердився як володар значної частини Македонії. Але потім виступив проти свого благодійника, уклав союз з Борилом проти латинців, а згодом і проти сербів. Загинув за нез'ясованих обставин.

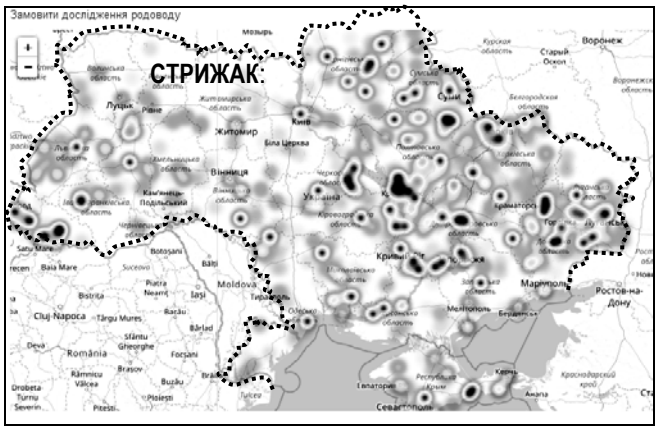

Рис. С13. Поширення в Україні 5975 прізвищ половецько-болгарського вектора Стрижак [ridni.org/karta]

СУГАН < аз. соған **цибуля**, тат. с**у**ган, ткм соган (?метаф. булава). 12 Суган тат., 190 Сугоняк, 552 яко, 100 яка, 8 кіна, 3 ін; // 11 Соган! аз., ткм.

СУПРУН < укр. Софрон (нар. Сопрон, Супрун [ЕСУМ, V, 362]) з гр. **16046** Супрун, **3164** енко, **1804** юк, 853 ець. Див. І. Аристофан про скіфську вимову.

СУРай < гр. **Συρία** Сурія 'Сирія'. Пор. с. *Сираї* Чг. 1 **Сурій**==, 45 **Сурей**=, 773 Сурай+ (Шостка 81, Чаплiївка 45), 11 Сурайкін, 16 Сурайкіна, 112 Сураєв, 155 Сураєва, 20 Сурайченко (Кв.5, Вишневе 4, Макарів 4), 71 Суран, 5 Суранич, 5 Сурант!, 161 Сурановіч; // **1158** Суржик, 15 Суржек, 962 Суржко, 40 Суржиця, 1606 Сурженко, 7 Сурженков, 5 Суржен, 2 Суржевський Хк., 426 Суржок, 553 Суржикова, 338 Сура, 85 Сурко, 10 Сурига (Нововол., Амбуків); // 154 **Шурай**, 855 Шурко, 453 Шурига, 469 Шурубура.

СУХенюк < дгр. **Σούσια** Susia 'Тус', столиця Хорасану. 52 Суховяк, 18 юк, 2716 Сухенко, 20 енька, 16 ий, 12 енич, 580 ецька, 483 ий. Див. Сошенко.

СЯДРенко < ґотс. **Sindar**. Пор. р. Сядринка у с. Сядрине Чг Корюківка.

313! СЯДРо, 3 ова, 2 ов, 4 ич, 6 іч, 5 ист, 105 СЯДРиста, 86 ий, 14 істая, 8 іста, 32 істий, 31 енко; 6 СІДРІСТА= !, 4 СІДРІСТА, 6 ий, 4 СІДРенок, 1 СІДРо=, 6 СІДРОніна, 1 ненко; 8 СЕДРо, 2 кян, ***66*** акян, 1 СЕД**РИК**, 7 СЕДРИСТа, 7 ий, 1 СЕДРАГунська, ий; 157 САДРук, 36 *САДРИЦ*ька, 31 ий; // 1! ШЕДРо!, 6 ШЕДРик, 2 рис, 1 риць, ринська, ий; 22 ШАДРо, **1311 іна**, **1036 ін**, 111 ова, 82 ов, 11 онова, 11 онов 61 ин, **1994** ШАДУРа?; 2 *ШАТРИЦ*ька, 381 ШАТРук, 542 ова, 366 ов; 17 ЩЕДРо, 7 ЩЄДРІК, ова, ов, акова, унова; 3 ЩЕДРик, а, ова, ов, іна, ін, 5 ук=, 6 енкова=, 5 енков; 369 ЧЕДРик, 54 Чедрекі, 1 ки, 2 ЦЕДРа, 92 РИК, 2 ЦЕДРинська, 137 ШИДЕР, 17 ова, 36 ов; Шєдрик-вєдрик. Див. Синдаровська.

Т

ТАБАЙник < гр. Θῆβαι Тебаї 'Фіви' – 1) давнє місто у Єгипті; 2) столиця Беотії; 3) гавань у Фесалії. 2 Табайник, 3 чева, 1 чев. 52 Тайбан (беот. Θεῖβαι).

ТАНАСІЙчук < гр. Ἀθανάσιος 'Опанас, Панас', але з прямим "скіфським" переходом **θ > т** (пор. І. Аристофан про скіфську вимову): 9 Танасій, **2655** ТАНАСІЙчук, 34 Танасічук, 995 Танасієнко, 11 Танасієвич, 13 іва, 139 ів; // 4 АТАНАС, 6 ь, 75 ій, 30 євич, 469 ова, 389 ов, 37 евич, 12 Атаназевич + 7; // 358 ТАНАС, 709 ТАНАЩук, 928 Танасюк, 591 ова, 500 ов. Разом скіфізована основа "(А)танас-" (1029) + 6942 = **7971**.

Значно поширеніші прізвища з "загальноіранським" (найдавнішим?) переходом **θ > п**: 62 Панасій, 30 Панасійчук, 15 Панасієнко, 457 Панасейко, **2122** ПАНАС, **23676** Панасюк, **13791** Панасенко, 773 евич, 187 ова, 137 ов, 124 ович, 20 овець, 336 овська, 251 ий; // **6499** Опанасенко, **4552** Опанасюк, 76 ик, 54 ко, 167 ець, 95 евич, 564 щук; разом іранізована основа "(О)панас-" (2107) + 42869 = **44976**.

Століття "просвітньої та виховної роботи" церкви не повернули істину, а запровадили чергове звукове наближення "**θ > ф**" (це час, коли *Атени* стали вимовляти як *Афіни*): **2193** Афанасенко, **8951** сьєва, **7006** єв, 5 Афанасійчук, 160 Афанасієва, 113 єв, 169 євська, 148 ий, 68 Афанасіаді; // 7 Фанасюк, 11 ова, 7 ов, 18 кова, 15 ков, 7 Фанас**ютін** (Нікополь); разом "вчена" основа "(А)фанас-" = **27990**. Є і 1 Офанасенков Од.

ТАРАСюк < 1) гр. ταράσσω 'орати'; 2) перс. tarsā 'християнин'. **1629** Тарас, **17796** юк, **35850** сенко, **2996** севич, 332 сович, **13955** сова, **10512** ов.

ТАРАЩук < пахл. **trs'k** / tls'k християнин. 188 Тараш, 1 ик, 40 кевич, 10 кевичус + 5; // 509 Таращук, 49 ик, 66 ан, 62 анська, 43 ий, 378 енко. Див. IV. ТЕЛЕШКО.

ТАХТАМИШ < ім'я власне хана Золотої Орди, серед іншого – володаря Москви до 1396 р. 138 Тахтамиш, 56 ева, 57 ев, 19 єва, 27 єв (NB відсутність формантів ук, ець, евич, енко).

ТАХТАУЛ < ім'я власне кирг. Toqtogul 'залишений в живих раб'. 43 Тахтаул, 161 ова, 110 ов. Пор. II. *ТАХТАУЛОВЕ* Пл.

ТАЩЕНКо < [**tšknk**] 'under-skirt' сорочка зороастрійця [McKenzie, 82]. 77 Тащенко. Пор. II. *ТАЩЕНАК*.

ТЕЛЕШКо < пахл. **tls'k** християнин. 188 Телеш, 168 ева, 139 ев, 168 ун, 188 ман; // 129 Телешко, 37 ан, 36 у, 1 ова, 1 іна; // 151 Телещук=, 7 щенко=, 34 щак, 7 щун, 4 щева, 3 щецька; // 3 Телесник, 85 Телесненко, 74 нюк, 54 ницька, 35 ий. Пор. II. *ТЕЛЕШІВКА*. З фольклору – Івасик-Телесик "Іванко-Християнко". Див. IV. ТАРАЩУК, ТЕРЕЩЕНКО. + ішк, іжк.

ТЕРЕЩенко < пахл. **trs'k** / tls'k християнин. 65 Тереш, **1374** ко; // **8101** Терещук, 112 ак, 52 еня, **36730** щенко, 272 щенкова, 141 ов. Див. IV. ТАРАЩУК, ТЕЛЕШКО.

ТЕМРЮК < ?дєг. tꜣ-mry Єгипет (букв. 'земля на березі річки'). 51 Темрюк, 87 ук=, 3 як, 25 якович, 14 якова, 8 ов. Пор. II. *ТЕМРЮК*.

ТЕНДЕРА < дінд. Dandara тростина (О. Трубачев). 43 Тендера, 19 як, 22 енко, 49 ес, 17 ис.

ТЕРТЕРян < рум. Tărtăria. 74 Тертерян, 3 янць, 32 'ян.

ТЕРШак < пахл. tls'k / **trs'g** християнин [McKenzie]. 223 Тершак, 16 овець; // 6 Терсак, **1374** Терешко, **8101** Терещук, 112 ак, 52 еня, **36730** Терещенко, 272 енкова, 141 ов.

ТЕТЕРя < ? місто Тетеру в оазі Сантарія (Єгипет).
1346 Тетеря, 540 а, **1604** ук, 389 юк, 509 іна, 394 ін.

ТИВОНенко < крус. **тивнъ** 'боярський слуга' зі сканд. thionn «слуга». 997 Тивонюк, 175 енко, 282 чук, 95 як, 24 ович, 14 ів; // 9 Тиунова, 1 ов, 2 цова, 3 цов, 1 ик (Глодоси Кг), 1 ничик (Сімф.). Пор. II. *ТИУНІВ ЯР* См Кролевець, *ТИВОН-КУРГАН* Кв Бородянка.

ТИДІР < Tetricus I aut II 'Тетрик', ім'я двох імператорів Ґалльської імперії (260–274 рр.). 200 Тидір. Пор. II. *ТИДРИК.*

ТИШко < пахл. tušk 'харчі'. **1647** Тишко, 504 ун, 1401 овець, 2361 евич, 38 евіч, 594 ова, 383 ов, 216 овська, 194 ий.

ТИЩЕНКО < ?пахл. tušk 'харчі'. Див. ТУЩЕНКО.

34670 Тищенко, **54** Тищенков, **65** Тищенкова (*1,2*); **3468** Тищук; 3 Тищева, **8** Тищевський, **20** Тищевська (*2,5*); 316 Тищик, 59 Тищік, 11 Тищицький, 10 Тищицька, 83 Тищишин; 51 Тищак, 2 Тищецький, 2 Тищецька; 3 Тищин, 9 Тищинський, 10 Тищинська, 0 ок; разом **38837**.

8413 Тіщенко, **28** Тіщенков, **53** Тіщенкова (*1,89*) 118:78 Σ (***1,51***), 2 Тіщенок; **3521** Тіщук; **1** -ева, **0** ев, **8** Тіщевський, **0** вська Σ (*1,25*); 10 Тіщик, 1 Тіщишин; 9 Тіщак, 2 Тіщецький, 1 Тіщецька; разом 12049. Усього від основи Тищ-/ Тіщ- **50886**.

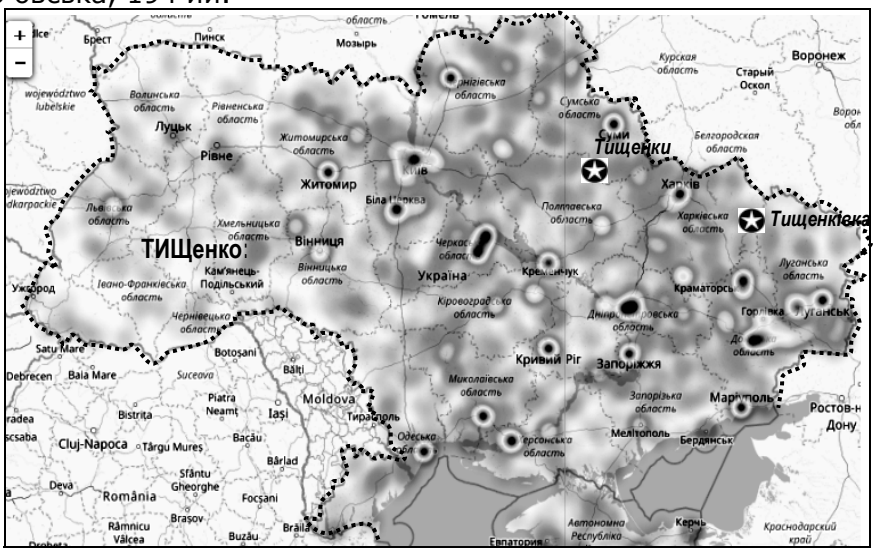

Рис. Т1. Повсюдність в Україні 34670 прізвищ сарматського часу Тищенко [ridni.org/karta] *і однокореневі топоніми*

ТОВМАЧ, ТЛУМАЧ < крус. **тълмачь**, псл. *tъlmačь з тюрк. tyl-mač, похідного від tyl мова [ЕСУМ, V]. 420 Товмач, 145 енко, 23 єнко (Хк, Кг); // 546 Толмач,

3064 чова, **2546** ов, 94 **чьова**, 50 ов (Дц, Зп), 333 чева, 196 ев, 84 енко, 36 єнко; // 81 Тлумач, 341 Тлумак, 47 цька, 39 ий.

ТОВПАШ < пахл. **darbās** [*dlp's*] **palace**. 60 Товпаш, 36 ко; // 75 Товпишко, 2 щук, 38 Товпич, 331 Товпига ; // 17 Толпаш. Пор. пот. ТОВПАШ Зк, ТОВПИЖИН Рв.

ТОВЧАН < готс. **talzjands** учитель. 92 Товченик (ґотс. talzeins, sf. instruction, освіта), 96 енко, 2 ень, 1 его, 145 ко, 127 Товчигречка, 174 ечко, 2 гренко, 1 грейко; // 2 Товчан (Городенка ІФ, Новодмитрівка Дц), 1 Товчан**ЧІ** (Бережинка Кг); // 4 **Толчан** (Кг., Керч, Вергулівка Лг, Броницька Гута Жт), 52 ова Рв, 30 ов, 5 анникова, 5 ов, 5 інова.

ТОДОРук < гр. Θεοδώρος 'Федір', букв. Божий дар. 18 **Тедор**ович, 1 чук, (у 1649 р. **Тедор**енко); // 114 Тодор, 464 Тодорович, 844 енко, 473 ук, 489 чук, 624 ашко, **2449** ова, **2080** ов; // пор. **1151** Педенко, 48 Педенюк, **2153** ан, **1598** ько, 12 Педяк== Пл, 100 Педешко, **4071** Педченко, 5 чинко, 2 чик, 3 чеха, 2 ченка; // 177 Педора, 150 ряка, 76 рець, 485 Педорич, **1106** Педоренко, 142 рченко, 1 рчук Вн.; // 9 Педер, 4 рій== (*Передерій?). Хронологію Θ > П, Θ > Т – див. у статті IV. ТАНАСІЙЧУК, II. *ПЕДОРИЧІ*.

ТОДОСійчук < гр. Θεοδόσιος 'Федос'. 893 Тодосійчук, 453 ієнко, 57 ієва, 53 єв, 35 ій, 14 ічук, 52 Тодосан, 179 енко, 247 юк, 549 ова, 48 ов; // пор. 596 Педос, юк,

ТОПАК < вірм. *tapak* "frying-pan" сковорода from Mid. Pers. *tābag* (cf. NPers. *tāba*). 18 Топак, 12 ик; // 21 Тупак, 241 ик; // 464 Тупік, 553 Тупікова, 487 ов.

ТОПЧІЙ < 1) від попереднього; 2) тур. tupçi 'гармаш'. **4092** Топчій, **2269** Топчий; // **1119** Тупчій, 96 ий, 561 Тупало.

ТРАЧ < 1)?ім'я власне лат. Maximinus Thrax, 27-й імператор (235-238); 2) етнонім фракійців Θρᾶκες. **6068** Трач, **6448** ук, 365 енко, 114 ик, 4 ек, 14 ева, 0 ев, 130 евська, 79 ий. Робоче припущення було змінене через несумірно велике число прізвищ (понад 12 тис.) і скупченість їх на пд. заході (рис. Т2). У такому разі прототип цих реплік не ім'я імператора Максиміна Фракійця, а етнонім фракійців Θρᾶκες.

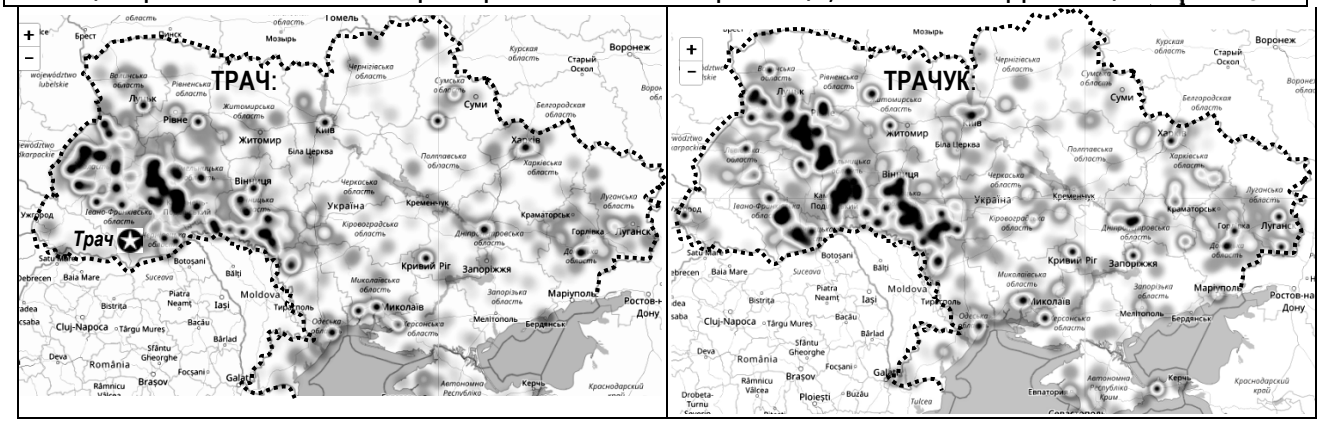

Рис. Т2. Поширення в Україні античних прізвищ 6068 Трач і 6448 Трачук [ridni.org/karta] *і с. Трач ІФ* < етнонім Θρᾶκες Thraces 'фракійці' (Фракія іст. область у Болгарії)

ТРОЩАК < пахл. **trs'k** християнин. 109 Трошко, 39 а, 89 ова, 85 ов, 350 іна, 307 ін; // 10 Троща, 225 Трощак, 8 ей, 2 енок, 734 енко, 67 енкова, 50 ов, 6 енович, 5 щеновська; // 766 Тріщ, 909 ук.

ТРОЯН < лат. Traian-us (Decius). Як і топоніми *Трояни*, *Троянка*, прізвища Троян можуть бути слідом історичних подій 251 р.: 9515 Троян, 3 ко=, 124 енко=, 323 чук, 10 юк, 487 ова, 374 ов, 82 ович, 641 овська, 363 ий, 266 янська, 210 ий, 44 єцька, 50 ий.

ТРУХАН < монг. daru-ga- 'зберігач печатки, губернатор, намісник' (з daru 'тиснути, друкувати' + ga 'афікс діяча') + -n. Див. ДАРАГАН.

2610 Трухан, 9 Трухань, 9 Труханюк (тк. Кв., Буча, Гатне ?< Труханів острів), **410** Труханов, **518** Труханова (*1,26*); // 64 Тархан, 24 ян, 185 Тарханова, 148 ов (*1,25*), **4** Тарханцев, **2** Тарханцева, 1

Рис. Т3. Поширення в Україні 2610 прізвищ гунського часу Трухан 'намісник' [ridni.org/karta]

Тархановська, 2 Тарханівська; // 173 Тарган, 2 ь; // 74 Таргонь, 197 я, 941 ій, 702 ська, 619 ий (*1,13*). Значне поширення серед сільського населення вказує не на пізніший, татаро-монгольський, а швидше на давній – гунський період появи основи.

ТУЛИН < пахл. **twl** Туран. 103 Тулиголовець, 5 Тулиголович, 6 Тулиглович; 5 Тулин, 12 инова, 0 инов, 62 инська, 48 ий, 12 иніна, 9 ін, 11 Тулинінов;

ТУПик < гр. топікос 'місцевий'. 241 Тупик, **1910** иця, **1119** чій, 561 ало, 553 ікова, 487 ов, 546 ікіна, 395 ін, 187 Тупіка, 479 іцина, 358 ін, 55 іцька.

ТУРАН < хоронім Туран. 45 Туран, 4 юк, 212 Турані, 664 ська, 549 ий, 110 ова, 82 ов; 2686 Туренко, 133 Туренок, 372 Туревич, 127 Турега.

ТУТАК < ?дєг. **DHwty** Тот. 66 Тутак, 325 ик, 301 ік, 261 ка. Пор. II. *ТУТАКИ*.

ТУЩЕНКО < пахл. tušk 'харчі' (пор. вірм. *ṭ'ošak* “provisions, wages” from Mid. Pers. *tōšag* (cf. NPers. *tūša*)). Неполіське прізвище. Дотепер пік поширення припадає на слов'яно-сарматську контактну мовну зону (Хк – Кривий Ріг). Форма з кореневим -**у**- в малій групі прізвищ (341 Тущенко) порівняно зі стокрот більшим масивом прізвищ з -**и**- (**34670** Тищенко) спонукають припустити (коли ці основи справді споріднені), що основа Тущ- давніша (< twšk), а Тищ- розвинулося від неї на слов'янському мовному ґрунті шляхом делабіалізації -**у**-.

341 **Тущенко**, 3 **Тущак**, 3 **Тущин**, 3 **Тущина**, 1 *Тущич*, 1 анський; (пор. 34670 **Тищенко**, 51 **Тищак**, 3 **Тищин**, 316 *Тищик*, 65 Тищенкова, 4 Тищенюк, 83 Тищишин).

Найближчі до імовірного прототипу twšk основи у прізвищах 103 Тушко, 22 Тушик, 72 **Тушак**, 2 Тушковець, 15 Тушкевич, 1 Тушкович, 268 Тушинська, 259 ий, 116 Тушевська, 103 ий, 82 Тушина, 48 ин, 4 Тушинова, 2 ов, 41 Тушкова, 22 ов, 248 Тушич; пор. 11 Туско, 2 Тускова, 2 в, 19 Тускевич, 2 Тускевіч.

З іншого боку, – **1647** Тишко, 584 Тишик крз, 72 Тишак, 1401 Тишковець, 2361 Тишкевич, 38 Тишкевіч, 18 Тишкович, 108 Тишинська, 82 ий, 204 Тишевська, 121 ий, 402 Тишина, 239 ин, 4 Тишинова, 0 ов, **383** Тишков, **594** Тишкова (*1,55*), 504 Тишкун.

Разом з тим, на користь прототипу Тиса – збіг *певного числа* з-поміж відомих словотвірних моделей: 18 Тиско, 80 Тисак, 431 **Тисяк**, 5 Тисковець, 5 Тискевич, 2 Тискович, 2 скова. Однак 11 Туско, 176 Тусь, 91, ик, 0 як, 84 Тусевич, 19 Тускевич, 180 юк.

У

УГРИН < етнонім угрів (угорців, мадярів). 1753 Угрин, 149 ович, 738 чук, 495 юк, 162 овська, 112 ий; // 709 Венгрин, 193 юк, 59 як, 367 Венгринович, 69 Венгриновська, 55 ий; // 42 Венгрен, 71 Венгренович, 18 овська, 4 ий; // 4372 Венгер, 14 ко, 288 енко, 202 ак, 182 чук, 133 ська, 136 ий.

-УЛІН- < пахл. 'yl'n 'іранець'. **Ērān** [ʾyl'n | N ~] **Eran, (land of) the Aryans.**

15 Маг**улін**а, 277 Мач**улін**а і 88 Мач**улин**а, 72 Сак**улін**а, 10 Саг**улін**а, 4 Петр**улін**а, 19 Пап**улін**а. Прізвища з цим формантом (рис. У1) можна осмислено інтерпретувати: "маг іранський (аланський)", "сак-алан", "дозорець-алан", "священик-алан". Пор. також 72 Мачуленко, 72 Сагуленко, 12 Петруленко / 57 Петрулинець; 401 Могиленко, 13 Сочиліна, 60 Попилян, 9 Попельна, 340 Попельнюк, 77 Попільнюк, 60 Попілнуха, 82 Попілян. Див. -ИЛІН-, -ЕЛЬН-.

УМАНець < Умань, на думку О. Трубачова, давньоєвропейський топонім. **5669** Уманець, 330 нців, 278 нцева, 142 нцев, 9 цова, **2085** ська, **1666** ий.

УНТИЛА < *Wandilaz 'Vandal' [Cossue, Excel]. 41 Унтила, 266 Унтіла, 28 о, 8 и, 650 лова, 538 ов.

УНИЧенко < гр. Οὔννοι 'гуни'. 13 Унич, 230 Униченко, 140 Унинець, 1 Унинський, 65 Уницька, 47 ий, 17 Уневич. Див. Винник.

УНченко < гр. Οὔννοι 'гуни'. 53 Унченко, 50 Унчуленко, 4 Унчук, 8 Унчанський, Унчикова. Див. УНИЧЕНКО.

УРМАН < літоп. **ѡ҃рмане** 'нормани'. 93 Урман, 35 ець, 81 ова, 73 ов. Але 29 Урманжи < орман 'ліс'. Пор. II. *УРМАНЕ*.

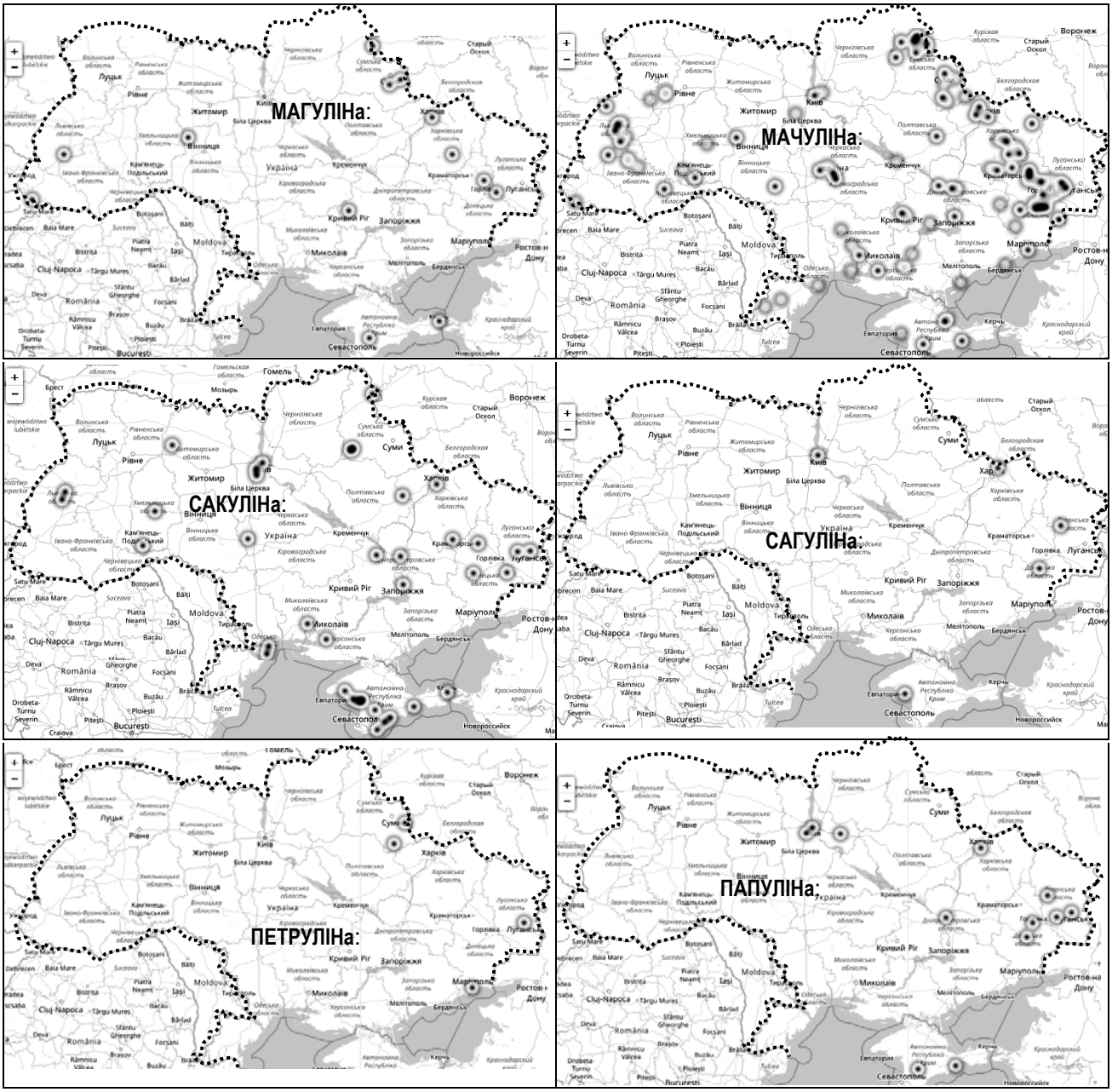

Рис. У1. Поширення в Україні степових прізвищ з формантом -улин/ -улін: 15 – Магуліна, 277 Мачуліна, 72 Сакуліна, 10 Сагуліна, 4 Петруліна, 19 Папуліна [ridni.org/karta] *< пахл. 'yl'n 'іранець'; імовірні прототипи: маг, сак, ір. патр- 'охорона', гр. паппас 'священик'*

УШИТко < арам. Fshitto, Peshitta [en.wiki/Peshitta]. 1 УШТА!, 141 УШТАн, 10 УШТАнюк (Жидачів 5, Лапшин 3, Бортники 2), 20 УШТАніт, 10 УШТей (всі Хк), 77 УШТик; // ? 354 УЩАпівська, 232 ий, 260 УЩАповська, 200 ий, 5 еповська, 6 ий; // 3 **УЩак**, 30 **УЩук**, 1 УЩуп, 163 УЩенко!, 18 щека, 11 щеко; 3 Ушитко, 47 цька, 34 цький; // 48 Ошитко, 78 **ОШИТА**!, (***0 ий***!), 11 кова, 9 ов, 8 ер; 19 ПОШИТа Дц, 308 **ПОШТак**, 24 **ПОШТук**=; // 8 **ОЩак**, (0 Ощук,) 52 ОЩенко, 7 ОЩека, 1 ОЩуп, 42 ОЩАповська, 29 ий, 9! ОЩан, 12 ановська, 12 ий; // 183 **ОШТук**, 1 ОШТашевський Жт Баранівка, (< Осташ), 1 ОШТ.ОГРІН ІФ.

УШКАЛо < укр. *ушкали* (з епосу: "Ушкали налетіли"); кирг. *учкул* 'здатний швидко літати'; пор. і ґотс. **us·hulon** видовбувати (що істотно в разі розбійників на однодеревках); офіційна етимологія рос. *ушкуйник* від фінс. ст. *wiskoi 'човен' [Фасмер, IV, 180]), але тут і близько не згадано *ушкал*.

175 осіб **Ушкал**енко, 49 Ушкал, 585 **Ушкал**о = 809; **390** Ушкалов, **445** а (*1,14*); пропорція .А=1,14 вказує на непідробність і давність родового прізвища.

99. Укр. ст. **ушкал** річковий розбійник, київорус. ушкулъ 'вид судна' [ЕСУМ, VI, 58] при кирг. *учкул* 'швидколітний' або з ґотс. **us·hulon** видовбувати ➤ Степан УШКАЛенко, Федор УХКАЛенко; (пор. нп УШКАЛка Хс; ур. УШКАЛове у с. Валки Чг Прилуки [Павленко, 150]; також укр. ст. ***ушкали***);

4 Ушкулова (Лв.4, Дц.1), 0 в; 13 Ушколенко, 2 Ушколова, 1 Ушколава;

82 Шкаленко, 10 Шкаленкова, 1 Шкаленова, 12 Шкаленов, 4 Шкаленок, 3 Шкаленюк, 38 Шкалей Лв, 2 Шкалов; 1 Школко Лг, **2087** Школа, 590 Школенко; 283 Школова + 7 Школовая (=**290**), 173 Школовий + 24 Школовой, 7 Школов (=**204**) (*1,42*), 10 Школенок, 1 Школен; пропорція .А=1,42 говорить про давність родового ім'я.

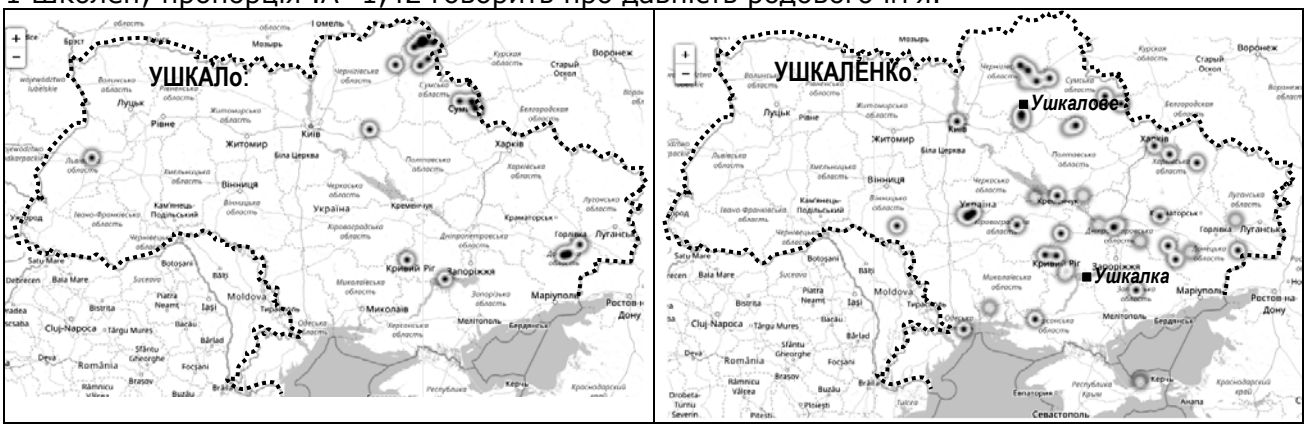

Рис. У2. Поширення в Україні 40 прізвищ ґотського часу Ушкало 'річковий розбійник' і 175 – Ушкаленко [ridni.org/karta]

Імовірно також: 11 Оскол, 112 ок, 48 ьська, 14 ий, 15 скій, 5 их, 5 енко, **340** кова, **281** в (*1,21*), 27 ов, 20 а, 33 Осколіп?; пор. с. *Оскол**ище*** РФ Бєлг. на р. *Оскол* NB {трохи вище Макєшкіно}; 2 Скольченков, 2 а, 19 Сколюк, 35 ець, 67 **Сколібог**, 4 іс; // 350 **Оскал**енко!, 45 юк, 5 ін, 4 а, 5 кова, 7 ьдович; // **681** Скальська, **592** ий (*1,15*), 434 Скалько, 599 Скалій, 804 Скалига, **540** Скалецька, **459** ий! (*1,18*), 321 **Скал**енко, 111 юк!, 8 Скалкова, 49 Скалевий, 34 а, 45 Скаленчук, **55** Скалевська, **42** ий (*1,31*); 8 С**кальченко**, 84 Скальчук; // ? Каленчук, ко, евий, ецька, ий, 1591 Калько, чук; 5765 Кальченко, 1718 Кальчук.

Ф

ФОРОСТовець < прагерм. *hurstiz, нім. Forst 'ліс'. 264 Форостовець (Кв. 166, Грузьке 15, Фастів 12), 300 Форостенко, 414 яна, 321 ий, 469 ян, 304 Форостина, 32 Форостова, 13 ий, 23 ов, 82 овська, 68 ий; // 838 Хворост, 767 яна, 595 ий, 586 ян, 567 енко, 223 Хворостовська, 182 ий, 207 Хворостова, 141 ов, 2 овицька, 4 ий.

ФРАНКО < етнонім франків. **1893** Франко, **7041** чук, **1206** ків, 522 кевич, 72 кович, 401 ова, 328 ов. Див. II. *Франкопіль*, IV. Хріненко, Грінченко.

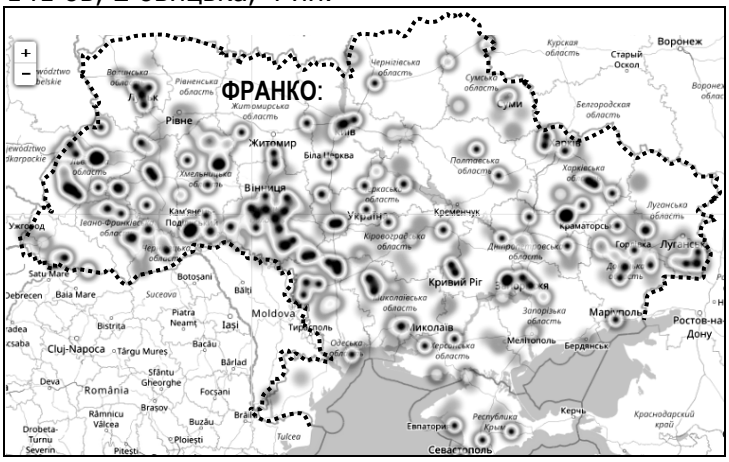

Рис. Ф1. Поширення в Україні 1893 прізвищ IX ст. Франко < franc [ridni.org/karta]

ФУРСА < ім'я власне святого ірландської церкви Фурси (567–648 рр.). **1012** Фурс, 102 евич, 341 ович, 4 Фурсо**філов**а, 5 ов, **3506** Фурса, **2001** енко, 2617 ова, 1998 ов, 33 **Фурсей**! Fursey (См, Чг, Кв, Вл та ін.), 14 **еєв**а, 7 **еєв**, 1 еніна; // 218 Хурса 160 Хурсенко, 10 **Хурсей**! Fursey (Зп.), 5 Хурсеітова, 5 їтов. Ключові прізвища – 33 **Фурсей**, 10 **Хурсей**, а також 14 Фурс**еєв**а, 7 **еєв**, які відтворюють англ. і лат. написання ім'я-прототипу анг. Fursey, лат. Fursaeus, род. відм. Beati Fursei. Ім'я цього святого виявлене серед топонімів-ознак ранньої євангелізації у Східній Європі [Тищенко 2008, 440; форзац]. В іменах таких сіл є і назви від імені св. Фурси (Fursey). Са́ме це ім'я (разом з іменами Самсона і Бриґіти) "витягло" за собою з карти імена інших кельтських земляків – Давида, Патрика, Колумби, Колумбана. У ойконімах Фурси, Фурсові й Самсонівки – рідкісні топооснови, і саме через меншу поширеність, ніж у імен інших святих, вони переконливі у тополандшафтах. Див. II. *Фурсове*.

X

ХАЛАБУРДА < м. **Кала Берда'а** у Закавказзі. 124 Халаберда, 40 -бурда, 10 діна, 8 дін; // 3 Калабурда, 64 -берда, 688 Келеберда, 38 енко, 27 ян, 6 инська, 3 ий. Див. IV. ШКАЛАБЕРДА.

ХАЛАЇМ < ар. *Халім* 'добрий, лагідний', один з епітетів Аллаха [Гафуров, 202] (множ. ***халаїм***). 289 Халаїм, 34 їмов, 46 їмова, 2 Халаїмбех Од; // 5 Галаїмов, 5 а Кв.

ХАЛИМОН < пахл. **Ahreman** [*'hl(y)mn'* | M *'hrmyn*, N ~] **the Evil Spirit** Ахриман, дух зла. 730 Халимон (пахл. **'hlymn**, дух зла), 51 оник, 133 оненко, 136 Халимендик, 7 Халименко, 27 Халімівська, 20 Халімівський, 49 Халимончук, 24 Халимчин; // 881 Філімончук, 107 Філімон, 165 Філімонюк, 917 оненко.

ХАНДАБОКИХ < дєг. xnti 'sail upstream' + ⲃⲱⲕ (30a) 'слуга'. 5 Хандабоких (Прилуки), 5 Хандабокіх (Прилуки); пор. Хандаченко 2 (Км).

Хандобоківка, *ХАНДоБОКівка+* = "Першотравневе" [Encarta] ϩⲉⲛⲧ, ϩⲁⲛⲧ (691b, 692a) 'близький' + ⲃⲱⲕ (30a) 'слуга' (Чг Семенівка). Це село виявилося в топонімічних околицях *Ракут* і *Ракужі*, з яких починається нарис V книги про контакти з Єгиптом. Потім був перегляд лексики давньоєгипетського словника AED (12 тис. слів), де й зауважено xnti 'sail upstream'. Однак старе тлумачення ойконіма Хандобоківка певний час залишалося у текстах двох статей і було замінене лише під час верстки у квітні 2016 р. після усвідомлення "дозрілости умов" для такої заміни (зокрема, й інших прикладів докоптських контактів). Паралельно було виявлено основу qAqAw '**баржа для мандрівок**' [AED, 402] і яскраві фенотипи "російських поморів" КОКОВИНИХ і КОКОВКИНИХ (див.). Єдиний аналог до ойконіма *Хандобоківка* знайдено через пошуковик атласу Encarta – це назва с. ХУДО.БОК РФ Іркутс. (деталі [Тищенко 2016]). Основна стаття II. *ХАНДАБОКІВКА*.

Рис. X1. Поширення в Україні 10 прізвищ еллініcтичного часу Хандабоких, -іх у Прилуках [ridni.org/karta]

ХИМЧенко < ?дєг. kēmə 'Єгипет'. **1106** Химченко, **2707** Химич, **1420** Химинець, 5 Химинюк, 735 Хименко, 1 Химишина, 401 Химишинець, 318 Химчук, 13 Химей, 44 Химейчук. Деталі у кн. [Тищенко 2016].

-ХНО, формант прізвищ; див. статтю II. *Яхники*.

ХОРОСТківська < прагерм. *hurstiz, нім. Forst 'ліс'. 24 Хоростківська, 20 ий, 23 ецька, 28 ий.

ХОРОХОРИН < монг. Хорхорін 'Каракорум', м. у Монголії, столиця Чингіз-хана. 3 Хорохорин (Кв., Лебедин), 31 Хорохоріна, 28 ін.

ХОРТИК < вірм. *xortik-k'* (plur.) "food, dish" страва from Mid. Pers. *xwardīg* (cf. Av. *xwarəti-*). 118 Хортик, 44 цька, 25 ий.

ХОРТИС < вірм. խարտյաշ xarteš 'білявий' [АРСГ, 186] (про половців). 8 **Хортис**!, 118 Хортик, 44 цька, 25 ий. Див. II. *ХОРТИЦЯ*.

ХРІНенко < болг. *ахряне* 'агаряни'. 531 Хрін, 26 Хрінь, 20 Хрінік, 123 Хріненко, 16 Хрінюк, 2 **Хрінко**, 53 **Хриник**, 29 **Хріновська**, 27 **Хріновський**, 3 **Хрінкова**, 8 **Хрінков**, 4 **Хрінов**, 3 **Хрінова**; // 38 Хрен, 115 Хрень, 22 ***Хрененко***, 338 **Хренова**, 307 **Хренов**, 2 **Хреневич**, 55 **Хренкова**, 22 **Хренков**, 29 **Хреновська**, 14 **ий**, 3 Хреновськова, 4 Хреновськов, 4 Хреновської, 3 Хренкін; // 106 Хрон+ карта!, 14 Хронь, 3 ***Хронець***, 318 Хронюк, 9 Хроняк, 139 Хроні+к!, 132 ***Хроненко***, 1 Хроненкова, 50 Хроніна, 47 Хронін, 1 **ХРОНКО**, 14 **Хронік**, 9 **Хронович**, 17 **Хроневич**, 8 **Хронова**, 7 **Хронов**, 18 **Хроновський**, 20 **а**, 6 ХроноВЯТ (*оВАТ, пор. гора ТимкоВЯТ Лв Турка); // 2 Хран, 0 нь, 9 ***Храненко***, 34 Хранюк, 9 **ХРАНКО**, 6 **Хранчук** (Жт.3, Левків Жт 2, Ворохта 1), 1 **Хранкова**, 12 **Хранова**, 6 **Хранов**, 1 **Хранович**, 53 **Храневич**, 367 **Храновський**, 49 -скій, 424 **Храновська**, 56 -ская;

(пор. 1893 ***ФРАНКО*** пд!, 3 ***Франик***, 7041?? ***Франчук***, 4 ***Франова***, 6 ***Франов***, 32 ***Франів***, 14 ***Франович***, 6 ***Франевич***, 41 ***Франовський***!, 46 ***Франовська***, 401 ***Франкова***, 1206 ***Франків***, 16 ***Франецька***, 12 ***ий***, 522 Франкевич, 392 Франк; // 50 ФРАНченко, 7041?? ФРАНчук, 125 ак, 55 ик, 47 ишин, 27 чко). Див. Грін-, Гран-, Грон-. Звідси здогад, що принаймні у частині прізвищ основа Фран- – з історично мотивованішої Хран-.

Що більше, явно сюди ж і з цілком тотожним набором словотвірних моделей: 27 ***ГРАНКО***==, 13 ***Граник***, 84 ***Гранчук***, 107 ***Гранова***, 67 ***Гранов***, 2 ***Гранович***, 64 ***Граневич***, 876 ***Грановський***, 1080 ***Грановська***, 89 ***Гранкова***=, 1 ***Гранків***, 72 ***Гранецька***, 56 ***ий***, 15 ***Гран***овець, 17 ***Гран***овецька, 8 ***Гран***овецький, 7 ***Гранець***, 412 ***Граненко***=, 162 ***Гранюк***==, 89 евська, 75 ий; // 19 АГРАНова, 22 ов, 156 ович, 48 овська, 27 ий; // 31 ОГРАНович, 14 овіч, 5 чук; // 1212 ГАРАН, 308 ь, 6 ***ГАРАНКО***==, 136 енко, 102 чук==, 622 *Гаран**джа***, 60 *Гаран**джа*** **==**.

Тут проходить межа з прізв. *Вінграновський*, *Венгренівська* < węgr-, ǫgr-.

ХРОМЕЙ < гр. ῾Ρώμη, *дор.* ῾Ρώμα ἡ Arst., Polyb., Plut. = *лат.* Roma. 32 Хром==, **1402** Хромова, **1154** Хромов, 663 Хроменко, 407 Хромець, 743 Хромей.

ХРУЛЬ < лат. Carolus. 545 Хруль, 580 енко, 1 Хруляк, 192 ьова, 161 ьов, 15 ева, 8 ев, 70 єва, 72 єв, 2 евська; // 564 Хроленко, 69 Хролець, 43 енок, 2 енкова. Пор. топоніми ФРАНКОПІЛЬ, ФРАНКІВКА, ХОРОЛ, ХРУЛІ.

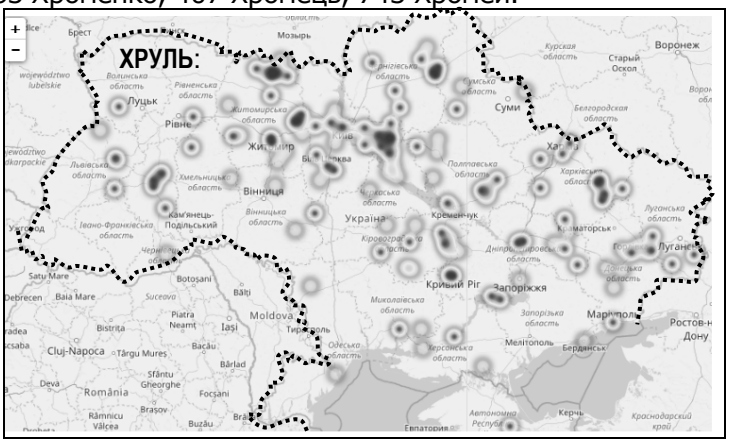

Рис. Х2. Поширення в Україні 545 прізвищ IX ст. Хруль < Carolus [http://ridni.org/karta]

ХРУСТ < крус. Хрꙋстъ Pog Bon Христос [Тищенко 2015, 236: за SJS]. 108 Хруст, **3564** Хрущ, 123 ак, 35 ик, 244 ева, 27 ев, 422 ова, 446 ов.

З *назв річок* навколо с. *ХОТИМИР* ІФ видно, що люди з Єгипту припливали сюди не раз (р. ЧОРНява, р. БЕРЕЗина, р. **БАРИШ**ка): ● пот. *ХРУСТів*, *-ового*, ч. = Chrustów [SG, XII, 347]; Chruszcz [SG, II, 648, 649]; 1485 р.: ХРУСТовець (ОКІМ); **СОЛОН**.иперъ, ХРУСТовъ (Машт., ДБ, 20); л. Тлумача п. Дністра у нп НаДОРОЖна і **КОЛІН**ці *colon- ІФ Тлумач: р. **БАРИШ**ка, ✝ пот. *ХОТИМИРка* у с. ***ХОТИМИР*** копт. ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ, пот. ВІЛЬХовецький ^**ЖУК**ів!; ● ≋ пот. *ХРУСТів* 1920-і: ХРУСТів у с. КЛЮЧарки Зк Мукачеве: пот. ***БОРОЩ**аник* βᾶρις, ῐδος, *ион.* ῐος у с. СИНЯК, БОРОДівка, БОБОвище, БАБИчі, **КОНОП**лівці, **ЖУК**ове ^**ЛОХ**ове, МАКАРове, РАКОШин.

Таким чином, у сусідстві з проповідями ранньої церкви ⲕⲁⲧⲁⲙⲉⲣⲟⲥ рішуче підтвердження дістала група основ Хорост- / Хруст-, про яку вже не раз ішлося: це ознака давнього хрещення – від засвідчених в автентичних слов'янських текстах форм ім'я Христа Хрꙗстъ Mar Sin Supr Bon, а в Погодінському (XII ст.) та Болонському (XIII ст.) псалтирях навіть Хрꙋстъ Pog Bon (!) [Тищенко 2015, 236: за SJS]. Форма род. відм. *потоку Хрустового* тобто *Христового* вказує на час, раніший від впливу книжної форми *Христова*.

ХУПЧенко < степове розм. **гопт* з ар. قبط qubṭ 'копт, єгиптянин'. Див. ГУПЧЕНКО. 747 Хопта, 418 Хоптяр, 386 Хоптій, 291 Хоптюк, 183 Хоптинець, 6 єц, 161 Хоптинський, 186 а, 49 Хоптенко, 6 Хопченко, 72 Хупченко, 121 Хоптяк, 183 Хоптинець, 15 Хоптин (Лящівка 11 і Вел. Бурімка 4 Чк Чорнобай), 1 Хоптан Хм., разом **2113**.

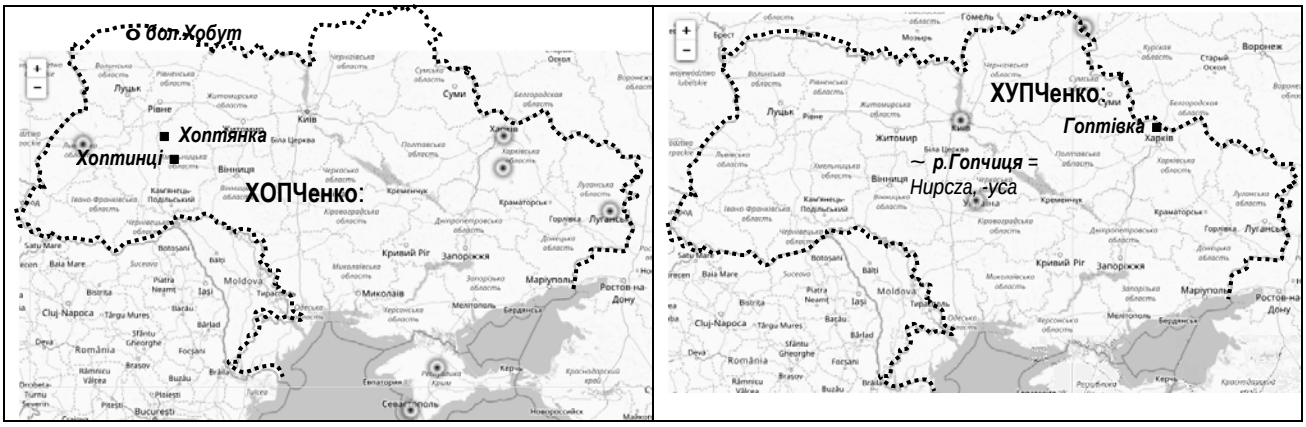

Рис. Х3. Поширення в Україні 72 прізвищ елліністичного часу Хупченко 'єгиптянин', *Хопченко (6)* [ridni.org/karta] *і однокореневих топонімів. Див. Гупченко, Гопченко*

Ц

ЦИКАЛо < **čagar [*ckl*] wife (of the second degree)** 'другорядна дружина' (степова реалія). 450 Цикал, **1248** Цикало, 357 енко, 718 юк, 227 (Лг, Дц), 202 ов. Див. IV. Чикало.

ЦИМБАЛ < копт. **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** ' корабель' з гр. κύμβη 'келих, ваза; човен', пор. κύμβαλον 'цимбали'.

14241 Цимбал, **12613** Цимбалюк, **1602** Цимбаленко, **1204** Цимбала, **1154** Цимбаліста, **1134** Цимбаліст, 224 Цимбаляк, 167 Цимбалиста, 188 Цимбалист, 39 Цимбалко.

Частина цих прізвищ, напевнотаки, походить від назви музичного інструменту – цимбалів (Цимбалі/иста, Цимбалі/ист). Однак інші прізвища цього масиву можуть вказувати на прадавню назви корабля: пор. **р. *ЦИМБАЛ*** **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** рук. Дніпра Дп Нікополь, **оз. *ЦИМБАЛове*** у кол. Великому Лузі Хс Каховка, ***ЦИМБАЛів яр*** Кв КСв.

Рис. Ц1. Поширення в Україні 14241 прізвищ Цимбал < копт. **ⲃⲓⲛⲟⲩⲁⲗ** ' корабель' з гр. κύμβη 'човен' [ridni.org/karta]

ЦИТУЛЯ < укр. *цидула* з лат. sched(ul)a 'смуга папірусу, сторінка'. 38 Цитуля, 40 льська, 37 ий; // 21 Цидуля, 99 як, 2 **Цидул**кіна, 32 ило, 15 Цидельникова, 2 льникова.

ЦІВКА < фрак. цівка, цева 'рурка'. 410 Цівка к!, 101 Цівак, 1 Цівун.

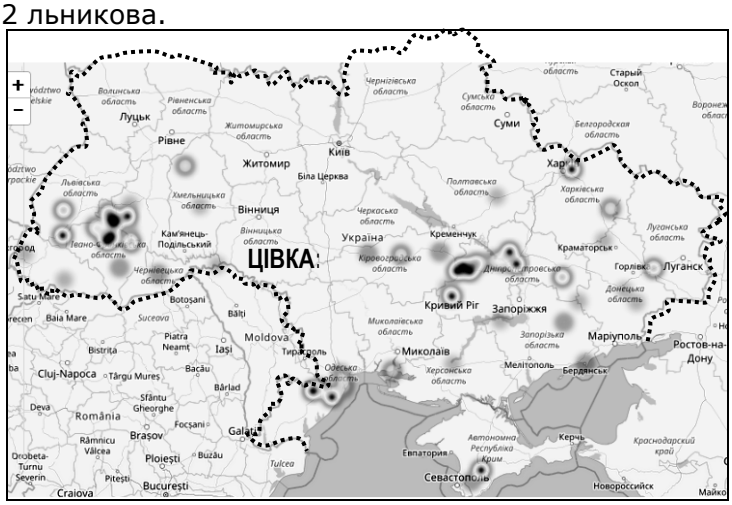

Рис. Ц2. Поширення в Україні 410 прізвищ Цівка < фрак. *цева* 'рурка' [ridni.org/karta]

ЦУРУЛЬ < гр. TZOYPOYΛ-ον, -ος місто Цуруль (тепер м. Чорлу в Туреччині). 219 Ц**у**руль (Бородянка Кв), 10 ик; // 239 Ц**и**руль, 315 ик, 291 льник, 238 ік; 33 Ц**и**рельчук;

Також Цюрило – 1 (с. Маньків Вл), Цурулик – 3 (Вел. Олександрівка 3, Першотравневе 2, Чорноплатове 1). Репліки цього візантійського топоніма-прототипу стали місцевими прізвищами ПОНАД СТА мешканців смт Бородянка. Таке явище трапляється рідко і становить цікавий об'єкт для вивчення. Цуруль – прізвище, особливе тим, що воно не лише місцеве, але й ендемічне (дуже поширене виключно у цій місцевості і майже невідоме поза нею: рис. Ц2). І виникло воно, мабуть, за часів "іванівщини". Це з'ясувалося за таких обставин при пошуку в Інтернеті:

ЦУРУЛЬ Вся Украина - жители - Nomer.Org nomerorg.com/.../lastName_ЦУРУЛЬ_pagenumber_0.html Перекласти цю сторінку *ЦУРУЛЬ* ЕЛЕНА ВАЛЕНТИНОВНА, 1971, БОРОДЯНКА, ... *ЦУРУЛЬ* ЕЛЕНА АНАТОЛЬЕВНА, 1983, ПІСКІВКА ...

З цього сайту є доступ до 15 сторінок, де вказані громадяни України на прізвище Цуруль: по 15 осіб на сторінці, разом 225 однофамільців. Переважна більшість їх мешкає у Бородянці та у Бородянському районі: Блиставиця, Вабля, Дружня, Загальці, Качали, Клавдієво-Тарасове, Литвинівка, Небрат, Нове Залісся, Пісківка, Стара Буда, Шибене. По кілька сімей живе у Бучі, Ірпіні, Києві. Окремі громадяни – у Великополовецькому, Тараща, Трипіллі, а також в Ізмаїлі, Харкові, Черкасах, Паланці. Основна частина людей на прізвище Цуруль проживає у Бородянці – понад 100 осіб. За даними іншого сайту http://ridni.org/karta, громадян на прізвище Цуруль в Україні вказано 219; найбільше живе у Бородянці (106), Києві (48), Дружні (8).

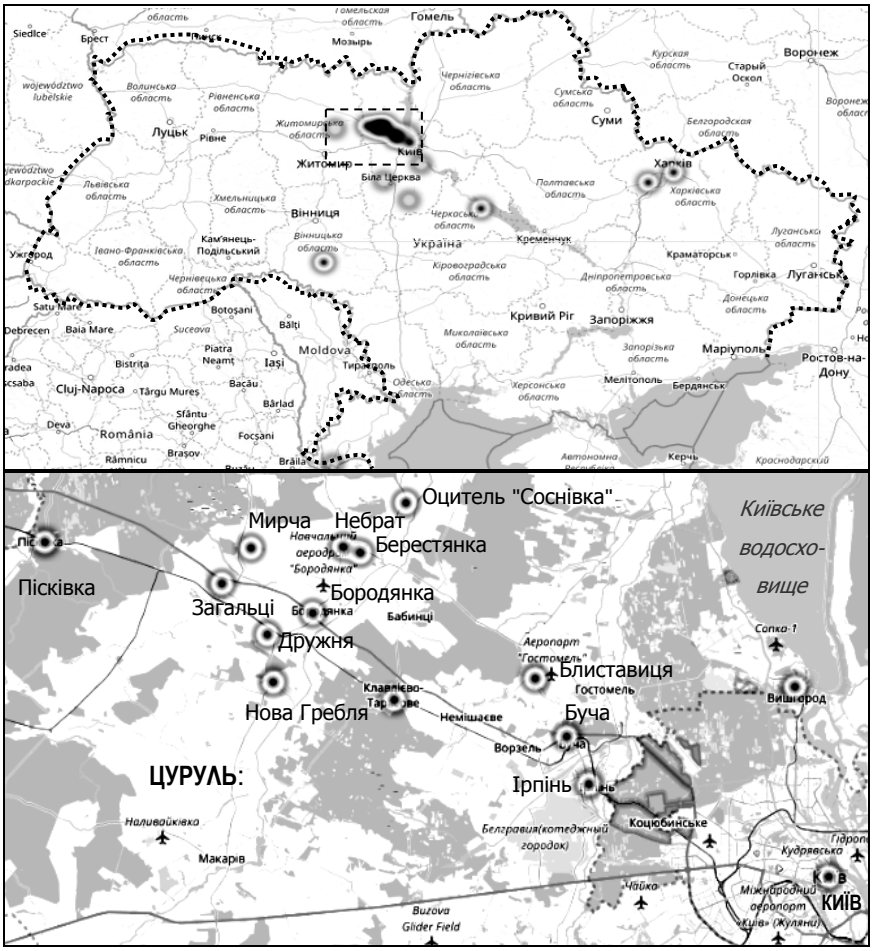

Рис. Ц3. Поширення в Україні середньовічного прізвища з болгаро-візантійськими зв'язками Цуруль [ridni.org/karta]

Виходить, вони всі родичі? Ні, саме однофамільці – через спільну участь в історичній події, що знову є частиною візантійського минулого! Адже, як виявилося, їхнє прізвище відтворює цілком конкретний і упізнаваний, історично зумовлений прототип – назву візантійського міста Цуруль.

Уперше імовірний прототип прізвища Цуруль був зауважений при опрацюванні статті про аварів з польської Вікіпедії. Інші аналогічні джерела не згадують цієї деталі. У розділі **"Najazdy na Bizancjum" – "Наскоки на Візантію"** тут, зокрема, сказано: "Баян **592** чи **595 року** зробив великий похід на схід Балкан, досягши Анхіалу (Anchial.os) і Гераклеї (пор. *Іркліів*. – К.Т.). Головні візантійські сили під проводом командувача Приска (Prisk.os) були обложені у фортеці **Цуруль** (Tzurul.on)" [pl. wiki/Awarowie]. Офіцер гвардії навмисне потрапив у полон до аварів, які прочитали спеціально підроблений лист з наказом цесаря триматися і чекати на прибуття флоту. Баян повірив, узяв викуп, зняв облогу і відступив [Szádeczky-Kardoss, 78].

Грецькі імена (Alexandros, Menandros, Priscos, Pericles, Sophocles, Heracles, Daidalos) передають без закінчення називного відмінку: Олександр, Менандр, Приск, Перикл, Софокл, Геракл, Дедал. Той же спосіб передачі існує і для топонімів – Cnossos як Кнос, Cypros, Olympos, Anchialos – як Кипр, Олімп, Анхіал: так само мало б бути і Tzurul-os/ Tzurul-on – Цурул. Однак 1910 р. у своїй "Історії Болгарії" О. Погодін вжив написання *Цуруль*, невдовзі повторене і в тодішньому болгарському перекладі: крѣпость цуруль (теп. чорлу), Цуруль (сегашна Чорла). Історична частина довідки у грецькій Вікіпедії дає змогу датувати участь предків бородянців у наскоку на м. Цуруль також і пізнішим часом. Зокрема, **1206 р**. місто поруйнували болгари, волохи і **половці** на чолі з болгарським царем Іваницею (Калояном). Як сказано, інші події цієї "іванівщини" теж залишили свій слід на Бородянщині.

Можливі й інші пояснення. Зокрема, уперше 443 р. (ще за життя Бледи) Цуруль зруйнували орди Аттіли. Споріднене з Цурулями і прізвище Цюрупа, адже інша назва м. *Цуруль – Цуруполь*. Пор. і р. *Малий Цирипів* Зк. Після виправ по здобич бородянці незмінно вертали додому. Отже, мали добрі родинні чи племінні зв'язки. Проживання тепер *ста шести Цурулів* в одній точці Полісся є рідкісним явищем.

Конкретні згадки м. Цуруль у "Хроніці" Нікіти Хоніата у зв'язку з нападами слов'ян і половців наводить І. Вашарі. У розділі "Калоян *і його половці* проти Візантії й Латинян" на с. 47 він пише: "У квітні 1199 р. кумани разом з загонами влахів (Skythai meta moiras Blaxoon) перейшли Дунай (Істр) і сплюндрували міста навколо Месени і **Цуруля**. Варвари хотіли піти до Куперія, поблизу **Цуруля**" [Vásáry, 47].

Природно, що після всіх походів з гунами, аварами, печенігами, половцями на місто у Фракії Цуруль в Україні збереглося й кілька топонімів-реплік від прототипу

TZOYPOYΛ-ov / ÇOR-lu". Однак закони звукового розвитку топонімів інші, ніж у власних імен людей. Топонім зазнає значно більшого тиску від ужитку його сотнями і тисячами людей, а тому відтворює прототип гірше від прізвища: • стр. *ЦЮРИЛо* у смт ДИКАНька Пл рц (знайдено і прізв. Цюрило у с. Маньків Вл): ^**КУРИЛ**И!; **СОКОЛ**івщина, **ВІЛЬШ**ане, ВОДЯНа БАЛКа Voden (Edessa) (тут р. **ВОДЯН**а ГОВТва п ВІЛЬХової ГОВТви), ГОРЯНщина, ХОМЕНки! ^**ГОРБАТ**івка гербед, **СТАС**і ^**ГАВРОН**ці!; • пот. *ЧУРЛинЕЦЬ* ÇORLu = *ЧУРИЛинЕЦЬ* у с. Драгове Зк Хуст: ^полон. **ЧУРИЛ**ино (1972 р.); пот. **ДЖУР**ДЖовий у с. НАНкове, **ВІЛЬШ**ани, КРАЙнє, **МОНАСТИР**ець; • *ЦИЛЮРики* Хк Золочів: ВІЛЬШанське, ЛЕМІЩине.

Отже, чи не там само побували й предки *Курилюків*, *Куриленків*, *Курленків*, і художника *Чюрльоніса*... Років за 400 по останніх половецьких походах на Візантію забуто всі перекази про них, а тоді нащадки зраділи зустрічі з польським словом cyrulik 'перукар', яке, здавалося, щось нагадує. Однак те слово само є химерною переробкою лат. chirurgus 'хірург'. У цьому схожі й інші наївні назви *Ірпінь*, *Катюжанка*, *Оцитель* та інші дорогоцінні "дитячі народні малюнки" справжньої історії. Вона до нас дійшла такою в масових іменах сіл і людей. І тому справжня.

Ч

ЧАБАК < дтюрк. čabaq 'дрібна риба; негідна людина' [ДТС, 135]. 731 Чабак, 10 а, 7 іді, 2 ова, 1 ов.

čŏb [*cwp* | N ~] wood, stick.

ЧАПАК < пахл. **~ag** [-*k*ˡ | N ~*a*] wand, arrow shaft, цівка стріли. 110 Чапак, 187 Чопак, **1092** Чопко, **2218** Чопик; // 827 Чупак, 74 ка, 32 **Чупаха**, 827 Чупахіна, 614 ін; // 2 Чапченко, 1 Чапчеєва.

ЧАРАК < вірм. *čarak* “pasture, food” from Parth., Mid. Pers. *čarag*. 3 Чарак, 58 Чаркова, ов, 137 Чарковська, ий.

ЧАУС < дтюрк. čavuš (з перс. چاوش) молодший офіцер, командир (що безпосередньо керує воїнами у бою) [ДТС, 142]. **2802** Чаус, 96 енко, 525 ова, 433 ов, 374 Чауш; // 13 Чавуш, 81 Чавус, 1 ова, 4 ов, 98 Чавс. Пор. IV. ГОНТАР, ЧЕБЕРЯК, ВОРОПАЙ. Нові й нові сотні осмислених фактів та реалій степового минулого України.

ЧЕБЕРяк < тат. җибәр- посилати + пахл. -ак зменш. суф. 837 Чеберяк!, 190 ко, 124 **ЯКО**, 126 ячко, 81 **ЯКА**, 12 Чиберяк, 5 чко, 2 Чиберь, 98 Чибіряк, 81 иряк, 25 ирак, 2 Чибрак. 70 Чибор, 109 ак, 21 Чеборак, 62 а, 12 дак, 12 ай, 4 ухін, тат. җибәр-, каз. жібер- посилати. Також 29 Чебуров, 66 Чебурахін, 27 **Чебурашк**ін!

send *v.*
1. көндәр- göndər
2. жібер- (zhiber-)
3. жибер- (jiber-)
4. җибәр- (jibär-)
5. gönder-
6. ибер- iber-
7. _ ɔ ɵ ʒ ت (ävät-)
8. жўнат- jo'nat-

ЧЕГРин < узб. **чегара**, каз. **шекара кордон**, пор. топоніми Чигрин (1650: **Czehryn** [Боплан]), Шекеринці.

7 **Чегар**ко!, 31 **Чигар**чук; 13 Чегура, 189 Чегурко; 136 Чигура=, 126 Чигур, 15 ян; 27 Чегорко, 7 енко=, 61 ка=, 35 ська=, 45 ян=; 14 Чигорко=, 43 Чигор, 12 Чигорь Пл, 21 ка, 9 ін; 654 Чегринець, 193 Чегрінець, 8 Чегр**ій**, 58 Чегрин, 8 Чегричко;

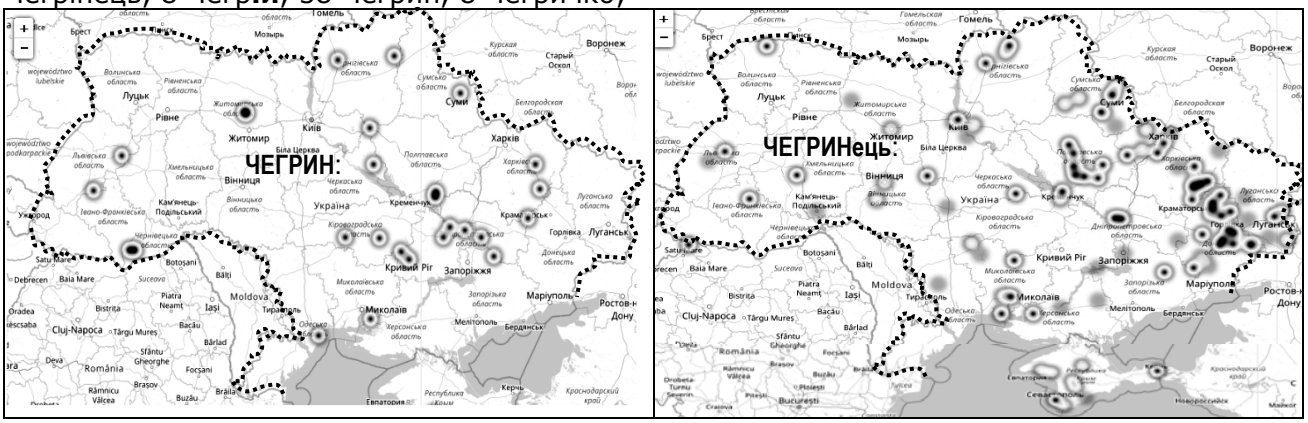

Рис. Ч1. Поширення в Україні степових прізвищ 59 – Чегрин 'прикордонний', *654 – Чегринець* [ridni.org/karta]

2 **Шекар**ів, 4 **Шикар**юк, 70 Шикаренко, 6 **Шегар**юк, 3 Шегаренко, 8 **Шигар**юк, 29 Шигаренко, 322 Шегера, 28 Шегеря; 53 **Шекур**а, 17 ова, 14 **Шегур**ова.

ЧЕМЕРис < 1) етнонім кімрів (кельтів), пор. кімр. Cymry 'Вельс'; 2) дєг. tꜣ-mri 'Єгипет' (деталі див. топонім *ЧЕМЕРИСИ*); 3) туркм. *чумур* 'селяни і купці' [Абаев, ИТ, I, 38]. 243 Чемер, **4665**! Чемерис, 297 Чемеріс, 57 Чемеренко, 20 Чемерук, 29 Чемерин, 0 а, 236 Чемеринська, 172 ий, 17 Чемерко, 5 Чемерченко, 9 Чемерчук; // 11 Чемрук, 42 як, 19 ова, 11 ов, 2 иш, 84 рат; // 323 Чмерук, 173 енко, 2 енков, 24 ека, 10 юк, 3 евська, 3 ий; // 400 Чамара, 64 Чамарник, 24 да, 19 Чамар, 5 іна, 3 ін, 0 енко, 0 евич; // 303 Чамор, 4 ова, 3 ов, 4 цева, 2 цев, 1 сова, 3 сов; // 68 Чмур, 31 а, 23 ова, 11 ов, 2 ик.

ЧЕНОКАЛ < тур. Çanak-kale 'Дарданелли'.

27. Тур. **Çanak-kale** Дарданелли' ➤ Петро ЧЕНАКАЛО (Чигирин, Говтва) [РВЗ-1649, 57]; (пор. с. *ЧЕНОКАЛівка* Пл Козельщина, хутір *ЧИНАКАЛівський* Пл Кобеляки [СМГУ, 379]). Також 20 – Чинакало, 5 – Ченокалова, 2 – Ченокалов, 10 – Ченоватa, 2 – Ченоватий. Разом 410 осіб. Цікаве сполучення з формантом -уват < abad.

21 Чинах 21, 137 Чинякова, 101 ов, 24 Чиняк, 31 ін, 2 Ченяков, 2 тіна – це, напевно, вже просто про ложку. Або розмовне скорочення назви протоки. Натомість 15 носіїв прізвища Чумакаленко переосмислили прототип як *Джума + кале* тобто 'п'ятниця; мечеть' + 'фортеця'.

"Час нагадати про етапи маршруту морським шляхом до Єгипту. На початку нарису V книги тут згадані *Пунтусова Вода* Пл, став *Пундівський* у с. Долина Кв Обухів, *Ченокалівка* і кол. хут. *Чинакалівський* [СМГУ, 379], *Штомпелі*, *-вка* Пл, *Осколонівка* Лг, *Скалонівка* Хк (пор. гр. Πόντος, лат. Pontus 'Чорне море', тур. *Çanak-kale* 'протока Дарданелли', *Stampol* 'Стамбул' (форма XV ст.) [Schiltberger 1879, 257]/ або венец. Stampalia 'о. Астюпалея', гр. Ἀσκάλων 'м. Аскалон (Ашкелон)'. Ці назви різночасові, але вкладаються у рамки Середніх Віків. Тяглість історії доводять і прізвища козаків XVII ст. – Петро ***ЧЕНАКАЛо*** Чигир. Голт. [РВЗ-1649, 57] з **Говтви** Пл, Федор *ПУНТУСенко* Корс. сотня Тулюпенкова. Про досвід плавби на о. Стампалія свідчать прізвища козаків 1756 р. Микита *ШТОМПЕЛЬ* Кущів. к., Іван і Мусій *ШТОНПЕЛІ* Конелів. к., Кисляк. к.; до Аскалону – Трохим *СКОЛЯНка*. Ще відвертіше прізвище – Василь *ШТИНБУЛенко* Незамай. к. [РВЗ-1756, 496, 451].

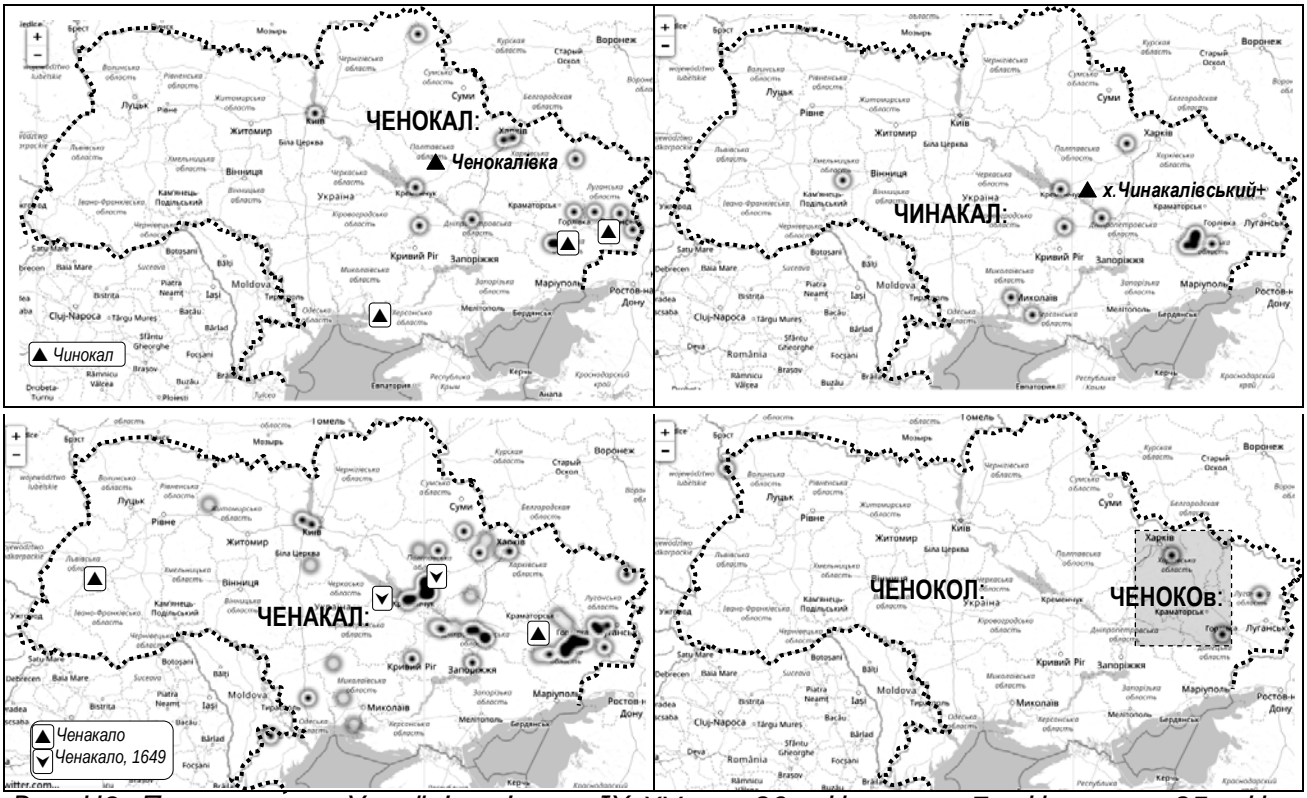

Рис. Ч2. Поширення в Україні прізвищ IX-XV ст.: 30 – Ченокал, 7 – Чинокал, 35 – Чинакал, 284 Ченакал < тур. Çanak-kale 'Дарданелли', 10 – Ченакало, 5 – Ченокол, 2 – Ченоков [ridni.org/karta].

● кол. хут. ***ЧИНАКАЛ****івський* Пл КобелЯКи [СМГУ, 379]: ГРЕЧАНи, ГАЛАГУРівка, ЯБЛУНівка, ОЛЕКСАНДРія, **ШЕНГУР**и, **ДРИЖ**ина ГРЕБля; оз. **ДУДЧ**ині **ЯМ**и! Ddkw 'канал, протока' = КОЛОДУГуВАТе у с. Кишеньки ^став **ДРИЖ**дів, бол. **МОРЕШ**ене ⲘⲀⲢⲒⲤ у кол. х. **ПАРХОМ**и, САМАРщина, ЗАЙЦі ^торф. **ЛЕВЕНТ**івка, **ЛЕВАН**евське; вдм. Малий **УСТУП** у с. Солошине ^ковбані **СОЛОВ'ЯН**и صلب **салб** 'Розп'яття' + Іоан ^оз. **ГОРОШ**кове ^ділянка **РОГАЧ**ихи [СМГУ, 383],

оз. **СЕМиДІВ**оче! ⳩MOYN! "Семибожне" у м. КОБелЯКи; • ***ЧЕНОКАЛ**івка* Пл Козельщина: **ОМЕЛЬ**ниче, СОЛОНиця, **БУН.ЯКІВ**ка, ГОВТВа, ШЕПЕЛівка, ГАЙове, р. **ВОВЧ**ок у с. ОЛЕНівка, КАЛИНівка, БУТо**ЯР**івка!, ОСНАЧі, **ПАНАС**івка, **ХОРІШ**ки. Отже, плавба до Дарданелл ...була відома не одному поколінню полтавчан" [Тищенко 2016, 418-419].

ЧЕРИК < дтюрк. čerig (сскр. kṣatrika) військо [ДТС, 144]. 4 Черик, 29 ця, 2 Чери**ж**ко! Дп, 59 Чериченко, 21 чка, 12 ч, 1 чха, 36 чанська, 25 ий.

ЧЕРКАС < дтюрк. 1) čerig + ас; 2) čergäš шикуватися рядами. **4706** Черкас, 54 юк, **5714** ова, **4383** ов, 321 енко=, **1313** ська, 799 ий; // **6266** Черкашина, **5096** ин, 253 енко.

ЧЕРМАК < вірм. *čermak* “white horse” from Parth. **čarmak* (cf. NPers. *čarma*). 177 Чермак, 1 чук==, 21 ова, 48 шенцева, 41 ев, 2 енцова.

*-**ЧИ**-, -**ЧІ**-* < пор. 9 Года**чі**й. У моделі 9 Года**чій** тюркське -чій (виходячи з його прямого сусідства з коренем) має стосуватися давньої епохи, найближчої у часі до ґотського IV ст.; це схоже на гунську словотвірну рису. Див. прізв. Готин.

ЧИКАЛо < **čagar [*ckl*] wife (of the second degree)** 'другорядна дружина' (степова реалія). 149 Чикал, 551 Чикало, 579 юк, 412 ова, 320 ов, 34 іна, 57 ін, 169 енко, 154 Чикайло; // 379 Чекал, 52 Чекало, 357 ова, 258 ов, 459 енко, 585 юк, 353 Чекалін. Див. IV. ЦИКАЛО; також II. *НАГАЧІВ*, *НОГАЧІВКА*, IV. НАГАШ. Видно справжню, а не міфічну "цитологію середньовічного степового суспільства Наддніпрянщини".

ЧОВГУЗ < дтюрк. **ǯalğuz** 'один; одинак, єдиний' [ДТС, 640]. 11 Човгуз (Кг, Дп), 44 Чаузова, 29 ов; 4 **Чалгуз**== (Ст.Крим, Красногв. Км). Див. II. *ЧАЛКУЗИ*, *ЧОВГУЗІВ*.

ЧОВПАН < перс. челіпа хрест + ан множ. 56 Човпан, 146 ило, 21 іло, 145 інь, 32 ун, 11 ін; 415 Човбан, 19 а, 1 ак; 144 Чолпан.

ЧОНГАР < Джунгарія, область у Китайському Туркестані. 3 Чонгар (К., Тячів, Яблунівка). Пор. топонім *ЧОНГАР*, неподалік два аули *ДЖАНҐАРА*.

ЧОРБ < вірм. *čarp* “grease, fat, oil” from Parth. **čarp* (cf. Mid. Pers., NPers. *čarb* “fatty, oily”). **1212** Чорба (і тур. чорба юшка, пор. 22 Чорбаджи, 4 ий, 4 о, 20 у). 2 Чорбань; також Щерба.

ЧУЙ < кирг. Чуй 'р. Чу'. 707 Чуй, **7596** ко, **1058** кова, 788 ов, 324 кіна, 229 кін, 98 кевич, 287 ченко. Див. IV. НЕЧУЙ.

Ш

ШАБАЛА < ар. jabal 'гора'. 301 Шабаль, **1060** Шабала, **1398** іна, **1210** ін. (Перехід дж > ш пор. ар. джубба > шуба [Фасмер]).

ШАНДРА < укр. шандра 'путь' [Грінченко] (пор. ґотс. **sinth* 'дорога', дісл. sinni 'подорож' [Lehman]). 1661 Шандра, 827 ук, 355 енко, 13 ова, 95 овська, ий, 88 ович, 29 Шандромайло? Лг.

ШАРАПАН, ШАРАБАН < ?с. Шорапані біля м. Зенстафоні на р. Квірила у Грузії. Згадане у Страбона. 13 Шарапан, 296 Шарабан.

Рис. Ш1. Поширення в Україні 2209 прізвищ еллініcтичного часу Шатило < копт. шат 'різати, копати' [ridni.org/karta]

ШАТило < копт. ⳩ⲁⲧⲥ 'різати, *копати'. 2209 Шатило, 30 Шатиленко, 44 Шатилюк, 37 Шатилович, 377 Шацило, 16 Шацилло, 1 Шацилін.

ШАТРАВА < мідійс. хšаθrарā, гр. σαδράπης, ξαθράπης 'сатрап'. 287 Шатрава, 506 ка, 20 енко, 7 іна, 4 ін. Див. II. *ШАТРАВИНЕ*.

ШАФОН < семітс. сафон 'північ'. 41 Шафон. Істор. прізв. Шафонський.

ШАХРОВА < перс. шахр 'місто'. 35 Шахрова, 32 Шахр**ей** (ця форма пояснює поширеність десемантизованого **1973** Шахрай).

ШАЦ < копт. ϣⲁⲧⲥ 'різати, *копати'. 210 Шац, 377 ило, 8 ько; 903 ька, 758 ий (м. *Шацьк*).

ШВАБ < нім. Schwab 'шваб', німець. Пізнє запозичення. **2191** Шваб.

ШЕМБЕР < каз. **шеңбер** 'круг'. 5 Шембер Лг, Дц, Дп, 15 Шимбор Хк, Пл, Рв, Кв, Чв.

ШЕПЕТЯ < 1) гр. **σκηπτός** (πολεμiov) раптовий (ворог); 2) копт. sbt 'фортеця' [Cerny, 352]. 179 Шепетя, 509 юк==, 15 енко==, 779 а, 461 ько, 236 ун; // 827 Шепітько, 502 тко, 90 тка, 68 тчак, 51 тяк, 48 та, 336 да; // Шептій, ун.

ШЕПТицький < с. Шептичі з гр. **σκηπτός** (πολεμiov) раптовий (ворог); гр. σκηπτουχία 'верховна влада; головний провід'. 597 Шептицька, 568 Шептицький.

ШИДЛОВський < польс. szydło 'шило'. 10 Шидло, 8 Шидлович, 8 ова, 0 ов, **1647** Шидловська, **1352** ий, 51 Шидлівська, 40 ий, 29 ун.

ШИНГАРІЙ < курд. Şingar = ар. Sanjar, район Сирії. 25 Шингарій, 6 рей==, 8 реєва, 84 ренко, 19 рета, 64 рьова, 56 ов.

-ШИНець < укр. -шин + ець. Ендемічний галицький формант: **190** Дронишинець, 11 Дронишенець; 73 Хомишинець, 3 Хомишенець; **401** Химишинець; **110** Марушинець, 1 Марушенець; 14 Магушинець; **234** Марущинець, **199** Ракущинець.

ШИШАК < 1) сперс. Mid. Pers. *šīšag* пляшка; 2) ?хорв. м. Sisak. 390 Шишак, 647 цька, 497 ий; 146 Шиша, ко, ка, кіна, ін.

ШКАЛАБЕРДА < ушкал + Берда 'морський розбій у Берда'а'. 103 **Школоберда,** !!(Шостка 25, Вороб'ївка 16, Чг.14)!; // 139 **Шкала**берда (Стахорщина 17, Новг-Сів.16, Вороб'ївка 14), 31 Шкалаб**є**рда (Шостка 7, Вороб'ївка 7, Ялта 4, Чг, Хк, Мк, Кг), 2 Шкалаб**а**рда (Чг), 1 Шкалабурова; 15 **Шкало**берда; 11 **Школа**берда.

Прекрасний аргумент на користь більшої довіри до приголосного каркасу і очевидного *неістотного* (!) або менш істотного заповнення голосними.

124 Халаберда, 40 Халабурда, 3 Калабурда, 64 Калаберда, 21 Колоберда,

Таким чином, завдяки випадковості 1) через підказку пошуковика підтверджено формальну пов'язаність основи Школ- з Ушкол-; 2) встановлено, що прізвища Халабурда, Галабурда, Калаберда і топоніми Келеберда розвинулися від вторинних форм, які являють собою пристосування єдиного і найдавнішого для них прототипу – вихідного етимону *(У)шкало-Берда "морський розбійний похід на Берда'а". Див. IV. УШКАЛО.

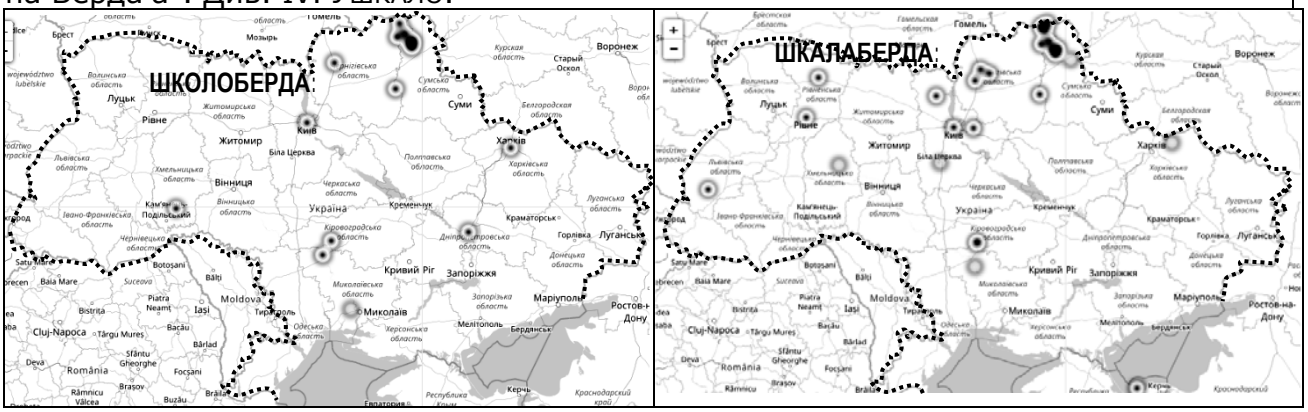

Рис. Ш2. Поширення в Україні 103 прізвищ князівського часу Школоберда 'морський розбій у Берда'а', *139 – Шкалаберда* [http://ridni.org/karta]

ШКАМОРДА < груз. *gumard-i* 'намісник царя' від сперс. ***gumārdag*** 'намісник, правитель'. Див. також КОМОРДА.

ШКАНДРій < пахл. **Sokandar [swkndl]** = ***Alaksandar***. 96 Шкандрій, 87 Шкандала.

ШКАРАПУТА "гамірливий" < церк.-слов. **шкроботь** 'strepitus' (гамір, лемент). Пор. пестливі назви дитини у польській: szkrab 'обшарпанець, немовля, дітлах, шмаркач, гультяй'; bachor, szczeniak, baraszkuje, basałyk, malec, bisurman, chłopczyk. Див. також КАРАПУТА.

ШКУДА < гр. скута 'скіф'. **2753** Шкода, 459 Шкоденко, 25 Шкуда, 2 Шкуд; 21 **Скуда**!, 3 Скуденкова. Разом **3263**. Див. IV. ШКУТА.

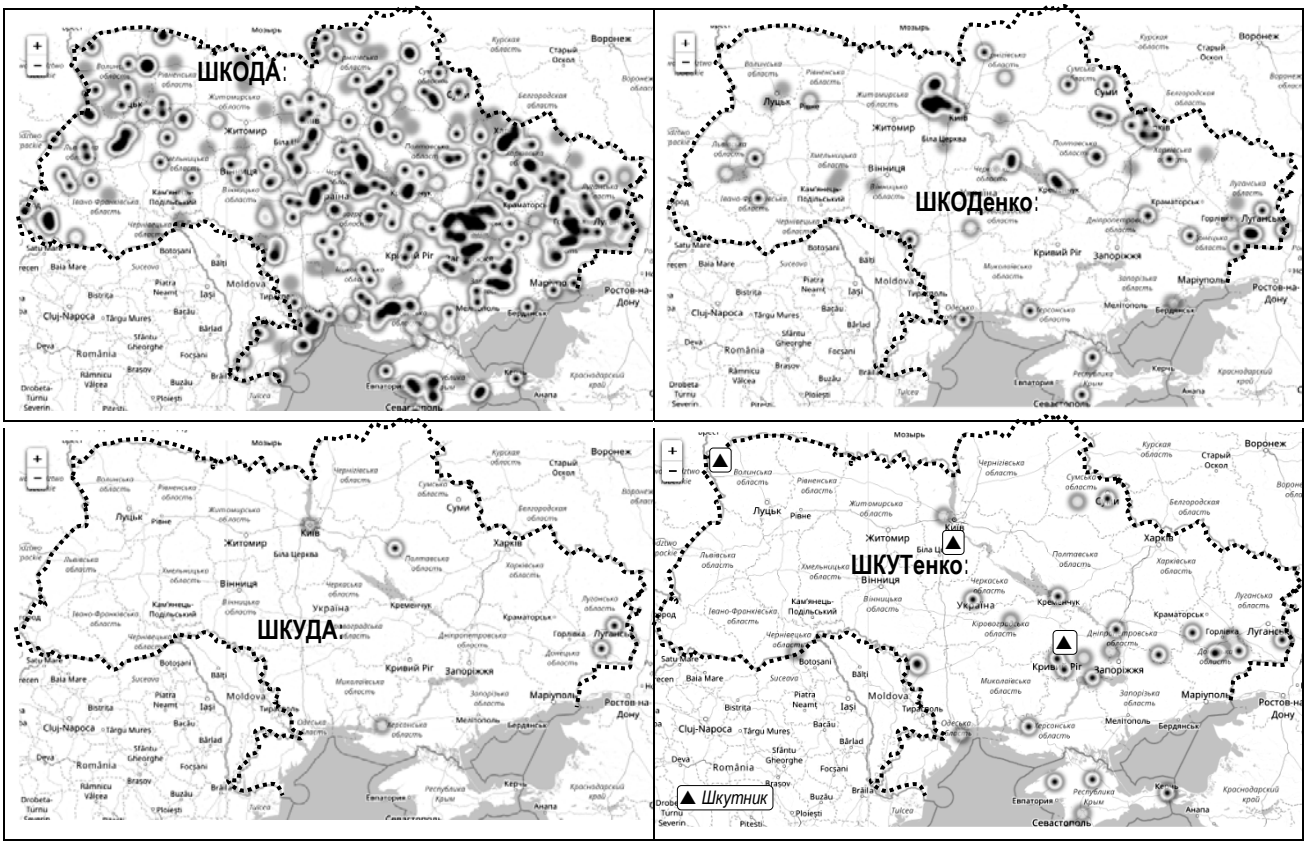

Рис. Ш3. Поширення в Україні степових відетнонімних скіфських прізвищ < гр. Скютаі 'скіфи': 2753 – Шкода, 459 – Шкоденко, 25 – Шкуда, 129 – Шкутенко, 8 – Шкутник [ridni.org/karta]. *Разом 3372 особи.*

ШКУРАТ < алб. shkurt короткий. **2448** Шкурат, 70 юк==, 777 ова, 660 ов, 183 Шкуратько, 29 ок, 152 енко, 182 овська, 63 ий.

ШКУРУПІЙ < гр. скарабей. 899 Шкурупій, 4 єв, 6 інська, 3 ий, 3 ін, 14 а, 23 Шкуруп, 12 ська, 8 ий. **скурупей,** *шкурупей* «эпитет змеи в сказках», смол. (Доброволь-ский), *змей-скурупей, змея-скурупéй*. Из *скоропéй* «скорпион», (Фасмер).

*Рис. Ш4. Фенотипи ШКУРУПіїв з України і Росії: найреальніший прототип основи цих прізвищ – *scarabaeus "скарабей"*

ШКУТА < гр. скута 'скіф'. 714 Шкут, 154 Шкуть, 784 Шкута, 129 Шкутенко, 8 **Шкутник**, 205 Шкутяк, 10 ина, 17 ін, 50 ов; разом **1971**. Також 510 Скут**ельни**к+, 5 ова, 4 ська. Див. IV. ШКУДА.

ШЛІХТА < сир. Shliha 'апостол'. 96 Шліх**ар**, 10 Шліхт, 585 Шліхта карта, 33 Шліхт**ар**, 17 Шліхт**ер**, 56 Шліхутка, 9 Шліхтен, 46 Шліхтенко, 5 Шлишко, 4 Шлішко, 20 чко, 66 чкова; // 179 Шеліга, 150 ан, 27 Шеліх, 195 Шеліхов, 292 хова, 3 шкевич, 2 ШелішПАНська, 1 ий, 3 ШелішПАНов, 0 а.

ШМАНЬко < гр. < копт. ϣⲙⲟⲩⲛ > гр. Ζμουν > Ἰσμήνιος. 39 Шмань, 391 Шманько, 176 енко, 61 іна, 48 ін, 77 ьо, 59 ьова, 56 ов; 46 Шманда, 30 дій, 18 дюк, 10 елюк, 3 драк, 9 дровська, 9 ий; // 10 Шменько, 32 драк, 13 друк, 9 дро, 7 дрик, 10 дюк, 18 дель. Див. II. *Шменьки*, ур. *Ошмань*, нп *Цумань*, *Кіцмань*, дві річки *Есмань*.

ШМИГЕЛЬ < словен. Šmihel Св. Михайло (селище на шляху до Ломбардії). **1444** Шмиголь, 317 **Шмигель**, 992 ська, 909 ий; // 754 Шмігель, 309 голь, 400 гельська, 332 ий, 1 Шмігелевський. Пор. II. *Шмиглі*.

ШНУР < вірм. *šnorh* “grace, gratitude” from Mid. Pers. *šnōhr* (cf. Parth. *išnōhr*) 206 Шнур, енко, ко, кова. ков.

ШОВГЕН < кабард. **шэ̂гьэн**, адиг. шъогьэн 'священик'. Цей несподіваний і рідкісний кабардизм ідентифіковано завдяки етимологічному словнику А. Шагирова: "адиг. шъоджэн / кабард. шэ̂джэн 'священик' – див. у Ногмова, ИАН 90; ***у старій вимові*** адиг. шъогьэн / кабард. **шэ̂гьэн**; слово тепер майже забуто, але має велике поширення як прізвищна назва. ~ Запозичене з осет. *сауджын / саугин* (від *сау* 'чорний') те саме (ОЯФ I 88)" [Шагиров, II, 147]. 38 Шовген (Лв, Лг!), 832 енюк (ІФ, Зк, Лг), 156 еня (від Кв і Жт на пд. сх.), 12 еніна, 12 енін (Хк, Лг, Хс), 67 ан (Лв, ІФ, Чв, Од), 59 ун (Кв, Чг, Дп, Лв, Чв, Од, Хс). Пор. і **2540** Шовкун ЛД.

ШОВКОТ < ар. **шавкат** 'могутність' [Гафуров, 209]. 1 Шовкот, 85 Шойхет?

ШОВКУНенко < ***уз***. **шовқин** гамір, лемент. **2540 Шовкун**, 30 Шовкуненко, **2787** Шовкопляс, 81 Шовкомуд, 133 Шовкович.

ШОПИК < вірм. *šapik* “shirt” з сперс. *šabīg* “(Mazdean’s ritual) undershirt” (cf. NPers. *šabī* “nightshirt”). 4 Шопик, 227 Шоп'як; // 452 Шобей, 48 Шобік, 40 ик; // 51 Шапчук.

ШПАК < дперс. *спах* військо.

ШТОМПЕЛЬ < іт. Stampàlia 'острів Астипа́лея' [Тищенко 2015, 444]. 644 Штомпель, 161 єль, 9 иль, 234 іль, 4 елєва, 5 елєв. Див. II. *Штомпелі*.

ШУБА < ар. شعوبية šu`ūbiya рух опору проти арабського панування у мусульманському світі. **2320** Шуба, 419 енко, 234 инець, 1 инцова, 0 ов, **2573** іна, **2056** ін, 46 ина, 125 ин, 18 инська, 16 ий, 174 енок, 79 еляк, 71 ець. Див. II. *Шуби*.

ШУДРА < етнонім ір. Skudra 'фракієць'. 590 Шудра, 337 я, 307 ик, 177 енко, 125 ак, 108 ук, 4 ець.

ШУКА < сскр. Asoka. 18 Шука, 313 ло, 251 ль, 79 люк, 69 левич, 450 лович, 15 Шукай, 245 йло, 116 єва, 47 лик, 12 ленко, 188 Шукатка.

ШУМ < ар. šum 'бідний, нещасний'. **2215** Шум, 503 ей, 263 ляк, 195 ега, енко, **6631** ейко, **3243** ило, **3130** ська, **2435** ий, 701 ак=+,

ШУПИК < пахл. šawag [šwbʾkˈ] bat, flittermouse кажан. 971 Шупик, 198 ило, 10 икова, 16 ов, 5 люк, 20 ченко; // 535 Шупік, 167 ікова, 134 ов, 79 іченко, 26 ічук, 62 ілo; // 142 Шубка, 133 **Шубак**, 27 Шубик, 19 Шубік, 2 Шубченко.

ШУРДенський < пор. етнонім Шардана 'сардинці'. 386 Шурда, 22 Шурденко, 1 елін, 232 ук, 133 ак, 57 уба, 47 укало, 10 угайло.

ШУШКівський < дгр. **Σούσια** Susia 'Тус', столиця Хорасану. 435 Шушко, 0 Шушкович, 764 Шушкевич, 34 Шушківська, 36 ий, 250 ова, 194 ов, 177 овська, 104 ий.

Щ

ЩЕПАНяк < гр. σκεπανή 'захищена'. 95 Щепан, 180 юк, 325 **як**, 607 анська, 484 ий, 134 овська, 79 ий, 127 кевич, 7 ович, 19 ко, 19 кова, 21 ов, 21 ковська, 16 ий, 2 кович. Див. II. *Щепанів*.

ЩЕРБАК < копт. ϣⲃⲏⲣ [шчир] 'плавба'. **20161** Щербак, 8 івська, 4 ий, **11347** ова, **8940** ов, 1 ів, **29853** ина, **9746** нь, **5771** Щерба, **4850** тюк. Разом > **86 000**!

ЩУР < укр. щур (пацюк, не птах) з волз.-фінс. *šever'. **9685** Щур, 859 ова, 704 ов, 538 ик, 839 ко, 887 енко, 15 енкова, 10 ов, 1 Щуренок, 71 евич, 57 евська, 39 ий.

Ю

ЮЛИНець < пахл. 'yl'n 'іранець'. **Ērān** [ʾyl'nˈ | N ~] **Eran, (land of) the Aryans.** 2 Юлинець, 3 Юлин, 8 ецький, 0 а, 3 нський, 0 а, 2 ова, 0 ов, 1 чук; // 150 Юліна, 109 н, 8

нський, 7 а, 10 нецький, 30 а, 5 Юлінская, 1 інскій; // 37 Уліна, 22 н, 73 Улінець, 28 Улінич, 19 Улінський, 10 а; // 826 Улинець, 26 Улинец, 10 ський, 12 ська Див. -УЛІН-, -ИЛИН-, ЕЛЬН-.

ЮРАХ < сир. *Orhāi* 'Едесса' (= Urfa Tk). 2 Юрошевич, 1 Юрошенко; // 446 **Юрах**, **1738** Юраш, 148 ко, 8 ка, 58 кевич, 442 щук, 12 Юрашек, 25 ева, 28 ев, 2 енська, 3 ий, 10 Юрашевич.

ЮСУП < ар. Yusuf 'Йосип'. 5 **Юсуп** (Ірпінь, Одеса, Мар'їнка), **1422** Юсупова, **1283** ов, 7 ович, 2 овська, 0 ий, 110 Юсубова, 138 ов.

Я

ЯБЛУНенко < гр. Apollon-; пор. Abbollonius, presbyter [Cossue, Excel, 58]. 317 Яблуненко, 791 овська, 554 ий, 65 івська, 52 ий; // 109 **Яблонь**, 89 чук, 1 юк, **3293** Яблонська, **2631** ий.

ЯВОН < санскр. यवनः yavan 'грек'. 317 Явон, 102 енко, 2 ова, 4 ов, 3 Яван Конотоп, 2 юк.

ЯВОРівський < перс. gabr 'авестієць-утікач'. 375 Явор, 361 енко, 8 ек, 7 ецький, **12772** ська, **10254** ий, 18 Яворські, 49 ова, 31 ов, 238 ович, 327 овська, 251 ий, 201 івська, 195 ий.

ЯВТУХ < полов. князь Єлтух, 1147 р. Явтух, ова, ов, 13 ович, овська, ий. Див. IV. Єлтух.

ЯДУТА < 1) адат звичаєве право у мусульманських народів; 2) Ἰάς, -άδος грек [Chantraine, 475]. 242 Ядута, 8 о.

-ЯК- < + Ἰακός грек. Формант численних прізвищ: Кисляк, Бордуляк, Чеберяк, Черняк, Шуляк тощо.

ЯКУБА < перс., сир. Yaqub 'Яків'. **2364** Якуба, **4150** енко, 16 ейко, **1620** ець, 28 еня, 28 ечко, **4102** овська, **3242** ий, **2257** ова, **1935** ов. Разом бл. **19000**.

ЯЛАНжи < пахл. 'yl'n 'іранець'. **Ērān** ['yl'n | N ~] **Eran, (land of) the Aryans.** 207 Яланжи+, 902 ська+, 593 ський, 136 скій, 53 ецька, 37 ецький. Див. ЄЛАНЖИ.

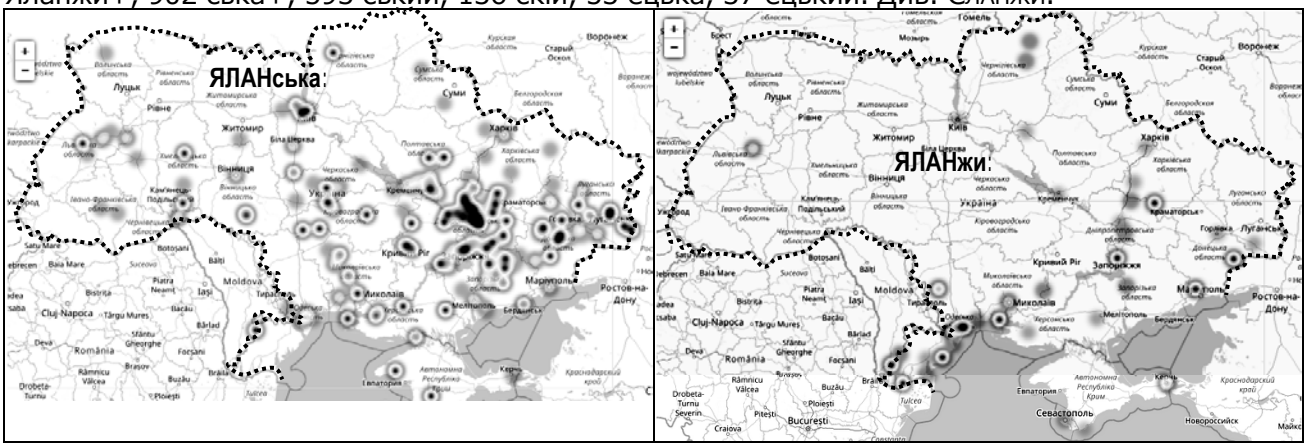

Рис. Я1. Поширення в Україні степових прізвищ 902 – Яланська 'аланська', *207 – Яланжи* [ridni.org/karta]

ЯНІВ < 1) дгр. Ἰάνων (род. відм.), скороч. ф. від Ἴωνες 'Йонія'; 2) гр. Іоанніс 'Іван'. **2733** Яненко, **2736** юк, **3201** овська, **2447** ий, 623 евич; // **1208** Янів, евська, ий, ець, ечко; 893 Янчик, чишин, чак, чевська, ий, **9206** чук, 390 чева; // **1509** Януш, 6 укова, 7 ов, 81 укович, 15 Янукевич, 5 Янукенас, 9 Януклі, 495 Януль, 697 Яніцька, 607 ий.

Висновок -ян-, Ян- < 1) дгр. Ἰάνων (род. відм.) 'йонійців, греків' зроблено у зв'язку з вивченням групи хоронімів Греко-Бактрії *Маргіана* (див. II. МАР'ЯНІВКА), *Тракciана*, *Согдіана*, *Бактріана*, *Дранґіана*.

ЯНІШ < циг. Jenisch, "група населення мішаного походження у Німеччині, Швейцаріі, Бельгії, Нідерландах і східній Франції. Імовірно початково складалася з переміщених громадян Ганзейської Німеччини, до якої згодом приєдналися цигани, євреї та ін. Тепер окрема етнічна група зі своєю мовою і прізвищами" [I. Hancock. A Glossary of Romani Terms; pdf // The American Journal of Comparative Law. – Vol. 45, № 2, 1997, p. 335]. Yéniche – французьке написання Jenisch [там само, 344]. 42 Яніш, **1220** Янішевська, **1021** ий, 4 Яніс; // 45 Яниш, 38 ев, 62 ева, 558 Янишин, 104 ина, 70 ен, 546 евська, 432 ий; // 21 Єніш, 2 ев, 6 ева, 5 евська, 3 ий; // 97 Єнич, 13 ева, 5 ев, 1 евська.

NAVIGARE NECESSE EST:
контент-аналіз 602 іншомовних основ прізвищ

(підсумки частини IV і всієї книги)

Після огляду кількісного розподілу відібраних 966 іншомовних основ *топонімів* (зі с. 219-601) слід зробити таке ж зведення 602 іншомовних основ *прізвищ* (зі с. 670-802). З нього видно, НАСКІЛЬКИ ОДЕРЖАНІ ДОКАЗИ СИСТЕМНІ. Від масових доказів чужомовних аналогій до нашої іншомовної спадщини не можна відмахнутися саме через їхню системність і численність. Кожен з них і всі разом вони мають бути професійно оцінені лексикологами із знанням відповідних мов, зауваження слід аргументувати, а прийняття не менш аргументовано визнати.

Починаючи з М. Гоголя, дослідники "на око" визначали кількісне переважання в українцях східних впливів над західними чи навпаки. Тепер є змога простежити, як воно є насправді, і вперше кількісно оцінити сектори складників. Далі на двох сторінках спресовано структурні зв'язки фактів зі 136 сторінок завершальної частини IV книги. Її нове досягнення – контурна картина прізвищ від іншомовних основ. "*Чи знаєте ви українські прізвища? Ні, ви не знаєте українських прізвищ*". Бо Іваненки-Петренки – це стереотип, а насправді значна частина прізвищ українців структурно інша, що й видно у вивченій вибірці з шістьох сотень основ.

Окремі підсистеми не просто своєрідні, а виявляються фрагментами добре структурованого іншомовного словотвору, наприклад – пахлавійського: Вернигора, Вершигора, Китайгора, Пригора, Підоприг, Підопригора, Копайгора, Красногора, Крутогора, Котигора – і Котигорошко! Або інша група прізвищ – видно користь від збережених варіацій звуків: Галаберда, Халабурда, Харабурда, Келеберда, Калаберда, Шкалаберда. Або ще – Копирсак, Коперсак, Каперсак, Капірсака, Коперсак-о (< -ъ!) "габроскіф".

Ось як виглядає розподіл вивчених прізвищ за 41 етномовою їхніх прототипів і за 10 зумовленими самим матеріалом семантичними групами:

Спочатку – **ВІЧНІ ГРЕКИ** (89 основ, 14%).

1. *Грецький слід* (55): <u>етнос</u> 13 – Гречанюк, Крекун, Йонко, Явон, Янів, Ядута, Веремій, Ромейко, Хромей, Киряк, Трач, Корван чужинець, Бурдун бродник; <u>топоніми</u> 12 – Македон, Румко, Сиракуза, Табайник, Понтус, Пунтус, Штомпель, Сілівра, Цуруль, Драч, Кретович, Сухенюк; <u>антропоніми</u> 1 – Шкандрій; <u>персоналії</u> 2 – Ламах, Троян; <u>соціум</u> 4 – Британ, Герус, Сивило ворожбит; <u>військо</u> 7 – Щепаняк, Прищепа, Перещепа, Лохоня, Стратій, Калинич, Пронь, Перегуд плащ; <u>економіка</u> 2 – Вакула волопас, Рогач трудар; <u>релігія</u> 6 – Полюх, Рогань, Варган, Яблуненко, Мигалик, Шкурупій; <u>християнство</u> 7 – Хруст, Криштоп, Клюс, Галагур, Калагур калугер, Мандра, Бабенко священик; <u>довкілля</u> 1 – Коломій очерет.

2. *Давньоєгипетський слід* (5): <u>топоніми</u> 4 – Химченко, Бусир, Пузир, Конопницький; <u>релігія</u> 1 – Собко.

3. *Коптський слід* (29): <u>етнос</u> 4 – Коптя, Гопта, Гопченко, Хупченко; <u>соціум</u> 2 – Отрощенко недбалий, Немика вільний; <u>топоніми</u> 9 – Ракута, Рекеда, Локутко олександрієць, Киян, Сінгур, Мариця з Верхнього Єгипту, Неграш, Некраш, Сантар з оази; <u>військо</u> 2 – Воропай посланець, Горопай; <u>економіка</u> 12 – Кмить дегтяр, Кулага рибалка, Шац канал, Леляк мандри, Щербак плавба, Цимбал, Лобойко вітрило, Каковка баржа, Коковенко, Каховський, Жабокритський, Хандабоких бурлак.

Далі – **ВІЧНИЙ ЗАХІД** (101 основа, 17%).

4. *Латинський слід* (5): <u>етнос</u> – Рюмша; <u>топоніми</u> – Кордуба; <u>персоналії</u> – Йовенко; <u>економіка</u> – Сокуренко; <u>християнство</u> – Репужинська відкидати.

5. *Італійський слід* (1): <u>топоніми</u> – Бундюк Венеція.

6. *Каталанський слід* (3): <u>топоніми</u> 3 – Манжос, Монжос, Кирдан Керданія.

9. *Румунський слід* (2): <u>соціум</u> – Копил слуга; <u>топоніми</u> – Тертерян.

10. *Іллірійський та албанський слід* (3): <u>етнос</u> – Арнаут; <u>соціум</u> 2 – Шкурат короткий, Вітренко старий.

11. *Болгарська* (1): <u>персоналії</u> – Калоян.

12. *Хорватський слід* (1): <u>топоніми</u> – Охрамович Аграм.

13. *Сербський слід* (1): <u>персоналії</u> – Карагеоргій.

14. *Словенська* (1): <u>християнство</u> – Шмигель св. Михайло.

17. *Польська* (8): <u>етнос</u> 3 – Ляшенко, Мазур, Шидловський схід; <u>соціум</u> – Солтис; <u>топоніми</u> – Краковець; <u>військо</u> – Жовнір; <u>християнство</u> – Ксендзик; <u>довкілля</u> – Врубель горобець.

18. *Кашубська* (1): економіка – Пацай стерновий.

19. *Верхньолужицька* (1): соціум – Коблюк гніздо.

41. *Російська* (1): етнос – Москаленко.

20. *Слов'янські кальки чужої реалії* (5): етнос – Полянчук; соціум 3 – Ємець, Кметь, Шкарапута лементій; військо – Лушник.

21. *Кельтський слід* (7): етнос – Котюржинська катуріґи; військо – Котора; довкілля – Камула; християнство 4 – Фурса, Коливан Колумбан, Клебан, Пекур грішник.

22. *Ґотський слід* (23): етнос 8 – Готин, Гудович, Отич, Отвиновський, Одерій, Дерев'янко, Крутенко, Крутогора; соціум 8 – Стоян суддя, Домантович суддя, Сологут, Товчан учитель, Рункевич писар, Шандра, Ушкало, Шкалаберда; антропоніми 4 – Синдаровська, Сядренко, Байда, Овунрік; персоналії 2 – Мавдрих, Малдрика; довкілля 1 – Стець берег.

23. *Скандинавський слід* (9): етнос 3 – Світящук, Урман, Данченко; соціум 3 – Тивоненко, Бондар рільник, Кодола; антропоніми 1 – Їжакевич; військо 2 – Синько, Варежко.

24. *Слід інших германських мов* (19): етнос 7 – Вандаляк, Унтила, Франко, Герман, Бургун, Шваб, Німчук; соціум 1 – Корост кубло; топоніми 1 – Африканський; військо 3 – Жолдак, Бутенко здобичник, Пилькевич стріла; антропоніми 1 – Генрих; персоналії 5 – Гейзерик, Хруль Карл, Корлюга Каролінґи, Короленко, Обертенко; довкілля 1 – Клов провалля.

25. *Балтійські* (7): етнос 3 – Жмуд, Прус, Прицак; антропоніми 1 – Нарбут; персоналії 1 – Радивил; військо 2 – Куржук, Корж військо.

40. *Фінські впливи* (2): соціум – Киндяк майстер киндів; довкілля – Щур.

Потім – **ВІЧНИЙ СХІД** (84 основи, 14%).

26. *Арабський слід* (49): етнос 10 – Гарап, Сорочинець, Сарин, Горенко, Горенич, Горянець, Гориславець, Грянко, Гряненко, Хріненко; топоніми 4 – Завада Дворіччя, Мошуренко, Мисюра Єгипет, Бундюк Венеція; антропоніми 4 – Юсуп, Якуба, Гамалій, Аджубей; персоналії 1 – Гарун; соціум 5 – Дакал, Малаха, Шуба, Касап, Маципура; іслам 17 – Рахман, Халаїм, Мантур, Шовкот могутність, Бахмет, Росоловська, Ридван, Ромодан, Самотуга, Ганжа, Гареза, Закотій, Закітний закат, Ропот мечеть, Курбан, Кадигроб, Манжелій; військо 3 – Паталах, Поталах, Подолюх; економіка 1 – Самбур смола; свідчення християнства 3 – Рухайло, Пешко, Заливко хрест; довкілля 1 – Жебель гора.

27. *Інші семітські впливи* (31): етнос 2 – Сурай, Кинах; топоніми 8 – Демешко, Цир, Сколонець, Юрах, Оршовський, Шингарій, Кирнос, Мохнач Маханата; антропоніми 4 – Жмайло, Ізмайло, Йовдій, Рахвал; персоналії 1 – Бородай; соціум 4 – Галута вигнання, Зозук, Парпура, Імшанецький ворог; релігія 1 – Понепаляк; християнство 9 – Іщук, Гасич священик, Кудашко причастя, Пищита, Ушитко, Шліхта ангел, Сорокотяг, Слива, Соловей; довкілля 2 – Сапон, Шафон.

39. *Берберські впливи* (1): етнос – Мадзигон туарег.

28. *Еламський слід* (3): релігія 3 – Кизима, Кокун, Семашко.

І, нарешті, – **ПРАВІЧНИЙ СТЕП**
(328 основ, – 55% від розглянутих тут 602 основ прізвищ людей з давніх меншин).

29. *Перська* (32): етнос 7 – Медяник, Парська, Сак скіф, Саган, Передерій (Сака) Парадрайя, Шудра, Гмиря; соціум 5 – Шатрава сатрап, Бухтенко, Бухтій врятований, Ждаха змій, Врадій радість; економіка 1 – Муха щогла; військо 2 – Шпак військо, Багрій варта; авестизм 17 – Дрига, Дронь, Дронишинець, Комар, Шопик, Шупик, Дохно, Кобута, Магушинець, Мобєд, Обестюк, Пероганич, Карабан, Мабущенко врятований божеством Місяця, Моїк півмісяць, Номашко новий Місяць, Рарич.

30. *Пахлавійська* (104): етнос 9 – Парфен, Волошин, Волхонович, Юлинець, Нелен неіранці, Печенюк, Печеник, Вершигора, Парневий; соціум 31 – Кодак дім, житло, Гора рід, Котигора, Котівець, Підгорний, Гулак родовитий, Гурак, Гуляк, Гуряк, Бовкун, Борозна селище, Надточій, Товпаш палац, Осадча, Осоцька вільна, Кудак дитина, Рисич, Лисик, Рева пишний, Горошко натовп, Котигорошко, Вернигора, Підопригора з роду покараних, Дутчак, Жадько, Порик, Пойдун, Забара тлумачення, Робур, Лобур, Дибак вишивка; топоніми 11 – Поршун по Росі, Громак Рим, Бахтер, Стахорна Стахр, Тулин, Туран, Копайгора, Красногора, Краснюк Хорасан, Сухенюк, Сошенко Сусія; антропоніми 5 – Бажан, Боженко (пахл. bōžan з дір. *baujana- рятунок [Чунакова, 68]), Осташ кремезний, Гаран, Горан важкий; персоналії 2 – Аршак, Пережак; економіка 10 – Пода, Моруга паша, Тущенко, Тишко харчі, Довгаль тесля, Ставрак цупкий шовк, Макуха човен, Лахно, Рахно, Рохно дорога; військо 14 – Пильгун насип, Машкара ворог, Лашкарь військо, Багалій варта, Полуботко сталь, Дробиш, Радчук, Савран вершник, Кисіль кесарів, Настека зруйнований, Дорошенко спалений, Равич хоробрий, Ковтун, Говдя герой; авестизм 12 – Азаренко вогонь, Гавела, Губар, Кубрак, Капар, Капир, Копира, Яворівський, Наврось, Навроцька, Зарванська, Халимон; маніхейство 3 – Дейнека вірянин, Гардаман рай, Глузман; християнство 3 – Телешко, Терещенко, Човпан хрест; довкілля 4 – Кофно, Кохно гора, Кульчак, Курчак змія.

Рис. 4-1. Підсумковий розподіл прізвищ за етномовами і тематикою прототипів

Етномовний слід	Разом	Етнос	Топон.	Антропон.	Персон.	Соціум	Військо	Економ.	Релігія	Християн.	Довкілля
Разом	***602***	***115***	***71***	***35***	***39***	***103***	***82***	***36***	***67***	***35***	***20***
Світ еллінізму	*89*	*17*	*25*	*1*	*2*	*6*	*9*	*14*	*7*	*8*	*1*
1. Грецький	55	13	12	1	2	4	7	2	6	7	1
2. Д.-єгипетс.	5		4						1		
3. Коптський	29	4	9			2	2	12			
Давній Захід	*101*	*29*	*9*	*7*	*11*	*20*	*10*	*3*	*–*	*7*	*5*
4. Латинський	5	1	1		1			1		1	
5. Італійс.	1		1								
6. Каталанс.	3		3								
9. Румунс.	2		1			1					
10. Іллір.-алб.	3	1				2					
11. Болгарс.	1				1						
12. Хорватс.	1		1								
13. Сербськ.	1				1						
14. Словенс.	1									1	
17. Польськ.	8	3	1			1	1			1	1
18. Кашубс.	1							1			
19. В.-луж.	1					1					
41. Російськ.	1	1									
20. Слов'янс.	5	1				3	1				
21. Кельтс.	7	1					1			4	1
22. Готський	23	8		4	2	8					1
23. Скандин.	9	3		1		3	2				
24. Ін. герм.	19	7	1	1	5	1	3				1
25. Балтійс.	7	3		1	1		2				
40. Фінський	2					1					1
Давній Схід	*84*	*13*	*12*	*8*	*2*	*9*	*3*	*1*	*21*	*12*	*3*
26. Арабськ.	49	10	4	4	1	5	3	1	17	3	1
31. Ін.семіт.	31	2	8	4	1	4			1	9	2
39. Берберс.	1	1									
28. Еламс.	3								3		
Давній Степ	*328*	*56*	*25*	*19*	*24*	*68*	*60*	*18*	*39*	*8*	*11*
29. Перський	32	7				5	2	1	17		
30. Пахлав.	104	9	11	5	2	31	14	10	15	3	4
31. Скіф.-яс.	21	12	1	4			1		1	1	1
32. Вірменс.	32	1		2		17	6		3	1	2
33. Кавказьк.	7		1	3		2				1	
34. Мадярс.	9	5				2	1				1
35. Тюркськ.	85	8	6	5	14	9	31	7		2	3
36. Монгольс.	26	12	1		6	2	5				
37. Індійськ.	6		3						3		
38. Китайськ.	6	2	2		2						

31. *Скіфо-сармато-алано-яські впливи* (21): етнос 12 – Сколоб, Сколота скіф, Колодко, Шкуда, Скутельник, Скубій, Сак, Копирсака, Єланжи, Яланжи, Веремій, Вересень варяг; військо 1 – Черкас; топоніми 1 – Моташ; антропоніми 4 – Танасійчук, Тодосійчук, Супрун, Педорич; релігія 1 – Арташ; християнство 1 – Березко п'ятниця; довкілля 1 – Варух широкий.

32. *Вірменська* (32): етнос 1 – Хортик половець; антропоніми 2 – Богорад, Богород Баграт; соціум 17 – Жир моторний, Вечерський купець, Кирпак крамниця, Кобенко ціна, Копич міра зерна, Кобищук, Сковорода, Топак, Чарак паша, Кочерган, Ручик хліб щоденний, Грушак цукерка, Луцик, Кондак різьблення, Подмужний одяг, Гдак шапка, Матаган книга; військо 6 – Зварич військо, Мазепа, Грищак посланець, Паїк пішак, Спичак кінь, Чермак білий кінь; авестизм 3 – Горбак, Горбат, Петручак жертва; християнство 1 – Качкар; довкілля 2 – Рут річка, Воротюк троянда.

33. *Кавказькі* (7): соціум 2 – Шкаморда, Коморда намісник царя; топоніми 1 – Халабурда; антропоніми 3 – Бридун Фаридун; християнство 1 – Шовген священик.

34. *Мадярський слід* (9): етнос 5 – Угрин, Вегера, Маджара, Лендєл, Бешенко; соціум 2 – Сабадаш вільний, Кучма шапка; військо 1 – Жолдош; довкілля 1 – Сегеда острів.35. *Тюркські впливи* (85): етнос 8 – Козар, Печенюк, Мишар, Беренда, Половець, Куманець половець, Іванчі чужинець, Нутченко мова; топоніми 6 – Гримчак, Ченокал, Стамбул, Кагарлик, Нечуй, Чонгар; антропоніми 5 – Тахтаул, Гарага, Гараган, Гарагуля, Гаджибей; персоналії 14 – Тахтамиш, Мамай, Гаркуша, Аркуша, Кончак, Коб'як, Котян, Монастирець Манастрас, Буняк, Йолтухівська, Єлтуховська, Явтух Єлтук, Санжара, Темир; соціум 9 – Нагаш, Цикало, Малай, Човгуз, Галайко, Кулик слуга, Жолдаш, Немира онук, Шовкуненко лемент; військо 31 – Черик, Чегрин кордон, Суган, Басалик кистень, Булавко,

Трухан, Бех, Галавур, Калавур, Соклов, Сокол.ець охорона, Соколовий, Дудка полонений, Коциба втеча, Галамага врятований, Коломак, Галаган щит, Чабак, Чапак стріла, Топчій гармаш, Чаус польовий офіцер, Гонтар посланець, Чеберяк посланець, Ковганич бій, Курас, Кураш бій, Куліш (аз. күләш боротьба), Котерло (каз. көтеріліс заколот), Чиж аз. покарання, Чемерис (тат. җимер- руйнувати), Коритко; <u>економіка</u> 7 – Півторак майно, Капшук гаманець, Пода стадо, Сабан, Котан плуг, Арабаджи візник, Косів місто; <u>свідченння християнства</u> 2 – Чирко, Будан; <u>довкілля</u> 3 – Галайда, Галай, Булах джерело.

36. *Монгольський вплив* (26): <u>етнос</u> 12 – Гунич, Гунчак, Гунченко, Униченко, Унченко, Ворошило барсили, Хинів, Абаровський, Обара, Оображій, Семиренко semu ren західний, Шило східний; <u>персоналії</u> 6 – Батий, Саїн Батий, Биличі, Боян, Болян, Гайдучина; <u>топоніми</u> 1 – Хорохорин; <u>соціум</u> 2 – Баламут, Бугулець слуга; <u>військо</u> 5 – Батура, Дараган, Дорогань, Жупник, Гурин.

37. *Індійські впливи* (6): <u>топоніми</u> 3 – Багалій, Баглай Бактрія, Кулябко; <u>буддизм</u> 3 – Бурмак, Бурхан Будда, Будан.

38. *Китайські впливи* (6): <u>етнос</u> 2 – Семиренко західний, Улашанів; <u>топоніми</u> 2 – Ониськів Анші Парфія, Бухович; <u>персоналії</u> 2 – Коцюба, Коцюбинський.

Кількарічна праця дістає кількісне відображення у щойно наведеній таблиці на попередній с. 805. Тут Греки + Захід = 32,5%. Степ + Схід = 67,5%. І в цьому рушій розвитку. Грецька писемність і віра, європейське культурне коло – при степовій орбіті історії.

Рис. 4-2. Підсумковий ранговий розподіл числа моделей прізвищ за етномовами і тематикою прототипів

Етномовний слід	Разом	Етнос	Соціум	Військо	Топон.	Релігія	Персон.	Економ.	Християн.	Антропон.	Довкілля
Разом	***602***	***115***	***103***	***82***	***71***	***67***	***39***	***36***	***35***	***35***	***20***
30. Пахлав.	104	9	31	14	11	15	2	10	3	5	4
35. Тюркськ.	85	8	9	31	6		14	7	2	5	3
1. Грецький	55	13	4	7	12	6	2	2	7	1	1
26. Арабськ.	49	10	5	3	4	17	1	1	3	4	1
29. Перський	32	7	5	2		17		1			
32. Вірменс.	32	1	17	6		3			1	2	2
31. Ін.семіт.	31	2	4		8	1	1		9	4	2
3. Коптський	29	4	2	2	9			12			
36. Монгольс.	26	12	2	5	1		6				
22. Ґотський	23	8	8				2			4	1
31. Скіф.-яс.	21	12		1	1	1			1	4	1
24. Ін. герм.	19	7	1	3	1		5			1	1
23. Скандин.	9	3	3	2						1	
34. Мадярс.	9	5	2	1							1
17. Польськ.	8	3	1	1	1				1		1
25. Балтійс.	7	3		2			1			1	
21. Кельтс.	7	1		1					4		1
33. Кавказьк.	7		2		1				1	3	
38. Китайськ.	6	2			2		2				
37. Індійськ.	6				3	3					
20. Слов'янс.	5	1	3	1							
4. Латинський	5	1			1		1	1	1		
2. Д.-єгипетс.	5				4	1					
10. Іллір.-алб.	3	1	2								
6. Каталанс.	3				3						
28. Еламс.	3					3					
9. Румунс.	2		1		1						
40. Фінський	2		1								1
39. Берберс.	1	1									
41. Російськ.	1	1									
19. В.-луж.	1		1								
5. Італійс.	1				1						
12. Хорватс.	1				1						
11. Болгарс.	1						1				
13. Сербськ.	1						1				
18. Кашубс.	1							1			
14. Словенс.	1								1		

Без претензій на більше, ця кількісна характеристика пророблено уперше дає загальну картину тематики й етномовних джерел основ запозичених прізвищ, які опосередковано вказують на давні асимільовані меншини. Є сенс тепер упорядкувати її за спадним масштабом тем і мовних впливів (рис. 4-2 на цій с. 806). Серед включених до цього табличного підсумку вивчених основ прізвищ половина гово-

рить про відмінність в **етносі** (115: гр., ар., монг., яс.), **соціумі** (103: пахл., вірм.) та **військовому устрої** (82: тюрк., пахл.). Інша половина – про назви чужих місцевостей (73: гр., пахл.), чужинські вірування (67: ар., перс., пахл.), персоналії (39: тюрк.) та господарські реалії (36: копт.), про чужомовні свідчення нашого та їхнього християнства (35), а також про чужі імена (35) і чужомовні позначення довкілля (20).

Показово, що в усіх 10 тематичних групах представлені три найпотужніші мови-джерела прототипів наших прізвищ з іншомовними основами: пахлавійська, грецька, арабська. Тюркські не вплинули тільки в ділянці своїх прадавніх вірувань, адже контактували з нашими предками вже по ісламізації своїх носіїв.

За етномовною належністю прототипів – половина від 602 вивчених прізвищ українців з асимільованих меншин має основи з мови ***пахлаві*** (парфянської, 104: соц., реліг., війс., топон., екон.), ***тюркських*** *мов* (85: війс., персон.), ***грецької*** (55: етн., топон.) та ***араб-ської*** (49: реліг., етн.). Інша половина основ походить з *перської* (32: реліг.), вірменської (32: соц.), *інших семітських* (крім арабської, 31), *коптської* (29: екон.), *монґольських* (26: етн.), *ґотської* (23), *скіфо-яської* (21), *ґерманських* (крім ґотської і скандинавських, 19). Окрім цього, останні 96 основ (16%) мають прототипи ще у кількадцяти мовах: скандинавських, угорській, індійських, китайській, єгипетській, латинській, іллірo-албанській, каталанській, еламській, фінській, румунській, берберській, італійській та низці слов'янських мов (очевидна більшість східних меншин: 10/15).

Знову переконуємося у значному переважанні *іранізмів* (157) над *тюркізмами* (85). *Арабізмів* і *інших семітизмів* (80) майже стільки само, як тюркізмів. На відміну від прототипів топонімів, *грецький* вплив на прізвища (55) слабший від тюркського. За ним ідуть *ґерманські* (51), *копто-єгипетські* (34), *вірменські* (32) та *монґольські* впливи (26). Так само, як і з іншомовними топонімами, це окреслює якісно нову пізнавальну ситуацію, варту того, щоб її освоїти, перевірити і включити до дальших студій і викладання.

Так виглядає нова якість знань про походження прізвищ українців як системного масиву. Ця перша контурна картина стала можливою по кількарічних фронтальних студіях етимології прізвищ, в останній рік – з опорою на інтерактивну базу ridni.org/karta. Схожість висновків з вивченою частиною топонімії видно зі зведення на рис. 4-3. *10 першорангових мов-донорів* у обох таблицях ті самі. Специфіка групи лідерів у тому, що для топонімів вона включає скандинавські й давньоєгипетські прототипи, а для прізвищ – вірменські.

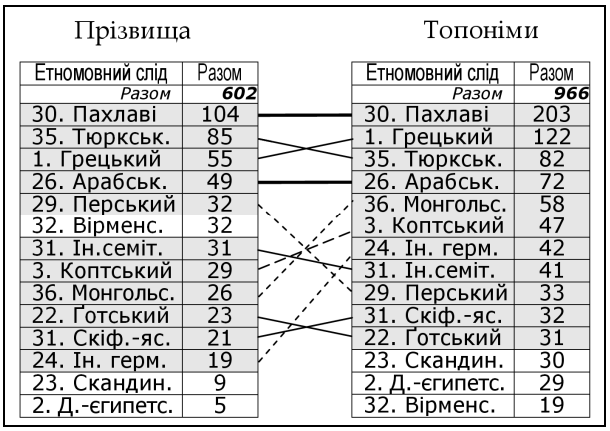

Етномовний слід	Разом
Разом	***602***
30. Пахлаві	104
35. Тюркськ.	85
1. Грецький	55
26. Арабськ.	49
29. Перський	32
32. Вірменс.	32
31. Ін.семіт.	31
3. Коптський	29
36. Монгольс.	26
22. Готський	23
31. Скіф.-яс.	21
24. Ін. герм.	19
23. Скандин.	9
2. Д.-єгипетс.	5

Етномовний слід	Разом
Разом	***966***
30. Пахлаві	203
1. Грецький	122
35. Тюркськ.	82
26. Арабськ.	72
36. Монгольс.	58
3. Коптський	47
24. Ін. герм.	42
31. Ін.семіт.	41
29. Перський	33
31. Скіф.-яс.	32
22. Готський	31
23. Скандин.	30
2. Д.-єгипетс.	29
32. Вірменс.	19

Рис. 4-3. Співвідношення першорангових мов-донорів іншомовних основ у прізвищах і топонімах

Таким чином, у книзі з сучасної дослідної проблеми уперше здійснено науковий синтез кількох галузей знань зі спільним об'єктом. Хоча базу дослідження склали висновки топоніміки, книгу істотно збагатив матеріал антропоніміки, особливо – величезний і по-сучасному компактно представлений масив прізвищ українців. В цілому числові характеристики обох масивів зіставні, спільними виявилися й 10 тематичних полів іншомовних прототипів, – хоча ранґова послідовність їх відмінна. Найпоширеніші 5 тем прототипів у топонімах – це "**ВІЙСЬКО** ∪ **МІСЦЕВОСТІ** ∪ *господарство* ∪ **етнос** ∪ **соціум**". Серед досліджених прізвищ порядок 5 перших за рейтингом тем дещо інший: "**ЕТНОС~СОЦІУМ~військо~місцевості~***вірування*".

Це можна інтерпретувати в тому сенсі, що *прізвища* родів колишніх меншин частіше пов'язані з *вірою* їхніх предків або нових родичів, тоді як *місця їхнього нового існування* з необхідністю включають певні *господарські* характеристики. Але на 60% тематика топонімів і прізвищ з іншомовними основами спільна (373/602=62%; 547/966=57%): такою є справжня сутність меншин: "етнос~військо~соціум~місцевість" (звідки родом предки).

Цілі масиви прізвищ виявилися схожими на вивчені раніше топоніми. А тому зразу дістали готові етимології та були розміщені у частині IV. При цьому розгалужені моделі прізвищ вплинули на давніші висновки щодо схожих топонімів (*Соклов*, *Шкалаберда*). Це стало доказом правильності наміру включити прізвища до кола студій. Трапилися й раніше невідомі основи з несподіваним сенсом (*Копирсако*, *Кочерган*, *Овунрік*, *Палтар*, *Нагаш*, *Саїн*, *Галамага*).

Відомості про більшість розвіданих сюжетів читач знайде у відповідних статтях частини IV. Періодичне повернення до них означатиме щораз більшу впевненість у власних знаннях про унікальний історичний шлях, подоланий сотнями тисяч родів українців у складі впертого і водночас немстивого народу – наших наддніпрянських предків. Їх сформувало середовище. За всіх тисячолітніх перипетій вдалося їм таки укоренитися зі своїми чаєнятами саме при цій уподобаній ними битій дорозі. Неупередженій людині збоку це нерідко здавалося абсурдом (Рубрук, XV, ряд. 3; Контаріні, §2, абз. 2, ряд. 4).

Іноді вважають, що у виборі долі етносу важлива роль довкілля і присутній елемент фаталізму. Народи, вічно відкриті "драматизму природи" долають виклики довкілля шляхом внутрішнього прийняття втрат від обраного місця: тут наводять приклади японців, непальців, туарегів. Тепер цю тезу можна поглибити. Виходить, є інший зміст фаталізму.

За конкретних умов Наддніпрянщини й осілих суспільств по краях східних степів аж по Китай відкритість етносу до несподіванок включає виховане історією усвідомлення фаталізму не лише природи, а й суспільства, ***неминучості меншин сусідів***, – як це видно в нас від часів греків, ґотів, парфян, аварів, торків. Ідентичність ціною природної мовної асиміляції малих груп сусідів за поки що (на щастя) невідомими закономірностями. І при цьому спокійне ставлення до власного ризику опинитися після чергового наскоку людоловів у складі меншини в сусідів. А як Бог дасть, то й не опинитися. Тоді будеш далі якось жити *Галамагою*. У звичному колі інших схожих *Галамаг*, *Нагашів*, *Чаусів* і *Явонів*, *Ушкаленків*, *Передеріїв* і *Копирсак*.

* * *

За образним висловом Е. де Боно, – "риючи наукову яму в одному місці, її не вириєш в іншому". То й доводиться рити недоступне для крадіїв історії – не вглиб, а передусім вшир по всьому простору, пізно зауваженому науковцями. І тоді до безлічі східних зв'язків долучаються й західні: слід Кніви, Траяна Деція, переможця ґотів Еміліяна. Дарунки долі – мовні ключі з Астурії або помічений слід контактів з феодальною маркою Обертенґів на півночі Італії. Це відповідає згадкам у топонімії України Карла Великого і франків, упертим свідченням топонімів про Альпи, Корсику й Африку, Піренеї і Кордову. Значить, під цими фактами справді може лежати реальний історичний зв'язок з західним світом. Такі "західні" уламки мозаїки доповнюють спеціальну книгу на цю тему, видану 2015 р. Але ж нікуди не поділися й виявлені "східні" фраґменити картини – "родичі з боку матері" (*Нагаші*), "другорядні дружини" (*Цикали*, *Чикали*), "діти одного батька" (*Кудашівки*), "залишені в живих раби" (*Тахтауловe*). Такий шлях українців в історії, така наша історична доля.

Окрема дослідна проблема: коли дозрівають умови, аби помітити доти не помічене? Справді, пошуку ЄГИПТИЗМІВ У ТОПОНІМІЇ України цілком можна було б чекати від філологів, знайомих із знахідками у нас єгипетських речей. А слід у топонімії парфян був ще досяжнішим. Тим не менше, до 2016 року не шукали ні того, ні іншого. Найскладніше помітити буденне. Яскравий приклад – слід парфян: його зауважено у нашій топонімії лише *після ознак контактів з усіма прийшлими народами*, – включно з греками-яванами, коптами й сирійцями.

Гідне подиву й розпізнання "сліпої плями" у літописі "серед білого дня історії": виявляється, там бракує походів деревлян з половцями проти Візантії на підтримку Іваниці-Калояна! "Темні століття" трапляються, отже, й у літописний час. ***Писані джерела суб'єктивні, але історія – не лише у них, а й у назвах та їхньому розташуванні*** – і де в чому ці речі повніші від літопису!

Тут і відповідь на звичні сумніви і повзучу критику ревнителів порядку: на́що взагалі всі ці ускладнення з пошуком іншомовних аналогій, коли історія і так ясна і зрозуміла?

Не в усьому і не вся. А тому думка Помпея далі слушна, і плавати – далі потрібно.

14 травня 2018 р.

Література

Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка: В 5 т. – М.-Ленинград, 1958–1995.

Абаев В.И. О происходжении фонемы γ(h) в славянском языке. Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964.

Абаев В.И. Скифо-европейские изоглоссы. — М., 1965.

Абаев В.И. Скифский быт и реформы Зороастра // Избранные труды. Религия, фольклор, литература. – Владикавказ, 1990.

Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. – М., 2003.

АРСГ – Армяно-русский словарь/ Сост. и ред. А.С. Гарибян и др. – Ереван, 1960.

Артамонов М.И. Очерки древнейшей истории хазар. – М., 1937.

АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973;

АТП-47 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1947;

АУМ – Атлас української мови. Т. 1–3. – К., 1984-2001.

Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. – М., 1979.

Баскаков Н.А. Тюркская лексика в “Слове о полку Игореве”. — М., 1985.

Бахрах Б.С. Аланы на Западе. – М., 1993.

Белецкий А.А. Греческие элементы в географических названиях Крыма // Этимология 1967. – М., 1969. – С. 201-214.

Белый А. Символизм и философия культуры. – М., 2006.

Білецький А.О. Гідронімія Кримського півострова (грецький шар) // Питання гідроніміки. — К., 1971. — С.38-46.

Білецький-Носенко П. Словник української мови. — К., 1966.

Бойс М. Зороастрийцы. – М., 1988.

Бонгард-Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. – М., 1983.

Боплан 1650 – Спеціальна карта України Ґійома Левассера де Боплана 1650 року. – Київ–Львів, 2000.

Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ. — К., 1963.

Брайчевський М.Ю. Походження Русі. — К., 1968

Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. – К., 1959.

Бугай А.С. Змійові вали// УРЕ. Т.IV. – К., 1979. – С. 281.

Бурлыко И.Г. Фонетические особенности говоров Новогрудчины: Дисс... канд. филол. наук. – Минск, 1987.

Бушаков В.А. «Дырдóм» від Гіндукушу до Британських морів (з приводу студій відомої білоруської славістки-етимолога Р.М.Козлової)// Сходознавство. № 48. – К., 2009. – С. 25–43.

Бушаков В.А. Лексичний склад історичної топонімії Криму. – К., 2003. (Існує pdf.)

Вендина Т.И. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. – М., 1990.

Видукинд Корвейский. Деяния саксов.— М.,1975.

Вольфрам Х. Готы. От истоков до середины VI века. Опыт исторической этнографии.– СПб., 2003.

Галонифонтибус И. де. Книга познания мира. – Баку, 1979. – [Ч. 8]. [www.vostlit.info/Texts/rus13/Galonifontibus/frametext.htm].

Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. — Тбилиси, 1984.

Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в Средневековье // Балто-славянские исследования. 1986. – М.,1988. – С. 195-215 и карты 1,2 на вклейке.

Гафуров А. Имя и история. – М., 1987.

ГБГ – Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак: Атлас / Рэд. Р.І.Аванесаў і ін. – Мінск, 1969.

Геродот. Історії в 9-ти книгах / Пер. А. О. Білецького. — К., 1998.

Гоголь М. Вій/ Переклав П.Панч. – К., 1989.

Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – К., 1957.

Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К., 1994.

Гончаренко В.О. Інтерактивна система ойконімів України (ISOU). Електронний продукт. 2008.

Готы и Рим. Сборник научных статей. – К., 2006.

Гошовский В.Л. Колядка// Музыкальная энциклопедия. Том 2. – М., 1974. – Кол. 883-884.

Грабович Г. Вічне повернення містифікацій // Критика. 2001, січень–лютий. – С. 6–10.

Грабович Г. Слідами національних містифікацій // Критика. 2001, червень. – С. 14–23.

Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. – К., 1907-1909.

Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII. – К., 1995.

ГУ — Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв’язках. – К., 1984.

ДАБМ — Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Рэд. Р.І.Аванесаў і ін. – Мінск, 1963.

Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі // Дашкевич Я. "Учи неложними

устами сказати правду". – К., 2011. [www.universum.lviv.ua/journal/ 2011/6/dashk.htm]

Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Около 50 тыс. слов. – М., 1976.

Дей О. Величальні пісні українського народу// Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року. – К., 1965. – С. 9-40.

Диллон М., Чедвик Н.К. Кельтские королевства. – СПб., 2002.

ДТС – Древнетюркский словарь. – Л-д, 1969.

Дурново Н.Н., Соколов Н.Н., Ушаков Д.Н. Опыт диалектологической карты русского языка в Европе //Труды Московской диалектологической комиссии. – Москва, 1915. – Вып. 5.

Дьяконов И.М. Эламский язык // Языки древней Передней Азии (несемитские). Иберийско-кавказские языки. Палеоазиатские языки. – М., 1979. – С. 37-49;

Дьяконов И. М. Языки древней Передней Азии. – М., 1967. – С. 85-112;

ЕІДУ – Етнічна історія давньої України. – К., 2000.

ЕСЛН – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К., 1985.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-2002...

ЕУ – Енциклопедія українознавства: В 11 т. – К., Львів, 1993-2003.

ЕУЗ – Енциклопедія українознавства. Загальна частина: В 3 т. – К., 1994-1995.

Желехівський, Неділський – Малорусско-нїмецкий словар: У 2 т. / Уложили Є.Желеховский, С.Недїльский. – Львів, 1886.

Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.

Закревська Я. Крізь призму лінгвістичної географії // Пам'ятки України. – № 3-4'2002.

Зализняк А.А. Древненовгородский диалект. — М., 1995.

Зеймаль Е.В. Парфия и греко-бактрийское царство / История Древнего мира. Т. II. Расцвет древних обществ. – М., 1983. – С. 465–475.

Иордан. О происхождении и деяниях гетов. Getica. – М.,1960.

ІГУМ – Історична граматика української мови. – К., 1980.

ІСУМ – Інверсійний словник української мови. – К., 1985.

Казакевич Г. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. – К., 2006. – 260 с.

Карский Е.Ф. Белоруссы. – Варшава, 1903; Вильна, 1904. – Т.1: Введение в изучение языка и народной словесности.

КБ – *Константин Багрянородный*. Об управлении империей. — М., 1991.

Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т. 1. Литовский период. – Одесса, 1912.

КМ — Кельтская мифология. Энциклопедия. — М., 2002.

Крушельницкая Л.И. Кельтский памятник в верхнем Поднестровье // Краткие сообщения Инта археологии. №105. – М., 1965.– С. 119-122;

Кухаренко Ю.В. Полесье и его место в процессе этногенеза славян // Полесье. Лингвистика, археология, топонимика. —М., 1968.—С.18-46.

Карта Шуберта. Доступна в інтернеті.

Кордуба М. Земля свідком минулого. – Львів, 1924. – 14 с.

Кушпет В. Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX-поч. XX ст.). – К.: Темпора, 2007.

КШ – Карта Шуберта (XIX ст.).

КЩ – Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року. – К., 1965.

Лаучюте Ю.А. Словарь батизмов в славянских языках. – Л-д, 1982.

Лев Диакон. История. – М., 1988.

Лексіка Палесся ў прасторы і часе. — Мінск, 1971.

ЛР – Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л.Махновець. – К. 1989.

Луконин В.Г. Сасанидская держава в III-V вв. / История Древнего мира. Т. II. Расцвет древних обществ. – М., 1983. – С. 178–200.

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / Ред. В.Н.Ярцева. — М., 1990.

Мабиногион. Легенды средневекового Уэльса. – М., 2002.

Мартынов В. В. Славянский, италийский, балтийский (глоттогенез и его верификация) // Славяне. Этногенез и этническая история. – Л-д, 1989.

Мартынов В.В. Становление праславянского языка по данным славяно-иноязычных контактов. — Минск, 1982.

Мартынов В.В. Язык в пространстве и времени. — М., 1983.

Матвеев А.К. Значение принципа семантической мотивированности для этимологизации субстратных топонимов // Этимология 1967. — М., 1969. — С. 192–200.

Мачинский А.Д. Кельты на землях к востоку от Карпат // Кельты и кельтские языки. – М., 1974. – С. 31–41;

Мейе А. Общеславянский язык. – М., 1954.

Мельниковская О.Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. – М., 1967.

Мелюкова А.И. Археологические данные о фракийцах на территории СССР в I тыс. до н. э. // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. — М., 1984. — С. 224—234.

Менгес К.Г. Восточные элементы в «Слове о полку Игореве». — Ленинград, 1979.

Мурзаевы Э.М. и В.Г. Словарь местных географических терминов. — М.,1959.

Неверов О.Я. Иранские геммы // Иран в Эрмитаже. Формирование коллекций. Каталог выставки. – СПб, 2004. – С. 14, 30-35.

Непокупний А.П. Балтійські родичі слов'ян. – К., 1979.

Непокупний А.П., Отін Є.С., Шевченко Ф.П. та ін. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. («Реєстри всього Війська Запорозького» 1649…). – К., 1989.

Нерознак В. П. Палеобалканские языки. – М., 1978.

Николаев С.А. Следы особенностей восточнославянских племенных диалектов в современных великорусских говорах. I. Кривичи // Балто-славянские исследования. 1986. — М., 1988. — С.115-154 і карти 3, 4 на вклейці.

Никонов В.А. Две волны в топонимии Полесья// Полесье: лингвистика, археология, топонимика. – М., 1968.

Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. — М., 1968.

ОЛА 1971 — Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования 1971.– М., 1974.

ОЛА — Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 1. Животный мир. — М., 1988.

Онищук Я. Предмети римсмько-провінційного походження з поселення вельбарської культури Дудин-II на Волино-Подільському пограниччі // Вісник Льв. ун-ту. Серія історична. – Вип. 38. – Львів, 2003. – С. 589–594.

Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М., 1960.

Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернігів, 2013. – 600 с.

Падлужны А. І., Чэкман В. М. Гукі беларускай мовы. – Мінск, 1973.

Пащенко В.М. Шостий том топонімічної історії. Післямова// *Тищенко К.М*. Ключі з Астурії від минулого України. – Київ-Дрогобич: Посвіт, 2015. – С. 507-520.

ПВЛ – Повість врем'яних літ / Літопис (за Іпатським списком) переклав В.Яременко. — К., 1990.

Петрушевич А. Бронзовые памятники египетского культу Осириса и Исиды в Галичкой Подолии // Слово. – 1877. – Ч. 82, вторник 26 июля (7 августа).

Пивторак Г.П. Формирование и диалектная дифференциация восточнославянкого этноязыкового ареала до XIII в. (историко-фонетический очерк): Автореф. … д-ра філол. наук. – К., 1989.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. – К., 2001.

Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1993.

Пламеницька О., Пламеницька Є. Кам'янець-Подільський — місто не периферії Римської імперії // Пам'ятки України. — 1999.– №4. — С. 1-82.

Плано Карпини, Дж. дель. История монґалов. *Г. де Рубрук*. Путешествие в восточные страны / Ред. Н.П.Шастина. – М., 1957.

Плетнева С.А. Хозары. — М., 1967.

Попов А.И. К изучению гидронимики Украины // Питання гідроніміки. — К., 1971. — С. 32-38.

Попов А.И. Названия народов СССР. Введение в этнонимику. — Ленинград, 1972.

Поспелов Е.М. Географические названия мира. Топонимический словарь. — М., 2002.

Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – Біла Церква, 2007. (Перевидання книги 1863 р.)

Пріцак О. Ґерманські складники // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Т. 2. – К., 1995. – С. 702.

Пріцак О. Печеніги // Український історик. Журнал укр. істор. товариства. №1-2 (25-27). – Нью-Йорк–Мюнхен, 1970.

Рахно М.Ю. Слов'янсько-скандинавські відповідності епічних текстів (лексика, семантика, стилістика). – Дис… канд. філол. н. – К., 2014. (А – автореферат дисертації.)

РВЗ-1649 – Реєстр Війська Запорозького 1649 року/ Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін. Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін.— К.: Наукова думка, 1995.

Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. — М., 1963.

Свєнціцький І. Різдво Христове в поході віків. – Львів, 1933

Сводеш М. Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М., 1960.

СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.

Седов В. В. Гидронимические пласты и археологические культуры Центра // Вопросы географии. Сб. 94. — М., 1974. — С. 20-33.

Седов В.В. Гидронимия голяди // Питання гідроніміки.–К.,1971.–С.131-137.

Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян. — М., 1979.

Селігей П.О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові. – К., 2014. – 324 с.

СИ – Свод древнейших письменных известий о славянах: В 2 т. – М., 1994-1995.

Сидорук І. Проблема українсько-білоруської мовної межі. – Авґсбург, 1948.

Сіцінський – Приходы и церкви Подольской Епархии/ Под ред. Е.Сецинского. – Біла Церква, 2009.

СКД – Реальный словарь классическихъ древностей по Любкеру/ Под ред. Ф.Гельбке и др. – СПб., 1885 (люб'язно удоступнив П.О.Селігей).

СМГУ – Словник мікрогідронімів України. – К., 2004.

СМЗО – Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. – Т. II. – М.-Л.: АН СССР, 1941.

Смолицкая Г.П. Гидронимия бассейна Оки.—М., 1976.

Справочник личник имен народов РСФСР / Ред. А.В.Суперанская. — М.,1979.

ССУМ – Словник староукраїнської мови: У 2-х т. – К., 1977–1978;

Станкевіч Я. Аканьне – балцкая рыса ў мове вялікалітоўскай // Збірник на пошану проф. д-ра Юрія Шевельова. – Мюнхен, 1971.

СТМЯ – Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Материалы к этимологическому словарю: В 2 т. – Л-д, 1975.

Страбон. География в семнадцати книгах. – М., 2004.

Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини.–К., 1963.

Стрижак О.С. Етнонімія Геродотової Скіфії.–К., 1988.

Стрижак О. С. Етнонімія Птоломеєвої Сарматії. — К., 1991.

СУМ — Словник української мови: В 11-ти тт. — К., 1970—1980.

Супруненко О.Б, за уч. *Кулатової І.М.*, *Маєвської С.В.*, *Шерстюка В.В.* Курган з угорським некрополем у пониззі Псла. – К.-Полтава, 2007.

УНП – Українські народні пісні: У 2 т. – Київ, 1955.

Тацит П.К. Анналы. Малые произведения. История. — М., 2003.

Терпиловський Р.В., Білинська Л.І., Карась А.В. Воїнське поховання рубежу ер на Сеймі // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць / С. А. Слєсарєв (голова ред. кол.) та ін. – Вип. 3. – К., Глухів, 2010. – С. 56–59.

Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст.: У 2-х кн. – Київ – Нью-Йорк, 2003

Тищенко К.М. Асиміляція середньовічних меншин до української мовної спільноти // Український глотогенез. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Житомир, 2015a. – С. 38–67.

Тищенко К.М. Волхви – парфянські маги // Мови і культури у новій Європі: контакти і самобутність. Збірник наук. доповідей. – К., 2009. – С. 628-638.

Тищенко К.М. Всеслов'янськість мови українців // Український тиждень. № 39 (256). 28 вересня–4 жовтня 2012 р. – С. 22–64. (Редакційна назва вкладки: "Правда про походження української мови"; на сайті журналу доступний pdf).

Тищенко К. Генетична апробація студій словникових контактів і топонімії України. – К., 2012a.

Тищенко К. Гени, мови, Україна// Український тиждень. № 16. 2012б. – С. 28-58.

Тищенко К.М. Давній Схід у словнику і топонімії України// Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу/ За ред. проф. І.П.Бондаренка. – К., 2010.

Тищенко К.М. 24-а перська сатрапія в історії України// Український тиждень. № 27 (295). 5–11 липня 2013 р. – С. 35–55 (доступний pdf).

Тищенко К.М. Долітописна мовна історія українців. – Київ-Дрогобич, 2016.

Тищенко К.М. Еламські дієслівні основи у топонімії України. – К.-Львів, 2011a.

Тищенко К.М. Етномовна історія прадавньої України. – К., 2008.

Тищенко К.М. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль, 2010. – 240 с.

Тищенко К.М. Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти. – К., 2009.

Тищенко К.М. Ключі з Астурії від минулого України. – Київ-Дрогобич: Посвіт, 2015. – 528 С.

Тищенко К. Лідсько-лоївське відлуння берестейських говірок// Пам'ятки України. – 2002, №3-4. – С. 36-39.

Тищенко К.М. Мадярський пласт у топонімії України: імена Арпадидів // Східний світ. №4, 2007. – С. 133-142.

Тищенко К. Метатеорія мовознавства. – К., 2000.

Тищенко К.М. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.

Тищенко К.М. Монґольська топонімія у Центральній Європі // IX сходознавчі читання А. Кримського. – К., 2005. – С. 93-96.

Тищенко К.М. Основи мовознавства. Системний підручник. – К., 2007.

Тищенко К.М. Парфія і волхви // Мови і культури у новій Європі: контакти і самобутність. Збірник наук. доповідей. – К., 2009. – С. 628-638.

Тищенко К.М. Пізній Рим і алани у топонімії Європи // Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). Вип. 46. Ч. 4. – К., 2013. – С. 95-113.

Тищенко К.М. Половецький світ як транслятор давніших етнічних впливів // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 55. Ч. 1. – К., 2015b. – С. 342-359

Тищенко К.М. Поняття історико-топонімічної ідіоми (на матеріалі топонімів-реплік походу Кніви 250 р.)// Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). Вип. 48. – К., 2014a. – С. 437-452.

Тищенко К.М. Слід тунґусів, маньчжурів і монґолів у топонімії України// Вісник Львівс. ун-ту. Серія філол. Вип. 61. – Львів, 2014. – С. 208-219.

Тищенко К.М. Східний світ в українській топонімії (I. Давній Схід. II. Іранський світ) // Східний світ. 2009, №3.

Тищенко К.М. Халіфат і сівера: топонімічний слід в Україні. – К., 2011. – 496 с.

Топоров В.Н. Oium Иордана (Getica, 27-28) и готско-славянские связи в Северо-Западном Причерноморье // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. – М., 1984. – С. 128-142.

Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. — М., 1962.

Трубачев О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений // Этимология. 1965. – М., 1967.– С.75-85.

Трубачев О.Н. Indoarica в Скифии и Дакии // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. — М., 1984. — С. 148—152.

Трубачев О.Н. Лигвистическая периферия древнейшего славянства. Индоарийцы в Северном Причерноморье // Вопросы языкознания. – 1977, № 6. – С. 13-29.

Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968.

Трубачев О.Н. Принципы построения этимологических словарей славянских языков // Вопросы языкознания.—1957.—№5.—С.58-72.

Трубачев О.Н. Ранние славянские этнонимы — свидетели миграций славян // Вопросы языкознания.—1974.—№6.—С.48-67.

Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. — М., 2003.2003 ЭКДС

Трубецкой Н.С. О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства // Трубецкой Н.С. Избранные труды по фонологии. – М., 1987.

Тупик С.В. Глухівський Петропавлівський монастир та навколишні села. – Суми, 2015.

УКМЕ – Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.-Запоріжжя, 2002.

УНД – Украинские народные думы/ [Видання підготував Б.П.Кирдан]. – М., 1972.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.,1964-1973.

Федорова М. В. Славяне, мордва и анты: к вопросу о языковых связях. — Воронеж, 1976.

Фильштинский И.М. История арабов и Халифата (750–1517 гг.). – М., 2006. – 349 с.

Хайдаков С.М. Сравнительно-сопоставительный словарь дагестанских языков. — М., 1973.

Хубшмид И. Дославянские и дороманские этимологии // Этимология 1967. — М., 1969. — С. 236—251.

Чаусидис Н. Митологизација на планината (дијахронски поглед низ македонските и поширо-ко – низ балканските примери) // Интерпретации. 2008. – С. 171-213.

Чекмонас В. Из истории формирования белорусских говоров // Беларусская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы. – Мінск, 2001.

Членов А. Валы, остановившие гуннов // Ветер странствий. Альманах. № 11. – М., 1976.

Членова Н.Л. О времени появления ираноязычного населения в Северном Причерноморье // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. — М., 1984. – С. 259–268.

Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя. – К., 2001. – С. 121. (Перевидання книги 1990 р.)

Чобіт Д. Топоніми готського походження центральної частини Волино-Подільського пограниччя. – Броди: Просвіта, 2012. – 52 с.

Чунакова О.М. Парфянские личные имена: семантика и структура // Письменные памятники Востока. № 2 (17), 2012. – С. 65–74.

Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. – Львів, 2005.

Шагиров А.К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков: В 2 т. – М., 1977.

Шайкевич А.Я. Гипотезы о естественных классах и возможность количественной таксономии в лингвистике // Гипотеза в современной лингвистике. – М., 1980. – С. 319-357.

Шанский Н.М. и др. Краткий этимологический словарь русского языка. – М., 1971.

Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода русского языка. – Петроград, 1915.

Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. – К., 2008.

Шустер-Шевц Г. Возникновение западнославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития // Вопросы языкознания. 1983. № 2. — С. 33—41.

Шустер-Шевц Х. Язык лужицких сербов и его место в семье славянских языков // Вопросы языкознания. 1976. № 6. — С. 74—82.

Щукин М.Б. Готский путь. – СПб., 2005.

ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков / Под ред. Трубачева О. Н. Вып. 1—27. — М., 1973—2002…, вип. 32

ЭСЮФ – Энциклопедический словарь юного филолога / Сост. М. В. Панов. – М., 1984.

Atlante storico Zanichelli.— Bologna, 1995.

Bailey – Khotanese Texts / Ed. by H.W. Bailey. – L., 1969.

Bartholomae Ch. Altiranisches Wörterbuch. – Strassburg, 1904.

Bednarczuk L. Języki celtyckie // Języki indoeuropejskie / Red. L. Bednarczuk. – Warszawa, 1988. — S. 645–731.

Bielecki A.A. La raccolta della terminologia marinara e peschereccia nell'Unione Sovietica per l'ALM // Bolletino dell' Atlante Linguistico Mediterrane. — Firenze: Olschi, 1966. — №8. — P. 56–59.

Blanchard M.J. Sarabaitae and Remnuoth. Coptic Consideration // The World of Early Egyptian Christianity/ Ed. by J.E. Goehring and J.A. Timbie. – Washington, 2007. – P. 49–60.

Blažek V. Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon// Parallels betweeen Celtic and Slavic. – Coleraine, 2006. – PP. 75-84.

Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1974[3].

Buck – A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas/ By C.D.Buck e. a. – Chicago, London, 1949. – 1515 p. – Paperback Edition 1988. – pdf. – 209 p.

Buchmüller-Pfaff M. Siedlungsnamen zwischen Spätantike und frühem Mittelalter. – 1990.

Cavalli-Sforza L.L., Menozzi P., Piazza A. The History and Geography of Human Genes. — Princeton, 1994.

Černý J. Coptic Etymological Dictonary. – Cambridge, 1976.

Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque: En 4 vols. – Paris., 1968-1980.

Chitsâz M.R. Choghâzanbil. E-text. – 2004;

Chkeidze T. Georgia. v. Linguistic Contacts with Iranian Languages // Iranica. E-edition.

Codex Cumanicus.

Cortelazzo M., Zolli P. Dizionario etimologico della lingua italiana. In. 5 vol. — Bologna, 1979—1988.

Cortesão A.A. Onomástico Medieval Português// O Archeologo Português, VIII y sigs. – Lisboa, 1912.

Cossue (Costa M.). Antroponimia Altomedieval en Galicia (4ª Ed.), 2007. – E-version.

Crum W.E. A Coptic Dictionary. – Oxford, 1939.

Dauzat A. Dictionnaire étymologique de la langue française. — Paris, 1938.

Dankoff R. Armenian Loanwords in Turkish. – Wiesbaden, 1999.

Dauzat A. La géographie linguistique. — Paris, 1922.

Du Cange et al., Glossarium mediæ et infimæ latinitatis: En 10 vols. – Niort: L. Favre, 1883-1887.

Egypto Roman Checkerboard mosaic bead, 30-400 BCE... https://www.pinterest.com/.../41433123443955...

Eichler E. Die Ortsnamen der Niederlausitz. – Bautzen, 1975.

Eichler E., Walther A. Ortsnamenbuch der Oberlausitz: In 2 Bde. – Berlin, 1978.

Encarta – Microsoft Encarta Premium 2009. Interactive World Atlas, E-product.

en.wikipedia/almogavres

en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup

Földes-Papp K. Fom Felsbild zum Alphabet. – Dresden, 1970.

Fraenkel E. Litauisches Etymologisches Wörterbuch: In 3 Bd. – Heidelberg, 1962.

Garzanti – Dizionario Garzanti della lingua italiana. – Milano, 1964.

Golden P.B. Introduction// Codex Cumanicus_Central Asian Monuments_Edited by H.B. Paskoy_CARRIE Books.htm; eurasia-research.com/erc/002cam.htm.

GPC I-IV – Geiriadur Prifysgol Cymru. A Dictionary of the Welsh Language. – Caerdydd, 1967–2002.

Grillot-Susini F. Elamite language // Iranica/Elam.

Hannusch E. Niedersorbisch: praktisch und verständlich. – Bautzen, 1998.

Havránek K. Traktát *Largum sero* Jana z Holešova: příspěvek k lidové zbožnosti ve středověku// Studia historica Brunensia 56, 2009, 1-2. – S. 105-120.

Herberstein S. von. Rerum Moscoviticarum Commentarii (Basel 1556/ Wien 1557) / Red. H. Beyer-Thoma. – Munchen, 2007.

Hinz W., Koch H. Elamisches Wörterbuch: In 2 Teilen. Berlin: Reimer-Verlag, 1987;

How did R1b come to replace most of the older lineages in Western Europe? {file: origins_ haplogroups_europe. shtml.htm#R1b-conquest}

Hudud al-'alam, The Regions of the World/ [Ed.] V.Minorsky. – London, 1937. – 524 p.

Hynek A. Integrated Landscape Research // Scripta fac. sci. nat. univ. Purk. Brun. – Vol. 11 (1981), No 7–8 (Geographia), p. 309–322.

Kausen E. Elamisch. E-text. – 2002-2006.

Kern A. Der "Libellus de notitia Orbis"... // Archivum Fratrum Praedicatorum. Vol. VIII. 1938.pdf]; з сайту https://ia601908.us.archive.org/30/ items/LibeliusNottaOrbis/ LibeliusNottaOrbis.pdf

Kieffer J.D., Bianchi T.X. Dictionnaire turc-français, à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant. – Tome 2. – P., 1837.

Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára. — Budapest, 1980.

Kiszely I. A földnépei. I. Európa népei. — Budapest, 1979.

Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. – Berlin, NY, 1975 [21].

Kniezsa I. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. – I. kötet. – Budapest, 1974.

Kozak D. Gli Unni // Tesori delle steppe. Cimmeri, Sciti, Sarmati, Unni, Avari e Cazari. – Milano, 1996. — P. 141-151.

Krahe H. Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie. — Wiesbaden, 1963.

Krahe H. Germanische Sprachwissenschaft. I. Einleitung und Lautlehre. — Berlin, 1960.

Krahe H. Sprache und Vorzeit. — Heidelberg, 1954

Kuun G. Codex cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. – Budapest, 1880.

Lehman W.P. A Gothic Etymological Dictionary. – Leiden 1986.

Lehr-Spławiński T., Kuraszkiewicz W., Sławski F. Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich.– Warszawa, 1954.

L'Italia in tasca. Atlante stradale 1:500 000. – Novara, 1988.

Mac Bain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language. — Glasgow, 1982 (E-version).

MacKenzie D.N. A Concise Pahlavi Dictionary. – London, 1986.

Maenchen-Helfen O.J. The World of the Huns. – Berkley, Los Angeles, London, 1973.

Manzelli G. Lingue uraliche // La formazione dell'Europa linguistica / Ed. E. Banfi. — Firenze, 1993. — P. 491-552.

Meyer G. Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache. – Strassburg, 1891.

Migliorati G. Cassio Dione e l'impero Romano da Nerva ad Antonio Pio: alla luce dei nuovi documenti. – Milano, 2003.

Nerlich B. Metonymy // Encyclopedia of Language and Linguistics. 2nd Ed. (Elsevier, Nov. 2005). pdf. – P. 111 (=5903).

Nyberg H.S. A Manual of Pahlavi. II. – Wiesbaden, 1974.

ODEE — The Concise Oxford Dictionary of English Etymology / Ed. T. F. Hoad. — Oxford-NY, 1996.

Orel V. A Handbook of Germanic Etymology. – Brill, 2003.

Payne Smith J. A Compendious Syriac Dictionary. – Oxford, 1903.

Piel J. Antroponimia germanica (1952)// Enciclopedia lingüistica Hispanica / Dir. por M. Alvar e.a. – Tomo I. – Madrid, 1960. – P. 421–444.

Platts J.T. A Dictionary of Urdû, Classical Hindî and English.–London, 1884.

Pritsak O. The Pečenegs: A Case of Social and Economic Transformation// AEMAE, 1975. – P. 211-235.

Quintana E. Glosario omen – http:// www.um.es/ ipoa/cuneiforme/elamita. – 2008.

Quintana E. Textos elamitas de Tchoga Zambil. E-text. – 2008;

Renfrew C. Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins. — London, 1989.

Renzi L., Andreose A. Manuale di linguistica e filologia romanza. – Bologna, 2003.

Robert – Le petit Robert. Dictionnaire encyclopédique de la langue française: En 2 vols. – Paris, 1980–1989.

Rosser Z. e.a. Y-Chromosomal Diversity in Europe Is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language// American Journal of Human Genetics, 67 (6) (2000). – PP. 1526-1543.

Schachmatov A. Zu den ältesten slawisch-keltischen Beziehungen // AfslPh. – Bd. 33. – Berlin, 1911.

[*Schiltberger J.*] The Bondage and Travels of Johann Schiltberger... 1396-1427. – London, 1879.

Schuster-Šewc H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bautzen, 1978.

Semino O. et al. The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: a Y-chromosome perspective // Science, 290 (2000). – PP. 1155-1159.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Slowiańskich: In 14 vols. – Warszawa, 1880–1895.

SGP – Słownik grecko-polski/ Pod red. Z.Abramowiczówny: W 4 t. – Warszawa, 1958-1965.

SJS – Slovník jazyka staroslověnského, I. – Praha, 1959.

Spinei V. The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century: Cumans and Mongols. – A. Hakkert, Publisher, 2006.

SSA — Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Osat 1-3. — Helsinki, 1992-2000.

Stalmaszczyk P., Witczak K.T. Celto-Slavic language connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic// Linguistica Baltica, 4 (1995). – PP. 225-232 *Steiner G*. Sumerisch und Elamisch: typologische Parallelen // Acta Sumerologica 12:143-176. 1990;

Starostin G. On the Genetic Affiliation of the Elamite Language/ Starostin George //Mother Tongue VII 2002. E-text.

Tesori delle Steppe. Cimmeri, Sciti, Sarmati... – Milano, 1996. – 213 p.

Thorne D.A. A Comprehensive Welsh Grammar. – Oxford, 1993.

Vallat F. Suse et l'Elam. – P., 1980.

Vasiliev A.A. The Goths in the Crimea. – Cambridge Mass., 1936.

Verreth H. A survey of toponyms in Egypt in the Graeco-Roman period. – Köln / Leuven: Trismegistos, 2013.

Vycichl W. Dictionnaire étymologique de la langue copte. – Leuven, 1983.

Walter H. A aventura das linguas do Ocidente. A sua origem, a sua história, a sua geografia. — Lisboa, 1996.

Weijnen A. The value of the map configuration. Special issue of the Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde.– Nijmegen, 1977.

Wojciechowska B. Od Godów do Trzech Króli// Prasa polska: Mówią Wieki/ 23.12.2004 [http://docs5. chomikuj.pl/1581.gazeta.html]

Woycicki K.W. Przyslowia narodowe. – Warszawa, 1830.

Wright J. Grammar of the Gothic Language. – Oxford, 1966.

Zadok R. On the Current Sate of Elamite Lexicography // SEL, 12; 1995.

Zanichelli – Enciclopedia Zanichelli 1996. – Bologna, 1995.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Костянтин Тищенко

ІНШОМОВНА ІСТОРІЯ УКРАЇНЦІВ:

2300 запозичених реалій античності й середньовіччя
у мові, топонімах і прізвищах

Друкується в авторській редакції

Друк: ТзОВ «Бродівська друкарня»
Підписано до друку ...07.2018.
Папір офс. Друк офсетний. Формат В5.
Гарнітура Verdana. Умов. друк. арк. 51,0. Облік. др. арк. .....
Наклад 200 прим.